

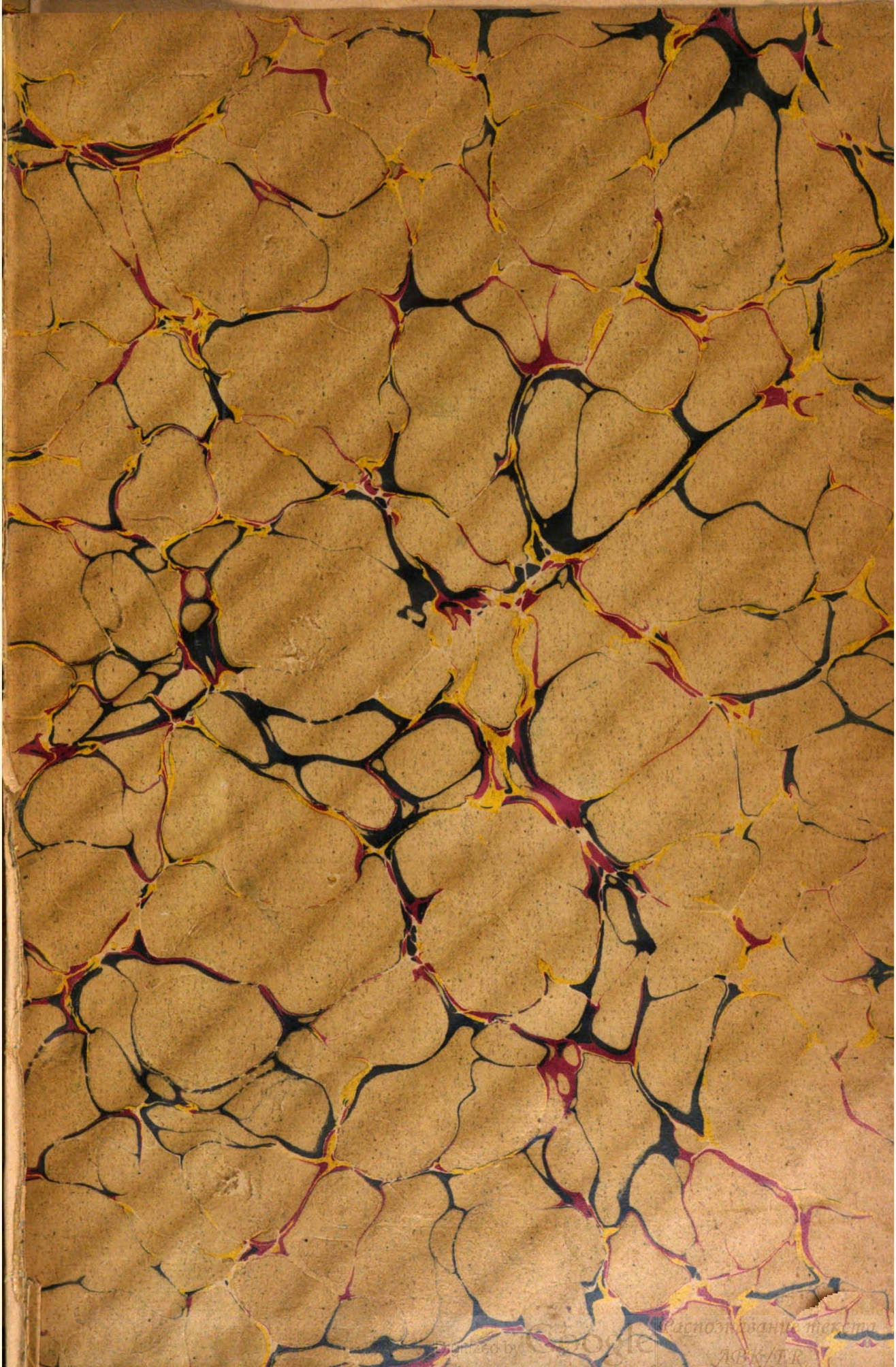

Library of the University of Michigan
Bought with the income
of the
Ford - Messer
Bequest

E. P. PAGE

BR
60
.M61

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODO, OECONOMICA,
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS,
ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA,

IUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ; OMNIUM OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA ; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, AORNATA ; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., OPERA, RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS

USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODO SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR

IN QUA PRODUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO AD CONCILII USQUE FLORENTINI TEMPORA, ET AMPLIUS, NEMPE MORTEM CARDINALIS BESSARIONIS.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM: AMBÆ PARTES JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, 222 VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, 1110 FRANCIS VENIT: GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, ET 104 VOLUMINA IN 109 TOMIS, PRO PRIMA SERIE, NON EXCEDIT. POSTERIOR VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA 55 VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA AD 58 VOLUMINA TANTUM ATTINGIT; DUM HUIUS VERSIO MERE LATINA 29 VOLUMINIBUS EST ABSOLUTA. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM 8, UNUMQUODQUE MERE LATINUM 5 FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. IDEO, SI QUIS TANTUM EMAT LICET INTEGRE, SED SEORSIM, COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EANDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO 9 VEL PRO 6 FRANCIS SOLUM OBTINEAT. ISTÆ CONDITIONES POSTERIORI PATROLOGIÆ LATINÆ SERIÆ, PATRES AB INNOCENTIO III AD CONCILIIUM TRIDENTINUM EXHIBENTI, APPLICABUNTUR. PATROLOGIA QUÆ MANUSCRIPTIS IN BIBLIOTHECIS ORBIS UNIVERSI QUIESCENTIBUS CONSTABIT, NECNON PATROLOGIA ORIENTALIS, CONDITIONIBUS SPECIALIBUS SUBJICIENTUR, ET IN TEMPORE SUO ANNUNTIABUNTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NOBIS NON DEFUERIT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CLX.

GENNADIUS SEU GEORGIUS SCHOLARIUS, GREGORIUS MAMMA, CPOLITANI PATRIARCHIÆ. ALII.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM. SEU PETIT-MONTROUË, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISIENSIA.

TRADITIO CATHOLICA,

SÆCULUM XV. ANNUS 1453.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ,

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,

ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

GENNADII,

CONSTANTINOPOLITANI PATRIARCHÆ,

QUI ET

GEORGIUS SCHOLARIUS,

OPERA OMNIA,

PARTIM JAM EDITA, PARTIM HUCUSQUE ANECDOTA.

ACCEDUNT

*NICOLAI V ROMANI PONTIFICIS, GREGORII MAMMÆ CPOLITANI PATRIARCHÆ,
GEORGII GEMISTI PLETHONIS, MATTHÆI CAMARIOTÆ, MARCI EPHESINI,*

OPUSCULA ET EPISTOLÆ;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 11 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA THIBAUD, OLIM D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO
D'ENFER NOMINATAM, SEU PETIT-MONTROUGE, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1866

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CLX CONTINENTUR.

GREGORIUS MAMMA CPOLITANUS PATRIARCHA.

De Gregorii Mamme ætate, rebus gestis et scriptis notitia ab Editore Wirceburgensi adornata. 9. — Scripta. — Apologia contra Ephesii confessionem nunc primum edita curante D. Hergenræther, SS. Theologiæ in Wirceburgensi litterarum Universitate professore, 15. — Responsio ad epistolam encyclicam ejusdem Ephesii, 111. — Ad imperatorem Trapezuntium de additione facta in Symbolo, ex Leonis Allatii Græcia orthodoxa, 205.

GENNADIUS SEU GEORGIUS SCHOLARIUS CPOLITANUS PATRIARCHA.

De Gennadii vita et scriptis Eusebii Renaudotii Dissertatio, 249. — Scripta: Confessio fidei I, sive sermo inchoatio de nonnullis capitibus fidei Christianæ de quibus disputavit cum amera Machumetis, quæ etiam inscribitur de via salutis humanæ (Vide Renaudotium in Dissertatione, col. 290), 319. — Confessio fidei II. De Christianorum recta et vera fide homilia ad sapientes Agrenos, hortatu magni Sultani et ipso præsertim dicta (De duplici confessione fidei vide Ern. Jul. Kimmel judicium in not. ad col. 289), 533. — Homilia de sacramentali corpore Domini nostri Jesu Christi. (Vide Renaudot. col. 269), 531. — Alia ejusdem argumenti brevis homilia, relata à Meletio Syriquo in Refutatione confessionis Cyrilli Lucaris, Cpolitani patriarchæ. (Vide eundem ibid.), 375. — (Gennadii Scholarii refutationem libri Marci Ephesini contra Latinos, huc usque ineditam, vide in tomo proxime sequenti, ipso initio. ubi vna eduntur Gennadius qui opus inchoaverat et Besario qui illud absolvit. At veremur ne, quoad nomen Georgii Scholarii, doctus editor in errore versetur.) — Georgii Scholarii Orationes in synodo Florentina habitæ. (Vide Renaudot. col. 287), 381. — Joan. Matthæi Caryophylli interpretis Admonitio ad Lectorem, 381. — De pace deque ferendo patriæ auxilio Adhortatio ad synodum orientalem Florentiæ coactam, 385. — Oratio ad synodum œcumenicam. Quod faciendū sit unio dogmatica, 405. — Oratio II, in qua pacis impedimenta tolluntur, 459. — Oratio III, in qua exponuntur ea per quæ pax confici possit, 475. — Precatio ad Dominum nostrum Jesum Christum, editore et interprete Aldo Manucio Romæ 1501, cum Prudentii et aliorum carminibus, 525. — Eusebii Renaudotii Monitum in subsequencia fragmenta, 529. — Verba Marci Ephesii morientis ad Georgium Scholarium, 529. — Responsio Scholarii, 533. — Extrema Marci Ephesii verba, 535. — Ex epistola Gennadii ad Maximum monachum, Sophianum in sæculo appellatum, et omnes ascetas montis Sina, 537. — Epistola de prædestinatione ad Josephum Exarchum. Edidit Græce Hoeschelius, Augustæ Vindel. 1606, in-4. Latine Fed. Morellus Paris. 1618, in-12, 539. — De Deo in Trinitate uno, adversus atheos et polytheistas, 567. — Epistola ad Plethonem in ejus librum de Spiritu sancti professione seu potius ejus novitates dogmaticas, 597. — Epistola ad Josephum Exarchum. Nuntiatur se librum Plethonis polytheismi suspectum igni multis testibus tradidisse, servatis quibusdam tantum partibus, 631. — In sequentia opuscula editoris Patrologiæ Monitum Prodeunt ex Dosithei Τόμος ἀγάπης ἐν Γρασίω anno 1698 edito, 649. — Responsio ad amicum de sententia quadam B. Theodori Grapti qua abutebatur Acindyniastæ, et de iis quæ circa processionem Spiritus sancti docent, 649. — De processione Spiritus sancti, ad Joannem Commenum imperatorem Trapezuntinum. (Est, juxta Renaudotium, secundus tomus hujus operis. Prioris vero titulum et præmium descriptis Renaudotius, quem vide col. 503), 665. — De additione ad Symbolum a Latinis facta, 713. — De hæresis Simoniacæ, 731. — De jejuniis Sabbatino Latinorum, quod non oportet per Quadragesimam quotidie sacrificium fieri, et de conjugio sacerdotum, 757. — Epistola ad Marcum Ephesii metropolitam. Librum suum transmittit quem pro Aristotelis defensione scripserat (1), 743. — Fragmenta libri ejusdem, 745. — (Fragmenta ex Apologia ad Constantinum imp. Vide Gennadii Vitam, col. 255 et 258. — Fragmenta epistolæ ad Marcum Lipomanum Venetias missæ, et alterius ad Ambrosium Camaldulensem. Col. 256. — Fragm. querimoniarum contra Latinismum. Col. 262. — Fragm. monodiæ quæ urbis excidium deplorat. Col. 263. At, quod mireris, hoc fragmentum legitur etiam in fine Apologiæ pro quinque capitibus concilii Florentini quæ Gennadii non est, sed Josephi Methonensis, et edita existit tomo superiori; inde oriretur, quod jam subolumus, interpolationis vehementis suspicio. — Fragmentum epistolæ ad omnes fideles in Christo, cum dignitate abdicavit. Col. 264. — Fragmentum epistolæ ad cives suos ecclesiasticos et sæculares, scriptæ sex ante captam urbem mensibus. Col. 272. — Ex epistola ad Syvestrum magnum ecclesiarcham, scripta cum liturgia publice celebraretur post renovatam unionem cum Isidoro c. rd. Russiæ, legato apostolico. Col. 275.) Gennadii et Lucæ Nolaræ Epistolæ amebicæ. — (Insertio Joannis Moschi Narrat o de Lucæ Nolaræ et filiorum ejus cæde, jussu Mahometis II interfectorum), 747. — Expositio litterarum quæ in sepulcro Constantinii Magni inscriptæ erant, ex Bandurii Imperio Orientali, 767. — Monitum in Gennadii libros de divina providentia et prædestinatione, partim jam editos, partim nunc primum ex codd. Paris., Gennadii autographis, excerptis, 1105. — De divina providentia et prædestinatione liber primus, 1105. — De prædestinatione ad Josephum Exarchum epistola, seu totus operis liber secundus (Exstat col. 539). De divina providentia liber tertius, ex cod. Reg. Paris. 1289, 1125. — Liber quartus, ex eodem codice, 1137. — Liber quintus, ex eodem cod. 1149. — De Christi humanatione, ex cod. Græc. Paris. 1292, 1157. — (Apologiam pro quinque capitibus concilii Florentini, quæ Græce et Latine Romæ sæculo XVI sub ementito nomine Gennadii edita est, Josepho Methonensi, vero, ut videtur, auctori, restitimus in tomo superiori; at, nostro quidem iudicio, opus interpolationum expertis non est.) Recensio codicis Græci Matritensis qui continet Logicam Petri Julii Utyssponensis (Joannis Papæ XII) et S. Thomæ De Sophismatibus librum a Georgio Scholario in Græcum sermonem translatus, 1145.

GEORGIUS GEMISTUS PLETHO.

Notitia ex Allatio de Georgiis, 775. — Notitia altera, excerpta ex Praefatione D. Alexandri ad Plethonem de legitis, passim, 795. — Hieronymi Charitonii Lavacatio funebri Plethonis, 805. — Gregorii monachi Monodia ejusdem argumenti, 815. — Scripta. De rebus Peloponnesiacis ad Manuelem imperatorem oratio I, 821. — Oratio II, 841. — Argumentum orationis qua Manuel Palæologus Theodorum despotam fratrem defunctum laudavit, 865. — Quatuor virtutum justa explicatio, ex ed. Basil. 1552, 865. — Platonica et Aristotelica philosophiæ comparatio. Præcedit Georgii Charandi Præfatio de philosophiæ usu ad cognitionem divinarum rerum accommodato. Ex ed. Basil. 1574, 889. — Laudatio funebri Cleopæ Augustæ, ex editione Georgii Gustav. Fullborn, Lipsiæ 1793, cum Michaelis Apostolii laudatione funebri Bessarionis, 959. — Laudatio funebri Helenæ Palæologinæ imperatricis, quæ post susceptum sacrum habitum Hypomone monacha dicta est. Ex cod. gr. Paris n. 1760, cum interpretatione nostra, 951. — Fragmenta ex libro De legitis, 955. — Compendium dogmatum Zoroastris et Platonis, 975. — Contra dogma Latinorum de processione Spiritus sancti, ex Dosithei Τόμος ἀγάπης, 975. — Contra Scholarii defensionem Aristotelis, 979. — MATTHÆUS CAMARIOTA.

Synopsis rhetoricæ, ex Joan. Schefferi Miscellanæis. Upsaliæ 1697, 1019. — Narratio lamentabilis de Cpoli capta, ex Martini Crusii Turco-Græcia, 1039.

MARCUS EUGENICUS, EPHESIUS METROPOLITA.

Notitia historica et litteraria, 1071. — Scripta. Quod non solum a voce Dominiorum verborum sanctificantur divina dona, verum a consequente oratione et benedictione sacerdotum, virtute S. Spiritus. Ex Liturgiis SS. Patrum, 1079. — Confessio fidei, 1091. — Epistola ad omnes orthodoxos, 1091. — Sequentia, ex mss. descripta, nobis suppeditavit D. Hergenræther, in Universitate Herbipolensi theologiæ professor. — Epistola Marci Ephesii ad Georgium Scholarium, 1091. — Ejusdem epistola ad Theophanem monachum, 1096. — Marci metropolitæ Ephesii Apologia ab eo dicta instante morte, 1099. — Marci Ephesii Dialogus qui inscribitur Latinus, sive de additamento in Symbolo, 1099. — Ex ejusdem epistola ad Joannem Palæologum imp., 1105. — Expositio Officii ecclesiastici, edita ad calcem Operum Symeonis Thessalonicensis, ἐν Γρασίω τῆς Μολδοβίας, 1165. — Epistola ad Isidorum de vitæ termino, 1195.

NICOLAUS V ROMANUS PONTIFEX.

Epistola ad Constantinum, Romæorum imperatorem ultimum, de unione Ecclesiarum, cum interpretatione Græca Theodori Gaza, 1201.

(1) De hujus libri fatis vitæ notam ad col. 745.

DE GREGORIO

COGNOMENTO MAMMA, CONSTANTINOPOLITANO PATRIARCHA

EJUSQUE SCRIPTIS.

Exhibemus eruditus Gregorii Constantinopolitani Patriarchæ opus hucusque ineditum, quod jamdudum Leo Allatius tertio tomo *Græciæ orthodoxæ* inserere voluerat (1), quem tamen nunquam publici juris fecit (2). Congruum visum est, paucis tum de auctore ipso, tum de ejus libris, qui interdum Georgio Scholario, ab eo penitus distinguendo, ascripti fuerunt (3), disserere.

Gregorius, cognomento Mamma, Melissenus quoque et Strategopulus (4) a nonnullis dictus, monachatum dudum professus (5) et protosyncelli et pœnitentiarii dignitate insignitus, Flôrentinæ synodo, ubi una cum Antonio Heracleœnsi metropolita Alexandrini patriarchæ vices agebat (6), interfuit ejusque decretis sincera mente subscripsit, quibus per totam deinde vitam immota constantia inhæsit. Metrophane II Kalendis Augusti anno 1443 vita functo (7) et sede Constantinopolitana diu inter tristissimos bellicos eventus pastore destituta, Gregorius tandem, licet invitus et reluctans (8), patriarcha renuntiatus est, anno 1445 (9), vel, ut alii (10) volunt, anno 1446, die 7 Julii. Maxima tunc sacrarum rerum erat in illa urbe confusio; difficultates et angustia undique obruebant virum doctum et pium, ab adversariis calumniis et injuriis lacessitum; nullum amplius ab imperatore pro causa unionis exspectari poterat patrocinium, et in dies crescebat vesanus schismaticorum furor. Hinc quinquennio tantum Gregorius III patriarchalem sedem retinuit, et anno 1451, sive injuste pulsus (11), sive abdicato regimine sponte cedens (12), Romam confugit, ubi nihil proficientibus, quæ pro eo reducendo susceptæ erant, tractationibus (13), illustris exsul non sine sanctitatis opinione (14), anno 1459 diem obiit supremum, ad S. Georgii in Velabro sepultus (15). Summis eum laudibus celebrat Georgius Trapezuntius (16), tanquam confessorem et martyrem, veritatis athletam et Ecclesiam columnam; eum Constantinopoli discedentem triste ejus urbis exitium prædixisse plures Græci scriptores tradunt (17); modestiam et humilitatem viri ejus scripta patefaciunt, quibus unionem tot adversariorum moliminibus agitatam acerrime propugnavit.

Porro tria potissimum nobis nota sunt eximii hujus Præsulis opera: I. Liber apologeticus sive epistola ad imperatorem Trapezuntium de additione facta in Symbolo, cujus

(1) Allatius in Rob. Creighton. Exercit. P. 1. Romæ 1665, p. 145.

(2) Scribit Combefisius in Opp. S. Maximi t. 1, p. 313, not. 26: « Optaram omnino, ut Leo Allatius tertium suum tomm Græciæ orthodoxæ produceret, ne accepti a me Georgii Metochitæ libri, quibus ille catholicam fidem strenue propugnât, mihi perirent, nec in communem, cui detinendam, utilitatem cederent. At vero perierè ejus morte; quisquis sibi usurpaverit. »

(3) Vide Fabric., Biblioth. Græc. vol. XI, p. 394.

(4) Phrantza, l. II, c. 44.

(5) Quod ipse testatur lib. Ad imp. Trapez. n. 7 (*infra col. 215*).

(6) Cf. Hefele, Dissert. de unione Græcæ Ecclesiæ, art. 2 (Tübingen theologische Quartalschrift, 1847, fasc. II, p. 195).

(7) Syropulus, Hist. conc. Flor., sect. XII, c. 11, p. 347-349; Allat. c. Creighton., p. 157.

(8) Quod tum ipse loco (nota 5^a) citato, tum alii apud Allatium, l. c. p. 135, 138, testantur.

(9) Cuper. in Actis SS., t. I Aug., p. 190, 191, n. 1144-1148. Hefele Diss. cit., art. III. (Quartalschrift, 1848, fasc. II, p. 209, 210.)

(10) Le Quien, Orient. Christ. t. I, p. 309.

(11) Hefele, l. c., p. 213.

(12) Ita plures apud Allatium, p. 135, 138.

(13) Hefele, l. c., p. 214-219.

(14) Ita Æneas Sylvius seu Pius II in Comment., l. II, apud Allat., l. c. p. 140.

(15) Pura de eo dabant Arcudius in Concordia utriusque Ecclesiæ, l. II, c. 15, p. 112; Leo Allatius, De consens. l. III, c. 4, n. 4; Contra Creighton., p. 129 seq.; Cuper, l. c.; Le Quien, l. c. Cf. Natal. Alex. II. Eccl. sæc. XV, cap. 4, art. 2, n. 3.

(16) G. Trapez. Orat. ad Cretenses, De una S. Cathol. Ecclesia, n. 18, 19. (Græc. orthod., l. I, p. 578, 579.)

(17) Ita Matthæus Cigala, Dorotheus Monembasiensis, Historia politica Crusii apud Allat. c. Creighton, p. 135, 138, 142.

initium : Ἡμεῖς, ὡ θεοῦτα βασιλεῦ, quem librum Allatius (1) edidit. II. Apologia conscripta ad Marci Ephesii *Confessionem* exordientem hisce verbis : Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι. Hic tractatus, qui incipit : Ὁ τῆς Ἐφεσίων πόλεως ἀρχιερεὺς κύριος, Μάρκος, ab Arcudio olim lectus, hucusque tamen typis editus non fuit (2). III. Apologia adversus Marci Ephesii *epistolam* encyclicam alteram, quæ incipit : Ἐγὼ δὲ τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὴν χρεῖαν τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀναδεξάμενος, conscripta et in conciliorum editionibus (3) jam publici juris facta, cujus initium est : Τὸ μὲν προοίμιον τοῦ αἰδεσμοῦ Ἐφέσου. Eo, quem descripsimus ordine, tres hi libri in pluribus, quos vidimus, codicibus occurrunt. Ita in Monacensi Gr. 27, f. 97 b, usque ad fol. 114 a, legitur liber ad imperatorem Trapezuntium ; a fol. 114 b, usque ad fol. 144 a, Apologia in Marci Confessionem ; a fol. 144 a usque ad fol. 177 b, Apologia in Marci epistolam. Pariter Vaticanus codex Gr. 1428 f. 81 a — 98 b, exhibet opus a nobis primo loco recensitum ; a f. 210 b — 241 b, opus alterum ; f. 242 a — 278 b, opus tertium. In Marciana quoque, quæ Venetiis est, bibliotheca, cod. 589 (sign. LXXXVIII, 3), f. 76 a seq., præcedit liber ad imperatorem Trapezuntium et Apologia in Marci confessionem a fol. 205 a reperitur. Hic tamen ordo certe non est chronologicus ; videtur imò liber ad imperatorem Trapezuntium post duas illas contra Marcum Apologias conscriptus, dum hic unionis hostis jam e vivis excesserat, et ad eas aperte provocat (4). Quæ, ni fallor, etiam tempus, quo hæc tria opera exaravit Gregorius, satis indicant. Marcus Ephesius anno 1447 obiisse traditur (5) ; ante hunc igitur annum Apologiæ adversus ipsum editæ fuere ; liber autem ad Trapezuntium imperatorem, qui nusquam innuit auctorem jam sedem patriarchalem abdicasse, ante annum 1451 scriptus sit necesse est, neque tamen ante a. 1445, cum auctor patriarchatum suum aperte commemoraret (6), neque ante annum 1447, cum Marcum jam mortuum esse non obscure indicet. Liber ergo ad imperatorem Trapezuntium intra annos 1448—1450 exaratus censeri potest.

Alia præter tria hæc opera scripsisse Gregorium certum plane videtur, et huc ea faciunt quæ ipse in Apologia εἰς τὴν τοῦ Ἐφέσου ἐμολογίαν, quàm nunc edendam curamus, cap. 20 affirmat. Nos tamen in præsentia reliqua ejusdem opera non curamus, quæ nobis in nullo eorum manuscriptorum codicum, quos hactenus pervolvimus, obviam facta sunt, et jam ad ea properamus, quæ præfatam Apologiam nunc primum edendam respiciunt.

Marci Ephesii Confessio supra commemorata, quam refutationi suæ in partes commode dissectam præmissam voluit Gregorius, sæpius in sæculi decimi quinti codicibus sine Gregorii Responsionibus occurrit, in iis nimirum codicibus, qui a schismaticis unionem abhorrentibus conscripti sunt. Sic in codice Vaticano-Palatino n. 403 f. 99—101, ubi Marci quoque de igne purgatorio contra Latinos disceptatio (f. 1 seq.) et epistola superius dicta : Ἐγὼ δὲ τὴν διαταγὴν, etc., invenitur. Sic in codice quoque Monacensi Gr. 256 (7), qui plurima Ephesii scripta suppeditat, f. 118 legitur epistola Ἐγὼ διὰ τὴν διαταγὴν ; f. 123 vero Confessio Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι. Nos hunc Monacensem optimæ notæ codicem quoad Marci textum cum supra nominato Monac. 27 contulimus, et parum ab hoc reperimus discrepantem.

Multis quoque in codicibus manuscriptis exstat Gregorii in hanc Marci Confessionem Apologia, ex quibus eum, qui Florentiæ in Laurentiana bibliotheca cod. XIV, n. 12, 13, plut. x (8) habetur, brevi solum temporis spatio perlustravimus. Textum ipsum ex codice Monacensi 27, quo et in aliis sæpe usi sumus, descripsimus ; hunc, quandiu per rerum temporumque adjuncta nobis licuit, cum Marciano 589 comparavimus ; Vaticanum quoque 1428, sed obiter tantum, inspicere datum erat. Lectio vel brevis horum duorum codicum nos docuit, vix istos ab illo in quibusdam lectionibus esse diversos. Igitur inspectis iis locis, quibus Allatius jam usus fuerat, eoque opere cum aliis ejusdem

(1) Græc. orthod., t. I, p. 419, 468.

(2) Vide Fabric., l. c., p. 394, n. 5.

(3) Labbe, t. XIII, p. 739 seq. ; Hard. t. IX, p. 601-669.

(4) Ad imp. Trapez., c. 5 (*infra* col. 211). Καὶ ταῦτα (Patrum testimonia) ἐν ταῖς πρὸς τὸν αἰδεσμον ἰκέλιον Ἐφέσου ἀπολογίαις εἰς περιόντος τοῦ βίου, ἐγγράφοντες.

(5) Fabricius, l. c., p. 670.

(6) Ad imp. Trapez. n. 5, *infra* col. 215.

(7) Est colex chartaceus sæc. xv, non xiv, ut

ait V. D. Hardt (*Arctin Beiträge zur Literat.*, t. V, p. 40 seq.). Pariet in Monac. cod. 145, chartar. ejusdem sæculi epistola illa legitur f. 188 seq., nostra vero Confessio, f. 191 seq. ; a fol. 202 sequitur Gregorii nostri jam editum responsum ad epistolam, τὸ μὲν προοίμιον, κ. τ. λ.

(8) Vide Baudinii catalogum, t. I, p. 485. Idem opus Scoriaci in bibliotheca regia exstare videtur. Fabricius Bibl. Gr., vol. XII, p. 151, ed. Harles. Marci Confessio fidei etiam in codicibus Paris. 1212, 1239, 1527, 2075, 3104, legi dicitur.

auctoris collato versionem Latinam adornavimus notisque aliquot, ubi opus esse visum est, textum illustravimus. Plura sane pro rei natura et eorum temporum consuetudine huic scripto cum aliis ejusdem argumenti sunt communia, et nonnulla quoque eodem fere modo ac in aliis Gregorii libris recurrunt; non caret tamen hæc Apologia propria sua et dispositione et tractatione atque omnino digna visa est, quæ cæteris scriptis in Allatii *Græcia orthodoxa* publicatis hoc tandem loco adjungatur. Citatos Patrum textus non omnes in suo fonte adire potuimus; potiores tamen non negleximus in melioribus editionibus indagare, quod interdum non parum dispendii afferebat, cum antiquiorum allegandi ratio nec undequaque sit accurata nec cum hodiernarum editionum ordine apte conspiret.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ,

ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΟΜΟΛΟΓΙΑΝ.

BEATI GREGORII

CONSTANTINOPOLITANI PATRIARCHÆ ET CONFESSORIS

APOLOGIA

CONTRA EPHESI CONFESSIIONEM.

NUNC PRIMUM EDITA CURANTE J. HERGENROTHER, S. THEOL. IN WIRCEBURGENSI LITTERARUM UNIVERSITATE PROFESSORE.

ΠΡΟΘΕΡΙΑ.

A

PRÆFATIO.

Ὁ τῆς Ἐφεσίων πόλεως ἀρχιερεὺς κύριος Μάρκος ὁ ἐκ τινος πατρωνυμίας Εὐγενικὸς καλούμενος, τὴν τοῦ μακαρίου Παύλου φωνὴν ἀκηκοὺς τὴν οὕτω κελεύουσαν, ὡς *Καρδίᾳ μὲν πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν* (1), ὁμολογίαν ἐγγράφως ἐξέθετο, ἵνα καθέθλον ποιῆσθαι ταύτην, οὐ μόνον τοῖς ἑγγιστα, ἀλλὰ καὶ τοῖς πόρρω καὶ μακρὰν οὔσι. Διὸ χρεῖν ἐστὶ τοῖς ἐντυγχάνουσι ταύτῃ, ἀνερευθῆν, εἰ συνῆδει ταῖς τῶν μακαρίων Πατέρων θεολογίαις, ἵν' ἐνστερνίζηται, εἰ οὕτως ἔχει, παρὰ πάντων, ὡς συνῆδουσα ταῖς ἐκείνων παραδόσεσι· καὶ χάριτας ὁμολογεῖν τῷ ἑκτεθεικῶτι, καὶ τοῦτ' ἐνοῦσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις κηρύττουσιν· εἰ δ' ἄλλως καὶ οὐ κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν θεολόγων παραδοσίν, ἐπισημειοῦσθαι εἰς δῆλωσην τῆς ἀληθείας. Καὶ ἡμεῖς οὖν ταύτῃ ἐντυχόντες ἀρετίως εἰς ἡμᾶς κατανησάσθαι ἀνερευθῆσαι

Ephesiorum urbis antistes dominus Marcus, qui ex patronymia quadam vocatur Engenicus, beati Pauli voce audita, quæ ita præcipit: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*. scripto confessionem consignavit, ut manifestam eam redderet non solum iis qui prope ipsi sunt, sed et iis qui longinqui et procul degunt. Ideo necessarium est iis, quibus ea ad manus venit, scrutari, an cum beatorum Patrum theologicis Institutionibus concordet, ut omnes, si ita est, eam amplectantur velut illorum traditionibus consonantem; et gratias deinde agere ei qui illam conscripsit, eique adherere magis quam iis qui aliter prædicant; si vero aliter se habet et non secundum accuratam theologorum traditionem, id indicare in veritatis manifestationem oportebit. Et nos igitur, cum illa nuper ad manus nostras pervenerit, perscrutari eam studebi-

(1) Rom. x, 10, Verba: Ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν, omisit scriptor cod. M. n.

mus, et quidquid invenerimus bene recteque expositum et declaratum, uti decet, libenter amplectemur; quidquid vero secus, i' doctorum et theologorum armis refutabimus. Neque vero hoc mirandum, si scripta viri, qui in grammatica disciplina et in scribendis libris celebre nomen adeptus est (a) et scholæ puerorum diuturno tempore præfuit, nunc ab indocto ac rudi homine subjiciuntur examini; oportet enim eum, qui illi jungitur et unitur, non simpliciter ei adherere, nisi sententiam, quam tenet, explorarit, maxime cum et ad impugnandam œcumenicam synodum ipse insurgat. Si itaque et rudes sumus, novimus tamen eum qui dixit, id quod sæpe perfectis non adfuit, puerum invenisse, et quod sapientes fugit, idiotis apparuisse, et quod magistros latuit, discipulis affulsisse. Congruum itaque est, quæ ipse omisit, vel quæ eum latuerunt ac fugerunt, exquirere ac diligenter animadvertere et notare; putamus enim et nos Spiritum Dei habere. Sed ne longius sermonem protrahamus, ad ipsam Confessionem accedamus per partes eam pertractantes, prius ex ipsa partem proponentes, consequenter vero defensionem, ipsamque ex Ecclesiæ doctoribus ac theologis confirmantes. Verba vero honorabilis Ephesii sic se habent (b):

EPIHES. (1).

Εὐο, Dei gratia piis dogmatibus innutritus et sanctam et catholicam Ecclesiam sequens per omnia, credo et confiteor Deum et Patrem solum ingenium et principium expertem, fontem vero et causam Filii et Spiritus sancti; etenim Filius ex ipso genitus est, et Spiritus ex ipso procedit, neque Filius quidquam confert ad processionem, quemadmodum neque Spiritus ad generationem; sive simul progressiones fieri et secum invicem, ut Patres theologi docent; i' circo enim et Spiritus sanctus per Filium procedere dicitur, hoc est cum Filio (c) et sicut Filii, licet non per generationis modum ut ille; Filius vero non dicitur per Spiritum generari, propterea quod relativum est Filii nomen, ne Filius Spiritus esse videatur.

RESP. (1).

Iste igitur hunc in modum hanc theologiam a sanctis semet accepisse ostendere nititur. Nos vero

(1) Cf. Matth. xi, 25; Luc. x, 21; 1 Cor. i, 27. Eadem verba habet Pseudo-Damasceus Orat. De iis qui in fide dormierunt, c. 1, Opp. Dam. I, p. 584

(a) Non adeo laudant Ephesii doctrinam et eruditionem tum Georgius Scholarius in resp. ad ejusdem capita syllogistica, tum Bessarion. Ducas in Hist. Byz., c. 31, Marcum vocat in Græcis disciplinis et in sacrarum synodorum decretis canonem et atateram immobilē (ἐν Ἑλληνικοῖς μαθημασι καὶ ὁρίοις τῶν ἁγίων συνόδων κανόνα καὶ στάθμην ἀπαρίχθον. Erat omnino, cur adversarii unionis Marcum suum summis laudibus celebrarent, qui tamen nunquam solide pugnavit et

Α σπουδάζομεν, καὶ πᾶν ὃ ἐν εὐροίμεν καλῶς συντεθέν καὶ ἐξηγηθὲν, κατὰ τὸ εἶκος ἀσμένως ἐνστερνισόμεθα, ὃ δὲ ἄλλως, διὰ τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τούτου τὸν ἐλεγχον ποιησόμεθα. Καὶ οὐ θαυμαστόν γε τούτο, εἰ ὁ ἀνήρ ἐπὶ γραμματικῇ καὶ λογογραφίᾳ κέκλειται καὶ διδασκαλείου παιδῶν προέστη χρόνον ἤδη συχνόν, ὑπὸ ἀμαθοῦ; δὲ καὶ ἰδιώτου τὰ αὐτοῦ νῦν ἐξετάζονται· δεῖ γὰρ τὸν ἐνοούμενον αὐτῷ μὴ ἀπλῶς ἐνοῦσθαι, εἰ μὴ τὴν δόξαν, ἣν ἔχει, ἀνερευνήσῃ· ἐπεὶ καὶ μάλα στα πρὸς οἰκουμένης συνόδου ἀπόφασιν ἀνθίσταται. Εἰ οὖν ἰδιώται ἐσμεν, ἀλλ' οἴδαμεν τὴν εἰπόντα, ὡς ὁ πολυλάκις τελείους ἔλιπε, παιδίον εὗρατο, καὶ ὁ σοφοῦς παρέδραμεν, ἰδιώτας ἐνέσκηψε, καὶ ὁ διδασκάλου δέλαθε, μαθηταὶς ἐκαφοίτησεν (1). Εἰκόσ οὖν ἐστίν, ὃ αὐτῷ ἐνέλιπεν ἢ παρέδραμεν ἢ διέλαθεν, εὐραῖν καὶ συνιέναι ἡμῖν· δοκῶμεν (2) γὰρ καὶ ἡμεῖς Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν. Ἄλλ' ἵνα μὴ μακρὸν ἐκτείνωμεν τὸν λόγον, ἔωμεν ἐπ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν, κατὰ μικρὸν ταύτην ἐπεξεργαζόμενοι, πρότερον ἐξ αὐτῆς μέρος προθέντες καὶ ἀκολούθως τὴν ἀπολογία, βεβαιούντες ἐκ τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐχουσι δὲ τὰ τοῦ αἰθεσίμου Ἐφέσου ἐπὶ λέξεωσ οὕτως·

ΕΦΕΣΟΥ.

Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι δόγμασιν ἀντραφεῖς εὐσεβέσι καὶ τῆ ἀγία καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ πάντων ἐπόμοιος, πιστεύω καὶ ὁμολογῶ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἀναρχον καὶ ἀνάριστον, πηγὴν δὲ καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ὃ τε γὰρ Υἱὸς ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται, μὴδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὡσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν· ἢ κατὰ τὸ ἅμα τὰς προόδουσ εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαισ, ὡς οἱ θεολόγοι Πατέρες διδάσκουσι· διὰ τούτο γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον ἐκπορεύεσθα· δι' Υἱοῦ λέγεται, τοῦτέστι· μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὡς ὁ Υἱὸς, εἰ καὶ μὴ γεννητῶσ ὡς ἐκείνο· ὃ δὲ Υἱὸς οὐ λέγεται γεννᾶσθαι διὰ τοῦ Πνεύματος· διὰ τὸ σχετικὸν εἶναι τὸ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα, ἵνα μὴ δόξῃ Δ Υἱὸς εἶναι τοῦ Πνεύματος.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Καὶ οὗτος μὲν οὕτω παρὰ τῶν ἁγίων ελληγένας τὴν θεολογίαν ταύτην πεῖραται δεικνύνας· ἡμεῖσ

ed. Le Quien.

(2) Mon. f. 115: δοκῶμεν. Alludit ad 1 Cor. vii. 40.

eadem sexcenties ad nauseam usque inculcavit.

(b) Revera nihil aliud continet Ephesii scriptum, quam quæ Gregorius suis inseruit. Eum nihil omisisse ostendit facta hujus textus cum Marci operibus collatio, prout in manuscriptis codicibus extant.

(c) Ita de his præpositionibus διὰ et μετὰ et veteriores nonnulli schismatici statuerunt apud Becc. l. 1, ad Theod. Sudg. n. 9, G. O. ii, p. 109, 110.

δέ φαμεν, ὡς εἰ μὲν ἡ ἐκθεσις αὐτῆ τῆς ὁμολογίας τῆ τῶν Πατέρων ἀκραιφνεῖ θεολογία εἶπετο, εἰσπρόδεκτος ὑπῆρχεν ἂν καὶ ἡμῖν καὶ τῆς προσεχούσης εὐλαθείας ἔξισοῦτο. Ἐπεὶ δὲ εὐθὺς καὶ ἐν προομιῶσι συρφετώδη τινα ἐγκατέμιξε ταύτῃ, τὸ « Μὴδὲν τοῦ Υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, » καὶ τὸ, « Ἡ (1) κατὰ τὸ ἅμα τῆς προόδου εἶναι, » καὶ τὸ, « Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι δι' Υἱοῦ λέγεται, τουτέστι μετὰ τοῦ Υἱοῦ, » ἅτινα καινοφρονίαι εἰσὶ προδιῶν καὶ πόρρω τῆς τῶν διδασκάλων διανοίας, φέρε δὴ διὰ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τὰ ἀντιδοξοῦντα αὐτῶ προθῶμεν εἰς μαρτύριον τῆς ἀληθοῦς θεολογίας ἡμῶν· ἐκεῖθεν γὰρ ἡ τῶν δογμάτων ἀλήθεια. Φησὶ γὰρ (2) Ἀθανάσιος ὁ μέγας· « Ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου λαβὼν ἔχει, » καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ κατὰ Μακεδονιανῶν τρίτῳ λόγῳ φησὶν (3)· « Ἐφ' ᾧ γὰρ ἡ κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια οὐδεμίαν ἐλάττωσιν ἢ (4) παραλλαγὴν ἔχει, πῶς ἔστιν εὐλογον, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν ἐλαττώσεως τινος; (5) ἢ τῆς κατὰ φύσιν παραλλαγῆς οὐδοῖαι σημείον εἶναι; Ὡσπερ ἂν εἰ (6) τις ἐν τρισὶ λαμπάσι διηρημένην βιβλῶν τὴν (7) φλόγα, αἰτίαν δὲ τοῦ τρίτου φωτός (8) ὑποθιόμεθα εἶναι τὴν πρώτην φλόγα, ἐκ διαδόσεως διὰ (9) τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάψασαν· ἐπειτα κατασκευάζει πλεονάζειν (10) ἐν τῇ πρώτῃ φλογὶ τὴν θερμασίαν, τῇ δὲ ἐφεξῆς ὑποθεθῆναι καὶ πρὸς τὸ ἕλκτον ἔχειν τὴν παραλλαγὴν, τὴν δὲ τρίτην μὴδὲ πῦρ εἶ: λέγεσθαι (11), κἂν παραπλησίως καίη καὶ φαίη καὶ πάντα τὰ τοῦ πυρὸς ἐργάζηται. » Καὶ ἀπὸ τούτου τοίνυν τοῦ ὑποδείγματος τοῦ ἁγίου δῆλον, ὡς τὸ τρίτον ἐκ τοῦ πρώτου διὰ τοῦ μέσου οὐσιωδῶς εἶναι ἔχει· ἐκ γὰρ διαδόσεως διὰ τοῦ μέσου τὸ ἄκρον ἐξάπτεσθαι εἰρηκεν. Ὁ δὲ ἱερὸς Δαμασκηνὸς ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ τῶν Θεολογικῶν, « Αὐτὸς οὖν, » φησὶν (12) (ὁ Πατὴρ δηλονότι), « Λόγου ἄευστος, Λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προκολεῦς ἐκφαντορικῶ Πνεύματος, » ὅθεν δῆλόν ἐστιν, ὡς οὐ τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ σημαίνει, κἂν αὐτὸς τοῦτο διευχυρίζεται. Ἄλλ' οὐδὲ μὴν αἱ πρόδοι ἅμα εἰσὶ. Καὶ βεβαίως τοῦτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φάσκων (13)· « Τὸ τῆς ἐκφάνσεως διάφορον ἢ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλησιν πεποίηκε »· δῆλον γὰρ ὡς εἰ ἅμα αἱ πρόδοι,

dicimus, quod si hæc fidel expositio intemeratam Patrum sequeretur doctrinam, facile et nobis videretur admittenda et digna quæ cum veneratione susciperetur. Quoniam vero statim atque in ipso exordio sublesta quædam illi immiscuit, qualia sunt ista : « Nihil Filius confert ad processionem sive secundum simul fieri progressiones », deinde, « Idcirco enim et Spiritus sanctus per Filium procedere dicitur, hoc est cum Filio, » quæ manifeste novæ sunt assertiones et longe a doctorum mente alienæ, age jam per Ecclesiæ doctores contraria ipsius sententiæ proponamus in veræ theologiæ nostræ testimonium ; exinde enim nobis dogmatum veritas fluit. Dicit namque magnus Athanasius : « Quæcumque habet Spiritus, hæc a Verbo habet accepta, » et Gregorius Nyssenus libro tertio contra Macedonianos ait : « In quibus enim quæ secundum bonum operatio est, nullam imminutionem aut immutationem habet ; quomodo rationi consentaneum fuerit, ordinem secundum numerum imminutionis alicujus aut secundum naturam imminutionis signum esse existimare ? Quænam admodum si quis in tribus lampadibus subdivisam flammam conspiciens, causam vero tertii luminis supponamus esse primam flammam ex communicatione cum medio extremum inflammantem, postmodum asrueret, in prima flamma abundare calorem, eam vero quæ subsequitur, immutari et paulatim imminui, tertiam vero nec ignem amplius censendam esse, licet æqua ratione adurat et splendeat, omniaque quæ sunt ignis. operetur (a). » Ex hoc igitur sancti exemplo manifestum est, tertium ex primo per medium essentialiter habere existentiam ; namque ex communicatione cum medio extremum inflammari dicit. Sanctus vero Damascenus capite tertio decimo Theologicorum, « Ipse igitur, inquit (videlicet Pater), Verbi abyssus, Verbi genitor et per Verbum revelantis et explanantis Spiritus productor ; » unde apertum est, illud per Filium non idem significare ac cum Filio, etiamsi ipse (Eph.) hoc pertinaciter asserat. Sed neque progressiones sunt simul (b). Et confirmat hoc Gregorius Theologus dicens : « Apparitionis vel mutæ habitudinis diversitas diversam quoque eorum appellationem edec-

(1) Mon. f. 115 a. Marc. f. 205 b. et.

(2) Hæc verba ex Athan. or. 3 (al. 4), c. Arian. auctor noster pariter dat ad imp. Trapez. c. 4 ; sic et Niceph. Blem. or. 2, c. 6 (G. O. I. 44, 45) ; Constant. Meliten. or. 1, n. 35 (ib. I, 742).

(3) Celeberrimus hic locus, de quo vide Maium, Nov. PP. Bibl. IV, p. 20, ut ex orat. de Spirit. sancti. adv. Maed. allegatur a Becco epigr. 1 (G. O. II, 537), a Georgio Trapez. ad J. Culucel. I, 530, 531 et ante hos a Niceph. Blem (I, 56), (4) B ec. J. c. et al.

(5) Hæc add. ap. Becc. et al. ; Blem., Trapez. et

D codd. nostri omittunt.

(6) Codd. nostri εἴη.

(7) πρώτην add. Becc.

(8) Becc. φωτὸς τοῦ τρίτου.

(9) Marc. δέ.

(10) Trap. κατασκευάζειν. Becc. πλεονάζων.

(11) Becc. et Blem. λογίζεσθαι.

(12) Idem textus ap. Greg. ad imp. Trap. n. 18 (infra col. 242), apud Becc. (Epigr. 1 ; G. O. II, 535), Georg. Metoch. c. Manuel. c. 21 (ib. II, 1039).

(13) Naz. De Spirit. sancti. ap. Becc. Epigr. 1, et in tom. Cypr. I, n. 5 (G. O. II, 536, 224).

(a) Allatii versio, quæ in tribus locis fere eadem est.

(b) Negat simul esse progressionem, non spectato

ordine temporis, sed ordine logico. Ilac de re confer Constantinum Melitenotam, orat. 1, c. 28 (Gr. oithod. I, II, p. 704 706).

cit; » perspicuum enim, quod si simul essent progressionibus, haud dixisset diversum esse apparitionis modum. Discere idem quis poterit et clarior ex cæteris quoque Ecclesiae theologis et doctoribus. Ait enim Athanasius libro tertio Contra Arianos: « Non Spiritus conjungit Patri Verbum, sed Spiritus a Verbo id accipit », et in epistola ad Serapionem: « Talem naturam et ordinem habet Spiritus ad Filium qualem Filius ad Patrem. » Alterum minime theologorum sententiæ expositio ista consonat; neque vox *per Filium* concordat *ih̄* voci *cum Filio*: nemo enim Sanctorum hanc exposuit theologiam. Nam si eadem est præpositio *per* cum præpositione *cum*, ut iste dicit, « Procedit Spiritus *per* Filium, hoc est eum Filio, » licet dicere et vice versa, generari et Filium ex Patre *per* Spiritum. Quod vero præpositio *per* non significat simul procedere Filium et Spiritum, ad id probandum procedant Ecclesiae theologi, litem dirimant et hanc perversam judicent expositionem. Ait enim Nyssenus libro primo Adversus Eunomium. « Quomodo conjungitur Patri Filius et, licet ex illo originem ducat, tamen secundum existentiam non est posterior, ita et Unigenito adhæret sanctus Spiritus, sola ratione secundum causæ rationem præ Spiritus existentia præintellecto. » Et Basilii divus, l. XVII, ad Amphilochem docet: « Sicut igitur se habet Filius ad Patrem, ita et ad Filium Spiritus secundum traditum a Verbo ordinem. Quod si Spiritus cum Filio una collocatur, et Filius cum Patre, collocabitur et Spiritus cum Patre. » Esse vero etiam ordinem in sancta Trinitate, quem omnes pie prædicantes custodiant oportet, ipse. Basilii declarat epistola ad canonicas concludendo dicens: « Usque adeo hæc de ordine innovatio ipsius substantiæ annihilationem et fidei totius abnegationem habet. Æque ergo impium est et ad creaturas Spiritum detrudere et superiorem Filio vel Patre statuere sive secundum tempus sive secundum ordinem. » Et rursum idem epistola ad Gregorium fratrem: « Quomodo in catena, » inquit, « qui unius annuli summitatem apprehendit, hoc ipso simul et alterum insertum attrahit, ita et hic Spiritum trahit, per ipsum et Filium et Patrem simul attrahit; et Filium si quis vere apprehenderit, habebit et ipsum utrinque hinc Patrem illius, illinc Spiritum sanctum una compactum. » Hac ratione sancti distinctionem in divi-

οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ τῆς ἐκφάνσεως εἶναι διάφορον. Καὶ καταμάθοι ἂν τις τοῦτο καὶ τρανότερον καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἐκκλησίας θεολόγων καὶ διδασκάλων. Φησὶ γὰρ Ἀθανάσιος ἐν τῷ γ' τῶν Κατὰ Ἀρειανῶν (1)· « Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦτο παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει· » καὶ ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα (2)· « Τοιαύτη φύσιν καὶ τάξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ὅταν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. » Ἡκιστα λοιπὸν τῆ τῶν θεολόγων γνώμη σύμφωνος ἡ ἐξηγησις αὕτη· οὐδὲ γὰρ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τῷ μετὰ τοῦ Υἱοῦ συμφωνεῖ· οὐδεὶς γὰρ τῶν ἁγίων ἐξέθετο ταύτην τὴν θεολογίαν. Εἰ γὰρ ταυτὴν ἡ διὰ τῆ μετὰ, ὡς αὐτὸς φησιν, ὅτι· « Ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Υἱοῦ, τούτῳ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, » ἔξεστι λέγειν καὶ τὸ ἀνάπαλιν, ὡς γεννᾶται καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Πνεύματος. Ὅτι δὲ οὐ τὸ *μοῦ* βούλεται ἡ διὰ, παρίτωσαν οἱ θεολόγοι (3) τῆς Ἐκκλησίας καὶ διακρινησάτωσαν τὴν παρεξηγησιν ταύτην. Φησὶ γὰρ ὁ Νύσσης ἐν τῷ κατ' Εὐνομίῳ πρώτῳ (4)· « Ἄς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχον οὐχ ὑστερεῖται (5) κατὰ τὴν ὑπαρξίν, οὕτω καὶ (6) τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοεῖ μόνῃ κατὰ τὸν (7) τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως· » καὶ Βασίλειος ὁ θεοφάντωρ ἐν τῷ ιζ' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον οὕτω θεολογεῖ (8)· « Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν (9) παραδεδομένην τοῦ Λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ συντάσσεται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ δηλονότι. » Ὅτι δὲ καὶ τάξις ἐστὶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι, ἣν δεῖ φυλάττειν πάντα τὸν εὐσεβῶς θεολογοῦντα, ὁ αὐτὸς Βασίλειος παραστήσῃ ἐν τῇ πρὸς κανονικὰς (10)· φησὶ γὰρ συμπεραίνων· « Ὡστε ἡ περὶ τὴν τάξιν καινοτομία αὐτῆς τῆς ὑπαρξίως ἀθέτησιν ἔχει καὶ ὅλης τῆς πίστεώς ἐστιν ἄρνησις· ὁμοίως οὖν ἐστὶν ἀσεβῆς καὶ ἐπὶ τὴν κρίσιν καταγαγεῖν καὶ ὑπεριθέναί αὐτὸ ἢ Υἱοῦ ἢ Πατρὸς, ἢ κατὰ (11) χρόνον ἢ κατὰ τὴν τάξιν (12)· » καὶ αὐθις ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Γρηγόριον (13) φησὶν· « Ὡσπερ ἐξ ἀλύσεως ὁ τοῦ ἐνὸς ἄκρου ἀψάμενος καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπασατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἐλύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα συνεφίλυσαστο· καὶ τὸν Υἱὸν ἀληθῶς ὅστις (14) λάβῃ, ἔξει αὐτοῦ ἐτέρωθεν πολὺ (15) μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, πολὺ δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. » Οὕτως οἱ ἅγιοι τὴν διάκρισιν ἐπὶ τῶν θείων προσώ-

(1) Apud Becc. Epigr. iv (G. O. II, 550), dicitur oratio 4. Cf. et Constantin. Meliten. (ibid. 733).

(2) Ep. I ad Ser. Becc. Epigr. iv. G. O. II, 552.

(3) Verba οἱ θεολόγοι — διακρινησάτωσαν (sic) in Cod. Mon. prius omissa posterior manus margini adscripsit.

(4) Becc. de un. Eccl. de proc. Sp. sanct. Epigr. I (G. O. I, 429, 248, 249; II, 524). Greg. ad imp. Trap. c. 20 (infra col. 246).

(5) Mon. ὑστερεῖται.

(6) πάλιν add. apud Greg. l. c. et Becc. Epigr. I. De proc. Spirit. sancti.

(7) Τὸν omitt. Cod. Mon. et Marc.; habet Becc. l. c.

(8) Becc. Epigr. iv, l. c. p. 552, 553.

(9) Apud Becc. l. c. additur, « Ἐν τῷ βαπτισματι. »

(10) Epigr. iv, l. c. p. 556.

(11) Τὸν χρόνον Becc. l. c.

(12) Cf. de hac Bas. disputatione Constant. Meliten. orat. I n. 55 (G. O. III, 725, 726).

(13) Becc. Epigr. iv (ib. p. 556, 557).

(14) Becc. εἰ τις.

(15) Becc. πῆ — πῆ.

πων θεολογοῦσι καὶ τὸ τῆς φύσεως ἀδιαίρετον ὁμολογοῦσι. Καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος (1) : « Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ (2) τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου · καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος ἄλλην πάλιν διαφορὰν ἐκνοοῦμεν · τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου · ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν (3), τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐκτυπῶ τὸ μονογενὲς φυλακτούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης. » Δὲ καὶ ἡμεῖς μεσιτεῖαν Υἱοῦ κατὰ τὰ τῶν Πατέρων γραφὰς ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι προσβύοντες, οὐ κατὰ τι διάστημα τοπικόν, οὐδὲ κατὰ τὰ συναπτόμενα ἐν ὅλῃ καὶ πάχει σωματικῶ φρουνοῦμεν αὐτήν, ἀλλὰ κατ' ἀξίαν τῆς ἀόλου ἐκείνης οὐσίας, ἥτις εἰς τρία αὐτὰ μὲν, ἐκνοστώτα δὲ πρόσωπα διαίρεται · συνάπτεται γὰρ ἐν τῷ διαίρεσθαι, καὶ διαίρεται ἐν τῷ συνάπτεσθαι. Καὶ οὐδὲ ἐκτυπῶν αἰδεῖται ὁ εἰμιος οὗτος Ἐφέσου τὸν ἅγιον Νύσσης μετὰ μικρὸν προφέρων λέγοντα, ὅτι : « Ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὐτε ἐστίν, οὐτε λέγεται · οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία. » Διὰ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰκὼν λέγεται τοῦ Υἱοῦ, ὡς φησὶν ὁ θεὸς ἀπόστολος· ἐξ οὗ λαβὼν καὶ Βασίλειος ὁ μέγας ταυτὸ ἔφησε · καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον κλίονι : « Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα πέφυκεν » ὡσαύτως καὶ οὐσιώδης καὶ φυσικὴ ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ λέγεται παρὰ τῶν ἁγίων τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ · ὁ δὲ Υἱὸς οὐτε εἰκὼν λέγεται τοῦ Πνεύματος οὐτε δύναμις οὐτε ἐνέργεια φυσικὴ καὶ οὐσιώδης, οὐτε ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς. Οὐκοῦν οὐτε τὸ ἅμα, ὅπερ ὁ Ἐφέσου φησὶν, οὐτε τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀντὶ τοῦ (4) μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σὺν τῷ Υἱῷ δυνηθεῖν ἂν ἀποδείξει· εἰρημένον παρὰ τῶν ἁγίων, καὶ ταῦτα πολλῶν ἁγίων κηρυττόντων, καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας· (καὶ) οἰκουμενικῆς συνόδου, τὸ ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. » Ἄλλ' ἀρκεῖν ἠγοῦμαι τὰ προειρημένα πρὸς ἀπόδειξιν, ὡς τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σὺν τῷ Υἱῷ ἐκπορευόμενον δηλοῖ, διὰ τε τοῦ διαφόρου τρόπου τῆς ὑπάρξεως, καὶ ὡς οὐ διάκρισιν δηλοῦσι ταῦτα, ἀλλ' ἕνωσιν καὶ οὐ τάξιν (5).

(1) Nyss. lib. ad Ablab. Opp. II, p. 459. Hoc testi monio utuntur Niceph. Blem. orat. 2, c. 13 (G. O. I, 55, 56) ; Becc. de un. Eccl. de proc. Sp. S. c. 7. Epigr. (ib. I, 120, 293 ; II, 536, 537). Expositio fidei a Gregorio P. IX ad Germanum patriarcham missa (apud Combefis. Opp. S. Maximi, t. II, p. 691).

(a) De his fusc Becc. de process. Spirit. sancti, c. 7, n. 2 seq. (G. O. I, 292 seq.).

(b) Allat. in G. O. II, 952, 979, habitualis ista sequela ; ib. I, 143. II 995 : et correlativa hæc series non convertitur.

nis personis prædicant et naturam divisionis expertem constituentur. Et Gregorius Nyssenus ait : « Immutabilem et per omnia similem naturam confitentes, discrimen causæ et causati non inficiamur, in quo solum disjungi alterum ab altero apprehendimus, cum credamus, hoc quidem causam esse, illud autem ex causa, et illius, quod ex causa est, aliud rursus discrimen comprehendimus ; namque hoc quidem est immediate a primo, illud vero per id, quod contigue et immediate est ex primo, adeo ut Unigeniti natio absque dubio in Filio permaneat et ex Patre esse Spiritum nulli dubium sit, Filio, qui medius est, sibi ipsi Unigeniti rationem conservante et Spiritum a naturali ad Patrem habitudine minime arcente. » Idcirco et nos, mediationem Filii secundum Patrum scripta in sancta Trinitate asserentes, neque secundum localem quamdam distantiam, neque secundum ea, quæ in materia et corporum crassitie copulantur, eam intelligimus (a), verum secundum dignitatem substantiæ illius omnis materiæ expertis, quæ in tres personas immateriales et subsistentes distinguitur. Coniungitur enim in distinctione et in conjunctione distinguitur. Verum neque seipsum veretur honorabilis iste Ephesinus antistes post pauca sanctum Nyssenum adducens ita dicentem : « Filius Spiritus sancti neque est neque dicitur ; neque contra vertitur relativa ista consequentia (b). » Propterea Spiritus sanctus imago Filii dicitur, ut ait divus Apostolus ; ex quo desumptum idem dicit magnus Basilius, et Joannes Damascenus in canone in sanctum Basilium ait : « Imago Patris est Filius, et imago Filii Spiritus existit. » Eodem pacto et substantialis ac naturalis Filii operatio dicitur penes SS. Patres Spiritus sanctus, et ex essentia Filii ; Filius autem neque imago Spiritus dicitur neque virtus neque operatio (c) naturalis et substantialis, neque ex essentia Spiritus Filius. Quamobrem neque simultaneam progressionem quam dicit Ephesius, neque phrasis per Filium pro locutione cum Filio adhibitam unquam apud SS. Patres fuisse poterit ostendere, cum tamen « Spiritum ex Patre per Filium procedere » multi Patres prædicent, et ipsa sancta et œcumenica synodus. Verum sufficere censeo ea quæ dicta sunt ad demonstrandum locutionem per Filium procedere non significare procedere cum Filio vel una cum Filio (d), tum per (propter) divo-

(2) Ita G. O. II, 536 ; I, 120, 293 ; codd. nostri τὸ legunt.

(3) Cod. Mon. ἀναμφιβάλλειν.

(4) Mon. f. 117 a, τὸ.

(5) Hæc postremo corrupta esse videntur ; pari tamen modo ut in Monac. leguntur et in cod. Marciano f. 207 b.

(c) Cf. de his Becc. Epigr. III, G. O. II, 548 ex Cyrillo Alex.

(d) Vide de hac re Demetrium Papanum Opp. ed. Rom. t. I, p. 559 seq.

sum existentiae modum, tum quia non distinctionem ista significant, sed unionem, et non ordinem.

EPHES. (II).

Εἰς αὐτὴν et Spiritus quidem Filii dicitur, quia ei secundum naturam proprius est et per ipsum apparet et datur hominibus; Filius autem Spiritus neque est neque dicitur teste Nysseno Gregorio.

RESP. (II).

Convenit igitur hac in parte honorabili Ephesio dicere, admodum præclaram esse inventionem et expositionem; nam per hoc dictum sustulisti illud, cum Filio et una cum Filio. Si enim locutio per Filium significaret, simul et una cum Filio procedere Spiritum, omnino et Filius per Spiritum esse diceretur. Verum summus iste Theologus: « Spiritus sancti, » inquit, « neque est neque dicitur. » Sed et a junctum habent ea verba, quod ipse omisit; « Nec convertitur relativa ista sequela. » Itaque per hoc cum antea dictis et istud concorlat et præclare omnino declarat vocem per Filium non significare cum Filio. Et illud, quod ex divo Basilio in medium affert, propterea quod secundum naturam proprius sit Filii, Spiritum Filii dici, recte dicit. Eunomius enim cum audiret eum una cum aliis, quæ dixit, ostendentem, ejusdem deitatis esse Spiritum sanctum, inimicus Deo ac male sentiens tertriæ naturæ eum esse contendit, ut Basilius libro primo patefacit ejus malam opinionem refellens atque dicens: « Spiritus Christi dicitur ut secundum naturam illi conjunctus, » atque plura profert testimonia tum per angelos tum persidera et per cœlestes mansiones, ut demonstraret, eos, licet ordine differant, non tamen substantia differre. Propterea et Spiritum Christi ut secundum naturam ipsi conjunctum dixit; hoc est: etsi et Filii est et dicitur Spiritus ipso Christo Spiritum veritatis appellante et Apostolo prædicante; Si quis Spiritum Christi non habet, non est ejus, tamen unus est natura et indivisus, et non sicut infelix Eunomius sentiebat, qui solo Filio causam (Spiritus) ascripsit et eum effectum naturæ Filii vocavit et gradus induxit divinitatum, verum secundum naturam est in Filio cum una et indivisa natura ac deitas sit in Patre et Filio et Spiritu sancto. Nam essentia et natura et deitas in tribus personis una est numero et velut una res est in divinis personis, nullam omnino habens distinctionem, etsi

(1) Hic Gregorii Nysseni textus ut ex homilia tertia in Dominicam orationem, quæ incipit: "Ὅτι προσήγεν ὁ μέγας Μωϋσῆς, allegatur a Becco De un. Eccl. (G. O. I. 445 188), a Constantino Melitenota Orat. I, n. 29 (ib. II, 755, 756), a Georgio Melech. c. Max. Plan. et c. Man. Crete. (ib. II, 952, 953 et 979-993), atque ab Hugone Etheriano l. I. c. 3. Non tamen hodie legitur in Gregorii sermonibus in *Pater noster*, ut jam notavit Le Quien Dissert. I Damasc. § 47, p. 26 et 27. Porro card. Manus (Nov. PP. Bibl. t. I, l. iv, p. 40-51) ostendit, in novem Vaticanis codicibus, hisque vetustioribus,

A

ΕΦΕΣΟΥ.

Ἐνεσθὲν καὶ Πνεῦμα μὲν Υἱοῦ λέγεται, διὰ τὸ κατὰ φύσιν οἰκεῖον καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πεφημέναι καὶ διδοσθαι τοῖς ἀνθρώποις· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἐστὶν οὔτε λέγεται κατὰ τὴν Νύσσης Γρηγόριον (1).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Ἄξιον οὖν ἐστὶν ἐν τούτῳ τῷ μέρει εἰπεῖν πρὸς τὸν αἰδέσιμον Ἐφέσου. ὡς ὑπέρευγε καὶ τῆς εὐρέσεως καὶ τῆς ἐκθέσεως· ἀνεῖλες γὰρ τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ σὺν τῷ Υἱῷ διὰ τοῦ ῥητοῦ τούτου. Εἰ γὰρ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σὺν τῷ Υἱῷ ἐκπορευόμενον ἐβήλου, πάντως καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τοῦ Πνεύματος ἐλέγετο ἄν. Ἄλλ' ὁ θεολογικώτατος οὗτος, « Οὔτε ἐστὶν οὔτε λέγεται, » ἐφησεν. Ἀλλὰ καὶ προσηγορευόμενον ἔχει. Ἡ αὐτὴ παρέλιπες, τὸ « Οὐδὲ ἀντιστρέφει ἢ σχετικῆ αὐτῆ ἀκόλουθα. » Οὐκοῦν καὶ διὰ τούτου σὺν τοῖς προσηγορευμένοις καὶ τούτο συμφωνεῖ καὶ μάλα καλῶς· παρ' ἑστὶν, ὡς τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ δηλοῖ. Καὶ ὁ προφέρει τοῦ ἱεροῦ καὶ θεοῦ Βασιλεῖου, ὡς διὰ τὸ κατὰ φύσιν οἰκεῖον λέγεται Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καλῶς λέγει. Ὁ γὰρ Εὐνόμιος ἀκούων αὐτοῦ σὺν τοῖς ἄλλοις οἷς ἔλεγε δεικνύντος, ὡς τῆς αὐτῆς θεότητός ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ θεοστυγῆς οὗτος τρίτης εἶναι φύσεως κακῶς φρονῶν ἔλεγε, ὡς δηλοῖ Βασιλεῖος ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ στηλιτεύων αὐτοῦ τὴν κακάνοιαν καὶ φάσκων· « Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται ὡς κατὰ φύσιν ἰσχυριζόμενον αὐτῷ (2) » καὶ πολλὰ εἰσάγει μαρτυρίας· διὰ τε τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀστέρων καὶ τῶν θαλῶν μονῶν, ἵνα δείξῃ, ὡς εἰ καὶ τῆ τάξει διαφέρουσιν, ἀλλ' οὐ τῆ οὐσίᾳ διαφέρουσιν (3). Διὸ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ ὡς κατὰ φύσιν ἰσχυριζόμενον αὐτῷ ἐφησε· τούτέστιν ὅτι εἰ καὶ Υἱοῦ Πνεῦμά ἐστὶ τε καὶ λέγεται, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ Πνεῦμα ὀνομαζόμενος τῆς ἀληθείας (4) καὶ τοῦ Ἀποστόλου, Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ (5), κηρύττοντος, ἀλλ' ἐν ἐστὶ τῆ φύσει καὶ ἀδικαίρετον, καὶ οὐχ ὡς ὁ θεήλατος Εὐνόμιος ἐφάρνει καὶ μόνῳ τῷ Υἱῷ αἰτίαν ἐτίθει, καὶ κατηγορήματα τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ ἔλεγε, καὶ βαθμοὺς εἰσήγε θεότητων. Ἄλλ' ἐστὶ κατὰ φύσιν ἐν τῷ Υἱῷ ὡς καὶ μᾶς καὶ ἀμερίστου τῆς φύσεως οὐσης ἐν τῷ (6) Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ τῆς θεότητος. Ἡ γὰρ οὐσία καὶ φύσις καὶ θεότης ἐν ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσι μία ἐστὶ τῷ ἀριθμῷ, καὶ ὡς ἐν πρῶτῳ ἐστὶν ἐν τοῖς θεοῖς

hanc pericopen legi eamque genuinam omnino esse habendam, etiam particulam ex ibidem contentam vere Gregorii esse, quam Escammatisminus erasisse convictus est in Bucei synodali iudicio a 1230, cujus textum jam dedit Allatius (G. O. I. p. 366-374).

(2) Eadem ex Basil. (ad Amph. c. 48) adducit Const. Meliten. Or. 2, c. 7 (G. O. II, 788).

(3) Cf. Basil. c. Eupom. III, 1 seq.

(4) Joan. XIV, 16.

(5) Rom. VIII, 9.

(6) Marc. f. 208 a, ἐν Πατρὶ.

προσώποις, μηδ' ὄλωσ' διακρίσιν ἔχουσα, εἰ καὶ τὰ ἄ
 λεία πρόσωπα διακρίνονται· οὐ γὰρ ἐπινοῶν ἡ (1)
 φύσις καὶ οὐσία καὶ θεότης ἐν τοῖς θεοῖς· προσώ-
 ποις, ἀλλ' ὡς πρᾶγμα ἔχει. Καὶ τοῦτο ὁ θεὸς Μάξι-
 μος ἐν τῇ τοῦ Ἀνομιεῖου διαλέξει διασαφεί· αὐτοῦ
 γὰρ λέγοντος πρὸς τὸν ἱερὸν Μάξιμον, « Ἄλλο οὐ-
 σία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, » ὁ θεὸς Μάξιμος, « Ἄλλο
 καὶ ἄλλο εἶπον οὐκ ἐν πρᾶγμα (2). » Εἰ οὖν νομίζει
 τις οὕτως κατὰ φύσιν οἰκεῖον λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον καὶ μόνον τοῦ Υἱοῦ, πρῶτον διακεκριμένην
 ὄξειον τὴν φύσιν τῶν θεῶν προσώπων, ὃ πόρρω
 πάρος Χριστιανικῆς ψυχῆς καθέστηκεν· ἡ γὰρ μία
 οὐσα τῷ ἁριθμῷ, πῶς διὰ ρεῖν ἔξει; Τὸ ἐν γὰρ
 πρὸς ἑαυτὴν πραγματικὴν οὐ ποιεῖ διακρίσιν· πῶς
 οὖν αὐτὸ; τοῦτο νοεῖ ἡ τίνι σκοπῷ τίθειεν, οὐ
 συνορώμεν. Τὸ δὲ εἰ· αὐτοῦ πεφηνημένοι καὶ διδοσθαί
 τὸ προϊέναι φυσικῶς δηλοῦ μᾶλλον· διὸ καὶ σύμφω-
 νοί οἱ κατὰ τοῦτο οἱ ἅγιοι· σαφὲς καὶ ἐκ τοῦ τῷ
 βήματι τούτῳ χρῆσθαι τοὺς θεολόγους καὶ ἐπὶ τῆς
 τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως. Καὶ γὰρ ὁ θεὸς Κύριλλος εἰς
 τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος (3),
 φησί· « Ἐν γὰρ ἐν Πατρὶ καὶ ἐκ Πατρὸς νοηταὶ
 καὶ λέγεται (4), οὐκ ἐκφυλλοῦ (5) ἡμῶν καὶ ξένος
 ἢ ὡς μετ' αὐτὸν δευτέρως εισθῆσεται, ἀλλ' ὡν ἐν
 αὐτῷ καὶ συνοπάρχων, ἀεὶ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνώσ
 κατὰ τὸν ἄρρητον τῆς θείας γεννήσεως τρέπον. »
 Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ ῥητῷ· « Ἀναγκαιῶς ὁ μα-
 κάρως Εὐαγγελιστῆς δριμύτερον τοῖς ἑτεροδι-
 δασκαλοῦσιν ἐπιπηδᾷ, καὶ δουλείας μὲν ἀπά-
 σης ἐξέλακει τὸν Υἱὸν, ἐκ δὲ τῆς ἐλευθέρως καὶ
 πάντων ἀρχούσης οὐσίας ἐκπεφηνώτα δεικνύει,
 καὶ ἐν αὐτῇ φυσικῶς ὑπάρχειν ἰσχυρίζεται
 λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ εἰς τὸ, Καὶ
 Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, φησί· « Καὶ τὸν ἀγοράσαντα
 αὐτοῦ δεσπότην ἀρνούμενοι διὰ τοῦ κατὰ φύσιν
 οφεισθαι μὴ εἶναι Θεὸν ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 πεφηνώτα Λόγον, ἀλλὰ νόον ὡσπερ τινὰ καὶ
 ψευδώνυμον ἡμῶν ἐπιειφέροσθαι. » Καὶ πάλιν
 ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πέμπτῳ πρὸς Ἑρμεῖαν (6)· « Εἶτα
 τιμᾶν οἴονται (7) τὸν ἐξ αὐτοῦ πεφηνώτα κατὰ
 φύσιν Υἱὸν τὰς εἰς τὸ μείον καταλιπόντες (8) ψή-
 φοις. » Καὶ ὁ Βασίλειος ὁ θεὸς ἐν τοῖς Ἀντιβήρητι-
 κοῖς· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τελειότατον· διὸ πρὸ
 αὐτῷ πάντα τέλεια· » καὶ μετὰ βραχέα· « Οὐδὲν
 ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον, ἀλλ' ἀίδειως πάντα ἔχον,
 ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός (9), αἰτίον
 ἑαυτοῦ ἔχον ὡς πηγὴν ἑαυτοῦ, κάκειθεν πηγάζον. »
 Καὶ Κύριλλος ἐν τῷ λόγῳ οὐ ἡ ἀρχῇ· « Τῆς μὲν ἐν
 ἀνθρώποις εὐκλείας, » φησὶν· « Ἰδίον ἔστι (10) τὸ
 Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὗτοι (11) ποῦ μόνον ἢ Λόγος (12)

divinae personae distinguuntur. Non enim ratione
 tantum natura et essentia et deitas est in divi-
 nis personis, sed ut res se habet. Hoc explanat
 divus Maximus in disputatione Anomaei; cum
 enim iste sancto Maximo diceret: « Aliud essentia
 et aliud persona, ille ait: Aliud et aliud non unam
 rem dixerunt. » Si quis igitur putat, quia secun-
 dum naturam proprius est Filii, ideo solummodo
 Spiritum sanctum Filii esse dici, primo divinarum
 personarum naturam distinctam existimat, quod
 longe ab omni Christiano sensu abest; cum enim
 una sit numero, quomodo distinctionem habebit?
 Unum namque ad seipsum realem distinctionem
 non constituit. Quo itaque pacto iste haec cogitet
 vel quonam consilio posuerit, haud perspicimus.
 Quod vero per Filium appareat Spiritus atque
 donetur, potius naturalem progressionem decla-
 rat; ideoque sancti etiam hac in re concordant;
 perspicuum namque ex eo id sit, quod theologi
 eodem utuntur vocabulo ad Filii quoque generatio-
 nem declarandam. Etenim divus Cyrillus in Evangelii
 verba: *In principio erat Verbum*, « Quamvis, inquit,
 in Patre et ex Patre intelligatur et dicatur, tamen
 nobis minime ut alienus et peregrinus vel ut se-
 cundus post ipsum intrabit, sed ut in ipso exsi-
 stens et semper cum ipso existens et ex ipso appa-
 rens secundum divinae generationis ineffabilem
 modum. » Et rursus in idem dictum ait: « Nec-
 cessario beatus Evangelista acrius in eos insurgit,
 qui diversa docent, et ab omni servitute Filium
 eximit, et ex libera rerumque omnium domina
 substantia apparentem ostendit, atque in ipsa natu-
 raliter existere asseverat, dicens: *In principio
 erat Verbum*. » Et in illud: *Et Deus erat Verbum*, ita
 disserit: « Dominum, qui nos emit abnegantes
 propterea quod putant eum secundum naturam non
 esse Deum ex Deo et Patre apparens Verbum, sed
 quasi spurium quemdam et falsi nominis nobis in-
 trudi. » Et rursus idem libro quinto ad Hermianam:
 « Deinde honorare se arbitrantur Patrem, dum
 Filium ex eo secundum naturam natum suis cal-
 culis ad minorem dignitatem dejiciunt. » Et divi-
 nus Basilus in Antirrheticis, « Spiritus, inquit, san-
 ctus perfectissimus est, quapropter penes eum
 cuncta perfecta, » Et post pauca: « Nihil in se habet
 (Spiritus) ascititium, sed ab aeterno omnia pos-
 sidet ut Spiritus Dei et ex ea apparens, principium
 sui habens ut fontem sui ipsius et exinde fluens. »
 Et Cyrillus, in oratione quae incipit: « Ejus quae apud
 homines est gloriae, » ait: « Proprius est Spiritus

(1) Mon. f. 117 b, η.

(2) Maximi Opp. ed Combefis. t. II, p. 394.
 Eundem locum auctor noster allegat lib. ad imp.
 Trapez. c. 20 (infra col. 246).

(3) Joan. 1, 1.

(4) Codd., νοείται καὶ λέγεται.

(5) Marcian. f. 208 a, ἐκφυλλοῦ.

(6) Idem textus in Becci epigr. 1 (Gr. orth. II,
 539, 540).

(7) Τὸν Πατέρα add. Becc.

(8) Sic Monac. et Marc. f. 208 b. Beccus tamen
 habet καταλυπόντες, mœrore afficientes, vel: dum
 Filium, ut minor sit, offendunt.

(9) Hucusque hæc Basilii verba adducunt Nic-
 ceph. Blem. Orat. I, n. 12. Becc. Epigr. 13 (G.
 orth. I, p. 15; II, p. 630).

(10) Allegat i-ta Niceph. Blem. l. c.

(11) Sic Nic. Blem. Codd. οὐ τι.

(12) Ἐστὶ add. Nic. Blem.

Filii, non ea ratione tantum, qua Verbum est ap-
parens ex Patre, sed ea etiam, qua a nobis con-
cipitur factus homo. » Quod vero ad illud spectat,
quod Spiritus nobis datur per Filium, nisi et per
Filium esse intelligatur, qui eum dat Filius
minister potius statuitur. At istud non permittit
beatus Cyrillus, qui in expositione evangelici illius
dicti, *Cum autem venerit Paracletus, Spiritus ve-
ritatis, hæc habet* : « Nam sicuti Filii Spiritus est
proprius, naturaliter in ipso existens et per ipsum
progrediens, ita certe Patris quoque est proprius.
Quibus autem Spiritus communis est, iis profecto
et ea, quæ sunt substantiæ, separata et diversa esse
nequeunt. Nemo enim eorum, qui impie sentire
solent, nos ad ea, quæ intelligere nefas est, ver-
bis suis ex imperitia profectis conetur impellere ;
nemo, inquam, credat, Spiritum Patris per Filium
quasi famuli in ministerium adimplem creaturis
distribui. Nam id etiam nonnulli insipientes dicere
veriti non sunt. Sed potius inde credendum est,
quoniam Spiritus sic proprius Filii est, sicut sane
ipsius quoque Dei et Patris, ideo ad sanctifican-
dos suos sanctos discipulos ab eo mitti. » Si igitur
Spiritus proprius Filii naturaliter et in ipso existens,
et per ipsum progrediens, et eodem pacto proprius,
quo Dei quoque Patris, et Spiritum sanctum apparere
per Filium idem denotat atque esse eum ex Filio,
ut quia ex eodem esse et proprius ejus dicitur, per
quem est proprius et per eum apparuit, ideo et
Filius sancti Spiritus neque est neque dicitur ; nec
convertitur relativa ista sequela secundum Gre-
gorium Nyssenum, quia Filius cum Spiritus neque
sit neque dicatur, non habet vel admittit relativam
istam sequelam e converso, nec apparet nec datur
per Spiritum (a). Si vero et illud prophetæ verbum
proponunt quidam : *Dominus misit me et Spiritus
ejus*, attamen magnus Basiliius et hanc contradi-
ctionem præclare solvit libro tertio Adversus Eunomium,
cujus initium : « Vix tandem exsatiatus. »
Isaias vero ex Domini persona loquens secundum
ejus humanitatem ea profert verba : *Dominus mi-
sit me et Spiritus ejus* (b). Nihil ergo ex dictis
prodest venerabili Ephesino antistiti ad proban-
dum, Spiritum sanctum non esse per Filium, imo
ea magis confirmant dicta et male explanatum ca-
sus vocabulum, præpositio *per* pro *cum*, quod talis
ejus interpretatio nullo modo quadrat in proces-
sionem sanctissimi Spiritus, sed potius contrarium,
quam ipse voluit, ostensum est et adhuc ostende-
tur limatius atque manifestius procedente disquisi-

(1) Idem textus allegatur in Epigr. 5 Becci (Gr. orth. II, p. 567, 568).

(2) Τοῖς, quod in cold. deest, ex Becco supplivimus.

(3) Becc., τὸ παρὰ τοῦ Π.

(a) Hæc postrema periodus suspicionem injicit, ne forte quid desit, cum tautologia quædam apparat in his verbis.

(b) Vide de his verbis Animadversiones in Photii librum De Spirit. sancto, cap. 2, § 4. Eodem

περηνῶς ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' εἰ καὶ νοεῖτο καθ' ἡμᾶς
ἄνθρωπος γεγινῶς. » Τὸ δὲ διδοσθαι εἰ μὴ διὰ τοῦ
Υἱοῦ ἐστίν, ὑποουργὸς μᾶλλον ὁ διδοὺς Υἱός. 'Ἄλλ' οὐ
συγχωρεῖ τοῦτο ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῇ ἐξηγήσει
τοῦ εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ, τοῦ, *Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παρά-
κλητος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, λέγων* (1).
« Ὅσπερ γὰρ ἴδιον τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, φυσικῶς τε
ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προῖον, οὕτω καὶ
τοῦ Πατρὸς· οἷς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινόν, τούτοις εἰ
δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα·
μὴ γὰρ δὴ τινες ἡμᾶς τῶν διωρισεῖν εἰωθῶτων
τοῖς (2) ἐξ ἀμαθείας ἀποκομιζόντων λόγοις, εἰς ἃ
μὴ θέμις ἐννοεῖν, ὡς ὑπορυγικὴν τινα χρεῖαν ἀπο-
πληρῶν ὁ Υἱὸς τὸ τοῦ (3) Πατρὸς Πνεῦμα τῇ κτίσει
διακομεῖ. Καὶ τοῦτο γὰρ ἀσυνέτως τινὲς οὐ κατέ-
δειξαν εἰπεῖν. Πιστεῖν δὲ μᾶλλον ἀκόλουθον, ὡς
ἐπέπερ ἴδιον ἐστίν αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει τοῦ (4)
Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀποστέλλει τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μα-
θηταῖς πρὸς ἁγιασμόν. » Εἰ οὖν ἴδιον τοῦ Υἱοῦ φυ-
σικῶς, καὶ ἐν αὐτῷ ὑπάρχον, καὶ δι' αὐτοῦ προῖον,
καὶ οὕτως ἴδιον καθάπερ ἀμέλει τοῦ Θεοῦ καὶ Πα-
τρὸς, καὶ τὸ περηνῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι δηλοῖ· καὶ ἐπεὶ ἐξ αὐτοῦ εἰρηται
καὶ ἴδιον αὐτοῦ, δι' οὐ ἐστίν ἴδιον, καὶ δι' ἐκείνου
πέφηνε· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτε
ἔστιν οὕτε λέγεται, οὕτε ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ
ἀκολουθία κατὰ τὸν Νύσσου Γρηγόριον διὰ τὸ ἐν
Υἱῶν μῆτε ἄντα μῆτε λεγόμενον τοῦ Πνεύματος·
μηδὲ τὴν σχετικὴν ἀκολουθίαν ἀντιστρέφουσιν
ἔχειν, μηδὲ πεφηνῆναι τὸν Υἱὸν μηδὲ διδοσθαι διὰ
τοῦ Πνεύματος. Εἰ δὲ καὶ τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο
προσθηθεὶς τινες, τὸ, *Κύριος ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ
Πνεῦμα αὐτοῦ* (5), ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος καὶ ταύ-
την τὴν διαφωνίαν λύει μᾶλλον καλῶς ἐν τῷ τρίτῳ
τῶν πρὸς Εὐνόμιον (6), οὗ ἡ ἀρχὴ· « Μόλις ποτὲ
κορεσθεῖς. » Ὁ δὲ Ἡσαΐας ἐκ προσώπου Κυρίου δια-
λεγόμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ δηλοῦσι,
Κύριος, φησὶν, *ἀπέσταλκέ με καὶ τὸ Πνεῦμα
αὐτοῦ*. Οὐδέμῃ ἄρα ὑφέλεια ἐκ τῶν εἰρημένων
πρὸς τὸ μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Υἱοῦ
τῷ αἰδεσίμῳ συνάγεται Ἐφέσου, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ
βεβαιούσι τὰ εἰρημένα, καὶ τὸ παραξηγηθὲν πτω-
τικὸν ῥῆμα ἢ διὰ ἀντι τῆς μετὰ καὶ σὺν ὡς οὐχ
ἀρμόζει ὅπως ἡ τοιαύτη ἐξηγησις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς
ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, ἀλλὰ μᾶλλον
τοῦναντίον οὗ αὐτὸς ἐβούλετο ἀπεδείχθαι καὶ ἐπι-
ἀποδείχθησεται τρανώτερον τε καὶ περιφανέστερον
προβαινώσεως τῆς ἐξετάσεως· εἰ καὶ ἀκοῦσι τὰ εἰρη-
μένα, ὡς ἢ διὰ μᾶλλον ἀντι τῆς ἐκ παρὰ τοῖς ἁγίοις
νοεῖται, οὐ μὴν ὅπως ἀντι τῆς μετὰ καὶ σὺν νοεῖται.

(4) Becc., ἀμέλει καὶ τοῦ Θ.

(5) Isa. XLVIII, 16.

(6) Basil. I, III c. Eupom. n. 1. Cf. Becc. Gr. orth. III, p. 638.

molo S. Anselmi Cantuariensis lib. De proc. Spirit. sancti contra Græcos, c. 5 : *Hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, qui Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus in mundo apparuit.*

tionem. Quamquam et dicta sufficient ad probandum, nullo vero pacto pro prepositione cum.

ΕΦΕΣΟΥ.

Εἰ δὲ τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὴν αἰτίαν ἐστίν, καθάπερ εἰ νέοι θεολόγοι φασίν, ἀλλ' οὐ τὸ δι' αὐτοῦ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι, καὶ ὅπως τὸ συμπρεύειν καὶ συμπαραμαρτοῦν (1) κατὰ τὸν θεηγόρον Δαμασκηνόν· οὐκ ἂν οἱ θεολόγοι πάντες ἐξῆς ἁπλῶς ἀφήρουσιν Υἱοῦ τὴν αἰτίαν.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Καλῶς φησιν ὁ τίμιος οὗτος τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ δι' αὐτοῦ ἐκλάμπειν καὶ πεφηνέναι νοεῖν τὸ δι' ἐκλάμπειν ἐξ ἐκείνου ἐστίν, δι' ὃ καὶ ἐκλάμπει, καὶ δι' ἐκείνου πέφηνε, δι' ὃ καὶ ἔστιν, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀπεδείξαμεν. Τὸ δὲ συμπροϋέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Υἱῷ αὐτοῦ μόνου ἐστὶ φωνή· τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, παρὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ λαμβάνει. Καὶ τοῦτο Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατ' Ἀρειανῶν πρώτῳ, ὃ ἡ ἀρχή, « Αἱ μὲν αἱρέσεις πᾶσαι, » φησί· « Καὶ μὲν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα μᾶλλον παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει, ὡς αὐτὸς εἰρηκεν (2). » Καὶ Ἀναστάσιος δὲ ἐν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἐπιγραφή, « Περὶ τῶν καθ' ἡμῖς ὁρθῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων (3), » ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ λόγου, « Ἐὼν περὶ τοῦ ὕψιου· ἡμῶν πίστεως, » φησὶν· « Ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς περὶ τοῦ συμφυοῦς αὐτοῦ Παρακλήτου φησὶν, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, λαμβάνει δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα τοῦ Πατρὸς οἰκειομένου καὶ ἔχοντος· μία γὰρ οὐσία καὶ τῆς μιᾶς οὐσίας πάντα κοινὰ, κοινὴ δὲ ἡ οὐσία· φυσικὴ γὰρ ἡ σχέσις. » Καὶ μετὰ βραχέα· « Λόγος γὰρ χωρὶς πνεύματος οὐκ ἔστιν, ὡς οὐδὲ νοῦς χωρὶς λόγου· νοῦν δὲ φημὲν τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, νοῦν ἐν ᾧ ὁ λόγος, μεθ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πνεῦμα στόματος τοῦ Θεοῦ χρηματίζον· στόμα γὰρ Πατὴρ ὁ Υἱὸς (4). » Καὶ πάλιν ὁ αὐτός· « Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀληθεῖας Πνεῦμα· τοῦτο δὲ παρὰ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορεύεται, λαμβάνει δὲ τὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχοντος, ὡς (5) ἀπέδειξεν καὶ φανέρωσιν τοῦ ὅτι μία οὐσία ἐστὶ τοῦ τε λαμβάνοντος καὶ τοῦ παρ' οὗ λαμβάνει, καὶ τοῦ ἐξ ὃ φησικῶς ἐκπορεύεται. Οὐ γὰρ προῆλθεν ἐξ ἐστρουσίου ἢ ἐλαθέ τι τοῦ μη ὁμοούσιου· εἰ δὲ ὁμοούσιόν ἐστιν αὐτῷ τῷ ὄντι προῆλθε, καὶ τῷ (6) ἐξ οὗ λαμβάνει, κάκεινα πάντως ἑαυτοῖς ἔστιν ὁμοούσια· τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ὁμοούσια δηλονότι καὶ ἀλλήλοις ἔσται, καὶ ὅσα ἀληθῶς ὁμοούσια· διὸ καὶ ἀναγκαίως συνδοξάζεται καὶ συμπροσκυνεῖται. » Καὶ Κύριλλος δὲ εἰς τὸ, Ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον (7)· « Ἐχει δὲ ὁ Πατὴρ ἐξ ἑαυτοῦ τε καὶ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἴδιον Πνεῦ-

prepositionem per magis pro ex apud sanctos sumi,

EPHES. (III).

Si vero dictio procedere per Filium causam denotaret, quemadmodum novi isti dicunt theologo, non autem per ipsum effulgere et apparere et prorsus simul cum eo prodire et eum concomitari secundum divinum lavascendum, neque theologo omnes iade disertis verbis a Filio causæ rationem excluderent.

RESP. (III).

Bene dicit venerandus iste vir per Filium procedere notare per eum effulgere et apparere; effulgere vero (ex illo est, per quem et effulget, et per eum apparet, per quem et est, ut in precedentibus ostendimus. Quod vero Spiritus sanctus simul cum Filio pro leat, ipsius solius est assertio; nam Spiritus sanctus juxta Ecclesiæ doctores procedit quidem ex Patre, a Filio vero accipit. Et hoc Athanasius libro primo Adversus Arianos, cujus initium: « Hæreses quidem omnes, » testatur: « Et ipse quidem Spiritus a Verbo potius accipit, ut Verbum ipsum edixit. » Et Anastasius, in oratione quæ inscribitur, « De rectis nostris veritatis dogmatibus, » quæque incipit: « Eorum quæ de sana nostra fide, » ait: « Salvator noster Jesus de consubstantiali sibi Spiritu dicit, hunc a Patre procedere, accipere vero a Filio, qui Patris omnia sibi vindicat et possidet. Una enim essentia et unius essentiæ omnia communia; communis est essentia, naturalis enim est habitudo. » Et post pauca: « Verbum non est sine spiritu, sicut neque mens sine verbo. Mentem vero dicimus Patrem Verbi, mentem in qua Verbum. Cum hoc est Spiritus sanctus spiritus oris Dei existens; os enim Patris est Filius. » Et rursum idem: « Et Spiritus sanctus, inquit, veritatis est Spiritus; hic a Patre quidem procedit, sumit vero a Filio Patris omnia possidente, ad hoc ostendendum et manifestandum, quod una est essentia et accipientis et ejus a quo accipit, et ejus e quo natura procedit. Non enim progressus est ex alterius naturæ persona vel accepit quid ab eo qui non ei sit consubstantialis. Si vero consubstantialis est ei unde progressus est, et ei ex quo accipit est consubstantialis et ea omnino sibi sunt consubstantialia; quæ enim eidem consubstantialia sunt, hæc manifeste et inter se consubstantialia erunt et vere consubstantialia. Propterea et necessario simul conglorificantur et coadorantur. Cyrillus vero in verba illa: Insufflavit et dixit eis: Accipite Spiritum sanctum, ait: « Habet ex se et in se proprium Spiritum, habet eundem in se et Filium, quandoquidem con-

(1) Marc. f. 209 a, Συμπαραμαρτοῦν καὶ συμπροϋέναι.
(2) Eundem Athanasii locum adducit auctor ad imp. Trar. c. 4 (i fra col. 209).
(3) Marc., Δογμάτων τῆς ἀληθείας.
(4) Couler eundem Anastasii locum apud

Georg. Metoch. c. Man. Cret. c. 5 (G. O. II, p. 1015).
(5) Leg. sic
(6) Monac. f. 119 b, τὸ.
(7) Joan. xx, 22.

substantialis est et ex eo apparuit essentialiter, omnia quæ sunt genitoris naturaliter habens in seipso. » Et in Apologia ad Theodoretum, « Procedit, inquit, Spiritus sanctus ex Deo et Patre secundum Salvatoris vocem, sed non alienus est a Filio; omnia enim habet cum Patre, » et quæ sequuntur. Nulatenus ergo locum habet, quod dicit iste, nihil conferre Filium in Spiritus sancti processionem, Spiritum quidem sanctum accipere a Filio sæpius in sancti Athanasii scriptis, sicut et in aliorum sanctorum libris diligens indagator reperiet (a). Filium vero a Spiritu accipere, nullibi reperiet. Ex dictis ergo non probavit, causæ rationem sanctos Filio abjudicare, quod contenderat; quare nec hic apologia conveniens videtur.

EPHES. (IV).

Alius dicit: « Unus fons, id est una causa supersubstantialis deitatis Pater et hoc a Filio et a Spiritu distinguitur » (Dionysius); alius vero (Albanasius): « Solus innascibilis et solus fons deitatis Pater, » id est solus causa, sicut et solus causæ expers; » alius vero (Gregorius Theologus): « Quæcunquo habet Pater, ea sunt Filii, excepta causa, » alius demum (Maximus): « Etiam Romani Filium non faciunt causam Spiritus sancti. »

RESP. (IV).

At necessarium est primo ea dicta proferre prout in ipsis eorum libris exstant, deinde sic et eorundem explanationem rursus ex sanctis facere. Ac Dionysius quidem ita dicit: « Ea quæ supersubstantialis illius divine generationis sunt, inter se minime recipiuntur, Solus Pater fons supersubstantialis deitatis, cum Pater non sit Filius et Filius non sit Pater, conservent vere personæ inviolate propria sua præconia. » Hoc autem dicit sanctus contra asserentes, ex se invicem esse principia. Cum enim Dominus dicat: « Ego in Patre et Pater in me, » non intelligentes recte dicta ea assererant qui fortes erant circa impietatem, tanquam in vasis repletis Filium quidem complere Patris vacuitatem, Patrem vero complere Filii vacuum, vel seipsam dissolvere et consumere deitatem. Sed ut res manifestior evadat, ipsorum sanctorum, qui hæc notant atque refellunt, dicta adjungamus. Sanctus enim Athanasius, secunda Adversus Arianos oratione, cujus initium, « Ego quidem putaveram eos qui Arii insaniz, » hæc dicit: « Neque enim, ut

μα· έχει τοῦτο ἐν ἑαυτῇ καὶ ὁ Υἱός, ἐπειπερ ἴσιν ἁμοούσιοι; καὶ ἐξ αὐτοῦ πέφηνεν οὐσιωδῶς πάντα τὰ τοῦ γεννήσαντος ἰδία φυσικῶς ἔχων ἐν ἑαυτῷ. » Καὶ ἐν τῇ πρὸς Θεοδώρητον ἀπολογίᾳ φησίν· « Ἐκπορεύεται μὲν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἀλλοτριὸν ἴσιν τοῦ Υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, » καὶ τὰ ἐξῆς (1). Τὸ μηδὲν ἄρα συμβάλλεσθαι τὸν Υἱὸν εἰς τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐδαμῶς ἔχει χώραν. Ὅτι τὸ μὲν Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ πολλαχοῦ ἐν τοῖς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου εὐρήσει τοῦτο καὶ ἄλλων ἁγίων ὁ φιλοπόνως ἐρευνῶν, τὸν δὲ Υἱὸν παρὰ τοῦ Πνεύματος; λαμβάνειν οὐδαμῶς εὐρήσει. Ἐκ τῶν εἰρημένων οὖν οὐκ ἀπίδειξε περὶ τῆς αἰτίας ἣν λέγει ἀφαιρεῖν τοὺς ἁγίους ἐκ τοῦ Υἱοῦ· διὸ οὐδὲ ἐνταῦθα ἀρμύζει ἡ ἀπολογία.

ΕΦΕΣΟΥ.

Ὁ μὲν λέγων· « Μόνη πηγὴ, τουτέστιν αἰτία, τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ καὶ τούτῳ (2) τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διακρίνεται· » ὁ δὲ· « Μόνος ἀγέννητος καὶ μόνος (3) πηγὴ θεότητος ὁ Πατήρ, » τουτέστι μόνος αἰτία, καθάπερ καὶ μόνος ἀναίτιος· ὁ δὲ· « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ πλην τῆς αἰτίας· » ὁ δὲ, ὅτι, « Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι οὗ τὸν Υἱὸν ποιοῦσιν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Ἄλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι πρῶτον ὡς ἔχουσιν ἐν τοῖς β. βίβλοι; τὰ εἰρημένα προθεῖναι, εἶθ' οὕτως καὶ τὴν τοῦτων πάλιν ἐκ τῶν ἁγίων διασάφηναι ποιῆσαι. Καὶ ὁ μὲν θεὸς Διονύσιος οὕτω λέγει (4): « Τὰ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς διλληλα. Μόνη δὲ πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, οὐκ ὄντος Υἱοῦ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ (5), φυλαττόντων δὲ τὰ οἰκεία τῶν ὕμων εὐαγῶς. » Τοῦτο δὲ φησὶν ὁ ἅγιος πρὸς τοὺς λέγοντας ἐξ ἀλλήλων εἶναι τὰς ἀρχάς. Τοῦ γὰρ Κυρίου λέγοντος, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί (6), μὴ συνιέντες καλῶς τὰ εἰρημένα ἔρασκον οἱ δεινοὶ περὶ τὴν ἀσέθειαν, ὥσπερ ἐν ἀγγελίοις πεπληρωμένοις τὸν μὲν Υἱὸν πληροῦντα τὸ κενὸν τοῦ Πατρὸς, τὸν δὲ Πατέρα πληροῦντα τὸ κολίον τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸ ἀναλίσκεν ἑαυτὴν τὴν θεότητα· ἀλλ' ἵνα σαφέστερον γένηται, αὐτῶν τῶν ἁγίων τῶν δηλούντων ταῦτα καὶ ἐλεγχόντων τὰ ῥητὰ προσθήσωμεν. Ὁ γὰρ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν τῷ Κατὰ Ἀρειανῶν δευτέρῳ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, « Ἐγὼ μὲν ὤμην τοὺς τῆς Ἀρείου μανίας, » (7) φησίν· « Οὐ γὰρ, ὡς ἐκεί-

(1) Vide Camat. c. 101 (Gr. orth. t. II, p. 446, 447).

(2) Τούτῳ, quod deest in reliquis, addimus ex Mon. 256 f. 125 b.

(3) Mon. 27, f. 119 b, μόνη.

(4) Dionys. De div. nomm., c. 2. Verba eadem paucis divergentibus habes apud Camaterum, c. 116 (Gr. orth. II, p. 467).

(5) Men. 27, τοῦ Πατρὸς Υἱοῦ.

(6) Joan. x, 38.

(7) In editis Athanasii operibus est oratio 3, quæ incipit, Οἱ Ἀρειομανίται, ὡς τοιαῦτα. Vide Opp. Athan. t. I, p. 551 ed. Paris. 1698. Sæpe tales citationis defectus occurrunt. Poterat in causa esse, quod Noster in suo codice orationis tertiæ principium legendi non advertit.

(a) Cf. Animadv. in Phot. librum de Spirit. sanct. mystagogia, cap. 2, § 10.

νοι νομιζοῦνται, ἀντεμειβαζόμενοι εἰς ἀλλήλους εἰσὶν ἐν τῷ λέγεσθαι· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοῦ· ὡσπερ ἐν ἀγγείοις κείνοις, ἐξ ἀλλήλων πληρουμένοι (1), ὥστε τὴν μὲν Υἱὸν πληροῦντα (2) τὸ κενὸν τοῦ Πατρὸς, τὸν δὲ Πατέρα πληροῦντα τὸ κοῖλον (3) τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἐκάτερον αὐτοῖς μὴ εἶναι πλήρεις (4) καὶ τέλειον. Διὸ καὶ τὸ μόνον εἰπεῖν τοῦτο πλεον ἐστὶν ἀσεβείας. Πλήρης γὰρ καὶ τέλειος ἐστὶν ὁ Πατήρ, καὶ πλήρωμα θεότητός ἐστιν ὁ Υἱός· « Καὶ μετὰ πάνυ βραχεία· Ἄυτὸς γὰρ ὡς ἐκ πηγῆς τοῦ Πατρὸς ἐστὶ ζωὴ (5). » Καὶ ὁ Θεολόγος πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα ἀπολογούμενος· καὶ τὰ ἐκείνων προθεῖς φησιν· « Ἡ τῷ ἀναλίσκεν ἐαυτὴν τὴν θεότητα, ὁ τοῖς προάγουσι μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, εἰς ἐαυτὴν δὲ πάλιν ἀναλύουσιν ἤρесе. » Πρὸς γοῦν τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ [πρὸς τὸ (6)] ἄγονον εἶναι τὸν Πατέρα λέγοντα; ὁ τε κλεινὸς Διονύσιος καὶ ὁ θεὸς Ἀθανάσιος ἀπολογοῦνται· ὁ μὲν γὰρ ἔφησε· « Τὰ τῆς ὑπερουσίου θεογονίας οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἀλλήλα· » ὁ δὲ (7)· « Χωριζόμεθα καὶ τῶν Ἰουδαϊζόντων καὶ τῶν τὴν Χριστιανισμὸν ἐν Ἰουδαϊσμῷ παραφθειρόντων, οἱ τὴν ἐκ Θεοῦ Θεὸν ἀρνούμενοι Θεὸν ἓνα παραπλησίως Ἰουδαίοις λέγουσιν· οὐχ ὅτι μόνος ἀγέννητος καὶ μόνη πηγὴ θεότητος, διὰ τοῦτο φάντες (8) αὐτὸν εἶναι μόνον Θεόν, ἀλλ' ὡς ἄγονον Υἱοῦ καὶ ἔκαρπον ζωῆς Λόγου καὶ σοφίας ἀληθινῆς. Λόγον γὰρ οἶον τὸν ἐκ καρδίας ἀνθρώπου νομιζοῦσι τὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ σοφίαν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ· διὰ τοῦτο πρόσωπον ὄν ἅμα τῷ λόγῳ φασίν, ὡσπερ καὶ τὸν ἀνθρώπου ὄν ἅμα τῷ ἐαυτοῦ λόγῳ ἓνα ἀνθρώπου, οὐδὲν πλέον Ἰουδαίων δοξάζοντες. » Καὶ ὁ θεὸς Δαμασκηνὸς ἐν τῷ ὀγδόῳ τῶν Θεολογικῶν φησιν· « Ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐγεννήθη, οὐχ ὁ Πατήρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ αἰτιός ἐστι φυσικῶς. » Ταῦτα τοῖνον οὐ συντελοῦσιν αὐτῷ πρὸς, τὸ μὴ εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰ μήπως καὶ ἐαυτοῦ ἐπελάβητο ὁ στίβρος τῆς Ἐκκλησίας θεμέλιος ὁ μέγας Ἀθανάσιος· πηγὴν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεολογῶν, ὡς προῶν ὁ λόγος δηλώσει. Ἀλλὰ χωρὶς τῶν εἰρημίων τὸ μόνον πηγὴν εἶναι τὸν Πατέρα τῆς ὑπερουσίου θεότητος οὐκ ἐκβάλλει τὸν Υἱὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πάντα γὰρ, ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς αὐτὸς φησὶ· *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμά ἐστι, καὶ ὅτι κἀγὼ ζωὴ διὰ τὸν Πατέρα* (9). Καὶ τί δεῖ παλλίλλογαι περὶ τούτων, ἀρκούντων τῶν εἰρημίων; Ὡσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν Ἀδάμ μόνον πατέρα τῆς ἀνθρωπότητος λέγων πάντων ἂν λέγοι τῶν ἀνθρώπων πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἶποι πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ εἴη καὶ τινῶν τούτους λέγεσθαι πατέρας κωλύσει,

A illi opinantur, his verbis : *Ego in Patre et Pater in me, significatur, eos in se invicem immiti seseque veluti vacua quædam vasa invicem implere, ita ut Pater Filii et Filius Patris vacantiam repleat, neuterque ex eis plenus et perfectus sit. Ideo neque sine summa impietate id vel dici queat. Plenus enim et perfectus est Pater et plenitudo deitatis est Filius.* » Et post valde pauca : « Ipse enim ut ex fonte Patre est vita. » Et Theologus ad superius dicta apologiam instituens et eorum verba asserens ait : « Vel consumere et absorbere se ipsam deitatem, quod iis placuit, qui ex Patre Filium producant quidem, in ipsum autem rursus eum resolvunt. » Adversus igitur eos qui talia dicunt et Patrem Filio carentem aiunt inclutus Dionysius ac divus Athanasius defensionem proferunt, quorum alter, « Quæ ad divinum, » inquit, spectant generationem, non convertuntur ad invicem ; » alter vero ait : « Sejungimur a judaizantibus et a pervertentibus Christianismum in Judaismo, qui Deum ex Deo negantes unum Deum adinstar Judæorum dicunt, non quia unus solus innascibilis et solus fons deitatis, idcirco eum solum Deum dicentes, sed quod Filius non genuerit et fructu Verbi viventis careat ac vera sapientia. Nam Verbum Dei tale existimant, cujusmodi illud est, quod ex hominis corde procedit, et sapientiam talem, qualis ea, quæ in anima existit ; idcirco personam unam simul cum Verbo dicunt, sicut et hominem una cum verbo suo unum hominem, nihil amplius quam Judæi sentientes. » Et divus Damascenus octavo theologicorum capitum, « Filius, inquit, ex Patre genitus est, non Pater ex Filio, et Pater Filii causa est naturaliter. » Hæc itaque non juvabunt ipsum ad ostendendum, non esse Filium sancti Spiritus fontem. Nisi forte et sui ipsius immemor fuit firmum Ecclesiæ fundamentum magnus Athanasius, qui Filium fontem Spiritus sancti predicavit, ut procedens oratio ostendet. Sed præter jam dicta quod Pater solus fons est superessentialis deitatis, non removet Filium, nisi fons sit Spiritus sancti. Quæcunque enim habet Filius, ex Patre habet, ut ipse dicit : *Omnia, quæcunque habet Pater, mea sunt, et : Ego vivo propter Patrem.* Et quid oportet ea cuncta repetere, cum ea sufficiant quæ dicta sunt ? Quemadmodum si quis Adamum solum patrem humanitatis dicens omnium hominum diceret patrem, cum dictum illud haud omnium hominum patrem dicat ; minime prohiberet, quominus et hi nonnullorum hominum patres dicerentur, quos filius non carentes noverit. Theologus ait : *Omnia quæcunque habet Pater, Filii sunt, præter causam, »*

(1) Apud Athan. l. c., πληρούμενοι. Codd. plures habent, πληρουμένοι.

(2) Πληροῦν in ed. Athan.

(3) Πληροῦν τὸ κενόν, ibid.

(4) Athan. id. αὐτῶν μὴ εἶναι πλήρη, καὶ τέλειον σωμάτων μὲν ἴδιον τοῦτο γε.

(5) Ath. edit., ἡ ζωὴ.

(6) Πρὸς τὸ vel omnitemerum vel quid supple-

dum, sive potius legendum πρὸς τοῦ.

(7) Non est Athanasius, sed Pseudo-Athanasius, qui ista habet libro contra Sabellii gregales, n. 2, ubi Basilii humil. 27 contra Sabellianos præ oculis habuit.

(8) Φθάζαντες, cod.

(9) Joan. n. xvi, 15; vi, 58.

infert vero : « Omnia quaecunque Filii, etiam Spiritus sunt præter filiationem ; » causam hic dicit eam, quæ est secundum generationem (a), quemadmodum ipse explicat in alia sua oratione. Dicit enim in oratione de dogmate et de constitutione episcoporum : « Filius vero, si quidem ut causam Patrem sumis, non principii expers est ; principium enim Filii est Pater ut causa. » Verba autem divi Maximi (b) sic se habent : « Sanctissimi, qui nunc est, papæ synodicam non in tot capitulis, quot scripsistis, regiæ vobis cives reprehenderunt, sed in duobus duntaxat : quorum alterum est de fide Trinitatis ac quod, ut aiunt, dixerit Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere ; alterum vero de divina incarnatione. » Et post valde pauca : « Et de primo quidem consonantia Latinorum Patrum protulerunt testimonia, præterea etiam Cyrilli Alexandrini ex sacra, quam elaboravit, in Joannem Evangelistam lucubratione. Ex quibus non causam se et auctorem Spiritus Filium facere ostenderunt (unam quippe Filii ac Spiritus sancti causam Patrem noverunt, alterius quidem generationis modo, alterius vero processionis), sed ut per eum prodire Spiritum significarent eaque ratione conjunctionem substantiæ et absque ulla variatione similitudinem demonstrarent. » Quoniam vero Cyrilli meminisse id Expositione in Joannem, sicut antea quædam protulerimus ex hac lucubratione, tamen et in hac apologia et alterius dicti meminisse oportet. Dicit enim in illa verba, *Et ego rogabo Patrem* : « Nam cum una cum Deo Patre naturalibus deitatis bonis Filius communicet, eodem modo Spiritum habet, quo Pater habere intelligitur, non adventitium, neque de foris (stultum enim, imo furiosum est ita sentire) ; sed quemadmodum unusquisque nostrum proprium in seipso spiritum continet, et ab intimis visceribus ad exteriora profundit ; propterea et Christus corporaliter illum insufflavit, ostendens hoc signo quod, quemadmodum ex ore humano spiritus prodit corpore

A cūs οὐκ οἶδεν οὐκ ἀπαίτιας ὄντας. Τοῦ θεολόγου · « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ πλήν τῆς αἰτίας ; (1) » ἐπιφέρει · « Πάντα δὲ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλήν τῆς υἰότητος ; αἰτίαν λέγων ἐνταῦθα τὴν κατὰ τὸ γεννᾶν, καθὼς αὐτὸς διασαφεί ἐν ἑτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ φησὶ γὰρ ἐν τῷ περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων · « Ὁ δὲ Υἱὸς ἐάν μὲν ὡς αἰτίον τῶν Πατέρων λαμβάνηται, οὐκ ἀναρχός. Ἀρχὴ γὰρ ὁ Πατήρ Υἱοῦ ὡς αἰτίος (2). » Τὰ δὲ τοῦ θεοῦ Μαξίμου οὕτως ἔχει · « Τῶν τοῦ νῦν ἀγιωτάτου πάππα συνδικῶν οὐκ ἐν ποσοῦτοις, ὅσα γεγράφετε, κεφαλαίαις οἱ τῆς βρασιλλῶς ἐπέλαβοντο· δυοὶ δὲ μόνοις, ὧν τὸ μὲν ὑπάρχει περὶ θεολογίας, ὅτι τε, φησὶν, εἶπαν ἐκπορεύεσθαι κατὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ δὲ ἄλλο περὶ τῆς θείας σαρκώσεως. » Καὶ μετὰ πάνυ βραχεία (3) · « Καὶ τοῦ μὲν πρώτου συμφώνους παρήγαγον χρήσεις (4) Ῥωμαίων Πατέρων, εἴτι γε μὴν καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῷ εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἰερέως πραγματείας. Ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιοῦντας τοῦ Πνεύματος σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν (μία γὰρ ἰσχύς Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν) · ἀλλ' ἴνα τὸ δὲ αὐτοῦ προεἶναὶ δηλώσωσι, καὶ ταύτη τὸ συναφῆς τῆς οὐσίας καὶ τὸ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν. » Ἐπεὶ δὲ Κυρίλλου μνησθῆναι ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰ καὶ προῦθηκαμεν ἐκ ταύτης τῆς πραγματείας, ἀλλ' οὐκ καὶ ἐν τῇδε τῇ ἀπλόλογῃ χρεῶν ἐστὶ καὶ ἑτέρου μνησθῆναι βητοῦ. Φησὶ (5) γὰρ εἰς τὸ, *Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα* · « Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν κοινωνῶν ; (6) ὑπάρχον ὁ Υἱὸς, ἔχει κατὰ τοῦτον τὴν τρόπον τὸ Πνεῦμα, καθ' ὅσον ἐν νεότητι (7) καὶ ὁ Πατήρ, οὐκ ἐπαχτοῦ οὐδὲ ἐξωθεν (βῆθες γὰρ, μᾶλλον δὲ καὶ (8) μανικὸν τὸ οὕτω φρονεῖν) · ἀλλ' ὡσπερ (9) ἡμῶν ἕκαστος ; τὸ ἴδιον ἐν ἐκτῷ πνεύμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοκίων (10) σπλάγγων εἰ ; τὸ ἕξω προχέει· ἐὰν γὰρ (11) τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ (12) ἐναφύση-

(1) Naz. Or. 24, de adventu Ægypti, recent. ed., Or. 34. Citatio hæc apud Nöstrum est abrupta et lacunæ suspicionem ingerit.

(2) Marc. I, 211, ὁ αἰτίος.

(3) Apud Maxim. l. c. legitur : « Ὅτι περὶ γεγράφας ὅλα τὸν Κύριον εἶναι τῆς προπατορικῆς ἀμαρτίας ὡς ἀνθρώπων · καὶ τὸ μὲν πρῶτον συμφώνους, κ. τ. λ., ὡς ἐν ἑαυτοῦ ἑαυτοῦ. »

(4) Ed. Max., τῶν Ῥωμ. Π. Hucusque textum addidit Georg. Trapez. Gr. orth. I, p. 419.

(5) Cyrill. in Joan. XIV, 18. Eandem citant Beccus Or. D. un. Epigr. 1 et 3 (Gr. orth. I, p. 140 ; II, p. 529, 560). Gregorius noster ad imp.

Trap. c. 20 (Gr. orth. I, p. 466, 467), et Andreas Rhod. in Conc. Flor. sess. vi (Hard. IX, p. 72, 73).

(6) Alias additæ οὐστωδῶς (substantialiter).

(7) Cod. vatic. Gr. orth. II, 529 : sed alibi (I, p. 567 ; II, p. 560) νεότητι.

(8) Καὶ dicit Epigr. 4, Gr. orth. II, 529.

(9) Καὶ addit'ur ap. Becc. l. c.

(10) Cod. mend. δογμάτων.

(11) Γὰρ τοι τοῦτο, Greg. ad imp. Trap. Beccus Epigr. 1 et 3.

(12) Αὐτὸ dicit Epigr. 5 (Gr. orth. II, p. 560).

(a) Ignorare videtur Gregorius, jamdudum Joannem Beccum, orat. 2, De injusta depositione, c. 18 et l. iv ad Const. c. 6 (Gr. orth. II, p. 65-65, 213) lectionem αἰτία ; ut subtiliam traduxisse legique voluisse : ἀγεννησία ; (innascibilitas).

(b) Exstant hæc in S. Maximi epist. ad Marinum presb. Opp. II, p. 69, 70, ed. Paris. 1675. Cf. de ea Alatum contra Crecyhton., Romæ 1665, p.

491. Aliter textum dat Fitzipios l' *Eglise orientale*, t. I, p. 50, nota 13 ; Latine eum exhibet Anastasius in Collectaneis (Galland. Bibl. PP. XIII, p. 58, 59). Vide et Le Quien *Œuvres*. Damasceni t. II, p. 141. Hujus epistola, qua plures utuntur auctores, inter quos et Nilus Thessalonensis eius in Enchiridio adversus Latinos (Cod. Ambros. C. 256 Inf. l. 13 b), multos tum Græcos tum Latinos au-

σεν ὁ Χριστὸς δεικνύς, ὅτι καθάπερ (1) ἐκ σώματος τοῦ ἀνθρωπείου (2) πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς (3). Ὅτε τοίνυν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ τε Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐχὶ πάντως μίαν ἔξουσιν τὴν ἔξουσίαν διηρημένως τε ἅμα καὶ ἠνωμένως (4); Πατὴρ γὰρ ὁ Πατὴρ, καὶ οὐχὶ Υἱός, καὶ Υἱὸς ὁ Υἱός, καὶ οὐ Πατὴρ· πλὴν ὁ Πατὴρ ἐν Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν Πατρὶ. Καὶ ὁ μὲν θεὸς Κύριλλος (5): «Καθ' ὃν τρόπον ἔχει ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα, οὕτω καὶ ὁ Υἱός, καὶ ὡς ἔστι Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὰ λοιπά. Τὸ δὲ ἔστι τι ῥῆμα ὑπάρχει; Οἱ εἰδότες νοήσουσιν αὐτὸ, καὶ τὸ ὅλον τῆς περικοπῆς. Τὸ δὲ λέγειν τοὺς δυτικούς; ἀγίους καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸ δι' αὐτοῦ προεῖναι φυσικῶς, μὴ καὶ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ἔχειν, θαυμάσιόν τι δοκεῖ καὶ παράδοξον. Ἀλλ' ἴσα σαφέστεραν γένηται τὸ περὶ τούτου τοῦ θεοῦ Βασιλείου ἐπὶ τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ, αὐτὰ προθῶμεν τὰ τοῦ Εὐνομίου, ἃ ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ δευτέρῳ λόγῳ ὁ μέγας Βασίλειος ἐκτίθησι. Φάσκοντος γάρ: «Εἰ δὲ διὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀσύνητον τῆς θείας φύσεως τῆ μὲν δυνάμεισύνδρομον τίθεται τὴν οὐσίαν καὶ διὰ τὴν προσούταν ἀγαθότητα τῷ Θεῷ, ὅλην μὲν κακηνῶσθαι τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ὅλην δὲ πάλιν τὴν τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος (6), καὶ τὰ λοιπά, ὁ θεὸς Βασίλειος; ὡς δυσσεβείας ἀνάμεστα ταῦτα ἀπήλεγξε καὶ ἐπὶ τὸ πέρας τοῦ λόγου ἐλθὼν φησιν: «Ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν ἀπάντων ἁδελῶν, ὅτι οὐδὲ μὴ ἀνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτετημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἐστὶ τι ἐν τοῖς οὐσι τῷ Υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ Πατρὸς ἠλλοτριῶται; Πάντα γάρ, φησί, τὰ ἐμὰ σὰ ἐστὶ, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Πῶς οὖν τὴν αἰτίαν τῷ Μονογενεὶ προστίθεται μόνῳ, καὶ κατηγορηματικῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν τούτου λαμβάνει δημιουργίαν; Εἰ μὲν οὖν δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις ταῦτὰ φησι, μετὰ Μανιχαίων καὶ Μαρκίωνος συντριβήσεται εἰ δὲ μὴ; ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει ὥστε καὶ τὰ πάντα παρῆχθαι εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ποστεύωμεν (7), ἀλλὰ τὸ πάντων αἰτίον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαιρούμεθα (8). Πῶς δὲ οὐ

raliter, sic ex divina substantia modo deitati congruente Spiritus, qui ab ea est, profunditur. Quando igitur ipse Spiritus Dei Patris et Filii est, quomodo non Pater et Filius unam omnino potestatem distincte simul et conjunctim possident? Pater enim est Pater, et non Filius, et Filius est Filius, et non Pater; et tamen Pater in Filio et Filius in Patre. Ac divinus quidem Cyrillus ait: « Quo modo Pater habet Spiritum, eodem et Filius, et ut est Spiritus Patris, sic est et Filii, et cætera. Illud est vero quale verbum est? Qui norunt intelligent illud, et totum quod est in ea pericope. Quod vero Occidentales sancti etiam ex Filio Spiritum sanctum dicunt et sanctus Maximus per eum prodire illum naturaliter, non et causam habere Filium asserit, mirabile videtur et paradoxum. Sed ut clarius fiat quod de hoc divus Basiliius in eadem tractatione habet, præmittamus ipsa Eumonii verba, quæ libro secundo adversus eundem magnus Basiliius proponit. Cum enim iste diceret: « Si vero propter simplicitatem ab omni compositione liberam divinæ naturæ virtuti concurrentem ponit substantiam et propter bonitatem, quæ Deo inest, totam Patris virtutem commotam fuisse in Filii generationem, totam vero rursus Unigeniti virtutem in subsistentiam sancti Spiritus, » et cætera. Divus Basiliius ut impietate referta hæc refutavit et cum ad libri finem venisset, « Illud vero, inquit, cui omnium non patet, quod nulla Filii operatio a Patre divisa et dissecta est, neque est aliquid in rebus, quod Filio insit et a Patre alienum, sit? Omnia enim, inquit, mea tua sunt et tua mea. » Quomodo ergo causam (Spiritus) Unigenito attribuit soli, et ad ejus accusandam naturam (a) hujus creationem assumit? Si igitur duo principia in oppositam inter se ducons hæc ait, cum Manichæo et Marcione contesteretur. Quod si ab uno principio res existentes dependere ac prodire putat, quod a Filio dicitur esse factum, ad primam causam refertur. Quare, etsi cuncta producta esse per Deum Verbum credimus, omnium tamen causam esse Deum universorum non negamus. Quo pacto autem dividere Spiritum a Deo non habet manifestum periculum, partim Apostolo conjunctim nobis tradente, et modo Christi

(1) Καθώςπερ. Becc. Epigr. 1 (Gr. orth. II, p. 520).

(2) Cod. nost. ἀνθρωπίνως.

(3) Hucusque textus in Epigr. 1, reliqua Epigr. 5 quoque existant.

(4) Συνημμένως. Becc. Epigr. 5.

(5) Hæc et sequentia nimis concinnæ sunt, leguntur vero eodem modo in Monac. cod. f. 121, et

in Mariano f. 211 b.

(6) Τοῦ Πνεύματος; additur in editis et apud Beccum, qui ista Basilii profert, lib. de process. Spirit. sancti, c. 4, n. 1. Gr. orth. I, p. 274, 275.

(7) Mon. 27. f. 121, πιστεύωμεν.

(8) Hucusque verba eadem dat Beccus l. c.; sequentia profert ibid. n. 4, p. 278, 279.

thentiam impugnasse notat Leo Allatius contra Honinger. p. 352 seq. Eundem textum adducunt J. Beccus, l. iv ad Constantinum, c. 1, Georg. Melech. contra Manuel. Gret. c. 27, et Georg. Trapezunt. ad Joan. Cubiclesium (Gr. orth. t. II, p. 203 seq. 1068 seq., t. I, p. 499), atque deinde Græci in concilio Florentino (Hard. t. IX, p. 306 seq.) Bessarion tamen præ cæteris subsecuti hanc

epistolam habuit. (Vide ejus resp. ad Marci Episc. capita syllogistica, n. 20 (arg. 37).)

(a) Est ista versio Ailaï; melius tamen fortasse redigitur, Et prædicamentum (ita in logicis dicitur κατηγορηματικῆς) naturæ ejus sumit ejus creationem. Hoc pacto alibi (in Niceph. Blom. or. 1, c. 9, G. O. I, p. 74) apud Allatium vertitur: « et prædicari de illius natura illius officium vult. »

Spiritum dicente, et modo Dei, ubi scribit : Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius; et rursus : Nos vero non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est; partim vero Domino eum Spiritum veritatis appellante, quoniam ipse est veritas, et a Patre procedere dicente. At iste in dejectionem Domini nostri Jesu Christi aufert eum a Patre, Unigenito vero attribuit peculiariter ad destructionem gloriæ, injuria afficiens, ut putat, et quæ sequuntur. Nam sicut iste a Deo percussus (a) tertium natura dicens Spiritum ad rectam fidem destruendam, refutatus est a magno Basilio, qui tunc testimonia protulit tum a divinis tum a materialibus rebus vel exemplis, videlicet ab angelis et astris et a divinis mansionibus, et exinde confirmavit, non tertie naturæ esse Spiritum sanctum, licet ordine tertius sit, et hæc si et ordine differunt, ejusdem tamen esse substantiæ licet et dignitate differant : sic et hic refellentur qui duo dicunt principia in processione Spiritus sancti, nimirum Patrem et Filium, ex prænotato divi Basilii dicto, qui ait : « Quod a Filio factum esse dicitur, ad primam causam refertur; » et rursus : « Nulla Filii operatio divisa et dissecta est a Patre. » Secundum eundem modum et Cyrillus secundo Theodororum libro dicit : « Ostenditur enim perspicue Spiritum sanctum non esse alienum ab essentia Filii, sed in ipso et ex ipso velut actionem quamdam naturalem quæ omnia quæcumque et voluerit potest complere. » Et rursus ibidem : « Non separatur a divina essentia, sed ex illa naturaliter emissus universam habet Patris (et Filii) operationem. » Et magnus Athanasius, in epistola ad Serapionem, operationem Filii nominat Spiritum. Si igitur operatio est Patris et Filii, operatio vero non divisa est secundum divum Basilium, ergo non duo sunt principia. Manifestum enim est, una spirativa virtute vel operatione Patrem et Filium producere Spiritum sanctum et omnia quæ sunt Filii ad Patrem referri, etiam quorum Filius causa est. Gregorius Theologus id declarat dicens : « Omnia quæ sunt Unigeniti ad primam causam relationem habent. » Præterea idem, Oratione in Pentecosten : « Quæcumque, inquit, hic humilliori modo dicuntur, ut dari, mitti, dividi, charisma, insufflatio, promissio, oratio, sive quid aliud ejusmodi, ne singula quæque enumerem, ad primam causam referenda sunt ut ostendatur ex

φανερὸν ἔχει τὸν κίνδυνον διαίρειν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, τοῦτο μὲν τοῦ Ἀποστόλου συνημμένως ἡμῖν παραδίδονται, καὶ νῦν ἐν Χριστοῦ λέγοντος, νῦν δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς γράφει· *Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ* (1)· καὶ πάλιν· *Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ Πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ Θεοῦ* (2)· τοῦτο ἐκ τοῦ Κυρίου Πνεῦμα τῆς ἀληθείας λέγοντος, ἐπειδὴ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι (3). Ἄλλ' οὗτος εἰς καθάρσεις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφαιρεῖ μὲν αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, τῷ δὲ Μονογενεῖ διαφερόντως ἐπὶ καθαρῆσαι τῆς δόξης προστίθεται, ἐξουριζῶν, ὡς οἴεται, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ γὰρ ὡς περ τρίτον τῆ φύσει ὁ θεήλατος οὗτος λέγων ἐπὶ καθαρῆσαι τῆς ὁρθῆς πίστεως ἠλέγχθη (4) παρὰ τοῦ μεγάλου Βασιλεῖου τῆνικαὶτα μαρτυρίας προκομισάντος; ἀπὸ τε θεῶν καὶ ὑλικῶν πραγμάτων ἢ παραδειγμάτων, τῶν τε ἀγγέλων λέγων καὶ τῶν ἀστέρων καὶ τῶν θεῶν μονῶν, καὶ ἐνταῦθεν βεβαιώσαντος· οἷο ὅτι τρίτος ἐστὶ φύσεως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ τῆ τάξει τρίτον ἐστὶ (καὶ ταῦτα γὰρ, εἰ καὶ τῆ τάξει διαφέρουσιν, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐστίν, εἰ καὶ διαφέρουσι τοῖς ἀξιώμασιν) (5)· οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐλεγχθήσονται· οἱ δύο τὰ αἷτια λέγοντες ἐπιτῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸν Πατέρα δηλονότι καὶ τὸν Υἱὸν, ἀπὸ τοῦ προσηρημένου ῥητοῦ τοῦ θεοῦ Βασιλεῖου φάσκοντες· « Τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει (6)· καὶ, Ὅτι οὐδὲμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτεταμένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς· » καθὰ φησι καὶ ὁ Κύριλλος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Θεσσαρῶν· « Δείκνυται γὰρ σαφῶς οὐκ ἀλλότριον τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ ὡς περ ἐνέργειά τις φυσικῆ πάντα δυναμένη πληροῦν ὅσα καὶ βούλεται (7). » Καὶ πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῖς· « Οὐ διώρισται τῆς οὐσίας τῆς θείας, ἀλλ' (8) ἐξ αὐτῆς φυσικῶς ἐκπεμπόμενος ὅλην ἔχει τὴν τοῦ Πατρὸς (9) ἐνέργειαν. » Καὶ Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐνέργειαν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ὀνομάζει (10)· Εἰ οὖν ἐνέργειά ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἡ δὲ ἐνέργεια οὐκ ἀποτεταμένη ἐστὶ κατὰ τὸν θεοφάντορα Βασιλεῖον, οὐκ ἄρα δύο τὰ αἷτια. Πρόδηλον γὰρ, ὡς μὴ προβλητικῆς δυνάμει ἡ ἐνέργεια ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, προβάλλουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἔτι ὡς πάντα τὰ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἀναφέρονται [καὶ] ὄν ὁ Υἱὸς αἷτιος. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τοῦτο παριστᾷ· « Πάντα γὰρ, φησὶ, τὰ τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει (11). » Καὶ ἔτι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ εἰς τὴν

(1) Rom. viii, 9.

(2) Cf. Rom. viii, 15. Apud Allat. l. c. ὁμεῖς... ἐλάβετε.

(3) Apud Allat. l. c. ἐκπορεύεται. Hucusque textum impeditat.

(4) Cod., ἠλέχθη.

(5) Cf. Basil. iii c. Eun., n. 1 seq. de quo textu cf. Beccum de proc. Sp. S. c. 1 seq. Gr. orth. I, p. 225 seq.

(6) Vide Beccum l. c. c. 4, p. 274 seq.

(7) Idem textus in Becci epigr. 4 (Gr. orth. II, p. 548) lectione parum diversa.

(8) Sic recte Marc. Mon. καὶ loco ἀλλὰ habet.

(9) Idem textus Epigr. 8, l. c., p. 583 habet, καὶ Υἱοῦ, quod deest in nostris codicibus.

(10) Idem citatur Epigr. 4 (Gr. orth. II, p. 548.)

(11) Vide et Greg. textum apud Beccum l. c. 9. (Gr. orth. I, p. 75).

(a) Eunomium intelligit a Basilio refutatum.

Πεντηκοστήν λόγῳ φησίν· « Ὅσα δὲ κἀνταῦθα λέγεται ταπεινότερον, τὸ διδασθαι, τὸ ἀποστέλλεσθαι, τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ ἐμφύσημα, ἡ ἐπαγγελία, ἡ ἔντευξις εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον, ἵνα μὴ τὰ καθ' ἕκαστον λέγω, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνακτεῖν, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῆ καὶ μὴ τρεῖς ἀρχαὶ πολυθεῶς παραδεχθῶσι. » Οὕτω (1) καὶ πάντες οἱ ὑπὸ Χριστὸν τεταγμένοι τὰ τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὸν Πατέρα ἀναφέρουσι, καὶ αὐτῆς τῆς δημιουργίας, ἧς καὶ ὁ Υἱὸς αἰτιὸς ἐστίν, ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρουσι (2), ὡς ὁ κλεινὸς Βασιλεὺς ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐγδόφῳ φησίν (3)· « Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἐστίν, ὡς ἐπ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δημιουργημάτων ἀναγομένης καὶ τὰ σὰ ἐμά, ὡς ἐκείθεν αὐτῷ τῆς αἰτίας τοῦ δημιουργεῖν καθηκούσης (4). » Ὅρα, ὅπως συμφωνοῦντες τοῖς ἁγίοις ἐξακολουθοῦμεν τῇ ἀκριβεστάτῃ θεολογίᾳ τούτων. Καὶ τὴν αἰτίαν, ὡς φαίνονται, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρουσι· εἰ καὶ δι' Υἱοῦ τὰ πάντα γέγονε, καὶ αἰτιὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὅν ἐν αἰτίῳ ὠμολόγησε τῆς κτίσεως. Ὁ δὲ τεχνολογῶν τὴν διὰ ἀντὶ τῆς μητὰ καὶ σὺν, τῷ Ἀρελοῦ συνηγορῆσει ἀκούοντι· δι' Υἱοῦ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα γεγενῆσθαι νομίζοντι.

ΕΦΕΣΟΥ.

Ὁ δὲ, ὅτι· « μόνος αἰτιὸς ὁ Πατήρ, » καὶ ἐν ἄλλοις· « Τὸν Υἱὸν οὐ λέγομεν αἰτιον, οὐδὲ Πατέρα, » καὶ ἐν ἄλλοις· « Ὅσα ἀρμόζει πηγῇ, αἰτίᾳ, γεννήτορι, τῷ Πατρὶ μόνῳ προσαρμοστέα. » Οὐκ ἂν ὁ θεολογικώτατος οὗτος Δαμασκηνὸς τὴν διὰ τιθεὶς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐκ ἀπηγόρευσε· ἐν μὲν τῷ ἐγδόφῳ τῶν θεολογικῶν λέγων· « Ex τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν, καὶ δι' Υἱοῦ φανεροῦσθαι καὶ μεταδίδωσθαι ἡμῖν ὀμολογοῦμεν (5)· ἐν δὲ τῷ τρισκαιδεκάτῳ πάλιν ὁ αὐτός· « Πνεῦμα Υἱοῦ οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· μόνος γὰρ αἰτιὸς ὁ Πατήρ (6)· » ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἰερδάνην ἐπιστολῇ πρὸς τῷ τέλει· « Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπόρευμα καὶ πρόβλημα, δι' Υἱοῦ δὲ καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ὡς Πνεῦμα στόματος Θεοῦ Λόγου ἐξαγγελτικόν (7). » Ἐν δὲ τῷ εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου λόγῳ (8)· « Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· ὅπερ καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγεται, ὡς δι' αὐτοῦ χορηγούμενον, καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὑπαρξίν. »

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Καλῶς ὁ τίμιος οὗτος καὶ αἰδέσιμος τὰ τοῦ Θεοῦ Δαμασκηνὸς συνῆψε. Καὶ περὶ μὲν τοῦ « μόνος αἰτιὸς ὁ Πατήρ, » ὅσον ἂν ὁ Θεὸς ἡμῖν ἐχορήγησεν, εἰπομεν ἴσω, δὲ καὶ πάλιν ἐρούμεν Θεοῦ αὐτοῦ

(1) Cod. Mon., f. 122 b, τούτο.

(2) Cod. cit. ἀναφέρωσι.

(3) Item citatur in Becci Epigr. 13 Græc. orth. t. II, p. 631.

(4) Mon., καθηκούσης.

(5) Damascen. de fide orthodox. l. 1, c. 8, p. 141, 142 ed. Le Quien.

(6) Ibid. l. 1, c. 13, p. 148 in fine.

(a) Hæc cum iis connectenda, quæ supra, cap. 3, Marcum perorantem audivimus.

A quo sint, neve iria principia polytheistarum in te statuatur. » Sic et omnes Christo subjecti quæ sunt Unigeniti ad Patrem referunt, et ipsius creationis, cujus et Filius causa est, ad Patrem reducunt causam, quemadmodum inclytus Basilius ad Amphiloichium capite octavo ait : « *Mæa omnia tua sunt* (ait Dominus), tanquam ad ipsum (Patrem) origo rerum creatarum referenda sit, et *tua mea*, quod ipsi a Patre provenierit condendi auctoritas et causa! » Vide, quoniam pacto consona sanctis dicentes eorum accuratissimam theologiam sequimur. Et causam, ut hi dicunt, ad ipsum Patrem referunt; et si per Filium omnia facta sunt et Filius causa est, attamen unum principium creationis confitebantur. Iste vero (Marcus Ephesius), artificiose obtrudens præpositionem *per* pro *eum* poni, Arlo patrociniabitur, qui auditis illis verbis, omnia facta esse per Filium, etiam cum *Filio* (et *post* Filium) cuncta esse facta existimabat.

EPHES. (V).

Alius vero dicit : « Solus causa Pater; » et alibi : « Quæcunque conveniunt fonti, causæ, genitor, ea soli Patri aptanda sunt. » Neque tunc (a), in theologia acutissimus hic Damascenus præpositionem *per* poneret, dum de Filio agit, et præpositionem *ex* rejiceret. Octavo enim Theologicorum capitulum ait : « Ex Filio Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus, et per Filium manifestari nobisque suppeditari constat. » Et rursus idem capite decimo tertio : « Spiritus Filii, non ut ex ipso, sed ut per ipsum ex Patre procedens; solus enim causa Pater. » Et in epistola ad Jordanem prope finem : « Spiritus personaliter subsistens spiraculum et productum, per Filium vero et non ex Filio, ut Spiritus oris Dei Verbi enuntians. » In oratione autem in Dominici corporis sepulturam ait : « Spiritus sanctus Dei et Patris, ut ex ipso procedens; qui et Filii esse dicitur ut per illum suppeditatus et creaturis communicatus, sed non ut ex ipso existentiam habens. »

RESPONS.

D Recte honorabilis et venerandus iste vir verba divi Damasceni coniunxit. Ac primo quod attinet ad illud : « Solus causa Pater, » quæcunque Deus nobis largitus est, jam diximus; dicimus vero et

(7) Ep. ad Jord. de Trishagiõ, c. 28, p. 497 ed. Le Quien.

(8) Hanc orationem tomo II Le Quienii contentam spuriam esse plerique censent; jam Hugo Ethe-rianus textus authenticum in dubium vocasse certatur. Vide de hac re Le Quienii nota ad l. 1 da F. O., c. 8, p. 141.

rursum Deo ipso opitulante ostendentes, nos veritati, adhererere et in ipsa stare. Que vero profert : « Filium non dicimus causam neque Patrem, » non sic se habent in antiquis et vetustissimis exemplaribus ; verum ibi legitur : « Filium non dicimus causæ expertem (a), neque Patrem. » Et quod ita congruat, sive ipse sive alius quispiam dicit, manifestum est ex iis quæ superius idem divus Damascenus asserit in eodem capite. Ait enim : « Unus Pater est. Pater, id est principii expertis, non ab alio quoptiam ; unus est Filius et non principii expertis sive non causa capiens. » Et post aliquam recapitulationem faciens ait : « Oportet cognoscere quod Patrem non dicimus ex ullo, dicimus vero eum, Filium Patrem ; Filium vero non dicimus principii expertem neque Patrem, dicimus vero eum ex Patre et Filium Patris. » Liqueat ergo ex prædictis et ex recapitulatione, Sanctum istum non dixisse causam seu principium, sicut apte diximus (b). Moschampar autem qui vehementer contra Latinos commotus erat, ita exponit (c). Si enim Sanctus aliud significare voluisset, oportebat primo nominare *Patrem*, deinde *causam*. Quæ vero postea adducit (Marcus), nimirum verba : *Quæcunque conveniunt fonti, causæ, genitori, ea soli Patri aptanda sunt*, ea si quidem adjuuisset et *spiratorem*, magnum sane ei subsidium præbuisset ; quoniam vero non addidit *spiratorem*, haud magnam auxilium ex hoc venerabilis Ephesiorum antistes habuit. Nimirum si hic et *spiratorem* dixisset, omnino etiam significasset unice eum esse *spiratorem*, sicut et in hoc capite, quamvis sufficientia essent dicta ad probandum solum ex solo Patre esse Filium, tamen et hoc addidit dicens quod solus ex solo Patre unice genitus est. Quod spectat ad illud, « Neque tunc iste in theologia acutissimus præpositionem *per* poneret et præpositionem *ex* rejiceret ; ex Filio Spiritum non dicimus, » nos in hac doctrina ipsum sanctum doctorem verborum suorum interpretem producemus. Ac primo quidem *non dicimus* non æquivaleret apud ipsum *non est* ; quod liquet ex eis quæ ipse declarat in synopticis capitulis. Ait enim capite 77, ejus inscriptio : Deiparam esse sanctam Virginem : « Christiparam non dicimus sanctam Virginem. » Sed quomodo intelligat hoc *non dicimus*, in alio suo sermone, ejus inscriptio : Verbum accuratissimum contra Deo invisam Nestorianorum

συναυρομένου (1). δευκύντες, ὡς τῆς ἀληθείας ἐχόμεθα καὶ ἐν ταύτῃ ἐαμέν. Ὅθεν δὲ λέγει : « Τὸν ὕψον οὐ λέγομεν αἴτιον οὐδὲ Πατέρα, οὐχ ὁθως ἔχει ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ παλαιατάτοις βιβλίοις, ἀλλ' ὅτι, ἐ τὸν δὲ ὕψον οὐ λέγομεν ἀναίτιον, οὐδὲ Πατέρα. » Καὶ ὅτι ὁθως ἀρμόζει, ἥ ὡς αὐτὸς ἡ ἑτερός τις λέγει, ἐθλον ἐξ ὧν ἀνατέρω ὁ αὐτὸς θεῖος Διμασκηνὸς λέγει ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ φησὶ γάρ : « Εἰς Πατὴρ ὁ Πατὴρ, τοῦτέστι ἀναίτιος (ὁ γὰρ ἐκ τινος), εἰς ὁ υἱὸς καὶ οὐκ ἀναρχος, τοῦτέστι οὐκ ἀναίτιος (2). » Καὶ μετὰ τινα ἐπαναλήψιν ποιούμενός φησι : « Κρῆ γινώσκειν, ὅτι τὸν Πατέρα οὐ λέγομεν ἐκ τινος, λέγομεν δὲ αὐτὸν τοῦ υἱοῦ Πατέρα τὸν δὲ ὕψον οὐ λέγομεν ἀναίτιον (3) οὐδὲ Πατέρα λέγομεν δὲ αὐτὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ὕψον τοῦ Πατρὸς. » Διλον ἐὸν ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως, ὡς οὐκ αἴτιον ὁ ἅγιος εἶρηκε, καθὰ φθάσαντες ἔφημεν. Ὁ ἄλλοσχαμπάρ δὲ ὁ σφοδρῶς κατὰ λατίνων κινήσεις οὕτως ἐκτίθησιν : εἰ γὰρ ἄλλως ὁ ἅγιος θέουλετο, ὡς αὐτὸς φάσκει, πρῶτον ἐκρήν εἰπεῖν Πατέρα, εἶτα αἴτιον ἀλλ' οὐχ ὁθως εἶρηκε. Τὰ δὲ ἐξῆς ἔγουν (4), « Ὅσα ἀρμόζει πηγῇ, αἰτία, γεννήταρι, τῷ Πατρὶ μόνῳ προσαρμοστέα, οὐ καὶ [τὸ] προβολεύς συνηρίθμι, πολλὴν ἂν αὐτῷ πῆν συνηγορίαν παρελκεν. Ἐπεὶ δὲ τὸ προβολεύς οὐ προσέθηκεν, οὐ πολλὴν ἐκ τούτου τὴν βοήθειαν ὁ αἰδέσιμος ἔσχεν Ἐφέσου. εἰ γὰρ καὶ τὸ προβολεύς βλαγε, πάντως ἂν καὶ τὸ μόνως προβολεύς ἐβλήρου, ὡς περ καὶ ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ καίτοι γε ἰκανῶν δυτῶν δεῖξαι, ὅτι καὶ μόνος (5) ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐστίν ὁ υἱὸς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ προσέθηκε καὶ φησιν, ἔτι μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς μόνως ἐγενήθη. Πρὸς δὲ τὸ : Ὅχι ἂν ὁ θεολογικώτατος, αὐτὸς τὴν δὲ αὐτὸς τὴν ἐκ ἀπηγύρευσεν (6) ἐκ τοῦ υἱοῦ αὐ. Πνεῦμα οὐ λέγομεν ἐν ταύτῃ τῇ θεολογίᾳ αὐτὸν τὸν ἅγιον ἐξηγητῆν τῶν αὐτῶν προβολεούμαθα. Καὶ πρῶτον μὲν τὸ οὐ λέγομεν οὐ πῆσιν αὐτὸς ὁ ἅγιος ἀντὶ τοῦ οὐκ ἐστὶ ἐθλον γὰρ καὶ ἐξ ὧν αὐτὸς ἐν τούτοις τοῖς συνοπτικαῖς κεφαλαίοις θηλοῖ : φησὶ γὰρ ἐν τῷ ὄ κεφαλαίῳ, οὐ ἡ ἐπιγραφή. » Ὅτι θεαπόκος ἡ ἀγία Παρθένος, « ἡ Χριστοτόκον οὐ λέγομεν τὴν ἀγίαν Παρθένον, » ἀλλὰ πῶς (7) ἐνκαῦθα νοεὶ τὸ οὐ λέγομεν ἐν ἐτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ ἢ ἡ ἐπιγραφή. » Ἐπος (8) ἀκριβέστατον κατὰ τῆς θεοστυγούς αἰρέσεως (9) τῶν Νεστοριανῶν, « Ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ λόγου : ἐ Πρὸς τοὺς Νεστοριανούς ἀμόφρονες, »

(1) Leg. συναυρομένου.

(2) Paulo aliter eadem verba adducit Andr. Camaterus c. 141. (Gr. orth. II, p. 497).

(3) Apud Camaterum (l. c. p. 498) αἴτιον.

(4) Mon., f. 123 a, ἔγουν.

(5) Mon. f. 123 b. μόνος.

(6) Marcian. ἀπηγύρευσεν.

(7) Mon., ἔπος.

(8) Mon., ἀλλ' ὅπως.

(9) Mon., αἰρέσεως.

(a) Videlicet pro αἴτιον legendum esse ἀναίτιον contendit. Alii vero plures orthodoxi Græci αἴτιον legerunt.

(b) Scilicet Damascenum voluisse abjudicare Filio inmiscibilitatem, non vero causæ rationem.

(c) Georgius Moschampar, magnæ Ecclesiæ chartophylax, Becco æqualis et ab eo prorsus dissidens, multa scripsit contra Latinos, quorum aliqua idem

patriarcha opusc. De libris suis (Gr. orth., t. II, p. 3) se refutasse scribit. Sed neque ejus scripta neque Becci refutationes adhuc reperta sunt. Vide Allatium De consens., l. II, c. 15, n. 15 et dist. de Georgiis, p. 349. Andronicus tamen Camaterus legit ut supra Marcus eandemque lectionem Beccus (Gr. orth., II, p. 501, n. 141 in fine) retinuit.

περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου οὕτω διασαφεί· Διὸ καὶ Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον κηρύττομεν ὡς κυριώως καὶ ἀληθῶς ἐξ ἀσπῆς σαρκωθέντα γεννήσασαν, Χριστοτόκον. δὲ αὐτὴν ἱσμεν· Χριστὸν γὰρ ἐγέννησεν. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐπ' ἀναιρέσει τῆς Θεοτόκου φωνῆς ὁ θεολόγος Νεστόριος ταύτην κατεχρήσατο, οὐ Χριστοτόκον, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρείττονος ταύτην Θεοτόκον ὀνομάζομεν. » Εἰ οὖν ὁ λόγος οὗτος ὁ διασαφῶν τὴν τοῦ ἁγίου τούτου διανοίαν ἀγνωστος καὶ ἀφανὴς ἦν, πάντως ἂν μὴ Χριστοτόκον φροσείν τὴν ἁγίαν Παρθένον ἐλέγομεν διὰ τὸ λέγειν· « Χριστοτόκον δὲ τὴν ἁγίαν Παρθένον οὐ λέγομεν, » καὶ πῶς ἂν εἶχε τοῦτο λόγος; οἶδε γὰρ καὶ αὐτὸς μάλα καλῶς· Γρηγόριον τῆς θεολογίας ἐπιώνυμον φάσκοντα ἐν τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος λόγῳ· τῶν πραγμάτων τὰ μὲν οὐκ ἔστι, λέγεται δὲ, τὰ δὲ ὄντα οὐ λέγεται (1). » Πῶς δὲ συμφωνήσει ὁ ἅγιος; ἐαυτῷ λέγων ἐν τῷ τετάρτῳ (2) τῶν θεολογικῶν· « Δεῖ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν καὶ γὰρ ὁ ἡμετέρος λόγος οὐκ ἀμοιρῶς ἔστι πνεύματος. » Εἰ οὖν ὁ Λόγος Πνεῦμα ἔχει, ὡς αὐτὸς φησὶ, καὶ μετὰ τὴν ἐπιφέρει· « Ἐπὶ δὲ τῆς θείας φύσεως καὶ ἁπλῆς καὶ ἀσυνθέτου τὸ μὲν Πνεῦμα Θεοῦ ἐσσεῖς ὁμολογητέον διὰ τὸ μὴ εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐλλιπέστερον τοῦ ἡμετέρου λόγου, πάντως ἂν τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ ἔχοντος αὐτό (3) ἔστι. Καὶ γὰρ ὀκτακῶς λέγεται τὸ ἔχειν παρὰ τῶν θύραθεν καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου τοῦδε ἅτε συμφωνούντος αὐτοῖς· τὸ γὰρ ἔχειν ἢ κατὰ ποῖον ἔστιν οἷον ἔξιν καὶ διάθεσιν ἢ ἐπιστήμην, ἢ κατὰ ποσὸν, ὡς λέγει τις τὸ ξύλον τρεῖς πήχεις ἔχειν, ἢ ὡς κτήμα, οἷον οἰκίαν ἢ ἀγρὸν ἢ ὡς τὰ περὶ τὸ σῶμα, οἷον ἱμάτιον ἢ χιτῶνα, ἢ ὡς γυναῖκα ἔχειν ἢ ὡς ἐν αἰσθητῶ, οἷον ὁ δακτύλιος ἐν χειρὶ ἢ ὡς μέρος, οἷον χεῖρα ἢ πῆδα, ἢ ὡς ἐν ἀγγεῖῳ, ὡς μέδιμνος τοῦς πυρούς. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τίθεται δηλοῦντα τὴν τοῦ ἔχειν σαφήνειαν καὶ ὅπως ἡμεῖς; μάλλον τῷ ἁγίῳ συμφωνοῦμεν. Ἄλλ' ἱσμεν καὶ ἐπ' ἑτέραν διασάφησιν. Οὐ γὰρ (4) τὸ εἶναι λέγομεν τὸ εἶναι οὐκ ἔστι ὁμοίως, ὡς αὐτὸς ὁ ἅγιος φησὶν· ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέρῳ τρόπῳ φανερόν γινώσκεται, καὶ μάλιστα διὰ τοὺς λέγοντας, ὅτι τὸ Διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ φανεροῦσθαι καὶ μεταδιδόσθαι μόνον δηλοῖ, καὶ τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ἐκπορευόμενον, » εἰ καὶ προταπεινῶς δὲ πολλῶν ἁγίων πρότερον, ὡς οὐ τοῦτο δηλοῖ, ὥσπερ οἱ ταῦτα λέγοντες βούλονται. Τοῦ μὲν Εὐνομίου λέγοντος ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τοῦ δὲ Νεστορίου ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὴν ὑπαρξίν ἔχειν, ὁ ἅγιος μῆτε τῷ τοῦ Εὐνομίου δόγματι συμβαίνει τὸν λόγον, μῆτε τῷ (5) τοῦ Νεστορίου ἡγούμενος, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν δύο ὑπολήψων

A hæresin, initium vero : « Ad Nestorianos consentientes, » prope finem orationis hoc pacto patet : « Idcirco et Deiparam sanctam Virginem prædicamus, u'pote quæ proprie et vere ex ipsa incarnatum genuit; Christiparam vero eam nominamus; Christum enim genuit. Sed quoniam ad evertendam Deiparæ vocem ea abusus est impius Nestorius, non Christiparam, sed ex nobilitate Deiparam eam nominamus. Si igitur oratio hæc declarans Sancti Iuliani sententiam ignota et nihilibi apprens foret, prorsus diceremus, eum sanctam Virginem non habere Christiparam propter ejusdem verba : « Christiparam vere sanctam Virginem non dicimus, » et quomodo hoc haberet rationem? Novit enim et ipse optime Gregorium qui a theologia cognomen sortitus est, in oratione de Spiritu sancto dicere : « Rerum aliarum quidem non sunt, dicuntur autem, aliarum vero sunt et non dicuntur. » Quomodo vero concordaret sanctus doctor secum ipso, cum in quarto (septimo) capitulo theologicorum dicat : « Oportet Verbum et Spiritum habere. Etenim et verbum nostrum spiritu non caret. » Si igitur Verbum Spiritum habet, ut ipse ait, et post aliqua infert : « In divina vero natura, quæ simplex et omnis compositionis expertus est, Spiritus Dei pie est constituendus, quia Dei Verbum non est indigentius et minus perfectum, quam verbum nostrum, » omnino et Spiritus ex eo est, qui ipsum habet. Etenim habere octo modis dicitur a profanis et ab hoc sancto Iulio concordante. Dicitur enim habere : 1. secundum qualitatem, ut habere habitum, affectionem, vel scientiam; 2. secundum quantitatem, ut lignum tres ulnas habere; 3. tanquam possessio, v. g. habere domum vel agrum; 4. ut ea quæ sunt circa corpus, ut habere vestem vel tunicam; 5. ut habere uxorem; 6. ut in membro habere, v. gr. anulum in manu; 7. ut habere tanquam partem, v. gr. manum vel pedem; 8. ut in vase, v. gr., ut modius habet triticum. Sed hæc ponuntur quidem ut declarantia vocis habendi explicationem et quomodo nos magis sancto Iulio concordamus. Sed procedamus etiam ad aliam explicationem. Non enim verba non dicimus significant idem ac non est; verum et alio modo res patet (a) et maxime propter eos, qui dicunt vocem per Filium solum manifestationem et suppeditalatem denotare atque idem valere ac procedere Spiritum cum Filio, licet jam superior per multos sanctos demonstratum fuerit, non id significare, ut horum assertores volunt. Cum Eunomius quidem diceret ex Filio Spiritum sanctum, Nestorius vero ex solo Patre existentiam eum

(1) Naz. Orat. 31 ed. nov. (ol. or. 37.)
 (2) In marg. cod. Mon. rubro calamo, ἐν τῷ ζ'.
 (3) Mon. et Marc., αὐτῷ.
 (4) Cod. ei γὰρ-δηλοῖ, ὡς αὐτὸς ὁ ἅγιος φησὶν.

quod contextui contrarium. Aut legendum, Οὐ γὰρ, aut pro ὁ ἅγιος ponendum ὁ ἀνήρ, aut post οὐ λέγομεν addendum οὐ.
 (5) Mon. f. 124 a, τὸ.

(a) Vel mutata lectione : etiamsi non dicimus idem denotaret ac non est, tamen alio modo res manifesta fiet.

habere, sanctus hic neque Eunomii neque Nestorli placito rationem concordare censens, verum per medium duarum suppositionum incedens et utriusque hæreseos placitum evertens, priori quidem occurrens, quæ *ex Filio solo* Spiritum esse aiebat, ait: « Ex Filio Spiritum non dicimus; » posteriori vero, quæ *ex solo Patre* eum affirmabat, semet opponens. Vocem *per Filium* ponit, quæ et dictionem *ex solo Patre* et aliam *ex solo Filio* evertit. In epistola enim ad Jordanem, « Verbum, inquit, per se subsistens factus (proles) et Spiritus per se subsistens spiramen ac productum, per Filium vero, et non ex Filio, ut Spiritus oris Dei Verbi annuntiativus. » Sanctos vero os Patris vocare unigenitum Filium, S. Anastasius declaravit, ut superius dictum est. Et rursum idem Damascenus ait: « Ipse est mens, Verbi abyssus, Verbi genitor et per Verbum productor Spiritus manifestantis. » Quid igitur ipse clarissimus scriptor, qui decernit præpositionem *per* loco *cum* dicit et quisquis alius amplectitur præpositionem *per* pro *cum* et hoc in loco? Patet enim quod si *per* dicitur esse *cum*, quando agitur de processione Spiritus sancti, tunc mentem, Verbi abyssum, Verbi genitorem una cum Verbo producturum Spiritum sanctum secundum ipsius subtilem interpretationem. Vel igitur in divi et sancti Damasceni sermonibus de Spiritus sancti processione præpositionem *per* vere pro *per* amplectatur, vel, si loco præpositionis *cum* eam positam arbitratur, id etiam dicat de verbis illis: *Per Verbum productor* (a). Sed quoniam non refutationem scribere nobis mens est ob viri hujus venerandi reverentiam, verum solummodo veritatem explicare intendimus, age jam addamus et reliqua, de hac re, quantum vires nobis suppetunt, ad explicationem, ut clariorem adhuc tractationem faciamus. Divus Cyrillus cum Nestorii scripta ei ad manus venissent et cum Symbolum vidisset ab eo conflictum, ut fere omnes norunt, duodecim capitula composuit contra impios illius libros; unde et Theodoretus Cyri episcopus vehementer adversus ea cuncta commotus proprio scripto semet eis opposuit. Quorum capitulorum, unum peculiari modo de Spiritu sancto agebat. Quare et ad declarandam veritatem hoc proferemus, prout se habet, deinde et omnia quæ Theodoretus opposuit, insuper et defensionem Cyrilli pro seipso et pro confirmatione duodecim capitulorum. Hoc vero capitulum ita ad verbum sonat: « Si quis unum Dominum Jesum Christum glorificatum esse dicit a Spiritu, quasi aliena usum ea

(1) Mon., χορών.

(2) Dam., cap. theol. 15 apud Beccum Epigr. 1, p. 555. Refutat. XIII in Phomi de Sp. S., cap. 17.

(3) Mon., f. 124 b, δπρ.

(a) Sic omnes fere Damascenum explicant et cum aliis Patribus conciliant. Vide Hugonem Ether. c. Græc. l. III, c. 21; Niceph. Blem. orat. 1, c. 25; Beccum, orat. 2 de injusta depos. n. 20, et passim; Constant. Meliteniolum orat. 1; Demetrium Cyon.

χορών (1) καὶ ἐκατέρων τῶν ἀρτίσεων καθαιρῶν τὸ δόγμα, τῆς μὲν διὰ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνου τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν, ἡ τῆς δὲ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τίθισιν, ὅπερ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἀναίρει καὶ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ. Φησὶ γὰρ ἐν τῇ πρός Ἰορδάνην· « Λόγος δὲ ἐνυπόστατος γέννημα· διὸ καὶ ὁ Υἱός· καὶ Πνεῦμα ἐνυπόστατον ἐκπέρασμα καὶ πρόβλημα, δι' Υἱοῦ δὲ, καὶ οὐκ ἐξ Υἱοῦ, ὡς Πνεῦμα στόματος Θεοῦ Λόγου ἐξαγγελτικόν. » Ὅτι δὲ στόμα τοῦ Πατρὸς οἱ ἅγιοι τὸν μονογενῆ Υἱὸν αὐτοῦ λέγουσιν, ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος ἐδήλωσεν, καθὼς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰρηται. Καὶ ἐτι ὁ αὐτὸς Δαμασκηνός φησιν· « Αὐτὸς ἐστὶ νοῦς Λόγου ἄβυσσος, Λόγου γεννήτωρ καὶ διὰ Λόγου προβαλὺς ἐκφαντορικῶν Πνεύματος; (2). » Τί οὖν ὁ αὐτὸς ἄριστος λογογράφος ὁ νομοθετῶν τὴν διὰ ἀντὶ τῆς σὺν καὶ μετὰ, καὶ ὅστις ἕτερος στέργει τὴν διὰ ἀντὶ τῆς μετὰ καὶ σὺν καὶ ἐνταῦθα; δῆλον γὰρ ὡς εἰ ἡ διὰ μετὰ καὶ σὺν λέγεται ἐπὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ νοῦς ὁ Λόγου ἄβυσσος, ὁ Λόγου γεννήτωρ μετὰ τοῦ Λόγου ἢ σὺν τῷ Λόγῳ προβαλεῖται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν αὐτοῦ λεπτὴν ἐξήγησιν. Ἡ οὖν ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ καὶ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ λόγοις περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν διὰ ἀντὶ τῆς διὰ προθέσεως στεργέτω, ἢ ἀντὶ τῆς μετὰ καὶ σὺν τιθέμενος λεγέτω καὶ ἐπὶ τοῦ διὰ Λόγου προβαλὺς. Ἄλλ' ἐπεὶ οὐκ ἐλέγγειν, βουλόμεθα διὰ τὸ τὸν ἀνδρὸς τίμιον τε καὶ αἰδέσιμον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀληθειαν ἐθέλωμεν διασαφεῖν, φέρε καὶ ἐτι προθώμεν καὶ τὰ λοιπὰ διατρανοῦντες περὶ τούτου κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῖν, ἵνα καὶ σαφέστερον τὸν λόγον ποιήσωμεν. Ὁ Θεὸς Κύριλλος τοῖς συγγράμμασιν ἐνυχοῶν Νεστορίου καὶ τὴν παραπλασθὲν σύμβολον καθὼς πάντες σχεδὸν ἴασι, παρ' αὐτοῦ ἰδίων, δύο καὶ δέκα κεφάλαια συνέθετο κατὰ τῶν μισθῶν ἐκείνου συγγραμμάτων· ὅθεν καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρου σφοδρῶς κατ' ἐκείνων κινήσει πάντα ἐγγρίφως ἀντίπεπν' ὧν περ (3) τὸ ἐν ἰδιοτρόπῳ; περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος; ἐδηλοῦτο· διὸ καὶ εἰς δὴλωσιν τῆς ἀληθείας αὐτὴ προθήσομεν ὡς εἴπει, εἴτα καὶ τὰ τοῦ Θεοδώρητου πάντα, ἐτι δὲ καὶ τὰς ἀπολογίας ὑπὲρ τε αὐτοῦ καὶ βεβαιώσεως τῶν δύο καὶ δέκα κεφαλαίων. Τὸ δὲ κεφάλαιον οὕτω κατὰ βῆμα διεξείσιν· « Εἰ τις τὸν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν διδύρασθαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἄλλοτρίᾳ δυνάμει τῇ δι' αὐτοῦ χρώμενον καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντα τὸ ἐνεργεῖν δύνασθαι κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων καὶ τὸ πληροῦν τὰς θεοσημείας, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ἰδιον αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά φησι, δι' οὐ ἐνέργει καὶ τὰς θεοσημείας, ἀνάθεμα ἔστω (4) Τούτου τοῦ κε-

(4) Cyrilli anathem. IX, in A. t. Conc. Ephes. Citatur quoque ab Andronico Camatero (Ap. Becc. Gr. orthod. t. II, p. 444).

op. de proc. Spirit. sancti; Manuilem Calecam, l. III, Georg. Trapez. ad Joan. Cubucel. c. 1; Bessarionem, epist. ad Alex. Lasc. c. 9; et auctorem nostrum in Apol. contra Marcii epistolam. (Hard. IX, 650.)

φιλίου σὺν τοῖς ἄλλοις· Θεοδώρητος· ἐπελάβετο, καὶ ἄ γραφῶν πρὸς τοὺς ἐν Εὐφραντησίᾳ καὶ Ὑσρονηῖ καὶ Συρίᾳ καὶ Φοινίκῃ καὶ Κιλικίᾳ μονάζοντας (1) κατὰ τοῦ θείου Κυρίλλου φησίν· « Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν ἐκβάλλει, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ κεφαλαίῳ, ὡς περ ἐπιλαθόμενος ὧν ἐν προοιμίῳ ἐξέθετο, τὴν κατὰ ὑπόστασιν ἔνωσιν εἰσάγει· ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ ἀπαγορεύει τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν φωνῶν τὴν διαίρεσιν (2). Καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς φησι, διασῦρας τὰ εἰρημένα καὶ βλάσφημα καὶ δυσσεβείας μετὰ ἀποκαλέσας καὶ κακῶς ἐπέξεργασάμενος ἐπιφέρει· « Βλασφημαὶ δὲ καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγων ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, ἀλλ' ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξιν ἔχειν. Ὁ δὲ ἅγιος, ὡς περ καὶ τοῖς ἄλλοις κεφαλαίοις ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ ἑαυτοῦ οὕτω καὶ ἐν τῷ θ' κεφαλαίῳ καὶ φησὶ (3)· « Φθάσαντες ἐφημεν, ὅτι τοῖς Νεστορίου βιτταρισμοῖς, ἤγουν δυσφημίαις, καὶ τοῖς ἄγαν ἀτημελῶς εἰρημένοις ἢ τῶν κεφαλαίων μάχεται δύναιμι. Ἐκείνου γὰρ λέγοντος περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τοῦτο δὴ τὸ τηλικαύτην αὐτῷ χαριτάμενον δόξαν τὸ δαίμοσιν αὐτὸν φοβερὴν ἐργασάμενον τὴν ἀνάληψιν αὐτῷ τὴν εἰς οὐρανοὺς χαρισάμενον· καὶ ὡς περὶ (4) τινος τῶν κατ' ἡμῶς ἀνθρώπου κοινῶν τὰ τοιάδε περλουρηκότος, γέγονεν ἀναγκαῖος (5) ὁ ἀναθεματισμὸς, οὐ κατὰ γὰρ τῶν λεγόντων, δεδοξάσθαι παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν Ἰησοῦν, τουτέστιν ἐνανθρωπήσαντα τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, κατ' ἐκείνων δὲ μᾶλλον, οἳ καὶ ἀνέδην αὐτὸν ὡς ἄλλοτρίῳ δυνάμει τῆ δὲ τοῦ Πνεύματος κεχρησθῆναι φασί. Μερνῆμεθα δὲ τοῦ εἰπόντος σαφῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει (6)· ἴσμεν δὲ πρὸς τοῦτον (7) τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ τὰς ποιητέας τε καὶ ἀκαθάρτους δυνάμεις συντρέποντα, ἀλλ' οὐχ οὕτω φαμέν αὐτὸν, καθάπερ καὶ τῶν ἁγίων ἐκαστον, ὡς ἄλλοτρίᾳ δυνάμει κεχρησθῆναι τῆ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἦν γὰρ καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς; (8). Καὶ τοῦτο ἡμῖν εὖ μάλα σαφηνεῖ γεγραφῶς ὁ θεοπέσιος Παῦλος· Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύναται· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστέ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ (9). Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἄλλοτρίῳ ἔστι τοῦ Υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν εἰπὼν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πάντα ὅσα ἔχει ἔ

A virtute, quæ per ipsum est, et accepisse ab ipso facultatem operandi contra immundos Spiritus et adimplendi divina signa, et non potius proprium ipsius Spiritus dicit, per quem et divina signa operatus est, anathema sit. » Hoc capitulum una cum cæteris reprehendit Theodoretus, et scribens ad monachos in Euphratesia, Osroene, Syria, Phœnicia et Cilicia contra divum Cyrillum : « In primo quidem, inquit, capitulo œconomiam pro nobis susceptam eliminat; capitulo vero secundo ac tertio, velut oblitus eorum quæ in præmissis exposuerat, unionem secundum hypostasin inducit; quarto vero denegat distinctionem evangelicarum et apostolicarum vocum, » etc. Et post hæc, ut putabat, dicta reprehendens et blasphemata atque impietate plena ea vocans et male prorsus pertractans infert : « Blasphemata vero quoque in Spiritum sanctum, utpote non ex Patre secundum Domini vocem eum procedere, sed ex Filio existentiam habere dicens. » At Sanctus sicut in cæteris capitibus defensionem instituens tum pro veritate tum pro seipso, ita et in nono capitulo quoque ait : « Antea jam diximus, quod Nestorii nugis seu blasphemias et ejus dictis admodum temerariis virtus capitulorum repugnat et obsistit. Cum namque ille de Spiritu sancto diceret : Is qui tantam Christo gloriam contulit, eum dæmonibus fecit terribilem, donavitque ei ad cælos ascensionem, cumque de eo tanquam de communi aliquo secundum nos homo hæc declateret : Factus est necessarius hic anathematismus, non adversus eos qui dicunt clarificatum fuisse a Spiritu sancto Jesum, hoc est Verbum Dei hominem factum, sed potius adversus illos qui impudenter eum virtute, quæ est per Spiritum, tanquam aliena usum esse dicunt. Meminimus enim aperte de Spiritu sancto eum dixisse : *Ille me clarificabit*; novimus vero præterea sancti Spiritus operatione eum confitentem nequissimas immundasque virtutes; sed non ita dicimus eum, sicut unumquemque sanctorum tanquam aliena usum esse ea virtute, quæ est per Spiritum sanctum, Erat enim et est ejus Spiritus, sicut certe et Patris et hoc nobis bene satis explanat divus Paulus qui scripsit : *Qui autem in carne sunt. Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, si quidem Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Procedit enim ex Deo et Patre Spiritus sanctus secundum Servatoris vocem, sed non est alienus a Filio. Omnia enim habet cum Patre, et hoc ipse edocuit, cum diceret de Spiritu sancto : *Om-*

(1) Theodoret's ep. 151, t. IV Opp., p. 1295, ed. Schulze. Vide etiam ejus resp. ad Anathematismos ib. t. IV, p. 718. Porro plura in Gregorii allegatione ommissa sunt, quæ Theodoretus ep. 151 (vile Patrolog. gr., Ser. I, tom. LXXXIII, p. 1417), habet.

(2) Hæc tres voces desunt in Monac. cod.

(3) Cyrilli verba, quæ sæpe in hac controversia citantur (Cf. et Andron. Camater. c. 101, Gr. orth. t. II. p. 445 seq.), hic variantes plures lectiones

præbent. Vide et Allat., Vindic. Syn. Ephes. p. 55.

(4) Monac., f. 125 a, ὡς περ.

(5) Al. ἀναγκαῖος ut Allat. l. c.

(6) Joan. xvi, 14.

(7) Mon., f. 125 b, πρὸς τοῦτο.

(8) Hæc verba, ἦν γὰρ Πατρός, desunt in Mon. cod.

(9) Rom. viii, 8, 9.

nia quæcumque habeat Pater, mea sunt; propterea dixi quia de meo accipiet et annuntiabit vobis. Ergo clarificavit quidem Christum Spiritus sanctus a mirabilia opera operans, verumtamen ut Spiritus ejus, et non ut aliena virtus et eo præstantior, secundum quod intelligitur Deus (a). » Etenim quemadmodum Patris virtus dicitur et est revera Filius, ita et virtus Filii Spiritus sanctus; sicut et Verbum Patris Filius et Filii locutio Spiritus sanctus, secundum divum Basilium. — Verum procedamus adhuc quoque ad Theodoretum verba, ut ea proforamus, sicuti se habent, ad perfectam persuasionem et convictionem, quo pacto tum Theodoretus scripsit dixitque, tum quo pacto Cyrillus sensit ac prædicavit. Verba autem Theodoretum in epistola ad Joannem Antiochenum sic se habent: « Qui cuncta sapienter moderatur Deus, et nostræ providens concordie et populorum procurans salutem nos in unum congregare præparavit et consonas inter se omnium sententias ostendit. In communi enim perfectis Ægyptiacis litteris earumque sensu accurate perpensis, invenimus consona a nobis dictis quæ inde directa sunt et palam contraria duodecim capitulis, quibus utpote a pietate alienis usque ad præsens adversarii perstitimus. Illa quidem habebant, carnaliter carnem factum esse Deum ex Deo Verbum, atque secundum hypostasim unionem et conventionem secundum unionem naturalem, et Dei Verbum primogenitum factum ex mortuis, abdicabant vero distinctionem vocum de Domino adhibitarum, et alia præterea continebant ab apostolicis quidem institutis aliena, hereticorum vero zizaniorum germina. Quæ vero nunc directa sunt evangelica generositate decorantur. Prædicatur namque in his Dominus noster Jesus Christus et Deus perfectus et homo perfectus, atque duæ naturæ, earumque differentie et unitio inconfusa, non secundum misionem et coagulationem, sed ineffabiliter et Deo decenter effecta et duarum naturarum proprietates integras plane conservans; et impassibilis quidem est Deus Verbum et inconvertibilis; templum vero passibile et morti ad modicum traditum et rursus uniti Dei virtute resuscitatum; et Spiritus sanctus non ex Filio vel per Filium subsistentiam habens, verum ex Patre procedens, proprius tamen Filii, utpote consubstantialis, appellatus. Hanc rectitudinem in litteris ipsis conspici et contraria omnino eis quæ ante conscripta fuerant, reperientes, collaudavimus Deum, qui blasorum linguis medetur et male sonantem inar-

A Πατήρ, ἐμὰ ἐστὶν διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀνεγγεῖσθαι ὑμῖν (1). Οὐκ οὖν ἐδέξαμεν μὲν τὴν Χριστὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐνεργούν τὰ παράδοξα, πλὴν ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἄλλοτρία δύναμις καὶ κρείττων αὐτοῦ καθ' ὃ νοεῖται Θεός. » Καὶ γὰρ ὡς περ λέγεται καὶ ἐστὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, οὕτω καὶ δύναμις τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, καὶ ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κατὰ τὸν θεοφάντορα Πασίλειον. Ἄλλ' ἴωμεν μὲν καὶ ἐπὶ εἰς τὰ τοῦ Θεοδορήτου, ὅπως καθὼς ἔχουσιν ἐκθῶμεν εἰς τελευταίαν πληροφορίαν (2), ὅπως τε Θεοδώρητος ἔγραφέ τε καὶ ἔλεγε, ὅπως τε Κύριλλος ἐφρόνει (3) καὶ ἐθεολόγη. Τὰ δὲ τοῦ Θεοδορήτου ἔχουσιν οὕτως: ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Ἰωάννην Β. Ἀντιοχείας (4): « Ὁ πάντα σοφῶς πρυτανεύων Θεός, καὶ τὰς ἡμετέρας προμηθεύμενος ὁμονοίας, καὶ τῆς τῶν λαῶν κηδόμενος σωτηρίας, συναθροισθῆναι ἡμᾶς κατὰ ταυτὸν παρεσκευάσεν, καὶ συμφώνους ἀλλήλοις τὰς πάντων ἐδαιξε γνώμας. Ἐν κοινῷ γὰρ ἀναγνόντες τὰ Αἰγύπτια γράμματα, καὶ ἐξετάσαντες αὐτῶν ἀκριβῶς τὴν διάνοιαν, εὖρωμεν σύμφωνα τοῖς εἰρημένοις; τὰ ἐκαίθεν ἀπεσταλμένα καὶ ἀντικρὺς ἐναντία τοῖς δώδεκα κεφαλαίοις, οἷς μέχρι τοῦ παρόντος ὡς ἄλλοτρίοις τῆς εὐσεβείας πολεμοῦντες διετέλεσαμεν. Ἐκάτι μὲν εἶχε σαρκικῶς σάρκα γεγενῶσθαι τὴν ἐκ Θεοῦ Θεὸν Λόγον καὶ καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν καὶ σύνθετον τὴν καθ' ἕνωσιν φυσικὴν, καὶ τὸν Θεοῦ Λόγον πρωτότοκον γεγεννημένον ἐκ νεκρῶν ἀπηγόρευε δὲ καὶ τῶν περὶ τοῦ Κυρίου φωνῶν τὴν διαίρεσιν, καὶ ἕτερα πρὸς τούτοις εἶχε τῶν μὲν ἀποστολικῶν σπερμάτων ἄλλοτρία, τῶν δὲ αἰρετικῶν ζιζανίων βλαστήματα. Τὰ δὲ νῦν ἀπεσταλμένα τῇ εὐαγγελικῇ εὐγενείᾳ καλύπτεται. Θεὸς γὰρ τέλειος καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ἀναγορεύεται καὶ φύσεις (5) δύο· καὶ τούτων διαφορὰ καὶ ἕνωσις ἀσύγχυτος (6) οὐ κατὰ κρᾶσιν καὶ φουρμῶν, ἀλλ' ἀπορήρητος καὶ θεοπρεπῶς γενομένη, καὶ τῶν δύο φύσεων ἰδιότητα ἰκρατῶς διαφυλάξασα· καὶ ἀπαθῆς μὲν ὁ Θεὸς Λόγος; καὶ ἀτρεπτός, παθῆτος δὲ ὁ ναός, καὶ πῶ θανάτῳ πρὸς ὄλιγον παραδοθείς, καὶ πάλιν τῇ δυνάμει τοῦ ἐνωθέντος Θεοῦ ἔγερθείς. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐξ Υἱοῦ ἢ δι' Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἴδιον δὲ (τοῦ Υἱοῦ), ὡς ὁμοούσιον, ὁνομαζόμενον. Ταύτην τὴν ὀρθότητα ἐν ταῖς γράμμασι θεασάμενοι καὶ ἐναντία ἐκ διαμέτρου τοῖς ἡδὴ ἤρτοτερον γραφεῖν εὐρίντες ὑμνήσαμεν τὸν τὰς φελλιζήσας γλώσσας ἰατρούοντα, καὶ τὸν ἀπηγῆ φθόγγον εἰς ἡδεῖν ἤχην μεταρρυθμιζόντα. » Τούτων

(1) Joan. xvi, 15.

(2) Mon., πληροφορίαν.

(3) Sic Marc. Mon., ἐφρόνει.

(4) Hæc epistola exstat in Synodico adversus

tragediam Irenæi, cap. 95. Mansi, Concil. t. V, p. 876.

(5) Mon., φύσεις.

(6) Mon., ἀσύγχυτος.

(a) Hisce utitur et Allatius, Vindic. Syn. Eph., c. 25, p. 163.

ἀκηκῶν; ἡδὴ ὁ μακάριος Κύριλλος, ὡς συκοφαντούμενος; τοιαύτῃ γράφει πρὸς τὴν Εὐσέβιον (1) · ἡ δ' ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς οὕτως ἔχει · « Τὴν μὲν παρὰ τῆς τῆς εὐλαθείας ἐπιστολὴν ἀνέγνων, » καὶ μετὰ βραχεία · « Περὶφέρουσι γὰρ, ὡς μανθάνω, τινὲς ἐπιστολάς ὡς πρὸς με γραφείας παρὰ τοῦ εὐλαθεστάτου καὶ θεοσεβεστάτου ἐπισκόπου Ἰωάννου · εἰκὸς δὲ αὐτὰς καὶ (2) πεπλασμένας εἶναι ἢ καὶ προσθήκας ἔχειν (3) τοῖς φρονουσί τοις Νεστορίου καθ' ἡδονήν. Ἐγὼ γὰρ κατὰ τὸ δόξαν τῆ ἀγίης συνόδου ἐν τῇ Ἐφεσίων ἡμετροπόλει οὐ πρότερον αὐτῷ τὴν κοινῶν ἀποδίδωμι, εἰ μὴ ἀνεθεμάτισαν ἐγγράφως τὰ Νεστορίου δόγματα. » Καὶ μετὰ τινὰ ὅτι · « Οὐδένα τῶν καθηρημένων ποιῶμαι λόγον· ἀλλ' ἐν τοῦτω δεῖ μένειν αὐτοῦ; τῷ σχήματι, ἐν ᾧ καὶ σύνεισι · συγκεχώρηκα δὲ τὴν εἰς ἐμὲ γενομένην παρ' αὐτῶν ὑβρίν. » Καὶ μετὰ πολλὰ (4) · « Ὅστις γὰρ ἐκ μεταβολῆς πρὸς τὸ οὐτὼ φρονεῖν ἀπίγμαι, οὐτε δὲ ἐν τόμῳ ἢ ἐπιστολῇ εἶτε ἐν βιβλίῳ εὐρίσκομαι τι τοιοῦτον ποτὲ εἰρηκῶς. Τὸ δὲ συνουσιώσεως ὄνομα οὐδέ τί ποτὲ ἔστιν, ἴσμεν ὅλω. Εἰκὸς δὲ τοὺς τοιαῦτα γράφοντας ἐκεῖσε ἀπολογουμένους περὶ τῆς προπετείας τῆς ἐν Ἐφέσῳ καθ' ἡμῶν γενομένης εὐρεσιολογεῖν τοιαῦτά τινα, ἵνα μὴ δοκοῖεν κεκινήσθαι (5) μάτην. Ἐλέγχει γὰρ αὐτοὺς τὸ συνειδός. Ἀπολογεῖσθω τοῖνον ἢ σὴ εὐλάβεια τοῖς; ἕτερα ἀνθ' ἐτέρων ἐκεῖσε λαλοῦσι; πάντα γὰρ γέγονεν ἀσφαλῶς. » Ὅρα, ὅπως ὁ ἅγιος φησιν, ὅτι πάντα γέγονεν ἀσφαλῶς; Καὶ οὐτε ἐν τόμῳ, οὐτε ἐν ἐπιστολῇ, οὐτε ἐν βιβλίῳ τὰ ἐναντία τοῖς δύοδεκα κεφαλαίοις; ἐξέθετο ὡστε φανερόν ἐστι τοῖς μὴ θέλουσι τὸ ψεῦδος συνιστᾶν, ὡς τὰ παρὰ τοῦ Θεοδώρητου εἰρηκμένα συκοφαντία ἐστὶ πρὶ δηλος. Οὐδὲ μὲν γὰρ ἐναντίως καὶ ἐκ διαμέτρου τῶν προτέρων ὁ ἅγιος Κύριλλος πεποίηκεν, ὡς ὁ Κύριος Θεοδώρητος διςχυρίζεται. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός, ἐν τῇ πρὸς Εὐδοκίον οὕτω γράφει κατὰ βῆμα · « Κύριλλος; τῷ εὐλαθεῖ καὶ ποθεινοτάτῳ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ Εὐοπίῳ ἐν Κυρίῳ χαίρειν. » Ἐν ταύτῃ φησὶν · « Δέδεγμαί καὶ νῦν εἰς πληροφροσίαν τῆς ἐνοῦτης (6) διαθέσεως τῇ σῇ θεοσεβείᾳ, τὴν διαπερθεύοντά μοι τόμον, ὃν συνθεῖναι λέγεται κατὰ τῶν ἀναλείματισμῶν Θεοδώρητος ὁ Κύριος · καλεῖσθαι γὰρ οὕτω ψασι τὸ πολίχνιον. Ἐντυχὸν δὲ τοῖς ἐγκειμένοις, ἀνέθηκα τῷ Κυρίῳ τῆς (7) ψῆς, οὐ διαλέλοιπα δὲ κάκεινὸ λέγων · Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχὴν μοι ἀπὸ χειλέων ἀδίκων καὶ ἀπὸ γλώσσης δολίας. Εὐρίσκω γὰρ ἐμαυτὸν συκοφαντούμενον πανταχῇ (8) καὶ ἐφ' ἐκάστῳ (9) τῶν κεφαλαίων ὑπομένοντα τοῦτο (10). Ἐννεόηκας; δὲ ἐτι καίτοι;

(1) Nomen deest in codd. nostris. Hæc leguntur ep. 54 (Patrol. gr., Ser. 1, tom. LXXVII, p. 288).

(2) Gr. ed. ἢ.

(3) Tās addidit Cyrilli ed.

(4) L. c. p. 289.

(5) Mon., f. 126 b, κεκοινήσθαι.

(6) Mon., f. 126 b, ἀνοῦσης; Marc., f. 156 b,

(a) Hæc Theodoretī epistola utitur Allatius, Vindic. Syn. Ephes. c. 29, p. 157, c. 13, p. 45, qui eam

ticulatamque sonum in suavem vocem traducit (a). Quæ cum audisset beatus Cyrillus, tanquam calumniis appetitus, hæc scribit in epistola ad Eusebium, cuius initium est : « Epistolam a pietate tua scriptam perlegi, post pauca : Circumferunt enim, ut comperio, quidam epistolas tanquam ad me datas a religiosissimo et piatissimo episcopo Joanne. Verosimile vero est eas fictitias esse vel additamenta habere ad libitum et in favorem eorum qui cum Nestorio sentiunt. Ego enim secundum id quod visum est sanctæ synodō in Ephesiorum metropoli non prius ipsi reddidi communionem, nisi postquam scripto Nestorii dogmata anathematizasset. » Et aliquot interjectis, quod nullam de depositis mentionem facio; sed in eo oportet ipsos habitu permanere, in quo et erant omnes. Indulsi autem injuriam, quæ in me facta est. » Et post multa : « Nequie enim ex inconstantia et mutabilitate ad ita sentiendum deveni, neque in tomo vel epistola sive libro quid ejusmodi unquam locutus reperior. Coessentiationis (sive consubstantiationis), vero nomen neque quid sit omnino novimus; verosimile autem est eos qui ista scribunt, ibi defensionem instituere de temerario ausu quo Ephesi in nos irruerunt, et inde talia quædam excogitare ac fingere, ne incassum permoti videantur. Arguit enim eos conscientia. Igitur defensionem faciat tua pietas apud eos qui alia pro aliis loquuntur ibi. Omnia enim sine discrimine gesta sunt. » Vides quomodo sanctus dicit : « omnia sine discrimine gesta esse ? » Et neque in tomo neque in epistola neque in libro, contraria illis duodecim docuit capitulis. Unde liquet iis qui nolunt stabilire mendacium, ea quæ a Theodoro dicta sunt, calumniam esse manifestam; nullibi enim contrarium atque prioribus oppositō modo sanctis egit Cyrillus, ut Cyri Theodoretus asseverat. Ac rursus idem in epistola ad Evoptium, ita ad verbum scribit : « Cyrillus religioso et desideratissimo fratri ac comministro Evoptio in Domino salutem. » In hac epistola ait : « Abundantius autem comprobatum est mihi tuæ pietatis erga me studium libro abs te exhibitō, quem composuisse dicitur contra anathematismos Theodoretus Cyri episcopus (ita enim oppidulum nuncupari dicunt); lectis autem his quæ in eo habentur, gratias Deo egi cum hymnis, sine intermissione illud dicens : Domine, libera animam meam a labiis iniquis et a lingua dolosa. Reperio enim ubique me calumniis impeti, idque

ἐνοῦσης.

(7) Χαριστηρίου add. ed. et Allat., qui ista citat Vindic. Syn. Eph., c. 11, p. 55.

(8) Omissa verba εὐρίσκω — πανταχῇ in Mon.

(9) Allat., ἐκάστου.

(10) Hucusque Allat. l. c.

descripsit ex cod. Vatic. 1431 p. 259, qui idem argumentum per plura capita pertractat.

per singula capita patientem. Intellexi verò, A virum istum, licet, ut quidam probe gnari aiunt, non parum ad sermonem quod spectat exercitatus sit et sacrarum litterarum non mediocri scientia locupletatus, tantum abreptum esse ab intelligenda eorum capitulorum vi atque sententia. Quare equidem cæterum puto ac sentio, eum quorundam cupiditatibus id largitum esse ut ignorasse ea videretur, eum in finem, ut non ineleganter et superflue ac præter rem, verum opportune et congrue conviciis in nos projectis putaretur usus fuisse. Quamquam nihil, ut equidem censeo, difficile et arduum est in iis que a nobis dicta sunt, neque intentionem habent difficile assequendam. Quoniam vero necessarium erat nos, licet jam de istis scripsimus, pauca quædam et ad ipsum dicere, ne quis nos existimet silentium prætulisse ut condemnatos, breviter, prout licet, ne defendam. Oportebat itaque ipsum libris divinitus inspiratis exercitatum, siquidem propositum omnino ipsi erat de divinis nostris mysteriis verba facere, sacrarum litterarum tantum plane meminisse et narrationem ita convenienter sacræ huic materiæ contexere, non vero fabulas nobis obtrudere vestustas atque adeo tritas, et quæ sequuntur. Manifestum igitur est ex dictis, non aliter sensisse sanctum Cyrillum quam antea exposuerat, ut calumniando scribit Theodoretus, qui autem rectitudinem Ægyptiacarum litterarum se reperisse atque contraria prioribus capitulis, indeque laudasse Deum, qui linguas blasorum sanat et inarticulatum sonum in suavem vocem traducit. Ipse namque Theodoretus potius non solum blasus erat, sed et blasphema et impia dicta duodecim capitulis opposuit, quæ etiam sacrosancti Patres in œcumenicis synodis anathemati subjecerunt. Nam tertio actione decima tertia sanctæ sextæ synodi ita scriptum invenies: « Si quis non anathematizat ea quæ Theodoretus scripsit contra rectam fidem sancti Cyrilli, et hæc epistolam dictam, atque Theodorum Mopsuestenum et ejus scripta, et si quis non recipit scripta sancti Cyrilli, et maxime quæ scripsit contra Theodorum et Theodoretum, Andream et Nestorium atque eos qui similia his vel ex iis uni senserunt vel sentiunt, anathema sit. » Atque firmus quidem veritatis præco divinatorumque dogmatum interpret Cyrillus juxta Ephesiorum petitionem solutiones duodecim æquo numero positorum capitulorum confecit; Theodoretus vero Cyri etiam usque ad sanctam et œcumenicam quartam synodum extra communionem mansit et non receptus est ab universa Ecclesiâ; atque eum in sancta quarta synodo adesset, ac petere et sibi una cum cæteris Patribus ingredi liceret, non prius receptus est, quam ex

καθα φαισι τῶν γνωρίων τινές, οὐκ ἔξω τριβῆς, τό γε ἦγον εἰς λόγους, ὑπάρχων ὁ ἀνὴρ, συναγγερακῶς δὲ καὶ τῶν ἱερῶν γραμμάτων οὐ μετρίαν εἶδεν ἀπεκομίσθη τοσοῦτον τοῦ συνίεναι τῶν κεφαλαίων τὴν δύνανται. Ὅτις με λοιπὸν οἴεσθαι τε καὶ φρονεῖν, ὅτι ταῖς τῶν τινῶν ἐπιθυμίαις τὸ δοκεῖν ἡγνοχένα: χαρίζεται, ἵνα μὴ ἀκόμῳ καὶ περιττῶς, εὐαφρόμῳ δὲ μᾶλλον ταῖς καθ' ἡμῶν λοιδορίαις κεχρησθῆαι νομίζηται· καίτοι δυσχερὲς ἢ ἀναντες οὐδὲν, ὡς γὰρ οἶμαι παντελῶς ἐν τοῖς παρ' ἡμῶν εἰρημένους ἔστιν οὐτε μὴν δυσέφικτον ἔχει τὴν προβολὴν· ἐπειδὴ δὲ ἦν ἀναγκαῖον καίτοι γε γραφότας ἤδη περὶ τούτων ἡμᾶς ὀλίγα καὶ πρὸς αὐτὴν εἰπεῖν, ἵνα μὴ τις οἴηται σιωπᾶν ἐλείσθαι κατεγνωσμένου, ποιήσωμαι (1) τὴν ἀπολογία βραχυλογήσας ὡς ἐνι. Ἔδει μὲν οὖν αὐτὴν ταῖς θεοπνεύστοις ἐνησημένον Γραφαῖς, εἴπερ ἦν ὁλοῦ σκοπὸς αὐτῶν, τοῦ; περὶ τῶν θεῶν ἡμῶν (2) μυστηρίων ποιεῖσθαι λόγους, τῶν ἱερῶν γραμμάτων διαμεμῆσθαι μόνον, ἐξυφαίνειν τε οὕτως ἀγιοπρεπῶς τὴν ἀφήγησιν, καὶ μὴ μύθους ἡμῖν ἀρχαίους καὶ ὀδωδῶτας παρακομίζειν εἰς μέτον, ἢ καὶ τὰ ἔξης (3). Ἀἴλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς ὁ θεοπνεύστος Κύριλλος οὐκ ἄλλως ἐφρόνησεν ἢ ἐξέθετο, κτιθῶς ὁ Θεοδώρητος συκοφαντῶν γράφει, ὅτι τὴν ὀρθότητα τῶν Αἰγυπτίων γραμμάτων εὐρῶν, καὶ ἀπεναντία τῶν πρώτων κεφαλαίων τὴν ἰατρούσαντα τὰς ψελλιζούσας γλώσσας καὶ τὴν ἀπηχὴ φθίγγον ματαρθεμισαντα εἰς ἡδὲν ἀρμονίαν ἀνύμνησεν. Αὐτὸς γὰρ μᾶλλον οὐ μόνον ἐψέλλισεν, ἀλλὰ καὶ βλάστημα καὶ δυσσεβῆ ἀπεναντι ταῖς δώδεκα κεφαλαίοις συνέθετο, ἅπερ καὶ οἱ ἐν ταῖς οἰκουμένικαῖς συνόδοις θεοὶ καὶ ἱεροὶ Πατέρες τῷ ἀναθέματι παρέπεμψαν. Ἐν γὰρ τρίτῳ τριτοῦ, πρᾶξι τριακαδικῆς τῆς ἁγίας ἔκτης συνόδου οὕτως εὐρήσεις· « Εἰ τις οὐκ ἀναθεματίζει τὰ συγγράμματα Θεοδώρητου τὰ κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως τοῦ ἐν ἁγίοις Κυρίλλου, καὶ τὴν λεγομένην Ἰθα ἐπιστολὴν καὶ Θεόδωρον τὸν Μοφουεστίας καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, καὶ εἰ τις οὐδέχεται τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ τοῦ Θεοδώρου καὶ Θεοδώρητου καὶ Ἀνδρέου καὶ Νεστορίου καὶ τῶν τὰ ὅμοια αὐτοῦ; καὶ ἐνὸς αὐτῶν πεφρονηκότων ἢ φρονούντων, ἀνάθεμα ἔστω. » Ὁ δὲ (4) γὰρ στερεὸς τῆς ἀληθείας κήρυξ καὶ τῶν θεῶν δογμάτων ὑφηγητὴς κατὰ τὴν τῶν Ἐφεσίων τὰς ἐπιλύσεις τῶν ἐδώδεκα ἱσαριθμῶν κεφαλαίων πεποίηκεν· ὁ δὲ Κύρου Θεοδώρητος μέχρι καὶ τῆς ἁγίας οἰκουμένης τετάρτης συνόδου ἀκωνώνητος ὑπῆρχε καὶ ἀπρόσδεκτος παρὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας· καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ τετάρτῃ συνόδῳ παραγενόμενος καὶ αἰτῶν συνεισελθεῖν τοῖς λοιποῖς Πατράσιν, οὐ πρότερον προσεδέχθη, εἰ μὴ ἐκ τοῦ Ῥώμης τοῦ μακαρίου Λέοντος ἐπιστολῆς ἐπεφέρετο· οἱ γὰρ τῆς συγκλήτου ἀρχοντες ἔλεγον, ὅτι ὁ βασιλεὺς κελεύει

(1) Monac., ποιήσωμεν.

(2) Mon., μυστηρίων ἡμῶν.

(3) Hucusque ep. 84 ad Evopt. Patrol. gr. ser. t.

t. LXXVI. p. 585.

(4) Verba Ὁ δὲ — οὕτως εἰσεδέχθη adducit Allat. De syn. Phot. p. 265.

μη συναισελθεῖν Θεοδώρητον· οἱ δὲ τοποτηρηταὶ Α τοῦ Ῥώμης ἔφησαν, ὡς ὁ Ῥώμης κλεῦσι συναισελθεῖν, καὶ οὕτως εἰσεδέχθη (1). Καὶ τί δεῖ διεξιέναι καθ' εἰρημὸν, πάντων σχεδὸν τὰ τῆς τετάρτης συνόδου εἰδότηιον, ἐν οἷς καὶ ταῦτα ἀνάγραπτά εἰσιν; Ἡ δὲ ἐξήγησις τοῦ ἐνάτου κεφαλαίου οὕτως ἔχει· Ἐάνθρωπος γεγονώς ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐπιμεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, πάντα ὑπάρχων ὄσα καὶ ὁ Πατήρ δι' ἃ μόνου τοῦ εἶναι Π. τήρ· καὶ ἴσιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσικωδῶς ἐμπεφυκός αὐτῷ Πνεῦμα ἔγιον εἰργάζετο τὰς θεοσημείας· ὥστε καὶ ἄνθρωπος γεγονώς μεμένηκε καὶ οὕτω Θεός, ὥστε ἰδίᾳ δυνάμει ἐπεπλήρου τὰ θαύματα, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅτι δὲ τὰ τοῦ Θεοδώρητου κεφάλαια πάντα τῷ ἀναθέματι παρέπεμψαν, ἐν οἷς καὶ τὸ ἐνάτον, ἀναγκαῖόν ἐστι τὰ παρὰ τῶν ἁγίων οἰκουμηνικῶν ἐκθεῖναι συνόδων εἰς δὴλωσιν τῆς ἀληθείας. Ἐν γὰρ τῷ μὲν ἐβδόμῳ, πρᾶξει τεσσαρεσκαίδεκάτη, περὶ τῶν Θεοδώρητου συγγραμμάτων μὲνιηται καὶ ἀναθέματι καθυποβάλλει αὐτὴ ἢ προειρημένη ἕκτη ἁγία σύνοδος· καὶ ἐν τῷ ὄγδωτῳ, πρᾶξει ἑπτακαίδεκάτη (2), ἀπαριθμοῦσα πάσας τὰς αἵρέσεις (3) καὶ καθ' ὧν συνηθοῖσθησαν, ἐπιφέρει· πρὸς ταύταις καὶ τῇ τελευτῇ τούτων πέμπτη συνὸς τῇ ἐνταῦθα συναθροισθεῖση κατὰ Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας, Ὀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου καὶ τῶν συγγραμμάτων Θεοδώρητου κατὰ τῶν δώδεκα κεφαλαίων τοῦ αἰδεσίμου Κυρίλλου· καὶ μετὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ ἱερὸν καὶ θεῖον σύμβολον ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει συντάττει καὶ τὰ γράμματα τοῦ Κυρίλλου μετὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων. Καὶ πολλάκις ἐρρήσεις ἐν ταύτῃ τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰ τοῦ Θεοδώρητου κεφάλαια ἀναθέματι καθυποβλήθησαν, μετὰ τῶν ἄλλων αἱρετικῶν. Ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐβδόμῃ συνόδῳ μετὰ τὸ ἀναθεματίζειν Νεστόριον, Εὐτυχίαν καὶ Διδάσκορον, καὶ ἑτέρους ἐπιφέρει αὕτη καὶ τὰ συγγράμματα Θεοδώρητου, ἃ κατὰ τῶν ἑρῶν δώδεκα κεφαλαίων τοῦ ἐν ἁγίοις Κυρίλλου συνεγράψατο. Ἀρχετὴν τοίνυν ἐστὶ καὶ ἐκ τούτων δεῖξαι, ὡς τὰ τοῦ Κυρίλλου κεφάλαια οὐδέποτε μετεποιήθησαν, ἀλλὰ καὶ σεπτὰ ἤχησαν οἱ ἐν ταῖς οἰκουμηνικαῖς συνόδοις (Πατέρες) καὶ σεβάσματα καὶ τῇ ἀληθείᾳ πίστει τῶν ὀρθοδόξων σύμφωνα, τὰ δὲ κατ' αὐτῶν τοῦ Θεοδώρητου οὐ μόνον ἰσύμφωνα, ἀλλὰ καὶ δυσσεβῆ. Διο καὶ τῷ ἀναθέματι παρεπέμψθησαν.

ΕΦΕΣΟΥ.

Δῆλον γὰρ ὡς ἐνθα μεσιτείαν αἰτιώδη δηλοῖ ἡ δια καὶ τὸ προσεχὲς αἰτιον, ὡς οἱ Λατῖνοι βούλονται, πάντως ἰσοδυναμεῖ τότε τῇ ἐκ, καὶ ἡ ἑτέρα τῆς ἐτέρας τὴν γρῆσιν ἀντιλαμβάνει, ὡς τὸ Ἐκτεσάμνη ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ ταυτὸν τῷ ἐκ Θεοῦ· καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ γυναικός, τουτέστιν ἐκ γυναικός. Ἐνθα

(1) Cf. Conc. Chalc. act. 1; Mansi, t. VI, p. 530 seq.

(2) Mansi Conc. t. XI, p. 652, 655, sess. 18.

(a) Vel, omnes synodos enumerans, et contra quos (haereticos) congregatae fuerunt.

Romano Pontifice beato Leone epistolas proferret. Nam senatus praesides dixerunt : Imperator vetat, ne simul ingrediatur Theodoretus ; legati vero Romani fati sunt, papam Romanum jubere ut ingrediatur ; atque sic admissus fuit. Et quid opus est secundum factorum seriem ea prosequi, cum fere omnes acta quartae synodi noverint, in quibus et haec consignata sunt ? Explanatio vero noni anathematis sic se habet : Homo factus Dei unigenitus Filius mansit et sic Deus, omnia existens, quaeunque Pater sola paternitate excepta, et proprium habens eum, qui ex ipso est et essentialiter ipsi inest, Spiritum sanctum divina prodigia operatus est. Unde et homo factus mansit etiam sic Deus, unde propria virtute complevit miracula, et quae sequuntur. Quod vero omnia Theodreti capitula, in quibus est et nonum anathemati subjecerunt, necessarium est, quae a sanctis et oecumenicis synodis dicta sunt, in veritatis manifestationem proponere. Etenim tomo septimo actione decima quarta de Theodreti libris mentionem facit, cosque anathemati subjicit praefata sancta sexta synodus, et tomo octavo actione decima septima omnes haereses enumerans contra quas synodi congregatae sunt (a), infert ad has et postremam earum quintam synodum hic congregatam contra Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didimum, Evagrium et scripta Theodreti adversus duodecim capitula venerandi Cyrilli et post sacrosanctum Symbolum Niceae editum etiam Constantinopolitanum adjungit, atque Cyilli epistolas et scripta cum ceteris sanctis. Et pluries reperies in hac sancta synodo Theodreti capitula anathemati subacta cum ceteris hereticis. In sancta septima synodo post anathema dictum Nestorio, Eutychi et Dioscoro atque reliquis, eadem adjicit etiam scripta Theodreti, quae contra rectam fidem continentia duodecim capitula Cyrilli inter sanctos viventis exaraverat. Sufficiens igitur est vel ex his ostendere Cyrilli capita nunquam immutata vel retractata fuisse, verum et veneranda ac sacra esse Patribus in oecumenicis synodis congregatis atque verae orthodoxorum fidei consonantia, ea vero, quae contra ipsa conscripsit Theodoretus, non solum a veritate dissona, verum etiam omnino impia ; propterea etiam anathemati subacta fuerunt.

EPHES. (VI).

Manifestum enim est, ubi mediationem causalem praepositio per denotat atque causam contiguam, quemadmodum Latini volunt prorsus eam equivalentem esse praepositioni ex et alteram alterius usum vicissim recipere ; sicut illud : Possedit hominem per Deum, idem est atque ex Deo et vir

(3) Vel legendum συνόδους vel καὶ post αἵρέσεις defendendum ac sup. legendum : καθ' ὧν αἱ σύνοδοι συνηθ.

per mulierem, hoc est ex muliere. Ubi igitur præpositio ex rejecta et exclusa est, liquet etiam, una cum ea causam rejectam esse et exclusam. Relinquitur ergo, ut ita ex Patre per Filium procedere Spiritus sanctus dicatur secundum theologicæ implicitæ modum, eo sensu quo Spiritus ex Patre procedens per Filium manifestari vel cognosci vel effulgere vel apparere intelligitur. « Hoc enim, inquit magnus Basiliius, hoc cognoscitivum suæ secundum hypostasium proprietatis habet signum, quod. post Filium et cum Filio cognoscitur et quod ex Patre subsistit. » Hoc itaque et dictio per Filium sibi vult, nimirum cum Filio cognosci. Nequæ enim alia quædam proprietatis Spiritus sancti ad Filium hoc loco assignata est, quam quod cum ipso cognoscitur, et non alia quædam ad Patrem, quam quod ex ipso subsistit.

Α τοίνυν ἡ ἐκ ἀπηγόρευται, δῆλον ὅτι καὶ ἡ αἰτία ταύτη συναπηγόρευται. Λέπειται ἄρα τὸ (1) ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὕτως λέγεσθαι κατὰ τὴν τῆς συνεπευγμένης θεολογίας τῶρον, ὡς ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' Υἱοῦ φανεροῦσθαι ἢ γνωρίζεσθαι ἢ ἐκλάμπειν ἢ πεφηνέναι νοεῖσθαι, « Τοῦτο γάρ, φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος (2), « γνωρίζεσθαι τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ (3) οὐκ αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. » Τοῦτ' ἄρα καὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ βούλεται τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι. Καὶ γὰρ οὐκ ἄλλη (4) τις ἰδιότης ἀποδίδεται τοῦ Πνεύματος ἐνταῦθα πρὸς τὸν Υἱόν, ἢ τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι, καὶ οὐκ ἄλλη τις πρὸς τὸν Πατέρα; ἢ τὸ ἐξ αὐτοῦ ὑφεστάναι (5).

APOLOGIA.

Divus Cyrillus in explanatione sua in prophetam Joel et divus Epiphanius præpositionem ex a Filio non remonent, verum, et mediacionem edicunt Sancti et præpositionem ex potius consistunt. Ille enim : « Qua ratione, inquit, est Deus et ex Deo secundum naturam Filius (namque ex Deo et Patre generatus est), proprius ipsius et in ipso et ex ipso est Spiritus sanctus, quemadmodum scilicet ex (de) ipso Deo et Patre intelligitur. Et homo factum Dei Verbum permansit, et sic Deus, omnia existens, quæcumque et Pater, excerpta duntaxat paternitate, et proprium habens Spiritum sanctum, qui ex ipso est et ipsi essentialiter inest. (a). » Et Epiphanius : « Quo modo nemo novit Patrem, nisi Filius, neque Filium nisi Pater, ita audeo dicere, quod neque Spiritum, nisi Pater et Filius, a quo procedit et a quo accipit, neque Filium vel Patrem nisi Spiritus sanctus vere clarificans, omnia docens, qui est a Patre et ex Filio. » Atque Chrysostomus, sermone in incarnationem Domini nostri Jesu Christi, et in illud : *Curris regionii præfacti sunt angelis* : « Venit Christus ad nos, dedit nobis Spiritum, qui ex ipso est, et assumpsit nostrum corpus (b). Item Nysseus et

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Ὁ θεὸς Κύριος ἐν τῇ εἰς τὸν προφήτην Ἰωὴλ ἐξηγήσει κατὰ τοῦ θεοῦ Ἐπιφάνιος τὴν ἐκ ἐπι τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἀπαγορευομένην, ἀλλὰ καὶ μεσιτείαν λέγουσιν ὁ ἄγιοι καὶ τὴν ἐκ ὁμοιολογουσι μάλλον. Ὁ μὲν γάρ φησιν : « Ἡ (6) μὲν γὰρ ἐστὶ θεὸς καὶ ἐκ θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς (γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς), ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἐστὶ, καθάπερ ἀμειβεῖ καὶ ἐξ (7) αὐτοῦ νοεῖται τοῦ θεοῦ καὶ Πατρὸς (8). Καὶ ἀνθρώπος γενοῦς ὁ τοῦ θεοῦ λόγος μεμνήχαι καὶ οὕτως θεός, πάντα ὑπάρχων ὅσα καὶ ὁ Πατήρ, διὰ μόνου τοῦ εἶνα Πατὴρ, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκός αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον (9). » Καὶ Ἐπιφάνιος : « Ὁν τῶρον οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱόν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὕτως τολμῶ λέγειν ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ Υἱός, παρ' οὗ ἐκπορεύεται καὶ παρ' οὗ λαμβάνεται, οὐδὲ τὸν Υἱόν ἢ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ δοξάζον ἀληθῶς τὸ διδάσκον πάντα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (10). » Καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸ ἐκδοσθαι κλημάτων : « Ἐρωσθηθεσαν ἀγγελοι : « Ἦλθεν ὁ Χριστὸς εἰς ἡμᾶς, ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα, καὶ

(1) Τὸ, quod omittit Mon. 27, f. 128 b; legit Mon. D 256, f. 124 a.
 (2) Basilii ep. 38, a. 43, ad Gregor. (fratrem) de discrimine usæ et hypost., n. 4.
 (3) Μετὰ τὸν Υἱόν legunt Basilii codices et scriptores plurimi. Vide Petav. de Trinit. l. VII, c. 6, n. 3. Sane hæc lectio præferenda videtur, quia μετὰ τοῦ Υἱοῦ et οὐκ ἐν τῷ Υἱῷ tautologiam constituunt. Videndum Gregorii responsum.
 (4) Mon. 27 et 256, ἀλη.
 (5) Ad marg. cod. Monac. 27 est nota, quæ postremam hanc propositionem verbotenus repetit.
 (6) Marc. ἢ vel ἦν.

(7) Mon. habet ἐπ'.
 (8) Locus sæpissime allegatus, v. gr. a Niceph. Blem. orat. 2, n. 9; a Becco De un. Eccl., n. 28. Epigr. II; a Georgio Metochita contra Manuel. Cret. et a J. Plusiadenio in dial. (Gr. orth., t. I, p. 50, 138; II, p. 525, 1016; I, p. 654).
 (9) Eadem Cyrilli verba paucis vocibus diversa jam ad superius Ephesii caput Gregorius noster dedit.
 (10) Epiphani. Ancor. n. 16, 9; Camater. c. 126, 127 (Gr. orth.; t. II p. 481 seq.). Becc. De un. Eccles. n. 28 (Gr. orth., I, p. 142, 143.)

(a) Notum est, Græcos Patres ex lectione textus Deuteron. xxxii, 8, ipsis adoptata, ut ex Dan. x, 13, 20, communiter docere variis regionibus angelos præstitutos esse. Vide Gregorium Naz. orat. 28, n. 3, p. 521, orat. 42, n. 9, 27, p. 755, 768, ed. Clem.; Theodoret. q. 3, in Genes.; Theodorum Studitam, orat. 1, in SS. Angelos, c. 2 (Mai, Nova PP.

Bibl. t. V, n, p. 3); et Photium in Amphilocho. quæst. q. 161.
 (b) Vil. de hoc testimonio, cujus tamen authenticitas suscipienda est, Petavium de Trinitate, l. vii, c. 3, n. 19. Verba ex ipso legerunt Beccus, De un. Eccl. (Gr. orth. t. I, p. 139), Manuel Calecas, Josephus Methonensis, aliiquo plurimi.

ἀνελεῖτο τὸ ἡμέτερον σῶμα. » Καὶ ὁ Νύσσης ἂ
 « Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου (1), τὸ δὲ διὰ
 τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου ὥστε καὶ τὸ, μονο-
 γενεὸς ἀναμφίβητον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ
 τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς
 τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐαυτῷ τὴ μονογενεὸς φωτα-
 τοῦσης, καὶ τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέ-
 σεως (τὴ Πνεῦμα (2)) μὴ ἀπειργουσίας. » Δῆλον
 οὖν, ὅτι ἡ ἐκ οὐκ ἀπηγόρευται, ὡς αὐτὸς φησι, καὶ
 μεσιτείαν ἐναυθῆσα δηλοῖ ἡ διὰ: ὡς γὰρ διὰ τοῦ
 προσεχῶς λέγοντος ἐκ τοῦ πρώτου. Εἰ δὲ ὁ θεὸς
 Δαμασκηνὸς τὴν ἐκ ἀπαγορεύει διὰ τοῦ προειρη-
 μένους λόγους, ἀλλ' ἐπομένως τὴν διὰ ἐπιφέρει,
 τὴν τοῦ Νεστορίου καὶ Εὐνομίου κακοδοξίαν ἐκ-
 τρεπόμενος. Ἐνθα γὰρ τὴν ἐκ ἀπαγορεύει, ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ λέγων οὐ λέγομεν, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁμο-
 λογοῦμεν ἐπιφέρει. Εἰ δὲ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ
 μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐβούλετο ὁ ἅγιος, οὐδαμοῦ δὲ τῶν
 ἐαυτοῦ λόγων τοῦτο τίθεικε, πάντα θαυμαστῶν γε
 δοκεῖ καὶ παράδοξον, καὶ ταῦτα πολλὰς τῆ διὰ τῶν
 πτωτικῶν τούτων βήματι χαίμενος: ἀλλὰ καὶ πλείον
 μᾶλλον σοφιστοῦ ἢ ἀσοφου ἐποιεῖ οὗτος ὁ ἅγιος, εἰ
 τὴν μετὰ πρόθεσιν νοῦν τὴν διὰ ἐτίθει. Οἱ μὲν
 γὰρ σοφισταὶ ὁμωνύμως φωνὰς τίθεισιν, ἵνα συμ-
 περῶνται οὐκ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ κατὰ βούλησιν: οἱ
 δὲ ἀσοφοὶ ἄλλας κατ' ἄλλων λέξεις προφέρουσιν.
 Ὁ δὲ ἅγιος οὗτος καὶ σοφὸς ὢν καὶ θεολόγος, καὶ
 τὰ Εὐνομίου καὶ Νεστορίου καὶ Θεοδορήτου ἀνα-
 γνοῦς, καὶ μήτε ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ δεχόμενος τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς ὁ (3) Εὐνόμιος ἔλεγε μήτε
 ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καθὼς ὁ Νεστόριος ἐφρόνει
 καὶ Θεοδώρητος, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ θεολογῶν
 τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, εἰ τὴν διὰ τίθει
 ἀντὶ τῆς μετὰ καὶ σὺν ἐκφέρει, καὶ πλείον σοφιστοῦ
 ἐπιλείπει ὁ κέρβω τῆς ἁγίας καὶ ἀνεπιλήπτου ἐν
 πατρὶ ψυχῆς ἐκείνου. Ἀλλὰ καὶ ἀπρόφειρος ὁ αἰδέ-
 σιμος Ἐφέσου συμβάζων διὰ παραδειγματῶν, ὡς
 Ἰσθυναμοῦσαν τῆ διὰ τὴν ἐκ, μᾶλλον ἡμῖν συμφω-
 νεῖ ἢ ἐαυτῷ φρονούντι τὴν διὰ ἀντὶ τῆς μετὰ καὶ
 σὺν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν ἁγίων εἰρηκεν οὕτως ἐπὶ τῆς
 ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος: καὶ ἢν συνε-
 πτυγμένην θεολογίαν εἶναι φάσκει, τὸ δι' Υἱοῦ ἐκπο-
 ρεύεσθαι, δηλονότι τὸ δι' Υἱοῦ φανεροῦσθαι ἢ γνω-
 ρίζεσθαι ἢ ἐκλάμπειν ἢ πεφύγεναι, τοῦτο ἢ Ἐκ-
 κλησία οὐ κηρύττει. Εἰ γὰρ τὴν εἰς τὴν κόσμον καὶ
 μόνον ψανέρωσιν δηλοῖ, καὶ οὐ δι' ἐκείνου ἔστι τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πέφηνε δὲ αὐτὸ καὶ ἐκ τοῦ Πα-
 τρὸς, μὴ λεγέσθαι (4) καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Ἐν
 γὰρ τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος λόγῳ ὁ μέγας Βασι-
 λεὺς φησι: « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐδὲν ἔχον ἐπι-
 κτητον ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἀδίδως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα
 Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός (5). » Τὸ δὲ οὐκ ἄλλη-
 τις ἰδιότης τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν ἢ τὸ
 μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι οὐκ ὡς ὁ μέγας Βασιλεὺς
 λέγει, οὕτως ἐξέβητο καὶ αὐτὸς: ὁ γὰρ θεὸς Βασι-

« Aliud enim est proxime ex primo, aliud vero per
 id quod proxime exprimo; adeo ut Unigeniti ratio
 absque dubio in Filio permaneat et ex Patre esse
 Spiritum nemini sit dubium, Filii mediatione et
 ipsi Unigeniti rationem conservante et Spiritum
 a naturali ad Patrem habitudine minime arcente. »
 Itaque manifestum est præpositionem ex non
 amoveri (a Filio), quemadmodum ipse contendit,
 atque mediationem hic denotare præpositionem
 per, cum dicat per id quod proxime ex primo. Si
 vero divus Damascenus præpositionem ex removet
 propter eas, quas antea diximus, rationes, atamen
 consequenter præpositionem per infert, evertens
 malam Nestorii atque Eunomii opinionem; ubi
 enim præpositionem ex removet iis verbis: Ex
 Filio Spiritum non dicimus, infert tamen: per Fi-
 lium eum confitemur. Quod si autem hic Sanctus
 per, Filium idem esse ac cum Filio voluit, nullibi
 vero in suis scriptis hoc posuit, valde mirandum
 id videtur atque peregrinum, præsertim cum expo-
 utatur præpositione per eadem casus formæ
 verum et multo amplius quam sophista vel insi-
 piens homo fecisset iste sanctus, si præpositionem
 cum intelligens, tamen per posuisset. Etiam
 Sophista æquivocas voces ponunt, ut inde conchi-
 dere possint non necessitate logica sequentia, sed
 sua voluntati respondentia; insipientes vero alias
 pro aliis dictionibus proferunt. At iste sanctus,
 qui et sapiens et theologus erat atque Eunomii,
 Nestorii et Theodoretii, scripta legerat, atque ex
 solo Filio procedere Spiritum sanctum, quemad-
 modum Eunomius dicebat, neque ex solo Patre,
 quemadmodum Nestorius atque Theodoretus sen-
 tiabant, admitteret, sed ex Patre per Filium proce-
 dere theologica oratione predicans, si præpositio-
 nem per ponens eam pro cum intellexisset, multo
 plura quam sophista fecisset; quod longe a sancto
 atque in omnibus irreprehensibili illius animæ alie-
 num est. Sed etiam ea quæ profert venerabilis
 Ephesi, deducens per exempla præpositionem ex
 præpositioni per æquivalere, magis nobis concor-
 dant, quam ipsi sument per loco cum, quod nemo
 sanctorum ita dixit de sancti Spiritus processione
 et quam theologiam implicitam esse ait, per Filium
 procedere idem esse ac per Filium manifestari
 vel cognosci vel effugere vel apparere, hoc Ecclē-
 sia minime prædicat. Si enim id denotat in mun-
 dum vel solum manifestationem, et Spiritus sanctus
 non est per Filium, apparuit autem ipse etiam
 ex Patre, non dicendum erit quoque eum ex Patre
 esse. Nam in libro De Spiritu sancto, magnus
 Basilus ait: « Spiritus sanctus nihil in se habet
 ascititium, sed ab æterno omnia possidet uti Spi-
 ritus Dei et ex eo apparet. » Quod vero ad ea
 verba spectat, « Non alia quædam proprietates est.

(1) Hoc textu jam ad cap. 4 usus fuerat Noster.

(2) Τὸ Πνεῦμα deest in cod., tamen necessario est ponendum.

(3) Ὁ habet Marc., f. 218 b, omitt. Mon. f. 120 a.

(4) Mon., f. 129 b, μὴ λέγεσθαι.

(5) Eandem Basilii verba apud Beccum Epigr. 13 (Gr. orth., t. II, p. 650).

Spiritus sancti ad Filium quam quod cum eo cognoscitur; non sicuti magnus Basilius dicit, ita ea ipse proposuit. Nam divus Basilius dicit *post Filium cognoscitur*, et in vetustissimis exemplaribus reperies. Quod manifestum sit etiam ex aliis libris magni Basilii, qui de ordine theologicam tradit doctrinam et similiter capite decimo septimo eorum quæ scripsit ad Amphilochiæ: «*Quemadmodum igitur, inquit, Filius se habet ad Patrem, ita et ad Filium Spiritus sanctus secundum formam et ordinem in baptismo trahitur. Quod si Spiritus una cum Filio collocatur, Filius vero cum Patre, etiam Spiritus cum Patre collocabitur. Et rursum in hisdem: Unus vero etiam est Spiritus sanctus per unum Filium cum Patre conjunctus. Liquet igitur exinde, non scripsum esse: Cum Filio, sed: post Filium et cum ipso Spiritum cognosci. Cum enim dixisset post Filium, ne quis temporis posterioritatem id significare putaret, protinus intulit: et cum ipso cognosci, summam unitatem per hoc declarans eorumque inseparabilitatem. Non enim est proprietas spiritus relate ad Filium, quod cum ipso cognoscitur; nam si hoc esset, etiam magnus Athanasius id edixisset. Sed quid dicit hic in epistola ad Serapionem, cujus initium: «*Forſitan miraberis?*» «*Qualem, inquit, proprietatem Filii ad Patrem cognovimus, talem ad Filium habere Spiritum reperiemus, et quemadmodum Filius dicit: Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt, ita et hæc omnia per Filium in Spiritu esse reperiemus.*» Verum et illud quod divus Gregorius Nyssenus dicit, «*Illud enim est proxime ex primo, hæc vero per id quod proxime ex primo*» non consonat venerabilis Ephesii oratio illo: «*Non alia quædam cum ipso cognoscitur.*»*

EPHES. (VII).

Si itaque proprium accurate cum eo, cujus est proprium, convertibile sit necesse est, non ergo aliam habitudinem ad Filium habet Spiritus sanctus, nisi quod cum ipso cognoscitur, sicut ad Patrem, quod ex ipso subsistit. Non igitur ex Filio subsistit vel esse habet Spiritus sanctus. Nam quid prohibuit, quominus per Filium procedere diceretur Spiritus sanctus eo modo quo per Filium omnia dicuntur esse facta? Sed illud quidem dicitur præpositione *per loco ex-accepta*, hoc vero nullo modo. Neque invenire quis ullibi poterit *per Filium* dici absque Patris mentione, sed *ex Patre per Filium* dicitur. Hoc autem causam non necessario tribuit Filio. Idcirco et dictio *ex Filio* proisus non invenitur et perspicue proſcribitur.

APOLOGIA.

Si itaque proprium secundum veram doctrinam, ut et ipse honorandus iste vir exponit, cum eo cujus proprium est convertibile sit necesse est;

(1) Καὶ omitt. Monac., habet Marcianus codex.
 (2) Eadem apud Becc., Epigr. 4, l. c., p. 552. 553.

λειος μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι φάσκει, ὡς ἐν τοῖς παλαιωτάτοις τῶν βιβλίων εὐρήσεται. Καὶ δῆλον καὶ (1) ἐξ ἄλλων μὲν λόγων τοῦ μεγάλου Βασιλείου περὶ τάξεως θεολογοῦντος, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τῷ ἑπτακαίδεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν πρὸς Ἀμφιλόχῳ γράσκοντος: «*Ὁς τοῖνον ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὗτος καὶ πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτισματι παραδεδομένην τοῦ Λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ συντάσσεται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ δηλονότι (2).*» Καὶ πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῖς: «*Ἐν δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' ἐνὸς Υἱοῦ τῷ Πατρὶ συναπτόμενον (3).*» Δῆλον οὖν ἐντεῦθεν, ὡς οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ μετὰ τῶν Υἱῶν γέγραπται, καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι. Εἰπὼν γὰρ μετὰ τὸν Υἱὸν, ἵνα μὴ τις ὑστεροχρονίαν νομίσῃ, εὐθύς ἐπιφέρει: καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, τὴν ἀκραν ἔνωσιν (4) διὰ τούτου δηλῶν καὶ τὸ ἀχώριστον: οὐ γὰρ ἰδιότης τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν τοῦ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι: εἰ γὰρ τοῦτο ἦν, καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος: Ἐλεγε δὲν. Ἀλλὰ τί φησιν οὗτος ἐν τῇ πρὸς Σαραπίωνα ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχή: «*Ἰσως θαυμάσεις. Οἷαν γὰρ ἔγνωμεν ἰδιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα τοιαύτην ἔχειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὐρήσομεν, καὶ ὡς περὶ ὁ Υἱὸς λέγει, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὴ ἔστιν, οὕτω καὶ ταῦτα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὐρήσομεν ὄντα ἐν τῷ Πνεύματι.*» Ἀλλὰ καὶ ὁ λέγει ὁ θεὸς Γρηγόριος: ὁ Νύσσης (5), «*Τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, οὐ συμφωνεῖ τῷ εἰρημένῳ παρὰ τοῦ αἰθεσίμου Ἐφέσου, τῷ Ὁὐκ ἄλλη τις ἰδιότης τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Υἱὸν. ἢ τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι.*»

proprietas est Spiritus sancti ad Filium, nisi quod

ΕΦΕΣΟΥ.

Εἰ τοῖνον τὸ ἴδιον ἀκριθῶς ἀντιστρέφειν ἀνάγκη πρὸς τὸ οὐ ἔστιν ἴδιον, οὐκ ἄρα σέθεν ἑτέραν πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ τὸ μετ' αὐτοῦ γνωρίζεσθαι, καθάπερ πρὸς τὸν Πατέρα τὸ ἐξ αὐτοῦ ὄφασταναι. Οὐκ ἄρα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὄφασταναι, οὐδὲ τὸ εἶναι ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐπὶ τί ἐκώλυε δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περὶ δι' Υἱοῦ τὰ πάντα γεγενῆσθαι λέγεται; Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν λέγεται τῆς διὰ κειμένης ἀντὶ τῆς ἐκ, τοῦτο δὲ οὐδαμῶς. Οὐδ' ἂν εὐροί τις οὐδαμοῦ κείμενον οὕτω χωρὶς τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται: τοῦτο δὲ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῷ Υἱῷ διδῶσι: διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐξ Υἱοῦ παντελῶς οὐκ εὐρήται καὶ καθαρῶς ἀπηγγρεύεται.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Εἰ τοῖνον τὸ ἴδιον κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τίμιος ἐκτίθησιν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἀντιστρέφειν πρὸς τὸ οὐ ἔστιν ἴδιον, ἔστι δὲ τὸ

(3) Apud Beccum l. c., p. 553, ut ex cap. 18.
 (4) Sic recte Marc.: Monac. f. 129 b, ἔνωσιν.
 (5) Marc., f. 219 a, Νύσσηων.

Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἴδιον τοῦ Υἱοῦ, καθὼς παρὰ τῶν Ἀ
 τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων θεολογείται, ἀνάγκη καὶ
 ἀντιστρέφειν. Ἄλλὰ δεῖ πρῶτον ἐκθεῖναι τὸ ποσα-
 χῶς λέγεται τὸ ἴδιον μετὰ καὶ μικρᾶς διασαφήσεως,
 εἰτ' εὐθύς ἀφασθαι τοῦ προκειμένου. Τὸ ἴδιον ἢ
 μόνῳ μὲν ὑπάρχει τῷ εἶδει, οὐ παντὶ δὲ, ὡς τὸ
 γεωμετρεῖν ἀνθρώπῳ, ἢ παντὶ μὲν τῷ εἶδει ὑπάρ-
 χει, οὐ μόνῳ δὲ, ὡς τὸ εἶπουν παντὶ ἀνθρώπῳ,
 ἀλλὰ καὶ ἑτέροις εἶδεσιν, ἢ ὅπερ παντὶ μὲν καὶ
 μόνῳ, οὐκ ἀεὶ δὲ, ὡς τὸ ἐν γῆρα κολιούσθαι, ἢ μόνῳ
 καὶ (1) παντὶ καὶ ἀεὶ, ὡς τὸ γλαστικὴν, κατὰ τὸ
 πεφυκέναι (2)· τοῦτο δὲ πάλιν τετραχῶς· ἀπὸ τῆς
 διοργανώσεως, ὡς τὸ πλατυώνυχον, ἀπὸ τῆς ἐνερ-
 γείας, ἢ ἐπὶ τὰ ἄνω τοῦ πυρὸς πρόδοτος, ἀπὸ τῆς
 δυνάμεως, ὡς κατὰ τὴν θερμαντικὴν δυνάμιν ὑπερ-
 βάλλει τὰ ἄλλα τὸ πῦρ, ἀπὸ τῆς ποιότητος, ὡς τὸ
 γλαστικὴν ἐν ἀνθρώπῳ. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἰρηται
 εἰς (3) εἰδησιν τοῦ ποσαχῶς λέγεται τὸ ἴδιον. Ἔστι
 δὲ ἀληθῶς ἴδιον τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὡς οἱ διδά-
 σκαλοι θεολογοῦσι. Φησὶ γὰρ ὁ Κύριλλος· « Εἰ τις
 τὴν ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν δεδοξάσθαι παρὰ
 τοῦ Πνεύματος ὡς ἄλλοτριᾶ δυνάμει τῆ δι' αὐτοῦ
 χρώμενον καὶ παρ' αὐτοῦ λαθόντα τὸ ἐνεργεῖν δύν-
 ασθαι· κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων καὶ τὸ πληροῦν
 τὰς θεοσημείας, καὶ οὐχὶ δὴ μᾶλλον ἴδιον αὐτοῦ τὸ
 Π εὐμά φησι, δι' οὐ καὶ ἐνήργησε τὰς θεοσημείας,
 ἀνάθεμα ἔστω (4). » Καὶ ἐν τῇ ἐπιλύσει τοῦ κεφα-
 λαίου τούτου κατὰ τὴν τῶν Ἐφεσιων ἀξίωσιν φησιν·
 « Ἰδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκῶς
 αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον (5). » Καὶ ἡ ἀγία πρώτη (6)
 σύνοδος· διὰ Λεοντίου φησὶν· « Εὐρηται τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον
 δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον (7). » Καὶ Κύ-
 ριλλος ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴδιον
 αὐτοῦ τίθησιν (8). Ἀπεδείχθη οὖν μάλα περὶ φα-
 νῶς, ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔστι (9), καὶ σχέσιν πρὸς τὸν Υἱὸν
 ἔχει, καὶ Πνεῦμα αὐτοῦ ἔστι, καθὼς καὶ ὁ ἐκ Δα-
 μασκού θεός· Ἰωάννης ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν Θεολογι-
 κῶν φησι· « Δεῖ καὶ τὸν Λόγον Πνεῦμα ἔχειν (10). »
 Διὸ καὶ πρὸς τὸν οὗ ἔστι Πνεῦμα ὡς εἰς πνεόντα ἢ
 προβολέα ἀναφέρεται (11), καὶ πνεῶν ἔχει αὐτὸ ὁ
 Υἱός· ὡς καὶ Ἀθανάσιος· ὁ μέγας φάσκει· « Τοῦτο
 τὸ χρίσμα πνοή ἔστι τοῦ Υἱοῦ (12), καὶ ὁ θεός
 Ἐπιφάνιος· « Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ πνεῖ (13). » Οὐκ ἄρα τὸ μετ' αὐτοῦ γνω-
 ριζεσθαι ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα τὸ λέγεσθαι
 ἴδιον, ὡς αὐτὸς βούλεται ὁ (14) αἰδέσιμος Ἐφέσου,

(1) Καὶ ponit Marc., omitt. Monac.

(2) Πεφυκέναι Monac.

(3) Εἰς omitt. Monac.

(4) Anath. 9 jam supra ad cap. 5 productus.

(5) Cap. 5 pariter prolatus textus.

(6) Monac. α' (η' in marg).

(7) Isdem verbis noster Gregorius utitur ad imp. Trapez., n. 20 (Gr. orth., t. I, p. 464, 465), sicut et Becc. De un. Eccl., n. 16 (ib. p. 106).

(a) Acta hęc apocrypha esse nemini hodie dubium est. Citantur tamen a Nicephoro quoque Blemmida, orat. I, n. 19 (Gr. orth., t. I, p. 25) tanquam a Leon-

est autem Spiritus sanctus proprius Filii, quem-
 a. modum ab Eccl. sive doctoribus traditur, ne-
 cessesse est et convertibilis sit. Verum oportet pri-
 mum explanare, quotupliciter dicatur proprium
 cum parva quoque explicatione, deinde statim
 presentem materiam attingere. Proprium vel soli
 inest speciei, non vero omni, ut geometria homini,
 vel omni quidem speciei adest, non vero soli,
 velut bipedem esse homini, sed et aliis speciebus;
 vel quod omni et soli speciei inest, non vero sem-
 per, ut canescere in senectute, vel soli et omni et
 semper, veluti risibilem esse secundum naturam;
 hoc autem rursus quadrupliciter ab organisatione
 velut latis unguibus esse, ab operatione velut pro-
 gressio ignis ad superna, a virtute, velut: secun-
 dum virtutem calefaciendi ignis ceteris rebus præ-
 stat, vel a qualitate, ut risibile in homine. Sed ista
 dicta sunt, ut sciatur, quotuplici modo dicatur
 proprium. Est autem vere proprius Filii Spiritus
 sanctus, ut doctores doceant ac prædicant. Ait
 namque Cyrillus: « Si quis unum Dominum Je-
 sum Christum glorificatum esse dicit a Spiritu,
 quasi aliena usum ea virtute, quæ per ipsum est,
 et accepisse ab ipso facultatem operandi contra
 immandos spiritus et adimplendi divina signa, et
 non potius proprium ipsius Spiritum dicit, per quem
 et divina signa operatione est, anathema sit. » Et
 in resolutione et explanatione hujus capituli facta
 secundum Ephesiorum rogationem, dicit: « Pro-
 prium habens Spiritum sanctum, qui ex ipso est et
 essentialiter ipsi inest. » Atque sancta prima sy-
 nodus per Leontium (a) « Invenitur, inquit, Spi-
 ritus sanctus procedere quidem ex Patre, proprius
 vero esse Filii et ex eo emanans. » Rursus Cy-
 rillus in epistola ad Nestorium Spiritum qui ex
 ipso et ipsius proprius est ponit. Demonstratum
 ergo est valde perspicue, ex ipso Filio et proprium
 Filii esse Spiritum sanctum, eundem habitudi-
 nem ad Filium habere et ipsius Spiritum esse,
 sicut et divus Joannes Damascenus capitum theo-
 logicorum septimo ait: « Oportet ut Verbum Spi-
 ritum habeat. » Idcirco et ad eum, cujus Spiritus
 est, ut ad spirantem vel productorem refertur, et
 spirans eundem habet Filius; sicut et Athana-
 sius magnus ait: « Unctio hæc spiramen Filii
 est; » ac divus Epiphanius: « Spiritus ex Patre et
 ex Filio spirat. » Non ergo quod cum ipso cogno-
 scitur, ratio est cur Filii proprius dicatur Spiritus,

(8) Idem locus citatur a nostro loco superiori nota citato.

(9) Ἔστι deest in Monac., habet Marcellianus.

(10) Damasc. F. O. I. c. 7.

(11) Codd. ἀναφαίρεται.

(12) Ep. ad Serap. epigr. 9 (Gr. orth. t. II, p. 608).

(13) In Ancorato epigr. 1 (ibid. p. 552).

(14) δὲ add. Monac., quod in Marc. recte deest.

tio Casaræ episcopo nomine Nicæni concilii con-
 scripta, eoque pariter titulo a Becco epigr. 1 (Gr.
 orth., t. II, p. 525).

ut ipse venerandus Ephesi antistes vult, sed quod A referitur ad Filium ut ad spirantem, cum spiramen ipsius sit secundum magnum Athanasium. Quod vero spectat ad illum (Marci): « Quid prohibuit quominus per Filium procedere, » et cætera, et hoc valde bene venerabilis iste adjunxit. Etenim novit et ipse, præpositionem *per* poni loco præpositionis *ex*; atque nos ad hoc etiam ex sanctis testimonia proferemus opportuna et idonea, quæ a doctoribus et a divina pagina præpositionem *per* vice præpositionis *ex* usurpari probant. Nam sanctus Athanasius ad versus dicentes, differre inter se *ex quo* et *per quod*, multa inducit ex evangelicis, apostolicis ac prophetiis libris, testimonia, ostendens, idem esse *ex quo* et *per quod*. Basilii vero in compendiosa ad Amphilochium oratione hoc pacto rein explanat et ait: « Neque enim solum in theologia harum vocum usus variat, verum etiam ea quæ ab his significantur, sæpe numero invertuntur, quoties altera alterius recipit significationem, veluti *Possedi hominem per Deum*, idem dicendo ac si diceretur *ex Deo*. » Atque ex quibus divus Athanasius, ex ipsidem sine discrimine testimonia protulit divinæ Scripturæ declarantia præpositionem *per* summi pro *ex* magis necessario; consequenter vero etiam sacer Cyrillus, in epistola ad Nestorium, cujus initium *Nugantur, sicut comperio*, dicit necessarium esse constiteri Filium etiam secundum carnem natum esse *per mulierem*; et post pauca, *Factus est*, inquit, *secundum nos ex matre*. Et sæpe in hac epistola alternantes et commutatas præpositiones quis reperiet, sanctumque hunc modo præpositione *per* modo *ex* tanquam æquivalentibus utentem. Incyclus autem Maximus in *Dialogis cum Anomæo*: « Puris omnia pura; apud nos secundum Scripturæ mentem *Per quem* idem est ac si diceret *Ex quo*; certe dicit Paulus; *Fidelis Deus, per quem vocati estis in ministerium*. » Ac divus Chrysostomus, homilia quinquagesima prima in Evangelium secundum Mattheum: « Solea enim istud *per hoc* usurpare Scriptura vice dictionis *ex hoc*, ut cum dicit: *Possedi hominem per Deum non secundam, sed primam causam exprimens*. Et rursum: *Nomine per Deum horum manifestatio est?* et quæ sequuntur. Manifestum est itaque, præpositionem *per* idem valere ac præpositionem *ex*, ut et ipse hic venerabilis vtr posuit et nos adhuc magis *per* sanctos ipsi concordavimus, cum multi sint et magni, qui perspicue tradunt præpositionem *per* causam significare et æquipollentem præpositioni *ex*. Neque quis cogitare potest, *per* non significare causam, nisi et sanctum Joannem

ἀλλὰ τὸ ἀναφέρεισθαι εἰς αὐτὸν ὡς πνέοντα πνοὴ ἢ αὐτοῦ κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον. Τὸ δὲ τί ἐκώλυε δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὰ ἐξῆς; καὶ τοῦτο μάλα καλῶς ὁ τίμιος οὗτος συνέταξε. Καὶ γὰρ οἶδε καὶ αὐτὸς, ὡς ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ τίθεται, καὶ ἡμεῖς πρὸς τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ἁγίων μαρτυρίας προθήσομεν ἀρμοδίως ἐχούσα· ὡς ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ τίθεται παρὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῆς θείας Γραφῆς. Ὁ γὰρ ἅγιος Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς λέγοντας τὸ ἐξ οὗ καὶ δι' οὗ διαφέρει πολλὰς ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν καὶ προφητικῶν βιβλίων μαρτυρίας εἰσάγει, δεικνύς ὡς ταυτὸν ἐστὶ τὸ ἐξ οὗ τὸ δι' οὗ· καὶ Βασίλειος ἐν τῷ εἰς τὸν Ἀμφιλόχιον κεφαλαίῳ δεικνύς οὕτω διασαφεί καὶ φησιν· Β « Πῶς δὲ καὶ πρὸς τὰ ὀπ' ἀλλήλων σημαίνόμενα πολλάκις ἀντιθέσταιται ἡ διὰ καὶ ἡ ἐκ, ὅταν ἡ ἑτέρα τῆς ἑτέρας σημασίαν ἀντιλαμβάνη, ὅσον· ἐκτεθράμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, Ἰσον λέγων τῷ (1) ἐκ τοῦ Θεοῦ (2). » Καὶ ἐξ ὧν ὁ θεὸς Ἀθανάσιος ἀπαρλλάκτως μαρτυρίας προῦφεν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς δηλοῦσας, ὡς ἡ διὰ ἀντὶ τῆς ἐκ ἐκλαμβάνεται, μᾶλλον ἀναγκάως· ἀκολουθῶς δὲ καὶ Κύριλλος ὁ (3) ἱερὸς ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον, ἧς ἡ ἀρχὴ· *Κατὰ λυαροῦσιν, ὡς μαρθάνω φησὶν ἀναγκαῖον ὁμολογεῖν, ὅτι καὶ γενήνηται κατὰ σάρκα διὰ γυναικός· καὶ μετ' ὀλίγα· γενήνηται καθ' ἡμᾶς ἐκ γυναικός* (4). Καὶ πολλάκις ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ ὑπαλλαττομένας τὰς προθέσεις εὐρήσει τις, δὲ μὲν τῇ διὰ, ὅτι δὲ τῇ ἐκ ὡς ἰσοδυναμοῦσαι; χρώμενον τὸν ἅγιον. Ὁ δὲ κλεινὸς Μάξιμος ἐν τοῖς πρὸς Ἀνόμοιον (5) διαλόγοις φησὶ· « Τοῖς καθαρῶς πάντα καθάρᾳ· παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς Γραφῆς τὸ δι' οὗ ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἐξ οὗ· ἀμέλει λέγει Παῦλος· πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς διακονίαν (6). » Καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ τοῦ κατὰ Ματθαῖον (εὐαγγελίου) να' ὀμιλίᾳ· « Οἶδε γὰρ τὸ δι' οὗ τὸ ὑφ' οὗ λέγειν ἡ Γραφή, ὡς ὅταν λέγῃ· ἐκτεθράμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ οὗ τὸ δεύτερον αἴτιον, ἀλλὰ τὸ πρῶτον τιθεῖσα· καὶ πάλιν· Ὁὐχὶ διὰ (7) τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφισις αὐτῶν ἐστὶ (8), καὶ τὰ ἐξῆς. Δῆλον οὖν, ὡς ἡ διὰ πρόθεσις ταυτῶν δύναται τῇ ἐκ, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τίμιος θέθεικε, καὶ ἡμεῖς δὲ μᾶλλον D διὰ τῶν ἁγίων αὐτῶν συμφωνήσομεν, πολλῶν ἐν τῶν καὶ μεγάλων, οἳ καὶ περιφανῶς τὴν διὰ αἰτίαν δημαίνειν φασὶ καὶ ἰσοδυναμοῦσάν τῇ ἐκ. Καὶ οὗ δύναται τις ἀντειπεῖν (9), ὡς οὐκ αἰτίαν ἡ διὰ σημαίνει, εἰ μὴ καὶ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον ἀμαθῆ ἐθέλομεν δεῖξει βητῶς τοῦτο λέγοντα. Εἰ οὖν ἡ διὰ ἰσοδυναμεί τῇ ἐκ, ἐλέγετο δὲ παρὰ τῶν διδασκάλων κεχωρισμένως τοῦ Πατρικοῦ ὀνόματος ἢ τῆς Πατρικῆς ὑποστάσεως ἐκπορευόμενόν τὸ

(1) Mon., t. 151 a, τῶν.

(2) Contextum accuratius stat Beccus, orat. 4 de Un., n. 20 et epigr. 1. (Gr. orb., I, p. 114; II, p. 559).

(3) ὁ οὐκ ἐπιτί. Marc., f. 220 b.

(4) Postrema verba ex Marc. cod. dedimus. Textus Cyrilli enucleatus occurrit in Becci vulg. 1.

(5) Marc. ἀνόμοιον.

(6) Eadem Maximi verba dat Greg. ad imp. Trapez., n. 5 (Gr. orth., I, p. 427).

(7) Cod. Mon. ἐκ, alias διὰ.

(8) Idem textus apud Gregor. ad imp. Trapezunt., l. c.

(9) Codd. 2; ἀντιπεῖν.

ἄγιον Πνεῦμα (1) δι' Υἱοῦ, ὡς αὐτὸς λέγει, οἱ κατὰ τὸν Ἄδειον καὶ Εὐνόμιον πολλῶν ἂν πάροδον εἶχον· ἐπαι καὶ τοῦτο ἦν τὸ βουλόμενον αὐτοῖς· δεῖξαι, ὡς ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, καὶ Υἱὸν τοῦ Υἱοῦ ἔλαγον, ὡς Ἀθανάσιος μαρτυρεῖ, καὶ πάππον τὸν Πατέρα καὶ ἔχγονον τὸ Πνεῦμα (2) ὡς περ καὶ ὁ μέγας Βασιλεὺς ἀπολογούμενος, κατὰ καὶ Ἀθανάσιος : « Οὐκ ἔστι τὸ ρη. εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς, μὴ νομισθῆ πλῆθος, ἀπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν, ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις, ἔχειν ὑποκειθεῖσα (3), » ἔφησεν. Εἰ οὖν ἀπλῶς καὶ ἀποκελευμένως χωρὶς τοῦ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον παρὰ τῶν διδασκάλων ἐλέγξαι, ἐκ μόνου ἂν τοῦ Υἱοῦ ἐπιστεῦστο παρὰ τῶν κακῶδῶν καὶ ὁμοφρόνων. Εὐνόμιμ τῶ λέγοντι ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν αἰτίαν τῶ μογοῦντι μόνῳ τιθέντι. Διδ καὶ ἔει συνημμένως ἐκ πατρὸς καὶ καὶ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ οἱ ἄγιοι κηρύττουσι τε καὶ λέγουσι, καὶ ἐξ ἑμφοῖν ὁσωδῶς : « Εἰ οὖν αὐτῶ κηρύττοντες καὶ τὴν δὲ οὐτως ἐπιστῆμενοι λέγουσιν ὡς περ τὴν ἐκ, πῶς καχωρισμένως ἐτίθησαν, ὡς αὐτὸς βούλεται ὁ αἰθέριος ἀνὴρ, καὶ πλείον τῶν σοφιστῶν ἢ ἀσάρων ἀξίων τοῖς θεολόγοις ποιεῖν ; Ἀλλὰ τίς ἂν τοῦτο φατὴ εὐσεβῆς ἀνὴρ ἐπὶ τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες πολλοὺς λόγους καὶ ἰδρωτῶν τὰ θεῖα διετράψασαν καὶ διευκρίνησαν (4) ὡς ἱεροκήρυκες ; ut ipse hic venerandus vir contendit, qui et majora quem sophistas vel insipientes attentare theologos statuit ? Numquam quis unquam hoc diceret religiosus homo de testis illis sanctisque viris, qui laboribus multis atque sudoribus divina dogmata exposuerunt et illudicarunt ceu sacri præceptes.

ΕΠΕΣΟΔ.

Τίς δὲ τῶν Δυτικῶν Πατέρων καὶ (5) διδασκάλων φωνᾶς, αἱ τὴν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῶ Υἱῶ δόδοσιν, οὐκ ἐκ προκλήω (καὶ γὰρ αὐτὸς (6) μεταβλήθησέν ποτε πρὸς τὴν ἑμαυτὴν γλώσταν αὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμένων συνόδων ἔδοκιμάσθησαν) οὐτε παραδέχομαι, περμαυρόμενος, ἕκτι ἀεφθαυρμένωι εἰσι καὶ κερὲχραυρῶν

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Εἰ οὖν οὐκ ἐδοκιμάσθησαν αἱ τῶν Δυτικῶν (7) ἁγίων Πατέρων φωναὶ, οὐκ ἔδει αὐτοῖς ἁγίους ἀποκαλεῖν οὐ τὰς προκωμιζόμενας αὐτῶν μαρτυρίας ἐπὶ βεβαιώσει τῶν ἁρθῶν δαυμάτων προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμένων συνόδων, ἀλλ' ἀποστρέφεσθαι ταύτας καὶ ἀποστραυκίζεσθαι, διὰ τὰ ἀδοκιμάτους εἶναι, ὡς αὐτὸς νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδ' ἐν μὲ τῶν συνόδων γέγονε. Προσκομισθησαν γὰρ

(1) Marc. τὸ Πν. τὸ ἄγιον.
 (2) Athanas. ap. Serap., apud Beccum epigr. 13 (Gr. orth., II, p. 639).
 (3) Basil. apud B. cc. de proc. Sp. sancti c. 4, n. 11, epigr. 4 (ib. I, 243, II, 533).

(4) Neutram Marci assertum verum prorsus est. Saeculo xv, præter Gregorii M. scripta jam pridem in Græcam linguam translata, Græce quoque exstant Augustini libri De Trinitate, Anselmi de process. Spirit. sancti opusculum, atque opera Demetrii Cytonii versa. Sunt quidem hæc

Chrysostomum impentum declarare velimus, qui ita diserte dicit. Si igitur præpositio per æque valet a se, a doctoribus vero seorsim a nomine Patris vel a paterna hypostasi Spiritus sanctus per Filium procedens diceretur, ut ipse dicit, Acti et Eunomii associate causam transitum haberent, quandoquidem et hoc ipsis propositum erat, ut ostenderent, ex solo Filio Spiritum sanctum esse, eundemque Filio Filium dicebant, ut Athanasius testatur, et Patrem æquum atque Spiritum nepotem; quemadmodum et magna Basilii defensionem insiduenus, sicut et Athanasius, dixit : « Non quia non est ex Deo per Filium, sed ne Trinitas inflata putetur multitudo, filios ex filite, ut in hominibus accidit, habere in suspicionem veniens. »

Si itaque simpliciter et absolute absque illis verbis ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedere apud doctores diceretur, ex solo esse crederetur Filio apud male sentientes eademque statuentes cum Eunomio, qui dictionem Ex solo Filio usurpabat et (Spiritus sancti) causam soli unigenito tribuebat. Propterea etiam semper conjunctim ex Patre Filioque et ex Patre per Filium sancti prædicant ac docent atque ex utroque essentialiter. Si itaque ita prædicantes atque præpositionem per tali pacto intelligentes dicunt, sicut præpositionem ex : quomodo seorsim et separatim per posuerunt,

EPHES. (VIII).

Dicta vero Occidentalium Patrum atque doctorum, quæ causam Spiritus sancti Filio tribuunt, neque cognosco (neque enim translata unquam sunt in nostram linguam, neque ab œcumenicis synodis probatæ fuerunt) (a), neque recipio, conficiens, ea corrupta esse atque supposita.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Si igitur non probatæ sunt Occidentalium sanctorum Patrum voces, non oportebat eos sanctos appellare, neque testimonia ex iis prolata ad recta dogmata confirmanda recipi ab œcumenicis synodis, verum ea rejicere ac procul amandare; propterea quod probata haud fuerunt, quemadmodum iste novus legislator decernit. Hoc autem in nulla synodorum factum est. Producta enim in iis sunt

(4) Mon., f. 431 b; διορθώθησαν.
 (5) Mon., 256 f. 124 b, ομοῦ. πατ. καί.
 (6) Mon. 256, οἶ.
 (7) Mon., f. 131 b; Marc., f. 271 a, hoc tantum loco sic habent.

ex plurimis per pauca, attamen id non omnino est negligendum. Œcumenica vero concilia Latinorum Patrum auctoritatem agnovisse certum est, inter quæ quintum Hilarium, Ambrosium, Augustinum et Leonem eodem quo Græcos Patres ordine recensuit.

testimonia Ambrosii, Hilarii, Leonis et Augustini, A et nemo in tantam audaciam prorupit, ut ejusmodi quid eructaret. Quid vero videtur ipsi sancti Maximi epistola dicens, Occidentales Patres dicere etiam ex Filio procedere Spiritum sanctum, quam ipse paulo ante protulit (a), ut declararet eos se non Filium causam facientes ostendisse. Quid vero? Nonne amplectitur Photium patriarcham qui id constitetur? Causam vero Latinos negare dicit divus Maximus; potius divus Basilius jam antea hanc negat, ut in superioribus demonstratum est. Namque quæcumque Filius habet, hæc non ex se ipso habet, neque esse, sed ex Patre tum esse tum omnia possidere habet, ut ipse, qui est ipsa veritas, ait: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* Propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis. Quod explanans divus Chrysostomus dicit: « De mea scientia accipiet, de iis quæ ego scio. » Patet igitur, ex Filio accipere Spiritum sanctum. Non est ergo alia res Filii scientia et alius Filius, ut divus Cyrillus in Thesauris tradit: Simplex et compositionis expertus Deus apud omnes glorificabitur. » Proinde absurdum est de ipso dicere, cum talem habere scientiam, qualem habemus nos. Si enim ipse quidem aliud quidquam est, alia vero præter ipsum scientia, quæ in eo est, compositus erit et non simplex. Quoniam vero simplex est ex confesso, non aliud quidquam præter ipsum existit scientia, quæ est in ipso. Nos vero non ita. Sumus enim aliquid secundum essentiam, in essentia vero positam habemus scientiam (b). Et divus Athanasius, oratione tertia contra Arianos: « Nam et ipse, inquit, uti dictum est, Spiritum dat et quæcumque habet Spiritus, ea a Verbo habet. » Non aliter ergo habet hæc ex Filio et aliter ex Patre; uti enim sæpius dictum est, omnia ex Patre habet, quod patet ex iis quæ pluries dicta sunt. Patet quoque ex divi Basilii verbis in epistola ad Amphiloichium ita dicentes: « Sextum illum apud Matthæum, Pater solus novit diem finis, et apud Marcum, quoniam videtur perspicue etiam Filium dividere ab hac scientia, ita intelligimus: Nemo novit, neque angeli Dei, sed neque Filius cognovisset, nisi nosset Pater, hoc est: causa quod Filius scit, a Patre est, et minime violenta et contorta est hæc expositio ei, qui recta et æqua mente audit. Et post ali-

Ἀμβροσίου καὶ Ἠλίου καὶ Λέοντος καὶ Αὐγου-
στίνου, καὶ οὐδεὶς εἰς τοῦτο τολμήσας ἦλθεν, ὡς τοι-
ούτων τι ἐρεύξασθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῶ ἢ τοῦ ἁγίου
Μαξίμου ἐπιστολῇ λέγουσα, τοὺς Δυτικoὺς Πατέρας
λέγειν καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον, ἢν μικρὸν πρόσθεν προῦθιγεν ἐν ἐμφανίστη,
ὡς οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιοῦντας σφᾶς αὐτοὺς ἀπέ-
δειξαν; Τί δ' οὐ στέργει Φώτιον τὸν πατριάρχην τοῦτο
ὁμολογοῦντα; Τὴν δ' αἰτίαν ὁ θεὸς Μάξιμος ἀρνεῖ-
σθαί φησι τοῦ; Λατίνους· ἄλλον ὁ θεὸς Βασίλειος
πρόσθερον ταύτην ἀρνεῖται, ὡς προαποδέδεικται. Καὶ
γὰρ ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, οὐκ ἐξ αὐτοῦ ταῦτ' ἔχει, οὐδὲ
τὸ εἶναι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ
πάντα ἔχειν, ὡς αὐτὸς αὐτοαλήθεια ὦν ἐφη, Πάντα
ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον, δεῖ
ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ὅπερ ὁ
θεὸς Χρυσόστομος (1) ἐξηγουμένως ἐφη· « Ἐκ τῆς ἐμῆς
γνώσεως, ἐξ ὧν ἐγὼ αὐτὸς οἶδα. » Ἄηλον οὖν, ὅτι ἐκ
τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐκ ἐστὶ
τοῖνον ἢ γνώσεως τοῦ Υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ Υἱὸς, ὡς
ὁ θεὸς Κύριλλος· ἐν τοῖς Θησαυροῖς φησιν· « Ἀπλοῦς
καὶ ἀσύνθετος ὦν ὁ θεὸς πρὸς (2) ἀπάντων ὁμολογη-
θήσεται. » Οὐκοῦν ἄτοπον τὸ λέγειν περὶ αὐτοῦ, τοι-
αύτην ἔχειν αὐτὸν τὴν γνώσιν, ὅποιαν ἂν καὶ ἡμεῖς.
Εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἑτερόν τί ἐστίν, ἑτέρα δὲ τις περὶ
αὐτὸν ἢ ἐν αὐτῷ γνώσις, σύνθετός ἐστι καὶ οὐκ
ἀπλοῦς· ἐπεὶ δὲ ἀπλοῦς ὁμολογουμένως οὐκ ἑτερόν τι
παρ' αὐτὸν ἢ ἐν αὐτῷ γνώσις. Ἡμεῖς δὲ οὐκ οὕτω·
ἐσμὲν γὰρ τι κατ' οὐσίαν, ἐν δὲ τῇ οὐσίᾳ κειμένον
ἔχομεν τὴν γνώσιν. Καὶ ὁ θεὸς Ἀθανάσιος ἐν τῷ
κατὰ Ἀρειανῶν τρίτῳ φησιν· « Καὶ αὐτὸς γὰρ,
ὡς περ εἰρηται, τὸ Πνεῦμα δίδωσι, καὶ ὅσα ἔχει τὸ
Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει (3). » Οὐκ
ἄλλως οὖν ἔχει ταῦτα ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἄλλως ἐκ τοῦ
Πατρὸς· ὡς γὰρ πολλάκις εἰρηται, πάντα ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἔχει· καὶ δῆλον ἐκ τῶν πολλάκις εἰρημένων,
ἀλλὰ δὴ καὶ ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ Βασιλείου ἐν τῇ πρὸς
Ἀμφιλόχιον οὕτω φάσκοντος· « Τὸ παρὰ τῷ Μιτ-
θαίῳ κείμενον· Ὁ Πατήρ μόνος οἶδ' ἐτὴν ἡμέραν
τοῦ τέλους (4) τοῦ δὲ Μάρκου... (5), ἐπειδὴ φανερώς
δοκεῖ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπομερίζειν τῆς γνώσεως, οὕτω
νοοῦμεν, ὅτι οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ,
ἀλλ' οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, τουτέστιν
ἢ αἰτία τοῦ εἰδέναι τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς· καὶ
ἀδίστατός ἐστι τῷ εὐγνωμόνως ἀκούοντι ἢ ἐξηγησι;
αὕτη (6). » Καὶ μετὰ τινα· « Οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ

(1) Chrys. hom. 78 in Joan.

(2) Πρὸς, habet Mon., deest in Marc.

(3) Iisdem Athanasii verbis (al. orat. 4) utitur Gregorius noster ad Imp. Trapez., c. 4. et Niceph. Blemunda, orat. 2, c. 6 (Gr. orth., t. 1, 424, 44, 45).

(a) Vide supra cap. 4.

(b) Recte Natalis Alexander, Hist. eccl., sæc. ix et x, dissert. 18, prop. 1; « Spiritus sanctus accipit a Filio non aliquid creatum, ut nos accipimus, sed divinum esse, cum nihil aliud possit accipere a Filio in Trinitate SS.; nam omne quod accepit et accipit et accipiet, id æternaliter habet. Et quod Filius a Patre audit, idem est quod scien-

(4) Matth., xxiv, 36.

(5) Deest aliquid, fortasse Marc. xiii, 32.

(6) Breviter Basilii textum adumbrat Beccus de process. Spirit. sanct. cap. 12 n. 18 (Gr. orth. t. 1, p. 555.)

tia; scientia vero in divinis idem est quod esse: et audire a Patre. juxta expositionem Græcorum ac Latinorum Patrum, est accipere essentiam et scientiam a Patre: atque ita Spiritus audiens accipit a Filio, et auditio scientia-est, et esse et divina essentia, quæ omnia Spiritus a Filio accipit. » Ubertius idem argumentum illustrat Petavius, de Trinitate, l. vii, c. 5, n. 4 seq.

ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ἂν Πατὴρ. Ἐκ γὰρ τοῦ Πατρὸς ὑπέρχε δεδομένη ἡ γνῶσις· τοῦτο δὲ εὐφημώσατο καὶ θεοπρεπὲς ἐστὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ λέγειν ὅτι, οὐπὲρ ἐστὶν ὁμοούσιον, ἐξ αὐτοῦ καὶ τὸ γινώσκον ἔχει. Ἔτι καὶ ὁ Νύσσης ἐν τῷ πρὸς Ἀβιθάβιον· «Καὶ πάντων ἀκούσαντας ὅτι Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα» (1), ἠγοῦσατο μάχασθαι πρὸς ἐκαστὴν τὴν Γραφήν. Ὁ γὰρ πρῶτον πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὃ πᾶσαν εἶδωκε τὴν χριστὸν, τοῦτο ποιεῖ, καὶ πᾶν τὸ πᾶρὰ τοῦ Μονογενεοῦς γινώσκον εἰς τὸν Πατέρα τὴν ἀναφορὰν ἔχει. »

ΕΦΕΣΟΥ.

Διὰ τε πολλῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦ χθὲς καὶ πρώην προενεχθέντος παρ' αὐτῶν βιβλίου τῆς οἰκουμενικῆς ἐβδόμησιν συνόδου τὸν ὅρον ἔχοντος μετὰ καὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλιῳ προσθήκης· ὅπερ ἀναγνώσθην ὁπόσην κῆρυξ ἀισχύνην κατέχευεν, ἴσασιν οἱ τότε παρόντες.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Εἰ γοῦν αὐτὸς τοῦτο οὐ κέκοιθεν, εἴδει αὐτοῖς ἐγκαλεῖν· εἰ δὲ τὸ ἐν Νίκαια τῆς ἁγίας πρώτης συνόδου σύμβολον οἰκειάτις χερσὶν ἐν βιβλίῳ γράφας ἄλλως καὶ ἄλλως ἔγραψε καὶ προσθήκη καὶ ὑφαίρασιν (2) ἔχει, πῶς ἐγκαλεῖ περὶ τοῦτου, καὶ ταῦτα τῶν Λατίνων ὁμολογούντων ἐς αἰὲν τὴν ἀνάπτουζιν ἐν τῷ συμβόλιῳ πεποιημένας; Εἰ οὖν οὐχ ὁμολογοῦν τὴν ἀνάπτουζιν πεποιημένας ἐν τῷ συμβόλιῳ, καλεῖς ἂν ὡς ψευδομένοις καὶ τὰ θεῖα καπηλεύουσιν ἢ παραχαράττουσιν ἐχρῖν ἐγκαλεῖν· εἰ δ' ἐκεῖνοι αἰὲν τὴν προσθήκην ἔλεγον πεποιημένας καὶ τὴν φωνὴν ἐκ τῶν ἁγίων ἔχειν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τίμιος ἐξ ἅπαντος ὁμολογήσει, ὅτι ἡ φωνὴ ἡ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῶν ἁγίων ἐστὶ, κατὰ τὰ ὁμολογημένα (3) παρὰ τε φωτίου πατριάρχου καὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαρξίμου, τί κενὸν ἠγείταται, εἰ κατὰ λήθην τοῦ γραφῶς ἐγένετο διὰ τὴν συνήθειαν; καὶ ταῦτα αὐτοῦ τοῦτο παθόντος ἐν τῷ κατὰ Νίκαιαν συμβόλιῳ, ὅπου καὶ Κύριλλος ὁ θεσπέσιος εἶρηκεν· «Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις λέξιν ἀμείψαι, ἢ γροῦν μίαν παραθεῖναι συλλαβὴν· οὗτος δὲ καὶ ἡμεῖς καὶ παρέλαψα, ὡς οἶμαι, κατὰ λήθην· πῶς γὰρ ἂν ἄλλως; Ὅτι δὲ ἐν τῷ κατὰ Νίκαιαν συμβόλιῳ ὁ ἅγιος λέγει· «Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις, » φανερόν ἐστιν ἐκ τῶν τῆς ἁγίας τρίτης καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου Πρακτικῶν καὶ γὰρ ἐν πολλαῖς συνελεύσεσι τὸ τῆς

(1) Juan. v. 22.

(2) Mon. f. 132 b, πρ. ὑφαίρουσιν.

(a) De his Scripturæ locis varie disputant Patres tum Latini tum Græci. Ex Latinis consule Hilarium De Trinit. l. ix, fin., Ambrosium De fide, l. v, c. 8, 16; Augustinum, lib. LXXXIII quæst., 9, 60, De Genesi contra Manichæos, c. 22; Gregorium M. l. i, epist. 40; ex Græcis Gregorium Nazianzenum, orat. 36, p. 558, ed. Bill., et Joan. Damasc. de fide orthod., l. iii, c. 21. Vide insuper Petavium, De Trinitate, l. ii, c. 3.

(b) Alludit ad sessionem Ferrariæ habitam die 16 Oct. a. 1438, de qua Syropulus in Historia

A qua : «Nemo novit, neque angeli Dei : sed neque Filius cognovisset, nisi novisset Pater. Ex Patre enim data est scientia. Hoc vero maxime pfum ac Deo conveniens est de Filio dicere quod ejus est consubstantialis, ex ipso etiam cognitionem habet (a). » Ac Nyssenus libello ad Abtatham : « Et rursum, inquit, audientes, Pater neminem judicat, putamus pugnae cum seipis. Scripturam. Nam qui judicat universam terram per Filium, qui omne iudicium dedit, hæc facit, et omne quod ab Unigenito fit, id ad Patrem relationem habet. »

EPHES. (CAP. IX),

(Id conjicio) tum per multa alia tum per nuper ab illis prolatum volumen septimæ œcumenicæ synodi, definitionem continens una cum additamento in symbolo; quod cum prælegeretur, quanta eos ignominia asperserit, norunt qui tum præsentibus erant (b).

APOLOGIA.

Si quidem ipse hoc non esset passus, potuisset id Latinis exprobrare; si vero sanctæ primæ synodi Nicææ congregatæ symbolum proptis manibus ipse in libro describens aliter et aliter scripsit, et additionem et detractionem habet, quomodo hæc de re Latinos vituperat, præsertim cum ita confiteantur, se explicationem semper in symbolo fecisse? Si itaque non faterentur Latini, se explicationem fecisse in symbolo, recte oportebat eos accusare ut mentientes atque res divinas falsificantes ac corrumpentes; si vero illi dicebant semper se additionem adjunxisse eamque dictionem ex sanctis habere, ut et ipse honorabilis iste vir omnino confitebitur, eam dictionem etiam ex Filio sanctorum esse, secundum confessionem tum Photii patriarchæ tum sancti Maximi, quid novum arbitratur, si secundum scriptoris oblivionem factum est, ut fieri assolet? præsertim cum ipse hoc passus fuerit in Nicæno symbolo, ubi divus Cyrillus dixit : « Non permittimus nobis vel aliis dictionem mutare vel etiam unam syllabam præterire. » Hæc vero permittit et prætermisit, ut equidem prius, ex oblivione; quomodo enim aliter id fecisset? Quod vero circa Nicænum symbolum sanctus dicit : « Non permittimus nobis vel aliis », etc., liquidum est ex Actis sanctæ et œcumenicæ tertie synodi. Namque

(3) Mon. f. 133 a, ὁμολογημένα.

unionis ed. Creyghton. a. 1660, p. 171. Ex codice enim perantiquo septimæ synodi Latini ostendere moliebantur, jam tum symbolo vocem *Filioque* additam fuisse. Quod sane verum non erat et a Gemistio Plethone explodebatur. Verum Tarasii epistolam ad Orientales in eadem synodo lectam dictionem *per Filium* exhibuisse, certum est; et in quo argumentum desummi poterat, quo revera cum Nicephoro Blemmida, Becco, Manuele Caleca quam plurimi scriptores usi sunt.

In multis congressibus Nicænum symbolum, idque A solum legerunt, nulla prorsus Constantinopolitani mentione facta, ut procedente oratione loco convenienti manifestum reddemus.

EPIHES. (CAP. X).

Verum neque contraria œcumenicis synodis et communibus earundem dogmatibus, sed neque prorsus non consentientia orientalibus doctoribus scripserunt Patres illi, neque iis non cohærentia, sicut per alia multa illorum dicta demonstratur.

APOLOGIA.

Mirabile quid et peregrinum loquitur venerandus Ephesiorum antistes. Ubinam enim prorsus perspicuum reddere potest, œcumenicas synodos ex solo Patre Spiritum sanctum procedere prædicasse, B ex quo per contrarietatem et contradictionem sequitur et necessario concluditur, ex Filio eum non procedere? Existimo enim eum, quamvis multum laboret et sexcentis œcumenicarum synodorum exemplaria pervolvat, nullibi prorsus reperitur dictum, ex solo Patre procedere Spiritum sanctum; item id neque in reliquis doctoribus atque theologis reperitur. Quod si Photius patriarcha dixit, sed animadvertito, Photium non esse in sanctorum numero collocatum, licet una simul et eodem tempore vixerint Photius et Ignatius. Sed hic quidem inter sanctos adnumeratur et die vicesimo tertio Octobris in synaxariis locum habet. Photius vero nullo modo sanctitatis nomen consecutus est, licet operæ C pretium fuerit, illius gesta silentio præterire, eo quod in ambone anathemati subjiciuntur, quæ adversus sanctum Ignatium Photiumque scripta sunt (a). Si vero quis Thessalonicensem objiciat voce ex solo (Patre) utentem, at vero hic quoque in propria confessione, quam Ecclesiæ Christi dedit ostendens, qualem habeat sententiam circa sacrosancta dogmata, istud non adjunxit. Ergo contraria et minime

EPHES. (CAP. XI).

Propterea ejusmodi periculosas voces de sancti Spiritus processione rejicio.

APOLOGIA.

Quales voces rejicit vir iste honorabilis? An eas, quæ Spiritum dicunt *proprium ipsius*, Filii nimirum, et *ex ipso*? At antea demonstratum est, sanctam tertiam synodum una cum divo Cyrillo potius dicere. An eas quæ dicunt *ex Patre per Filium*? At et istas sancta œcumenica septima synodus cum Athanasio et Basilio aliisque sanctis, qui ante ipsam floruerunt, deprædicat, et postmodum divus Damasceus. An eas quæ dicunt *ex Patre et ex Filio*? At admodum clare per sanctissimi

(1) Mon. f. 133 a, ποιήσωμεν.

(2) Μη δεest in Monac.; sensus tamen id poscit.

(3) 'Ο addit Allatius, qui a verbis ΕΙ δ' ὁ Φώτιος

(a) Hæc pericope ex Allatii versione data.

ἐν Νικαίᾳ, καὶ μόνον ἀνέγνωσαν, μὴδ' ὅλως μνεῖαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ποιούμενοι, ὡς προβόντος τοῦ λόγου ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ φανερόν ποιήσωμεν (1).

ΕΦΕΣΟΥ.

'Ἄλλ' οὐδ' ἐναντία ταῖς οἰκουμενικαῖς συνόδοις καὶ τοῖς κοινοῖς αὐτῶν δόγμασιν, ἀλλ' οὐδ' ἀν ὅλως ἀσύμφωνά τοις ἀνατολικοῖς διδασκάλοις ἔγραψαν οἱ Πατέρες ἐκεῖνοι, οὐδὲ αὐτοῖς ἀνακλόουθα, καθάπερ δι' ἄλλων πολλῶν ἐκεῖνων βητῶν ἀποδείκνυται.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Θαυμάσιόν τι καὶ παράδοξον ὁ ἀδείσιμος Ἐφέσου λέγει. Ποῦ γὰρ ὅλως ἐμφανίσει ἔχει, ὡς αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκήρυξαν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, ἥπερ ἔπεται ἐναντίως καὶ ἀντιφατικῶς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μὴ (2) ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἐστὶν ἀναγκαῖως ἀκλόουθον; Οἶμαι γὰρ, ὡς πολλὰ μογήσας καὶ μυριάκις τὰς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ὑποτυπώσεις διελθὼν, οὐδαμῆ οὐδαμῶς εὐρήσει τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡσαύτως καὶ τῶν λοιπῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων. Εἰ δ' ὁ Φώτιος πατριάρχης εἶπεν, ἀλλ' ὅρα, ἐπὶ ἐν ἁγίοις οὐ συντέτακται· καίτοι γε ἐν τῷ αὐτῷ τε καὶ ἐν τῷ καιρῷ Φώτιος καὶ (3) Ἰγνατίου· ἀλλ' ὁ μὲν σὺν ἁγίοις τέτακται καὶ ἐν τῇ εἰκοστῇ τρίτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου ἐν τοῖς συναξαρίοις μετὰ τῶν ἁγίων συντάσσεται· ὁ δὲ Φώτιος οὐδαμῶς τοῖς ἁγίοις συνηριθμηται, εἰ καὶ δίκαιον τὰ κατ' αὐτὸν παραδραμεῖν διὰ τὸ ἐπ' ἀμύθωνος τὰ κατὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰγνατίου καὶ αὐτοῦ τοῦ Φωτίου ἀναθεματίζεσθαι (4). Εἰ δὲ τὸν Θεσσαλονικῆς εἶποι τις τὸ ἐκ μόνου λέγοντα, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐν τῇ οἰκείᾳ ὁμολογίᾳ, ἣν δίδωκε τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ δεικνύς, ὅποιαν ἔχει τὴν δόξαν περὶ τὰ ἱερὰ καὶ θεῖα δόγματα, οὐ συνέταξε τοῦτο. Οὐκοῦν ἐναντία καὶ ἀνακλόουθα οὐ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς ὁ τίμιος λέγει.

cohærentia non dicunt, ut ipse hic venerandus vir ait.

ΕΦΕΣΟΥ.

Διὰ τοῦτο τὰς τοιαύτας ἐπικινδύνους φωνὰς περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἀθετῶ.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Ποίας φωνὰς ἀθετεῖ ὁ τίμιος οὗτος; τὰς λεγούσας Ἰδιον αὐτοῦ, τοῦ Υἱοῦ δηλονότι, καὶ ἐξ αὐτοῦ; Ἄλλὰ τοῦτο προαποβιβάζεται ὡς ἡ ἅγια τρίτη σύνοδος μετὰ καὶ τοῦ θεσπεσίου Κυρίλλου μᾶλλον λέγει. Ἄλλὰ τὰς ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ; Ἄλλὰ καὶ ταύτας ἡ ἅγια οἰκουμενικὴ ἐβδόμη σύνοδος μετὰ Ἀθανασίου καὶ Βασίλειου καὶ ἄλλων ἁγίων τῶν πρὸ ταύτης θεολογεῖ καὶ ἐς ὑστερον ὁ θεῖος Δαμασκηνός. Ἄλλὰ τὰς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; Καὶ μάλα τρανῶς διὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ θείου Μαρτύριου

ista adducit contra Creyghton. p. 309.

(4) Hucusque Allatii allegatio, l. c.

ἀποδείκνυται, ὡς οἱ τῆς ἑσπέρας ἅγιοι τοῦτο λέγουσιν. Ἀλλὰ τὰς ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τὰς ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς, καὶ ὡς προχέται καὶ πρόεισιν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Ἀλλ' αὐτὰ Κυρίως καὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας φωνάζουσιν· ἀλλὰ καὶ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἀκούομεν λέγοντα τὸν Υἱὸν μείζονα τοῦ Πνεύματος καὶ ἴσον, καὶ πιστεύομεν τοῦτο καὶ ὁμολογοῦμεν. Φησὶ γὰρ ἐν τῇ κατὰ Ἀρειανῶν τρίτῃ, οὗ ἡ ἀρχὴ· « Αἱ μὲν αἱρέσεις, ὅσαι κατὰ τῆς ἀληθείας » — « Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν ὁ Κύριος, τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεκνύς ἑαυτοῦ, οὐκ ἔτι ἐλάττωτα ἑαυτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίων ἐίδου μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ἔλεγεν· Ἐγὼ αὐτὸ ἀποσταλῶ· πᾶσαις ἐμέ δοξάσει, καὶ ὅσα ἀκούσει λαλήσει (1). » Τὸ οὖν μείζονα ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα τῆς Γραφῆς οὕτως ἐξηγεῖται· « Ἡ μεγέθει ἢ χρόνῳ ἢ ἀξιώματι ἢ ὡς ἄλιον μείζον λέγεται (2) » καὶ Γρηγόριος· δὲ ὁ Νύκτας ἐν τῇ πρὸς Εὐνόμιον τρίτῃ, οὗ ἡ ἀρχὴ· « Οὐκ ἦν ἕρα, ὡς ἔοικε, τὸ πάντας ἐθέλειν εὐεργετεῖν, » φησὶν· « Εἰ μὲν τινα χρονικὴν ἔμφασιν ὑπερίθει (3) τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ὁ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ μόνῃ τῇ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρῶν, εἰκότως ἀν ὁ τῆς ἀδιόδητος ἡμῖν περὶ τοῦ Υἱοῦ λόγος ἐκινδυνεύετο. » Καὶ μετὰ τινα· « Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐκ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς; ἔχεται· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοία μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. » Ταῦτα ἡμεῖς πιστευομέν τε καὶ κηρύττομεν· καὶ εἰ βούλεται ἀθετεῖν, ἀθετεῖτω· ἐγὼ γὰρ, οἶμαι, οὐδ' ἡμᾶς· εἴποι ἀν ἄλλως ὁμολογοῦντα; οὐδ' αὐτὸς ταύτας ἀρνήσεται τὰς φωνὰς, εἰ τοῖς θεοῖς ἐθῶει συμφωνεῖν Πατέραςιν· ἡμεῖς γὰρ ταῖς τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων θεολογίαις ἐμμένομεν καὶ ἀλοχερῶς ταύτας κατέχμεν, καὶ τοῖς ἱεροῖς αὐτῶν δόγμασιν ἐξακολουθοῦμεν μηδὲν ἐθέλοντες ἄλλως πιστεύειν, ἢ ὡς οἱ Πατέρες ἐδίδαξαν, οἱ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι, τὸ ἀρχαῖον καὶ πατροπαράδοτον δόγμα ἀσφαλῶς κατέχοντες, κἂν ἄλλως οἱ κακολογούντες ἡμᾶς λέγῃσι καὶ τὰ ἡμέτερα διασύροντες.

ΕΦΕΣΟΥ.

Καὶ συμφωνῶν (4) τῷ ἁγίῳ Δαμασκηνῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγω, κἂν ὅστισούν ἕτερος τοῦτο λέγειν δοκῇ.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Καὶ μάλιστα γὰρ ἡμεῖς τῷ ἁγίῳ Δαμασκηνῷ συμ-

(1) Joan. xv, 26; xvi, 13, 14.

(2) Confer et alium Basilii locum, l. i c. Eunom. a Constantino Meliteniōta, orat. 1, n, 38 (Gr. orth. t. II, p. 750) aliatum.

(a) Est oratio prima § 50, ed. Montfaucon. Primam dicit etiam Beccus, qui epigr. 15 (Gr. orth. t. II, p. 650) et alibi eadem plane ratione hunc celeberrimum textum protulit. De quo uberius dis-

putavimus in Animadversionibus ad Photii librum de Spirit. sanct. mystagogia, cap. 4, § 25.

(b) Apud Beccum epigr. 1 (Gr. orth. t. II, p. 524), lib. i.

num Maximum ostensum est, occidentales sanctos ita loqui. An eas quæ dicunt *ex essentia Filii*, quæ *ex ambobus essentialiter*, et quod *profunditur et prodit ex Patre et Filio Spiritus sanctus*? Sed hæc Cyrilli ac doctorum Ecclesiæ locutiones sunt. Verum et magnum Athanasium audimus dicentem, Filium esse Spiritu majorem eique æqualem, et hoc credimus atque confitemur. Ait enim oratione tertia (a) contra Arianos, cujus initium : « Hæreses, quæcunque contra veritatem : » — « Talia itaque Judæis dixit Dominus tanquam homo ; discipulis vero deitatem et magnitudinem suam ostentans, non minorem semetipsum Spiritu, sed majorem et æqualem significans elargiebatur Spiritum dicebatque : *Ego eum mittam*, et : *Ille me clarificabit, et quæcunque audiet, loquetur*. » Illud majus Basilius Magnus in controversa Scripturæ loca ita exponit : « Vel magnitudine vel tempore vel dignitate vel ut causa majus aliquid dicitur. » Et Gregorius Nyssenus libro tertio (b) contra Eunomium, cujus initium : « Fieri, ut videtur, non potest, ut quis de omnibus bene mereatur, » dicit : « Si temporalem quamdam intercapedinem hypostasi Unigeniti anteponeret, qui Patrem sola principii ratione Filio præintelligit, jure censeret posset doctrina de Filii æternitate in periculum vocari. » Et nonnullis interjectis : « Quemadmodum enim Patri Filius conjungitur, et cum ex illo originem ducat, existentia tamen posterior non est : ita rursus Spiritus sanctus ad Unigenitum se habet, adeo ut sola cogitatione secundum causæ rationem ipse prius quam Spiritus sancti hypostasis concipiatur. » Hæc nos et credimus et prædicamus ; et si ipse hæc vult repudiare, repudiet ; puto enim equidem, neque nos aliter consentientes dicet, neque has abnegabit voces ipse, si divinis Patribus velit consentire. Nos enim sanctorum doctorumque theologis institutionibus inhaeremus easque ex integro retinemus, et sacra eorumdem dogmata sequimur, nullo prorsus modo aliter credere volentes, quam sicut docuerunt Patres, Ecclesiæ lumina et doctores, dogma antiquum et a majoribus traditum firmiter retinentes, licet aliter dicant si qui nobis maledicunt ac nostras doctrinas irritis habent.

EPH. S. (CAP. XII).

Et concordans sancto Damasceno *ex Filio Spiritum non dico*, licet alius qualiscunque tandem id dicere videatur.

APOLOGIA.

Sancto Damasceno maxime nos in omnibus

(3) Al. textus habet, ὑπερίθει.

(4) Ita Monac. 256, f. 124 b; συμφωνῶ habet Mon. 27 f. 134 a.

putavimus in Animadversionibus ad Photii librum de Spirit. sanct. mystagogia, cap. 4, § 25.

(b) Apud Beccum epigr. 1 (Gr. orth. t. II, p. 524), lib. i.

concordamus ejusque theologiam amplectimur. Ex Filio enim Spiritum procedere neque dicimus, neque unquam dicemus, sed ex Patre et ex Filio, atque ex Patre per Filium. Etenim dicere Spiritum sanctum ex Filio, et non præmittere dictionem ex Patre, causam principalem esse Filium subindicat, quod Eunomius prædicabat, sicuti dictionem ex solo Patre Nestorius. Hic autem sanctus per medium harum duarum suppositionum incedens neque ex Filio dicit, neque ex solo Patre, sed ex Patre per Filium. Atque ex hoc utriusque partis sententia contemuntur, quemadmodum in superioribus diffusius explicavimus, neque nunc oportet eadem repetere. Nam formula ex Filio utebatur Eunomius, separans inde Spiritum a Patre, ut divus Basilius probat libris suis contra eundem; dictionem vero ex Patre per Filium et ex Patre et Filio cum copulativa conjunctionis et bene ac recte explanat, qui id dicit, paternam hypostasim fontem esse sancti Spiritus, et ex hoc fonte esse Filium sancti Spiritus fontem, sicut magnus Athanasius libro de Incarnatione Verbi ait: « Novit siquidem apud Patrem Filium esse fontem Spiritus sancti. » Ac Gregorius Theologus oratione de Spiritu sancto docet, Patrem oculo, Filium fonti, sanctum vero Spiritum fluvio comparari ac similiter se habere. Ait enim: « Enimvero cum mentis curiositate multum diuque mecum considerassem atque orationem undequaque explorarem, rei tantæ imaginem quamdam exquirens, cui tandem rerum inferiorum divina illa natura comparanda sit, reperire non potui. Quamvis enim exiguam aliquam similitudinem invenerim, major tamen pars me fugit, humique me cum meo exemplo reliquit. Oculum quemdam et fontem ac fluvium mihi proposui, quemadmodum alii quoque, ut viderem, num Patrem cum oculo, Filium cum fonte, Spiritus sanctus cum fluvio proportionem quadam conveniret. Hæc enim nec tempore discernuntur, nec ob continuitatem a se invicem abrumpuntur, ac tribus insuper proprietatibus

EPHES. (CAP. XIII).

Neque dico Filium Spiritus sancti causam neque productorem, ne secundum principium in Trinitate et exinde duæ causæ duoque principia intelligantur.

APOLOGIA.

Paulus apostolus atque iaclytus Athanasius rationem reddent, ille in epistola ad Thessalonicenses, hic in ejus explanatione oratione secunda contra Arianos. Paulus quidem ait: *Ipse autem*

(1) Mon. 27, f. 134 a omittit verba. *ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ*.

(2) Mon. cit. χωρῶν.

(3) Levi verborum discrimine idem textus allegatur a Becco in Camat. Animadv. c. 8, et Constantino Meliteniota, orat. 2 n. 37 (Gr. orth. t. II, p. 304, 305, 747), et alias passim.

(4) Greg. Naz. orat. 37, p. 611 ed. Billii, nunc orat. 31. Eo loco utuntur Isaias Cypr. ep. ad Ni-

φρονούμεν ἐν ἄπαισι καὶ τὴν αὐτοῦ θεολογίαν ἐνστερνιζόμεθα. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ γὰρ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι οὐτ' εἴπομεν οὔτε μὴν ἐροῦμεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (1), καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ γὰρ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὴ προηγούμενον ἔχειν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀρχικὸν αἴτιον τὸν Υἱὸν παρεμφαίνει, ὅπερ Εὐνόμιος ἐκθρύνει, ὡσπερ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς Νεστόριος. Ὁ δὲ ἅγιος διὰ μέσου τῶν δύο ὑπολήψεων χωρῶν (2) οὕτως ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγει, οὔτε ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ καὶ ἐκ τούτου ἀμφοτέρων αἱ δόξαι συντρέθονται, καθὼς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν πλατύτερον διασαφήσαμεν, καὶ οὐ δεῖ τὰ αὐτὰ ἀνακυκλεῖν. Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ Εὐνόμιος εἴλεγεν, ἀφαιρῶν τούτο ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ θεὸς Βασίλειος ἀποδείκνυσιν ἐν τοῖς Ἀντιρρητικοῖς· ἐπὶ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μετὰ τοῦ καὶ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου μάλα καλῶς διασαφεί ὁ τούτο λέγων, ὡς ἡ πατρικὴ ὑπόστασις πηγὴ ἐστὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πηγῆς ἐστὶν ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὁ Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐν τῇ Περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας· « Οἶδε γὰρ, φησὶ, παρὰ Θεῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος (3). » Καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγῳ τὸν μὲν Πατέρα ὀφθαλμῷ, τὸν δὲ Υἱὸν πηγῇ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ποταμῷ ἀναλόγως ἔχειν· φησὶ γὰρ (4)· « Ὡς ἐγώ γε πολλὰ διασκεψάμενος πρὸς ἑμαυτὸν τῇ φιλοπραγμοσύνῃ τοῦ νοῦ καὶ πανταχόθεν τὸν λόγον εὐθύνας καὶ ζητῶν εἰκόνα τινὰ τοῦ τσοῦτου πράγματος, οὐκ ἔσχον, ᾧ τινι χρῆ τῶν κάτω τὴν θείαν φύσιν παραβάλλειν (5)· κἀν γὰρ μικρὰ τις ὁμοίωσις εὑρεθῆ, φεύγει τὸ κλεινόν, ἀφ' ἐν με κάτω μετὰ τοῦ ὑποδείγματος· ὀφθαλμὸν τινὰ καὶ πηγὴν καὶ ποταμὸν ἐνενόησα (καὶ γὰρ καὶ ἄλλοι) μὴ τῷ μὲν ὁ Πατήρ, τῷ δὲ ὁ Υἱός, τῷ δὲ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀναλόγως ἔχη (6). Ταῦτα γὰρ οὔτε χρόνῳ διέστημεν, οὔτε ἀλλήλων ἀπέβληται τῇ συναγωγῇ, καὶ (7) δοκεῖ πως τρισὶν ιδιότησι τέμνεσθαι, » καὶ τὰ ἑξῆς.

quodammodo scindī videntur, » et quæ sequun-

ΕΦΕΣΟΥ.

Οὕτως λέγω τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἴτιον οὐδὲ (8) προβολία, ἵνα μὴ δεύτερος αἴτιος ἐν τῇ Τριάδι, κἀντεῦθεν δύο αἴτιοι καὶ δύο ἀρχαὶ γνωρισθῶσι.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Παῦλος ὁ ἀπόστολος σὺν τῷ κλεινῷ Ἀθανασίῳ τὸν λόγον ἀποδώσουσιν, ὁ μὲν ἐν τῇ πρὸς Θεσσαλονικεῖς Ἐπιστολῇ, ὁ δὲ ταύτην ἐξηγούμενος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν δευτέρῳ· ὧν ὁ μὲν φησιν· Αὐτὸς

col. Scleg.; Constant. Meliten. orat. 1 n. 28; Georg. Metoch. c. Max. Planud. (Gr. orthod. t. I, p. 397, 398; t. II, p. 706, 707, 941).

(5) Παραβαλεῖν in ed. Greg.

(6) Cod. Mon. ἔχειν.

(7) Bhl. κἀν.

(8) Monac. 256, f. 124 b omitt. duas voces αἴτιον οὐδέ.

δὲ ὁ Θεὸς Πατήρ καὶ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός **A** κατευθύναι (1) τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς (2) τὴν ἐνόητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐφύλαξεν· οὐ γὰρ εἶπε· κατευθύναισιν (3), ὡς παρὰ δύο διδομένης, παρὰ τοῦτου καὶ τούτου, διπλῆς χάριτος (4), ἀλλὰ κατευθύναι· ἵνα δεῖξῃ, ὡς ὁ τε Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς (5) δίδωσι ταύτην. ἢ Θύκοῦν ὡσπερ οὗτοι οἱ ἄγιοι οὐ συναλείφουσι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, οὐδ' ἡμεῖς διὰ τὸ λέγειν ἐν αἰτίῳ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Ἔτι πέμπει μὲν ὁ Πατήρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, πέμπει δὲ καὶ ὁ Υἱὸς, ἀλλ' οὐ δύο εἰσὶν οἱ πέμποντες, ἵνα καὶ δύο ἀρχαὶ νομισθῶσι καὶ δύο τὰ αἰτία. Ἄλλὰ καὶ ὁ λέγει Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, « Ἀξίωμα ἔχει ὁ πέμπων πρὸς τὸν πεμπόμενον, » κατὰ τί τὸ ἀξίωμα νοήσομεν? Φησὶ γὰρ ἐν τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος λόγῳ (6)· « Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον Παράκλητον πέμψει ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας (7)· ἵνα μὴ ἀντιθεὸς εἶναι δεῖξῃ (8) καὶ ὡς ἀπ' ἄλλης τιδὸς ἐξουσίας ποιησθαι τοὺς λόγους· εἶτα· Πέμψει μὲν, ἐν δὲ τῷ ὁράματι μου τὸ ἐρωτήσω παρὲς, τὸ πέμψει (9) τετήρηκεν· εἶτα πέμψω (10) τὸ εἰκεῖον ἀξίωμα· εἶτα ἤξει (11) ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξουσία. » Τὸ ἀξίωμα οὖν οὐδὲν ἄλλο λέγεται παρὰ τῶν διδασκάλων ἢ ἀρχῆ, ἢ αἰτία, καθὼς ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ 18' ὁμιλίᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην φησίν· ὡς (τινων) ἀπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐρωτῶντων, καὶ πῶς τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος; ἀποκρίνεται· « Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καταφέρεις τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔννοεῖς, ὅτι ταῦτα δι' οὐδὲν εἰρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἰτίον **C** ἴδωμεν, καὶ εἰς τὴν τοῦ Σαβελίου μὴ καταπέσωμεν (12) νόσον. » Ἄλλὰ τι καὶ μικρὸν προθῶμεν ἐκ τοῦ θεοῦ Ἀύγουστίνου σύμφωνον δὲ περὶ τῆς πέμψης· τῷ τοῦ θαυμασίου Γρηγορίου. Φησὶ γὰρ ἐν τῇ τετάρτῳ βίβλῳ (περὶ (13) Τριάδος) κεφαλαίῳ εἰκοστῷ· « Οὐδὲ γὰρ μάτην τὸ αὐτὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεται, ὅτε μὴν συνορῶ, τί ποτε ἕτερον σημάδι· ἠθούλετο, ἠνίκα ἐμφυσησας εἰς τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν εἶπε· *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον*· οὐδὲ γὰρ τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο ἐμφύσημα οὐν αἰσθῆσαι τοῦ σωματικῶς θυγαίνειν προῖδν (14) ἐκ τοῦ στόματος ἢ ὁσῖα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἦν, ἀλλ' ἐνδειξίς διὰ καταλλήλου δηλώσεως, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ μετὰ τινα· « Καὶ ὅπερ ὁ Κύριός φησιν· *Ὅν ἐγὼ ὑμῖν πέμψω παρὰ τοῦ Πατρὸς*, δείκνυσι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ γὰρ εἰπὼν, *ὃν πέμψει ὁ Πατήρ*, προσέθηκεν, *ἐν τῷ ὁράματι μου*· οὐ μέντοι εἶπεν· *Ὅν*

Deus et Pater et Dominus Jesus Christus dirigat viam nostram ad vos. (Athanasius vero addit): « His verbis unitatem Patris et Filii servavit. Nam non dixit: *dirigant*, quasi duplex gratia a duobus, nempe ab illo et illo, daretur, sed *dirigat*, ut illam a Patre et Filio dari significaret. » Itaque sicut sancti isti non contraxerunt in unam personam Patrem et Filium, ita nec nos, eo quod dicimus unum principium Patrem et Filium esse. Præterea mittit Pater Spiritum sanctum, mittit eum quoque Filius, sed non duo sunt mittentes, ne duo existimentur principia et duæ causæ. Sed et quod dicit Gregorius Theologus: « Dignitatem habet mittens præ misso, » quomodo in eo dignitatem intelligemus? Ait enim in oratione de Spiritu sancto: « *Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum mittet vobis, Spiritum veritatis*, quæ quidem verba dixit (Salvator), ne adversarius quisquam Deus esse aut quasi ab alia quadam potestate sermonem facere videretur. Postea *mittet* quidem, inquit, *cæterum in nomine meo*; hic omisso *rogandi* verbo *mittendi* verbum retinuit. Mox dicit: *mittam*, ut propriam dignitatem ostendat; tum denique: *veniet*, quo verbo Spiritus potestas indicatur. » Dignitas igitur apud doctores nihil aliud dicitur, quam principium vel causa, sicut sacer Chrysostomus homilia tricesima nona in Joannis Evangelium ait tanquam quibusdam ab Arianis interrogantibus: Et quomodo ejusdem substantiæ sunt mittens et missus? respondet: « Rursum ad humanas res sermonem demittis et non intelligis, hæc ob nihil aliud dici, nisi ut causantem videamus, neve in Sabellii morbum incidamus. » Verum brevem quoque textam proferamus ex divo Augustino, qui mirabilis Gregorii verbis circa missionem omnino concordans est. Dicit enim libro quarto (De Trinitate) capite vice-simo: « Neque enim frustra idem Spiritus Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec video, quid aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem discipulorum ait: *Accipite Spiritum sanctum*. Neque enim status ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi procedens ex ore substantia Spiritus sancti fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » Et nonnullis interjectis: « Et quod Dominus dicit: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendit Spiritum Patris esse et Filii. Namque dicendo: *Quem mittet Pater*,

(1) Κατευθύναι· habet Mon. 27 f. 134 b.

(2) I Thessal. 3, 11. Hic excidisse videntur verba: ὁ δὲ ἐξηγεῖται ὁσῖως, vel similia; sequuntur enim immediate Athanasii verba orat. 3 c. Ariano, n. 11 (Opp. t. I, p. 561, ed. Paris., 1698).

(3) Ed. Athan. κατευθύναισιν.

(4) Monac. omittit. διπλῆς χάριτος.

(5) Athan. ed. ὅτι ὁ Πατήρ δι' Υἱοῦ.

(6) Greg. Naz. orat. cit. p. 608 ed. vet.

(7) Joan. xiv, 16, 17.

(8) Τις addunt edita.

(9) Mon., πέμψεν. Locus est Joan. xiv, 26 (cf. xvi, 7).

(10) Joan. xv, 26.

(11) Joan. xvi, 8, 13.

(12) Mon., καταπέσωμεν.

(13) Titulum operis omisit Gregorius. Eundem textum adducit libro ad imp. Trapez. c. 20 (infra col. 246).

(14) Marc. f. 224 b, προῖδν.

adjecit in nomine meo; non tamen dixit: Quem mittet Pater a me quomodo dixit: *Quem mittam vobis a Patre*, ostendens, totius divinitatis, vel ut rectius dicam deitatis Patrem principium esse. » Ac magnus Basilius in sermone *De fide*, cujus est initium: « Dei boni gratia, » versus finem ait: « Neque Spiritu sancto a semetipso faciente quidquam, atque Patre quidem mittente Filium, Filio vero mittente Spiritum sanctum. Ita sentimus, et ita credimus in Trinitatem consubstantiali. » Et libro quinto apostolicarum Constitutionum, capite decimo: « Unum Deum unius Filii Patrem, non plarium unius Paracleti per Christum, aliorum vero ordinum creatorem, unum conditorem, diversæ creaturæ per Christum factorem. » Videlicet utrumque dicitur *per Christum*. Qui igitur dicunt, præpositionem *per* loco *cum* poni, nam dicent utrumque hoc in loco *cum Christo*? Quomodo omnino possunt ista discernere? An vero dicent viros a Spiritu sancto illuminatos hanc theologiam ignorasse et ipsum sapientissimum Clementem? Puto neminem eorum qui veritati adhæreat id dicturum.

EPHES. (CAP. XIV).

Neque enim essentialis hoc loco causa intelligitur, ita ut communis et in tribus personis existat. Et propterea duo principia nullo umquam pacto Latini effugient, quoad Filium dixerint sancti Spiritus principium. Sed principium personale est et personas distinguens. Igitur secundum ista obsequens sanctis et œcumenicis septem synodiis et a Deo illustratis Patribus, qui in iisdem clauerunt, *Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem*, et quæ sequuntur in symbolo.

APOLOGIA.

Essentialis, inquit, hoc loco causa non est. Et vere. Nam si esset essentialis, etiam communis foret. Sed neque personale quid est, ut progrediens sermo manifestabit. Quid igitur dicit de Patre et de mittente? Hæc enim non convertuntur et duo sunt; duo ergo erunt per ipsum principia Pater et mittens. Puto equum nec hoc dicturum, si vera sentire ac dicere velit; neque enim sufficere dicere mittentem non causam esse ejus qui mittitur. Verum de his satis. Puto autem neque hypostaticum eum dicturum causam, sicut et antea dictum est. Etenim ipse hypostases servabit, quemadmodum Dominus tradidit qui sacrosanctæ Trinitatis mysterium nos docuit in salutaris baptismi traditione, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti discipulos baptizare jubens, ac per verba in nomine unam essentialiam indicans, per adjecta vero *Patris et Filii et Spiritus sancti* proprietates ostendit.

(1) Marc. sic recte habet; Mon. 27, f. 135 b. θεός τῆτος.

(2) Hæc postrema allegat Constant. Meliten. præf. 1, n. 35 (Gr. orth. t. 1, p. 743).

πέμφει ὁ Πατήρ παρ' ἐμοῦ, ὃν τρόπον εἶπεν· Ὅν πέμφω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς. δεικνύς, ὡς ὅλης τῆς θεϊότητος (1), ἢ βέλτιον φάναι, ὡς ὅλης τῆς θεότητος ὁ Πατήρ ἐστιν ἀρχή. » Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐκ τοῦ *Περὶ πίστεως* λόγου, οὗ ἡ ἀρχή· « Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι, » περι τὸ τέλος φησί· « Μῆτε τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀφ' ἑαυτοῦ λαλοῦντος, μῆτε τοῦ Υἱοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ τι ποιοῦντος, καὶ τοῦ μὲν Πατρὸς πέμποντος τὸν Υἱὸν, τοῦ δὲ Υἱοῦ πέμποντος τὸ ἅγιον Πνεῦμα (2), οὕτω φρονοῦμεν καὶ οὕτω πιστεύομεν εἰς Τριάδα ὁμοούσιον. » Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων, κεφαλῆ 10 δεκάτῃ· « Ἐνα Θεὸν ἐνδὲς Υἱοῦ Πατέρων, οὐ πλείων ἐνδὲς Παρακλήτου διὰ Χριστοῦ· τῶν δὲ ἄλλων ταγμάτων πειτητῆν· Ἐνα δημιουργόν, διαφοροῦ κτίσεως (3) διὰ Χριστοῦ ποιητήν. » Ἀμφότερα γὰρ φασὶ διὰ Χριστοῦ. Οἱ γοῦν λέγοντες τὴν διὰ ἀντὶ τῆς μετὰ καὶ σὺν, καὶ ἀμφότερα ταῦτα μετὰ Χριστοῦ φήσουσιν ἢ σὺν τῷ Χριστῷ; Πῶς ὅλως ἔχουσι διαστῆλαι ταῦτα; Ἡ ἡγνοῦνται φήσουσι τοὺς ὅπῃ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐλλαμφθέντας (4) τὴν θεολογίαν ταύτην καὶ τὸν σεφώτατον Κλήμεντα; Οἶμαι οὐδένα τῶν ἐπὶ τῆς ἀληθείας ἐχομένων τοῦτο εἶπῃν.

ΕΦΕΣΟΥ.

Οὐδὲ γὰρ οὐσιώδης ἐνταῦθα τὸ αἷτιον, ἵνα κοινὸν καὶ ἐν τοῖς τρισὶ προσώποις ὑπάρχη (5). Καὶ διὰ τοῦτο τὰς δύο ἀρχὰς οὐδαμῶ οὐδαμῶς οἱ Λατῖνοι φεύξονται, μέχρις ἂν τὸν Υἱὸν λέγωσιν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος· ἡ δὲ ἀρχὴ προσωπικὸν ὑπάρχει καὶ διακρίνον τὰ πρόσωπα. Κατὰ πάντα τοίνυν ἐπόμενος ταῖς ἀγίαις καὶ οἰκουμενικαῖς ἐπέτα συνόδοις καὶ τοῖς ἐν αὐταῖς διαλάμψασι θεοφόροις Πατέρας· « Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, » καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ συμβόλου.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Οὐσιώδης ἐνταῦθα τὸ αἷτιον οὐκ ἐστὶ, φησὶ καὶ ἀληθῶς. Εἰ γὰρ οὐσιώδης, καὶ κοινὸν ἂν ἦν· ἀλλ' οὐδὲ προσωπικὸν, ὡς προτῶν ὁ λόγος δηλώσει. Τί οὖν εἶπῃ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ πέμποντος; Ταῦτα γὰρ οὐ τε ἀντιστρέφει καὶ δύο εἰσὶ· δύο γοῦν ἔσονται κατ' αὐτὸν ἀρχαὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ πέμπων· οἶμαι οὐδὲ τοῦτο εἶπῃ, εἰ τάλῃθι βούλεται φρονεῖν καὶ λέγειν· οὐ γὰρ ἀρκέσει λέγειν τὸν πέμποντα μὴ αἷτιον εἶναι τοῦ πεμπομένου; Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ὄλις. Ἀλλ' οἶμαι οὐδ' ὑποστατικὸν φαίη ἂν, ὡς καὶ προεῖρηται καὶ γὰρ αὐτὸς τὰς ὑποστάσεις φυλάξει, ὡς καὶ ὁ Κύριος παρίδωκεν ὁ τὸ τῆς Τριάδος ἡμῖν παραδοῦς μυστήριον ἐν τῇ τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παραδόσει, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος βαπτίζειν εἰπὼν, διὰ μὲν τοῦ εἰς ὄνομα εἰπεῖν τὴν μίαν οὐσίαν ἐμφαίνων, διὰ δὲ τοῦ ἐπαγαγεῖν Πατρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος τὰς ιδιότητας δεικνύς,

(3) In Monac. rasura; verba sunt ex Marc.

(4) Marc. f. 225 a, ἐλλαμφθέντας.

(5) Mon. 27, ὑπάρχει. Recte Mon. 256, f. 125 a.

καθ' ἃς τὰ πρόσωπα ὑφίσταται κατὰ τὰς ἑαυτῶν ὑπάρξεις ἐν τοῖς ἰδίοις ἀκοινωνήτα ὄντα. Δείκνυται ἄν τὸ αἴτιον οὐδ' ὑποστατικὸν εἶναι, ἀλλ' οὐδ' οὐσιώδες, ἵνα κοινὸν ὑπάρχη καὶ ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν, ἀλλ' οὐδ' ἐνὶ προσώπῳ. Λέγεται ἕρα δυὸ πρόσωποι εἶναι κοινὸν καὶ μὴ συναλείφασθαι, μηδὲ διαρχίαν εἶναι, ὡς αὐτὸς ὁ αἰδέσιμος μᾶλλον νομοθετῶν διδάσκει, δ; καὶ ἀκούων τὸν Ἰῶν αἰτίαν καὶ ἀρχὴν, δύο τὰ αἰτία καὶ δύο ἀρχὰς νομίζει. Ἄλλ' ἡμεῖς ἀκούοντες τοῦ ἐπιστηθίου Ἰωάννου ἐν τῇ Ἀποκαλύψει λέγοντος ἐν τῷ ἑννάτῳ (1) κεφαλαίῳ· *Τάδε λέγει ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ Γρηγορίου τὸ Θεολόγου φάσκοντος* (2)· « Ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχὴ, τὸ ἐκμαγεῖον τοῦ ἀρχετύπου, » παρὰ δύο ἀρχῶν οὐ νομίζομεν τὴν κτίσιν γεγενῆσθαι· αὐτὸς γὰρ ἔφη· « Πάντα τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀναφέρονται (3). » Καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως (4), ἥς ἡ ἀρχή· « Ἐπειδὴ πολλοὶ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας, » φησὶ· « Πάλιν ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀδηγούμεθα εἰς τὸν τῆς χορηγίας (5) τῶν ἀγαθῶν τῶν διὰ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν ἐνεργουμένων ἀρχηγὸν καὶ αἴτιον τὸν μονογενῆ Θεὸν εἶναι πιστεύειν· πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι καὶ ἐν αὐτῷ συνεστάναι παρὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐδιδάχθημεν (6). » Ὅταν τοίνυν καὶ περὶ ἐκείνην ὑψωθῶμεν τὴν ἔνοιαν, πάλιν ὑπὸ τῆς θεοπνευστου χειραγωγίας ἀναγόμενοι διδάσκόμεθα, οἷοι δι' ἐκείνης μὲν πάντα τῆς δυνάμεως ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγεται· οὐ μὴν οὐδὲ ἐξ ἐκείνης ἀνάρχως, ἀλλὰ τίς ἐστι δύναμις ἀγεννήτως καὶ ἀνάρχως ὑπεστώσα, ἥτις ἐστὶν αἰτία τῆς ἀπάντων τῶν ὄντων αἰτίας. »

deus, secundum quas personæ subsistunt, juxta suas proprias existentias in propriis suis incommunicabiles existentes. Demonstratur ergo, causæ rationem neque hypostaticam neque essentialem esse, ita ut etiam vel tribus personis communis sit vel uni tantum conveniat personæ. Relinquitur igitur, ut duabus personis communis sit, hæc vero minime contrahantur, neque dualitatem principiorum inde sequi existimetur, quemadmodum ipse venerandus vir potius legislatoris adinstar docet, qui etiam, dum audit, Filium causam et principium esse, duas putat induci causas ac duo principia. Sed nos audientes Joannem, qui in pectore Domini recubuit, in Apocalypsi capite nono dicentem: *Hæc dicit testis fidelis et verus, qui est principium creaturæ Dei*; atque Gregorium Theologum alentem: « Principium ex principio, primi exemplaris exemplatum, » a duobus principiis non putamus factam esse creaturam; ipse enim dixit: « Omnia quæ sunt Unigeniti, ad primam causam referuntur. » Et magnus Basillus, in epistola ad proprium fratrem, cujus initium: « Quoniam multum commune essentialis, » inquit: « Iterum per Scripturam ducimur et instruemur, ut suppeditationis eorum bonorum, quæ Spiritus sanctus in nobis operatur, auctorem et causam esse credamus unigenitum Deum. Per sacram enim Scripturam edocti sumus, per ipsum facta esse et in ipso consistere omnia. Quando igitur ad illam cogitationem subvehimur, iterum divinitus inspiratæ Scripturæ veluti manu ductione introducti perlocemur, quod per illam quidem potentiam, ex eo quod non est, ad esse producantur omnia; ita tamen, ut neque sit potentia quædam ingenite et sine principio subsistens, quæ causa sit illius causæ, per quam omnia facta sunt. »

ΕΦΕΣΟΥ.

EPHES. (CAP. XV.)

Τοῦτο τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως μᾶθημά τε καὶ σύμβολον τὸ (7) παρὰ μὲν τῆς πρώτης καὶ δευτέρας τῶν συνόδων ἐκτεθὲν, παρὰ δὲ τῶν λοιπῶν κυρωθὲν καὶ βεβαιωθὲν ὀλη ψυχῇ δεχόμενος καὶ φυλάττων ἀποδέχομαι καὶ ἀσπάζομαι πρὸς ταῖς εἰρημίαις ἐπὶ τὰ συνόδοις καὶ τὴν μετ' αὐτάς ἀθροισθεῖσαν ἐπὶ τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλείου βασιλέως Ῥωμαίων καὶ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Φωτίου, τὴν καὶ οἰκουμένην ὀρθόθην ὀνομασθεῖσαν, ἢ (8) καὶ τῶν τοποσηρητῶν παρόντων Ἰωάννου τοῦ μακαρίου πάππα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Παύλου καὶ Εὐγενίου τῶν ἐπισκόπων καὶ Πέτρου πρεσβυτέρου καὶ καρδινάλιου ἐκύρωσε μὲν καὶ ἀνεκήρυξε τὴν ἐδόδμην οἰ-

Hæc sacrum fidei institutum ac symbolum, quod a prima et secunda œcumenicarum synodorum expositum, a reliquis vero confirmatum corroboratumque est, tota anima recipiens et custodiens suscipio et amplector cum prædictis septem synodis etiam synodum post ipsas congregatam sub pio Basilio Romanorum imperatore et sanctissimo patriarcha Photio, œcumenicam quoque octavam nuncupatam (a), quæ etiam præsentibus legatis Joannis beatissimi papæ vetustioris Romæ, videlicet Paulo et Eugenio episcopis, et Petro presbytero et cardinali, confirmavit et promulgavit, septimam œcumenicam synodum eamque præceden-

(1) Sic in Mon. et Marc.; est vero Apoc. iii, 11.

(2) Naz. Orat. 32 (nunc 42), p. 520 ed. Colon.

(3) Similia habet Naz. or. 39, p. 490; 32, l. c., 37, p. 601 ed. vet. Vide Becci Ep. in Camat. c. 40, 61 (Gr. orth., t. II, p. 369-374).

(4) Basil. ep. 43 ad Gregor. fratrem. Citatur a

Camatero, c. 26 (Gr. orth., t. II, p. 341 seq.).

(5) ΑΙ., χάριτος.

(6) ΑΙ., δευδιγάμεθα.

(7) Τὸ omitt. Mon. 27; habet Mon. 256, f. 126 a.

(8) Ἡ habent tres codices, Mon. 27, 256 et Marc.

(a) Intelligit synodum exeunte anno 879 et ineunte 880 Constantinopoli celebratam, quæ ex Photii mente veram octavam synodum ante de-

tibus adjungendam esse decrevit, restituit vero propriæ sedi sanctissimum Photium, condemnavit deinde et anathemati subiecit non secus ac synodi œcumenicæ anteriores eos qui audent additionem quamdam innovare vel detractionem vel universim alterationem aliquam in prædicto symbolo.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Et nos quam maxime sanctissimi Spiritus custodiente virtute et sanctorum apostolorum Deo acceptis precibus, tota animæ promptitudine et affectu ita ut primo expositum fuit, sanctorum apostolorum Symbolum amplectimur ac diligimus, quod a venerabili Ephesio in disputationibus œcumenici concilii (a) non susceptum est, a nobis autem suscipitur et prædicatur, ut divi Dionysii testimonio firmatum, qui ita dicit: « Hunc hymnum alii confessionem appellant, alii vero divini cultus symbolum. » Et in Constitutionibus eorundem apostolorum, quas sacer Clemens octo libris collegit, in traditione sancti baptismatis descriptum est, ut et ipse novit; nam tenuit eas Constitutiones in Italia; quæ amissæ in coryphæorum terra, tenet nunc Naupacti ætistes; sed et in hac magna urbe similia etiam sunt exemplaria eadem continentia. Verum etiam sancta tertia œcumenica synodus mentionem facit hujus sacrosancti symboli. Dicit enim in epistola ad (Theodosium II) imperatorem: « Non potuimus fidei et pietatis dogmata non discutere. Ac primo actorum monumentis religiosum pietatis vestræ placitum suo fulgore præmisimus; posthac sacræ fidei editionem addidimus, quæ primo a sanctissimis apostolis nobis tradita fuit, postea vero exposita a trecentis decem et octo Patribus in metropoli Nicææ congregatis. » Verum non sicut ipse in disputationibus dixit, unam discentiæ normam fecerunt Patres orientes Symbolum Nicænum cum eo, quod Constantinopoli editum est (b). Etenim sancta et œcumenica tertia synodus in pluribus congressibus nullibi Constantinopolitanum Symbolum mentionem fecit. Sed et ipse hic reverendus acta concilii quarti transcribens, sicut et primi in hoc quidem, quemadmodum ab antiquo et a principio editum fuit Symbolum, ita descripsit; in quarto vero divisim expositum fuit et Nicænum et Constantinopolitanum Symbolum. Et post lectum Nicænum omnes acclamaverunt: « Hæc orthodoxorum fides et æterna fides! Et in hoc baptizati fuimus, et in hoc baptizavimus, et in hoc baptizamus. Papa Leo ita credidit. Papa Leo ita docuit, » et quæ sequuntur. Mandato vero

(1) Mon. 27 f. 136 b, ἐναλαγήν.

(2) Sic recte Marc. f. 226 a; Mon. 27, f. 157 a, ὡς.

(3) Exstat epistola, et hæc ejus verba leguntur apud Mansi Conc., t. IV, p. 1234.

(4) Ἐπεὶ add. edit. conc.

(a) Nimirum concilii Florentini.

(b) Vide Marci Ephesii Dialogum qui inscribitur

κουμηνικήν σύνοδον, καὶ ταῖς πρὸ αὐτῆς συνάεσθαι διορίσασθαι, ἀποκατέστησε τῆν οικείην θρόνον τὸν ἀγώτατον Φώτιον, κατέκρινε δὲ καὶ ἀνεθεμάτισε, καθάπερ καὶ αἱ πρὸ αὐτῆς οἰκουμηνικαὶ σύνοδοι τοὺς τολμῶντας προσθήκην τινὰ ἢ ὑφαίρεισιν ἢ ἕλωσιν ἐναλλαγῆν (1) ἐπὶ τῷ προρρήθῆντι συμβόλῳ.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Καὶ ἡμεῖς μάλιστα γὰρ τῆ τοῦ παναγίου Πνεύματος φρουρητικῆς δυνάμει καὶ ταῖς τῶν ἁγίων ἀποστόλων θεοπροσδέκτοις εὐχαῖς, ὅλη ψυχῆς προθυμίᾳ καὶ διαθέσει ὡς πρῶτως ἐκτεθῆν τὸ τῶν αὐτῶν ἁγίων ἀποστόλων σύμβολον ἀτέργῳμένον τε καὶ ἀσπαζόμεθα, τὸ παρὰ μὲν τοῦ ἀθεοσίου Ἐφεσίου ἐν ταῖς διαλέξεσι τῆς οἰκουμηνικῆς συνόδου μὴ παραδεχόμενον, παρ' ἡμῶν δὲ στεργόμενον τε καὶ κηρυττόμενον, ὡς παρὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου μαρτυρούμενον, οὕτως λέγοντος: « Τὸν ὕμνον τοῦτον οἱ μὲν ὁμολογίαν καλοῦσιν, οἱ δὲ τὸ τῆς θρησκείας σύμβολον. » Καὶ ἐν ταῖς Διατάξεσι δὲ τῶν αὐτῶν ἀποστόλων, α. (2) ὁ ἱερὸς Κλήμης συνέταξεν ἐν ὅκτω βιβλίοις, ἐν τῇ παραδόσει τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, ἀνάγραπτόν ἐστιν, ὡς καὶ αὐτὸς οἶδε· καὶ γὰρ κατεῖχε ταύτας εἰς τὴν Ἰταλίαν ἕπερ ἀπόλεσεν εἰς τὴν τῶν κορυφαίων χώραν, κατέχει νῦν ὁ Ναυπάκτου. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇδε τῇ μεγαλοπόλει ἕτεροι ὁμοίαι εἰσιν οὕτως ἔχουσαι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἁγία καὶ οἰκουμηνικὴ τρίτη σύνοδος μνηστὴν ποιεῖται τοῦ ἱεροῦ τούτου καὶ θεοῦ συμβόλου· φησὶ γὰρ πρὸς τὴν βασιλεία (3): « Τὰ (4) τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας (5) ἐκινούμενα δόγματα· προλαμβάνει τῶν κρατούμενων ὑπομνημάτων τυπώσαντες (6) τὸ θεοσεβὲς δόγμα (7) τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας· μεθ' ὃ τὴν ἐκθεσιν τῆς εὐσεβοῦς πίστεως προθέντες τῆς πρότερον μὲν παρὰ τῶν ἁγιωτάτων ἀποστόλων παραδεδομένης ἡμῖν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐκτεθείσης παρὰ τῶν τιῆ τῶν ἐν τῇ Νικαίων μητροπόλει (8). » Ἀλλ' οὐδ' ὡς αὐτὸς ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἔλεγεν, οὗτις ἐν μάθημα ἐποίησαν οἱ Πατέρες ἐνώσαντες τότε ἐν Νικαίᾳ καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ γὰρ ἁγία καὶ οἰκουμηνικὴ τρίτη σύνοδος ἐν πολλαῖς συνελεύσεσιν οὐδαμῶς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμνημόνευσεν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ εἰμῖος τὰ Πρακτικὰ τῆς τετάρτης συνόδου μεταγράφας καὶ τῆς πρώτης, ἐν μὲν ταύτῃ καθὼς ἀνωθέν τε καὶ ἀπ' ἀρχῆς ἐτέθη τὸ σύμβολον, οὕτως ἔγραψεν· ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ διηρημένως ἐξέθετο καὶ τὸ ἐν Νικαίᾳ καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ ἀγνωστῶντος τοῦ ἐν Νικαίᾳ, οἱ πάντες ἐδόθησαν, ὡς, « Αὕτη ἡ πίστις τῶν ὀρθοδόξων καὶ αἰωνία (9) πίστις· καὶ ἐν τούτῳ ἐβαπτίσθημεν, καὶ ἐν τούτῳ

(5) Ἀναγκαίως add. edit.

(6) Τυπώσαντες deest in codd. nostris.

(7) Ed. γράμμα.

(8) Συνηγμένον addunt ed.

(9) Marc. f. 226 b, αἰωνίων.

Latinus, sive De additamento in Symbolo, ex codice Monacensi a nobis editum infra in Marco.

ἐβαπτίσασμεν, καὶ ἐν τούτῳ βαπτίζομεν. Ὁ πάππας Λέων οὕτω ἐπίστευσεν, ὁ πάππας Λέων οὕτως ἐδί-
 ταξεν, καὶ τὰ ἐξῆς (1). Καλεῖται δὲ τῶν ἐνδοξο-
 τάτων ἀρχόντων ὑπὸ Ἀετίου διακόνου ὑπὸ βιβλίον
 ἀνεγνώσθη καὶ τὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς
 καὶ πλατύτερον ἐξεθέμεθα ἐν ἐτέρᾳ πραγματείᾳ.
 Ἄλλὰ καὶ τὰς ἀποστολικὰς διδασκαλίας (2), τὰς τε
 ἐγγράφους καὶ ἀγράφους, καθὼς Παῦλος ὁ ἀπόστο-
 λος παραινεῖ (3), τηροῦμέν τε καὶ φυλάττομεν, κα-
 θὼς ὁ θεὸς Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιόν (4)
 φησι: « Τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογ-
 μάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου
 διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων
 παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξά-
 μεθα, ἅπερ ἀμφοτέρω τὴν ἰσχυρὴν ὁμοίαν ἔχει πρὸς
 τὴν εὐσέθειαν, καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ (5)· οὐκοῦν
 ὅστις γε κατὰ μικρὸν τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας
 πεπεραται. Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσαιμεν τὸ ἀγραφα τῶν
 ἐθῶν ὡς μὴ μεγάλῃν ἔχοντα δύναμιν παραιτεῖσθαι,
 λάθοιμεν ἂν εἰς ἀσπὴ τὰ καλῆρα ζημιουμένοις τὸ εὐαγ-
 γέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ἄνομα ψιλὸν περυστῶντες τὸ
 κήρυγμα. Ἄλλὰ δὴ καὶ τὰς ἀγίας οἰκουμένικὰς
 συνόδους, ἐπεὶ δὲ καὶ τὰς τοπικὰς τὰς παρὰ τῶν οἰ-
 κουμένων συνόδων στερηθείσας στέργομέν τε καὶ
 ἐνστερνίζόμεθα. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰς τῶν μακαρίων καὶ
 ἁγίων διδασκάλων φωνὰς τὰς ἐπὶ συστάσει τῶν ὀρ-
 θῶν δογμάτων, ἐξ ὧν εἰς βεβαίωσιν τῆς ἀληθοῦς
 πίστεως μαρτυρίας προεδέξαντο ἐν ταῖς συνόδοις
 κατὰ καιροῦς. Περὶ δὲ τῶν τῆς ὀγδόης συνόδου μάλα
 καλῶς οἶδεν αὐτὸς ὁ αἰδέσιμος τὰ ταύτης Πρακτικὰ
 ἐν τῇ βίβλῳ τῆς μόνης τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς
 καὶ Μέτρας ὀνομαζομένης ἠνωμένα ὄντα μετὰ
 τῶν (6) τῆς ἑκτῆς καὶ ἑβδόμης, τὰ συνιστῶντα Ἰγνά-
 τιον καὶ ἔχειρίζοντα αὐτῶν τὴν καθέβραν Κωνσταν-
 τινουπόλεως, Φώτιον δὲ ὡς ἐπιβάτην ἐξαλαῦνοντα
 καὶ ἀναθεματίζοντα, τὸν δὲ γε Ἰγνάτιον ἐν τοῖς
 ἁγίοις συνέταξεν ἡ Ἐκκλησία, καθὰ προέγγραπται·
 εἰ καὶ ἐν τῇ Συνοδικῇ συντάσσεται (7) τῷ Φωτίῳ (8)
 καὶ τὰ κατ' αὐτῶν γραφέντα τε καὶ πραχθέντα τῷ
 ἀναθέματι καθυποβάλλοντα, ἵνα μὴ γνώριμα τοῖς
 πᾶσι γένηνται (9) τὰ τοῦ Φωτίου, εἰ καὶ οἱ χρονο-
 γράφοι (10), ὅ τε Κεδρηνὸς καὶ Μανασσῆς καὶ Γλυ-
 κᾶς καὶ Σκυλίτζης, καὶ ὁ ἐόρτισκόμενος ἐν βίβλῳ
 τῆς μόνης τῆς Περιβλέπτου βίος τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου
 διασαφουσίν, ὅσα τε πέποιθεν ὁ θεὸς Ἰγνάτιος παρὰ

A gloriosissimorum principum ab Aetio diacono ex
 libro lectum est et Symbolum Constantinopoli ex-
 positum, ut etiam uberius in alio tractatu declara-
 vimus. Sed etiam apostolicas doctrinas, tum scri-
 ptas tum non scriptas, sicut et Paulus apostolus
 hortatur, servamus et custodimus, quemadmodum
 divus Basilius in scriptis ad Amphilochem ait :
 « Eorum dogmatum prædicationumque (a), quæ in
 Ecclesia servantur, quædam habemus ex doctrina
 scripto tradita, quædam rursus ex apostolorum
 traditione communicata nobis in mysterio recep-
 imus; quæ ambo vim eandem habent ad pietatem,
 et hisce nemo semet opponet: nullus certe, qui vel
 tenui experientia noverit, quæ sint Ecclesiæ insti-
 tuta. Nam si consuetudines, quæ scripto proditæ
 non sunt, tanquam haud multum habentes momenti
 aggrediamur rejicere, imprudentes ac nescii Evan-
 gelium in ipsis rebus præcipuis lædemus, inno po-
 lissimæ prædicationem ad nudum nomen contrahemus.»
 Sed etiam sanctas œcumenicas synodos ac præterea
 locales quoque, quæ ab œcumenicis conciliis re-
 ceptæ fuerunt, recipimus atque amplectimur. Insu-
 per etiam beatorum ac sanctorum doctorum voces,
 quæ ad recta dogmata constituenda faciunt, ex
 quibus ad veram fidem confirmandam testimonia
 in synodis juxta tempora recepta fuere. De Actis
 verò octavæ synodi bene novit hic reverendus,
 Acta illius in codice monasterii venerandi Præcur-
 soris, quod etiam Petra nuncupatur, haberi con-
 junctum cum Actis sexti et septimi concilii, quæ
 confirmant Ignatium, illique cathedram Constanti-
 nopolitanam in usum tradunt, sed Photium veluti
 insultorem (invasorem) ejiciunt et anathemate fer-
 iunt (b). Porro Ignatium inter sanctos Ecclesiæ
 collocavit, ut supra scripsimus, licet in Synodico
 Ignatius et Photius conjuncti reperiantur, et scripta
 contra eos et acritata anathemati subjiciantur, ne
 Photii omnia omnibus innotescant. Quamquam etiam
 chronographi, tum Cedrenus tum Manasses, tum
 Glycas et Scylitza, et quæ in volumine monasterii
 Periblepti Vita sancti Ignatii (c) legitur palam fa-
 ciunt, quæ sanctus Ignatius passus est a Photio, et
 quomodo sanctus Ignatius decreto synodi in pro-
 priam sedem restitutus est, et Cosmidii monaste-
 rium Photium exsulem custodiebat (d). Nos porro

(1) Conc. Chalc. act. II; Mansi, t. VI, p. 955.

(2) Mon. 27, f. 156 a, διδασκαλίας.

(3) II Theas. II, 14.

(4) Basil. de Sp. S. c. 27, n. 66. Patrol. Gr., t. XXXII, p. 188.

(5) Mon., ἀναιρεῖ. Marc., ἀναιρεῖ.

(6) Τῶν omittit Allatius, qui ista allegat contra Greghiton., p. 280.

(7) Allat., τέτακται.

(8) Allat., τῷ Ἰγνατίῳ καὶ Φωτίῳ. Mon. 27, f. 157 b., τῷ Ἰγνατίῳ. Cum Synodici verba non adducantur, superior lectio præferenda videtur.

(9) Allat., γένηται.

(10) Mon. 27, οἱ χρονικοὶ χρονογράφοι. Marc. et Allat. ut supra.

(a) De discrimine inter δόγμα et κήρυγμα vide Petavium, De Trinitate, Præfat. cap. 1, § 5.

(b) Marcus octavam synodum dixerat synodum Photianam, anno 879 Constantinopoli celebratam, de qua vide Allatii scriptum De octava synodo Photiana, Romæ 1662. Sed Gregorius noster hic loquitur de octava synodo anno 869 congregata,

quæ merito ab Occidentalibus octava universalis dicitur.

(c) Videlicet biographia S. Ignatii a Niceta Davide conscripta. Mansi Concil., t. XVI.

(d) Hucusque Allatii versio magis ex parte adoptata.

Acta ab Ephesio producta, ac si essent ortavae synodi, recipiemus, (a) necnon quam ipse appellat Joannis papæ epistolam, licet in multis suspecta sit (b), eo quod tota in omnibus Græcæ dictata esse comprehendatur, et nullum in se Latinæ dictionis genium præferat. Et alia quoque ratione, quod primum in hac synodo ante alia omnia lectitanda fuisset, tum deinceps apponenda, quæ Photio sedem Constantinopolitanam astruerent. Quod alio modo peractum est. Nam cum papæ locum tenentes advenissent et Photio datas litteras ac missa munia consignassent, et omophorium et sticharium et sanctalia, nullo examine prævio, obtulissent, statim ipse Photius eos excepit et quæ ad ipsum missa fuerant, ut Acta ejusdem synodi contestantur atque Photii verba (c): «Christus Deus noster, qui cælum nubibus circumvolvit, nostramque naturam, ut renovaret expurgaretque, sibi assumpsit, ipse fratrem nostrum et comministrum et spiritualem Patrem nostrum et in præsentī vita custodia tuta protegat, et in futuro sæculo nuptiali indumento circumambiat, dignumque cælestis illius thalami demonstrat.» Necessitas itaque flagitabat coram omnibus epistolam legi et legatorum professionem scriptam recipi, et his peractis ea quæ ad throni et præsulatus restitutionem pertinebant compleri. Nihilominus nos ipsam ut œcumenicam recipimus perquam libentissime, nec non ipsam epistolam. Quid igitur ea pronuntiat? Opinamur autem, neque tuam sanctitatem ignorare, tanquam quæ prudens et plena sapientia est, nos reliquos nostros episcopos ad ita sentiendum adigere volentes non levi implicari difficultate, quod rem adeo divinam ita derepente immutare haud facile valuerit quisquam, licet per breve tempus illud initium ceperit, nec multorum annorum spatio firmitatem obtinuerit. Propterea nobis bene visum est, ne quis vi a nobis adducatur desistere ab additamento, quod in symbolo jam apposuit, sed potius cum prudentia præparare paulatim adhortantes blasphemiam abjurare. *Pascite enim gregem qui in vobis est, non violentes, sed leniter, neque uti clero prædominantes, sed forma gregis et exemplaria facti*, summus apostolorum princeps Petrus dicebat, et cætera. Et hæc verba ex Epistola excerpta sunt. Quis porro non audiit, a Latinis potius per ignem desertores fidei (male sentientes) probari? Quæ ratione (Joannes papa) sic reclamant fidem violantes

Φωτίου, καὶ ὅπως ὁ Ἰγνάτιος ἐπανήλθεν εἰς τὸν ἴδιον θρόνον χρίσαι τῆς συνόδου· τὸν δὲ Φώτιον ἐξῴριστον εἶχεν ἢ τοῦ Κοσμοδίου (1) μονῆ. Ἡμεῖς δὲ καὶ τὰ Πρακτικὰ τὰ παρὰ τοῦ Ἐφέσου προκομιζόμενα ὡς τῆς ὀγδόης συνόδου δεξιόμεθα· ἔτι δὲ καὶ ἦν (2) λέγει ἐπιστολὴν τοῦ ἁγιωτάτου πάππα Ἰωάννου, καί- τοι γε πολὺ τὸ ὑποπτον ἔχουσαν διὰ τὸ εἶναι ὄλην δι' ὅλου (3) Ἑλληνικὴν τὴν γραφὴν καὶ μηδὲν ἔχειν ἐν ἐκείτῃ ἰδιώματι (4) Λατινικόν. Ἄλλως τε ἐν ταύτῃ τῇ συνόδῳ πρῶτον ὤφειλεν αὐτῇ ἀναγνωσθῆναι, εἶτα δεξιασθαι τὸν Φώτιον τὰ ἐγχειρίζοντα τὴν καθέδραν Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἐγένετο· ἀλλ' ἅμα τῷ παραγενέσθαι τοὺς τοποτηρητὰς τοῦ πάππα καὶ τῷ Φωτίῳ κομίσαι τὰ σταλέντα, τὸ τε ὠμοφύριον καὶ τὸ στιχάριον καὶ τὰ σανδάλια μηδεμιᾶς προσηγυσαμένης ἐξετάσειω, εὐθύς ὁ Φώτιος δέδραται αὐτοῦ; καὶ τὰ κομισθέντα αὐτῷ, ὡς τὰ Πρακτικὰ τῆς συνόδου ταύτης μαρτυροῦσι καὶ τὸ, ἡ Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰπεῖν, ὁ νεφέλαις τὸν οὐρανὸν περιβάλλων καὶ τὴν ἡμετέραν φύσιν ἀναχωνεῦσαι καὶ καθάραι (5) στολισάμενος, αὐτὸς τὸν ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργὸν καὶ πνευματικὸν Πατέρα ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῃ φρουρὰν ἀστυλον καὶ σωτηρίαν ἀσφαλῆ στολίσαι, κἀν τῷ μελλόντι αἰῶνι τὸν νυμφικὸν περιβάλλοι χιτῶνα ἄξιον τοῦ μακαρίου ἐκείνου νυμφῶνος ἀναδείξει (6). » Ἔδει οὖν πρότερον ἐν κοινῷ (7) ἀναγνῶναι τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὴν ὁμολογίαν τὴν πρέσβειον ἔγγραφον λαβεῖν, καὶ οὕτως τὰ τῆν τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀνακλήρου ἐδηλοῦντα δεξιασθαι. Ὅμως γε μέντοι ἡμεῖς ὡς οἰκουμένην συνόδον αὐτὴν δεξιόμεθα ἀσμενέστατα, ὡσαύτως (8) καὶ τὴν ἐπιστολὴν. Τί οὖν φησιν αὕτη; ἡ Οἰόμεθα δὲ μηδὲ τὴν σὴν ἱερότητα ἀγνωεῖν ὡς οὐσαν νουνεχῆ τε καὶ πλήρη σοφίας, οὐτε τε τοὺς λοιποὺς ἡμῶν ἐπισκόπους καταπιεσθαι οὕτω φρονεῖν εἰς δυσχέρειαν ἡμῖν οὐ μικρὰν ἐμπίπτει, οὐτὶ πρᾶγμα τι θεϊότερον οὕτω ταχέως μεταβαλεῖν οὐδεὶς ἀν εὐκόλως δυνήθει, εἰ καὶ βραχεὶ χρόνῳ τὴν ἐναρξίν εἴληψε, καὶ οὐκ ἔστι παγιωθὲν ἐκ πολλῶν ἐνιαυτῶν. Καὶ διὰ ταῦτα καλῶς ἔδοξε ἡμῖν, ἵνα μὴ μετὰ βίας ἀναγκασθῆ τις παρ' ἡμῶν εἶσαι τὴν προσθήκην, ἣν ἐφθασεν (9) ἐν τῷ συμβόλῳ προθεῖναι· ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ οἰκονομίας παρασκευάσαι κατὰ βραχὺ παραινοῦντας ἀποστῆναι τῆς βλασφημίας. *Ποιμαίνετε γὰρ τὸ ἐν ὑμῖν ποιμνιον, οὐκ ἀναγκαστῶς (10), ἀλλ' ἐπιεικῶς, οὐδ' ὡς κατακυριεύοντες τοῦ κλήρου, ἀλλ' ὡς τύποι γενόμενοι, ὁ ἄκρος τῶν ἀπο-*

(1) Mon., Κοσμοδίου μονῆ. Hucusque Allat. l. c.
(2) Mon., f. 138 a, ἔτι δὲ ἦν. Marc., f. 227 b, ἔτι δὲ καὶ ἦν. Allat. ut supra, qui hæc profert op. cit., p. 237 seq.
(3) Mon., δι' ὅλου.
(4) Marc., ἰδιώματι.
(5) Mon., ἀναχωνεῦσαι καὶ καθάρσαι.

(6) Photii verba in act. I concilii cit. Mansi XVII, p. 390-392.

(7) Ἐν κοινῷ habet Allat., omitt. Monac.

(8) Ὁσαύτως; habet Mon., omitt. Allat.

(9) Sic Allat. Mon., ἐφθασαν.

(10) Sic Mon. Allat., ἀναγκαστικῶς.

(a) Benignius et mitius loquitur auctor agens de pseudo-synodo Photiana, quæ omnino explodenda est.

(b) Certe supposititiam et spuriam eam esse om-

nia probant. Vide Patrol. Gr., ser. 1, t. CII, p. 382, not. 89.

(c) Aliter Allatius l. c., p. 239: *Dixissetque ille. Deest tamen ei apodosis.*

στόλων Πέτρος Ερη (1), » και τὰ ἐξῆς. Καὶ ταῦτα ἄ μὲν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς. Τίς δὲ οὐκ ἀκήσεν, ὡς Λατῖνοι τοὺς κακοδόξους μᾶλλον διὰ πυρὸς (2) δοκιμάζουσι; Πῶς δὲ οὐκ ἀναθεμάτισεν οὕτω βλασφημοῦντας; Ποῦ δὲ ἐν τῇ κακοδοξίᾳ μᾶλλον ἀρμόζει τὸ μὴ κατακυριεύειν τοῦ κλήρου; Τοῦτο γὰρ Ἄρειος καὶ Μακεδόνιος καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς εἶπον ἂν, ὅτι γέγραπται· « Μὴ κατακυριεύετε τοῦ κλήρου » καὶ πάντες ὁμοίως οἱ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀλλότριαι. Ποῦ δὲ ὁ κανὼν ὁ θεσιζῶν· « Ὁ κοινῶν τῶ (3) ἀκοινωνήται καὶ αὐτὸς ἀκοινωνήτος (4) ἔσται; » Ἄφρον ὅν ὡς οὐκ αἰρεσις τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προστεθὲν ἐν τῶ θείῳ συμβόλῳ. Εἰ γὰρ αἰρεσις ἦν τοῦτο, οἱ οὕτω ψάλλοντες τῷ ἀναθέματι καθυπεβάλλοντο, εἰ καὶ τὴν τοῦ πυρὸς δίκην διέφυγον. Ἄλλ' ὁ μακαριώτατος πάππας Ἰωάννης καὶ ἡ περὶ αὐτὸν (5) σύνοδος τοῦτο οὐκ ἐποίησε· καίτοι γε τοσαύτην ἀκρίθειαν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς τηροῦντες, ὡς καὶ διὰ τὸ συντάξει τὸ τοῦ Ἀνθίμου ὄνομα ἐν τοῖς διπτύχοις τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀποσχισθῆναι ἀπὸ ταύτης τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλ' ἀναγκαῖον προθεῖναι ἐκ ταύτης τῆς συνόδου, ἀφ' ἧς ὁ αἰδέσιμος προκομίζει Ἐφέσου ὅπως τε λέγει, ὅτι ὁ ἀποστολικὸς θρόνος πολλὴν τὴν ἰσχὺν ἔχει, καὶ σύνοδος ἔρῃται· σύνοδον λύουσα διὰ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, καὶ ὅσα αὐτῇ διαλαμβάνει, καὶ μαρτυρίας προκομίζει (6), ἃς καὶ ὡς ἔχουσιν ἐκθίσμεν (7), ἵνα γνῶ αὐτὸς τε καὶ εἰ τις ἕτερος, ὡς οὐ μόνον ἐξ ἄλλων ἀποδείξεων δυνάμεθα συστήσαι τὴν γενομένην ἀνάπτυξιν παρὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς συνόδου. Φησὶ γὰρ αὐτῇ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτῆς Πράξει οὕτως (8)· « Καὶ δὴ νομίζαντες ἀρμόδιον εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ εἰρηνοποιῆσαι, ἀπεστείλαμεν ἀποκριταίρους ἡμῶν, ἐκπληροῦντες (9) τὸ θέλημα ὑμῶν· εἰ καὶ ἡ ὑμετέρα ἐβδόμεια τὸν ἄνδρα βιασαμένη εἶθεασε καὶ πρὸ ἡμῶν ἀποκαταστήσαι πρὸ τοῦ παραγενέσθαι τοὺς ἡμετέρους τοποτηρητὰς αὐτόθι, ὅμως ἡμεῖς τοῦτο θεραπεύομεν, οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας αὐθεντίας, καίπερ ἔχοντες ἐξουσίαν τοῦτο ποιεῖν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων καὶ πατρικῶν θεσπισμάτων τὰς ἀποδείξεις φέροντες· οὐ τοὺς θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας τοὺς ἀνάκαθεν παραδεδομένους λύοντες, ἀλλ' ἐν οἷς ἡ τούτων ἀκρίθεια ἀπαράτρεπτος συντηρουμένη διασπᾶ καὶ λυμαίνεται τὴν ὁλοκληρίαν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ συμφέρον ἄγειν τὰ παρ' αὐτῆς (10). Καὶ γὰρ ὁ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου δευτέρου κανὼν οὕτω λέγει

(1) I Petr. v, 2, 3.

(2) Allat. l. c. p. 238, διὰ π. μᾶλλον.

(3) Sic recte Marc. et Allat; Monac., τό.

(4) Mon. ἀκωνώνητος.

(5) Mon., ἐαυτῶν.

(6) Sic Allat. Mon. f. 139 a, προκομίζειν.

(a) Melius quam Anthimi hanc in rem quadraret Acacii historia, cujus gratia revera diuturnum schisma exortum est.

(b) Sunt hæc deprompta ex Joannis VIII epistola ad Basilium Macedonem, quæ duplici textu nobis

non tradidit anathemati? Ubinam vero contra malam doctrinam accommodabitur, clero non prædominari? Hoc siquidem Arius, Macedonius eorumque asseclæ dixissent, scriptum esse: «Ne prædominemi clero, » et omnes insimul catholicorum dogmatum conculcatores. Ubinam vero erit canon decernens: « Qui communicat cum illo, qui extra communionem erit? » Manifestum itaque est non hæresim esse illud *etiam ex Filio* Symbolo divino appositum. Namque si hæresis esset hoc, qui ita concinunt, anathemati subicerentur, licet ignis pœnam evaderent. Sed beatissimus papa Joannes et synodus ab eo celebrata illud non peregit, et si perquam exquisitissime res ecclesiasticas observarent, adeo ut, quod in diptychis orientalis Ecclesia Anthimi (a) nomen apposuisset, idcirco Ecclesia Romana ab ea scissa sit. Sed necessarium est addere ex ea ipsa synodo, ex qua reverendus Ephesius sua habet, quia ratione ea asserat, thronum apostolicum magnum habere robur, et quomodo propter universale bonum synodus synodum dissolvens conspiciatur, et quæcumque ipsa comprehendat et testimonia producat, quæ, uti se habent exponemus, ut agnoscat ipse et si quis alius est, nos non solum ex aliis demonstrationibus expositionem per Romanam Ecclesiam factam stabilire posse, verum etiam ex hac ipsa synodo. Dicit enim ipsa (b) in secunda sua actione hæc: « Atque omnino congruum censentes Ecclesiam Dei pacificare, misimus legatos vestram perficientes voluntatem: licet pietas vestra Photio vim inferendo nos prævenit, in illo restituendo videlicet, antequam legati nostri istuc venissent: nos tamen hæc sanamus et supplementum, non ex nostra auctoritate, licet hoc etiam faciendi potestatem habeamus, sed ex apostolicis constitutionibus et sanctorum Patrum decretis horum demonstrationes afferentes, non Ecclesiæ regulas ab antiquo traditas solventes, sed ubi earum nimis exacta et immutabilis observantia divellit et destruit totam compaginem corporis Ecclesiæ, ibi ejus res ad id quod conducit trahere ab ipsamet Ecclesia edocti. Secundus enim canon Nicæænæ synodi hæc habet: Quoniam frequenter vel a necessitate vel alio quovis modo coguntur homines ecclesiasticos canones transgredi. Nec non papa Gelasius de eadem re inquit: Ubi vis non apponitur, sanctorum Patrum statuta inconcussa ma-

(7) Allat., ἐκθίσμεν.

(8) Hucusque Allat. l. c. p. 238.

(9) Al., ἐκπληροῦντας.

(10) Ita codd. nostri. Sic et apud Bevereg. Pand. can. t. II, p. 276.

servata est: altera Latino et genuino, altera Græco et a Photio falsificata, quo et epistola in secunda sessione Photiani concilii recitata fuit. Porro ea verba leguntur apud Baronium, a. 879, n. 22 seq.; Mansi, Conc. t. XVII, 397 seq.

neant. Similiter etiam sanctissimus papa Leo in eodem spiritu præcipit dicens : Ubi vis non præcedit, immobilia permaneant sanctorum Patrum statuta ; ubi vero necessitas et vis reperitur, ibi id ad quod prodest Ecclesie Dei, ille qui potestatem habet dispenset. Ex necessitate enim juxta divinum Apostolum etiam legis fit traslatio. Felix præterea papa consona etiam habet dicens : De hoc oportet animadvertere, ut ubi necessitas contigerit, sæpenuvero etiam constitutiones Patrum transgredi liceat. Sancta etiam synodus Carthaginensis ait tricesimo quinto capitulo : Mandamus, ut Donatistarum clerici iterum ad Ecclesiam revertantur, licet etiam a synodo fuerint damnati. Synodus quoque synodum abrogasse cernitur propter unionem et concordiam Ecclesie. Et Innocentius papa ait, capite quinto : Isti a Bonoso hæretico ordinati recipiantur, ne iterum scandala in Ecclesia Dei oriantur. Neque damnatis solum istis, licet tales essent, et ex ipsorum promptuariis existentibus (a), hæc apostolica sedes ecclesiasticæ pacis curam gerens auxiliatricem manum porrexit ; verum etiam orthodoxis episcopis et patriarchis ad ipsam confugientibus. Et paucis interjectis : Cum enim semel hæc apostolica sedes claves accepisset regni cælorum a primo et magno pontifice Jesu Christo per principem apostolorum Petrum, cum illi dixisset : *Tibi dabo claves regni cælorum, et quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata in cælis ; et quæcumque solveris super terram, erunt soluta in cælis* : habet facultatem universam ligandi atque solvendi et secundum prophetam Jeremiam evellendi atque plantandi. Hac de causa nos auctoritate usi principis apostolorum Petri cum universa, quæ apud nos est, sanctissima Ecclesia asseveramus, quod recipimus Phouium. » Quid itaque in his est, quod nos debemus addiscere? Primum quidem, synodum a synodo ob utilitatem dissolvi. Deinde confirmatur urgente necessitate canones item unionis causa et concordie Ecclesie relaxari, et apostolicum thronum possidere claves regni cælorum, ligandi atque solvendi, eradicandi atque plantandi. Si itaque hanc synodum uti œcumenicam amplectitur, et testimonia ex ipsa profert, quid novum aut præter expectationem factum fuisse opinatur ab ipsa synodo, cum una cum primo præsule talem sibi auctoritatem asserente et in tali agnito ab octava Synodo concesserit, etiam nunc cani sacrum Symbolum cum dicta expositione in Romana Ecclesia, in Orientali vero, prout a principio contextum est? (9) τῶν οὐρανῶν, τοῦ δεσμεῖν τε καὶ λύειν

▲ Ἐπειδὴ πολλαίκις, εἶτε ὑπ' ἀνάγκης, εἶτε ἄλλως πως ἐπιγεγομένων τῶν ἀνθρώπων παραβαίνεσθαι τὸς ἐκκλησιαστικούς κανόνας συμβαίνει. Ἐτι δὲ καὶ ὁ πάππας Γελάσιος περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει, ὅτι Ὅπου βία οὐ πρόκειται, ἀμετάτρεπτοι μενέτωσαν οἱ τῶν ἁγίων Πατέρων θεσμοί. Ὡσαύτως καὶ ὁ ἀγιώτατος πάππας Λέων ἐν τῇ αὐτῇ διακαλεῖται πνεύματι λέγων Ὅπου οὐ πρόκειται βία, ἀσάλευθ' διαμενέτωσαν οἱ θεσμοὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ὅπου δὲ ἀνάγκη καὶ βία εὐρίσκειται, ἐκαὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας Θεοῦ ὁ εἰς ἐξουσίαν ἔχων οἰκονομεῖτω. Ἐξ ἀνάγκης γὰρ κατὰ τὸν Θεὸν Ἀπόστολον καὶ νόμου μετὰθεσις γίνεται. Καὶ Φηλιξ (1) δὲ ὁ πάππας τοῦτοις συνηγορεῖ λέγων Ἐκ περὶ τούτου χρῆ σκέψασθαι, ἵνα ὅπου ἀπαντήσῃ ἀνάγκη, πολλαίκις αἱ συστάσεις τῶν Πατέρων παραβαίνονται. Οὐκοῦν ἀλλὰ καὶ (2) ἡ ἁγία σύνοδος ἡ ἐν Κερθαγένῃ ἐν λ' κεφαλαίῳ λέγει Ἐκαλεούμεν, ἵνα οἱ κληρικοὶ πάλιν τῶν Δονατιστῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀνακάμψωσιν, καίπερ καὶ πρῶτη ὑπὸ συνόδου καθαιρεθέντες καὶ σύνοδος ὄρῃται σύνοδον λύουσα διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ ὁμόνοιαν τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ Ἰννοκέντιος δὲ ὁ πάππας λέγει ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ Ὅσοι οἱ χειροτονηθέντες ὑπὸ Βονόσου (3) τοῦ αἰρετικοῦ δεχέσθωσαν, ἵνα μὴ πάλιν σκάνδαλα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀναφυῇ. Καὶ οὐ μόνον τοῦτοις, καίπερ οὐσι τοιούτοις, καὶ ἐξ αὐτῶν οὐσιν ἐξαιρέσεως (4), ἡ ἀποστολικὴ αὕτη καθέδρα καθαιρεθεῖται τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης φροντίδα ποιουμένη χεῖρα βοηθείας ὤρεξεν (5), ἀλλὰ καὶ ἐρθοδόξοις ἱεράρχαις καὶ πατριάρχαις εἰς αὐτὴν καταφυγοῦσιν. Καὶ μετὰ τινά Ἐκαθάπαξ γὰρ ὁ ἀποστολικὸς οὗτος θρόνος λαβὼν τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν παρὰ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου, εἰπόντος πρὸς αὐτόν Ἐσὶ δώσω τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ ὃ ἐὰν δέησῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ὃ ἐὰν λύσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς (6), ἔχει ἐξουσίαν καθόλου δεσμεῖν τε καὶ λύειν καὶ κατὰ τὸν προφήτην Ἰερμιάν ἐκρίζου καὶ καταφυτεύειν (7) διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Πέτρου (8) χρώμενοι μετὰ πάσης τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας παρεγγυώμεθα δέξασθαι τὸν Φῶτιον. » Τί οὖν (8) ἔστιν ἐν τοῦτοις μαθεῖν ; Πρῶτον μὲν, ὅτι σύνοδος σύνοδον λύει δι' ὠφέλειαν ἔπειτα συνίσταται, ὅτι ἀνάγκης ἐπιχειρήματα παραλύονται κανόνες δι' ἔνωσιν καὶ ὁμόνοιαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ὁ ἀποστολικὸς θρόνος ἔχει τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας καὶ ἐκρίζου καὶ καταφυτεύειν (10). Εἰ οὖν ταύτην

(1) Cod. Mon. 27, f. 159 a, Φηλιξ.

(2) Melior lectior οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ reperitur alias.

(3) Cod. Mon., Βονόσου. Sic et Bevereg. l. c.

(4) Mon. ἐξ αἰρήσεως. Bever. eadem habet.

(5) Mon. ὤρεξεν.

(6) Matth. xvi, 19.

(7) Jerem. i, 10.

(8) Hæc usque ad finem cap. rursus habet Allat. l. c. p. 259.

(9) Τῆς βασιλείας omitt. Mon. 27, f. 159 b.

(10) Mon. cit., φυτεύειν.

(a) Apud Baron. l. c. n. 25 : « Licet tales essent, ut ex illis fuissent ut hæretici damnati. »

οικουμενικήν σύνοδον στέργει και μαρτυρίας ἐξ αὐτῆς προφέρει, τί καινὸν και παράδοξον ἡγεῖται τὴν οικουμενικήν σύνοδον πεποιτημένη μετὰ και αὐτοῦ τοῦ πρώτου ἀρχιερέως τοῦ οὕτω τὴν ἐξουσίαν λέγοντος ἔχειν και δεχομένου παρὰ τῆς ὀρθῆς συνόδου συγχωρήσασαν, και νῦν ψάλλεσθαι τὸ ἱερὸν σύμβολον μετὰ και τῆς (1) ἀναπτύξεως ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολικῇ, ὡς ἀρχαῖον ἐπέθη;

ΕΦΕΣΟΥ.

« Εἰ τις γάρ, φησὶ, παρὰ τοῦτο τὸ ἱερὸν σύμβολον τολμήσει ἔπερον ἀναγράψασθαι ἢ προσθεῖναι ἢ ὑπελείν, και ὄρον ὀνομάσαι ἀποθρασυνθεῖν, κατάκριτος και πάσης Χριστιανικῆς πολιτείας ἀπόδηλος. » Τὰ δ' αὐτὰ (2) και ὁ πάππας Ἰωάννης πρὸς τὴν ἀγιώτατον Φώτιον ἐπιστάλλον φησὶ πλατύτερον τε και καθαρώτερον περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ ταύτης προσθήκης.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Περὶ ταύτου οὐ χρὴ ἀπολογία δούναι. Οὐδεὶς γάρ ἕτερον σύμβολον ἀνάγραπτον πεποίηκεν, οὐδὲ καθ' ἑαυτὸν ἐν Τύρῳ σύνοδος και ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ και ἡ ἐν Σελευκίᾳ και ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Εὐδοξίου και ἡ ἐν Νίκῃ τῆς Θρακίας, και ἡ ἐν Σιρμίου, και ἡ ἐν Ἐφέσῳ, ἐν ἧ ἔξηρχε Διόσκορος, και σύμβολον ἕτερον ἐπεποιήμασαν (3), οὕτω και νῦν γέγονεν, ἵνα ἀρμόσῃ τὰ παρ' αὐτοῦ εἰρημμένα.

ΕΦΕΣΟΥ.

Αὕτη ἡ σύνοδος και κανόνας ἐξέθετο τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς κανονικοῖς βιβλίοις εὐρισκομένους. Κατὰ τοὺς ὄρους ποίησεν αὐτῆς (4) και τῶν πρὸ αὐτῆς συνόδων τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως σύμβολον ἀκίνητον δεῖν φυλάττεσθαι κρίτων, ὡς ἐξεδόθη, και (5) οὐς ἀποδέχονται συναποδεχόμενος και οὐ; ἀποβάλλονται συναποβαλλόμενος, οὐδέποτε εἰς κοινωνίαν προσδέξομαι τοῦ; τολμήσαντας ἐν τῷ ἱερῷ συμβόλῳ τὴν καινοτομίαν προσθεῖναι περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, ἕως ἂν ἐμμένωσι (6) τῇ τῆσάυτη καινοτομίᾳ. Ὁ γὰρ κοινωνῶν, φησὶ, τῷ ἀκοινωνήτῳ, και αὐτὸς ἀκοινωνήτος ἔστω (7).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Και τὸν κανόνα, ὃν Θεόφιλος ὁ Ἀλεξανδρείας κατὰ τοῦ ἱεροῦ και θελοῦ Χρυσόστομου προεκδόμεισεν, ἐν πᾶσι τοῖς κανονικοῖς τῶν βιβλίων εὐροι ἂν τις. Ἄλλ' ὁ θεῖος Χρυσόστομος ὑπὸ Ἀρειανῶν γεννησθαι τοῦτόν φησι, καθὼς ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ κατὰ ῥῆμα ἔχει οὕτως: « Τρεῖς δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπισκόπων ἐκπέμπει, κανόνα δούς εἰς κατηγορίαν, ὃν οἱ Ἀρειανοὶ πρότερον κατὰ τοῦ στερέου τῆς Ἐκκλη-

(1) Αὐτῆς Allat. l. c.

(2) Sic Mon. 256 f. 126 a; Mon. 27, f. 140 a, ταῦτα και.

(3) Cod., πεποιήμασαν.

(a) Exstant ista in actione sexta et septima synodi Photianæ. Vide Mansi Concil. t. XVII, p. 520 E. 521, A.

(b) Nimirum in synodo Photiana generalitèr quodlibet additamentum proscriptum est; supposita vero Joannis VIII epistola, quæ inter acta conciliabuli non est, diserte de additione Filioque agit.

(c) Priores sex synodi sæculo quarto ab Arianis habitæ una cum Ephesina latrociniò anni 449 al-

A

EPHES. (CAP. XVI.)

Nam « Si quis, inquit, præter hoc sacrum Symbolum aliud conscribere ausus fuerit, vel addere vel detrudere aliquid, et definitionem hoc appellare, damnatus talis et ab omni Christiano consortio abjectus erit (a). » Eadem quoque papa Joannes in epistola ad sanctissimum Photium uberius et clarus dicit de hoc in Symbolo additamento (b).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

De his non oportet apologiam promerere. Nemo enim aliud Symbolum liberis consignatum edidit, neque sicut synodus Tyri celebrata et ea quæ Antiochiæ, et quæ Seleuciæ, et quæ Constantino-poli sub Eudoxio, et quæ Nicæ Thraciæ, et quæ B Sirmii habita fuit, atque Ephesina Dioscoro præside coacta (c), quæ aliud Symbolum fecerant, ita et nunc factum est, unde ab eo dicta minime quadrant.

EPHES. (CAP. XVII.)

Hæc synodus etiam canones edidit, qui in omnibus canonicis libris reperiuntur (d). Secundum ipsius igitur sanctiones atque synodorum ante ipsam habitam sacrum fidei Symbolum immutatum custodiendum esse judicans, prout editum fuit, atque eos, quos recipiunt, una cum iis recipiens, nunquam in communionem admittam eos qui audent in sacro Symbolo innovationem addere de Spiritus sancti processione, quamdiu in ejusmodi innovatione persistent. Nam qui communicat, inquit, cum eo, cui communicandum non est, et ipse extra communionem esto.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Etiam canonem, quem Theophilus Alexandrinus contra sacrosanctum Chrysostomum promittit, in omnibus canonicis libris quis reperiet. Sed divus Chrysostomus ab Arianis hunc conditum esse dicit, prout in ejus Vita his ipsis verbis legitur: « Tres vero episcoporum sibi subjectorum mittit, canonem dans in accusationem, quem Arianiprius contra firmum Ecclesiæ

(4) Mon. 27, αὐτοῖς.

(5) Καὶ deest in Mon. 27.

(6) Τε add. Mon. 27.

(7) Ἀκνηνότητος Mon. 27.

terius symboli prolati et formularum fidei sæpius immutatarum reæ traducuntur.

(d) Tres hi canones leguntur in concil. Phot. Mansi t. XVI, p. 549, 550; t. XVII, p. 497, 504. Licet hos canones Balsamon, Blastares aliique habent, tamen non in omnibus canonicis libris reperiuntur; desunt v. gr. in Aristini et Symeonis Magistri collect. (apud Voellum et Justell. Bibl. jur. can. vet. t. II, p. 675-748).

propugnaculum Athanasium protulerunt dicentem : **A** « Si quis episcopus vel presbyter juste aut injuste depositus ad suas functiones revertatur absque synodo ecclesiastica, non amplius tali locum dari defensionis (a). » Non ergo mirandum est, si tres isti Photii canones in codicibus reperiuntur. Quinimo et ex his unum (b) resolverunt, cum Mauroblachiz Anthimi illius negotium tractaretur. Hic siquidem cum angelicum (monasticum) habitum induisset, rursus adhortante synodo pontificalia munera exsecutus erat (c). Et Gothiz (d) Holobolus ante suum ex hac vita exitum cum idem fecisset, ut præsul judicatus et ut præsul in monasterio Christi philanthropi humatus est, venerabili et sanctissimo patriarcha Matthæo (e) necnon Serrarum, Berrhœæ et aliis metropolitibus præsentibus. Et prorsus canon iste nullo erat in usu; quin et reperitur ejus usus prohibitus a sancto Theodoro Studita (f), ut in ejus Interrogationibus et Responsionibus legitur. Verum nos et hanc recipimus, sicuti prædiximus, et quos hæc suscipit, et nos suscipimus. Namque ipsa, ut beati Joannis papæ epistola testatur, eos qui cum additamento sacrum Symbolum canunt, in communione habuit (g). Nos vero cum judicio et sententia universæ œcumenicæ synodi eam, quæ in confesso est, explicationem et explanationem, non complementum ejus quod deficiat, recipimus, et maxime quidem ob prædicta sanctæ hujus synodi verba, quam profert Ephesi antistes.

EPHES. (CAP. XVIII).

Et divus Chrysostomus explauans Pauli verba : **S** *Si quis evangelizet vobis præter id quod accepistis, anathema sit,* « Non dixit, inquit, si contraria annuntient vel totum evertant, sed et si parvum quid evangelizent præter id quod accepistis, si quodcumque de loco moveant, sit anathema. » Et rursus idem : « Dispensatione utendum, ubi non prævari-

(1) Et omitt. Mon. 27, f. 140 b; habet Allatius qui ista citat contra Creyght., p. 285.

(2) Allat. l. c. p. 286 verit., « Licet hi tres Photii canones habeantur in codicibus, in observatione non esse. » Hæc posteriora tamen in Græco textu non habet, sicut nec codices nostri.

(3) Mon. 27. Γοθία;

(4) Ita Marc. et Mon. 27. Allat. Ὀλόβολος. Le

(a) Concil. Antioch. a 341, can. 4. Cf. can. 12 ejusdem synodi et can. ap. 27 (al. 29). De quibus agit Hefele in Historia conciliorum, t. I, p. 489, 495; t. II, p. 84. Quæ ad Chrysostomum hoc titulo depositum spectant, narrat Palladius in ejus Vita, c. 9.

(b) Nimirum Photii canonem secundum, qui statuit, ut si quis episcopus ad vitam monasticam descendere et pœnitentiæ locum implere voluerit, antistitis dignitatem non amplius retineat.

(c) Hæc adducit Le Quien, Or. Christ. t. I, p. 1251.

(d) Gothia est episcopus in provincia Mœsiæ inferioris. Vide Le Quien, l. c. t. I, p. 1246, ubi hæc quoque verba allegantur.

(e) Matthæus I Constantinopolitanam sedem tenuit ab anno 1594 usque ad annum 1410. De quo

σίας ἐρείσματος Ἀθανασίου προτείνοιν, εἰ τις ἐπίσκοπος, λέγοντα, ἢ πρεσβύτερος δικαίως ἢ ἀδίκως καθαιρεθείς ἐπ' αὐτῷ ἐπανέλθοι συνόδου δίχα τῆς Ἐκκλησίας, τῷ τοιούτῳ μηκέτι δίδοσθαι χώραν ἀπολογίας. » Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ (1) καὶ οἱ τρεῖς τοῦ Φωτίου κανόνες ἐν τοῖς βιβλίοις εὗρισκονται (2). μᾶλλον δὲ καὶ τὸν ἕνα παρέλυσαν ἐπὶ τοῦ Μαυροβλαχίας Ἀνθίμου ἐκείνου. Ὅσως γὰρ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα ἀναπληρώσας, πάλιν ἐπὶ συνόδου προτραπέις τὰ ἀρχιερατικὰ ἐνήργει. Καὶ Γοθίας (3) δὲ ὁ Ὀλόβολος (4) τὰ ὁμοία ποιήσας; (5) ἐν τῷ τέλει αὐτοῦ ὡς ἀρχιερεὺς ἐκρίθη, καὶ ὡς ἀρχιερεὺς ἐκηδεύθη ἐν τῇ μονῇ τοῦ φιλανθρωποῦ Χριστοῦ, παρόντος καὶ τοῦ ἀοιδίμου καὶ ἀγωτάτου πατριάρχου κυρίου (6) Ματθαίου καὶ τοῦ Σεβρῶν

B καὶ τοῦ Βερβόας καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων. Καὶ μέχρι παντὸς ὁ κανὼν οὗτος οὐκ ἐστέργετο, εἰ μὴ ὅτι εὐρέθῃ κεκωλυμένος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, καθὼς περιέχεται ἐν ταῖς ἐρωταποκρίσειν αὐτοῦ (7). Ἄλλ' ἡμεῖς; καὶ ταύτην στέργομεν, ὡς προειρήκαμεν, καὶ οὐς αὕτη ἀποδέχεται, καὶ ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα. Καὶ γὰρ τοὺς μετὰ προσθήκης τὸ ἐρὸν σύμβολον ψάλλοντας, ὡς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ μακαρίου Ἰωάννου πάππα μαρτυρεῖ, κοινωνοὺς εἶχεν. Ἡμεῖς δὲ μετὰ κρίσεως (8) καὶ διακρίσεως ἀπάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου τὴν ὁμολογηθεῖσαν ἀνάπτυξιν καὶ σαφήνειαν, καὶ οὐ τὴν ἀναπληρωσιν τοῦ ἐλλείποντος, δεχόμεθα, καὶ μάλιστα γὰρ διὰ τὰ προειρημένα τῆς ἁγίας συνόδου ταύτης, ἣν προ-

C κομίζει ὁ Ἐφέσου.

ΕΦΕΣΟΥ.

Καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ· **E** *Et tunc evangelizetis vobis par' d' παρελάβετε, ἀνάθεμα* (9)· « Οὐκ εἶπα, φησὶν, ἵαν ἐναντία καταγγέλλωσιν ἢ τὸ πᾶν ἀνατρέπωσιν, ἀλλὰ κἰν μικρὸν τι εὐαγγελίζονται παρ' d' παρελάβετε, κἂν τὸ τυχὸν παρακινήσωσιν, ἀνάθεμα ἐστῶσιν. » Καὶ ὁ αὐτὸς; αὖτις· « Οἰκονομητέον, ἐνθα μὴ παρανομητέον. » Καὶ ὁ

Quien, qui hæc citat in Oriente Christ., t. I, p. 124 Ὀλόβολος.

(5) Le Quien l. c., τετίμηται.

(6) Allat, κυροῦ.

(7) Hucusque Allatius l. c.

(8) Mon., μετακρίσεως.

(9) Gal. I, 9.

vide Le Quien l. c. t. I, p. 505. Cuper in Serie patriarcharum Byzantinorum (Acta SS., t. I Aug., n. 4106-1109, p. 183, 184) ejus patriarchatum ponit inter annos 1398 et 1407.

(f) Atqui Theodorus Studita jamdiu ante hanc Photii synodum, ubi canon ille promulgatus fuit, diem obierat supremum. Allatius in sua versione, l. c. p. 286, rem ita inflectit : « Quin ejusdem, ut in S Theodorii Studitæ Interrogationibus et Responsionibus adnotatur, usus prohibetur. »

(g) Fallax ea est conclusio. Joannis VIII spurta illa epistola nec Actis Photianæ synodi est inserta nec in ea commemorata; in plurimis, quos ego vidi, codicibus, omnino seorsim ab ea synodo legitur, et multi codices, quicæ acta habent, ne vestigium quidem ejusdem epistolæ suppeditant.

μέγας Βασιλείος ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς : « Φανερά ἄκατον ἐκπρωσις πίστεως καὶ ὑπερηφανίας κατηγορία (1) ἢ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων ἢ ἐπεισάγειν τι τῶν μὴ γεγραμμένων, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰπόντος : Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς φωνῆς μου ἀκούει (2), καὶ πρὸ τούτου (3) εἰρηκότος Ἀλλοτριῶ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσουσιν (4), ἀλλὰ ψεύζονται ἀπ' αὐτοῦ, οἱ οὐκ οἶδασιν τὴν φωνὴν τῶν ἀλλοτριῶν (5).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Τὸ ὁμοούσιον καὶ τὸ θεοτόκος, ἡ δὲ παρθένος Μήτηρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀπόστολοι οὐκ εὐαγγελίσαντο, ἀλλ' οὐδ' ὅσα οἱ ἅγιοι ἐξήπλωσαν ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτῶν συγγράμμασιν· ἀ πάντα ἡ Ἐκκλησία ἐνστερνίζεται παραδεξαμένη ταῦτα καὶ πιστεύει. Τί οὖν καὶ περὶ τῆς ἐναλλαγῆς (6) τῆς προθέσεως, τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ Κυριακῆς φωνῆς λαγούσης ; Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, παρὰ δὲ τῶν ἑκατὸν πενήτηκοντα ἁγίων Πατέρων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, εἶποι (7) ἐν ; Πρέδῃλον ἄρα, οἱ περὶ κακοδοξίαν εἶπον καὶ μόνον οἱ ἅγιοι· οὐ γὰρ αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐναντία εἶπον· ἔβηλον γὰρ ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οὐ γέγραπται, δι' Ἰησοῦ ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐδὲ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ θεὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς θεολογεῖ, οὐδ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Ἰησοῦ. Οὐκ ἄρα χῶραν ἔχουσι τὰ εἰρημένα παρὰ τοῦ αἰδεσιμίου Ἐφῆσου, καὶ ἡ προκομιζομένη παρ' αὐτοῦ ῥῆσις τοῦ θεοῦ Ἀποστόλου, ὡσαύτως καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ Χρυσοστόμου Πατρὸς.

ΕΦΕΣΟΥ.

Καὶ ἐν (8) τῇ πρὸς μονάζοντας ἐπιστολῇ : « Οἱ τινες τὴν ὀγιῆ πίστιν προσκοιδοῦνται ὁμολογεῖν, κοινωνοῦσι δὲ τοῖς ἑτερόφροσι, τοὺς τοιούτους, εἰ μετὰ παραγγελίαν μὴ ἀποστῶσι, μὴ μόνον ἀκωνηήτους ἔχειν, ἀλλὰ μηδὲ ἀδελφοὺς ὀνομάζειν. » Καὶ πρὸ τούτων ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν θεῖον Πολύκαρπον τὸν (9) Σμύρνης ἐπιστολῇ : « Πᾶς ὁ λέγων, φησί, παρὰ τὰ διατεταγμένα, κἂν ἀξίωπιστος ᾖ, κἂν νηστεύῃ, κἂν παρθενεύῃ, κἂν σημεῖα ποιῇ, κἂν προφητεύῃ, λύκος σοὶ φαινέσθω ἐν προβάτου δορᾷ προβάτων φθορὰν κατεργαζόμενος. » Καὶ τί δεῖ πολλὰ λέγειν ; Ἀπαντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, πᾶσαι αἱ σύνοδοι καὶ πᾶσαι αἱ θεῖαι Γραφαὶ φεύγειν τοὺς ἑτερόφρονας παραινοῦσι καὶ τῆς αὐτῶν κοινωνίας δίστασθαι (10).

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Εἰ καὶ τὰ προειρημένα ἀρκέσουσιν εἰς ἐναργῆ

(1) Sic Mon. 256 b, et Marc. f. 230 a ; Mon 27, f. 141 a, ὑπερηφανία καὶ κατηγορία.
 (2) Joan. x, 27.
 (3) Mon. 27, πρὸ τοῦ
 (4) Mon. 256, ἀκολουθήσωσιν.
 (5) Joan. x, 5. Marc., τῶν ἀλλοτρ. τὴν φωνήν.
 (6) Ita Mon. 27. f. 141 a ; Marc. f. 230 b, τῆς ἀλλαγῆς.

(a) Hæc, ni fallor, non habentur in genuinis Ignatii septem epistollis, sed in uberiori recensione quæ spuria censenda est. Sensus tamen est Ignatii,

A candum. » Et magnus Basilius in Asecticis : « Manifesta fidei desertio et superbiz crimen vel contemnere quid eorum, quæ scripta sunt, vel inducere quid non scriptum, cum Dominus noster Jesus Christus dicat : Oves meæ vocem meam audiunt, et jam antea dixerit : Alienum autem non sequentur, sed fugient ab eo, quia non noverunt vocem alienorum.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Voces illas : *Consubstantialis, Deipara, semper Virgo Mater Christi Dei*, apostoli non evangelizaverunt, sed neque quæcunque sancti explicuerunt in sacris suis scriptis, quæ omnia Ecclesia amplectitur hæc suscipiens atque credit. Quid igitur dixerit de commutatione præpositionis, cum in Evangelio Dominica vox edicat, *Qui (Spiritus) a Patre procedit*, centum vero quinquaginta sancti Patres Constantinopoli congregati : *Ex Patre procedit?* Manifestum ergo, sanctos circa malam opinionem eamque solam locutos esse ; neque enim ipsi sibi met ipsis contraria locuti sunt. Liquet enim, in Evangelio non scriptum esse *Per Filium procedere* Spiritum sanctum, neque *ex essentia Patris*, ut divus Joannes Damascenus prædicat, neque *ex essentia Filii*. Non ergo locum habent ea quæ dicta sunt a reverendo Ephesiorum antistite, et producta ab eo divi Apostoli locutio, atque similiter sancti Chrysostomi explanatio.

C

EPHES. (CAP. XIX).

Et in epistola ad monachos : « Qui sanam fidem se confiteri simulant, communicant autem cum diversa sentientibus, tales, si post admonitionem non desistant, non solum communionis extorres habendos, sed nec fratrum nomine esse salutandos. » Et ante istos deifer Ignatius in litteris ad divum Polycarpum Smyrnæ episcopum ait : « Omnis qui loquitur præter constituta, etiamsi fide dignus sit, etiamsi jejuset, etiamsi virginitatem servet, etiamsi signa faciat, etiamsi prophetizet, lupus tibi censeatur, in pelle ovium perniciem ovium operans (a). » Et quid oportet plura dicere ? Omnes Ecclesiæ doctores, omnes synodi et universæ divinæ Scripturæ ad aliter sentientes vitandos et ut ab eorum communione alieni simus nos cohortantur.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Et si superius dicta sufficient ad plene eviden-

(7) Mon. 27, εἶπει.
 (8) Καὶ ἡ habet Mon. 27, f. 141 a.
 (9) Τὸν omitt. Mon. 27.
 (10) Mon. 27, f. 141 b ad marg. habet hanc notam sub nomine Plusiædeni : Ὅτι δεῖ ἀποστρέφεισθαι τοὺς ἑτερόφρονας, καλῶς ἂν λέγεις, ἢ λῶστε· ὅτι δεῖ εἶσιν ἑτερόφρονες οἱ Λατῖνοι, πειράσαι μὲν ἀποδείξαι· εὐπω (eod. εὐπω) δὲ γε ἀποδεικνύεις.

qui sæpe communionem hæreticorum fugiendam esse docet. Ad Polyc. c. 3 ; Smyrn. c. 4 ; Philad. c. 3 ; Trall. c. 6, 11 ; Eph. c. 8, 9, 10.

μένους; Ἦγνόησεν ὁ θεὸς Μάξιμος τοὺς ὄρους, ἵνα ἂν αὐτῶν ἀπελέγη μᾶλλον τὸν μὴ καλῶς λέγοντα; Οὐδαμῶς· οἶδε γὰρ καὶ αὐτὸς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἱερᾶς καὶ ἁγίας τετάρτης συνόδου, καθὼς περιέχεται ἐν τῷ προσφωνητικῷ τῷ πρὸς τὸν βασιλέα (1), οὕτω θεοπέζουσας· « Εἰ δὲ τις μέχρι τούτου στήναι τοῖς (2) πίστει συνηγορεῖν βουλομένοις προστάττει τὴν ἄδειαν, μάλιστα μὲν τοῖς αἰρετικοῖς τοῦτο νομοθετεῖται τὸ πρόσταγμα· ἐκείνους παύσει τῆς ἀδικίας, μὴ τοὺς ποιμένας τῆς ἀντιλήψεως. Πᾶς γὰρ νόμος τοῖς ποιητοῖς ἀπαγορεύει τὴν ἁμαρτίαν, οὐ τοὺς κριτὰς ἀπέλγει τῆς ἐξουσίας. Ἄλλως τε μανθανέτωσαν, ὡς καὶ νῦν ἐστὶν ἀμφισβήτησεως ἀναφύσεως ταῖς τῶν Πατέρων ἐρμηνείαις τὴν ἡμετέραν ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν, ὡς οὐκ ἀπᾶν τῆς ἐκείνων διανοίας ἐπιδεικνύμεθα φρόνημα. » Ἡμεῖς τοσοῦτον ἐγνωμεν ἐκ τῶν Πατέρων τὸ διάταγμα. Καὶ οὕτως φρονούμεν ἐξακολουθοῦντες τοῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰρημένοις, μηδὲν ἐξω τῶν παραδεδομένων ἡμῖν ποιῶντες (3) ἡλοῦσι γὰρ τὰ ἐν πάσῃ τῇ ὁμολογίᾳ ἀπολελογημένα, ὡς ἅπαν ὃ λέγομεν οὐκ ἐκ τοῦ ἡμετέρου φρονήματός ἐστιν, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν θεολόγων καὶ ἁγίων Πατέρων διδασκαλίας· μηδὲν ἄλλο τι φρονεῖν ἐθέλοντες, ἢ ὡς οἱ τρισμακάριοι Πατέρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ παρὰ τοῦ τελεταρχικοῦ καὶ θεοῦ Πνεύματος ἐλλαμπθέντες διετράνωσαν.

nisi sicut ter beati Patres ac doctores Ecclesie Christi a Spiritu divino perfectam initiationem tribuente illuminati dilucidarunt atque explanarunt.

ΕΦΕΣΟΥ.

Τούτων οὖν (3) ἐγὼ πάντων καταφρονήσα; ἀκολουθήσω τοῖς ἐν προσήματι πεπλασμένῃς εἰρήνης ἐνωθῆναι καλεῖσθε, τοῖς τὸ ἱερὸν καὶ (4) θεῖον σύμβολον κτεθλεύσθε (5), καὶ τὸν Υἱὸν ἐπεισάγουσι δεύτερον αἴτιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος; Τὰ γὰρ λοιπὰ τῶν ἀτοπημάτων ἐὼς τὸ γινεῖσθαι οὐκ ἔστιν ἐν μόνον ἱκανὸν ἢν ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν διαστῆσαι. Μὴ πάθοιμι τοῦτό ποτε, Παράκλητε ἀγαθὲ, μηδ' οὕτως; ἐμαυτοῦ καὶ τῶν καθηκόντων λογισμῶν ἀποπέσοιμι, τῆς δὲ σῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ὑπὲρ σοῦ ἐμπνευσθέντων μακαρίων ἀνδρῶν ἐχόμενος; προστεθεῖν πρὸς τοὺς ἐμοὺς πατέρας, εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐνταῦθεν ἀποφερόμενος; τὴν εὐσέβειαν.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Ἡμεῖς τὴν πεπλασμένην ἔνωσιν οὐτε ἐβλήσαμεν ποτε οὐτε μὴν ἐβλήσομεν, ἐπεὶ πᾶν τὸ πεπλασμένον συνευγμένον ἔχει τὴν πλάνην· αἱ δὲ συστάσεις καὶ μαρτυρίαι τῶν ἱερῶν καὶ θεῶν Πατέρων αἱ (6) ἐνταῦθα γεγραμμένα καὶ ἐν ἄλλαις πραγματείαις περὶ ταύτης τῆς ἐνώσεως; ἐκτεθειμένα πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ (7) εἰρημμένα καὶ τῶν ὁμοίως ἐχόντων αὐτοῖς

(1) Vide Mansi Concil. t. VII, p. 455. Eundem lectum affert Gregorius ad imp. Trapez. col. 259.

(2) Marc. f. 231 b, τῆς.

(3) Οὐκ ἔστιν ἔστιν Mon. 256, f. 127 a.; omitt. Mon. 27, f. 142 b.

(4) Hoc quoque loco Gregorius ad alia sua scripta provocat; hisque verbis inter alia Allatius contra

« Attamen omnino addidistis. » *Orithod.* : « Ea quæ tunc non in quæstionem venerant, ea nunc Patres pie explanaverunt. » Quid igitur dicet de his dictis? An ignoravit divus Maximus definitiones, ut exinde magis refutaret eum qui non bene loquebatur? Nullo modo. Novit enim et ipse prædicationem sacrosanctæ quartæ synodi, quemadmodum continetur in acclamatione ad imperatorem, quæ ita sancit : « Si quis autem censet hucusque consistendum illis esse, qui fidem pro facultate defendere cupiunt, maxime quidem hoc præceptum hæreticis promulgare debet; illos ab iniqua impugnatione removens, non avertens a protectione pastores. Omnis enim lex improbis hominibus delicta prohibet, non iudicibus admittit potestatem. Alias autem doceantur, nunc quoque licere, ut ambiguitate exorta Patrum interpretationibus nostram adjungamus confessionem, tanquam qui in nullo discordem intelligentiæ eorum deferimus sententiam. » Nos in tantum cognovimus ex Patribus præceptum. Et sic nos sentimus sequentes dicta sanctorum, nihil præter ea quæ nobis tradita sunt facientes (ea enim quæ in tota confessione pro defensione allata sunt declarant, omne quod dicimus, non ex nostra esse sententia, sed ex doctrina theologorum ac sanctorum Patrum), nihil aliud quidpiam sentire volentes,

C

EPHES. (CAP. XX).

Egone itaque hisce omnibus spreto sequar eos, qui sub prætextu conflictæ pacis unionem præcipiunt, eos qui sacrosanctum symbolum adulterant et Filium secundam sancti Spiritus causam inducunt? Nam reliquas absurditates in præsentia prætermitto. Quarum vel una sufficiens foret ad nos ab ipsis prorsus separandos. Ne id unquam patiar, o bone Paraclete, neque adeo a memetipso et a decentibus cogitationibus unquam decidam, verum firmiter inhærens tuæ doctrinæ atque beatis viris a te inspiratis apponar ad patres meos, si non quid aliud abhinc deferens, certe tamen pietatem.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Nos conflictam unionem neque desideravimus aliquando neque unquam desiderabimus, cum omne conflictum conjunctum habeat errorem. Sed documenta ac testimonia sanctorum et divinorum Patrum, quæ tum hic consignata, tum in aliis lucubrationibus de hac unione (a) exposita fuerunt ad ea quæ ab ipso dicta sunt et quæ his similiter

(4) Ἱερὸν καὶ omitt. Mon. 256.

(5) Ita Mon. 256; Mon. 27 habet κτεθλεύσθε.

(6) Αἱ omitt. Allat., qui hæc adducit c. Creyght. p. 145.

(7) Allat. l. c., αὐτῶν.

Creyghton., p. 145 et 146, utitur ad probandum eundem plurimum librorum fuisse auctorem.

se habent, aperte declarant, nos nihil conflictum peregrisse neque spurium quidquam introduxisse in sacrum Symbolum, quemadmodum olim illi qui vocem *eiusdem substantiæ* cum voce *similis substantiæ* commutarunt. Neque secundam causam sancti Spiritus dicimus Filium, ut ipse putat; sic enim et duos deos crederemus, sicut ipse somniatur. Attamen et de his sufficiens supra datum est responsum. Quod autem spectat ad reliquas absurditates, quas silentio præterit, si quidem de beatitudine ac fruitione sanctorum loquitur, quam maxime ipse sibi repugnat in ea oratione, quam in sanctum Eliam edidit. Ait enim: « Ego vero, quod nunc licet ipsi, sicut et animabus sanctorum, ubicunque vult, secundum tempus commemorari, dum in propriis templis libenter mansionem facit et iis qui ope singulis vicibus indigent, advenit, et necessarium et verum esse censeo; non vero propterea eum cælos derelinquere dixerim ac lumen ibi resplendens et cum angelis assistentiam coram summo Domino; sic enim minus quam cæteri sancti haberet is, qui super omnes fere est, si quidem ideo, quia carne indutus est (a), a communiione cum ipsis et a contemplatione Dei ad faciem separatus esset, qua eximio modo per omnem vitam fruebatur. » Per hoc igitur clarum est confiteri et ipsum, sanctos beatitudine perfrui (b), nisi forte aliud quidpiam censet beatitudinem a contemplatione Dei ad faciem. De Dei autem in præsentī vita ad faciem contemplatione silere præstat (c). Quod deinde ad azyma pertinet, Eusebius, Eutychius Constantinopolitanus, Epiphanius Cypri, Joannes Chrysostomus, et alii sanctorum defensionem dabunt (d). De primatu vero Romani pontificis sufficiens erat ex synodo octava, cui ipse testimonium perhibet, ad plenam persuasionem efficiendam eum stabilire. Sed et Theodorus Studita et sanctorum synodorum Acta perspicue eum confirmant. Atque quamlibet ex his quæstionem propria lucubratione tractavimus, ut cognoscentes, hæc eum exprobrare Latinis. Quando igitur et alia cognoveri-

Α παριστώσιν, ὡς οὐδὲν πεπλασμένον πεποιήκαμεν οὐδὲ κίβδηλόν τι (1) ἐπεισηγάγομεν ἐν τῷ ἱερῷ συμβόλῳ, ὡς οἱ τότε οἱ τὸ ὁμοούσιον ἀντὶ τοῦ ὁμοουσίου (2) ἐναλλάξαντες (3). Οὐδὲ δευτέρον αὐτίον τὴν Ἰδὸν λέγομεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς αὐτὸς νομίζει· ἡ γὰρ ἂν καὶ δύο τοὺς θεοὺς ἐπιστεύομεν, ὡς αὐτὸς φαντάζεται. Ὅμως γε μέντοι καὶ περὶ τούτων ἱκανῶς ἀπελογησάμεθα πρότερον. Τὴ δὲ λοιπὰ τῶν ἀτοπημάτων, ἃ σιωπῶν παρατρέχει, εἰ μὲν περὶ τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἁγίων λέγει, καὶ μάλιστα αὐτὸς αὐτῷ μάχεται ἐν τῷ λόγῳ τῷ παρ' αὐτοῦ ἐκτεθέντι εἰς τὸν ἅγιον Ἡλίαν. Φησὶ γάρ· « Ἐγὼ δ' ὅτι μὲν ἐξεστὶν αὐτῷ, καθάπερ καὶ ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς; ὅποι ποτὲ βούλεται κατὰ καιρὸν ἐπιχωριάζειν, ναοί; τε οἰκείους ἐμφιλοχωρεῖν (4) καὶ τοῖς ἐχάστοτε (5) θεομῆνοις ἐπιφοιτῆν ἀναγκαζόν τε ἡγοῦμαι (6) καὶ ἀληθὲς εἶναι· οὐ μὴν διὰ ταῦτα φαίην ἂν αὐτὸν τῶν οὐρανῶν ἀπολείπεσθαι καὶ τῆς ἐκεῖσε λαμπροφωρίας καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων δεσποτικῆς παραστάσεως· ἡ γὰρ ἂν εἶχεν ἑλαττον τῶν ἄλλων ἁγίων ὁ ὑπὲρ πάντας σχεδόν, εἰ γε διὰ τὴν σάρκα φορεῖν ἀφαισθηκεῖ τῆς μετ' αὐτῶν κοινωνίας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς πρόσωπον θεωρίας, ἥ; καὶ παρὰ πάντα τὸν βίον ἐξαίρετως ἀπήλαυσε (7). » Γνώριμον οὖν ἐστὶ διὰ τούτου, ὡς τοὺς ἁγίους τῆς μακαριότητος καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ ἀπολαύειν, εἴπερ μὴ ἕτερόν τι νομίζει τὴν μακαριότητα τῆς πρὸς πρόσωπον Θεοῦ θεωρίας. Περὶ μὲν τῆς ἐν τῷ παρόντι θεωρίας τῆς πρὸς πρόσωπον σιγᾶν ἀμεινον.

С Περὶ δὲ γε τῶν ἀζύμων Εὐσέβιος, Εὐτύχιος ὁ Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιφάνιος ὁ Κύπρου, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ἕτεροι τῶν ἁγίων ἀπολογίσονται. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ πίππα πρωτείου ἤρκει καὶ ἐκ τῆς μαρτυρουμένης παρ' αὐτοῦ ὀρθότητος συνόδου εἰς ἐναρξῆ πηροφορίαν τοῦτο συστήσαι. Ἀλλὰ καὶ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ τὰ Πρακτικὰ τῶν ἁγίων συνόδων σαφῶς παριστῶσι περὶ τούτου. Καὶ ἕκαστον ζήτημα ἀπὸ τούτων ἰδὲν πραγματεῖαν πεποιήμεθα, ὡς ταῦτα γινώσκοντες ἐγκαλεῖν αὐτὸν τοῖς Λατίνοις. Ἄν οὖν καὶ ἕτερα γινώμεν, εἰ μὲν ἀληθῆ, καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ στησόμεθα συνεχυκαλοῦντες· εἰ δὲ ὡς τὰ προειρημένα, σιγῆ παραδραμούμεθα κανονικῶς

(1) Omitt. Allat. τι.

(2) Ita recte Marc. f. 232 a, dum Mon. habet, ὁμοούσιον.

(3) Mon. 27, f. 143 a, ἐναλλάξαντες.

(4) Mon. 27, ἐμφιλοχωρῶν.

(5) Mon. cit., ἐκάστῳ τε.

(6) Sic recte Marc.; Mon., ἡγοῦμεθα.

(a) De Elia cum carne in cælum raptο Patres in IV Reg. ii, 11, sæpe disputant.

(b) Nimirum ante universalem resurrectionem, quod Marcus cum aliis Græcis negasse constat. Vide conc. Florent., Hard. t. IX, p. 19 seq., Syrop. Hist. conc. Florent. p. 136. Hinc Plusiadenius (1) notat: « Vide hominem alias non confitentem sanctos esse in regno Dei, hoc vero loco perspicue asseverantem eos contemplatione Dei ad faciem frui sanctos quod et mirabile videtur pr-

D (7) In Mon. et Marc. nota Plusiadeni legitur: « Ὅρα τὸν ἀλλαγθὲν μὲν μὴ ὁμολογοῦντα, τοὺς ἁγίους εἶναι εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, ἐνταῦθα δὲ προφανῶς τῆς πρὸς πρόσωπον αὐτοῦ θεωρίας ἀπολαμβάνοντας δισχωριζόμενον· ὃ καὶ θαυμαστὸν δοκεῖ τοῖς ἐχέφροσι. Πῶς οὐ νοεῖ, ὅτι προδῆλως αὐτὸς αὐτῷ ἀντιλέγει; »

dentibus. Quomodo non intelligit se aperte sibi ipsi contradicere? »

(c) Ultima Marci verba supra citata eum errorem indicant, posse hominem in hac mortali vita Deum facie ad faciem conspiciere.

(d) Vide de azymis dialogum Plusiadeni pro concilio Florenti; Hilarionem monachum De pane mystico (Gr. orth. t. I, p. 637 seq., 635 seq.), et Le Quien, dissert. 6 Damascenica, et in Panoplia adv. schisma Græcorum.

(1) Sive Josephus Methoneusis. Vide tomum superiorem.

τοῦτο ποιούντες. Φασὶ γάρ· Πρῶτερον τὸ βαρύτερον ἔγκλημα δεῖ γυμνάζεσθαι, καὶ εἰ τὸ πρῶτερον οὐ δεχθεῖν, οὐδὲ τὰ λοιπὰ ἐξετάζεσθαι· τοῦτο καὶ οἱ νόμοι θεσπιζουσι. Περὶ δὲ γε τῆς εὐχῆς, ἣν ἐν τῷ τέλει εὐχεται, εἰ μὲν ἐξακολουθεῖ τοῖς Πατράσιν, πάντως καὶ τὸ αἰτούμενον ἐπακολουθήσει· εἰ δ' ἄλλως καὶ κατὰ πεισμονὴν, τὸ ἐσόμενον πρόδηλον. Καὶ ἡμεῖς, εἰ μὲν διὰ τι τοῦ αἰῶνος ταύτου τὴν ἔνωσιν τηροῦμεν (1), εἴημεν κολασθησόμενοι, ὅπερ καὶ ἀναγκαίως ἔπεται· εἰ δὲ τοῖς ἴχνεσι τῶν Πατέρων ἐξακολουθοῦμεν, καὶ τὴν εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ δι' αὐτὸν τὸν εἰρηνοποιήσαντα καὶ καταλλάξαντα ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ Πατρὶ, καὶ εἰ διὰ τὸ συμφέρον τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴν τῆς πίστεως ἐξάπλωσιν, ἥτις ὑπὸ τῶν ἀθέων καθ' ἑκάστην ὥς εἰπεῖν στενοῦται καὶ σχεδὸν εἰς τὸ μὴ ὂν χωρεῖ, ὅση ἡμῖν δύναμις, συνέχειν σπουδάζομεν, συνασόμεθα καὶ ἡμεῖς τοῖς θεοῖς Πατράσιν ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, εἰ καὶ μέγα ἔσσι καὶ παρὰ τὴν ἡμετέραν πολιτείαν τὸ αἰτούμενον. Παράσχοι δὲ ὁ Θεὸς καὶ τῷ αἰδεσίμῳ Ἐφέσου ἰδεῖν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, λάσσαντι πάντα τὰ κατὰ πεισμονὴν καὶ τὸ ἐθελόγνωμον, καὶ μὴ πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῶν αὐτοῦ λόγων ἀποβλέποντι καταφρονεῖν τῶν χθαμαλωτέρων, εἰ λόγου τι καὶ οὗτοι λέγουσιν ἄξιον, καὶ μάλιστα τὴν σύστασιν ἔχουσιν ἐκ τῶν θεῶν Πατέρων· ὧν ταῖς εὐπροσδέκτοις εὐχαῖς ὁμαλίσαι Κύριος καὶ ἀπειθῆναι τὰς γνώμας πρὸς ἕν, ὅπως γένηται μία κοίμη καὶ εἷς ποιμὴν· ᾧ ἡ δόξα καὶ ἡ ἀνθεσις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἄμήν.

confirmationem habent. Quorum Deo acceptis precibus exaequet, emolliat ac dirigat sententias in unum Dominus, ut fiat unum ovile et unus pastor : cui laus et gloria in saecula saeculorum. Amen.

1) Mon., τηρῶμεν.

mus, siquidem vera sunt, et nos cum ipso consistemus simul ea exprobrantes, si vero ut praedicta, silentio ea praeteribimus, canonicè id facientes. Aiunt enim : Prius oportet gravius, quod impingitur, crimen denudari, et si prius non admittatur, reliqua non examinanda sunt. Idem quoque leges sanciant. Quod demum spectat ad precationem, quam in fine recitat, siquidem Patribus obedit eosque sequitur, omnino id quod rogat, consequetur ; si vero aliter et secundum suasionem arbitrariam, id quod futurum erit manifestum est ; et nos, si quidem propter rem quampiam hujus mundi unionem tenemus, poenas omnino dabimus, quod et necessario sequitur ; si vero vestigia Patrum presse sequimur, et pacem concordiamque Ecclesiae Christi propter ipsum, qui pacificavit et reconciliavit nos proprio Patri, et adhuc propter utilitatem Christianorum et fidei explicationem, quae ab impiis quotidie, ut ita dicam, in angustias redigitur et fere in nihilum demigrat, conservare, quantum nobis suppetunt vires, studemus, tunc simul erimus et nos cum divis Patribus in Christi adventu, licet res flagitata magna sit et supra nostrae vitae instituta. Concedat autem Deus venerabili Ephesio, ut ad veritatem respiciat, cunctis ex mero voluntatis arbitrio et inani persuasione profectis valedicat, neve respectu habito ad suarum rationum excellentiam humiliores spernat, si quid et hi ratione dignum loquuntur, et maxime ex divis Patribus

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ

ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΥ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ

ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΝ ΧΡΗΜΑΤΙΣΑΝΤΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ, ΚΑΙ ΕΝ ΡΩΜῃ ΤΑΦΕΝΤΟΣ ΚΑΙ
ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥΝΤΟΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ

ΕΚ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΑΓΙΩΝ.

GREGORII HIEROMONACHI

MAGNI PROSYNCELLI ET A CONFESSIONIBUS

QUI POSTMODUM CREATUS EST PATRIARCHÆ, ET ROMÆ SEPULTUS CORUSCAVIT MIRACULIS,

RESPONSIO AD EPISTOLAM MARCI EPHESII

EX VARIIS SANCTORUM SENTENTIIS (1).

EPHESIUS.

Omnibus ubique terrarum degentibus Christianis et insulas habitantibus, Marcus Ephesiorum metropolitā salutem in domino.

GREGORIUS.

Exordium, quo venerabilis Ephesius utitur, omnes ubique terrarum homines et insularum incolās excitat ad ejus sermones audiendos : Nos contra hæc dicimus cunctis terrarum orbis habitatoribus, suas ut aures prius dent ejus dictis, nostra deinde audiant. Namque hac de causa verba ejus præponimus, et nostras responsiones subjicimus, ut veritas omnibus pateat. Sicut enim sol, qui sensu percipitur, exoriens, mundumque sua luce complectens, et seipsum ponit ob oculos, et inferiora facit ut conspici possint : quoniam exorto sole non opus est qui nobis lucem indicet, ipso radio solis præsentiam ostendente ; nec est, qui dicat alteri : Intuere solem : ita verus quoque divinatorum dogmatum sermo et sanctorum Patrum linguarum solis instar effulgens, veritatem aperit hominibus, qui mente non cæcutiant ; certamque fidem facit de divinatorum sinceritate dogmatum, deque integritate et puritate fidei ; et invitat omnes, ut ad veritatis castra transfugiant. Ut enim tenebras, cum nihil sint, luminis præsentia fugat : nam quod nihil est, rei quæ natura sua constat, non valet obsistere ; ita divini Spiritus illustratio per sacra deiferorum Patrum eloquia et veritatem

A

Τοῖς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῶν νήσων εὐρισκομένοις Χριστιανοῖς Μάρκος ἐπίσκοπος τῆς Ἐφεσίου μητροπόλεως ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

ΕΦΕΣΙΟΣ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ.

Τὸ μὲν προοίμιον τοῦ ἀδελείμου Ἐφέσου τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς καὶ τῶν νήσων πρὸς ἀκρόασιν τῶν αὐτοῦ διεγείρει · ἡμεῖς δὲ πάλιν πρὸς τοὺς κατοικοῦντας πάντα τῆς γῆς τὰ πέρατά φαμεν, ἀκροῶσθαι τῶν αὐτοῦ λογίων πρότερον, εἶτα τῶν ἡμετέρων. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ προτίθεμεν τὰ αὐτοῦ πρότερον, εἶτα τὰς ἡμετέρας ἐπάγομεν ἀπολογίας, ἵνα ἡ ἀλήθεια φανερά τοῖς πᾶσι γένηται. Ὡσπερ γάρ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἀνατέλλων καὶ τὸν κόσμον φωτίζων δείκνυσί τε ἑαυτὸν, καὶ τὰ ὑπ' αὐτὸν γενόμενα πράγματα φανερά καθίστησι · καὶ γὰρ ἡλίου φανέντος οὐ δέσμεθα τῶν διδασκόντων καὶ δεικνύοντων ἡμῖν τὸ φῶς, αὐτῆς τῆς ἀκτίως δὴλην ποιούσης τὴν τοῦ ἡλίου φανέρωσιν · οὐδ' ἔστιν ὁ λέγων τῷ πλησίον. Βλέπε τὸν ἥλιον · οὕτω καὶ ὁ τῶν θεῶν δογμάτων ἀληθὴς λόγος διὰ τῆς τῶν ἱερῶν Πατέρων γλώττης ἐμφαινόμενος, ἡλίου δίκην λάμπων, τὴν ἀλήθειαν τε ἐμφαίνει τοῖς μὴ τὴν διάνοιαν τυφλώττους, καὶ πληροφορίαν παρέχει τῆς τε εὐκρινείας τῶν θεῶν δογμάτων, καὶ τοῦ καθαρῶ καὶ ἀδόλου τῆς πίστεως, καὶ πάντας αὐτομολεῖν ποιεῖ πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ γὰρ ὡσπερ ἡ παρουσία τοῦ φωτὸς τὸ ἀνοῦσιον σκότος ἀπελαύνει · οὐδὲ γὰρ δύναται τὸ ἀνοῦσιον πρὸς τὸ ἐνούσιον ἀντιβαίνειν · οὕτω καὶ ἡ τοῦ θεοῦ

(1) Interprete Joan. Matthæo Caryophyllo. Labbe, *Concil.* tom. XIII. Marci epistola edita est in τόμῳ ἀγίας Dositheï, Lassia in Moldavia, anno 1698.

Πνεύματος Ἐλλαμψίς διὰ τῆς τῶν θεοφόρων Πατέρων θεολογίας τὴν τε ἀλήθειαν ἐμφαίνει, τοὺς τε λέγοντας καὶ ἐχομένους τῆς τοῦτων διανοίας ἢ συγγραφοῦντας φωτίζει, καὶ τοῖς ἀκούουσι τὸν ἄνωθεν φωτισμὸν φωτισμὸν ἐπιδραβεύει. "Ἐνεκεν οὖν τῆς κοινῆς ταύτης ὠφελείας, καὶ τῆς ἀληθείας ἀνευρέσεως (ἣτις ὀφείλει ζητεῖσθαι οὐ μόνον ἐπὶ τῶν θείων δογμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ παντὸς ἄλλου πράγματος, καθὼς φησιν ὁ Κύριος· Ζητεῖτε καὶ εὐρήσατε) ταύτην καὶ ἡμεῖς ἐκζητήσωμεν ἐκ τῆς τῶν διδασκάλων θεολογίας, καὶ τὴν αὐτοαλήθειαν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν ἱκετεύσωμεν, ὅπως τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἄνωθεν χάριν καταπέμψας καταυγάσῃ τὴν διανοίαν ἡμῶν ὄμμα, εἰς τὸ μὴ κατόπιν τῆς ἀληθείας ἕλθειν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ εἰπὼν· Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν· καὶ· Πᾶς ὁ αἰὼν λαμβάνει. Αὐτοαλήθεια γάρ ὢν ἀληθείας ἐκζητεῖ, καθὼς καὶ θεός· Δαυὶδ φησὶν· Ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος· καὶ· Ἀλήθειαν μελετήσει ὁ ἀδρυγῆ μου. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ αἰδέσιμος οὗτος τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἐπιστέλλει καὶ τῶν νήσων εὐρισκομένοις Χριστιανοῖς, ὡς ἂν ἐκ τῶν ἤδη πρὸς αὐτοὺς ἐπεσταλμένων τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν λάβωσι, καὶ τοὺς τῶν Λατίων ἔνωσιν τηροῦντας ἀποστραφῶσι, φέρε καὶ ἡμεῖς ταῦτα δὴ τὰ ἐπεσταλμένα ἐξετάσωμεν· καὶ εἰ μὲν ὁ τίμιος οὗτος τῆς ἀληθείας ἔχειται, καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ στησόμεθα ταύτην ἀνακηρύττοντες, καὶ αὐτὸν μεγαλύνοντες, ὡς τῆς ἀληθείας ἔχόμενον· εἰ δὲ πόρρω που τῆς ἀληθείας λέγει, τὰ τῶν ἁγίων Πατέρων προθέντες, δι' αὐτῶν τὴν ἀπολογία τὸς ἐντυγχάνουσι κατάδηλον ποιήσωμεν· ὅπως γινώσιν, ὁπότερον μέρος ἐλήθη λέγει, καὶ τὸ λευκότερον μεθ' αὐτοῦ ἔχει· τίς δὲ ὁ παρασυλλογιζόμενος καὶ τὰ ψευδῆ λέγων καὶ ἀμαυρά. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἄμφω τὰ μέρη αὐτὸς τε διηλοῖ, καὶ ἡμεῖς τὸ κρεῖττον καὶ ἀληθές κατέχειν νομίζομεν, ἔπεσθαι πάντως ἀνάγκη ταῖς τῶν θεοφόρων Πατέρων μαρτυραῖς ὡσπερ φωτὶ· ἵνα δύο χρωμάτων ὄντων, ἐρυθροῦ τε καὶ μέλανος, ἐκάστου λέγοντος τὸ ἐρυθρὸν κατέχειν καὶ βασιλικὸν καὶ χρησίμων, διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ φωτὸς μὴ ἐλέγχεσθαι τὸ ἐκάστου, τοῦ μὲν ἢ πλάνη, τοῦ δὲ φανερωθῆ ἢ ἀλήθεια· οὐκ ἄλλοθεν δὲ τὸ φῶς, ὡς εἴρηται, εἰ μὴ ὑπὸ τῶν θεοφόρων καὶ ἁγίων Πατέρων, οἵτινες ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἔλλαμψθέντες τοῖς τῆς ἀληθείας δόγμασι, δίκην ἡλίου φωτίζουσι τοὺς ἐκζητοῦντας ὀλοσχερῶς καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν ἐρευνῶντας. Πυθίσαντες γὰρ ἐξεζήτησαν, καὶ ἐκζητήσαντες εὖρον, ὡς φησὶν ἡ Σοφία· Οἱ ζητοῦντές με γὰρ εὐρήσουσίν με· καὶ ἡμᾶς εἰς τοῦτο προτρέπουσιν, ἵνα μὴ ψιλῶ τῷ γράμματι τῆς ἀληθείας ἐκπέσωμεν, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι. Τοῦτο σὺν τοῖς ἄλλοις Πατράσι καὶ Βασιλείοις ὁ Μέγας ἐν τῷ κατ' Εὐνομίου πρώτῳ λόγῳ φησὶν· ὡς, Εἰ τις ἀδασανίστως κατὰ τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν ψιλῶ περιστασθαι φιλονεικῶν τῷ πράγματι, πρὸς Ἰουδαίους καὶ γραῦδεις μύθους ἀνατραπείς, πτωχὸς παντελῶς τῶν ἀξίων περὶ Θεοῦ νοημάτων κατα-

A ipsam declarat; et ea usurpantes, mentemque doctorum sequentes scribentesque illuminat, et audientibus salutarem desuper illuminationem largitur. Itaque ad communem hanc omnium utilitatem, et veritatis adinventionem (quæ non solum in divinis dogmatibus, sed etiam quavis alia in re queri debet juxta dictum Domini : *Quærite et invenietis* ¹) illam et nos perquiramus ex doctorum sententiis; fusisque ad Christum Deum nostrum, qui ipsa veritas est, precibus petamus, ut missa nos luce suæ gratiæ, mentis nostræ oculum illustret, ne quæsitā veritas nos effugiat. Ipse enim est qui dixit : *Sine me nihil potestis facere* ²; et : *Omnia qui petit, accipit* ³. Cum sit enim ipsa veritas, vera requirit, ut testatur et sanctus David : *Veritatem requirit Dominus* ⁴; et : *Veritatem menditabitur guttur meum* ⁵. Quoniam ergo venerabilis hic vir scribit ad omnes ubique terrarum insularumque incolas Christianos, ut, quemadmodum prioribus suis jam significaverat litteris, fidei veritatem accipiant, et aversentur eos, qui pactam cum Latinis unionem tuentur; age nos quoque examinemus hæc ipsa quæ scribit; et si quidem egregius vir a veritate non abhorret, nos etiam cum ipso stabimus eam deprædicantes, ipsumque laudibus extollentes, utpote veritatis amicū; sin autem longe aberrat a veritate, prolatis sanctorum dictis, palam legentibus faciemus, quid ad ejus scripta respondeamus; ut intelligant, utra pars verum dicat, et secum veritatis candorem habeat; quæ contra vitiosis utatur syllogismis, et obscuritate mendacii tenebrosis. Sed quoniam ipse profert quæ sunt utriusque partis, et nos sentire melius, et veritatem a nobis esse arbitramur, est plane necessarium sanctorum Patrum sequi testimonia quasi facem præluentem, ut veluti duobus propositis coloribus, rubro et nigro, si unusquisque dicat se rubrum et regium et pretiosum habere, non præsentē lumine, per quod discerni possit quid quisque habeat, perspiciatur luce, quis falsum, quis verum asserat. Porro lumen hoc non aliunde, quam a Deo plenis sanctis Patribus haberi potest, ut diximus: qui a sancto Spiritu illustrati per veritatis dogmata, solis instar illuminant eos qui tota mente exquirunt, et sensum illorum scrutantur. Nam illi desiderio incensi exquisierunt, et exquirentes invenerunt, ut ait Sapientia : *Qui quærunt me, invenient me* ⁶; et nos ad hoc idem faciendum hortantur, ne litteram sequentes nudam, ut Judæi, ad veritatem ipsam non perveniamus. Hoc sane tum reliqui Patres, tum Basilii Magni primo contra Eunomium libro docet : Si quis enim, inquit, nulla disquisitione adhibita rem ita intelligendam esse contendat, ut sese primo offert aspectu, is ad Judaicas et seniles fabulas devolutus, inops omnino a sensibus Deo dignis consenescet. Itaque quod pro-

¹ Matth. vii, 7. ² Joan. xv, 5. ³ Matth. vii, 8.

⁴ Psal. cxix, 24. ⁵ Eroz. v, 1, 7. ⁶ Sap. vi, 13.

misimus, venerabilis Epheali dicta prins singula A exponentes, tum nostras etiam responsiones apponemus fultas deiferorum sanctorumque Patrum testimoniis, ut fiat per ea manifesta veritas. Nam sermo fide dignorum auctoritate firmatus evidentem habet sui demonstrationem.

EPHES.

Qui dira nos captivitate captivarunt, atque in Latinorum rituum dogmatumque Babylonem abstrahere voluerunt, id quidem perducere ad exitum nequaquam potuerunt, natura absonum esse perspicientes, et præterea impossibile, sed in media quadam itineris parte subsistentes tum ipsi, tum sectatores eorum, neque jam sunt amplius quod erant, neque illud evasere, ad quod tendebant; nam relicta quidem est ab iis Hierosolyma, quæ vere est pacis visio, et Sion mons, hoc est firma et inconcussa fides; verum fieri et dici unquam Babylonii nec volunt, nec possunt; hanc sane ob causam vocandi merito Græco-Latini, usitato autem nomine vulgo appellati Latinizantes.

RESP.

Cum epistolæ suæ vir eximius titulum prænotaverit, ad omnes ubique locorum et insularum, et salutem illis impertiverit, statim exorditur ab historia captivitatis, quæ facta est quondam ab Jerusalem in Babylonem, sermonem volens suavitate quadam perfundere, et auditores attentos reddere ad audienda quæ dicentur. Nam allegorici sermonis proprium est, ut ad voluntatem dicentis et rem exprimentis dicta accommodet; idcirco attulit hanc historiam, ut schemate allegorico pro sua voluntate uteretur. Licet ergo nobis etiam nihil a veritate discedentibus dicere: Nos Hierosolymam potius tenere, et eam incolere, quam interpretantur pacem, quam Dominus etiam præcepit servandam, cum diceret: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*¹. Hanc igitur tenentes Domini vocem, qua id jubetur, veluti Sion montem, eos qui scindunt Christi Ecclesiam, Babylonios vocamus: nos vero nec fuimus unquam Babylonii, ut qui confusionem et schisma vitemus; nec voluntas unquam erit ut fiamus, cum vere illius discipuli simus, qui mandatum dedit, ut pacem sequamur. Subsannando porro nos vocat Græco-Latinos, adinvento, ut putavit, novo quodam et congruente nomine: at nos illud nequaquam pro subsannatione habemus, sed verum esse fatemur. Cum enim Constantinus Magnus Roma profectus nobilissimos ab urbe Romanos optimates incolas duxerit eam in urbem, quæ nuper tum condita ejus nomine est insignita, quæque Nova Roma nuncupata est; eorum posteri, Græce loquentes, sed oriundi ab illis, jure sunt vocandi Græco-Latini; Hellenas enim Græcos vocant Latini. Atque ita quod nobis præstantissimus vir objicit ut

γράφει. Κατὰ γοῦν τὴν ἐπαγγελίαν ἡμῶν πρότερον τὰ τοῦ αἰδεσίμου Ἐφέσου προθέντες κατὰ μέρος, ἐπομένως καὶ τὰς ἡμετέρας ἀπολογίας ἐπιθήσομεν μετὰ καὶ τῆς τῶν θεοφόρων Πατέρων καὶ ἁγίων μαρτυρίας, ἵν' ἐξ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια φανερὰ γίνηται· ὁ γὰρ ἐξ ἐνδόξων λόγος βεβαιούμενος ἀναντιρρήτον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν.

ΕΦΕΣ.

Οἱ τὴν κακὴν ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν αἰχμαλωτεύσαντες, καὶ πρὸς τὴν Βαβυλῶνα τῶν Λατινικῶν ἐθῶν καὶ δογμάτων θελήσαντες κατασύρειν, τοῦτο μὲν οὐκ ἠδυνήθησαν ἀγαγεῖν εἰς πέρας αὐτόθεν τε ἀπεμφαίον ὄρῳντες, καὶ ἄλλως ἀδύνατον, ἐν μέσῳ δὲ ποῦ τῆς ὁδοῦ καταμείναντες αὐτοὶ τε καὶ ὅσοι τοῦτοις ἐπηκολούθησαν, οὔτ' ἐκεῖνο λοιπὸν μεμενήκασιν, οὔτε τοῦτο γέγονασιν· Ἱεροσόλυμα μὲν ἀπολιπόντες, τὴν ὡς ἀληθῶς ὄρασιν τῆς εἰρήνης, καὶ τὸ Σιών ὄρος, τὴν βεβαίαν πίστιν καὶ ἄσιστον· καὶ Βαβυλώνιοι δὲ γενέσθαι ποτὲ καὶ κληθῆναι μήτε βουλόμενοι μήτε δυνάμενοι, καὶ διὰ τοῦτ' ἂν δικαίως κληθέντες Γραικολατίνοι, καλούμενοι δ' οὐν ὑπὸ τῶν πολλῶν Λατινόφρονες.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

Τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς καὶ τῶν νήσων ἐπιστελλας ὁ τίμιος οὗτος ἀνήρ, καὶ χαίρειν προσειπὼν, εὐθύς ἀπὸ ἱστορίας ἄρχεται τῆς πάλαι ποτὲ γενομένης αἰχμαλωσίας ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Βαβυλῶνα, τὸν λόγον ἡδύτερον κατασκευάσαι βουλόμενος, καὶ τοὺς ἀκροατὰς διεγείρει πρὸς τὴν τῶν ῥηθησομένων ἀκρόασιν. Ὁ γὰρ ἀλληγορικὸς λόγος πρὸς τὴν θέλησιν τίθεται κυρίως τοῦ χρωμένου τὸν λόγον ἢ τὸ πρᾶγμα, καθ' ὃ λέγεται· διὸ καὶ τὴν ἱστορίαν προῦθηκε ταύτην, ἵνα τῷ ἀλληγορικῷ σχήματι χρῆσθαι καθὼς βούλεται. Ἐξεστὶν οὖν καὶ ἡμῖν ἀληθεύουσιν εἰπεῖν, ὡς τὴν Ἱερουσαλήμ μᾶλλον κατέχομεν, καὶ ἐν ταύτῃ ἔσμεν, ἥτις ἐρμηνεύεται εἰρήνη, ἦν καὶ ὁ Κύριος ἡμῖν ἐνετελλάτο λέγων· *Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν*. Ταύτην οὖν τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν τὴν τοῦτο κελεύουσαν ὡσπερ τὸ Σιών ὄρος κατέχοντες, τοὺς σχίζοντας τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν Βαβυλωνίους καλούμεν· Βαβυλώνιοι δὲ ἡμεῖς οὔτε γέγοναμεν, ὡς τὴν σύγχυσιν καὶ τὸ σχίσμα ἀποσειόμενοι, οὔτε ποτὲ θελήσομεν γενέσθαι, μαθηταὶ ὄντες κατὰ ἀλήθειαν τοῦ κελεύοντος· *Εἰρήνην διώκετε*. Γραικολατινοὺς δὲ ἡμᾶς διασύρων ὀνομάζει, καινότερόν τι ὄνομα καὶ προσήκον ὡς ἐνόμισεν εὐρών· ὅπερ ἡμεῖς οὐ διασυρμὴν τοῦτο λογιζόμεθα, ἀλλ' ἀληθῆς εἶναι ὁμολογοῦμεν. Τοῦ γὰρ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐκεῖθεν ὀρωμμένου, καὶ τοὺς λίαν εὐγενεστάτους μεγιστᾶνας Ῥωμαίων ἐκ Ῥώμης μετοικισαμένου εἰς τὴν ἐπ' ὄνοματι αὐτοῦ ἀνεγερθεῖσαν πόλιν, τὴν καὶ Νέαν Ῥώμην ὀνομασθεῖσαν, οἱ ἐξ ἐκεῖνων φύντες τὴν μὲν τῶν Ἑλλήνων ἐξασκήσαντες γλώτταν, καὶ διὰ ταύτης φθεγγόμενοι, τὸ δὲ γένος ἐκεῖθεν ἔλκοντες, εἰκότως καὶ Γραικολατίνοι ὀφείλουσι λέγεσθαι, διότι οἱ Λατίνοι

¹ Joan. xiv, 27.

τοὺς Ἕλληνας Γραικοὺς ὀνομάζουσι· καὶ ὅπερ αὐ-
 τὸς δ' εἰμὶος ἀνήρ καθ' ἡμῶν προφέρει, ἡμεῖς
 ἀληθῆς τε εἶναι ἠγούμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν. Ἐῷμεν
 νῦν λέγειν, ὅτι καὶ οἱ βασιλεύοντες ἡμῶν Ῥωμαῖοί
 εἰσιν ἐκείθεν ἔλκοντες τὸ γένος. Ἄλλὰ τὴ περὶ
 Γραικολατίνων παιδίας χάριν εἰρήται· διὰ γὰρ τῆς
 τοῦ Χριστοῦ χάριτος ἐκ παντὸς τρόπου δεικνύντες
 ὡς τάληθῆς ζητοῦμεν, καὶ τοὺς μὴ ταύτης ἐστερη-
 μένους εἰς κοινωνίαν δεχόμεθα, εἴτε Γραικοὶ εἰσιν,
 εἴτε Λατίνοι, εἴτε βάρβαροι, εἴτε Σκύθαι. Ἐν γὰρ
 μόνον οἰδαμέν τε καὶ λέγομεν, ὅτι οἱ τῆς οἰκουμε-
 νικῆς συνόδου τῆ ἀποφάσει με στέργοντες καὶ ἐξα-
 κολουθοῦντες, ἐκείνοι καὶ ἕτερον ὄνομα λαμβάνου-
 σιν, ὡς Ἀρειανοὶ μὴ στέργοντες τῆ τῆς συνόδου
 ἀποφάσει, ἀλλὰ τῷ Ἀρείῳ, Ἀρειανοὶ ἐκλήθησαν·
 καὶ οἱ τῷ Εὐνομίῳ Εὐνομιανοί, καὶ οἱ τῷ Νεστορίῳ
 Νεστοριανοί· οὐ μὴν δὲ καὶ οἱ τῆ οἰκουμενικῆ ἀπο-
 φάσει στέργοντες ἕτερον ὄνομα λαμβάνουσιν. Ὅτι
 δὲ καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ, οὐδεὶς
 ἀν ἀρνήσαιτο. Ἄλλ' ὁ λόγος ἐπὶ τὸ πρόσω χω-
 ρῶν ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ περὶ τούτου τὴν
 ἀπόδειξιν ποιήσει. Οὕτως οὖν ἀρξάμενος, καὶ ὅτω τὸν
 λόγον κατασκευάσας, ὧδέ πως πάλιν ἄρ-
 χεται·

EΦΕΣ.

Οὗτοι τοίνυν οἱ μεξόθηρες ἄνθρωποι κατὰ τοὺς
 ἐν μύθοις ἱπποκενταύρου; μετὰ τῶν Λατίνων μὲν
 ὁμολογοῦσι τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὴν ἴδὴν αἰτίον ἔχειν τῆς ἑαυ-
 τοῦ ὑπάρξεως· οὕτω γὰρ καὶ ὁ αὐτῶν ὄρος διαλαμ-
 βάνει· μεθ' ἡμῶν δὲ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι
 λέγουσιν.

ΑΠΟΛ.

Πάλιν ἀπο ἱστορίας ἀρχεται Ἑλληνικῆς, τῆς μὴ
 οὔσης μὲν, ἀναπλασθείσης δὲ ὑπὸ τῶν κενεμβρα-
 τούτων τὸν λογισμὸν καὶ τὴν διάνοιαν· εἶδει γὰρ
 αὐτῶν ἐκ τῶν ὄντων ὑπόδειγμα λαβεῖν, ἵνα τούτῳ
 καὶ προσηκόντως ἐφαρμόσῃ. Πᾶς γὰρ λογογραφῶν
 ἐκ τῶν ἀληθῶς ὄντων προφέρει τὰς ὁμοιώσεις καὶ
 τὰ παραδείγματα, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἐκκλησια-
 στικῶν ὑποθέσεων. Ἄλλ' ὁ αἰδέσιμος οὗτος τὸ μὴ
 ὄν ὡς ὄν προθεῖς, καὶ ὅσπερ πράγματος ὑποκειμέ-
 νου ἰσομοιώσας, μεξόθηρας ἡμᾶς ὀνομάζει, ὑπὸ
 θυμοῦ κινούμενος, ἵν' εὐλογώτερον εἴπωμεν· δῆλον
 γὰρ ὡς πάντῃ ἀπεικὸς τὸ παράδειγμα· ἐκ γὰρ τοῦ
 μηδὲ μὴ μηδαμῶς ὄντος ἰσομοιοῖ· πῶς οὖν ἐφαρ-
 μόσει τοῦτο μετὰ τοῦ ὄντος καὶ ὑπεστηκότες;
 Ἄλλ' ἵνα μὴ πρὸς οὐδὲν ἐλέγχοντες δόξωμεν, ἀφέν-
 τες τὸν προκείμενον σκοπὸν (οὐ γὰρ ἐλέγγειν τοῦ-
 τον βουλόμεθα θυμούμενον τε καὶ ὀργιζόμενον, ἀλλὰ
 τὴν ἀλήθειαν ἐρυσσῆν, καὶ ταύτην φανεροῦν), φέρε
 καθ' εἰρμὸν τὰ παρ' αὐτοῦ εἰρημμένα ἐξετάσωμεν.
 Φησὶ γὰρ οὕτως· Μετὰ τῶν Λατίνων μὲν ὁμολο-
 γοῦσι τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὰ λοιπά· μεθ' ἡμῶν δὲ
 τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγουσι. Ταῦτα δὲ
 λέγων ἀγνοεῖν προσποιεῖται, ὅτι καὶ Λατίνοι ἐκ τοῦ
 Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι μεθ'
 ἡμῶν ὁμολογοῦσι· τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μετὰ Λα-
 τίνων μὲν ὁμολογοῦμεν, παρὰ δὲ τῶν ἁγίων τοῦτο
 μαθόντες λέγομεν. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, αὐτοὺς τοὺς

A probrum. nos verum opinamur atque fatemur.
 Prætereo nunc illud, quod imperatores nostri Ro-
 mani sunt, et originem inde trahunt. Verum Græco-
 Latini vox dicta est joci causa. Nos enim Chri-
 sti beneficio veritatem quavis ratione quæri a
 nobis ostendentes, quicumque illam habent, omnes
 ad communionem admittimus, sive Græci, sive La-
 tini sint, sive Barbari, sive Scythæ. Nam illud
 unum et scimus et dicimus, eos qui sententiæ ge-
 neralis concilii non acquiescunt, nec eam sequun-
 tur, aliud quoque nomen sortiri, ut Ariani, quod
 non synodi sententiam, sed Arium secuti sint,
 Ariani dicti, et qui Eunomium, Eunomiani, et
 qui Nestorium, Nestoriani; eos vero qui œcume-
 nicam amplectuntur sententiam, nequaquam mu-
 tare nomen. Œcumenicam porro fuisse Floren-
 tinam synodum, nemo negaverit. Cæterum ubi
 ad ulteriora progressi erimus, hæc de re suo loco
 demonstrationem afferemus. Ita igitur exorsus,
 atque in hunc modum composito sermonis princi-
 pio, rursus hoc pacto orditur :

EPHES.

Isti ergo homines, juxta fabulosos hippocentauros
 semiferi, cum Latinis quidem fatentur Spiritum
 sanctum ex Filio procedere et habere Filium sub-
 sistentiæ suæ causam : hæc enim sunt definitionis
 ipsorum verba ; nobiscum autem dicunt illum ex Pa-
 tre procedere.

RESP.

A profana rursus orditur historia rei quæ nun-
 quam fuit, sed conflictata est inanibus futilium inge-
 niorum commentis. Oportebat vero ipsum e rebus
 quæ sunt exemplum petere, quod posset etiam con-
 gruenter adaptare. Omnis enim serius scriptor si-
 militudines adhibet, et exempla non fictitia, præ-
 sertim in rebus ecclesiasticis. At reverendus iste
 posito quod nullum est, ac si esset, allatoque simili
 quasi rei natura constantis, vocat nos semifera ani-
 malia, ira profecto incensus, ut congruentius dica-
 mus ; liquet enim exemplum esse penitus absonum,
 quandoquidem exemplum sumit e re prorsus com-
 mentitia ; quomodo ergo quadraverit in naturam
 existentem et reapse consistentem ? Sed ne videamur
 ad id quod nihil est respondere, omisso illo
 quod nobis est propositum (nolumus enim redar-
 guere hominem ira inflammatum, sed veritatem
 perquirere, et eam patefacere), age, dicta ejus or-
 dine singula expendamus. Ait igitur : Cum Latinis
 quidem fatentur illud, ex Filio, etc., nobiscum au-
 tem dicunt, ex Patre procedere. Hæc dicens nescire
 te simulat, Latinos quoque nobiscum fateri, Spi-
 ritum sanctum ex Patre procedere ; ex Filio vero
 etiam nos quidem fatemur cum Latinis, verum
 hoc ipsum a sanctis edocti asserimus. Id ita esse,
 doctores ipsos ac theologos testes proferamus, non
 omnes aut omnia, quæ de hac materia scripserunt,

sed quosdam, et pauca illorum dicta, ut aliquatenus A
probemus nos hoc asserere desumptum a san-
ctis.

τινας, και ἐξ αὐτῶν ὀλίγα εἰς μερικὴν τινα
γομεν.

Itaque sanctus Cyrillus in sermone ad Theodo-
sium imperatorem, qui ita incipit: Supremum hu-
manæ gloriæ culmen, sic ait: Baptizatum in-
quit Jesum in igne et Spiritu sancto; non quod
Spiritu baptizatis deberet infundere alienum quasi
servus et minister, sed cum suprema potestate ut
natura Deus illum, qui ex ipso est, et ejus proprius
est. In epistola quoque ad Nestorium, cujus initium
est: Cum Salvator noster diserte pronuntiet,
Quamvis, inquit, Spiritus suam habeat peculiarem
subsistentiam, qua intelligitur per sese existens
Spiritus, non Filius, est tamen haud alienus a
Filio: dictus quippe est Spiritus veritatis, veritas
autem est Christus: et effunditur ab illo non secus
atque ab ipso Deo Patre. Quod vero sanctus Pater
per vocem, effunditur, intelligat processionem, ipse-
met declarat in expositione Symboli. Ait enim: Et
effunditur, hoc est procedit, tanquam ex fonte a
Deo Patre. Hic illud, effunditur, ab illo non secus
atque ab ipso Patre; quomodo intelligendum?
Si enim dixisset solum, effunditur, alius quo-
que sensus locum haberet; sed cum addat, Non
secus atque ab ipso Patre, omnem detorquere sen-
sum volentibus præcidit occasionem. Et magnus Bas-
iliius in opusculis contra Eunomium, in capite, cu-
jus inscriptio est: Quod ut se habet Filius ad Patrem,
ita Spiritus se habeat ad Filium: Idcirco, ait, Fi-
lius quidem est Dei Verbum, verbum autem Filii
Spiritus: *Portans enim, inquit, omnia verbo virtutis suæ*^B; et quia verbum Filii, propterea gladium
inquit Spiritus, quod est verbum Dei: vivum porro
et efficax est Dei verbum et sermo. Sanctus autem
Ambrosius (ad quem scribens divinus Basilius:
Age, inquit, vir Dei, quando Christi Evangelium non
ab hominibus accepisti aut didicisti, sed ipse te
Dominus transtulit de iudiciis terræ ad apostoli-
cam dignitatem), libro primo De Spiritu sancto ad
Gratianum imperatorem, cap. 10, Sed neque, inquit,
cum de Patre exit, de loco recedit, et quasi corpus
a corpore separatur; neque cum in Patre est,
quasi in corpore tanquam corpus includitur. Spir-
itus quoque sanctus cum procedit ex Patre et Fi-
lio, non separatur a Patre, non separatur a Filio.
Quemadmodum enim separari potest a Patre, qui
spiritus oris ejus est? quod utique et æternitatis
indicium, et divinitatis exprimit unitatem. Sanctus
Agatho in sua epistola quam misit subscriptioni-
bus centum et viginti episcoporum munitam ad san-
ctam synodum sextam, de beato Augustino hæc
habet: Beatus Augustinus præstantissimus doctor.
Et rursus: Veritatis prudentissimus prædicator
beatus Augustinus. Hic igitur beatus Augustinus

διδασκάλους τε και θεολόγους τοὺς τοῦτο λέγοντας
εἰς μέσον προθῶμεν, οὐ πάντας οὐδὲ πάντα τὰ ὑπ'
αὐτῶν ἐν ταύτῃ τῇ ὑποθέσει εἰρημένα, ἀλλὰ
πληροφορίαν, ὅτι ἐκ τῶν ἁγίων λαβόντες λέ-

Και δὴ φαμεν, ὡς ὁ θεὸς Κύριλλος ἐν τῷ πρὸς
βασιλέα Θεοδοσίον λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Τῆς μὲν ἐν
ἀνθρώποις εὐκλείας τῆς ἀνωτάτω, φησὶ· Βαπτίζειν
ἔφη τὸν Ἰησοῦν ἐν πυρὶ και ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ τὸ
ἀλλότριον τοῖς βαπτιζομένοις ἐνιέντα Πνεῦμα δου-
λοπρεπῶς και ὑπηρετικῶς, ἀλλ' ὡς θεὸν κατὰ φύ-
σιν μετ' ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω τὸ ἐξ αὐτοῦ και
ἴδιον αὐτοῦ. Καὶ ἐν τῷ πρὸς Νεστορίον λόγῳ, οὗ
ἡ ἀρχὴ, Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος ἐναργῶς,
φησὶν· Εἰ και ἐστιν ἐν ὑποστάσει τὸ Πνεῦμα ἰδι-
κῆ, και δὴ και νοεῖται καθ' ἑαυτὸ, καθὼ Πνεῦμά ἐστι
και οὐχ Υἱός, ἀλλ' οὖν ἐστιν οὐκ ἀλλότριον αὐτοῦ·
Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται, και ἐστὶ Χριστὸς
ἡ ἀλήθεια· και· προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ
ἀμέλει και ἐκ τοῦ Θεοῦ και Πατρὸς. Ὅτι δὲ τὸ
προχεῖται ἀντὶ τοῦ ἐκπορεύεται ὁ ἅγιος λέγει, παρ-
ίστησι τοῦτο ὁ αὐτὸς ἐν τῇ τοῦ συμβόλου ἐξηγή-
σει· φησὶ γάρ· Καὶ προχεῖται, ἦγον ἐκπορεύεται,
ὡς ἀπὸ πηγῆς τοῦ Θεοῦ και Πατρὸς. Ἀλλὰ τὸ προ-
χεῖται παρ' αὐτοῦ καθάπερ ἀμέλει και ἐκ τοῦ Πα-
τρὸς, τί ἂν νοήσοι τις; Εἰ γὰρ τὸ προχεῖται ἀπλῶς
ἔλεγεν, εἶχε χώραν ἄλλο τι νοεῖν· εἰ δὲ, καθάπερ
ἀμέλει και ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐδεμίαν πρόφασιν κατ-
έλιπε τοῖς ἐθέλουσι λέγειν. Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος
ἐν τῷ κατ' Εὐνομίον, ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, οὗ ἡ
ἐπιγραφή, Ὅτι ὡς ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα ἔχει,
οὕτω τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, φησὶ· Διὰ τοῦτο
και Θεοῦ μὲν Λόγος· ὁ Υἱὸς, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦ-
μα· Φέρων γάρ, φησὶ, τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς
δυναμῆως αὐτοῦ· και ἐπειδὴ ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ, διὰ
τοῦτο τὴν μάχαιράν φησὶ τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ
ῥῆμα Θεοῦ· λόγος δὲ Θεοῦ και ῥῆμα ζῶν και ἐνερ-
γόν. Ὁ δὲ ἅγιος Ἀμβρόσιος (ὃ ὁ θεὸς Βασίλειος;
ἐπιστέλλων ἔλεγεν· Ἄγε δὴ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ,
ἐπειδὴ οὐ παρ' ἀνθρώπων παρέλαβες ἡ ἐδιδάχθης
τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς σε ὁ Κύριος;
ἀπὸ τῶν κριτῶν τῆς γῆς ἐπὶ τὴν προεδρίαν τῶν
ἀποστόλων μετέθηκεν), οὗτος δὴ πρὸς Γρατιανὸν
τὸν βασιλέα ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῷ Περὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, κεφαλαίῳ δεκάτῳ, φησὶν· Ἀλλ' οὔτε
ἐπειδὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξέρχεται, ἀπὸ τόπου ἀνα-
χωρεῖ, και ὡσεὶ σῶμα χωρίζεται ἀπὸ σώματος·
οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ ὡς διθῆν ἐν σώματι ἄ-
τε δὴ σῶμα ἐμπερικλείεται. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ
ἅγιον ἦνίκα ἐκ τοῦ Πατρὸς και τοῦ Υἱοῦ ἐκπο-
ρεύεται, οὐ χωρίζεται τοῦ Πατρὸς, οὐ χωρίζεται
τοῦ Υἱοῦ· τίνα γὰρ τρόπον δύναται χωρίζεσθαι τοῦ
Πατρὸς, Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἢν; ὃ πάντως και
τῆς ἀδιότητος δεῖγμά ἐστι, και τῆς θεότητος ἐμ-
φαίνει τὴν ἐνότητα. Ὁ ἅγιος Ἀγάθων ἐν τῇ ἐπι-
στολῇ αὐτοῦ, ἣν πρὸς τὴν ἁγίαν ἐκτὴν σύνοδον

^B Hebr. 1, 5.

ἐπεμφε, παρὰ ἑκατὸν εἰκοσιν ἐπισκόπων βεβαιου-
 μένην, περὶ τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου τοιαύτη φά-
 σκει· Ὁ μακάριος Αὐγουστίνος ὁ ἐξοχώτατος διδά-
 σκαλος· καὶ πάλιν· Ὁ σοφώτατος τῆς ἀληθείας
 κήρυξ ὁ μακάριος Αὐγουστίνος. Οὗτος οὖν ὁ μακά-
 ριος Αὐγουστίνος πρὸς Ὁρώσιον γράφων οὕτω
 φησί· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς
 τὸν Υἱὸν ἐκπορεύεται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται
 ἐπὶ τῶ ἀγιάσαι τὴν κτίσιν, ἀλλ' ἅμα ἐξ ἀμφοτέρων
 ἐκπορεύεται. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῶ κατὰ Μαξι-
 μίνου γ' βιβλίῳ φησί· Ζητεῖς παρ' ἐμοῦ, εἰ ἐκ τῆς
 οὐσίας τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱός, ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ
 Πατρὸς ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τί ὁ μὲν
 εἰς ἐστὶν Υἱός, τὸ δὲ ἕτερον οὐκ ἐστὶν Υἱός; Ἰδοὺ
 ἀποκρίνομαι, κἀν τε λάθῃς, κἀν τε μὴ λάθῃς· Ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱός, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ καὶ
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ἐκεῖνος γεννητός, τοῦτο
 ἐκπορευόμενον. Διὰ ἐκεῖνος μὲν Υἱός ἐστὶ τοῦ Πα-
 τρὸς, ἀφ' οὗ ἐγεννήθη, τοῦτο δὲ τὸ Πνεῦμα ἑκα-
 τέρου, ὅτι ἐξ ἀμφοτέρων ἐκπορεύεται. Ἀλλὰ διὰ
 τοῦτο περὶ ἐκεῖνου λέγουν ὁ Υἱός ἐφη· Ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὅτι ὁ Πατὴρ τῆς ἐκπορεύσεως
 αὐτοῦ ἐστὶν ἀρχηγός· ὃς τοιοῦτον Υἱὸν ἐγέννησε,
 καὶ ἐν τῶ γεννᾶν δέδωκεν αὐτῷ, ἵνα καὶ ἐξ αὐτοῦ
 ἐκπορεύηται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ γὰρ εἰ μὴ
 ἐξεπορεύετο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ
 ἂν εἶπε τοῖς μαθηταῖς· *Accipite Πνεῦμα ἅγιον*·
 καὶ τοῦτο εἰδὼς ἐμφυσῶν, ἵνα καὶ παρ' αὐτοῦ ἐκ-
 πορεύεσθαι παραδελῶν, ἀποκαλυμμένως ἐμφυ-
 σῶν ἀποδείξῃ, ὅπερ πνέων κεκαλυμμένως εἰδῶς.
 Ἐπειδή περ οὖν εἰ ἐγεννᾶτο, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Πα-
 τρὸς, οὕτε μόνον ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀμφοῖν δη-
 πουθεν ἂν ἐγεννᾶτο, ἀναντιρρήτως Υἱός ἀμφοῖν ἂν
 ἐλέγετο· καὶ θὰ τούτου, Υἱός γὰρ ἀμφοῖν οὐδαμῶς
 εἶναι δύναται, οὐκ ἔδει γεννηθῆναι αὐτὸ ἐξ ἀμφοῖν.
 Ἀμφοῖν ἅρα Πνεῦμά ἐστὶν, ἐκπορευόμενον ἐξ ἀμ-
 φοῖν. Καὶ κατωτέρω ἐν τῶ αὐτῷ καφαλαίῳ· ἀρκεῖτω
 τοῖσιν ἡμῖν, ὅτι ὁ Υἱός οὐκ ἐστὶν ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ'
 ἐξ οὗ ἐγεννήθη· οὐκ ἐστὶν ἐξ ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον, ἀλλ' ἐξ οὗ ἐκπορεύεται· καὶ ἐπεὶ παρ' ἀμ-
 φοτέρων ἐκπορεύεται, ὡς ἤδη ἀπεδείξαμεν, ὅθεν
 Πνεῦμα Πατρὸς εἴρηται· καὶ τὰ λοιπά. Ὁ δὲ
 ἅγιος Ἀναστάσιος, περὶ οὗ ἡ ἅγια ἕκτη σύνοδος
 λέγει· Ἀποδεχόμεθα τὸν ἅγιον Ἀναστάσιον· καὶ
 Θεόδωρος ὁ Μελιτηνῆς ἀπεκρίθη· Ἄγιον ἀποκαλεῖ
 πᾶσα ἡ Ἀνατολή τοῦτον τὸν τῆς οὐσίας μνήμη
 Ἀναστάσιον, τὸν γενόμενον ἐπίσκοπον Ἀντιο-
 χείας· καὶ τὸν μὴ δεχόμενον αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀναθε-
 ματίσῃ. Καὶ πάντες ὁμοφώνως εἶπον τὸ Ἄμην·
 οὗτος οὖν ὁ ἅγιος ἐν τῶ λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ μὲν ἐπι-
 γραφή, *Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὀρθῶν δογμάτων τῆς
 ἀληθείας*, ἡ δὲ ἀρχὴ, τῶν περὶ τῆς ὀγιούσ ἡμῶν
 πίστεως, οὕτω φησί· Τοῦ δὲ σώματος τὸ ἰδίωμα
 λαβόντες ὡς παράδειγμα, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν
 θείων παραστήσαμεν διὰ τῆς τῶν μελῶν ἀναλογίας

A ad Orosium scribens : Spiritus, inquit, sanctus non
 procedit ex Patre ad Filium, et a Filio ad sanctifican-
 dam creaturam ; sed ab utroque simul procedit.
 Rursus idem libro tertio contra Maximum : Quæris
 a me, si de substantia Patris est Filius, de substan-
 tia Patris est etiam Spiritus sanctus, cur unus Fi-
 lius sit, et alius non sit Filius ? Ecce respondeo, sive
 capias, sive non capias : De Patre est Filius, de Patre
 est Spiritus sanctus : sed ille genitus est, iste proced-
 ens ; ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus ;
 iste autem Spiritus utriusque, quoniam ab utroque
 procedit. Sed ideo cum de illo Filium loqueretur, ait :
De Patre procedit ⁹, quoniam Pater processionis ejus
 est auctor, qui talem Filium genuit, et gignendo ei ded-
 it ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus. Nam
 nisi procederet et de ipso, non diceret discipulis : *Acci-
 pite Spiritum sanctum* ¹⁰ ; eumque insufflando daret,
 ut a se quoque procedere significans, aperte ostende-
 ret flando, quod spirando dabat occulte. Quia ergo
 si nasceretur, non tantum de Patre, nec tantum de
 Filio, sed de ambobus utique nasceretur, sine dubio
 Filius amborum nullo modo est, non oportuit nasci
 eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus san-
 ctus procedendo de ambobus. Et infra in eodem
 capite ; satis sit ergo nobis, quia non est a seipso
 Filius, sed ab illo, de quo natus est : non est a se-
 ipso Spiritus sanctus, sed ab illo de quo procedit ;
 et quia de utroque procedit, sicut jam ostendimus,
 unde et Spiritus Patris dictus est, etc. Sanctus au-
 tem Anastasius, de quo sancta synodus sexta,
 Suscipimus, inquit, sanctum Anastasium ; et Theo-
 dorus Melitenæ episcopus respondit : Sanctum vocat
 universus Oriens hunc beatæ memoriæ Anasta-
 sium, Antiochenum olim episcopum ; et qui hunc
 non recipit, illum Deus anathematizet ; et respon-
 derunt omnes una voce, Amen : hic ergo sanctus
 in sermone, qui inscriptus est, *De rectis quæ nos
 credimus dogmatibus veritatis*, cujus tale est initium :
 Eorum quæ de recta fide nostra, sic ait : Ex eo porro
 quod proprium corporis est, petito exemplo, de-
 claravimus, quomodo in divinis alterum sit in al-
 tero ex proportione et similitudine membrorum.
 Hac enim ratione et spiritus oris ejus, Dei videlicet,
 Spiritus sanctus dicitur, cum os sit Unigenitus.
 Et rursus : Spiritus, qui ab eo procedit et mittitur,
 non a Patre solum, sed etiam a Filio. Et quibus-
 dam interpositis : Itaque, inquit, Dominus ostendens
 eum se esse, a quo existit Spiritus iussilians in
 discipulos aiebat : *Accipite Spiritum sanctum*. Esse
 porro sermonem illum hujus auctoris, testabitur
 Constantinopolitanorum synodus contra Acindy-
 num celebrata ; profert enim inde testimonia. Tes-
 tis erit etiam Nilus Cabasilas.

τε καὶ εἰκασίας. Ταύτη γὰρ καὶ πνεῦμα στόμα-
 τος αὐτοῦ, δηλὸν τοῦ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, στόματος ὄντος τοῦ Μονογενοῦς· καὶ Πνεῦμα
 πάλιν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον καὶ ἀποστελλόμενον, οὐ μόνον παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ·

⁹ Joan. xv, 26. ¹⁰ Joan. xx, 22.

καὶ μετὰ τῶν· Καὶ μὴν ὁ Κύριος ἐξ αὐτοῦ δαικνὺς αὐτὸ ὑπάρχειν, ἐμφυσᾶν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς
 ἔλεγεν· *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον*. Ὅτι δὲ τοῦδε ὁ λόγος, μαρτυρήσει καὶ ἡ σύνοδος ἡ κατὰ Ἀκινδύνου, μαρτυρίας
 ἐκ τούτου προκομίζουσα· καὶ κύρ Νεῖλος ὁ Καθασιλᾶς.

Ad hæc Epiphanius, de quo sanctus Theodorus A Studita ad finem secundi sui libri contra Iconomachos ait: Epiphanium scimus et sanctum et miraculorum virtute maximum. Rursus idem in sua ad Naucratum epistola, quæ sic incipit: Altera tibi iterum cautela, fili dilecte: Ea vero, inquit, quæ a me quæsisisti de hæreseon et baptismatum differentia singulatim, plura sunt quam modus epistolæ ferre possit. Et rursus: Superfluum est ea percensere, quæ a deifero Epiphanio inventa sunt et descripta diligentius, quam ab alio quovis Patre. Sacrum ergo de hæresibus librum ejus evolve, et quæ scire cupis, pernosces omnia. Sancta quoque sexta synodus tomo quarto, actione decima, de sancto hoc ita loquitur: Lecta sunt et multorum aliorum testimonia, nec non auctoritates sancti Epiphaniï ex Panariis, sermone sexagesimo nono. Rursus eadem synodus hæc habet: Et persuadet hoc nobis eximius Pater noster Epiphanius tractatu contra Arianos. Sancta insuper generalis septima synodus actione sexta: Libri, inquit, sancti Patris nostri Epiphaniï, Ancoratus, et reliqui notissimi sunt per totum orbem, et sonus eorum longe lateque vagatur, et fere per omnes ecclesias disseminati sunt. Haque hic sanctus in dictis libris, tractatu adversus Semiarianos in Panariis: Fatentur, inquit, deitatem unam et principatum et dominium; personas pariter in proprietatibus hypostaticis pie agnoscunt; Patrem in majestate paterna subsistentem intelligentes, Filium quoque non partem aliquam Patris, sed plane perfectum ex perfecto natum et subsistentem asserentes; et Spiritum sanctum quem sacra Scriptura Paracletum nominat, ex Patre per Filium subsistere existimantes. Et in Ancorato: Spiritus sanctus, Spiritus veritatis est, lumen tertium, ex Patre et Filio. Et post pauca: Sicut enim *Nemo novit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater* ¹¹, ita pariter dicere audeo, nec Spiritum, nisi Pater et Filius, a quo procedit et a quo accipit, nec Filium et Patrem, nisi Spiritus sanctus qui vere glorificat, qui docet omnia, qui est a Patre et Filio. Et rursus: Semper igitur erat Pater, semper erat Filius, et Spiritus ex Patre et Filio spiratus. Itaque perspicuum est et plane manifestum, et a nobis et a Latinis vocem illam, Etiam ex Filio, desumptam esse a doctoribus et theologis: ex quibus sanctæ synodi œcumenicæ, dum quæstio theologica tractaretur, adhibebant testimonia, ut explicata est.

τοῦ Υἱοῦ, παραλάβομεν ἐξ ὧν καὶ αἱ ἄγλαι οἰκουμενικαὶ σύνοδοι μαρτυρίαίς ἐπιζητήσῃ θεολογικοῦ πράγματος προκομίζον, ὡς προεδήλωται.

EPHES.

Et cum illis quidem licite ac rationabiliter fuisse appositum Symbolo additamentum aiunt;

¹¹ Matth. xi, 27.

Ὁ δὲ ἅγιος Ἐπιφάνιος, περὶ οὗ ὁ ἅγιος Θεόδωρος Ἐτουδίτης ἐν τῷ τέλει τοῦ β' αὐτοῦ βιβλίου τοῦ κατὰ Εἰκονομάχων λέγει· Ἐπιφάνιον ἴσμεν καὶ ἅγιον καὶ μέγιστον ἐν θαυματουργίαις· καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ναύκρατον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἧς ἡ ἀρχὴ, Πάλιν ἑτέρα σοι φυλαχὴ, τέκνον ἡγαπημένον, φησὶν· Ἄ δὲ ἐπεζητήσας ἀποκριθῆναι με περὶ τῶν αἰρέσεων καὶ βαπτισμάτων κατ' ἔπος, ἐπιστολῆς ὑπερβαίνει μέτρον· καὶ πάλιν· Περιττολογεῖν ἐστὶ τὰ αὐτὰ ἀφηγεῖσθαι, ἃ ὁ θεοφόρος Ἐπιφάνιος ἐξεῦρε καὶ διέγραψεν, ὡς οὐδεὶς τῶν Πατέρων· Ἐντυχὲ οὖν τῇ περὶ αὐτῶν ἐραῷ αὐτοῦ βιβλίῳ, χἀκείσε διαγνώσῃ ἃ μαθεῖν ἐπίστασι· Ἡ δὲ ἅγια οἰκουμενικὴ ἕκτη σύνοδος ἐν τόμῳ τετάρτῳ, πράξει δεκάτῃ, περὶ τοῦδε τοῦ ἁγίου τάδε λέγει· Ἀνεγνώσθησαν καὶ ἄλλων πολλῶν μαρτυρίαί, ἐτι καὶ χρήσεις τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου ἐκ τῶν *Παναρίων*, ἀπὸ λόγου ξβ'· καὶ πάλιν ἡ αὐτὴ λέγει· Καὶ παιδίτω ἡμᾶς ὁ περιφανῆς Πατὴρ ἡμῶν Ἐπιφάνιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειομανικῶν λόγῳ. Καὶ ἡ ἅγια οἰκουμενικὴ ζ' σύνοδος· ἐν τῇ ἕκτῃ πράξει αὐτῆς οὕτω λέγει· Αἱ βιβλίοι τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Ἐπιφανίου, ἧ τε λεγομένη Ἀγκυρωτός, καὶ αἱ λοιπαὶ εἰς πᾶσαν τῆν οἰκουμένην διαβεδόνται, καὶ ὁ φόβος αὐτῶν ἐξήχηται, καὶ παρὰ μικρὸν κατὰ πᾶσαν Ἐκκλησίαν διεσπαρμέναι εἰσίν. Οὗτος οὖν ὁ ἅγιος ἐν τοῖς εἰρημένοις βιβλίοις, ἐν μὲν τοῖς *Παναρίοις* ἐκ τοῦ κατὰ Ἡμιαρίων λόγου φησὶν· Ὁμολογοῦσι μίαν θεότητα καὶ βασιλείαν καὶ ἀρχὴν· ὁμοίως τὰ πρόσωπα ἐν ταῖς ἰδιότησι τῶν ὑποστάσεων εὐσεβῶς γνωρίζουσι· τὸν Πατέρα ἐν τῇ πατρικῇ αὐθεντίᾳ ὑφεστῶτα νοοῦντες, καὶ τὸν Υἱὸν οὐ μέρος ὄντα τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καθαρῶς τέλειον ἐκ τελείου γεγεννημένον καὶ ὑφεστῶτα ὁμολογοῦντες· καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τῶ ἁγίου, ὃ ἡ θεία Γραφὴ Παράκλητον ὀνομάζει, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ὑφεστῶτα γνωρίζοντες. Ἐν δὲ τῷ Ἀγκυρωτῷ· Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα ἀληθείας ἐστὶ, φῶς τρίτον, παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· καὶ μετ' ἄλλα· Ὅν γὰρ ἐρόπων Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὕτω τολμῶ λέγειν ὅτι οὐδὲ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, παρ' οὐ ἐκπορεύεται, καὶ παρ' οὐ λαμβάνει· καὶ οὐδὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δεξιῶν ἀληθῶς, τὸ διδάσκον τὰ πάντα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· καὶ μετὰ τινὰ· Τοῖνον Πατὴρ ἦν ἀεὶ, καὶ Υἱὸς ἦν ἀεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει. Πρόδηλον οὖν ἐστὶ καὶ φανερόν, ὅτι καὶ ἡμεῖς τε καὶ οἱ Λατῖνοι παρὰ τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας, τὸ καὶ ἐκ

EΦΕΣ.

Καὶ μετ' ἐκείνων μὲν θαμιρῶς καὶ εὐλόγως τῆν προσθήκην ἐν τῷ συμβόλιῳ γεγονέναι φασί· μεθ'

ἡμῶν δὲ λέγειν ταύτην οὐ καταδέχονται· καίτοι γε ἃ
ἐθ' θεμιτῶς καὶ εὐλόγως γενόμενον τίς ἂν παραιτή-
σαιτο λέγειν ;

ΑΠΟΛ.

Τὸ μὲν οὖν θεμιτῶς καὶ εὐλόγως λέγει, τὸ δὲ πρὸ
τούτου παρασιωπᾶ· ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ τὴν τῶν ῥη-
μάτων ἰκείων ἀνάπτυξιν τὴν, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, χάριν
τοῦ τὴν ἀλήθειαν σαφηνισθῆναι, ἀνάγκης τότε ἐπι-
κειμένης, θεμιτῶς καὶ εὐλόγως; ἐν τῷ συμβόλῳ
προστεθῆναι. Τί οὖν; πᾶσαν ἀνάπτυξιν καὶ σαφή-
νειαν ἀνάγκη αἰετὸς προσκεῖσθαι τῷ κειμένῳ, καὶ χω-
ρίς ταύτης μὴ ἀναγινώσκεισθαι τὸ κείμενον τῆς θείας
Γραφῆς; Ἡ δὲ τὸ μὴ ἀναγινώσκεισθαι οὕτω συνημ-
μένως, οὐ θεμιτῶς καὶ εὐλόγως ἐροῦμεν τὴν ἀνά-
πτυξιν γαρονέμει καὶ τὴν σαφήνειαν τὴν μετὰ τοῦ
κειμένου ἠνωμένην; Καὶ τίς ἂν τοῦτο ἐρεῖ τοῦ καὶ
φρενῶν κύριος; Ἡμεῖς γὰρ ἐγνωμεν τὴν ἐν τῷ κατὰ
Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ δεκάλογον παρὰ Βασιλείου τοῦ
Μεγάλου σαφηνισθεῖσαν· καὶ τὸ αὐτὸ ἅπαν ἱερὸν
Εὐαγγέλιον παρὰ Ἰωάννην τοῦ Χρυσοστόμου τὴν
σαφήνειαν δεξάμενον, καὶ παρὰ τοῦ θεσπεσίου
Κυρίλλου καὶ ἄλλων· ἄλλ' οὐ μετὰ τῆς ἐξηγήσεως
καὶ σαφηνείας αἰετὸς ἐπ' Ἐκκλησίαν ἀναγινώσκειται, διὸ
εἰ μὲν τὸ ἐλλείπον ἦ τὸ παραλείμενον ἐλέγομεν
προστεθῆναι ἢ ἀναπληρωθῆναι, εἴτα οὐ μετὰ τοῦ
προστεθέντος εἰς ἀναπλήρωσιν ἐψάλλομεν, καλῶς
ἂν εἶχεν ἐγκαλεῖν ἡμῖν· ἐπεὶ δὲ ἀνάπτυξιν ἀκούει
καὶ σαφήνειαν, ἢ δὲ ἀνάπτυξις οὐκ αἰετὸς μετὰ τοῦ
κειμένου ἀναγινώσκειται, οὐ δικαίως ἐγκαλεῖ ἡμῖν.
Τοῦτο μόνον ἐστὶν ἀνάγκη, ὅτι πᾶν τὸ ἐξαπλούμενον
ἢ σαφηνιζόμενον ἐκ τῶν ἀγίων δεῖ ἔχειν τὴν μαρτυ-
ρίαν· καὶ, ὅτι ἂν ποιήσῃ σύνοδος, οὐκ ἄλλον ὄρον
ποιεῖ διὰ τῆς ἐπισταγωγῆς τῶν προστεθέντων, ἀλλ'
αὐτὸν ἐκείνον τὸν πρῶτον ὄρον ἐξαπλοῖ καὶ ἐπεξε-
ργάζεται. Καὶ ὅτι τοῦθ' οὕτως ἔχει, ἀκουσον καὶ τοῦ
ἱεροῦ Μαξιμίου οὕτω βεβαιούοντος· φησὶ γὰρ ἐν τῇ
συντόμῳ ἀπολογίᾳ αὐτοῦ, ἣν ποιεῖται ὑπὲρ τῆς ἐν
Καλιεδόνι συνόδου, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ἐπειδὴ λίαν γεν-
ναίως ἢ ἀγεννῶς εἰπεῖν οικειότερον· Εἰ γὰρ ἐστι τὰ
ληθῆ ὑπὲρ ἀληθείας εἰπεῖν, πάντες οἱ μετὰ τὴν
Νικαίων θεόκριτοι Πατέρες, καὶ πᾶσα σύνοδος ὀρ-
θοδόξων καὶ ἀγίων ἀνδρῶν, οὐκ ἄλλον πίστεως ὄρον
διὰ τῆς ἐπισταγωγῆς τῶν οικείων ῥημάτων παντε-
λῶς ἐπισήγαγον, ὡς ὑμεῖς ἀποφαινεσθε, πλείστον
παραληροῦντες καὶ τὸ ὅλον μαινόμενοι· ἀλλ' αὐτὸν εἰς
πρῶτον καὶ μόνον τὸν ἐκ τῶν τει' Πατέρων νομοθετη-
θέντα βεβαίως ἐκύρωσαν, τρανοῦντες αὐτὸν καὶ οἶον
ἐπεξηγούμενοι τε καὶ ἐπεξεργαζόμενοι διὰ τοὺς ἐκεῖ-
νον καὶ τὰ ἐκεῖνο δόγματα πρὸς τὴν οικείαν κακῶς
ἐκλαμβάνοντας καὶ παρεξηγουμένους δυσσεβείαν.

ΕΦΕΣ.

Καὶ μετ' ἐκείνων μὲν τὸ ἀζύμον σῶμα τοῦ Χρι-
στοῦ λέγουσι, μεθ' ἡμῶν δὲ αὐτοῦ μεταλαμβάνειν
οὐκ ἂν τολμήσαιεν.

ΑΠΟΛ.

Ὅτι μὲν οὖν ἐγκαλεῖ ἡμῖν, καὶ διασύρει ἐνεκεν
τῶν ἀζύμων, οἶδεν· ὅτι δὲ ὁ Κύριος δι' ἀζύμου τὴν
μυστικὴν ἐτέλεσε θυσίαν τότε, οὐκ οἶδεν, οὐδὲ ἀδιά-
φορον ἡγείται· τὸ δὲ ἐνζύμου ἢ δι' ἀζύμου τὴν θυ-

nobiscum· vero illud exprimere neutiquam volunt;
quanquam quod licite ac rationabiliter factum est,
quis recuset exprimere?

RESP.

Definitionis verba illa: Licite ac rationabiliter,
ponit, antecedentia vero tacet; et quænam hæc,
verborum scilicet illorum, Filioque, explicationem
veritatis declarandæ gratia, et imminente tunc
necessitate, licite ac rationabiliter Symbolo fuisse
appositam. Quid igitur? necesse est omnem expli-
cationem et declarationem textui semper adjici,
nec legi potest sine illa textus sacræ Scripturæ?
An quia recitamus Symbolum sine adjectione ex-
plicationis, dicemus explanationem et declaratio-
nem textui appositam nec licite, nec rationabiliter
factam? Et quis hoc dicat mentis suæ compos?
Scimus decem Evangelii Joannis capita fuisse a
magno Basilio commentariis illustrata; et idem in-
tegrum sacrum Evangelium a Joanne Chrysostomo
declaratum, nec non a præstantissimo doctore
Cyrillo, et aliis: non semper tamen illud in eccle-
sia legitur cum enarratione. Quare si diceremus
additum esse quod deerat, et supplemento per-
fectum quod non erat integrum, deinde caneremus
Symbolum absque addito supplemento, esset cur
merito ab illo reprehenderemur. At quando factam
audit explicationem declarationemque, ea vero non
semper cum textu legitur, nullo sane merito nos
accusat. Hoc unum est necessarium, ut sanctorum
testimoniis probatum sit omne quod explanatione
declaratur. Nam quidquid statuerit synodus, per ea
quæ infert addendo, non aliam definitionem condit,
sed ipsam primam definitionem explicat, et ex-
plicatione dilatat. Quod autem hoc verum sit, audi
sanctum Maximum ita testimonium tribuentem. Is
enim in compendiosa sua pro synodo Chalcedo-
nensi apologia, cujus initium est: Quoniam nimis
generoso animo, vel ut aptius dicam, ignavo, Si
enim, inquit, licet verum pro veritate proloqui,
omnes post Nicænam synodum a Deo selecti Pa-
tres, omneque orthodoxorum sanctorumque om-
nium concilium, nullo modo aliam inducere dicei
definitionem suls ipsas verbis utendo, ut vos fidei
plurimum delirantes et penitus insanientes; sed
ipsam uti primam et unicam, quæ a sanctis trecen-
tis decem et octo Patribus sancita est, firmam et
ratam esse voluerunt, dilucidantes eam, et vel-
uti apertius enucleantes, propter eos qui illam illius-
que dogmata pravis interpretationibus ad suam
ipsorum deterquent impietatem.

EPHES.

Et cum illis quidem azymum Christi corpus esse
dicunt, nobiscum vero illud ad communionem su-
mere non ausint.

RESP.

Objurgare quidem, et detrudere nobis propter
azyma novit, ignorat autem per azymum a Domino
fuisse olim peractum mysticum sacrificium; nec
putat indifferens, sive per azymum, sive per fer-

mentatum conficere, sed omnia frustra esse arbi-
tratur, sacerdotium, altare, Dominicam vocem: *Hoc facite in meam commemorationem*; et divina
verba: *Hoc est corpus meum*; et: *Hic est sanguis meus* ¹³, et reliquos ritus qui observantur, si non
adsit ejusdem massæ, seu ejusdem materiæ modi-
cum acidumque fermentum. Quod vero Dominus
ac Deus noster legale Pascha prius celebravit, de-
inde mysteria discipulis tradiderit, audi sanctum
Patrem Chrysostomum homilia octogesima prima
sic dicentem: Sed quam ob causam Pascha cele-
brabat? Ostendens per omnia usque ad ultimum
diem, se non esse legi contrarium. Attende quid
dicat: Ne legi esset contrarius, Pascha celebrabat.
Num ergo perfregit legem, asservans fermentatum
panem? Quod vero etiam per septem dies illo tem-
pore fermentum non exstaret, testis erit idem sacer
Chrysostomus in priorem ad Corinthios Epistolam:
Dicamus, inquit, prius, cur de cunctis finibus pella-
tur fermentum; quid ergo sibi vult hoc ænigma?
Omni nequitia liberum oportet esse fidelem. Sicut
enim ibi peribat is, apud quem repertum esset
vetus fermentum, ita e nobis ille, apud quem erit
nequitia. Neque enim sub legis umbra, pœnæ gra-
ves constituta, nobis autem haud multo graviore.
Si enim domos ita repurgant, ut murium quoque
cavernas rimentur, multo magis decet nos perscruta-
ri secreta animi. Cum igitur cavernas murium
rimarentur, et sanctus Pater affirmet Christum
ad ultimum usque diem non fuisse legi contrarium,
et ideo Pascha celebrasse; certe contrarius fuisset,
si Pascha celebrasset, et fermentatum servasset.
Esse porro id lege vetitum, audi verba ejus præci-
pientis: *Septem diebus azyma comedetis: die pri-
mo non erit fermentum in domibus vestris. Quicun-
que comederit fermentum, peribit anima illa de Is-
rael. Et paulo post: Primo mense, quarta decima
die mensis, ad vesperam comedetis azyma usque ad
diem vicesimam primam ejusdem mensis ad vespe-
ram: septem diebus fermentum non invenietur in
domibus vestris: qui comederit fermentatum, peribit
anima ejus de cætu Israel* ¹⁴. Quod vero Christus
servato legis præscripto Pascha celebravit, Judæi
vero nequaquam illud servarint, sed diem trans-
gressi fuerint, audi oris aurei Patrem homilia octo-
gesima quarta in Joannem, dum verba illa expo-
nit: *Adducunt Jesum a Caïpha in prætorium: Cur
enim illuc eum duxerunt, ubi omnes congregati
erant? Ut res fieret communi omnium pontificum
consensu; erat enim ille tunc pontifex, et omnes
illum præstolabantur. Ita pernoctabant vigilabant-
que hujus rei causa: Non enim, inquit, comedere-
nt Pascha tunc, sed propterea vigilabant. Nam
post illa verba: *Erat autem mane, Joannes intulit,
Et ipsi non introierunt in prætorium, ut non con-
taminarentur, sed ut manducarent Pascha* ¹⁵. Quid
ergo ad hæc dicemus? Illud sane, quod altera die*

σαν τελείσθαι. Ἄλλ', ὡς οἴεται, πάντα, ἢ τε ιερω-
σύνη, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἡ φωνὴ ἦν προήκατο
ὁ Κύριος, *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἑμὴν ἀνάμνησιν*,
καὶ τὰ θεῖα ῥήματα, *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου*,
καὶ, *Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου*, καὶ πᾶσα τελετὴ,
ἀργά εἰσι διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑποκειμέ-
νου, ἢ ἐκ τῆς αὐτῆς βλῆς δέξωδῃ μίκρὰν ζύμην.
Ἵτι δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς νομικὸν Πάσχα
ἐτέλεσεν, εἶτα τὰ μυστήρια δέδωκε τοῖς μαθηταῖς,
ἄκουσον τοῦ θεοῦ Χρυσοστόμου ἐν ὁμιλίᾳ πα' λέ-
γοντος· Τίνος δὴ ἕνεκεν τὸ Πάσχα ἐτέλει; Διὰ πάν-
των δεικνύς μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας, ὅτι οὐκ
ἔστιν ἐναντίος τῷ νόμῳ. Ὁρα τί φησιν· Ἵνα μὴ
ἐναντίος γένηται τῷ νόμῳ, τὸ Πάσχα ἐπετέλει. Τί
οὖν; ἐναντίον τοῦ νόμου ἐποίησε φυλάττων τὸν ἐνζυ-
μον ἄρτον; Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν ἐπτά ἡμέραις κατ'
ἐκεῖνο καιροῦ ἡ ζύμη οὐκ ἐδρίσκειτο, μαρτυρεῖται
τοῦτο πάλιν ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ πρὸς Κοριν-
θίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Πρότερον εἰπωμεν, διὰ τί ἐκ
τῶν ὀρίων πάντων ἀπελαύνεται ἡ ζύμη· τί οὖν ἐστὶ
τὸ ἀντιγμα; Πάσης πονηρίας ἀπηλλάχθαι δεῖ τὸν
πιστόν. Ὅσπερ γὰρ ἐκεῖνος ἀπόλλυται, ὅπου ἂν
εὐρεθῇ παλαιὰ ζύμη, οὕτω καὶ παρ' ἡμῶν ἔνθα ἂν
εὐρεθῇ πονηρία· οὐ γὰρ δήπου ἐπὶ μὲν τῆς οικίᾳ;
πολλῇ ἢ κόλασις, ἐπὶ δὲ ἡμῶν οὐ πολλῶ μείζων·
εἰ γὰρ τῆς οικίας οὕτω καθαιρούσιν, ὡς καὶ μυῶν
ὅπας περιεργάζεσθαι, πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς τὴν ψυ-
χὴν διερευνᾶσθαι δεῖ. Ἐπεὶ οὖν μυῶν ὅπως περιειρ-
γάζοντο, ὁ δὲ ἅγιος λέγει, ὅτι μέχρι τῆς ἐσχάτης
ἡμέρας, ἕνα μὴ ἐναντίος γένηται τῷ νόμῳ, τὸ Πάσχα
ἐπετέλει, μᾶλλον ἂν ἐναντίος ἦν τὸ Πάσχα τελῶν
καὶ τὸ ἐνζυμον φυλάττων. Ὅτι δὲ ὁ νόμος ἀπαγορεύει
τοῦτο, ἄκουσον οὕτω προστάττοντος· φησὶ γὰρ·
Ἐπτά ἡμέρας ἀζυμα ἐδεσθε· ἀπὸ δὲ τῆς ἡμέρας
τῆς πρώτης ἀφανισθε ζύμην ἐκ τῶν οικιῶν
ὑμῶν, Πᾶς ὃς ἂν φάγη ζύμην, ἐξολοθρευθήσεται
ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραὴλ· καὶ μετὰ τινὰ·
Ἐνταρχώμενοι τῇ τσσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τεῦ
μηνός τοῦ πρώτου, ἅψ' ἐσπέρας ἐδεσθε ἀζυμα
ἕως ἡμέρας· μῦς καὶ εἰκάδος τοῦ μηνός ἕως
ἐσπέρας· ἐπτά ἡμέρας ζύμη οὐκ ἐδρεθήσεται
ἐν ταῖς οικίαις ὑμῶν. Πᾶς ὃς ἂν φάγη ζυμωτόν,
ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ συναγωγῆς
Ἰσραὴλ. Ὅτι δὲ κατὰ νόμον ὁ Χριστὸς τὸ Πάσχα ἐτέ-
λεσεν, οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρανόμως ἐποίησαν παραβι-
βάσαντες τὸ Πάσχα, ἄκουσον τοῦ Χρυσοστόμου Πα-
τρὸς ἐν πδ' ὁμιλίᾳ τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τό·
Ἄγουσι τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραι-
τώριον· Διὰ τί ἐκεῖ ἀπήγαγον αὐτόν, ἔνθα ἅπαντες
ἦσαν συνηγμένοι; Ἵνα μετὰ γνώμης πάντων ποιη-
σωσι τῶν ἀρχιερέων· ἐκείνος γὰρ ἦν τότε ἀρχιε-
ρεὺς, καὶ πάντες ἦσαν αὐτὸν ἀναμένοντες. Οὕτω
διευκυτέρευον καὶ ἠγγύπνουν ἐπὶ τούτῳ· οὐδὲ γὰρ
ἔφαγον τότε τὸ Πάσχα, φησὶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο
ἠγγύπνουν· εἰπὼν γὰρ, ὅτι *Πρωτὶ ἦν*, ὁ Ἰωάννης
ἐπήγαγεν· *Οὐκ εἰσηλθὼν εἰς τὸ πραιτώριον, ἕνα
μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἕνα φάγωσι τὸ Πάσχα. Τί οὖν*

¹³ Luc. xii, 19; 1 Cor. xi, 24.

¹⁴ Exo. xii, 15 seqq.

¹⁵ Joan. xviii, 28.

ἔστιν εἰπεῖν; Ὅτι ἐν ἑτέρῳ ἔφαγον, καὶ τὸν νόμον ἔλυσαν διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν περὶ τὴν σφαγὴν ταύτην. Οὐδὲ γὰρ ὁ Χριστὸς παρέβη τὸν καιρὸν τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ἐκεῖνοι οἱ πάντα τολμῶντες καὶ μυρῖους καταπατοῦντες νόμους. Τούτων οὕτως ἐχόντων πῶς κατηγορήσομεν τοὺς μετὰ ἀζύμων τὴν θυσίαν τελούντας; Περὶ δὲ ἡμῶν αὐτῶν οὕτω λέγομεν, ὅτι οὕτω παρελάβομεν, καὶ οὕτω στέργομεν, ὡς οἱ ἀπόστολοι κατ' οἶκον κλῶντες ἄρτον τὴν θυσίαν ἐπετέλουν· καὶ οὐδαμοῦ φαίνεται ὡς ἀζύμων ζητοῦντες τὴν θυσίαν ἐπετέλουν. Καὶ πάλιν ἐν ταῖς τῶν ἀζύμων ἡμέραις μηδαμοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐνζύμου εὐρισκομένου, οὐδαμοῦ πάλιν φαίνεται, ὅτι ἐνζύμου αἰτοῦντες, οὕτως ἐποίησαν. Ἦδεισαν γάρ, ὅτι τὸ αὐτὸ ἐστὶν ὑποκείμενον, ὃ ἐκ τοῦ σίτου ἄλευρος. Οὐ γὰρ διὰ τὸ μὴ ἔχειν μικρὰν ζύμην, ἴδη πάντα τὰ τελούμενα ἄργά, καὶ μάλιστα τὰ τοῦ Κυρίου ῥήματα, ἅτινα καὶ μεταποιοῦσι τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον σὺν τῷ ὕδατι εἰς σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ. Ὅτι δὲ αὐτὰ τὰ ῥήματα μεταβῆθιζοῦσι τὴν ὕλην ταύτην εἰς τὰ εἰρημένα, ἀκουσον τοῦ θείου Χρυσοστόμου ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Εἰς τὴν κηροδοσίαν τοῦ Ἰουδαίου, καὶ εἰς τὸ μυστικὸν δεῖκτρον τοῦ Σωτήρος, καὶ κατὰ Ἰουδαίων*· ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ λόγου· Ἐβουλόμην, ἀγαπητοί, τῆς κατὰ τὸν πατριάρχην πάλιν ὑποθέσεως. Πάρεστι καὶ νῦν ὁ Χριστὸς ἐκεῖνος τὴν τράπεζαν ταύτην κοσμών· ὃ γὰρ τὴν τράπεζαν ἐκείνην κοσμήσας τότε, οὗτος καὶ ταύτην διακοσμεῖ νῦν. Οὐ γὰρ ἀνθρωπὸς ἐστὶν ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γενέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν Χριστός. Σχῆμα πληρῶν ὁ ἱερεὺς μόνον ἔσθηκε, καὶ προσφέρει τὴν δέησιν τὰ ῥήματα φεγγόμενος ἐκεῖνα· ἡ δὲ χάρις καὶ ἡ δύναμις ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ἢ πάντα ἐργαζομένη. *Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα*, φησί· τοῦτο τὸ ῥῆμα τὰ προκείμενα μεταβῆθιζει. Καὶ καθάπερ ἐκείνη ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα· *Ἀυξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν*, ἐβρέθη μὲν ἅπαξ, διὰ παντὸς δὲ τοῦ χρόνου γίνεται ἔργον, δυναμοῦσα τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν πρὸς παιδοποιίαν· οὕτω καὶ αὕτη ἡ φωνὴ ἅπαξ λεχθεῖσα παρὰ τῆς θείας γλώττης ἐκείνης, τὸ *Τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα*, καθ' ἐκάστην τράπεζαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἐκείνου τοῦ ῥήματος ἢ δύναμις μέχρι τῆς σήμερον, καὶ ἄχρι τῆς αὐτοῦ παρουσίας τὴν θυσίαν ἀπηρτισμένην ἐργάζεται. Εἰ οὖν τοῦτο τὸ ῥῆμα εἰς σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα τὰ προκείμενα μεταποιεῖ, καὶ φρικτὰ μυστήρια ἀπεργάζεται, ἀδυνατεῖ δὲ ταῦτα εἶναι τέλεια διὰ τὸ μὴ ἔχειν μικρὰν ζύμην, θαῦμα ἂν εἴη· καὶ ταῦτα ἐν ταύτῃ τῇ ὕλῃ τοῦ Χριστοῦ τελείαντος, ὡς προαποδέδεικται.

ΕΦΕΣ.

Ἄρ' οὐκ ἱκανὰ ταῦτα τὴν γνώμην αὐτῶν διαδείξει, καὶ ὅτι οὐκ ἀληθείας ἔρευναν ποιοῦμενοι τοῖς Λατίνοις συνῆλθον, ἦν ἐν χερσὶν ἔχοντες προδεδωκάσιν, ἀλλὰ χρυσοχοῆσαι βουλόμενοι, καὶ πεπλασμένην οὐκ ἀληθῆ συστήσασθαι ἔνωσιν;

¹⁵ Gen. i, 28.

comederunt, et a lege discesserunt cædis hujus faciendæ desiderio. Neque enim Christus tempus Paschæ non observavit, sed illi qui nihil non audebant, et leges innumeras perrumpabant. Cum hæc ita se habeant, qua ratione erunt a nobis reprehendendi, qui azymo sacrificant? De nobis autem ipsis dicimus, ita nos accepisse, et nostram consuetudinem ratam habere; et apostoli domi panem frangentes sacrificium factitabant; neque usquam apparet, quæsitum esse ab illis panem azymum ad sacrificandum. Rursus cum dies essent azymorum, et fermentatus panis non esset Hierosolymis, nusquam similiter apparet, quæsito fermentato illos consecrasse, quod scirent materiam esse eandem, nempe farinam triticeam. Neque enim quod modicum non adsit fermentum, invalida jam erunt omnia quæ ad sacrificium spectant, præsertim Domini verba, quæ panem et vinum cum aqua transmutant in corpus ejus et sanguinem? Quod autem verba hæc materiam illam transmutent in ea quæ diximus, audi ex divino Chrysostomo in oratione, quæ inscribitur: *In Judæ proditionem, et mysticam Salvatoris cœnam, et contra Judæos*; orationis initium hæc est: *Volebam sane, dilectissimi, rursus patriarchæ argumentum, etc. Adeat nunc etiam Christus ipse mensam hanc ornans: qui enim tunc mensam illam ornavit, idem nunc et hanc ipsam condecorat. Neque enim homo est, qui facit ut proposita siant corpus et sanguis Christi, sed qui pro nobis crucifixus est, ipse Christus. Figuram tantum gerens stat sacerdos, et preces offert, dum verba illa enuntiat; verum gratia et efficacia Dei est, quæ operatur omnia. Hoc est, inquit, corpus meum; verba hæc propositam transmutant materiam. Et quædammodum vox illa: *Crescite et multiplicamini et replete terram*¹⁵, prolata quidem est semel, sed perpetuis temporibus sit opus, naturam nostram ad procreationem corroborans: ita et hæc vox semel missa ab illa divina lingua: *Hoc est corpus meum*, in singulis altaribus per ecclesias virtute sua efficit, ut ad hanc diem et usque ad futurum ejus adventum sacrificium integrum peragatur. Si ergo verba hæc transmutant materiam propositam in corpus et sanguinem Christi, efficiuntque ut sint tremenda mysteria; mirum profecto fuerit, si perfecta illa esse non possint, quod non adsit modicum fermentum; idque cum in tali materia Christus ipse confecerit, ut probavimus.*

EPHES.

An non satis hæc sunt ad declarandum animum eorum, quod non indagandæ veritatis studio, quam in manibus habentes prodidere, in unum cum Latinis convenere locum; sed voluntate expiscandi aurum, et fictam, non veram unionem conciliandi?

RESP.

Quod nos veritatem indagantes potius, per eam conjuncti fuerimus cum Latinis, constat plane omnibus, qui contentiones non amant: nam veritatis inquisitio per sanctorum theologiam habita est, non ut ipse ait, quod et ipsam quam habebamus, veritatem prodiderimus. Alioquin hoc idem de quavis œcumenica synodo dici posset, relicta videlicet prima fide, aliam esse ab illis editam. Verum hoc nusquam scriptum est, quod explanando novam fidem conderent. Hujus rei testis erit et sanctus Maximus in illo tractatu, cujus antea mentionem fecimus. Qua enim, inquit, ratione, et quo pacto sanctam Chalcedonensem synodum, cum illa Patrum vocibus aperte usa sit, criminamini? et quasi novam fidei definitionem condiderit, passim conviciis illam tum scriptis, tum dictis proscinditis? *Nolite, inquit Dominus, judicare secundum faciem, sed justum iudicium judicate*¹⁶. Cur in una eademque materia de Patribus synodi Chalcedonensis conquerimini, et antiquiores hoc ipso crimine liberatis? Nam si licet accusare Patres Chalcedonensis concilii, ut aliam fidei definitionem promulgantes, eo quod voces adhibuerint, quæ non habentur in definitione Patrum Nicænorum; sequitur omnino, ut hoc idem ob eandem causam dici possit et contra Cyrillum, et contra centum quinquaginta Patres: sed si de illis hoc dici non licet, non video cur liceat de hæc synodo. Quod igitur paternas secuti voces, per eas unionem perfecimus, jam demonstratum est: idcirco nec jure nos insinuat, quod veritatem, quæ a nobis erat, prodiderimus. Sed neque auro inhiantes unionem conficimus; nam et ipse æque ac nos constituta salaria sumebat, et nummum aureorum expers non erat: quin etiam de pecunia, quæ hac missa erat ad commensatum navigationis, nec non Venetiis, et menstrua quæ dabantur inibi, similiter et ipse accipiebat. Nescio porro, an quia sancti Eugenii depinxerit imaginem, ut eam papæ offerret, et sermonem ad eum scripserit, in quo præter alia dicebat: Pater Abraham, eleva oriente veniunt; et nihil ex eo mercedis habuerit, eructet.

EPHES.

Sed quemadmodum cum illis conjuncti fuerint, considerandum. Nam omne quod cum alio conjungitur, per aliquod certe medium unitur. Quod igitur ad sententiam de Spiritu sancto attinet, visi sunt illis conjungi, sancientes illum a Filio etiam suam subsistentiam habere; at cætera omnia differunt, nec est inter eos quidquam unum, aut medium, aut commune.

RESP.

Nos medio ad unionem usi sumus theologia sanctorum, non relicto eo, quod antea tenebamus, ut jam satis bene perspicueque demonstratum est.

¹⁶ Joan. vii, 24.

ΑΠΟΛ.

Ἄξιον ἔστιν ἡμῶν ἐρευνᾶν τοὺς ἀληθεῖς λόγους, διὰ τῆς αὐτῆς λατινικῆς ἡρώτησιν, πρόδηλον καὶ φανερόν τοις μὴ φιλονεικεῖν ἐθέλουσι· διὰ γὰρ τῆς τῶν ἁγίων θεολογίας ἡ ἐρευνα γέγονε, καὶ οὐχ ὡς αὐτὸς φησιν, ὅτι προεδιόκαμεν καὶ ἦν εἰχόμεν· τοῦτο γὰρ καὶ ἐπὶ πάσης οἰκουμένης συνόδου ἐλέγχετο ἂν, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἐάσαντες, ἑτέραν ἔσχον. Ἄλλ' οὐδαμῶς τοῦτο γέγραπται, ὅτι διὰ τῆς ἐξαπλώσεως ἑτέραν πίστιν ἔσχον. Μαρτυρήσει τοῦτο καὶ ὁ ἐν ἁγίοις Μάξιμος ἐν τῷ προμνημονευθέντι λόγῳ αὐτοῦ· φησὶ γὰρ· Τίνι λόγῳ καὶ πῶς τὴν ἐν Καλχηδόνι ἁγίαν σύνοδον, καὶ τὴν πατρικαίαν προδηλωσάντων ἀποχρησαμένην φωναίς, αἰτιᾶσθε, καὶ ὡς ἄλλον πιστεύω; ὅρον εἰσάγουσαν, τῆδε χάριτος καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως διαλοιδορεῖτε καὶ διασκώπτετε; *Μὴ κατ' ὕψιν κολήθητε, διὰ τὸν εἰπόντα Θεὸν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κολήθητε.* Τίς ἡ ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὑποθέσεως τῶν ἐν Καλχηδόνι Πατέρων ἐγκλησις ὑμῶν, καὶ τίς ἡ τῶν προλαβόντων ἀνάρρησις; Εἰ γὰρ ἔστι κατὰ τῆς Καλχηδόνων ἄλλοι αἰτιᾶσθαι πιστεύω; ὅρον διὰ τὰς οὐκ ἐγκειμένας τῷ ὄρω τῆς Νικαίας φωνῆς, τοῦτό γε πάντως ἐφεται λέγειν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ κατὰ Κυρίλλου καὶ κατὰ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα· εἰ δὲ κατ' αὐτῶν οὐκ ἔστι, πῶς κατ' ἐκείνης, συνιδεῖν οὐκ ἔχω. Ὅτι οὖν πατρικαίς ἐπόμενοι φωναίς, διὰ τούτων τὴν ἑνωσιν πεποιθήκαμεν ἀποδέδεικται· διὸ οὐδὲ δικαίως ἐγκαλεῖ, ὅτι ἦν εἰχόμεν προεδιόκαμεν· ἀλλ' οὐδὲ χρυσοχοῆσαι βουλόμενοι τὴν ἑνωσιν πεποιθήκαμεν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἡμῖν τὸ τεταγμένον ἐλάβημεν, καὶ τῶν χρυσοῦν στατήρων οὐκ ἀμέτοχος ἦν· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑπαλόντων ἐνεαυθα δι' ἐφόδια τοῦ πλοῦ, καὶ ἐν τῇ Βενετία, καὶ ἐν κατὰ μῆνα διδόμενον ἐκείσε, ὁμοίως ἐλάβημεν. Οὐκ οἴδαμεν δὲ, εἰ εἰσὶ τὸν ἅγιον Εὐγένιον ἱστορήσαν, ἵνα δώσῃ τῷ πάπῳ, καὶ ὅτι προσφωνητικὸν ἔγραψε πρὸς ἐκεῖνον, γράφων καὶ τοῦτο· Πάτερ Ἀβραάμ, ἔκαρπον τὰς χεῖράς σου, καὶ εὐλόγησον τὰ τέκνα σου ἕκοντα ἐξ ἐφῆς· καὶ μὴ λαθὼν ἀντιμισθίαν τούτων, μηδὲ χρυσοχοῆσας, τὰ τοιαῦτα ἐρεῦγεται.

manus tuas, et benedic illis tuis, qui tibi ab nec aurum expiscatus fuerit; hujusmodi verba

D

ΕΦΕΣ.

Τίνα δὲ καὶ τρόπον αὐτοῖς ἠρώθησαν, ἐπισκεπέον. Πᾶν γὰρ πᾶσι τῆς ἐτέρας ἐνούμενον δι' ἐνός τινος μέσου πάντως ἐνοῦται. Τῇ μὲν οὖν δόξῃ τῇ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔδοξαν ἐνωθῆναι σὺν αὐτοῖς, ἀποφηνάμενοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο ἔχειν τὴν ὑπαρξίν τὰ δ' ἄλλα πάντα διάφορα, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἐν, οὐδὲ μέσον, οὐδὲ κοινόν.

ΑΠΟΛ.

Ἡμεῖς διὰ μέσου ἠνώθημεν τῆς τῶν ἁγίων θεολογίας, οὐ καταλιπόντες ἦν εἰχόμεν πρότερον, ὡς προαποδέδεικται μάλα καλῶς καὶ περιφανῶς· κατὰ

γὰρ τὰ ἄνωθεν εἰρημένα παρὰ τῶν θεοφόρων Πατέρων πᾶν τὸ ἐξαπλωμένον καὶ ἐπεξεργαζόμενον οὐκ ἀνατρέπει τὸ πρῶτον, οὐκ ἄλλοιοῖ, ἀλλ' οὐδ' ἄμαυροῖ οὐδ' ἀφανίζει, ἀλλὰ μᾶλλον συνίστησι καὶ διατρανοῖ, καὶ φανερώτερον καθίστησιν. "Οἱ δὲ ἀληθῆς ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόξα ἡ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, προσαποδέδεικται, ὅτι τῶν μακαρίων Πατέρων ἐστὶν ἡ φωνὴ αὕτη. Μεσότητα δὲ οὐδ' ὄλως ἐνοήσαμεν ἄλλην, εἰ μὴ τὴν ἀλήθειαν, ἣν καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φησὶ· Μεσότητα δὲ ἔταν εἶπω, τὴν ἀλήθειαν λέγω· καὶ ἀλλαχοῦ· Ἡμεῖς δὲ τὴν μέσσην ὁδὸν καὶ βασιλικὴν βαδίζοντες, ἐν ᾗ καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν ἔστηκεν ἀκρότατον. Ταύτην μόνην τὴν μεσότητα καὶ ἡμεῖς ἀεὶ στέργομεν κυρίως, εἰδότες ὅτι τὸ μέσον ἐστὶ καὶ ἐνοούσιον, τὰ δὲ παρ' ἐκότερα τοῦ μέσου κακία ἀνοούσιος· καὶ οὐτε ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, οὐτε μὴν ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι λέγομεν, ἀλλὰ τὴν μέσσην ὁδὸν τῶν ἁγίων καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐξ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ.

ΕΦΕΣ.

Ἄλλὰ δύο μὲν σύμβολα καὶ παρηλλαγμένα λέγεται πάλιν, ὡσπερ καὶ πρότερον· διτταὶ δὲ καὶ διάφοροι λειτουργίαι τελούνται, ἡ μὲν δι' ἐνζύμου θυσίας, ἡ δὲ δι' ἀζύμου.

ΑΠΟΛ.

Δύο μὲν σύμβολα οὐκ εἰσιν, οὐδὲ παρηλλαγμένα· ἐν γὰρ ἐστὶ τὸ τῆς πίστεως σύμβολον, ὃ ψάλλομεν ἡμεῖς· τε καὶ Λατῖνοι· οὐ γὰρ διὰ τὴν σαφήνειαν, ἣν ἐδέξατο παρ' ἐκείνων, ἤδη ἄλλο σύμβολόν ἐστιν. Εἰ δὲ καὶ δύο ἦσαν, οὐδ' οὕτως ἂν ἐκαλοῦντο δύο· καὶ γὰρ καὶ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολόν ἐστιν ἄλλο, καὶ τὸ τῶν ἀποστόλων ἕτερον· ἀλλὰ κατὰ τὸν νοῦν οὐ διαφέρουσι, διὰ τοῦτο οὐδὲ παρηλλαγμένα. Διτταὶ δὲ λειτουργίαι οὐτε εἰσιν, οὐτε λέγονται, διότι εἷς ἐστὶν ὁ σκοπὸς τοῦ τὸν ἱερέα ὑπηρέτην γενέσθαι τῆς τοιαύτης θυσίας· καὶ ταύτην ἔχει θεμέλιον πᾶς ἱερεὺς ἀρχόμενος τῆς θείας μυσταγωγίας, τὴν κυριακὴν φωνὴν, ἣν ὁ Κύριος προήκατο· *Τούτο ποιῶτε εἰς τὴν ἔμνην ἀνάμνησιν*, διὰ τοῦ ἐκ τοῦ αἵτου ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος· ὥστε διὰ τούτων, καὶ διὰ πάσης τελετῆς, καὶ τῶν κυριακῶν θείων βημάτων, καὶ τοῦ θυσιαστηρίου τελείσθαι τὸ μυστήριον, καὶ γίνεσθαι σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, αὐτοῦ μεταποιούντος τῇ παντοδυνάμῳ θεότητι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τιμῶς ἀνὴρ ὁμολογήσει, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βασιλείου καὶ τοῦ θείου Χρυσοστόμου ἡ τελετὴ τῆς θείας λειτουργίας οὐ διέλειπεν, ἀλλ' οὐ διὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν εἰρημένων ἁγίων ἐτελεῖτο· πῶς γὰρ, μήπω γεγονότων; Καὶ πάλιν γενομένων, οὐδεὶς ἂν ἔλο· δεῖξαι, ἐν τοῖς ἐσπερίοις διὰ τῶν ἐκθέσεων τῶν εἰρημένων ἁγίων ἐτελεῖτο ἡ μυστικὴ αὕτη θυσία· ἀλλ' οὐδέποτε διτταὶ λειτουργίαι ἐβρέθησαν, διότι μία ἡ διὰ τῶν θείων βημάτων, καὶ τοῦ σκοποῦ, καὶ τῆς ὕλης, καὶ τοῦ ἱερέως ὑπηρέτου τάξιν ἔχοντες, καὶ τῆς ἀνωθεν θείας χάριτος τελουμένη.

(1) Orat. de theol. 1.

A Nam juxta supra citatas sententias Patrum Deo plenorum, omne quod explanatur et latius explicatur non evertit, non immutat, non obscurat, non tollit denique quod prius est, sed confirmat potius et declarat, dilucidiusque constituit. Esse porro veram de Spiritu sancto sententiam, quod a Filio quoque procedat, jam probatum est evidenter, eo quod scilicet hæc vox a sanctis Patribus desumpta sit. Medium vero nullum venit nobis in mentem præter veritatem : quo etiam Gregorius Theologus illam nomine vocat (1), Medium, inquit, cum dico, veritatem dico. Et rursus alibi (2), Nos vero, inquit, media regique via incedentes, la qua etiam summitas virtutum consistit. Hoc unum perpetuo nobis quoque medium probatur, quod proprie tale est, scimus enim medium esse rem natura constantem, extrema vero malum, quod nihil est. Itaque Spiritum sanctum neque ex solo Patre, neque ex solo Filio procedere dicimus, sed mediam tenentes sanctorum viam, fatemur et ex Patre, et ex Filio, sive per Filium.

ΕΦΕΣ.

Sed duo diversa Symbola nunc quoque recitantur, sicut et antea ; duo quoque sunt differentia sacrificiorum genera, alterum quod pane fermentato conficitur, alterum quod azymo.

RESP.

Duo certe Symbola non sunt, nec diversa : nam fidei Symbolum, quod nos et Latini canimus, unum est ; neque enim ob declarationem, quam illi apposuerunt, aliud propterea Symbolum est. Quod si etiam duo essent, ne tunc quidem vocarentur duo, siquidem aliud Patrum Nicænorum, aliud apostolorum Symbolum est ; hæc tamen quia sensu non differunt, nequaquam diversa vocantur. Duo quoque sacrificiorum genera nec sunt, nec dicuntur, quoniam scopus unus est, ut scilicet sacerdos fiat minister hujus sacrificii : et hoc est omni sacerdoti sacris operato fundamentum, Dominica vox quam protulit Dominus : *Hæc facite in meam commemorationem*, per triticeum panem et vinum cum aqua ; ut per hæc, et ritus omnes, et sacratissima Domini verba, et altare, perficiatur mysterium, fiatque corpus et sanguis Christi Salvatoris, ipsomet transmutante omnipotentis vi deitatis. Nam et ipse venerabilis Ephesius fatebitur, divinum sacrificium celebrari solitum etiam ante tempora sanctorum Basilli et Chrysostomi, non tamen eo ritu, quem ipsi exposuerunt : quinam, cum posteriores illi fuerint ? Et postquam illi modum celebrandi missam exposuere, nemo probare poterit, Occidentalem Ecclesiam eo modo fuisse usam : nec tamen duo sacrificandi genera dicta unquam sunt, eo quod una sit vocum divinarum virtus, et intentio, et materia, et sacerdotis ministerio fungentis facultas, et cœlestis gratia quæ operatur. Nam, ut supra dictum est, intentio est

(2) Orat. apologet.

conficiendi quod dixit Dominus : *Hoc facite in meam commemorationem*, materia farina, sive panis triticeus, et vinum cum aqua, super quæ Dominus dixit : *Hoc est corpus meum* ; et : *Illic est sanguis meus* ; sitque materia hæc semper corpus ipsius virtute ejus qui hæc transmutat. Unum est igitur hoc sacrificium, dum fiat juxta normam et præscriptum nobis a Domino traditum, ut explicatum est. De azymo vero et fermentato jam allata demonstratio est ; nam sanctus Pater Chrysostomus homilia quinquagesima in Matthæum : *Credite, inquit ; illa nunc etiam cœna fit, in qua et ipse accumbat ; nihil enim hæc differt ab illa, cum non homo hic, ipse vero illic sit operatus. Verum satis probatum est, quid sit de hoc mysterio sentiendum. In nostri porro officii lectionibus, de beato Gregorio mense Martio et hoc habemus : Gregorius e medio vitæ sublatus, et in medium angelorum cœtum evocatus. Et : Sanctus Gregorius in omni scientiarum genere et in Scripturis versatus multos a se compositos libros reliquit. Et paucis interjectis : Non humanis, inquit, ratiocinationibus et studiosa tantum eruditione conscriptos, sed per Spiritum sanctum, quemadmodum eo vita functo Petrus archidiaconus ejus narravit. Visam enim a se aiebat albam columbam, dum ille scriberet, ad os ejus advolantem, et veluti suggerentem et dicantem quæ scribebantur. Et non multo post : Aiunt autem ex hujus institutione factum, ut quadragesimali tempore apud Romanos Missæ sacrificium integrum peragatur, quod apud illos hodieque servatur. Sed non propterea disjuncti fuimus, neque illius ævi homines duo missarum genera dixerunt ; et neque illos ipsi unquam culpavimus, neque illi nos coegerunt ad hujusmodi consuetudinem ; quoniam hæc veritati fidei nihil officiant.*

EPHES.

Bina quoque baptismata ; unum quod trina immersione confertur, alterum quod aquæ infusione a summo vertice ; et unum quidem, quod chrismia etiam adhibet, alterum vero quod adhibere illud nihil prorsus necesse habet.

RESP.

Bina certe baptismata nemo unquam dixit. Unum quippe est sacrum baptismum, quod fit in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ; et qui ita baptizatur, perfectus est Christianus. Significantur autem per Patrem, et Filium et Spiritum sanctum tres divinæ hypostases ; per commune vero nomen unitas et identitas essentialis, nec non æqualitas et inseparabilitas et indistinctio potentie trium personarum. Et quisquis ita baptizatur, ita baptismus non iteratur : quod si addito aliquo vel ablato baptizetur, tunc nec dicitur, nec est baptismus. Baptismus enim ex Deo proprie est ; quemadmodum divinus Pater Chrysostomus quinquagesima in Matthæum homilia docet : Nam minister, inquit, est sacerdos ; sicut enim cum ba-

Καὶ γὰρ, ὡς προείρηται, ὁ σκοπὸς ἐστίν, ὅτι ἡ Κύριος εἶπε· *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*· ὕλη ὁ ἐκ τοῦ σίτου ἄλευρος ἦτοι ἄρτος, καὶ ὁ οἶνος, καὶ τὸ ὕδωρ, ἐφ' οἷς ὁ Κύριος εἶπε· *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καὶ, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου*· καὶ ἀεὶ εἰς σῶμα αὐτοῦ ἡ ὕλη γίνεται τῇ τοῦ μεταποιούντος αὐτὰ δυνάμει. Μία οὖν ἐστὶν ἡ θυσία αὕτη, εἰ μόνον κατὰ τὸν παραδοθέντα ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὄρον τε καὶ λόγον τελεῖται, καθὼς ἐδηλώσαμεν. Περὶ δὲ δι' ἐνζύμου ἢ δι' ἀζύμου προσημαίχθη· καὶ γὰρ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ ὁμιλίᾳ τοῦ κατὰ Ματθαῖον φησὶ· Πιστεύσατε τοῖσιν, ἐκεῖνο καὶ νῦν τὸ δεῖπνόν ἐστίν, ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ἀνέκειτο· οὐδὲν γὰρ ἐκεῖνο τοῦτο διενήνοχεν· οὐδὲ γὰρ τοῦτο μὲν ἀνθρώπος ἐργάζεται, ἐκεῖνο δὲ αὐτός· Ἀλλὰ τὸ περὶ μυστηρίου ἀρκούντως εἰδείχθη. Ἐν τοῖς συναξαρίοις δὲ ἡμῶν περὶ τοῦ μακαρίου Γρηγορίου ἐν τῷ Μαρτίῳ μηνὶ καὶ τοῦτο περιέχεται· Ὁ Γρηγόριος ἐκ μέσου μὲν τοῦ βίου, ἐν μέσῳ δὲ τοῦ χοροῦ τῶν ἀγγέλων γενόμενος· καὶ Ὁ ὁσῖος Γρηγόριος ; πάσης σοφίας καὶ Γραφῆς ἔμπειρος πολλὰ συγγράμματα καταέλιπε· καὶ μετ' ἄλλα· Οὐ δι' ἀνθρωπίνων συλλογισμῶν καὶ τῆς ἐν λόγοις σοφίας μόνον συντεθέντα, ἀλλὰ διὰ Πνεύματος ἁγίου, ὡς μετὰ τὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ βίου ἀνάλυσιν Πέτρος ὁ ἀρχιδιάκονος αὐτοῦ ἐξηγήσατο, ἰδεῖν λέγων περισσερὰν λευκὴν ἐν τῷ γράφειν αὐτὸν τῷ αὐτοῦ προσεγγίζουσαν στόματι, καὶ ὅσον ἐξηγουμένην καὶ προσορμῶσαν πρὸς τοῖς γεγραμμένοις· καὶ μετὰ βραχεία· Φασὶ δὲ, ὅτι ἐπιτελεῖσθαι λειτουργίαν τελείαν παρὸς Ῥωμαίους ἐν ταῖς νηστείοις· ἡμέραις οὐτόστι· ἐστὶν ὁ νομοθετήσας, ὅπερ κρατεῖται μέχρι τῆς σήμερον παρ' αὐτοῖς· Ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἐσχίσθημεν, οὐδὲ διττὰς λειτουργίας ἐνόμασαν οἱ τότε ὄντες· ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς ποτε ἐκείνοις ἐνεκαλέσαμεν, ἀλλ' οὐδ' ἡμεῖς ἠνάγκασαν οὕτω ποιεῖν. Ταῦτα γὰρ τὴν τῆς πίστεως ἀλήθειαν οὐ παραβλάπτουσιν.

ΕΦΕΣ.

Διττὰ δὲ βαπτίσματα, τὸ μὲν διὰ τριττῆς κατάδύσεως τελειοῦν, τὸ δὲ δι' ἐπιχύσεως ὕδατος ἐκ κορυφῆς ἀνωθεν· καὶ τὸ μὲν τῷ μύρῳ προσχρῶμενον, τὸ δ' οὐδ' ὅτι οὖν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχον.

ΑΠΟΛ.

Βαπτίσματα δὲ διττὰ οὐδέποτε ἐβρέθησαν. Ἐν γὰρ ἐστὶ τὸ θεῖον βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· καὶ ὁ οὕτως βαπτιζόμενος τέλειός ἐστι Χριστιανός. Δηλοῖ δὲ διὰ μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰς τρεῖς θεαρχικὰς ὑποστάσεις· διὰ δὲ τοῦ κοινου ὀνόματος τὸ ἐν τῆς οὐσίας καὶ ταυτὸν, καὶ τὸ ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ἴσον τε καὶ ἀχώριστον καὶ ὁμοδύναμον. Καὶ ὅστις οὕτω βαπτίζεται, οὐκ ἀναβαπτίζεται. Εἰ δὲ μετὰ προσθήκης ἢ ἐλλείψεως βαπτίζεται, τοῦτο οὐ βάπτισμα λέγεται οὔτε ἐστὶ. Τὸ γὰρ βάπτισμα κυρίως μὲν ἐκ Θεοῦ· οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος· ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον ἐν τῇ πεντηκοστῇ ὁμιλίᾳ φησὶν· Ὑπηρέτη· γὰρ ἐστὶν ὁ ἱερεύς· ὡς περ γὰρ ὅταν βαπτίζῃ, οὐκ αὐτός σε βαπτίζει, ἀλλ' ὁ

Θεός ἐστὶν ὁ κατέχων σου τὴν κεφαλὴν ἀοράτῳ δυνάμει, καὶ οὕτε ἀγγελος, οὕτε ἀρχάγγελος, οὕτε ἄλλος τις δύναται προσελθεῖν καὶ ἄψασθαι, οὕτω καὶ νῦν ὅταν γὰρ ὁ Θεός ἀναγεννᾷ, αὐτοῦ μόνου ἐστὶν ἡ δωρεά. Ἐπεὶ οὖν αὐτός ἐστιν ὁ βαπτίζων Θεός καὶ κατέχων τὴν κεφαλὴν τοῦ βαπτιζομένου, ὡς φησὶν ὁ ἅγιος, πῶς αὐτὸς φάσκει, ὅτι δύο βαπτίσματά εἰσι; Πόθεν τοῦτο λαθῶν ἔχει, τοὺς εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος βαπτιζομένους μὴ εἶναι τελείους Χριστιανούς;

Ὅτι μὲν ἀναγκαῖον ἐστὶ καὶ τὸ διὰ τριῶν καταδύσεων, φανερόν· οὕτω γὰρ ὑπὸ τῶν ἁγίων παρεδόθη, ὡς τὴν τριήμερον τοῦ Κυρίου ταφὴν εἰκονίζον· καὶ οὕτως ἐστὶ παραδεδομένον, καὶ τὰ τακτικὰ τῶν Λατίνων οὕτω λέγουσι. Τὸ ἀναγκαῖον οὖν καὶ ἀπαραίτητον ἐστὶν ἡ ἀποταγή τοῦ Σατανᾶ καὶ τῆς πομπῆς αὐτοῦ καὶ τῆς λατρείας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ συνταγή εἰς τὸν Χριστόν, καὶ ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως, καὶ ἡ μετ' εὐχῆς τοῦ ἑλαίου χρίσις, ἕπερ καὶ Λατίνοι ποιοῦσιν ἀπαραίτητως. Ἄλλ' οὐδ' ἡμεῖς καταδύομεν τὰ νήπια μέχρις ὅλης κορυφῆς, διότι οὐ δυνάμεθα παραγγέλλειν αὐτοῖς φυλάττειν τὴν εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν τῆς ρίνος, ἵνα ταύτης φυλαττομένης καὶ ἡ δι' ὠτων τοῦ ἱεροῦ ὕδατος εἰσοδος φυλάττηται· ἄλλ' οὐδὲ τὸ στόμα τοῦ νηπίου κλείειν δυνάμεθα. Ἄλλ' ἐμβάλλομεν αὐτὰ εἰς τὴν κολυμβήθραν, ὡς πάνυ ἀναγκαῖον καὶ παραδεδομένον οἶονε τῆς κολυμβήθρας μῆτραν εἰκονίζουσης, καὶ τὴν ἀναγέννησιν διὰ τούτου δηλοῦσης. Καὶ ἵνα μὴ ἡ κεφαλὴ, ἐνθα ἡ τῶν αἰσθήσεων ξυνωρὶς καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἕχημα, ἀμοιρος γένηται τοῦ θεοῦ βαπτίσματος, ὑπεκοιλαινόντες τὴν χεῖρα, καὶ ταύτην ἐκ τοῦ ἁγίου ὕδατος; ἐμπλήσαντες, ἐπιχέροντες ἐπάνω αὐτῆς, τὸ θεῖον ἐκφωνούντες ὄνομα, καὶ ἐκάστης ὑποστάσεως ἰδίωμα. Καὶ ὁ ἅγιος; δὲ Ἀπολλώνιος ὀνειδισθεὶς παρὰ τοῦ τυράννου, ὡς ἀβάπτετος εἶη καὶ οὐκ ἔστι Χριστιανός, στὸς εἰς προσευχὴν, ὁ Θεός θέλων πληροφῶσθαι αὐτόν, τὴν δέξιν αὐτοῦ οὐ παρεῖδεν, ἀλλὰ νεφέλην πέμψας δρόσον κατέχευεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Εἰ οὖν τὸ χερόμενον ἐπὶ κεφαλῆς οὐ βάπτισμα, οὐκ ἂν οὕτως γέγονεν, ἀλλ' ἐτέρῳ τρόπῳ. Ἄλλὰ τί χρὴ λέγειν πολλὰ περὶ τούτου; Καὶ οὗτος ὁ τίμιος ἀνὴρ ἔν οἴδῃ τὸ βάπτισμα τὸ τε ἡμέτερον καὶ τὸ τῶν Λατίνων, καὶ οὐ δύο· καὶ γὰρ τρίψιμος ὢν τῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε εἶδε παρ' ἡμῶν τοὺς Λατίνους ἀναβαπτιζομένους· ἔμω; ὑπὸ ἀηδίας κινούμενος ταῦτα λέγει, καὶ οὐ χρὴ τὰ ὑπὸ ἀηδίας λεγόμενα πολυπραγμονεῖν. Ἄλλὰ καὶ τῆρ μύρω τοὺς βαπτιζομένους; οἱ Λατίνοι χρίουσι, καὶ ὡς ἡμεῖς ἐν τῶν ἑπτὰ μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας τὴν τελευτὴν τοῦ μύρου λέγουσι. Χρίουσι δὲ τοῦτο, ὅταν τελείας ἡλικίας ἐπιλάθωνται οἱ ἄνθρωποι, ἠνίκα καὶ ἀκοῦσαι τι μυστικόν καὶ ἀποκρίνασθαι δυνατὸν κατὰ τὸν μέγαν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριον.

ΕΦΕΣ.

Διτὰ δὲ τὰ ἔθνη πάντα καὶ πᾶσι παρελλαγμένα,

A ptizat, non te ille baptizat, sed Deus est, qui tuum caput invisibili potentia tenet; et nec angelus, nec archangelus, neque quisquam alius potest accedere et tangere, ita et nunc. Quando enim Deus regenerat, ipsius est donum solius. Cum igitur, ut sanctus Pater docet, ipse Deus sit qui baptizat, tenetque baptizandi hominis caput, quomodo iste asserit duos esse baptismos? Unde vero sumit, perfectos non esse Christianos, qui in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizati sunt?

Esse porro necessarium trinam immersionem, (3) patet; nam et a sanctis hoc traditum est, nempe ad significandam triduanam Domini sepulturam. Ita sane traditum est, et ritualia Latinorum ita observandum docent. Quod igitur necessarium est et nulla ratione omittendum, abrenuntiatio est Satae, et pomparum et cultus et operum ejus; nec non promissio, quæ Christo fit, et fidei professio, oleique cum oratione unctio: quæ a Latinis etiam inviolabiliter observantur. Sed et nos haudquaquam immergimus infantes usque ad summum verticem; nec enim possumus illis præcipere, ut respirationem et expirationem per nares colibeant; ne etiam per aures sacra permeet aqua; sed neque os infantis obturare possumus. Verum eos in sacrum immittimus fontem, ut ne quid valde necessarium ex traditione prætermittamus, quasi uteri imaginem referente lavacro, et regenerationem per hoc indicante. Et ne caput, in quo est sedes omnium sensuum et vehiculum animæ, sacri baptismatis fiat expers, cava manu aquam e sacro fonte haurientes, illud perfundimus, divinum invocantes nomen, et proprietatem singularum hypostaseon. Nam et sancto Apollonio, cum objectum illi esset a tyranno ut probrum, quod baptismis non ablutus, proinde non esset Christianus; suscipiens ab eo precibus satisfecit Deus, deprecationem ejus benigne audiens; demissa enim nube caput ejus rore perfudit. Si igitur baptismus non perficitur perfusione capitis, non ita, sed alio modo res gesta esset. Quid multa? Unum et ipse vir egregius novit baptismis nostrum et Latinorum, non duo. Cum enim alumnus Ecclesiæ sit, nunquam vidit Latinos iterum baptizari a nobis, verum hæc ille profert iratior; quæ autem ex averso animo proficiscuntur, non sunt curiosius examinanda. Cæterum Latini etiam baptizatos inungunt chrismate; et æque ac nos credunt unctionem chrismatis esse unum de septem Ecclesiæ sacramentis. Adhibent vero illud, cum proveciori ætate sunt homines; quando, juxta eximum theologiæ doctorem Gregorium (4), et mysticum quid audire et respondere per ætatem licet.

EPHES.

Instituta quoque ac mores in omnibus di-

(3) Loquitur de necessitate quadam consuetudinis, non autem absoluta. Vide Greg. libr. 1, ep. 1.

(4) Orat. in baptismum.

versa omnino sunt, jejunia, et ritus ecclesiastici, et similia. Quæ ergo hic unio, ubi nullum patens ac manifestum apparet signum? et quomodo uniti sunt, qui sua retinere volunt? Hac enim ego suum ad unionem præbuere assensum, quamvis a Patrum traditionibus desciverint.

RESP.

Nescit ergo, ut plane videtur, eximius hic vir, vários in hac etiam magna urbe Constantinopolitana servari mores, jejuniorumque ac rituum ecclesiasticorum esse diversitates. Namque ante Christi Natalem sunt qui ordiuntur jejunium ex die quinto decimo Novembris; alii ex die sexto Decembris; alii ex vicesimo. Ad honorem quoque ascensionis Christi quidam jejunare incipiunt ex Kalendis Maii; et alia ab aliis jejunia observantur. Nam et ipso sanctæ ac magnæ Quadragesimæ tempore diebus Sabbati et Dominicæ multi vescuntur piscibus, aliis quoque alii diebus; sunt etiam qui iis omnino se abstinent. Quid ergo? dicemusne illos fide etiam inter se dissidere? In ritibus quoque ecclesiasticis consuetudo est varia; nam Constantinopolitana major ecclesia in celebrandis officis alio more utitur, alio vero majora monasteria, alio minora ad quietem accommodata, denique alio sacerdotum sæcularium Ecclesiæ. Quin et Tabennesiotæ in uno eodemque cœnobio varios jejunandi psallendique modos habebant, aliis per biduum jejunantibus, aliis per hebdomadam; et his quidem ad vesperam, illis vero de media nocte sacros hymnos canentibus: quod fiebat etiam in monasterio Acœmetorum (5). Sanctus Simeon Stylita quadraginta dierum jejunium nihil omnino degustans complevit; idem beatus quoque Daniel præstitit; hæc tamen nemo ad hanc diem in crimen vocavit. Jubei canon (6), omnibus sextis foris esse jejunandum: nos quibusdam non jejunamus; Latini vero nunquam ejus diei solvunt jejunium, nisi Natalis Domini dies contingat. Rursus præcipiente canone (7), non esse jejunandum Sabbato, Socrates, qui fuit ante synodum tertiam, in Occiduis, inquit, partibus jejunant diebus Sabbati: nec tamen qui illis fuere temporibus crimini hoc dederunt, quod scirent, varios jejuniorum et rituum mores non inferre differentiam fidei. Mirum porro fuerit, cur iste vir et linguæ diversitatem, et varium indumentorum genus vitio non verterit; aut quod illi flectant genua cum adorant et orant, servantes morem antiquitatis; nos minime. Verum vox illa, quam subdit quis summo opere demiretur.

EPHES.

At quam illi præclaram obtendant rationem? Nunquam, inquit, Græcorum Ecclesia dixit, Spiritum ex solo Patre procedere, sed simpliciter ex Patre procedere; hoc autem Filium non excludit a productione: ita ut hac ratione fuerimus et

(5) Acœmeti, id est, perpetuis vigiliis Deo vacantes.

νηστεία τε καὶ ἐκκλησιαστικὰ τάξεις, καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Τίς οὖν ἡ ἔνωσις, ὅταν μὴ φανερὸν καὶ ἐπίδηλον σῆμα ἔχη, καὶ πῶς ἠνώθησαν οἱ τὰ οἰκεία στέργειν βουλόμενοι; Τοῦτο γὰρ που καὶ συνεφώνησαν καὶ μὴ τοῖς ἐκ τῶν Πατέρων παραδεδομένοι; ἀκολουθοῦντες.

ΑΠΟΛ.

Οὐκ οἶδεν οὖν, ὡς εἶπεν, ὁ τῆμος οὗτος, ὅτι καὶ ἐν ταύτῃ τῇ μεγαλοπλίᾳ διάφορα εἶδη εἶσι, νηστεία τε καὶ ἐκκλησιαστικὰ τάξεις παρελλαγμένα. Καὶ γὰρ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς 18' τοῦ Νοεμβρίου ἄρχονται νηστεύειν τὸ τεσσαρακονθήμερον· οἱ δὲ ἀπὸ τῆς ἑκτῆς τοῦ Δεκεμβρίου· οἱ δὲ ἀπὸ τῆς 4' καὶ ἕτεροι δὲ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Μαΐου διὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Χριστοῦ ἀναλήψεως· καὶ ἄλλοι ἄλλας νηστείας. Καὶ οἱ μὲν τὰ Σάββατα καὶ τὰς Κυριακὰς τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς ἰχθῦας ἐσθίουσιν, ἕτεροι δὲ καὶ ἄλλας ἡμέρας· ἄλλοι δὲ τούτων ἀπέχονται· τί οὖν, ἀσυμφώνους καὶ περὶ δὲ τὴν πίστιν ἐρῶμεν; Ὁμοίως καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τάξεσι διαφορὰν εἶστιν εὐρεῖν· καὶ γὰρ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἐν ταῖς ψαλμωδίας ἄλλην τάξιν ἔχει, καὶ ἄλλην αἱ μεγάλαι μοναχικαὶ καὶ ἄλλην τὰ ἡσυχαστήρια, καὶ ἄλλην αἱ κοσμικαὶ ἐκκλησίαι. Καὶ οἱ Ταβεννησιῶται δὲ ἐν τῇ αὐτῇ καὶ μισθὸν μονῆς διαφόρους νηστείας καὶ διαφόρους ψαλμωδίας ἐπετέλουν· καὶ οἱ μὲν αὐτῶν διὰ δύο ἡμερῶν ἐνήστευον, οἱ δὲ δι' ἑβδομάδος. Καὶ οἱ μὲν ἀπ' ἐσπέρας, οἱ δὲ ἀπὸ μέσης νυκτὸς τὴν ὕμνωδιαν ἐπετέλουν ὁμοίως· καὶ ἐν τῇ τῶν Ἀκοιμητῶν μονῇ. Καὶ ὁ ἅγιος δὲ Σιμεὼν ὁ Στυλιτῆς τεσσαράκοντα ἡμερῶν νηστείαν ἐπέτελεσε μηδιστοῦν γευσάμενος· ὁμοίως καὶ Δανιὴλ ὁ ὄσιος· ἀλλ' οὐδεὶς ταῦτα ἐνεκάλεσέ ποτε μέχρι καὶ τῆμερον. Καὶ τοῦ κανόνος δὲ λέγοντος, τὰς Παρασκευὰς πάσας νηστεύειν, ἡμεῖς καταλύμεν ὅσας δεῖτα καταλύομεν· Ἰακίμοι δὲ πάσας νηστεύουσιν, εἰ μὴ τῶν Χριστουγέννων ἡμέρα τύγῃ. Καὶ πάλιν τοῦ κανόνος λέγοντος, τὰ Σάββατα μὴ νηστεύειν, Σωκράτης δὲ πρὸ τῆς τρίτης συνόδου ὧν φησὶν· Ἐν τοῖς ἐσπερίοις τὰ Σάββατα νηστεύουσιν, ἀλλ' οἱ τῷ τότε ὄντες τοῦτο οὐκ ἐνεκάλεσαν· ἤθελσαν γὰρ, ὅτι τὸ διάφορον τῶν νηστειῶν καὶ τῶν ἑθῶν διαφορὰν πίστεως οὐκ εἰσάγει. Θαυμάσιος δ' ἂν τις τοῦτον, πῶς καὶ τὸ διάφορον τῆς γλώττης καὶ τῶν ἐνδυσμάτων οὐκ ἐνεκάλεσαν· ἢ πῶς ἐκεῖνοι τὸ γόνυ κλίνοντες προσκυνοῦσι καὶ προσεύχονται κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Ἀλλ' οἶμαι τὸ, καὶ εἴ τι τοιοῦτον, οὕτω δηλοῦντός ἐστιν, ὃ καὶ παράδοξον εἶναι δοκεῖ.

Et similia, hoc sibi velle videtur, quod sane

ΕΦΕΣ.

Ἀλλὰ τίς ὁ σοφὸς αὐτῶν λόγος; Οὐδέποτε, φησὶν, ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία τὸ, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ἔλεγεν, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· τοῦτο δὲ τὸν Υἱὸν οὐκ ἐμβάλλει τῆς ἐκπορεύσεως· ὥστε κατὰ τοῦτο καὶ πρότερον ἡμεν

(6) Can. apost. 69, juxta Græcos.

(7) Can. apost. 66, lib. v, cap. 21.

καὶ νῦν ἐσμεν ἠνωμένοι. Φεῦ τῆς ἀνοίας! φεῦ τῆς τυφλώσεως! Εἰ δὲ ἀεὶ ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔλεγεν, ἐξ αὐτοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐν ταῖς συνόδοις Πατέρων παραλαβοῦσα, τὸ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐδέποτε ἔλεγεν, οὐδὲ γὰρ παρέλαβε τοῦτο παρ' οὐδενός, τί γε ἄλλο ἢ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἔλεγεν; Εἰ γὰρ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, δῆλον ὡς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς.

ΑΠΟΑ.

Ὅτι δὲ ἡ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία τὸ ἐκ μόνου οὐκ ἐκήρυττεν, οὐδὲ κηρύττει, φανερόν ἐστι, διότι τὸ ἐκ μόνου τὸ δὲ Υἱοῦ ἀναιρεῖ. Ταῖς πατρικαῖς οὖν παραδόσεσιν ἐπομένη, καὶ τῶν ἁγίων ἀκρωμένη λεγόντων, δι' Υἱοῦ καὶ ἐξ Υἱοῦ τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι Πνεῦμα, καὶ τὴν ὀρθοδόξιαν ἀσπασθῆναι, πῶς ἂν τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐφρόνει; Τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐ τὸ μόνον δηλοῖ, διότι ὁ πατέρα λέγων καὶ υἱὸν συννοεῖ. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ καινῇ καὶ παλαιᾷ Διαθήκῃ, ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Εἰ φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς*· Πατέρα δὲ εἶπειν ἀδύνατον μὴ ὄντος υἱοῦ· καὶ ὁ εἰπὼν πατέρα οὐκ ἀπλῶς λέγει πατέρα, ἀλλὰ τινός. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Ἀμφιλόχιόν φησι· Παρασιωπήσας τοίνυν ὡς ὁμολογούμενον τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον ὁ Κύριος, εἰδέναι τὸν Πατέρα μόνον φησὶ τὴν τοῦ Πατρὸς γνῶσιν κατὰ τὸ σιωπώμενον καὶ ἑαυτοῦ εἶναι λέγων. Καὶ ὁ ἅγιος, Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἔωρακῆκε τὴν παρουσίαν*, ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ λόγου· Καλῶς ἐποίησας, οὕτω φησὶ· Καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα λέγοντες, ἐπιγινώσκωμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τὸν ἐν Πατρὶ Λόγον. Ἄρα οὐκ ἀληθῶς λέγουσιν, ὅτι τὸ τοῦ Πατρὸς ὄνομα ἐκβάλλει τὸν Υἱόν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ συνειτάζει. Ὅτι δὲ τὸ δὲ Υἱοῦ ἀναιρεῖ τὸ ἐκ μόνου, ἀκουσόν τῶν ἱερῶν Πατέρων τοῦτο κηρυττόντων. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ λόγῳ, δὲ ἐπιγράπτει, *Ἐλεγχος ὑποκρίσεως τῶν περὶ Μελέτιον καὶ Εὐσέβιον*· οὗ ἡ ἀρχὴ, Ἄ θρωπος καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γέγονεν· Ἦν δὲ ἀδύνατον ἐν τῇ τῆς Τριᾶδος δόξῃ τὸ Πνεῦμα δοξάζεσθαι, μὴ προσδικῶς ὄν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλὰ ποιητικῶς ἐκ Θεοῦ γεγονός, ὡς λέγουσιν· Ἐτι ὁ αὐτὸς ἐν ἡ ἐκτιθεταὶ διαλέξει Ὀρθοδόξου καὶ Μακεδονιανοῦ· Ἐὰν οὖν δειχθῆ τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως καὶ θεότητος τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πατρὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκχυθῆν, καὶ προσκυνητὸν καὶ λατρευτὸν ἀποδειχθῆσεται. Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ κεφαλαίῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ λέγοι τις, οὐδὲ τὸν Λόγον*, φησὶ· Πῶς ἂν οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, Λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ; Καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐν τῷ ἑ' κεφαλαίῳ φησὶ· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἡ ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς οὐσιότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη, ὡς οἶδε. Καὶ τί οὐκ οἶδε τοὺς κατὰ

antem, et nunc quoque simus uniti, pro hominum dementia! pro excaecationem! Si Græcorum Ecclesia ex Patre procedere se per dixit, a Christo ipso, et sanctis apostolis patribusque synodorum educta; ex Filio vero nunquam dixit; hæc enim a nullo traditum accepit; quid aliud, quæso, asserebat, quam ex solo Patre procedere? Si enim non ex Filio certum est ex Patre solo.

RESP.

Ecclesiam Græcorum non affirmasse, nec affirmare Spiritum ex solo Patre, constat ex eo quod vox, Ex solo, tollit omnino vocem, Per Filium. Illa ergo paternas secuta traditiones audiensque sanctos dicentes, Spiritum sanctum procedere per Filium et ex Filio, et rectam fidem amplectens, qua ratione sentire potuit, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere? Modus enim dicendi, Ex Patre, non significat, Ex solo. Nam qui Patrem dicit, simul quoque Filium intelligit. Ait quippe magnus Basilius refellens ea quæ obijciuntur Filio ex novo et antiquo Testamento, capite quod inscribitur, *An Filius sit natura Deus*: Patrem vero dici non existente filio est impossibile. Et qui patrem dixit, non absolute, sed alienius patrem dixit. Idem rursus in libro ad Amphiloichium (8): Nulla ergo, inquit, facta de se mentione Dominus in confesso enim erat, solum ait scire Patrem; cognitionem Patris suam quoque esse affirmans; id enim non expressum intelligitur. Et sanctus Athanasius in sermone, cui præfixus est titulus: *Quod Nicæna synodus cognita Eusebii calliditate*, etc., initium vero tale, Recte fecisti: Et Patris, inquit, nomen pronuntiantes, ex hoc nomine Verbum quoque quod in Patre est agnoscimus. Non ergo verum asserunt, qui dicunt, Patris nomine excludi Filium, eum potius per illud ipse etiam significetur. Quod vero dicendo, Per Filium, tollatur illud, Ex solo, audi sanctos Patres clara id voce docentes. Magnus quippe Athanasius in tractatu, quem inscripsit: *Refutationem simulationis Meletii et Eusebii*; incipit autem hoc modo: Homo ad similitudinem Dei factus est: Atqui impossibile, inquit, esset in Trinitatis gloria Spiritum conglorificari, nisi esset ex Deo per Filium modo processione, non factus vi creationis, ut ipsi aiunt. Præterea idem Athanasius, in dialogo, quem scribit inducens Orthodoxum et Macedonianum: Si ergo, inquit, ostendatur, eandem habere naturam deitatemque, quam Pater et Filius, Spiritum qui ex ipso Patre per Filium effusus est, demonstratum quoque erit, ipsum esse adorandum et patriæ cultu prosequendum. Et magnus Basilius in capite, quod inscriptum est: *Quod nisi quis dicat ex Deo esse Spiritum, nec Verbum dicit ex Deo esse*: Quomodo ergo, inquit, separentur inseparabilia, Verbum Dei, et Spiritus ex Deo per Filium? Joannes quoque

(8) Epistola ad Amphiloichium, num. 43.

Damascenus capite decimo tertio (9) : Spiritus vero, inquit, sanctus occultæ Patris deitatis manifestativa vis, procedens est ex Patre per Filium, ut ipse novit. A: quid opus est singulos enumerare sanctos, qui id apertissime pronuntiant, cum ipsa sancta œcumenica synodus septima hoc dicat (10)? Nam illa per Tarasium patriarcham sic ait : Credo etiam in Spiritum sanctum, qui ex Patre per Filium procedit, qui et ipse est et agnoscitur Deus. Si qui vero quod sancti dicunt, Per Filium, idem esse volunt ac, simul cum Filio procedere Spiritum, non bene hoc intelligunt. Nam sanctus Athanasius in epistola ad Serapionem, quæ incipit, Litteræ tuæ pietatis : In Christo, inquit, erat Spiritus, sicut Filius in Patre. Rursus ibidem : Sancta et beata Trinitas indivisa et unita in se est; et si quis dicat Patrem, in eo est ejus Verbum, et qui est in Filio Spiritus. In alia quoque epistola ad eundem, quæ incipit, Fortasse miraberis : Non enim est, inquit, extra Verbum Spiritus, sed cum in Verbo sit, per ipsum in Deo est. Ex quibus ostenditur eos qui dicunt, Spiritum procedere per Filium, hoc est cum Filio, dissentire ab his qui prolati sunt, et cæteris qui similia dicunt, quos, ne nimium sit, omisimus. Certe enim modus iste ad unionem potius quam ad distinctionem spectat. Ideo doctores Ecclesiæ non ita loquuntur, neque ita hoc intelligunt, sed dictam distinctionem tradiderunt, imo vero præpositionum, *per* et *ex*, concordiam statuunt; et, *per*, significare causam omnino existimant. Ita divinus Chrysostomus homilia quinquagesima nona in Matthæum : Novit enim Scriptura, inquit, loco hujus vocis, Ex aliquo, uti hac voce, Per aliquem, ut cum dicit : *Possedi hominem per Deum* ¹⁷, non secundariam, sed primariam intelligens causam; et rursus : *Nunquid non per Deum est interpretatio eorum* ¹⁸? et : *Fidelis Deus per quem vocati estis in societatem Filii ejus* ¹⁹. Vides, vocem hanc, Per Filium, aperte denotare causam, ut contradicere nemo possit? Verum ut probetur efficacius, *per* et *ex*, ita alteram in alterius significationem migrare, ut causam significant, alios quoque sanctos audiamus. Itaque Basilii Magnus in capitulari tractatu, quem de Spiritu sancto inscripsit, cap. 5, cujus initium : Hæc sunt, quæ ab illis dicuntur, nos autem quod proposuimus, ostendemus : Jam vero, ait, *per* et *ex*, altera in alterius sæpe locum succedit, cum altera alterius subit significatum; ut, *Possedi hominem per Deum*, quod perinde est, ac si diceret, Ex Deo. Et alibi : *Quæcunque præceperat Moyses Israel per mandatum Domini*. Et rursus : *Nunquid non per Deum est interpretatio eorum?* Per Deum enim dixit, cum dicere vellet, Ex Deo. Sanctus etiam Cyrillus in epistola ad Nestorium, quæ incipit : Intelligo quosdam falso detrudere meæ existimationi : Quoniam,

A μέρος; ἀγίου, τοῦτο κρυπτόντας ἀπαριθμῆναι, αὐτῆς τῆς ἁγίας οἰκουµενικῆς ἐβδόµης συνόδου τοῦτο λεγούσης; Καὶ γὰρ αὐτὴ διὰ Ταρσίου τοῦ πατριάρχου φησὶ· Πιστεύω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, καὶ αὐτὸ Θεὸν ὄν τε καὶ γνωρίζοµενον. Εἰ δὲ τινες τὸ δι' Υἱοῦ τὸ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σὺν τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευέσθαι λέγουσιν, οὐ καλῶς τοῦτο ἐνοοῦσι. Φησὶ γὰρ ὁ θεὸς Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ, Τὰ γράµµατα τῆς σῆς ἐπιστολῆς· Ἐν τῷ Χριστῷ ἦν τὸ Πνεῦμα, ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ· καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ· Ἡ ἁγία καὶ μακαρία Τριάς ἀδιαίρετος καὶ ἡνωµένη πρὸς ἑαυτὴν ἐστὶ, καὶ λεγοµένου τοῦ Πατρὸς πρόσεστι καὶ ὁ τοῦτου Λόγος· καὶ τὸ ἐν τῷ Υἱῷ Πνεῦμα· καὶ πάλιν ἐν ἐτέρᾳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐτὸν, ἥς ἡ ἀρχὴ, Ἰσως θαυµάσεις, φησὶν· Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ Λόγῳ ὄν, ἐν τῷ Θεῷ ὃ αὐτοῦ ἐστίν· Ὅθεν δαίκνυται, ὅτι τοῦ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σὺν τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ἐκπορευέσθαι, οὐ συμφωνεῖ μετὰ τῶν προειρηµένων, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ὡσαύτως λεγόντων, ἀ δὲ τὸ πλῆθος; παρήκαµεν. Καὶ ἄλλως ὁ τρύπος οὗτος ἐνώσεως· ἀλλὸν ἐστὶ καὶ οὐ διακρίσεως· διὰ τοῦτο οἱ θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας οὐ λέγουσιν οὐδὲ νοοῦσι τοῦτο οὕτως, ἀλλὰ τὴν προειρηµένην διακρίσιν ἀποδοῦναι, µάλιστα τὴν, διὰ, μετὰ τῆς, ἐκ, οἷσιν συμφωνεῖν, καὶ αἰτίαν ταύτην νοµίζειν ἐξ ἅπαντος, ὡς φησὶν ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον ἐν νβ' ὁμιλίᾳ· οἷδε γὰρ τὸ δι' Υἱοῦ τὸ ὕψ' οὐ λέγειν ἢ Γραφή· ὡς ὅταν λέγῃ· Ἐκτεσάµην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ· οὐ τὸ δεύτερον αἴτιον, ἀλλὰ τὸ πρῶτον τιθεῖσιν· καὶ πάλιν· Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διασάφησις αὐτῶν ἐστὶ; καὶ, Πιστός ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς διακρίαν· Ὅρα; τὸ, δι' Υἱοῦ, πᾶς αἰτίαν σηµαίνει προφανῶς καὶ ἀναντιρρήτως; Ἄλλ' ἵνα καὶ εἰς βασιαιότερον δειχθῆ, ὅτι ἀντιμεθίσταται ἡ, διὰ, τῆς, ἐκ, καὶ αἰτίαν σηµαίνει, τῶν λοιπῶν ἁγίων ἀκούσωµεν. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ οὕτως πως ἐπιγραφοµένῳ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεφαλαίῳδεϊ λόγῳ κεφ. ε', οὗ ἡ ἀρχὴ, Τὰ µὲν δὴ ἐκείνων τοιαῦτα, ἡµεῖς δὲ θείζοµεν ὃ προσθέµεθα· Ἡδὴ δὲ πρὸς τὰ ὕπ' ἁλλήλων σηµαινόμενα πολλάκις ἀντιμεθίστανται ἡ διὰ, καὶ ἡ, ἐκ, ὅταν ἐτέρα τῆς ἐτέρας σηµασίαν ἀντιλαμβάνῃ· οἷον, Ἐκτεσάµην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐτέρωθεν· Ὅσα ἐνετελλυτο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ προστάθµατος Κυρίου· καὶ πάλιν· Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἢ διασάφησις αὐτῶν ἐστὶν; ἀντὶ τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶπεν διὰ τοῦ Θεοῦ εἶρηκεν· Ὅ δὲ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον ἐπιστολῇ, ἥς ἡ ἀρχὴ, Καταφυαροῦσι µὲν, ὡς µανθάνω, τινὲς τῆς ἐµῆς ὑπολήψεως, φησὶν· Ἐπειδὴ σάρκα λαθὼν κερρηµάτικα καὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀναγκαῖον ὁµολογεῖν, ὅτι γαγέννηται κατὰ σάρκα διὰ γυναικός· καὶ μετὰ βραχέα· Ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος ἐκ τῆς ἁγίας

¹⁷ Gen. iv, 1. ¹⁸ Gen. xl, 8. ¹⁹ I Cor. i, 9.

(9) De fide orthodoxa.

(10) Act. 3, in litteris Tarasii.

Παρθένου ἐστὶ· καὶ παρακατιῶν· Γεγέννηται καθ' ἡμᾶς ἐκ γυναικός· καὶ μετ' ὀλίγα· Ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος ἐν μορφῇ τοῦ γεγεννηκότος ὑπάρχων κατώκησεν ἐν ἀνθρώπῳ γεννηθέντι διὰ γυναικός. Ἐπεί οὖν ἀντιμεθίσταται ἡ, διὰ, τῆ, ἐκ, λέγουσι δὲ οἱ δυτικοὶ Πατέρες, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ, διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐ δίκαιόν ἐστι τούτους παριδόντας, τὴν, διὰ, ἀντὶ τῆς, μετὰ, καὶ ἀντὶ τῆς, σύν, ἐννοεῖν· τὸ γὰρ, Σὺν τῷ Υἱῷ ἐκπορευόμενον, ἢ Μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον, οὐδεὶς τῶν ἁγίων εἴρηκε· διότι, ὡς καὶ προεῖρηται, ὁ τρόπος οὗτος ἐνώσεως μᾶλλον ἐστὶ καὶ οὐ διακρίσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν διάκρισιν ταύτην εἰδότες οἱ καλῶς ἐπιστάμενοι τὰ τοῦ Πνεύματος λέγειν, οὐ μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἢ σύν τῷ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι εἴρησαν· εἰ γὰρ τοῦτο ἔγνωσαν, οὐκ ἂν ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἡ πηγὴ τῆς θεολογίας ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν τετάρτῳ λόγῳ ἔλεγεν· Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου τοῦτο λαμβάνει· καὶ ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα· Ἐν Χριστῷ ἦν τὸ Πνεῦμα, ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ· καὶ· Τοιαύτην φύσιν καὶ τάξιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ὡς ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Καὶ Βασίλειος δὲ ὁ μέγας ὁ τῆς θεολογίας βυθὸς ἐν ιζ' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον οὕτω φάσκει· Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ πρὸς τὸν Υἱόν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παραδεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν· εἰ δὲ ἐν Πνεύμα τῷ Υἱῷ συντάσσεται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ δῆλον. Καὶ ἐπι· Ἀθανάσιος· ἐν τῷ λόγῳ τῷ κατὰ πασῶν τῶν αἰρέσεων, οὗ ἡ ἀρχὴ. Τὸ προκείμενον ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, φησὶν· Ὁμοίως καὶ ὁ μέγας Παῦλος, Ἐξαπέστειλαν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κράζον, Ἀββὰ ὁ Πατὴρ· καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ λέγει διὰ τοῦ μεγάλου προφήτου· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεῦσουσι· καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐλθὼν σώσει τὸ γένος ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, αὐθεντικῆ φωνῇ εἶπεν· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· καὶ· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια· καὶ· Ἐὰν ἀπέλω πρὸς τὸν Πατέρα μου, οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὄρφανούς, ἀλλὰ ἀποστέλλω ὑμῖν τὸν Παράκλητον τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Ἴδού τὸ Πνεῦμα ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἡ ἀλήθεια ἐν τῷ Πατρὶ· Ἴδού ἡ Τριάς ἀδιαίρετος. Οἱ οὖν λέγοντες τὴν, διὰ, ἀντὶ τῆς, μετὰ, καὶ τῆς, σύν, οὐ προδήλως ἐναντίως λέγουσι ταῖς τῶν Πατέρων θεολογίαις ;

ΕΦΕΣ.

Ἵρα δὲ καὶ ἐπὶ τῆς γεννήσεως· Τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, φησὶ, γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Μὴ τις ἔνταῦθα τὸ, ἐκ μόνου, προσέθῃσιν; ἀλλ' οὐδὲν ἤττον νοοῦμεν τοῦτο, καὶ λέγομεν ἡνῖκα δεήσῃ· παρ' οὐδενός γὰρ ἄλλου γενέσθαι τὸν Υἱὸν μεμαθήκαμεν.

ΑΠΟΑ.

Ἵτι μὲν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι καὶ

A inquit, assumpta carne Filius quoque hominis existit, necessario fatendum est secundum carnem natum esse per mulierem. Et paulo post : Dei Patris Verbum de sancta Virgine est. Et infra : Natus est æque ac nos de muliere. Et non multo post : Dei Patris Verbum in forma sui genitoris existens habitavit in homine nato per mulierem. Cum igitur per et ex ita se habeant, ut alterius altera vice fungatur, et Patres Occidentales asserant, etiam ex Filio, Orientales autem per Filium et ex Filio, non est æquum illis posthabitis sumere per, quasi idem significentem atque cum. Procedentem enim cum Filio, nemo dixit sanctorum, quandoquidem modus iste, ut antea dictum est, unionis potius est quam distinctionis. Idcirco distinctionem hanc scientes, qui bene norunt philosophari de Spiritu, nunquam dixerunt Spiritum procedere cum Filio ; nam si hoc scissent, certe magnus Athanasius, fons ille facultatis theologicæ, non dixisset quarto contra Arianos libro : Non coaptat Spiritus Verbum Patri, sed Spiritus potius a Verbo hoc accipit. Et in epistola ad Serapionem : In Christo erat Spiritus, sicut Filius in Patre. Et : Talem naturæ ordinem habet Spiritus ad Filium, qualem Filius ad Patrem. Et Basilius Magnus, theologiæ profundum, capite ad Amphilochem decimo septimo : Itaque sicut, inquit, Filius se habet ad Patrem, ita et Spiritus ad Filium, juxta seriem in baptismi formula traditam ; et si Filio Spiritus coordinatus est, Filius vero Patri, Spiritum quoque Patri coordinatum esse perspicuum est. Rursus hæc habet Athanasius in sermone contra omnes hæreses, cujus initium : Propositum nobis est ex Evangelio. Similiter et magnus Paulus : Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba Pater²⁰. Et Pater ipse per magnum prophetam ait : Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt²¹. Et ipse Dominus cum ad ferendam humano generi salutem venisset, voce usus, que majestatem Domini decebat : Ego, inquit, in Patre, et Pater in me est²². Et : Ego sum veritas²³ ; et : Si abiero ad Patrem meum, non relinquam vos orphanos, sed mittam vobis Paracletum Spiritum veritatis²⁴. Ecce in veritate Spiritus : et veritas in Patre ; ecce Trinitas individua. Qui ergo dicunt præpositionem per sumi loco præpositionis cum, nonne manifeste adversantur theologiæ sanctorum ?

EPHES.

Hoc ipsum generationis exemplum seies ex Patre, inquit, natum ante omnia sæcula. Numquid addit quispiam, Ex solo ? Nihilo tamen secius hoc intelligimus, et si quando opus fuerit, exprimimus : nam Filium a nullo generari didicimus.

RESP.

Fatetur et ipse vir præstantissimus, Filium ex

²⁰ Galat. iv, 6. ²¹ Joel II, 29. ²² Joan. xiv, 11. ²³ ibid. 6. ²⁴ ibid. 18 ; xv, 26.

Patre solo, licet in Symbolo non sit expressum. Ita enim se ait intelligere, et cum opus fuerit, proferre. Ita plane et nos, licet in Symbolo non sit expressum, Et ex Filio, tamen intelligimus et exprimimus, quando est opus; et, Per Filium, similiter. Cur ita? Quia sicut sancti Filium ex solo Patre asserunt, licet in Symbolo non dicatur, et nos ita predicamus; ad eundem modum illis affirmantibus, Spiritum sanctum non ex solo Patre procedere, sed ex Patre et Filio, et ex Patre per Filium, quamvis in Symbolo non recitetur, hoc idem intelligimus et dicimus. Quod vero sanctorum Patrum theologia non doceat, ex solo Patre Spiritum sanctum procedere, Filium contra ex solo Patre generari, audi. Basilium Magnum: in confutationibus, capite, cui titulus: Quod Filius non sit creatura, Unigenitus, inquit, est Filius, quia solus de solo generatur. Sanctus Joannes Damascenus rerum theologicarum capite decimo tertio: Pater, inquit, solius est Filii; et capite de Trinitate, quod incipit, Credimus igitur: Unigenitus vero, inquit, quia solus de solo Patre singulariter genitus est. Gregorius Theologus, oratione in Heronem: Filium, ait, vere Filium; solus enim de solo singulariter et solummodo, neque enim etiam est Pater; totusque Filius, et totius, et ab initio. Item præerea oratione secunda de Filio: Unigenitus autem, inquit, non modo quia solus de solo et solummodo, sed etiam quia singulariter non more corporeo. Hoc etiam Maximus in dialogo cum Anonæo dicit: Quandoquidem solus ex solo. Et Gregorius Nysenus dum narrat, quæ revelata fuerant sancto Gregorio Thaumaturgo: Unus, inquit, Deus et Pater Verbi viventis, sapientiæ et virtutis subsistentis, figuræ ab omni æternitate existentis, perfecti perfectus, Filii genitor unigeniti; et unus Dominus ab uno unus. Et multos alios sanctos reperias hoc asserentes. Quod si illi Spiritum quoque ex solo Patre procedentem credidissent, utique non tacuissent; et nos licet in Symbolo non expressum, predicaremus, quemadmodum ex solo Patre Filium agnoscimus, dicimusque edocti ab illis. Verum neque in Symbolo, neque in scriptis sanctorum Patrum id scriptum est: imo cum de sanctis hæretici quærent, nunquam illi, E solo, dixerunt. Nam Basilium Magnum in opusculis contra Eunomium, capite quod inscriptum est: Cur non filius Filii Spiritus sanctus: Non, inquit, quod non sit ex Deo per Filium; sed ne Trinitas multitudo infinita censeatur, injecta suspicione, ibi quoque filiorum esse filios ut in hominibus. Objicis: Si Dei quidem imago est Filius, Filii autem Spiritus; et Filius quidem Dei Verbum, Filii vero Spiritus, cur Filii filius non est dictus Spiritus sanctus? Hoc enim usus es fortissimo ad impietatem argumento; si quidem aut Filium aut creaturam statuis intelligi Spiritum. Cum hoc idem quærent hæretici a Gregorio Nazianzeno, ut scribit ipsemet in oratione de Spiritu sancto, Ex solo tamen Patre nec

α μη προσκειμένου ἐν τῷ συμβόλῳ, καὶ αὐτὸς ὁ τιμῆος ἀνὴρ ὁμολογεῖ· ν.ε.ι γὰρ οὕτω καὶ λέγει, φησὶν, ἠνίκα δεήσῃ. Καὶ ἡμεῖς μὴ προσκειμένου ἐν τῷ συμβόλῳ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, νοοῦμεν τοῦτο καὶ λέγομεν ἠνίκα δεήσῃ ὡσαύτως καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Διὰ τί; Ὡςπερ γὰρ οἱ ἄγιοι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν λέγουσι, καὶ ἐν τῷ συμβόλῳ οὐ προσκίηται, καὶ ἡμεῖς οὕτω κηρύττομεν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λεγόντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ μὴ προσκειμένου ἐν τῷ συμβόλῳ, νοοῦμεν καὶ λέγομεν. Ὅτι δὲ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι οὐ θεολογοῦσιν οἱ ἄγιοι, τὸ δὲ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γεννᾶσθαι λέγουσιν, ἀκούσον· φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς ἀντιβήρτικαῖς, ἐν κεφαλαίῳ οὗ ἡ ἐπιγραφή, Ὅτι οὐ κτίσμα ὁ Υἱὸς Μονογενῆς· ὁ Υἱὸς διὰ τὸ μόνως ἐκ μόνου γεννᾶσθαι. Καὶ ὁ θεὸς Ἰωάννης ὁ ἐκ Δαμασκού ἐκ τῶ ἱγ' τῶν Θεολογικῶν φησὶ· Πατὴρ δὲ μόνου Υἱοῦ. Καὶ ἐν τῷ περὶ Τριάδος τοῦ αὐτοῦ θεοῦ Δαμασκηνοῦ, οὗ ἡ ἀρχὴ, Πιστεύομεν τοιγαροῦν, φησὶ· Μονογενῆς δὲ, ὅτι μόνως ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς μόνως ἐγεννήθη. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ εἰς τὸν Ἡρωνᾶ φησιν· Ἀληθῶς Υἱὸν τὸν Υἱὸν, ὅτι μόνως καὶ μόνου καὶ μόνως καὶ μόνον, οὐ γὰρ καὶ Πατὴρ, καὶ ὅλον Υἱὸς καὶ ὅλου καὶ ἀπ' ἀρχῆς. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ περὶ Υἱοῦ β' λόγῳ φησὶ· Μονογενῆς δὲ, οὐχ ὅτι μόνως ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπος οὐχ ὡς τὰ σώματα. Τοῦτο καὶ Μιξίμος μετὰ Ἀνομοίου διαλεγόμενός φησιν· Ἐπειδὴ μόνως ἐκ μόνου. Καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ φησιν· Εἰς Θεὸς καὶ Πατὴρ Λόγου ζῶντος, σοφίας ὑπερτάτης καὶ δυνάμεως ταὶ χαρακτήρος ἀδελίου, τέλειος τελείου, γεννήτωρ Υἱοῦ μονογενοῦς· καὶ εἰς Κύριος μόνως ἐκ μόνου. Καὶ πολλοὺς ἄλλους τῶν ἁγίων εὐρήσεις τοῦτο λέγοντας. Εἰ οὖν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύομεν ἤδεισαν, ἔλεγον ἂν, καὶ ἡμεῖς καὶ μὴ προσκειμένου ἐν τῷ συμβόλῳ ἐκηρύττομεν, ὡςπερ καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἐγνωμεν, καὶ λέγομεν παρ' αὐτῶν διδραχθέντες. Ἄλλ' οὕτως ἐν τῷ συμβόλῳ, οὕτως ἐν τοῖς τῶν ἱερῶν Πατέρων συγγράμμασι γέγραπται. Ἄλλὰ καὶ ἐρωτώμενοι παρὰ τῶν αἰρετικῶν οἱ ἄγιοι, οὐκ εἶπον ἐκ μόνου. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου, ἐν ἐνὶ τῶν κεφαλαίων οὗ ἡ ἐπιγραφή, Διὰ τί μὴ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ τριάς μὴ νομισθῇ πληθεὶς ἀπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν ὡς καὶ ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ἄλλὰ λέγεις, Εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Υἱὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα· καὶ εἰ Θεοῦ μὲν Λόγος ὁ Υἱὸς, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, διὰ τί μὴ Υἱὸς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἴρηται; οὐτὼ γὰρ ἰσχυροτάτω πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐχρήσθη· φησὶ γὰρ Υἱὸν, ἢ κτίσμα κελεύεις νοεῖν. Ταῦτα καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος παρὰ τῶν αἰρετικῶν ἐρωτώμενος, ὡς αὐτὸς φησιν ἐν τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος

λόγω, οὐδ' αὐτὸς εἶπεν, ἐκ μόνου Πατρὸς· εἰ γὰρ **A** οἶδεν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔλεγον ἂν, καὶ λόγων ἀπηλλάγη πολλῶν. Καὶ Ἀθανάσιος ὁ πολὺς τὰ θεῖα ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ, ἧς ἡ ἀρχὴ, ἐνέτυχον καὶ τῇ νῦν γραφείῃ, ἐπάγει ὡς ἀπὸ τῶν αἰρετικῶν ταῦτα· Εἶτα ἐπιλέγουσιν, ὡς γράφεις, εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λήφεται τὸ Πνεῦμα, καὶ παρ' αὐτοῦ δίδεται· οὕτω γὰρ γέγραπται· εὐθύς· ἐπάγουσιν, Οὐκοῦν πάππος ὁ Πατήρ, καὶ ἐκγονον αὐτοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα· εἰ οὖν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ᾤδισαν τὸ Πνεῦμα εἶναι οἱ ἄγιοι, ἔλεγον ἂν, ὡσπερ καὶ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν θεολόγησαν· ἀλλ' οὐδαμοῦ τοῦτο εἶπον, καίτοι γε παρὰ τῶν κακοδόξων πολλὰ ἀναγκασθέντες. Πόθεν οὖν ὁ τίμιος οὗτος τὸ, ἐκ μόνου, ἔλαθε καὶ λέγει, οὐ συνορῶμεν· ἔδει γὰρ καὶ τοὺς **B** τοῦτο θεολογοῦντας λέγειν, καὶ μὴ παρασιωπῆν πρὸ γὰρ τοῦ σχίσματος οὐδεὶς τῶν ἁγίων τοῦτο εἶρηκεν. Δὲ ἀρκεῖν ἠγοῦμεθα λέγειν καὶ μόνον, ὅτι τὸ μὲν οἱ ἄγιοι λέγουσι, τὸ δὲ οὐ λέγουσι· καὶ ὁ μὲν λέγουσι, καὶ μὴ προσκεῖμενον ἐν τῷ συμβόλῳ, λέγομεν καὶ πιστεύομεν· ὁ δὲ οὐ λέγουσιν, οὔτε φρονοῦμεν, οὔτε κηρύττομεν.

ΕΦΕΣ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἐκ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης καὶ τῶν Χριστιανῶν ἀπάντων ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, δηλοῦν ὡς· ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου λέγομεν. Διὰ καὶ μικρὴν ἀνωτέρω, Τὸν Υἱὸν, φησὶν, οὐ λέγομεν αἷτιον· καὶ **C** ἐν τῷ ἐφεξῆς κεφάλαιῳ, Μόνος αἷτιος ὁ Πατήρ.

ΑΠΟΛ.

Εἰ μὲν οὖν ὁ θεὸς Δαμασκηνὸς, ἐνθα τίθησι τὸ, οὐ λέγομεν, τὸ οὐκ ἐστίν, ἐδήλου, καλῶς ἂν εἶχομεν καὶ ἐνταῦθα νῆειν· εἰ δὲ καὶ ἀλλαγῶ τίθησι τὸ, οὐ λέγομεν, οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ λέγεσθαι διὰ τοὺς αἰρετικούς, πῶς ἐνταῦθα τὸ, οὐ λέγομεν, διὰ τὸ μὴ εἶναι φρονήσομεν; Ὅτι θεοτόκος ἡ ἁγία Παρθένος αὐτοῦ οὕτω δηλοῦντος· φησὶ γὰρ ἐν τῷ ὄξ' κεφάλαιῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή· Ὅτι θεοτόκος ἡ ἁγία Παρθένος· Χριστοτόκον οὐ λέγομεν τὴν ἁγίαν Παρθένον· καὶ ἐτέρῳ λόγῳ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, Ἔτος ἀκριβέστατον κατὰ τῆς θεοστύχοῦς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν, ἡ ἀρχὴ, πρὸς τοὺς Νεστορίου ὁμῶσφρονας, φησὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ λόγου· Διὰ καὶ θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον κηρύττομεν, ὡς Θεὸν κυρίως καὶ ἀληθῶς ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα γεννήσασαν· Χριστοτόκον δὲ αὐτῇ ἴσμεν, Χριστὸν γὰρ ἐγέννησεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπ' ἀναίρεσει τῆς Θεοτόκου ἑωπῆς ὁ θεώλης Νεστόριος ταύτην κατεγρήσατο, οὐ Χριστοτόκον, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρείττονος ταύτην Θεοτόκον κατονομάζομεν. Ὅρξ δ' ὅπως Χριστοτόκον οἶδε μὲν τὴν ἁγίαν Παρθένον, οὐ λέγει δὲ, οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι Χριστοτόκον, ἀλλὰ διὰ τὸ λέγεσθαι. Οἶδε γὰρ καὶ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἐν τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος λόγῳ φάσκοντα· Τῶν πραγμάτων τὰ μὲν οὐκ ἐστίν, λέγεται δέ· τὰ δὲ ὄντα οὐ λέγεται· τὰ δὲ

A ipse respondit. Quod si hanc habuisset sententiam, nempe Spiritum ex solo Patre procedere, dixisset hoc, et multa se verborum molestia liberasset. Et rerum divinarum peritissimus Athanasius, in epistola ad Serapionem, quæ incipit : Legi et nunc a tua pietate scriptam epistolam ; infert quæ ab hæreticis objiciebantur hoc modo : Deinde, ut scribis, addunt : Si ex Filio accipiet Spiritus, et ab ipso datur ; sic enim scriptum est ; protinus inferunt : Ergo avus Pater, et Spiritus ejus nepos. Certe si sancti Patres ex solo Patre Spiritum esse credidissent utique, sicuti et Filium ex Patre solo affirmarunt ; at nusquam dixerunt hoc, cum tamen illus vehementer urgerent hæretici. Unde ergo vir egregius sumpsit vocem, Ex solo, nescimus ; oportebat enim auctores afferre, qui ita philosophati sint, et non silentio præterire ; cum ante schisma nullus sanctorum hoc dixerit. Idcirco satis esse arbitramur, si tantum dicamus, hoc quidem esse dictum a sanctis ; illud autem minime ; et nos dicere et credere quod illi dicunt, licet in Symbolo non sit expressum ; quod vero illi non dicunt, nos itidem nec sentire, nec prædicare.

EPHES.

Quocirca Joannes Damascenus ex persona totius Ecclesiæ et omnium Christianorum : Ex Filio, inquit (11), non dicimus Spiritum. Si ergo etiam ex Filio non dicimus Spiritum, profecto ex Patre solo dicimus. Propterea paulo ante dixerat : Filium non dicimus causam ; et sequenti capite (12) : Pater, inquit, solus est causa.

RESP.

Si sanctus Pater Damascenus ubicunque voces illas adhibet, Non dicimus, intelligeret : Non esse, possemus hic etiam recte hunc sensum admittere ; sed si alio quoque loco utitur hoc modo loquendi, Non dicimus ; non quasi res non sit, sed quia propter hæreticos non profertur ; cur hic illud, Non dicimus, quasi res non sit intelligamus ? Id ita esse, ipsum audi his verbis explanantem : nam cap. 77, cujus titulus est, *Quod sancta Virgo sit De mater* : Christiparam, inquit, non dicimus sanctam Virginem. Et in alio suo tractatu, qui inscribitur : *Sermo exactissimus contra Deo invisam hæresim Nestorianorum* ; incipit autem sic : Ad Nestorii sequaces, hæc habet ad finem sermonis : Idcirco sanctam Virginem Deiparam prædicamus, ut quæ Deum ex seipsa incarnatum vere et proprie peperit ; Christiparam vero illam scimus quidem, nam Christum genuit, verum quia perditissimus Nestorius ea voce abusus est ad negandam Deiparam vocem, non Christiparam, sed a potiori Deiparam nuncupamus. Vides, agnosci quidem ab eo nomen Christiparæ, sed non usurpari, non quia Virgo Christipara non sit, sed quod ita non vocetur : non enim latebat eum, quod ait Greg. Nazianz. in oratione de Spiritu sancto : Rerum quasdam non

(11) *De fide orthod.*, c. 8.

(12) Cap. 15.

esse, sed dici; alias esse, sed non dici; rursus aliquas nec esse, nec dici; aliquas vero utrumque, et esse et dici. Sicut enim hic apertissime declaravit, non dici Christiparam propter Nestorium et sectatores ejus, non quod ea non sit; ita propter Eunomium asserentem ex solo Filio esse Spiritum: Ex Filio, inquit, Spiritum non dicimus. Si enim sentiret illum a Filio non esse, ita locutus esset de hoc, sicut ait de Filio; Filium vero nec Spiritus esse dicimus, neque de Spiritu; quemadmodum et Gregorius Nyssenus ait: Filius autem cum ex Deo sit, nec est, nec dicitur Filius Spiritus; nec relativa hæc consequentia convertitur. Notandum quoque illud: Quando enim Damascenus inquit, Ex Filio non dicimus, non sistit illic sermonem, sed continuo infert, Per Filium; nam *Rerum divinarum*, cap. 13, Spiritus, inquit, sanctus Spiritus est ex Patre procedens, nulla enim motio sine Spiritu; Filii quoque est Spiritus, non ut ex Ipso, sed ut per ipsum ex Patre procedens. Perspectum quippe erat sancto Patri, quippe ut perito Græcanici idiomatis *es* præpositionem ubique apponitur, nihil significare antierius; sed indicare illud, unde prima origo, ibique sistere mentem auditoris; per vero, ubi ponitur, denotare omnino principium illud originale et primarium. Hac de causa negat esse dicendum, Ex Filio; Per Filium vero sane quam comprobatur. Ex Filio, inquit, non dicimus; non dicit, Et ex Filio non dicimus, addita copulativa conjunctione *et*, sed Ex Filio non dicimus; nam conjunctio *et*, sicuti *et per*, quiddam etiam aliud querit; conjunctionemque aliam *et*, præintelligi indicat. Et vide, ut exemplo antiquiorum doctorum et ipse dicat, Per Filium. Ait enim: Spiritus sanctus manifestativa vis occultæ Patris divinitatis, procedens est ex Patre per Filium, ut novit ipse. Rursus: Ipse igitur, nempe Pater, est mens, Verbi abyssus, Verbi genitor, perque Verbum Spiritus manifestativi productor. Itaque qui dicunt præpositionem *per* sumi loco præpositionis *cum*, intelligant et fateantur hoc loco etiam, mentem, Verbi abyssum, Verbi genitorem una cum Verbo producere Spiritum. Verum, ut puto, non fatebuntur. Atque hinc falsæ expositionis inventum redarguetur. Non enim frustra sanctus, ubi negasset præpositionem *ex*, intulit *per*; sed ob prædictam causam, ad refellendum scilicet Eunomium et sequaces, qui Spiritum ex solo Filio affirmabant. Novit enim ipse Spiritum sanctum procedentem ex Patre per Filium; atque ita de eo disserit, ut patet ex locis jam citatis, et ex hymnis, quos ipse Dominico canit: Propitium, inquit, largire nobis Spiritum a quo bonitas emanat, et ex Patre per te procedentem. Ita plane nos quoque fatemur ut Spiritus ex Filio nequaquam principaliter, sed etiam ex ipso dicatur. Fatendum quippe est, pateruam hypostasim esse principium et causam Filii et Spiritus; Filium vero primordiale principium huiusmodi fatebimur, nec dicemus Spiritum

οὐτε ἐστὶ, οὐτε λέγεται· τὰ δὲ ἄμφω, καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται· ὡς περ γὰρ ἐν ταῦθα σαφέστατα ἐδήλωτε, διὰ τὸν Νεστόριον καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν Χριστοτόκον οὐ λέγομεν, οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι· οὕτω καὶ διὰ τὸν Εὐνόμιον λέγοντα, ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν. Εἰ γὰρ ᾔδει, ὅτι οὐκ ἐστὶν, ἔλεγεν ἂν καὶ περὶ τούτου, ὡς περ λέγει καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸν δὲ Υἱὸν οὕτως τὸ Πνεῦματος λέγομεν, οὐτε μὴ ἐκ τοῦ Πνεύματος· ὡς καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριός φησιν· Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ὢν, οὐκ ἐστὶ καὶ τοῦ Πνεύματος, οὐτε ἐστὶν οὐτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ ἀκολουθία αὐτῆ. Σημείωσαι καὶ ἄλλως· ὅταν γὰρ φησιν, Ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν, οὐ μέχρι τούτου ἴσταται, ἀλλ' εὐθὺς συνημμένως ἐπιφέρει, διὰ τοῦ Υἱοῦ· φησὶ γὰρ καὶ ἐν τῷ γ' τῶν Θεολογικῶν· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, οὐδεμίαν γὰρ ὁρμὴν ἄνευ Πνεύματος· καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Οἶδε γὰρ ὁ ἅγιος ἀκριθῶς, ὡς ἐπιστήμων τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας, ὡς ὅπου ἂν τίθεται, ἢ, ἐκ, πρῶτον ἐκ, ἀνώτερον τι οὐ ζητεῖ, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἔχει τὴν πρώτην ἀρχὴν, κἀκεῖσε ἴσθησι τὸν ἀπροαθὴν· ἢ δὲ, διὰ, πρόθεσις ὅπου ἂν τίθεται, ἐξ ἄπαντος; ἐτέραν ἐπιζητεῖ τὴν ἀρχοει-, δὴ καὶ προκαταρκτικὴν. Τούτου οὐκ χάριν τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀπαρνεῖται, τὸ δὲ δι' Υἱοῦ, καὶ πάνυ τίθεται. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν, φησὶν οὐ γὰρ λέγει, ὅτι. Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγομεν, μετὰ τοῦ, καὶ, συμπλεκτικοῦ συνδέσμου, ἀλλ', Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶν, οὐ λέγομεν. Ὁ γὰρ, καὶ, σύνδεσμος καὶ ἄλλο τι ζητεῖ, ὡς περ καὶ ἡ διὰ, πρόθεσις, καὶ προσηνοούμενον ἔχει τὸν, καὶ, σύνδεσμον. Ὅρα δὲ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅπως ἐπόμνος τοῖς λοιποῖς πρὸ αὐτοῦ ἁγίοις λέγει· φησὶ γὰρ· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ἐκφαντορικῶς τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη, ὡς οἶδα. Καὶ πάλιν· Αὐτὸς μὲν ἐστὶ νοῦς, ὁ Πατὴρ δῆλον, Λόγου ἄβυσσος, Λόγου γεννήτωρ, καὶ διὰ Λόγου προβαλεῖς ἐκφαντορικῶς Πνεύματος. Οἱ γοῦν λέγοντες, ὅτι ἡ, διὰ, πρόθεσις ἀντὶ τῆς, μετὰ, προθέσεως λαμβάνεται, καὶ τῆς, σὺν, νοείτωσαν καὶ λεγέτωσαν καὶ ἐν ταῦθα, ὅτι ὁ νοῦς ὁ Λόγος ὢν ἄβυσσος, ὁ Λόγος γεννήτωρ μετὰ τοῦ Λόγου προβάλλει τὸ Πνεῦμα, ἢ σὺν τῷ Λόγῳ προβάλλει. Ἄλλ' οὐ θελήσουσιν, ὡς οἶμαι· καὶ ἐντεῦθεν ἡ μηχανὴ τῆς παρεξηγήσεως ἐλαγχθήσεται. Οὐ γὰρ μάτην ὁ ἅγιος, ὅταν τὴν, ἐκ, πρόθεσιν ἀρνήται, ἐπομνῶς τὴν, διὰ, ἐπιφέρει, ἀλλὰ διὰ τὴν προσηρημένην αἰτίαν καὶ τὸν Εὐνόμιον καὶ τοὺς κατ' αὐτὸν ἀποσοβῶν, ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντας· οἶδε γὰρ οὗτος ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ οὕτω θεολογεῖ· δῆλον γὰρ ἐκ τῶν προσηρημένων, καὶ ἐν οἷς πρὸς Κύριον ἐν ὕμνοις φάλλει· Ἰκεὼν νέμοις ἡμῖν Πνεῦμα μεταδοτικὸν ἀγαθότητος, ἐκ Πατρὸς; διὰ σοῦ προερχόμενον. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ὡς οὐκ ἂν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγουμένως λεχθεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· χρῆτων γὰρ ὁμοιο-

γίσθαι τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τὸν δὲ Υἱὸν οὐκ ἂν ἀρχικὸν αἰτίον ὁμολογήσαιμεν, οὐδὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐροῦμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μετὰ τὴν Πατέρα, μετὰ τοῦ, καὶ, συμπλεκτικοῦ συνδέσμου. Ὁ μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγων ὑποψίαν παρέχει τὸν Υἱὸν ἀρχικὸν αἰτίον νοεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεὸς Ἰωάννης φησὶν, Ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν. Ὁ δὲ λέγων, τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, προδήλως ὁμολογεῖ τὸν Πατέρα μόνον ἀρχικὸν αἰτίον τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως· πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, ἔχει λαβῶν ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐσιωδῶς δηλαδὴ καὶ φυσικῶς, ὡς κυρίως Υἱός ἐκ κυρίως Πατρὸς· μᾶλλον δὲ πάντα ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριός, φησι, καὶ ὡς ὁ Κύριλλος ἐξηγεῖται· φησὶ γὰρ ἐν τῇ ἀπολογία τῇ πρὸς Θεοδοῦρητον τοῦ ὁ κεφαλαίου, ἢ τῆ ἀρχῆ, φθάσας ἔφη, ὅτι τοῖς Νεστορίου βλασημοῖς, ἤγουν δυσφημίαις· Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτήρος φωνήν, ἀλλ' οὐκ ἀλλοτριὸν ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, πάντα γὰρ ἔχει κατὰ τοῦ Πατρὸς· καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν εἰπὼν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἐμὰ ἐστὶ· διὰ τοῦτο εἶπον, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ οὕτως νοοῦμεν τὸν ἅγιον Ἰωάννην συμφωνεῖν μετὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων τῶν λεγόντων, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ Ἐξ ἀφοῦν. Εἰ δὲ οὐχ ὡς ἀρχικὸν αἰτίον νοοῦμεν τὸν ἅγιον φρονεῖν καὶ λέγειν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ἀπολυμένως, οὔτε πρὸς ἑαυτὸν τὸν ἅγιον συμφωνήσομεν, οὔτε μετὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων· τὸ γὰρ, διὰ λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος· καὶ, Δεῖ τὸν Λόγον καὶ Πνεῦμα ἔχειν, ὡς ἐν τῷ ζ' τῶν Θεολογικῶν φησιν, οὐ συγχωρεῖ, ὅπως μὴ εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ Κύριλλος ὁ θεὸς παρέστησεν εἰς τὸ· Ὅταν ἐλθῇ ὁ Παράκλητος· φησὶ γὰρ· Ὅσπερ γὰρ ἐστὶν ἴδιον τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς, ἐν αὐτῷ τε ὑπάρχον, καὶ δι' αὐτοῦ προῖδν, οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς· οἷς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δῆπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα. Τὸ δὲ, Μόνος αἰτίος ὁ Πατήρ, ἐν τοῖς παλαιωτάτοις τῶν βιβλίων οὐχ εὕρισκεται· ἀλλ' ἡμεῖς καὶ τοῦτο δεχόμεθα, καὶ καλῶς ἔχειν λέγομεν· καὶ γὰρ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱός, πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν Πατέρα ἀνάγονται, καθὼς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον, περὶ τοῦ μὴ ἀρνεῖν τὴν ἡμέραν τοῦ τέλους τὸν Κύριον, οὕτω φησὶν· Οὕτω καὶ οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν τοῦ τέλους, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μόνος, τὴν πρώτην εἶδησιν τῶν τε ὄντων τῶν τε ἐσομένων ἐπὶ τὴν Πατέρα ἀνάγοντος τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ πάντων τὴν πρώτην αἰτίαν τοῖς ἀνθρώποις ὑποδεικνύοντος, ἐζηῆσαι νομίζομεν. Καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῇ τῆς εὐαγγελικῆς περι-

A sanctum esse ex Filio, sed etiam ex Filio post Patrem, apposita et conjunctione copulativa. Nam qui Spiritum ex Filio dicit, suspicionem dat, Filium a se intelligi primarium principium. Idecirco sanctus Joannes, Spiritum, inquit, ex Filio non dicimus. Qui vero dicit Spiritum ex Patre per Filium, sive ex Patre et ex Filio, aperte fatetur solum Patrem esse primordiale principium productionis sancti Spiritus. Nam omnia quæ habet Filius, accepta refert Patri, essentialiter nimirum et naturaliter, ut proprie Filius proprie dicitur Patris: imo vero cum Patre habet omnia, ut ipse Dominus ait, et Cyrillus exponit. Is enim, in responsione ad Theodoretum pro nono capite, quæ incipit: Jam dixi, contra Nestorii nugæ, hoc est blasphemias: Procehit quidem, inquit, Spiritus sanctus ex Deo Patre juxta vocem Salvatoris, sed non est alienus a Filio, nam omnia cum Patre habet; et hoc ipse docuit, de Spiritu sancto dicens: Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis²⁵. Atque ita intelligimus sanctum Joannem convenire cum cæteris sanctis dicentibus: Et ex Filio, Per Filium, et Ab utroque. Quod si intelligamus non eo sensu dictum esse a sancto, Ex Filio vero non dicimus: ut primarium negaret principium, sed simpliciter et absolute: neque sibi constantem, neque cum reliquis sanctis consentientem Patrem hunc statuemus. Illud enim: Per Verbum Spiritus manifestavi, productor; et: Oportet Verbo non deesse Spiritum, ut septimo rerum divinarum capite ait: nullo modo permittunt, ut Spiritus non sit etiam ex Filio, vel per Filium. Hoc idem sanctus Cyrillus ostendit, explanans illud: Cum venerit Paracletus. Ait enim: Nam quemadmodum proprius Filii est Spiritus naturaliter, cum in ipso sit, et per ipsum procedat, ita et Patris: quibus autem communis est Spiritus, illorum certe substantia non potest esse distincta. Cæterum enuntiatum illud: Solus Pater est causa, in vetustissimis libris non habetur; nos vero hoc etiam admittimus, atque ut recte dictum approbamus. Nam omnia quæ habet Filius, ad primam causam, hoc est ad Patrem referuntur; quemadmodum testatur et magnus Basilius in epistola ad Amphiloichium: Quo non sit ignota Domino ultima dies, per hæc verba: Ita et nemo diem novissimum novit, nisi solus Pater: dictum putamus, quia Filius tribuit Patri primam rerum præsentium futurarumque cognitionem, et primam causam hominibus per omnia patefacit. Gregorius quoque Theologus exponens (13) locum evangelicum, sic ait: Ut singula quidem alia, sic etiam rerum potissimarum notitia referatur ad causam, et Genitori honos habeatur. Videtur porro mihi, si quis ita legat, ut quidam

²⁵ Joan. xvi, 15.

e nostris studiosus, haudquaquam contemendus scensus : Filio scilicet non aliter esse notum illum diem et horam, ac illa sint nota Patri. Na n quid colligitur? Quoniam Pater novit, idcirco et Filius, cum certum sit, hoc a nullo alio sciri et capi posse, quam a natura divina. Creaturarum quoque causalitatem, cum sit illarum Filius etiam conditor et opifex, Basilus Magnus ad Patrem refert. Nam octavo capite libri ad Amphiloichium hæc habet : Ait enim ad Deum et Patrem Dominus : *Omnia mea tua sunt*, quod illi accepta referatur causalitas creaturarum, *et tua mea* ¹⁶, quod inde illi proveniat vis et facultas creandi : quorum autem virtus æqualis est, erit plane etiam operatio æqualis ; Christus enim Dei virtus et Dei sapientia ; atque ita omnia per ipsum facta sunt. Idem præterea Basilus in opusculis, quibus confutat Eunomium (14), egregie admodum ostendit arguens quod ille soli Unigenito tribuerit causam, Patrique illam denegaret, et creaturam Filii diceret Spiritum. Itaque sanctus non soli Filio, sed Patri quoque tribuendam causalitatem astruens : Illud vero, inquit, quis plane ignorat, nullam Filii operationem esse a Patre sejunctam, nec esse omnino quidquam, quod Filius habeat, alienum a Patre? *Omnia enim*, inquit, *mea tua sunt, et tua mea*. Quomodo igitur soli Unigenito ascribit causalitatem Spiritus, atque ad deprimentam ejus naturam creaturis illum adnumerat? Si igitur hæc dicit ad constituenda duo principia sibi invicem opposita, cum Manichæo et Marcione pessum ibit : sed si res omnes ab una causa pendere vult, quod factum a Filio dicitur, ad primam causam refertur. Ut licet omnia producta credamus per Deum Verbum, Deo tamen universorum integrum illud reservemus, ut ipse sit rerum omnium causa. Atque ita intelligimus credimusque a sancto quoque Maximo causalitatem reduci ad Patrem.

του Θεοῦ Λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἰτιῶν νοουμένων καὶ πιστεύομεν καὶ τὸν ἱερὸν Μάξιμον πρὸς

EPIES.

Quid præterea? Latinos, inquit, nunquam habuimus ut hæreticos, sed tantum schismaticos. Sumpserunt autem hoc ab iis ipsis Latinis ; nam illi nos vocant schismaticos, nihil habentes, cur nos de nostra accusent sententia, sed quoniam a debita illis, ut putant, descivimus obedientia. An vero sit æquum, a nobis etiam idem illis præstari, et accusandi non sint de sententia ipsi sua, considerandum.

RESP.

Ita est, illi nos vicissim vocabant schismaticos. Quid enim culparent in nobis ὀρθόδοξοι orthodoxis? Si enim vere in fide illi errarent, non schismaticos, sed hæreticos nos vocarent. Nam

¹⁶ Joan. xvii, 10.

(14) Orat. 2 contra Eunomium.

ακοπῆς ἐξηγήσει οὕτω φησίν· Ὡςπερ τῶν ἄλλων ἑκαστον, οὕτω δὴ καὶ ἡ γνώσις τῶν μεγίστων ἐπὶ τὴν αἰτίαν ἀναφερθεῖσα τιμῇ τοῦ γεννητόρος. Δοκεῖ δὲ μοι τις μὴδ' ἂν ἐκείνω; ἀναγνοῦς. ὡς τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολόγων τις. μικρὸν ἐνοησαι, ὅτι οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἀλλως οἶδε τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν ἢ ὡς ὁ Πατήρ· τὸ γὰρ συναγόμενον ὁποῖον; Ἐπειδὴ ὁ Πατήρ γινώσκει, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς· ὡς δὴλον, ὅτι μηδενὶ γνωστὸν τοῦτο, μηδὲ ληπτὸν, πλην τῆς πρώτης φύσεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν δημιουργημάτων ὁ μέγας Θεὸς σκίσιος τὴν αἰτίαν, ὣν καὶ ὁ Υἱὸς δημιουργός τε καὶ αἰτιος ὑπάρχει, ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρει· φησὶ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ὁ Κύριος, καθὼς φησι Βασίλειος ὁ Μέγας ἐν τῷ ἡ' τῶν πρὸς Ἀμφιλόχιον· *Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἐστίν*, ὡς ἐπ' αὐτὸν τῆς ἀρχῆς τῶν δημιουργημάτων ἀναγομένης· *καὶ τὰ σὰ ἐμὰ*, ὡς ἐκείθεν αὐτῷ τῆς αἰτίας τοῦ δημιουργεῖν καθηκούσης. Ἄν δὲ ἡ δύναμις ἴση, ἴση που πάντως καὶ ἡ ἐνέργεια· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Ὁ αὐτὸς δὲ Βασίλειος μάλα καλῶς περίστησιν ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου ἀντιρρητικῶς, ἐλέγχων ἐκεῖνος; ὅπως τὴν αἰτίαν μόνον τῷ Μονογενεῖ ἐπιθεῖ, ἀφαιρῶν ταύτην ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ποιήμα τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγων. Ὁ ἅγιος πιστούμενος; ὡς καὶ ὁ Πατήρ ἐστιν αἰτιος, καὶ οὐ μόνος ὁ Υἱὸς, φησίν· Ἐκεῖνο δὲ εἶναι τῶν ἀπάντων ἀδελόν, ὅτι οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτετημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὐδ' ἐστὶ τι ἐν τοῖς ὁμοῖ τῷ Υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ Πατρὸς ἕλλοτριώται; *Πάντα γὰρ*, φησὶ, *τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ*. Πῶς οὖν τοῦ Πνεύματος τὴν αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ μόνῳ προστιθῆσι, καὶ κατηγορήμα τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν τοῦτου λαμβάνει δημιουργίαν; Εἰ μὲν οὖν δύο ὁρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις ταῦτά φησι, μετὰ Μανιχαίου καὶ Μαρκεῶνος συντριβήσεται· εἰ δὲ μιᾷ; ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὴν ἔχει. Ὡστε κἂν πάντα εἰς τὸ εἶναι πορῆχθαι διὰ εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαιρούμεθα. Καὶ οὕτω τὸν Πατέρα ἀναφέρει τὸν αἰτίαν.

ΕΦΕΣ.

Τῆστι; Οὐδέποτε, φησὶ, τοὺς Λατίνους ὡς αἰρστικούς εἶχομεν, ἀλλὰ μόνον Σχισματικούς. Τοῦτο μὲν οὖν παρ' αὐτῶν ἐκείνων εἰλήφισι· σχισματικούς γὰρ ἡμᾶς ἐκεῖνοι καλοῦσιν, οὐδὲν ἡμῖν ἐγκαλεῖν ἔχοντες περὶ τὴν ἡμετέραν δόξαν, ἀλλ' ὅτι τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν ἀπεσχισθημεν, ἣν ὀφειλομεν, ὡς ἐκεῖνοι νομίζουσιν. Εἰ δὲ καὶ ἡμᾶς τοῦτο δίκαιον ἐκείνοις ἀντιχαρίζεσθαι, καὶ οὐδὲν αὐτοῖς ἐγκαλοῦμεν περὶ τὴν δόξαν, σκεπτέον.

ΑΠΟΑ.

Ὅτι μὲν οὖν κάκεινοι Σχισματικούς ἡμᾶς ἔλεγον, ἀληθές· τί γὰρ ἂν καὶ εἶχον ἡμῖν ἐγκαλεῖν ὀρθόδοξοι οὗσι, κάκεινοι ὀρθόδοξοι ὄντες; Εἰ γὰρ κυρίως κακῶδοξοι ὑπῆρχον, οὐ Σχισματικούς ἡμᾶς; ἐκάλουν

ἀλλ' αἰρετικούς, διότι πάντες οἱ αἰρετικοὶ τοῦ ὀρθοδόξου αἰρετικούς· ἀπεκάλουν καὶ οὐ Σχισματικούς· καὶ ἡμεῖς δὲ αἰρετικούς ἐκείνους οὐτε νομίζομεν, οὐτε λέγομεν· εἰ γὰρ αἰρετικούς εἶχομεν, οὐκ ἂν ὁ αὐτῶν πάππας μακαριώτατος καὶ ἀγιώτατος καὶ ἀκρος ἀρχιερεὺς παρὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐτιλογραφεῖτο· τοὺς γὰρ κακοδόξους μετὰ τὴν τοσούτου καιροῦ περιπέουσιν οὐχ οὕτω γράφουσιν οἱ ὀρθόδοξοι.

† Ὁρθόδοξους ἐκείνους λέγει τοὺς Γραικοὺς, οἷς οὐχὶ τῷ ἀποκλείειν τὸν Υἱὸν τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ διὰ τὸ νομίζειν διαρχίαν ὑπὸ τῶν Λατίνων δογματίζεσθαι, ὑπόπτος ἦν ἡ πρὸς ἐκείνους ἔνωσις· ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν τῷ ὄρω τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, καὶ οἵτινες ἐτοιμῶς εἶχον ὑπὸ οἰκουμενικῆς διορθωθῆναι συνόδου.

ΕΦΕΣ.

Τὴν μὲν αἰτίαν τοῦ σχίσματος ἐκείνοι δεδώκασιν, τὴν προσθήκην ἐξενεγκόντες ἀναφανδόν, ἦν ὑπ' ὀδόντα πρότερον εἶλεγον· ἡμεῖς δὲ αὐτῶν ἐσχίσθημεν πρότερον, μᾶλλον δὲ ἐσχίσασμεν αὐτοὺς καὶ ἀπεκόψασμεν τοῦ κοινοῦ Ἐκκλησίας σώματος.

ΑΠΟΛ.

Ἵτι μὲν τὴν αἰτίαν τοῦ σχίσματος ἐκείνοι δεδώκασιν διὰ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης †, δῆλον· οὐχ ὅτι ταύτην ὑπ' ὀδόντα εἶλεγον· μαρτυρεῖται γὰρ καὶ αὐτὸς τὴν φωνὴν ταύτην προΐόντος τοῦ λόγου τὴν, Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι οἱ τῆς Ἐσπέρας ἄγιοι εἶλεγον· τὸν γὰρ νοῦν ἴσως καὶ αὐτὸς ἀρνήσεται, καὶ ἄλλως νοήσει, ὡς περὶ ἧ καὶ νοεῖ, τὴν δὲ λέξιν αὐτὴν τὴν καὶ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐ δυνήθει ἀρνησασθαι, ἐπεὶ καὶ τὸν ἅγιον Μάξιμον εἰσάγει μάρτυρα διὰ τὸν σκοπὸν, ὃν βούλεται συστήσαι, καὶ μέρος τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ τίθησιν, εἰ καὶ τὸ, Διὰ τοῦ Υἱοῦ, παρατρέχει. Πῶς οὖν ὑπ' ὀδόντα εἶλεγον, ἦν παρὰ τῶν ἁγίων παρέλαθον; Ἄλλ' ὅτι μόνοι τὰ κοινὰ βουλόμενοι ποιεῖν, αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι οὐ κατεδέξαντο· διὸ καὶ τοὺς τὰ κοινὰ βουλομένους ποιεῖν καὶ μόνοι κατελίπομεν· καὶ μέχρι παντὸς ἂν μόνοι κατελίπομεν, εἰ μὴ κατεδέξαντο ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τὰ κοινὰ ἐξετάζεσθαι καὶ κανονίζεσθαι, ὅπερ καὶ νῦν γέγονε.

† Ἡ ἐν τῷ συμβόλῳ καλουμένη προσθήκη παρὰ Λατίνων ἐλέγετο καθ' ὃν ἦν χρόνον ὁ Φώτιος, ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος μαρτυρεῖ ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ καὶ ἐν ἄλλοις, ὅπου κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας γράφει Δῆλον οὖν ὡς οὐ γέγονεν ἡ προσθήκη αἰτίας τοῦ σχίσματος, εἴπερ λεγομένης τῆς προσθήκης οἱ μετὰ τὸν Φώτιον οὐκ ἐσχίζοντο. Δῆλον δὲ κάκεινο, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου οἰκουμενικαῖς σπουδῇ γέγονε περὶ ἐνώσεως, ὑφ' ὧν καὶ τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως δόγμα λαμπρῶς ἐξητάσθη.

ΕΦΕΣ.

Διὰ τί ἐπέ μοι; πότερον ὡς ὀρθὴν ἔχοντας δόξαν, ἡ ὀρθῶς τὴν προσθήκην ἐξενεγκόντας; καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι, μὴ σφόδρα τὸν ἐγκέφαλον διασεσεμένο; ἀλλ' ὡς ἀποτα καὶ δυσσεβῆ φρονούντας, καὶ παραλόγως τὴν προσθήκην ποιήσαντας. Οὐ-

A omnes hæretici orthodoxos non schismaticos, sed hæreticos vocare consueverunt. Nos quoque illos nec hæreticos habemus, nec vocitamus; nam si hæreticos haberemus, certe nostra Ecclesia eorum pontificem beatissimi summique pontificis titulis non insigniret: prave enim in fide sentientes post tantum temporis decursum orthodoxi his nominibus non insigniunt.

† Orthodoxos vocat Græcos illos qui, quod a Latinis duo poni crederent principia, suspectam habebant unionem illorum, non quod Filium excluderent a principio Spiritus sancti, ut videre licet in definitione concilii Florentini, quodque parati essent ab Ecclesia corrigi.

EPHES.

Causam certe schismatis illi dederunt, additamento palam apposito, quod antea clam mussitabant. Ipsi vero non ab iis priores sejunximus; imo vero illos segregavimus ac præcidimus a communi Ecclesiæ corpore.

RESP.

Certum est illos dedisse causam schismatis per additamentum in Symbolo †, non quod illud antea mussitarent, nam et ipsemet testis erit infra, vocem, Ex Filio, sanctis occidentalibus fuisse in usu: sensum enim fortasse negabit, et aliter vocem intelliget, quemadmodum plane intelligit; at vocem ipsam: Et ex Filio, negare non poterit, cum et sanctum Maximum testem proferat ad probandum quod sibi propositum est, partemque epistolæ ejucitet, quamvis illud, Per Filium, suppresserit. Quomodo ergo mussitant, quod a sanctis traditum habebant? Verum quia soli volebant efficere quæ communia sunt, cæteræ ecclesiæ non sunt hoc passæ. Idcirco solos reliquimus, quod negotia vellent communia gerere; et solos certe illos in perpetuum reliquissimus, ni voluissent pro veteri instituto per generalem synodum communia examinari et regulari, quod et factum modo est.

† Additamentum, quod Græci vocant in Symbolo, tempore Photii recitabatur a Latinis, ut Photius ipse testatur in sua encyclica et aliis opusculis, quæ adversus Romanam Ecclesiam scripsit. Constat ergo causam schismatis non fuisse additamentum; nam Græci post Photium adhuc uniti erant. Constat præterea, etiam ante Florentinum in aliis generalibus conciliis tractatum esse negotium unionis, in quibus dogma de sancti Spiritus processione satis superque agitatum est.

EPHES.

Qua de causa, obsecro? num ut recte sentientes, aut ob additamentum rite appositum? et quis hoc dicat, nisi sit prorsus mente permotus? ergo ut absurda et impia sentientes, et temerarios additamenti auctores. Ut hæreticos igitur sumus aver-

sati : et hanc ob causam sumus ab illis dissociati. Quid enim aliud causæ fuerit ? Aiunt vero piæ leges : Hæreticus est, et hæreticorum legibus subjacet, qui vel minimi a recta fide declinat.

RESP.

Non alia de causa, quam prædicta : qua permoti argumentabantur, qui contra illos scripta edebant, absurda quæ videbantur ex additamento sequi, objicientes et fatentes quidem illud, Ex Filio, vocem esse sanctorum Patrum, sensum vero negantes, atque ex ea vel duo principia, vel personarum confusionem inferentes. Quanquam si ita esset, non Latini, sed sancti Patres essent in crimine, qui primi vocem hanc emisere. Cæterum illi, quæ sequi aliquibus videntur ex hac voce absurda, subjiciunt anathemati: idcirco nullo modo sumus mente permoti, quo nos ipse convicio lacerat. Nec vero Latinos aversati sumus, ut absurda et impia prædicantes; nam si absurda et impia prædicarent, ecclesia nostra et imperatores nostri non misissent assiduas legationes ad flagitandam synodum. Hæreticos enim ab Ecclesiæ corpore semel abscisos catholici nullo loco habent : at verò nostris, qui sapientia et virtute plurimum excelluerunt, Macarius Nicomediensis, et Euthymius, qui ad sedem postea Constantinopolitanam electus est, et Joasaph Ephesius, et Macarius abbas monasterii titulo Pantocratoris, illuc profecti benedictionem papæ accipiebant, quin imo et qui hæc ipsa scribit, fecit quod et alii. Non ergo aversati sumus eos ut hæreticos. Verum quia legem profert, Latini quoque legem citabant : Neminem videlicet damnari absentem. Lex enim ita præcipit : Quod si reus citatus non se sistat, poena tantum teneatur, quod judicium declinaverit, donec in jus adducatur. Idcirco et e diptychis expunctum fuit nomen papæ. Esse porro hæreticum, qui de recta fide deflexerit, non opus est legibus probare : nam persuasum habent hoc omnes Christiani, et prædicatur ab omnibus tam ante legem, quam post legem. Verum hoc ipse, cum ibi præsens esset et disputaret, non demonstravit ; imo disputationis tempore disputationem detrectavit ; nam si hoc demonstrasset, nullus omnino Christianus unionem cum Latinis admisisset, præsertim Ecclesiæ præules, et clerici qui subscripserunt. Nemo enim sive minor, sive major Christi beneficio voluisset suscipere unionem Latinorum, si demonstrasset ipse non recte illos sentire. Sed quemadmodum in hac epistola vocem, Ex solo, pronuntiat: ita quoque ibi cum hoc idem, Ex solo, inferret, Latini Patrum testimonio protulere : ipse vero disputare amplius noluit, nec omnino ad synodum accedere voluit : cum tamen is qui cum eo disputabat, præsentem imperatorem, et optimatibus, et præsulibus, et universo populo clamaret : Accedat volo dominus reverendus Ephesius, ut responsiones audiat ad ea quæ dixit, reddatque rationem de iis.

κοῦν ὡς αἰρετικοὺς αὐτοὺς ἀπεστράφημεν, καὶ διὰ τοῦτο αὐτῶν ἐχωρισθήμεν· διὰ τί γὰρ ἄλλο; φασὶ γὰρ οἱ φιλευσεβεῖς νόμοι· Αἰρετικός ἐστὶ, καὶ τοῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν νόμοις ὑπόκειται, ὁ καὶ μικρὸν γοῦν τι παρεκκλίνων τῆς ὁρθῆς πίστεως.

ΑΠΟΑ.

Διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν καὶ μόνην, καθ' ἣν οἱ κατ' αὐτῶν συγγράφωντες ἔλεγον τὰ ἀπὸ τῆς προσθήκης ὑπονοούμενα ἄτοπα ἐγκαλοῦντες, καὶ τὸ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὁμολογοῦντες μὲν εἶναι τῶν Πατέρων φωνὴν, τὴν δὲ ἔνοιαν ἀρνούμενοι, καὶ ὡς εἰς δύο ἀρχάς, ἢ συναλοίφην τὴν φωνὴν ἀνάγοντες· καίτοι γε εἰ τοῦτο ἦν, οὐ πρὸς αὐτοὺς τὸ ἐγκλημα, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἁγίους Πατέρας τοὺς ταύτην τὴν φωνὴν πρῶτως εἰπόντας· αὐτοὶ δὲ ἐκ τῆς φωνῆς ταύτης ὑπονοούμενα ἄτοπα τῷ ἀναθέματι καθυποβάλλουσι. Διὸ οὐδὲ διασσεισμένοι διως τὸν ἐγκέφαλον, ὡς αὐτὸς ἡμᾶς διαλοιδορεῖ· ἀλλ' οὐδ' ὡς ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ κηρύττοντας αὐτοὺς ἀπεστράφημεν· εἰ γὰρ ἄτοπα καὶ δυσσεβῆ ἐκήρυττον, οὐκ ἂν ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία τε καὶ βασιλεία συνεχεῖς πρεσβείας ἐπέστειλον, σύνδοον αἰτούντες γενέσθαι· τοὺς γὰρ αἰρετικούς ἤπαξ τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος ἀποτεμόντες οἱ ὀρθόδοξοι, εὐδαμῶς ἀξιοῦσι λόγου· ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι οἱ κατὰ σοφίαν καὶ ἀρετὴν θαυμάσιοι, Νικημηθείας τε Μιχαῖριος, καὶ Εὐθύμιος ὁ εὐστέρον ἐπὶ τὴν προεδρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως προδιδασθεὶς, καὶ Ἰωάσαφ ὁ Ἐφέσου, καὶ Μακάριος ὁ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος προϊστάμενος ἐκέλευε παραγενόμενοι εὐλογίαν παρὰ τοῦ πάππα ἐλάμβανον· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ταῦτα γράφων ὁμοίως τοῖς ἄλλοις πεποίηκεν· οὐκοῦν οὐχ ὡς αἰρετικούς αὐτοὺς ἀπεστράφημεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ νόμον προβάλλεται, καὶ Λατίνοι νόμον ἐρούσιν· ὡς· Ἀπὸν οὐδεὶς καταδικάζεται· οὕτω γὰρ φησὶν ὁ νόμος· Ἐὰν δὲ κληθεὶς ὁ κατηγορούμενος οὐκ ἀπαντήσῃ, τῷ τῆς φευγοδικίας καὶ μόνον ὑπόκειται ἐπιτιμίῳ, ἕως οὗ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ κριτήριον. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν διπτύχων τὸ τοῦ πάππα ἄνομα ἐξεβλήθη! ὅτι δὲ ὁ ἐκκλίνων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως αἰρετικός ἐστίν, οὐ χρεῖα νόμου· πάντες γὰρ οἱ Χριστιανοὶ τοῦτο πιστεύουσι καὶ κηρύττουσι καὶ πρὸ τοῦ νόμου, καὶ μετὰ τὸν νόμον. Ἀλλ' οὐκ ἀπέδειξε τοῦτο ἐκεῖσε παρῶν καὶ διαλεγόμενος; ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ καιρῷ τῆς διαλέξεως ἀπέπατο τὴν διάλεξιν· εἰ γὰρ τοῦτο ἀπεδείκνυεν, οὐδεὶς ἂν Χριστιανοῖς συνέθετο καταδέξασθαι τὴν τῶν Λατίνων ἔνωσιν, καὶ μάλιστα οἱ τῆς Ἐκκλησίας προϊστάται καὶ κληρικοὶ ὑπογράψαντες· οὐδεὶς γὰρ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, οὐ μικρὸς, οὐ μέγας, ἠθέλησε καταδέξασθαι τὴν τῶν Λατίνων ἔνωσιν, εἰ αὐτὸς ἀπεδείκνυεν αὐτοὺς κακοδόξους· ἀλλ' ὡσπερ ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιστολῇ τὸ Ἐκ μόνου, λέγει, οὕτω κάκεισε τὸ Ἐκ μόνου, συμπεραίνων, οἱ Λατίνοι τὰς τῶν Πατέρων μαρτυρίας προκομίσαντες, αὐτὸς ἀπηγγήνατο τὴν διάλεξιν, μηδὲν ἔθελῃσας ἀπαντήσαι· καίτοι γε τοῦ προσδιαλεγόμενου βωόντος ἐνώπιον βασιλέως, καὶ ἀρχόντων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, τὸν κύριον τὸν αἰδέσιμον τὸν Ἐφέσου ἐθέλω ἐλθεῖν, ἵνα ἀκούσῃ

τὰς ἀπολογίας εἰς ἃ ἐκεῖνος εἶπε, καὶ λόγον ἀποδοῦναι. Ἄλλ' οὐκ ἠθέλησεν ἀπαντῆσαι, πολλὰ παρὰ πάντων ἀναγκασθεὶς. Πῶς οὖν ταῦτα λέγει νῦν, ἃ μὴ ἄλλοι εἶπον, μὴτ' αὐτὸς ἐδυνήθη ἀποδείξαι; Ἐκεῖσε οὖν ὑπῆρχεν ἡ πάλῃ, καὶ οἱ λόγοι, καὶ αἱ ἀπολογίαι, καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἀπαντῆσαι, καὶ νῦν λέγει ὅσα καὶ βούλεται· διὸ οὐδὲ χρεῖα πολλῆς ἀπολογίας.

ΕΦΕΣ.

Εἰ μὲν οὖν οὐδὲν τι παρεκκλίνουσιν οἱ Λατίνοι τῆς ὀρθῆς πίστεως, μάτην αὐτοὺς ὡς ἔοικεν ἀπεκόψαμεν· εἰ δὲ παρεκκλίνουσιν ὀλιγῶς, καὶ ταῦτα περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Πνεύματος, εἰς ἃ βλασφημῆσαι κινδύνων ὁ χαλεπώτατος, αἰρετικοὶ εἰσὶν ἄρα, καὶ ὡς αἰρετικούς αὐτοὺς ἀπεκόψαμεν.

ΑΠΟΛ.

Εἶτε παρεκκλίνουσιν εἰς μη, προαποδέδεικται τὸ δὲ βλασφημῆσαι περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Πνεύματος, ὅπως ὁ Κύριος τὸ τε τοῖς Ἰουδαίοις εἶρηκεν, οὐκ οἶδα πῶς ἀγνοεῖ· ἡμεῖς γὰρ εἰς ἑποτέραν τῶν θείων ὑποστάσεων βλασφημῆσαι τις, κινδύνων, λέγομεν, ἐστὶν ὁ χαλεπώτατος· ἐπίσης γὰρ τὰ θεῖα πρόσωπα ὁμολογοῦμεν ἐν τε ἀϊδιότητι καὶ δυνάμει καὶ θεότητι· καὶ ὅς εἰς πρόσωπον τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων βλασφημῆσαι, οὐχ ἔξει ἄρεσιν οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Τοῦτο καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ, Πάντα μοι παρεδόθη, διαβεβαίωσι. Ὁ γὰρ εἰς ἑποτέραν φησὶ τῶν θείων ὑποστάσεων βλασφημῶν οὐχ ἔξει ἄρεσιν οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος οὕτω φησὶν ὡς· Ὁ τι ἂν τῶν τριῶν κάτω βάλῃς, τὸ πᾶν ἔση καθορηκῶς, καὶ σεαυτῷ τὴν τελείωσιν. Καὶ οἱ Λατίνοι οὖν ἐκ τῶν τριῶν οὐδὲν κάτω βάλλουσιν· ἐπίσης γὰρ τὰ θεῖα πρόσωπα ὁμολογοῦσιν ἐν τε δυνάμει καὶ κυριότητι καὶ θεότητι, καὶ ἀϊδιότητι. Πῶς οὖν λέγει, ὅτι εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημοῦσι; Πόθεν τοῦτο μαθὼν λέγει; Ὅτι δὲ λέγει, αἰρετικοὶ εἰσι, καὶ ὡς αἰρετικούς αὐτοὺς ἀπεκόψαμεν, ἀναμνησθήτω πρότερον Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχείας καὶ Κυρίλλου· ἀμφότεροι γὰρ τῆς ὀρθῆς πίστεως εἶχοντο, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ προσμῖναι τὸν Κύριλλον, ἀλλὰ ἀποφῆνασθαὶ κατὰ Νεστορίου πρὸ τοῦ παραγενέσθαι τὸν Ἰωάννην, κατὰ Κυρίλλου τοῦ θείου οἱ περὶ τὸν Ἰωάννην Ἀντιοχείας ἔγραψον· καὶ τοῦτο μαρτυρήσουσι τὰ τῆς τρίτης συνόδου Πρακτικὰ. Εἰ δὲ ὡς αἰρετικούς ἀπεκόψαμεν, ὡς αὐτὸς φησιν, ἐμφανισάτω τὴν κατ' αὐτῶν ἀπόφασιν τῆς συνόδου, ὅπως καὶ πότε κατεδικάσθησαν· καὶ εἰ ἐμμένωσι τῇ κριθείσῃ κακοδοξίᾳ, δι' ἣν κατεδικάσθησαν· ἵνα καὶ ἡμεῖς τὴν κρίσιν γνόντες καὶ τὴν ἀπόφασιν στερῶμεν ἀσμενέστατα. Ἄλλ' οὐκ ἔχει ταῦτα δεῖξαι· πού γὰρ ἔχει δεῖξαι, ὅτι αἰρεσὶν κηρύττουσιν οἱ Λατίνοι; εἰ μὴ, ὅτι ἔπεται. Οἱ δὲ Λατίνοι φασιν, εἰ καὶ ἔπεται, ὑμεῖς λέγετε· ἀλλ' εὖν ἡμεῖς, οὐχ ἔπεται,

²⁷ Matth. xi, 27.

(15) Orat. in S. baptisma.

A At ipse noluit accedere multis sane omnium cohortationibus sollicitatus. Quomodo ergo nunc dicit, quæ nec ab aliis dicta sunt, nec ab ipso demonstrari potuerunt? Ibi lucta erat, ibi disputationes et responsiones, et noluit accedere: nunc dicit quæcunque vult. Itaque non opus est longa responsione.

EPHES.

Si igitur Latini a recta fide nihil deflectunt, nequidquam illos plane præcidimus, sed si certe deflectunt, idque circa divinitatem Spiritus, in quem blasphemare periculum est omnium exitiosissimum, hæretici ergo sunt, atque ut hæreticos a fidelium cœtu abscidimus.

RESP.

B An illi deflectant necne, jam demonstratum est. Blasphemare autem circa divinitatem Spiritus, quo sensu fuerit Judæis a Domino dictum, cur nesciat, ignoro. Nos enim periculum esse dicimus exitiosissimum, in quamcunque quis blasphemet divinam personam; nam cas et æternitate et potentia et divinitate fatemur æquales: ut quicumque in divinam aliquam hypostasin blasphemaverit, hoc ei neque in hoc sæculo neque in futuro remittatur. Ita sentit magnus Athanasius exponens illud evangelicum: *Omnia mihi tradita sunt*. Qui enim, inquit, in unam divinarum hypostaseon blasphemaverit, non remittetur ei neque in hoc sæculo, neque in futuro. Et Gregorius Theologus (15) Quidquid, inquit, ex tribus de gradu dejeceris, totum profecto deturbaveris, et perfectionis sacramentum tibi deperdidderis. Itaque ergo Latini nullam e tribus personis de gradu dignitatis dimovent, cum fateantur illas esse æquales potentia, principatu, deitate et æternitate. Quomodo ergo dicit eos in Spiritum sanctum blasphemare? Unde vero sumptum hoc asserit? Quod porro ait, hæreticos esse, atque ut hæreticos fuisse a nobis præcisos; redeat prius in memoriam Joannis Antiocheni et Cyrilli: nam recte fidem uterque defendebat; quia tamen Cyrillus non exspectaverat, sed ante Joannis adventum tolerat contra Nestorium sententiam, Joannes Antiochenus scriptis sanctum Cyrillum exagitavit: testabuntur hoc Acta tertie synodi. Si autem illos ut hæreticos resecurimus, quod ipse affirmat, ostendat sententiam synodi, quæ illos damnaverit, quove modo et quando hoc illa fecerit; et an illi damnatas sequantur opiniones, ob quas lata fuerit in eos sententia; ut agnito iudicio nos quoque libentissime pronuntiatam amplectamur sententiam. At nunquam hæc ostenderit; unde enim probaverit hæresin a Latinis defendi? Dicit id colligi per sequelam; at vero Latini respondent, id sequi, sed apud vos; nam talem sequelam ipsi negamus; primo quidem, quod

vocem hanc docent sancti Patres nostri, deinde A quia non ita intelligimus, ut ex hac voce aut personalis distinctio tollatur, aut ita personarum unitas ut sequatur confusio, quod vos sequi enixe asseveratis : nam et unitatem perbene intelligimus, et distinctionem egregie declaramus, ut neque duo sint principia Spiritus sancti Pater et Filius, neque in productione ejusdem una sint persona Pater et Filius ; ita enim duo quodque essent mittentes, cum et Pater mittat et Filius. At res non ita se habet, siquidem vox illa, Ex solo, apud nullum sanctum est, a nullo dicta reperitur : quinam ? cum ipsi his utantur vocibus, Ex Patre et Filio ; et per Filium ; et ex utroque substantialiter. Inter has enim voces et illam, Ex solo, contradictionis est oppositio. Eam sicut istæ propositiones ; Dum sol super terram est, dies est, et nox non est ; et rursus, Dum ille subter terram est, nox est, dies non est ; ita etiam hæc duo nunquam convenient, Ex solo, et ex Filio et per Filium et ex ambobus substantialiter ; et hæc quidem pronuntiata sunt a doctoribus et Ecclesiæ theologis, quos sanctæ generalis synodi pro sanctis habendos promulgarunt, quorumque scripta complectuntur ; vox autem, Ex solo, post schisma et contentiones audita est. Quod si res theologicas ex consequentiis judicare voluerimus, in multa sane absurda delabemur. Ita enim, quia Deum de Deo dicimus, duo ergo sint dii, et non unus quem credimus ; et quia natum dicimus, tempus intelligimus ; et quia descendit de cælis, loco circumscribamus ; et quid opus est plura congerere, quæ inferri videntur per consequentias ? Nam qui prave sentit, ea quæ dicta sunt per sequelas omnia concludet. At nos cum simus homines ficti ex argilla et luto, non possumus de Deo congruentibus uti sermonibus. Quapropter humano more res omnes divinas explicamus. Nec oportet ea consequentiis, sed ex confessione nos redarguere ; vere enim cum Deo de rebus Dei judicamus.

EPHES

Cur vero eos qui ab illis ad nos transiunt, christumate inungimus ? an non liquet, ut hæreticos ? Ait enim septimus œcumenicæ synodi secundæ canon : eos qui ab hæreticis accedunt ad rectam fidem, et partem consequentium salutem, recipimus ordine et consuetudine quam subjiciemus. Arianos quidem, et Macedonianos, et Sabbatianos, et Novatianos qui se Catharos et Aristeros vocant ; et Quartodecimanos, et Apollinaristas recipimus libellum dantes, et anathematizantes omnem hæresin, quæ non sentit ut sancta Dei catholica et apostolica Ecclesia ; nec non consignatos sive unctos primum sacro chrismate in fronte, oculis, naribus, ore et auribus. Et consignantes eos dicimus : Signaculum domini Spiritus sancti. Vides, quibus adnumeremus eos qui a Latinis ad nos perfugiunt ? Si ergo hi omnes hæretici sunt, illi quoque inter hæreticos numerandi. Quid porro de his Theodorus Balsamon, doctissimus patriarcha Antiochenus,

ὁμολογούμεν· πρῶτον μὲν ὅτι οἱ Πατέρες ἡμῶν οἱ ἅγιοι ταύτην λέγουσι τὴν φωνήν· δευτέρου, ὅτι οὐχ οὕτω νοοῦμεν, ὡς ἀπὸ ταύτης τῆς φωνῆς ἢ παρασαλεύεται ἢ προσωπικῆ διακρίσις, ἢ ἐνοουσιωδότης ὡς συναλείφεται, ὡς ὑμεῖς διισχυρίζεσθε· ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνωσιν νοοῦμεν πᾶνυ καλῶς, καὶ τὴν διακρίσιν μᾶλα θαυμαστῶς, καὶ ἐντεῦθεν οὕτε δύο ἄρχαι εἰσιν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτε ἐν πρόσωπόν ἐστιν ὁ Πατήρ καὶ Υἱὸς ἐν τῇ προβολῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἢ γὰρ ἂν καὶ δύο ἦσαν οἱ πέμποντες, ἐπεὶ πέμπει ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει· τὸ μὲν γὰρ, Ἐκ μόνου, οὕτε ἐστίν, οὕτε ἐβρέθη παρὰ τοῦ τῶν ἁγίων· πῶς γάρ; αὐτῶν λεγόντων, Ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς. Ταῦτα γὰρ πρὸς τὸ, Ἐκ μόνου, ἀντίφασις ἐστίν. Ὡς γὰρ ἤλιου ἔντος, ἐπεὶ γῆν ἡμέρα ἐστὶ, νύξ οὐκ ἔστι, καὶ πάλιν, ἡλίου ὑπὸ γῆν ἔντος, νύξ ἐστίν, ἡμέρα οὐκ ἔστιν· οὕτως οὐδ' ἐκ μόνου, καὶ, Ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς, συμφωλῆσαι ποτέ· ταῦτα γὰρ λέγεται παρὰ τῶν διδασκάλων καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας, οὗς αἱ ἅγιοι οἰκουμέναι καὶ σύνοδοι ἁγίου ἀνεκέρυσαν, καὶ τὰ αὐτῶν ἐνοουσιάζονται· τὸ δὲ, Ἐκ μόνου, μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν φιλονεικίαν. Καὶ γὰρ ἐὰν ἀπὸ τοῦ, ἔπεται, κρίνειν βουλώμεθα τὰ τῆς θεολογίας, εἰς πολλὰ ἀτοπα ἐμπεσεῖν ἔχομεν· καὶ θεῶν ἐκ θεοῦ λέγοντες, ἄρα δύο θεοὶ, καὶ οὐχ εἷς ὁ παρ' ἡμῖν πιστευόμενος θεός· καὶ γεννηθέντα λέγοντες, χρίνον ἐνοουσιώμεν· καὶ καταλθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, τόπω περιγράφωμεν. Καὶ τί δεῖ περαιτέρω χωρεῖν, ὅσα ἀπὸ τοῦ, ἔπεται, νομισθῆσεται ; πάντα γὰρ τὰ προκείμενα ἐρεῖ τις τῶν κακοδόξων ἀπὸ τοῦ, ἔπεται. Ἀλλ' ἡμεῖς ἄνθρωποι ἔντες ἐκ πηλοῦ καὶ χώματος οὐ δυνάμεθα λόγους εὐρεῖν ἀρμύζοντας τῷ θεῷ· διὸ καὶ πάντα τὰ περὶ τὸν θεὸν ἀνθρωποπρεπῶς λέγομεν, καὶ οὐ δεῖ κατακρίνειν ἡμῖς ἀπὸ τοῦ ἔπεται, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ὁμολογεῖν· καὶ ἀληθῶς μετὰ τοῦ θεοῦ τὰ τοῦ θεοῦ κρίνομεν.

EΦΕΣ.

Διὰ τί δὲ καὶ χρίνομεν τῷ μύρῳ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν προϊόντας ; οὐκ εὐθελον ὡς αἰρετικούς δυνατας ; λέγει γὰρ ὁ τῆς δευτέρας οἰκουμένης συνόδου κανὼν ἐβδόμος· τούτους προτιθεμένους τῇ ὀρθοδόξῃ καὶ τῇ μερίδι τῶν σωζομένων ἀπὸ αἰρετικῶν δεχόμεθα κατὰ τὴν ὑποεταγμένην ἀκολουθίαν καὶ συνίθειαν· Ἀρειανούς μὲν, καὶ Μακεδονιανούς, καὶ Σαββατιανούς, καὶ Ναυατιανούς τοὺς λέγοντας ἐκλυτοὺς Καθαροὺς καὶ Ἀριστεροὺς, καὶ Τεσσαρεσκαίδεκαίτας, ἦγουν Τετραδίτας, καὶ Ἀπολλιναριστὰς δεχόμεθα διδόντας λιθέλλου, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν μὴ φρονοῦσαν ὡς φρονεῖ ἡ ἅγια τοῦ θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, καὶ σφραγισμένους ἦτοι χρισμένους πρῶτον τῷ ἁγίῳ μύρῳ τὸ τε μέτωπον, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὰς βίνας, καὶ τὸ στόμα, καὶ τὰ ὦτα· καὶ σφραγίζοντας αὐτοὺς λέγομεν· Καὶ σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος ἁγίου. Ὅρα ; τίσι συντάττομεν τοὺς ἐκ Λατίων ἡμῖν προϊόντας ; Εἰ οὖν οὗτοι πάντες

αἰρετικοί, δῆλον κίενοι. Τί δὲ ὁ σοφώτατος πατριάρχης Ἀντιοχείας Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών ἐν ταῖς πρὸς Μάρκον τὸν ἀγιώτατον πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἀποκρίσσει περὶ τούτων γράφει; Ἐρώτησις Μάρκου. Αἰγυπτῶται Λατῖνοι καὶ ἕτεροι παρουσιάζοντες εἰς τὰς καθολικὰς ἐκκλησίας ἡμῶν ζητοῦσι μεταλαμβάνειν τῶν θείων ἀγιασμάτων. Εἰ οὖν ἐγγωρητέον τοῦτο ἐστὶ, ζητοῦμεν μαθεῖν. Ἀπόκρισις Θεοδώρου. Ὁ μὴ ὦν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστὶ· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκοπεῖται. Ἐπεὶ οὖν περὶ χρόνων πολλῶν ἀπεσχίσθη τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, τῆς Ῥώμης φαμέν, τὸ περιώνυμον ἄρροισμα ἐκ τῆς τῶν ἐτέρων τεσσάρων ἀγιωτάτων πατριαρχῶν κοινωνίας, ἀποσχονισθὲν εἰς ἔθνη (α) καὶ δόγματα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἀλλότρια· διὰ γὰρ τοῦτο οὕτε ἐν ταῖς θείαις ἱεροτελεσίαις κοινῆς τῶν πατριαρχικῶν ὀνομάτων ἀναφορᾶ; ὁ πάππας ἤξεται· οὐκ ὀφείλει γένος Λατινικὸν ἐν χειρὸς ἱερατικῆς διὰ τῶν θείων καὶ ἀγράφτων μυστηρίων ἀγιάζεσθαι, εἰ μὴ κατὰ τὴν πρότερον ἀποσχέσθαι τῶν Λατινικῶν δογμάτων τε καὶ συνθηκῶν, καὶ κατὰ κανόνας κατηχηθῆναι, καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις ἐξισωθῆναι. Ἀκούεις; ἀπεσχίσθησαν οὐ μόνον εἰς ἔθνη, ἀλλὰ καὶ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότρια· τὰ δὲ τῶν ὀρθοδόξων ἀλλότρια πάντως αἰρετικά· καὶ οἱ κατὰ κανόνας κατηχηθῆναι ὀφείλει, καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις ἐξισωθῆναι; Εἰ δὲ κατηχηθῆναι, δηλονότι καὶ τῷ μύρῳ χρῆσθῆναι. Πόθεν διὰ τοσούτων χρόνων καὶ ὑπὸ τοσούτων Πατέρων καὶ

ΑΠΟΑ.

Τὸν κανόνα προκομίσας τὸν νομοθετοῦντα τίνας δεῖ χρεῖν, μηδὲν περὶ τῶν Λατίνων λέγοντα, καὶ ἐπισυνάψας καὶ τὴν τοῦ Βαλσαμών πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας ἀπόκρισιν καὶ μόνην, ἐπιφέρει· Οἱ διὰ τοσούτων Πατέρων κριθέντες αἰρετικοί. Πρόδηλον οὖν, ὡς οὐχ ὑπὸ πολλῶν Πατέρων ἐκρίθησαν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Βαλσαμών καὶ μόνου, καὶ ταῦτα μετὰ τὸ σχίσμα καὶ τὴν φιλονεικίαν. Εἰ οὖν ὁ Ἀλεξανδρείας μετὰ τοσούτων χρόνων παρίππευσεν (τριακόσιοι γὰρ χρόνοι παρήλθον) οὐκ οἶδε περὶ τοῦ ὅπως δεῖ τοὺς ἀπὸ Λατίνων προσερχομένους προσδέχεσθαι, πρόδηλον ὡς οὐχ αἰρετικοὶ ὑπὸ πολλῶν Πατέρων ἐκρίθησαν· πάντως γὰρ καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ αἱ λοιπαὶ ἐκκλησίαι ἐβύωσκον ἂν τὴν κατὰ Λατίνων κρίσιν τε καὶ καταδικήν. Ἀλλὰ καὶ Λατῖνοι τοὺς ἡμετέρους † ἐχρῖον καὶ χρισμαρισμένους ὀνόμαζον. Ὅτι δὲ οὐ κατὰ δίκαιον λόγον ταῦτα ἐγίνοντο, δῆλον, ὅτι ἐν τῇ ἐνώσει ἡμῶν οὐδένα λόγον εἶχον εἰπεῖν κατ' ἡμῶν, ἀλλ' ὀρθόδοξοι ὄντες παρὰ τῶν ὀρθοδόξων ὀρθόδοξοι ἐκρίθημεν.

† Ἐχρῖσαν ἐν τότε οἱ Λατῖνοι τοὺς Γραικοὺς μετὰ προσδιορισμοῦ καὶ διαιστολής, ἐπειδή περ οἱ πρεσβύτεροι οὐκ εἰσαν οἰκείοι τοῦ μυστηρίου τούτου ὑπηρέται. quales erant in Bulgaria sacerdotes Photii, vel quia presbyteri, qui apud Græcos sacramentum hoc passim conferunt, non sunt ordinarii confirmationis ministri.

¹⁸ Luc. xi, 25.

(α) Editio Dositheii in Τόμῳ Ἀγάπης. ἄρροισμα, ἧτις ἐκ τῶν ἐτέρων τεσσάρων πατριαρχῶν κοινωνίας ἀποσχισθεῖσα, εἰς ἔθνη, etc.

A respondens ad quæsitam Marci sanctissimi patriarchæ Alexandrini, scriptum reliquit? *Interrogatio Marci.* Captivi Latini et alii ad nostras catholicas ecclesias accedentes petunt divinæ sanctificationis communionem. An sit concedendum hoc, scire cupimus. *Responsio Theodori.* Qui non est mecum, contra me est: et qui non colligit mecum, dispergitur¹⁸. Quoniam igitur ante multos annos Ecclesiæ Occidentalis, Romanæ inquam, celebris illa portio divulsæ est a consortio reliquorum sanctissimorum quatuor patriarcharum, per mores et dogmata a catholica Ecclesia et orthodoxis aliena. Nam propterea et in divinis sacrificiis papa non inseritur communi nominum patriarchalium commemorationi; ideo non debet homo Latinus sacerdotali manu per divina et immaculata mysteria sanctificari, nisi prius Latinorum dogmata inanesque velit ejurare, et canonicè cathetismo inicietur, et in numerum orthodoxorum referatur. Audis? divulsi sunt non modo per mores, sed etiam dogmata quæ non agnoscit Ecclesia; quæ vero non agnoscunt orthodoxi, hæretica certe sunt. Audis etiam, iniciandum esse canonicè, atque in numerum orthodoxorum referendum? Quod si iniciandum est, chrismate etiam profecto unguendus. Unde ergo nobis repente orthodoxi apparuerunt, qui per tot tempora, et per tot Patres et doctores hæretici iudicati sunt?

οὖν ἡμῖν ἀνεφάνησαν ἐξαίφνης ὄντες ὀρθόδοξοι καὶ διδασκάλῳ κριθέντες; αἰρετικοί;

C

RESP.

Cum protulisset canonem præcipientem, quinam sint consignandi, ubi nulla mentio de Latinis, et subiecisset responsionem unius Balsamonis ad Alexandrinum, intulit: Qui per tot Patres hæretici iudicati sunt. Liqueat ergo a Balsamone tantum, non a multis Patribus tales esse iudicatos, idque post schisma et concertationem. Certe si Alexandrinus post tot exacta tempora (jam enim anni trecenti abierant) ignorabat, quomodo recipienti essent Latini, perspicuum est illos non fuisse hæreticos a multis Patribus iudicatos; nota enim fuissent procul dubio Alexandrino et reliquis ecclesiis iudicium et sententia, qua damnati essent Latini; verum Latini etiam nostros consignabant †, et chrismatos appellabant. Sed hæc non fuisse in æquo et bono facta constat ex eo, quod in nostra unione nihil habuerunt quod nobis objicerent, sed cum essemus orthodoxi, habitum sumus ab orthodoxis orthodoxi.

† Episcopi Latini Græcos aliquando sub conditione consignabant, vel quia ministri hujus sacramenti excommunicati fuerant et pro laicis habitii,

EPHES.

Quis illos tam facile orthodoxos fecit? Aurum, si quod verum est, fateri velis, et lucra tua: imo vero aurum non illos fecit orthodoxos, sed te reddens illis assimilem in hæreticorum partem detrusit.

RESP.

Facile illos orthodoxos fecit voluntas, quæ dogma in Ecclesiam ab eis inductum passi sunt examinari per synodum œcumenicam †, quod antea non patiebantur; et præterea sanctorum Patrum allatæ sententiæ, quæ Spiritum sanctum etiam ex Filio asserunt; et prolatum ex epistola sancti Maximi testimonium, quo probatur sententias illas esse germanas; et Patrum dicta, quos et ipsi pro sanctis habemus et Ecclesiæ doctoribus: quin et publicus anathematismus duorum principiorum, et confusionis personarum, de quibus accusabantur; ut plane fatebitur et ipse, qui ibidem aderat et audiebat. Auri vero rursus mentionem facit, vel aurum amans, vel carens auro, quod ipse expetit.

† Auctoris sententia: nam dogma hoc, ut dictum est, in aliis conciliis jam antea discussum erat.

EPHES.

Sed si medium, inquit, aliquid inter dogmata excogitemus, per illud et cum iis jungemur, et res nostras optime componemus, cum nihil fateri cogamur præter ea quæ nobis consueta sunt et a Patribus tradita. Hoc illud est quod ab initio multos decipit, persuasitque sequi homines, qui eos ad prærupta impietatis abduxerunt. Nam esse quid medium inter utramque sententiam rati, ut contingit in quibusdam contrariis, ultro in perniciem incurrerunt. Verum dictio quidem reperiri poterit media inter duas opiniones, æquivoce utramque significans, sed contrariis sententiis interjectam esse mediam sententiam de re eadem, est impossibile; alioquin erit etiam quid medium inter verum et falsum, affirmationemque et negationem. Atqui non est; etenim de omni re aut affirmatio, aut negatio. Si ergo Latiporum dogma verum est, quod ex Filio procedat, nostrum quod ex Patre solo, erit falsum, propter quod et dissidium secutum est: si contra nostrum verum est, dogma illorum erit falsum. Inter hæc igitur quidnam erit medium? Profecto nihil; nisi dictio aliqua ad utramque sententiam accommodata instar cothurni. Hæc ergo pacem conciliare poterit? Et quid agemus, quando nostros invicem sensus et opiniones examinabimus? Fierine poterit, ut contraria sentientes utrique orthodoxi vocemur? Ego certe non crediderim; tuum erit hoc scire, qui omnia misces, et rebus omnibus facile nomina adaptas.

RESP.

Nos a principio et a primis Patribus accepimus, atque a Gregorio Theologo, medium in fide tenere; nam veritas consistit in medio; quæ vero extrema sunt, excessus vocantur et defectus, ut necessario

A

ΕΦΕΣ.

Τίς αὐτοὺς οὕτω βραδίως ὀρθοδόξους πεποιήκεν; Ὁ χρυσὸς, εἰ βούλοιο πᾶληθῆ λέγειν, καὶ κέρδη τὰ σά· μᾶλλον μὲν οὖν ἐκείνους οὐ πεποιήκεν ὀρθοδόξους, σὰ δὲ ποιήσας ἐκείνους ὁμοίον, εἰς τὴν αἰρετικὴν ἀπεώσατο μοῖραν.

ΑΠΟΛ.

Ῥαδίως αὐτοὺς ὀρθοδόξους πεποιήκεν ἡ θέλησις αὐτῶν τοῦ κριθῆναι ὑπὸ οἰκουμενικῆν † σύνοδον τὴν παρ' αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσαγόμενον, ὅπερ πῶτερον οὐ κατεδέχοντο· ἐτι δὲ καὶ τὰ ἐμφανισθέντα τῶν θείων Πατέρων ῥητὰ, τὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοντα τὸ Πνεῦμα τοῦ ἁγίου· καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς μαρτυρία τοῦ θείου Μαρξίου, δηλοῦσα ὅτι γνήσιά εἰσι ταῦτα· καὶ τῶν Πατέρων αἰ φωναί, οὓς καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν ἁγίους· καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐνώπιον πάντων ἀναθεματισμὸς τῆς διαρχίας καὶ τῆς συναλοιφῆς, δι' ἃ ἐνεκαλοῦντο, ὡς καὶ αὐτὸς ὁμολογήσει παρῶν ἐκεῖσε καὶ ἀκούων. Χρυσὸν δὲ πάλιν μέμνηται ἡ χρυσὴν φιλῶν, ἡ χρυσοῦ ἐστρημένον· τοῦ παρ' αὐτοῦ φιλομένου.

† Δόξα τοῦ συγγραφέως· πάσαι γὰρ ἐξήταστο ἐν ἄλλαις συνόδοις τὸ δόγμα τοῦτο.

ΕΦΕΣ.

Ἄλλ' εἰ μεσότητά τε, φησὶν, ἐπινοήσασιν τῶν δογμάτων, ἐκείνοις τε συναφορησόμεθα δι' αὐτῆς, καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καλῶς ἔξομεν, οὐδὲν ἀναγκαζόμενοι λέγειν παρὰ τὰ εἰωθότα καὶ παραδεδομένα. Τοῦτ' ἐστὶν ἐκεῖνο, τὸ τοὺς πολλοὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπατήσαν, καὶ πείσαν ἀκολουθεῖν τοῖς εἰς τὸν κρημνὸν τῆς δυσσεθείας ἀπάγουσι. Πιστεύσαντες γὰρ εἶναι τι μέσον ἀμφοῖν τῶν δοξῶν, ὅπερ ἐπὶ τιμῶν ἐναντιῶν συμβαίνει, πρὸς τὸ δεινὸν ἠυτομόλησαν. Ἄλλὰ λέξιν μὲν ἐνδέχεται μέσσην δύο δοξῶν εὑρεθῆναι, τὴν ἀμφοτέρας σημαίνουσαν ὁμωνύμως, δόξαν δὲ μέσσην ἐναντιῶν δοξῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἀδύνατον· εἰ δὲ μὴ καὶ ἀληθείας καὶ ψεύδους; ἔσται τι μέσον, καὶ καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως· ἀλλ' οὐκ ἔστιν· ἐπὶ παντὸς γὰρ ἡ κατάφασις, ἡ ἡ ἀπόφασις. Εἰ μὲν οὖν τὸ Λατινικὴν ἀληθὲς δόγμα, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ψευδὲς τὸ ἡμέτερον, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου, διὰ τοῦτο γὰρ ἐχωρίσθημεν· εἰ δὲ τὸ ἡμέτερον ἀληθὲς, ψευδὲς ἂν εἴη δῆπου τὸ ἐκείνων. Τί οὖν ἂν εἴη μέσον τούτων; Οὐδέν· πλὴν εἰ μὴ λέξιν πρὸς ἀμφὸς τὰς δόξας· ὁρώσα καθάπαρ τι κίβορον. Αὐτὴ οὖν ἡμᾶς ἐνωθῆναι ποιήσει; Καὶ τί δράσομεν, ὅταν ἀλλήλους; ἐξετάσομεν περὶ τῶν νοημάτων καὶ τῶν δοξῶν; Ἐνεὶ καὶ ἀμφοτέροις ἡμᾶς προσεῖπεν ὀρθοδόξους· τοὺς τὰναντία φρονούντας; Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι· σὺ δ' ἂν εἰδείης ὁ πάντα φύρων, καὶ πάντα βραδίως ἐπινομάζων.

ΑΠΟΛ.

Ἡμεῖς ἀνωθέν τε καὶ ἐκ πρώτων παρελάβομεν, καὶ παρὰ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τὴν μεσότητα ἐν τῇ πίστει φυλάττειν, ἐπεὶ ἡ μεσότης ἐστὶ καὶ ἀληθεῖα· τὰ δὲ παρ' ἑκάτερα τοῦ μέσου ὑπερβολαὶ λεί-

γονται και ἠλλείψεις, και ἐξ ἀνάγκης και τὸ ἀνούσιον ἔχουσι. Καλῶς οὖν μετὰ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ταῦτα λέγομεν. Μεσότης δὲ ὅταν εἴπω, ἡσθί, τὴν ἀλήθειαν λέγω, πρὸς ἣν βλέπειν κλωῶς ἔχομεν καὶ μόνον, και τὴν φαύλην συναίρεσιν παραιτούμενοι, και τὴν ἀτοπωτέραν διαίρεσιν· και πάλιν· Ἡμεῖς τὴν μέσην ὁδὸν βαδίζοντες και βρασιλικὴν, ἐν ἣ και τὸ τῶν ἀρετῶν ἔστηκεν ἀκρότατον. Ταύτην και ἡμεῖς λέγομεν· ἦν δὲ αὐτὸς· λέξιν μέσην δύο δοξῶν εἰσάγει, οὐκ οἶδαμεν πῶς και παρὰ τοῦ λαβῶν φάσκει· διὸ δ οὕτε ἡμεῖς οἶδαμεν λέγειν, οὕτ' ἄλλους ἠκούσαμεν λέγοντας, πῶς ἀπολόγιαν ὤμεν; Αὐτὸς γὰρ εἰσάγει τὰ μὴ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρημένα, και κατὰ τὴν θέσιν αὐτοῦ κατάφασιν ποιεῖ και ἀπόφασιν. Τὸ γὰρ, Ἐκ μόνου, οἱ ἄγιοι οὐ λέγουσιν, ἀλλὰ, διὰ τοῦ Υἱοῦ, και, Ἐξ ἀμφῶν, ὡς προαπεδείχθη. Διὸ και τὰ μὴ εἰρημένα παρὰ τῶν ἁγίων ἢ Ἐκκλησία οὐκ ἐφρῶνε ποτέ· ἡμεῖς δὲ τὰ παρὰ τῶν ἁγίων εἰρημένα στέργομεν τε και φυλάττομεν, και φυλάξομεν, μηδὲν περὶ μεσότητος ἄλλης λέγοντες, πλην τῆς παραδεδομένης παρὰ τῶν ἁγίων, καὶ αὐτὸς ταύτην ἀναπλάττη, ὡς βούλεται.

EPHES.

Βούλει παρὰ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου μαθεῖν, οἷα περὶ τῆς μεσότητος γράφει; Ἡ πρὸς πάντας ὁρώσα τοὺς παριόντας εἰκῶν, ὁ κοινὸς ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν κόθορον, ἢ κατὰ πάντα ἀνερὸν λίκμησις, ἐξουσίαν λαβούσα, τὴν ἔγγραφον (α) κακουργίαν και τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπίνοιαν. Τὸ γὰρ ὁμοιον και τὰς Γραφὰς τῆς εὐσεβείας πρόσχημα ἦν τῆ χαλκῷ τῆς ἀσεβείας περικείμενον. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς (β) ἐπινοηθείσης τότε μεσότητος· περὶ δὲ τῆς αὐτῆν ἐξευρούσης συνόδου τοιαῦτα πάλιν φησίν· Εἴτε τὸν Χαλάννης πύργον, ὃς καλῶς τὰς γλώσσας ῥισεν, ὡς ὁφελόν γε και ταύτας, ἐπὶ κακῷ γὰρ ἢ ἐμέσσυμφωνία· εἴτε τὸ Καϊάφα συνέδριον, ὃ Χριστὸς κατακρίνεται· εἴτε τι ἄλλο τοιοῦτον τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστέον, ἢ πάντα ἀνέτριψε και συνέχεε, τὸ μὲν εὐσεβὲς δόγμα και παλαιὸν και τῆς Τριάδος συνήγορον καταλύσασα τῷ βαλεῖν χάρακα, και μηχανήμασι κατασεῖσαι τὸ ὁμοούσιον, τῇ δὲ ἀσεβείᾳ ὑβραν ἀνοίξασα διὰ τῆς τῶν γεγραμμένων και λεγόμενων μεσότητος· σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλοποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν. Τοσαῦτα μὲν ἡμῖν ἀρκεῖ περὶ τῆς μεσότητος· ὅτι τε οὐδ' ἔστιν ὅλως μεσότης ἱκανῶς ἀποδειχθεῖσαι, και ὅτι τὰ τοιαῦτα ζητεῖν ἀσεβὲς και τῆς Ἐκκλησίας ἀλότριον.

ΑΠΟΛ.

Ταῦτα δὲ λέγων ὁ τίμιος οὗτος προσποιεῖται ἄγνοιαν, ὅπως ἄλλως νοεῖται τὸ ὁμοούσιον, και ἄλλως τὸ ὁμοούσιον· τὸ γὰρ ὁμοούσιον οὐ ταυτὸν τῇ οὐσίᾳ κατὰ τὸν τεχνίτην εἰπεῖν, οὐδὲ κατὰ τὴν τῶν ἁγίων Πατέρων ἀληθῆ ἐξήγησιν. Τὸ μὲν γὰρ, ἦγουν τὸ ὁμοούσιον, τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας; δηλοῖ· τὸ δὲ ὁμοούσιον τὸ ὁμοιώσει ὁμοιον· ὡς τό·

(16) Orat. de theolog. 1.

(a) νεῖγραρον Dosithi. (a) πρόσχημα ἦν περὶ τῆς id. omissis intermediis.

ΠΑΤΡΟΛ. ΓΑ. CLX.

A sint etiam nihil. Itaque cum Gregorio Nazianzeno (16) recte dicimus: Medium vero cum dico, veritatem dico, ad quam unam respicere sine vitio possumus, nec prave contrahentes, nec absurdum dividentes; et rursus: Nos media regiaque via incedentes, in qua etiam situm est virtutum fastigium. Hoc ergo et nos medium solemur. Vocem autem inter duas sententias mediani, quam ipse inducit, unde habeat, et a quo sumptam proferat, nescimus. Quare quod et nobis ignotum est, et dictum ab aliis nunquam audivimus, ad hoc quomodo respondeamus? Inducit enim ipse quæ non sunt dicta a sanctis, et ex suo sensu statuit affirmationem et negationem; cum sancti nunquam, Ex solo, dixerint, sed, per Filium, et, Ex utroque, ut jam antea ostensum est. Quapropter Ecclesia nunquam sensit, quæ non accepit a sanctis; sed ea recipimus et observamus quæ dicta a sanctis habemus, et nunquam ab illis recedemus, aliud medium non agnoscētes præter illud, quod sancti nobis tradiderunt, licet ipse suo arbitratu novam confingat medium.

EPHES.

Visne ex Gregorio Nazianzeno scire (16') quæ ipse de mediis scribat? Imago, inquit, quoquo-versum in omnes prætereuntes Intuens, communis utriusque pedis cothurnus, ventilatio ad omnem ventum, arrepta facultate per scriptam calliditatem et versutiam adversus veritatem. Nam similitudinis nomen juxta Scripturas prætextus pietatis erat, quod hactenus impietatis obtegebatur; et hæc quidem de medio tunc excogitato. De synodo vero, quæ talis medii fuit inventrix, rursus hæc ait: Sive Chalanæ turrim, quæ linguas rite divisit (utinam divisisset et istas, in malo quippe fuit consensus); sive concillium Caiphæ, in quo Christus condemnatur; sive allo non absimili nomine vocemus eam synodum, quæ omnia evertit et miscuit, dogma piū et antiquum demolita, quod Trinitati suffragabatur: vallo enim sepsit, et machinis fidem consubstantialitatis labefactavit: impietati vero fores aperuit, mediorum scriptione et usurpatione vocabulorum; etenim ingeniosi fuere ad malefaciendum, quid vero sit recte facere, ignorarunt. Hæc nobis de medio sufficiant; satis enim ostendimus nullum plane medium dari; nec non impium esse et a sensu Ecclesiæ alienum, hujusmodi media querere.

RESP.

Dum hæc dicit egregius vir, nescire se simulat, aliud significari per homœusion, et aliud per homousion. Nam quod homœusion est, non habet eandem essentiam, si quis vocem more grammaticorum explicet, aut etiam secundum veram sanctorum Patrum expositionem. Quia vox, homousion, significat essentia nulla cum varietate identitatem;

(16') Orat. in Athan.

homœusion vero rem assimilatione non dissimilem, quale est illud : *Simile est regnum cœlorum grano sinapis* ; et illud : *Cum Christus apparuerit, similes ei erimus* ; hæc enim non indicant similitudinem essentialom. At vero in Dei Filio Salvatore nostro non ita, sed consubstantialem ipsum novimus, Christum ipsum audientes dicentem : *Ego et Pater unum sumus* . Ubi per illud, unum, identitatem essentialom cum Invariabilitate declaravit; per illud autem, sumus, duas expressit hypostasas. Cœterum Ariani, quia non credebant Dei veri et Patris Filium eandem quam et Pater habere substantiam, remota prorsus omni variatione, esseque illi æqualem, si generationem excipias, mutarunt homœusion in homœusion : idque medium nominabant, et simplicioribus imponebant. Hoc in nos et Latinos quomodo quadrabit, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum pariter fateamur; et quidquid est Pater et Filius, hoc esse Spiritum sanctum, sive virtutem, sive principatum dicas, sive potestatem et deitatem, proprietatibus immotis manentibus ?

EPHES.

Quid ergo futurum est mediis hisce Græcolatinis, qui medium amplectentes, ex Latinorum institutis et dogmatibus quædam aperte approbant; aliqua vero probant quidem, sed ipsi nequaquam amplectenda duxerint, alia vero ne probant quidem? Devitandi sunt non secus atque colubri; non secus atque illi, cum sint etiam deteriores, qui Christum cauponantur, habentque illum quæstui : *Hi enim sunt*, ut inquit Apostolus, *qui existimant quæstum esse pietatem*; de quibus ipse subjungit : *Hujusmodi homines devota* ; non enim ut addiscant, sed ut sibi aliquid asciscant, ad illos transfugiunt. Quæ vero societas luci ad tenebras, aut quæ conventio Christi ad Belial? Et quæ pars fidei cum infideli?

RESP.

Ad hæc nulla responsione est opus; contumelias enim in nos jactat ira percitus ac inflammatus. Bene ergo dicat, necne, responsiones quas dedimus et daturi sumus, ostendunt, et patebit hoc cordatis hominibus.

EPHES.

Siquidem nos cum Damasceno et cunctis Patribus, ex Filio vero Spiritum non dicimus: isti autem cum Latinis ex Filio Spiritum dicunt.

RESP.

Nos quoque cum sancto Damasceno Spiritum non dicimus ex Filio, sed etiam ex Filio; nam conjunctio copulativa optime indicat Spiritum et ex Patre et ex Filio. Diceré autem absolute Spiritum ex Filio, demotat Filium esse causam originariam, quæ erat Eunomii et sequacium ejus sententia. Nos vero cum Damasceno et universis Patribus dici nos et

Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως· καὶ· Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῆ, ὁμοιοὶ αὐτῷ ἐσόμεθα· οὐ τῆ οὐσίᾳ δηλοῖ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐχὴ οὐτως, ἀλλ' ὁμοούσιον ἔγνωμεν, αὐτῷ τοῦ Χριστοῦ ἀκούοντας λέγοντος· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν· διὰ τοῦ, ἐν, τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας ἐμφάνων καὶ ἀπαράλλακτον· διὰ δὲ τοῦ, ἐσμεν, τὰς δύο ὑποστάσεις δηλῶν. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀρειον μὴ φρονούντες τὸν Υἱὸν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός τῆς αὐτῆς οὐσίας κατὰ πάντα ἀπαράλλακτον, καὶ ἴσον τῷ Πατρὶ πλην τοῦ γενεῶν, ἀμείβοντες τὸ ὁμοούσιον, τὸ ὁμοιοῦσιον ἐτίθεισαν, καὶ μεσότηα ὠνόμαζον ἀπατῶντες τοὺς ἀφελεστέρους. Πῶς ἐφαρμόζει τοῦτο ἐφ' ἡμῶν τε καὶ Λατίνων, οἵτινες κοινῶς ἐμολογοῦμεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἓνα Θεόν· καὶ πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός· καὶ ὅσα ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, ταῦτα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τε δυνάμει καὶ κυριότητι καὶ ἔξουσίᾳ καὶ θεότητι, τηρουμένων τῶν ἰσοτήτων ἀκινήτων;

ΕΦΕΣ.

Ἄλλὰ τί, φησὶ, δράσομεν πρὸς τοὺς μέσους τοῦτους Γραικολατίνους, οἱ τὴν μεσότητα περιέποντες, τὰ μὲν ἐπαινοῦσι τῶν Λατινικῶν ἐθῶν καὶ δογμάτων ἀναφανδόν, τὰ δ' ἐπαινοῦσι μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀνέλκονται, τὰ δ' οὐδ' ἐπαινοῦσιν ὅλως; Φευκτέον αὐτούς, ὡς γεύγει τις ἀπὸ βρωτοῦ· ὡς αὐτοὺς ἐκείνους, ἢ κάκεινων πολλῶν δῆπου χείρονας τοὺς Χριστοκατήλους καὶ Χριστεμπόρους. Ὅδοι γὰρ εἰσι, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, οἱ πορισμῶν ἡγρούμενοι ἐτὴν εὐσέβειαν· περὶ ὧν ἐπάγει λέγων· Ἀπίστασο ἀπὸ τῶν τοιοῦτων· οὐ γὰρ ἵνα μάθωσιν, ἀλλ' ἵνα λάθωσι πρὸς ἐκείνους; ἀποτομολούσι. Ποία δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος, ἢ συμφωνήσις Χριστῷ πρὸς Βελλίαν; Ἡ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου;

ΑΠΟΛ.

Ἐνταῦθα οὐδεμία ἀπολογίας χρεία· ὕβρεις γὰρ καθ' ἡμῶν προφέρει θυμούμενος μάλλον καὶ ὀργιζόμενος. Ἐπεὶ οὖν καλῶς λέγει, εἴτε μὴ, αἱ προαναγεγραμμέναι ἀπολογίαι δηλοῦσι, καὶ ἐτι αἱ ὀδῶν προβαίνουσαι· καὶ ὁ νοῦν νοήσει.

ΕΦΕΣ.

Ἡμεῖς μὲν γὰρ μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν Πατέρων ἀπάντων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ Πνεῦμα οὐ λέγομεν· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγουσι.

ΑΠΟΛ.

Καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ ἁγίου Δαμασκηνοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· διότι ὁ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος περισσήμα μάλα καλῶς καὶ ἐκ τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ· τὸ δ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀπολελυμένως λέγειν, προκαταρκτικῶν αἰτίων τὸν Υἱὸν τίθεισιν, ὅπερ ὁ Εὐνόμιος καὶ οἱ κατὰ τὸν Εὐνόμιον ἐφρόνουσιν. Ἡμεῖς δὲ μετὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ

¹⁹ Matth. xiii. 31. ²⁰ I Joan. iii. 2. ²¹ Joan. x. 30. ²² I Tim. iv. 15.

καὶ τῶν Πατέρων ἀπάντων καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἄ
διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγομεν· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν Εὐνομίου,
ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγοντος, καὶ βαθμοῦς
θεοτήτων εισάγοντος· τὸ δὲ, Καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τῶν
Πατέρων ἐστὶ φωνή. Ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν τῶν ἑαυ-
τοῦ λόγων τὸν Δαμασκηνὸν Ἰωάννην διασαφούντα
τὰ ἑαυτοῦ προσκομισαμεν, καὶ καλῶς τὴν διασά-
φην τὴν περὶ τούτου πεποιθήκαμεν ἐν τοῖς ἔμπρο-
σθεν.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου μόνην
πηγὴν τῆς ὑπερουσίτου θεότητος τὸν Πατέρα λέγο-
μεν, οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν
τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγουσιν, ἐκβάλλοντες αὐτὸ
ῥηλαθὴ τῆς θεότητος.

ΑΠΟΑ.

Ἰσαύτως, καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου καὶ
πάντων τῶν ἁγίων μόνην πηγὴν καὶ ἀρχὴν τῆς
θεότητος τὸν Πατέρα ἐγκωμεν, οὐδὲ προεπινοεῖται
ταύτης ἄλλη· ἀλλὰ μὴν ἐκ ταύτης τῆς πηγῆς τοῦ
Πατρὸς πηγὴν τὸν Υἱὸν γινώσκουμεν τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος. Φησὶ γὰρ ὁ πολὺς τὰ θεῖα ὁ μέγας Ἀθανά-
σιος ἐν τῷ *Περὶ ἐνσάρκου ἐπιφανείας* λόγῳ, οὗ
ἡ ἀρχή, Οἱ κακοτέχνως τὰς θείας Γραφὰς βουλόμε-
νοι νοεῖν· Οἶδα γὰρ παρὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ ὄντα τὸν
Υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ ὁ μέγας Βα-
σιλείος· Πηγὴ ζωῆς ὁ Υἱός· φησὶ γὰρ ὁ Δαβὶδ πρὸς
τὸν Πατέρα· *Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς*. Καὶ πάλιν
ἕτερος προφήτης λέγει περὶ τῶν Ἰουδαίων· *Ἐμὲ
ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος*· ὕδωρ δὲ ζῶν
ὀνομάζεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· περὶ οὗ ὁ Κύριος
εἶρηκεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· *Ὅς δ' ἂν πίη ἐκ τοῦ
ὑδατος, οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ ποταμὸν ἐκ τῆς κοι-
της αὐτοῦ βεῦσοντιν ὕδατος ζῶντος*· τοῦτο δὲ
ἔλεγεν περὶ τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐμελλὸν λαμβάνειν οἱ
πιστεύοντες εἰς αὐτόν. Δι' ὧν δείκνυσαι σαφῶς πηγὴν
τοῦ ζῶντος ὕδατος ἦτοι τοῦ Πνεύματος ὄντα τὸν
Υἱόν. Καὶ ὁ Χρυσὸς τὴν γλῶτταν ἐν τῷ λόγῳ τῷ
εἰς τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, οὗ ἡ ἀρχή, Πά-
λιν ἡμῖν ἡ τοῦ μακαρίου Δαβὶδ πνευματικὴ κιθάρα,
φησὶ· Διὰ τοῦτο ὁ Σωτὴρ δείκνυσαι ἑαυτὸν πηγὴν
ζωῆς, καὶ ὕδωρ ζῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Συμφώνως
καὶ ὁ ἅγιος Ἀμβρόσιος ἐν τῷ πρὸς Γρατιανὸν βα-
σιλεῖα πρώτῳ βιβλίῳ ἐν τῇ κεφαλαίῳ· Τοῖνον ὡσπερ
τὸ ῥῆμα τῆς ζωῆς ζωὴ ἐστίν. οὕτω καὶ τῆς ζωῆς τὸ
Πνεῦμα ζωὴ ἐστίν. Δέχου δὴ, ὅτι καθάπερ ὁ Πατὴρ
πηγὴ ζωῆς ἐστίν, οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν ὅτι πλείστοι
πηγὴν ζωῆς· ἐμνημόνευσαν σημαίνοντες, ὅτι παρὰ
σοι, φησὶ, θεὲ παντοδύναμη, ὁ Υἱός σου πηγὴ ζωῆς
ἐστίν, τουτέστι πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὅτι Πνεῦμα
ζωὴ ἐστίν, καθὼς ὁ Κύριος φησὶ· *Τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ
ἐλάλησα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστί καὶ ζωὴ*. Καὶ γὰρ
ἔπου τὸ πνεῦμα, καὶ ζωὴ· καὶ ὅπου ζωὴ, καὶ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστίν. Πολλοὶ μέντοι ἐν τῷδε τῷ
χωρίῳ τὸν Πατέρα βούλονται μόνον πηγὴν σημαίνε-
σθαι, καίπερ ὁρῶντες εἰ ἐπέμνησεν ἡ Γραφή· *Πηγὴ*

ex Filio et per Filium. Illud enim asserbat Euno-
mius, nimirum ex solo Filio; qui gradus etiam dei-
tatum inducebat. Vox autem, Et ex Filio, accepta
est a Patribus. Certe nos Joannem Damascenum
protulimus verba sua exponentem, sui quoque ipsius
interpretem; et satis hoc in antecedentibus decla-
ravimus.

EPHES.

Et nos quidem cum sancto Dionysio solum su-
peressentialis deitatis fontem dicimus Patrem; isti
vero cum Latinis Filium quoque fontem Spiritus
sancti affirmant, excludentes nimirum a deitate
Spiritum.

B

RESP.

Et nos pariter cum sancto Dionysio (17) et sanctis
omnibus solum fontem et principium deitatis no-
vimus Patrem, et nullum alium illi præintelligi;
verum ex fonte hoc, nempe Patre, Filium scimus
fontem sancti Spiritus. Ait enim rerum divinarum
peritissimus Athanasius Magnus, in oratione de Dei
Verbi in carne apparitione, quæ incipit: Qui divi-
nas Scripturas nialitiose volunt intelligere: Novit
enim apud Deum Patrem Filium esse fontem sancti
Spiritus. Et Basilius Magnus, Fons, inquit, vitæ
est Filius. Dicit enim David ad Patrem: *Quoniam
apud te est fons vitæ*²¹; et rursus alius propheta
de Judæis: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ*²²;
aqua vero viva nominatur sanctus Spiritus, de quo
Dominus in Evangelio: *Qui biberit ex aqua, quam
ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ
vivæ*²³; hoc autem dicebat de Spiritu, quem ac-
cepturi erant credentes in eum. Per quæ manifeste
docet, Filium esse fontem aquæ vivæ, videlicet
Spiritus. Aurei quoque oris Pater sermone in sa-
cramentum baptismi, cujus initium: Rursus nobis
beati David spiritalis cithara, Propterea, inquit,
Salvator ostendit se fontem vitæ, et viventem
aquam esse Spiritum sanctum. Similiter et sanctus
Ambrosius, libro primo ad Gratianum imperatorem,
capite decimo octavo: Itaque, inquit, sicut verbum
vitæ vita est, ita et vitæ Spiritus, vita est. Accipe
nunc, quia sicut Pater fons vitæ est, ita etiam Fi-
lius plerique fontem vitæ memorarunt significa-
tum, eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens,
Filius tuus fons vitæ sit, hoc est, fons Spiritus
sancti; quia Spiritus vita est, sicut Dominus ait:
*Verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus et vita
sunt*²⁴. Quia ubi spiritus, et vita; et ubi vita, etiam
Spiritus sanctus. Plerique tamen hoc loco Patrem
volunt tantummodo fontem significatum, quan-
quam videatur quod Scriptura memoraverit: *Apud
te, inquit, fons vitæ*; hoc est apud Patrem Filius;
quoniam Verbum apud Deum, quod erat in prin-
cipio, et erat apud Deum; sed sive Patrem quis

²¹ Psal. lxxv, 10. ²² Jerem. ii, 13. ²³ Joan.

vii 53. ²⁴ Joan. vi, 64.

(17) Cap. 2 De divinis nominibus.

hoc loco, sive Filium intelligat fontem, fontem utique intelligimus non aquæ istius quæ creatura est, sed divinæ illius gratiæ, hoc est Spiritus sancti; ipse est enim aqua viva. Et Gregorius Theologus, orat one in Spiritum, quæ incipit: Et hæc quidem de Filio dicta sint, Oculum, inquit, et fontem et fluvium mente apprehendi; nam hoc idem et aliis in mentem venit. Si ergo quia dicimus, Filium esse Spiritus sancti fontem de fonte, hoc est ipso Patre, secundum hosce divinos sanctosque Patres; ideo Spiritum, ut contendit ipse, a deitate excludimus; certe ipse quoque Filium a deitate excludet, eo quod solus Pater sit Filii et Spiritus sancti fons. Sed quemadmodum ipse hoc ut absurdum negaverit, ita multo aptius veriusque idem de nobis intelligat. Creditus enim in Trinitatem ejusdem essentialis, potentis et deitatis, quanquam injuria sicut in aliis, hæc etiam in re nobis obtrectat.

καλῶς καὶ ἀληθῶς; καὶ περὶ ἡμῶν νοσῶ· εἰ Τριάδα ἕνα, εἰ καὶ ἀδίκως ἡμᾶς καὶ ἐν τούτῳ ὡς καὶ ἐν τοῖς

EPHES.

Et nos quidem cum Gregorio Nazianzeno † Filium a Patre causalitate distinguimus; isti vero cum Latinis causalitate illos conjungunt.

RESP.

Conjungimus Patrem et Filium natura et deitate ut Patrem et Filium, non causalitate. Alioquin ex verbis suis ipse quoque conjunget Filium et Spiritum sanctum, cum sit et dicatur uterque causatus. Unum est, obloqui vult, et causas rinatur quascunque vult, imo vero quascunque fingit. Quare ad minus necessaria multis demonstrationibus non indigemus.

† Idem iste auctor Gregorius protosyncellus in responsione ad confessionem Marci Ephesii, eidem Marco hæc eadem objicienti sic respondet: Nazianzenus vero ubi dixit: Omnia quæ Pater habet, sunt Filii præter causam, intulit: Omnia vero, quæ Filius habet, sunt Spiritus, præter filiationem: causam dicens ratione generationis, ut ipsemet explicat oratione prima *De theologia*: Filius enim, inquit, siquidem ut causam accipias Patrem, non est sine principio: nam Pater est principium, utpote causa. Itaque argumentum Ephesii æquivo-catione laborat.

EPHES.

Et nos quidem cum venerabili Maximo et illorum temporum Romanis, et cum Patribus occidentalibus Filium non statuimus causam Spiritus sancti. Isai vero Filium secundum Græcos causam, secundum Latinos principium Spiritus in definitione, seu potius deformatione sua pronuntiant: honoranda quippe est a nobis hoc nomine, cum et formidinis pleni subscriptioni ejus assensum præbuerint.

RESP.

Debat sane vir præstantissimus integram epistolæ partem exponere, quæ huc spectat; et non

Α σοὶ πηγὴ ζωῆς ἐστὶ· τοῦτέστι παρὰ τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς· ὅτι ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν, ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ, καὶ ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Ἄλλ' εἰτε τὸν Πατέρα ἐν τῷ δέ τις τῷ χωρίῳ, εἰτε τὸν Υἱὸν νοσῶν πηγὴν, πηγὴν πάντων; νοοῦμεν οὐ τοῦτου τοῦ ὕδατος, ὅπερ κτίσις ἐστὶν, ἀλλὰ τῆς θείας; ἐκείνης χάριτος, δηλαδὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Καὶ Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος ἐν τῷ *Περὶ Πνεύματος λόγῳ*, οὗ ἡ ἀρχὴ, Ὁ μὲν δὴ περὶ τοῦ Υἱοῦ λόγος τοιοῦτος, φησὶν· Ὁφθαλμὸν τινα καὶ πηγὴν καὶ ποταμὸν ἐνενόησα, καὶ γὰρ καὶ ἄλλοι. Εἰ οὖν διότι λέγομεν, ὅτι πηγὴ ὁ Υἱὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ πηγῆς τοῦ Πατρὸς κατὰ τοὺς ἱεροῦς; καὶ θεοῦς τούτους Πατέρας, ἐκβάλλομεν αὐτὸ τῆς θεότητος, ὡς αὐτὸς διασχυρίζεται, πάντως; ἂν καὶ αὐτὸς ἐκβάλλοι τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος διὰ τὸ τὸν Πατέρα μόνον εἶναι πηγὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἄλλ' ὅπερ ἂν αὐτὸς ὡς ἀποπὸν ἐκφεύγοι, τοῦτο μᾶλλον γὰρ πιστεύομεν ἁμοσύσιον καὶ ἁμοδύναμον καὶ Θεὸν ἄλλοις διασύρει.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου † τῇ αἰτίᾳ διακρίνομεν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων τῇ αἰτίᾳ τούτους συνάπτουσιν.

ΑΠΟΑ.

Συνάπτομεν τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν τῇ φύσει καὶ θεότητι ὡς Πατέρα καὶ Υἱὸν, οὐ τῇ αἰτίᾳ. Εἰ δ' ὡς αὐτὸς λέγει, συνάψει καὶ αὐτὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, διὰ τὸ ἄμφω αἰτιατὰ εἶναι καὶ λέγεσθαι. Ἐν μόνον ἐρώμεν, ὅτι βούλεται διασύρειν, καὶ πολλὰς ἐννοεῖ αἰτίας ὅσας καὶ βούλεται, μᾶλλον δὲ ὅσας ἀναπλάττει. Αἰδὸ οὐδὲ πολλῶν ἀποδείξεων δεόμεθα εἰς τὰ μὴ ἀναγκαῖα.

† Αὐτὸς οὗτος Γρηγόριος ὁ πρωτοσύγκελλος ἐν τῇ ἀπολογίᾳ πρὸς τὴν τοῦ Ἐφέσου ὁμολογίαν ἀποκρινόμενος πρὸς τοῦτ' ἔφησιν· Ὁ δὲ Θεολόγος εἰπὼν· Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ, πλην τῆς αἰτίας· ἐπιφέρει· Πάντα δὲ ὅσα τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος, πλην τῆς υἰότητος· αἰτίαν λέγων ἐνταῦθα τὴν κατὰ τὸ γενεῖν, καθὼς αὐτὸς διασαφεί ἐν τῷ λόγῳ *Περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων*· φησὶ γάρ· Ὁ δὲ Υἱὸς, ἐὰν μὲν ὡς αἰτιὸν τὸν Πατέρα λαμβάνη, οὐκ ἀναρχος· ἀρχὴ γὰρ ὁ Πατήρ Υἱοῦ, ὡς αἰτίος· οὐδὲν ἄρα συμπεραίνει ὁ

Ἐφέσου, ὁμωνυμίᾳ χρῆσάμενος.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ σεπτοῦ Μαξίμου καὶ τῶν τότε Ῥωμαίων καὶ τῶν δυτικῶν Πατέρων οὐ ποιούμεν τὸν Υἱὸν αἰτίαν τοῦ Πνεύματος· οὗτοι δὲ κατὰ μὲν τοὺς Γραικοὺς αἰτίαν, κατὰ δὲ τοὺς Λατίνους ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἐν τῷ ὄρω αὐτῶν ἀποφαίνονται· τιμᾶν γὰρ αὐτὸν οὕτω δίκαιον γράφοντας, ἐπεὶ καὶ ὀρθῶς οὖντες αὐτοὶ τούτῳ συνέθεντο

ΑΠΟΑ.

Ἔδει γὰρ τὸν τίμιον ἄνδρα τοῦτον ὅλον ἐκθεῖναι τὸ μέτρο; τῆς ἐπιστολῆς τὸ περὶ τούτου φάσκον,

καὶ μὴ τὸ μὲν διὰ τοῦ Υἱοῦ παραδραμεῖν, τὸ δὲ ἄλλο οὐκ αἰτίαν ποιῶντας τὸν Υἱὸν σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν· καὶ μόνον προκομίζεῖν. Ἄλλ' ἡμεῖς τὸ χωρίον ὅλον ἐκθῆσομεν, ἵνα καὶ σαφστερά γένηται ἡ δὴλωσις, ὡσαύτως καὶ ἡ ἀπάντησις. Φησὶ γάρ· Τῶν τοῦ νῦν ἀγιωτάτου πάππα συνοδικῶν οὐκ ἐν τοσοῦτοις ὅσοις γεγράφατε κεφίλαοις οἱ τῆς βασιλείδος ἐπελάθοντο, δυσὶ δὲ μόνοις· ὧν τὸ μὲν ὑπάρχει περὶ θεολογίας, ὅτι τε, φησὶν, εἶπεν, ἐκπορεύεσθαι κἀκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ δ' ἄλλο περὶ τῆς θείας σαρκώσεως. Καὶ μετὰ πάνυ βραχέα· Καὶ τῷ μὲν πρώτῳ συμφώνου; παρήγαγον χρήσεις Ῥωμαίων Πατέρων, ἔτι γε μὴν καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῷ εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἱερᾶς πραγματείας· ἐξ ὧν οὐ τὸν Υἱὸν αἰτίαν ποιῶντας τοῦ Πνεύματος σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν. Μίαν γὰρ Ἰσαῖον Υἱοῦ καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν· ἄλλ' ἵνα τὸ δι' αὐτοῦ προῖεναι δηλώσωσι, καὶ ταύτη τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν. Οὐκ ἔδει οὖν τὸν αἰδέσιμον ἄνδρα τοῦτον λέγειν τὸ, Ἐκ μόνου· ἰδοὺ γὰρ προφανῶς καὶ θριδῆλως ὁ ἅγιος Μάξιμος μαρτυρεῖ, ὡς οἱ ἅγιοι Πατέρες οἱ τῆς Ἑσπέρας μετὰ καὶ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα θεολογοῦσιν. Εἰ οὖν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ὡς οὐκ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὡς αὐτὸς πολλάκις εἶρηκε. Περὶ δὲ τοῦ, οὐκ αἰτίαν τὸν Υἱὸν ποιῶντας, τουτέστιν ὅταν ὁ Εὐνόμιος ἔλεγεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἰδηλώσμεν· καὶ γὰρ αἰτίαν κυρίως οἱ ἅγιοι τὴν ἀρχαιότητα καὶ προκάταρκτικὴν εἰῶθαι λέγειν, καθὼς καὶ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος δηλοῖ ἐν τῷ εἰς τὸν κατάπλουον τὸν ἀπ' Αἰγύπτου, φάσκων οὕτως· Θεὸς ἐν τρισὶν ἰσταται τοῖς μεγίστοις, αἰτῷ, καὶ δημιουργῷ, καὶ τελειοποιῷ, τῷ Πατρὶ λέγω καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Τί οὖν, οὐκ αἰτίας ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας; Πῶς οὖν φάμεν ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς πίστωσης, Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· Ἄλλ' ὁ Θεολόγος καὶ ὁ Βασιλεὺς τὸ, αἰτίας, ἐπὶ μόνου τοῦ Πατρὸς ἔφησαν. Ἄλλ' οὐδὲ μάτην ὁ θεὸς Μάξιμος τὸ, Δι' αὐτοῦ προῖεναι, ἐπιφέρει· ἐπεὶ ἀδύνατον διὰ τοῦ Υἱοῦ προῖεναι, καὶ μὴ καὶ τὸν Υἱὸν αἰτίαν ὑπάρχειν τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως. Τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης μάλα καλῶς βεβαίως ἐν τῷ κατ' Εὐνομίου ἀντιβήτικῷ αὐτοῦ λόγῳ πρώτῳ, λέγων οὕτως· Εἰ μὲν οὖν χρονικὴν ἔμφασιν ὑπερετίθη τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ὁ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεωρῶν, εἰκότως ἂν ὁ τῆς ἀϊδιότητος ἡμῖν περὶ τοῦ Υἱοῦ λόγος ἐκινδυνεύετο. Καὶ μετὰ τίνα· Ἔς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τῷ ἐξ αὐτοῦ εἶναι οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν· οὕτω πάλιν τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοεῖ μόνῳ κατὰ τὴν αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Καὶ Βασιλεὺς ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐν τῷ ις' κεφαλαίῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή, Ὅτι ἀχώριστον ἐπὶ πάσης ἐννοίας Πατὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα,

A illud, Per Filium, præterire silentio; illas vero tantum vocas afferre, Ostenderunt a se Filium non statui causam Spiritus sancti. Ergo nos locum integrum exponemus, ut res clarius intelligatur, et objectioni dilucidius respondeatur. Ait igitur: In synodicis sanctissimi papæ, qui nunc præest, litteris non tot capita, ut scripsistis, regis urbis incole notarunt, sed duo tantum; quorum alterum ad divina spectat, quod Spiritum sanctum aiunt etiam ex Filio procedere dixerit, alterum vero ad incarnationem. Et paucis admodum interjectis: Et in primum quidem consonas Romanorum Patrum attulere sententias, nec non Cyrilli Alexandrini ex sacris ejus in Joannem commentariis; per quas evidenter ostenderunt, sese non statuere Filium Spiritus sancti causam (unam quippe norunt causam Filii et Spiritus Patrem, illius per generationem, hujus per processionem), sed voluisse significare Spiritum produci per Filium; et hæc ratione probare essentiali nulla cum varietate communionem. Non ergo debebat egregius hic vir usurpare vocem, Ex solo. En quippe sanctus Maximus aperte palamque testatur, sanctos Patres Occidentales una cum sancto Cyrillo asserere Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere; quod si etiam ex Filio, non ex Patre solo, quod sæpe dictum ab ipso est. Porro autem voces illæ, sese Filium non statuere causam, intelligendæ sunt de causa qualem ponebat Eunomius, quemadmodum declaravimus. Causam enim proprie primordiale sancti Patres nuncupare solent, ut Gregorius Nazianzenus docet oratione ad eos qui ex Ægypto adnavigarunt, his verbis: Deus in tribus hisce maximis subsistit, causa, creatore et perfectore, Patre, inquam, et Filio, et Spiritu sancto. Anne igitur Filius non erit auctor creationis mundi? Quomodo ergo in fidei confessione dicimus: Per quem omnia facta sunt? Verum Nazianzenus et Basilium causæ nomen soli Patri tribuunt. Nec vero frustra divinus Maximus infert verba illa, Per ipsum produci; cum impossibile sit per Filium procedere, quin sit et ipse Filius causa processionis Spiritus. Hoc idem egregie admodum confirmat etiam Gregorius Nysenus prima sua oratione inter eas, quibus confutat Eunomium, per hæc verba: Nam si spatium temporis ante personam unigeniti statueret, qui Patrem Filio præintelligit sola causæ prioritate, jure profecto nobis Filii æternitas periclitaretur. Et paulo post: Quemadmodum enim conjunctus est Patri Filius, nec est illo posterior, quod ab ipso sit: ita et Spiritus sanctus Unigenitum sequitur, sola mentis consideratione antecedente Filio hypostasim Spiritus ratione causalitatis. Et Basilium in libro ad Amphilo-chium, capite decimo sexto, cui titulus: Quod inseparabilis sit Spiritus sanctus a Patre et Filio in quovis rerum conceptu. Comprehende, inquit, animo Patrem, rerum quæ sunt primordiale causam, creatricem Filium, perfectricem Spiritum sanctum. Hi omnes causalitatem referunt ad Patrem, cum

Filius etiam horum omnium causa sit : aut certe negent, in his dictis Filio tribui causam, et corrigant errorem errore. Sed clariora sunt dicta illa sanctorum, quibus ex Filio etiam dicitur esse Spiritus sanctus, quæ sanctus Maximus agnoscit, æsserentia Filium esse causam non aliam a Patre ; nam quidquid habet Filius, naturaliter a Patre habet. Ita sanctus Cyrillus in illud Joannis, *Et ego rogabo Patrem*, Bona, inquit, naturalia Dei Patris, cum essentialiter communia sibi Filius habeat, habet etiam Spiritus ea ratione, qua Pater illum habere intelligitur, non ascititium, aut extrinsecus advenientem, stulti enim, aut potius insani fuerit ita sentire, sed quemadmodum unusquisque nostrum suum in seipso continet spiritum, et ex intimis visceribus foras emittit : nam propterea etiam corporaliter insufflavit Christus, ut ostenderet, ita ex divina essentia divino modo effundi, quod ex ipsa est, quemadmodum ex ore humano spiritus corporeus exhalatur. Cum igitur Spiritus sit Dei Patris et Filii, cur non eadem sit illis potestas, sive conjunctim, sive separatim intelligantur ? Pater enim est Pater, non Filius, et Filius non Pater, sed Filius. Atamen Pater in Filio, et Filius in Patre. Item sanctus Cyrillus exponens illud Joelis prophetæ, *Effundam de Spiritu meo* ²⁶, Nam qua, inquit, Filius Deus est, et ex Deo naturaliter ; natus enim est de Deo Patre ; proprius ipsius, et in ipso, et ex ipso est Spiritus, non secus ac de ipso Deo Patre intelligitur. Et beatus

Leo papa primo in Pentecosten sermone, qui incipit : Hodiernam solemnitatem, dilectissimi, hæc habet : Cum Spiritus sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quæcunque creatura, quæ et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiternus, et ex eo quod est Pater Filiusque, subsistens.

Et sanctus Hilarius in sermone, qui legitur post Pentecosten, die festo sanctæ Trinitatis, ita loquitur : Credimus in sanctam Trinitatem, hoc est Patrem et Filium et Spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem, unius essentiæ, unius naturæ, unius potestatis, opificem creaturarum omnium ; ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia ; Patrem a se ipso, non ab alio ; Filium ex Patre genitum, Deum verum de Deo vero, lumen verum de lumine vero, non duo lumina, sed unum lumen ; Spiritum sanctum a Patre et Filio æqualiter procedentem. Et beatus Augustinus quinto de Trinitate, sic ait : Si ergo et quod datur, in principium habet eum, a quo datur : quia non aliunde accepit illud, quod ab ipso procedit, sciendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia. Sed sicut Pater et

Α φησίν· Ἐνόησόν μοι τὴν προκαταρχτικὴν αἰτίαν τῶν γινομένων τὸν Πατέρα, τὴν δημιουργικὴν τὸν Υἱὸν, τὴν τελειωτικὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὗτοι γὰρ πάντες τὴν αἰτίαν ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρουσιν, ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς αἴτιος τούτων ἀπάντων ἐστίν· ἢ ἀρνείσθωσαν καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων τὴν αἰτίαν, καὶ κακῶ τὸ κακὸν διορθώσωσαν. Καὶ ἐτι δηλοῦσι μάλιστα σαφέστερον τὰ τῶν ἁγίων ῥητὰ τὰ περιστώντα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἃ καὶ Μάξιμος ὁ θεῖος διαβεβαίωσεν, οὐκ ἴδιαν αἰτίαν λέγοντα τὸν Υἱὸν παρὰ τὸν Πατέρα· καὶ γὰρ πάντα ἕσα ἔχει ὁ Υἱὸς φυσικῶς, ἐκ τοῦ Πατρὸς λαθὼν ἔχει. Φησὶ γὰρ ὁ θεὸς Κύριλλος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εἰς τὸ ῥητὸν τὸ, *Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα·* Τῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων κοινωνὸς ὁ Υἱὸς, ἔχει καὶ τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ ἂν νοοῖτο καὶ ὁ Πατήρ, οὐκ ἐπακτὸν, οὐδὲ ἐξωθεν· εὐθεὺς γὰρ, μᾶλλον δὲ μανικὸν τὸ εὐτῷ φρονεῖν· ἀλλ' ὡσπερ ἡμῶν ἕκαστος, τὸ ἴδιον ἐν αὐτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγγνων εἰς τὸ ἐξω προχέει· διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσθησεν ὁ Χριστὸς, δεικνύς ὅτι καθὼσπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπίνου πρόεσι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτως καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπροπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς. Ὅτε τοίνυν αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ τε Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐστὶ καὶ τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐχὶ πάντως μίαν ἐξουσίαν τὴν ἐξουσίαν δηρημένως τε ἅμα καὶ συνημένως ; Πατήρ γὰρ ὁ Πατήρ καὶ οὐχὶ Υἱὸς, καὶ Υἱὸς ὁ Υἱὸς καὶ οὐχὶ Πατήρ· πλὴν ὁ Πατήρ ἐν Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν Πατρὶ. Ὁ αὐτὸς θεὸς Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ εἰς τὸν προφήτην Ἰωὴλ τοῦ, *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου*, οὕτως φησίν· Ἡ μὲν γὰρ ἐστὶ Θεός, καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς, γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, καθάσπερ ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Καὶ ὁ μακάριος Λέων ὁ πάππας ἐν τῷ εἰς τὴν Πεντηκοστὴν πρώτῳ λόγῳ, οὕτως φησὶ· Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἓν, οὐχ ὡς τὶ τῶν κτισμάτων, ἅπερ Πατρὸς εἰσι καὶ Υἱοῦ ἀλλ' ὡς μετ' ἀμφοτέρων ζῶν καὶ δυνάμενον, καὶ ἀίδίως ἐκ τούτου ὅπερ ἐστὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ὑφιστάμενον.

Καὶ ὁ ἅγιος Ἰλάριος ἐν τῷ λόγῳ τῷ μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἀναγιγνωσκομένῳ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς ἁγίας Τριάδος οὕτως φησὶ· Πιστεύομεν εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα, τούτεστι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἕνα Θεὸν παντοδύναμον, μιᾶς οὐσίας, μιᾶς ὑπάρξεως, μιᾶς ἐξουσίας, δημιουργὸν πάντων τῶν κτισμάτων· ἐξ οὗ πάντα, δι' οὗ πάντα, ἐν ᾧ πάντα· Πατέρα ἀφ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀφ' ἐτέρου· Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητὸν, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, φῶς ἀληθινὸν ἐκ φωτὸς ἀληθινοῦ, οὐ μὴν δύο φῶτα, ἀλλ' ἐν φῶς· Πνεῦμα ἅγιον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπίσης ἐκπορευόμενον. Καὶ ὁ μακάριος Ἀδγουστίνος ἐν τῷ πέμπτῳ περὶ Τριάδος τοιαῦτα φησίν· Εἰ τοίνυν καὶ ὁ δίδεται ἀρχὴν ἔχει τοῦτον, ἀφ' οὗ εἶδοται, καὶ γὰρ οὐκ ἄλλοθεν ἔλαβεν ὁ παρ' αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ὁμολογητέον ἐστὶ τὸν

²⁶ Joel II, 28.

Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος. οὐ δύο ἀρχάς· ἀλλὰ καθάπερ ὁ Πατήρ καὶ ὁ
Υἱὸς εἰς Θεὸς, καὶ πρὸς τὴν κτίσιν ἀναφορικῶς εἰς
κτίστην καὶ εἰς Κύριον, οὕτως· ἀναφορικῶς πρὸς τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον μίαν ἀρχὴν, καθάπερ πρὸς τὴν
κτίσιν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
Κύριος.

Δείκεται σαφῶς, ὅτι αἱ χρήσεις, ἃς μαρτυροῖ ὁ
θεὸς Μάξιμος, καὶ τὸν Υἱὸν αἰτιον τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος ὑπάρξεως· μαρτυροῦσιν. Ὅτι δὲ διὰ τῶν δύο
βῆ λέγει τιμᾶν τὸν ἕκον (οὕτω γὰρ, φησὶ, τιμᾶν
αὐτὸν δίκαιον· καὶ τὰ ἐξῆς), πρῶτον μὲν θαυμάζω
τὴν τοῦ ἀνδρὸς εὐλάβειαν, καὶ ὅτι οὐκ οἶδεν ἕσον
τιμῆς· ἕξον τὸ θεῖον ὄνομα. Εἰ γὰρ τὰ ὑπὸ τοῦ
Δαβὴν καὶ Ἀβειρῶν κατασκευασθέντα εἰς ὑπουρ-
γίαν καὶ λατρείαν Θεοῦ ὁ θεόπτης Μωϋσῆς οὐκ
ἤθελθε κοινὰ εἶναι, διὰ τὸ ἅπαξ εἰς ὑπουργίαν
Θεοῦ καὶ λατρείαν ὀνομασθῆναι· τοῦτο γὰρ καὶ ὁ
Θεὸς τῷ θεράποντι αὐτοῦ ἐνεπέλατο· αὐτὸς ἐν τῷ
ὄρει τὸ τοῦ Θεοῦ φρικτὸν ὄνομα περιέχοντι Πατρός
καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος πολλαχοῦ μὴδ' ὅλως
εὐλαβηθεὶς τοιαῦτα ἐρεύγεται; Ἄλλ' ἡμεῖς πάντο-
θεν τὸ σεμνὸν περιποιούμενοι ἐν ταῖς ἀπολογίαις,
ἀναπολόγητον τοῦτο ἔωμεν, ὡσπερ καὶ τᾶλλα, ἅπερ
ὀπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ὡς εἶκοι, κινούμενος λέγει,
μὴδ' ὅλως διὰ τῶν ἐλέγχων ἀπαντᾶν βουλούμενοι·
μόνην γὰρ τὴν ἀλήθειαν φανεροῦν θέλοντες, τᾶλλα
παρορώμεν, ἅπερ οὐ πρὸς αὐτὴν φέρουσιν, ἀλλὰ
πρὸς μόνην ἐπίδειξιν.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος
Τουσινοῦ, ὡς ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ τὸ
Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγομεν· οὗτοι δὲ μετὰ τῶν
Λατίνων τὸν μὲν Υἱὸν ἀμέσως, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐμ-
μέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγουσι. Καὶ ἡμεῖς μὲν μετὰ
τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν Πατέρων ἀπάντων τὴν
διαφορὰν τῆς γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως ἀγνοεῖν
ὀμολογοῦμεν· οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ Θωμᾶ καὶ τῶν Λα-
τίνων τῷ ἐμέσῳ καὶ ἀμέσῳ διαφέρειν φασὶ τὰς
προόδους.

ΑΠΟΑ.

Καὶ ἡμεῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγομεν τὸν Υἱὸν καὶ
τὸ Πνεῦμα, πλὴν τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως, ὡς
αὐτὸς πάλιν ὁ ἅγιος, ἀν αὐτὸς τοῦτο παρίδραμεν.
Εἰ γὰρ καὶ ἀμφοτέρων ὁ Πατήρ αἰτιός ἐστιν, ἀλλὰ
τοῦ μὲν ἐστὶ κατὰ γέννησιν, τοῦ δὲ κατ' ἐκπό-
ρευσιν· καὶ τοῦ μὲν ὡς γεννήτωρ, τοῦ δὲ ὡς προ-
βλεύς· καὶ τοῦ μὲν προσεχῶς καὶ ἀμέσως, δηλαδὴ
τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς, τοῦ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς
ἐκ τοῦ Πατρὸς, τούτεστιν ἐμμέσως καὶ διὰ τοῦ
Υἱοῦ, τούτεστιν τοῦ Πνεύματος. Κα. ταῦτα μαθόντες
οὐ παρὰ Λατίνων, ὡς αὐτὸς φησιν, ἀλλὰ ἀμφοτέρω
ἀπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων. Καὶ ὁ μὲν
Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, τὸ τῆς ἐκφάνσεως διάφορον,
φησὶ, διάφορον καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκεν. Ὁ δὲ
Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς Ἀβλάδιον λόγῳ
φησὶ· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου,

(18) In Expositione fidei.

A Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus
creator et unus Dominus : sic relative ad Spiritum
sanctum unum principium : ad creaturam vero.
Pater et Filius et Spiritus sanctus unum princi-
pium, sicut unus creator et unus Dominus.
ἀρχὴ μία εἶσιν, ὡσπερ εἰς δημιουργὸς καὶ εἰς

Perspicue ostensum est, dicta sanctorum, quibus
sanctus Maximus dat testimonium, etiam Filio tri-
buere causalitatem subsistentiæ Spiritus. Quod vero
definitionem quæ ὁρος Græce dicitur, honorandam
esse ait per duplex ῥρ, scribendo δῆρον, hoc est
extremam caudam (ita enim, inquit, illam honorari
æquum est, etc.), primum quidem miror pietatem
hominis; quodque ignoret, Dei nomen quanto sit in
honore habendum. Nam si vasa a Nathan et Abiron
conflata ad ministerium et cultum Dei, Moses ille
divino aspectu dignatus noluit esse communia, quod
semel fuerint Dei ministerio et cultui dicata (ita
enim Deus ipse famulo suo mandaverat), quomodo
vir iste in definitionem, quæ continet et sæpe repe-
tit formidabile Dei nomen, Patris et Filii et Spi-
ritus sancti, nihil veritus talia eructat? Verum nos
respondendo, ubique modestiam sectantes, nihil
ad hoc dicimus, ut ad alia quoque ab ipso per bil-
lem plane et iracundiam prolata, quæ redarguere
non est in animo: solam quippe veritatem denudare
volentes, cætera parvipendimus quæ non eo
tendunt, sed ostentationem præ se ferunt.

EPHES.

C Et nos quidem cum Justino philosopho et mar-
tyre dicimus: Quemadmodum ex Patre Filius, ita
etiam ex Patre Spiritus; isti vero cum Latinis Fi-
lium quidem immediate, Spiritum vero ex Patre
mediate asserunt. Et nos quidem cum Damasceno
et cunctis Patribus differentiam generationis et pro-
cessionis ignorare fatemur; isti vero cum Thoma
et Latinis mediatione et immediatione hanc differre
aiunt productiones.

RESP.

Nos quoque Filium et Spiritum ex Patre dicimus,
diverso tamen subsistendi modo, ut ipsemet sanc-
tus exprimit, licet iste hoc transilierit (18). Etsi
enim Pater est causa utriusque, tamen illius per
generationem, huius vero est per processionem:
et illius quidem ut genitor, huius vero ut produ-
ctor: et illius quidem proxime et immediate, sci-
licet Filii; huius vero per illum qui proxime ex
Patre est, hoc est, mediate, et per Filium, sancti
videlicet Spiritus. Et hæc ipsi non a Latinis didici-
mus, ut iste ait, sed utrumque ab Ecclesiæ doctori-
bus. Nam Gregorius Nazianzenus (19), Diversus,
inquit, productionis modus diversam quoque ap-
pellationem fecit. Et Gregorius Nyssenus, in tra-
ctatu ad Ablabium, Ille enim est, inquit, proxime
a primo; hic vero per illum qui proxime est a pri-

(19) Orat de Spiritu sancto.

mo : ut certa maneat et Filio ratio unigeniti, et Spiritus ex Patre sine dubio sit : nam quia Filius medius est, et sibi rationem unigeniti integram servat, et Spiritui naturalem cum Patre conjunctionem non adimit. Cyrillus quoque, in *Thesauris*, Genet, inquit, Filium Patrem nullo existente intermedio. Idem rursus in illud, *Omnia per ipsum facta sunt*, Intelligimus, inquit, Patrem simul cum Filio existere propter invariationem essentialis, summamque inter illos absque ullo medio habitudinem. Magnus præterea Athanasius, sermone contra Arianos, cujus initium tale est : Ariani, ut videre est, cum semel statuerint, Non, inquit, Spiritus conjungit Patri Verbum, sed potius a Verbo Spiritus hoc accipit. Et sanctus Basilius, sermone secundo contra Eunomium, Ut enim, ait, stulta esset interrogatio, si quis, an sit aliquid inogenito principioque carente Patre antierius, quæreret : ita hic etiam si quis de eo quærat, qui cœternus Patri est, inter quem et genitorem nihil intervenit medium. Hos igitur secuti doctores utrumque affirmamus ; et si reprehendere nos vult, reprehendat adhuc. Certe digniores et ipse et alii testes habebunt, quos ipsi proferimus, quam dicta sua et ipso et alii. Propterea voces illas *mediate*, et *immediate*, apte admodum vereque usurpamus, sequentes doctrinam sanctorum, quamvis ipsi non probentur.

EPIES.

Et nos quidem increatæ et divinæ naturæ increatam dicimus et voluntatem et operationem, ut Patres docent : isti vero cum Latinis et Thoma voluntatem quidem idem esse dicunt atque essentiali, sed divinam operationem creatam asserunt, sive illa nuncupetur deitas, sive divinum et immateriale lumen, sive Spiritus sanctus, sive quiddam aliud ejusmodi. Atque ita deitatem creatam, et creatum lumen divinum, et creatum Spiritum sanctum colunt improbatæ creaturæ.

RESP.

Nos et Latini ex sanctorum Patrum et Gregorii Nazianzeni doctrina (quem fidei stabilimentum vocant ; et jure quidem optimo, propter eminentem scientiam dogmatumque altitudinem) profitemur cum ipso, quæ profert in oratione, quam discedens Constantinopoli habuit his verbis . Creatura igitur Dei vocetur, nam hoc etiam nobis magna res est ; Deus autem minime. Ant certe tunc admittam rem creatam esse Deum, cum et ipse fuero proprie Deus. Res enim ita se habet. Si Deus est, creatura non est ; nostri enim ordinis est creatura, qui dii non sumus ; si vero creatura, Deus non est, habuit enim initium temporis ; quod autem habuit initium temporis, aliquo tempore non erat. Quod vero tale est, ut non esse sit illo antiquius, hoc non est proprie dictum ens. Quod autem non est proprie dictum ens, quomodo fuerit Deus ? Nulla igitur ex tribus personis creatura est ; neque quod prius est, facta propter me ; ne non solum creatura, sed

τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ ἐαυτῶ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργουσίας. Ὁ δὲ Κύριλλος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς* φησὶ· Γεννᾶ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἀμεισιτεύτως. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰς τὸ βῆτον τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, φησὶ· Συνεῖναι τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα νοοῦμεν διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς οὐσίας, καὶ ἄκρον προσεχῆς τε καὶ ἀμεσον αὐτοῦ. Καὶ Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ἐν τῷ κατὰ Ἀρειομανιτῶν, οὗ ἡ ἀρχὴ, Οἱ Ἀρειομανῖται, ὡς εἶπες, κρίναντας, φησὶν· Οὐ τὸ Πνεῦμα συνάπτει τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου τοῦτο λαμβάνει. Καὶ ὁ θεὸς Βασίλειος ἐν τοῖς κατ' Εὐνομίου φησὶν· Ὡς γὰρ ἐκεῖνο ἀνόητον τὸ ἐρώτημα, ἐπὶ τοῦ ἀνάγκη καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον, οὕτως καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ ἀδίκως τῷ Πατρὶ συνόντος, καὶ οὐδὲν ἔχοντος μέσου ἐαυτοῦ τε καὶ τοῦ γεννήσαντος. Τούτους οὖν ἡμεῖς ἔχοντες διδασκάλους ἀμφοτέρα ταῦτα λέγομεν· καὶ εἰ θέλει ἐγκαλεῖν ἡμῖν, ἐτι ἐγκαλεσθῶ. Ἀξιοπιστοτέρους γὰρ νομίζει καὶ αὐτὸς καὶ πάντες οὗς ἔχομεν μάρτυρας, ἢ τὰ αὐτοῦ αὐτὸς τε καὶ πάντες. Διὰ τοῦτο τὸ ἐμμίσως καὶ ἀμείσως λίαν καλῶς λέγομεν καὶ ἀληθῶς, καὶ ὡς θεολογοῦσιν οἱ ἀγιοί, κἀν αὐτὸς ἀπαρέσχηται.

EPIES.

Καὶ ἡμεῖς μὲν τῆς ἀκτίστου καὶ θείας φύσεως ἀκτίστον καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν εἶναι φάμεν κατὰ τοὺς Πατέρας· οὗτοι δὲ μετὰ Λατίνων καὶ τοῦ Θωμᾶ τὴν μὲν θέλησιν ταυτὴν τῇ οὐσίᾳ, τὴν δὲ θεϊκὴν ἐνέργειαν κτιστὴν εἶναι λέγουσι, κἀν τε θεότης ἐνομάζοιτο, κἀν τε θεῖον καὶ εὐλον φῶς, κἀν τε Πνεῦμα ἅγιον, κἀν τί τι τοιοῦτον ἕτερον· καὶ οὕτω κτιστὴν θεότητα, καὶ κτιστὸν θεῖον φῶς. Καὶ κτιστὸν Πνεῦμα ἅγιον τὰ πονηρὰ πρεσβεύουσι κτίσματα.

AΠΟΛ.

Ἡμεῖς καὶ Λατῖνοι τοῖς θεοῖς Πατέσιν ἀκολουθοῦντες καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, ὃν καὶ συστατικὴν τῆς πίστεως ἐνομάζουσι· καὶ γὰρ οὕτως ἔχει διὰ τὸ περιὸν τῆς σοφίας, καὶ τὸ τῶν δογματικῶν ὕψος· οὖν αὐτῶ ὁμολογοῦμεν, ὡς ἐν τῷ συντακτικῷ ἀποφάνεται· Κτίσμα δὲ Θεοῦ μὲν λεγέσθω, μέγα γὰρ ἡμῖν καὶ τοῦτο, Θεὸς δὲ μηδαμῶς. Ἡ τότε δεξομαί κτίσμα εἶναι Θεὸν, ὅταν κἀγὼ γένωμαι κυρίως Θεός. Ἐχει γὰρ οὕτως· εἰ μὲν Θεός, οὐ κτίσμα, μεθ' ἡμῶν γὰρ τὸ κτίσμα τῶν οὐ θεῶν· εἰ κτίσμα δὲ, οὐ Θεός, ἤρξατο γὰρ χρονικῶς· ὃ δὲ ἤρξατο, ἦν ὅτε οὐκ ἦν· οὐ δὲ πρεσβύτερον τὸ οὐκ ἦν, τοῦτο οὐ κυρίως ὃν· τὸ δὲ μὴ κυρίως ὃν πῶς Θεός ; Οὕτε οὖν κτίσμα τῶν τριῶν οὐδὲν, οὔτε, ὃ τούτου χεῖρον δι' ἐμὲ γενόμενον, ἵνα μὴ κτίσμα ἢ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν ἀτιμότερον. Πῶς οὖν ἡμεῖς τὸ μὴ ἀρξόμενον χρονικῶς ἐν τῇ μακαρίᾳ Τριάδι ἐνοήσομεν κτιστόν ; Καὶ ὁ θεός Βασίλειος ἐν τοῖς *Ἀντιβήρτικοῖς*, ἐν κεφαλῷ, οὐ

ἡ ἐπιγραφή, Παρὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, φησὶν, ὅτι τὰ κοινὰ τῆς κτίσεως ἀκοινωνήτα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ τὰ ἴδια τοῦ Πνεύματος ἀκοινωνήτα τῇ κτίσει, ἐξ ὧν συνάγεται μὴ εἶναι κτίσμα τὸ Πνεῦμα· ὅτι τὰ κοινὰ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ταῦτα κοινὰ καὶ τῷ Πνεύματι· ὅτι ἐν οἷς χαρακτηρίζεται Θεὸς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Γραφῇ, ἐν αὐτοῖς χαρακτηρίζεται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἐξ ὧν συνάγεται τῆς αὐτῆς θεότητος τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ, ὅτι τὰ μόνη προσόντα τῷ Πατρὶ ὡς Θεῷ καὶ οὐχ ὡς Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ ὡς Θεῷ, ταῦτα μόνη πρόσεστι καὶ τῷ Πνεύματι, οὐκ εἶτι δὲ καὶ τῇ κτίσει, ὡς τὰ ἀκοινωνήτα δυνάμει καὶ πράγματι τῇ κτίσει μόνη κοινὰ τῇ Τριάδι· ἐξ ὧν συνάγεται ὁμοουσίος ἡ Τριάς.

soli quoque insunt Spiritui, non autem creaturæ; qualia sunt nomina et res creaturæ incommunicabiles, uni Trinitati communes; ex quibus Trinitatis consubstantialitas probatur.

Οὕτω δοξαζόντων ἡμῶν, πῶς τοιαῦτα φθέγγεται; Τίς οὖν ἐστὶ ὁ δεξάζων, ὡς αὐτὸς φησι, κτίσμα τὸ Πνεῦμα, δι' οὗ θεοῦμεθα; Τοσοῦτον οὐλεται ἀμαθῆναι ἡμᾶς περὶ τὴν εὐσέβειαν, ὡς κτίσμα λατρεύειν; Ὁ κτίσμα λατρεύων μὴ εἶδη ἑωσφόρον ἀνατέλλοντα, ὡς φησὶν ὁ Θεολόγος Γρηγόριος· οὐδὲν γὰρ κτιστὸν ἐν τῇ ἁγίᾳ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι τῇ ἀπαρτάλακτῳ καὶ ἀμερίστῳ οὐσίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ ἐνοουόμεν· τοῦτο γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν οὕτε τοὺς ἁγίους ἀπολαθεῖν τὴν ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν καὶ τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ, οὕτε τοὺς ἀμαρτωλοὺς εἰς τὴν γέενναν ἐμπροσθεῖν ἤδη φαμέν· ἀλλ' ἐκδέχεσθαι τὸ ἴδιον ἐκατέρους κληρὸν, καὶ εἶναι τοῦτο καιροῦ τοῦ μέλλοντος μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν κρίσιν. Οὗτοι δὲ μετὰ τῶν Λατίνων τοὺς μὲν αὐτίκα μετὰ θάνατον ἀπολαθεῖν ἤδη τὰ κατ' ἀξίαν ἐθέλουσι, τοὺς δὲ μέσους, εἶταυν τοὺς ἐν μετανοίᾳ τετελευτηκῆσι, πῦρ αὐτοὶ καθάραιον ἑτερόν τι τῆς γαένης ὑπάρχον ἀναπλάσαντες ἀποδοῦναι, ἵνα δι' αὐτοῦ, φησὶ, καθαιρόμενοι τὰς ψυχὰς μετὰ θάνατον ἐπὶ τὴν βασιλείαν καὶ αὐτοὶ μετὰ τῶν δικαίων ἀπακαταστώσι· τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἄρος αὐτῶν περιέχει.

ΑΠΟΛ.

Ἐνταῦθα καὶ ἑαυτῷ ὁ αἰδέσιμος οὗτος ἐν προομιῶν ἀντιλέγει, καὶ οὐ μόνον ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἄδοκίμοις ἐπ' ἐκκλησίας, καὶ πᾶσι τοῖς ἁγίοις. Διὸ χρωαίον ἐστὶ πρότερον τὰ αὐτοῦ προσθεῖναι, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν ἁγίων. Οἱ ἐν τῇ περιωνύμῳ νήσῳ Κρήτῃ ἤξίωσαν αὐτὸν τὸν αἰδέσιμον Ἐφέσου λόγον ποιῆσαι, ἵνα ἀναγινώσκων ἐν τῇ ἐτησίῳ μνήμῃ τοῦ ἁγίου Ἡλίου. Ὁ δὲ δεξιάμενος τὴν οὐκ ἄμισθον παράκλησιν, τὴν μὲν ἀπὸ τοῦ ἁγίου, τὴν δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ οἴνου μετὰ οὕτωσι πως ὀνομαζομένου βαρελίου, λόγον ἐποίησεν, οὗ ἡ ἀρχή,

(20) Orat. de Spiritu sancto.

nobis etiam inhonoratior sit. Quomodo igitur nos, quod nullum habuit initium temporis, in sancta Trinitate creatum opinemur? Et sanctus Basilius in opusculis contra Eunomium capite cui titulus *De Spiritu sancto*: Communia, inquit, creaturæ non sunt communicabilia sancto Spiritui; et quæ sunt Spiritus sancti propria, non sunt creaturæ communicabilia; ex quibus colligitur, Spiritum non esse creaturam. Quod ea quæ sunt Patri et Filio communia, sunt ipsi quoque Spiritui communia: quod notis, per quas Pater et Filius Deus in Scriptura designatur, iisdem quoque describitur Spiritus sanctus. Unde concluditur, eandem esse Patri et Spiritui deitatem, quod ea quæ soli Patri insunt ut Deo non ut Patri, quæque Filio ut Deo,

Cum nos ita sentiamus, cur iste talia loquitur? Quis vero opinatur, ut ipse ait, Spiritum, per quem edificamur, esse creaturam? An tanta nos censet ignorantia religionis laborare, ut creaturæ latrariam offeramus? Qui latrariam creaturæ offert, non videat Luciferum orientem, ut verbis utar Gregorii Nazianzeni (20): etenim in sancta beataque Trinitate, quæ sine ulla varietate una indivisa est essentia et operatio, nihil plane creatum intelligimus; alienum quippe id est ab Ecclesia Christi.

EPHES.

Et nos quidem nec sanctos dicimus paratum sibi regnum obtinuisse et arcana illa bona, nec peccatores jam esse in gehennam contritos; sed utrosque esse in expectatione sortis, quæ illos manet; idque pertineret ad futurum tempus post resurrectionem et iudicium. Isti vero cum Latinis nos quidem statim post mortem pro meritis volunt aut præmio, aut pœna jam esse affectos: mediis vero, hoc est illius qui non sine pœnitentia decesserunt, ignem ipsi purgatorium confluentes diversum a flammis gehennæ assignant; ut per illum, ut aiunt, purgatis animabus post mortem, illi quoque cum iustis cœlesti regno fruuntur. Hæc enim continet definitio ipsorum.

RESP.

Hic non modo secum venerabilis hic vir principio pugnat, sed etiam cum omnibus quæ in ecclesia canuntur, et universis plane sanctis. Quapropter ejus verba prius afferenda sunt; postea e sanctis citanda pauca. Incolæ celeberrimæ insulæ Cretæ rogaverant hunc ipsum venerabilem Ephesæ præsulem, ut sermonem scriberet, quem annua sancti Eliæ celebritate in officio legent. Annuit ille, petitionique eorum satisfaciens non absque mercede, tum a sancto ipso exigenda, tum exacta per vinum in vase, quod vulgo barile vocant, scri-

psit sermonem, cujus principium tale est: Opus profecto esset nobis sermo granditate verborum turgidus atque in caelestia pervolans, dum cupimus per eum una cum sancto Dei aspectu dignato sublimia petere. In hoc ipso igitur verba hæc habet: Ego vero licere quidem ipsi, sicut et animabus sanctorum, quocumque voluerit, per tempus sese conferre, sibi que dicata templa invisere, atque ad eos accedere, qui ejus opem implorant, necessarium arbitror et verum esse; non tamen propterea dixerim abesse illum a cælis et micantibus illis splendoribus, aut cum angelis et ipsum non assistere Domino; ita enim fieret, ut cæteris sanctis minus haberet, qui fere omnibus anteit, si quia carnem gestat, orbatus esset eorum consortio, et clara Dei visione non frueretur, cujus præcipue fruitione non caruit per totum vitæ curriculum. Testimonio mihi est illud etiam, quod in eum his verbis canit Ecclesia: Propheta Christi præco tu nunquam a sede majestatis abjungeris, et singulis ægrotantibus semper ades, in excelsis fundens pro omnibus preces, orbi terrarum beneficia tribuis, et laudibus ubique celebraris. En vir eximius palam aperteque asseverat sanctos frui clara Dei visione, et sanctum Eliam vel cum ipso corpore hujusmodi visione non defici. Doceat ergo nos, an paratum regnum et arcana illa bona diversum quid sint a clara Dei visione, ita enim fructio illa erit visione Dei quid majus. At nemo sanctorum ad hanc diem dixit, esse quidpiam, quod una visione Dei plus conferat ad fruitionem: sicut etiam nemo dixit, quod ipse asserit, in hujus scilicet vitæ curriculo ejusmodi visionem concedi. Quod vero sancti Deum clare nunc videant, congruenter verèque affirmat; habet enim hujus rei testes et alios, nempe sanctos, inter quos Patrem doctoremque Joannem Chrysostomum, qui in illo sermone, cujus inscriptio est: *Quod peccatores deplorandi sint, quodque dormientibus magnam afferant utilitatem sacrificia pro illis oblata*: initium vero sermonis tale: *Mors, fratres, res est indifferens, Gaudeamus, inquit, propter justos non solum superstitites, sed etiam vita functos. Illi dum adhuc hanc lucem aspiciunt, miserandi omnibus sunt, quoniam offendunt, hi vero ubi etiam illuc migraverint, beati sunt, quoniam evolarunt ad Christum. Peccatores ubicunque fuerint, procul a rege sunt, et propterea deflendi; justii autem sive hic, sive ibi vitam agant, cum rege sunt: atque ibi propius conjunctiusque, non per speculum, non per fidem, sed coram ipso inuentes. Et Gregorius Nazianzenus ad finem sermonis in sanctum Cyprianum, Et radiantem, inquit, fulgorem sanctæ Trinitatis, cui nunc astas. Idem fusius de hac ipsa re in funebri oratione in sororem. At quid opus est afferre multa testimonia? Nam in tractatu, quem de hac materia edidimus, copiosius explicatiusque disseruimus, æpologiam*

A "Εδει μὲν ἀληθῶς ἡμῖν οὐρανοδρόμου τοῦ λόγου, συνεπαρθῆναι δι' αὐτοῦ τῷ θεόπτη προθυμουμένοις· ἐν τούτῳ φησὶν· Ἐγὼ δ' ὅτι μὲν ἔξεστιν αὐτῷ, καθάπερ καὶ ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς, ὅποι ποτὲ βούλεται κατὰ καιρὸν ἐπιχωριάζειν, ναοῖς τε οἰκεῖοις ἐμφιλοχωρεῖν, καὶ τοῖς ἐκάστοτε δεομένοις ἐπιφοιτᾶν, ἀναγκαῖόν τε ἡγοῦμαι καὶ ἀληθὲς εἶναι· οὐ μὴν διὰ ταῦτα φαίην ἂν αὐτὸν τῶν οὐρανῶν ἀπολείπεσθαι, καὶ τῆς ἐκεῖσε λαμπροφωρίας, καὶ μετὰ τῶν ἁγγέλων δεσποτικῆς παραστάσεως· ἡ γὰρ ἂν ἔλαττον εἶχε τῶν ἄλλων ἁγίων ὁ ὑπὲρ πάντας σχεδόν, εἰ γε διὰ τὸ τὴν σάρκα φορεῖν ἀφαισθηκεῖ τῆς μετ' αὐτῶν κοινωνίας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς πρόσωπον θεωρίας, ἧς καὶ παρὰ πάντα τὸν βίον ἐξαιρέτως ἀπήλαυσε. Μαρτυρεῖ μοι τῷ λόγῳ καὶ τὸ εἰς αὐτὸν παρὰ τῆς

B "Ἐκκλησίας ἄδόμενον οὕτως ἔχον· Προφήτα κήρυξ Χριστοῦ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης; οὐδέποτε χωρίζῃ, καὶ ἐκάστῳ ἀσθενοῦντι ἀεὶ παρίστασαι, ἐν τοῖς ὑψίστοις λειτουργῶν τὴν οἰκουμένην εὐλογεῖς πανταχοῦ δοξαζόμενος. Ἰδοὺ λαμπρῶς καὶ προφανῶς ὁ τιμιος οὗτος τῆς πρὸς πρόσωπον θεωρίας τοῦ Θεοῦ τοὺς ἁγίους ἀπολαύειν δισχυρίζεται, καὶ τὸν ἅγιον Ἰλίαν καὶ μετὰ τοῦ σώματος τῆς τοιαύτης ἀξιοῦσθαι θεωρίας φάσκει. Εἰ οὖν ἄλλο τί ἐστὶν ἢ ἡτοιμασμένη βασιλεία καὶ τὰ ἀπόβροχτα ἀγαθὰ εἰ μὴ ἡ τοῦ Θεοῦ θεωρία ἢ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἐμφανισάτω ἡμῖν· ἔσται γὰρ ἐκεῖνη μείζων τῆς θεωρίας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπόλαυσις. Ἄλλ' οὐδεὶς τῶν ἁγίων μέχρι καὶ τῆμερον τοῦτ' εἰρηκεν, ὅτι ἔστι τι μεῖζον εἰς ἀπόλαυσιν, εἰ μὴ μόνῃ ἡ τοῦ Θεοῦ θεωρία. Ἄλλὰ καὶ τὸ παρὰ τοῦτον τὸν βίον τοιαύτης ἀξιοῦσθαι θεωρίας, ὡς αὐτὸς φησιν, οὐδαὶς εἰρηκε· τὸ δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὄρῃν τοὺς ἁγίους νῦν τὸν Θεὸν καλῶς καὶ ἀληθῶς λέγει· ἔχει γὰρ καὶ ἄλλους τῶν ἁγίων λέγοντας τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα καὶ διδάσκαλον Ἰωάννην τὸν χρυσοῦν τὴν γλώτταν· φησὶ γὰρ ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἐπιγραφή· Ὅτι τοὺς ἁμαρτωλοὺς δεῖ θρηνεῖν καὶ δεῖ μεγάλως ὤφελοῦσι τοὺς κακοιμημένους αἰ

C ὑπὲρ αὐτῶν λειτουργεῖν· ἡ δὲ ἀρχὴ τοῦ λόγου· Θάνατος, ἀδελφοί, τῶν ἀδιαφόρων ἐστὶ· Χαίρωμεν δὲ ἐπὶ τοῖς δικαίοις μὴ ζῶσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τετελευτηκόσιν. Ἐκεῖνοι καὶ ἐνταῦθα ὄντες ἐλευνοὶ πᾶσιν εἰσιν, ἐπειδὴ προσκροῦσιν· οὗτοι καὶ ἐκεῖ μεταστάντες μακάριοι, ὅτι πρὸς Χριστὸν ἀπῆλθον· Οἱ ἁμαρτωλοὶ ὅπου ἂν ὦσι πόρω τοῦ βασιλέως εἰσι, διὰ τοῦτο καὶ δακρύων ἄξιοι· οἱ δὲ δίκαιοι ἂν τε ἐνταῦθα, ἂν τε ἐκεῖ, μετὰ τοῦ βασιλέως εἰσι, καὶ κεῖ μᾶλλον καὶ ἑγγύτερον, οὐ διὰ ἐσόπτρου, οὐ διὰ πίστεως, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Καὶ Γρηγόριος δὲ ὁ Θεολόγος ἐν τῷ τέλει τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Κυπριανὸν φησὶ· Καὶ τὴν τῆς ἁγίας Τριάδος Ἐλλαμψίν, ἧς νῦν παραστάτης (21)· ἐτι πλατύτερον ὁ αὐτὸς περὶ τούτου ἐν τῷ εἰς τὴν ἀδελφὴν ἐπιτασίῳ. Καὶ τί δεῖ πολλὰς εἰσαγγεῖν μαρτυρίας; Ἐν γὰρ τῇ περὶ τούτου πραγματεῖα πλατύτερον εἴπομεν καὶ σαφέστερον, ὑπεραπολογούμε-

(21) Deest ὑπάρχεις aut quid simile.

νοι τοῦ ἐν τῷ ὄρει τετάρτου κεφαλαίου. Καὶ ὁ ἐν-
 τυχὼν ἐκεῖνοις καὶ τὰς λοιπὰς εὐρήσει μαρτυρίας.
 Εἰ οὖν οἱ ἄγιοι παρίστανται τῇ ἁγίᾳ Τριάδι, καὶ
 πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὀρῶντες τὸν Θεὸν οὐκ
 ἀπολαμβάνουσι τελείως, ἀλλὰ ἄλλο τί ἐστὶν ἡ ἀπύ-
 λαισις; ἐμφανισάτω αὐτὸς, καὶ ἡμεῖς σιγήσομεν. Ἄλλ'
 οὐκ ἔχει τι πλέον δεῖξαι, εἰ μὴ τὴν θεωρίαν ταύτην.
 Ἐν μόνον ἐστὶν, ᾧ οἱ πολλοὶ καὶ διαφωνοῦντας τοὺς
 ἁγίους νομίζουσιν, ὅτι ποτὲ μὲν τελείως λέγουσιν
 ἀπολαμβάνειν τοὺς ἁγίους, ποτὲ δὲ οὐ τελείως.
 Ὅταν γὰρ περὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐννοοῦσι καὶ λέ-
 γουσιν, ἀπολαμβάνειν τελείως φασίν· ὅταν δὲ περὶ
 τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, οὐ τελείως· πῶς γὰρ τῆς κοινῆς
 ἀναστάσεως μὴ ἐλλοῦσης τὸ συναμφοτέρον ἀπο-
 λαμβάνοι; Διὸ καθὼ μὲν ψυχὰι τελείως ἀπολαμβάνου-
 σιν οἱ ἄγιοι, καθὼ δὲ οὐ μόνον ψυχὰι ἦσαν, ἀλλὰ
 σώματα ἐνεδέδυντο, οὐ τελείως ἀπολαμβάνουσιν.
 Ὡς γὰρ εἶδος ἐν τῷ σώματι ἡ ψυχὴ· καὶ ἡ μὲν ὅλη,
 ὅπερ ἐστὶ τὸ σῶμα, οὕτω ἀνέστη, οὐδ' ἀπέλαθεν ἡ
 δὲ ψυχὴ τελείως ἀπολαμβάνει. Ὅτι δὲ τὸ συναμφο-
 τέρον ὁ ἀνθρώπος, καὶ τὸ συναμφοτέρον ἠγωνίσαστο,
 οὕτω τελείως λέγομεν ἀπολαμβάνειν. Ὅταν δὲ ἀπὸ
 μέρους τὸ πᾶν λογιζόμεθα καὶ τοῦ τιμιωτέρου, τε-
 λείως λέγομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς ἁγίους. Μαρτυ-
 ρήσει τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Γρηγόριος ὁ Διάλογος ἐν
 τῷ κεφαλαίῳ τῶν Διαλόγων. Ἐπεὶ πῶς ἄλλως ἔχο-
 μεν ἐννοεῖν, ὅτι εἰ μὴ τέλειον ἀπέλαβον τὸν στέφα-
 νον ἐν οὐρανοῖς, ἵνα προσθεύσῃεν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν
 ἡμῶν; Εἰ γοῦν οὐκ ἀπέλαβον τὸ τέλειον, οὐδὲ προ-
 σθεύουσιν, ἀλλ' οὐδὲ προσθεύουσιν, ἐν γὰρ τῷ μέλ-
 λαντι προσθεῖα οὐκ ἔσται. Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν πυρὶ
 κολάζονται πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως οἱ μὴ ἐνταῦθα
 ἱκανοποιήσαντες, ἀπὸ διηγέσεως τῶν Πατέρων καὶ
 περὶ τοῦτου ἐμφανεστερον ποιήσομεν. Ἐν τῷ ἐπ'
 ἐκκλησίας ἀναγινωσκομένῳ λόγῳ, τῷ ἐπιγραφῆν
 ἔχοντι, Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ
 Δαμασκηνοῦ, μετὰ τῶν ἄλλων τῶν ὁμοίων τούτου καὶ
 εὐτο περιέχεται· ὅτι τις τῶν θεοφόρων Πατέρων
 μαθητὴν ἔχων ἐν ἀμελείᾳ βιῶντα, καὶ τοῦτον πρὸς
 τὸ τοῦ βίου πέρας βραθυμῶς ἐπιφθάσαντα, ὁ πανοι-
 κτήρων καὶ φιλόψυχος Κύριος μετὰ δακρύων αἰτη-
 σαμένου τοῦ γέροντος, ὡς κατὰ τὸν Λάζαρον πλού-
 σιον, ἐν τῇ φλογὶ καυσούμενον μέχρι τοῦ τραχήλου
 ἐπέδειξεν· ὡς ἐνεῦθεν πολλὰ τοῦ ἁγίου πονήσαντος,
 καὶ σὺν δάκρυσι τὸν πυρὸς λελυτρωμένον ἐν ὀπτασίᾳ
 τῷ γέροντι δεδειχθαι· διὰ γὰρ τῆς ἀμελείας τὴν
 κόλασιν ὑπέμεινε, διὰ τοῦτο καὶ εὐλατος ἡ τοιαύτη
 ἁμαρτία. Εἰ οὖν τοῦτο ψευδὸς, καὶ τὸ παρὰ Λατί-
 νους πουργατώριον ψευδὸς ἐστίν· εἰ δὲ τοῦτο ἀλη-
 γές, ἐπεὶ καὶ τὸ πλήρωμα τοῦ Εὐαγγελίου ἐκ τῶν
 βίων τῶν ἁγίων Πατέρων πιστεύομεν, πάντως ἀλη-
 γῃ εἰσι καὶ ἃ οἱ Λατίνοι λέγομεν, κἂν αὐτὸς
 ἀπαρέσκηται. Καὶ Μαλαχίας δὲ ὁ προφήτης φησὶν·
 Ὡς πῦρ ἐν χωρευτηρίῳ, καὶ ὡς ποιά πλυνόντων
 πλυτεῖ καὶ καθαρῖε ὁ Θεὸς τινας. Τὸ πῦρ οὖν
 ἐκεῖνο τὸ αἰώνιον οὐ καθαρῖε τινας, οὐδὲ πλυτεῖ.

A pro quarto definitionis capite scribentes, quam
 qui legerit, inveniet aliorum quoque testimoniorum
 congeriem. Itaque si sanctæ Trinitati assistunt san-
 cti, et coram præsentibus Dei faciem intuentur, nec
 tamen perfecta fruuntur beatitudine, sed alia in re
 consistit beatitas ostendat ipse, et nos silebitur :
 verum nihil poterit ostendere visione Dei sublimius.
 Unum est, in quo sanctos multi dissentire existi-
 mant, quod in modo perfectam dicant a sanctis ac-
 quirere beatitudinem, modo vero non perfectam. Nam
 cum sermo est illis de animabus sanctorum, per-
 fectam aiunt haberi beatitudinem ; cum vero de
 toto homine, nondum perfectam. Qui enim frui
 possit utraque hominis conjuncta pars ante com-
 munem resurrectionem ? Idcirco sancti, quod atti-
 net ad animas, perfecte beati sunt ; quod vero ad
 corpora, quibus induti erant, cum non essent nudæ
 animæ, non sunt perfecte beati. Est enim in cor-
 pore anima ut forma, et materia quidem, scilicet
 corpus, nondum surrexit, nec præmiis affectum
 est ; anima vero perfectum beatitudinis statum
 assequitur. Et quoniam homo ex utroque constat,
 et pars utraque labores sustinuit, ideo nondum per-
 fectam esse dicimus beatitudinem. Cum vero to-
 tum a nobiliori intelligimus, completam dicimus a
 sanctis possideri beatitudinem. Hujus rei testis erit
 beatus Gregorius papa in libro *Dialogorum* (22).
 Alioquin qua ratione concipiamus animo, sanctos
 intercedere pro animabus nostris, si illa perfecta
 beatitudinis corona sunt redimti ? Si ergo plenam
 beatitudinem nondum adepti sunt, nec intercedunt,
 nec intercedent ; in futuro enim sæculo nulla erit
 intercessio. Cæterum eos etiam qui in hac vita non
 satisfecerunt, ignis cruciatum ante communem re-
 surrectionem pati, probabimus ex narratione Pa-
 trum. Legitur in ecclesia sermo hac inscriptione,
 Joannis monachi et presbyteri Damasceni ; in quo
 cum multa alia consimilia narrentur, habetur hoc
 etiam, fuisse Patrem quemdam sanctitate conspi-
 cuum, qui discipulum haberet vitam negligentius tra-
 ducentem ; hunc igitur ubi eadem negligentia e vita
 cessisset, clementissimus animarumque amator Deus
 ad preces et lacrymas senis, ut alterum evangelicum
 epulonem, ostendit usque ad cervicem flammis
 D immersum et lacrymas ad Deum cum precibus suasas,
 liberum omnino illum et esflamarum ponis ere-
 pium per visum conspexerit : namque ob negligenti-
 am pœnis fuerat addictus, idcirco veniam hujus-
 modi peccatum impetravit. Si falsum est hoc, pur-
 gatorium quoque, quod Latini asserunt, est falsum.
 Si verum (nam et ipsi evangelicæ historiæ fidem
 habemus per ea quæ legimus in Actis sanctorum
 Patrum), vera profecto erunt, quæ nos cum Latinis
 dicimus, licet ipsi non probentur. Propheta quo-
 que Malachias, *Quasi ignis, inquit, conflans, et
 quasi herba fullonum purgabit Deus et emundabit*

quosdam ²⁷. Atqui ignis ille æternus neminem purgabit, nullius maculas absterget. Quod si peccatoribus ad finem vitæ per solam confessionem pœna omnis remittitur, superflua certe erunt, quæcumque seu manente in vita, seu defuncto pœnitente observanda statuit Ecclesia pro vivis atque defunctis. Illud præterea certum est, peccatores sine pœnitentia decedentes ad æterna migrare supplicia: nam sanctus Maximus Cubiculario scribens sic ait: Quis mei similiū, dilectissime, peccatorum sordibus pollutus non paveat sanctorum angelorum presentiam, a quibus ex hac vita jussu Dei discessurus, vi et iracunde e corpore vel invitus extruditur? Quis sibi conscius scelerum non reformidet ferocissimum et inhumanum impiorum dæmonum occursum, cum eorum unusquisque per aeris spatium miseram animam post egressum ad sese tenacissime pertrahat, et illa manifestis convicta criminibus spem omnem acquirendæ beatitudinis miserabiliter abiciat? Ita post habitam in aere per spiritualia nequitiae quæstionem, rationisque suppurationem, sequitur præcipitatio ad inferos et incolatus: ubi densissimæ tenebræ et ætissimum silentium; ubi damnatorum animæ pro alimento habent acerbissimos gemitus, et amarissimas lacrymas, et mœrorem in perditissimo statu: omni tempore nihil aliud præstolantes, quam æquo iudicio ferendam de meritis suis sententiam. Hanc illis perpetuam tristitiam ac dolorem facit resurrectionis spes, terribilis Christi adventus dies, horroris plenissimus ad tribunal accessus, totius vitæ reddenda ratio, per quam qui ad Christi dexteram stabunt, promissa ineffabilium bonorum præmia consequentur, qui vero ad sinistram, ignem habebunt æternum, et tenebras exteriores, et vermem perpetuo rodentem, et stridorem dentium, et jugiter manentem lacrymam, et semper duraturam ignominiam. Et beatus Gregorius papa libro *Dialogorum* citato (23) ait:

Petrus. Inquisitioni meæ sufficienter jam video satisfactum; sed hoc est adhuc, quod quæstione animū pulsat; quia cum superius dictum sit, esse jam sanctorum animas in cœlo, restat procul dubio ut iniquorum animæ esse non nisi in inferno credantur; et quid hac de re veritas habeat, ignoro. Nam humana æstimatio non habet, peccatorum animas ante iudicium posse cruciari.

Gregorius. Si esse sanctorum animas in cœlo sacri eloquii satisfactione credidisti, oportet ut per omnia esse credas et iniquorum animas in inferno. Quia ex retributione æternæ justitiæ, ex qua iusti jam gloriantur, necesse est per omnia ut et iniusti crucientur. Nam sicut electos beatitudo letificat, ita credi necesse est, quod a die exitus sui ignis reprobos exurat.

²⁷ Malach. II, 3.

(23) Lib. IV, c. 28.

Εἰ οὖν οἱ ἁμαρτάνοντες ἀπὸ μόνης ἐξομολογήσεως ἐν τῷ τέλει τοῦ βίου συγχωροῦνται, περισσὰ πάντα ἴσα μετὰ θάνατον ἢ καὶ ζῶντος τοῦ ἐξομολογουμένου ἢ Ἐκκλησία νενομοθέτηκε ποιεῖν ὑπὲρ τῶν ζῶντων τε καὶ τεθνεώτων. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀμετανοήτως ἀποθήσκοντες ἁμαρτωλοὶ εἰς κόλασιν ἀπέρχονται. Φησὶ γάρ ὁ θεῖος Μάξιμος πρὸς Κουβικουλάριον γράφων· Τίς γάρ, ἀγαπητέ, τῶν κατ' ἐμὲ ῥήσοις ἁμαρτημάτων κατεσιγμένος οὐ φοβεῖται τὴν τῶν ἁγίων ἀγγέλων ἐπιστάτιαν, ὅφ' ὧν κατὰ τὴν θείαν ψήφον τῆς παρουσίας ζωῆς τὸ πέρασ δεχόμενος βίᾳ τοῦ σώματος μετ' ὀργῆς ἐξωθεῖται καὶ μὴ βουλόμενος; Τίς κεκληιδωμένην ἐαυτῷ συνεπιστάμενος τὴν συνείδησιν, οὐ δέδοικε τὴν ὡμοτάτην τῶν πονηρῶν δαιμόνων καὶ βαρβαριῶδη ὑπάντησιν, ἐκάστου τούτων κατὰ τὸν ἀέρα μετὰ τὴν ἐξόδον πρὸς ἐαυτὸν ἀφειδῶς τὴν ἀθλίαν ψυχὴν ἔλκοντος; καὶ τῷ ἐλέγγῳ τῶν αὐτῇ πεπραγμένων τῆς ἐπὶ τοῖς μέλλουσιν ἀγαθοῖς ἐλλειπῆν ἀπόγνωσιν; Μετὰ δὲ τὴν γενομένην κατὰ τὸν ἀέρα πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διάγνωσιν τε καὶ λογοθέτησιν ἢ πρὸς τὸν ἄδην κατάπτωσις διαδέχεται καὶ παροικησις ἐν ᾧ σκότος βαθύ καὶ βαθυτάτη σιγή· τροφὴν ἔχουσαι αἱ ἐκεῖσε καταδεδικασμένοι ψυχὰι τοὺς δριμυτέτους στεναγμούς, καὶ τὰ πικρότατα δάκρυα, καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς δεινοῖς κατήφειαν ἐκδεχόμεναι διὰ παντὸς οὐδὲν ἄλλο ἢ μὴν τὴν ἐπὶ τῇ δικαίᾳ ψήφῳ δικαίαν ἀναπόδοσιν. Ταύτην οὖν συνίστησιν αὐτοῖς τὴν ἀπαστον λύπην καὶ δόνην ἢ τῆς ἀναστάσεως ἐλλειψίς, ἢ τῆς φοβερᾶς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἡμέρα, ἢ φρικωδεστάτη παράστασις, ἢ περὶ τῶν βεβιωμένων πάντων ἀπολογία· καθ' ἣν οἱ μὲν ἐκ δεξιῶν τοῦ Χριστοῦ στάνας λήφονται τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν τὰς ἐπαγγελίας, οἱ δὲ τὴν ἀριστερὰν στάσιν λαχόντες τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, καὶ τὸ ἐξώτερον σκότος, καὶ τὸν ἀκοίμητον σκώληκα, τὸν βρυγμὸν τῶν ὀδόντων, καὶ τὸ διηγεκὲς δάκρυον, καὶ τὴν ἀπέραντον αἰσχύνην. Καὶ ὁ μακάριος Γρηγόριος ὁ Διάλογος ἐν τῷ προμνημονευθέντι λόγῳ τῶν διαλόγων φησὶν·

Πέτρος διάκονος. Συνεθεμαι· τοῦτο δὲ ἀκμὴν ἀπορῶ, εἰ καθὼς τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς ἐν τῷ οὐρανῷ εἶναι ἀπεδείχθη, οὕτω καὶ τὰς τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν τῷ ἄδῃ εἶναι πιστευτέον. Τί δὲ περὶ τούτου τοῦ ζητήματος ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀγνωῶ· ἢ γάρ τῶν πολλῶν ὑπόληψις οὐκ ἔχει τὰς τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχὰς πρὸς τῆς κρίσεως δύνασθαι τιμωρεῖσθαι.

Γρηγόριος. Ἐὰν τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς ἐν τῷ οὐρανῷ εἶναι ἐπίστευσας, δεόν ἐστὶν ἵνα καὶ τὰς τῶν ἀδίκων ψυχὰς ἐν τῷ ἄδῃ εἶναι ἐκ παντὸς πιστεύσῃς. Ἐκ γὰρ τῆς ἀναποδόσεως τῆς αἰδίου δικαιοσύνης, ἐξ ἧς οἱ δίκαιοι δοξάζονται, ἀναγκαῖον καὶ ἀκόλουθόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἀδικοὶ πάντως κολάζωνται. Καθάπερ γὰρ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἢ μακαριότης εὐφραίνει, οὕτω πιστεύειν χρὴ ὅτι καὶ τοὺς ἀδίκους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐξόδου αὐτῶν τὸ πῦρ καταφλέγει.

Ἰδοὺ δέδεικται σαφῶς, ὅτι καὶ οἱ ἀμετανοήτως ἅπονησκοντες εἰς κόλασιν ἀπέργονται, ἐκδεχόμενοι καὶ τὴν ἐπένδυσιν τῶν σωματίων, ἵνα τὸ συναμφοτέρον κολάζηται, ὅτε καὶ τελεία λέγεται κυρίως καὶ ἔστιν ἡ ἀπέραντος κόλασις. Οὐ χρεῖα οὖν τοῦ λοιποῦ ἐπιδεικνύειν περὶ τούτου, ἀρκοῦντων τῶν εἰρημένων· εἰ δὲ καὶ τούτοις οὐ παροθήσεται, οὐδ' ὅσα ἂν τις εἴπῃ, πεισθήσεται.

ΕΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν ἀποστρεφόμεθα τὸ Ἰουδαϊκὸν ἄζυμον, τοῖς ἀποστόλοις κανονίζουσι ὑπακούοντες· οὗτοι δὲ ἐν τῷ αὐτῶν ὄρω σώμα Χριστοῦ τὸ παρὰ τῶν Λατίνων ἱερουργουμένων ἀποραίνονται.

ΙΑΠΟΛ.

Ὡς εἴκειν οὖν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος οὗτος ἀγνοεῖ, ὅσον τὸ διάφορον τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἄζυμων, καὶ τῆς μυστικῆς ἱερουργίας. Ὁ γὰρ ἀποστολικὸς κανὼν τοὺς μετὰ Ἰουδαίων τὸ Πάσχα τελοῦντας, ὅπερ ἔστιν ὁ ἄμυδος καὶ τὰ ἄζυμα, κωλύει· ὅπερ καὶ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος διὰ πολλῆς σπουδῆς εἶχε τοῦτο κατορθώσαι· ὅπερ καὶ κατορθώσασα τῇ Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίᾳ γράφει· Εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν καὶ περὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀγιωτάτου Πάσχα, ὅτι ταῖς ὑμετέραις εὐχαῖς κατορθώθη καὶ τοῦτο τὸ μέρος· ὥστε πάντα τοὺς τῆς· Ἐφῆς ἀδελφούς, τοὺς μετὰ Ἰουδαίων τὸ πρότερον ποιούντας, σύμφωνα Ῥωμαίοις καὶ ὑμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ ἀρχῆς μεθ' ἡμῶν φυλάσσοι, τὸ Πάσχα ἐκ τοῦ δεῦρο μεθ' ἡμῶν ἄγειν. Τελείας οὖν ἀναστάσεως γενομένης ἀτελῶς τινες ἐορτάζοντες ταύτην οὐκ ἐρυθριῶσιν. Αὐτοὺς δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως εἰπεῖν, προσποιούμενος μὴ εἰδέναι ὅσα τε λέγουσιν οἱ ἅγιοι, καὶ μάλιστα ὅτι ὁ Χριστὸς τὸ νομικὸν Πάσχα τελέσας, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν μυστικὴν ἐκείνην θυσίαν τετέλεκε, καὶ μετέδωκεν αὐτοῖς τὴν μυστικὴν καὶ φρικτὴν ἱερουργίαν, καὶ τὰ θεῖα ῥήματα τὰ· *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου· καὶ· Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου· πάντα τὰ τελούμενα κατὰ τὴν δοθέντα παρὰ τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ ὄρον τε καὶ κανόνα εἰς τὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα τελετὴν ἀναφέρει, καὶ τὸν κανόνα προβάλλεται. Οὐκ οἶδεν οὖν ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, ὡς εἴκει· κρεῖττον γὰρ τοῦτο λέγειν ἡμᾶς· ἢ εἶδε μὲν, ἐκουσίως δὲ ταῦτα λέγει, ἐξαπατῶν τοὺς ἀφελεστερούς. Ἡμεῖς δὲ φάμεν, ὅτι τέσσαρα περιεῖχεν ὁ παλαιὸς νόμος· κριτικά, μυστικά ἢ τυπικά, ἀμφοτέρω γὰρ ἐν δηλοῦσιν· ἠθικά, καὶ σκωδῆ. Καὶ τὰ μὲν κριτικά ἡμέρωσεν ὁ Κύριος· τὴν γὰρ ἐπὶ μοιχείᾳ κατελημμένην τοῦ νόμου κλεψύοντος λιθοβολεῖν, ὁ Κύριος εἴρηκεν· Ὅστις οὐχ ἡμάρτε, βαλλέτω λίθον ἐπ' αὐτήν· καὶ πάλιν· Ὅδόντα ἀνεῖ ὀδόντος· καὶ τὸ· Ὅστις σε βράσισι. Καὶ τί δεῖ λέγειν κατὰ μέρος, πάντων ταῦτα εἰδόντων ἀκριδῶς; Τὰ ἠθικὰ ἠβήτησε διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· ὅπερ θεμέλιον ἔχοντες οἱ τε ἀπόστολοι καὶ οἱ διδάσκαλοι πολλὰ περὶ ἀρετῆς εἶπον, καὶ τὴν κακίαν ἐστηλίτευσαν*

En perspicue ostensum est, eos qui sine poenitentia diem suum obeunt, migrare ad poenias luendas, exspectantes interim suorum assumptionem corporum, ut pars utraque supplicia ferat; quando revera perfecta est et dicitur futura sine fine poenarum exactio. Quare non opus est probare hoc pluribus, cum sint satis quae attulimus: quibus si fidem habere noluerit, nec etiam habebit alius, quantumvis multa congeramus.

EPIHES.

Et nos quidem Judaicum azymum aversamur, obtemperantes apostolorum canonibus; isti vero in sua definitione, quod Latini sacrificant, Christi corpus esse affirmant.

RESP.

Nescit profecto bonus iste vir quantum differat inter Judaicum Pascha et azyma, et mysticum sacrificium. Nam apostolicus canon prohibet celebrari Pascha cum Judæis, hoc est agnum et azyma comedi; ad quod etiam Nicæna synodus magnum adhibuit studium, et re feliciter transacta, scripsit Alexandrinæ Ecclesiæ his verbis: Nuntium vobis nuntiamus jucundum de consensione in celebrando sacratissimo die festo Paschæ: nam vestris precibus effectum est, ut fratres quoque omnes Orientales, qui antea cum Judæis Pascha celebrabant, nunc cum Romanis, vobisque, et omnibus qui ab initio hunc morem tenuimus, solemnitatem Paschæ deinceps agant. Perfecta enim resurrectione facta, quidam imperfecte illam celebrantes non erubescunt. Sed nescio quomodo vir iste simulans se ignorare quæ dicuntur a sanctis, et præsertim ut Christus, ubi juxta legis mandatum Pascha peregisset, mysticum illud sacrificium fecerit, tradideritque ipse tremendum rei sacræ mysterium, et divina illa verba: *Hoc est corpus meum*; et: *Hic est sanguis meus*; omnia quæ sunt ex institutione et decreto Ecclesiæ Christi deflectit ad Judaici Paschatis celebrationem, et objicit canonem. Versatur ergo plane vir bonus in ignoratione rerum? Satius enim est ita dicere; aut certe non ignorans, sed sciens prudensque ita loquitur ad circumveniendos simplices. Nos autem dicimus, in lege fuisse rerum genera quatuor, judicialia, mystica seu figuralia (idem namque per utrumque significatur), moralia, et umbras. Et judicialia quidem a Domino mitiora reddita; nam mulierem in adulterio deprehensam, cum lex juberet lapidibus obrui, Dominus per illa verba dimisit: *Qui sine peccato est, primus in illam lapidem mittat* 25. Et rursus: *Dentem pro dente* 26. Et: *Si quis te percusserit* 27. Et quid attinet referre singula, cum sint omnibus notissima? Moralia per evangelicam aucta prædicationem; quo fundamenta innixi apostoli et doctores multa de virtute disseruerunt, et invecti sunt in vitia, illa expellentes, morumque integritatem explicantes, atque in animis hominum inserentes. Figuralia

25 Joan. viii, 7. 26 Matth. v, 38. 27 ibid. 39.

vero sen mystica abrogata, circumcisionem, Sab-
batum, immolationes animalium, Pascha et agnum.
Quapropter Hierosolymis tantum observari illa vo-
luerat, ut facilis esset eorum abrogatio, templo et
illa servare, certe finem habitura erant. Umbrae de-
mum in lucem veritatis fuisse mutatas. Iste autem
incrumentum tremendumque sacrificium, quod vir-
tute Spiritus et ipsius Christi Patrisque perficitur:
indivisa enim sunt opera sanctæ Trinitatis, licet
vox illa efficax sit Salvatoris: *Hoc est corpus meum;*
et: *Hic est sanguis meus;* qua panis et vinum
cum aqua transmutantur in corpus et sanguinem
Christi, ut inquit Chrysostomus; ad Judaici Pas-
chatis observationem refert, et canonem perverse
interpretatur. At nos mysticas omnes Judæorum
cæremonias pro impuris et profanis habemus, ut
Chrysostomus etiam in sermonibus contra Judæos
habitis apertius probat, inter quas et Pascha nu-
meratur: cum extra templum Hierosolymitanum
contra divina præceptum fiant. De hac materia
mystici sacrificii jam antea diximus, nec opus est
repetere eadem: quanquam ab ipso coacti hoc loco
disputavimus, haud sane libentes, ipse enim cau-
sam dedit.

περὶ τῆς μυστικῆς ταύτης θυσίας, καὶ οὐ χρῆ περι
ἀναγκαζόμενοι λέγομεν, ὅσα δῆτα καὶ λέγομεν καὶ μὴ βουλόμενοι, αὐτῆς γὰρ ὁ αἴτιος.

EPHES.

Et nos quidem contra leges, jussa et decreta
Patrum dicimus appositum esse Symbolo addita-
mentum. Isti vero licite et rationabiliter factum
illud asserunt: adeo norunt veritati et sibi ipsis
congruentia dicere.

RESP.

Nos omnem explicationem et declarationem non
contrariam sententiæ sanctorum, sed per ipsos po-
tius firmatam, a synodo quovis in loco appositam
recipimus. In hac sententia est etiam sanctus Maxi-
mus, ut constat ex ejus dialogo cum Eunomiano.
Interrogat enim ibi Macedonius Maximum, et:
Subscribisne, inquit, expositioni Luciani? *Maximus.*
Quid enim est causæ, cur improbata expositione
sanctorum Patrum trecentorum decem et octo Nicææ
in Bithynia congregatorum, inquiras aliam? —
Macedonius. Tu vero qua de causa improbas Lu-
ciani expositionem? — *Orthodoxus.* Improbo quod
addidistis contrarium fidei Patrum. — *Macedonius.*
Quasi vos non addideritis ad fidem Nicænam. —
Orthodoxus. Addidimus, sed non contraria. — *Ma-
cedonius.* Omnino addidistis. — *Orthodoxus.* Quæ
tunc in disquisitionem non venerant, Patres postea
pie exposuerunt. Idcirco nos etiam hujus et aliorum
Patrum testimonio fulti asserentium, expositionem
sacræ Scripturæ congruentem non esse vetitam,
suffragati sumus veritati. An negare ipse poterit,
universam sacram Scripturam admittere explana-
tionem? Quare id quod additum est Synhologo ur-
gente necessitate, visum est jure optimo appositum.

καὶ ἀπεδίωξαν, τὴν δὲ σεμνότητα ἐπράνωσαν, καὶ
ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐνεφύτευσαν. Τὰ δὲ
τυπικὰ δὲ καὶ μυστικὰ καλοῦσιν ἀπέκοψε· τὴν
περιτομὴν, καὶ τὸ Σάββατον, καὶ τὰς ζωοθυσίας,
καὶ τὸ Πάσχα, καὶ τὸν ἀμὸν. Διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα
ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκέλευσε καὶ ρόνον τελεῖσθαι, ἵνα
καὶ βραβίως ἡ κατάλυσις αὐτῶν γένηται, τοῦ ναοῦ
καὶ τῆς πόλεως κατασκαφέντων, ἄλλοθεν δὲ μὴ
δυναμένων ταῦτα τελεῖν παύσωνται. Τὰ δὲ σκιώδη
ἀνεμόρφωσαν, ἀντὶ σκιᾶς τὴν ἀλήθειαν μορφώσας.
Αὐτὸς δὲ τὴν ἀναίμακτον καὶ φρικτὴν θυσίαν, τὴν
τελειωμένην παρὰ τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοῦ Χρι-
στοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἀδιαιρέτων ὄντων τῶν
ἔργων τῆς ἁγίας Τριάδος, εἰ καὶ αὕτη ἡ φωνὴ τοῦ
Σωτῆρὸς ἐστίν, ἡ κελεύουσα· *Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά
μου· καὶ· Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου·* ἢ τὸν ἔρπον,
καὶ τὸν οἶνον καὶ τὸ ὕδωρ εἰς σῶμα Χριστοῦ μετὰ β-
ραβμίζουσα καὶ αἷμα, ὡς φησὶν ὁ θεὸς Χρυσόστο-
μος· εἰς τὴν τοῦ Ἰουδαίου Πάσχα τελετὴν ἀνάγει,
καὶ τὸν κανόνα παρεξηγεῖται. Ἄλλ' ἡμεῖς πάντα
τῶν Ἰουδαίων τὰ μυστικὰ ἀκάθαρτα, ὡς καὶ ὁ
Χρυσόστομος ἐν τοῖς κατὰ Ἰουδαίων λόγοις τρανό-
ταρον παρίστησιν, ὧν ἐν ἐστὶ καὶ τὸ Πάσχα, ὡς
ἐξω τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις παρὰ τὴν τοῦ
θεοῦ νόμου κέλευσιν τελοῦμενα. Προεῖπομεν καὶ
τούτου παλιπλογεῖν· εἰ καὶ ἐνταῦθα ὅπ' αὐτοῦ

EPHES.

Καὶ ἡμεῖς μὲν ἀθεμίτως, καὶ παρανόμως, καὶ
τοῖς Πατράσιν ἐξ ἐναντιοῦ τὴν ἐν τῷ συμβόλω
προσθήκην γεγενῆσθαι φάμεν· οὗτοι δὲ αὐτὴν
θεμιτῶς καὶ εὐλόγως διορίζονται· γεγενῆσθαι·
τοσοῦτον οἴδασι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἑαυτοῖς συμφω-
νεῖν.

AΠΟΛ.

Καὶ ἡμεῖς πᾶσαν ἀνάπτυσιν καὶ σαφήνειαν μὴ
ἐναντίον οὔσαν τῇ δόξῃ τῶν ἁγίων, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν
μᾶλλον βεβαιουμένην, παρὰ συνόδου προστεθείσαν,
ὅπου ἂν προστεθῇ, δεχόμεθα. Τοῦτο καὶ Μάξιμος
ὁ θεῖος βεβαίως ἐν τῇ διαλέξει αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸν τῆ
Εὐνομίου φρονούντα. Φησὶ Μακεδόνας πρὸς τὸν
Μάξιμον· Ὑπογράφεις οὖν τῇ ἐκλήσει Λουκιανῶ;
Μάξιμος. Τί κατέγνωσ τῆς ὑπὸ τῶν τιῆ Πατέρων
ἁγίων τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας ἐκτεθείσης, ἵνα
καὶ ἄλλην περιβλέψῃς; — *Μακεδόνας.* Σὺ τί κατέ-
έγνωσ τῆς τοῦ Λουκιανῶ; — *Ὁ Ὁρθόδοξος.*
Κατέγνωσ τῆς προσθήκης, ἧς προσεθήκατε ἐναντία
αὐτῆς. — *Μακεδόνας.* Ὑμεῖς γὰρ οὐ προσεθήκατε
τῇ ἐν Νικαίᾳ; — *Ὁ Ὁρθόδοξος.* Ἄλλ' οὐκ ἐναν-
τία αὐτῇ. — *Μακεδόνας.* Ὅπως προσεθήκατε. —
Ὁρθόδοξος. Τὰ τότε μὴ ζητηθέντα νῦν ἡρμήνευ-
σαν οἱ Πατέρες εὐσεβῶς. Διὸ καὶ ἡμεῖς τὴν τούτου
μαρτυρίαν ἔχοντες καὶ τῶν λοιπῶν Πατέρων τῶν
λεγόντων, ὅτι ἀνάπτυσιν οὐ κωλύεται συμφωνοῦσα
τῇ ἱερᾷ Γραφῇ, τῇ ἀληθείᾳ συνηγορήσαμεν. Οὐ
γὰρ δύναται αὐτὸς ἀνταπεῖν, ὅτι πᾶσα ἡ θεία
Γραφή ἀνάπτυσιν δεχομένη οὐ κωλύεται· διὸ καὶ
τὸ προστεθὲν, ἀνάγκης γενομένης, ἐν τῷ συμβόλω
δίκαιον ἔδοξε προσκεῖσθαι. Καὶ ἐστὶ ἐκ τῆς βιβλι-

πανσυλλέκτου Ἀνθολογίας Εὐλογίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας· φησὶ γάρ· Ἀλλὰ γὰρ τῆς αἰρέσεως πάλιν ἡ ἀπόνοια τὴν τετάρτην μέμεται σύνοδον, ὡς ὄρον ἐκθεμένην, διατεινομένη τὴν τοιαύτην ἐπιχείρησιν ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν Ἐφεσον πρώτης συνόδου παντελῶς ἀποκεκωλῦσθαι. Καίτοι γε εἰ κατὰ τὸν λῆρον αὐτῶν ἀπειργάνη ἡ σύνοδος ἕτερον μηδὲν πρόαγειν, αὐτὴ καθ' ἑαυτῆς πρὸ τῶν ἄλλων τὴν καταδικάζουσαν ἐξήνεγκε ψῆφον· ὀρίζει γὰρ αὐτὸ τοῦτο τυπούσα, ἃ μῆδ' ἕτερα τῶν πρὸ αὐτῆς διωρίσατο. Ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ἑαυτῆς ἐνωσις αὐτῆς ἐστὶν ὄρος, ὃ ταῖς πρεσβυτέραις τῶν συνόδων οὐ διώριται. Ναὶ δὴ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ῥν' ἁγίων Πατέρων ἐξ ὧν αὐτοὶ ληροῦσι παραγράφονται, ἦτις τῶν Πνευματομάχων τὴν αἵρεσιν καθελούσα, τῷ κατὰ τὴν Νίκαιαν ἐκφωνηθέντι ὄρω τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεολογίαν προσθεῖσα συνήρμωσεν. Εἰ γὰρ αἱ προλαβοῦσαι προστιθεῖσαι τὸν μῶμον ἐκφεύγουσιν, οὐδ' αἱ μετ' αὐτάς· ἐν τοῖς ὁμοίως ἀνομοίως ἐξουσι τὴν κατάγνωσιν. Οὕτω τὸ ἀσύνητον πάντα φύρει καὶ διαστρέφει. Καὶ γὰρ ἡ ἐν Ἐφέσῳ σύνοδος πίστιν μὲν ἑτέραν, ἣς ἐναντία τὰ δόγματα πρὸς τὴν ἐν Νίκαιᾳ καθέσθη σύνοδον, παντελῶς ἐκτίθεσθαι διεκώλυσεν· ἀκηράτων δὲ τῶν ἐν αὐτῇ σωζομένων, ἅπερ ὁ καιρὸς ἀπαιτεῖ προστιθέναι αὐτῆς τε γέγονεν ἔργον, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις διδάσκαλος, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁρᾶται τοῦτο στέργουσα διὰ παντὸς ἡ παράδοσις. Διὸ καὶ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν, ὅπου τῆς οἰκουμένης συγκροτηθείσης συνόδου, τοὺς ἐν αὐτῇ τῶν ἱερῶν λογάδας ὁ θεοπέσιος ἀθροισάμενος Κύριλλος, καὶ πίστιν διαθέμενος ἔγγραφον, τῷ Νεστορίῳ διεπέμψατο. Καὶ μετὰ τινὰ ἐν τῇ αὐτῇ βίβλῳ Ἐφραιμίου τοῦ Μεγάλου καὶ ταῦτα εὐρήσεις· Πάλιν δὲ ἐπηρεάζουσιν οἱ αἰρετικοὶ τὴν τετάρτην σύνοδον, λέγοντες, ὡς ἐδεδογμάτιστο μηδὲν ἐξεῖναι προφέρειν, ἢ συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν πίστιν ἑτέραν, παρ' ἣν ἐξέθετο αὐτῇ· καίτοι οὐ τοῦτο ἡ σύνοδος διωρίσατο, κἄν ἀναισχύτως οὕτοι καταφθεύονται· ἀλλὰ τὴν πίστιν, ἣν οἱ τριακόσιοι δέκα καὶ ὀκτὼ ἅγιοι Πατέρες ἐξέθεοντο, τιμώσα τε καὶ θειάζουσα, παρὰ ταύτην ἔφησε μηδὲν ἐξεῖναι προφέρειν ἑτέραν πίστιν, καὶ τὰ ὑπόλοιπα. Δῆλον δὲ ἐστὶν ἐξ αὐτῶν μάλιστα τῶν συνοδικῶν φωνῶν, ὧν καὶ μόνων ἀναγιγνωσκόμενων οὐδεμίᾳ ἄλλῃ· δεῖται κατασκευῆς ἢ συστάσεως ἐπιδειχθεῖσα ἡ ἀλήθεια. Καὶ οὐχ ὥρισε μόνον τοῦτο, ἔπραξε δὲ ἄλλως· ἀλλ' ὡς ὥρισεν, οὕτω πανταχοῦ διαπρατομένη γινώσκειται. Καὶ γὰρ τοὺς τῇ εὐσεβείᾳ προσιόντας οὐκ ἄλλο σύμβολον ἀλλὰ τῶν τῆς ἁγίων ἐκδιδάσκει καὶ παραδίδωσι. Γέλωτα δὲ μᾶλλον καθ' ἑαυτῶν ἢ διαβολὴν τῆς συνόδου καταγέουσιν ἐν οἷς φασιν αὐτὴν ὑπὸ πολλῶν διασύρσθαι· πόσαι γὰρ τῆς πρώτης καὶ οἰκουμένης ἁγίας συνόδου κατεπεσον σύνοδοι καίτοι ἀρχιερέων οὔσαι πληρωμα· Τὴν δὲ τῶν ῥν' οὐδ' εἰ γέγονε τινὲς τῶν Αἰγυπτίων εἰδέναι ἠθέλησεν. Ἀλλ' ἐάσωμεν τὸ ἀλόγιστον· τῶν γὰρ ἁγίων Πατέρων οὕτω διασαφούντων, καὶ λήρους ἀναισχύτους καὶ ἀλογίστους

Hoc idem probatur ex Florilegio collectaneorum e libro cujusvis generis Eulogii patriarchæ Alexandrini. Sic enim ait : Rursus hæreticorum amentia de quartæ synodi definitione conqueritur, asseverans primam synodum Ephesinam hoc penitus fieri prohibuisse. Quod si, ut illi nugantur, synodus vetuit quidvis aliud omnino proferri, certe in seipsam prior illa tulit sententiam. Ipsa enim definit quæ nulla prior definiverat synodus : siquidem ipsius auctoritate recepta est vox illa, Hypostatica unio, de qua synodi antiquiores nil sanxerant. Quin et Constantinopolitanum centum quinquaginta sanctorum Patrum concilium pro suis nugis rejiciunt ; a quo profligata hæresis oppugnantium Spiritum, et additis Nicæno Symbolo verbis de sancti Spiritus divinitate, fides congruenter explicata est. Si enim priores synodi addendo reprehensionem fugiunt, non debent posteriores in similibus dissimiliter vituperationem subire. Ita desipientium mens confundit omnia pervertitque. Nam Ephesina synodus fidem diversam, cujus dogmata fidei Nicænæ adversentur, omnino prohibuit : dum tamen illibata illa servetur, addi poterunt quæ occasio tulerit, sicut ipsamet addidit : hoc et magistra rerum natura docet, et Ecclesiæ usus juxta perpetuam traditionem confirmat. Propterea vir admirabilis Cyrillus, œcumenica synodo nondum celebrata, congregatis provinciæ suæ episcopis, Alexandrinæ fidei scripsit expositionem, quam Nestorio misit. Et infra in eodem libro verba hæc magni Ephræmii reperies : Rursus hæretici quartam synodum calumniantur dicentes decretum fuisse ante illam, ne cui liceret proferre, aut scribere, aut componere, aut tenere aliam fidem, præter eam quæ erat exposita : quamquam synodus non hoc decreverat, licet impudenter ipsi mentiantur : sed fidem a trecentis decem et octo Patribus expositam summo in honore habens præceperat, ne cui fas esset aliam proferre fidem, et quæ sequuntur. Id certe ex ipsis synodi verbis maxime constat ; patebit enim ipsa per se veritas nulla probatione indigens, si solum ex legantur. Nec ita quidem decrevit, aliud vero fecit : sed illud ubique servavit, quod ab ea decretum fuit. Nam ad veram accedentes religionem non alio Symbolo, quam a trecentis decem et octo Patribus edito, instituit. Risum vero potius in se movent, quam petunt calumniis synodum, dum aiunt multos illi obtrectare. Nam de prima sancta et œcumenica synodo quot synodi detraxerunt, cum et ipsæ cœtus essent episcoporum ? Quid dicam de synodo centum quinquaginta Patrum, de qua Ægyptii quidam, ne si facta quidem fuerit, scire voluerunt ? Sed missa faciamus de liramenta : Nam sanctis Patribus ita exponentibus, et nugis hæc esse impudentes verbaque futilia affirmantibus, qui nos ad proferentes ea dicamus ? Resellamusne illos, an vero dicta probemus ? Utrumque negaverit, quinque suæ mentis est composit.

ταῦτα ἀποφραγμένων τοῖς τὰ τοιαῦτα φεγγομί-

νοις, τί ἄν καὶ ἐροῦμεν ἡμεῖς; Ἀνεπαρξήμεθα τοῦτοις, ἢ στέρεωμεν τὰ παρ' αὐτῶν λεγόμενα; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι, ἐρεῖ πᾶς; νοῦ καὶ φρενῶν κύριος.

EPHES.

A

Et nos quidem papam ut unum de patriarchis habemus, idque si recte de fide sentiat; isti vero illum Christi vicarium, patrem et doctorem omnium Christianorum magna gravitate pronuntiant.

RESP.

Nec ipsi duos aut tres esse dicimus papam, sed unum patriarcharum: est tamen etiam inter eisdem ordinis plures unus primatus. Aut enim sanctus Pater Chrysostomus homilia decima septima in Acta apostolorum: Vide, ut etiam inter illos septem unus fuerit præpositus, et primas tenens; nam etsi communis erat ordinatio, majorem tamen illo æsecutum est gratiam. Cæterum omnem episcopum dicimus Christi esse successorem, et in cathedra Jesu Dei mei sedentem. Ipse enim dicit: *Qui recipit vos, me recipit*⁴¹, et, *Qui vos audit, me audit*⁴². Et hæc quidem communia sunt; æqualiter enim est in omnibus sacerdotium, quod attinet ad conferendum baptismum, et faciendum sacrificium, et peccata confitentibus dandam absolutionem, et sacrum chrisma conficiendum, et monachum tondendum, et oleum benedicendum, unguendumque ad maculas peccatorum delendas, et sacerdotem per gradus promovendum; eandem enim vim et easdem vires habet unusquisque ad functiones rerum ecclesiasticarum obeundas; et hoc pro certo habemus, quippe ut acceptum a Patribus. Sed etiam quod de papa dicimus, non ex nobis dicimus. Nam Theodorus Studita scribens ad Michaelem imperatorem nomine omnium hegumunorum, in epistola quæ sic incipit: Nos omnes in unum congregati jussu vestri a Deo coronati imperii, humillimi episcopi et hegumeni: Si quid verò, inquit, dubitat, aut minus solum credit sacra tua mentis excellentia a religioso præsule, jubeat magna via et a Deo confirmata potentia, ut quæ ad universorum utilitatem zelo rerum divinarum flagrat, a seniore Roma mitti sibi hujus rei declarationem, ut per antiquam traditionem ab initio servatum est. Hæc est, imitator Christi imperator, supremus apex Dei Ecclesiarum, cui primus præsdit Petrus, ad quem Dominus: *Tu es Petrus, et super hanc* D *petram ædificabo Ecclesiam meam; et portæ inferi non prævalebunt adversus eam*⁴³. Idem Theodorus in alia epistola ad Naucratiū, cujus initium est: Non complebuntur aures meæ vocibus auditionum: Deum, inquit, hominesque in præsentem contestor; sejunxerunt se a corpore Christi, a coryphæa sede, in qua Christus posuit fidei claves; adversus quam non prævaluerunt per omne sæculum, nec prævalebunt usque ad finem sæculi inferi portæ; ora videlicet hæreticorum, sicut promisit ille qui

EΦΕΣ.

Καὶ ἡμεῖς μὲν τὸν πᾶππαν ὡς ἓνα τῶν πατριάρχων λογιζόμεθα, καὶ τοῦτό γε ἂν ὀρθόδοξος ἦ· οὗτοι δὲ αὐτὸν βικάριον τοῦ Χριστοῦ, καὶ πατέρα, καὶ διδάσκαλον τῶν Χριστιανῶν ἀπάντων μάλα σεμνῶς ἀποφαίνονται.

ΑΠΟΛ.

Ἄλλ' οὐδ' ἡμεῖς ὡς δύο καὶ τρεῖς αὐτὸν λέγομεν, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν πατριάρχων· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὁμοταγείσιν ἐστὶ τις πρωτεύων. Φησὶ γὰρ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ ἑπτακαίδεκάτῃ ἡμίλλῃ τῶν Πράξεων· Ὅρα πῶς καὶ ἐν τοῖς ἑπτὰ ἦν τις πρῶκριτος καὶ τὰ πρωτεῖα εἶχεν· εἰ γὰρ ἡ χειροτονία κοινὴ ἦν, ἀλλ' ὁμοῦ ἐπισπάσατο χάριν πλεονα. Πάντα δὲ ἀρχιερέα διάδοχον Χριστοῦ λέγομεν, καὶ ἐπὶ τῆς καθέδρας καθήμενον τοῦ Ἰησοῦ μου καὶ θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ὅστις ὁ λέγων· Ὁ διαχόμενος ὁμᾶς ἐμὲ δέχεται· καὶ, Ὁ ἀκούων ὁμῶν ἐμοῦ ἀκούει. Καὶ ταῦτα μὲν κοινῶς πρὸς πάντας· ἐπίσης γὰρ ἡ ἱερωσύνη πρὸς τὸ ὑπουργῆσαι τὸ θεῖον λουτρόν, καὶ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τελέσσει, καὶ συγχώρησιν ἁμαρτιῶν δοῦναι τοῖς ἐξομολογουμένοις, καὶ ἱερὸν χρίσμα τελέσσει, καὶ μοναχὸν ἀποκείρει, καὶ ἔλαιον ἀγιασάει, καὶ χρίσει πρὸς ἀπόνησιν ἁμαρτιῶν, καὶ ἱερά κατὰ βαθμὴν χειροθετήσεται· καὶ εἰς πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ τὴν αὐτὴν ἰσχὴν καὶ ἰσὴν ἕκαστον ὀδαμεν ἔχειν. Καὶ οὕτως ἐγνομεν ἀκριθῶς παρὰ τῶν Πατέρων ταῦτα λαθόντες. Καὶ ὁ δὲ λέγομεν, ὅτι ἐξ ἡμῶν τοῦτο λέγομεν· φησὶ γὰρ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης γράφων πρὸς Μιχαὴλ τὸν βασιλέα ἐκ προσώπου πάντων τῶν ἡγουμένων ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἧς ἡ ἀρχὴ, Ἡμεῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνεληλυθότες κατὰ κέλυσιν τῆς θεοσταίπτου ὁμῶν βασιλείας, ἐλάχιστοι ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι· εἰ δὲ τι ἀμφισβηλούμενον ἢ ἀπιστούμενον τῇ θεῖα ὁμῶν μεγαλοῖα διαλύεσθαι παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εὐσεβῶς, ἢ μεγάλῃ καὶ θεοστήρικτος αὐτῆς χεῖρ, ὡς ζηλοτοποῦσα τὰ θεῖα ἐπ' ὠφέλειά τοῦ παντός, κελυσάτω παρὰ τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης δέξασθαι τὴν διασάφησιν, ὡς ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς πατροπαράδοτος· ἐξεδόθη. Ἀβτη, Χριστομίμητα βασιλεῦ, ἡ κορυφασιότη τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, ἧ; Πέτρος πρωτόθρονος, πρὸς ὃν ὁ Κύριός φησι· *Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρῃ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾧδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν ἑτέρῃ ἐπιστολῇ πρὸς Ναυκράτιον, ἧς ἡ ἀρχὴ, Ὁδ πλησθήσεται τὸ οὖς μου ἀπὸ φωνῶν ἀκρόατων, φησι· *Μαρτυρῶ ἄρτι κατενώπιον θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἑαυτοὺς ἀπέβήξαν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κορυφαίου θρόνου, ἐν ᾧ Χριστὸς ἔθετο τὰς κλεῖς τῆς πίστεως, ἧς; οὐ κατισχύταν ἀπ' αἰῶνος οὐδ' ἂν κατισχύσωσι μέχρι συντελείας αἱ πύλαι τοῦ ᾧδου, τὰ τῶν αἰρετικῶν δηλαδὴ στόματα, ὡς ἡ τοῦ ᾧψευδοῦ; ὀπόσχεσις*. Ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ τρίτῃ συνῆδη

⁴¹ Matth. x, 14. ⁴² Luc. x, 16. ⁴³ Matth. xvi, 18.

Ἀρκάδιος ἐπίσκοπος· εἶπε· Κελευσάτω ἡ ὑμετέρα μακαριότης τὰ προσενηχθέντα ὑμῖν γράμματα τοῦ ἀγίου καὶ μετὰ πάσης προσκυνήσεως ὀνομαζομένου πάντα Καίσεστίνου τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἐπισκόπου ἀναγνωσθῆναι· ἐξ ὧν γνῶναι δυνησεται ἡ ὑμετέρα μακαριότης, ὅποیان ἔχει φροντίδα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Τὰ αὐτὰ καὶ Προλεκτος· Καὶ μετὰ πάνυ βραχεία φησί· Κύριλλος Ἀλεξανδρείας εἶπεν· Ὑποδεχθὲν τὸ γράμμα τοῦ ἁγιωτάτου καὶ κατὰ πάντα ὁσιωτάτου τῆς ἁγίας ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισκόπου τῆς Ῥωμαίων Καίσεστίνου, μετὰ τῆς προσφόρου τιμῆς ἀναγνωσκέσθω. Ἐν δὲ τῇ ἁγίᾳ τετάρτῃ συνόδῳ ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ γράμματι δ καὶ θεῖον γράμμα ἐπιγράφει, τοιάδε φησίν· Ἴνα ὁ μακαριώτατος ἐπίσκοπος τῆς Ῥωμαίων πόλεως, ὧ τὴν ἱερωσύνην κατὰ πάντων ἡ ἀρχαιότης παρέσχε, χῶραν καὶ εὐπορίαν ἔχη περὶ πίστεως καὶ ἱερέων ἀνακρίνειν. Ἐπεὶ οὖν πίστεως καὶ ἱερέων εὐπορίαν ἔχει τοῦ ἀνακρίναι, δικαίως καὶ διδάσκαλος τῶν Χριστιανῶν ἀπάντων ἐν τῷ ὄρω γράφεται.

ΕΦΕΣ.

Γένοιντο πατὴρς εὐτυχέστεροι, τὰ δ' ἄλλα ὁμοί· καὶ γὰρ δὴ κάκεινος οὐκ εὐτυχεῖ, τὸν ἀντιπάππαν ἔχων ἐπεικῶς διοχλοῦντα· καὶ οὗτοι τὸν Πατέρα μιμῆσθαι καὶ τὸν διδάσκαλον οὐκ ἀνέχονται.

ΑΠΟΛ.

Καὶ ἡμεῖς εὐχόμεθα τοσοῦτους διδασκάλους πλουτήσῃν ἐπ' Ἐκκλησίας διδάσκοντας ἐν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς ἕσους καὶ ἡ τῶν Ἀσίνων Ἐκκλησία πλουτεῖ, καὶ περὶ τὰ ἐκκλησιαστικά εὐτυχεῖ, καὶ τοσοῦτους μοναχοὺς ἀκτῆμονα· ἔχει. Λέληθε δὲ αὐτὸν, ὅτι ἀντιπάππας ἐβούλετο μὲν γενέσθαι, ὑπὲρ δὲ τῶν καλῶς φρονούντων καὶ καλῶς διευθετούντων τὰ κοινὰ, καὶ τὴν τιμὴν ἑαυτῶν περιποιουμένων (25). Καὶ διὰ ταῦτα καὶ τὸ μὴ εἶναι σχίσμα ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ, ὅπερ ἔστι χειρὸν πάντων τῶν κακῶν, ἀντιπάππας οὐκ ἐγένετο. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος διελύθη, καὶ τὰ πάντα ἐν γαλήνῃ καὶ ἡσυχίᾳ. Οὐκ ἔδει οὖν αὐτὸν ἀνθρώπον τοιοῦτον τῆς Ἐκκλησίας κατεύχεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπερεύχεσθαι τὰ κρεῖττερά καὶ βελτίω.

ΕΦΕΣ.

Φεύγετε οὖν αὐτοὺς, ἀδελφοί, καὶ τὴν πρὸς αὐτοῦ κοινωνίαν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματίζόμενοι εἰς ἀποστόλους· Χριστοῦ· καὶ οὐ θαυμαστόν· Αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. Οὐ θαῦμα οὖν, εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. Καὶ πάλιν ἀλλαχού περὶ τῶν αὐτῶν ὁ αὐτὸς ἀπίστος· Οἱ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξυπατάωσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων· ὁ μέντοι

A non mentitur. Et in tertia sancta synodo Arcadius episcopus dixit: Præcipiat vestra beatitudo litteras sancti et omni cum veneratione nominandi papæ Cælestini, sedis apostolicæ episcopi, vobis allatas recitari, ex quibus vestra beatitudo perspicere poterit, quali omnes ecclesias cura ille complectatur. Projectus quoque iisdem est usus verbis. Et paucis interpositis: Cyrillus, inquit, Alexandrinus dixit: Suscepta sanctissimi et per omnia sacratissimi Cælestini episcopi sanctæ apostolicæ Ecclesiæ Romanæ epistola cum honore condécente recitetur. Similiter in sancto concilio quarto (24), in sacris Valentiniani ad Theodosium litteris, hæc scripta leguntur: Ut beatissimus Romanæ urbis episcopus, cui principatum sacerdotii super omnes antiquitas contulit, locum et facultatem habeat de fide et sacerdotibus judicandi. Cum igitur facultas illi sit exercendi iudicium de fide et sacerdotibus, jure Christianorum omnium doctor in definitione inscribitur.

ΕΠΙΕΣ.

Fiant patre feliciores, cætera similes: nam et ille adversa utitur fortuna antipapam habens, satis molestiarum illi exhibentem; et istis patrem et doctorem suum imitari non patitur animus.

RESP.

Utinam nobis tot essent concionatores in Ecclesia diebus festis ac Dominicis populum docentes, quot summa felicitate visuntur in Latina Ecclesia, quotque monachi extremam amplexi paupertatem. Ignorat vero ipse de antipapa, voluisse quidem illum dignitatem arripere, sed a prudentioribus, et rempublicam recte administrantibus, honoremque suum tutantibus fuisse rejectum. Ex quo factum est, ut antipapa non sit, ne etiam in Ecclesia Dei schisma esset, quod est malorum omnium gravissimum. Basileensis quoque synodus dissoluta est, omniaque in pace sunt et summa tranquillitate. Quare non oportebat, talem virum imprecationes in Ecclesiam jacere, sed precari potius ut ei fauste prospereque eveniant omnia.

ΕΠΙΕΣ.

Fugite ergo, fratres, illos et communionem eorum; sunt enim pseudapostoli, subdoli operarii, transfigurantes se in apostolos Christi. Et non mirum: Ipse enim Satanas transfiguratur se in angelum lucis⁴¹. Non est ergo magnum, si ministri ejus transfigurentur velut ministri justitiæ; quorum finis erit secundum opera ipsorum. Rursus idem apostolus de iisdem alio in loco: *Injusemodi, inquit, Domino nostro Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri, et per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium⁴². Sed firmum fundamentum fidei stat, habens signaculum hoc⁴³.*

⁴¹ II Cor. xi, 14. ⁴² Rom. xvi, 19. ⁴³ II Tim. ii, 19

(24) Cone. Chalced. part. I, epist. 25.

(25) Ἦσ. λείπει κεκώλιται ἡ τι τοιοῦτον.

Et vobis rursus : Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, licet angelus de cælo, anathema sit ⁴⁴. Videtis prophetice dictum illud : Licet angelus de cælo, ne quis eminentiam papæ obtendat. Et dilectus discipulus : Si quis, inquit, venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis : qui enim dicit illi Ave, communicat operibus ejus malignis ⁴⁵. μή λαμβάνετε, καὶ χαιρεῖν αὐτῷ μὴ λέγετε· ὁ αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

Cum hæc vobis sint a sanctis apostolis præscripta, state in traditionibus quas accepistis, sive scriptas, sive non scriptas ; ne improborum errore traducti a propria excidatis firmitate. Deus autem qui omnia potest, et illis, ut suum agnoscant errorem, præstet, et nos veluti purum selectumque frumentum ab illis tanquam pravis zizaniis sercens, in horreo suo reponendos colligat in Christo Jesu Domino nostro, quem decet omnis gloria, honor, et adoratio.

RESP.

Ad hæc sane, quæ hic profert, nulla esset danda responsio ; nam suo more jacit in nos contumelias : tamen dicemus pauca. Vox, Consubstantialis, et vox Deipara, et quæcunque sancti explanarunt, non sunt ab apostolis explicite tradita. Nos tamen omnia, quæ Patres nostri de rebus divinis locuti latius explicarunt, tanquam apostolicas recipimus traditiones. Itaque si sancti illi pœnis per apostolum constitutis tenentur, et nos tenemur. Quæ porro in nos profert ex Epistolis apostolorum, non faciunt ad rem. Traditiones enim apostolicas tam scriptas quam non scriptas orationibus illorum sulti constanter tenemus, credentes in Trinitatem consubstantialem, Deumque incarnatum, ex semper Virgine Dei Genitrice natum. Sed hæc dicta sint non contentiosæ ostentationis ergo ; neque enim rixari et contendere volumus, sed veritatem scrutari duce nobis divinitus tradita scientia et doctrina sanctorum, a quibus sacra dogmata explicata sunt, non alia via persuadere volentes hominibus, quam ea, quæ nobis per lumina Ecclesiæ patet. Testis cogitationum Dominus, qui rationem ab omni mendacium proferente reposcet. Nos enim inimici pacis esse nec habuimus, nec habebimus unquam in animo ; nam si pacem amittamus, hostes illorum erimus, quibus a Christo dictum est : Pax vobis, sed hanc tenere volumus et optamus. Potens autem est Deus pacem donare et confirmare per universam Ecclesiam suam : ut omnes unanimiter eadem sentientes et præstentes, Christo Deo, cui sic placitum est, gloriam tribuamus, quoniam ipsum decet gloria in sæcula. Amen.

⁴⁴ Galat. i, 8. ⁴⁵ II Joan. x, 11.

στερβός θεμέλιος τῆς πίστεως ἄστηκεν ἔχων τὴν σφραγίδα ταύτην. Καὶ ἀλλαχῶ πάλιν· Εἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεσθαι παρ' ὁ παρελάβετε, κὰρ ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ, ἀνάθεμα ἐστίν. Βλέπετε προφητικῶς τὸ, κὰρ ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα μὴ τις τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πάππαι προβάλληται. Καὶ ὁ ἡγαπημένος μαθητῆς· Εἰ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδασχὴν οὐ φέρει, εἰς οἰκίαν αὐτοῦ γὰρ λέγων αὐτῷ χαιρεῖν κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις

Τούτων ὁμῖν ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διορισμένων, στήκετε κρατοῦντες τὰς παραδόσεις, ἃς παρελάβετε τὰς τε ἐγγράφους· καὶ ἀγράφους· ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀόεσμων πλάνῃ συναπαχθέντες ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ. Θεὸς δὲ ὁ πάντα δυνάμενος ἐκείνους τε ἐπιγνώσει τὴν οἰκίαν πλάνην παρασκευάσει, καὶ ἡμᾶς αὐτῶν ἀπαλλάξει ὡς πονηρῶν ζιζανίων οἷα καθαρὸν καὶ εὐχρηστον σίτον εἰς τὰς ἐσποτῶ ἀποθήκας συνάξειεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ πρέπει πάντα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις.

ΑΠΟΛ.

Ἔδει μὲν ἡμᾶς μηδεμίαν ἀπολογία δούναι, ἐν οἷς ἐπαῦθα προφέρει· συνήθως γὰρ ποιεῖ προφέρων ὑβρεις καθ' ἡμῶν ὁμως ἐρούμεν ὀλίγα. Καὶ γὰρ τὸ, Ὁμοούσιον, καὶ τὸ, Θεοτόκος, καὶ ὅσα οἱ ἅγιοι διετράνωσαν, αὐταῖς λέξεσιν οἱ ἀπόστολοι οὐκ εὐηγγελίσαντο. Ἄλλ' ἡμεῖς ὅσα τε οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐθεολόγησαν καὶ ἐξήπλωσαν ἁποστολικὰς παραδόσεις καὶ ταῦτα στέργομεν. Εἰ οὖν ὑπὸ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ Ἀποστόλου οἱ ταῦτα ἐκθέμενοι, καὶ ἡμεῖ· ἐσμεν. Ὅσα δὲ ἐκ τῶν ἀποστολικῶν Ἐπιστολῶν καθ' ἡμῶν προφέρει, οὐ συμβάλλουσι πρὸς ἡμᾶς. Τὰς γὰρ παραδόσεις τῶν ἀποστόλων, τὰς τε ἐγγράφους καὶ ἀγράφους, ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν στηριζόμενοι βεβαίως κατέχομεν, εἰς Τριάδα πιστεύοντες ὁμοούσιον, καὶ Θεὸν σεσαρκωμένον ἐκ τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου γεννηθέντα. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἰρηται οὐ κατὰ φιλόνοικον ἀπόδειξιν, οὐδὲ γὰρ βουλόμεθα ἐρίζειν τε καὶ φιλονεικεῖν, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν ἐρευνᾶν διὰ τῆς ὁδηγούσης ἡμῖν παρὰ Θεοῦ γνώσεως καὶ τῆς τῶν ἁγίων διδασκαλίας, οἷτινες τὰ θεῖα δόγματα διετράνωσαν· οὐκ ἄλλως βουλόμενοι πείθειν ἀνθρώπους ἢ ὡς οἱ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες διδάσκουσι. Μάρτυς ὁ τῶν ἐννοιῶν Δεσπότης, ὃς ἀπαιτῆσαι λόγον πάντα τὸν λαλοῦντα τὸ ψεῦδος. Καὶ γὰρ ἐχθροὶ εἰρήνης οὔτε ἠθελήσαμεν, οὔτε ποτὲ θελήσομεν γενέσθαι· ἐν γὰρ τὴν εἰρήνην ἀπολέσωμεν, ἐχθροὶ ἐσμεν ἐκείνων τῶν ἀκουσάντων παρὰ Χριστοῦ· Εἰρήνη ὁμῖν· ἀλλὰ ταύτην θέλομεν καὶ ποθοῦμεν κατέχειν· δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς εἰρήνην δούναι καὶ πῆξαι καὶ βραβεῦσαι ἐν τῷ πληρώματι τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἵνα πάντες ὁμοθυμαδὸν τὸ ἐν φρονούντες καὶ λέγοντες τῷ οὔτως εὐδοχῆσαντι Χριστῷ τῷ Θεῷ δόξαν ἀναπέμφωμεν· ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ.

GREGORII PROTOSYNCELLI

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

AD IMPERATOREM TRAPEZUNTIS.

(L. Allatio interprete, *Græcia Orthodoxa*, t. I.)

α'. Ἡμεῖς, ὡ θεϊότατε βασιλεῦ, χρεῖαν ἔχομεν οὐ μόνον τῇ σῇ ὑψηλοτάτῃ βασιλείᾳ λόγον ἀποδοῦναι καὶ ἱκανοποιεῖν, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ αἰτούντι ἡμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος, ὡς ἐκ τοῦ κοινοῦ διδαχάλου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ μακαριωτάτου Πέτρου κατὰ τὴν θεῖαν φωνὴν ἐπ' αὐτοῦ θεμελιωθείσης τοῦτο παραλαβόντες. Εἰ οὖν τοῦτο πᾶσιν ὀφειλομένον, πολλῶν γε μᾶλλον σοι, ὑψηλοτάτε βασιλεῦ, ἅτε παρὰ Θεοῦ κατὰ σειρὰν τὸ βασιλεύειν λαχόντι, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ τῇ γνώσει, καὶ τοῖς ἄλλοις προτερήμασι καὶ ἀνδραγαθίαις ἐκ προαιρέσεως ἀγαθῆς τὴν βασιλείαν διαφερόντως κοσμοῦντι, καὶ τὸ μέγιστον καὶ ὅπως ἀξίον χρῆμα βασιλείας τὴν ὀρθοδοξίαν ὅση δύναμις ἀσπαζομένη καὶ κατέχοντι, ὅπερ μᾶλλον τὸν βασιλέα κοσμεῖ, καὶ λαμπρὸν ἀπεργάζεται, καὶ ζωὴν καὶ ὑγίαν δωρεῖται, καὶ τρόσπιζα καὶ νίκας παρέχει, καὶ τοῖς ὑπὸ χεῖρα ἀξίον βασιλείας ἀναδεικνύσι. Καὶ τί δεῖ τὰ καθ' ἑκάστον ἀπαριθμεῖν, ὅσων αὕτη πρόξενος γίνεται; Αὕτη καὶ μόνῃ τῷ βασιλεὶ κἂν τῷ παρόντι, κἂν τῷ μέλλοντι πάντα τὰ ἀγαθὰ δωρήματα παρέχει, ὥστε συμβαλεῖν τῷ ζῶντι καὶ αἰωνίῳ καὶ μόνῳ ἀληθεῖ βασιλεῖ. Ἄ πάντα τὰ προειρημένα ἔχειν μὲν τὴν σὴν βασιλείαν κατανοῶ καὶ δοξάζω· ἀεὶ δὲ αὔξειν τῷ τούτων δοτῆρι Θεῷ καὶ εὐχομαι καὶ εὐξομαι, καὶ εἰρηνικὴν διὰ πάντων τὴν σὴν βασιλείαν ἐκ παντὸς διατηρεῖν, καὶ μετὰ πολλὴν ζωὴν, καὶ διαδοχὴν ὁμοίαν τε καὶ ἀρίστην τὴν οὐράνιον καὶ ἀίδιον βασιλείαν. Ταῦτα ἀεὶ εὐχομαι καὶ εὐξομαι.

β'. Ἀποκρίνομαι οὖν πρὸς τοὺς ὄρους τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων Πατέρων, προσθεὶς πρότερον καὶ περὶ τοῦ ζητήματος μικρὸν, καὶ διὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ Χριστοκλήρου Πέτρου, καὶ διὰ τὴν ἐν Χριστῷ διάθεσιν, ἣν ἔχω πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην σου βασιλείαν. Μόνον παρακαλῶ, ἵνα μετὰ μακροθυμίας ἀκούσῃ τῶν λεγομένων, καὶ μὴ ὡς τινες τῶν ἐνταῦθα, μᾶλλον δὲ οἱ πλείονες κατατάζοντες φωνοῦσι, καὶ μόνον ἐκταράττουσι, ὡς ἔ

1. Necessè est, resque ipsa cogit, divinissime imperator, non tantum tuæ excelsissimæ majestati rationem, sed omnibus etiam qui eam a nobis exposcunt, de nostra spe, ut ex communi Ecclesiæ magistro beatissimo Petro, divino oraculo super eundem fundatæ, accepimus, reddere atque persolvere. Id itaque si debemus omnibus, multo magis tibi, excelsissime imperator, qui a Deo majorum tuorum imperium assecutus es, illudque non cognitione solum, et aliis prærogativis, rebusque fortiter gestis probo proposito consilioque insistens, excellenter condecoras, et quod potissimum est atque imperio dignum, rectam fidem, quantum potes, amplecteris, et constanter retines, quæ præ reliquis imperatorem exornat, illustriorem reddit, vitam sanitatemque impertitur, tropæa atque victorias congescit, dignumque imperio subditis comonstrat. Et quid opus est singula recensere, quæ illa late fuseque conciliat? Illa sola imperatori, et hoc et futuro sæculo omnia bona muneratur, ut una cum vivo, sempiterno, soloque vero Rege imperet. Quæ omnia tuam majestatem possidere, et reor, et firmiter tenco, eaque semper auctiora fieri a Deo eorum datore, supplex exoro, exoraboque, tum præterea ut quietum ac prorsus tranquillum ab omni noxa tuum imperium conservet, et post diuturnam vitam, et similem atque optimam filiorum successionem, cæleste regnum æviternumque clarigatur. Hæc indemisse obsecro obsecraboque.

2. Respondeo itaque ad beatorum sanctorumque Patrum decreta, si prius pauca de Quæstione addidero, tum ut Christi præconi Petro obediam, tum ut meæ erga excelsissimam tuam majestatem propensioni morem geram. Unum tantum te rogo ut æquo animo audias, neque te geras, ut quidam, qui istic sunt; qui mentis desipientes claudunt tantummodo, turbasque cient: « Rem a Patribus nobis traditam tenemus: non est cur aliis aures

præbeamus.) Et nihilominus nos, veritate, et munere, gratiaque Domini et Servatoris nostri Jesu Christi et Dei, paternum dogma rebus in omnibus integrum tenemus, et conservamus, et conservabimus, ut procedens oratio apertissime declarabit. Proptereaque simplicibus verbis hæc exponimus, industriis, et dictionum pleis, illisque perobscuris eliminatis, ne quæ a nobis dicuntur, aut scribuntur perniciem afferant, in hoc quoque communem omnium Dominum ac Magistrum æmulati, dicentem: *Sermo et prædicatio ne sit in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei*¹. Quapropter nos quoque, illius doctrinam sequentes, quæ nobis tradita sunt a Christi Ecclesia dicimus et prædicamus, non sermonibus venustis scitisque, neque ab externis petitis argumentationibus, ut dictum est, sed ex Patrum monitis et scripto nobis tradita traditione, verba nostra scriptaque comprobamus, Patrumque nostrorum in omnibus vestigia sequimur, sequemurque, neque unquam aliter comminiscemur: quemadmodum sacram tuam et imperialem animam imaginamur, et credimus, nonquam aliter se habituram.

3. Neque propter de novo statis temporibus quæstiones exortas, et male opinantium nova commenta, fidem aliam sanctos Patres idævi in unum coactos propriorum verborum nova inductione edidisse affirmabimus, ut sanctus Maximus palam explicat, cum hunc in modum ediderit: « Namque si pro veritate vera enuntianda sunt, omnes post Nicænam synodum a Deo electi Patres, universaque synodi reete sentientium, et sanctitate illustrium Patrum, non aliam fidei definitionem propriorum verborum additione prorsus superinduxerunt, veluti vos nimium perperam obloquentes, et plane insipientes decernitis, » et quæ sequuntur, quæ tempore opportuno ad veritatem nostram explanandam in medium adducemus. Namque unaquæque sancta atque œcumenica synodus superaddidit, quod verbis ipsis haud erat in sacra Scriptura explicitum, sed illa sua additione aliam novamque fidem minime concinnavit, licet additum nullo in loco antea enuntiatum esset; et ante omnia *homousion*, sive *consubstantialia*, neque in sacra Scriptura, neque etiam in gentiliū monumentis, imo nec a sanctis apostolis expresse traditum hæc synodus addidit; non ideo tamen apud eos qui veritatem sedulo exquirunt, aliam fidem condidisse reputata est. Non alia ratione et sancta œcumenica secunda synodus sanctissimum Spiritum Deum esse pronuntiavit, et vere, quemadmodum et prima homousion. Sed id nusquam in divinis Literis erat. Sancta quoque item tertia synodus vocem, *Deipara*. Quæ omnia verissima sunt, eoque modo se habent, quo sancti divino Spiritu conciti decreverunt. Et quarta item synodus, duas naturas et unionem secun-

¹ I Cor. ii, 4.

μεν· καὶ πλέον οὐκ ἐθέλομεν ἰκοῦσθαι.) Καίτοι γε ἐπ' ἀληθείας καὶ δωρεὰς καὶ χρίτος τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ, ἡμεῖς τὸ πατριον δόγμα ἐν πᾶσι τηροῦμεν, καὶ φυλάττομεν, καὶ φυλάξομεν, ὡς προῖων ὁ λόγος παραστήσει σαφέστατα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἀπλοικοῖς ῥήμασι ταῦτα ἐκτίθεμεν, μὴδὲ κομψὸν ῥῆμα τιθέντες, μήτε πλοκάς λέξεων εἰς τὰ ἀσαφῆ καὶ δηλήματα εἶναι τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα, ἢ γραφόμενα, κἀν τούτῳ τὸν κοινὸν μιμούμενοι δεσπότην καὶ διδασκαλον φάσκοντα, ὅτι Ὁ λόγος καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν κομφοῖ ἀθροῦσιν σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Διὸ καὶ ἡμεῖς ἐπόμενοι τῇ τούτου διδασκαλίᾳ, τὰ παραδοθέντα ἡμῖν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ λεγομένη τε καὶ κηρύττομεν οὐ λόγοις κομφοῖς καὶ συλλογισμοῖς ἐκ τῶν ἐξωθεν, ὡς προλέλεκται, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν Πατέρων διδασκαλίας, καὶ τῆς ἐγγράφου ἡμῶν παραδόσεως πιστεύοντες τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα τε καὶ γραφόμενα, καὶ τοῖς Πατράσιν ἡμῶν ἐν ᾗπασιν ἀκολουθοῦμεν καὶ ἀκολουθήσομεν, καὶ οὐδέποτε ἄλλως ἐξομεν ὡς περ οὐδέ τὴν σὴν Ἱερὰν καὶ βασιλικὴν ψυχὴν ἐννοοῦμεν καὶ πιστεύομεν ἄλλως· ἔξομεν ὡς περ οὕτως.

γ'. Οὐδὲ διὰ τὰς ἀναφύσεις κατὰ καιρὸν ζητήσεις, καὶ τῶν κακοδόξων καινοφωνίας ἀλλήν πίστιν τοὺς ἁγίους Πατέρας ἐροῦμεν τοὺς κατὰ καιρὸν συναθρόντας· πεποιηκῆναι διὰ τῆς ἐπεισαγωγῆς τῶν οικειῶν ῥημάτων, ὡς καὶ ὁ θεὸς· Μάξιμος· διασαφεῖ λέγων οὕτως· « Εἰ γὰρ ἐστὶ ἐλήθη ὑπὲρ ἀληθείας εἶπειν, πάντες οἱ μετὰ τὴν Νικαίων θεόκριτοι Πατέρες, καὶ πᾶσα σύνοδος ὀρθοδόξων καὶ ἁγίων ἀδελφῶν οὐκ ἄλλον πίστειν ἔρον διὰ τῆς ἐπεισαγωγῆς τῶν οικειῶν ῥημάτων παντελῶς ἐπεισάγαγον, ὡς ὑμεῖς ἀποφάνεσθε πλείστον παρῆλθοντες, καὶ τὸ ὄλον μαινόμενοι· » καὶ τὰ ἐξῆς· ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ ἐκθήσομεν, διατρανούντες τὴν ἀληθειαν ἡμῶν. Καὶ γὰρ ἐκάστη ἁγία καὶ οἰκουμένη συνόδος προσέθηκεν, ὃ μὴ ῥητῶς προσέειπε τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, ἀλλ' οὐκ ἄλλην πίστιν πεποίηκε διὰ τῆς ἐπεισαγωγῆς· καίτοι γε τοῦ προστεθέντος οὐδαμοῦ προκηρυττομένου ὄντος. Ἀδελφὰ γὰρ τὸ *μοούσιον*, ὃ μήτε ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ εὐρισκόμενον ὑπάρχει, μήτε ἐν Ἑλληνικῇ, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἁγίων ἀποστόλων τοῦτο ῥητῶς εἰπόντων, ἡ σύνοδος αὐτῇ προσέθηκεν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐνωμῆθη παρὰ τοῖς τὴν ἀληθειαν ἐκζητούσιν, ἐτέραν πίστιν πεποιηκῆναι. Ὡσαύτως δὲ ἡ ἁγία οἰκουμένη δευτέρα σύνοδος Θεὸν τὸ πανάγιον Πνεῦμα εἶρηκεν, καὶ ἀληθῶς, ὡς περ καὶ τὸ *μοούσιον*. Ἄλλ' οὐδαμοῦ ἐν τῇ Γραφῇ τοῦτο εὐρίσκειτο. Καὶ ἡ ἁγία δὲ τρίτη σύνοδος τὸ, *θεοτόκος*. Καὶ ἀληθῶς ἔχουσι μὲν ταῦτα, καὶ οὕτως ὡς καὶ οἱ ἅγιοι πνευματοκινήτως ἐθεσμοθέτησαν. Καὶ ἡ τετάρτη δὲ τὰς δύο φύσεις, καὶ τὴν καὶ ὁπόστασιν ἐνωσιν, καὶ ἡ πέμπτη δὲ τὰ δύο θελήματα, καὶ ἕνα τὸν θέλοντα, καὶ ἡ ἕκτη δὲ τὰς δύο ἐνεργείας, καὶ ἕνα τὸν ἐνεργοῦντα. Ἄλλ' οὐδαμοῦ εὐρήσεις ταῦτα

καίμενα ἐν τῇ Γραφῇ. Ἄλλ' αἱ σύνοδοι θαρρόντως, ἅ dum hypostasim; et quinta duas voluntates, et unum volentem; et sexta duas operationes et unum operantem : quæ tamen nunquam in Scriptura inveneris. Sed synodi confidenter colligentes ea uti vera ex sacris Litteris addiderunt, neque propterea fidem aliam composuere, quemadmodum jam supradictus divus Maximus apertissime illis declaravit : « Omnis synodus recte sentientium et sanctitate illustrium virorum non aliam fidei definitionem propriorum verborum additione prorsus superinduxit, veluti vos decernitis, » et reliqua. Tum præterea sancta œcumenica septima synodus ex Patre per Filium Spiritum sanctum procedere tradidit, et ante eam sanctorum plurimi dicendi illum modum usurparunt, et *ex ipso Filio, et proprium illius, et ex illo* ut divinus Cyrillus in Anathematismis, et Basiliius illis qui dicebant : Quare non Filii Filii Spiritus? respondens, dixit : « Non quod non esset ex Deo per Filium, sed ne Trinitas numerus innumerus reputaretur, et filios ex filiis, ut apud homines fieri suevit, habere, in suspicionem veniret. » Et ante illud caput idem sanctus dicebat :

« Propterea et Dei quidem Verbum Filius, Verbum

ὁ Συνεληθοῦσαι τόλμων καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ Δυτικὴ, καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου γενομένης, καὶ ἐξέτασιν ποιήσασαι, ὡς τί ἂν βούλοιντο οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, καὶ τῆς Δυτικῆς λέγειν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος. Εἰ ἄρα ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἢ πῶς ὀφείλει νοεῖσθαι τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Καὶ εἰ συνεισφέρει ὁ Υἱὸς εἰς τὴν αἰδίον πρόθεον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐστίν, ὡσπερ καὶ ὁ Υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, καὶ εἰ λαμβάνει ὁ Υἱὸς ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, ὡσπερ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς Γραφαῖς οὐχ εὔρον. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνειν, καὶ τὸ εἶναι ἔχειν δι' Υἱοῦ, ταῦτα πολλαχοῦ εἶρον. Ἀθανάσιος γὰρ ἡ τῆς ἀληθείας κρηπίς ἐν τῇ κατὰ Ἀρσιανῶν τρίτῃ φησίν, « Πάντα ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχειν. » Ἄλλὰ τίς ἂν φεῖη τῶν εὐ φρονούντων, ὡς μὴ ἀπλοῦν πάντη πάσι εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐπὶ τῶν ἀπλῶν πᾶν ὅπερ λαμβάνει, τούτων γὰρ ἐπὶ τῶν συνθέτων γίνεται, ἀλλ' ὅπερ ἂν λέγοιτο λαμβάνειν τὸ ὅλον ἐστίν; Ἄλλὰ καὶ πρὸ τούτου ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ φησίν : « Οὐ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς μετέχων ἐστὶ τοῦ Πνεύματος, ἵνα διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Πατρὶ γένηται, οὐδὲ λαμβάνων ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. » Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν δοξαζάτων ἁμείως λέγεται ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς φησὶ Κύριλλος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς* : « Γεννητὸς ὁ Πιτὴρ τὸν Υἱὸν ἀμεσσοῦτως. » Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰς τὸ βῆτὸν τῆς *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, λέγει : « Συνεῖναι τῷ Υἱῷ τὸν Πατέρα νοούμεν διὰ τὸ ἀπαρῆλλακτον τῆς οὐσίας, καὶ τὸ ἄκρον προσεχῆς τε καὶ ἄμεστον αὐτοῦ. » Καὶ ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς Ἀδελφίου λόγῳ φέσκει, « Τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ προσεχῆς ἐκ τοῦ πρώτου. » Καὶ οὐδαμοῦ φησίνται :

« Et ante illud caput idem sanctus dicebat : Propterea et Dei quidem Verbum Filius, Verbum illius, et ex illo ut divinus Cyrillus in Anathematismis, et Basiliius illis qui dicebant : Quare non Filii Filii Spiritus? respondens, dixit : « Non quod non esset ex Deo per Filium, sed ne Trinitas numerus innumerus reputaretur, et filios ex filiis, ut apud homines fieri suevit, habere, in suspicionem veniret. » Et ante illud caput idem sanctus dicebat : autem Filii Spiritus, » et quæ sequuntur.

4. Quare cum in unum et Orientalis et Occidentalis Ecclesia convenissent, et œcumenico concilio celebrato, examinassent quid Orientalis atque Occidentalis Ecclesiæ magistri de processione sanctissimi Spiritus statuissent : num ex solo Patre procederet Spiritus sanctus, an etiam ex Filio, et quomodo illud intelligendum sit, *ex Patre per Filium*, et, an aliquid conferat Filius in æternam Spiritus sancti processionem, vel an ex solo Patre est, veluti et Filius ex solo Patre est, et an accipit Filius a Spiritu, quemadmodum accipit Spiritus a Filio; at ista quidem in Scripturis nulla sunt: verumtamen Spiritum sanctum accipere, et quod sit, habere ex Filio, passim invenere. Namque Athanasius veritatis fundamentum, oratione tertia adversus Arianos dicit : « Quæcumque habet Spiritus, ex Filio habet. » Sed quis, dummodo sapit, diceret, Spiritum sanctum non esse prorsus et per omnia simplicem; at ex simplicibus quidquid accipit, quod in compositis aliter sit, totum accipere dicitur? Ante etiam in hac eadem oratione scribit : « Neque enim Filius particeps est Spiritus, ut per illum in Patre fiat, neque accipit Spiritum, sed potius Spiritus a Verbo accipit. » Ideoque a doctoribus immediate dicitur Filius ex Patre, ut tradit Cyrillus in *Thesauris* : « Generat Pater Filium absque ullo medio. » Versusque idem in Expositione dicti : *Omnia per ipsum facta sunt*, ait, « Simul esse cum Filio Patrem intelligimus propter essentialiam per omnia similem, illiusque summum continens, atque immediatum. » Nysenus item Gregorius, oratione ab Ablabium scribit, « Hoc enim est continenter ex primo. » Nulloque in loco sancti Patres ab ipso Salvatore nostro ad sanctam œcumenicam septimam synodum ex solo Patre Spiritum sanctum enuntiant, quemadmodum

Filium ex solo Patre generari prodiderunt, sed per Filium et proprium ipsius, et ex ipso; et præ cæteris Cyrillus in Actis sanctæ et œcumenicæ Synodi tertię, in duodecim Capitulis, et in *The-sauris*, « ex essentia Patris, et ex essentia Filii, et existens ex ipso, » affirmat.

οικουμενικῆς συνόδου τρίτης ἐν τοῖς δώδεκα Κεφαλαίοις, καὶ ἐν τοῖς *Θησαυροῖς*, « ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὑπάρχον ἐξ αὐτοῦ » θεολογῶν.

5. Ex solo porro Patre sanctos Filium generari, tradidisse, audi. Magnus siquidem Basilius in *Antirrheticis* inquit : « Unigenitus Filius, quod solus ex solo generatur. » Et Theologus Gregorius, oratione secunda de Filio : « Unigenitus enim, non quod solus ex solo, set solum, sed quod etiam singulariter. » Et Maximus contra Anomœum edisserens, « Quandoquidem solus ex solo. » Et Thaumaturgus Gregorius, « Unus Deus Pater Verbi, et unus Dominus solus ex solo. » Et inclytus Damascenus Oratione de Triade, cujus principium *Credimus itaque* : « Solus ex solo Patre Filius solus generatus est. » Anastasium item, et alios plerosque sanctos repereris, id idem asseverantes. Attamen ex solo Patre ante sanctam œcumenicam synodum nemo dixit, per Filium vero, ut prænotavimus, sancti selectiores et sancta septima synodus. Octava itaque præcedenti septimæ per Filium Spiritum sanctum procedere asseveranti insistens, examinansque quid illa præpositio per insinua-ret, ex Evangelio, Symbolo, et doctoribus Ecclesiæ intellectum hauriens, causam denotare decrevit. Etenim ab Evangelio dicitur : *Omnia per ipsum facta sunt*, et : *Per quem omnia facta sunt*, sacrosanctum Symbolum definit, Paulusque Apostolus : *Per voluntatem Jesu Christi*; et : *Benedictus Deus per quem vocati estis in ministerium*. Quæ omnia causam significant. Aut igitur, et in hisce per causam non innuere comprehendant, maloque malum medeantur; aut sanctos non recte scripsisse, cum dicerent, Spiritum per Filium procedere, affirmant, et alio sensu eos per accepisse, quod neque periti neque theologi fuerit. Sed quis similia de sancta œcumenica synodo aliisque asserere aude-ret? Licet Pater Chrysostomus ad verbum hæc tradat : « Solet enim per hoc illud ab hoc Scriptura usurpare, ut cum dicit, *Possedi hominem per Deum*, non secundam, sed primam causam exprimens, » et quæ sequuntur. Videsne divum Chrysostomum affirmare, per causam apud Scripturam notare? Divinus item Maximus in Dialogis adversus Anomœum ait : « Puris omnia pura apud nos secundum Scripturæ mentem. *Per quem* idem est, ac si diceret, *ex quo*. » Et superaddit apostolicum testimonium, cum Paulus dicat : *Per quem, fidelis Deus, vocati estis in ministerium*¹. Et Nysenus Gregorius, Filium causam aperte dicit Spiritus sancti his ipsis-
simis verbis, Oratione ad Anomœum : « Siquidem aliquod temporarium intervallum apponeret Uni-
geniti hypostasi, qui Patrem ante Filium sola cau-

α ἅ ἅγιοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μέχρι καὶ τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς ἐκδόμης συνόδου, ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰρηκότες, ὡσπερ τὸν Υἱὸν ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἠθεολόγησαν γεννᾶσθαι, ἀλλὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, ὡ; φησὶ Κύριλλος ἐν τοῖς *Πρακτικῶς* τῆς ἁγίας καὶ

ε'. "Οτι δὲ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς οἱ ἅγιοι τὸν Υἱὸν θεολογοῦσι γεννᾶσθαι, ἀκουσον. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς *Ἀντιρρητικοῖς*, « Μονογενὴς ὁ Υἱὸς διὰ τὸ μόνος ἐκ μόνου γεννᾶσθαι. » Καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῇ περὶ Υἱοῦ δευτέρῃ· « Μονογενὴς δὲ οὐχ ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπως. » Καὶ Μάξιμος δὲ μετὰ *Ἀνομοίου* διαλεγόμενος φάσκει, « Ἐπειδὴ μόνος ἐκ μόνου. » Καὶ ὁ Θαυματουργὸς δὲ Γρηγόριος λέγει· « Εἰς Θεὸς Πατὴρ Λόγος, καὶ εἰς Κύριος μόνος ἐκ μόνου. » Καὶ Δαμασκηνὸς δὲ ὁ κληινδρὸς ἐν τῇ περὶ Τριάδος λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ. Πιστεῦομεν τοιγαροῦν, φησὶν, ὅτι « Μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, μόνος ἐγεννήθη. » Καὶ Ἀναστάσιον δὲ, καὶ ἄλλους πολλοὺς τῶν ἁγίων εὐρήσεις οὕτω τοῦτο θεολογοῦντας. Ἐκ μόνου δὲ τοῦ Πατρὸς πρὸ τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς συνόδου οὐδεὶς εἶπεν. Διὰ τοῦ Υἱοῦ δὲ, ὡς καὶ φθάσαντες εἶπομεν, οἱ τῶν ἁγίων ἔκκριτοι, καὶ ἡ ἁγία ἐκδόμη σύνοδος. Ἡ γοῦν ὀγδόη τῇ πρὸ αὐτῆς ἀκολουθοῦσα ἐκδόμη, τῇ λεγούσῃ δι' Υἱοῦ ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τί ἂν βούλοιο σημαίνειν ἢ διὰ, αἰτίαν ἐφῆσαν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ συμβόλου καὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας τοῦτο πορισαμένη. Θεοπίζει γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ *δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο*, τὸ ἱερόν σύμβολον ὀρίζεται. Καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος, *Διὰ θελήματος Ἰησοῦ Χριστοῦ*, καὶ, *Εὐλογητός ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς διακονίαν*, ἅπερ ταῦτα πάντα αἰτίαν σημαίνουσιν. Ἡ γοῦν καὶ ἐν τούτοις μὴ σημαίνειν αἰτίαν φρονήτως τὴν διὰ, καὶ κακῶ τὸ κακῶν θεραπεύεωσαν, ἢ τοὺς ἁγίους μὴ ὀρθῶς γράφοντας, ἐν τῇ λέγειν δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα ἐκπορευῆσθαι λεγέτωσαν, καὶ ἄλλως τὴν διὰ τούτους νοεῖν, ὅπερ οὐτε ἐπιστημόνων ἐστίν, οὔτε θεολόγων. Ἀλλὰ τίς ταῦτα τολμήσειεν εἰπεῖν περὶ τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς ἐκδόμης συνόδου, καὶ τῶν λοιπῶν; Καίτοι γε τοῦ Χρυσοστόμου Πατρὸς οὕτω δὴ ῥητῶς λέγοντος· « Οἶδε γὰρ τὸ δι' οὗ, τὸ ὑφ' οὗ λέγειν ἢ Γραφῆ, ὡς δταν λέγῃ, *Ἐκτησάμην ἀνωροπον διὰ τοῦ Θεοῦ*, οὐ τὸ δεύτερον αἷτιον, ἀλλὰ τὸ πρῶτον τιθεῖσα, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅρξ· ὅτι ὁ θεὸς Χρυσόστομος τὴν διὰ αἰτίαν σημαίνειν λέγει παρὰ τῇ Γραφῇ; Καὶ ὁ θεὸς Μάξιμος ἐν τοῖς πρὸς Ἀνόμοιον διαλόγοις φησὶ· « Τοῖς καθαρῶς πάντα καθαρὰ παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς Γραφῆς. Τὸ δι' οὗ ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἐξ οὗ, » καὶ ἐπιφέρει μαρτυρίαν ἀποστολικήν, ἀμέλει λέγει ὁ Παῦλος, *δι' οὗ, πιστὸς ὁ Θεός, ἐκλήθητε εἰς διακονίαν*. Καὶ ὁ Νύσσης δὲ Γρηγόριος τὸν Υἱὸν αἰτίαν λέγει σαφῶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, λέγων οὕτως ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀνόμοιον

¹ I Cor. 1, 9.

πρώτῳ λόγῳ· «Εἰ μὲν τινα χρονικὴν ἔμφρασιν ὑπερ-
ετίθει τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως ὁ τὸν Πα-
τέρα τοῦ Υἱοῦ μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προθεω-
ρῶν, εἰκότως ἂν ὁ περὶ τῆς ἀιδιότητος ἡμῖν λόγος
περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκινδυνεύετο· » καὶ μετὰ τινά· «Ὡς
γὰρ συνάπτεται ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι
ἔχων, οὐχ ὑστερίζει· κατὰ τὴν ὑπαρξίν· οὕτω πάλιν
καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπι-
νοῶν μόνῳ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμέ-
νου, τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως· » Καὶ Κύριλλος
δὲ ὁ θεσπέσιος ἐν τοῖς *Θησαυροῖς* ἐν τριακοστῷ
τρίτῳ κεφαλαίῳ φησίν· «Ὅτε τοῖσιν εἶ· ἔστι Κύ-
ριος Ἰησοῦς Χριστὸς κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν,
Κύριον δὲ τὸ Πνεῦμα καλεῖ, οὐδεμίαν ἄρα φύσεως
διαφορὰν τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ,
καὶ ἐν αὐτῷ φυσικῶς ὑπάρχων τῷ τῆς κυριότητος
δνόματι καλεῖ· » Καὶ τί δεῖ πάντα τῶν ἁγίων προ-
τιθέσθαι, ἄπερ πολλὰ ὄντα εἰς μῆκος τὸν λόγον ἐκ-
τείνει; καὶ ταῦτα ἐν ταῖς πρὸς τὸν αἰδέσιμον ἐκεί-
νον Ἐφέσου ἀπολογίαις, ἐπεὶ περιόντος τοῦ βίου, ἐγ-
χαράξαντες, καὶ πρὸς ἄλλους τοῦ; ἐκείνῳ ἐξακολου-
θοῦντας. Δὲ ἀρκεῖν ἡγουμένα καὶ μόνον ἐμφανίσαι,
ὅτι ἡ διδόχη σύνδοσις τῇ πρὸ αὐτῆς ἐβδόμῃ ἐξακο-
λουθεῦσα, οὐδὲν καινὸν δόγμα εἰσήξεν, ἀλλὰ τὴν διὰ
διστάφησεν, ἣν αὐτὴ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος; ἐθεο-
λόγησε καὶ οἱ πρὸ αὐτῆς ἅγιοι Πατέρες καὶ θεοφύ-
ροι, ἐκ τῶν ἁγίων λαβοῦσα τὰς μαρτυρίας, καὶ τῶν
ἀχράντων Εὐαγγελίων, καὶ τῶν ἀποστολικῶν βιβλίων,
καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων. Καὶ οὐδαμῶς
ἐνηλλάξαμεν τὸ πάτριον ἡμῶν δόγμα, ἀλλ' αὐτὸ ὅπερ
συνεπτυγμένως ἐκηρύττομεν, νῦν διασφῆσαμεν, C

ὡσπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις συνδόσις γέγονε, τὰ συνεπτυγμένως
κρητυτόμενα ἐξαπλοῦντες.
ζ'. Εἰ δὲ καὶ οἱ Ἄλτινοι οὐ λέγουσιν ἄστιον καὶ αι-
τιατὴν ἐπὶ τῶν ἐντὸς; δύο προόδων, ὡς οὐδὲ ὁ θεσπέ-
σιος Κύριλλος τοῦτο βούλεται, λέγων, «Ἄστιον καὶ
αιτιατὸν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐ θεμτὸν λέγειν,
ἀλλ' ἀρχὴν ἀντὶ αἰτίου λέγουσι, καὶ εἰς ταῦτον συν-
ἐργονται τὸ τε ἄστιον καὶ ἡ ἀρχή. Ὅπερ καὶ ὁ Θεο-
λόγος Γρηγόριος λέγει, «Ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή·
ἀλλ' οὐ δύο ἀρχὰς νομίζομεν. Διδίτι πᾶν τὸ μὴ δια-
κρίνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν κοινὸν ἔστι Πατὴρ
καὶ Υἱὸς. Τὸ προβάλλειν σὺν οὐ διακρίνει τὸν Πατέρα
καὶ τὸν Υἱὸν, τὸ προβάλλειν ἄρα κοινὸν Πατὴρ καὶ
Υἱὸς. Διὰ τοῦτο καὶ μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ
Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς, καθὼς καὶ ὁ μαρτυρούμενος παρὰ D
τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων πέμπτης; τε, καὶ ἕκτης,
καὶ ἐβδόμης σοφώτατος καὶ ἐξοχώτατος καὶ μέγας
διδάσκαλος; τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἅγιος; καὶ μακάριος
ἀγίουστίνος, οὕτω γὰρ μαρτυρεῖται παρὰ τῶν εἰρη-
μῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων, λέγει, ὅτι
«Μία ἀρχὴ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος. » Καὶ εἰ μὲν ἀρκοῦσιν αὐτὰ τῇ σῆ βασιλείῃ ὡς
ὑπόμνησις; κατὰ τὸ, «Δίδου σοφῶν ἀφορμὴν, καὶ σο-
φώτερο; ἔσται, ἡ χάρις τῷ Θεῷ· εἰ δὲ καὶ ἐπιπλείονα
κελεύει, καὶ σαφέστερα ἐροῦμεν, δεικνύντες διὰ τῆς
χάριτος; τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὐδὲν καινὸν εἰς τὴν θεολο-
γίαν εἰσήξαμεν, καθὼς καὶ διὰ τοῦ Θεοῦ Μαξίμου
δεδηλώκαμεν.

sa ratione præintelligit, non incongrue ratio de
aternitate Filii periclitaretur. » Et paucis adjectis :
« Ut enim conjungitur Filius Patri, et ex eo quod
sit, habens secundum existentiam, posterior non
est, eadem plane ratione Spiritus sanctus cohæret
Unigenito, qui cogitatione sola secundum causæ
rationem Spiritus hypostasi præintelligitur. » Di-
vinus quoque Cyrillus *Thesaurorum* capite tricesi-
mo tertio dicit : « Quando igitur unus est Dominus
Jesus Christus secundum Pauli vocem, Dominum
vero Spiritum vocat, nullum ergo discrimen naturæ
Filii et Spiritus, sed tanquam ex ipso et in ipso na-
turaliter existens, dominationis nomine nuncupat. »
Et quid opus est sanctorum omnia hoc in loco testi-
monia digerere quæ, cum plurima sint, prolixiorum
sermonem redderent : et ea jam nos in Responsio-
nibus ad reverendum illum Ephesium, cum adhuc
inter vivos esset, aliosque qui cum eo una sentie-
bant, excersimus ? Quapropter satis esse remur,
si vel solum palam fecerimus octavam synodum
septimæ, quæ eam præcesserat, insistentem vesti-
giis, nullum novum dogma induxisse, sed solu :
modo propositionem per declarasse, quam illa de
Spiritu sancto, et ante eam sancti ac deiferi Pa-
tres asseveraverant, ex sanctis, et Evangelii immacu-
latis, et voluminibus apostolicis, necnon et
doctoribus Ecclesiæ petitis testimoniis : nosque
nullo modo paternam dogma immutasse, sed quod
obscure prædicabamus, aperte enuntiassse, veluti
et in aliis synodis factum est, contracta et perob-
scura productioribus vocabulis dilatantes.

6. Et licet Latini in duabus divinarum persona-
rum progressionibus interioribus non fateantur
causam et effectum, quemadmodum neque divinus
Cyrillus simile quid in illis admittit, cum dicit :
« Causam et effectum in sanctissima Triade, haud
fas est dicere ; » nihilominus principium pro causa
ponunt, et in unum conveniunt et causa et princi-
pium, quod et theologus Gregorius astruit : « Ex
principio principium : verumtamen non duo prin-
cipia intelligimus. » Quod omne, quod non separat
Patrem et Filium, Patri et Filio commune est.
Producere itaque non separat Patrem et Filium ;
est ergo producere commune Patri et Filio. Pro-
ptereaque et unum principium est Spiritus, Pater
et Filius, quemadmodum, qui œcumenicarum
synodorum quintæ, sextæ et septimæ testimonio
sapientissimus, et eminentissimus, magnusque
Ecclesiæ doctor declaratur, sanctus beatusque
Augustinus (his enim præconiis a jam laudatis et
œcumenicis synodis extollitur) tradit : « Unum
principium Pater, et Filius, Spiritus sancti. » Et hæc
quidem si majestati tuæ satis videbuntur, ut me-
moriam excitent : namque dicitur, « Da occasionem
sapienti, et sapientior erit : » Deo gratia sit. Quodsi
plura afferri jubes, et planiora dicemus, gratia Dei
ostendentes nos nihil novi in res theologicas intro-
duxisse, ut ex divo Maximo manifestum fecimus.

7. Verumtamen necessum esse video, ut id quoque apertius demonstramus, nos divina statuta neque contempsisse neque pro nihilo duxisse, ut qui terrarum orbem universum scriptis adversus nos editis replevere, hac ratione nos diffamantes, commiscentesque omnia sollicitate, ad Christi Ecclesiam dividendam, licet divinam ac sanctum Patrem Chrysostomum in expositione Epistolæ beati Pau' ad Ephesios dicentem audiant: « Non minus malum esse Ecclesiam dividere quam in hæresim prolabi. » Et in eadem Epistola idemmet alia Nomilia fatetur: « Nihil tantum Deum irritat, quantum divisio Ecclesiæ, et licet innumera bona effecerimus, nos qui plenitudinem et integritatem ecclesiasticam scindimus, non minores pœnas dabitur, quam qui corpus Christi discerpunt. Hoc enim in utilitatem totius orbis peractum est, licet non eo animo, si reprobos illos respexeris, illud vero nulli commodo est, quin imo maximam noxam affert. Hæc vero non ad principes duntaxat, sed ad subditos quoque edicuntur. Vir quidam sanctus pronuntiavit, quod nonnullis audaciam sapere visum est, at pronuntiavit tamen. Quid illud est? Neque martyrii sanguine simile facinus obliterari posse. Dicit enim mihi, quæso, quam ob causam martyrio te dedis. Nonne propter Christi gloriam? Quo itaque modo Ecclesiam deprædaris, pro qua Christus suam projecit animam? » Et Dionysius Alexandrinus in propriis canonibus ait: « Quodlibet tolerandum erat, ne Dei Ecclesia discinderetur, neque minus gloriosum erat ob non sacrificandum, quam ob non dividendam Ecclesiam martyrium: me autem iudice, et multo illustrius. » Verum, hisce postputatis neglectisque, obturbant confanduntque et in his, et in reliquis aliis regionibus omnes. Ego porro pro certo confirmo excelsissimæ tuæ majestati, et veritatem ipsam testor, me propensissimo animo esse, minimeque reluctari, e solio patriarchico dimoveri: neque enim unquam in mentem meam venerat, testemque advoco Deum, patriarcham Constantinopolitanum creari, quin imo nec ante triginta annos episcopum, sed tantummodo in vita monastica inmorari. Debitum vero me prægravat indeprecabile, non tantum excelsissimæ tuæ majestati, et animæ sacræ, sed et singulis hominibus, prout vires suppetent, isthæc declarare, et nunc ex parte declaro, et quod rursus deerit ad complementum, illud quoque, si

8. Necessarium porro ducto altius initio decretis et definitionibus fidei, quantum per tempus licuerit, in præsentis Commentario, ad veritatem manifestandam aliquid in medium afferre. Etenim si semel quispiam excommunicationi subactus ab episcopo, tympani instar intumescit, ut hoc nostro tempore vidimus, et præsulis absolutione dissolvitur, et in pulverem fatiscit, multo magis cum sancti Patres in œcumenicis synodis convenerint, in nomine Christi Servatoris pro veritate, et rectis

ζ. Ἄλλ' ἀναγκασθὲν ἐστὶ καὶ μᾶλλον δεῖξαι, ὅτι οὐδὲ τῶν θεῶν ὄρων κατεφρονήσαμεν ἢ παρεῖδομεν, ὡς οἱ τῆν οἰκουμένην ἅπασαν καθ' ἡμῶν ἐμπλήσαντες γραφῶν, οὕτω περισύροντες, καὶ πάντα πρὸς τὸ διαιρεῖν τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν σπεύδοντες, φατέ. Καίτοι γε τοῦ θεοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἱεροῦ Πατρὸς ἀκούοντες ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς πρὸς Ἐφεσίουσ' Ἐπιστολῆς τοῦ μακαρίου Παύλου φάσκοντο: « Τοῦ εἰς ἀρεσὴν ἐμπασεῖν τὸ τὴν Ἐκκλησίαν σχίσαι οὐδὲν ἑλαττον κακὸν δεῖκνύσι. » Καὶ ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν ἄλλῃ ὁμιλίᾳ φησὶν, « Οὐδὲν οὕτω παροξύνει Θεὸν, ὡς τὸ Ἐκκλησίαν διαιρεθῆναι, κἂν μυρία ὦμεν ἐργασάμενοι: καλὰ, τῶν τὸ σῶμα αὐτοῦ διατεμνόντων οὐκ ἐλάττονα ὠσομεν δίκην, οἱ τὸ πλῆρωμα κατατέμνοντες τὸ ἐκκλησιαστικόν. Ἐκεῖνο μὲν γὰρ ἐπὶ κέρδει τῆς οἰκουμένης ἐγίνετο, εἰ καὶ μὴ ἀπὸ διανοίας τοιαύτης· τοῦτο δὲ οὐδαμῶς τὸ χρήσιμον, ἀλλὰ πολλὴ ἡ βλάβη. Ταῦτά μοι οὐ πρὸς τοὺς ἀρχοντας μόνον εἰρηται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀρχομένους. Ἄνθρω δὲ τις ἅγιος, φησὶν ἐπὶ τι δοκοῦν τοι μητρὸν, πλην ὁμῶς ἐφθίγγετο. Τί δὲ τοῦτο ἐστίν; Οὐδὲ μαρτυρίου αἵμα δύναται ἐξαλείφειν τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Εἶπε γάρ μοι τίνας ἔνεκεν μαρτυρεῖς; Οὐ διὰ τὴν δόξαν τοῦ Χριστοῦ; Πῶς Ἐκκλησίαν πορθεῖς, ὑπὲρ ἧς τὴν ψυχὴν προήκατο ὁ Χριστός; » Καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐν τοῖς ἰδίοις κηνοῖς φησὶν· « Ἐδεῖ μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὁτιοῦν παθεῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ διακίψαι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἦν οὐκ ἀδοξότερον τῆς ἔνεκεν τοῦ μὴ εἰδωλοτραπῆσαι γινομένης ἢ ἔνεκεν τοῦ μὴ σχίσαι μαρτυρία. Κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μεῖζων. » Ἄλλὰ ταῦτα εἰς οὐδὲν θέμενοι διακυκῶσι καὶ ἐκταράττουσι, καὶ τοὺς ἐνταῦθα καὶ τοὺς ἀπανταχοῦ. Ἐγὼ δὲ πληροφορῶ τῇ σῇ ὑψηλοτάτῃ βασιλείᾳ ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῇ ἀληθείᾳ, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ἀποδέχομαι ἐξελεῖν τοῦ πατριαρχείου. Οὐδέποτε γὰρ ἀνέβη τὸ τοιοῦτον ἐπὶ μάρτυρι τῷ Κυρίῳ εἰς τὴν ἐμὴν λογισμὸν, τὸ γενέσθαι με ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' οὐδὲ πρὸ τριάκοντα χρόνων, ἵνα γένωμαι ἀρχιερεὺς, ἀλλ' ἐν μόνῳ ἐμμένειν τῷ τῶν μοναχῶν σχήματι. Χρέος δὲ ἔχω ἀπαραίτητον κατὰ τὸ ἐνὸν μοι διασαφῆσαι οὐ μόνον τῇ σῇ ὑψηλοτάτῃ βασιλείᾳ καὶ ἱερᾷ ψυχῇ, ἀλλὰ καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ. Νῦν οὖν ἀπὸ μέρου διασαφῶ, καὶ ὁ πάλιν ἐλλείπει εἰς ἱκανοποίησιν, καὶ τοῦτο, εἰ Θεὸς κηλεύει, καὶ ἡ σῇ βασιλείᾳ ἔχει θέλημα, βασιλέων ἀριστερὰ ἀποπληρώσομεν.

Deus dederit, et tua majestas injunxerit, imperato-

η'. Ἄλλ' ἀναγκασθὲν ἡγοῦμαι ἀνωθεν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐκθεῖναι τὸ περὶ τῶν ὄρων, καθόσον ἐγγωρεῖ νῦν ἐν τῷ παρόντι ὑπομνήματι εἰς δήλωσιν ἀληθείας. Εἰ γὰρ ἀπλῶς ἀφορισμὸν ἐπισκόπου δεξαμένος τις τυμπανίας ἐράται, ὡς καὶ νῦν εἶδομεν, καὶ τῇ συγχωρήσει τοῦ ἀρχιερέως διαλύεται, πολλῶ μᾶλλον ἁγίων Πατέρων ἐν οἰκουμένηκαὶ συνόδοις συνελθόντων ἐν ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ὑπὲρ ἀληθείας καὶ τῶν ὁρθῶν δογμάτων, καὶ τῶν Χριστῶν ἐχόντων ἐν ἑαυτοῖς λαλοῦντα, καθὼς αὐτὸς φησὶν, Ὅποι· εἰσε

συρηγμένοι ἐν τῷ δόγματι αὐτοῦ μέσον εἶναι, τὰ παρ' ἐκείνων εἰρημένα τοσοῦτον ἔχει τὸ ἰσχυρὸν, ὥστε μηδένα πρὸς ταῦτα ἀντιβλέπειν. Ἄλλὰ τὸ κώλυμα τῆς ἐτέρας πίστεως ἀπὸ τῶν πανευφήμων ἀποστόλων ἐστίν. Ἐπεὶ καθὼς φησι Παῦλος, *Μία πίστις, εἰς Κύριος*. Ἐπεὶ οὖν μία πίστις, ἡ ἐτέρα πάντως ἐναντία. Εἰ γὰρ ἐτέρα, οὐ μία. Ἦν γὰρ ἡ αὐτὴ, καὶ οὐχὶ ἐτέρα. Εἰ δὲ ἐτέρα, οὐχ ἡ αὐτὴ. Παῦλος δὲ ὁ μέγας ἀπόστολος κηρύττει, *Εἰ τις εὐαγγελίζεται ἄλλο παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*. Καὶ Διονύσιος δὲ ὁ τοῦτου φοιτητῆς ἀποφαίνεται καθόλου λέγων, « Οὐ τολμητέον εἰπεῖν παρὰ τὰ θεωδῶς ἡμῖν περὶ τῶν θεῶν λογίων ἐκπεφρασμένα, οὔτε εἰπεῖν, οὔτε ἐνοῆσαι. » Ἄλλὰ πᾶσαι αἱ σύνοδοι καὶ ἄγ.αι καὶ ἱερὰ ἐξήπλωσαν καὶ διεσάφισαν, καὶ οἱ ἱεροὶ Πατέρες, καὶ οὐδαμοῦ ἔδοξαν ἐτέραν πίστιν ποιῆσαι διὰ τῆς διασαφήσεως; καὶ ἐξαπλώσεως τῶν ἱερῶν λογίων. Ἄλλ' ἴωμεν ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν ἀποδεικνύντες, ὡς οὐ καλῶς λεγόντων τῶν καινοφρονούντων, ὅτι τοὺς ὄρους παρεῖδον, λεγόντων καθ' ἡμῶν ἐκεῖνα, ἅπερ οὐ θέμις λέγειν. Καὶ γὰρ τὸ *ὁμοούσιον*, καὶ τὸ *θεὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*, καὶ τὸ *θεοτόκος*, καὶ *τὴν καθ' ὑπόστασιν ἑνωσιν* οἱ θεοὶ ἀπίστολοι οὐκ εἶπον, ἀλλ' οὐδ' ὅσα οἱ ἄγιοι διεσάφισαν· ἀλλ' οὐ τολμηταί, οὐδ' ὑπὸ τὸ ἀνάθεμα ἐκρίθησαν. Καὶ τοῦτο μάλα καλῶς παρίστησι καὶ ἡ σύνοδος ἡ κατὰ Ἀκινδύνου συναχθεῖσα, ἐγκαλουμένη παρὰ τῶν στασιαζόντων, καθὼς περιέχεται ἐν τῷ Τόμῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· « Οὕτε κατὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ κοινοῦ πολεμίου ἀγνοεῖν οὐδένα. » Μετὰ πολλὰ φησι· « Τίνοις ἔνεκεν βασιλέως εὐσεβοῦς ζώντος παρ' αὐτῶν τοιαῦτα κατὰ τῆς εὐσεβείας τολμάται; Οἱ δὲ ἠτιάσαντο προσθήκην τινὰ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῶν χειροτονουμένων ἀρχιερέων γεγενημένην· » καὶ μετὰ τινά· « Ἐπὶ τοῦτοις ἡ θεία σύνοδος, πρὸς ἣν φατὲ δυσχεραίνειν, φησὶ, προσθήκην, ἥτις οὐδὲ προσθήκη ἂν δικαίως καλεῖται, ὡς ἀνάπτους οὐσα τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης συνόδου. » Οὕτω σαφῶς φαίνεται καὶ παρὰ τούτων τῶν Πατέρων, ὅτι ἀνάπτους οὐ κωλύεται, οὐδὲ σαφήνεια, ὡς νοουμένου καὶ τοῦ μὴ εἰρημένου. Πῶς οὖν ἐν αἰτίοις ποιήσομεν τοὺς ταυτὰ τοῦτοις λέγοντας, ὡς σαφῆναι καὶ ἀνάπτους πεποιθέναι;

Οἱ ἔτι δὲ ἔλεγεν ὁ Ἐφεσῶν, ὡς τὸ κώλυμα τοῦτο παρὰ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς τρίτης συνόδου νενομολόγητο. Φησὶ γὰρ, « Κατ' οὐδένα τρόπον σαλευεσθαι παρὰ τινῶν ἀνεγρόμεθα τὴν ὀρθοθεῖσαν πίστιν, ἥτοι τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον, τὸ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων κατὰ καιροῦς, οὔτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἑτέροις, ἢ λέξιν ἀμεῖψαι τῶν ἐγκεκλιμένων ἐκείσε, ἢ μίαν γοῦν παραθεῖναι συλλαβὴν, μεμνημένοι τοῦ λέγοντος, « Μὴ μέταίρε ὄρια αἰῶνων, ἃ ἔθεντο οἱ Πατέ-

fidei dogmatibus, Christum in semetipsis loquentem habentes, ut ipse dicit: *Ubi sunt congregati in nomine meo, in medio eorum sum* ¹, earum decretis suis firmitatem tribuunt, ut nemini fas sit ex adverso in ea aspicere. Prohibitio alterius fidei a gloriosissimis ipsis apostolis est, quandoquidem Paulus scribit: *Una fides, unus Dominus* ². Cum igitur una fides est, modis omnibus alia contraria illi fuerit: nam si alia est, non utique una est. Esset enim eadem, et non alia; quod si alia est, non eadem est. Paulus item magnus apostolus intonat: *Si quis evangelizet aliud præter id quod accepistis, anathema sit* ³. Et Dionysius illius discipulus decernit, « In universum non esse nobis audendum præter ea, quæ divinitus de divinis eloquiis revelata sunt; aliud vel dictione prosequi, vel mente concipere. » Sed universæ synodi sacrosanctæ, et Patres res divinas extenderunt, et declararunt, et tamen nullo in loco reputati sunt, propter sanctorum eloquiolorum extensionem et declarationem, aliam fidem composuisse. Properemus ad ipsam demonstrationem, qua palam omnibus fiet, non recte loqui, qui inaniter vociferantur, asserentes, nos decreta Patrum contempsisse, obloquunturque adversus nos, quæ nefas est dicere. Etenim *Homousion, et Deum Spiritum sanctum, et Deiparam, et secundum hypostasim unionem*, neque divini Apostoli enuntiarunt, neque Patres sanctissimi per omnia declararunt, sed non propterea audaces fuisse, et anathema incurrisse eos qui declararunt, existimatum est: quod aptissime confirmat adversus Acindynum coacta synodus, ab iis, qui seditio-nibus operam dabant, in crimen vocata, ut habetur in tomo, cujus principium: « Neque adversus Ecclesiam communis adversarii ignorare neminem. » Multis interjectis demum subdit: « Qua de causa pio imperatore adhuc superstite similia contra pietatem audent? Hi vero eriminati sunt additionem quamdam factam esse in confessione eorum præsulum, qui in dignitatem promoventur. » Et post pauca: « De his sancta synodus, adversus quædam iniquiores estis, additionem, dicit, quæ nec merito additio vocari debet, tanquam quæ declaratio sit sanctæ et œcumenicæ sextæ synodi. » Sic manifesto apparet apud hos quoque Patres non prohiberi expositionem, neque declarationem, neque ac si subintelligeretur, quod verbis expressum non est. Qua igitur ratione in crimen vocabimus eos, qui eadem atque isti fatentur, et declarationem atque expositionem apposuisse non negant?

9. Præterea dicebat Ephesius, prohibitionem hanc a sancta et œcumenica tertia synodo præscriptam fuisse; namque scribit: « Nullo modo moveri ab aliquibus susinemus decretam fidem, sive fidei Symbolum a sanctis Patribus nostris Nicææ certis temporibus congregatis compositum: neque nobis ipsis, vel aliis permittimus, aut rerum ibi positarum dictionem immutare, aut unam syllabam prætergredi, dicentis memores, ne sustolle fines sempiternos, quos posuere Patres tui, et quæ æ-

¹ Matth. xvii, 20. ² Ephes. iv, v. ³ Galat. i, 8.

quuntur. Hæc ut se habeant, consideremus. Neque ex alienis, neque ex nostris cogitatis demonstrabimus, sed ex sanctorum Patrum et Ecclesiæ doctorum dictis, non a tertia synodo, sed ante secundam quoque prohibitionem illam factam fuisse. Scribit namque magnus Basilius epistola ad Antiochenam Ecclesiam, cujus principium : Quis dabit militi alas instar columbæ? : « Fidem nos neque recentiore ab aliis conscriptam acceptamus, neque ipsis mentis nostræ foetus aliis obtrudere audemus, ne humana faciamus pietatis verba, sed quæ a sancti Patribus edocti sumus, ea nos interrogantibus annuntiamus. Est itaque Ecclesiæ nostræ a Patribus administratæ etiam a sanctis Patribus, qui Nicææ convenere, conscripta fides, quam tametsi arbitramur ore tenuis, et apud vos in usu haberi, non tamen detectabimus, ne desidie crimine notemur, ipsa quoque verba litteris annotare. Sunt autem ista : *Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem*, et reliqua Symboli Nicæni. » Annon congruunt inter se concorditer et magnus Basilius, et divus Cyrillus, qui ait, « Non permittimus neque nobismetipsis, neque aliis? » Et divinus quidem Cyrillus hoc modo, et magnus Basilius, quæ supra apposita sunt : « Fidem nos neque recentiore ab aliis conscriptam acceptamus, neque ipsi mentis nostræ foetus aliis obtrudere audemus. » Quod unum idemque est cum eo : « Non permittimus nobis ipsis, nec aliis. »

10. Præterea, pluribus enim hoc idem exponendum est, ait sanctus Athanasius tomo ad Antiochenos, cujus principium, Dilictis, et desideratissimis, : « Nil præter ea, quæ Nicææ decreta sunt, promere. » Et paucis interjectis : « Voluere enim nonnulli quasi manca essent, quæ Nicæna synodus tradiderat, de fide aliquid scribere et manus audacter admovere. Verumtamen synodus Sardicæ coacta non æquo animo tulit, ordinavitque, nihil præterea de fide scripto tradere, sed acquiescere illi quæ a Patribus in Nicæa urbe fides tradita est, quod nihil in ea desit, sed pietate abundet. Et quod secunda fides scriptitanda non est, ne, quæ Nicææ scripta est, veluti manca atque imperfecta existimata, ansa præbeatur volentibus multa scribere decernereque de fide. » Et non post multa : « Meliorem accuratiorque esse, quæ a Patribus fides composita est, et in posterum illius verbis esse acquiescendum, illisque utendum. » Ex hoc item sancto palam fit, ante secundam synodum hanc prohibitionem fuisse, superadditque, Sardicensem synodum, non æquo animo tulisse, ordinasseque ne quid in posterum de fide scriberetur, sed acquiescerent fidei a Patribus Nicææ conscriptæ, quod nihil in ea deficeret, sed esset pietatis plena. Subscripsereque dicto tomo triginta tres. Et sanctus ad corroboranda dicenda Sardicensis synodi mentionem inducit. Et hæc satis abundeque sint ; quibus commonstratum est, prohibitionem alterius fidei nullo ab hinc tempore et a

ρες σου » και τὰ ἐξῆς. Ἴδωμεν δὲ πῶς ἔχει. Καὶ οὐκ ἔχομεν τοῦτο ἀλλῶς ἀποδείξαι οὐδ' ἀπὸ τῆς ἡμετέρας διανοίας, ἀλλ' ἐξ ὧν οἱ θεοὶ Πατέρες καὶ διδάσκαλοι λέγουσιν, ὅτι οὐκ ἀπὸ τῆς τρίτης συνόδου ἐγένετο τὸ κώλυμα, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς δευτέρας. Φησὶ γὰρ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς τὴν Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίαν, ἧς ἡ ἀρχὴ, Τίς θῶσει μοι πτέρυγας ὡσεὶ περιστερᾶς. « Πίστιν ἡμεῖς οὐτε παρ' ἄλλου γραφομένην ἡμῖν νεωτέραν παραδεχόμεθα, οὐτε αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας γεννήματα παραδίδουσι τολμῶμεν, ἵνα μὴ ἀνθρώπινα ποιήσωμεν τὰ τῆς εὐσεβείας ῥήματα, ἀλλ' ἄπερ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων δεδιδάχμεθα, ταῦτα τοῖς ἑρωτῶσιν ἡμῖν διαγγέλλομεν. Ἔστι τοίνυν ἐκ Πατέρων ἐμπολιτευομένη τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ἡ γραφείσα παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων πίστις τῶν κατὰ Νίκαιαν συνελθόντων ἡμῖν, ἣν ἡγούμεθα μὲν διὰ στόματος εἶναι καὶ παρ' ὁμῶν, οὐ παραιτούμεθα δὲ, ἵνα μὴδὲ ὄκνου ἔγκλημα ἐπινεγκώμεθα, καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα ἐνοσημῆναι τῷ γράμματι. Ἔστι δὲ ταῦτα *Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα*, καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ κατὰ Νίκαιαν Συμβόλου. » Οὐ συμφώνως τῷ θεῷ Κυρίλλῳ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ταῦτα φησιν ; ὅτι, « Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἑτέροις. » Καὶ ὁ μὲν θεὸς Κύριλλος οὕτως. ὁ δὲ μέγας Βασίλειος τὰ ἀνωτέρω, ὅτι, « Πίστιν ἡμεῖς οὐτε παρ' ἄλλου γραφομένην ἡμῖν νεωτέραν παραδεχόμεθα, οὐτε αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας γεννήματα παραδίδουσι τολμῶμεν. » Ὅπερ ἴσον καὶ ταυτὸν ἐστὶ τῷ, « Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἑτέροις. » Ἔτι, δεῖ γὰρ καὶ διὰ πλειόνων τὸ περὶ τοῦτο διασαφῆσαι, φησὶν ὁ μακάριος Ἀθανάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἀντιοχείας τόμῳ, οὐ ἡ ἀρχὴ, Τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ ποθεινοτάτοις, « Μὴδὲν πλέον τῷ ἐν Νικαίᾳ προβάλλεσθαι » καὶ μετὰ τινὰ. « Ἐξέλωσαν μὲν γὰρ τινες ὡς ἐνδεῶς ἔχουσης τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου, γράφαι περὶ πίστεως, καὶ ἐπεχείρησαν προπετώσ. Ἦ δὲ ἅγια σύνοδος ἡ ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσα ἡγανάκτησε, καὶ ὥρισε μὴδὲν εἶναι περὶ πίστεως γράφεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τῇ ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθείσῃ πίστει, διὰ τὸ μὴδὲν αὐτῇ ἐλλείπειν, ἀλλὰ πλήρη εὐσεβείας εἶναι. καὶ ὅτι μὴ δεῖν δευτέραν ἐκτιθεσθαι πίστιν, ἵνα μὴ ἡ ἐν Νικαίᾳ γραφείσα ὡς ἀτελής εἴσα νομισθῇ, καὶ πρόσφασις δοθῇ τοῖς ἐθέλουσι πολλὰ γράφειν, καὶ ὀρίξιν περὶ πίστεως. » Καὶ μετὰ τινὰ φησὶ. « Βελτίονα καὶ ἀκριβεστέραν εἶναι τὴν ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθείσαν πίστιν, καὶ τοῦ λοιποῦ τοῖς ταύτης ἀρκεῖσθαι καὶ χρῆσθαι ῥήμασιν. » Καὶ ἐκ τούτου τοῦ ἁγίου φανερὴν καθίσταται, ὅτι καὶ πρὸς τῆς δευτέρας συνόδου τοῦτο τὸ κώλυμα ἦν. Καὶ πρόστιθῆσιν ὅτι ἡ ἐν Σαρδικῇ ἡγανάκτησε, καὶ ὥρισε, Ὅτι μὴδὲν εἶναι περὶ πίστεως γράφεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τῇ ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθείσῃ πίστει, διὰ τὸ μὴδὲν αὐτῇ ἐλλείπειν. ἀλλὰ πλήρη εὐσεβείας εἶναι. Καὶ τούτων τὸν Τόμον ὑπέγραψαν τριακοντα τρεῖς. Ὁ δὲ ἅγιος εἰς βεβαίωσιν τῶν βεβησομένων καὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ μνηστῆται συνόδου. Καὶ ταῦτα μὲν ἐξ τούτων. Ὅθεν

ὁ δεικται· ὅτι τὸ κώλυμα τῆς ἐτέρας πίστεως ἀνω-
θὲν τε καὶ ἐξ ἀρχῆς παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων ἦν
ἀποφανθέν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὄροι τῶν ἁγίων Πατέρων,
εἰ δεῖ τάληθες εἰπεῖν, καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου
τὸ, « Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἐτέροις, » περὶ
αὐτῶν. Ὅτι δὲ τὰ δύο Σύμβολα οὐκ ἐγένοντο ἐν μά-
θημα, οὐδὲ ἤνωσέ τις τῶν Πατέρων ταῦτα, ἀπο-
θειχθήσεται νῦν. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ τῆς τρίτης
συνόδου. Αὕτη γὰρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ μέμνηται, καὶ
περὶ ἐκείνης φησὶν, « Οὐτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυ-
τοῖς, ἢ ἐτέροις, ἢ λέξιν ἀμειψαί τῶν ἐγκειμένων
ἐκείσε, ἢ μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν. » Τοῦτο
δὲ ἔλεγε πρὸς τοὺς μαχομένους ἀεὶ τῷ ὁμοουσίῳ,
ὡς προτῶν ὁ λόγος δηλώσει. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ὡς
διηρημένως ἔχουσι τὰ Σύμβολα, παρίστησι τοῦτο
σαφῶς ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη τετάρτη σύνοδος
ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει αὐτῆς· « Πιστεύομεν εἰς ἕνα
Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ὁρατῶν τε καὶ ἀορά-
των ποιητὴν, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν,
τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, μονο-
γενῆ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ
Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθι-
νοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πα-
τρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν οὐρανῷ καὶ
τὰ ἐν τῇ γῆ, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ
τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα, καὶ σαρκω-
θέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, παθόντα, καὶ ἀνα-
στάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς οὐρανοὺς,
ἐκρόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ εἰς τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας, Ἦν ποτε ὅτε
οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ
ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας
φάσκοντας εἶναι, ἢ τρεπτόν, ἢ ἀλλοιωτόν τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ, τοῦτους ἀναθεματίζει ἡ ἀποστολικὴ Ἐκ-
κλησία. Οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐδόθησαν· Αὕτη
ἡ πίστις τῶν ὀρθοδόξων. Ταύτην πάντες πιστεύομεν.
Ἐν ταύτῃ ἐβαπτίσθημεν. Ἐν ταύτῃ βαπτίζομεν. Ὁ
μακάριος ἐπίσκοπος Κύριλλος οὕτως εἰδὼς ἐδίδαξεν. Αὕτη
ἡ ἀληθινὴ πίστις. Αὕτη ἀγία πίστις. Αὕτη αἰώνια πί-
στις. Εἰς ταύτην ἐβαπτίσθημεν. Ὁ πάππας Λέων οὕ-
τως ἐπίστευσεν. Ὁ πάππας Λέων οὕτως ἠρμήνευσεν.
Οἱ ἐκδοξάστοι ἀρχόντες καὶ ἡ ὑπερφυῆς σύγκλη-
τος εἶπον· Ἀναγινωσκέτωσαν δὲ καὶ τὰ ἐκτεθέντα
παρὰ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα ἁγίων Πατέρων. Ἀέ-
τιος εὐλαβέστατος διάκονος ἀπὸ βιβλίου ἀνέγνω·
Ἡ ἀγία πίστις, ἣν ἐξέθεντο οἱ ἅγιοι ἑκατὸν πενή-
κοντα Πατέρες συμφωνοῦσα τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ
συνόδῳ τῇ ἐν Νικαίᾳ· Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πα-
τέρα παντοκράτορα· καὶ τὰ ἐξῆς μέχρι τοῦ, « μέλ-
λοντος αἰῶνος. Ἀμήν. Πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπί-
σκοποι ἐδόθησαν· Αὕτη πάντων πίστις. Αὕτη πίστις
τῶν ὀρθοδόξων. Οὕτω πάντες πιστεύομεν. » Ἀναγνώ-
σθεντων δὲ καὶ τῶν Κυρίλλου ἐπιστολῶν, οἱ ἐπί-
σκοποι ἐδόθησαν· « Πάντες οὕτω πιστεύομεν.
Ὁ πάππας Λέων οὕτως πιστεύει. Ὁμοίως Λέων
καὶ Ἀνατόλιος. Ὡς Κύριλλος, οὕτω πιστεύομεν. »
Ἀναγνώσθεισης δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Λέωντος, τὰ
αὐτὰ ἐπεδόθησαν. Ὡσαύτως περὶ τούτων τῶν συμ-
βόλων, καὶ ἐν τῇ πέμπτῃ ἀγίᾳ καὶ οἰκουμένη· κῆ

A principio a sanctis Patribus fuisse decretam. Sed
et definitiones sanctorum Patrum, si verum faten-
dum est, et illud Cyrilli : « Non permittimus nobis
ipsis, neque aliis, » de Nycæno Symbolo loquuntur.
τὸ ἐν Νικαίᾳ Συμβόλου φασίν.

B 11. Duo porro Symbola non fuisse unam doctri-
nam, neque ea aliquem unum ex Patribus univisse
in præsentem demonstrabitur. Et primum quidem ex
tertia synodo. Hæc enim Symboli Nicæni mentio-
nem fecit, et de ea tradit : « Neque permittimus
nobis ipsis, neque aliis, aut dictionem immutare
ex iis quæ ibi sunt, aut saltem unam syllabam
prævertere. » Hoc vero adversus homousii oppu-
gnatores dicebat, ut procedens oratio manifesta-
bit. Id autem ita se habere, duo scilicet Sym-
bola divisa inter se esse, plane confirmat sancta et
œcumenica quarta synodus actione secunda : « Cre-
dimus in unum Deum Patrem omnipotentem. visi-
bilibium et invisibilium factorem. Et in unum Domi-
num Jesum Christum Filium Dei, ex Patre natum,
unigenitum, hoc est ejusdem cum Patre substantiæ,
Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo
vero, genitum, non factum, consubstantialiam Pa-
tri, per quem omnia facta sunt, tum quæ in cælo,
tum quæ in terra sant. Qui propter nos homines, et
propter nostram salutem descendit, et in-
carnatus est, et humanatus est, passus, et
resurrexit tertia die, et ascendit in cælos, et ven-
turus est judicare vivos et mortuos. Et in Spi-
ritum sanctum. Eos porro, qui dicunt, erat ali-
quando quando non erat, et ante quam genera-
retur non erat, et quod ex iis quæ non erant factus
est, aut ex alia substantia, aut essentia affirmantes
esse, aut mutabilem, aut alterabilem, eos Ecclesia
apostolica anathemata ferit. Reverendissimi episcopi
clamaverunt. Hæc fides orthodoxorum. Omnes sic
credimus. In hac baptizati sumus. In hac baptiza-
mus. Beatus episcopus Cyrillus ita docuit. Hæc
vera fides. Hæc sancta fides. Hæc æterna fides. In
hanc baptizati sumus. Papa Leo ita credidit. Papa
Leo ita interpretatus est. Gratosissimi principes,
et amplissimus senatus dixerunt : Recitentur et quæ
a centum quinquaginta Patribus exposita sunt.
Actius piissimus diaconus ex volumine recitavit :
Sancta fides, quam ediderunt centum quinquaginta
Patres, et est concors sanctæ magnæque synodæ
Nicænæ : Credimus in unum Deum, Patrem omni-
potentem, » et reliqua usque ad illa, « futuri sæculi.
Amen. Omnes piissimi Episcopi clamaverunt : Hæc
omnium fides est. Hæc fides orthodoxorum. Sic
omnes credimus. » Recitatis autem et Cyrilli epi-
stolis, episcopi clamant : « Sic omnes credimus.
Leo Papa sic credit. Similiter Leo et Anatolius. Ut
Cyrillus, ita credimus. » Lecta item Leonis epi-
stola, eadem clamaverunt. Eodem quoque modo hæc
Symbola et in sancta quinta et œcumenica synodo,
nullo immutato, et in octavo tomo sanctæ sextæ
synodi, actione decima septima non alia ratione di-
visa reperies. Namque scribitur : « Expositio fidei

centum decem et octo Nicænorum sanctorum et A
beatorum Patrum: Credimus in unum Deum Patrem
omnipotentem: » totum Nicænum, ejus in fine
subditur: « Expositio fidei centum quinquaginta
Constantinopolitanorum beatorum Patrum. » Vides-
ne separatim se junctimque hæc sacra Symbola dig-
geri, et non ut Ephesius contendebat, « Unam do-
ctrinam fecisse Patres, in unum illis unitis, sicut
reum harum insciis videbatur? Et divinus Cyrillus:
« Non permittimus neque nobis ipsis, neque aliis, aut
dictionem ex iis quæ in eo habentur, immutare, aut
unam saltem syllabam prævertere, » adversus eos qui
semper homousio adversabantur, eloquitur.

Ἐν ἀμεΐψαι τῶν ἐγκειμένων ἐκεῖσε, ἢ μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν, » πρὸς τοὺς μαχομένους ἀεὶ
τῷ ὁμοουσίῳ τοῦτο φησιν.

12. Et rem ita se habere, atque de homousio B
sermonem esse et alii quidem quamplurimi asse-
verant; sed ad id roborandum satis superque mihi
fuerit et Basilii et Maximus, Ecclesie lumina et
doctores. Ille enim, ad Pairophilum episcopum
epistola, ejus principium, Legi litteras tuas,
post multa: « Ut quæ interea temporis gesta sunt
ab illis, omittam, quoties fidem exponendo nova-
runt? Ancyrae dederunt aliam, Seleucie aliam,
aliam Constantinopoli divulgatam illam, et aliam
Lampsaci: postea et quam dederunt Nicæ Thra-
ciae, et jam nunc rursus aliam Cyzici, de qua et si
reliqua ignoro, hoc tamen audio, quod silentio
omissa consubstantialis confessione, τὸ κατ' οὐ-
σίαν ὁμοιον, secundum essentiam nempe simile,
jam circumferunt. » Divinus quoque Maximus hæc C
habet: « Si factas synodos imperatorum mandata
confirmant et non pia fides, acceptabunt utique
adversus homousion celebratas synodos, quando
jam illæ jussibus imperatorum celebratæ sunt,
nempe primam Tyri, secundam Antiochie, tertiam
Seleucie, quartam Byzantii sub Admio Ariano,
quintam Nicæ in Thracia, sextam Sirmii: et præter
has multos post annos septimam Ephesi secundum
coactam, cui Dioscorus præerat. » Quibus apertum
remanet homousii gratia sermonem ita digestum
fuisse. Proptereaque et Athanasius et Basilii et
Cyrillus, Ecclesie firmissima fundamenta, hoc
proprie ab ipsa prima sancta synodo confitentur,
hic quidem, quod et assensum præbuerit, illi quod D
exceperint. Divus autem Basilii dicit: « Fidem
nos neque recentiorum ab aliis conscriptam acci-
piamus, neque ipsi nostræ mentis factus aliis ob-
trudere audemus, ne humana faciamus pietatis
verba, » etc. Sanctus Athanasius: « Nihil præter
ea, quæ Nicææ decreta sunt, promere. Et Sardi-
censem synodum, ægre tulisse, ordinasseque ne
quid in posterum de fide scriberetur, sed acquie-
scenter fidei a Patribus Nicææ traditæ, quod in ea
nihil deficeret, sed plena esset pietatis. » Cyrillus:
« Non permittimus nobismetipsis, aut aliis, aut
dictionem ex iis quæ ibi sunt, immutare, aut vel
unam syllabam prævertere. » Adde, qui in Ægypto
et in Libya erant, novaginta episcoporum et beati

συνόδῳ ἀπαρράλκτως, καὶ ἐν τῷ ἑγδῶ Τόμῳ
τῆς ἀγίας ἐκτῆς συνόδου ἐν Πράξει ἐπτακαίδεκάτῃ,
εὐρήσεις οὕτω τὰ σύμβολα διηρημένα. Φησὶ γάρ·
« Ἐκθεσις πίστεως τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆ ἀγίων καὶ
μακαρίων Πατέρων· Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν Πα-
τέρα παντοκράτορα· » τὸ ὅλον τὸ ἐν Νικαίᾳ, καὶ
μετὰ τὸ τέλος τοῦτου φησὶν· « Ἐκθεσις πίστεως
τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑκατὸν πεντήκοντα μα-
καρίων Πατέρων. » Ὁρᾶς ὅτι ἀνὰ μέρος ἔχουσι τὰ
ἱερὰ σύμβολα, καὶ οὐχ ὡς ὁ Ἐφέσου ἔλεγε, ὅτι ἐν
μάθημα ἐποίησαν οἱ Πατέρες, ἐνώσαντες ταῦτα,
ἵνα περὶ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἐδόξουν. Καὶ ὁ θεὸς δὲ Κύριλλος
δὲ, « Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἑτέροις, ἢ λέ-
γει, « Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ὡς περὶ τοῦ ὁμοουσίου
λέγει, καὶ ἄλλοι μὲν πολλοὶ τοῦτο διασαφῶσιν·
ἀλλ' ἄρχει μοι εἰς τὴν τοῦτου βεβαίωσιν· Βασιλεὺς
καὶ Μάξιμος, οἱ τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ δι-
δάκταλοι. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῇ πρὸς Πατρόφιλον τὴν
ἐπίσκοπον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ἧς ἡ ἀρχὴ, Ἐνετυ-
χόν σου τοῖς γράμμασι, μετὰ πολλὰ φησιν· « Ἰνα
τὰ ἐν μέσῳ παραλείπω, ὅσας ἐξέθεντο πίστεως;
ἐπ' Ἀγκύρας ἄλλην, ἑτέραν ἐν Κωνσταντινουπόλει
τὴν πολυθρόνον, ἐν Λαμψάκῳ ἑτέραν, μετὰ
ταῦτα τὴν ἐν Νίκῃ τῆς Θράκης, νῦν πάλιν τὴν ἐν
Κυζίκῳ, ἧς τέλλα μὲν οὐκ ἐπίσταμαι, τοῦτο δὲ
ἀκούω, ὅτι τὸ ὁμοουσίον κατασιγάσαντες, τὸ κατ'
οὐσίαν ὁμοιον ἐπιφέρουσιν. » Ὁ δὲ θεὸς Μάξιμος
τάδε φησὶν· « Εἰ τὰς γενομένας συνόδους αἱ κελεύσεις
τῶν βασιλέων κυροῦσιν, ἀλλ' οὐχ ἑυσεβῆς πίστεως, δέ-
ξαιντ' ἂν τὰς κατὰ τοῦ ὁμοουσίου γενομένας συνόδους,
ἐπειδὴ κελεύσασιν βασιλέων γεγονάσαι· φησὶ δὲ τὴν ἐν
Τύρῳ πρώτην, δευτέραν τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ, τρίτην τὴν
ἐν Σελευκείᾳ, τετάρτην τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει
ἐπὶ Ἀδοξίου τοῦ Ἀρειανοῦ, πέμπτην τὴν ἐν Νίκῃ τῆς
Θράκης, ἕκτην τὴν ἐν τῷ Σιρμίου, καὶ μετὰ ταῦ-
τα πολλοὺς ὑστερον χρόνους, ἐβδόμη τὴν ἐν Ἐφέ-
σῳ τὸ δευτέρον, ἧς ἐξήρχε Διόσκορος. » Ὅθεν
φανερὸν ἐστίν, ὅτι τοῦ ὁμοουσίου χάριν ὁ λόγος.
Διὰ τοῦτο καὶ Ἀθανάσιος, καὶ Βασίλειος, καὶ Κύ-
ριλλος, οἱ τῆς Ἐκκλησίας ἀρραγεῖς θεμέλιοι, οἱ
τοῦτο κυρίως ὁμολογοῦντες ἀπὸ τῆς πρώτης ἀγίας
συνόδου, ὁ μὲν καὶ συνθεῖς, οἱ δὲ καὶ διαδεξίμενοι.
Ἐπὶ τῷ θεῷ Βασιλεὺς φησὶ· « Πιστὶν ἡμεῖς οὐτε
παρ' ἄλλου γραφομένην ἡμῖν νεωτέραν παραδεχόμεθα,
οὐτε αὐτοὶ τὰ τῆς ἡμετέρας διανοίας γεννη-
ματα παραδίδοναι τολμῶμεν, ἵνα μὴ ἀνθρώπινα
ποιήσωμεν τὰ τῆς εὐσεβείας ῥήματα. » καὶ τὰ
ἐξῆς· Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος, « Μηδὲν πλέον τῶν ἐν
Νικαίᾳ προβάλεισθαι, καὶ ὅτι ἢ ἐν Σαρδικῇ ἡγαν-
άτης, καὶ ὥρισεν ὅτι μηδὲν ἐτι περὶ πίστεως
γράφεσθαι, ἀλλ' ἀρεῖσθαι τῇ ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν
Πατέρων ὁμολογηθείσῃ πίστει, διὰ τὸ μηδὲν αὐτῇ
ἐλλείπειν, ἀλλὰ πλήρη εὐσεβείας εἶναι. » Καὶ ὁ
Κύριλλος δὲ φησὶν· « Οὐκ ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ
ἑτέροις, ἢ λέξιν ἀμεΐψαι τῶν ἐγκειμένων ἐκεῖσε, ἢ
μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν. » Ἐτι τῶν καὶ
Ἀἴγυπτον καὶ Λιβύην ἐπισκόπων ἐνεγόντων, καὶ

τοῦ μακαρίου Ἀθανασίου κατὰ Ἀρειανῶν πρὸς Ἀ
 τοὺς ἐν Ἀφρικῇ, ἡ ἀρχή, « Ἰκανὰ μὲν τὰ γρα-
 φέντα παρὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν, » φησὶν·
 « Οἱ δὲ γε ἐπίσκοποι ἀληθῶς γνήσιοι δοῦλοι τοῦ
 Κυρίου, καὶ ὀρθῶς πιστεύοντες, ἦσαν ἐγγὺς διακό-
 σιοι, ἔγραψαν ἀρκεῖσθαι τῇ ἐν Νικαίᾳ μόνῃ, καὶ
 μηδὲν πλέον, ἢ ἕλαττον παρ' ἐκείνην ζητεῖν ἢ
 φρονεῖν. » Ταῦτα καὶ Κωνσταντίῳ δεδηλώκασι,
 τῷ καὶ τὴν σύνοδον κελεύσαντι γενέσθαι. Καὶ μετὰ
 βραχέα· « Ἐπερ οὖν τὴν Ἀριμην ὀνομάζουσι,
 δεικνύουσιν πρῶτον καθαίρειν τὴν προσηρημένων,
 καὶ ἄπειρ ἔγραψαν οἱ ἐπίσκοποι λέγοντες, Μηδὲν
 πλέον ζητεῖν τῶν ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων
 ὁμολογηθέντων, μηδὲ ὀνομάζειν ἄλλην σύνοδον
 παρ' ἐκείνην. » Ἰδοὺ καὶ ἐνθαῦτα ἐννεμήκοντα
 ὄντες, μηδὲν πλέον ἢ ἕλαττον παρὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ
 ζητεῖν ἢ φρονεῖν θεσπίζουσι. « Καὶ διακόσιοι, φη-
 σὶν, οἱ Κωνσταντίῳ δηλώσαντες, μηδὲν πλέον ζη-
 τεῖν τῶν ἐν Νικαίᾳ, μηδὲ ἄλλην σύνοδον ὀνομάζειν. »
 Ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐν τῷ τόμῳ αὐτοῦ, ὡς προεδήλω-
 ται, ἐν ᾧ καὶ τριάκοντα τρεῖς ὑπέγραψαν, « Μηδὲν
 πλέον φησὶ, τῶν ἐν Νικαίᾳ προβάλλεσθαι· καὶ ὅτι
 ἡ ἐν Σαρδικῇ ἔγνακκησι, καὶ ὤρισε, ὅτι μηδὲν
 ἐπιπέριπίστευε, γράφεσθαι, ἀλλ' ἀρκεῖσθαι τῇ ἐν
 Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων ὁμολογηθείσῃ πίστει,
 διὰ τὴν μηδὲν αὐτῇ ἐλλείπειν, ἀλλὰ πλήρη εὐσε-
 βείας εἶναι. » Ἡ δὲ Σαρδικῆ ἀγία σύνοδος ἐπί-
 σκοποὶ ἦσαν τριακόσιοι καὶ τεσσαράκοντα. Οὗτοι
 οὖν πάντες μηδὲν πλέον τῶν ἐν Νικαίᾳ ζητεῖν, ἢ
 φρονεῖν νομοθετοῦσιν. Ταῦτα δὲ πάντα πρὸ τῆς
 δευτέρας συνόδου εἶσι. Τί οὖν ἐρεῖ πᾶς φιλόνομος
 καὶ ἐφευρέτης καινῶν λόγων; καὶ γὰρ ἀπὸ τῆς πρῶ-
 τῆς συνόδου δηλονότι τὸ κώλυμα ἔστι.

γ'. Καὶ τί λέγω ἀπὸ τῆς πρώτης συνόδου; Ἀπ' αὐτῶν τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἔστι τὸ κώλυμα, αὐτοῦ τοῦ Παύλου κηρύττοντος, *Εἰ τις εὐαγγελιζέται ὑμῖν ἄλλο πῦρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.* Καὶ Διονύσιος ὁ τοῦτου φοιτητής, « Καθόλου οὐ τολμητέον εἰπεῖν, ἢ ἐνοησαί παρὰ τὰ βιωδῶς ἡμῖν παρὰ τῶν θεῶν λογίων ἐκπεφασμένα. » Ἀλλὰ πρόδηλον μὲν, ὡς τὸ *ἑμοῦσιον* οἱ ἀπόστολοι οὐκ εἶπον, οὐδὲ τὸ *θεοτόκος*. Τολμηταὶ οὖν καὶ ὑπὸ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ Ἀποστόλου οἱ ταῦτα εἰρηκότες, ἢ κατεφρόνησαν τῶν τοσοῦτων ἁγίων Πατέρων τῶν ἀποφνημαμένων, μηδὲν πλέον τῶν ἐν Νικαίᾳ προβάλλεσθαι, καὶ προσέθηκαν οἱ ἐν τῇ ἀγίᾳ οἰκουμένηκῃ δευτέρᾳ συνόδῳ; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ αἱ σύνοδοι πᾶσαι τοὺς τάναντία φρονούντας κωλύουσι, καὶ ἐπιτιμῶσι, τοὺς δὲ τάληθῆ λέγοντας καὶ προσέονται, καὶ χρεῖας ἐπειγούσης ἐκ τῆς τῶν Πατέρων ἐρμηνείας τὴν *ἡμετέραν* ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν ὀρίζουσι, καὶ τοὺς χρεῖτας οὐκ ἀπείργουσι τῆς ἐξουσίας. Πρόδηλον οὖν, ὡς οὐ περὶ ἀληθοῦς πίστεως ὁ λόγος, ἀλλ' ὡς περὶ ἀλλοτριᾶς τὸ κώλυμα γέγονεν. Τοῦτο καὶ Βασίλειος καὶ Κύριλλος, « Οὐτε γὰρ ἑαυτοῖς, φασίν, ἢ ἑτέροις ἐπιτρέπομεν, ἢ λέξιν ἀμειψαί τῶν ἐγκειμένων ἐκείσε, ἢ μίαν γοῦν παρθεῖναι συλλαβῆν. » Τὸ δὲ ἀμειψαί ἔστι τὸ ἀλλῆν λέξιν ἀνεῖ ἀλλῆ; οὖναι, καὶ ἐναλλάξαι. Διὸ δὲ

Athanasii ad Africanos adversus Arianos verba; principium: Satis sunt scripta a nostro collega: « Episcopi autem vere germani servi Domini et qui recte credebant, numero fere ducenti, scripserunt, acquiescendum esse soli Nicææ, neque ultra quærendum, aut tenendum esse, vel amplius, vel minus. » Hæc et Constantius significavit, qui synodum eam cogi præceperat. Et post pauca: « Si vero Ariminensem compellant, ostendant prius prædictorum abolitionem et eorum quæ scripserunt episcopi, Non ultra quidpiam quærendum iis, quæ a Patribus Nicææ decreta sunt, nec præ illa synodum aliam nuncupandam. » En etiam hæc nonaginta, nihil ultra quærendum, aut tenendum, vel minus, vel amplius Nicææ statutis decernunt. « Et ducenti, inquit, qui Constantio significavit, non ultra quidpiam quærendum iis, quæ Nicææ decreta sunt, nec aliam synodum nuncupandam. » Idem sanctus in tomo suo, ut præsignificavimus, cui tres et triginta subscripserunt: « Nihil præter ea, inquit, quæ Nicææ decreta sunt, promere; et Sardicensem synodum ægre tulisse, ordinasseque ne quid in posterum de fide scriberetur, sed acquiescerent fidei a Patribus Nicææ tradita, quod in ea nihil deficeret, sed esset plena pietatis. » Sardicensis autem synodus trecentis et quadraginta complebatur episcopis, qui omnes, nihil ultra quærendum aut sentiendum esse, præter ea quæ Nicææ statuta erant, præcipiunt. Et hæc omnia ante secundam synodum evenere. Quid hic dicet, qui contentionis studio agitur, verbaque nova comminiscitur, cum prohibito similis ab ipsa usque prima synodo divulgata habeatur?

15. Et quid inquam a prima synodo? Ab ipsis sanctis apostolis prohibitio emanavit, Paulo aperte edicente: *Si quis evangelizat vobis aliud, præter id quod accepistis, anathema sit;* et Dionysio ejusdem discipulo: « In universum audendum non est dicere aut cogitare quidquam, præter ea quæ divinitus nobis per sacra eloquia revelata sunt. » Verumtamen planum est, apostolos, neque *homousion*, neque *Deiparam* expressisse. Temerarii itaque fuere, dignique, qui pœnas ab Apostolo impositas luant, qui similia dixerunt, aut tot sanctos Patres, nihil ultra præter ea quæ Nicææ tradita sunt, promendum, decernentes contemptui habuere; et addiderunt, qui in secunda sancta et œcumenica synodo convenere? Nihil minus. Sed et apostoli et synodi universæ contraria sentientes a sese arcent et puniunt, excipiuntque eos qui vera cœserunt et, cum sese offert occasio, ex interpretatione Patrum nostram concinnandam esse fidei professionem præcipiunt; nec iudices auctoritate, qua pollent, spoliunt. Apertissimum itaque est, non esse de vera fide sermonem, sed de aliena prohibitionem factam esse. Hoc et Basilius et Cyrillus stabiliiunt. « Neque enim nobismetipsis, inquit, neque aliis permittimus, aut dictionem immutare ex illis quæ ibi collocatæ sunt, aut

unam saltem syllabam prævertere. » *Immutare vero est, dictionem unam loco alterius ponere et alterare. Quare attendendum est illis, quæ leguntur, prudenterque scripta consideranda: et non leviter temereque legenda percurrandaque. Et prævertere* iis etiam qui pleno pectore sapiunt præterire indicat. Et Basilius et Athanasius, qui hæc dicunt, scribuntque ante sanctam œcumenicam secundam synodum fuere, proptereaque, ut prædiximus, ante eam prohibitio similis invaluerat propter homousion, ut nostra oratio jam laudatorum sanctorum et doctorum testimoniis demonstravit, ad hæreticorum temerarios conatus, atque immutationes ad

14. Ut vero pluribus planius ac manifestius pateat, prohibitionem homousii gratia factam esse, licet jam dictis satis Id superque probatum sit, rursus divinus Athanasius audiendus est. Hic enim in quadam sua epistola, cujus principium, Ad decebat, fratres maxime honorandi, hæc habet: « Qui itaque Acacium sequebantur, suæ stultitiæ audacia abutentes, prorsus scripta Nicæna negabant, et synodum criminabantur; alii vero ex multitudine et plebe, reliqua omnia synodi acceptabant, tantummodo dictionem homousii veluti obscuram in suspicionem vocabant. Pari ratione synodus apud Hierosolimam Dei gratia coacta dicit: nullam aliam ob causam cum magna illa synodo decertant, nisi quod illa Arianam hæresim condemnavit. Idcirco enim et homousii dictionem incusant, male ipsi de ea sentientes. » Præterea in hac eadem epistola post pauca scribit: « In ipsa Isauria contraria scripserunt, dicentes, homousium, homœsiumque tanquam a Scripturis alienum ejicientes, et essentia nomen ejiciemus, tanquam quod nusquam in Scripturis est. » Hinc probe divus Cyrillus: « Non permittimus nobis ipsi, aut aliis, dicit, ne libertas volentibus detur immutare, et contraria scribere. » Idque manifeste apparet ex septimo canone tertie synodi, in quo scribitur: « Qui fidem aliam quam eam quæ Nicæne definita est, introducens episcopus, ab episcopatu alienus est, laicus ejiciatur. » Cujus interpretatio est: « Qui præter eam fidem quam sancti Patres in Nicæna synodo congregati ediderunt, aliud symbolum impium afferens, ad eversionem atque interitum eorum qui ex gentilitate, aut judaismo, vel ex quacunque alia hæresi convertuntur ad veritatis agnitionem, si laicus est, anathematizetur; si vero episcopus, aut clericus, ab episcopatu et clero ejiciatur. » En jam ostensum est, separata esse Symbola sanctarum synodorum, licet sententiæ inter se nihil differant et definitiones de Nicæno mentionem facere propter homousion, ut dictum est. Nam quod in urbe Constantinopolitana compositum fuit, ita poscentibus clarissimis principibus ab Aetio diacono lectum est: quod Nicænum tantum innotesceret, cum omnes in eo baptizarentur et baptizarent, at quod Constantinopoli conscriptum fuerat veluti definitio

προσέχειν τοῖς ἀναγινωσκομένοις, καὶ καλῶς νοεῖν τὰ γεγραμμένα, καὶ μὴ ἐπιτολαιῶς, καὶ ὡς ἐτυχεν ἀναγινώσκειν καὶ παρατρέχειν. Καὶ τὸ παραβῆναι δὲ τοῖς καλῶς νοοῦσι τὸ παραδραμεῖν σημαίνει. Βασίλειος δὲ καὶ Ἀθανάσιος οἱ ταῦτα λέγοντές τε καὶ γράφοντες πρὸς τῆς ἀγίας οἰκουμένης δευτέρα; συνόδου ὑπῆρχον. Διδὸν καὶ, ὡς προεῖρηται, καὶ πρὸς ταύτης τὸ κώλυμα τοῦτο νομοθετήθη διὰ τὸ ὁμοούσιον, ὡς σαφέστατα ὁ λόγος διὰ τῶν προειρημένων ἀγίων καὶ διδασκάλων ἀπέδειξε, καὶ τοὺς αἰρετικούς ἐκκόπτων τῆς κατὰ τοῦ ὁμοουσίου τολμῆς καὶ μεταποιήσεως.

ιδ'. Ἴνα δὲ σαφέστερον καὶ ἐκδηλότερον γένηται διὰ πλείονων, ὡς τοῦ ὁμοουσίου χάριν ἐγένετο ἢ κώλυσις, εἰ καὶ τὰ εἰρημένα ἀρχούτως ἀπέδειξαν τοῦτο, πάλιν τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου ἀκούσωμεν. Οὗτος γάρ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἧς ἡ ἀρχὴ, Προσῆκον ἦν, ἀδελφοὶ τιμώτατοι, τάδε φησὶν: « Οἱ μὲν οὖν περὶ Ἀκάκιον ἀποχρησάμενοι τῷ τῆς ἀπονοίας θράσει τέλειον ἤρνούοντο τὰ ἐν Νικαίᾳ γραφέντα, καὶ τὴν σύνοδον διέβαλλον· οἱ δὲ ἄλλοι, τὸ πλήθος δὲ ἦσαν οὗτοι, τὰ μὲν ἄλλα πάντα τῆς συνόδου ἀπέδέχοντο, μόνον δὲ τὴν τοῦ ὁμοουσίου λέξιν ὡς ἐκ τῆς ἀσαφείας ὑποπτον ἐπρωφασίζοντο. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ σύνοδος ἢ ἐν Ἱεροσολύμοις Θεοῦ χάριτι συναχθεῖσα φησὶ: Δι' οὐδὲν ἕτερον μάχονται πρὸς τὴν σύνοδον ἐκαίην τὴν μεγάλην, ἢ ὅτι τὴν Ἀρειανικὴν αἵρεσιν κατέχρινε. Διὰ τοῦτο γάρ καὶ τὴν τοῦ ὁμοουσίου λέξιν διαβάλλουσι, κακῶς αὐτοὶ φρονούντες περὶ αὐτῆς. » Ἔτι καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ φησὶ μετ' ὀλίγον: « Ἐν τῇ αὐτῇ Ἰσαυρίᾳ τάναντία ἐγράψαν λέγοντες, τὸ ὁμοούσιον καὶ τὸ ὁμοιούσιον ἐκβάλλοντες ὡς ἀλλότριον τῶν Γραφῶν, καὶ τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα περιαιρούμεν, ὡς μὴ κείμενον ἐν ταῖς Γραφαῖς. » Καὶ γὰρ καλῶς καὶ ὁ θεὸς Κύριλλος τό: « Οὐκ ἐπιτρέψομεν ἑαυτοῖς, ἢ ἑτέροις, φησὶν, ἵνα μὴ ἄδικα δοθῇ τοῖς βουλομένοις ἐναλλάττειν, καὶ ἐναντία γράφειν. » Καὶ τοῦτο δῆλον καὶ ἐκ τοῦ ἐξδόμου κανόνος τῆς τρίτης συνόδου· φησὶ γάρ: « Ὁ πίστιν ἕτεραν τῆς ἐν Νικαίᾳ προσάγων ἐπίσκοπος ἡλλοτριώται, λαϊκὸς δὲ καὶ ἐξωστράχισται. » Ἡ δὲ Ἐξηγήσις: « Ὁ παρὰ τὴν πίστιν τὴν παρὰ τῶν ἀγίων Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναθροισθέντων συνθεθεῖσαν ἕτερον Σύμβολον δυσσεβὲς προκομίζων εἰς καταστροφὴν καὶ ἀπώλειαν τῶν ἐξ Ἑλληνισμοῦ, ἢ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐξ οἰαση-ποτοῦν αἰρέσεως ἐπιτρέφόντων εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, εἰ μὲν λαϊκὸς ἐστίν, ἀναθεματίζεσθω· εἰ δὲ ἐπίσκοπος ἢ κληρικὸς, τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τοῦ κλήρου ἡλλοτριούσθω. » Ἰδοὺ δέδεικται, ὅτι ἀνὰ μέρος ἔσχον τὰ Σύμβολα τῶν ἀγίων συνόδων, εἰ καὶ κατὰ τὸν νοῦν οὐ διαφέρουσι, καὶ ὅτι περὶ τοῦ ἐν Νικαίᾳ οἱ ὅροι μέμνηται διὰ τὸ ὁμοούσιον, ὡς προεῖρηται. Καὶ γὰρ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ αἰρέσεως τῶν ἐνδοξοτάτων ἀρχόντων ἀπὸ βιβλίου ἀνεγνώσθη παρὰ Ἀετίου διακόνου, διὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ γινώριμον εἶναι καὶ μόνον, ὡς πάντας ἐν τοῦ τῷ βαπτίζεσθαι καὶ βαπτίζεσθαι, τοῦτο δὲ τὸ ἐν Κων-

σταντινουπόλει κείσθαι ὡς ὄρον. Εἰ γὰρ καὶ ὕστερον ἐν τούτῳ βαπτίζομεθα καὶ βαπτίζομεν, ἀλλ' οὖν τὸ ἐν Νικαίᾳ πάντας διὰ γλώττης εἶχον, ὧς καὶ ὁ θεὸς Βασιλεὺς εἴρηκεν, καὶ ἡ ἅγια τρίτη σύνοδος.

ιε'. Ἄλλ' ἀναγκαῖον καὶ τὰ προκομιζόμενα ἐκ τῶν ὄρων προθεῖναι, ἵν' ἐκδηλοτέρα γένηται ἡ ἀπόδειξις· φησὶ γὰρ· « Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας τε καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὀριζόμεν ἐτέραν πίστιν μηδὲν ἐξείναι προφέρειν, ἢ γοῦν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἐτέρως. Τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἐτέραν, ἢ προκομιζέειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδίδναι ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ γοῦν ἐξ αἰρέσεως οἰασοῦν, ἢ καινοφωνίαν, ἢ τοὺς λέξεως ἐφεύρεσιν πρὸς ἀνατροπὴν εἰσάγειν τῶν νυνὶ παρ' ἡμῶν διορισθέντων, τούτους, εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἴεν ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικούς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες εἴεν ἢ λαϊκοὶ, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς. » Καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ συνόδῳ φησὶ· « Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβείας καὶ ἐμμελείας παρ' ἡμῶν διατυπωθέντων, ὥρισεν ἡ ἅγια αὕτη καὶ μεγάλη σύνοδος οἰκουμένη, ἢ ἐτέραν πίστιν μηδὲν ἐξείναι προφέρειν, ἢ γοῦν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ φρονεῖν, ἢ διδάσκειν ἐτέρως. Τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἐτέραν, ἢ προκομιζέειν, ἢ διδάσκειν, ἢ παραδίδναι ἕτερον Σύμβολον τοῖς ἐθέλουσιν ἐπιστρέφειν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἢ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ ἐξ αἰρέσεως οἰασθησοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἴεν ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικούς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες εἴεν ἢ λαϊκοὶ, ἀναθεματίζεσθαι αὐτούς. » Φανερόν οὖν ἐστὶν ἐκ τῶν εἰρημένων ὄρων τῶν μακαρίων Πατέρων, ὡς τὸ ἐτέραν πίστιν μηδὲν ἐξείναι προφέρειν, ἢ γοῦν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, ἢ καινοφωνίαν, ἢ τοὺς λέξεως ἐφεύρεσιν πρὸς ἀνατροπὴν εἰσάγειν τῶν ὀρισθέντων, περὶ ἐναντίας φασὶ πιστεῶς. Ἐδὲ γὰρ πρὸς ἀνατροπὴν τοῦτο δηλοῖ. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῶν ἱερῶν Συμβόλων ταῦτα φασὶ. Πᾶσα ἐκθεσις πίστεως Σύμβολον ὀνομάζεται καὶ ἐστὶ. Περιέχει γὰρ οὗτος ὁ ὄρος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, καὶ ὅτι ἀπαθὴς ἢ θεότης, καὶ περὶ δύο θελημάτων, καὶ καλῶς ταῦτα ἐπεξεργασμένων Πατέρων ἐπάγουσιν· « Τούτων τοίνυν, » καὶ τὰ λοιπά. . . ὥρισεν ἡ ἅγια σύνοδος μηδὲν ἐξείναι. » Καὶ ταῦτα μὲν περιέχονται ἐν τῷ ὄρῳ τῆς ἁγίας συνόδου· ὁ δὲ τῆς ἁγίας τρίτης συνόδου φησὶν· « Ἦρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν τε καὶ βεβαίωσιν τοῦτο τὸ τῆς θείας χάριτος Σύμβολον· περὶ τε γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον. » Εἶτα λέγει περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως, καὶ ὅτι Θεοτόκος ἡ ἅγια Παρθένος, καὶ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο φύσεων, καὶ ὅτι τὸ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτῶ Πατέρων Σύμβολον ὀφείλει μένειν ἀπαρעγγήρητον· εἶτα καὶ τὸ τῶν ἑκατὸν πενήτηκοντα Σύμβολον, καὶ φησὶ, διὰ

appositum esset. Licet enim postmodum in eo baptizemur et baptizemus, attamen Nicænum in omnium ore erat, ut tradidit divinus Basilius, et sancta tertia synodus.

15. Verum digerenda sunt hic, quæ in definitionibus apponuntur, ut clarior demonstratio collucescat. Scribitur enim : « His itaque cum accurata diligentia et attentione a nobis præscriptis, mandamus non licere cuicumque, aliam fidem afferre, vel scribere, vel componere, vel tenere, vel aliter docere. Qui autem audent fidem aliam componere, vel offerre, vel docere, vel tradere aliud Symbolum iis qui ad veritatis cognitionem volunt converti, vel ex gentilitate, vel ex judaismo, vel ex quacunque alia hæresi, aut novam vocem, vel dictionem introducere ad evertenda, quæ nunc a nobis decreta sunt, eos, si sunt episcopi aut clerici, episcopos ab episcopatu esse alienos, et clericos a clero ; si vero monachi fuerint, aut laici, anathematizari. » Et in sexta synodo : « His itaque accurate admodum diligenterque statutis, mandavit sancta hæc et magna synodus œcumenica, nulli licere, fidem aliam proponere, aut scribere, aut componere, aut tenere, aut alio modo docere ; qui vero ausi fuerint, aut componere aliam fidem, aut proponere, aut docere, aut tradere aliud Symbolum, iis qui ex gentilitate et judaismo, vel alia qualibet hæresi convertuntur, eos, si episcopi aut clerici sunt, episcopos episcopatu, clericos clero moveri ; si vero monachi aut laici sunt, anathematizari. » Est ergo manifestum ex jam dictis beatorum Patrum definitionibus, aliam fidem nemini licere proponere, aut scribere, aut componere, aut novas voces aut dictiones comminisci, et ad eversionem decretorum introducere, de fide contraria esse dicta. Namque ad eversionem, illud notat. Non enim de sanctis Symbolis hæc prolata sunt, cum omnis fidei expositio Symbolum appellatur, et est. Continet siquidem hæc definitio, de incarnatione Domini, divinitatem non esse passionibus obnoxiam, et de duabus voluntatibus. Quæ cum optime expediissent Patres, subdunt : « His itaque .... mandavit sancta synodus, nemini licere. » Et hæc quidem in definitione sanctæ synodi continentur. Sed ea, quæ est tertiæ synodi, ait : « Satis igitur esset ad perfectam pietatis cognitionem ac firmitatem hoc divinæ gratiæ Symbolum ; » postmodum adnequit, de Domini incarnatione, et sanctam Virginem esse Deiparam, et duarum naturarum unionem, et trecentorum decem et octo Patrum Symbolum intactum atque inviolatum conservandum esse ; tum deinceps et centum quinquaginta Symbolum, subditque, propter Spiritus sancti hostes, et synodicas Cyrilli et Leonis epistolas, et Divinitatem Unigeniti passionibus non subjacere, et Dominum nostrum Jesum Christum secundum divinitatem esse consubstantialem Patri, secundum vero humanitatem nobis. Quibus omnibus perquam accommode ex-

positis digestisque, tanquam qui in se mentem Christi possidebant Patres, subnectunt : *His itaque decretis, omnibus scilicet ante dictis.*

ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατὰ τὴν θεότητα, ταῦτα πάντα διασαφήσαντες λίαν ἀρμοζόντως, ὡς νοῦν Χριστοῦ ἔχοντες, ἐπάγουσιν *Τούτων τοίτων ἐρισθέντων*, δηλοῦσι πάντων τῶν προειρημένων.

16. Manifestum itaque est, eos similia de contraria fide enuntiassc. Nam plerique etiam alii de iis quæ inibi continebantur, conscripserunt, eaque fusiore sermone prosecuti sunt ; et inter eos a Deo edocti Patres, Maximus et Damascenus. Quid itaque dicemus ? Ignorassene Patres prohibitionem ? an novisse et neglexisse ? Absit verbo injuria. Sed enim prohibitio erat de fide contraria et quæ rectam fidem everteret, cum una fides sit ; confirmatque id beatus Paulus dicens : *Unus Dominus, una fides.* Si itaque una fides, modis omnibus alia contraria fuerit. Nemoque, dummodo a sapientia non aberret, dicit veram esse aliam fidem propositam, cum una tantum vera sit. Quapropter et contrariam divus Maximus additionem rejicit, veram amplectitur. Idque aperte colligitur ex Dialogo ipsius adversus illum qui Macedonii, Spiritus hostis, sententiam tutabatur, in quo cum Orthodoxus diceret : « Condemnavi additionem, quam editioni Luciani apposuistis : possumque ostendere additam illi adversari ; » et respondente Macedoniano : « Et vos nonne addidistis Nicænae ? » Orthodoxus infert : « Sed non illi contraria. » Et manifestus idem ipse sanctus in sua confessione compendio exposita, quam pro Chalcedonensi synodo compilavit, cujus principium, Cum admodum generose, aut ignaviter, ut aptius eloquar, post pauca : « Quis igitur, et de quibus criminatio ? Asserit, aliam fidei definitionem diversam ab ea quæ in sancta Nicæna synodo tradita est a sanctis trecentum decem et octo Patribus introduxisse. » Reique peraccommoda erit, ex Florilegio e cujusvis generis libris concinnato Photii Constantinopolitani, Eulogii patriarchæ Alexandrini sententia, habetque se hunc in modum : « Sed hæreticorum rursus vesania quartam synodum criminatur, quod decretum eliderit, contenditque, talem conatum a prima synodo Ephesi habita omnino prohibitum fuisse. Et licet, si, ut ipsi nugantur, synodum quidvis aliud decretum producere vetuit, hæc ante alias contra se condemnationis sententiam protulit : definit enim hoc ipsum decernens, quod nulla alia ante ipsam defini- vit. Sed hypostatica siquidem unio hujus est vox, de qua antiquiores synodi nil sanxerant. Quin et Constantinopolitanam centum quinquaginta Patrum suis ipsi nugis rejiciunt, et condemnant, a qua profligata est Spiritum oppugnantium hæresis, et additis Nicæno Symbolo verbis de sancti Spiritus divinitate, fides congruenter explicata est. Si enim præcedentes apponendo reprehensionem effugiunt, neque illas subsecute in similibus dissimiliter vituperationem incurrunt. Sic desipientium mens omnia commiscet et turbat. Ephesinæ etenim

αὐτὸς Πνευματομάχους, καὶ τὰς συνοδικὰ, ἐπιστολὰς Κυρίλλου καὶ Λέοντος, καὶ ὅτι οὐ παθητὴ ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὡς ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ ὁμοούσιος ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ νοῦν Χριστοῦ ἔχοντες, ἐπάγουσιν *Τούτων τοίτων*

ἰς'. Πρὸ βῆλον γοῦν ὡς περὶ ἐναντίας πίστεως ταυτὰ φασί. Πολλοὶ γάρ καὶ ἄλλοι συνεγράψαντο περὶ τῶν περιεχομένων ἐν τούτοις, καὶ ἐξήπλωσαν ἄλλὰ καὶ οἱ θεόσοφοι Πατέρες Μάξιμος καὶ Δαμάσκηνος. Τί οὖν ἐροῦμεν ; Ἦγνοημένα τοὺς ἁγίους τὸ κώλυμα τῶν ὄλων, ἢ ἐγγυκαμένα καὶ καταφρονήσαι ; Μὴ γένοιτο. Ἀλλὰ περὶ ἐναντίας πίστεως ἦν τὸ κώλυμα καὶ ἀνατροπῆς τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἐπεὶ καὶ μία πίστις ἐστὶ, καὶ παρίστησι τοῦτο ὁ μακάριος Παῦλος λέγων, *Ἐξ Κύριος, μία πίστις.* Εἰ οὖν μία πίστις, πάντως ἢ ἑτέρα ἐναντία. Καὶ οὐδεις τῶν νοῦν ἐχόντων, ὡς ἢ ἑτέρα προστεθεῖσα πίστις ἀληθῆς ἐστίν, ἐπεὶ μία ἐστὶν ἡ ἀληθῆς. Διὸ τὴν ἐναντίαν καὶ Μάξιμος ὁ ἱερεὺς ἀποπέμπει προσθήκην, τὴν δὲ ἀληθῆ καὶ προσδέχεται. Καὶ τοῦτο ὅλην ἂν ἐκ τοῦ Διαλόγου αὐτοῦ πρὸς τὸν τὰ τοῦ Πνευματομάχου Μακεδονίου φρονούντα, ἐν ᾧ τοῦ Ὀρθοδόξου λέγοντος, « Κατέγωμεν τῆς προσθήκης, ἣς προσεθήκατε ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Λουκιανῶς καὶ ἔχω δεῖξαι, ὅτι προσεθήκατε ἐναντίον αὐτῆς. » τοῦ δὲ τὰ Μακεδονιανοῦ φρονούντος ἀντεπάγοντος, « Ὑμεῖς γὰρ οὐ προσεθήκατε τῇ ἐν Νικαίᾳ ; » ὁ Ὀρθόδοξος πρὸς τοῦτο. « Ἀλλ' ὡς ἐναντία αὐτῇ. » Καὶ ἐτι ἐκδηλότερον ὁ αὐτὸς ἅγιος τιθήσιν ἐν τῇ αὐτοῦ συντόμῳ ὁμολογία, ἣν ποιεῖται ὑπὲρ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἣς ἡ ἀρχὴ, Ἐπεὶ δὲ λίαν γενναίως ἢ ἀγενῶς εἰπεῖν οἰκειότερον, καὶ μετὰ τινα. « Τίς οὖν ἄρα καὶ περὶ τίνων ἢ ἐγκλησις ; Ὅτι δὲ, φησὶν, ἄλλον πίστεως ὄρον παρὰ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἁγία συνόδῳ τεθέντα ἐκ τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτῶ Πατέρων εἰσθήσαν. » Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς βιβλιοπανουλλέτου Ἀρθολογίας Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως ; καὶ τὸ τοῦ Εὐλογίου πατριάρχου Ἀλεξανδρείας προκειμενον λίαν ἀρμοζέειν. Ἐρεῖ γὰρ οὕτως. « Ἀλλὰ γὰρ τῆς αἰρέσεως πάλιν ἡ ἀπίνοια τὴν τετάρτην μέμφεται σύνοδον, ὡς ὄρον ἐκδομίνην, διατεινομένην τὴν τοιαύτην ἐπιχειρήσιν, ὑπὲρ τῆς κατὰ τὴν Ἐφεσον πρώτης συνόδου, παντελῶς ἀποκεκωλῦσθαι. Καίτοι γε εἰ κατὰ τὸν λῆρον αὐτὸν ἀπείργαν ἢ σύνοδος ἕτερον ὄρον μηδὲως πράγειν, αὐτὴ καθ' ἑαυτῆς πρὸ τῶν ἄλλων τὴν δικάζουσαν ἐξήνεγκε ψῆφον. Ὅριζει γὰρ αὐτὴ τοῦτο τυπούσα, ὃ μὴδ' ἑτέρα τῶν πρὸ αὐτῆς διωρίσατο. Ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ὑπόστασιν ἑνωσις αὐτῆς ἐστὶν ὄρος, ὃ ταῖς πρεσβυτέραις τῶν συνόδων οὐ διωρίσται. Ναὶ δὴ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ἑκατὸν πενήκοντα ἁγίων Πατέρων ἐξ ὧν αὐτοὶ ληροῦσι παραγράφεται. Τὸν Πνευματομάχον γὰρ αὕτη καθελούσα τῷ κατὰ τὴν Νικαίαν ἐκφωνηθέντι ὄρω τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεολογίαν προσθεῖσα συνήρμοσεν. Εἰ γὰρ αἱ προλαβοῦσαι προστεθεῖσαι τὸν μῦθον ἐκφεύγουσιν, οὐδὲ αἱ μετ' αὐτάς ἐν τοῖς ὁμοίως ἀομοίως ἐξουσι τὴν κατὰ γινωσκῖν. Οὕτω τὸ ἀσύνητον

πάντα φύρει καὶ διαστρέφει. Καὶ γὰρ ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἀ
 σύνοδος πίστιν μὲν ἑτέραν, ἥς ἐναντία τὰ δόγματα
 πρὸς τὴν ἐν Νικαίᾳ καθέστηκεν σύνοδον, παντελῶς
 ἐκτιθεσθαι διεκώλυσεν· ἀκηράτων δὲ τῶν ἐν αὐτῇ
 σωζομένων, ἅπερ ὁ καιρὸς ἀπαιτεῖ προστιθέναι,
 αὐτῆς τε γέγονεν ἔργον, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ φύ-
 σις διδάσκαλος, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁρᾶται τοῦτο
 στέργουσα διὰ παντὸς ἡ παράδοσις. Διὸ καὶ κατὰ
 τὴν Ἀλεξάνδρειαν οὕτω τῆς οἰκουμένης συγκρο-
 τηθεῖσης συνόδου, τοὺς ἐν αὐτῇ τῶν ἱερῶν λογάδας
 ὁ θεσπέσιος Κύριλλος ἀθροισάμενος, καὶ πίστιν
 διαθέμενος ἔγγριφον τῷ Νεστορίῳ διεπέμψατο. »
 Καὶ ὁ ἄγιος Ἐφραίμιος πατριάρχης Ἀντιοχείας
 φησὶ· « Πάλιν δὲ ἐπηρέζουσι οἱ αἵρετικοὶ τὴν
 τετάρτην σύνοδον, λέγοντες, ὡς ἰδογμάτισεν, μηδενὶ
 ἐξείναι προφέρειν, ἢ συγγράφειν, ἢ συντιθέναι πί-
 στιν ἑτέραν, ἢ φρονεῖν, παρ' ἣν ἐξέθετο αὐτή. Καί-
 τοι οὐ τοῦτο ἡ σύνοδος διωρίσατο, κἂν ἀναισχύντως
 οὗτοι καταψεύδωνται. Ἀλλὰ τὴν πίστιν, ἣν οἱ τρια-
 κόσιοι δέκα καὶ ὀκτὼ Πατέρες ἐξέθεντο, τιμῶσά τε
 καὶ θεσπίζουσα, παρὰ ταύτην ἔφησε μηδενὶ ἐξείναι
 προφέρειν ἑτέραν πίστιν, » καὶ τὰ ὑπόλοιπα. « Δῆλον
 δὲ ἐστὶν ἐξ αὐτῶν μάλιστα τῶν συνοδικῶν φωνῶν,
 ὧν καὶ μόνον ἀναγινωσκομένων, οὐδὲ μιᾶς ἄλλης
 δεῖσθαι κατασκευῆς, ἢ συστάσεως ἐπιδειχθεῖσα ἢ
 ἀλγῆθαι. Καὶ οὐχ ὥρισεν μὲν τοῦτο, ἔπραξε δὲ ἄλ-
 λως, ἀλλ' ὡς ὥρισεν, οὕτως πανταχοῦ καὶ διαπρα-
 τωμένη λογίζεται. Καὶ γὰρ τοὺς τῆ εὐσεβείᾳ προσ-
 κινύμενος οὐκ ἄλλο σύμβολον, ἀλλὰ τὴ τῶν τριακοσίων
 δέκα καὶ ὀκτὼ ἁγίων Πατέρων ἐκδιδάσκει καὶ πα-
 ραδίδωσι. Γέλῳτα δὲ μᾶλλον καθ' ἑαυτῶν ἡ διαβλή-
 νης συνόδου κατέχουσιν, ἐν οἷς φασιν αὐτὴν ὑπὸ
 πολλῶν διασύρεσθαι. Πόσαι γὰρ τῆς πρώτης καὶ οἰ-
 κουμένης ἁγίας συνόδου κατέβησαν σύνοδοι, καὶ
 τότε ἀρχιερέων οὐσαι πλήρωμα; Τὴν δὲ τῶν ἑκατῶν
 πεντήκοντα, οὐδ' εἰ γέγονε, τινὲς τῶν Αἰγυπτίων
 εἰδέναι ἤξελεσαν, Ἀλλ' ἐτάσωμεν τὸ ἀλόγιστον. »
 Καὶ πάλιν ὁ θεῖος Μάξιμος· « Πῶς οὖν τὴν οὕτω
 ταῦτα σεβασμῶς ἅμα καὶ διαπρυσίως δρῶσάν τε
 καὶ διαγορεύουσαν ἁγίαν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, ὡς
 διαπεμπομένην τὴν τῆς Νικαίας ὄρον παραστήσαι,
 τίς ἂν ἐξισχύσειε πώποτε, κἂν πάντων ἢ πορισμῶ-
 τος εἰς ἐξέυρεσιν τῶν διὰ ψεύδους; τὰ μὴ ἔντα
 κατὰ τῆς ἀληθείας καὶ ὄντως πλαττωμένων; Εἰ δὲ
 καὶ ὡς τοῦτον μὲν τηροῦσαν βεβαίως, ὡς δεύτερον
 δὲ τυχὸν ἐπεισάγουσαν ὄρον διαλοιδορεῖτε καὶ μέμ-
 φεσθε, τίς οὗτος καθέστηκεν ὁ ὑπ' αὐτῆς ἐπεισαγόμε-
 νος δεύτερος ὄρος; Ἡ ὁμολογία, φησὶ, τῶν δύο
 φύσεων, καὶ ἐν δύο φύσεσι φωνῆς. Οὐ γὰρ ἔχει
 τούτην ὁ τῆς Νικαίας ὄρος. Εἰσήχθη δὲ προδήλως
 ὑπὸ τῶν ἐν Χαλκηδόνι Πατέρων, οὐ πρότερον γνω-
 ρισθεῖσα, ἢ ὀνομασθεῖσα παρὰ τινος. Ὅτι μὲν οὐδὲ
 τοῦτο δύνασθε, παραστήσαι δῆλον. Πολλοὶς τε γὰρ
 τῶν πρὸ αὐτῆς ἁγίων Πατέρων ὡς εὐσεβῆς ἢ φωνῆ
 καὶ ἐκρίθη καὶ ἀνηγορεύθη, καὶ μαρτυροῦσι τῶν
 ταύτην κηρυξάντων οἱ λόγοι, πάσης βδης ἡλιακῆς
 ἀκτινός φωτοειδέστατοι καὶ λαμπρότεροι. Καὶ
 ὑμεῖς ἢ ἀγνοεῖτε δι' ἀπαιδεύσαν, ἢ ἀγνοεῖν προσ-
 ποιεῖσθε διὰ λοδορίαν, καὶ τῶν εὐσεβῶν Πατέρων

synodus fidem quidem aliam, cuius dogmata Nicæne
 contraria essent, omnino exponi vetuit. Paris vero
 atque inviolatis, quæ in ea sunt, servatis, quæ oc-
 casio postulat apponenda, sicut ipsamet addidit,
 hoc et rerum natura magistra docet, et Ecclesiæ
 usus videtur non rejecisse. Quare et Alexandri
 nondum œcumenica synodo coacta, delectos in ea
 sacerdotes divinus Cyrillus congregans, et fidem scri-
 ptam disponens, Nestorio misit. » Et sancti Ephræmii
 patriarchæ Antiocheni : « Ecce iterum quartam syno-
 dum calumniantur hæretici, tanquam quæ docuerit,
 non licere alicui proferre, aut scribere, aut compo-
 nere, aut tenere aliam fidem præter eam quam ea
 exposuit. Et tamen id synodus non decreverat,
 quavis id hæretici impudentissime mentiantur. Sed
 eam fidem, quam trecenti octodecim Patres asserue-
 runt, summo in honore habens atque confirmans,
 præter illam dixit, nemini licere aliam fidem profer-
 re, » et quæ sequuntur. « Ex his omnibus synodi
 vocibus, quæ dummodo lectæ fuerint nulla alia
 probatione aut demonstratione veritatem indigere,
 compertum est, nec aliud definisse, aliud vero fe-
 cisse ; sed ut decrevit, sic et ubique fecisse cogno-
 scitur. Namque eos qui ad pietatem gradum faciunt,
 nullum aliud Symbolum, quam trecentorum octodecim
 Patrum docuit tradiditque, risum autem potius
 contra seipos, quam synodi accusationem excitant,
 ubi dicunt eam a pluribus derideri. Quot enim pri-
 mam et œcumenicam sanctam synodum synodi crimi-
 nuata sunt, tum etiam ipsæ præsulibus abundantes ?
 Illam vero centum quinque Patrum, an vel fuerit
 Ægyptii seire noluerunt. Sed missa faciamus eo-
 rumdem deliramenta. » Ad hæc divus Maximus :
 « Quam igitur ratione, quæ hoc pacto similia pie
 clareque operatur et sancit sanctam Chalcedonen-
 sem synodum æque ac si Nicænam definitionem re-
 pudiaret, poterit unquam quispiam probare, licet
 omnium ad res, quæ nusquam sunt, fingunturque
 adversus veritatem, etiam cum mendacio communi-
 scendas acerrimus sit. Quod si ut hæc quidem firmiter
 conservantem, et secundam forte definitionem
 introducendam maledictione et convicio excipitis,
 quæ hæc fuerit ab eadem secunda definitio introducta ?
 Confessio, inquit, duarum naturarum, dictioque illa,
 in duabus naturis, quæ nullo modo Nicæna definitio
 continet, sed palam a Chalcedonensibus Patri-
 bus intrusa sunt, nullo modo antea cognita, vel a
 quoquam recensita. Quod vero neque id probare
 potestis, manifestum est : a multis siquidem ante
 eam Patribus vox illa uti pia reputata est et pu-
 blice deprædicata, testesque sunt eorum sermo-
 nes, qui eam edixerunt, quovis solis radio cla-
 riores atque splendidiore. Vosque id aut propter
 incertiam ignoratis, aut ignorare fingitis propter
 maledictionem, et piorum Patrum ac dogmatum
 vesanum criminationem. Quod si nullum id quoque
 esset, cum tamen plurimum, ut dixi, sese offerat,
 quid impedit tot Patres, imo Christianorum om-
 nium cœlum, id namque proprie est orthodoxorum

Patrum sanctissima synodus, sua auctoritate eammittere, præscribereque adversus hæresim Eutychianam? Et nonnullis interjectis, subdit: « Quæ ratione et modo sanctam Chalcedonensem synodum aperte paternas dictiones usurpantem, criminamini, et æque ac si aliam fidei definitionem introduceret, locis in omnibus ore et scriptis convicio excipitis, et derisui habetis? *Ne judicetis secundum faciem*, Deus dixit, *sed justum judicium judicate*¹. Quæ in uno eodemque argumento Chalcedonensium Patrum vestra criminatio est, et eorum qui præverunt, præconium? Si adversus Chalcedonenses est, quod illi scilicet aliam fidei definitionem, propter Nicænzæ definitioni voces appositas, promulgaverint, hoc plane sequetur, eandem ob causam, et contra Cyrillum, et contra centum quinquaginta. Quod si contra eos non est, quomodo contra eam esse possit, non capio. Verumtamen vestram rabiem et contentionem in iis quæ demonstrari minime possunt, proponere moneor: si forte hæc ratione, uti par est, erubescentes, missam faciatis hæsitationem, sinemque imponatis tantæ adversus veritatem ipsam conspirationi. Quandoquidem et Gregorius theologiæ vindicæ vestram contra Chalcedonensem synodum accusationem minus effugiet; imo, uti vos præscribitis, maxime illi erit obnoxius, ex trunca atque mutila Nicæna integram faciens doctrinam de Spiritu sancto: quod tum nondum nota erat hæc quæstio, cum Patre et Filio Spiritum sanctum agnoscens, hortansque Cledonium ut ita sentiret aliosque instrueret. Sed videmini mihi, cum visus ob sui imbecillitatem neque adversus solis splendorem intueri, neque illum decipere valeat, splendorem veluti imbecillum, non propriam visus debilitatem incusare: et cum vobis gravitate valetudinis non bene sit propter confusionem, eam veluti impiam atque inconcinnam, si cum veritate duarum naturarum, quæ in Christo conservantur, abuade refellentes, æque ac si non sint communia luminaria, et veritatis interpretes criminamini. Quod si de veritate ipsa vera dicenda sunt, omnes post Nicænam synodum a Deo electi Patres, et omnis orthodoxorum et sanctorum hominum cœtus, non aliam fidei definitionem propriorum verborum additione induxerunt, ut vos nimium perperam obloquentes et plane insanientes decernitis. Sed eam ipsam veluti primam et unicam a sanctis trecentis decem et octo Patribus sanctum firmiter confirmarunt, diffidantes eam, et enarratione sua apertius enucleantes, propter eos qui illam et illius dogmata ad propriam impietatem constabiliendam detorquebant et perperam exponabant. Nec multo post, quæ ibidem de divinitate habebantur, violare conantes, Eunomium atque Macedonium centum quinquaginta Patres propriis vocibus et decretis non permisissent; et alio modo œconomizæ arcanum dividere Nestorium contententem beatus non permisit Cyrillus. Quemadmodum

¹ Joan. vii. 24.

τε καὶ δογμάτων ἀνόητον ἐγκλησίν. Εἰ δὲ καὶ μηδὲν ἦν ὅποτε πλείστον, ὡς ἔφην, καθίστηκεν, τί τὸ κωλύον ἁγίου; τοιούτους, μᾶλλον δὲ τὸν ἅπαντα Χριστιανισμόν, τοῦτο γὰρ κυρίως ἐστὶν ἡ τῶν ὀρθόδοξων Πατέρων ἁγιωτάτη σύνοδος, ἐξουσιαστικῶς ταύτην προῖσθαι, καὶ νομοθετεῖν κατὰ τῆς; Εὐτυχοῦς συναίρεσεως; » Καὶ μετὰ τινὰ φησι: « Τίτι λόγῳ καὶ πῶς τὴν ἐν Καλκηδόνι ἁγίαν σύνοδον, καίτοι πατρικῆς προδήλων ἀποχρησαμένην φωναίς, αἰτιώσθε, καὶ ὡς ἄλλοι πίστεως ὅρον εἰσάγουσαν τῆς κακείας καὶ ἐγγράφως διαλοδορεῖται καὶ διασκιώπετε; *Μὴ κατ' ὄψιν κρίνετε*, διὰ τὸν εἰπόντα Θεὸν, *ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε*. Τίς ἡ ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ὑποθέσεως; τῶν ἐν Καλκηδόνι Πατέρων ἐγκλησις ἡμῶν, καὶ τίς ἡ τῶν προλαβόντων ἀνάβησις; Εἰ γὰρ ἐστὶ κατὰ τῆς ἐν Καλκηδόνει ἄλλοι αἰτιώσθαι πίστεως ὅρον διὰ τὰς ἐγκειμένας τῷ ὄρω τῆς Νικαίων φωνάς, τοῦτό γε πάντως ἐψεται λέγειν διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ κατὰ Κυρίλλου, καὶ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα. Εἰ δὲ κατ' αὐτῶν οὐκ ἐστὶ, πῶς κατ' ἐκείνης, συνδεῖν οὐκ ἔχω. Παριστῆν δὲ προτρέπομαι τὴν ὑμῶν ἐπὶ τοῖς ἀναποδείκτοις λύσασθαι ἐν ἐστασι, εἴγε κἀν ἄρα οὕτως ἱκανῶς ἀσχυρόντες συσταλῆς τῆς ἀπορίας τῆς τοσαύτης κατὰ τῆς ἀληθείας ψευδοῦς συστάσεως. Ἐπεὶ καὶ Γρηγόριος ὁ τῆς θεολογίας συνήγορος οὐδὲν τι μᾶλλον ἐκφεύζεται τῆς ὑμῶν κατὰ τῆς Καλκηδόνει ἐνοχῆς· πλείστον δὲ ὅσον ὑποπεσεῖται ταύτη παρὰ τὸν ἡμέτερον νόμον, προδιαρθρῶν τὸ ἄλλοι πῶς εἰρημένον τῆς ἐν Νικαίᾳ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· διὰ τὸ μηδὲ κινεῖσθαι, φησι, τὸ τῆν καυτὰ τοῦτο τὸ ζήτημα, μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ἁγίου Πνεῦμα γινώσκων, καὶ Κληρονόμῳ γράφων οὕτω νοεῖν καὶ διδάσκειν. Ἄλλ' εὐκατὰ μοι τῆς σαθρᾶς ὄψεως οὐκ ἱκανοῦσης πρὸς ἡλιακῆς ἀγλῆς; ἀνάγεισιν καὶ μεταλάτψιν, τὴν αὐτὴν ὡς ἀμυδρὰν αἰτωμένης, οὗ τὴν οἰκείαν ἀδράνειαν, ἐκμμεῖσθαι τὸ πάθος. Αὐτοὶ τε καὶ νοσηλευόμενοι διὰ τὴν σύγχυσιν, καὶ τοὺς ταύτην ὡς ἀσεβῆ καὶ ἀνάρμοστον πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ τῶν σωζομένων ἀληθειαν φύσεων ἱκανῶς ἐξελέγχοντας, ὡς οὐ φωστῆρας κοινοῦς, οὐδὲ τῆς ἀληθείας ἐκφάντορας ἐκδιαβάλλοντες. Εἰ γὰρ ἐστὶ τάλθη περὶ ἀληθείας εἰπεῖν, πάντες; οἱ τε μετὰ τὴν Νικαίων θεόκριτοι Πατέρες, καὶ πᾶσα σύνοδος ὀρθόδοξων καὶ ἁγίων ἀνδρῶν οὐκ ἄλλον πίστεως ὅρον διὰ τῆς ἐπεισαγωγῆς τῶν οἰκείων ῥημάτων πιντελῶς ἐπεισῆγαγον, ὡς ὑμεῖς ἀποφαινεσθε, πλείστον παραληροῦντες καὶ τὸ ὅλον μαινόμενοι, ἀλλ' αὐτὸν ὡς πρῶτον καὶ μόνον τῶν ἐκ τῶν ἁγίων τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ Πατέρων νομοθετηθέντα βεβαίως ἐκώρυσαν, τρανοῦντες αὐτὸν, καὶ οἷον ἐπεξηγούμενοι καὶ ἐπεξεργαζόμενοι διὰ τοὺς ἐκείνον καὶ τὰ ἐκείνου δόγματα πρὸς τὴν οἰκείαν κακῶς ἐκλαμβάνοντας καὶ παρεξηγουμένους δυσσέβειαν. Αὐτίκα γοῦν τὸν τῆς θεολογίας ἐν αὐτῷ κείμενον λόγον παραβιάσαι βεβουλημένους Εὐνόμιόν τε καὶ Μακεδόνιον; οἱ ἑκατὸν πενήκοντα

Πατέρες οὐ συνεχώρησαν διὰ τῶν οὐκ αἰσίων φωνῶν καὶ δογμάτων. Οὕτω δὲ καὶ τὸν τῆς οἰκονομίας Νεστόριον διαιρεῖν μηχανώμενον ὁ μακάριος οὐκ εἴασε Κύριλλος· ὡσπερ οὖν καὶ Εὐτυχέα συγγεῖν ἐβελήσαντα διεκώλυσαν οἱ ἐν Χαλκηδόνι τίμιοι Πατέρες. Πῶς οὖν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ σὺν ἐκείναις φημι ταῖς συνόδοις καὶ ταύτην οὐκ ἀποδέχεσθε, διὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἴσον καλόν; Ἡ ταύτην ὡς μισόκαλοι διαλοιδοροῦντες συνδολοιοῦσατε κάκεινας, ὁ δὲ ἄλλοις ποιῶντες τοῖς πράγμασιν, εὐλαβεῖσθε τοῖς ῥήμασιν, ἐν εὐσεβείας πλάσμασιν ἐκείνας δῆθεν κατὰ ταύτης σεμνύοντες, διὰ ταύτης κάκεινας λυμήνησθε, τὸ ἴσον αὐταῖς διὰ τὴν ἴσην πρᾶξιν ἐπιφέροντες ἕγκλημα. Τίς οὖν ἡμῶν τὴν τοσαύτην ὑπόσει κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν εὐσεβούντων ἀσθενοῦσα; καὶ τὰ ἐξῆς.

ιζ'. Ὅτι δὲ ἡ ἁγία καὶ οἰκουμένη τρίτη σύνοδος διὰ τοῦ θεοῦ Κυρίλλου τὴν ἐναντίαν ἀποτρέπει, ἀλλ' οὐ τὴν ὀρθόδοξον, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον προτρέπει ταύτην, καὶ ἕτεραν κύριως τὴν ἐναντίαν ἀποκαλεῖ· τῇ δὲ ἀληθείᾳ καὶ προσέεται, καὶ βδελυροῦς ἀποκαλεῖ τοὺς ἀποσειομένους ταύτην, αὐτῆς τῆς ἁγίας συνόδου πρὸς Ἀκάκιον λεγούσης ἀκούσωμεν. Φησὶ γάρ ἐν ταύτῃ· «Ὁὐκ πίστεως ἔχθεσιν ἐζητήητο παρ' ἡμῶν τινες, ἡ γοῦν καινοτομηθεῖσαν παρ' ἑτέρων κατεβεβήμεθα. Ἀπόχρη γάρ ἡμῖν ἡ Θεόπνευστος Γραφή, καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡ νῆψις, καὶ τὸ πρὸ πάντων ἔχοντων ὀρθῶς ἐκτετορευμένον τῆς πίστεως Σύμβολον. Ἐπεὶ δὲ ἦσαν οἱ κατὰ τὴν ἀνατολὴν ὁσιώτατοι ἐπίσκοποι διχονοήσαντες πρὸς ἡμᾶς κατὰ τὴν Ἐφεσίων, καὶ γεγονασί πω; ἐν ὑπόψει τοῦ καὶ ἐναλῶναι βρόχοις τῶν τοῦ Νεστορίου δυσφημιῶν, ταύτην τοι καὶ μάλα ἐμφρόνως ἀπαλλάττοντες ἑαυτοὺς τῆς ἐπὶ τοῦτοῖς αἰτίας, καὶ τοὺς τῆς ἀμωμότητος πίστεως ἐραστὰς πληροφροῦσιν σπουδάζοντες, ὅτι τῆς ἐκείνου βδελυρίας ἀμοιρεῖν ἐγνώκασι, πεποιήθηται τὴν ἀπολογία. Καὶ τὸ χρῆμά ἐστι ψόγου τε παντὸς καὶ μύμου μακρᾶν. Ἄρα εἰ καὶ Νεστόριος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ὅν αὐτὸ προτείνεται παρὰ πάντων ἡμῶν, τὸ χρῆμα καταψηφισασθαι τῶν ἑαυτοῦ δογμάτων, καὶ ἀνθελίσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἔγγραρον ἐποίησατο τὴν ἐπὶ τούτοις ὁμολογίαν· καὶ αὐτὸν ἂν τίς εἴη πίστεως ἡμῖν καινοτομηταὶ Σύμβολον; Τί τοίνυν διαλοιδοροῦντες μάτην ἔχθεσιν Συμβόλου καὶ οὖν ὀνομάζοντες; τὴν σύνεσιν τῶν κατὰ τὴν Φοινίκην θεοσεβαστάτων ἐπισκόπων, ἣν πεποιήθηται χρῆσιν τε καὶ ἀναγκαίως, ἀπολογούμεναί τε καὶ θεραπεύοντες τοὺς οὐκ ὀρθοῦσιν, ὅτι ταῖς Νεστορίου κατακολουθοῦσι καινοφωναί; Ἡ μὲν οὖν ἁγία σύνοδος καὶ οἰκουμένη ἡ κατὰ γὰρ τὴν τῶν Ἐφεσίων συνειλεγμένη προσπενόησεν ἀναγκαίως τοῦ μὴ εἶναι ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πίστεως ἔχθεσιν ἕτεραν εἰσχεῖσθαι παρὰ γὰρ τὴν οὐσαν, ἣν οἱ τρισμακάριοι Πατέρες ἐν ἁγίῳ Πνεύματι λαλοῦντες ὤρισαντο. Ὅτι γὰρ μὴ ἀπαξ οὐκ εἶδέτε τοῦ μὴ ὀρθῶς εἰσθεῖν φρονεῖν, μήτε μὴν τοὺς ἀποστολικοὺς τε καὶ εὐαγγελικοὺς; Ἐπείσθαι δόγμασιν, ἄρα σιωπῶντες ἀτηλάγησαν ἂν τῆς ἐπὶ τούτῳ διασκαλλίας; ἢ μᾶλλον ἀπολογούμενοι, καὶ τῆς ἐνοούσης αὐτοῖς δόξης τὴν

et Eutychem confunderent tentantem venerandi Patres Chalcedonenses impediverunt. Quare igitur una cum illis synodis hanc quoque propter ideam et par bonum non amplectimini? Aut hanc veluti rerum honestarum osoros opprobrio excipientes, opprobrio item et illas excipitis, quod potissimum cum opere præstetis, verbis id adversari fingitis, ut pietatis fictionibus illas adversus hanc commendantes atque extollentes, per hanc et illis lahefactatis, æquale illis propter æquale facinus crimen appingatis. Quis itaque tantam vestri adversus pietatem piosque viros arrogantiam sustinebit? et quæ sequuntur.

B 17. Sanctam præterea et œcumenicam tertiam synodum divi Cyrilli verbis, contrariam abhorere, non orthodoxam, quam potius inculcat, et aliam propriè contrariam nuncupat: veram amplecti, et eam repudiantem, exsecrandos appellare, ab eadem ipsa synodo Epistola ad Acacium, hæc eadem insinuantem, audiamus. Ait namque in ea: «Nos neque novam fidei expositionem ab ullo exegimus, neque ab aliis innovatam admisimus. Sufficit enim nobis a Deo inspirata Scriptura, sauctorumque Patrum prudentia, et ante omnia Symbolum fidei ad omnia recta dogmata apte riteque concinnatum. Quia vero sanctissimi Orientales episcopi, cum Ephesi essent, a nobis dissentiebant, eaque de causa, quasi blasphemiarum Nestorii laqueis irretitos teneri, suspicio erat, ut eo crimine, cui par erat, quam prudentissimè se liberarent, inculpataque fidei amatoribus per omnia satisfacerent, ac Nestorianæ impietatis se expertes esse ostenderent, apologiam composuerunt, et id quidem admodum prudenter, tantum abest, ut hoc istorum factum aliqua omnino nota aut reprehensione dignum videatur. Quid enim si ipse Nestorius eo tempore, quo a nobis omnibus illi proponebatur, ut sua ipse dogmata condemnaret veritatemque amplecteretur, scriptam iis de rebus confessionem exhibuisset, quispiam dicturus erat, illum novum fidei Symbolum conscripsisse? Quid igitur tenere conviciis insectantur sanctissimos Phœnicæ episcopos, eorum consensum novum Symbolum appellantes, quem illi utiliter et necessario ediderunt, ut nimirum se purgarent, eosque demulcerent, qui ipsos Nestorianam vocum novitatem approbare sibi persuasum habebant? Sancta quippe et œcumenica synodus, quæ Ephesi convenerat, necessario providit, non oportere aliam fidei expositionem in Ecclesias Dei inferre, præter eam, quæ jam exstabat, quam beatissimi Patres nostri sancto Spiritu locuti deservierant. Illi tamen ab hac semel, nescio quomodo, dissentire visi, et quod neque recte sentirent, neque apostolicis et evangelicis dogmatibus adhærerent, in suspitionem adducti, numquid taciturnitate ab hac ignominiosa nota se liberassent, an plena potius satisfactione sua-

que sententiæ declaratione ? Atqui divinus Christi discipulus scriptum reliquit : *Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe*¹. Qui ergo hoc vult facere, nihil utique novi molitur, nec fidei expositionem innovare deprehenditur, sed potius eam quam de Christo habet fidem interrogantibus prospiciam reddit. Audivi præterea veritatis hostes piissimorum episcoporum concordiam ægerrime ferre, et rursus ac deorsum miscere omnia atque jactare, confessionis, quam illi de recta fide, nihil, ut dixi, innovantes, hoc est, nihil ad ea quæ olim constituta sunt, adjicientes, sed potius inculpatis sanctorum Patrum dogmatis adhærentes, ediderunt, sensum et vim cum impiis suis commentis congruere. » Cum id itaque approbet, et ut fiat synodus adhortetur, quomodo nonnulli affirmant, a tertia synodo prohibitionem factam ? Quin et sanctus Gregorius, cui a theologia nomen est, ad Cledonium ita scribit : « Nos hæc Nicææ editæ a sanctis Patribus, qui eo convenerant, ad Arianam hæresim profligandam nihil unquam anteposuimus, nec anteponeere possumus, sed illius fidei divina gratia, quod non integro de Spiritu sancto dictum est, integrum faciemus. » Quod admirabilis interpret Elias Cretensis ita exponit : « Corpore siquidem dictionum omissum fuerat, at anima, quæ sententiæ sunt, nusquam. Quapropter sanotus, non omissum, sed non integro dictum corporis dictione integrans, absolvens scilicet et conformans, enuntiavit. » Sed et sexcenti triginta Patres in sancta et œcumenica quarta synodo in allocutione ad imperatorem hunc in modum decernunt : « Si quis autem censet, hucusque consistendum illis esse, qui fidem pro facultate defendere cupiunt, maxime quidem hoc præceptum hæreticis promulgare debet, illos ab impugnatione removens, non avertens a protectione pastores. Omnis etenim lex improbis hominibus delicta prohibet, non potestatem iudicibus admittit. Alias autem doceantur, nunc quoque licere, ut ambiguitate exorta, Patrum interpretationibus nostram confessionem adjungere, tanquam qui in nullo discordem intelligentiæ eorum deferimus sententiam. » Sed hoc sanctorum ac beatorum Patrum decretum nullam iis qui contentiones ac dissidia amant, tergiversandi ansam reliquit, tanquam quod seipsum aperte interpretetur, et hæsitaciones universas ac dubia tollat, et ad imperatorem veluti lex et statutum missum sit. At enim : « Alias autem doceantur, nunc quoque licere, ut, ambiguitate exorta, Patrum interpretationibus nostram confessionem adjungere, » etc. Sed hæc in præsentis satis sint, ut plane id aperiat, nos nunquam divinos terminos prætergressos fuisse. Neque enim justum est neque pium, illos neglectui habere, quos totis viribus amplecti servareque debemus ; et fidem aliam, veluti contrariam non tantum excutere, sed rejicere etiam et anathema-

¹ I Petr. III, 15.

δύναμιν ἐμφανίζοντες : Καίτοι γέγραφεν ὁ θεσπίσιος μαθητής · *Ἔτοιμοι εἶτε πρὸς ἀπολογίαμ παρτι τῷ αἰτουῦντι ἡμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος*. Ὁ δὲ τοῦτο εἶδὼν ἡργόμενος, καινουργῶν μὲν οὐδὲν, ἀλλ' οὐδὲ πίστει ἐκθεσιν ὁρᾶται καινοτομῶν, ἐναργῆ δὲ μάλλον καθίστησι τοῖς ἐρομένοισι αὐτῶν, ἦν καὶ αὐτὸς πίστιν ἔχει περὶ Θεοῦ. Ἐπιυθόμην δὲ πρὸς τοῦτοις, ὅτι ταῖς τῶν θεοσεβούντων ἐπισκόπων ὁμοφυλίας οὐ μετρίως ἐπιστυγνάζοντες τῆς ἀληθείας ἐχθροὶ ἄνω καὶ κάτω διακυῶσι : τὰ πάντα, καὶ τοῖς ἀνοσοῖς αὐτῶν εὐρήμασι συμβῆναί φησι : τῆς παρ' αὐτῶν γενομένης ὁμολογίας τὴν δύναμιν ἦν ἐπὶ τῇ ὁρθῇ πεποιήται πίστει, καινοτομοῦντες, ὡς ἔφην, ἥως προσπάγοντες τοῖς πάλαι διωρισμένοις τὸ σύμπαν οὐδὲν, ἐπόμενοι δὲ μάλλον τοῖς τῶν ἁγίων Πατέρων ἀνεπιλήπτοις δόγμασι. » Τῆς ἁγίας οὖν τοῦτο μάλιστα προτροπῆς συνόδου, πῶς φασί τινες, εἶτε ἀπὸ τῆς τρίτης συνόδου τὸ κώλυμα γέγονεν ; Καὶ ὁ ἅγιος δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πρὸς Κληδόνιον οὕτω γράφει : « Ἡμεῖς τῆς κατὰ Νίκαιαν πίστεως τῶν ἁγίων Πατέρων τῶν ἐκεῖσε συνελθόντων ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Ἀρειανικῆς αἰρέσεως οὐδὲν οὔτε προετιμήσαμεν ποτε, οὔτε προτιμᾶν δυνάμεθα, ἀλλ' ἐκείνης ἐσμὲν τῆς πίστεως σὺν Θεῷ καὶ ἐσόμεθα, προσδιαρθροῦντες τὸ ἰλλειπῶς εἰρημένον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὅπερ ὁ θαυμάσιος ἐξηγητῆς ὁ Ἠλίας Κρήτης ἐν ταύτῃ φησι τῇ περιχοπῇ · « Τῷ μὲν γὰρ σώματι τῶν λέξεων παραλείπειτο, τῇ δὲ ψυχῇ λέγω δὴ τὰ τῶν νοημάτων οὐδαμῶς. Διὸ καὶ ὁ ἅγιος οὐ τὸ παραλείπειμενον, ἀλλὰ τὸ ἰλλειπῶς εἰρημένον τοῦ σώματος λέξις διαρθροῦν, ἥτοι ἐξακριβοῦν, καὶ διαμορφοῦν ἐπηγγεῖλατο. » Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξ-κόσιοι τριάκοντα Πατέρες οἱ ἐν τῇ ἁγίᾳ καὶ οἰκου-μενικῇ τετάρτῃ συνόδῳ ἐν τῷ πρὸς βασιλέα Προσφωνητικῷ οὕτω θεσπίζουσιν · « Εἰ δὲ τις μέχρι τοῦτου στήναι τοῖς πίστει συνηγόροις βουλομένοις προστάττει τὴν ἄδειαν, μάλιστα μὲν τοῖς αἰρετικοῖς τοῦτο νομοθετεῖται τὸ πρόσταγμα. Ἐκείνους παύσει τῆς ἀδικίας, μὴ τοὺς ποιμένας τῆς ἀντιλήψεως. Πᾶς γὰρ νόμος τοῖς πονηροῖς ἀπαγορεύει τὴν ἁμαρτίαν, οὐ τοὺς κριτὰς ἀπέργει τῆς ἐξουσίας. Ἄλλως τε μανθανέτωσαν, ὡς καὶ νῦν ἔξεστιν, ἀμφισθητήσεως ἀναφύεσις : τὰς τῶν Πατέρων ἐρμηνείας, τὴν ἡμετέραν ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν, ὡς οὐκ ἀπόδον τῆς ἐκείνων δ.α.οῖς ἐπιδεικνύμεθα φρόνημα. » Ἀλλ' αὕτη ἡ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων ἀπόφασις οὐδεμίαν κατέλιπε πρόφασιν τοῖς ἐθέλουσι φιλονεκεῖν καὶ ἐρεθίζειν, ὡς αὐτεξ-ῆγητος οὖσα, καὶ μηδεμίαν ἀμφισθητήσιν καταλιπούσα, καὶ ὅτι ὡς νόμος καὶ ἀπόφασις πρὸς τὸν βασιλέα ἀπεστάλη. Φησι γὰρ, « Ἄλλως τε μανθανέτωσαν, ὡς καὶ νῦν ἔξεστιν, ἀμφισθητήσεως ἀναφύεσις : τὰς τῶν Πατέρων ἐρμηνείας, ἐπισυνάπτειν τὴν ἡμετέραν ὁμολογίαν. » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον νῦν, ὡς διατρανοῦντων ἀληθῶς, ὅτι οὐ παρεῖδομεν τοῖς θεοῖς ὄρεαι ποτέ. Οὐδὲ γὰρ ὅτιον, οὐδ' εὐσεβῆς αὐτοῦς παρορᾶν, ἀλλ'

ἰση δύναμις αὐτοὺς ἀσπάζεσθαι τε καὶ φυλάττειν, καὶ τὴν ἑτέραν πίστιν ὡς ἐναντίαν οὐ μόνον ἀποσελεσθαι, ἀλλ' ἀπορρίπτειν καὶ τῷ ἀναθέματι παραπέμπειν, τὴν δὲ ἀληθῆ καὶ προσέειπαι κατὰ τὸν ἱερὸν καὶ θεῖον Μάξιμον, καὶ τοὺς λοιποὺς ἁγίους, καὶ τοὺς ἑξακοσίους καὶ τριάκοντα Πατέρας τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς τετάρτης συνόδου, καὶ τὴν ἡμετέραν ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν, τὴν ἀληθῆ πίστιν, εἰς πᾶρ μάλιστα ταῖς τῶν ἁγίων ἑξακολουθοῦμεν γινώμεις καὶ ἀποράσει, καὶ πάντα τὰ κοινῇ δεδομένα φυλάττειν. Οὐ γὰρ ἐξεστὶν ἐκάστῳ καινουργεῖν, μᾶλλον δὲ καινοτομεῖν. Εἰ δὲ ἐκ τῶν Πατέρων τῶν ἱερῶν καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας εἰσι τὰ προστιθέμενα, καὶ τῇ κοινῇ κρίνεται ὀρίζονται, οὐδὲν τὸ κωλύειν. Καὶ τοῦτο Βασίλειος ὁ θεῖος πρὸς τῆς δευτέρας συνόδου ὤρισται, ὅτι « Πίστιν ἡμεῖς παρ' ἄλλου γραφομένην ἡμῖν νεωτέραν οὐ παραδεχόμεθα. » Καὶ Ἀθανάσιος δὲ ὁ πολύτλας περὶ τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου διασαφεί, ὡς θεσπίσει αὐτῇ ἐ ἀρκεῖσθαι τῇ ἐν Νικαίᾳ μόνῃ. » Ἀλλὰ καὶ ἡ ἁγία δευτέρα σύνοδος θαρβρόντως προσέθηκε, τὴν τρίτην οὖσα, ὡς χρειαζομένης τὴν ἡμετέραν ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν ταῖς τῶν Πατέρων ἐρμηνείαις. ἡ'. Ἀλλ' οὐδ' ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγομεν ἀπλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι, καὶ ἀπολαλυμένως, ἵνα μὴ τῇ δόξῃ τοῦ Εὐνομίου περιπέσωμεν, ἀλλ' οὐδὲ ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχειν. Ἦν γὰρ ἂν ἀρχικὸν αἰτιον ὁ Υἱὸς, καὶ οὐχ ὁ Πατήρ, ὡς περὶ ὁ θεήλατος Εὐνόμιος ἔφασκε, καθὼς ὁ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς ἐκείνου ἐλέγχοις ἐν δευτέρῳ λόγῳ τῶν Ἀντιρρήσεων φησιν « Ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν ἀπάντων ἄδηλον, ὅτι οὐδεμία τοῦ Υἱοῦ ἐνέργεια ἀποτετημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἐστὶ τι ἐν τοῖς οὐσι τῷ Υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ Πατρὸς ἡλλοτριώται; Πάντα γὰρ, φησὶ, τὰ ἐμὰ σὰ ἐστί, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Πῶς οὖν τοῦ Πνεύματος τὴν αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ προσέθῃται μόνῳ, καὶ κατηγορήμα τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν τοῦτου λαμβάνει δημιουργίαν; » Διὸ καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός, « Ἐκ τοῦ Υἱοῦ, φησὶ, τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν. » Δι' Υἱοῦ δὲ ὁμολογεῖ καὶ κηρύττει, καὶ ἐξ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἀπαρνεῖται, δι' Υἱοῦ δὲ ταύτην οὐκ ἀπαρνεῖται. Εἰ δὲ καὶ τινες τῶν ἀνατολικῶν ἁγίων ὡσαύτως καὶ οἱ πλείους τῶν ἑσπερίων καὶ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, θεολογοῦσιν, οὐ διαφωνία τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον συμφωνία. Ταῦτο γὰρ βούλεται τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ. Πρῶτον οὖν τοῖς ἐθέλουσι συνετῶς νοεῖν, ὡς ἔνθα ἂν τίθεται ἡ διὰ πρόθεσις παρηγουμένην ἔχει τὴν ἐκ πρόθεσιν. Ὁσαύτως καὶ ὁ καὶ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος προὑποκείμενον ἔχει τὴν ἐκ. Ὁ γοῦν λέγων, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀπολαλυμένως οὐκ ἄλλως νοεῖ καὶ λέγει. Ὁ δὲ καὶ τὴν ἐκ προὑποτιθεὶς καὶ ἐπισυνάπτων δ' αὐτοῦ καὶ συνδέσμου, ἔχουν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, δέχονται, ὅτι πηγὴ καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία ἐστὶν ὁ Πατήρ τῆς ὅλης θεότητος. Ἐπειτα τὸ λέγειν καὶ φρονεῖν ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι, καὶ τὴν οὐκ εἶναι ὑπαρξίν ἔχειν, οὐκ ἀληθές. Ἦν γὰρ ἂν καὶ ἐξ Υἱοῦ μόνου μὴ μεσολαβούντος τοῦ Πατρὸς πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόδον. Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ μέσος ἀμφοῖν τοῖν προσώποιν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Τούτῃ

ti subdicere, veram amplectentes, uti sanctus divinusque Maximus, et reliqui sancti, et sexcenti et triginta Patres sanctæ et œcumenicæ quartæ synodi præcipiunt, et nostram confessionem adjungere; veram, inquam, fidem, si sanctorum monita decretaque sequi potissimum volumus, et omnia communiter constituta conservare. Neque enim singulis licet, res novas designare et decernere. Quod si ex sanctis Patribus et Ecclesiæ doctoribus sunt quæ apponuntur, et communi judicio proposita comprobantur, nihil est quod ea prohibeat. Et hoc divinus Basilius ante secundam synodum statuit: « Fidem nos neque recentiore ab aliis conscriptam acceptamus. » Et multa perpessus Athanasius de Sardicensi synodo tradit, illam decernere, « Fidei Nicænæ acquiescere. » Imo secunda synodus confidenter superaddidit, recteque statuit quarta synodus, tertiam subsequuta, si necessitas urgeat, nostram confessionem Patrum interpretationibus adjungendam esse.

καὶ καλῶς ὤρισται ἡ ἁγία τετάρτη σύνοδος, καὶ μετὰ ἐπισυνάπτειν ὁμολογίαν ταῖς τῶν Πατέρων ἐρμηνείαις.

18. Neque nos simpliciter et absolute asserimus, Spiritum ex Filio procedere, ne in Eunomii sententiam abeamus, neque ex Filio existentiam habere. Esset enim principalis causa Filius, et non Pater, quemadmodum calamitas Ecclesiæ a Deo inmissa Eunomius prætendebat, ut divinus Basilius in illius refutationibus, oratione secunda *Antirrhetica* scribit: « Illud vero cui notum non est nullam esse operationem Filii a Patre divisam, neque esse quidpiam in rebus, quod in Filio sit, et sit alienum a Patre. *Omnia enim, ait, mea tua sunt, et tua mea.* Quomodo itaque causam Spiritus soli Unigenito appingit, et naturæ illius accusationem hujus officium accipit? » Quare et divinus Damascenus, « Ex Filio, ait, Spiritum non dicimus, » per Filium vero fatetur et prædicat, et ex Filio existentiam habere pernegat, non vero per Filium eam habere. Quod si ex Orientalibus sanctis quidam, multoque plures ex Occidentalibus, etiam *ex Filio* tradant, non est discors hæc sententia, sed potius concors. Hoc namque sibi vult *ex Filio*, quod *per Filium*. Quare iis qui prudenter res examinare voluerint, manifestum erit, ubicunque *per* præpositio apponitur, præeuntem habere *ex*; similiter et copulativæ conjunctioni *ex* præponi. Quare qui absolute inquit, *ex Filio*, non alio modo nec sentit, nec enuntiat. At qui *ex* præponit adnectitque per conjunctionem *et*, nempe *ex Patre et Filio*, ostendit, fontem, et principium, et causam totius divinitatis Patrem esse. Postmodum dicere ac tenere, *ex Filio* Spiritum sanctum esse et propriam existentiam habere, verum prorsus non est. Esset enim *ex Filio* solo, cum Pater in Spiritus processione medius non sit: neque enim Pater inter duas personas Filium et Spiritum medius est. Proptereaque non dicimus *ex Filio* Spiritum, neque procedere, neque quod sit, accipere, neque *emanari*, sed *per Filium tantum*

ex Patre. Quod idem erit ac dicere, ex Patre simul ac Filio, ut sacer divinusque Damascenus in decimo tertio capite scribit: « Et per Verbum productior omnia manifestantis Spiritus. » Inclutus item divinusque Maximus in interpretatione, quo sensu accipiendum sit dictum Zachariæ: *Et super ipsam parva lampas, et lucernæ*¹, tradit: « Spiritus sanctus quemadmodum natura secundum essentiam est Dei et Patris, ita et Filii secundum essentiam est, tanquam qui ex Patre essentialiter per Filium genitum, modo, qui exprimi verbis non potest, procedens. » Et multa perpessus Athanasius ad Serapionem Epistola, cujus principium: « Admiraberis fortasse: — « Non enim extra Verbum Spiritus est, sed in Verbo cum sit, in Deo per ipsum est. » Et paucis interjectis: « Spiritu existente in Verbo, clarum est, et in Deo esse per Verbum Spiritum. »

19. Neque enim proprietas Patris est producere, ut et solus producat. Patris siquidem proprietas generare est; siquidem tres tantum proprietates credimus, ut sancti et inter eos divinorum arcanorum interpres Basilius, epistola ad fratrem, De essentia et hypostasi tradit: « Pater vero qui super omnia est, peculiarem hypostasis suæ notionem solus habet, quod Pater est, et quod ex nulla omnino causa subsistit; atque isto iterum indicio et ipse proprie ac separatim agnoscitur. » Theologus Gregorius id idem multis suis orationibus asseverat, tum in funebri laudatione magni Basilii: « Tria quidem proprietatibus, essentia unum colentes; » tum in sacra Lumina: « Dei vero cum dixero, uno lumine circumlustrati estis et tribus, tribus quidem secundum proprietates, hypostases scilicet; » tum in sanctum Athanasium: « Namque una essentia, et tribus hypostasibus a nobis pie intellectis, hoc enim essentiam deitatis, illud tres notat proprietates. » Tum de dogmate et episcoporum compositione: « Adoramus itaque Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, proprietates quidem separantes, divinitatem unientes. » Demonstratum est itaque apertissime, tres nos credere proprietates. Aut enim producere, aut generare proprietas est; sed producere nullo modo proprietas est, generare igitur tantummodo Patris proprietas est. Hinc probe ab Ecclesiæ doctoribus Filium a solo Patre generari edocemur, Spiritum vero non ex solo, sed ex Patre per Filium. Proptereaque credimus Patrem generare et producere, et generantem producere secundum diversum modum, non secundum aliam ipsius proprietatem: ideoque per Filium dicitur producere, et per Filium educere, ut Damascenus eodem capite tradit: « Revelans secreti Deitatis virtus Patris ex Patre est per Filium procedens. »

Α τοι οὐκ ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμά φαμεν, οὐτ' ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸ εἶναι λαμβάνειν, οὐτε μὴν προχεῖσθαι, δι' Υἱοῦ δὲ μόνον ἐκ Πατρὸς. Ταυτὸν δὲ εἶπειν ἐκ Πατρὸς τε ἅμα καὶ Υἱοῦ, ὡς καὶ ὁ ἱερὸς καὶ θεὸς Δαμασκηνὸς ἐν τρισκαιδεκάτῳ κεφαλαίῳ φησὶ: « Καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος. » Καὶ ὁ κλεινὸς καὶ θεὸς Μάξιμος ἐν οἷς ἐρμηνεύει, τί δῆτα βούλεται τῷ προφήτῃ Ζαχαρίᾳ, Καὶ ἐπ' αὐτῇ λαμπάδιον καὶ οἱ λύχνοι, φησὶ, « Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡς περ φύσει κατ' οὐσίαν ὑπάρχον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, εὖτω καὶ τοῦ Υἱοῦ κατ' οὐσίαν ἐστίν, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐσιωδῶς δι' Υἱοῦ γεννηθέντος, ἀφράστως ἐκπορευόμενον. » Καὶ ὁ πολύτλας δὲ Ἀθανάσιος ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα, ἥς ἡ ἀρχὴ, « Ἰσως θαυμάσεις. — Οὐ γὰρ ἐκτός ἐστι τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τῷ Λόγῳ ὄν, ἐν τῷ Θεῷ δι' αὐτοῦ ἐστίν. » Καὶ μετ' ὀλίγα: « Τοῦ δὲ Πνεύματος ὄντος ἐν τῷ Λόγῳ, δῆλον ἀν εἶη, ὡς καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἦν διὰ τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα. »

Β Οὐ γὰρ ἰδιότης τοῦ Πατρὸς τὸ προβάλλειν, ἵνα καὶ μόνος προβάλλῃ. Ἡ γὰρ ἰδιότης τοῦ Πατρὸς τὸ γεννᾶν ἐστίν, εἴπερ τρεῖς ἰδιότητος πιστεύομεν καὶ μόνον κατὰ τοὺς ἁγίους, καὶ κατὰ τὸν θεοφάντορα Βασίλειον: ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφόν, Περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως φησὶν: « Ὁ δὲ ἐπὶ πάντων ἐξαιρετὸν γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως: τὸ Πατὴρ εἶναι, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνον ἔχει: καὶ διὰ τούτου τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐπιγινώσκειται. » καὶ τὸν ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριον ἐν πολλοῖς τῶν αὐτοῦ λόγων τοῦτο θεολογοῦντα: λέγων ἐν μὲν τῷ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐπιταφίῳ: « Τρία μὲν ταῖς ἰδιότησιν, ἐν δὲ τῇ οὐσίᾳ σέθεντες. » ἐν δὲ εἰς τὰ Φῶτα: « Θεοῦ δὲ ὅταν εἶπω, ἐνὶ φωτὶ περιηστράφθητε καὶ τρισὶ: τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ἰδιότητας, ἤγουν ὑποστάσεις. » καὶ ἐν τῷ εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον: « Τῆς γὰρ μιᾶς οὐσίας, καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων νοουμένων μὲν ὑφ' ἡμῶν εὐσεβῶς: τὸ μὲν γὰρ τὴν οὐσίαν δηλοῖ τῆς θεότητος, τὸ ἐκ τὰς τρεῖς ἰδιότητας. » Καὶ ἐν τῷ περὶ δόγματος καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων: « Προσκυνοῦμεν οὖν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τὰς μὲν ἰδιότητας χωρίζοντες, ἐνοῦντες δὲ τὴν θεότητα. » Δείδειται οὖν περιφανῶς, ὡς τρεῖς ἰδιότητος πιστεύομεν. Ἡ γοῦν τὸ προβάλλειν ἐστὶν ἰδιότης, ἣ τὸ γεννᾶν. Ἀλλὰ μὴν τὸ προβάλλειν οὐκ ἐστὶν ἰδιότης, τὸ γεννᾶν ἄρα καὶ μόνον ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ἰδιότης. Καλῶς καὶ παρὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας θεολόγων ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν γεννᾶσθαι θεολογοῦσι, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐκ ἐκ μόνου, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ πιστεύομεν ὡς ὁ Πατὴρ γεννᾷ καὶ προβάλλει, καὶ γεννῶν προβάλλει κατὰ διάφορον τρόπον, οὐ κατ' ἄλλην ἰδιότητα αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ λέγεται προβάλλειν, καὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορεύειν, ὡς καὶ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ φησὶν: « Ἡ ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δύναμις τοῦ Πατρὸς ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. »

¹ Zachar. iv, 2.

κ'. Φανερόν οὖν ἔστιν ἅπασιν Χριστιανοῖς τοῖς λόγου μετέχουσιν, ὡς προεπινοεῖται ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις τῆς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος. οὐ τῆ ἀϊδιότητι, τῆ γὰρ ἀϊδιότητι ἅμα εἰσὶν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ὡσπερ προεπινοεῖται ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω καὶ ὁ Υἱός τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καθὼς τοῦτο πολλοὶ τῶν ἁγίων καὶ ὁ Νυσσαίων ἱερός Γρηγόριος ἐπιθεδαῖοι λέγων· «Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπινοῶν μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάξεις ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς χώραν οὐκ ἔχουσιν, ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξηρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν. » Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὰς Κανονικάς τρανότερον τοῦτο παρίστησι. Φησὶ γάρ· «Εἰ ἀνωτέρω τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐκ τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ, πῶς πρᾶσιότερόν ἐστι τοῦ ἐξ οὗ ἔστιν; Ἄλλ' οὐδὲ τοῦ Μονογενοῦς πρότερον· οὐδὲ γὰρ μέσων Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. » Καὶ ἐν τῇ πρὸς Νεστόριον Κύριλλος ὁ μέγας τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ ὡφθαί· καὶ ἡ ἁγία δὲ πρώτη σύνοδος διὰ Λεοντίου· «Εὑρηται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀναβλύζον. » Καθὼς οὖν λέγεται ἴδιον τοῦ Πατρὸς, οὕτω λέγεται καὶ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὡσπερ λέγεται ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὕτω λέγεται καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ. Καὶ ὁ μὲν θεῖος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐν κεφαλαίῳ ὀβδύῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ, ἐπιστεῦομεν τοιγαροῦν· «Καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευτὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον. » Τοῦτο καὶ ὁ πάμμεγας Ἀθανάσιος λέγει· «Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Ἀλλὰ καὶ ὁ θεσπέσιος Κύριλλος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ ἐν κεφαλαίῳ τριακοστῷ τετάρτῳ τῶν Θησαυρῶν λέγει· «Οὐκ ἐν ἰδίᾳ τινὶ θελήσει, οὐδὲ μὴν ἀλλοτρίᾳ βουλήσει, ἐν ᾧ καὶ ἐξ οὗ ἔστιν ὁμολογοῦντες, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προῖόν. » Ἔτι οὖν, «Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ποιότης τις, ἐν' οὕτως εἰπωμεν, ὑπάρχον τοῦ κυριεύοντος πάντων Θεοῦ. Εἰ δὲ τοῦτο, Θεὸς ἄρα, καὶ οὐ γεννητὸν, ἢ κτιστὸν, ὡσπερ τοῖς κακοδόξοις ἐδόκει. » Καὶ πάλιν, «Ἐν τοῖς Εὐαγγελοῖς; ὁ Σωτὴρ ποῦ φησι περὶ ἑαυτοῦ· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. Ὁ δὲ γε μακάρος Ἰωάννης ἐκ τε τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα δεικνύων, ἐν μὲν τοῖς Εὐαγγελοῖς φησὶ· *Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας.* » Ἐκ τῆς οὐσίας οὖν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ παρὰ τῶν διδασκάλων ὁμολογεῖται· καὶ οὐ λέγομεν διακεκριμένην τὴν θεῖαν οὐσίαν ἐκ τῶν θεῶν προσώπων, ἀλλὰ πᾶν θεῖον πρόσωπον ὅλην τὴν οὐσίαν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν. Ὅταν οὖν λέγωμεν οὐσίαν μετὰ τοῦ ἀναφορικοῦ ὀνόματος, τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ ἰδιώζοντος λέγομεν, ὡς· τῷ ἱερῷ Δαμασκηνῷ δεκεῖ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἁγίοις, καὶ τῷ θεῷ Μαξίμῳ. Μετὰ Ἀνομοίου γὰρ οὗτος διαλεγόμενός φησι, τοῦ Ἀνομοίου λέγοντος,

20. Planum itaque est Christianis omnibus quibus usus rationis inest, præintelligi Filii generationem processionem Spiritus sancti, non æternitate, cum æternitate una simul sit Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; sed quemadmodum præintelligitur Pater Filio, ita et Filius Spiritui sancto, veluti sancti plerique Patres, et inter eos præcipuus sanctus Gregorius Nyssaensium episcopus constabilit dicens: « Quemadmodum enim conjungitur Patri Filii, et ex eo habens, quod sit, secundum existentiam, tamen non est posterior, ita rursus et Unigenito adhæret Spiritus sanctus intellectu tantum secundum causæ rationem præintelleto Spiritus hypostasi. Temporis autem extensiones et intervalla in vita, quæ ante sæcula est, locum non habent, adeo ut ratione causæ ablata in nullo sancta Trias inter sese discordet. » Et Basilius Magnus ad Canonicas epistola hoc idem expressius asserit: « Si Deo subsistit superior Spiritus, nequaquam potest ex Deo esse. Quod si ex Deo est, antiquior esse Deo, qui potest esse, ex quo est? Imo nec prior quidem Unigenito, cum inter Filium sit et Patrem nullum medium. » Et magnus Cyrillus, epistola ad Nestorium: « Quod ex eo est, et proprium ipsius, » appellat. Et sancta prima synodus per Leontium: « Invenitur Spiritus sanctus procedere quidem ex Patre, proprius vero esse Filii, et ex eo emanans. » Ea igitur ratione, qua dicitur proprius Patris, est et proprius Filii. In *unes* Damascenus, capite octavo, cujus principium, « Credimus ergo, » Et solum Spiritum sanctum procedentem ex essentia Patris non genitum, sed procedentem. » Hoc quoque maximus Athanasius insinuat: « Ex essentia Patris Spiritus sanctus. » Nec non et divinus Cyrillus: « Ex essentia Filii. » Capite tricesimo quarto *Thesaurorum* inquit: « Non in propria voluntate, aut alieno a voluntate ejus consilio, in quo, et ex quo est, consistentes, sed veluti ex essentia ejus emanans. » Item, « Ex essentia Filii Spiritus, et quasi qualitas quædam, ut ita dicamus, est, dominantis omnium Dei. Id si est, Deus igitur est, et non generatus, nec factus, quemadmodum improbe opinantibus videbatur. » Et rursus: « In Evangelii Salvator de se ipso dicit: *Ego sum Veritas.* Et beatus Joannes ostendens Spiritum ex essentia Patris et Filii esse in Evangelii *Spiritum veritatis* appellat. » Ex essentia itaque Patris et Filii a doctoribus asseritur; neque nos divinam essentiam a divinis personis disjungi, sed divinam quamque personam universam essentiam in semetipsa continere dicimus. Cum itaque dicimus essentiam cum nomine relativo, commune cum proprio dicimus, ut sancto placeat Damasceno et sanctis aliis, tum præterea sancto Maximo. Hic enim cum Anomæo edisserens, cum ille dixisset, « Aliud essentia, et aliud hypostasis; » « Aliud, dixit sanctus, et aliud, non uti res. » Sed Pater Spiritum producit, non ab alio accipiens; ipse enim est sola causa et prim-

cipium. Neque enim causa alia præintelligitur, neque principium; at Filius non a seipso Spiritum habet, sed a Patre, sicuti divus Cyrillus in interpretationem illius: *Et ipse rogabo Patrem, et alium Paracletum*, ait: « Dei enim et Patris naturalium bonorum Filius particeps cum sit, habet Spiritum secundum illum eundem modum, secundum quem intelligitur Pater habere. » Tum modum exprimens exemplo ab homine desumpto quam aptissimo rei, de qua sermo est, atque indicio subdit: « Sed quemadmodum unusquisque nostrum spiritum proprium in semetipso continet, et ex intimis præcordiis ad exteriora emittit. Propter id enim et corporee illum Christus insufflavit, ostendens, quemadmodum ex ore hominis egreditur spiritus corporee, pari modo ex divina essentia, ut Deum decet, effunditur, qui ex ipsa est. » Jam enim satis patenter et modum tradidit, quo Spiritum Filius habet: non alio scilicet, quam quo illum Pater habet. Sed hic quidem non a seipso, sed a Patre, Pater autem non ab alio, sed a seipso. His conformia sanctus quoque Augustinus dicit secundo de Trinitate libro, capite octavo (est libri IV cap. 20): « Nec possumus dicere, quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat. Neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur. Nec video, quod aliud significare voluerit, cum sufflans in faciem discipulorum ait: *Accipite Spiritum sanctum*. Neque enim efflatus ille corporeus cum sensu corporaliter tangendi procedens ex corpore substantia Spiritus sancti fuit; sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » eis τὸ πρόσωπον τῶν μαθητῶν, εἶπε: *Δάθετε ἐμφύσημα συναισθήσει τοῦ σωματικῶς θιγγάνειντος ἦν, ἀλλ' ἐνδείξις διὰ καταλλήλου δηλώσεως, μὴ πορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* »

21. Et sic nos, orationem facile ac prompte digerentes, ad finem pervenimus, debitum persolventes, ut antea præfati sumus, a nobis hisce propositis demonstrantes, nostrorum sermonum Patres auctores habere: et hac ratione nos in nostro paterno dogmate perseverare, sicuti ea, quæ diximus, palam faciunt: et nihil novi in sanctam Christi Ecclesiam præ his quæ a sanctis nostris Patribus, nec non doctoribus et theologis constituta sunt introduxisse. Quod si ea majestati tuæ satis non sunt, sed ea pluribus quoque demonstrationibus confirmari desideras, dummodo, quod scandalum injicit, innoteseat, similibus sanctorum testimoniis explicabimus. Non enim possumus omnia, quæ afferuntur in hoc argumento, unico tantum colloquio expedire propter satietatem, quæ auribus adversatur, licet quam maxime digna sit admiratione, gratiisque abundet. Conservet Dominus majestatem tuam ad multos annos cum sanitate integra et incorrupta, acceptis Numini precibus sanctorum, qui ista tradiderunt ad ingeniem nostram lætitiā et voluptatem.

« Ἄλλο οὐσία καὶ ἄλλο ὑπόστασις, » « Ἄλλο, ἔφησεν ὁ ἕγιος, εἶπον καὶ ἄλλο, οὐχ ὡς πρᾶγμα. » Ἄλλ' ὁ μὲν Πατὴρ ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προβάλλον, οὐ παρ' ἄλλου λαβῶν· αὐτὸς γάρ ἐστι καὶ μόνος αἰτίας, καὶ μόνῃ ἀρχῇ· οὐ γὰρ ἔχει προεπινοούμενον αἰτιον, οὐδὲ προεπινοουμένην ἀρχὴν· ὁ δὲ Υἱὸς οὐ παρ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα ἔχει, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς, καθὼς καὶ ὁ θεοπέσιος Κύριλλος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῇ εἰς τὸ, *Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον*, φησί: « Τῶν γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Υἱὸς κοινωδὸς, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τούτον τὸν τρόπον καθ' ὄνπερ ἀννοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ. » Εἶτα καὶ τὴν τρέπον ἐκφαίνων διὰ τε παραδείγματος ἀνθρωπίνου καὶ σημεῖου οικειοτάτου τῷ πράγματι, φησὶν: « Ἄλλ' ὡσπερ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγγνων εἰς τὸ ἔξω προχέει. Διὰ γὰρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς αὐτὸ ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνύς, ὅτι καθάπερ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἀνθρωπέλου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτως καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπεπῶς προχέεται τὸ ἐξ αὐτῆς. » Ἦδη γὰρ σαφῶς καὶ τὸν τρόπον ἀπέδωκε, καθ' ὃν τὸ Πνεῦμα ἔχει ὁ Υἱὸς, οὐκ ἄλλον δηλονότι ἢ καθ' ὃν ἔχει τοῦτο ὁ Πατὴρ. Ἄλλ' ὁ μὲν οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς· ὁ δὲ Πατὴρ οὐ παρ' ἄλλου, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτοῦ. Συνωδὰ τούτῳ καὶ ὁ θεὸς Αὐγουστίνος φθέγγεται ἐν τῷ περὶ Τριάδος βιβλίῳ δευτέρῳ ἐν κεφαλαίῳ ὀγδόῳ, φάσκων: « Οὐ μέντοι δυνάμεθα λέγειν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται. Οὐδὲ γὰρ μάτην αὐτὸ τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγεται. Ὅτε μὴν συνορώμεν τί ποτε ἕτερον σημεῖον ἠδούλοτο, ἥνικα ἐμφυσήσας *Πνεῦμα ἅγιον*. Οὐδὲ γὰρ τὸ σωματικὸν ἐκεῖνο προῖδεν ἐκ τοῦ στόματος ἢ οὐσία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκ-

κα'. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς ἐν προχείρῳ τὸν λόγον βουλόμενοι ποιῆσαι, ἤδη καὶ πεποιήκαμεν ἀφοσιούντες τὸ χρέος, ὡς καὶ φθάσαντες ἔρημεν, δεικνύντες διὰ τῶν εἰρημένων, ὡς τοὺς Πατέρας ἡγεμόνας τῶν ἡμετέρων λόγων ἔχομεν, καὶ οὕτως ἐν τῷ ἡμετέρῳ τῷ πατρὶῳ ἐμμένονεν δόγματι, ὡς διασαροῦσι μάλα τρανῶς τὰ εἰρημένα. Καὶ οὐδὲν καινὸν εἰσήξαμεν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ ἁγίαν Ἐκκλησίαν παρὰ τὰ δεδογμένα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν Πατέρας καὶ διδασκάλους καὶ θεολόγοις. Εἰ δὲ οὐκ ἀρκεῖται ἡ σὴ βασιλεία ἐν τούτοις, ἀλλὰ καὶ πλεονοσιν ἀποδείξεισι βούλει, εἰ μόνον γινώμεν τὸ σκανδαλίζον, δι' ὁμοίων μαρτυριῶν ἁγίων καὶ ταῦτα διασαφήσομεν. Οὐδὲ γὰρ δυνάμεθα πίνθ' ὅσα λέγουσιν ἐν ταύτῃ τῇ ὑποθέσει εἰπεῖν ἐν μιᾷ ὁμιλίᾳ διὰ τὸν κόρον, ὅς πολέμιος ὑπάρχει ταῖς ἀκοαῖς, καὶ πάνυ ἀξιοθαύμαστος καὶ χάριτος γέμων. Διαφυλάξοι δὲ τὴν σὴν βασιλείαν ὁ Κύριος ἐν πολυετεί ζωῇ σὺν ὑγείᾳ σταθιρᾷ εὐπροσδέκτοις εὐχαῖς τῶν ταῦτα θεολογησάντων ἁγίων εἰς πολλὴν εὐφροσύνην ἡμῶν.

GEORGIUS SCHOLARIUS

SEU, MUTATO NOMINE,

GENNADIUS

CONSTANTINOPOLITANUS PATRIARCHA

DE GENNADII VITA ET SCRIPTIS

EUSEBII RENAUDOTII

DISSERTATIO

(Parisiis, ap. Gabrielem Martiu, via Jacobæ ad insigne Stellæ, 1709 4°)

Gennadii homiliam de corporis sanguisque **B** cladem Constantinopolitanam patriarcha renun-
Christi sacramento celebrem apud Græcos, rarissi- tiatus est, auctorem hujus nostræ Orationis sive
mam tamen, nec apud nos Græce aut Latine visam, Homiliæ tam perspicue designat, ut dubitare ne
exhibemus, Christiane Lector, ex codice monasterii ipsi quidem possint qui duos Gennadios excogita-
Brundusini, chartaceo optimæ notæ, qui ante an- verunt. Non eos accusamus, qui opuscula quædam
nos saltem centum quinquaginta scriptus est, pe- Gennadii ediderunt superiori sæculo, vel in *Biblio-*
rita manu. Gennadius is est, qui circa annum 1453, thecam Patrum transtulerunt; piis enim viris nec
quo capta est Constantinopolis, jubente Muhamede inductis, sed in critica recentiori peregrinis, licebat
Turcarum imperatore, a Græcis more majorum Gennadium, sive Georgium Scholarium non agno-
electus est patriarcha. In eodem codice leguntur scere, cum vix ullos Græcos codices tractavissent.
Oratio funebris despœnæ matris Constantini imper- Sed excusari plane non possunt Græci duo, Mat-
atoris; alia in funere Sophiani dicta; Homiliæ thæus Caryophyllus archiepiscopus Iconiensis, et
in decollationem Joannis Baptistæ, in Transitum Leo Allatius Corcyræus, qui hanc primi luserunt
B. Mariæ Virginis, in Nativitatem Domini, de Pub- fabulam, et in quorum sententiam iverunt theo-
licano et Pharisæo; Opus de tempore et modo logi, præter unum Richardum Simonem virum
existentiæ animarum rationalium, et alia Opu- doctissimum, qui eam primus exposit in Defen-
scula, quæ in variis præsertim bibliothecæ Regiæ sione vernacula adversus Thomam Smith, theolo-
codicibus Gennadii nomen præ se ferunt, cert- gum Oxoniensem. Agebatur de fide Ecclesiarum
tissimisque argumentis eidem auctori vindicantur. Græcarum circa Eucharistiæ sacramentum, de qua
Sed cum in aliis opusculis auctoritas sola codi- ab annis ferme viginti acerrime inter Catholicos
cum mss. et aliquot rationes non contemnendæ ti- et Protestantes disputabatur, occasione opusculi
tulos confirment, *Expositio religionis Christianæ De perpetuo utriusque Ecclesiæ consensu circa Eu-*
coram Turcarum imperatore facta, maximum om- charistiæ fidem, quod multa deinceps volumina in
nino pondus habet. Eum enim qui primus post
utramque partem scripta peperit.

Agebat Protestantium causam vir disertus, et multis naturæ præsidiiis ad suaviter politeque scribendum paratissimus, sed doctrinæ medocriis, et in antiquitate ecclesiastica, maxime vero in Græciæ barbaræ litteris peregrinus supra quam credi potest. Accedebat negantis, quæ luce magis perspicua forent, sancteque de rebus aut falsissimis aut inanissimis affirmantis audax quidem, sed modesta et placida impudentia, quæ hominem popularem magis inter suos commendavit, quam doctrina, eloquentia, sincerus animus meliores ex eadem secta theologos. Cum vero ille spisso volumine totum Albertinum explicuisset, et nova de præsentii Ecclesiarum Orientalium præsertim Græcarum fide quæstio institueretur vix a Protestantibus delibata, negavit Græcos credere veram in Eucharistia corporis Christi præsentiam: si qui fortassis ita existimarent, Græcos a Latinis corruptos esse asseruit; atque ita causam vicisse sibi visus est. Provocavit ad patriarcharum testimonia; postulavit ut acta publica exhiberentur, ut fidei confessiones, ut synodorum sententiæ, existimans scilicet fieri non posse ut hæc ex Græcia haberentur. Venerunt tamen vix elapso biennio instrumenta a Græcorum, et a Syrorum Melchitarum, Jacobitarum et Nestorianorum Ecclesiis, et post annos duos et deinceps tam multa alia a cl. viro Carolo Francisco Olerio Nointelio regis ad Othomanicam aulam legato, ut jam desiderari nihil posset vel ad veritatem stabilendam, vel ad hominem perpetuo silentio damnandum. Sed qui verecundiæ fines semel transilierat, eum naviter oportebat esse impudentem. Ita qui in privatis iudiciis tam certa actorum fide calumniæ convictus infamiam tulisset, cavillando obtinuit apud suos ut sibi de Orientalium doctrina contra actorum fidem crederetur. Neque acta solum et sententiæ synodales, sed et libri etiam integri ex Græcia missi sunt, quibus acta confirmarentur; et sane multos ad saniozem mentem revocatos, et ad catholicam Matrem reversos, eorum auctoritate non sine lætitia experti sumus. Ejusmodi fuerunt *Confessio orthodoxa Ecclesiæ Orientalis*, ipsis Bataavorum typis edita in gratiam Panagiottis, primarii interpretis apud Turcarum imperatorem; *Synodus Bethlehemitica*, et *Meletii Syrigi Opus adversus Cyrilli Lucaris falsam fidei expositionem*, quam tantopere exosculantur multi Protestantes, reclamantibus apud eos doctissimis.

Inter alia quæ adversus inauditam Lucaris theologiam testimonia produxerat Syrigus, occurrebat sententia Gennadii, qui, inquit ille, *florebat circa annum 1453, primus post captam urbem renuntiatus patriarcha*. Illo sane testimonio vix quidquam in litterarum monumentis expressius occurrit. Nec enim solæ sententiæ Gennadii Catholicorum sententiis, sed verba etiam verbis conveniunt, dum transmutationem elementorum in corpus et sanguinem Christi per *μετουσίωσιν*, sive *transub-*

stantiationis, vocem exprimit, quæ in metaphoricam significationem trahi per calumniosas interpretationes non potest. Si quid fortassis ex bibliothecis in lucem editur, quod doctrinæ catholicæ videatur contrarium, duo a theologis præstari solent: scrutantur nempe codices, ut primum de illius qui in testimonium adducitur, auctoritate constet, tum doctrina explicatur, neque si a vulgari in qua vivimus opinione recedere videatur, statim censetur explodenda. Qui aliter fecere, ut ollæ avorum memoria Petrus Molinæus, qui quæcunque Patrum scripta, si suæ sectæ placitis adversarentur, ut spuria rejiciebat, ii doctissimorum inter suos virorum censuram experti sunt. At novus ille theologus neque bibliothecarum fornios scrutatus est, neque criticen ullam adhibuit, sed totam Græciam veterem, novam, et quæcunque tandem futura erit, uno sibi visus est argumento prostravisse. Alebat scilicet se probasse quantum satis erat, Græcis præsentiam realem, multo minus transubstantiationem venisse nusquam in mentem, omnes ab initio schismatum eam fidem habuisse, quæ Cyrilli Lucaris Confessione contineretur: qui ergo aliter sentirent, eos *Λατινόφρονες* esse, non Græcos legitimos, sed avitæ fidei, sacrorumque patrum proditores, quorum nulla esset in ejusmodi controversiis auctoritas. Hoc fundamento subnixæ stetit per annos multos tota Claudianarum argutiarum machina. Mitto alia ejusmodi, quorum vel ipsos Protestantes pudeat, ut multos sane audivi viros bonos qui Claudium valere juberent, quod communem causam in tales angustias deduxisset, unde pedem referre non licebat. Neque enim, inquebant, nostra refert quid Græci aut reliqui Orientales credant, quid vituperent in nostra doctrina, quæ non humanis peregrinarum Ecclesiarum testimoniis, sed solo Dei verbo nititur.

Productus erat ex Meletio Syrigo Gennadius; et cum excerpta ex eodem Richardus Simon publicasset, Thomas Smith theologus Oxoniensis opuscula duo edidit de Græcarum Ecclesiarum statu, et Miscellanea quædam, in quibus de Græcorum fide, de Cyrilli Lucaris Confessione et ejus historia veteres næcias certissimis argumentis confutatas iterum proposuit, atque inter alia divinationem adversus Gennadium, vel potius adversus Meletium Syrigum, quem suppositæ Gennadio Homiliæ de Eucharistia reum peragit, nullis indiciis, sed tantum conjecturis, quæ opinor æquis lectoribus inanissimæ videbuntur. Docet quoque Gabrieli Philadelphicæ metropolitæ debere Græcos recentiores vocem *μετουσίωσιν*, quæ ab annis octoginta uti solent, ex quo infusa apud eos latinitas fuit, quod falsissimum esse Epistola Meletii Pigæ, patriarchæ Alexandrini, quam edimus, fiet manifestum. Virum sua, ut existimamus, religio fecellit, cujus laborans præjudiciis, Constantinopoli indiligentem omnino operam navavit in eo quod susceperat negotio explicando, aut fatcatur necesse est

nihil inde retulisse quod ad causæ deploratæ suæ patrocinium pertineret. Varios enim rumores de Lucari, quos Ecclesiæ Constantinopolitanæ tabularia refellunt, collectaque ex Allatio et Caryophyllo, si ex miscellaneo illo opere dempseris, quicumque Græciæ recentioris litteras vel primoribus labris degustavit, nihil novum, nihil trans mare natum agnosceret. Nemo catholicus, etsi Allatii, Arcudii, Caryophylli, et aliorum bene de Ecclesia meritorum memoriam cum charitate complectatur, in eorum verba jurandum sibi arbitratur, aut nihil in eorum scriptis desiderat. Imo qui se in Græcas litteras abdidit, codicesque ipsos serio tractaverunt, desiderant illorum diligentiam et prudentiam, nec raro candorem et bonam fidem. Testes tot catholicorum libri editi ab annis triginta, in quibus Arcudius vapulat tanquam perpetuus Ecclesiæ Græcæ calumniator; Allatio non parcitur; Caryophyllus et alii Hellenomastiges sæpe refelluntur. Qui igitur Syrigum tanquam ὑποβολιμαῖον scriptorem, Gennadium ut Λατινὸν φρονῶν traducere in animum induxerat suum, debebat is procul dubio non Allatium, non Arcudium, non Possevinum exscribere, sed codices mss. ad quos provocamus, ea de Gennadio dicturi, quæ nulla deinceps ratione vocari possint in dubium. Sed prius videntur in medium adducenda quæ ab auctoribus catholicis de Gennadio scripta sunt, quibus suam Smitheus disputationem tanquam certissimis fundamentis superstruxit.

Gennadius, qui primus novæ Romæ patriarcha post imperii Græcorum Orientalis excidium renuntiatus est, ante susceptam dignitatem Georgii Scholarii nomen habuit. Ita testantur auctores Historiæ Constantinopolitanæ apud Crusium in Turco-Græcia: « Elegerunt, inquit, philosophum dominum Georgium, virum sanctum et pium, judicem imperatorii iudicii, et electionem ejus juxta consuetudinem acclamationibus comprobantes, constituerunt patriarcham, appellantes eum Gennadium. Hunc, ut scribit Malaxus, Joannes Palæologus, cum in Franciam seu Italiam proficisceretur, ubi habitata est octava synodus, secum duxit tanquam sapientissimum. » In Actis Græcis Florentinæ synodi, sess. 25, Georgii Scholarii verba ad imperatorem referuntur, a quo rogatus sententiam de sancienda cum Latinis concordia, respondit se jam editis orationibus exposuisse quæ sibi mens esset, amplecti Romanæ Ecclesiæ doctrinam de capitibus inter utramque Ecclesiam controversis, quæ mox synodali definitione explicata sunt. Earum quoque orationum mentio fit in Apologia Josephi Methonensis; et magna inter eruditos quæstio est, num de iis quas habemus Græce et Latine in *Bibliotheca Patrum*, et in conciliorum Collectionibus, intelligenda sint Græcorum Actorum verba. Erat tunc Georgius Scholarius inter laicos, iudexque primarius aulæ imperatoris; atque adeo nihil mirum, quod in definitione synodica scribendo non adue-

rit; nam soli ecclesiastici subscribebant, et ex laicis præter imperatorem nemo. Reversus Constantinopolim Gennadius anno 1459, post absolutam synodum, in magna apud Joannem imperatorem Constantinumque fratrem et successorem dignitate vixit, usque ad annum 1453, qui imperio Græcorum Constantinopolitano supremus fuit. Quid vero totis his annis trederim Gennadio factum sit, divinavit Allatius. Neque enim a Græco ullo auctore didicit enim catholicæ fidei, quam Florentiæ cum aliis Græcis professus fuerat, observantissimum, schismaticos voce et scriptis confirmasse, præsertim vero Marcum Ephesium schismatis antesignanum, Latinoque nomini infensissimum. Quia tamen ex variis actis et monumentis, quorum pauca edita sunt, reliquis servantur in bibliothecis, intelligitur eodem tempore quemdam Georgium Scholarium Marco Ephesio summa familiaritate conjunctum, multa adversus Latinos scripsisse, Matthæus Caryophyllus, et eum secutus Leo Allatius, duos Gennadios, duos Georgios Scholarios effinxerunt, illum qui concilio Florentino interfuit, catholicum; alterum schismaticum esse jussurunt. Illic monachus factus, Gennadii nomen simul cum habitu religionis accepit; ille ex laico factus patriarcha post captam urbem, Gennadius quoque novo nomine appellatus fuit, qui post annos quinque, depositis infulis patriarchalibus, in monasterium se recepit, atque anno circiter 1460 diem suum obiit. Imo alium quemdam Georgium Scholarium Cortesium exstitisse suspicatur Allatius, quem auctorem existimat diversorum adversus Latinos operum; atque ita tres Georgios Scholarios et Gennadios recenset, sed, ut infra videbitur, plane infeliciter. Hanc tamen ejus conjecturam secuti sunt omnes ferme theologo, donec R. Simon vir doctissimus docuit certissimis argumentis unicum fuisse Gennadium. Quia tamen hæc quasi in περιγραφή ab eo scripta sunt, cum brevitatis operis non pateretur ut totam ex antiquis monumentis quæstionem explicaret, superest ut quantum licebit paucis eam expediamus.

Gennadius sane qui Georgii Scholarii nomen habuit, patria ut videtur Constantinopolitanus, doctrina, eloquentia et juris peritia magnam ab ineunte ætate famam apud suos consecutus, in aulæ imperatoris ministerio fuit, antequam Joannes Palæologus in Italiam proficisceretur. Tunc vero iudicis primarii munus sustinebat, Κριτικῆς τῆς βασιλικῆς κρισεως, ut non solum Historia politica et ecclesiastica apud Crusium, sed varii etiam opusculorum tituli testantur. Negotiorum ipse molestiam conqueritur ad Philelphum scribens his verbis: Ἄλλ' ὅπδ τῶν ἐν τῷ δικάζειν θορόθων οὐδ' ἀναπεινὴν σχεδὸν συγχωρούμενος, καὶ ἀκων ἐξμαρτάνω τι πρὸς τοὺς φίλους. Sed iudiciorum tumultu oppressus, vix respirare ut concedatur, etiam inritus nonnulli erga amicos delinquo. Quod etiam in aliis quibusdam ad amicos epistolis, et

in orationibus apologeticis non obscure designat. Interea cum doctissimis Italis, Francisco Philelpho, Ambrosio Camaldulensi, Marco Lipomano patrio Veneto, litterarum commercium habebat, quarum plures exstant haud inelegantes in codice Regio 2955, paucae in Colbertino 4958; verum summa librorum negligentia, sine die et consule, aut loco unde missae sunt, adeo ut historiae Gennadii mediocrem omnino lucem afferant. Philelphus ipse (1) Græco quodam carmine testatur se admodum juvenem in ejus adhuc juvenis familiaritatem venisse, Constantinopoli cum esset.

Ὅν μοι ἦντι νέω νεαρὸν πάνυ διὰ θεάτων
Ἐν Βύζαντος ἔργῳ ἤφατο Καλλιόπη.

*Quem juveni mi olim, juvenem Byzantiae in urbe
Calliopes Diae conciliavit amor.*

Ad nostrum enim Gennadium pertinet hoc Philelphi carmen, non, ut censet Allatius, ad nescio quem Georgium Scholarium Gennadium, metropolitanam Phasorum. Argumento est quam mox laudavimus epistola, quae in Regio codice octava est, qua Philelpho scribit, imperatori summiopere placuisse scriptas ab eo litteras, cujus perspectam haberet erga se humanitatem. Utebatur familiarissime Georgium Scholarius Luca Notara magno duce, imperatoris Joannis Palæologi genero, ad quem exstant aliquot non inelegantes Epistolæ, et ducis ad Scholarium; imperatoris ejusdem fratre Constantino Palæologo, qui imperavit ultimus Christianorum, ad quem scripta est secunda epistola Regii codicis; Theodoro Despotacotum fratre, quem funebri oratione laudavit, quæ exstat in eodem codice; et aliis præcipue dignitatis viris. Inter ecclesiasticos colebat præ ceteris Marcum Ephesium, ad quem exstat decima quinta, qua significat mittere se defensionem doctrinæ Aristotelis contra Gemisthum Plethonem, tum etiam Nomophylacem, Chartophylacem Païsium Cretæ ut videtur archiepiscopum, et alios non paucos. Ad hos exstant Epistolæ de privatis pleurumque negotiis, omnes sine die et consule. Plures opinor interciderunt, quia electiores tantummodo selectæ videntur fuisse, ut antiquis Demosthenis, Isocratis, Libanii, et aliis præcipuorum auctorum adjungerentur, ut in codice Colbertino; reliquæ perierunt, ut multa alia Gennadii opera, quia auctor nunquam ea, ut videtur, colligenda curavit; sed post ejus obitum a studiosis in codices relata sunt quæcunque tam Constantinopoli quam in monasteriorum bibliothecis delitescabant.

Tricesimo ætatis anno Georgius Scholariæ votum fecit amplectendæ solitariæ vitæ, quod tamen non nisi paulo ante captam urbem, et post Joannis Palæologi mortem persolvit. Ita de se scribit in Apologia ad Constantinum: *Quod, inquit, ego*

A nondum tricesimum annum egressus firmiter statuerim et roverim Christo, magistratum ut incommodum quiddam negotium abdicare, et ad privatam vitam, quam Christus nobis designavit, declinare, tanquam multæ philosophiæ, spei quoque futurorum et uno verbo boni cujuscunque plenissimam, nullus arbitror meorum civium ignorat. Causam cur tandiu distulerit, fuisse refert parentum curam, quos in senili ætate destituere absque impietate vix poterat, et quasdam alias.

Itaque sub Joanne Palæologo Georgius Scholarius Imperialis judicis munus sustinens, cum procurandæ concordiæ inter Latinam et Græcæ Ecclesiam causa imperator in Italiam proficisceretur (2), in ejus comitatu Ferrariam primo, mox Florentiam venit. Ita testantur auctores ferme omnes, et acta Græca concilii Ferrariæ, ut videtur, scriptæ sunt epistolæ duæ, una Venetias ad Marcum Lipomanum, ad Ambrosium Camaldulensem altera. In prima scribit optasse se ad eum proficisci, *sed fortuna quædam, inquit, me ad imperatorem currere cogens, aureis Venetiis commorari non sinit, neque lepores hujus urbis et gratias degustare, in qua Lipomanus optimus primum locum obtinet; sed statim atque exscensum fecimus, iter ad imperatorem per flumen institimus. Nempe fortassis quia acrius advenerat. In altera ad Ambrosium, quem non alium esse existimamus quam Camaldulensem, ita scribit: At quandoquidem cum imperatore qui te plurimum diligit, nos quoque unionis desiderium ad tuam urbem transfert, aut potius ipse ex tali desiderio nobis transmigrandi necessitatem imposuit; reliquis quidem sufficit tuam adire urbem, et habere illic delicias, spectacula, ardes magnificas et alia domesticis non inferiora. Nobis vero angulum aliquem concede tui monasterii quod in chara urbe charissimum habes et ornas. Ita eos qui te maxime diligunt, tuorum tibi conjunctissimis non immerito præferes, tuncque facilius una esse nobis licebit, neque morbos causabimur, neque tantum ex infelicitate nostra dolorem cupiemus. Quod si aliquando rursus, minus tamen omnino quam nunc, te a nobis disjungunt publicorum negotiorum curæ, hanc absentiam monachorum illic viventium virtus et sapientia solabuntur. Quos quidem sub tali patre et rectore ad virtutem prorectos, utilissimos et jucundissimos accedentibus fore confido, adeo ut singuli ipsorum sufficiant non habentibus patrem.*

Non alieno ab ecclesiastica concordia animo Scholarium fuisse præter ea quæ supra dicta sunt, suadet particula epistolæ ad magnum ducem, quam aliena interpretatione corrumpit Allatius, dum eam ex Græcia scriptam existimavit, cum ex Italia missa fuerit. Nunc vero scito nos præclara omnino tranquillitatis initia experiri; quæ verba ad ec-

(1) Philelphus Constantinopolim juvenis profectus est, Eumanaelis Chrysoloræ filiam duxit. V.

Poggium de Philelph. Ep. ad Justinianum I. xvi.
(2) Anno 1438.

clesiasticæ concordiæ spem videntur referenda. A Sed quæ legitur act. 25 Florentini concilii in Græcis actis Georgii Scholarii Responsio, ejusmodi est, ut viro pio pacisque studiosissimo dignissima videatur. Rogatus enim ab imperatore sententiam de unionis decreto, ita respondit (1): *Optime et potentissima imperator, quam ego quidem habuerim et nunc habeam sententiam de proposita unionis materia, indicat sermo a me utcumque compositus, et huic nostræ synodo oblatus, quo sacros hosce adhortabar Patres ad unionem et auxilium rebus Constantinopolitanis ferendam. Testantur etiam duo libelli, quos antea compositos, nunc præsentii synodo trado, quorum alter consilium dat ut fiat, et quomodo fieri debeat unio, et exponit quidquid aliud ad hanc materiam spectat: alter vero quæstionem ipsam tractat, estque illi scopus ostendere doctores Ecclesiæ inter se concordios esse non rationibus ac demonstrationibus humanis, sed sacræ Scripturæ et doctorum eorundem sententiis. Eosdem libros oblatos synodo fuisse testantur eadem Acta paulo superius: Post orationem Bessarionis obtulit nobis Scholarius dominus Georgius tres Orationes pro unione deliberativas, cohortans animasque nos ad amplectendam unionem. Vulgo existimant illas ipsas orationes esse quæ cum Actis concilii, et seorsim sub Georgii Scholarii nomine editæ sunt, contra quam sensit Matthæus Caryophyllus, qui hanc vulgarem opinionem solidissimis rationibus confutavit, adversus quas Allatiana defensio nihil aut parum facit. Sed de his, quia operosior quæstio est, dicetur ubi de operibus Scholarii disputandum erit. Id habet autem Caryophylli sententia commodi, quod si suppositas Scholario fuisse a Græcis concordiæ studiosis orationes istas statuimus, nulla ferme superest de uno vel geminis Scholariis et Gennadiis controversia. Qui enim fetum hunc celeberrimo apud Græcos schismatis tenacissimos auctori supposuit, potuit etiam nullo negotio Actis græcis inserere quæ illic ad illarum auctoritatem confirmandam leguntur. Nam si hæc pauca verba excipiuntur, et Marci Ephesii Epistola quæ ante paucos annos ab Allatio edita est, vix quidquam in illius sæculi monumentis occurrit, unde Gennadium sive Scholarium constet Ecclesiarum sancientiæ concordiæ navasse operam, cum in eadem dirumpenda deinceps ad extremam usque ætatem pertinacissime occupatus fuisse videatur.*

Sive igitur, ut fieri omnino potuit, Georgius Scholarius Græcos Florentiæ ad unionem hortatus fuerit, sive secus egerit, id enim plane obscurum est, reversus cum Joanne Palæologo Constantiнопolim, adjunxit se Marco Ephesio in oppugnanda unione quæ Florentiæ sancita fuerat. Atque illo, ut videtur, temporis intervallo scripsit Georgius multa adversus Latinos opuscula, quæ exstant in

variis bibliothecæ Regiæ codd., nempe *Homiliam ad Ἀκτινῶνας de purgatorio, et Responzionem ad eorum objectiones; De processione Spiritus sancti, et alia quædam, de quibus dicitur suo loco. Hac occasione Georgius Scholarius in Joannis Palæologi offensionem incurrit, graviter commoti quod unionem tanto labore a se procuratam, et ejus beneficio auxilia ab Italis in summo rerum suarum discrimine necessaria sperabat, Scholarius voce, scriptis et auctoritate, quæ erat apud populares suos præcipua, disturbare conaretur. Testis ipse in Oratione apologetica ad Constantinum imperatorem, ita tamen ut Joanni simulatam potius indignationem quam sinceram ascribat. Deinde, inquit, optimo illo imperatore indignationem præ se ferente ob verorum dogmatum defensionem, committendum non existimavi, ut quibus fabula ignota erat, videretur quod me tra imperatoris ad Christi jugum compelleret, et quod invitus ad tranquillam vitam confugerem. Illam enim causam assignat, cur vivo Joanne votum monasticæ vitæ diu ante conceptum non impleverit.*

Et etiam regnante, post reditum ex Italia scripsit Orationes in homiliarum modum multas, quæ legebantur concionis loco, vel scribebantur, postquam viva voce erant declamata, ut ex inscriptione quæ occurrit in nostro codice colligimus. Etsi enim laicus usque ad susceptam patriarchalem dignitatem Georgius Scholarius vixerit, vix tamen dubitare licet eum coram imperatore et senatu singulis sextis feriis ex suggestu concionatum fuisse, non quod magistratus ille quem gerebat, ecclesiasticam quamdam dignitatem adjunctam haberet, sed quia in imperatorio triclinio vespertinis et pomeridianis horis declamabat, non ex ambone, aut mane inter synaxes: hoc enim sacerdotum secudum ecclesiasticam disciplinam munus erat, et similes Leonis Philosophi et aliquot aliorum laicorum orationes exstant.

Testatur ipse Scholarius reconciliatum tandem sibi fuisse extremo vitæ tempore Joannem imperatorem, jamque sibi non obscure faventem vitam cum morte commutasse. Quamvis porro apud Latinos omnes auctores et Græcos unioni ad dictos legamus imperatoris animum a concordia quam Florentiæ subscriptione firmaverat, nusquam fuisse alienatum; dissentiunt tamen schismatici ferme omnes. Ita legitur in titulo pseudosynodi Constantinopolitane, in Addendis apud Allatium (2): *Quæ, inquit, habita fuit post exactam pseudosynodum Florentinam unius et dimidii anni intervallo, et post obitum Joannis Palæologi qui cum Latinis seniebat, ab Italis sub spe auxilii delusus, ante tamen obitum orthodoxo dogmati assensum præbuerat. Tunc Scholarius domesticis rebus ordinatis erat mox sese in monasterium recepturus, cum propositum mutare coactus est. Obiit eodem*

(1) Ex versione Caryoph. p. 478 edit. Par.

(2) Add. ad l. III De perp. cons. p. 1580 et seq.

circiter tempore Marcus Ephesius, paulo ante mortem Joannis Palæologi. Georgius morientis supremas voces excepit, et in ejus verba juravit, Deo et angelis in testimonium advocatis, servaturum se veterem fidem, et contra Florentinam unionem perpetuo ex amici et præceptoris sui sententia pugnaturum. Hæc ipse scribit in Epistola ad Constantinopolitanos tanquam notissima: mortuum vero oratione laudavit, quæ exstat in variis codicibus. Exstant quoque in codicibus Regiis extrema Marci Ephesii morituri ad Scholarium verba, quibus ipsi Græcæ Ecclesiæ et ejus dogmatum defensionem commendat: Scholarii quoque responsio, quæ huic Epistolæ plane consentanea est.

Joanni Palæologo successit Constantinus frater, imperatorum Constantinopolitanorum postremus, exeunte anno Jesu Christi 1448. Apud quem statim Scholarius accusatus est, quasi ecclesiasticis, apud quos plurimum poterat, auctor fuisset procrastinandæ coronationis quæ ecclesiastico ritu cum variis precibus celebrari solebat. Neque negabat plane Georgius Scholarius differendam esse, donec Ecclesiæ et reipublicæ consulere; sed non alio id aiebat fecisse animo, quam ut labefactam majorum fidem restaurandam curaret, tam fidei quam Imperatori consulens, ab hominum vero nefariorum consiliis alienissimus, quippe qui novum imperatorem singulari amore complecteretur, et ab eo in melius res suas commutatam iri speraret, cujus gratia adversam, ut sciebant omnes, fortunam fuisset expertus. Cum vero Constantinus imminentem sibi, et quæ post annos vix quinque consecuta est, cladem metuens, auxilia ab Italis postulare, quæ Nicolaus V, pontifex Romanus, non aliter pollicebatur, quam si Florentinam unionem confirmaret, et ad eam amplectendam Græcos præsertim ecclesiasticos et monachos compelleret, missæ sunt a pontifice legationes aliquot Constantinopolim; prima videtur fuisse episcopi Cortonæ, qui cum Græcis theologis sæpius disputavit, annis circiter quatuor ante captam urbem. Græcorum partes tuebatur Georgius Scholarius, qui disputationes scripto complexus est, et variis opusculis Latinos refellendos suscepit. Meminit ipse in Epistola ad Constantinopolitanos scripta 29 Novembris anno 1452, in qua scribit perseverare se in ea doctrina quam exposuerat in disputationibus habitis adversus Cortonæ episcopum ad demonstrationem, inquit, ejus quæ apud nos est veritatis, et multis variisque operibus quæ scripta pro patria fide divino munere, ut etiam in confessione fidei suæ, vel potius catholicæ Ecclesiæ, quam ante annos tres elaboratam publicaverat.

Eo circiter tempore Georgius ob unionis odium, quo omnia imperatoris consilia vehementer turbabat, sibi, ut videtur, metuens sæculo renuntiavit, et in monasterium Pantocratoris urbi proximum se

recepit. Scripsit simul valedictoriam Orationem ad Constantinum, quæ exstat in codice Regio, qua non solum criminationes adversariorum conatur diluere, sed sæpe in suis laudibus nimius, res gestas pro majorum religione tuenda, susceptoque labores in cælum tollit, ita ut vanitatis et proterviæ, in qua accusatus est, culpa non vacet. Cum hanc orationem scriberet, adhuc laicus in monasterio Pantocratoris residebat, unde migrans in Cardaneti, illic schema sive habitum religiosum accepit. Ita docet nos hujus orationis inscriptio in Regio codice. Videtur autem simul accepisse nomen Gennadii juxta vulgarem apud Græcos consuetudinem, ut qui mundo per vitæ monasticæ professionem renuntiarent, etiam nomen antiquum quasi per alteram nativitate mutarent: vox enim Gennadius vocari cœpit, atque adeo antequam patriarcha designaretur, contra quam ex Malaxo *Historia politica*, et quibusdam aliis auctoribus docuit Allatius. Quo solo argumento, etsi nullius ponderis, totam de duobus Gennadiis disputationem superstruxit. Unde etiam refellit altera ejus historica observatio circa Gennadii professionem monasticam, quam abdicata patriarchali dignitate, et quinquennio post captam urbem factam existimat, cum novennio plus minus abdicacionem præcesserit. Nec enim Malaxi et Theodori Zygomalæ, qui *Historiam politicam* concinnavit, tanta est auctoritas, ut auctorum æqualium testimonia labefaceret. Nam Michael Ducas ante captam urbem Gennadii monachi nomine designat eum qui antea Georgius Scholarius dicebatur.

Cum Gennadius sæculo valedixisset, misit imperator ad Nicolaum papam Briennium Leontarem. Isidorus cardinalis Russiæ paulo post a Nicolao V legatus Constantinopolim venit anno 1452, ut Ducas in *Historia* docet (1), quo nemo melius ecclesiasticas res illius temporis videtur explicasse. Is igitur legatum Constantinopolim appulisse scribit mense Novembri, anno secundum Græcos 6961, qui erat Christi 1452; habitis de Ecclesiarum concordia sermonibus, imperatorem et quosdam ecclesiasticos consensisse ut unio Florentina observaretur, ecclesiasticorum et monachorum plures et præcipuos ab ea fuisse alienissimos: *Nihilominus*, inquit, qui *Henotico obtemperare videbantur clerici, sacerdotes et diaconi, imperator et senatus in Magnam Ecclesiam convenerunt, ut concordibus animis et unitis divinam liturgiam celebrarent, sinceraque mente vota Deo redderent. Tum etiam schismatici ad Pantocratoris monasterium currunt, Gennadium antea Georgium Scholarium adeunt, consiliumque ab eo quomodo se gerere debeant petunt. Is inclusum se cella tenebat; accepta ergo charta, sententiam suam consiliumque rogatus, scripto aperuit, quo talia continebantur: Miseri Romæ, quare aberratis, etc., quæ apud Ducam leguntur. Hæc et alia*

(*) Ed. reg., p. 142.

cum scripsisset, cellæ suæ janua a cunctis postea lecta clavo affixit, iterumque intra eam se conclusit. Scilicet ex variis et aliis hujus temporis actis et epistolis intelligitur post habitas cum episcopo Coronæ et aliis Latinis de unione disputationes, Gennadium se in cellam receperat, neque prodibat in vulgus, ita fortassis jubente Constantino, vel cogente potius, ne unionem, quam sive per dissimulationem, sive sincero animo conabatur procurare, viri apud plebem et ecclesiasticos acceptissimi auctoritas disturbaret. Questus est ipse sæpe intentatas minas; atque ea potissimum causa fuisse videtur servati per annos admodum duos silentii statim post susceptum religiosum habitum. Eo temporis intervallo scripsit Orationem contra Simoniacam hæresim ad Constantinum, duobus ante excidium urbis annis, cujus titulus in cod. Reg. talis est: Γενναδίου μοναχου του Σχολαριου κατά της Σιμωνιακής αίρέσεως, ήτοι άπιστίας. Έγράφη δυοιν έτεσι πρό της άλλώσεως, και επέμφθη τῷ βασιλει Κωνσταντινω, άλλ' εκείνος οιδέ τι βελτίων ήν. *Gennadii monachi, qui et Scholarius, contra Simoniacam hæresim, sive infidelitatem. Scripta est oratio duobus annis ante captam urbem, et missa imperatori Constantino, sed ille nihilo melior effectus est.* Epistolam item ad eundem, cujus initium est: 'Αλλ' ουκ εξεστι μοναχοις, ήριστε βασιλεῦ, σπαριοις και δυσπιστοις τρέφεσθαι βρώματιν. *Vetum non licet monachis, optime imperator, raris nec facile parabilibus alimentis uti: quæ officii tantum causa scripta videtur, ut de misso fortassis munusculo gratias ageret.* Exstat decima in cod. Reg.

Scripsit etiam homilias quasdam, sed controversiis ecclesiasticis plane se non immiscuit usque ad adventum cardinalis Russiæ. Nam paulo ante quam adveniret, scripsit Gennadius ad Άγορείτας, hoc est sancti montis Atho monachos, Epistolam hortatoriam, ut in antiqua fide, omnia synodi Florentinæ definitione, permanerent; quam epistolam misit per ejusdem montis monachos duos Anastasium et Simonem, ut ipse in cujusdam epistolæ fragmento testatur. Scripsit etiam ad imperatorem 12 Martii, eodem ut videtur anno, vel 1453, paulo ante cladem. Orationem quoque recitavit coram eo, magna nobilium civium frequentia, in monasterio Pantocratoris seu Omnipotentis, περί της Ιλαρώσεως του θείου και οκθοθεν παρασκευής, *De placando Numine et interiori præparatione*, 15 Novembris anni 1452, forte antequam legatus venisset; nam imperatorem omnino dehortabatur Gennadius ab unione Florentina observanda; quod præsentie legato nec ipse ausus fuisset, nec passus imperator. Cum vero, ut supra ex Duca dictum est, frustra plerisque reclamantibus renovata esset unio, statim eam voce et scriptis Gennadius impugnavit. Exstat ea de re opusculum virulentissimum hoc titulo: Γενναδίου ελαχίστου Σχολαριου επί την δι' έκατάλειψιν θεου ματαίαν και άλογοι και άσύ. δε-

Α τον καινοτομίαν της πίστεως. *Gennadii minimi Scholarii de ea quæ per Dei desertionem facta est vana inepta et inconcinna fidei innovatione.* Scriptum fuit in monasterio Pantocratoris, in quod venisse Gennadium intelligimus, imperatore ita jubente, existimante illum si Latinismum, ut vocant, amplexus fuisset, reliquis ut idem facerent statim persuasurum; sed contrarium prorsus accidit. Neque enim a sententia sua removeri Gennadius potuit, nec efficere ut negotium unionis omitteretur, quæ ut ex Scholio cod. Reg. diacimus in eodem monasterio perfecta est uno mense postquam Gennadius orationem suam recitasset. Unde turbatis jam omnino rebus, et Turcis urbem obsidione cingentibus, unionem liberius cœpit impugnuare, et Latinismo insultare petulantius.

Interea cum, ut scribit Ducas, cella se iterum conclusisset, et neminem admitteret, scripsit epistolam duas, unam ad Constantinopolitanos omnes ecclesiasticos et laicos, 27 Novembris datam, cujus titulus est: Γενναδιος ό άμαρτωλος, του θεου δουλος και ελάχιστος, τοις ευγενεστάτοις πολιταις της Κωνσταντινουπόλεως, άπασιν ιερωμένοις και κοσμητικοις. *Gennadius peccator, Dei servus et minimus, nobilissimis civibus Constantinopolis, omnibus tam sacri ordinis quam sæcularibus.* Hæc ita incipit: Γινώσκατε πάντες καλώς. Alteram ad ecclesiasticos, quæ eodem tempore data videtur, et missa dicitur ad magnum ecclesiarcham, Syropulum scilicet auctorem Historiæ sy.odi Florentinæ, magnum *Charophylacem Agallianum, quando ecclesiastici convenire jussi sunt in palatium Xylocerci, et celebrata est Liturgia, cum omnia ex sententia cardinalis et trium pontificum anni istius gesta essent 15 Nov.* In ea excusatur se quod non venerit, testaturque se cum milibus exposuerit sententiam de hoc unionis negotio suam, displicereque sibi illam vehementer, tam imperator quam reliqui omnes intelligant in eadem persistere. Mox unionem et Latiniæ Ecclesiæ fidem vehementer exagitat.

Scripsit præterea, ut Ducas observat, brevem contra Latinismum querimoniam; sed quæ ab illo auctore refertur, differt ab altero ejusdem exemplo, quod suppeditat codex Regius in hæc verba: *O pauperes cives, perdidistis omnia, et nunc tandem abjicitis pietatem turpiter et absque conscientia. Cum enim deberetis ad Deum confugere in præsentii rerum statu, a Deo separamini. Ego innocens sum, testemque habeo Deum, ejus sanctos et vos ipsos, quod nihil unquam neglexerim. Et nunc ita me Deus juret, malam unionem facitis, peribitis. Calumniamini me, et minas intentatis; sed etiamsi mortem quam minamini inferatis, ego ad illam subeundam paratus sum. Quid enim juvat vivere, ut videam Dei tam manifestam erga vos derelictionem? Domine, ne sinas hos homines in talem ruinam præcipitari, ne justifi. etur orthodoxa fides in Oriente, in Occidente et in insulis contra nostram urbem, ita ut quia illam et te negleximus, pereamus. Justifici. votius illam. ita ut*

non percamus. Da illis aures ad audiendum, quandoquidem est qui verbis significet voluntatem tuam, aut me eripe, Domine, a præsentis vite citius, ut quam videam talis impudentiæ fructus vindemiantem. Non negabo te, amica orthodoxia, neque te mendaciter dissimulabo, augusta traditio, quousque spiritus meus in hoc corpore permanebit. Ne me igitur amplius tentetis, o homines; etenim nunquam ego ejusmodi unionis particeps ero, quia neque sic cum Latinis uniti eritis, et a Deo separati, infamiam æternam sustinebitis. Neque tamen velim in dubium revocari quod a Duca relatum exemplar est, quod quisque per otium potest cum altero comparare. Affixum autem perpendit a prima mensis Novembris, ut inscriptio docet, post cardinalis adventum, ut habet codex mss. Iis quoque postremis temporibus, aut saltem ultimo Constantinii anno, alia scripsit Gennadius adversus Λατινῶφρονας, ut duodecim Capitula ad imperatorem Constantinum missa per papam Ignatium, alia ad magnum ducem: metropolitanarum subscriptiones, sive synodales definitiones adversus Florentinam unionem, et diversas Apologias legato aut episcopo Cortonæ pro Græcis contra Latinos datas, quæ non alium quam Gennadium auctorem videntur habuisse.

Quantus fuerit Græcorum schismaticorum, præsertim monachorum et monialium, adversus Henoticos furor, narrat Ducas (1), et variis exemplis confirmat. Omnes Gennadium quasi ducem et magistrum sequebantur, ex cujus sententia a Latinorum et Henoticorum comunione separati, non modo turbas in Ecclesiis, sed tota passim urbe seditionem fecerunt. Quæ dum a Turcis obsideretur, Gennadius sæpe vaticinatus est apud suos imperii ruinam et urbis cladem, non aliam tot malorum

(1) P. 112.

(2) Locum ex Turco-Græcia petiit cum interpretatione nostra subjicimus. Εἶπ.

Μνησθητε, ἀδελφοί καὶ πατέρες, πόσον τε καὶ ποταπὸν ὑπῆρχε τὸ γένος ἡμῶν. Ἦν γὰρ σοφὸν, ἔνδοξον, γενναῖον, φρόνιμον, ἀνδρείον, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑποτάξαν εἰς μοναρχίαν, καὶ μὴν καὶ τῆ κατ' ἀρετὴν σπουδῇ τε, καὶ ἀγασύνη καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, ἀπομαζάμενον τὴν καθόλου ἀρετὴν, καθάπερ σπόγγος τὰ νάματα. Ἀλλὰ νῦν, φεῦ τῶν κακῶν ἰ ἀπόλετο πᾶν. Ἐάλω γὰρ ἡ Κωνσταντινούπολις, ἥς μόνον ἐν τῷ μνησθῆναι, ἔστιν ἐκρῆξαι φωνὴν μετὰ κρυγῆς καὶ ὀλολυγμοῦ, καὶ πνεύσαι τὰ λοιπία. Ἀλούσης γὰρ, ἐμιάνθη θυσαστήρις, κτεπατήθη τὰ ἱερὰ, χύσις αἱματος πολλῆ γέγονεν. Ἐμιάνθησαν μονάστριαι, ἐφθάρησαν παρθένοι, ἀπεκεφαλίσθησαν βρέφη. Ἀπέθανον μαχαίραις τῶν ἀσεβῶν, ἄρχοντες, ἱερεῖς, ἄνδρες, γυναῖκες, ἡλικία πᾶσα. Οἱμοὶ τῷ ταλαιπώρῳ τε καὶ ἀθλίῳ! Τίς ἰκανὸς ἐκτραγηδῆσαι τὸ μέγα τοῦτο πάθος, καὶ τοῖς εἰς ἔπειτα ἀναγγεῖλαι τὴν συμφορὰν; Φεῦ! ποῦ ἡ βασιλικὴ παράστασις καὶ παράταξις; ποῦ ἡ τῶν παλατιῶν σύνταξις; ποῦ ὁ τοσοῦτος ἐσμός; τῶν ἀρχόντων; ποῦ τὰ παιδευτήρια τῆς σοφίας; Οἱμοὶ τῷ τάλαν! Ποῦ ἡ πατριαρχικὴ διοίκησις; ποῦ ἡ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καλλοῆ; ποῦ ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικούτος τοῦ ἀρχιερατικοῦ καὶ μοναχικοῦ τάγματος; χορὴ; Κατεπόθησαν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ. Καὶ οὐκ ἐν τῇ βασιλευσῶσιν μόνη τὰ κακὰ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς μετ' αὐτὴν ἔτι καὶ πλείω καὶ χειρότερα. Γαῦτα δὲ πάντα δ' αὖ τὰς ἀμαρ-

nam assignans, quam quod paternam fidem prodidissent, et Latinis hæreticis fuissent per legatum reconciliati.

Capta est urbs 29 Maii ann. 1453, et eodem anno Gennadius, quo nullus Græcis acceptior, sultani Muhamedis jussu electus est patriarcha, ut Malaxus *Historia politica*, Phranzes et alii docent. Fugerat cum aliis, et extra urbem se receperat, atque eo intervallo temporis quod ab urbis excidio ad ejus electionem effluxit, Monodiam scripserat, qua publicam deploravit calamitatem. Exstat illa in variis codicibus, et partim edita est in *Turco-Græcia* et in *Bibliotheca Patrum* (2). Qua ratione ad thronum patriarchalem assumptus fuerit, refert ipse in Epistola, cui titulus, Τοῖ ἀπανταχοῦ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Ad omnes fideles in Christo Jesu*, cum dignitatem abdicavit. Multi, inquit, eo die liberabantur ab iis qui prius qua se ratione eriperent nesciebant. Ego vero pondus inutile in victorum hostium manibus eram, cum semel amicos exorasset, et iis nolentibus succurrere, Deo omnia commissem. Ego quidem non mediocri pecunia redemissem licentiam latendi alicubi, et communes calamitates cum peccatis meis deplorandi. Sed huic Domino latitantem manifestaverunt, hunc ipsum esse vociferantes quem oporteret animarum nostrarum curam gerere, simul laudibus ad cælum tollentes, quem latentem salvare oportebat, si vere talem esse ipsi apud se existimassent, non ejusmodi labyrinthis includere.

Statim itaque raptus sum ex remotiori loco, et ingredior urbem magis infelicitur, quam cum ex ea egressus eram. Sed transferente Domino, jubeor monasterium plane desertum et conculcatum regere, et liberator absque pecunia fieri monachorum qui simul degerent, monachorum qui prius malitia et tu-

τίς ἡμῶν. Ὅταν δὲ πρὸς ταῦτα ἀποβλέψω, ἄλλος ἐξ ἄλλου γίνομαι, ἡ ψυχὴ μου ταράττεται, καὶ λιγυγῆ μου τὸ πνεῦμα.

Mementote, fratres patresque, quam egregium quamque præclarum genus quondam fuerit nostrum; quod doctrina, gloria, nobilitate, ingenii acumine, fortitudine omnem terrarum orbem in monarchiæ formam redegit. Nostra enim gens virtutis studio et morum integritate omnem prorsus virtutem, ut sponsa aquam, absorbit. Nunc autem, eheu! omnia funditus pessum ivere. Capta enim est Constanti-nopolis, quæ calamitas sola vocem suffocat et suspiria ac gemitus ciet. Hac enim direpta civitate, altaria inquinata sunt, templa sacrilego pede proculcata, sanguis multus effusus, monasteria polluta, virgines violatæ, teneri adolescentines capite plexi, impiorum ensibus trucidati sunt magistratus, sacerdotes, viri, uxoribus, omnis juvenus. O me miserum! Quis huic calamitati, huic miseriæ posteris enarrandæ parerit? Quid splendor et gloria imperatorum, quid palatiorum magnificentia facta est? quo magistratum multitudo, quo sapientiæ academiæ abierunt? Proh dolor! ubi sedes patriarchæ? ubi Christi Ecclesiæ nitor? ubi ordo sacerdotum ac monachorum? Mahometes omnia devoravit. Et non in urbe regina solum res in angustiis jacent, sed multo pejora in provinciis grassantur ac særiunt. Omnia autem ista mala propter peccata nostra ortum habuere. licet omnia intuentis animus ex intimo perturbatur, ac mens titubet.

multa omnia impleverant, qui etiam nunc plusquam opus erat prætexentes Christianorum calamitates, occasionem explendi concupiscentiam nacti, infamia quidem sacrum olim ordinem, scandalo spectatorum animas, omni malo totum orbem repleverunt. Deinde ædificare cogor, templa eversa a fundamentis excitare, et necessaria providere istis, utinam Christianis, qui singulis in locis reperti, qua ratione secundum legem patriam viverent, Deumque colerent non curabant. Deinde coacta est synodus multorum episcoporum ex Europa et Asia confluentium, quorum suffragiis ego primum diaconus, deinde presbyter, deinde episcopus et patriarcha constituor.

Quæ in patriarchali munere constitutus Gennadius gesserit, vix aliunde habemus, quam ex Historia ecclesiastica Græco-Barbara (1). Cum Turcæ Sanctæ Sophiæ templum et patriarcheum occupassent, ipse ad SS. Apostolorum monasterium se recepit, vastum et jam solitudine horridum, unde eodem aut sequenti anno fugit, veritus ne cædis commissæ erga Turcam, cuius cadaver intra muros repertum erat, pœnæ a Christianis exigeretur. Videtur porro Gennadius urbe profugisse, nam tres βιαιτάς ἀνόβους, sive violentos in urbem regressus commemorat in aliquot opusculorum titulis juxta antiquissimum Regium codicem. Ter autem urbe excessit, semel cum hostis irumperet, iterum post cædem quæ intra muros SS. Apostolorum patrata est; tandem deposito patriarchali munere cum se recepit in monasterium Prodromi ad Menœceum montem, unde compulsus est in urbem redire, et tunc aliquas Homilias ad populum habuit. Hinc emendanda quæ ante paucos annos prodiit Philippi Cyprii Patriarchalis Historia, qui statim patriarchas Constantinopolitanos ad Pammacariistæ habitasse scribit contra historicorum omnium fidem, ut et multa alia quæ hunc auctorem sive potius consarcinatorem sæpe hallucinatum esse demonstrant.

Cum ex fuga rediisset, sed quo anno nescitur, habuit Gennadius orationem sive disputationem illam celebrem, quæ Græce, Latine, imo et Turcice, sed Græcis literis edita est, περί της μόνης ὁδοῦ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀνθρώπων. Occasionem narrat Historia Græco-Barbara (2). *Eo tempore, inquit, idem sultanus ipsemet intravit patriarcheum, cumque in templo Pammacariistæ venisset, in sacellum ingressus est, ubi hodie armarium rerum sacrarum est, et cum patriarcha Gennadio libenter sermones contulit. Tunc omni metuposito, universam ei patriarcha veritatem fidei Christianæ aperuit, scripsitque pro numero quæstionum ejus capita viginti... quæ et dedit sultano.* Subjiciuntur autem hæc capita loco citato, cum Turcica interpretatione Acumatis sive Achmetis Barhæ præfecti. At in nostro codice non per quæsitæ et responsa hæc

Apologia scripta est, sed continua oratione, qualem coram sultano Gennadius habuit, antequam compendiarium illam Christianæ fidei expositionem scripto complecteretur. Edita est quoque oratio ipsa multoties, tum seorsim, tum in Bibliotheca Patrum.

Paulo postquam hanc orationem habuisset Gennadius, patriarchali se dignitate abdicavit, ægre obtenta a sultano venia; mox epistolam seu potius prolixam Orationem apologeticam scripsit ad omnes fideles in Christo Jesu, τοῖς πανταχοῦ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Narrat quomodo post prædictam sæpius urbis et totius imperii cladem comminationemque divinæ vindictæ ob susceptum Latinismum, capta urbe in hostium manus venerit, et ex fuga retractus, patriarcha renunciatus fuerit, licet iavitus: cui tandem muneri, statim atque per sultanum licuit, renuntiandum statuerit, tum quia destitutus esset eorum auxilio, qui oneris partem secundum ecclesiasticas leges sustinere debuerant, tum ob impensos inaniter labores in auferendis scandalis et componendis simultatibus. Varias etiam calamitates refert, quas ab invidis fuisset perpressus, qui patriarchatum non obscure ambientes, multa ipsi negotia facceiebant: significat tandem se dignitati renuntiare, ut jam sibi soli vacet, pœnitentiamque in tranquilla et solitaria vita de peccatis suis agat. Hæc est illa παρὰ τῆς, quam in codice Ecclesiæ Constantinopolitanæ descriptam fuisse memoriæ et auctoritatis causa docet Historia ecclesiastica, apud Crusium (3).

Mox recepit se Gennadius in monasterium S. Joannis Baptistæ in monte Menœceo prope Seras vel Pherras, ut scribitur in cod. Regio, cum annos quinque et menses aliquot Ecclesiæ Constantinopolitanæ præfuisset, atque ita ejus abdicatio ad annum 1459 refertur. Videtur tamen aliter statuendum; nam titulus Orationis quam habuit Gennadius in funere Theodori Sophiani, sui ex fratre nepotis, docet pronuntiatam fuisse 28 Septembris anno 6965, secundum Græcos, hoc est anno Christi 1457 a Gennadio monacho. At vulgo non ita appellatur in titulis eorum opusculorum quæ in patriarchatu scripsit. Quæ conjectura confirmatur altera satis verisimili. Nam in monasterio Joannis sive Prodromi, multa Gennadius elaborate scripsit, quæ si secundum Panvini et Genebrardi chronologiam, obiit anno 1460, unius anni intervallo vix poterat absolere. Tales sunt tractatus De Existentiâ et natura animarum, de Purgatorio, de Prædestinatione, ad Josephum Thessalonicensem; tres alii de Prædestinatione Sermones, Epistolæ ad Theodorum Brennum sive Briennium, et alia nec pauca nec extemporanea. Unde cum nemo huc usque ex certis Græcæ Historiæ monumentis annum Gennadii

(1) Turcogr. l. II. p. 108.

(2) Ibid. pag. 109.

(3) Ibid. pag. 120.

supremum designaverit, si quis eum ultra annum 4460 vitam produxisse statuat, non inaniter videbitur conjectari. Nam in Regio cod. Homilia de transitu B. Mariæ virginis scripta Constantinopoli dicitur in monasterio Pammacaristæ, cum tertio in urbem redire coactus fuisset anno 66', hoc est, ut nemo non intelligit, 6972, secundum Græcam chronologiam, qui annus respondet anno Christi 1464, cujus certus character est indictio 12, quam huic anno adjunctam habet Canon annorum expansorum ab Allatio editus, in opere *De dominicis et hebdomadibus Græcorum* (1). Scripsit etiam opusculum *Περὶ τῆς πρώτης τοῦ Θεοῦ λατρείας*, post abdicatam dignitatem in Menæceo monte et monasterio Prodrumi an. mundi 6966, qui est Jesu Christi 1458. Itaque jam ab anno 1458, aut 1457, si vera est inscriptio Orationis in funere Sophiani, Gennadius monachus vocabatur, et patriarcha esse desierat, cum, si Malaxo et Historiæ barbaræ fides habenda est, non ante 1439 privatam vitam repetiisse videatur. Tum etiam non recte statim eum obiisse scribunt, cum annos ut minimum quatuor supervixerit. Atque hæc sunt quæ de Gennadii vita et rebus gestis in tanta historiæ recentioris caligine observare potuimus.

multa scripsit Gennadius præter ea quæ variis locis dudum edita sunt. Nam quæcunque tribus suis Georgiis sive Gennadiis Allatinus attribuit, hunc nostrum auctorem habent; sed plura longe in bibliothecis delitescunt, quorum indicem qui leviter inspexerit, mirari desinet virum doctissimum parum accuratam in iis recensendis criticen exercuisse. Vix enim quartam eorum partem viderat, et plerumque alienis oculis. Neque tamen etsi plura et certiora designamus, omnia Gennadii opera existimabimus explicuisse. Sparsa siquidem et disjecta hinc inde scrinia a studiosis post illius mortem collecta sunt, atque ita non mirum est quædam intercidisse. Homiliæ ante patriarchatum scriptæ, Constantinopoli repertæ sunt post captam urbem, quædam Thessalonice et Callipoli, ut alia ejusdem scripta, quæ deinceps recensebuntur, adeo ut mirari nemo jure queat quod nonnulla perierint in tanta reipublicæ et Ecclesiæ Græcæ calamitate.

Ex iis quæ supra exposita sunt, manifestum est Georgium Scholarium Philelpho, Lipomano, Ambrosio Camaldulensi Latinis hominibus conjunctissimum, Græcis vero Lucæ Notaræ, Theodoro Despotæ, et aliis, eundem judicis primarii munus in aula Joannis Palæologi sustinuisse, Florentiam in ejusdem imperatoris comitatu venisse animo prompto et alacri ad procurandam utriusque Ecclesiæ concordiam, ita tamen ut ab episcoporum et patriarchæ nutu penderet, cum laicus inter eos sententiam dicere non posset. Eo fortassis animo apud imperatorem exposuit quid sibi factu optimum videretur, et consilium de amplectenda unione dedit,

(1) *De consensu*, p. 1522.

(2) *Hist. c. vclii Flor.* p. 243.

A quod refert Græcorum actorum scriptor: cujus idcirco fides vacillare non debet. Sylvester enim Syropulus (2) Latinismi non suspectus, refert formulam concordiæ circa quæstionem de processione Spiritus sancti, quæ a Georgio Scholario composita, coram imperatore et Græcorum præcipuis lecta fuerit. Orationum quæ cum iisdem actis circumferuntur, nulla in nostris codicibus memoria est, neque illarum meminit Sylvester Syropulus, et eas Georgio Scholario Matthæus Caryophyllus abjudicat. Etsi enim non indiligentiæ solum nomine, sed perpetuo adversus Latinos odio suspensissimus Syropulus esse debeat, nemo tamen Græcæ recentioris historiæ vel mediocriter peritus, cujusdam critici præposterum judicium quo homini fidem omnem abjudicat, sequendum existimabit. Sed Allatio potius credet, qui Sylvestrum agnoscit auctorem unum ex asseclis patriarchæ, non eum tamen qualem e cerebro suo effinxit temerarius interpretes (3), *linguam et mentem synodi Græcorum, doctum, elegantem, antiquis Græciæ luminibus comparandum*, cum pessime scribat et semibarbare. At ille Georgium Scholarium in synodo cum Marco Ephesio unionem impugnasse non refert, atque ita Actorum Græcorum fidem non impugnat, cum eo tamen Florentia se proripuisse testatur peracta synodo. Nullus interea occurrit sive apud Græcos auctores editos sive manuscriptos alter, quem Caryophyllus et Allatinus designant, Georgius Scholarius, qui Constantinopoli substitit, cum Joannes Palæologus et Josephus patriarcha, simul cum Græcis aliis, Ferrariæ et Florentiæ unioni sancienti operam darent.

Marco Ephesio utebatur familiarissime noster Georgius; duos autem ejusdem nominis et cognominis eodem tempore, summa doctrinæ, præsertim vero philosophiæ Platonicæ et Aristotelicæ, laudatissime, iisdem amicis usos, cum circa religionis negotium vehementissime dissiderent, id quidem fieri vix potuisse nemo non videt. At ex meris conjecturis ita statuere, ut Caryophyllus et Allatinus fecerunt, sine ullis auctorum testimoniis, confusa et insuper habita temporum ratione, absurdum prorsus est et excusatione caret. Neque enim, ut ita apud se habent, cæterisque suadere conarentur, alia causa fuit, quam quod Georgium Scholarium, qui Florentino concilio cum purpuratis aulæ Constantinopolitanæ interfuit, ex suasoria oratione qua Joannem Palæologum hortatus est ad unionem, Catholicis adjunxerint, quem deinceps Constantinopolim reversum non agnoscit. Tunc enim contraria prorsus sensisse illum, certis argumentis ex historia illorum temporum constat, maxime vero scriptis in Latinos acerbissimis, quæ tam singulares Georgii Scholarii auctoris notas præseferunt, ut benignam nullam interpretationem aut falsæ inscriptionis accusationem admittant. Hoc

(3) Rob. Creyghthonus in Præfat. ad Syropuli Historiam.

autem solo argumento tota Allatianarum disputationum strues nititur, tam in opere *De perpetuo consensu*, quam in *Diatriba de Georgiis*, et in *Exercitationibus adversus Robertum Creyghtonum*. Quod argumentum cogit nos ut de fide Georgii Scholarii sive Gennadii questionem instituamus, tanquam institutæ disputationi necessariam.

Statim vero fatendum est non plane constare quæ Florentiæ circa unionem Georgii Scholarii sententia fuerit præterquam ex citatis Actis, act. 25, quæ non quibusdam regiis codd. solum, sed libris vetustis consentiunt antequam Græca Romæ prodirent, atque adeo falsitatis aut interpolationis suspicione vacant. Eum enim reconciliandis in pristinam concordiam Ecclesiis fuisse haud mediocriter, non Actorum sola fides confirmat. Ea sive Xanthopulum sive alium auctorem habeant, præstant sane salebrosis Syropuli narrationibus, tum naturali quadam simplicitate et nitore orationis, tum etiam rerum gestarum historia quæ ab Actis Latinis raro dissentit, cum monumentis ecclesiasticis utraque lingua exstantibus, tam editis quam mss., nullo negotio potest conciliari. Ex illorum autem testimonio, ex Epistola ad Magnum ducem et altera ad Ambrosium Camaldulensium, non dubitamus asserere Scholarium cum Græcis aliis præsertim patriarcha Josepho unioni fuisse et imperatorem scripta oratione hortatum fuisse, ut illa secundum propositam a Pontifice Romano definitionis formulam componeretur. Orationes tamen illas secundum Caryophylli sententiam aut falsas, aut admodum interpolatas esse, non immerito suspicamur. Nam in plerisque exemplaribus mentio captæ urbis interseritur, cujus clades cum nonnisi post annos duodecim consecuta sit, locum illic non habebat. Ita etiam suadent alia non pauca, quæ in his orationibus a viris doctis observata sunt. Hac occasione propensioris in Latinis animi videtur Marcus Ephesius, ætissima cum Scholario amicitia conjunctus, scripsisse ad illum epistolam, quam edidit Allatius, communicatam a viro cl. Emerico Bigotio, qui eam ex Ambrosianæ Biblioth. Mediolanensis cod. descripserat, et quam integerrimam nacti sumus in optimo codice ms. biblioth. D. Reg. (1) : Ὁσως ἡμᾶς ἐνέπλησας ἡδονῆς ἤνικα τῆς ὀρθῆς πίστεως; ἐγένου, καὶ τοῦ εὐτεβοῦς καὶ πατρῷου φρονήματος, καὶ τῆ καταδικασθεῖση παρὰ τῶν ἀδίκων χριτῶν συνηγῆρηςας ἀληθείᾳ, τοσαύτης ἐκ τοῦ ἐναντίου λύπης καὶ κατηφείας ἐνεπλήσθημεν, ἀκούσαντες μεταθεῖσθαι σε πάλιν καὶ τάναντία φρονεῖν τε καὶ λέγειν, καὶ τοῖς κακοῖς οἰκονόμοις συντρέχει; ἐπὶ τὰς μεσότητας καὶ οἰκονομίᾳς. *Quantum voluptatis et lætitiæ nobis attulisti, cum rectam fidem, et piam patriamque sententiam amplexatus es et condemnata ab injustis iudicibus, veritatis patrocinium suscepisti; tantum e contrario mœrore et*

A tristitia repleti sumus, cum ad aures nostras pervenit, te rursum alterata facie pugnantia tenere loquique et cum pessimis œconomis una confluere ad procuranda media unionis et dispositionis. Ita vertit Allatius; melius dixisset, ad media quædam et temperamenta; id enim, ut ex Actis constat, satagebant imperator et patriarcha, Bessarion, Isidorus et alii, quorum in numero tunc erat Georgius Scholarius, ut salva doctrina, integraque disciplina quas a majoribus acceperant, concordia cum Latinis coalesceret.

Quod vero synodum Florentinam designet Ephesius, probant subsequentiæ Epistolæ verba Ἄλλ' ἐρεῖς ἰσως ὡς οὐκ ἐπὶ τάναντία γέγονεν ἡ μετάθεσις, μεσότητα δέ τινα καὶ οἰκονομίαν περισκοπούμεν· οὐδέποτε διὰ μεσότητος, ἀνθρώπε, τὰ ἐκκλησιαστικὰ διωρθώθη· μέσον ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐδέν ἐστιν. *Forsan asseres non in contraria mutationem factam, medium vero quoddam et temperamentum investigamus. Nusquam, mi homo, ejusmodi mediis res ecclesiasticæ in melius reformatæ sunt; medium inter veritatem et mendacium nullum est.* Citat verba Gregorii Theologi de synodis Arianorum, quas Caiphæ concilium vocabat, ubi Christus condemnatus esset, mox addit: Ἄρ' οὐ προσήκει ταῦτα τῇ νῦν ἡμετέρᾳ συνόδῳ· καὶ πάνυ μὲν οὖν, φαλὴν ἔν ἐγωγε. Et infra: Καὶ ἰστὶν ἀράχνης ὑφαίνουσι, καὶ δυνως ἰσθὺς ἀράχνης ὁ παρ' αὐτῶν συντεθεῖς καὶ ὀνομασθεῖς; ἔρος. *Nunc hæc conveniant huic nunc congregatæ nostræ synodo, et omnino sane mea quidem sententia... Telam aranearum texunt; vere enim aranearum tela est, composita et ab ipsis nominata definitio. Iohannes fugere Sodomam et Gomorrhiam; reprehendit quod dignitatis et divitiarum amor, et alia mundana commoda eum perverterint, jubet cogitare quam cito finem acceptura sint et iudicium subeundum. Ὅσπερ ἡ ψευδώνυμος σύνοδος ἀπειθήσεται τὸ αἷμα τῶν ἀπολλυμένων ψυχῶν, τῶν σκανδαλισθέντων ἐπὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς πίστεως, τῶν τὴν ἀφόρητον βλασφημίαν καὶ ἀσυγχώρητον ταῖς ψυχαῖς ὑποδεξαμένων τὴν κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ εἰς δύο τολμώντων ἀρχὰς ἀναφέρειν τὴν αὐτοῦ ὑπαρξίν, τῶν ὑπαχθέντων τοῖς ἀθέστοις καὶ Λατινικοῖς ἔθεσιν: Ut etiam pseudosynodus rationem reddere cogetur sanguinis pereuntium animarum, eorum qui scandalizati fuerunt in mysterio fidei, qui intolerabilem blasphemiam et irremissibilem contra Spiritum sanctum amplexi sunt, quique audent ad duo principia ejus subsistentiam referre, qui illegitimis Latinorum ritibus abduci se passi sunt.*

Hanc Epistolam Florentiæ scriptam oportuit statim atque Scholarium orationem illam exhibuisset, cujus in actis Græcis mentio est, vel saltem paulo postquam Constantinopolin Græci redierunt. Neque interest quod uterque Ephesius et Scholarium

(1) Allatius in Creyght., p. 88.

Florentiæ simul essent. Sed Ephesium verisimile est quo plus haberet ponderis ejus oratio, eam scripto comprehendisse. Sane tam perspicue synodum Florentinam designat, ut Allatius ipse, qui nodos ejusmodi sæpius rescindere quam explicare solet, aquam sibi hæerere non diffiteatur, sed recurrit ad suum illum Scholarium sive Gennadium schismaticum, ad quem datam arbitratur, nulla ratione fultus, quam quod si ad Scholarium qui cum imperatore ad concilium venit, scripta sit, concidit tota duorum Gennadiorum fabula. At cum liquido appareat non alium hoc loco designari, quam virum doctissimum, philosophum, in amplissima dignitate constitutum, qui ad concordiam reliquos hortatus fuerit, quod de suo Gennadio schismatico ne suspicatur quidem Allatius, hæc in larvam illam cadere non possunt, Gennadium nempe alterum, qui obscurus in cella, solo in Latinos odio commendatus, ante captam urbem diem suum obiisse dicitur.

Verum etsi Scholarius Florentinam unionem oratione laudaverit, non tamen eam subscriptione firmavit, cum laici non subscripserint. Atque ita nihil propemodum egisse sibi visus est, quasi oratoris potius more sententiam dixisset imperatori perjurandam, Græcorumque afflictis rebus commodissimam. Atque ita Constantinopolim reversus, Marco Ephesio reconciliatus est, et a Latinis Hæreticis abalienatus, unde in Joannis Palæologi offensionem incurrit, quod habemus ex ejus Apologetica ad Constantinum oratione, quæ Allatio nunquam visa est. Nulla toto intervallo temporis quod inter Florentinæ synodi finem, et Joannis Palæologi obitum intercessit alterius Georgii, sive Gennadii mentio est, sed tantum hujus nostri qui conjunctissime cum eo vixit, qui suos ei pro Aristotele contra Gemistum libros dicavit, qui morienti adfuit, et Deo teste multis præsentibus Ecclesiæ suæ adversus Latinos defensionem in se recepit, quique tot libros edidit quibus unio Florentiæ facta convelleretur, qui Græcos antistites adhuc laicus a coronando Constantino deterruit, et tandem in monasterium se recepit paulo ante captam urbem. Quæ omnia ex sola ad Constantinum epistola tam perspicue demonstrantur, ut in obscurum alterum Gennadium cadere nequaquam possint, quem Florentiam ivisse, unioni favisse, philosophum, judicem primum Notaræ amicissimum (1), Italis doctis conjunctissimum, Marci Ephesii discipulum et pernecessarium fuisse, nemo unquam ullo idoneo testimonio probare potest, multo minus id quod Allatius palmarium argumentum habet, Scholarium non nisi postquam dignitatem abdicasset, monasticam vitam professum esse.

Quia vero illum in eandem semper, quam Florentiæ significaverat, concordie cum Latinis san-

ciendæ sententia fuisse existimavit, non mirum si quem Latino homini infensissimum esse negare non poterat, alium fuisse existimavit. Alius nempe factus est dum mutavit sententiam, tot Græcorum antistitem exemplo, qui unioni subscripserant, quod Scholarius non fecerat. Quo vero circa Florentinam synodum animo fuerit, nemo jam conjecturis assequi divinando debet, sed ejus orationibus credere. Præcipua est valedictoria ad Constantinum, in qua non aliam inimicis suis calumniandi causam fuisse testatur, quam quod innovationi per definitionem synodalem factæ totis viribus obsisteret. Idem probant varia adversus Latinos et Latinophronas scripta, disputationes cum Cortonæ episcopo, et alia quæ vel supra designata sunt, vel in Notitia ejus operum designabuntur: tum quæ sub Isidori cardinalis adventum, et in ipsa obsidione scripsit, tandem Oratio codici Magnæ Ecclesiæ inserta, cum patriarchale munus deposuit. Priores enim demonstrant eum qui iudicis primarii dignitate ornatus, Florentiam in imperatoris comitatu profectus est, ipsum esse qui tantas contra Latinos et Florentinam unionem turbas excitavit: posteriores eundem patriarcham primum designatum, ex quo Constantinopolis in Turcarum potestatem venit, omnes inter se consentiunt et lucem alteræ alteris cœnerantur, ut insititium illum nullo neque loco neque tempore consistere patiantur.

Operæ prætium est ipsius Gennadii de seipso scribentis verba referre ex inedita Epistola ad cives suos ecclesiasticos et sæculares, scripta sex ante captam urbem mensibus. Postquam initio questus est peti se variis inimicorum calumniis, intentari minas: *Non alia, inquit, ratione nisi quod nolimus separari a patria traditione, et simul cum ipsis impudentes contra Deum esse. Nisi desidero pacem Ecclesiarum, et concordiam Christianorum omnium, sed veram, spiritualem, ecclesiasticam, justam et salutarem, vita mea pace careat. De primo autem capite, nempe quod religionem attinebat, dico et testor quod hanc ego sanctam matrem Ecclesiam cum aliis tribus sanctissimis patriarchis habui semper et habeo tanquam veram Matrem orthodoxorum Christianorum, in qua, sicut initio prædicationis evangelicæ, juxta Domini prædictionem fidei probatio efficaciter perficitur, ex omnibus apostasiæ incursibus. Omnia etiam hujus Ecclesiæ dogmata amplector tanquam divina, verissima et salutaria, quorum unum est, quod Spiritus sanctus ex Deo et Patre procedit sive subsistit, quemadmodum habetur in Symbolo omnium generalium conciliorum Neque enim ex Patre et Filio, ut Latinorum Symbolum dicit, et Florentina synodus inauditis explanationibus exponit. Amplector factam contra Becum Latinophronem sanctam et magnam synodum, et eam firmiter inter œcumenicas collocandam cen-*

(1) Vide infra Gennadii et Notaræ amobæbas epistolas. Edit.

seo, quia schismatici absentia œcumenicæ synodo A
 qualitatem non aufert. Ejusdem terribilem sententiam cum sententiis et anathematismis trementer suscipio, tanquam sacram et divinam sententiam, quæ de Latinorum dogmatibus, et de Papæ commemoratione convenientia decreta statuerit, Persisto in ea promissione qua me obstrinxi beato Ephesino episcopo, cum ad Deum migraturus esset, coram Deo, angelis et hominibus, et disputationibus quas habui adversus episcopum Cornotæ ad demonstrationem veritatis quam profitemur, ut etiam diversis operibus quæ pro patria fide, divino munere publicavi: confessione quoque fidei meæ, vel potius catholicæ Ecclesiæ, quam ante biennium accurate elaboratam evulgari: subscriptionibus etiam quas cum ecclesiasticis viris, eadem nobiscum sentientibus scripto firmavimus legati tempore, et deinde post legationem domini Brennii, cujus particeps nullo modo fui, cum nusquam Papæ commemorationem suscipere statuissemus, quandiu circa præcipua fidei dogmata divisi et discordes essemus ab eo secuti prædictæ synodi definitionem, patrum nostrorum magistrorumque omnium.

Idem in epistola ad Sylvestrum magnum ecclesiarcham, et ad Agallianum chartophylacem, reliquosque ecclesiasticos scripta cum Liturgia publice celebraretur post renovatam unionem cum Isidoro cardinale Russiæ legato apostolico, postquam excusavit se quod vocatus ire ad synodum renuisset. Ad quid porro hæc synaxis habita est? Nempe quia ex quo unio per populum facta est (vah! nam divisio est a Deo), ecclesiasticorum consensum obtinere gestiunt. Relinquitte me horum inexpertum, meam enim de hoc negotio sententiam millies dominus noster imperator, et ejus consiliarii, et vos omnes perspexistis. Ante hos siquidem dies nisi ad eum per venerabilem monachum et sacerdotem D. Ignatium capitula duodecim de hoc argumento, quæ et ipsi vidistis. Ego vero aliud quid ab eo quod nunc dico, nunquam dicam, quandoquidem Florentinam illam synodum eo loco habeo, quo apud Deum est, et veritas docet, Christianique omnes legitimi Ecclesiæ Orientalis filii juxta sanctorum Patrum sententiam et conscientiam suam sentiunt, et ut clarius dicam, eam synodum talem existimo, qualis pseudo-œcumenica illa sub Constantio fuit, quæ Consubstantialia, ut sibi videbatur, sustulerat. Quoniam item mea sententia est, quod qui Papæ commemorationem facit, aut facienti communicat, etiam consilio aut adhortatione, talis apud me est, qualis is quem damnavit sancta et magna synodus Constantinopoli congregata, quæ Latinorum doctrinam examinavit, Beccumque tunc, et qui eadem cum illo sentiebant, deposuit. Neque existimo leve quiddam esse Papæ, aut alterius cujusdam episcopi commemorationem.

(1) Lib. III, c. 5.

(a) Præf. ad Gennadii Apologiam pro quinque capitibus concilii Florentini. Romæ, 1628, 4°.

Sed spiritualis paria sentientium communio, et perfecta subordinatio erga legitimos pastores, in commemoratione illa consistit. Synodi vero et SS. Patres definiunt, ut a quorum opinione abhorremus, eorundem communionem fugere oporteat. Multa alia ejusmodi definiunt vobis haud ignota. Præ omnibus vero Dominus dixit: alienum non sequentur, sed fugient ab ipso, quia non norunt vocem alienorum. Absit quoque ut Ecclesiam meam, quæ sancta est Orthodoxorum mater, faciam hæreticam, suscipiens Papæ commemorationem, quamdiu Papa ea confitebitur et credet, quorum causa a nostra Ecclesia non suscipitur. Si quis enim nunc confiteatur eum recte dispensare verbum veritatis, fatetur is majores suos fuisse hæreticos. Sententia igitur mea talis est, fuit et erit, eroque extra communionem Papæ, et omnium qui illi quocunque modo communicant, ut patres nostri, quorum pietatem imitari nos decet, cum nec sanctitatem, nec sapientiam illorum habemus. Hæc sane oratio non est Latini hominis, aut ejus qui in Romanorum sententiam transierit. Est autem ejus qui in aula vixerat, qui Florentiam profectus erat, quique patriarcha post captam urbem statim creatus est: quod non sola probat codicum mss. fides, sed vel una epistola ad omnes fideles valedictoria cum dignitatem deponeret, abunde confirmat.

Porro quæcunque de duobus Gennadiis sive Scholariis a Caryophyllo aut Allatio disputata sunt, præter ea quæ carptim delibavimus, non tanti videntur esse, ut ad singulare examen revocanda sint. Id enim non nisi proluxa et tædiosa commentatione potest absolvi, sed absque ullo operæ pretio. Nam cui semel perspecta fuerit brevis, quam ex certis monumentis delineavimus, Historiæ Gennadianæ synopsis, is statim intelliget, in quibus et quoties hallucinatus fuerit vir doctissimus. Mirari vero satis non possumus eum, cum primum in opere de perpetuo consensu (1), edito anno 1644, contentiosum hunc de duobus Gennadiis funem ducere cepisset, deinde paulo post Dissertationi de Georgiis (2) totam suam verbotenus disputationem inseruisset, post agnos triginta non secundis aut tertiis vel tricesimis curis meliorem factam in opere contra Creyghtonum recoctam iterum dedisse, ita ut verba ipsa, jocosales religiosissime, ne mutato quidem apice, servaverit. Qui itaque unam harum Dissertationum novit, ambas alteras noverit.

Fefellit virtum doctissimum Caryophylli iudicium (a) de duobus Gennadiis, quæ opinio cum ad asserendum catholicæ Ecclesiæ Gennadium commodissima videretur, eam, quo se duceret non satis prævidens, secutus est non alio fine, quam ne periret auctoritas Apologeticarum pro Floren-

(2) In Georgio Scholario.

tia synodo orationum, quæ tanti non erat, ut totam idcirco ecclesiasticæ historiæ recentioris seriem conturbari necesse foret. Caryophyllo duplicem Gennadium cur primus somniaret, ratio nulla erat, nisi quod ita ex collectore *Bibliothecæ Patrum* Margarino Bigneo didicerat, quo nemo fortassis in ferenda de veterum scriptis sententia infelicioꝝ fuit, ex Bellarmino et aliis, quorum critice in exscribendis aliorum commentariis tota constabat.

Sane ex iis quæ supra disputata sunt, tam constat apud nos Gennadium schismaticum pertinacissimum et furiosum fuisse, quam quod certissime. Atque ita hujus Homiliæ quam edimus, major omni exceptione auctoritas esse debet. Solent enim Protestantes, si quod ex Græcorum qui ante quadringentos annos scripserunt, libris testimonium proferatur, statim inclamare, quod fuerit Latinis addictus. Qua vero ratione in *λατινοφρονήσω;* suspicionem vocari possit Gennadius, qui Latinos tam virulente insectatur, qui pro hæreticis habet, et illos ad communionem admitti vetat; qui additionem Symbolo factam, processionem sancti Spiritus a Patre et Filio, Azyma, Purgatorium, et ea ipsa quæ non inter necessaria fidei capita apud nos habentur erroris aut hæreseos, tam aperte condemnat (1); qui anathema Joanni Becco dicit, et pseudo-synodum, in qua vir pius et multis nominibus venerandus damnatus est, amplecti se multoties testatur; cujus denique hortatu et consilio monachi et moniales a communionem Latinorum palam recesserunt, et sancta etiam profanum in modum conculcaverunt; qui in Marci Ephesii verba juravit, quique palam profectus est *ἀποκωνήτων* erga Latinos mansurum se, donec Romana Ecclesia tot hæreses, quarum illam ubique postulat, abjureret. Hæc igitur refellenda incumbunt Protestantibus, antequam Gennadium de Eucharistiæ fide nobis testimonium perhibentem ex testium numero rejiciant. Ut autem id efficiatur, non inanes conjecturas, sed certa argumenta ab ipsis postulamus.

Quæ vero ex nostris auctoribus in contrarium adducere solent, ea habebimus omnino nihili. Neque enim si quid Allatius, Caryophyllus, Arcudius aut alii de Græcorum rebus scripserunt, legis aut edicti perpetui apud nos vim obtinent, ut reclamare non liceat; multo minus scripta a sordidis auctoribus, quorum testimoniis Claudius tam inut liter abusos est, ut Orientales Calvinistis adjungeret, cum ante annos centum et decem Lutheranus Wirtembergensibus, quorum tolerabilior sententia erat, tam perspicue significaverit Jeremias patriarcha, quantum illa sibi et toti Ecclesiæ Orientali displiceret.

Verum quia Jeremias vocem Transsubstantiatio-

nis non usurpavit, quævis rem voce significatam docuerit, ut Wirtembergenses ipsi qui Acta ediderunt, nota ad marginem testati sunt, nata inde nova argumentorum seges, in qua Thomas Smitheus Ecclesiæ Anglicanæ theologus se exercuit. Ediderat Constantinopoli redux epistolam de Græcarum Ecclesiarum statu, in qua virum doctissimum Richardum Simonem impugnaverat, quod in Historia fidei Orientalium Græcos præsentiam realem, et transsubstantiationem credere firmissimis argumentis docuisset. Quia vero Smitheus ita statuerat *primum aut saltem inter primos qui μετουσίωσω;* voce usi forent, Gabrielem Philadelphię metropolitanam fuisse, Gennadii testimonium opposuerat R. Simon ex brevi illa homilia quam Syrius operi suo inseruit, quod opus a nobis acceperat. Smitheus in prima Miscellaneorum suorum editione, cum ex illo solo testimonio totam evanescere de Gabriele suam divinationem videret, Gennadii opus ut *ὑποβολιμαίου* scriptoris rejecit. At doctissimus ejus adversarius dissertatione vernacula (2) *De fide Ecclesiæ Orientalis circa transsubstantiationem*, illum ita confutavit, ut is responsione *Adversus cavillationes Simonii*, nam ita illam inscribere placuit, nihil quod ad rem faceret, respondisse agnoscat.

Cum igitur in prima dissertatione homiliam brevem, aut epistolam, si quidem talis videri etiam potest, quæ ex Meletii Syrigi libro producta fuerat, rejicere satageret, hæc argumenta protulit, Gennadium ait Catholicis addictissimum fuisse, solo testimonio Allatii et aliorum qui Georgium Scholarium et Gennadium duplicem faciunt, cum ex iis quæ superius exposita sunt, satis constet unum eundemque Scholarium et unioni promovendæ dedisse operam cum esset Florentiæ, et mutata sententia, acerbissimis deinde in Latinos odiis apud suos inclaruisse.

Aliud argumentum sumit ex Allatii, Possevini aliorumque silentio, quibus nunquam hæc homilia lecta fuit, etsi ille diligentem in Gennadii scriptis investigandis navavit operam. Judicium sit penes eos qui Allatianum Indicem cum nostro conferent, an hæc invidiosa laude dignus sit Allatius. Possevinus multis aliis nominibus, sed nunquam a diligentia in recensendis auctoribus laudatus est. Quis omnia se vidisse audeat venditare, nisi quibus hæc studia ignota sunt? Habuimus ex bibliotheca Regia codd. mss. qui tam proxime ad Gennadii ætatem accedunt, ut statim ab ejus obitu, aut ipso etiam supersite scripti videantur, imo nonnulli ipsius, ut non vana conjectura est, manu emendati. In iis leguntur inter multa alia Epistolæ et Orationes quas Gennadius cum in monasterium se reciperet, et cum patriarchalem dignitatem abdicaret, scripsit, quæ totam de Gennadii

(1) Epist. ad Maximum et monachos alios Montis Sina, ms.

(2) Ed. Lut. iæ 1687.

duobus disputationem evertunt. Neget quispiam genuina hæc esse, habebit idem in Allatii silentio præsidium.

Quotidie ex bibliothecarum forulis multa doctissimis viris incognita eruuntur: neque mirum exstare in Gallicanis, quod in Romanis non exstabat. Regiam Vaticanæ conferri non fert Smitheus æquo animo: cur tandem? Nam quid sua refert quæ illarum ditior sit? Nempe ut ex Vaticanæ laudibus regiæ invidiosam suspicionem comparet, quasi quod in altera deest, in alia esse non possit; aut si reperiatur, debeat adulterinum judicari.

Hanc vero homiliam, inquit Smitheus, non in codicibus Regiæ bibliothecæ, sed apud D. Burdelotium exstare dixit Simonius, frigide quidem et admodum parce... titulo homiliæ tantum addito. Neque enim an singulæ harum homiliarum nomen Gennadii tanquam veri auctoris prætulerint, per ipsum scire nobis licet. An non debuit ille codicem illum una cum cæterarum Homiliarum titulis suspicionis ne quisquam impostor vafritie non insolita nomen Gennadii forte ementitus fuerit amovendæ causa accuratius et spectatius describere? Nunquam Burdelotii Simonius meminit, aut codicem apud eum exstare dixit. Quid sit frigide aut parce codicem designare non satis capimus. An quod nimium multi faciunt, verbosissime commendare, et sæpius parum fideliter? Quot enim sunt qui ἀπόγραφα sua sæpe mendosissima mss. codicum loco laudaverunt, quod qui apud nos faceret, non in- C

tactus esset a sibilo. Codex ipse, ut judicaverunt viri in antiquitate Græca exercitatissimi, talis est, ut de ejus ἀθενετῆς nemo præter eos qui illum non viderunt, dubitaverit. Habuit illum Nointelii a Panagiotte; nos a Nointelio. Cur porro de suspicionem amolienda quisquam cogitaret, quæ sine summa calumnia cogitari multa posset? Exstat homilia cum aliis Gennadii operibus, quæ certissime illius esse non modo multorum codicum consensus, sed Græcorum testimonia confirmant. In ea quam laudat Meletius Syrigus, alterius quam edimus: *in infelici palatio*, coram imperatore et senatu pronuntiatæ auctoritas stabilitur. Laudat eam Callinicus patriarcha Constantinopolitanus ex recentioribus in synodica sua, et alii magno numero.

Sed Meletium Syrigum repellit Miscellaneorum auctor tanquam *Græculum tenebrionem, partium studiis addictissimum, Romæ, nisi fallitur (vehementer autem fallitur) educatum*. At nemo fortassis inter Græcos recentiores majori doctrinæ et ἀρθοδοξίας laude floruit, commendatus scilicet tum ab eo qui ante paucos annos Constantinopoli sedebat Callinico, a Dionysio, Parthenio: tum Nectario et Dositheo Hierosolymitanis patriarchis, cujus opus adversus Cyrilli capitula ab anno 1640, quo perfectum fuit, huc usque laudatum, ne levis-sima quidem censura perstrinxit.

Tenebrionem nemo unquam appellavit cuius, qui

esset doctor Evangelii in Ecclesia Constantinopolitana: qui synodo an 1638 sub Cyrillo Berrhæensi adversus Cyrillum Lucarin habitæ interfuit, et eam subscriptione firmavit: qui a Parthenio seniore patriarcha Constantinopolitano in Moldo-Blachiam missus, decretis adversus ejusdem Lucaris Confessionem scribendis adfuit: tum ea ut patriarchalem confirmationem acceperent, Constantinopolin tulit: qui inter alios omnes theologos ab eodem designatus est, ut orthodoxam Confessionem, quæ primo ad Russicarum Ecclesiarum usum composita fuerat, recenseret et expenderet: quæ deinde totius Græcæ Ecclesiæ consensu tanquam communis fidei verissima expositio probata, et bis edita, tractatur Græcorum omnium manibus.

B Si hæc Constantinopoli Smitheus non didicit, culpa ipsius est; sed editus est, ut Venetiis ad nos scriptum nuper fuit, liber ipse Meletii adversus Cyrilli Confessionem, et illius tanquam editi in Moldavia meminit Petrus Allixius vir doctissimus. Ea porro editio cum Græcorum opera prodierit, non est jam ullus adversus Meletii Syrigi fidem suspitioni locus. Non enim *tenebrionum et partium studiis addictissimorum hominum*, sed eorum qui in clara Ecclesiæ Græcæ luce, doctrinæ et pietatis laude floruerunt, scripta huc usque Jasii aut Bucharestæ excusa sunt.

Quod porro nos ex libris didicimus, si Constantinopoli Smitheus non audivit, nostra non refert: sed Parthenius et Dionysius patriarchæ Constantinopolitani, Nectarius et Dositheus Hierosolymitani, et alii qui orthodoxam Confessionem testimoniis suis ornaverunt, et omnibus suis tanquam fidei regulam commendarunt, testes hoc in argumento locupletiores Smitheo esse nemo non fatebitur.

Miratur quomodo illius homiliæ non meminerit Jeremias patriarcha adversus Wirtembergenses scribens, atque novum inde argumentum illi nascitur, quo suspicionem confirmet. At cum de processione Spiritus sancti tam fuse contra eosdem disputaret, de prolixo ejusdem Gennadii adversus Latinos opere circa eandem theologiæ partem, verbum non fecit, ut neque meminuit multorum aliorum ex Græca theologorum, quorum scripta vel edita sunt, vel in bibliothecis servantur. Quæ ex tam levi conjectura opera auctoribus abjudicaret, ridiculus foret. Nempe movisset Lutheranos Gennadii auctoritas, quibus exprobrat ultimis litteris Jeremias, quod sanctorum Patrum veterum auctoritates insuper haberent.

D Nihil quoque esse in tomis adversus Latinos duobus quod homiliæ similem doctrinam representet, res suspicionis plena Smitheo videtur. Mirum potius et monstro simile fuisset, Gennadium de Spiritus sancti processione disserentem, deque aliis inter suos Latinosque controversiis, alieno plane in loco de Euchariæ fide disputasse, de qua inter utrosque perfectam consensionem esse non ignorabat. Disputatum erat acriter Ferraræ

et Florentiæ inter Latinos et Græcos, præsertim de Azymis, materia scilicet in qua celebratur Eucharistiæ sacramentum; cedit Smitheus vel auctorem Græcum unum (neque Sylvestrum Syropulum excipimus) qui Latinos a Græcis de aliquo errore circa Eucharistiæ fidem insinulatos commemoret. Contra cum Bohemi, eandem prope quam Reformati, de eodem sacramento opinionem haberent, videat in ipsius Syropuli narratione quam graviter Græci tulerint, quod in prima decreti ad concilium celebrandum formula Bohemici comparati quadam ratione fuissent, quos multis et pessimis hæresibus laborare agnoscebant. Quod igitur non modo in duobus illis voluminibus contra Latinos, quos Smitheus nunquam vidit, tum in multis aliis adversus eos scriptis, quorum indicem dabimus, nihil de Eucharistiæ controversiis reperitur, certissimum integræ circa illam articulum concordiæ argumentum erat.

Verum, tantum abest ut vim illius agnoverit Miscellanæ auctor, nihil ut potius duplici sua Dissertatione designare videatur, quam causam suspicionis adversus Gennadium et ejus homiliam, in ea non sententiarum modo, sed etiam vocum conformitate subesse gravissimam. Nempe si Claudio Garentoniano credendum est; neque enim utrum Smitheus ex Græcia, vel ex Orientalibus provinciis, alium hujus paradoxo auctorem habet, cum realis præsentia, multo magis transsubstantiationis dogma et nomen omnibus in Oriente Christianis ignotum huc usque fuerit, qui utrumque admittunt, pseudo-Græci sunt et Ἀεὶνὸς ποῦος. Hoc si a Claudio demonstratum Smitheus existimat, ut non uno loco satis significavit, nos potiori jure, ne verisimilem quidem conjecturam cum attulisse probatum invicte a nostris theologis existimamus. Res in medio relinquatur, ut in ejusmodi quæstionibus fieri debet: ne syllabam quidem habent Protestantibus, qua probari Claudiana censura possit: tota enim argumentorum vis in hoc uno erit, quod Græci et doctrinam et vocem ante Gabrielis Philadelphiensis metropolitæ tempora non usurpaverunt. Sciunt porro omnes quantum in similibus controversiis fallat sæpe argumentum illud quod vocant negativum. Quod si alicujus momenti est, ut sane sæpe cum judicio potest adhiberi, eo quoque utamur catholici, sed certiori et evidentiori. Nam cum existant Græcorum adversus Latinos libri tam editi quam missi, magno numero, existent acta et monumenta rerum ad concordiam procurandam inter utrosque gestarum, nihil occurrit unde vel Latinos a Græcis accusatos esse constet, quod transsubstantiationem docerent; aut a Latinis Græcos, quod illam rejicerent.

Accedit alia magnæ auctoritatis probatio ex disciplina Græcorum, quæ non heri aut nudius tertius inventa, sed a multis sæculis huc usque observata, ejusmodi est, ut absque realis transmutationis fide consistere nequeat. Nam ritus et preces quibus

Liturgia celebratur, circumlatio panis et calicis, antequam consecrentur, et eorum veneratio ex futura mox consecratione: communionis distributionis forma; particularum conservatio ad infirmorum viaticum, Missa præsanctificationum, et tam multa alia certa ejusdem fidei argumenta sunt, unde quidquid simile occurrebat in Latina missa, statim Protestantes susceperunt.

Quasi tamen de re minus quam de voce ageretur, nisi transsubstantiationem expresse nominaverint Græci, vetat Smitheus existimare quidquam eos de reali substantialique transmutatione cogitasse. Quia igitur Claudius ita statuerat, Gabrielem Philadelphensem primum fuisse a quo μετουσίωσις; usurpata vox fuisset, Smitheus primum aut inter primos; Gennadii vero testimonium omnes illius rationes evertit, supposititium illum scriptorem esse jussit. Neque enim alia iudicii tam præcipuis ratio quærenda est, cum ex duplici ejus opusculo eum de Gennadio nihil omnino scivisse præter pauca nec vera quæ ex Allatio didicerat, manifestum sit: quibus si quis acquiescat, illius non est de Gennadio aut illius operibus ferre sententiam. Nihil ergo Miscellanæ auctorem movit, ut homiliam falsam judicaret: Gennadiumque, si auctor illius foret, Latinismo imbutum, quam mendacissima illa Claudiana hypothesis, quæ neminem Græcum legitimum agnoscit, nisi qui præsentiam realem et transsubstantiationem rejiciat.

Quam porro falsa illa foret, ex Gabriele Philadelphensi satis fuerat demonstratum. Larva ille primum Claudio fuit, liberque fictitius: ita quippe videbatur homini minime Græco, ut admiratores ejus negare non possunt. Supererat secundus actus fabulæ, ut primus qui vocem transsubstantiationis usurpasset, Gabriel foret: mox non primus aut inter primos. Fidem omnium appellamus qui Græcos auctores legerunt, an ullum repererint, qui eo nomine Gabrielem laudaverit aut accusaverit, quod primus aut inter primos vocem eatenus inusitatum mysterio Eucharistiæ explicando adhibuerit. At erat sane locus laudandi illius Meletio Syriquo, cum de μετουσίωσις voce disputaret, fatereturque eam primis Ecclesiæ doctoribus usurpatam non fuisse, sed a posterioribus fecte ad fidem explicandam postea adhibitam.

Cum igitur Gennadii testimonio everteretur prosus Smithei conjectura; nam ex eo constabat non ante centum annos, sed centum et sexaginta aut amplius vocem eam usurpatam, non ex falsissima hypothesis, saltem valde dubia, et probationibus destituta, convellenda erat Gennadii auctoritas; sed ex Græcorum testium fide, quos nemo audiri in rebus suis debere negaverit: aut saltem illud evincendum et dogma et vocem ab ipsis pariter ignorari. Si Cyrillum Lucarum excipimus, nullus Græcus theologus et vocem et dogma non probavit. Gabriel Meletiusque Syriquis laudantur ab omnibus, tanquam veri græcæ doctrinæ interpretes. Cyrillus iudiciis

synodalibus damnatus est : refutata ab eodem Sy- A
rigo fuit illius Calvinistica Confessio : et contra
hæc testimonia quæ Actis et Confessionibus multis
ex Oriente missis confirmata sunt, audet quisquam
conjecturas inanissimas opponere.

Primus aut inter primos, si Smitheo credimus,
Gabriel Philadelphiensis Transsubstantiationis vo-
cem usurpavit, anno 1600, quo libellus illius edi-
tus est. Sed Meletius Piga, patriarcha Alexandrinus
in epistolis ann. 1593 et 1594, eam vocem adhi-
buerat, ejusque sensum et consecranea accurate
explicaverat, indicans simul tractatus alios suos
in quibus fusius de eodem argumento pridem
dissenserat. Latinismi suspectus esse non potest,
quem impense Georgius Douza et alii Protestantes
laudaverunt, eo præsertim nomine, quod concor-
diæ inter Poloniam regno subditos Græci ritus et
Catholicos conciliandæ æcerrius restitisset. An sub-
dititias illas epistolas esse Smitheus dicit? Verum
eas ex authentico exemplari descriptas Constanti-
nopolin ad Pauciottem misit Paisius Alexandri-
nus patriarcha : et Constantinopolitanus Callini-
cus in synodali definitione anni 1691. inter eos qui
transsubstantiationis voce usi sunt, Meletium Pi-
gam numeravit.

Eadem auctoritate patriarchæ Constantinopoli-
tani, et Dosithei patriarchæ Hierosolymitani con-
firmatur ea quam Smitheus oppugnat Gennadii homi-
ilia. Verba sunt : *Usa porro ea (voce transsub-
stantiationis) Ecclesia est, quoniam nec æquivocis*
*subjicitur, et superat omnium hæreticorum sophis-
mata. Nec eam a Latinis mutata est, sed est ea*
*voce ditata ante annos plurimos, a domesticis et le-
gitimis suis orthodoxis doctoribus, ut promptum vi-
dere est ex commentariis veræ religionis defensoris*
illius domini Gennadii patriarchæ Constantinopolitani,
*qui coram orthodoxis imperatoribus, et piis patriar-
chis ac sacro senatu, ipsiusque doctoribus rectæ fidei*
nostræ, per hanc vocem ut ante cognitam, atque ab
Ecclesia receptam, pro hoc mysterio depugnavit.
Edita est Græce synodalis illa Definitio Jassi in
Moldavia, anno 1694, a Dositheo Hierosolymitano
in libro contra Joannem Caryophyllum Logothetam,
sed cum hac usque illum habere non poterimus,
versionem datus Nicolai Comneni Papadopoli,
insertam Epistolæ ad Chrysanthum Notaram Cæsa-
rez metropolitam, quæ edita est Venetiis an. 1703.

In ea porro synodica Definitione deo sunt quæ
diligenter observari operæ pretium sit. Primum,
Homiliam quam publici juris faciunt, patriarchalis
deobus Callinico et Dositheo, tum metropolitæ et
episcopis qui scribendo adfuerunt, fuisse notissi-
mum : atque adeo de ejus auctoritate dubitare neini-
nem posse, nisi qui auctoritatem Smitheam talibus
testimoniis præferendam existimavit. Alterum est,
quod antistites ipsi Græci testantur Gennadium
vocem μεταστώσεως usurpasse, ut pridem cogita-
tam, idque verissime ab illis observatum fuit. Cum
enim homiliam illam declamaret in palatio coram

A imperatore, episcopis et senatu, erat adhuc sæcu-
laris : nemo autem suspicabitur ab homine, docto
quidem, sed laico, ignotam nec usu stabilitam in
mysterio explicando vocem usurpari potuisse, nullo
episcoporum aut theologorum reclamante.

Sed Callinicus, Dositheus et alii Græci antistites
erunt Smitheo Λατινόφωνοι; novi scilicet et huc
usque ignoti generis ; nam cum ea vox usurpari
cœpit, nullos alios quam qui stabilitam Florentiæ
fidei Definitionem amplectebantur, designabat. Ve-
rum non Constantinopoli, sed in Claudii libris di-
dicit Smitheus Λατινόφωνα; esse, qui realem præ-
sentiam et transsubstantiationem crederent. Erunt
igitur etiam isti, ut illi qui synodo Hierosolymitanæ
subscripserunt, in eadem Λατινόφονουόντων clas-
se, qui tamen prius tantum Romani Pontificis negant,
qui Spiritum a Patre solo procedere credunt, do-
cent tandem reliqua quæ Romæ damnantur. Ea
ratione Gennadius et ejus homiliæ ab ipso proscri-
buntur : nam aliam nullam habet ; adeoque si Gen-
nadius Latinismi suspectus est, eadem suspicione
involvi oportet Meletium Pigam, Gabrielem Phila-
delphiensem, Georgium Coressium, Meletium Syri-
gum, Cyrillum et Parthenium, qui in synodis, ann.
1638 et 1642, Lucaris confessionem ut hæreticam
damnaverunt : omnes metropolitæ et episcopos,
aliosque ecclesiasticos qui decretis subscripserunt,
ut eos qui synodi Hierosolymitanæ anno 1672 De-
creta confirmaverunt, Nectarium Hierosolymitanum,
omnes tandem Græcos eorum, si qui unquam
fuerunt. Nullus enim eorum est, qui Decreta ad-
versus Cyrillum Lucarin non amplexus fuerit,
quique eadem sententiis ac nefarius ille fidei
avitæ proditor, anathema non dixerit. At omnes
illi tandem ita Latini sunt, ut plerique adversus
Latinos stylo æcerrius decertaverint, quo nomine
laudantur a suis ut Græcæ Ecclesiæ insignes theo-
logi, illiusque defensores. Si igitur sinceri Græci
non sunt, ubi tandem Græca Ecclesia ab annis du-
centis fuit ; omnes enim quoscunque ex historia
et libris novimus, Græci, aliam fidem non habue-
runt. Verum opponit Smitheus Cyrillum Lucarin,
Zachariam Gerganum Artæ exiguæ urbeus episcopus,
et Metrophanem Critopulum. Nova jura
condenda sunt, ut tribus testibus fides habeatur
contra mille alios, imo contra publicum et multo-
tius renovatum totius Ecclesiæ Græcæ testimonium.
At illorum primus anathemate damnatus est, pro-
scriptaque judiciis publicis synodalibus quatuor
Calvinistica ejus confessio Constantinopoli scilicet,
annis 1638, 1642, et 1691, Hierosolymis anno 1672,
quæ judicia retractata nunquam fuerunt, cum eas
omnes sententias Dositheus Enchiridio suo in Mol-
davia edito inseruerit. Gerganus, vix notus inter
suos, tot patriarchis et episcopis opponi non potest.
Metrophanes si vere et ex animi sententia eam con-
fessionem edidit quæ Helmstadii excusa est, se
ipse retexuit ; nam patriarcha Alexandrinus cum
esset, synodi Constantinopolitanæ Decreta subscri-

bendo confirmavit. Adjungantur si lubet pauci alii erronei, quid illorum testimonia valere possunt contra totius Ecclesiæ Græcæ constans a septuaginta et amplius annis testimonium?

Ita ex abnormalis illius juris dispositione Cyrillo damnato, et sententiis terribissimis confixo, non de sua solum, sed de totius Orientalis Ecclesiæ fide credi oportet: Græcis ipsis de sua ipsorum fide non credetur, etsi per annos centum et amplius, eam scriptis privatis et publicis disciplinaque sua quæ omnium oculis patet, confirmaverint. Quod itaque Gennadius docuerit, transsubstantiationem quam Cyrillus informi et furtiva Confessione condemnavit, erit Smitheo ὑποβολιματὸς Gennadius. Ex falsa illa hypothesi nascuntur aliæ non minus falsæ, adversus Gennadii laudatorem Syrigum, Georgium Coressium, reliquos tandem qui transsubstantiationem recipere se professi sunt, hoc est Græcos omnes: nam quicumque a Cyrillo huc usque patriarchatus, metropoles, episcopatus, dignitatesque ecclesiasticas tenuerunt, haud aliter crediderunt et locuti sunt, quam Synodi annorum 1638, 1642, 1672, 1691, Confessio orthodoxa, et alia publicæ auctoritatis scripta. Id si verum est, ut est sane verissimum ex Græcorum omnium consentientibus testimoniis, non esse debet Latinismi suspectus Gennadius, etiamsi transsubstantiationem docuerit, neque homiliæ ejus fides detrahenda, quia illam vocem repræsentat.

Sed nihil simile de Gennadio aut ejus operibus Constantinopoli audit Smitheus, qui si vel unum qui plane illitteratus non fuisset, Græcum interrogasset, audisset procul dubio quod omnes sciunt neminem Latinis minus addictum patriarcha illo fuisse, neminem Syrigo, Coressio, aut aliis quos tam inclementer habet. Constantinopolin non erat navigandum, ut Claudius exscriberetur. At cum nihil illie audiverit de Gennadio et aliis quos testes producant catholici, unde habuit illum fuisse Λατινόφρονα: falsam esse illius homiliam: Syrigum tenebrionem Romæ educatum, Confessionem orthodoxam opus fuisse hominum Λατινοφρονοῦντων, ut reliqua prætereamus? Non hæc sane a Græcis accepit qui dudum antequam Smitheus Constantinopolin proficisceretur, et postea, contraria prorsus publice testati sunt. Cur porro patriarcham Hierosolymitanum in *familiari colloquio quo anno 1671 illum dignatus est*, de iis omnibus non interrogavit? Is erat Nectarius aut Dositheus, utroque nemo inter Græcos recentiores Latino nomini magis infensus. Non aliud certe respondissent quam quod primus in epistola ad Paisium Alexandrinum, et in altera ad monachos Sinaitas, sine ambagibus testatus est, ex scriptis eorum quos Smitheus, ut Latinismo corruptos rejicit, petendam esse Græcorum fidei sinceram expositionem, non ex falsa Confes-

sione Cyrilli quam cum horrore rejiciunt. Audiisset quam diversum a Smitheano esset Nectarii de Claudio judicium de Calvino, de Lutero, de Legero.

Sed non solus confodiendus erat Gennadius, cujus stabat intacta auctoritas, si Hierosolymitana synodus, anno 1672 contra Calvinistas habita, in qua transsubstantiatio perspicue stabilitur, non simul concideret. Sic igitur eam aggreditur (1), Græcis ut ubique facit illudens: *Num, inquit, ex integro affectu et amore veritatis Hierosolymis nuper convenerunt oracula contra Calvinistas hæreticos edituri? Quæ cum legerim, plane obstupui, dum probe meminissen patriarcham Hierosolymitanum Constantinopoli agentem familiari quo me dignatus est colloquio, mihi ineunte anno 1671 in Angliam propediem redituro dixisse, se quidpiam contra pontificios moliri quod illic cuperet edendum.* Nomen illius patriarchæ tacere non debebat testis oculatus, sed anno 1671 Nectarius erat aut Dositheus, qui post illius voluntariam abdicationem Hierosolymitanam sedem diutissime obtinuit: nam vix ante duos annos mortuus est. Sed parum refert: nam Nectarium scimus opus adversus primatum Papæ elaborasse, quod Dositheus illius successor anno 1682 Jasii excudendum typis curavit, et Latine vertit Petrus Allixius. Quæ causa igitur obstupescendi Smitheo fuit? Nempe quod is qui contra Romanum Pontificem scriptum pararet, anno sequenti Hierosolymis Calvinum, Cyrillum Lucarin, Claudium anathemate damnaret: nam hæc illi videntur ἀσύστατα. Inde modeste conticescit, sed aculeo relicto, nempe ut apud se quisque colligat suspecta aut falsa esse decreta illius synodi: sed quam vana illa conjectura sit, non multis verbis conficitur: nam in eo ipso tractatu Nectarii contra Papæ primatum, fellis venenique plenissimo, dum miracula quædam in Eucharistia facta refert, transsubstantiationem docet perspicue: et epistola Constantinopoli (2) scripta 1692 Confessionem Orthodoxam eximie commendat: tandem *tenebrionem illum, et Latinis addictum Meletium Syrigum, cujus in ea scribenda præcipuæ partes fuerant, post laudes alias vocat (3) præconem, interpretem et amussini rectorum fidei dogmatum, κήρυξ, διαρμηθεὺς, καὶ στάθμη τῶν ἑρῶν τῆς πίστεως δογμάτων.* Qui tam infeliciter de Syrigo judicavit, eum de Gennadio et ejus homilia idoneum judicem nemo agnosceret.

Neque est quod ἀπόφρατα illa quam nonnulli ad nauseam usque Ingerere solent, objiciatur. Cui enim persuadebit aliquando Smitheus, se quæ de Cyrillo Lucari scripsit, Constantinopoli didicisse, aut in Ecclesia Græca eum ut sanctum et martyrem coli, qui anathematibus confixus est. Imo si *Dia veritas*, cujus se amantissimum testatur, alicujus apud eum pretii est, agnoscat, conjectanea illum omnia sua

(1) Smith p. 99.

(2) Pag. 205 ed. Gr.

(3) Confess. orth. ad. Lips. p. 6

Constantinopolim tulisse, et ut merces parum vendibiles domum retulisse. Quo enim modo Græci falsum illud systema non Ignorassent, quod præterquam Claudio in Græca litteratura plane hospitii, nemini unquam venerat in mentem? aut quomodo in contrariam Decretis synodalibus suis, Confessione orthodoxæ, disciplinæ, communi doctrinæ sententiam intra paucos annos transducti fuissent, nemine contradicente, aut animadvertente? Sed satis confutata sunt hæc omnia paradoxa ab adversario doctissimo, neque illa uberius refellendi causa ulla foret, nisi animadverteretur quotidie, nihil tam absurdum aut falsum a quoquam alicujus nominis Calvinista affirmari posse, quod non statim laudatores credulos inveniat, moxque apud reliquos transeat quodammodo in rem judicatam. Nam mendacium illud totum, de Græcis nihil minus quam realem præsentiam transsubstantiationemque credentibus, sed eam fidem amplectentibus, quam Cyrillus sua Confessione exposuit, a Claudio conflatum est, dissimulante, vel ignorante potius quam diversum foret non Græcorum modo, sed doctissimorum etiam extra Romanam communionem de eadem iudicium. Creditum id fuisse ab illiteratis ex ejus secta, nemo mirabitur: quis existimaret enim verbi divini ministrum in re tam seria aut ignorasse quod scriberet, aut quod incompertum sibi foret, tam certo affirmasse? Redit alter Constantinopoli, et quæ Claudius affirmaverat oculis se vidisse et auditu accepisse tribus libellis editis contestatur. Nos catholici patriarcharum omnium, metropolitaram et aliorum ecclesiasticorum testimoniis publicis privatisque, libris editis et ineditis, fama publica, disciplina quæ observatur oculis omnium, et aliis certæ auctoritatis argumentis muniti, Smitheum non vidisse vel audivisse Constantinopoli, quæ nunquam fuerunt, non temere asserimus,

sed certissime demonstramus; atque adeo Gennadii quam damus Homilia oculatum ejusmodi testem, et *nasutiores*, ut loqui amat, ejusdem generis censores non reformidat. Unde quantumcunque commendetur cum laudibus ejus *αὐτοψία*, recedere sensim videmus ab illius sententia doctos Protestantes: ut Laurentius Normannus fecit circa Confessionem orthodoxam, Petrus Allixius circa synodum Jasii habitam anno 1642, et Meletium Syrigum: dudumque eam exploserunt Marbachius, Calovius, Felhavius Augustanæ Confessionis theologi, circa Cyrilli Confessionem et synodos an. 1638 et 1642, a quibus proscripta est. Neque ipse Smitheus omnino negat Græcos tandem hodiernos præsentiam realis et transsubstantiationis dogma imbibisse: sed id factum pessimis Latinorum fraudibus, quas arcanorum revelator dies docebit. Si supremum Judicii diem intelligit, ita sane: nam coram summo Judice patebunt omnia: si longinquum aliquod tempus, jam aliquot anni lapsi sunt ex quo dubitari non potest quin Græci nihil minus quam *Λατινόφρονης*, de Cyrilli Confessione, de synodis contra eam ejusque auctorem habitis, de confessione orthodoxa, de transsubstantiatione, de Gennadio, de Syrico, de Coressio, de Gregorio proto-synkello ejus discipulo, eam opinionem firmissime teneant, quam oculatus ille testis totis viribus impugnare aggressus est. Cum enim synodi Hierosolymitanæ decreta ipse Dositheus in Moldavia edi curaverit, quibus omnia perspicue continentur, quæ cum Claudiana *Λατινόφρονης* definitione stare non possunt, sed sinceros Græcos esse constat, qui præsentiam realem et transsubstantiationem credunt, frustra conjecturæ omnes sunt ubi Græci ipsi loquuntur. Unde quidquid ex falsa illa hypothesi contra Gennadium et ejus homilias Smitheus deduxit, accuratiori refutatione non indiget.

GENNADII OPERUM NOTITIA.

Quæcunque a Gennadio scripta ad nos pervenerunt, aut ante patriarchatum scripsit, aut in ipso patriarchatu, aut deposita dignitate cum privato in monasterium Sancti Joannis Baptistæ prope Serras ad Menœceum montem se recepisset. Hunc ordinem ejus operum qui vitæ seriem sequitur, quidam mss. codices repræsentant, qui tamen id habet incommodi, quod de multis non ita liquet, ut quando scripta sint certo habere possimus, quo in genere sunt homiliæ complures, et minutiora quædam opuscula. Sed tamen hunc ordinem, quia commodior est, sequemur.

Georgius Scholarius adhuc laicus, circa Florentini concilii tempora scripsit epistolas, ut videtur,

bene multas, quarum selectæ quædam supersunt in cod. Regio 2955, hoc titulo, 'Εκ τῶν Ἐπιστολῶν Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου τοῦ ὑστερον Γενναδίου, *Ex Epistolis Georgii Scholarii qui Gennadius postmodum fuit.* 1^a nemini inscripta; 2^a Imperatoris fratri; 3^a magno chartophylaci; 4^a Marco Lipomano, Florentia Venetias missa; 5^a Ambrosio Camaldulensi; 6^a Magno duci: ibidem quoque scripta, ut videtur, non ex Græcia, ut suspicatus est Allatius qui illius meminit (1). Exstat quoque in cod. Colbertino 4958; 7^a anonymo de privatis negotiis; 8^a Philelpho Mediolanum Constantinopoli scripta, ut existimo, et ante protectionem Italicam, aut post reditum; nam in ea dolet eripi sibi per stre-

(1) De consensu, p. 962.

pitum iudiciorum occasiones ad amicos scribendi ; 9^a principi, *πρὸς πικτιν*, sive is sit Theodorus Despotas, sive Constantinus qui postea imperator ultimus fuit ; 10^a imperatori Constantino, quam scripsit jam monachus, gratias agens de munusculis missis ; 11^a Paisio Cretæ, ut conjicimus, archiepiscopo, cui perpetuus pro Christo labores et liberationem ex carcere gratulatur ; 12^a Lemnum de turbis Constantinopolitanis ; 13^a Imperatori Trapezuntis de missa ad Italos legatione ; 14^a Nomophylaci in Pe'oponnesum ; 15^a Marco Ephesino præfixa opusculo adversus Gemistum Plethonem pro Aristotelis defensione ; 16^a absque titulo, de privatis negotiis. Has Epistolas omnes repræsentat codex ms. bibliothecæ Regiæ, selectas, ut videtur, ex aliis pluribus, quasi digniores quæ in codicem referrentur. In Colbertino adjunctæ sunt veterum aliquot epistolis, unde styli potius gratia quam ad historiam illustrandam videntur collectæ, ut etiam paucae aliquot Lucæ Notaræ Magni ducis, Theodori Despotæ, et quorundam aliorum imperii Constantinopolitani procerum.

Florentiæ scripsit Orationes quæ cum Actis concilii circumferuntur, si tamen illius sunt ; potuit sane eas scripsisse, ut ex Actis Huet : nam ad eorum sententiam qui unionem cum Latinis suaderent, accessisse Georgium Scholarium verisimile est, imo certum, nisi quis Acta falsitatis accuset, quod certis argumentis probare difficile est. Confirmat Actorum fidem epistola Marci Ephesini ex cod. Florentino et quæ exstat in Regio 2953 producta ab Allatio, qua in Scholarium invehitur, quod aliquam cum Latinis concordiam fieri posse existinasset. Verum non pauca in has orationes irrepsisse fatendum est, quæ adnotare prolixioris esset operæ. Editæ sunt et Romæ cum concilio Florentino in fol. Græce-Latine, Matthæo Caryophyllo interprete, et in 4° tum in editione Romana conciliorum an. 1612, tom. IV. Exstare ait Allatius in codd. mss. Sciriacensi, Bavaricis duobus, Altempsiano, et Ant. Augustini. Habentur quoque in codd. Regiis, et in Cæsarea bibliotheca n° 61, inter Græcos historicos (1).

Apologia pro quinque capitibus concilii Florentini serius scripta, edita est Romæ 1577 in fol. cum eodem concilio Græce ; et Latine, Fabio Benivolentio interprete, in 4° 1539, Græce-Barbare versa a Matthæo Caryophyllo, et aliquoties in *Bibliotheca Patrum*. Eam Caryophyllus Gennadio abjudicat, quem refellit Allatius. Illorum rationes ad examen revocare prorsus inutile videtur. Nam cum ex iis quæ a nobis de Gennadio dicta sunt, constet eum statim atque Constantinopolin reversus est, Marco Ephesino reconciliatum, operam omnem in per-

(1) V. Lambecium l. viii, p. 505 et seq.

(a) Josepho Methonensi asseruit R. P. Cuperus, socius Bollandianus, in *Historia patriarcharum Cpolitianorum* quæ Actis SS. Augusti t. I præmittitur, p. 193. Recole quæ jam tanto superiori monuimus in Josepho Methonensi. Edit.

vertenda unione contulisse, frustra quæreretur quo tempore hanc Apologiam edidit, quæ non nisi post cladem urbis, atque adeo in patriarchatu scripta censetur, ab iis qui illam Gennadio attribuant (a) : nunquam enim resumptum semel in Latinos odium deposuit, imo perpetuis accusationibus in eos invectus est, et in ea sententia ad finem usque vitæ perseveravit. Si ergo illius opus hæc Apologia censenda est, scriptam fuisse oportuit aut Florentiæ, aut statim post reditum. Sed si quis ita statuat, eandem interpolatam fuisse fateatur necesse est, adsuta de calamitatibus Constantinopolitanis satis longa lacina.

Orationes hæc exstant : *Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Μεταμόρφωσιν*, in *Jesu Christi Domini nostri Transfigurationem*. Scripta, ut habetur in codice Regio 2953, cum adhuc sæcularis esset, sub Joanne imperatore, reperta Thesalonica post captam Constantinopolin.

In festo τῶν Ἑσόδων προσφωνητικὸς. Lecta hæc oratio in monasterio Periblepti primum, præsentie Constantino imperatore.

Alia absque titulo, *πάλαί μὲν Ἰουδαῖοι*, in eodem codice.

In Commemoratione Decollationis S. Joannis Baptistæ. Oratio exstat in eodem cod. In nostro, sub titulo Gennadii Monachi, incipit : *Ὁ μὲν μακάριος Ἰωάννης καὶ Βαπτιστής*. Omittitur ab Allatio.

Alia, *εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, in *Nativitatem Domini nostri Jesu Christi secundum carnem*. Gennadii Monachi in eodem cod. et in nostro ; incipit, *Ὁ λαμπρότατος τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες*. Scripta est autem in monasterio S. Joannis Baptistæ. Exstat in codd. Regiis 2955 et 2959 et in nostro : ejus non meminit Allatius.

Alia de Transitu B. Mariæ Virginis, *ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου*. Exstat in eodem Regio codice, et in 2959. Ex ejus titulo colligitur scriptam fuisse in monasterio Pammacaristæ, nempe Constantinopoli, lectam in festo Dormitionis B. Mariæ, in tertio, inquit, nostro ad urbem violente reditu, indict. 12, an. 72, hoc est anno mundi secundum Græcos 6972, cui respondet indictio 12, J. C. 1464. Atque ita fallatur qui annum 1460 supremum Gennadio fuisse imho fundamento affirmant. Videntur autem verba ista manu ipsius Gennadii scripta. Incipit, *Ἡ μὲν τοῦ ἔτους ἀρχὴ*, habetur quoque in nostro cod.

Alia, *de secundo Adventu Domini nostri, et de Resurrectione corporum*. *Περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως*. Exstat in eod. cod. Reg.

Alia, ἐπὶ τῇ παραβολῇ τοῦ τελώνου καὶ Φαρισαίου, *de parabola Publicani et Pharisei*, cujus initium est, Τὸν τῆς ὑπερφηφαναίας κρημνόν. Exstat in cod. Reg. 2958 et in nostro, neque hanc vidit Allatius.

Alia, ἐπὶ τῇ παραβολῇ τοῦ ἀσώτου, καὶ περὶ μετανοίας, *de Parabola Prodigii, et de Pœnitentia*. Incipit, Ὁ τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων γογγυσμός. In eodem cod. Reg. et nostro : non meminit Allatius.

Alia hoc titulo, Τοῦ μακαριωτάτου καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου κυρίου Γενναδίου ὀμιλία ῥηθεῖσα τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Παρασκευῇ ἐν τῷ παλατίῳ, ἐτι ἐν τῷ τῶν κοσμικῶν σχήματι τυγχάνοντος. *Beatissimi et venerandi patriarchæ domini Gennadii Homilia dicta in sancta et magna Parasceve in palatio, cum adhuc in sæcularium habitu esset*. Exstat in eodem cod. 2958.

Alia sub hoc titulo, Θεωρία περὶ τῶν ἐν τῇ εὐαγγελικῇ παραβολῇ ταλάντων, *de parabola talentorum in Evangelio consideratio*. Hujus initium, Ὁ τὰ πέντε τάλαντα πεπιστευμένους. In eod. cod.

Homilia de corpore et sanguine Domini, quam huc usque in solo nostro codice reperimus hoc titulo prænotatam : Ἐκ τῶν ὀμιλιῶν αἱ ὀμιλούμεναι ἐν τῷ δυστυχῇ παλατίῳ κατὰ Παρασκευὴν ἐν τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ, εὐρημένων μετὰ τὴν ἄλωσιν. Ἐγράφοντο δὲ μετὰ τὸ ἀγράφω; ὀμιληθῆναι παρακλήσει φίλων. αὐτὴ δὲ ὀμιλήθη ἐν τῇ Παρασκευῇ τοῦ Λαζάρου. Ὀμιλία περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Ex Homiliis quæ pronuntiatæ fuerunt in infelici palatio, singulis sextis feriis in magna Quadragesima, inventis post captam urbem. Scriptæ autem fuerant postquam viva voce fuissent pronuntiatæ amicorum hortatu*. Porro hæc pronuntiatæ est in Parasceve Lazari. Homilia de sacramentali corpore Domini nostri Jesu Christi.

Alia de eodem argumento brevior, scripta ut videtur Constantinopoli postquam patriarcha renuntiatus esset, in qua alterius meminit. Eam in nullo codice reperimus, sed eam transtulimus ex Opere Meletii Syrigi adversus Cyrillum Lucarin, ubi refertur.

Multas præter enumeratas a nobis Homilias scripsisse Gennadium testatur ipse in Epistola quadam, in qua de suis operibus ad amicum scribit : Ἐτι δὲ ὀμιλίας αἱ σχεδιασθεῖσαι, ἵνα μετὰ τὰς ἀπὸ στόματος γεννησομένας ὀμιλίας τῷ λαῷ ἀνγινώσκωνται αὐτὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καθ' ἑκάστην Κυριακὴν ἐκ διαδοχῆς μετὰ τὸ ἀριστον συναγομένω

(1) Exstat idem opusculum in bibl. imperatoria Vienneusi ad Gr. theol. 296. Vide Lambec. l. v, 257.

(2) De duplici Gennadii Confessione et de Gennadio ipso hæc scribit Ern. Jul. Kimmel in Proleg. ad Libros Symbolicos Ecclesiæ Orientalis. Jenæ, 1843 :

Quo in munere Græcorum patriarchali, rebus valde ancipitibus, Gennadius quanta prouentia se gesserit, ex eo patet, quomodo cum ipso Muhammede

τῶν Ἐνορειτῶν ἐν ἐκάστῃ ἐκκλησίᾳ, πλὴν ἀναγκαίων σχεδὸν περιέχουσαι. *Item Homiliæ compositæ, ut post eas quæ viva voce pronuntiatæ sunt Homilias in Ecclesiis populo prælegerentur per singulas Dominicas successive post prandium, congregatis Enoritis, sive montis accolis in unaquaque ecclesia, quidquid fere necessarium est continentes*.

Homiliis adjungi possunt, *Oratio contra simoniacam hæresim*, scripta biennio ante captam urbem ac Constantinum imp. Κατὰ τῆς σιμονιακῆς αἰρέσεως ἢ ἀπιστίας, initium : Τὰ ἐξ ἀθέων τούτων βαρβάρων, in cod. Reg. 2955 et nostro.

Περὶ διαφορᾶς τῶν συγγνωστῶν καὶ θανασίμων ἁμαρτημάτων, *De differentia peccatorum venialium et mortalium*. Inc. Ὁ μὲν ἀκριδέστερος, in eodem Reg. codice (1).

Περὶ τοῦ μὴ γίνεσθαι νῦν θαύματα ὡς πρότερον. *De eo quod nulla nunc ut olim miracula fiant*, in cod. Reg. 2959. Initium, Ζητοῦσι τινες.

Opera Gennadii theologica varia sunt, præter ea quæ adversus Latinos scripsit, de quibus agetur postremo loco.

Primum inter opera theologica locum tenet, *Expositio fidei Christianæ coram Turcarum imperatore Muhamede facta, et scripto comprehensa*. Hujus duplex editio est, altera prolixior, altera brevior. Primæ titulus in nostro et Regiis codicibus talis est : Γενναδίου μοναχοῦ καὶ πατριάρχου τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἐξεδόθη δὲ τῷ σουλτάνῳ αἰτήσαντι μετὰ τὰς ἐνώπιον αὐτοῦ διαλέξεις ἐν τῷ πατριαρχείῳ τότε γεγεννημένας· καὶ μετὰ τοῦτο ἄλλο συντομώτερον ἐξεδόθη. Ἐρμηνεύθη δὲ ἀμφότερα Ἀραβικῶς, καὶ οὕτως ἐδόθησαν. *Gennadii monachi et patriarchæ Christi pauperum de sola via ad salutem hominum. Datum vero est hoc opus sultano petenti, post habitas coram eo disputationes in patriarchio, et deinde aliud brevius editum est : ambo autem Arabice interpretata sunt et ita publicata*. Arabice cum interpretatum aiunt, Turcice intellige; neque enim ullum Arabicæ versionis vestigium in codicibus mss.; exstat illud in plerisque codicibus. De eo Allatius p. 402. Brevius alterum opusculum idem est quod edidit *Turro-Græciæ lib. n. Martinus Crusius*, cum versione Turcica quæ, ut titulus habet, facta est ab Ahmeto iudice Berrhœæ, patre Mahmoudi Chelebi, scribæ imperatorii. Ejusdem exemplar simul cum Turcica versione elegantissima manuscriptum, sed Græcis litteris, et fortassis idem quod aut imperatori, aut primario alicui Turcæ destinatum fuit, habetur in bibliotheca regia n° 2961 (2).

versatus sit, et quantum apud eum valuerit. Quod enim vix fieri posse videbatur, ut, Turcis, gente horrida ac fera, urbem tenentibus, Græci possent intra eadem mœnia tranquille degere, id patriarchæ ope et liberali fidei Christianæ expositione effectum est. Habemus vero hujus *fidei confessionis* duplicem editionem : unam, dialogica forma conscriptam, alteram continens oratione, quæ est primæ illius retractatio. Iudici ut in illa Muhammedes de articulis Christianæ

Editum quoque est anno 1556, in Hæresiologia, a no Helmestadii Gr. Lat. 1611 4°, in *Bibliotheca Patrum* tom. IV, p. 950. De eo videnda quæ scribit

næ fides, quos sane fama atque auditione potuerat accipere, interrogans, Gennadius ei respondens. Hanc primo patriarcha videtur litteris consignavisse. Post vero, cum imperator eam professionem litteris mandari sibi que tradi vellet, retractavit, elimavit et absolutiorem reddendo hanc alteram evulgasse videtur. Utraque vero hoc habet commune, quod veterem tractat *theologiam*, i. e. duo illa dogmata, in quorum perscrutatione veteres præcipue versati sunt, *de Deo ejusque natura et de Christo ejusque sublimiore natura*. Cætera quidem dogmata quod omiserit auctor, multum absum quin vituperem. Quis enim est, qui nesciat, in illis duobus tunc temporis Christianorum proprietatem conspicuam habitam fuisse? Nullo igitur pacto patriarchæ opus fuit; cætera dogmata, veluti ea, de quibus Græci a Romanis dissenserunt, attingere. Satis fuit, illa duo ita absolute, ut Turcarum principi etsi non plena assensio, certe lenius iudicium mediocriusque reverentia exprimeretur. Id quod talem habuit eventum, ut sæpius Gennadius ad imperatorem vocatus esse, utque ipse Mohammedes de sua religione addubitavisse diceretur. Ex quo id certe efficitur, eum liberaliorem ac mitiorem rebusque divinis et audiendis et percipiendis aptiorem fuisse, quam vulgo creditur.

« Spirant vero illæ confessiones, et a liberalitate et a doctrina merito laudatissimæ, Platoniam de dogmatis illis palmaris sentiendi rationem. Viguit enim adhuc illo tempore Platonis studium, cui optimi quique sese dederunt. Sed exstiterunt jam Aristotelis amici, qui cum Platonis concertare, eorum magistro palmam eripere eamque Aristoteli deferre omni ope niterentur. Ex his fuit imprimis Georgius Trapezuntius, Romæ demortuus anno sæculi xv octogesimo sexto. Scripsit is librum plenum, ut tradunt auctores, contumeliarum, quibus Platonis auctoritatem infringere studuit, cujus patrocinium Bessarion, a papa jam inter purpuratos patres relatus, ita suscepit, ut, plaudentibus ei plurimis doctis hominibus, Trapezuntius temeritatis suæ pœnas daret (1). Bessarion autem, quamquam pro Platonis gloria certamen subiit, tamen non inter acerrimos hujus propugnatores stetit. Ut in Ecclesiarum discordiis vitæ præbuit, neutri plane repugnantem, sed neutri prorsus servientem, sic etiam in scholarum philosophicarum contentione ita versabat naturam, ut Platonis quidem fautor, non vero Aristotelis contemptor aut implacabilis hostis numerandus videretur esse. Neque hoc in genere Gennadius ejus dissimilis fuit. Platoniam palam secutus est scholam, non vero Platoniam, quæ minus viderentur Christiana esse temere amplexabatur. Constat, eum contra Plethonem, Byzantinum, medio sæculo xv in Peloponneso denatum, acriter pugnavisse, quia Platonis quidem placita docte et subtiliter docebat, sed destructo ipso Christianæ doctrinæ fundamentum, quod in Dei unitate inuitur. Hanc ille simultatem contraxerat sibi ob libros *De Platonice atque Aristotelice philosophiæ differentia et de legibus* (a) conscriptos, qui præter Gennadium etiam Georgium Trapezuntium et Manuelem Peloponnesium (2), magnæ ecclesiæ rhetorem, nacti sunt acerbissimos adversarios.

« Sed ut ad Gennadii confessiones redeam, hæc fere sunt, quæ ad Platoniam familiæ consuetudinem

ac formam cogitata videntur esse. *Deum non esse interpretabilem* ut est initio; summum Platoniorum dogma est: Plat. *Tim.* 303 Bip. edit.; Orig. *contr.* Cels. VII. 48.; Greg. Naz. *orat.* XXVIII. Per viam eminentiæ, ut aiunt, de Dei virtutibus posse conjecturam fieri, quod Gennadius altera confess. num. 2 docuit; hoc idem, duce Dionys. Areop. *De div. nom.* 7, Platonici imprimis persecuti sunt. Θεοῦ nomen repetendum esse a θεῶν (col. 319) ex veteribus illius philosophiæ sectatoribus tradidit Theophilus *ad Autol.* I, p. 70 et 71. Homines interdum et quidem per participationem, i. e. ob vitam puram, qua divinæ naturæ participes facti sint, deos nuncupatos esse (*ibid.*), non minus est sententia a Platoniciis sæpe memorata; Athanas. *De defn.* tom. II. p. 44; Clem. Alex. *Strom.* VIII, 2, 25. Mundum a Deo ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι esse creatum p. 11, consueta quidem formula fuit, sed eadem a Platoniciis culta et frequentata, ut Aristotelicorum de æternitate materiæ somnia restingerentur. Deum non σῶμα εἶναι, sed ζῆν νοεῶν; (*ibid.* art. 1.); cum gravitate monet vel Aristotelicorum gratia, vel quod a Platoniciis ita didicerat, qui idem proponere solent: Orig. *Ecolog. in Genesis*, p. 25. Neque a Platoniorum axiomatibus remota sunt quæ dicit (col. 338), διὰ τοῦ λόγου τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ mundum condidisse Deum; similia sunt, quæ Irenæus tradit (II, 30): *Omnia fecit Deus per se ipsum — per verbum et sapientiam*. Quod porro aliquoties non tam exposuit Gennadius, quam significavit, Deum et mundum condidisse et gubernare solo suo in homines amore ductum, id ipsum a veteribus Platoniciis sæpe disputatum esse scimus. Gravibus verbis (col. 334) esse quidem in mundo monuit Deum, sed *supra mundum*, ut, quod Platonici similibus formulis sui dicere consueverunt, Deum extra ipsum mundum, cum eo non necessario natura coherentem monstraret. Adjecit admodum apposite, eum ἐν οὐδενὶ τόπῳ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ esse, quam utriusque placiti conjunctionem item veteres, qui ex Platoniorum schola prodierunt, theologi amarunt, veluti Clem. Alex. *Strom.* II, c. 2, Οὐ γὰρ ἐν γνόφῳ ἢ τόπῳ ὁ Θεός· ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ τῆς τῶν γεγονότων ιδιότητος. Magnam porro momentum tribuit divinæ providentiæ eamque amplioribus verbis describit (col. 338), plane ex mente illorum qui Aristotelicorum placito, *sub luna nullam esse providentiam* vellent occurrere: Tatian. II, Chalcidius 345, Theodor. II *orat.* Hanc simplicitatem antiquitate venerabilem, philosophicis coloribus distinctam representavit etiam in Trinitatis expositione. Ut Iren. IV, 20, *adest semper*, inquit, *Verbum et sapientia, Filius et Sp. S.*: eodem modo Gennadius (col. 338 A) jam ante conditum mundum affirmat fuisse Λόγον καὶ Πνεῦμα ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ φυσικῶς, ἐπεὶ ὁ Θεὸς νοῦς ἐστίν, cui id affine est, quod veteres de Λόγῳ certe dixerunt, eum ante mundi creationem Deo infuisse, id quod apud Athenag. existat *Legat. pro Christianis* X: Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεὸς, νοῦς ἀόριστος ὢν, εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον, ἀόριστος λογικὸς ὢν. Magnam porro antiquitatem sapit, quod Dei naturam ob ejus trinitatem non quidem verbis definiiri ac circumscribi posse censet, (col. 322 A). Idem enim sensit ex Origenis schola progressus Didymus *De Trinit.* I, 9, 15; II, 1; nihilominus

maxime ex Platonica gentiliis philosophia petierat. Quo ita exarsit Manuелиs ira, ut eum infensio Christianæ virtuti animi insimularet. Cfr. Leo Allatius, *De per. et.*, etc., p. 955.

(1) Cfr. Leo Allatius Diatribe de Georgiis p. 378.

(2) Manuelem propterea offendisse fertur alius liber Plethonis περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος ἀπόδειξις, ὅτι ἐκ μόνου του Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, etc., in quo argumenta

(a) Cf. Alexandre in libro inscripto: *Plethonis De legibus quæ sversunt*. Paris. 1838.

Possevinus *Apparatu sacro*: quanquam falso sus- A processionem Spiritus sancti a Patre et Filio perti-
piciatur a Græcis, subtracta quædam fuisse quæ ad nerent. Id enim non ex collatione mss. codicum,

vero illud ipsum mysterium imaginibus et similitudinibus illustrare, quantum possit, studet. Nec in harum delecta a veteribus dissidet. Solis certe imaginem (col. 322) invenimus apud Athenagor. *Legat.* X, qui, qualis sit spiritus, lectoribus voluit ita clarius reddere. Platonicis formulis, quibuscum locus I Joann. IV, 16, commiscebatur, inniitur illa mysticorum magis quam scholasticorum propria Trinitatis explicatio, qua tres personæ esse dicebantur *Deus, Sapientia, Amor*. Hanc mysterii absconditi expositionem legitimus in Gennadii conf. II, p. 13. Ipsam vero duarum in Christo naturarum earumque distinctarum et καὶ ὑπόστασιν tantum et προσωπικῶς unitarum, non igitur commistarum et confusarum, rationem illustrat exemplo antiquitus jam adhibito, quod de hominis ex anima et corpore compositi natura sumpsit (col. 342). Idem non solum est in Augustini plurimis locis, sed etiam apud alios qui philosophorum Platonicorum doctrinam et dicendi rationem ad res Christianas enarrandas accommodarunt. Cfr. Cyrilli altera ad *Sneec. epist.*, Opp. V, 2, 143. Huic affine est illud, quod, qui huic similitudini aliquid momenti ac ponderis inesse arbitrarentur, usi sunt formula, qua, quo pacto humana natura juxta divinam esse potuisset, explicare sese posse opinarentur, hac nimirum, quæ ibidem apud Gennadium est art. 7, τὴν ἀνθρωπίναν φύσιν ἐν αὐτῷ τῷ προσληφθῆναι συστήναι, quod idem plane est quod ex veteribus Alexandrina philosophia imbutis dixit Hippolyt. *contr. Noet.*, 15, ἐν λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχει ἡ σὰρξ, et quod Bellarminus, multis interjectis sæculis contendit, *De Christo*, III, 17: Verbum sustentat humanitatem. Humana natura eo ipso, quod a divina assumpta est, substituit, *subsistendi facultas humanitati a divina altera personæ parte indita est*. Ne vero Christi divinitas humanæ naturæ astricta arctiore, quam par erat, loco circumscribi videretur, vindicavit ei (col. 343) Dei virtutem, qua veteres, veluti Theoph. *ad Autol.* II, 3; Orig. *de princ.* II, 13, Deum mundo longe superiorem, ei minime quasi implicatum esse, conarentur monstrare; dico id, quod apud Origenem passim est τὸ ἀπειρον, ἀπερίγραπτον, ἀπερίληπτον. Dixit Gennadius prioris ex mente illorum philosophorum art. VIII: Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἀπειρος, ὥσπερ καὶ Θεός; ἐστὶν ἀπειρος, contendens, hunc λόγον et in Christo (homine) esse, et in mundo et in cælo et in Deo Patre; quippe qui ex eorumdem illorum sententia nunquam esse possit ἄλογος. Dicere autem ausus est, λόγον in Deo ipso esse et tamen per se subsistentem. Priscam enim sententiam ante jam (col. 342) professus fuit: quodcumque sit in Deo et ex Deo, id sua natura (Crusii rursus lectionem secutus sum) Deum ipsum esse, non ita divinæ naturæ quasi involutum, ut non suis viribus existat; in Deo enim nullum esse συμπειρητός, unde λόγον non solum natura sui competentem, sed etiam Deum esse. Dixi priscam hanc esse argumentationem et philosophiæ speciem præ se terre. Iisdem enim rationibus Greg. Naz. orat. xxxi declarare conatus est, Spiritum esse οὐσίαν, non συμπειρητός; deinceps Deum esse. — Viguit antiquitas de inspiratione etsi non accuratius delimita hæc certe opinio, non, ut videtur, apud omnes, sed apud eruditiores ac liberales: fuisse non omnes sacros auctores eodem divino afflatu dignatos, alios potius aliis superiores vel longiore vel diutius durante revelationis bene-

ficio. Hoc certe Origenes sæpius fassus est; disertis verbis in homil. in *Numer.* xvi. 8: Aliqua quidem *Dominus* locutus est, et non *propheta*; alia vero *propheta* et non *Dominus*. Pari modo etiam Gennadius hanc sibi fluxit sententiam, prophetarum, qua usi essent, inspirationem et exiliorem fuisse et interruptam. Hoc certe latere puto illis verbis, quæ sunt (col. 346 A): Dei benevolentia magis adhaucta est ex eo, quod ipse Deus (ex Crusii edit. *Ipsæ Logus divinus et Deus*) cum omni sua virtute in Jesum pervenit, quam quod ἐπεμπεν εἰς τοὺς προφήτας αὐτοῦ μὲν χάριν ἢ δύον, καὶ εἰς ἄλλον μὲν προφήτην ἐλάττονα, εἰς ἄλλον δὲ μείζονα. Non igitur omnis prophetarum multitudo eadem inspiratione adjuncta est, nedum illa, quæ in Jesu fuit, postquam Deus ipse ejusque λόγος ei inhabitavit; sed modo majore, modo minore, utique pro eorum dignitate. Nec eis infuit λόγος, sed χάρις, id quod etiam de cunctorum scriptorum natura dixit art. 14.—λόγος vero cur cum homine Jesu copularetur oportuerit, bene exposuit Gennadius (col. 339), nec hoc in loco a priscorum philosophantium theologorum alienatus. Totus enim terrarum orbis divinarum legum oblitus præter Judæos multorum deorum, qui non veri essent dii (θεοὶ μὴ ὄντες (*ibid.*), cultui addictus fuit. Voluit igitur Deus ἀνάπλασιν τῶν ἀνθρώπων fieri per Verbum et Spiritum, et ob hanc potissimum *novam creationem* — quæ rursus ex Platonicorum sententia dicta est — divinitas suscepit humanam naturam. Sic quidem paravit Deus ob solam suam misericordiam convertere homines et liberare ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν δαιμόνων. Quam totam opinionem ex Platonicorum scriptis mutuatus est. Hi enim deos alienarum gentium *deorum* nomine indignos habuerunt, sed dæmones vocabant, quorum fraude factum sit, ut unus Deus negligere, inque eum officia violarentur, ut deorum nomina inventa essent fabulæque, quarum suavitate omnis veritas sublata esset, excogitatae atque in vulgus dissipatae (1). Quod animarum post mortem statum attinget, ex priscæ Ecclesiæ consuetudine illarum immortalitatem cum corporum resuscitatione arcte composuit, corpora sanctorum secundum Platonicas formulas ἀφθαρτα, φωτεινά, ἐλαφρά futura esse ratus (col. 346). Quid interim usque ad illam corporum restitutionem agant ac sentiant animæ, non satis liquet ex art. 12. Ni vero egregie fallor, præparari eas putavit ad plenam beatitudinis perceptionem. Dixit enim, tales animas τελειοῦσθαι εἰς τὴν γνῶσιν, qua usque ad corpora reddita adhaucta videbunt Dei arcana, quæ nec quidem jam cognoscunt, sed tantum per fidem. Refellit igitur illorum sententiam, qui animarum vel justorum conditionem esse in sensus, virium et conscientie carentia opinarentur; rectissime et cum veterum optimis et sagacissimis viris (2) jam illo tempore, inter mortem et resuscitationem positæ, esse remunerationis initium statuens (3). — Addere denique pauca lubet de argumentis pro rei Christianæ veritate a Gennadio prolatis. Ac primo loco ponit *vaticinia* (col. 347), quam item Justinus, *Apol.* II, 50, μεγίστην καὶ ἀληθεστάτην ἀπόδειξιν esse censuit. Vaticinatos esse prophetas, quæcumque fecerint et Christus et apostoli, quem accuratius vaticiniorum in Christo eventum miratus jam fuit Orig. *De princ.* II, 2 sqq.; in *Joann.* tom. II, 28; vera etiam oracula Græcorum συγχωρήσει Θεοῦ de Christo facta fuisse; id quod non multum abest a

(1) Baumgarten-Crusius, *Theol. bibl.*, p. 35; *Hist. Dogm.*, II, p. 932, n. 2.

(2) Justin., *Diat. c. Tryph.*, 80.

(3) Eandem fere sententiam legitimus multis argumentis stabilitam in libro pro concil. Florent., c. 4.

sed conjectando tantum colligit, quia Gennadium, A non existimabat. Sed quam inanis hæc conjectura qui ipsi catholicis videbatur, ea silentio præterisse sit, ex superius dictis manifestum est.

sententia late pervagata, antiquitatis doctissimis et summis hominibus infuisse σάρμα quoddam divinum, quo ad verum indagandum et Christiana quædam inveniendi lati essent (μετὰ σάρμας τοῦ Ἰησοῦ apud Gennad. art. 14). Astronomis etiam et Persarum (1) et Græcorum ab eodem hanc tribui laudem, quod futura præviderint, permittente scilicet Deo, et quasi eminens Christum intuentes, non mirabitur, qui, quantopere astrologorum artem veteres ad futura præcognoscenda valere opinati sint, secum reputarit (2). Alterum pro Christiana veritate petiit argumentum ex Scr. sacr. perfectissima consensione, et hanc ex ejus auctore, quæ fuerit gratia divina (art. XV). Quæ cuilibet in veterum lectione versato id in memoriam revocant, quod est apud Iren. vi, 9 sqq., 15 sq., 32. (ell. Clem. Alex., *Pædag.* iii, 12); hoc tantum discrimine inter utrumque intercedente, quod ille consensus ex inspiratione, hic inspirationem ex consensu repetiit. Tertio argumento ex eo desumpto, quod multi et sapientissimi quidem homines ad hanc fidem accesserint, apte adnectit quartum, quod *morale* dixerim, perantiquum, ex Apologetis a Justino (3) jam frequentatum; religione Christiana contineri πάντα πνευματικά, nihil quod hanc tantum vitam spectet, sed instillare hominibus amorem Dei et futuræ ejusque æternæ vitæ; eripere eos hujus et calamitatis et fortunis, collocareque in sublimiore loco, unde terrena despiciant, cœlestia quærant. Cui affine est, quod deinceps sequitur art. XVIII, fideles Christi assecras vere vitam egisse probam atque sinceram; ad quam et ii, qui primis Ecclesiæ sæculis ejus patrocinium susceperunt, provocabant (4). Neque miraculorum obliviscitur per charismata, quæ diu Christianis data fuisse credebantur, patratorem, quippe non dæmonum ope, quorum πλάνη penitus explosa est (art. XVI), sed vi Dei, qui inde suam rem sustentari voluit. Horum argumentorum seriem claudit ita, ut duo ultima *philosophicum* et *historicum* (5) poneret (art. XIX et XX); argumentorum, quæ Christianæ doctrinæ possint opponi, tantam esse imbecillitatem ac levitatem, ut facilia sint ad refutandum, ipsi autem hanc vim, ut per plura sæcula, persecutionum et cædis plena, duraverit intacta eamque immaculatam atque incolumem Dominus, ubi redierit, reperturus sit.

Hæc paulo uberius disputata facile apud lectores veniam impetrabunt, cum exinde et confessionum gravitas et sententiarum pondus atque ubertas acque conspicua sit, ac fidei, quam præsentat, antiquitas, sensus ac mentis simplicitas. Quapropter si ea laus Græcæ Ecclesiæ merito tribuenda est, quod tumultibus dogmaticis minus percussa sit, opinionum novitati et illecebris fere nunquam cesserit, quod denique antiquioris Ecclesiæ, cujus vestigiis fideliter institerit, et dignitatem et venerabilem speciem præ seferat, pro-

fecto hæc cuncta cadunt in has, de quibus quærimus, confessiones, ea laudabiliores, quod nullis admistis incertis et dubiis ea tantum proponunt quæ omnibus Christianis non probata non esse debuerunt, Platoniciam quasi luminibus ita distincta, ut facile lectorum capiant mentes et oblectent.

Unum continere me non possum quin commemorem, in quo eum video ab uno suæ Ecclesiæ dogmate descivisse. Summam scimus omnium Græcos inter et Latinos disceptionum fuisse in *processione Spiritus sancti*, de qua judicium quasi tessera fuit, qua potuit quilibet dignosci. Quid igitur dicamus, cum in conf. i (col. 522 C) verba legimus: *Pater generat Filium et a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus*; id quod etiam similitudine stabilit, qua illud assecutus sibi videbatur esse: *Corpus solis producit radios, a sole et radiis procedit lumen?* Et hoc idem est, in quo exponendo versatur primum caput libr. pro concil. Florent. — His si refragari videntur, quæ sunt col. 323 D, *quemadmodum spiratio generatur ab anima, et Spiritus sanctus procedit a Patre*; non tam cogitandum est de quadam mentis varietate, quasi coram imperatore, harum rerum radii atque experte, licuerit modo hoc modo illud proferre, prouti linguæ volubilitas et rerum connexio postulaverit; sed tum de imaginis, qua usus est, ratione, tum de alio auxilio, quo illa discrepantia elevetur. Imaginem duxit ex anima, ut Trinitatis unitatem monstraret. Anima producit et sermonem et spiritum, sic et unus Deus, i. e. *unam Dei principium* tum Filium generat, tum Spiritum, ut ajuat, spirat. Non itaque agit de Deo, una in Trinitate persona, sed de ipsius divini numinis substantia, quæ animam humanam exæquans duorum esse causa, sermonis et spiritus. Quauquam igitur ipsius imaginis natura Gennadium prohibuit, quominus juxta Patrem, Spiritus auctorem, poneret et Filium; tamen, non de processione Spiritus sancti agens, sed de Deo, universorum causa, uno, duobus aliis in suam naturam exæscitis, non de sua sententia abiisse putandus est. Ac si quis ex eo quærere voluisset, quid ipse de his verbis, quibus secum pugna: videatur, sentiret, haud arbitrator eum alia responsurum fuisse, quam quibus in libro pro concil. Florent., i, 4.; in re simillima se expedit. Cyrilus M. in Joann. xiv, his verbis cum usus esset, *ex divina essentia profuit, quod ex ea procedit*, quibus Spiritus sancti processio ad solum Patrem referri videtur, Gennadius non dubitavit his opponere illud, a Deo eum Filio omnes sui proprias virtutes communicari, non *improprie, sed naturaliter et essentialiter*; ergo etiam illam vim, qua Spiritus sanctus ex ipso progredietur. Quo quidem concessio illibata erit Gennadii fides, nec debent ubi-
vis locorum, necessitate urgente nulla, vel ne oportunitate quidem data, Patris nomini addere Filium, cum neuter sine altero sit (6). — In alterius

(1) Justin., *Colort.*, c. 11 Euseb., *Præp. evang.*, ix, 10

(2) Baumgart. *Crus.*, *Dogm. Hist.*, II, 869 not.

(3) *Dial. c. Tryph.* c. 110, *Apol.* i, c. 15 sqq.

(4) Neander, *Historia. eccl.*, i, p. 181.

(5) Hoc etiam in libro pro concil. Florent. composito c. 5, sect. 18, exposuit auctor, his Chrysostomi verbis usus: «Quod jam inde a principio adversus Ecclesiam bellum gesserunt, cum erat planta recens, arma adversus eam sunt expedita? At nunc Dei gratia et sancti Spiritus robore et imperator est pius et miles, et omnis terra fide est repleta. At in origine ejus, in exordio reges impit,

miles irreligiosi, ob jussa principum ardebant, undique tumus (in textu male: *sumus*) et nidor, aer inquinabatur, dæmones bacchabantur, diabolus saltabat, pater filium abdicabat, filius patrem non colebat, natura scindebatur et religio; ubi igitur, qui ausi sunt adversus Ecclesiam in acie stare?»

(6) Id sapius de Filio prædicat, eum scilicet nunquam a Patre atesse, etsi in terra sit et inter homines versatus. Quapropter dicit (col. 550, *principium productivum esse Patrem et etiam Filium; productis autem esse Filium et Spiritum sanctum*; quod utrumque facile potest conlocari.

Contra Judæos scripsit per modum dialogi librum *A gi*. Colloquuntur Christianus et Judæus. Initium hoc titulo "Ελεγχος τῆς Ἰουδαϊκῆς πλάνης ἐκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ πρὸς τὴν Χριστιανικὴν ἀλήθειαν παράθεσις ἐν σχήματι διαλόγου, *Confutatio erroris Judaici ex Scriptura et rebus gestis et ad Christianam veritatem cohortatio per modum dialo-*

confectionis loco, ubi eandem rem disquirat, clarior et distinctior, vel, si mavis, cautius dixit; rectissime (col. 334) et Ecclesiæ Græcæ, quæ personarum semper unam πηγὴν et ἀρχὴν esse statuit, accommodatæ ἐκ τῆς φράσεως τοῦ Θεοῦ exoriri Verbum et Spiritum attributus, cum in natura divina universa νοῦς, λόγος et πνεῦμα sint, ut in humana νοῦς, λόγος νοητὸς et θέλησις νοητὴ, quæ tria in uno humanæ animæ principio innitantur. Jam vero ex ijs, quæ dixit ad naturarum duarum origines explanandas, facile sequitur, eum noluisse Spiritus processionis Filium potius expertem esse. Deus cum se intueatur, se cogitat. Hæc ipsa cogitatio — cum sit nihil inane ac vanum in Deo — est Dei Filius seu sapientia. Per hanc vero se ipsum Deus et intelligit et diligit; oritur igitur ex sua mente, se et cogitante et intelligente, dilectio, qui est Spiritus sanctus. Ergo in spirando Spiritu sancto et ipsa Dei natura interior et hujus sui ipsius conscientia, quasi exterior Dei natura, suas habet partes, i. e. et Deus et Filius. Ilac sane ratione, quam sagacissime excogitatum esse cognoscimus, potuit Gennadius Græcum cum Latino dogmate ita consociare, ut utraq̃ue factiones in ea acquiescerent. Monstrum enim hoc quasi carmine dimovit, quod Græci veluti larvam semper extimuerant, dico sententiam, abominabilem ductam, in divino numine esse duo principia. Romanis vero satisfecit, quod ex uno principio divino posito produci censuit tria, quorum tertium ex primis duobus, quæ vicissim in se valeant, esse atque oriri voluit.

Adnotavit Possevinus in *Apparatu sacro ad scriptores V. et N. Testam.*, memoratu dignum esse illud, quod Gennadius sacræ Trinitatis personas dixerit *idiomata seu proprietates*. Quod cum Lugdunensis Bibl. Patr. maximæ editores priori confessioni præfligerent, quasi ad hanc Possevini iudicium spectaret, vehementer falsi sunt. In hac enim sæpius *personarum* in Trinitate mentio fit. Spectat potius ad alteram confessionem, in cuius tertio articulo in Deo præter alias virtutes ad humanas propius accedentes esse ἄλλα τρία ἰδιώματα dicuntur, ex quibus cæteræ illæ tanquam ex suo fonte prominent, inque quibus ipsa Dei vita consistat. Non vero Gennadius in hoc solo nomine acquievit, cuius vix excusationem nactus esset. Prudenter adiecit: Hæc tria idiomata nos vocamus τρεῖς ὑποστάσεις, et quæ insuper apud Crisium leguntur, ἕξου τρία πρόσωπα, quæ Possevinus in suo textu non invenisse videtur. Utcunque res se habet, hoc certissimum est, Gennadium, ut nos Trinitatem, tria illa singula vocasse *proprietates*, non *Dei*, ut nos Trinitatem dicimus, sed *in Deo*, in quibus verbis omnis cardo vertitur. Insuper illa Deo, tanquam ἐνσώματα, art. 4, ut supra dictum est, ita ut pro ejus expositione dici liceat: in Deo est Νοῦς, Λόγος, Πνεῦμα, quod

est, Βούλει διαλεχθῶμεν ἐφ' οἷς πρὸς ἀλλήλους διαφέρομεθα Χριστιανοί τε καὶ Ἰουδαῖοι. Exstat in cod. Reg. 2954 et 2959 et in nostro similiter. In utroque scriptus dicitur, Ἐν τῇ τρίτῃ μου βίβλῃ πρὸς τὴν πάλιν ἀπόβῃ. In meo additur, Καὶ δόξα ἐκατέθεν

nullus graviter ferat. Non vero inania virtutum hæc verba sunt, sed sua natura in Deo subsistunt tanquam naturæ seu personæ; sunt enim *hypostases* personæ *substantiales*. Hoc igitur additamento, præter quod illis apud Crisium lectis ἕξου τρία πρόσωπα non egemus, amovit quidquid offensionis esse possit. Evitavit fortasse de industria *personarum* appellationem, quamvis a Græcis potissimum frequentatam, non tam ne coram Muhammede, barum subtilitatum ignaro, de tribus diis loqui videretur, quam aut quia Muhammedes id in prima confessione falso intellexerat, aut quod ad sublimiorem Trinitatis explicationem hoc nomen, quasi robustius et crassius, minus aptum visum est.

Ita Gennadio defensione vel certe excusatione data, restat ut de confessionum editionibus pauca apponam. Prior lucem aspexit Viennæ 1530, per jurisconsultum Joannem Alexandr. Brassicanum, Græcæ et Latine, cuius etiam exordium Crusius in *Adnot. ad Turcogræc.*, p. 191, mentionem injecit. Doleo, ab eodem Crisio non repetitum esse libellum. Ipse vidit et legit, nam præter exordium alia etiam paulo post addit. Non enim librum potui nancisci (a), quanquam repetitum esse dicitur *Zwickaviæ*, 1677. Latine tantum exstat in *Bibl. Patr. Lugdun. XXVI*, p. 556, interpretis nomine omisso. Hanc igitur interpretationem reddidi Alterius confess. prima editio illa est, cuius exemplar Emmanuel Malaxas Peloponnesius misit ad Crisium Tubingensem, in cuius *Turco-Gr.* lib. II, p. 109 sqq. legitur Græcæ, Latine et Turcice. Turcica Græcis et Latinis litteris consignata sunt. Sub finem adjectum etiam est Muhammedis responsum, Græcæ et Latine redditum p. 110; quare nescio quomodo Heineccius l. I. 1, p. 252, dicere potuerit, hoc responsum nondum esse explicatum (1). — Repetita est posterior hæc confessio in *Davidis Chytræi oratione de statu Ecclesiarum hoc tempore in Græcia etc.*, quibus confessio fidei a Gennadio patriarcha Mahometi II exhibita, etc. et alia accesserunt *Francof.* 1583, p. 175. Non vero is cum lectoribus communicavit, unde accepit exemplar; habuisse eum multa cum doctis Græcis vel aliis in terris commemorantibus commercia, ex libello, cui non pauca eorum epistolæ interjectæ sunt, clare elucet. Fecerat etiam, ut ipse dicit p. 8, imperatoris Maximiliani auctoritate et vocatione ex *Academ. Rostochiensis* excitus multa ac magna itinera, ut de statu Ecclesiarum Orientalium potissimum sciscitaretur. Latina denique illius interpretatio est in *Biblioth.* quam memoravimus p. 558, ex *Crisii Turco-Græcia* facta, sed ab hujus interpretatione paulum diversa. Mæ editionis textus ex Chytræo descriptus est, adnotatis accurate ex Crisio lectionibus et ex hoc atque ex *Bibl.* versione variantibus.

(1) In errorem induxit Heineccium ordinis inversio. Aliis enim in articulis agmen ducunt Græca cum Latinis, quæ excipiunt Turcica. At postremo Turcica quædam priora sunt, nempe hæc: Τρεῖς τὰράμ ἑκάτῃ, quæ redduntur Græcis: ἕξου ἐπὶ τῷ

ρωσεν, Latinis: *id est absolut.* Turcica illa amice Gust. Suckelius, Orienti. in hac acad. professor, mihi explicuit: *His absolutus est tractatus, disputatio, expositio*: quæ cum illis Græcis pene conveniunt.

(a) Edidit 1844 D. W. Gass in *Gennadius und Pletio* et ad hujus editionis fidem textum Latinum reformavimus.

ἐλευθερώσαντί με τρίτον ἤδη Θεῷ, *Scriptus in tertia mea ad urbem violenta profecione, et gloria Deo tertium inde me liberum abire sinenti.* Non videtur Allatius, qui ex Bibliotheca Roberti Constantini titulum citat, p. 408, opus non contemnendum salisque prolixum, foliorum circiter sexaginta in eodem Regio.

Ejusdem, Ἐκ τῶν περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητειῶν αἱ σαφέστεραι, sive *Collectio prophetiarum de Christo quæ magis perspicuæ sunt.* Incipit, Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, in nostro cod. et in Reg. 2959. Non meminit Allatius.

Κατὰ Αὐτοματιστῶν καὶ Ἑλληνοιστῶν, ἦτοι πολυθείων, καὶ οἱ Θεοὶ εἰς ἓστι καὶ δημιουργοὶ τοῦ παντὸς ἐν Τριάδι ὑποστάσεων. *Contra Automatistas et Hellenistas, sive multorum deorum opinionem tenentes, et quod unus Deus sit conditor universi in Trinitate hypostaseon.* Incipit, Οἰεσθαι μὲν μὴ εἶναι Θεόν (1). *Scriptum fuit opus in monasterio Prodrumi in monte Menœceo; habetur in cod. reg. 2955, 2958, 2959, et in nostro.*

Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Interrogationes et responsiones de divinitate Domini nostri Jesu Christi: ex disputatione habita cum primariis duobus Turcis, qui missis literis ex monasterio Ferras eum venire jusserant.* Exstat in cod. Reg. 2955. Πρὸς τῷ τέλει τοῦ Μαῦου.

Περὶ τῆς πρώτης τοῦ Θεοῦ λατρείας, ἡ νόμος εὐαγγελικῆς ἐν ἐπιτομῇ, *De primo Dei cultu, sive lex evangelica compendio explicata.* Opus dividitur in capita 40. *Scriptum est rogante quodam familiari monacho, raptim anno 6966, J. C. 1458, in monasterio S. Joan. Baptistæ in Menœceo monte post a dicatam dignitatem, Metὰ τὴν τοῦ πατριάρχου ἀποκατάθεσιν, ut habet idem cod. Regius.* Incipit, Δυσὸν οὐσῶν τοῖς εὐσεβοῦσι λατρεῖων. Exstat in codice Reg. 2955 et 2959.

Περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, *De divina Providentia et prædestinatione.* Initium est, Τὴν ἐξ αἰδίου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γνώσιν.

Περὶ προορισμοῦ δευτέρου, *De prædestinatione secundum.* Initium, Κλινοπατῆς ἰδεῖά μιν. Is libellus editus est primo Augustæ Vindelicorum a Davide Hoeschelio, an. 1665. Iterum cum versione Latina a Carolo Libertino societatis Jesu theologo, Uratislavia. *Scriptus fuit ad Joannem archiepiscopum Thesalonicensem in eodem monasterio.*

Περὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ τρίτου, *De divina prædestinatione tertium, ad eundem.* Incipit, Πολλὴν οὐδὰ σοι χάριν.

Περὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ τέταρτον, *De divina prædestinatione quartum.* Ad magnum œconomum dominum Theodorum Agallianum. Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φιλέτατε. Quatuor illi de prædestinatione libri scripti videntur postquam privatus factus in mona-

sterium se recepisset. Exstant simul in codd. Regiis 2955 et 2959.

Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρησίμον τῶν εὐχῶν, *Quod divina providentia et divina prædestinatione non aufert precum utilitatem,* in cod. Reg. 2958. Incipit, Ὁ παρὶ τῆς θείας προνοίας λόγος, cod. Reg. 2958.

Περὶ τῆς ἐν τῷ Δεσπότη ἡμῶν Χριστῷ ἀθρωπότητος, *De humanitate J. C. D. N.* Incipit, Ζητοῦσθε τινες. Ibid.

Περὶ ἀναστάσεως, *De resurrectione.* Init., Τὸ μὲν τῆς ἀναστάσεως ἔνομα. Ibid.

Περὶ τοῦ δεσποτικοῦ καὶ θεοῦ αἵματος, *De Dominico et divino sanguine, ad Dionysium Hieronimianum.* Init., Ἐζητημένον ἤδη τῷ μεγάλῳ Περὶ Γρηγορίῳ. Ibid.

Περὶ τῶν ἀγγέλων πρὸς τὴν τοῦ Ἀργυροπούλου γνώμην ἀντιφερόμενον, *De angelis contra Argyropoli sententiam.* Incipit, Ὁ Θεὸς φῶς ἐν ἀκρίτατον. Ibid.

Εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν τὸ, Ἐκέλευσεν ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαβῶν, *In illud Apostoli, Exinivit semetipsum, formam servi accipiens.* Ibid.

Λύσις διαφόρων εὐαγγελικῶν ἀπορῶν, *Solutio diversarum ex Evangelio difficultatum.* Ibid.

Περὶ τῶν ἐπιφερομένων ἐν τῇ θαλάσῃ εὐχῇ ῥημάτων, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, γιὰ Θεοῦ, ἐλέησον ἡμᾶς, *De verbis in divina prece contentis, Domine Jesu Christe, Fili Dei, miserere nobis.* Ibid.

Περὶ τῶν καρπῶν τοῦ πνεύματος, *De fructibus spiritus.* Ibid.

Ἐκφρασις τοῦ, Μάρτυρες στεφανίται, *Expositio hymni ecclesiastici, qui ita incipit.* Ibid.

Ἐκ τῶν ἐπιμέτρων εὐχῶν τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Πάτερ ἀβραάμ, *Hexametris versus ad Deum.* Ibid.

Περὶ τοῦ πῶς διακρίνονται αἱ θεῖαι ἐνέργειαι πρὸς γε ἀλλήλας καὶ τὴν θεῖαν οὐσίαν ἢ: εἰς ἐνέργειαι, *Quomodo divinæ operationes distinguuntur tam inter se quam inter divinam essentiam.* Ibid.

Περὶ τῶν φαῦλα πράττοντων, πότερον ἀκοντες πράττουσιν ἢ ἐκόντες, *De iis qui mala committunt, num volentes aut nolentes agunt.* Incipit, Ζητητέον ἀνελε, in eod.

Synesii Oratio metrica, soluta oratione expressa, col. 2955.

Ἦμνος μετὰ δεήσεως. Incipit, Τολμῶντά με, μέγιστε βασιλεῦ. Ibid.

Περὶ τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρεως τῶν νοερῶν καὶ ἀθανάτων ψυχῶν, *De tempore et modo existentiae animarum intelligentium et immortalium, amico cuidam.* Inc., Ἐπειδὴ πυνθάνη, τιμῶντα καὶ φιλέτατε ἡμῖν ἐν Χριστῷ. Exstat in codd. 2953, 2958, et in nostro. Allatius per densam umbram designavit, quem vide p. 405.

Περὶ τῆς τῶν ψυχῶν μετὰ τὴν ἐκ τῶν σωμάτων ἀνάλυσιν διαθέσεως ἐπιθεσθαιωτικῶν συγγράμματος, ὁ προεκόμισεν αὐτὸς ὁ Σαββάτιος τοῦ μακαρίου

(1) Edit. D. W. Gass in *Gennadius und Pletho*; exstat etiam in Append. ad Πλήθωνος νόμων συγγραφὴν, Paris, 1858, 8, ed. Alexandre. Græce et Latine olim prodierat apud Aldum Manucium Venet. 1501, 4°, cum S. Joann. Damasceni et aliorum hymnis, quod novissimos editores luxit.

Θεσσαλονίκης κυρίου Συμεών, *De animarum, postquam corporibus solutæ sunt, statu et conditione, ad confirmationem scripti Symeonis Thessalonicensis, quod ad se attulerat Sabbatius ad eundem qui ex Sina monte ad Gennadium venerat.* In nostro cod. p. 4. Non vidit Allatius.

Ad Joannem opinor Thessalonicensem de eodem Epistola proluxa. Exstat in nostro codice p. 12. Inc., Ἡδιστα μὲν σοι ἀποκρινόμεθα. Nec vidit Allatius.

Πρὸς τὸν πανιερώτατον Μηδέλας κύριον Θεοφάνην, περὶ τῆς λογικῆς καὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς δεύτερον, *De anima humana et rationali ad sanctissimum Mediæ metropolitam, secundo.* Hujus Theophrasti exstant in cod. 2958, ubi hic tractatus habetur, Epistolæ tres, una ad Ignatium monachum cum adhuc esset œconomus, altera ad magnam ecclesiarum, tertia ad arch. Ephesium.

Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ, καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθείας, *De libro Gemisti, et contra Græcam superstitionem, ad Joannem exarchum* (1). Exstat cod. 2955 et 2959. Ἐπαινοῦμέν σου τὴν.

In singularem classem referendæ sunt Orationes quedam funebres. Exstat in Reg. cod. 2955, et in nostro, hoc titulo: Τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀγιωτάτου κυρίου Γενναδίου τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ, ἐπὶ τῇ κοιμῆσει τῆς ἀοιδίμου δεσποίνης τῆς αὐτοῦ μητρὸς πατριμυθητικῆς, *Sapientissimi et sanctissimi domini Gennadii ad imperatorem Constantinum in morte venerandæ Despœnæ matris ejus consolatoria oratio.* Incipit, Ἡ μακαρὰ καὶ ἀοιδίμος μήτηρ τοῦ κράτους σου.

Ἐπιτάφιος Θεοδώρου δεσπότη, *Oratio in funere Theodori despote fratris imperatoris, inc.*, Τῷ μὲν τοῦ κρατίστου βασιλέως ἡμῶν ἀδελφῷ τρίτος μὲν ἐξῆκει καί μιν, in cod. Reg. 2955.

Τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου, μετέπειτα δὲ καὶ ἀοιδίμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κυρίου Γενναδίου μοναχία ἐπιτίθιο; ἐπὶ τῷ μακρῶτατῳ Πατρὶ καὶ διδασκάλῳ κυρίῳ Μάρκῳ Ἐφέσου, κατὰ κόσμον Εὐγενικῷ, *Sapientissimi doctoris D. Georgii Scholarii, deinde venerandi patriarchæ Constantinopolitani D. Gennadii monodia funebris de beatissimo Patre et doctore Marco Ephesino, qui in mundo Eugenicus dictus est.* Incipit, Θεῷ νῦν, ὧ παρόντες, ἡμῖν αἱ τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδες σκονταί. Exstat in cod. Reg. 2958 et aliis.

Ἐπιτάφιος τῷ μακαρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Σοφιανῷ ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου ταφέντι, ὃν εἶπεν ἐξ ὑπογυίου ὁ θεὸς αὐτοῦ Γεννάδιος μοναχὸς ἐν τῷ ταφῷ Σεπτεμβρίου 575 εἴτους, *Oratio funebris beati Theodori Sophiani in sacro monasterio Batopedii sepulti, quam ex tempore pronuntiavit avunculus ejus Gennadius monachus ad sepulcrum 28 Septembris an. 6965, J. C. 1457.* Exstat in nostro cod. Inc., Ἄλλὰ ζῶντος μὲν ἔτι τὴν ἐνταῦθα ζωὴν.

Sequuntur ea quæ historica vocare possumus,

(1) Exstat in Append. ad Plethonem *De legibus.*

A quavis pleraque ad inimicitias acerrime cum Latinis susceptas pertineant.

Ὅτι ἀνχωρήθη τοῦ παλατίου καὶ τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ἐν ἣ πρώτον ἔχει κοσμικὸς, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὸ τοῦ Χαρδιανῆτος κοινόδιον, καὶ ἠτοιμάζετο πρὸς τὸ μοναχικὸν σχῆμα, *Cum recessisset ex palatio et monasterio Omnipotentis, in quo prius habitabat cum secularis esset, abiitque in cœnobium Chardianeti, præparareturque ad habitum monasticum.* Inc., Πολλάκις προσειρηκῶς σε, γαληνότετε βασιλεῦ. Exstat in cod. Reg. 2955. Missa est autem ad Constantinum imperatorem statim fere post mortem Joannis Palæologi.

Γενναδίου ἐλαχίστου Σχολαρίου ἐπὶ τὴν δι' ἔγκατάλειψιν Θεοῦ ματαίαν καὶ ἄλογον καὶ ἀσύνδετον καινοτομίαν τῆς πλίστης, *Gennadii minimi Scholarii de ea quæ derelicto Deo facta est vana, irrationali et inconcinna fidei innovatione.* Inc., Τί; δῶσε μοι πτέρυγας. Ibid. Inventum esse Calipoli exemplar, unde Regium descriptum est, testatur marginalis ejusdem nota.

Ejusdem Epistola scripta sex mensibus ante captam urbem, Τοῖς εὐγενεστάτοις πολίταις τῆς Κωνσταντινουπόλεως; ἅσασιν ἱερωμένοις καὶ κοσμικοῖς, *Ad nobilissimos cives omnes Constantinopolitanos ecclesiasticos et laicos.* Ibid.

Ejusdem Θρήνος, sive *Lamentatio*, scripta in Mœnæcio monte 20 Junii iud. 8, hoc est, nisi error codicem occupavit, anno 1445, atque adeo septennio circiter ante captam urbem. Inc., Τοῦ τῆς δόξης. Ibid. et cod. 2959.

Quæ sequuntur huc usque non reperta a nobis recenset ipse Gennadius in Epistola ad amicum.

Συμβουλευτικὸς λόγος, ὃν ἀνέγνω ἐν τῷ Παντοκράτορι ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὅλης τῆς πόλεως, περὶ ἀλώσεως τοῦ θελοῦ καὶ τῆς οὐκ ὀθεν παρασκευῆς, τῇ 15 Ὀκτωβρίου, *Consilium quod legi in Pantocratoris monasterio coram imperatore et tota urbe, de placando Deo et domestico belli apparatu 15 Octobris.*

Νεαρὰ ἡ χρυσοβούλλος, ἣν ἐσχεδίασα ἵνα γένηται παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀναριετικῆ τῶν θεοστυγῶν παραβάσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θείων νόμων, δι' ἧς ἐκ Θεοῦ τοσοῦτοις ἔτεσι πιεζόμεθα, *Novella sive bulla aurea, quam composui ut ab imperatore promulgaretur ad tollendas Deo odibiles transgressiones ecclesiasticarum et divinarum legum, propter quas a Deo tot annis affligimur.*

Alia quæ promulgare debebat ecclesiastica Novella ad renovationem legum ecclesiasticarum et divinarum singularum transgressionum species, et earum emendationes continent. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νεαρὰ ἣτις ὤφειλε γίνεσθαι παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰς ἀνανέωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θείων νόμων δεινῶς καὶ πολυειδῶς πατουμένων, ἣτις καὶ ἐσχεδιάσθη, τὰς παραβάσεις καὶ τὰς διορθώσεις κατὰ μέρος περιέχουσα.

Oratio ad imperatorem scripta 12 Maii.

Varia scripta ad Magnum Ducem. Duodecim capitula ad imperatorem, missa per Ignatium. Alia ad Agiorem sive monachos montis Atho, missa antequam cardinalis Russiæ Constantinopolin adveniret, per Athanasium et Simonem monachos. Hæc diversa scripta ipse Gennadius commemorat.

Epistola ad omnes fideles, τοῖς ἀπνευχτοῦ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Exstat in cod. Reg. 2955.

Alia missa ad magnam ecclesiarcham Sylvestrum Syropulum, magnam chartophylacem Agallianum, et alios quosdam ecclesiasticos, cum celebrata est Liturgia præsente cardinali, postquam omnia circa religionem dissidia per eundem cardinalem Isidorum composita sunt. Initium est, Ἄγιοι Πατέρες, ἐγὼ ἤθελον ἐλθεῖν. Exstat in eodem cod.

Gennadio eidem, qui et Georgius Scholarius in fisdem titulis appellatur, varii adversus Latinos tractatus tribui solent. Hos quidem Allatius alteri suo Gennadio schismatico attribuit, quem cum non alium ab hoc nostro fuisse ostensum fuerit, idcirco miss. colicum fidem secuti, præsertim Regii unius, qui Sylvestri Syropuli magni ecclesiarchæ, cui Gennadius probe notus erat, manu elegantè scriptus est anno 6958, ind. ii, hoc est anno 1448, vivente adhuc Gennadio, imo ante captam urbem cum nondum esset patriarcha, nostro vindicamus.

Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς λόγοι. δύο, *De purgatorio libri duo.* Exstant cod. Reg. 2958. Prior initio mutilus est. Opus elegans nec contemnendum, quidquid dicat Allatius.

Κεφαλαιώδης ἀπόκρισις πρὸς τοῦ; παρὰ Λατίνων εἰρημένους λόγους; περὶ τοῦ Πουργατορίου, *Synmaria responsio ad objectiones Latinorum circa idem purgatorium.* Ibid. Initium, Ἐπειδὴ σαφέστερον ἡμῶ; ἀπαιτεῖτε.

Ejusdem ad Joannem Thessalonicensem de purgatorio Epistola; in nostro cod. incipit, Αὐτοσχιδιάζω σοι.

Ejusdem Σύντομον κατὰ τῆς δόξης τῶν Λατίνων, Breve scriptum contra Latinorum opinionem, in eod. cod. Reg.

De processione Spiritus sancti contra Latinos tomi duo. Primus scriptus est ante captam urbem post disputationes cum legato pæpæ episcopo Cortonensi, et aliis Latinis habitas coram Joanne imperatore. Exstat is liber in bibliotheca Regia, n° 2956, pertinuitque ad Antonium quemdam Gyropolum medicum, mortuo jam Gennadio, ut testantur iambi Joannis cujusdam Dotheiani ad finem libri. Hujus operis initio hæc auctor manu propria inscripserat: Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου. Συνετέθη μετὰ διαλέξει; πάντε; καὶ δέκα γενομένη; ἐν τῷ παλατίῳ μετὰ τοῦ παππικίου πρέσβευ; καὶ ἐπισκόπου Κορτώνη; καὶ διδασκάλου τῆ; πρὸς Λατίνους θεολογία;.

Ἀ παρόντος; καὶ τοῦ κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ καρδινάλου, καὶ πολλῶν Λατίνων καὶ ὀρθόδοξων, ἐνώπιον τοῦ βασιλέω; Ἰωάννου καὶ τοῦ μακαρίτου δεσπότη; Θεοδώρου. Παρακληθεὶ; γὰρ τὰ συμπεράσματα τῶν διαλέξεων ἐκείνων ἐν τῇδε συνέταξι; τῷ βιβλίῳ, ὃ μεταγραφὴν εἰς πολλὰ καὶ διαδοθὲν πανταχοῦ καὶ παρὰ Λατίνους νῦν εὐρισκόμενον. Ἦν δὲ τότε ὁ συγγραφάμενος καθολικῆ; σεκρετάρη; τοῦ βασιλέω; Ἰωάννου, καὶ καθολικῆ; κριτῆ; τῶν Ῥωμαίων, καὶ διδάσκων ἐν τῷ τρικλινίῳ τοῦ βασιλέω; κατὰ Παρασκευὴν ἐκάστην, παρουσία; τῆ; συγκλήτου καὶ πλειστή; τῆ; πόλεω; τὴν λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς δόξαν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ πάντα δίδόντος. *Georgii Scholarii. Compositum est hoc opus post collationes quindecim factas in palatio*

cum legato papali episcopo Cortonia, et quodam theologiae apud Latinos doctore, præsente quoque domino Gregorio patriarcha, cardinali, et multis aliis Latinis et orthodoxis coram imperatore Joanne et Theodoro despo'a felicitis memoriae. Hortantibus autem plurimis harum disputationum conclusiones in hoc libro collegi, qui postea transscriptus, et quacunqu; missus, etiam apud Latinos reperitur. Auctor vero erat universalis secretarius imperatoris Joannis, generalisque Græcorum judex, docens in triclinio imperatoris singulis sextis feriis, præsente senatu et magna civium frequentia, verbum Dei ad ejusdem gloriam Dei qui omnia donavit. Hæc sola inscriptio totam de duobus Gennadiis

Allatianam disputationem refellit.

Secundus tomus adversus Latinos de Spiritu sancto (1), non eodem tempore scriptus, sed paulo serius, missusque ad Joannem Comnenum imperatorem Trapezuntinum, cui auctor illud inscripsit, adjecta epistola, qua rogat ut librum non prius aliis commnicet, quam aut se obiisse, aut aliis communicasse compererit. Exstat in cod. Reg. 2957. Scriptus manu Sylvestri Syropuli diaconi et magni ecclesiarchæ, vivo Gennadio, nempe anno 6956, ut supra diximus, et cod. 2963.

Ejusdem Dialogus prolixior adversus Latinos de processione Spiritus sancti, in quo præsertim agit de recentiorum inter Latinos doctorum, præsertim Thomæ et Scoti, de processione Spiritus sancti doctrina. Dialogi personæ, Olbianus, Eulogius, Benedictus, Init., Ἄλλὰ καί; ὅστι; ἐπισκέψασθα;: ὦ Εὐλόγιε, εἰ βούλει, τὰ Λατίνων διδασκάλους τοῖ; νεωτέρους περὶ τῆ; τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεω; ἠπορημένα τοῖ; τε ἄλλοι; καὶ τῷ Θωμᾷ καὶ τῷ Σκότῳ. Exstat cod. Reg. eod. 2963.

Legatus huic de Spiritu sancto Dialogus, in eodem.

Ejusdem Gennadii Epistola, Τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖ; κυρίῳ Μαξίμῳ τῷ κατὰ κόσμον Σοφιανῷ, καὶ πᾶσι τοῖ; ἑνασκουμένοι; τῇ ἁγίῃ μονῇ τοῦ Σινᾶ ὀσιωτάτοι; ἱερομοναχοῖ; καὶ μοναχοῖ;, Venerabilissimo inter monachos domino Maximo, qui cum se-

(1) Exstat in bibliotheca Viennensi n. 277, teste Lambecio l. v, pag. 225, qui alteri Scholario tribuit, æculus Allatium.

ularis esset, *Sophianus* vocabatur, et omnibus vitam A
 monasticam exercentibus in sancto monasterio *Sina*
sanctissimis sacerdotibus, et aliis monachis. Incipit,
 ΑΙ γραφαὶ τῆς τῆς ἐβλαβείας. Agitur in ea de va-
 riis disciplinæ capitibus, occasione eorum quæ
 non recte illic se habere circa eos qui ad visitanda
 loca sacra montis *Sinai* confluxebant, a *Joachimo*
 et *Gregorio* monachis didicerat. De episcopo digni-
 tatem abdicante, quod absque patriarchæ licentia
 negat posse fieri : an absque diacono celebrare
 episcopus possit, quod licere ait in sacello, seu
 παρεκκλησίῳ, et factum ab *Euthymio* et *Matthæo*
 patriarchis, non publice in ecclesia : de episcopo
Bosniæ, qui multos ex Latiniæ religionis hominibus
 ad fidem Ecclesiæ Græcæ adducebat : de *Char-*
tæca principe, quem ad eandem adducere idem B
 episcopus conabatur : ne in Liturgia commemo-
 ratio ejus publice fiat, quia adhuc ἀπεπάζεται τὸν
 χριστιανισμόν, christianismum dissimulat. Verum
 asserit licere in gratiarum actione ad mensam, præ-
 sente ipso orare pro eodem. Ἐν δὲ τῇ εὐχαριστίᾳ
 τῆς τραπέζης ἡμῶν παρόντος εἰ θέλετε εὐξασθαι
 ὑπὲρ αὐτοῦ, δεῖ Κόριος ὁ Θεὸς διαφυλάξαι τὴν ζωὴν
 τοῦ αὐθέντου *Χαρτζεκά*. Quis ille fuerit, aut quinam
 nomine *Κουδουγέρων*, qui ut videtur illius subditi
 erant, intelligendi sint, nescimus. Tum de Latinis
 et Armeniis ad loca sacra adorandi causa venien-
 tibus defuit, non repellendos, etiamsi heterodoxi
 et schismate ab Ecclesia Græca divisi sint : nec
 tamen dandam ipsis eucharistiam, sed ἀντίδωρον, C
 seu panem benedictum, nisi proprias opiniones suas
 abjuraverint. De simonia ; eam deplorat tanquam
 malum, quod temporum calamitate tolerari potius
 debeat, quam idcirco obedientiam episcopis negari,
 ne scandalum generetur, ex quo episcopalis ordi-
 nis, mox ipsius religionis contemptus nascatur :
 ferendum esse quod emendari non possit : se sal-
 tem nininem pecuniis ordinasse, imo propriis
 sumptibus episcopos fecisse multos, quos ex cap-
 tivitate redemerit : mali initia, ante quinquaginta
 annos fuisse : sufficere ut episcopus observent,
 sintne orthodoxi, et nihil alienum ab Ecclesiæ
 Græcæ fide docentes : minutis circa ritus et officia
 ecclesiastica non attendendum.

Epistola hæc eadem est quam refert exstare D
Lambeclus in bibliotheca *Vindobonensi* ad quem-
 dam monachum : nam verbis iisdem incipit. Sed
 quod aliam recenset ad *Joachimum* monachum
Sinaitam de controversiis quibusdam partim ad
 patriarcham *Hierosolymitanum*, partim ad *Arme-*
nios et *Latinos* loca sacra invisentes spectantibus,
 veremur ne vitiosum exemplar viro diligentissimo
 fraudi fuerit. Nam de eo *Joachimo* loquitur *Genna-*
dus epistola ad *Maximum Sophianum*, a quo, ut
 a *Gregorio* didicerat ea quæ *Sinaitarum* pacem
 turbabant. Cum igitur eos statim remisisset man-
 datis instructos, ut plenius de eo argumento apud
Sinaitas loquerentur, ad *Joachimum* de eodem
 scribenti causa nulla erat. Sed non raro parum

A felix in conjectando *Lambeclus* fuit, quod sequenti
 exemplo manifestum erit.

Historiam enim rerum inter *Latinos* et *Græcos*
Ferrariæ et *Florentiæ* gestarum scriptam a *Genna-*
dio fuisse, quæ in *Cæsarea* bibliotheca servetur,
 scribit l. viii, p. 509. Codicem ait esse chartaceum,
 centum et sedecim annorum (ita scribebat an.
 1679), quo continetur pseudo-historia concilii *Fer-*
rariensis et *Florentini* a *Gennadio Scholario mona-*
cho schismatico Græco, et Ecclesiæ Occidentalis
perpetuo ac infensissimo hoste, qui ante monacha-
tum Georgius Scholarius appellatus fuerat, et ante
oppugnationem Constantinopolis per Turcas obiisse
videtur, maligne atque injuriose conscripta. Quem
 titulum sibi ipse *Lambeclus* consarcinavit ex fal-
 sissimis conjecturis *Allatii*. In cod. vero ms. ita
 exhibetur : Γενναδίου Σχολαρίου τὰ ἐν τῇ συνόδῳ
 παραθέντα ἐπὶ ὁγδόῃ ἱστορικῶς τῇ Φλωρεντίᾳ,
Gennadii Scholarii acta Florentiæ in octava synodo
historice conscripta. Qui titulus nisi typographo-
 rum culpa est, vitio non caret, et inertiam scri-
 ptoris indicat, vel potius possessoris. Nam sæpissime
 in codd. mss. reperijuntur tituli scripti aliena ma-
 nu, quorum nulla, nisi aliunde confirmetur, fides
 apud criticos esse solet. Specimen vero a *Lambe-*
cio exhibitum est ejusmodi : Ἡ εἰς τὴν Φεράραν
 εἰσέλυσις σὺν Θεῷ. Μετὰ δὲ τὸ Σάββατον τῆς
 Τυροφάγου εἰσῆλθεν ὁ πατριάρχης εἰς τὴν Φεράραν
 μετὰ τοῦ βασιλέως, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ
 ἁγίου Γεωργίου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐβράντισατο C
 (ita leg. pro ἐξαντίσατο, voce nibili) καὶ αὐτὸς
 καὶ ὁ πατριάρχης διὰ τοῦ βράντιστρίου· εἰτα
 ὑπέδειξαν αὐτῷ οἱ ἐκείσε Ἀτινομάχοι εὐμαγέλη
 καὶ εὐτραφῆ χεῖρα, τοῦ ἁγίου Γεωργίου λέγοντες
 εἶναι, ὑπὸ σανίδος κοιλανθείσης περιεχομένην, etc.
 Non viderat, opinor, *Lambeclus* *Historiam* ejusdem
 concilii a *Sylvestro Syropulo* scriptam, etsi editam
 antequam octavum ipse suum librum publicaret,
 annis integris decem et octo. In ea porro hæc verba
 quæ sola nobis exhibuit speciminis loco leguntur p.
 89 editionis quæ unica est, *Hagæ-Comitis* an. 1660,
 ut etiam in authentico et autographo exemplari
 ipsius *Syropuli* manuscripto : unde exemplum
 descriptum a *Claudio Sarravio* habuit *Isaacus*
Vossius, ad eo *Robertus Creyghonus*, infidus
 juxta et imperitus interpretæ, quo nemo fortassis
 unquam in interpretande infelicis negatus est,
 adeo ut ne quidem auctori nomen suum constare
 passus sit : tanta et tam inepta commentatus,
 ut *Syropulum* in *Sguropulum* verteret, contra
 manum auctoris, et omnium illius temporis acto-
 rum fidem. Quam ergo *Historiam* *Gennadio* *Græ-*
eulus quispiam imperitus, et eum secutus *Lambe-*
cus, ascripsit, ea *Syropuli* est, ut etiam postre-
 ma verba ab eo citata indicant : Ἐξ ὧν πέπεισματ
 ὡς οὐ παραχωρήσει ποτὲ ὁ Θεός, συστήναι τὴν ἐν
 Φλωρεντίᾳ κακῶς γενομένην ἔνωσιν. Quæ leguntur
 extrema p. 350. Nullius vero auctoritatis est sub-
 scriptio *Theodosii* notarii Ecclesiæ *Constantinopo-*

litanae, qui anno mundi 7071, Chr. 1563, librum A
transcripsit, ἐκ πρωτοτύπου παλαιῶ, cum auto-
graphum ipsum habeat bibliotheca regis Christian-
nissimi. Mirum sane fuisse inter tot tamque di-
versa Gennadii opera, quæ in mss. codd. leguntur
vel indicantur, et Notitia opusculorum quam ha-

beinus ab ipso Gennadio scriptam, non existere
ullam tam prolixi operis memoriam : præsertim
cum in orationibus contra unionem, et disputatio-
nibus adversus Latinos, tam multiplex illius el-
landi esset occasio. Hæc porro a nobis necessario
dicenda erant, ne cui fraudem faceret Lambecius.

Hactenus Eusebius Renaudotus et qui Renaudotum exscribit, Fabricius. Is sequentia
addit, duce præsertim Allatio.

In Catenis Patrum frequens sit mentio Gennadii
seu Georgii Scholarii et fragmenta occurrunt. V.
supra in vol. VIII, p. 645, §. 5, p. 693 ; p. 696, §.
20. In pluribus Catenarum codd. Coislinianis vid. B
Montfauc. *Bibl. Coisl.* p. 82, 251, 389, etc. : in
bibl. Bodlei. cod. Barocc. 76. — In Niconis Colle-
ctione variorum locorum Scripturæ sacræ et scripto-
rum ecclesiasticæ ; in Montfauc. *Bibl. Coisl.* p. 111.

Gennadio perperam ascribitur *Vita Gregorii Na-
zianæ.* V. supra, vol. VIII, p. 432. — In Niconis
collect. et cod. cit. memoratur Gennadii *Vita Jo.
Chryostomi.*

Ἐὕχῃ εἰς τὸν ἕνα καὶ τρισυπόστατον Θεόν. Lat. in
Bibl. Patrum. tom. IV, Paris. 1589 et alibi. (Allat.)
V. supra in h. vol. p. 175 sqq.

Litteras in sepulcro Constantini M. excisas, *De
excidio urbis et Turcarum imperio*, obrusas ad illa
tempora, nullique notas ipse primus exposuit et vul-
gavit. Edidit eas Dorotheus, Monembasiæ metropo-
lita, in fine sui *Chronici*, Venet. ap. Jo. Petr. Pi-
nellum, 1657, 4 [rec. Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον
ἐν συνόψει διαφορῶν καὶ ἐξόχων ἱστορίας, etc. Ven-
net. ap. Nic. Glykam, 1786, 4, p. 548, sq. *Hart.*],
et Matthias Cigala, Cyprius, post novam variarum
historiarum synopsis, Venet. ap. Anton. Julianum,
1657, 4. Alii codd. vaticinium illud tribuunt Leonii
Sapientis, etc. (Allat.) Conf. supra, vol. VII, p. 695 sqq
et in not. s. Jam citavi plures codd. ac p. 697 ;
Bandurii edit. Add. cod. Escorial. teste Plüero, in
Itinerar. per Hispan. p. 169. — Paris. in bibl. publ.
cod. 938, nr. 7. (*Hart.*)

Ad nondum vulgata referuntur ab Allatio *Monodia
de direpta Epoli per Turcas*, et provocatur ad Fa-
bium Benevolentium, ac Theodori Zygomalæ epist.
ad Crusium a. 1581, datam in Turco-Græcia p. 400 ;
et addit jam Allatius : « An hæc, ait, epistola eadem
cum Monodia, qua Angelus Justinianus (ap. Fabium
Benevolent.) legerat ? an ex quinto capite pro de-
cretis Florentinæ synodi ἀποσπασματικόν ; an sepa-
ratim ea conscripsit Gennadius, dein, cum opus
esset, iisdem, ne verbulo quidem immutato, more
gravissimorum hominum, tanquam suis, in aliis
operibus usus est ? Sane quæ Zygomala retulit, in
capite jam laudato verbatim exscripta sunt. »

Gaulminus in notis in Eustathium de Ismenia et

Ismenes amoribus commemorat Gennadii librum, cui-
us titulus est : Ἐτέρα ἐκθεσις τοῦ Ῥαμπλίου, ἣν ἔλα-
βον ἀπὸ τοῦ βιβλίου Γενναδίου πατριάρχου, *Alia expo-
silio Ramplii, quam habui ex libro Gennadii patriar-
chæ.* Gennadii in Ramplium expositione non uno
in loco usus est Joannes Meursius in *Glossario
Græco-Barbaro.* (Allat.) Fabricius vero sequentem
subjecit notam : « Ῥάμβλιον titulus libri astrologici
ex Persarum disciplina, σύνθεσις τῆς Περσικῆς τέ-
χνης τοῦ Ῥαμβλίου. Dividitur in XII ἀρχήματα sive
τοίμος, quorum ἀποτελέσματα describuntur. In ms.
cod. Paris. reg. (a) subjicitur simplex explicatio ;
altera anonymi, hoc titulo : Ἐρμηνεῖα τῆς Περσικῆς
τέχνης, altera isto : Ἐτέρα ἐκθεσις τοῦ Ῥαμπλίου,
ἣν ἔλαβον ἀπὸ τοῦ βιβλίου Γενναδίου πατριάρ-
χου. Sed ex his verbis incertum est, judice Cangio,
utrum Gennadius auctor sit hujuscæ alterius expo-
sitionis, an illa descripta sit ex libro aliquo, qui
desumptus fuerit ex Bibliotheca Gennadii. Vide
Cangii *Glossarium Græcum*, p. 1281, ubi et ipse
non duos, sed unum eundemque Georgium Schola-
rium fuisse, qui jam Græcis, jam Latinis favit, ob-
servat ex his verbis Marci Ephesii archiepiscopi,
ex ejus ad Gennadium epistola inedita in cod. Reg.
3118 : Μάρκου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου εἰς κύριον
Γεώργιον τὸν Σχολάριον. Ὅσης ἡμᾶς ἐνέπλησας ἡδο-
νῆς, etc. [V. supra Renaudot. de Gennadio (col. 269.)]
Eandem produxit Allatius p. 88 contra Creyghton-
num, et Renaudot. p. 55. » Hactenus Fabricius.

Allatius n. 9 commemorat Gennadium Περὶ ψυ-
χῆς, *De anima*, et ὑπάρξεως αὐτῆς, et *existentia
ipsius*, Scoriaci in bibl. Regia, VI, δ' 11, ε', 3.

Idem, n. 10, postquam acriter invecus est in
D Marcum Ephesinum antistitem, fusius loquitur de
Gennadii responsione ad illius capp. syllogistica con-
tra Latinos : de qua v. supra ad § 3, de scriptis
Gennadii et alibi.

N. 11, 12, 13, Gennadii *De catholica fide, de S.
Trinitate* et alia, de quibus ad Renaudot. *De scri-
ptis Genn.* egimus.

N. 14. De Georgio Plethone, Gennadii adversa-
rio. Conf. Schroëckh. *Hist. eccl. christ.*, tom. XXV,
p. 425 sq. et paulo post ad n. 24.

N. 15. Gennadii ἐξήγησις εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Πορ-
φυρίου, τὸ περὶ τῶν πέντε καθόλου, εἶπουν τὴν εἰς-

(a) 2419, n. 12. *Rhamplius de Persica arte* sec.
catal. mss. Regg. Paris. vol. II, p. 499, ubi n. 15

subjicitur *alia ejusdem e libro Gennadii patriarchæ
exscripta.* (*Hart.*)

αγωγῆν τοῦ Πορφύριου, *Expositio in librum Porphyrii, qui est de quinque universalibus, vel in introductionem Porphyrii*. Princ. Τέσσαρά τινα τῶ ἀνθρώπων ἐκ τῆς φιλοσοφίας προσγίναται; mss. autem Romæ in bibl. Vaticana, Georgii Schol. *Prolegg. in logicam et in Porphyrii Isagogen*. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 9 A. Florentiæ, in cod. bibl. Laurent. 17 n. 34, p. 9 A. plut. 59, Porphyrii Introduct. de quinque vocc. cum scholiis margin. (quorum nonnulla Scholarii nomen præ se ferunt), et quibusdam præliminaribus. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.* vol. II, p. 53 5; et conf. supra, vol. V, p. 735 sqq. ac mox n. 16.

N. 16. Ejusdem ἐξήγησις εἰς τὰς δέκα κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, *Expositio in decem prædicamenta Aristotelis*. Princ. Ὅσα μὲν εἶδει περὶ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐτι περὶ τῆς λογικῆς. Idem opus legitur in Vaticano cod. 942, p. 155, cum hoc titulo: Γεωργίου τοῦ Σχολάρχου προλεγόμενα εἰς τὴν ῥητορικὴν, καὶ εἰς τὴν Πορφύριου εἰσαγωγὴν ἐκ διαφόρων συλλεγόμενα βιβλίων μετὰ βιβλίων ἐπιστάσιων. (*Allat.*) V. supra, vol. III, p. 209 sq. p. 213, 216 et 494. — In cod. Vossiano 129, s. n. 2240. *Cat. mss. Angliæ*, vol. II. Georg. Scholar., *De sensu Aristotelis circa animam et de ratione syllogismorum Aristotelis*. — Paris. in bibl. publ. cod. 1944 Georgii Schol. n. 1, *Prolegomena in logicam et in Porphyrii isagogen*; n. 2, *Expositio in Aristotelis categorias*; n. 3, *Expositio in librum de interpretatione*. — In bibl. Escorial. Georgii Schol. *Prædicamenta in logicam et physicam Aristotelis*. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 619 E.

N. 17. Ejusdem εἰς τὸ περὶ ἑρμηνείας ἐξήγησις, *Expositio in librum de interpretatione*, ab Allatio iis qui logicæ operam navant, valde commendata. — Addatur liber rarus: *Cursus optimarum questionum super philosophiam Aristotelis cum interpretatione textus sec. viam modernorum, ac sec. cursum magistri Georgii: per magistr. Thomam Bricot S. Theologiæ professor. emendate*, sine notis typograph. fol. min.; et *Cursus optimarum questionum super totam logicam (Aristot.) sec. rel. uti in superiore opere*. V. Ferd. Fossii *Catal. codd. sæc. xv impressorum* in bibl. Magliabechiana etc. tom. I, p. 416 et 417.

N. 18. Librum quoque *Guilielmi Porretani de sex principiis* e Latino in Græcum transtulit, et in decem prædicamenta Commentario lect. 15 (ex interpretatione Latina). Et, « Hæc quidem, ait, satis sunt ad deprehendendam causam propter quam non fusc reliqua prædicamenta pertractat. Verumtamen Boetius, vel, ut plurimi asserunt, Porretanus quidam theologus, nam qui opus illud ad Aristotelem deferunt audiendi non sunt, de his sex principiis Aristotelem æmulatus conscripsit, quod ipse e Latina in linguam nostram traduxi. Opus sane haud contemnendum. » *Allat.*

N. 19. Scripsit etiam contra Nicolaum Cabasilam ἀντιρρήσεις, et Allatius ipsius Gennadii testimonium ex ejus responsione ad argumenta Marci Ephesini contra Latinos ad quintum attulit.

N. 20. Allatius testatur, in Indice bibliothecæ Mediolanensis se legisse Georgii Scholarii περὶ τῆς τοῦ Γρηγοῦ ψευδογραφίας, *De falsa scriptione Gregoræ*; sed docet, id esse pseudo-epigraphum, mendumque exscriptoris, aut illius potius, qui indicem concinnavit, et se aliquando, nisi memoria fallat, in mss. legisse: Φικραστὴ περὶ τῆς τοῦ Γρηγοῦ ψευδογραφίας; aliis vero, quibus conferendi codices data est facultas, relinquit dijudicandum, num eadem, an diversa a Mediolanensibus, sub Georgii Scholarii nomine divenditis. Atque Montfaucon. in *Bibl. biblioth. mss.* I, p. 497 inter codd. bibl. Mediolan. et libros Georgii Schol. ejusmodi libri nullam facit mentionem. — Quæ scripta Gennadii theologica ex bibliothecis Roberti Constantini Galli ac Gesneri, n. 21, nominat.

N. 22, 23. Pleraque etiam a lingua Latina in Græcam traduxit. In bibl. Palatina habebatur interpretatio ejusdem in Græcum sermonem, *Expositionem D. Thomæ in Aristotelis libros de anima, et D. Thomæ Aquinatis Opusculum De ente et essentia*, ab eodem Gennadio Græce versum, et commentariis ab eodem illustratum. — Florentiæ in cod. Laurent. 19 n. 12, plut. 86, *Thom. Aquin. in libros Aristot. de anima interpretatio*, Gr. versa a Gennadio; et cod. 17, n. 8, plut. 87, eadem; tum in cod. 27, n. 1, plut. 86, est Gennadii *Enarratio in lib. magistri Thomæ Aquinatis de esse et essentia*, dedicata ipsius præceptoris, Matthæo Camariotæ. Plura dabit Bandin. in *Cat. codd. Gr. Laur.* 3, p. 363 et 403, ac p. 570 sq., ubi quoque mentio fit libri, ab Allatio et Fabricio omissi, qui vero in eod. cod. 27, n. 2, exstat.

Gennadii Schol. περὶ ἀνθρωπίνης Ἀριστοτέλους εὐδαιμονίας καὶ Πλωτίνου συμβιβαστικόν, *De humana felicitate conciliatio Aristotelis et Plotini*. Inc., Ἐν πρώτῳ τῶν ἡθικῶν Ἀριστοτέλους, etc.

N. 24. Item ex τῆς διαλεκτικῆς τοῦ μαγίστρου Πέτρου, τοῦ Ἰσπανοῦ, ἑρμηνεία κυροῦ Γεωργίου τοῦ Σχολάρχου, *Ex Dialectica magistri Petri Hispani, interpretatio domini Georgii Schol.* Inc., Διαλεκτικὴ ἐστὶ τέχνη τεχνῶν etc. Mediolani in bibl. Ambros. (*Allat.*) — Matriti in cod. Regio 76 fol. 121, eadem interpretatio Georgii Scholarii; et fol. 163, *De sophismatibus ex libris philosophi Thomæ*, quem librum a Thoma Aquinate Lat. scriptum, et a Georgio Schol. Græce versum esse ostendit Iriarte. in *Cat. codd. Gr. Matriti.* p. 276. In eod. cod. est Georgii Gemistii, s. *Plethæus*, liber contra Scholarii pro Aristotele objectiones; tum in eod. cod. fol. 183 et 191 incerti auctoris (quem Iriarte p. 278 Georgium Schol. esse suspicatur), *Synopsis syllogismorum* scil. hypotheticorum. — Vindobonæ, in cod. Cæs. 59, *Excerpta ex Dialectica Petri Hispani*, interprete Georgio Scholario, et ex *Thoma Aquinate De differentia inter essentiam et esse*, interprete eodem. V. Lambec. VIII, p. 818 sq. — In bibl. Ambrosiana Mediolan. Georgii Schol. *De octo partibus*

oratoriis interpretatio ex *Dialectica. Petri Hispani* A grammatica, de pseudographia et impietate Græcorum. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 497 B. — et p. 529 C in ead. *Biblioth. Georgii Schol. Grammatica.* Add. supra, in hoc vol. ad § 1, de vita Gennadii, de Georgii Curtesii Scholarii scriptis grammaticis. — Haecenus Allatius de 24 Opp. quæ attribuerat Georgio Schol. s. Gennadio. Illis addantur :

Aristotelis libri VIII physicæ auditionis cum scholiis Simplicii, in compendium reductis a Georgio Scholario, qui postea Gennadius dictus est, Mosquæ in cod. syn. 7. V. Matthæi Not. codd. Gr. Mosquens. p. 24 sq.

Ex Renaudoti diss. jam. constat, Allatium a Gennadio, patriarcha CPolitano, discernere Georgium B Scholarium, quem vocat schismaticum, et Georgium Curtesium, et pauca recenset scripta; multo plura relata sunt a Renaudoto et a me. Ex Allatio igitur tantummodo quædam adjungere lubet. Georgio Schismatico ascribit opus, quod Londini 1624, 4, sine nomine typographi Græce prodiit inscriptum : Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου σύνταγμα, ἐπιγραφόμενον Ὁρθοδόξου Καταφύγιον, τοῦ ὑστερον λεγομένου Γενναδίου μοναχοῦ, τμήμα πρῶτον περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος κατ' ἐπιδρομήν, καὶ ὅτι τὰ κατὰ τὴν τρίτην σύνοδον σαφῆς ἀπόδειξις τοῦς Γραικοῦς ὄρθως φρονεῖν. *Georgii Scholarii commentarius, inscriptus Orthofozi Perjugium—sectio prima de causis schismatis per transcursum, et plana demonstratio, Græ-*

cor recte sentire ex iis, quæ in tertia synodo statuta sunt. Id opus, post Florentinam synodum scriptum, Allatius valde condemnat, et abortum, qui parum cauto auctori excidisset, vocat; notat denique, mss. esse in biblioth. Paris., Vaticana, Palatina et alibi passim. Fabric. in nota addit, id Londini editum esse cum aliis scriptis Græcorum, Nili, Gregorii Palamæ Thessalonicensis, Barlaami, Meletii Pigæ, Maximi Margunii, Gabrælis Severi et Georgii Corossii. Tum, «Cæterum, inquit, hoc Georgii Scholarii opus magnum paginarum 292, totum versatur in defendendo dogmate Græcorum de processione Spiritus sancti atque vindicandis circa illud veteris Ecclesiæ doctorum sententiis. Incip. Τὸν θεῖον λόγον καὶ τῆς ἀληθείας ἔφορον. Distinguitur in λόγους sex et capita 53.» Postea Allatius ex Possevino memorat Georgii Scholarii *Monodiam in dormitionem S. Marci*, dein cod. Paris. in quo est ejus oratio *De inani, absurda et incomposita, per permissionem Dei, innovatione fidei* (V. supra Renaud. de vita Gennadii); porro ejusdem *canonem in Gregorium Palamam, Thessalon. archiepiscopum*, alibi laudatum et ejusdem *Orat. funebrem in despotam Porphyrogennetiam Palæologum*, in cod. bibl. Medicæ; sed incertus est, num ea fuerit schismatici, an catholici. Sed hæc sufficient. Atque Oudin. l. c. p. 2488 sq. ex Caroli Dufrenii, dom. du Cange *Glossario mediæ et inf. græcitatibus*, fol. 1281, longum locum apposuit, ubi ille multos Gennadii libros, ab Allatio prætermissos, paulo latius recensuit. (HARL.)

EXCERPTUM

EX

PATRIARCHICA CPOLEOS HISTORIA,

CUI TITULUS :

Historia patriarcharum qui sederunt in hac C magna catholicaque Ecclesia Constantinopoleos, postquam cepit eam sultanus Mechemeta. In qua describitur, quid singulorum temporibus gestum sit : et quisnam fuerit auctor pescesii, id est muneris, quod patriarcha novus sultano dat : quis præterea charatzii, hoc est annui tributi ecclesiastici : quis item additionem quoque tempore, quæ usque in hodiernum diem durat, fecerit : et quo sultano dominante hæc facta sint. Quæ omnia in vulgarem linguam Græcam transtulit MANUEL Malaxus, Peloponnesius, Martino Crusio describens anno Domini 1577, mense Aprili (1).

Illo tempore, quo Turcicus rex Mechemeta hanc urbem Constantini expugnavit, numeraban-

Περὶ τῶν πατριαρχῶν ὁποῦ ἐπατριάρχευσαν ἐν τῇ καθολικῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸ λαβεῖν ταύτην σουλτᾶν Μεχμέτης. Καὶ τίνα γεγόνασιν ἐν τῷ ἐκάστου καιρῷ. Καὶ ποῖος τὸ λεγόμενον πεσκέσιον, καὶ τὸ χαράτζιον, πρῶτον αὐτῷ δέδωκε, καὶ τίς τὴν αὐξήσιν, ἥτις ὑπάρχει ἕως τοῦ νῦν, ἐποιήσατο· καὶ ἐν ποίου σουλτάνου καιρῷ ταῦτα γεγόνασιν. Ἄτινα ἐμετεγλωττίσθησαν εἰς κοινὴν φράσιν παρ' ἐμοῦ ΜΑΝΟΥΗΛ Μαλαξοῦ τοῦ Πελοποννησιακοῦ κυρῷ Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ, ἐν ἔτει ἀφοῦ', μηνὶ Ἀπριλίῳ.

Τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ, ὁποῦ ἐπολέμησεν ὁ σουλτᾶν Μεχμέτης ταύτην τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἦσαν

(1) *Turco-Græcia*, p. 106.

γρόδοι ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χίλιοι τετρακόσιοι ἑξήκοντα τρεῖς, Μίλιον εἰκοστῇ ἑνάτῃ, ἡμέρᾳ τρίτῃ. Ὅμως ἤξευρεν, ὅτι πῶς οἱ Ῥωμαῖοι ἔχουν πατριάρχην πάντοτε εἰδίει ἐδῶ εἰς τὴν πόλιν ἔκαμε τὸν πλέον καιρὸν, πρὶν περὶ τὰ τὴν ἐπάρῃ ἔσοντας, ὅπου ἀφέντευεν ὁ πατέρης· αὐτοῦ σουλτάν Μουράτης, εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Καὶ ἤξευρε τὰ Ῥωμαϊκὰ καλλὰ καὶ λεπτότατα, καὶ τὰς τάξεις τῶν Ῥωμαίων. Λοιπὸν ἐθαύμασε, πῶς δὲν ὤπῃγεν ὁ πατριάρχης, νὰ τὸν ἐπροσκυρήσῃ, ὡς ἀφέντη, καὶ ἐθυμώθη πολλὰ, καὶ ἐσυλλογίζετο, τί ἔναι τοῦτο. Καὶ ἐν τῷ ἔμῃ ἐκράζε τοὺς κληρικοὺς, καὶ εἶπε· Ποῦ ἔναι ὁ πατριάρχης, καὶ δὲν ἦλθε νὰ μὲ προσκυρήσῃ, ὡς βυζιλιάν; Διότι αὐτὸς ὁ σουλτάνος ἐπεθύμα πολλὰ νὰ ὀμιλεῖ μετὰ τοῦ πατριάρχου περὶ πίστεως· καὶ νὰ ἐρωτᾷ, νὰ μανθάνῃ τὰ τοῦ Θεοῦ. Ὅμως εἶπαν αὐτοῦ οἱ κληρικοὶ, ὅτι ἀπὸ πολλὸν καιρὸν πατριάρχην δὲν ἔχουμεν· ὅτι ὁ πατριάρχης, ὅπου ἦτον, Οὐλεματικῶς ζῶντος τοῦ ἀφηκε τὸ σκαμνὴ του, καὶ ἀπὸ τότε ἄλλον δὲν ἔκαμαμε.

enim patriarcha fuit, sua sponte, adhuc vivens, alium suffecimus.

Καὶ ἀκούσας τοῦτο ὁ σουλτάνος, ἔπαυσεν ἀπὸ τὸν θυμὸν ὅπου εἶχε· καὶ θέλημα τοὺς ἔδωκε, καὶ τοὺς εἶπε· Ὅποιον θέλου, νὰ κάμουν, κατὰ τὴν πίστιν τους. Καὶ τοῦτο, ὅπου εἶπεν ὁ σουλτάνος, ἔτι νὰ κάμουν πατριάρχην, τὸ ἔκαμε με τέχνη· διὰ νὰ ἀκούουν οἱ Χριστιανοὶ, ὅτι ἔχουν πατριάρχην, νὰ τρέχουν εἰς τὴν πόλιν.

Ἀρκετὸν οἱ κληρικοὶ, κατὰ τὸν ἔρισμὸν τοῦ σουλτάνου ἐσύναξαν μερικοὺς τοὺς πλησίον ἀρχιερεῖς. Καὶ συνόδου γενομένης, ἐκλεξαν ὅλοι ὁμοφώνως τὸν σοφώτατον κύριν, Γεώργιον τὸν σχολάριον, ὁ ὅποιος ἦτον κρητὴς τῆς βασιλικῆς χρίσεως, εἰς τὰς ἡμέρας τῶν βασιλέων τῶν Ῥωμαίων. Καὶ ὅταν ὤπῃγεν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος εἰς τὴν Φραγκίαν, ὅπου ἔκαμαν τὴν ὀγδόην σύνοδον· ἐπῆρε καὶ αὐτὸν, ὡς σοφώτατον. Ἦτον δὲ ἄνδρας ἀγιώτατος καὶ εὐλαβέστατος. Καὶ, ὡς ἔδωκαν αὐτοῦ τὸ μικρὸν μῆνυμα διὰ νὰ τὸν ἐκάμουν πατριάρχην, τελείως δὲν ἤθελε νὰ τὸ ἀκούσῃ, οὐδὲ νὰ τὸ στέρξει, διὰ νὰ γένηαι πατριάρχης. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ κληρικοὶ, καὶ ὁ λαὸς ὅλος, καὶ στανικῶς αὐτοῦ ἔκαμαν αὐτὸν πατριάρχην, δώσαντες αὐτοῦ καὶ τὸ μέγα μῆνυμα. Ἐχειροτόνησεν αὐτὸν ὁ Ἡρακλείας, μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν ἀρχιερέων, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἔκτησε Θεοδώρα ἡ βασίλισσα, ἡ δὲ μόλις τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως, καὶ Γεννάδιον, τὸν ὄνομα-

prio Sanctorum Apostolorum, quod olim a regina eique Gennadium dixerunt nomen.

Α. Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ὁ σοφώτατος.

Τοῦτος ἔγινε πρῶτος πατριάρχης ἐδῶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀφ' οὗ ἐβασίλευσεν αὐτὴν ὁ αὐτὸς σουλτάνος, ὡς ἐγράψαμεν. Καί, ὡς ἂν τὸν

A tur anni a nato Christo mille quadringenti quin-
quaginta tres, ipsa urbe 29 die Maii, feria tertia
(die Martis), capta. Tunc ille scivit, Romanis, seu
Graecis, semper fuisse patriarcham : propterea
quod hac in urbe, antequam eam cepisset, ipse
majorem temporis partem exegerat, patre ipsius
Murata Adrianopoli dominante. Norat itaque res
Romanas et ordines gubernationemque Roma-
rum probe et exacte. Proinde mirabatur quid causae
esset quod patriarcha non veniret ad se suppliciter
honoris causa, pro domino agnoscens, iraque
commotus cogitabat quid hoc rei esset. Ac continuo
accitis ecclesiasticis viris, dixit : Ubi est, qui pa-
triarchæ munus gessit? Quare non accessit, ut
mihi tanquam regi reverentiam debitam exhiberet?
B Hæc sultanus. Magna enim ejus animum incusserat
cupido videndi patriarcham, et cum eo de religione
colloquendi, ut ex eo quærens, res divinas cognos-
ceret. Tunc responderunt ei clerici illi : Jam a
longo tempore non habemus patriarcham. Qui
sedem suam reliquit, et ab eo tempore nullum

Hoc rex audito, cessavit ab ira quam concepe-
rat, suaque voluntate potestatem dedit eis creandi,
dicens : Vos vero facite patriarcham quem-
cunque voletis ex præscripto religionis vestræ.
Hoc autem, quod ita de faciendo patriarcha dixit,
non amore religionis ab eo dictum fuit, sed callide.
Voluit scilicet, ut Christianis ubique dispersis
innotesceret, iterum præesse patriarcham, quo sic
ad conferendum se in urbem allicerentur.

Accepta igitur hac facultate, clerici de mandato
regis congregarunt certos quosdam, qui in vicinia
erant, sacrorum antistites. Hoc modo synodo
coacta, elegerunt una mente et voce doctissimum
et prudentissimum virum Georgium Scholarium,
qui stante adhuc imperio Romano, in judicio im-
peratorio judicem egerat. Ac, quo tempore rex
Joannes Palæologus in Italiam profectus fuerat, ubi
octava synodus facta est, secum illum inter alios
duxerat, ut eruditione præstanti præditum. Erat
porro idem pietate sanctitateque insignis vir. Ut
D autem significationem (sicut in patriarcharum
creatione fieri solebat) minorem, quæ appellatur,
illi dederunt, ut scilicet ipsum constituerent
patriarcham, nullo modo eam audire voluit, nec
acquiescere illorum suffragiis, ut patriarcha fieret.
Pontifices vero, et clerici et populus totus etiam
altera quæ major vocatur, suæ voluntatis signifi-
catione. Ordinans renuntiavit eum Heraclææ anti-
stes, præsentibus aliis pontificibus multis, in tem-
Theodora, Justiniani Magni conjuge, conditum fuerat,

1. Gennadius Scholarius, vir doctissimus.

Hic fuit primus in urbe nostra Constantinopoli
patriarcha, postquam ejus rex castitit Mechemeta,
ut diximus. Eum statim, ut patriarchæ dignitatem

acceperat, pontifices, et clerici, primoresque populi, ad sultanum deduxerunt, quem etiam ille adoravit. Tum clericos interrogavit sultanus, equam consuetudinem habuissent, Romani imperatores in creatione alicujus patriarchæ. Responderunt illi: Quoties aliquis futurus esset patriarcha, donasse imperatorem ei pretiosum pileum, cum velamento sub pileo, pallium item undulatum, nec non album equum, cui patriarcha insidens, circumiens urbem huic sauta precatus sit; datum præterea esse manu imperatoris ei pedum, insigne curæ pastoralis in gregem pium. Ita sultanus, his auditis, sedum manu sua accepit, idque in manum patriarchæ dedit: mandatoque ejusdem sultani, omnia illa modo dicta, quæ patriarcha honoris beneficiique causa ab imperatoribus accipere soliti fuerant, rite administrata sunt. Clementia porro et benevolentia magna idem huic patriarcham prosecutus est, quod cognovisset, sapientia pietateque singulari præditum esse. Concessit quoque eidem celeberrimum Sanctiorum Apostolorum templum, in quo hic patriarchicam sedem locavit.

In eo loco dein ubi patriarcha residebat, norte quadam inventus est homo quispiam occisus. Unde ingens metus animum patriarchæ incessit, ne vel sibi vel alicui suorum familiarium idem ibi accideret: eo quod totus ille locus, qui circa patriarcheum erat, incultus et desertus esset: civibus qui ibi habitaverant, in expugnatione urbis interfectis, necdum aliis in locum eorum deductis. Confessum itaque patriarcha inde excessit, relicto illo templo, obserato: cumque sultanum convenisset, retulit quid factum esset: ac rogavit eum daret sibi monasterium Deiparæ Pammacaristæ, ut in patriarcheum verteret. Sultanus, hoc audito, eadem mox hora de eo mandatum dedit. Accepto igitur sanctissimæ Dei Genitricis Pammacaristæ templo, ex eo patriarchæ domicilium fecit, quod solidum conservet Dominus Deus et conservator noster Christus, ad consummationem usque sæculi hujus, ab omnis hostis vexatione et contumelia intum. Erat id templum foris totum circumcirca habitatum hominibus: vicinia tota domorum plena, supra et infra colonis aliunde ex oppidis eo deductis ibique habitare jussis. Cum itaque multitudine hominum totus ille tractus celebris esset, ea fuit causa, cur de eo patriarcha sultanum appellaverit, qui et illi hoc templum concessit, in quo ab eo tempore, tanquam in patriarcheio, ille resedit sicut diximus.

Fuerat autem sub imperatoribus Romanis hæc Pammacarista femineum cœnobium. Verum ex templo SS. Apostolorum, in quo antea sederat patriarcha, eidem regi Mechemetæ templum (Himarëtium vocant) fecerunt: exstatque etiamnum hodie aliquid de prioris templi structuris.

Eo tempore idem sultanus ipsemet intravit patriarcheum; cumque in templum Pammacaristæ venisset, in sacellum ejus ingressus est (quo

Α ἔκαμαν πατριάρχη, τὸν ἐπῆραν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ καὶ ὑπῆγε, καὶ ἐπροσκύνησε τὴν αὐτὸν σουλτάνον. Καὶ ἐκεῖ ἐρώτησε τοὺς κληρικοὺς, οὗτις τί συνήθειαν εἶχαν οἱ βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων, ὅταν ἔκαμαν πατριάρχη. Καὶ τοῦτοι ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπαν· ὅτι, ὅταν ἤθελε γίνεαι πατριάρχης, τοῦ ἰχάριζε καπέσιον ἐνδυμὸν, μὲ τὸν κζμουχάν· καὶ μανθῆ με τοὺς ποταμοὺς· καὶ ἄλογον ἄσπρον, καὶ ἰκαθαλίκευεν αὐτὸν, καὶ ὑπῆγεν ἐγύρωθεν τῆς πόλης, καὶ εὐλόγει αὐτὴν· καὶ εἰδειθέτου ὁ βασιλεὺς με τὸ χεῖρ του τὸ δικανίκη· καὶ ἐτζῆ εἶλαθεν ὁ σουλτάνος μὲ τὸ χεῖρ του τὸ δικανίκη· καὶ τὸ ἔδωκεν εἰς τὸ χεῖρ τοῦ πατριάρχου. Καὶ ὄρισε, καὶ ἔγιναν ὄλα ἔκρινα, ὅπου εἶπαμε, τὰ ὅποια εἶχαν οἱ πατριάρχει εὐεργεσίαν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. Β Ἠγάπησε δὲ πολλὰ τὸν πατριάρχη ὁ σουλτάνος, ἔσοντας, νὰ μάθη, οὗτις ἦτον σοφώτατος καὶ εὐλαβὴς ἄνδρας. Ἐδωκέ του δὲ καὶ τὸν περιφρημον ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, καὶ ἔκαμε πατριαρχεῖον.

Καὶ ἐκεῖ, ὅπου ἰκαθίζετον ὁ πατριάρχης· μὲ ῥώκα εὐρέθη ἕνας ἄνθρωπος σφαμένος. Καὶ ἐφοβήθη μέγαν φόβον, ἵνα μὴ ἀφῆσον αὐτὸν, ἢ ἀπὸ τὴν συνάβαν αὐτοῦ ἐκεῖ, διότι ὄλος ὁ τόπος γυρόθεν τοῦ πατριαρχεῖου ἦτον ἔρημος· ἔσοντας, ὅπου ἄνθρωποι δὲν ἰκατοίκουν ἐκεῖ, οὗτις ἐσφάγησαν εἰς τὸν πόλεμον. Ὅμως ἐν τῷ ἔμα ὁ πατριάρχης εὐήτηκεν ἄπ' ἐκεῖ καὶ ἀφῆκε τὸν ναὸν ἐκείνον σφαλισμένον, καὶ ὑπῆγεν εἰς τὸν σουλτάνον, καὶ ἀνήφερε τὰ γινόμενα· καὶ ἐζήτησεν αὐτοῦ, νὰ τοῦ δώσῃ τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου, νὰ τὴν ἰκάμη πατριαρχεῖον. Καὶ ὁ σουλτάνος, ὡς ἤκουσε τοῦτο, τῆς ὥρας ἔδωκεν αὐτοῦ ὄρισμόν, καὶ ἔλαβε τὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, τῆς ὑπεράγνου Θεοτόκου· καὶ ἔκαμεν αὐτὴν πατριαρχεῖον· ὁ στερεώσει Κύριος ὁ Θεός, Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος ἀνενόχλητον καὶ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ παντὸς ἰχθροῦ. Καὶ τοῦτος ὁ ναὸς τῆς Παμμακαρίστου, ἦτον ὄλος ἔξωθεν τὸ γύρον κέτοιος· ἀνθρώπους· τὰ ὅποια γεμάτα ὄλα ἢ γετονία, καὶ ἰπάνω καὶ κάτω, διότι ἤφαρην σεργούινδες ἀπὸ ἄλλα κάστηρ, καὶ τοὺς ἰκατοίχησαν ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο, ὁ πατριάρχης, ἔσοντας, νὰ ἔναι ὄλος ὁ τόπος ἐκείνος τῆς Παμμακαρίστου γεμάτος ἀνθρώπους· ἐζήτησε τοῦ σουλτάνου· καὶ ἔδωκεν αὐτοῦ αὐτὸν τὸν ναὸν· καὶ ἰκάθησεν ἐκεῖ· καὶ τὸν ἔκαμε πατριαρχεῖον, ὡς ἔπαμε.

Ἦτον δὲ εἰς τὸν καιρὸν τῶν Ῥωμαίων, αὐτὴ ἡ Παμμακαρίστου, γυναικεῖον μοναστήριον, ὁ δὲ ναὸς αὐτῶν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἰκαθίζετον πρῶτίτερα ὁ πατριάρχης· τὸν ἔκαμαν ἰμαρέτιον τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμετή. Καὶ στέκονται ἄκομὲ ἀπὸ τὰ κτίσματα τοῦ ναοῦ ἕως τῆσῃ μερον.

Τότε καὶ ὁ αὐτὸς σουλτάνος ὑπῆγε σωματικῶς εἰς τὸ πατριαρχεῖον, εἰς τὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, καὶ ἐμπήκε μέσα εἰς τὸ παρεκκλήσιον (ὅπου

ἔναι τὴν σήμερον σκευοφυλάκιον) καὶ ὁμίλησε, καὶ ἰδὲ ἐλέγχθη μετ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου, κυροῦ Γενναβίου. Καὶ ἀπέδειξεν αὐτοῦ ὁ πατριάρχης τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν τῆς πίστεως ἡμῶν, χωρὶς κανένα φόβον. Καὶ ἔγραψεν εἰς τὰ ζητήματα αὐτοῦ κενάκια εἰκοσι εἰς ὅποια φέρονται κάτωθεν, ἕνα καὶ ἕνα, τί λέγει, καὶ ἴδωκεν αὐτὰ τῷ αὐτῷ σουλτάνῳ.

Vide infra Gennadii Confessionem posteriorem. Pergit historia.

Ὁ δὲ σουλτάνος, ἀκούσας ταῦτα τοῦ πατριάρχου, ἔπερ ἐγγράφως τοῦ ἔδωκε, ἰθαύμασε μεγάλως εἰς τὴν θεολογίαν καὶ σοφίαν αὐτοῦ, καὶ ἐπληροφόρηθῃ τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν περὶ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν, ὅτι ἔναι ἀληθινῆ, καὶ τὰ μυστήρια τῆς πίστεως αὐτῶν, ἀληθινὰ καὶ θαυματουργὰ, καὶ κανένα ἔθλος αὐτῶν, ἀμὴ καθαρὰ καὶ λαμπρότερα ὑπὲρ τὸ χρυσάφι. Ἀγάπησε δὲ πολλὰ τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἔβλεπε καλῶς. Καὶ ὄρισμὸν ἔδωκε, καὶ ἔκαμε καὶ μεγάλας φοβεράς εἰς ἐκείνους ὅπου νὰ πηράζουσιν, ἢ διαβάλλουσιν τινὰ τῶν Χριστιανῶν, νὰ παιδεύωνται βαρῶς. Καὶ οὐχὶ μόνον ὁ σουλτάνος ἀγάπηε τοὺς Χριστιανούς, ἀμὴ καὶ οἱ μουσουλμάνοι, ἕνεκεν τοῦ ὄρισμοῦ τοῦ ἀφεντός. Εἶχε δὲ ὁ σουλτάνος μεγάλην χαρὰν καὶ εὐφροσύνην, ἔσονται, νὰ γένῃ τοιοῦτου γένους ἀρθάντης καὶ βασιλείας.

Ὁ δὲ πατριάρχης κύριε Γεννάδιος, ἔκαμεν εἰς τὸν ὑψηλότερον πατριαρχικὸν θρόνον τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, χρόνους πέντε, καὶ μῆνας. Καὶ ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα σκάνδαλα, ὅπου ἦσαν, ἐκάλεσε σύνοδον ἀρχιερέων, καὶ κληρικῶν, καὶ ἀρχόντων, καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἔκαμε παραίτησιν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἐπαρεκάλεσαν αὐτὸν, καὶ οἱ κληρικοὶ, καὶ ὅλος ὁ λαὸς, δεὰ νὰ διαμείνῃ, ἀμὴ δὲν ἠθέλησε τελείως, νὰ τὸ ἀκούσῃ· μόνον ἔγραψε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν κώδικα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Καὶ λαθῶν τὰ πράγματα αὐτοῦ, ἦτοι ἂν εἶχεν, ὑπῆγεν ἐν τῷ ἔμα εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ θελοῦ Προδρόμου, τοῦ ἐν τῷ ὄρει Μενοικίως, πλησίον εἰς τὰς Σέρβας, καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν εἰρηνικῶς, καὶ ἐμετέλλασεν ἀνεὶ τοῦ κ'σμου τούτου, τὴν οὐράνιον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

A in loco hodie armarium rerum sacrarum est) et cum patriarcha Gennadio clementer sermones contulit. Tunc omni metu posito, universam ei patriarcha veritatem fidei Christianæ aperuit : scripsitque pro numero quaestionum ejus capita viginti, quæ singula inferius ordine sequuntur, sententiaque eorum perspicitur, quæ et dedit ipsi sultano.

Tunc sultanus, hisce ex ore patriarchæ auditis, et in scripto etiam acceptis, magnopere admiratus est illius divinarum rerum cognitionem et sapientiam : certusque de religione Christiana factus est, tota esse verissima mysteria ejus, non modo vera, sed etiam mirifica ; nullum his subesse dolorem, sed puritate et splendore vincere aurum. Hinc amore persecutus est gentem Christianam, benignoque aspexit vultu. Hac de causa, edicto proposito, gravia minatus est illis quicumque molestarent aut calumniarentur aliquem Christianorum, in eosque graviter animadverti jussit. Nec ipse solum sultanus diligebat Christianos, sed cuncti etiam Turcæ (qui ipsorum lingua Musulmani, hoc est, circumcisi, appellantur) propter edictum regium. Enimvero magno gaudebat opere, oblectabaturque sultanus, quod se talis nationis dominum regemque fieri contigisset.

Cæterum patriarcha Gennadius in sublimi magnæ sanctissimæque Christi Ecclesiæ throno annos quinque et aliquot menses egit. Tunc, multis magnisque dissidiis exortis, concilium convocavit pontificum, clericorum, optimatum cunctorumque Christianorum, in quo se patriarchico munere abdicavit. Adhortabantur quidem pontifices ipsium, et ecclesiastici viri, populusque cunctus, ad manendum ; sed prorsus ipse noluit audire ; verum abdicacionem suam in codice Magnæ Ecclesiæ inscripsit. Dein, rebus suis acceptis, recta se in monasterium D. Prodrumi, in monte Menœcei prope Serras situm, contulit, ibique bona pace mortuus, cum hoc caduco mundo cœlestis Dei regnum commutavit.

ΤΟΥ ΑΙΔΕΣΙΜΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΣΥΝΤΟΜΟΝ ΤΕ ΚΑΙ ΣΑΦΕΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ
ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑΣ ΠΙΣΤΕΩΣ, ΠΕΡΙ ΩΝ Η ΔΙΑΛΕΞΙΣ ΓΕΓΟΝΕ ΜΕΤΑ
ΑΜΟΙΡΑ ΤΟΥ ΜΑΧΟΥΜΕΤΟΥ ·

Ἡ καὶ ἐπιγράφεται

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΑΝΘΡΩΠΩΝ (1).

Ἐρωτᾷ ὁ Τούρκος, ὁ δὲ Πατριάρχης ἀποκρίνεται.

REVERENDISSIMI PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLIS

GENNADII SCHOLARII

SERMOCINATIO BREVIS ET SAPIENS DE NONNULLIS CAPITIBUS FIDEI NOSTRÆ
DE QUIBUS DISPUTAVIT CUM AMERA MACHUMETIS ;

· QUÆ ETIAM INSCRIBITOR

DE VIA SALUTIS HUMANÆ

Interrogat Turcus, respondet Patriarcha.

T. Quid est Deus?

P. Deus est substantia invisibilis, intelligibilis, intelligensque et non interpretabilis. Deus est spiritus sine materia, oculus pervigil, intellectus actu, semper existens. Deus est causa omnium visibilium et invisibilium creaturarum.

T. Unde dicitur Θεός, quod est Deus?

P. Dicitur ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν, quod est a speculari, eo quod cuncta speculetur, quasi speculator et spectator omnium. Dicitur præterea Θεός ἀπὸ τοῦ θεῖν, hoc est percurrere, anima intelligibilis sine tempore, Deus enim semper et ubique adest.

T. Et quot dii sunt?

P. Unus Deus deorum et Dominus dominantium, et præter eum non est alius. Dicuntur tanquam dii aliquando homines per participationem, ut puta : « Ego dixi, Dii estis et filii Altissimi omnes ; vos autem tanquam homines moriemini et sicut unus de principibus cadetis ¹. »

T. Si itaque unus Deus est, cur dicitis etiam tres esse personas, Patrem videlicet, Filium et Spiritum sanctum?

A T. Τί ἐστι Θεός;

II. Θεός ἐστιν οὐσία ἀθεώρητος, νοερά τε καὶ ἀνερμήνευτος · Θεός ἐστι πνεῦμα ἄϋλον, ὀφθαλμῶς ἀκοίμητος, νοῦς ἀεικίνητος · Θεός ἐστιν αἰτία πάντων τῶν ὁρωμένων καὶ ἀοράτων κτισμάτων.

T. Καὶ διὰ τί λέγεται Θεός;

II. Θεός λέγεται ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν τὰ πάντα οἰονεὶ θεωρῶν, καὶ Θεός ἦγουν θεατὴς πάντων, καὶ πάλιν Θεός λέγεται ἀπὸ τοῦ θείν καὶ ἀποπρέχειν νοητικῶς καὶ ἀχρόνως τὰ πάντα · ὁ γὰρ Θεός ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάρεστιν.

T. Καὶ πόσοι θεοὶ εἰσίν;

B II. Εἷς Θεός τῶν θεῶν καὶ Κύριος τῶν κυρίων, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἄλλος · λέγονται δὲ θεοὶ οἱ ἄνθρωποι διὰ τινὰ μετοχὴν, ὡς τὸ « Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες, ὁμεῖς δ' ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκατε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. »

T. Καὶ ὡς ἐνὶ εἷς Θεός, πῶς λέγετε αὐτὸν τὸν ἕνα Θεὸν τρισυπόστατον, Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα;

¹ Psal. LXXXII, 6, 7.

(1) Græce post J. Bœssicium (Viennæ 1550) et J. Fuchium (Helmstædi 1611) edidit D. W. Gass in *Gennadius und Pletko*, Breslau 1844.

II. Ἰδοὺ γὰρ τρεῖς λέγομεν καὶ ἓνα.

T. Ἀλλὰ διδασκῶν ἡμεῖς, πῶς ἔστι καὶ εἷς Θεός, καὶ πῶς πάλιν τρεῖς πρόσωπα, ἐπεὶ θαυμαστὸν ἡμῖν δοκεῖ τοῦτο, ὅπως καὶ εἷς ἔστι Θεός καὶ τρεῖς εἰσι τὰ πρόσωπα αὐτοῦ.

II. Ἄκουε συνετῶς, καὶ νοήσεις τὸ τῆς ἀγίας Τριάδος μυστήριον, καθὼς δύναται νοῦς νοῆσαι ἀνθρώπινος, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ· πλὴν τὸ κατὰ δύναμιν ἡμῖν λέξω. Ὡς γίνωσκε τοῦτο, ὅτι διὰ τοῦτο λέγεται ὁ Θεός ἀνερχόμενος, διὰ τὸ οὐ δυνάμεθα καταλαθεῖν αὐτοῦ τὴν φύσιν, οὐδὲ ὁμοίος ἐστὶν ἡμῖν μονοπροσώπου. Εἰ γὰρ ἦν, ἐγινώσκομεν ἀν αὐτὸν, ὡς γινώσκομεν ἀλλήλους ἡμεῖς· ἀλλὰ ἐστὶν εἷς μὲν ὁ Θεός, τὰ δὲ πρόσωπα αὐτῆς τῆς θεότητος τρεῖς· καὶ βλέπε ἀπ' ἄρτι τὰ λεγόμενα. Ὡς περ ἐστὶν ἥλιος εἷς, ὁ δὲ ἥλιος ἔχει ἀκτῖνα καὶ φῶς, καὶ εἰσὶν ἐν τῷ ἡλίῳ σχεδὸν πρόσωπα τρεῖς, δίσκος, ἀκτὶς καὶ φῶς· δίσκος μὲν τὸ σῶμα τοῦ ἡλίου, ἀκτὶς δὲ ἡ καταβατινομένη λαμπαδοφανῶς καὶ κρούουσα πρὸς τὴν γῆν, φῶς δὲ τὸ φωτίζον καὶ εἰς τοὺς ἐπισκιδώεις τόπους χωρὶς ἀκτῖνος· καὶ ἰδοὺ σχεδὸν πρόσωπα τρεῖς, δίσκος, ἀκτὶς καὶ φῶς· οὐ λέγομεν τρεῖς ἡλίους, ἀλλ' ἓνα καὶ μόνον, οὐδὲ λέγομεν πρόσωπον ἓν, ἀλλὰ τρεῖς πρόσωπα. Ἐάν γὰρ ἐρωτηθῆς, πόσοι ἥλιοι εἰσὶν ἐν τῷ οὐρανῷ; μέλλεις εἰπεῖν, ὅτι εἷς ἥλιος ἐστὶν· ἐάν δὲ ἐρωτηθῆς τὰ πρόσωπα τοῦ ἡλίου πόσα εἰσὶ; εἰπέ τρεῖς, δίσκος, ἀκτὶς καὶ φῶς· — οὕτως νόει καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ. Θεός μὲν εἷς, πρόσωπα δὲ τοῦ ἐνδὲ Θεοῦ τρεῖς, Πατὴρ, Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ἐκ τούτου γίνωσκε, ὅτι ὡς περ ἐστὶν ἥλιος τριπρόσωπος, οὕτως ἐστὶ καὶ εἷς Θεός τρισυπόστατος· τύπος γὰρ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ὁ δίσκος ὁ ἡλιακός, τύπος δὲ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ ἡ ἀκτὶς, καὶ τύπος τοῦ παναγίου Πνεύματος τὸ φῶς ἐστὶ τοῦ ἡλίου· καὶ ἐπεὶ οὕτως ἐπὶ τοῦ ἡλίου δίσκος, ἀκτὶς καὶ φῶς, καὶ εἷς ἥλιος καὶ οὐ τρεῖς, ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Πατὴρ, Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα εἷς Θεός καὶ οὐ τρεῖς θεοί. Καὶ πάλιν εἰπέ οὕτως· ἐπεὶ τοῦ ἡλίου ἀχώριστος ὁ δίσκος, καὶ ἡ ἀκτὶς καὶ τὸ φῶς οὐ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, διὰ τοῦτο λέγεται εἷς ἥλιος καὶ οὐ τρεῖς, διότι οὐ χωρίζονται τὰ πρόσωπα αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων· καὶ ὡς περ ὁ δίσκος ὁ ἡλιακός γεννᾷ τὴν ἀκτῖνα, καὶ παρὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀκτῖνων ἐκπορεύεται τὸ φῶς· οὕτω ὁ Θεός καὶ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Βλέπε συνετῶς· ὡς περ ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου καταβαίνει ἐξ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν καὶ ἀπὸ τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου οὐ χωρίζεται, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λείπει, οὕτως ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐστὶν ἐν τῷ ἡλιακῷ δίσκῳ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῇ γῇ καὶ πανταχοῦ, καὶ οὕτως τῶν ἀνω οὕτως τῶν κάτω ἡ ἀκτὶς λείπει· οὕτως καὶ ὁ Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ καθῆλθε πρὸς τὴν γῆν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔλειπεν οὕτως, ἐκ τῶν οὐρανῶν, οὕτως ἐκ τῆς γῆς, ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἐστὶν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς ἀχώριστος, καὶ ἀνω καὶ κάτω καὶ πανταχοῦ καὶ οὐδέ τις ἔλειπε. Καὶ ὡς περ τῷ ἡλιακῷ φῶς ἐστὶ καὶ ἐν τῷ ἡλιακῷ δίσκῳ καὶ ἐν τῇ ἀκτῖνι καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ εἰσέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ πανταχοῦ φωτίζει· οὕτως

A P. Ecce sic esse tres dicimus et unum.

T. Docetas nos, quæso, quomodo est unus Deus et tres personæ, quoniam nobis mirum videtur, quomodo unus Deus sit, et tres in eo personæ.

P. Animadvertite, quæso, et facile poteris intelligere mysterium sanctæ Trinitatis, quantum mens humana valeat intelligere : ego autem pro virilium exprimere contendam. Idcirco dicitur Deus non interpretabilis, quia non possis ejus naturam percipere, neque similis est ulla nobis persona. Si enim esset persona unica, illum procul dubio cognosceremus, quemadmodum nos invicem cognoscimus. Sed est unus quidem Deus, tres autem personæ ejusdem deitatis; proinde animadvertite quæ dicturi sumus. Quemadmodum est unus sol, qui quidem radios habet et lumen, suntque in sole tres quasi personæ, substantia solis, radius et lumen; radius vero, qui discedit, lampadis instar terram percutiens, lumen autem, quod illuminat loca tenebrosa, absque radio : ecce itaque tres quasi personæ, corpus scilicet solare, radius et lumen; non tamen dicimus tres soles, verum unum et solum, nec dicimus personam unam, sed tres. Si enim fueris interrogatus, quod sunt soles in cælo? respondere debes, Unus est sol. Si autem interrogatus fueris, quæ sunt personæ in sole? responde tres, solare corpus, radius et lumen. Similiter sentiendum est etiam de Deo. Deus quidem unus, personæ autem in Deo tres, Pater, Filius et Spiritus sanctus. Ex his poteris intelligere, quod, quemadmodum sunt in sole tria distincta, ita est et unus Deus trium personarum. Pater est ipse corpus solare, Filius autem est radius, Spiritus sanctus est lumen solis. Et sicut in sole est corpus solare, est radius et lumen, et tamen unus sol, et non tres; similiter et in Deo Pater, Filius et Spiritus sanctus unus Deus et non tres dii. Insuper dic sic. Quando substantia solis et radius et lumen non invicem separantur, propterea dicitur unus sol, et non tres, quia non separantur ab invicem; et quemadmodum substantia solis producit radios, et a sole et radiis procedit lumen : ita Pater generat Filium seu Verbum ejus et a Patre et Filio procedit Spiritus sanctus. Sis igitur attentus quæso. Quod sicut radius solis descendit de cælo ad terram et a corpore solari non separatur, et neque a cælo abest neque a terra, sed est in corpore solari et in cælo, in terra et ubique, neque sursum neque deorsum abest; ita et Filius seu Verbum Dei descendit in terram et neque a Patre abest, neque a cælo, neque a terra, sed fuit et semper est in gremio Patris, inseparabilis et sursum et deorsum ubique et nusquam deest. Et quemadmodum est lumen solare et in corpore solari et in radio et in cælo et in terra et ingreditur interiora domus et omnia illuminat, ita et Spiritus sanctus ubique et cum Patre et cum Filio est sursum et deorsum, et omnes homines illuminat et

nullibi deest. Spiritus enim, ut ait Paulus, etiam inquiri et profunditates Dei¹. Ecce igitur quemadmodum si nunquam Heliam Thesbitem, prophetam illam, potuissemus cognoscere, qualis fuerit; quando autem videmus illius imaginem, tunc paulatim intelligimus figuram prophetæ illius Heliae, licet non ejusdem honoris: ita etiam de Deo intelligere oportet: nam Deum nullus unquam vidit. Et quia Deum non videmus, nec cognoscere possumus, qualis est; quia tamen Deus est lumen, reperimus lumen sensibile solis, tanquam imaginem invisibilis Dei. Si autem dicimus, quoniam sol visibilis et unus est, et tria in se habet et hæc tria sunt inseparabilia, sol itaque est imago intelligibilis solis, videlicet Dei, cum sunt in sole uno tria distincta, et cum ita sit, ita sentientium est et credendum.

Si autem exemplum hoc tibi nequaquam satisfacit ad cognitionem trium personarum deitatis, animadvertite et aliam imaginem Dei. Est autem anima hominis; quando enim Deus hominem creare voluit, dixit: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram². » Ecce igitur et homo ipse imago Dei est; videlicet anima hominis. Est enim anima hominis una quidem, et trium quasi personarum; tres enim potentias, quasi tres personas habet anima; et quomodo, animadvertite. Est autem anima una persona, anima vero producit sermonem, et ecce sermo, alia persona; anima producit spirationem, et ecce spiratio, alia persona; sunt ergo quasi personæ tres: anima, sermo, spiratio. Animæ sunt personæ et non corporis, quoniam, evolans anima ab corpore, nec sermo, nec spiratio remanet in corpore; sed jacet corpus absque sermone et spiratione, sermo vero et spiratio sunt in anima; et hoc quidem patet, quia sermo et spiratio ab anima sunt personæ: et ecce igitur anima est persona, spiratio alia. Anima est trina quasi in personis, licet anima sit una et non tres. Si autem interrogatus fueris, quot animas habeat homo, respondebis unam; interrogatus autem quot personæ unius sint animæ, respondere convenit tres, quoniam anima, sermo et spiratio est una anima, et tres personæ. Et anima quidem est ad modum Patris, sermo vero animæ est ad modum Filii et Verbi Dei, spiratio vero animæ est ad modum Spiritus sancti. Quemadmodum enim anima est ingenuita, ita Deus Pater ingenuitus est, et quemadmodum sermo generatur ab ipsa anima, ita et Verbum Deum a Patre generatur, et quemadmodum spiratio generatur ab anima, et Spiritus sanctus procedit a Patre; et dic sic: Anima, sermo, spiratio, anima una et non tres; ita et Pater, Verbum et Spiritus sanctus unus Deus, non tres. Inseparabilis anima, et sermo et spiratio una anima et non tres, inse-

καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πανταχοῦ καὶ μετὰ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἄνω καὶ κάτω, καὶ πάντα ἀνθρώπων φωτίζει καὶ οὐ λείπει ποθὲν. Τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φησὶν ὁ μέγας Παῦλος, πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Ἰδοὺ λοιπὸν, ὡς περ εἰ οὐκ οἶδαμεν τὸν Ἥλιον τὸν Θεοστίτην ἐκείνον τὸν προφήτην, οὐ γινώσκουμεν ποταπὸς ἦν· ὅταν δὲ εἰδόμεν τὴν εἰκόνα ἐκείνου, τότε μικρὸν κατανοοῦμεν τὸν χαρακτήρα τοῦ προφήτου ἐκείνου Ἥλιου, καὶ μὴ ἰσότημό; ἐστὶν· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δεῖ νοεῖν. Καὶ γὰρ Θεὸν οὐδεὶς ἐώρακεν πώποτε· καὶ ἐπεὶ τὸν Θεὸν οὐχ ἐώρακαμεν οὐδὲ γινώσκουμεν πο αμὸς ἦ· ἐπεὶ δὲ φῶς ἐστὶν ὁ Θεὸς, εὐρίσκομεν τὸ ἀσθητὸν φῶς ὡς περ εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Εἰ δὲ λέγομεν, πῶς ὁρατός ἐστὶν ἥλιος, καὶ εἰς ἐστὶ καὶ τρία πρόσωπα τοῦ ἡλίου καὶ τὰ πρόσωπά εἰσιν ἀχώριστα τοῦ ἡλίου· ὁ δὲ ἥλιός ἐστὶν εἰκὼν τοῦ νοητοῦ ἡλίου ἡγεῦν τοῦ Θεοῦ· ἐστὶ δὲ ὁ ἥλιος τρισυπόστατος· καὶ οὕτως ἔχει καὶ νοεῖ καὶ πιστεύει.

Εἰ δὲ οὐκ ἀρκεῖ σοι τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα εἰς ἐπίγνωσιν τρισυποστάτου θεότητος, βλέπε καὶ ἄλλην εἰκόνα Θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν γὰρ ἐμέλλε πλάσσειν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον, εἶπεν, ὅτι Ποιήσωμεν ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν· Ἰδοὺ λοιπὸν, καὶ ὁ ἀνθρώπος εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἡγεῦν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἔστι δὲ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μία μὲν, ἀλλὰ τρισυπόστατος· τρία γὰρ πρόσωπα ἔχει ἡ ψυχὴ· καὶ πῶς ἀκουσον. Ἔστιν ἡ ψυχὴ ἐν πρόσωπον, ἡ δὲ ψυχὴ γεννᾷ τὸν λόγον, καὶ ἰδοὺ ὁ λόγος ἄλλον πρόσωπον· ἡ ψυχὴ ἐκπορεύει τὴν νοήν, καὶ ἰδοὺ ἡ νοήν ἄλλον πρόσωπον. Καὶ ἰδοὺ πρόσωπα τρία. Ψυχὴ, λόγος καὶ νοήν τῆς ψυχῆς εἰσι, οὐ τοῦ σώματος· ἐπειδὴ ψυχῆς ἐξελεύσεως ἐκ τοῦ σώματος, οὔτε λόγος ἐναπομένει τῷ σώματι οὔτε νοήν, ἀλλὰ κείται τὸ σῶμα καὶ ἄλογον καὶ ἄνοον. Ὁ δὲ λόγος καὶ ἡ νοήν εἰσιν ἐν τῇ ψυχῇ· καὶ τοῦτο δεῖλόν ἐστιν, ὡς ὅτι ὁ λόγος καὶ ἡ νοήν ἀπὸ τῆς ψυχῆς εἰσι πρόσωπα· καὶ ἰδοὺ λοιπὸν, ἡ ψυχὴ πρόσωπον ἐν, ὁ λόγος ἄλλον πρόσωπον, καὶ ἡ νοήν ἄλλον πρόσωπον, τρία σχεδὸν πρόσωπα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ψυχὴ μία καὶ οὐ τρεῖς. Εἰ γὰρ ἐρωτηθῆς, πόσας ψυχὰς ἔχει ὁ ἀνθρώπος; μέλλεις εἰπεῖν ὅτι μίαν· εἰ δὲ ἐρωτηθῆς, καὶ πόσα πρόσωπά εἰσι τῆς μιᾶς ψυχῆς; ἀρμόζει ἵνα εἶπῃς ὅτι τρία, ἐπειδὴ ψυχὴ καὶ λόγος καὶ νοήν μία ψυχὴ καὶ πρόσωπα τρία. Καὶ ἐστὶν ἡ μὲν ψυχὴ εἰς τύπον τοῦ Πατρὸς, ὁ δὲ λόγος τῆς ψυχῆς εἰς τύπον τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ νοήν τῆς ψυχῆς ἐστὶν εἰς τύπον τοῦ παναγίου Πνεύματος. Ὡς γὰρ ἡ ψυχὴ ἀγέννητος, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἀγέννητος· καὶ ὡς περ ὁ Λόγος τῆς ψυχῆς γεννητός ἀπ' αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ γεννητός ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· καὶ ὡς περ ἡ ἀναπνοὴ γεννᾶται ἐκ τῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. Καὶ εἰπέ οὕτω:· Ψυχὴ, λόγος καὶ νοήν μία ψυχὴ καὶ οὐ τρεῖς· οὕτω καὶ Πατὴρ, Λόγος καὶ Πνεῦμα ἅγιον εἰς Θεὸς καὶ οὐ τρεῖς· ἀχώριστος

¹ I Cor. II, 10. ² Gen. I, 26.

in gremio animæ; sic et Verbum Dei, quamvis natum est ante sæcula a Deo Patre, non fuit tamen manifestum hominibus, sed fuit in paterno gremio. Quemadmodum sermo noster, quando volumus, formatur ex labiis nostris, et manifestatur omnibus astantibus: ita similiter et Verbum Dei, quando bene placuit, natum est (sicut ex labiis prophetarum fuit prædictum) ex sancta Virgine Maria, et tunc manifestum fuit toti orbi. Quemadmodum enim manifestatur sermo noster, cum sit natus ex labiis nostris, ita et Verbum Dei natum est ex carne sanctæ Virginis, ac manifestatum est toti orbi, et qui credunt in eum, salvi sunt. Et quemadmodum sermo noster, quando formatur a labiis, nec ab anima deest, nec a labiis nostris et in auribus audientium et nusquam deest, et si mille millia audirent sermonem, non diminuitur sermo, sed semper sermo noster integerrimus est: ita Verbum Dei natum est ex Virgine Maria, ut ex prophetarum labiis fuerat prædictum; sit tamen nec a Patre deficit, nec a carne, nec ab omnibus hominibus, nec ab universo orbe, sed ubique erat, et non diminutum est, verum amplissimum erat. Ita intellige et de Verbo Dei, qui duplicem habet generationem, unam ex Deo Patre ante sæcula, carne vero alteram a novissimis dierum, quemadmodum sermo noster primum producit ab anima, secundo a labiis. Et hæc de duabus generationibus Verbi Dei. κτίσεως, ἀλλὰ πανταχοῦ παρῆν καὶ οὐκ ἐλαττονήθη, ἀλλὰ πληρέστατος ἦν. Οὕτω νόει καὶ περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅτι διπλῆν ἔχει τὴν γέννησιν, μίαν ἐκ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ μίαν ἐκ τῆς σαρκὸς· καὶ ἡ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς προαιώνιος, ἡ δὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· ὡς περὶ ὁ ἡμέτερος λόγος πρῶτον γεννᾶται ἀπὸ τῆς ψυχῆς, ὁ δεύτερος ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ.

T. Quid est commune sanctæ Trinitatis?

P. Commune est substantia, carens principio, potestas, bonitas ac iustitia, et omnia hæc æqualiter habet Pater, Filius, Spiritus sanctus præter ipsas proprietates.

T. Quid est proprium Patris?

P. Ingenitum.

T. Quid est proprium Filii?

P. Genitum.

T. Quid est proprium Spiritus sancti?

P. Procedens.

T. In Deo quot naturas fateris?

P. In Deo dicimus unam naturam, unam formam, unum genus, unam gloriam, unam dignitatem, unam dominationem.

T. Hypostases quot fateris in Deo?

P. In Deo dicimus tres personas, tria individua et tres formas.

T. Et cur dicitur pater Pater?

P. Pater dicitur Deus ab hoc verbo πάντα τρεῖν (1).

T. Et υἱός, i. e. Filius unde dicitur?

P. Υἱός, i. e. Filius dicitur ab hoc nomine

πρώτην γέννησιν ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἔχει, ἀλλ' ὅμως ἀφανῆ; ἔνι καὶ οὐ φανεροῦται, ἀλλὰ πάλιν μετὰ γέννησιν μένει ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς κόλποις· οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, κἄν γεννηθῆ πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐφανερῶτο ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἦν ἐν τοῖς κόλποις τοῖς πατρικοῖς. Καὶ ὡς περὶ ὁ ἡμέτερος λόγος, ὅταν βουληθῶμεν, γεννᾶται ἐκ τῶν χειλέων ἡμῶν καὶ φανεροῦται ἐν ὅλοις τοῖς ἡμῶν πλησιάζουσι· οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὅταν ἠυδόκησεν, ἐγεννήθη, ὡς προεῖρηται ἐκ τῶν χειλέων τῶν προφητῶν, ἐκ τῆς παναγίας Μαρίας, καὶ τότε γέγονε φανερός ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Ὡς γὰρ φανεροῦται ὁ ἡμέτερος λόγος γεννηθείς ἐκ τῶν χειλέων ἡμῶν· οὕτω δὲ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος γεννηθείς ἐκ τῆς σαρκὸς τῆς ἀγίας Παρθένου, ἐφανερῶθη πάσῃ τῇ κτίσει, καὶ οἱ πιστεύοντες αὐτῷ σώζονται. Καὶ ὡς περὶ ὁ ἡμέτερος λόγος, ὅταν γεννᾶται ἀπὸ τῶν χειλέων, οὔτε ἀπὸ τῆς ψυχῆς λείπει, οὔτε ἀπὸ τῶν χειλέων ἡμῶν, οὔτε ἀπὸ τῶν ὠτίων τῶν ἀκούοντων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν ἡμῶν καὶ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀκούοντων, καὶ οὐ λείπει ποθὲν, κἄν χίλια χιλιάδες ἀκούσωσι τὸν λόγον, οὐκ ἐλαττοῦται ὁ λόγος, ἀλλ' αἰεὶ ὁ λόγος ἡμῶν πληρέστατος εἶη· οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐγεννήθη ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας, ὡς ἐκ τῶν προφητικῶν χειλέων προεῖρηται· ἀλλ' οὐν οὔτε ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλείπειν, οὔτε ἀπὸ τῆς σαρκὸς, οὔτε ἀπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ἀφ' ὅλης τῆς

C T. Τί κοινὸν τῆς ἀγίας Τριάδος;

Π. Κοινὸν ἡ οὐσία, κοινὸν τὸ ἀναρχον, κοινὸν ἡ δύναμις, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ δικαιοσύνη· καὶ πάντα ἐξ Ἰσοῦ ἔχει ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα πληρῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν.

T. Τί ἴδιον τοῦ Πατρὸς;

Π. Τὸ ἀγέννητον.

T. Τί ἴδιον Υἱοῦ;

Π. Τὸ γεννητόν.

T. Τί ἴδιον τοῦ ἀγίου Πνεύματος;

Π. Τὸ ἐκπρορευτόν.

T. Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ πόσας φύσεις ὁμολογεῖς;

Π. Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ μίαν λέγω φύσιν, μίαν μορφήν, ἓν γένος, μίαν δόξαν, μίαν ἀξίαν, μίαν κυριότητα.

D T. Ὑποστάσεις δὲ πόσας ὁμολογεῖς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ;

Π. Ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τρεῖς λέγω, τρία πρόσωπα, τρία ὄντομα καὶ τρεῖς χαρακτῆρας.

T. Καὶ διὰ τί λέγεται πατήρ ὁ Πατήρ;

Π. Πατήρ λέγεται ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ ἀπὸ τοῦ πάντι τρεῖν.

T. Καὶ ὁ Υἱὸς διὰ τί λέγεται Υἱός;

Π. Υἱὸς λέγεται παρὰ τοῦ ὄρος· ὄρος γὰρ ὁ Πα-

(1) Id est omnia observare.

τήρ, τοιοῦτος καὶ ὁ Υἱός, καὶ τροπή τοῦ ο εἰς υ υἱός· Ἄ
 ὁμοιος γὰρ ὁ υἱός τῷ πατρί.

Τ. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τί λέγεται
 πνεῦμα;

Π. Πνεῦμα λέγεται παρα τὸ νοεῖν· πάντα γὰρ
 ὀξέως ἐπινοεῖ, ἤγουν πάσαν νόησιν συντόμως; ἐπινοεῖ-
 ται· τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη
 τοῦ Θεοῦ.

Τ. Ἐπὶ Θεοῦ πόσα αἰτια;

Π. Ἐν αἰτίον ἐπὶ Θεοῦ λέγω, καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ Πα-
 τήρ· αὐτός γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκπορεύει τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα. Γίνωσκε ὅτι ὁ Πατήρ μόνος ἐστὶν αἰτίας,
 ὁ δὲ Υἱός οὐκ ἐστὶν αἰτίας ἀλλὰ αἰτιατός, καὶ τὸ
 ἅγιον Πνεῦμα ὁμοίως οὐκ ἐστὶν αἰτίον ἀλλ' αἰτιατόν·
 ὥστε τὸ μὲν αἰτίον ἐν ἐστὶν ὁ Πατήρ, τὰ δὲ αἰτιατά
 δύο, ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Αἰτίας λέγεται ὁ
 Πατήρ διὰ τὸ γεννᾷν καὶ οὐ γεννᾶται, ἐκπορεύει καὶ
 οὐκ ἐκπορεύεται· γεννᾷ μὲν τὸν Υἱὸν, ἐκπορεύει
 δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται ὁ
 Πατήρ αἰτίας.

Τ. Καὶ πόσα αἰτιατά;

Π. Αἰτιατά δύο, ὁ Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.
 Οὐ γεννᾷ ὁ Υἱός, ἀλλὰ γεννᾶται, διὰ τοῦτο λέγεται
 αἰτιατός· ὁμοίως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐκ ἐκπο-
 ρεύει, ἀλλ' ἐκπορεύεται, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται αἰ-
 τιατόν. Λοιπὸν ἐάν τις ἐρωτήσῃ σε, ὅτι ἐπὶ Θεοῦ
 πόσα αἰτια λέγεις; εἰπέ ἐν· ποῖον τοῦτο; Πατήρ.

Τ. Καὶ διὰ τί λέγεται αἰτίον;

Π. Διὰ τὸ γεννᾷν τὸν Υἱὸν καὶ ἐκπορεύειν τὸ
 Πνεῦμα ἅγιον.

Τ. Ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος τίς πρῶτος ἐκ τῶν
 τριῶν, ὁ Πατήρ ἢ ὁ Υἱός ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

Π. Ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδεὶς ἐστὶ πρῶτος,
 οὐδεὶς ἐστὶν ὑστερος, ἀλλὰ ἅμα Πατήρ, ἅμα Υἱός,
 ἅμα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ διὰ τοῦτο καὶ συν-
 ἀναρχοὶ λέγονται, τὸ πρὸ τῆς ἀρχῆς ὄν. Ὁ δὲ Θεός
 οὐκ ἔχει ἀρχὴν, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀρχῆς ἐστὶ, διὰ τοῦτο
 λέγεται ἀναρχος· ἀναρχος λοιπὸν ὁ Πατήρ, ἀναρχος
 λοιπὸν ὁ Υἱός, ἀναρχον καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον· καὶ
 ἰσοῦ συνἀναρχοὶ, καὶ οὐδεὶς πρῶτος καὶ οὐδεὶς ὑστε-
 ρος ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Τ. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πῶς ἐκπορεύεται ἐκ
 τοῦ Πατρὸς;

Π. Ἔδει σε καὶ περὶ τοῦτου μὴ ἐρωτᾷν, καὶ τοῦτο
 γὰρ ἀνερημήνευτον. Πλὴν μάνθανε καὶ περὶ τοῦτου,
 ὅτι ὡσπερ ἡ ἀναπνοὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ψυχῆς
 ἐκπορεύεται, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορεύεται.

Τ. Ἄρα χωρεῖται ὁ Θεός ἐν ἐνὶ τόπῳ ἢ οὐ;

Π. Θεὸς τὸν νοῦν σου καὶ νόησον, ὅτι ὁ Θεός φῶς
 ἐστὶν, ἀθεώρητος καὶ ἀχώρητος, οὕτε οὖν θεωρεῖται
 ὁ Θεός, οὕτε χωρεῖται εἰς τὸ πᾶν, ὅπου μέλλει χω-
 ρεῖν καὶ κατοικεῖν· ὡςτε δῆλον, ὅτι οὐ χωρεῖται ἐν
 ἐνὶ τόπῳ, ἀλλὰ παντὶ καὶ πανταχοῦ πάρεστιν ὁ Θεός.
 Πάντα ἤκουσας περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅτι ἐν πρόσω-
 πον ὁ Πατήρ καὶ τὸ ἕτερον λέγεται Πνεῦμα ἅγιον,

PATROL. GR. CLX.

oſos, hoc est talis; qualis enim pater, talis filius,
 et mutatione o in u Græcum υἱός, hoc est filius.
 Similis enim patris est filius.

T. Et πνεῦμα, i. e. Spiritus, unde dicitur?

P. Ab hoc verbo νοεῶ, i. e. intelligo. Omnia
 enim veraciter et acute intelligit et providet. Spi-
 ritus enim sanctus omnia inquit, et profunditates
 etiam Dei.

T. In Deo quæ sunt principia productiva?

P. Unum dicimus principium generativum in
 Deo, h. e. Pater, ipse enim generat Filium et spi-
 rat Spiritum sanctum. Scias, quod solus est Pater
 generativus Filii; Filius autem non est generati-
 vus, sed genitus; Spiritus sanctus non est produ-
 ctivus, sed productus. Itaque principium producti-
 vum est Pater et etiam Filius; producti autem
 sunt Filius et Spiritus sanctus. Principium produ-
 ctivum dicitur Pater, quia generat et non gene-
 ratur, producit et non producitur; generat quidem
 Filium, spirat autem Spiritum sanctum, et ideo di-
 citur Pater principium productivum.

T. Et quot sunt personæ in divinis productæ?

P. Duæ sunt in divinis personæ productæ, Filius
 et Spiritus sanctus. Non generat Filius, sed gene-
 ratur, propterea dicitur productus: similiter Spi-
 ritus sanctus non spirat, sed spiratur, et ideo di-
 citur productus. Si igitur interrogatus fueris, in
 divinis quæ sint personæ producentes? responde:
 una. Quænam illa? Pater.

T. Et cur dicitur producens?

P. Quia generat Filium et spirat Spiritum san-
 ctum.

T. In sancta Trinitate quis fuit primus, Pater an
 Filius an Spiritus sanctus?

P. In sancta Trinitate nullus est primus neque
 ultimus, sed simul Pater, simul Filius, simul et
 Spiritus sanctus, et propterea simul non inchoati
 dicuntur ante principium. Deus vero Pater princi-
 pio caret, licet est ante principium, et propterea
 dicitur sine principio; et non inchoatus Filius,
 non inchoatus Spiritus sanctus. Et ecce simul
 cœterni, et nullus primus, nullus ultimus in san-
 cta Trinitate.

T. Et Spiritus sanctus quomodo procedit a
 Patre?

P. Interrogare de hoc minime te decet, non est
 interpretabile; attamen addisce quæso de hac re:
 quemadmodum spiratio hominis procedit ab ani-
 ma, ita et Spiritus sanctus procedit a Patre.

T. Utrum loco capitur Deus an non?

P. Animadvertite et intelliges diligenter, quod
 Deus lumen est invisibile et loco non receptabile;
 neque igitur aspicitur Deus, neque respicitur in
 toto, ubi habitaturus et recepturus; itaque cla-
 rum manifestumque est, quod non recipitur in
 uno loco, sed in toto et ubique adest Deus. Etiam
 audivisti de sancta Trinitate, quod una persona

est Pater, altera vero Spiritus sanctus, et alia Filius et Verbum. Ecce igitur scias, quod hic Filius indutus est carne humana et ambulavit in terra, et postea quam induit carnem et ambulavit in terra cum carne, nominatus est Jesus et appellatus Christus. Igitur Christus Filius et Verbum Dei est incarnatus, habens formam hominis.

T. Qua necessitate ductus Filius et Verbum Dei incarnatus est, ut ambularet ut homo in mundo?

P. Quoniam interrogasti, qua causa Deus incarnatus est, audi causam. Deus nulla re indigens incarnatus est; sed humana natura indigebat medicamine. Postquam enim Deus fecit cælum et terram et omnia quæ sunt in eis, et creavit hominem et posuit eum in medio paradisi, ordinavit eum imperare omnibus creatis, et habitare in paradiso tanquam Deus; aspiciens eum diabolus invidit dignitati hominis consuluitque homini, non parere mandatis Dei. Homo autem cum esset inexpertus pravitatis diaboli, paruit consilio diaboli, non obediens Deo, et tunc accepit homo mortem peccati, et similiter omnes qui ab homine illo sunt nati, quia acceperunt peccatum a parentibus, et tenebant hanc mortem, et dominabatur in eis peccatum. Et propter hominem misit Deus prophetas, doctores in mundum, ut docerent homines, ut a peccato converterentur. Non potuerunt, vero prophetae corrigere eos, et propterea talia secum dixit Deus: Descendam et induam me carne et sicut in forma hominis et docebo creaturam meam, ut convertatur a consilio diaboli, et erit omnis homo tanquam Deus non secundum naturam, sed secundum participationem. Et hoc voluit Deus Pater bona voluntate et cooperatione Spiritus sancti: descendit Filius aut Verbum Dei, et ingressus est puram et immaculatam Virginem, et suscepit carnem, et homo factus est, et postea ex utero Virginis egressus conversatus est in mundo cum hominibus ut homo, et nominatus est Christus, qui docuit homines viam veritatis. Iste est Christus Filius et Verbum Dei, sumens carnem, cui convenit gloria et laus in sæcula sæculorum. Amen.

το; ὁ Χριστός; ὁ Υἱός; καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρκα φορῶν· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

καὶ τὸ ἄλλο τὸ πρόσωπον λέγεται Υἱός; καὶ Λόγος. Ἰδοὺ λοιπὸν γίνωσκε, ὅτι οὗτος; ὁ Υἱός; καὶ Λόγος ἐνεδόθη σὰρκα ἀνθρώπινον καὶ περιπάτησεν ἐν τῇ γῆ, καὶ μετὰ τὸ φερῆσαι τὴν σὰρκα, καὶ ἐν τῷ περιπατεῖν αὐτὸν ἐν τῇ γῆ καὶ σὰρκα; ὠνομάσθη καὶ ἐκαλεῖτο Χριστός;· καὶ λοιπὸν ὁ Χριστός; ὁ Υἱός; καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστὶ σεσαρκωμένος; ἔχων ἀνθρώπου μορφήν.

T. Καὶ τί χρεῖαν εἶχεν ὁ Υἱός; καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἵνα σαρκωθῆ, καὶ ὡς; ἄνθρωπος περιπατεῖν ἐν τῷ κόσμῳ;

Π. Ἐπειδὴ ἠρώτησας μαθεῖν, τί; ἤθελεν ὁ Θεός; καὶ ἐσαρκωθῆ, ἀκουσον τὴν τρόπον. Θεός; οὐδεμίαν χρεῖαν εἶχε σαρκωθῆναι, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης; ἐδέετο ἰατρείας. Ἐπειδὴ γὰρ ἐποίησεν ὁ Θεός; τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐθηκεν αὐτὸν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, καὶ ἐταξεν αὐτὸν βασιλεύειν εἰς; πάντα τὰ κτίσματα καὶ κατοικεῖν ἐν τῷ παραδείσῳ ὡς; Θεόν· εἰδῶς; τοῦτον ὁ διάβολος; φθονήσας; τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀξίαν συνεδούλευσεν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ παρακοῦσαι τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, μὴ; ἔχων πειραντῆς; κακίας; τοῦ πονηροῦ, ἤκουσε; τῆς; συμβουλῆς; τοῦ διαβόλου καὶ παρήκουσε; τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐκ; τότε ἐδέξατο τὸν θάνατον; τῆς; ἁμαρτίας;· ὁμοίως; καὶ ἐξ; ἐκεῖνου τοῦ ἀνθρώπου γενόμενοι; ἄνθρωποι ὡς; ἐκ; προγόνων; τὴν ἁμαρτίαν λαθόντες; ἐκράτησαν; ταύτην καὶ ἴσχυεν ἡ ἁμαρτία. Διὰ; τὴν ἀνθρώπον ἐπεψεν ὁ Θεός; τοὺς; προφήτας; διδασκάλους; εἰς; τὸν κόσμον, ἵνα διδάξωσι; τοὺς ἀνθρώπους; καὶ στραφῶσιν ἀπὸ; τῆς; ἁμαρτίας;. Οὐκ; ἐδυνήθησαν; δὲ; οἱ; προφῆται; τοῦ διορθῶσαι;. Καὶ; διὰ; τοῦτο; εἶπεν ὁ Θεός; ἐν; ἑαυτῷ· Καταβήσομαι; καὶ; φέρσω; σὰρκα, καὶ; γενήσομαι; ἀνθρωπόμορφος; καὶ; εἰδάξω; τὸ; πλάσμα; μου, καὶ; στραφήσονται; ἀπὸ; τῆς; τοῦ διαβόλου; συμβουλῆς, καὶ; ἔσται; πᾶς; ἄνθρωπος; ὡς; Θεός;, καὶ; οὐ; κατὰ; τὴν; φύσιν, ἀλλὰ; κατὰ; τινὰ; μετοχήν;. Καὶ; τοῦτο; βουλήθεις; ὁ Θεός; εὐδοκίᾳ; τοῦ Θεοῦ καὶ; Πατρὸς; καὶ; συνεργείᾳ; τοῦ ἁγίου; Πνεύματος;, συγκτέθη; ὁ Υἱός; καὶ; Λόγος; τοῦ Θεοῦ; καὶ; εἰσῆλθεν; εἰς; καθαρὴν; καὶ; ἁγίαν; παρθένον; ἀγνήν, καὶ; προσλαβόμενος; σὰρκα; ἐνανθρώπησεν;. Καὶ; ἄλλιν; ἐκ; τῆς; Παρθένου; ἐξελθὼν; περιπάτησεν; ἐν; τῷ; κόσμῳ; μετὰ; τῶν ἀνθρώπων;. Καὶ; τότε; ὠνομάσθη; Χριστός; καὶ; εἰδίδασκεν; τοὺς; ἀνθρώπους; τὴν; ὁδὸν; τῆς; ἀληθείας;· καὶ; οὗτος; ὁ Χριστός; ὁ Υἱός; καὶ; Λόγος; τοῦ Θεοῦ; σὰρκα; φορῶν· αὐτῷ; ἡ; δόξα; εἰς; τοὺς; αἰῶνας; τῶν; αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΘΗΣ ΚΑΙ ΑΛΗΘΟΥΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
ΔΙΔΑΧΘΕΙΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΣΟΦΙΣΤΑΣ ΠΕΡΣΑΣ ΤΩΝ ΑΓΑΡΗΝΩΝ,
ΠΡΟΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΥΘΕΝΤΟΥ, ΕΜΠΡΟΣΘΕΝ ΑΥΤΟΥ.

Ἐρωτηθεὶς δὲ παρ' αὐτοῦ, τί πιστεύετε ὑμεῖς οἱ Χριστιανοί ; οὕτως ἀπεκρίνατο.

SANCTISSIMI PATRIARCHÆ ET PHILOSOPHI

GENNADII

DE CHRISTIANORUM RECTA ET VERA FIDE

HOMILIA

AD SAPIENTES PERSAS AGARENORUM HORTATU MAGNI SULTANI
ET IPSO PRÆSENTE DICTA (1)

Interrogatus enim ab eo, Quid creditis vos, Christiani? in hunc modum respondit :

ΚΕΦΑΛ. Α'.

ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ. Πιστεύομεν ὅτι ἔστι Θεός, δημιουργὸς πάντων ὅσα εἰσὶν, ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι· ὅτι οὔτε σῶμα ἔστιν, οὔτε σῶμα ἔχει, ἀλλὰ ζῆ νοερώς· καὶ ἔστι νοῦς ἀριστος καὶ τελειώτατος, καὶ σοφώτατος, ἀσύνθετος, ἀναρχος, ἀτελεύτητος. Ἔστιν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ὑπὲρ τὸν κόσμον. Οὐκ ἔστιν ἐν οὐδενὶ τόπῳ, καὶ ἔστιν ἐν παντὶ τόπῳ. Ταῦτα εἰσὶν ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν χωρίζεται ἀπὸ τῶν κτισμάτων αὐτοῦ, καὶ ἄλλα ἕμοια τούτοις εἰσὶν.

Μεταφραστικὴ δὲ εἰς τὴν τουρκοαραβόγλωσσον ὑπὸ τοῦ Ἀχμάτ, καδδῆ Βερρόιας, τοῦ πατρὸς Μαχουμουτ Τζελεμιλ, τοῦ ἀναγραφέως.

Τοῦ Ἀχμάτ ἐρμηνεία. Ἰχτικατουμούς μπουνοῦν οὔζεριντέτουρ κίμ ἀλάχ βάρουτουρ χαλικι τζούμλε μὲθ τζουδάτουρ κίμ γλοκτάν βάρ ἐκλετι νὲ τζεσμίτουρ νὲ τζισμανίτουρ χέιτουρ ἀκίλκι μπι βὲ χέμ ἀκίλτουρ ἀκλὲ μπενιζεμάς κεαμίλ βέ μου κεμίλ ἀλλμ μπσιότ κατιμ μπιλάλι χαγὲ ἀλλεμ ιτζιντέτουρ βὲ τανιστέτουρ λαμεκιάντουρ ἔργερ τὲ χατίρτουρ

A

CAPUT I.

SCHOLARIUS. Credimus esse Deum qui omnia, quæ usquam sunt, cum non essent, fecerit. Hic quippe nec corpus est, nec corpore indutus, sed actu intelligendi vivit : et est mens optima, perfectissima et sapientissima. Nihil in eo compositi reperitur, nullum principium, finis nullus. Est in mundo et supra mundum. Non est in nullo loco, et tamen est in omni loco. Hæ sunt proprietates Dei, quibus a rebus, quas condidit, ipse distinguitur : quibus etiam aliæ generis ejusdem notæ proprie accedunt.

Translata est hæc confessio in Turcarabicam linguam ab Achmate, Berhæor prætore, qui Machumutæ Zelebi Commentariensis pater fuit.

B

Achmat interpretatio : Ichti catumus bunun uzer rindetur kim alach barutur chaliki tzumle meftzudatur kim gloctan bar ecleti ne tzesmitur ne tzismanitur cheitur akilki bi be chem akiltur akle henizemas keamil benu ke mil alim basit catim bilali chage alen itzindetur be tanistetur lanekiandur erger te chatirtur isibu diker uleam sipheller alacha

(1) *Turco-Græcia*, p. 100. Textum contulimus cum edit. D. W. Gass, *Gennadius und Pletho*.

maszutor bu narun lamachlucunde mutzaz olur- A
tachi neki bunara bentzer barisa.

CAPUT II.

SCHOL. Est sapiens et bonus; est verus atque ipsa
veritas. Quidquid commodorum et prerogativæ, sin-
gulæ ipsius creaturæ seorsim habent, id ipse omne so-
lus in se continet, sublimiore quodam modo. Et hæc
commoda, quibus perficiuntur, habent et creaturæ ip-
sius, quod ipse eis hæc dat, eademque bonæ sunt. Et
quia ipse sapiens est, hæc sapientes sunt; quia ipse ve-
rax, hæc veritatem habent. Eodemque in cæteris mo-
do, illo duntaxat discrimine, quod in Deo hæc primo
et proprie sunt; in rebus vero creatis, participatione

Achmat. Giani alimtur be chelimtur gkeritzectur
be gkeritzek gkenditur nectar chaillet barisa machlu-
cunde laxim holun misi metzimuusi alimer tbebele
gken dite meftzatur etisi bu dikir olunan Chasterler
machlucundate barutur zira kim machlucunde tachi
birur gkiurumesmisin gkendu chelim olthugutzin
machlocunde tachi chilim barutur alibtur machlu-
cundata elni baritur satietur machlucundachi sit
kibarutur tachi ne kimbunara beuzer barisa ila bu
cater barutur kim bariter ol chaslatler latitur ma-
chlukine andatur.

CAPUT III.

SCHOL. Credimus in Deo esse alias tres proprie-
tates, quæ sunt tanquam principium et fons omnium
aliarum ejus proprietatum. Hisce tribus proprie-
tibus Deus æternum vivit in seipso, etiam antequam
conditus ab ipso mundus esset, et per has proprie-
tates condidit mundum, his quoque gubernat eum.
C Illas tres proprietates nominamus tres hypostases
seu personas. Quia vero hæc ipsæ proprietates non
partiuntur unicam illam et simplicissimam Dei
essentiam: ideo ipse, licet tribus his proprietatibus
præditus, unus Deus est: non autem tres dii sunt,
sicut quidam dicere audent.

Achmates. Giani Catumus bunun uzerindetur
kim baratê utzisi phat barutur gairisi phattarun
meptij le manteni kipitur be bu utzisi phet lechei-
tur Chagiati gairi mer igile alami giaratimastan on
tun tachi be alemi tachibu utzile giarati be alem
itzintê Cherekiat be sekianat bu utziletur eile hosa
bu utzisi phata. Be utzi suret tegiute smiê sonun-
tzun kim isi bluzi phet airmas ol pir chakicatini
barinun bunundzun isi bu utzisi phatta bir alachtur
utzite giul.

CAPUT IV.

SCHOL. Credimus ex natura Dei oriri Logum, seu
Verbum, et Spiritum: sicut ex igne, lux et calidi-
tas existit. Et quemadmodum ignis, etiamsi nihil
subjiciatur, quod illustretur et calefat ab ipso, ta-
men ipse per se semper habet lucem et caliditatem,
et hæc ambo emittit ad nos: eodem modo, etiam
antequam fundamenta mundi jacerentur, erant Lo-

ιηµποῦ δ' κίρ οὐλεάν σιφετλέρ ὀλαχά µασζούστουρ
µποῦ ναροῦν λαµαχλουµοντὲ µουτζά ζολουρτάχι
νέκι µπουναρά µπενιζέρ βαρίσα.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

ΣΧΟΛ. Ἔστι σοφὸς καὶ ἀγαθός, καὶ ἀληθινὸς
καὶ αὐτοαληθεύει. Ὅσα προτερήµατα ἔχουσι τὰ
ποιήµατα αὐτοῦ µεµερισµένως· ἔχει αὐτὸς µόνος,
ὕψηλότερον τρόπον. Καὶ ταύτας τὰς τελειότητας
ἔχουσι καὶ τὰ κτίσµατα αὐτοῦ, διότι αὐτὸς δίδωσι
ταύτας καὶ τοῖς κτίσµασι αὐτοῦ. Ἀγαθὸς εἶσι, διότι
σοφὸς, σοφά, διότι ἀληθής, ἀληθῆ. Καὶ τὰ ἄλλα,
ὁµοίως. Πλὴν, ὅτι ὁ µὲν Θεὸς κυρίως ἔχει αὐτὰ,
τὰ δὲ κτίσµατα κατὰ µεσοχὴν ἔχουσιν.

Ἀχμάτ. Γιάνη ἀλίµτουρ βὲ χελίµτουρ γκερι-
τζέκτουρ βὲ γκεριτζέκ γκεντίτουρ νεκτάρ χαϊλέτ
βάρισα µαχλουκοντὲ λαξιµ ὀλονυµσι: µετζιµούσου
ἀλίµερ τεµπελε γκεντιτὲ µεθιζούτουρ εἰσι µποῦ
δίκιρ ὀλονυάν Χασλετλέρ µαχλουκοντάτε βαρούτουρ
ζήρα κίµ µαχλουκοντὲ ταχί βιρούρ γκιουρµεµ-
σιν γκεντοῦ χελίµ ὀλουγούτζιν µαχλουκοντὲ ταχί
χίλιµ βάρουτουρ ἀλίµπουρ µαχλουκοντάτα ἐµι
βάριτουρ σατίκτουρ µαχλουκονταχί σιτ· κιδάρου-
τουρ τάχι νὲ κίµπουναρά µπενιζέρ βάρισα ἔλα
µποῦ κατέρ βαρούτουρ κίµ µπαριτέρ δὲλ χασλατλέρ
λατίτουρµα χίουκινὲ ἀντάτουρ.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

ΣΧΟΛ. Πιστεύοµεν, ὅτι εἰσὶν ἐν τῷ Θεῷ ἄλλα
τρία ἰδιώµατα, ἅτινα εἰσὶν ὡσπερ ἀρχαὶ καὶ πτ-
γαὶ πάντων τῶν ἄλλων ἰδιωµάτων αὐτοῦ. Καὶ ὁ δὲ
C τούτων τῶν τριῶν ἰδιωµάτων ζῆ ὁ Θεὸς αἰδίως ἐν
ἑαυτῷ, καὶ πρὸ τοῦ δημιουργηθῆναι ὑπ' αὐτοῦ τὴν
κόσµον, καὶ διὰ τούτων ἐδηµιούργησε τὸν κόσµον,
καὶ διὰ τούτων κυβερνᾷ αὐτόν. Καὶ ταῦτα τὰ τρία
ἰδιώµατα ὀνοµάζοµεν τρεῖς ὑποστάσεις, ἤγουν
τρία πρόσωπα. Καὶ διότι αὐτὰ τὰ ἰδιώµατα οὐ
µερίζουσι τὴν µίαν καὶ ἀπ' οὐστάτην οὐσίαν τοῦ
Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἐστὶ Θεὸς καὶ μετὰ τῶν ἰδιωµάτων
τούτων εἷς Θεός, καὶ οὐκ εἰσὶ τρεῖς θεοὶ, καθὼς τινες
τολµῶντες λέγοµεν.

Ἀχμάτ. Γιάνη Κατουµούς µπουνοῦν οὔζερι-
τέτουρ κίµ µπαραιτὲ οὐτζιτσι φάτ βάριτουρ γχίρσι
φατλαροῦν µεπιτιή βὲ µατενὶ κίπιτουρ βὲ µποῦ
οὐτζησι φὲτ λεγέιτουρ Χαγιατί γαηρί µὲρ ἤγιλε
D ἄλαµὶ γιαρατιµαστάν ὄν τοῦν ταχί βὲ ἀλεµὶ ταχί-
µπου οὐτζίε γιαρατί βὲ ἀλεµ ἰτζιντὲ Χερεκιάτ βὲ
σεκιανάτ µποῦ οὐτζίετουρ ἐκλέ ὄσα µποῦ οὐτζιτσι
φατά. Βὲ οὐτζι σουρετ τεγλούτε σµιὲ σολούντζου
κίµ ἰσι µποῦσι φὲτ ἀηρμάς δὲλ πίρ χακικατινὶ
µπαρινούν µπουνοῦντζου ἰσι µποῦ οὐτζιτσι φάτλα
µπίρ ἀλάχτουρ οὐτζιτσι γιούλ.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

ΣΧΟΛ. Πιστεύοµεν, ὅτι ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ
ἀνατέλλουσι Λόγος καὶ Πνεῦµα· ὡσπερ ἀπὸ τοῦ
πυρὸς φῶς καὶ θερµή. Καὶ, καθάπερ τὸ πῦρ, καὶ
εἰ µὴ ἐστὶ τι τὸ φωτιζόµενον καὶ θερµαινόµενον
ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅµως αὐτὸ τὸ πῦρ αἰετὶ ἔχει φῶς
καὶ θερµήν, καὶ ἐκπέµπει φῶς καὶ θερµήν ἡµῶν,
εὐτὼ καὶ πρὸ τοῦ δημιουργηθῆναι τὴν κόσµον,

ἦσαν ὁ Λόγος· καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ἄφυσικαί, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς νοῦς ἐστίν, ὡς προείρηται. Καὶ ταῦτα τὰ τρία· Νοῦς, Λόγος, καὶ Πνεῦμα εἰς Θεὸν ἐστίν, ὡς περ ἐν τῇ μιᾷ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἐστὶ νοῦς, καὶ λόγος, νοητὸς, καὶ θέλησις νοητῆ, καὶ ἡμῶς ταῦτα τὰ τρία εἰσι μία ψυχὴ κατὰ τὴν οὐσίαν. Πάλιν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ὀνομάζομεν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ δύναμιν, καὶ Υἱὸν αὐτοῦ, διότι ἐστὶ γέννημα τῆς φύσεως αὐτοῦ· ὡς περ τὸ γέννημα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καλοῦμεν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὡς περ τὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ γέννημα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ὀνομάζομεν τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγάπην. Αὐτὸν δὲ τὴν νοῦν καλοῦμεν Πατέρα· διότι αὐτός ἐστι ἀγέννητος καὶ ἀνάκτιστος, αἴτιος δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὅτι οὖν ὁ Θεὸς οὐ νοεῖ μόνον τὰ κτίσματα αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον νοεῖ καὶ γινώσκει ἑαυτὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει λόγον καὶ σοφίαν, δι' ἧς νοεῖ ἑαυτὸν ἰδίως· ὁμοίως οὐ θέλει καὶ ἀγαπᾷ μόνον τὰ ποιήματα ἑαυτοῦ ὁ Θεός, ἀλλὰ θέλει καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτὸν πολλῶ μᾶλλον. Διὰ τοῦτο αἰτέω; προέρχοντα· ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ ἀπὸ τῶν ἐκείνων ἐν αὐτῷ, καὶ ταῦτα τὰ δύο, μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἐστὶ Θεός.

Ἀχμάτ. Γιάνι ἰχτικατουμοῦς μπουνοῦν οὐζεριντέ τουρκλιμ μπαριγὲν διαχίρ ολόουρ νούτκου βὲ ἱραδέτ νετέκιμ ὅτάν χαραρὲτ βὲ σοχλέ ἐγέρκιτζιμ. Ὅτουν χαραρὲτ μουτεχερι ὀδέ σοχλεσι βριτόουρ χέμπτεμ βιτζουάλε χαραρὲτ βὲ σοχλέ γχιοντεροῦν μπιανιχί γχιαννάτ γιόγου κενταχί νούτ κουβὲ ἱραδέτ μπαρινοῦν κατιμι ἐναλίητι ὄλ οὔτζι Κλιμ τίρις ἀκλι βὲ νότκου βὲ ἱραδέτ τουρμποῦ οὔτζε μπιρ τααρή τίρις νετέκιμ ἀτεμιν τζανιδὲν ἀκλι βὲ νούτκου ἀκλιβὲ ἱραδέτ ἀκλιθάριτουρ ἐκλέ ὀσά ὄλ οὔτζι τζανουὲν χακικατινὲ νά δάρ μπιρ τζαν τζουρβὲ ἀχμι γκουροῦ μπαρινοῦν νουτκουβὲ ἐλ μουλάχ βὲ ἐκουντετουλάχ βὲ ἱπιλάχ τεγιού τεσμαῖ ἐτέρουρ ζήρα κλιμ ἀν λάρ μπαρινοῦν χακικατινὲ μοντεβελιτ ὄλντι νετέκιμ ἀτεμὲν τὸ γουνά ἱπι ἀτέμ· τίρις βὲν ἐτέκιμ ἀτεμὲν φικιρινὲ ρουχτὲν μουτεβελιτ ὄλντι νετέκιμ ἀτεμὲν τογανᾶ ἱπι ἀτέμ τίρις βὲ νετέκιμ ἀτεμουὲν φικιρινὲ ρουχτὲν μουτεβελιτ ὄλντι βὲ ταχί γκουρι ἱρατετούλαχ βὲ ρούχ κόντζου βὲ μεχεμπετουλάχ τεγιού τεσμαῖ ἐτέρουρ βὲ ταχί ἀκλιτ ἔπ τίρις ζήρα κλιμ ἐνκλικι μέσε τευτόγματι νούτ κουβὲ ἱραδέτ μπουντᾶν τὸ γάρ βὲ ταχί ἐκτουρουσκλιμ μπαρινοῦν χακικατινὲ μπιλιμὲ γιτζιντέ γιούλτουρ μπέλλι γιαντινοῦν χακικατινὲ ταχί γεηρέκ μπιλούρ βὲ ἀνλάρνε τελιζόους γκεντινοῦν χακικατοῦν νταακούλ ἱγιτζιζουὲν ἀνοῦν οὔτζουὲν νουνταῖ βάριτουρ βὲ ἱλιμὲ βάριτουρ ὄλ ἱμιλε ἐμπανει χακικατοῦν ἀνλάρ βὲ μπιλούρ ζήρα ἀμάν βὲ ταχί τίρις Κλιμ χαμάν μαχλουκουνὲ σεδὲρ βὲ τιλέρτε γιόλτουρ μπέλλι γκεντεῖ ταχίγι γρέκσε βὲρ βὲ τιλέρ ἀνουουτζινουὲτ κουβὲρ οὔχι κούτζου τάμη χαχίτᾶν γκελούρ βὲ ἐμπανει γκεντικετούρ ὄσε μπεμπτεῖν μπαριὲ μπιρ ἄλλὰχ τέρια.

ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν ὅτι ὁ Θεός, διὰ τοῦ Λόγου τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐδημιούργησε τὴν

August et Spiritus, actiones Dei naturales; quandoquidem Deus mens est, sicut antea dictum est. Hæc tria, Mens, Logus, et Spiritus, unus Deus est: sicut in una eademque hominis anima est mens, est ratio mente intellecta, est voluntas item mente percepta: et tamen hæc, quantum tria sunt, una est ratione essentiali suæ anima. Rursus, Logum Dei nuncupamus sapientiam Dei, et potentiam, et virtutem, et Filium Dei: quia genitum quiddam est ex natura ejus: sicut quod e natura hominis generatum est, hominis vocamus filium; et sicut hominis cogitatio seu animi sensus, est quidam anime ejus partus. Rursus Dei voluntatem appellamus Spiritum Dei et charitatem; sed ipsam mentem, Patris nomine vocamus, eo quod ipse nec genitus sit, nec causam ante se habeat, causa autem sit Filii et Spiritus sancti. Quoniam igitur Deus non solum res a se creatas intelligit, sed multo magis intelligit et novit seipsum: ideoque habet Logum et sapientiam, qua seipsum intelligit seorsim et proprie, simili modo non tantum vult et diligit ea quæ fecit, sed vult et diligit seipsum multo magis; ideo ab æterno procedunt ex Deo, tum Logus, tum Spiritus ipsius, et in æternum sunt in ipso, atque hæc ambo cum Deo Patre unus est Deus.

Achmat. Giani ichticatumus bunun uzerindê turkim barigen diachir olur nuteu be iradet netekim hotan chararet be sochlê egerkitzim. Hotun chararet nutecheri obe sochlesi baritur chempteme bitzucle chararet be sochlê gkionterun bianichi gkiaknata giogu kendachi nout kubê iradet barinun catimi eualiti ol utzi Kim tiris akil be notcu be iradet turbu utzê bir taari teris netekim atemin tzaniden acli be nutku aclibe iradet aclibaritur eklê osa ol utzi tzanun chakicatinê na dar bir tzan tzurbê acli mi ghuru barinun nutcunê hel mulach be ecuntetu:ac be ipnilach tegiu tesmie iteru zira kim an lar barinun chakicatinê montefelit oldi netekim ademton to guna ipni atem teris ben etekim atemun phikirinê rhuchten mutefelit oldi netekim atemten toguna ipni atem teris be netekim atemun phikirinê rhuchten mutefelit oldi be tachi gkuri iratetu lach be rhuch cutzu be mechembetulach tegiu tesmi eterur be tachi acle hep tiris zira kim encliki mese tendogmati nut kubê iradet bundan to gar be tachi ekturuskim barinun chakicatinî bilime gitzindê giultur belki gkiadinun chakicatin tachi geirec bilur be anlarne teliczus gkendinun chakicatin daacul itigitzun anun utzun nuntki baritur be ilmi baritur ol ilmile ebendi chaketun anlar be bilur zira anan le tachi tiris Kim chaman machlucuni seher be tilerte giultur belki gkentij tachigi greceber be tiler anunuzinun cuber uchi cutzu taim chaitan gkelur be ebendi gkendiletur hose hebben bariê bir alach teria.

CAPUT V.

SCHOL. Credivimus Deum Logo sapientie et potentie suæ condidisse mundum: ac Spiritu bonæ

voluntatis et charitatis suæ, providere, gubernare et movere omnem naturam suam in mundo, ad bonum, pro cujusque naturæ ordine. Ideo credimus Deum, quando voluit, sola misericordia sua convertisse homines, abducendo a seductione et errore dæmonum, et cultu idolorum : propterea quod excepta angusta regione Judæorum, in qua unus adorabatur et credebatur Deus, ex lege Mosis, reliquis omnis terrarum orbis colebat Dei creaturas : homines item, multos deos, qui non sunt, pro uno solo vero Deo adorabant : vivebant denique secundum suas singuli concupiscentias, non secundum aliquam Dei legem.

Achmat. Ichti catimis sonun uzerindetur bari nut k'lebè ilmi labe cutretile alemi giariti be chem rich cutsile kim gkentonun achseni ichtli giari be muchabetiur aunile techigè iter be chem catirur be techric iter alem itzindè chersac alachitè fgendichasasinè ggiore be tachi anundi tzocai narus kim ol factin kil alach tabarè k'lebè taala tilepi gkentinun keamalsen katinden turmegitzin atenleri seitanit mainden be but pereslieten zira kim barinun birliligè be musanun kitapinè echtikat iterler be inanurlariti an lartan gairi atenler kim ker giuznteki fariti alachaichtikat itemleri ti-belki machlukinè taparlariti but bigi ai bigi gkiun k'kipi tzoita arigè ta parlariti bir gkeritzecta arigè tapcaslariti seitam malatasilla neusleri chabasinè ugiarlariti alach emrinè imithual itup mu sakitapinè inanmaslariti.

CAPUT VI.

SCHOL. Tunc Deus talem reformationem humani generis per Logum perque sanctum Spiritum suum fecit. Idcirco Logus Dei induit humanam naturam, ut qua homo esset, versaretur cum hominibus; qua autem Logus Dei, et sapientia Dei, doceret homines credere in hunc unum et verum Deum, et vivere secundum legem, quam ipse dedisset; rursus, qua homo, ut mores vitamque suam exemplum daret doctrinæ suæ: primus enim ipse servavit legem, quam hominibus dederat: qua vero Logus Dei, et potentia, posset illud toti mundo salutare bonum, cujus causa venerat, conficere: quia fieri non poterat ut simplicis hominis viribus ad Deum converteretur orbis terrarum. Ita, Logo quidem suo seminavit Omnipotens ille, et oculorum effugiens obtutum, Deus, veritatem Hierosolymis; Spiritu autem suo illuminavit et roboravit apostolos suos, ut veritatem in totum etiam terræ orbem disseminarent, propter charitatem Dei, qui ipsum miserat, et propter cupiditatem, qua flagrabat, salutis humani generis: secundum exemplum ipsius Jesu, qui qua humanam assumpserat naturam, pro communi salute hominum ultro emortuus est. Sic nos credimus unum in tribus personis Deum: Patrem,

κόσμον, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος; τῆς ἀγαθῆς θελήσεως καὶ ἀγάπης αὐτοῦ, προνοεῖται καὶ κυβερνᾷ, καὶ κινεῖ πᾶσαν φύσιν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς τὸ ἀγαθόν, κατὰ τὴν τάξιν ἐκάστης φύσεως. Καὶ διὰ τοῦτο πιστεύομεν, ὅτι, ὅτε ἠθέλησεν ὁ Θεός, διὰ μόνην τὴν ἐλεημοσύνην αὐτοῦ, ἐπιστρέψαι τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν δαιμόνων, καὶ τῆς εἰδωλολατρίας; διότι, πλὴν τοῦ ὀλίγου τόπου τῶν Ἰουδαίων, ἐν ᾧ προσεκυνοῦτο καὶ ἐπιστεύετο εἰς Θεός, ἐκ τοῦ νόμου τοῦ Μωϋσῆως, ἡ δὲ ἄλλη πᾶσα οἰκουμένη ἐσεβάζετο τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ, καὶ πολλοὺς θεοὺς, τοὺς μὴ ὄντας, ἀντὶ τοῦ ἐνδῶ; καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ προσεκύνοῦν καὶ ἐπολιτεύοντο κατὰ τὰς ἰδίαις ἑκαστοὶ ἐπιθυμίαις, οὐ κατὰ τινὰ τοῦ Θεοῦ νόμον.

Ἀχμάτ. Ἰχτι κατιμῆς σοנוῦν οὔζεριντέτουρ μπαρι νουτ κιλεβὲ ἰμι λαβὲ κουτρέτιλε ἀλεμι γιαρिति βὲ χὲμ ρούχ κούτσιλε κίμ γκεντονοῦν ἀχσένη ἰχθι γιαρῆ βὲ μουχαμπετίτουρ ἀνούνιλε τεχηγὲ ἰτέρ βὲ χὲμ κατιρούρ βὲ τεχηρικ ἰτέρ ἀλέμ ἰτζιντέ χερσὲκ ἀλαχιτέ γγεντιχασαρινὲ Γγιορὲ βὲ ταχ' ἀνούντι τζοχακῆ ναούρους κίμ ὄλ βάκτιν κίλ ἀλάχ ταμπαρὲ κεθὲ ταάλα τιλεπὶ γκεντινοῦν κεαμάλσεν κατιντέν τὸν τουρμέγιτζιν ἀτεμλερῆ σεκτάντη μαηντέν βὲ μοῦτ περσεληκτέν ζῆρα κίμ μπαρινοῦν μπαρλίλιγὲ βὲ μουσανοῦν κιταπινὲ ἔχτικὰτ ἰτερλὲρ βὲ ἠνανουρλάριτι ἀν λαρτὰν γάηρι ἀτεμλερ κίμ γαε γιουζουντέκι βάριτι ἀλαχά ἰχτικὰτ ἰτεμσέρη τιμπέλι μαχλουκινὲ ταπαρλάριτι μοῦτ μπαγι ἀκ μπαγι γκιούν γχιπὶ τζόκτα ἀριγὲ τὰ παρλάριτι μπὲρ γκεριτζέκτα ἀριγὲ ταπκασλάριτι σεητὰν μαλατασίελα νευσελερὶ χαθασινὲ οὔγιαρλάριτι ἀλάχ ἔμρινὲ ἰμτιθὰλ ἰτοῦπ μουσὰ κιταπινὲ ἰνανμασλάριτι.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

ΣΧΟΛ. Τότε ἐποίησεν ὁ Θεός τὴν τοιαύτην ἀνάπλασιν τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ Λόγου, καὶ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐνεδύθη τὴν ἀνθρωπίαν φύσιν, ἵνα, ὡς μὲν ἀνθρώπος, ὁμιλήσει ἀνθρώποις, ὡς δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφία, διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους πιστεύειν εἰς τὸν ἕνα ἀληθῆ Θεόν, καὶ πολιτεύεσθαι κατὰ τὸν νόμον, ὃν αὐτὸς ἔδωκε καὶ πάλιν, ὡς μὲν ἀνθρώπος, ἵνα δῶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ παράδειγμα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Πρῶτος γὰρ αὐτὸς ἐτήρησε τὸν νόμον, ὃν ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις. Ὡς δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ δύναμις, δυναθῆ κατορθῶσαι τὸ παγκόσμιον ἀγαθόν, ὅπερ ἐβούλετο διότι ἦν ἀδύνατον, δι' ἐνδῶ ἀνθρώπου δυνάμει ἐπιστρέψαι τὴν οἰκουμένην πρὸς τέλος τὸν Θεόν. Καὶ οὕτως διὰ μὲν τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἔσπειρε τὴν ἀλήθειαν ὁ παντοδύναμος καὶ ἀόρατος Θεός ἐν Ἰερουσαλήμ διὰ δὲ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ἐφώτισε καὶ ἐνίσχυσε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, ἵνα σπεύρωσιν αὐτοὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ εἰς πάντα τὴν κόσμον, διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν ἀγάπην τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ἐκουσίως ἀπέθανε κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ὑπὲρ τοῦ σωθῆναι τὸν κόσμον. Οὕτω πιστεύο-

μεν ἡμεῖς τὸν ἕνα Θεὸν ἐν Τριάδι Πατέρα, Υἱὸν Α καὶ Πνεῦμα ἅγιον, καθὼς ἐδίδαξαν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ διότι ἐστὶν ἀληθῆς, πιστεύομεν, ὅτι ἐστὶ καὶ αὐτοαληθές, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οὕτως ἐδίδαξαν ἡμῶν πλατύτερον. Οὕτω νοοῦμεν, καὶ ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῆς σοφίας.

Ἀχμάτ. Ἀνοῦντουζιν ἀτέμουρι τιντὲ νούτ κουλεβέρ οβχι κούτζι λεμπουαρι ἱρσιῖτ ἐκλετι μπουντᾶν ὁ τουρηῖ νούτκου μπαρι ἀτέμουρα τίνκις φελετιν ἀτέμ κιμπὶ ἀτεμλέρη λεμουσαχιμπέτ ἐτέν οὔτκουλεβὲ Παιλε ἀλαμετὲ ἱρσιῖτ ἱτουπ φασίτ ἱχτικατλερενὶ ἱπᾶλ ἐκλέ ἀλαχιν βέχ τανιλεγινέ ἱουτικᾶτ ἐτελέρ ἱσάγγιορ στετιγι κιμπὶ βέ χέμ ἀτέμ μπιγι ἀλεμετὲ ἀμελ ἐτιποῦ ελμιλε ἱρσατινὶ τεημιλ ἐκλεῖ βέ χέμ ἐκλέ ἐκλετι βέ χέμ ἀλάχ νούτκὶ βέ κουτρετιμπιρ λὲ κατιρ ὀλοούτζε μὶ ὀλεμὶ ἱσάχ ἱτέ Γγενεὶ ἱχτιγαρη οὔζερε ζῆρα μονκὶν τεγίλιτιρ μπιρ κισὶ τζεμὶ ἀλεμὶ χάκ τιν γιανὰ τὸν τουρε ἐκλέ ἀλτιγιτζιν ὀλμπαι: σάχ ἀλεμὶ ἐζέλ κατιρ καγούμ νουτκούκλε γκέρετζικι κοντζοῦ μουμπαρκετὲ ἀντι βέ ἔμ ὀλ βούχι τούτσι λεχαθαριγουνῆ μού νεβέρ ἐκλετι βέ γκουθελετιρεπῆ ὀλε βητρεγι τζεμὶ ἀλεμὲ ἀνουμέγιτζιν. Βέ χέμ ἀλουμουτέν κόρημα ἱπ Γγεριτζεγούμου χιμπετι βέ ἀμεροῦν ἔμρι μεχεμπετιτέν ὀτουρι βέ ἀλεμὶ δαλαετέν γκουρταμακτάν ὀτουρι βέ ταχῖ ἱσά κιμπὶ Γγενεὶ ἱχτιάρικλε ἀτελιχ σουρετικλε ὀλουγι γκιμπὶ Γγενεὶ ἱχτιάρικλε ἀτελιχ σουρετικλε ὀλουγι γκιμπὶ ὀλμάγιτζιν μαχλουκατι χαδρετι ἱμπαιετ γκετισιτιρ μέγιτζουν ἐκλέ ἱχτικᾶτ ἐτέρους μπιρ ὀλ μπιρ ἀλαχὶ μπου οὔτζιλε ἐπ ἱπνιριε βούχκου τούσιλε ἱρσιῖτ ἐκλετι ὀμπουμουῖ ἱσά Γγενεῖ γκιριτζέκ ὀλτιγιτζῆ ἱχτικᾶτ ἐτέρι: Κίμ ἱρσατι ταχίγγερι τζέκτουρ σαγιτερεπῆ ταχὶ ἀσανὶ βάκλε ἀνλάρους μπιρ ταχὶ ὀμι κουβετικλε.

ΚΕΦΑΛ. Ζ΄.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὃν ἐνεδύθη ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἐστὶν ὁ Χριστὸς. Καὶ ἡ μὲν ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, ἦν ζωὴ ἀνθρώπου ὑπεραγίου. Ἡ δὲ δύναμις τῆς σοφίας, καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἦν Θεοῦ δύναμις.

Ἀχμάτ. Γιάνη ἱχτικατουμουῖν μπουνουῖν οὔζερεντέτουρ Κίμ ἀλάχ σοζὶ βέ ἀτεμλιχ ἀνοῦν κιμπὶ ἀτεμλιχ κὶ νούτκου μπιρουμουῖς ἀλάχ σοζὶ ἀνὶ κισφελεντι ἐσάτουρ ἐσανοῦν χαγετιτζις μανισὶ ἀτέμ χαγιατι βέ λιλέρ χαγιατι κιμπίτουρ ταχὶ ἀλᾶ ἔβιν βέ ὀμι γκουλι μεβτζελερι Γκουβέτι ἱαχίτουρ.

ΚΕΦΑΛ. Η΄.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν, ὅτι, ὡσπερ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου γίνεται εἰς ἄνθρωπος, οὕτως ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἐνὸς μέρους, καὶ ἀπ' ἄλλου μέρους, ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα, εἰσὶ πάντοτε δύο φύσεις, μεμερισμένα τελείως ἐν ἐνὶ ἀνθρώπῳ. Οὕτω καὶ ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἡ θεότης εἰσὶν ἐν τῷ ἐνὶ Χριστῷ μεμερισμένα τῇ φύσει τελείως, καθ' ὑπόστασιν μόνον, καὶ προσωπικῶς, ἡνωμένα, καὶ οὔτε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μεταβλήθη εἰς τὴν σάρκα, ἢ τὴν ψυχὴν τοῦ Χριστοῦ, οὔτε ἡ σὰρξ τοῦ Χρι-

Filium et Spiritum sanctum, quemadmodum Dominus noster Jesus Christus docuit. Et, quia verax est, credimus eum esse ipsam veritatem. Discipuli etiam ipsius sic nos latine docuerunt. Sic ex vi quoque sapientiae intelligimus.

Achmates. Anunutzin atemsure tinte nut culeber uchi cutzile bunari irsiat eceleti bundam ho turi nutcu bari atem sure tinkis pheletin atem kimbi atemleri lemusachibet eten ut culebe iluile alante irsat itup phasit ichtikat lereni iptal eile alachin hoch tanilegine inticat eteler isagior stetigi kimbi be chem atem bigi alemte amel etipu elmile irsatini tecmil eilee be che eile eileti be chem alach nu ki be cutretibir le catir oluptze mi olemi islachite ggenti ichtigiari uzerezira monkin tegiltir bir kisi tzemi alemi chac tin giana ton ture eile altigitzin olbati sach alemi ezel catir eagem nutcuzle gker iziki contzu mubarecte andi be em ol rhuclhi tutsi lechabariguni muneber eileti be geubetletirti oike rhiitzezi tzemi aleme anumegitzen. Be chem alunwitten corima ipggeritzegun mu chambeti be anirun emri mechembetiten oturi be alemi dalaleten gkurtamaetan oturi be tachi isa kimbi ggenti ichtiariile atelic suretiile oltagigkimbiggendi ichtiariile atelic suretiile oltagi gkimbi olmagitzin machlucati chadreti imbarie gke tistir megitzun eile ichticat eterusbir ol bir alachi bu utzile ep ipnirie rhuchcu tusile irsiat eileti rhabumus isa ggentu gkeritzec oltagitzi ichticat eteris Kim irs ati tachinggeri tzeetur sagitleri tachi asani rhacle anlarus bir tachi ilmi cubetiile.

CAPUT VII.

SCHOL. Credimus, Logum illum Dei, et hominem a Logo indutum, esse Christum. Sanc vita Christi, quam in carne sua ducebat, erat vita hominis plusquam sancti. Vis autem sapientiae et operum ejus, erat Dei potentia.

Achmates. Gian ichticatumus bunun uzerindetur Kim alach sozi be atemlic anun kibi atemlicki mutkubarumus alach sozi ani Kispheleudi esatur esanun chagetitzis manisi atem chagiatu be iler chagiatu kibitur tachi sla esu be ilmi gculi mestzisleri Gkubeti ilachitur.

CAPUT VIII.

SCHOL. Credimus, quemadmodum anima et corpus unius hominis, constituunt unum hominem, ita Logum Dei, ab una parte : ab altera vero, animam et corpus esse perpetuo duas naturas, perfecte divisas in uno homine. Sic et humanitas, et divinitas, sunt in uno Christo natura perfecte divisae, tantum hypostasi et personaliter coadunatae. Ac neque Logus Dei mutatus est in carnem, aut in animam Christi : neque caro Christi, aut anima ejus, conversa in Logum Dei, sed erat, et est, in

Christo. Post illam ejus summe admirandam dispensationem, tum Dei Logus, Logus, tum humanitas, humanitas. Nec etiam humanitas Christi divinitatem assumpsit, sed divinitas Logi Dei naturam humanam assumpsit, in ipsa assumendi actione coagmentatam. Quidquid in Deo est, et ex Deo, natura Deus est; quia nullum in Deo accidens est. Ideo, qui sub intelligentiam cadit, Logum Dei, Deum nominamus et credimus. Et quia hic Dei Logus erat in Christo, ideo Christum Deum et hominem condemur: hominem quidem propter animam et corpus, Deum vero propter Dei Logum, qui in ipso est.

Achmat. Giani ichticatumus bunun uzerindetur Kim bir atem sol tzani leten Kim bir sachse nasir bir atem oldi bacnichli barinun nutcutachlisi bir taraphitan be bir taraphitan rhuchile tzesmesi esa ipai mergem sureti isa oldi be netekim tzismi taim atemte iki chakikatiti er btiri alacheti chakikatli chai katile bir biriden acriti ne ehod ol nutcu ilachli tzeseti isa oindi anasir kimbi be nechod tzan oldi be nechod isanin kani be tzani nu:ki ilachi oleti efet zaim emtzun nutcu ilachi be atemlie be tachi erneste Kim larindetur be andatur chakikat baritur zira Kim barinde aridi tetiltur zatitur anu nontzin barinun nutki tachlisine bari terus be inaurus zira bu nutcu bari isate ol tugntzun, esac tauri be atem teris atemtesmie olundi rhuchilis tzesete nadar ismi barie tesmie olundi hari nutki tachlisine nadar.

CAPUT IX.

SCHOL. Credimus Logum Dei fuisse in Christo et in mundo, atque in cœlo et in Deo Patre: quoniam Logus Dei est infinitus; sicut Deus nullo fine clauditur, qui generat eum, id est, intelligit, et infinitam potentiam habet. Verumtamen in Deo alio modo erat, et in Christo, alio; itemque in mundo, alio.

Achmat. Giani ichticatumus bunun uzerindetur Kim nutki bari esacti be tutiateici be gkiunteiti be gertecti be bariteiti be bari atasindaiti zira utcu bari lamekiandur netekim bunun togurun bari lamekiandur cutreti tachi liamekiandur ila bu catar baritur Kim barinde airizitze chetiletur.

CAPUT X.

SCHOL. Quando Deus de bonitate sua et gratia cum aliquo creato communicet, eum tunc prorsus nihil deperdere, sed magis magnificari, propterea quod ex præstantia rerum conditarum celsitudo Dei manifesta sit. Ac quanto major creatis præstantiæ accessio fiat ex majore bonitatis ejus communiōne, tanto magis bonitas et potentia Dei illustratur. Hinc adeo factum est ut bonitas Dei, et potentia, et charitas, humano generi major et illustrior

Α στοῦ, ἡ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, μετετρέπη εἰς Λόγον Θεοῦ ἄλλὰ ἦν. καὶ ἔστιν, ἐν τῷ Χριστῷ, μετὰ τὴν ὑπερθαύμαστον αὐτοῦ οἰκονομίαν ἐκείνην, ὃ μὲν τοῦ Θεοῦ Λόγος, Λόγος, ἡ δὲ ἀνθρωπότης, ἀνθρωπότης. Καὶ ὅτι οὐ προσέλαθεν ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ τὴν θεότητα, ἀλλ' ἡ θεότης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ προσέλαβε τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν, ἐν αὐτῷ τῷ προσληφθῆναι συστάσαν. Πᾶν, ὅπερ ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, φυσικῶς Θεός, ἔστιν, διότι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ συμβεβηκός. Καὶ διὰ τοῦτο, τὸν νοητὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Θεὸν ὀνομάζομεν, καὶ πιστεύομεν. Καὶ διότι αὗτος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦν ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦτο τὸν Χριστὸν, Θεὸν καὶ ἀνθρώπον ὁμολογοῦμεν, ἀνθρώπον μὲν, διὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, Θεὸν δὲ, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον τοῦ Θεοῦ.

Ἀχμάτ. Γιάνι ιχτικατουμους μπουνοῦμ οὔζεριντέτουρ Κίμ μπρ ἀτέμ τζάνι: λετέν Κίμ μπρ σαχσέ νασρ μπρ ἀτέμ ὄνλι: μπακνιχλ μπαρινούν νουτκουταχίησι μπρ ταραφτᾶν βέ μπρ θαρραφθᾶν βούχιλε τzesmesi εσα Ιπνι: μεργέμ σουρετι εισα ὄνλι: βέ νετέκιμ τζισμιτάμ ἀτεμετέ Ιχ: χακικάτεσι ἐρ μπρι: ἀλαχετι χακικαετλ χαλ κάτιλε μπρ μπριντέν ἀκρίησι: νὲ χδδ ὄλ νούτκου Ιλαχλ τzeseti Ἰσα ὄνλι: ἀνασίρ κιμπλ βέ νεχδδ τζάν ὄνλι: βέ νεχδδ Ισανιν Κανλ βέ τζανλ νούτκι Ιλαχλ ὄλιετι ἔβετ ζήμ ἐμτζοῦν νούτκου Ιλαχλ βέ ἀτεμλιχ βέ ταχλ ἐρνέστε Κίμ μπαριντέτουρ βέ ἀντέτουρ χουκικὰτ μπαρίτουρ ζήρα Κίμ μπαριντέ ἄριδλ τετλιτούρ ζατίτουρ ἀνουγόντζιν μπαρινούν νοῦτκι ταχλσινε μπαρλ τέρου: βέ Ινανούρου: ζήρα μπου νού:κου μπαρλ ισατέ ὄλ τούγουτζουν Ἐσαε ταχλ βέ ἀτέμ τέρις ἀτεμτεσιμι ὄλουντι βούχιλε τzesete ναδάρ Ισμε μπαρτε τετριε ὄλουντι μπρ: νούτκι ταχλσινε ναδάρ.

ΚΕΦΑΛ. Θ.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦν ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ: διότι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἔστιν ἀπειρος, ὡσπερ ὁ Θεός, ἔστιν ἀπειρος ὁ γεννῶν αὐτὸν, ἤγουν νοῦν, καὶ ἀπειρον δύναμις ἔχων. Πλὴν, ἐν τῷ Θεῷ κατὰ ἄλλον τρόπον ἦν: καὶ ἐν τῷ Χριστῷ, κατὰ ἄλλον, καὶ ἐν τῷ κόσμῳ, κατὰ ἄλλον.

Ἀχμάτ. Γιάνι ιχτικατουμους μπουνοῦν οὔζεριντέτουρ Κίμ νούτκι μπαρλ εσακλ βέ τουτιάτέητι βέ γχιουτέητι βέ γερτέκτι βέ μπαριτέησι βέ μπαρῆ ἀτασιντέητι ζήρα οὔτκου μπαρῆ λαμεκιάντουρ νετέκιμ μπουνοῦν τογουροῦν μπαρῆ λαμεκιάντουρ κευτρετι ταχλ λαμεκιάντουρ Ια μπου κατάρ βαρίτουρ κίμ μπαριντέ ἀκριζίτζε χειλίέτουρ.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν ὅτι, ὅταν ὁ Θεός κοινωνῇ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς χάριτος, κτισματὶ τινὶ, οὐδαμῶς ζημιούται, ἀλλὰ μᾶλλον μεγαλύνεται: διότι ἐκ τῆς ἀρετῆς τῶν κτισμάτων τὸ ὄψος τοῦ Θεοῦ φανεροῦται, καὶ, ὅσῳ μᾶλλον βελτιούται τὸ κτίσμα τῇ πλείονι κοινωνίᾳ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, τοσοῦτω πλέον ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δύναμις δείκνυται. Διὰ τοῦτο, ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἀγάπη εἰς τοὺς ἀθρώπους πλέον ἐμεγα-

λόγη, ἐκ τοῦ ἰλοθεῖν αὐτὸν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸν, μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως, εἰς τὸν Ἰησοῦν ἢ ὅτι ἔπεμψεν εἰς τοὺς προφήτας μίαν χάριν αὐτοῦ, ἢ δύο καὶ εἰς ἄλλον μὲν προφήτην ἐλάττωσα, εἰς ἄλλον δὲ, μερίζωσα.

Ἀχμάτ. Γιάνι ιχτικατουμοῦς μπουνοῦν οὔζεριν-τέτουρ Κίμ σὸ βάητι κιμπαρι κεαμάλη Χίλμιν τέν βέ μπαφαρισιντέν μαχλοκουτέν μπιρινέ ἀτὰ εἰτὲ μποῦ ἀτατέν γκενέι Ιτζι νοζάν γκελιμές μπέλικι ταχί κεαμάλ μπούλερ ζήρα κίμ μαχλοῦ κουνταγί κεαμαλτέν γκενέι ἀθαμετὶ δαχίρ ὀλοῦρ δὲ μικτάρ ἀλαχοῦν Ιλμὶ βέ κεαμαλὶ δαχίρ ὀλοῦρ βέ ταχί μπουνοῦντζου Κίμ ἀλαχοῦν σευκατινὶ βέ μεχεμπετι ἀτεμελερὲ βέ γάηρι ἀτεμελερὲ γκιοντέρ τοῦ γουντέν ταχί ζιχιατέ ὀντι δὲ νοῦτκι μπαρι τζεμὶ γκεαμαλίηλε ἔσαδ κελίγιτζου μπουντέν ὄντοῦν γκελέν μπεγαμπερλερὲ ἀλεκάτρι μερατικ γκελιγιδὲ χασιλ ὀλαντάν ἔσαδ μελιτζεκ μαχλοκουτέ σευκατουλάχ βέ μεχεμπετουλάχ ταχί ζιατέ ὀντι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν ὅτι ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανεν οικειῶ θελήματι, διὰ πολλὰς καὶ μεγάλας ὠφελείας δεομένας; πολλῶν λόγων, καὶ πάντα ταῦτα, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ. Ὁ γὰρ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὔτε σταυροῦται, οὔτε ἀποθνήσκει, οὔτε ἀνίσταται, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνέστησεν αὐτὸς τοὺς νεκρούς, ὥσπερ ἀνέστησεν καὶ τὴν σάρκα, ἣν ἐφόρησεν. Πιστεύομεν ὅτι ὁ Χριστὸς ἀναστὰς ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ πάλιν μέλλει ἔρχεσθαι μετὰ δόξης, ἵνα κρῖνῃ τὴν κόσμον.

Ἀχμάτ. Γιάνι ιχτικατουμοῦς μπουνοῦν οὔζεριν-τέτουρ ἔσα τζαρμὺχ ὀντι βέ οὐλνζ. Γκενέι ιχτιαρ-ήηλε τζηκ τουρλί φαητελερτέν ὄτουρι Ισι μπουνάς ἀτεμλιγὲ ναδάτουρ γιάνι μπαρινουνοσ ζι νὲ τζούρ-μιλε ὀλοῦρ βέ νὲ γκεροῦ χαγιατὸ μπουλοῦρ ἔβὲτ γκεν-τοῦ ἔχγιάη μεδάτ Ιτὶ χέμ γκεντοῦ κισφελετὶ γι-τζισμὶ Ιχγία ἔτιγί κιμπὶ βέ χέμ γχουρουχαγιατὸ μπουλουκτανσσερα γχογὲ σοῦτ ἔκλετὶ γκερὶ γερὲ ἔνοῦπ χακίμ ὀσαργκερέκ.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

ΣΧΟΛ. Πιστεύομεν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εἰσὶν ἀθάνατοι· ὅτι τὰ σώματα τῶν ἁγίων ἀναστή-σονται ἀφθάρτα, φωτεινά, ἑλαφρά, μήτε τροφῆς χρῆζοντα, μήτε πόσεως, μήτε ἐνδυμάτων, μήτε ἄλ-λης σωματικῆς ἴδουης. Καὶ ὅτι αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα τῶν καλῶς πολιτευομένων, ἀπελευσονται εἰς τὸν παράδεισον, τῶν δὲ ἀμετανοήτων, πονηρῶν καὶ ἀπίστων, εἰς τὴν κόλασιν. Καὶ ὁ μὲν παράδει-σος τῶν ἁγίων καὶ ἡ ἀπόλαυσις ἐστὶν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἡ δὲ κόλασις τῶν πονηρῶν ἐν γῆ. Καὶ ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἁγίων, οὐδὲν ἕτερον ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι τελειωθή-σονται αἱ τοιαῦται ψυχαὶ εἰς τὴν γνῶσιν. Καὶ τότε θεωρήσουσι τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ ἃ νῦν οὐ γινώ-σκουσι, εἰ μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἀχμάτ. Γιάνι ιχτικατιμοῦς μπουνοῦν οὔζεριν-τέτουρ Κίμ ἀτεμελεροῦν βρουχὶ ὀλμέζ ζήρα ἀνλαροῦν τενλερὶ γκερὶ χογιατὸ μπουλισάτουρ χογιατὶ ἔμπεν-τέηλε ζατμετζούς μουνεβὲρ χαβίδ, γιμετέν Ιτζιμετέν

exstiterit, quando ipse Dei Logus, qui Deus est, cum tota sua potentia descendit in Jesum : quam, cum ad prophetas unam aut alteram gratiam misit, et quidem eorum alii atque alii, majorem aut minorem.

Achmat. Gian ichticatumus bunun uzerindetur Kim sofaiti kimbari keamali Chilmin ten be daxai-sindem machlocunden birine ara ite bu araten gkendi i'zi nozam gkelimes belki tachi keamal buler zira-Kim machlu cundagi keamalten gkendi adaneti dachir olur ol mictar alachun ilmi be keamali dachir olur be tachi bununtzun kim alachun seu katini be mechenibeti atemlere be gairi atemlere gkionder tu gunden tachi Zichiaté olndi ol mutki bari tzemi gkeamalii le esac keltigitzun bundan onduu gkeleb-begamberlere alecatri meratic gkeltigide Chasil olandan esae melitzec machlucunde sefcatulach be mechem betulach tachi ziate oludi.

CAPUT XI.

SCHOL. Credimus Christum esse crucifixum et mortuum sua propria voluntate, ob multas magnasque utilitates, in quibus explicandis longa oratione opus esset, et id omne, ratione humanæ suæ naturæ; Logus enim Dei nec cruci affigitur, nec moritur, neque a morte resurgit, sed ipse alios potius mortuos resuscitavit : sicut etiam carnem, quam ipse gestavit. Credimus Christum post resurrectionem suam assumptum esse in caelos, et inde cum gloria, ad iudicium de mundo faciendum, rediturum.

Achmat. Gian ichticatumus bunun uzerindetur esatzar mich oludi be ulnz. Gkendi ichtiariile tzoc turli phaitelerten oturi isi bunas atemlige nadatur giani barinun sozi ne tzurmile olur be ne gkiru chagiat bulur ebetgken tu echgiai mehät iti chem gkendu kisphelevi gitziismi ichgia etigi kibi be chem geuru-chagiat bultuctanso ra gkoge sout ecleh gkeri gere enup chakim hosargkerec.

CAPUT XII.

SCHOL. Credimus animos humanos esse immortales, corpora sanctorum resurrectioni, corruptioni non obnoxia, lucida, levia, nec cibi indigentia, nec potionis, nec vestium, nec aliarum corporis voluptatum. Animas item et corpora eorum qui se bene gesserint, in paradysum abitura; impoenitentium vero, malorum et infidelium, ad inferorum cruciatus. Quod item paradysus sanctorum, et beatitas, in caelo sit, sceleratorum vero punitio in terra. Præterea, beatitudinem sanctorum, nihil aliud esse, nisi quod perficerent animi tales ratione cognitionis. Tunc videbunt arcana Dei, quæ nunc non noscunt, nisi fide in Jesum Christum.

Achmat. Gian ichticatumus bunun uzerindetur Kim atemlerun rhuchi olmes zira anlarun tenleri gkeri chogiat bulisatur chogiat ebendiile zachmet-zus munber ekalif. Gimeten itzimeten beri olachaz-

be gkisphten philtzumle neusani arzulerter beri A olalar sol erbach Kim chairi aneler gkilniseriti be ichticateriti chael olmiamisiti anlartzenete gkirelir sunar Kim geunach isteti be geunachlarinde musir ollilar israri ustre gkentiler anarma teni olalar tzenetuni onte be tzechenem gerte be feliler oltur kim buntan tacliti lebilu cleru esrarulachi anda moagene gkioreler.

CAPUT XIII.

SCHOL. Quare autem necesse fuerit, carne vestiri Logum Dei, Deum, id necessarium et multarum rationum est. Ac quando necesse fuerit, parati sumus eas dare. Præter autem illas rationes, certitudinem et veritatem Dei nostræ præterea confirmant hæc septem.

Achmat. Giani nutki bari tzeseti esac kispbiletigine chokimer netur tigu istiphthar olonursa michemtzu, be chatiris oltzoa plerten gairi getitur lichontzet himisfarutur Kim butinin chakicatisa sachtu.

CAPUT XIV.

SCHOL. Primum quæ prædixerunt prophetæ Judæorum (quorum vaticinia et nos approbamus) de Jesu, et de rebus ejus gestis, et quæ sub ipso facta sunt, quæ item posterius discipuli ejus, hujus potentia et munere gesserunt. Similiter præcinerunt et Græcorum oracula, permissu Dei, sed et astronomi Persarum ac Græcorum. Et hæc omnia, cum illustri laude prædicationeque Jesu. Omnes etiam C has prophetias et prædictiones fuisse veras, ac minime adulterinas, demonstrare possumus.

Achmat. Giani efelki chontzer oltur kibeni Israil Cabuni bogamberleri Kim biste anlari tastielerus esai tzin erne kim isleti be gketie faki oltigun tza micsi titeler be sagitleri Kim chabari gundur anlari ieteligin be ulara fake olanin uli ta dimatife esain menagibin birti tigu mer kibi sachatit k'itilar sachatteleri keritzegitigin iphstiphthar olurnursatzu abo catiri.

CAPUT XV.

SCHOL. Deinde quod omnes religionis nostræ libri et Scripturæ per omnia inter se consonant. Nec mirum. Qui enim eos scripserunt, unum et eundem doctorem habuerunt, ipsam gratiam Dei. Quodni fuisset, certe in quibusdam ut dissonarent, futurum fuisset.

Achmat. Giani ikintzi chontzet ol turkim ne catar tinumize mutalic kitaplarumus farisa piri pirine muchaliph tegin z'ra Kim machasdari biriti Kim laviiti eger ocle almaraiti piri pirine muchaliph ol iti.

CAPUT XVI.

SCHOL. Tertio loco, quod receperunt hæc fidem, licet nova esset, et præter communem opinionem, ac mira, homines ubique locorum, magno studio, multis cum periculis. Nec idiotæ solum, et nulla

μπερι δλαχάρ βε γκισφιετέν φιλ τζούμλε νεουσάνι άρζουλερτέρ μπερι δλαχάρ σδλ έρδάχ Κίμ χάηρι άμειλερ γκίλμισάριτι βε ίχτικατέριτι χαλέλ δλμαμίσιτι άνλαρτζενετέ γκίρσληρ σουνάρ Κίμ γκουνάχ ίσπετέ βε γκουναχαλαριντέ μουσίρ δλίτιαρ Ισραήλ ούστρε γκεντιλερ άνάριμα τενι δλαχάρ τζενετέμιν όντε βε τζεχενέμ γερετέ βε βελίλερ δλτουρ Κίμ μπουντέν ταχλίτι λεμπιλτικλερι έσραρουλαχλ άντά μοαγενέ γκιορελέρ.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ΄.

ΣΧΟΛ. Διά τί δέ ήν άναγκαίον, σαρκωθήνα τον Λόγον του Θεού, και Θεόν, είσιν άναγκαίοι και πολλοί λόγοι. Καί, όταν ή χρεία, έσμέν έτοιμοι δοΰναι αύτούς. Έπέκεινα δέ έκείνων των λόγων πληροφορούσιν ήμάς την άληθειαν της πίστεως ήμΰν, τά B έπ'ά ταΰτα.

Άχμάτ. Γιάνι νοΰτι κί μπαρι τζεσετέ έσλκ κισφίλετιγινε χεκιμετέ νεΰτουρ τιγιού ίσφιφθάρ όλονούρσα μιχέκμτζουα, μπέ χατίρι: δλτζοα πλερτέν γάηρι γετίτουρ λεχοντζετέ ήμεισάρουτουρ Κίμ μπουτινίγν χακικατισά σαχίτου.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ΄.

ΣΧΟΛ. Ότι έπροφήτευσαν οι προφήται των Ίουδαίων (οΰ: στέργομεν και ήμεις) τον Ίησοΰν, και όσα έποίησα, και όσα έγέγοντο έπ' αύτώ, και όσα έποίησαν υστερον οι μαθηταί αύτου, τη δύναμει αύτου. Όμοίως προεφήτευσαν και τά μαντεία των Έλλήνων συγχωρήσει Θεού, και οι άστρονόμοι των Περσών και Έλλήνων και ταΰτα πάντα, μετά εύφημίας μεγάλης του Ίησου. Καί ότι πάσαι αύται αι προφητεΐαι ήσαν άπαραγράφτοι, έχομεν δείξει.

Άχμάτ. Γιάνι έδελκι χοντζετέ δλτουρ κίμπενλ Ισραήλ καθουμλ μπεγαμπελερεη Κίμ μπίστε άνλαρταστικλέρους έσάητζιν έρ Κέκιμ ίσλετι βε γκετιέ βακί δλιγιούν τζαμήησι τιτελέρ βε σαγιτλερι Κίμ χαδάρι γούντουρ άνλάρ ίελετιγιν βε ούλαρά βακί δλαιν ούλι τά διμάτιλε έσαήν μεναγιμπιν μπίριτι τιγουμέρ κίμπι σαχατιτ κιλτίλάρ σαχατετελερι κερτζεγίγιν ίσφιφθάρ όλονουρσατζουσαμπέ κατίρη.

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ΄.

ΣΧΟΛ. Ότι αι Γραφαί πάσαι της πίστεως ήμΰν συμφωνούσιν έν πάσι, διότι είχαν οι γράψαντες αύτάς ένα διδάσκλον, την χάριν του Θεού. Άλλως γάρ έμελλον έν τισι διαφωνεΐν.

Άχμάτ. Γιάνι ίκιντζι χοντζετέ δλ τουρκίμ νε κατέρτινουμιζε μουταλλικ κίταπλαρουμού: βάρισα περιπρινε μουχαλιφ τεγιούλ ζήρα Κίμ μαχασδαρι μπίριτι Κίμ μπαρίητι έγέρ όκλέ άλμαράητι περιπρινε μουχαλιφ δλάητι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ΄.

ΣΧΟΛ. Ότι έδίδξαντο ταΰτην την πίστιν, νέν οΰσαν και περάδοξον οι άνθρωποι πανταχού μετά σπουδής και μετά κινδύνων πολλών. Καί οΰ μόνον ιδιώτηι και άμαθεΐς, αλλά και οι φρόνιμοι, και οι

σοφοί. Καὶ διὰ τοῦτο κατελύθη τελείως ἡ πλάνη τῶν δαιμόνων.

Ἀχμάτ. Γιάνι οὔτζιντζι χοντζέτ δλτουρ Κίμ ιτσιμπου τιν γεινι βέ ἀτζέπ τίνετι βαμπάτ βέ μεχαμπέτ μπίριλε δλ μπούτε μπαρασλέρ βέ ἀτεσίμπερι σλέρ έργέρ τέ καμπούλε έκλετιλέσ τζόκ ζαχίμέτ βέ τζόκ μεσικάτ τζιγκίμπεν χαμάν τζαχίλερι μποῦ τινέ ιμάν γκεντι μερτιμπέλι αλιμλερι βέ άκλιλερι ταχιγεκράκ ιχτικάτ έηλετιλέρ μπουνοῦνλε δλ μπατιλά τιν φαοτ έλντι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ΄.

ΣΧΟΛ. Ὅτι ἡ πίστις αὐτὴ οὐδὲν περιέχει ἀδύνατον, οὐδὲ ἀσύμφωνον, οὐδὲν σωματικόν, ἀλλὰ πάντα πνευματικά. Καὶ ἔστιν ὁδὸς φέρουσα τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς μελλούσης αἰωνίου ζωῆς.

Ἀχμάτ. Τορτίν τζιχοντζέτ δλτουρ μποῦ τιν ιτζιντέ βέ τζιχθέν μουλαλιφ νέστε γιοκότουρ μου παδάηνευσα νι τεγλιτουρ μωπταδάη ρουχανίτουρ μπις τριόκ μου στακίμι τουρμλι χλεριμιτζί μεχεμπετουλάχ βέ χαγιάτ έμπετιγινέ ιλτουρ.

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ΄.

ΣΧΟΛ. Ὅτι, ὅσοι έλαβον ταύτην τὴν πίστιν, καὶ ἐπολιτεύσαντο ἐναρέτως κατὰ τὸν Ἰησοῦ νόμον, έλαβον μεγάλα χάρισματα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνάμεις ἐποίησαν πολλά· ἐν τῷ ὄνματι Ἰησοῦ· ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ ἡ πίστις αὐτῆ ἦν ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ.

Ἀχμάτ. Γιάνι μπεισιντζί χοντζέτ δχτουρ Κίμ σουλάς κίμ ίσι μποῦ τινι καμπούλ κιλιτλάρ μπουνοῦν οὔζερινέ θαπιτ έλντιλάρ βέ χάηρ άμέλ ισλετιλέρ μερτεμπέ χασίλ κιλιτλάρ χέμ τζόκ μονετζιλέρ ισλατιλέρ ισά άτήηλα μποῦ μποηλέ έλμάζητε έγάρ μποῦ τὴν χάκ έλμαγιαγίτι.

ΚΕΦΑΛ. ΙΘ΄.

ΣΧΟΛ. Ὅτι, ὅσα λέγουσι τινὲς κατὰ τῆς πίστεως ταύτης, δυνάμεθα λύειν εύκόλως καὶ εύλόγως.

Ἀχμάτ. Γιάνι άλιτιτζιτ χοντζέ δλτουρ έρ κίμισε ίσι μποῦ τι νιν άλετχισινέ μαστιλούχ έλά τζουαμπέ κατίρις.

ΚΕΦΑΛ. Κ΄.

ΣΧΟΛ. Ὅτι τῇ πίστει ταύτῃ ἐπολέμησαν διὰ πολλῶν τιμωριῶν καὶ φόνων οἱ βασιλεῖς τότε, καὶ οἱ ἑπαρχοὶ αὐτῶν, ἐν τῇ οἰκουμένη τῆς χρόνου, πολέθσοι ὄντες, καὶ εἰδωλόλατραι καὶ οὐδὲν ἰσχυοσαν, ἀλλὰ ἐνίκησεν ἡ πίστις, καὶ διαμένει μέχρι τοῦ νῦν. Καὶ ἐλθὼν ὁ Κύριος· εὐρήσει αὐτήν. Καὶ, εἰ μὴ ἦν ἡ πίστις αὐτῆ ἐκ θελήματος Θεοῦ, διελύθη ἂν τότε εύκόλως. Αὐτῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δόξα. Ἀμήν.

Ἀχμάτ. Γιάνι γελιτζίν χοντζέτ δλτουρ οὔτζου γλοάς σεκίς γιλ ίσι μποῦ τινιν ιπταλινέ μουκαταλέκλε μουχαρμπέκλε μουτζατέ λέηλε δλζα μανοῦν μπατισαχάρι Κίμ τζόκ ταχριαθε πουτλαρζ ταπαρλάριτε μεστιλούχ έλοῦπ ιπτάλ ιτέ μετίλουρ μπέλι

doctrina eruditi, sed etiam qui prudentes et sapientes habiti fuerunt. Dissoluti jam hinc prorsus, doli et deceptio dæmonum.

Achmat. Γιάνι utzintzi chonzet oltur Kim isibu tim gini be atzep tineti rhabet be mechabet birile ol hut beresler be atesibere sler erger te cabule eiletiler tzoc zachimet be tzoc mesikat tzingiben chaman tzachileri bu tine iman gkendi mertibelki alimlari be aclileri tachigecrek ichticat eiletiler bununle ol batil tin phasit oldi.

CAPUT XVII.

SCHOL. Quarto, quod nihil impossibile, nihil dissentaneum hæc fides contipet; nihil corporale, sed omnia spiritalia. Et via est, quæ animos hominum ad charitatem Dei, et futuræ vitæ æternæ, ducit.

Achmat. Tortin tzychondzer oltur bu tin itzinde be tzychthen mulaliph neste giocotur muptadai nefsan tegiltur muptadai rhuchanitur bis taric mu stakim iturkim chlerimitzi mechebetulach be chagiat ebtigine iltur.

CAPUT XVIII.

SCHOL. Quinto, quotquot suscéperunt hanc fidem et cum virtute secundum Jesu legem et instituta vixerunt, hi magis donis a Deo ornati fuerunt, et miracula multa potenter, nomine et concessu ipsius Jesu, fecere: quod profecto, si veritati hæc fides adversaretur, secuturum non fuisset.

Achmat. Γιάνι besindzi chondzer oltur Kim sulas kimi isi butini cabul kiltilar bunun uzerine thapit oldilar bechhair amel isletiler meretebe Chasil kiltilar chem tzoc monetziler istlatiler isa atila bu boile olmaziti egar bu tin chac olmagiagiti.

CAPUT XIX.

SCHOL. Sexto, quidquid ab aliquibus adversus hanc fidem assertur, id tum facile, tum veritati congruenter, solvere possumus.

Achmat. Γιάνι alitizit chondze oltur er kimise isi bu tinin alet chisine mastluch ofa tzuabé catiris.

CAPUT XX.

SCHOL. Postremo, fidem hanc olim oppugnauerunt multis suppliciis et credibus reges, et præsides eorum, per orbem terrarum 318 annis; ut multitudinem scilicet deorum suorum, et idola sua, quorum cultui dediti erant, tuerentur: nec hilum profecerunt, sed eluciata vicit fides, in hunc usque diem permanens. Sed et Dominus, quando venerit, reperiet eam. Quod nisi in voluntate Dei fuisset hæc fides fundata, facile tunc velut nebula dissoluta evanisset. Ipsi huic Domino nostro Jesu Christo gloria. Amen.

Achmat. Γιάνι gelidzin chondzet oltur utzu gloas on sekis gilisi bu tinin lpta line mucataleile mucharebeile nuntate leile olza manun batisachtari Kim tzoc taeriabe putlara taparlarite mestluch olup iptal ite metilurbelki cuberbuldi alewta tasiqicte

ineger alachun rhi dasioele olmagiagiti bile olu-
masti.

SCHOL. Hæc sunt, quæ nos de religione nostra
scimus, breviter dicta.

Achmat. Giani eile tiris birtinibus babinde ichti-
sar itipen.

Temet tamam olati. Id est, absolvit.

κουδὲτ μπουλνὲ ἀλεμτὰ τασιντιέτε ἡνεγὲρ ἀλαχούν
ρίδασι δκλὲ δλμαγιάγητι μοπιλὲ δλουμάστι.

ΣΧΟΛ. Ταῦτα λέγομεν ἡμεῖς περὶ τῆς πίστεως
ἡμῶν συντόμως.

Ἀχμάτ. Γιάνι ἐκλὲ τίρις μπέρ τινιμποῦς μπα-
μπιντὲ ἰχτισάρ ἰτίπεν.

Τέμετ ταμίμ ολατὲ, ἤγουν, ἐπλήρωσεν.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΟΜΙΛΙΑ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΥΣΤΗΡΙΩΔΟΥΣ ΣΩΜΑΤΟΣ

ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.

GENNADII HOMILIA

DE SACRAMENTALI CORPORE

DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.

Quandoquidem sanctorum istorum dierum ab-
stinentia, et nostris de illa sermonibus ad sacram
mensam præparati estis, auditores, Deo juvante,
et Eucharistiæ sacramentum sexta abhinc die
suscepturi estis, communicaturi corpori et sanguini
Domini nostri : existimavi scilicet oportere de
hoc etiam sacramento dicentem, quantum Domi-
nus concesserit, adhortari vos ut talem animum
adhibeatis, qui indubitanter et cum summa fide ad
illud accedat, etsi, rei magnitudine obstupescat.
Varia vero cum sit et multiplex circa corpus Christi
consideratio, scilicet ut naturalis, ut gloriosi, ut
glorificati, ut mystici, secundum unamquamque
rationem et argumenti diversitatem, diversum
quoque et multiplicem sermonem admittit : alios
quidem nunc prætermittam, statim vero ad mysti-
cum tota convertetur oratio. Cum vero secundum
triplicem rationem de illo possit disputari, scilicet
de sacramenti existentia, de digna illius perce-
ptione, et de ejusdem accurata conservatione, de
existentia prius hodie ad vos disseram, veritatem
vobis exponens, eamque manifestans exemplis,
quibus infidelium objectiones refelluntur. Etenim
si quidquam eorum quæ mirabiliter a Christo
gesta sunt, istud maxime infidelibus offendiculo
esse solet : quanto scilicet præ cæteris admira-
tione dignissimum est, tanto magis fides ei dene-
gatur, ita ut et illis qui de eo primum audierunt,
durus sermo visus fuerit, et scandali prætextus
exstiterit. Omnia quidem Domino nostro bene suc-
cesserant, viamque secreta illius et omnem ser-

Ἐπειδὴ τῇ διὰ τῶν ἱερῶν τούτων ἡμερῶν ἐγκρα-
τείᾳ, καὶ τοῖς ἡμετέροις λόγοις περὶ αὐτῆς πρὸς
τὴν ἱερὰν παρεσκευασθήτε τράπεζαν, ὡ παρόντες,
συνεφαπτομένου Θεοῦ, καὶ τὸ τῆς εὐχαριστίας μυσ-
τήριον, ὃ μετὰ ἕκτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς παρούσης
μέλλετε δέχεσθαι, καὶ τοῦ σώματος τε καὶ αἵματος
κοινωνεῖν τοῦ ἡμετέρου Δεσπότου, δεῖν ἡγησάμην
καὶ περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου τὸν ἡμέτερον λο-
γισμὸν, εἰς ἕσον ἂν ὁ Κύριος δοῖη, παραμυθη-
σασθαι ἀνευδοκίᾳς μὲν αὐτῷ προσιόντα, καὶ μετὰ
πίστεως ἄκρας, τῷ δὲ μεγέθει τοῦ πράγματος ἐκ-
πληττόμενον. Ποικιλίης δὲ καὶ πολυτχιδοῦς οὐσης
τῆς περὶ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ θεωρίας, τῆς
μὲν ὡς φυσικοῦ, τῆς δὲ ὡς ἐνδύξου, τῆς δὲ ὡς δε-
δοξασμένου, τῆς δὲ ὡς μυστικοῦ, καὶ λόγους ἐκάστης
ἐπιδεχομένης τῷ διαφόρῳ τῆς ὑποθέσεως πρέπον-
τας, τὰ μὲν ἄλλα νῦν παραλείψω, εὐθύς δὲ περὶ τοῦ
μυστικοῦ τὸν λόγον πάντα ποιήσομαι. Τριπλῆς δὲ
καὶ περὶ τούτου τῆς θεωρίας οὐσης, τῆς μὲν περὶ
τὴν ὑπαρξίν τοῦ μυστηρίου, τῆς δὲ περὶ τὴν ἀξίαν
τούτου μεταλήψιν, τῆς δὲ περὶ τὴν μετ' ἐπιμελείας
αὐτοῦ φυλακὴν, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ μυστηρίου
πρυθόγου διολέξομαι σήμερον, τὴν τε ἀλήθειαν ὑμῖν
ἐκτιθέμενος, καὶ παραδείγμασιν αὐτὴν φανερῶν ἐξ
ἧν αἱ τῶν ἀπίστων ἀντιθέσεις ἐλέγχονται. Εἴπερ
γὰρ τι τῶν Χριστοῦ θαυμάτων, καὶ τοῦτο τοῖς ἀπί-
στοις πρόσκομμα γίνεται, ὅσῳ θαυμαστότερον τῶν
ἄλλων ἐστ', τοσοῦτον πλέον διαπιστούμενον ὥστε
καὶ τοῖς πρώτως ἀκηκόουσι σκληρὸς ὁ λόγος ἔδοξεν
εἶναι, καὶ σκανδαλοῦ γέγονε πρόφασις. Εἴτε μὲν δὴ
πάντα τῷ ἡμετέρῳ Δεσπότῃ καλῶς, καὶ τὴν ὁδὸν

δειξῆται τῆς ἀπολήτου, καὶ πάντα λόγον νικώσης ἁ
οικονομίας, διδάσκων τε καὶ θαυματουργῶν, καὶ
σπεύρων μὲν τὰ τῆς ἀληθείας σπέρματα, ὅσα τε ἐν
δόγμασι, καὶ ὅσα ἐν ἡθεσι, καὶ τὴν οὐράνιον καὶ
θεϊάν νομοθεσίαν ὑποδεικνύς, λόγῳ τε τοῖς τότε
δυναμένοις προσέχειν, δι' ὧν ἐμελλε τοῦ χρόνου
προβαίνοντος, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης τοὺς
οἰκίους νόμους ἰδρῶσειν· καὶ ἰδίῳ ἐπιδείξεισιν
ἔργων, θαύμασι δὲ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον βεβαιῶν,
πρὸς πάντας δὲ τοὺς ἀκούοντας, ὧν ἔσχατον καὶ
μέγιστον ἦν ἡ τοῦ Λαζάρου πρὸς τὴν ζωὴν ταύτην
ἐπάνοδος. Λοῖτα δὲ ἦν ἐκείνων ἀπάντων ἐξεργασμέ-
νων ἡ κατ' αὐτοῦ μανία τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὁ σταυ-
ρὸς, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ τρόπιον. Ταῦτα δὲ προειδὺς,
καὶ μέλλων ἀνέχεσθαι καὶ προλέγων, καὶ πρὸς τὴν
τούτων ἔκδοσιν ἐπειγὼν τὰ πράγματα, τῶν δικαίως
ἂν γενομένων αἰτίων εὐνοίας τε καὶ τιμῆς ἔργων
αὐτοῦ καὶ λόγων, μίσος ἐκκαυσμένων, μᾶλλον δὲ
φθόνον ἐν ταῖς τῶν ἀπονενομημένων ψυχαῖς, ἐπέ-
σπευδε δὲ οὕτω τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον ὡς
κεφάλαια τῆς οἰκονομίας ὄντα, καὶ τῆς κοινῆς
ἡμῶν ἁμαρτίας, καὶ ποινηῆς ἐπ' αὐτῇ λυτήρια, ἣν
ἀφίκετο λύσων φιλανθρώπως ὁμοῦ καὶ δικαίως. Τὰ
γὰρ πρόσθεν ἅπαντα τῆς ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι τῶν
πιστῶν πολιτείας παιδαγωγίαι τινὲς ἦσαν, καὶ νό-
μοι τὸν ἀνθρώπινον βίον ρυθμιζέιν δυνάμενοι. Οὕτω
τοῖνον ἔχων, καὶ συνειδὺς ἐκρυπτοῦς μαθητὰς
ἀπολείποντι, μυστικὸν τινα τρόπον, ἐκείνοις τε δι-
δασκῶν ἐκρυπτοῦν, καὶ ἡμῖν δι' ἐκείνων. Μὴ γὰρ νομι-
σητε, φησὶν, ὅτι καὶ σαματικῶς ἐμοῦ ποτε χωρι-
σθήσεσθε, ἢ τῶν τῆς ζωῆς βρῦμάτων ἐκείνων ἀπο-
λειφθήσεσθε, ὡς ὑμᾶς παρῶν ἔτρεφον· ἀλλὰ τὸ
ἐμὸν σῶμα καινόν τινα τρόπον καὶ μυστικὸν ἤδη
πυρέχω, καὶ τὸ αἷμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τοῦ παντὸς
κόσμου μέλλον μετ' ὀλίγον ἐκχεῖσθαι· καὶ τὴν τύ-
πον ὑμῖν δίδωμι τῆς τοιαύτης θαυματουργίας, καὶ
τὴν τοῦ ποιεῖν ἐνδοξίῃ δυνάμιν. Ἡ γὰρ τῶν ἐμῶν
λόγων δραστηριότης πάντα ἄρτον καὶ πάντα οἶνον
πρὸς τὸ ἐμὸν αἷμα καὶ σῶμα μεταβαλεῖ, ἐπειδὴν
ἐμοῦ μνησθῆναι θελήσετε, καὶ ὡς συνόντα, καὶ
ἐνόνητα, καὶ βρωνόντα πρὸς πᾶν ἀγαθὸν ἔχειν. Τίς
γὰρ ἂν γένοιτο τοῦ βρωθῆναι καὶ ποθῆναι πλείων
συνάφεια; Οὕτως οὖν τὸ ἐμὸν σῶμα τρώγοντες, καὶ
τὸ αἷμα πίνοντες, ὡς τρώγεσθαι ταῦτα καὶ πίνεσθαι
δεῖ, ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, συμμορφοῦμενοι μὲν ἐμοί,
καὶ οἶον εἰπεῖν ἀποτελούμενοι σύσσωμοι, ἀγαθοὶ δὲ
πρὸς τὴν ζωὴν ἐκείνην ὁδοιπόροι γινόμενοι κατ'
ἐμὲ, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁδοιπόρος ὑπὲρ ὑμῶν ἐγενέ-
μην, ὁδὸς τε ὧν καὶ τέλος τὸ ἔσχατον. Οὐδὲ ἔσται
τι θεὸς πλάτην παθεῖν τοῦς τοιαύτης σαρκὸς καὶ
αἵματος τοιοῦτου μετέχειν ἀξιουμένους. Οὐδεὶς γὰρ
ἂν ὁδοιπορῶν κινδυνεύσει ἐμοὶ συνῶν, ἐμοὶ χρώ-
μενος ὁδηγῶ. Ὁ δὲ κοινωνῶν οὕτως οὐκ ἐξῴθειν
ἔξει καθοδηγοῦντα, ἀλλ' ἐνδοξὸν τὸ δέον ὑποτιθέ-
μενον· συνανακραθήσεσθαι γὰρ μοι, καὶ αὐτὸς τε ἐν
ἐμοὶ μενεῖ, καὶ ἡ ἐν αὐτῷ. Οὐδὲ φορτικὸν εἶναι δεῖ
καὶ σκληρὸν τὸν τῆς μεταλήψεως λόγον ὑμῖν· οὐ
γὰρ ἀποναρκήσετε, σάρκα τρώγοντες ἀνθρωπίνην,
καὶ αἷμα πίνοντες, ὑπὲρ ταύτῃ τῇ διαθέσει ὑφ' ἣ

monem super-ntis dispensationis decurrerat
docens et miracula faciens, spargens veritatis se-
mina, tam quæ ad dogmata, quam quæ ad mores per-
tinebant, cœlestemque illam et divinam legislatio-
nem non obscure designans tum viva voce ad eos
qui tunc attendere poterant, per quos progressu
temporis proprias constituturus leges erat et sin-
gularium operum demonstrationibus. Miraculum
autem, quod veritatis verbum confirans ad om-
nes et ad eos qui audituri erant, ultimum et
maximum edidit, Lazari fuit ad hanc vitam re-
vocatio. Successerunt omnia quæ princeps gesta
sunt, furor Judæorum adversus enim, crux, et
tropæum per crucem. Hæc autem prævidens, quæ
passurus erat, eaque prædicens, et ad eorum even-
tum res festinanter ordinans; cum sermones ejus
et opera quæ benevolentiam ipsi et honorem me-
rito conciliare debuerant, tamen odio, vel potius
invidia, desperatorum hominum animos inflam-
massent, ita festinavit ad crucem et mortem tan-
quam ad præcipua dispensationis suæ capita ex-
piatoria communis nostræ culpæ, et pœnæ eidem
debitæ, quam venerat soluturus benigne simul et
juste. Quæcumque enim præcesserant, et morum
secundum eandem gratiam a fidelibus, recte insti-
tuendorum documenta quædam erant, et leges
quibus humana vita posset reformari. Ita igitur se
habens, sciensque apud se quod discipulos relic-
turus esset, secundum mysticum quemdam mo-
dum dat illis se ipsum, et nobis per illos. Ne
enim existimetis, inquit, quod corporaliter ali-
quando a me separandi estis, aut verbis illis vitæ
carituri, quibus vos præsens nutriebam; sed cor-
pus meum secundum novum quemdam et mysti-
cum modum jam exhibeo, et sanguinem, qui pro
vobis et pro toto mundo paulo post effundendus
est: formam etiam vobis trado mirabilis illius
operationis, et faciendi potestatem vobis tribuo.
Etenim verborum meorum efficacia omnium panem
et omne vinum in meum sanguinem et corpus
transmutabit, quando mei memoriam agere, et me
tanquam simul existentem, præsentem et confort-
tantem ad omne bonum habere volueritis. Quæ
enim major conjunctio esse possit, quam mandu-
cari et bibi? Ita igitur meum corpus edentes, et
sanguinem bibentes, sicut ea edi et bibi oportet,
vitam æternam habebitis, conformati mihi, et
quodammodo concorporei effecti, boni vero ad
hanc vitam viatores facti per me, quandoquidem
et ipse pro vobis viator factus sum, qui sum via
et finis ultimus. Neque erit ullus aberrandi timor,
quibus carnis hujus et sanguinis participes fieri
continget. Nullus enim in via constitutus periculi-
tabitur mecum existens, et me ducentem habens.
Qui autem ita communicat, non exterius, sed in-
terius, habebit vitæ ducentem quæ opus est suggeren-
tem: mecum enim commiscebitur, in me manebit,
et ego in illo. Neque vero gravis vobis debet aut
durus esse communionis sermo: non enim abster-

rebimini carnem edentes humanam, et sanguinem A
bibentes sub eadem forma qua subsistunt, et in me
sunt, sed tanquam in pane et vino manducabitis
et bibetis : panis autem et vini apparens veritas,
veritatem non apparentem corporis et sanguinis,
continebit : substantia quidem transmutata, ut in
vobis sacramentum operetur ; externa vero forma
eadem permanente, ne qua vos hæsitatio et horror
detinens, a communione abducat. Hæc itaque sic
facientes, non amicitie solum, sed utilitatis etiam
causa, sermonum meorum et vite meæ memo-
riam habentes, tum in spirituali vita proficietis,
tum futura illa vita digni opportuno tempore effi-
ciemini, ad quam vos antehac, quantum satis erat,
præparavi. Talis est hujus sacramenti scopus, au-
ditores, quantum paucis de maximo et divinissimo B
sacramento dicere licet. Et nunc sacramentum in
communicantibus, profectum vite in Christo ope-
ratur, quodque corporaliter efficit, id quo ejus vi-
detur, hoc secreto et invisibiliter perficit, id quod
interius est. Nutrit enim et reficit animam nostram
Christi corpus, sicut panis corpori idem præstat.
Et sicut regenerati et baptizati accipimus esse grati-
e quo desinit esse peccati, uncti vero chrismate
in regenerationis dono confirmamur, et signati con-
fortamur ad spiritualia certamina, quæ nos spiri-
tualiter genitos subire prorsus necesse est ; ita
etiam robustiores factos nutriri oportet, et acci-
pere perseverantiam et augmentum in eadem gratia
per sacramentum communionis. Ut enim calor natu-
ralis corporis consumeret humidum ejusdem in-
natum, nisi alimentorum accessione facta susten-
taretur, et idcirco cibo et potu conservantur
optime vitalia interius, quibus natura nostra con-
sistit, corrupta calore reparantur et conservantur,
et impossibile est aliter humanam vitam qualiter-
cumque sustentari : ita et malitie calor interius
animam depascens, pietatisque bonam habitudi-
nem emacians, faceret eam omnino deficere,
nisi anima hunc spiritualem cibum acciperet, ob-
sistentem vi corruptricis malitie, et in nobis dona
spiritualia confirmantem et agentem.

Corpus autem Christi corporis ratione est nu-
trients, ratione vero puritatis per unionem cum
divina natura purificans et sanctificans, sufficien-
ter nobis spirituale præbet alimentum. Ita vero
præclare nutritus, ad spiritualem puritatem et
sanitatem reducit, qua olim nos vetiti fructus co-
mestio dejecerat. Oportebat enim nos, qui corpo-
reo quodam cibo innocentiam et sanitatem amise-
ramus, corporeo quodam alimento illam restaurare,
ut ita similia similibus, et contraria contrariis
opportune curarentur, quemadmodum cibi illi,
uterque corporeus, tam qui prius exitio fuit, quam
qui nunc salutis est, sanitas et vita spiritualis, id
quod nunc salvat, et quod olim corrumpit. Sed illum
quidem cibum Deus prohibuerat, istum vero nunc
et usurpari præcipit et subministrat : illum malus

νῦν ὑφ'εσθήκασι καὶ εἰσὶν ἐν ἐμοί· ἀλλ' ὡς ἐν ἄρτῳ
καὶ οἴνῳ ἐσθίειν καὶ πίνειν μέλλετε, καὶ ἡ τοῦ
ἄρτου καὶ οἴνου φαινομένη ἀλήθεια, τὴν ἀλήθειαν
ἀφανῆ τοῦ σώματος καὶ αἵματος περιέξει, τῆς μὲν
οὐσίας μεταβληθείσης, ὡς ἂν ἐν ὑμῖν τὸ μυστήριον
ἐνεργῆ, τῆς δὲ ἐξωθεν διαθέσεως τῆς αὐτῆς σωζο-
μένης, ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς βλαπτικῶς κατασχὼν ἀπαγάγῃ
τῆς μεταλήψεως. Ταῦτα τοίνυν οὕτω ποιοῦντες, οὐ
φιλίας ἕνεκα μόνον, ἀλλὰ καὶ ὠφελείας, καὶ λόγου
καὶ βίου μνημονεύοντες τῶν ἐμῶν, ἐν τῇ πνευμα-
τικῇ ζωῇ προκόψετε δήπου, καὶ τῆς μελλούσης
ἐκείνης ἐγκαίρως ἀξιοθῆσεσθε, πρὸς ἣν ὑμᾶς ἀρ-
κούντως πρόσθεν κατήρτισα. Οὗτος ὁ τοῦ μυστη-
ρίου σκοπὸς, ὃ παρόντες, ὡς ἐν ὀλίγοις περὶ
τοῦ μεγίστου καὶ θειοτάτου διαλαβεῖν. Καὶ νῦν τὸ μυσ-
τήριον τοῖς μετέχουσι προκοπῆν τῆς κατὰ Χριστοῦ
ζωῆς ἐνεργάζεται ὅπερ σωματικῶς δρᾷ τὸ φαινό-
μενον αὐτοῦ· τοῦτο μυστικῶς τε καὶ ἀοράτως ἐνδον
ἀνύον. Τρέφει γὰρ καὶ ἀνακτάται τὴν ἡμετέραν
ψυχὴν τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, καθάπερ ὁ ἄρτος τῷ
σώματι τοῦτο ἐργάζεται. Καὶ καθάπερ ἀναγεννώ-
μεθα βαπτιζόμενοι, καὶ τὸ εἶναι τῆς χάριτος, τοῦ
εἶναι τῆς ἀμαρτίας ἀντιλαμβάνομεν, χροῖόμενοι δὲ
τῷ μύρῳ ἐν αὐτῷ τῆς ἀναγεννήσεως βεβαιούμεθα
δώρῳ, καὶ πρὸς τοὺς πνευματικῶς ἀγῶνας ἐνι-
σχυόμεθα σημεϊούμενοι, οὐς ἀνάγκη πάντα τοὺς
πνευματικῶς γεννωμένους ὑπέρχεσθαι, οὕτω δεῖ
καὶ τρέφεσθαι δυναμωθέντας, καὶ τὴν ἐν τῇ χάριτι
λαμβάνειν διαμονὴν καὶ ἐπίδοσιν, τῷ μυστηρίῳ τῆς
μεταλήψεως. Ὡς περὶ γὰρ ἡ φυσικὴ τοῦ σώματος
θέρμη ἀναλώσει ἂν τὴν ἐμφοτον ὑγρότητα τοῦτου,
μὴ ταῖς ἀπὸ τῶν τροφῶν προσθήκαις βοηθουμένην,
καὶ διὰ τοῦτο τῇ τροφῇ καὶ τῷ πόματι φυλάττεται
μὲν τὰ συνιστῶντα τὴν φύσιν ἐνδον καλῶς, ἀνα-
πληροῦται δὲ τὰ φθοράντα τῇ θέρμῃ, καὶ ἀνασώζε-
ται, καὶ ἀδύνατόν ἐστιν ἄλλως τὴν ἀνθρωπίνην
ζωὴν, οὐδ' ἐφ' ὅσον οὖν διαρκέσαι· οὕτω, ἡ θέρμη
πονηρίας ἐνοθεν τὴν ψυχὴν κατατρώουσα τῷ τῆς
πίστικῆς εὐλαβείας ζηραίνειν, ἐποίησεν ἂν αὐτὴν
παντάπασι ἐκλείπειν, εἰ μὴ τὴν πνευματικὴν ταύτην
ἡ ψυχὴ τροφὴν προσελάμβανεν, ἀντικαθισταμένην
τῇ φθαρτικῇ δυνάμει τῆς πονηρίας, καὶ συνιστῶσαν
ἐν ἡμῖν τὰ πνευματικὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα, καὶ αὐξοῦσαν.

Τὸ δὲ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τῷ μὲν λόγῳ τοῦ σώ-
ματος τρέφον, τῷ δὲ τῆς καθαρότητος λόγῳ τῇ
D πρὸς τὴν θεῖαν φύσιν ἐνώσει καθάρρον καὶ ἀγιά-
ζον, ἀρκούντως ἡμῖν τὴν πνευματικὴν παρέχεται
τέρψιν. Τρεφόμενοι δὲ οὕτω καλῶς πρὸς τὴν πνευ-
ματικὴν καθαρότητα καὶ ὑγείαν ἐπαναγόμεθα, ἥς
ἡμᾶς τῆς κεκωλυμένης βρώσεως ἐξέωσεν τότε. Ἔδει
γὰρ ἡμᾶς σωματικῇ τινι βρώσει τὴν ἀκραϊότητα
καὶ τὴν ὑγείαν ἐκείνην ἀποβαλόντας, σωματικῇ
τινι πάλιν τροφῇ πρὸς ἐκείνην ἐπανελθεῖν, καὶ τὰ
μὲν ὁμοία τοῖς ὁμοίοις θεραπευθῆναι· καλῶς, τοῖς δὲ
ἐναντιοῖς τὰ ἐναντία, οἷον βρώσεις μὲν ἀμφοῦ σω-
ματικῆς, ἣ τε διαφθείρασα τὴν ἀρχὴν, ἣ τε σώζουσα
νῦν, καὶ ὑγεία καὶ πνευματικὴ ζωὴ, τὸ τε σώζο-
μενον, τὸ τε φθειρόμενον. Ἄλλ' ἐκείνην μὲν ἀπέ-
τρειπεν ὁ Θεὸς, ταύτην δὲ νῦν ἐπιτρέπει καὶ χορη-

γελ· κάκεινην μὲν ὁ πονηρὸς εἰσηγαίτο δαίμων, Α ταύτης δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, οὐ σύμβουλος μόνον, ἀλλὰ διάκονος γίνεται· κάκεινη μὲν ἠρπάζετο, πρὸς ταύτην δὲ καὶ παρακαλούμεθα φανερώς· κάκεινη μὲν ὑφέδρευε τῆς παραδάσεως ὁ ἰδὲ, ταύτη δὲ ὑποκρίπτεται θησαυρὸς ἀγαθῶν ἀναρθητός. Τὸ γὰρ ἱερώτατον τοῦ Χριστοῦ σῶμα καλῶς ἐσθιόμενον, ὡς φησιν ὁ θεὸς Γρηγόριος, πολεμοῦσι μὲν ἐστὶν ὄπλον, ἀποδημοῦσι δὲ ἐπάνοδος· τοὺς ἀσθενεῖς ἐνισχύει, τοὺς ἐρρωμένους εὐφραίνει, τὰς νόσους ἰάται, τὴν υἰεῖαν διαφυλάττει· διὰ τοῦτου γινόμεθα πρῶτοι πρὸς διόρθωσιν, πρὸς τοὺς πόνους μακροθυμότεροι, θερμότεροι πρὸς ἀγάπην, πρὸς γνῶσιν ἀγχιούστεροι, προθυμότεροι πρὸς ὑπάκοην, ὀξύτεροι πρὸς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν, ὧν τάναντία τοῖς οὐ καλῶς μεταλαμβάνουσιν ἔπεται· γίνεται ἡ τράπεζα κατ' αὐτῶν εἰς βῆθρον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς τοιοῦτοις συμβαίνειν περὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης τραπέζης προφητεύουν ὁ Δαυὶδ ἀριθμεῖ. Ὁ μυστηρίου πάντων μυστηρίων ἱερωτάτου, καὶ αὐτὸ τὸ τοῦ βαπτίσματος· ὑπερβαίνοντος· δι' ἐκείνου μὲν γὰρ ἡμῖν ὁ Δεσπότης κατὰ δύναμιν μόνην, διὰ δὲ τοῦτου κατ' οὐσίαν ἡμῖν κοινωνεῖ. Ὁ θαύματος θαῦμα πᾶν ὑπερβαίνοντος! Ὁ Μεροσιώσεως πολὺ τὸ παράδοξον ἐχούσης, καὶ χαρίεν, τοῖς τῇ πίστει πεφωτισμένοις. Οὐδὲν μὲν οὖν ἐστὶ χαλεπὸν, οὐδ' ἀπίθανόν τι, τὴν πρώτην πάντων αἰτίαν ποιεῖν τι παρὰ τὴν ἐγκαθεστῆσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς πράγμασι τάξιν, ἐπειδὴν βουλήσῃ, ἢ δὲ θαυματουργίαν εἶναι φαρμῆν· ὅπου γε καὶ τῇ φύσει συμβαίνει, καὶ οἰχοῦν ἐν τοιοῦτον ποιεῖν ἢ πάσχειν ὅπου· ποτε! Πᾶσα γὰρ μεταβολὴ φυσικὴ ἢ τε γέννησις ἢ, ἢ τε αὐξήσις, ἢ τε ἀλλοίωσις· ἢ κατὰ φύσιν ἐστίν, ἢ παρὰ φύσιν, ὡς τῷ φιλοσόφῳ δοκεῖ· ὡς ἔχει τὰ κατὰ καιρὸν ἀδρυνόμενα ἢ ἄνωγος. Καὶ ὡστε ἐν ταῖς κρίσεσι· ἡμέραις ὑγιαζόμενα τῶν νοσημάτων, ἢ καὶ πρὸ τούτων, καὶ μετὰ ταῦτα· ὢν τὰ μὲν κατὰ φύσιν γινόμενα, οὐδὲν ἐν ἡμῖν θαῦμα κινεῖ, τὰ δὲ παρὰ φύσιν μίνα θαυμάζονται. Πολλῶν δὲ θεόθεν γινόμενων καὶ γεγεννημένων θαυμάτων, τοῦτο μέγιστον ἀτεχνῶς. Τοῦτ' γὰρ τὸ μυστήριον μεταβολῆν τὴν περιέχον οὐσίαν εἰς οὐσίαν ἐν ἀκαρεῖ γενομένην τῶν συμβεβηκότων ἀμεταβλήτων μενόντων πάσης μεταβολῆς· φυσικῆς τε καὶ παρὰ φύσιν ἐξήρηται. Ἄλλὰ νῦν τὰς φυσικὰς ἀφέντες μεταβολὰς, αἱ· αἱ παρὰ φύσιν παραπετήγασι σπινθῶς ἐν τῇ φύσει γινόμεναι, τὰς θείας σκοπῶμεν θαυματουργείας. Ἀπαλλάττει μὲν οὖν ὁ Θεὸς πυρετοῦ καὶ νοσημάτων ἄλλων χωρὶς ἱατρείας, ὡς περὶ τὴν Πέτρου πενθερᾶν, καὶ τὴν ἑκατοντάρχου παιδᾶ, καὶ πολλοὺς ἄλλους ἰάσατο· καὶ πυκνοὶ τὴν ἀέρα πρὸς ὑπερῶν, μηδεμιᾶς προηγησάμενης· φυσικῆς αἰτίας τῶν ἡμῶν, ὡς διὰ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἡλίου πεποίηκε πρότερον· ἀλλ' ἐν τοῖς τοιοῦτοις πᾶσι τὴν τάξιν μόνον, καὶ τὴν τρόπον τῆς φύσεως μεταποιεῖ· ποιεῖ δὲ πρᾶγμα κατ' ἐκείνην εἶνεσθαι δυνάμενον, εἰ καὶ μὴ ταύτη τῇ ὁδῷ. Πάλιν νεκροὺς ἀνίστησιν ὡς περὶ τὸν Λάζαρον, καὶ ὀφθαλμοὺς ἀνοίγουσι

dæmon exhibuit, istius vero Filius Dei non hortator solum, sed et minister est : ille raptus est, ad istum manifeste invitatur, in illo latebat transgressionis venenum, in isto reconditur thesaurus infinitus honorum. Sanctissimus enim Christi corpus comestum ut decet, sicut ait divinus Gregorius, pugnantibus armatura est, peregrinantibus reditus, infirmos corroborat, robustos lætificat, morbos sanat, sanitatem conservat : per illud efficitur mitiores ad emendationem, constantiores ad labores, ferventiores ad charitatem, subtiliores ad cognitionem, ad obedientiam promptiores, promptiores ad charismatum operationem, sicut non recte percipientibus contraria prorsus accidunt, et fit mensa contra eos in foveam, et in retributionem, et in scandalum, et quæcumque alia talibus accidere de hac sacra mensa prophetans David enumerat. O sacramentum omnium sacramentorum sacratissimum, et ipso baptismatis sacramento præstantius ! per hoc enim Dominus nobis secundum potentiam solummodo, per illud secundum substantiam se communicat ! O miraculum omni miraculo superius ! O Transsubstantiationem plane mirabilem et stupendam, et iis qui fide sunt illuminati gratissimam ! Non equidem difficile est aut incredibile, quod prima rerum omnium causa efficere quidquam possit præter constitutum a seipsa in rebus ordinem, cum voluerit, quod quidem miraculum esse dicimus, quoties et nature ipsi aliquando tale quid in se ipsa agere aut pati accidat. Omnis enim mutatio naturalis, sive generatio, sive augmentum, sive alteratio, vel secundum naturam est, vel præter naturam, ut philosopho videtur : quomodo se habent ea quæ certo temporis spatio in justam magnitudinem crescant, aut quæ intempestive ; veluti etiam in criticis diebus, quidam morbi sanantur, vel ante illos, vel deinde : quorum quæ quidem secundum naturam sunt, nullam in nobis admirationem excitant : quæ vero præter naturam, ea sola admirationi esse solent. Cum vero miracula multa divinitus fiant, et porro facta sint, istud certe maximum est. Hoc enim sacramentum transmutationem quamdam continens substantiæ in substantiam, quæ sit in momento, accidentibus manentibus nec mutatis, omni transmutatione naturali aut præter naturam longe præstantius est. Sed nunc prætermittis naturalium transmutationum exemplis, quas proxime sequuntur illæ quæ præter naturam sunt, licet rarius fieri solitæ, divinas miraculorum operationes consideremus. Liberat quidem Deus a febre et aliis morbis absque medicina ; atque ita socrum Petri, centurionis puerum et multos alios sanavit ; aerem in pluviam condensat, nulla præce ente imbrium causa naturali, ut per Samuelem et Heliam fecit aliquando ; sed in omnibus ejusmodi (miraculis) ordinem solum et modum nature commutat, rem vero efficit, quæ quotidie potest fieri, etsi non eadem via. Iterum mortuos resuscitat sicut Laz-

rum, et cæcorum oculos aperit. In talibus miraculis excludit quidem naturæ ordinem, non quantum ad ea quæ fiunt, sed quantum ad id in quo fiunt, nempe quantum ad subjectum. Efficit enim et ipsa natura vitam, sed non in mortuo, et dat visum, sed non ei qui semel oculis orbatus est. Iterum sistit solem per Jesum filium Nave, et corpus humanum per seipsum glorificat; corpus per aliud corpus transmeare facit, quæ quidem inter Dei miracula maximum et præcipuum locum habent, adeo ut nullo modo a natura produci possint: sed hæc etiam superat propositum miraculum. Illic enim solummodo solem sistit, sed non simul moveri quoque eum facit, neque simul esse et non esse; hic vero facit quidem panem, sed et corpus absque convenientibus ipsi accidentibus, et panis accidentia absque conveniente ipsis substantia conservat, et substantiam aliis accidentibus congenitam, conjungit cum accidentibus alteri substantiæ congruentibus. O maximum miraculum et omni sermone superius! iterum dicam. Sed alterum quod huic comparem, miraculum habeo, quod humanam naturam Deus divinæ personæ conjunxit, non sicut animæ corpus conjungit, utroque seorsim proprium nomen retinente. Neque enim anima corpus, aut corpus anima dicitur, sed ita unit (naturas duas) personaliter, ut Deus homo sit, et homo Deus. Verum isto mirabilius et illud mysterium: hic enim neutra in alteram transmutata natura fuit, sed in Christi persona, et divinitas et humana natura inconfuse reperiuntur. Illic vero creatura in Creatorem transformatur mediante corpore, et præexistens panis substantia corpus Dei fit, dum corpus Christi efficitur. Maximum quidem revera omnium Dei mirabilem est ex his argumentis panis in corpus Dominicæ *Transsubstantiatio*, sed quæ potestatem divinam consideranti non impossibilis iudicabitur. Neque enim existimare oportet præter naturalem rerum ordinem facere nihil posse Deum, cui et natura et ordo subjiciuntur: multo magis cum et ipsam naturam videre liceat suos terminos aliquando prætergredientem. Neque oportet miraculorum quædam quasi facilia et obvia Deo concedere, ad majora vero et difficiliora impotentiam ascribere ei qui infinitam potestatem habet, nec aliis quam voluntatis suæ terminis circumscriptam. Si enim naturæ ordinem transgreditur tanquam superior omnibus causa, secundum subjectorum diversitatem, cur non et in eadem se eundem, si voluerit, ordinem transgredietur? Si porro non servit ordini naturæ qui conditor ejus est, cur non et naturam ipsam transmutabit sicut ipse voluerit? Ut enim creaturæ alicui potentia miracula, etiam illa postremi generis, omnino sunt impossibilia, ita potentia infinitæ amplitudinem sequitur, ut cum voluerit, maximum quodque miraculum designare et efficere queat, et quod ad nullam sublimitatem quasi impedita desistat. Quomodo vero difficile esse possit ei qui omnia constituit, parti-

Α τυφλῶν. Ἄλλ' ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐμβάλλει μὲν τὴν τῆς φύσεως τάξιν, ἀλλ' οὐχ ὅσον πρὸς τὰ γινόμενα, ὅσον δὲ πρὸς τὸ ἐν ᾧ ταῦτα γίνεται πρὸς τὸ ὑποκειμένον δηλαδὴ. Ποιεῖ γὰρ καὶ ἡ φύσις αὐτὴ ζωὴν. ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ νεκρῷ, καὶ δίδωσιν ὄψιν, ἀλλ' οὐ τῷ καθάπαξ πεπηρωμένῳ τοῦς ὀφθαλμοῦς. Πάλιν ἴστησιν ἥλιον διὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ· καὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δοξάζει δι' ἑαυτοῦ, καὶ σῶμα διὰ σώματος διέναι ποιεῖ, ἃ δὴ τὴν μεγίστην ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ θαυμασίοις τάξιν ἐπέχουσιν, ὡς οὐδένα τρόπον ὑπὸ τῆς φύσεως δυνάμενα γίνεσθαι. Ἄλλὰ καὶ τούτων ὑπέρχεται τὸ προκειμένον θαῦμα. Ἰστησι γὰρ μόνον ἐκεῖ τὸν ἥλιον, ἀλλ' οὐχ ἅμα καὶ κινεῖσθαι τὸν αὐτὸν ποιεῖ, οὐδ' ἅμα εἶναι τε, καὶ μὴ εἶναι. Ἐνταῦθα δὲ ποιεῖ μὲν σῶμα τὸν ἄρτον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα χωρὶς τῶν αὐτῷ πρεπόντων συμβεβηκότων, καὶ τὰ τοῦ ἄρτου συμβεβηκότα χωρὶς τῆς αὐτοῖς προπούσης οὐσίας διαφυλάττει, καὶ οὐσίαν ἄλλοις συμβεβηκόσι συμπεφυκυῖαν συνάπτει μετὰ συμβεβηκότων ἄλλῃ προσηκόντων οὐσίᾳ. Ὁ μεγίστου θαύματος, καὶ πάντα λόγον νικῶντος! αὐτοῖς ἐρῶ. Ἄλλ' ἔχω τοῦτῳ τῷ θαύματι παραλαβεῖν ἕτερον, ὅτι τὴν ἀνδρείαν φύσιν ὁ Θεὸς τῷ θεῷ συνῆψε προσώπῳ, οὐχ ὡς περ τῆ ψυχῆ τὸ σῶμα συνάπτει, ἐκτερέου τῷ ἰδίῳ μόνον ὀνόματι καλουμένου. Οὕτω γὰρ ἡ ψυχὴ σῶμα, οὕτε τὸ σῶμα ψυχὴ λέγεται· ἀλλ' οὕτως ἐνοῖ προσωπικῶς, ὥστε τὸν Θεὸν ἀνθρώπων εἶναι, καὶ Θεὸν ὑπάρχειν τὸν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ τούτου θαυμασιώτερόν ἐστι τὸ μυστήριον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ οὐδέτερά πρὸς τὴν ἐτέραν μεταβέβηται φύσιν· ἀλλ' ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ προσώπῳ, καὶ ἡ θεότης, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἀσυγχύτως ἐστίν. Ἐνταῦθα δὲ τὸ κτίσμα πρὸς τὸν κτίστην μεταποιεῖται διὰ μέσου τοῦ σώματος, καὶ ἡ προϋφαστηκυῖα τοῦ ἄρτου οὐσία σῶμα Θεοῦ γίνεται, γινόμενον σῶμα. Μείζον μὲν δὴ πάντων τῶν θεῶν θαυμάτων ὡς ἀληθῶς διὰ ταῦτα, ἡ τοῦ ἄρτου πρὸς τὸ σῶμα τὸ δεσποτικὴν *Μετουσίωσις*, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατος τῷ πρὸς τὴν θεῖαν βλέποντι δύναμις. Οὕτε γὰρ δεῖ τὸν Θεὸν ἠγεῖσθαι μὴ δύνασθαι παρὰ τὴν φύσιν καὶ τῶν ὄντων τάξιν ποιεῖν, ᾧ καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ τάξις ὑπόκειται, καὶ πολλῷ μᾶλλον ὄπου καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἐστὶν ἰδεῖν τῶν ἑαυτῆς ὄρων ἐξισταμένην ποτέ. Οὕτε τὰ μὲν ὡς πρόχειρα τῶν θαυμάτων δεῖ τῷ Θεῷ συγχωρεῖν, πρὸς δὲ τὰ μείζω καὶ δυσχερέστερα καταδικάζειν ἀδυναμίαν τοῦ δύναμιν ἄπειρον ἔχοντος, καὶ σύστοιχον τῆ θελήσει. Εἰ γὰρ τὴν τάξιν ὑπερβαίνει τῆς φύσεως ὡς ὑπερκειμένον πάντων αἰτίον ἐν τῇ τῶν ὑποκειμένων διαφορᾷ, τί μὴ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πράγματι ταύτην βουληθεῖ; ὑπερβήσεται; Εἰ δὲ μὴ δουλεύει τῇ τάξει τῆς φύσεως δημιουργοῦς αὐτῆς ὢν, τί μὴ καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν μεταποιήσεται ὡς ἂν αὐτὸς βουληθεῖ; Ὅσπερ γὰρ κτιστὴ τινι δυνάμει, καὶ τὰ τῶν θαυμάτων ἔσχατα τῇ τάξει καθάπερ ἀνεπιχείρητα, οὕτω τῇ περιουσίᾳ προτῆκε τῆς ἀπειροῦ δυνάμεως, ἐπειδὴν βουληθῆ μείζον ἀεὶ μείζονος θαύματος ἐπινοεῖν καὶ ποιεῖν, καὶ πρὸς οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἴστασθαι. Τί δ' ἂν εἴη χαλκὸν τῷ τόδῃ τῷ τῶν

ὑποστραζόμενῳ, καὶ μερικὴν τινα διαθέσθαι φύσιν ἄ
 ὡς βούλεται; Διὰ τοῦτο λύει μὲν ὁ Θεὸς πυρετὸν
 ἰστρίαν καὶ ὀδῶν φύσεως· δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ τέχνη
 καὶ φύσις ἀνύει πάσης αὐταῖς παρασκευῆς ἐκείθιν
 ἠκούσης. Λύει δὲ ποτε πυρετὸν οὕτε τῇ ὀδῶν τῆς
 φύσεως, οὕτε τῇ τέχνῃ χρώμενος. Τῇ αὐτῇ δὲ
 δυνάμει ζῶνι ἐμπνεῖ τῷ νεκρῷ, ἣν ἡ φύσις ζῶντι
 δίδωσι μόνῳ. Ἐπέκεινα δὲ καὶ τὸ φύσει βρῦ καὶ
 γεῶδες σῶμα τοῦ φυσικοῦ βάρους, καὶ τῆς θνητό-
 τητος; ἀπαλλάττων εἰσοικίζει τῶν θυρῶν κεκλεισμέ-
 νων, καὶ μεταωρίζει πρὸς τὸν οὐράνιον χῶρον, καὶ
 σωματότητα καὶ πνευματότητα συνίστησιν ἐν τῷ
 αὐτῷ πράγματι, ὡς εἶναι μὲν τὸ αὐτὸ σῶμα ἀληθῶς
 ἀνθρώπου, εἶναι μέντοι σῶμα πνευματικόν, καὶ
 ὅλον ἂν διὰ τῶν στεγανῶν διελεῖν ἐνδιδόντων τῇ
 θεῷ δυνάμει, καθάπερ ἕνα τῶν ἀπλῶν σωμάτων
 διὰ σωμάτων διεργεταὶ στεγανῶν, βία; χειρῶν ἀνθρώπων
 τοῦτο πραττούσης.

Περὶ μὲν δὴ τῶν θεῶν θαυμάτων ἀρκεῖ τοσοῦτον
 εἰπεῖν, ὅσον εἰς τὴν προκειμένην ἡμῖν ἀρμόττει
 χρεῖαν, τῷ δὲ προκειμένῳ μόνῳ ἐπιστῶντες νῦν
 μυστηρίῳ, πάλιν ἀναλαμβάνοντες λέγομεν, ὅτι τῇ
 μὲν θεῷ δυνάμει ἀπλῶς οὐδαμῶς ἀδύνατον τοῦτο,
 καὶ πρὸς ἑκάστην δὲ τῶν ἀποριῶν αἷς τινες πρὸς
 τὴν ἀπιστίαν ἀνάγονται τοῦ μυστηρίου, ῥᾷδιον ἀντι-
 μηχανᾶσθαι τὸν ἀνθρώπινον λόγον, καίτοι τοῦ μυσ-
 τηρίου καθάπερ πίστει μόνῃ λαμβάνεσθαι ὀφεί-
 λοντος, καὶ κατέχεσθαι. Αὐτίκα τὸ μὲν τῆς μετα-
 βολῆς ἀκαριαῖον τῇ ἀπειρίᾳ τῆς θεῶς δυνάμεως
 θεραπεύεται· ἡ γὰρ ἀπειρος δύναμις ἐν ἀκαρεῖ
 χρόνῳ δύναται τὰ μέγιστα τῶν σωμάτων κινεῖν, ὡς
 τῷ φιλοσόφῳ δοκεῖ, ὥστε καὶ μεταβάλλει ἐν ἀκα-
 ρεῖ χρόνῳ ἢ πάντα παράγουσα δύναμις οὐκ ἂν
 ἀτονοίη. Τῷ δὲ τῶν οὐσιῶν ἐκπληροτομένῳ με-
 ταβολὴν πολλὰ μὲν ἡ θεῷ Γραφή, πολλὰ δὲ ἡ
 φύσις αὐτῇ δίδωσιν ὁμοιότητος. Ἔστι μὲν γὰρ
 ὑδάτων φύσις, οἷς ἐμβαλλόμενον ξύλον οὐκ εἰς
 μακρὰν εἰς λίθου φύσιν μεταποιεῖται. Ἐν δὲ τῇ
 κοιλίᾳ καὶ τῷ στομάχῳ τοῦ ζῶου καθ' ἑκάστην
 ἡμέραν τὸ τῆς τροφῆς καθαρεῖον μετὰ τὴν πέψιν
 καὶ τὴν ἀλλοίωσιν ἀναδιδόμενον ἥπατι καὶ φλεβῶν δι'
 αὐτοῦ προσθήκη τῇ οὐσίᾳ τοῦ τρεφομένου γίνεται.
 Πῶς οὖν; Οὐχὶ καὶ ταῦτα δοκεῖ θαυμαστά τοῖς
 ἀπίστοις; Ἀλλὰ τὸν μὲν ἄρτον σάρκα γινόμενον ἐν
 αὐτοῖς οὐ διαπιστοῦσι, κατὰ δὲ τοῦ μυστηρίου μόνου
 τὴν ἀπιστίαν ἐγείρουσιν. Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς
 ἔλεγεν ἐκπειράζων· *Εἰπέ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι
 γίνωνται, εἰ Θεὸς εἶ,* ὡς εἰδῶς δηλονότι τὴν θεῶν
 δύναμιν ἐξαρχοῦσαν ἐν ἀκαρεῖ τοῦτο ποιεῖν, εἰ θε-
 λήσει· πῶς ὁ λέγων μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν τὸν
 ἄρτον εἰς ἀνθρωπίνην σάρκα μεταβαλεῖν, ὃ καὶ ἡ
 φύσις; ἐν ὥρισμένῳ μέρει χρόνου ποιεῖ, οὐ ψεύδεται
 χεῖρον τοῦ περὶ αὐτοῦ ὅς ἐστι τοῦ ψεύδους πατήρ;
 Ἡ τοῦτο νῦν ἐργαζομένη τὸ θαῦμα δύναμις, τὴν
 γυναῖκα ποτὲ τοῦ Ἀὐτῆ εἰς ἄλλος στήλην ἀφρη; με-
 ταβαλοῦσα τοὺς μὴ θέλοντας πείθεσθαι τῷ Θεῷ
 προστάττοντι σωφρονίζει. Καὶ αὐτῇ τὴν Μωσέως
 ῥάβδον εἰς ἕρπιν, καὶ ἐξ ὕψους αὐθις εἰς ῥάβδον

cularem quaedam naturam disponere ut velit?
 Idcirco depellit quidem Deus febrim medicina, et
 via naturali: per ipsum enim et ars et natura
 effectum habent, cum ab eo facultas utriusque om-
 nis oriatur. Depellit etiam febrim, neque naturali
 via neque arte eadem utens. Eadem quoque poten-
 tia vitam inspirat mortuo, quam natura viventi dat
 soli. Præterea corpus natura grave et terrenum,
 naturali gravitate et mortalitate liberans, introdu-
 cit per clausas januas, et elevans transfert in cœles-
 tem sedem corporeitatem et spiritualitatem, in eodem
 ipso constituens, ita ut idem sit corpus verum homi-
 nis, sitque simul corpus spirituale, adeo ut solida
 corpora transeat, quæ potestati divinæ cedant, sic-
 ut simplicia quædam corpora per solidum corpus
 transeunt, humanarum manuum vi illud efficiente.

Sed de divinis miraculis satis dictum est, quantum
 instituti ratio postulabat; proposito autem mysterio
 solum insistentes, et sermonem resumentes, dici-
 mus quod divinæ potestati simpliciter illud nullatenus
 impossibile est, et singulis difficultatibus, quibus
 nonnulli ad incredulitatem circa hoc sacramentum
 adducuntur, facile est humanam rationem oppo-
 nere; licet omnino sacramentum hoc sola fide ap-
 prehendi, et firmiter teneri debeat. Statim vero du-
 bitationi circa momentaneam transmutationem
 occurritur per divinæ potentie infinitatem: infinita
 namque potentia in momento temporis potest
 maxima quæque movere corpora, ut Philosopho
 videtur, ita ut et transmutare in momento tem-
 poris illius rerum omnium creatricis potentie vim
 non superet. Ad substantiarum autem transmuta-
 tionem obstupescenti, multas Scriptura divina,
 multas etiam ipsa natura similitudines submini-
 strat. Ea enim quarundam aquarum natura est, ut
 injectum lignum non longo intervallo in lapidis na-
 turam transmutetur. In ventre et stomacho ani-
 malis quotidie pars alimenti purior, post coctionem
 et mutationem in hepar, et per illud in venas trans-
 fusa, ad nutriti animalis substantiam adjungitur.
 Quid tandem? Nonne et ista incredulis mirabilia
 esse videntur? Sed panem quidem in seipsis car-
 nem fieri, non difficulter credunt; contra solum
 vero mysterium eorum incredulitas excitatur. Si
 vero ipse Sathanas tentando dixit: *Dic ut lapides
 isti panes fiant, si filius Dei es*, sciens nempe divi-
 nam potentiam præstare id momento temporis suf-
 ficienter posse, qui dicit Deum non posse transmu-
 tare panem in humanam carnem, quod natura de-
 terminato temporis spatio facit, quomodo is non
 mentitur ipso tentatore deterius, qui est pater men-
 dacii? Ipsa quæ nunc miraculum illud operatur po-
 tentia, quæ aliquando uxorem Lot in salis statuam
 subito transformavit, eos qui Deo imperanti fidem
 habere nolunt, ad saniolem mentem revocat: illa
 scilicet virgam Moysi in serpentem, et ex serpente

¹ Matth. iv, 3.

rursus in virgam transmavit : eadem postea aquam vinum fecit in Cana : ipsa fructum carnem animalis facit intra aliquod temporis spatium, et carni augmentum ex eodem fructu per transmutationem adjicit. Verum postquam concesserunt substantiæ transmutationem in hoc sacramento non esse prorsus impossibilem, rursus eam impugnare ex quantitatis ratione aggrediuntur. Substantia enim panis in illam corporis transmutata, accidentia panis manere absque subjecto, cum supra naturam sit, tamen non superare id quod mente concipi potest. Equidem accidentia non existere in subjecto impossibile est ; id enim ex ratione et definitione ipsorum accidentium constat. Attamen tale quidpiam animo concipere possumus, et accidens a subjecto separare per mentis potentiam : qua ratione universalis rationem in unum colligimus, ex singularibus separantes. Quod autem sit per mentis nostræ potentiam, utique efficietur per potentiam maximæ et primæ mentis, simul illud intelligentis, et reipsa operantis. Sed aliud quidpiam esse dicunt in hoc sacramento, quod non modo naturam, sed ipsam etiam mentis nostræ potentiam superet, scilicet quod in parva apparentis panis quantitate totus Christus creditur : sed neque hoc miraculum rationibus quibus difficultati occurratur, caret. Neque enim in sacro hoc sacrificio est corpus Christi naturaliter, sed sacramentaliter solum ; idcirco in eo non est tanquam tabernaculo velatum in quodam loco, neque sub propriis veri corporis dimensionibus, sed sub solius panis dimensionibus : unde quandoquidem panis substantia secundum seipsam, et quatenus substantia est, locum nec occupat nec exigit, nisi quantum subest corporis dimensionibus, sequitur in hoc sacramento Christi corpus non exigere, neque occupare ampliore locum, quam quantum exigunt et occupant dimensiones panis, sub quibus corporis substantia tegitur. Istis autem denegare fidem non oportet, cum alia multa in rerum natura sint, quæ eandem prope statim dubitandi causam præbeant. Humana enim anima tota est in toto corpore, et tota in singulis partibus corporis, eandemque in parte et in reliquo corpore naturam habet : parem ita magnitudinem habet in infantis atque in gigantis corpore. Siquidem vero animæ aliquam magnitudinem imaginari oportet, tamen per accretionem aut diminutionem corporis, aut resectionem membri alienius, neque accretionem, neque diminutionem, neque resectionem ullam anima sustinet. Id vero licet verissimum sit, omnibusque Græcorum sapientibus sacrisque doctoribus ita visum fuerit, clare tamen et perspicue non venit in mentem ut aliorum intelligibilium manifesta quæque et obvia. Quomodo etiam turris vel montis magnitudinem visu metimur, in oculo parvo talis magnitudinis speciem impressam ferentes ? Est enim quasi in anima intelligibiliter species turris, et cum materialis sit in seipsa, ita spiritualiter est in oculo, et per hanc spirituale in speciem, exterioris magnitudinis com-

μετέβλεπεν· τὸ ὕδωρ ἢ αὐτὴ πεποίηκεν οἶνον ὑστερον ἐν Κανᾷ· αὐτὴ τὴν σάρκα τοῦ ζώου καρπὸν ποιεῖ διὰ χρόνου, καὶ τῆ σαρκὶ τὸν καρπὸν αὐτοῖς προστιθησιν ἐκ μεταβολῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴν δῶσι τὴν τῆς οὐσίας μεταβολὴν ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ μὴ εἶναι καθάπαξ ἀνένδεκτον, ἀπὸ τῆς ποσότητος αὐτοῖς ἐπιχειροῦσιν. Τὸ μὲν γὰρ τῆς τοῦ ἄρτου οὐσίας εἰς τὴν τοῦ σώματος μεταβαλλομένης τὰ συμβεβηκότα τῷ ἄρτι μένειν τοῦ ὑποκειμένου χωρὶς, ὑπὲρ τὴν φύσιν ὄν, ὅμως οὐχ ὑπερβαίνειν τὴν... ἐν παρ' αὐτοῦ νοῦ. Μὴ ἐνυπάρχειν μὲν γὰρ ὑποκειμένῳ τὰ συμβεβηκότα ἀδύνατον· τούτο γὰρ ἐκ τοῦ λόγου τῶν συμβεβηκότων ἐστίν. Ἐπινοεῖν δέ τι τοιοῦτον ὁμῶς δυνάμεθα, καὶ τοῦ ὑποκειμένου τὸ συμβεβηκὸς ἀφαιρεῖν τῆ δυνάμει τοῦ νοῦ, ᾧ τρόπῳ καὶ τὸν τοῦ καθόλου λόγον ἀθροίζομεν ἐκ τῶν μερικῶν ἀφαιροῦντες. Τὸ δὲ τῆ δυνάμει τοῦ νοῦ γινόμενον τοῦ ἡμετέρου, γένοιτ' ἂν καὶ τῆ δυνάμει τοῦ μεγίστου καὶ πρώτου, τοῦ ἅμα τε νοούντος αὐτὸ, καὶ ἐν τῷ πράγματι οὕτω δημιουργούντος. Ἄλλ' ἕτερον εἶναι φασὶν ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ, οὐ μόνον τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην τοῦ νοῦ δύναμιν ὑπερβαίνειν· ὅτι ἐν μικρᾷ τοῦ φαινομένου ποσότητι ὅλος ὁ Χριστὸς· εἶναι πιστεύεται· ἀλλ' οὐδὲ τούτο παραμυθίας ἐστέρηται τὸ θαυμάσιον. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν τῇ ἱερᾷ ταύτῃ εὐαγγέλιῳ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα φυσικῶς, ἀλλὰ μυστηριωδῶς μόνον, καὶ διὰ τούτο οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῇ καθάπερ ἐσκηνωμένον ἐν τινι τόπῳ· οὐδ' ὑπὸ ταῖς ἰδίαις ταῖς τοῦ ἀληθινοῦ σώματος διαστάσεσιν, ἀλλ' ὑπὸ ταῖς τοῦ ἄρτου διαστάσεσι μόναις· ὅθεν ἐπέπερ ἢ οὐσία καθ' αὐτὴν καὶ καθ' ὃ ἐστὶν οὐσία, οὐ κατέχει τόπον οὐδὲ ζητεῖ, εἰ μὴ καθόσον ἐστὶ ὑπὸ ταῖς διαστάσεσι τοῦ σώματος, ἐπόμεινόν ἐστιν ἐνταῦθα ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ τῷ τοῦ Χριστοῦ σῶμα μὴ ζητεῖν, μὴδὲ κατέχειν πλείονα τόπον ἢ ὅσον ζητοῦσι καὶ κατέχουσιν αἱ διαστάσεις τοῦ ἄρτου, ὅφ' αἴς ἡ τοῦ σώματος οὐσία καλύπτεται. Διαπιστεῖν δὲ περὶ τούτου οὐ χρὴ πολλῶν ἄλλων ἐν τῇ φύσει προηγμένων τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἀπορίαν προβαλλομένων· ἡ γὰρ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὅλη ἐστὶ ἐν ὅλῳ τῷ σώματι, καὶ ὅλη ἐν ἐκάστῳ τῶν μορίων τοῦ σώματος, καὶ τὴν αὐτὴν ἐν τε τῷ μῶριῳ καὶ τῷ λοιπῷ σώματι φύσιν ἔχει, καὶ οὕτως ἔχει μεγέθους ἐν τῷ νηπίῳ ὡς ἐν τῷ τοῦ γίγαντος σώματι. Εἴτε δὲ τι ψυχῆς μέγεθος ἐπινοεῖν, καὶ διὰ τὴν τοῦ σώματος ἀβυσσὸν τε καὶ μείωσιν, ἢ μέλους τινὸς ἔκκοπὴν, οὔτε ἀβύσσῳ οὔτε μείωσιν, οὔτε τομῆν τινα καὶ ἡ ψυχὴ συνεφέσταται. Καίτοι τούτο ἀληθέστατον ὄν, καὶ πᾶσι μὲν Ἑλλήνων σοφοῖς, πᾶσι δὲ τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις οὕτω φρονούμενον, καθαρῶς ὁμῶς οὐχ ὑποκίπτεται τῷ νῷ, καθάπερ τῶν ἄλλων νοητῶν τὰ φανερά τε καὶ πρόσχειρα. Πῶς δὲ καὶ πύργου μέγεθος ἢ ὄρου, τῆ ὄψει μετροῦμεν, ἐλαχίστῳ τῷ ὀφθαλμῷ τηλεκίτου μεγέθους εἶδος ἐμφέροντες ; Ἔστι γὰρ ὡς ἐν τῇ ψυχῇ νοητῶς τὸ εἶδος τοῦ πύργου, καὶ ὕλικῶς ἐν αὐτῷ, οὕτω πνευματικῶς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, καὶ τούτῳ τῷ πνευματικῷ εἶδει τὴν τοῦ ἔξω μεγέθους ποιούμεθα σύγκρισιν. Τίς λόγος ἀποδιδόσθαι τοῦ τοιοῦτου δύναται,

καίπερ ὄντος ἀληθεστάτου ; Οὕτω δὲ καὶ ἐν κα- A
τόπτρῳ βραχεῖ μεγίστων πραγμάτων καθορῶντες
εἰκόνας, οὐδὲ τοῦτου σχεδὸν τὸν λόγον ὑπέχειν
δυνάμεθα.

Πρὸς τούτοις ἀδύνατον εἶναι φασὶν οἱ τῷ μυστη-
ρίῳ διαπιστοῦντες τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστικὸν σῶμα
τεμνόμενον, ἀκέραιον διαμεῖναι, καὶ τῶν τμη-
μάτων ἕκαστον, αὐτὸ ὅλον εἶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ
σῶμα καὶ τέλειον. Ἄλλ' ἢ πίστις ἡμῶν καὶ τοῦτο
κηρύττει, θαῦμα μὲν ὁμοίως ἄλλοις παραδόξοις τοῦ
μυστηρίου, πολλαῖς δὲ ὁμοίότησι συνηγορούμενον,
καὶ πρὸ γε πάντων τῷ λόγῳ τοῦ μυστηρίου. Ἡ γὰρ
διαίρεσις ἐκεῖνη καὶ ἡ τομῆ, οὐ τοῦ σώματος ἄπτε-
ται τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἐν ταῖς τῆς ποσότητος δια-
στάσεσι γίνεται μόναίς, ὑφ' αἷς μετὰ τὴν μεταβο-
λὴν ἐκεῖνην τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καλύπτεται. B
Ὡσπερ καὶ τοῦ κατόπτρου κλασθέντος, οὔτε τὸ
εἶδος κλάται τοῦ σώματος τὸ ἐν αὐτῷ καθορῶμενον,
καὶ ἐν ἑκάστῳ τμήματι τὸ αὐτὸ κατοπτεύεται εἶδος.
Καὶ τῶν ἐντόμων ζῶων διαιρουμένων ὅλη ἡ αἰσθη-
τικὴ ψυχὴ παραμένει τοῖς τμήμασιν, ὡς τῷ φιλο-
σόφῳ δοκεῖ. Καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἐστὶ μὲν ὅλη ἐν
ἑκάστῳ μορίῳ τοῦ σώματος, οὐδενὶ δὲ μορίῳ τεμνο-
μένῳ συναποτέμνεται · καὶ αὐτὸ ἐν ἑκάστῳ μέρει τῆς
αἰσθητῆς σαρκὸς ἢ σαρκὸς ὑπαρξίς σώζεται, καὶ
πᾶν τοῦ ἄρτου μέρος ἄρτος ἐστίν. Οὕτω δὲ καὶ
ἕκαστον μέρος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ὅλον ἐστὶ
τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ ἐν ταῖς ὁμοίότησι ταύταις
ἐνδόν, τῆς θείας πληρούσης ἐν τῷ μυστηρίῳ
δυνάμεως. Λέγω δὲ ἂν ἢ τοσοῦτόν τι μέρος ὡστ' ἐν C
αὐτῷ δύνασθαι αὐτὸν τοῦ ἄρτου σώζεσθαι λόγον, εἰ
μὴ πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς σαρκὸς μετεβάλλετο · εἰ
γὰρ εἰς πᾶν λεπτὰ διαιροῖτο, καὶ ὁ τοῦ σώματος
οὐ σώζεται λόγος, ὡσπερ ἂν ἀπολώλει καὶ ὁ τοῦ
ἄρτου.

Ἔστι δὲ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ
καὶ ἐν τῇ γῆ ἐν παντὶ θυσιαστηρίῳ ἐν καὶ ταυτὸν
ἀριθμῷ. Καὶ πολλῶν ἐν τούτῳ τῷ μυστηρίῳ γενο-
μένων θαυμάτων, ὡς εἴρηται, τοῦτο πάσης ἐκπλή-
ξεως ἐστὶν ἐπέκεινα, καὶ πλείστης γέμει τῆς
ἀπορίας. Διαφόροις μὲν γὰρ ἀποδέξασιν ἐγχερεῖ
τὸ αὐτὸ πολλαχοῦ εἶναι, οἶον τὴν ψυχὴν ἡμῶν, κατὰ
μὲν τὸ τῆς φύσεως εἶναι, ἐν ἐκείνῳ τυγχάνειν τῷ
τόπῳ ἐν ᾧ καὶ σωματικῶς ἐσμεν, ἅτε τοῦ σώματος
εἶδος οὖσαν καὶ ἐντελέγειαν · κατὰ δὲ τὸ εἶναι τοῦ
ἔρωτος καὶ τῆς διαθέσεως, ἐκεῖ εἶναι ὅπου τὸν
ἔρωτα ἔχει, καθὼς εἴρηται, Ὅπου ὁ θεσαυρὸς
ὁμῶν, ἐκεῖ ἐστὶν ἡ καρδία ἡμῶν · καὶ πάλιν, Τὸ
πολλίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ἐστὶν, ὁ θεὸς εἶπεν
Ἄπίστολος. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τοῦτον
ἐλέγετο τὸν τρόπον ἐν διαφόροις ἐπίσχεσθαι τόποις,
οὐδὲν ἂν ἦν χαλεπὸν νοηθῆναι. Νῦν δὲ τὸ αὐτὸ τῷ
ἀριθμῷ σῶμα κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἐν εἶναι ἐν διαφό-
ροις ὑπάρχειν τόποις πιστεύομεν, ὃ παντάσῃ μὲν
ἀδυνάτως ἔχειν δοκεῖ τῷ νόμῳ τῆς φύσεως · πι-
στεύομεν δὲ οὕτως ἔχειν ἀναμφισβητήτως, τοῖς τῶν
θεοπνεύτων λόγοις ἐπόμενοι, καὶ παραδείγμασι δὲ

parationem facimus. Quænam hujus rei licet veris-
simæ ratio reddi potest? Ita etiam in exiguo speculo
rerum maximarum imagines intuemur, et vix illius
rei rationem dare possumus.

Præterea impossibile esse dicunt qui sacramen-
to fidem non habent, Christi corpus mysticum in
partes divisum, persistere integrum, et singularum
partium unamquamque totum esse et perfectum
Christi corpus. Sed fides nostra id quoque prædicat,
miraculum saue aliis non absimile quæ in hoc
sacramento occurrit, multis similitudinibus con-
firmatum, et maxime ipsis sacramenti ratione.
Divisio enim illa et sectio Christi corpus non at-
tingit, sed locum habet in solis quantitatis dimen-
sionibus, sub quibus post transmutationem illam
Christi corpus latet. Sicut et speculum si fran-
gatur, neque species corporis in eo representati
frangitur, sed in unoquoque fragmento eandem
adhuc speciem intueri licet. Insecta etiam animalia
cum dividuntur, anima sensitiva in singulis seg-
mentis manet, ut Philosopho videtur. Et humana
anima est quidem tota in unaquaque parte cor-
poris, cum qualibet parte resecta non simul secat-
ur: in singulis quoque partibus sensitivæ carnis
ejusdem carnis existentia servatur, et omnis pars
panis, panis est. Ita etiam unaquæque pars corporis
Christi, totum est Christi corpus, id quod ejusmo-
di similitudinibus deficit, suppleto virtute divina
in sacramento. Quod ita dictum velim, si panis
particula ejusmodi sit, ut in ipsa conservari possit
panis ratio: alioqui in substantiam carnis non trans-
mutaretur: si enim in exiguas omnino partes divi-
deretur, non jam corporis ratio conservatur, quem-
admodum perit panis ratio.

Est autem Christi corpus et in cælo et in terra
et in omni altari unum et idem numero. Et cum
in hoc sacramento miracula plurima sunt, ut dic-
tum est, istud omnem longe admirationem superat,
et multiplici difficultate plenum est. Diverso enim
respectu fieri potest idem variis in locis esse, ut
animam nostram, quæ quidem secundum esse na-
turæ in eodem loco est in quo corporaliter sumus,
utpote quæ corporis forma et ἐντελέχεια, seu actus
sit: secundum esse amoris et affectus, illic est ubi
amat, sicut dictum est ²; *Ubi est thesaurus vester,*
illic et cor vestrum erit; et iterum, ut ait divinus
Apostolus, *Conversatio nostra in cælis est* ³. Si igitur
et Christi corpus diceretur secundum hunc mo-
dum in diversis locis reperiri, non adeo difficile for-
tassis intellectu foret. Nunc vero idem numero cor-
pus secundum unum et idem esse, in diversis ex-
sistere locis credimus, quod omnino impossibile
esse secundum naturæ legem videtur: credimus tam-
en rem ita se habere indubitanter, secuti doctri-
nam sanctorum divinitus inspiratorum, exemplis
quoque et rationibus mentem tali difficultate labo-

² Matth. vi, 21. ³ Philipp. iii, 20.

rantem confirmamus. Omne siquidem corpus existens quoddam in loco, ipsum quidem totum toti commensuratur loco, et partes illius partibus loci attribuuntur, et mediante propria quantitate est in loco. Nam esse in loco, quantitati proprie convenit, consequenter etiam substantiæ cuius est eadem quantitas. Atque inde accidit corpus illic solum esse, ubi quantitas ejus et dimensiones reperiuntur. Impossibile est enim eandem quantitatem pluribus simul commensurari locis. In corpore autem Christi res non ita se habet : existit enim in loco, mediante ea quantitate quæ panis prius inerat. Si vero et propria quantitas sanctissimi corporis inseparabiliter ipsi coexistit, consequenter eane et mediante substantia, quæ sine propria quantitate subsistere non potest. Cum igitur nihil impediatur quominus multæ quantitates panum existant in multis altaribus, inde accidit et Christi corpus unum numero in multis existens quantitatibus non propriis, illis mediantibus in multis reperiri locis. Hoc etiam exemplis confirmare licet animæ nostræ, quæ, cum per se non habeat quantitatem qua commensuretur continenti se corpori, tota est in toto et singulis corporis partibus. Tum etiam sermonis exemplo, qui ipse et unus numero potest interius esse, dici, audiri et scribi : dictus vero sive pronuntiat, ipse etiam a multis simul auditu percipitur. Præterea exemplo solis, cujus lumen extra et intra domum illustrat et per vitrum penetrans, interius eam illuminat, idem simul existens, et neque a seipso, nec a sole separatum. Sed et species in omnibus est et singularibus individuis, ubicunque illa sint, cum tamen una numero sit,

αὐτῷ δὲ ὁμοῦ τυγχάνοντι, καὶ μὴ ὁ αὐτοῦ μήτε πᾶσιν ἔστι τοῖς ἰδίῳ ἀτόμοις, ὅπου περ ἂν εἴη ταῦτα, ἐν ὧν ἀριθμῷ.

Multis ejusmodi exemplis dubitationem menti obortam depellere possumus : verum sufficit ut indubitata fide ita sentiamus, et ea sola confirmati, perfunctorie reliquis adjiciamus animum. Hujus enim sacramenti quod supernaturale est et prodigium, quod reliqua omnia longo intervallo superat, quænam humana ratio reddi potest, aut quod exemplum ex rebus naturalibus desumptum eidem convenienter accommodari ? At ego, inquires, persuaderi non possum : exempla enim et rationes fidem præsupponunt ; ego autem demonstratione indigeo : credere non possum. Sed potes, inquam ego, credere, si vis ; nam fides voluntaria est animi consensus. Quod si nolis, res aliter se habebit, etiamsi nolis. Non credes asserenti quod ex terra ferrum fiat, longe fortassis ab ejusmodi artificio remotus, et illud ignorans : neque quod ex cinerea quadam materia vitrum fiat, quia fortassis nunquam dum ista fiunt intervenisti, neque sensibus corporis hæc percepisti, atque ita de aliis. Ego vero ostendam tibi, quod multa credas, quæ videre non potes. Credis ex quatuor elementis constare corpus tuum ; sed non vides quod ex iisdem com-

καὶ λόγοις τὴν τοῦ νοῦ δυσκολίαν παραμυθούμεθα· Ἄπαν μὲν γὰρ σῶμα τυγχάνον ἐν τινι τόπῳ, αὐτὸ τε ὅλον ὅλῳ συμμετρεῖται τῷ τόπῳ, καὶ τὰ μέρη τούτου τοῖς τοῦ τόπου μέρεσιν ἀποδίδοται, καὶ μεσιτεούσης τῆς ἰδίας ποσότητός ἐστιν ἐν τῷ τόπῳ. Τὸ γὰρ ἐν τόπῳ εἶναι τῇ ποσότητι κυρίως προσήκει· ἐπομένως δὲ καὶ τῇ οὐσίᾳ, ἥς ἡ τοιαύτη ποσότης ἐστίν. Κάντε ὕθεν συμβαίνει τὸ σῶμα ἐκεῖ μόνον εἶναι, ὅπου ἡ ποσότης αὐτοῦ καὶ αἱ διαστάσεις εὐρίσκονται. Ἄδύνατον δὲ τὴν αὐτὴν ποσότητα πλεοσι συμμετρεῖσθαι τόποις ὁμοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ οὐχ οὕτως· ἔχει· ἔστι γὰρ ἐν τόπῳ μεσιτεούσης τῆς ποσότητος, καὶ πρότερον ἐνυπαρχούσης τῷ ἄρτῳ. Εἰ δὲ καὶ ἡ ἰδία ποσότης τοῦ παναγίου σώματος ἀχωρίτως αὐτῷ σύεστιν, ἀλλ' ἐπομένως καὶ τῆς οὐσίας μεσιτεούσης, ἥτις ἀνευ ἰδίας ποσότητος ὑπεστάναι οὐ δύναται. Ἐπει τοίνυν οὐδὲν κωλύει πολλὰς εἶναι ποσότητας ἄρτων ἐν πολλοῖς θυσιαστηρίοις, ἐντεῦθεν συμβαίνει καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα τὸ αὐτὸν ἀριθμῷ ἐν πλεοσίν ὑπάρχον ποσότησιν οὐκ ἰδίαις, τούτων μεσιτεουσῶν ἐν πολλοῖς· εὐρίσκεισθαι τόποις. Τοῦτου δὲ καὶ παραδείγμασι δυνατόν ἐστι χρῆσθαι· τῇ δὲ ἡμετέρᾳ ψυχῇ, ἥτις διὰ τὸ μὴ ἔχειν ποσότητα καθ' αὐτὴν ἢ συμμετροῖτο ἂν τῷ περιέχοντι σώματι, ὅλη καὶ ἐν ὅλῳ καὶ ἐν ἐκάστῳ μορίῳ τοῦ σώματος πέφυκε. Καὶ ἐτι τῷ λόγῳ, ὅς ὁ αὐτός καὶ εἰς ἀριθμῷ, καὶ ἐνδιάθετος εἶναι δύναιται, καὶ λεγόμενος, καὶ ἀκούμενος· καὶ γραφόμενος· καὶ ὁ λεγόμενος δὲ ὅς καὶ ὁ αὐτός ἀκοαῖς περιλαμβάνεται πλεοσι. Πρὸς τοῦτοις τῷ τοῦ ἡλίου φωτὶ ἐν τε τῷ ἔξω τῆς οἰκίας διαφανεῖ καὶ ἐνδον αὐτῆς· καὶ ἐν τῇ ὑέλῳ δὲ ὄντι δι' ἥς τὸ φῶς ἐνδον τῆς οἰκίας διαφανὲς καταλάμπει· τῷ τοῦ ἡλίου χωριζομένῳ. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ εἶδος ἐν ταῦτα, ἐν ὧν ἀριθμῷ.

Καὶ πολλοῖς τοιοῦτοις παραδείγμασι τὴν ἀπορίαν τοῦ νοῦ παραμυθεῖσθαι δυνάμεθα· ἀλλ' ἀρκεῖ μετὰ πίστεως ἀδοξάκτου τοῦτο φρονεῖν καὶ ταύτη μόνῃ βεβαιουμένους τέλλα ὡς ἐν παρέργῳ σκοπεῖν. Ὑπερφυεῖ γὰρ ὄντι τῷ μυστηρίῳ καὶ θερασίῳ πᾶν νικῶντι τεράστιον. τίς ἂν ἀποδοθεῖ λόγος ἀνθρώπινος, ἢ τί ἂν οικειῶς ἐκ τῶν φυσικῶν ἐφαρμοσθεῖη παράδειγμα ; Ἄλλ' οὐ δύναμαι, φησὶ, κείθεσθαι· τὰ μὲν παραδείγματα καὶ οἱ λόγοι τὴν πίστιν προὑποτιθέασιν, ἐγὼ δὲ ἀποδείξεως δέομαι, πιστεῦειν δὲ οὐ δύναμαι. Ἄλλὰ δύνῃ. ἐὰν ἐθέλῃς, πιστεῦειν· πίστις γάρ ἐστιν ἐκούσιος ψυχῆς συγκατάθεσις. Ἐὰν δὲ μὴ θέλῃς, ἄλλως ἂν εἴη λόγος, ἐὰν μὴ θέλῃς. Οὐδ' ὅτι ἐκ γῆς γίνεται σίδηρος, πιστεύσεις τῷ λέγοντι, ἴσως πόρρω τῆς τοιαύτης ἐργασίας τυγχάνων, καὶ οὐκ εἰδῶς, οὐδ' ὅτι ἐκ τινος τερφώδους ὕλης ὁ θελος διὰ τὸ μὴ παραγενέσθαι ποτὲ γινόμενοις, μὴδὲ σωματικαῖς αἰσθήσεσι ταῦτα ἰδεῖν, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Ἐγὼ δὲ δεῖξω σοι, ὅτι πολλὰ πιστεύεις ἃ βλέπειν οὐ δύνῃ. Πιστεύεις ἐκ τῶν τεσσάρων εἶναι στοιχείων τὸ σῶμα τὸ σὸν, ἀλλ' οὐ βλέπεις αὐτὸ συντιθέμενον ἐξ αὐτῶν· πιστεύεις τὸν σὸν πρόπαππον καὶ ἐπίπαππον τοιοῦσδε γεγονέναι, ἀλλ' οὐκ εἶδες αὐτούς· πιστεύεις τὸν

ὠκεανὸν περικλύζειν τὴν γῆν· πιστεύεις τῷ λέγοντι ἅ ὅσων ἡλίου ἐκλείψειν ὅλον ἢ τὸν ἡμίτη μετὰ τοσαύτας ἡμέρας καὶ ὥρας, ἀλλ' οὐκ εἶδες αὐτὰ, ἢ ὀψω ἐώρακας. Εἰ δὲ τοῖς ταῦτα ἱστοροῦσιν ἀποδίδω; τὴν πίστιν, πόσω θεὸς ἀξιοπιστότερος ἀνθρώπων τῶν ταῦτα διηγουμένων λέγων, ὅτι, *Τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου, καί, Τοῦτο τὸ αἷμά μου*; Ἄλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ εἰπόντος ἀμφιβάλλω, φησὶ, καὶ τῆς ἐκείνου θεότητος. Ἄλλ' ἐκτετύλωσαι ὄντως, ἠ. ὁρῶσαι, περὶ τῶν προδήλων ἀμφιγνοῶν ἡλίου λαμπρότερον μαρτυροῦσαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ εἰπόντος καὶ τὴν θεότητα, αἱ περὶ αὐτὸν προφητεῖαι τῶν ἱερῶν προφητῶν, τῶν χρηστηρίων, τῶν Σιβυλλῶν, πάντων σοφῶν, πάντων μάντεων εὐφήμως τὴν μεγίστην ἐκείνην καὶ σωτηριώδη καινοτομίαν ἐπιβελτιώσαι τῆς φύσεως πόρρωθεν προαγγέλλουσαι, οἰκονομησαμένου τοῦτο Θεοῦ, ἵνα ἀπροφάσιτος ἢ ὁ ἀπίστος κατακριθῇ· τὰ προηγησάμενα τῆς γενήσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀναδείξεως θαύματα· ὁ ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτοῦ βίος, ἡ ὑψηλοτάτη καὶ οὐράνιος καὶ θεία ὄντως νομοθεσία, αἱ προρρήσεις αὐτοῦ εἰς ἔργον ἐκδοθησῶσαι πᾶσαι, αἱ ὑπερφυεῖς ἐκείναι θαυματουργαῖαι, ὁ ἐκούσιος θάνατος, τὰ ἐπ' αὐτῷ θαύματα· αἱ μετὰ τούτου λαμπρότερες πᾶσαι. Τῶ τῶν μαθητῶν ἀμετάπτωτον μέγα μὲν εἰ τῆς αὐτῶν πίστεως ἦν, καὶ πολλῆ τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ συνεργωσαμένης αὐτοῖς ἀληθείας ἀπόδειξις· μείζον δὲ εἰ τῆς ἐκείνου χάριτος ἦν οὐ παρὸντος σωματικῶς, ὡς πρότερον, ἀλλ' ἀοράτως ἐκ τῶν οὐρανῶν αὐτὸν ἐντιθέντος. Οἱ τῶν ἀποστόλων ἄγῳνας ὑπὲρ αὐτοῦ· ὁ βίος αὐτῶν οὐδὲν ἀπᾶλλον ἔχων τῶν καλῶν δογματικῶν καὶ παραδειγματικῶν τοῦ διδασκάλου· οἱ κίνδυνοι τούτων ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου μετὰ τοσούτου ζήλου· τὰ θαύματα δ' αὐτῶν ἐνηργεῖοντο, καὶ οἷς ἐφυλάττοντο. Τὰ τῶν μαρτύρων αἵματα καὶ τὰ θαύματα· ἡ λαμπρὰ πάντων τῶν τῆς γῆς κλιμάτων ἀπὸ τῆς πλάνης πρὸς τὴν ἀληθῆ περὶ Θεοῦ πίστιν ἐπιστροφή· ἡ τῆς πολυχρονίου δεισιδαιμονίας καταλύσις τοσούτους τυράντους καὶ δυνάστας προϊσταμένους ἐχούσης καὶ ὑπερδίκου; ἡ τῆς ἱερᾶς Ἐκκλησίας μετὰ ταῦτα κατάστασις, παντὸς σεμονοῦ καὶ τιμίου καὶ πνευματικῶ πληρῆς χρήματος, καὶ πρὸς εἰκόνα τῆς ἐν οὐρανοῖς εὐταξίας ἐξεργασμένη. Καὶ τί ἂν τις καταλέγοι τὰς ἐναργεστάτας περὶ τῆς Χριστοῦ θεότητος ἀποδείξεις ἀπίστους οὐσας τῷ πλήθει, καὶ τῇ δυνάμει μεγίστας; Ὅθεν τίς μὲν περὶ τούτου τοῦ μυστηρίου καὶ τῶν ἄλλων σὺν αὐτῷ θεῶν καὶ ἱερῶν μυστηρίων, καὶ ὅλης τῆς πίστεως ἀμφιβολίας τοῖς ἀπίστοις καὶ αἰρετικοῖς καταλείπωμεν· μάλλον δὲ καὶ τούτοις εὐδῶμεθα τῇ τῆς ἀληθείας ἀγῶνι καταλαμφθῆναι. Ἡμεῖς δὲ τῷ καλῷ λιμένι προσορμίζομενοι, τῇ ζωῇ, τῷ φωτὶ, τῇ ἀληθείᾳ, τῇ πρὸς τὴν σωτηρίαν ὁδῷ, τῷ ἡμετέρῳ λέγω Δεσπότη, καὶ ὑπὲρ πάντων οἷς ἡμᾶς εὐηργέτηκε χάριν ὁμολογούντες ἀποδῶμεν αὐτῷ καὶ νῦν, καὶ τῆς πνευματικῆς ταύτης τροφῆς τὴν εὐχαριστίαν, δι' ἧς τὴν ἐν ἡμῖν τῆς χάριτος ὀφρμὴν μένουσαν μὲν αὖξαι μετὰ πολλῆς τῆς προσθήκης, ὑπὸ δὲ τῆς πονηρίας

A positum sit; credis proavum et avavum tuum hos vel illos exstitisse, sed ens non vidisti; credia oceanum circumfundi terram, credis dicenti solem eclipsin passurum totum vel dimidium post tot dies et horas; sed non vidisti, neque unquam hæc oculis usurpasti. Si vero hæc referentibus fidem adhibes, quanto magis præ hominibus ista narrantibus fidem meretur Deus dicens: *Hoc est corpus meum*; et: *Hic est sanguis meus*? Sed dubito, inquis, de veracitate ejus qui dixit, et de ejus divinitate. At cæcutis vere, o homo, de rebus manifestis hæsitans, cum sole clarius testimonium perhibeant de veracitate et divinitate loquentis, sanctorum prophetarum de eo vaticinia, oracula, Sibyllæ, sapientes et vates omnes; quidem prophetiæ diu ante prænuntiaverunt maximam illam et salutarem rerum novarum seriem, ad naturæ nostræ provectionem in melius, Deo ita dispensante, ut inexcusabilis incredulitas tua condemnaretur. Miracula quæ ejus natiuitatem et manifestationem præcesserunt; vita ejus hominis conditionem superans; sublimissima ejus, cælestis et vere divina legislatio; prædictiones ejus, quæ omnes eventu comprobatae fuerunt; miracula edita, quæ naturalem potentiam excedunt; mors voluntaria; prodigia quæ eam comitata, et quæ eam secuta sunt, omnia tam illustria. Discipulorum immutabilis firmitas, magnum quiddam sane, si ex eorum fide erat; simulque amplissima agnitæ ab ipsis de Christo veritatis demonstratio: majus vero, si id ipsius gratiæ tribuendum erat, qui non jam, ut prius, corporaliter præsens, sed invisibiliter e cælis eam insinuabat. Apostolorum pro ipso certamina; vita eorum nihil habens æsonum a præclaris doctrinis et exemplis magistri; pericula ab ipsis cum tanto fervore suscepta pro veritate et salute mundi; miracula quæ per eos efficiebantur, et quibus servabantur. Martyrum sanguis et miracula: splendida omnium orbis climatum ab errore ad veram de Deo fidem conversio: diuturnæ illius superstitionis destructio, licet tot tyrannos et dynastas protectores et vindices haberet: demum sanctæ Ecclesiæ constitutio, in qua quidquid augustum, pretiosum et spirituale est, abunde reperitur, quæque ad imaginem præclari illius in cælo constituti ordinis expressa est. Quis vero enumeret evidentissimas de Christi divinitate demonstrationes, infinitas quidem, si numerus spectetur, si vis et pondus, maximas? Quapropter omnes tam circa hoc mysterium, quam reliqua sacra et divina mysteria, atque adeo circa fidem, dubitationes infidelibus et hæreticis relinquamus; maxime vero oremus, ut veritatis splendore illuminentur. Nos vero ad tutum portum appellentes, Dominum, inquam, nostrum, qui est vita, lux, veritas et via ad salutem, et pro omnibus quæ in nos contulit beneficiis gratias referentes, reddamus etiam nunc

pro hoc spirituali alimento gratiarum actionem, per quod ejus quæ in nobis est gratiæ, calorem permanentem auget ampliori adfectione, præ malitia deficientem restaurat, hebetatam excitat et roborat. Firmiter quoque et indubitanter credamus quæcunque de hoc sacramento docet Christi Ecclesia mater nostra; scilicet in hoc mystico corpore ipsum esse Christum sub accidentibus panis velatum; totum, inquam, et integrum esse illum ipsum qui natus est ex beata Virgine, et qui olim in cruce fuit, nunc in cælo est. Demum operam ut hoc vere cælesti pane nutriamur continuo, quem bene manna præfiguravit, ita autem et nutriat, non ut exurat; ignis enim vere est comburens erga indigne participantes, et iis cibis damnationis potius quam justificationis est, secundum divinum Apostolum. In Judam post susceptum hunc cibum introivit Satanas. Ozias, sacrificium quod non licebat offerens, leprosus factus est. Oza percussus est a Deo, eo quod ausus esset arcam tangere: et lignum de quo edens primus homo mortuus est, vitæ lignum erat; sed propter inobedientiam causa mortis gustanti fuit. Hiera Galeni juvat quidem utiliter data, sed mortuo nihil ei fortassis nocebit.

De sacratissimo hoc mysterio quæ hucusque dicta sunt sufficiant. Accedamus autem et ad miraculum Lazari, non solum tanquam miraculi facti contemplatores, sed tanquam potestatem illius qui operatus est miraculum, et reconditum illius sensum attentius inspecturi. Videbimus enim Jesum Dominum nostrum amici monumento astantem, qui quidem jam ante quatrimum depositus fuerat, et fœtebat: Mariam a sorore vocatam ut irent obviam, occurrentem et lacrymantem miserabiliter, pedibusque ejus advolutam: Jesum sumentem moderate et frementem, naturalique miseræ benigne compatiens, sive tanquam legislatorem nostrum ponentem lacrymis modum, etiam in luctu defunctorum, et paulo post suscitantem Lazarum, oratione et voce vocantibus cum potestate; illa quidem, ut ostenderet utilitatem orationis; altera vero, ut divinitatis potestatem ostenderet. Videbimus Lazarum ad sonitum vocis resurgentem, ligatum institis, velatis oculis, fœtentem, tandemque iis qui cum Jesu recumbebant adjuncium: Judæos turbatos miraculo, vulnusque hoc sibi lethale inflicium existimantes, Demonstrabatur enim magnitudine miraculi, quod ipse Deus esset: cumque credere debuissent, vitæ largitorem e medio tollere, et in præmium resurrectionis aliorum, ipsi mortem inferre statuerunt. Id vero cum absque calumniâ prestare non possent, suspicionem affectatæ tyrannidis populo inspirant, Romanorum metum incutunt, urbisque desolationem cavere jubent, suffragia populi inde aucupantes. Videbimus Jesum nostrum festinantem ad diu meditatam

ἐκλείπουσαν ἀναζωπυροῦ, καὶ ἀμβλυνομένην διεγείρει καὶ ῥώννυσιν. Καὶ βεβαίως καὶ ἀναμφισβήτηως πιστεύωμεν, ὅσα περὶ τούτου τοῦ μυστηρίου ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία διδάσκει ἡ μήτηρ ἡμῶν· τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ μυστικῷ τούτῳ σώματι αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν ὑπὸ τοῖς συμβεβηκόσι τοῦ ἄρτου συγκαλυπτόμενον, καὶ δλόκληρον εἶναι αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐκ τῆς μακαρίας Παρθένου γεγεννημένον, τὸν ἐπὶ σταυρὸν τότε, τὸν ἐν οὐρανῷ νῦν. Καὶ τούτῳ τρέφασθαι σπουδάζωμεν διηλεκτικῶς τῷ ὡς ἀληθῶς οὐρανίῳ ἄρτῳ, ὃν τὸ μάννα καλῶς προετύπωσε, καὶ τρέφασθαι ὡς ἂν τρέψαιεν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἂν καύσειεν· πῦρ γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἐμπιπρῶν τοῖς ἀναξίως μετέχουσι, καὶ τροφή κατακρίσεως μᾶλλον ἢ δικαιοσύνης κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Εἰς τὸν Ἰουδαν μετὰ τὴν βρῶσιν ἐκείνην εἰσῆλθεν ὁ Σατανᾶς· καὶ Ὁζίας θυσίαν προσενεγκὼν ἦν οὐκ ἐξῆν, ἐλεπρώθη· καὶ Ὁζὴν ἐπατάχθη παρὰ Θεοῦ, ἐπεὶ τετόλμηκεν ἀναξίως ἀψασθαι τῆς κιβωτοῦ· καὶ τὸ ξύλον οὐ φραγῶν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος τέθηκε, ζωῆς ἦν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀνοποταξίαν αἰτιον θανάτου τῷ μετεληφότε γεγένηται. Ἡ τοῦ Γαλιθαίου ἱερὰ ὠφέλει μὲν διδομένη χρησίμως, νεκρῷ δὲ οὐ λυσittelei· τὸν δὲ μὴ χρῆζοντα τῆς ἐξ αὐτῆς ὠφελείας καὶ βλάψαιεν ἀνπροϊκί; qui vero eodem remedio non indiget,

Περὶ μὲν οὖν τοῦ ἱερωτάτου μυστηρίου τσαῦτα τὸ γε νῦν ἔχον ἀρκεῖτω. Παραγενώμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς τῷ κατὰ τὸν Λάζαρον θαύματι, οὐ θεαταὶ μόνον τοῦ γινομένου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ θαυματουργοῦντος ἐπόπται, καὶ τῆς ἐγκεκρυμμένης διανοίας τῷ θαύματι. Ὁψόμεθα γὰρ ἡμέτερον Ἰησοῦν καὶ Δεσπότην μνήματι φίλου παραγινόμενον, τετάρτην ἡμέραν ἄγοντος ἐν αὐτῷ, καὶ ὀδωδότης ἦδη· τὴν Μαρίαν καλουμένην ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς πρὸς τὴν ὑπάντησιν τοῦ Δεσπότη, καὶ ὑπαντῶσαν καὶ κλαίουσαν φορτικῶς, καὶ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ προσκυλινομένην· τὸν Ἰησοῦν δακρῦντα μετρίως καὶ ἐμβριμώμενον, ἢ τῇ τάλαιπωρίᾳ τῆς φύσεως ἀνθρωπίνως συμπεπονθότα, ἢ ὡς νομοθέτην ἡμῶν μέτρα δίδόντα τῶν ἐπὶ τοῖς κειμένους δακρῶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἀνιστῶντα τὸν Λάζαρον εὐχῇ καὶ φωνῇ καλοῦσης μετ' ἐξουσίας· τὸ μὲν ἵνα δείξῃ τὸ χρῆσιμον τῆς εὐχῆς, τὸ δὲ ἵνα τῆς θεότητος ἐκφῆνῃ τὴν δύναμιν. Ὁψόμεθα τὸν Λάζαρον πρὸς τὴν φωνὴν ἀνιστάμενον, δεδεμένον χειρίαις, καὶ τὴν ὄψιν κεκαλυμμένην, καὶ ὀδωδῶτα, καὶ λοιπὸν τοῖς συνανακειμένοι; τῷ Ἰησοῦ προστιθέμενον· τοῖς Ἰουδαίους ταραττομένους ἐπὶ τῷ θαύματι, καὶ πληγῆν ἡγουμένους τοῦτο καιρίαν. Ἦδη γὰρ ἀπεδεικνυτο λαμπρῶς Θεὸς ὢν τῷ μεγάλῳ τοῦ θαύματος, καὶ δεόν πιστεύειν, ἀνελεῖν ἠπειγόντω τὸν τῆς ζωῆς χορηγὸν, καὶ τῆς τῶν ἄλλων ἀναστάσεως ἀμοιβὴν αὐτῷ τὸν ἐκπυτοῦ δοῦναι θάνατον. Καὶ τοῦτο μὴ δυνάμενοι πράττειν ἀνευ διαβολῆς ὑποψίαν τυραννίδος, ὑποβάλλουσι τῷ λαῷ, καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων ἐπιστελοῦσι φόβον, καὶ τὴν τῆς πόλεως ἀναστάτῳσιν, τὴν τοῦ δήμου ψῆφον ἐντεύθεν κλέψαι βουλόμενοι. Ὁψόμεθα τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν κατεπεξίξαντα μὲν οὕτω τὸ ...

τώμενον πάθος, ἐπὶ λαμπροτάταις ἀποδείξεσι τῆς θεόσεως, ἀνυχωρῶντα δὲ πάλιν εὐθύς, μὴ φθάσῃ τὸ πάθος τὴν βασιλικὴν ἐκείνην πομπήν, καὶ τὴν μετὰ τῶν βαλῶν ὑπάντησιν, καὶ τὰς τῶν παιδῶν φωνὰς ἄπερ ἔμελλε συμβαίνειν εἰσιόντι τὴν πόλιν τῶν προφητῶν καὶ ταῦτα προαναφωνοῦντων, μὴ κωλυθῆ τὸ δεῖπνον ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν περὶ οὗ νῦν ἡμεῖς τὸν λόγον ἐποιήσαμεθα, καὶ ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος νεπτῆρ, ὁ τῆς ταπεινώσεως καὶ τῆς ἀγάπης διδάσκαλος, καὶ ἡ τελευταία πρὸς τοὺς μαθητὰς συμβουλή, καὶ ὅσα πρὸς τοῦ θανάτου τελείσθαι ἐχρήν, μεγάλην αὐτοῦ τῆ δόξῃ, μᾶλλον δὲ τῆ ἡμετέρα δόξῃ καὶ σωτηρίᾳ βεβαίωσιν φέροντα. Ἴνα μὴ τοίνυν ἅπαντα ταῦτα διακοπῇ τῇ περισσοτέρᾳ τοῦ Χριστοῦ παρῆρησι πρὸς ὑξυτέραν θηριωδίαν ἐρεθισθέντος τοῦ πονηροῦ συνεδρίου, καὶ φορτικώτερον αὐτῷ τὴν τελευταίην ἐπιφέροντος· οὐκέτι παρῆρησι περιπατοῦντα τοῦτον ὀφύμεθα, ἀλλ' ἐγγύς τῆς ἐρήμου μετὰ τῶν μαθητῶν διατρίβοντα. Ἦς, ὦ παρόντες, ἀπογνώσεται τῆς σωτηρίας τηλικούτου ἔχων Δεσπότην; τίς νεκρὸς ὢν, οὐχ ὦ; ἡ τοῦ Ἰακείρου θυγάτηρ, οὐδ' ὡς τῆς χήρας υἱὸς, ἄρτι τοῦ θανάτου γευσάμενος, ἀλλὰ τεταρταῖος, τουτέστι χρόνιος, καὶ τοῖς τέταρσι τοῦ χρόνου καιροῖς συμπαρατεινομένην ἔχων τὴν νεκρωσιν καὶ τὴν πονηρίαν, καὶ δεδεμένος μὲν πολλοῖς ἀμαρτήμασι χεῖρας καὶ πόδας τὰς τῶν ἀγαθῶν πρακτικὰς δυνάμεις, δηλονότι κεκωλυμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἐνεργειῶν τε καὶ ἔξω, τὴν δὲ νεκρὰν ἔσιν πεπεδημένος ἀγνοίᾳ τοῦ δέοντος ἔκουσιψ, καὶ τὴν τῆς πονηρίας δυσωδίαν ἐκπνέων; τίς τοίνυν καὶ τοιοῦτος ὢν ἀπελπίας τὴν σωτηρίαν, ταῦτα πάντα ἔρω; Οὐ γὰρ τὰς σωματικὰς λύει νόσους ὁ Δεσπότης ἡμῶν, ἀλλὰ τὰς ἀμαρτίας ἀφήσει πολλῶν προχειρότερον, ὡς τὴν ψυχικὴν ἀνέλε νόσον τοῦ Παραλύτου πρὶν ἐπιστῆσαι τῇ θεραπείᾳ τοῦ σώματος. Πρῶτερον γὰρ εἶπεν, Ἀφέωνται σου αἱ ἀμαρτίαι· εἶτα, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὑπάγε. Τῇ πρακτικῇ τοίνυν ἀρετῇ τὴν θεωρίαν ἀνακαλεσώμεθα σπεύσαντες, ὡς ἐκεῖ τὴν Μαριάμ ἢ Μάρθα, καὶ ὑπαντήσωμεν τῷ ἡμέτερῳ Δεσπότην ὑπὸ φιλανθρωπίας καὶ αὐτῷ πρὸς τὴν ἡμῶν ἀνάστασιν σπεύδοντι· ἂν μόνον ἐτοιμασθῶμεν καὶ προφθάσωμεν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον ἐν ἐξομολογήσει καὶ κλαυθμῷ, τὸν τοῦ Δεσπότη καὶ ἱατροῦ οἶκτον ἐπισπασώμεθα. Κἂν οὕτω ποιήσωμεν, αὐτὸς τὸν νεκρὸν καὶ δυσωδίαν ἀποπνέοντα νοῦν, καὶ ἕνα τῶν συνανακειμένων αὐτῷ ποιήσει καὶ συνεστιωμένων, μᾶλλον δὲ τοῦ σώματος αὐτῷ μεταδώσει· τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ αἵματος, καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐπιδιδόναι ποιήσει ζωὴν, οὐ μόνον τῆς ἐνοχῆς τῶν ἀμαρτιῶν ἀπολύων, ἀλλὰ καὶ χάριν χάριτι προστίεις. Δόξα τῷ ἐλέει αὐτοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A passionem, non sine præclarissimis demonstrationibus suæ divinitatis : statimque secudentem, ne passio anticiparet regiam illam pompam, et obviam cum palmis itionem, puerorumque voces, quæ omnia ingredienti urbem accidere debebant, cum hæc prophetæ prædixissent; ne impediretur cæna illa sacra, de qua modo sermonem ad vos habuimus et mirabilis illa pelvis, humilitatis et charitatis magistra; ultima ad discipulos exhortatio, et quæcumque ante mortem compleri oportebat, magnam ipsius gloriæ, magis vero nostræ et gloriæ et saluti certitudinem afferentia. Ne igitur hæc omnia interrumperentur, malo illo synhedrio ad acerbiorem feritatem irritato per ampliorem Christi fiduciam, et impudentius jam ipsi necem inferre cogitante : videbimus eum non eadem fiducia ambulantem, sed circa desertum cum discipulis versantem. Quis tandem, auditores, talem habens Dominum, de salute desperabit? Quis mortuus, non sicut Jairo filia, neque ut viduæ filius, nuper mortem obeuntes, sed quatruiduanus, hoc est, diuturnam, et quatuor temporum intervallis confirmatam mortem et malitiam habens, et multis peccatis ligatus manus et pedes, scilicet honorum operum effectrices potentias habens, detentusque per malos actus et habitus, spirituali visu orbatus per voluntariam officii sui ignorantiam, et malitiæ fœtorem spirans? quis igitur, etiam si talis existat, de salute desperabit, hæc omnia considerans? Non enim corporales morbos solummodo solvit Dominus noster, sed multo facilius peccata dimittit; sicut spiritualem paralytici morbum, prius quam corporis curationi insisteret. Prius enim dixit, *Dimittuntur tibi peccata* : mox, *Tolle grabatum tuum, et ambula*. Festinemus igitur virtutem opere exercentes, ejus contemplationem ad opus revocare, ut illie Martha Mariam : occurramus Domino nostro maxima benignitate ad nostram resurrectionem festinanti; si modo præparati simus, et præoccupemus faciem ejus in confessione fletuque, Domini et Medici misericordiam eliciemus. Et si ita fecerimus, ipse nostrum suscitabit Lazarum, hoc est, mentem mortuam et fœtentem, unumque ex discumbentibus secum convivis suis faciet : præsertim vero communicabit ei sacrum suum corpus et sanguinem; ad spirituales vitam proficere faciet, non solum reatu peccatorum liberans, sed et gratiam gratiæ adjiciens. Gloria sit misericordiæ ejus in sæcula sæculorum. Amen.

EJUSDEM ALIA BREVIS HOMILIA

DE CORPORE ET SANGUINE DOMINI

*Relata a Meletio Syrgo, hieromonacho Cretensi, in Refutatione Confessionis Cyrilli
Lucaris Cpolitani patriarchæ.*

Cum de sacramentali corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi nuper ad vestram interrogationem ex tempore responderimus, nunc iterum fusius respondebimus, necesse habentes vestram sacramenti cognitionem vobis tradere, tanquam sanctissimis animabus quæ secundum Deum diligunt, nec minus diliguntur.

Primum igitur scire debetis, quod Domini nostri corpus sanctissimum, unum semper existens, diversos considerandi modos admittit. Aliter enim a nobis consideratur, quatenus naturale, sive statim ab ipsa conceptione, usque ad ipsius per miracula manifestationem: aliter quatenus gloriosum, sive a manifestatione usque ad passionem et sepulturam: aliter quoque quatenus glorificatum, sive ab resurrectione, et semper deinceps: aliter tandem ut mysticum seu sacramentale, nempe quatenus in diversis altaribus Christianorum orthodoxorum, nimium quam mirabiliter, quotidie præsens exhibetur. Hi porro considerandi modi quamvis diversi, Christi corpus, quod secundum illas omnes rationes unum est, nullatenus dividunt.

Secundo, scire quoque vos oportet, quod miraculorum omnium quæ a Deo supra naturam facta sunt, magis supernaturale nullum est hoc sacramento; unde nullum magis ignoratur ab illiteratis, neque in ullo alio magis exercetur divina humanaque sapientia, neque aliud est in sacra nostra fide, cui plus contradicant infideles et hæretici. Idcirco nos aliquando in infelici palatio, die parasceves Lazari, de mystico Christi Domini corpore sermonem habuimus, coram imperatore et senatu, urbisque optimatibus, qui tunc multas servis gratias retulerunt. Nunc breviter et perspicue de eodem verba faciemus.

Scitote igitur, inter Dei miracula primum illa locum habere, in quibus ordo solum et modus naturæ mutatur, efficiturque, sed alia via, id quod quotidie fieri potest. Ita infirmos multos sanavit Dominus absque medicina, ut sacrum Petri, et centurionis puerum: atque in veteri Testamento per Samuelem et Eliam condensavit aerem ad pluviam demittendam, absque ulla alia causa natura

A' Ἐπειδὴ περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προχείρων πρῶτην ἀπεκρινάμεθα πρὸς τὴν ὑμετέραν ἐρώτησιν, νῦν πάλιν πλατύτερον ἀποκρινόμεθα, ἔχοντες ἀνάγκην ὡς δυνατὸν ἐνθεῖναι ὑμῖν τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τοῦ μυστηρίου, ὡς ὁσιωτάταις ψυχαῖς καὶ ἀγαπίωσιν κατὰ Θεὸν, καὶ ἀγαπωμέναις.

Πρῶτον μὲν γινώσκειν ἐφελετε, ὅτι τὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν σῶμα τὸ πανάγιον, ἐν ὑπάρχον ἀεί, διαφόρους ἐπιδέχεται θεωρίας. Ἄλλως γὰρ θεωροῦμεν περὶ αὐτοῦ καθὸ φυσικοῦ, ἤγουν εὐθὺς ἀπὸ τῆς συλλήψεως μέχρι καὶ τῆς διὰ τῶν θαυμάτων ἀναδείξεως· καὶ ἄλλως καθὸ ἐνδόξου, ἤγουν ἀπὸ τῆς ἀναδείξεως μέχρι τοῦ πάθους καὶ τῆς ταφῆς· καὶ ἄλλως δεδοξασμένου, ἤγουν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως καὶ μέχρι παντὸς τοῦ χρόνου διηνεκῶς· καὶ ἄλλως B ὡς μυστικοῦ, ἤγουν καθὸ ἐν διαφόροις θυσιαστηρίοις τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, ὑπερβαυμάστιως καθ' ἑκάστην παρουσιάζεται. Αἱ τοιαῦται δὲ ὁμοῦς διαφοροὶ θεωρίαι οὐ διαίρουσι τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα, ἀλλὰ διὰ πασῶν ἐν ἔστι.

Δεύτερον γινώσκειν ἐφελετε, ὅτι πάντων τῶν ὑπὲρ φύσιν θαυμάτων γινομένων παρὰ Θεοῦ, οὐδὲν ἔστιν ὑπερφυσίτερον τοῦ μυστηρίου τούτου, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἀγνοεῖται παρὰ τοῖς ἰδιώταις πλέον τούτου, καὶ ἐν οὐδενὶ γυμνάζεται ἡ θεία καὶ ἀνθρωπίνη σοφία πλέον τούτου, καὶ οὐδενὶ τῶν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἀντιλέγουσιν οἱ ἀπιστοὶ καὶ αἰρετικοὶ μᾶλλον τούτου. Διὸ καὶ ἡμεῖς ποτε ἐν τῷ δυστυχῆ C παλατίῳ ὠμιλήσαμεν κατὰ τὴν Παρασκευὴν τοῦ Λαζάρου περὶ τοῦ μυστικοῦ σώματος τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως· καὶ τῆς συγχλήτου καὶ τῶν ἐξαιρέτων τῆς πόλεως, καὶ πολλὰς χάριτας ἀνήνεγκαν τῷ Κυρίῳ τότε, καὶ ἡμῖν τοῖς ταπεινοῖς δούλοις αὐτοῦ. Νῦν δὲ σύντρομον καὶ σαφὲς περὶ τούτου λέγομεν.

Γινώσχετε οὖν ὅτι τὴν πρώτην τάξιν ἐν τοῖς θαύμασι τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἐκεῖνα, ἐν οἷς ἡ τάξις μόνον καὶ ὁ τρόπος τῆς φύσεως μεταποιεῖται, γίνεται δὲ πρᾶγμα δυνατόν γίνεσθαι καθ' ἑκάστην, πλὴν δι' ἄλλης ὁδοῦ· ὡσπερ ἴσατον πολλοὺς ἀρρώστους ὁ Κύριος ἡμῶν χωρὶς ἰατρείας, ὡς τὴν πενθερὰν τοῦ Πέτρου, καὶ τὸν παῖδα τοῦ ἑκατοντάρχου. Καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ διὰ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἠλιοῦ ἐπέκνωσε τὴν ἀέρα πρὸς ὑετὸν χωρὶς τοῦ γενέσθαι φυσικῆν τινα δύναμιν καὶ αἰτίαν τοῦ ἡμέρου.

Δευτέραν ἔχουσι τάξιν ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου, **A** καὶ ἡ ἀνάβλεψις τοῦ τυφλοῦ· ἐν τούτοις γὰρ τὸ μὲν γινόμενον, κατὰ τὴν φύσιν ἐστὶ· ὅσον δὲ πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐν ᾧ γίνεται, παρὰ τὴν φύσιν ἐστὶ. Ποιεῖ γὰρ καὶ ἡ φύσις αὐτὴ ζωὴν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ νεκρῷ· καὶ ὀδῶσιν ὄψιν ἡ φύσις, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ κεπηρωμένῳ τοὺς ὀφθαλμοὺς.

Τρίτην ἔχουσι τάξιν τὸ στήναι τοῦ οἰκείου δρόμου τὸν ἥλιον, ὃ γέγονε διὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ· καὶ τὸ σῶμα· χωρῆσαι διὰ σώματος, ὡς ὁ Κύριος ἡμῶν οὐκ ἔβλεπε τῶν θυρῶν κεκλεισμένων· ταῦτα γὰρ κατ' οὐδένα τρόπον παρὰ τῆς φύσεως δύνανται γίνεσθαι. Ἐπέκεινα δὲ πάντων τούτων τῶν θαυμασίων, ἀλλὰ βῦο εἰσι θαύματα μέγιστα, καὶ πάντα λόγον νικῶντα, ἐν μὲν ἀπαξ γεγενημένον, ὅτε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁ Θεὸς συνῆψε τῷ θεῖῳ προσώπῳ· ἕτερον δὲ **B** μείζον τούτου, καὶ καθ' ἡμέραν γινόμενον, ὅτι αὐτίκα μεταβάλλει τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου σώματος ὁ Χριστὸς, καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ θαύματι, οὐδετέρα φύσις μετεβλήθη πρὸς τὴν ἑτέραν· ἀλλ' ἐν τῷ τοῦ Χριστοῦ προσώπῳ, καὶ ἡ θεότης καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀσυγγύτως εἰσίν. Ἐν δὲ τούτῳ τῷ μυστήριῳ τὸ κτίσμα πρὸς τὸν κτίστην μεταποιεῖται διὰ μέσου τοῦ σώματος, καὶ ἡ προϋφαστάσα τοῦ ἄρτου οὐσία σῶμα Χριστοῦ γίνεται· καὶ ἡ μὲν οὐσία τοῦ ἄρτου μεταβάλλεται, ἵνα ἐν ἡμῖν τὸ μυστήριον ἐνεργῇ, καὶ συσώμους ἡμᾶς ποιῇ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ δὲ ἐξωθεν διάθεσις τοῦ ἄρτου μένει· πάλιν ἡ αὐτὴ, συγκαλύπτουσα τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, ἵνα μηδεὶς βλιγγὸς ἡμᾶς κατασχόν, ἀπα- **C** γάγῃ τῆς μεταλήψεως. Μέγιστον μὲν οὖν πάντων τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμασίων τοῦτο ἐστὶ τὸ μυστήριον, διὸ καὶ πολλὰς, ὡς προείπομεν, ἐνστάσεις πρὸς τοῦτο κινουσιν· ἐνθεν μὲν ἄπιστοι, ἐνθεν δὲ αἰρετικοί, ἐνθεν δὲ ἰδιῶται, οὐκ ἔχοντες συνορᾶν τὸν λόγον τοῦ μυστηρίου, ἅς ἐνστάσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ὁμιλίᾳ διελευσάμεθα τότε.

Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἀποροῦσι, πῶς ἐν τῷ παραυτίκα μεταβάλλεται ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος. Οἱ δὲ ἀποροῦσι πῶς δυνατὸν ἐστὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου μεταβληθείσης εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, μένειν τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου, ἕχουν τὸ μήκος αὐτοῦ, τὸ βῆρος, τὸ πλάτος, τὸ χρῶμα, τὴν ὄσμήν, καὶ τὴν ἐν τῇ γεύσει **D** ποιότητα, ὥστε εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου χωρὶς τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου, καὶ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τοῦ σώματος· κρῦπτεσθαι ἐν συμβεβηκόσιν ἄλλης οὐσίας. Ἐτεροὶ ἀποροῦσι πῶς δυνατόν ὅλον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐν μικρᾷ τοῦ φαινομένου ποσότητι. Ἄλλοι πάλιν διαπιστοῦσιν ὅπως τὸ τοῦ Χριστοῦ μυστικὸν σῶμα καὶ τεμνόμενον ἀέριαιον διαμένει, καὶ τῶν τμημάτων ἕκαστον, αὐτὸ ὅλον ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ τέλειον. Ἀποροῦσιν ἕτεροι, ὃ καὶ μεγίστην ἔχει ἀπορίαν, πῶς τὸ αὐτὸ εἰς ἐν τοῦ Χριστοῦ σῶμά ἐστι, καὶ ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐν πλείστοις ἅμα θυσιαστηρίοις ἐν γῆ. Ἀλλὰ ταύτας μὲν τὰς ἀπορίας καὶ λελύκαμεν τότε, καὶ δυνάμεθα λύειν, τῇ Χριστοῦ φωτίσαντος ἡμᾶς χάριτι· μᾶλλον δὲ οἱ

Secundum locum habent quædam alia, ut Lazari resurrectio, et visus in cæco restitutio; in istis enim quod fit, secundum naturam est; sed ratione habita ad subjectum in quo fit, præter naturam est. Ea quippe vitam efficit, sed non in mortuo; eadem visum dat, sed non in oculis orbato.

Tertium locum habent, cursum proprium solis sistere, quod per Jesum Nave factum est: corpus per aliud corpus penetrare, ut fecit Christus Dominus, cum per clausa ostia pertransiit: hæc enim nullo modo a natura effici possunt. Longe vero supra omnia hæc mirabilia, duo maxima miracula sunt, quæ rationem omnem superant, unum quod semel factum est, quando humanam naturam Deus conjunxit divinæ personæ: alterum vero majus illo, et quod quotidie efficitur, quando statim Christus transmutat substantiam panis in proprii corporis substantiam, et substantiam vini in substantiam proprii sanguinis. In primo enim miraculo, neutra in alteram natura transmutata est; sed in Christi persona, et divinitas et humanitas sunt inconfuse. At in hoc sacramento creatura in Creatorem transformatur, mediante corpore, et præexistens panis substantia, Christi corpus efficitur. Et substantia quidem panis transmutatur, ut in nobis sacramentum operetur, nosque concorporeos Christi efficiat. Exterior vero panis habitudo manet nihilominus eadem, tegens substantiam corporis, ne qua nos hæsitatio detinens, a communionem detrahat. Maximum igitur omnium Dei mirabilium est hoc sacramentum; unde multas, ut supra diximus; adversus illud objectiones movent hinc infideles, illinc hæretici, ex alia denique parte idiotæ illitterati, quod rationem mysterii perspicere minus valeant, quas quidem objectiones nunc diluimus in eadem homilia.

Horum quidem nonnulli objiciunt, quomodo in momento transmutatur substantia panis et vini in substantiam corporis. Alii, quomodo possibile sit, substantia panis mutata in substantiam corporis, manere accidentia panis, nempe longitudinem ejus, pondus, latitudinem, colorem, odorem, et in gustu qualitatem, adeo ut accidentia panis sint absque substantia panis, et vera substantia corporis latent in accidentibus alterius substantiæ. Alii quærunť quomodo possibile sit totum Christum esse in minima illius quod videtur quantitate. Alii, quomodo corpus Christi mysticum seu sacramentale, dissectum, maneat integrum: tamen, et unaquæque particula sit corpus Christi totum atque perfectum. Quærunť alii, quod etiam maximam difficultatem habet, quomodo idem et unum Christi corpus in cælo est, et in plurimis simul super terram altaribus. Sed difficultates illas et tunc solvimus, et solvere etiamnum possumus. Christi gratia nos illuminante; vel potius eas dissolvunt sapientissimi Ecclesie doctores, gratia

et studii si quæ in nobis sunt, auctores et principes.

Vos porro absque dubitatione credere debetis, et Christiani omnes idem credere debemus, quod in sacramentali illo corpore vere est Dominus noster Jesus Christus; qui natus est ex Maria Virgine, qui in cruce olim fuit, et nunc in cælo est, idem ipse et integer sub accidentibus panis occultatus, et secundum substantiam est in sacramento, non secundum gratiam aut potentiam. Neque sacramentale Christi corpus typus est veri corporis, sed veritas ipsa est illius corporis. Nunc enim non per typos aut umbras, ut in veteri Testamento, sed per res et veritates religiosum cultum exhibemus. Quod si sanctorum aliquis antitypum appellat sacrificium hoc crenæ istius Dominicæ, manifestum est, sacrificium quidem ipsum, typum esse sacrificii illius, ut qui nunc sacrificant, typi sunt Jesu tunc sacrificantis. Effectus autem sacrificii, idem est ut olim et nunc, Transsubstantiatio scilicet, et maxime supernaturalis transmutatio panis in carnem animatam, et divinam factam, et vini in pretiosissimum ejus sanguinem. Antitypa igitur dici possunt ea quæ in sacrificio sunt, secundum operationis modum, nempe quia tunc immediate Jesus miraculum operabatur, nunc vero per Ecclesiæ ministros id ipsum invisibiliter efficit, cum divina potestate præsens ubique sit, et omnia repleat. Effectus vero operationis, scilicet transmutatio panis et vini in verum Christi corpus et sanguinem, et tunc fuit, et nunc etiam est.

Hoc Ecclesia Christi prædicat : hoc miraculis sæpe confirmatum est erga incredulos, ut jam diximus, quorum aliqui viderunt in sacro vase integrum et viventem Dominum nostrum, et attoniti crediderunt. Alii temerariam sacramenti experientiam facientes, cum anima vitam quoque violenta morte amiserunt. Efficacia igitur omnis hujus sacramenti, et præ reliquis sacramentis excellentia, ex iis quæ dicta sunt efficitur et demonstratur : quæ cum multi homines ignorent, minorem idcirco quam par esset ei reverentiam impendunt, et ante communionem, et in ipsa communionem, et post communionem, in quo a sacerdotibus et laicis æque peccatur. Vos autem semper erga magnum istud et stupendum mysterium religiosi estote : tum vero deinceps pro nobis orate impensius, ut pietatem quæ in vobis augmentum capiet, imitemur.

▲ πάνσοφοι τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι λύουσιν οἱ καθηγεμόνες τῆς ἐν ἡμῖν χάριτος καὶ σπουδῆς.

Ἦμεῖς δὲ ὀφείλουτε πιστεῦειν ἀναμφιβόλως, καὶ πάντες Χριστιανοὶ οὕτω πιστεῦειν ὀφείλομεν, ὅτι ἐν μυστικῷ τούτῳ σώματι, αὐτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἐκ τῆς Μαρίας Παρθένου γεννηθεὶς, ὁ ἐπὶ σταυροῦ, ὁ ἐν οὐρανῷ νῦν, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁλόκληρος, ὑπὸ τοῖς συμβεθεκίσι τοῦ ἄρτου συγκαλυπτόμενος · καὶ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἐν τῷ μυστηρίῳ, οὐ κατὰ χάριν ἢ δύναμιν. Οὐδὲ τύπος ἐστὶ τὸ μυστικὸν τοῦ Χριστοῦ σῶμα τοῦ ἀληθοῦς σώματος, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια ἐκείνη τοῦ σώματος ἐστίν. Οὐ γὰρ τύποις οὐδὲ σκιαῖς νῦν ὡς ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἀλλὰ πράγμασι καὶ ἀληθείαις λατρεύομεν. Εἰ δέ τις τῶν ἁγίων ἀντίτυπον λέγει τὴν θυσίαν ταύτην τοῦ Δεσποτικοῦ δείπνου ἐκείνου, δηλὸν ἐστὶν ὅτι ἡ θυσία μὲν αὕτη, τύπος ἐστὶ τῆς θυσίας ἐκείνης, ὡς περ καὶ οἱ νῦν θύοντες τύποι εἰσὶ τοῦ τότε θύσαντος Ἰησοῦ. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς θυσίας τὸ αὐτὸ ἐστὶ καὶ τότε καὶ νῦν, ἡ μετουσίωσις δηλονότι, καὶ ἡ ὑπερφυσεστάτη μεταβολή, πρὸς τὴν ἐμψυχον καὶ θεοειωμένην σάρκα, καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ὑπερτιμον αὐτοῦ αἷμα. Ἀντίτυπα οὖν δύνανται λέγεσθαι τὰ ἐν τῇ θυσίᾳ γενόμενα κατὰ τὴν ἐνεργειαν, ὡς τότε μὲν ἀμέσως αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τὸ θαῦμα ποιοῦντος, νῦν δὲ διὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπηρετῶν, τοῦτο αὐτὸ ἀφανῶς πράττοντος, καὶ πανταχοῦ παρόντος θεῖα δύναμις, καὶ πάντα πληροῦντος. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας, ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου πρὸς τὸ ἀληθές τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα, καὶ τότε ἦν, καὶ νῦν ἐστὶ.

Τοῦτο ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κηρύττει · τοῦτο θαυμασίοις πολλάκις ἐβεβαιώθη πρὸς τοὺς διαπιστοῦντας, ὡς πρότερον εἶπομεν, καὶ εἶδον ἐν τῷ ἱερῷ σκεύει ὁλόκληρον τὸν Κύριον ἡμῶν ζῶντα, καὶ πεπιστεύκασιν ἐκπλαγέντες. Ἄλλοι πειρασμὸν τοῦ μυστηρίου ποιήσαντες, τολμηρὸν, μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ζωὴν βιάως ἀπώλεσαν. Καὶ δραστηριότης πᾶσα τοῦ μυστηρίου τούτου, καὶ πρὸς τὰ ἄλλα τῶν μυστηρίων ὑπεροχὴ ἐντεῦθεν ἐστὶ καὶ δείκνυται, καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγνοοῦντες, ἐντεῦθεν καὶ ἕλαττον τῆς ὀφειλομένης εὐλαθείας ἀπονέμουσιν καὶ πρὸ τῆς μεταλήψεως, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μεταλήψει, καὶ μετὰ τὴν μεταλήψιν, ἱερώμενοί τε ὁμοίως καὶ λαϊκοί. Ἦμεῖς δὲ αἱ μὲν εὐλαβεῖς ἐστε περὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ξενίζον μυστήριον · ἀπὸ τοῦ νῦν δὲ καὶ ἡμῶν ὑπερέχεσθε μιμεῖσθαι τὴν ἐν ὑμῖν γενησομένην προσθήκην τῆς εὐλαθείας.

GENNADII SCHOLARII

REFUTATIO

LIBRI MARCI EPHESINI CONTRA LATINOS

Huc usque inedita.

Vide tomum sequentem, ipso initio, ubi Gennadius qui opus inchoaverat et Bessario qui illud absolvit una eduntur.

Hic in Conspectu nostro Operum Gennadii locum habebant libri nondum editi *De Providentia et Prædestinatione*, quos ex codd. Reg. Paris., Gennadii autographis, describendos suscepimus; at cum descriptores nostri, moras trahentes, nondum labori finem fecerint, materiarum ordinem paululum inflectere cogimur.

GEORGII SCHOLARII

ORATIONES.

(Interprete Joanne Matthæo Caryophyllo.)

Τοῖς ἐντευξομένοις.

Γεώργιος ὁ Σχολάριος, ὁ τῶν ἐπιφερομένων λόγων πατήρ, συμπαραγένετο μὲν τῇ βασιλεῖ Παλαιολόγῳ εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον, κατεδάλετο δὲ πολλοὺς καὶ καλοὺς λόγους προτρεπόμενος εἰς ἑνωσιν τοὺς Γραικοὺς. Ἐρωτηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ βασιλέως, ἦνίκα τὸ θεῖον τῆς ἐνώσεως ἔργον ἐμελλε συμπερινεσθαι, γενναίως τὴν οἰκείαν γνώμην ἐδήλωσε· καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχόντων ἐρωτηθέντων, τούτου μόνου φέρονται ἐγγράφως οἱ λόγοι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς. Οὗτος μετὰ τὴν ἑνωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, αἰτήσας Γρηγορίου τοῦ τότε μὲν πρωτοσυγκέλλου, χρηματίσαντος δὲ ὕστερον πατριάρχου, πολλὰ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, σφοδρῶς ἀπεκρούσατο· εἶτα τούτου τελευτήσαντος, τὰς λοιπὰς τοῦ Μάρκου πλοκάς διέλυσεν ὁ σοφὸς Βησσαρίων. Ὅθεν δὴ τοῦ Σχολαρίου τούτου μετὰ πλείστης ὀσης τιμῆς μνημονεύουσιν οἱ πρὸς τὰς Μάρκου τοῦ Ἐφέσου ἐπιστολάς ἐκδόουτες, εἰς ἀντιρρητικὰς ἀπολογίας. Τούτῳ ὁ μὲν ἄλλος τις γέγονεν ἕτερος Γεώργιος Σχολάριος, οὗ κατὰ Λατίνων καὶ τῆς ἁγίας ἐν Φλωρεντία συνόδου φέρεται σύγγραμμα· ἦν δὲ οὗτος, ὡς εἶκοι, συνήθης ἦ καὶ μαθητὴς Μάρκου τοῦ Ἐφέσου. Ἄλλο γὰρ,

Ad lectorem.

Georgius Scholarius, auctor orationum quæ sequuntur, imperatorem Palæologum comitatus ad Florentinam synodum profectus est, ubi Græcos ad unitatem cohortans multa præclare dixit et scripsit. Cum vero sacrum unitatis negotium jam expediri deberet, rogatus ab imperatore sententiam, quid sentiret libere protulit, atque ex omni nobilium numero, qui sententias dixere, hujus unius verba in commentarios sacræ synodi relata sunt. Is postea Constantinopoli, rogatu Gregorii, tunc protosyncelli, deinde vero patriarchæ, complura Marci Ephesii argumenta contra Spiritus sancti a Filio quoque processionem, valide confutavit: sed interea eo vita functo, Bessario doctissimus reliqua Marci sophismata diluit. Quapropter hujusce Scholarii perhonorificam mentionem faciunt, qui ad Marci Ephesii epistolâs edidere oppositas responsiones. Fuit ejusdem nominis alter Georgius Scholarius (1), cujus exstat liber adversus Latinos et sacrosanctam Florentinam synodum. Videtur autem fuisse familiaris, sive etiam discipulus, Marci Ephesii. Constat enim Marcum, dum ex hac vita decederet, Georgio cuidam Scholario suæ opinionis

(1) Hæc refutavit Ensebius Renaudot. Vide supra col. 284. Confer etiam in tomo CLIX *Monitum* nostrum: præmissum *Apologix pro quinque capitibus concilii Florentini* quam Josepho Methonensi, ut vero auctori, restitimus, cum antea Gennadio male ascriberetur. Edit.

patrocinium contra sanctam synodum reliquisse. A Ille vero, ut dictum est, librum de sancti Spiritus processione in multa capita divisum consarcinavit, totus ad Marci voluntatem et sensum sese conformans. Porro autem inter hosce duos Georgios plurimum differre manifestissimum est. Alter enim, dum Florentina synodus celebraretur, et dixit et scripsit non pauca tum rogatus, tum etiam non rogatus. Scholarius vero familiaris Marci scribens post synodum, in sui operis proœmio fatetur, se tum demum-abjicere silentium, quando maturior, inquit, et fructuosior futura esset ejus sententia contra sanctam unionem. Ad calcem quoque sui libri verba hæc habet: Meipsum præ omnibus accuso, et lugeo præterea nos omnes, quotquot rebus illis sponte aut vi, in totum vel ex parte interfuimus; qui cum loqui possemus, tacebamus tamen, et metu sermonem reprimebamus. Quomodo ergo is, qui tacuit, et metu sermonem repressit, quique multa dixit, et liberrime locutus est, unus atque idem erit? Adde, si unus hic est Georgius, qui cecinerit palinodiam, cur eo in libro, quem composuit, prius a se dicta non retractat? nec ullum facit verbum de prioribus erratis, nec solvit fortissimas illas rationes, per quas ad unionem adhortatus est Græcos, laudando Latinos, et clamando, nihil in fide ab iis peccari? nam quæ antea scripta leguntur, et quæ postea liber ille continet, summe opposita sunt, et maxime inter se pugnant. Ad hæc Scholarius Marco addictus de se ipso ait, multos ad illum diem ignorasse, an contrarium ipse sentiret, errantes, inquit, tum quod ipse silentium opportune servasset, tum quod prave interpretarentur prudentem ejus dissimulationem, et nonnihil etiam calumniarentur. Quamobrem, inquit, opus fuit librum hunc conscribere ad corrigendos illos quorum salus desperata non esset, et multos dubitatione liberandos, et propulsandas calumnias, si suam ipse sententiam notam omnibus faceret. Hæc in nostrum Scholarium quomodo quadrare possunt, cujus sententia fuit omnibus ab initio notissima? Cum enim rogatus esset ab imperatore, in proœmio sui sermonis, Invictissime, inquit (1), imperator, in qua ego fuerim, et nunc sim sententia de proposita unionis materia, declarat oratio, quam utcumque composui, tradidique huic sacræ synodo: testantur etiam duo libri, quos a me antea scriptos nunc synodo huic offero. Multa alia, si quis perquirat, inveniet, quibus duo isti Georgii inter se differunt: propter quæ alter quidem jure vocandus est sacræ œumenicæ synodi rectæque fidei defensor ac propugnator: ut qui germanos Orientalis Ecclesiæ Patres ad finem usque secutus est; alter vero studio, quo Marcum prosequeretur, abductus dicendus merito opinionis assessor, quam a Nestorio primum inductam et san-

ως Γεωργίω τινὶ Σχολαρίῳ τῶν τῆδε ἀπαίρων ὁ Μάρκος παρακατέθετο τῆς οἰκείας δόξης τὴν προστασίαν κατὰ τῆς ἱερᾶς συνόδου. Ὁ δὲ βιβλίον, ὡς εἰπόντες ἐφθήμεν, συγγράφας περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, πολλῶν κεφαλαιῶν διαστολῆ πλεῖστα ἐβράψθησεν, ὅλος δὴ τοῦ τοῦ Μάρκου βουλήματι χαρίζομενος. Ὅτι δὲ τῶν δύο τούτων Γεωργίων πάμπλου τὸ διάφορον, αὐτίθεν δὴλον· ὁ μὲν γὰρ συκροτουμένης τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου πολλὰ καὶ εἶπε καὶ ἔγραψε πρὸς τὴν ἔνωσιν, ἐρωτηθεὶς τε καὶ μὴ ἐρωτηθεὶς· ὁ δὲ τοῦ Μάρκου φίλος γράφων μετὰ τὴν σύνοδον ἐν τῷ προομίῳ τοῦ οἰκείου συγγράμματος, λύειν φησὶ τότε τὴν σιωπὴν, ὅτε ἐμελλεν ὠριμωτέρα καὶ ὠφελιμωτέρα γενέσθαι ἢ αὐτοῦ γνώμη κατὰ τῆς θείας ἐνώσεως. Καὶ πρὸς τῷ τέλει τοῦ βιβλίου αὐταῖς λέξεσι φησὶν· Ἐμαυτοῦ δὲ πρὸ πάντων κατηγορῶ, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν θρηνῶ, ὅσοι τοῖς πράγμασιν ἐκείνοις ἐκόντες ἢ ἀκόντες, καὶ ἢ καθάπαξ ἢ ἐκ μέρους τινὸς ἐνεσχέθημεν, ἢ δυνάμενοι λαλεῖν, ὁμῶς ἐσιγῶμεν ὑποστελλόμενοι. Πῶς οὖν ὁ τε σιγήσας καὶ ὑποστελλόμενος, εἰς ἂν εἴη Γεώργιος; Ἐτι εἰπερ ὁ αὐτὸς ἐστὶ Γεώργιος παλινορθοῦται δὴθεν τὰ πρότερον ἐσφαλμένα; οὐδεμίαν ὅλως ποιεῖται μείαν τῶν πρώην αὐτῷ γεγραμμένων; καὶ οὐ λύει τοὺς δεινοὺς ἐκείνους λόγους, δι' ὧν παρεκάλει τοὺς Γραικοὺς πρὸς τὴν ἔνωσιν, ἐπαινῶν τοὺς Λατίνους, καὶ μηδὲν αὐτοῦς ἀμαρτάνειν ἐν τῇ πίστει βούιν; Καίτοι ἐκ διαμέτρου ἀντίκειται ἢ τε πρότερον γέγραπται, καὶ ἂ μετὰ ταῦτα φέρεται ἐν τῷ βιβλίῳ κατὰ τῆς συνόδου. Πρὸς τούτοις ὁ τοῦ Μάρκου φίλος περὶ αὐτοῦ φησὶ, τοὺς πολλοὺς μέχρι τότε ἀμφιγνοῆσας, ὡς τάναντία δοξάζοντος, πλανωμένουσ ποτὲ μὲν ὑπὸ τῆς καιρῶν ἐχούσης σιωπῆς, ποτὲ δὲ τὴν ἐν λόγοις ἢ πράγμασιν οἰκονομίαν αὐτοῦ παρερμηνεύοντας, ἐστὶ δὲ ἂ καὶ συκοφαντοῦντας. Ἐδεῖ οὖν, φησὶ, διὰ ταῦτα λόγον συγγράψαντα διορθώσασθαι μὲν αὐτῶν τοὺς μὴ καθάπαξ ἀνιάτως ἔχοντα, ὥστε ἀμφιβολίας περὶ αὐτοῦ καὶ συκοφαντίας παῦσαι πολλοὺς. Οὔτε γὰρ ἀμφιγνοῆσει τις λοιπὸν, οὔτε συκοφαντεῖν προαχθήσεται, τῆς αὐτοῦ γνώμης ἐκδήλου γεγεννημένης. Ταῦτα δὲ πῶς ἂν ἐφαρμόσειε τῷ ἡμετέρῳ Σχολαρίῳ, οὐ πᾶσιν ἐκδηλὸς ἦν ἀρχῆθεν ἢ γνώμη, ὡς αὐτὸς φησὶν ἐν τῷ πρὸς βασιλεῖα λόγῳ; Προομιμαζόμενος γὰρ φάσκει· Ἄριστε καὶ κράτιστε βασιλεῦ, ἧς μὲν γνώμης γέγονα καὶ εἰμι περὶ τὴν προκειμένην τῆς ἐνώσεως ὕλην, ὁ πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς ἱερὰν ταύτην σύνοδον σχεδιασθεὶς μοι καὶ πεμφθεὶς λόγος δηλοῖ μαρτυροῦσι δὲ καὶ τὰ δύο βιβλία, ἅπερ πρότερον συνθεῖς, νῦν ἐγχειρίζω τῇ παρούσῃ συνόδῳ. Καὶ ὅλως ζητῶν τις οὐκ ὀλίγας ἂν εὗροι διαφορὰς τῶν δύο τούτων Γεωργίων· αἱς ἀλλήλων διακρινόμενοι, ὁ μὲν δίκαιός ἐστιν ἀκούειν τῆς ἀγίας οἰκουμένης συνόδου καὶ τῆς ὀρθοδόξιας προσταπιστής, ἅτε δὴ τοῖς ἀληθινοῖς Πατράσι τῆς

(1) Conc. Florent. sess. 23.

Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἄχρι τέλους ὁμόφωνον γεγο- A et patres, et generalia concilia sæpenumero damna-
νῶς καὶ ἀκλόουθος· ἕτερος δὲ τῷ πρὸς τὸν Μάρκον verunt.

φιльтров, дѣлѣннхъ ὑπέρμαχος, ἦτις ἀρχὴν λαβοῦσα πρὸς Νεστορίου εἰσάγεσθαι, ὑπὸ τε ἀγίων Πατέ-
ριον καὶ συνόδων οἰκουμενικῶν πολλακίς ἀπεκηρύχθη.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΥΠΕΡ ΕΙΡΗΝΗΣ, ΚΑΙ ΒΟΗΘΕΙΑΣ Τῆ ΠΑΤΡΙΔΙ ΠΑΡΑΚΛΗΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΝ
ΣΥΝΟΔΟΝ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ.

SAPIENTISSIMI VIRI

GEORGII SCHOLARII

DE PACE, DEQUE FERENDO PATRIÆ AUXILIO ADHORTATIO
AD SYNODUM ORIENTALEM FLORENTIÆ.

Τῇ θεῖα καὶ ιερῷ συνόδῳ τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγίας B Ἐκκλησίας, ἀρίστοις καὶ τιμιωτάτοις Πατράσι
Γεώργιος ὁ Σχολάριος τὴν ὀφειλομένην εὐλό-
γειαν.

Ἡ μὲν κοινὴ τῶν σοφῶν ἀπάντων παραγγελία
μηδένα δεῖν φρεῖ συμβουλεύειν πρὶν ἂν κληθεῖ·
ἐγὼ δὲ καὶ μὴ κληθεὶς τοῦτο πράττειν προάγομαι,
καὶ τὸν παρόντα πέμπω λόγον ὑμῖν, εἰδῶς τοῦτον
παράκλησιν ὄντα μᾶλλον ἢ συμβουλὴν· καὶ κηδόμενος
μὲν τῶν ὅλων πραγμάτων, κηδόμενος δὲ ἐν τῷ μέ-
ρει καὶ ἐμαυτοῦ καὶ γονέων καὶ συγγενῶν· καὶ ἅμα
τὴν ὑμῶν φιλανθρωπίαν εἰδῶς, καὶ πεπεισμένος
ὄμᾳ, κἂν οὐκ ἀρέσκοισθε τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις,
οὐκ ὀργισθεῖσθε μοι, ἀλλὰ καὶ χάριν ἔξτε τῆς προθυ-
μίας. Δικαίους γὰρ ὄμᾳ καὶ τᾶλλα εἰδῶς, νῦν πολλῶ
μᾶλλον ἐλπίζω διατηρήσειν τὴν γνώμην. Δεῖ δὲ καὶ C
τὴν ἐμὴν πρὸς ὑμᾶς εὐνοίαν ἐνθυμηθῆναι· ἦς χάριν
οὐθ' ἐνί τινι, οὔτε πᾶσιν ὁμοῦ προσκεχρουνῶς φαί-
νομαι, σιγῇ δὲ μᾶλλον πολλῶν ἀνασχόμενος δυσχε-
ρῶν, ὧν οἶδε θεός, καὶ ὧν οὐκ ἂν τις ῥαδίως ἀνε-
σχετο· οὔτε γὰρ τινα λυπεῖν, οὔτε ταράττειν ἔδει τὰ
πράγματα. Πρὸς ταύτην τολνῦν τὴν εὐνοίαν ἀποβλέ-
ψαντες καὶ τῇ τῶν πραγμάτων ἀνάγκῃ τὴν παρού-
σαν λογισάμενοι τόλμαν, οὕτω τοὺς λόγους κρίνειν
βουλῆθητε, δεσπόται μου καὶ Πατέρες, καὶ ἡγεμό-
νες πάντων ὁμοῦ τῶν καλῶν καὶ νῦν καὶ πάντα τὸν
χρόνον ἐσόμενοι.

Οὔτε σιωπῆν λοιπὸν οἶμαι δεῖν, κύριοί μου καὶ
πατέρες αἰδέσιμοι, τῶν προσδοκωμένων δεινῶν καὶ D
πλέον τι τούτου τολμᾶν ἤδη πειθόντων, οὔτε πολ-
λῶν λόγων τὰ παρόντα πράγματα δεῖσθαι, ἐν ἀκμῇ

Sacrosanctæ synodo nostratis sanctæ Ecclesiæ,
Patribus optimis ac summe honorandis, Georgius
Scholarius debitam reverentiam.

Commune quidem omnium sapientum præce-
ptum, non esse inquit a quoquam dandum consi-
lium, antequam vocetur. Ego vero etiam invocatus
hoc agere aggredior, mittoque hunc ad vos ser-
monem; quod sciam adhortationem esse potius
quam consilium, sollicitusque sim tum de toto re-
rum statu, tum de me ipso privatim, et parentibus,
et cognatis; et nota mihi sit vestra humanitas, et
persuasum habeam fore ut, etiamsi minus placi-
tura sint quæ a me dicuntur, mihi tamen non
irascamini, imo gratiam quoque habeatis. Nam
cum vos æquitatis studiosos in cæteris esse sciam,
nunc multo magis spero hunc animum retenturos.
Meminisse vero etiam debetis meam erga vos bene-
volentiam, ob quam nec singillatim quempiam,
nec omnes universe unquam offendi; sed multa
gravia silentio pertuli, quæ Deus novit, et quæ
non facile quispiam pertulerit: neque enim dece-
bat quemquam esse molestum, aut rerum pertur-
batorem. Ad hanc ergo vos benevolentiam respi-
cientem, et necessitati in qua res sunt, præsentem
audaciam tribuentes, ita de sermone meo judicare
velitis, domini mei, Patres, ac duces ad omnia
simul bona nunc et omni tempore futuri.

Nec tacendum jam ultra arbitror, domini ac Pa-
tres venerandi, cum impendentia mala plusculum
etiam audere jam sudeant; nec præsentem rerum
statum multis indigere sermonibus, summo in peri-

culo constitutum ; quique vix possit in tuto collocari, licet multa quidem agantur, dicantur vero pauca. Porro dictionis apte disponendæ studium, et sermonis elegantiam, et oratoriam artem præsentia mala, dolorque quo propter illa opprimor, eripueri mihi majorem partem ; eo vero quod superest, quomodo uti liceat hoc tempore, non video : quod præsertim necesse est, simplex sit et perceptu omnibus facilis sermo, quem ad vos omnes habeo. Sit vero mihi quidem orationis dux Deus ; quem benevolentia erga vos mea, et patriam, et genus universum citare testem non erubuerim ; vobis autem via ad eligendum utilia, et illa agere aggredendum.

Quod igitur nonnulli sint inter vos, qui putabant se Latinorum scientiam eluctaturos, atque illis persuasuros manere in illis antiquitatis terminis, et ipse scio : id vero mihi certe magnam admirationem moverit, quod viri alioquin docti tantum in hac parte erraverint ; Idque cum sciant et se et alios non esse bene instructos facultate ad persuadendum ; non modo si quis instet, dubitetque de rebus gravissimis : sed si vel binarium esse inter pares numeros primum ; aut hominem ex anima et corpore constare, ac similia negare voluerit : Latinos vero ad captum omnem humanum in dialectica, omnique scientia, cunctarumque præcellentissima theologia exercitatissimos. Verum etsi plures non ignorabant Latinorum scientiam, multasque illis non defore rationes ad ostendendum se recte sentire ; arbitrati tamen et illi omnes et isti, unionem cum Latinis rem esse plurimi æstimandam, et præterea facillimam, et suum et aliorum animum inducere cum voluptate advenire. Sed fac idem omnes sensisse, et ea spe venisse, ut Latinos ignorantia pravæque opinionis arguerent ; persuaderent vero a sententia discedere aut sua sponte, aut invitos atque ita unionem eorum amplecterentur. Hæc si quidem ex sententia succederent, fortasse melius esset ; Deusque cum quo per agnitionem veritatis et mutuam charitatem conjungeremur, neutri partium majorem impenderet favorem ; sed tam eos qui veritatem edocuisset, quam qui illam æquo animo addidicissent, pari corona donaret, et æque sibi conjungeret. Ita visum quoque essemus obtinere locum magistrorum, fumoque famæ oblectaremur, quem vos spiritalia quærentes, Deoque vacare pollicitos ambire non convenit. Sed videtis omnes, ut Latini pro sua sententia egregie decertaverint, ut nemo illos possit, si velit æquus esse iudex, reprehendere. Et communis quidem magister ac dominus noster, oportere inquit in ore duorum vel trium stare omne verbum, et lex civilis ita præscribit ; illi vero ex communibus Ecclesiæ doctoribus sex præstantissimos dignitate et doctrina, susceptisque pro pietate laboribus ; nam alios prætereo ; sententia suæ testes protulere, quorum quisque tantumdem fide valere, quantum universi homines, censendus est :

καθεστῶτα κινδύνου, καὶ μάλιστα μετὰ ποῖλα μὲν πράττειν, λέγειν δὲ ἐλάττω, δυνάμενα σώζεσθαι. Συνθήκης δὲ καὶ φράσεως καὶ τέχνης ῥητορικῆς τὸ πλεῖστον μὲν ὑπὸ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ τῆς ἐπὶ τούτοις λύπης ἀφήρημαι, τῷ δὲ περιλειπομένῳ καιρῶν οὐχ ὀρῶ τὸν παρόντα χρῆσθαι· καὶ ἅμα πρὸς πάντας· ὑμᾶς ὄντος τοῦ λόγου, ἀπλοῦν τε εἶναι τοῦτον ἀνάγκη καὶ πᾶσιν εὐσύνητον. Ἦγοίτο δὲ ἐμοὶ μὲν τῶν λόγων Θεός, ὃν οὐκ ἂν αἰδεσθεῖν καὶ τῆς εἰς ὑμᾶς καὶ πατρίδα καὶ ἔθνος ὄλον εὐνοίας καλεῖται μάρτυρα· ὑμῖν δὲ τῆς ἐπὶ τὸ τὰ συμφέροντα ἐλθεῖν τε καὶ ἐρξασθαι πράττειν ὁδοῦ.

Ἵτι μὲν οὖν εἰσι τινες ἐξ ὑμῶν, οἱ τὴν τῶν Λατίνων καταγωνισθῆναι σοφίαν, καὶ πείσειν αὐτοὺς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων μένειν ἐνόμιζον, τοῦτο καὶ αὐτὸς εἶδ'· καὶ λίαν αὐτῶν θαυμάζω, ὅτι καίτοι τὰλλα σοφοὶ τινες ὄντες, τοσοῦτον ἐν τούτῳ τῷ μέρει πεπλάνηται· καὶ ταῦτα καὶ συνειδότες σφίσι τε αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις φαύλους ἔχουσι τῆς πρὸς τὸ πείθειν παρασκευῆς, οὐ μόνον ἂν τις περὶ τῶν μεγίστων ἐπίστατο, ἀλλ' εἰ καὶ τὴν δυάδα πρῶτον ἐν ἀριθμοῖς ἄρτιον εἶναι, ἢ τὸν ἀνθρώπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστάναι, καὶ τὰ τοιαῦτα ἀρνεῖσθαι θελήσειεν· εἰδότες δὲ καὶ Λατίνους μέχρι τῆς ἀνθρωπίνης εὐπορίας ἀπάσης διαλεκτικὴν τε καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, καὶ τὴν πασῶν ὑψηλοτάτην θεολογίαν ἐξηταχότας τε καὶ ἀσχήσαντας. Ἄλλ' εἰ καὶ πλείους ὑμῶν οὕτε τὴν Λατίνων ἡγνόντων σοφίαν, ὅθ' ἔτι πολλῶν εὐπορήσουσι λόγων πρὸς τὸ δεῖξαι σφᾶς αὐτοὺς δοξάζειν καλῶς, ἀλλ' ὅμως ἐκεῖνοι τε πάντες καὶ οὗτοι τὴν μετὰ Λατίνων ἔνωσιν τοῦ παντὸς ἄξιον χρῆμα καὶ βέλτερον εἶναι πρὸς τοῦτοις νομίσαντες, ἑαυτοὺς τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπέισαν μεθ' ἡδονῆς ἀφικέσθαι. Κεῖσθω δὲ καὶ πάντας τὴν αὐτὴν ἐσχηκέναι γνώμην, καὶ ἔκειν ἐπίσαντας μηδὲν μὲν εἰδότες μήτε τῆσθε φρονούντας Λατίνους ἐλέγξειν, πείσειν δὲ ἐκόντας ἢ ἀκόντας τὴν σφετέραν δόξαν ἀρνήσασθαι, καὶ οὕτω τὴν μετ' αὐτῶν ἔνωσιν διαπράξασθαι. Εἰ μὲν οὖν ἐξέβαινε ταῦτα κατὰ σκοπὸν, ἀμεινον ἂν ἴσως ἦν· καὶ ὁ μὲν Θεός, ᾧ συνάπτεσθαι εἴη γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους εἰρήνη πάντες ἐμέλλομεν, οὐδέτεροις ἂν τῶν ἐτέρων ἐχαρίσατο μάλλον· ἀλλὰ τοὺς τε διδάσκοντας τὴν ἀλήθειαν, καὶ τοὺς σὺν εὐγνωμοσύνῃ ταύτῃ δεδιδαγμένους ἐπίσης ἐμελλε στεφανοῦν, καὶ ἑαυτῷ συνάπτειν ὁμοίως. Ἐδόξαμεν δ' ἂν οὕτως διδασκάλων τάξιν ἐπέχειν, καὶ τῷ καπνῷ τῆς φήμης ἐτέρφθημεν· οὗ τοῖς τὰ πνευματικὰ ζητοῦσιν ὑμῖν καὶ Θεῷ προσανέχειν ὑπεσχημένοις οὐδαμῶς ἔστιν ἀρμόττον ἐπιεσθαι. Ἄλλ' ὁρᾶτε πάντες, ὅτι Λατίνοι τῆς ἑαυτῶν ὑπερηγνώσαντο δόξης καλῶς· ὥστε μηδίνα ἂν αὐτοῖς ἐγκαλεῖν ἔχειν, εἰ βούλοιο δίκαιος εἶναι. Καὶ ὁ μὲν ὁ κοινὸς ἡμῶν διδάσκαλος καὶ δεσπότης ἐπὶ δυοῖν ἢ τριῶν μαρτύρων δεῖν ἴστασθαι πᾶν ῥημά φησι, καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος· οὕτω διαγορεύει· οἱ δὲ ἐκ τῶν κοινῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἐξ τοὺς μεγ-

στους ἀξιώματι· καὶ σοφίᾳ καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶσι, τοὺς γὰρ ἄλλους παρήγαμι, μάρτυρας τῆς ἑαυτῶν δόξης παρήγαγον· ὧν ἕκαστον δεῖ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πάντων ἀνθρώπων κρίνειν ἀντάξιον, κάκεινους οὐχ ἀπλῶς οὕτως οὐδὲ παρέργως, ἀλλ' ὥσπερ εἰ δικασταὶ τινες ἦσαν ἡμῖν τῆς παρούσης ἀμφιβολίας, οὕτω διαλεγόμενους διωρισμένους τε καὶ σαφῶς· καὶ αὐταῖς μὲν λέξεσι λέγοντας τὸ ζητούμενον, προστιθέντας· δὲ καὶ τὰς αἰτίας, καθὰ διδασκάλους προσήκε, καὶ τὰ μέρη τῆς βίβλου Γραφῆς, ἐξ ὧν τὴν δόξαν ταύτην ἀναγκαίως ἔχουσιν εἰληφότες, καθ' ἅπερ ἄλλας ἐξ ἄλλων μερῶν συνελέξαντο. Πρὸς οὗς διδασκάλους τοσοῦτους τε ὄντας καὶ τηλικούτους, καὶ οὕτω σαφῶς τὴν δόξαν ταύτην εἰσάγοντας, οὐδ' ἂν βουλευθέντες ἔχοιμεν ἀναίσχυντεῖν. Πρὸς τοῦτοις ἄλλους ἐκ τῶν κοινῶν διδασκάλων παρήγαγον, τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς λέγω, Ἰση σοφίᾳ καὶ ἀξιώματι κεκοσμημένους, οὐχ οὕτω μὲν διαβρόχῃ ὥσπερ ἐκεῖνοι, λέγοντας· ὅ· ὅμως καὶ αὐτοὺς τοῖς ἄλλοις ταυτὰ, εἰ τις μετ' ἀληθείας καὶ σοφίας ὁμοῦ τὰς ἐκείνων ἐξετάζειν βούλοιοτο ῥήσεις· καὶ σοφιστικὸν οὐδὲν οὐδὲ βλαῖον, ἀλλὰ πάντα ἀπλᾶ καὶ τῆ θεῆς Γραφῆ καὶ τοῖς διδασκάλους ἐπόμυνα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν προσεδάλοτο δόξης· καὶ εἴρηται παρ' ἡμῶν οὐδὲν πρὸς αὐτούς, πρὸς δὲ μὴ σοφῶς τε καὶ γενναίως· καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας ἀποκρινάμενοι φαίνονται· οὐδ' ἔχομέν τινα τῶν ἁγίων φανερώς αὐτοῖς ἀντιφάσκοντα· εἰ δὲ τις ἦν, καὶ τοῦτον εἶδει τοῖς πολλοῖς μηχανῆν τινα καὶ λόγῳ συνάπτειν πολλῷ μᾶλλον καὶ δικαιοτέρον, ἢ πρὸς τὸν ἕνα πλῆθος τοσοῦτων διδασκάλων παραβιάζεσθαι. Εἰς ἃ δὲ νομιζομεν αὐτούς ἐκ τῆς δόξης ταύτης ἐκπίπτειν, καὶ ταῦτα μήτε φρονεῖν μήτε ἐξ ἀνάγκης ἔπεσθαι τῇ δόξῃ, διαμαρτύρονται. Ἄλλὰ καὶ τὰ αὐτὰ φασὶ μεθ' ἡμῶν πιστεῦσιν, καὶ πρὸς τὴν ἴσον ἡμῖν φέρεσθαι νοῦν, εἰ καὶ προσθήκη λέξεων ἄμεινον ἀναπτύσσουσιν· καὶ οὐδένα τῶν ἁγίων ἀναγκάζονται συκοφαντεῖν ἢ διαγράφειν, ἀλλὰ μᾶλλον συνάπτουσιν ἀλλήλοις τοὺς διδασκάλους· καὶ μίαν ταύτην ἀπόδειξιν ἀρκοῦσαν ἔχειν ἡγοῦνται παρ' ἑαυτοῖς τοῦ τάληθῆ φρονεῖν καὶ πιστεῦσιν, ὅτι μηδὲν πρὸς μηδένα τῶν διδασκάλων ἀντίφασιν τινα καὶ μάχην ἐγείρουσιν· ἀλλὰ τὰ κείνων πάντα γαλήνης· γέμει καὶ ὁμοιοῖας, τῆς δόξης ταύτης κρατύσης. Πρὸς δὲ τοῦτοις, καθὰ περ διδασκάλους ἡμῖν ἢ κριταῖς αὐτῶν καθημένοις, οὕτω προσφέρονται· καὶ δέονται σφῆς προσήκασθαι, καὶ μὴ θέλειν ἀνθρώπων οὕτω μὲν ἀδελφᾶ φρονούντων ἡμῖν, οὕτω δὲ συμβαινόντων τοῖς κοινοῖς διδασκάλους, μικρᾶ προφάσει χωρίζεσθαι. Οὐδ' ἀπαιτοῦσιν ἐξ ἡμῶν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἡμῖν καταλείπουσιν, εἰ βουλόμεθα τελείως πιστεῦσιν, καὶ μὴ νομιζομεν αἰσχύνην φέρειν ἡμῖν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας· « Δεῖ γὰρ, φησὶ, πρὸς τὸ σῶζεσθαι, καὶ χεῖρεσι τὴν πίστιν ὁμολογεῖν. » Αὐτοὶ δὲ ἀρκεῖν ἡγοῦνται πρὸς τὴν εἰρήνην τὸ παύσασθαι λοιπὸν ἐγκαλεῖν αὐτοῖς, οὕτω πολλὰς τοῦ μὴ ψεῦδεσθαι μηδὲ κακῶς φρονεῖν παρασχομένους τὰς ἀποδείξεις· ὡστ' ἐξεῖναι τρῶπον ἡμῖν ἕτερον μετὰ τοῦ τὴν εἰρήνην πράττειν, καὶ τῆς ἔξω καὶ φαινομένης ταύ-

A eosque non obiter et perfunctorie, sed ita distincte planeque locutos, ac si controversiæ nostræ sedissent iudices; et apertis verbis exprimentes quod quaeritur, adjectis etiam causis, uti doctores decebat; et citatis sacræ Scripturæ locis, ex quibus sententiam hanc necessario sumpserunt, et collectis per illa variis rationibus. Quos sane doctores, cum tot tantique sint, et adeo perspicue sententiam hanc doceant, nec si velimus, impudenter adversos con-tueri possumus. Alios præterea ex communibus doctoribus produxere, Orientales, inquam, parî doctrina et dignitate præditos; non ut illi quidem adeo clare, idem tamen et ipsos quod et illi asserentes, si quis velit dicta eorum cum veritate pariter et scientia perpendere. Nec sophisticum aliquid aut affectatum, sed plana omnia, et sacræ Scripturæ, doctoribusque consona ad demonstrandam sententiam suam protulere. Nec objectum a nobis est quidquam, ad quod illi erudite et animose cum veritate non responderint. Ex sanctis porro aliquem, qui aperte illis adversetur, nullum habemus: quod si etiam esset, oporteret hunc quoque via et ratione aliqua multis adiungere, æquius sane et commodius, quam ad unum vi pertrahere tantam multitudinem doctorum. Ea vero incommoda, in quæ illos labi arbitramur, se nec sentire, nec sequi necessario ex sua sententia plane testantur; sed idem ac nos aiunt se credere, et in eundem ferri sensum, licet additis vocibus melius explicent, nec ullum sanctorum calumniari, aut auctoritatem ejus elevare coguntur; imo doctores inter sese conciliant, et poteritissimo argumento satis demonstrare se putant recte sentire et credere, quod doctorem cum doctore nullum pugnantem, aut contraria dicentem faciunt; sed apud illos omnia per hanc sententiam tranquilla sunt et convenientia. Ad hæc ita nobiscum agunt, ac si magistri illorum aut iudices sederemus; rogantque ut se suscipiamus, nec velimus modica de causa disjungi ab hominibus adeo nostris consimilia, adeo communibus doctoribus congruentia sentientibus. Neque vero exigunt a nobis professionem veritatis; sed hoc quidem nobis relinquunt, si perfecte credere velimus, neque salutis spem arbitremur nobis ignominiam iniurere: « Onortet enim, inquit, ad salutem labiis quoque fidem confiteri ¹. » Illi vero satis esse ducunt ad pacem, si finem insimulandi faciamus post tam multas demonstrationes, quibus se nec falsa dicere, nec male sentire probarunt: ut sit nobis integrum alia via et pacem facere, et populari hoc apparenteque splendore ac rumore, nec pertimescere defectionem gentium nobis conjunctarum, quandoquidem fidei confessio non aliter ab illis et nobis fiet, ac prius fiebat.

ἡγοῦνται πρὸς τὴν εἰρήνην τὸ παύσασθαι λοιπὸν ἐγκαλεῖν αὐτοῖς, οὕτω πολλὰς τοῦ μὴ ψεῦδεσθαι μηδὲ κακῶς φρονεῖν παρασχομένους τὰς ἀποδείξεις· ὡστ' ἐξεῖναι τρῶπον ἡμῖν ἕτερον μετὰ τοῦ τὴν εἰρήνην πράττειν, καὶ τῆς ἔξω καὶ φαινομένης ταύ-

¹ Rom. x, 10.

της ἀπολαύσαι λαμπρότητός τε καὶ φήμης, καὶ μὴδὲ τὴν ἀποστασίαν τῶν ἡμῖν προσηκόντων δεδιέναι γενῶν, ἐπειδὴ τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως οὐκ ἄλλως ἢ πρότερον ἐκείνοις τε καὶ ἡμῖν ἔσται ποιεῖσθαι.

Et Latini quidem hæc ostendunt, hæc dicunt, A tanto conficiendæ nobiscum unionis desiderio flagrant: adeo nihil volunt fieri a nobis, quod sibi gloriam, nobis ignominiam aut detrimentum afferre possit. Nobis vero ad hæc omnia fortasse quidem verba non deerunt, sed non multi roboris aut decoris, et quæ virtute et sapientia nostra sint digna, aut hominum volentium præ se ferre speciem ac dignitatem Patrum, qui in antiquis fuere conciliis, et omnia cum veritate et charitate mutua examinarunt. Nec vero propositum nobis est de re non magni ponderis certamen, sed agitur de veritate fidei, per quam nos salvari speramus, et quam contentiose oppugnare non solum turpe est, sed et maxime periculosum. Neque enim aut doctores negare licet, quibus etiam deprecatoribus ad Deum pro peccatis nostris uti solemus, et quibus universa Ecclesia pro certaminibus ob veritatem susceptis, et laboribus in docendo, quam maximam retulit gratiam, ut omittam alias sanctitatis partes, propter quas illos secundum Deum honoramus. Neque dicemus doctores inter se pugnare; hoc enim est omnia confundere, ac totam abnegare fidem. Porro autem voluisse Latinos depravare fidem, et doctorum omnium adulterare theologiam, quis adeo stolidus, ut credat? quisve id asserendo contra Latinos, risu non excipiat? Nulla enim criminatio potest falsitatis redargui pluribus, fortioribus, ac verioribus argumentis. At objiciemus nos apparentem doctorum dissensionem; verum illi eam nullo negotio dissolvent, imo etiam jam dissolverunt. Sed neque decorum amplius est hæc a Latinis quærere; possumus enim et nos ipsi conciliare inter se doctores. Ego cum sim vestrum omnium minimus, ubi id mandaveritis, paratus sum hoc præstare et privatim et publice, atque omnibus ostendere apertissime doctores Ecclesiæ in universum de præposita materia idem sentire. Hoc autem non multis ostendam sermonibus, sed satis erit duarum spatium horarum ad persuadendum vobis omnibus nequaquam dubitare amplius de consensione doctorum, ut nec vos ultra habeatis, nec Latinis negotium exhibeatis, harum inquisitione rerum commissa synodo communi. Sed neque si tempus etiam frustra contere liceret, veluti sedentibus in otio, nullaque oppressis necessitate ad cogitandum de reditu, oporteret de rebus divinis inanes fundere sermones, et instantias disputationis ergo afferre, victoriamque solum spectare, ac multa dicere, in quibus etiam par est aliquid erroris miscere; idque non multum valentibus contendere cum Latinis theologicæ ac philosophicæ facultatis notitia; infelici rerum nostrarum statu ita ferente, propter quem qui primastentent inter nos, ita theologiam ac philosophiam attingunt, ut non omnino inculpiti videan-

Kαι οἱ μὲν Λατῖνοι ταῦτα δεικνύουσι, ταῦτά φασιν, οὕτω πρὸς τὴν μεθ' ἡμῶν ζέουσι ἔνωσιν, οὕτως ἡμᾶς τῆς ἐκείνων ἕνεκα δόξης οὐδὲν βούλονται πράττειν αἰσχρὸν ἢ δυνάμενον βλάπτειν. Ἡμεῖς δὲ πρὸς ταῦτα πάντα λόγων μὲν ἰσως εὐπορήσομεν, ἀλλ' οὐ πάνυ γενναίων, οὐδ' εὐπρεπῶν, οὐδ' ἀξίων τῆς ἡμετέρας ἀρετῆς καὶ σοφίας, οὐδὲ βουλομένων ἀνδρῶν σχῆμα σῶζειν καὶ τάξιν τῶν ἐν ταῖς συνόδοις ἐκείναις Πατέρων, οἳ μετὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης πάντα ἐξήτασαν. Οὐδ' ὑπὲρ τῶν τυχόντων ἡμῖν ὁ ἀγὼν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως, μεθ' ἧς δὴ ἐπιζόμεν σῶζεσθαι καὶ πρὸς ἣν ἐθέλειν φιλονεικεῖν, οὐκ αἰσχρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ κινδύνου μέγιστου. Οὕτε γὰρ ἀρνήσασθαι τοὺς διδασκάλους; ἔστιν, οἷς καὶ πρόσθεσι πρὸς Θεὸν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων εἰσθάμεν χρῆσθαι, καὶ οἷς τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας μέγιστα τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγώνων καὶ τῶν ἐν τῷ διδάσκειν πόνων ἀπένειμε χάριτας ἀνευ τῆς ἄλλης ἀγιωσύνης, ἧς ἕνεκα ταῖς δευτέρας μετὰ Θεὸν αὐτοὺς τιμῶμεν τιμαῖς· οὗτ' ἐροῦμεν ἀντιφάσκειν τοὺς διδασκάλους ἀλλήλοις· τοῦτο γὰρ πάντα συγχέειν ἔστι, καὶ τὴν πίστιν πᾶσαν ἀρνεῖσθαι. Τὸ δὲ Λατίνους διαφθεῖραι βουληθῆναι τὴν πίστιν, καὶ τὴν τῶν διδασκάλων ἀπάντων νοθεῦσαι θεολογίαν, τίς οὕτως ἀπλοῦς ἔστι ὥστε πιστεῦσαι; ἢ τίς τοῦτο κατὰ Λατίνων εἰπὼν οὐχὶ καὶ γέλωτα προσοφλήσει; οὐδεμία γὰρ ταυτησὶ τῆς κατηγορίας πλείοσι τε καὶ μέγιστοι καὶ ἀληθεστέροις ἀν ἐλέγχοντο λόγοις.

C Ἀλλὰ τὴν φαινόμενὴν προβαλλόμεθα τῶν διδασκάλων διαφωνίαν. Αὐτοὶ τοίνυν αὐτὴν καὶ μάλα εὐκόλως· μᾶλλον δὲ καὶ ἤδη λελύκασιν. Ἄλλ' οὐδ' εὐπρεπές ἔστι λοιπὸν παρὰ Λατίνων τὰ τοιαῦτα ζητεῖν· καὶ ἡμεῖς γὰρ παρ' ἑαυτοῖς δυνάμεθα τοὺς διδασκάλους συνάπτειν. Ἐγὼ πάντων ὁμῶν ἐλάχιστος ὢν, ὅποταν κελεύσῃτε, τοῦθ' ἔτοιμός εἰμι πράττειν καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, καὶ δεῖξαι πᾶσιν οὕτως φανερώς, ὅτι διὰ πάντων οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλοὶ τὴν αὐτὴν περὶ τῶν προκειμένων ἔχουσι γνώμην· καὶ τοῦτο οὐκ ἐν λόγοις δεῖξω πολλοῖς, ἀλλ' ἀρκέσουσιν ὅρα δύο, ὥστε πείσαι· πάντας ὁμᾶς μηκέτι περὶ τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας ἀμφιγοεῖν· μηδὲ πράγματα λοιπὸν αὐτοῦς τε ἔχειν καὶ Λατίνους παρέχειν, κοινῇ συνόδῳ τὴν περὶ τούτων ἀνατιθέντας ἐξέτασιν. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' εἰ τρίθειν ἐξῆν τὸν καιρὸν, καθάπερ ἐπὶ σχολῆς καθημένους, καὶ πρὸς τὴν ἐπάνοδον οὐδεμίαν ἀνάγκην ἔχοντας, ἔδει περὶ τῶν θεῶν πραγμάτων κενὰ καὶ μάταια λέγειν, καὶ πρὸς τὸν ἔξω λόγον ἐνίστασθαι, καὶ τὴν νίκην μόνον σκοπεῖν, καὶ πολλὰ λέγειν, ἐν οἷς εἰκόσ τι καὶ ἀμαρτάνειν· καὶ ταῦτα περὶ θεολογίας τε καὶ φιλοσοφίας οὐ σφόδρα δυναμένους ἀμιλλᾶσθαι Λατίνους· τοῦτο τῆς ἐν ἡμῖν δυστυχίας τῶν πραγμάτων πεποιθησίας, δι' ἣν οἱ παρ' ἡμῖν ἄκροι τοσοῦτον θεολογίας τε καὶ φιλοσοφίας ἄπτονται, ὥστε μόνον μὴ δοκεῖν καθάπερ ἀπαίδευτοι, ἐκλελοπίτων μὲν παιδευτηρίων,

σθεσεως δὲ τῆς περὶ μαθήματα καὶ λόγους φιλοτιμίας, καὶ πάντων τῆς χρείας μόνης καὶ τῆς ἀνάγκης γεγεννημένων. Πείπεισμαι δὲ μηδὲ τῷ Πνεύματι σφόδρα ἀρέσειν τὴν τοσαύτην ἀδολεσχίαν, ἀλλὰ πειραστάς ἡμᾶς αὐτοὺ νομίζειν, εἰ τοσαῦτα μὲν ἐκ τῆς θαλάς Γραφῆς, τοσαῦτα μὲν ἐκ τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας ἔχοντες πρὸς τὸ προκείμενον βοήθηματα, εἶτα καθεδόμεθα τούτων πάντων καταφρονούντες, καὶ λόγους λόγοις συμπλέξομεν, ἢ νομίζοντες ἐν τοῖς ἡμετέροις λόγοις ἀμεινόν τι τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν χορηγίας εὐρήσειν, ἢ ζητούντες παρὰ τοῦ Πνεύματος σαφέστερόν τι τῶν ὑπ' αὐτοῦ λαμπρῶς οὕτως διωρισμένων λαθεῖν. Ὑπὸ τούτων γὰρ τῶν λόγων καὶ τῆς τοιαύτης ὁδοῦ μᾶλλον ἡμᾶς οἶδα πρὸς διχόνοιάν τε καὶ στάσιν ἢ πρὸς ὁμόνοιαν ἀγομένους τε καὶ μᾶλλον ἀχθησομένους.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἔχόντων, καὶ Θεῷ φίλον, καὶ τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας χάριεν ἔσται, καὶ ἡμῖν εὐπρεπές, καὶ πρὸς τούτοις ῥάδιον, τὸ τὴν ἔνωσιν ἤδη, τῶν πολλῶν ἀφεμένους λόγων, διαπράξασθαι, καὶ μετὰ ταύτης ἐπανιέναι. Καὶ οὐδὲν ἡμῖν ὄλιγος προσίσταται πρὸς τὸ πράττειν ὧν ἐπιθυμήσαντες ἤκομεν, τῆς μὲν δόξης Λατίνων ὑπὸ τοσούτων μαρτυρουμένης, καὶ πανταχόθεν ἀξίας οὐσης πιστεῦσθαι, ἡμῶν δὲ δυναμῶν αὐτοῖς ἐνωθῆναι ἀνευ τοῦ καὶ περὶ τὸ σύμβολόν τι καινοτομεῖν. Καὶ μὴν ἴστε πάντες καλῶς, ὅτι τὴν ἔνωσιν τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, καίτοι πολλῶν ἄλλων ἕνεκα καὶ δικαιοτέρων μάλιστα ἂν ὑπὸ παντὸς ζητηθεῖσαν, τὸ παρὰ τῶν ἀσεβῶν θεός καὶ τὰ πράγμαθ' ἡμῖν εἰς τοῦσχατον ἔκοντα δυστυχίας, καὶ ποθῆσαι καὶ σπουδάσαι διὰ πολλῶν, καὶ ὅτι μάλιστα τοῦ τέλους ἐγγύς αὐτὴν ἀγαγεῖν, τὰ γὰρ μεταξὺ παρλιέπω πάντα, ἡμᾶς ἰδίως ἐποίησαν. Δεῖ τοίνυν τῆς προθέσεως ἔχομένους, εἰ δὲ δυνατὸν καὶ εὐπρεπές ἔστι, ταύτην εἰς τέλος ἐξευεργεῖν. Ἄλλως δ' ἂν παλαιότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐδόξαμεν εἶναι, εἰ πολλὰ μὲν ὑπὲρ αὐτῆς ὑποστάντες, πολλῶν δὲ ἀγαθῶν ἐλπίσι κεκινημένοι, ἐπιδιώσειν δὲ ἡμῖν τὰ δεινὰ, τοῦ σχίσματος βεβαιωθέντος, πάντες πιστεύοντες, εἰδ' ὡς περ ἐπιλαθόμενοι τούτων ἀπάντων, κεναίς, ὡς φασι, χερσὶ καὶ μηδὲν πράξαντες ἐπανέλθοιμεν, καὶ ταῦτ' εὐπρεπές οὕτως καὶ ῥάδιον ὄν, καὶ μηδενὸς ἡμῖν εὐλόγως εἰς τοῦτο προσισταμένου. Οὐδὲ προσέχειν δεῖ τοῖς μηδὲν ἀγαθὸν ἡμῖν ἐκ τῆς ἐνώσεως λέγουσιν ἔξειν καὶ τούτου πρόφασιν οἰομένους ἔχειν ἀρκοῦσαν, τὰ τε τῶν Λατίνων γένητ' ἢ κατ' ἄλλήλων μάρη φθειρόμενα καὶ ταῖς οικείαις προσέχοντα συμφοραῖς, καὶ τὰ τοῦ πάππα πράγματα τάξιν οὕτω λαθόντα καὶ δύναμιν, ἀλλ' ἀσθενούντα καὶ πολλαχόθεν ἀκμὴν ἐπιβουλεύόμενα. Ἄνευ γὰρ τῆς ἄλλης ὠφελείας ἀπάσης, ἣν ὁ τε πάππας ἡμῖν καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Λατίνων ἔθνη, καὶ τῶν πραγμάτων οὕτω σφίσι ἐχόντων, παρέξονται τὸ γὰρ ἡμέτερον ὀλίγον ὄν, ὡς καὶ ὑμεῖς ἴστε, δυσχέρειαν αὐτοῖς οὐ μεγάλην μέλλει παρέχειν· τῶς γὰρ ἀσφαλείας μόνης καὶ τοῦ μὴ δεδιέναι τοὺς πολεμίους, ἡμᾶς οἶδασι χρῆζοντας· ὁ χρέμασι μὲν οὐ πολλοῖς, ναυσὶ δὲ ὀλίγαις δύνονται πράττειν· ἐγὼ

tur; non vigente jam scholarum usu publicarum, et extincto disciplinarum ac rei litterariæ ambizioso studio, cunctis necessitati tantum, et angustiis rei familiaris vacantibus. Certum vero mihi est, ipsi quoque Spiritui non placere admodum tantam loquacitatem, sed sui nos tentatores existimaturum, si cum tot ex divina Scriptura, tot etiam ex doctorum consensu nobis suppetant ad propositum auxilia, sedeamus tamen ipsi posthabitis illis omnibus, necentes sermoni sermonem; quod vel putemus nos inventuros quidpiam per nostros sermones eo præstantius, quod Scripturæ suppeditant; vel aliquid a Spiritu quæramus apertius iis quæ adeo clare sunt ab eo definita. His enim sermonibus et hac via vos utentes, scio, in dissensionem potius et concertationem agimini, magisque etiam agimini quam in consensionem.

Cum igitur hæc ita se habeant, Deo gratum, et Ecclesiæ doctoribus jucundum erit, nobisque decorum, et præterea facile, multis omissis sermonibus, unionem amplecti, cumque illa domum reverti. Nec erit prorsus aliquid nobis impedimento quominus agamus ea quorum ducti desiderio sumus huc profecti: cum Latinorum quidem sententia fulciatur tot testibus, et usquequaque digna sit quæ credatur; nobis vero liceat cum eis conjungi nulla in Symbolo facta innovatione. Et quidem bene nostis omnes peculiarem causam cur optaverimus, multisque viis efficiendum enixe curaverimus, potissimumque prope finem perduxerimus, ut media præteream omnia, Ecclesiæ Christi unitatem, existitasse mala, quæ formidamus ab impiis, resque nostras ad extremam redactas miseriam; quævis multas aliàs ob causas et æquiores dignam, quæ ab omnibus expetatur. Oportet ergo propositum consilium sequentes, cum et fieri, et honeste fieri possit, ad exitum illud perducere: alioquin omnium hominum levissimi videremur, si propter illud multa perpessi, multorumque bonorum spe ducti; et omnes pro certo habentes fore, ut confirmato schismate major cumulus malorum accedat; velut hæc omnia oblitum, vacuis, ut aiunt, manibus, re infecta rediremus: idque cum res sit adeo decora et facilis, nihilque sit quod, ne illa peragatur, nobis merito obstet. Nec vero audiendi sunt, qui nihil boni nobis ex hac unione futurum aiunt: quod satis putant a se probari, propterea quod Latinorum nationes mutuis inter se contendantur bellis, et propriis vacent calamitatibus: et papæ res nondum statum et firmitatem acceperint; sed infirmæ sint, et multorum adhuc insidiis pateant. Nam ut omnes alias utilitates taceam, quas afferent nobis tum papa ipse, tum reliquæ Latinorum nationes vel in tali rerum statu (nostra enim cum non magna sit, ut et ipsi scitis, non tantam illis exhibebit molestiam; norunt quippe hoc uno in præsentem nos indigere, ut res nostræ in tuto sint, et ne hostes pertimescamus; id quod non grandi pecunia et paucis navibus præstare possunt),

ego vel ipsam unionis famam satis fore aio nobis ad depellendum hostium timorem. Quandoquidem verendum non erit amplius ne illi nos adoriantur, si sciant auxilia sociorum nobis affutura: qui si sæpe nobis opem tulerunt nondum sibi reconciliatis, nunc multo magis et alacrius hoc præstare volent, et veluti quoddam solvere debitum, societatem in bello. Neque enim aut Latinorum aut Barbarorum quisquam ignorat, primariam unitatis causam esse spem auxilii, quodque nulla alia salutis via nobis supersit: e contrario vero, si nobis aversato et odium in Latinos augetur, vacuis hinc et re infecta abeuntibus, quod statim inde notum erit omnibus, quia noster reditus nullo apparatu aut splendore, et viribus exiguis fiet, et nobis arbitror nullam amplius salutis spem superesse et hostibus, etiam si nolint, commodum fore nos adoriri.

Comprehendite vero animis vestris quod præcipuum est, quanta sit præsentis magnitudo periculi, in quo versamur. Auditibus enim Barbarum, maximis copiis terra marique comparatis, bellum contra nostram urbem instruere; fortasse etiam antequam certus ad nos nuntius allatus sit, illam obsidet, aut quamprimum obsidit. Eam porro scitis omnes, si non adsit adventitium subsidium, ne primum quædam impetum hostis lateram; sed periculum illi esse, ne citra prælium veluti læcrum fortuito oblatum ab hostibus occupetur, ad solum eorum aspectum conterrita. Quod si etiam obsidem paulisper ferat, fieri tamen non poterit, ut omnino periculum sine damno possit evitare; sed necesse est prorsum succumbat. Meministis enim, cum ab hisisdem Barbaris terra olim obsideremur, et muri pars quæ mare spectat, et duplo major est reliqua, nullum haberet custodem; nemo enim inde urgebat, quanto in timore, quantis fuerimus in angustiis. At nunc omnis quidem mœnitorum pars tuenda est necessario; militaris vero copia, et reliqua universæ urbis multitudo, neque ad dimittam eorum partem accedit, qui tunc erant, proque tertia murorum parte propugnabant, nec tamen ad tantum numerum, tantumque hostium apparatus satis esse videbantur: pestis enim, qua per tot annos premimur, omnes graviter depasta est: dimidiam vero partem esse dico, nobis quoque hinc præsentibus, et annumeratis. Nunc vero abest imperator, qui, unus cum sit, plurimum valet ad omnia; abestis etiam vos, et adeo multi, et virtute adeo præstantes, ut loco maximarum copiarum auxiliarium esse possitis, si der repente accedatis. Sagittarii vero conductitii præter viginti-quinque omnes aufugerunt. Causas autem tacere oportet; fortasse vero et illi pariter atque alii pro se ipsis idem hactenus cepere consilii. Quæ igitur spes, tanta hominum penuria tam formidolosum bellum iri propulsatum? Quapropter etiam si profectus nostræ causa non esset concilianda uni-

Α φημι καὶ τὴν τῆς ἐνώσεως φήμην ἀρξέσειν ἡμῖν πρὸς τὸ μηκέτι δεδιέναι τοὺς πολεμίους. Οὐδὲ γὰρ θεὸς ἐστὶ λοιπὸν ἡμῖν αὐτοῦς ἐπιθήσεσθαι, ἐγγύθεν ἐσομένους ἡμῖν τοὺς συμμαχοὺς εἰδότας· οἱ πολλὰς βεβοηθηκότες οὐκω διηλλαγμένοις, νῦν ἦδη πολλῷ μᾶλλον καὶ προθυμότερον τοῦτο πράττειν βουλήσονται, καὶ καθάπερ τι χρέος ἀποτινύναι τὴν συμμαχίαν. Ὅτε γὰρ Λατίνων οὐτε Βαρβάρων οὐδεὶς ἄγνω ἐπρώτην αἰτίαν ἐνώσεως τὴν τῆς βοήθειας οὖσαν ἐλπῖσα, καὶ τὸ μηδένα ἄλλον ἡμῖν περιλειφθῆναι ἐρόπον, ἢ μέλλομεν ὠφέεσθαι· τούταντι τοῦ ἐκ, τοῦ πρὸς Λατίνους μίσους καὶ τῆς ἀηθίας ἡμῖν ἀξιοθέντων ἐκ τοῦ κενούς ἡμᾶς καὶ ἀπράκτους ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆναι, ὅπερ ἐκ τοῦ φαύλως καὶ ταπεινῶς καὶ μετὰ μικρὰς δυνάμεως ἐπαυκῆσθαι εὐθὺς; ἔστι Β πᾶσι κατὰδὲ ἄλλον, καὶ ἡμῖν οὐκέτι περὶ τῆς σωτηρίας; ἐλπίζειν ἐξεῖναι ἂν, καὶ τοὺς πολεμίους ἐπιθήσεσθαι, καὶ μὴ βουλομένους, ἡμῖν καιρὸν ἔχειν ἡγοῦμαι.

Λογισασθαι δὲ ἐπὶ πᾶσι καὶ τὴν παρούσαν ἀνάγκην, ὁπόση τίς ἐστιν· ἀκούετε γὰρ τὴν Βάρβαρον μεγίστη δυνάμει παρασκευάζεσθαι περὶ τὴν καὶ ναυτικῆν κατὰ τῆς ἡμετέρας πόλεως ἔξεν· καὶ ἴσως πρὶν ἡμᾶς σαφές τι μαθεῖν, ἀφίκετο, ἢ ὅσον οὐκω μέλλει παρῆναι· ἴστε δὲ πάντες ἐκείνην ἀνευ τῆς ἐξωθεν συμμαχίας οὐδὲ πρὸς τὴν ἐφοδὸν ἀντιστήνας δυνησομένην, ἀλλὰ κινδυνεύουσαν ἔρμαιον γενέσθαι τὴν πολεμίων ἀμαχητῶν, καὶ ἡμῖν οὐκὴν τὴν ἑσὶν αὐτῶν καταπεπληγμένην. Εἰ δ' ἀντισταῖη μέχρι τινὸς πολιορκουμένη, ἀλλ' οὐδεμία μηχανὴ παντάπειν αὐτὸν ἀπαθῆ ἐνηθῆναι διαγενέσθαι· ἀλλ' ἀνάγκη C πᾶσα ταύτην ἐνδοῦναι. Μέννησθε γὰρ, δεῖ τῶν αὐτῶν τούτων Βαρβάρων ποτὲ πολιορκούτων ἡμᾶς ἀπὸ γῆς, τοῦ δὲ πρὸς θαλάσσης τείχους, ὃ διπλάσιόν ἐστι τοῦ λοιποῦ, μένοντος ἀφυλάκτου, οὐδεὶς γὰρ ἐκεῖθεν ἠνώχλει, εἰς πῖσον ἡμῖν φ' ἑοῦ καὶ ἀνάγκης ἦλθε τὰ πράγματα. Νῦν δὲ ἅπαν μὲν τὸ τεῖχος ἀνάγκη φυλάττειν· τὸ δὲ νῦν στρατιωτικὴν καὶ τὸ λοιπὸν ἅπαν τῆς πόλεως πλῆθος, οὐδ' ἡμῖσιν τῶν ὅτε δυνάμει ἐστὶν· οἱ τὴν τείχην τοῦ τεύχους μοῖραν φυλάττοντες καὶ προπολεμοῦντες, οὐκ ἐδόκουν πρὸς τοσοῦτον πλῆθος καὶ τοσαύτην παρασκευὴν τῶν πολεμίων ἀρξέειν. Ὁ γὰρ τοσοῦτοις ἔτεσιν ἡμᾶς πείζων λοιμὸς δεῖνῶς πάντας ἀνάλωκεν. Ἦμισυ δ' εἶναι φημι, καὶ ἡμῶν ἐκεῖθι παρόντων καὶ συναριθμουμένων. Νῦν δὲ ἀπείσι μὲν βασιλεῖς, δεῖ εἰς ὧν, ἐν πᾶσι πράγμασι τὰ μέγιστα δύναται· ἀπειτε δὲ τοσοῦτοι τὴν ἀριθμὸν καὶ οὕτω καλοὶ. ὥστ' ἀρξέσαι ἂν ὑμᾶς ἀντὶ συμμαχίας μεγίστης, ἀφρη; προσγενομένου. Οἱ δὲ μισοφόροι τρέχεται πλὴν εἰκοσι καὶ πέντε πάντες ὄχροντο φεύγοντες· τὰς δ' αἰτίας πρόπει σιγῆν· ἴσως δὲ κάκεινοι τοῖς ἄλλοις ὁμοίως ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν ἄχρι νῦν ἐβουλεύσαντο. Πῶς οὖν ἐλπίς ἐστὶν ἐρημῆς τοσαύτης σωμάτων οὕτω φρικώδη πόλιμον διακρούεσθαι; Εἰ τοῖσιν μὴ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ἐτύχονεν ἀφιγμένοι, μήτε τὴν ἐνωσιν ἐνεκα τοῦ τῶν κινδύνων ἀπηλλάχθαι καὶ φόβων μάλιστα ἐποθοῦμεν, ἀλλ' ἄλλο τι καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν πράττοντες ἐκαθήμεθα, ἔδει μετὰ τὴν

πικρὰν ἀγγελίαν ἐκείνην, πάντα βίψαντας· τὰ ἐν χερσὶ, καὶ πᾶσαν πραγματείαν εἰς χάριν ἀφίγημεθα, παριδόντες, ζητῆσαι μὲν, εἰ δυνάμεθα Λατίνους προσδέξασθαι, καὶ κοινωνῆσαι σφίσι καλῶς· τοῦτο δ' ἐστὶ, τῆ τε θεῆς Γραφῆ καὶ τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας συμφώνως. Τοῦτο δ' εὐρόντα, αὐτίκα τὴν πρός αὐτοὺς φιλίαν ἀνανεώσασθαι· εἴτα ναῦς ἐτοιμάσαντας, τὰς μὲν διδόντων αὐτῶν, τὰς δὲ καὶ ἡμῶν ὠνουμένων, εἰ οἶδον τε καὶ σίματα αὐτῶν πικρασκόντων, μήτε τροφὴν αἰρουμένους, μήθ' ὕπνον λαμβάνοντας, ἀλλ' ἐν τῷ πράττειν ὄντας νύκτωρ τε καὶ καθ' ἡμέραν, πρὸς τὴν βοήθειαν τῆς ἡμετέρας ἐπειγέσθαι πῶλεως. Ἀρκούντι γὰρ παραγενόμενοι ναυτικῶ, καὶ φυλάξειν αὐτὴν, καὶ τοὺς πολεμίους ἀπράκτους ποιήσειν καὶ ἀποσοθήσειν, καὶ συμβαλεῖν αὐτοῖς· εἰ δεήσει, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἡδυνήθημεν ἂν. Πολλῶν δὲ μᾶλλον ταῦτα πράττειν ἀνάγκη, ὅποτε καὶ μηδὲν ἄλλο ζητήσοντες ἢ τὴν ἔνωσιν, οὐδ' ἐτέρου χάριν τινὸς ἀφίχθαι, πάντες εἴποιμεν ἂν.

Τὴν δ' ἔνωσιν, οὕτω βῆστην καὶ εὐπρεπῆ καὶ Θεῷ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀρέσκειν μέλλουσαν, ἤδη πράττειν δυνάμεθα. Οὐ δεῖ τοίνυν μέλλειν οὐδ' ἀναβάλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔνωσιν πράττειν, καὶ ὅτι τάχιστα βοήθει. Ἐνθυμηθῆναι γὰρ ἐκάστους ἡμᾶς δεῖ καὶ γυναικας καὶ παῖδας ἑαυτῶν, καὶ ἀπλῶς συγγενεῖς καὶ πολίτας, οἰκτρῶς πολιορκουμένους καὶ ἀμυχανοῦντας καὶ θρηνοῦντας· καὶ φόνους καὶ δεσμὰ καὶ πληγὰς καὶ ὕβρεις καὶ λιμὸν καὶ δίψαν, καὶ οἰκτροτάτην περιαγωγὴν, καὶ δουλείαν ἀπαραμύθητον, καὶ νηπίων ἔλκυσμόν, καὶ γερόντων σφαγὴν, καὶ χωρισμόν ἀλλήλων ἐλευνότατον, καὶ ἱερῶν ἀτιμίαν, καὶ βλασφημίαν εἰς ὕψος αἰρομένην κατὰ Θεοῦ· καὶ τοὺς μὲν ἐκόντας, τοὺς δὲ ἀκόντας· τὸν μὲν Ἰησοῦν ἀποβαλλομένου, τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ μόνον διδάσκαλόν τε καὶ νομοθέτην, τῆ δὲ Μωάμεθ φλυαρίᾳ καὶ ὀργίσι ἐκείνου προστιθεμένου, καὶ τὴν ἀσέβειαν ἐπιδιδοῦσαν, τὴν δὲ πίστιν διωκομένην· καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα φανταζομένους, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡμᾶς ἀνακαλουμένους, καὶ τὴν ἡμῶν ἀμέλειαν ὀνειδίζοντα· ὅψ' ὧν οὐδέποτε προσεδέκησαν οὕτωσι καταφρονηθῆσθαι· οὗς ἐν τάξει δεσποτῶν καὶ πατέρων καὶ διδασκάλων εἰχόν τε καὶ ἐτίμων· καὶ οὗς ἐπίστευον τῆς αὐτῶν ἀσφαλείας καὶ σωτηρίας· πάντα θῆσασθαι δεύτερα· ὕπερ ὧν ἀποδημεῖν αὐτοὶ τε ἐνόμιζον, καὶ ὑμεῖς ἐλέγετε φανερώς. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν τὰ ἐκυτῶν μόνον δεινὰ φανταζόμενοι θρηνησοῦσι, καὶ ἡμᾶς ἀνακαλέσονται τοιρῶς· καὶ ταῖς ἐλπίσι τοῦ σήμερον, αὐριοι, ἡμᾶς ἔξιν μόναις ψυχωγαγήσοῦσιν ἑαυτοὺς· ἃ πρὶν ἐκείνους παθεῖν, ἡμᾶς γένοιτο πάντα ἀποβαλεῖν. Οὐδὲν γὰρ ἐλευνότερον, οὐδὲν ὀλω· ἀσχυρὸν, οὐδὲν βδελυκτότερον καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις ἡμῶν ἔσται, ἂν ἐκείνους συμβαῖη ταῦτα παθεῖν. Ἡμᾶς δὲ καὶ μέχρι τῶν ἄλλων Χριστιανῶν ἀφικέσθαι πρέπει τῷ λογισμῷ, καὶ ἅπερ ὕπερ ἑαυτῶν ἐκεῖνοι δεδίδουσι, καθ' ἡμᾶς ὕπερ τε ἐκείνων καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν καὶ ἡμῶν αὐτῶν λογίζεσθαι χρῆ. Τὰ

tas, neque hanc nos polissimum optaremus ad pericula timoresque depellendos, sed aliquid aliud et aliam ob causam agentes consideremus; oporteret tamen post acerbum illam nuntium, projectis omnibus quæ sunt præ manibus, omnique propter quod venimus postposito negotio, parquirere quidem, an possimus Latinos suscipere, et bene cum illis conjungi, hoc est juxta mentem sacræ Scripturæ et doctorum Ecclesiæ: hoc autem invento, statim cum eis renovare amicitiam: moxque naves parare, partim quidem ab illis acceptas, partim vero a nobis coemptas, vel ipsis, si fieri posset, corporibus divenditis; et neque cibum sumere, neque somnum capere, sed sibi nocturne opus non intermittere ad ferendum urbi nostræ festino auxilium.

Nam idonea classe profecti et servare illam, et hostes fracto eorum conatu repellere; et si opus esset, cum eis congregari, et ejusmodi omnia facere possemus. Multo igitur magis necesse est hæc fieri, quando nihil aliud quæsturi accessimus quam commississe omnes fatebimur.

Quare unitas cum et summe facilis, et non indecora sit, Deoque et cunctis hominibus placitura, conficienda jam est; nec interponenda mora, nec diffidenda res, sed et unio paragenda, et ferendum quam citissime auxilium. Repetenda quippe est unicuique nostrum memoria et uxorum et filiorum nostrorum, et summam consanguineorum et civium, miseræ obsessorum, animi pendentium ac lugentium: ponendæ ante oculos cædes et vincula, et verbera, et contumeliæ, et fames, et sillis, et luctuosissima circumvectio, et servitutis inconsolabilis, et infantium abstractio, et sentium jugulatio, et matris divulsio, res omnium miserrima, et templorum profanatio, blasphemique in excelsis contra Deum efferenda: cum hi quidem sponte, illi autem vi Jesum abjicient Deum verum, solumque magistrum ac legislatorem, et transibunt ad Mahometi nugas ac cæremonias: et impietas quidem incrementa faciet, fides vero persecutionibus premetur: atque ejusmodi omnia statuant in conspectu animi, et illud in primis, quod nos invocent, exprobrentque nobis desidiam a quibus se nunquam ita contemptum iri sperabant: quos ut dominos, ut patres et magistros habebant et honorabant, et a quibus credebant omnia posthabitu iri salutis et incolunitatis eorum, pro quibus susceptam hanc peregrinationem et ipsi putabant, et vos aperte dicebatis. Itaque illi suorum tantum imaginatione malorum lugebunt, nosque ejulando invocabunt, sperantesque nos hodie, cras, venturos, recreabunt animos suos. Utinam vero antequam illis hæc eveniant, moriamur nos omnes: miserabilis enim, aut omnino turpius, Deoque et hominibus detestabilis nihil erit nobis, si hæc illos pati contingat. Cæterum nos et pro aliis Christianis curam suscipere: et quæ illi sibi timeant, nos et pro illis, et reliquis Christianis, et nobis ipsis cogitare oportet. Necesse enim plane est hæc eadem eveniant omnibus habitantibus Chri-

atianis, nec non subjectis dominio Barbarorum, et A
Christi cultus ubique terrarum aboleatur. Ego vero
eluvionem illam intra paucos annos obruturam
puto omnes Christianos, et impietatem omnia de-
populaturam, et Barbaros in suam omnia potestatem
reducturos. Oportet autem, si nihil aliud, at certe
Latinis quoque hisce nos incusantibus, pudore affici:
qui nos vel etiam post acerbos nuntios, timoremque
nobis injectum, cum adhuc confidentes videant,
tempusque frustra conterentes, et veluti ludentes
vbi ludendum non est, deque malis propinquantibus
nihil curantes, saxeos, et mente captos, rerumque
nostrarum proditores vocant: et omnino asserunt
nihil esse in nobis humani sensus, quod nos de no-
stris nihil sollicitos videant, nec ullum inesse nobis
studium humanum. Quales vero putatis, se nobis isti B
præbent, cum nos hosce quidem sanctos nullo
loco habeamus, illos vero rejiciamus: et has quidem
sententias dicamus adulteratas, illas vero ita sim-
plicitate non admittamus: semperque sophismata
excoqitemus, et inter nos dissentiamus: et ad di-
judicanda dogmata existimemus satis esse igno-
rantiam, aut si dicamus, negatum hoc esse a mul-
tis, sive a viro tali: scientiam vero et intelligen-
tiam et eruditionem excludamus, Latinis hæc tol-
erantibus? neque enim status illorum pericula-
bitur, si dum hæc a nobis geruntur, malus aliquis
nuntius asseratur: quod tu, dominator Deus, averte,
et ostende te nobis non justum potius judicem quam
benignum patrem ac dominum. Nullus sermo poterit
exprimere quanta nunc notabuntur ignominia: C
imo vero ne præsentem quidem declarare potest:
tunc vero nobis plus quid etiam concedentibus non
prælebant aures, sed propter hoc perpetuo in nos
odio flagrabunt, nostrorumque turpiter proditores,
et Christi hostes appellabunt.

Si quis vero dicat, nobis quidem hic ita esse
considerandum, sperandum vero hostes a Deo ulci-
scendos, qui nostram urbem nobis conservabit: ille
et seipsum decipit, et omnino de Deo falsa affirmat.
Nulli enim solet is opitulari segnitèr agenti, sed si
pro virili quidem parte laboret, ipsius vero etiam
indigeat auxilio, sine quo nihil perficere possumus. D
Ego enim nec si omnes quidem vires nostras con-
feramus, dixerim hoc sufficere ad ulciscendos
hostes; sed si et pecuniam omnem, et naves hinc
omnes sumentes abeamus, nihil hoc nobis profutura,
nisi etiam adsit desuper auxilium; quod
bene sperantibus et credentibus advenit necesse-
rio: in otio vero et socordia nobis, unde omnia
illuc pendent, contabescentibus, nullum quoque a
Deo par est sperare subsidium. Palam igitur est,
præter alia omnia, ob quæ nos oportet aliquid
perficere, præsensque negotium ad qualemcunque
finem perducere, satis esse impendentem nunc
hostium terrorem; habet enim is evidentem et
inevitabilem necessitatem. Quare de clamis et
utilitatibus, quæ subsequenter, si conficiatur ne-

αὐτὰ γὰρ ταῦτα τοῖς δουλοῦσι Χρι-
στιανοῖς, καὶ ὑπὸ τὴν Βάρβαρον τελοῦσιν ἀρχὴν,
ἀνάγκη πᾶσα συμβῆναι, καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ εὐεχθῆς
πανταχόθεν ἐξαλειφθήσεσθαι. Ἐγὼ δὲ καὶ διὰ πάν-
των Χριστιανῶν ἐν τῷ δόλῳ ἐτῶν ἀφίξασθαι τὴν
κατακλυσμὸν ἐκεῖνον ἠγούμαι, καὶ πάντα νεμηθή-
σασθαι τὴν ἀσέβειαν, καὶ τοῖς Βαρβάροις πάντα
δουλεύειν. Δεῖ δὲ εἰ μὴδὲν ἄλλο, καὶ τὰς μέμφεις
αἰδεσθῆναι τούτων τῶν Λατίνων, εἰ καὶ μετὰ τὰς
πονηρὰς ἀγγελίας καὶ τὸν ἐπισεισθέντα φόβον ἡμῶν,
εἶ καθήμενος ὄρωντες, καὶ μάτην τρίβοντας τὸν
καιρὸν, καὶ ὡσπερ παίζοντας ἐν οὐ παικτοῖς, καὶ
τῶν δεινῶν ἐγγιζόντων οὐδ' ἐπιστρέφομένους, λιθώ-
δεις καὶ ἀνοήτους, καὶ προδότας τῶν ἰδίων ἀποκα-
λοῦσι· καὶ ὅπως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔξω τὸ
ἡμέτερον τίθενται, οὕτε πρόνοιαν τῶν οἰκείων, οὕτε
σκουδὴν ἀνθρώποις προσήκουσαν ἡμῖν ἐνορῶντες.
Πῶς δὲ νομίζετε τοὺς ἡμῖν χρήσασθαι ἂν ἡμῶν
τοῖς μὲν τῶν ἁγίων ἀτιμαζόντων τοῦ; δὲ ἐκκρι-
νόντων· καὶ τὰ μὲν τῶν ἀξιομάτων νενοθεύσθαι
λεγόντων, τὰ δ' ἀπλῶς οὕτως μὴ προσιεμένων, καὶ
δεῖ μελετώντων ὃ τί γε σοφιοῦμεθα· καὶ πρὸς ἀλ-
λήλους στασιάζόντων, καὶ πρὸς τὴν τῶν δογμάτων
κρίσιν ἠγούμενων ἀρκεῖν ἀμαθίαν τε καὶ τὸ τοὺς
πολλοὺς φάναι, ἦ τὸν δεῖνα ἀρνήσασθαι, ἐπιστήμην
δὲ καὶ νοῦν καὶ σοφίαν ἀποκλείοντων, καὶ Λατίνων
ταῦτα ἀνεχομένων; οὐ γὰρ δῆπου σοφία κινδύ-
νευεῖ τὰ πράγματα, ἂν ταῦτα ποιοῦντων ἡμῶν
ἀγγελοῦ ἢ δεινόν· ὃ μὴ γένοιτο, θεὸς βασιλεῦς, μηδὲ
φάνηθι μᾶλλον ἡμῖν δίκαιος δικαστὴς ἢ φιλόανθρω-
πος πατὴρ καὶ δεσπότης. Οὐδεὶς λόγος ἐξαρκέσαι
τὴν τὸθ' ἡμᾶς καταληφθῆσιν αἰσχύνῃν δηλώσαι·
μᾶλλον δὲ οὐδὲ τὴν νῦν οὖσαν οὐδεὶς ἀρκεῖ παρα-
στῆσαι. Τότε δὲ καὶ πλέον τι συγχωροῦσιν ἡμῖν οὐ
προσέξουσιν, οὐδὲ παύσονται διὰ τοῦτο μισοῦντές;
τε καὶ προδότας τῶν οἰκείων αἰσχροῦς καὶ τοῦ Χρι-
στοῦ πολεμίου ἀποκαλοῦντες.

Εἰ δὲ λέγει τις, ἡμᾶς μὲν οὕτω δεῖν ἐνταῦθα κα-
θῆσθαι, ἐλπίζειν δὲ τὸν Θεὸν ἀμυνεῖσθαι τοὺς πολε-
μίους, καὶ τὴν ἡμετέραν διαφυλάξειν πόλιν ἡμῶν,
οὗτος καὶ ἐαυτὸν ἀπατᾷ, καὶ τοῦ Θεοῦ καταφρονοῦται
πάντως· οὐδὲν γὰρ εἴωθε βοηθεῖν ἀμελοῦντι, ἀλλ'
ἐπόταν τὰ κατὰ δύναμιν πράττων τις, εἶτι καὶ τῆς
παρ' ἐκείνου δῆται βοθηλαῖς, ἧς ἄνευ οὐδὲν ἀνύειν
δυνάμεθα. Ἐγὼ γὰρ, οὐδ' ἂν πάντα πεποιηκότας
ᾤμεν τὰ δυνατὰ, εἰ ποίμ' ἂν πρὸς τὴν ἀμυναν τῶν
πολεμίων τοῦτ' ἐξαρκέειν· ἀλλ' ἂν πάντα μὲν χρή-
ματα, ναῦς δὲ ἀπάσας ἐντεῦθεν εἰληφότες ἀπίωμεν,
οὐδὲν ἔσεσθαι πλέον ἡμῖν, μὴ καὶ τῆς ἀνωθεν βο-
θηλαῖς προστινομένης· ἦν καὶ ὡς ἐλπισαντας καὶ πε-
πιστευκότας, ἀνάγκη πᾶσα λαβεῖν. Ἀμελοῦντων δ'
ἡμῶν καὶ ἀφροτιστούντων, ὧν ἐξήρηται πάντα
τάκει, οὐδὲ παρὰ Θεοῦ τινα συμμαχίαν ἐλπίζειν εὐ-
λογόν ἐστι. Δῆλον τοίνυν ἐστίν, ὅτι καὶ χωρὶς τῶν
ἄλλων ἀπάντων, ὧν ἕνεκα δεῖ τι περᾶναι ἡμᾶς,
καὶ τέλος τοῖς παροῦσι πράγμασιν ὄτιον ἐπιθεῖναι,
ἀρκεῖ τὸ νῦν ἐπιτάμνον δέος τῶν πολεμίων· τοῦτο
γὰρ πρόδηλον ἔχει καὶ ἀπαραίτητον τὴν ἀνάγκην.
Διὰ τοῦτο βλάβας τε καὶ ὠφελείας τὰς ἐκ τε τοῦ

πράττειν ἢ μὴ συμβησομένης, καὶ αὐτοῖς ἐκ τοῦ προσήκασθαι ἑατίνους ἢ μὴ, οὐκ εἶδει λέγειν ἡμῖν, πρὸς τὸ πείθειν τῆς ἀνάγκης ἀρκούσης.

Ὅποσα δὲ λογίζεσθαι χρὴ πρὸς τὴν παροῦσαν ἀνάγκην, αὐτὸς μὲν μετρώως τούτων ἠψάμην, ὑμῖν δὲ ἑκατὰ πάντως λαβεῖν ἐπὶ νοῦν καὶ ἀναπολιῆσαι· μᾶλλον δὲ πάντα σαφῶς οὕτως καὶ σχεδὸν ὀρώμενα πρόκειται, ταῦτη μόνον οὐ φαινόμενα καθαρῶς, ὅτι δύναται τις ἐπισκοτούμενος ἰδίῳ πάθει τιμὴ μὴδὲ τὰ φανερώτατα καλῶς συνορᾶν. Καὶ πρὸς τοῦτοις, ἔτι μῆτε νῦν μῆτε λόγῳ περιλαβεῖν ἐστὶ δυνατόν, ὅποσα πάρεστι μὲν ἐφ' ἑκάτερα καὶ φρούρα καὶ ἀγαθὰ, μέλλει δὲ θάτερα ἐξ ἀνάγκης συμβαίνειν. Συμβουλευῶ ἕη καὶ δεῖσθαι πάντων ὑμῶν, πρῶτα μὲν τῆς χρείας, ἔπειτα τοῦ πρέποντος, πρὸς δὲ τοῦτοις τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας προθέσεως γενομένων, ἅμα ἀθροισθέντας, λόγων μὲν καύσασθαι, ἀψασθαι δὲ ἔργων· ἔν δὲ πάντων σκοποῦντας, ὅπως καὶ πατρίδα καὶ ἔθνος καὶ ἰερά καὶ ἰερά καὶ ἀέλι μὲν, νῦν δὲ μάλιστα διασωζόμεθα· καὶ ἑατίνους μὲν φημι δεῖν προσδέξασθαι τε καὶ κοινωεῖν, οὐδὲν ἀμαρτάνοντας ἐν τῇ πίστει, εἴπερ μὴδ' οἱ τῆς πίστεως ἡμῖν ἡγεμόνος γεγεννημένοι, καὶ τὸ τούτοις ἐμπνεύσαν Πνεῦμα, ἡμάρτανον· καὶ ἔτι τὰ αὐτὰ φρονεῖν ἡμῖν λέγοντας, καὶ πρὸς τοῦτοις διαλάττοντας ἀλλήλοις τοὺς διδασκάλους, οὐς ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀντιλογίας ἐκπεπολεμῶσθαι μᾶλλον συμβαίνει· ὁ καὶ ὑμεῖς ἴσα καλῶς, ἀγῶν πᾶσι· ἔτοιμός εἰμι τοῦτο δῆλον ποιεῖν ὅποταν κελεύσητε· ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἀναθέματι καθυποβάλλοντας ἄπερ αὐτοὺς ἐνομιζόμεν ἐκ τῆς δόξης ταύτης ὁμολογεῖν· καὶ μὴ μόνον τοῦτο ποιοῦντας, ἀλλὰ καὶ δεικνύοντας ὅπως ἐκείνα τῇ δόξῃ σφῶν πολλοῦ δεῖσθαι. Τούτοις μὲν οὖν προσδεκτέον· ἀναγνωστέον δὲ τὸ Σύμβολον καθὼς περ εἰώθαμεν· τοῦτο γὰρ δοκεῖ καὶ πρὸς τοὺς ὄρους ἀρκεῖν, εὖς φαμεν δεδιέναι, καὶ πρὸς τὸ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἔθνεσι τὴν εἰρήνην ταύτην ἀρέσαι, συμφέρειν. Νῆες δὲ παρασκευασθῶσαν ὅποσα δύναται· μεταξὺ δὲ ὅποσα δεῖ, διαθέσθαι περὶ τε βοηθείας τῆς εἰς τὸ μέλλον, καὶ βεβαιώσεως τῆς εἰρήνης, καὶ τινων ἄλλων· τὰ μὲν δὲ ἑαυτῶν πράττοντας ὅποσα νῦν ἔξεστι, τὰ δὲ τρισὶ ἢ τέταρσι ἐπιτρέψαντας πράττειν, οὐς ἀνάγκη καταλιπεῖν ἐν τῇ παρουσίᾳ συνόδου, τοὺς τῶν ἄλλων βελτίστους τε καὶ σοφωτάτους. Εἶτα καὶ αὐτοὶ εἰλωμεν εἰς Βενετίας, ἀκαὶ πάντα ποιήσαντες ὅποσα δεῖ καὶ συμφέρει, εὐθὺ τῆς ἡμετέρας ἰωμεν πόλεως, ἅμα τε ἐπανήκοντες καὶ σύμμαχοι ἦγοντες οἱ αὐτοί. Ταῦτα δὲ πάντα δεῖ πράττειν μετὰ τῆς γυνομένης ἐν πᾶσι σπουδῆς. Δυνάμεθα γὰρ τὰ μὲν ἐνταῦθα μέχρι πεντεκαίδεκα ἡμερῶν, ἀν ὧμεν οἱ νοθέστατοι, συμπεράνασθαι. Τούτων δὲ συναριθμουμένων μέχρις ὧν τεσσαράκοντα, καὶ αὐτοὶ ἐντὸς εἰνα τῶν νεῶν ὅπως οὐδέποτε οὐσῶν ὧν καὶ πλείους δυνησόμεθα κατὰ τὸν πλοῦν προσλαμβάνειν, πάντων ἡμῖν κατ' εὐνοίαν καὶ τῶν σφετέρων ἀρχόντων ἐπιταγῇ εἰνεκα τῆς παρουσίας χρείας προστιθεμένων. Εἴρηκα δ' ἄκρι τοσοῦτων ἡμερῶν τῶν πασῶν, ὅτι πάντα ἅμα δεῖ καὶ δυνατόν ἐστι γίνεσθαι,

Agotium, aut non conficiatur, et si uniamur, aut non uniamur cum Latinis, agendum nobis non esset, cum sit satis ad persuadendum necessitas.

Et ego quidem leviter attingi quæcumque ad præsentem necessitatem cogitare oportet. Vobis autem satis hæc erunt ad excitandum animum, ut ea diligenter expendatis; cum profecto palam omnia nostris fere oculis sese offerant, ea tantum ratione non aperte apparentia, quod tenebris propriæ cujusdam affectionis præpeditus quispiam potest vel manifestissima non perspicere: et præterea quia nec mente nec sermone potest quis comprehendere quot bona quotque mala hinc inde sequantur, et necesse est ut eveniant altera. Consilium ergo do, rogoque vos omnes ut indigentur, et honestati, necnon necessitati, adhæc et proposito nostro operam navantes converfatis, et posthabitis sermonibus opus ipsum aggrediamini, illum in omnibus finem vobis statuentes, ut et patriam, et gentem, et sacra, et sepulcra semper quidem, nunc vero potissimum utamur: et Latinos quidem aio suscipiendos esse, et amplectendam eorum communionem, cum nihil errent in fide: si nec fidei nostræ duces, et ipse Spiritus, quo illi sunt afflati, errarunt, quodque se affirmant idem atque nos sentire, et doctores ad hæc inter sese concilient, quos ex nostra opposita sententia contingit potius loqui pugnantia; quod et vos optime scitis, et ego paratus sum omnibus palam facere, cum jusseritis: præsertim vero quod anathemati subdant, quæ illis ex hac sententia nos tribuebamus: nec id solum agent, sed etiam ostendant, ea ex sua sententia, quippe ut multum distantia, nequaquam sequi. Hos igitur dico esse suscipiendos, Symbolum vero recitandum, ut consuevimus: hoc enim tum ad decreta satis esse videtur, quæ nos pertimescere dicimus; tum conducere ad efficiendum, ut pax ista placeat cunctis nationibus, quæ nostræ subsunt Ecclesiæ. Naves autem parentur eo quo fieri poterit numero. Interim quæ sunt opus disponantur, tum quæ faciant ad ferendum in posterum auxilium, tum quæ ad pacem confirmandam, et quædam alia: quæ partim per nos ipsos agamus, nimirum quæ nostræ nunc facultatis erunt; partim agenda tribus quatuorve committamus, quos in præsentem synodo relinqui necesse est, cæterorum optimos ac doctissimos. Deinde eundem et nobis erit Venetias: ibique rebus compositis et necessariis et utilibus, recta ad nostram urbem navigandam, simul et redeuntibus, et ad ferendam operam iisdem euntibus. Agenda porro sunt hæc omnia festinatione, quæ adhibenda ubique est. Possumus enim quæ hic agenda sunt absolvere, quamvis omnium simul tardissimi, iterum quindecim diebus: iis vero adnumeratis, adquadragessimam diem naves et ipsi consendere, quocumque illæ fuerint: quibus etiam plures in ipsa navigatione poterimus assumere, omnibus sese ad nos adiungentibus, tum benevolentia, tum suorum principum

mandato, præsentis causa necessitatis. Dixi autem A totum numerum dierum præfinsiens, quot sit opus, possintque omnia simul fieri, et unio confici, et auxilium peti, et mitti qui naves paret, et deligi qui ad Barbarum legetur, et classis comparari, nosque hinc profecti iter facere; ut connumeratis hisce diebus in nostrâ urbis portum septuagesimo, vel paulo amplius, die pervenire possimus. Quod si satis esse existimatis, si tantum idoneum mittatur subsidium, atque ita unio perficiatur; summa celeritate utendum est: aliter enim non erit satis datum auxilii: et illud quidem mittemus, nos vero postea per otium rebus omnibus melius compositis, statu jam nostro in tuto collocato, pauciori numero navium per Hellespontum ineunte autumno navigabimus. Sed si nulla ratione vultis pacem cum Latinis jungere (quam a mente vestra sententiam Deus avertat), scitis, ut reliqua mala silentio præteream, omnes, exceptis paucis, non eodem quo prius averso animo futuros erga fidem Latinorum: sed pie illos credere, et recte sentire existimatos. Ita vero fiet, ut animis quidem hominum insideat unio: bonis vero omnibus, quibus sui per unionem sperabamus, et quorum gratia potissimum ejus desiderio sumus affecti, careamus. At si hanc omnino sententiam sequi volueritis, decretum hac de re statim sancialis et confirmatis oportet, ac de reditu cogitatis, acceptis a papa, quæ vel humanitate sua ductus, vel promissa faciens dare voluerit: de vestro quoque iasumentes, et præterea publicis privatisque rebus oppigneratis plura nuntio accipientes. Omnino autem oportet aut nos ipsos proficisci, aut auxilium, quod quidem sulliciat, mittere: hoc enim arbitror, et in præsens et in posterum profuturum, et utile deinceps fore ad quamcunque fortunam. Nec dicendum est, aut nos eantes, aut eos qui mittentur, elapso necessitatis tempore adfuturos; fortasse enim non in totum erit elapsum: quod si etiam hoc certo sciremus, at nos certe aliquid negligere eorum, quæ interim fieri a nobis possunt, nec æquum nec consentaneum est. Itaque ex his duobus alterum nobis dico esse agendum: aut admissa unione Latinorum reverti: seu mittere facta unione: aut desperata omnino pæce eum illis, laud vacuos considerare; seu ferendum nostris esse auxilium totis viribus, licet nos sciamus mille adituros pericula. Nam ex quovis alio, quod capiamus, consilio erimen proditiōnis nostrorum: aut minimum, ut ne ejus criminis rei nostris, cunctisque videamur hominibus, nequamquam evitabimus. Quod si etiam parvipendamus hanc ignominiam, Deusque præter omnem spem benignitate sua manum obtendat, et patria nostra, sive nobis accedentibus, sive non accedentibus, ab hostium damnis libera evadet: persuasum tamen habeo, nulla in re nobis procrastinationem futuram: nam propter illam omnia in pejorem statum delabentur, quod hactenus ex ipsi negligentia contigit. Dixi: paratus ad ferenda

καὶ τὴν ἔνωσιν πράττειν, καὶ τὴν βοήθειαν ἀπαί-
τειν, καὶ τὸν παρασκευασόμενον τὰς ναῦς ἐκπέ-
τειν, καὶ πρὸς τὸν Βάρβαρον αἰρεῖσθαι καὶ
ἀποστέλλειν, καὶ τὸ ναυτικὸν ἐξαρτῆσθαι, καὶ ἡμᾶς
ἐντεύθεν εἶναι ἀπληλαγμένους. Καὶ οὕτω τούτων
τῶν ἡμερῶν συναριθμουμένων μέχρις ἑβδομηκοντα
τῶν πασῶν ἢ μικρόν τι πρὸς, τῷ λημένῳ τῆς
ἡμετέρας πόλεως, ἐξίσταται ἡμῖν προτορμίσασθαι.
Εἰ δ' ἄρκειν ἡγεῖσθε τὸ πέμπειν βοήθειαν μόνον
τὴν ἱκανήν, καὶ οὕτω τὴν ἔνωσιν πράττειν, ὅτι
τάχιστα δεῖ· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἱκανῶς βοηθεῖν.
Κάκειν γὰρ μὲν πέμψομεν, ἡμεῖς δὲ πάντα τὰ μετὰ
ταῦτα σχολῆ βέλτιον διαθέμενοι, καὶ ἐπ' ἀσφαλείῃ
τοῖς πράγμασι καὶ ἐλάττωι ναυτικῷ ἅμα φθινο-
πῶρῳ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου πλευσόμεθα. Οἱ δὲ
κατ' οὐδένα τρόπον τῶν πρὸς Λατίνους βούλεσθε
πράττειν εἰρήνην, ἐγὼ μὲν ἀπεύχομαι ταύτην ἐν
ὁμῖν κινήσαι τὴν γνώμην· ἀνευ γὰρ τῶν ἄλλων
δεινῶν, ἴσως πλην ὀλίγων τοὺς πάντας οὐκέτι τὴν
αὐτὴν πρὸς τὰ τῶν Λατίνων ἐξοντας ἀγρίαν ἦν περ
καὶ πρότερον, ἀλλ' εὐσεβεῖν αὐτοῦς καὶ ὀρθὰ φρο-
νεῖν ὑποληφόμενους. Καὶ οὕτως ἡ μὲν ἔνωσις ἐν
ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἔσται ψυχαῖς· ὧν δ' ἐκ τῆς
ἔνώσεως ἠλπίζομεν ἀπολαύσεσθαι, καὶ ὧν μάλιστα
χάρῃς αὐτῆς ἐπιθυμήσαι προήχθημεν, τούτων στε-
ρησόμεθα πάντων. Εἰ δ' ὅλως ταύτης μέλλοιτε
γενέσθαι τῆς γνώμης, δεῖ καὶ τοῦτο αὐτίκα ψηφι-
σαμένους τε καὶ κυριώσαντας, τῆς ἐπανόδου φρο-
ντίζειν, λαμβάνοντάς, ἢ καὶ τὰς ὑποσχέσεις πληρῶν
ἐθέλοι δίδόναι, καὶ οἰκοθεν ἀναλίσκοντας, καὶ ἐπι-
κοινούς καὶ ἰσοῖς ἐνεχούρους πλείω δανειζόμενους.
Πάντως δὲ δεῖ ἢ αὐτοῦς ἀφικνεῖσθαι, ἢ τὴν ἀρκού-
σαν πέμπειν βοήθειαν. Τοῦτο γὰρ ἐν τε τῷ παρόντι
καὶ πρὸς τὸ μέλλον οἶμαι λυσιτελήσειν, καὶ πρὸς
πᾶσαν τύχην αὐθις ὠφέλιμον εἶσεσθαι. Οὐδὲ δεῖ
λέγειν ὅτι κατόπιν ἤξομεν, ἢ ἤξουσιν οἱ πεμπόμε-
νοι, χρεῖας· ἐκδὸς γὰρ μὴ δὲ σφόδρα κατόπιν ἔλθειν·
εἰ δὲ καὶ τοῦτ' ἤδραμεν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἡμᾶς οὐ
δικαίον, οὗτ' εὐλόγον ἔστι, τῶν ἡμῖν τέως δυνατῶν
τινος ἀμελεῖν. Ὡσθ' ἐν τι τῶν δύο τούτων δεῖν
φραῖ πράττειν ἡμᾶς· ἢ Λατίνοις ἐνωθέντας αὐτοῦς
ἐπανήκειν, ἢ πέμπειν μετὰ τὴν ἔνωσιν· ἢ τὴν πρὸς
αὐτοῦς εἰρήνην καθάπαξ ἀπεγνωκότας, μὴ τε κενούς
καθῆσθαι, καὶ τοῖς οἰκείοις πάσῃ πειρᾶσθαι δυνά-
μει βοηθεῖν, κἴν μυρίοις εἰσῶμεν κινδύνοις περι-
πιστούμενοι. Ὅτι τὸ δ' ἂν ἄλλο βουλευσαίμεθα πράτ-
τειν, τὸ προόδοις γενέσθαι τῶν ἡμετέρων, ἢ τοῦ-
λάχιστον δόξαι τοῖς τε ἡμετέροις αὐτοῖς καὶ πᾶσιν
ἀνθρώποις, οὐκ ἐκφευξόμεθα. Ἄν δὲ καὶ τοῦ αἰσχυροῦς
τούτου καταφρονήσωμεν, καὶ Θεὸς παρ' ἐλπίδα
πᾶσαν φιλοφρονησάμενος χεῖρα ὑπέρσχη, καὶ τῆς
παρὰ τῶν πολεμίων βλάβης ἢ πατρὸς ἡμῶν ἐλευ-
θέρᾳ εἴτε προσελθόντων αὐτῆ, εἴτε καὶ μὴ, δια-
γένηται, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἄλλο τι τῶν ἀπάντων συνοί-
σειν ἡμῖν τὸ τὰ πράγματα ἀνασάλλεσθαι πέπεισμαι·
πάντα μὲν οὖν διὰ τοῦτο χεῖρῳ γενήσεται, ὅπερ
αὐτοῖς καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἐκ τῆς προτέρας ἀμε-
λείας συνέβη. Εἰρηκα· ἔτοιμος ὢν ὑπὲρ τῆς ἀλη-

θείας καὶ τοῦ καλοῦ καὶ πᾶσιν ὑμῖν συμφέροντος, ἃ καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς οἰκείοις ἔσται συμφέρον, πάντα ἀν' ὑποστήναι· καὶ ἔτι πρὸς πᾶσαν τύχην ἐμοὶ νομίζων ἀρκεῖν τὸ μὴ κρύψαι τὰ παριστάμενα. Ὑμεῖς δὲ ἔλοισθε τὰ συνοίοντα, πάντες μὲν θεῶν ἡγεμόνα καὶ βουλῆς· καὶ λόγου καὶ ἔργου παραλαβόντες· εἰ δὲ τίς ἐστὶν ὁ τὰ χεῖρω θέλων κρατεῖν, οἱ πλείους τε καὶ σοφώτεροι καὶ νοῦν μάλιστα ἔχοντες, πράττοντες τὰ βελτίω. Οὗτος γὰρ συνόδου καὶ πολιτείας ἀπάτης καὶ συλλόγου πανθοῦ καὶ ὅλων ἀνθρώπων πέφυκε νόμος.

omnia pro veritate et honesto, omneque quod vobis omnibus utile futurum sit, et mihi ac meis : et præterea existimans, satis mihi esse ad quamvis fortunam, quod quæ mihi videbatur, non subtraherim. Vos autem eligit quæ in reo sunt, omnibus quidem Deo et consilii et sermonis et operis duce proposito. Si quis vero est, qui velit deteriora prævalere, plures et doctiores et prudentia maxime præstantes agant meliora : hæc enim est synodi lex, et cujusvis reipublicæ, et conventus omnis, atque ut uno verbo dicam, hominum.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Ἐπὶ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ οἰκουμένην σύνοδον ὑπὲρ εἰρήνης.

Ἵτι δογματικὴν ἐνωσιν δεῖ ποιεῖν, οὐκ εἰρήνην οἰκουμένην, ὡς τινες βούλονται· καὶ τίς ἐστὶν αὕτη

EJUSDEM ORATIO I

Ad synodum œcumenicam Florentinam de pace.

Quod facienda sit unio dogmatica, et non pax, quæ præsentis rerum statui sit profutura, ut quidam volunt, et quænam ea sit.

Παρακαλεῖν μὲν ἐπὶ τὴν εἰρήνην ὁμᾶς, οὐκ οὐδ' ὁ β τὴν χρῆ, οὐκοῦν ἐπ' αὐτὴν καὶ πρὸ πολλοῦ παρακεκλημένους, καὶ δι' ὅσης ἀγετε ταύτην σπουδῆς ἔργους αὐτοῖς ἐπιθεδειχότας, ἄλλως τε καὶ πολλῶν ὑπὲρ αὐτῆς εἰρηκότων ὅσα μὲν αὐτῇ συνοίδιασιν ἀγαθὰ, ὁπόσας δὲ τοῖς αἰρουμένοις οἶδε τίχτειν τὰς ὠφελείας· ἀν δὲ δι' ὧν ἀν γένοιο ταύτης τυχεῖν, καὶ ποταπὴν τινα συνοίσει ταύτην κατασκευάζειν, καὶ τὰ τοιαῦτα ἦδη λέγει τις ἀναστάς, τῷ καιρῷ τε προσήκοντα, καὶ ὑμῖν ἀρέσκοντα λέγειν, οὗτος εἰκότως ἐμίγη δόξει. Τοῦτο τοίνυν, ἀν ὑμῖν ἢ βουλομένοις, ἐγὼ ποιήσω. Οὐκ ἄγνωσθ' μὲν οὖν, ὅτι καὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ποικίλης τε οὐσίας καὶ πολὺ τὸ πρόσαντες κεκτημένης, ἀνάγκη καὶ λόγους ὑπὲρ αὐτῆς καταβληθῆναι πολλοὺς· καὶ τινὰς ἀναστάντας γνώμας ἀν εἰσένγκασθαι καὶ ἰσως ταυτησὶ τῆς ἡμετέρας ἀμείνους. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν εἰρήνης ἀπάντων ἀκούω λεγόντων, καὶ τοῖς πεπεισμένους πεῖθειν, ὡς εἶπα, κειρωμένων· πάντες γὰρ ὡς ὑπὲρ ἀγαθοῦ τῆς εἰρήνης δῆπου συνῆλθον, καὶ εὐδεις ἦλθε διδαχθεσόμενος, εἰ τῶν καλῶν ἔστιν αὕτη καὶ τιμίων· οὐδένα δὲ περαιτέρω που προχωροῦντα ὄρω· ἀλλὰ τῶν καιρῶν τριβομένων, ἐν οἷς εἰκόσ' τι καὶ τῶν ἀξιολόγων ἀνύσαι, πάντα ἀνεχομένους, ἀπαγαγεῖν μὲν. ἐκεῖνων τὸν λόγον, ἐπὶ δ' ἐτέραν ὑπόθεσιν μεταστῆσαι βούλομαι· καὶ καθάπερ ἀρχὴν τινα καὶ παράκλησιν εἰσενεγκεῖν τοῖς βουλομένοις ἀπτεσθαι ταύτης. Ἄξιοῦν δ' ὁμᾶς ὡς ἔθος ὑπὲρ τῶν λόγων καὶ ἀκούσαι καὶ σὺν εὐμενεῖα τούτους προσδέξασθαι, εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν, παρέκκον οἶμαι τυγχάνειν. Οὐ γὰρ ὑπὲρ ἀγαθοῦ τινος ἴδιου συνήλθομεν ἕκαστος, σκεψόμενοι τε καὶ λόγον ἐροῦντες, ὥστε καὶ δεῖν τὰς τῶν ἀκούοντων γνώμας προκαταστήσασθαι, καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῖς

Non video cur opus sit vos adhortari ad pacem. cum per vos ipsos jam pridem sitis ad eam propensi, et re ipsa ostenderitis quanto ejus studie teneamini : quod præsertim multi de ea sermone habuerint, declaratis quibus cum bonis sciant affluere, et se amplectentibus quantas afferat utilitates. Quod si exurgens quispiam ea proponat per quæ illam posuimus assequi, et ejusmodi præstet ipsam fieri, et id genus alia, is mihi jure videbitur et tempori congruentia dicere, et vobis sane placitura. Hoc igitur, si vobis libitum erit, ego præstabo. Non ignero autem, cum materies ista sit multiplex, et quamplures habeat difficultates, necesse esse de ea et multos sermones institui, et proferri sententias ab aliis in medium prodeuntibus nostra hac fortasse meliores. Sed quoniam omnes quidem audio de pace loquentes, utque videre est, in eo ponentes operam ut persuadeant persuasis : omnes enim pacem bonum quid esse scientes convenerunt, et nemo ut doceatur a pax bona sit res et honorabilis : neminem vero video ulterius progredi ; et omnes opportuna tempora labi patimini, quibus par est memorabile quidpiam perfici, volo abductam inde sermonem in aliud argumentum convertere : et pacem tentare volentibus, veluti quoddam principium et adhortationem ordiri. Porro autem rogare vos, quemadmodum moris est, ut orationem et audiat, et benevole excipiatis, si quando alias et nunc arbitrator supervacuum : non enim pro bono proprio quisquam nostrum convenit, ut consilia et sermones conferamus, opusque sit mentes auditorum præparare, sermonique ut attente audiat et credatur, consilere : sed linguas omnium movet com-

munium bonorum desiderium, quod antea illorum animos pariter excitavit : neque hinc præter pacem optatam omnibus, lucrum aliud quisquam sibi domum reportabit. Dicant igitur omnes necesse est, et vos attente audiat, et amplectamini quæ apposite dicuntur, ut divinitus venientia : eorumque donatori pro illis etiam gratias agatis. Qua enim potius alia in re par est mentes hominum a Deo abstrahi, quam ubi de eo quaeritur, studiumque navatur ? Quæ vero secus se habuerint, nec fuerint pravo quodam animo prolata, cum mentis, non voluntatis peccata sint, non erunt a vobis reprehendenda. Nec præterea si, qui sermocinantur, pravam apud vos opinionem habeant, debetis eorum dicta, si forte sint meliora, contemnere ; quod in humanis quoque negotiis cavendum est iis qui quod utile est, undecunque veniant : quandoquidem humilibus fortunæ hominibus multo magis convenit in re proposita gloriam sperare ex bono consilio ; nam ab his etiam aliquando proficiendi potest aliquod virtutis opus, ita Dei providentia disponente, ne quis minus considerate tribuat humanæ arti et sagaci consilio, maximi et post hominum memoriam omnium difficillimi negotii exitum. Propterea igitur et illam orationis partem declinavi, et vos attente audire volo quæ jam dicentur.

ἅκ τοῦ παντός αἰῶνος ; ἔγχειρημάτων ἔκδοσιν ἐπιγράφω. διὰ ταῦτα τοῖνυν ἐκεῖνό τε τοῦ λόγου τὸ μέρος ἐξέφυγον, καὶ προσέχειν ὑμᾶς βόλομαι τοῖς λεγομένοις ἐντεῦθεν ἦδη.

Quod igitur sacram hanc synodum ex universo fere terrarum orbe congregavit, persuasitque omnibus ut alacriter huc convenirent, postpositis aliis omnibus ; Christianorum omnium concordia, et cognitio est veritatis : quibus nihil potest esse jucundius hominibus, qui norunt et amare, et concupere, et incumbere ad honesta. Nam et veritas lux plane est naturæ ratione utentis, qua sine necesse est ea volutetur in tenebris, nullamque ex dignitate donoque sibi tradito percipiat utilitatem ; quamque assidue illaprehendens, dum quaerit ignota, et seipsa fit splendidior, atque ad Deum primam veritatem, quantum fas est, proxime accedit. Pace autem concordiaque in rebus honestis rerum natura nihil habet majus ; quæ primo quidem in anima et conceptibus ejus ; utitur autem exterioribus veluti signis quibusdam, per quæ omnibus sit manifesta. Et credibile quidem est esse quosdam, qui, aliis ducti cogitationibus, et bona quaedam corporalia mente volentes, quæ spes est fore, ut nascentur ex concordia, alacriores visisint ad præsens negotium. Mihi autem si cui etiam alii videtur quidem, multorum magnorumque bonorum causam fore illam Christianis, si de his rebus eandem amplectantur sententiam, quas antea in controversiam vocabant : ceterum eorum desiderio nullum sapientem arbitror moveri debere, nec statuenda esse bona, quæ ultimo loco numentur, et quæ facillime quis contemnat, sinem maximi ac divinis operis : sed loco omnium satis esse quidem veritatis cognitionem, pro pace

τὴν ἀσφάλειαν ὁμοῦ καὶ τὴν πειθῶ προνοῆσαι· ἀλλὰ τὰς ἀπάντων γλώττας ἢ τῶν κοινῶν καλῶν ἐπιθυμία κινεῖ, ἢ καὶ πρότερον οὐδὲν ἦτον τὰς ψυχὰς αὐτοῖς διεγείρασα· καὶ κέρδος οὐδὲν ἴδιον οἴκαδε πλὴν τῆς ποθομένης πᾶσιν εἰρήνης οὐδεὶς ἐντεῦθεν φέρων ἀφίξεται. Ἀνάγκη τοῖνυν ἀπαντὰς λέγειν· καὶ τοῖς μὲν εὐφωῶς λεγομένοις ὡς ἀνωθεν ἤκουσι προσέχειν τὸν νοῦν ὑμᾶς, καὶ ταῦτα αἰρεῖσθαι, καὶ τῷ δεδιωκότι καὶ ὑπὲρ τούτων χάριν ὁμολογεῖν. Ποῦ γὰρ ἄλλοθι τὸν Θεὸν μᾶλλον ἢ περὶ αὐτοῦ τῆς σκέψεως οὐσης καὶ τῆς σπουδῆς, τὰς τῶν ἀνθρώπων εἰκὸς ἐστὶν ἐμπνεῖν διανοίας ; τῶν δ' ὡς ἐτέρως ἔχόντων, καὶ οὐ μετὰ πονηρᾶς τύχης γνώμης προτιθεμένων, ὡς γνώσεως, οὐ προαιρέσεως ὄντων ἑλαττωμάτων, μηδὲν τὴν μέψιν ἐπάγειν. Πρὸς δὲ τοῦτοις, μὴδ' εἴ τις ἡμῖν φαῖνη περὶ τῶν λεγόντων ἐνεστί δόξα, καὶ τῶν λόγων, ἂν ἀμείνους τύχασιν ὄντες, καταφρονεῖν· ὁ μὴδ' ἐν ταῖς ἀνθρωπικαῖς πραγματεῖαις εὐλογὸν ἐστὶ πάσχειν τοὺς τὸ συμφέρον ἐξ ἀπαντος θηρωμένους. Ἐπεὶ περὶ γε τῶν προκειμένων τοῖς ἀδόξοις καὶ ταπεινοῖς πολλῶ μᾶλλον ἀρμόττει τὴν ἀπὸ τοῦ κατορθῶσαι δόξαν ἐλπίζειν· καὶ παρὰ τούτων γὰρ γένοιτ' ἂν τί ποτε σπουδαῖον· οὕτω τῆς προνοίας οἰκονομοῦσης, μὴ καὶ λάθῃ τις τῇ τῶν ἀνθρώπων δεινότητι καὶ μηχανῇ τὴν τοῦ μεγίστου τε καὶ δυσχερεστάτου τῶν

τὸ μὲν δὴ τὴν ἱερὰν ταύτην σύνοδον ἐξ ἀπάσης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης πεποιτηκὸς καὶ πείσων ἀπαντὰς μετὰ προθυμίας ἐνταῦθα συντρέγειν, τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡπιστία λόγον πεποιημένους, ἢ τῶν Χριστιανῶν ἀπάντων ὁμόνοια καὶ ἡ τῆς ἀληθείας γνώσις ἐστὶν· ὧν οὐδὲν ἦδιον γένοιτο τοῖς τὰ καλὰ καὶ φιλεῖν καὶ εὐχέσθαι καὶ σπουδάζειν ἐπισταμένοις. Ἡ τε γὰρ ἀλήθεια ὡς ἀντικρυς τῆς λογικῆς καθέστηκε φύσεως, οὐ χωρὶς ἀνάγκῃ ταύτην ἐν σκότῳ κυλινδουμένην μηδὲν ἀπίνασθαι τῆς ἀξίας καὶ τοῦ δεδομένου αὐτῇ χαρίσματος· καὶ ἥς δραττομένη συνεχῶς ἐν τῇ περὶ τῶν ἀγνοουμένων ζητήσει ἐαυτῆς τε γίνεται λαμπρότερα, καὶ Θεοῦ τῆς πρώτης ἀληθείας ὅσον ἐξέσται ἐγγυτάτω. Εἰρήνης δὲ καὶ τῆς ἐν τῷ καλῷ συμφωνίας τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων μείζον οὐδὲν, ἀρχομένης μὲν ἀπὸ ψυχῆς καὶ τῶν αὐτῆς νοημάτων, καθάπερ δὲ τισὶ τεκμηρίοις τοῖς ἔξω χρωμένῃς, καὶ διὰ τούτων πᾶσι φανερομένης. Εἰκὸς μὲν οὖν ἐστὶ καὶ ὑπ' ἄλλων ἐπίσης ἀγεσθαι λογισμῶν, καὶ σωματικά τινα φανταζομένων καλὰ, ἢ τὴν ὁμόνοιαν ἐλπὶς ἐστὶν ἀποτελεῖν, προθυμοτέρους ἐπὶ ταύτην ὄψαι τὴν χρεῖαν. Ἄλλ' ἔμειγε τὸ μὲν τοὺς Χριστιανοὺς κοινῇ εἰληφέναι, περὶ ὧν ἡμφοσθήτουν πρότερον, γνώμας, πολλῶν ἀγαθῶν καὶ μεγάλων ἀτίτων ὀφίσι γενήσεται, εἴπερ καὶ ἄλλῳ τῶ τῶν ἀπάντων δοκεῖ· ὑπὲρ δὲ τῆς τούτων ἐπιθυμίας οὐδένα τῶν σπουδαιότερων οἶμαι δεῖν κενεῖσθαι, μηδὲ σκοπῆν τοῦ μεγίστου καὶ θειοτάτου τῶν ἔργων τὰ φαυλότερα τῶν ἀγαθῶν προτιθέναι, καὶ ὧν ἂν τις βῆστα καταφρονήσειεν· ἀλλὰ τὴν μὲν γνώσιν τῆς ἀληθείας ἀντὶ πάντων ἀρκεῖν, ὑπὲρ

δὲ τῆς τῶν ὄλων εἰρήνης καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ὑπαρ-
χόντων χρεῖνα προέσθαι. Δυσὶν τοῖσιν τούτων, ὧν
ἕνεκα καὶ τοὺς πολλοὺς ὑπέστημεν πόρους, θάτερον
μὲν κατωρθώσιν ἡμῖν, τὴν γνώσιν λέγω τῆς ἀλη-
θείας, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ λοιπὸν ἐπακολουθεῖν.
Οὐδὲν γὰρ ἔσται, τῆς ἀληθείας περὶ τῶν ἀμφισθη-
τουμένων ἐπιγνωσθεῖσης, ἢ καὶ πάλιν ἡμῖν σχίσαι
τὰς γνώμας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὁμοίως ἀπασὰν
διελεῖται. Οὐτε γὰρ περὶ γῆς ὄρων ἢ χρημάτων ἢ
νήσων καὶ πόλεων δίκας πράττοντες καθεδοῦμεθα,
οἷδ' ἤκομεν τούτων ἕνεκα τὴν ἀρχὴν, οὕτε δυνατόν
ἔσται περὶ τούτων πάντας πᾶσιν ἀμφισθητεῖν. Εἰ-
ρηνεύσαντες δὲ πρὸς ἀλλήλους ἀνευ τοῦ καὶ περὶ τὰ
δόγματα παντίπασιν συμφωνεῖν, καὶ τὴν αὐτὴν παρὰ
πᾶσι κρατῆσαι δόξαν, περὶ ὧν σκοπεῖν πρόκειται,
πρὸς τῷ μὴδὲ τὴν εἰρήνην ἀν' ὑνθηθῆναι σῶσαι μέ-
χρι πολλοῦ, ἐπὶ καθροῦ τινος ἰδρυθῆσαν, καὶ τῆς
ἀληθείας ἄλλο τι δόξομεν προτιμᾶν, ἢ μόνη τῶν
πολλῶν ἀναλωμάτων καὶ πόνων τέλος γένοιτ' ἂν
ἄξιον· καὶ πρόφασιν μὲν τοῦ συνεθεῖν ἐναυθα τὴν
περὶ τῶν δογμάτων ἔρευναν εἶναι, τὸ δ' ἀληθὲς
ἤκειν ἐκάστους ἑαυτοῖς ἀγαθὸν τι περιποιησομέ-
νους, καὶ τὸν κατὰ ταῦτα βίον ἀμείνω κατασκευά-
σοντας. Ταῦτα δ' ὁμᾶς ἠγοῦμαι πάντως φυλάξε-
σθαι, ὡς πᾶσι μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις ὄπδ τοῦ Πνεύ-
ματος ἀγομένοι; καὶ τὴν ἀληθειαν προτιμῶσι πάν-
των ἀρμόττοντα.

Οὐκοῦν ἐκεῖνου καὶ πρώτου καὶ μᾶλλον πρέπει
φρονεῖσαι, οὐ τὸ προσῆκον πέρας ἀπειληφότος, αὐ-
τίκα τὰ κρείττω καὶ περὶ τῶν ὑπολοίπων ἔστι
προσδοκᾶν. Ἄν γὰρ τὴν ἀληθειαν πᾶσι μὲν ζητη-
σαι τρόποις θελήσωμεν, φανεῖσαν δὲ ἀρπάσαι καὶ
κατασχεῖν, ἀναλάμψει μὲν τὸ τῆς ὁμοιοῦς καλόν,
τὸ δὲ τοῦ σχίσματος λυθῆσεται νέφος· καὶ οὐκέτι
προστιθέντες κακῶς ἢ φιλονεικούντες ἀλόγως, τῶν
ἀδελφῶν ἀπορρηγῆσθεθα. Τοῦ δὲ μίσους καὶ τῆς
ἀηδίας οὕτω λυθέντων, μεταδώσομεν ἀλλήλοις τῶν
παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν, καὶ καθάπερ οἰκεῖοις καὶ συγ-
γενέσι χρησόμεθα· καὶ ὅλως οὐκ ἔσθ' ὅ τι τῶν ἀγα-
θῶν οὐχ ἔψεται παραχρῆμα. Ἐγὼ δ' εἰκοίμ' ἂν, ὡς
εἰ καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἐμέλλομεν ἐκπίπτειν ἀπαν-
τερον, καὶ πένητες καὶ ἄδοχοι τὴν οἰκουμένην περι-
νοστεῖν ἐκ τοῦ πλείστην φροντίδα θέσθαι τῆς ἀληθείας
καὶ περὶ ταύτης σκέψασθαι προύργου, μὴδ' οὕτω
δεῖν τῆς περὶ ταύτην σπουδῆς ὅτιοῦν καθυφεῖναι·
μὴδὲ νομίζειν ἄλλο τι τὸ ἡμέτερον ἀγαθὸν πλὴν
ταύτης, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Ὅπου δὲ
καὶ τᾶλλα διὰ ταύτην ἡμῖν περιέσται, οὕτω τε τῆς
πῶν πραγμάτων φύσεως ἀπαιτούσης, καὶ τοῦ Θεοῦ
χάριν ἡμῖν τῆς περὶ τὸ κάλλιστόν τε καὶ θεοῦτατον
πραγματείας ἐκτείνειν ἐθέλοντος, πῶς οὐ καὶ ταύτη
μάλιστα τοῦ χρέματος φροντιστέον, καὶ σπουδα-
στῆον αὐτὸ λαβεῖν ὄση δύναμις; Ὅτι δὲ οὐδὲ τῆς
εἰρήνης ἄλλον τινὰ τρόπον καθισταμένης, ἀσφαλῶς
ἡμῖν ἀπολαύειν ἐξέσται, ἀλλ' ἐνόος τινος ἀηδοῦς
ἐποτέρωθεν, οἷα φιλεῖ γίνεσθαι, συμπεπωκότος,
πρόφασιν ποιησόμεθα πολέμου καὶ μάχης τὴν ἐπὶ
τῶν δογμάτων ἀσμβασίαν, καὶ πάλιν ὁνειδῆ καὶ
συγγρησά· κατ' ἀλλήλων ἔξουσι χύραν, καὶ τὸ μᾶ-

A autem communi projiciendam esse facultatem par-
tem vel maximam. Cum igitur horum duorum, pro
quibus tam multos labores suscepimus, alterum
egregie præstiterimus, nimirum veritatis cogni-
tionem; necesse omnino est alterum quoque con-
sequatur. Veritate enim agnita rerum quæ versa-
bantur in controversia, nihil erit amplius quod
nostros animos disjungat, totumque terrarum or-
bem similiter distrahat: neque enim de terræ
confiniis, aut pecunia, aut insulis et urbibus recu-
perandis otiosi litigabimus; neque prorsus hanc ob
causam profecti sumus, neque fieri potest ut pro-
pter hæc omnibus contra omnes lis oriatur. Sed si
pacem conciliamus citra firmam de dogmatibus
consensionem, unamque a cunctis receptam sen-
tentiam de iis quæ modo tractantur; præterquam
quod pacem diu conservare non poterimus, debili
fundamento innixam, videbitur etiam veritati ipsi
aliquid aliud præponere, quæ una dignis finis
existiterit multorum sumptuum atque laborum:
videbitur quoque protectionis nostræ vera causa
non fuisse inquisitio dogmatum, sed ut unusquis-
que boni aliquid lucretur, et vitæ quod superest,
traducat jucundius. Hæc autem vos plane devita-
tuos existimo, ut cuius potius congruentia quam
hominibus, qui Spiritu ducuntur, veritatemque
omnibus præferunt.

De illo igitur et primo loco et magis est cogitan-
dum; quod si ad debitum perducatur finem, con-
tinuo reliqua etiam prospera sunt expectanda. Si
enim modis omnibus veritatem querere, et visam
arripere ac retinere velimus, elucescet quidem con-
cordiæ bonum, discutietur autem schismatis nu-
bes: neque ultra aut iniquis aggressionibus, aut
vanis concertationibus sejungemur a fratribus. Ita
porro sublato odio, placatisque aversis animis,
alteri cum alteris bona nostra communicabimus,
affiniumque et cognatorum loco habebimus: nec
erit ullam omnino bonum, quod non sit e vestigio
secuturum. Ego vero etiam dixerim, etsi bonorum
omnium jacturam essemus facturi, et vagaturi per
orbem inopes et inglorii propter maximam de ve-
ritate sollicitudinem, et seriam ejus tractationem,
nihil tamen de studio quo illam inquirimus, esse
omnino remittendum; nec aliud existimandum
bonum nostrum, sive felicitatem humanam, præter
hanc ipsam. Cum igitur et reliqua propter eam
accessura sint, ita rerum natura exigente, Deoque
nos propter opus pulcherrimum ac divinisimum
remunerare volente, cur hanc etiam ob causam
non sit de hac re maxime cogitandum, totisque
viribus ad assequendam eam laborandum? Quod
vero si pax alia quavis ratione fiat, nobis ea tuto
frui non licebit, sed ex utraque parte, re quam-
vis minus jucunda contingente, belli ac pugne oca-
sio fiet discrepantia dogmatum, et rursus probris
et scriptionibus conflictationi mutua locus erit,
et inanis videbitur tota hæc rerum innotatio: ego
quidem ostendere, quamvis nullo negotio possim,

nolo ; res autem ipsæ testantur, quis legendo didicit, quoties in hunc modum pace inter nos confecta, non modo lucri nihil a nobis factum, sed malo etiam incaute incrementum adjectum. Taceo vero tempora, et res gestas, et a quibus gestas, quæ sunt nota plurimis memoria repetens, illudque cavens, ne videar traducere aliquos.

Si igitur notum non esset ex multis superiorum temporum factis, quem soleat modus iste pacis exitum habere, sed nunc primum illius periculum faceremus, ignosceret nobis fortasse quispiam, in rerum obscuritate aberrantibus ab eo quod fieri decet. Cum verum tot exempla sint, quibus persuaderi nobis potest ut illum rejiciamus, jure optimo puto reprehendemur ab omnibus, si nobis contingat hunc modum deligentibus errare, et in eadem mala delabi, in quæ illi quos antea dixi ; quod eveniat omnino necesse est. Unum igitur hoc est, et primum, et maximum, Quapropter ad intendendam veritatem ponendum est omne studium ; quod per illam effecturi simus ea quorum gratia convenimus, et pace perpetua, Deo propitio conficienda, fruituri ; utque verius dicam, quod hoc sit studii nostri caput ; et quo quidem peracto, cætera omnia bene se habebunt, neglecto vero, nec illa sunt a sapientibus magnificienda, nec erunt talia, ut et honestissima et utilissima sint. Alterum vero est, quod omnibus hominibus jucundum est, et res omnium suavissimam vitam sibi in pace esse : huic enim illud conjunctum est quod nemo nemini vim cogatur afferre, sed liceat fortunis uti cum voluptate, tranquilleque vitam traducere ; quo potissimum dignoscitur quæ sit vita humana. Omnino enim arma et pugnae, et acierum instructiones, et collocata in urbibus præsidia, et omnes bellorum apparatus pacis causa sunt, fiuntque ut vita possit cum pace transigi. Possunt autem tuto pacem habere, qui vel nulla prorsus de re certant, vel quibusdam conditionibus dirimunt controversias, et quod justum est pari voluntate amplectuntur, existimantes se nec pati injuriam, nec inferre. Qui vero deponunt inimicitias nondum extinctis querimoniis, hos bellum non mittere, sed intermittere dixerit quispiam, et inducias facere, non pacem aut belli finem. Etsi enim videntur conciliati animi, non subest tamen animi voluntas, quoad alter ab altero sciat se injuriam passum : nisi quis præ magna suocordis, non quod rapiant de suis conqueri insidiatoribus, sed ob ea quæ relinquunt, velit habere gratiam. Ita igitur hic quoque res se habet : si disputationum vi, Dei que auxilio, diuturni belli causas adimemus, et querelas mutuas e medio prorsus tollemus, et in eandem omnes convenimus sententiam, licet hanc veram nuncupare pacem, et animorum indissolubile vinculum, fraternam conspirationem, et spiritalem unionem, omnisque scandalis radicibus præcisionem, et quidvis aliud hujusmodi : ac tali cum pace revertentes et nos ipsi

ταιον είναι δοκεῖν πᾶσαν ταυτην τὴν καινοτομίαν, ἐγὼ μὲν καιτοι ῥᾶδιον ὄν οὐ βούλομαι δεῖξαι, αὐτὰ δὲ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ, εἰ τις εἶδεν ἀνεγνωκῶς ὀσάκις τοῦτον τὸν τρόπον συνθέμενοι πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τῷ μηδὲν τι κερδᾶναι καὶ τὸ δεῖν ἑλάθρομεν ἡυξησῆτε ; σιγῷ δὲ καιρούς και πράγματα και ὕφ' ὧν ἐπράχθη, εἰδὼτας τε τοὺς πλείστους ἀναμιμνήσκων, και τὸ δοκεῖν καθάπερ εἶναι τινων εὐλαβοῦμενος.

Εἰ μὲν τοίνυν μὴ πρόδηλον ἦν ἐκ πολλῶν τῶν πρόσθεν γεγενημένων, ὅποι τῆς εἰρήνης ὁ τρόπος οὗτος πέφυκε ταλευτᾶν, ἀλλὰ νῦν πρῶτον ἐπειρώμεθα τούτου, ἴσως ἂν τις ἡμῖν συνεγίνωσκων, ἐν ἀθλίᾳ πραγμάτων τοῦ πρόποντος ἀμαρτοῦσι · τοσοῦτων δὲ ὄντων τῶν δυναμένων παθεῖν αὐτὸν παραιτεῖσθαι, πάντας εἶμαι δικαιότατ' ἂν ἡμῖν μέμψασθαι, ἂν συμβαίη τοῦτον ἐλομένοισι σφαλῆναι, και ταυτόν τι παθεῖν τοῖς και πρότερον εἰρημένοισι, ὃ πᾶσα παθεῖν ἀνάγκη. Ἐν μὲν δὴ τούτο και πρῶτον και μέγιστον · διὸ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν πᾶσαν δεῖ καταβαλέσθαι σπουδὴν, ὡς ταύτη μόνη ὧν εἴνεκα συνεληλύθαμεν διαπραξομένους, και τῆς σὺν θεῷ γενησομένης εἰρήνης, μέχρι παντὸς ἀπολαύσοντας · μάλλον δ' εἰπεῖν, ὡς τούτο κεφάλαιον ὄν τῆς ἡμετέρας σπουδῆς · και οὐ γενομένου μὲν, και τᾶλλα πάνθ' ἔξει καλῶς · ἡμελημένου δὲ, οὐδ' ἐκείνων ἂν εἴη τοσοῦτος τοῖς νοῦ μετέχουσι λόγος, οὐδ' ἂν μέλλοι κάλλιστα και λυσιτελέστατα ἔξειν. Δεύτερον δὲ, ὅτι τὸ μὲν εἰρήνην ἀγειν ἡδὺ πᾶσιν ἀνθρώποις, και πάντων ἡδιστον · τούτω γὰρ σύνεστι μὲν τὸ μηδὲνα ζημιῶν ἀναγκάζεσθαι, τὸ δὲ τοῖς ὑπάρχουσι χρῆσθαι μεθ' ἡδονῆς ἐνυπάρχει, και τὸ σὺν ἡμερότητι ζῆν · ὃ μάλιστα τῆς ἀνθρωπίνης διαίτης πέφυκε γνώρισμα. Και ὅπως ὅπλα τε και μάχαι και παρατάξεις και φρουραὶ πόλεων και πᾶσαι πολέμων παρασκευαὶ τῆς εἰρήνης χάριν εἰσ', και τοῦ μετὰ ταύτης δύνασθαι ζῆν ἔνεκα γίνονται. Ἔστι δὲ καλῶς εἰρηνεύειν τοὺς ἢ μηδὲλους ἐν οὐδενί ποτε διαφερομένους, ἢ συνθηκαίς τισι λύοντας τὰς διαφορὰς, και τὴν αὐτὴν περὶ τῶν δικαίων ἔχοντας γνώμην, μήτ' ἀδικεῖσθαι μήτ' ἀδικεῖν ἀλλήλους νομίζοντας. Τοὺς δὲ σωζομένων ἐτι τῶν ἐγκλημάτων διαλλαττομένους ἀλλήλοις εἰποι τις ἂν οὐ παύειν ἀλλ' ἀναπαύειν τὸν πόλεμον, και ὅπλων ἀνακαυχῆν, οὐ μάχης κατάλυσιν οὐδ' εἰρήνην εἶναι τὸ πρᾶγμα. Οὐδὲ γὰρ προσέεται ταῖς φαινομέναις διαλλαγαῖς και τὸ κατὰ ψυχὴν εὐνοεῖν, ἕως ἂν συνειδῶσιν ὑπ' ἀλλήλων ἡδικημένοι · εἰ μὴ τις ὑπὸ βᾶθυμίας, οὐχ ὧν ἀπάξουσιν ἀχθεσθαι τοῖς ἐπιβουλεύουσιν, ἀλλ' ὧν αὐτῷ καταλείπουσιν, ὀφείλειν βούλοιο χάριν. Οὕτω τοίνυν ἔχει κἀνταῦθα · τὸ μὲν κρίσει λόγων και τῆς ἀνωθεν βοθηθείας συνεφαπτομένης ἡμῖν τὰς τοῦ μακροῦ πολέμου καταλῦσαι προφάσεις, και ἄπερ ἀλλήλοις ἔχομεν ἐγκαλεῖν ἐκ μέσου καθάπεξ πεποιημένους, πρὸς ἐν φρόνημα και μίαν γνώμην ἀπαντας συνελθεῖν, τούτ' εἰρήνην ἀληθινήν, και ψυχῶν ἀδύβηκτον σύνδεσμον, και σύμπνησιαν ἀδελφικὴν, και πνευματικὴν ἔνωσιν, και σκανδάλου παντὸς πρόβριζον ἐκκοπήν, και εἰ τι τοιοῦτον, ἔξῃστιν ὀνομάσαι. Και μετὰ τοιαύτης ἐπιανόντες, εἰρήνης, αὐτοὶ τε

χειρήσμεν ἀληθῶς, καὶ τοὺς ὑποδεχομένους πείσομεν χαίρειν. Ἄν δ' ἄλλο τι γένηται, εἰρήνης σκῆαν, καὶ διαλλαγῶν εἰδῶλον, καὶ δογμάτων ἀσυμφωνίαν, καὶ σκανδάλων ἀρχὴν, καὶ δεύτερον πλοῦν, καὶ συνθήκην ἀνάγκης ὅπαντες προσηροῦσι. Καὶ τοῖς μὲν ἀπλουστέροις ἴσως τι δέξομεν ἡσυχῆναι, καὶ τῷ τῆς εἰρήνης ὀνόματι πείσομεν αὐτοὺς ἀγαπᾶν, μηδεὶν φροντίζοντας ἄλλου· τὰ δὲ παρὰ τῶν νοῦν ἔχόντων ὀνεῖδῃ δικαίως ὑποστηρίμεθα, τὸ σεμνὸν ὄνομα τῆς εἰρήνης πρόφερόντων ἡμῖν, καὶ τὰς ἀνηνυτοῦς ἐλπιδας, καὶ τὰς μέχρι τοῦ φαινομένου διαλλαγὰς· εἰ μὴ καὶ προδοτάς ἡμᾶς ἐροῦσι τῆς ἀπάντων εὐδαιμονίας, ὅτι γενομένης ἐγγύς, καὶ ὡσπερ χειρῶν ἐκτάσει προσηκαλουμένης, οὐκ ἠθελήσαμεν δράξασθαι, πρὸς ἄλλο τι βῆδιον ἀποκλίναντες. Καὶ χωρὶς δὲ τούτων τῶν ὀνειδιῶν, οὐδ' ἡμᾶς αὐτοὺς πείθειν ἔξομεν δεόντως μὲν χρῆσασθαι τοῖς συμπεσοῦσι καιροῖς, ἐλέσθαι δὲ τῶν εἰς δύναμιν ἡκόντων τὰ χρεῖτω, καὶ μετὰ θεοῦ τὰ τοῦ θεοῦ καταπράξασθαι. Παρήμι δὲ τὰς μετὰ ταῦτα συμβησομένους ἀμφιβολίας, ὧν αἰτιοὶ δέξομεν ἡμεῖς γεγενῆσθαι, τὰ τῶν σκανδάλων ὀπολιπόμενοι σπέρματα· καὶ πρόβριζον ἀνασπᾶν τὸ δεινὸν ἐξῆν, οὐ βεβουλημένοι. Καὶ μὴ πολλοῖς ἄλλοις τρόποις ἀπονωτέροις καὶ βῆσοι τὴν θρυλλουμένην πράττειν ἔχοντες ἔνωσιν, ἐκείνους πάντας ἀφέντες, οἰκουμένην σύνθετον συγκροτεῖν, καὶ ταύτη τὸ πᾶν ἐπιτρέπειν ἐβουλεύσασμεθα· οὕτω γὰρ μόνον μενεῖν τὰ δόξαντα κύρια, μηδεὶν ἀντιλέγειν τολμῶντος οἷς ἂν τοιαύτη σύνθετος συνθηκῶν συνεχῶς ἔστιν ἰδεῖν τὸ πρόσρημα τοῦτο· καὶ τοὺς ἐκατέρωθεν πρέσβεις μέμνησθε δῆπου κἂν τοῖς λόγοις αὐτῶν κἂν τοῖς γράμμασιν ἴσως καὶ κατὰ τοῦνομα στέφροντας, καὶ δι' ὄχλου τότε τοῖς ἀκούσοις γενομένους.

Τὴν δ' ἱερὰν ταύτην σύνοδον, τὸ μὲν ἐξ ἀπάντων ἢ τῶν γε πλείστων τῆς οἰκουμένης μερῶν ἐλθεῖν τινας, τῶν ἐνταῦθα λόγων καὶ πράξεων κοινωνήσομεν, καὶ μετὰ χρησομένους γνώμῃ περὶ τῶν ἔλων, οἰκουμένην ἀναμφιβόλως ποιεῖ. Ἀνάγκη δὲ κἂν τοῖς ἄλλοις αὐτῇ τὸ σχῆμα τῶν οἰκουμένην συνόδων ἀκριβῶς περισώσει· ὧν ἔν ἐστι καὶ τὸ πρόβριζον μὲν περὶ τῶν ἐκάστοτε ζητουμένων σκοπεῖν, καὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος· καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ λόγους ἐκατέρωθεν γινόμενους τῇ μὲν τλήθῃς ἀνευρίσκειν, τῇ δὲ τούναντιον· κάκεινο μὲν ἀναγορεύειν, τὸ δὲ ψεῦδος ἀποκηρύττειν· καὶ τοὺς μὲν πειθομένους ὀρθοδόξους εἶναι λοιπὸν, τοὺς δ' ἔτι φιλονεικούντας ταῖς τῶν αἰρετικῶν εὐθύναις ὑπάγεσθαι· ὥστε δύνασθαι τὴν οἰκουμένην πᾶσαν ἐκείθεν ἀπλῆν περὶ τῶν πρότερον ἀμφισβητούμενων δόξαν φυλάττειν, καὶ τοὺς ἄλλοις λέγοντας μὴ προσέσθαι. Τοῦτο μὲν πρὸ πάντων τῶν ἄλλων· μετὰ δὲ ταῦτα καὶ τῆς ἄλλης εὐταξίας τῶν ἐκκλησιῶν προνοεῖ, καὶ τῶν τῶν ἀνθρώπων βίον βυθμίζει κανόσι καὶ νόμοις πρὸς τοῦτο φέρουσι· κἂν τινες ἰδίως δέωνται δίκης, μηδὲ τούτων καταφρονεῖν. Ἄν τούτων καὶ αὕτη παράδειγμα τὰς τοσαύτας συν-

A vere gaudebimus, et illis qui nos excipiunt, letitiam ut capiant suadebimus. Si vero aliud quid fiat, pacis umbram, et conciliationis simulacrum, et dogmatum dissensionem, et scandalorum exordium, et rem haud primo loco expetitam, et necessitatis conventionem appellabunt omnes. Et simplicioribus quidem peregrisse aliquid fortasse videbimus; suadebimusque illis ut pacis nomine contenti sint, et nihil aliud requirant: at sapientum probris jure obnoxii erimus, obijcientium nobis egregium pacis nomen, spesque in nihilum redactas, et apparentem tantummodo conciliationem; dum non etiam communis omnium felicitatis proditores vocent, quod prope accedentem, et veluti correctis manibus advocantem prehendere noluerimus, sed nosmet alio facilius converterimus. Verum hisce etiam probris omissis, neque nobis ipsis persuadere poterimus, occasiones oblatas fuisse a nobis bene arreptas, et inter ea quae nostrarum virium erant, potioribus nos adhesisse, remque Dei cum Deo egisso. Prætereo quæstiones, quæ postea emergent, quarum nos actores fuisse videbimus, relictis seminibus scandalorum, et non evulso radicitus malo, cum hoc in nostra voluntate situm esset. Et certe multis aliis expeditioribus faciliioribusque modis decantatam hanc unionem facere licebat; illis tamen omnibus posthabitis, celebrandæ generalis synodi remque illi totam permittendi consilium iniimus; quod hac ratione tantum futurum esset, ut firma et stabilia manerent decreta, valente nemine eis adversari, quæ hujusmodi synodus pronuntiasset, et clausulam hanc in omnibus scripturis, quibus continentur pacta et conventiones perficiendæ unionis, videre licet assidue repetitam; et legatos utrinque missos meministis certe et loquendo et scribendo passim vos esse hac voce, ut auditores tunc afficerent lædion.

Quod igitur ad hanc sacram synodum ex omnibus, aut certe plurimis orbis terrarum partibus convenerint aliqui, sermonum ejus actorumque futuri participes, eandemque laturi sententiam de summa rerum, hoc illam procul dubio facit œcumenicam; necesse vero est, ut in reliquis etiam œcumenicarum et synodorum forma perfecte servetur, quorum unum est, ut ea quæ quotidie queruntur, et causas schismatis accurata consideratione meditentur et post multa certamina sermonesque habitos utrinque, comperiat tum verum, tum etiam oppositum et illud quidem promulget, eliminat vero mendacium: ut qui parent, jam sint orthodoxi, qui vero adhuc refragentur, censuris subjiciantur hæreticorum, passitque orbis terrarum universus simplicem deinceps de rebus antea controversis tenere sententiam, et aliter dicentes rejicere. Hoc igitur ante omnia quævis agendum, tum relique ecclesiarum aplo ordini consulendum, et hominum vita canonibus et legibus ad hoc spectantibus instituentia; et si qui sunt qui velint privatam sibi licentiam dirimi, neque hi contemnendi. Si igitur hæc etiam, exemplum sibi statutus tot synodorum, ex iisdem

unde et illæ, orsa fuerit, volueritque in ea pari, ne dicam majori, studio incumbere; deinde etiam de reliquis, quibus providentia vestra opus est, æque ac illæ cogitaverit, nemo erit qui hanc ipsam inter alias œcumenicam esse negaverit, et ejusdem quæ sunt aliæ dignitatis; nec erit quo aliquis confugiens, velit parvipendere quæ ab ea fuerint decreta, existimans perinde esse hanc atque antea celebratas aspernari, timensque tum execrationes hominum, tum pœnas desuper irrogandas. Alioqui multi erunt, qui illi insidentur, et nunc quidem fortasse nemo contradicet, ne videatur etiam impedimentum esse bono concordiæ; et quod præterea sciat rem esse arduam tanto numero prævalere, si conetur illos eo verbis pertrahere, quo animus non propendet; tempore vero procedente non pauci decreta vestra volent convellere, veneranda hæc vos appellatione denudant; denudabunt autem, quia generalium conciliorum formam multitudine tantum servatam a vobis dicent, in rebus vero maxime necessariis viam vos inivisse plane illis contrariam, ut qui conventum egeritis ob aliud quidvis potius, quam dogmatum veritatis ergo. Atque ita soli nos fortasse pace fruemur, posteris vero nostris bellum illico relinquemus vel priori detestius; sicque nullum nobis afferet fructum omne hujus appellationis studium. Quod ne fiat, generalium conciliorum dignitas per exactam illorum imitationem huic etiam est adaptanda, et ne ullum ei periculum immineat ex dissimilitudine, prospiciendum. Nam etsi præmentis hominum aminos prætextus isti non turbabunt, nec erit quisquam, qui honestum insequens concilio inferat bellum; bene tamen nos, adversus maxima et summæ utilitatis opera non modo perditissimos homines, sed adversarios quoque nostros ab initio demones struere insidias, similitum sui hominum ad hoc opera et auxilio attentos. Porro autem demonibus Ecclesiarum pace nihil injucundius, ex qua totus honorum circulus pendet, et quam Salvator ascendens reliquit hominibus: tantumdem enim erat hanc largiri, atque omnia simul tradere bona, quæ præsens nobis tribuere poterat. Sicut ergo inimici pacis omnes ad eam evertendam adhibebunt machinas, et omnes captabunt occasiones; ita nos quoque, quod futurum est prospicientes, omnem decet illis viam malefaciendi præcludere, pacisque bonam usquequaque tutum reddere, ut necessario improbi vel acquiescentes non ciant turbas, vel adorientes nihil efflicere valeant, experimentoque sciant cœlum se voluisse ferire capite. Illud præterea considerandum, futuros homines praves non modo sententiis nostris molestos, et easdem rursus controversias et pugnas copiosius revocatuos, si quam nati fuerint criminandi nos occasionem, sed multa quoque alia bella excitatuos, veramque fidem multa confusione opplectuos. Et nunc quidem in Orientalem et Occidentalem Ecclesiam divisa est Christianorum multitudo, tunc autem ne numerari quidem sectæ poterunt,

ἄδους προστησαμένη ἀρξεται μὲν ἀφ' ὧν ἐκείνας καὶ περὶ ταῦτα τὴν Ἰσὴν, ἵνα μὴ λέγω πλείω, σπουδὴν ἐνδείξασθαι βουλευθῆ· ἐπομένως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅποσα δεῖται προνοίας, τὸν αὐτὸν ἐκείναι· σκέψεται τρόπον, οὐδεὶς ἂν ἀντίποι μὴ καὶ ταύτην οἰκουμένην εἶναι, καὶ ταυτὸ ταῖς ἄλλαις ἔχειν ἀξίωμα· οὐδ' ἔξει τις εἰς ὅτι καταφυγῶν, ὡς ἂν αὐτὴ ψηφισαίτο, καταφρονεῖν βουλευθεῖη, ἡγούμενος Ἰσὸν εἶναι ταύτην τε καὶ τὰς περὶ αὐτῆς ἀτιμάζειν· καὶ δεδιώς μὲν τὰ; ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀράς, τρέμων δὲ τὰς ἀνωθεν δίκας· ἄλλως τε πολλοὺς ἔξειν τοὺς ἐπιθούλους· καὶ νῦν μὲν ἴσως οὐδεὶς ἀντρεψί, μὴ καὶ δόξη τὸ τῆς ὁμονοίας ἀγαθὸν ἐμποδίζειν, καὶ ἅμα εἰδῶς ὡς χαλεπὸν ἔστι τοσοῦτων περιγενέσθαι, ἐφ' ἅπερ οὐ προθυμοῦνται, τοῖς λόγοις πείθειν πειρώμενον· οὐκ ὀλίγοι δὲ τοῦ χρόνου προβαίνοντο; τὰ μὲν ἡμῖν δόξαντα σαλεύειν θελήσουσι, τῷ τῆν σεμνὴν ταύτην προσηγορίαν ἡμῶν ἀφελέσθαι. Ἀπαρῆσονται δὲ, πλήθει μόνον ὥζειν ἡμᾶς τὸν τῶν οἰκουμένων συνῶδων λέγοντες χαρακτηριστῆρα, ἐν δὲ τοῖς ἀναγκαϊοτάτοις καὶ σφόδρα τὴν ἐναντίαν ἐκείναις ἔλθειν, ὡς περὶ πάντων μᾶλλον ἢ περὶ τῆς τῶν δογμάτων ἀληθείας τὸν σύλλογον πεποικημένους· καὶ οὕτως αὐτοὶ μόνοι τῆς εἰρήνης ἀπολαύσομεν ἴσως, τοῖς δὲ μεθ' ἡμᾶς· εὐθὺς καὶ χεῖρω τοῦ προτέρου καταλείψομεν πόλεμον· καὶ οὕτως ἡμῖν ἀνόητος ἔσται ἢ περὶ ταυτῆς τῆς προσηγορίας πᾶσα σπουδή. Ὅπερ ἵνα μὴ γίνηται, τὸ τῶν οἰκουμένων συνῶδων ἀξίωμα τῷ πρὸς ἐκείνας ἀκριβεῖ ζήλω καὶ ταύτῃ προσαρμοστέον· καὶ ὅπως μηδεὶς ἐκ τῆς ἀνομοιοτήτος ἐπιπητῆ κίνδυνος αὐτῆς φροντιστέον. Εἰ γὰρ μὴ καὶ τὰς τῶν εὐγνωμόνων ψυχὰς αἱ προφάσεις αὗται ταράξουσι, μὴδ' ἔσται μηδεὶς ὁ τοῦ καλοῦ χάριν τὸν πρὸς αὐτὴν ἀναδεξιόμενος πόλεμον· ἀλλ' ἴσως δὴ πού καλῶς τοῖς μεγίστοις καὶ λυσιτελεστάτοις τῶν ἔργων οὐ τοὺς πονηροτάτους μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνέκαθεν δυσμενεῖς ἡμῖν ἐπιβουλεύοντας δαίμονας, ὁμοίοις ἀνθρώποις συνεργοῖς πρὸς τοῦτο χρωμένους. Δαίμοσι δὲ ἄρα τῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης οὐδὲν ἀηδέτερον, ἢ ἅπας ὁ τῶν ἀγαθῶν ἀπῆρηται κύκλος, καὶ ἦν ὁ Σωτὴρ ἀνήλθε τοῖς ἀνθρώποις καταλιπὼν, ὡς Ἰσὸν ὅτι ταύτην τε χαρίσασθαι, καὶ πάντων ἀθρόων μεταδοῦναι τῶν ἀγαθῶν, ὅποσα παρῶν ἡμῖν παρέχειν ἠδύνατο. Καθάπερ οὖν οἱ τῆς εἰρήνης ἔχθροὶ πᾶσαν ἐπὶ τῇ ταύτῃ ἀνατριπὴ κινήσουσι μηχανὴν, καὶ προφάσεις πᾶσας διερευνήσονται, οὕτω δεῖ καὶ ἡμᾶς τὸ μέλλον προορωμένους πᾶσαν μὲν αὐτοῖς ὁδὸν ἀποκλείσαι τῆς κακουργίας, πανταχόθεν δὲ τὸ τῆς εἰρήνης ἀγαθὸν ἀσφαλισσάσθαι· ἐξ ὧν ἢ παροξυνόμενος ἡσυχάζειν ἀνάγκη τοὺς πονηροὺς, ἢ προσβάλλοντας ἀσθενεῖν, καὶ πείρα μανθάνειν, ὡς ἄρα τῇ κεφαλῇ τὴν οὐρανὸν ἐγνώκασι προσαράττειν. Πρὸς δὲ τοῦτοις κἀκεῖνο πρέπει σκοπεῖν. Οὐ γὰρ μόνον ταῖς ἡμέτεραις ἐνοχλήσουσι ψήφοις οὐ πονηροῖ τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάλιν τὰ; αὐτὰς μετὰ παρουσίας εἰσάξουσιν ἀμφισβητήσεις καὶ μάχας, ἐάν τις αὐτοῖς τῶν καθ' ἡμῶν ἐγκλημάτων πρόσφασι; ἢ, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄλλους;

ἔγροῦσι πολέμους, καὶ πολλῶν συγχύσεων τὴν ἀληθινήν ἐμπλήρουν πιστίν. Καὶ νῦν μὲν εἰς Ἀνατολίαν καὶ Δυτικὴν Ἐκκλησίαν τῶν Χριστιανῶν διήρηται πλῆθος· τότε δὲ οὐδὲ ἀριθμῆν ἐξέσται τὰ τμήματα, ἐκάστου πρὸς ἑαυτὸ τευνομένου καὶ στασιάζοντος, ἄλλων ὑπ' ἄλλου φιλονεικίας ἀφορμῶν σπειρομένων. Εἰ γὰρ ἔτι τῆς συνόδου ταύτης προσδοκωμένης, ἥτις ἐμελλε τὰς μεγίστας τῆς οἰκουμένης μοίρας συνάψασα, εἶτα καὶ περὶ τῶν ἐκισταχοῦ καινοτομηθέντων ἐπιμελῶς σκοπούμενη, τὴν ἀληθὴ καὶ βεβαίαν ψῆφον παῖν ἐπάγειν, διήρηντο μὲν οἱ πρότερον ἠνωμένοι, ἢ δ' ὅπως ποτὲ κρατήσασα μοῖρα τοῦς ἡτετημένους ἐπαράτους καὶ τῶν ἀπίστων χείρου; ἠγήσατο, καὶ μέγρι τοῦ νῦν ἀπὸ τῶν τῆς Ἐριδος; ἐκείνης ἀρξαμένην κλωῦσα, καὶ σχίσμα ἐν σχίσματι παλαιῶ γέγονε νέον, ἐν ἐλάττωσι μὲν, πολὺ δὲ νικῶν τῆ τε ὕλη τῶν ζητουμένων καὶ τῷ μίσει τῷ πρὸς ἀλλήλους, ἥδιστα γὰρ ἂν ἐγεύσαντο καὶ σερκῶν· τί χρῆ προσδοκᾶν, ὅποτε σύνοδον οἰκουμένην ἐλπίζειν οὐκ ἔσται; ἥς μόνης ἐμελλον δεδιέναι πάντες τὰς ψῆφους, ἀδήλους ὅποτεροις ἀρίσκων μέλλουσιν οὐσας. Τοιαύτην δὲ σύνοδον τίς νῦν ἔχων ἐλπίζει ποτὲ, τὴν τοσοῦτοις ἤδη χρόνοις μελετωμένην, καὶ μετὰ τοσαύτης ἐκατέρωθεν δυσχεραίας συστάσαν, ἐκ τοῦ μὴ δυναθῆναι διασῶσαι ταύτην;

Οὐκοῦν τοῦ χρόνου καινὸν ἀεὶ τι προσεξυρίσκοντος, καὶ τῶν ἀνθρώπων δι' ἄγνοίαν ἢ φιλονεικίαν ἐχομένων τοῦ ψεύδους, καὶ τὰς ἐν δόγμασι διαφορὰς ἔστιν ὅτε προφάσεις τοῦ πρὸς ἀλλήλους ποιουμένων πολέμου, ἐφ' ὃν οἱ μετὰ τῆς ἀληθείας ἰστάμενοι καταφεύξονται, καὶ οὐ τὴν ψῆφον ἀρμόττει πάντας αἰδεῖσθαι, μήτ' ὄντος μήτε προσδοκωμένου, ἀνάγκη πάντας δεινῶς ἀλλήλοις συρρήγγυσθαι· καὶ διδασκάλους τῆς ἀληθείας ἐκάστους ἑαυτοῖς γινομένους, τῶν ἄλλο τι φρονούντων καταψιφίζεσθαι καὶ τὸ ἐπὶ πάντων χερίστον, αἰρετικούς καὶ ἀπίστους ἀπικαλεῖν, οὐ καθάπερ νῦν διαφερομένους καὶ σχισματικούς καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύουσι, τὰς συνοδικὰς ὑποστειλλόμενοι ψήφους. Τοῦτων δὲ τι ἂν γένοιτο χεῖρον; Οὔτε γὰρ εἰσεται τις τῶν ἀπλουστέρων, τί ἂν δέοι φρονεῖν καὶ τίσι προσθέσθαι, οὐτ' ἀκίνδυνον ἔσται τοῖς ὀπιονοῦν ἐλομένοις, εἰς πολλὰ νεμεμημένου τοῦ ψεύδους· καὶ τὸ μέγιστον εἰς σωτηρίαν, ἢ πίστις, ἐκ τῶν ἀνθρώπων κατ' ὀλίγον οὐχ ἡσεται. Καὶ νῦν μὲν ἀκούοντες εἶναι που καὶ σῶζεσθαι τὰς ἐξ ἀρχῆς γεγενημένας αἰρέσεις ἡγούμεθα θαυμαστὸν, εἰ τοσαῦτα διαφερόμενοι πρὸς ἀλλήλους, καὶ οὕτω πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἐναντιότησι συζῶντες ἀνθρώπων οὐκ ἀνταντα συνοικεῖν τότε δὲ τοῦτ' ἐπὶ τὸ δεινὸν τὴν οἰκουμένην πασαν ἐμπλήσει· καὶ οὐδ' ἂν εἰ τις ἐκ τῶν ἐθνῶν πρὸς τὴν ἀληθινήν ἐπιστρέφειν βούλοιο πιστίν, τίσι χρῆσεται τῆς ἐπιθυμίας ὁδηγοῖς τε καὶ διδασκάλοις εἰδείη καλῶς· μᾶλλον δὲ τὴν τοσαύτην ἀσυμβασίαν ὄρων, οὐδ' ἂν βουλευθεῖη. Ἄ δεῖ μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων προειδομένους ἡμᾶς, καὶ νομίσαντας ἐκεῖνον εἶναι τὸν χρόνον, ἐν ᾧ καθάπερ ἐν νυκτομαχίᾳ πάντες φυχόμενοι συμπίπτουσιν ἀλλήλοις καὶ συναπόλλυνται, καὶ τῶν μὲν ἀπολλυμένων οἶκτον λαβόντας, τῷ δὲ κατεληφέντι τὴν Ἐκκλησίαν δεινῶ

A singularum divisione partium in alias per seditiones intestinas, et variis variis contentionum disseminantibus causas. Nam si dum hæc synodus adhuc expectaretur, quæ, maximis orbis terrarum partibus conjunctis, deinde novitatibus, quæ singulis in locis exortæ sunt, diligenter examinatis, veram certam que sententiam erat de omnibus lataura, divisi quidem erant prius uniti, devictos vero pars utcunque superior exsecrata est, infidelibusque deteriores habuit, et ad hanc diem eo nomine vocat usque a primis illis qui fuerunt pugnae auctores, novumque in antiquo schismate, pauciorum quidem, sed longe superans et materia quæsiturum, et mutuo inter se odio, libentissime enim vel carnes ipsas degustassent: quid expectandum, quando nulla spes erit œcumenicæ synodi, cujus tantum calculos erant formidaturi, quod incertum esset secundum quos illa esset decretura. Talem vero synodum quis unquam mentis compos speraverit, si hanc tanto ante meditatam tempore, tanta vero utrinque cum difficultate coactam, irritam videat, quod sibi nomen hoc tueri minus potuerint?

Cum igitur tempus noni semper aliquid adire veniat, et homines, sive ob ignorantiam, sive ob certandi studium, mendacio adhaereant, et differentias dogmatum quandoque faciant causas pugnarum, nullusque sit, aut expectetur, ad quem confugiant qui pro veritate stant, cujus sententiam conveniat omnes revereri: necesse est omnes inter se manus conserant, dumque sibi quisque sit veritatis magister, aliter sentientes condemnet; quodque deterrimum omnium est, hæreticos infidelesque appellet, non uti nunc fit, ob discrepantiam, schismaticos et id genus alia, metu synodicæ definitionis. Hoc porro statu rerum quid pejus? nemo enim simpliciorum sciet quid sentiendum, quibusve assentiendum: nec erit a periculo vacuum quodcunque quisque delegerit, mendacio multifariam diviso: ex quo fiet ut res ad salutem maxime necessaria, sicut paulatim hominibus abeat. Et nunc quidem audientes, exstare alicubi hæreses principio exortas, mirum putamus, si homines tanta inter se opinionum diversitate, tam multis, tam variis, tam contrariis sententiis discordes possint simul habitare, tunc autem malum hoc totum terrarum orbem occupabit: nec si quis a gentilitate velit ad veram converti fidem, scire poterit plane, quibus utendum sit desiderii sui ducibus ac magistris, quin imo tantam inspiciens discrepantiam, ne voluerit quidem. Quæ nos ac cætera omnia prospicientes, existimantesque illud esse tempus, quod veluti conserta nocturna pugna permisit omnes, alter in alterum corruunt, simulque pereunt; percuntium commiseratione motos, mala vero quod Ecclesiam depascitur, debitam objicientes providentiam, oportet unicam omnium causam rescare. Ad hanc enim non

opus erit alio seorsum tractatu, aut aliis laboribus, aut temporis mora: nec si res in præsentia bene componantur, opus erit de his iterum sedentes cogitare, sed quod oportet adhibere ad præsentia, hoc vobis erit pharmacum etiam ad futura. Nam si effeceritis ut revera synodus œcumenica habeatur, ex quo etiam fiet ut firma sint quæ a vobis fuerint decreta, nemo, quidquam de rebus jam definitis in dubium vocans, fieri unquam schismaticis auctor voluerit, et Ecclesiam sciens hoc animalversuram, et pœnas ab œcumenica synodo constitutas reformidans; quod par est tunc potius, utpote toto terrarum orbe idem sentiente, quam nunc exspectare.

Et hanc quidem synodum non minus a Spiritu, quam de Spiritu dicimus congregatam, quæ illi videntur definituram: id vero quam alia ratione re ipsa ostendatur, præterquam si cætera quidem parvipenderit, veritatem autem de ejus processione modis omnibus examinaverimus, et sine hoc nulla ratione hinc recedere passi erimus? aut quomodo illi rem magis gratam facere possimus, a quo solo, qui amor est et dicitur, sperare convenit bonam concordiam, quam si sanas ac pias de ipso sententias investigaverimus, puramque ac sinceram in eum fidem reperire et conservare voluerimus? Cum enim ille sit Spiritus veritatis, vult quidem nos cujuslibet veritatis esse studiosos, nobisque ad eam viæ ducem se præbere, ut qui sine ipso per illam ire citra periculum non possimus: sed eis potissimum oblectatur, qui volunt inquirere quid de ipso personisque ipsi consubstantialibus sit sentienda, quod si maximam primamque veritatem assequi cupiant: nec eos patitur in hujusmodi cogitationibus mendacii nexibus implicari. Quod si qua sit dubitatio, congregat eos undique, qui toto animo veram inquirant sententiam, eamque sine contentione amplectantur, efficitque ad veritatem quæsitam inventiant, dummodo non sint superbi ejus investigatores, suæque virtuti rem totam committant. Quorsum enim vos congregavit Spiritus, nisi ut verum aliquod beneficium in totum conferat orbem, unde vos collecti estis? certe enim non ut divitiis augeat, et potentatus vobis acquirat, cum possit de quibusdam fortasse nonnihil conquiri ob possessarum etiam dispensationem facultatum: neque ut præclaros illos restituat titulos, et verbosas inscriptiones a schismate rite sublatas: quæ tumoris potius superbiamque ostentationem habent hominum Spiritui obsequientium. Sed hæc quidem ad vera bona sunt veluti adventitiæ partes, quæ nobis a Spiritu venient, et præmia quædam susceptorum pro veritate laborum, ad præbendum angusto parvoque animo nostro solatium: quæ non paucis arbitror sapientibus erunt contemptui, ne si dentur quidem recipienda; quod illi sola veritatis notitia sint contenti, præmiumque rebus omnibus æquivalens id putent hominibus, qui pro illa decer-

tum obsequientium. Sed hæc quidem ad vera bona sunt veluti adventitiæ partes, quæ nobis a Spiritu venient, et præmia quædam susceptorum pro veritate laborum, ad præbendum angusto parvoque animo nostro solatium: quæ non paucis arbitror sapientibus erunt contemptui, ne si dentur quidem recipienda; quod illi sola veritatis notitia sint contenti, præmiumque rebus omnibus æquivalens id putent hominibus, qui pro illa decer-

την ὀφειλομένην ἀντιτάξαντας πρόνοιαν, τὴν μόνην ἀπάντων αἰτίαν περιλείψιν. Ἐπὶ γὰρ ταύτην οὐκ ἴδιας δεῖ πραγμάτων, οὐδὲ πόνων ἀλλων ὀφείλουσθε; καλῶς δεήσαι περὶ τούτων καθημένους σκέπτεσθαι πάλιν· ἀλλ' ὁ πρὸς τὰ παρόντα δεῖ προελίσθαι, τοῦθ' ὑμῖν καὶ τῶν μελλόντων φάρμακον ἔσται· ἂν γὰρ ὅπως ἀληθῶς οἰκουμένην νομισθῆσεται σύνοδος διαπράξησθε, ἐξ οὗ καὶ τὰ περὶ τῶν προκειμένων ὁρίζαντα κρατεῖν ὑμῖν περιέσται, οὐδεὶς ποτε, κινῶν τι τῶν καθεστῶτων, σχίσματος ἀρχὴ γενέσθαι βουλήσεται· οὔτε περίοφομένην τὴν Ἐκκλησίαν εἰδῶς, καὶ τὰς ἐκ τῆς οἰκουμένης συνόδου φυλαττόμενος δίκας, ἦν τότε μᾶλλον ἢ νῦν, ἅτε τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ὁμοουσίης προσδοκᾶν ἔστιν εὐλογον.

Καὶ μὴν τὴν μὲν σύνοδον ταύτην ὑπὸ τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἤττον ἢ περὶ τοῦ Πνεύματος φάμεν συνηθροῦσθαι, τὰ ἐκείνῳ δοκοῦντα ψηφισμένην· πῶς δ' ἂν ἄλλως ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων τοῦτο διαχθῆναι, ἢ τὰ μὲν ἄλλα περιιδόντων ἡμῶν, τὴν δὲ περὶ τῆς αὐτοῦ προόδου πᾶσι τρόποις ἐξηρακτότων ἀλήθειαν, καὶ τούτου χωρὶς μηδ' ἀπλῶς ἐνεῦθεν ἀνασχομένους; Ἡ πῶς ἂν δυνηθῆμεν αὐτῷ χάρισσασθαι μᾶλλον, παρ' οὗ μόνου καὶ τὸ τῆς ὁμοουσίας εἰκός ἐστιν ἐλπίσαι καλὸν, ἀγάπης ὄντος καὶ λεγομένου, ἢ τὰς ὑγιαίνουσας ὑπὲρ αὐτοῦ θηρώμενος δόξας, καὶ τὴν εἰς αὐτὸ πίστιν εὐκρινῆ καὶ ἀκίβδηλον εὐρεῖν καὶ σώζειν βουλόμενοι; Ἐκεῖνο γὰρ ἀληθείας ἐραστὰς ἡμᾶς εἶναι βούλεται, καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν ὁδὸν ἡμῖν ὑφηγεῖται, ὡς ἀνευ αὐτοῦ μὴ δυναμένοις ἀκινδύνως ταύτην ὁδεύειν· τοῖς δ' ὁ τι δεῖ φρονεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοουσίων τούτῳ προσώπων ἐξετάζειν ἐθέλουσι, τούτοις ὡς τῆς μεγίστης καὶ πρώτης ἀληθείας ἐπιτεμένοις πάντων μάλιστα χαίρει· κὰν ταῖς τοιαύταις ἐνομίαις οὐ συγχωρεῖ τούτους ταῖς πλοκαῖς τοῦ ψεύδους ἀλισκεσθαι. Ἄν δὲ τις ἀμφισβήτησις ἦ, συλλέγει μὲν πανταχόθεν τοὺς ὀλοφύχτας τὴν ἀληθῆ γυμνάσσοντας δόξαν, καὶ ταύτην προσθησομένου; ἀνευ φιλονεικίας. Ὅπως δ' ἂν τῆς ἀληθείας τύχῳσι, πράττει, ἂν μόνον οὐκ ἀλαζόνες τινὲς ὦσιν αὐτῆς θηραταί, καὶ τῆ σφῶν δυνάμει τὸ πᾶν ἐπιτρέποντες. Ἡ τί βουλόμενον ἡμᾶς συνῆξε τὸ Πνεῦμα, ἢ τί τῶν ἀληθῶς ἀγαθῶν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν εὐεργετήσῃ, ὅθεν ὁμεις συνελέγητε; Οὐ γὰρ δὴ χρήματα προσθήσονται, καὶ δυναστείας κατακτησόμενον, ὧν ἐνίοις καὶ τῆς τῶν ὑπαρχόντων οἰκονομία; ἴσως ἔχει τι μέμφεσθαι· οὐδὲ τὰς σεμνὰς ταύτας ἀποδώσῃ ἐπινομίας, καὶ τὰς πολυσυλλάβους ἐπιγραφὰς ὑπὸ τοῦ σχίσματος καλῶς περιαιρεθείσας· αἱ τύφου μᾶλλον καὶ ὑπερηφανίας ἀπόδειξις ἔχουσι τῶν ἀντικατασταμένων τῷ Πνεύματι. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὡς περ ἐπεισόδια τῶν ὡς ἀληθῶς εἰσιν ἀγαθῶν, ἅπερ ἡμῖν παρὰ τοῦ Πνεύματος ἤξει· καὶ ἅθλά τινα τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καμπτῶν, τὴν ἡμετέραν μικροψυχίαν παραμυθούμενα· ὧν οὐκ ἐλίγους οἶμαι τῶν νοῦν ἐχόντων καταφρονήσῃν, καὶ διδόμενα μὴ προσφθεσθαι, τῆ γνώσει τῆς ἀληθείας ἀγαπήσαντας μόνῃ, καὶ ταύτην τοῦ παντὸς ἀξίον γέρας νομίζοντας

τοὺς ὑπὲρ ταύτης ἡγωνισμένοι· εἰ δέ τι καὶ ἄλλο προσδοκᾶν ἔστιν ἄθλον, τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν τότε καθαρωτέραν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, τοῦτ' εἶναι πιστεύοντες. Καὶ γὰρ καὶ τῇ γνησίᾳ τῶν ἀνθρώπων ζωῇ μίγα ταῦτα ἐμπόδιον ἴσμεν ἄπαντες ὄντα· οὐ χάριν καὶ τοῦ; ἐκείνης ἐφερέμενους ἐρώμεν ἥκιστα τῇ τούτων κτήρει προσέχοντας. Ταῦτα μὲν οὖν τοιαύτην ἔχοντα φύσιν, οὐδ' ἡμῖν εὐπεπέ; ἂν εἴη προύργου ζητεῖν, τὸ Πνεῦμα χαίρειν διορῶμενον, ὥστε καὶ ἡμᾶς νῦν ἐνταῦθα συναγαγεῖν, τούτων μάλιστα τῶν ἀγαθῶν μεταδώσον· ἀλλ' ὧν εἴνεκα συνηγμένοι; ἐπίσταται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τούτων γίνεσθαι μέσον οὐκ ἀπασι; ἐπὶ τούτοις δὴ καὶ συνάγει, καὶ ταῦτα δίδωσι φιλοτιμῶς τοῖς λαμβάνειν προσιρουμένοις, ὁπότε ἀηλονεὶ πρὸς ὁδὸν φέροι Θεοῦ, καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν λαμβανόντων ὠφέλειαν. Οὐκοῦν καὶ ἡμᾶς τοῦς ἐνταῦθα συνήθοισε, διδάξον μὲν τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἄνευ σωθῆναι τῶν ἀμηχάνων ἔστιν, εἰρήνην δὲ πρὸς ἀλλήλους κατασκευάσον, ἣν οὐτ' ἀγνωσμένης τῆς ἀληθείας ἔστι μείναι ἐν τοῖς ἀνθρώποις, κἀκείνης γωωριζομένης ἀνάγκη πᾶσα καὶ ταύτην ἔπανεῖναι· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀκαλλάξον σκανδάλων, ἀπερ ὁ τῶν ζιζανίων σπορεὺς αὐτῇ συνήθως ἐπισπέρας πένητα καὶ στείραν ἐποίησε, καὶ πάλιν δεῖξον εὐθηνουμένην, καὶ τοῦς αὐτῆς συνάγουσαν παῖδας, καὶ μέχρι κόρου τοῦτους ἐκτρέφουσαν. Οὐ τίνυν λόγον ἔχειν ἔστιν ὑπὸ μὲν τοῦ Πνεύματος συνηχθαι νομίζειν, ὧν δὲ μόνων χάριν εἰπέ; ἔστιν ἡμᾶς ἐκεῖνο συναγαγεῖν, ταῦτα περιιδόντας ὁπως ποτὲ ἄλλο τι σκέπτεσθαι καθημέρους· τοῦτο γὰρ καὶ τὸ Πνεῦμα πειραζόντων ἂν εἴη, καὶ σφίσι αὐτοῖς ἐναντιούμενον. Ἐὼ γὰρ ὅτι καὶ τὸ τῆς ὁμονοίας καλὸν, δι' οὗ τῷ Πνεύματι συναπτέμεθα, περισώζειν οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῆς ἰδίας ἰσταμένους ἐπίστους δόξης, ἀλλὰ μὴ μίαν αἰρεῖσθαι πάντας τὴν ἀληθῆ, καὶ ταύτην κρατύνειν ἐθέλοντας· χωρὶς δὲ τούτων ἡμῖν μὲν ὅπερ εἰρήνης ἔστιν ἡ πᾶσα σπουδῆ; ταύτην δ' ἂν ἀληθῆς ἦ καὶ τελεία, καὶ Θεῷ μὲν ἀρέσκουσα, ἡμῶν δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων πόνοιον ἕξια, οὐδεὶς ἀγνοεῖ τριπλῆν οὖσαν τὴν μίαν, καὶ τρισὶν ἡμᾶς διαλλάττουσαν. Ἄνευ γὰρ τῶν φαινομένων διαλλαγῶν, καὶ τοῦ παύεσθαι λοιπὸν ἐπαρωμένους τὰ χεῖριστα, καὶ χεῖρα καὶ γλῶτταν ὀπλιζοντας κατ' ἀλλήλων, δεῖ μὲν πρὸς τὸν Θεὸν εἰρηνεύειν τάληθῃ περὶ ἐκείνου φρονούντας· ἐπὶ τὸ τῆς ἀληθείας διαμαρτάνειν καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἔστιν ἀπηχθῆσθαι· ἀνάγκη καὶ πρὸς αὐτὸν ἔκαστον ἐπὶ τῆς εἰρήνης σώζειν καλὸν, τοῖς ἑξῆς νοήμασι τῆς ψυχῆς τοῦς ἔξω λόγους παρέχοντα συμφωνούντας, καὶ μηδ' ἴχνο; ἐμφιβολίας περὶ τῶν προκειμένων ἐν αὐτῷ καταλείποντα. Δεῖ γὰρ τὴν πρὸς τοῦς ἄλλους εἰρήνην ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἰδρῦεσθαι πρῶτον· ἄλλως δ' εἰρηνεύειν προσποισόμεθα, καὶ σχῆμα περικειμένοι; φιλῶν τὰς τῶν ἐχθρῶν ἀηδίας ἔκδοι κρύπτοντας· λήσομεν. Οὐ γὰρ δήπου περὶ πραγμάτων ἡμφισθητοῦμεν ἀλλήλοις, ἀ συγχωρησαντας τοῖς ἀφελομένοις, ἢ λαθόντας δικαίως, εἰκό; ἔστι μηδ' ἔνοχλεῖν ἀλλήλοις λοιπόν, μηδ' εἶναι τι τὸ

tarunt: quod si aliud quoddam expectandum est præmium, hoc esse illi credunt felicitatem futuram, et clariorem tunc veritatis notitiam: nam et puræ germanæque hominum vitæ scimus omnes magno illa esse impedimento, quapropter et illius studiosis, si hæc possideant, videmus ea curæ non esse. Hæc igitur cum tali natura sint, nec decet a nobis dedita opera queri, nec a Spiritu libenter donari, ut nos etiam hoc modo congregaverit ad bona hæc potissimum deferenda. Verum ad ea congregat, et ea suscipere volentibus munifice donat, quorum gratia coactis præest hominibus, et interesse illorum cætui non dedignatur: quæcunque videbitur ad gloriam Dei conferunt, veramque suscipientium utilitatem. Itaque nos etiam, qui hic sumus congregavit, ut veritatem quidem edoceret, sine qua impossibile est consequi salutem: pacem vero inter nos conciliet, quæ nec veritate ignorata manere inter homines potest, nec illa agnita necessario non redire; et scandalis Ecclesiam liberet, quibus pro more insemnatis zizaniorum sator inopem illam ac sterilem reddidit, efficiatque illum rursus copiose fecundam, suosque congregantem natos, et ministrantem illis alimenta ad satietatem. Non est ergo consentaneum putare quidem nos a Spiritu coactos: posthabitis vero illis, ob quæ tantum nos ille congregasse censendus est, tanquam otio fruente quomodoocunque aliud agere: id enim fuerit tentantium Spiritum, sibi que ipsis contraria facientium. Præterco vero concordie bonum, per quod Spiritui jungimur, non posse consistere, si propriam quisque sententiam teneat, et non eligatur una ab omnibus, vera scilicet, quam velint etiam tueri. Quin imo nobis quidem totum pro pæe gerenda est studium: quam si vera sit et perfecta, Deoque placita, et nobis ac nostris laboribus non insignia, nemo ignorat, una cum sit, triplicem futuram, tribusque nos reconciliaturam: nam præter exteriorem conciliationem, qua fiet, ut deinceps alter alteri pessima quæque imprecari desinamus, manumque et linguam in nos invicem non armemus, oportet pacem nobis esse cum Deo, vera de illo opinantibus: quandoquidem a veritate aberrare, cum Deo quoque est inimicitias gerere: necesse est etiam bonum pacis sibi quisque conservet, ut sermones qui proferuntur, consentientes exhibeat cum interiore animi sensu, et ne vestigium quidem dubitationis de rebus propositis sibi ipsi relinquat. Pax enim cum aliis firmanda prius est in nobis ipsis: alioquin pacem habere fingemus, et prætextu amicitiæ latenter fiet ut aversos animos intus occultemus. Neque enim controversia inter nos erat de rebus, quæ si raptoribus concedantur, aut si iuste recipiantur, par est inter nos nullum fore amplius bellum, et nihil esse quod vetet pacem haberi pro perfecta: sed pugna bellumque nobis erat de opinionibus, quæ ipsum nostræ fidei caput attingunt: quarum alteram qui sequuntur, non possunt alteram omnino

parvipendere, cum stent ab utraque multa partim quidem ex Scripturis sumpta, partim vero humano studio reperta, quæ faciunt ut difficile omnibus videatur de his ferre iudicium. Et opiniones istæ inter nos antea versabantur in controversia: et illud nos simul turbabat, timentes ne a veritate aberrarimus, et maximam æstimantes calamitatem, si cui cum fratre pugnantem contingeret et cum Deo belligerare, abesse longe a veritate, pro quibus bellum erat susceptum. Hæc porro de illis dico qui sapiunt; nam homines pervicaces et contentiosos, eosque qui pro vero illud solum habent cui semel adhererint, et aures claudunt contrariis rationibus, missos facio: quos, non quod vera esse sciant quæ senserint, aut ejusmodi, ut refelli non possint, ea credere dicat quispiam: sed quia semel concepta sibi illa probantur.

τὸ ὕτ' εἶναι μόνον τάλῃθες ἡγουμένους, καὶ τοὺς δὲ συνοίδασιν ἀληθείαν οὐσί· καὶ κρείττους πάσης νῆσαιεν, πιστεύειν εἴποι τις ἄν.

Hæc igitur cum ita se habeant, si futurum esset ut, extincto mutuo inter nos bello, continuo pax nobis esset. Deique favor bene de illo sentientibus adesset, sive quod prosperiore quadam fortuna verior nobis placuisset sententia, sive aliam ob causam nihil timentibus, nullumque periculum aut damnum formidantibus, quod non fuerimus voluntatem assecuti, satis nobis esset. locum omnium gerere pacem, qua utcumque confecta, nihil opus esset ad alia studiose incumbere. Verum quia, deposita contentione apparente, bella nobis alia supererant deteriora, pacisque bonum deerit æque ac prius, quiddam potius aliud quam pacis negotium tractare videbimur, aut prorsus nescire quomodo voti compotes fieri debeamus, si, nostris tantum rebus hinc inde bene compositis, totum opus a nobis absolutum existimabimus. Si vero contra, ordiendo a dogmatibus, pacemque cum Deo studiose perquirendo, statim cætera omnia cedent, et multa erit undique tranquillitas, et quam nemo possit effari voluptas, omnibus inter se consentientibus exterioribus, interioribus, erga nos invicem, erga Deum, hancque adeo stabilem et firmam, adeoque illustrem unitatem nihil obscurare, nihil omnino poterit labefactare, plane manifestum est esse inde ordiendum. Imo vero non pacis exordium illud vocandum, sed veram perfectamque pacem, et quidquid dixerit quispiam ex iis quæ requiruntur, amplectentem. Qui enim erunt adeo procaces, et propriæ salutis hostes, ut post huiusmodi pacem alio quopiam prætextu conficto a fratrum communione divellantur? Ego enim plane ne relictam quidem video maligne agere volentibus ullam occasionem. Quem vero vos adeo dementem existimatis, ut post vestram sententiam de rebus propositis latam, imo vero quam Deus feret in vobis, adhuc ipse fluctuans angatur?

Cum igitur tria sint quæ ad absolutissimam re-

τὴν εἰρήνην τελείαν εἶργον νομίζεσθαι· ἀλλὰ περὶ δοξῶν ἡμῶν ἢ μάχη καὶ ὁ πόλεμος ἦν, καὶ δοξῶν αὐτοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀποτομένων τοῦ κεφαλαίου, καὶ ὧν τοὺς θατέρα προσηλασμένους οὐκ ἔστι παντάπασιν τῆς ἐτέρας καταφρονεῖν, πολλῶν ἑκατέρω συνηγορούντων, τῶν μὲν κειμένων ἐν ταῖς Γραφαῖς, τῶν δ' ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἐξευρημένων μελέτης, καὶ ποιούντων ἅπαντι δυσχερῆ τὴν περὶ τούτων φαίνεσθαι κρίσιν. Καὶ περὶ τούτων γε τῶν δοξῶν ἀλλήλοις πρόσθεν διεφερόμεθα, μετὰ τοῦ καὶ πρὸς αὐτοὺς τεταράχθαι, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐκπτώσιν τρέμειν, καὶ συμφορὰν ἡγεῖσθαι μεγίστην, ἂν συμβῇ τινι τοῖς ἀδελφοῖς μαχομένῳ, καὶ θεῷ πολεμεῖν, καὶ τῆς ἀληθείας διαμαρτάνειν, ὑπὲρ ὧν ὁ πόλεμος ἦν. Ταῦτα δὲ περὶ τῶν νοῦν ἔχόντων φημί· τοὺς γὰρ ἰσχυρογνώμονας καὶ φιλονεικούς παραιτητέον, καὶ τοὺς οὐπὲρ ἂν λάβωνται, ἐναντίους λόγοις τὰς ἀποκὰς ἀποκλείοντας· οὐδ' οὐχ ἀντιλογίας, ἀλλ' ὅτι σφίσι ἀρέσκουσιν οἷς ἂν φρο-

Τούτων τοίνυν οὕτως ἔχόντων, εἰ μὲν ἐμέλλομεν τὴν πρὸς ἀλλήλους παύσαντες πόλεμον, εὐθύς καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς εἰρηνεύειν καὶ τὰ πρὸς θεὸν εὐτυχεῖν, ἢ τύχη τι τῆς ἀληθεστέρως δόξης ἐπιλημμένοι, ἢ καὶ τούτου χωρὶς, οὐδὲν δεδιότες, μηδὲ κινδυνὸν τινα καὶ ζημίαν ἐκ τοῦ τῆς ἀληθείας ἐκπτεσεῖν ὑφορώμενοι, ἀντὶ πάντων ἂν ἀπέχρησεν ἡμῶν ἢ πρὸς ἀλλήλους εἰρήνη· καὶ ταύτην ὅπως ποτὲ καταπράξασιν οὐκ ἂν ἐδέησε τῆς περὶ τἄλλα σπουδῆς· ἐπεὶ δὲ, τῆς φαινομένης καταλυθείσης φιλονεικίας, ἕτεροι χεῖρους ἡμῶν ὑπολειφθήσονται πόλεμοι, καὶ τὸ τῆς εἰρήνης ἡμῶν ἀπέσται καλὸν οὐδὲν ἤττον ἢ πρότερον, ἄλλο τι μᾶλλον ἢ τὴν εἰρήνην δόξαιμεν πραγματεύεσθαι, ἢ μηδὲ συνορᾶν τὴν ἀρχὴν ὅπως εἰ τυγχάνειν τοῦ ποθομένου, εἰ μόνον τὰ πρὸς ἀλλήλους εὐ διαθέμενοι ἡγησόμεθα τὸ πᾶν ἡσυχάζειν. Εἰ δὲ τούναντιον τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν δογματικῶν λαβοῦσι, καὶ τὴν πρὸς θεὸν εἰρήνην προδύργου ζητήσασιν αὐτίκα τἄλλα πάντα ὑπέξει, καὶ γαλήνη σφύδρα πανταχόθεν ἔσται καὶ ἰδρονή τις ἀρρήτος, πάντων ἅπασιν συμφωνούντων, τῶν ἐξω, τῶν ἐνδον, τῶν πρὸς ἀλλήλους, τῶν πρὸς θεὸν, καὶ ταύτην οὕτω μὲν βεβαίαν καὶ μόνιμον, οὕτω δὲ λαμπρὰν ἔνωσιν οὕσαν οὐδὲν ἀμαυροῦν, οὐδὲν σαλεύειν ὅπως δυνασέσται, πρόδηλον δὲ ἴσθαι καθέστηκεν ὡς ἐκαίθην ἀρξασθαι δεῖ· μᾶλλον δὲ οὐδ' ἀρχὴν εἰρήνης· ἐκεῖνο πρέπει καλεῖν, ἀλλ' εἰρήνην ἀληθῆ καὶ τελείαν, καὶ πᾶν ὅτι ἂν εἴποι τις τῶν πρὸς αὐτὴν ζητουμένων περιλαμβάνουσιν. Τίνες γὰρ οὕτως ἀναιδέεις καὶ τῆς σφῶν σωτηρίας πολέμιοι, ὥστε καὶ μετὰ τοιαύτην εἰρήνην ἄλλην τινὰ συμπλάσασθαι προφασίν τῆς τῶν ὀδελφῶν ἀπορρήγνυσθαι κεινωσίας; Μᾶλλον δὲ οὐδ' ὀρῶ τινα προφασίν τοῖς ἐθέλουσι κακοῦργεῖν ὑπολειπυμένην. Τίνα δ' οἴσθε φρενῶν οὕτω παντελῶς ἑστερηθεῖν, ὡς καὶ μετὰ τῶν ὑμετέρων ψήφων, ἦν περὶ τῶν προκειμένων ἐξοίσατε, μᾶλλον δ' ἦν ἐξοίσατε θεὸς ἐν ὑμῖν, εἰ πρὸς αὐτὸν περὶ τούτων ἀμφισβητοῦντα πράγματα ἔχειν;

Οὐκοῦν τριῶν ὄντων τῶν πρὸς τὴν ἄκραν ζητου-

μένων εἰρήνην, τῷ μετὰ Θεοῦ γενέσθαι τῆ τῆς ἀλη-
 θείας εὐρέσει, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἠνωσθαι καλῶς, καὶ
 τὰ λοιπὰ δύο σύνεστιν. Ἐκεῖνο τοίνυν σπουδαστέον
 λαβεῖν τοὺς τῆς ἀληθοῦς εἰρήνης ἐπιθυμοῦντας· ταύ-
 τος δ' ἐπιθυμεῖν ἀνάγκη, καὶ πάντα ἐλάττω τοῦ
 τοσοῦτου νομίζειν καλοῦ τοὺς ἀρετῆ καὶ λόγου δυνά-
 μει τῶν ἀπανταχοῦ διαφέροντας, καὶ κινδύνων καὶ
 πόνων ἀνασχομένους, ὧν ἂν τις τοιοῦτος ὢν ὑπὲρ τῶν
 μεγίστων μόνων ὑφίστασθαι βουλευθεῖη. Καὶ ζηλω-
 τέον μὲν τοὺς ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων Πατέρας
 καὶ διδασκάλους, οἳ πλείστα μὲν ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελ-
 φῶν ἠγωνίσαντο σωτηρίας, τὸ καθ' αὐτὸν ζητεῖν ἕκα-
 στος καὶ πόνων ἀπηλλάχθαι δυνάμενοι, τὰ δὲ τότε
 τὰς τῶν ἀνθρώπων θορυβοῦντα ψυχὰς· ἐκ μέσου πε-
 ρεῖλοντες, καὶ τῆ μαχαίρα τοῦ Πνεύματος τὸ ψεῦδος
 τοῦ ἀληθοῦς διακρίναντες, εἰρήνην εἰλικρινῆ τοῖς
 μετὰ ταῦτα κατέλιπον· ἦν ὁ μακρὸς οὐ συνέχεε χρό-
 νος, οὐδ' αἱ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων φιλονεικίαι.
 Καὶ τὴν εἰρήνην ἄλλον τρόπον οἰκονομεῖν ἐξῆν, οὐκ
 ἰνέσχοντο· οὐ γὰρ ἤδεσαν αὐτοῖς τε προσήκον, καὶ
 τοῦ κινουμένου ἐπὶ ταῦτα Πνεύματος ἄξιον· καὶ μάλ-
 λον φάντο δίκαι· ὑπέβησαν ὧν δυνάμενοι σὺν πόνῳ
 πράττειν ἠμέλησαν ἂν, ἦ τῶν ἀφελῶς οὕτως ἐπρα-
 τομένους ἕνεκα μισθοῦς τινας λήψεσθαι. Ὑμῖν δ' εἰ
 καὶ μηδεμίᾳ τοιαύτῃ σύνοδος ἦν, πρὸς ἣν εἶδει βλέ-
 ποντας καταρθοῦν, οἴκοθεν εὐρεῖν τὸ πρότερον ἡρμο-
 σεν ἂν, καὶ παράδειγμα καὶ τύπον ἄλλαις ἰσθάναι
 τὰς ἰσως μετὰ ταῦτα γενησομέναις, σαφῆ μὲν οὐ-
 δεμία· ἐκεῖνων ἑλαττον ἔχουσιν, ἀρετῆ δὲ ὀλίγα λει-
 πομένους ἐκάστης, τῷ δὲ πλήθει καὶ σφόδρα πασῶν
 ὁμοῦ διαφέρουσιν. Ὅπου δὲ τοσοῦτοι παραδείγμα-
 σιν ἔχοντες χρῆσθαι· καὶ οὕτω καλοῖς, οὐδὲ βουλομέ-
 νοις ἐξεστὶ βραθυμεῖν, ἕως ἂν ἡμῖν προσήκειν ἠγώ-
 μεθα τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων μέμψεις
 φυλάττεσθαι. Οὐ γὰρ δήπου τοὺς μὲν ἄλλους ἀπαν-
 τας ἐν οἷς· πράττουσιν ἀξιῶσομεν τοὺς ἐν ἐκείνοις
 διενεγκόντας ζηλοῦν, κἀν ὡς ἐξεστὶν ἄριστα τοῦτο
 ποιῶσιν ἐπαινεσόμεθα, ἡμεῖς δὲ τηλικούτων ἠμελη-
 κότες πραγμάτων, ἐξω ψόγῳ ἐσόμεθα· τὸ γὰρ τῆς
 μιμήσεως ἐν ἅπασιν τοῖς καλοῖς τὴν ἰσὴν δύναμιν
 ἔχει· καὶ τοὺς ἐν τοῖς μεγίστοις ταύτην παραιτουμέ-
 νους, ἐν οἷς καὶ μερίζω ὁ τῆς διαμαρτίας ὑπεστί
 κινδύνοσ, οὐδὲν ἐξαιρεῖσθαι τῆς εὐλόγου μέμψεως
 δύναται. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν, ὡς ἄλλο τι
 πρὸ τῆς ἀληθείας ὁ τῶν μακαρίων χορὸς ἐκεῖνος
 ἐσκέψατο, ἢ περὶ τῶν ἐκάστοτε ζητηθέντων ἰχνος
 γοῦν ἀμφιβολίας τοῖς μετὰ ταῦτα κατέλιπον· φανερὰ
 γὰρ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ἢ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκεῖ-
 νων σπουδῆ· καὶ τὰς τότε κινήσεις, ἀπέσεις οὕτως
 ἀπεστράφησαν ἀνθρώποι, ὥσθ' οἱ πᾶν πολλοὶ μὴτ'
 εἰδότες μὴτ' ἔχοντες ἐγκαλεῖν, ὡς τῆς ἀληθείας προ-
 μάχους· ἀξιοῦσι τιμῆν τοὺς κατ' ἐκεῖνων ἠγωνισμέ-
 νους· οἱ δ' ἀκριβῶς εἰδότες καὶ τῶν ἀπίστων ἠγοῦν-
 ται χεῖρους τοὺς ἐκεῖνων προστησαμένους. Οὕτω
 παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις· αἱ τῶν ἀνδρῶν ἐκεῖνων κρίσεις
 ἐκράτησαν. Ἐκεῖνους τοίνυν ὅπερ εἶπον ζηλωτέον·
 καὶ μὴ ταῖς ἄλλαις μόνον τιμαῖς, ἀλλὰ καὶ τῷ μι-
 μεῖσθαι καλοῦσιν ἐξεστὶ, καὶ νομίζειν ἀρίστους εἶ-
 ναι συμβούλους ἐν τοῖς τοιοῦτοις καὶ δαηγούς, τὴν

quiruntur pacem, si ea Deo juvante fiat cum in-
 ventione veritatis, et per eam ipsi Deo perfecte
 adhæremus, reliqua etiam duo sequentur. Illud
 igitur avide captandum est iis qui veram cupiunt
 pacem: hanc vero cupiant necesse est, tantoque
 homo omnia ducant inferiora, qui virtute rationisque
 præstantia omnibus antecellunt, et pericula labo-
 resque susceperunt, quæ quis adeo præcellens pro
 rebus tantum maximis subire voluerit. Et imitari
 sane oportet priorum temporum Patres ac doctores,
 qui plurimum pro salute fratrum desudarunt, cum
 possent quisque sua quærere, et labores devitare:
 qui sublatis e medio rebus, quæ tunc temporis
 animos hominum turbabant, cum verum a men-
 dacio Spiritus gladio secrevisent pacem posteris
 liquere sinceram, quam longa non turbavit ætas,
 nec pravorum hominum contentiones; non sunt
 vero passi alia via, cum possent, pacem utcumque
 componi; sciebant enim id nec sibi convenire, nec
 Spiritui, quo ad illa movebantur, et poena se po-
 tius multandos judicabant, si quæ possent cum
 labore perficere, neglexissent, quam aliquo affi-
 cienlos præmio, si res leviter et perfunctorie ges-
 sissent. Cæterum vobis, licet nulla talis præces-
 sisset synodus, ad cujus exemplum res apte fieri
 deberent, ex vobis ipsis congrueret adinvenire
 quod deceret, ut exemplar et norma essetis aliis,
 quæ postea fortasse fient, cum in vobis haud mi-
 nor insit quam cuivis illarum scientia; virtute au-
 tem non multo minores unaquaque sitis, multitu-
 dine vero simul cunctas longe etiam superetis.
 Nunc autem cum tot et tam præclara suppetant
 nobis exempla, nec si velimus quidem, possumus
 oscitanter agere, dum convenire nobis censeamus
 illud cavere, ne in Dei et hominum reprehensiones
 incurramus. Neque enim plane dignum judicabimus
 alios quidem omnes in his quæ agunt, imitandos
 sibi eos proponere, qui ad agenda illa præstiterint
 cæteris, et laudabimus, si quam fieri optime poterit,
 eos amulentur, nos vero tantis rebus neglectis
 culpa vacabimus. Habet enim imitatio in omni re
 honesta easdem vires, nec est quod eos a justa
 incusatione possit liberare, qui non adhibent illam
 in rebus gravissimis, in quibus etiam majus est
 periculum peccandi. Nec dici potest a beato illo
 Patrum cœtu aliud, quam veritatem, esse agitatam,
 aut de rebus quibusque in controversiam vocatis
 vel dubitationis vestigium posteris relictum: ex
 monumentis enim et rerum commentariis liquet,
 quantum illi studium in veritatem contulerint. Et
 quidem exortas tum hæreses ita homines aversati
 sunt, ut plurimi quamvis nec sciant, nec habeant
 de quo conquerantur, Patres tamen, qui contra
 illos decertarunt, honore afficiant ut veritatis pro-
 pugnatore; qui vero bene norunt, ut infidelibus
 etiam pejores habeant hæreticorum illorum ante-
 signanos. Ita apud omnes homines virorum illorum
 judicia rata sunt. Illos igitur, ut dixi, amulandum;
 et non solum aliis honoribus, sed imitando etiam

quoad ejus fieri possit, et consilia eorum ac præcipientia exempla in hujuscemodi rebus aptissima existimando, qua observantia sibi colendi, declarandum, et inquirendum cum Spiritu, quid sit de Spiritu sentiendum; et tollendus ab hominum animis æstus et perturbatio, et liberanda Ecclesia inimiti, et multis aliis rebus, quibus longa concertatio, quodque centri partium ulla de fratribus cura fuerit, locum dedit. Post hæc autem opportunum erit etiam de reliquis cogitare, et homo nos insinulaverit, quod deferendi militi honoris et asferendarum hinc inde utilitatum, ac jamdudum decantatae illius felicitatis curam suscipiamus. Ego enim spes etiam illas contra infideles, quibus duci se aut nonnulli, quasque nostrorum laborum caput esse contendunt, si quidem, ut tuto vivere possimus, et servitutis mala non timeamus, sive etiam ut de illorum in nos petulantia poenas sumamus, ad quam progressi sunt ex nimia procaclate, si propter hæc spes alimus contra illos, rem eas arbitror inanem et non magni faciendas, si tamen utcumque poterint succedere; neque tales, ut perfici sine Dei ope possint, quod idem est ac dicere, non proposito illis scopo aliquo, qui Deo sit gratus. Si vero de salute animarum solliciti humanarum, et enitentes ut tollantur e medio sordes mendacium, et propter alia hujusmodi, spes hasce sequimini, laudo quidem quod illæ tendant, sed posteriorum locum eas vindicare sibi arbitror, nec esse rationi consonum, propositis illis negotium gerere, priusquam in una veritatis sententia eorum qui nomen Christo dederunt, unionem conficiatis. Sive enim mendacium odio habendum sit, et quam longissime ab Ecclesia projiciendum, locum hoc maxime habet in re nostra, cum sane constat oppositas nos tueri sententias, et ultravis pars trahat secum maximam hominum partem: sive necessarium sit consulere fratrum salutem, cum hoc sit charitatis erga illos Index, quem vel a facili profusione animæ impendere illis debemus, qui mendacium hoc rite agnoscent et aversabuntur, non minorem nobis gratiam habebunt, quam his qui ab infidelitate liberassent, ob salutem, quam impossibile est consequi mendacio obsecutos, quantumcumque illud sit, et quacumque pugnet cum veritate dei.

Quocirca patrem eo quo propono modo facere, et fratrum salutis curam est suscipere, et mendacium expellere, et gloriam Ecclesie ditare additamento hominum consequentium salutem. Si quis igitur illo sibi persuaso curam ad alia convertat, videbitur quidem inauditer fratrum et mendacii prætextu moveri, cum vera spe corporis felicitatis ad hæc movetur. Nam cum æqua sit utrinque utilitas, et possit utraque suo ordine præstare, cur altero plane postposito ad solum alterum incurabit et facillimum veritus aggredietur id, quod multam habet difficultatem? Quis enim ignorat, ad bella quidem contra infideles opus esse et armis et pecunia, copiosaque terrestribus ac navalibus, et ducibus, e

πρὸς ἐκείνους ἐπιδοκίματον αἰδῶ· καὶ τί δεῖ φρονεῖν περὶ τοῦ Πνεύματος, ἐξετάστων μετὰ τοῦ Πνεύματος· καὶ παυτέον μὲν θορόθου καὶ ταραχῆς τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, τὴν δ' Ἐκκλησίαν ἐρίδος ἀνοήτου καὶ μαρῶν ἄλλων λήρων ἀποαλακτέον, οἷς ἡ μάκρὰ φιλονεικία καὶ τὸ μῆδετέροις μέλει τῶν ἀειφῶν δέλωκε χόρον. Μετὰ ταῦτα δὲ καὶ τῶν ὑποολοπιῶν φροντίζειν Ἐγκαρῶν ἑστῶν· καὶ τῆς παρ' ἄλλήλων τιμῆς τε καὶ ὠφελείας καὶ τῶν ἐκ πολλοῦ θουλιουμένων ἐκείνων οὐδεὶς ἡμῖν ἔγκαίεσι πρόνοιαν ποιοούμενος. Ἐγὼ γὰρ καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀπίστων ἐλπίδας, ὅφ' ὄν ἐπελεγασθαί τινες λέγουσι, καὶ δὲ ἰσχυρίζονται τῶν ἡμετέρων ἔργων εἶναι κεφάλαιον, εἰ μὲν ἕνεκα τοῦ δύνασθαι ζῆν ἀσφαλῶς, καὶ τὰ τῆς δουλείας μὴ-δεδιέναι δεινὰ, ἢ καὶ δίκας ἐκείνους εἰσπράξασθαι τῆς εἰς ἡμᾶς παρανομίας, εἰς ἣν ἐκ πολλῆς ἠνέχθησαν ὀρέω,· εἰ μὲν δὴ τούτων ἕνεκα τρέφομεν τὰς κατ' ἐκείνων ἐλπίδας, μάταιον ταῦτα· ἡγοῦμαι χρήμα, καὶ ὅτε πολλοῦ τιнос ἀξίας, ἀνὸκωσῶν καὶ δουρωσῶν ἐκθῆναι, ὅτ' ἀνύεσθαι δυνάμενας ἀνεύθεοῦ, ταῦτ' ὄν εἰπεῖν μὴ σκοποῦ τιнос θεοφλοῦς αὐτὰς ἡγοῦμένου. Εἰ δὲ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν κηδόμενοι σωτηρίας, καὶ τὸ τοῦ ψεύδους αἰσχὸς ἐξελίξιν ἐκ μέσου περιώμενοι, καὶ τοιούτων δὴ τίνων χάριν ἐπὶ ταύτας ἀγεσθε τὰς ἐλπίδας, ἐκαινῶ μὲν ἐπὶ τούτοις οὐσας αὐτὰς, δευτέραι δὲ πραγμάτεας εἶναι νομίζω, καὶ μηδένα λόγον ἔχειν ἐπὶ τούτοις ἔρμῶσθαι, πρὶν τὴν ἐν μᾶ δόξη τῆς ἀληθείας τῶν ἀπὸ Χριστοῦ καλουμένων ἑωσῶν κατὰπράξασθαι. Ἐστε γὰρ τὸ ψεῦδος μισεῖν δεῖ, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλλειν ὡς περὶβωτάτω, πολὺ τούτο κἂν τοῖς προκειμένοις ἐστίν, ἐν οἷς δὴ πτωφαινώμεθ' αὐτὰς ἀντικειμέναις ἔχοντες δόξας, καὶ πλείστης τῶν ἀνθρώπων μόρας κρατεῖ, ὁποτέραν ἀν εἰποι τις· εἴτε τῆς τῶν ἀδελφῶν προνοεῖν σωτηρίας ἐπάναγκας, ἄτε τῆς πρὸς αὐτοὺς ἀγάπης ἐνδείξιν ἔχον, ἢ καὶ τῶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ αὐτῶν τιθέναι προθύμως τούτοις ὀφειλομένον, οἱ τοῦτ' ὃ ψεῦδος γνωσόμενοι· καλῶ· καὶ μισήσοντες, τῶν τῆς ἀπιστίας ἀπολλυζομένων οὐδὲν ἐλάττω τῆς σωτηρίας ἡμῖν ὀφλήσουσι χάριν ἢ τῶ ἀμηχάνων ἔσθ' ἰσχυρῶς τοῦ ψεῦδ' ἐβελιωκότας, ὁπόσον ἀν εἴη, καὶ πόδες ἦν τινα τῆς πίστεως ἀληθειαν διαμάχοιτο.

Ὅτε τὸ τὴν εἰρήνην ἐν συμβουλείῳ τρόπον ποιεῖσθαι, καὶ τῆς τῶν ἀδελφῶν σωτηρίας φροντίζειν ἐστὶ, καὶ τὸ ψεῦδος ἐλαύνειν καὶ τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας τῆ τῶν σωζομένων αὔξειν προσθήκη· εἴ τις οὖν ἐκεῖνο πεισθεῖς, ἐπὶ τὰλλα τρέποι τὴν ἐπιμέλειαν, πρόσθιν ἄλλως τοῦ ἀδελφῶς καὶ τὸ ψεῦδος δόξει ποιηθῆναι, ἐλπίσει σωματικῆς εὐτυχίας ἀληθῶς πρὸς ταῦτα κινούμενος. Πῶς γὰρ ἐκατέρωθεν ἰσῆς οὐσης τῆς ὠφελείας, καὶ δυνάμεως ἐν τάξει πράττειν ἀμφοτέρα, θατέρου καθάπαξ ὀπεριδῶν, τὸ λοιπὸν προθήσεται μόνον, καὶ τὸ βᾶστον εὐλασθηθεῖς ἐπιχειρήσει τῶ πολλὴν δυσχέρειαν ἔχοντι· τίς γὰρ οὐκ ὄδεν, ὅτι πρὸς μὲν τοὺς κατὰ τῆς ἀπιστίας πολέμους καὶ ὀπλιῶν δεῖ καὶ χρημάτων καὶ ζουρωμεῶς

παρῆς τε καὶ ναυτικῆς καὶ στρατηγῶν καὶ καιρῶν καὶ χρόνου τῷ μεγέθει τοῦ πράγματος ἐξαρκοῦντος; ὥστε ἐκ περὶ τῶν προκειμένων ἀληθῆ διορίσασθαι, καὶ μίαν περὶ τούτων πάντας γνώμην λαβεῖν, τὴ βουλευθῆναι μόνον ἀπόκρη, καὶ θεῶς ἀνωθεν πρὸς τὸν σκοπὸν ἰθῦναι τὴν βούλησιν, καὶ τῷ τέλει τὴν ἐπαινετὴν ἐπιθυμίαν προσάγων; Ὡστ' εἰ καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀπίστων μελέτας δευτέρας ἀξιῶσθαι φροντισίδος, καὶ τοῖς περὶ τῶν δογμάτων ἀγῶσιν ἐπιθεσθαι δεῖ, ποῦ τιμὰς καὶ προσόδων ἀβήσεις καὶ κοινωλίαν τῶν ὑπαρχόντων καὶ τὰλλα πάντα θετέον; Ἐ τῆς εἰρήνης ἀποτελέσματα μᾶλλον ἢ περὶ εἰρήνην πρέπει καλεῖν· καὶ ὧν οὔτε τὴν τῶν ἀδελφῶν σωτηρίαν, οὔτε τὴν τῆς ἀληθινης πίστεως ὑψωσιν καὶ τοῦ ψεύδους ἀνατροπὴν ἔστιν αἰτιάσθαι· οὐ γὰρ δεῖ τοῦτο πρὸς ταῦτα δύναται φέρειν, οὐδὲ πάντας ἐκ τούτων ἔστιν ὠφελείσθαι Χριστιανούς, ἀλλ' ὀλίγους τοὺς αὐτῶν δεομένους, καὶ οἷς ἀρμόττει ταῦτα ζητεῖν. Ἀλλὰ μὴ ἐφ' ἅπασιν τοῖς εἰρημένοις τὴν μὲν παρασκευὴν πᾶσαν ἡμῶν οἰκουμένης ἀξίαν συνδοῦ, καὶ τῆ περὶ τῶν δογμάτων κρίσει καὶ λίαν ἀρκοῦσαν, οὐδενὸς ἡμῶν τῶν ποιησόντων ῥάδιαν ταύτην ἔλλειποντος· ἦν δὲ τινες ἐπιθυμοῦσι πράττειν εἰρήνην, πολλοῦ δεῖ τηλικαύτης· ἔργον εἶναι παρασκευῆς· ἐξῆν γὰρ καὶ πρόσθεσι ταύτην περαινέιν, αὐτοὺς πραγμάτων ἀπηλλαγμένους· καὶ οὐτ' ἀναλωμάτων εἶδει τοσοῦτων, ὅποσα τοῖς μὲν θεοῦσιν εἶχε δυσχέρειαν, τοῖς δ' οὐκ ἔχουσιν οἰκοθεν καὶ θεομένους ἄλλων, εἰ θεῖ ἀληθῆ λέγειν, ἀισχύνην μεθ' ὑποψίας, οὔτε πόνων καὶ κινδύνων τοσοῦτων τοῖς πανταχόθεν συνθηροισμένοις· μᾶλλον δ' οὖν ἔστιν εἰπεῖν τῆς ἐκατέρωθεν δυσχερείας, ἢ ἢ τῆς εἰρήνης ἐπιθυμία συνεργῶν εὐρόσασα τὴ θεῖον, πᾶσας ἐνίκησε· καὶ ὧν χαλεπῶς μὲν, ὑπερτέδε δ' ἤμωσ. Οὐκ οἶδα τοίνυν τί πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ἀπολογῆσεσθε, μάταιον δείξαντες τὴν τοιαύτην καὶ τοσαύτην παρασκευὴν, καὶ τὴν εἰρήνην πεποιηκότες ὄνομα μόνον καὶ φῆμιν ὄλων κενῆν· τὸ γὰρ βούλεσθαι καταλείπεται μόνον, τῶν ἄλλων ἀπάντων ἄμεινον ἢ κατ' εὐχὴν, ὡς ἐξεστὶ βλέπειν, εὐτραπισμένον. Θαυμάζω δὲ, εἰ μηδένα ὑμῶν ἐγκαλεσεῖν ἠγεῖσθε δικαίως, οὕτω τὰ τῆδε διωκῆμένοις. Καθάπερ γὰρ τὸ τοῖς μεγίστοις ἐπιχειρεῖν ἀνευ τῆς προσηκούσης παρασκευῆς ἀπονοίας, ἐστὶ σημεῖον, οὕτω τὸ πρὸς τὰ μέγιστα μὲν ἀρκοῦντως παρασκευάσθαι, χρῆσθαι δὲ τῆ παρασκευῇ πρὸς τὰ τῶν ἔργων φαυλότερα, καὶ τὴν προθυμίαν ἄχρι τούτων ἐκτείνειν, ἐγὼ μὲν οὐ βούλομαι λέγειν, πολλῶν δ' ἐγκλημάτων τοῖς οὕτω προελομένοις πρόφασιν ἔχει. Καὶ οὔτε στρατηγῶν νοῦν ἔχειν ἠγεῖται τις νοῦν αὐτὸς ἔχων, ὅς καὶ κλήθει καὶ ἀρετῇ καὶ ὄπλοις καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρκοῦντως ἐξηρημένους πρὸς ζήτησιν ἐξεῖσι τῶν ἐχθρῶν, καὶ πολλὸν μὲν χρόνον ἀναλωκῶς, διὰ πολλῆς δὲ δυσχερείας ἐλάσας, εἶτα μόλις ἐντυχῶν αὐτοῖς ὀλίγοις τε καὶ πεφοβημένοις, καὶ τὴν κατὰ πρόσωπον οὐ φέρουσι μάχην, τὸ τρέψαι τούτους ἀρκοῦσαν ἠγεῖται νίκη, παντάπασιν αὐτοὺς διαφθεῖραι, καὶ τοῦ; μὲν συγκλῆσαι, τοὺς δὲ λαβεῖν αἰχμαλώτους δυνάμενος· οὐδ' ἡμεῖς τὰ παρὰ τὸν νοῦν ἔχοντων

A occasionibus, et tempore, quod sit rei magnitudinis satis? Ut autem de rebus propositis verum definiamur, et unam omnes de illis sententiam amplectamini, satis superque esse velle tantum, Deumque desuper, qui voluntatem ad scopum dirigat, et laudabile desiderium ad finem perducatur? Itaque si et cogitationes adversus infideles secundo loco habenda sunt, et sequi illas oportet post labores dogmatibus impertitos, quo loco nobis erunt honores, preventiuque amplificationes, et opum communio, ac caetera omnia, quae potius effectus pacis, quam pax ipsa dicenda sunt: et a quibus neque fratrum salutem, neque verae fidei exaltationem, aut mendacii eversionem oriri disendum est? neque enim ex iis possunt haec inferri, neque Christianis omnibus per ea speranda est utilitas, sed paucis qui illis egent, quibusque congruit ea quaerere. Ad haec omnia illud addo. Nam totum quidem nostrum apparatus oecumenica synodo dignum conspicio, dijudicandisque dogmatibus abunde sufficientem, et nihil nobis deesse, per quod praestari facile id possit; pacem vero, quam aliqui optant, multo inferiorem, quam ut sit tanti opus apparatus; poterat enim haec et per legatos fieri, nulla nobis incommoda sentientibus: nec tantis opus erat impensis, quae graves quidem essent suppeditantibus: non habentibus vero quid de suo insumerent, et alieno aere indigentibus, si verum fateri oportet, ignominiam cum suspitione inurerent, nec tantis laboribus ac periculis eorum, qui undique coacti sunt, ut ne dicam potius utriusque pacis desiderium, Deum adiutorem nactum, superavit omnes; quasque aegre quidem, contempsit tamen. Quapropter nescio quid responsuri sitis ad eos qui de vobis conquerentur, si talem tantumque apparatus frustra existisse ostendatis, et pacem nominis tenui famaque prorsus inani conficiatis: restat enim velle tantum, cum, ut videre licet, reliqua omnia praesto sint supra omne votum. Miror autem, si nullum vos merito incensurum arbitramini, rebus in hunc modum in Italia compositis. Sicut enim dementiae signum est, res maximas aggredi sine conveniente apparatu: ita si cum sit ad res maximas apparatus satis, eo quis utatur ad exiliora opera, studiumque extendat usque ad illa; ego quidem nolim dicere, certe tamen hac voluntate utentes id facit multis criminibus obnoxios. Neque enim ducem exercitus sapere quis putat, dum ipse sapiat, si copias ac robore et armis caeterisque omnibus satis instructus expeditionem in hostes suscipiat; atque ubi post multum temporis et diuturnam indaginem, post multas itinerum difficultates tandem aliquando illos haberit obvios et paucos et metu perterritos, pugnamque conserere non ferentes, tunc satis esse ad victoriam existimet, eos in fugam vertere, cum possit omnino delere, et partim trucidare, partim in servitutem redigere: nec vos sapientum proba evitare poteritis, si ad Ecclesiarum unitatem tanta praeparatione adhibita, ubi jam collegistis hic om-

nia, per quæ illam perfici oportet, nunc scelerata quædam et pacis umbram faciatis in speciem, projecta instar inanis ponderis, materiæque inutilis, scientia et virtute et multitudine virorum hic congregatorum. Quodsi opinionem de re præclare gestæ, et nominis apud posteros celebritatem nihili facitis; nec deterrent vos querelæ, quibus necessario subijciemini, propterea quod non probabuntur omnibus quæ hic fiunt; consentaneum esset vos alia quoque parvi facere, quorum desiderio veram neglexeritis pacem: sed si ingens horum vos tenet desiderium, multo magis esset optanda illinc proveniens gloria, et gerendæ quidem res, ex quibus immortalia vos maneat præmia, et in ore cunctorum hominum laus vestra jure versetur; illa vero penitus declinanda, propter quæ ab omnibus reprehendamini. Nam si nihil aliud, certe nostra ipsa verba debemus erubescere, idoneumque contra nos testimonium ea censere, si qui nos voluerint redarguere.

αἰδέσθαι λόγους προσήκει, καὶ καθ' ἡμῶν μαρτυρίαν λησομένοις.

Meministis enim plane utrique, ut dictis scriptisque alios ad salutem fratrum adhortabamini, suadentes illius ergo omnia facere, et nihil aliud curare. Interrogantibus vero, quid essent illis allatura utilitatis tot pericula et labores, ad quæ illos iucitabatis, Ecclesiæ gloriam respondebatis, reductionemque ad veritatis agnitionem eorum qui ab illa contentiose abhorrent. Quibus permoti prudentiores, alii quidem contulere pecuniam, alii vero ab ultimis terræ finibus ea cum voluptate, quæ vix exprimi possit, huc advenerere, tam præclaræ spei postponentes reliqua omnia. Neque enim, ut Romæorum imperatori facultas sit in posterum felicitatem traducendi vitam, nullosque hostium impetus formandi, atque ut Constantinopolitanis omnibus fiant reditus ampliores dici poterit, Iberos, ac Ruthenos, et reliquas nationes vocatas auscultasse, quorum nonnulli optarent etiam Romæos cernere vel in humiliori fortuna; tantum abest, ut quo illis boni aliquid accedat, labores velint et pericula suscipere. Ita quoque Gallos arbitror et Celtas, Transalpinarumque gentium plures parum curare de statu rerum Italicarum, nec multum esse de eo sollicitos, ut papa Romam vel aliam civitatem feliciter incolat; propter quod etiam pecuniam erogent, et labores parvipendant, atque ita multa cum alacritate singuli accurrant, ac si ad partem vocarentur imperii. Verum, ut ratio suadet, nec veritate quidquam jucundius cordatis hominibus, nec magis necessarium salute fratrum iis, qui Deum ejusque judicia pertimescunt; nec ulla res est, pro qua libentius vel ipsam quis profuderit animam, quam illi Ecclesiam videat conjunctam, et perfectam tranquillitate fruentem. His ergo promissis, eorumque proposita spe animis hominum collectis, persuasistis, ut rem maxime arduam cum voluptate aggredierentur. Repetent igitur jure optimo hæc

ὁμοίδη δὲνα: τὸ ἂν δ. χόρῳνα, εἰ πρὸς τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνωσιν τοσοῦτον παρασκευαζόμενοι χρίσιν, καὶ πάντα νῦν ἐνταῦθα συναγαγόντες, ἐξ ὧν αὐτὴν περαίνεσθαι δεῖ, εἴτα συνθήκας τινὰς καὶ σκιάν εἰρήνης οἰκονομήσετε, σοφίαν καὶ ἀρετὴν καὶ πληθος τῶν ἐνταῦθα συνειλεγμένων, ὡσπερ ἄχθος; ἀλλως καὶ ὕλην ἀχρηστον ἀποθρήψαντες. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ μὲν τοῦ δόξαι τι κατορθῶν καὶ τῆς ἐς ὕστερον εὐκλείας καὶ φήμης οὐδένα λόγον ποιείσθε. οὐδ' εὐλαβεῖσθε τὰς μέμφεις, ὧν ἐκ τοῦ μη παντὸς ἀρεσκεσθαι τοῖς ἐνταῦθα γενησομένοις ὕμᾱ; ἀνάγκη περῆσθαι, οὐδὲ τοῖς ἄλλοις προσέχειν εὐλογον ἦν, ὧν ὑρεγόμενοι τῆς ἀληθοῦς εἰρήνης ἂν ὑπεριδῶτε· εἰ δ' ὑπὸ τῆς τούτων ἐπιθυμίας; σφόδρα κατέχευθε, πολὺ μᾶλλον ἔδει καὶ τῆς ἐκείθεν δόξης ἐπιθυμῆναι, καὶ πράττειν μὲν τὰ τῶν ἀθανάτων γερῶν ὕμᾱ; ἐξυῖσσοντα, καὶ πάντα; ἀνθρώπους πρὸς τὴν ὕμῶν εὐφρίαν διεγεροῦντα δικαίως· ὧν δ' εἵνεκα τὰς παρὰ πάντων μέμφεις ἐπάξεσθε ταῦτα καθάπαξ εὐλαθεθῆναι. Εἰ γὰρ καὶ μηδὲν ἄλλο, τοὺς ἡμῶν αὐτῶν ἀρκοῦσαν εἶναι νομίζειν τοῖς ἐξελέγειν βου-

Μέμνησθε γὰρ ἐκάτεροι δῆπου καὶ λόγοις καὶ γράμμασι τοὺς ἄλλους ἐπὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν προτραπόμενοι σωτηρίαν, καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς ποιεῖν αὐτοὺς ἀναπειθόντες, μηδὲν ὑποδομένους τῶν ἄλλων· καὶ τοῖς ἐρωτῶσι, τί τῶν τοσοῦτων κινδύνων καὶ πόνων, ἐφ' οὓς προκαλεῖσθε, σοφίαν θρελος ἔσται, τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἀποκρίνεσθαι; δόξαν, καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπαγαγεῖν τοὺς φιλονεικίους ταύτης ἀφισταμένους· ὅφ' ὧν τοὺς νοῦν ἔχοντας κινήθοντας, τοὺς μὲν εἰσενέγκασθαι χρήματα, τοὺς δ' ἀπὸ τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς μεθ' ὅσης οὐδ' εἰπεῖν ἔστιν ἡδονῆς ἐνταῦθα παραγενέσθαι, τῶν οὕτω καλῶν ἐλπίδων θεμένους ἅπαντα δεύτερα. Οὐ γὰρ ἴνα τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων ἐξῆ τὸν ὑπέλοιπον εὐδαιμόνως βίον ἀνύειν, καὶ τοῦ παρὰ τῶν πολεμίων ἔξω δέους ἰστάναι, καὶ τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει πᾶσιν αἱ τῶν χρημάτων πλεονάσσει πρόσδοσι, Ἰβηράς τε καὶ Ῥώσους καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἄλλων γενῶν ὑπακοῦσαι κληθέντας εἰποιμεν ἂν· τούτων γὰρ ἔνοι καὶ ταπεινότερους ἂν εὐξάντο Ῥωμαίους ἰδεῖν, οὐχ ὅπως ἔκείνους γένοιτό τι καλὸν, αὐτοὶ πονεῖν καὶ κινδυνεύειν ἀνάσσειντο. Καὶ Γάλλους δὲ οἶμαι καὶ Κελτοὺς καὶ τῶν ὑπὲρ τὰς Ἄλπεις τοὺς πλείους οὐδὲν μέγα ποιείσθαι τὴν τῶν Ἰταλικῶν πραγμάτων κατάστασιν· μηδὲ εἰ Ῥώμην ἢ τινα τῶν πόλεων ὁ πάππας οἰκῆσει καλῶς, σφόδρα μέλειν αὐτοῖς, ὡσθ' ὑπὲρ τούτων καὶ χρήματα δοῦναι καὶ πόρων ὑπεριδεῖν, καὶ καθάπερ ἐπὶ βασιλείας μέθεξιν καλουμένους, οὕτω μετὰ πολλοῦ τοῦ γήθους ἕκαστον τρέχειν. Ἄλλ' οὐδὲν, ὡς εἰκεν, οὕτ' ἀληθείας ἥδιον ἀνθρώποις νοῦν ἔχουσιν, οὕτε τῆς τῶν ἀδελφῶν σωτηρίας ἀναγκαιότερον τοῖς γε Θεὸν καὶ τὰς ἐκείνου ψήφους εὐλαδουμένοις· οὐδ' ἔστιν ὑπὲρ οὗ μᾶλλον βουληθεῖν τις ἂν καὶ τὴν αὐτοῦ προέσθαι ψυχὴν, ἢ τοῦ τὴν Ἐκκλησίαν ἰδεῖν ἐνωθεῖσαν καὶ γαλήνης εἰλικρινοῦς ἀπολαύσασαν. Ταῦτα τοῖνυν ἐπαγγελλόμενοι, καὶ ταῖς τούτων ἐλπίσι τὰς

ἀπάντων ψυχὰς γοητεύσαντες, πράγματι δυσχερε-
 στάτω μεθ' ἡδονῆς ἐπιχειρεῖν ἀνεπέλαστε. Ταύτας
 αἰτήσουσι καὶ μάλα δικαίως τὰς ὑποσχέσεις· καὶ
 μηδὲν τοιοῦτον εὐρόντες ἐξηπατήθησθε! τε νομιούσι,
 καὶ τὰ τῶν ἡδικημένων βοήσουσιν. Εἰ δὲ καὶ τοὺς
 ἐνταῦθ' ἀφιγμένους μηχανῆτινι καὶ πάλιν πείσετε
 μηδὲν ἀντιλέγειν, τοὺς γε πεπομφότας αὐτοὺς ἀρ-
 χοντας οὐκ οἶδ' ὅπως ἀγνοῆσαι μὲν τὰς ὑποσχέσεις
 ἐκόντας, χάριν δ' ὑμῖν ὑπὲρ τῶν πεπραγμένων εἰ-
 δέναι, τοὺς δὲ ταῦτα συγκαταπράξαντας πρόσθειαι
 αὐτῶν ἐπαινεῖν, καὶ τιμᾶν ἐπανεθλόντας ποιήσετε.
 Μηδὲ καλλῆς οὕτω καὶ γενναίας ἀμελητέον παρα-
 σκευῆς, μηδ' ἐγκλημάτων ἀφορμὰς τὰς ὑποσχέσεις
 ἐκείνας, δεικτέον· τούναντίον δὲ μᾶλλον κατὰ τῶν
 ἰσως ἀντιλέγειν πειρασομένων αὐτὰς φυλακτέον.
 Εἰ γὰρ ὑπὲρ εἰρήνης ἀληθοῦς ἦν καὶ τῆς τῶν ἀδελ-
 φῶν σωτηρίας ἢ θ' ἡμετέρα κλήσις ἢ τ' ἐκείνων
 ὑπακοή, οὐκ ἂν εἴη δικαίον δυσχεραίνειν κατὰ γνώ-
 μην ταῦτα προβαίνοντα· μηδ' εἰ τοὺς ἀδελφούς
 ἠδούλοντο σώζειν ἑκάτεροι τὴν ἀληθῆ διδασκοντες
 δόξαν, τὴν αὐτῶν αὐτοὺς ἀπαναίνεσθαι σωτηρίαν,
 ἵνα μὴ δόξωσιν ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ὡφελῆσθαι· καὶ
 ὅπερ ἂν τοῖς ἄλλοις ἐμέμφαντο πρὸς τὴν ἀλήθειαν
 φιλονεικοῦσιν ἐναργῶς δεικνυμένην, τοῦτ' αὐτοὺς
 ἀνέχεσθαι πάσχοντας. Μᾶλλον δ' εἰ δεῖ τάληθῆ λέ-
 γειν, ἂν μόνον εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἀληθείας πεφρον-
 τικότες φανῶμεν, καὶ θεὸν συνεργὸν εὐλόγητες ταύ-
 την ἀνεύρωμεν, τῶν τῶν ψεύδει συνηγορούντων λο-
 γισμῶν ἀπάντων ἀνατραπέντων, οὗτ' εἰς τοσαύτην
 ἀναισθησίαν οἶμαί τινα τῶν ἀπάντων ἐλάσειν, ὥστε
 ταῖς τοῦ Θεοῦ καὶ ταῖς ὑμετέρας ψήφοις καὶ τῷ
 φωτὶ τῆς ἀποδείξεως ἀντιλέγοντα τοῖς ἀνηγούτοις
 ἐπιχειρεῖν, οὐδ' ὑμᾶς πρὸς τὸ πείθειν ἐκείνον, λό-
 γων δεήσεσθαι, τῇ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων
 βῆδω χωριμένους, ἦν κάκειναι τοῖς οὕτω θρασυνο-
 μένοις ἐπαντεσίναντο. Ἀλλ' ἀδύνατον ταύτην τὴν
 ἔνωσιν ὀρώμεν οὔσαν, ἰσως ἐροῦσί τινες, καὶ βίλ-
 τὸν ἔστιν ὅπως εἰρήνευειν, ἢ τὰς μὲν ἀκριβεῖς
 διαλλαγὰς μὴ δυναμαίνους εὐρεῖν, τῶν δ' ἐνδεχομέ-
 νων ὑπεριδόντας, κενούς καὶ μηδὲν ἐργασμένους
 τὸ σύνολον ἀπαλλάττεσθαι. Ἐγὼ δὲ πρῶτον μὲν οὐδ'
 ἡγοῦμαι δεῖν ἀδύνατον τι τῶν πραγμάτων ἢ δυσχε-
 ρὲς ἀποφαινεσθαι, πρὶν ἂν τις καὶ λάθοι πείραν
 ἐκείνου, τὸ πρέπον ἅπαν πεποιηκῶς· μικροψυχίας
 γὰρ τοῦτ' ἂν εἴη τεκμήριον, καὶ τοῦ μὴ βούλεσθαι
 τὰ μεγάλα πράττειν τῶν ἔργων, οἷς ἢ δυσχέρεια
 σύνεστιν. Ὑμῶν δὲ πολλὰ μὲν ἀξία λόγου καὶ σο-
 φίας καὶ ἀρετῆς ἀποδείξιν ἔχοντα καὶ ἡμέραν
 ἀκούω λεγόντων, τῶν δὲ τῆς ἐπὶ τὴν τοιαύτην εἰρή-
 νην ἀψαμένων ὁδοῦ, καὶ τούλάχιστον πεποιηκῶτων,
 ἐξ ὧν οὐκ ἔστιν ὡς ἀδύνατον ταύτην παντελῶς ἀπο-
 γνῶναι, οὕτω καὶ τήμερον ἦσθημαί· ὁ γὰρ τῆς οἰ-
 κονομίας σκοπὸς, καὶ τὸ πάντα συγκαλύψαι τῷ τῆς
 εἰρήνης ὀνόματι βούλεσθαι, ὡς εἶπεν, ἀπάγει τού-
 των ὑμᾶς. Ἐὼ γὰρ ὅτι καὶ τοῖς παροίμασι ἀπά-
 σαις τῶν ἀδυνάτων ὑπάγεσθαι κινδυνεύομεν, ἂν
 ἀληθῶς ἀδύνατον ἦ. Φανούμεθα γὰρ ἀδυνάτων πάν-
 τες ἐπιθυμήσαντες, εἰ μὴ πρόφραξ ἄλλως καὶ εἰ-
 ρωνεία τι, ἦν τὰ πρὸ τῆς θαυμαστῆς εἰρήνης ἀδύ-

promissa; et nihil tale inuenientes, deceptos sese
 putabunt, utque injuriam passi exclamabunt. Quod
 si etiam arte aliqua profectis huc persuadebitis, ut
 nihil contradicant, non video tamen, qui facere
 possitis, ut principes, a quibus missi sunt, et pro-
 missa velint sponte ignorare, vobisque pro rebus
 gestis habere gratiam, sociosque in hisce rebus
 agendis suos legatos commendare, et redeuntis ho-
 nore afficere. Itaque tam pulcher, tam egregius
 apparatus non est parvifiandus; nec committen-
 dum, ut promissa illa stant ansæ criminationum;
 imo vero contra, ita illa servandum, ut obijci queant
 iis, qui forte sunt contradicturi. Si enim pro vera
 pace et fratrum salute et nos vocavimus, et illi
 auscultarunt, non est æquum ægre ferre, quod res
 ex sententiâ succedant, neque si salvos utriusque fra-
 tres volebant veram sententiam edocendo, suam ip-
 sos salutem respicere, dum videri volunt nullam a
 fratribus percipere utilitatem: et de quo alios ver-
 ritati evidenter ostensæ obnitentes arguerent, id
 ipsum eosdem patientes tolerare. Quin mo, ut ve-
 rum ingenue fatear, si molo nos statim ab initio
 videamur curam suscepisse veritatis, Deoque adju-
 vante illam comperiamus, convulsis omnibus quæ
 mendacio favent cogitationibus, neminem arbitror
 eo stupiditatis venturum, ut Dei, vestrisque sen-
 tentiis, et demonstrationis luci contradicendo, id
 aggrediatur quod assequi non possit: aut vobis
 verba opus futura ad persuadendum ei, baculo uten-
 tibus synodorum œcumenicarum, quem et illæ in
 hujusmodi contumaces usurparunt. Dirant fortasse
 aliqui, videre se unitatem hanc fieri non posse, et
 salius esse pacem utcumque gerere, quam dum
 perfectam non possumus reconciliationem invenire,
 et eam quæ fieri potest negligere, et re penitus
 infecta vacuus abire. Ego vero primum quidem
 nihil aut impossibile, aut arduum puto dicendum,
 antequam experimento id sciatur, quantumque de-
 cet operæ in ea ponatur; certum enim hoc fuerit
 pusilli animi signum, et voluntatis quæ res mag-
 nas, quibus est conjuncta difficultas, agere nolit.
 Vos autem audio quidem multa quotidie dicere
 magni ponderis, scientiamque et virtutem plane
 redolentia, nondum vero cognovi ad hunc diem,
 qui viam hujusmodi pacis conciliandæ attigerint,
 aut minimum quid ostenderint, unde hanc non
 liceat tanquam omnino impossibilem desperare.
 Consilium enim pacis conciliandæ ipse speciem,
 et voluntas contegendi omnia hoc nomine, ab-
 ducit profectio vos ab eorum cogitatione. Præ-
 tereo, quod si vere impossibile hoc sit, pericu-
 lum est, ne omnia in nos quadrent adagia, quibus
 impossibilia notantur: videbimur enim omnes op-
 tasse impossibilia, si non fuere certe prætextus et
 simulatio, quæ de admirabili pace decantantur.
 Deinde licet hoc omnino esset impossibile, et discen-
 dum nobis hinc esset nulla re hujusmodi peracta,
 non video quæ oriatur, si stant, et reliquis utilitas,
 dum illa unitatis nomine non honoramus. Nam si
 vel solus amicitiae causa, vel communicationis, aut

erogationis pecuniæ, vel ad petendum contra hostes auxilium, seu ob cujuscunque rom, quæ prius infirma esset, constabiliendam, aut quovis alio nomine cepit nos illius desiderium; certe rationi consonum esset saltem his velle frui, postquam a summæ rerum adeptione decidissemus: et dolere quidem, quod ad pacem non pervenissemus, levare tamen aliqua ratione dolorem inde acceptum per aliarum rerum utilitates, quas si Ecclesiarum unionem ac pacem appellemus perinde ac si quis dum frigus est, nive et imbris peti, quod sibi ab aliquo pecunia detur, hoc esse dicat calescere: nescio quis erit, qui pro hujusmodi pace maculare victimam velit, et exhilarandi animi gratia pacis nomen assumat, ac e rebus speratis aliquid consecuturum se putet, non videns in pristina res controversia versari, ac mœrorem injicere. Quare si nihil plane aliud fuit consideratum, conjunctam solum id habet ignominiam desiderii rerum nulla ratione perficienturum; at si redeamus unionem afferentes, in qua nihil plus insit, quam priori continebatur differentia, et ob nudum ejus nomen communibus offerantur gaudiis, secundæ ac pejoris fraudis hoc erit crimen, quod et primi nos a nobis ipsis decipiatur, et alios velimus cavere. Verum ego, quod unum satis fore arbitror ad eos refellendos, qui illa qui officiant, omniis omnibus aliis, finem dicendi facturus, hoc volo dicere.

Θέλειν ἔξαπατᾶν. Οὐ μὴν ἀλλ' ὅπερ ἠγοῦμαι μόνον πάντα ἀρεῖς, καὶ βουλόχενος ἦδη παύειν τὸν λόγον,

Impossibile, impossibile est, venerandi Patres, pacem illam esse impossibilem, si quod sæpe factum est, nemo dicit impossibile: talis verò unio septies jam peracta est, et nulla vos illatam synodorum, per quas ea toties confecta est, ulla estis ex parte inferiores: esse vero illam perquam difficilem non negaverim, verum et maximam et optatissimam, et vincentem omnia quæ quis deprecatur, multisque vos coronis redimituram, et pro qua longæ peregrinationes, et labores, et pericula, et pericula, et hujusmodi omnia pro nihilo sunt habita. Nam et aliis conciliis ea visa est pariter ardua, nec tamen propterea destiterunt ab exoptanda illa, et per Dei opem perficienda. Si quis vero impossibilia vocat, quæ inagnam habent difficultatem, audientis non est. Quod vero unam certam et veram de proposita materia definire sententiam, et tanta ambiguitate ac intestino schismate liberare Dei Ecclesiam, non modo non impossibile, sed si quando alias, nunc etiam facile sit, per se patet iis qui nullo affectu preoccupati dijudicant. Si enim ex illis quæ recepta sunt, non possemus afferre multa ad præsentem disquisitionem, sed oporteret rerum adhuc ignotarum nos fieri inventores, veluti per conjecturas veritatem, quæ vires naturæ superat, inquirentes; aut si homini nostro incommodo dirimi posset hæc controversia, nec ita quidem esset omnino arduum eligere, quod maxime cum hæc congruit, et nulla ratione cum ea pugnat; il-

μενα. Ἐπειτ' εἰ καὶ καθάπαξ ἀδύνατον ἦν, καὶ μηδέν τι τοιοῦτον πεπραχότες ὧς ἐμέλλομεν ἀπιέναι, οὐχ ὀρῶ τὴν ἐκ τῶν τῆλλα πράττειν ὠφέλειαν, ἕως ἂν αὐτὰ μὴ τῷ τῆς ἐνώσεως τιμῶμεν ὄνοματι. Εἰ γὰρ διὰ φιλίαν ἀπῶς ἢ κοινωλίαν ἢ χορηγίαν χρημάτων ἢ κατὰ τῶν πολεμίων βοήθειαν ἢ βεβαίωσιν τῶν ὄτουδῆτινος πραγμάτων πρότερον κλυομένων, ἢ τῶν τοιούτων τινὰ προσηγορίων αὐτῆς ἐπεθυμήσαμεν, εὐλόγον ἂν εἴη τοῦτων γούν ἀπολαῦσαι βούλοσθαι τοὺς τῶν μεγίστων διαμαρτόντας, καὶ τῆς μὲν εἰρήνης οὐ τετυχηκίτας ἀλίγιν. ταῖς δ' ἐκ τῶν ἄλλων πραγμάτων ὠφέλειαις τὴν ἐκαίθεν λύπην ἀμηγέπη παραμυθεῖσθαι. Εἰ δ' ἐνωσις Ἐκκλησιῶν καὶ εἰρήνην ταῦτα καλέσομεν, ὥσπερ εἰ τις ἐν ψύχει τὸ ταῖς χίσις βάλλεσθαι καὶ τοῖς ἐμβροῖς, θίσει τις αὐτῷ παρέχει χρήματα, θερμοκίνεσθαι λέγοι, οὐκ οἶδα τίς ὑπὲρ τοιαύτης εἰρήνης θύειν βουλήσεται, καὶ τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς προτέρας ἀμφιβολίας ἰστάμενα καὶ πεύοντα σκυθρωπάσειν ἄφελς, τοῦνομα τῆς εἰρήνης εὐθυμίας λήψεται πρόφασιν, καὶ νομιεῖ τιοος τῶν ἐλπισθέντων τυχεῖν. Ὡστε τῷ μὲν μηδὲ πρὸς ἄλλο τι καθάπαξ ἰδεῖν ἢ τῆς τῶν ἀμηγάνων ἐπιθυμίας αἰσχύνη πρόσσει μόνον τὸ δ' ἐνωσις ἐπανιδίτας κομίζειν οὐδὲν ἔχουσαν πλέον τῆς πρόσθεν διαφορᾶς, καὶ τῷ ταύτης ἐμπανηγυρίζειν ὄνοματι, δευτέρα, καὶ χειρόνοος ἀπάτης ἔχει κατηγορίαν, καὶ τοῦ πρώτους αὐτοὺς ὑφ' αὐτῶν ἐξαπατωμένους καὶ τοὺς ἄλλους ἀρκέσειν πρὸς τοὺς ἐκεῖνα ἀντιτιθέντας, τὰ λα τοῦτο βούλομαι λέγειν.

Ἄδύνατόν ἐστιν, ἀδύνατον, ὦ Πατέρες σεβάσμινοι, τὴν εἰρήνην ἐκαίην ἀδύνατον εἶναι, εἰπερ τὸ πολυλάκις γεγεννημένον οὐδεὶς ἀδύνατον λέγει. Τοιαύτη δ' ἐνωσις ἐπτάκις πέπρακται ἦδη καὶ ὑμεῖς τῶν ἐκεῖνας διαπραξαμένων συνόδων οὐδεμίαις κατ' οὐδὲν ἐλάττους ἐστέ· δυσχερῆ μὲντοι καὶ λίαν εἴποιμ' ἂν εἶναι· ἀλλὰ μεγίστην τε καὶ παθεινοτάτην, καὶ ἂ τις ἂν ἀπεύξαιτο πάντα νικῶσαν, καὶ πολλῶν ὑμῖν στεφάνων αἰτίαν γεννησομένην, καὶ ὑπὲρ ἧς ἀποδημία μακρὰ καὶ πόνοι καὶ κίνδυνοι καὶ χρήματα καὶ πάντα δὴ τὰ τοιαῦτα καταπεφρόνηται· καὶ δυσχερῆ μὲν ὁμοίως φανείσαν καὶ ταῖς ἄλλαις συνόδοις, ἀλλ' ὁμοῦ οὐκ ἀπέσχοτο διὰ τοῦτο ποθησαί ταύτην καὶ καταπραΰνασθαι πρὸς Θεοῦ. Εἰ δέ τις ἀδύνατα τὰ πολλῆν δυσκολίαν ἔχοντα λέγοι, οὐ δὲ τούτω προσέχειν. Ὅτι δὲ τὸ μίαν τινὰ τὴν ἀληθὴ περὶ τῶν προκειμένων συμπράνσθαι δόξον, καὶ παύσαι τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ περὶ τῶν τρηκούτων ἀμφιγνοοῦσαν, καὶ πρὸς ἑαυτὴν σχιζομένην, οὐχ ὅπως ἀδύνατον, ἀλλ' εἰπερ ἄλλοτε ποτε καὶ νῦν εὐχερῆς, δῆλον αὐτόθεν τοῖς γε ἄνευ πάθους λογιζομένοις. Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἦν ἡμῖν ἐκ τῶν ὁμολογουμένων πολλὰ πρὸς τὴν περὶ τῶν ζητουμένων ἔλκειν ἐξέτασιν, ἀλλ' εἶδει τῶν οὐπω φανερωθέντων εὐρετᾶς ἡμᾶς γίνεσθαι, καθέπερ στοχαζομένουσ τῆς ὑπερφοῦς ἀληθείας· καὶ εἰ κακοῖς τισιν ἡμετέροις οὐκ ἦν λύειν τὴν ἀμφισβήτησιν, οὐδ' αὐτως ἂν ἦν παντάπαι δυσχερῆς τὸ μάλιστα τῆ πίστει συμβαῖνον καὶ μεδικοῦ προσιστάμενον ἐπιτέλε-

νους, ὡς ἀληθεστέρῳ τούτῳ προσκεῖσθαι· εἰκὸς δ' ἂν
 ἦν τινὰς ἐνδοιάζειν καὶ τοὺς ἀνθρωπίνους φυλάτ-
 τεσθαι λογισμοὺς ὡς ἐπισφαλεῖς, ἢ μὴδὲ συμφωνεῖν
 ἀλλήλοις ἐθέλειν, τὰς ἑαυτῶν ὑπολήψεις ἐκάστου
 διαφυλάττοντας. Ἐπεὶ δὲ τῶν εἰς ταῦτα φερόντων
 πλήρη μὲν ἡ θεία Γραφή, γέμουσι δὲ τῶν ἀγίων
 οἱ λόγοι, καὶ τοὺς πλείστους διαβήθηδον περὶ τούτων
 λέγοντας ἴδοι τις ἂν, καθάπερ ἐπίτηδες δικαστὰς
 ἡμῖν τῶν ἀμφισβητήσεων καθημένους, καὶ χαλεπὸν
 ἔστιν ἀριθμεῖν ὅποσα Γραικοὶ καὶ Λατίνοι συνειλο-
 χότες ἐκεῖθεν ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐκάτεροι δόξης προ-
 φέρουσι, τίς χαλεπὸν, τὰ μὲν τῆς Γραφῆς ὡς ἂν
 εἶη δίκαιον καὶ προσῆκον ἐξηγουμένους, μᾶλλον δὲ
 τοῖς ἐξηγησάμενοις ἀριστα πειθομένους, τοὺς δὲ
 ἄγλους ἀλλήλοις συνάπτοντας, καὶ τοὺς μὲν ἐλάττους
 τοῖς πλείοσι, τοὺς δὲ σιγήσαντας τοῖς εἰποῦσι, τοῖς
 δ' ἀρχαιότερι διαφέρουσι τοὺς ὑτέρους, τοὺς δὲ
 παρῶς ὀμιλήσαντι τοὺς ἀσαφέστερον τῷ λόγῳ χρῆσα-
 μένους προσθέντας, ὅπερ κατὰ τῶν πολιτικῶν ζητη-
 μάτων ἀξιοῦσιν οἱ νόμοι, καὶ ὃ καὶ αὐτοὺς οἶμαι
 ποιῆσαι πρὸς ἑαυτοὺς, εἴπερ οἷόν τ' ἦν εἰς ταυτὴν
 συνελθόντας τὰς ἀλλήλων ἐπισκῆψασθαι γῶμας,
 οὕτω δὲ καὶ ἡμᾶς ἀλλήλοις συμβῆναι, καὶ παύσα-
 σθαι τὸν ἡμέτερον πόλεμον ἐπὶ τοῖς τῆς εἰρήνης
 ὀδοσκάλους διαβιβάζοντας· ἔω· γὰρ ἂν ἡμεῖς στα-
 σιάζωμεν, συμμάχους τὰς ἐκείνων ἐπαγόμενοι ῥή-
 σεις, ἀδύνατον μὴ κἀκείνους τὸ κατ' ἡμᾶς κοινω-
 νοῖς ποιήσασθαι τῆς στάσεως. Ταῦτ' οὐδεμίαν ἔχει
 δυσχέρειαν, εἰ μὴ μόνος τοῖς φιλονεικεῖν βουλο-
 μένοις, καὶ τὰς ἰδίας μὲν προλήψεις φυλάττουσι,
 δι' ὧν δ' ἂν γένοιτο τῆς ἀληθείας τυχεῖν, τούτων
 οὐδὲν ὄλω· προαιεμένοι· ὧν καταφρονεῖν τοὺς τῆς
 ἀληθείας ἐπιθυμοῦντας πέφυκε δίκαιον. Ἄλλ' εἰ
 καὶ δυσχερῆ ταῦτ' ἦν ἀντικρυσ, καὶ μηδέποτε πρὸ
 ἡμῶν ἑτέροις μῆτε σπουδασθέντα μῆτ' ἀνασθέντα,
 τὴν γε παρὰ τοῦ Πνεύματος συμμαχίαν οὐκ εὐλογον
 ἀπελπίζειν, ᾧ καὶ κατὰ τῶν ὡς ἀληθῶς ἡμῖν ἀδύ-
 νάτων ὑπερθάλλουσα πρόσσει δύναμις· ἀλλὰ πι-
 στεύειν ἔχειν τῶν πόνων ὑμᾶς καὶ τῶν κινδύνων
 ὧν ὑπέστητε κατοικίσιαν, καὶ τὸν σφοδρὸν ἐν ὑμῖν
 τῆς ἀληθείας πόθον ἀποδεξάμενον, ἀρκῶσαν παρ'
 ἑαυτοῦ προσθήσειν ῥοπήν. Εἰ γὰρ τούναντίον μὴ
 προχειρότατα ἦν, ἐκεῖθεν τὴν τοῦ κατορθώσειν
 δύναμιν ἐλπίζειν προσῆκον, οὐ χωρὶς οὐδὲν ἀνύειν
 ἔστιν. Αὐτοῦ τολίμου γένοιτ' ἂν ἔργον τό τε μάλιστα
 συγούον ὑμᾶς ἐλέσθαι, καὶ ὡς ἐλάχιστα πεπονηκό-
 τας αὐτὸ καταπράξασθαι.

A lique ut veriori adhærere. Essent vero forrasse,
 qui dubitarent, et humanarum cogitationum non
 satis iusto iudicio diffiderent, aut consentire cum
 alteris nollent, suis quicque contenti opinionibus.
 At cum plena sit sacra Scriptura sententiis ad hoc
 spectantibus, et sanctorum libri iisdem scateant,
 plurimosque de hac materia tam a porte quis dis-
 serere videat, ac si data opera nobis iudices con-
 troversiarum sederent; nec facile sit enumerare,
 quam multa Græci ac Latini pro sua utriusque sen-
 tentia ex illis collecta proferant; quis difficile
 dicat, Scripturæ quidem dicta interpretari, ut
 æquum est, utque decet, imo vero optimis eorum
 interpretibus acquiescere, sanctos vero iuxta se
 conciliare, et pauciores quidem ad plures, et eos
 B qui nihil dixerunt ad eos qui rem expresserunt, et
 posteriores ad antiquiores, et obscurius rem invol-
 ventes ad clare locutos adiungere, quod leges etiam
 in civilibus questionibus fieri jubent, quod leges etiam
 in civilibus questionibus fieri jubent, quodque vel
 ipsi, arbitror, sancti inter se facerent, si fieri pos-
 et ut unum in locum convenientes alterius examinarent
 sententiam, atque ita nos quoque in unam conve-
 nire sententiam, ac desinere bellum nostrum trans-
 ferre in pacis doctores? Quamdiu enim ipsi con-
 trarias habebimus sententias, dicta illorum pro se
 quisque afferentes, fieri non potest, quin faciamus
 et illos, quantum in nobis est, pugnae hujus partici-
 pes. Hæc nullam habent difficultatem, nisi tantum
 penes illos, qui contendendi voluntatem habent, et
 suas quidem retinent anticipatas opiniones, nihil
 C vero penitus admittunt ex iis, per quæ licet verita-
 tem assequi, quos æquum est despici a veritatis
 studiosis. Nam licet hæc essent prorsus difficilia,
 et nunquam ante nos ab aliis emixe quesita et ad
 exitum perducta: certe tamen alienum est a ratione
 desperare auxilium Spiritus, a cujus potentia vel
 ea, quæ re vera nobis impossibilia sunt, longe
 superantur: sed credere oportet illum laborum ac
 periculorum, quæ passi estis, commiseratione per-
 motum, et vehemens in vobis desiderium veritatis
 approbantem, sui quoque favoris, quæ sint satis,
 momenta daturum. Quanquam e contrario, si ad
 manum et facillima non essent, ab eo speranda est
 facultas rem præclare agendi, sine quo effici nihil
 D potest. Illius ergo sit opus, ut simul et quod ma-
 xime conducit, eligatis, atque idem minimo negotio
 peragatis.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ,

Ἐν ᾧ ἀναιρεῖται τὰ κωλύματα τῆς τοιαύτης εἰρήνης.

EJUSDEM ORATIO II,

In qua hujusmodi pacis impedimenta tolluntur.

Primum quidem, venerandi Patres, ago gratias A Deo, tum propter vestrum in res honestas studium, quod facit ut boni aliquid dicentibus aures præbere nequaquam gravemini, considerantes non a quo dicatur, sed quid valeant ea quæ dicuntur, tum propter suam erga me bonitatem, a qua profectum est, ut voti compos fuerim, tantisque Patribus plane non displicuerim. Neque enim fas est existimare aliud præter Dei impulsum fuisse causæ, cur et vos de rebus honestis consenseritis, enunctisque prorsus cogitationibus utilitatem ac pacem de qua consultaturi profecti huc sumus, præposueritis, et unus quidam, dum de tantis rebus consilium dat, omnibus visus fuerit æqua dicere. Deinde cum nuper, non modo quem ego censeam utiliorem pacis modum, sed etiam qua ratione ad illum perueniri possit, me vobis consilio promiserim ostensurum, jamque alterum præstitierim, nunc reliquam debiti partem soluturus accedo. Et scio quidem me difficillimam aggredi materiam, et non modicum imminere periculum de hac materia tractaturo, si contingat aut neutri partium, aut alteri tantum placere quæ sum dicturus: verumtamen audere quidem de ea quidpiam dicere, visum iri arbitror omnibus non tam impudentiæ et procacitatis, quam spei bonæ argumentum, quam ab antecessentibus acceptam consentaneum est etiam in præsentibus conservare, et ea proposita rursus ad dicendum aggredi: ad temperandam vero offensionem, si aut neutri partium placitura sint quæ dicam, aut alteri tantum contingat esse gravia: primum quidem satis fore arbitror, si veritatis bonique apparentis ergo illam patiamini, deinde illud etiam, quod ad eam quæ vobis tandem placebit, accedam sententiam, nihilque erit impedimento, quo minus vestram sententiam sequar, quod aliter antea de his senserim. Quare puto vos quod æquum est facientes, aut nihil omnino ægre laturos, si quid minus placitum vobis dicere videbor, ad mentem potius meam respicientes, aut postea offensionem deposituros, veniamque daturus nolenti contradicere, et decreta sequi non abnudenti, et communi sententiæ meam hanc non præferenti. Has ergo rationes difficultati materie opponens, et ante omnia vestram præ oculis benevolentiam habens, qua me fretum oportet aliquod etiam subire periculum,

Πρῶτον μὲν, ὦ Πατέρες σεβάσιμοι, χάρις Θεῷ τῆς θ' ὑμετέρας περὶ τὰ καλὰ προθυμίας, δι' ἣν τοῖς ἀγαθὸν τι λέγουσι προσέχειν ἀξιοῦτε τὸν νοῦν, οὐκ αὐτοὺς τοὺς λέγοντας ἐξετάζοντες, τὴν δὲ τῶν λόγων ἐπισκεπτόμενοι δύναμιν· τῆς τε περὶ ἐμὲ φιλανθρωπίας αὐτοῦ· ἥς ἔργον τὸ γνώμης ἐπιτυχεῖν, καὶ τοσοῦτος ἀρέσαι Πατράσι γέγονεν ἀντικρυς. Ὅτε γὰρ ὑμῖν τῆς ἐν τῷ καλῷ συμφωνίας καὶ τοῦ πάντων ἀπλῶς λογισμῶν τὸ συμφέρον καὶ τὴν εἰρήνην, ὑπὲρ ἧς ἤκομεν σκεψόμενοι, προτιθέσθαι, οὐθ' ἐνὶ τινι περὶ τηλικούτων γνώμην εἰσφέρουσι, τοῖς πᾶσι δόξαι δίκαια λέγειν, ἄλλο τι πλην τῆς ἐκεῖθεν ῥοπῆς νομίζειν ἔξεστιν αὐτίον. Ἐπειτα πρῶτον οὐ μόνον ὄντινα τῆς εἰρήνης τρόπον ἡγοῦμαι λυσιτελέστερον ἔσεσθαι, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν ἂν γένοιτο τούτου τυχεῖν, συμβουλευσείν ἐπαγγεῖλαμένοιο, καὶ θάτερον ἀποδεδωκὸς, νῦν ἤκω καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ χρέους ἐκτίσω. Καὶ οἶδ' αὖ μὲν δυσχερестаῖς ὕλης ἀπτόμενος, κἂν συμβῆ μηδετέροις ὑμῶν ἢ τοῖς ἐτέροις μόνοις τοὺς λόγους ἀρέσκειν, κίνδυνον οὐκ ὀλίγον ἐχούσης τῷ ταύτην ὑφισταμένῳ· ἀλλ' ἤμω; τὸ μὲν τολμησαί τι περὶ ταύτης εἰπεῖν οὐ μᾶλλον θράσους καὶ προπετείας ἢ τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος δόξειν ἅπασιν οἶμαι· ἦν ἐκ τῶν προτέρων λαθόντα, εὐλογὸν ἐστὶ κάπλι τῶν παρόντων διαφυλάττειν, καὶ ταύτην προβαλλόμενον αὐδῆς ἐπιχειρεῖν· τῆς δ' ἀπὸ τοῦ μηδετέροις ἀρέσκειν ἢ τοῖς ἐτέροις φαίνεσθαι φορετικὸν ἀγρίας συμβητικῆς· πρῶτον μὲν τὸ τῆς ἀληθείας χάριν αὐτῆς ἀνασχέσθαι καὶ τοῦ φαινομένου καλοῦ, ἀρκοῦσαν ὑπάρξειν ἡγοῦμαι παραμυθίαν· Ἐπειθ' ὅτι καὶ τῶν ὑμῖν ὕστερον ἀρεσόντων ἔσομαι κοινωνὸς, καὶ τὸ περὶ τούτων ἄλλο τι πρότερον πεφρονηκέναι πρὸς τὸ ταῖς ὑμετέρας τίθεσθαι ψήφοις οὐδὲν ἐμπόδιον ἔσται. Ἄσθ' ἡγοῦμαι τὰ δίκαια ποιοῦντας ὑμᾶς ἢ μηδὲ τὴν ἀρχὴν, ἂν τι τῶν οὐκ ὑμῖν ἀρεσκόντων φαίνομαι λέγων, δυσχερανεῖν, πρὸς τὴν γνώμην ἀποβλέποντας μᾶλλον, ἢ καὶ μετὰ ταῦτ' ἀντιλέγειν ἀξιοῦντι μηδὲ θέλοντι τοῖς ἐγνωσμένοις ἐμμένειν καὶ ταῦτ' ἀντι τῶν ἅπασι δοκούντων αἰρεῖσθαι, συγγνώμης τε μεταδώσειν καὶ λύσειν τὴν ἀγρίαν. Τούτους ἐγὼ τῷ τῆς ὑποθέσεως ἐργῶδει τοὺς λογισμοὺς ἀντιτάξας, καὶ πρὸ πάντων τὴν ὑμέτεραν προσηγάμενος εὐνοίαν, ἢ θαρρόντα δεῖ τι καὶ παρακινουμένους, καὶ ἦν προσῆκει διαφυλάττειντα

τοῖς χαλεπωτάτοις ἐπιχειρῆν, τὰς δευτέρας ὑποσχέσεις ἀποτίσαι πειράσομαι, ὧν ἄνευ οὐδὲν ἂν ἐκ τῶν προτέρων μήτε λέγοντος ταῦτα μήτε πελθοντος ἔφηλο; εἴη. Πολλὰ μὲν οὖν τὰ τὴν θαυμαστήν ταύτην εἰρήνην εὐχερῆ καὶ βλάβαν ἡμῖν, ἂν βουληθῶμεν μόνον, δείξοντα πέφυκεν· οὐκ ὀλίγων δὲ γέμουσαν ἐναντιωμάτων αὐθις ἔστιν ἰδεῖν τοῖς μὴ καθαρώς ἐπισκεπτομένοις· ἃ οἶμαι περὶ τῶν κωλυόντων πρώτων εἰπῶν, καὶ ταῦτ' ἐξορίσαι ὡς πορβωτάτω τῶν ὑμετέρων ψυχῶν. Ἦδοισθε γὰρ ἂν καὶ αὐτοὶ τῶν τοῖς καλῶς ἐπιβουλευόντων λογισμῶν γενναίως ἐλαυνομένων, καὶ πρὸς τὰ ποιούντα ταύτην εὐκολώτερον βραδείθε, καθάπερ ἐν ἰδῶ τινι τῶν ἐν αὐτῇ δυσκόλων ἀφαιρεθέντων. Ἀνάσχεσθε δὲ μικρὸν λαμβάνοντος ἄνωθεν.

Τὸ μὲν οικονομικὴν τινα καὶ φαινομένην ἔνωσιν καταπράξασθαι, τῶν ἀμφοσητουμένων ὡς ἔχει τῶς μενόντων, οὔτε συμφέρον, οὔτ' εὐπρεπὲς ἰδεῖσθαι μὲν, ἀλλ' ἀγάξιον μὲν τῆς ἡμῶν ἀρετῆς, πόρρω δὲ τῆς ἡμετέρας προσηγορίας· καὶ τῷ Πνεύματι μὲν ἥμισυ ἀρέσκον, ὅψ' οὐ καὶ συνῆχθαι φαιμεν, οὐκ ὀλίγας δὲ τὰς παρὰ τῶν ἀνθρώπων μέμφεις ἐπάξον ἡμῖν· πρὸς δὲ τοῦτοις οὔτε ταῖς ἀγαθαῖς ἐλπίσι συμβαῖνον ὅψ' ὧν κεκινήμεθα τὴν ἀρχὴν, οὔτε τῇ διὰ πάντων παρασκευῇ προσῆκον, ἢ καὶ πρὸς ἄλλο τι μεῖζον, εἴπερ ἦν, τοῦ παρόντος ἤρκειεν ἂν· καὶ χείρονος πολέμου καὶ μάχης ἄρξον μετὰ ταῦτα Χριστιανοῖς· τὴν δὲ τῆς ἀληθείας εὐρεσίαν τε καὶ ζήτησιν καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς τοῦ ψεύδους τομὴν μόνην ἀληθῆ καὶ τελείαν ἔνωσιν εἶναι, καὶ πάντων μὲν ἐλαττωμάτων ἀπηλλαγμένην, καλοῦ δὲ παντὸς γέμουσαν, καὶ πρὸ πάντων θεοφιλή, οὐ μάλιστα ἐν πᾶσι τοῖς ὅψ' ἡμῶν πρᾶττομένοις πρέπει στοχάζεσθαι. Αὐτὴ δ' ἂν γένοιτο, ἢ Λατίνων τὴν προσθήκην ἀτιμαζόντων, καὶ παυομένων μετὰ ταύτης τὴν πίστιν ὁμολογεῖν, ἢ καὶ τῶν Γραικῶν αὐτὴν προστιθέντων ὡς ἀναγκαῖαν. Μᾶλλον δ' εἰπεῖν, τὰ μὲν τῆς ὁμολογίας ἐπεσθαι δεῖ, τὴν δὲ τῆς καρδίας πίστιν ἠγεῖσθαι, καὶ πρὸς αὐτῇ παγῆναι πρώτη τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἐν αὐτῇ πάντων ἔνωσιν. Οὐκοῦν ἢ Λατίνους ἀγνοῆσαι παντελῶς ἦν ἐφρόνου καταφασιν, καὶ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς πιστεύειν εἶναι τὸ Πνεῦμα, ἢ Γραικοὺς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φρονεῖν ἐκεῖνο δεῖσει· ἄλλο; γὰρ οὐχ ὑπολείπεται τρόπος τοῖς γε κατ' ἀληθειαν ἀλλήλοις σπένδεσθαι θέλουσιν. Ἐπεὶ νῦν ἐν ἀντιφάσει τούτων ἢ πιστεῖς, ἢ οὐδὲν ἔστιν εὐρεῖν μεταξὺ, ἀλλ' ἀνάγκη θάτερον οὐτῆς ἀμφοτέρους μέρο; ἀπωσαμένους, τοῦ λοιποῦ καὶ ἀμφοτέρους ἔχεσθαι μόου. Εἴτα τὴν πίστιν ἀπὸ καρδίας ἐπὶ τὰ χεῖλη προάγοντας, διὰ τούτων ἐπὶ σωτηρίᾳ ταύτην ὁμολογεῖν, καὶ οὕτως ὑπὸ μίαν καθολικὴν Ἐκκλησίαν πάντας τελεῖν, ἢ τὴν τῆς ἀληθοῦς ὁμολογίας καὶ δόξης δηλοῦν ἐνότητά βούλεται. Ταύτην ἐγὼ τὴν ἀληθινὴν ἔνωσιν ὑπάρχειν ὀρίζομαι ἦν εἰσηγησάμην μὲν πρώην αὐτὸς, ἔπειτα δ' ὑμᾶς οὐκ ἂν εἴπωμι, καὶ πάλας πεπειτημένους ὅψ' ἑαυτῶν, μᾶλλον δ' ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦτ' εἶναι τὸ καλὸν τε

A quamque mihi tuentem difficillima convenit aggredi, secunda promissa conabor persolvere, sine quibus nulla erit ex prioribus utilitas, si hæc ego non dicam, aut suadeam. Multa sunt igitur, quæ præclaram hanc pacem facilem nobis ac nullius negotii, dummodo velimus, ostendent: rursus non paucis eam scatere oppositionibus viderint, qui rem non sincere considerant. Primum ergo de impedimentis agendum censeo, ut a vestris animis eam quam longissime removeantur; gratum enim hoc vobis etiam erit, si cogitationes illæ, quæ rebus honestis moliantur insidias, strenue abigantur; faciliusque ad ea transibitis, per quæ fiet pax, si quæ illam asperiores faciunt, quasi offendicula de via submoveantur. Patimini vero, quæso, me paulo altius rem ordiri.

B Unionem itaque conficere apparentem, et solum præsentem rerum statui profuturam, rebus quæ versantur in controversia, ita ut nunc se habent manentibus, nec utile nec decorum esse ostendimus; sed rem nostram quidem virtute indignam, ab ejus vero nominis, quo nuncupamur, significato longe distantem, et Spiritui quidem, a quo nos congregatos asserimus, minime placentem, multis vero nos hominum reprehensionibus subjicientem; et præterea bonæ spei, qua sumus ab initio ducti, haud respondentem, nec universo apparatus congruentem, qui satis esset ad quodlibet aliud, si illum esset, præsentem negotio majus; et postremo rem, quæ foret Christianis origo prælii ac pugne deterioris. Inventionem autem et inquisitionem, veritatis, ejusque a mendacio secretionem, esse solam veram et perfectam unitatem, omni sane vitio liberam, et bonis omnibus affluentem, quodque caput est, Deo gratam, quod in omnibus quæ sunt a nobis, debet esse in primis propositum. Erit porro hæc aut Latinis additamentum abjicientibus, et cum illo fidei professionem emittere desinentibus, aut Græcis etiam illud ut necessarium adjicientibus. Imo vero, ut melius dicam, confessio quidem sequi debet, fides autem cordis præcedere, in quo primum stabilienda est veritatis agnitio, omniumque per illam conjunctio. Aut ergo Latinos oportebit omnino affirmationem ignorare, D quam tuebantur, et credere Spiritum esse a Patre solo, aut Græcos sentire illum esse etiam ex Filio: etenim alius non restat modus iis, qui veram volunt pacisci pacem. Nunc enim fides horum in contradictione est posita, quæ nullum admittit medium, sed necesse est alteram ejus partem utrique abjiciant, et solam alteram utrique retineant; deinde fidem e corde ad os efferentes, per hoc illam fateantur ad salutem; atque ita in unam omnes catholicam conveniant Ecclesiam, quæ significare vult veræ confessionis et sententiæ unitatem. Hanc ego veram esse unionem statuo, quam pridem ipse quidem proposui, sed eam vobis suasisse non dixerim, cum a vobis ipsis jam olim persuasi essetis, imo vero a Spiritu didicissetis, hoc esse pulchrum

et justum. Verum hanc multi ægre audiunt, quod ex sententiæ mutatione dedecus imprimatur. Et Latinoa quidem dicere audio, rem esse gravem, si postquam per tot annos sententiam hanc tenuissent, et credidissent ipsi, atque in fidei Symbola expressissent, necnon alios studiosa docuissent, et scripta eam veluti ex maxima necessarii unquam probassent, ac rationibus demonstrassent; nunc puerorum more veritatem edocti ab alia sua ipsi damnarent, et sibi quidem primis hanc notam iniurerent, posteros vero etiam ejusdem participes facerent: ignorantia quoque et cæcitatibus crimen non in se modo, sed in cunctos etiam suos majores conjicerent, inter quos multi habuere sanctitatis opinionem tantaque Ecclesiæ Romanæ inusta macula putarent se præclarum facinus fecissa: gravissimum vero illud esse, quod ita nescirent, non essent fundendæ preces pro suis majoribus, ut recte de fide sentientibus, et justa illis persolvenda: an vero deberent illos ut hæreticos, mendaciorumque per totam vitam amplexos desperata eorum saluta contemnere, et cognationis jura illis negare. Si enim, inquit, crederemus solum, ex Filio etiam procedere Spiritum sanctum, non accessisset autem et vocis confessio, tolerabile esset relicta una sententia sequi aliam. Potest enim utraque pars aliam quoque non rectam post schisma secuta sententiam, nunc ab ea discedere, dum mutas sibi operas tradunt, nulla mutationem ignominia consequente, quod neutra pars statuerit illam tueri veluti quid fixum et necessarium ad salutem: cujus indicium est quod inter alia quæ ejusmodi sunt, non fuerit positum in fidei confessione. Cum autem relatam a nobis sit in numerum immobilium fidei dogmatum, et sine ulla hesitatione per tam longa tempora prædicetur, ut ne illud quidem certo scire propemodum valeamus, quinam addiderint, aut qua permoti causa id fecerint, sed alii alia narrent; quis hoc dimoveri patiat, ni prius velit extremam ferre ignominiam, et risui omnibus esse? Nulla enim fuerit ignominia major, quam si nobis ipsi simus testes erroris, et diuturnæ professionis mendacii; idque cum doctrina et exacta disserendi facultate aliis magistri veritatis esse possimus. Et hæc quidem audio a Latinis dici. Græcōs vero arbitror et ipsos sapientiæ laudem sibi tribuentes, vix illud cavere ne videantur altercationem affectasse, et existimare turpe esse, videri se tanto tempore nugatos, et verissimam opinionem insectatos, fratrumque communionem aversatos: ex quo multa illos mala perpeti contigerit, nimirum ut soli contra ingruentem infidelitatis pluvionem absque sociis bella gerere cogentur. Utrosque autem pariter existimo declinare ignominiam, si deviantur: quam putant cum eo conjunctam, quod est veritatem addiscere, et deiscere mendacium. Convenerunt enim utrique, ut videre licet, ea spe, ut alios doccant potius, atque ad suam tradunt sententiam. Ego vero dixerim

καὶ δίκαιον διδασκλήντας. Ἀλλὰ ταύτην τοῦ; πολλοῦς ἢ τῆς μεταβολῆς αἰσχύνῃ δυσχεραίνειν ποιεῖ. Καὶ τῶν μὲν Λατίνων ἀκούω λεγόντων, ὡς δεινὸν ἂν εἴη τῆς δόξης ταύτης τοσοῦτοις ἔτεσιν ἐχομένους, καὶ πιστευόντας μὲν αὐτοῖς, κἀν τῷ τῆς πίστεως ὁμολογημένῃς Συμβόλῃ, διδασκόντας δὲ τοῦς ἄλλους μετὰ επαυθῆς, κἀν ταῖς συγγράμμασιν ὡς; τῶν πρὸς τῆν σωτηρίαν ἀναγκαίων ταύτην κυρούνησας καὶ λόγοις ἀποδεικνύοντας, νῦν ὡσπερ τινὰς παῖδας τὴν ἀλήθειαν ὑπ' ἄλλων θεδιδασγμένους αὐτῶν καταγινῶναι· καὶ παθεῖν μὲν πρώτους αὐτοῦς τὸ δεινὸν, μεταδοῦναι δὲ τῆς αἰσχύνῃς τοῖς μετὰ ταῦτα, τῶν δὲ τῆς ἀγνοίας καὶ τυφλώσεως; ἐγκλημάτων καὶ τοῦς πρὸς ἡμῶν πάντα ποιήσασθαι κοινωνοῦς, ἐν οἷς πολλοὶ τοῦ τῆς ἁγιωσύνης δόμματος ἔτυχον· καὶ τοσαύτην ἀδοξίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς καταχέαντας Ἐκκλησίας οἰεσθαι τι κατωρθώκεναι· καὶ τὸ δὴ χεῖριστον ἀπάτην, ἀδῆλον εἶναι, ἥτερον ὡς ὑπὲρ ὀρθοδόξων εὐχασθαι δεῖ τῶν ἡμετέρων προγόνων, καὶ τὰς ὀφειλομένους αὐτοῖς ἀφοσιῶσθαι τιμὰς, ἢ ὡς αἰρετικῶν καὶ τῶν ψεύδει συμβεβηκότων καταφρονεῖν, τὴν αὐτῶν σωτηρίαν ἀπαγινῶσκοντας, καὶ τὴν αὐτῶν ἐκείνους σχέσειν ἀρνεῖσθαι. Εἰ μὲν γὰρ ἐπιστεδομεν μόνον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖναι τὸ Πνεῦμα, μὴ προσῆν δὲ καὶ ἡ τῆς γλωττης ὁμολογία, ἀνεκτὸν ἂν ἦν δόξαν ἐδξῆς ἀντιλαθεῖν· ἐνδέχεται γὰρ καὶ ἄλλο τι τῶν οὐ καλῶν μετὰ τὸ σχίσμα δοξάσαντας; ἐκατέρους, νῦν ἀποθέσθαι τοῦτο παρ' ἀλλήλων ὠφελήθεντας, καὶ τὴν αἰσχύνῃν μὴ προσεῖναι τῇ μεταθέσει, αἵτε μηδιστέρων ὡς ἀκινήτων τι καὶ πρὸς τὴν σωτηρίαν ἀναγκαῖον ἐγνωκότων διαφυλάττειν· οὐ σημαῖον ἐὰ μὴδ' ἐν τῇ τῆς πίστεως ὁμολογίᾳ τοῖς οὕτως ἔχουσιν αὐτὸ συναμολογεῖν. Ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν ἀκινήτων δογμάτων τῆς πίστεως παρ' ἡμῶν ἀπειλήθη τάξι, καὶ πάσης ἀνευ ἐμφροβόλιας τοσοῦτοις ἡδῆ χρόνοις κηρύττεται, ὡς μὴδ' εἰδέναι δύνασθαι σχεδὸν ἀκριβῶς μήτε τοῦς προσθέντας, μὴθ' ὑπ' ὧν πρὸς ταῦτα ἐκινήθησαν, ἀλλ' ἄλλους ἄλλο τι διηγείσθαι, τίς ἂν ἀνάσχοιτο τοῦτα κινεῖν, μὴ πρότερον ἀδοξίαν ἐσχίτην καὶ τὸ γλῶσ; ἅπασιν εἶναι καταδεξάμενος; οὐδεμία γὰρ ἂν αἰσχύνῃ γένοιτο μεῖζων τοῦ μαρτυρεῖν ἡμῖν αὐτοῖς; τὴν ἀπάτην, καὶ τὴν μακράν τοῦ ψεύδους ὁμολογίαν· καὶ ταῦτα σοφίᾳ καὶ λόγων δεινότητι διδισκάλους ἄλλοις τῆς ἀληθείας γίνεσθαι δυναμένους. Λατίνους μὲν ταυτὶ πυνθάνομαι λέγειν· τοῦς δὲ Γραικοῦς οἶμαι σφόδρα τὴν τῆς φιλονεικίας; δόξαν φυλάττεσθαι, καὶ αὐτοῦς ἐπὶ σοφίᾳ φρονούντας, καὶ νομίζειν αἰσχρὸν, ἂν φανῶσι τοσοῦτον χρόνον ληρούντας, καὶ τὴν ἀληθεστάτην δόξαν ἐλαύνοντες, καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν παραιτούμενοι κοινωνίαν· ἐξ οὗ δὴ καὶ πολλῶν δεινῶν πειραθῆναι σφίσι συνέβη, πρὸς τὸν τῆς ἀπιστίας κατακλυσμόν ἀνευ συμμάχων πολεμεῖν ἀναγκασόμενοις. Κοινῇ δ' ἀμφοτέρους ἡγοῦμαι τὴν ἀπὸ τῆς ἡττης αἰσχύνῃν ἐκτρέπεσθαι, ἦν τῷ τῆ μελεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ τῷ τὸ ψεῦδος ἀπομαθεῖν νομίζουσι συνεζεύχθαι· ἐκότεροι γὰρ, ὡς ἐστιν ὄρθῃ, ἐπὶ ταῖς τοῦ διδάξει μᾶλλον τοῦς ἄλλους καὶ σφίσι δέξει συμψῶσας

ἤλθον ἐλπίσιν. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν φανομένην αἰσχύνην ἤμιστα ἂν φαίην Γραικοὺς ὑπολογίζεσθαι δεῖν ἐπὶ τὸ μὴ παραδέχεσθαι δόξαν ἡδὴ πρῶτον εἰσαγομένην, καὶ ἀληθῆς ἔτυχεν οὖσα, καὶ πρὸς ταύτην φιλονεικεῖν· τὸ γὰρ πιστεῦναι τὸ ψεῦδος· ἐστὶν αἰσχρότερον, καὶ φιλονεικία ψευθοῦς ὁμολογίας ἑλαττον εἰς ἀμαρτήματος λόγον. Καὶ Γραικοὶς μὲν ἐστὶν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Συμβόλου καταφυγεῖν, καὶ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ἑαυτῶν προβάλλεσθαι· ἦν, εἰ μὴδὲν ἄλλο, βουλομένους σφᾶς αἰδεῖσθαι καὶ σώζειν φάσιν ἂν μέχρι τοῦ φιλονεικεῖν· τοῖς δὲ Λατίνοις τὸ τῆς καινοτομίας ὑπερτιν ἐγκλημα· καὶ τὸ μόνους ἐψάσθαι τῶν κοινῶν ἐφ' ἑαυτοῖς θαρρῆσαντας τὴν πλάνην σφίσι χεῖρω ποιεῖ. Καὶ πολλοὺς ἄλλοις τρόποις ἑλαττον τὸ τῆς αἰσχύνης· ὁδὸς τῆς τῶν Γραικῶν ὑπάρχειν ἡγοῦμαι μεταβολῆ, ὡς μὴδ' αἰσχύνην ἄλλω ἐξείναι παύσειν καλεῖν. Ποῦ γὰρ αἰσχρὸν τὸ τῆς ἀληθείας ἀκριβῶς περιέχεσθαι, καὶ τοῖς κοινῇ δεδομένοις ἐμμένοντας τὴν· περὶ τῶν ἰδίῳ πιστῶν ἀρεσάντων ψῆρον ευνοῖα κοινῇ πάντων ἀναριθμεῖν; καὶ μὴθ' ἑαυτοῖς μόνους μὴτ' ἄλλοις ἀνευ αὐτῶν τὰ τοιαῦτα θέλειν πιστεῦναι;

Τί δὲ καὶ δεῦνόν, ἱραὶ τι, τὸ τὰ ὁδὸς ἔχοντα δεδῖναι; ἐδεδῖσαν γὰρ καὶ αὐτοὶ φωνῆν οὐπω πᾶσιν ἀρεσκουσάν ἐπαινεῖν, καὶ πρὸ τοῦ δοκιμάσαι ταύτην κηρύττειν· τοῦτο δὲ τὸ ὁδὸς λόγον ἔχον ἐστίν· ἐπεὶ μετ' ἀσφαλείας ἐπὶ τὰς περὶ Θεοῦ δόξας πρόπει χωρεῖν, ὅτε πολλῶν κινδύνων, καὶ μεγίστου τοῦ τὴν σωτηρίαν καθάπαξ ἀποβαλεῖν, ἐπομένων τῇ προπίσει. Ἐὶ γὰρ μὴ τοῦτ' ἦν, ἀλλὰ τῆς δόξης παντά· C κατ' ἐγίνωσκον, οὐδενὸς ἂν αὐτοῖς πρὸς ὁμᾶς ἐδόξε λόγον· ὥσπερ οὐδὲ τοῖς ἄλλοις τι τῶν ἀνηκέστων φρονούσιν ἀνάσχοιεν· ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ συζητεῖν. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' αἰσχρὸν ἐστὶν οὐδετέροις ἀγνοοῦντας μαθεῖν, εἰ μὴ καὶ πᾶσαν ἀτιμάζειν μέλλομεν ἐπιστήμην ἣν οὐκ ἐστὶ λαθεῖν μὴ πρότερον τὴν ἀντεκείμενην ἀποβάλλοντας ἀγνοίαν, καὶ τῶν ὁτιοῦν ἐπισταμένων κατηγορεῖν, ὅτι μὴ τῆς ἀγνοίας ἔχασθαι μέχρι παντός ἠδουλήθησαν, τὴν ἐκ τοῦ δόξαι μανθάνειν δεδῖναι; αἰσχύνην. Τούναντιον γὰρ μᾶλλον αἰσχρὸν, ἅπαντ' εἰδέναι νομίζοντας, μὴδὲ βουλομένους χάριν τινὶ τῆς ὠφελείας ὁμολογεῖν, μετ' ἀγνοίας ἀπαλλάττειν τοῦ βίου. Πρὸς δὲ τοῦτοις ὑπὲρ ἀληθείας ὄντων ἡμῶν τῶν ἀγώνων, ἡδὴ μὲν δῆκου μετὰ ταύτης νικᾶν· τὸ δὲ ταύτην εὐρίσκοντας ἡττᾶσθαι δικεῖν πάσης; αἰσχύνης ἀπήλλακται. Τοῦς γὰρ τοῖς τῆς ἀληθείας ὅπλοις ἐνεδιδόντας· ἐτοίμως, καὶ φανερά μόνον ὑπέκοντας οὐδεὶς ἂν εἴποι νικᾶσθαι παρ' οὐδενὸς τῶν ἀθρόπων, ὧν αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ χεῖρους ὀφθῆναι, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ὑφ' ἧς εὐχὴ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶ τὸ νικᾶσθαι. Νικᾶν δὲ ψεῦδος αὐτῶς; καὶ μάλα δικαίως εἴποι τις ἂν, ὅτε μετὰ τῆς ἀληθείας ἐπιόντας τῷ ψεῦδει, ᾧ τὸν πρόσθεν χρόνον ἐδούλευσαν. Καὶ μὴν οὐδὲ τῷ δόξαν δόξης νοουεχόντως ἀλλοθῆσθαι, καὶ ὅλως πρὸς τὰγαθὸν ἐκ τοῦ χείρονος μεταβαλεῖν, αἰσχύνη τις πρόσσειν· οὐ γὰρ ἢ τοῦ κακοῦ μετάθεσις, ἀλλ' ἢ τοῦ κακοῦ τήρησις τὴν αἰσχρὸν, ὡς εἶπέ τις, ἔχει. Τοῦς μὲν οὖν Γραικοὺς διὰ ταῦτ' αἰσχρὸν δεῖν ἐκ τοῦ

A Græcos non debere esse sollicitos de hac apparente ignominia, quod non sit ab illis recepta opinio, dum primum induceretur, sicut vera esset, sed oppugnata; turpius enim est credere falsum, et minus erratur contentendo, quam falsam confessionem proferendo. Et Græci quidem possunt ad Symbolum tuto confugere, comminamque pro se objicere confessionem: quam si nihil aliud superpetet, velle se dixerint observare et colere vel concertando. Latini vero sunt in crimine innovationis, et quod solli tractaverint communia sibi confidentes, gravior illis error efficitur, et multis aliis modis puto minus esse timendam Græcis mutationis ignominiam, ut ne ignominiam quidem hanc vocare penitus liceat. Quæ est enim ignominia, veritati perfecte adherere; et persistendo in iis quæ communi omnium decreto definita sunt, generali concilio permittere de iis iudicium, quæ privatim aliquibus placuere? nec sibi ipsis tantum, nec aliis velle fidei habere in rebus hujusmodi suo non accedente consensu?

Quid vero mali est, dixerit quispiam, timere timenda? Timebant enim et ipsi vocem nondum omnibus probatam probare, et antequam esset recepta, prædicare; timor autem iste non est a ratione alienus. Oportet omnino ad ea quæ de Deo sentimus, accedere tuta cum cautione, cum temeritatem multa sequantur pericula, maximum vero illud, salutis omnino amittendæ. Si enim id ita non esset, sed plane sententiam reprobasset, non opus esset ut vobiscum agerent: quemadmodum cum hominibus alia quadam incurabili opinionis pravitate laborantibus ne disputationem quidem habere paterentur de ea. Nec vero turpe est utrisque, si igneant, addiscere; nisi velimus scientiam prorsus rejicere, quæ non nisi abjecta opposita ignorantia potest haberi, et cujusvis scientiæ peritos damnare, quod ignorantiam perpetuo non coluerint metu delectoris quod sequitur, dum addiscere videntur. E contrario namque turpe potius est, dum nos scire omnia putamus, nullique ob perceptam utilitatem habere gratiam volumus, ex hac vita cum ignorantia decedere. Præterea cum pro veritate sint a nobis suscepta certamina, jucundum sane est cum ea victoriam consequi; sed nullo modo turpe est videri, ea comperta se dedere. Qui enim prompto animo cedunt armis veritatis, eique vel apparenti tantum colla submitunt, non dicendi sunt a quoquam hominum vinci, quibus etiam turpe est videri inferiores, sed a veritate ipsa; a qua se vinci optant omnes homines; vinci autem ab illis modicum jure optimo dicat quispiam, si veritatis ope illud impetant, cui fuerant antea famulati. Nec etiam illud turpe est, sententiam prudenter mutare, et omnino de malo in bonum transire: turpitudine enim in eo sita est, dixit quidam, non si a malo recedatur, sed si in malo perseveretur. Græcos igitur propter hæc dico debere opinari, nullam in sese ignominiam cadere, si

credant Latinis, dum vera illi dicant, idque modis omnibus palam faciant; nec velle propter eam respuere veram sententiam, quam fatentes et credentes, eique se per ambo hæc conjungentes necesse est concordie veritalisque mercedem a Deo indubitanter exspectent. Latinos vero (quoniam video rationes eorum enervatas per nonnulla a me jam dicta (1), nec immerito plane ignominiam ab eis timeri, cum propter hæc ipsi plusquam alii jure turbentur) illud etiam æquum est considerare: nullam se majoribus suis injuriam illaturos, si veritatem ipsi amplectantur; imo potius utilitatem allaturos, dum fortasse puram et illibatam opinionem tenentes ipsi orabunt pro hominibus falsitate deceptis, et humani aliquid passis: mercedis loco a Deo petentes ob certamina pro veritate suscepta, misericordiam eis tribuit; quin etiam probra illorum paulatim obtigere poterunt: quæ augerent potius, si acceptum ab illis sequerentur errorem, et malum sibi ipsis foverent. Quod si non aviditate gloriæ, voluntateque primas tenendi inter fratres, præfendi que omnibus quæ vera et justa sunt, sed necessitate quadam quæ a ratione non abhorreret, et cogitationibus victi, quas despiciere non poterant, inuicem hanc opinionem, par est nobis etiam tacentibus illos esse misericordiam consecutos, expertosque Deum propitium: qui se vel gravissimis criminibus judicem præbet humanum, si non e simili voluntate proficiantur, id quod potius viris illis contigisse mihi ipse persuadeo. Neque enim viros sanctimonia vitæ præstantes, quique Deum dilexerunt super omnia, visus ipse esset affecisse præmiis, quibus sibi charos donat, atque in cœtum beatorum ascivisse, ni prius illis condonasset poenas ob errorem luendas, quæ falsitate captos in perpetuum a beatorum sorte secernunt. Quod vero Deus multorum, et dum viverent, et ubi vita functi essent, tæstatam voluerit sanctitatem, ostendit et Latinorum Ecclesia, cultum illis et honorem adhibendo, et Græci ipsi non contradixerint, nec errore id fieri quisquam dixerit, quasi vos frustra illis sanctitatis gloriam tribuatis, nihil in ipsis agnoscendo ex iis quæ requiruntur ad sanctitatem. Quare spes est omnino certa, nihil illis nociturum ad salutem factum in Symbolo additamentum: cum permoti tantum fuerint necessitate quadam et rationibus periculo illud vacare probantibus: nec vestris orationibus fore illis opus, ac multo magis si ad illorum errorem vester non accedat, et veritate agnita faciatis, ut illi solum ex mendacio damnum contraxerint: erit enim ab illis pro se tantum, non pro vestris etiam animabus reddenda ratio, quam par est ab illis non exigi, si in pauciores præve opinionis labem diffuderint. Quod si non perfectam pœnæ liberationem, ac certe refrigerium quoddam et consolationem emendatio posterorum illis attulerit,

πεισθῆναι Λατίνοις, ἂν ἀληθῆ λέγωσι, καὶ τοῦτο πᾶσι τρόποις ἐργάζεσθαι φανερόν, μηδεμίαν ὑποψίαν ἔχειν αἰσχύνῃς· μηδ' εἴνεκα τούτου τὴν ἀληθῆ προέσθαι δόξαν, ἣν ὁμολογοῦντάς τε καὶ πιστεύοντάς, καὶ ταύτη δι' ἀμφοτέρων τούτων συναπτομένου, ἀνάγκη τοὺς τε τῆς ὁμοιοῦσας καὶ τῆς ἀληθείας μισθοὺς βεβαίως ἀνωθεν προσδοκᾶν. Λατίνοις δὲ, εἰ καὶ τίνα τῶν εἰρημένων ὀρῶ σαθροὺς ἐκείνων δεῖξαι τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὸ τῆς αἰσχύνῃς δέος οὐ παντάπασιν ἄλογον, καὶ τι πλεον τῶν ἄλλων αὐτοῖς εἰκότως ὑπὸ τούτων ταραττομένοις, κακείνα προσεθυμῆσθαι δίκαιον, ὅτι τοὺς μὲν προγόνους οὐδὲν ἐκ τοῦ τὴν ἀλήθειαν φρονεῖν αὐτοὶ παραβλάψουσιν, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον ὠφελήσουσιν, ὥσως ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐλλωκότων τῷ ψεύδει, καὶ τι παθόντων ἀνθρώπων, αὐτοὶ μετὰ καθαρὰς καὶ ἀκιδόηλου δόξης εὐχόμενοι, καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγώνων μισθὸν αἰτουῦντες παρὰ Θεοῦ τὴν εἰς ἐκείνους φιλοanthρωπίαν. Καὶ τὰ ἐκείνων δὲ συγκαλύψαι κατὰ μικρὸν οὐδεὶς δύνησονται, ἅπερ ἐμῶν αὖξιν, ἥς ἐκληρονόμησαν ἐχόμενοι πλάνης, καὶ τὸ δεινὸν ἐν σφίσι διαφυλάττοντες. Εἰ δὲ μὴ δόξης ἐπιθυμία καὶ τῷ βούλεσθαι πρωτεύειν τῶν ἀδελφῶν, καὶ τὰ λήθη καὶ δίκαια πᾶσιν ὀρίζειν, ἀλλ' ἐκ τινος ἐχούσης λόγον ἀνάγκης καὶ λογισμῶν ἡτηθέντες, ὧν οὐκ εἶχον ὑπεροχῆν, τὴν δόξαν ταύτην εἰσηνεγκαν, εἰκόσ ἐστὶ καὶ σιγῶντων ἡμῶν αὐτοὺς φιλοanthρωπίαν εὐρέσθαι καὶ Θεοῦ τυχεῖν ἴλεω, ὃς καὶ τῶν χειριστῶν ἀμαρτημάτων, ἂν οὐκ ἐξ ὁμοίας ἀμαρτάνηται γνώμης, φιλόanthρωπος γίνεται δικαστῆς· ὃ καὶ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἔργων πείθομαι. Οὐ γὰρ ἂν τοὺς ὀρθότῃ βίου τῶν ἄλλων διενεχόντας καὶ πρὸ πάντων αὐτῶν ἀγαπήσαντας ἔδοξε ταῖς τῶν γνησίων ἀμεψάμενος δωρεαῖς καὶ τῷ τῶν μακαρίων καταλέξας χορῶ, μὴ πρῶτον αὐτοῖς τὰς ἐκ τῆς πλάνης ὑφειλομένας δικὰς ἀφεῖς, ἀλ' διηνεκῶς τοὺς ἐλλωκότας τῆς τῶν μακαρίων ἐργουσι λήξεως. Ὅτι δὲ πολλοὶ τὴν ἀγιοσύνην καὶ ζῶσι καὶ τελευτήσουσι μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς δι' ὧν εἰσθεν αὐτὴν μαρτυρεῖν, ἣ τε τῶν Λατίνων Ἐκκλησία τιμῶσα τοὺς καὶ σέβουσα δαίκνυσι, καὶ Γραικοὶ πάντως ἂν συχωρήσαιεν, οὐδὲ πλάνην φαῖεν εἶναι τὸ πρᾶγμα, καὶ μάτην ὑμᾶς ἐκείνους τὴν τῆς ἀγιοσύνης δόξαν προσάπτειν, τῶν εἰς ταύτην ζητουμένων οὐδοτιῶν αὐτοῖς συνειδότας. Ὅστ' ἐλπὶς ἐστὶ καὶ πάνυ βεβαία μηδὲν αὐτοῖς πρὸς τὴν σωτηρίαν τὴν ἐν τῷ Συμβόλιῳ προσθήκην λυμανεῖσθαι, ὅπ' ἀνάγκης μόνον τινὸς καὶ λόγων δεικνύντων ταύτην ἀκίνδυνον προαχθεῖν, μηδὲ τῶν ὑμετέρων εὐχῶν δεύσειν αὐτοῖς· καὶ πολλῶ μᾶλλον ἂν μὴ καὶ τὸ ὑμέτερον αὐτοῖς προστεθῆ, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν ὁμῶν ἐπιγόντων, μέχρις αὐτῶν μόνον τὸ παρὰ τοῦ ψεύδους βλάβος ἐκτείνῃται· τὸν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν, οὐχὶ δὲ καὶ τῶν ὑμετέρων ψυχῶν ὀφλήσουσι λόγον· ὃν εἰκόσ ἐστὶν αὐτοῖς ἀρεθῆναι, εἰς ἐλάτους τὴν τῆς κακοδοξίας λύμην ἐκχέασιν· ἀλλ' εἰ καὶ μὴ παντελῆ τῆς δίκης ἀπαλ-

(1) Hæc et similia dixit auctor ante factam unionem. — Imo post factam.

λαγῆν ἀναψυχὴν γούν τινα καὶ παραμυθίαν αὐτοῖς ἢ τῶν ἐκγόων ὡσεὶ διόρθωσις, φροντίζουσι δήπου περὶ ὑμῶν, καὶ ὑμᾶς γούν εὐχομένους ἔξω τῶν αὐτοῖς ἐπενεχθέντων ἐστάναι.

Οὕτε τοίνυν ἐκείνοις, ὅπερ εἶπον, οὕτε πολλῶν μᾶλλον τοῖς μετὰ ταῦτα τὴν ὑμετέραν διόρθωσιν αἰσχύνῃς ὑπόθεσιν ποιησόμεθα. Πῶς γὰρ αἰσχυνθήσονται δι' ἡμᾶς, οἳ μεθ' ὑμῶν κάκεινους τῆς ἐκ τοῦ ψεύθους αἰσχρότητος ἀπαλλάξομεν, καὶ οὗς εὐγνώμονες ὄντες ἀθάνατον τῆς ὠφείλειας εἰδέναι χάριν βουλήσονται; οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ μὲν χαίρησουσι τοῦ ψεύθους ἀπηλλαγμένοι, τοὺς δὲ τοῦτο διαπραξαμένους σφίσι μισήσουσι, καὶ τὰς τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν εἰσπράξονται δίκας. Καὶ μὴν οὐδ' ὄνειδιεῖ τις αὐτοῖς τὴν ὑμετέραν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴν καὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν, ἕως ἂν μηδ' αὐτοὺς ὡς πλανωμένους ἐλαύνη ἢ πονηρῶς τις ἢ καὶ ἀνόητος, τὰ στεφάνων δέξια ψέγων, καὶ οὖν ἔχειν τοὺς μετὰ τῆς ἀληθείας καὶ τὴν σφῶν σωτηρίαν προῖεμένους ἀλαζονείας χάριν οἰόμενος· πολὺ δὲ μᾶλλον αὐτοὺς τῶν ὑμετέρων κληρονομήσειεν ἐγκωμίων ἡγοῦμαι, καὶ τοῖς ὑμετέροις ἐγκωμιάσθαι πόνους, οὗς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ὑφίστασθε. Ὅλωσ' δὲ τὸ μὲν τὴν αἰσχύνῃν τοῖς μετέπειτα παραπέμψειν ὑμᾶς οὐδὲ λόγον ἔχειν ἡγοῦμαι, τοὺς γε μὴ πρῶτον αὐτοὺς ἀξίους ἕτας αἰσχύνεσθαι· οὕτε δὲ τὸ μανθάνειν αἰσχρὸν, καὶ τῆς ἀληθείας ἢ κτήσις εὐπεπεστέρους μᾶλλον ἀποτελεῖν καὶ λάμποντας εἰσθεν. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ τοῖς ἐφ' ἑκατέρους τῶν χρόνων ἐμέλλομεν ἀδοξίαν τινὰ καὶ ὄνειδη, ἔκ γε τοῦ γῶναί τι τὴν ἀλήθειαν αὐτοὶ προξενεῖν, μῆτ' ἐκείνοις αἵτιοι γεγονότες τοῦ ψεύθους, καὶ τούτοις δυνάμενοι τῆς ὑγιαίνουσας δόξης εἶναι καθηγῆται, οὐκ ἔχρην ἡμᾶς τῆς τῶν ἄλλων προνοούντας τιμῆς, τῆς οἰκείας ὑπεροφῆς καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀληθείας δόξαν προξέσθαι. Εἰ δὲ καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἤδειμεν ἅπαν μέμψως ἐφεθησόμενον ἔμλο:, ὁμοίαι πᾶσιν εἶδει χωρεῖν, οὐδὲν τοῦ μετὰ τῆς ἀληθείας ἀτιμάζεσθαι τε καὶ θνήσκειν, εἰ δέοι, νομίζοντας αἰρετώτερον· καὶ λογιζομένους μὲν τὴν ἐν οὐρανοῖς παρῆρσιαν καὶ δόξαν, ἣν ἐνεκα τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καμμάτων ὀφειλομένην ἡμῖν αἰ τῶν ἀνθρώπων μέμψεις ἐμελλον αὖξιν· ἐνθυμούμενους δὲ τὸ, ὅπως ἡμεῖς βίω καὶ πίστει διορθωθέντες σωζόμεθα τε καὶ δοξαζόμεθα, πᾶν ἀδοξίας εἶδος ἐφ' ἑαυτοὺς προσηκάμενοι. Ὅλωσ' δὲ οὐκ ὁρῶ τοὺς ὑμῖν ὄνειδιούντας ὅτινες ἔσονται, καὶ ὦν αἰδέσθε σφόδρα τὰς μέμψεις. Τοὺς μὲν γὰρ μεθ' ὑμᾶς καὶ φρίττειν τὰς ὑμετέρας ψήφους ἀνάγκη, τὴν ἀξίαν εὐλαβούμενους, ἣν τοῖς τε ἄλλοις καὶ τῷ τῆς ἀληθείας ὡς εἶδει πεφροντικέναι περιχέμενοι δεῖξτε, καὶ τηλικαύτη συνόδῳ προπετὲς ἡγουμένους καὶ κινδύνου γέμον διακυρίτεσθαι· ἐμμένοντας δὲ τοῖς ὑφ' ὑμῶν ἐγνωσμένοις, καὶ τιμᾶν εἰδῶς ταῦτα καὶ τοῦ παντός δέξια κρίνειν, καὶ χάριν ὑμῖν ὑπὲρ τούτων ὁμολογεῖν, καὶ ταῖς τῶν μακαρίων ὑμᾶς ἀγάλλειν τιμαῖς, ὧν ἀξιοῦσι τοὺς τοῖς ὁμοίοις ἀγῶσιν ἐνδιαπρέψαντας. Εἰ δὲ τινες παρῆρσια ταῦτα τιμῶντες, ὑμῖν ὡς τῆς ἐκ τοῦ νικᾶσθαι καταφρονήσασιν ἀτιμίας μέμψεσθαι βούλοιντο, ἀλλ' ὑμῖν ἢ παρὰ τῶν ἔργων δό-

A sollicitis plane de vobis, et orantibus, ut saltem vos poenas sibi irrogatas effugiatis.

Neque igitur illis. ut dixi, nec multo magis posteris vestram emendationem ducemus ignominiae materiam. Quam enim accipiant propter nos ignominiam, qui una vobiscum illos a mendacii turpitudine liberabimur? quibus, si grati esse velint, immortalibus libenter habebunt gratias ob acceptum beneficium? neque enim se quidem liberatos a mendacio gaudebunt, auctores vero beneficii odio habebunt, et iniquorum pravorumque hominum poenam subibunt. Nec erit qui illis exprobet vestram in meliora mutationem, veritatisque agnitionem, nisi qui et illos inæctetur quasi errori addictos, improbus quisquam aut mente captus, dum quæ sunt coronis digna reprehendit, et mentis esse compotes putat eos qui superbia elati propriam salutem cum veritate projiciunt: multo vero magis arbitratur illos fore vestrorum hæredes encomiorum, et factaturos sese de vestris laboribus, quos suscipitis pro veritate. Omnino autem de ignominia in posteros a vobis transfundenda nec curandum arbitror, dum primi vos ipsi digni non sitis, qui merito erubescatis; nam et dicere turpe non est, et veritas ornatiores potius reddere solet atque illustres eos, a quibus ipsa possidetur. Quod si etiam futurum esset, ut probra et dedecus utriusque temporis hominibus imprimerentur, eo quod ipsi veritatem agnosceremus; cum nec illis credendi mendacii auctores fuerimus, et his possimus sanæ opinionis esse magistri; non oporteret nos aliorum honori consulentes nostrum contemnere, et aspernari gloriam ex veritate provenientem. Et si contra nos ipsos omne reprehensionis telum sciremus conjiciendum, eundem cominus esset ad excipienda omnia, nihil optabilius existimantibus, quam pati contumelias cum veritate, et si opus sit, emori; ac præ oculis quidem habentibus amplitudinem et gloriam cælestem, quam nobis ob labores pro veritate debitam oblocutiones hominum cumularent; illam autem cogitationem volventibus, quo pacto per vitæ ac fidei emendationem consequamur salutem et gloriam, admissio in nos ipsos omni contumeliæ genere. Omnino autem non video quinam erunt a quibus probra vobis objiciantur, et quorum querimonias valde revereamini. Nam posteri perhorrescant etiam necesse est vestras sententias, ducti vestre dignitatis observantia, quam præ vobis feretis, tum per alia, tum si seriam curam ad veritatem contuleritis: temeritatis enim se putabunt tantam synodum cornu petere, imo vero amplectentur vestra decreta, honorantes ea, et pluri facientes, vobisque propterea gratias agent, et honoribus quos tribuere solent beatis, qui splendore consimilium certaminum emicere, ornabant. Quod si qui fuerint, qui ea quidem aperte probent, vos autem reprehendere velint, quod victi ab aliis dedecus hoc susceperitis: at vobis certe satis erit ex

rebus gestis nancisci gloriam : quodque tum vestra, tum aliorum sponte vos sequentium saluti per veritatis agnitionem consulueritis. Sed nec eorum qui nunc vitam degunt, vos quisquam culpaverit : non Græci, quibus videbimini maximam laudem mereri, et penes quos immortalis vivetis memoria, quod et sumptibus, et corporibus, et scientia, animi denique moderatione ac divinis quibusdam cogitationibus, pacem soli fere ex omnibus confeceritis : neque vosmetipsos ipsi, nec alius ex iis qui vestras partes sequuntur. Omnes enim sententiam vestram tanquam divinitus latam accipient : tum quia congregatio est universalis Ecclesiæ, quam errare impossibile est, tum quia illa pacis erit causa, quam omnes optant, quod per eam expectent liberatum se iri ab omnibus letetrimis malis, quorum origo exstitit utrisque schisma. Cæterum si fiat ut non ab omnibus laudemini, nec omnibus ardeat vestra sententia : sed sit aliquis, cui potius concertando placeratis, et evertendo omnia, ne ignorasse præterito tempore quod credi oportebat : videamini non debetis propterea paucorum laudes, easque vitiosas commutare cum fastidio plurimorum et optimorum, et optimæ rei causa concepto : cum licet cuncti simul prave sentiant, et molestie hoc ferant, vos tamen nihil curare, sed tantum de honesto et vero sollicitos esse oporteat : illud scientes omnem querelam et oppositionem frivolum fore, si modo rata sint, quæ fient a vobis. Nam si verum est a me dicendum, omnino quem offendam suspicione remota, vos tantum opus est ut inanem gloriam despiciatis, et omnia bene se habebunt ; et si illud, pro certo animis vestris, proposueritis, fore ut nunquam vos vestri pudeat, aut ob sententiæ mutationem turbemini, nihil est quod de aliis timeatis. At vos nec justum, nec consentaneum est aliquid aliud veritati præferre, et propter turpe repugnandi studium et humanum affectum, nolle amplecti concordiam, quæ sola corporibus et animis potest afferre salutem, cum tantum non illam manu teneatis, et reliquam sit solum illam, prehendere. Non est enim hoc Patribus, doctoribus, scientia præditis, omni virtutum genere excultis, non Dei procuratoribus, apostolorum successoribus, non denum hominibus pro veritate congregatis, et præterea tam numero cœtu dignum. Neque dici poterit, prodi ab utraque parte spes illas bonas, quas secuti convenistis. Ubi enim pro vestra utrique sententia pugnaveritis, et spei periculum feceritis, et pugnae exitus erit manifestus ; tunc ad illud, quod vestro concilio reliquum est, accedetis ac de pace, quomodo facienda sit, deliberabitis utque mendacium prorsus a veritate devincatur, curabitis. Haud enim hac mente omnino utrique venistis, ut vincatis alteros ; hoc enim est velle mendacis quoque dare victoriam, cum de rebus controversis non habeatur determinata veritas : dum autem veritas adhuc ignota est, necesse est suspicioni quoque mendacii apud utrosque locum esse. Sed venistis primum quidem pro vestra

ἄρα, καὶ τὸ σώζεσθαι μὲν αὐτοί, σώζειν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἐκόντας τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας ἀρκέσει. Ἄλλὰ μὴν καὶ τῶν νῦν ὄντων οὐδεὶς ὑμᾶς αἰτιάσεται· οὔτε γὰρ οἱ Γραῖκοι, οἷς καὶ πολλῶν ἐγκωμίων ἔξοιο δόξετε, καὶ παρ' οἷς ἀθανάτου τεύξεσθε μνήμης, ἅτε καὶ χρέμασι καὶ σώμασι καὶ σοφίᾳ καὶ τῷ τελευταίῳ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ λογισμοῖς τισὶ θειοτέροις τὸ τῆς εἰρήνης χρέμα μόνον σχεδὸν ἀπάντων καταπραξάμενοι· οὐθ' ὑμεῖς αὐτοὺς, οὔτε τις τῶν ὑμῖν προσκειμένων. Πάντες γὰρ ὡς ἠκούσας ἀπὸ Θεοῦ πρὸς ὑμέτερας ψήφους ἀρπάσουσι, τοῦτο μὲν ἅτε τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης οὐσης ἑμοῦ, ἦν οὐκ ἔκαστι πλανηθῆναι, τοῦτο δὲ καὶ ὡς εἰρήνης αἰτίας· ἔν ἐπιθυμοῦσι πάντες ἰδεῖν τούτη τῶν ἀνηκέστων, ἢν παρ' ἑκατέροις ἦρξε τὸ σχίσμα, προσδοκῶντες πάντων ἀπαλλαγῆσθαι. Εἰ δὲ καὶ μὴ πάντας ἐπινοοῦντας· ἔξετε καὶ ταῖς ὑμετέραις χαίροντας ψήφοις, ἀλλ' ἔσται τις, ᾧ φιλονεικῶντες, μᾶλλον ἠρέσατε ἢν καὶ πάντ' ἀνατρέποντας, ὥστε μὴ δόξαι τὸν ἱερωσθεν χρόνον ἠγωνηκῆναι τὸ δέον. ἀλλ' οὐ δεῖ τοὺς παρὰ τῶν ὀλίγων καὶ ταῦτ' ἐπὶ κακῷ γινομένους ἐπαίρους τῆς παρὰ τῶν πλείστων τε καὶ βελτίστων καὶ τοῦ βελτίστου χάριον ἀηδίας ἀλλίξασθαι· ὅπου γε καὶ πάντων ἅμα διεφθορότων καὶ ἀεικῶν ποιουμένων τὸ πρᾶγμα, οὐδένα λόγον ἔχειν, τοῦ δὲ καλοῦ καὶ τῆς ἀληθείας φροντίζεν μόνον ἕχρη· εἰδόμενος ὡς ἅπασα μέμψις καὶ πᾶν ἐναντίωμα σαθρὸν ἔστιν, ἢν τὰ ὑμέτερα μόνον κρατῇ. Εἰ γὰρ δεῖ με τὰ ῥητὴ λέγειν, μηδὲν ὑπολαγίζόμενον, ὑμᾶς δεῖ μόνον κενῆς δόξης καταφρονησαι, καὶ πάντ' ἔξει καλῶς· κἂν ὑμεῖς βεβαίως ὑποθήσασθε, μηδέποτε ἂν αὐτοὺς αἰσχυρθῆναι, μηδὲ θόρουδον τινα παθεῖν ἐπὶ τῇ μεσολέσει τῆς δόξης, πὸ περὶ τῶν ἄλλων δέος· οὐδὲν ἔστιν. Ἐμᾶς τοῦτων οὔτε δίκαιον οὔτε προσήκον ἔστι τῆς ἀληθείας ἄλλο τι προτιμῆσαι, καὶ τὴν μόνην σώματα καὶ ἀναμῆνην σώζειν ἡμόνοιαν, ἐπειδὴν μόνον οὐκ ἐν χερσὶν ὑμῖν ἦ, καὶ τὸ λαθίσθαι λέπεται μόνον, φιλονεικίας αἰσχυρᾶς· εἴωκα καὶ πάθους ἀνθρωπίνου προέσθαι· οὐ γὰρ Πατέρων, οὐ διδασκάλων, οὐ σοφῶν κεικομημένων, οὐ πᾶσαν ἀρετὴν μετόντων, οὐκ ἐπιτρόπων Θεοῦ, οὐ διδόχων τῶν ἀποστόλων, οὐ τὸ τελευταῖον ὑπὲρ τῆς ἀληθείας συνηθροισμένων, καὶ πρὸς ταῦτοις τοσοῦτων, ἕξια ταῦτα. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' εἴποι τις ἂν οὐδέτερος ὑμῶν τὰς ἀγαθὰς ἐλπίδας προδοῦναι, ἅς ἔχοντες ἦκατε. Τῆς γὰρ δόξης προπολεμήσαντες· ἑκάτεροι τῆς αὐτῶν, καὶ τῶν ἐλπίδων πείραν λαβόντες, ἐπειδὴν φανερόν τὸ τοῦ πολέμου γίνηται πέρας, ἐπὶ τὸ λείπον τῆς προθέσεως βαδίσθε, καὶ τὴν εἰρήνην ὅπως ἔσται προβλέψασθε, καὶ τὴν ἀληθειαν ὅπως πάντη τὸ ψεῦδος καταγωνίσθηται. φροντισίτε. Οὐδὲ γὰρ ἔξ ἀπαντος· ἑκάτεροι τοὺς ἑτέρους νικήσαντες ἦκατε· τοῦτο γὰρ ἔστι· καὶ τὸ ψεῦδος θέλει νικᾶν, ἐπεὶ περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων οὐ δῶριεται· τάληθές, καὶ τῆς ἀληθείας ἐν ἀδήλω δήπου κειμένης, ἀνάγκη καὶ τῇ τοῦ ψεύδους ὑποφία παρ' ἑκατέροις· εἶναι χώραν τινά. Ἄλλ' ἦκατε πρῶτα μὲν ὑπὲρ ὧν πεφρονήκατε πρὸς ἀλλήλους ἀγωνισόμενοι, καὶ τοῦτον πρῶτον ἐκτελέσαντες ἄλλον· εἴτα

ψεύδοι καὶ ἀληθεία δικάζοντες, καὶ ταύτην στεφά-
 νύσοντες καὶ περιπλεξόμενοι πάντες· ἐξ ἧς καὶ αἱ
 διαλλαγὴ καὶ τὰ τῶν ἐπιπέδων κεφάλαια μεθ' ὑπερ-
 βολῆς ὑμῖν ἀναλαμβάνουσιν. Οὐδαὶς τοίνυν ὑμῖν ἐγκα-
 λῆσει δικαίως, ἢ ἡ χάριν συνήλθετε καταπράξαι,
 καὶ ταύτην ἀρκοῦσθαι νίκην ἀνηρημένοι· Ἐπὶ πᾶσι
 δὲ τούτοις οὐδ' εἰκὸς ἐστὶ τοὺς μετὰ δαλόντας πλείω
 χάριν ὑφείκειν τοῖς πεπεικόσιν ἢ τοὺς ἐπὶ τῆς προ-
 τέρας μέναντας δόξης τοῖς πεπεισμένοις· ἵνα τις
 καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ δοκεῖν ὑπελησθῆται τε καὶ μεθεῖν
 ἐπιούσιν αἰσχύνῃ φυλάττοιο. Ἐκότεροι γὰρ ἐπίσης
 ὑπ' ἀλλήλων ὑπεληθῆσασι τε καὶ τιμηθῆσασι· πρῶ-
 τον μὲν τῆς ἐκ τοῦ νεκρῶν ἡδονῆς γενόμενοι κοινω-
 νοί· ἐπειτὰ τῆς παρὰ πάντων σπουδῆς καὶ τῶν κοι-
 νῶν ἀγώνων καὶ διαλέξεων ἐστὶ τέλος ἡ τῆς ἀλη-
 θείας ἀναδειξίς τε καὶ νίκη· καὶ τῆς ἐτέρας μοίρας,
 ἐποτέραν ἂν εἴποι τις, μὴ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας
 ζητήσιν συμπρατεύσης, καὶ δεχθῆναι ταύτην καὶ
 τοῦ ψεύδους περιγενέσθαι τῶν ἀμηγάνων πέφυκεν
 ὅν· ἐπειτὰ καὶ τὸ τῆς δόξης βεβαίως ἔχεισθαι τῆς
 αὐτῶν, παρὰ τῶν πεπεισμένων τοῖς πεπεικόσιν
 ὅπως ὑπάρξει· ὧν ἀντιλεγόντων, κακίνοι πάντως
 ἐμελλόν ἀμφιβάλλειν, ὃ καὶ πρότερον ἔπασχον. Ὅτι
 μὲν οὖν οὐδετέρους ὑμῶν ἡ φανερά τῆς δόξης μετὰ
 θεοῖς αἰσχύνῃν ἔχει τινά, οὐτ' εἰ τις ἐστίν, ἀρμόζει
 ταύτης φροντίσαι· ἀλλὰ δεῖ τὴν φαινομένην ἀλη-
 θείαν ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως· ἐπίσης πάντας
 ὁμολογεῖν, οὐτε προστιθέμεν τὸ πᾶσιν ἀρέσκον
 ἐκνοῦντας, οὐτε πὸ προστιθέμεν που διχρήσειν
 αἰσχυνόμενους, καὶ οὕτω τὴν ἀληθῆ καὶ βεβαίαν
 εἰρήνην πᾶσι κηρύσσοντας μεθ' ἡδονῆς ἐπανήκειν,
 ἱκανῶς τῶν εἰρημένων ἡγούμαι δῆλον ὑπάρχειν·
 καὶ ὅτι τοῖς ἄλλοις τε θυροθυοῖσιν οὐδὲ προσέχειν
 ἄξιον, οὐδ' ὑμᾶς αὐτοὺς ὑπ' ἐκείνων ἐνοχλεῖσθαι
 τῶν λογισμῶν· ἴδη δὲ καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν κω-
 λυμάτων ἴτεον.

Φήσουσιν τοίνυν ἐπαιτέρωθεν οἱδ' ὅτι καὶ μάλα πολ-
 λοι, ὡς οὐ μόνον ἡμῖν τοῖς ἐγκαταστάσι συναλλαγμένοις
 δεῖ τὸν τῆς εἰρήνης πρόπον ἀρέσκειν, ἀλλὰ καὶ πᾶ-
 σιν, ὅπου τὸς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀμφοτέρων ἴσμοις
 ὑπεκουσιν· Ἐπιπῶν· καὶ τὴν μὲν ὅπως ἡμεῖς συνθώ-
 μεθα πρὸς ἀλλήλους, ἀκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ ὅπως κα-
 κίνοι ταῖς ἡμετέρας ψήφοις πεποιθῆσονται· εἰ ἐξ
 μὴ, λήσμεν ἀντιεἰρήνης μάχην ἐγείραντες, καὶ τῷ
 συνάπτεσθαι τοῖς πόρρω κακῶς τῶν οἰκιστάτων
 ἀποβρῆγνύμενοι· ὃ πλείω τοῦ προσέρου εἰνοῦ τὴν
 ἀνίαν τε καὶ τὸν θόρυβον ἐμποιήσει τοῖς πεπονθό-
 σιν. Ἴσμεν ἔ· αὐτῶν πλὴν ὀλίγων τοὺς πάντας δυσ-
 χερῶς περὶ τὴν μετέπειτα ἔχοντας, καὶ τὸ δόξει
 τι καινοτεμεῖν ἀσεβείας ὑπερβολὴν ἡγουμένους.
 Ἔνοιον δ' αὐτῶν καὶ μέχρι μόνου τοῦ διδάσκαλοι γεν-
 νέσθαι τοῖς ἄλλοις τῆς ἀληθείας, συνδοῦ τε οἰκου-
 μενικῆς καὶ τῶν ταύτης ἔργων ἐφίενται· οὐδ' ἐγ-
 χωρεῖν φασὶν ὧν αὐτοὶ πιστεύουσιν, ἄλλοι τι βέλτιον
 οἱδ' αὐτῷ δοκεῖν τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν οὕτως ἔχοντες
 γνώμης, ἀφαιρούτων ἡμῶν ἢ προστιθέντων ὅπως
 ἀνέξονται; ἢ ποῦ δίκαιον τοὺς ἡμετέρους συμμά-
 χους καταλιπεῖν, οὐς τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐχθραν
 συνδιεφύρομεν, καὶ τοὺς τῶν δυσχερῶν ἡμῖν πρότε-

utrique sententia propugnaturi, et in hoc primam
 certamen descensuri: deinde inter verum et falsum
 arbitri futuri, et veritati palmam daturi, et illam
 omnes amplexuri, ex qua et conciliatio et rerum
 speratarum capita satis superque vobis emicabunt.
 Nemo igitur vos in crimen vocaverit, quod ea quo-
 rum gratia convenistis, effeceritis, et hanc certe
 victoriam, quam satis erit, adepti fueritis. Præter
 hæc omnia non est ratio, plus debere persuasos
 persuadentibus quam persuadentes persuasus; ut
 illud quis vereatur dedecus, in quod incurritur, si
 quid videatur accepisse beneficium, aut quidvis di-
 dicisse. Nam utraque pars in alteram æque benefi-
 cium conferet et honorem, tum quia voluptas ob
 victoriam partam erit communis: quandoquidem
 finis, ad quam tendunt omnium studia, communis-
 que labores ac disputationes, erit declaratio ac
 victoria veritatis: fieri vero nullo modo poterit,
 ut ea declararetur, et victoriam a mendacio reportet,
 si pars altera, quamcumque dixeris, suam non det
 operam ad inquirendam veritatem: tum quia pos-
 suadentibus illud præstabant persuasi, ut sua in
 sententia absque hæsitacione perseverent; nam istis
 contradicentibus illi quoque dubitarent, sicut et
 antea. Quod igitur ex aperta mutatione sententiarum
 neutri partium ulla inuratur ignominia, nec si qua
 inuratur, curandum de illa sit: sed oportet perspi-
 cuam veritatem omnes pariter feteri in Symbolo
 fidei, nec paventes addere quod placet omnibus, nec
 recusantes ob verecundiam expruere quod alicubi
 offendi, atque ita prædicata omnibus vera et certa
 pace cum hostia reverti, satis per ea quæ dicta
 sunt, puto esse perspectum: quodque indignum sit
 eos audire, qui contrarios spargunt rumores, et
 vos hujusmodi cogitationibus turbari. Traucun-
 dum jam est ad cætera quoque impedimenta.

Dicent itaque quamplures plane ex utraque parte
 debere non modo nobis hic congregatis pacis mo-
 dam placere, sed reliquis etiam gentibus, quæcum-
 que utriusque Ecclesiarum subiacent: nec tantum
 esse considerandum, quomodo nos convenimus,
 sed etiam qua ratione illi decreta nostra
 suscipiant: alioquin loco pacis pugnam inconsi-
 derate ciebitur, dumque eum lege dissitis male
 conjungimur, a conjunctissimis disjungemur: quod
 passuris maiorem asseret mororem animique per-
 turbationem quam prius malum. Sciunt autem
 omnes præter paucos mutationem argre ferre, suam
 manique impietatem arbitrari, si quam videantur
 innovacionem admittere. Quidam vero ex ipsis ad
 hoc tantum optant synodum œcumenicam, et quæ
 per illam sunt, ut evadant aliis magistri veritatis:
 nec fieri posse aiunt, fide sua quidquam præstan-
 tius ne ipsi quidem Deo videri. Cum igitur illi hoc
 animo sint, quomodo patientur a nobis quidquam
 omnino addi vel detrahi? An vero æquum erit,
 nostros in gerendis inimicitias socios rerumque
 arduarum ac difficilium participes deserere, nec
 velle illos in meliore fortuna consortes habere?

nec ita pacem componere, quemadmodum ipsi libenter annuerint? Ad hæc ergo quid ipse respondeam, quidve potius consilii vobis dem propter huiusmodi rationes, volentem dicere attente audietis. Qui sint longe dissiti, quisve secus, Patres æquissimi, non terræ spatiis iudicandum est, sed morum institutorumque similitudine, aut contra: nec non linguæ, si fieri possit, et quod omnium est maximum, benevolentia et societate, mutuaque opera præbenda, cum opus est. Hanc igitur vos adhibendo regulam, contrarium omnino ac illi volunt de rebus propositis capietis consilium. Quis enim ignorat, notissimis Latinorum nationibus cum Græcis, ut primum de his sermo fiat, eorum plane omnium quæ dixi, perfectissimam intercedere affinitatem? et tamen eorum aliquæ plurimis terræ spatiis a nobis distant? Quis nescit etiam, multos ex iis qui interim nobiscum in fide sentiunt, esse quidem nobis vicinos, moribus autem et institutis differre quantum vix dici queat? et calamitates, quibus affligimur quotidie, non curare? Scimus etiam nonnullos ex iis insidari nobis, ac invideri: qui vero se nobis amicos præbere volunt, perinde valent atque ii qui nolunt, similibus et ipsi atque etiam gravioribus oppressi miseriis, ut ne sibi quidem ipsis opem ferre queant. Prætereo quod, exceptis Gallis et Hispanis, reliquæ Latinorum nationes minus distant loco a nobis, quam aliqui eorum (nominem enim eos appellare nolo) quibus vehementer sumus addicti. Quin etiam ut vicinos eosdem habemus, colonis quibusdam insulisque illis subditis maxime conjuncti; et cum nonnullis ita nostra omnia communicavimus, ut veluti consanguineos civesque adhibeamus. Ad hæc lata nobis opportune auxilia, vicinæque a nobis redditam, nec non ut moribus utriusque alterorum potius quam propriis oblectemur, et communia sint nobis eruditio, disciplina, et exacta dogmatum scientia cæteraque vincula quibus copulamur, percensere singula difficillimum arbitror. Itaque si et nostram cum Latinis pacem sequi omnes voluerint, felicitatis hic erit cumulus, et veritatis contra mendacium illustris victoria, et late diffusa pax, atque omnia complectens. Sed si periculum est, ne alteri adhærentes parti amittamus alteram, hominum erit prudenter agentium, maxime vicinos præferre aliis: eos videlicet, quibus præpositis et veritatem fatebimur, et pacem stabilem conficiemus. Scitis enim plures eorum hoc etiam tempore nullius parere imperio, et nullam habere nobiscum communionem, neque Ecclesiam nostram audire, sed nullum hinc nobis dispendium oritur: neque igitur omnino a nobis divulsi poterunt invehere ultum incommodum. Sed si possent etiam dare aliquod damnum, perfecta certe cum Latinis conjunctio adeo numerosis satis superque poterit molestiam demere inde provenientem: ut jam ne ipsam quidem prius conjunctorum amissionem sentiamus. Nec vero aliqua nobis fiet illis injuria, Deo iudice hominibusque qui sapiunt:

Α ρον συμμετέχοντα; μή καὶ τῶν ἀμεινόνων ποιεῖσθαι βούλεσθαι κοινωνούς; μὴδ' ὡς ἂν αὐτοὶ συνοίητο καὶ κατανεύσειαν, οὕτω τὴν εἰρήνην πράττειν ἐπιχειρεῖν; Τίς οὖν ἔσται καὶ πρὸς τοὺτους ἀπολογία, μᾶλλον δὲ τί ποτε καὶ περὶ τούτων τῶν λόγων ἔχω συμβουλεύειν ὑμῖν προσέχοιτ' ἂν ἤδη λέγειν ἐθέλουσι. Τοὺς πόρρω καὶ τοὺς ἱγγύς, ὧ Πατέρες ἐπεικέστατοι, οὐ γῆς διαστήμασι δίκαιόν ἐστι κρῖνειν, ἀλλὰ τρόπων καὶ ἡθῶν ὁμοιότητι, καὶ τούτων ἀντίον, καὶ γλώττης ἐφ' ὧν ἔστι δυνατόν· καὶ δὲ μέγιστον ἀπάντων εὐνοία, καὶ κοινωνία καὶ τῷ συμπράττειν ἀλλήλους ἐν οἷς ἂν δέη καὶ συνεργεῖν. Τοῦτω τοίνυν τῷ κανόνι χρωμένοισι ἑμᾶς, παντάπασιν ἐναντίως οἷς ἀξιοῦσιν ἐκείνοι, περὶ τῶν προκειμένων ἐστι βουλευσασθαι. Τίς γὰρ οὐκ οἶδα τὰ τῶν Λατίνων γνωριμώτατα γένη, ὡς ἂν πρὸς Γραικοὺς ὁ λόγος γίγνοιτο πρῶτον, ἐν πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς προειρημένοις ἀκριβεστάτην τὴν πρὸς ἡμᾶς ἕγγυτητα σώζοντα; καίτοι τούτων ἕνια πλείστον ἡμῶν ἀπέχει τῆ γῆ. Τίς δ' ἀγνοεῖ πολλοὺς τῶν ἡμῖν τέλος ὁμοδοξούντων, ἕγγυς μὲν συναφισμένους ἡμῶν, ἦθεσι καὶ τρόποις οὐδ' ὅσον εἰπεῖν ἐστι διαφέροντα; καὶ τῶν ἡμῖν ἐκάστοτε συμπιπτόντων· οὐδ' ἐπιστρεφόμενοι; Ἐνίοις δ' αὐτῶν, ἴσμεν ἐπιβουλεύοντας καὶ φθονοῦντας. Οἱ δὲ καὶ τὰ τῶν εὐνων πράττειν ἐθέλοντες ἐν ἴσῃ τοῖς μὴ βουλομένοις; εἰσὶν, ὁμοία δυσπραγοῦντες ἡμῖν καὶ χεῖρω, καὶ μὴδὲ σφίσι αὐτοῖς ἀμύνειν δυνάμενοι. Ἐῷ γὰρ ὅτι πλήν Γάλλων τε καὶ Ἰσπανῶν, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Λατίνων ἔθνη καὶ τόπων διέστηχεν ἡμῶν ἑλαττον ἢ τούτων τινὲς (οὐ γὰρ βούλομαι τοῦνομα λέγειν) ὧν σφόδρα περιεχόμεθα. Τοῖς δὲ αὐτοῖς καὶ καθάπερ γείτοσι χρώμεθα, ἀποικίας τισὶ καὶ νήσοις ὑπ' αὐτῶν ἀρχομέναις μάλιστα συναπτόμενοι: ἐνίοις δὲ καὶ τῶν παρ' ἡμῖν μεταδεωκότες ἀπάντων, ὅποσα γνησίους καὶ πολιταῖς ἀντικρυς προσφερόμεθα. Τὰς δ' ἐπὶ καιροῦ βοηθείας αὐτῶν καὶ τὰς παρ' ἡμῶν ἀμοιβὰς, πρὸς δὲ καὶ τὸ τοῖς ἀλλήλων ἦθεσι χαίρειν πρὸ τῶν οὐκείων, μαθήματά τε καὶ λόγους καὶ δογματῶν ἐπιστήμην οὖν ἀκριβεία, καὶ τῆλλα δι' ὧν συναπτόμεθα καταλέγειν ἕκαστα, τῶν δυσχερεστάτων εἶναι νομίζω. Εἰ μὲν οὖν τῆς πρὸς Λατίνους εἰρήνης καὶ πάντες ἡμῖν βουλήσονται κοινωνεῖν, εὐδαιμον ἂν εἴη τοῦτό γε, καὶ λαμπρὰ τῆς ἀληθείας νίκη κατὰ τοῦ ψεύδους, καὶ εἰρήνη πλατεία καὶ πάντα διαλαμβάνουσα· εἰ δὲ καὶ κινδυνεύομεν ἐτέρων περιεχόμενοι τοὺς ἐτέροους ἀποβαλεῖν, σωφρόνων ἂν εἴη τοὺς μάλιστα πλησιάζοντας τῶν ἄλλων προσελέσθαι· καὶ οὐς προτιμήσασι, τό τε τὴν ἀλήθειαν ὁμολογεῖν, καὶ τὸ τὴν εἰρήνην ὡς ἂν μάλιστα διαρκοῖη, πράττειν προσέσται. Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ νῦν αὐτόνομοι τούτων οἱ πλείους, καὶ οὕτε τῶν ἄλλων ἡμῖν ἐν οὐδενὶ κοινωνοῦσιν, οὕτε τῶν Ἐκκλησιᾶς ἡμῶν ἐπακοοῦσιν· ἀλλ' οὐδὲν ἡμῖν ἐντεῦθεν γίνεται βλάβος· οὐδὲ τοίνυν παντάπασιν ἀπερρωγότες ἡμῶν, ἔξουσιν οὐ χάριν λυπήσουσιν. Εἰ δὲ τι καὶ ζημιοῦν ἡμᾶς; ἔχοιεν, ἀλλ' ἡ τῶν Λατίνων ἀκριβὲς κοινωνία τοσοῦτων ἐντων μετὰ πολλῆς τῆς περιουσίας τὴν ἐκείθεν ἀηδῖαν λύειν ἀρκέ-

σει, ὡς μηδ' αἰσθάνεσθαι λοιπὸν, εἰ τινοὶ τῶν πρῶτων φικειωμένων κατέστημεν ἔρημοι. Ἄλλὰ μὴν οὐδ' ἀδικήσομεν ὄλιγο αὐτοῦ; Θεῷ δικαστῆ καὶ τοῖς νῦν ἔχουσι τῶν ἀνθρώπων· τούναντίον γὰρ μάλλον, αὐτοὶ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ καὶ σφᾶς αὐτοῦ ἀδικήσουσιν. Οὐ γὰρ ἡμῖν μόνοις λοιπὸν ἀντερουῖσιν, οὐ καὶ πρότερον τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας μοῖραν ἤδεσαν ὄντας, ἀλλὰ πρὸς πᾶσαν ὁμοῦ τὴν Ἐκκλησίαν φιλονεικήσουσι, καὶ πάσης ἀποβράγγησονται. Τῆς γὰρ κατὰ Κωνσταντινουπόλιν Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἄλλων τριῶν τῇ Ῥώμῃ συναπτομένης, οὐδὲν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἕξω καταλείπεται· ἥς ἀποσχίζοντες αὐτοὺς, καὶ τὰς αὐτῆς ἀπαιτιόμενοι ψήφους, οὐκ οἶδ' εἰ τινοὶ ὑπ' ἄλλου τούτου πάσχειν δύναιντο χεῖρον. Οὐδ' ἡμᾶς ὀφείλιν εἶποι τις ἂν ἄχρι καὶ τοῦ τῆς ἀληθείας καλὸν, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ζημιούν, τὰ σφῶν θεραπεύειν, ὃ καὶ δεσπόταις λίαν ἄτοπὸν ἐστὶ συχωρεῖν.

Ἄλλ' οὐδ' ἀπθές τι καὶ νῦν πρῶτον συμβαῖνον ἢ πρὸς τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον καὶ τὰς ψήφους αὐτῆς ἐνίων ἀπέθειρα, ἵνα τις καὶ τῆς ἡμῶν οἰκονομίας ἔχη κατηγορεῖν, οὐ δυνηθέντων πάντας ἔχειν ὑπεύκοντας. Πολλὰ γὰρ ἔθνη καὶ πόλεις ὄλαι τῶν προτέρων συνόδων γνώμαις ἀντέλεγον, ἀνθρώπινόν τι παθεῖν ἐκείνας ἠγούμενοι, καὶ τὸ δόξαν αὐταῖς τοῦτ' εἶναι τἀληθὲς ἀποφνηματίας· ἕως ἢ τῆς ἀληθείας ἰσχύς τὰς ἀπάντων εἰσδύσῃ ψυχὰς, πάντας ἔδειξε πειθομένους, καὶ ὡς Θεοῦ φωναί; ταῖς τῶν ἀνδρῶν ἐκειῶν προσέχοντας. Καὶ τοῦτ' ἤδεσαν ἀκριβῶς οἱ τῆς ἀληθείας ἔξετασταί· ἄλλ' οὐ δῆπου τοῦτ' εὐλαδοῦμενοι, καὶ τὴν τιῶν εἶς ἀναίδεαν εἶς ἀπιστίαν δεῖν ἠγούμενοι θεραπεύειν, τὰς τῶν εὐγνωμόνων ψυχὰς ἀφῆκαν σαλευέσθαι, καὶ τὴν ἀλήθειαν περιεῖδον ὑπὸ τοῦ ψεύδους πολεμουμένην, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ τὰ χεῖριστα πάσχουσαν, καὶ σφᾶς αὐτοὺς ἀπάντων τούτων αἰτίους εἶναι δοκοῦντας· ἀλλὰ τούτων μάλιστα καὶ προὔργου πειφροντικότες, αὐτίκα μὲν τῶν ἄλλων ἡμέλουν, εἶτα κάκεινους εὐχαῖς τε καὶ ταῖς ἄλλαις ἐπιμελείαις ἰώντο, καὶ πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ καὶ δικαίου γνώσιν ἀπέστρεπον. Οὐ τοῖνον οὐδ' ἡμᾶς νῦν τοῦ δεῖνος καὶ τοῦ δεῖνος πρέπει φροντίσαι, ὅπως μὴ γένηται πονηρὸς ἀμείνων εἶναι δυνάμενος, ἀλλὰ τὸ δεῖον αὐτοῦ; διαπραξαμένους, τοῖς νῦν ἔχουσι καταλείπειν ἀρεῖσθαι τοῦτο καὶ στέργειν· οὐδ' εἰκόσ εἶναι τοῦς πιστοῦς τε καὶ δοκιμωτάτους τῶν ἡμετέρων· τοῖς δ' ἀντιβαίνειν ἴσως βουλησομένοι; τὸν μετὰ ταῦτα καιρὸν ἀφορίζειν εἰς ἱατρειαν, καὶ μηδὲ τὴν ἐκειῶν ἐπιστροφὴν παντελῶς ἀνέλπιστον ὀφείσθαι. Εἰσὶ γὰρ, εἰσι πολλοὶ παρ' ἡμῖν, οἱ παύσοις φιλονεικούντας τἀληθῆ καὶ δίκαια λέγοντες. Οὐ γὰρ ἦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίᾳ μόνον οἱ ἄνθρωποι πολεμῆσαι τούτους ἐροῦσιν, ἀλλὰ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἀτιμάζειν, ὡς ἔοικε, βούλεσθαι· ὃ καὶ τῆς ἀληθείας ἐστὶ καταφρονεῖν, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν αἰδῶ παρατεῖσθαι, ἐφ' ἣς ἡμῖν αἰ τῆς σωτηρίας ἐλπιδες. Πᾶσα γὰρ νῦν ἢ τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησία τὴν αὐτὴν περὶ τῶν πρῶτων ἀμφισθητούμενων γνώμην προσέλετο· καὶ πλὴν ὑμῶν ἄπαντες τὰς τῆς

PATROL. GR. CLX.

A contra enim potius ab illis Ecclesiae Dei, sibi que ipsis fiet iniuria : siquidem deinceps non tantum nobis contraria sentient, quos et antea catholicae Ecclesiae partem agnoscebant, sed pugna illis erit cum tota prorsus Ecclesia, eruntque ab uivversa separati. Nam ubi Constantinopolitana Ecclesia una cum tribus aliis conjuncta erit cum Romana, nulla catholicae Ecclesiae pars extra manet, a qua seipsoe sejungendo, et decreta ejus non recipiendo, non video quid a quoquam alio possint hoc malo deterius pati. Neque debere nos dixerit quispiam ita illis obsecundare, ut et veritatem contempnamus, et pacis bonum respiciamus, nobisque ipsis damna creemus : quod vel dominis concedere valde est absurdum.

καταφρονεῖν, καὶ τὸ τῆς εἰρήνης παρατεῖσθαι

B Porro autem novum non est, aut nunc primum usu venit, esse qui synodum oecumenicam ejusque decreta non admittant; ut si non poterimus ad nostram omnes perducere sententiam, possit quispiam concilia nostra damnare : multae enim gentes, et civitates integræ priorum conciliorum decreta oppugnabant, humani aliquid passa illa opinatae, et quod sibi visum esset, illud tanquam verum pronuntiasse ; donec vi sua veritas in omnium animos sese insinuans effecit, ut omnes acquiescerent, et hominum illorum vocibus tanquam divinis auscultarent. Et perspectum sane hoc habebant judices illi veritatis ; non tamen ad veriti hoc sunt, aut priorum animos fluctuare sunt passi, quod putarent, impudentiae seu perfidiae quorundam esse iuservendum ; aut neglexerunt a mendacio veritatem oppugnatam, Ecclesiamque Dei gravissimis laborantem malis ; aut sustinuerunt se horum omnium auctores videri : sed omnes suas curas in his defigentes parvipendebant quidem alia sine cunctatione ; deinde illos etiam, preces ad Deum effundendo, aliisque modis curabatur, atque ad honesti et justii agnitionem convertebant. Nec vos igitur curare decet, ne hic aut ille malus fiat, cum possit esse vir bonus ; sed ubi quod fieri oportet peregrinitis, sapientibus eligendum et amplectendum illud relinquitis ; quos fore eos qui siciles sunt et inter nostros probatissimi, consentaneum est ; iis vero qui forte contradicturi sunt, tempus insequens tribuetis ad evagationem, nec eorum conversionem omnino desperatam habebitis : sunt enim apud nos, sunt multi, qui persuadebunt contentiones deponere, vera illis et justa dicentes : quod scilicet ii non modo cum Constantinopolitana pugnent Ecclesia, sed velint etiam, ut videre est, universam Ecclesiam parvipendere ; quod et veritatem spernere est, et reverentiam qua Deo debetur projicere, et spes nostrae salutis innuitur. Omnium enim nunc, dicent, Christianorum Ecclesia de rebus antea controversis consentit ; et praeter vsz oecumenicae hujus synodi decreta omnes honorat,

existimantes impossibile illam errasse: quod si hoc etiam fieri posset, satius esse illi ducunt una cum omnibus periculum suscipere, satis, quod a mendacio abhorreant, declarantes per obedientiam, et cum omnibus consensionem; quam se omnium solos, quasi tutiori hærentes sententiæ, dum sibi confidunt, et doctiores omnibus sese putant, si contingat errare, spe etiam, quæ opinione illa fundabatur, excidere, et omni se defensione nudare. Neque enim cælestibus se dicent oraculis, quæ omnibus præferenda essent, admonitos de generali synodo, ut decepta fuerit, et non sit illi credendum. Quod si vobis ita temere libet sentire contra quam omnes sentiunt, et œcumenicam synodum aspernari, nulla ratione habita aut veritatis, aut laudum, aut futuræ securitatis, aut laborum pro pace susceptorum, quorum vos etiam aliqua ex parte fuistis participes, nullum plane est adhibendum consilium; precibus tantum opus est vobis, quas utique universalis Ecclesia fundere non dubitabit, vestram quidem salutem avidè optans, videns autem tali vos in periculo constitutos, ut illam non assequamini, et propterea dolens; ac præterea quod nulla sit spes aducl vos posse sermonibus aut consiliis. Si vero in antiqua omnino vultis perseverare confessione, in tuto vos esse existimantes, sed non valentes ipsi per vos perspicere, an additamentum a synodo factum sit verum atque ad salutem necessarium, nec aliis multum in hoc confiditis, sed fieri posse putantes, ut omnes hallucinati fuerint, illud recipere non audetis; scitote vos illa timere, quæ timenda non sunt. Ut enim ea tantum quæ possunt vos hoc timore liberare, dicamus, ommissis in præsentia multis et non minoris momenti demonstrationibus: partem quidem Ecclesiæ Dei aliquam fortasse mendacio famulari, nec omnino absolum, nec tale est, ut crebro non contingerit. Dum enim homines ea sunt natura, qua formati sunt, et agunt quidem voluntarie, opinantur autem electione, fieri non potest, quin multi etiam agendo pariter et opinando peccent, falsa credentes opinionibus, actionibus reprehendenda patrant: ipsa certe rerum natura ita ferente, et Deo permittente, qui damnum ex hoc proveniens cælesti medicina scit posse curari: utitur enim Ecclesiæ parte nullo laborante morbo ad emendationem laborantis, et multa quidem huiusmodi passam qui inveniet Ecclesiam, per quæ illa non modo nihil damni fecit, præciso fere antequam oriretur mendacio, sedatisque nascentibus ex eo turbis, sed illastrior etiam omnino apparuit, adepta per illata tunc sibi bella consecutam postea tranquillitatem. Universam vero simul errare Ecclesiam, et veritatis lumine defici, impossibile est. Ut enim alia taceam, quis credat, omnes æque Christianos aut velle amplecti mendacium, aut ignorare veritatem; cum tam multi sint, qui ad illam se duces offerant, et tantam curam in eam contulerint? Vos enim tantum reliqui estis, qui nobis pro ea qua sumus in

Α οίκουμενικῆς ταυτηῖ συνόδου ψήφους τιμῶσιν, ἀδύνατον πλανηθῆναι ταύτην ἠγούμενοι: εἰ δὲ καὶ τοῦτ' ἦν δυνατόν, ἀμεινον ἠγούμενοι μετὰ πάντων ὁμοῦ κινδυνεύειν, ἰκανῆν τοῦ ψεύδους παραίτησιν τὴν πειθῶ καὶ τὴν πρὸς ἅπαντας ἔχοντες ὁμογνωμοσύνην, ἢ μόνοι τῶν ἄλλων δῆθεν ἀσφαλεστέρας δόξης ἔχόμενοι, ἐκ τοῦ θαρρῆν ἑαυτοῖς καὶ σοφώτεροι πάντων εἶναι νομίζειν, ἂν συμφῆ τι σφαλῆναι, καὶ τὰς τῆς γνώμης ἐλπίδας προσαφηρῆσθαι, καὶ πάσης ἀπολογίας ἐκβαλεῖν ἑαυτοῖς. Οὐ γὰρ δήπου τοῦ τὴν οἰκουμενικὴν συνόδου κατασχέθηναι τῷ ψεύδει, καὶ μηδὲν ἐκεῖνη πιστεύειν, παραγγελίας τινὰς προβαλοῦνται καὶ φήμας ἐξ οὐρανῶν αὐτοῖς ἀφιγμένας, ἃς πρὸ πάντων ἔπρεπε τίθεσθαι. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ μὲν ἀπλῶς οὕτως πᾶσι προειλεσθε φρονεῖν ἐναντία, καὶ τῆς καθολικῆς συνόδου καταφρονεῖν, μὴτ' ἀληθείας μὴτ' ἐπαίνων μὴτε τῆς μετὰ ταῦτ' ἀσφαλείας μὴτε τῶν ὑπὲρ τῆς εἰρήγης πόγων, ὧν καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ μέρει μετέσχετε, λόγον ποιούμενοι, ὄργει μὲν ἅπαντα συμβουλή, εὐχῶν δὲ δεῖσθε μόνον, ἃς ὑπὲρ τὸ κοινὸν τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἐκνήσει ποιεῖσθαι: τῆς μὲν ὑμετέρως σωτηρίας σφόδρα ἐπιέμενον, ἐκπίπτειν δὲ αὐτῆς κινδυνεύοντας βδέπον, καὶ τοῦτου χάριν ἀλογῶν, τοῦ δὲ λόγοις πισθεῖν καὶ συμβουλαῖς καθάπαξ ἀπεγνωκός. Εἰ δὲ τῆς μὲν παλαιᾶς ὁμολογίας ἔχεσθε πάντως, νομίζοντες ἐπ' ἀσφαλοῦς τινος βεβηκέναι, τὴν δὲ τῆς συνόδου πρὸσθήκην οὐκ ἔχοντες αὐτοὶ συνιδεῖν εἰ τῶν ἀληθῶν καὶ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαίων ἐστίν, οὐτ' ἄλλοις περὶ ταύτης σφόδρα θαρρῶντες, ἀλλὰ τὸ πάτας ἐξηπατήσθαι τῶν ἐνδεχομένων εἶναι νομίζοντες, ὁμολογεῖν αὐτὴν κατοκεῖτε, ἵστε τὰ μηδένα φόβον ἔχοντα δεδιότες. Ἴνα γὰρ τὰ μόνον ὑμᾶς τοῦ παρόντος δέους ἀπαλλάττειν δυνάμενα λέγωμεν, τῶν πολλῶν καὶ οὐδὲν ἦττον ἀναγκαίων ἀποδείξω: τῶς ὑπεριδόντες τὸ μὲν μοῖρᾶν τινὰ τῆς Ἐκκλησίας Θεοῦ λαθεῖν τῷ ψεύδει δουλεύσαν οὐτ' ἀπεικός, καὶ τῶν πολλάκις γενομένων ἐστίν. Ἔως γὰρ ἐν τῇ σφῶν φύσει διαμένωσιν ἄνθρωποι, καὶ πράττωσι μὲν ἐκόντες, δοξάζωσι δὲ αἰρούμενοι, ἀδύνατον μὴ καὶ πολλοὺς ἐν τε ταῖς πράξεσι καὶ ταῖς δόξαις ὁμοίως τοῦ τε πρέποντος ἀποτυγχάνοντας εἶναι, καὶ δοξάζοντας μὲν τὰ ψευδῆ, τὰ δὲ ψόγων δξια πράττοντας: καὶ τοῦτ' ἀπαιτεῖ μὲν ἡ τῶν πραγμάτων δῆπουθεν φύσις, συγχωρεῖ δὲ καὶ Θεός, ἄνωθεν ἰάσιμον τὴν ἀπὸ τοῦτου βλάβην εἰδώς. Τῷ γὰρ ὑγιαίνοντι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν τοῦ νενοσηκός τως χρῆται διόρθωσιν. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ παθοῦσαν εὐροί τις ἂν ἐξ ὧν ὀχθῶσι; Ἐλαβέ τι δεῖνόν, αὐτίκα καὶ πρὶν φυῆναι σχεδὸν τὸ ψεῦδος ἐκχόψασα, καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ θορύβων ἀπηλλαγμένη, ἀλλὰ καὶ λαμπροτέρα δέδεικται πάντως: καὶ τοὺς τότε πολέμους; μέγα πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα γαλήνην ἔσχεν ἐφόδιον. Πᾶσαν δ' ὁμοῦ πλανηθῆναι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἐκ μέσου γενέσθαι ταύτης ἀδύνατον. Καὶ χωρὶς γὰρ τῶν ἄλλων, τίς ἂν πιστεύσειε πάντας ὁμοῦ Χριστιανούς ἢ τὸ ψεῦδος ἐκόντας ἐλέσθαι, ἢ τὴν ἀληθειαν ἀγνοεῖν, τοσοῦτων ὄντων τῶν πρὸς ἐκείνην

χειραγωγούντων, καὶ τοσαύτην ὑπὲρ αὐτῆς φρον-
 τίδα πεποιημένων; Τὸ γὰρ ὑμέτερον λείπεται μόνον·
 ὁ πρὸς μὲν εὐνοίας λόγον ἡμῖν καὶ πάνυ μέγα δοκεῖ,
 τάξει δὲ καὶ ποσότητι οὐδ' εἰπεῖν ἔστιν ὅπόσον τι
 τοῦ παντός ἐστε. Τίς δ' ἂν εἴη λοιπὸν ἐλπίς τῆς
 πρὸς τὴν ἀληθειαν ἐπανόδου, μηδενὸς τοῦ πρὸς ταύ-
 την ἠγησομένου τοῖς ἄλλοις ὑπολειφθέντος; οὐ γὰρ
 ὑμεῖς γε τοῦτο δυνήσεσθε μόνοι, κἄν νοῦν ἔχοντες
 αὐτοί, τοὺς ἄλλους πείσητε σωφρονεῖν· ὥσπερ εἴ-
 τις θνητῶν τοῦ παντός ἀρχεῖν βούλοιο σώματος,
 καὶ κινεῖν αὐτὸ, καὶ ἰατρεύειν, καὶ τὰ πρὸς ὑγείαν
 φέροντα συμβουλεύειν. Οὐ μὴν ἄλλ' ἐκεῖνο προσή-
 κει σκοπεῖν ὑμᾶς, ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν οὕτως ἐπ'
 ἀσφαλοῦς ὁ Δεσπότης; ἡμῶν φιλοδόμησεν, ὡς μηδέ-
 ποτε πύλας ἔξου κατισχύσειν αὐτῆς, τὰς ἐπανιστα-
 μένας δηλονότι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς ἔξου βάραθρον
 τοὺς πειθόμενους κατασπῶσας αἰρέσεις. Καὶ καθ-
 ἄπερ τι δῶρον ἐξείρετον αὐτῇ τοῦτο δέδωκεν, οὐ
 χωρὶς οὐδ' ἂν ἦν μέγα τὸ τῆς οἰκονομίας, εἴπερ
 ἡμελλε καὶ μετ' αὐτὴν ἀνάτως νοσήσασα καὶ τῷ
 φαρμάκων δεῖσθαι δραστηκωτέραν. Καὶ ὑπὸ μὲν
 τοῦ ψεύδους ταύτην ἐνοχληθῆσθαι συγχωρεῖ, ὅπως
 δὲ καὶ καθάπιαξ ἄλφ, καὶ δοῦλη γένηται τῆς ἀπάτης,
 οὗ φησιν ἐπιτρέψειν. Ἐκκλησίαν δὲ γε Θεοῦ τοῦ
 πέντε τῶν πατριαρχῶν εἶναι θρόνους καὶ τοὺς αὐ-
 τοῖς ὑπακούοντας, οἷτε τῶν συνόδων κανόνες, καὶ
 τὸ μακρὸν αὐτῆς ἔθος, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ φύσις
 ὑπαγορεύουσιν. Εἰ γὰρ τινες τῶν ὁποῦδήποτε γῆς
 ἀρχόντων ἀλογίᾳ καὶ τυραννίδι τὴν τούτων ὁμοῦ
 πάντων τῶν θρόνων ποιμαντικῆν ἀπηγήναντο, καὶ
 χαίρουσιν ὑφ' αὐτῶν ποιμαινόμενοι, καὶ νόμος ὄντες
 σφίσι αὐτοῖς, οὐκ ἐπινοήσας τοῦτο τῆς Ἐκκλη-
 σίας καὶ βουλομένης ἔξειναι πᾶσιν οὕτω ποιεῖν,
 ἀλλὰ συγκαταβαινούσης τῇ τόλμῃ καὶ τι μείζον
 εὐλαδομένης, ἐκράτησεν· οὐ; εἴποι τις ἂν καὶ
 νῦν ἀντιλέγειν ἐθέλοντας, οὐ λογισμῶν τι καὶ
 καιρὸν ἔχοντι φόβῳ προῆχθαι, ἀλλὰ πάλαι με-
 μαθηκότα; ἀναίσχυντεῖν, μηδὲ νῦν ἀφιέναι τὸ
 ἔθος.

Τούτων τοίνυν οὕτως ἀναμφιβόλως ἐχόντων, καὶ
 τῆς μὲν Ἐκκλησίας Χριστοῦ ταύτην, ἣν ποτε καὶ
 εἶλετο, δόξαν στεργούσης, καὶ μέχρι παντός ἀπο-
 δεξομένης, ἐκεῖνου δὲ μηδέποτε τὸ ψεῦδος κατα-
 κρατήσῃ αὐτῆς; ἐπαγγειλμένου, οὐκ ἔσθ' ὅπως,
 εἰ ταῖς ὑποσχέσεσι, μᾶλλον δὲ ταῖς εὐεργεσίαις τὴν
 τῆς ἀληθείας δόξαν μὴ διαφυλάξετε, ἠγούμενοι τῆς
 ἀληθείας κατισχύσαι τὸ ψεῦδος, ἢ μανουσῶν ἐκεῖ-
 νων κυρίων, τοῦτ' αὐτοὶ νομίζοντες; οὐ μάταιόν τι
 ἐδόξετε λέγειν. Ἡ γὰρ ἀνάγκη τὸν τῆς ἀληθείας
 λόγον διαπασεῖν, τῆς Ἐκκλησίας ὑπαχθείσης τῷ
 ψεύδει, ἢ παρελθεῖν ἐκεῖνον οὐ δυνατὸν ὄν, καὶ ταύ-
 την τῆς τῶν χειρόνων ὑποψίας παντελῶς ἀπηλλά-
 χθαι. Εἰ τοίνυν ἐκεῖνο βλασφημία, μᾶλλον δὲ μα-
 νία σαφῆς, τοῦτ' ἂν αἰνετὸν εἴη καὶ πισταῖς ἀκοαῖς
 καὶ γνώμαις εὐπρόδοκτον. Καίτοι τῶν θεῶν ἀνευ-
 γρησμών καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀσφαλείας, οὐδ' ὄλω;
 ἐχρῆν ἀμφοτέλλειν ἀπλανῆ μέχρι παντός τὴν Ἐκ-
 κλησίαν Θεοῦ τηρηθῆσθαι, καὶ τὸ τῆς ἀπάτης

vos benevolentia, pars valde magna videbitur; sed ordine ac numero dici non poteat, quantula sitis universi pars. Quæ vero in posterum esset spes agnoscendæ veritatis, si relictus esset nemo, qui se duces aliis ad eam præberet? neque enim uni vos hoc efficere poteritis, nec licet ipsi sapiatis, aliis ut sapiant persuadebitis: perinde ac si quis cum unguis sit, vellet totum corpus regere, et movere, et medicinam illi adhibere, et consiliis suis ostendere, quæ bonam afferant valetudinem. Illud porro etiam considerare vos oportet, Ecclesiam ita esse a Domino in tuto ædificatam, ut portæ inferi nunquam sint adversus eam prævalituræ; hæreses, inquam, contra veritatem insurgentes, et sectatores suos in barathrum inferorum deturbantes: hoc enim illi velut eximium largitus est donum, sine quo magna res non esset dispensationis mysterium, si futurum erat, ut illo etiam peracto, morbo laboraret insanabili, et oppressa mendacio vel jaceret penitus neglecta, vel pharmacis indigeret potentioribus. Et a falsitate quidem agitari illam permittit, ut vero succumbat fallaciæ, errorque illi dominetur, negat se permissurum. Esse vero Dei Ecclesiam quinque seles patriarcharum, et eos qui illis subjacent, tum synodorum canones, tum longa ejus consuetudo, et ipsa rerum natura declarat. Nam sicubi quidam principes nulla ratione ducti, sed tyrannice cunctarum simul harum sedium pastoralium nolunt subesse regimini, juvatque illos a se ipsis pasci, et sibi loco legis esse: certe non approbante hoc Ecclesia, aut volente communiter id esse licitum, sed condonante illud audaciæ, ne quid pejus admittatur, obtinuit; quos etiam nunc contradicere volentes dixerit quiescam, non ratione aliqua sive opportuno timore duci, sed antiqua impudente agendi consuetudine suam quosque nunc deseruisse morem.

Cum hæc ita procul dubio se habeant, et Christi quidem Ecclesia sententiam hanc, utramlibet dicas, sequatur, et secutura semper sit; ille vero promiserit fore, ut ipsa nunquam superetur a mendacio, fieri non potest, quin inania loqui videamini, si vel promissis, imo vero collatis beneficiis veritatis vim opinionem vestram denegatis, expugnatam a mendacio veritatem existimantes, aut ratis illis manentibus hoc jam evenisse putetis. Necesse est enim aut falsus exstiterit veritatis sermo, Ecclesia per mendacium seducta, aut si fieri non potest ut is evanescat, illa quoque libera omnino sit ab omni malorum suspitione. Si ergo illud blasphemæ, seu potius aperta est insania, restat hoc approbandum, piisque auribus atque animis suscipiendum. Quamquam omissis etiam divinis oraculis, et proveniente ex illis certitudine, nulla ratione dubitandum esset, quin Dei Ecclesia sit in perpetuum sine ullo errore servanda, et deceptionis

labere tota nunquam sufficiens; neque enim esse aut constare omnino potest aliquid sine veritate, neque consentaneum est frustra natos esse homines, cum nemo veritate orbatus salutem consequi possit, atque hinc commigrare, ut vitam in calis degat, quam naturæ humanæ scimus esse finem. Si vero ipsi a catholica vos Ecclesia segregantes, nni et verum sentire, et salutem tuto sperare existimatis, id quod satis esse dixeritis, ut simul et veritas salva sit, et suo sine natura non fraudetur, nobis certe cogitationes istæ non probantur. Nam præterquam quod vos nullo fere numero estis, et veritati non placet in vobis tantum conservari, aut naturæ suam in vobis assequi finem, nec vos felicitate ista usque ad finem perficiunt, soli contra mendacium sumentes bellum et sæpe terga daturi, quod et sociorum auxilio careatis, et invalidis armis pugnetis. Si enim universa Christianorum Ecclesia tanto undique collecto robore, mendacium, ut ipsi dixeritis, superare non valuit, quomodo vos resistere posse credamini, qui ad eam universam plurimis partibus estis radiciores? Et illa quidem hoc uno errore seducta de futuris melius fortasse consilium capiat; vos autem veluti in tenebris versabimini, ne illud quidem scientes, quid sit agendum in rebus quæ sors obtulerit: nunquam enim fuistis huiusmodi rerum disceptatores et iudices; sed bono consilio illos sequebamini, qui norunt et possunt hæc iudicare: evenient autem quamplura quæ ansam dabunt veritatis inimico adoriendi vos omni præsidio destitutos: atque ita præsens hic, ut opinamini, tutus status fiet periculorum occasio. Neque enim de vobis curæ erit iis qui modo contempti sunt; neque vobis satis erit virium ad omnia. Quod si vix tandem tunc respueritis, et ad catholicam Ecclesiam confugeritis, et polliciti eritis omnia vos veneraturos et recepturos quæcumque illa præceperit, refractarios olim et contumaces sensus valde execrati, illa quidem certe vos suscipiet, sed vobis poenitentia non sine pudore erit, quem fugientes satius est ab initio nolle contendere.

Nolite ergo fratrum aversari communionem, et necrore quidem illos afficere, caritatis autem Spiritum contristare: et falsa quidem in catholicam Ecclesiam, quæ aberrare non potest a veritate, vestro certe damno probra jacere, vobis autem vitam in posterum multis replere perplexitatibus. His usi ad eos verbis persuadebunt, sat scio, ut nihil contradicant: et licet per se ipsos non hæc perspiciant, audientes quæ hic erunt definita, libenter admittent: quamvis enim non multum scientia polleant, tamen persuasum mihi satis est fore, ut ea pro sinceris et iustis habeant. Græcos igitur propter hæc dixerim non debere moveri, si qui forte sint contradicaturi; aut illorum causa se ipsos privare confessione veritatis, et pace cum Latinis, cum et se ipsos juvare, et illos, si quid dixerint,

θεῖον ἄπασαν μηδέποτε ἂν αὐτὴν ὑποστῆναι. Οὕτε γὰρ ἀληθείας χωρὶς εἶναι τι καὶ συστάναι καθόλου, οὕτε μάτην τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν εἶναι τῶν εὐλόγων ἔστι, μηδὲν ἐρήμου τῆς ἀληθείας σώζεσθαι δυναμένου, καὶ πρὸς τὰς ἐν οὐρανοῖς ἀφικνεῖσθαι διατριβὰς, ἃς τέλος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἴσμεν. Εἰ δ' ὑμεῖς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας σφῆς αὐτοῦ ἀποσχίσαντες, μόνοι καὶ τάληθῃ φροναῖν καὶ τὴν σωτηρίαν ἀσφαλῶς ἐλπίζετε, ὃ καὶ τῷ τῆν ἀλήθειαν σώζεσθαι καὶ τῷ τὴν φύσιν μὴ διαμαρτάνειν τοῦ τέλους εἰποῦ ἂν ἐξαρκεῖν, οὐκ ἐπιτιοῦμεν τοὺς λογισμοὺς. Χωρὶς γὰρ τοῦ μηδ' εἶναι τι σχεδὸν τὸ ὑμέτερον, μηδ' ἐν μόνοις ὑμῖν τὴν τ' ἀλήθειαν χαίρειν φυλαττομένην, τὴν τε φύσιν τῶν εἰκότων τυγχάνουσαν, οὐδ' ὑμεῖς μέχρι τέλους τῆς εὐτυχίας ἀπολαύσατε ταύτης, μόνοι τὸν πρὸς τὸ ψεύδους ὑφιστάμενοι πόλεμον, καὶ πολλάκις ἐνδιόσυντες ἐρημία τε συμμάχων καὶ ὄπλων ἀδυναμία. Εἰ γὰρ ἡ καθολικὴ τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησία, καίτοι τοσαύτην ἐπαγομένη πανταχῶθεν ἰσχύϊν, οὐκ ἴσχυσε, ὡς ἂν φαίητε, περιγενέσθαι τοῦ ψεύδους, πῶς ὑμεῖς μηδὲ πολλοστούς αὐτοὺς ἔλοις τυγχάνοντες, εἰκὸς ἔστιν ἀντιστῆναι; Κάκεινη μὲν ἐν τῷ τοῦτο σφαιρίσῃ, περὶ τῶν μετὰ ταῦτα βέλτιον ἴσως βουλευέσεται ὑμεῖς δὲ καθάπερ ἐν σκοτῷ διάζετε, μηδ' εἰδότες ὅπως χρῆσεσθε τοῖς συμπέπτοουσιν· οὐ γὰρ γεγῆνατέ ποτε τῶν τοιοῦτων ἐξετασταὶ καὶ κριταί, ἀλλὰ καλῶς ποιῶντες εἴπεσθε τοῖς ταῦτα κρίνειν εἰδῶσι καὶ δυναμένοις· συμπροσούται δὲ καὶ μᾶλλον πολλὰ, ἅτε τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν καιρὸν ἔχοντος ὑμῖν ἐπιφύεσθαι, βοηθείας ἀπάσης ἔξω καθεστηκίσι· καὶ οὕτως ὑμῖν ἢ πρὸς τὸ παρὲν ἀσφάλεια δέθεν ἀφορμὴ κινδύνων γενήσεται. Οὕτε γὰρ φροντισούσιν ὑμῶν εἰ νῦν καταφρονθῆντες, εὐθ' ὑμεῖς πρὸς πάντα ἀρκέσατε. Ἄν δὲ τότε μόλις νοῦν εἰληφότες, τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ζητήσητε, καὶ πᾶν ὃ τι ἂν ἐπιτάξῃσιν αὐτῇ τιμᾶν ὑπόσχησθε καὶ φροναῖν, πολλὰ τῆς προτέρας ἐνοστάσεως καὶ τῶν ὑπερηφάνων καταριόμενοι λογισμῶν, ἐκείνη μὲν ἀντιλήψεται πάντως, ἀλλ' ὑμῖν οὐκ ἀνευ αἰσχύνης ὁ μετὰ μελὸς ἔσται, ἢ φεύγοντάς, βέλτιόν ἐστι μὲν τὴν ἀρχὴν ἐθέλειν φιλονεκεῖν.

Παύσασθε τοίνυν τὴν τῶν ἀδελφῶν παραιτούμενοι κοινωνίαν, καὶ λυπούντες μὲν αὐτοὺς, τὸ δὲ τῆς ἀγάπης παροξύνοντες Πνεῦμα· καὶ καταψευδόμενοι μὲν ἐφ' ὑμετέρῳ πάντως κακῷ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἢν ἀμίχανον τῆς ἀληθείας διαμαρτεῖν, πολλῶν δ' ἀποριῶν γέμειν ὑμῖν τὸν μετὰ ταῦτα βίον ποιῶντες. Τοιαῦτα λέγοντες πρὸς αὐτοὺς πείσουσιν, οἶμαι, μηδὲν ἀντιλέγειν, καὶ εἰ μὴ καὶ οἰκνοθεν ταυτὶ συνορῶντες, τὴν περὶ τῶν ἐνταῦθα διωρισμένων φήμην ἄσμενοι δέξονται, ἃ μηδὲ σφόδρα σοφοὺς ὄντας, ὡς ἀπλὰ τε καὶ δίκαια λογίζεσθαι καὶ ἴλιαν ἔγωγε πείθεσθαι. Τοὺς μὲν οὖν Γραικοὺς, διὰ ταῦτα τὸ τῶν ἀνεπίσημομένων τυχόν ἐν αὐτοῖς εἰποιμ' ἂν οὐχ ὑπολογίζεσθαι δεῖν, μηδ' ἐκείνοις δέθεν χαρίζομένους τῆς τάληθους ὁμολογίας καὶ τῆς πρὸς Λατίνους εἰρήνης στερεῖν ἑαυτοὺς, ἔξω

καὶ σφᾶ; ὠφελεῖν, κάκεινους ἂν τι λέγωσι μετα-
 πείθειν· τῇ δὲ Λατίων Ἐκκλησίᾳ τὰς τοιαύτας
 ὑποψίας οὐδὲ προσποιεῖσθαι γοῦν ἔξεστι. Πρῶτον
 μὲν γὰρ οὐδὲν ἐστὶ γένος Λατίων, ὃ μὴ τοῖς αὐτῆς
 ὑπέκειντο προστάγμασι· μᾶλλον δ' οὐδὲν ἐστὶν, ὃ τῆς
 πρὸς ταύτην αἰδοῦς παραχωρεῖν ἂν ἀνάγκη τοῦ τῶν
 πρωτείων. Οὕτω πολλῆς παρὰ πάντων ἀπολαύει
 τιμῆς, καὶ τοσοῦτον ἀπέχει, περὶ ὧν ἂν βούλοιο
 τάττειν, ἕστασιν τινα καὶ φιλονεικίαν ὀνειδίζον
 ὑποπτεύειν· ἄνευ γὰρ τῆς περὶ τὴν πνευματικὴν
 ἀρχὴν ἀκριβείας, δι' ἣν τῷ ἡπίω καὶ θεραπευ-
 τικῷ τῷ στυφῶν καράσασσι, οὐδένα τῶν ὑπ' αὐτῇ
 τεταγμένων ἔῃ κατὰ τῶν αὐτῇ δοκούντων στρα-
 τεύεσθαι, καὶ πρόπετῆς τι κατὰ τῆς δεσποίνης
 καὶ μητρὸς ἐνθυμείσθαι· καὶ Λατίνοι πάντες καὶ
 ἐκόντες μηδενὸς ἀναγκάζοντος πρὸς τὴν αὐτῆς
 εὐλάβειαν ὤρμηται, σοφία καὶ φρονήσει πλέον
 τῶν ἄλλων κεκοσμημένοι, κὰν ταῖς συνεχεῖσι τῶν
 διδασκάλων δημηγορίαις ὁπόσον τι ταύτη σέβας
 ὀφείλονται διδασκόμενοι. Ὡστε τῇ πρὸς αὐτὴν αἰδῶ
 καὶ τῇ πίστει πολλὰ καὶ τοῖς αὐτῆς προστάταις συγ-
 κεχωρήκασιν· ἃ τῆς τῶν δεδωκότων εὐγνωμοσύνης
 ἀπόδειξις ὄντα, τοῖς οὐκ εἰδοῖσι χρῆσθαι καλῶς ὀνει-
 δῶν ἀρχὴ καὶ σκανδάλων εἴθε γίνεσθαι. Οὐκοῦν
 καὶ νεώτερόν τι νομοθετοῦση μηδὲν πολυπραγμα-
 νοῦντες πάντες προσέξουσιν· καὶ νῦν οὐχ ἤττον ἐπι-
 δείξονται τὴν αἰδῶ, ὅτε καὶ πειθόμενοις εἴπερ ποτὲ
 λυσitelῆσειν ἠγοῦνται, καὶ ἀντιλέγοντες δριμυτέ-
 ρας τῶν συνήθων δώσειν εὐθύνας. Ἐπειτα καὶ
 βουλευθέντες φιλονεικεῖν οὐδέμιαν ἔξεουσι πρόφασιν·
 οὐ γὰρ ἂν νεώτερά τις εἰσάγοιτο δόξα, ἀλλ' ἀφαι-
 ροῦτο προστεθειμένη· ὃ ταυτὸν ἐστὶ καὶ πρὸς τὴν
 ἀρχαίαν ἐπιμένειν καὶ πάσης ὑποψίας ἀπηλλαγμέ-
 νην ὁμολογίαν. Ἄστοπον οὖν ἂν εἴη καινοτομοῦση
 μὲν πρότερον πείθεσθαι, ἐχομένης δὲ τῶν ἀρχαίων
 καὶ ταῦτα βεβαιούσης ἀφίστασθαι· καὶ μόνῃς μὲν
 τὰ τοιαῦτα πραττούσης μηδὲν ὑποπτεύειν, μετὰ δὲ
 τῶν ἀδελφῶν ἀνευρισκούσης τὸ δέον, ἀμφιγυρεῖν
 καὶ τιμᾶν μὲν αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἄλλων πολεμουμέ-
 νην, τοῖς δὲ πρότερον δυσμενεῖσι νῦν συμμάχοις
 χρωμένῃ, καταφρονεῖν. Εἰ γὰρ ἐμελλόν ποτε τὴν
 εὐλάβειαν ἀποβρίψαντες, εὐθαδῆς τι καὶ προπετῆς
 ἐγχεῖν, τῇ πίστει προστεθείσης ἄνευ τῶν ἀδελ-
 φῶν καὶ τοσοῦτόν τι θαρβύσης, εὐλογον ἦν. Ἐπεὶ δὲ
 τότε πάντες ὑπέβησαν, παντὸς λογισμοῦ τὴν εἰς αὐτὸν
 προσθέντες εὐλάβειαν, οὐδὲ νῦν εἰκὸς ἐστὶν αὐτοὺς
 ἀντιλέγειν. Εἰ δὲ καὶ τινες παντὸς δικαίου καὶ λόγου,
 πρὸς δὲ καὶ τῆς ὑμετέρας ὑπεριδόντες ἀρχῆς, τοῖς
 ὑπ' ἡμῶν ὀρισθησομένοις μὴ προσέχων τὸν νοῦν, ἀλλὰ
 τοῖς ἐξ ἀρχῆς ἐμμένειν βουλήσονται, ἃ τοῖς Γραικοῖς
 περὶ τῶν ἀντεροῦντων αὐτοῖς ἐφθην εἰπῶν, ταῦτα
 καὶ ὑμῖν πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἀρχέσειν ἠγοῦμαι. Καὶ
 καθάπερ τὴν τῶν Γραικῶν Ἐκκλησίαν, οὕτω δεῖ καὶ
 τὴν ὑμετέραν μὴ παύσασθαι τοῖς ἀγρονοῦσι κτω-
 μένῃν τάγαθὰ, φόβῳ τῆς τῶν ἀνοήτων ἐνοστάσεως·
 ἦν ἐλπὶς μὲν δῆπου καὶ μὴ συμβῆσθαι· γενομέ-
 νην δὲ, ἣ λυθῆναι καλῶς, ἣ κολασθῆναι δικαίως
 ἀνάγκη. Παρήμι δ' ὅτι καὶ ῥᾶν ὑμεῖς τοὺς ἐν
 ὑμῖν φιλονεικῆσοντες πείσετε, σοφοὺς ὄντα· καὶ

A possint de sententia dimovere. At vero Latinorum
 Ecclesiarum suspiciones ejusmodi ne simulare qui-
 dem licet. Primo enim nullum est Latinorum genus,
 quod mandatis ejus non pareat; quin potius nullum
 est, quod se in ea colenda et observanda patiatur
 vinci ab aliis: adeo multus honor ei deferitur ab
 omnibus, tantumque abest ut incidat illi suspicio,
 ne qua sibi adversus ea quae praecipere voluerit,
 repugnantia seu contentio alicunde suboriantur.
 Nam praeter absolutam spiritualis domini potesta-
 tem, per quam benigna mansuetudine temperat
 severitatem, nec sinit contra sua jussa subditorum
 aliquem sese extollere, aut petulans quidpiam con-
 tra dominam et matrem cogitare: Latini etiam
 omnes sponte sua cogente nemine, suo ad eam ob-
 servandam nitu feruntur, doctrina et prudentia
 plusquam alii praestantes, et assiduis praecorum
 concionibus edocti, quanta illi debeatur veneratio.
 Itaque reverentiam, qua illam prosequuntur, et fide
 ducti multis quoque bonis donarunt ejus praesules,
 quae cum pia eorum, qui illa dedere, mentem
 declarent, saepe probrorum et scandalorum origi-
 nis sunt, qui datis bene uti nesciunt. Proinde nu-
 vum etiam aliquod edente decretum, omnes illud
 sine ulla curiositate recipiunt: et nunc haud mi-
 norem praestabunt reverentiam, cum sibi, si quando
 alias, obedientiam existimant profuturam, et si
 repugnent, asperiores solito se poenas daturus.
 Quod si vellent etiam contendere, nulla esset illis
 occasio: non enim nova aliqua induceretur opinio,
 sed addita tolleretur, quod idem esset atque ad an-
 tiquam et omni suspicione liberam redire con-
 fessionem. Inconveniens ergo esset, novitatem
 quidem invehenti obedire, ab ea vero fidem anti-
 quam retinente et comprobante recedere: et sola
 quidem ea res hujusmodi agente nihil habere sus-
 pectum, cum fratribus autem comperiente quod
 tenendum est, animo fluctuare, et eam quidem op-
 pugnatam ab aliis colere, nunc vero, qui prius
 hostes erant, socios habentem aspernari. Nam si
 quando abjecta reverentia audendum quid erat illis
 petulantius, consentaneum erat id contingere, cum
 sine fratribus posuit adhibitum, tanta in re
 sibi confidens: at cum omnes tunc obtemperave-
 rint quavis cogitatione postposita reverentiae, quam
 adversus illam adhibebant, par est eos nunc etiam
 nolle contradicere. Quod si qui omni aequitate et
 ratione, nec non iracundia vestra contempta ve-
 stris sententiis noluerint acquiescere, sed persi-
 stere in prioribus maluerint, quae de contradicturiis
 jam dixi ad Graecos, eadem et vobis fore satis puto
 ad hujusmodi homines: et quemadmodum Graeco-
 rum Ecclesiam, ita decet et vestram non desistere
 bona comparare sapientibus metu contentionis in-
 spicientium, quam certe spes est non futuram, quod
 si fuerit, aut rite tollatur, aut juste puniatur ne-
 cesse est. Praetereo quod vos vestris facilius per-
 suadebitis, si contradicant, cum et non indocti
 sint, et eadem lingua utantur, et possint efficacis-

simis traduci rationibus, quam Græci hominibus hæc peregrinæ linguæ ac rudibus ad percipiendam rationum et sensuum profunditatem atque magnitudinem plane ineptissimis; non minus certe, quam sit ad volandum structura corporum. Ad hæc Græci quidem unam aut duas ex hisce nationibus non sine lacrymis, et magnæ infelicitatis opinione dimiserunt, quod paucæ remaneant, quibuscum una pace fruantur: vos autem, si qua vestrarum gentium divellatur omnino a vobis, et morbo opprimi videatur insanabili, ægre quidem feretis amissionem et errorem illorum, a quo neminem capi vobis est in optatis, sed nullam vos pati censebitis amicorum et affinium orbitatem, cum futuri sint vobis multi, et quovis numero frequentiores, qui promptos ad obediendam exhibeant animos, sicut alii refractarios, quibusque sociis utamini pacis conciliatæ cum Græcis. Neque enim dici potest fore, ut omnes seu plures in suum caput arma capiant, et sese transfodiant gladio.

Ita hanc quoque suspicionem, quæ non contemnenda videbatur, nullius esse momenti, nec posse naturam ejus accurate considerantes abducere a recto proposito, et oratio jam ostendit, et vos melius perspicietis, animum attente ad illam adjicientes. Desinant ergo qui nobis quasi terriculum, defectionem quorundam objiciunt, et pravorum insuper insolentiam audaciamque fovent: frustra hæc pios et rerum honestarum studiosos optasse affirmantes, nosque nescio quo non inertiores ac leviores reducturos, ne alia probra dicam, quibus jure obnoxii eritis. Prius enim oportebat cogitatione istas explicare, vel terribiliora potius ad incutiendum timorem objicere ut suis utrique vellent manere in finibus: nec modum pacis aggrederentur, tanquam propter hæc ipsa inutilem, ac talem ut fieri nulla ratione possit: non modis omnibus tunc ad pacem adhortari, quid non dicendo, quid non agendo, quod movere posset ad pacem? et quo non illam faciliorem asserendo, vel ipso uno congressu futuram asseverando, nunc vero difficultates commemorare, et timores injicere: in his enim etsi licet ab initio, at nunc certe non licet curas deligi ab illis, qui in ipsa devenerunt agendi tempora. Cum vero ne tunc quidem habitura locum essent hujusmodi impedimenta penes homines, qui bonis uti norunt consiliis, quis det esse hujus temporis agere de hisce rebus? Qua porro ratione fiat, ut qui nunc talia dicunt, necessario sese præ pudore non contegant: et qui in eam adducentur sententiam, quod Deus avertat, postea præ rubore non se cooperiant? neque enim est culpæ ejusdem aut consilii auctoribus, aut illi assentientibus, dum de tantis rebus adhuc deliberarent, metu rationis experte percussos non perspicere quid honeste et utiliter esset agendum, et sidium, ubi rem sunt aggressi, restinguere:

τῆς ὑμῶν φωνῆς ἐπαγοντας, καὶ τοῖς ἀντιβῆρῆτοις τῶν λόγων πειθεσθαὶ δυναμένους, ἢ Γραικοὶ τοὺς ἀλλοθρόους τούτους καὶ ἀπαιδεύτους, καὶ οἷς πρὸς λόγων καὶ νοημάτων ὕψος καὶ μέγεθος πάντα ἀπλῶς ἀποπέφυκεν, οὐδὲν ἤττον ἢ πρὸς τὴν δι' αἴρος πτῆσιν ἢ τῶν σωμάτων κατασκευῆ· καὶ οὗτοι Γραικοὶ μὲν ἐν ἡ δύο τῶν τοιοῦτων ἔθνῶν οὐκ ἂν ἀδακρυτὶ πρόδοιτο, καὶ χωρὶς τοῦ δεκεῖν ἡτυχηκεῖναι τὰ μέγιστα, ὀλίγων ὄντων τῶν ὑπολοίπων καὶ οἷς τῆς εἰρήνης συναπολαύσονται· ὑμεῖς δ' ὅπῃ ται καὶ καθάπαξ ἀποβῆραγῆ τῶν ὑμετέρων ἔθνῶν, καὶ δόξη νενοσθηκῆ ἀθεράπευτα, δυσχερῶς μὲν ὀσσετε τὴν ἐκπτώσιν αὐτῶν καὶ τὴν πλάνην· ἦν οὐδένα τινὰ παθεῖν τῶν ἀπάντων εὐχῆς ἔργον τίθεσθε· τὴν δὲ τῶν φίλων τε καὶ γνησίων ἐρημίαν εὐδαμῶς ὑπολογεῖσθε, πολλῶν ἐσομένων ὑμῖν καὶ παντὸς ἀριθμοῦ κρειττόνων, οἱ τὴν εὐπειθειαν, καθάπερ ἄλλοι τὴν παρακοήν, ἐπιδεικνύονται, καὶ οἷς τῆς πρὸς Γραικοὺς εἰρήνης χρῆσασθε κοινωνοῖς. Οὐ γὰρ δὴ πάντας ἢ τοὺς πλείστους κατὰ τῆς σφῶν ὀπίσσεσθαι κεφαλῆς, καὶ καθ' ἑαυτῶν ὠθησεῖν τὸ ξίφος ἔστιν εἰπεῖν.

Ὅβτω καὶ τοῦτο τὸ δέος, καίτοι τῶν οὐ τυχόντων καὶ εἶναι δοκοῦν, φραυδὸν τι καὶ μὴ δυνάμενον ἀπάγειν τῶν προκειμένων καλῶς τοὺς αὐτοῦ τῆ φύσει προσέχοντας, ὃ τε λόγος ἐδειξεν ἤδη, καὶ ὑμεῖς ἀμεινον διέσθε, τὸν λογισμὸν αὐτῶ καλῶς ἐπιστήσαντες. Πανσάσθων τοίνυν οἱ τὴν ἐνίων ἀποστασίαν ἡμῖν ἐπισείοντες, καὶ τὴν τῶν πονηρῶν ἀλαζονείαν καὶ τόλμην προσθεραπεύοντες, τοὺς εὐγνώμονάς τε καὶ τῶν καλῶν ἐραστὰς μάτην εὐξαμένους αὐτὰ περιδείν ἀξιούντες, καὶ ἡμᾶς οὐκ οἶδα τίνας οὐκ ἀργότερους καὶ κουφοτέρους ἐπανελεθεῖν, ἵνα μηδὲν λέγω τῶν ἄλλων ὄνειδῶν, οἷς δικαίως ἐνέξεσθε. Τούτους γὰρ ἔδει πρότερον υποβάλλειν τοὺς λογισμοὺς, μᾶλλον δὲ τοῖς μορμολυκοῖς τούτοις δεδῖτεσθαι, καὶ πείθειν ἐκατέρους ἐφ' ὧν εἶχον μένοντας, ὡς ἀσυμφῶν διὰ ταῦτα καὶ ἀδυνατῶ τῷ τῆς εἰρήνης τρόπῳ μὴ ἐγχειρεῖν· οὐ τότε πᾶσι τρόποις ἐπὶ τὴν εἰρήνην παρακαλοῦντας, καὶ τί μὲν οὐ λέγοντας, τί δ' οὐ ποιοῦντας τῶν δυναμένων κινεῖν; τίνας δ' οὐ βιάσσει αὐτὴν ἀποφνηαμένους, καὶ τῷ συνελθεῖν μόνον ἀλλήλοις ἀκολουθήσουσαν; νῦν δυσχερῶν τινων μεμῆσθαι καὶ φόβους ἐπανατείνεσθαι. Τούτων γὰρ εἰ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐξῆν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ παρόντι φροντίζειν ἔξεστι τοὺς ἐν τοῖς τοῦ πράττειν ἀφιγμένους καιροῖς. Ὅπου δὲ οὐδὲ τότε χώραν ἐμελλεν εἶχειν τὰ τοιαῦτα τῶν κωλυμάτων παρὰ γε τοῖς καλῶς εἰδῶσι βουλευέσθαι, πῶς ἂν δοίη τις τῷ παρόντι καιρῷ τὴν περὶ τούτων σκέψιν ἀρμόττειν; ἢ πῶς οὐκ ἐμφράττεσθαι μὲν τοὺς λέγοντας νῦν, ἐγκαλύψεσθαι δὲ τοὺς, ὃ μὴ γένοιτο, πεισθησομένους πᾶσα ἀνάγκη; οὐδὲ γὰρ τὴν ἴσην ἔχει κατηγορίαν οὕτως τοῖς βουλευέσασιν ὅτε τοῖς πεπεισμένοις τὸ τε περὶ τηλικούτων ἐπιβουλομένων, ἀλόγῳ δέει τοῦ καλοῦ καὶ συμφέροντος ὑπεριδείν, καὶ τοῦ πράττειν ἀρξαμένους ἐπισχεθῆναι. Τῷ μὲν γὰρ ἢ τῆς βλάβης ὑπεστι δόξα, τὸ δὲ οὐδὲ τῶν τῆς ἀνοίας ἐγ-

κλιμάτων ἀπῆλλαχται· μάκρινω μὲν οὐδεὶς συνέ-
 ζευκται κίνδυνος, τοῦτου δ' ἐνεκα καὶ περὶ τῶν
 ὑπαρχόντων κινδυνεύειν ἀνάγκη.

Τούτων τοίνυν ἀφοσέρων τῶν κωλυμάτων σαφῶς
 ἐξελεγχθέντων ὑπὸ τοῦ λόγου, δοκεῖ τοῖς ἄλλοις
 οὐδὲ προσεχέειν δίκαιον ὅλως· ὦν τὴν σαθρότητα
 πόρρωθεν ἔξεστι τοῖς βουλομένοις πᾶσι φωρᾶν.
 Αὐτίκα τίς οὐκ εἶδε τοὺς θρυλλομένους περὶ τοῦ
 μὴ δεῖν μῆτε προστιθέσθαι μῆτ' ἀφαιρεῖν τοῦ Συμ-
 βόλου διορισμοῦς, ἐπήρειαν ἄλλως ὄντας ὡς οἱ λέ-
 γοντες αὐτοὺς ἐκλαμβάνουσι, καὶ χάριν τοῦ συγ-
 καλύπτειν τὴν ἐκ τῆς φιλονεικίας αἰσχρὴν ἐξευρη-
 μένους; εἰ μὲν γὰρ ἔσται τι πεῖθον Γραικοῦς τὴν
 τῶν Λατίνων ἀπαναινεσθαι δόξαν, καὶ προστιθέσθαι
 τῷ Συμβόλῳ ταύτην ἀπαξιούσιν, ἄλλος ἂν εἴη λόγος·
 καὶ τὴν τῆς συνόδου ψήφον ἐκείνην ὄγιως νοοῦντας
 οὐδεὶς αἰτιάσεται. Κατὰ γὰρ τῶν ὑφαιρέσεσιν τίσι
 καὶ προσθήκαις τὴν πίστιν λυμαινομένων, καὶ νό-
 θον εισαγόντων θεολογίαν, ἐξενήνεται τὴν ἀρχὴν
 ἣν αἰδουμένους, αὐτοὺς τε μὴδὲ τοιοῦτον τολμᾶν,
 καὶ τοῖς τέτοληχθοῖσι μὴ κοινωσέειν φατέον ἂν ἅπαν-
 τες. Ἄν δὲ τοῦναντίον μάλλον ἀληθεσάτην καὶ
 τοῖς τῆς πίστεως θεμελίους σφόδρα συμβαίνουσαν,
 καὶ τοῖς ἀγίοις δοκοῦσαν τὴν δόξαν ταύτην εἶναι
 πεισθῶσι, μάταιος ἢ πρὸς ἐκεῖνα καταφυγὴ· οὐ γὰρ
 λέγουσι τὴν τῶν Πατέρων διαστρέφοντες ψήφον, εἰς
 ἂν ἐκείνοι τὸ ψεῦδος προαναίρουσιν, οὐ τὰς ἀληθεῖς
 ἐκβάλλοντες δόξας, ταύτην ἐξήνεγκαν. Τοῖς γὰρ ἄλ-
 λην πίστιν συγγράφουσι ἀπειλοῦσι, καὶ τοὺς ἐπιού-
 τῶν ὁμολογημένων προσθήκαις τισὶν ἐναντίας καὶ
 ὑφαιρέσεσιν δολεραῖς ἀνατρέπειν βουλησομένους ἀνεῖρ-
 γουσι. Ὅστε καθὰ προσθήκει νοουμένης τῆς ψήφου,
 οὔτε Λατίνοι τάληθες προστιθέντες ἐγκαλοῦντ' ἂν δι-
 καίως, καὶ Γραικοῦς συμφωνοῦντας μὲν οὐδὲν ἀμαρ-
 τάνειν, ἄλλο δὲ τι λέγοντας ἐπήρεάζειν ἀντικρὺς
 λείπεται. Ἐπειτα εἰ καὶ Λατίνοις μόνις ἢ Γραικοῖς
 Λατίνων χωρὶς οὐκ ἔξεστι καὶ ἐπιούσιν προστιθέσθαι,
 ἀλλὰ γε τὴν οἰκουμένην συνόδον οὐδεὶς· τοῦτ' ἐπὶ
 γέρας ἀφελέσθαι δυνήσεται· ἐπεὶ καὶ τὰς ἄλλας
 συνόδους προσθήκαις τισὶ τὴν ἀληθινὴν ἀναδειξάσας
 οἶδαμεν πίστιν· καὶ ὁ τῆς προσθήκης καταψηφισ-
 μένος ὄρος, ἦν ἂν τις εἰς ὦν καὶ δόξαν ἰδίαν δημο-
 σεύων ποιήσαιτο, οὐχ ἦν ἂν σύνοδος· ὅλη βουληθεῖη
 προσθεῖναι, ταύτην ἐλαύνει· οὐδαμοῦ γὰρ ἐκεῖ
 συνόδου γίνεται μνήμη, ἀλλὰ μηδὲν ἔφησιν ἐξεῖναι.
 Καὶ μὴν ἂ κωλύει πιστεύειν, ταῦτα καὶ προστιθέσθαι
 τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως· οὐκ εἶ· ταῦτα δὲ ἔστιν
 ἐπίστα τοῖς ἀληθεῖσιν ἐναντιοῦται, καὶ τοῖς μετὰ
 πολλοὺς ἀγῶνας κεκρατηκόσιν οὐ συμφωνεῖ. Ἄ δὲ
 πιστεύειν ἔξεστι, ταῦτα καὶ ὁμολογεῖν συγκεχώρη-
 ται· τὴν γὰρ τοῦ Συμβόλου δῆπουθεν ὁμολογίαν, τὸ
 μὴ δεῖν λαμβάνειν ἐνόως περὶ τὴν πίστιν διεφθαρ-
 μένους, ἀναγκαίαν πεποίηκεν· ἦν ἐφ' ὅσον τοῖς ἀκιν-
 δύνως πιστευομένοις συμφωνοῦσαν ποιηταί τις, οὐκ
 ἂν δικαίως νομίζοιτο παραβλάπτειν. Ἄλλως δὲ
 καὶ καταψευσόμεθα τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, καὶ
 μάτην ἀναγνωσόμεθα τοῦτο, τῆς ἐξ αὐτοῦ γινομένης
 ἀσφαλείας ἥδη πεπατημένης. Οὔτε γὰρ Σύμβολον

A illud enim habet opinionem socordiae, hoc vero de-
 mentiae quoque crimen non effugit: et illi quidem
 nullum est adjunctum periculum, per hoc autem
 necesse est summa quoque rei periclitetur.

Cum ergo demonstratum sit per ea quae diximus,
 utrumque hoc impedimentum, quae pondus ali-
 quod habere videntur, nihil obstare: reliqua ne
 consideratione quidem ulla sunt digna, quae frivo-
 la esse deprehendere poterit e longinquo qui-
 cunque voluerit. In primis enim quis ignorat, de-
 cantata illa decreta, quod nihil in Symbolo aut
 addere, aut demere liceat, juxta sensum eorum qui
 objiciunt esse plane calumnias, ad obtegendam
 contentionis ignominiam adinventas? Nam si quid
 est, quod persuadeat Graecis, ut respnant senten-
 tiam Latinorum, prohibeatque illam Symbolo ad-
 dere, alia res est: et nemo decretum illud synodi
 sane intelligentes culpaverit: latum quippe est a
 principio in eos, qui defractionibus atque addita-
 mentis quibusdam fidem depravant, et aduste-
 finam invehiunt theologiam: cujus reverentia nec
 sibi tale quidpiam audendum, nec si qui ansint,
 admittendos esse ad communionem, omnes affir-
 maverint. Quod si potius e contrario persuadeatur
 illis, sententiam illam esse verissimam, et cum
 fundamentis fidei valde congruentem, et sanctis
 probatam: inane est ad illa refugium: nihil enim
 dicunt perverse intelligendo decretum Patrum, cum
 hoc illi ediderint, ut mendacio viam praeccluderent,
 non ut veras sententias eliminarent, minas enim
 in eos jactant, qui aliam fidem conscribunt: et his
 tollunt facultatem qui adjiciendo quid contrarium,
 et subdole auferendo quodlibet ex confessis evertere
 voluerint. Quare si decretum intelligatur ita ut oportet,
 neque Latini culpandi sunt, si adjeecerunt quod
 verum est, neque Graecos errare dicendum, si con-
 senserint: alioquin restat, ut aliud dicentes calum-
 nias certe stent. Deinde si Latinis solis, aut
 Graecis absque Latinis non licet addere quodlibet;
 at oecumenicae synodo honorem hunc nemo po-
 terit negare: nam et alias synodos adjunctionibus
 quibusdam scimus veram declarasse fidem, et
 decretum, quo reprobatur additamentum, ita hoc
 excludit, si ab uno quopiam fiat propria divul-
 gante sententiam, non si tota synodus voluerit ad-
 dere, nulla enim in eo fit synodi mentio, sed ne-
 mini, inquit, liceat. Praeterea quae prohibet credi,
 ea quoque non permittit addi Symbolo fidei: ea
 vero sunt, quae veritati adversantur, et non conso-
 nant iis quae post multos labores recepta sunt.
 Quae porro licet credere, fateri quoque permissum
 est. Symboli enim confessionem illud fecit neces-
 sariam, quod non oporteat latere aliquos in fide
 corruptos, quam nemo laedere jure censendus est,
 dum illam praestat iis consentientem, quae sine
 periculo creduntur. Alioquin fidei Symbolum falso
 appellabimus nomine, et frustra illud recitabimus
 proculcata jam illa, quae ex eo procedit, hesita-
 tionis liberatione. Neque enim erit amplius Sym-

bolum, si totam non delegat infixam animæ de fidei articulis sententiam : nec impossibile est aliquos falsa sentientes latere, qui nobiscum quidem confessione stent, fide vero se jungantur, si hoc omnino concedatur. Plenam vero fidei rationem quomodo integram exhibebimus, quam in confessione sui consistere accipimus, nobis prædicationem ejus per ipsam præterea linguam refugientibus ? aut quæ nobis erit salutis spes per ea quæ necessario creduntur, si cum audiamus, fateri illam oportere propter salutem, ipsi ignominiam habere putemus : si ore etiam fateamur veritatem ? Sicut enim nullo modo credenda sunt, quæ deficiunt a regula veritatis ; ita ad recte credita necesse est exterior quoque accedat confessio. Aut igitur demonstranda est Latinorum sententia a veritate prorsus aliena, aut si hoc non potestis, ut vera illa honoranda et suscipienda est, et fides in Symbolo declaranda. Latini enim nobiscum sententiam recipientibus, et ratam esse judicantibus, fortasse de confessione non magno opere pugnabunt, satis enim est illis ostendere, se recte sensitse, et efficere ne ulterius contendamus, veritatemque ut mendacium persequamur : at nobis sola fides cordis non erit satis, non adjuncta etiam exteriori confessione. Decreta vero, quæ aliqui reformidant, pro nobis potius egregioque additamento stare putanda sunt, atque eo modo intelligenda, quo pro se et aliis vellent intelligi qui ea condidere. Neque enim se ipsos, aut alios pari dignitate præditos facultate hujusmodi privare volebant, ut plane definire non possint quæ spectant ad fidem : alioquin decreta hæc nullius esse momenti inconsiderate ostendissent, et quæ possint non observari : nam et illa additamentum quoddam sunt, et sententia de fide tunc primum lata, et a nulla superiorum approbata synodorum ; omnes enim, ut patet, addebant. Sed neque Latini, si nec œcumenicam existimant, nec omnino talem, cujus mandata non liceat transgredi, synodum illam, quæ posuit additamentum, pertimescent decreta, improbant additamentum, et volentes illud expungere. Quæ enim non valde certa sunt ratione definita, possunt ab illis immutari, qui majorem habent facultatem. Si vero illam arbitrantur œcumenicam, et decreta ejus rata esse debere in perpetuum, æque ut aliarum generalium statuta synodorum ; non dubium est quin et ipsi decreta sint omnino prolaturi, et quæ Græcis esse difficultas a.1 inserendum, eam sibi esse demere volentibus sint dicturi. Ego vero utrum ea synodus œcumenica sit habenda, nec ne, Latinis ipsis considerandum relinquo : sed consilium eis dederim primum quidem, ut potius a se decreta observari existiment, si priorum illorum sequantur concillorum sententiam, quam si illis omnibus posthabitis uni omnium postremo adhaereant : deinde ut nullam de illa synodo cum Græcis habeant controversiam, se.1 missam faciant hanc materiam. Ego enim

Ἔσται λοιπὸν μὴ πᾶσαν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ πεπηγυῖαν περὶ τῶν τῆς πίστεως ἁρθρῶν δόξαν ἀνακαλύπτων, οὕτε τῶν ἀδυνάτων ἐστὶ καὶ ψευδῆ τινας παφρονηκότας λαθάνειν· καὶ τῇ μὲν ὁμολογίᾳ μεθ' ἡμῶν ἴστασθαι, τῇ δὲ πίστει διακαεῖσθαι, ἀπαξ τούτου συγχωρηθέντος. Ποῦ δὲ καὶ τὴν τῆς πίστεως ἀκριβείαν περισώσομεν, ἣν ἐν τῷ ταύτῃ ὁμολογεῖν παρελήφσαμεν συνεστάναι, αὐτοὶ τοῦ καὶ γλώττει κηρύττειν ταύτην φειδόμενοι ; Ἡ τίς ἡμῖν ἐκ τῶν ἀναγκαίως πιστευομένων ἔσται σωτηρίας ἐλπίς, εἴπερ εἴνεκα μὲν σωτηρίας ὁμολογεῖσθαι τὴν πίστιν ἀκρῶμεν, αὐτοὶ δ' ὡσπερ ἀισχύνην τὴν ἀληθειαν καὶ χεῖλεσιν ὁμολογεῖν νομιούμεν ; ὡσπερ γὰρ οὐδὲ πιστεύειν χρὴ τὴν ἀρχὴν ὅπῃσα τῶν τῆς ἀληθείας κανόνων ἔξω χωρεῖ, οὕτω τοῖς καλῶς πιστευομένοις καὶ τὴν ἔξωθεν ὁμολογίαν ἀνάγκη πᾶσα προτείνειν. Ἡ τοίνυν τὴν τῶν Λατίνων δόξαν δεικνύον τῆς ἀληθείας πῆρροι που βάλλουσαν, ἢ τοῦτο μὴ δυναμένους, ὡς ἀληθῆ τιμητέον, καὶ φρονητέον οὕτω, καὶ τῷ Συμβόλῳ τὴν πίστιν φανερωτέον. Λατίνοι μὲν γὰρ ἀποδεχόμενοι τὴν δόξαν ἡμῖν, καὶ κυρίαν εἶναι ψηφισμένοις, περὶ τῆς ὁμολογίας τυχὸν οὐ σφόδρα διοίσονται· ἀρκαί γὰρ αὐτοῖς τὸ δεῖξαι σφᾶς τὰ ὄντα παφρονηκότας, καὶ ἡμᾶς παῦσαι φιλονεικούντας, καὶ τάληθες ὡς ψεῦδος διώκοντας. Ἄλλ' ἡμῖν μόνῃ τῆς καρδίας ἢ πίστεως οὐκ ἀρκάσει πρὸς σωτηρίαν, μὴ καὶ τῆς ἔξωθεν ὁμολογίας συνεζευγμένης. Καὶ οὐς τινες δεδίσιν ὄρους, ὅπερ ὑμῶν μᾶλλον καὶ τῆς καλῆς προσθήκης ὑποληπτέον, καὶ νοητέον αὐτοῖς, ὡς ἂν αὐτοὶ βουληθεῖεν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων οἱ θέμενοι. Οὕτε γὰρ ἑαυτοῦς οὕτε τοῦ ἴσον περιχειμένους ἀξίωμα, τῆς περὶ ταῦτ' ἐξουσίας καὶ τοῦ τὰ περὶ τὴν πίστιν ὀρίζειν ἠθέλον ἀποκλείειν. Ἄλλως δὲ καὶ τοὺς ὄρους τούτους σαθρὸν τι χρῆμα δεικνύντες καὶ παραβαίνεσθαι δυναμένους ἔλαθον ἂν· καὶ οὗτοι γὰρ προσθήκη τίς εἶσι, καὶ γνώμη τῶν τῆς πίστεως τότε πρῶτον ἐξενεχθείσα, καὶ μηδεμιᾶ τῶν πρὸ αὐτῆς συνόδων ἀρέσασα· πᾶσαι γὰρ, ὡς δῆλον ἐπέφυκε, προσετίθουν. Ἄλλῃ μὴν καὶ Λατίνοι εἰ μὲν οὗτ' οἰκουμηνικὴν, οὐδ' ἀπλῶς ἀπαραίτητον τὴν σύνοδον ἐκείνην, ἣ· γέγονεν ἢ προσθήκη, νομιζουσιν οὐδ' ἂν εὐλαθηθεῖεν τοὺς ὄρους, τῆς προσθήκης κατεγνωκότας καὶ ταύτην θέλοντες ἀφαιρεῖν· τὰ γὰρ οὐ πᾶνυ βεβαίως δωρισμένα ἔξεσι μεταποιεῖν τοῖς μετῴω δύναμιν ἔχουσιν. Εἰ δ' οἰκουμηνικὴν ἐκείνην ἠγούσαν, καὶ ἄπερ ἔγνωκε κρατεῖν ὑπείλοντα μέχρι παντός· οὐδὲν ἦττον ἢ τὰ τοῖς οἰκουμηνικαῖς συνόδοις δωρισμένα, εὐδῆλον ὅτι προβαλοῦνται καὶ οὗτοι πάντως τοὺς ὄρους· καὶ τὴν ἴσην Γραικοῖς τε προτείνεσθαι, καὶ αὐτοῖς ἀφαιρεῖν βουλομένοις ἐροῦσιν εἶναι δυσχέριαν. Ἐγὼ δὲ τὸ μὲν πότερον οἰκουμηνικὴν ἢ μὴ τοιαύτην τὴν σύνοδον ἐκείνην οἰεσθαι χρὴ, αὐτοῖς ἀφήμι Λατίνοις σκοπεῖν· συμβουλεύομαι δ' ἂν αὐτοῖς πρῶτον μὲν μᾶλλον νομίζεσθαι τοὺς ὄρους διαφυλάττειν τῷ μετὰ τῶν προτέρων ἐκείνων συνόδοις ἔσταναι τῇ γνώμῃ, ἢ τῷ περιθεῖν μὲν ἐκείνας ἀπάσας, μετὰ δὲ γε τῆ πασῶν ἐσχάτῃ προσέχειν· ἐπειτα μὴδὲ πρὸς Γραι-

κοὺς περὶ τῆς συνόδου διαφερομένους ἐκείνης, τῶν A
 προκειμένων ἐθέλειν ἀφίστασθαι· ἐγὼ γὰρ οἶδα
 Γραικοὺς οὐδέποτε ταῖς οἰκουμένικαῖς συνόδοις
 συντάττειν ἐκείνην ἀνεξομένου, καὶ πρὸς τοῦτο
 μᾶλλον ἢ περ ἄλλο τι τῶν ἀπάντων ἐνστησομένου
 εἰδόμενος ὡς ἀνάγκη πανταχόθεν αὐτοὺς ζημιουῖσθαι,
 καὶ νομιζεσθαι χεῖρους εἰ ταῦτα βούλοιντο συγχα-
 ρεῖν. διὰ δὲ ταῦτα τὴν μὲν σύνοδον ἐατέον ἐκείνην,
 ὅπως ποτὲ βουλευθεῖεν ἐκίτεροι τοιαύτην εἶναι ὁ-
 κεῖν· τὴν δὲ τοῦ σχίσματος αἰτίαν προσθήκην, ἂν
 φαίνοιται· που λυμαινέσθαι, μηδὲ Λατίνοις ὀκνητέον
 ἐκθάλλειν· μηδ' εἰ προστιθεῖσθαι τῇ παρουσίᾳ συνόδου
 δίκαιον ἡγοῦνται Γραικοὺς ἅπαντας πείθεσθαι,
 αὐτοὺς νομιζέτωσαν ἀδικεῖσθαι ἀραιροῦσης· οὐ παρα-
 κούοντες· ἐπίσης γὰρ ἄμφω καὶ ἐξεστὶν οἷς ἂν ἐξῆ,
 καὶ κεκώλυται. Ὅθεν τοὺς τοίνυν ὄρους ἐκείνους B
 εὐλαβομένους, παντὶ μᾶλλον ἢ τῇ παρουσίᾳ χρεῖ-
 συμβαίνοντας, τὴν μόνην ἀληθῆ καὶ βεβαίαν εἰρή-
 νην πρότερον προῖεσθαι· οὐτε τῷ φθάσαντα ἐκείνης
 ἢ ταύτης ἐπιληφθεὶς τῆς δόξης, εὐλογόν· ἐστὶ δυσχε-
 ραίνειν πρὸς τὴν μετέθεσιν. Αἰσθάνομαι γὰρ ἐνίων
 καὶ ταῦτα λογιζομένων, καὶ δευνῶν ἡγουμένων,
 δόξαν τοσοῦτοις χρόνοις κεκρατηκυῖαν ἀμείψαι. Οὐ
 γὰρ καθάπερ θείαν ταῦτα κρίνεσθαι δεῖ· οὐδὲ τῷ
 χρόνῳ τὰ τοιαῦτα πιστεύειν, ὅς καὶ τῶν φαυλοτέρων
 εὐρετῆς ἐστὶ δεξιός· οὐδὲ αἰδέεται τῷ ψεύδει κατὰ
 τῆς ἀληθείας συμπράττων· καὶ πολλάκις μὲν τοῖς
 σπουδαίοις ἐπανεστῆσε τὰ μέμψεως ἄξια, πολλάκις
 δὲ τοῖς χείροσι κρατήσασιν ἤδη καὶ πιστευθεῖσι
 σφοδροτέρην τὴν παρὰ τῶν ἀμεινόνων μάχην ἐπή- C
 γαγε. Καὶ νῦν οὖν οὐδὲν ἀπεικόδ· ἐστὶν ἐπὶ τοσοῦ-
 τον χρόνον τὴν πλάνην ἐλθεῖν, ἢ τοῦ ψεύδους ἀλη-
 θείας φαντασίαν λαθόντος καὶ μετὰ ταύτης κηρυτ-
 τωμένου, ἢ τὴν αὐτοῦ φαντασίαν ταύτῃ περιθέντος,
 καὶ φιλονεικούντος οὕτως ἐκθάλλειν. Ὅμως δὲ τῶν
 μὲν ἡμῶν προκειμένων μεγίστων ὄντων, καὶ πρὶν ἐ-
 τὸδε σχίσματος ἤκειν σχεδὸν ὑφ' ἀπάντων ἀπιστου-
 μένων, οἱ τὰς πολλὰς δυσχερείας συνήθεσαν, εἰκόδ·
 ἐστὶ καὶ πολλῶν πλείων τῶν εἰρημένων νῦν ὑμῶν
 φανεῖσθαι κωλύματα· καὶ πολλάκις ἐγγυτάτω τοῦ
 καλοῦ γινομένου, ὅπῃ τούτων ἐνοχλουμένων ἀπο-
 στῆσθαι πάλιν. Οὐ γὰρ γέγονεν, εἰ δὲ τῆληθῆ
 λέγειν, οὐδ' ἔσται πράγμα πλείους καὶ μείζους ἔχον
 τὰς δυσκολίας τῆς πάντα καλλίστης καὶ χρησιμω-
 τάτης ταύτης εἰρήνης. Ἐγὼ δὲ παραινεῖσαιμ' ἂν D
 ὑμῖν, καὶ μοι μηδεὶς ὑμῶν ὀργισθῆ, μᾶλλον ἂν ἐλέ-
 σθαι μηδὲ ὑμῶν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι τῷ πράγματι,
 ἀλλ' ὡσπερ καθ' ἱστορίαν συνελθυσθότας ἐναυθῶσα,
 οὔτως ὁμιλήσαντα· καὶ γνωρισθέντας ἀλλήλοις
 ἐπενελεῖν, ἢ μετὰ προθυμίας ἀψιζόμενος ἐνδοῦναι,
 καὶ μικρὰ· τινος ἢ μείζονος δυσχερείας ἡττους
 ὁφθῆναι. Εἰ γὰρ ἐλάττους ἦτε τὴν ἀριθμὸν, ἢ τῆς
 χρεῖας ἐνδείεστερον παρεσκευασμένοι, ἢ σύνοδος·
 ἐπα· χιχὴ καὶ μὴ πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν Θεοῦ πρῶ-
 στάνουσα, ἢ δι' ἄλλο τι προῦργου συνέλιγμένοι,
 ἔπειτα καὶ περὶ τῆς εἰρήνης σκοπεῖν παρέργω·
 ἐμύλλετε, τὸ γε τοῖς μεγίστοις ἔπ· χειρήσαντας
 ἀπογνῶναι καὶ δόξαν φρονήματο· ὑμῖν ἤνεγκεν ἂν.
 Ἐπεὶ δὲ καὶ πλῆθει, καὶ ἀρετῇ, καὶ σοφίᾳ, καὶ

A scio, Græcos nullo modo passuros eam synodum
 œcumenicis annumerari, sed contra hoc potius
 quam quidvis aliud repugnaturus : sciunt enim, si
 velint hæc admittere, fore ut necessario dam-
 num usquequaque faciant, deteriorisque habeantur
 conditionis. Propter hæc nihil de illa synodo agen-
 dum, qualemcunque eam velint utriusque vi-
 leri : sed Latinis etiam, sicubi malum asferre videtur, dubi-
 tandum non erit ejicere causam schismatis, addita-
 mentum : nec si æquum esse arbitrantur, Græcos
 omnes parere huic synodo additamentum appo-
 nenti, ipsi se injuriam pati arbitrentur obediētes
 auferenti : æque enim utrumque et licitum est, qui-
 bus licet, et prohibetum pariter. Neque igitur ti-
 more decretorum illorum, quæ potius ad quidvis
 aliud quam ad rem nostram faciunt, proficienda
 est sola vera et solida pax, neque ob anticipatum
 hanc vel illam opinionem consentaneum est muta-
 tionem ægre ferre. Audio quippe has esse quo-
 rundam cogitationes, indignam esse opinantium,
 receptam tanto tempore mutare sententiam. Non
 sunt enim hæc judicanda more spectaculorum nec
 decursu temporis credenda, quod facit ut deteriora
 etiam videantur apte excogitata, nec erubescit
 ferre opem mendacio contra veritatem, quod feci,
 ut præclare sæpe res oppugnarentur a rebus vitu-
 peratione dignis, sæpe etiam meliora recepta jam
 et credita bello acriori a potioribus peterentur.
 Nihil ergo absonum, nunc etiam tanto tempore la-
 tuisse errorem, aut imagine veritatis assumpta a
 mendacio, et sub ea prædicato, aut eodem sui
 imaginem veritati adaptante, atque ita ut exturbet
 illam contendente. In universum res, quas præ
 manibus habemus, cum sint longe maximæ, et an-
 tequam ventum esset ad tantum schisma, visæ
 fore omnibus, qui conscii multarum erant difficul-
 tatum, incredibiles, par est multo etiam plura,
 quam dictum est, oblatura se nunc vobis esse im-
 pelimenta, et sæpe vos ad egregium hoc opus per-
 ficiendum maxime vicinos, per ea turbatos deten-
 tum iri. Nam si verum dici oportet, nulla fuit res
 aut erit pluribus et majoribus implicata difficul-
 tibus, quam usquequaque honestissima et utilis-
 sima hæc pax. Ego vero tale vobis desiderium
 consilium, irascatur autem nemo. Satius plane
 esset, omnino rem non aggredi, sed tanquam
 studio visendorum locorum profectos convenisse
 huc, collatisque sermonibus, habitaque mutua
 vestri notitia regredi, quam alacriter exorsos de-
 spondere animum, et sive parvæ, sive magnæ
 difficultati succumbere. Nam si minori esse nu-
 mero, aut minus quam res exigis parati, aut syno-
 dus provincialis, et non totam. Dei representans
 Ecclesiam, aut alterius rei gratia non inutilis col-
 lecti, sed obiter etiam postea pacis negotium trac-
 taturi, quod res maximas exorsi, desperaretis, id
 vobis etiam magni animi virorum pareret nomen :
 at quia et multitudine, et virtute, et scientia, om-
 nique apparatu, si qua unquam alia superiorum

generalium synodorum, instructi estis, quæ patescunt difficultates simili robore tunc vicerunt; inest autem et vehemens pacis desiderium, et nullam aliam rem profecti estis, ad decertandum, turpe est, venerabiles Patres, turpe, personæ quam geritis, atque appellationis ordini non respondere, et abscedere minorem consecutos gloriam, quam alii qui proposita sibi similia certamina ad felicem exitum perduxerunt. Nemo enim vos audiet, si excusationis causa protuleritis impedimenta et difficultates, cum sciat quam pleno veneritis apparatu, quavis quidem alia re validiori, per solam autem ignaviam projecto. Ad hæc fieri non potest, quin aliis quoque præbris vexemini, quæ secum affert pax impedita: hoc enim superbiæ crimen infert, illud timiditatis reprehensionem, aliud contentionis vitium; atque ita aliud alii conjunctum est dedecus, quibus ne merito. statis obnoxii, curandum vobis est et singulis et universis: æque enim omnia plurimum distant a vestra virtute et spe, quæ sita in vobis est. Omnium porro, quæ dicta sunt, caput hæc est: reliqui certe omnes homines manifestis hæc ac perspicuis, quæ ex pace præstancuntur, bonis fruuntur, quorum erit pulcherrimum veritatis cognitio, et suarum salus animarum: vos autem primi utilitatem ex hisce bonis perspicientes, eoque titulo insigniti, quod per vos auctores illa in omnes fluxerint, mercedem etiam utilitatis perceptæ ab aliis accipietis. Præter hæc adest quoque Deus vestrorum animi motuum spectator et iudex, quem nemo latere potest aut sogniter agens, aut mollitie fluens, aut carnales et caducas cogitationes operibus ejus immiscens. Hunc igitur omnes præ oculis semper habentes, et eam quæ sequetur, si rem præclare gesseritis, utilitatem et gloriam, omne quicquid quod adversatur, frivolum et inane ostendetis; exoptatam vero pacem quamcunque ac utilissimam vestro decreto sancietis.

πάτη παρασκευῆ, ἐπερ τις τῶν πρόποτε γενομένων οἰκουμηνικῶν συνόδων, ἐξήρτυσθε, αἱ τῶν ἰσων δυσχερειῶν μετὰ τῆς ὁμοίας ἰσχύος; τότε περιεγίνοντο, πρόσσεσι δὲ καὶ ἡ σφοδρὰ τῆς εἰρήνης ἐπιθυμία, καὶ τὸ μηδενὸς ἄλλου χάριν ἰλθεῖν ἀγωνιουμένων, αἰσχρὸν ἔστιν, ὧ σεβάσμιοι Πατέρες, αἰσχρὸν τὴν τοῦ σχήματος καὶ τῆς ἐπωνυμίας τάξιν λιπεῖν, καὶ τῶν ἄλλοτε κατωρθωκότων ἐν τοῖς ὁμοίοις ἀγῶσι χεῖρω λαβόντας δόξαν ἀπαλλαγῆναι. Οὐδεὶς γὰρ ὑμῖν τὰ κωλύματα καὶ τὰς δυσχερείας ἀπολογίαν προτείνουσι προσέχειν ἐθελήσαι τὸν νοῦν, τὴν ὑμετέραν εἰδῶς διὰ πάντων παρασκευῆν πασῶν οὖσαν ἰσχυροτέραν, βραθυμία δὲ μόνη προδοδομένη. Πρὸς δὲ τοῦτοις οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ὀνειδίζουσι ἐστ' ὅπως οὐχ ὑποκαίσεσθε, ἀ τῶν τῆς εἰρήνης ἔχεται κωλυμάτων· τῷ μὲν γὰρ αὐτῶν τὸ τῆς ὑπερηφανίας ὑπεστὶν ἔγκλημα, τοῦ δ' ἡ τῆς δειλιάς κρηται μέμφει, τῷ δὲ τὸ τῆς φιλονεικίας συνέξευκται, καὶ ἄλλοις ἄλλα σύνεστιν αἰσχη· οἱ δὲ ὅπως οὐχ ἐνέξεσθε δικαίως, ἐκάστῳ τε ὑμῶν καὶ πᾶσιν ἅμα πρέπει φρονεῖσαι· πάντα γὰρ ὁμοίως τῆς ὑμετέρας ἀρετῆς καὶ τῶν ἐφ' ὑμῖν ἐλπιδῶν πλείστον ἀπέχει. Ἀπάντων δὲ τῶν εἰρημένων ἐστὶ κεφάλαιον· οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἀνθρώποι τῶν ὁμολογουμένων τούτων καὶ πᾶσι προδήλων ἐκ τῆς εἰρήνης ἀγαθῶν ἀπολαύσονται, ὧν ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ τῶν ψυχῶν αὐτοῖς σωτηρία τὸ κάλλιστον ἐστὶ· ἡμεῖς δὲ πρῶτοι τῶν ἀγαθῶν ἀπονάμενοι, καὶ τῷ τοῖς πᾶσι γενέσθαι τούτων αἰτιοὶ κοσμηθέντες, καὶ τῆς τῶν ἄλλων ὠφελείας ἀφέξετε τοὺς μισθοὺς. Πρὸς δὲ τοῦτοις καὶ Θεὸς πάρεστιν ἤδη τῶν ὑμετέρων ἐνθυμημάτων ἐπόπτης καὶ δικαστῆς· ὃν οὐκ ἐστὶν οὐδένα λαθεῖν ἢ βραθυμόντα καὶ βλακευόμενον, ἢ σωματικούς τινας λογισμοὺς καὶ προσκαίρους αὐτοῦ τοῖς ἔργοις ἀναμιγνύοντα. Τοῦτόν τε τοῖσιν πρὸ ὀφθαλμῶν δεῖ καὶ τὴν ἐκ τοῦ κατορθοῦν ὠφελείαν τε καὶ δόξαν ἅπαντες ἔχοντες, σαθρὸν μὲν δαίξετε πᾶν ἐναντιώμα, τὴν δὲ ποθομένην εἰρήνην ὅτι τάχιστα καὶ λυσιτελεστάτην ψηφιεσθε.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

Ἐν ᾧ τίθεται τὰ ποιήσασα τὴν τοιαύτην εἰρήνην.

EJUSDEM ORATIO III

In qua exponuntur ea, per quæ pax hujusmodi confici possit.

Hæc sunt, quæ maxima et difficillima pacis hujus impedimenta visum iri existimavi, quæ vos tamen considerantes nihili puto facietis, sed ambabus, ut aiunt, manibus strenueque pacem amplectemini, nihil prætermittentes, quod per vos fieri possit:

Ἄ μὲν τοίνυν νενομίκα τῶν τῆς εἰρήνης ταυτησὶ κωλυμάτων μέγιστα καὶ δυσχερέστατα δόξαι, καὶ ἀ σκοπομένους αὐδὺς ὑμᾶς περὶ οὐδενὸς ἀν ἐκεῖνα λόγου ποιήσεσθαι, ἀλλ' ἀμφοτέραις, ὃ λέγεται, καὶ γενναίως ἀντιλήψεσθαι ταυτῆς τῶν εἰ; δύναμιν

ἡκόντων οὐδοτιοῦν παριέντας, ταῦτά ἐστι· τῶν ἄλλων πολλῶν κωλυμάτων τρισὶν ἢ τέταρσι τούτοις συναξαιρεθέντων· ἃ δὲ κατὰ τούτων τοσούτων δυ-
των ἐξῆν εἰπεῖν, τῶν πλείστων τοῖς ἕκαστα βουλο-
μένοις ἐπισκέπτεσθαι παρειμένον· ἐμοὶ γὰρ τὴν
ἐκείνων ὑπογράφοντι φύσιν, καὶ ταῦτ' ἔδοξεν ἀπο-
χρῆν. Ἐπ' αὐτὸ δὲ λοιπὸν τὸ τῶν λόγων βαδιοῦμαι
κεφάλαιον· καὶ τὰ ποιήσονται τὴν εἰρήνην ταύτην
ὑμῖν, μετὰ τῆς ἀνωθεν βοήθειας, ὑπομνήσκων ὡς
οὕτως εἰπεῖν καὶ μόνον ἀπτόμενος, ἔρχομαι δεῖξω.
Τῶν μὲν γὰρ ὁποσείσεων αὐτῆ λοιπῆ, καὶ μελίζω
δόναμιν ἔχουσα. Οὕτε δὲ ἡγοῦμαι σοφοῖς ἀνδράσι
καὶ πνεύματος γέμουσι καὶ φρονήσει διοικουμένοις
μακροτέρων ὑπὲρ ἑκάστου λόγων δεήσειν, οὐτ' αὐτὸς
τῆς χρείας περισσοτέρως χρωόμενος λόγοις οὐχὶ καὶ
προσενοχλεῖν ἂν ὑπειληφθῆαι.

Ἐγὼ γὰρ, ὦ Πατέρες σεβάσμιοι, θεωρῶν εὐρί-
σκω, κόρησθαι τὴν ἡμετέραν διάστασιν ἀρξάμενην
ἀχρι τοῦδε παρ' ὑμῖν καὶ βλάβους πολλοῦ καὶ
ὠφελείας οὐχ ἥττονος αἰτίαν οὖσαν, καὶ τοῦ μὲν
ἄλλου μετασχόντας τοὺς πρὸ ἡμῶν, τῆς δ' ὠφελείας
πρώτους ἡμᾶς, ἂν μόνον θελήσωμεν, ἀπολαύσοντας.
Ἐν γὰρ τῷ τοσούτῳ ἤδη χρόνον ἀλλήλοις πολεμεῖν
ἀδιόλλαχτα, προσεῖναι δὲ ἑκατέρους δεῖξαι ἐπὶ σοφίᾳ
καὶ τὸ διὰ πάντων ἀξίωμα, καὶ διὰ ταῦτα βοῦλεσθαι
νικᾶν ἐκ περιουσίας, οὐδ' ἀριθμεῖν ἔστιν ὁπόσα
κατ' ἀλλήλων συγγεγραφότες ἐπὶ καιρῶν οὐκ ὠκνή-
σαμεν ἀλλήλους τοῖς ἀνηκέστοις περιβαλεῖν, καὶ
δειξαι πάντων ἀνθρώπων χεῖρα νοσήσαντας. Ταῦτα
δὲ πάντα σοκοφανταί τινές εἰσιν ἐκ τῆς περὶ τὴν
μάχην ἀνάγκης, καὶ λόγων ὑπερβολαί, καθάπερ ἐπὶ
πάσης συμβαίνειν εἰσθαι ἐριδος· ὅψ' ὡν δῆπου τοὺς
ἀπλουτέρους ἀναπεισθέντας μέχρι καὶ τῶν ἐξω
τούτων καὶ φαινομένων ἐκτελεῖν τὴν ἔχθραν, ἔθῃ
τινὰ καὶ τὰ περὶ τὴν ὀρησκίαν ἔχοντα διασύροντας
τε καὶ μισοῦντας, οἷς ἀνεξετάτως πρότερον ἔχαι-
ρον. Τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο καὶ πρὸς τὴν παρούσαν χρεῖαν
λυσιστελέστατον ἔτυχεν δυ. καὶ πρὸς τὴν εἰρήνην
μέγα βοήθημα. Πᾶσαν γὰρ Γραφήν διερυνήσα-
μενοι, καὶ τὸν νοῦν ἐπιβαλόντες τῇ σκέψει, τὰ δυ-
νάμενα τῇ σφῶν διζῆσιν συνηγορεῖν, ὅσα τε εἰς λο-
γισμῶς ἔχει, καὶ ὅσα πρὸς τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν
συμμαχίαν ἐξεύρον, ὡς μηδὲν ὑπολείπεσθαι τοῖς
μετὰ ταῦτα προσεπινοήσαι τι καὶ προσεξευρεῖν· ἐξ
ὧν ὁμῆς δυνθελίητ' ἂν σὺν ἐλάττονι πόνῳ γεῖσθαι
τῆς ἀληθείας εὐστοχοὶ δικασταί· οὐδὲ δεήσει βίβλους
ἀαλεγομένοις κακεῖθεν τὰ πρόσφορα προσλαμβά-
νουςιν, ἢ παρ' ἑαυτῶν σοφῶν τι πορίζομενοι καὶ
τοῖς γεγραμμένοις ἐπόμενοι, τὰς δεῖξαι ἀμφω
γυμνάσειν· ἀλλ' ὅρκει τοῖς ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐξευρη-
μένοις χρωόμενος, καὶ ταῦθ' ἕκαστα σκοποῦμενος,
τὴν ἀληθῆ καὶ δικαίαν ψῆφον ἐκφέρειν. Οἶμαι δὲ
καὶ Θεὸν αὐτὸν συνειδῆτα δυσχερῆ τὴν περὶ τῶν
προκειμένων κρίσιν ὑπάρξουσαν τοῖς τε πρώτοις
εὐθὺς ἀρξάμενος περὶ τούτων ἀμφισβητεῖν, καὶ
πολλῶν μᾶλλον τοῖς ἐκδεξαμένοις τὴν ἀμφισβήτησιν,
ὧν οἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων φωνῶν, οἱ δ' ὑπὸ
τῶν ταύταις συνηγορούντων λόγων ἐθορυβοῦντο, οὗς
πλείους δὲ καὶ σφοδρότερος ἀνεύρισκον, μέχρις

A multis aliis impedimentis per hæc tria vel quatuor
simul e medio sublatis. Satis vero mihi videor
eorum describendi naturam dixisse, expositis iis
quæ contra res tanti momenti dicere potui relictis
plurimis, ut ea dicant, qui singula volunt perpen-
dere. Ad ipsum vero jam sermonum meorum caput
accedam, declaraturus vobis, Dei favente auxilio,
per quæ pax hæc confici possit, ad memoriam vos,
ut ita dicam, revocans, atque ea tantum attingens.
Solvendum enim hoc restat promissum, quod etiam
plus habet ponderis. Cum porro mihi sit ægendum
cum viris doctis, et spiritu plenis, resque suas
cum prudentia moderantibus, non erunt opus, ar-
bitror, in singulis longi sermones, et ipse si plu-
ribus quam res postulet, verbis usus fuero, merito
etiam molestus esse existimabor.

Ego enim, venerandi Patres, mecum cogitans
reperio, disjunctionem vestram jam olim exortam
ad hæc usque nostra tempora et damni non exigui
et non minoris utilitatis causam esse: et illo qui-
dem affecto esse majores nostros, utilitate vero
nos primos, si modo velimus, perfruituros. Quod
enim tanto jam tempore bella inter nos seclusa
conciliatione gesserimus, et pars utraque doctrinæ
opinionem habeat, omnique dignitate præfulgeat,
et velit propterea pluribus rationibus victoriam
sibi arrogare, numerari non possunt quæcumque
per singula tempora utrique conscripserimus, alteri
alteros malis gravissimis onerare non dubitantes
et ostendere inter omnes homines morbo pessimo
oppressos. Hæc porro omnia calumniæ quedam
sunt, quas pugnæ necessitas peperit, et verborum
excessus, ut assolet in omni contentione, quibus
perfecto simpliciores persuasi, inimicitias usque ad
exteriora hæc et apparentia protraxerunt, ritus
quosdam et cæremonias, quæ illis antea sine ulla
disquisitione valde placebant, proscindentes, odio-
que habentes. Verum hoc idem et rei, quæ agitur,
conducit maxime, et ad faciendam pacem nia-
gno est adjumento: totam enim Scripturam per-
scrutati, studioque ad considerationem adhibito,
quæ suæ possent favere sententiæ, sive ratiocina-
tionibus, sive locis in rem utrique suam e Scriptura
depromptis adinvenerunt, ut nihil omnino supersit
posteris ad excogitandum, per quæ vos poteritis
minori cum labore acres fieri iudices veritatis:
nec opus erit libros evoltere, atque inde sumere
quæ ad rem faciunt, aut per vos doctam aliquod
et cum scriptis congruens argumentum commini-
sci ad examinandam utramque opinionem, sed
satis erit adhibere quæ sunt ab aliis inventa, et
singula ponderare ad veram justamque ferendam
sententiam. Puto autem et Deum ipsum, quod vi-
deret iudicium de re proposita fore difficile, tum
iis qui primi dubitare cœperunt, tum et multo
magis iis qui subsequuti sunt, quorum aliquos tur-
habant voces oppositæ, aliquos vero rationes, qui-
bus ille probantur, et quas illi semper plures et
fortiores inveniebant, pacem usque ad vos proro-

gasse, quorum præcipue illa opus exstiterit. Neque enim vestras de pace cogitationes tollet certandi studium, neque apprensus discrepantia vos turbabit, ut earum quæ utrinque sunt suspitione difficultatum et periculorum, temerarium esse de his aliquid pronuntiare existimetis. Quare ex hoc temporis beneficio sit vobis, ut perfectum iudicantium obtineatis statum, cum labores alii studiose susceperint, et vestram solam, ut ita dicam, expectent sententiam, quam ferre vobis non erit valde laboriosum. Oportet igitur vos quidem continere a probris et contumeliis, et argumentis ad absurda deducentibus, et cæteris omnibus, quæ diuturna tulit discordia, primos autem eorum inventuros arguere, imo vero benigne illis veniam dare, et solo temporis uti beneficio, et propter hoc unum illis hominibus agere gratias, quicunque apud utrosque laborem hunc subierunt, nec plus illis tribuere auctoritatis, quam congruit litigantibus: neque enim vultus arbitri et iudices fuere illi hominum generi, ut estis vos, propter quod sit illis tribuendus honor maximus, et ratio habenda quæ dicunt: sed suam quisque partem tutatus est, et pro viribus illam defendit, quæ bene vero dixerit, iudicandum reliquerunt sententiam de rebus hisce laturis. Et pro iis quidem, quæ bene sunt ab illis dicta, et quæ vobis commodiorem viam facient ad reperendam veritatem, et habendæ illis gratiæ, et dicta illa confidenter usurpanda: quæ vero prolata sunt contentionis studio, et præstabat silentio præteriri, ea penitus rejicienda. Quin imo illorum hominum scripta supervacuum prorsus arbitrator legi a vobis, quippe quæ ad præsens negotium nullam possunt afferre utilitatem: neque enim pacis modum vobis ostendunt, aut quomodo maxime utriusque conducant, sed vel omnino partem hanc omiserunt, vel difficillima postulant, de illo tantum usquequaque solliciti, quomodo victoriam ab altera parte reportent: at vobis propositum est pacem quærere et cognitionem veritatis.

ἑτέρων πανταχόθεν μόνον φροντίζοντες· ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε.

Quoniam igitur rei naturam, de qua quæritur, tum ex oppositis aliorum lucubrationibus cognitam habere potestis, tum per vos ipsi jam perspexistis, non modo vestra scientes, sed et aliorum utriusque altercationes quidem istas omnino missas facere, ad ea vero statim oportet incumbere, per quæ sola licet consequi pacem. Consideranti porro mihi videntur hæc esse; primo quidem recurrere ad fundamenta fidei, veræque theologiæ principia, atque ad hæc utramque opinionem examinare, et dispicere utra cum illis maxime congruat: deinde inquirere, quomodo accepta fuerint ab Ecclesiæ doctores pronuntiata Scripturæ, quæ videntur spectare ad hanc materiam: ad hæc quid singuli de quæsito hoc philosophati fuerint. Et quidem ex eo quod primum dixi, arbitrator multam emergere

ὑμῶν τὴν εἰρήνην ἀνιθαλίσθαι, ὧν μάλιστα ἂν ἔργον αὕτη γένοιτο. Οὕτω γὰρ ἡ τῶν ἀγῶνων φιλοτιμία τοὺς εἰρηνηκοὺς ὑμῶν λογισμοὺς ἀφελείσθαι, οὐδ' ὑπὸ τῆς φαινομένης διαφορᾶς παραττόμενοι, καὶ τὰς ἐκατέρωθεν ὑποπετεύοντες δυσχερείας καὶ τοὺς κινδύνους, προπετέες τι περὶ τούτων ἀποφαίνεσθαι νομίζετε. Ὡστ' ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἀπὸ τοῦ χρόνου βοηθημάτων τό τε τῶν δικαζόντων ἀκραίως ὑμῖν περιγίνεται σχῆμα, ἄλλων τοῖς ἀγῶσιν ἐμφιλοτιμησαμένων, καὶ μόνῃ, ὡς εἶπαι, τὴν ὑμετέραν φήσιν ἀναμενόντων, καὶ τὸ γνώμην ἀποφαίνεσθαι πόνον ὑμῖν οὐ μέγαν παρέξει. Δεῖ τοίνυν ὑβρεων καὶ λοιδοριῶν καὶ τῶν εἰς ἄτοπα ἀπαγωγῶν, καὶ ὧν ἡ μακρὰ διάστασις πεποίηκε πάντων, αὐτοὺς τε ἀποσχομένους, καὶ τοῖς εὐροῦσι πρώτοις ἐπιτιμησαντας, μᾶλλον δὲ συνεγνωκῶς ὑπὸ φιλάνθρωπιᾶς, μόνῃ τῇ παρὰ τοῦ χρόνου χρῆσασθαι βοηθίᾳ, καὶ ὑπὲρ τούτου μόνου χάριν εἶδεναι τοῖς ἀνδράσιν ἔχειν; ὅσοι παρ' ἐκατέρωθεν τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπέστησαν· μὴ δὲ πλέον τι νέμειν αὐτοῖς ἀξιώματος, ἢ ὅσον δικαζομένοις ἀρμόσται. Οὐ γὰρ τῆς ἀληθείας ἔξεσταται καὶ κριταὶ τῷ κοινῷ τῶν ἀνθρώπων ὑπῆρξαν, τοῦτο δὴ τὸ ὑμέτερον, ὥστε καὶ δεῖν αὐτοῖς τὴν μεγίστην ἀποιδέσθαι τιμὴν, καὶ νομίζειν, ἃ φασὶ κύρια· ἀλλὰ τῆς οἰκείας ἕκαστοι προύστησαν μοίρας, καὶ ταύτην τὴν δυνατὴν συνηγωνίσαντο τρόπον, τοῖς τὰ τοιαῦτα δικάσουσι τὴν ὑπὲρ ὧν εἶπον ψῆφον καταλιπόντες. Τῶν μὲν δὴ καλῶς εἰρημένων, καὶ ὅσα πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὐρεσιν ὑμῖν μέλλει λυσιστελεῖν, ἰστέον τε χάριν αὐτοῖς καὶ θαρρόντως σφίσι χρηστέον· ἐφ' ἃ δ' ὑπὸ φιλονεικίας προήχθησαν, καὶ ἃ σιγᾶσθαι βέλτιον ἦν, τούτων καθάπαξ ἀποστατέον· μᾶλλον δὲ καὶ παντάπασιν οἶμαι τὰ τῶν ἀνδρῶν ἔκλειων παρέλκον εἶναι μεταχειρίζειν ἡμᾶς, ἅτε μὴδὲν πρὸς τὴν παρούσαν σκέψιν ἐξ αὐτῶν ὠφελισομένους. Οὐδὲ γὰρ τὸν τῆς εἰρήνης τρόπον ὑμῖν ὑψηγοῦνται, ἢ ὡς ἂν ἀμφοῖν συνενέγκαι μάλιστα· ἀλλ' ἢ παρήκαν πάντῃ τοῦτο τὸ μέρος, ἢ τὰ χαλεπώτατα ἀξιούσιν, ὅπως περιέσονται τῶν τῆν εἰρήνην καὶ τὴν τῆς ἀληθείας γνῶσιν προύργου

Ἐπεὶ τοίνυν τὴν τοῦ ζητουμένου φύσιν ἐξ ὧν ἄλλοι τε ἠγωνίσαντο καὶ αὐτοὶ δύνασθε συνορᾶν, καὶ οἰκοθεν ἤξετε κατελιηφότας ἤδη, οὐ μόνον τὰ ἐκῶν εἰδότες, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἐκάτεροι, τῶν μὲν ἀγωνισμάτων τούτων καθάπαξ ὑπεριδεῖν, δι' ὧν δὲ μόνον ἐνεστὶν εἰρήνης τυχεῖν, τούτων εἰθὺς ἀψασθαι δεῖ. Τὰ δ' ἐστὶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ σκοπομένῳ, πρῶτον μὲν πρὸς τοὺς θεμελίους ἀναδραμόντας: τῆς πίστεως, καὶ τὰς τῆς ἀληθείας θεολογίας ἀρχάς, τοῖς ἐκατέρωθεν δόξαν προσάγειν, καὶ ἥτις ἂν ἔχειν οἱ συμβαίνοι μάλιστα θεωρεῖν· ἐτι γὰρ μὴν οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι πῶς ἐξειλήφασιν τὰ τῆς Γραφῆς ἀξιώματα, ἃ πρὸς ταύτην τὴν ὕλην τείνειν δοκεῖ· πρὸς δὲ τοῦτοις, τί περὶ τοῦ ζητήματος ἐθεολόγησαν ἕκαστοι. Ἄν ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ρηθέντος; πολλὴν ἠγοῦμαι δυσχερείαν ἀνακύπτειν·

περι γὰρ τῆς πίστεως ἀρχῆς εἰκὸς εἶναι πλείους· ἀ διαφορᾶς, ἐξ ὧν τῶν συμπερασμάτων ἐναντιότης συνάγεται· ἃς οὐ· ἀναιρεῖν εὐπρεπὲς, λήσομεν γὰρ πολλαπλασιασάντες τὸ δεινὸν καὶ πολλοὺς τισιν αἰτιοῖς ἀπορραγέντες ἀλλήλων, ἐν οἷς ἔσται τις καὶ χυλεπωτέρη τῆς παρουσίας διαφορᾶς, οὐτ' εἰκὸς ἔστι συγχωρεῖν οὕτε τοὺς ἑτέρους τοῖς ἄλλοις, τοῦτο γὰρ ταυτὸν ἔσται καὶ τὴν ἤταν ὁμολογεῖν, οὐτ' ἀλλήλοις· καὶ ταύτη γὰρ ἀσύμβατοι μέχρι παντὸς ἐσόμεθα, τὰ ἀντικεῖσθαι δοκοῦντα συμπεραίνοντες· ἐξ ἀντικειμένων ἀρχῶν, καὶ πρὸς αὐτοὺς τὴν τῶν ἑτέρων ὄψαν ἀντιμεθιστάντες ἐκάτεροι. Συμφέρει δὴ τὰς μάλιστα ἀρεσκούσας ἀλλήλοις ἐκλεξαμένους· ἀρχὰς, ἐκ τούτων ἐπιχειρεῖν· εἰ δ' οἶόν τε καὶ περὶ πάσας τὰς ἄλλας δεῖκνυσθαι συμφωνοῦντας, σκέψασθαι μετὰ ταῦτα· εἰ μὴ τις οἴοιτο περιττὸν εἶναι τοῖς περὶ τὸ συμπέρασμα συμφωνεῖν δυνηθεῖσι τὰς ἀρχὰς ἐξετάζειν, ἐξ ὧν ἡ προτέρα μάχη συνήπτετο. Περὶ δὲ τὰ λοιπὰ δύο μὲνδεῖαν εἰποιμ' ἂν εἶναι δυσχέρειαν· τὰς τε γὰρ ἐξηγήσεις τῶν διδασκάλων ῥῆθιον οἶμαι χρῆμα τοῖς γε τὰ τοιαῦτα μάλιστα δευνοτέροις ἀκριθῶς συνιδεῖν, ὅπως τοῖς τῆς Γραφῆς χωρίοις ἀπέδωκαν· εἰ δὲ τινες ἐν ὕμνῳ διαφῶρως καὶ ταύτας νοοῖεν, τοῖς σοφωτέροις καὶ πλείοσι τὴν νίκην ἀφορίζεσθαι δεῖ· τοῦτο γὰρ καὶ δίκαιον καὶ προσήκον ἂν εἴη· τὰς τε τῶν ἀγίων περὶ τῶν προκειμένων δόξας ἐφαρμόττειν ἀλλήλαις, καὶ πρὸς μίαν ἀπάσας γνώμην συνάγειν, καὶ ἔστιν οὐ δοκῶσι διεντηνέχθαι, καὶ προσήκον οἶμαι καὶ ῥῆθιον. Οὐ γὰρ δεῖ γε προσέχειν, εἰ τις καταψηφίζεσθαι τινος βούλοιο τῶν ὑπὸ τοῦ κοινου τῆς Ἐκκλησίας τετιμημένων, ἢ διεφθάρθαι τὴν ἐκείνου θεολογίαν ὑπὸ τῶν οικειῶν τιθείς, τὰς παρ' αὐτοῦ μὴ προσοίκοιτο μαρτυρίας· πλὴν ἂν μὴ τί που φανερώς διεφθορᾶς ἦ, καὶ συγχωρῆτε μὲν ἐκάτεροι, μαρτυρῆ δὲ καὶ τὰ παρ' ἐκατέροις βιβλία τῆς λύμης ταύτης ἀπηλλαγμένα, καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῖς περισώζοντα. Καθόλου μὲν οὖν ἐπὶ τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας τρισὶ τοῦτοις ὀδηγηθήσεσθε· τοῖς τῆς Γραφῆς ἀξιωμασι, δηλονότι ταῖς αὐτῶν ἀναπτύξεσι, καὶ ταῖς ἰδίαις τῶν διδασκάλων γνώμαις· ἃς ἐπουδῆποτε τῶν οικειῶν λόγων τοῖς ἄλλοις κατέμιξαν, μνησθῆναι τῆς τοῦ Πνεύματος προόδου δεήσαν. Ὡς δὲ ταῦτα πάντα διάθηθε κάλλιστά τε καὶ προχειρότατα, τὰ τε προλήψεις καὶ φιλονεικίας ἐνστάσεις ἐξαιρετέον, καὶ τὰς σαθρὰς καὶ ῥαδίως ἐξελέγεσθαι δυναμένους ἀποφυγὰς, καὶ πανταχοῦ μετὰ τῆς ἰσότητος χωρητέον· οὐ γὰρ μᾶλλον νῦν ἀλλήλους καθήμεθα δικασταὶ περὶ τῶν ἀμφοτεροῦμένων ἢ εἴη τε θεῖα Γραφῆ καὶ τοῖς ταύτης· ἐξηγηταῖς τε καὶ διδασκαλοῖς τῆς ἀναγκαίας συμφωνίας ἐφευρεταὶ καὶ συνήγοροι. Ὅθεν οὐκ ὀρθῶς κεχηρμένοι τοὺς προκειμένους, πολλοὺς καὶ ποικίλους ἀδικήμασιν ἐνεξόμεθα. Οὐκ οὖν ὡς τῆς φιλονεικίας ἐπὶ πλείον τῶν ἀνηκέστων ἡμᾶς δυναμένης ἐκφέρειν, ἀπέχειν μὲν αὐτῆς παντελῶς, συμμαχούς δὲ ἐπὶ τοῦτο τὴν τε πρὸς ἀλλήλους εὐνοίαν, καὶ τὸ μετὰ τῆς ἀληθείας ἅπαντα λέ-

diffultatem. Nam circa principia fidei (1) par esse multas discrepantias, ex quibus contrariæ conclusiones inferuntur. Ea porro nec destruere decet, ita enim fiet, ut aliud agendo multiplicemus malum, simusque multis de causis disjuncti, de quibus aliqua erit gravior quam præsens differentia, neque par est aut alteram partem alteri concedere, hoc enim idem esset atque se victos fateri aut utramque alteri: hac enim ratione nunquam convenimus, deducentes quæ videntur opposita ex oppositis principiis, et alterius partis sententiam utriusque in nos ipsos transferentes. Operæ pretium ergo est seligere principia maxime utrisque probata, et inde argumenta ducere: quod si fieri poterit de aliis etiam omnibus consentire, id postea considerandum relinquere, nisi quis superfluum putet, ab illis qui potuere in unam de conclusione convenire sententiam, examinari principia, ex quibus prior pugna conserbatur. Reliqua vero duo nullam dico habere difficultatem, nam et doctorum expositiones facile posse perspicere opinor a reum hujusmodi peritis, quæcumque Scripturæ locis tribuæ ab illis sunt: si qui vero sunt inter vos, qui et hos aliter intelligant, sapientioribus et pluribus victoria danda est, hoc enim æquum et pluribus conciliare et ad unam omnes redigere, licet in aliquo dissentire videantur, conveniens arbitror et facile esse. Neque enim audiendus erit si quis velit reprobare quempiam ex iis, quos universa honorat Ecclesia; aut ejus testimonia non admittat, quod putet ejus theologiam a suis corruptam; nisi quid sit perspicue depravatum, idque utrique affirmatis, et probent utrisque partis libri tali corruptela liberi, germanamque lectionem in se conservantes. Omnino igitur tribus hisce ducemini ad cognoscendam veritatem; videlicet Scripturæ auctoritatibus, earum explanationibus, et propriis doctorum sententiis, quas illi suis in sermonibus sparsim protulere, cum opus esset mentionem facere de Spiritus processione. Ut vero hæc optime facillimeque præstetis, tollendæ sunt anticipatæ animo opinioniones, et contentiosæ reluctationes, atque infirma effugia, quæ facile reargui possunt; et ubique plana ingenuitate utendum: neque enim nunc magis alteri alteris judices controversiæ sedemus, quam divinæ Scripturæ ejusque interpretum ac doctorum, quorum est necessario adinveniendæ consensio, conciliatores et patroni. Quare si propositum negotium non recte tractaverimus, multorum ac diversorum rei criminum erimus. Cum igitur contentio nos possit ulterius in mala gravissima devolvere, abjicienda omnino illa est, et assumenda sunt nobis subsidia tum mutua inter nos benevolentia, tum voluntas emittendi ut omnia cum veritate proferantur. Et primo quidem non de et velle omnia disertis verbis e Scriptura

(1) Id est, circa principia fidei varie intellecta.

dēsumere, nam et multos hæreticōs scimus prætextu hoc usos : sed si quid verbis ita prolatis sit consequens, adæque erit honorandum : similiter quod veris et confessis visum repugnans et contrarium, nullo modo erit admittendum. Deinde eorū quæ obscurius dicta sunt, sumendæ sunt e Scriptura ipsa veluti magistra explicationes per eā quæ uspiam clarius illa disserit. Ad hæc si qua videantur esse discrepantia, tollenda est adhibita expositione, si tempora, usus ac necessitas, sensuumque diversitas, et hujusmodi alia perpendantur. Neque enim est omnino credendum, in doctrina Spiritus inesse quidquam dissensionis, aut minus solidæ veritatis. Sed quomodo nos plane loca hujusmodi distinguere debeamus, non solum exemplo communium nobis doctorum, et imitatione eorū quæ ab illis adhibita sunt, dum pari necessitate premerentur ; sed certis quoque de hoc eorū admonitionibus, cum vellent nos hac etiam in parte non esse auxilio destitutos, dignoscere ac percipere valemus. Ut enim Cyrillum et Chrysostomum et Augustinum, et reliquos præteream theologos, nam longum esset exempla omnium enumerare, quibus illud curæ fuit, si quidquam allud, Scripturas inter se consonas demonstrare, beati Patris Nyseni dicta vestram in memoriā redigam, ista enim puto fore ut et Scripturis ea merito habeatur reverentia, quæ ab omnibus debetur, et sanctos Patres ostendam fuisse pios et doctos Scripturarum auditores. Propositum ergo illi est beatum Stephanum laudibus celebrare ; at inter alia recenset illud, quod se vidisse Stephanus ait : qua tum occasione scite admodum in hæreticos invehitur, quod illi visionem Stepliani ansam sibi facerent ; futilis argumenti atque mendacii exponam vero ipsa præpeditum illius verba. Nam quia visionem illam rabiosi Spiritus oppugnatores existimabant esse in rem suam, ita dicentes : Si Patri et Filio annumerandus omnino est Spiritus, cur a Stephano non est visus unā cum Filio ? ex ipsismet verbis, quibus enarratur visio, refellit eos, consequentia cum antecedentibus connectens, ostenditque ibi annumerari Spiritum sanctum, sed eos tanquam pravitate obæccatos illum præferire. Si enim per simile, inquit, videntur similia, et non nisi in lumine potest lumen videri, perspicuum sane est et ipsum Stephanum gloria Spiritus ante illustratum conspexisse gloriam Patris et Filii : *Stephanus enim, inquit, cum esset plenus Spiritu sancto, vidit gloriam Dei, ejusque Unigenitum* ¹. Nam quod Scriptura tacuit, enumerans quæ fuerint visa, jam antea posuerat, dum asseruit a gratia Spiritus profectam esse elevationem ac visionem illam martyris ; et rem adeo præclaram existisse non humanæ opus solertiæ, sed divinæ virtutis. Est igitur verum undecunque colligendum apud exemplo sedularum : idcirco enim et scrutari jubemur Scripturas,

γειν πειρᾶσθαι, πρέπει καλεῖν· καὶ πρῶτα μὲν μὴ πάντα βούλεσθαι διαβρῆδην λαμβάνειν ἐκ τῆς Γραφῆς, τούτῳ γὰρ καὶ πολλοὺς τῶν αἰρετικῶν ἴσμεν χρῆσαμένους τῷ προκαλύμματι, ἀλλ' ἂν τι τοῖς οὕτω λεγομένοις ἀκούουθον ἤ, καὶ τοῦτο τῆς ἴσης τιμῆς ἀξιοῦν· ὡσαύτως εἰ τι τοῖς ἀληθεῖσι καὶ ἀναντιβρῆτοις ἐναντιούμενον φαίνοιτο, τοῦτο μηδένα παραδέχεσθαι τρόπον· ἔπειτα τῶν μὴ σαφῶς εἰρημένων αὐτὴν τὴν Γραφὴν λαμβάνειν διδάσκαλον, ἐξ ὧν ἀλλοθὶ που σαφέστερον πραγματεύεται· πρὸς δὲ τούτοις τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν ἐξηγουμένους λύειν πειρᾶσθαι, καιροὺς τε καὶ χρείας καὶ διαφόρους ἐννοίας καὶ τὰ τοιαῦτα παραλαμβάνοντας. Οὐ γὰρ πιστεύειν ὅπως εἰκὸς ἀσυμφωνίας τι καὶ σαθρότητος τῆ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίᾳ προσεῖναι· καὶ ὅπως πῶς δεῖ τὰ τοιαῦτα τέμνειν ἡμᾶς, οὐ μόνον τῷ κατὰ κοινούς ἡμῶν διδασκάλους παραδείγματι καὶ οἷς ἐπὶ τῆς ἴσης εἴλοντο χρείας, ἀλλὰ καὶ οἷς εἶπον περὶ τούτων ἐπιτηδεις, οὐδὲ τοῦτο τὸ μέρος ἀδοηθήτους ἐκόντες, συμβάλλειν τε καὶ εἰδέναι δυνατόμεθα. Ἴνα γὰρ Κύριλλον καὶ Χρυσόστομον καὶ Ἀγουστίνον, καὶ τοὺς ἄλλους τῶν θεολόγων παρῶ, μακρὸν γὰρ ἂν εἴη τὰ πάντων ἐξαρθεῖν, οἷς ἐπερ ἄλλου του καὶ τῆς τῶν Γραφῶν ἐμέλησε συμφωνίας, οὕτω κακείναις τὴν παρὰ πάντων αἰδῶ τηρῆσαι δικαίως, καὶ σφᾶς εὐγνώμονας καὶ σφοδρῶς ἐκείνων ἐμλιητάς· δεῖξιν ὑπειρηφῶς, τῶν τοῦ μακρῆρου Νύσσης ὁμᾶς ἀναμνησθῆναι· βούλομαι· ἃ τὸν μακάριον Στέφανον ἐγκωμιάσαι προθέμενος, ἐπεὶ καὶ τὴν ὀπτασίαν ἐκείνου τοῦ λόγου μέρος· ἔγνω ποιήσασθαι, κατὰ τῶν αἰρετικόντων εὐφυῶς ἀποπέμπει, πρόφασιν εἰκαιολογίας καὶ ψεύδους, ἐκείνην πεποιημένων. Ἐκθῆσομαι δὲ αὐτὰ σχεδὸν ἐκείνου τὰ ῥήματα. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς θεωρίας ἐκείνης οἱ λυσσῶντες κατὰ τοῦ Πνεύματος ὤντο βοηθεῖσθαι, λέγοντες· Εἰ μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δεῖ πάντως ἀριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα, πῶς οὐκ εἶδε Στέφανος ἐν τῇ ὀπτασίᾳ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ; ἐξ αὐτῶν τῶν τῆς θεωρίας ῥημάτων αὐτοῦς ἀνατρέπει, τὰ ἐπόμενά τοῖς ἠγουμένοις συνάπτων· καὶ δείκνυσιν ἀριθμούμενον μὲν ἐκεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, αὐτοὺς δ' ἅτε τυφλώττοντας ὑπὸ τῆς πονηρίας παριέντας αὐτό. Εἰ γὰρ τῷ ὁμοίῳ, φησί, καθορᾶται τὰ ὁμοία, καὶ οὐκ ἔστι τὸ φῶς ὀφθῆναι μὴ ἐν τῷ φῶτι καθορώμενον, εὐδῆλον δὲ καὶ Στέφανος προκαταυγασθεὶς τῇ δόξῃ τοῦ Πνεύματος, ἐν περινοίᾳ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ δόξης ἐγένετο. Στέφανος γὰρ, φησί, πλήρης ὢν Πνεύματος ἁγίου εἶδε τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ σεσχηγὴν ἡ Γραφή ἐν τῇ τῶν φανεμένων ἀπαριθμῆσει, τοῦτο τέθεικε πρότερον, τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος ἔργον εἶναι τὴν ὕψωσιν καὶ τὴν θεωρίαν ἐκείνην τοῦ μάρτυρος ἀποφνημαμένη, καὶ δυνάμειος εἶναι θείας, οὐκ ἀνθρωπίνης μηχανῆς τὸ κατόρθωμα. Ἵστε πανταχόθεν συλλέγειν δεῖ τάληθες καθάπερ τὰς φιλοπόνοους μελλήτας· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἐρευνᾶν τὰς Γραφὰς

¹ Act. vii, 55.

προστατόμεθα, ὡς ὁ προχείρου τῆς ἀληθείας ἐν ταύταις κειμένης, ἀλλὰ σπουδῇ καὶ πόνοις ἀνευρίσκεισθαι δυναμένης. Ἄλλ' οἱ πνευματομόχοι, μέρει τῶν λεγομένων προσέχοντες, τὰ λοιπὰ δι' ὧν πρὸς τὴν γνῶσιν ἐμελλον ἀφικέσθαι τοῦ ζητουμένου, κακουργοῦντες παρέλιπον. Ὁ δὲ μακάριος Νύσσης οὐ μόνον αὐτὰ τὰ μέρη τῆς θεωρίας, ἀλλήλοισι συνάπτει καλῶς, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἑλλαις Ἰγραφαί, αὐτὰ συνδίζοντα δεικνυσιν, ἐνθεν μὲν τῷ τοῦ Εὐαγγελίου Θεῷ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ἐκείθεν δὲ τῷ τοῦ Ἀποστόλου· Οὐτε τις εἶδεν ἀνθρώπων Θεῶν, οὐτὶ ἰδεῖν δύναται. Εἰ γὰρ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ δυνάμει, φησὶν, ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόξα χωρῆτῃ κατέστη, ψευδῆ πάντως ἐκάτερα. Ἀλλὰ μὴν οὐτ' ἐκεῖνα ψεύδεσθαι, καὶ τὴν ἱστορίαν ἀληθεύειν ἐπάναγκες. Ὅστε δι' οὗ τὸ θεῖον ἔρξιν περιγίνεται μόνον, καὶ αὐτὸ θεὸς ἐστὶν ἀντικρῶν. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ τῶν Ἀρειανῶν κακουργούντων ἐκ τῆς αὐτῆς θεωρίας, καὶ τὸ παρεστάναι λέγεσθαι τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐλαττώσεως ἀπόδειξιν ποιουμένων, μετὰ τῆς ἰσῆς ἀποκρίνεται σοφία καὶ χάριτος· καὶ τὸν Ἀπόστολον μετὰ τοῦ Δαβὶδ ἀφορίζοντα τοῦτο παράγει, τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδραν, ἢ τῆς ἐμοτιμίας ἐστὶ σημεῖον. Εἰτά φησιν· Ἡ τοίνυν παραγραφῆσθωσαν τὰ μεγάλοπρεπεῖς μαρτυρίας, δι' ὧν τὸ ὑψηλὸν τῆς ἀξίας διασημαίνεται, ἢ καὶ ταύτην εὐσεβῶς ἐκδιξάσθωσαν· εἰς γὰρ ἐφ' ἐκάστου τῶν εἰρημένων διδασκαλίας, ἢ τοῦ Πνεύματος χάριτος. Ἄλλ' εἴπερ εἴ, φησὶν, ὁ διδάτκαλος τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐστὶ, τὸ ἐν τοῖς θεοφοροῦμένοις γινόμενον, πῶς ἂν τις διαφωρίαν τινὰ τῶν δογμάτων καθυποπτεῦσειεν; Οὐκοῦν τὴν μὲν ἑτερότητα τῆς καθέδρας τε καὶ τῆς στάσεως κατὰ τὸ προχέρωσ νοούμενον τοῖς σώμασι φυλακτέον· τῆς δ' ἀσωμάτου φύσεως οὐδὲν ὄλωσ προσειμένης, ἐξ ὧν ἢ τῶν ὀνομάτων τούτων εἰσαγεται διαφορὰ, λείπεται δι' ἐκατέρας φωνῆς τὸ ἐν τῷ ἀγαθῷ στάσιμόν τε καὶ ἀμετάθετον ἔνοσεῖν εὐσεβῶς. Ὁ τε γὰρ ἐστάναι καὶ ὁ καθέσθαι τὸ ῥημάτων ἑτερότητα· περὶ τὴν νοῦν διαφέρονται· ὁ ταθέτω, τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀγαθῷ δογματίζοντες.

Πῶς οὖν ἂν τις ἀμεινον ὑψηλάσαιτο τὰ τῆς Γραφῆς ὄντινα χρῆ τῶν ὀνομάτων νοεῖσθαι, καὶ τὰς ἐν αὐτῇ φαινομένας λύειν διαφωνίας; Μᾶλλον δὲ τίς ἀνέλεγετο βελτίων ἀπόδειξις τοῦ φαῦλον μὲν χρῆμα καὶ τῆς τῶν αἰρετικῶν κακουργίας τὴν τῶν Γραφῶν διαφορῶν καὶ τὸν συγχροισμὸν, τὴν δὲ τούτων συνευαγωγῆν θεοφιλῆς εἶναι καὶ τοῦ παντὸς ἀξίον; Εἰ δὲ καὶ μόνος ἂν ἤρκεσεν ἡμῖν οὗτος, οὕτω μὲν σαφῆστατα περὶ τούτων ἀποφανόμενος, ἀξιώματι δὲ μηδενὸς τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων ἠτάσθαι δίκαιος ὢν, τίς ἂν μετὰ τούτου καὶ τοὺς ἄλλους πάντας περιῶν τὴν ἰσῆν ἔχοντας γνώμην, καὶ τὰ τῆς Ἰγραφῆς ἄλλον τινὰ τρόπον αὐτὸς θέλων ἐκδέχεσθαι ὑγιᾶς τι καὶ τοῦ μετέχον πράττειν ὁδῶσειεν ἂν; Οὐ μόνον δὲ τῶν ἁγίων ἕκαστος οὕτω τῇ Γραφῇ προσηνήθη, αὐτὸς τε οἰκοθεῖν τὸ δέον εὐρίσκουσιν, καὶ τοὺς

quod veritas in illis non ita facile se det obviam, sed studio ac labore possit inveniri. At Spiritus oppugnatores non integrum considerantes locum, malitiosi pratermittebant reliqua, per quæ poterant assequi quod querebant. Verum beatus Pater Nyssenus non modo partes visionis hujus inter se apte conjungit, sed cum aliis etiam Scripturæ locis convenire illas ostendit, tum evangelico: *Deum nemo vidit unquam* ¹, tum et illo apostolico: *Deum nullus hominum vidit, sed nec videre potest* ². Nam si Patris, inquit, et Filii gloria capi potuit viribus naturæ humanæ, falsum prorsus erit horum utrumque: verum et ista falsa non esse, et historiam non mentiri necesse est. Illud ergo, per quod unum sit ut videatur Deus, et ipsum plane Deus erit. Similiter Arianis ex eadem visione, quod Filii dicatur astare Patris gloriæ, perverse inferentibus, Unigenitum esse minorem, respondet pari scientia dicendum lepore, proferturque Apostolum cum Davide hoc decidentem, quod nimirum ad Patris dexteram sedere, honoris æqualitatem significet. Deinde ait: Aut ergo circumducant magnifica testimonia, quæ summum dignitatis fastigium designant, aut hoc etiam die excipiant; ab uno enim magistro profecta sunt singula hæc dicta, nempe a Spiritus gratia. Quod si unus, inquit, est magister, Spiritus veritatis, quo aguntur homines divino numine afflati, quis ullam inter dogmata suspicetur discrepantiam? Itaque sedendi standique diversitas juxta vulgarem sensum corporibus reservanda est: cum vero natura incorporea nihil prorsus admittat eorum, ex quibus desumitur horum nominum differentia, reliquum est, per utramque vocem esse pie intelligendum, fixum atque immutabilem in bono statum. Nam et qui Deum stare, et qui sedere illum ait, nulla inter se ob diversitatem vocum sensus differentia pugnant: ille Dei firmam in bono stabilitatem, iste immutabilem collocationem dogmatizantes. θεῖον λέγων οὐδὲν πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ τῶν μὲν βεθηκίνας παγίως, ὁ δὲ καθέδρῳσθαι ἀμε-

Ecquis commodius intelligendorum Scripturæ locorum, aut tollendarum, quæ in eis videntur esse, discrepantiarum explicet rationem? Imo vero quænam aptior fuerit demonstratio, qua probetur, improborum, et perversitatis hæreticorum esse Scripturas distrahere, atque inter se pugnantem velle; Deo vero gratum et plurimum faciendum, esse in concordiam reducere? Cum igitur vel unus hic nobis sufficeret, planissimis verbis hæc de re pronuntians, et dignitate inter doctores Ecclesiæ nulli jure posthabendus; quis, quæso, apertis etiam cum isto cæteris omnibus idem atque iste sententibus, dum vult Scripturæ dicta alio quodam modo excipere, videri possit rem facere cordato homine dignam? Nec vero solum sanctorum quisque ita se gessit erga Scripturam, tum ipse per se adinveniens

¹ Joan. 1, 18. ² I Tim. vi, 16.

quod opus esset, tum exempla majorum sequenda ducens, sed universi etiam sententiam hanc sequerentur, si quando illos occasio suscipiendi pro veritate certamina unum in locum congregaret. Sic Patres, qui primum convenere Nicæam, cum periculum esset, ne Dei Patris atque Unigeniti exploderetur æqualitas, pro ea ipsa propugnarunt. Censebant enim, audiendos non esse simpliciter eos, qui ad probandum mendacium, Scripturæ sententiis vim afferbant; sed cum opinionem opinioni viderent contrariam, pugnam vero hanc ad Scripturam quoque pervenire, quæ oppositis favere videbatur opinionibus, putarunt quidem impossibile solam veritatis magistram sibi non constare, nequaquam vero aliquibus ejus partibus alias præferre voluerunt, sed congruentem cum universa Scriptura sententiam compererunt, nempe Filium esse Patri æqualem, verumque Deum. Sublata enim æqualitate divinarum personarum, viderentur quidem fortasse quæ humiliter de Christi humanitate dicuntur consistere, at vero pro iis quæ dant Divinitati testimonium, frustra esset sublata: immota vero illa manente, utraque salva esse poterant. Hanc igitur illi, quæ bellum excitabat, proposuerunt, nec prius destiterunt, quam huic victoriam tribuerint, et Scripturæ, quod per sententiam illam sit, convenientiam consensumque reddiderint. Horum studium, ac certamina pro pietate suscepta consecuti alii, primi quoque fuere modi hujus adhibendi æmulatores. De rebus enim tunc in controversiam deductis illi etiam exacta peræque diligentia, caventes ne qua ex parte Scriptura labefactaretur, tulere sententiam, et deinceps unaquæque synodus eadem mente quæstionum alias aliter agitarum tractationem suscepit, ut ex omnibus una vere aurea catena connexa sit, omni pariter pulchritudine ornata, eademque in declarando Scripturæ sensu optime conserta et coaptata. Quamvis enim singuli non possent per se ipsos adinvenire quod rectum et æquum esset, suppetebant tamen posterioribus priorum exempla: quod si etiam his caruissent, certe Spiritus auxilio poterant ipsi per se totum hoc egregie præstare. Itaque non modo sanctorum quisque separatim, sed congregati etiam omnes omnia, servata concordia Scripturarum; egerunt: neque tantum singulatim, sed complures quoque simul eandem de iisdem habuere sententiam. Neque docendo suos putarunt habendam esse præ oculis usquequaque convenientiam Scripturarum; pugnam vero cum adversariis alium esse modum adhibendum, sed contra, priora illis fuere opus propter posteriora. Atque ut nemo apparentia tantum attendens, latentem vero non effodiens thesaurum sibi fieret causa erroris, putaretque duce ad præcipitia lumine uti, illas etiam viarum asperitates, hoc est loca, quæ videntur asserere pugnantia, complanabant, eundemque in omnibus sensum consistere demonstrabant. Ita veluti communi consilio tum publice

A φάσαντας ζηλοῦν ἀξίῳ, ἀλλὰ καὶ πάντες ὁμοῦ ταυτησί τῆς γνώμης ἐγίνοντο, ὅπότε τῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀγῶνων αὐτοῦς ἡ χρεῖα συνήγεν. Αὐτίκα γὰρ οἱ τὸ πρῶτον συνελθόντες ἐν Νικαίᾳ Πατέρες, τῆς πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς ἰσοτιμίας κινδυνευούσης ἐκβάλλεσθαι, τοῦτον τὸν τρόπον προέβησαν· οὐ γὰρ ἤβουλον προσέχειν ἀπλῶς τοῖς εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ψεύδους βιαζομένοις τὰ τῆς Γραφῆς ἀξιώματα· ἀλλὰ δόξαν μὲν δόξαν μαχομένην ὀρώντες, τὸν δὲ πόλεμον τοῦτον καὶ πρὸς τὴν Γραφήν διαβαλόντες, ἢ ταῖς ἐναντίας δόξαις ἐδόκει συνηγορεῖν, τὴν μὲν μόνην τῆς ἀληθείας διδάσκαλον ἀδύνατον ἐνόμισαν εἶναι περιπίπτειν αὐτῇ· οὐ· ἠξίωσαν, ἀλλὰ μάλλον ἄλλον τιμᾶν αὐτῆς μέρη· τὴν δ' ἀπάση τῇ Γραφῇ συμφωνούσαν δόξαν ἀνεύρον, ἥτις ἦν ἡ τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ἴσον εἶναι τιθεῖσα, καὶ Θεὸν ἀληθῆ. Τῆς γὰρ τῶν θεῶν προσωπῶπων ἰσοτιμίας ἀναιρουμένης, ἔδοξε μὲν ἂν ἰσως τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ταπεινότερόν τε καὶ ἀνθρωπικώτερον λεγόμενα σώζεσθαι, τοῖς δὲ τὴν θεότητα μαρτυροῦσι μᾶτην ἀνηρῆσθαι περιγεγόνει. Ἐκείνης δ' ἀκινήτου μενούσης, καὶ ἀμφοτέροις τοῦτοις ὑπῆρχε κρατεῖν. Ταύτην οὖν τῆς τὸν πόλεμον ἀνεγειρούσης προδότημησαν, οὐδ' ἀπέστησαν ἕως ταύτης μὲν τὸ νικᾶν, τῇ δὲ Γραφῇ τὸ γινόμενον δι' αὐτῆς· καὶ τὴν συμφωνίαν ἀπέδωκαν. Τούτων ἄλλοι τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶνας καὶ τὴν προθυμίαν ἐκδεξάμενοι, πρῶτοι καὶ τῆς περὶ ταῦτα μεθόδου κατέστησαν ζηλωταί· τοῖς γὰρ τότε ζητηθεῖσι καὶ οὗτοι μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριθείας καὶ τοῦ πανταχοῦ τὴν Γραφήν φυλάττειν ἀσάλευτον, τὴν κρίσιν ἀπέδωκαν. Καὶ πᾶσα σύνοδος ἐφεξῆς μετὰ τῆς αὐτῆς διανοίας περὶ τῶν ἄλλοτε ἄλλως ζητούμενων ἐσκέψατο, ὡς δὲ πασῶν μίαν τινὰ χρυσὴν ὡς ἀληθῶς ἀποτελεσθῆναι σειράν, ἴσην ἕπαισι τοῖς καλοῖς, πρὸς δὲ καὶ τῇ περὶ τῶν Γραφῶν γνώμῃ συμβεβηκυῖαν ἄριστα καὶ συντηρησομένην. Εἰ γὰρ καὶ ἡ μὲν παρ' ἑαυτῶν ἕκαστοι τὸ καλὸν καὶ δίκαιον εἶχον εὐρίσκειν, ἀλλ' ἦν ἐκ τῶν προτέρων τοῖς ὑστέροις τὰ παραδείγματα. Εἰ δὲ καὶ τούτων ἠπόρουσαν, ἀλλ' οἰκοῦεν αὐτοὶ κατορθοῦν ἠδύναντο τῷ Πνεύματι βοηθούμενοι, ὥστ' οὐ μόνον ἕκαστοι τῶν ἀγίων χωρὶς, ἀλλὰ καὶ πάντες, ὁμοῦ μετὰ τῆς τῶν Γραφῶν συμφωνίας· πάντα ἐποίησαν· καὶ μὴ μόνον καθ' ἑνα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πλείους τὴν αὐτὴν περὶ τῶν αὐτῶν προσέβησαν γνώμην· οὐδ' ἠγάσαντο τοῖς μὲν οἰκείους διδάσκοντες, τῆς τῶν Γραφῶν συμφωνίας στοχάζεσθαι πανταχοῦ, τοῦ δὲ πρὸς τοὺς ἐναντίους, ἀγῶνας ἄλλον τινὰ διατιθεσθαι τρόπον· τὸναντίον γὰρ μάλλον καὶ τῶν προτέρων αὐτοῖς τῶν ὑστέρων χάριν εἰδέησε. Καὶ ὥστε μηδένα τῷ φαινομένῳ μόνον προτιθέοντα, τὸν δ' ἐγκείμενον οὐκ ἀνορύττοντα θησαυρὸν, πλάνης αἰτίον αὐτῷ γεγενῆσθαι, καὶ οἰεσθαι τῷ φωτὶ χρῆσθαι πρὸς τοὺς κρημνοὺς ὀδηγῶν, καὶ ἀνοδίας τὰς δοκούσας διαφωνίας ἐξῆρουν, καὶ τὸν αὐτὸν διὰ πάντων σώζεσθαι νοῦν ἀπεδείκνυσαν. Οὕτω καθάπερ ἀπὸ συνθήματος καὶ κοινῆ καὶ ἰδίᾳ καὶ πανταχοῦ καὶ πρὸς πᾶσαν χρεῖαν τούτου μάλιστα πᾶτων ἐφρόντισαν, ὡς τοῦτο κεφάλαιον ὄν αὐτοῖς τῆς

σπουδῆς. Τὸν γὰρ αὐτὸν ὑπὲρ τε τούτου καὶ τῆς Ἀ
ἀληθείας καὶ τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἤδεσσαν ὄντα σφι-
σιν ἀγῶνα· καὶ μετ' αὐτοῦ μὲν τὰ λοιπὰ κατορθώ-
σιν, ἐν δὲ τούτων περιιδόντες, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκ-
πεσιεῖσθαι πάντως ἐνόμιζον.

Τούτων τοίνυν οὕτω κειμένων, καὶ μηδενὸς ἄλλως
ταῦτ' ἔχειν εἰπόντος· ἄν, κἄν σφόδρα φιλόνηκος ᾖ,
καὶ ὁμᾶς τὴν αὐτὴν ἐλέσθαι πρὸς τὰ παρόντα γνώ-
μην ἐπάναγκας, καὶ τοῦ ταῖς Γραφαῖς γινόμενον
διασώσασθαι πάντα ἀγειν ἐλάττω. Ἔστε γὰρ πρὸς
ἕκαστον τῶν μακαρίων ἐκεινῶν χρῆ ἀπιθεῖν, ὁμεῖς
ὄντες τοσοῦτοι δικαιότερον ἂν καὶ βουλευθῆσθε ταῦτα,
καὶ καταπράξαισθε· ἔστε πάντας ὁμοῦ λογιεῖσθαι τις,
τὸ μετ' ἐκείνους εἰς τὴν αὐτὴν χρεῖαν ὁμᾶς, καὶ Β
ζηλοῦν, βούλεσθαι λυσιστελεῖς· καὶ τὴν ἐννεσίαν τοῦσι,
ψόγων αἴτιον ἔσται. Καίτοι τοῖς μὲν, εἰ καὶ μὴ πᾶ-
σιν, ἀλλὰ τοῖς γε προτέροις· αἱ Γραφαὶ μόνον προῦ-
κείντο, ἅς δυσχερὲς μὲν ἦν, ὁμῶς δ' Ἰσχυρὰν συμ-
θεῖσθαι· ὅμιν δ' οὐ μικρὰ βοήθειαν προσθήκη, ἀλλὰ
σχεδὸν αὐτὴ τὸ πᾶν οὖσα, αἷ τε τῶν διδασκάλων ἐπὶ
ταῖς Γραφαῖς ἐξηγήσει, καὶ ἄλλοι τούτων ἀγῶνες,
οὗς ἐπὶ ἐλέγχῳ μὲν τῶν ἀντισταμένων τῇ ἀληθείᾳ,
βεβαιώσιν δὲ τῶν οικειῶν καὶ πειθομένῳ αὐτοῖς
ἐνεστήσαντο· ὧν τοσοῦτων ὄντων καὶ μαρτυρούντων
ἀλλήλοις τὴν συμφωνίαν, ὡς περὶ ὁδηγόν τινα ἀπλανῆ
τῆς ζητούμενης ἀληθείας λαβεῖν πρόχειρόν ἐστιν
οὐδὲν ἤτιον ἢ δικαίον. Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τῶν διδα-
σκάλων αὐτίκα, τὰ δὲ τῶν Γραφῶν ἀξιώματα δεῖ
συνάπτεσθαι πρῶτον. Ἐχει γὰρ οὕτω· Τὸ μὲν ἐκ C
τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κεί-
ται μὲν διαβρήθην ἐν τῇ Γραφῇ, ὁμολογεῖται δὲ παρὰ
πάντων ἡμῶν, καὶ οὐ μᾶλλον πρὸς Γραικῶν ἢ Λα-
τίνων ἔσθηκε τούτο, οὐδ' ἔστιν ἐκ τούτου λῦειν τὴν
ἀμφισβήτησιν· οὕτε γὰρ ἀνάγκη καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
προϊέναι τὸ Πνεῦμα τούτου κειμένου, οὕτ' ἀδύνατον
καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Ἡ γὰρ κατάφασις
αὕτη τὴν ἐτέραν κατάφασιν οὕτε τίθησιν, οὕτ' ἀνα-
ρεῖ, ἀλλ' ἐνδέχεται μὲν ἐκ τοῦ Υἱοῦ προϊέναι, ἐνδέ-
χεται δὲ καὶ μὴ προϊέναι ὅσον ἐκ γε τοῦ λόγου· ὡς
περὶ εἰ τις λέγοι τὸν ἄνθρωπον εἶναι ζῷον, οὕτε
λογικόν, εἶναι τίθησιν ἐξ ἀνάγκης, οὕτε τοῦτ' ἀνα-
ρεῖ· καίτοι πρὸς τὸν τῆς προόδου τῶν θεῶν προσ-
ώπων τρόπον ἀφορῶσιν ἡμῖν καὶ ἦν οἱ θεοὶ Πατέ-
ρες τούτοις ἀπέδωκαν τάξιν, τίθησιν καὶ πολὺ μᾶλλον D
ἢ κατάφασιν τὴν κατάφασιν. Τῶν γὰρ τῷ Πατρὶ
προσόντων καὶ τὸν Υἱὸν δεῖ κοινωνεῖν, ἂν μὴ τι κω-
λύῃ· καὶ τὸ διὰ τινος ἔκ τινος οὐσιαστικῶς προῖδν αι-
τίαν ἔχει καὶ τὸ δι' οὐ πρόεσι· καθάπερ εἰ τις τὴν
θέρμην ἐκ τοῦ ἡλίου προέρχεται λέγοι, τὴ καὶ ἐκ
τῆς ἀκτίνος προϊέναι αὐτὴν οὕτε τίθησιν οὕτ' ἀνα-
τρέπει· οὐκ οὐκ ἐκ γε τοῦ λόγου· καίτοι τίθησιν μᾶλ-
λον, ἂν τις τὸν τῆς προόδου τρόπον λογίζοιτο, καὶ
τὸ μασιτεύον ἦν τινα τάξιν πρὸς ἐκίτερον ἔχει· τότε
γὰρ τὸ διὰ τῆς ἀκτίνος φυσικῶς προῖδν καὶ ἐξ αὐ-
τῆς ὡς ἐκ προσεχούσας αἰτίας προέρχεται πάντως
ἔρεσι· τῶς δὲ τὸν λόγον μόνον σκοποῦντες, οὐδέτε-
ρον ἐξ ἀνάγκης ἀποφαινόμεθα. Ἄρ' οὖν οὕτω κἀπὶ

Itane ergo philosophandum est de proposita quoque materia? Minime. Procedere quippe illum a Filio, rursusque non procedere, omnino est impossibile. Restat igitur ut alterum illorum sit verum. At neutrum licet e Scriptura planis verbis desumere: colligendum ergo est ex quibusdam aliis, quæ Scriptura dicat aperte. Ea igitur considerata: Et si quidem omnia Scripturæ loca Latinorum affirmationi favent, amplectenda illa est: si vero negationi Græcorum, rejicienda affirmatio. Veluti si mitti a Patre et Filio: si quia dicitur Spiritus utriusque, non solius videlicet Patris, sed modo quidem veritatis, modo vero Christi et Filii; si quod omnia quæ Pater habet, sint etiam Filii; si accipere a Filio, et annuntiare: si dari discipulis Spiritum insufflatione corpora; si quod Filius mittat illum a Patre, sicut Pater mittit eundem in nomine Filii; si quia missus a Filio glorificet illum, quemadmodum Filius a Patre missus glorificat eum a quo missus est: si hæc omnia sunt affirmationi consona, habenda est illa pro vera et certa. Rursus si qua sunt perspicue Scripturæ dicta, quæ favent propositioni asserenti Spiritum non procedere ex Filio, negationi adhærendum. Si vero omnia, uno quopiam excepto, non decet illud arripere, forte aliunde pendens, quodve possit explanari per multa alia, atque per hoc utramvis confirmare sententiam, contemptis aliis, quæ possunt oppositam firmare opinionem, quod vero videtur contrarium, et placet, facitque nobiscum, minime inferunt: hæc igitur calumniari non oportet, sed ita interpretantes omnia, ut cohæreant convenientque inter se, dijudicantesque pauciora et obscuriora per ea quæ plura sunt et clariora, tum deum de sententiis tutissime pronuntiare, et eam quidem amplecti, quæ facit, ut Scriptura nulla ex parte secum pugnet, quæ vero aliter se habet, rejicere, atque ad hoc potissimum adhibere rationes ad absurda deducentes: illud unum omnino absurdum caventes, ne Scripturæ loca collidamus, et opinionem sequamur, quæ bellum inter Scripturæ sententias excitet. Nam alioquin huiusmodi deductiones ad impossibile in ea de qua agimus materia, invalidas arbitror, atque ut uno verbo dicam, insidiosas (nec vero difficile est ad incommoda quæque nos invicem deducere, sed facilius est omnia declinare); quanquam licet nullum ex his sequeretur periculum, merito non decet illas admittere. De quibus enim e Scriptura non licet accipere pronuntiata, sed oportet nos conjecturis uti ad ferendam sententiam, ad ea nullum crimen est afferre etiam deductiones ad impossibile, et quamvis aliam argumentationem, quæ nos ducat ad assequendum id, quod esse verius videtur. Nunc vero cum tot pronuntiata nobis suppetant, quorum aliqua satis esse nobis possunt, cum recta tendant ad id quod quaeritur, ex aliquibus autem licet inferre veritatem, inane quiddam est et supervacuum huiusmodi argumentationum usus, nec est aliud, quam vana

τοῦ πράγματος ἔχει; Οὐ μὲν οὖν ἐκπορεύεσθαι γὰρ αὐτὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καὶ πάλιν οὐκ ἐκπορεύεσθαι, καθάπαξ ἀδύνατον. Λέγεται τοίνυν θάτερον τούτων ἀληθὲς εἶναι. Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων ἐκ τῆς Γραφῆς διαβρήδην ἔστι λαβεῖν. Οὐκοῦν ἐκ τινῶν ἄλλων τοῦτο συναγεσθαι δεῖ φανερώς ἐκεῖ λεγομένων. Ταῦτα τοίνυν δίκαιόν ἐστι θεωρεῖν· καὶ εἰ μὲν πάντα τὰ τῆς Γραφῆς τῇ τῶν Λατίνων βοήθει καταφάσει, ταύτην ἐλέσθαι· εἰ δὲ τῇ τῶν Γραικῶν ἀποφάσει, τὴν καταφάσειν ἀτιμάζειν. Ὅσον εἰ τὸ πέμπεσθαι παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· εἰ τὸ καὶ ἀμφοτέρων λέγεσθαι Πνεῦμα, οὐ μόνον δηλονότι Πατρὸς, ἀλλ' ἔνθα μὲν ἀληθείας, ἔνθα δὲ Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ· εἰ τὸ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν καὶ τὸν Υἱόν· εἰ τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ ἀναγγέλλειν· εἰ τὸ τοῖς μαθηταῖς ἐμφυσῆματι σωματικῶ τὸ Πνεῦμα διδοῦσθαι· εἰ τὸ πέμπειν αὐτὸ τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ ὁ Πατὴρ αὐτὸ πέμπει ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ· εἰ τὸ πεμπόμενον ἐκ τοῦ Υἱοῦ δοξάζει αὐτὸν, ὡς περὶ ὁ Υἱὸς ἀποσταλεὶς ἐκ τοῦ Πατρὸς δοξάζει τὸν ἀποστείλαντα· εἰ τὰ τοιαῦτα πάντα τῇ καταφάσει συνάδει, ἀληθὴ καὶ κυρίαν αὐτὴν πρέπει νομίζειν. Καὶ πάλιν, εἰ τῷ μὴ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ διαβρήδην ἐν τῇ Γραφῇ τινα κείμενα συνηγορεῖ, τῇ ἀποφάσει προστεθεῖσθαι. Εἰ δὲ καὶ πάντα πρὶν ἐνός τινος, δραξαμένους ἀλλοθεν ἡρηγμένους τυχόν, ἢ διὰ πολλῶν ἄλλων φανερούμενους, καὶ τούτω βεβαιούντας; τὴν δόξαν ὑποτέραν ἂν εἴποι τις, τῶν ἄλλων ὑπεροφῶν, ἢ τῇ μὲν ἀντικειμένη δόξῃ βοηθεῖν ἔχει, τὸ δὲ δοκοῦν ἀνὸς τισι φῖλον καὶ σύμμαχον ἐπάγεται, μὴ συκοφαντοῦντες, ἀλλὰ μᾶλλον ἄπανθ' ὡς ἂν ἀλλήλοισι συνάπτοιοντο, καὶ συνφθοῖεν ἐξηγησαμένους; καὶ τοῖς πλείοσι καὶ φανερωτέροις τὰ ἐλάττω καὶ ἀσαφέστερα κρίναντας, ἐκείθεν καὶ περὶ τῶν δοξῶν ἀσφαλῶς ἀποφαίνεσθαι· καὶ τὴν μὲν αἰτίαν γινωσκόμενῃ τοῦ διὰ πάντων ἑαυτῇ τὴν Γραφὴν συμφωνεῖν, ταύτην αἰρεῖσθαι, τὴν δ' ὡς ἐτέρως ἔχουσαν ἀποπέμπεσθαι, καὶ ταῖς εἰς ἀποπῶν ἀπαγωγαῖς ἐπὶ τούτου μάλιστα χρῆσθαι· ἐν ἀποπῶν διὰ πάντων φυλαττομένους, τὸ τὰ τῆς Γραφῆς συγκρούειν πρὸς ἀλλήλα, καὶ δόξαν τιμῶν πολέμου καὶ μάχης τοῖσιν αἰτίαν· ἐπεὶ τὰ γε ἄλλα σαθρὰς ἡγούμεαι τὰς τοιαύτας μεθόδους ἐπὶ τῶν προκειμένων, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν ἐκαστοῦ· καὶ βῆδιον μὲν ἀπαγαγεῖν ἀλλήλους ἐπὶ τὰ χεῖριστα, τὸ δὲ πάντα ἐκκλίπειν μείζονος εὐκολίας· καίτοι καὶ μηδενὸς ἐκ τούτων ἐπομένου κινδύνου, οὐκ ἂν εὐλόγως ταύτας προσέσθαι. Περὶ μὲν γὰρ ὧν οὐκ ἔστι λαβεῖν ἐκ τῆς Γραφῆς ἀξιόματα, ἀλλὰ δεῖ τοῦ εἰκότος στοιχοῦμένους; ἡμᾶς ἀποφαίνεσθαι, πρὸς ταῦτα καὶ τοῖς εἰς ἀδύνατον ἀπαγωγαῖς ἀνέγκλητόν ἐστι χρῆσθαι, καὶ πάσαις ἄλλαις μεθόδοις. αἱ πρὸς τὴν τοῦ δοκούντος ἀληθεστέρου κατάληψιν ἡμᾶς μέλλουσιν ὀδηγεῖν τοσοῦτων δὲ νῦν ὄντων ἀξιωμαίων, ὧν τὰ μὲν αὐτὰ καὶ μόνον ἀρκεῖ, τείνοντα πρὸς τὸ προκείμενον ἀντικρυς, ἐκ δὲ τῶν ἔξεστι τὴν ἀλήθειαν ἡμῖν συμπεραίνεσθαι, περιττόν τι χρῆμα καὶ μάταιον ἢ τῶν μεθόδων τούτων καθέστηκε χρῆσις, καὶ φιλοτιμία μόνον κενή. Οἶδα δὲ καὶ ὑμᾶς, ὦ Γραικοί, οὐδὲ ταῖς

σποδείξεσιν ἐν γε τοῖς τοιοῦτοις ὀαβρόντας, ἀλλ' ὀλομένους· αὐτὰς τοῖσιν τι χρῆμα καὶ σφαλερόν· πολλὰ μᾶλλον τοῖσιν τοῖς δι' ἀδυνάτου συλλογισμοῖς αὐτοῖς τε εὐλαθεθήσεσθε χρῆσθαι, καὶ χρωμένων ἄλων φυλάξεσθε. Εἶεν.'

Οὐ τοῖσιν τὰ μὲν τῆς Γραφῆς ἀξιώματα συνάπτειν ἀλλήλοις καὶ συμβιβάζειν, ὡς ἂν μάλιστα συνάπτοιτο, δεῖ, τοὺς δὲ τούτων ἐξηγητὰς· ἐν οἷς ταῦτά τε διαλευκαίνοντες, καὶ ἄλλως περὶ τῶν τοιοῦτων ἀγωνιζόμενοι λέγουσι, διερεῖν ἀξιώσομαι· ἀλλὰ καὶ τούτοις μετὰ τῆς ἰσῆς εὐνοίας χρῆσασθαι δεῖ, καὶ μηδὲνα τῆς ὀφειλομένης πᾶσιν ἀποκλείειν αἰθεῖς. Εἰ γὰρ τοὺς μὲν στερρεῖν καὶ τιμᾶν ψηφιοῦμεθα, τοῖς δὲ δεῖν ἡγησόμεθα μὴ προσέχειν, νομίζοντες αὐτοὺς διαφέρεισθαι, πρῶτον μὲν οὐδὲ τῆς περὶ τὰς Γραφὰς εὐλαθείας ἀπολαύειν τι δυνησόμεθα, τῆς ἐξ ἐκείνων περιγενομένης εἰρηνης ἐκ τῆς φαινομένης τῶν διδασκάλων διαφωνίας πάλιν συγγεομένης, καὶ τῶν ἐκεῖθεν μισθῶν ἡμῖν διὰ τὴν κατὰ τῶν ἁγίων συκοφαντίαν ἀπολλυμένων, οὐ; εἰκόσ ἐστι τὴν τῆς ἀληθείας εἶναι φανέρωσιν. Ἐπειτα καὶ τὸ δεῖν διπλοῦν ἡμῖν ἀπαντᾶ· ἢ γὰρ ἐνίοις αὐτῶν τῆς ἐν ἀγίωτῃ στερρήσομεν δόξης, ἢ καὶ τῷ ψεύδει συγχωρήσῃ τις αὐτοὺς ὑποκεῖσθαι, καὶ δικαίους παρεωρεῖσθαι· ἢ τὸ τῆς διαφωνίας ἐγκλημα καὶ ἄνοτες, ἀπ' αὐτῶν ἐπὶ τὰς Γραφὰς μεταστήσομεν πάλιν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐ τυγχάνουσιν αἱ Γραφαί· κακείνους μὲν καλῶς ἐπιστῆσαι πᾶσι καὶ νουεχόντως, τὴν δὲ Γραφὴν τὰς τῆς διαφορᾶς αἰτίας σφίσι προβάλλεσθαι νομιοῦμεν. Πρὸς δὲ τούτοις σσφωτέρους ἡμᾶς καὶ ἀγιοτέρους ἐκείνων δεῖξομεν ὄντας, εἴπερ ἡμεῖς μὲν καὶ τῇ πορὰ τῶν Γραφῶν ἀληθείᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις τῶν διδασκάλων δυνάμεθα συμφωνεῖν, αὐτοὶ δὲ καὶ τούτων ἀμφοτέρων διήμαρτον· καὶ νουμίκασι μὲν ἄπερ οὐκ ἔδει, ἀθάνατον δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἐνεστήσαντο πόλεμον. Μᾶλλον δὲ ταῦτα μὲν οὔτε τις ὑπὲρ ἡμῶν ἀξιώσει, οὐδ' ἡμᾶς ὑπὲρ ἐαυτῶν λογιζεσθαι χρῆ· ἀλλὰ δεῖξομεν ἀληθῶς ἀφυσεῖς ὄντας αὐτῶν μαθηταί, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τοῖς τῶν διδασκάλων λόγοις προσέχοντες, εἴπερ ἐκείνων ὄπω; ἀρμόττει τοῖς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος λεγομένοις προσφέρεισθαι, καλῶς ἡμῖν ὑφηγησάμενων, καὶ παραδείγμασιν ἱκανοῖς τὴν διδασκαλίαν βεβαιωσάντων, αὐτοὶ πιντᾶπσις ἐναντίως χρῆσθαι βουλόμεθα. Καὶ μὴν οὐδὲ δίκαιον ὄλω; ἐκείνους μὲν ἐξηγητὰς ἄλλων καθισταμένους, ὡς μέγιστόν τι τῶν ἀγαθῶν αὐτοῖς ἀπονεῖμαι τὴν συμφωνίαν, ἡμᾶς δὲ τᾶκείνων αὐτοῖς ἐξηγουμένους, τῆς τηλικαύτης ὡπερ φθονῆσαι φορᾶς· καὶ ὧν αὐτοὶ τοῖς ἄλλοις μετέδωκαν, τούτων ὄφ' ἡμῶν στερρηθῆναι. Ἄλλ' εἰ καὶ μηδενὸς ἄλλου χάριν χαλεπῶς ἡμῖν ἔξουσι, τὸ γε καταψεύδεσθαι τῆς αὐτῶν σοφίας καὶ ἀρετῆς, καὶ ταῦθ' ὄπ' αὐτῶν ὄφελιμῶν; τὰ μέγιστα, καὶ πάντων αὐτοῖς δικαίαν χάριν ὄφελοντας, δεῖν οὐ φαῦλον ποιήσονται. Οὔτε γὰρ ἀγίους οὔτε σοφοὺς δοκεῖν αὐτοῖς περιέσται,

A gloriolæ cupiditas. Scio vero etiam vos, Græci, ne demonstrationibus quidem in hujuscemodi rebus confidere, sed habere illas suspectas et periculi plenas; multo ergo magis ipsi a syllogismis deductibus ad impossibile refugietis, ab aliisque illos adhibentibus cavebitis. Et hæc quidem sic se habent.

Non erunt porro Scripturæ quidem pronuntiatæ concilianda inter se, ut maxime oportet; eorum vero interpretes, aut ubi ea dilucidant, aut etiam ubi de illis disputant, in oppositas sententias distrahendæ; sed par in illos quoque navanda benevolentia, nullique deneganda illa observantia, quæ omnibus debetur. Nam si hos quidem recipiendos, atque in honore habendos, alios vero censebimus rejiciendos, putantes inter se illos pugnare; primum quidem nihil frui nobis licebit reverentia, qua Scripturas honoramus, inturbata rursus pace Scripturarum, quam nobis illi peperere, per apparentem pugnam doctorum; et pereunte nobis mercede illi debita, quam par est esse veritatis manifestationem, ob calumniam sanctis illatam. Deinde malum nobis duplo majus fiet: aut enim quosdam ex illis sanctitatis gloria privabimus, ut possint in illis mendacia tribui, et jure debeant contemni, aut rursus discrepantiæ crimen ab eis ad Scripturas vel inviti transferemus, et Spiritui sancto ascribemus, a quo Scripturæ manarunt: et illos quidem arbitrabimur examinasse omnia recte atque prudenter, Scripturam vero illis dedisse causas pugnæ. Ad hæc sapientiores nos, sanctioresque illis ostendemus, si veritatem Scripturarum nos quidem assequi possumus, et cum aliis doctoribus concordare; ipsi vero neutrum sunt assecuti, et opinati sunt quæ non oportebat, et bellum cum fratribus perpetuum susceperunt. An vero nec quisquam nobis hæc tribuenda putaverit, nec nos ea de nobis cogitare debemus; sed ostendemus revera ineptos nos esse illorum auditores, et quidvis potius attendere, quam dicta præceptorum; cum illi nobis egregia documenta dederint, quales nos conveniat præstare ad ea, quæ a Spiritu dictata sunt, et idoneis exemplis doctrinam firmarint; nos vero contrario modo uti velimus. Nec vero etiam æquum omnino est, ipsos quidem, dum se præberent aliorum interpretes, tanquam eximium quiddam illis concordiam tribuisse; nos autem rursus scripta eorum interpretantes, tantam quodammodo illis invidere fortunam, et negare ipsis bona illa, quibus ipsi alios cumularunt. Quod si nullam aliam ob causam nobis succenserebunt, at certe molestissime ferent, falso a nobis accusari scientiam ac virtutem suam, idque cum ab illis affecti simus beneficiis maximis, ob quæ illis omnia gratiam referre debemus. Neque enim esse aut sancti aut docti videbuntur, qui senserint et scripserint quæ sunt a veritate aliena; imo etiam digni videbuntur, qui pœnas luan graves propter eos qui decepti sunt. Præterea nec doctores illi, quibus honorem deferimus, habebunt potius gratias, quæ

merito de nobis conquerentur, tum quia fratrum injuria communis etiam est ipsis; et inhonoratis illis censebunt nullum sibi quoque fieri honorem, licet multum honorari videantur: tum si versati esse in errore ipsi videbuntur, quod quasi doctores celebraverint homines, qui errori subservierunt. Ignorat enim nemo, quam miris laudibus alter alterius mentionem faciendo, sese invicem ornaverint tum publice, tum privatim. Has igitur ob causas, et plures alias consimiles, (neque enim percensendo singula obstrependum arbitror vestris auribus) oportere aio omnes Ecclesiæ doctores honorari a vobis, et nullum eorum haberi tanquam in errorem lapsam, nec ullum inter illos pugnae vestigium suspicione attingi; sed jure illud opinantibus, exoptatam vobis concordiam fuisse illis cordi magis, remelius considerata, primo quidem illud pro certo esse ponendum, eadem illos sibi quoque congruentia sensisse; deinde quod placet illis omnibus, ut vestram itidem sententiam confidenter amplectendum. Quod quamvis arduum penitus esset, ipsorum arbitror doctorum studio et opera fieret, ut vobis id facile futurum esset. Verum et facillimum est et nullo labore, sed alacri tantum voluntate indiget. Nam si viderentur sancti digladiari inter se, aut certe sermonibus oppositis de rebus propositis uterentur, ne sic quidem esset difficile eos inter se conciliare, verborumque pugnam tollere per convenientiam sensus: non enim decissent nobis ad hoc viae quaedam et praeclara inventa, quæ subministrabat ubertas philosophica, si vellemus apparentes oppositiones diluere cum adminiculo veritatis: sed tamen refugeret hoc quispiam, sciens multi hoc esse opus negotii ac laboris. Nunc autem non ita se habere sanctorum scripta omnes videmus; sed multa in illis tranquillitas est, et emittunt nobis eminus concordiae radios. Quod si quid etiam in illis discrepantia mistum est, superficie tenus illud est atque in speciem. Aut enim diversa de iisdem plures lojuuntur, quod eruditos homines turbare minime potest, tu haberit autem primo aspectu simpliciores: aut dicendo et tacendo inter se differunt, quod illis contingere est consentaneum. Nam et nos ipsi per dies singulos diversa de iisdem sentientes ac enuntiantes, nihilominus conjuncti sumus, nec propterea inter nos decertamus, et jure quidem optimo: cum enim in unaquaque re multa considerentur, et alius aliter illam concipiat animo, variis quoque sermonibus exprimantur ea necesse est, aut iisdem sane, sed varie acceptis, dum rerum naturæ congruere velimus ipsos sermones, hoc est esse veros; quandoquidem ipsum esse rei sequitur orationis veritas, ut norunt omnes. Quod si dicendo de iisdem diversa, pugnaverimus, contraria quoque ipsi veritati assereremus, quæ rerum naturas ex multis diversoque modo inexistens constare vult. Neque igitur in his dissentimus, neque rem exprimere, aut silentio praeterire, talia sunt, ut manus propterea conseramus; imo vero contra, pacem conciliare vi-

Α τάναντία τοῖς ἀληθέσι φρονουσί τε καὶ συγγράφουσι· πρὸς δὲ τοῦτοις καὶ πολλὰς ὑπὲρ τῶν ἡσυχόμενων δίκας ὀφείλειν. Ἄνευ δὲ τούτων οὐδ' εἰ παρ' ἡμῶν τιμῆς ἀξιούμενοι χάριν εἰσονται μᾶλλον ἡμῖν, ἢ δικαίως ὀνειδιούσι καὶ μέμψονται, τοῦτο μὲν καὶ αὐτοὶ κοινωνοῦντες τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀτιμίας, καὶ νομίζοντες ἐκείνων ἀμελουμένων, μηδ' αὐτοὶ τῶν εἰκότων τυγχάνειν κἂν σφόδρα δοκῶσι, τοῦτο δὲ εἰ δόξουσιν ἡπατήσθαι, καὶ ταῖς τῶν διδασκάλων τιμαῖς τοὺς τῇ πλάνῃ κατασχεθέντας ἀποσεμνῶναι· ἀγνοεῖ γὰρ οὐδεὶς ἑπὶ οὐσα μεμνημένοι μετ' εὐφημίας ἀλλήλους ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ τετιμήχασιν. Τούτων τε τοῖσιν εἵνεκα καὶ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων, ὧ γὰρ οἶμαι δεῖν ἀποκναίειν τὰς ὑμῶν ἀκράς ἕκαστα καταλέγων, δεῖν φημι πάντας τοὺς τῆς Β Ἐκκλησίας διδασκάλους τιμᾶν ὑμᾶς, καὶ μηδένα τούτων πεπλητῆσθαι νομίζω, μηδ' ἴχνο; τι μάχης ἐν τοῦτοις ὑπονοεῖν· ἀλλὰ τὴν ὑμῖν παρουμένην ὁμόνοιαν πολλῷ μᾶλλον ἐκείνοις καὶ σπουδασθῆναι καὶ κατορθῶσθαι δικαίως ὑπειληφότας, πρῶτα μὲν ἐκείνους ἀδελφὰ φρονούντας καὶ ἀλλήλοις συμβαίοντας ὑποθέσθαι, ἔπειτα τὸ πᾶσιν ἐκείνοις ἀρέσκον καὶ ὑμετέραν γνώμην θαρβρόντως ποιήσασθαι. Τοῦτο δὲ εἰ καὶ παντάπασι δυσχερὲς ἐτύχχανεν ὄν, αὐτοὺς οἶμαι τοὺς διδασκάλους συνεργασάμενους ὑμῖν ῥάδιον ἀποδείξειν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν εὐκολωτάτων ἐστὶ, καὶ πίνου μὲν οὐδενός, προθυμίᾳ δὲ μόνης δεόμενον. Εἰ μὲν γὰρ ἀντεφάσκων ἀλλήλοις ἐδόκουν οἱ ἅγιοι, καὶ λόγοις γούν C ἀντικειμένους περὶ τῶν προκειμένων ἐχρῶντο, οὐδ' οὕτω μὲν χαλεπὴν ἂν ἦν συνάπτειν αὐτοὺς, καὶ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἀντίθεσιν τῇ τῶν φρονημάτων ἀναιρεῖν συμφωνίᾳ. Οὐ γὰρ ἂν ἐνέλιπον ἡμῖν ὀδοὶ τινες ἐπὶ τοῦτο καὶ μηχαναί, ἃς ἡμῖν ἡ τῆς φιλοσοφίας εὐπορία παρέχει, τὰς φαινόμενα; ἐναντιότητος λύειν μετὰ τῆς ἀληθείας ἐθέλουσιν· ἀπώκνησε δ' ἂν τις ἑμῶς πρὸς τοῦτο, πολλῆς πραγματείας ἔργον καὶ πόνων εἰδώς. Νῦν δ' οὐχ οὕτω τὰ τῶν ἁγίων ὀρώμεν ἅπαντες ἔχοντα, ἀλλὰ πολλῆς γέμει γαλήνης, καὶ πόρρωθεν ἡμῖν ἐφίσει τὰς τῆς ὁμοίας ἀκτίνας. Εἰ δὲ τι καὶ παραλλάττον αὐτοῖς ἀναμείκται, ἐπιτόλαιόν ἐστι καὶ μέχρι τοῦ φαινομένου· ἢ γὰρ διάφορα περὶ τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσιν οἱ πλείους, ὃ τοῖς μὲν σοφωτέροις οὐδένα παρέχει D δύναται θόρυβον, ταραξείας δ' ἂν τοὺς ἀπλουτέρι; εὐθὺς, ἢ λόγῳ καὶ ἴσῳ πῆ τὰ τούτων διψήσεται, οὕτω δὲ συμβαίνειν ἀλλήλοις οὐδὲν ἐστὶ χαλεπὴν καὶ ἡμεῖς γὰρ καθ' ἑκάστην διάφορα περὶ τῶν αὐτῶν φρονούντες καὶ λέγοντες, οὐδὲν ἤτερον μένομεν ἠνωμένοι· καὶ περὶ τούτων οὐδεὶς ἡμῖν συμβῆγγυται πόλεμος, καὶ εἰκότως· πολλῶν γὰρ ἐφ' ἑκάστου θεωρουμένων, καὶ ἀλλοτρίως ἄλλου προσείντος αὐτῷ, καὶ διαφόροις ἀνάγκῃ ταῦτα λόγοις σημαίνεσθαι· ἢ τοῖς αὐτοῖς μὲν, διαφόρως δὲ ὀφίτου λαμβανομένοις, ἔω; ἂν τῇ τῶν πραγμάτων ὑπάρξει τοὺς περὶ τούτων λόγους συνάδειν βουλώμεθα· ὃ ταυτὸν ἐστὶ καὶ ἀληθές· εἶναι· ὅτε αὐτοὺς, ἐφάσον τὴν τῶν λόγων ἀλήθειαν τῷ εἶναι τῶν πραγμάτων ἴσμεν ἀκολουθεῖν. Εἰ δ' ἐκ τοῦ διαφορά λέ-

γειν περι τῶν αὐτῶν, ἐμαχόμεθα, καὶ πρὸς τὴν ἀλθθειαν αὐτὴν ἠναντιούμεθα ἂν ἢ τὰς τῶν ὄντων ὑπάρξεις ἐκ πολλῶν τιῶν καὶ διαφόρων ἐνυπαρχόντων αὐτοῖς συνίστασθαι βούλεται. Οὕτε τῶν ἐπὶ τούτοις διαφερόμεθα, οὔτε λόγος καὶ σιωπὴ πεφύκταιν ἡμᾶς· ἀντὶ τούτων γὰρ μᾶλλον καὶ διαλλάτταιν δοκοῦσιν, εἴπερ ἐν ἑσῶ τῇ συγκαταθέσει τὸ τῆς σιγῆς καὶ ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν λαμβάνεται νόμων· πρὸς δὲ τὸν συναινούντα πόλεμος οὐδεὶς οὐδὲ μάχη τῶ γε νοῦν ἔχοντι.

Εἰ μὲν οὖν ἄλλον τινὰ τρόπον ἐκ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὁ δασκάλων εἰχομεν εὐληφέστες, ὧ τὰς ἐξ ἐκείνων ἡμῖν ἀποτικτομένας ἀμφισβητήσεις λύεσθαι δεῖ, καὶ ἢ δυνάμεθα συνάπτειν ἐκείνους ἐν οἷς ἂν διαφερόμενοι φαίνοντο, τῶν ἡμῖν ἔγνωσμένων τούτων ἡμελημένων, καὶ οἷς χρῆσθαι πρὸς ἀλλήλους εἰώθαμεν, ἐκείνῃ ἢ καὶ χρηστέον. Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, οὐ γὰρ ἔδύναντο ἀνθρώποις τε διαλεγόμενοι καὶ αὐτοὶ τὴν ἡμετέραν ἔχοντες φύσιν, οἷς δ' ἐπὶ τῶν Γραφῶν αὐτοὶ τοῖς εἰωθέσι τούτοις τῶν διαλλαγῶν ἐχρήσαντο τρόποις, καὶ ἡμῖν ἐοικασί συμβουλεύειν μὴδ' ἐπ' αὐτῶν βελτίους ἄλλους ζητεῖν, ἢνίκα ἂν δέη συμφωνοῦντα· ἀλλήλοις δεῖκνυσθαι, οὔτε παραιτεῖσθαι δεῖ τὴν ἐκείνων εἰρήνην, ἢς ἤρηται τὰ τῆς ἡμῶν ἁμονίας, οὔτε δυσχερές ἔστιν οἷς ἐφ' ἡμῶν ἐχρησάμεθ' ἂν τῆς ἁμονίας σημείοις, διὰ τούτων τὴν σύμπνοιαν καὶ τὸ φρονεῖν ὁδεῖσθαι κάκεινοις ψηφίζεσθαι. Οὕτε κινδύνον τινα προσεῖναι τῷ πράγματι πιστεύειν ὅλως εἰκόσ· Ἐμοιγε γὰρ τούναντιον μᾶλλον δοκεῖ, μὴδὲν ἂν ἀσφαλέστερον τούτου γενέσθαι τοῖς εὐθύναις βίου τε καὶ εὐχῆς ὁμοίως δύναι ὑπεληφέναι. Εἰ γὰρ καὶ τῆς ἀληθείας· ἐμείλομεν ταύτη διαμαρτάνειν, ἰκανὴ πρὸς Θεὸν ἡμῖν ἂν εἴη παραίτησις, τὸ βουληθῆναι μὲν εἰρήνην ἄγειν μετὰ πολέμους μακροῦς, καὶ τὴν αὐτὴν περὶ τῶν πρὶν ἀμφισβητούμενων γνώμην λαβεῖν, ἑαυτοῖς δὲ ὁμῶς οὐκ ἔχοντας ἐπὶ τὰς Γραφὰς ἀπιθεῖν καὶ τοῖς διδασκάλους φαυνομένης δὲ τινος κἂν τούτοις διαφορῆς, ἐνθυμηθέντας ὡς ἀδύνατον τοῖς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐνχοῦμένοις ἐναντιότητός τι καὶ πλάνης ἔχουσ προσεῖναι, καὶ βουληθέντας πᾶσιν ὁμοίως τὴν τῆς ἀγνοίας δόξαν τηρεῖν, διαλλακτικῶς μᾶλλον ἢ δικαστικῶς αὐτῶν γεγονέναι· καὶ συναΐφαι μὲν ἀλλήλοις ἐκείνους ὡς ἐνεχόμενοι, συναφθῆναι δ' ἔπειτα καὶ αὐτοὶ, καὶ ταύτην ὡς ἀσφαλέστεραν ἐλέσθαι τῆς εἰρήνης ὁδόν, ταῖς ἄλλαις πολλῶν τε καὶ προφανῶν κινδύνων συνεζευγμένων τούτοις ἡγοῦμαι καὶ πάνυ τὸν φιλόφρονον δυσωπηθήσεσθαι δικαστήν, καὶ συγγνώμης ἀξιώσειν πολλῆς τοὺς ἐπιθυμήσαντας μὲν τῶν μεγίστων, ἐλομένους δὲ τι καὶ παρακινδυνεύειν ὑπὲρ αὐτῶν, τῶν δὲ κινδύνων συνιδόντας τε καὶ στέρεζοντας τὴν κορυφότερον. Οἷς γὰρ ἅπαντα θεμένοις καλῶς οὐκ ἐξεγένετο τῆς ποθομένης ἀληθείας τυχεῖν, τούτων οὐ πονηρία γνώμη, ἀλλὰ τῇ δυσχερείᾳ τῆς ἀληθείας ἐπιγράφεσθαι δεῖ τὸ ἀτύχημα. Ὅτι μὲν τῶν τοῦ μὴ τὰ αὐτὰ τοῖς πλείοσι φάσκοντες θεολόγους, οὐχ ὡς ἐκείνοις ἀντιλέγοντας, ἀλλ' ὡς ἄλλο τι βουλομένουσ τῶν ἀναγκάων ἐπισημαίνεσθαι, περὶ δ' ὧν εἶπον ἐκεῖνοι τὴν ἴσην ἔχοντας γνώμην, πρόπει νοεῖν, ἐκ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων συναγέσθαι· δυνα-

dentur, quando silentium civiles quoque leges sumunt pro assensu; cum assentiente vero configit nemo, si sapial.

Si quis igitur est alius modus a doctoribus Ecclesiæ nobis traditus, quo dirimendæ sint controversiæ, quæ per illos oriuntur, et quo possimus conciliare illos inter se, ubi dissentire videntur; posthabitis hisce quos novimus, et quibus uti inter nos solemus, age illum adhibeamus. Sed si talem reperire modum non licet; neque enim poterant, cum sermo illis esset ad homines nostram et ipsi naturam habentibus; et per consuetos hosce conciliationum modos, quibus ipsi usi sunt ad componenda Scripturæ loca, nobis id concilii dare videntur, ut nullos quæramus meliores, per quos oporteat, cum opus fuerit, probare ipsorum quoque doctorum convenientiam; profecto nec pacem illorum debemus missam facere, ex qua pendet nostra concordia; nec difficile est, per quæ nos signa nostram significarem concordiam, per hæc eadem illorum convenientiam et consensionem declarare. Neque ullum omnino hac in re periculum subesse censendum est; mihi enim videtur potius contrarium, nihil posse tutius contingere hominibus, qui se existimant reddiuros rationem vitæ pariter ac opinionis. Quamvis enim ita futurum esset, ut a veritate aberrarem, idonea tamen nobis esset apud Deum excusatio, quod pacem habere voluerimus post longa dissidia, depositisque controversiis in unam omnes ire sententiam: cum vero nobis ipsi non confideremus, ad Scripturas accederemus et doctores: apparente vero in iis etiam discrepantia quadam, consideraverimus nullum esse posse vestigium pugnæ et erroris in illis qui sunt Spiritus afflata edocti: volentesque omnibus æque conservare opinionem sanctitatis, conciliatores potius quam iudices ipsorum sederimus: et illi quidem a nobis quoad ejus fieri potuit in unam reducti concordiam, postea vero et nos unum fuerimus, delectaque a nobis hæc pacis via uti tutior, aliis multa et manifesta habentibus conjuncta pericula. Hæc plane arbitror clementissimum iudicem æqui bonique facturum, veniamque abunde daturam hominibus, qui rerum quidem maximarum affecti fuerint desiderio, proque illis aliquod etiam periculum subire voluerint: ex periculis autem cognoverint adierintque levissimum. Quibus enim, ubi omnia recte atque ordine disposuissent, non successit exoptatæ veritatis assecutum, haud pravæ illorum voluntati debet ascribi exitus infelix, sed arduæ veritatis indagatiōni. Quod igitur intelligendum sit, theologos qui non conveniunt cum pluribus, nequaquam illis adversari, sed velle quiddam aliud necessarium significare, eadem vero sentire quæ illi de rebus per eos explicata, colligi potest ex multis aliis simi-

libus. Quis enim ignorat, sanctos omnes passim a cause et causa i voces usurpare, et præ omnibus Nysseum? Attamen Cyrillus (1) utendum his esse negat. Anne ergo dissentiendo ab aliis id asserit, eodemque sibi scopo proposito contrariam habuit sententiam; ut oporteat ab aliis præter ipsum, aut ab ipso uno stare veritatem? Et quæ ratione fieri possit, aut alios adeo multos non perspexisse quod opus est, aut hunc in tantum esse lapsum errorem, idque posteriorem multis qui usi sunt illis vocibus? Imo vero et illi simul omnes, et iste nihilominus propter sanctatis opinionem effugiunt suspicionem mendacii. Non ergo contraria dicunt, et verum utrique dicunt; par enim est respicientes ad diversas vocum istarum significationes, illos quidem usurpasse, hunc autem refugisse. Nam alii quidem certe respexerunt ad processionem, hic vero ad artem Aristotelicam. Ut si quis commutata causa, cur hi usurpaverint, ille tacuerit, ex iis quereret, futurum esset ut caverent qui usurparunt, non dubitaret usurpare qui cavet.

Quid præterea, magis pium, aut passim in theologia usitatum, quam divinarum ordo personarum? Quidam tamen sanctorum in hanc etiam invehuntur vocem; verum neutri mentiuntur. Licet enim in divinis aliquem ordinem necessario ponere, et alium rursus inde repellere, ut naturæ create convenientem. Solius Patris imaginem esse solum Filium Augustinus asserit, et Occidentalium Patrum cetera, nomenque imaginis dicunt esse proprium hypostasis Filii; doctores autem Orientales Spiritum quoque Filii, nec non Patris imaginem sine ulla hæsitacione vocant omnes. Sed hi quidem ita loquuntur respicientes ad essentiæ identitatem, et utuntur nomine imaginis loco perfectæ similitudinis; illi vero formalem habebant sine dubio præ oculis similitudinem, quam ratio Filii continet; productioni enim Verbi proprie tributa est similitudo formalis ad id a quo procedit.

Basilius quoque (2) genimen vocari Dei Filium non permittit, cum alii utantur intrepide hoc vocabulo. Dicemus ergo propter hoc dissentire hunc ab illis, an potius et ipsum conjungemus cum cæteris omnibus? Dicemus enim illos quidem geniminis significatione adductos, quæ rite Filio aptatur, usos esse hac voce, hunc vero considerata vocis usurpatione; nam in deteriorem partem accepit eam Scriptura, vocans Judæos viperarum genimina, et imperfectis illam assignavit; devitasse ipsam, aliisque consilium dare, ut eam fugiant. Imo quod gravius est, secum quoque pugnare doctores videbit quispiam: ut si quis illorum scripta percurrat leviter, et quæ apparent sola perpenderit, dicat illos potius ludere. Adeo variis in locis sæpe usi sunt contrariis sermonibus, moti sensuum diversitate.

(1) Lib. II ad Hermianum.

(2) Lib. II, contra Eunomium.

τόν. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε πάντας ἁγίους αἰτιῶν καὶ αἰτιατῶν ἕνω καὶ κάτω στρέφοντας καὶ πρὸς γε πάντων τὴν Νύσσης; Ἄλλ' ἢ γε Κύριλλος χρῆσθαι τοῦτοις ἀπαγορεύει. Ἄρ' οὖν ἀντιλέγων τοῖς ἄλλοις ταῦτά φησι, καὶ πρὸς ἐπὶ αὐτὸν σκοπὸν ἀποβλέπων τῆς ἀντικειμένης γέγονε γνώμη, ὥστε καὶ δεῖν ἢ μετὰ τῶν ἄλλων πλὴν αὐτοῦ, ἢ μετ' αὐτοῦ μόνου τὴν ἀλήθειαν εἶναι; Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον ἢ τοῦ; ἄλλους τοσοῦτους βυτας τὸ δέον μὴ συνιδεῖν, ἢ τοῦτον πλανηθῆναι τοσοῦτον, καὶ ταῦτα μετὰ πολλοῦ; ἐλθόντα, χρῆσαμένους τοῖς ὀνόματι τούτοις; Μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ ψεύδους ὑποψίας ἐκείνοι τε πάντες ὁμοῦ καὶ οὗτοι οὐδὲν ἤτιον διὰ τὴν τῆς ἀγνωσύνης δόξαν ἀπήλλαχται. Οὐκοῦν οὐτ' ἀντιλέγουσι, καὶ ἀληθῆ λέγουσιν ἕμφω· εἰκό; γὰρ ἐστὶ πρὸς διαφόρους τῶν ὀνομάτων τούτων ἀπέδιντας ἐννοίας, τοὺς μὲν χρῆσασθαι, τὸν δὲ φυλάξασθαι. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι δῆπου πρὸς τὰς προόδους ἀπέβλεψαν, ὁ δὲ πρὸς τὴν Ἀριστοτελικὴν τεχνολογίαν ἀπέδινε ὥστε τοὺς μὲν εἰπόντας φυλάξασθαι ἂν, τὸν δὲ διευλαθηθέντα θαρρήσασθαι, εἰ τις αὐτῶν ἐπαλλάττων τὰς τοῦ λόγου καὶ τῆς σιωπῆς αἰτίας ἐπέθετο.

Τί δὲ καὶ τῆς ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τάξιως εὐσεβέστερον, ἢ τῆ θεολογία πανταχοῦ συνθετέρον; Ἄλλ' ἐνιοὶ τῶν ἁγίων καὶ κατὰ τοῦ τῆς τάξιως ὀνόματος φέρονται. Ἄλλ' οὐδέτεροι ψεύδονται. Ἔστι γὰρ καὶ φρονεῖν τινα τάξιν ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ Θεοῦ, καὶ πάλιν ἄλλην ἐλαύνειν ἐκείθεν, ὡς τῆ κτιστῆ φύσει προσήκουσαν. Ἄλλὰ μὴ εἰκόνα μόνου τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν εἶναι μόνον φασὶν Ἀδγουστινὸς τε καὶ ἡ λοιπὴ τῶν Δυτικῶν ἐκκλησία, καὶ τῆς εἰκόνης ὄνομα λέγουσιν ἴδιον εἶναι τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ· οἱ δὲ τῆς Ἐώας διδάσκαλοι καὶ τὸ Πνεῦμα εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ καὶ μὴν καὶ τοῦ Πατρὸς θαρρήχότως πάντες καλοῦσιν. Ἄλλ' οὗτοι μὲν πρὸς τὴν κατ' οὐσίαν ταυτότητα βλέποντες, ταῦτ' ἀξιοῦσι, καὶ τῷ τῆς εἰκόνης ὀνόματι ἀντι τῆς τελείας ὁμοιότητος χρῶνται· ἐκείνοι δὲ τὴν κατὰ τὸ εἶδος ἐσχόπου δῆπουθεν ὁμοιότητα, ἥτις ἐν τῷ τοῦ Υἱοῦ περιέχεται λόγῳ· τῆ γὰρ προόδῳ πρὸς αὐτὸν ἴδιω; ἀφώρισται.

Ὁ δὲ Βασίλειος καὶ γέννημα τὸν τοῦ Θεοῦ λέγειν οὐ συγχωρεῖ, καίτοι τῶν ἄλλων ἀδελφῶ; οὕτω κλοῦντων· ἄρ' οὖν διαφωνεῖν ἐροῦμεν ἐκείνοις αὐτὸν, ἢ μᾶλλον καὶ τοῦτον τοῖς ἄλλοις πᾶσι συνάφομεν; ἐροῦμεν γὰρ τοὺς μὲν ὑπὸ τῆς τοῦ γεννήματος ἐννοίας ὀρθῶς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λεγομένης προτρεπομένους χρῆσασθαι τῆ φωνῇ, τὸν δὲ πρὸς τὴν χρῆσιν ἀπέδιντα τῆς λέξεως, ἐπὶ κακοῦ γὰρ ἐξέλαθεν αὐτὴν ἡ Γρηγορη, γεννήματα ἐχιδνῶν τοὺς Ἰουδαίους ἀποκαλοῦσα, καὶ τοῖς ἀτελέσι αὐτὴν ἀπέδωκεν, αὐτὸν τε φυλάξασθαι, καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι συμβουλεύειν· τὸ δὲ δὴ μείζον, ὅτι τοῦτ' αὐτὸ καὶ πρὸς ἑαυτοῦ; παθόντας τοὺς διδασκάλους ἴδοι τις ἂν· ὡστ' εἰ τις ἀπλῶς τάξιων ἐπίο; καὶ τοῖς φαινομένοις μόνις προσέχοι, παίζειν αὐτοὺς μᾶλλον ἐρεῖ. Οὕτω τοῖς ἐναντίοις πανταχοῦ καὶ πολλὰκις λόγοις ἐχρήσαντο

πρὸς διαζόρον, ἀπιδόντες ἔνοιας. Καὶ τί θαυμαστὸν, ἔπου καὶ τοῖς λογίοις τοῦτο συμβέβηκε; ποῦ μὲν μείζω τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα λέγουσιν ἐναργῶς, ποῦ δὲ τὴν ἐν σφίσι ἐσότηα φανερώς ἀποφαινομένοι; καὶ ταῦτ' οὐ μόνον περὶ τῆς διπλῆς ἐν τῷ Χριστῷ νοοῦσι φύσεως οἱ διδάσκαλοι, ἀλλ' ἔνοι οὗτων καὶ περὶ τὴν θείαν φύσιν αὐτοῦ συγχωροῦσιν ἀμφοτέρω· καὶ μείζω μὲν φασὶ τῷ αἰτίῳ, οὐ μείζω δὲ πάλιν τῇ φύσει· καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος τὰ ἀντικείμενα λέγουσι, πρὸς ἄλλο μέντοι καὶ ἄλλο τούτων ἑκάτερον. Καὶ τίς ἂν καταλέγοι τὰς ἐν τοῖς θεοῖς λογίοις δοκούσας διαφωνίας, ἄλλων δὲ ἄλλο τι καὶ πάντων ἀληθῶς λεγομένων; καὶ τῶν μὲν οἰκειῶς καὶ καταλλήλως; τῇ τοῦ Σωτῆρος θεότητι, τῶν δὲ ταπεινότερόν τε καὶ ἀνθρωπικώτερον νοουμένων; Ἄρ' οὖν ἀλλήλοις πάντα συγκρούομεν, καὶ ἡ πιστεύομεν τοῖς ἀντικειμένοις, ἢ τὰ δοκούντα τούτων ἐλόμενοι, καὶ τούτοις ἀποδεχόμενοι τὴν πίστιν, τῶν λοιπῶν, ὧς οὐχ ἡμῖν ἀρεσκόντων, καταφρονήσομεν; Ἀλλὰ δεῖα μὴ μᾶλλον δίκας ἐφληθῶμεν τῆς καταφάσεως, ἢ χάριτας λάθωμεν τῆς εὐλαβείας, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ἀμφοτέρων δίκας ἐκτίσωμεν, ἅτε κακῶς καὶ ἄμωρ ποιούντες; οὐ γὰρ ἡμῖν γε δίκασται; εἶναι τούτων ἀρμόττει, οὐ μᾶλλον ἢ διδασκάλους. Οὐκοῦν πάντα μὲν ἐπίσης νομίζοντας ἀληθῆ, ἑκάστου δ' αὐτῶν ἀποδίδοντας αἰτίαν, καίτοι καὶ τούτου χωρὶς ἀπλῶς οὕτως καὶ ἀνεξέταστως ἔπρεπε πισθεῖσθαι, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἔστιν ἐφ' ὅτου τῶν λεγομένων ζητούντες αἰτίαν οὐκ ἐντενξόμεθα, καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς τοῦ πολεμεῖν ἀλλήλοις, κακίωνους τῆς ἀδυνατοῦ διαφωνίας ἀπαλλάξασθαι προσήκει.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ὅτι τοὺς εἰπόντας τι περὶ τῶν προκειμένων τοῖς σεσιγηκόσι συνάπτειν οὐ χαλεπὸν, οὐδὲ λόγου δεῖν ἡγοῦμαι δεικνύναι. Ἴνα γὰρ πρῶτον λόγον καὶ σιωπῆν ἐξετάξω, καὶ τίς ἑκατέρου τούτων ἢ φύσις; πρῶτον μὲν οὐδεὶς ἂν ἰσχυρισαίτο καταγνωκῆτας τοῦ δόγματος σιγῆ παρελθεῖν αὐτό. Ὅπου γὰρ οὐδὲ τοὺς λέγοντας ἀπλῶς ἀλέγουσι νομίζομεν ἐπαινεῖν, ἂν μὴ τῶν βελτίστων ὡς ἴτινες, καὶ ὧν ἀνάγκη τοῖς δόγμασι τοὺς λόγους συνφέρειν, σχολῆ γ' ἂν τις δοίη τῷ σιγᾶν ἔπρεσθαι ἐπὶ καταγνωκῆται; εἴτε γὰρ περὶ ὧν οὐδεὶς εἴπειν ἐσίγων, καὶ πολλῶν ἄλλων ἀληθῶν καταψηφισόμεθα· οὕτω ταῦτα γε κρίναντες ἢ τοῖς διδασκάλων λόγοις πᾶσαν ὀριούμεθα τὴν ἀλήθειαν, καὶ μηδὲν εἶναι φήσομεν πλέον οὐδ' αὐτῷ τῷ θεῷ, ὃ τοῖς ἀνθρώποις ἀποκαλύπτων προσθήσει τῇ τῆς πίστεως ἀληθείᾳ· εἴτε περὶ ὧν εἰρηκασιν ἕτεροι, εἰ μὲν οὐκ εἰδότες ἢ τοῖς ἄλλοις εἰδοίκασι, οὐκ ἀρετῆς ἄρα καὶ τῆς περὶ τὰς δόξας ὀρθότητος ἄλλον, ἀλλ' ἔνοιας ὁμοίῃν, καὶ ὅλων πρὸς τὴν σφῶν αὐτῶν βούλησιν τὰς τιμὰς αὐτοῖς συνεχώρου· καὶ ὡς εἶκοι τοὺς περὶ ταῦτα παρεξήσαν νόμους, εἰ μὴ πρὸ τῶν θεῶν τὰς ἑκάστου πράξεις, καὶ τοὺς ἀγῶνας πρὸ τῶν στεφάνων ἐξήταζον. Εἰ δὲ εἰδότες, ὡσπερ ἄρα καὶ ἤδεσαν, οὐκ ἔδει δημοσίᾳ τοὺς εἰπόντας ἀνακηρύττειν, καὶ σὺν εὐφημίᾳ τούτων μεμνησθαι, καὶ τῶν ἐπ' ἀρετῇ καὶ σοφίᾳ πρωτείων αὐτοῦ; ἀπραγμάτους μάρτυρας γίνεσθαι, καὶ τοῖς μὴ πισθεῖσθαι βουλομένοις ἢ καὶ τοῖς τὰς

A Et quid mirum, quando sacris eloquiis hoc idem contigit? Siquidem illa Patrem modo asserunt aperte majorem Filio, modo vero æqualitatem eorum manifeste significant, idque doctores non solum intelligunt de duplici natura Christi, sed quidam etiam utrumque de divina ejus natura concedunt; et majorem quidem aiunt, causa, non majorem rursus, natura; et contraria de eadem re affirmant, verum ad aliud et aliud horum utrumque. Et quis enumeret quæ in Scripturæ verbis pugnare videntur? cum alio alia spectent, et omnia vera sint? et hæc quidem Salvatoris divinitati aptissime congruant, illa vero humiliter humanitasque intelligantur? Num igitur omnia inter se opposita constituemus; et vel credemus contrariis, vel seligentes ea quæ placent, fidem illis habebimus, reliqua vero ut minime grata rejiciemus? Sed vereor ne potius damnemur, quod hæc contempserimus, quam referatur nobis gratia, quod adversus illa reverentiam adhibuerimus; imo vero pœnas luamus, quod utrumque male fecerimus; non enim convenit harum rerum nos esse judices, non magis certe quam magistros. Itaque habentes omnia pariter pro veris, et causam singulis assignantes: quamvis citra hoc etiam oporteret simpliciter ac sine ullo examine fidem illis tribuere: cum tamen nullum sit de quo, si quaeratur, afferri non possit causa: et nos ipsos mutuis conflictionibus, et illos liberare oportet dissensione quæ nulla ratione admittenda est.

Quod vero difficile non sit concordies ostendere eos qui de hac materia locuti sunt, atque illos qui tacuerunt, ne ratione quidem arbitror opus esse ut probetur. Ut enim omittam de die ndi ac facendi vi philosophari, quæque sit utriusque natura explicare: primum quidem nemo contenderit, ut qui tacuerunt, ideo sint usi silentio, quod hoc dogma damnarent. Si enim eos qui de aliqua simpliciter pronuntiant, non continuo probare existimamus quæ dicunt, nisi sint ex numero probatissimorum hominum, et quorum sermones necesse est cum dogmatibus convenire; quis facile concesserit, ea quæ tacentur, improbari? Sive enim ea tacuerunt, de quibus nemo locutus est, sequitur ut multa quoque alia vera damnemus, sicque de his opinantes, doctorum sermonibus veritatem omnem circumscriberemus, nihilque dicemus superesse vel ipsi Deo, quod revelando hominibus addere possit ad fidei veritatem: sive tacuerunt quæ ab aliis fuere tractata, si quidem cum nescirent quid aliis videretur, honorem igitur illis tribuebant, non virtutis ergo, atque ut præmium sanæ opinionis, sed benevolentiae causa, atque omnino ad suum arbitrium: et leges, ut videre est, hujusmodi rerum perfringebant, non examinantes ante præmia quid quisque gesserit, et ante coronas quantum certaverit. Si vero cum scirent, ut profecto sciebant, non oportebat ab iis publice laudari eos qui dissenserant, et honorificam

corum mentionem fieri, et amplissimum dari testimonium, quod primas illi tulcrint virtutis et doctrinæ, minasque non auscultantibus proponi, quæ jactari solent in eos qui sacras paginas non venerantur. Neque enim aut dogma exiguum est, dignumque quod contemnatur; aut putandi sunt illi, quod fratres colerent observarentque, voluisse parvipendere sententiam, quæ sibi tantopere displiceret, et corrupendorum posteriorum omnium auctores ipsi videri. Quod si per solum silentium sperarunt se victoriam reportaturos ab iis qui verba fecerunt, et persuasuros omnibus ut ab illorum sententia abhorrerent, nec eruditione præstantium, nec doctorum id foret: expectassent enim impossibilia, quæ etiam non evenerunt: nam maxima et potissima orbis terrarum pars eos sequitur, qui de hoc dogmate sunt locuti. Esse autem doctorum dixerim, non quæ recta sunt effari, et prava tantum suppressere; sed hæc etiam in medium proferre, atque omnes hortari ut ea fugiant; et eo magis tunc, cum hæc ipsa laudantur ab aliis, et plurimi sunt viris et ipsis doctis, atque ad persuadendum idoneis. Aut si omnino per silentium id æ effecturos existimabant, at certe a præconiis abstinere debebant, et a summo honoris temperare cumulo, dum eos ornarent laudibus, qui de hoc dogmate disputarunt: scientes sermonem honorarium silentio nihil attestante plus valiturum. Oportebat enim nihil omnino dicere, et eo contentos esse, si eorum qui dogmatis mentionem fecerunt dicta sacre Scripturæ verbis erant contraria; aut si per illa fiebat ut aliquid ex confessis everti manifeste contingeret. Nunc autem cum nihil tale sit, suffragari nulla res potest eorum silentio, quod sane assensus potius opinionem præ se fert, quam fugæ et negationis. Sed esto, nihil illi dixerint, improbantes quidem sententiam, sed fratrum honori consulentes, litesque et pugnas excitare nolentes, rem obvolverint silentio, atque in profundo cordis dissensionem occultarint. Verum ex hoc, cum formidinis et pravitate suspicione non careat, futurum erat ut non magis cæteri omnes cum iis conjungerentur, quam aperte disjungerentur. Nam ante omnia de veritate sollicitos esse illos oportebat; nec fuisset quidquam jucundius certaminibus, quæ illis ipsis atque omnibus utilitatem attulissent: cæterum ipsi ea penitus refugientes, ostendissent se plane nec propriis confidere viribus, nec velle pro communi omnium salute labores perferre. Atqui horum omnium nihil sprorsus beatis illis viris ascribere pium et justum est: contra vero æquissime debitum Patribus ac doctoribus honorem illis tribuerimus; ut qui providentiâ, scientiâ, virtutisque studio pervenerint, quo pervenire homines possunt; et jure illis gratiam habuerimus propter omnia, tum quæ fecerere voluerunt, quod causa nostra utrumque fecerint, et quidem sapienter admodum. Non tacere igitur, quia necessario damnarent; nec infert silentium necessi-

Α ἱερὰς Γραφὰς ἀτιμάζουσιν ἀπειλεῖν. Ὅτε γὰρ μικρόν τι τὸ δόγμα καὶ ὅσον ἂν καταφρονηθῆναι, οὕτω τῇ περὶ τοὺς ἀδελφοὺς εὐλαδείᾳ δόξης οὕτως αὐτοῖς ἀπαρεσκούσης, ὀλιγωρεῖν ἂν ἐβουλήθησαν, καὶ τῆς τῶν μετὰ ταῦτα πάντων φθορᾶς αὐτοὶ δοκεῖν αἰτεῖν. Ἄλλὰ μὴν εἰ τῷ σιγῆσαι μόνον ἤλειπεν περιέσεσθαι τῶν εἰπόντων, καὶ πείσειν πάντας τῆς ἐκείνων δόξης ἀφίστασθαι, οὕτω πρὸς σοφῶν οὕτε πρὸς διδασκάλων τοῦτο γ' ἂν ἦν· τὰ τε γὰρ ἀδύνατα γίνεσθαι προσεβόκων· οὐκ οὐδὲ γεγόνασιν, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον νῦν τῆς οἰκουμένης καὶ κάλλιστον μετὰ τῶν εἰρηκτόων ἐστὶ· καὶ διδασκάλων εἰποιμ' ἂν οὐ τὸ τὰ μὲν ἀγαθὰ λέγειν, τὰ δὲ φάσι μόνον σιγῆν, ἀλλὰ καὶ ταῦτα παράγειν εἰς μέσον, καὶ φεύγειν ἅπασιν παραινέειν· καὶ πολλῶ μάλλον ὅπταν ὑπὸ τινῶν ἄλλων ἐπαινῆται ταῦτα, καὶ τοῦ παντός· ὅξια κρίνεται, ἀκείνων σοφῶν καὶ πείθειν ὄντων ἀξίων. Εἰ δὲ καὶ τὴν σιγῆν ὄλω· ἐνόμιζον τοῦτ' αὐτὸ καταπράξασθαι, εἴδει φείδεσθαι τῶν ἀνακηρύξων, καὶ μὴ τοῖς κατὰ τὴν εἰπόντων ἐπαίνους πᾶσαν ὑπερβολὴν τιμῆς παρελθεῖν, εἰδόμενος ὡς λόγος μετὰ τιμῆς σωτηρίας ἀμαρτύρου βελτίων ἐσται· εἴδει γὰρ ἀγαπήσαι μόνον σιγῶντας, εἰ τὰ τῶν εἰπόντων τοῖς ἱεροῖς λογίοις ἀνθίστατο, ἢ εἰ τι τῶν ὁμολογουμένων ἐξ αὐτῶν φανερώς συνείδαιεν ἀναρτίσθαι· νῦν δὲ μηδενὸς ὄντος τοιούτου, ἀδοξήθητος αὐτοῖς ἢ σωπῆ κατελείπετο, καὶ συγκαταθέσεως μάλλον ἢ φυγῆς καὶ ἀρνήσεως φέρουσα δόξαν. Κεῖσθαι δὲ καὶ κατεγνωκότας μὲν οὐκ εἰπεῖν, φειδοῖ δὲ τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀτιμίας καὶ τῆ μη βούλεσθαι πόλεμον ἐγείρειν καὶ μάχην, ἐπὶ τὴν σιγῆν ἀπιδεῖν καὶ τὴν ἐν τῷ βᾶθει κρύψαι διάστασιν. Ἄλλὰ τοῦτο δεύλας ἡμοῦ καὶ πονηρίας· ἔχον ὑπόνοιαν οὐ μάλλον ἐμεῖλλον αὐτοῖς προσάξεσθαι πάντας, ἢ περιφανῶς ἀποστήσειν. Καὶ γὰρ πρὸ τῆς ἀληθείας οὐδενὸς φροντίζειν ἐχρῆν, καὶ τῶν ἀγῶνων οὐδὲν ἂν ἦδιον ἦν, ἐξ ὧν αὐτοὶ τε καὶ πάντες ἂν ὠφελούντο· οὐς ἀναδυόμενοι μέχρι παντός, οὕτω θαρρόυντες σφίσιν αὐτοῖς, οὐθ' ὑπὲρ τῆς τῶν ὄλων σωτηρίας; πονεῖν ἀνεχόμενοι πάντως· εἴδεισαν ἂν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἀπάντων τοῖς μακαρίοις ἐκείνοις προσάπτειν εὐσεβές ἐστὶν ὄλω καὶ δίκαιον· τούναντιον γὰρ καὶ προνοία καὶ σοφία καὶ τῇ τῆς ἀληθείας σπουδῇ μέχρι· τοῦ γινόμενου παντός ἀφιγμένους δικαιοτάτ' ἂν ταῖς τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τιμαῖς αὐτοῦς περιέποιμεν· καὶ πάντων ὁμοίως· ὧν τε εἶπον ὧν τε σιγῆσαι προσείλοντο, δικαίαν αὐτοῖς εἰδείμεν χάριν, ὡς ὑπὲρ ἡμῶν προσλομένοις ἀμφοτέρω, καὶ πάνυ σοφῶς. Οὐκ ἄρα κατεγνωκότες ἐξ ἀνάγκης εἰσίγησαν, οὐδ' ἔχει τι πρὸς ἀνάγκης λόγον ἢ σωπῆ τοῖς γε κατὰ τοῦ λόγου ταύτην χρωμένοις. Εἰ δὲ λέγοι τις, μηδὲ τούναντιον δεῖν ἰσχυρίζεσθαι, ὡς ἄρα τῇ σωπῇ τὴν δόξαν κρατύνουσι, καὶ δηλοῦσι ταύτην ἀποδεχόμενοι· μάλιστα μὲν καὶ τοῦτ' ἐστὶν εἰπεῖν, ὡς εἰ καὶ μὴ παντάπασιν ἀκριβῶς ἀποδεχομένων ἦν τὸ σιγῆν, ἀλλὰ γε μάλλον τοῦ συναίνεειν, ἢ τοῦ μισεῖν καὶ καταφρονεῖν ἀπόδειξιν ἔχει· ἐγὼ δὲ νομίζω, μῆτε καθάπαξ ἀτιμαζόντων, μῆτε σφόδρα θαρρόντων εἶνα· τῇ δόξῃ. Παραιτούμα· δ' ὑμᾶς, ὡ Γρατικοί, περὶ ὧν μέλλω λέγειν· οὐ γὰρ ἀποφαινόμε-

νο· οὐδὲ κρατεῖν βουλόμενος ταῦτα, οὐδὲ περὶ του-
τωνὶ τῶν προκειμένων μᾶλλον ὑμῖν ἢ περὶ παντὸς·
ἐκείνοις σεσηγημένους τὴν ἐμὴν προτίθημι γνώμη.
Ὅρθε γὰρ με κἀν τοῖς ἐμπρόσθεν εἰρημένους τὸ
δέξαν προσκρούειν ὑμῖν ἔω· ἐξῆν φυλαξίμενος·
καίτοι τοῖς τῆς ἀληθείας ἐξετασταῖς οὕτε λέ-
γουσιν οὐτ' ἀκούουσιν ἀρμόττει τοῦτου φροντί-
ζειν.

et contemptum. Ego vero arbitror, silentium hoc
nec rursus velut omnino tutam illam recipientium. Quæso autem a vobis, Græci, ut quæ dic-
turus sum, ita a me dici existimetis, non quasi velim certam ipse pronuntiare sententiam, et rata
esse quæ profero : neque enim ego nunc magis de
aīa quavis re quam illi tacuerint. Et videtis ipsi
cūrare id minime convenit, sive dicant ipsi, sive audiant.

Ἐγὼ τοίνυν, ὅπερ εἶπον, τοὺς ἀγίους ἡγοῦμαι·
μὴ ὄν ἀποφαινομένους περὶ ὧν ἕτεροι λέγουσι φα-
νερώς, ὅτε σφόδρα συνηγοροῦντας, εἰ δεῖ λέγειν
οὕτως, οὐτ' ἐναντιούμενους καθάπαξ τοῦτο ποιεῖν·
τὸ μὲν γὰρ πόρρω τῆς ἐκείνων ἀρετῆς καὶ σοφίας
ἐστὶ, τὸ δ' εἶχεν ἂν λόγον οὐδένα πάντας ὁμοῦ κα-
θάπερ συνθεμένους ἐλέσθαι, καὶ δόγματι παρὰ
πολλῶν ἐμολογουμένων συνηγορίαν οὕτω νεκρὴν
εἰσενέγκασθαι. Ἄλλ' οἶμαι τούτους ἢ τὴν δόξαν
ἀμφιφροῦντας ὡς ἀκινδύνως χρῆσασθαι τῇ σιγῇ, ἢ
τῇ μὲν γνώμῃ μετὰ τῶν εἰπόντων ἐστάναι, τοῦ δὲ
δημοσιεύειν αὐτὴν ἀποσχέσθαι, ἕτερόν τι προνοου-
μένους. Καὶ τούτων ἑκάτερον εὐλαθείας τε καὶ
προνοίας· προσηκούσης ἀγίοις ἐστὶν ἀπόδειξις. Εἴτε
γὰρ ἂ μὴ παντάπασιν ἰδιόβρονον εἶπειν, ἀλλ' οὐδὲ
τῶν ἀνηκέστων ἤδισαν ὄν, τοῦτο σιγῇ παρελθεῖν,
καὶ τὰς ἐκ τε τοῦ μαρτυρεῖν ἐκ τε τοῦ διώκειν
ὑποψίας φυγεῖν ἐβουλεύσαντο, θαυμαστοὶ τῆς εὐλα-
θείας εἰσὶ, δι' ἣν καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν εἰρημένους
ἀναμφισθητῆτως προσκείμεθα δίκαιον ἅπαντας·
εἴτε ἐκ τοῦ φανερὰν ποιεῖσθαι τὴν δόξαν, συνωρα-
κότες τε τῶν οὐκ ἀμεινόντων ἐφόμενον, κατασχέειν
αὐτῆν ἐν σφίσι ἐνόμισαν, ἐπαινετοὶ τῆς προνοίας.
Εἰ γὰρ τῶν λόγων αὐτοῖς ἅτε διδασκάλων καὶ
Πατέρων ἔχουσι τάξιν, ἢ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὠφέλι-
α τέλος ἐμελλεν εἶναι, οὐκ εἶδε τὰ βλάφοντα προστι-
θέναι· καὶ τὸν ἀληθῆ καὶ κοινὸν κἀντεῦθα διδασκα-
λον προσετήσαντο, δὲ πολλὰ τῶν ἀξιολόγων κα-
τεῖχε, μὴ πω δυναμένους ἐκείνα βασιάζειν τοὺς
ἀποστόλους· εἰδώς· τί γὰρ ὕψελος ἀληθείας ὑψηλο-
τέρας τοῖς ἐπὶ τῶν ταπεινοτέρων ἀθεταῖς ἐτι καὶ
κλονουμένοις; Ὅτι δ' ἑκάτερον τούτων πολὺ τὸ
εὐλόγον ἔχει, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τὸ τάναντι δοξάζ-
ειν τοὺς διδασκάλους, οὐκ οὖν ὥστε καὶ παραβάλλειν
ἐξεῖναι, καὶ ὅτι συνάπτειν, ὡς εἴρηται, τούτους
οὐδὲν ἐστὶ χαλεπὸν, ὁπότερον ἂν τούτων μέλλοι
κρατεῖν, αὐτόθεν οἶμαι δῆλον ἅπασι καθεστάναι.
Εἰ μὲν γὰρ ἀγαθόν τι χρέμα καὶ πολλῆς ἄξιον
εὐφημίας ἢ περὶ ταῦτ' εὐλόγετα πᾶσι δοκεῖ, πῶς
οὐ δεῖ ταύτην τοῖς ἀρίστοις προσάπτεισθαι τῶν
ἀνθρώπων; εἰ δὲ καὶ μὴ, καὶ πάντες ἅπαντα λέ-
γουσιν οὐ γὰρ μετὰ τῆς ἴσης σοφίας καὶ τῆς ἀνωθεν
χάριτος, ἀλλ' ἐστὶ τις ἐν αὐτοῖς καθάπερ ἀγνοώσης
καὶ τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγώνων, οὕτω καὶ σοφίας

A tatis rationem iis qui silentium afferunt ad dam-
nandos eos qui non tacuerunt. Si quis vero dicat,
neque contrarium esse pugnantem inferendum,
nempe ab illis per silentium opinionem reborari,
eoque iudicio significari, receptam hanc esse ab
illis : responderi quidem optime potest : Et
tacendo innuebant, non omnino illam sibi probari,
potius tamen significasse assensum, quam odium
fuisse hominum nec omnino reprobantium opinio-
nem, nec rursus velut omnino tutam illam recipientium. Quæso autem a vobis, Græci, ut quæ dic-
turus sum, ita a me dici existimetis, non quasi velim certam ipse pronuntiare sententiam, et rata
esse quæ profero : neque enim ego nunc magis de
proposita materia quid sentiam profero, quam de
quanta per totum sermonem diligentia illud cave-
rim, ne quoad ejus fieri posset vestras offenderem aures : quanquam iis qui veritatem inquirunt,
cūrare id minime convenit, sive dicant ipsi, sive audiant.

B Ego igitur, quod dixi, sanctos arbitror nihil esse
locutos de eo, quod alii dicunt aperte, propterea
quod illi nec multum faverent, si ita dicendum est,
nec illud omnino rejicerent : hoc enim a virtute eo-
rum et scientia procul abest : illud autem nulla ra-
tione niteretur : quasi omnes communicatis consi-
liis id facere, et dogma confessum a multis adeo
frigida ratione fulcire voluerint. Sed puto illos aut
de re quæ sibi erat ambigua tacuisse, tutius hoc du-
centes : aut idem sensisse quidem quod alii qui rem
aperte dixerunt, sed abstinnisse a sententiæ divulga-
tione, quiddam aliud prospicientes : quorum utrum-
que cautelam et providentiam eos adhibuisse, quæ sar-
ctos decet, certum iudicium est. Si enim præterire
silentio id voluerunt, quod omnino dicere non au-
debant, nec tamen pro exsecrando habebant dogmaticæ,
C suspicionesque evitandas putarunt, quæ subortæ es-
sent, sive illi dogma probassent, sive improbassent :
admirabili sane cautione sunt usi, ob quam omnes
dicta eorum sequi sine ulla hæsitacione debeant. Si
vero infausti aliquid prospexere consecuturum, ex
promulgacione hujus sententiæ, et proinde retinen-
dam illi apud se judicarunt : laudanda profecto est
hæc providentia. Cum enim sermonibus eorum finis
esset propositus, utilitas hominum sibi subditorum,
nempe ut Patribus ac doctoribus, profærenda non
erant ab illis, quæ obesse poterant : idque etiam
exemplo veri communis que omnium magistri, qui
D ferre posse apostolos. Quid enim prodest sublimior
veritas iis qui adhuc in humilioribus nutant? Quod
autem utrumque horum solida ratione nitatur, multo-
que magis sit rationi consentaneum, quam asserere
doctores inter se pugnare, ut nulla queat inter hæc
esse comparacione: quodque, utrumlibet verum dicatur,
nullo negotio possint illi inter se conciliari, per se
ipsum arbitror esse omnibus manifestum. Nam si
bona res et multis digna præconibus videtur omnibus
cautio in hujusmodi negotiis, cur optimis hominibus
illa non tribuatur? Sin vero aliter, et omnes omnia
dicunt non pari doctrina cœlestique gratia, sed est
inter eos uti sanctitatis laborumque pro pietate
suseptorum, ita quoque scientiæ faciundiaque ac
divinæ gratiæ, per quam hæc omnia dantur et con-

firmantur, ordo quidam et gradus: quid incom-
 modi fuerit, si quæ alius quidam multa usus fidu-
 cia dixit, hæc alium veritum tacuisse dicamus? Ego
 enim sanc, ut paululum hac in re immorer, san-
 ctorum hominum res ita se habere puto. Non om-
 nibus hominibus dat omnia Deus, sed hunc qui-
 dem hoc ornat munere, alium vero alio decorat, et
 huic quidem largitus est unum, illi autem plura
 etiam addit: et sicuti dona ipsa inter se differunt,
 ita unumquodque plus minusve perfectionis ac
 pietatis habere dignoscitur. Causa vero cur illa
 differant aut plura sint, est quidem gratia donan-
 tis secundum prædefinitionem et præcognitionem
 quamdam ineffabilem, est vero etiam accipientium
 cuiusque ad hæc dispositio: ut neque bonorum
 quidquam, juxta Pauli sententiam, tanquam a no-
 bis provenisse putantes muniamur: et nonnullarum
 actionum his quidem pœnæ, illis vero præmia red-
 dantur. Quod porro modo bonorum largitor eos
 tractet, qui in accepta dona ingrati sunt, alterius
 fuerit negotii considerare. Illis autem qui dono
 bene utuntur, idque unum a seipsis conferre vo-
 lunt, non modo benefactor, sed et custos fit rei
 datæ: atque ad scopum uniuscuiusque ducem se
 præbet, difficultatesque tollit, efficitque ut progres-
 sus in eo faciant, et secunda donat gratia, cum id
 etiam libitum fuerit: et felicitatem postremo adji-
 cit præmium non tam eorum quæ ipsi gesserunt,
 quam quibus ipse, ut per eos gererentur, auctor fuit:
 ut sit velle quidem a nobis; inde autem perficere:
 et currere quidem nostrum, assequi vero quæ opta-
 mus, solius divinæ clementiæ: imo vero aberrare
 quidem ab honesto, sit aëstri tantum consilii:
 prope vero bonum accedere, et illi quodam modo
 adhærescere, a divina proveniat gratia. Et quædam
 non est par in omnibus boni voluntas et studium,
 neque omnibus uno modo natura optabitur: quæ
 et momenta temporum non æque omnibus sese
 offerunt: hinc fit ut adeptio quoque finis aliter
 aliis respondeat. Veritatis enim et boni natura nullis
 terminis circumscribitur; quorum illa quidem no-
 bis contemplantibus, hoc autem agentibus propo-
 situm est. Hinc mansionum oriuntur differentiæ, et
 varia ac multiplex ultimæ felicitatis possessio. Ita
 ergo etiam Ecclesiæ doctores sciendi dicendique
 munere ornat, virtutem illi conjunxerunt; atque
 ita primum sese ostenderunt eo loco non indignos;
 tum veritatis notitia fruebantur, quæ una scientiæ
 sudorumque ad acquirendam eam insumendorum
 dignus finis existerit; Deus porro erat, qui hæc sup-
 peditabat, atque ad illam atrahebat: sed non omnes
 eodem apparatu ad scientiam accesserunt, neque
 pari scientia veritatem examinarunt. Idcirco docti
 quidem omnes erant, sed docti tunc modo inter se dif-
 ferabant; et veritatem quidem omnes attigerunt,
 sed iste non tantum veritatis apprehendit, quantum
 ille. In quibuscumque autem loqui se tuto quisque
 putavit; apte congruenterque locutus est, alius au-
 tem alio plus quiddam est ausus; et audere qui-

καὶ λόγων καὶ τῆς ταῦτα διδούσης; καὶ βεβαιούσης
 χάριτος ἐκ Θεοῦ, τάξις τις καὶ βαθμὸς· τί δεινὸν
 ἂν ἄ τις ἄλλος πλείονι τῷ τεθαρόρηκτι χρώμενος
 εἶπε, ταῦθ' ἔτιρον εὐλαθηθέντα σιωπᾶν ἀξιόωται;
 ἐγὼ γὰρ, ἵνα τι καὶ μικρὸν προσδιατρέψω τῷ λόγῳ,
 τὰ κατὰ τοὺς οὕτως ἔχειν ἠγοῦμαι. Οὐ πᾶσιν ἀν-
 θρώποις πάντα διδωσιν ὁ Θεός, ἀλλὰ κοσμεῖ μὲν
 τοῦτον ἐκείνῳ, τιμᾶ δὲ ἄλλον ἄλλῳ τῶν ἀγαθῶν·
 καὶ τὸν μὲν ἐν δωρησάμενος; ἔστη, τῷ δὲ καὶ πλείω
 προστίθῃσι· καὶ καθάπερ ἄλλου πρὸς ἄλλο τῶν
 χαρισμάτων ἐστὶ διαφορά, οὕτω καὶ κατ' αὐτὴν τῷ
 τελειοτέρῳ τε καὶ εὐσεβεστέρῳ διενήνοχεν ἕκαστον.
 Τῆς δὲ διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τοῦ πλήθους ἐστὶ μὲν ἡ
 τοῦ διδόντος χάρις· αἰτία κατὰ τινα προορισμὸν καὶ
 πρόγνωσιν ἀρόρητον, ἐστὶ δὲ δὴ που καὶ ἡ τῶν λαμ-
 βανόντων ἑκάστου πρὸς ταῦτα παρασκευῆ, ἵνα
 μήτε τι τῶν ἀγαθῶν κατὰ Παῦλον εἰπεῖν, ὡς ἀφ'
 ἡμῶν αὐτῶν ψευδῶμεθα λογιζόμενοι, καὶ τῶν ἡμε-
 τέρων πράξεων ταῖς μὲν συμβαίνουσιν αἱ ποιναί, αἱ
 δὲ τυγχάνουσιν ἀθλῶν. Τοῖς μὲν οὖν ἀχαρίστοις
 ὀφθεῖσι περὶ τὴν δωρὴν ὄντινα χρῆται τρόπον ὁ
 δωδωκῶς, ἄλλης ἂν εἴῃ μελέτης σκοπεῖν· τοῖς δὲ
 καλῶς αὐτῇ χρησαμένοις, καὶ τοῦτο μόνον παρ'
 ἑαυτῶν εἰσφέρουσιν θελήσασιν, οὐ μόνον εὐεργέτης,
 ἀλλὰ καὶ φύλαξ γίνεται τοῦ δοθέντος, καὶ πρὸς τὸν
 ἑκάστου σκοπὸν αὐτὸς ὁδηγεῖ, καὶ λύει τὰς δυσχε-
 ρείας, καὶ ὅπως ἐν αὐτῷ προκόπτωσι πράττει, καὶ
 χάριτος ἀξιοὶ δευτέρας· ὅπόταν καὶ τοῦτο δοκῇ· καὶ
 τὴν εὐδαιμονίαν ἐπὶ πᾶσιν, οὐχ ὡς αὐτοὶ κατε-
 πράξαντο μᾶλλον ἢ σφίσις ἐκείνος γέγονεν αἴτιος,
 ἄλλον προστίθῃσιν· ὡς· εἶναι τὸ μὲν βούλοσθαι
 παρ' ἡμῶν, τὸ δ' ἀνύειν ἐκείθεν· καὶ τρέχειν μὲν
 ἡμῶν, τὸ δ' ἐπικινεῖσθαι τοῦ ποθομένου τῆς ἐκείνου
 μόνης εἶναι φιλανθρωπίας· μᾶλλον δὲ τὸ μὲν δευ-
 μαρτεῖν τοῦ καλοῦ μόνης εἶναι τῆς ἡμετέρας δου-
 λῆς, τὸ δ' ἐγγίσει τῷ ἀγαθῷ καὶ προσφύναί που ἐκ
 τῆς θείας χάριτος ἦκιν. Ἐπειδ' οὕτω πᾶσιν ἴση
 τῶν καλῶν ἡ βούλησις, οὐθ' ἡ περὶ ταῦτα σπουδῆ,
 οὐτε πᾶσιν ἡ φύσις τὸν ἴσον τρόπον συναγωνίζεται,
 ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ παρὰ τῶν καιρῶν οὐχ ὁμοία πᾶσι
 βοήθη, καὶ τοῦ τέλους ἡ κτήσις ἄλλοις ἄλλον περι-
 γίνεται τρόπον, ἀπείρου τῆς τ' ἀληθείας τοῦ τε
 καλοῦ τὴν φύσιν τυγχάνοντος, ὧν τῆς μὲν ἐν τῷ
 θεωρεῖν, τοῦ δὲ ἐν ταῖς πράξεσι στοχαζόμεθα·
 κάτανεῦθεν αἱ διαφοραὶ τῶν μόνων, καὶ τῆς ἐσχάτης
 εὐδαιμονίας ἡ ποικίλη τε καὶ πολυσχεδῆς προηλθεν
 ἀπόλαυσις· καὶ τῆς Ἐκκλησίας οὖν οἱ διδάσκαλοι
 τῷ τῆς σοφίας καὶ τῶν λόγων κοσμηθέντες; γα-
 ρίσματι, ἐπὶ τούτῳ συνῆψαν ἀρετὴν· καὶ ταύτη
 πρῶτον εἰδείξαν ἀξιοὶ γεγονότες τοῦ δώρου, καὶ τοῦ
 τυχεῖν τῆς ἀληθείας ἀπέλαυον, ἢ μόνῃ σοφίᾳ; καὶ
 τῶν ἐπ' αὐτῇ σπουδασμάτων τέλος γένοιτ' ἂν ἄξιον·
 καὶ Θεός ἦν ὁ ταῦτα δίδους, καὶ ταύτη προσάγων.
 Ἄλλ' οὕτε πρὸς τὴν σοφίαν τὴν αὐτὴν εἰσενέγκαντο
 πάντες παρασκευῆν, οὐτ' ἀπὸ τῆς ἴσης σοφίας τὰ
 τῆς ἀληθείας ἐξήτασαν. Διὸ σοφοὶ μὲν ἅπαντες;
 ἦσαν, διενήνοχε δ' ἄλλος ἄλλου τῷ μέτρῳ· καὶ
 πάντες μὲν τῆς ἀληθείας ἐπέτυχον, οὐ τόσούτων
 μέντοι ταύτης οὕτως κατεβήσαν ὅσον ἔσχον ἐκείνος·

ἀλλ' ἐν οἷς μὲν ἐθάρρῃσεν ἕκαστος, ἀραρότως εἶπε καὶ προσφῶς, ἄλλο; δ' ἄλλο τι πλέον ἐτόλμας· καὶ τὸ μὲν θάρρῃσαι τῆς ἐκείνου σοφίας ἐτύγχανε, τὸ δὲ μὴ πλανηθῆναι τῆς ἀληθείας, τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἦν, τὴν τε γνώμην μὲθ' ἧς ἐζήτουν ἀσπαζομένου, καὶ τὴν προθυμίαν καὶ τὸν πόνον οἰκτεροῦντο; καὶ τοῖς μὲν εὐλαβεστέροις οὐ μεμφομένου, τοῖς δὲ θαρρόουσι καλῶς παρέχοντος τὴν ἀσφάλειαν. Οὐκοῦν καὶ ἡμᾶς τῶν μὲν δεῖ τὴν εὐλάβειαν ἐπαινεῖν, τῶν δὲ θαυμάζειν τὴν θάρρῃσαν· καὶ νομίζειν μὲν ἀληθῆ τὰ κοινῇ παρὰ πάντων ἠξιωμένα, ἐφ' ἃ δὲ προεληλύθεισιν ἔνιοι, σοφία τε μείζονι καὶ τῇ παρὰ τοῦ Πνεύματος συμμαχίᾳ θαρρόουντες, μηδὲ τούτων καταφρονεῖν· μηδ' ἢ προπετεῖς ὀλεσθαι τοὺς εἰπόντας, ἢ νομίζειν ἐλαττωθῆσαι τι τοῦ; σιγίσαντας ἐκ τῆς εἰς ἐτέρους τιμῆς, ἢ τὴν ἐν ἀγιότητι δόξαν αὐτῶν παρριεσθαι, ἃν καὶ ἄλλο τι νομίζωμεν ἀληθές, ὣν αὐτοὶ θαρρόουσι ἐπέκεινα. Εἰ γὰρ μηδὲ τῆς ἐν ἀγιότητι δόξης καὶ τῶν δι' ἐκείνην στεφάνων ἐπίσης πάντες μετέσχον, καίτοι πάντες ἠξιωμένοι τῷ Θεῷ, καὶ γνήσιοι φανέντες ἐκείνου θεραπευταί, οὕτε βαθμοῖς τισι διαφέροντες ἀδικεῖσθαι νομίζουσιν, ἢ φθονοῦσι τοῖς ὑψηλοτέροις οἱ ταπεινότεροι, σχολῆ γε τῆς ἀγιότητος εἵνεκα καὶ τὴν τῆς ἀληθείας γῶσιν ἐπίσης συμμεριούνται, ἢ χαλεπῶς οἴσουσιν ἂν τις καὶ τῇ τῆς ἀληθείας γνώσει τὴν διαφοράν αὐτοῖς ἀφορίζοιτο. Εἰ δὲ καὶ τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν ἀποφάνονται πάντες, ὃ ἔστιν ἡ πρώτη καὶ καθαρωτάτη πάντως ἀλήθεια, τῆς δὲ διαφοράς πολλὰ καὶ βαθμοί, εἴπερ καὶ τῆς εὐδαιμονίας εἶναι πιστεύονται, πῶς οὐ κἀνταῦθα τῆς ἀληθείας τὸ φῶς διαφύρω; σφίσι ἐπέλαμψεν, ὃ τοῦ φωτὸς ἐκείνου πρόδρομον καὶ σύμβολον ἦν; "Ἡ πῶς οὐχ ἡμῖν, ἂν ἄλλο τι λέγωμεν, ὡς καταψευδομένους αὐτῶν ὀργιούνται; προφάσει τῆς εἰς ἐνίους αἰδιῶς ἐριζομένοις μὲν πού τὴν περὶ τῶν θείων ἀλήθειαν, ἣν οὐδ' ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ περιλαβεῖν δυνατὸν τοὺς ταύτης ἐπίπτας· ἀτιμάζουσι δὲ τὴν τῶν ἄλλων ἀγιῶν σπουδὴν καὶ τὴν χάριν, καὶ ἣν ἐντεῦθεν ἀλήθειαν ἐπορίσαντο; Ἄλλως τ' εἰ μὲν πάντα μέλλομεν ὑποπεύειν, ἢ μὴ κοινῇ καὶ καθάπερ ἀφ' ἐνός στόματος πάντες ἠξίουν, ἄλλοις ἂν εἴη λόγος; καίτοι τὰ μὲν παρόντα λύσομεν ἴσως καλῶς, καὶ πόνων ἡμᾶς αὐτοῦς ἀπαλλάξομεν, καταψηφιούμεθα δὲ τινων παντελῶς, καὶ τοῦ χοροῦ τῶν διδασκάλων αὐτοὺς ἀποκλείσομεν, οἷς αἱ τῶν Πατέρων σύνοδοι πᾶσαι καὶ τὴν τῶν κορυφαίων τάξιν ἀπένεμαν· ἢ γὰρ πλείω τῶν ἄλλων εἶπον ἐκαίνοι, ταῦτα σχεδὸν ἔστιν ἄπερ εἶπον· οὕτως δέξυτῃ ἐναντίας καὶ χάριτι Πνεύματος ἐπὶ πλείστον προήλθον. Πάντ' οὖν ἐπεὶ αὐτὸς δόξουσιν εἶναι· καὶ ἀληθῶς ληρήσουσιν οἱ ταῦτα λέγειν τολμῶντες. Εἰ δ' ἐκείνα πάντα θαυμάζομεν, πού δίκαιον μόνον τούτῳ μὴ προσέειθαι; ἢ γὰρ ἐπὶ πάντων τῶν ὁμοίων δεῖ τὴν γνώμην ταύτην νικᾶν, ἢ μηδ' ἐφ' ἐνός τινος εἶναι κυρίαν. "Ὅτι μὲν τοῖνον τὴν σιγὴν οὐκ ἐναντιούμενων, ἀλλ' εὐλαβουμένων ὑπάρχειν εἰκός, καὶ μὴ σφόδρα θαρρόοντων ἐφ' ἑαυτοῖς ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἐκ τῶν εἰρημένων ὄμαι δῆλον ὑπάρχειν.

Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὰ τῶν ἀγίων συγ-

dem loqui, scientiæ erat, qua quisque pollebat: non aberrasse autem a veritate, Dei munus, voluntatem eorum qua quærebant, acceptam habentis, studiumque ac laborem commiserantis: et cautelam quidem adhibentes non objurgantis, recte autem confidentia utentibus securitatem largientis. Et nos igitur oportet in his quidem laudare cautionem, in illis vero loquendi libertatem admirari: et vera quidem existimare, quæ ab omnibus æque sunt pronuntiata: si qua vero prolata sunt a quibusdam ultra progredientibus, tum abundantiori doctrina fretis, tum auxilio Spiritus, nequaquam parvipendere, neque eos qui protulere, temerarios ducere, aut eos qui tacuerunt, mirentur existimare quod honorentur alteri, sanctitatisve opinione privatos putare, si quid nos pro vero habeamus ultra quam ipsi proferre sunt ausi. Si enim sanctitatis opinio, et corona quam adepti propter eam sunt, non fuit omnibus æqualis: cum tamen omnes Deo chari fuerint, et germani ipsius cultores, et nullam sibi putant fieri injuriam, quod gradibus quibusdam differant, neque individuent inferiores sublimioribus: minus certe propter sanctitatem pro æqua certabunt veritatis cognitione, aut moleste ferent, si quis cognitione veritatis differentiam inter illos constituat. Jam vero si visionem Dei esse beatitudinem futuram omnes affirmant, qui prima et purissima sine dubio veritas est: hujus autem visionis multæ differentiæ gradusque esse eroduntur, quemadmodum et beatitudinis: quæ ratione fiat, ut illis hic etiam veritatis lumen diversis modis non illuxerit, quod luminis prænuntium ac symbolum erat? Nobis vero, si aliter dicamus, quomodo illi non succenseant, tanquam de illis falsa affirmantibus; qui dum reverentes aliquorum videri volumus, rerum divinarum veritati terminum statuimus: quam ne in futuro quidem sæculo capere poterunt ejus spectatores: nec non aliorum sanctorum studia, collatamque in eos gratiam, et quam illi per hæc assecuti sunt veritatem inhonoramus? Nam si suspecta volumus habere omnia quæ non fuerint communiter et quasi uno ore pronuntiata ab omnibus, alia id erit res: quam hæc quidem difficultates fortasse benediximus, et molestiis liberi erimus, sed aliquos plane damnabimus, et a doctorum cœtu excludemus, quibus tamen omnia Patrum concilia lectura vel coryphæorum assignarunt. Quæ enim illi addidere ad aliorum dicta, hæc fere sunt, quæ dixi. Adeo ingenii acuminis ac Spiritus gratia progressi sunt ad penitus intima. Esse igitur videbuntur nugæ illa omnia: at nugæ vere effluent, qui hæc dicere audent. Quod si nobis admirationi sunt illa omnia, cur hæc sola improbemus? Aut enim sententia hæc de similibus omnibus, aut de nullo rata esse debet. Quod igitur silentium par sit esse hominum nequaquam repugnantium, sed cautelaudentium, nec multum sibi hæc in parte confidentium, constare arbitror ex iis quæ dicta sunt.

Id ita esse testantur etiam scripta sanctorum;

in quibus alii aliis confidentius loqui videntur, ut a quibusque scientia aut collata gratia pollebat: nec magis Latini a Græcis, quam Græci inter se hac ratione differunt. Sed neque impossibile, aut statui eorum videtur minus congruens, si quis asserat, illos quidem absque ulla hæsitatione eadem sensisse quæ alii: veritos autem esse, ne aperta rei confessio periculosa foret simplicioribus. Qui enim, ne quisquam per ea quæ dicebantur, ullum contraheret damnum, palam contradicentes ea dicentibus restitire: necnon ea credi proferrique prohibuere, quæ aliis erant vel ipso respirandi usu magis familiaria: cum tamen ipsis potissimum constaret vera illa esse; cur censendi non sint hanc ipsam ob causam libentius tacuisse? Mitius enim plane erat tacuisse, quam videri contradixisse. Fortasse vero iis qui Spiritum ex Filio procedere audiebant, nec dictum valde capiebant, multa etiam alia in mentem absurda veniebant, et hæc ipsa, in quæ Latinos deducunt, qui contra illos edidere longa volumina; et quæ necessario dicunt ex dogmate sequi: ut puta, opinari duo principia, et inferiorem esse Spiritum aliis divinis personis, et reliqua hujusmodi. Nam si Latini ad hæc respondententes, et neque se ita sentire, neque absurda illa necessario sequi ostendentes, nondum hoc persuadere Græcis potuerunt; sed putant illi quidvis potius, quam Latinorum sententiam his incommodis carere. Adeo longe aliter de additamento sentiunt, quam velint qui illud asserunt: quid facturos homines existimamus, sanctis omnibus ex Filio Spiritum affirmantibus, et simpliciter, ut moris est illis, dogma hoc proferentibus, et nihil addentibus ex iis, quæ nunc a Latinis adinventæ sunt causa defendendi dogmatis, et evadendi hæc incommoda? Ego enim arbitror futurum fuisse ut hæc quidem illi sequi absurda opinarentur; contradicente vero nemine, nec cavenda illa esse admomento, et sententiam amplecterentur, tanquam nulla sui ex parte ipsa inferentem, et incommodis hæc tanquam veris facile assentirentur. Quæ sane omnia par est doctores prævidisse, ideoque abstinentisse a proferenda sententia, quodque multum lædere poterat, siluisse. Cum enim illi de securitate discipulorum valde solliciti eos ubique cohortentur ut sola sequantur Scripturæ verba, et nihil aliud curiose inquirant, quam etiam ob causam multa Scripturæ loca explicant contra quam omnes, et ipsimet etiam sentirent, nec videri erubescunt hujusmodi sententiarum plani interpretes, et profunda non penetrantes, eo tantum consilio, quo valeant persuadere aliis, ut contineant se intra terminos, et temeritatis pericula evitent: quid mirum, si has cogitationes secuti, hæc ipsa quoque tacuerunt, ut multa alia, quæ ab illis poterant citra periculum enuntiari? Oportebat enim non solum verbis commonere quid fieri deceat, sed reipsa quoque palam facere, et se ipsos exemplum adhibendæ cautionis præbere. Sciebant quippe hoc verorum

γράμματα, ἐν οἷς ἄλλοι μᾶλλον ἄλλων τεθαυρήκότες ὄρωνται, ὡς ἕκαστος ἐπιστήμης ἢ χάριτος εἶχε· καὶ οὐδὲν μᾶλλον Λατίνου Γραικῶν, ἢ Γραικοῦ πρὸς ἑαυτοὺς ταύτη φαίνονται διενηνογότες. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸ ταυτὰ τοῖς ἄλλοις φρονούστας ἀναμφιβόλως, τὴν ὁμολογίαν ὡς οὐκ ἀσφαλῆ τοῖς ἀπλουστέροις φυλάττειναι, οὗτ' ἀδύνατον, οὐτε τῆς ἐκείνων τάξεως ἀπᾶδον εἶναι δοκεῖ. Οἱ γὰρ ἕνεκα τοῦ μηδένα ἀν ἐκ τῶν λόγων βλάβος τι παθεῖν, φανερώς τοῖς λέγουσιν ἀντειπόντες, καὶ φρονεῖν καὶ λέγειν ἀπαγορεύσαντες ἃ τοῖς ἄλλοις καὶ τοῖς ἀναπνοῆς αὐτῆς συνηθέστερα, καί τοι παντὸς μᾶλλον αὐτοὶ ταυτ' ἤθεσαν ἀληθῆ, πῶς οὐκ αὐτοῦ δὴ τοῦτου χάριν προθυμότερον εἰσήσαν ἂν; τὸ γὰρ σιγήσαι τοῦ δοκεῖν ἀντιλέγειν δῆπου πρῶτον. Εἰκόσ γὰρ ἦν τοὺς ἀκούοντας ἐκ τοῦ Υἱοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα, καὶ μὴ χωροῦντας πᾶνυ τὴν λόγον, ἀλλὰ γε πολλαὶ τῶν ἀτόπων ἐνθυμηθῆναι, καὶ ταῦτα δὴ πρὸς ἃ Λατίνους ἀπαγορεύματα, καὶ τὰ μακρὰ κατ' αὐτῶν ἐκδεδοκότες συγγράμματα, καὶ ἃ φασι ἀκολουθεῖν ἐξ ἀνάγκης τῷ δόγματι· οἷόν ἐστι καὶ τὸ διττὰς νομίζειν ἀρχὰς, καὶ τὸ τῶν ἄλλων θεῶν προσώπων εἶναι τὸ Πνεῦμα καταδεέστερον, καὶ τᾶλλα δὴ τὰ τοιαῦτα. Εἰ γὰρ Λατῖνοι περὶ τούτων ἀπολογούμενοι, καὶ μήτε φρονεῖν αὐτὰ, μήτ' ἐξ ἀνάγκης ἔπεσθαι τῇ δόξῃ δεικνύντες, οὕτω καὶ τήμερον πεῖσαι Γραικοὺς τῷ δυνήθησαν, ἀλλ' ὀλονται πάντα μᾶλλον ἢ τῶν ἀτόπων ἀπηλλάχθαι τούτων τὴν δόξαν· οὕτως ἀκούουσι τῆς προσθήκης, οὐκ ὡς ἂν οἱ λέγοντες βούλοιντο, τί παθεῖν εἰκόσ; ἦν τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ἁγίων ἀπάντων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λεγόντων, καὶ τούτο δογματιζόντων ἀπλῶς ὡς ἔθος αὐτοῖς, μηδὲν δὲ προστιθέτων τῶν νῦν Λατίνους εἰς ἀπολογία ἀξουρημένων τοῦ δόματος, καὶ πρὸς τὰς τῶν ἀτόπων τούτων ἀποφυγὰς; ἐγὼ γὰρ οἶμαι, τῇ μὲν δόξῃ νομίσαντας ἔπεσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀντιλέγοντος δὲ μηδενός, ταῦτα φυλάττειν παραινούντος, καὶ τὴν δόξαν ὡς οὐδαμῶθεν τούτων αἰτίαν τιμᾶν, καὶ ὡς ἀληθῆσι τοῖς ἀτόποις τούτοις βεβίως ἂν προσθέσθαι. Ἄ δὴ πάντα προειδομένους· εἰκόσ ἐστι φέσασθαι τῆς δόξης τοὺς διδασκάλους, καὶ σιγήσαι τὸ μεγάλη βλάβειν δυνάμενον. Εἰ δὲ καὶ τῆς τῶν μαθητῶν ἀσφαλείας σφόδρα φροντίζοντες, πανταχοῦ παραινοῦσιν αὐτοῖς τῶν ἐν τῇ Γραφῇ λεγομένων ἔχεσθαι μόνον, καὶ μηδὲν περιεργάζεσθαι πλέον· ὥστε καὶ πολλὰ τῆς Γραφῆς ἐξηγῶνται τῇ τε πάντων δόξῃ καὶ τῇ σῶν αὐτῶν ἐναντίας· οὐδ' αἰδοῦνται τὸ δόξαι σαφεῖς τινες ὄντες καὶ ἐπιπύλαιοι τῶν τοιοῦτων ἐξηγηταί, μόνον ἵνα δυνηθῶσι πεῖσαι τοὺς ἄλλους· εἴτω μένειν τῶν ὄρων, καὶ τῶν ἐκ τῆς προπετείας ἀπηλλάχθαι κινδύνων· τί θαυμαστόν, εἰ τούτοις ἐπόμενοι τοῖς λογισμοῖς καὶ ταῦτα εἰσήσαν, ὥσπερ εὔροι τις ἂν αὐτοὺς καὶ πολλὰ ἄλλα τῶν ἀκινδύνων ἂν εἰρημένων σεσηγηκότας; ἔδει γὰρ μὴ λόγῳ μόνον τὸ δέον ὑπαγορεύειν, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ φανεροῦν αὐτὸ, καὶ παράδειγμα σφᾶς αὐτοῖς διδόναι τῆς εὐλαθείας· τοῦτο γὰρ ἁληθινῶν διδασκάλων ἤθεσαν ὄν. Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν ἀληθῶν ἀπό γε τῶν σφωτέρων πρῶ-

πειν οὐκ ἔδει· ἢ γὰρ ἂν ἰδίκοι τῆ τῶν ἀσθενε-
 στέρων φεῖδοι τοῦ; ἄμεινον παρεσκευασμένους
 ἀτελεστέρους εἶντες, μῆδὲ καὶ τούτους συμμετρῆν
 τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον ἐθέλοντες· ἄλλον τινὰ
 τρόπον καὶ τούτοις τὴν ἀληθῆ προὔτιθεσιν δόξαν
 ἀρκοῦντα σοφοῖς· καθάπερ οὐδ' αὐτοὶ παρὰ τῶν
 Γραφῶν αὐταῖς ἐζήτουν λέξεσι τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ'
 ὅσα τοῖς διαβρήδην λεγομένοις τὴν ἰσὴν δύναμιν
 ἔχει, καὶ ἂ ταῖς ὁμολογουμέναις περὶ τῶν θεῶν
 ἐνομοῖαις συνάξουσιν, πρὸς τὴν ταύτης θήραν σφίσι
 ἐνόμοισαν ἐφαρκεῖν. Ταύτην καὶ οἱ λοιποὶ τῶν διδα-
 σκάλων εἶλοντο τὴν ὁδὸν ἐν οἷς ἐδουμάτισαν. Μῆ
 γὰρ οἷ ταύτην ἐξεῖπον τὴν δόξαν ἄλλοις τσεγγι-
 μένην σκοπεῖτω τις, ἀλλ' ὅτι χάκεινοι πολλὰ κατέ-
 σχον παρ' ἑαυτοῖς ὧν ἠδύναντο λέγειν· ἂ τοσοῦτον
 μείζων κίνδυνον ἴσως ἤνευκεν ἂν καὶ οὕτω πλείοσι
 τῶν ἀνθρώπων, ὅσω καὶ βαθυτέρας τοῖς ὕπ' αὐτῶν
 λεγομένοις δεῖ διανοίας, καὶ πολλῶν βελτίους ἐδέη-
 σεν ἂν τοῖς σιωπωμένοις. Ἐτέρω δέ τι μὴχανῆ
 κἀκεῖνοι τοῦ; πρᾶκτοῦσιν δυναμένους ὧν ἐφρό-
 νουν πεπονηται κοινωνοῦ;· καὶ τοῦτ' ἔστι συνιδεῖν
 εἰ τις αὐτῶν τοῖς λόγοις προσέχοι. Ἐθὲ δὲ τοὺς διδα-
 σκάλους ἐκάστους παθεῖν εἰκός· ἔστι πρὸς τοὺς ὕπ'
 αὐτῶν μουσμένους, τοῦτο πολλῶν πρότερον πρὸς
 πᾶσιν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν ὠκονομηκεῖναι τὸ
 Πνεῦμα τῆς ἀληθείας οὐδὲν ἀπίκοις θαυμαστῆ τι
 καὶ πάντα λόγον νικῶσῃ προνοῖα. Προνόησε γὰρ ἐκ-
 τέρας τῶν ἀνθρώπων τῆς ἔξεως, καὶ διδασκάλους
 πλάσαν ταῦταις συμβαλόντας, τοῖς μὲν ἀτελεστέ-
 ροις τοῦς εὐλαβεῖα χρησαμένους ἐπέστησε, τοῖς δ'
 ὑψηλοτέροις τὸν νοῦν τοῦς μάλιστα τεθαφρόκητας
 ἐφῆκε· καὶ διδάσκει μὲν τὴν ἀναγκαῖαν ἀλήθειαν
 διὰ πάντων ὁμοίως, ἥς ἡ πίστις ποιεῖ τοῦς σωθη-
 σομένους· ἂν δὲ τις θεωρητικώτερος ὢν καὶ κρείτ-
 των ὑποψίας κινδύνων, πρὸς τὰς τῶν μεζόνων
 ἄγει μῆτεις, καὶ τούτῳ τὸν πόθεν παραμυθεῖται,
 διακόνους οὐ; ἰδίως πρὸς ταῦτα παρεσκεύασκε χρώ-
 μενον. Ὡστ' εἰ τῶν ἀγίων τοὺς μὲν ἐπαινεσόμεθα,
 τοῖς δ' ἐπιτιμησομεν τῆς σιγῆς ἢ τῶν λόγων, καὶ
 τοῦς μὲν ἐγκρινούμεν, τοὺς δ' ὡς ἤμιν ἀχρήστους
 ἀποπεμφόμεθα· ἐξέστω καὶ κατὰ τοῦ Πνεύματος
 ἐκεῖνα τολμᾶν, οὐ μόνον οἷς τῆς σιωπῆς καὶ τῶν
 λόγων ἐκάστῳ γέγονεν αἴτιον, καὶ κοινωεῖν ἀνάγκη
 διὰ τοῦτο τῶν τιμῶν καὶ τῶν ὕθρων, ἀλλὰ καὶ οἷς
 ἐφ' ἐκάστου χρησάμενον φαίνεται, καὶ τὰ μὲν
 σιγήσαν τὰ δ' εἰρηκὸς διὰ τῶν διδασκάλων, οἷς τὸν
 τῆς ἀληθείας λόγον ἐνέπνει. Εἰ δ' ἔν ἔστιν ἐκεῖνο,
 καὶ ἀληθείας Πνεῦμα πιστεύεται, καὶ πᾶσιν ὁμοίως
 εὐεργετῆ τοῦ; ἀνθρώπου, οὐδὲ τὰ τῶν διδασκάλων
 ἄλλως ἔχειν οἰεσθαι χρῆ. Ἄλλ' ἵνα μὴ πολλὰ λέγων
 ἡμῖν ἐνοχλῶ, ὅθεν τῶν λόγων τούτων ἠρξάμην,
 ἐκείσε πάλιν ἐπάνειμι. Εἰ μὲν γὰρ φανερώς ἀντι-
 φάσκοντες οἱ τῆς Ἐκκλησίας ἐωρῶντο διδάσκαλοι,
 καὶ δέξα διαρθεθέντες; οἱ μὲν ἔλεγον οὐκ ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ προῖέναι τὸ Πνεῦμα, οἱ δὲ τοῦτο κατέφασκον
 φῶν λέγουσι τρόπον, ἔδει τὴν μὲν ἀντίφασιν μέχρι
 τῶν λόγων εἶναι νομίζοντας καὶ τὴν μάχην, τοῖς δὲ
 νοήμασι καὶ σφῆδρα συνῆφθαι τούτους ἀλλήλοισ;
 ὑποτιθεμένοις, περιᾶσθαι τῆς ἐν τοῖς ῥήμασι

A esse doctorum. Quoniam vero sapientiores quoque
 celare veritatem non debebant; alioquin, dum
 consultum volebant imbecillioribus, iniqui in mag's
 idoneos exstitissent, imperfectos relinquendo, nec
 volendo illis etiam impendere doctrinæ sermonem,
 alio quodam modo et illis veram proponebant sen-
 tentiam, qui sapientibus satis esset: quemadmo-
 dum et ipsi veritatem e Scripturis non nudis ver-
 bis expositam requirebant, sed ad comperendam
 illam satis esse sibi putarunt, quæ perinde valent
 atque ipsa aperte pronuntiata, quæque congruant
 cum certis et indubitatis animi conceptibus de re-
 bus divinis. Hanc et cæteri doctores secuti sunt
 viam, dum exponerent dogmata. Nec illud perpen-
 dat quispiam, quod hanc sententiam protulerint,
 quam alii tacuerint, sed quod et illi multa penes
 se retinuerint, quæ potuerint effari: quæ tanto
 majus fortasse periculum attulissent, et eo pluri-
 bus hominibus perniciosum, quanto profundiori
 opus est intelligentia ad percipienda quæ illi di-
 cunt, et multo etiam acutiori opus esset ad ea quæ
 tacuerunt. Sed et illi præclara quadam alia ratione
 eos sui sensus fecerunt participes, qui hujusmodi
 res assequi possunt, id quod perspicere licet, si
 quis eorum libros legat attentius. Quod autem
 par est singulis contigisse doctoribus in iis quos
 iustituebant, hoc multo antea fuisse a Spiritu veri-
 tatis provisum in universa sua Ecclesia non est
 dissensaneum, admirabili quadam et superante
 omnem dicendi facultatem Providentia. Consuluit
 enim utrique hominum ordini, congruentesque illis
 formans doctores, imperfectioribus quidem præfe-
 cit cautela usos, eminentiori autem intellecto præ-
 dicit dedit confidentius locutos. Et necessariam
 quidem per omnes æque docet veritatem, qua fides
 imbuat salvandos: si quis vero majori polleat in-
 genii acumine, nec pericula formidet, hunc a sub-
 limiora intelligenda evehit, et satisfacit ejus desi-
 derio per eos quos ad hæc peculiariter præparavit
 administratos. Quare si sanctorum alios quidem lau-
 dabimus, alios autem reprehendemus, quod tacue-
 rint expresserintve aliquid, et hos quidem proba-
 bimus, alios vero, quod non sint nobis usui, reji-
 cimus: liceat hæc eadem audire contra ipsum
 D Spiritum, non solum quia is fuerit auctor, cur hi
 tacuerint, illi expresserint, quo fit ut necessario
 et ipse participet honores et contumelias: sed
 etiam quod usus singulorum opera, hæc quidem
 ipse tacuerit, illa vero per doctores expresserit,
 quibus sermonem veritatis infundebat. At si unus
 ille est, et spiritus creditur veritatis, et beneficiis
 afficit homines adque per omnia, nec res docto-
 rum aliter se habere putanda sunt. Sed ne multa
 dicendo sim vobis molestus, ad ea revertor de qui-
 bus agere cœperam. Si enim Ecclesiæ doctores
 apertissime pugnant inter se, atque duas in par-
 tes divisi, hi quidem negarent Spiritum ex Filio
 procedere, hi vero affirmarent ut nunc faciunt:
 oporteret, contrariorum assertionem et pugnam

existimare verbo tenus esse inter eos, et pro certo habere, magna sensus convenientia inter se congruere, tumque rationes investigare cur verbis nisi fuerint contrariis, et quorsum ita sint locuti; et adinventam quidem causam, nec enim effugere illa posset, contentiones missas facere, aut simul utrumque dicendo, et rationibus utriusque partis acquiescendo, aut unum ex omnibus deligendo, quo nos maxime conjungeremur: multis enim modis potuissent hæc effici: aberrando autem, dolere quidem, quod mentem doctorum assequi non possemus, utrosque vero utrumque simpliciter amplectendo, atque, ut moris est, nostra recitando, ita demum et doctores et nos omnes in unam reduci concordiam. Nec solum doctores, sed nos ipsos etiam, si verbis contradicentia proferremus, et in fidei Symbolo raris una affirmationem, altera negationem recitarem: quod factum, omnium gravissimum, et maxima hæc differentiarum, visa esset: haud tamen foret difficile vel sic differentes unum in sensum convenire, postulante hoc ipsa materia, rebusque id facillime ferentibus. Ego enim existimo, nec sit qui mihi irascatur, cum paratus sim mutata propria sententia eam amplecti quæ vestro communi consensu pronuntiata fuerit: et hæc consilii gratia dicam, et periculum sententiæ meæ faciam, velimque potissimum ut et nos pacè fruamur, et honor cunctis doctoribus servetur incolumis. Ego, inquam, existimo, propositiones istas, quæ videntur contradicentes, posse in bonum accipi sensum utramque, et neutram rursus in bonum: ut defensores utriusque, si conjuncta fugiant incommoda, possint et veritatem salvam tueri, et ipsi inter se consentire: et horum demonstrationes afferre paratus sum, cum ipsi volueritis: nec enim præsentibus convenire arbitror sermonibus illam disputationem: et vos ipsi non ignoratis, quæ dicturus esset, cum multo melius quam ego, hujusmodi rerum habeatis notitiam. Esset igitur ita etiam nobis contentiones evitare, sensuum, ut ita dicam, convenientia dirimentibus pugnam verborum: nunc autem affirmationem quidem viri sancti ac docti, adeoque multi veluti præconis voce prædicant: tanta illam certitudine veram putabant: negationem vero dixit nemo, sed illam quidem omnes silentio prætereunt, dicunt autem qui videntur et negationi et affirmationi favere. Cur porro tacuerint potest afferri pro causa illorum ingenium, quod cautione indigebat, aut nos in dicendo servatus, quem majorum inter ipsos imitatio perpetua serie ad posterum transmissa inducerat: ex quo factum est, ut non hoc solum, sed multa etiam ex confessis tacuerint, antiquiores quidem, quod ea non haberentur explicite in Scriptura; posteriores vero, quod illorum cautela vellent esse imitatores. Licet igitur opinari, has etiam fuisse silentii causas: forte etiam periculi cujuspiam formidine, ad quod lapsuros putabant simpliciores, si veritas palam fuisset significata, a

ἑναντιότητος τοὺς λόγους εὐρίσκειν, καὶ τί σκοποῦντες ταῦτα προσέβητο· καὶ τυγχάνοντας μὲν, ἔδει δὲ δῆπου τυγχάνειν, καὶ αὐτοὺς ἡμᾶς πεπαῦσθαι φιλονεικεῖν, ἢ λέγοντας ἐκείτην καὶ φρονοῦντας μετὰ τῶν ἐκατέρου λόγων, ἢ τὸ μάλιστα συνάπτειν μέλλον ἡμᾶς ἐκ πάντων ἐκλεξαμένους· πολλοῖς γὰρ ἐνεχώρει τρόποις ταῦτα περαίνεσθαι· διαμαρτάνοντας δὲ, ἀλγεῖν μὲν ἅτε τῆς τῶν διδασκάλων διανοίας οὐ δυναμένους στοχάζεσθαι, ἐκείτην δὲ φρονοῦντας ἐκατέρους ἀπλῶς, λέγοντας δὲ τὰ συνήθη, οὕτω καὶ τοῖς διδασκάλοις καὶ σφίσι αὐτοῖς εἰρηλάτῃ. Οὐ μόνον δὲ τοὺς διδασκάλους, ἀλλ' οὐδ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἀντιφάσκοντας ἀλλήλοισι τῷ λόγῳ, κἀν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως τοὺς μὲν καταφασιν, τοὺς δὲ τὴν ἀπόφασιν ὁμολογοῦντας· ὅπερ ἐι γένοιτο; ἔτυχε, χαλεπώτατον ἂν ἔδοξεν εἶναι, καὶ μεγίστη τῶν διαφορῶν αὕτη· οὐδ' ὁμῶς τοῖσιν οὕτω διακειμένους δυσχερὲς ἂν ἦν τῇ διανοίᾳ συμβαίνειν, τοῦτο δυναμένης τῆς ὕλης, καὶ τῶν πραγμάτων λίαν ἐπιτροπέωντων. Ἐγὼ γὰρ οἶμαι, καὶ μοι μηδαμῶς ὀργισθῆτε, οὐ γὰρ χαλεπῶς ἔχω τὰ κοινῇ δόξαντα πᾶσιν ὑμῖν ἰδίας γνώμης ἀλλάττεσθαι, ἀλλὰ συμβουλευῶν ταῦτά φημι, καὶ τῆς ἐμῆς πειρώμενος γνώμης, καὶ βουλόμενος· εἴπερ ἄλλο τι καὶ ἡμᾶς εἰρηνεύειν, καὶ τοῖς διδασκάλοις πᾶσι περισώζεσθαι τὴν τιμὴν· οἶμαι τοῖσιν ἐγὼ τὰς ἀντιφάσκων δοκούσας ταύτας προτάσεις, καὶ ἄμφω καλῶς ἐνδέχεσθαι λέγεσθαι, καὶ μηδετέραν πάλιν καλῶς· ὥστε τοὺς ἐκατέρας προσητησαμένους, εἰ τὰς συνευγεγμένους φυλάττειντο δυσχερείας, καὶ τὴν ἀλήθειαν δύνασθαι σώζειν, καὶ σφίσι αὐτοῖς ὁμογνωμονεῖν. Καὶ τούτων ἔτοιμός εἰμι τὰς ἀποδείξεις, ὅπταν βουληθῆτε, παρέχεσθαι· οὐ γὰρ, οἶμαι, τοῖς περὶ τοὺς λόγους ἢ περὶ ἐκείνων σκεψίς ἀρμόττει· ἀγνοεῖτε δὲ οὐδ' ὑμεῖς; ἃ λέγειν ἡμεῖλλον πολὺ βέλτιον ἐμοῦ τὰ τοιούτα ἐπισσεμμένον. Ἦν μὲν ἂν τοῖσιν καὶ οὕτω πρόχειρον ἦμῖν τῶν φιλονεικῶν ἀπλλάττεσθαι, τῇ τῶν νοημάτων, ὡς εἰπεῖν, συμφωνίᾳ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἑναντιότητα λύουσι· νῦν δὲ τὴν μὲν καταφασιν ἄνδρες ἄγιοι καὶ σοφοὶ καὶ οὕτω πολλοὶ καθάπερ ὑπὸ κήρυκος λέγουσιν· οὕτως αὐτὴν ἀπάσης ἀνευ ἀμφιβολίας ἐφύρουν· τὴν δ' ἀπόφασιν εἶπεν οὐδεὶς, ἀλλὰ σιγῶσι· μὲν αὐτὴν πάντες, λέγουσι δ' ἃ καὶ ταύτη καὶ τῇ καταφάσει δοκοῦσι συναγωνίζεσθαι. Καὶ τῆς σιγῆς ἔστι μὲν τὴν ἕξιν αὐτῶν αἰτιάζασθαι χρηλοῦσαν εὐλαθείας, ἢ τὸ τῶν λόγων ἔθις, ὅπερ ἢ τῶν ἐν αὐτοῖς περισυτέρων μίμησις ἐπὶ τοὺς ὑστέρους ἀεὶ διαβαίνουσα, κρατεῖν ἐν σφίσι παποίησε· δι' ἃ μὴ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ὁμολογουμένων σιγῶσιν, οἱ μὲν ἀρχαιότεροι τῷ μὴ διαβρῆθῃ ὑπὸ τῆς Γραφῆς σημαίνεσθαι ταῦτα, οἱ δὲ μετ' ἐκείνουσιν ζηλοῦντες εὐλάβειαν. ἔστι μὲν οὖν καὶ ταῦτα νομίζεσθαι αἰτία τῆς σιγῆς· εἰκόθ; δὲ καὶ τινὰ κίνδυνον ὑφορωμένους, ὡς τοὺς ἀπλουστέρους ἐκ τῶν λόγων φροντο περιπεσεῖσθαι, τὴν τῶν ἀληθῶν διδασκαλίαν φυλάττεσθαι· τὸ δὲ σιγᾶν ἐναντιούμενους τοῖς λέγουσι, καὶ τῇ δόξῃ συνεδέσθαι τὸ ψεῦδος, οὐδὲν ἐκ λόγων ἔχον ἐδείχθη. Εἰ δὲ τις καὶ τὴν ἀπόφασιν

τ. ὄναι δοκεῖ τῇ περὶ τούτων σιωπῇ, τῇ Γριφῇ καὶ μοίρᾳ τῶν διδασκάλων μὴ οἷς ὠμίλησε, μᾶλλον ἔοικε μαρτυρεῖν, ἢ καθαρῶς ἀποφάσκειν· καίτοι καὶ φανερῶς ἠρνημένην χαλεπὸν οὐδὲν ἔστι τοῖς εἰρηκόσι συνάπτεσθαι, ἢ καὶ πολλοῦς ἄλλους ἐμέλλομεν ἂν συνάπτειν συναραμένους.

Incubrationes legit, dare videtur testimonium, quam perspicue negare: quanquam aperte etiam negatione posita, potest affirmantibus nullo negotio conciliari, ut multi quoque alii, si negationi favissent.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, μάτην κοφόμεθα, τὰ συγκεκλιωμένα διιστώντες; τε καὶ συμφύροντες τούναντιον ἢ λέγεται; καὶ διαλύσεις οὕτω προχειροῦς; περιοφόμεθα, ὥσπερ τῷ πολεμεῖν ἀλλήλοις καὶ ταῦτα περὶ τοιοῦτων φιλοτιμούμενοι· καὶ διαστήσομεν ἀλλήλων τοὺς διδασκάλους, οὐ; αὐτὰ συνάπτει καὶ πρὸ τῶν οικειῶν λόγων τὰ πράγματα. Ἄλλ' ὥσπερ οὐκ ἔστι καθαρῶς ἡμᾶς εἰρηνεύειν μὴ τῶν ἀμφισθητούμενων κρίσει λυθέντων, καὶ διορισθέντων ἐνός τινος τοῦ πᾶσιν ἀρέσκοντος· οὕτως οὐδὲ τῆς ἀληθείας ἐπιτυχεῖν ἔστι μὴ τῆς τῶν ἁγίων συμφωνίας; ἐπ' αὐτὴν ἡμᾶς ὀδηγούσης. Ὑπὲρ τούτων δὲ ἀμφοτέρων ἡμῖν πᾶσα ἡ σπουδή. Ἐπὶ τί δὲ πρὸς Θεοῦ καὶ τὴν αἰτίαν ἀνοίσαστε τοῦ μὴ πάντας τοὺς διδασκάλους στέργειν ἐπίσης, ὅπῃ ὑμῶν ἐπὶ τοῦ κοινῷ δικαστηρίου συνθάνονται; οὐ γὰρ οἶμαι σιγῇ τοιοῦτον ἀδίκημα παρελθεῖν ἂν τοὺς ἡμελημένους· μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἤττον ἐκείνων ὑπὲρ ἐκείνων καὶ οἱ τιμᾶσθαι δοκοῦντες ἀγανακτῆσοι. Τὸ τῶν σιγησάντων ἀξίωμα προβαλεῖσθε; Καὶ μὴν αὐτῶν ἀγίστητι μὲν οὐδὲν ἐλάττους εἶσι, σοφία δὲ καὶ πολὺ πρόεχουσιν ἐν οἷσι τῶν εἰπόντων. Ἄλλὰ τὸ πλῆθος ἐρεῖτε; Καὶ μὴν καὶ τούτῳ νικῶσιν. Εἰ δὲ τὰς παρὰ τῶν συνόδων τιμὰς, παρὰ σφίσι δεῖξουσιν οὖσαν τὴν ὑπεροχὴν. Ἄλλὰ τῷ δεῖν οἰεσθαι δόξαν μὴ παρὰ πάντων ὁμοῦ κρατυνομένην προσδέχεσθαι. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτ' εὐλογον· ἀντιλέγοντες γὰρ οὐδένοδ οὕτως φανερώς, ἱκανὸν ἔστιν αὐτῇ ἀπὸ δυοῖν μαρτυρεῖσθαι· αὐτὴ δὲ τσοσῶτων συνηγῶρων ἡ ὑπόρηχεν. Ἡ καὶ τὸ περὶ τὸν Λάζαρον θαῦμα, καὶ τὴν τῆς Σαμαρείτιδος συντυχίαν παραδραμούμεθα, ὅτι μὴ πάντας ἔσχε συμφωνοῦντας ὁ ταῦτα λέγων τοὺς εὐαγγελιστάς. Εἶτα καὶ τοὺς ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀγῶνας ἄλλον τινὰ διετίθεσθε τρόπον, οἱ ἄνθρωποι πρὸς ἡμᾶς ἐροῦσι, καὶ πάνυ δικαίως· οὐτε γὰρ σιωπῆν προὔτιμηματέ ποτε λόγου πρὸς μαρτυρίαν· μᾶλλον δὲ καὶ ταύτῃ λόγῳ συναπτομένη λόγου χρεῖαν ἐνέμετε· καὶ τρεῖς λαμβάνοντες μάρτυρας τῶν ζητούμενων, ἀξίους ὄντας πιστεύεσθαι, οὐθ' ἑαυτοῖς λοιπὸν οὕτε τοῖς παράγουσιν ἠνωχλεῖτε, πάντας ἀνθρώπους ζητούντες μάρτυρας ἔχειν. Οἶμαι τὰ τῶν ἄλλων διδασκάλων ἀξιώματα προβαλεῖσθε, ἐξ ὧν ὑπεναντιον τι τῇ τῶν εἰπόντων καταφάσει συνάγεται· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτ' ἐροῦσι δικαίον οὐδὲ νόμιμον εἶναι, τὰ διαβρῆδην λεγόμενα περιδύνας τοῖς ἀμφιθόλοις προστίθεσθαι· τούναντιον γὰρ μᾶλλον, ἐκ τῶν φανερωτάτων καὶ ταῦτα κρίνεσθαι δεῖ. Ἄ γὰρ λέγετε κατὰ τῶν ἡμετέρων ἀδελφῶν ἀξιώματα, οὐ τὸν ἴσον τρόπον πάντες ἐνόουν· ἀλλ' οἱ μὲν ὡς τὴν ἀπόφασιν συμπεραίνοντα, οἱ δ' ὡς τῇ

A docenda rei veritate abstinuerunt. Quod autem silentium indicio sit eos contra sentire aliis rem experimentibus, et haberi sententiam ab iis pro falsa, jam ostensum est nulla ratione dici posse: et si quis hæc tacendo negationem ponere videtur, Scripturæ potius, et alteri doctorum partì, quorum

B Cum igitur hæc ita se habeant, frustra querimonia iterabimus, quæ consuta sunt dissentes confundentesque, contra quam adagio dicitur; et conciliationem adeo facilem negligemus, perinde ac si mutuis bellis, idque de rebus huiusmodi, honoris causa oblectemur: et doctores a communi concordia disjungemus, quos ante sua etiam ipsorum dicta res ipsæ conjungunt: sed quemadmodum fieri non potest ut vera pax conficiatur nisi prius per iudicium controversiæ tollantur, et unum quid definiatur quod omnibus placeat: ita nec veritatem assequi possumus, nisi sanctorum consensus ad eam nos ducat: omne porro nostrum studium in his duobus versatur. Quid vero per Deum, obsecro, causæ afferetis, cur non æque doctores omnes admittatis, cum illa a vobis quærent in communi iudicio? Neque enim puto contemplos tantam injuriam silentio præterituros: imo vero non minus quam illi, pro illis graviter hoc ipsum laturos eos etiam, qui videntur honorari. Auctoritatem obtendetis eorum qui tacuerunt? At certe alii sanctitate quidem non sunt inferiores; quidam vero etiam eruditione sunt longe superiores. Producetis multitudinem, ait? at illi hæc etiam in parte vincunt. Si honores a conciliis delatos; ostendent illi plano majorem pro se honorum cumulum. Dicetis, durum videri vobis sententiam recipere, quæ non sit omnibus probata. Verum id etiam non est rationi consentaneum: nam cum apertis verbis nemo contradicat, satis est duobus illam testibus fulciri, cum tamen illi tanta adsit copia patronorum. Alioquin prætereamus etiam miraculum de Lazaro, colloquiumque cum Samaritana habitum, quod qui hæc narrat non omnes habeat attestantes evangelistas. Deinde objicient nobis alii homines, et D jure quidem optimo: cur litibus apud tribunalia alium quemdam præscripsistis modum? in illis enim silentium ad dandum testimonium nunquam sermonei prætulistis; quin imo silentio, si conjunctum cum sermone sit, usum sermonis tribuistis: tribusque adhibitis idoneis testibus de rebus quæ sunt in controversia, nec vobis ipsius amplius, nec illis a quibus producti sunt negotium exhibuistis, quærentes vobis omnes homines proferri testes, Fortasse aliorum doctorum objicietis axiomata, e quibus contrarium quiddam colligitur eorum affirmationi, qui de hoc dogmate locuti sunt. Sed respondebunt hoc etiam nec justum nec legibus esse consonum, ut manifestis posthabitis ambigua sequenda sint: contra enim, ex manifestissimis

hæc etiam sunt iudicanda. Nam quæ vocatis contraria nostrorum fratrum axiomata, non uno modo ab omnibus intellecta sunt, a quibusdam enim sic accepta sunt, quasi negationem concludentia: quidam vero illa, ut affirmationi prorsus faventia intellexerunt; neque id solum, sed multis quoque alius doctorum auctoritatibus usi sunt vestrae negationis defensores. Quare quod ad hæc pronuntiata atinet, non magis aliorum silentio standum est, quam nostris dictis. Neque vero confugietis ad ignorantiam, qui hæc omnia probe scitis, et multos alios habetis suis obtestationibus ea vobis proponentes; nihil enim est, quod impedimento esse possit, nisi una voluntas. Quod si aliorum quoque sanctorum proferantur querelæ, quas missas facere minime volumus, quod fratres quidem iuste conquerantur, nos vero propalam haud æqua lance utamur, seque dicant honoris prætextu simul cum illis affectos esse injuria, simulque explosos, si prodeuntes in medium hæc illi objiciant: neque enim ibi quoque contrarias, opinor, sequentur partes, et sententias de nobis pronuntiabunt oppositas: quid nobis, quæso, refugii supererit? Et quod majus est, reposcenti a nobis domino pacem, et veritatis cognitionem; quarum illa quidem servanda erat a nobis veluti hæreditas quædam: hæc vero ex hac vita asportanda, quod per unam illam sit nobis salus: quid plane respondentes non videamur insuper et petulantes esse, ac digni de quibus graviore poenæ sumantur? Nam neque Scripturarum obscuritatem afferemus, cujus adeo multos constituit nobis interpretes: neque doctores advocabimus patronos, jam olim certe damnati ab illis. Quod si etiam afferint, hi quidem rursus tacentes, illi vero aperte contraria testimonio suo dicentes, non permittent iudici, ut diu de serenda sententia cogitet. Sed neque audebimus dicere, melius a nobis quam ab illis omnibus intelligi Scripturas: neque illud enixe affirmabimus, pacem optasse quidem, sed assequi non potuisse: qua enim fronte hoc dicamus, qui doctores etiam inter se committere voluerimus, quorum concordia debebat e medio tollere nostra scandala? Satius plane erit tacere, cum nulla nobis futura sit excusatio: satisque erit iudici confessionis loco nostrum silentium. Ita nobis, si doctores Ecclesiæ distrahamus in contrarias sententias, aut dissidentibus, aut non bona pace convenientibus, facit, ut nulla ex parte possimus accusationem evitare; si vero illos in concordiam reducamus, ut jam antea dictum est, ad omnem hoc satis est fortunam. Nam licet ita etiam non fiamus compotes veritatis, multa tamen erunt, ob quæ jure veniam mercamur: et reverentia, quam adversus doctores adhibebimus, cum multorum secum afferat examen bonorum, illud etiam præstabit, ut nullam futuro iudici debeamus reddere rationem. Verum fieri non potest, ut pace inter doctores confirmata nos a veritate aberramus; sicut æque illos hallucinatos esse impossibile est, cum ducem habuerint Spiritum.

Est igitur hac via utendum, quæ vera atque expedita est, nec non usquequaque tutissima. Si vero sit alius modus eo, quem dixi, præstantior,

A καταφάσει συνηγορούντα πάντως ἐδέχοντο· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ; ἄλλοις ἐκ τῶν διδασκάλων οἱ τῆς ὑμετέρας προῖτάμενοι ἀποφάσεως ἐχρῶντο ῥητοῖς· ὅθεν ἐκ γε τῶν τοιούτων οὐ μάλλον τῇ σιωπῇ τῶν ἄλλων ἢ τοῖς ἑμτέροις λόγοις τίθεσθαι χρῆ. Καὶ μὴ οὐτ' ἐπὶ τὴν ἀγνοίαν καταφεύξεσθε, αὐτοὶ τε ταῦτα πάντα εἰδότες, καὶ πολλῶν ἄλλων ὑμῖν διαμαρτυρομένων, καὶ τοῦ μὴ βούλεσθαι μόνον εἰργεῖν ἔχοντος. Εἰ δὲ καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ἀγίων προτεθεῖεν ὁμοίῃ, οἷς προσέχειν δεῖ, βουλόμεθα, καὶ δίκαια μὲν αἰτιᾶσθαι τοὺς ἀδελφοὺς, ἡμᾶς δὲ φανερώς ἀδικεῖν, αὐτοὶ δ' ἐν τιμῇ προσχηματι συνηδικησῶσι καὶ συνεκβεδλησῶσι φήσειαν παρελθόντες· οὐ γὰρ, οἶμαι, στασιάζουσι πρὸς ἀλήλους, καὶ τάναντία περὶ ἡμῶν ψηφιοῦνται· τίς ἡμῖν λοιπὸν ἔσται καταφυγή; τὸ δὲ μείζον, ἀπειτοῦνται τῷ δεσπότῃ παρ' ἡμῶν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας, ὧν τὴν μὲν καθάπερ τινὰ κλήρον ἔδει διαφυλάττειν, τὴν δὲ φέρειν ἐχρῆν ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ὡς δι' ἐκείνης μόντης σωθησομένου, τί τῶν ἀπάντων εἰπόντες οὐχὶ καὶ προσαναίσχυντείν δόσασιμεν ἂν καὶ χεῖρους δίκας ὀφείλειν; οὕτε γὰρ τὴν τῶν Γραφῶν ἐροῦμεν ἀσάφειαν ἧς τοσούτους ἡμῖν ἐκάθισεν ἔρμηνεῖς, οὕτε τοὺς διδασκάλους συνηγόρους καλέσομεν, προκατεγνωκότες πάντως ἡμῶν. Εἰ δὲ καὶ μέλλοιεν περιεῖναι, οἱ μὲν αὐτῶν καὶ πάλιν σιγῶντες, οἱ δὲ τάναντία μαρτυροῦντες περιφανῶς, οὐδὲ διατρέβειν ἔσπουσι περὶ τῆς ψήφου; τὸν δικαστῆν. Ἄλλ' οὐδ' ἄμεινον ἐκείνων ἀπάντων τὰ τῶν Γραφῶν αὐτοὶ νοεῖν τολμήσομεν λέγειν· οὕτε τῆς εἰρήνης ἐπιθυμῆσαι μὲν, οὐ τυχεῖν δὲ δισχυριούμεθα· πῶς γὰρ οἱ καὶ τοὺς διδασκάλους ἀλλήλοις; ἐκπολεμοῦν βωληθέντες, ὧν τὴν ὁμόνοιαν τῶν ἐν ἡμῖν σκανδαλίον ἔδει γίνεσθαι λύσιν; Ἦπου σιγῆν μὲν ἄμεινον ἔσται μηδὲν ἔχουσιν εἰς ἀπολογίαν προβάλλεσθαι· ἀντὶ δὲ τῆς τῶν ἐγκλημάτων ὁμολογίας τὰ τῆς σιωπῆς ἀποχρήται τῷ δικαστῇ. Οὕτως ἡμῖν διαρεῖν τοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας ταῖς γνώσεις, ἢ μαχομένοις ἀλλήλοις, ἢ κακῶς εἰρηνεύουσιν ἀπαρτήτων ἔχει πανταχόθεν τὴν μέμψιν· τὸ δὲ συνάπτειν ἐκείνων, ὡς καὶ πρότερον εἴρηται, πρὸς πᾶσαν τύχην ἀρκεῖ. Εἰ γὰρ μὴ καὶ τὰ τῆς ἀληθείας ἡμῖν; οὕτως περὶ γένοιτο, πολλὰ τὰ τὴν συγγνώμην πράξοντα δίκαιως προσέσται· καὶ τῇ πρὸς τοὺς αἰδοὶ πολλῶν ἀγαθῶν ἐσθλὴν συνεπαγομένην τῆς ἐκείθεν εὐθύνας ἐξωησόμεθα. Ἄλλ' οὐκ ἔστι τῶν ἐνδεχομένων τῆς ἀληθείας διαμαρτεῖν, ἡμᾶς ὑπὸ τῇ τῶν διδασκάλων εἰρήνῃ, οὐ μάλλον ἢ κἀκείνους τοῦτο παθεῖν ὑπὸ τῇ τοῦ Πνεύματος ὁδηγίᾳ.

Ταύτην τοίνυν ἐλέσθαι δεῖ τὴν ἀληθῆ τε οὖσαν καὶ πρόχειρον, καὶ πρὸς τοῦτοις γέμουσαν ἀσφαλεῖς. Εἰ δ' ἔστιν ἄλλον τινὰ συνάψαι τρόπον τοῦ

διδασκάλους τοῦ νῦν ὑπομνησθέντος ἀμείνω, τοῦτ' εὐχῆς ἔργον ἔμοι· οὐδὲ γὰρ ἂν αὐτὸς φαίην, τοῦτον μόνον ἀπάντων ἀριστον εἶναι· ἀλλὰ τὸ μὲν συνάκτειν αὐτοὺς καὶ συμβαίοντας διὰ πάντων δεικνύναι, τοῦτ' ἀναγκαῖον εἶναι φημι, καὶ τοῦτον δεῖ ὑπερβεβῆσθαι τῆς ἡμετέρας ὁμοιοῦς ὡσπερ θεμέλιον, ὡς τούτου χωρὶς μήτε καλῶς μήθ' ὄλως ἰδρυσομένης· ᾧ δ' ἂν ταῦτα γένοιτο τρόπον, ὑμέτερον ἔστιν ἀνευρίσκειν. Καὶ ἄ γὰρ τῶν εἰρημένων εἰς τούτο τείνειν δοκεῖ, οὐ μᾶλλον εἰσηγουμένου τὸν τρόπον ἢ ἡ προειθέτος ὑμῖν εἰκόνα καὶ τύπον τῆς τῶν διδασκάλων συμβάσεως. Εἰ δὲ καὶ γνώμη τις ἦν ἐμὴ καθαρώς ἐκεῖνα, καὶ τοῦτον ἡγοῦμην τὸν τρόπον εἶναι λυσιτελέστερον, οὐδὲν θαυμαστόν. Ἐξέστω γὰρ ἔμοι τε καὶ τῶν ἄλλων ἐκάστῳ φρονεῖν ὅτιδήποτε περὶ τούτων. Ἔως ἂν ὑμεῖς ἔληθετε τὰ βελτίω, καὶ ἄπερ ἀναμφιβόλως μέλλει κρατεῖν. Οὐ τοῖς ἀγίοις δὲ μόνοις ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς Γραφῆς ἀξιώμασιν, ὅπερ ἔφθην εἰπῶν, τὴν ἔνωσιν ταύτην ἀποδίδοσθαι δεῖ· καὶ ἰπολλῶ μᾶλλον, ὅπότεν ἡμῖν κίκεινων πρὸς τὰ παρόντα γένηται χρεία. Ἐγὼ γὰρ εἶπον ἂν ὡς ἐλάχιστα δεῖσθαι τῶν τῆς Γραφῆς, ἀρχουμένους τῇ δόξῃ τῶν διδασκάλων, οἳ καλῶς ἐκείνην ἐξήτασαν, καὶ ἔν ελεγον ἐκείθεν ἔσχον τὰς ἀφορμάς· καὶ εἰ τις αὐτοὺς ἀπήτει τῶν λόγων τὰς ἀποδείξεις, εὐθὺς ἐπὶ τὴν Γραφήν κατέρυγον ἂν· καὶ μηδενὸς αὐτοὺς ἀπειτούτος, πολλοὶ καὶ πολλὰκις φαίνονται πράττοντες. Εἰ δὲ δεῖ ποτε κάκεινη χρῆσασθαι, οὐ πρὸς τὸ συμπέρασμα βλέποντας· μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ συνάπτειν τοὺς διδασκάλους τοῦτο ποιεῖν· τῶς δὲ καὶ τῇ Γραφῇ τὴν ἀπὸ τῆς συμφωνίας ἀποδοῦναι τιμὴν, ἧς ἄνευ οὔτε τιμῶσιν οὔτε χρωμένοις ἄλλως συνοίσει. Καὶ ὄλως ἐξ ὧν εἰρηνεύειν μέλλομεν μόνον ἄλλως ἀπὸ φιλονεικίας ἀρμεττούσης ἀνθρώποις που τῶν ἀμφισθητήσεων οὐκ ἂν ἐξοκειλαντες τούτων, ὡς πορβρίωτάτω τὴν τῆς ἀντιλογίας δόξαν ἀπάγειν, καὶ ταῦτα πρῶτον τίθεισθαι συμφωνεῖν· καὶ τοῦτο πράττειν μετὰ σοφίας καὶ τοῦ γινομένου παντός, μὴ καὶ λάθωμεν ἀντὶ τοῦ συνάπτειν ἀλλήλους τὰ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων, διστάντες αὐτὰ τε τῆς ἀληθείας κοινῇ, καὶ ἡμᾶς ἐκείνοις συναφιστάντες.

Ταῦτ', ὦ Πατέρες σεβάσιμοι, πρὸς τὴν ζητούμενην εἰρήνην ἀντὶ πάντων ὑμῖν ἀρκέσειν ἡγοῦμαι· εἰ δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τούτοις ἔσσι τῶν χρησίμων ἐνθυμηθῆναι, ἀλλὰ ταῦτα κατὰπερ τις ἀρχὴ καὶ κεφάλαιον ἐκείνοις εἶναι δοκεῖ. Κάντε ὕθεν μὲν ἀρξαμένους ὑμᾶς εἰκόσ ἐστι καὶ θεομένους ἀλλήλων [ἢ ἄλλων] ταῦτα προσθήσειν, καὶ τὸ ζητούμενον κατεργάζεσθαι· τούτων δ' ἄνευ οὐδὲν ἂν τῶν ἀμεινόνων συμβαίη. Διδὲ ἡ περὶ τούτων μόνον ὑμᾶς ὑπομνήσας, ὥστε καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἐκτίσαι καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ καιοῦ προθυμίαν ἐδειξασθαι, καὶ λίαν ἀρκούντως ἔχειν ἡγοῦμαι· τοῦτο μόνον ὑμῶν πρὸς τοῖς εἰρημένοις δεόμενος, εἰ Θεὸς ἢλωσ ἐπιθέψας ἡμῖν, τὴν ἀληθῆ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων συνδεῖν ἔνωσιν δοίη, ἢ καὶ ἡμῶν εὐθύς καὶ πάσης τῆς Ἐκκλησίας ἔνωσις ἔσται, ἵνα καὶ τῷ Συμβόλιῳ ταύτην τῆς πίστεως ὁποῖα ποτ' ἂν εἴη φανεράν ποιεῖν ἀξιώ-

A quo possint doctores conciliari, id mihi erit summo opere exoptandum: neque enim ego affirmaverim hunc unum esse omnium optimum, sed aio necessarium quidem esse e conjungere, et probare illos in omnibus esse concordēs, et jaciendum esse hoc veluti fundamentum nostræ unionis: nam sine hoc nec bene, sed nec omnino quidem illa stabilietur: qua vero hæc ratione fiunt, adinvenire vestrum est. Etenim quæ spectare huc videntur ex his quæ dixi, non ita dicta sunt a me, quasi modum ipse docerem: sed ut potius effligem adumbrationemque proponerem conciliationis doctorum. Si vero etiam hæc eadem ex animo ipse sentirem, existimaremque hunc esse modum utiliozem, quid mirum? Et mihi et aliis quibuscunque liceat de proposita materia quidvis sentire, donec a vobis elegantior potiora, et quæ indubitanter credenda sint. Non solum vero sanctis, sed ipsis etiam Scripturæ dictis, reddenda est hæc concordia: et eo magis, cum et illa nobis opus fuerint ad præsens negotium. Ego enim dixerim minimum nos indigere Scripturæ axiomatis, cum sit nobis satis doctorum sententia, qui bene illam expenderit, et dicta sua inde sumpserunt: ut si quis ex iis quæsisset, ut dictorum suorum probationes exponerent, statim illi sane ad Scripturam confugissent, quod etiam exigente nemine videntur multi frequenter præstare. Si quando vero etiam uti Scriptura oportebit, faciendum hoc erit non tam spectando conclusionem, quam doctorum conventientiam: honorando interim Scripturam per expositionem suæ concordie: nam si honor isto illi non tribuatur, nihil aut venerantibus, aut citantibus proderit: et omnino ea tantum, per quæ pax erit, adhibendo (ita enim nequaquam per contentiones, ex his controversiis, ut assolet inter homines, ad alias devolvemur) opinio de pugna locorum propellenda est quam longissime, primumque pro certo ponendum, dicta inter se concordare: et agendum hoc cum scientia et accurata diligentia, ne loco concordie doctorum Scripturæ atque doctorum, inconsiderate tum illa distrahamus a veritate universim, tum nos ipsos etiam pariter divellamus.

Hæc, venerandi Patres, instar omnium satis fore vobis puto ad pacem propositam: nam etsi præter hæc, multa quoque alia quæ in rem faciant, venire possunt in mentem, at certe ista videntur esse velut origo quadam et caput illorum. Et hinc quidem vobis exordientibus par est et alia, si usus fuerit, additum iri, et agitata quæstionem ad finem perducī: sine istis autem evenire nihil bene poterit. Idcirco si tantum hæc vestram in memoriam redegero, ut et promissa solvam, et ingens honesti desiderium patefaciam, satis superque mihi jam dixisse videor. Adde tamen unum hoc, obsecroque, ut si Deus nos respexerit propitius, concesseritque veram Scripturæ doctorumque consensionis notitiam, quæ nostra continuo totiusque Ecclesiæ unio fuerit, velit eam, quæcunque illa fuerit, iu fidei symbolo palam exprimere, ut possitis et verbis extorio-

ribus congruere, et esse qualibet ex parte conjuncti. Sin minus, optatum certe erit ut sensu convenientis: hoc enim etsi non exactam fidei confessionem, continebit tamen mutuam inter doctores convenientiam, rectumque in nobis fidei sensum. Quod si etiam aliud quidpiam Symbolo addatis, quod a sanctis omnibus communiter prolatum affirmationi quidem faveat, negationem vero non inducat: illud autem hi quidem sancti videantur usurpasse pro iis quæ tacere: illi vero, quod perinde valeat atque ea quæ expressere: modus sane hic erit unionis tertio loco numerandus: quare, neque a doctorum consensu, neque a nostris de eo sermonibus erit et ille alienus. Itaque finis idem nobis quavis ratione constet, Scripturæ scilicet ac doctorum consensio.

Sed quia jam tacendum mihi censeo, vereor enim, ne sermonum meorum prolixitas tædio vos afficiat, volo consilii quod a me datum est, enumerare capita, et revocare vos ad eorum memoriam. Dedi consilium, ut apparentem illam præsentis rerum statui profuturam unitatem, quam aliqui habent in animo, ne cogitatione quidem vestris mentibus concipiatis, sed unionem veram et sententiarum conjunctionem peragatis, quam in eo dixi consistere, si de rebus controversis idem omnes senseritis, et hoc in fidei quoque Symbolo expresseritis, sive addendo, sive aliquid demendo, utrumvis divina gratia dictaverit. Ad hæc ostendi, difficultates quibus turbati nonnulli pacem hanc erant desperaturi, esse penitus infirmas, et quidvis aliud posse magis, quam esse vobis jure impedimento. Deinde per quæ pax confici debeat, non insistens, sed plurima percurrens, breviter apposui, quæ, ut uno verbo dicam, nihil aliud sunt, quam sacrarum Scripturarum et Ecclesiæ doctorum convenientiæ. Ad hæc omnia sum vos adhortatus, si non cum debita reverentia, at certe tanta, quanta potest in hujusmodi sermonibus adhiberi. Hæc quidem ego: in quibus, si bene dicta sunt, fortunæ magis agnosco beneficium, quam scientiæ aut eloquentiæ nervos: si vero male, illud video, multam illa veniam merei, quod boni honestique causa libenter hunc laborem subierim. Reliquum est, ut vos jam segniter non agatis, sed vel hæc ipsa, si quid ego dicere vi-

Α σπη, ἵνα καὶ τοῖς ἔξω λόγοις δύνηθε συμφωνεῖν καὶ διὰ πάντων ἠνώσθαι· εἰ δ' οὖν, εὐχῆς ἔργον ἂν εἴη τῆ γε γνώμῃ συνάπτεσθαι· τοῦτο γὰρ εἰ καὶ μὴ τῆς πίστεως τὴν ἀκρίθειαν, τὴν γοῦν πρὸς ἀλλήλους τῶν διδασκάλων εἰρήνην καὶ τὴ τάληθῃ φρονεῖν ἡμᾶς περιέξει. Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι τῷ συμβόλῳ προσθήσετε, ὃ τοῖς ὁγίοις ἅπασιν κοινῶς ἀξιούμενον, τῆ μὲν καταφάσει συναγωνίζεται, τὴν δ' ἀπόφασιν οὐκ εἰσάγει, καὶ τοῖς μὲν τῶν ἁγίων ἀνθ' ὧν εἰρησάν ἦν, οἱ δ' ὡς τὴν ἴσην οἷς εἶπον ἔχοντι δύναιμι φαίνονται χρώμενοι, ἐνώσεως μὲν τοῦτο σχῆμα λοιπὸν κατὰ τρίτον, ὡς ἂν εἴποι τις, πλοῦν· οὐκοῦν οὐδὲ τοῦτο τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας καὶ τῶν ἡμετέρων περὶ ταύτης λόγων ἀπήλλακται. Ὡστε πικραχόθεν ἡμῖν ταυτὲ περιεῖη τῆς τε Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων ἢ συμφωνία.

Β Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ δὴ σιγᾶν ἔγνωκα μὴ τῷ μῆκει τῶν λόγων ἀπὸδῆς ὑμῖν γένομαι δεδιώς, τὰ τῆς ἐμῆς κεφάλαια συμβουλιῆς ἐξαριθμήσασθαι, καὶ τούτων ὑμᾶς ἀναμνησαί βούλομαι. Ἦν μὲν ἔνιοι σκοποῦσιν οἰκονομίαν, ταύτην μὴδ' ἐπὶ νοῦν λαβεῖν συνεδούλευσα, ἔνωσιν δ' ἀληθῆ καὶ δοξῶν κοινωνίαν πράττειν εἴρηκα δεῖν, ἣν τὸ μίαν περὶ τῶν ἀμφισθητομένων γνώμην λαβεῖν εἶπον εἶναι· ταύτην δὲ καὶ τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως ὁμολογεῖν ἢ προστιθέντας ἢ ἀφαιρούντας, ὁπότερον ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ χίρι· ὑπαγορεύσειεν. Ἐπὶ δὲ τούτοις, ὅφ' ὧν ἔνιοι ταραττόμενοι τὴν εἰρήνην ταύτην ἐμελλον ἀπελπίζειν, ἀσθενῆ παντάπασιν ἔδειξα, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ κωλύειν ὑμᾶς εὐλόγως δυνάμενα. Εἶτα καὶ τὰ ποιήσοντα ταύτην οὐκ ἐπιμένον, ἀλλ' οὕτως παριῶν τὰ πλείστα προσέθηκα· ἅπερ ἡ τῶν θεῶν Γριφῶν καὶ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἔνωσις ἦν τὸ σύμπαν εἰπεῖν. Ἐφ' ἃ δὴ πάντα μετ' εὐλαβείας ὑμᾶς παρακέκληκα, εἰ καὶ μὴ τῆς ὀφειλομένης, ἀλλ' οὖν τῆς γε δυνατῆς ἐν τοῖς τοιοῦτοις τῶν λόγων. Ταῦτα μὲν ἐγὼ, τῷ μὲν κατορθοῦν τύχην ἀγαθὴν μᾶλλον ἢ δεινότητα καὶ σοφίαν, τῷ δὲ διαμαρτεῖν πολλὴν ἔχοντα συγγνώμην ἕνεκά γε τοῦ προθυμῆσασθαι τι καὶ παθεῖν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ· ὁμῶν δ' εἴη λοιπὸν οὐ μέλει, ἀλλ' ἢ ταῦτα πράττειν, ἂν δοκῶμέν τι λέγειν, ἢ βέλτω ζητεῖν, ἑκατέρου Θεῶν ἡγεμόνα λαβόντας.

Γ Ὡς οὖν, ἵνα καὶ τοῖς ἔξω λόγοις δύνηθε συμφωνεῖν καὶ διὰ πάντων ἠνώσθαι· εἰ δ' οὖν, εὐχῆς ἔργον ἂν εἴη τῆ γε γνώμῃ συνάπτεσθαι· τοῦτο γὰρ εἰ καὶ μὴ τῆς πίστεως τὴν ἀκρίθειαν, τὴν γοῦν πρὸς ἀλλήλους τῶν διδασκάλων εἰρήνην καὶ τὴ τάληθῃ φρονεῖν ἡμᾶς περιέξει. Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι τῷ συμβόλῳ προσθήσετε, ὃ τοῖς ὁγίοις ἅπασιν κοινῶς ἀξιούμενον, τῆ μὲν καταφάσει συναγωνίζεται, τὴν δ' ἀπόφασιν οὐκ εἰσάγει, καὶ τοῖς μὲν τῶν ἁγίων ἀνθ' ὧν εἰρησάν ἦν, οἱ δ' ὡς τὴν ἴσην οἷς εἶπον ἔχοντι δύναιμι φαίνονται χρώμενοι, ἐνώσεως μὲν τοῦτο σχῆμα λοιπὸν κατὰ τρίτον, ὡς ἂν εἴποι τις, πλοῦν· οὐκοῦν οὐδὲ τοῦτο τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας καὶ τῶν ἡμετέρων περὶ ταύτης λόγων ἀπήλλακται. Ὡστε πικραχόθεν ἡμῖν ταυτὲ περιεῖη τῆς τε Γραφῆς καὶ τῶν διδασκάλων ἢ συμφωνία.

GEORGII SCHOLARII

PRÆCATIO

AD DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM

Matutina, Meridiana, et Vespertina.

(Editore et interprete Aldo Manutio, Romæ 1501, 4°, cum Prudentii et aliorum carminibus.)

Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Θεὲ ἀληθινὲ, βασι- A
λεῦ ὕψιστε, ὑπεράγιε, ὑπεράγαθε, εὐσπλαγγνε,
Λόγε ἀίδιε τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ καὶ Πατρὸς, δημιουργὲ
πάσης τῆς κτίσεως, τῆς δὲ ἀνθρωπίνης καὶ ἀνακαι-
νιστὰ δι' ἄρκην φιλανθρωπίας, ὑπὲρ ἧς ἡμῖν σαρκὸς
καὶ αἵματος ἐκοινωνήσας, καὶ τὴν ἀπόβρῆτον ἐκε-
λην καὶ ὑπερφῶ μετῆλθες οἰκονομίαν ἀχράντως,
εἰ τὰς ἀγίας καὶ ὑπερουρανίους δυνάμεις οὐδέποτε
ἔλαθεν, οὔτε λήψεται κόρος, ἀλλὰ ἀκαταπαύστοις
φωναῖς νοεραῖς ἀνυμνοῦσι τὸ μεγαλεῖον, καὶ τὴν
λαμπρότητα τῆς Θεότητός σου, διατί ἡμεῖς οἱ ταπει-
νοὶ καὶ γήϊνοι δοῦλοι σου, οἱ ὠνητοὶ τοῦ τιμίου σου
αἵματος, κορεσθησόμεθα τοῦ ὕμνειν διανοίᾳ καὶ
στόματι; Καὶ εἰ ἡ φιλανθρωπία σου καὶ ἡ χάρις σου
ἀκορέστως ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν, ἀπὸ πρωίας ἐπὶ ἐσπέ-
ραν, καὶ ἀπὸ ἐσπέρας ἐφ' ἑτέραν πρωίαν, διατί B
ἡμεῖς οὐκ ἐν διαστήμασιν ὠρισμένοις εὐχαριστήσο-
μέν σοι τῷ εὐεργετῇ ἡμῶν; Ἀλλὰ σύγγνωθι ἡμῖν,
Χριστέ εὐδιάκριτε, ὅτι ἡ ἀκολουθία τῆς προσκαίρου
ταύτης ζωῆς καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς φύσεως καὶ ἡ τάξις
αὕτη, εἰς ἣν ἡμᾶς ταχθῆναι ἠθέλησας, μερίζουσιν
καὶ οὐκ ἐῷσιν ἀναπολεῖν σε ἀδιαλείπτως κατὰ τὴν
νοῦν, καὶ διὰ τῆς γλώττης ἀσιγήτως ὕμνεῖν. Καὶ διὰ
τοῦτο ὡς ἀπαρχὴν τινα τῶν ἡμερησίων νοημάτων
καὶ ῥημάτων ἡμῶν τὴν πρωϊνὴν καὶ μεσημβρινὴν
καὶ ἑσπερινὴν προσάγομέν σοι λατρεῖαν.

Προσκυνῶ σε τοίνυν, τὸν ἐμὸν δημιουργὸν καὶ Πα-
τέρα σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ, καὶ τῷ ζωοποιῷ
καὶ παναγίῳ σου Πνεύματι. Κλίνω γόνυ καρδίας
καὶ σώματος μετὰ φόβου καὶ τρόμου σοὶ τῷ παν- C
τοδυνάμῳ καὶ φοβερῷ καὶ ὑπεραγάθῳ Δεσπότη μου·
εὐχαριστῶ ὑπὲρ πάντων, ὧν ἐποίησας καὶ ποιεῖς
εἰς ἐμέ. Τῇ χειρὶ σου με ἐπλασας, τῷ ἐμφυσήματι
σου ἐζώσας, τῇ προνοίᾳ σου ἐξέθρεψας, τῇ χειρὶ
σου τὴν ἀληθῆ πίστιν ἐγνώρισας, τοῖς μυστηρίοις
τῆς ἱερᾶς σου Ἐκκλησίας ἐπαιδαγώγησας. Ἐξό-
σησάς με καὶ τοῖς προσκαίροις τούτοις καλοῖς τῆς
ἀνθρωπίνης εὐμερίας· κινδύνων ἀπήλλαξας, νόσων
ἐξήγειρας· πρὸς τὸ συμφέρον ἀοράτως ὠδήγησας·
κυθερνᾶς καὶ περιθάλπεις, ὡς νοσίου σου, ὡς
ποίημα τῆς ἀγάπης σου.

Ἄλλὰ τί καὶ τολμῶ διηγείσθαι τὰς εὐεργεσίας
σου; πέλαιός εἰσιν ἀνεξάντητον, βυθὸς ἀκίτ-
λητος, ὕψος ἀόρατον. Οὐ φθάσω εὐχαριστῆσαι διὰ
τὰ προγεγεννημένα καὶ καταλαμβάνει με ὄρμαθός D
εὐεργεσιῶν καινοτέρων. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ δύνασθαι

Here Domine Jesu Christe, Deus vere, rex excel-
se, valde sancte, valde bone, misericors, Verbum
æternum inoriginis Dei et Patris, artifex omnis crea-
turæ, humanæ etiam renovator ob summam
humanitatem, per quam nobiscum carnis et san-
guinis participasti, et indicibilem illam et sù-
pernaturalem inisti dispensationem immaculate.
Si sanctas et supercælestes potestates nunquam
cepit nec capiet satiety, sed incessabilibus vocibus
intelligibilibus laudant magnificentiam et splendorem
divinitatis tuæ, cur nos humiles et terrestres ser-
vi tui, emti pretioso tuo sanguine, saturabimur lau-
dando te mente et ore? Et si humanitas tua et
gratia tua insatiabiliter agit in nobis a mane
ad vesperam, et a vespera ad alterum mane, cur
nos non in spatiis determinatis gratias agimus tibi
benefactori nostro? Sed parce nobis, Christe, bone
judex, quoniam sequela temporalis hujus vitæ, et
necessitates naturæ, et ordo hic, in quem nos con-
stitutos esse voluisti, dividunt, et non sinunt ani-
madvertere te indesinenter, et lingua intacite lau-
dare. Et propter hoc tanquam primitias quasdam
diurnam cogitationum et verborum nostrorum,
matutinum et meridianum et vespertinum addu-
cimus tibi cultum.

Adoro igitur te, meum conditorem et patrem
una cum inorigine tuo Patre et vitæfico et sanc-
tissimo tuo Spiritu. Inclino genu cordis et
corporis cum horrore et tremore tibi omnipotenti
et tremendo et sanctissimo Domino meo; gratias
ago pro omnibus, quæ fecisti et facis in me.
Manu tua me formasti, et anhelitu tuo vivifi-
casti, providentia tua educasti, manu tua
veram fidem notam fecisti, mysteriis sacræ tuæ
Ecclesiæ erudiisti, ornasti me et temporalibus
his bonis humanæ felicitatis, a periculis liberasti,
a morbis elevasti, ad utile invisibiliter adduxisti:
gubernas et foves, ut pullum tuum, tanquam fac-
turam amoris tui.

Sed quid etiam audeo narrare beneficia tua? pe-
lagus sunt inexhaustum, profunditas indeprehen-
sibilis, altitudo invisibilis. Non sic cito gratias ago ob
antefacta, quin deprehendat me series beneficiorum
novorum, et hoc ipsum, posse gratias agere, quan-

tum donum est ! O meam humilitatem ! O tuam bonitatem ! quoniam quod solum habeo pro omnibus afferre tibi gratiarum actionem et laudem, et hoc tuum est munus. O invictum amorem tuum, quoniam omnes mihi effudisti divitias bonorum tuorum ! solam novi legitimam gratiarum actionem, impletionem voluntatum tuarum. Sed si sit spiritus promptus, caro infirma est. Tu hoc, Domine, dixisti, sed promptitudo spiritus extemporalibus extinguitur cogitationibus. Sed tu, Domine, potens es solus, et voluntatem accendere et carnem fortificare. Sic gratias agam legitime, si simul adjungatur mea voluntas cum voluntate tua, et si totum meum cor conglutinabitur amori tuo, et sic dignare me gratias agere tibi, Christe rex, Fili amoris Dei, et Deus valde bone. Sed quid loquar ad te pro hodierna die ? Quid autem pro crastina ? Quid bonum volam mihi quod non tu vis vel ante me ? Et quis vidit meum bonum magis quam tu ? Tu solus cognoscis et vis vere meum bonum, quod etiam solus facere potes. Et tacente igitur me facies meum bonum : si vero et prece opus est, ad tuam bonitatem precatur pro me mysterium administrationis tuæ, et quæ suscepit te clavis fixum crux, et quæ supernaturaliter servivit mysterio sanctissima perimmaculata virgo et mater tua, et cœlestis disciplinæ et vitæ tuæ amulatores legitimi facti usque ad mortem.

Tot igitur precantibus pro me aperies et hodie, ut soles, manum tuam, et implebis me bonæ voluntatis, et proteget me dextra tua. Si autem impediunt fontem humanitatis tuæ peccata mea, tamen dele hæc, despice, parce, mittantur in oblivionis profunditatem. Opus assiduum tibi, Christe rex, remissio peccatorum, quoniam intellectus noster hominum acutius lumine est discurrens, et verbum ludicrum et opera silvosa et ex obscura hac pinguedine : et propterea non gloriabitur coram te omnis caro. Tu autem solus, Domine, purus et impeccabilis existens, et solus dimittere peccata nostra potes. Custodi, Jesu mi dulcissime, vitam longam feliciter et indolenter piorum Christianorum, servorum vero tuæ bonitatis legitimorum : et post præsentem vitam quam determinaveris mensuris et terminis quibus novisti ipse, in æternam illam adduc vitamque et regnum emancipatos non a nostra dignitate, sed a tua bonitate. Fiat, Domine rex clemens, quoniam te decet omnis gloria, honor et adoratio, et inoriginalem tuum Patrem cum quo in unitate sancti Spiritus visisque et regnas per omnia secula sæculorum. Amen.

Α με ευχαριστεῖν, πηλίκον δῶρόν ἐστιν : Ἡ εἰς ἐμῆς ταπεινότητος· ὡ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ὅτι ὁ μόνον ἔχω, ἀντὶ πάντων προσφέρειν σοι εὐχαριστίαν καὶ ὕμνον, καὶ τοῦτο σὸν ἐστὶ δῶρον. Ἡ τῆς υπερβαλλούσης ἀγάπης σου, ὅτι πάντα μοι ἐξέχευς τὴν πλοῦτον τῶν ἀγαθῶν σου. Μὴν οἶδα γνησίαν εὐχαριστίαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θελημάτων σου· ἀλλ' ἐάν μὲν ἦ τὸ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ σὰρξ ἀσθενὴς ἐστὶ. Σὺ τοῦτο, Κύριε, εἶπας· ἡ δὲ προθυμία τοῦ πνεύματος ἐκ τῶν προσκαίρων σθέννυται λογισμῶν. Ἄλλὰ σὺ, Κύριε, δυνατὸς εἶ μόνος καὶ τὴν προαιρέσιν ἀνάψαι, καὶ τὴν σάρκα ἐνδυναμῶσαι. Οὕτως εὐχαριστήσω γνησίως, ἐάν συναφθῆ μου ἡ βούλησις τῷ θελήματί σου, καὶ ἐάν ἔλη μου ἡ καρδία προσκολληθῆ τῇ ἀγάπῃ σου. Καὶ οὕτως ἀξιώσόν με εὐχαριστεῖν σοι, Χριστὲ βασιλεῦ, Ὡς τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπεράγαθε. Ἄλλὰ τί καλήσω πρὸς σὲ ὑπὲρ τῆς σήμερον ; τί δὲ ὑπὲρ τῆς αὔριον ; Τί ἀγαθὸν βουλήσομαι ἐμαυτῷ ἕπερ οὐ σὺ βούλει καὶ πρὸ ἐμοῦ ; καὶ τίς οἶδες τὸ ἐμὴν ἀγαθὸν ὅς καὶ μόνος αὐτὸ ποιεῖν δύνασαι ; Καὶ σωπῶντος τοίνυν ἐμοῦ πειρήσεις τὸ ἐμὴν ἀγαθόν. Εἰ δὲ καὶ παρακλήσιως χρεῖα πρὸς τὴν σὴν ἀγαθότητα, πρεσβεύει ὑπὲρ ἐμοῦ τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας σου, καὶ ὁ θεξάμενός σε προσηλωθέντα σταυρὸς, καὶ ἡ υπερφυῶς ὑπουργήσασα τῷ μυστηρίῳ παναγία ὑπεράμωμος Παρθένος καὶ μήτηρ σου, καὶ οἱ τῆς οὐρανοῦ διδασκαλίας καὶ πολιτείας σου ζηλωταὶ γνησίοι γεγεννημένοι μέχρι θανάτου.

Τοσούτων τοίνυν πρεσβεούντων ὑπὲρ ἐμοῦ, ἀνοίξεις καὶ σήμερον συθεῶς τὴν χεῖρά μου, καὶ ἐμπλήσεις με εὐδοκίας, καὶ ἀντιλήψεται μοι ἡ δεξιὰ σου. Εἰ δὲ ἐμπόδιζει τῇ πηγῇ τῆς φιλανθρωπίας σου τὰ ἀμαρτηματά μου, ἀλλὰ ἀπάλειψόν αὐτὰ, πάριδε, σύγγνωθι· πεμθηθήτων εἰς λήθης βυθόν. Ἔργον ἀδιάλειπτόν σοι, Χριστὲ βασιλεῦ, ἡ ἀφῆσις τῶν πλημμελημάτων, ὅτι ἡ διάνοια ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ὀξύτερον φωτός ἐστι διατρέχουσα, καὶ ὁ λόγος ὀλισθηρὸς, καὶ τὰ ἔργα ὀλώδη, καὶ τῆς σκοτεινῆς ταύτης παχύτητος. Καὶ διὰ τοῦτο οὐ καυχήσεται ἐνώπιόν σου πᾶσα σὰρξ. Σὺ δὲ μόνος, Κύριε, καθαρὸς καὶ ἀναμάρτητος ὢν, καὶ μόνος ἀφιέναι τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν δύνασαι. Φύλαξον, Ἰησοῦ μου γλυκύτατε, τὴν ζωὴν ἐπιμήκιστον εὐτυχῶς καὶ ἀδελύπως τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν, δούλων δὲ τῆς σῆς ἀγαθότητος γνησίων. Καὶ μετὰ τὴν παρούσαν ζωὴν ἂν ὀρίσεις μέτροις καὶ ὅροις οἷς οἶδας αὐτὸς, εἰς τὴν αἰδίον ἐκείνην εἰσάγαγε ζωὴν τε καὶ βασιλείαν, χειραγωγούμενους οὐχ ὑπὸ τῆς ἡμῶν ἀξίας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς σῆς ἀγαθότητος. Ναί, Κύριε βασιλεῦ ἀνεξίκακε, ὅτι σοι πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ, καὶ προσκύνησις, καὶ τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ· μεθ' οὗ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζῆς τε καὶ βασιλεύεις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EUSEBII RENAUDOTII MONITUM.

Superiori Dissertationi fragmenta hæc adjicere, quæ nobis codex Regius, n. 2965, subministravit, visum est operæ pretium, cum historiam Gennadii magnopere illustrent, et quæstionem de uno vel pluribus Gennadiis, nisi vehementer fallimur, absolvant, tum quod ea alibi exstare non existimemus. Verba sunt Marci Ephesii de Scholario, et ad eum præsentibus Græcis multis dignitate conspicuis, et a Latinismo remotissimis dicta, quibus ipsi curam Ecclesiæ defendendæ committit, illius scilicet quæ, Unione Florentina insuper habita, a Latinorum communione esset alienissima. Illis subjungitur Scholarii Responsio, quibus pollicetur se Marci Ephesii loco ad ultima usque mortis pericula pro avita fide pugnaturum. Hæc alteri quam Gennadio convenire non possunt, ei scilicet qui capta Constantinopoli patriarcha renuntiatus est; neque enim cadere in alium quemvis possunt laudes eximie doctrinæ et eloquentiæ, tum dignitas ἀρχοντος, nempe viri primarii, qualis Scholarius fuit, iudex nempe in aula imperiali. Quod etiam in negotio fidei humani aliquid passus, non manifeste Græcorum sententias propugnasset, eum satis designant, eoque pertinet epistola quam Emericus Bigotius Allatio communicavit, et quam Regius alter codex representat; in qua Marcus Ephesius Scholarium vehementer redarguit (1), quod media et temperamenta quibus unio fieri posset, non aspernaretur, sed ea probaret. Nam Scholarium Florentiam venisse eo animo, non ejus modo ad Ambrosium Camaldulensem Epistola, et Acta Græca, sed Syropulus ipse testatur, cum is formulam referat ab illo delineatam, secundum quam controversia de processione Spiritus sancti componeretur. Ex verbis Gennadii, quibus Marco respondens operam omnem suam pollicitus est ad Ecclesiæ Græcæ defensionem, satis apparet, neminem Latinis minus addictum fuisse eo qui fidem amico datam accuratissime præstitit. Cum autem opera Gennadii sive Scholarii multa in eodem codice descripta sint, quæ illius esse certissimis ex historia testimoniis demonstratur, et quæ referri non possunt ad alium ab eo qui cum Joanne Palæologo in Italiam navigaverit: ex illis nonnulla exstant in Brundusino nostro codice, qui Homiliam de Eucharistia representat, de illius ἀθεντία lis moveri, nisi per summam calumniam, nulla potest. His adjungimus extrema Marci Ephesii verba, plena odii et veneni adversus Latinos et Unionem renovatam opera Isidori cardinalis legati apostolici, cui Gregorius patriarcha consenserat, cuique Gennadius præ cæteris obstiterat, ut Ducas accurate scripsit.

Scripta sunt autem in eo quem diximus Regio codice, non eadem manu qua codex ipse, sed alia, docta quidem, verum ineleganti, qualis sæpe virorum doctorum esse solet.

Sequitur Excerptum ex Epistola Gennadii ad Maximum Sophianum et ascetas montis Sina, in qua Latinis religionis causa venientibus vetat dari Eucharistiam, sed ἀντίδωρον seu panem benedictum dari permittit: unde patet quam parum ipsi cum Romana Ecclesia conveniret.

(1) Vide infra in Marco Ephesio. Ed:τ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΣΧΟΛΑΡΙΟΝ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ.

VERBA MARCI EPHESII MOKIENTIS

AD GEORGIUM SCHOLARIUM.

(Ex Cod. MS. Bibl. Reg. 2965.)

Λέγω καὶ ἀποφαίνομαι περὶ τοῦ ἀρχοντος τοῦ Σχολαρίου, ὅτι οἶδα αὐτὸν ἐξ ἔτι πάνυ νέας τῆς αὐτοῦ ἡλικίας, καὶ διαθέσειν καὶ ἀγάπην ἔχω εἰς αὐτὸν, καὶ ὡς ἐμὸν υἱὸν καὶ φίλον στέργω αὐτόν.

De principe Scholario hæc mea est sententia. Ipsum admodum juvenem novi, affectuque illum et charitate summa prosequor, et tanquam filium meum et amicum diligo, charitate quanta potest

esse maxima, et si quidquam aliud ad amicitiam conciliandam valet. Cum eo usque ad obitum meum quem instare sentio conversatus, perspicuissimum habeo quanta ejus prudentia sapientiaque sit, quantaque dicendi facultas. Unde ex iis ipsis intelligo persuasumque habeo, ipsum solum ex iis qui in vita supersunt, posse adiutricem manum porrigere rectæ fidei, quæ violentis molitionibus eorum qui dogmatum ejus sinceritatem corruperunt, tantopere jactatur, atque adeo Ecclesiam cum Dei auxilio reformare, ita ut orthodoxam ejus fidem conservet solus, modo ve'it operi non desesse, nec lucernam sub molio abscondere. Verumtamen, neque illum ita affectum fore confido, neque propriæ conscientiæ ita defuturum, ut Ecclesiam variis tempestatibus agitatum, fidemque vacillantem videns, humano more loquor, sciensque inesse sibi, unde illi auxilium ferre possit, non omni studio magnaque animi alacritate ipsius defensionem suscipiat. Nec enim ullatenus ignorat, vir sapiens cum sit, catholicæ fidei subversionem communem esse rerum omnium pestem et interitum. Equidem cum fortassis existimaret sufficere antea quæ ab aliis nonnullis, nobisque præsertim, ad ejus defensionem gesta sunt, non videbatur aperte veritatem propugnare, humanis fortasse quibusdam consiliis retardatus. Sed ego olim aut nihil aut parum omnino ad fidei defensionem contuli, cum neque vires, neque studium, ut res postulabat, suppeterent. Nunc vero nihil plane fio, nihilo autem quid tandem magis nihili esse potest? Si igitur ex iis quæ a me designata sunt, vulgo existimatum est fortassis posse nos quidpiam in hoc negotio efficere, ex iisdem intelligere quisque debet, quid alii possint, quid ille tandem suscipere queat. Sed jam cum mihi hinc abeundum modo sit, alium neminem video, qui ad Ecclesiæ, fidei dogmatumque orthodoxorum defensionem partes meas præ illo implere possit. Idcirco illum rogo, ut cum tempus non invitet solum, sed etiam urgeat, absconditam in se fidei scintillam detegat, Ecclesiamque et ejus sanas doctrinas propugnet, ut quod ipse perficere non potuit, ipse cum Dei auxilio ad finem perducatur. Id enim potest per Dei gratiam, ex naturali qua pollet prudentia dicendique facultate, velit modo iis uti cum res ita postulabit. Atque id sane debet Deo et fidei, pro qua fideliter et sincere pugnabit. Hunc sane ipsi pugnandi laborem committo, ut meo loco sit defensor Ecclesiæ, sanæque doctrinæ interpres, orthodoxorum dogmatum veritatisque propugnator, auxilio Dei ipsique veritati confusus, pro quibus certamina illa suscipiuntur, tanquam communicans sanctis Doctoribus, Beiferisque Patribus, magnis theologis, præmiis que expectans a justo Judice, qui omnes pro pietate certantes victores remunerat. Ita etiam ipse debet, quantum in eo est, omne studium adhibere ad stabilienda Ecclesiæ recta dogmata, tanquam rationem de illo redditurus in hora judicii, etiam mihi qui ipsi hæc suscipienda com-

A καὶ εἴ τι ἄλλο ἐνθυμηθεῖται τις σχέσεως καὶ ἀγίτης κινήτικόν· ἢ καὶ μέχρι τοῦ παρόντος ἐν τῷ ἐγγίξειν τὴν τελευταίην μου ὁμιλίαν ἔχω ἀκριβῆ κατὰληψιν περὶ αὐτοῦ, ὅσας ἐστὶ φρονήσεως καὶ σοφίας, καὶ δυνάμεως ἐν τοῖς λόγοις· καὶ ἐκ τούτων πιστεύω ὅτι αὐτὸς μόνος ἐκ τῶν εὐρισκομένων κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον δύναται δοῦναι χεῖρα βοηθείας τῇ ὀρθῇ πίστει, χειμαζομένη ταῖς βίαις τῶν παραφθειράντων τὴν τῶν δογμάτων ἀκρίβειαν, ὥστε τὴν Ἐκκλησίαν ὑρθώσασθαι Θεοῦ συναιρομένου καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν κρατῦναι, μόνον εἰ μὴ θελήσει καὶ αὐτὸς γενέσθαι τῷ ἔργῳ, καὶ τὸν λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον κρύψαι. Ἄλλ' ἐγὼ θαρρῶ μὴ ἂν οὕτως αὐτὸν διατεθῆναι, μηδ' οὕτω τῇ οἰκείᾳ ἀπειθήσει συνείδῃσει, ὥστε τὴν Ἐκκλησίαν κλυδωνιζομένην ὀρῶντα, καὶ τὴν πίστιν σαλεύουσιν ἐπ' . . . ἀνθρωπίνως λέγω, καὶ εἰδὼτα ἐπ' αὐτῷ εἶναι, βοηθῆται ταύτῃ μὴ πάση σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ τὴν συμμαχίαν ἐργάσασθαι. Πάντως γὰρ οὐκ ἄγνοεῖ, σοφὸς ὢν, ὡς καθολικῆς πίστεως ἀνατροπὴ κοινὴ ἐστὶν ἀπώλεια. Ἰσως ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἀρχοῦσαν συμμαχίαν ἠγούμενος, τὴν ὑπ' ἐτέρων τινῶν, καὶ μάλιστα τὴν ὑπ' ἐμοῦ, οὐκ ἐφαίνετο καθαρῶς τῇ ἀληθείᾳ συμμαχῶν ὑπὸ τινῶν ἀνασκοπόμενος· τυχόν, λογισμῶν εἴη καὶ ἀνθρωπίνων. Ἄλλ' ἐγὼ καὶ πρότερον οὐδὲν, ἢ καὶ πᾶν μικρὸν συνείστηνεγα τῇ συμμαχίᾳ, τῷ μὴτ' ἀνάλογον ἔχειν δύναμιν μῆτε σπουδῆν. Κάτω δὲ ἦδη εἰς τὸ μὴδὲν ἦκω, τοῦ δὲ μὴδὲν ὄντος τί ἄλλο μὴδαιμνιώτερον; Εἰ γοῦν ἐκ τούτου ἐδόξασαν Ἰσως ὅτι ἡμεῖς δυνάμεθά τι καθαρθεῖν· αὐτὸ παρέλκον ἐνόμισαν ἕπερ δύνανται ἕτεροι πράττειν καὶ αὐτὸς μεταχειρίσασθαι. Ἀλλὰ νῦν ὅτε ἐγὼ μὲν ἦδη ἐντεῦθεν ἀπαλλάττω, ἄλλον τινὰ οὐχ ὀρῶ κατὰ τὸ εἶκός τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ πίστει καὶ τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδοξίας δυνάμενον ἐκπληρῶσαι ἀντ' ἐμοῦ. Διὰ τοῦτο ἀξιώ αὐτὸν, ἵνα καλοῦντος νῦν τοῦ καιροῦ, μᾶλλον δὲ κατεπείγοντος, τὴν ἐν αὐτῷ κεκρυμμένον τῆς εὐσεβείας σπινθῆρα ἀνακαλύψῃ, καὶ συμμαχίᾳ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι δόγμασι· ἵνα ὅπερ οὐκ ἔδυνήθη αὐτὸς ἐκτελέσαι, κατορθώσῃ αὐτὸς τῇ τοῦ Θεοῦ συμμαχίᾳ. Δύναται γὰρ τοῦτο τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ φρονήσεως, καὶ τῆς ἐν λόγοις δυνάμεως, εἰ θελήσῃ μόνον τούτοις ἐν δέοντι χρῆσασθαι. Καὶ ἴσως μὲν ὀφείλει τοῦτο τῷ Θεῷ καὶ τῇ πίστει, ἀγωνίσει δὲ πιστῶς καὶ καθαρῶς ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ἀποτίθημι δὲ ὅμως καὶ αὐτὸς τὸν τοιοῦτον αὐτῷ ἀγῶνα, ἵνα ἢ ἀντ' ἐμοῦ πρόμαχος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ὑγιούς διδασκαλίας ὑψηγῆς, καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων καὶ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος, πεποισῶς τῇ συμμαχίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ, περὶ ὧν οἱ ἀγῶνες, ὡς κοινῶν τοῖς ἀγίοις διδασκάλοις, καὶ θεοφόροις Πατράσι, τοῖς μεγάλαις θεολόγοις, καὶ τοῖς μισθοῦς ἐκδεχόμενος παρὰ τοῦ δικαίου Κριτοῦ, τοῦ καὶ πάντας τοῦς ὑπὲρ εὐσεβείαν ἀγωνιζομένους ἀνακηρύξεντος, ὡσπερ δὴ καὶ αὐτὸς ὀφείλει, ὅσον οἶόν τε σπουδάσαι ὑπὲρ συστάσεως τῶν ὀρθῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, ὡς λόγον ὀφείλων ὑπὲρ τούτων ἐν ὧρα κρίσεως, καὶ ἐμοὶ τῷ ταῦτα ἀγαθὴν αὐτῷ, τεθαβῆρηκότι ἴσως κερποφορήσειν

τοὺς λόγους μου τούτους ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν, ὡς εἰς ἀγαθὴν γῆν καταβαλλομένου. Περὶ οὗ καὶ ἀποκριθῆτω μοι, ἵνα λάθω τέλειαν πληροφορίαν τῆς παρούσης; ζωῆς ἐξερχόμενος, καὶ μὴ ἀηδῶς ἀποδιώσω, ὡς ἀπεγνωκῶς τὴν τῆς Ἐκκλησίας διόρθωσιν.

A mendo, sperans sermones illos meos plusquam centuplum fructum reddituros tanquam in bonam terram coniectos. De quo ipse mihi respondeat velim, ut egressurus ex præsentī vita, plenam certitudinem habeam, nec injucunde ex vita abeam tanquam de Ecclesiæ reformatione plane desperans.

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ.

RESPONSIO SCHOLARII.

Ἐγὼ, δέσποτά μου ἄγιε, πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῇ μεγάλῃ ἀγιοσύνῃ σου ἐπὶ τοῖς ἐπαίνοις οἷς ἐχρήσω εἰς ἐμὲ, ὅτι βουληθεὶς ἐμοὶ χαρίσασθαι προσεμμετρύρησάς μοι, ὅσα οὐκ ἔχω οὐδ' ἐπίσταμαι προσεῖναι μοι. Ἄλλὰ τοῦτό ἐστι τῆς ἄκρας καλοκαγαθίας καὶ ἀρετῆς καὶ σοφίας τῆς μεγάλῃς ἀγιοσύνης σου, ἣν καὶ αὐτὸς εἰδὼς ἐξ ἀρχῆς καὶ θαυμάζων, οὐ διέλιπον ἐς δεῦρο ὅσα πατρὶ καὶ διδασκάλῳ καὶ παιδαγωγῷ ὀφείλεται, ἐκτελῶν εἰς τὴν μεγάλην ἀγιοσύνην σου, καὶ ὡς κανόνι χρώμενος τῇ σῆι γνώμῃ, τῆς τε ἐν δόγμασιν ἀκριβείας, καὶ τῆς τῶν λόγων ὀρθότητος, οἷς ἂν ἐνασμενίσαιας καὶ αὐτὸς συντιθέμενος. Καὶ ὅσα μὴ κατὰ γνώμην δὲ σὴν ἀνευδοιάστω; τούτων ἐκτρέπομενος, τὴν τοῦ παιδὸς καὶ μαθητοῦ τάξιν τηρεῖν πρὸς τὴν μεγάλην ἀγιοσύνην σου οὐκ ἀπηξίωσα πώποτε, μάρτυρι χρώμενος πρὸς ταῦτα τῇ μεγάλῃ ἀγιοσύνῃ σου. Οἶδας ὡς αἰετὸν τρόπον τοῦτόν σοι προσηρχόμεν, καὶ βαθυτέρα τῆς ἐμῆς διανοίας ἀνακαλύπτων, τοιαῦτα; ἐγγύας σοι παρετιθέμην· καὶ τοῦ ὅτι ἐν τισὶ τῶν καιρῶν οὐ φανερώς ἀπεδυσμένη πρὸς τοὺς ἀγῶνας οὐ; ἡ σὴ μεῖστη ἀγιοσύνη ἠγωνίζετο, ἀλλὰ σιωπῇ τούτους παρέρχομαι τοὺς λόγους, τοῦτο οὐδεὶς βέλτιον οἶδε τῆς μεγάλῃς ἀγιοσύνης σου, ἐπεὶ καὶ πολλάκις τοὺς λογισμοὺς μου σοι θαρβήσας, καὶ τοὺς περὶ τούτου σοι ἀνεκάλυψα καθαρῶς, καὶ παρατησάμενος τῆς συγγνώμης οὐκ ἀπέτυχον. Ἄλλὰ νῦν Θεοῦ συνάρσει τούτων πάντων καταπεφρόνηκα, καὶ ἐμαυτὸν καθαρῶτατον καὶ φανερώτατον τῆς ἀληθείας συναγωνιστήν ἔταξα, ὥστε τὰ τῶν πατρῶν μου δόγματα, καὶ τὴν τῆς ὀρθοδοξίας ἀκριβείαν ἀνυποστόλως διαγγέλλειν κατὰ τὸν σκοπὸν τῆς σῆς μεγίστης ἀγιοσύνης. Λέγω δὲ ταῦτα οὐχ ὡς ὀρῶν τὴν μεγάλην ἀγιοσύνην σου ἐντεῦθεν ἀπελθόντα· οὐκ ἔτι γὰρ τὰς τελευταίας; ἐλπίδας ἀπεβάλομεν· θαρβύομεν δὲ ἐπὶ τῷ Θεῷ περιγενήσεσθαι σε τῆς νόσου, καὶ σὺν ἡμῖν ἔσσεσθαι, καὶ ἅμα τὰ τοιαῦτα ἐπεξεργάσεσθαι. Εἰ δὲ γε κρίμασιν οἷς οἶδε Θεὸς ἐντεῦθεν ἀποδημήσεις, πρὸς ἐν ἡτοίμασας αὐτῷ τόπον τῆς ἀναπαύσεως; πληροφορῶν, λέγω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων τῶν ἀοράτων; παρισταμένων νῦν ἡμῖν, καὶ τῶν καθ' ὀρθόθεντων ἐν ταῦτα πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀν-

B Ego, domine mi sancte, primum quidem magnæ sanctitati tuæ gratias ago de laudibus quibus me cumulasti, simulque mihi ablandiri volens, ea de me testatus es quæ non habeo, nec incesse mihi certo scio. Verum hoc a summa sanctitatis tuæ bonitate, sapientia et virtute profectum est, quam olim probe cognitam admiratus, huc usque nunquam cessavi, sanctitati tuæ deferens, quæcunque patri, magistro et præceptori tribui debent, sententia tua tanquam regula utens, et circa dogmatum accuratam expositionem, rectamque theologiæ rationem, iis quæ tibi probabantur plane consentiens. Quæcunque etiam non erant ex animi tui sententia, illa absque dubitatione aversatus, nunquam aliter quam ut filius discipulusque erga sanctitatem tuam me gessi, quæ quidem tuo ipsius testimonio satis apud te constare puto. Nosti enim me ita affectum ad te accessisse, et intima animi mei secreta aperientem, talem tibi sponsonem fecisse. Quod si aliquando ad ea certamina, quæ sanctitas maxima tua suscepit, palam non accessi, rationes quas quidem silentio prætereo, nemo te melius novit, quandoquidem quæ tunc in animo haberem, confidenter manifestavi tibi, et excusatione facta, veniam a te consecutus sum. Verum Dei auxilio hæc omnia jam contempsī, meque manifestum et publicum veritatis defensorem constitui, patrum meorum dogmata orthodoxæque fidei veritatem absque ulla dissimulatione secundum sanctitatis tuæ propositum annuntiaturus. Neque hæc dico tanquam te ex hoc mundo abeuntem videns, nec enim spem ultimam abjecimus; imo confidimus te ex hoc morbo convalescentem, futurum adhuc nobiscum, et simul hæc omnia exsecuturum. Quod si occultis iudiciis quæ Deus novit, hinc ad quietis locum quem parasti tibi, te migrare contingat, tibi certissime astruio coram Deo et sanctis angelis, qui nunc nobis invisibiliter assistunt, et multis clarissimisque viris, qui hic astant, me tuo loco futurum, et tanquam ore tuo, quæcunque amplectebaris et docebas, amplecturum et defensurum, omnibusque annuntiaturum: nihil omnino eorum

prætermisurum, sed ad extrema usque sanguinis mortisque pericula pro illis decertaturum. Quamvis propterea experientia mea et vires exiguæ omnino sint, confido tamen fore, ut magna sanctitas tua defectus meos compenset, sospes quidem perfectissima tua in rebus illis tractandis peritia, hinc vero migrans acceptissimis orationibus ad Deum tuis.

σύη σου ἀναπληρωσει τὰ ἐμὰ ἑλλείμματα, καὶ παρῶν ἡμῖν ἐνταῦθα τῇ ἐνοῦση σοι περὶ τὰ τοιαῦτα τελεῖται, καὶ ἀπάρας ταῖς σαῖς πρὸς Θεὸν εὐπαρρησιαστοὺς ἐντεύξειςιν.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

Ῥηθεῖσα ἐπὶ τῇ τελευτῇ αὐτοῦ αὐτοσχεδίως.

ΑΠΟΛΟΓΙΑ

SANCTISSIMI METROPOLITÆ EPHESII DOMINI MARCI EUGENICI.

Dicta ex tempore instante ejus obitu.

Quæ mea sententia sit, fusius explicare volo, quod si unquam, id nunc a me, appropinquante exitu meo, fieri debet, ut mihi ipsi ab initio ad finem usque consentiens sim, neque aliquibus videar alia quidem dixisse, alia in animo occultasse, quæ hac resolutionis meæ hora deprehendi debere verisimile sit. De Patriarcha loquor, ne forte honoris mei specie ad funus humilis illius mei corporis, vel ad commemorationis officia illi in mentem veniat mittere aliquos ex episcopis suis, aut clero suo, aut omnino aliquem eorum qui ipsi communicant, ad preces aut funus deducendum cum sacerdotibus partis nostræ, atque ita existimare quisquam possit, me quocumque modo etiam in occulto admittere ipsius communionem. Ne vero silentium meum occasionem suspicandi aliquod temperamentum præbeat illis qui non plene et penitus propositi mei rationem nossent, dico et adtestor coram præsentibus, multis dignitate conspicuis viris, me neque suscipere illius aut sequacium ejus communionem, prorsus et omnino, neque dum vivo, neque post mortem: ut neque factam Unionem, neque Latinorum dogmata quæ ipse et qui illi adhærent susceperunt, quorum defendendorum gratia hunc sibi primatum comparavit ad rectorum Ecclesiæ dogmatum subversionem. Certissime enim teneo, me quantum ab illo et ejusmodi hominibus proculsum, tanto magis Deo et omnibus fidelibus et sanctis Patribus esse proximum: et sicut ab illis dividor, tanto magis unior veritati et sanctis Patribus Ecclesiæ theologis: ut pariter persuasum habeo illos qui ejusmodi dogmatibus consenserunt, a veritate et sanctis Ecclesiæ Doctoribus distare longis-

δρῶν, ὅτι ἐσομαι αὐτὸς ἐγὼ ἐν ταῖς τοίχοις ἀντὶ σοῦ καὶ ἀντὶ σοῦ στόματος, ὅσα αὐτὸς ἐσπούδαζες καὶ παρῆδου, στέργων καὶ αὐτὸς καὶ δεφενδεύων, καὶ πᾶσιν ὑποτιθεῖς, μὴδ' ὄλωσ τῶν τοιούτων κασπαφίς τὸ παράπαν, ἀλλὰ μέγχι τῶν ἐσχάτων κινδύνων αἵματός τε καὶ θανάτου ὑπὲρ τούτων ἀγωνίζεσιν. Καὶ εἰ καὶ μικρὰ πάνυ τυγχάνει ἡ ἐμὴ περὶ ταῦτα πείρα καὶ δύναμις· ἀλλ' οὖν πειθομαι ὅτι ἡ μεγάλη ἀγωνία σου ἐνταῦθα τῇ ἐνοῦση σοι περὶ τὰ τοιαῦτα τελεῖται, καὶ ἀπάρας ταῖς σαῖς πρὸς Θεὸν εὐπαρρησιαστοὺς ἐντεύξειςιν.

Β Βούλομαι πλατύτερον τὴν ἐμὴν γνώμην εἰπεῖν, εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν ἐν τῷ ἐγγίζεσθαι τὴν τελευτὴν μου, ἵνα σύμφωνος ὦ ἑμαυτῷ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, καὶ μὴ δέξω εἶσθαι ὅτι ἄλλα μὲν ἔλεγον, ἄλλα δὲ ἐκρυπτον ἐν τῇ διανοίᾳ, ἃ εἰκὸς ἦν ἐλεγχθῆναι τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως. Λέγω δὲ περὶ τοῦ Πατριάρχου, μὴ πω δόξη αὐτῷ προφάσει τάχα τιμῆν τῆς πρὸς ἐμὲ ἐν τῇ κηδείᾳ τοῦ ταπεινοῦ μου τούτου σώματος, ἢ καὶ ἐν τοῖς μνημοσύνοις μου, στεῖλαι τινὰς τῶν ἀρχιερέων αὐτοῦ, ἢ τοῦ κλήρου αὐτοῦ ἢ ἄλλως τῶν κοινωνούντων αὐτῷ τινὰ συνεύξασθαι, ἢ συμφορέσαι τοῖς ἐξ ἡμετέρου μέρους ἱερῶσι τοῖς πρὸς τὰ τοιαῦτα παρακληθεῖσι δοξάζῃ ὡς οἰκθῆποτε τρόπῳ προσεῖναι κἂν ἐν τῷ κρυπτῷ τῆν αὐτοῦ κοινωνίαν. Καὶ ἵνα μὴ ἡ σιωπὴ μου συγκατάθεσιν τινὰ ὑπονοῆσαι παρέξῃ τοῖς μὴ καλῶς καὶ εἰς βάθος εἰδέοσι τὸν ἐμὸν σκοπὸν, λέγω καὶ διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τῶν παρατυχόντων πολλῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν, ὡς οὔτε βούλομαι οὔτε δέχομαι τὴν αὐτοῦ ἢ τῶν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν, τὸ παράπαν οὐδαμῶς οὔτε ἐπὶ ζωῆς μου, οὔτε μετὰ θάνατον, ὡσπερ οὔτε γενοῦσαν ἔνωσιν, καὶ τὰ δόγματα Λατινικὰ ἅπερ ἐδέξατο αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὑπὲρ τοῦ δεφενδεύειν ταῦτα, καὶ τὴν προστασίαν ταύτην ἐμνηστεύσατο ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ὁρθῶν dogμάτων τῆς Ἐκκλησίας. Πέπεισμαι γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι ὅσον ἀποδίσταμαι τούτου καὶ τῶν τοιούτων, ἐγγίζω τῷ Θεῷ καὶ πᾶσι τοῖς πιστοῖς καὶ ἁγίοις Πατράσι· καὶ ὡσπερ τούτων χωρίζομαι, οὕτως ἐνοῦμαι τῇ ἀληθείᾳ καὶ τοῖς ἁγίοις Πατράσι τοῖς θεολόγοις τῆς Ἐκκλησίας· ὡσπερ αὐ πειθομαι τοὺς συντιθεμένους τούτοις ἀποδίστασθαι τῆς ἀληθείας καὶ τῶν μακαρίων τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων. Καὶ διὰ τοῦτο λέγω

ὡσπερ παρὰ πᾶσάν μου τὴν ζῶν ἔμην κεχωρισμέ-
νος ἀπ' αὐτῶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐξόδου
μου, καὶ ἔτι καὶ μετὰ τὴν ἔμην ἀποβίωσιν· καὶ ἐξ-
ορκῶν ἐντέλλομαι, ἵνα μηδεὶς ἐξ αὐτῶν προτεγγίσῃ
ἢ ἐν τῇ ἔμῃ κηδείᾳ, ἢ ἐν τοῖς μνημοσύνου μου·
ἀλλ' οὐδὲ ἄλλου τινὸς τῶν τούτου μέρους ἡμῶν ὥστε
συμπορεύειν ἐπιχειρήσαι, καὶ συλλειτουργεῖν τοῖς
ἡμετέροις. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ τὰ ἄμικτα μίγνυσθαι.
Δεῖ γὰρ παντάπασιν ἐκείνους εἶναι κεχωρισμένους
ἡμῶν, μέχρις ἂν δῶ ὁ Θεὸς τὴν καλὴν διόρθωσιν
καὶ εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ.

sime. Idcirco me, ut tota vita mea ab illis separatus
fui, ita in tempore exitus mei fore dico, et post
obitum meum : itaque adjurans præcipio, ut nullus
eorum accedat ad funus meum, aut ad exequiarum
officia : sed neque quisquam alius ex ea parte
cum nostris se ingerat, aut ad funus deducendum,
aut ad Liturgiam simul celebrandam. Hoc enim
esset ea conjungere quæ conjungi non possunt. Il-
los enim omnino separatos esse a nobis oportet,
donec Deus præclaram reformationem et pacem
Ecclesiæ suæ dederit.

ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

Τῷ ΚΥΡΙῷ ΜΑΞΙΜῷ Τῷ ΚΑΤΑ ΚΟΣΜΟΝ ΣΟΦΙΑΝῷ, ΚΑΙ ΠΑΣΙ ΤΟΙΣ ΕΝΑΣΚΟΥΜΕΝΟΙΣ Τῇ
ΑΓΙΑ ΜΟΝῇ ΤΟΥ ΣΙΝΑ ΟΣΙΩΤΑΤΟΙΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΟΙΣ.

EX EPISTOLA GENNADII

AD MAXIMUM MONACHUM, SOPHIANUM IN SÆCULO APPELLATUM,
ET OMNES ASCETAS MONTIS SINA, SACERDOTES ET ALIOS SANCTISSIMOS MONACHOS.

Ἐτι ἠρώτησαν οἱ μοναχοί, εἰ ἔτι συγκαχωρημένον
ἵνα διδῶτε τοῖς Ἀρμενίοις ἢ Λατίνοις τὴν παναγίαν,
τοῖς προσκυνηταῖς. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ἵνα διδῶτε
αὐτοῖς καὶ τὸ ἀντίδωρον. Χριστιανοὶ γὰρ εἰσὶ, καὶ
διὰ τοῦτο ἔρχονται ἐκ τοσοῦτων διαστημάτων εἰς
προσκύνησιν τοῦ Δεσποτικοῦ τάφου. Εἰ γοῦν καὶ
ἐσχισμένοι εἰσὶν ἀπ' ἡμῶν διὰ τινὰ ζητήματα τῆς
πίστεως, καὶ εἰσὶν ἑτεροδόξοι· ἀλλ' ὡς Χριστιανοὶ
μετὰ πίστεως καὶ εὐλαβείας ζητοῦσι τὸν ἀγιασμὸν
ἡμῶν· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν διδόναι. Τὸ γὰρ, *Μὴ δότε
τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, καὶ τὰ ἐξῆς, περὶ τῶν ἀπίστων
νοεῖται*, ἡγοῦν Ἰουδαίων, καὶ Σαρακηνῶν, καὶ Ἑλ-
λήνων, καὶ Μανιχαίων, καὶ ἄλλων, οἵτινες προσ-
ποιοῦνται τὸν Χριστιανισμὸν, μὴ ὄντες Χριστιανοί.
Δεῖ ὁ καὶ ἔπεται μὴ ποτε στραφέντες καταπατήσω-
σιν αὐτὰ, καὶ βήξωσιν ἡμᾶς. Κύνες οὖν εἰσὶ καὶ
χοῖροι οἱ καταπατοῦντες. Οἱ δὲ μετὰ πίστεως καὶ
εὐλαβείας ζητοῦντες τὰ ἅγια καὶ προσλαμβάνοντες,
οἷα εἰσὶ τοιοῦτοι. Ἀκούετε δὲ καὶ τοῦ Κυρίου εἰπόν-
τος, *ὅτι Ὁ μὴ ὦν καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστί·
καὶ, Τὸν ἐρχόμενον πρὸς με οὐκ ἐκβάλλω ἔξω.*
Τὸ μέγα μυστήριον τῆς κοινωνίας μόνον μὴ διδοτε
αὐτοῖς. Εἰ δὲ τις ἀπ' αὐτῶν βουλευθῆ προσμεῖναι αὐ-
τόθι, ἢ νοσηθῆ, ἀρνήσεται μὲν πρῶτον τὴν πάτριον
δύξαν, ὁμολογήσει δὲ τὴν δύξαν τῆς καθολικῆς Ἐκ-
κλησίας, ἀξιοῦντες αὐτὸν τῆς τοιαύτης κοινωνίας.
Τοῦτό ἐστιν ἡ συνήθεια τῆς καθολικῆς τῶν Χριστι-
ανῶν Ἐκκλησίας.

Δεῖ ὁ καὶ οἱ ἀγιώτατοι πατριάρχει, ὅτε ἐλειτουργ-
γοῦν ἑορτασίμω, ἐρχομένους καὶ Ἀρμενίους καὶ

Interrogaverunt etiam monachi : an vobis liceat
Armenis et Latinis qui adoratum veniunt, dare
sanctissimam communionem. Nos autem dicimus,
ut detis ipsis Antidorum sive panem benedictum :
sunt enim Christiani, et idcirco ex tanto locorum
intervallo veniunt ad Domini sepulcri veneratio-
nem. Porro si a nobis schismate dividuntur propter
aliquas circa fidem quæstiones, et sunt heterodoxi ;
tanquam Christiani cum fide et pietate quærunt
sanctificationem a nobis, et nos dare debemus. Il-
lud enim, *Nolite dare sancta canibus*, etc., de infide-
libus intelligitur, Judæis nempe et Saracenis,
Gentilibus, Manichæis, et aliis qui Christianismum
simulant, cum Christiani non sint. Unde sequitur
ne forte conversi ea conculcent, et dirumpant nos.
Canes igitur et porci sunt qui conculcant. Qui vero
cum fide et pietate quærunt sancta, et ea suscipiunt,
tales nequaquam sunt. Audite etiam Dominum di-
centem, *Qui non est contra nos, pro nobis est* : tum
illud, *Eum qui venit ad me, non ejiciam foras*. Igitur
magnum mysterium communionis solummodo ne
dederitis eis. Si vero aliquis illorum illic permanere
voluerit, aut in ægrotudinem inciderit, abnegabit
quidem primum patriam opinionem, et confitebitur
id quod docet Ecclesia Catholica, et tunc commu-
nionem illum dignabimini : hæc est enim consuetudo
Catholicæ Christianorum Ecclesiæ.

Eapropter sanctissimi Patriarchæ, cum festis so-
lemnibus Liturgiam celebrarent, venientes Armenos

et Latinos cum magna modestia ad Liturgiam, non repellabant, imo abeuntibus, cum orthodoxis, adorantibusque, et patriarchalem manum osculantibus, benedictionem dabant et antidorum : quippe ut discipuli Christi ad ipsum venientes non ejiciant foras. Sufficit igitur quod sacram communionem ab illis nec petitis, nec accipitis, quia sunt heterodoxi et divisi. Sed si communionem ipsam a vobis expectant, non debetis eos, ut diximus repellere.

Ἀ Λατίνους μετὰ πάσης εὐλαβείας εἰς τὴν λειτουργίαν οὐτε ἐδίωκον, ἀλλὰ καὶ ἀπερχομένους μετὰ ὀρθοδόξων καὶ προσκυνούντας, καὶ ἀσπαζομένους τὴν patriarchικήν χεῖρα, καὶ εὐλόγουν καὶ ἐδίδουν αὐτοῖς τὸ ἀντίδορον. Ὡς γὰρ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἐξέβαλον ἔξω τοὺς εἰς αὐτὸν ἐρχομένους. Ἀρχετὸν οὖν ἐστὶν ὑμῖν διὰ οὐ ζητεῖτε, οὐτε λαμβάνετε ἀγίασμα παρ' αὐτῶν, διότι εἰσὶν ἑτερόδοξοι καὶ κεχωρισμένοι. Ἄλλ' ἐὰν ζητῶσιν αὐτὸν τὸν ἀγίασμα ἀφ' ὑμῶν, μὴ ἀποπέμψωσιν αὐτούς, ὡς προείπομεν.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΝ ΚΑΙ ΟΣΙΩΤΑΤΟΝ

ΕΝ ΜΟΝΑΧΟΙΣ ΓΕΝΝΑΙΟΝ ΙΩΣΗΦ

ΤΩΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ,

ΠΕΡΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ.

SAPIENTISSIMI GENNADII

SCHOLARII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

AD ILLUSTREM AC VENERANDUM MONACHUM THESSALONICENSEM

GENEROSUM JOSEPHUM

EPISTOLA DE PRÆDESTINATIONE.

(Græce edidit Hœschelius, Aug. Vindel. 1606, in-4°; Latine Fed. Morellus, Paris. 1618, in-12 (1).)

Decumbens in lecto, litteras tuas accepi; et nunc tandem morbo utcumque recreatus, constitueram

Κλινοπετής ἐδεξάμην σου τὴν ἐπιστολήν, καὶ νῦν ὅψε μικρὸν ἀνασφῆλας τῆς νόσου, ἐβουλόμην μὲν

(1) Hanc Gennadii Scholarii Apologeticam Epistolam super assertione Basilii M. de Prædestinatione, minime spernendam, tum subjecti gravitate, tum Attici scriptoris elegantia et eruditione singulari, puræque et orthodoxæ fidei vindice V. C. David Hœschelius, optime dum vixit de re litteraria meritis, Augustæ Vindelicorum Græce tantum edi sedulo curaverat ante xx annos, cum id munus ms. non levidense, οὐδ' ἀπὸ κλητῶν a doctissimo sapientissimoque Cytherorum episcopo Maximo accepisset. Postea novissimis quas ad me scripsit

litteris conquestus illius operis, eruditorum ac proborum fere omnium suffragiis approbati, Latinam versionem tot annorum spatio a nemine esse tentatam, hortatusque est ac prope flagitavit, ut insigne illud scriptum apologeticum Latinitate donarem, ederemque in eorum gratiam quibus Græca non ita pervia sunt. Equidem tametsi in aliis ἐγγεγραφήσιν admodum essem occupatus, nolui tamen desse ne tacitæ quidem flagitationi viri tam φιλοφίλου καὶ φιλομούσου. MORELLUS.

μηδὲν ἀποκρίνεσθαι περὶ ὧν ἐπυνθάνου, συνήθει δὲ γραφῇ τὸ τῆς εὐνοίας χρέος πληροῦν. Ὁ γὰρ ἡμέτερο; καιρὸς καὶ τῶν ἡμετέρων ὄψετο λόγων, μᾶλλον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ δεῖ τὴν ἐσχάτην ἀμορφίαν τοῦ γένους ἐν ἀπαντι πράγματι καθημένους ἐν γωνίᾳ που θρηνεῖν αἰωπῆ, καὶ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς τοιούτης ἐξαιτεῖσθαι ζωῆς, ὅποταν ἐπινεύῃ τὸ Θεῖον. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὸν μέγαν Βασιλεῖον αἰδῶς κατηνάγκασεν. Ἐκείνω τοίνυν ἔχουσ ἂν τὴν χάριν, οὐχ ὕμιν, ταυτησί τῆς ἀπολογίας.

Ὁ μὲν γὰρ μέγας τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλος φησὶ πού, « θάνατοι δὲ ἀπάγονται, τῶν ὄρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων, οὐς περὶ ἕκαστον ἐπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου. » Σὺ δὲ, ὁσιώτατε καὶ φιλιτατε, ἀκούειν λέγεις πολλῶν, πολλοῖς ἐπιχειρήμασι μὴ θελόντων τοῦτο, μηδὲ δαχομένων. Ὅθεν καὶ τινὰς αὐτῶν τὸν μέγαν ἐξαιτιωμένους ἐπὶ τούτῳ Βασιλεῖον, λέγειν, ὡς ἐκ τοῦ παρήκοντος εἶπεν οὕτω, καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν τότε ἐκείνου ἀκούοντων. Εἶναι μὲν πολλοὺς τοὺς ταῦτα λέγοντας οὐδὲν θαυμαστόν. Τὰ γὰρ θεῖα καὶ ὑψηλὰ καὶ φιλοσοφίας γέμοντα τοὺς πολλοὺς διαπέφουγεν. Ὅθεν οὐδὲ χρῆ ποιῆσθαι ἐκείνους λόγον οὐδένα. Σὲ δὲ εὐνοίας ἕνεκα τῷ μεγάλῳ συνιστῶμεν Πατρὶ, καὶ τῷ τὴν ἱεράν ἐκείνου ψυχὴν φωτίσαντι Πνεύματι. Ἔστω δὲ, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν τινὰ τῶν ἀληθῶν θεολόγων, ἀλλὰ ψευθεῖ θεολογεῖν οὐχ οἶόν τε, οὔτε προῦργου, οὔτ' ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα. Ἐμελλε δὲ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογεῖν ποτε ὁ πάσης προσοχῆς καὶ ἀκριθείας κανὼν, καὶ ταῦτα περὶ μεγίστου δόγματος, καὶ εἰς τὸ δεῦτερον τῆς πίστεως ἀνήκοντος ἄρθρον, καὶ δι' ὠφέλειαν τῶν ἀκούοντων ἐμελλε ψευθεῖ προτιθέναι δόγματα; καὶ ὠφέλεια τῶν ἀκούοντων ἂν ἦν, ἵνα περὶ τὸ ἥθος τε βελτίους γινόμενοι, ψευδοδοξῶσι περὶ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν; καὶ ὠφελῶν ἄλλους ἐν μικροῖς, ἔβλαπταν ἐκυστὴν ἐν τοῖς μεγίστοις ἐκὼν περὶ τῶν Θεῶν ψευδόμενος, καὶ ταῦτα μηδὲ πρὸς δῆμον τὸν λόγον ποιούμενος, ἀλλ' ἰδίᾳ τισὶ πεπαιδευμένοις τε καὶ παρακολουθεῖν δυναμένοις, καὶ μὴ παντὶ συλλογιζομένῳ, εἰ καὶ σκοπὸς ἐστὶ τὸ συμπέρασμα, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος αἱ προτάσεις λαμβάνονται. Πρὸς δὲ τὸν λόγον, καὶ τὴν κατ' αὐτὸν ἀλήθειαν ἀπλῶς δηλονότι, αὐταὶ καὶ μᾶλλον εἰσι προῦργου, ὡς ἀνευ αὐτῶν ἀδύνατον συμπεραίνειν. Ὁ δὲ τῆς ἀληθείας διδάσκαλος ἐκ τοῦ παρήκοντος ποιῆσεται καὶ παρέργως τὴν ἐκ τῶν Θεῶν λόγων ἀπόδειξιν; εἰ δὲ καὶ ἐκ μὴ ἀληθῶν, τὸ πείσαι μόνου σκοπῶν, ἐτι τῆς ἀληθείας ἐστὶ διδάσκαλος, ἢ σοφιστῆς ἐναριθμῶς μᾶλλον; Εἰ τοίνυν ἐκ τῆς οὐρανοῦ προδιατάξεως περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, κατὰ τε χρῆσον καὶ τρόπον ὁ μέγας ἤθελε πείθειν, μεθ' ὁπομοῆς εὐχαρίστου φέρειν τὴν τελευτήν, μᾶλλον δὲ ἀναγκάζειν, ὡς ἄλλως μέλλοντας ἀσεβῆσαι, ἢ εἶν Θεῶν ἕγνωσμένα; προορισμὸν, ἢ εἰδόμενος καὶ οὐ φροντισόμενος ἐκ φιλοζωίας αὐτῶν τε καὶ τῶν οἰ-

A quidem nihil ad ea respondere, de quibus percunctatus fueras, sed consueta familiarique scriptione benevolentiae debitum persolvendo, tibi satisfacere. Etenim opportunum tempus et nostris concessum sermonibus praeterit, imo potius cuiusvis boni occasio: quin extremam gentis deformitatem in omni negotio consentientes in angulo lugere tacite alicubi praestat, et avocationem ab ejusmodi vita exposcere, quando Numen annuit. Sed reverentia, qua Basilium Magnum prosequor, ad respondendum coegit. Quocirca gratiam illi habere potes hujus Apologiae, non autem nobis.

Enimvero magnus Ecclesiae doctor ait alicubi: « Mortes autem inducuntur, terminis vitae absolutis, quos circa unumquemque sinit justum Dei iudicium, eminens quod nobis conducit prospicientis. » Tu vero, sanctissime et amicissime, audire multos dicis, qui pluribus hoc argumentis improbant, refutant ac repudiant: quin etiam eorum nonnullos ais de Basilio magno ob id expostulantes, querentesque dicere illum, quasi aliud agendo, et propter emolumentum eorum qui tunc ipsum audiebant, ita hoc enuntiasse. Quod multi sint qui haec proferunt, nihil mirum est: nam divina et sublimia et philosophicis rationibus cumulata plebeios fugiunt. Quare ne verba quidem ulla cum iis commutanda sunt. Te vero benevolentiae causa magno conciliamus Patri, et qui sacram illius animam illustravit, Spiritui. Esto sane, ut isti dicunt, aliquem e veris et tanto nomine dignis theologis de Deo et rebus divinis, cum licentia supina disserere. Verum nefas est de Deo verba facientem, falsa in theologico sermone enuntiare, sive id e re et ex professo, sive remitte sibi indulgendo agat. An vero futurum erat, ut qui omnis attentionis et exactae diligentiae regula est, de Deo unquam dissertaret praeter id quod par est: idque de magni momenti decreto, et quod ad secundum fidei articulum refertur: ac propter audientium commodum scita falsa proponeret? an etiam emolumentum foret auscultantium, ut cum ratione morum ingenique meliores fierent, falsa de Deo ac rebus divinis opinarentur? et doctor, alios in exiguis juvando, seipsum in maximis ultro laederet, de divinis mentiando? cum praesertim ad populum verba non faceret, sed privatim apud eruditos quosdam, et eos qui subsequi possent: ac profecto omni argumentorum rationibus utenti, quamvis scopus sit conclusio, non idcirco propositiones perfunctorie et neglectim sumuntur: sed ad rationem et veritatem quae secundum ipsam est; omnino sumptiones haec scilicet magis e re sunt et conferunt, quando sine ipsis impossibile est concludere. At veritatis antistes faceretne segniter ac supervacaneae et divinis oraculis institutam demonstrationem? quod si etiam ex non veris, id solum spectans, ut persuadeat, siccine adhuc veritatis doctor erit, an potius in sophistarum album referetur? Quocirca si a celesti praerogatione de hominum vita et obitu, juxta tempus et modum, magnus vir

suadere voluit, cum patientia gratoque animo ferendam esse mortem, imo etiam cogere aggressus est eos qui aliter impie acturi essent, aut quia divinam ignorarent prædestinationem : vel cum eam cognoscerent, ejus tamen curam habere nullam, præ temeraria sui suorumque vitæ cupiditate : nonne sermo de divina præordinatione susceptus maxime conducibilis ipsi erat, qui cum veritate suadere volebat? an non etiam discentibus, si quidem obtemperare statuisent, utilissimum fuisset, cum ob id maxime persuaderentur? Quocirca plane ineptum est ita expostulare de eo qui omni culpa vacat. Verum prudentius conquererentur, si dicerent : Non ut doctus, sapiens ac divinus, sed ut homo hac in parte duntaxat ignoravit, nec potuit pulchre veram doctamque sententiam discernendique vim adipisci. Atqui ne istud quidem rationi consentaneum est. Etenim tametsi exploratum perspectumque habeamus magnum Basilium non doctrina tantum aliis antevisse omnibus, verum etiam illuminationibus a Deo acceptis insignem existisse : non plus tamen illi tribuimus, quam Athanasio, Gregorio Theologo, et Nysseno atque Augustino, quibus omnibus magnus hic concinit, et hi omnes illi consentiunt. Qui autem fieri potest ut tanti doctores in hac assertionem simul errore abducti fuerint? Quod autem multis in locis hæc eadem asserat, et cum cura et exaggeratione multa, ut si hac de re orationem ad utilitatem susciperet, ac futurum esset ut eos veritatis sententia juvaret, qui subsequi ac percipere possent : attende quid alio loco dicat; et hac studiosa sedulitate comperies, haudquaquam fortuitum quemdam concursum eorum quæ hominibus sunt enuntiandum esse : tanquam si nullus moderator et princeps hunc mundum regeret, pravas tibi opiniones suggerendo; duntaxat a limitibus pietatis excidere caveas. « Nam qui nos finxit et animavit Deus, proprium concessit cuique animæ degendæ vitæ statum, atque alios aliis limites exitus fixit. Etenim hunc quidem plures in mole corporis et luce moras facere Numinis dispensatio statuit : illum vero citius vepulis corporeis solvi constituit, juxta inenarrabilis sapientiæ ac justitiæ suæ rationes. Quemadmodum ex iis qui in carcerem trahuntur, alii diuturniore temporis spatio custodiæ carcerum molestia vexantur, alii promptiorem inveniant ærummæ liberationem : sic etiam ex animalibus aliæ per diu vitæ hujus usura fruentes detinentur, aliæ breviori temporis intervallo, pro meriti cujusque ratione et proportione, cum tam alte et sapienter (adeo ut mens humana eo pervenire nequeat) qui creavit nos prospiciat ea quæ ad singulos mortales pertinent. Non audis Davidem canentem, « Educ de carcere animam meam? Non auscultasti, de sancto dictum, solutam fuisse ipsius animam? Quid vero Symeon, quando amplectatus est Dominum nostrum? qualem emisit vocem? nonne hanc, « Nunc dimittis servum tuum, Domine? Nam ad vitam quæ in superis locis agitanda est,

A κείων ἀλόγου· οὐκ ἦν αὐτῷ μάλιστα προὔργου ὁ περὶ τῆς θείας προδιατάξεως λόγος, τῷ μετὰ τῆς ἀληθείας πείθειν ἐθέλοντι, ἢ οὐχὶ καὶ τοὺς διδασκόμενοις εἴπερ ἠβούλοντο πείθεσθαι, προὔργιατατον ἂν ἦν, ὡς διὰ τοῦτο μάλιστα πειθομένοις, ὥστε πάνυ χυδαῖον οὕτως ἐξαίτιασθαι τὸν καθάπαξ ἀνάϊτιον. Ἄλλὰ φρονιμώτερον ἂν ἐζητιῶντο λέγοντες, ὡς εἰ σοφὸς ἦν καὶ θεὸς, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος ἠγνόησεν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, καὶ οὐκ ἠδυνήθη καλῶς τῆς ἀληθοῦς καὶ σοφῆς ἐφικέσθαι γνώμης καὶ διακρίσεως. Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο λόγον ἔχον ἐστίν. Ἥμεῖς γὰρ καίτοι τὸν μέγαν εἰδότες· οὐ σοφία μόνον παρεληλακῶτα πάντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ Θεοῦ φωτισμοῖς διαπρέψαντα, ὅμως οὐκ αὐτῷ τιθέμεθα μᾶλλον ἢ Ἀθανασίῳ, καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θεολόγῳ, καὶ τῷ Νύσσει αὐτῷ, καὶ Αὐγουστίνῳ, ὡς πᾶσιν ὁ μέγας ἐνταῦθα συνάδει Βασίλειος, καὶ οὕτως πάντες αὐτῷ. Καὶ πῶς οἶόν τε τηλικούτους διδασκάλους ὁμοῦ περὶ τοῦτο πλανηθῆναι τὸ μέρος; ὅτι δὲ πολλοῦ τὰ αὐτὰ ταῦτα φησι, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπεξεργασίας, ὡς προὔργου τὸν περὶ τούτων λόγον ποιούμενος, καὶ ὠφελεῖν μέλλων τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας τοὺς παρακολουθεῖν δυναμένους· ἀκούε τί φησιν ἀλλαχοῦ, καὶ σπουδάζας εὐρήσεις, μὴ αὐτόματόν τινα εἴπηρ συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς μηδενὸς προστάτου τὸν κόσμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ δόγματι ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπέσει τῶν ὄρων τῆς εὐσεβείας. « Ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώσας Θεός, ἰδίαν ἔδωκεν ἐκάστη ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν, καὶ ἄλλοις ἄλλους ὄρους ἐπέηξε τῆς ἐξόδου. Τὸν μὲν γὰρ ἐπὶ πλείον περιμεῖναι τῇ παρουσίᾳ τῆς σαρκὸς ψυχονόμησε· τὸν δὲ θάπτον ἀπολυθῆναι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος διατάξατο, κατὰ τοὺς τῆς ἀρρήτου σοφίας ἑαυτοῦ καὶ δικαιοσύνης λόγους. Ὡσπερ οὖν οἱ ταῖς εἰρηκαῖς ἐμπύπτοντες, οἱ μὲν ἐπὶ πλείονα χρόνον τῇ κακώσει τῶν δεσμωτηρίων ἐναποκλείονται, οἱ δὲ ταχύτεραν εὐρίσκουσι τὴν τῆς κακοπαθείας ἀπαλλαγὴν· οὕτω καὶ αἱ ψυχαί, αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ προσκατέχονται τῇ ζωῇ ταύτῃ, αἱ δὲ ἐπ' ἑλαττον, κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἀναλογίας· ἐκάστου, σοφῶς καὶ βαθεῶς, ὡς οὐκ ἂν ἐφίκοιτο νοῦς ἀνθρώπων, τὰ περὶ ἑαυτοῦ ἡμῶν τὸ κρίσαντος προβλεπομένου. Οὐκ ἀκούεις λέγοντος τοῦ Δαβὶδ· « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου; » οὐκ ἤκουσας περὶ τοῦ ἁγίου, ὅτι ἀπελύθη αὐτοῦ ἡ ψυχὴ; τί δε Συμεὼν, ὅτε ἐνηγγελίσαστο τὸν Κύριον ἡμῶν, πῶς φωνὴν ἀφῆκεν; οὐχ, ὅτι « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα; » τῷ γὰρ ἐπειγομένῳ πρὸς τὴν ἀνω διαγωγὴν βαρυτέρα πάσης κολάσεως, καὶ δεσμωτηρίου παντός, ἢ μετὰ τοῦ σώματος ἐστὶ διατριβή. » Ταῦτα μὲν ἐν ἐνὶ λόγῳ φησίν. Ἐκ τοῦ παρήκοντος οὖν δογματίζει τὴν πατρικὴν ὁμοῦ καὶ δεσποτικὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ μεταστάσεως, πρόνοιαν· καὶ ὅπως τὸν θεῖον ἐν τοῖς ἀνθρώποις προορισμὸν καὶ ὑποδείγμασι καὶ γραφικαῖς ἀποδείξεσι μετὰ πολλῆς δεικνύων σπουδῆς; Καίτοι γε, εἰ πρὸς ἀντιλέγοντας ἐποιεῖτο τὸν λόγον, εἶδες ἂν πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν αὐτὸν ἐπιφέρωντα. Ἄλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν αὐτοῦ λόγων, προδιατεταγμένον ἐν ἐκάστοις τῆς ζωῆς τὸ τέλος καλεῖ· κἀν-

τεῦθεν ἄνισα καὶ ἀνόμοια γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα, κατὰ τὰς περὶ ἕκαστον διαφόρους καὶ ἡμῖν ἀνενοήτους τοῦ θεοῦ οἰκονομίας, ἄνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον. Αὗται λέξεις ἐκείνου.

cum omnino divinam in hominibus prædestinationem tum exemplis, tum eloquiorum sacrarum auctoritate magna diligentia studioque comprobet? Quin etiam si ad repugnantes ac refractorios verba faceret, videres ipsum totam Scripturam sacram adducere. Jam vero ubique scriptorum suorum præstitutum in singulis vitæ exitum appellat; proindeque inæquales ac dissimiles usuvenire hominibus vitæ limites, secundum differentes nec sub intelligentiam nostram cadentes divini numinis dispensationes, inæquales quidem, ratione nimirum temporis, dissimiles autem modo. Atque hæc ipsissima auctoris dicta sensaque sunt.

Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος ἔλεγεν ἐκεῖνα τὰ πρῶτα, ἀλλὰ προῦργου, καὶ ὡς οὕτω φρονῶν, ἀρκείτω σοι ταῦτα. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀξίως τῆς παντοίας σοφίας αὐτοῦ καὶ μεγαλονοίας, καὶ τοῦ φωτίζοντος αὐτὸν Πνεύματος, οὕτως ἐφρόνει τε καὶ ἐδίδασκεν ὁ ἔνθεος τῆς οἰκουμένης φωστήρ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι τὸν θεῖον πανσόφως καὶ πανταγάρως ἐνεργοῦντα προορισμὸν, ὃς ἐστὶν ἡ ἀϊδιος ἐν τῷ Θεῷ τάξις τῆς ἐπὶ τὴν μακαρίαν ζωὴν ὀδηγίας τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι γινομένης ἐν χρόνῳ, τοῦ Θεοῦ πέμποντος αὐτὸν ἐπὶ τὸν ὄρον ἐκεῖνον, ὡς τοῦ τοξότου τὸ βέλος, πρὸς τὸν σκοπὸν, καὶ πέμποντος, ὡς οἰκοθεν μόνον ἀδυνατοῦντα, εἰ καὶ πρὸς τοῦτο γεγένηται. Καὶ διὰ τοῦτο τὰς ἀσθενείας; καὶ τὰς ἐλλείψεις ταῖς περὶ τὴν ζωὴν ποικίλαις οἰκονομίαις αὐτοῦ, καὶ τὴν τελευταίην ἰωμένου καὶ θεραπευόντος δι' ἑλέους ἔπεσθολῆν. « Οὐ γὰρ ἐξ ἔργων δικαιοσύνης, ὧν ἡμεῖς ἐποιήσαμεν, ὁ θεός φησὶν Ἀπόστολος, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς. » Ἐκτοτε καὶ νῦν, καὶ ἔως ἂν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις ᾗ, ὡς ἄπαξ οἰκτω μόνῳ οἰκείῳ, τὴν τῆς ζωῆς ὄδον ἀνοίξας ἡμῖν. Ὁ γὰρ πάντων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ προνοούμενος εὐλόγως θεός, κατὰ τὴν ἐκάστων ἀξίαν καὶ τάξιν ἐν τῷ παντὶ ἰδιαιτάτην τῆ λογικῆ φύσει χαριζόμενος πρόνοιαν, τοῖς ὄμοις, οἷς αὐτὴν ἐκόσμησε πρέπουσαν, καὶ τέλος αὐτῆ τοῦ γεγονέναι καὶ εἶναι, τὴν μακαρίαν τάξιν ζωῆς, ἐν τῇ εὐλοκίᾳ καὶ ἀμέσῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων γνώσεσι συνισταμένην. « Αὕτη γὰρ ἐστὶ, φησὶν, ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἣν γινώσκουσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, » τούτέστι, τὰ τῆς θεολογίας καὶ οἰκονομίας ἀπόρρητα, ἃ νῦν ἐν ἐσπέρῳ καὶ ἀνίγμῳ βλέπουσιν οἱ πιστεύοντες· αὐτὸς αὐτῇ τὸν ὄρον ἐκεῖνον τίθει, καὶ τὸ τέλος, καὶ τὸν σκοπὸν, οὐδενὸς τῶν ὄντων, οὐδὲ πάντων ὁμοῦ τοῦτο γε δυναμένων, αὐτὸς καὶ πρὸς ἐκεῖνον ὀρίζεται. Εἰ γὰρ καὶ ὄρος αὐτῆς ἐστὶν, οὕτω τῷ Θεῷ ὄδξαν, ἀλλ' ὑπερφυῆς, καὶ ὀρίζει συγχινῶν, καὶ οἰκοθεν κινουμένην. Τὴν γὰρ προαιρετικὴν αὐτῇ δύναμιν δέδωκεν, ὡς δύνασθαι καὶ οἰκοθεν πρὸς ἐκεῖνον κινεῖσθαι μετὰ τῆς ἀνωθεν ὀδηγίας, ὀδηγῶν ἐπὶ τοῦτο, συνεπεθῶν, λύων τὰς δυσχερείας, ἐπιφέρων ἄλλας, καὶ ἐπὶ πρὸς γυμνασίαν, παραχωρῶν ὑπονοστεῖν ἐπὶ τῷ συμφέροντι, ὑποστρέφοντας εὐθύς ἐπανάγων, παρακαλῶν, θλιβῶν αὐ, ὑπόταν καὶ τοῦτο συμφέρη, τὰ μὲν ἀφανῶς, τὰ δὲ καὶ προδήλως τοῖς περὶ ταῦτα προσέχουσι· καὶ τὰ μὲν ἀμέσως εἰ' ἑαυτοῦ

A properanti, gravior est omni supplicio et quovis carcere commoratio in corpore. » Hæc certe enarra in quodam tractatu. An abs re igitur negligenterque docet providentiam paternam simul ac dominicam, de vita humana et demigratione ab illa,

Hæc duntaxat tibi sufficiant, quibus liquido constat Basilium superius illud propositum non abs re animasse tantum causa, sed consulto et ex usu protulisse, quodque ita plane sentiret. Præterea vero pro dignitate etiam omnis generis doctrinæ, ac magnitudinis animi ratione qua præditus fuit vir tantus, et pro majestate Spiritus quo illustrabatur, ita et sensit et docuit, Numine affatum hoc orbis terrarum lumen. Enimvero in humanis rebus divinam prædestinationem sapientissime optimeque operantem noverat; quæ sempiternus est ordo in Deo ad deducendum hominem ad beatam vitam : tametsi ea deductio fiat in tempore, cum Deus mittit hominem ad eum limitem, ut sagittarius telum ad meam. Ideoque mittit, quod viribus tantum suis eo pervenire nequeat, etiamsi ad id natus sit. Item propterea infirmitates et defectus variis circa vitam et obitum dispensationibus sanat et curat misericordiam suam immensitate. « Non enim ex operibus justitiæ, quæ nos fecimus, (inquit divinus Apostolus), sed secundum misericordiam suam salvos nos fecit. » Ab omni ævo, etiam nunc, et quandiu hominum generatio constiterit : ut qui semel commiseratione sola propriaque vitæ viam nobis aperuit. Etenim qui omnibus suis operibus rationi congruenter providet, pro singulorum dignitate et ordine, in omni utique peculiarem maxime rationali naturæ providentiam largiundo muneribus quibus eam decoravit insignem, ipsique constituto sine nascendi et existendi in beata vita, quæ sincera, pura immensaque Dei et rerum divinarum cognitione consistit. « Hæc enim est, inquit, æterna vita, ut cognoscat te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. » Hæc sunt theologiæ et dispensationis arcana, quæ nunc in speculo et ænigmate credentes vident; ille, inquam, ipse hunc statuit terminum et finem et scopum, cum nihil eorum quæ sunt, nec omnia simul hoc præstare queant; ipse etiam ad illum diffinit : nam quamvis terminus ejus sit, quando ita Deo visum est, immensus tamen exsuperansque, et determinat, commovendo etiam ab origine commotam : sed etiam electivam ipsi potentiam concessit, ut possit tanquam ex domo ad illum cieri cum manu ductione ab alto, viam ad hoc muniens, compellens, difficultates solvens, aliasque inducens; etiam si opus sit, ad exercitium decedendo reverti, emolumentum gratia; divertentes,

illico reducendo, hortando solandisque, itemque urgendo, cum id expedit, partim latenter obscureque, partim aperte iis qui ad hæc animum adhibent: ac partim immediate et absque adminiculo per seipsum efficiens, quoties gratiam immittens infundit, partim per angelos custodes, quorum singuli hominibus singulis assignati ac præscripti, incitant ad bonum, et a dæmonum insidiis liberant, quas occulte struunt in hoc itinere quo (ut ait David) proficiscimur, non animæ tantum, verum etiam vitæ nostræ quantum conitti possunt: et cogitationum humanarum imbecillitatem corroborant, ut sic in genere loquar. Neque enim fas est, nec oportet ea audacter aggredi, quæ nec investigari, nec numero comprehendi possunt: dum vitam omnem ita moderantur in iis ad id quod optimum est, ut nulla in re divina bonitas reccelat a paterna providentia in liberos, quicumque illam adamant vitam; parum admodum, et ex lege tantum, de præsentis solliciti. Porro vitæ finem ipsis immittit, aut sinit præparari, secundum tempus et modum, qui aliis ipsius providentiæ generibus consonet, et cæteris eorum qui determinantur, obsequiis et studiis, decore convenienterque salutis propriæ. Propterea Deus et providere omnibus quæ ab ipso facta sunt, dicitur: et diviniæ providentiæ bonum ad omnia pertinet, quæ quomodocumque existendi capacia sunt: sed prædestinare rationalem tantum naturam, hominem nimirum, existimatur. Adeo ut idem sit in homine duntaxat, providentia Dei et prædestinatio: utroque enim declaratur ratio ordinis ad proprium finem accedendi; omniino autem et absolute non idem est, sed pars providentiæ exempla. Cætera quippe omnia ad finem ordinantur naturæ suæ congruentem, ac ducuntur solum ut statutum ipsis est duci, non ducunt se; homo vero cum ad finem excellentem determinetur a Deo, et e domo ducatur simul et adjuvetur ab angelo custode. Itaque sicut ipse solus novit prædestinandos, ita postquam a semetipsis quoque intulerint omne quod ab eximia divinaque in ipsos beneficentia manaverit, cumque sciat ut determinandi sint, etiam ante quam destinentur; nec prius tantum quam prædestinati, et finem assecuti fuerunt, verum etiam priusquam ipsi nati sunt existuntque, prædestinare dicitur. Ac prædestinati rursus hi vocantur. Et prædestinavit quidem eos qui servantur servandos esse, quemadmodum etiam servat: porro salvos facit, ut et servandus prædestinavit. Proinde, ut qui se exorbitant, deflectunt a via ad terminum ducente, aut obliquando sponte hinc inde, ac Dei erga ipsos studium irritum reddendo, quod, ut destinari possent ac prædestinandi essent, modis omnibus ostendunt. Itaque a limite merito excidentes, reprobantur utique propter seipsos, cum occasio ipsis se obtulerit experientia finis repulsam cognoscendi. Jam vero a Deo reprobati, etiam priusquam fuerint, existunt; non quod in sempiternum reprobare velit, sed quod præscientia præsciat in

Α ποιῶν, ὅτε χάριν ἐπιπέμπων ἐνίησι, τὰ δὲ διὰ τῶν φυλαττότων ἀγγέλων, ὧν ἕκαστο; ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων ἀφορισμένος, κινεῖ μὲν πρὸς τὰγαθόν, ἀπαλλάττει δὲ τῆς τῶν δαιμόνων ἐνέδρας, ἣν ὁποκρύπτουσιν ἐν τῇ ὀψὶ ταύτῃ, κατὰ τὸν Δαβὶδ, ἣ πορευόμεθα, οὐ ταῖς ψυχικαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς ζωαῖς ἡμῶν ὅσον δύναται· καὶ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἐνισχύει, ἀπλῶς εἰπεῖν, οὐ γὰρ οὐδὲν τέ ἐστιν, οὔτε δεῖ τῶν ἀνεξιχνιάστων καὶ ἀναριθμήτων κατατολμῶν· τὴν μὲν ζωὴν πᾶσαν οὕτως οἰκονομῶν αὐτοῖς πρὸς τὸ βέλτιστον, ὡς μηδὲν τὴν θείαν ἀγαθότητα τῆς πατρικῆς προνοίας ἐκλείπειναι τοῖς τέκνοις, ὅποσοι τῆς ζωῆς ἐκαίνης ἐρώσι, τῆς παρούσης ὀλίγα καὶ κατὰ νόμον φροντίζοντες. Τὸ δὲ τῆς ζωῆς τέλος; αὐτοῖς ἐπιπέμπων, ἢ παρασκευάζεσθαι συγχωρῶν κατὰ τε χρόνον καὶ τρόπον, ὅλον ἂν γένοιτο ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ προνοίαις συναΐδον, πρὸς τὴν καθάπαξ ὀρισθῆναι καλῶς καὶ ταῖς τῶν ἐρίζομένων παρακολουθήσει καὶ σπουδαίς, ὑπὲρ τῆς οικείας σωτηρίας πρεπόντως. Διὰ ταῦτα καὶ προνοεῖν μὲν ἀπάντων ὁ Θεὸς; λέγεται τῶν ὑπ' αὐτῶν γεγονότων, καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας; ἀγαθὸν εἰς πάντα διήκει τὰ ὁπωσοῦν τοῦ εἶναι μετέχοντα· προορίζειν δὲ τὴν λογικὴν φύσιν μόνον τὸν ἀνθρώπων. Ὡς εἶναι ταυτὴν μὲν ἐπ' ἀνθρώπου προνοίαν Θεοῦ καὶ προορισμὸν, ἐκατέρῳ γὰρ ὁ λόγος; δηλοῦται τῆς εἰς τὸ οικεῖον τάξεως τέλος;· ἀπλῶς δὲ, οὐ ταυτὴν, ἀλλὰ μέρος τῆς προνοίας ἐξηρημένον. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τάττονται πρὸς τέλος τῆ αὐτῶν φύσει σύστοιχον, καὶ ἄγονται μόνον ὡς ἐτάχθησαν ἀγεσθαι, οὐκ ἀγούσιν ἑαυτά· ἀνθρώπος δὲ πρὸς τέλος ὑπερφυῆς, ὀριζόμενος μὲν ὑπὸ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν, καὶ οἰκοθεν δὲ ἀγόμενος ἄμα, καὶ ἀγγέλω φύλακι βοηθούμενος· ὡς οὖν αὐτὸς μόνος; εἰδῶς τοὺς ὀρισθησομένους, οὕτως, ἐπειδὴν καὶ τὸ παρ' ἑαυτῶν εἰσενέγκωσιν ἅπαν, τῇ θείᾳ περὶ αὐτοὺς καὶ ὑπερφυεῖ δωρεᾷ· καὶ εἰδῶς, ὡς ὀρισθῆσονται, καὶ πρὶν ὀρισθῆναι. Οὐδὲ πρὶν ὀρισθῆναι μόνον, καὶ τοῦ τέλους τυχεῖν· ἀλλὰ καὶ πρὶν αὐτοὺς γεγονέναι καὶ εἶναι, προορίζειν λέγεται. Καὶ προωρισμένοι πάλιν οὕτοι καλοῦνται. Καὶ προώρισε μὲν σωθῆναι τοὺς σωζομένους, ὥσπερ καὶ σώζει· σώζει δὲ, ὡς καὶ σωθῆναι προώρισεν· ὥσπερ αὐ οἱ καθάπαξ ἀφηγιάζοντες τῆς πρὸς τὸν ἕρον ὁδοῦ, ἢ πλαγιάζοντες ἐνθεν ἀκαίθην ἐκόντες, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοὺς ἀκυροῦντες σπουδῆν, ἣν ὡς ἂν ὀρίζοντό τε καὶ ὀρυσθεῖεν, πᾶσι τρόποις ἐνδείκνυνται. Καὶ οὕτω τοῦ ἕρου δικαίως ἐκπίπτοντες, ἀποδοκιμάζονται μὲν δι' ἑαυτοὺς, ἐπειδὴν ὁ καιρὸς αὐτοῖς ἐπιστῆ τοῦ πείρα γινῶναι τὴν τοῦ τέλους ἀπότευξιν. Τῷ δὲ Θεῷ προαποδοκιμασμένοι καὶ πρὶν γενέσθαι τυγχάνουσιν, οὐχ ὡς αἰωνίως ἀποδοκιμάζειν ἐθέλοντι, ἀλλ' ὡς αἰωνίως; ἀποδοκιμασθησομένους εἰδῶσι, καὶ πᾶσαν τὴν περὶ αὐτοὺς ἀκυρωσαντας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρόνοιαν, καὶ τὴν πρὸς τὸ τυχεῖν τοῦ τέλους σπουδῆν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἰδίως καὶ μεγάλης δεῖται τῆς πραγματείας. Ἰτέον δὲ νῦν ἐπὶ τὸ προκαίμενον. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ διαλαθεῖν, ἀλλὰ τὸ κινήσαν τὴν μέγαν φωστῆρα δεῖξαι βουλόμεθα.

omne ævum reprobandos, omnemque erga ipsos Dei Patris et Servatoris providentiam irritam effecturos ac studium ad finem assequendum. Verum hæc peculiari inagnoque indigent tractatu : nunc ad propositum accedendum est. Etenim non de divina prædestinatione disputationem instituere, sed quid inagnum lumen incitanti ostendere volumus.

Ἐπὶ τοῦτοις ἤδη καλῶς, σκοπέσθω γὰρ ἅμα καὶ ἅπαντες τὸναντίον, εἰς μείζω τῆς ἀληθείας βεβαίωσιν, ὡς ἄρα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, προσιρρέσει τε αὐτῶν καὶ φύσει καὶ τύχῃ καταλειπομένων ἂν καθάπαξ, ἢ καὶ μόνῃ τῇ κοινῇ καὶ προσκαίρῳ περὶ τὰ ζῶντα πάντα προνοίᾳ, εὐχρησται μὲν ἡ τοῦ τοῖς ἀνθρώποις καιμένου τέλους ἐπίτευξις. Οὐ καθάπαξ ὄντος ὑπερφυοῦς, οὐδέις αὐτῷ προσαχθῆναι δύναται, μὴ τοῦ θεμένου τε καὶ ὀρίσαντος τοῦτῃ προσάγοντος, τῷ λύειν τὰς πολλὰς ἐνταῦθα δυσχερείας, καὶ τοσαύταις ταῖς εἰρημέναις μεθ' ὁδοῖς. Καὶ μάτην μὲν Μωϋσῆς, καὶ ὁ δι' αὐτοῦ παιδισχυγικὸς νόμος, πρὸς μείζω τεταγμένος νόμον καὶ τελειότερον· μάτην δὲ πᾶσα ἡ περὶ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας σπουδῆ, συλλήδῃν εἶπειν. Οὐ γὰρ δεῖ καθ' ἕκαστα λέγειν. Ὁ δὲ θεὸς προορισμὸς οὐκ ἔσται λοιπὸν, ὡς οὐτε αὐτοῖς προσάγοντος κατὰ καιρὸν αὐτοῦς τῷ ὄρω καὶ τῷ σκοπῷ· οὐδ' ἑαυτῷ πῶρρωθεν, καὶ πρὶν γενέσθαι αὐτοῦς προσαγηχοτός. Ἡ δὲ θεία συναναιρηθήσεται πρόνοια οὐ τῶν ἀνθρωπίνων μόνον πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ πάντων σχεδόν. Τῆν γὰρ ποικιλωτάτην καὶ σοφωτάτην τῶν ἀνθρωπίνων διοίκησιν τέλος ἡ ἡμέτερα πίστις· καὶ καρπὸν ποιῆται τῆς ἀπλουστερίας τοῦ παντὸς διοικήσεως. Ἐπει καὶ ὑποταχάναι ὁ θεὸς λέγεται τῷ ἀνθρώπῳ πάντα ὑπὸ τοῦς πόδα· αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ καταστάντι, καὶ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου· ἡλατωμένη. Διδ καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως παυσομένης, καὶ ἡ τῶν οὐρανίων συναναπαύσεται κίνησις, τὰ θεῖα φασὶ Γόγια, ὡς ἐκείνη προῦργου τεταγμένη δουλεύειν. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ἔωμεν. Περὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων τίς ἔσται λοιπὸν ἢ τοῦ οὐρανίου Πατρὸς πρόνοια· εἰ τέλος μὲν αὐτῶν τὸ τυχεῖν τῆς μακαρίας ζωῆς, ὁδὸς δὲ ἡ ἐνταῦθα ζωῆ, ἣν καλῶς ὀδεύοντες ἐφικνοῦνται τοῦ τέλους. Οὐτε δὲ καλῶς ὀδεύειν, οὐτε τοῦ τέλους τυγχάνειν ἔχουσιν ἄνευ Θεοῦ. Ὁ δὲ τῆς ὀδοιπορίας αὐτῶν, τοῦτέστι, τῆς ἐνταῦθα ζωῆς μὴ φροντίζει, ἀρχομένης τε καὶ προδοινοῦσης καὶ τελειομένης, ὅπως ἂν δι' αὐτῆς εὐδοιοῦντο πρὸς τὸ τέλος καλῶς ὑπερπηδῶντες πᾶσαν δυσχέρειαν ἐξ ἀπειρῶν συναντῶσαν τῶν τρόπων, μηδὲ πατρικῶς οἰκονομοῖη τὰ τέκνα, ἀλλ' ἐπὶ μόνον αὐτὰ φύσεως τε ἀσθενείᾳ καὶ προαιρέσεως ἀστασίᾳ, καὶ τύχης ἀλογίᾳ φέρεσθαι, δι' ὧν ἀδύνατόν ἐστιν τοῦ ὑπερφυοῦς· ἐκείνου τέλους τυχεῖν, καὶ τοσοῦτον προνοοῖτο τῶν τέκνων, ὅσον καὶ τῶν βοῶν, οὐκ εἰδικώτατόν τινα τρόπον. Ἀλλ' ὁ μακάριος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους οὐ μέλειν τῷ Θεῷ φησὶ περὶ τῶν βοῶν· οὐχ ὡς μὴδ' ὄλωσ μέλον αὐτῷ βοῶν τε καὶ τῶν ἑμοίων, ἀλλ' ὡς τῆς περὶ τοῦτων προνοίας μηδεμίαν σχεδὸν πρὸς τὴν περὶ τῶν ἀνθρώπων πρόνοιαν ἐχούσης παράθεσιν. Ὡς ταύτην μόνον δύνασθαι καὶ χρῆνα· καλεῖσθαι πρόνοιαν ἀληθῶς καὶ φροντίδα τοῦ θεοῦ παντὸς ἔνεκεν δικαίου καὶ λόγου. Τοῦτων δὲ ἀναιρουμένων, ὡς εἶρηται, εἰκὴ μὲν Ἰωβ ἐπαπει-

Jam super his pulchre se res habet. Simul utique spectetur etiam contrarium, ut veritas magis stabilietur : tanquam si humana vita atque obitus consilio et naturæ et fortunæ semel derelinquerentur, vel soli communi et opportuniæ providentiæ quæ omnibus viventibus consulit ; ita evanesceret propositi finis hominibus assecutio. Qui cum prorsus naturam superet, nullus ad ipsum potest adduci, nisi is qui statuit et definit, ad eum adducat, multas hic solvendo difficultates, et tot tamque variis viis et rationibus quæ dictæ sunt. At frustra sane Moses et per eum condita lex instituendi vim habens, ad graviorem et perfectiorem legem constituta : incassum etiam omnis de salute hominum cura et sollicitudo, ut simul omnia dicendo completar : nec enim sigillatim quæque enuntianda sunt. Uti que divinæ prædestinationi locus non relinquetur, cum nec existat qui homines commode opportuneque admoveat termino et metæ, neque vero qui sibi eminus priusquam nati sint adduxerit. Porro divina simul tolletur providentia, non humanarum modo rerum, sed et omnium propemodum. Etenim diversissimam ac prudentissimam humanarum rerum administrationem, fides nostra finem fructumque facit simplicioris universorum gubernationis. Quandoquidem Deus omnia homini subdidisse dicitur, et quasi pedibus substravisse, ut ei qui propositus est operibus manuum suarum, et paululum dis'at ab angelis, et mentibus cælestibus prope exæquatur. Idcirco cum hominis progenies desinet, una etiam cælestium orbium motio consistet, ut divina aiunt oracula, tanquam ad hunc finem ut serviat illi constituta. Verum hæc et alia missa faciamus. Pro hominibus autem quænam erit deinceps Patris ætherei providentia? siquidem finis præmiumque ipsorum est vitam beatam assequi. Vita vero quæ hic degitur, via est, quam qui pulchre conficiunt, ad metam perveniunt. Sed neque ulli pulchre iter illud ingredi, neque finem obtinere unquam absque Deo possunt. Hic autem viæ ab illis cœptæ, procedentis et perfectæ, hoc est vitæ quam hic exigunt, curam rationemque haberet nullam, ut per eam prospere accederent ad ultimum bonum, omnem difficultatem ex innumeris modis occurrentem facile pulchreque superantes : neque liberos affectu paterno moderaretur, sed eos tantum et imbecillitati naturæ et voluntatis inconstantia permitteret, ac fortunæ temeritate agi ferri sineret : quibus certe modis nefas est finem illum qui naturam excedit consequi, eodemque pacto prospiceret liberis, quo bobus consulit, non peculiari maxime cura? Verumenim vero beatus Paulus, in Epistola ad Corinthios, Deo haudquaquam curæ boves esse affirmat : non quod boum ac similibus curam prorsus abjecerit, sed quia pro-

videntia, qua prospicitur illis, nullam fere compa-
 rationem habeat cum providentia qua consulit
 hominibus : ut hanc tantum fas ac necesse sit vere
 providentiam et curam divinam optimo jure appel-
 lari. His autem sublatis, ut dictum est, temere Job
 laudaretur, dum ait, « Dominus dedit, Dominus abs-
 tulit : ut Domino visum est, ita factum est. » Fru-
 stra etiam David laudibus extolleretur quotidie in
 ecclesiis, qui in omnibus ferme psalmis suis divinam
 celebrat et prædicat prædestinationem, cum non
 unicuique tantum homini dicit, « Angelis suis man-
 davit de te, » et quæ deinceps : verum etiam nation-
 ibus totis familiarisque et urbibus. Quæ concinunt
 Isaïæ et Amos vaticiniis : in quibus ille quidem di-
 cit, « Qui pacem facit et creat mala ; » hic vero, « Non
 est malum in civitate, quod Deus non fecerit. » Ac
 rursus apud Isaïam scribitur, « Omnia opera nos-
 tra operatus es, Domine, nobis. » Inaniter quoque
 angelicorum ordinum præfecturæ essent, quorum
 ministerio divinis hæc suffragiis peraguntur. Et
 Jesu Domino nostro dicente, « Sine Dei voluntate
 ne capillus quidem e capite vestro perit, » et quæ
 sequuntur ; ac de se ipso iterum loquente, « Ita
 scriptum est, et sic oportuit Christum pati, etc. »
 Itemque hoc, « Sed non ut ego volo ; verum ut tu. »
 Et istud, « Sine me non potestis facere quidquam, »
 et multa ejusmodi quæ divinam firmant prædesti-
 nationem de cujusque vita et nece : quandoquidem
 etiam ipse, ut de homine, de se hæc disserebat, et
 quasi secundum humanitatem pateretur hæc om-
 nis, serio et congruenter Deo definita, ubinam sta-
 tuemus ? Sed ad apostolos accedamus. Petrus om-
 nibus fratribus consilium dat ut impense studeant
 per opera bona firmam vocationem et electionem
 reddere, qua electi fuerant. De se vero, « scire dicit
 proxime instare depositionem tabernaculi sui, »
 idque Dominum Jesum Christum sibi declara-
 visse ; Paulus autem se prædestinatum nominans ad
 Evangelium Dei, quod prænuntiavit per prophetas
 in eloquiis sacris, et quæ deinceps ; idemque per
 Mosem stabiliens hoc profert : « Miserebor quem
 misereor, et commiseratione prosequar quem com-
 misereor ; » ita perorando, « Igitur non volentis, nec
 currentis, sed miserantis Dei ; » et, « Quos præscivit
 et prædestinavit, hos et vocavit. » Itemque illos qui-
 dem « vasa iræ apta in interitum, » dicens, hos
 vero « vasa misericordiæ præparata et vocata ad glo-
 riam. » Ac rursus, « Nemo (inquit) sibi ipsi vivit, et
 nemo sibi moritur. » Idem rursus ad Ephesios ait,
 « Elegit nos in se (Deus) ante mundi constitutio-
 nem, qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum,
 etc. » Eodemque modo de reprobatis ab æterna vita
 dicit in ea quam ad Romanos scripsit : « Quod si
 Deus volens ostendere iram » (hoc est, justitiæ
 multam dicamve) « et etiam notam facere potentiam
 suam, sustinuit » (hoc est condemnavit) « in multa
 patientia vasa iræ aptata in interitum : ut ostende-
 ret divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ
 præparavit in gloriam. » Et ubique suarum Epistolarum,
 divinam ita prædestinationem confirmans.

ται λέγων, « Ὁ Κύριος; ἔδωκεν, ὁ Κύριος; ἀφείλετο, ὡς
 τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο. » εἰκῆ δὲ καὶ
 Δαβὶδ πάντοτε τιμᾶται καθ' ἡμέραν ἐν Ἐκκλησίαις, διὰ
 πάντων αὐτοῦ τῶν ψαλμῶν σχεδὸν τὸν θεὸν ἀνομῶν
 καὶ κηρύττων προορισίων, οὐκ ἐφ' ἐκάστῳ μόνον
 ἀνθρώπῳ λέγων. « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται
 περὶ σοῦ » καὶ τὰ ἐξῆς, ἀλλὰ καὶ ἔθνεσιν ὄμοις, καὶ
 συνοικίαις, καὶ πόλεσιν, « Ἡσαΐα συμφώνως καὶ τῷ
 Ἀμώς τῷ μὲν λέγοντι. « Ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτιζῶν
 κακά. » τῷ δὲ, « Οὐκ ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν Κύριος
 οὐκ ἐποίησε. » Καὶ αὖθις αὐτῷ τῷ Ἡσαΐα, « Πάντα τὰ
 ἡμέτερα ἔργα ἐργάσω, Κύριε, ἐν ἡμῖν. » Εἰκῆ δὲ αἱ
 τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων ἐπιστάσεις, δι' ὧν ταῦτα
 ὑπηρετοῦμένων ταῖς θεαῖς ψήφοις ἀνύεται. Τοῦ δὲ
 Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ λέγοντος, ὅτι « Ἀνευ τοῦ θεοῦ
 θελήματος οὐδὲ θρήξ ἐκ τῆς ἡμῶν ἀπόλλυται κερ-
 λῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς. καὶ περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος αὐ, ὅτι
 « Οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χρι-
 στὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. καὶ τὸ, « Πλὴν οὐκ ὡς ἐγὼ θέλω,
 ἀλλ' ὡς σύ. » καὶ τὸ, « Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν
 οὐδέν, » καὶ πολλὰ τοιαῦτα, τὸν θεὸν ἐπικυροῦντα
 προορισμὸν περὶ τῆς ἐκάστου ζωῆς καὶ τελευτῆς. Ἐπεὶ
 καὶ αὐτὸς, ὡς περὶ ἀνθρώπου ἑαυτοῦ ταυτὶ διελέ-
 γετο, καὶ ὡς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον πάσχοντος ταῦτα
 πάντα σπουδαίως καὶ θεοπρεπῶς ὠρισμένα, τοῦ
 τάξομεν ; Ἀλλ' ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους ἐρχώμεθα. Ὁ
 Πέτρος συμβουλεύων πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς, ὅπως σπου-
 δάζωσι δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν τὴν κλήσιν καὶ
 ἐκλογὴν ποιῆσαι, ἣν ἐξελέγησαν περὶ ἑαυτοῦ
 λέγων εἰδέναι, ὡς ἄρα ταχινῆ ἔστιν ἡ ἀπίσθεσις τοῦ
 σκηνώματος αὐτοῦ, καὶ ὁ Κύριος; Ἰησοῦς Χριστὸς
 αὐτῷ τοῦτο ἐδήλωσεν. ὁ δὲ Παῦλος ἀφωρισμένον
 ἑαυτὸν καλῶν, εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ ὃ προεπηγγέ-
 λατο διὰ τῶν προφητῶν ἐν Γραφαῖς ἀγλαῖς, καὶ τὰ
 ἐξῆς. « Ἐτι τὸ διὰ τοῦ Μωϋσῆως βεβαίον, « Ἐλεῆσω ἂν
 ἂν ἐλεῶ, καὶ οὐκ ἐπιτρέψω ἂν οὐκ ἐπιτρέψω » καὶ συμ-
 περαίνων, « Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τῷ τρέ-
 χοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεούντος Θεοῦ. » καὶ πάλιν. « Οὐδὲ
 προέγνω, καὶ προώρισε, τοὺς τοὺς καὶ ἐκάλει. » καὶ
 αὖθις, τοὺς μὲν « σκευὴ ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώ-
 λειαν, » λέγων, τοὺς δὲ « σκευὴ ἐλέους, προητοιμα-
 σμένα καὶ κεκλημένα εἰς δόξαν. » καὶ αὖθις λέγων,
 « Οὐδεὶς ἑαυτῷ ζῆ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει. » καὶ
 πρὸς Ἐφεσίους αὖθις λέγων. « Εἰσελέξατο ἡμᾶς ἐν ἑαυ-
 τῷ ὁ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου, προορίσας ἡμᾶς
 εἰς υἰοθεσίαν, » καὶ τὰ ἐξῆς. « ὁμοίως καὶ περὶ τῶν
 ἀποδοκιμασμένων ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς λέγων ἐν
 τῇ πρὸς Ῥωμαίους. « Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς; δεῖξαι τὴν
 ὀργὴν, τοῦτέστι τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπότισιν, καὶ
 γνωρίσας τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὑπέμεινε, τοῦτέστι,
 συνεχώρησεν, ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ, σκευὴ ὀργῆς
 κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, ἵνα δεῖξῃ τὴν πλοῦτον
 τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκευὴ ἐλέους, & προητοίμασεν
 εἰς δόξαν. » καὶ πανταχοῦ τῶν οἰκείων ἐπιστολῶν τὸν
 θεὸν οὕτω προορισμὸν βεβαίων, τὴν περὶ τοὺς ἀν-
 θρώπους δηλαδὴ εἰδικὴν πρόνοιαν, καὶ ὅσα ταύτη
 περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων συνέταται. εἰκῆ
 ταῦτα λέγει, μᾶλλον δὲ λέγουσιν ; ἀπέηγε γὰρ τοῦτο.

speciale nimirum circa homines providentiam, et quæcumque huic in hominum negotiis consentanea sunt : an incassum hæc dicit, vel potius dicunt? absit hoc plane.

Ὅρξες τῆς ἐναντίας δόξης θεολογίας ἐξ ὑποθέσεως, ἅσα τῶν ἀληθῶν ἀναρρεῖται; μάλλον δὲ οὐδὲν σχεδὸν ὑπελείπεται. Τὰ γὰρ ἐκ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς παραγγεμένα νῦν ἄλλο μὲν ἄλλου μυστηρίου πλήρες ἐστί· πάντα δὲ αὐτὰ σὺν ἐκείνοις, μίᾳ τῆ; προκειμένης ἡμῖν βλῆς εὐρυτάτης οὐσης, ἔνδον ἐστίν. Ἡς σαλευομένης ἂν, οὐδὲν ἐκείνων μένει λοιπόν. Εἰ δὲ πάσαις ἀνάγκαις ὁ θεὸς κρατεῖ προορισμῶς, μέρος ὢν τῆς θείας Προνοίας, τὸ μέγιστον καὶ δόγμα τῆς πίστεως ἀναντιβῆτον. καὶ καθάπερ σύνδεσμος τῆς πίστεως ὅλης. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν αἰώνιον εἰσι προωρισμένοι ζῶην, οἷς καὶ οἱ ἐλευσόμενοι συναριθμείσθωσαν νῦν· οἱ δὲ ἀπ' αὐτῆς ἀποδοκιμασμένοι εὐλόγως καὶ τὰ κατὰ τὴν ζωὴν ἐκάστου καὶ τελευτῆν τῆ; ἐπιτεύξει τοῦ τέλους, ἢ ἀποτεύξει, οἰκείως συνδιατίθενται· ὡς ἐπίπαν μὲν, καὶ τῆς ἐκάστου πονηρίας ἢ ἀρετῆς, καὶ εὐβουλίας ἢ ἀδουλίας, τῆ; τοιαύτῃ συνεργούσης ἐφεξῆ; διατάξει τοῦ θεοῦ, ἐστὶ δὲ ὅτε καὶ παρὰ τὴν ἐκατέρων ἐν τῷ παρατυκῆ μελέτῃ τε καὶ σπουδῇ, τὸ πρόπον ταῖς αὐτῶν ἔξει καὶ ἀξίαις, καὶ ζῶσι καὶ τελευτῶσιν οἰκονομοῦντος, ὡς ἂν ποικίλαις τε καὶ πολυτρόποις μεθόδοις, καὶ ἄλλαις ἐπ' ἄλλων κρινόμεναις, κατὰ τὴν εὐρυτάτην καὶ πάνσοφον αὐτοῦ διοίκησιν, ὁ θεὸς περὶ αὐτοὺς προορισμῶς ἐξανούιτο, ἢ τοῦ ὄρου δηλονότι καὶ τέλους ἐπίτευξις ἢ ἀπότευξις. Εἰλήφθω γὰρ νῦν κοινῶς προορισμῶς, ὡς προορισμοῦ γένους καὶ ἀποδοκιμασίας. Τῆ; δὲ τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, ἢν ἂν οἰκοθεν προαιροῖντο, ἢ συμπροσαγούσης τῷ τέλει μετὰ τῆς ἀνωθεν συνεργείας, ἢ ἀφιστώσης τοῦ τέλους μετὰ τῆς ἐκείθεν ἐγκαταλείψεως· εὐλόγως καὶ ἢ μετὰ βίαις μὲν ἀπὸ τῆς τοιαύτης ζωῆς, τῆ; τε πρὸς τὸ τέλος ὁδῶ, τοῦτ' ἐστὶ τῆ; παρουσίῃ ζωῆ; καὶ τῆ; μετ' αὐτὴν οἰκείᾳ τοῦ τέλους ἐπιτεύξει ἢ ἀποτεύξει, σύμμορφός ἐστι καὶ συνῆδουσα, ὡς περ μεθόριον οὐσα τῶν ζωῶν ἀμφοτέρων, καὶ τῆ; ὁδοῦ, καὶ τοῦ τέλους ὡς περ συναφεία· ἐστὶ μὲν ὅτε καὶ φανερᾶς οὐσίας πᾶσι τῆς τελευτῆς, ὅπως ἔχει πρὸς τὴν εὐθύς διαδεξομένην ζωὴν ἀόλιαν, ἢ μακαρίαν, ὡς ἐπὶ τῶν δικαιοσύνης ἕνεκα, ἢ εὐσεβείας, αἰρουμένων θνήσκειν προδήλως, οὐκ ἄνευ θεοῦ καὶ τῆς ἀνωθεν ἐπινοίας, ὃ προσήκει τοῖς μάρτυσι, καὶ πᾶσι τοῖς μετ' ἀρετῆς καὶ δι' αὐτὴν τελευτῶσι, κἂν μὴ φανερῶς τῷ μαρτυρίῳ προσάγωνται, ἀλλ' ἐπιβουλεύομενοι βιαίως ἐξάγωνται τῆς ζωῆς καὶ συκοφαντούμενοι, ἢ ἐπὶ τῶν φυγόντων τὸν κόσμον, καὶ σταυρῷ πρέπουσαν ζησάντων ζωῶν, καὶ ὁμοίαν τῆ; ζωῆ; τελευτῆν ἀπαράκλητον, ἐνίων δὲ καὶ ἀδίκων ὑφισταμένων, ἢ τούναντιον ἐπὶ τῶν ἐπ' ἀδίκους καὶ πονηροὺς τολμήμασι, καὶ τῆ; ὅλη; συμμόρφους αὐτῶν ζωῆ; τὴν πρέπουσαν ὑφισταμένων βιαίως ἐξοδον.

instituit : aut contra, iis convenientem qui ob injusta et scelerata facinora toti ipsorum vitæ consentanea, congruentem interitum violenter sufferunt.

Οὐ μόνον δὲ τῆ; κρίσει τῶν ἀνθρώπων σαφῆς ἐστὶν ἢ τοιαύτη τελευτῆ; ποῦ φέρει, ἀλλὰ τοῖς ὑπὲρ ἀρετῆς τε καὶ εὐσεβείας θνήσκειν προαιρουμένοις λαμπρὰ καὶ ποικίλη ἢ οὐράνιος ἐπιφαίνεται μαρτυρία, καὶ

PA·ROL·GR·CLX.

Viden, ut opinio contraria constituta ex conditione, quot vera decreta de medio tollantur? quin imo nihil propemodum reliqui est. Etenim ex his quæ ex sacra Scriptura modo sunt abducta, aliud quidem alio mysterio plenum est. Sed hæc omnia cum illis intra unam e proposita nobis materia quæ latissime patet, continentur : qua nutante, illorum nihil in posterum remanet. Quod si sacra prædestinatio omnibus præpolleret necessitatibus, cum divinæ Providentiæ pars sit maxima, et fidei decretum cui adversari non licet, ac veluti fidei totius convinctio: et homines partim ad æternam vitam sunt prædestinati, quorum numero etiam nunc ascribantur, quibus misericordia fit : partim ab ipsa reprobati sunt : jure merito etiam quæ ad vitam ejusque et obitum spectant, suis consecutione vel repulsa peculiariter una disponuntur : quasi omnino unius ejusque improbitate et virtute, et bono vel malo consilio huic Dei constitutioni deinceps cooperante. Interdum etiam juxta utrorumque curam et studium, repente vestigio, quod ipsorum habitibus et meritis decorum est, et viventibus, et morientibus numen regit ac moderatur : sicut variis ac diversis admodum modis et rationibus quæ aliæ in aliis judicantur, secundum latissimam et sapientissimam ipsius administrationem, divina circa eos prædestinatio perficere posset, mirarum limitis ac termini consecutio vel repulsa. Sumatur enim nunc communiter prædestinatio ; velut genus prædestinationis et reprobationis : quando hominum vita, quam apud se quisque domi elegerit, aut simul ad finem adducit cum adjumento cooperationis ab alto ; aut a fine abducit cum derelictione, quæ indidem fit ; consentanea etiam demutatio ab ejusmodi vita congruens vitæ quæ ad finem perducit ; hoc est præsentis vitæ, et peculiari post eam finis adaptioni aut repulsæ conformis est atque consonans; perinde ac si in confinio esset utriusque vitæ, et tanquam vitæ atque finis copula. Aliquando enim cum interitus omnibus sit conspicuus, ut habet se ad vitam ærumnosam aut beatam quæ statim exceptura est : quemadmodum in iis qui justitiæ causa aut pietatis palam mori voluere, non absque Deo, et inspiratione quæ desursum venit ; quod martyribus convenit, atque omnibus qui cum virtute et propter ipsam moriuntur ; tametsi manifeste martyrio non admoveantur ; sed insidiis et calumniis appetiti, vita spolientur : aut iis qui fugere mundum, vel cruci congruentem agitarunt vitam, ac similem vitæ obitum consolationis expertem : cum nonnulli iniquam vitæ degendæ mortisque subeundæ rationem

Verum non judicio tantum hominum dilucidum est, quo tendat mors ejusmodi : sed pro virtute et pietate mori cupientibus, clarum et varium apparet cælestis testimonium, et familiarium oculos ac

mentes percillit. Interdum etiam multos fugit mortis terminus, præter eos qui sustinent: aliquando ne ipsis quidem hic conspicitur donec sunt in corpore, vel dum etiam expiat interitus divina benignitate, si violentus sit; quibus decretum fuerit sufficere usque adeo expiari, ut misericordiam obtinentes finem beatum nanciscantur: vel dum alios iuvat, si exordium sit infelicitatis quæ illic est, et improbitalis, quæ hic exercetur, atque indicium animadversionis propter ipsam, vi inducatur; aut additamento miserix quæ ibi est, facto in improbis, si absque cruciatu mors fuerit: aut ad compensationem aliquam iustitiæ hic actæ, quasi alia pravitas ipsorum illic quod par et proprium est accepert; iustitia hic exhibita viventibus et morientibus non prorsus mercede fraudata fuerit: interdum etiam nonnullorum precibus numen elargitur. Non enim omnibus neque omnium votis gratificatur; ac diversam in ipsis vitæ sortem decernit. Etenim quidam vitæ exitum dolore carentem et pacatum sibi apprecantur: alii generosum potius et qui materiam ipsis exhibeat sapientiæ studii, et bonæ spei. Nam sic e vita migrare, vel coronarum augmentum iis qui honeste, probe pieque admodum vixerunt, aut expiationem perfectam absolutionemque omnis reatus iis qui lapsi sunt, comparare certum est. Subministrat autem divino circa quemvis iudicio, tum diversas vitæ status, ordo et propositum, in unoquoque, tum electionis voluntatisque rursus in pluribus, et ordinis communionem, ad diversum in singulis, et eundem in pluribus vitæ excessum definiendum. Ecquænam porro mens salis virium et acuminis haberet, ad infinitam Dei dispensationem investigandam in ejusmodi rebus e sacris eloquiis ac divinis actis colligendam? Quemadmodum igitur sapientissima et divina administratio circa mortis modum est, juxta Providentiæ ipsius constitutionem in unoquoque hominum: sic etiam circa commutationis tempus diversam et variam dispensationem divinam videre est. Nam iis qui in juventute vitam cum morte commutant, vita eripitur, eo quod temporis accessione virtus et intelligentia ipsorum incrementum acceptura non esset; sed in pejus mutatura. Aliis vita prorogatur, qui concessa vitæ usura, magnos in bono profectus facturi, atque alii profuturi sunt exemplo suo: vel ex adverso, quia futurum esset ut parentum peccati fierent participes, ac flagitii, eorum pœnas hic luerent. Imbecillitate vero et corporis morbis vexati affliguntur, et mortem obcunt, plerique quibus mors ante diem conceditur, ut errata leviora interitu condonentur: at vivunt quidam utique diutius ut plurimum, ad usum et bonum publicum: alii contra ad perniciem reipubl. cum digni sint utrique: hi quidem qui subministrent, illi autem qui divina benignitate potantur, aut aversa a Deo mente. Excedunt porro e vita ad utilitatem certe suam celerius, sed eorum damno quibus illorum vita emolumento erat, postquam indigni ipsa iudicati fuerint. Ex iis autem

τῶν συνόντων ὀφείας καὶ ψυχὰς καταπιήττουσα. Ἔστι δ' ὅτε καὶ λαμβάνει μὲν τοὺς πολλοὺς; τὸ πέρασ; τῆς τελευτῆς, πλὴν αὐτῶν τῶν ὑφισταμένων, ἐνίοτε μὴδὲ αὐτοῖς ἐνταῦθα συ.ορώμενον, ἕως εἰσὶν ἐν τῷ σώματι, καὶ ἡ καθαιρούσης τῆς τελευτῆς ἐκ θείας φιλανθρωπίας ἀν βίαιος ἤ, οἷς ἀρκεῖν ἀν κριθείη τοσοῦτον καθήρασθαι πρὸς τὸ τυχεῖν ἐλευομένου; τέλους εὐδαίμονος, ἢ τοὺς ἀλλοὺς ὠφελούσης, ἀν προσίμιον τῆς ἐκεῖ κακοδαιμονίας, καὶ τῆς ἐνταῦθα πονηρίας, καὶ δι' αὐτὴν ἀποστροφῆς ἐνδείξις, βιαίως ἐπάγεται, καὶ ἡ προσθήκης τῇ ἐκεῖ κακοδαιμονίᾳ οὕσης ἐν τοῖς πονηροῖς, ἀν ἀνώδυνος ἢ ἢ πρὸς ἀμοιβὴν τινα δίκαισύνης ἐνταῦθα τις, ὡς ἀν τῆς ἀλλῆς πονηρίας αὐτῶν ἐκεῖ. τὸ δέον καὶ οἰκεῖον προσληφόμενης, ἢ ἐνταῦθα δικαιοσύνη καὶ ζῶσι καὶ τελευτῶσι, μὴ καθάπαξ ἀμισθος ἢ. Ἐνίοτε δὲ καὶ εὐχαῖς τιμῶν χαριζόμενον τὸ θεῖον, οὐ γὰρ πάσαις οὐδὲ πάντων χαρίζεται, τὴν διάφορον ἐν αὐτοῖς τοῦ βίου ψηφίζεται λῆξιν. Οἱ μὲν γὰρ ἀνώδυνον καὶ εἰρηγικὸν αὐτοῖς εἴχονται τὸ τοῦ βίου τέλος ὑπάρξειν· οἱ δὲ γενναῖον μᾶλλον, καὶ ὕλην αὐτοῖς παρέχον φιλοσοφίας καὶ εὐελπι. Τὸ γὰρ οὕτω μεταστῆναι τοῦ βίου ἢ στεφάνων προτῆχην τῆς ἀκριδῶς βεβιωκότιν, ἢ κάθαρσιν τελείαν καὶ λύσιν ἐνοχῆς ἀπάσης τοῖς ἐπαικότιν, οἰδίσιν ὄν. Ὑπουργεῖ δὲ τῇ θεῷ περὶ ἕκαστον χρίσει ἢ τε διάφορος τοῦ βίου τάξι; τε καὶ προαίρεσις; ἐν ἐκάστῳ, καὶ ἢ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν ἐν πλείοσι καὶ τῆς τάξεως κοινωίας, πρὸς τὸ διάφορον ἐν ἐκάστοις, ἢ τὸ αὐτὸ ἐν πολλοῖς; τὸ τῆς ζωῆς ὀρίζεσθαι τέλος. Καὶ ποῖος; ἀν ἐφαρξέσει νοῦς τὴν ἄπειρον ἀντιγεύειν τοῦ θεοῦ οἰκονομίαν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐκ τῶν θεῶν Γραφῶν, καὶ τῶν θεῶν ἔργων συλλεγομένην; Ὡσπερ οὖν περὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς ποικιλωτάτη καὶ πάνσοφος ἢ θεῖα οἰκονομία, κατὰ τὴν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐτοῦ Προνοίας διατάξιν· οὕτω καὶ περὶ τὸν χρόνον τῆς μεταστάσεως διάφορον καὶ ποικίλην τὴν θεῖαν οἰκονομίαν ἔστιν ὄρα. Οἱ μὲν γὰρ ἐν νεότητι μεθίστανται τῆς ζωῆς ταύτης ἀρπαζόμενοι, ὡς; τῆς τῶν χρόνων προσθήκης οὐ τὴν ἀρετὴν αὐτῶν καὶ τὴν σύνεσιν ἀβῆν μολούσης, ἀλλὰ μεταβάλλειν ἐπὶ τὸ χειρόν· οἱ δὲ συγχωροῦνται ζῆν τῇ τῆς ζωῆς προσθήκῃ, προκόφοντες ἐπὶ τάχαθόν, καὶ ἀλλοὺς ὠφελήσοντες τῷ καθ' ἑαυτοῦ; ὑποδείγματι, ἢ τοῦ ἀντίου, ὥστε τῆς τῶν πατέρων ἀμαρτίας; μείλλοντας γίνεσθαι κοινωνοῦς, καὶ τὴν τῆς ἀμαρτίας; ἐκείνων δίκην ὑπέχειν ἐνταῦθα. Οἱ δὲ ἀσθενοῦντες καὶ ἀβρωστοῦντες κακοπαθοῦσι καὶ θνήσκουσιν ἱκανοί, οἷς ἢ τελευτῆ καὶ πρὸ ὥρας συγχωρεῖται· ὥστε τὰ ἀμαρτήματα τῶν κουφοτέρων ὄντα τῇ τελευτῇ διαλύσασθαι. Καὶ ζῶσι μὲν τινες ἐπὶ πλέον κοινωφελῶς, ἄλλοι δὲ τούναντιον κοινωφελῶς, ἀξίῳ ὄντων ἐκατέρων τῶν μὲν ὄπουργεῖν, τῶν δὲ ἀπολαβεῖν τῆς θείας εὐμενίας, ἢ τῆς θείας ἀποστροφῆς. Μεθίστανται δὲ τινες αὐθῆς ἐπ' ὠφελείᾳ μὲν ἑαυτῶν τάχιον, ζημίᾳ δὲ τῶν ἐκ τῆς ἐκείνων ὠφελουμένων ζωῆς, ἐπειδὴν αὐτῆς κριθῶσιν ἀνάξιοι. Τῶν δ' ἑαυτοῖς μόνους καὶ Θεῷ ζώντων ἄλλοις δι' ἄλλας αἰτίας, ὠφελίμου; αὐτοῖς; ἢ ζωῆ μακρύνεται ἢ συντέμνε-

ται, και προδηλοῦται γε πολλοῖς· αὐτῶν, και ἄλλοις Α
 περι αὐτῶν προδηλοῦται. Καὶ οὕτω τῷ τρόπῳ τῆς
 τελευταῖης ὁ χρόνος αὐτῆς ἐν τῷ πανσόφῳ περι αὐτῶν
 συναΐδει θελήματι, ὡς ἐνίοτε μὲν και τοῖς; καλῶς
 ἐπισημασμένοις ὁρασθαι δύνασθαι, και μᾶλλον ἀπο-
 καλύπτοντος τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ πλεῖστον τῷ Θεῷ μὲν
 ἐγνωσθαι, πάντας δὲ λαμβάνειν ἀνθρώπους.
 revelante Deo : ut plurimum autem Deo quidem
 lateat.

Τούτων ἀπάντων αἱ ἱεραὶ ἱστορίαι πλήρεις εἰσίν.
 Αἱ τῶν Πατέρων διακρίσεις τῶν ἱερῶν, οὐ μάρτην
 συγγεγραμμένοι, οὐ μάρτην ἀναγινωσκόμενοι, τοῖς
 μετὰ τῆς ἀληθείας ὁμοῦ και τῆς ἑαυτῶν φροντίζουσι
 σωτηρίας. Ἄλλ' ὁ μετρίων ἐστὶ, τούτων ἀπάντων ἡ
 θεία γέμει Γραφή, λέξεσιν αὐταῖς, ἃ νῦν γεγραπται,
 βεβαιούσα, εἰ και συντοκίας χάριν τὰς ἐφ' ἐκάστῳ Β
 τούτων ἐξ αὐτῆς παρήκαμεν μαρτυρίας. Οὐδ' αὐτῆ
 πάντας ἱστορεῖ τοὺς τρόπους, ἀμήχανον γάρ· ἀλλὰ
 βραχεῖ; τινος τούτους, ὡς ἂν ἐξ αὐτῶν και περι
 τῶν ἀγνωσμένων, ὡς; σιωπωμένων, βεβαίαν ἡμεῖς
 τὴν περι τῆς Προνοίας ἔχωμεν πίστιν, ἣν οὐ γενω-
 μένων μόνον ἡμῶν και ζώντων, ἀλλὰ και μετιστα-
 μένων ἐντεῦθεν ποιεῖται, ὡς τῆς θείας πρέπον ἐστὶν
 ἀξίᾳ και ἀγαθότητι και σοφίᾳ. Μᾶλλον δὲ ταυτὸν
 ἐστὶ τὸ ζώντων ἡμῶν προνοεῖν, και τὸ τέλος τῆς
 ζωῆς ὅποιον ἐσται και ὅτε μὴ καθάπαξ ὑπερορᾶν.
 Ὁ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ὁρος, και πέρας, και κρίσις
 ἐστὶ και σφραγίς, και οὐ προύργου πάντες οἱ ζών-
 τες φροντίζουσιν, οἳ τε ἀπευχόμενοι τὸν θάνατον
 ἐγγύθεν ἔχουσιν, οἳ τε εὐχόμενοι, διαφόρως; ἐκότεροι.
 Ἔστι δ' ὅτε και τοῖς αὐτοῖς; ἀγόμενοι λογισμοῖς, ἀκού- C
 ουσαι γάρ τὸ, Ἐν ᾧ εὐρω σε, ἐκεῖ και κρινῶ σε. Τίνα
 δὲ λόγον ἔχον ἐστὶ τῆς μὲν τῶν ἀνθρώπων ζωῆς
 οὕτω πατρικῶς τὸν Θεὸν προνοεῖν, τῆς δὲ τελευταῖης
 αὐτῶν μηδένα ποιεῖσθαι λόγον; ἡ μὲν γάρ ἐνταῦθα
 ζωῆς ὁδοπορία τίς; ἐστὶ πρὸς τὸ προκειμενον τέλος·
 ὁ δὲ θάνατος τὴν ἐνταῦθα παύει ζωὴν. Και πάντα
 μὲν ἐκάστου σπουδῆ, πᾶσα δὲ θεοθεν χορηγία συνα-
 ποπαύεται. Πολλὰ δὲ τὰ ποιοῦντα τὸν θάνατον· ὥστε
 και τὰ τὴν ζωὴν παύοντα ταύτην, τὴν μόνην ὕλην
 τῶν περι ἡμᾶς προνοιῶν τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν πρὸς αὐ-
 τὸν ὁρίζομεθα. Αὐτὸς; γάρ ἐστὶ τὸ τέλος ἡμῶν, οὐ-
 δ' εἰ; ἄλλο τέλος ἡμᾶς ὁρίζει παρ' ἑαυτόν. Οὐκοῦν ἡ
 τοσαύτη περι ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ πρόνοια πάρεργον
 ἐστὶ τῶν ποικίλων και πολυτρόπων αἰτιῶν τοῦ θά- D
 νάτου, και τύχης και αὐτομάτου, και τῶν κατὰ
 συμβεβηχῆς λεγομένων και πάντων τῶν ὁπωσούν
 ὄντων, κατὰ πρόνοιαν ὄντων, ἢ μᾶλλον, ὁ μὴ προ-
 τίζων ὅποτε και ὅπως ὁ θάνατος τὴν ζωὴν παύσει,
 και τὴν ταύτης καρποφορίαν τοῖς ζῶσι σπουδαίως,
 οὐδ' ὅπως ζήσονται, και τί ζώντες ἀνύσουςι, πάν-
 τι φροντεῖ. Εἰ δὲ τοῦτο ψευδὲς τε και ἀδύνατον, και
 δι' αὐτοῦ μόνου κατεσοδοῦνται πρὸς τὸ τέλος ὁρίζο-
 μενοι, ὅπως ἂν και ὁκοθεν σπεύδωσιν οἳ γε σπου-
 δάζου· εὐλόγως και τῷ τῆς ζωῆς μέτρῳ πρὸς τὸ
 συμφέρον κέχρηται τῶν ὁριζομένων, και μετρεῖ τὴν
 ζωὴν ὁ μόνος μετρεῖν δυνάμενος; και τὰ ποιοῦντα
 τὴν τελευταίην, αὐτοῦ κελεύοντος, ἢ συγχωροῦντος
 και μὴ κωλύοντος, ταύτην ποιοῦσιν. Ἐπτετα; γάρ

qui sibiipsis tantum et Deo vivunt, nonnullis pro-
 pter alias causas ipsis utiles vita producitur, vel
 corripitur : ac præsagitur sane plerisque ipsorum,
 atque aliis de ipsis præsignificatur. Itaque interitus
 generi, tempus ipsius in sapientissima de utroque
 voluntate concinit ; adeo ut aliquando etiam pul-
 chre inspectantibus videri possit, sed multo magis
 utrumque perspectum est, omnes vero homines

His omnibus plenæ sunt historiæ sacræ, et san-
 ctorum Patrum dijudicationes non frustra litteris
 consignatæ, nec inaniter lectæ, iis quidem certe
 quibus, cum veritatis, tum salutis suæ cura præ-
 cipua est. Sed quod majus est, his omnibus divina
 eloquia referta sunt, quæ verbis disertis ea stabi-
 liunt, quæ nunc scripta sunt : tametsi brevitas
 gratia testimonia super unoquoque horum præter-
 misimus : neque ipsa Scriptura omnes commemorat
 modos (id enim ex eo genere est quod fieri non
 potest), verum paucos tantum quosdam, ut ex ejus-
 modi etiam de ignotis veluti silentio præteritis, nos
 firmam de Providentia fidem habeamus, quam non
 nobis solum qui nascimur et vivimus, verum etiam
 his qui excedunt hinc, adhibet, ut divinæ decorum
 est dignationi et bonitati ac sapientiæ : imo vero
 idem est viventibus nobis providere, et vitæ unam
 qualis sit futurus et quando venturus, non semel
 prospicere. At terminus vitæ quæ hic agitur limes,
 iudicium, sigillumque est : et id operæ pretium
 eujus omnes qui vivunt curam habent : tam ii qui
 detestantur mortem prope accedere, quam qui optant
 propius adesse ; differenter utrique : nonnunquam
 etiam iisdem rationibus inducti : auscultant enim
 hoc : « In quo te statu invenero, etiam te judica-
 bo. » Quam autem haberet rationem, vitæ quidem
 hominum ita paterne indulgenterque Deum consu-
 lere, mortem vero ipsorum nulla providentia pro-
 sequi? Nam quæ hic agitur vita, via quædam pro-
 gressusque est ad finem propositum ; mors autem
 vitam hanc metæ admovet : ac omne sane eujusque
 studium omnisque largitio Dei munere concessa
 una cessat. Multa porro sunt quæ mortem afferunt :
 ita ut quæ vitam hanc opprimunt, sola sit materia
 multiplicis Dei providentiæ circa nos, per quam ad
 ipsum destinamur. Enimvero ipse finis noster est,
 neque ad alium nos finem destinat, præter quam
 seipsum. Nunquid ergo tanta Dei in nos providen-
 tia, quasi corollarium erit variarum multipliciumque
 interitus causarum, et fortunæ et casus et eorum
 quæ per accidens dicuntur, et omnium quæ quomo-
 docunque existunt juxta Providentiam? an potius
 (Deus) non curat, quando et quo pacto more ex-
 pellet vitam, ejusque fructum, iis qui honeste et ex
 virtute vivunt : nec quomodo quique vivent, et
 quid vivendo perficient, omnino sollicitus erit? quod
 si hoc mendacium est, et fieri nequit : ac per Deum
 solum prospere ducuntur ad finem qui prædesti-
 nantur, quantumcunque sua indole industriaque
 festinarint, virtutes utique amantes : etiam rationi

congruenter, vitæ modulo ad eorum qui destinantur emolumentum atitur; et vitam metitur, qui solus metiri potest: et quæ mortem pariunt ipso iubente, aut concedente, saltem non vetante, interitum efficiunt. « Attingit enim a fine usque ad finem fortiter: » ut in Sapientia dicitur. « Et duo passeruli asse parvo varneunt; atque unus ex ipsis non cadet in terra absque Patre meo: » (et quæ deinceps sequuntur): Dominus ipse noster ait. Quod autem non omnes sunt studiosi, neque ad æternam vitam prædestinati, hoc nihil ad rem. Etenim sufficit etiam cum magno Patre Basilio, quod prædestinatis affixi sunt Dei concessu vitæ limites; et ad sempiternum bonum ipsis extenduntur aut contrahuntur, pariter cum aureis atque argenteis quæque in honorem sunt vasis, ex B. Paulo; qui quidem sunt innumeri: atque capropter generatio est ad supplementum angelorum qui e caelis exciderunt. Hi cum Deo soli cognoscantur, et ab eo manifestentur quidam ex ipsis, quos etiam hic manifestari voluerit, et quos latere nefas est. Deinde, quemadmodum providet quidem omnibus in vita hominibus, sed differenter, et pro merito ac dignitate cuiusque: sic etiam de fine ipsorum, par est varium habere ordinem et respectum apud divinum iudicium. Etenim omnibus quidem hominibus præficit angelum. Sed non eadem angeli sollicitudine potitur infidelis atque fidelis: neque improbus pariter ea fruitur ac probus, tametsi ambo sint fideles. Itaque hic quoque vitam nostram omnium, et exitum definitum esse, omnino necessum est. Porro differens circa hæc iudicium juxta eorum qui vivunt discrimina, Deo soli perspectum est, cum pauca nobis sint revelata, tum ex divinis Litteris tum ex historiis sacris, ut antea luculenter exposuimus: neque æquum est nos agredi ea quæ neque comprehendi queunt neque tradi: et ab his quæ conceduntur et dantur nobis ad cognoscendum, dissidendo abscedere. Et tamen cum reprobatorum et misericordiam adeptorum vitam divino subijci jugo; tum ipsi placentem educationem e vita, hos quoque sustinere divina docet Scriptura. Ostendunt etiam violentæ mortes populis inductæ et principibus, ardenti zelo justitiæ angelorum subministrantium ac prophetarum, non sine numine. Id quoque declarant ruinæ et depopulationes, quas vates urbibus et gentibus comminatum fuerant, eademque vel pœnitentia eorum qui ad Deum confugerant, cessarunt; vel ob impœnitentia obduratos remanserunt. Incrementa vite in quibusdam qui respicerant; postquam de vita despondissent, interitu a Deo declarato et signis ostentisque omnibus conspicuo facto. Ananias vero et Sapphira exanimati sunt, non Petri, sed Dei virtute, quem invocarat; ac Petro non præsentem et mendacium arguente, exspirassent, ita volente Deo. Et quot homines insane jus violantes, violenter e vivis excidunt? dum alius aliam suffert violentiam, ac latent homines, dum violentiæ effectum patentem considerant: verum cœleste ad id momentum subducere

A ἐκ τοῦ ἐσχάτου μέχρι καὶ τοῦ ἐσχάτου ἰσχυροῦς ὁ Θεός, ὡς ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται· καὶ « Δύο στρουθία ἀσσοχρίου πωλεῖται, καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται εἰς τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς μου, » καὶ τὰ ἐξῆς, αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν φησι. Τὸ δὲ μὴ πάντα εἶναι σπουδαίους, μηδὲ πρὸς τὴν προαιώνιον προωρισμένους ζωὴν, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον. Ἄρκει γὰρ καὶ ἡμῖν μετὰ τοῦ μεγάλου Πατρὸς Βασιλείου τὸ τοῖς προωρισμένοις; πεπηγῆναι θεοθεν τὰ τῆς ζωῆς μέτρα, καὶ πρὸς τὸ ἄλλιον συμφέρον αὐτοῖς ἐκτείνεσθαι, ἢ συστῆλεσθαι τοῖς χυροῖς τε καὶ ἀργυροῖς καὶ εἰς τιμὴν σκεύεσι, κατὰ τὸν Παῦλον, οἷον ἀναριθμητοὶ μὲν εἰσι, καὶ τούτου χάρις ἡ γένεσις, εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν πεσόντων οὐρανῶν ἀγγέλων. Θεῶ δὲ γνωσόμενοι μόνω, καὶ ὑπ' αὐτοῦ φανεροῦνται τινες ἐξ αὐτῶν, οὓς ἂν βούλοιντο φανεροῦσθαι κἀναντῶθα, καὶ οὓς λανθάνειν ἀδύνατον. Ἐπειτα, καθάπερ προνοεῖ μὲν πάντων ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διαφόρως καὶ κατὰ τὴν ἄξιαν ἐκάστων· οὕτω καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτῶν ποικίλην εἰκὴς ἔχειν παρὰ τῆ ὁσίᾳ κρίσει τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀπόβλεψιν. Καὶ πᾶσι μὲν γὰρ ἀνθρώποις ἐπίστησιν ἰδγγελον, ἀλλ' οὐ τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τοῦ ἀγγέλου κηδεμονίας ὁ πιστὸς τῷ ἀπίστῳ, οἷδ' ὁ φαῦλος, τῷ ἀγοσῶ, καὶ ὡς ἰσιν ἀμφοῖσιν πιστοῖ· οὕτω κἀναντῶθα τὴν μὲν ζωὴν ἡμῶν ἀπάντων καὶ τὸ τέλος ὠρίσθαι πᾶσα ἀνάγκη· ἡ δὲ διάφορος περὶ ταῦτα κρίσις κατὰ τὰς τῶν ζώντων διαφορὰς τῷ Θεῶ ἔγνωσται μόνω, ὄλιγων ἡμῖν ἀποκαλυφθέντων ἐκ τε τῶν θείων Γραφῶν, ἐκ τε τῶν ἱερῶν ἱστοριῶν, ὡς φθάσαντες διεξήλομεν. Καὶ οὐ δίκαιον ἡμᾶς, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τοῖς ἀκαταλήτοις τε καὶ μὴ δεδομένοις ἐπιχειρεῖν, καὶ τῶν ὁμολογουμένων καὶ δεδομένων ἡμῖν εἰδῆναι διαπιστοῦντας ἀπίστασθαι. Καίτοι τὸ καὶ τὰς τῶν ἀποδοκιμασμένων ἢ ἡλετημένων ζωὰς τῷ Θεῶ ὑποκείσθαι ζυγῶ, καὶ τὴν αὐτῶ δοκοῦσαν ἐξαγωγήν ἐκ τοῦ βίου καὶ τούτους ὀφίστασθαι, ἢ θεία διδάσκει Γραφή. Καὶ δηλοῦσι μὲν οἱ βίαιοι ὀνόμασι πλῆθεισιν ἐπαχθέντες; καὶ ἀρχοῦσι, ζήλω δικαιοσύνης ἀγγέλων ὑπηρετοῦμένων καὶ προφητῶν, οὐκ ἄνευ Θεοῦ· δηλοῦσι δὲ αἱ διὰ τῶν προφητῶν ἀπειρηθεῖσαι πόλεις τε καὶ ἔθνησιν ἐξολοθρευσεις; καὶ ἡ μεταβολὴ καταφυγόντων ἐπὶ τὸν Θεὸν πεπαυμένοι, ἢ ἀμετανοήτων μεινάντων γενόμεναι· αἱ προσθήκαι τῆς ζωῆς ἐνίοις μετανοήσασι, D μετὰ τὴν τῆς ζωῆς ἀπαγόρευσιν, ἐκ Θεοῦ μηνυθείσης τῆς τελευταῖας, καὶ σημείοις πᾶσι φανερᾶς γενομένης. Ἀνανίας δὲ καὶ Σάπφειρα ἀποψύξαντες, οὐ τῆ τοῦ Πέτρου, τῆ δὲ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, ὅν ὁ Πέτρος ἐπεκαλεῖτο, καὶ τοῦ Πέτρου μὴ παρόντος, καὶ τὸ ψεῦδος ἐλέγχοντος, ἀπέψυξαν ἄν· οὕτω τοῦ Θεοῦ βουλομένου. Καὶ πόσοι τῶν ἀνθρώπων ἀνηκίστως παρανομοῦντες βιαίως ἐξάγονται, ἄλλος ἄλλην ὑφιστάμενοι βίαν, καὶ τοὺς ἀνθρώπους λανθάνουσι, σκοπομένους μὲν τὸ τῆς βίας φαίνόμενον, τὴν δὲ ὑράνιον πρὸς τοῦτο ῥοπήν λογίζεσθαι μηδ' ὄλιως ἐφικνομένους; Αἱ δὲ πρόδηλοι τῶν θανάτων καὶ παρὰ φύσιν ἀπαλλαγῆ, τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως οὐδὲν διαφέρουσαι, παρσίσθωσαν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ὡς τῆ τῶν προωρισμένων τάξει συμβαίνουσαι, τότε

μὲν ἀπαλλίττοντος τοῦ Θεοῦ παραδίξως, ὡς οὕτω συμφέρον αὐτοῖς, καὶ τῷ αὐτοῦ συζῆδον θελήματι, ἄλλοτε δὲ καὶ δι' ἀμφότερα συγχωροῦντος σφίσι μεθίστασθαι, ἢ τῆς φύσεως; ὑπουργούσης, ἢ βίας τυραννικῆς ἐξαγωγῆς. Ἰκανὰ μὲν οὖν καὶ ταῦτα τὸν ἡμέτερον ἐκφῆσαι σκοπόν. ἐπὶ συστάσει τῆς ὀληθείας; οὐχ ἦτιον ἢ τῆς τοῦ διδασκάλου γνώμης. Εἰ δὲ ἐν τῇ Σοφίᾳ λέγεται, «Ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησε·» τοῦτο κατὰ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου νοεῖται. Οὐ γὰρ θέλει τὸν θάνατον τῶν ἀνθρώπων προηγούμενος, οὕτε ποιεῖ, ὡσπερ οὐδὲ τὴν αἰτίαν τοῦτου τὴν ἁμαρτίαν· ἀλλὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης τάξιν καὶ πάνυ βουλόμενος, ἧς ἐστὶ τὸ τοῖς ἁμαρτάνουσι δίκην ἐπάγεσθαι ἐπομένῃ θελήσει, θέλει αὐτὸν καὶ ποιεῖ· εἰ καὶ ἐλεύσει ὑπερβολῇ, καὶ φιλανθρωπίᾳ, καὶ τοῦτον τοῖς τέκνοις μυρίοις τρόποις οικονομεῖ πρὸς τὸ βέλτιον, καὶ πρὸς εὐεργεσίαν τῇ κοινῇ τοῦ γένους ποιηῖ, πρὸς οὓς ἂν βούλοιο, καὶ πρέπον εἶη, πατρικῶς ἀποχρῆται. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ α' τῶν Βασιλειῶν λέγεται· «Κύριος θάνατον καὶ ζωογονεῖ·» οὐχ ὡς ἰδίᾳ πράττοντος μόνον ἑκάτερον, ὃ ταυτὸν ἐστὶ τῷ θείοντος ἑκάτερον γίνεσθαι, ὡς αὐτοῦ ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος, ἀλλ' ὡς καὶ ἐν τῷ θανάτῳ πολλὰκις ζωογονοῦντος καὶ τὸν τοῦ θανάτου χρόνον καὶ τρόπον πρὸς τὸ συμφέρον, καὶ τὴν προωρισμένην ζωὴν, πολλοῖς οικονομοῦντος καὶ τάττοντος. Καὶ αὐθις εἰ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῇ λέγεται, «Ἀφῆκεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ βουλῇ τῆς χειρὸς αὐτοῦ,» εἰ καὶ μάλιστα περὶ τῶν ἀποδοκιμασμένων τοῦτο νοεῖται ἂν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀπλῶς τὴν τῆς αὐτεξουσιότητος ἐλευθερίαν προσημαρτυρεῖ. Οὐ γὰρ ἀκοντας ἔλακε πρὸς τὰγαθόν· ᾧ δ' ἂν αὐτοὶ προαιρούμενοι πράττοιν, ἐπίπτει ἐστὶν αὐτῶς, καὶ διανομῆς τῶν ἀρμοττότων ἑκάστῳ, καὶ διὰ τὴν αὐτεξουσιότητα τῆς θείας οὐκ ἐξαιροῦνται Προνοίας οὗτ' ἐπὶ τὸ χεῖρον, οὗτ' ἐπὶ τὸ βέλτιον αὐτοῖς, ἀπλῶς δὲ ἀγαθόν τε καὶ δίκαιον.

propter liberum arbitrium non eximuntur a divina sed omnino in bonum et iustum.

Τούτοις καὶ τοῖς τοιοῦτοις ὁ μέγας ἡχθῆ Βασιλειῶς, ἐκεῖνα περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὄρων διδάσκειν τὰ τέκνα, καὶ τῷ θεῷ προσάγειν αὐτοῦς ἐντεῦθεν θελήματι, προὔργου μὲν θεολογῶν, ἐπομένως δὲ καὶ πρὸς τὰ ἡθῆ λυσιστελῶς, ὃ τοῖς διδασκάλοις πᾶσιν ἐσπούδασαι. Καὶ εἰ μηδαμῶθεν ἄλλοθεν τὰ τοιαῦτα εἶχαν εἰδέναι, τοῦ γοῦν προφήτου Δαβὶδ κατ' ἡμέραν ἤκουε λέγοντος, καὶ οὐκ ἂν εἶχε τὸν τοῦ θείου κάτοχον παρακρούεσθαι. Ἦκουε δὲ αὐτοῦ λέγοντος· «Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ἣ πορεύομαι· καὶ γνώρισόν μοι τὸ πέρας μου καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν μου τίς ἐστίν.» Οὐκ οὖν παρ' εἰδότητος ἐζήτει μαθεῖν, ὡς καὶ ὠρισμένον εἰδότητος, καὶ μαθεῖν ὠρισμένον. Καὶ ἵνα μηδαμῶς ἐξη λέγειν, ὡς ἦδει μὲν ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο ἀποκαλύπτειν εἶπεν, εἰπερ ἠθούλετο, οὐκ εἶχε δὲ πράττειν ἐν τοῖς τοιοῦτοις τῇ φύσει καὶ τοῖς ἀλλοῖς αἰτίοις ὅπως ποτὲ ταῦτ' ἐπιτρέψας, ἀλαχοῦ πάλιν φησὶν· «Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου.» Καὶ οὐκ ἐζήτει θανεῖν ἀπλῶς, εἴτουν ἀπαλλαγῆναι, τοῦτο γὰρ καὶ μὴ ζητούντος; Ἐμελλέ ποτε

nentiquam aggrediuntur : sed manifestæ a morte et quæ præter naturam sunt liberationes, nihil a resurrectione differentes, prætermittantur hac in parte, utpote quæ ordini prædestinatorum contingant : tunc quidem incredibili modo liberante Deo, quod sic ipsis expediat, et eorum voluntati concinat : alias vero etiam propter utrumque Deo concedente ipsis ut migrent e vita, aut natura subministrante, aut vi tyrannica exigente. Sufficient igitur hæc ad scopum nostrum elucidandum, non minus ad veritatis commendationem, quam ad Doctoris sententiam tuendam. Quod si in Sapientia dicitur, «Deus mortem non fecit,» hoc juxta causam mortis intelligitur. Nam non vult hominum mortem præcipue, neque facit : sicut neque causam ipsius, peccatum : sed quod justitiæ ordinem omnino velit : cujus munus est, peccantibus pœnas irrogare, consequenti voluntate, vult ipsam et facit ; etsi misericordiæ excessu, et benignitate erga homines, etiam liberis obitum innumeris modis dispensat ad melius et ad beneficentiam, communi generis supplicio ; erga eos quos voluerit, et decens fuerit, paterno affectu indulgendo. Et propterea in primo Regum dicitur, «Dominus mortificat et vivificat.» Non tanquam proprie agens solum alterutrum : quod idem est ac si diceret volens utrumque fieri, eo quod ipse vitæ et mortis potestatem habeat : sed quasi etiam in mortificando sæpe vivificet, ac mortis tempus et modum ad id quod expediat, et vitam prædestinatam multis moderetur et ordinet. Ac rursus si in Ecclesiaste dicitur, «Reliquit Deus hominem in manus suæ consilio.» Etiam si de reprobatis potissimum hoc intelligi possit, omnibus tamen absolute attestatur libertatem arbitrii : non enim invitatos ad bonum trahit. At eorum quæ volentes agerent Dominus est ius, ector et distributor eorum quæ quadrant unicuique. Hæc Providentia, neque in melius neque in pejus ipsis,

His ac talibus magnus Basilii adductus est ut illa de vitæ finibus doceret filios, atque eos ad divinam voluntatem inde adduceret ; consulto quidem theologum agens de Deo disserendo, consequenter autem utiliter sermones ad mores referendo ; in quo doctores omnes studium atque operam collocant. Quod si haudquaquam aliunde talia perspecta habere posset, saltem prophetam Davidem quodidie dicentem auscultabat : nec utique potuisset allatum numine explodere : audiebat, inquam, vatem regium dicentem, «Notam fac mihi viam in qua ambulem, et notam fac mihi finem ; et numerum dierum meorum quis est.» Quocirca ab eo qui sciebat discere quærebat, ut ab eo etiam qui determinatum sciret, et discere avebat quod destinatum erat. Atque ut nemo dicere queat quod sciret quidem Deus, et idcirco revelare posset, si quidem vellet : verumtamen non haberet agere in talibus natura aliisque causis : quomodo his permissis, alicui rursus ait, «Ede e custodia animam meam.» Ubi

non quærebat emori omnino, hoc est, discedere e vita (hoc enim etiam non quærenti eventurum erat aliquando), verum petebat divina educi voluntate, etiam priusquam ad senectutem perveniret. Ideoque alio loco dicit, « Ne revoces me in dimidio dierum meorum. » Atqui non quærebat quod insolens erat divinæ providentiæ, talis cum esset, et a Spiritu sancto edoctus, quænam petere oporteret. Quamobrem educit Deus hominis animum ex hac vita, cum ita constituerit, vel in dimidio cursu, aut prorsus in parte quadam mensuræ communioris, omnibus qui in vita persistunt, et addit et conscindit, sicut dictum est prius, dum aut sic ipse iudicat, aut precantibus gratificatur, illi soli præcognitum, tanquam in termino et limite esset, quod in operibus ultimum usuvenit.

Quandoquidem vero nonnulli, ut ais, Basilium Magnum accusantes, ac propterea non admittentes, rursus expostulant; tu nunc, vir sanctissime, percepisti præclare tum accusationem, tum expostulationem, quantum prudentiæ ac veritatis habeat. Animadvertisti porro eum non perfunctorie sermonem hunc theologicum instituisse, sed in rem et ex professo: hæc et capita et metas pietatis nominando: a quibus par non esse quemquam deflectere audivisti a nobis, quippe cum in iis omnes doctores inter se consentiant; imo etiam divina opera legumque statuta concinant: tu atqui bonique consules, quæ ex multis pauca tibi nunc exposuimus, quantum enotare licuit doctoris eximii cum divinis canonibus ipsis coherentiam. Quando autem argumenta in contrarium miseris nobis, quæ te a multis audisse dicis: mittemus etiam ad te illorum solutiones. Quoniam vero hæc Basilii Magni assertio ad divinam prædestinationem tendit, habes amplum et luculentum sermonem nostrum de providentiâ Dei et prædestinatione (4), ad rem et usum tunc et sedulo admodum a nobis conscriptum. (O commune infortunium! o mœstissimam vitam meam!) Illic etiam omnem ferme solutam invenies quæestionem, non eos solum, in quibus nonnulli fluctuant. Etenim dubitantes an fas esset, jam humanam eligendi optionem efficacem esse autumant in iis quæ sub electionem cadunt, aut coronari, aut puniri præpollente divina prædestinatione. Au etiam fieri possit ut preces ad Deum susæ utiles adhuc sint: et de iis quæ casu ac fortuito fieri dicuntur. Hæc et ejusmodi dubia habentes, quæ solve minime possent, divinam destruunt prædestinationem, ut quæestionum dubitationumque causam. Illic hæc omnia videbis medicata veritatis pharmaco: ibidemque etiam Damascenum Joannem invenies pulcherrime consentientem antistiti, atque ut ipse Joannes voluisset: idemque gratiam habet iis qui ad consensum inducunt. Ibidem divinam Providen-

Α γίνεσθαι, ἀλλὰ θεῖον ἐξαχθῆναι θελήματι, καὶ πρὶν εἰς γῆρας ἔλθεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο φησὶν ἄλλαχού· « Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμέραις ἡμερῶν μου. » Οὐκ ἔζητει δὲ τὸ ἀπῆρας τῇ θεῖᾳ προνοίᾳ τοιοῦτος ὢν, καὶ εἰδὼς ἐκ τοῦ Πνεύματος· ἃ δεῖ αἰτεῖσθαι. Οὐκοῦν ἐξάγει ὁ Θεὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ἐπειδὴν βουληθῆ ἔν τῷ ἡμίσει, ἢ ὅλως μέρει τινί, τοῦ πᾶσι καινοτέρου μέτρου τοῖς ἐν τῇ ζωῇ διαρκύσει, καὶ προστίθῃσι καὶ συντέμνει, καθάπερ εἰρηται πρότερον, ἢ οὕτω κρινῶν αὐτῶς, ἢ καὶ τοῖς εὐχομένοις χαρίζομενος, ἐκείνῳ μόνῳ προεργνωσμένον, καθάπερ ὄρου καὶ πέραςτος, ὁ τοῖς ἔργοις τελευταῖον ἐκβαίνει.

Β Ἐπεὶ δὲ τινες, ὡς φησὶ, αὐτὸν τὸν μέγαν Βασίλειον αἰτιώμενοι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ προστέμενοι, αὐθὶς ἐξαιτιῶνται· σὺ νῦν, ὀσιώτατε, συνήκας μὲν τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἐξαιτίαν καλῶς, ἔπόσον ἔχει φρονήσεώς τε καὶ ἀληθείας· ἔμαθες δὲ αὐτὸν οὐκ ἐκ τοῦ παρήκοντος θεολογοῦντα ταῦτα, ἀλλὰ προδργου, καὶ ὄρου εὐσεβείας ταῦτα, καὶ κεφάλαια ὀνομάζοντα, ὧν μὴ χρῆναι μηδένα παρεξίναει ἤκουσας παρ' ἡμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς διδασκάλοις τοῖς ὁμοίοις συμφωνοῦντα, μᾶλλον δὲ τοῖς θεοῖς ἔργους καὶ νόμοις συνάδοντα, [Ἴσ. ταῦτα δέχου ἢ ἄλλοις] ἄπερ ἐκ πολλῶν ὀλίγα σοὶ νῦν ἐξεθέμεθα, ὅσον ἀνίξασθαι τὴν τοῦ διδασκάλου πρὸς τοὺς θεοὺς κανόνας ἐφαρμογῆν. Ὑπόταν δὲ καὶ τὰς εἰς τοῦναντίον ἐπιχειρήσεις πέμψῃς ἡμῖν, ἃς ἀκηκοῖναι λέγεις πολλῶν· πέμψομέν σοι κάκεινων τὰς λύσεις. Ἐπεὶ δὲ ἢ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὀπόφασις αὐτῇ πρὸς τὸν θεὸν ἀνήκει προορισμὸν, ἔχεις τὸν πολὺν περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ λόγον ἡμῶν, προδργου τότε καὶ πάνυ σπουδαῖως συγγεγραμμένον ἡμῖν. Ὡ τῆς κοινῆς δυστυχίας! Ὡ τῆς ἐμῆς λυγροτάτης ζωῆς! Ἐκεῖ καὶ πᾶσαν σχεδὸν λυομένην ἀπορίαν εὐρήσεις, οὐ μόνον αὐτὰς, ὄφ' ὧν τινες σαλεύονται. Ἀποροῦντες γάρ, εἰ δυνατόν ἐστι, λοιπὸν τὴν ἀνθρωπίνην προαίρεσιν ἐνεργεῖν ἐν τοῖς προαιρετοῖς, καὶ ἢ σεφανοῦσθαι ἢ κολάζεσθαι, τοῦ θεοῦ κρατοῦντος προορισμοῦ, καὶ εἰ δυνατόν ἐστι χρησιμεῖν ἡμῖν εἰ τὰς εἰς τὸ θεὸν εὐχὰς, καὶ περὶ τῶν ἐκ τύχης καὶ αὐτομάτου λεγομένων γίνεσθαι, καὶ τινα τοιαῦτα ἀποροῦντες, καὶ μὴ δυνάμενοι λύειν, τὸν θεὸν ἀποσκευάζοντα: προορισμὸν, ὡς τῶν ἀποριῶν αὐτοῖς αἰτιον. Ἐκεῖ ταῦτα πάντα ὄφει λατρεύομενα τῷ φαρμάκῳ τῆς ἀληθείας. Ἐκεῖ καὶ τὸν Δαμασκηνὸν Ἰωάννην συμβιβαζόμενον εὐρήσεις τῷ καθηγεμόνι πάνυ καλῶς, καὶ ὡς ἂν αὐτὸς ὁ θεὸς Ἰωάννης βουληθεῖ, καὶ χάριν ἔχει τοῖς συμβιβαζούσι. Ἐκεῖ τὴν θεῖαν Πρόνοιαν οὐ χωλεύων, καὶ πρὶν ὀμολογεῖν, ἀναιρῶν, ὡς οἱ πολλοὶ δι' ἄγνοιαν πάσχουσι· ἀλλ' ὡς αὐτὸς βούλεται καὶ τὴς ἐκβεῖσεις, καὶ ὡς ἀπο-

(4) Hunc tractatum et alios tres quos de eodem argumento Gennadius elucubravisset, huc usque ineditos, ex cod. Græc. Paris., Gennadii autographis, describendos curavimus cum aliis ejusdem opusculis

anecdoticis; at, ut jam monuimus, moras trahentibus descriptoribus nostris, omnia ad calcem voluminis amandare cogimur. Edit.

καλυφθῆναι τοῖς τέκνοις ἠθέλησεν, οἷς εὐδόκησε, τὴν ἀρμόττουσαν αὐτοῖς ἐκ φιλοσοφίας δοῦσα πρῶτον παρασκευῆν. Ὡς οὖν ἐκείνου σοι τοῦ λόγου πρὸς πάντα ἀρέσαντος, οὐδὲν νῦν περὶ τούτου πραγματευόμεθα. Σοὶ δὲ, φίλτατε, περὶ μὲν τῶν ὄρων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρκείω πρὸς τοὺς ἐναντίους τὸ τοῦ Βασιλείου μόνον ἀξίωμα, εἰ μὴ δύνασαι ἀντεπιχειρεῖν αὐτοῖς καὶ λύειν τὰς ἀπορίας· τοῦτι γὰρ ποιεῖν ἐν τοῖς τοιοῦτοις φρονίμων ἐστίν· ἄρα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν καθηγεμένων τῆς Ἐκκλησίας οὕτω ποιεῖν κεκαλονισμένον ἐστὶ καὶ προωρισμένον. Περὶ δὲ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ ἀρκείτω σοι τὸ τοῦ Παύλου ἀξίωμα, ἵνα μὴ λέγω τῆς ἱερᾶς ἀπάσης Γραφῆς. Ἐκ περιουσίας δὲ σε τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας ἐνιδρῶν ταύτῃ καλῶς, τὸν μέγαν προτίθημι Μάξιμον, ὡσπερ ἐπισφράγισμα τῇ τῶν ἁγίων καὶ σοφῶν καὶ θεολόγων σφραγίδι, ὃν ταυτὸν ἐστὶ διὰ τοῦτο καὶ πάντας προσθεῖναι τοῖς πρὸ αὐτοῦ. Ἐκείνους γὰρ πλείους Ἐκατοντάδας κεφαλαίων ἐξέθετο, ἃ Γνωστικὰ καὶ Θεολογικὰ ἐπιγράφει, ἄλλου κεφαλαίου παντάπασιν ἄλλην ὑπόθεσιν διοριζομένου· καὶ ὡσπερ ἀποφάσεις καὶ ὄρους ταῦτα συνέθετο, ὡς Ἰπποκράτης μὲν ποτε τοὺς λεγομένους Ἀφορισμοὺς, τοὺς δὲ Καρποῦς Πτολεμαῖος. Τὸ τοίνυν κ' κεφάλαιον αὐτοῦ τῆς δ' Ἐκατοντάδος οὕτως διορίζεται· Ὁ τρίτῳ βούλεται ὁ τὴν ἐκάστου πρὸ τῶν αἰώνων διορίσας ζωὴν ὁ Θεός, ἕκαστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον, εἴτε ἀδικον. Καὶ τοῦτο ὅλον καὶ μόνον αὐτοῦ τὸ κ' ἐστὶ κεφάλαιον. Ὡς οὖν προωμολογημένου πᾶσι τοῦ καὶ τὴν ζωὴν ἐκάστου διορισμένην εἶναι, κατὰ τὴν χρόνον, καὶ τὸ πέρας αὐτῆς, ἀκολουθῶν καὶ τὸν τῆς τελευταῆς τρόπον, τῷ θεῷ θελήματι παραδίδωσι· ὡς ἂν καὶ ὁ τρόπος τῆς τελευταῆς τῷ μέτρῳ τῆς ζωῆς συμπροωρισμένος ἢ πρὸ αἰώνων, καὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ τῆς ζωῆς ἄροιτο τέλος, καθὼς ἂν τῷ Θεῷ δόξειεν οἰκεῖον εἶναι τῇ ἐνταῦθα τούτου ζωῆς, καὶ τῇ μετ' αὐτὴν διαδεξομένη καταστάσει, καὶ τὸ δικαίως ἀποθνήσκειν, εἴτε ἀδίκως, καὶ εἴτε τοὺς δικαίως βιοῦντας, εἴτε ἀδίκως, τῷ ποικίλῃ τε καὶ πανσόφῳ τοῦ Θεοῦ περὶ ἐκατέρου κρίσει μόνῃ προσήκει. Ταῦτα δὲ ἡμεῖς εὐρύτερον διεϊλόμεθα οὐκ οἰκοθεν, ἀλλὰ ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθοῦντες Γραφαῖς. Ὁ δὲ φερωνύμως μέγιστος οὗτος τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλος τὸ συμπέρασμα προστίθει μόνον· ὡσπερ νομοθετῶν ἔχεις, ὦ φίλτατε, καὶ τοῦτον ἡμῶν ἐκ τῆς ἡσυχίας τὴν λόγον. Μᾶλλον δὲ ὁ μέγας ἔχει Βασιλεῖος, καὶ ὁ τὴν ψυχὴν ἐκείνην φωτίσας, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

A tiam, non claudicans, et priusquam confessus sit, tollens, ut multis præ ignorantia usuvenit, verum ut ipse vult, ut ipsemet, inquam, afflatus numine, utique voluit revelari liberis, in quibus sibi complacuit, cum ipsis congruentem ex philosophia primum dederit apparatus. Quamobrem tanquam tractatus ille tibi ad omnia suffecerit, nihil jam ea de re commentamur. Tibi autem, charissime, de vitæ humanæ limitibus, satis sit contra adversarios Basillii sola auctoritas: nisi possis argumentis aliis vincere, et quæstiones solvere: nam id præstare hac in re prudentium est: ad hæc etiam ab institutoribus Ecclesiæ sic facere regula constitutum ac præscriptum est. Porro de prædestinatione sufficiet tibi B. Pauli auctoritas, ne dicam totius sacre doctrinæ. Sed addens cumulo, teque in hac agnitione veritatis præclare stabiliens, propono maximum Maximum, tanquam corollarium sigillo sanctorum et eruditorum theologorum, quem hic idem prope est atque omnes adjungere, qui eum præcesserunt. Etenim plures ille Centurias capitum exposuit, quæ Gnostica et Theologica inscribit, alio capite aliud omnino argumentum desinente; siquidem veluti enuntiationes ac terminos hæc composuit, ut olim Hippocrates celebres Aphorismos, et Ptolemæus Carpos. Igitur vicesimum caput Centuriæ iv Maximi sic determinat: Quo pacto vult Deus, qui ante omne ævum cujusque vitam definit, unumquemque ad proprium vitæ finem ducit sive justum, sive injustum. Et hoc solum per totum caput et ab omnibus ante concessum, vitam nimirum cujusque determinatam præscriptamque esse secundum tempus et finem ejus; consequenter etiam interitus modum divinæ voluntati tradit; ut modus interitus simul cum vitæ modulo prædestinatus sit ante sæcula, et quisque hominum ad vitæ exitum duci possit; quemadmodum Deo videretur proprium esse ejus vitæ quæ hic degitur, et statui qui post illam succedet: et juste mori sive injuste: item seu juste viventes, seu inique, multiplices et sapientissimo Dei iudicio soli congruit. Hæc autem nos latius enarravimus, non ex ingenio, sed convenienter Litteris sacris. Verum maximus hic Ecclesiæ doctor tanto nomine dignus, conclusionem tantum adjungit, quasi legem sanciens. Tu, charissime, etiam hunc a nobis ex otio sermonem habes: quin potius magnus habet Basilius, et qui mentem illam illustravit, cui gloria in omne ævum. Amen.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΗΤΟΙ

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝΟΣ ΕΝ ΤΡΙΑΔΙ ΘΕΟΥ ΗΜΩΝ

ΚΑΙ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΟΝΤΩΝ

ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΑΘΕΩΝ ΗΤΟΙ ΑΥΤΟΜΑΤΙΣΤΩΝ, ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΠΟΛΥΘΕΩΝ (1).

GEORGII SCHOLARI

SIVE

GENNADII PATRIARCHÆ

DE DEO IN TRINITATE UNO

NOSTRI OMNIUMQUE RERUM CONDITORE

TUM ADVERSUS ATHEOS QUI AD CASUM CUNCTA REFERUNT, TUM CONTRA
POLYTHEISTAS.

Opinari non esse Deum summæ est insanix, A quemadmodum divus ait David : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus* ; imo si qua hominibus inest nequitia, id insanix opus ; adeo ut idem ferme sit bonum esse ac mente sanum, et summæ nequitix sic opinari. Quidam enim sensibus atque his insitæ voluptati semel affixi hanc in semetipsis pariunt malam insaniam, rursusque ex hujusmodi sententia, abjectis hominum moribus, in brutorum vitam toto pondere ruunt. Sunt autem admodum pauci qui suæ audeant pravitatis defensionem suscipere ; eo quod omnes homines tum boni tum improbi, rudiores simul atque docti Deum existere omnino persuasum habentes, eum sibi ipsis bonorum esse causam sentiunt ac tenent, pravitatis vero suæ calamitatumque inde decurrentium sese sibi met auctores ; sive jam ipsa hac de causa ad probatiorem mentem sint aliquando reversuri, sive etiam præ irrevocabili nequitia voluntariam stultitiam non abnegent. Paucissimi igitur, ut errorem suum iis commendent quos forte noverint suum

Οφείσθαι μὲν μὴ εἶναι Θεὸν ἐσχάτης ἐστὶν ἀφροσύνης, ἢ φησὶν ὁ θεὸς Δαβὶδ, *Εἶπεν ὄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός* · εἰ δὲ καὶ πονηρία ἐν ἀνθρώποις ἀφροσύνης ἔργον ἐστὶν διὸ καὶ ταυτὴν ἐστὶ πῶς ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἐμφρονα, καὶ πονηρίας ἐστὶ τῆς ἐσχάτης τὸ οὕτως οφείσθαι. Αἰσθήσει γάρ τινες καὶ τῇ κατ' αὐτὴν ἰδούῃ καθάπαξ ἰπροσηλωμένοι τὴν πονηρὰν ταύτην ἐν σφίσι αὐτοῖς ὠδίνουσιν ἀφροσύνην καὶ ἐκ τοῦ τοιαῦτα δοξάζειν αὐ ἀντὶ τοῦ κατ' ἀνθρώπους ζῆν ἐθέλειν, πρὸς τὴν βοσκοματώδη βίον ὅλη ῥοπή φέρονται · ὀλίγοι δὲ πάνυ τὴν τῆς πονηρίας ἀπολογίαν θαρβέειν ἔχουσι, διὰ τὸ πάντας ἀνθρώπους ἀγαθοὺς τε ὁμοίως καὶ ψαύλους, ἰδιώτας τε καὶ σοφοὺς, Θεὸν εἶναι βεβαίως πάνυ φρονούντας, τῶν μὲν ἀγαθῶν σφίσι αὐτοῖς ἐκαίνον Β αἴτιον ἡγεῖσθαι καὶ ἔχειν, τῆς δὲ πονηρίας σφᾶς αὐτοὺς εἶναι νομίζειν αἰτίους καὶ τῶν ἐπομένων ταύτῃ δεινῶν, εἴτε καὶ ἐπιστρέφοντάς ποτε δι' αὐτὸ τοῦτο λογισμῷ ἑρρωτέρω, εἴτε καὶ ἐν ἀνεπιστρέφῃ τῇ πονηρίᾳ τὴν ἐκούσιον ἀφροσύνην οὐκ ἀρνούμενους. Ὀλίγοις τοίνυν πάνυ τὴν ἑαυτῶν καταπι-

(1) Ex cod. Gr. Paris. 1294, addita interpretatione nostra. Titulus apud Fabricium *Bibl. Gr. XI, 878*, et apud Alexandrum in *Append. ad Plethonem De legibus*, p. 441, sic fertur : *Κατὰ Αὐτοματιστῶν καὶ Ἑλληνιστῶν ἦτοι πολυθεῶν, καὶ ὅτι Θεὸς εἶς ἐστὶ καὶ δημιουργὸς τοῦ παντός ἐν τριᾷ ὑποστάσει.*

στεύοντας πλάνην, οὓς ἂν αἰσθοντο πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτοῖς κρημνὸν φέρεσθαι, πρὸς ἅπαντας εὐσεβεῖν προσποιῶνται, καὶ γλώττη μὲν ὁμολογοῦσι τοῖς ἄλλοις πᾶσι θεὸν εἶναι, τῇ δὲ καρδίᾳ τὸν ἴδν τῆς ἀφροσύνης ἐγκρύπτουσι, διὸ καὶ μένουσιν ἀνιάτρευτοι· οὐδ' ἐν τῇ διανοίᾳ τὸν τοιοῦτον τῆς ἀσεβείας ἀθροίζουσι λογισμὸν, πόρρω γὰρ διανοίας οὕτως ὁ τόκος, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν ἀθεΐαν ὠδίνουσι, τῆς πρὸς τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν ὕλην ἀλογωτάτης βροτῆς αὐτὴν ἐνσπειρούσης. Εἰ γὰρ διανοίᾳ καὶ λόγῳ χρῆσθαι ἠδύνατο, δυνθέντες ἂν εὐθύς, εἴγε καὶ βουλομένοις ἦν ἀπάσῃ σπουδῇ τὸ θεὸν εἶναι, καὶ φωτὸς ἦν ἂν αὐτοῖς ἐναργέστερον, καὶ ὅσα τῆς εὐσεβείας ἐνεῦθεν ἀνίσχει δόγματα· καὶ ἃ μὲν τὰς τῶν σοφῶν διανοίας καταλάμπουσι τοῦ Θεοῦ ἔργα, τοῖς πολλοῖς ἀνεπίκτα καθορᾶσθαι, παρίσθαι νῦν, ἐγκείμενα δὲ τοῖς αὐτῶν βιβλίοις, ἔξεστι τῷ δυναμένῳ τε καὶ βουλευμένῳ ζητεῖν, ἐξ ὧν οἶτι τε ἀνάγκη πᾶσα τὸν θεὸν εἶναι, καὶ ὡς ἀδύνατον ἂν μὴ εἶναι καὶ πέρα παντὸς ἀδύνατου, δεικνύται. Παρίμεν δὲ καὶ τὴν κοινήν ἀπάντων ἀνθρώπων δόξαν, μέγα τι πρὸς τὴν ἀλήθειαν δυναμένην, εἴπερ οὐδὲν ἐστὶν ἀληθέστερον τῶν φύσει πᾶσιν ἔγνωσμένων ἀρχῶν· πλὴν γὰρ ἐλαχίστων πάντων τῶν λίαν ἀφρονεστάτων, ὡς εἴρηται, θεὸν πάντες ἐτίθεντο τε καὶ τίθενται, ὥστε καὶ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ πῶς εἶναι τοῦτον ἐπιζητῆσαι θελήσαντες διὰ τὴν ἐν τοῦτοις δυσχέρειαν, ὡς εἰκὸς ἐστὶ περὶ Θεοῦ σκοποῦμένοις, εἰς διαφόρους κατεμερίσθησαν ἄνθρωποι δόξας καὶ τῆς προτέρας ὁμῶς καὶ κοιντέρας οὐκ ἀρίστα καὶ θέσεως. Θαύματι μὲν οὖν ἀσμενίζουσι καὶ κατέχουσι· τὸ γὰρ μὴ δύνασθαι τῷ ἐμφύτῳ λόγῳ κατανοεῖν ταῦτα περὶ Θεοῦ, μηδὲ τοῖς φύσει γινωσκομένοις καὶ ταῦτα σύστοιχα εἶναι, τοῦ θεοῦ εἶναι ποιοῦνται μέγα τεκμήριον, εἴπερ τῇ τοῦ θεοῦ εἶναι ἐννοίᾳ τὸ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νῦν τε ἀληπτον εἶναι καὶ γλώττη ἀρρητον, σοφῶς πάντων καὶ οικειῶς ἀκολουθεῖ· οὐδὲ τὰς θεόθεν ἀποκαλύψεις τῆς περὶ αὐτὸν ἀληθείας τίθεμεν νῦν, πρὸς γε τὴν χρείαν τοῦ τῶν ἀφρονεσμένων ἐλέγχου, λίαν οικειῶς προϊόντος τοῦ λόγου, πρὸς ἑτέραν χρείαν παραληψόμενοι. Ἄλλ' ἐπεὶ θεὸν οὐ νομίζοντες εἶναι τὴν τε τῶν ὄντων ἀναιροῦσι δημιουργίαν καὶ τὴν εἰς πάντα ταῦτα διατρέχουσαν τοῦ δημιουργοῦ πρόνοιαν, ἀκολουθῶς τῇ ἐνταθείᾳ, αὐτοῖς ἐν τῷ παντὶ τῷδε τάξει καὶ αὐτομάτως τὰ τε ὄντα εἶναι τὰ τε γινόμενα γίνεσθαι οἶονται, καὶ ἅπας ἄλλος ἐσμὸς τοῦ ψεύδους ἐνεῦθεν ἀκολουθεῖ, ἀρκεῖ πρὸς τὴν παροῦσαν χρείαν πυθέσθαι τινὸς αὐτῶν ἀπλᾶ τινὰ καὶ πάντων βραχεία περὶ αὐτοῦ μόνου καὶ μόνου αὐτὸν ἐλέγχον τῆς οικείας ἀφροσύνης προστεῖσασθαι ἐξ ὀλίγων τε καὶ φανερωτάτων τῶν περὶ αὐτὸν φαινομένων.

Ἄνθρωπε, σὺ τῶν ἄλλων ἐ, γῆ πραγμάτων προέχεις τῇ φύσει προδήλως καὶ τῆς γῆς αὐτῆς· γῆς μὲν ὑπέρικται καὶ λίθου τοῖς ἐν σοὶ πᾶσι καλοῖς τῆς φύσεως, σωματότητι μόνῃ τοῦτοις ἐνούμενος· καὶ σὺ γὰρ σῶμα περιέχειται, εἰ δὲ βούλει, καὶ τῷ εἶναι ὁ κοινόν ἐστὶ τοῖς οὐκ ἐπὶ πλὴν ἀπλῶς. Φυτῶν δὲ

In idem ferri præcipitium, apud omnes pietatem simulat et lingua quidem una cum cæteris omnibus Deum esse consentunt, in corde vero insaniam venenum abstrusum retinent; atque ideo manent insanabiles. At neque mente tenus illud impietatis cogitatum sibi conferunt, quippe qui alienus a mente fœtus iste; sed in corde atheismum generant, conceptum scilicet ex amentissimò illo ad sensibiles terrenasque res impetu. Nam si mente possint ac ratione uti, quod certe facile possent dum omni studio Deum esse velint, ipsa luce clarius et divina veritas et quotcumque ad pietatem inde prodeunt dogmata illis effulgerent. Porro ea quidem Dei opera quæ doctiorum mentes illuminant, vulgi vero oculis sunt inaccessa, quod nunc est, prætereamus; atenim quæ in eorum libris memorantur cuius idoneo ac volenti licet inquirere, unde demonstratur et necesse omnino esse Deum existere et supra quam dici potest impossibile eum non esse. Sed et illam prætermulto communem omnibus hominibus sententiam, quæ non modicum pro veritate valet; siquidem principiis naturaliter apud omnes acceptis nihil quidquam certius. Nam, ut diximus, præter quam paucissimos admodum insanientes, Deum omnes agnoverunt et agnoscunt; ita nempe ut cum ejus essentiam et modos explorare tentaverint, rerum difficultate pressi, ut par est de Deo speculantibus, in varias varii divisi sunt opiniones; nec tamen a priori communiorique sensu hucusque deficiunt. Atqui admirationi indulgent et inhærent: cum enim hæc de Deo præfata nec indita ratione possint intelligi neque rebus naturaliter notis sint congeneræ, hinc Deum esse argumentum non leve sibi comparant: siquidem posito prius illum existere, tum ejus essentiam neque intellectu comprehendi nec sermone declarari posse, perquam apposite ac genuine consequens est. Neque divinis de ejusdem Dei veritate revelationes in præsentiarum adducam; cum ad eos confutandos, qui ita dementiunt aptissime ratio per se proficiat, cæterum illas alium ad finem allaturus. Sed quoniam semel abjecto Deo entium creatorem simul auferunt et Creatoris per hæc omnia permeantem Providentiam, consentaneum est, ex ipsorum de his universis inducto systemate, ut casu esse quæ sunt et fieri quæ sunt arbitrentur, ac indidem omnigenum aliud erroris agmen exsequitur. Idcirco sat erit ad præsentem scopum cupiam eorum brevissimas quasdam et apertis interrogationes circa ipsum solum proponere unumque ipsum sibi in amentia suæ argumentum proferre, scilicet ex paucissimis evidentissimisque quæ ad ipsum attinent phænomenis.

Mi homo, tu manifeste cæteris terrenis rebus ipsique terre natura præstas: terram nempe et lapidem internis omnibus naturæ dotibus superas, corpore tantum cum illis adunatus (nam et tu corpore circumvestiris); aut etiam, si placet, ipso met esse quod universis omnino entibus convicit.

Cum planta autem magis ac perfectius vitam participas, qua et planta etiam a terra et lapide ac quovis inanimato distat. Jam vero cum zoophytis ambulatorium motum communem habes quo et illa plantas exsuperant. Hoc iterum tibi cum animalibus congruit quod præter omnia præfata sensu polles, unde et animalia cæteris cunctis præminent. Unitandem tibi indita ratio est qua summe cætera præcellis universa. Undenam igitur concinna hæc inter te primum et reliqua, horum dein inter se invicem distinctio, quæ per omnem cujusque generis atomorum infinitatem pervadit? Nunquid ab ipsis? At si lapis quidem potuisset esse planta, humilioremne gradum teneret? Haud certe magis quam tu regis malis esse janitor quam optioe tibi data, ad cubile regium assistere. Num et planta sponte fuisset animal inferior? Aut equus nonne, si penes ipsum fuerit, humanam sibi naturam vindicasset? At neutiquam, inquit, a semetipsis illa distinctio, sed fortuito et casu facta est. Verum enim si quid ejusmodi raro in iis adsit quæ statuto et definito sunt ordine, id, ut natura vult et ratio, his quatenus sunt ex diametro est. Unde si hæc non existerent, neque illud unquam fieret, sicut morbus non supervenit nisi præcedenti sanitati. Sed esto nunc causa hæc sit cur ita res forte contingat, non ideo cæteris omnibus similiter se habet. Porro nulla movente causa, nihil unquam futurum esset, at certe portentosum aliquid semel accidens per multas temporum periodos corruptio est naturalis ordinis ex quodam naturæ morbo exorta. Præterea nonne tu cuncta moliris, quippe qui ratione polles, ut quænam sint agenda eligas? Ut quid ergo volatum jamdiu non usurpasti cum sæpius fortasse dixeris: Utinam modo volare queam? Ex eo evidenter quod, ad volandum cum natus non sis, fieri non potest ut homo simul existas et volatile. Quidni vero per inimum ware perambulas; ut jam tot tantosque labores ac discursus fugias quibus desursum piscanti opus est? Quia videlicet a natura non habes ut in aquis degere valeas, sicut nec in terra piscis. Unde quamvis tuopte cæterorum vivendi genus affectes, id natura tibi circa pleraque præfinitum est, et natus non sis oportet ad omnia pro libito peragenda, imo quoad pleraque sis omnino impos.

Illæ igitur inter unumquodque rerum generis differentiæ, quæ ad ipsos usque generis atomos ita perveniunt ut nec plus neque minus habere possint boni quam cuique natura præstituit, qui jam casu essent aut fortuito, si quidem quod fortuitum aut casuale est cum ordinatis definitisque rebus ex adverso dissidet et ea quæ in contrarium discrepant nunquam coalere possunt? Illa autem quæ sunt per ordinem disposita, sive id natura fiat sive hominis arbitrio, quomodo sic evaderent, disponente nemine? Aut nec a semetipsis ordinata undenam tandem ordinarentur? Si vero mihi dederis ex superioribus quidem et communioribus causis hoc quodam ex ordine fieri, primum a te jamjam effluit casuale

καὶ ἐστὶ πλείονος κοινωνεῖς καὶ μέζονος τοῦ ἐμψύχου, ὅ καὶ τῆ φυτῶν γῆς τε καὶ λίθου καὶ παντὸς ἀψύχου διέπταται· πρὸς δὲ γε τὰ ζωόφυτα τὴ κινεῖσθαι μεταβατικῶς κοινὸν ἔχεις, ὅ κακείνα τῶν φυομένων πλεονεκτοῦσι. Τοῖς δὲ ζώοις ἐστὶ περαιτέρω συμπλέξαι, τῷ πρὸς τοῖς εἰρημένοις πᾶσι καὶ αἰσθάνεσθαι, ὅ καὶ τὰ ζῶα τῶν ἄλλων πάντων προέχουσιν· σοὶ δὲ μόνῳ τὸ λογίζεσθαι μόνον ἐστίν, ὅ τῶν ἄλλων πάντων ἐξόχως ὑπέρκεισαι. Πόθεν οὖν ἡ εὐτακτος αὕτη διάκρισις ἐστὶ σοὶ πρὸς γε τὰ ἄλλα κακείνοις πρὸς ἑαυτὰ πᾶσαν διατρέχουσα τῶν ὕψ' ἐκάστῳ γένει τὴν ἰσπεριαν ἀτόμων; πότερον ἀπ' αὐτῶν; καὶ εἴπερ ὁ λίθος ἠδύνατο φυτῶν εἶναι, εἴλετο ἂν τὸν χεῖρω βαθμόν; Οὐ μᾶλλον, ἢ σὺ θυρωρὸς ἂν εἴλω τῶν βασιλείων εἶναι ἀνεὶ τοῦ τῷ βασιλικῷ κοιτῶνι παρίστασθαι, ἐπὶ σοὶ κειμένης τῆς ἐκλογῆς. Καὶ φυτῶν ἦν ἂν ἐκὼν χεῖρον τοῦ ζώου; καὶ ἱσπος δυνάμενος ἂν ἀνθρώπου φύσιν ἔχειν οὐκ ἂν ἐβουλήθη; Ἄφ' αὐτῶν μὲν οὖν οὐδαμῆ, ἀλλ' αὐτομάτως καὶ τυχαίως ὠδὶ διακέχριται. Ἄλλ' εἴ τι τοιοῦτο ἐν τοῖς γινομένοις σπανίως ἐστὶ τοῖς τεταγμένοις τε καὶ ὠρισμένοις, καὶ κατὰ φύσιν καὶ λόγον οὖσιν ἀντιδιήρηται, ὅθεν εἰ μὴ ταῦτ' ἦν, οὐδ' ἂν ἐκεῖνό ποτε γίνεσθαι ὡσπερ νόσος ἐπισυμβαίνει, διὰ τὸ πολλῷ πρότερον ὕγειαν εἶναι· καίτοι καὶ τοῦτο προσεχῆ μὲν αἰτίαν τοῦ ὠδὶ πως ἀποβαίνειν οὐκ ἔχει τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ὁμοίως· αἰτίας δ' ἄνευ τῆς ποιούσης οὐκ ἂν ποτε γένοιτο, καὶ τερατώδες δὲ τι γινόμενον ἀπαξ ἐν περιόδῳ χρόνων πολλὰς φθορὰς τῆς φυσικῆς ἐστὶ τάξεως; διὰ τὴν πάθος ὕλης οὕτω συμβαίνουσα. Ἐπὶ τοῦτοις οὐ σὺ γε πάντα ποιεῖς προαιρούμενος· ἀπ' αὐτοῖς, τῷ γε λογικῶς εἶναι; διὰ τί μὴ καὶ ἱπτασθαι ποτε προαιρῆ καίτοι πολλὰς ἰσως εἰπῶν, εἴθε νῦν ἠδυνάμην πτῆναι; ἢ δῆλον, ὅτι μὴ πέφυκας ἱπτασθαι, οὐδ' οἶόν τέ ἐστίν ἀνθρώπων σε ἅμα καὶ πτηνῶν εἶναι. Διὰ τί δὲ μὴ καὶ τὸν τῆς θαλάττης διατρέχει; βυθὸν, ἵνα μὴ τοσοῦτοις πόνοις καὶ μεθόδοις τρέφῃ τοιαύταις, τοὺς ἰχθῦς ἀνωθεν ἀλιεύων; ἢ δῆλον, ὅτι μὴ πέφυκας ἐν ὕδασι δύνασθαι ζῆν, ὡσπερ οὐδ' ἰχθῦς τοῦτο δύναται· ἂν ἐν τῇ γῇ· ὅθεν εἰ καὶ τῷ προαιρέσει ζῆν τῶν ἄλλων πλεονεκτεῖς, ἀλλὰ φύσει καὶ τοῦτό σοι πρὸς πλείστα γε ὠρισταί, καὶ δεῖ σε μὴ πάντα πεφυκέναι πράττειν προηρημένον, πρὸς τὰ πλείστα δὲ ἀποπεφυκέναι.

Αὐταί τοίνυν αἱ διαφοραὶ κατὰ γένος μὲν ἕκαστον οὔσαι, ἐπὶ δὲ τὰ τοῦ γένους ἄτομα διατρέχουσαι, ὡς μήτε δύνασθαι πλέον ἔχειν μήτε ἔλαττον τοῦ φύσει ἐκάστοις ὠρισμένου καλοῦ, πῶς ἂν τυχαίως εἶεν ἢ αὐτομάτως, εἴπερ τὸ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον τῷ τεταγμένῳ τε καὶ ὠρισμένῳ ἀντιδιήρηται, καὶ ἀντιφατικῶς διακεκριμένα· οὐκ ἂν δύναίτο συναλεῖν, τεταγμένα δὲ ὅσα τὰ φύσει τε οὕτω γινόμενα καὶ προαιρέσει ἀνθρώπινῃ, πῶς ἂν ἄνευ εἶεν τοῦ τάττοτος, καὶ ὕψ' αὐτῶν οὐκ αὐτόματα τάττειν· ἂν ἐτέρωθεν δῆπου; Εἰ τοίνυν δοίης, αἰτίαις ὑψηλοτέραις τε καὶ κοινοτέροις ταῦθ' οὕτω γίνεσθαι μετὰ τινος τάξεως, πρῶτον μὲν οἴχεται σοὶ λοιπὸν τὸ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον· εἶτα καὶ περὶ ἐκείνων ἡ

αὐτὴ ἂν ζήτησις εἴη, τοῖς ὑποκάτω τούτοις ὁμοίως ἄ
 φύσει τε καὶ τάξει πρὸς ἄλληλα διαφερόντων. Οὐδ'
 ἐκεῖνα γὰρ παρ' ἑαυτῶν τὴν τοῦ ποιεῖν οὕτω καὶ
 τάττειν ἐν τοῖς ὑποδεστέροις ἔχουσι δύναμιν, οὕτε
 τὴν πρὸς ἄλληλα ὑπεροχὴν τε καὶ ὑφρασίαν· σελήνη
 γὰρ, εἴπερ ἔξῃν αὐτῆ, εἴλετ' ἂν μᾶλλον ἥλιος εἶναι
 καὶ ἄπερ ἥλιος ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις ποιεῖ,
 ταῦτα ποιεῖν μᾶλλον αὐτῆ, πλείω τε καὶ βελτίω ὄντα,
 ὧν αὐτὴ ποιεῖν δύναται· καὶ ἥλιος πρὸς γε τὰ ὑπὲρ
 αὐτὸν σώματα τοιοῦτος ἂν ᾖ, καὶ μάχη τις ἂν ᾖ τὴν
 ἀντὶ τάξεως. Οὐκοῦν καὶ τοῖς ὑψηλοτέροις ἐκείνοις
 ἠναγκασμένη τίς ἐστὶν ἡ τοιαύτη τάξις; ὅθεν αὐτῆ
 οὕσης τῆς τοιαύτης ἐν αὐτοῖς τάξεως καὶ τὴν φύσιν
 ἐν αὐτοῖς ἔχουσης ἀρχὴν, τὴν αὐτὴν ἂν ἔχοιεν αἰτῶν
 δῆπου, τοῦ τε ὠδὶ πεφυκέναι τοῦ τε οὕτως τετάχθαι
 καὶ τοιάδε δρᾶν ἐν τοῖς ὑποκάτω τούτοις. Ἄλλὰ
 καὶ αὐτοῖς πυροδομαί σου· οἰκοδόμος εἰ σὺ γε τυχόν,
 καὶ πῶς οὐχ ἅμα καὶ ναυπηγὸς εἶ; εἰ δὲ καὶ τοῦτο,
 διὰ τί μὴ καὶ τρίτην τὴν σκυτοτομικὴν ἔχεις; καὶ
 ὧς ἂν συνελὼν φαίην, διὰ τί μὴ καθάπερ μίαις, οὕτω
 καὶ πάσης τέχνης προσέτηκας; ἢ δῆλον, ὅτι τῷ μὴ
 δύνασθαι πάσας ὁμοῦ μετιέναι. Δεῖ γὰρ πρὸς ἐκά-
 στην τέχνην πολλὰ μὲν μαθεῖν, πλείω δὲ ἐνηργηκέ-
 ναι καὶ οὕτω τὴν ἔξιν πείρα λαβεῖν· ταῦτα δὲ πλείω
 ἂν δέοιτο χρόνου, οὐδ' ἂν ὁ ἐκάστου βίος ἄρκε-
 σαι πρὸς τὸ πλείους οὕτω κτήσασθαι μόνον, καὶ
 πρὶν τινα μαθεῖν ἀπάσας καλῶς τοῦ θανάτου φθά-
 σαντος οὐκ ἂν οὐδεμίᾳ χρῆσαιτο. Τοῦ δὲ δύνασθαι
 χρῆσθαι χάριν ταύτας κτᾶσθαι σπουδάζουσιν ἄνθρω-
 ποι· ἀλλὰ καὶ τὸ δύνασθαι τέχνην μίαν ἢ δύο μα-
 θεῖν πόθεν ἔχεις; παρὰ σουτοῦ; καὶ μὴν ἤρκει γ'
 ἂν τὸ θαλῆσαι πρὸς τὸ μαθεῖν, καὶ οὕτως ἂν ἐν ὀλίγῳ
 χρόνῳ πάσας ἂν εἶχες, εἰδέναι· ἀλλὰ τῆς εἰρημένης
 προχωρήσεως, δέη καὶ χρόνου πρὸς ἐκάστην πλείω-
 νος. Οὐκοῦν ἄλλοθεν σοὶ τὸ δύνασθαι μαθεῖν ἐστὶν
 ἐτιοῦν τῆ φύσει σπεινῆρος δίκην ἐγκείμενον· καὶ
 ὡς περ οὐκ ἐγένεθαι τῷ θαλῆσαι γίνεσθαι, οὐ γὰρ ἦσθα
 πρὶν γίνεσθαι, οὕτως οὐδὲ τὸν σπεινῆρα· τοῦτον
 ἔσχε· τῷ βουληθῆναι, καὶ τὸ μὴ πάσας ἀλλ' ἐνίας
 δύνασθαι, καὶ τὸ μὴ πρὸς πάσας ὁμοίως ἀδυνατεῖν.
 Οὕτε μὴ αὐτομάτως ἔσχε· εἶχε· γὰρ ἂν μόνος ἢ
 μετ' ὀλίγων αὐτὸς, τῶν ἄλλων πρὸς τὸ μαθεῖν ἀπο-
 κερυκτότων, ὡς περ πρὸς τὰ φύσει γινόμενα οὐδὲν
 εἰσι σχεδὸν τὰ γε αὐτομάτως λεγόμενα γίνεσθαι.
 Νῦν δὲ πάντες ἄνθρωποι τὴν τοῦ μανθάνειν ἔχουσι
 δύναμιν, ἀορίστως μὲν τὴν ἀρχὴν πρὸς ἀπάσας
 ἔχουσαν τέχνας πρὶν ἀρξασθαι μανθάνειν, μετὰ δὲ
 τοῦτο πρὸς μίαν τέχνην ὀρίζομένην, ἣν ἂν τις καὶ
 μανθάνειν ἀρξαιτο, εἰ δ' εὐφρόστερός τις εἴη, πρὸς
 δύο καὶ τρεῖς, ἀλλ' οὕτοι γε πρὸς τὰς πλείους, ἀ-
 σχολῆ γε πρὸς πάσας ὁμοῦ· καὶ τὴν τοιαύτην δὲ τῆς
 φύσεως ἐπιτηδεύουσα πρὸς τὸ πλείους μαθεῖν ἐτέ-
 ρωθεν ἔχεις, ὅθεν δὴ καὶ τὸ μαθεῖν ἀπλῶς δύνασθαι·
 ὥστε καὶ σημεῖα τῆς τοιαύτης δεινότητος, ὡς περ
 αὐ τοῦναντίον τοῦ μὴ πεφυκέναι πρὸς πλείους, ἐν
 τῆ τοῦ σώματος ὀρώνται κατασκευῆ τὴν ἐνδον δη-
 λούντα διαθέσειν, ἃ τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς καλῶς
 ἐξητάσθη.

A istud et fortuitum, deinde et illa ipsa, eadem si
 disquisitio fieret, naturaque et ordine, sicut res
 inferiores ab invicem dissita comperias. Neque illis
 enim a seipsis facultas inest ita peragendi dispo-
 nendive circa res inferius positas, nec etiam inter
 se præstandive aut subjacendi. Etenim luna, si per se
 liceat, sol esse potius haberet et eandem quæ sol
 apud inferiora ipsamet agere, ut pote plura et præ-
 stantiora quam quæ ipsa potest. Ita et sol eodem
 modo se haberet erga sublimiora sibi corpora,
 indeque pugna quædam pro ordine prodiret. Quam-
 obrem illis etiam sublimioribus rebus statuta
 quædam hæc esset ordinatio, unde et ipsa quidem in
 perpetuum staret indefecta, et in illis ejusmodi
 ordinatione insita quæ ipsam habet auctorem natu-
 ram, eadem omnibus causa esset cur ita sint nata
 definitaque ad similia sibi subjectis impertienda.
 Atenim a te rursum quæro: Tu forte artis es came-
 riniticæ, quidni vero simul et naupegicæ? Porro si res
 ita se habeat, cur non et filium tenes sutorium?
 Denique ut summam loquar, quare ut artem unam
 sic omnes adeptus non es? Ex eo manifeste quod
 impossibile sit cunctas simul assequi. Nam ad quam-
 libet artem multa quidem ediscenda; plura sunt
 exercenda ut quispiam usu peritus evadat. Ad hæc
 autem multo tempore opus esset nec singulis vita
 sufficeret ad plures tantum acquirendas, et prius-
 quam scite omnes aliquis attingeret, morte præ-
 occupatus ne unam quidem exerceret. Sed esto:
 homines illas ut exercere valeant acquirere contenda-
 nt; atqui ipsa hæc artem unam aut dub callendi
 facultas undenam tibi? Num a temetipso? Tum igitur
 velle satis fuisset ediscendi gratia, sique om-
 nes brevi potuisses edoceri. Sed præfate sane pro-
 gressu et multo tempore tibi ad singulas opus est.
 Ergo aliunde habes ut discere valeas quidquid instar
 scintillæ est in natura depositum. At quemadmo-
 dum non ex eo factus es quod fieri volueris (nec
 enim prior fuisti quam fieres), ita neque scintillam
 istam haberes eo ipso quod animo proposueris sive
 non dicam omnes sed aliquot percallere, sive non
 esse omnium simul expertem. Cæterum neque istud
 casu nactus esses, haberes enim unus ipse aut
 tecum pauci, periticiæ cæteris exsortibus; quemad-
 modum quæ fortuita dicuntur, pro naturaliter con-
 tingentibus nihil ferè sunt. Jam vero omnibus inest
 hominibus ediscendi facultas, indefinita quidem ini-
 tio circa artes omnes, priusquam discere incipiant;
 postea vero uni tantum addicta quam quisvis susce-
 perit assequendam. Quod si quis aptioris fuerit inge-
 nii, ad duo vel tres nec ad plures pertinet, multo
 minus ad universas. Verum hæc etiam naturalis ad
 plures artes aptitudo aliunde tibi fit, unde nimirum
 ipsa discendi facultas. Adeo ut signa etiam ejusmodi
 habilitatis sicut et inerticiæ, in corporis constitu-
 tione appareant ex quibus innotescit animi captus,
 prout accurate de his perite comperitum habent.

Qua vero de causa non eadem omnibus artibus materiæ subjacent, sed alii alia quæritur? Nec enim profecto eadem ex materia tibi calceamentum et domum erues, et si non modo cæmentitiam sed et sutoriam coleres artem; neque ultro laborares si ex eadem posses utrumque conficere. Undenam igitur apud artifices illa circa materias discretio? Non enim sua sponte id operis exhibent; tuque ipse libet omnibus similiter ad structuram tuam uti liceret, at non ideo posses. Viden, quod ejusmodi ordinatio, tametsi in artibus et opificiis per se videatur arti subjecta, ipsa revera præsit omnibus quæ naturaliter constant, tibi vero potestas indita sit inveniendi quænam cuilibet arti in materia congruat; ipsa denique ratio est etiam sibi famulantis exercitii. Præterea quare cum ædificas a fundamento incipis, muros deinde coagmentas, posthæc tabulamenta supersternis ac parietes rursum erigis, tum deinceps lectum imponis, ac tandem distributam exornas interiorem domum; etenim nunquam retro-versus ista peragis? Annon evidens quod etiamsi aliter velis, non ideo præstare queas? Vel etiam profecto pedibus utut capiti innixis incederes, si modo valeras, quod et lusores quidam prodigiose patrant; hi vero ne una quidem vice capiti pro pedibus insistant, impossibile enim est; manibus autem evecto capite humi ludunt, vice pedum manibus utentes. Ut quid insuper in mari non ædificas, aut nauta non solet terra navigare, nisi quod neque per agros navigatio, nec in mari unquam ædificatio fungi queat suo munere? Uno verbo, ex arte quidem ædificare didicisti, natura autem naturalibusque rebus uteris. Aut si esses medicus, herbas utique ac lapides in hanc artem adhiberes. Atqui alia quidem ad aliud herba nata est, neque ad morbos tantum sanandos, sed et inducendo tum scilicet ipsis utentibus, tum iis qui recte uti nesciunt; alia vero etiam plane perimunt, nedum sanitatem servant aut revocant. Ipsa et lapides operantur, nec eorum natura ulla unquam posset industria mutari. Hoc tantum prohibentur ne, proprium assequendo finem, alias sibi contrarias vires aut efficaciores præpediant necnon et reliquas artis methods.

Itaque ex sublimioribus Dei operibus atque rerum et virium his insitarum tam concinna distinctione, ex manifestissima et stupenda mundi hujus universi administratione cui tantus ordo præstet, ex multis aliis denique id generis unde omnes ad Dei notitiam necessario compulsi sunt, posses et tu comperire, si libeat, nihil esse vel fieri quod præter ordinem fiat aut sit, universaque entia quadam quasi permirabili catena connecti simul ac secerni, quos non fuissent ipsi sibimet auctores. Neque tot tamque dissimiles naturæ in unius mundi constitutionem inter se essent ab initio consortæ, nemine jam tum conserente illisque sic perpetuo contendi vim suppeditante quam ipse posset ad nutum solvere. Porro ordinatum ista conserere idem est ac

Ἔλαι δὲ πῶς οὐκ αἱ αὐταὶ πάσαις ὑπόκεινται τέχναις; πρὸς δ' ἄλλην τέχνην ἄλλη ζητεῖται· οὐ γὰρ τῇ αὐτῇ γε ὕλῃ ὑπόδημα ἂν τεχνάσαιτο καὶ οἰκίαν, εἴπερ καὶ σκυτοτομεῖν εἰδείης, οὐ μόνον οἰκοδομεῖν· οὐκ ἂν δ' εἴχης πράγματα ἔχων, εἴπερ ἠδύνασο, τῇ αὐτῇ οἰκόν τε καὶ ὑπόδημα ποιεῖν ὕλη. Πόθεν δ' ἡ κατὰ τὴν ὕλην αὐτῇ διαφορὰ πρὸς γε τὰς τέχνας τοῖς μετιούσιν; οὐ γὰρ βουλόμενοι τοῦτο πᾶσχυουσιν, καὶ τὸ βουλευθεὶς κεχρησθαι πάσαις ὁμοίως πρὸς τὴν σὴν οἰκοδομικὴν οὐκ ἂν δύναιο, καθάπερ ἐφθην εἰπών. Ὅρθῃ τὴν τοιαύτην τάξιν κἂν ταῖς τέχναις τε καὶ τοῖς τεχνητοῖς φαινόμενην τῷ τὴν μὲν φύσιν ὑποκείσθαι τῇ τέχνῃ, τετάχθαι δὲ προδηλῶς αὐτῇ ἐν τοῖς φύσει συνεστῶσιν ἅπασιν, σοὶ δὲ δύναιμι ἐντεθεισθαι τοῦ, ποῖα ἂν ὕλη ποῖα τέχνη ἀρμόσειεν, εὐδρετικὴν· αὐτὴν δ' εἶναι τὴν λόγον καὶ πείρας ὑπουργούσης αὐτῷ. Ἄλλὰ μὴν καὶ διὰ τί ἐκ θεμελίου οἰκοδομῶν ἀρχῆ, εἴτα τοίχους συναίρεις, εἴτ' ἐφαπλοῖς καταστρώματα καὶ τοίχους αὐ ἐπεγείρεις, εἴτα τελευταῖον ἐπιτιθεῖς ὀροφὴν, εἴτα μερίζων ἐνδον κατακοσμεῖς, ἀλλ' οὐδέποτε καὶ ἀντεστραμμένως ταῦτα ποιεῖς; ἢ δῆλον, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως δύναιο ποιεῖν οὐδὲ βουληθεῖς; Ἡ γὰρ ἂν καὶ περιεπάσεις ποτὲ τῇ κεφαλῇ τοῦς πόδας ἐπερείδων, εἴπερ ἠδύνασο, ὅπερ ἐνίοι παίζοντες παραδοξοποιούσιν· κάθηνται δὲ οὐδ' οὗτοι τῇ κεφαλῇ καθάπαξ ἀντὶ ποδῶν, ἀμύχανον γὰρ, ταῖς δὲ χερσὶ τὴν κεφαλὴν μετεωρίζοντες ἐπὶ γῆς παίζουσι ταῖς χερσὶν ἀντὶ ποδῶν χρώμενοι. Διὰ τί δὲ καὶ μὴ οἰκοδομεῖς ἐν θαλάσῃ, οὐδ' ὁ πλειστοκτικὸς ἐπὶ γῆς ἐλώθε πλεῖν, ἢ ὅτι πλειστοκτικὴ μὲν ἐπὶ γῆς, οἰκοδομικὴ δὲ ἐπὶ θαλάσσης οὐκ ἂν δύναϊντό ποτε τὰ αὐτῶν πράττειν; καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, τέχνη μὲν δῆπου τὸ οἰκοδομεῖν ἔχειν εἰληφας, κέχρησται δὲ φύσει τε καὶ τοῖς τῆς φύσεως ἔργοις. Καὶ ἰατρὸς εἴπερ ἦσθα, βοτάναις ἂν καὶ λίθοις πρὸς τὴν τέχνην ταύτην ἐκέχρησο· βοτάνῃ δὲ ἄλλη δρᾶν ἄλλο τι πέφυκεν, οὐδὲ νοσημάτων ἀπαλλάττειν μόνον, ἀλλὰ καὶ νόσους ποιεῖν τοῖς ὄλωις χρωμένους ἢ τοῖς οὐκ εἰδῶσι χρῆσθαι καλῶς, καὶ κτείνουσι δὲ ἄλλαι τελείως ἀντὶ τοῦ τρέφειν ἢ τὴν ὑγίαν ἐπανασώζειν· καὶ λίθοι δὲ ὡσαύτως ταῦτα ποιοῦσι, καὶ τὴν αὐτῶν φύσιν οὐδεὶς ἂν οὐδεμιᾶ μεταποιήσῃε τέχνη· ἐργονταὶ μόνον τὰ αὐτῶν, ἐξανύειν ἄλλοις

Ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων τοίνυν τοῦ Θεοῦ ἔργων καὶ τῆς εὐτάκτου διαφορᾶς τῶν ἐν αὐτοῖς φύσεων καὶ δυνάμεων, καὶ τῆς φανερωτάτης καὶ ξενοζούσης τοῦδε τοῦ παντὸς διοικήσεως οὕτω λίαν οὔσης εὐτάκτου καὶ πολλῶν ἄλλων τοιοούτων, δι' ὧν ἀναγκαίως πρὸς τὴν περὶ τοῦ θελοῦ πάντες ἤχθησαν ἔννοιαν, εἴχες ἂν, εἴπερ ἐβούλου καταμαθεῖν καὶ αὐτὸς, ὡς οὐδὲν ἔστιν ἐν τοῖς οὐσι καὶ γινομένοις ἄνευ τάξεως ὃν καὶ γινόμενον, καὶ ὅτι καθάπερ ὑπερβαυμάσαι τινὲν σειρᾶ τὰ ὄντα πάντα συνδέεται τε καὶ διακρίχεται, ἤτις οὐκ ἂν ἀπ' αὐτῶν ἐν αὐτοῖς εἶη· οὐδ' ἂν συνεπλάκηνσαν τὴν ἀρχὴν τοσαῦται τῷ πλήθει φύσεις καὶ οὕτω διάφοροι πρὸς ἐνὸς κόσμου σύστασιν ἄνευ τοῦ συμπλέξαντός τε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τοῦ διὰ παντὸς οὕτω συμπλεχθαι δύναιμι αὐτοῖς ἐν-

Θεμένου, ἢν αὐτὸς μόνος ἂν ἡδύνατο καὶ λύειν, εἶγε ἐθούλετο. Τὸ δὲ συμπλέκειν ταῦτα εὐτάκτως ταυτὸν ἔστι τῷ ποιεῖν, καὶ τῷ φθεῖρειν τὸ διαλύειν· εἰ δὲ συμπλέκεις καὶ σὺ διαφόρους φύσεις οἰκοδομῶν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἂν βουληθείης, ὡς ἂν δὲ συμπλέκοντο, καὶ ἡ τῆς σῆς τέχνης ἐφαρμογὴ τῇ συμπλοκῇ τῶν φύσεων ἔπεται· ὅθεν συμπλέκεις μόνον καὶ οὐ ποιεῖς αὐτάς. Ὁ δὲ τὰς φυσικὰς συμπλέκων ἰδιότητα ἐν τοῖς οὐσι καὶ ποιητὴς αὐτῶν ἔστι δῆπου· ποιεῖ γὰρ καὶ ὑψίστησιν οὕτως, ὡς ἂν καὶ συμπλέκεσθαι δυναθῆεν πρὸς ἐνὸς τοῦ παντὸς τοῦδε σύστασιν, ἥτις ἦν τὸς ἐποίησε τε καὶ συνέπλεκε μέρη.

Εἰ δ' ἐκ μηδενὸς τῶν τοιούτων, ἀπὸ σαυτοῦ γοῦν μόνου καὶ τῆς σῆς φύσεως καὶ τῶν σῶν ἔργων ἔδει σε τὸν ἐπιγνώωναι δημιουργόν, ὅς σοι μετὰ τοῦ εἶναι καὶ τὴν πρὸς ἄλλα δέδωκε τάξιν· καὶ ταύτην σοὶ τὴν ἔδωκε νῦν ἡμεῖς ἐκ περιουσίας ἀντὶ πολλῶν τε ἄλλων καὶ σοφωτέρων ὁδῶν προῦθῆκαμεν, οὐκ ἐπ' ἐλέγχῳ μόνον τῆς σῆς ἀφροσύνης, ἀλλὰ καὶ συνεργούπερ, εἴποτε βουληθείης ἐντεῦθεν γοῦν ἠγγμένος τοῦ σε καὶ πάντα ποιήσαντος συνασθῆσθαι Θεοῦ. Σὺ δὲ τῆς μὲν οἰκίας δημιουργόν σαυτὴν εἶναι φῆς, καὶ πάνυ καλῶς, καὶ τῆς ἐν σοὶ τοῦ δημιουργεῖν οὕτω τέχνης αἰτίον τὸν διδάξαντά σε ταύτην ὁμολογεῖς· ἄπερ οὐδ' εὐθὺς γεννηθέντι, μετὰ δὲ τὴν δευτέραν ἡλικίαν παρῆν, πάσαις παρασκευαῖς ἐκ τῆς φύσεως ἐξηρτυμένῳ καλῶς πρὸς τὸ δύνασθαι μανθάνειν τε καὶ ἐργάζεσθαι. Καὶ οὕτως λέγεις τὴν οἰκίαν αὐτόματον ὑποστῆναι, ἢ γὰρ ἂν αὐτῆς οὐκ ἀπῆταις μισθόν, οὐτ' αὐτομάτως σοὶ τὴν τέχνην ἔλθοιεν· οὐ γὰρ ἂν ἔδει σε προσεδρεύειν φοιτῶντα οὐδὲ μισθοὺς ὑπὸ χνεῖσθαι τε καὶ παρέχειν τῷ δεικνύναι σοὶ δυναμένῳ· τοῦ δ' ἐκ ψυχῆς σε συνεστάναι καὶ σώματος καὶ τὴν μὲν ψυχὴν τοσαύταις συνείναι καὶ τοιαύταις δυνάμεσι, τὸ δὲ σῶμα τοσοῦτοις συνεθεσθαι στοιχείοις, ἃ τοῖς τοῦ κόσμου στοιχείοις· φκείωται πως τοῦδε τοῦ πρὸς ἡμῖν, εἶτα τοσοῦτοις αὐτὸ μέρεσι καὶ μορίοις διακεκρίσθαι τε ὁμοῦ καὶ ἠνωσθαι, ὁμοιομερῆς τε καὶ ἀνομοιομερῆς, καὶ ἐνδοτέροις καὶ φανεροῖς, καὶ τάξιν αἰτίου τε καὶ αἰτιατοῦ πρὸς ἄλληλα ἔχουσι, καὶ τοῦ τὴν ψυχὴν τελειοῦσθαι μὲν εἰς ἀρετὴν δύνασθαι καὶ σοφίαν χρωμένῃ ὀρθῶς, τῷ σώματι, φαύλως δὲ κατηρημένην ἀμφοτέρων διαμαρτάνειν καὶ πρὸς τὴν ἐναντίαν ἤκειν διάθεσιν, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τοῦ ἐν σοὶ ποικιλωτάτου καὶ παραδοξοτάτου χρέματος, οὐδ' ἐν σοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀναριθμήτοις ὁμοίως τοῖς τῆς αὐτῆς μετεσχηκόσι σοὶ φύσεως, οὐ θέλεις εἶναι δημιουργόν καὶ χεῖρω εἶναι τοσοῦτον θέλεις τῶν σῶν ποιημάτων! Καὶ σὺ μὲν ἂν οἰκεδόμενος ἦς καὶ δεσπότης ὁμοῦ τῆς οἰκίας, οὐχ ὅπως μόνον γένοιτο τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ ὅπως ἂν συνίστατο πρὸναις, τῶν πρὸς τοῦτο φερόντων πάντων ἐπιμελόμενος· σοῦ δὲ καὶ τῆς σῆς ζωῆς οὐδένα βούλει φροντιστὴν εἶναι καὶ κηδεμόνα· καὶ ἀνθρώπου μὲν δέη πρὸς ταῦτα ποτε, ὅς οὐδὲ αὐτῷ ἕνεται βοηθεῖν· τοῦ δὲ μόνου βοηθεῖν ἔχοντος καὶ βοηθοῦντος οὐκ ἐπαίεις καὶ βοηθοῦντι προσέχειν οὐ βούλει μηδὲ χάριν ὁμολογεῖν! Καὶ οἰκίαν μὲν ἐπιτανεῖς ὡς εἰ εἰργασμένην συντόνως ἐπαινῶν τὸν δεδη-

A lacere, idem et dissolvere atque delere. Tu vero cum ædificas, etsi varias etiam compingis naturas, id non pro nutu quidem, sed ut forte contigerit et artis tuæ dispositio naturis subditur. Unde coagmentas modo, non vero creas. Qui autem entibus naturales aptat proprietates, ille procul dubio est et eorum factor. Ita namque ipsam substantiam efficit ut possint ad hujusce totius mundi compositionem adaptari, prout illi profuerit; quem ad finem omnes universi partes confecit et conciliavit. αὐτῷ προῦργου· καὶ τούτου χάριν τὰ τοῦ παν-

Sin vero nihil dum movearis hujusmodi exemplis, ex temetipso certe quidem tuæque natura et operibus tibi creator erat agnoscendus, a quo tum esse tum ad reliqua ordinari nactus es. Hanc igitur ego, neglectis aliis pluribus iisque optimis, alteram ex abundantanti viam propono, non ut tuam modo confutem insaniam, sed etiam adjuvem, si qua tandem hinc cœpisse velis tui omniumque conditorem intelligere Deum. Tu ergo dæmus ælificatorem teipsum ais, et plane merito; atque hujus artis eum tibi causam esse fateris a quo didicisti; quippe qui nec dudum natus, non nisi firmata jam ætate, ad hoc par evaseris, instructus scilicet omnibus naturæ dotibus ut discere posses et exerceri. Atamen neque domum æseris casu existere, nam mercedem profecto ex ea non expeteres; neque fortuito tibi innatam artem, tum enim non oportebat magistrum adeo frequentaro, nummosque spondere et solvere. Nunc autem quod anima constes et corpore, atque tot tantisque anima sit instructa viribus, corpus autem tot elementis constitutum, quæ cum hujusce circa nos mundi principiis fere coalescunt, quod tam multis istud partibus et particulis sit distinctum simul et adunatum, similibus ac dissimilibus, internisque et apparentibus compositum, quæ inter se invicem ratione causæ et effectus ordinantur, quod insuper anima virtute possit et sapientia perfici, modo recte corpore utatur, sin minus ab utroque decidet jam in contrarium decessura; et ne plura, quod in te sit perquam varius ille ac stupendissimus thesaurus neque in te uno, sed et apud innumeros pariter ejusdem naturæ tibi comparticipes, tunc vis auctorem esse nullum, atque opus tantum tuis factis deterius! Et tu quidem si domus structor simul existas et dominus, non solum quomodo sit exsequenda provides ab initio, sed etiam quomodo disponenda, et quidquid operi conferat non nihil curas. De te vero ac vita tua neminem esse ducis qui curet aut cogitet! imo hoc aliquando hominem rogabis qui ne sese quidem valet adjuvare, atque solum vere juvantem juvandi que capacem non laudas, neque etiam juvanti vis attendere aut gratias referre! Ac domum quidem laudas ut affabre factam structoremque incessanter prædicas; quæ autem in te est stupendam hanc et eximiam architecturam dehonestas cujus tam proterve structorem abnegas! eumque asserentem quamlibet casu constare domum tuam

irrideas, eorum tamen elementorum tanto magis illa pretiosorum quo operis tui pulchritudinem ratione materiæ superant, quorum extrinsea concinnitas et per quæ subjecta materia præstanter efformatur, horum inficiaris quemquam esse causam et factorem, et, quod summæ est amentix, neque tui neque tuorum in te honorum opificem! Quid igitur mirum si et reliqua cuncta ignores, quomodo et undenam sint, qui in temetipso prior tantas institiis tenebras? Sed, ut jam promisimus, quoniam prave et turpiter vivere proposueris, in hancce devenisti vesaniam, atque iterum sic insaniendo malis mala securus congeris, humanamque vitam semel aversatus retro peragis.

ἀφροσύνην, καὶ οὕτως ἀφρονεῦόμενος αὐτὸν ἀδεῶς καθάπαξ ἠρνημένος; περινοστεῖς!

Hoc itaque contra eos qui pro multa stultitia nullum esse Deum in corde delirant, perpaucis et expedite diximus; et minus forte insaniant qui plures aiunt esse deos quam qui divinam plane naturam denegant. Attamen eo quod illam multiplicem faciunt; graviter et ipsi unicum in Deum delinquant. Adeo namque illos fugit huiusmodi phænomenorum concinnitas et diligentia, ut divinam naturam in totidem partes dividere præsumperint, cum ex hinc potius, ratione duce, ad omnium accedendum fuisset principium. Latuit enim eos quod illis in rebus quidquid causale videtur, instrumenti et iuvaminis loco est, ac servis et creaturis congruum, non autem diis dominis; quodque tanta in adeo multis et variis naturis accuratio non ex ipsis inest, id enim fieri nequit; sed a quodam sublimiori et primo illarum conditore ac præpotente Domino istud boni est illis insitum. Quibus ii qui præ cæteris fuerunt curiosi incorporales substantias astruentes, illasque, addito Dei nomine, ab invicem separantes non dignitate solum et ordine, sed et genere ac propensione tum ad bona tum ad turpia, nihil et ipsi melius invenere quam cæteri qui a vero erraverunt. Nam dii si essent, non ita distribuerentur, neque ita distributi dii essent. Si vero homonymie sic appellantur, vana jam hæc appellatio et exinde multa impossibilia et absurda turmatim insequuntur. Etenim sive homines in deos mutarent alios quidem ob virtutem aut artium utiles inventos, alios autem ob contraria et peiora merita, sive in deos mutarent alii plerumque adhuc vita compotes, alii vero sibimet visisque et mortuis istiusmodi vesaniam conciliantes, ultra omnes impietatis limites ventum erat, donec tanto errori quo totum pene genus humanum in ævum detinebatur, finem Deus posuerit qui solus poterat. Jam nunc autem orbis universus in unum Deum credit, haud magis de atheorum stupiditate sollicitus de qua nunquam ante curaverat; ac de polytheistarum impietate sub pietatis specie. Etenim si nuper quidam unus exstitit qui gentilem polytheismum voluerit instaurare, id iste pro mentis hebetudine deliravit. Illi vero hebetiores futuri, si qui

μιουργηκότα· τὴν δ' ἐν σοὶ ξενίζουσαν γὰρ σοφωτάτην οἰκοδομίαν ἀτιμάξεις οὕτω δεινῶς τὸν δημιουργὸν αὐτῆς ἐξαρνούμενος! Καὶ λέγοντος μὲν τινος τὴν οἰκίαν αὐτομάτως συστῆναι καταγελάξ· τῶν δὲ πολλὰ ταύτης τιμιωτέρων ὕλων, αἱ πρὸς μὲν τὸ παρὰ τῆς σῆς τέχνης εἶδος τὸν τῆς ὕλης ἔχουσι λόγον, εἶδη δ' εἰσὶν αὐτὰ διαφέροντα καὶ διαφόρως τὴν ὑποκειμένην ὕλην μορφῶντα, τούτων οὐ θέλεις αἰτιῶν εἶναι καὶ δημιουργόν, καὶ ὁ μείζων εἰς ἀπόνοιαν, οὐδὲ σοῦ καὶ τῶν ἐν σοὶ κάλων αἰτιῶν! Τί τοίνυν θαυμάστον, εἰ τὰ ἄλλα πάντα ὅπως τε καὶ ὅθεν ἐστὶν ἀγνοεῖς, ἐν σαυτῷ πρώτῳ τὸν τοιοῦτον ὑφιστάμενος σκότον, ἀλλ' ὅπερ ἐφθην εἰπὼν ἐκ πονηρίας τε καὶ τοῦ φαύλως προηγήσθαι βιοῦν ἐπὶ ταύτην ἤκεις τὴν κακῷ προστεθείς κακὸν καὶ τὸν ἀνθρωπικὸν βίον

Πρὸς μὲν δὴ τοὺς διὰ πολλὴν ἀφροσύνην ἐν τῷ καρδίᾳ ληροῦντας μὴ εἶναι θεὸν ἐν τι τούτῳ προχείρως εἰρηται· καὶ ἤτιον μὲν εἶναι ἀφρονες; οἱ πολλοὺς εἶναι θεοὺς λέγοντες τῶν πάντη τὴν θεῖαν φύσιν ἐξαρνούμενων· τῷ μέντοι ταύτην πληθύνειν εἰς τὸν ἕνα καὶ αὐτοὶ δεινῶς παρανομοῦσι θεόν. Οὕτω γὰρ αὐτοὺς εἶδεν ἢ ἐν τοῖς φαινομένοις τοῖσις εὐταξία καὶ τὸ ἐν αὐτοῖς δραστηκόν, ὥστε τὴν θεῖαν φύσιν καὶ μέχρι τούτων καταμερίζειν ἠθέλησαν, ἀντὶ τοῦ μᾶλλον ἐντεῦθεν πρὸς τὴν μίαν καὶ μόνην ἀνατρέχειν τῷ λογισμῷ πάντων ἀρχὴν, οὐκ εἰδότες, ὡς τὸ ἐν τούτοις φαινόμενον αἰτιώδες ὀργανικὸν ἐστὶ καὶ ὑπουργικὸν καὶ δούλοι; πρέπον καὶ κτίσμασιν, οὐ θεοῖς δὲ δεσπόταις, οὐδ' ὅτι τῆς ἐν οὕτω πολλοῖς τε καὶ διαφέρουσιν εὐταξίας οὐκ αὐτὰ εἰσὶν αἰτία, ἀμήχανον γὰρ, ἀλλ' ἐκ τινος ὑψηλοτέρου καὶ πρώτου πρὸς ταῦτα ποιητοῦ καὶ δεσπότητος δύναμιν ἔχοντος τοῦτ' ἔνεστιν αὐτοῖς; τὰγαθόν. Οὐσία; δὲ ἀσωμάτους ἐφιστῶντες αὐτοῖς ὡς ἐνδοθεν κινούσας οἱ γε τῶν ἄλλων περιεργότεροι καὶ θεοὺς εἶναι ταύτας λέγοντες καὶ διαρροῦντες οὐκ ἀξία μόνον καὶ τάξει, ἀλλὰ καὶ γένει καὶ προαιρέσεσιν ἀγαθαῖς τε καὶ φαύλαις, οὐδὲν ἤτιον τῶν ἄλλων καὶ αὐτοὶ τῆς ἀληθείας διημαρτήκασι. Θεοὶ τε γὰρ ὄντες οὐκ ἂν ὦδι διακρίνοιντο, θεοὶ τ' οὐκ ἂν εἶεν ὦδι διακεκριμένοι· εἰ δ' ἑμωνύμως οὕτως ἐκάλουν, τούτῳ οὐδὲν ἐστὶ λέγειν, καὶ πολλῶν ἀδυνάτων τε καὶ ἀτέπων ἐσμὸς τ' ἴεσει ταῦτη συνέπεται. Ὅτι δὲ καὶ ἀνθρώπους ἐθεοποιοῦν, τοὺς μὲν ἐπ' ἀρετῇ καὶ σεμνοτέροις εὐρήμασι τῶν πρὸς τὰ; ἀνθρωπίνης χρείας τεινόντων, τοὺς δ' ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις καὶ χείροσι, καὶ ὡς ἐθεοποιοῦντο μὲν οἱ πλείους; ἐκεῖνων ζῶντες αὐτοῖ, ἄλλοι δὲ καὶ ζῶσι καὶ τελευτήσασιν αὐτοῖς ἐχαρίζοντο τὸ τὴν τοιαύτην ἀφροσύνην κυροῦν, τούτῳ καὶ πᾶσαν παρεληλυθεὶ τότε δυσσέβειαν, τῆς τοιαύτης πλάνης τὸ τῶν ἀνθρώπων κατασχούσης γένος; ἅπαν σχεδὸν ἐς πλείστον τὸν χρόνον, ὁ θεὸς ἀπῆλλαξε μόνος τοῦτο δυνάμενος. Καὶ νῦν ἅπας ὁ κόσμος εἰς ἕνα πιστεύει θεὸν οὕτω τῆς τῶν ἀθέων φρονιζῶν ἀναισθησίας, ἧς οὐδὲ τὸν πρόσθεν χρόνον ἐφρόντιζεν, οὔτε τῆς τῶν πολυθέων ἀνευλαθείας; ἐν εὐλαθείας προσήματι. Εἰ γὰρ πῶς τις γέγονε πρὸ μικροῦ τὴν Ἑλληνικὴν πολυθεῖαν αἰθίς ἐθέλων ἀνα

νεοῦν, δι' ἀμβλύτητα μὲν διανοίας τοῦτο καὶ αὐτὸς ἄπεπόνθει· ἀμβλύτεροι δὲ ἂν εἶεν, εἰ πὺ τινες ἐκείνων προσθεθειμένοι τὴν ἐξόριστον πλάνην ἀντι τῆς ἀληθεστάτης καὶ κοινῆς τῶν ἀνθρώπων δόξης αἰροῦντο. Καὶ ἡμεῖς κατὰ τῆς ἀβουλίας ἐκείνου πλείστα συνηραψάμεθα, οὐκ ἐκείνων δὲ ὧν ἠδολέσχει κατὰ τῆς ἱερᾶς ἀληθείας φροντίζοντες, ἀλλὰ τῆς τῶν πλείστων ἐν τῷ γένει νῦν ἀμαθίας τῷ πάλαι καὶ πρὸ μικροῦ σοφωτάτῳ, δι' ἣν καὶ κινδυνεύσειεν ἂν τις τῶν ἀπλουστέρων τῇ ψευδεὶ περὶ τῆς σοφίας ἐκείνου φήμῃ πειθόμενος. Μαθημάτων μὲν γὰρ τῆς ὑπερίσθητος μόνης μετέσχεν, ἄλλο δ' οὐδὲν ἄξιον αὐτῷ τε ἀπώνατο καὶ τῆς ἐπικοσμούσης ταῦτα σοφίας. Εὐφραδείας δὲ ἐπεμελήθη μὲν καλῶς τῆς ἀρχαίας, ἀλλ' ἐν ἀσεθεστάτῳ καὶ ἀφρονεστάτῳ συγγράμματι, ἣν ἡ Λατίνων παροιμία διὰ τοῦτο προσηκόντως τιμᾶ ἐν τοῖς εἰλικρινῶς καὶ μόνης αὐτῆς ἐπιμεληθεῖσιν· ἐν τούτοις μὲν οὖν κἄν εἴχῃ τις αὐτὸν ἐπαινεῖν. Οὕτω δ' ἀπλοῦς πάνυ καὶ τῶν χυδαίων οὐδὲν σχεδὸν διαφέρων ἦν περὶ τῶν ἰδύνασθαι κρίνειν ἀληθείας περὶ καὶ ψεύδους, ὥστε καὶ παῖς αὐτὸν ἐξήλεγχεν ἂν καὶ παιδί ἀντιλέγειν οὐκ ἂν ὀλός τε ἦν πειραστικῶς ψευδομένῳ· διὸ καὶ τὴν πλάνην ἐπέστη ταύτην, καὶ ἡμεῖς τῆς ἀρίστης ἐκείνου Νομοθεσίας (1), οὕτω γὰρ ἐπέγραψε τὸ βιβλίον, οἰκείαις χερσὶ γεγραμμένον, δημοσίαν τὴν τε ἀντιλογίαν ἐποίησάμεθα, καὶ τὴν ποιήνυ πυρὶ παραδόντες. Ἡνάγκαζε δὲ ἡμᾶς ὁ τοῦ δι' ἡμᾶς τὴν ἡμετέραν φύσιν προσειληφότος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀρίστης ἐκείνου νομοθεσίας πόθος καὶ φόβος, οἷς ἱκανοποιούτας οὐκ ἂν προσῆκεν ἄλλως ποιεῖν.

Τῶν μὲν οὖν πολυθέων ἐξελέγχειν τὴν πλάνην διὰ ταῦτα νῦν οὐ καιρὸς, ἀρκούντως τε ἐληλεγμένης ὑπ' αὐτοῦ Θεοῦ καὶ τῶν τὰ θεῖα φρονούντων, καὶ νῦν ὑπὸ γωνίᾳ μόνον καὶ σκότει πολυθεούντων ἰσως ὀλίγων, δεῖ μὴ τολμῶσιν ἀναιδέεσθαι κατὰ τῆς πανταχοῦ κρατούσης ἀληθείας· ὁ πᾶς γὰρ νῦν, ὡς εἴρηται, κόσμος καὶ εἶναι Θεὸν καὶ τοῦτον ἓνα εἶναι φρονεῖ. Ἐπεὶ δὲ τὸν ἓνα Θεὸν διαφόρως τιθέντες εἰς πλείους αἰρέσεις καταμερίζονται, ἡμῖν μὲν ἀρκεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅποσοι τοῖς θεοῖς τοῦ Ἰησοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν νόμοις ἀγόμεθα, αὐτὸν ἐκείνον προστάσθαι καὶ τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς καὶ τοὺς ἐκείνων αὐτὸν διὰ δόχους, καὶ τὸν ἓνα Θεὸν, ὡς ἐκεῖθεν δεδιδάγμεθα φρονεῖν τε καὶ τοῖς οἰκείοις κηρύττειν τῆς πίστεως· ἀλλὰ τῶν διαφορομένων ἕνεκα καὶ περὶ τούτου τε προσθετέον. Ὅτι τοίνυν ὁ εἷς κατ' οὐσίαν Θεὸς, ἅμα καὶ τριάς ἐστὶν ἰδιότητων ἔργῳ διακεκριμένων, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ὑποστάσεων, πλείους μὲν ἀποδείξεις ἔξῃστι κομίζειν ἕκ τε τῆς παλαιᾶς ἕκ τε τῆς νέας Γραφῆς· ἀλλὰ τοῖς τὸς αὐτὰς ἡμῖν οὐκ ἔχουσι περὶ τῶν θεῶν ἀρχὰς ἕκ τινων ἀρχῶν κοινοτέρων δεῖ τοὺς λόγους πεισθῆσαι. Ἐπεὶ τοίνυν Ἰουδαῖοί τε καὶ οὖν αὐτοῖς ἕτεροι τὴν ἐν τῷ Θεῷ Τριάδα φανερώς δὴ ἀρνόμενοι τὴν τοῦ Μωσέως διδασκαλίαν εἰ καὶ μὴ λίαν ὁμοίως προστίθενται (Ἰου-

A sint, qui ad unum illum accedentes, pro certissima et communi hominum fide, extorrem fraudem amplecterentur. Atqui ego quidem, etsi contra illius insipientiam plura conscripsi, nihil attamen curavi de his quæ sanctam adversus veritatem garriebat, sed tantum de hac plurimorum hujusce gentis quondam et non ita pridem sapientissimæ inscitia, quæ causa esset cur incautus aliquis, ex ementita illius sapientiæ fama, in seductionis periculo versaretur. Nam ex mathematicis solam supinitatem calluit, nihil verum aliud illi fuit operæ pretium, nihil ex ipsa sapientia quæ mathesibus est ornamento profecit. Cæterum veteri etiam facundia sedulo studuit, sed ex quodam admodum impio ac stultissimo scripto; quam ideo Latinum proverbium apposite apud eos celebrat qui illam diligenter et unice coluerunt. Inter illos proinde hunc laudare forte liceat. Atenim quod est de vero a falso discernendo ita fuit prorsus expertus et a gregalibus nil fere distans, ut vel puer illum confutasset, nec ipse puero in experimentum mentienti potuisset contralicere. Quapropter et hunc errorem apud se recepit; cujus ego de optima legislatione librum (sic enim erat inscriptus et propria manu exaratus) publica disputatione confutavi, pœna quidem ipsa igni tradita. Compulerat autem me Filii Dei qui propter nos naturam nostram assumpsit, ejusque optima legislationis amor et timor; quibus ut satisfacerem, me non oportebat rem aliter aggredi.

C

Ex dictis igitur polytheistarum errorem per id temporis evincere non est, utpote jam ab ipso Deo devictum et a quibuscunque de divinis prudentibus; præsertim cum vix forte pauculi in angulo et furtim plures deos somniantur; nec enim audent in veritatem ita undique prævalentem inolescere, universo nunc orbe, ut dictum est, Deum esse eumque unicum sentiente. Quoniam vero de Deo varia varii ponentes in multas dividuntur hæreses, sat nobis fuerit et cæteris quotcunque regimur divinis Salvatoris nostri Jesu legibus hunc ipsum ejusque discipulos ac eorum successores, necnon et unum Deum proponere, quemadmodum D exhinc quid de fide tenendum, quid familiaribus prædicandum edocti sumus. Sed dissidentium gratia aliquid de his adlere necesse est. Deum scilicet unum esse secundum substantiam et trinum juxta proprietates operatione distinctas, id est personas, plurimæ possunt demonstrationes adduci tum ex veteribus tum ex recentioribus Scripturis. At propter eos qui eadem ac nos de divinis rebus principia non tenent, a quibusdam communioribus est incipiendum. Cum igitur Judæi et alii cum illis Trinitatem in Deo palam negantes Mosaicæ doctrinæ, etsi non admodum pariter, assentiant (quippe quam

(1) Hujus libri fragmenta quæ supersunt edidit V. Cl. Alexander, Paris. 1858. Vide ipsius Præfationem. Confer etiam epist. Gennadii ad Josephum Exarchum infra.

Judæi utpote divinitus traditam absolute completuntur, licet eam de divina dispensatione aut simulate surdi aut perverse interpretati prætermittant, nobis ad præsens sufficit ut ex Mosis doctrina quasi ex fundamento omnibus communissimo Dei Trinitatem illis demonstremus qui contra nos de illa disputant. Porro non publicis tantum disceptationibus, sed et libris integris hanc fidei nostræ clarissimam veritatem explanavi. Unum itaque, quod nunc est, idque ex ipso Mosis ore illis additum volo. Superne scilicet affatus, Moses Deum inducit, cum universum hunc mundum ita disposite crearet ac distribueret, ad semetipsum dicentem: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Si ergo, ipsismet latentibus, verax est Moses, si Deus, omnium consensu, ad seipsum ita locutus est et divina sunt hæc verba, tum manifesto nobis ex illo sermone patet et unum esse Deum; ait enim, *Dixit Deus*; et pluralitatem quamdam ac numerum in Deo dignosci, nam, *Faciamus*, inquit sibi Deus, quasi multiplex, ut ut sit, in semetipso existens; et juxta imaginem Dei hominem factum esse et constare, siquidem: *Ad imaginem nostram*, ait. Et revera prorsus apposite dictum istud, non eo solum quod libero arbitrio erat honorandus homo, unde et rerum omnium conditarum futurus erat dominus et continuo proximus a Deo, sed etiam quod divinam unitatem ac pluralitatem esset participaturus. Imo hinc quodam modo particeps effectus, cum et unus sit et pluribus, quoad animam, facultatibus coaleat. Hunc divinum numerum ille nobis reseravit quem venturum Moses prophetaverat Jesus. Quomobrem et ad nostram cæteram perfectionem adveniens iterumque venturus multo ante pronuntiatus edixit baptizandos eos qui crediderint in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, quibus, etsi tres sint, unum nomen est et in communi competit unam habere deitatem et unum Deum tria hoc esse. Quin etiam priusquam venisset Jesus, David hanc in Deo Trinitatem pellucide declaraverat: *Verbo Domini*, inquit, *cæli firmati sunt et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Atqui nec Davidi contradicere audeant adversarii nostri. Ita et ex reliquis prophetis idem, de quo nunc, dogma colligitur, quod cum ipsorum de divina dispensatione prædictis apprimè consonat.

Attamen, quamquam modo præmisi hominem ad imaginem Dei factum, id non ex Mose potius et ex eo quod loquentem Deum inducit, quam ex ipsa circa hominem evidenti veritate ac sola ratione stare posse monstrabo. Profecto quidem opus quodlibet intellectui operanti aliqua simile est; sit enim juxta speciem in intellectu factoris incusam, et immaterialis quæ huic inest operis imago communicatur materiæ modo ipsi proprio; unde tenuis similitudo est. Nam sicut ex vestigiis hominem esse novimus qui incessit, ita domum intuiti illam scimus opus esse cæmentarii, unaque structoris ha-

Α δαίτοι γὰρ καθάπαξ αὐτῆς περιέχονται ὡς ἐκ Θεοῦ δεδομένης, εἰ καὶ τὰ περὶ τῆς θείας οἰκονομίας ἐθελουσι κωφῶντες αὐτὴν παρατρέχουσιν ἢ διαστρόφως παρερμηνεύοντες;), ἀρκεῖ καὶ ἡμῖν νῦν διὰ ταῦτα ἐκ τῆς Μωσέως διδασκαλίας ὡς κοινοτάτης πᾶσιν ἀρχῆς τὴν ἐν τῷ Θεῷ δεῖξαι, Τριάδα τοῖς περὶ ταύτης πρὸς ἡμᾶς διαμφοισθητοῦσαν· καὶ βιβλίοις μὲν ὄλοις, οὐ μόνον διαλέξει δημοσίαις πρὸς ἐκατέρους τὴν λαμπροτάτην ἀληθειαν τῆς παρ' ἡμῖν ἱστορήκαμεν πίστει. Νῦν δ' ἐν τι καὶ ἐκ μίαις τοῦ Μωσέως φωνῆς αὐτοῖς προηρόμεθα. Ὁ τοίνυν ἐνθεος Μωσῆς εἰσάγει τὸν Θεὸν ἐν τῷ τῷ συμπαν τὸς διανενημεμένους τε δημοσυργεῖν καὶ εὐδάκτους πρὸς ἑαυτὸν λέγοντα, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Εἰ τοίνυν ἀληθῆς ἐστὶ Μωσῆς καὶ κατ' αὐτοὺς καὶ Θεὸς οὕτως εἶπεν ὁμολογούμενος πρὸς ἑαυτὸν καὶ θεὸς ταῦτα λόγος ἐστίν, ἔχουμεν δὴ ἐκ τοῦ λόγου τούτου προδήλως, ὅτι τε εἷς ἐστὶν ὁ Θεὸς (*Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός*), καὶ ὅτι πλῆθος τι καὶ ἀριθμὸς τις ἐν τῷ ἐνὶ νοεῖται Θεῷ (*Ποιήσωμεν γὰρ, ἔφη πρὸς ἑαυτὸν ὁ Θεός ὡς δὴ τρόπῳ τινὶ καὶ πλῆθους ἐν ἑαυτῷ μετέχοντα*), καὶ ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος καὶ ἐστὶ (*Κατ' εἰκόνα γὰρ, φησὶν, ἡμετέραν*), καὶ εὐλόγως πάνυ κατ' εἰκόνα θεῖαν ἐμελλε γίνεσθαι, οὐ μόνον ὡς αὐτοῦ εὐσεβείᾳ τιμηθησόμενος, δι' ἣν καὶ τῶν γεννητῶν πάντων ἀρχὼν ἐστὶ καὶ τέλος μετὰ Θεοῦ, ἀλλὰ δὴ καὶ ὡς τῆς θείας ἐνότητος καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ μέλλων ἀριθμοῦ μετέχειν. Ὅθεν δὴ καὶ μετέσχεν ἀμηγέπη εἰς τὸν ὦν καὶ ἐκ πλείωνων τὴν ψυχὴν συνηρμοσμένος δυνάμεων· τοῦτον τὸν θεὸν ἀριθμὸν ὁ ἐκ Μωσέως ἤξειν προφητευθεὶς Ἰησοῦς ἡμῶν ἀνέπτυξε· τούτου χάριν καὶ τῆς ἄλλης ἡμῶν βελτιώσεως ἀφιγμένος τε ἀλλ' ἤξειν πόρρωθεν προκατηγγεμένους καὶ βαπτίζεσθαι δεῖν ἔφη πιστεύοντας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οἷς τρισὶν οὖσιν ἐν ὀνόματι καὶ κοινόν ἐστὶν ἡ μία θεοότης καὶ τὸ θεὸν εἶνα τὰ τρία ταῦτ' εἶναι. Ἀλλὰ δὴ πρὶν ἤκειν τὸν Ἰησοῦν ὁ Δαβὶδ τὴν ἐν τῷ Θεῷ Τριάδα ταύτην ἐδήλου καλῶς, *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωώθησαν*, λέγων, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν, ἀντιλέγειν δὲ οὐδὲ τῷ Δαβὶδ ἔχουσιν οἱ πρὸς ἡμᾶς διστάμενοι. Καὶ ἐκ τῶν ἄλλων δὲ προφητῶν τὸ περὶ τῆς ἐν τῷ Θεῷ Τριάδος καλῶς ἀθροίζεται δόγμα ταῖς περὶ τῆς θείας οἰκονομίας προρόησας αὐτῶν οἰκείως ἐναρμοζόμενον.

Ἀλλὰ νῦν τὸ ἀνθρώπειον προστησάμενοι χρῆμα κατ' εἰκόνα θεῖαν γεγεννημένον, οὐδ' ἐκ τοῦ Μωσέως μᾶλλον, καὶ ὅν ἐσάγει λέγοντα τοῦτο Θεὸν, ἢ ἐκ τῆς φαινομένης περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀληθείας; τὸ δόγμα τοῦτο καὶ λόγῳ δυνάμενον κρατεῖν δεῖξομεν. Ἄπαν μὲν δὴ ποιήματα ὁμοῖον πῶς ἐστὶ τῷ μετὰ τοῦ ποιοῦντι· ποιεῖται γὰρ κατὰ τὸ ἐντυπωθὲν περὶ αὐτοῦ εἶδος τῷ νῷ τοῦ ποιοῦντος· καὶ ἡ αὐλὸς ἐν αὐτῷ τοῦ ποιήματος ὁμοιότης ἐν τῇ ὕλῃ κοινωνεῖται οἰκείως αὐτῇ, διὸ καὶ ἀσθενῆς ἐστὶν ὁμοιότης. Ὡς γὰρ τῷ ἔχειν γινώσκομεν ἄνθρωπον τὸν περιπατήσαντα εἶναι, οὕτω καὶ οἰκείαν ἰδύοντες νοοῦμεν

τε ἔργον οἰκοδόμου αὐτὴν εἶναι καὶ τὴν τοῦ ὄκοδο-
 μηκότητος ἔξιν καὶ δύναμιν συννοοῦμεν · τῇ γὰρ τῶν
 ποιημάτων διαφορᾷ τὴν διάφορον τῶν πεποιηκῶτων
 ἔξιν καταμετροῦμεν τῷ λογισμῷ, καὶ ἡ ὁμοίτης
 αὐτῆ ἔχουσι ὁμοίτης ἔστι τε καὶ καλεῖται. Εἰ τοί-
 νυν ἐπὶ τῶν κατὰ μέρος ποιοῦντων τοῦτ' ἔστιν ἀλη-
 θές, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ καθόλου ποιοῦντος.
 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν σύστοιχὰ πως τοῖς ποιουμένοις
 εἰσὶν ὡς κτιστὰ πάντα τῷ γένει · ἡ δὲ πρώτη πάν-
 των αἰτία τῶν ποιημάτων αὐτῆς ἀπειράκις ἀπέριως
 ὑπέρεκτεται. Διὸ καὶ ἀμυδροτάτη ἔστιν ἡ ἐν αὐτοῖς
 ὁμοίτης, τῆς ὑπερβαλλούσης ἐν τῷ ποιοῦντι δυνά-
 μεως τὴν τῆς ὁμοιότητος ἀσθένειαν ἐν τοῖς γινομέ-
 νοις οὕτω ποιούσης · ἀλλὰ καὶ ἀσθενῆς ἔστιν οὕτω
 καὶ ἀμυδρὰ, ἀληθῆς μέντοι γε, ὡς ἀδύνατον ὄν ἄλ-
 λως ἔχειν. Ἔστι μὲν οὖν πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ποιή-
 ματα ὁμοιά πως αὐτῷ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὡς
 τὴν τοῦ πεποιηκῶτος ἐν σφίσι αὐτοῖς ἐμφαίνοντα
 σοφίαν καὶ δύναμιν. Οὐδὲν γὰρ ἔστι, κἂν τὸ σμι-
 κροτάτον ἦ, ὃ μὴ θαυμάσειεν ἂν τις ἐκτόπως, ἀντὶ
 τῶν ἐκ τοῦ μεγέθους ἐλαττωμάτων σοφίας αὐτοῖς
 καὶ μεθόδων ξένων ἐγκαταχισμῶν θεῶθεν. Πρόσ-
 σοσί δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ δραστηκόν τε καὶ ὠφέλιμον
 πλείοσι, καὶ ταῦτα πάντα πρὸς τὴν πρόνοιαν τῆς
 ἀνθρωπίνης προὔργου καταστρέφει ζωῆς. Ἄλλ' οὐ-
 δὲν τούτων εἰκῶν τοῦ Θεοῦ λέγεται · οὐρανόσ μὲν
 γὰρ καὶ τὰ οὐράνια σώματα οὐκ ἄνευ ὕλης ἔστι καὶ
 σώματα μόνον εἰσὶν ἄνευ ψυχῶν · ἀνθρώπος δὲ
 μόνος ἄυλος καὶ ἀσώματος τῷ τῆς ψυχῆς, ὡς εἴρη-
 ται, μέρει, καὶ μόνος νοερός ἔρα, εἰ κάκεινα πάντα
 μίαν ὁμοιότητα κοινοτάτην τὴν κατὰ γε τὸ εἶναι
 πρὸς τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἔχουσιν · αὐτὰ τε γὰρ εἰσι
 καὶ Θεός ἔστιν, εἰ καὶ τὸ θεῖον εἶναι τοῦ ἐν αὐτοῖς
 πᾶσιν εἶναι ἀπειράκις ἀπέριως ὑπέρεκτεται. Ἔνια
 δὲ τῶν ὑποκάτω καὶ μεῖζω τὴν κατὰ τὸ ζῆν ὁμοί-
 οτητα ἔχει · ἀλλ' ἡ κατὰ τὸ νοεῖν ὁμοιότητος ὑπὲρ
 πάσας ταύτας ἰδίως ἔστιν, ὡς οὐδ' ἔστι παραβαλεῖν,
 ἰδίως ἀνθρώπῳ μόνῳ προσήκουσα ἐν γε τοῖς φαινο-
 μένοις τούτοις. Ἄγγελοι δὲ, νοῖ μὲν ἦντες εἰλι-
 κρινεῖς, εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς τῆς τοιαύτης ὁμοιότητος
 ἡμῶν μετέχουσιν ἄμεινον · ἄλλοις δὲ λόγοις καὶ τῶν
 ἀγγέλων αὐτῆ πλείων τοῖς ἐσπουδακῶσιν ἐξ ἀνθρώ-
 πων ἀρμόττει. Μόνος τοίνυν ἐκ τῶν φαινομένων
 πάντων ὁ ἀνθρώπος εἰκῶν τοῦ Θεοῦ καὶ ἔστι καὶ
 λέγεται · καὶ λίαν εὐλόγως. Λέγεται μὲν γὰρ κατὰ
 τὴν ψυχὴν μάλιστα ἀνθρώπου, ὡς ὁ ὄργανον αὐτῆ
 τὸ σῶμα συνήπτται · ἀνθρώπου δὲ ψυχῆ καθ' αὐτὴν
 ἀσώματος ἔστι καὶ ἄυλος καὶ νοερός. Ταυτὶ δὲ θεῖα
 πλεονεκτήματα καὶ τοῦ Θεοῦ τελειότητες, εἰ καὶ
 ἀπειρῶ τῇ ὑπεροχῇ διενηνόχασιν, ὡς ἐνεῖσι τῷ Θεῷ
 ἢ ὡς ἐν ἀνθρώπῳ εἰσὶν · ἀσωματότης μὲν οὖν καὶ
 ἄβλῆ ἀπόφασις ὕλης ὄντα καὶ σώματος ἀπλῶς ἐν
 ἀνθρώπῳ θεωροῦνται, νοερότης δὲ φύσιν ἐν αὐτῇ
 τιθεῖσα καὶ φύσεως δύναμιν οὐ παντάπασιν ἀπλῶς
 θεωρεῖται, μετ' ἀναγκαίας δὲ τινος διακρίσεως.
 Νοῦς τοίνυν ὁ ἀνθρώπος ὢν κατὰ τὴν ψυχὴν ἐνέρ-
 γειαν ἔχει τὴν νόησιν, νοῦ γὰρ ἐνέργεια τὸ νοεῖν
 ὡς θερμοῦ τὸ θερμαίνειν. Ἡ δὲ τοιαύτη ἐνέργεια
 πρὸς τι φέρεται τέλος · τοῦτο δ' ἂν εἴη τὸ νοητὸν

bitum et artem intelligimus. Ex operum quippe diffe-
 rentia varios simul opificum habitus per ratiocinium
 dimetitur, et similitudo hoc vestigio par est et di-
 citur. Quod certe si de his verum est qui partim
 operantur, multo magis de eo qui ex integro. Sed
 congenere fere sunt hæc cum factoribus, sicut ge-
 neri suo creata omnia; prima vero omnium causæ
 suis operibus infinite et supra modum præeminet.
 Ideoque per obscura in illis est similitudo, præ-
 stantissima nempe auctoris potentia hanc similitu-
 dinis tenuitatem sic efficiente. Etenim etsi adeo te-
 nuis est et obscura, sed vera tamen, quatenus ali-
 ter fieri nequeat. In cunctis igitur Dei operibus quæ-
 dam cum ipso est hujusmodi similitudo, in seipsis
 quidem factoris sui sapientiam declarantibus et po-
 testatem. Nihil uamque vel minimum est quod
 stuporem cuivis haud incutiat, non autem illorum
 pro magnitudine rerum deficiens sapientia aut
 alienæ disquisitiones divino nutu apud illos intro-
 ductæ. Inest etiam illis entibus efficacia et utilitas
 multa, et omnia hæc in præsidium humanæ vitæ
 commode convertuntur. Attamen nihil horum
 imago Dei dicitur: cælum quippe et corpora cæs-
 testia non existunt absque materia, et nihil aliud
 sunt quam inaninata corpora. Solus homo, quod
 animam spectat, ut proposuimus, immaterialis est
 et incorporeus, solusque intelligens; siquidem illa
 omnia unam communissimam similitudinem, esse
 scilicet, cum sua causa præ se ferunt. Nam et ipsa
 sunt et Deus est, tametsi divinum esse eorum om-
 nium infinite superet. Nonnulla vero ex inferiori-
 bus majori pollent similitudine, eo nempe quod vi-
 vunt. Sed ea quæ ad intellectum attinet omnes fa-
 cile vincit; adeo ut nulla sit cum ipsa componenda
 paritas; ex iis enim visibilibus cunctis uni proprie
 homini convenit: angeli quidem utpote qui simpli-
 ces intellectus, jam inde a principio eandem et pro-
 tiorum ac nos similitudinem participant; quo tamen
 aliis de causis, strenuis quibusque ex hominibus
 pro angelis congruit. Unus itaque inter hæc visi-
 bilia cuncta imago Dei est et dicitur homo; et
 quidem nou immerito. Nam ex anima præsertim
 homo nuncupatur; quippe cui vice instrumenti
 aptatur corpus. Hominis autem anima per se incor-
 poreæ est, immaterialis, et intelligens. Illa vero
 Dei præstantia et perfectiones, quantumvis im-
 mensa distent præcellentia, haud aliter in Deo sunt
 aliter in homine. Sed incorporeitas et immateria-
 litas, cum materiæ et corporis sint negatio, facile
 in homine patent; intelligibilitas vero quæ natu-
 ram et naturæ vim in anima constituit non omnibus
 ita ultro declaratur, sed discretionē quadam opus
 est. Itaque homo cum intellectu constet secundum
 animam, tanquam actum habet intelligentiam;
 intellectus enim actus est intelligere, sicut caloris
 calefacere. At ejusmodi actus ad quemdam finem
 tendit; scilicet intelligibile ut finis intelligenti pro-
 positum. Intelligentia verum interest quasi quædam
 communis ansa utrumque conjungens; quæ qui-

dem ex intellectu procedit, ad intelligibile pertinens et in illo terminata. Ita ut intelligentiæ sint quasi termini intellectus et intelligibile. Necesse autem est ut intelligibile sit species et similitudo intelligentiæ intellectus et intellectus sit intelligibile, sicut intelligentiæ principium est intellectus intelligens. Aio igitur, quandoquidem intellectus seipsum intelligit, erat ejus opus priusquam fieret. Species enim in abstracto sumpta est præcipue similitudo externi sui operis quatenus per ipsam opus innotescit. Est etiam intellectus similitudo utpote intelligibilis et intellectui similis effecta; et quidem in intellectu sic est intelligibilis species ut quando-cunque voluerit intellectus hæc in seipso maneat, si non sit immanens; sin autem, illam ad extra pro nutu producat sive prolato verbo declaratam, sive in materia exterius depositam. Dixi: *quando-cunque voluerit*, eo quod humanus intellectus duplici actu constat et vivit: intelligentia scilicet et voluntate; siquidem intelligens est voluntas, sicut et intellectus, quæ pro diverso respectu ad diversa in intellectu ordinantur. Nam potissimum rationi præit intelligentia, voluntas autem sequitur; sed et nonnunquam intelligentiam præcedit voluntas. Nec enim ea semper vult quæ novit humanus intellectus, at quodammodo quæ vult intelligit. Quod pluribus quidem esset exponendum; sed potiora nunc aggressi ad propositum deveniamus. Humanus igitur intellectus quæ super se sunt intelligit, obscure scilicet donec est in corpore, revera tamen et quasi in quadam eorum realitatis imagine, si propriis ac genuinis hujusce intuitus principiis obsequeretur; quod solum piorum est circa divina hominum, qui vera sapientia et prudentia gubernantur. Sed humaniori nunc adhibito sermone, notionem apud sanctos ex divina revelatione comparatos prætermitto. Quæ autem ipsi sunt congenere prompte novit sive disciplina sive inventionem præstita, accensa nempe cognitionis indita sibi sciencia. Porro perfectius hæc intelligit utpote suæ facultati consocia, et quanto promptius, tanto et perfectius. At perfectius iterum proprios actus intelligit, non ut peracta tantum intelligens, sed et priusquam existant qualia re futura sint; ideoque ulterius ea sistens, quia prius noverit qualiter ita existitura. Vnum in humano intellectu intelligibilis species, quæ est intelligentiæ suæ principium, non qua species est, sed quatenus per speciem intelligit, sive intus solummodo sistat intelligentia qua speculative tantum sit sapiens, sive etiam ad extra prodeat unde practicus fiat et sit, hujusmodi, inquam, intelligibilis species hominis est intelligibilis ratio per quam secum, ut ita dicam, colloquitur humanus intellectus, et quæ intellectus quidem est progenies, per actum intelligentiæ proprium, ejusque dixerim perfectio sapientiaque et veritas. Jam vero intelligens voluntas efformat in homine spiritum, de quo dicitur quod *nemo novit ea vix sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso*

ἀντικείμενον τῷ νοῦντι ὡς τέλος. Ἡ δὲ νόησις μεταξύ ἐστίν, ὡς περ κοινή σχέσις ἀμφω συνήπτουσα, ἐκ τοῦ νοῦ μὲν προϊούσα, τοῦ νοητοῦ δὲ οὐσα καὶ εἰς τοῦτο ὀριζομένη ὡς εἶναι τῆς νοήσεως ὡς περ ὄρους, τὸν τε νοῦν καὶ τὸ νοητόν· τὸ δὲ νοητὸν εἶδος εἶναι δεῖ καὶ ὁμοίότητά τοῦ νοῦντος νοῦ καὶ νοῦν νοητὸν, ὡς περ ἡ τῆς νοήσεως ἀρχὴ νοῦς ἐστὶ νοῦν. Φημὶ δὲ, ἐπειδὴν ὁ νοῦς ἑαυτὸν νοῆι, ἢ τὸ αὐτοῦ ἔργον πρὶν γενέσθαι. Τὸ γὰρ ἐξ ἀφαιρέσεως εἶδος· μάλιστα μὲν ὁμοίότης ἐστὶ τοῦ ἐξω πράγματος, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ τὸ πρᾶγμα νοηται· ἐστὶ δὲ καὶ τοῦ νοῦ ὁμοίότης, ὡς νοητὸν καὶ τῷ νῷ γενόμενον ὁμοιον· καὶ ἐστὶ μὲν ἐν τῷ νῷ τὸ νοητὸν εἶδος, ὅταν αὐτὸ μένειν ὁ νοῦς ἐν ἑαυτῷ βούληται μὴ τοιοῦτον ὂν, ἐπειδὴν δὲ βουληθῆι καὶ ἐξω παράγεται, ἡ προφορικῶ φανερούμενον λόγῳ ἢ καὶ εἰς τὴν ὕλην ἐξω τιθέμενον, ἂν τοιοῦτον ἦ. Φαμέν δὲ ἔω· ἂν βούληται, διὰ τὸ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν δυοῖν ἐνεργείαις εἶναι τε καὶ ζῆν, τῇ τε τοῦ νοεῖν καὶ τῇ τοῦ θέλειν· ἐνδον αὐτῷ καὶ νοεῖν· τῆς θελήσεως οὕτως ὡς περ δῆπου καὶ τῆς νοήσεως, αἰ κατὰ διάφορον ἀπόδειξιν διάφορον τάξιν ἔχουσιν ἐν τῷ νῷ. Μάλιστα μὲν γὰρ προτέρα τῷ λόγῳ ἡ νόησις, ἡ δὲ θέλησις ἔπειτα. Ἔστι δ' ὁ δὲ προτέρα τῆς νοήσεως ἡ θέλησις· οὐ γὰρ θέλει μόνον ἀ δῆποτε νοεῖ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἀλλὰ καὶ νοεῖ πως ἀ θέλει· καὶ τοῦτο μὲν πλείονων δεῖται λόγων, τὴν δὲ νῦν ὑπερβαίνοντος χρεῖαν ἐπὶ τὸ προκείμενον βαιδιούμεθα. Ὁ τοίνυν ἀνθρώπινος νοῦς νοεῖ μὲν τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, ἔως ἂν ἐν τῷ σώματι ἦ, ἀμυδρῶς, ἀληθῶς μέντοι καὶ ὡς ἐν τινι τῆς κατ' αὐτὰ ἀληθείας εἰκόνη, εἰ ταῖς οἰκείαις καὶ ἀληθεύειν ἀρχαῖς τῆς τοιαύτης σκέψεως ἐπιτοῦ, ὃ τῶν εὐσεβοῦντων περὶ τὰ θεῖα μόνων ἐστίν, σοφίᾳ τε ἀληθεῖ καὶ φρονήσει κυβερνωμένων φυσικώτερον δὲ διαλεγόμενοι νῦν οὐ λέγομεν περὶ τῶν κατὰ θεῖαν ἀποκάλυψιν ἐν ταῖς ἀγίοις νοήσεων· νοεῖ δὲ καὶ τὰ αὐτῷ σύστοιχα σπουδῆ καὶ μαθήσει καὶ εὐρέσει, τὸν ἐν αὐτῷ τῆς γνώσεως ἐξάπτων σπινθήρα, καὶ ταῦτα δὲ τελειοτέρως νοεῖ ὡς τῇ αὐτοῦ σύστοιχα δυνάμει· ὅση δὲ σπουδαιότερον, τοσοῦτον καὶ τελειώτερον· τελειώτερον δ' ἐστὶ νοεῖ τὰ οἰκεία ἔργα, ὡς οὐ μόνον γεγεννημένα νοῦν, ἀλλὰ καὶ πρὶν ὑποστήσαι ταῦτα νενοηκῶς ὡς καὶ ἔργῳ ὑποστήσόμενα, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον ὑστερον ὑποστήσας, διότι νενόηκε πρότερον ὡς ὁδὸν πως ὑποστήσόμενα. Τὸ μὲν οὖν ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ νῷ νοητὸν εἶδος, ὃ τῆς ἐν αὐτῷ νοησιῶς ἐστὶν ἀρχή, οὐχ ἢ τὸ εἶδος, ἀλλ' ἢ τῷ εἶδει νοεῖ, εἴτ' ἐνδον μόνον τῆς νοήσεως οὕσης, ἢ σοφὸς καὶ θεωρητικὸς γίνεται μόνον, εἴτε καὶ ἐξω προϊούσης, καθ' ἣν καὶ πρακτικὸς ἐστὶ καὶ γίνεται, τὸ τοιοῦτον ἅπαν νοητὸν εἶδος ὃ νοητὸς τοῦ ἀνθρώπου λόγος ἐστὶ, δι' οὗ πρὸς ἑαυτὸν ὡς εἰπεῖν ὁ ἀνθρώπινος διαλέγεται νοῦς, γέννημα μὲν ὢν τοῦ νοῦ διὰ τῆς κατὰ τὴν νόησιν ἐνεργείας, τελειότης δὲ αὐτοῦ καὶ σοφία οἷον εἰπεῖν καὶ ἀλήθεια. Ἡ δὲ νοεῖν θέλησις τὸ ἐν ἀνθρώπῳ πνεῦμα μορφοῖ, περὶ οὗ λέγεται, ὡς οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατοικοῦν ἐν αὐτῷ· καὶ ἐστὶν ἡ νοεῖν

Θέλησις αὐτῆ διατείνουσα μὲν καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν A νοῦν. Θέλει γὰρ ἑαυτὸν ὁ νοῦς, ὡσπερ δὴ καὶ νοεῖ, καὶ τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν θέλει, ἐπεὶ πρὸς τὸ θελητὸν ἢ θέλησις, ὡς ἡ νόησις πρὸς τὸ νοητὸν φέρεται· καὶ ὡς ἐκεῖ νοητὸν ἐστὶ τάληθές, οὕτω θελητὸν ἐνταῦθα τὸ ἀγαθόν. Ὡς οὖν τὸ οἰκεῖον ἀγαθὸν θέλων ὁ νοῦς νοεῖ καὶ θέλων, ὡς εἴρηται, τελείωσιν εἰδῶς ἑαυτοῦ τὴν νόησιν οὖσαν· διατείνει μὲν οὖν ἡ νοεῖα τοῦ ἀνθρώπου θέλησις καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν νοῦντα νοῦν, ἀλλὰ μάλιστα πρὸς τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ ποιήματα διατείνει, κἀν τοῦτοις μάλιστα ἐνεργεῖ, κἀν τοῦτοις μάλιστα διαφαίνεται.

Τὸ μὲν οὖν ἀνθρώπειον χρῆμα τοιούτων συλλήδην εἰπεῖν· πολλοῦ γὰρ ταῦτα γέμει τοῦ πλάτους προδργου σκοπούμενα, καὶ τοιοῦτος ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, νῶ καὶ νοητῶ λόγῳ καὶ νοεῖα θελήσει ἢ νοητῶ μᾶλλον ἐρωτῆ τὴν ἰδίαν τελειότητα ἔχων καὶ τοῦτοις διαμορφούμενος νοητῶς τοῖς τρισὶν ἰδιώμασιν. Ταυτὸν δὲ ἐστὶ νοῦν ἀνθρώπινον εἰπεῖν καὶ ψυχὴν ἀνθρώπινην, ἐξηπλωμένως μὲν τοῦ νοῦ, συνεσταλμένως δὲ τῆς ψυχῆς νοουμένων· ταυτὸν τὲ ἐστὶν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἀνθρώπων φωνὰ κυρίως, ὡς εἴρηται πρότερον. Ἀλλὰ μὴ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀνθρώπου ἀπαντα ταῦτα καὶ τοῦ παποιηκός ἐχει Θεοῦ, ὡστε κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς ὑποθεθεμένα πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεὸς ταῦτα αἰδιῶς ἔχει καὶ συμφυῶς εἰς ὑψηλότερον ἀπειράκις τρόπον, ὡς εἴρηται τε καὶ αὐτίκα μᾶλλον δειχθήσεται. Κάντεῦθεν ἐστὶ τὸ τὸν ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν λέγεσθαι γεγεννησθαι, ὅτι τῇ ἐν αὐτῷ Τριάδι τοῦτον ὁ Θεὸς ἀφωμοίωσε· καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ἀπὸ τῆς εἰκόνας ἐπὶ τὸ παράδειγμα τὰ εἰρημένα περὶ αὐτῆς δεῖ μεταφέρειν, ἐναργέστερον ἐκεῖ καὶ οἰκειότερον ἅμα θεολογούμενα, ὡς τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας κηρύττεται καθ' ἡμέραν. Ἔστι γὰρ ὁ εἷς καὶ ἀπλούστατος κατὰ φύσιν Θεὸς καὶ τοῦ παντός τοῦδε κόσμου δημιουργὸς κατὰ τὴν τῶν θεῶν λογίων ὑψηλῶσιν τριᾶς ἰδιότητων καὶ ὑποστάσεων, νοεῖα δὲ τριᾶς τῶ πρώτῳ νῶ καὶ παντός αἰτίῳ κτιστοῦ νοῦ πρέπουσα, ὁ θεὸς νοῦς δηλονότι, καὶ ὁ νοητὸς αὐτοῦ λόγος κερπὸς ἐμφυτος τῆς τοῦ ἀγεννητοῦ νοήσεως νοῦ, καὶ ὁ νοητὸς ἔρω καὶ κερπὸς τῆς νοεῖα τοῦ πρώτου νοῦ καὶ ἐνδοτέρας θελήσεως. Νοῦς γὰρ ὢν ὁ Θεὸς σοφιώτατός τε καὶ ἀγαθώτατος· οὐδ' ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ὁμοιότητος αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάσαις ἀνάγκαις οὕτω πεπιστευμένος, νοεῖ μὲν ἑαυτὸν αἰδιῶς (αὐτὸς γὰρ ἐστὶ τάληθές ὁ νοῦ τε καὶ νοήσεως τέλος), ἐρᾷ δὲ καὶ ἑαυτοῦ αἰδιῶς (αὐτὸς γὰρ ἐστὶ τάληθόν, ὁ θελητὸν ἐστὶ τῶ νῶ καὶ τῆς νοεῖα θελήσεως τέλος). Καὶ νοῦν μὲν ἑαυτὸν αἰδιῶν συλλαμβάνει λόγον ἐν ἑαυτῷ, θέλων δὲ ἑαυτὸν αἰδιῶν ἀγάπην προάγει· ἅμα τε οὖν προάγει λόγον νοῦν καὶ ἑαυτὸν νοεῖ τῶ λόγῳ, καὶ θέλων ἀγάπην προάγει καὶ ἀγαπᾷ ταύτη καὶ θέλει, καὶ οἱ συμφυεῖς οὗτοι βλαστοὶ καὶ τόκοι τῆς νοεῖα, ἐν τῷ Θεῷ γονιμότητος οὐκ αὐτοῦ μόνου, ἀλλὰ καὶ ἀλλήλων τῶ διαφόρῳ τῆς προόδου διακρίνονται· τρώπῳ, φύσει δὲ ἐν εἰσὶν ἀλλήλοισ τε καὶ τῶ προάγοντι νῶ. Καὶ ὁ μὲν θεὸς

habitat; ipsa autem voluntas intelligens tenet etiam ad eundem intellectum. Semetipsum enim vult intellectus sicut et novit et proprium, vult bonum; siquidem voluntas ad voluntarium fertur sicut intellectus ad intelligibile. Atqui ut illic intelligibile est verum, ita et hic voluntarium bonum est. Tanquam igitur proprium bonum volens intellectus (sese?) novit et vult, sicut dictum est, sciens perfectionem suam esse intelligentiam. Porro tendit etiam intelligens hominis voluntas ad ipsum cognoscendum intellectum, sed praesertim ad actus et opera sua, atque in illis potissimum agit et potissimum apparet.

Idecirco quicquid de homine est sic summam colligitur; ista enim scite considerata multa polent amplitudine; et humanæ mentis ratio hæc est: intellectu, intelligibili ratione et intelligenti voluntate seu potius intelligibili amore propriam perfectionem assequitur et tribus illis proprietatibus intelligibiliter efformatur. Jam vero idem est dicere humanum intellectum atque humanam animam, explicitè quidem intellectu cognito, collectim autem anima. Idem rursus anima humana proprie dicitur atque homo, ut jam superius. Atenim a prima causa et conditore Deo hæc omnia possidet homo; adeo ut, juxta quæ initio proposueram, multo magis in Deo sint invisibiliter et congenere, idque infinite sublimiori modo. Quod hucusque dictum est, fusius præterea demonstrandum. Hinc itaque exeritur hominem ad imaginem et similitudinem Dei esse factum, quod illum Deus Trinitati quæ in ipso est similem efformavit. Ideoque ex imagine quæcunque de ea dicuntur ad exemplar sunt referenda, evidentius ac proprius de Deo theologice rata, ut quotiè docent Ecclesiæ magistri. Nam unus ille et simplicissimus natura Deus, totiusque hujus mundi solus conditor, divinis monentibus oraculis, Trinitas est proprietatum et personarum, Trinitas quidem intelligens qualis decet intellectum primum cuiusvis creati intellectus auctorem, divinus videlicet intellectus, Verbumque ejus intelligibile fructus insitus intelligentiæ innati intellectus et intelligibilis amor factus intelligentis et internæ voluntatis primi intellectus. Etenim Deus cum sit intellectus sapientissimus et optimus, ut certa fides est non ex sola ejus nobis impressa similitudine, sed et omnimodis argumentis æterne seipsum intelligit (ipse enim est verum intellectus et intelligentiæ finis); seipsum etiam æternam amat (nam et ipse bonum est intellectus appetibile et intelligentis voluntatis terminus); sese autem intelligendo æternam in semetipso Verbum concipit, et seipsum volendo æternam dilectionem producit; unaque igitur Verbum producit intelligendo et seipsum per Verbum intelligit, et volendo producit amorem et per illum amat et vult; atque congenere hæc germina et propaggines intelligentis in Deo genitalitatis non solum ab ipso ut vere producente revera producuntur, sed etiam pro vario processionis modo ab invicem distinguuntur, natura

vero unum sunt et sibimet invicem et intellectui producenti. Divinum autem verbum (seu ratio) cujusvis intellectus et intelligibilis causa est in entibus, omnisque substantiæ simul et naturæ. Non enim producentis tantum intellectus, sed et operum quæ per ipsum cognoscuntur ad extra naturalis est similitudo. Unde innata similitudo vocatur generatricis intellectus et semper generantis, ideo vero creaturarum. Hinc apud Deum et ex Deo illud dicitur esse, per ipsum autem facta omnia. Ita et omnis boni causa entibus divinus est amor, id est, Spiritus sanctus; omnia namque continet et ad bonum convertit. Præterea cum illis unus est Deus et cunctorum entium creator; universaque a primariis ultimorum tenus opera sunt et mancipia unius Dei ac in ipso congenitæ Trinitatis.

Re igitur ipsa beata et divina Trinitas humanæ trinitatis causa est; nostræ autem humanæ cognitioni quasi causa est trinitas nobis propria cur et illam aliqua cognoscamus; ut jam exinde divina quæ nobis inest imagine frui possimus et per illam omnium causam agnoscere, veram nempe et principalem Trinitatem. Hæc ita loquimur propter eos qui imperfecte adhuc sentiunt et quasi qui vixdum initiantur. Illis vero qui perfectius novisse contendunt aut divina perceperunt munera, quod omnino præstat, accuratius inde quæ in nobis est trinitas innoscitur. Unde nihil mirum si multos lateat divina Trinitas, cum neque propriam naturam omnes norint aut nosse valeant. Nec etiam mirandum de reliquis differentis exemplar inter et imaginem trinitatis. Nam, ut jam diximus, quod homo sit Deo similis, id ratio postulat et Moses confirmat et quotlibet alia in idem conveniunt; ac similis quidem trinitati interiorum actuum, per quos homo est et vivit secundum animam, cæterasque Dei creaturas superat. Porro in Deo Trinitas esse debet supernaturalis, creatori consona ac prorsus Deo digna; in homine vero, prout creaturam decet, inferior. Primo etenim divinus intellectus est semper in actu, quatenus æterno et infinito congruit; humanus e contra a Deo creatus virtualiter quoad initium æque est in omnibus ad ea ordinatus quæ possunt intelligi et ad intelligentem per ea perficiendum; ac postea in actu sit ex eorum notitia, collectis in ipso speciebus alia post aliam, per viam scilicet abstractionis. Iterum humana ratio apud singulos multis speciebus efformata completur, quæ, ut dictum est, apud unumquemque coeunt pro habitudinis modo. Divina autem ratio una est et simplicissima species simplicissimæ in primo intelligibili intelligentiæ. Nam divinus intellectus, Pater scilicet, una eademque intelligentia omnia æterne novit, et seipsum intelligendo intelligibilem suam speciem sibimet obicit, nempe Verbum. Verbum autem novit ac seipsum simul. At cætera etiam extra se novit, æternum quidem intelligens ut futura vi potentæ suæ, in futurum ut ad præsens intelligentia se movente; necnon et pro-

Α λόγος νοῦ καὶ νοητοῦ παντός ἐστιν αἰτιος ἐν τοῖς οὐσι καὶ πάσης ἀπλῶς οὐσίας καὶ φύσεως· οὐ γὰρ τοῦ προάγοντος νοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν δι' αὐτοῦ νοουμένων ἔργων ἕξω αὐτοῦ πέφυκεν ὁμοιότης· ὅθεν εἰκὼν μὲν ἔμφυτος· λέγεται τοῦ γεννήσαντος νοῦ καὶ ἀεὶ γεννῶντος, ἰδέα δὲ τῶν κτισμάτων, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν μὲν αὐτὸς εἶναι καὶ τοῦ Θεοῦ, πάντα δὲ δι' αὐτοῦ γεγονέναι· αἰτιον δὲ παντός ἀγαθῶ τοῖς οὐσίην ἐστὶν ἡ θεία ἀγάπη, τὸ Πνεῦμα δηλονότι τὸ ἅγιον, συνέχει γὰρ πάντα καὶ ἐπιστρέφει πρὸς τὰ γὰθόν. Καὶ διὰ τοῦτο μετ' αὐτῶν εἰς ἐστὶ Θεὸς καὶ δημιουργὸς· ὁ πατὴρ ἀπάντων τῶν ὄντων, καὶ πάντα ἐκ τῶν πρώτων ἄχρι καὶ τῶν ἐσχάτων ἔργα τε καὶ δοῦλα τοῦ ἐνός εἰσι Θεοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συμφύτου Τριάδος.

Β Τῷ μὲν οὖν πράγματι αἰτία ἐστὶν ἡ μακαρία καὶ θεία Τριάς· τῆς ἐν ἀνθρώπῳ τριάδος· τῆ δ' ἡμετέρα τῶν ἀνθρώπων γνώσει ἡ παρ' ἡμῖν τριάς αἰτιῶν πως τοῦ κάκεινῃν ὡς οὐδὲν τε γινώσκεισθαι, ὡς τοῦτο πρώτων ἀπολαύειν ἔχειν ἡμᾶς τῆς ἐκείθεν ἐν ἡμῖν εἰκόνας, τὸ δύνασθαι δι' αὐτῆς τὴν ἀληθῆ καὶ πρώτην καὶ τοῦ παντός αἰτίαν εἰδέσθαι Τριάδα. Τουτί δὲ φάμεν περὶ τῶν ἀτελῶς ἐστὶ νοούντων κἀν τῇ τῶν εἰσαγομένων τάξει· τοῖς δὲ τελεώτερον ἐσπουδακόσιν εἰδέσθαι ἡ δῶρα ἐκ Θεοῦ εἰληφόσιν, ὃ καὶ πάνυ μείζον ἐστὶν, ἐκείθεν ἢ ἐν ἡμῖν ἀκριθέστερον κατανοεῖται τριάς· ὅθεν οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ πολλοὶ τὴν θείαν ἀγνωοῦσι Τριάδα, εἴγε μὴδὲ πάντες τὴν οἰκείαν οἰδασι ἢ εἰδέσθαι ἔχουσι φύσιν. Οὐδεὶ δὲ θαυμάζειν περὶ τῶν ἄλλων διαφόρων τῆς ἐν τῷ παραδείγματι καὶ τῇ εἰκόνι τριάδος. Εἴρηται γὰρ, ὡς ὁμοιωσθαι μὲν τῷ Θεῷ τὸν ἀνθρωπὸν ὃ τε λόγος ἀπαιτεῖ καὶ ἡ τοῦ Μωσέως ἀξίωσις, καὶ ὅσα ἄλλα ταύτῃ συντρέχει, καὶ ὁμοιωσθαι τῇ τριάδι τῶν ἐνδοτέρων ἐνεργειῶν, αἷς ἀνθρωπός ἐστὶ τε καὶ ζῆ κατὰ τὴν ψυχὴν καὶ τῶν ἄλλων τοῦ Θεοῦ κτισμάτων προέχει. Δεῖ δὲ ἐν μὲν τῷ Θεῷ τὴν Τριάδα ὑπερφυᾶ τε καὶ ποιητῆ πρόπουσαν εἶναι καὶ ὅλως θεοπρεπῆ, ἐν ἀνθρώπῳ δὲ μετὰ τῆς τῷ κτίσματος προσηκούσης ὑφέσεως. Αὐτίκα γὰρ ὁ μὲν θεὸς νοῦς ἐνεργεῖα ἐστὶν ἀεὶ, ὡς ἀίδιπ καὶ ἀτείρω προσήκει, ὁ δὲ γε ἀνθρώπινος δημιουργηθεὶς ἐκ Θεοῦ δυνάμει μὲν ἐστὶ τὴν ἀρχὴν ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμοίως πρὸς τὰ νοεῖσθαι δυνάμενα καὶ πρὸς τὸ δι' ἐκείνων τελειοῦσθαι νοούντα, ἐνεργεῖα δ' ὕστερον γίνεται τῇ περὶ αὐτῶν ἐπιστήμῃ, ἀθροίζομένων ἐν αὐτῷ τῶν εἰδῶν ἄλλου μετ' ἄλλο τῇ ὁδῷ γε τῆς ἀφαιρέσεως. Καὶ λόγος αὐτὸς μὲν ἀνθρώπινος ἐν ἐκάστῳ πολλοῖς εἶδει μορφόμενος συμπληροῦται συναγομένοις, ὡς εἴρηται, κατὰ μικρὸν ἐν αὐτῷ καὶ συνοῦσι λοιπὸν τῷ τρόπῳ τῆς ἕξεως· ὁ δὲ θεὸς λόγος ἐν ἐστὶ καὶ ἀπλοῦστατον εἶδος τῆς ἀπλουστάτης ἐν τῷ πρώτῳ νοητῷ νοήσεως· ὁ γὰρ θεὸς νοῦς, ὁ Πατὴρ δηλονότι, μετὰ καὶ τῇ αὐτῇ νοῆσει πάντα αἰδίδως νοεῖ, καὶ ἑαυτὸν μὲν νοῶν τὸ νοητὸν ὑφίστησθαι εἶδος· ἑαυτοῦ δὲ πρὸς ἑαυτὸν, τουτέστι τὸν Λόγον, νοεῖ δὲ τὸν Λόγον καὶ ἑαυτὸν ἅμα νοεῖ. Νοεῖ δὲ καὶ τὰ ἄλλα παρ' ἑαυτὸν αἰδίδω; μὲν νοῶν ὡς ἐσόμενα περιουσιᾷ δυνάμει; ἐπὶ τὸ ἐσθ.

μενον της νοήσεως ὡς δὴ παρὸν φερομένης · νοῶν δὲ ὅτε ἠθέλησε καὶ γεγεννημένα, ἔργα τῆς θείας ὄντα θελήσεως, καθὸ ἐστι καὶ ἄλλων εὐποιοητικῆ. Ἄει μὲν γὰρ ἐβούλετο τὸν κόσμον ἔσεσθαι, οὐκ ἐβούλετο δὲ καὶ αἰεὶ αὐτὸν ἔσεσθαι, οὐ γὰρ οἶόν τ' ἂν ἦν αὐτὸν αἰεὶ εἶναι οὐτ' ἔσεσθαι, ὡν τῷ μὲν τὸ μηδέποτε ἂν γενέσθαι, τῷ δὲ τὸ εἶναι καίτοι μηδέποτε γεγεννημένον ἀκολουθεῖ · ἡ τοίνυν ἀέδιος αὕτη νόσις μία καθάπαξ ἐστὶν ἐν τῷ πρώτῳ νῷ σημείοις μόνοις διακρινόμενη νοήσεως. Ἐπὶ τούτοις ἐν μὲν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ ἄλλο ἐστὶ τὸ νοεῖν τὸ πρᾶγμα, καὶ ἄλλο τὸ νοεῖν τὸ νοούμενον νόημα, ὅταν εἰς τὸ οἰκεῖον ἔργον ὁ νοῦς ἐπιτρέφῃ, ὅθεν ἕτεραι μὲν αἱ τῶν πραγμάτων, ἕτεραι δ' αἱ τῶν ἐπ' αὐτοῖς νοημάτων εἰσὶν ἐπιστῆμαι · ἐν δὲ τῷ Θεῷ ταῦτα οὐ διενήνοχε, καὶ ὁ μὲν ἐν ἀνθρώπῳ λόγος καὶ ἡ θέλησις οὐ πραγματικῶς πρὸς τὸν νοοῦντα καὶ θέλοντα διακρίνονται νοῦν · ὁ δὲ θεὸς Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον πραγματικῶς τοῦ Πατρὸς διακρίνονται · δεῖ γὰρ ἐκεῖ καὶ τὴν τῆς φύσεως ἕνωσιν ἄκραν εἶναι, ἥ προσήκει Θεῷ, καὶ τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἀληθῆ τε καὶ ἔμπρακτον, τῇ μέντοι κατὰ τὴν φύσιν ἐνώσει μηδὲλως προσισταμένην. Ἡ γὰρ ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ διάκρισις ἐν μὲν τοῖς ὁμοφυέσι κτίσμασι τὴν ὅλην αἰτίαν ἔχουσα εὐλόγως δὲ τὴν φύσιν ἐν τοῖς οὐτω διηρημένοις ἀριθμοῖς διαιρεῖ · ἐν δὲ τῷ ἀπλουστάτῳ καὶ νοερωτάτῳ Θεῷ τὴν νοητὴν ἀναφορὰν αἰτίαν ἔχουσα μόνη οὐ διαιρεῖ τὴν κατὰ φύσιν ἐνότητά. Καὶ πολλὰς ἄλλας εἰκὸς εἶναι διαφοράς τῆς τε ἀκτίστου Τριάδος ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῆς ἐν ἀνθρώπῳ κτιστῆς · ἀλλὰ δὲ μετὰ τοσοῦτων τῶν διαφορῶν οὐδὲν ἦττον ἢ κατὰ τὴν τριάδα τῶν ἰδιωμάτων ἢ τῶν ὑποστάσεων ὁμοίωσις μένει · καὶ ἐστὶ κατὰ τὴν πρόοδον αὐτῶν καὶ τὴν τάξιν καὶ τὸν τῆς προόδου λόγον τε καὶ τῆς τάξεως καὶ τὴν ἐν τῷ πλήθει πάμιν ἐνότητα τῆς οὐσίας καὶ καθόλου φάνει τὴν νοερότητα. Εἰ δὲ μετὰ πλείστης ἐκεῖ μὲν τῆς ὑπεροχῆς, ἐνταῦθα δὲ τῆς ὑφέσεως, καίτοι κἂν τῷ κτίσματι πολλῆς ὥραται διαφορά τῆς εἰκόνας · ἡ μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἐδόθη πᾶσι δῶρον κοινὸν μελίζονος κοινωνίας ἀρχὴ κατὰ τὸν μέλλοντα βίον τοῖς ἐνταυθοῖ καλῶς κερημένοις · οὐχ ὁμοίως δὲ πάντες αὐτῆς ἀπολαύουσιν, ἀλλ' οἱ μὲν μορφοῦσι τὴν εὐγενεστάτην ταύτην τῆς φύσεως παρασκευὴν καὶ οἰκεῖζ προαιρέσει τε καὶ σπουδῇ καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς ἐξάπτειν ποιούσι καὶ μέχρις οὐρανῶν ἀνιέναι, τοῖς δὲ ἀργόν τι χρῆμα καὶ

ducta, quando voluerit, intelligit; cum divinæ voluntatis sint opera, quatenus est et aliis benefica. Nani semper volebat fore ut mundus esset, non autem ut semper existeret; nec enim pote fuisset illum semper esse aut fore, ex quorum altero consequitur ut nunquam existeret, ex altero ut existeret, tametsi nunquam effectus. Hæc igitur æterna intelligentia ex integro una est in primo intellectu signis tantum ab intelligentia discreta. Præterea in humano intellectu aliud est rem intelligere, aliud intellectionem intellectam, cum ad propriam operationem intellectus convertitur; unde aliæ sunt rerum, aliæ de rebus intellectionum notitiæ. Verum hoc in Deo non differunt. Aliunde ratio et voluntas in homine non revera distinguuntur erga cognoscentem et volentem intellectum. Divinum vero Verbum et Spiritus sanctus realiter a Patre distinguuntur. Nam illic oportet ut sit naturæ summa unitas, ut Deo par est, et vera similiter et effectiva distinctio, unitati tamen naturæ minime obstans. Etenim indivisa et personalis distinctio quæ in creaturis materiam habet causam, approbe per huiusmodi numeros naturam dividit. Sed apud simplicissimum et intelligentissimum Deum, cum ex intelligibili tantum relatione causam habeat, naturæ non dividit unitatem. Nec aliis paucis probabiliter inter se differunt increata Trinitas apud Deum, et apud hominem creata. At quantumvis multæ sint hæc differentia: non cessat in Trinitate proprietatum seu personarum assimilitio. Permanet vero juxta processionem earum et ordinem, processionisque et ordinis modum atque etiam juxta substantiæ unitatem in pluralitate, ac uno tandem verbo intelligibilitatem. Quod si cum multa illic præcellentia, hic autem imperfectius, multa iterum in creatura differentia cernitur ab imagine, quæ quidem omnibus data est hominibus ut commune donum majoris communicationis principium, nempe in futura vita his qui præsentis recte usi fuerint: non autem omnes pariter illa fruuntur; sed alii generosissimum illum naturæ apparatus voluntate et contentione propria efformant, ejusque accendunt pulchritudinem et ad cælos usque extollunt; alii contra velut iners et informe quidpiam illum inscitia aut malitia obrutum missum faciunt.

καὶ ἀμορφον καταλείπεται ἀμαθῆ συγκαλυπτόμενον ἢ πονηρίᾳ. Hæc omnia de divina Trinitate ad eos qui foris sunt dictum dicendumque est, ex quodam quasi principio nobis et ipsis communi, Mosis nempe doctrina. Nobis autem præter omne ratiocinium fides ab ipso divino Verbo de his inserta est. Quapropter naturam nostram vere, Deo tamen condigne suscipiens et veris sententiis de uno Deo solo cunctorum entium auctore et legibus ad dirigendos mores nos exornavit, priori amoto dedecore quod in nos mendacii pater congresserat, non ita certe læsurus si nos approbe stetissemus legibus. Gloria igitur Verbo Dei et Filio qui tanta nobis bona lar-

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα περὶ τῆς θείας Τριάδος πρὸς τοὺς ἔξω καὶ εἴρηται καὶ λέγεσθαι δεῖ, ὡς ἐκ τίνος ἀρχῆς ἡμῖν τε καὶ ἐκείνοις κοινῆς τῆς τοῦ Μωσέως διδασκαλίας · ἡμῖν δὲ λόγῳ παντὸς ἐπέκεινα τὴν περὶ τούτων πίστιν αὐτὸς ὁ θεὸς ἐνέθηκε Λόγος. Τοῦτου χάριν τὴν ἡμετέραν ἀληθῶς μὲν θεοπροπέω: δὲ ὁμῶς προσλαβόμενος φύσιν, καὶ δόξαις τε ταῖς ἀληθεῖσι περὶ τοῦ μόνου Θεοῦ καὶ μόνου τῶν ὄντων πάντων αἰτίου καὶ νόμοις περὶ τοῦ βίου ἔχειν ὀρθῶς ἐκόσμησεν ἡμᾶς ἐκ τῆς πρὶν ἀκοσμίας, ἣν ὁ τοῦ ψεύδους πατὴρ ἡμῖν ἐπεσώρευσεν οὐκ ἂν δυναθῆς ἦ, ὡν τὸ δέον ἅπαν τηρούντων. Δόξα τοίνυν τῷ Λό-

gitus est haud qualia tantum omnibus entibus et operibus suis, sed etiam cunctis præstantia eaque perpetuo, neque solum omnibus una, sed et singularim. Ipse enim ab æterno nos et mundum universum penes se habuit intelligibiliter, ad extra autem temporaliter produxit, simul et tempus faciens epus paternæ et sapientis bonitatis. Ipse admirabili dispensatione nos spiritualiter instauravit et una curatione a diuturno et multiplici morbo sanavit ob eandem bonitatem, tanquam egregius medicus unaque pater et Dominus. Ipse moribus ac fide nos instituit, fidem scilicet edocens et cœlestis mysterium Trinitatis pulchre nobis reserans, quo solum agnito unus Deus rite ac legitime coli potest; morum autem dux effectus non præceptis tantummodo, sed suis etiam exemplis. Ad neutrum tamen huiusmodi bonorum nos adegit (cavendum enim ne perderet, cum salvare vellet); sed impedimentum æternæ vitæ insperato solvit, labem scilicet ex generationis semine propagatam; quamobrem sese spoliavit, et, corpore suscepto, pœnam nobis debitam in carne sua luit quæ nihil peccaverat; filiorum autem arbitrio fidemque et bona opera proposuit, quos etiam, propter omnimodam difficultatem utrique repugnantem, suis non destituit auxiliis. Ipse nobis Deum et Patrem manifestavit ab illo vicissim omnibus modis manifestatus. Ipse et Spiritum sanctum nobis revelavit ad majorem nempe sui revelationem, licet antea pro temporum opportunitate ab illo revelatus; hunc denique sigillum suorum in nos beneficiorum. Ipse singulorum vitam filiorum qui fide et arbitrio sunt efformati dirigit. Optima namque ex animo prorsus libero oportet eligi, statimque gratia ita proponentibus occurrat. Ecquid enumerandum tot manifestæ beneficentiæ dona quæ pro numero et magnitudine sunt omni sermone majora, soliusque obcæcætæ animæ oculis invisæ manent et ignota? Quoniam vero, etsi forte proprius ad divinum Verbum, nostrum nempe Jesum hoc referuntur, una tamen fuerit a Patre et Filio in Spiritu divinæ dispensationis beneficentia, ex unaque communi benignitate, ac proinde nobis semper indivise omnigenæ felicitatis et salutis prodierint remedia, idem est divinum laudare Verbum ac totam concelebrare Trinitatem, seu potius unum in personarum Trinitate Deum. Ipsi gloria in sæcula. Amen.

Α γρ τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱῶ τοσοῦτων καλῶν ἡμῖν ὑπάρξαντι τοῖς ἀνθρώποις, οὐ μετὰ πάντων μόνων τῶν ὄντων τε καὶ ἔργων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάντα καὶ πρὸς τούτῳ διηνεκῶς, οὐδὲ πᾶσι μόνον κοινῶς ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐκάστῳ. Αὐτὸς γὰρ καὶ ἀδιώως ἡμᾶς τὸν τε σύμπαντα κόσμον εἶχε παρ' ἑαυτῷ νοητῶς καὶ χρονικῶς ἔξω παρήγαγεν, ἕμα καὶ τὸν χρόνον ποιήσας ἔργον τῆς πατρικῆς καὶ αὐτοῦ σοφῆς ἀγαθότητος· αὐτὸς καὶ ἀνέπλασε πνευματικῶς οἰκονομίας τρόπων ξενίζοντι καὶ μεθόδῳ μιᾷ τὴν πολυχρόνιον ἡμῶν καὶ ποικίλην ἐξηκέσατο νόσον ἐκ τῆς αὐτῆς ἀγαθότητος ὡς ἄριστος ἱατρὸς ἰμοῦ καὶ πατῆρ καὶ δεσπότης. Αὐτὸς ἡμᾶς ἐμόρφωσε καὶ βίω καὶ πίστει, τὴν μὲν διδάξας καὶ τὸ τῆς οὐρανόυ Τριάδος καλῶς ἡμῖν ἀναπτύξας μυστήριον, ᾧ μόνῳ τὸν ἕνα εἶδειν Θεὸν καλῶς ἐνεστι καὶ γνησίως, τοῦ δὲ καθηγητῆς ἡμῖν γεγονὸς οὐ διδάγμασι μόνοις, ἀλλὰ καὶ τῷ καθ' αὐτὸν ὑποδείγματι· οὐ βιασάμενος πρὸς οὐδέτερον τοῖν δυοῖν τούτοιν καλεῖν (οὐ γὰρ ἔχει φθεῖρειν ἀντὶ τοῦ σώζειν), ἀλλὰ τὸ μὲν κώλυμα τῆς αἰωνίου λύσεως ἀνελεπίστως ζωῆς τὴν ἐκ τῶν σπερμάτων τοῦ γένους διαβαλουσαν λύμην, οἷς ἐκέλευσεν ἑαυτὸν καὶ οὐς ὑπέστη καὶ τὴν ὀφειλαμένην ἡμῖν δίκην ἐξέτισεν ἐν σαρκὶ μηδὲν ἁμαρτοῦση, τῇ δὲ προαιρέσει τῶν τέκνων τό τε πιστεῦειν τό τε βιοῦν ὀρθῶς ἐπιτρέψας, οὐκ ἄνευ μέντοι τῆς παρ' αὐτοῦ συμμαχίας διὰ τὴν ἑκατέρω πολλοῖς τρόποις ἀπαντῶσαν δυσχερείαν, αὐτὸς ἡμῖν ἐφανέρωσε τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα πᾶσι τρόποις ὑπ' ἐκείνου φανερωθεῖς. Αὐτὸς ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐφανέρωσεν εἰς μελῶ μὲν φανέρωσιν αὐτοῦ, καίτοι πρόσθεν ὑπ' ἐκείνου φανερωθεῖς τῷ καιρῷ προσηκόντως, σφραγίδα δὲ τῶν εἰς ἡμᾶς εὐεργεσιῶν. Αὐτὸς καὶ τὸν ἐκάστου τῶν τέκνων βίον ἰθύνει τῶν πίστει τε καὶ προαιρέσει μεμορφωμένων, δεῖ γὰρ προσεῖσθαι τὰ κρείττω γνώμη ὅλη ῥοπή· ἡ δὲ χάρις εὐθύς συναντᾷ τοῖς οὕτω προηρημένοις· τί δὲ καταριθμεῖν τὰ πάντα νικῶντα λόγον τῷ πλήθει τε καὶ μεγέθει τῆς φανερᾶς εὐποιίας, ἢ μόνοις τοῖς πεπηρωμένοις τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς ἀφανῆς ἔτι μένει καὶ ἀγνωστος; Ἐπεὶ δ' εἰ καὶ ἰδιαίτερον πως πρὸς τὸν θεῖον ἀναφέρεται Λόγον τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν, ἀλλὰ μία ἦν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἡ τῆς θείας οἰκονομίας εὐεργεσία ἐκ μιᾶς ὁμόπνου φιλανθρωπίας, καὶ ἀχωρίστως ἡμῖν ἔκειθεν ἀεὶ τὰ τῆς παντοίας εὐτυχίας καὶ σωτηρίας ἐκεράννυτο φάρμακα, ταυτὸν ἔστι τὸν θεῖον Λόγον ὁμνῆειν καὶ τὴν ὅλην ἐκθειάζειν Τριάδα, μᾶλλον δὲ τὸν ἐν Τριάδι προσώπων ἕνα Θεόν. Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

SCHOLARIUM

POSTEA

GENNADII PATRIARCHÆ

EPISTOLA AD PLETHONEM

In ejus librum contra Latinos de processione Spiritus sancti.

ARGUMENTUM.

Pletho Gemistus librum ediderat inscriptum, *De processione Spiritus sancti contra Latinos*, in quo sub specie sententiæ Græcorum propugnandæ systema suum gentilitium adumbraverat. Hoc Gennadium non fugit; sine mora ideo ad refutationem se accinxit et responsum ad Plethonem ipsum direxit. Hæc epistola, quamvis nimis prolixa, magnam in auctore solertiam denotat. In ancipiti enim versabatur Gennadius: Plethonem oportebat ob propugnatas orthodoxorum partes laudare, at ob male propugnatas vituperare; propter orthodoxiam gratulari ita tamen ut pro dubio haberi intelligeret; ei ut homini a quo cavendum esset adblandiri, timorem tamen incutere ut se notum sentienti et larva sub qua latebat jamjam spoliandum; eo modo tamen ut verba cum amicitiae nondum interruptæ exteriori specie concordarent. Exordium tale est: « Accepi, o amicorum optime et doctissime, epistolam, tuæ erga me amicitiae et benevolentiae testem. Ais, te ad imperatorem opus transmisisse quod contra meam pro Aristotele lucubrationem scripsisti; interea tamen tractatum contra Latinos edidisti, de quo omnino taces, quod rancorem quamdam significare videtur. Fortuito in manus meas venit; quoad vero tuam in causa Aristotelis responsum, imperator ut mecum communicaretur e re non judicavit; in quo, si dicere licet, invidiose magis quam tu quoad gloriam tuam egit. Scriptum hoc, cujus desiderio teneor, aliquis fortasse non postulatum gratificandi vel molestandi causa transmittet. » Sententias deinde Plethonis Gennadius ad examen revocat, argumentis potioribus eas fulciet vel sub specie amicæ assentationis refutans. Plethoni enimvero gratulatur quod placitis philosophorum gentilitium quæ in opere de Spiritu sancto adduxit, assensum non præbuerit. « Si qui, ait, exstarent adeo mente capti homines ut veteres istos errores instaurare vellent, eorum cæcitas venia omnino indigna foret.... Ex quo enim Verbum ipsum in mundum venit ut unitatis divinæ dogma doceret, quanti sceleris reus esset qui deos multiplices inducere vellet, post tot sæcula extinctos polytheismi cineres movere, novum Olympum excogitare, quem non ipsa somniaverant poetarum cerebella, novum tandem cultum, religionem simpliciorum (1), ut aiunt nonnulli, qua respublica et mores juxta Zoroastri, Platonis et Stoicorum placita refingerentur: quod si tales impietates scripto mandarentur et ederentur, ad eas confutandas paratum me esse profiteor, quod alius sane cum non minori successu præstaret: at ut mihi concertationis honos reservetur postulo. Librum non igne (2) sed ratione et veritate oppugnabo; igni mandandi libri auctores. » Obmutuit Pletho; sed mox Diatribam in publicum emisit quam contra Gennadii pro Aristotele Apologiam scripserat, acrimonia et rancore plenam. Atqui fatendum Gennadium in Apologia Plethonem non minus male habuisse. Minoidem Mynam audiamus, hujus Apologiæ editorem: « *Ἐπιγράφεται, ἢ παρῶσα βιβλος, Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει, δέον ἄλλως πω; ἐπιγράψαι· ἐν γὰρ τοῖς ἐφεξῆς τῆς βιβλοῦ οὐχ ὡς ἀποριῶν ὁ Πλήθων ἐλέγχεται, ἀλλὰ ψευδόμενος, καὶ συκοφάντης, καὶ μαινόμενος.* » Utrinque philosophicus tumor læsus controversiam in mutuas obiurgationes verterat.

(1) Ἀγιστάτας εὐστατεῖς. His verbis, quæ leguntur in Prologo ad librum *De legibus*, sensui Christiano Pletho contradixit. Hic prologus, ad quem per totum hunc locum Gennadius alludit, ei non nisi per linguam secreti non tenacem innotuisse debuit, nam librum suum Pletho nondum publici juris fecerat.

(2) Ignem tamen postea adhibuit Gennadius (vide epist. ad Josephum Exarchum), at contra librum, non contra auctorem.

ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΝ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΠΛΗΘΩΝΑ

ΕΠΙ Τῆ ΠΡΟΣ ΤΟ ΥΠΕΡ ΛΑΤΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΥΤΟΥ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙ

Η ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ (1).

Ἐδεξάμην σου, φίλων ἄριστε καὶ σοφώτατε, τὴν **Α** ἐπιτολὴν, ἐν ἣ φιλεῖν μὲν ἐμὲ, καὶ μῆτε ὠργί-
σθαι, μῆτε πρὸς ὀργὴν τι ποιεῖν ἔλεγες· ἀναπέμψαι
δέ τι βιβλίον τῷ θειοτάτῳ βασιλεῖ, πρὸς τὰ ὑπὲρ
Ἀριστοτέλους ἠγωνισμένα μοί ποτε, ἀντιγεγραμ-
μένον. Αὐτίκα δὲ καὶ βιβλίον τί σου κατὰ Λατίνων
τῆς δόξης ἐφαίνετο, οὐ πρὸς ἡμᾶς γε οὐ μεμνημένον,
ἐψκέεις αὖ καὶ μνησθῆναι. Οὐ γὰρ ἠγνώεις ταυτησί γε
τῆς ὕλης· λόγῳ τε καὶ ἔργῳ τοῖς δυνατοῖς ἀντιποιοι-
μένους, καὶ διὰ τοῦτ', εἰ τις ἡμῖν ποθεν ἤκοι συνη-
γορία, ταύτην τε μεθ' ἡδονῆς ἀρπάσσοντας, ὡς εἰκός,
καὶ εἰσομένους χάριτας τῷ διδόντι. Τοῦτο μὲν οὖν
καλῶς ποιοῦν, καὶ σοῦ γε μὴ ἀξιούντος, τὰς ἡμετέ-
ρας πρὸ πάντων χεῖρας ἐζήτησεν. Ἄ ὄ' ἐφασκες
ἀντιγεγραφῶς ἀναπέμψαι, καὶ δεῖν ἡμᾶς ἐκεῖθεν
λαμβάνειν· εἰ γε βουλοίμεθα, ὁ μὲν θειοτάτος βασι-
λεὺς ἡμῖν οὐκ ἐδίδου, σοῦ καὶ τῆς σῆς δόξης· μᾶλλον, **Β**
ὡς ἂν ἐγώ γε φαίην, κηδόμενος· ἐπεὶ ἑώρα σε κατα-
κεκρημένον τοῖς λόγοις, ὃν εἰς ἐπιεικίαν ἐπαινῶν
καὶ σεμνότητα, καὶ τοιοῦτον βούλοιο· ἂν πᾶσι δοκεῖν
οἷς πράττεις. Τὸ γὰρ τῆς ἀσθeneίας τῶν λόγων ἢ
τῆς ἰσχύος ἄλλοις ἀφείναι ἂν οἶμαι σκοπεῖν· μὴ δὲ
γὰρ αὐτῷ γε νῦν τῶν τοιοῦτων μέλειν. Ἄλλ' εἰς ἄλ-
λους οὐκ οἶδ' ὅθεν καὶ ὅπως ἐκπεπτωκότα (ἔδει γὰρ
ἀρετὴν λόγων τοιαύτην δημοσιεῦσθαι τε καὶ μὴ
κρύπτεσθαι), οὐδὲ πρὸ αὐτῶν πῶ τινο; δίδεται,
οὐδ' ἔμοιγε αὐτῷ λαμβάνειν, εἰ δεῖ τάλῃθι λέγειν,
προῦργου γεγενημένον· ἴσω; δὲ ποτε δώσει τις καὶ
μὴ ἀπαιτοῦντι, ἢ χαρισθῆναι, ἢ λυπηθεῖν οἰόμενος,
ὁποτέρους ἀν' ἐπιστήμης περὶ τῶν τοιοῦτων καὶ γνώ-
μης ἔχων τύχοι περὶ ἐμέ. Κἀγὼ τὴν καὶ νῦν ἐνοῦ-
σάν μοι περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐμῶν ἐκεῖνων γνώ-
μην, ταύτην αὐξήσας τότε, ὡς οἶμαι, τριχυτήτων
δὲ τῶν ἐμοῖς, καὶ τοῦ μὴ χωρὶς· που, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῖς
τοῖς ἐμοῖς, ἀντεῖπειν, ἢ ὁ τι ἄλλο σοὶ καὶ ὅτου χάριν
εἴη ἐξευρημένον οὐκ ἐπὶ καθαρῆσει μᾶλλον ἢ θερα-
πεῖα τύφου τινός, τούτων δὴ τοσούτων φροντίσας,

ὡστε καὶ ἐφησθῆναι, ἄλλως τε καὶ ἀνταποδομέ-
νοις, ἔπειτα θαυμάσομαι σε, οἷς ποτε προεἶλω νεα-
νικώτερον ἀμύοντα καὶ σαυτῷ. Καὶ αἰεὶ γὰρ σου
ποιοῦμαι ἐν θαύματι πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ὅσα ἐς
σοφίαν καὶ τὴν τῶν λόγων ἐστὶ τέχνην. Τὸ μὲν γὰρ
καὶ τάλῃθους ἐν ταῖς περὶ ἀπάντων δόξαις ἐφάπτε-
σθαι χαλεπὸν ἐστὶ καὶ σοὶ καὶ ἔμοιγε καὶ ὀφθαλμοῦν,
ἕως ἂν ἐν τῷδε ὤμεν τῷ σώματι· τὸ δὲ τὰ δοκοῦντα,
ὡς οἶόν τε, καὶ λόγοις ἔχειν δεικνύναι, καὶ ἱκανοὺς
εἶναι τι καὶ ἀντεῖπειν, τοὺς ἐπισταμένους πη τῶν μὴ
τοιοῦτων καὶ τούτῳ (2) δὴ ἠγούμεθα διαφέρειν. Εἰ
δέ τί μοι ἢ ἐν τοῖς τοῦ βιβλίου προοιμίοις ἐκείνου, ἢ
ἐν τινι τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἠπελητο, καὶ τούτου ἀφέ-
ξομαι νῦν· οὐ διὰ τὸ οἰεσθαι, μὴ ἂν ποτέ σε δι-
καλῶς ἀντεῖπειν μοὶ τῷ βιβλίῳ δύνασθαι· εἰδὼς
γὰρ τοῦτο καὶ πρότερον, ὅμως διενουόμεν τι καὶ
ἀντιγράφειν αὐτῷ πρὸς τὰ σά, ἢ καὶ ἄλλον τινὰ τρόπον
τὰ τοιαῦτ' ἐξετάσειν, ὃς ἂν καὶ ἀμφοῖν τοῖν φιλοσό-
φῳι συνήνεγκε, καὶ σοὶ δῆπου μετὰ θατέρου. Οὐ τοί-
νων τούτου γε ἕνεκα, ἢ τοῦ δεῖν τῶν ἀντιγεγραμμέ-
νων σοὶ, ὡς μὴ κατὰ νόμον μῆτ' ἐπὶ σπουδῇ ἀφεί-
μένων, ὀλιγωρεῖν (οὐ γὰρ βούλομαι σε τοιαῦτα λέ-
γων ἔτι λυπεῖν), ἀλλὰ τῷ μέλιω σοὶ χάριν ἐφείλειν
τῶν κατὰ τοῦ Λατινικοῦ βιβλίου συγγεγραμμένων,
ἢ ὅσον ἀμύνοιο· ἂν τις διὰ τὰ ἕτερα, εἰ καὶ ἔδει με
ἀντιλέγειν, οὐκ ἀντερῶ· καὶ εἰ σιωπᾶν μᾶλλον
ἐχρῆν τοῖς πρότεροις ἐκείνοις ἀρκούμενον, καὶ διὰ
τοῦτο μάλιστα σιωπήσομαι, καὶ ἀφέξομαι σου τῶν
δευτέρων τούτων ἀποριῶν καθάπαξ. Τὸ μὲν γὰρ,
εἴτε διὰ σὲ βελτίων φανείη Πλάτων Ἀριστοτέλους
οἷς οὐ πρόσθεν τοιοῦτος εἰς πάντα ἐδόκει, εἴτ' Ἀρι-
στοτέλει σώζοιτο δι' ἐμὲ νῦν, ἢν ἐκ πολλοῦ δόξαν
ἔσχεν, ἐν τοῖς γε πλείοσι καὶ σοφωτέροις, οὐ πᾶν
μοι διαφέρει. Καὶ εἴτε τὰ δυνατὰ λέγειν δόξαμεν
ἄμφω ὑπὲρ ὧν ἐν τοῖς ἐξω προοιμίοις λόγοις,
εἴτε καὶ μηδέτερος μηδετέρῳ βοηθοῖη καλῶς, ἀλλ'
ἐπιδειξίς εἶναι ταῦτα δοκοῖη μόνον τοῖς κρινουσιν,
οὐδὲ τούτου μοὶ μέλει τοσούτων ἐν τῷ παρόντι· ἀλλ-

(1) Primus edidit V. Cl. D. Alexander in Appendice ad Plethonis librum *De legibus*, p. 513, ex cod. Paris. 1297, ubi in titulo (inquit doctissimus editor) prius scriptum fuerat καὶ κατὰ τῆς Λατινικῆς δόξης, postea in margine rescriptum, ἢ κατὰ Ἑλλήνων; quorum utrumque verum: non magis enim aduersus Latinorum dogma quam aduersus Plethonis novam gentilitatem scripta sunt hæc.

(2) Sic cod. Τοῦτῳ post τὸ δὲ anacoluthum. ALEX.

Θείας τε περί τῆς ἐν τοῖς τοιοῦτοις, οὐθ' ἡμεῖς γε-
 νοίμεθ' ἂν ἀλλήλοισ κριταί, περί ὧν διενηγέμεθα
 ἤδη, οὐτ' ἄλλοις πιστεύουσι κρινουσι, τῷ αὐτῷ δὴ
 καὶ πάντων πάθει ἐνεσχημένον, καὶ τῶν μὲν τῷ
 ἐτέρῳ προσκείμενον, τῶν δὲ τῷ ἐτέρῳ τὸν φιλοσό-
 φον, ὧν οὐδέτεροι τοῖς θάτερα τετιμηκῶσι γένοιον·
 ἂν ἀξιώσῃ διαιτηται περί τῶν ἐτέρων. Λοιδοριῶν
 δὲ περί καὶ τοιαύτης ἀσχημοσύνης τίς ἂν ἀμιλληθεῖη
 καὶ ὄψοι; ὧν γε οὐδὲ τοῖς ἐχθροῖς εὐξαιε' ἂν τις
 τῶν πλέον ἔχειν, μὴ τί γε αὐτῷ, σώφρων τε καὶ
 ἐπεικῆς ὧν, πλὴν εἴ τινα καὶ τοιοῦτον θειοτέρα τις
 αἰτία καὶ ἀφυκτος καὶ ἄρξασθαί ποτε κατηγάκασε.
 Τούτοις μὲν δὴ καὶ τοιοῦτοις ἔγωγε νῦν ἥκιστα προσ-
 ἔχειν φημί. Τοῦ δὲ τὴν πατριον ἡμῶν θεοσέβειαν,
 ἢ φυλάττοντας ἅμα τε Θεῷ καὶ φρονίμοις πᾶσιν
 ἀρίσκαιν, ἢ, ὡς οὐδὲν διαφέρων, ἀντιδοξῶν τε οὐκ
 ἀληθῶν καὶ πρᾶγματῶν ἄλλων προειμένους δυσσε-
 βειν, πολὺ τι δὴ, ὡς οἷσα, καὶ ἡμῖν ἐκ πολλοῦ ἐμέ-
 λησέ τε καὶ, σὺν Θεῷ φάναι, μελήσει, ὥσθ' ὅπως μὴ
 πολλοῖς συμβαίη τὰ δεύτερα. Οὐ γὰρ περί ἡμῶν γε
 αὐτῶν, σὺν αὐτῷ Θεῷ δ' εἰρήσθω, τοιοῦτό τι δέδιμεν.
 Ὡν ἕνεκα ζηλωτοὶ τοῖς πολλοῖς ἔδοκουμεν, τούτων
 οὐκ ἔσθ' ὅ τι οὐ προηγάμεθα χαίροντες. Οὐ γὰρ ἦν,
 ὡς εἴκειν, ἐκείνων τε ἀπολαύειν καλῶς, καὶ τοὺς
 ἄλλους λόγῳ τε καὶ ἔργῳ πείθειν, ὡς σωφρονοῖεν.
 Εἰσὶ δ' ἐν τῷ νῦν χρόνῳ τοιοῦτοι παρ' ἡμῖν οὐκ ὀλί-
 γοι, οὐδὲ καὶ αὐτοὶ ἐφήσθα δεδιέναι, τὸ δ' ὅπως μὴ
 γένοιον ποτε ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμετέρων λόγων
 κρείττους λατῖνοι, μὴ δεδιέναι. Τοσοῦτ' ἀπέσχομεν
 θεοσεβείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην τιμὴν ἀντικαταλλάτ-
 τεσθαι, ὃ ληρεῖν τινες οὐκ ὀκνοῦσι, τῶν πραγμάτων
 αὐτοῖς ἀντιφεγγομένον, κυνιδίων ὡς ἀληθῶς ἐπι-
 δεικνύμενοι προαιρέσιν τε καὶ δύναιεν, ὅτι τὸν θυ-
 μὸν ἐν ταῖς λοιδορίαις, ὡς ἐκεῖνα ταῖς ὑλακαῖς, ἐξε-
 μούντες, πολὺ πλέον ἐν τοῖς ἀναγκαῖοις ἀπαυδῶσιν ἢ
 ὅσον ἐν ταῖς τῶν περιττῶν τε καὶ χειρόνων νικῶσιν
 ὑπερβολαῖς. Εἰ δ' ἀγανακτοῖεν προσθεῖον τινὸς εἶνε-
 κα, καὶ μερίζουσιν οὐκ ὀκνήσομεν αὐτοὺς παρῆξασθαι,
 ταῖς ἀλωπεκίαι καὶ ταῖς Ἀκταίωνος. Σὺ δ' ἀεὶ τε
 ἦσθα ἐν τοῖς περί τοῦ ἀμφισθητουμένου τούτου λό-
 γοις τῷ γένει τε καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ φίλιος, καὶ οὐδενὶ
 οὐδέποτε ἐρόπῃ ἐπαχθῆς, καὶ νῦν τεκμηρίῳ μεγί-
 στω τοῦτ' εἰδείξας· ὥστ' εἴ καὶ τινὰς πρόσθεν τοιοῦ-
 τος ὧν ἐλελήθεις, αὐτοὺς τε καὶ τοῖς διαβάλλειν ἐπι-
 χειροῦσι μηκέτ' ἂν ἐξεῖναι τὰ τῶν ἀγ. οὐόντων ἢ
 ἐθελοκακούντων ἐνδεικνύσθαι περί σέ. Πῶς οὖν δι-
 καιος ἂν ἦν ἀντιλέγειν ἐπιχειρῶν ἢ βασκαίνων τῷ
 ἐς τὰ μέγιστά τε καὶ οἰκειότατα ξυμμαχοῦντι οὕτω
 χρῆσιμῳ; Εἰ γὰρ με δύο φεύγοντα δίκας, ἀπὸ πλάτ-
 τας μὲν τῆς μεγίστης συναγορεύων, καὶ ἦν πάντων
 ἂν τῶν ὑπαρχόντων ἠλαττόμην νικᾶν· οὐ δ' ἔδει
 με μηδὲν τι σχεδὸν βλάπτεσθαι ἐπεθούλευες, ἢ διώ-
 κων ἢ τῷ διώκοντι συνιστάμενος· ἄρ' εὐγνώμων ἂν
 ἦν, ἀφέντα σοι χάριν εἰδέναι ὧν ἐσπούδακας ὤφε-
 λειν, ἀλαχίστου ἀδικήματος μνησικακεῖν τε καὶ ἀν-
 τεπεξείναι πειράσθαι; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Εἰ δὲ καὶ

μὴ ἡμῖν ἐχαρίζου προῦργου, τῇ δ' ἀληθείᾳ, καὶ τῷ
 δικαίῳ, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὧν σοὶ οὐδὲν τι (1) ἦττον
 ἡμῶν αὐτῶν μέλει, καὶ οὕτοις ἡμᾶς ἔδει, τὸ οἰκεῖον
 μὴ ὑπολογιζομένους, ἀμειβεσθαι τὸν εἰς τὸ κοινὸν
 ὠφελούοντα, εἴ τι καὶ ἰδίᾳ αὐτῷ μέμφεσθαι ἔχοιμεν,
 ἀφιέντας, καὶ ἐξὸν ἐλέγγειν, οὐκ ἐξελέγγοντας. Οὐκ-
 οῦν διὰ ταῦτα πρὸς μὲν τὰ σά γε ἐκεῖνα, ὅσοι' ἂν
 δόξειεν ὀφθέντα ποτὲ, οὐδὲν μοι ἀντιγεγράφεται,
 ἀλλ' ἔασω σε ἀπολαύειν ὧν ἐς Ἀριστοτέλη τε αὐ
 καὶ ἡμᾶς, ὡς οἱ ἰδόντες λέγουσιν, αὐτοσχεδιάσας,
 ἔρω τι ἀμυνεῖσθαι ἢ ἐπιδείξεσθαι, ὡς ἂν εἴη σοι
 καὶ ταῦτα διατριβῆ [καλ.] τοῖς ἡδιστ' ἂν ἰδοῦσι μετ'
 ὀργῆς ἀναπαλαίειν πειρώμενον καὶ κραυγῆς, καί-
 τοι σχεδὸν ἀποτριάχθέντα· οὐ γὰρ ἡμῖν γε δόξειεν
 ἂν, οἷα δὴ φασὶ καὶ Κυμαίοις (2). Καὶ δὲ δὴ πλέον
 ἐστὶ, συγχωρήσαιμ' ἂν σοι καὶ Πλάτωνα καὶ Ἀρι-
 στοτέλη ληρεῖν ὁμοίως. Τί γὰρ ἂν καὶ ἡραλος εἴνοι-
 το, ὁποτέρου τούτου πλέον εὐδοκιοῦντος; Οὐ τῆς
 κερδαλεωτάτης ἀληθείας οὐχ ὅσοι τε ἐγένοντο ἢ οὐκ
 ἤξίοντο τυχεῖν· ὃ σφίσι τε αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις
 αἴτιον γέγονε τοῦ καὶ περί τῶν ἄλλων, ὅσα ἐλάττω
 τυγχάνει τῷ γένει ἦντα, ἄλλον ἐν ἄλλῳ τοῦ ἔντος
 διαμαρτεῖν. Ἄλλ' εἴ τί γε ἄρα καὶ χρῆσιμοι τοῖς
 χρωμένοις δύναιτο εἶναι, τοῦτο καὶ παρ' ἐτέρων
 λαβεῖν ἐστι, προαιρέσει μὲν τοῖς πολλοῖς οὐκ εὐπε-
 τεστέρα, σπουδῇ δὲ ἐλάττων. Οὗτοι δ' εἰσὶν, οἱ τῷ
 τῆς ἱεράς διδασκαλίας ἐλλαμφθέντες φωτὶ, τῇ ἐξ
 ἐκείνων σοφίᾳ ὡσπερ τινὰ ἐπιστήσαντες ταύτην
 παιδαγωγὸν, αὐτοὶ τε πολλῶν Ἀριστοτέλους καὶ
 Πλάτωνος καὶ τῶν ὁμοίων βελτίους ἐγένοντο, καὶ
 τοὺς συγγινόμενους αὐτῶν ταῖς βίβλοισ τοιοῦτους
 ποιοῦσι. Καὶ πολλοὶ γε δὲ αὐτῶν τοιοῦτοι γεγέννη-
 ται, οἷοι μὴ ὅτι τῶν εἰρημένων, ἀλλὰ καὶ Ἐρμοῦ
 αὐτοῦ καὶ Ἀπόλλωνος καὶ Μουσῶν, καὶ πάντων ἐφ'
 οὐδ' ἢ Ἑλληνικῆ ἀναφέρει σοφία, πάμπλου ὑπερε-
 νεγκεῖν. Τὰ μὲν γὰρ τῶν πῖρ' Ἑλλήσιν ἐπὶ σοφίᾳ
 πρώτων ἔργα τῶν γε πλειόνων, καὶ τῶν τῶν φαι-
 λοτάτων ἰδιωτῶν χεῖρω ἦν, τῷ τὴν μὲν περί τὸ
 αἰσθητὸν ἅπαν διατριβὴν μὴ δύνασθαι τῇ μετουσίᾳ
 τοῦ κρείττονος καὶ τῇ τοῦ ἔντος καλοῦ θήρα τὴν ἀν-
 θρωπων προσαγαγεῖν, καὶ εἰ θεωρητικῶς περί αὐτὰ
 μόνον στρέφοιτο ἄνευ τοῦ ἥκιστα αὐτῶν ἐφάπτεσθαι
 καὶ τῇ αἰσθήσει· περί δὲ γε τῶν νοητῶν μηδὲν αὐ-
 τοῖς σαφὲς εἶναι περί ὅτου ἂν καὶ ἐλπὶς τις εἴη βε-
 ββαία οὕτω καὶ ἔχειν ὡς ὑπ' αὐτῶν ἔγνωστο, ἀλλ'
 ὡσπερ ἄλλην τινὰ τῶν ἐπιστημῶν, οὕτω δὴ καὶ τὴν
 περί τῶν θεῶν ἀσκησθαι, καὶ πολλῷ χεῖρον, ὅσῳ δὴ
 καὶ ἦττον βεβαίωτης· εἶναι μὲν τινὰ τῶν φαινο-
 μένων πολλῷ κρείττω καὶ αὐτῶν ἐνίους ὑπείληφθα-
 τας, τοιαῦτα δ', οἷα αὐτοὺς ἕκαστος ὑπείληφεν εἶναι,
 ἐκ τινων μύθων ἢ τῶν οἰκειῶν προλήψεων, καὶ ἀρ-
 χῶν, ὅς ποτε ἀληθεστέρας τῶν ἄλλων τυγχάνειν
 ὤφετο, ὠρμημένος. Λαθεῖν δὲ οὐδ' αὐτοὺς ἐκείνους τὸ
 μηδὲν πιστὸν ἔχειν περί αὐτῶν, εἴ μὴ ἐς ὅσον καὶ
 τῇ τῶν ἰδιωτῶν πλάνῃ ἐκέχρηστο, χρησθηριοῖς καὶ
 ταῖς ἐκείθεν προσέχοντες ἀφορμαῖς, οὐκ ἐξηπατη-

(1) Cod. οἷς οὐδὲν τι, quod nos conjectando emendavimus. ALEX.

(2) Quia nempe scώπτεται: εἰς ἀναίσθησιαν· ἢ Κόμη. (Grab.) ALEX.

μένο· μάλλον ἢ ἔκουσιν ἐνδεία τοῦ ἀληθεστέρου τε καὶ βελτιόνος· σαφῆς γὰρ ἦν ἡ παρὰ τῶν διαιμόνων φενάκη. Δι' αὐτὴν δὲ καὶ οὐκ ἀπεικόντως ἐκείνοι πάντες σχεδὸν ἀσύμφωνα τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ βίου ἔργα ἐπιδειξάμενοι, οὐδὲν τὸ τρίβωνος δυναντο καὶ τῆς ἐν ταῖς στοαῖς ἢ τοῖς περιπάτοις ἀδολεσχίας, ὡς τ' εἴπερ τινὰς, αὐτοὺς ἂν εἶναι τοὺς εἰς δυναντε καὶ θηρίων ἄλλων σώματα εἰσιόντας σὺν αὐτῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τοῖς καλοῖς θεωρήμασιν, εἶγε ἀληθεῖς αἱ μετενωματώσεις καὶ οἱ περὶ αὐτῶν ἦσαν λόγοι. Οἱ δὲ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως ἡγεμόνες, εὐθύς ἀπὸ τῆς εὐτυχοῦς ἐκείνης οἰκονομίας τοῦ κρείττονος μέχρι καὶ ἐπὶ πλεῖστον χρόνον, οὐ μόνον τοῦ αὐτῶν λόγου καὶ οἱ σαφέστεροι, ἀλλὰ καὶ παντὸς λόγου κρείττον ἐβίουν, (1) ὥσπερ εἰκὸς ἦν τοὺς αὐτῇ Θεοῦ σοφίᾳ, συγγενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἀξιώσασθαι τοῦτου χάριν, ἀκολουθοῦντας. Γραμμῶν μὲν καὶ ἀριθμῶν καὶ τῶν οὐρανίων τηρήσεως, καὶ φυσικῆς ἐπιστήμης, οἱ μὲν οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἔπαυοντες· ὧν γὰρ τῆς ἀπολαύσεως ὀλιγώρουν, τοῦτων τὴν ἐβδῆσιν, καὶ τῶν περὶ αὐτὰ παθημάτων, οὐδὲν ἠγοῦντο σιμῶν, κἀνυ καλῶς ποιοῦντες. Εἰ γὰρ τὸ γινῶναι πρὸς τὸ ὑπερφρονῆται τῶν γε τοιούτων φέροι ἂν, τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, καὶ ἐρασθῆναι τοῦ κάλλους, ὃ ὑπὲρ ταῦτα πάντα ἐστίν, ἀφρονὲς ἔτι ὄν, τί γ' ἂν ἐδέοντο κάμνειν περὶ τὴν τοιαύτην γνῶσιν, ὀδῶν ῥάσθη τε καὶ δικαιοσύνη, καὶ πείρα βεβαίω, μετὰ τοῦ ἐραστοῦ κἀνταῦθα, ὡς ἐγχαρεῖ, γενέσθαι δυνάμενοι; Οἱ δὲ καὶ ταῦτα μὲν ἤθεσαν, ἀλλ' οὐδὲν μάλλον τῶν οὐκ εἰδόντων ἔχρωντο, πλην εἴ που εἰδέησε τοὺς ἐπὶ τῇ ματαίᾳ ταύτῃ σπουδῇ μόνῃ σεμνυνομένους ἐλέγχειν, καὶ τὰ ἐκεῖθεν ἀνόστασθαι τῇ ἱερᾷ ἀληθείᾳ δοκοῦντα δεικνύουσι οἷα ἔχρη δεικνυσθαι, καὶ ὡς ἂν μὴ κομπάζειν δύναιτο, ἢ ὡς δι' ἀμαθίαν τῶν ἄλλων ἐπὶ τὰ βελτίω ἱεμένον, τῶν τῷ ὄντι φιλοσόφων καταγελάσῃ, οἱ τῇ τῶν φαινομένων γνῶσει προσηλωμένοι. Πάντες δ' ὁμοῦ τὴν ἀληθινήν σοφίαν τοιαύτην τε εὐρον σπουδῇ, οὐκ ἄνευ τῆς ἐξ αὐτῆς ὀδηγίας, καὶ εὐρημένην ἐτίμησαν ὄντω, ὥσ' οὐ ὑπὲρ αὐτῆς καὶ τῶν αὐτῆς νόμων θνήσκειν τε καὶ διὰ βίου τεθνηκέναι, ὃ δὴ τοῦ κατ' ἐκείνην βεβιωκέναι ἀκριβῶς, πολὺ μείζον ἐστίν. Τοιοῦτοι δὲ γεγονότες, οὐ μελέτην λέγοντες μόνον θανάτου εἶναι φιλοσοφίαν, ἢ μελετῶντες μὲν ἐν τῇ θανάτου τε καὶ τῶν θανάτου πολὺ χειρόνων κακῶν τοῦ σώματος ἀπουσίᾳ, ἐν δὲ τῷ ἔργῳ ἀφηνιάζοντες, ἀλλ' ἔργοις μάλλον ἢ λόγοις ἐπιδεικνύοντες ἅπαντας τὴν προαίρεσιν, οὐ καθ' ἕνα αὐτοὶ τε οὕτως ἐφιλοσόφουν καὶ τοὺς ἄλλους ἐμοίους ἐποιοῦν, ἀλλὰ καθ' ὅσους πεγχαλέπον ἐστίν ἀριθμεῖν· πόλεις γὰρ ὅλαι καὶ ὅλα ἔβην τὴν ὑψηλοτάτην αἰρεσιν ἠσπάζοντό τε ταύτην καὶ ἦσκον, οὐδ' ἐν χρόνῳ πολλῷ, ἀλλ' αὐτίκα δὴ ἀποσκευάζόμενοι πᾶν κάλυμα, καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ τῷδε θεληγῆτρων, ὡς μὴδ' ὑπ' αὐτῶν ποτε τερφθέντες, ἐπιλεησμένοι εὐθύς τῷ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς πόματι. Καὶ οἶμαι μὴ μόνον τῶν ἐκ τοῦ παντὸς τοῦ χρόνου ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐξ αἰδίου γ' ἂν γεγεννημένων, ὡς Ἑλλήνες ὑπελάμβανον, μὴ

φιλοσοφῆσαι τοσοῦτους καὶ ἔργῳ τὴν προαίρεσιν ἐπιδειξασθαι, ὅσους ἢ ἐν πόλει μίξ τῶν ἀπανταγοῦ ἄρχων εἰς ἐν ἡμέρᾳ μίξ φιλοσοφῆσαντας εἶδεν (οὐδὲν ἰσχυρότης αὐτῷ τῆς μαγειρικῆς ὀμότητος, ἢ τὰ ἐκείνων σώματα μετιῶν, ἤλπισεν ἀποστρέψαι τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἐπ' αὐτῷ βεβαίου ἐπιδοῦ τοὺς μακαρίους), ἢ ἐν τῶν τῆς ἀρετῆς ἀσκητηρίων ἐνὶ τῷ πανταγοῦ μίξ γενεᾷ χρόνος, καὶ ὄφ' ἐνὶ που, εἰ τύχοι, καθηγεμόνι, πεφιλοσοφηκότας γνησίως, τῇ τῶν μακαρίων ἐν οὐρανοῖς προσήμεγε πολιτείᾳ. Τὸ δὲ πλήθος ἅπαν τῶν ὑπὸ τῆς ἀληθείας κατασχεθέντων, ἐξέστου δι' ἑαυτῆς ἐβουλήθη τοὺς ἀνθρώπους ἐπιστρέψαι πρὸς ἑαυτὴν, τίς ἂν οὐκ ἐπὶ νοῦν ἐκπλαγείη λαθῶν; Τοσοῦτον ἀπέχει τῇ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ ἢ τῶν τινος ἀνθρώπων παραβλήθηται καὶ πάντων ὁμοῦ τῷ τε πλήθει τῶν βελτιομένων καὶ τῷ τάξει τῆς βελτιώσεως, ὥστε καὶ κινδυνεύουσι ἂν μάτην γεγονέναι τουτονὶ τὸν κόσμον (οὐ τῆς συστάσεως τέλος τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τῶν ἐξῶ πολλοὶ τιθεῖσιν εἶναι, καὶ εἰ μὴ τοῦ σύμπαντος, ἀλλ' ὅσα τῶν γινομένων εἰσὶν ἀρχαὶ τῶν ἐν τούτῳ), καὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων γενέσεις τε καὶ ζωὰς καὶ ἐφέσεις εἰκῆ τῷ παντὶ χρόνῳ προσπίθεσθαι, εἰ μὴ τὴν τῆς ὑπερφουοῦς ἀληθείας φανέρωσιν οὕτως ὁ Θεὸς ψκονόμε, ὥστε καὶ ἀποκαλυφθείσης, καὶ μενούσης ἔτι τοῖς ἀμβλυτέροις κεκαλυμμένης, καὶ τῷ μὲν ὑπερφουεῖ τῶν μαθημάτων ἀφιστάνειν δοκούσης οὐχ ἤτητον ἢ τῆς διδασκαλίας τῷ τῷ τῷ, διὰ δὲ τῶν παρ-δίζως αὐθι; ἐνεργουμένων πάντας προσαγομένης, τοσοῦτον ἐσμὸν ἀνθρώπων ἀθρόον τῇ τῆς ἀληθείας ἐπιγνώσει, καὶ τῇ δι' αὐτὴν ἀρετῇ συμπάσῃ, πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ κοινωνίαν εὐμεθόδως ἔλθειν. Οὐκ οὐδὲ περιώφθη, μὴ ἐπὶ τὸ ἀναγκαῖοτάτον τε καὶ βελτίστον τὰ τε ἀνθρώπεια ἔλθειν αὐ πρᾶγματα τέλος, καὶ ὅσα αὐτῶν ἔνεκα τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ καὶ γίνεται, οὐ (2) δὴ καὶ τὴν ἀρχὴν ἢ τοῦ πεπονηκότος ἔτεινε βούλησις, ὡς εἰκὸς ἦν. Διδὸ δὴ καὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν ἀνεφγγμένου διδασκαλείου, ἐπεὶ ἔδει ποτὲ τοῦτ' ἀνοήτως, ὑπεχώρων μὲν οἱ φυσικοὶ καὶ γεώδεις περὶ τῶν ὑπερφουοῦς στοχασμοί, τὰ δ' ἱερὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐνεφουεῖτο δόγματα, καὶ ταῦτα τοῖς ἔργοις τῶν δοξαζόντων σύμφωνα ἦν. Καὶ ἡ μὲν τῶν δαιμόνων οὐκέτ' ἦν ἰσχύς οὐδαμοῦ· τὸ δὲ τοῦ ταύτην καταλύσαντος ὄνομα Ἰησοῦ κατ' αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀβρωστημάτων ἐκράτει πάντων τῆς φύσεως, καὶ ἡ ἔνδυναστεύουσα τοῖς ἀνθρώποις ἐκ μακροῦ φιλία τῶν προσούλων τούτων ἔλυτο, καὶ ἡ πρὸς τὸν οὐρανὸν φέρουσα τῶν ἐπὶ τὸν θεὸν ἀνιδόντων ἔγεμεν ὀσημέραι, μυρίων ἐξ ἀπάτης τῆς οἰκουμένης, τῶν μὲν ἀπὸ τῆς ὑπὲρ Χριστοῦ πάλης, τῶν δ' ἀπὸ τῆς ἐμπόνου τῶν ἐκείνου νόμων μελέτης ἀναλυόντων μετὰ πολλῶν τῆς μελλούσης εὐζωίας καὶ φανερῶν ἐπιπέδων καὶ προομιῶν. Καὶ ἠλέγγετο μὲν τὸ μαχόμενον ἅπαν τῇ βελτίστη ταύτῃ καινοτομίᾳ μάτην ἐπιχειροῦν· ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ δύναμις ἐν τῇ φυσικῇ τῶν αὐτῷ πιστευόντων ἀσθενεῖα θαυμασίως ἐτελειοῦτο. Καὶ ἡ μὲν φύσις τοῖς τέρασιν ἐξηλέγ-

(1) Cod. ἐβίων.

(2) An οἱ potius, ob ἔπειτα quod sequitur? ALEX.

χετο δυνάμει μείζονι νικωμένη· ὁ δὲ φυσικὸς ὑπε-
χῶρει λόγος τοῖς κατὰ φύσιν ἀπιθάνοις, πειστικῆς
τινος χάριτος θεόθεν συνεγχεομένης εἰς τὰς τῶν
ἀνθρώπων ψυχὰς.

Τοιοῦτων αἱ ἱεραὶ βίβλοι διηγημάτων καὶ δογμα-
των ἀνάμειστοι, μὴδὲ τῆς ἐν τῷ λόγῳ χάριτος ἀμοι-
ροῦσαι τούτων αἱ πλείους, καὶ τὸ μὲν δηλητηριώδες
Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος διαπεφυγυῖαι τὸ δὲ
τέρπον ἀνεπαχθῶς τε καὶ ἀκινδύνως τοῖς μεταχει-
ρίζουσιν οὐχ ἤττον ἐκείνων ἀποδιδοῦσαι. Ὡν τοῖς
Πατρᾷσιν ὡσπερ τισὶ καὶ ὑποδείγμασι χρώμεθα, τῶν
ἀγαθῶν ἐκείνων τῆς οἰκονομίας ἐγγυτέρῳ γεγενη-
μένοις· ὅτε δὴ καὶ πιθανότητος μὲν τι προσῆν ἔτι
τοῖς Πλάτωνος μύθοις, εἰ δὲ βούλει, καὶ τῶν αὐτοῦ
πάντων ὁμιλητῶν μετ' Ἀριστοτέλους, ἐκ τῆς σα-
πρᾶς ἐκείνης καὶ σκιώδους σεμνότητος· αὐτοὶ δὲ
τῷ φωτὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀληθείας, ὑπερνεκρῶντι
καὶ σθενῶντι τὴν δεσιδαίμονιαν ἐκείνην καὶ ὑπερο-
ρίζοντι, μὴ ταῖς ἐκ τῶν πραγμάτων μόνον ἀνάγκαις
καὶ ταῖς ἀνωθεν κατοχαῖς, ἀλλὰ καὶ λογισμῶν
κρίσει δεῖν φροντο σῶζεσθαι τεθειμένοι. Καὶ ὡς πα-
ραδείγμασιν οὖν αὐτοῖς κεκρημένοι καὶ κανόσιν
ἀδιαψεύστοις τῶν σωφρονιστέρων περὶ τῆς ἡμετέ-
ρας εὐζωίας ἐλπιδῶν, οὐκ ἂν Ἀριστοτέλους καὶ
Πλάτωνος ὑπεραλγῶμεν ὅπ' ἀλλήλων ἀναιρουμένων·
χαίρομεν δ' ἂν καὶ τῆς ἐς τὰ κρείττω τῶν μαθημά-
των ἀμδλυτέρας σφρίσιν ὑπὸ τῶν ἐκ Χριστοῦ φωτι-
σθέντων ἐλεγχομένης. Καίτοι καὶ συγγνώμην αὐ-
τοῖς τινα νεμόντων ἀκήκοα λόγων ἱερατέρων ἐγώ.
Ἄλλ' εἰ τινες νῦν τὰ σαπρὰ Ἑλλήνων ἀνανεοῖεν
ληρήματα, τούτους φασὶν ἐν ἀσυγγνώστῳ καλινδει-
σθαι τῷ ψεύδει. Μετὰ γὰρ τὴν λαμπρὰν τῆς μοναρχίας
ἀπόδειξιν, ἣν ἐκείνοι μὲν, ταῖς ἐπισαγωγαῖς
τῶν ψευδωνύμων ἀναιροῦντες θεῶν, τοῖς λόγοις μόν-
οις ἐτίμων, ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ συμφυῆς καὶ οὐσιώδης
Λόγος, μετὰ τῶν ἀνθρώπων γεγενημένος, ἀναμφισ-
βητήτως καὶ καθαρῶς πιστεύειν ἐδίδαξε, ποῦ νῦν
οἶσιον αὐθις θεοποιεῖν, καὶ τὴν ἀλόγιστον ἐκείνην
θεοποιίαν ἀναχωπυραῖν ἀπεσβεσμένην πειρᾶσθαι,
καὶ θεῶν τινων ἀναγνωρισμοῦς ἐκ φιλοσοφίας (1)
ὑπὲρ τὴν ποιητῶν διάστροφον γνῶμην, καὶ ἀγι-
στείας εὐσταλεῖς, ὡς αὐτοὶ φασὶ, καὶ νόμους ἡθῶν
καὶ διαίτης ὑφ' ἡγεμόνι Ζωροάστρη καὶ Πλάτωνι
καὶ τοῖς ἐκ στοᾶς, καὶ τοιαύτην τινὰ λόγων ὁμίχλην
αὐθις συνάγειν; ἥς ταῖς τῆς ἱερᾶς διδασκαλίας
ἀκτιθεὶς θεικῆς ἐσκεδασμένης, πρὸς τὰς τῆς ὑπερφουοῦς
ἀληθείας αὐγάς ἢ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἀνέβλεψεν.
Ἐκεῖνα μὲν οὖν εἰ συμβαίη μοι ἐς χεῖρας πάντα
ἐλθεῖν, φλυαρίαν ὄντα δεῖξω μακρὰν, καὶ πολλοὶ
δέξουσιν· ἀλλὰ γένοιτο κάμολι τοῦτου ἐνστήσασθαι
τὸν ἀγῶνα, καὶ μὴ πῦρ, ἀλλὰ λόγους μᾶλλον ἀληθείας
ἐπαρεῖναι τοῖς γράμμασιν, ὡς τοῖς γράψασιν μᾶλλον
πρέποντος τοῦ πυρός. Εἰ δ' ἄλλο τι περὶ ἡμῶν δοκοῖ
τῷ κρείττονι, ἢ γε πρόθεσις πρὸς εὐσέθειαν ἐξαρκέ-
σαι. Ὅτι δὲ μὴ συκοφαντῶ τετολημκέναι τὰ τοιαῦτα

τινας, καὶ τινὰς ἄλλους χαίρειν αὐτοῖς, νῦν μὲν αὐτοῖς
τε συνοῖδασιν καὶ πολλοὶ μετ' αὐτῶν· δεῖξει δὲ καὶ
πᾶσιν ὁ χρόνος ὁ φανερωὺς τὰ τέως· κρυπτόμενα.

Ἄλλὰ σὺ γε οὐ σμικρῶς ἡμᾶς εὐφρανας, τὸν μὲν
τῶν Ἑλλήνων ἐκθεῖς; λήρον (2), οὐδ' ἴσως παρέργωγος,
ὡς ἂν, εἰ τινες αὐτὸν ἀγνοοῦντες ὑπ' ἐνίων ἐξεπα-
τῶντο, μάθοιεν τε καὶ καταγοῖεν· ἀπὸ τῆς αὐτῆς δὲ
ὀρμωμένους, ὡς ἐφησθα, καὶ Λατίνους αὐτοῖς ὑποθέ-
σεως ἐν τῷ παρ' αὐτῶν πεμφθέντι σοι γράμματι,
δείξας ἢ μάτην Ἑλλήνων κατηγορεῖν, ἢ τοῖς αὐ-
τοῖς ἐνεσχημένους καὶ σφᾶς ἀγνοεῖν. Οὐ γὰρ ἔτι
λοιπὸν χώρα τοῖς τὴν σὴν ψυχὴν διαβάλλουσι, καὶ
φρονεῖν σε ἰσχυρίζομενοις, ὧν δὴ καὶ προδήλως
φαίνη καταφρονῶν· οὐδὲ πιστεύσει τις αὐτοῖς τῶν
εἰδότες ταῦτα δὴ τὰ πρὸς Λατίνους σοι γεγραμμένα.

Καὶ ἔγωγε, νῆ τὴν ἱερὰν ἀλήθειαν, ἔδδοκον δὴ καὶ
Πλάτωνος ἀκούειν αὐτοῦ καὶ Ἀριστοτέλους πολλά τε
μεμφομένων καὶ βοῶντων ὑπὸ σοῦ τὰ μέγιστα ἠδι-
κῆσθαι, μαθόντος μὲν αὐτῶν τὰ σεμνὰ, ἔπειτα ἐξορ-
χησαμένου· ὁ δὴ καὶ τοῖς ὑπὸ τῆς ἀληθείας πεφω-
τισμένοις πᾶσιν ἡμῖν ἐμέμψαντ' ἂν, εἰ παρῆσαν.
Μᾶλλον δ' οἱ μὲν κἂν ἐπήνεσαν ἡμᾶς οὕτω τάκει-
νων φαυλίζοντας, πείρα μαμαθηκότες, ὡς οὐδὲν αὐ-
τοῦς ὠνησεν ἢ πρὸς τὴν θείαν φύσιν παρνομία,
οὐδὲ τῆς θεοποιίας εὐτυχῶς ἐκείνης ἀπῆλλαξαν· οἱ
δὲ ζηλωταὶ νῦν ἐκείνων, ὅπ' ἀπειρίας, ἐγένοντ' ἂν
σοὶ καὶ πολλῶν χαλεπώτεροι, εἴπερ οἶόν τ' ἦν, ἀποβ-
ρίψαντας τὴν ὡς ἐπὶ φαυλοτάτους πάντως αἰδῶ,
παρῆσιξά σοῦ καταβοῶν, ὡς ἠδικηκότος. Οὐ γὰρ με-
κρόν ἢ σὴ ψῆφος δύναται, πρὸς μὲν τὴν τῆς ἀλη-
θείας κατασκευὴν αὐτῆς τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ταύ-
της ἔργων ἀρκούντων, καὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐκείνη
μετὰ λόγου τε καὶ ἀρετῆς τεθειμένων, ὧν εἰ τις
ὑπερορῶν ἐκτυφῶ πρὸ ἐκείνων θέλει πιστεύειν, τὰ
τῶν μαινομένων ὄγε τοιοῦτος δικαίως ἂν νομίζοιτο
πάσχειν· τοῦ δὲ τὸ ψεῦδος, ἀναβιώσκεισθαι τολμῶν,
συμπατεῖσθαι τε καὶ συμπύγεσθαι, δι' ἐκείνου μά-
λιστά γε συμβησομένης καλῶς, ὃν οὐδὲν λέλθην.
ἐφ' οἷς ἐκεῖνο πεφρονηλὸς αὐθαδίζεται. Ἄλλὰ σὺ γε,
ὡσπερ ἐπισκηπτόμενος, τιμᾶν μὲν φῆσει; αὐτοῖς
καὶ Ἀριστοτέλη, ἐν οἷς ἂν δέοι, καὶ Πλάτωνι, κατα-
γινώσκειν δ' αὐτῶν, οὐ τι καὶ παρὰ νόμον φθέγγου-
ται· τοῦτο δ' ἐν τοῖς καιροῖς ἐάλωσαν πεπονθότες.

Ἡ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, ἢ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ μὴ
διακρίνειν τῆς ἐνεργείας (3) οὐδ' ὅπως οὖν ἀληθῶς,
ἐξ αὐτῆς τοῦ πράγματος διεννηνοχότος τῆς φύσεως,
καὶ τὸ τί ἦν εἶναι διάφορον ἔχοντος καὶ ἐν αὐτῷ τῷ
Θεῷ, εἰ γε μέλλοι τις μὴ εἰκῆ ταῦτα φασεῖν τὰ ὀνό-
ματα, καὶ μήτε τῆς, ὡς ἂν ἐκείνοι φαίεν, ἐνόητος
αὐτῶν, μήτε τῆς διακρίσεως εἰς οὐδὲν ἀπολαύειν·
ἢ παιδᾶς μὲν τινὰς τοῦ Θεοῦ λέγειν ἐκ τῆς οὐσίας
αὐτοῦ προηγμένους, εἴπερ δὴ καὶ τῆς ἐνεργείας, τῆς
αὐτῆς ἂν οὐσης τῆ φύσει καθάπαξ, εἶτα μὴ δεῖν τὸν
Θεὸν ἀξιοῦν τοὺς αὐτοῦ τῆ φύσει, ἀλλ' ἑτέρας ἀπαν-
τας οὐσίας καὶ πολλῶ ὑποδεεστέρως προάγειν; Ἡ γὰρ

(1) Cfr. *librorum de Legibus promemium*, pag. 2 et 4, quod *Scholario* jam tum, cum hæc scriberet, innotuisse mirum est, nisi alicujus a Plethonis secta *trausfugæ* indicio. *ALEX.*

(2) Confer. quæ hic optime discutuntur, ipsa Plethonis verba. *ALEX.*

(3) Hæc et seqq. ex ipso Plethone.

εχρῆν μηδὲνα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ταυτὸν δ' εἰπεῖν τῆς ἐνεργείας κατ' αὐτούς, προαχθῆναι λέγειν, ἀλλ' ἀπαιδα εἶναι καθάπαξ τὸν Θεὸν καὶ ἄγονον. Καίτοι οὕτω αὐτὸς μὲν μάλιστα ἂν εἶς ἦν καὶ ἐν ἀτομον, ὡς φασιν, ὁ πολὺ βέλτιον ἂν εἴη τοῦ ἐς πολλὰ τὴν θεότητα κατατέμεναι· ἡ δὲ κτίσις οὐκ ἂν ἐγένετο ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἐκ ταυτομάτου γ' ἂν ἦν, ἡ οὐδ' ἂν ἦν ὄλων· οὐχ ὅτι μόνον οὐκ ἀνοϊόν τ' ἦν, μὴ ὄντων τῶν συνδημιουργούντων τε αὐτὴν καὶ συνεπιτροπευόντων παίδων ἐκείνου (δέοι γὰρ ἂν αὐτοῖς καὶ ἀμφω ὑπάρχειν), ἀλλὰ τῷ καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἄγονον εἶναι, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ οὐσίᾳ καθάπαξ. Ἡ τοίνυν οὕτω νομοθετεῖν αὐτοὺς εἶδει, ἡ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ λέγοντας γεγεννηθῆναι παῖδας τινὰς καὶ πολλοὺς γε, καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἀξιοῦν εἶναι, καὶ πάντας ὁμοουσίους, καὶ ἴσον δυναμένους ἀπλῶς τε καὶ τῷ παντὶ τῷδε καὶ τοῖς αὐτοῦ μέρεσι. Καίτοι οὕτω ἡ αὐτοὺς εἶδει μόνον αὐ εἶναι, καὶ τῶν δημιουργημάτων οὐδέν· οὐ γὰρ ἂν ἐμελλεν ὁ Θεὸς δῆπου ἕτερ' ἄττα προάγειν τῇ ἐνεργείᾳ, ἵνα μὴ κάκεῖνα θεοὶ εἶεν, τῇ αὐτῇ δῆπου προηγημένα ἀρχῇ, τῆς αὐτῆς ἂν οὐσης ἐνεργείας τε καὶ οὐσίας καθάπαξ· ἡ καὶ τὰ ὄντα πάντα θεοὺς εἶναι, εἰθ' ὁμοίως ἐκ Θεοῦ τῇ οὐσίᾳ γεγεννημένα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν τοῦ Θεοῦ παίδων, ὡς αὐτοὶ ἐξ ἐκείνου τυγχάνουσι προηγμένοι. Οὐδεὶς γὰρ ἂν λόγος δοθεῖη ἀνθρώπινος τοῦ ἡ τὸν Θεὸν ἐκ τῆς οὐσίας μὲν αὐτοῦ προάγειν, εἴτουν τῆς ἐνεργείας, πάντα τὰ ὄντα, μὴ εἶναι δὲ πάντα θεοὺς, εἴπερ ἕνια αὐτῶν θεοὶ εἶσι διὰ τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθεῖν, ἡ τοὺς Θεοῦ παῖδας, ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελλυθότας, μὴ θεοὺς προάγειν, ἄτ' ἂν ἐκ τῆς σφῶν οὐσίας προάγοιεν. Τὸ δ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προελθεῖν τινα μὴ τὴν οὐσίαν ἔχοντα τοῦ Θεοῦ, ἐπίσης φαῦλόν ἐστι τῷ καὶ πάντα τὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ προελλυθότα ὅπως οὖν τῆς αὐτοῦ μετελληφέναι οὐσίας. Ὡς γὰρ ἐκεῖ ἴσα τῷ Θεῷ ἔσται· ἂ δὲ αὐτοῦ πάμπλου ἕτερα εἶναι καὶ μὴδὲ ξυμβεδλῆσθαι ἀξία, οὕτω κἀνταῦθα ἔσται ἀνόμοια ἂ δέοι γ' ἂν μὴδὲν διεννηοχέται. Εἰ δὲ καὶ γόνιμος ὄλων ὦν καὶ παραγωγὸς πλειόνων, τὰ μὲν ἕτερα αὐτοῦ ὑποστήσει (τὸ δ' ὅπως ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γινόμενα τοιαῦτ' ἂν εἴη, ἡπόρηται πρότερον), ἐν ἑαυτῷ δὲ καὶ τῇ οἰκείᾳ ἐνόηται ἄνευ τινὸς πρόδου μνεῖ, καὶ εἶς ἔσται, ὡςπερ ἐν ἀπλῶς ἀτομον, καὶ ὡςπερ τις μονώτης ὡς ἀληθῶς, πῶς οὐ καὶ πολὺ βέλτιον αὐτοῦ ἔσται τὰ ἔργα; Τούτων γὰρ ἕνια οὐ κατ' ἐνέργειαν μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ τῇ οὐσίᾳ τινῶν αἰτία γίνονται, καὶ οὐ τέχνη μόνον ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ φύσει προάγουσιν. Οἷς πολὺ γ' ἂν εἴη βέλτιον τοῦ εἶδους μεταδοῦναι τῆς φύσεως καὶ ἐλάττωσιν, ἡ ὁμοία τῇ βουλήσει πάμπολλα παραγαγεῖν, οὐκ ἐπὶ τῇ τοῦ εἶδους διαμονῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς. Καὶ βέλτιον μὲν ἔχειν τῶν κατὰ φύσιν μόνον προαγόντων τὰ πρὸς τοῦτω ἔτι καὶ κατὰ τέχνην ποιοῦντα, πᾶς τις ἂν φαίη. Εἰ δ' οἶόν τ' ἦν καὶ ἄλλως διαλομένους ὡς ἐν ὑποθέσει σκοπεῖν, τῶν καὶ φύσει καὶ τέχνη γινόμενων αἰτίων τινῶν ἦττον ἂν ἐβίω εὐδαιμόνως; τὰ τέχνη μόνον ποιοῦντα. Καὶ νῦν ἐν ἀνθρώποις πολλῶ τισ ἦσιον βίῃ καὶ εὐδαιμονέστερον ἐκ τοῦ δύο

καὶ τρεῖς παῖδας γεγεννηκέναι τῇ φύσει ὁμοίους, ἡ ἐκ τοῦ πολλάκις τοσαύτας κλίνας πεποιηκέναι, ἡ ὁ τι ἂν τις φαίη τῶν τέχνη γινόμενων, ἂ τῇ μὲν φύσει ἀνόμοια, τῷ δὲ προαιρετῷ ἔνδον εἶδει ἀμυγέπη ὠμοιωμένα. Καὶ εἰ μὴ αἱ διὰ τὴν παιδοτροφίαν φροντίδας, τῷ θεωρεῖν προσιστάμεναι, ἀγόνους βούλεσθαι εἶναι τοὺς πάνυ τοι ἐρῶντας τοῦ θεωρεῖν ἐπειθον, ἅμα δὲ καὶ ὅσα ἄλλα συνέξευκται τῇ παιδοκομίᾳ πρότερόν τε καὶ ὕστερον δυσχερῆ, κἂν ἀθλιώτατος ἦν ὁ τοῦτο φεύγων διὰ τὸ οἴεσθαι ἀρκεῖν ἂν αὐτῷ πρὸς εὐδαιμονίαν τὸ προαγαγεῖν τι τῶν τεχνητῶν, καὶ ἀληθοῦς ἡδονῆς ἀνεπίστρατος, ὅπου γε καὶ ταῦτα ἕνεκά τε τοῦ ἀνθρώπου ἴσμεν γινόμενα, καὶ διὰ τὴν χρείαν τιμῶμενα, οὐ δι' ἑαυτά. Ὅσιν τοίνυν βελτίων ἀνθρώπος κλίνης ἡ σκίμπος, τουούτω βέλτιον ἂν εἴη ἀνθρωπον γεννᾶν ἡ τι ἐκείνων δημιουργεῖν. Καὶ ὅσιν τιμιώτερον, οὐ ἕνεκά τι παρηγεται, τούτου, ἡ αὐ τοῦ παρηγμένου ἐκείνου ἕνεκα αἴτιον εἶναι, τοσούτω καὶ ἀνθρωπον γεννᾶν ἡ οἰκίαν ποιεῖν ἀνθρώπων πέφυκε τιμιώτερον, εἰ τις ἐμελλεν αὐτὰ τῆς ἀληθοῦς ἀξίας, ἀλλὰ μὴ χρείας τινὸς ὠνεῖσθαι τε καὶ ἀντικαταλλάττεσθαι. Ἄλλ' ἐκείνοι μὴδὲν τι βουλόμενοι προάγειν ἐξ αὐτοῦ τὸν Θεὸν καθ' ὁμοίότητα φύσεως, ἀλλὰ μόνον τὰ ἕτερα ἑαυτοῦ, ἄγονον ἀτεχνῶς αὐτὸν ἀποφαινοῦσι καὶ τῷ καλλίστῳ τῆς προαγωγῆς χωλεύοντα μέρει· οἷς δὴ καὶ τὸ εὐδαιμον αὐτοῦ καὶ μακάριον συνεξμαυροῦσι. Πῶς γὰρ ἂν εἴη μακαριότητος ἐν ἀκρότητι τεταγμένος, εἰ μὴ αὐτάρκη ζωὴν ἔχοι, ἐν αὐτῷ τε καὶ πρὸς αὐτὸν καὶ αὐτοῦ ἕνεκα ἐνεργῶν, ἀλλὰ τῶν πολλῶ χειρόνων αὐτοῦ δέοιτο, εἴτε ἐκ τινος χρόνου γεγεννημένων, ὡς ὁ ἱερὸς διδάσκει λόγος, εἴτε καὶ ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος, ὡς ἐκεῖνοι ἐβούλοντο, ὡς ἂν αὐτὰ τε καὶ περὶ αὐτὰ ἐνεργῶν, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ταῦτ' ἐπιστρέφων, οὕτως ἐνεργῶν ἔχοι καὶ τὴν οὐσίαν, καὶ τῶν χειρόνων αὐτοῦ ἡρτημένον εἴη τὸ μακάριον αὐτῷ καὶ ἡ τελειότης; Δεῖ γὰρ τὸν Θεὸν τοιούτων ὄντων τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων πρότερον εἶναι τῇ φύσει, ὡς γοῦν οὐ τι ἔχνος ἐστί, τοῦτο τοῦ ἔχνου πρότερον εἶναι δέον τῇ φύσει· τοῦ γὰρ Θεοῦ ὡςπερ ἴχνη τὰ ὄντα λέγουσιν. Ἐν δὴ αὐτῷ τῷ προτέρῳ ἀνόητόν τε ἔσται τὸ θεῖον καὶ ἀνεραστον, κατ' αὐτούς, ὅλων δ' εἰπεῖν, οὐδ' ὅπως οὖν ἐνεργῶν. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ὡς αὐτίκα μάλα ἐσόμενα προγινώσκειν τὰ ὄντα, οὐθ' ἡ τοῦ κόσμου ἰδέα πρὸ τοῦ κόσμου γεγεννημένη· καὶ ταῦτην γὰρ τοῦ Θεοῦ ὑποδεεστέραν τίθεισιν οἱ λέγοντες, ἄτε μὴδὲ ταύτης ἐκ τῆς ἀνάγκης γεγεννημένης τῆς φύσεως. Ἡτοι νῦν ἄνθρωπος ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οὐ νοήσει, νοῦς ὦν, ἡ τῷ τὰ ἄλλα νοεῖν· ὦν τί γένοιτ' ἂν ἀτοπιώτερον, εἰ δὴ ταῦτα μὲν ἀνικίλουθα, ὁ δὲ Θεὸς ὄν ἐστί καὶ ἀγαθόν τε καὶ ἀληθές, ἐν τῷ ἐσχάτῳ καὶ ἀκραιφνεῖ τῆς τε οὐσίας καὶ ἀγαθότητος καὶ ἀληθείας; ταῦτα γὰρ καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ δοκιμώταροι ἡξίωσαν ἀντιστρέφειν. Καὶ ὁ ἱερὸς δὲ λόγος αὐτὸν μὲν εἶναι τὸν Θεὸν τὴν ἀλήθειαν ἀξιοῖ, οὐδένα δὲ ἀγαθόν, εἰ μὴ ἕνα τὸν Θεὸν, εἶναι· καὶ αὐτὸν ὑπάρχειν τὰ ὄντα γε καὶ τὸ ὄν, καὶ νοῦν δὲ τὸν ἀριστόν τε καὶ φρονιμώτατον, οὐχ ἡμεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων οἱ αὐτοὶ οὕτοι λέγουσιν. Ἐαυτῷ μὲν

ἀρα καὶ οὐθενὸς ἄλλου ἕνεκα ὁ Θεὸς ἂν εἴη, ὃν τυγα-
 χάνον τὸ πρῶτον καὶ μάλιστα γὰρ καὶ κυριώτατον.
 Νοῦς δὲ ὢν, νοήσειεν ἂν δῆπου καὶ ἑαυτὸν, εἰ γὰρ δεῖ
 τάλιθες μὲν νοεῖν αὐτὸν, αὐτὸς δὲ ἐστὶ τοῦτο. Καὶ
 ἐρασθεῖη δ' ἂν τἀγαθοῦ· οὐ γὰρ δὴ μόνος ὁ ἀγαθὸς
 ἐστὶ μὴ χαίρων τῷ ἀγαθῷ. Ἐρασθήσεται δ' ἑαυ-
 τοῦ, εἰ γὰρ δεῖ μὲν αὐτὸν τῷ ἀρίστῳ χαίρειν καὶ
 ἀπολαύειν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ ἐστὶ τἀγαθόν. Αὐτὸ
 μὲν δὴ τὸ νοητὸν, ᾧ νοεῖ ἑαυτὸν, καὶ ἡ νόησις, ὁ
 σύμφοτος λόγος, ὁμοιότης αὐτοῦ καὶ ἰδέα τις
 σύμφυτος ὢν, καὶ ἀλήθειά γὰρ αὐτῆ, οὐδ' ἐν τῷ
 Θεῷ μόνον καὶ Θεὸς αὐτὸς, ἀλλὰ δὴ καὶ πρὸς τὸν
 Θεόν, ὡς τὰ λόγια βούλεται. Αὐτὸς δὲ γὰρ ὁ ἔρωσ,
 ᾧ πρὸς ἑαυτὸν ἀντέστραπται ὁ Θεὸς, καὶ ἐρᾷ ἑαυ-
 τοῦ τἀγαθοῦ ὄντος, τὸ θεῖον πέφνηεν Πνεῦμα, ἀγαθὸν
 ὄν, καὶ ἅγιον, καὶ ἀγαθότης αὐτῆ, καὶ ἀγιότης
 αὐτῆ, καὶ ἁγιασμὸς αὐτὸς κατὰ φύσιν. Καὶ οὕτως ἐν
 ἑαυτῷ τριστώ; ὑφείστηκεν ὁ Θεὸς, καὶ τρεῖς ὑποστά-
 σεῖς εἰσὶν ἐν αὐτῷ, ἐν ἄκρᾳ ἐνόηθη φύσεως. Οὐ γὰρ
 δῆπου τὸν θεῖον Λόγον, ὅς γὰρ τῶν θεῶν νοημάτων
 ἄδυσσός ἐστι πάντων, δέοι γ' ἂν ἡμῶν ὑφειστώτα εἶναι
 Θεόν. Ἡ πῶς ἂν ἦν ἰδέα μὲν ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ, ὡς
 φυσικῆ τις ὁμοιότης αὐτοῦ, καὶ εἰκὼν, καὶ ἡχα-
 ρακτῆρ, καὶ ἀπαύγασμα ἔμφυτον, ἰδέα δ' αὐ, ὡς πα-
 ράδειγμα τι ὑπερφυῆς, τῶν πρὸς τὴν ὁμοιότητα τῆς
 τοῦ γεννῶντος; βουλήσεως καὶ ἑαυτοῦ, Θεοῦ τῆ φύσει
 ὄντος, πεποιτημένων, εἰ μὴ ὑφεισθήκει Θεὸς νοητὸς
 πρὸς τὸν αὐτὸν μὲν τῆ φύσει Θεόν, νοοῦντα μέντοι
 γὰρ σχετικῶς, ἀντιτεταγμένους; Ἡν δ' ἂν καὶ χεῖρον
 μὲν τοῦ θεοῦ νοῦ τὸ σύμφυτον ἐκείνου καὶ ἴσον
 ὁμοίωμα, μὴ καὶ τῷ ὑφειστάται ὁμοιωμένον· τῶν
 δὲ τοῦ Θεοῦ ἔργων πολλὴ ἐλάττωσιν ἢ ἐν τῷ Θεῷ ἰδέα
 τε καὶ ὁ λόγος, ὑφειστώτων ἐκείνων, αὐτῆ μὴ ὑφε-
 στηκυῖα, καίτοι πᾶσιν ἀπειράκις ἀπειρώσ; ὑπερκει-
 μένην. Ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου τί ἂν εἴχε
 πλέον ὁ θεῖος, τὸ γὰρ εἰς τὴν φύσιν ἦκον τοῦ λόγου,
 φημὶ δὴ τὸ ἐν τῷ νῷ συνειληφθῆαι ὡς εἰδός; τι τῷ τε
 νοητῷ πως καὶ τῷ νοοῦντι ὁμοιωμένον; Οὐ γὰρ
 ὑπόστασις χωριστῆ (1) ὁ ἐν ἡμῖν πέφυκε λόγος,
 ἀλλ' ἐν ὑποστάσει μᾶλλον ἐστὶ τῆ τοῦ νοῦ, ὑπερκει-
 κῶς ἐκείνου διακρινόμενος· οὐ γὰρ ἀπλῶς ἀλλ' ἡ
 νοητὸς ἐστὶ. Τὸν δὲ θεῖον ἀρα Λόγον ἐχρῆν τῆ μὲν
 ταυτῷ τῆς θεότητος διὰ τὴν ἀπλότητα τῆς θείας
 φύσεως κεικομηθῆαι, τῆ δὲ τῆς ὑποστάσεως ἰδιότητι
 τοῦ νενοηκῶτος ἄξιον εἶναι, καὶ ὡς ἐκείνος νοῦν ἐστὶν
 ἀληθῶς, οὕτως αὐτὸν κυρίως εἶναι νοούμενον. Ὁ δ'
 αὐτὸς ἐστὶ καὶ περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος λόγος, εἰ
 τις βούλοιο τὰ πρότερον εἰρημένα καὶ αὐτῷ ἐφαρ-
 μόζειν κατὰ τὰ περὶ αὐτοῦ παραδεδομένα, τὴν ἐν
 τοῖς προσώποις σώζων διαφορὰν. Ἄμα δὲ καὶ τὸ μὴ
 δεῖν ἐπὶ πλείους ἐκτείνεσθαι τὰς θείας ὑποστάσεις
 δηλὸν ἐστὶ τοῖς εὐλόγως τε ἅμα καὶ εὐσεβῶς σκο-
 πουμένοις. Οὐδὲν γὰρ ὅ τι τῶν περὶ Θεοῦ λεγομέ-
 νων οὐκ ἂν εἰς τὰς ὑποστάσεις ταύτας ἀνενεχθεῖη
 καλῶς καὶ τὰς προόδους αὐτῶν, εἴτ' ἀγαθότης εἴη

γὰρ τοῦτο, εἴτε σοφία, εἴτ' ἰσχὺς, εἴθ' ὁ τι ἂν φαίη
 τις τῶν τοιούτων. Ὡστε μὴ δεῖν ἂν ὑπ' ἀνάγκης οὐ-
 δεμιᾶς πλειόνων εἶναι τὴν ἐνδοτέραν καὶ φυσικὴν
 γονιμότητα, ἢ ὅσας ἴσμεν τε καὶ πιστεύομεν ὑποστά-
 σεῖς, προακτικὴν· μήτε καὶ τὸν θεῖον Λόγον γεννᾶν
 δεῖν ἢ προβάλλειν, νοοῦντά γὰρ καὶ αὐτὸν, καὶ ἐρῶν-
 τα αὐτοῦ τε καὶ τοῦ γεγεννηκῶτος καὶ τοῦ συμφυῶς
 Πνεύματος· ἢ τὸ Πνεῦμα προβάλλειν τε καὶ γεννᾶν,
 νοήσεως ἕνεκα καὶ ἀγάπης, ἀ δεῖ καὶ τῷδε προσεῖ-
 ναι. Νοεῖ γὰρ τοῦτον ἐκάτερον καὶ ἐρᾷ, ἢ προῖόν
 ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως παρὶδν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ
 Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐ προεληλύθατον ἄμφω, καὶ ἢ
 λαμβάνον ἐστὶ, καὶ μετ' ἄλλου λαμβάνον, οὐχ ὡσαύ-
 τως γὰρ τὸ αὐτὸ, ἀλλ' οὐχ ἢ δυνάμενον ἐτέρῳ γὰρ κοι-
 νωνεῖν, ὁ ταυτὸν ἂν εἴη τῷ κοινωνεῖν ἐν τοῖς θεοῖς
 τῷ Πατρὶ προσὸν ἐξ ἀνάγκης. Τῷ γὰρ προῖχθαι καὶ
 τρέπον οὐ τὸν αὐτὸν, εἰ καὶ συμφυῶς; τῆ μὲν τοῦ
 προηκῶτος αὐτῆ, τῆ δ' ἀλλήλων, διακρίνεσθον μὲ-
 νη (2). Καὶ τοῖνον τοῦτου μόνου φυλαττομένου, τὴν
 ἐν τοῖς ἄλλοις δεῖ κοινωνίαν καὶ σκοπεῖν καὶ τιθεῖναι·
 φυλάττοιο δ' ἂν, ἀγῶνι καὶ τῆς νοήσεως; καὶ τῆς
 ἀγάπης; προσόντων, ὡς Θεῷ μὲν νοητῷ καὶ γεννητῷ
 γὰρ, τῷ Λόγῳ, Θεῷ δὲ ἐρωμένῳ καὶ προβαλλομένῳ,
 τῷ Πνεύματι· ὡς εἶναι μὲν τὴν ταῦτον ἀρχὴν (3),
 νοοῦντα αὐτὸν καὶ ἐρῶντα αὐτὸν, ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῷ
 μόνον εἶναι καὶ νοοῦντα καὶ ἐρῶντα γονίμως (τὸ γὰρ
 κυρίως ἴσον ἐκεῖ τῷ ἅπαξ δύνασθαι, πάντες ἡξίω-
 σαν)· τοῖν δὲ νόησιν μὲν αὐτὴν εἶναι καὶ νοητὸν
 αὐτὸ θάτερον, τὸν τοῦ Θεοῦ δῆπου Λόγον, ἔρωτα
 δ' αὐτὸν καὶ ἐρῶντα αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ ἅγιον·
 ὁ ταυτὸν ἂν εἴη τῷ νοεῖν ἀγῶνως γὰρ καὶ ἐρᾶν. Καὶ
 ὡσπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ νοεῖται γὰρ ὑπ' ἄμφοιν
 καὶ ἐρᾶται ὁμοίως, ἀλλ' οὐ προάγεται ὑπ' ἄμφοιν,
 οὕτω καὶ ταῦτα νοεῖν μὲν καὶ ἐρᾶν ἀλλήλων καὶ τοῦ
 Πατρὸς, μὴδὲ τὸν Πατέρα ἀντιπροάγειν, μὴδ' ὑπ'
 ἀλλήλων προάγεσθαι· τῆς δὲ θείας φύσεως ἐν ἅπα-
 σιν οὕτως; τῆς νοουμένης τε καὶ ἀγαπωμένης, αὐτῆς
 τε καὶ τοῦ νοεῖν ἢ ἐρᾶν ἐνὸς ὄντων ἐκεῖ πράγμα-
 τος, εἰ καὶ τρέπον ἕτερον, ἀληθεῖα καὶ πράγματι
 καὶ μὴ κατ' ἐπίνοιαν μόνην, ὡς ἐλήρουν τινές,
 ἐστὸν διεννηκῶτες, ἕνα (4) τῆ φύσει νοῦν καὶ Θεόν
 ἕνα τὰς τρεῖς ὑποστάσεις εἶναι τε καὶ τοῖς εὐ φρο-
 νοῦσι πιστεῦσθαι, τοῦ τὴν νόησιν ἐκεῖ καὶ τὸν ἔρω-
 τα τῷ γονίμῳ τε καὶ ἀγῶνῳ διεννηκῶντι τὸ τε μόνως
 ἀτιον καὶ τὰ μόνως αἰτιατὰ συνιστῶντος μόνον, ὡν
 ταῖς ἀληθεῖσιν ἀναφοραῖς τε καὶ ἰδιότησιν ἐξ ἀνάγκης
 τὰς τρεῖς ὑποστάσεις ἐπισθαῖ δεῖ.

Ἀξιοπίστιος δ' ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ τὸν ἡμέτερον λόγον
 ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αὐτὸς, ἑαυτῷ τε καὶ τῷ θεῷ
 Πνεύματι μαρτυρῶν, ὡς ἐκ Θεοῦ προηκμένοις τε
 καθ' ὑπόστασιν, καὶ ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν οὐδὲν ἤ-
 τον οὐσι καὶ ἐν ἀλλήλοις. Δῆλη δὲ καὶ ἡ ἱερὰ τῶν
 Ἰουδαίων θεολογία τὴν ἐς ὑστερον ἀναλαμβάνειν μέ-
 λλουςαν περὶ τῶν θεῶν ἀλήθειαν προδιατυποῦσα καὶ
 προανακηρύττουσα, ἐν τῷ τῷ μὲν Λόγῳ Κυρίου τὴν

(1) Cod. χωρὶς, sine sensu, ubi nos e conj. χω-
 ριστῆ, voce Peripateticis ac Neoplatonicis ἀμε-
 familiarī. ALEX.

(2) Cod. μόνω, sed quia ibi omitti solet: sub-

scriptum: cave enim de duali cogites. ALEX.

(3) Mutare nihil audemus: suspicamur tamēn
 attendendum Θεόν. ALEX.

(4) Ante ἕνα supplendum ὡστε. ALEX.

τῶν ὄντων σύμπληξιν τε καὶ σύστασιν ἀφορίζειν, τῷ δὲ τοῦ στόματος αὐτοῦ Πνεύματι μεταφορικῶς τὴν συντήρησιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῷ εἶναι διαμονὴν, καὶ τῷ μὲν τὸ εἶναι, τῷ δὲ τὸ εὖ ἔχειν ἐπιγράφειν τῶν ὄντων, ὅσον γε εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτῶν ἐστὶν ἰδιότητα (ἧ γὰρ Θεὸς εἰσὶν [/. ἐστὶν] εἰς, ἔργα αὐτοῦ εἰσι πάντα, ὅσα τό τε εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι τῶν ὄντων συνεληφεί)· καὶ τὸν μὲν Λόγον τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας τίθεναι ποιητικῶν, ἐφόσον ἐξομοιωτικὸς ἐστὶν αὐτῶν πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς θείας βουλήσεως, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐπιστρεπτικὸν αὐτῶν πρὸς τὰγαθόν, οὗ δεῖ ἕκαστα οἰκειῶς τῇ σφῶν φύσει ἐρᾶν τε καὶ ἐπεκτελεῖσθαι κατὰ φύσιν. Ἄμφω δὲ τῆς θείας ἂν εἴη καὶ μεγίστης δυνάμεως, ὡς ἄνευ Θεοῦ οὐτ' εἶναι, οὐτ' ἀληθῆς εἶναι, οὔτε πρὸς τὸν Θεὸν ἐπεστράφθαι δυνάμενου του (1) τῶν ὄντων καὶ ὄπουσιν.

Ἄλλα δὴ καὶ τῶν τὰ Ἑλλήνων τετιμηκότων ἔνιοι τὰγαθόν τε καὶ νοῦν καὶ ψυχὴν τὰς ἀρχικὰς ὑποστάσεις εἰρηκότες εἶναι, καὶ τρεῖς· αὐτὰς συνεκτικὰς τῶν ὄντων αἰτίας, καὶ τριπλῆν δὲ θεῶν σύνταξιν, τί γε ἄλλο ἢ τῇ παρ' ἡμῶν προσθευομένη Τριάδι συμφθέγγονται; τῷ τρόπῳ διεννοηχότες τῆς κατὰ Χριστὸν ἀληθείας, ὡς ἄρα γε καὶ εἰκὸς ἦν. Ἐδεῖ γὰρ τὴν μὲν ἀκριβείαν τοῦ οὐρανοῦ δόγματος δι' αὐτῆς ἀνακαλυφθῆναι τῆς ἀληθείας· τὰς δὲ μαρτυρίας αὐτῇ, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν καὶ φιλονεικίαν, τοῦτο μὲν παρὰ τῆς ἀτελεστόρας καὶ εἰσαγωγικῆς, ὡς ἂν φαίμεν, θεολογίας, τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τῆς ἀλλοτρίας πάντη καὶ νόθου θεοποιίας παρίστασθαι, εἰ τις ἀκριβῶς προσέχειν ἐθέλοι, ἅμα καὶ δῶρον τι ἐκ Θεοῦ τοῦτο προσειληφώς. Ἐὼ δ' ὅσα, τὴν Τριάδα ἐξαιρόντες, Ἑλλήνων παῖδες καλοῦσιν, εὐδουλίαν, καὶ φρόνησιν, καὶ εὐσέβειαν, καὶ ἁρμονίαν γε, καὶ ὁμόνοιαν, καὶ ἀρετὴν, καὶ τελείωσιν, καὶ πάντα δὴ τὰ τῶν ὀνομάτων σεμνότερα, ὡς ἐν τε ὀρθοῖς καὶ μεγέθει καὶ τῇ τοῦ παντὸς τοῖδε φύσει διατεινύσαν θαυμασιῶς μετὰ πολλῆς τῆς ἰσχύος τε καὶ τοῦ κάλλους· οὐκ ἂν οὕτω γε πάντα διεληφύσαν, εἰ μὴ τῇ πάντων αἰτία σύμφυτος οὖσα, ὡς πρέπει δήπου τῷ ἐσχάτῳ τῶν νῶν τε καὶ νοητῶν, ἐκείθεν καὶ τὰ αὐτῆς ἔργα ἀναλόγῳ τινὶ ὁμοιότητι ἐκόσμηι συγκαθειῖσα, ἵνα δὴ, ὡς τοῦ εἶναι τὰ τῆδε μετέχει ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἁρμονίας γε καὶ τελειότητος καὶ καλοῦ παντὸς διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς εἰκόνα τῆς ὑπερφουῦς Τριάδος ἀποελαυκότες, ἀριστά τε ἔχει καὶ ὁμοιοτάτα τῷ πεποιηκότι, ὡς ἐγγωρεῖ. Καὶ τῇ μὲν κατὰ Χριστὸν θεολογίᾳ τοιαῦτα· τῇ δὲ τῶν Ἑλλήνων, ἔρεις, οὐδὲν ὑγιᾶς, οὐδὲν σεμνόν, ἀνθρωποι, πρόσεστι. Τῷ μὲν γὰρ τῶν θεοτήτων πλήθει καὶ τῶν θεῶν εἰς οὐδὲν ἐχρήσαντο δέον, τῷ μὲν δοκεῖν ὑπερκαθίσαντες τὸν ἕνα Θεόν, ἔργῳ δὲ μερίτας αὐτῷ καὶ κοινονοῦς τοσοῦτους ἀναναστήσαντες τῆς τε δυνάμεως συμπάσης καὶ τῆς ἀρχῆς, καὶ τῷ τὴν σεμνοτάτην προσηγορίαν εἰς βαθμοὺς τοσοῦτους κατενεγκεῖν τῷ πρώτῳ τοὺς μετ' ἐκείνον πάντας συναδικήσαντες, καὶ ἐς τὴν φύσιν αὐτὴν ἐξυθρίσαντες, ἦν τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ τιμῶσι. Πῶς γὰρ θεοὶ οἱ πεπεραμένην ἔχοντες δυνάμιν, ἄλλου μετ' ἄλλον τεταγμένου τῇ φύσει, μέχρι καὶ τοῦ ἐσχάτου, ὅν

(1) Cod. τοῦ cum accentu.

τελευταία τις θεότης ἐκόσμησε, καὶ ἄλλο ἄλλου ἐχειρισμένου πρὸς τὴν τοῦ παντὸς τοῦδε σύστασιν ἔργον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς φύσεως, ὡς μὴ τῷ μείζονι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλήλοις ὑπουργεῖν τοὺς Θεοὺς αὐτοῖς; Καὶ εἰ μὴ μίᾳ δυνάμει ποικίως ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένη παρήγαγεν ὁ Θεὸς, εἰς μὲν ὧν, ἀναφοραῖς δὲ τισὶν ἀναγκαίαις καὶ οὐδὲν εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἐνότητα ζημιούσας ἐν αὐτῷ διακεκριμένος, ἀλλὰ πολλὰς δυνάμεις πρὸς ἕκαστα διανεμημένας ζητούντες, ταύτας δὴ καὶ θεοὺς ὀνομάζειν προαχθισόμεθα, μὴδ' ὀνομάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ σέβειν, ἅτε φύσεις τινὰς παρὰ τὸν Θεὸν ὑπεστώσας, καὶ τὸ ἐκείνου ἔργον ποιούσας, καὶ κυβερνώσας τοῦδε τὸ πᾶν, πῶς τοὺς θεοὺς τούτους διάφορα δυνάμενους καὶ μείζω τε καὶ ἑλάττω, μίᾳ δυνάμει ποικίως ἐπὶ πάντα; ἐκτεινομένη παρήγαγεν; Ὁμοίως γὰρ ἂν προαγοίμεθα καὶ θεοὺς ἑτέροους ζητεῖν τῶν τοῖς Ἑλλήσι γνωριμωτέρων προτέρους τε καὶ αἰτίους, καὶ πρὸ ἐκείνου ἄλλους τῷ αὐτῷ λόγῳ, καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπειρον, συγχωρούσης ἡμῖν τῆς ἀπείρου κατὰ τὴν φύσιν ὑπεροχῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ τούτου ἔργα πρὸ τῶν ληφθέντων ἀεὶ λαμβάνειν ἑτέρους, διὰ τὸ μὴ δεῖν, φασίν, ἀμέσως ποτὲ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν δημιουργίαν ἀνοκνεῖσθαι τῶν ὑποδεεστέρων, εἰ μὴ διὰ τινος βελτιονος φύσεως, καὶ οὕτως ἀπείρους ἀνάγκη σφίσι γίνεσθαι τοὺς θεοὺς, οὗς ἀδικουσίην ἀριθμῷ τι περιγράφοντες. Καίτοι καὶ εὐλογώτερον ἂν ἦν ἀπείρους τούτους τίθεναι τοῖς ἄπαξ τὴν θεῖαν φύσιν εἰς πλείους καταμερίσασιν, ὡς ἂν αὐτῇ πανταχόθεν προσήκοι τὸ ἀπειρον· εἰ μὴ τινος ἀσθενείας ἐνδειξιν φαίεν εἶναι τὸ πλῆθος. Οὕτω δὲ κἂν ἑαυτοῖς πόλεμοιεν, ὡς ἡμῖν δὴπου πρότερον εἴρηται. Οὐ γὰρ ἔδει πλείους τίθεναι θεοὺς, ἀσθενείαν τῇ θεῖα φύσει προσάπτοντας. Ὡστ' ἀμφοτέρωθεν αὐτοὺς ἀμαρτάνειν, ἢ ἐν ἀριθμῷ τινι θέντες οὗς ἐχρήσθη ἀπείρους εἶναι καὶ πλήθει, ἢ ἀσθενεῖς ἀποφαίνοντας, ὡς ἀπείρῳ τινὶ διαφορᾷ τῆς θείας ἰσχύος τε καὶ ἀξίας ἀπορραπίζοντας τῶν θεῶν τοὺς ὑποδεεστέρους· οὐδὲν γὰρ ἂν εἴη καὶ τὸ Ἀπόλλωνος ἀξίωμα, μὴ ὅτι γε τὸ Ἑρμοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἔτι, τοσοῦτων πρὸ αὐτῶν θεῶν ὄντων ὑψηλοτέρων, δι' ὧν ἐπ' αὐτοὺς ἡ θεότης βαθμῷ τινι κατελήλυθεν. Τὸ δ' αὐτῶν εἴνεκα τῶν θεῶν καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν κινούμενα σώματα θεοποιεῖν πῶς οὐκ ἀνόσιον; Ταῦτα γὰρ μεγάθους; μὲν εἴνεκα καὶ ἰσχύος; καὶ κάλλους καὶ διαρκείας δέοι γ' ἂν καὶ πάνυ θαυμάζειν. Αἰεὶ μέντοι γε τὸ ἐπ' αὐτοῖς θαῦμα πέμπειν εὐθύς ἐπὶ τὸν δημιουργόν, ὡσπερ οἰκοδομήματος καλλίστου νοῦν ἔχοντας θεατὰς, οὕτω καὶ ἡμᾶς, αὐτὰ μὲν ἀγαμένοους, ἧ εἰσὶν ἔργα Θεοῦ τοιαῦτα, πρὸ δ' αὐτῶν τὴν τέχνην καὶ τὸν τεχνίτην ἐκπληττομένου; καὶ αἰδουμένους καὶ σέβοντας. Ὡς οὖν οὐδ' οἰκίαν τινὰ ἀνθρώπων νοῦν ἔχων ἂν τις εἴποι, ὅτι ἀνθρώπου ἔργον ἀριστά γε εἰργασμένου ἐστὶν, εἰ οὕτως καὶ τῶν ἔχουσα, οὕτως οὐδὲ τὸν ἦλιον καὶ τὴν σελήνην θεοὺς προσαγορεύειν ἔδει καὶ προσκυνεῖν, ἐνορῶντας ὅτι Θεοῦ εἰσὶν ἔργα, αὐτὰ τε ἐφ' ἑαυτῶν οὕτω καλῶς, καὶ τῷ παντὶ τῷδε κόσμῳ, καὶ τοῖς ὑποδεεστέροις

πᾶσιν ὠφέλιμα. Ἡ ἐπὶ πάντα γ' ἂν ἔδει τὸ τοιοῦ-
 τὸ σέβας ἐκτείνειν, ἃ τι θαύματος ἄξιον ἔχουσι
 καὶ ἃ θεοῖσιν εἰσὶν. Οὐδὲν δὲ ἔστιν ἔργον Θεοῦ, κἂν
 τὸ σμικρότατον ἦ, ὃ μὴ θαυμάσειεν ἂν τις ἐκτόπως.
 Καὶ πολὺ μείζον ἔστιν ἐν τοῖς ἐλαχίστοις τὸ θαῦμα,
 τοῦ Θεοῦ σφίσι, ἀντὶ τῶν ἐκ τοῦ μεγέθους ἐλατ-
 τωμάτων, σοφίαν τινὰ καὶ μεθόδους ξένας ἐγκατα-
 οἰκισάντος, εἰς ἐνδειξιν τῆς δυνάμεως. Διὸ καὶ τοὺς
 πολλοὺς ἢ τῶν σοφωτέρων σφηλασα περιεργία, ἣν
 ἐκείνοι περὶ τὰ μείζω τῶν ἐν τῷ κόσμῳ φαινομένων
 ἔπαθον τεθηπότες αὐτὰ, καὶ ταῦτα δὴ προήγαγε
 θεοποιεῖν τε καὶ σέβειν· εὐλόγως μὲν οὐδετέρων
 πεποιηκῶτων, τῶν δὲ πολλῶν εὐλογώτερον, ὅτι γε,
 θέον δόξαν τοῖς ἡγεμόσιν αὐτῶν τὸ θεῖον σέβας ἐπὶ
 τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καταφέρειν, τῆς τοιαύτης αὐτοὶ
 τιμῆς οὐδενὶ τῶν ἔργων ἐφθόνησαν, ἅτε πᾶσιν
 ἐξαιρέτου τινὸς τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἐμφαινομένης,
 καὶ πρὸς μείζον θυμῶμα δυναμένων ἀνάγειν τῶν δο-
 κούτων ἡλαττώσασθαι ποσότητι, καὶ μηδενὸς αὐτῶν
 ὄντος, ὧ μὴ τὸ αἰτιωδέες τε ὀπηθοῦν ἐνεσσι καὶ ὠφέ-
 λιμον. Τί δὲ ἡ πατούμενη Δημήτηρ, καὶ ὁ σβεννύ-
 μενος Ἡφαιστος, καὶ ὁ πικρὸς καὶ φθαρτικός Πο-
 σειδῶν; Τί δὲ τὸ ἄρῃεν ἐν τοῖς θεοῖς καὶ θῆλυ; Τί
 δὲ τὸ τοὺς μὲν ἐφροσάναι τοῖς ἀγαθοῖς, τοὺς δὲ
 τοῖς χείροσι τῶν ἐν τε τῇ φύσει καὶ ὑπ' αὐτῶν ἀν-
 θρώπων γενομένων; Καὶ ἀνθρώπου δὲ τινὰς ἀπο-
 θεοῦσι, καὶ ἄλλους αὐθις καταστρεφίζουσι, καὶ οὐδὲν
 ὅ τι οὐ πλάττουσι τῶν ἀτόπων, ὥσπερ ἐξεπίτηδες
 τὴν τελειότητα καὶ ἀπλότητα καὶ τὸ ἀνευδὲς τοῦ
 Θεοῦ καὶ τὴν ἀπειρίαν καὶ τὴν ἀπάθειαν καὶ τὸ
 παντοδύναμον καὶ τὴν πρόνοιαν ἐξελαύνειν βουλό-
 μενοι. Δι' ὧν εἰς τοιαῦτα κατασπῶσιν ἀσχη καὶ
 πάθη, πολὺ ἀπάθοντα τῆς βελτίστης καὶ σεμνοτάτης
 προσηγορίας τε καὶ τοῦ πράγματος. Καίτοι χωρι-
 στάς μὲν οὐσίας τιθέναι τινὰς εὐλογόν ἔστι πάν-
 ῶν· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν ὄντων δημιουργοὺς οὐδενὶ τρόπῳ,
 οὔτε συμμεριζομένας τὴν τοῦ παντός ἀρχὴν τῷ
 Θεῷ, ἀρκεῖν ἡγομένους τῆς πρώτης αἰτίας τὴν
 δύναμιν δι' ἀπειρίαν πρὸς πάντα ἐκτεινομένην τὰς
 τῶν ὄντων φύσεις παράγειν. Καὶ διακονεῖσθαι μέ-
 ντοι τὰς χωριστὰς οὐσίας ἐκείνας τῇ τοῦ Θεοῦ περὶ
 ἡμᾶς προνοίᾳ πιστεύομεν, ἀλλ' οὐχ οἷον Ἑλληνες
 Ἐπλάττων· καὶ δαίμονας αὐ εἶναι τινὰς βλαπτικούς
 ὑπὸ φθόου καὶ ἐπιχειρεκακίας, πλάνης καὶ μυρίων
 θεϊκῶν ἀνθρώπων προξένους, ὅσοι μάλιστα δι' ἀνα-
 γωγίαν εὐχείρωτοι εἰσι ταῖς ἐξ ἐκείνων ἐπιβουλαῖς,
 οὗ τοιοῦτους τὴν ἀρχὴν καὶ γεγονότας ὑπὸ Θεοῦ,
 ἀλλ' ὑπὸ τὸλμης καὶ αὐθαδίας καὶ χείροιν προαιρέσει
 ἐπὶ τὰ τοιαῦτα ἀποκλίναντας, καὶ ὑπὸ Θεοῦ ἐγκατα-
 λευθθέντας, ἴσμεν τε καὶ ἀποστρεφόμεθα οὕτως
 ἔχοντας, καὶ ταῖς τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ διακόνων
 ἐπιστάσις ἀπαθείς διατηρούμεθα ἀπ' αὐτῶν· θεό-
 τητος δὲ τι αὐτοῖς μετεῖναι πῶς ἂν φαίμεν, οἱ
 μὴδὲ τοῖς ἀγαθοῖς τοῦτο δίδοντας; Καὶ μακαρίους
 μὲν τινὰς ἐξ ἀνθρώπων γίνεσθαι τῶν ἀναγκαίων
 ἔστιν, ἀλλὰ μακαρίους ἀνθρώπους. Καὶ δι' ἄλλων
 μὲν ἄλλα κυβερνᾶσθαι τῶν ὄντων, τό γε εἰς τὴν

ἄκπληρωσιν ἦγον τῆς ἐκ Θεοῦ προνοίας καὶ κυβερ-
 νήσεως, ἀληθές ἔστιν. Ἔδει γάρ τι καὶ αὐτοῖς τοῖς
 κυβερνωμένοις εἶναι καλὸν ἐν τῷ λυσιτελές τι καὶ
 τούτων ἕκαστον εἶναι· οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ τοῦ μόνου
 κυβερνήτου τῶν ὄντων ἐξουσία λαμπρότερον δια-
 φαίνοντο, πολλῶν τε διακονομένων αὐτῇ, καὶ
 πάντων εὐτάκτως, ἢ ἄλλο ἄλλου ἡρτηται θαυ-
 μασίως, ὥσπερ ἐν τῇ τάξει τῆς φύσεως, οὕτω δὲ
 καὶ τῆς λειτουργίας· ὅσον δ' εἰς τὸν τῆς κυβερνή-
 σεως ἦκει λόγον, ἀμέσως πάντα ἐκ Θεοῦ κυβερ-
 νᾶσθαι πιστεύομεν ὑπὸ τῆς θείας σοφίας τε καὶ
 δυνάμεως· ἐφαρμόττουσι γὰρ ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀπει-
 ρίας, μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων ἐκτεινομένων. Οὐδὲ
 γὰρ οἶόν τ' ἦν δι' αὐτοῦ μὲν κατασκευάσαι τὸν
 κόσμον, μὴ διοικεῖν δὲ τούτον δι' αὐτοῦ τὸν θεόν,
 μὴδ' ἐξ αὐτοῦ τὸν τῆς τάξεως λογισμὸν ἐπιτεθεῖσθαι
 τε τὴν ἀρχὴν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονόσι, καὶ νῦν ἐπι-
 τίθεσθαι, εἰ μὴ δι' ἔνδεϊαν ἰσχύος ἢ λόγου· ὧν ἄρα
 καὶ τῶν τοιούτων οὐδὲν ἀρμόττει Θεῷ· οὔτε λόγον
 ἂν ἔχοι δυνάμενον καὶ εἰδότα καταφρονεῖν, ἐλατ-
 τούσθαι τι τῇ τῶν μερικῶν τούτων καὶ ταπεινῶν
 προνοίᾳ νομιζόντα. Εἰ γὰρ μὴδ' ἐν αὐτοῖς ἐνεργῶν
 ἔσται τι χείρων, ἐνεργεῖ δὲ δήπου πάντα ἐν πᾶσιν,
 ἅτ' ἐξ αὐτοῦ πᾶσιν ἐπιβρέουσης οἰκείως τῆς τοῦ
 δύνασθαι πρὸς τὸ πράττειν προσαγωγῆς, σχολῆ γε
 τὴν ἄβαν αὐτοῦ λυμανεῖται τὸ τῆς ἐν σφίσι εὐτα-
 ξίας φροντίζειν, ὅπερ οὐχ ἤττον γε τοῦ προτέρου
 τὴν ὑπερκειμένην ἂν δεῖξαι δύναμιν.

Ταῦτά τε τοῖνον εἶποις ἂν πρὸς αὐτοὺς, ἀνδρῶν
 ἄριστε, καὶ ἄλλα πολὺ μὲν τούτων βελτίω, τῷ δὲ
 σκοπῷ παραπλήσιζ, δεικνύς ὅπόσον τι τὸ διάφορον
 τῆς Ἑλληνικῆς δεσποδαίμονίας καὶ τῆς ἡμετέρας
 θεολογίας· καὶ πρὸς τοῦτοις, ὡς οὐδὲ δεῖ τῆς Ἐκ-
 κλησίας ἄγνοιάν τινα καταγινώσκειν αὐτοὺς, εἰ τὸ
 Ἑλληνικὸν ἀξίωμα μὴ προσέκατο. Ἄνευ γὰρ τοῦ
 μείζονι ἀξιώματι πειθουμένην αὐτὴν δεῖν ἂν τούτου
 τε καὶ παντός ἄλλου καταφρονεῖν, πολλὰ πλάκεις
 ἐν τοῖς κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἀγῶσιν ἐξεύρην, οἷς
 οὐκ ἀνάγκη διὰ γε ταύτην τὴν πρότασιν ἢ τὸν Ἰῶν
 τοῦ Θεοῦ ἑτέρας οὐσίας παρὰ τὸν Πατέρα τιθέναι,
 ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πάντες γὰρ οἱ ἐξ Ἀρείου,
 τὰ Ἑλλήνων δήπου νενοσηκότες, τῇ ἐκείνων ταύτη
 προτάσει ἀρχῇ τινι τοῦ κατὰ τῶν θεῶν ὑποστά-
 σεων ἐκέχρητο ψεύδους· εὐροῦσα δὲ, καὶ πᾶσιν
 ἐδειξε φανερώς, καὶ ψῆφον τοιαύτην ἤνεγκε. Καὶ
 Θεὸς ἀνωθεν ἐμαρτύρει τῇ ψήφῳ, πολλὰ ἐκφαίνων
 σημεῖα τοῦ θεοστυγεῖς γεγονέναι τοὺς ἀντὶ τοῦ τῆς
 Ἐκκλησίας ἀξιώματος τῷ Ἑλληνικῷ φιλονεικῶς
 ἰσχυριζομένους, καὶ μὴ ἀρισταμένους αὐτοῦ μετὰ
 τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς βελτίστοις τε καὶ ἀκρι-
 βεστέροις ὁμολογίαις. Τῇ μὲν γὰρ δι' αὐτὸ ὄν δια-
 φέρειν μὲν που τοῦ δι' ἐκεῖνός γε ἦντος, ἀλλ' οὐ
 δήπου καὶ φύσει διαφέρειν ἀνάγκη. Ἡ γὰρ ἂν καὶ
 τὸ ἐκ τινος· ὄν ἅπαν διενηγῆται τοῦ ἐξ οὗ ἔστι φύσει.
 Ἔστι δὲ τι (1) καὶ δι' ἕτερον, φύσει ταυτὸν τῷ δι'
 ὃ ἔστιν. Ὁ γὰρ Πέτρος διὰ τὸν Ζεβεδαῖον μὲν ἔστι,

(1) Cave τὸ pro τι legi velis. ALEX.

φύσει δὲ οὐ διεννηγόχατον. Εἰ δ' ὁ Ζεβεδαῖος δι' ἑτερόν ἐστι καὶ αὐτὸς, πρὸς γὰρ τὸν λόγον οὐ διαφέρει· οὐ γὰρ ἦ δι' ἑτερόν ἐστιν ὁ Ζεβεδαῖος, ταύτη γὰρ ἐξ αὐτοῦ Πέτρος ἐστίν· ἅμα τε γὰρ ἂν ἦν Ζεβεδαῖος ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, καὶ Πέτρος ἐκ Ζεβεδαίου. Ἄλλ' ὑποθεθέντος καὶ μὴ παρ' ἄλλου εἶναι τὸν Ζεβεδαῖον, εἰ πρόαγοι Πέτρον ὡς νῦν τῆ αὐτοῦ φύσει, τὸν αὐτὸν ἂν τῆ αὐτοῦ φύσει προενέγκαι τοῦτον. Οὐκ ἀδύνατος δ' ἡ ὑπόθεσις· ἡ γὰρ ἱερὰ διδασκαλία πρῶτον τινα ἀνθρώπων γεγονέαι βούλεται. Εἰ δὲ κάκεινος διὰ τὸν Θεὸν, οὐκ ἐνταῦθα δεῖ τοῦτο γὰρ σκοπεῖν· οὐ γὰρ ὁμοειδής ἡ αἰτία. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ παντάπασιν ἀληθής ἐστι, δι' οὐδὲν ἕτερον ὄντος, ἀλλὰ πάνυ δι' ἑαυτὸν. Εἰ γοῦν οὐδὲν τι κωλύει ἀτομόν τι ἐξ ἑτέρου γεγεννημένον καὶ αὐτὸ ἄλλο προαγαγεῖν κατὰ τὸ τῆς φύσεως εἶδος, τί κωλύει τὸν Θεὸν καὶ ἡμᾶς ὀλεσθαι ἀτομὸν τι προαγαγεῖν ἐξ ἑαυτοῦ τῷ εἶδει τῆς φύσεως; Εἰ γὰρ μὴδὲ τὸν Ζεβεδαῖον ἂν ἐκώλυον, εἴπερ οἶόν τ' ἦν αὐτὸν πρῶτον ἀνθρώπων γεγονέαι, τὸν Πέτρον προαγαγεῖν τοῦτ' οὐτὸ τὸ ἐκ μηδενὸς γεγενῆσθαι, ἕως τοιοῦτός γε ἦν καὶ τοιαῦτα ἰδύνατο, πῶς ἂν τὸ ἐκ μηδενὸς εἶναι κωλύσειε τὸν Θεὸν προάγειν τι ἐξ ἑαυτοῦ, ἕως ἂν ἦ παντοδύναμος, καὶ φύσει τε καὶ βουλήσει τελειωτάτος τε καὶ ἀριστος; Εἴη μὲν οὖν καὶ τοῦτο τοῦ πάντα δύνασθαι τὸν Θεὸν, τὸ δύνασθαι γεννησάι ἑαυτῷ ἴσον Υἱόν· καὶ ἀδυναμίας ἂν ἦν αὐτὸ μὴ δύνασθαι. Οὕτως οὖν οὐτ' ἀνάγκη τὸ δι' ἕτερον ὄν ἄπαν τοῦ δι' ὃ ἐστι φύσει διακεκρίσθαι, οὐ μᾶλλον ἢ ἀνάγκη μηδὲν τι εἶναι ὁπωσοῦν ἐκ τοῦ μηδαμόθεν ὄντος μὴδ' ὁπωσοῦν, οὐτ' ἀνάγκη τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἕτερον εἶναι τοῦ γεγεννηκότος τῆ φύσει, ἢ δὴ ἐβούλοντο οἱ περὶ τὸν Ἀρειον, καὶ εἰ μὴ τοιοῦτος εἴη, μὴδ' ἂν αὐτὸν εἶναι ὅλως ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ Ἑλληνικὸν καὶ ἐκείνων ἀπαιτεῖν ἐδόκει ἀξίωμα. Ὅλως δὲ, εἰ μὲν τὸ ἐκ μηδενὸς, ἀλλ' ἀγέννητόν τε καὶ ἀνάγειον ὄν, αὐτὸ μόνον ἔδει εἶναι, καὶ ὡς αὐτὸ μὴ ἐστίν ἐκ τινος οὐδενὶ τρόπῳ, οὐδ' ἄλλο τι ἐξ αὐτοῦ τρόπῳ μηδενὶ προεληλυθέναι, οὐδ' οἱ ψευδῶν μοι ἐκείνοι θεοὶ καὶ Θεοῦ παῖδες, οὐδ' ἄλλο τι τῶν ὄντων ἐγίνετο' ἂν ἐξ αὐτοῦ. Εἰ δὲ τοῦτο γὰρ οὐκ ἀνάγκη, πολλὰ γὰρ ὑπὸ τοῦ ἀγεννήτου παρήχθη καὶ γέγονεν ὁπωσοῦν, τίς ἢ ἀνάγκη τὸ ἀγέννητον μὴ καὶ συνωνύμως γεννᾶν; Οὐ γὰρ δὴ ἀνόμοια μὲν δυνήσεται, ὁμοια δὲ γεννᾶν μὴ δυνήσεται, ὃ δὴ ἐφθῆ ἠλληλεγμένον, ὡς ἂν τινος τῶν γονίμων νόθα μὲν οἶου τε ὄντος γεννᾶν, γνήσια δὲ προάγειν οὐ δύναμένου. Οὐδὲ κατὰ μὲν τὴν βούλησιν ἀρχὴ τινῶν, κατὰ δὲ τὴν φύσιν οὐδενὸς ἐσται· οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν γὰρ κατ' ἀμφω, οἷς τὸ τί ἐστίν οὐ ταυτόν· οὐδὲ τῆ μὲν ἐσται γόνιμος, τῆ δὲ ἀγονος. Οὐδ' εἰ τὴν μὲν φύσιν τὴν αὐτὴν ἔχει τῆ ἐνεργείᾳ καθάπαξ, ἐσται τινῶν αἴτιος καὶ κατὰ τὴν φύσιν τῶν αὐτῶν, ἃ καὶ τῆ ἐνεργείᾳ πρόαγοι, καὶ οὐδὲν ἐντεῦθεν ἐψεται, τῷ καὶ φύσει εἶναι προαγωγόν. Εἰ δὲ διεννηγέσθαι πῶς ἀληθῶς ἐν αὐτῷ φύσις καὶ οὐσία δεῖκνύοιτο, τῆ ἐνεργείᾳ προάξει καὶ οὐ τῆ φύσει. Οὐδὲ τὰ μὲν ἄλλα ποιήσει νοῦν, ἑαυτὸν δὲ οὐ νοήσει ποιεῖν τὰ ἄλλα δυνάμενον, ἵνα μὴ τὸ συλληφθὲν ἐν

αὐτῷ νόημα καὶ Λόγος ἦ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰκὼν αὐτοῦ ἔμφυτος. Οὐδὲ τὰ μὲν ἕτερα τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ αὐτὸν ἐκ μηδενὸς εἶναι, ἐξ αὐτοῦ ἐσται, ὃ δὲ Λόγος αὐτοῦ διὰ τοῦτ' αὐτὸ αὐ οὐκ ἐσται, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἔως δ' ἂν οὐδεμία ἀνάγκη ἦ τὸν Θεὸν ἀγονον εἶναι διὰ τὸ εἶναι ἀγέννητον, ἢ μηδὲν τι εἶναι δι' αὐτὸν διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι δι' ἑαυτὸν, οὐδεμίαν ἰσχὺν ἢ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀρειανῶν ἐξεῖ πρώτασις· ἀλλ' ἐσται μὲν τὸ δι' αὐτὸ ὄν, καὶ τὸ δι' ἕτερον, οὐ ταυτόν πῶς· διοίσουσι δὲ οὐ τῆ αὐτῆ γὰρ πάντως διαφορᾷ, ἀλλ' ἀριθμῷ μὲν, ἐάν τι διὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἦ ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἶδει δὲ καὶ οὐσίᾳ, ἐάν διὰ τὴν βούλησιν. Καὶ δυνάμεων διαφορὰ οὐχ ἡ μεγίστη ὁμοίως ἐν ἅπασιν, ἀλλ' ἂν μὲν τι ἀγέννητον ὄν, καὶ φύσει δὴ καὶ βουλήσει ἀριστόν γὰρ καὶ τελειώτατον, δημιουργήσῃ θελήσῃ ὡς τὰ τέχνη ποιούμενα, καὶ δυνάμει δὴ μάλιστα γὰρ διοίσει τῶν ὄντων αὐτοῦ γεγονότων τῆ φυσικῇ· μᾶλλον δ' αὐτὰ ἐκείνου διοίσει· φυσικῇ δὲ προόδῳ ἐξ αὐτοῦ τινῶν προεληλυθότων, τῷ ἀγεννήτῳ μόνον καὶ τῷ ἐξ ἀγεννήτου εἶναι καὶ ὅλως τῆ κατ' ἀριθμὸν διαφορᾷ χωρισθῆσονται, τῆς φύσεως τῆς αὐτῆς οὐσης καθάπαξ· καὶ οὕτω μᾶλλον τῆς αὐτῆς ἢ ἐν Ζεβεδαίῳ καὶ Πέτρῳ, ὅσῳ ἐκεῖ μὲν διὰ τὴν ἕλην ἀριθμῷ διεννηγέται τὸ εἶδος τῆς φύσεως ἐν ἀμφοῖν· ἐνταῦθα δὲ διὰ τὴν ἀυλίαν τε καὶ τὴν ἀπειρίαν, ἀριθμῷ μία ἡ φύσις, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ἢ θεότης, ἐν τε τῷ δι' αὐτὸ ὄντι καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ τῆδε προηγμένοις πέφυκεν ὄσα. Καὶ εἰ γὰρ δεῖ μᾶλλον ἐξακριβοῦν, ἀπλῶς μὲν ἐστὶ ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεός, καὶ δι' οὐδὲν ἄλλο· οὐ δὴ ἡ κτίσις μεγίστη δυνάμεων ἐκρίθη διαφορᾷ, ὡς αὐτοὶ φασὶ, δι' ἄλλο γαγονοῦτὰ τε καὶ οὐσα, δηλονότι διὰ Θεόν. Ὁ δὲ θεὸς Λόγος οὐ δι' ἄλλο ἐστίν, οὐτε τὸ Πνεῦμα, οὐτε τῷ δι' ἄλλο καὶ τῷ δι' αὐτὸ αὐτὰ τε καὶ ὁ προαγαγὼν Θεὸς διεννηγέται· πῶς γὰρ τὰ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ φύσιν ἔχοντα; ἀλλὰ τῷ δι' αὐτὸν μᾶλλον καὶ τῷ δι' ἕτερον, ὡς ἂν ἡ διαφορὰ πρὸς τὰς ὑποστάσεις αὐτὰς, μὴ πρὸς τὴν φύσιν ἀνιέναι. τῷ δόξειεν. Ἐν οἷς δὲ ἐστίν ἡ κατὰ φύσιν ἐνότης οὕτω λαμπρῶς, τὸ δι' αὐτόν τε εἶναι καὶ δι' ἐκείνον ὀνδεμίαν διαφορὰν εἰσαγεῖ δυνάμεων· ἢ διαφορὰν μὲν καὶ μεγάλην δῆπου ποιεῖ, ὅτι ταύτη μόνον διεννηγέστα, τὴν διακρίσειν ἀνεπίμικτόν ὄσζουσι, καὶ ὡσπερ οὐκ ἂν αὐτὰ γὰρ τὴν τοῦ δι' αὐτόν ὄντος ἰδιότητα μεταλάβοι, οὕτως οὐδ' ἂν αὐτὸ ποτε πρὸς τὴν τῶν αἰτιατῶν μετασταίῃ· διαφορὰν δὲ ἀτομικὴν καὶ προσωπικὴν, ἢ τὴν τῆς φύσεως οὐκ ἂν δύναται βλάπτειν ἐνότητα, οὐτε τοῦ Πατρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ χεῖρω ποιεῖν ἐν τινι τῶν ἐς τὴν οὐσίαν ἠκόντων καὶ ἀσθενέστερα. Εἰ γὰρ τῷ μὴ δύνασθαι εἰς τὰ ἀλλήλων ἰδιότητας μεταθεῖν καὶ φύσει διοίσουσιν, οὐδὲν μᾶλλον αὐτὰ τοῦ Πατρὸς ἐλάττω ἐσται τῆ φύσει, ὅτι μὴ καὶ Πατὴρ ἐστίν ἐκάτερον, καίτοι γὰρ ὅπερ ὁ Πατὴρ ὄντα, ἢ καὶ ὁ Πατὴρ αὐτὸ τοῦτο πείσεται τῷ μὴδ' αὐτὸς δύνασθαι εἶναι αὐτὰ, καίτοι γὰρ ὅπερ αὐτὰ ὄν· ἀλλ' οὕτε ἦσαν τι ἐξεῖ δυνάμεως ἐν αὐτοῖς οὐδὲν διὰ τὴν τοιαύτην ἀμεταβλησίαν, οὐτε βέλτιον ἐσται ἐς οὐσίαν ἢ χεῖρον δυνάμει· γὰρ μᾶλλον ἢ ἀσθενείας τὸ τοιοῦτον ἂν εἴη.

Καὶ ταύτη γε ὁμοιώτερα ἂν εἴεν τῷ προηχότι κατὰ Α
τε φύσιν καὶ δύναμιν, ἢ εἰ οἶόν τε ἦν αὐτὰ καὶ εἰς
τὴν αὐτοῦ ἰδιότητα μεταπίπτειν, ἐκείνου ἀμεταπτύ-
τως πρὸς τὰς αὐτῶν ἔχοντος. Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνος μὲν
ἐπὶ τὸ χεῖρον, αὐτὰ δὲ ἐπὶ τὸ βελτιον ἤχθη ἂν,
εἴπερ τὸ προῆχθαι ἐκ τοῦ Θεοῦ συμφυῶς τοῦ προα-
γαγεῖν Θεὸν οὐδὲν τι ἦτορον εἰς δόξαν, καὶ εἴπερ
ἀνάγκη ἐν τῇ θεότητι τὸ μὲν τι εἶναι προάγον, τὰ
δὲ προϊόντα, καὶ τὸν ἕνα Θεὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ πρὸς
ἑαυτὸν τοιάνδε τινα διάκρισιν ἴσχειν, ὡς εἰπόντες
ἐφθηνεν.

Ταῦτα μὲν οὖν ποτε πρὸς τοὺς ἀπορήσαντας καὶ
πλείω τούτων ἐρεῖς. Νῦν δ' ἡ τῶν Ἑλλήνων θεολο-
γία, τοιαύτη γε οὔσα, καλῶς καὶ σοφῶς πέπαισται· οὐ
μάλιστα ἡ τοῦ πρὸς Λατίνους ἀγῶνος νῦν τε οἰδᾶ
σοι χάριν καὶ ἀεὶ εἰσομαι. Καὶ Λατίνοι δ' αὐτοὶ χά-
ριν ἂν σοι δικαίως εἶδεις, τηλικαῦτα ὠφελίσθαι
τοῖς καλοῖς ἐκεῖνοις λόγοις δυνάμενοι, καὶ τοῦ ἀξιώ-
ματος ἐκείνου καταφρονοῖεν, δι' ὃ καὶ κινδυνεύσαι
τις ἂν Ἀρειανικὴν τινα καὶ Ἑλληνικὴν θεολογίαν
ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας κομίζεις, ἀφελῶς αὐτῷ τεθει-
μένως. Εἰ δὲ μήτ' ὠφελόντο καὶ καταμέμφοιντο,
αὐτοὶ τοῦ τῇ προτάσει συμβαινόντος ἀπολαύοντων,
ἐφ' ἣ νῦν τὴν τοῦ δόγματος ἰσχὺν ἰδρῦσαι πᾶσαν
περὶ αὐτοῦ σφᾶς ἐξηρθα· πολλοὶς γὰρ ἄλλοις αὐτὸ
πρότερον ὑπερείδειν ἠγωνισμένοι, πολλὴ ἀφαιροτέ-
ρος αὐτοῦ γὰρ τοῦ ζητουμένου, ἐπέειπερ, ὡς εἴκειν,
εὖρον ἐκεῖνα περιφανῶς ἐξηληλεγμένα, σοφόν τι
τούτου (1) φροντο νῦν ἐξευρηκέναι, ᾧ καὶ ἠλπίσαν
ἡμεῖς ἀπαγαγεῖν σοφισάμενοι. Ἡ πῶς οὐκ ἐκεῖνα
πέπαισται ἅπαντα, τούτο δὴ ὡς ἀναγκαῖον τιθέντες·
Οὐ γὰρ μᾶλλον δεῖ προβολέα καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ
λέγειν τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ δεῖν ἂν αὐτὸν τῷ
Πατρὶ κοινωνεῖν τῆς τοῦ προβάλλειν δυνάμεως, ἢ
μηδὲ τὸν Πατέρα προβολέα εἶναι ἢ γεννήτορα, μήτε
Υἱὸν εἶναι τινα τοῦ Θεοῦ καὶ Πνεῦμα ἅγιον, διὰ
τὸ δεῖν ἂν αὐτὰ, εἴς εἴεν, καὶ ἐλάττω εἶναι τῇ φύ-
σει, ὅτε γεννητικῶ ἄλλων ὄντα, ὅτε προβλητικῶ
ἢ ἕως ἂν ἐκεῖνῳ μὲν τιθεῖντο τῷ ἀξιωματι, πι-
στεύουσιν δ' εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον,
καταδεστέρας θεότητος τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα
ὁμολογεῖν, ὡς δυνάμει δὴ ἐλαττούμενα τοῦ Πατρὸς,
ἐκείνου ἀγεννήτου ὄντος, αὐτὰ προηγμένα τε ὑπ'
αὐτοῦ καὶ μηδὲν ἄλλο προάγοντα. Καὶ ἡμεῖς μὲν
ὠβόμεθα πρότερον αὐτοὺς μόνῳ τῷ Πνεύματι ἐνο-
χλεῖν, δυνάμειός τινος ἐργοντες τῆς προβλητικῆς,
ἦν κοινὴν Πατρί τε καὶ Υἱῷ γεγονέναι μόνους νομο-
θετοῦσιν. Οἱ δὲ σοὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου
τὸ δεῖν ἂν ἀρχόμενοι πράττειν ἐδείχθησαν, εἰ δὲ καὶ
μὴ αὐτοὶ, ἀλλ' ὅ γε λόγος αὐτῶν ταῦτα ποιῶν. (Ὁ
δὲ αὐτῶν ἐστὶ θαυμαστότερον, ὅτι συναισθόμενοι
ἐπὶ τοιαῦτα σφῶν αὐτῶν φερομένων, πολὺ τι δὴ
ἐτέρα χεῖρον μηχανῆ καὶ πρὸς τὸ αὐτὸ φερούση
θᾶπτον δεινὴν πειρῶνται ἀποφυγεῖν ἂν· τὰς γὰρ
πατρικὰς δυνάμεις, ὡς αὐτοὶ φασί, καὶ ἀμφὸν τοῖς
ἐξ αὐτοῦ προϊούσιν ἀμφω τιθέντες εἶναι κοινὰς, εἴτ'
ἐν μὲν τῷ Υἱῷ τὴν ἐτέρα ἄνευ ἐνεργείας μένειν

ἐῶσιν, ἐν δὲ τῷ Πνεύματι μηδετέραν ἀξιοῦσιν ἐνε-
ργὴν γίνεσθαι· τὸ μὲν καὶ ἀνεργοὺς ταύτας τιθέναι.
εἰδότες ὡς πολὺ ἀπάξει Χριστιανισμοῦ τοὺς τιθέντας
ἂν, ὃ κἂν, εἰ ἐλπίς ἦν λήσειν πράττοντας, ἐπραξάν,
οὐκ αὐτοὶ γε οὕτω καὶ πιστεύοντες, ἀλλὰ πλείστου
καὶ τοῦ παντὸς ποιούμενοι τὸ πρὸς τὴν αὐτῶν ἐλεῖν
ἡμᾶς ἔνωσιν· ἀλλὰ τούτου οὐδὲν ἂν ἦν ἐναργέστερον
ἀτόπημα· τὸ δ' ἐκ δυνάμεων διδομένων τε καὶ αὐτοῖς
ἀφαιρουμένων, ἢ ἐπὶ ὑφ᾿ ἑσέοις μείζονι διδομένων, τὴν
Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προβολέα τοῦ Πνεύματος ἀνίστασθαι
ὑπ' αὐτῶν, δυνάμει αὖ ἐπὶ τὸ ἐνεργεῖν διδομένη,
ὅσα οὐτ' εὐλόγον ἐστι καὶ πόρρω τῶν ἱερῶν, ἀγνοή-
σεις προσδοκῶντες ἡμᾶς, καὶ οὕτω δὴ κελουοῦσιν
αὐτοὺς ἔψεσθαι· ὡς περ οἶόν τε ὅν ἢ εἶναι τι ἐν τῷ
Θεῷ εἰκῆ, ὃ μηδὲ τῇ φύσει καὶ τοῖς αὐτῆς ἔργοις
δοτεν ἂν, ἢ δυνάμει τινα τελειότητα εἶναι ὄτουσόν,
ἂν μὴ συνῆ ποτε αὐτῇ καὶ ἐνεργεία τις ἢ οἰκεία,
ἢ τὸν Θεὸν δυνάμει τινα ἐνεργείας ἔχειν χωρὶς τῶν
συνεπομένων τῷ πεφυκέναι αὐτὸν, οὐ τῷ βούλεσθαι,
ἢ ὅσα ἕλλα τῇ ἀρχῇ τοῦ δόγματος αὐτῶν τῆδε φαῦλα
ἀκολουθεῖ. Ταῦτά τε τοῖνον λέλυκα· αὐτῶν ἱκανῶς,
καὶ λόγῳ τὴν πάτριον ἡμῖν δόξαν ἀπέδειξας. Ἡ
μάλιστα ἐγὼ γε χαίρω τῶν πρὸς Λατίνους λέγεσθαι
δυναμένων. Οὐ γὰρ οἶόν τε πάντων ὁμοῦ τῶν χειρῶ-
νων αὐτοὺς χαίρειν ἀπηλλαγμένους, ἐφ' ἃ ἡ θέσις
αὐτῶν ἦδε φέρει· ἀλλ' ἀνάγκη ἐνὶ τῷ τούτων ἐνε-
σχησθαι αὐτοὺς, τῇ ὁδῷ τοῦ τοιοῦδε λόγου, ὃ προσή-
κοι γ' ἂν τῷ θεμελίῳ τῆς δόξης, ὃν ἐκ πάντων ἂν
ἔλοιτο. Τάξιν δὲ δεῖν μὲν τινα εἶναι ἐν τῇ μακαρίᾳ
C Τριάδι, δι' ἣν καὶ τὸν Υἱὸν προηριθμησθαι τοῦ
Πνεύματος συγχωρεῖς· πολλὴ γὰρ ἀνάγκη· οἶον δὲ
Λατίνοι τιθεῖσιν, ἀπαξιοῖς. Τῇ μὲν γὰρ ἐκείνων
πολλὰ τὰ ἄδοξα ἐπεσθα· ὡς δ' ἡμεῖς τὰ θεῖα
πρὸσωπά φαμεν συντετάχθαι, ἢ δὴ καὶ ὑπὸ τῶν
λογίων συντετακται, μηδὲν ἀπᾶλλον συμβαίνειν· οὐ
γὰρ τὸ ἡμέτερον καὶ τῇ παραδόσει τοῦ σωτηρίου
βαπτίσματος ἦτορον συνᾶδει, ὡς περ τὰ ἕλλα πάντα
ὁρθῶς ἔχει, ἢ τὸ ἐκείνων εἴκειν αὐτῇ συμφωνεῖν,
ἄλλως δὴ ἐξημαρτημένον. Καὶ ὡς μὲν πέμπων τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁ Υἱὸς, καὶ ἀξιωματὶ τι δι'
αὐτὸ ἔχον, οὐκ ἂν πιθανῶς δόξειεν αὐτοῦ προτε-
τάχθαι τοῖς τὰ τοιαῦτα ἐξακριβοῦσιν, εἰ καὶ τὴν
σὴν σοφίαν οὐκ οἶδ' ὅπως τοῦτο εἰλάθε· λαβὴν γὰρ
τινα οὐ μικρὰν τοῖς ἐναντίοις ὁ λόγος παρέξει. Ἡ
D γὰρ τῆς αὐτῆς οὐσης πέμφεώς τε καὶ ἐκπορεύσεως,
ὡς αὐτοῖς δοκεῖ, ἔξουσι τὸ προκείμενον, ἢ διαφο-
ρουσῶν, ὡς ἡμεῖς γε οἴομεθα, ἀποποι· αὐτοῖς δόξο-
μεν, ἢ δυνάμει αἰδῖψ μὲν, ἀλλὰ κοινῇ τῆς Τριάδος,
ἢ ἐργῳ τῆς δυνάμεως ταύτης ἐγγρόνῳ αἰδῖον τάξιν
προσώπου Θεοῦ πρὸς πρόσωπον θεῖον ἀξιοῦντες
κατασκευάζειν. Ἐκεῖθεν μὲν οὖν οὐδαμῶς, ἄλλοις
δὲ τρόποις τὴν τῆς τάξεως ἀνάγκην λαμβάνομεν
ἡμεῖς τε αὐτοὶ, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν πάντες, οἷς οὕτε
ταῖς τῆς πίστεως ἀρχαῖς. οὕτε τοῖς διδασκάλους τῆς
Ἐκκλησίας συμβαίνει τι οὐ συνῶδον, ὡς περ τῇ
παρὰ Λατίνους ἐμβάθμῳ τοῦ Θεοῦ ἐπιπλοχῇ.
Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτου ἐς τοσοῦτον· οὐ γὰρ ὁ

(1) Cod. τούτο, ὡς φροντο, pessime, unde nobis totius huius loci sententia restituenda fuit. ALEX.

πρὸς Λατίνοις νῦν λόγος ἡμῖν, περὶ ὧν τῆς ἀλη- **A**
 θείας ἐπιθέστερον ἀποφαίνονται, προὔργου ἐστίν.
 Ὡς δὲ πολὺ ῥῆθον τοῖς ἡμετέροις ἢ Λατίνοις αὐ-
 τοῖς τοὺς Πατέρας ἀλλήλοις συμφυεῖς ἀποφαίνειν
 τῇ γὰρ τοῦ Πνεύματος ὁμωνυμία καὶ τῷ διττῷ τῶν
 λεγόμενων προόδων αὐτοῦ, καὶ τῇ τῆς προόδου
 αὐτῆ καὶ τοῦ προΐναι, οὐδὲν ἂν τούτου ἀληθέστερον
 γένοιτο, ὅπου γὰρ καὶ Λατίνοις αὐτοῖς ταῦτα δοκεῖ.
 Αἰδὸ δὴ καὶ θαυμάζειν αὐτῶν ἄξιον, ὅτι τὰς ἀλη-
 θεστάτας τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας παριέντες
 μεθόδους, ἐπ' ἄλλας ἀνηκούστους ἐκτρέπονται,
 μεταπτώσεις τινὰς τῶν προσωπικῶν ιδιοτήτων, καὶ
 κοινωνίας τῶν ἀκοινωνήτων ἐπινοοῦντες, καὶ τοι-
 αῦτα ἄντι ἐπισυνείροντες, ἃ πόρρω τῶν κοινῶν εἶσι
 θέσεων. Πολὺ δ' ἂν ῥῆθον ἀντὶ τούτων ἦν, ἐπὶ τὰ
 καὶ σφίσι αὐτοῖς ὠμολογημένα τραπομένους, ἀνε-
 παχθῶς τῇ διπλῇ ἐκλήψει τῶν ὁμωνυμούντων ἐκεί-
 νων διαλλάττειν τε τοὺς Πατέρας καὶ λύειν τὴν
 ἀμφισβήτησιν· καὶ Αὐγουστίνῳ δὲ καὶ Κυρίλλῳ
 τοῖς μακρῶν οὐκ ἂν οὕτω λυπηρῶς τῆς καινοτο-
 μίας τὴν αἰτίαν ἐπέγραφον. Ἐκεῖνοι δὲ λέγουσι μὲν
 ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προΐναι τὸ Πνεῦμα πλειστά-
 κως· ἀλλ' ἄτερος μὲν, τὸ μὲν ἐκπορεύεσθαι ἀντὶ τοῦ
 ὑπεστάτου παρεληφθῶς, μετὰ πάντων δὴ τῶν ἀπὸ
 τῆς Ἀσίας Πατέρων (ἐπὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος οὐκ
 εἶσθ' ὅτε οὐχ οὕτω φαίνονται· κεχρημένοι τῆδε τῇ
 λέξει), μυριάκις μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι
 λέγει, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐδ' ἅπαξ· τῷ δὲ προΐναι
 τοῦ μὲν ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν κτίσιν ἀποστολῆς, ποῦ
 δ' ἀντὶ τῆς ὑπάρξεως κεχρημένος, ὅμως εὐδαμῶ **C**
 φαίνεται προΐναι λέγων ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα,
 ἂν μὴ καὶ κτιστός τις ὄρος προσκειμένος ἦ, ὃ εἶν
 φασιν οἱ Πατέρες· σημείον ἡμᾶς ποιεῖσθαι τοῦ περὶ
 τῆς πέμψους λέγειν αὐτοῦ, αὐτοῦ τῶν ἰδίων ἐξη-
 γηταί γινόμενοι λόγων, ὡς ἂν μὴ σοριζομένους
 τισὶν ἐξῆ καὶ ἐπ' αὐτοὺς καταφεύγειν. Καίτοι ἄλ-
 λοθι μὲν τῇ ἐν ταῖς Γραφαῖς ὁμωνυμίᾳ χρῶνται
 Λατίνοι, καὶ οὐ περιωρῶσιν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν
 δύναιτο νοεῖν αὐτὰς ὑγιῶς· χρωμένοις δ' ἐνταῦθα
 καὶ ἡμῖν ἐγκαλοῦσιν, ὡς δὴ σοφιστικῶς τὰς Γραφὰς
 ἀποφαίνουσι καὶ τοὺς διδασκάλους· ὥσπερ ἀγνοοῦν-
 τες ὅτι τὸ μὲν ἐξελεῖν τοῦ λόγου τὰ τοιαῦτα, παγχα-
 λεπον ἦν καὶ τοῖς πρώτοις· συμπεραίνουσι δ' ἡμῖν
 ἀπ' αὐτῶν μέσων, οἱ μὲν ἂν συμπεραίνοντο, αὐτοῖς
 τε ἀληθεύειν καὶ τοῖς πρώτον εἰρηκῶσι συνδέειν **D**
 συμβαίνει· ψευδῆ δὲ καὶ οἷα τοὺς ἀπὸ ταύτης ἐπ'
 ἐκείνην μεταπηδῶντας σημασίαν καὶ τὴν φύσιν
 εἰκός, ἡμῖν μὲν σοφισταῖς εἶναι τε καὶ δοκεῖν τῷ
 ὄντι περιεσσι· κοινωνεῖν δὲ τοῦ ἐγκλήματος οὐκ
 ἀνάγκη τοὺς ἡγεμόνας τῶν λέξεων, οἷς περιώμεθα
 συμφωνεῖν· διώριζον γὰρ ἐκεῖνοι καλῶς ταῖς χρεῖαις
 τῶν λόγων ἐκάστοτε οἰκείως, τὰ αὐτὰ οὐχ ὡσαύτως
 ὀνόματα ἐφαρμόζοντες. Καὶ Κύριλλος μὲν οὕτως·
 Αὐγουστίνος δὲ οὐδὲ δυοὶν λέξεων ἐμφαίνειν ἔχει τὸ
 διττὸν τῶν προόδων γλώττης στενότητι· ἀλλ' ἂν τε
 τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν, ἂν τε τὴν ἐνέργειαν
 καὶ τὴν χάριν σημαίνειν ἄλλοθι βουληθῆ, αὐτὸς μὲν
 ἐν ῥήματι τῷ προΐναι ἢ προχωρεῖν καὶ πρὸς
 ἄμφω τὰς ἑνοίας ἐχρήσατο· τοῖς δ' εὐγνώμῳ·
 ἀκούσομένοις πρὸς τὴν τῶν λόγων χρεῖαν διαρρεῖ
 καταλείπει. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς λέγει τὰ γὰρ τοιαῦτα
 πόρρω τῶν διπλῶν ἐκείνων ἐμφάσεων, ὧν αἱ μὲν
 πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν, αἱ δὲ πρὸς τὴν
 ἐνέργειαν, τὸ τῆς προόδου ῥήμα συνέκρουσι. Καὶ θαυ-
 μαστον οὐδὲν· ὅπου καὶ τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἐκπορεύεσθαι Κύριλλος· ἐρη που ἀντὶ τοῦ γενναῖστῆ
 τὸ ῥήμα παρεληφθῶς, εἶθεν εἰ καὶ τοῦ Αὐγουστίνου
 τὴν λέξιν εἰς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐρμηνεύσει τις ὑπὲρ
 Λατίνων βεδιασμένος, οὐδ' οὕτως ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα
 διὰ τὴν Αὐγουστίνου λέξιν ὑφίστασθαι καὶ ἐξ Υἱοῦ.
 Πολὺ γὰρ οἰκειότερον ἐπὶ τῆς λοιπῆς προόδου μετα-
 φέρειν τὴν λέξιν, καὶ ἄμφω τῷ Πνεύματι πρεπου-
 σῶν (καὶ αἰδίως γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς πνεῖται καθ'
 ὑπόστασιν, ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ εἶναι λαμβάνον, **B**
 καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῖς πιστοῖς πνεῖται, του-
 τέστι κατὰ τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας διδοται καὶ
 μετέχεται), ἢ πρὸς τὴν γέννησιν ἔλκειν, ἥς οὐδὲμῶς
 τῷ Πνεύματι μέτεστιν· ὃ τῷ Κυρίλλῳ γενναίως
 πάνυ τετόλμηται, ὁλοσχερέστερον εὐσεβῶς ἐκλαμ-
 βανομένη τὴν λέξιν, ὅτε δὴ καὶ μόνον τὴν ὁμωνυ-
 μίαν τοῦ ἐκπορεύεσθαι τῇ τοῦ Πνεύματος ὁμωνυμίᾳ
 συνῆψεν ἂν τις εὐλόγως· ἐν τοῖς περὶ τοῦ Πνεύματος
 λόγοις, εἰ τὰ τῶν ἐκ τῆς ἐσπέρας Πατέρων οὕτω
 πρὸς βίαν ἡρμήνευτο, κινῶν τῷ τοῦ Κυρίλλου
 χρωμένος τρόπῳ, ὃν ἅπαξ ἐκαινοτόμησεν, ἐπὶ δυοῖν
 ὑποστάσεων καὶ εἶδει διαφεροσῶν προόδων τῷ
 ἐκπορεύεσθαι κεχρημένος. Καίτοι γὰρ ἐπὶ μὲν τῶν
 ἄλλων ἀπάντων, εἰ τὸ προΐναι ὁμωνυμιον, οὐδὲν
 κωλύει καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι τοιοῦτον εἶναι· ἐπὶ δ'
 ἄρα τῆς ἱερᾶς θεολογίας τῷ μὲν ἐκπορεύεσθαι μόν-
 νην τὴν ὑπαρξίν εὐρίσκουμεν τοῦ Πνεύματος πίντες
 δηλοῦντας, τῷ δὲ προΐναι κατακεχρημένους ἐπὶ
 ταύτης τε καὶ τῆς πέμψους. ὧν τῷ τύπῳ καὶ ἡμᾶς
 ἐπεσθαι δικαίον ἐστὶ. Τὸ δὲ τὸν μὲν Υἱὸν συναίτιον
 λέγειν, τὸν δὲ Πατέρα ἀρχοειδῆ αἰτίαν καλεῖν, κα-
 λῶς ποιῶν οὐκ ἐπήνεσας· ἄνευ γὰρ τοῦ τοῦ συναίτιον
 διαρρεῖν, αὐτοῖς δὴ μίαν ἀρχὴν τὰς ὑποστάσεις
 ἄμφω καλοῦσιν, ὥστε λοιπὸν ἐστὶν αὐτοὺς ἀντι-
 φάσκειν, εἰ καὶ οἶδον τε ἦν μίαν ἀρχὴν εἶναι τὰ μὴ
 καθ' ὃ εἰσιν ἐν, ἀλλ' ἢ δύο μάλλον, προήγοντες ἂν,
 εἴπερ προῆγεν, ποῦ τὴν τοῦ συναίτιου λέξιν εὖρον
 κειμένην ἐπὶ τῶν θεῶν; ἄλλ' οὐχὲ μάλλον καὶ
 ταύτην καινοτομοῦσι. Ποῦ τὸ ἀρχοειδῶς εὐρηταί
 τις λέγων τῶν μακρῶν; Ἄλλ' ἀρχικῶς μάλλον
 ἐκ τοῦ Πατρὸς φαίνεται τὸ Πνεῦμα προΐναι· τινὲς, ὡς
 ἂν ἐκφῆρῶσιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο μὴ ἀρχικῶς
 προΐναι, ἀλλὰ μάλλον πεμπτικῶς τε καὶ μεταδο-
 τικῶς, οἷψ κἄν ἑαυτοῦ προελθεῖν ῥηθεῖη γὰρ τρόπῳ,
 καὶ ἑαυτοῦ ὄνρον ὄν, καὶ τῇ τοῦ ἐπιβήματος τοῦδὲ
 προσθήκῃ τὸ κατὰ τὴν λέξιν ἀδιόριστον τοῦ προΐναι
 καὶ τῆς προόδου διορίζοντες ἐξιάττωνται. Οὐ γὰρ
 βραχίαν ἤδεσαν τὴν διαφορὴν, ἢ ὡς ἐξ ἀρχῆς τῆς
 ὑποστάσεως αὐτοῦ τί ποθεν προελθεῖν τῶν θεῶν
 προσώπων, τουτέστιν ἐκ τῆς γονίμου καὶ ἀγεννήτου
 τούτων αἰτίας, ἢ πρὸς τὴν τῆς κτίσεως ἐνεργείαν
 ὀρηθηναί ποθεν κατὰ τὴν ἐνέργειαν, τουτέστιν ἐκ
 τῆς ὁμοίου τῶν τριῶν προσώπων θελήσεως. Ἡ τὸν
 Υἱὸν ἦν ἀνάγκη γενναῖσθαι πεμπόμενον ἐκ τοῦ

Πνεύματος· προϊέναι δ' οὕτως· ἐκείθεν αὐτόν, καὶ ἡ **A**
 Γραφή καὶ πάντες οἱ Πατέρες συμφθέγγονται. Καὶ
 εὐλόγως. Ἐπεμψε γὰρ εἰς τὴν σάρκα καὶ τὴν ἐν
 ταύτῃ φανέρωσιν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὐχ ὁ Πατὴρ
 μόνον, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ Πνεῦμα, συνευδοκῆσαν σφί-
 σιν τὴν οἰκονομίαν ἐκείνην, ὡς δὴ ἐν ἔργον αὐτὴν
 τῆς Τριᾶδος συμπάσης ἐν τῷ τοῦ Υἱοῦ συγκατα-
 πραξαμένης προσώπῳ. Ὡς δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον ἀρχὴν μὲν ἔχει τὸν Πατέρα μόνον περι-
 φανῶς, πρὸς δὲ τὴν κτίσιν αἰεὶ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ
 πέμπεται Λόγου, ὡς οὐχ οἶόν τε καλῶς τε καὶ εὖ
 ἔχειν αὐτὴν ποτε μὴ τῷ θεῷ Πνεύματι κυβερνω-
 μένην· καὶ ποτὲ μὲν ἀμυρότερον, ἄλλοτε δ' ἦν
 πληρέστερόν τε καὶ φανερώτερον, οὐ μᾶλλον αὐτὸ
 πέμποντος τοῦ Υἱοῦ ἢ καὶ ὑφ' αὐτοῦ τε πεμπόμε-
 νον, ὅτε κοινήν τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν καὶ τῶν **B**
 τριῶν προσώπων συναφέντων· ἥς διδομένης τε καὶ
 ὑπὸ τῶν ἁγίων λαμβανόμενης, καὶ δι' αὐτῆς πρὸς
 τὴν τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν ἀναλαβανόμενων τῶν
 ἀνθρώπων, ὡς ἔξεστιν, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα πέμπεσθαι
 λέγεται. Τὸ δὲ ἀρχοειδῆ μὲν τὸν Πατέρα λέγειν
 αἰτίαν τοῦ Πνεύματος, τὸν δὲ Υἱὸν συναίτιον, συμ-
 φωνεῖτον μὲν αὐτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ γε τῷ χεῖρονι· τὰ
 γὰρ συναίτια πάντα πρὸς τὰ ἀρχοειδῶς ποιοῦντα
 ὀργανικῶν αἰτίων ἔχουσι τάξιν· καὶ ταῦτα μόνα τῇ
 τῶν συναιτίων λέξει καλῶς οἱ περὶ τούτων εὖ εἰδόν-
 τες προσαγορεύουσιν. Διὸ καὶ τῆς Ἀρειανικῆς οὐκ
 ἀπέδειν δόξης εἰδότες τὸ τὸν Υἱὸν συναίτιον τῷ Πα-
 τρι τῶν κτισμάτων καλεῖν, ἐφείσαντό γε καλεῖν
 οὕτως οἱ θεολόγοι, εἰ μὴ ποῦ τις πρὸς ἀνάγκην
 λόγων τινὰ κατεχρήσατο, ἀλλὰ μᾶλλον αἰτίον ἐν καὶ **C**
 μίαν ἀρχὴν ἄμφω τε καὶ τὴν Τριᾶδα ὅλην καλοῦσιν,
 ὡς, ἢ εἰσὶν ἄμφω τε καὶ πάντα Θεὸς εἷς, ταύτῃ ἀπ'
 αὐτῶν τῆς κτίσεως γενομένης· μήτε γὰρ οἶόν τε
 εἶναι ὑπάρχειν τι Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ὃ μὴ καὶ τῷ
 Πνεύματι πρόσεστι, μήτε, εἰ τι μὴ ἐφαρμόττοι τῷ
 Πνεύματι δι' οἰοῦν, τοῦτ' ἂν ἐγχωρεῖν, τῷ Πατρὶ
 γε πρόσον, καὶ ἐς τὸν Υἱὸν κοινωνικῶς διαβαίνειν.

Πάντα μὲν οὖν ἐκείνω σοφῶς τε καὶ ἀληθῶς ἐφ-
 ρηκας, ὡς ἂν μὴ καθ' ἕκαστον ἐπαναλαμβάνων,
 περιττόν τι δόξαιμι πράττειν. Ἄν δὲ μάλιστα χάριν
 ἔχω σου τῇ σοφίᾳ μεγίστην, ἐρῶ, τούτων ἕνεκα καὶ
 ἐπιστεῖλαι σοι ταῦτα βαλόμενος κατὰ νοῦν. Ἐν τῇ
 πόλει ταύτῃ δυσὶ τισὶ λόγοις τοῦ ἀπλουστέρου
 ταράττουσι καὶ κλονοῦσιν οἱ τῆς πρὸς Λατίνους **D**
 μεταθέσεως προϊστάμενοι. Καλῶ δὲ οὕτω καὶ τοῦς
 λαυθάνοντας πάντας· οὗτοι γὰρ καὶ τῶν φανερω-
 τῶτων οἱ χεῖρους· εἰσὶ. Καὶ πρῶτα μὲν οὐδὲν δεινὸν
 φασὶ Λατίνους ἡμᾶς ἐνοῦσθαι κατὰ τὴν δόξαν· εἰ
 γὰρ καὶ ἀσύνηθες τι τὸ σφίσι λεγόμενον, ἀλλ' ἀλη-
 θές· εἶναι δύναται, μηδενοῦς ἐντεῖθεν ἀτόπου συμβαί-
 νοντος, καὶ Λατίνους, μηδὲν τοιοῦτον ἐπεσθαι· πρῶ-
 τεισμένους, οὕτω χεῖρσιν ὡς ἀληθευούσῃ τῇ δόξῃ.
 Καὶ εἰ γε βούλοισθε, φησὶν, ἀναστάντες ἐκκηρύ-
 ξουσι φανερώς τοὺς τοῖς ἀτίποις ἐκείνους· δόγμασι
 σοτα θεσιμένους, καὶ καθ' ἑαυτοῦν, εἰ τοθίμενοι
 κρύπτοινο, τὴν τοιαύτην δὴπου φέροντες· ψέφου·
 καὶ ὡς οὐδὲν συγχωροῦσι τῶν ἐκ τῆς δόξης ταύτης
 ὑποπτευομένων δεινῶν, καὶ λόγοις καὶ γράμμασι

καὶ πᾶσι τρόποις ἔσονται ἔξαρνοί. Καὶ οἶοντα·
 Λατίνους ἰκανὸν τι δώσειν ἡμῖν τοῦτο διδόντας· καὶ
 αὐτοὶ μετ' ἐκείνων ἐνωθήσεσθαι φρονίμως ἐλπί-
 ζουσιν, οὕτως ἐνούμενοι· καὶ πολλοῖς, ὅπερ εἶπον,
 τῶν ἀμαθῶν δοκοῦσι· τι λέγειν οἱ πλείους τῶν ταῦτ'
 ἀξιούτων, οὐδὲν ἐκείνων δυντες σοφώτεροι. Ἡμεῖς
 δὲ μετὰ πολλῶν ἄλλων τὰ τοιαῦτα εἰδόντων, ἔτι γὰρ
 ἡ πόλις πεπιδευμένους τρέφει τινάς, πολλοίαις
 αὐτῶν τὴν πλάνην ἐλέγξαντες, ἔτι δὲ καὶ τὴν
 κακουργίαν ἐνίων, ἐδόξαμεν ἐπαχθεῖς· καὶ δοκῶμεν
 ἔτι φιλονεικίας χάριν κενῆς τὴν μετὰ Λατίνων
 ἔνωσιν εἰργεῖν. Καίτοι τί ἂν γένοιτο τοῦτου σαφέ-
 στερόν τε καὶ δικαιοτέρον, ὅτι τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπό-
 θεσιν αὐτοῦς ἀνάγεισθαι δεῖ μᾶλλον, ὡς ἐφησθε,
 καὶ περὶ τῶν ἀτόπων ἐκείνων οὐτ' αὐτοὺς δεήσει
 πράγματ' ἔχειν ἐξαρνουμένους αὐτὰ, οὐθ' ἡμᾶς
 αὐτοῖς ἐγκαλεῖν ὡς ἐκείνοις ἐνεχομένοις. Ἔως
 δ' ἂν τὴν τῶν ἀτόπων ἀρχὴν ἐκείνων διαφυλάττωσιν
 ἐν ταῖς γνώμασι τε καὶ τοῖς λόγοις, οὐδ' ἂν ἐκείνω
 μυριάκις ἀρνήσαιντο, λέγειν τι· δόξουσι· καίτοι· τὸ
 μὲν ἐξελεῖν τῆς κοινῆς ὁμολογίας τὴν λέξιν ἐκείνην
 τὴν τὰς Ἐκκλησίας οὕτω παραξάσαν, ἡ νοῦν αὐτῇ
 τὸν ἀληθῆ τε καὶ πᾶσι γνώριμον δεδοκίτας ἐν τῇ
 φωνῇ μόνῃ καταλιπεῖν τὴν διαφοράν, περὶ ἧς οἱδ' ἂν
 εἶς νοῦν ἔχων ἡμρισηθεῖ λοιπὸν (περὶ δὲ τῶν ἄλλων
 διαφορῶν ἄλλος ἂν εἴη λόγος), ῥᾶστον ἂν εἴη θε-
 λῆσαι, καὶ ἅμα τὸ σεμνὸν προσέσται τῷ πράγματι.
 Τὸ δὲ τοσοῦτων τῶν ἐντεῦθεν ἐπὶσμένων ἀδίξων ἐξάρ-
 νους γίνεσθαι βουλομένους, δοκῶν μὲν ὡς ἐπὶ τοῖς
 αἰσχίστοις ἐγκαλουμένους ἀπολογεῖσθαι, κινδυ-
 νεύειν δὲ καὶ ἄλλοις· τισὶ λαυθάνειν ἐνεχομένους (τῷ
 γὰρ ψεῦδει παντὶ πλείω τὰ ἄτοπα ἐπίτεται· καὶ ὠρι-
 σται μὲν ἀπανταχοῦ τάληθές, τὸ δὲ ψεῦδος πολὺ
 πλείους· ἐκφύει τὰς κεφαλὰς τῶν περὶ τῆς ὑδρας
 μυθευομένων· καὶ εἰκόξ· ἐστὶ διὰ τοῦτο καὶ ἄλλο τι
 συνεζυχθαι τῇ θέσει ταύτῃ δεινὸν πρὸς τοῦτους δὴ
 τοῖς μέχρι τοῦ παρόντος ἐξητασμένοις), πολλὴν
 ἐκατέροις ἔχει δυσχέρειαν. Εἴτ' οὐδ' ἔξεστιν ἡμῖν
 περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων μὴ τῷ τῆς Ἐκ-
 κλησίας ἐπεσθαι τύπῳ, ὅς τοσοῦτων ἐτῶν ἐν τοῖς
 αὐτῆς προσταταῖς ἐκράτησεν, εἰ καὶ οἶόν τ' ἦν
 ἐξαπατηθέντι δι' ἀμαθίαν προσέσθαι τινὰ τὴν
 ἀρχὴν τοῦ φανερωτέτου ψεύδους, κηρύττοντα,
 ὅτι τῷ συνεζευγμένῳ ψεύδει μετ' ἡμῶν φησι· πολ-
 μεῖν. Οἱ γὰρ ἐν ταῖς οἰκουμεικαῖς συνόδοις Πατέ-
 ρες (καὶ μηδαὶς ὁμοθυμαδὸν τῇ λέξει τε καὶ τῷ
 παραδείγματι) τοιαῦτ' ἄτιτα τοῦς ἐν ἐκάστῃσι αἰρε-
 τικῶς τερατευομένους ἀπειθοῦντο· ὀλίγοι γὰρ τῶν
 αἰρέσεων αὐτόθεν ἐπολέμου τῇ πίστει, καὶ τοῖς
 ταύτης ἄρθροις ἐμάχοντο· ἀλλὰ περιδῶν τιν' κατὰ
 τῆς ἀληθείας· αἱ πλείους ὠπλιζοντο, καὶ ἔδει ταῦτας
 μάλιστα εὐλαβεῖσθαι, ὡς ὑπὸ τούτων ἂν τῶν ἀπλου-
 στέρων μᾶλλον βλαφθησομένων. Οὕτως οὖν οἱ μὲν
 περὶ τὸν Εὐτυχεῖν πάντων τῶν ἐπομένων σφίσι
 ἀτόπων ἐγίνοντο ἔξαρνοί· οὕτε γὰρ πάθος προσ-
 ἄπειν τῇ θεότητι τοῦ ἡμετέρου Δεσπότης Χριστοῦ,
 οὕτε κατὰ φαντασίαν ἀθροῦσιν αὐτὸν γεγονέναι,
 οὕτε τι τῶν τοιούτων ὁμολόγουν φρονεῖν, ἀλλὰ τὰς
 δύο φύσεις εἰς μίαν ἐν τῷ Χριστῷ συνελκυθέναι

νομιζειν Ισχυριζοντο μόνον, και λόγους τινάς ευπρε-
 πεις τισι δοκουντας τῆς δόξης ταύτης εκόμιζον·
 εκείνα δὲ πάντα και τοὺς εκείνους ποτὲ θεοιμένους
 τῶν δυσσεβεστάτων εἶναι νομιζειν ἐβόλων. Οἱ δὲ περὶ
 τὸν Ἰϋρρόν ὁμοίως ἠρουντο μὲν τὴν μίαν φύσιν
 και τὴν ἐνέργειαν ἐν Χριστῷ, θέλησιν μέντοι μίαν
 τιθέντας, οὐδὲν ἠγαυοντο λέγειν δεῖνόν, ἄτε τῆς κατ'
 ἀνθρωπον θελήσεως τῆ θεῆα καθαρώς ὑποτεταγμέ-
 νης ἐν τῷ ἡμετέρῳ δεσποτῇ· και ἐδόκουν δὴ πολλοῖς
 προσδεκτοῖς, ταῦτα λέγοντες, και βωῶντες μηδὲν
 τῶν ἐπαγομένων συγχωρεῖν σφίσιν ἀτόπων. Ἀλλ' οἱ
 σοφοὶ Πατέρες ἐκείνοι τὴν θέσιν μάλλον ἐκέλευον
 ἀπορρήπιπται, και ἀρνεῖσθαι μὲν τὴν μίαν φύσιν τοὺς
 δευτερότερους ἐκείνους; τῆς οἰκονομίας ἐχθροὺς, δύο δὲ
 τιθέναι θελήσεις τοὺς ὑστεροὺς ἀντὶ μιᾶς ἐν τῷ τῆς
 ἀνθρωπίνης σωτηρίας καθηγεμόνι Χριστῷ, εἶγε
 μέλλοιεν μὴ πρόβω τῶν Ιερῶν ἐξελαυνεσθαι, ὡσπερ
 δι· και ἠλαύνοντο τῆ κρίσει τῆς Ἐκκλησίας οὐ πε-
 πησμένοι. Καὶ ἡμᾶς οὖν τοῖς Πατράσιν ἐκείνοις
 ἔπισθαι χρῆ, και μὴ καινοτομίαν λύειν καινοτομίας
 χεῖροσι βουλοσθαι, μάλλον δὲ βεβαιουῖν τὴν ἐτέρων
 καινοτομίαν ἐν προσήματι λύσεως, και συγκαينو-
 τομεῖν αὐτοῖς, τοὺς τοσοῦτον χρόνον εὐλόγως ὑπὲρ
 τῶν πατέρων ἀνθεστῶτας αὐτῆ· εἰ μὴ τις φαίη και
 τὴν Ἐκκλησίαν πολλακίς ἐξαμαρτεῖν, οὕτω γε κρί-
 νασαι· οὐ τί ἂν εὐσεβῆσιν ἀκοαῖς ἀπηχέστερον ἐμ-
 πέσοι ῥῆμά ποτε; Οὐτω δὲ και αὐτοὶ Λατίνοι τὴν
 ἡμετέραν ἀνάπτουξιν (ἡδ' ἐστὶ, τὸ μὴ και ἐκ τοῦ
 Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι εἰς· οὖν
 ὑφίστασθαι) οὐ προσιένται, και τοὶ ἡμῶν μὲν τὴν
 Ἀρειανὴν και Νεστοριανὴν αἵρεσιν ἐν τε τῆ καθ'
 ἐκίστην ὁμολογίᾳ και πᾶσι τρόποις ἐφαρνομένων,
 ἃς ἡμῖν ἐπισιένουσιν. Αὐτῆς δὲ οὐσης ἀσφαλεστάτης,
 ὅτι τε γνωριμωτάτη, και ὅτι δεῖ μὲν τῶν ἀπειλῶν
 τῆς τρίτης συνόδου, αἰδοῖ δὲ τῶν μετ' ἐκείνην τετ-
 τάρων, αἶ τοὺς τῆς τρίτης νόμους ἠδέσθησαν, οὐ
 και τῷ συμβόλῳ γε αὐτὴν ἐνεθέμεθα. Πολλῶ δ' ἂν
 δικαιοτέρον συμφωνοῦσιν ἡμῖν αὐτοὶ τὴν ἀπόφασιν
 διὰ τῆς ἡμετέρας ἀρνήσεως, ἡ, ὡς ἡμῖν ἐφαρκοῦν
 ἐκεῖνα σφᾶς ἐφαρνεῖσθαι, πρὸς τὴν κατάφασιν βιά-
 ζοιεν· ἂν τὴν αὐτῶν, ταῖς τε ἀρχαῖς οὐ πάνυ συν-
 υφδὸν ταῖς κοιναῖς, και, ὡσπερ οὐκ ἦν θέμις, προστε-
 θειμένην. Ἡμεῖς τε τῆ Λατίνων ἂν θεοιμένους δόξῃ
 ἀπλῶς, χεῖρον ἂν αὐτῶν ἀμαρτάνοιμεν. Αὐτοὶ μὲν
 γὰρ και οἰόμενοι μηδὲν τῶν φαύλων ταύτη ἀκολου-
 θεῖν. οὐκ ἂν ἐκόντες εἶεν, οἶους ἡ θέσις ποιεῖ.
 Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἂν βεβαίως ἡγάμεθα ἐν τε ἐκ πλειό-
 νων συνεζυῦσθαι ταύτη κακόν, δεῖ ὡς πᾶσιν ἐκόντας
 ἐνεχομένους εὐθύνεσθαι, εἰ γε ὡς μηδὲν διαφέρον
 ὀλιγωροῖμεν. Ὅθεν οὐδὲ ναιμεσητέα μάλλον ἡμῖν ἂν
 εἶη Λατίνοι; ἡ διακτεᾶ ἐπατεῖν, εἰ δύναιτο πείθειν·
 εἰ δ' οὐχ οἶοι τὴ ἐσμεν ἐπατεῖν, ἄμα και πλειστοῖς
 σοφωτέροις μὲν ἡμῶν, πιθανωτέροις δὲ ἡμῖν Λατί-
 νων, ἐπόμενοι; μετὰ τῆς ἐπὶ τῷ οὐκ εὐπαρακολου-
 θή-φ συγγνώμης, και τῆς εὐλαθοῦς ἀσφαλεῖς ἐπαι-
 νετέα, ἕως μὴ βούλωνται τῆ μόνῃ δικαιοτάτῃ δόξῃ

Α τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐξῆσθαι τοῦτῃ τραῦμα, ὡς αὐτοὶ
 γε ὄντες οἱ πληξαντες. Πειρῶνται μὲν οὖν και τὸν
 τῶν ἀτόπων ἐκείνων πρὸς τὴν ἐφαρχῆς ὑπόθεσιν
 σύνδεσμον λύειν· ἀλλὰ τοσοῦτον λύειν ἀπέχουσιν,
 ὡστε δι' αὐτὰ γε φορτικώτεροι τοῖς εἰδοῖς δοκοῦσιν,
 ἀδοξότερα πολλῶ τιθέντες τῶν ἐξ ἀρχῆς, ἵνα μόνον
 δυνηθῶσι δόξαι τι λέγειν, και ἵνα δόξωσι λύειν οὐ
 λύοντες. Ἡμεῖς δὲ σὺν τοῖς Πατράσιν ἡμῶν τὴν τῶν
 ἀτόπων ἐκείνων ἀκολουθίαν ἐκ τῶν τῆς πίστεως
 ὑποθέσεων δείκνυμεν οὕτως, ὡς ἂν τι δόξαι τῶν
 ἀπάντων ἐτέρῳ τῷ κατὰ τοὺς τῶν λόγων νόμους
 ἀκολουθεῖν. Διὸ δὴ και τῶν ἐπομένων οὐχ ἤττον τὴν
 ἐφαρχῆς ὑπόθεσιν διωδοῦμεθα, ἴσον δύνασθαι ταύτη
 τε κάκεινοις χαίρειν τε και ἀπηχθῆσθαι αὐ πρὸς τε
 τὸ μετὰ τῆς ἀληθείας και τὸναντίον εἶναι νομι-
 ζοντες.

Ταῦτα τοίνυν και πολλακίς εἰπόντες τοῖς ποτε (1)
 ἡμετέροις, και ἐν βιβλοῖς συνταξάμενοι πολυστήχοις,
 οὐκ ἔρωτι τοῦ πολλα συγγράφειν βιβλία, ζῆλῳ δὲ
 ὠφελείας, και πόθῳ τῆς αὐτῶν, ὡς φήθημεν, ὠφε-
 λείας, οὐκέτι σωφρονεῖν τοὺς ἀνδρας ἐπέσασμεν.
 Ἀλλ' ἴσως νῦν αὐτοὺς ἡ σὴ βιάσεται ψῆφος, εἰ μὴ
 μάτην ταύτην ἀπῆτουν. Τὸ δὲ (2) μὴ ἂν ποθ' ἡμῖν
 εὐσέθημα ἐνὶ γε τούτῳ ἀντιστῆθαι τῷ ἀσεβῆματι,
 ὅτι τὸν Θεόν, οἷς ποιουόμεν, τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἀρχῆς
 ἐξελαύνομεν, οἷς μὲν αἱ ἄλλαι σώζονται πόλεις,
 τούτων ἀπάντων ὀλιγορῶντες, και οἷς τὸ θεῖον εἶωθε
 χαίρειν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιτηδευμάτων, ἀκούοντες
 τούτων οὐδὲν, ἀλλ' ἀγισταῖς μόναις, και θυώσας,
 και φωνῶν ἐπάροσι, και σκαῖς τισι κούφαις θεοσε-
 βείας ἀντὶ τῶν ἔργων, και ὑποκρίσσει τῶν καλῶν
 οἰόμενοι τὸν Θεόν θεραπεύειν· εἶτα και προδοσιζ
 δόξης τινός, ἦν περὶ τοῦ θεοῦ και παρ' αὐτοῦ γε
 τοῦ θεοῦ λαβόντες ἔχομεν, ὠνούμενοι τὴν ἐκ τῶν
 ἐχθρῶν σωτηρίαν ἐκ τῶν μήτε δυναμένων μήτε
 βουλομένων ἴσως ταύτην παρέχειν, ἀλλὰ γράμμασσι
 μόνους ἀντὶ τῶν ἔργων και κεναῖς ἐλπίζι ψυχαγω-
 γούτων ἡμῶν τὸ μικρόψυχον. Εἰ δὲ ἠδύνατο βοη-
 θεῖν και προσηρημένοι, πολὺ μείζον δυνησομένης
 ἐκείνων εἰς τὸναντίον, φημί δὴ τὴν ἡμετέραν, ὅπερ
 ἀπέη. φθορὰν τῆς ὀλιγορίας τοῦ θεοῦ· ἦς οὐδὲν ἂν
 γένοιτο τεκμήριον μείζον τοῦ μὴ μόνον τοῖς ἄλλοις,
 ἀλλὰ και δογματῶν τῶν ἐκεῖθεν ἡμῖν ἠκόντων ἀρ-
 νῆσαι, παροξύνειν ἐτοίμους εἶναι. Τούτο και Θεοῦ
 φωνῆν τις εἰπῶν, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τῆς ἀληθείας.
 Θεοῦ γὰρ ὄντως τὰ τοιαῦτα φωναι, προφητῶν Ιερ. τῆς
 βιβλοῖς ἐγχεῖμενα, και εἰς ἔργον ἐνηγεμένα πολλα-
 κίς, οἷς ὅη και προεῖρητο. Καὶ τὸ εἰκός δὲ σφίσι
 συμμαρτυρεῖ, και τὸ ἀνθρώπινον δίκαιον, τύπος ἔν
 γε τοῦ θεοῦ, και αἱ κοινῆ τοῖς ἔχοσι νῦν ἐνοῦται δό-
 ξαι περὶ τῶν θεῶν. Ἡμεῖς δὲ και ὑπὲρ τούτων τοῖς
 πολλοῖς ἀπηχθῆμεθα, τὰ σά τε δὴ ταῦτα λέγοντες; πρὸς
 αὐτοὺς, και πρὸς τοῦτοῖς ὡς, εἰ μὲν κατεγνωκότες αὐ-
 τῶν τῆς πίστεως, οὕτως ἔχοσι περὶ τὰ οἰκεία ψυχρῶς
 ὡστε) και συγχωρησαῖ τισιν ἃ μὴπω πρότερον ὠρ-
 μηνται, οὐχ ἐνεκά γε τῆς παρ' ἐκείνων ἐπιτιζομένης

(1) Hac particula ποτε secernit atque segregat a
 suis eos qui ad Latinorum partes transierant.
 ALEX.

(2) Ellipsis Attica; quasi scriptum esset: Τού-
 το δ' ἐστὶν ὁ δόξαι, τὸ μὴ ἂν, κ. τ. λ. Sed pro μὴ
 ἂν velimus μῆρὸν ἔν. ALEX.

συμμαχίας, ἀλλ', εἰ καὶ μηδὲν τοιοῦτον ἐκείθεν Ἀ
 ἐπήγγελλτο, τῆς ἀληθείας αὐτῆς, ἧς οὐδὲν ἀνθρω-
 πίνῃ νῶ τιμώτερον, τοῦτο βουλευέσθων τε καὶ
 πραττόντων. Ἐξίστω δ' αὐτοῖς καὶ μεταπίθεσθαι
 φανερώς, πρὸς ἣν ποτε βελτίω πίστιν ἐγνώκεσαν·
 καὶ θρησκευόντων οὕτως, ὡς ἡ πίστις ἐκείνη βού-
 λεται. Ἄλλαις γὰρ δόξαις περὶ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν
 ἄλλοι θρησκείας τρόποι συνάδουσι· δεῖ δὲ καὶ δι'
 ἀμφοῖν εὐσεθεῖν, καὶ ταῖς ἔνδοξοις ὑπολήψειςι περὶ
 τοῦ Θεοῦ κατάλληλον τὴν ἔξω λατρείαν εἰσφέρειν.
 Καὶ ἦν Ἐκκλησίαν ἡγοῦνται διδάσκαλον ἀληθῆ τῆς
 προόδου τοῦ Πνεύματος εἶναι, ταύτης καὶ τοῖς ἄλ-
 λοις πᾶσι νόμοις ἐπέσθων. Τί γὰρ δεῖ τῆς σκηπῆς
 αὐτοῖς, καὶ τῆς εἰρωνείας; Εἰ δὲ τὴν πάτριον ἐπι-
 νοῦντες εὐσεβείαν, καὶ νομίζοντες πάσης ἄλλης εἶ-
 ναι βεβησιότεραν, κοσμικοῦ τινος αὐτὴν ἀλλάττονται
 χρήματος, εἴτα νομίζουσι εὐσεθεῖν, πῶς οὐ μωρία
 καὶ γέλως, μᾶλλον δὲ συμφορῶν ἢ μεγίστη τοῦτο
 τοῖς πάσχουσι; Καὶ τὸ μὲν ἓνα τινὰ τὸ δεῖνὸν τοῦτο
 παθεῖν ἀφόρητον ἂν εἴη τοῖς συγγενέσι, καὶ οἷς τι
 μέλει τοῦ πύσχατον; τὸ δὲ καὶ πλείους οὕτω διε-
 φοροῦντας φανερώς τὸν ἴη τῆς ἀπιστίας ἐχέειν, καὶ
 ταύτην ἀξιῶν σωτηρίαν μόνην εἶναι τοῖς πράγμασι,
 καὶ δοκεῖν τι λέγειν οὕτως ἐπαχθῆ (1) καὶ ἀλλό-
 κοτα λέγοντας, ποίας δουλείας, πόσων θανάτων οἱ
 μήπω διεφοροῦντες οὐκ ἂν ἡγήσαντο χειρόν; Τίσι
 δὲ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐλεητός τὸ τοιοῦτον εἶναι; δο-
 κεῖ; Καὶ νόμοι κείνται πανταχοῦ τοῖς τὰ χεῖρον
 προσποιουμένοις, ἐπειδὴν ἄλλοις τοιοῦτό τι δυσσε-
 θέσαντες. Ὁ δὲ τοῦ Χριστοῦ νόμος ἐν τῇ τῆς γλώτ-
 τας ὁμολογίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ πάσαις ταῖς ἔξωθεν
 ἐπιδείξει τὴν σωτηρίαν τῶν πιστευόντων ἑταξεν
 εἶναι, ὡς μηδεὸς ἀνευ τῆς τοιαύτης μεθόδου σωτη-
 ρομένου, κἂν μυριάκις ὑγιαίνοι τὰ ἔνδοξοι. Ἄλλ' οἱ
 κολοὶ τῶν προγόνων ἡμῶν ἔχοντο καὶ τὴν πίστιν
 ἀξιοῦσι προπίνειν τοῖς ἀγαθῶν τι μέλλουσι ποιεῖν,
 ὅφ' οὗ τοῖς πολεμίοις ἂν ἡ πόλις ἀχειρωτός εἴη·
 καὶ ἀξιοῦσι δυσσεβεστάτους πάντων ἀνθρώπων εἶναι
 καὶ γίνεσθαι τοὺς ἐπ' εὐσεβείᾳ πάντα φρονούντας,
 καὶ οὐ πάντες μεθ' ἑαυτοῦς εὐσεβεστάτους εἶναι
 νομίζουσι, ἐκ δευτερείων τὰ πρῶτα νέμοντες. Ἡ
 τίς ἐν Ἰνδοῖς, ἐν Αἰθίοψιν, ἐν Ἀρμενίοις, ἐν Λίβυ-
 σιν, ἐν Πέρσαις, ἐν Ἰουδαίοις, ἐν Λατίνοις αὐτοῖς,
 τοῖς πάντων ἔθνῶν εὐσεβεστέροις ὑπάρχουσι μεθ'
 ἡμῶν, τοιοῦτό τι πρόβλημα δοῦς ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἰ
 δεῖο τὴν πίστιν ἀλλάττομένους ἢ πλουσιωτέρους γί-
 νασθαι, ἢ προσλαμβάνειν ἀρχὴν οὐκ οὖσαν, ἢ πο-
 λιορκίαν πιζόουσαν ἀπιθεῖσθαι, οὐκ ἂν εὐθὺς ἴδοι
 καὶ λίθου, καὶ πῦρ ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθέντα, καὶ πῖν
 ὀτιῶν κτείνειν δυνάμενον; ὥστε καὶ δοκεῖν ἐναγεῖς
 εἶναι τοὺς μὴ μετασχόντας τοῦ φόνου, κἂν προσή-
 κοντες ὧσι, καὶ τοὺς ἐκχόνους μέχρι πολλῶν γενεῶν
 οὐδὲν τῶν ἐπιβλήτων σεμνοτέρους εἶναι τοῖς εἰδῶσι
 τὴν πονηρίαν τῆς βίβης. Ἡ τί τοὺς ἐαλωκότας μὲν
 τοῖς ἐχθροῖς, τὴν δὲ πίστιν φυλάττοντας; ἐπαινοῦ-
 μεν; κἂν τις κτενοῖτο βιασθεῖς, μάρτυρα τῆς ἀλη-

θείας τοῦτον ἡγοῦμεθα; Ἐπαινεῖσθαι γὰρ μᾶλλον
 ἐχρῆν τοὺς τὰ κείνων προποιουμένους, ἢ καὶ καθά-
 παξ ἀρνούμενους τὴν πίστιν, ὅτι μὴ μόνον τὴν
 ἐλευθερίαν οὕτως ὠνοῦνται, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς με-
 γίστας ἀρχὰς οἱ πλείστοι τούτων ἀναλαμβάνονται
 τὸ δ' ἐγγύθεν οὖσαν τὴν ἀγαθὴν τύχην περιορίζον
 πῶς οὐκ ἂν ἦν μωρία σαφῆς, εἰ γε οἷόν τε ἦν, τῇ
 προσποιήσει τῆς ἀσεβείας ὡφελομένους οὕτω πάντω
 κατὰ τὴν βίον, ἅμα τι καὶ θεοφιλεῖς, ὡς πρότερον,
 εἶναι; Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστιν, οὔτε τῷ
 κοινῷ τῶν ἀνθρώπων οὕτω δοκεῖ. Καὶ μηδεὶς οἴεσθω
 με τῶν τὰ Χριστοῦ σεβομένων ὁποιούντων ἐν ἴσῳ τοῖς
 ἀπίστοις τοῦτοις τιθέναι· μὴ οὕτω μανείην. Ἀλλὰ
 τοὺς πονηροὺς ἐκείνους συμβούλους ἐλέγχων, ταῦτά
 φημι· πονηροὶ γὰρ εἰσιν ὄντως, δόγμα πονηρῶν εἰς
 τὴν βίον εισάγοντες· ὁ μόνος ἂν συνήνεγκε δῆπου
 τοῖς ὅπως πρὸς ἡμᾶς μεταθήσονται σκοπούμενοις,
 οἱ μόνου τῆς ἀβραγαοῦς ἐχόμεθα πέτρας, καὶ οὗς
 ὡσπερ κινύνας ἐστάναι τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις
 ἑταξεν ὁ Θεός. Εἰ δ' ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασιν ὄψῃ
 καὶ οὗτοι τῆς φαύλης ἐπιεράθημεν τύχης, τοῦ·
 ἄλλοις ἂν εἴη λόγος. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τ' ἦν ἄλλως τὰ
 ἡμέτερα ἔχειν ἐκ πλειόνων ἄνω νενοσηκότα τῶν χρό-
 νων, ἄτε συνεδρίου μὲν ἀληθοῦς οὐδαμῶς παρ' ἡμῖν
 ὄντος, ἀλλὰ βουλής ἐιδώλω πάντων διωκημένων·
 αὐτονομίας δὲ, καὶ οἰήσεως, καὶ τοῦ τῶν οἰκείων
 μὲν ἐμελεῖν, τοῖς δ' ὑπὲρ δύνάμιν ἐγχειρεῖν, καὶ
 τοιοῦτων τινῶν παθῶν πῆρρόθεν ταῖς τῶν ἡγεμό-
 νων ἐνοσηφάντων ψυχαῖς· καὶ τοῖς μὲν δυναμένοις
 λέγειν τὰ βέλτεστα καὶ ποιεῖν, παρβήσιας οὐδεμιᾶς
 δεδομένης, τοῖς δὲ κόλαξι καὶ τετυφωμένοις καὶ πλε-
 ονέκταις πάντων ἐπιτετραμμένων καὶ ταῖς ἐκείνων
 ὀρυκτῶν· καὶ τῆς μὲν ἀρετῆς φθονουμένης ἐν τοῖς
 ἀσκούσι, τῆς δὲ πονηρίας τῶν τοῖς ἀγαθοῖς προση-
 κόντων ἄλλων ἀπολαύσεως· καὶ ὄρκων μὲν πατου-
 μένων, καὶ ὁ χεῖρόν ἐστιν, οὐκ ἔκ τινος ἀνάγκης
 ἴστω, ἀλλ' ἐκ προθέσεως· ἱερῶν δὲ πιπρασκομένων,
 καὶ πρὸς τὰς τῶν ἀνθρωπέων ψυχῶν προστασίας
 τῶν ἐχόντων ἀρῶν διδόναι χρυσόν, οὐ τῶν ὡφελῆ-
 σαί τι δυναμένων, προσκαλουμένων· νόμων δὲ καὶ
 δικαίου μέχρι ὀνόματος τιμωμένου· προνοίας δὲ καὶ
 δίκης τῆς ἐκ Θεοῦ καὶ τῶν τοιοῦτων λόγων ἄλλως
 εἶναι δοκούντων· τῶν δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἐαλωκότων
 νενοσηκέαι δυσσεβείαν ζῆν τε καὶ τιμᾶσθαι καὶ
 τοὺς συνόντας φθείρειν συγχωρουμένων, δεόν τοῖς
 ἐσχάτοις κατεσθῆναι αὐτοῦς, οὐ πολὺ χειρόν τὸ καὶ
 περὶ τῶν ἱερῶν δογμάτων αὐτοῦς τι λέγειν τολ-
 μῶν (2), ὡσπερ τοῖς ἀβεβήλοις ὑπ' ὀθείας ἐμπυρρί-
 χίζοντας. Οὐδὲ γὰρ ἐκ τῶν οὐρανῶν τι πιπεύ-
 σαιμ' ἂν φάσκοντι, ὡς ἀρα οἷόν τ' ἐστὶ τοιοῦτους
 ὄντας τινὰς πειρᾶσθαι τύχης ἀμεινοῦς. Οὐδ' οἱ τὴν
 πίστιν ἡμῖν παραδεδοκότες, ταύτης ἐχομένους μόν-
 ον, τῶν δ' ἄλλων ἐλιγωροῦντας ἡμᾶς σωθήσασθαι
 τε καὶ εὐμενοῦς περιάσσεσθαι τοῦ Θεοῦ, προὔλεγον
 τε καὶ συνεβούλευον, ἀλλὰ τὸνναντίον δεῖν μὲν καὶ
 πίστειος ὑγινοῦς καὶ ἡθῶν σπουδαίων μετ' εὐσεβείας

(1) Cod. ἀπειχθῆ, unde falso suspicatur quis ἀπεχθῆ.
 (2) Hoc vero aperte contra Plicthonem. ALEX.

τοὺς κἀνταῦθα βέλτερον πράξουσι καὶ μετὰ ταῦτ' εὐ-
 δαιμόνως· βιωσομένοις· ἐν δὲ τῇ παρουσίᾳ ζωῆ, καὶ
 πρὸς τῆς ἐν τοῖς δόγμασιν ἀληθείας, τὴν ἀλλήν εὐσε-
 βειαν καὶ δικαιοσύνην μέγα τοῖς αἰρουμένοις εἶναι
 πρὸς εὐτυχίαν ἐφόδιον, ὡς ἐκεῖνης τῆς μελίζονος
 ἀρετῆς ἐν τῷ μέλλοντι βίω μᾶλλον τῶν καρπῶν τε-
 θειμένων. Εἰ δ' ἡ πίστις ἡμῖν οὐκ ἀρκεῖ πρὸς οὐδε-
 τέραν εὐδαιμονίαν ἀνευ τῶν ἄλλων, τί χρὴ προσδο-
 κᾶν, εἰ καὶ τῶν εἰς ταύτην ἀνηχόντων τυχῆς ἔξαρνοι
 γεγονότες, καὶ Θεῷ καὶ Πατράσι καὶ διδασκάλοις
 πᾶσι προσκόμεθα, ὥσπερ ἐκ πολλῶν ἐνὶ πείσματι
 τὸ μὴ προσρῆξαι ἂν ταῖς πέτραις πιστευόντες, εἰ
 γένοιτό τις τοῦ κλύδωνος ἀνεσίς, εἰτὰ καὶ τοῦτο ταῖς
 ἑαυτῶν χερσὶ τέμνοντες.

Ἄλλὰ πολλὴ ἐστὶν ἐλπίς ἐπὶ τῷ καλλίστῳ Βασι-
 λεῖ (1), οὐχ ὅσον ἐς θεοσέβειαν ἤκει μόνον, ἀλλὰ δὴ
 καὶ ἐν ἅπασιν ἀγαθοῖς· πολὺ τι δι' αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα
 ἐπιδώσειν, ἔμψρονος ἡγεμονίας ὀφεί νῦν ἀπολαύ-
 σαντα. Θεὸς δὲ δοίη καὶ ἔργῳ τῆς ἐλπίδος πείραν
 λαθεῖν. Εἰ δὲ τις ἀξιοίῃ, μετὰ τῆς ἀληθείας ὄντων
 ἡμῶν, τοὺς μικρὸν τι ταύτης ἐκκλίνοντας οὐστινας-
 οὔν ὁμοίως ἡμῖν τῆς μελλούσης ἀξιοῦσθαι ζωῆς ἔκ
 γε τῆς πίστεως, καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲν εἶναι δεῖ-
 νῶν τοῖς ἄλλοις ἐμύλουσιν ὠφελεῖν πρὸς τὰ χεῖρω
 συγκυριέναι, λήσεται πάντα· αἰρετικούς δ' γε τοιοῦ-
 τος καὶ τοὺς ἀπίστους ἅπαντας εἰς τὴν οὐράνιον εἰσ-
 ἄγων λήξιν, τῷ λόγῳ τῆς παρ' ὀλίγον διαφορᾶς οὐ
 δυνάμενος εἰργεῖν οὐδένα. Δόξα γὰρ πᾶσι περὶ Θεοῦ
 οὐκ ἀληθεῖς, τῷ παρὰ μικρὸν διενηνοχολία τῆς κου-
 φωτέρως ἢ χεῖρων ἐν ὄψου, βαθμῶ τι καὶ τάξει
 τῆς ἀληθείας ἀποπεπλανῆνται. Τῶν οὖν τὴν πρῶ-
 τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόστασιν πεπονθῶτων εισαγομέ-
 νων εἰς τὴν ζωὴν, ὡς αὐτοὶ φασὶ, καὶ τοὺς ἰσὺ μέ-
 τρω ταύτης ἀφεστηκότας εἰσάγεσθαι χρὴ τῷ αὐτῷ
 δεκαίῳ καὶ λόγῳ· καὶ τοῦθ' οὕτω προβαῖνον μερί-
 τα· ποιήσει τῆς ζωῆς ἐκείνης καὶ τοὺς ἐσχάτως ἀρα
 ἐπλανημένους. Εἰ δὲ τοῦτο τῶν καθάπαξ ἀδυνάτων
 ἐστί, καὶ τί περὶ τῶν καὶ μικρὸν τῆς ὀρθῆς πίστεως
 ἐκκλιόντων ἄσπας ἀποφαίνεται νόμος, ἴσμεν καλῶς,
 σκοπεῖτωσάν, οὗ τὰ τῶν ἐλπιδῶν σφίσι ἐστὶν, οἱ
 μικρὸν ἠγούμενοι τὴν τῆς ἀληθείας πρῶτην ἀπό-
 πτωσιν, καὶ ταῦθ' ἐκοῦσι γεγεννημένην, χάριν τοῦ
 κοσμικοῦ τινος τυχεῖν ἀγαθοῦ ἢ δεινοῦ τινος ἀπαλ-
 λαγήναι προσκαίρου. Εἰ δὲ τὸ τῆς ἐνώσεως καλὸν
 ἡμῖν καὶ τοὺς ἐκείθεν μισθοὺς προτείνοντες ἡγούν-
 ται τι λέγειν, μανθανέτωσαν αὐ, ὡς ἐνοῦσθαί μὲν
 τοῖς ἐσχισμένοις συμφέρεῖ· τοιοῦτοι δ' οἱ τῆς κοι-
 νῆς ἀπορρήγνυμένοι γνώμης, καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς
 χωρὶς ἠγούμενοι κύριον· τὸ δὲ προσλαμβάνειν τοὺς
 σχιζομένους, ὅπερ ἂν ἀρμόττοι μᾶλλον ἡμῖν, οὐ τὸ
 συγχωρεῖν ἐστὶ ταῖς καινοτομίαις καὶ συγκαταφρο-
 νεῖν τῶν ἀρχαίων τοῖς πρώτοις τοῦτο θελήσαντι,
 ἀλλὰ τὸ πείθειν ἐκεῖνους, ὥσπερ πρότερον, σωφρο-
 νεῖν, τὴν ἰδιορρυθμίαν (2) καὶ τὴν ἐνστάσιν ἀρνούμε-
 νους, ἧ τὸν σύνδεσμον λύουσι. Τὰς δ' ἐλπίζομένας
 τοῖς ταῦτα λέγουσι βοηθείας εἰδώλων καὶ κούφης

σκιᾶς οὐδὲν διαφέρειν οἱ τὰ ἐκείθεν εἰδότες ἴσμεν
 καλῶς· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ δεινότατον, καὶ δ. λέληθε
 τοὺς πολλοὺς, οἱ πεπιθόμενοις ἡμῖν ἃ συμβουλεύου-
 σιν οὗτοι, ὑποστῆναι μὲν τὴν αἰσχρὴν καὶ τὴν ζη-
 μίαν ἐν τοῖς καιρίοις, τῶν δὲ μετὰ ταῦτα προσδο-
 κωμένων διαμαρτεῖν ἀπάντων συμβήσεται, καὶ τοὺς
 παλεμίους προσπαροξύναι, δι' ὑποψίας ποιουμένων
 τὴν ἔνωσιν. Ἐχρῆν δὲ τὸ μὲν Λατίνοις ἠνώσθαι καὶ
 πᾶσιν ἀνθρώποισι τοῖς δικαιοτάτοις τρόποις ζη-
 τεῖν, εἰ καὶ γῆς ἀπίσσης ἐτυγχάνομεν κύριοι· τὴν
 δὲ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς Πατέρας αἰδῶ μήτε Λα-
 τίνων εἶνεκα, μήτε τῶν συγγενῶν αὐτῶν, προδιδο-
 ναι, εἰ μέλλοι τις, ἐκεῖνην τερῶν, ἀνθρώποις τε
 πᾶσι καὶ ταῖς σαρκὶ πολεμῶς χρῆσθαι ταῖς ἑαυτοῦ.

Ἄλλὰ τούτων οὐδὲν ἔνιοι συνωρῶντες, τί μὲν οὐ
 λέγουσι, τί δ' οὐ ποιοῦσι, τὰς τῶν ἑμετρῶν ψυχᾶς
 ταρτάτειν δυνάμενον; Τῶν δὲ μὴδὲν διαφέρειν λε-
 γόντων, ἃ τε νῦν Λατίνοι φασὶ, καὶ ἃ, τοῖς ἡμετέ-
 ροις Πατράσι καὶ διδασκάλοις δόξαντα τὴν ἀρχὴν,
 καὶ ἡμῖν ὁμοίως δοκεῖ, περὶ ὧν ἀμφισθητοῦμεν Λα-
 τίνους, ὡς εἰ τις λέγοι μὴδὲν διαφέρειν τὴν καταφά-
 σιν εἰπεῖν ἢ τὴν ἀντικειμένην ἀπόφασιν περὶ ὅτου-
 οὔν, τοῦτων οὐδὲ φροντίσαι χρὴ, τοιούτων γε ὄντων.
 Οἱ δὲ τούτων δεινότεροι βραχέα μὲν τοῦ ἱεροῦ καὶ παν-
 δήμου διδασκαλείου, νόθου δὲ τινος ἐτέρως διατριβῆς
 καὶ οὐδ' ἀνεκτὰ γε τὰ πλείστα πρὸς κατασκευὴν τοῦ
 δόγματος λέγοντες, θαυμάζειν ποιοῦσιν ἡμᾶς, εἰ καὶ
 ἡ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησία, ταῖς ἀρχαῖς ἐκείναις
 τιθεμένη, συμπεραίνει τὸ πρόβλημα. Πολὺ γὰρ
 πλέον ἀμφισθητοῦμεν ἂν αὐτῇ περὶ τῶν ἀρχῶν,
 ὅσω καὶ μεζῶν σφίσι ἐνεσθαι κίνδυνος· τῶν γὰρ
 χειρίστων οὐδὲν τι βελτίους εἰσὶν. Ἄλλ' οἷς ἐξευ-
 ρηνται τινες ὁδοὶ πρὸς εἰρήνην, ἀρνήσεις ὧν οὐ-
 δεῖς ἐγκαλεῖ, καὶ συγχωρήσεις ὧν οὐδεὶς ἀπαι-
 τεῖ, καὶ τοῦ δόγματος βεβαιώσεις ἐν προσχήμα-
 τι λύσεως, μόλις ἐθνογενεῖς τινὰς καὶ σκαπανίας
 καὶ τοκογλύφους ἐξαπατησάμεναι δυνάμεναι, ἢ τινὰς τῶν
 καὶ πρὸς τοῦτο συνηρπασμένων (ὀλίγη δὲ (3) καὶ
 τούτων φροντίς)· ἄλλ' οἱ ταῖς ἄλλαις μηχαναῖς
 ἐκείναις τοῦ ἀπλουστεροῦς παράγειν πειρώμενοι,
 οὗτοι δὴ καὶ τῶν φανερώως ἀθεσεῶτων, ὅπρ εἰπῶν
 ἐφθην, οἱ χεῖρους.

Τούτοις πᾶσιν, ἀριστε, τὴν σὴν σοφίαν ἀντέτι-
 ζας, ἀεὶ μὲν οὕτω καὶ πρόσθεν πεποιηκῶς, ἴνυν δ',
 εἴπερ ποτὲ, ἐν καιρῷ, καὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόν-
 τος αὐτῶν καθικόμενος, λόγοις ἀβήκτον τινα τὴν
 ἰσχὺν κεκτημένοις, οὐ τῆς ἐνοῦσῆς σοῦ τέχνης μᾶλ-
 λον ἢ τῆς τῶν λόγων ὕλης τοῦτο παρασχομένης·
 ἀληθείας γὰρ ὑπεραγωνιζομένη καὶ τοῦ Θεοῦ, μένος
 ἐμπνευσθῆναι τι προσέκειν ἐκείθεν. Ἄλλοι τε οὖν
 πολλοὶ σοὶ μεγίστην εἰσόνται χάριν καὶ δι' ἐμὲ, κατῶ
 πρὸ πάντων ἐν τοῖς τιμίοις ἔξω σε καὶ τὰ σὰ πολλῶ
 πλέον ἢ πρόσθεν, οὐ τῶν ἐν ἀρχῇ μόνον εἰρημένων
 ἔνεκα, ἀλλ' ὅτι δὴ καὶ τὸ ὑπὲρ Λατίνων ἐκεῖνο βί-
 βλίον ἡμῖν μὲν οὐκ ἐδείκνυον οἱ σοὶ πεπομφότες, τὴν
 σὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ψῆφον ἀρπάζειν πρὶν ἡμῖν εὐφθῆναι

(1) Constantinum innuit recens regnantem.
 (2) An potius ἰδιορρυθμίαν?

(3) Hæc nos in parenthesis, ne quis dh pro δὲ
 legi velit. ALEX.

νομιζόντες. Ἐίτε δὲ καὶ πρότερον, εἴτε καὶ μετὰ ταῦτά τις αὐτῶν ἐδείκνυ γε καὶ ἡμῖν, οὐδαίς ἂν ἡμῖν ἐγένετο λόγος περὶ αὐτοῦ τε καὶ πρὸς αὐτὸ, οὐχ ὑπεροψία αὐτοῦ τε καὶ τῶν γραψάντων. Τοῖς μὲν γὰρ οὐκ ἐξ ἡμῶν γε, τοῦ δόγματος ἠτημένοις, οὐ δέον, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ τὴν κρίσιν γίνεσθαι δεῖ. Τῷ δ', ὡς ἐν Λατίνων συνηγορίᾳ, καὶ τινος ἀρτιστομίας μετῆν, οὐδὲ καθάπαξ ἦν ἀδιέργαστον, [εἰ μὴ, (1)] πρὸς τὴν ἐκ Πατέρων ἡμῖν μόνον καθήκουσαν πίστιν καὶ, ὡς πεπεισμεθα, ἀληθῆ, πλειστά που διενήνεκτο · οὕτω γὰρ δεῖ ἔχειν, εἴς τι τῆ δόξῃ Λατίνων ἔνεστι συνωδόν, οὐδὲ δι' ἄλλο τι. Τῷ δὲ, πολλάκις περὶ τῶν τοιοῦτων καὶ γραφῆ πεφιλοτιμημένοι καὶ λόγων πολὺ βιασιότεροις ὄπλοις τῶν ἐν γραφῇ, κόρον ἦδη λαβόν, ἄλλοις ἂν τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐλείπομεν. Ἀλλὰ σὺ γε λαβὼν, οὐκ ἀπηξιώσας αὐτῷ τι καὶ ἀνειγράψαι, πᾶνυ καλῶς ποιῶν · οὐ γὰρ ὡς ἐκείνῳ μᾶλλον ἀντερῶν ἦ τοῖς; πίμπρασι χαρούμενος · καὶ τοὺς μὲν δι' ἄγνοιαν προσέξιν ἀντὶ τῶν πατρῶν τοῖς ὑπεροχίοις κινδυναύοντας ἀποστήσων, δείξων δὲ τοῖς μήπω καλῶς εἰδῶσιν, ὅπως ταῖς χθῆς καὶ πρότεριτα καινοτομίαις οὐδ' αὐτῶς θεθειμένος, ἔτοιμος εἰ καὶ συναγορεύειν, ἐπειδὴν ποτε δέη, τοῖς πρὸς αὐτὰ ἑσταμένοις. Διὸ καὶ πρὸς ἕκαστα μὲν τῶν ἐν τῷ γράμματι οὐκ ἠνέσχου δοῦναι σεαυτὸν, οἷδ' ἐλέγξαι· τὸ δὲ βᾶθρον ἅπαν ὑπορύξαι δεῖν ἔξου · οὕτω γὰρ ἂν καὶ τὴν ἐπιταθειμένην αὐτῷ τῶν λόγων κατασκευὴν πεσεῖσθαι κατασεισθεῖσιν. Ἄμα δὲ τίνα καὶ συνηγορίαν τάληθους τοῖς λόγοις προσέπλεξας, καὶ τοῖς οἰομένοις ἢ λέγειν τι πιθανὸν τοὺς ἀρνούμενους τὰς ἀτοπίας μενοῦσας ἐπὶ τῆς θέσεως (καὶ πρὸς ἐκείνας ἀναμφισβητήτως φέρη μετὰ τοῦ λόγου), ἢ συνοίσειν τι τοῖς πράγμασι τὰ μὴ κατὰ Θεὸν αὐτοῖς μελετώμενα, νοῦν τίνα περὶ ἀμφοτέρων τούτων ἐνέθηκας, εἰ γε βουληθεῖεν λαμβάνειν, οἵτινες ἂν ποτε εἴεν οὗτοι. Σὺ μὲν οὖν τῷ ἡμετέρῳ δεσπότη Χριστῷ μεγίστην ἂν εἰδείης τὴν χάριν. Τὸ μὲν γὰρ σὺν τόκῳ σοι τὰς ἀναρμοστίας ἀντιστρέφειν ἐκείνας ῥάδιον ὄν, οὐκ ἂν ἡμέτερον ἦν, ὡς γ' ἐν τῷ νῦν σχήματι (2) · τὸ δὲ καὶ συναγορεύειν ὡς φίλα που λέγοντι, ἐκ τῆς κατὰ Χριστὸν σοι γέγονεν ἀληθείας, ἦν ἐν τῷδὲ σου τῷ συγγράμματι προστησάμενος τοῖς ἐκείνῃ που πλῆον συνάδουσιν, ἀντὶ Λατίνων συνέστης ἡμῖν, καὶ ἀμφοτέρων τῷ Χριστῷ προσκαίμενων. Ἐγὼ δὲ χάριν ὑπὲρ πάντων εἰδὼς αὐτῷ, μισθόν τινα ἐκείθεν μενῶ, ὧν τε τῆ σῆ φιλαφ. πρ. σείκρουσα, προφάσει τοῖς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους χρησάμενος λόγοις

(ἄλλως γὰρ οὐδενὶ ποτε ἀνθρώπων ἐπαχθῆς ὄφθην λόγῳ τε καὶ ἔργῳ μηδενὸς εἴνεκα), καὶ ὧν ἐν Τιθωνεῖω σὺ τε τῷ γῆρι οὐ μᾶλλον νεανειύσασθαι ἐροήχθης ἢ παραφθέγγασθαι · ἀρκεῖ γὰρ οὕτως εἰπεῖν, καὶ σὺ γ' ἂν συγγυοῖς τοσοῦτον ἀντὶ πολλῶν τῶν πανταχόθεν σῶιν λέγοντι. Καὶ εἴπερ οἶόν τε ἦν, εὐξίμην ἂν καὶ μάτην ἠνωχληκέναι σου τῆ φιλιφ. σὺ τε γὰρ οὐκ ἂν ἦσθα χείρων, καὶ ἡμῖν τό γε συνειδῖναι καλῶς ὑπ' οὐδεμιᾶς χείρονος κεκινήσθαι προφάσεως ἐξήρκεσεν ἂν πρὸς τοὺς φιλοσοφίας τε καὶ φιλικίας νόμους, ἐπὶ τε Θεοῦ καὶ πάντων ἀνθρώπων δικαζομένοις. Ἀλλὰ καὶ ταύτην ἡμῶν ἀφείλου, φεῦ! τὴν ἐλπίδα, πρὸς τὰ ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου σιωπήσας ἐκῶν. Οὐ γὰρ ἂν τις πεισθεῖη ῥάδιως, ἀνευ τῶν ἐπιλόγων μόνων τὸ σύμπαν ἀφίχθαι σοι Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τῶν διαφορῶν κέρι. Καὶ δευτέρων λόγον ἐνίσταμαι σὺν Θεῷ · ἔγκεινται γὰρ οὐκ ὀλίγοι, καὶ οὐκ ἔασειν φασίν, ὑπεροχῶν προαιρούμενον · ὅθεν συγγνώμη βιαζομένοις, εἰ μὴ πειθοίμεθαι σοι κελεύοντι σιωπῆν, ὁφεί γοῦν, ὡς μηδὲν ὑγιᾶς περὶ ὄτουσῶν λέγειν ἔχοντας. Καὶ σοῦ μὲν, καὶ ὧν ἀντιγέγραφας, ἥκιστα γε καθάψομαι, ὡς καὶ ἐν προοιμίαις εἴρηται, διὰ τε τάκαί εἰρημένα, καὶ τὸ πολὺ μὲν αὐτὰ ἀπέχειν τοῦ, ὡς δὴ βλαφθέντα τι ὑπ' αὐτῶν, τρέψαι με πρὸς ὀργήν · αὐτὸν δ' ὑπὲρ μὲν τῶν Ἀριστοτέλει διαφερόντων κἂν ἀγανακτῆσαι ποτε δικαίως, μὴ ὅτι γε ὑπὲρ τῶν ἀξυμβλήτως μειζόνων · φέρειν δὲ ἀνεξικάκως τὰ πρὸς ἐμὲ οὐδὲν τι ἦτον Σωκράτους μεμαθηκέναι, οὐ δὴ οἶσθα ἐκείνο τὸ θαυμαζόμενον · ἄλλως τε καὶ μηδὲν εἰδέναι οὐ νῦν πρῶτον σοὶ γε ἰσχυριζόμενον, ἀλλ' ἐκ πλείονος ἐμαυτῷ πεπεισμένον, καὶ ὁσημέραι μᾶλλον πειθόμενον. Οὕτε τοίνυν τῶν δευτέρων σοι τοῦτων ἀγωνισμάτων, ἀλλῶς τε καὶ ὑπὸ τοιοῦτῳ ἦθει ἐκδοσόμενον καὶ οἶον αὐτῆς τὸ τῶν ἐμῶν λόγων εἶναι διασύρεις, ὡς λέγουσι, λοιπὸν φροντίζειν με δεῖ · οὔτε τοῖς ἐμοῖς ἐκείνοις προύργου συναγορεύσαι, δεδρακότα γὰρ, ὡς σὺ δηλοῖς ἐπαγωνιζόμενος; καὶ τὴν προτίραν σοι βίψαντα συγγραφῆν, ὥστε καὶ δεῖσθαι λόγων ἐτέρων πειρωμένων αὐτῆν ἀνεγείρειν, ἄμα δὲ τινος καὶ καταφυγῆς ἐς τὸ μηδὲ πᾶνυ σοι σπουδάσαντι συγγεγράφαι· πεφροντισμένοι δὲ, οὐδ' ἂν (3) ἡμεῖς ἐπὶ λθόμεν δῆπου, οὐδεμιᾶς ἂν δέοντο συμμαχίας, ἡνυσμένου σφίσι καλῶς ὁ προὔθεντο. Ἐξ ὧν δὲ περὶ τοῖν φιλοσόφων ἐρῶ, καὶ τοῦτοις ἀμφοῖν ἅπαν μετὰ ἀσφρονος εὐφημίας ἀπαντήσεται τὸ προσηκόν (4).

(1) Ante πρὸς. deerat εἰ μὴ, quod e conj. addendum u fuit. ALEX.

(2) Alludit ad religiosum habitum, quem jam, ut videtur, induerat, etsi fortasse monasticam vitam nondum professus.

(3) Rectius esset οὐδ' εἰ ac deinde ἐδέοντο :

sed veremur ne tota periodus laboreti, sic restituentia : πεφροντισμένοι γὰρ οὐδ' ἂν ἡμεῖς ἐπὶ λθόμεν δῆπου, οὐδ' ἂν οὐδεμιᾶς δέοντο συμμ. ALEX.

(4) Illud alterum philosophicum certamen, quod nunc assumit Scholarius, an unquam adierit incertum est. ALEX.

GENNADII PATRIARCHÆ

EPISTOLA

AD JOSEPHUM EXARCHUM.

Nuntiat se librum Plethonis igni tradidisse, et quibus rationibus ut tam severe ageret adductus fuerit, exponit.

Hanc epistolam primus edidit V. cl. D. Alexander in Appendice ad fragmenta quæ supersunt libri Plethonis *De legibus*, ex codd. Paris, 1289 et 1294, Gennadii autographis. In priore hæc titulo adduntur: Ἐγράφη ἐν τῷ θρακί τοῦ Μενουκίου πρὸς ταῖς Φεβρίας, quæ urbs est Macedoniæ. Argumentum epistolæ ex titulo patet; ejus tamen analysin sive compendium, facem præferente doctissimo editore, et adhibitis ipsius auctoris verbis, hic exhibere operæ pretium facturos duximus. — « Plethone fati functo, inquit Gennadius, ejus liber venit in manus eorum (1) qui tunc Peloponneso præerant; quo evoluta, ut ad me transmitteretur curaverunt, omnibus interea ut describeretur interdicentes (2) » Pergit dicens quanto dolore, aperto libro, correptus fuerit; tunc materialium indicem exseribit qui cum eo qui superest omnino concordat. An librum totum, lecto indice capitulorum, ampliori inquisitioni supersedens, damnaret dubitans hæsit; at ne judicium causæ non penitus cognita ferre videretur, totum opus evoluit; « in quo insumptis, inquit, horis quatuor, textum titulis respondere comperi. Tum, varium in modum exagitatam, modo absurditatem ridebam, modo perditam animam dolebam, quondam Christianam, demonum malitia in barathrum erroris præcipitatum; tum stolidæ impietati, maledicebam cui per tot sæcula mundus servierat, Deo gratias agens quod nos ab ea liberare dignatus fuisset. Gentis nostræ calamitates, dedecus et opprobrium deplorabam, quibus hic cumulus additus!..... Omnia tandem mecum reputans, lacrymabundus, Plethonem ipsum, quasi coram me, sententiam auditurus, stetisset, alloquens, O stulte, inquam, unica est lex societatis humanæ, norma unica, quæ est doctrina sancta; tu vero, ea derelicta, impium systema amplecteris et in legislatorem te extollis! At cui fucum facere sperasti? » etc. Librum mox ad principissam Demetrii Despotæ conjugem transmittendum curavit Gennadius, mandans ut igni traderetur: « At ea, inquit, illum iterum ad me misit, meum esse dicens ut latam a me sententiam executioni mandarem. Operis partibus quibusdam, quæ physicam, logicam vel similia spectabant, parcere fere constitueram; at post opus ad novum examen revocatum, agnovi nihil non censuræ obnoxium esse, omnibus paganico systemate et errore corruptis. » Hic Gennadius sententias quasdam exponit a morali veritate aberrantes, aut omnino Christianismo infensas, quæ per totum opus evolvebantur et quarum nonnullæ adhuc in fragmentis quæ supersunt leguntur. Omnia ergo igni tradidit, quibusdam tantum foliis exceptis (3). Hanc epistolam encyclicam fuisse demonstrant Gennadii verba quæ circa finem leguntur: « Cum autem alicubi fortasse hujus operis exemplar exstet, ab auctoris studiosis exscriptum, eo sive vivente sive fato functo, in nomine Domini omnibus et unicuique jubemus, quocumque modo et loco liber supradictus in manus eorum venerit, ut sine mora, si possunt, igni projiciatur; et quicumque eum penes se servare convictus fuerit, post primam et secundam admonitionem, si illum incendio delere recusaverit vel procrastinaverit, a communione fidelium sit exlorris. »

(1) Demetrii scilicet Despotæ, et ejus uxoris Asaniæ.

(2) Quo factum est ut pauca adeo operis fragmenta supersint, et ea fere ex originali.

(3) Id ipse nos docet in nota hæc marginali: Τους τῶν ὑποθέσεων πίνακας μόνους ἀφήκαμεν ταῖς σάνις μένειν προσοδεμένους, καὶ τοὺς ὕμνους ἡρῶς τῷ τέλει τῶν ἐκείνου βεῶν ὅπως σωζομένων αὐτῶν

μηδὲς ἔχη ποτὲ τῆς ἡμετέρας καταψεύδεσθαι κρίσεως· τὸ δ' ἄλλο πᾶν ἀποσπασθὲν ἐπαφείθη πυρὶ, καὶ πολλῶν ἐπ' ἕλεσι ταῦτα ἐγένετο. Materialium indicem initio libri involucris adherentem servavi, et in fine hymnos quos in honorem deorum suorum Pletho elu.ubraverat, ut residuis his judicium meum fulciretur. Reliqua omnia lacerata et igni, multis testibus, tradita sunt.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ, ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΥΘΕΙΑΣ.

Γεννάδιος ὁ Σχολάρχος, καὶ τὰ λοιπὰ, Θεοῦ χάριτι, ἂ τῶν τιμιωτάτων καὶ πάντα ἀρίστων κυρίῳ Ἰωσήφ τῷ Ἐξάρχῳ χαίρειν.

Ἐπαινοῦμέν σου τὴν περὶ τὰ βελτίω σπουδὴν αἰεὶ, ἣν αὐτό· τε οὐδένης τῶν ἐνότων ὀλιγορῶν, καὶ ἄλλοις συμβουλεύων, ἐνδείκνυται. Τῷ σου τοῦ δὴ γράμματος τρόπῳ, καὶ περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ νῦν ὑπομνήσαι δεῖν ἡμᾶς ὄναι. Ἥλιος δὲ ἐρ' ἐτοιμοῖς τοῖς περὶ αὐτὸ παπραγμένοις ἡμῖν ἢ σὴ συμβουλή. Καὶ οὕτω μέντοι χάριν εἰδότες σοι, ταῦτα δὲ ποιοῦμεν· ἅμα δὲ καὶ προσοίθεμεν, ἅπερ ἡμῖν τε πρέπειν ἂν εἴη μὴ παρελθεῖν σιωπῇ, σοὶ τ' οὐκ ἂν ἀηδὴς διατριβὴ γένοιτο. Ἐκείνος τόνον ὁποῖος ἦν, ἐκ πολλοῦ δήλιος ἡμῖν ἐγεγόνει, καὶ ὅτι τοιοῦτο βιβλίον ἐν πλείοσι χρόνοις εἶχε συγγεγραφώς, πολλῶν τε ἐξηγουμένων ἀξίων πισταύεσθαι, καὶ ἡμῶν πολλαῖς καὶ φανεραῖς ἀποδείξεσιν ἐν Πελοποννήσῳ μὲν πρῶτον, εἶτ' ἐν Ἰταλίᾳ κατελιγφῆτων. Καὶ τοῦτό μοι τῆς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιγραφῆς ποτε πρὸς τὰ κέντρον γέγονεν αἴτιον· ἐκείνός τε γὰρ θρασύτερον ἐπήξει τῷ φιλοσόφῳ, πολλὴν εἰδώς ἐκ τῆς ἐκείνου φιλοσοφίας καὶ ὧν ἀντίεστη τῷ Πλάτῳ, συνηγορεῖν τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας προυγινομένην· καὶ ἡμεῖς οὐ Πλάτῳ φιλονεκούμετες, οὐκ Ἀριστοτέλῳ τε πεφροντικότες ἰδίᾳ, τῷ δὲ σκοπῷ τοῦ Γεμιστοῦ χαλεπαίνοντες, ζήλω τῆς πίστεως, περιετόν ἄλλως εἰλόμεθα πόνον. Ἐβουλόμεθα γὰρ οὕτως ἐνδείκνυσθαι τοῖς ἀγνοοῦσι τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἂν μηδαὶς βλαφθεῖν λοιπὸν ἐξηπατημένος, οἷον οὐκ ὀλίγοι καὶ πρότερον πεπυθότες, ἀλλοῦς ἡμῖν ὑπόθεσις ἐγένοντο χαλεποῦ ὀνόματα δὲ ἐκείνων λέγειν οὐ χρή. Πρὸς ταῦτα δὲ ἡμᾶς ἀπειθεῖν, οὐ πρὸς· οὐδεμίαν ἄλλην φιλοτιμίαν, τὰ ἐν ἀρχῇ καὶ τελευτῇ τοῦ βιβλίου δείκνυσιν ἡμῶν πάνυ καλῶς, πολλαχοῦ σωζομένου, οὐδ' ἀπρωδὰ τοῦ ἡμετέρου τρόπου, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω, τυγχάνοντα. Ὅ μὲν οὖν αὐτὸς ἀντέγραψε, τὸν αὐτὸν πρὸς τε Ἀριστοτέλη καὶ ἡμᾶς, ἐνείπῳ δὴθεν συνηγοροῦντας, ἀγῶνα πεποιημένους. Ἡμᾶς δὲ ἢ τῆς πατρίδος ἀντιγράφειν αὐ ἐκώλυε συμφορὰ, πλὴν ὅσον ἄλλης οὐκ ἀκαίρου τότε δεδραγμένοι προφάσεως, καθηψάμεθα μὲν τῶν ἀκαιριῶν αὐτοῦ, φειδοί τε καὶ ἐμδριθέστερον· Ἀριστοτέλει δὲ καὶ Πλάτῳ λοιπὸν ὁμοίως χαίρειν εἰπόντες, κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδομίας οὐ φαύλην ὑπεστησάμεθα πριγματεῖαν, ὡς αὐτοῦ δὴ φανερώς πρὸς τὸν εὐσεβῆ σκοπὸν ἡμῶν ἀπομαχομένου, καὶ μηκέτ' ἀξιούτος δεῖν κρύπτεσθαι· ἦν δὴ καὶ ἐς ὅσον ἐλθοῦσαν αὐτῷ, πολλὰ φασὶ λυπῆσαι τὸν ἄνθρωπον, ἄεργνωκότες λοιπὸν τοῦ

δυνήσεσθαι τὴν ἀρίστην νομοθεσίαν αὐτῷ. τῷ βίῳ περιόντων ἂν ἡμῶν, οἳ καὶ πυρὶ καὶ γραφῇ δυνάμεθ' ἂν ἀκυροῦν, ὁποτέρως ἂν δόξαιεν· ταυτεὶ γὰρ καὶ ἠπειλούμεν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν πρὸς αὐτὸν συγγραμμάτων. Οὕτω μὲν ἡμῖν εἶχε τὰ πρὸς ἐκείνων, τὰ μὲν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς τῶν ἀδελφῶν ὠφελείας ἢ μὴ βλάβης συμβητομένης ἂν, φορτικῶς· τὰ δ' ἄλλα, ἀνεπαχθῶς. Ἐνιοὶ δὲ, μήτε τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς συνειδόσι τε καὶ συμμαρτυροῦσιν ἡμῖν βουληθέντας προσέχειν, τὸ ὅτι ἡμέτερον διαβάλλοντες ἦθις, οὐ τὸ πρὸς ἐκείνων μόνον ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἐπιδεδειγμένοι ἀρκούντως, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ὀπουδῆποτε συμβαλόντας ἡμῖν ἐν ἅλῳ τῷ βίῳ, βασκανίᾳ διαβάλλειν ἡμᾶς ἐσυκοφάντου τὸν ἄνθρωπον. Ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεθα σοι, φίλτατε, τὸν Θεόν, ὃν οὐκ ἔξεστιν οὐδεμίᾳ ἀνάγκῃ ψευδομένους καλεῖν, οὐδενός ποτε ὑπὸ βασκανίας ἐπὶ τῷ χειρὸν κατεψευτάμεθα· πολλοὶς δὲ ἐπὶ τὸ σφίσι βέλτιον, ἄλλο δὲ τῷ οὐ βλαβερόν, ἐχαριτάμεθα σου τῷ ψεύδει, ὑπὸ φιλανθρωπίας, ἢ ἐξηπατημένοι· ἐξήλαγχον δὲ αὐτοὶ ψευσαμένους· ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀγαθοὺς ἢ φίλους ἐδεικνυμεν αὐτοῖς τοῖς πολλοῖς, καὶ ὡς τοιοῦτοις ἐχρώμεθα δῆπου· αὐτοὶ δὲ τούναντιον ἐν τοῖς πράγμασιν ἦσαν. Τίς δ' ἂν καὶ πρόφταις τοῦ πάθους ἦν ἡμῖν πρὸς τὸν ἄνθρωπον; Ἐξ ἀπάντων γὰρ ὧν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐδεδώκει, κρείττους ἡμῶν ἢ ὥστε βασιλεῖν ἂν ἐφ' ἑαυτοῦ τῶν ὑπαρχόντων ἐκείνῳ. Μόλις δ' ἂν καὶ φυλοτάτη προαιρέσει προσήκειν, ὑπὲρ εὐσεβείας προσποιούμενον καὶ ἀρετῆς ἐνοχλεῖν μηδὲν ἂν ἀδικούντι, ἅμα δὲ καὶ οὐδενός ἠττωμένων τῶν ὁμοτέχνων, μὴ ὅτι γε τηλικαύτης παρανομίας δίκην ὀφείλειν, ἀλλὰ καὶ εἰνος οὐ χεῖρω κρίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ὅψε τῆς ἀληθείας φανερούμενης. Τοῖς μὲν δὴ τοιοῦτοις, ὀλίγοι δὲ ἦσαν, οὐτ' ἂν ἐπαινοῦσιν, οὕτε φέξαι προσέχειν δεῖν εἴποι τις ἂν, αὐτοῖς· εἰδώς. Ἄμα δὲ τὸ μὲν ἀνθρώπινον τοῦτο παρὰ τῶν φαυλοτέρων δῆπου συνέβη· δεῖ γὰρ ἀνίαν τινὰ καὶ θλίβειν ἀνυπεντινῆν τοῖς ἀγαθῶν τι πρίττουσιν, εἰ φέρειν εἰδείεν, πάνυ πολὺ τι λυσitelούσαν. Οἱ δὲ νοῦν ἔχοντες· καὶ φίλοι· τῆς ἀληθείας, καὶ ὧν ἢ κρίσις· οὐ περιόπτεα τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν, οὐ μόνον περὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἡμῖν καὶ λόγων ἐς ὅτι πλείστον τῆς γῆς λαμπρὰς ἐπήξαντο (1) τὰς ἀνακηρύξεις· ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὸν Γεμιστὸν φιλαλήθως τε ὁμοῦ καὶ φιλοκοίνως ἐξητασμένων, ἐπήνουν μὲν καὶ χάριν ὁμολόγουν ἀεὶ, συνήλθον δὲ μεθ' ἡμῶν τῷ πρεσβύτῳ τῆς ἀκαιρίας, καὶ μεταβαλεῖν ἂν, εἴπερ οἷον τ' ἦν, εὐχοντο, αὐτοὶ τε εἰδότες· εἶναι τοιοῦτον, καὶ ἡμῖν

(1) An potius ἐποιήσαντο? ALXX.

οὐκ ἔχοντες ἀπιστεῖν. Ὅρξ, ὃ φίλιτατε, πόση τις ἂν ἡμῖν ἀπαντᾷ διηνεκὺς ἐξ ἀνθρώπων τῆς ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἀγαθῶν προνοίας ἢ χάρις, ὧν κατόπιν ἅπαν ὄντων ἀεὶ συμφέρον ἐθέματα. Ἄλλ' εἰ θεῶν, ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ βίῳ προϊστάμενον, ἔπαισαν ἐπὶ κόρησιν πολλοί, τὸν ἐπὶ τῷ μηδὲν λελαληκέναι φαῦλον δεξάμενον τὴν πληγὴν ἐγγύθεν ἔχομεν συνειδῶτα, ὃν ὑπέρδικον ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἐλπίζειν, ἅμα δὲ καὶ παρήγορον, χρὴ τοὺς μὴ καθάπαξ εἰκὴ τρέχοντας.

Ἐπεὶ δὲ ἔδει πάντα φανεροῦσθαι τῷ χρόνῳ, καὶ ἦν μὲν τὸ βιβλίον τοῦ Γεμιστοῦ τριβενώτος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τῆς Πελοποννήσου (δι:τῶν δὲ δυνεων (1), τοὺς εὐσεβεστέρους τε καὶ μεζιζους φημι), οὐκ εἶχον δὲ ἀγνοεῖν τῶν ἐν αὐτῷ γεγραμμένων τὴν ἀσπίαν, ἐδούλοντο μὲν αὐτίκα πέμπειν ἡμῖν, καὶ πολλοὶς ἀπαιτούσιν ἐκγράφειν, οὐκ ἔξισιον διδόναι· ὑπὸ δὲ τῶν καιρῶν τοῦτ' ἐκωλυθέντες, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν αὐτῶν καὶ παρ' ἐπιπέδου ἡμῖν ἦσαν φέροντες, καὶ διπλοῦν ἡμῖν ἤνεγκαν πένθος, τὸ μὲν ἐπ' αὐτοῖς, ἀπονάμενοις τῆς κοινῆς συμφορᾶς, ἐξ ὧν ἄλλοι προπετέστερον βουλευσάμενοι κατεπράξιντο· τὸ δ', ἐπὶ τῷ βιβλίῳ. Εὐθύς γὰρ ἀναπτύχθην, τίνος ἡμῖν οὐκ ἀηδέστερον ἔδοξε συναντήματος;

Ἦν μὲν εἰς τρία διηρημένον. Ἐκάστου δὲ ὑποθέσεις προτεταγμέναι ἦσαν πολλαί, καθάπερ ἐν πίνακι, μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλας σφύζουσαι τάξιν· σοφοῦ δὲ τὸ τάττειν ἐστὶ. Καὶ ἦν τοῦ μὲν προτέρου ἐμήματος ὑποθέσεις πρώτη, περὶ διαφορᾶς τῶν περὶ τῶν μεγίστων ἀνθρώπων δοξῶν. Δευτέρα, περὶ ἡγεμόνων τῶν βελτίστων λόγων. Τρίτη, περὶ τοῖν δυοῖν ἐναντιῶν λόγων, τοῦ τε Πρωταγορείου, καὶ τοῦ Πυθάρωνσιου. Τετάρτη, εἰς θεοῦς τοὺς λογίους εὐχῆ. Πέμπτη, κοινὰ περὶ θεῶν δόγματα. Ἑκτη, περὶ Διὸς τοῦ βασιλέως. Ἐβδόμη, περὶ θεῶν τῶν ὑπερουρανίων. Ὀγδόη, περὶ θεῶν τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ. Ἐνάτη, περὶ τῆς τῶν θεῶν συμπάντων αἰδιότητος. Δεκάτη, περὶ τῆς Ποσειδωνός τε καὶ τῶν ἄλλων ὑπερουρανίων θεῶν γενέσεως. Ἐνδεκάτη, περὶ τῆς τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ τοῦδε ἀθανάτων γενέσεως. Εἶτα, ἠθικὰς, οἰκονομικὰς τε καὶ πολιτικὰς ὑποθέσεις συμπλέξας, εἰκοστὴν καὶ μίαν ἐπήγε περὶ θεῶν θεραπείας. Ἐπὶ ταύτῃ, περὶ ἱερῶν καὶ βίου ἀδύτων· ἐφ' ἧ, περὶ καθαρμῶν. Εἶτα, λιγικῆ μᾶλλον ἐπισκέψει προσηκούσας ὑποθέσεις συνάψας, τριακοστὴν καὶ μίαν ἐπήγε, περὶ ὀνομάτων τῶν πρεσβυτάτων θεῶν· αὕτη δὲ ἦν ἡ τελευταία τῶν ὑποθέσεων τοῦ πρώτου βιβλίου. Ἐφεξῆς δὲ γε, τῶν τοῦ δευτέρου πρώτη μὲν ἦν, περὶ κριτηρίου τοῦ ἐπὶ τὴν τῶν προκειμένων σκεψίν. Δευτέρα δὲ, πρόληψις κοινῶν ἐνοιῶν. Τρίτη, ὡς εἰσι θεοί. Τετάρτη, περὶ προνοίας θεῶν. Πέμπτη, ὡς οὐ κακῶν οἱ θεοὶ αἰτιοί. Ἑκτη, περὶ εἰμαρμένης. Ἐβδόμη, περὶ πλήθους θεῶν. Ὀγδόη, περὶ διαφορᾶς τῶν τῶν θεῶν γενῶν. Ἐνάτη, περὶ τῆς κατὰ Κούρητας θεοσεβείας. Δεκάτη, περὶ θεῶν τῶν τε ἐπιτὰ πρεσβυτι-

τιον, καὶ τῶν ἄλλων ὑπερουρανίων. Ἐνδεκάτη, περὶ τῆς τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ θεῶν γενέσεως. Εἶτα, περὶ ψυχῆς καὶ ἀστρων, καὶ τῆς τῶν ἀστρων ψυχῆς (2), καὶ περὶ δαιμόνων ἄλλα τε, καὶ ὡς οὐ πονηροὶ εἰσι, καὶ ἔλεγγον τῶν κατὰ τῶν δαιμόνων διαβολῶν, καὶ περὶ αἰσθήσεων, καὶ περὶ θηρίων, καὶ τοιαῦτα προσθεῖς, εἰκοστὴν καὶ ἔβδόμην ἐπήγε, περὶ τῆς τοῦ παντὸς αἰδιότητος· αὕτη δὲ, ἡ τελευταία τῶν ὑποθέσεων τοῦ δευτέρου. Τοῦ τρίτου δὲ ὑποθέσεις, πρώτη μὲν ἀνάληψις τοῦ περὶ εἰμαρμένης λόγου. Ταύτη δὲ εἶκετο, περὶ ψυχῆς. Εἶτα, περὶ τέλους τοῦ βίου. Εἶτα, περὶ φρονήσεως. Εἶτα, περὶ παιθῶν ἀγωγῆς. Εἶτα, περὶ τοῦ τῆς πολιτείας σχήματος. Εἶτα, περὶ ἀνδρείας, καὶ ἄλλα ἐφεξῆς τοιαῦτα προσθεῖς, δεκάτην καὶ τετάρτην ἐπήγε, περὶ τῆς γενῶν ἐκγόνους οὐ μίξωσ. Εἶτα, περὶ θεῶν γενέσεως. Εἶτα, περὶ τῆς ἀνδρὶ ἐν: γυναικῶν κλειῶνων συνοικήσεως. Εἶτα, περὶ τῆς τῶν κοινῶν γυναικῶν χρήσεως. Τούτοις, περὶ κρεῶν ἐδωδῆς, καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἐπαγαγῶν, εἰκοστὴν καὶ δευτέραν ὑπόθεσιν ποιῆται περὶ Διὸς, ὡς οὐδὲ λόγῳ διάκρισις τίς ἐστιν ἐν αὐτῷ. Ταύτη ἐπισυνάψας ἠθικὰς τινὰς ὑποθέσεις, καὶ πολιτείας ἄλλας πρεπούσας, τριακοστὴν ἐπάγει καὶ δευτέραν, περὶ τῶν τῶν θεῶν ὀνομάτων, ἧ τὰ κεφάλαια τῶν ὑποθέσεων καὶ ὁ προῤῥηγιάτατος (3) τῆς νομοθεσίας ταύτης σκοπὸς συνῆπτο εὐθύς. Τριακοστὴ γὰρ καὶ τρίτη ὑπόθεσις ἦν, περὶ προσευχῆς. Μετὰ ταύτην, εἰς θεοὺς προσήρσεις. Εἶτα, ὕμνοι εἰς θεοῦς. Εἶτα, προσήρσεων τε καὶ ὕμνων χρήσεως διάταξις. Εἶτα, τίσι θεῶν τίνα θυτέα. Εἶτα, ἐπὶ τίσι πράξαι, τίσι τε θεῶν καὶ ὕπως θυτέα. Ἐπειτα, ὅπως ἔχουσι τῶν θυσιῶν μεταληπτεία. Εἶτα, περὶ ἀκριθείας τῶν πρὸς θεοῦς. Εἶτα, κατὰ τίνων εὐκτεία τοῖς θεοῖς. Ἐπὶ πᾶσι, περὶ μαντιῶν. Ἐπινομὴς δὲ ἦν ἡ τελευταία τῶν ὑποθέσεων, τεσσαρακοστὴ καὶ τρίτη οὖσα τοῦ τρίτου βιβλίου. Ἐκάστῳ δὲ τῶν βιβλίων ἐπεγέγραπτο, Πλήθωνος νόμων συγγραφῆς βιβλίον πρῶτον, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀκολούθως. Ἀρχὴ δὲ τοῦ παντὸς βιβλίου τοιάδε ἦν· Τάδε συγγέγραπται περὶ νόμων τε καὶ πολιτείας τῆς ἀρίστης, ἧ ἂν διανοούμενοι ἄνθρωποι, καὶ ἄτ' ἂν καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ μετιόντες τε καὶ ἐπιτηδύοντες, ὡς δυνατόν ἀνθρώπων, κάλλιστά τε καὶ ἀρίστα βίωσιν, καὶ ἐς ὅσον οἶόν τε, εὐδαιμονέστατα.

Τοιοῦτων συμφορῶν πλήρες τὸ βιβλίον. Ἄπ' αὐτῶν δὲ πρώτων τῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὑποθέσεων γνόντες, ἐβουλόμεθα μὲν εὐθύς μὴδ' ἐπιέναι λοιπόν· Ἐπεὶ δὲ ἦν ἀνάγκη πᾶσα τοιοῦτον ὃν ἀφανίζεσθαι, ἔδοξεν ἡμῖν δίκαιον εἶναι, καθάπερ ἂν παρόντι, τῷ γεγραφοῦτι χαρίσασθαι τὸ μὴ ἐρήμην καταψηφίσασθαι τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ τὸν ἐν ἡμῖν ἐκ Θεοῦ λόγον καὶ τὴν τῆς ἀληθείας συνειδητὴν δικαστὰς καθίσαι τῇ τε γνώμῃ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῇ σπουδῇ, καὶ οἱ ἂν ἀγνοεῖν ἔπεσθαι, καὶ ὅπως ἂν ψηφίσαιτο πρᾶ-

τῶν ἀστρων ψυχῆς, nisi quid aliud vitii subest. ALEX.

(3) Sic codd., non προῤῥηγιάτατος; ALEX.

(1) Duos fratres intelligit, Demetrium et Thomaum Palaeologos, quorum majorem Demetrium postea designabit. ALEX.

(2) Delenda videntur verba quatuor, καὶ τῆς

τειν. Εικός γάρ Ισως αὐτὸν ἐπιγεροῦντα τοῖς ἄλλοις ἄσοι περὶ τῶν τοιοῦτων ἐσπουδαχότες εἶσιν, ἀμείνω τινὰ τῆς θρησκείας συνηγορίαν εὐρεῖν, καὶ λόγοις καινοτέροις ὁμοῦ καὶ ἀξιωτέροις ἐντυχόντα πεισθῆναι, οὐς θεοὶ γ' ἂν μὴ περιιδεῖν· τοῦλάχιστον γὰρ οὐ πόρρω συγγνώμης ἂν εἴη, λόγοις ἰσχυροτέροις ἐνδοῦς, οὕτω μὲν ὑπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων ἐξητασμένοι, αὐτοῦ δὲ πᾶνυ κεκρατηκόσιν οὐκ ἔχοντος ἀντιλέγειν. Καίτοι συνήδμεν ἐκεῖνῳ τὴν πονηρὰν ἀπ' ἀρχῆς ὑποστάντι προδήψιν. Ἄλλ' ἔχρηθ' ἀπαθὲς αὐτῷ καθίζεῖν τὸ δικαστήριον· ἡμᾶς δὲ μὴ διαφυγεῖν ἂν, οὐτ' εἰ τὰ αὐτὰ ἢ καὶ χεῖρω τῶν ἄλλοις ἐξευρημένοι, οὐτ' εἰ βελτίω τε καὶ καινότερα εἴη τὰ τὴν ψυχὴν ἐκεῖνου θηρεύσαντα. Ἐρᾶς μὲν γὰρ θεολογίας, ἧς πλεῖστα ἡμῖν ἐμέλησεν ἐν παντὶ τῷ βίῳ, καὶ προῦργου μὴδὲν ἂν συχωρηῆσαι τῶν νῦν ὄντων ἀπανταχοῦ καὶ ἴσα ἡμῖν εἰδέναι· Ἐλληνικῶν δὲ βιβλίων καὶ λόγων, ἐφ' οὓς ἐκεῖνος ἐκυτὸν ἀναφέρει, μὴδὲν ἡμῖν περιωφθαί, ὅτε καὶ καταγινώσκων αὐτῶν τοιοῦτων ὄντων εὐλόγως οἷοί τε ἤμεν, οὐ πρὶν ἐς τὴν τοιαύτην ἔξιν ἐλθεῖν, καὶ ὅτε σοφισζόμενός τις οὐκ ἂν λαυθάνειν ἡμᾶς ἠδύνατο.

Ἰπὸ τοιούτων δὴ λογισμῶν ἐν ὧραις τέτταρσιν δλαῖς, ἐλαχίστῳ (1) μῖδας ἡμέρας μορίῳ, τὸ βιβλίον ἅπαν ἐπήλομεν, εἰδομέν τε καλῶς, τίσι λόγοις ἐπλήρου τὰς ὑποσχέσεις τῶν ὑποθέσεων. Ἐνταῦθα δὴ, πολλοὶς τε καὶ οὐ τοῖς αὐτοῖς περιηγόμεθα πάθεσι. Κατεγλωῶμεν τῆς ἀπλότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἐθρηνοῦμεν τὸν διέθρον αὐτῷ τῆς ψυχῆς. Κατηρώμεθα τῶν πονηρῶν δαιμόνων, ὅτ' ὦν, στερῆσαι χάριτος οὐρανόου, συνηρπάγη συντεθῆναι τῷ ψεύδει. Κατεγινώσκωμεν τῆς τῶν ἀνθρώπων παραφορᾶς, ἢ τὴν πρόσθεν χρόνον ἐδοῦλεον. Χάριτας ἀνεπέμπομεν τῷ προῖκα καὶ ὅπῃ τῆ φύσει τῶν ἀνθρώπων τὰς τῆς ἀληθείας πύλας ἀνοίξαντι, καὶ θαυμασίας ὠπλικότι παρασκευαῖς, ὥστε ταύτης ἐπιμελομένους ἐφάπτεσθαι. Ἐδοξάζομεν αὐτὸν, ὡς οἶόν τε ἦν, ὅτε καὶ ἡμῖν τὴν χάριν ταύτην ἐφήκεν. Ὀδυρόμεθα τὴν συμφορὰν τοῦ γένους ἡμῶν, τὴν αἰσχύνην, τὸ δνειδος. Ἐδεῖ γὰρ τοῖς ἡμῶν κακοῖς καὶ τοῦτο προσκεῖσθαι, ὅτι τελευταῖον ἐνὶ τὰ τῆς Ἐλληνικῆς παιδείας ὑπελείφθη καλὰ πρεσβύτη, καὶ οὗτος ἀπώνυτο τῆς περὶ ταῦτα σπουδῆς φρενῶν αἰσχρὰν ἔκστασιν· οὐ γὰρ ἂν εἶχε σωφρονῶν τοιαῦτα καινοτομεῖν. Ἰλγοῦμεν ἐπὶ τοῖς πόνοις τοῦ γέροντος, οὐς ἀπώλεσε, τὴν περὶ τὴν λέξιν τε καὶ συνθήκην φιλοτιμίαν ὑποθέσει φαυλοτάταις συναναλώσα· ὡσπερ εἰ τις ἐν ὕλαις ἀτιμοτέραις, ἢ διαλυομέναις εὐθύς, τὴν περὶ τοὺς ἀνδριάντας αὐτῷ τέχνῃν ἐπιδικήσῃ, βελτίοσι καὶ προσήκουσαι· χρῆσθαι δυνάμενος. Τί δεῖ καταλέγειν ὅποσα ἡμῖν συνέβαινε πάθῃ; Ἐκαὶ δὲ ἔδοξεν ἡμῖν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ βιβλίου καὶ τοῖς προοιμίοις δις ἐφαστῆν, ἐνταῦθα δὴ διακρῶν τὰς ὅψεις πληθύνοντες καὶ βύθιον τι στενάξαντες (δόξαμεν γὰρ αὐτὸν παρίσθασθαι Γεμιστὸν, ἢ μᾶλλον, ὡς αὐτὸς φησι, Πλήθωνα, καὶ μέχρι τοσοῦτου τὴν περὶ τὴν Ἐλληνισμὸν ἐκτεῖνας σπουδὴν, ὡς ἀκούσαντε, αὐτοῦ

πολλοὶ διηγοῦνται, ὅτι μὴ μόνον τὴν λέξιν, ἀλλὰ καὶ ψυχὴν τὴν οἰκείαν οὕτω διανοήθη κοσμεῖν· τὸ δ' ὅπως, ἐκεῖνοι μᾶλλον λεγόντων), τότε τοῖνον ὡσπερ παρόντι διαλεγόμενοι, καὶ τὴν συνεγνωτμένην ἡμῖν περὶ τοῦ βιβλίου φέροντες ψῆφον....., Ἄνθρωπε, εἴπομεν, εἰς ἀριστος νόμος, καὶ μία πολιτεία βελτίστη· σὺ δὲ αὐτῶν ἀποστάς, καὶ τοῖς φαυλοτάτοις ἀντὶ τούτων προσθέμενος, εἶτα καὶ νομοθέτης ἐπεθύμησας γενέσθαι; Τίνας ἐλπίσας προσθήσεσθαί σοι; Εἰ μὲν γὰρ καινότερα ἐνομοθέσεις, καὶ μήπω ἐπιδειχθέντα τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, εἶχεν ἂν εἰ σοι καὶ ἐλπίδος τὸ τόλμημα. Εἰ δὲ τὰ τῶν σῶν ἡγεμόνων βιβλία σωζόμενα πανταχοῦ, τοιοῦτον ἐν ἀνθρώποις; οὐδὲν ἰσχύει, τῷ φωτὶ τοῦ Χριστιανικοῦ λόγου καὶ νόμου τῆς γῆς ἀπίστης καταλαμφθείσης, οὐ μόνον ὅσον εἰς τὴν θεῖαν ἦκει ῥοπήν, ἐξ ἧς προδήλως ἡ πανταχοῦ τῶν πολυθέων ἐσθίσθη πλάνη, ἀλλὰ καὶ ὅσον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἦκει σοφίαν, πολλῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων λόγοι; ἀληθεστάτοις; καὶ ἔμφοροι τὴν μὲν πλάνην ἀνατρεψάντων, τὴν δ' ἐκ Θεοῦ καὶ ἐρῶν μόνῃν ἀληθειαν ἀποδειχθέντων πᾶνυ καλῶς, πῶθεν ἤλπισας μόνος ἐνὶ βιβλίῳ τὰ τῶν ἄλλων ἐπιτέμνοντι, μὴδὲν δὲ νεώτερον ἐπιδικησμένῳ ὃ τοὺς ἀρχαίους; διέλαθε, πείσαι προσέξεις σοι τοὺς ἀνθρώπους; Εἰ δὲ τοῦτο σὲ τοσοῦτον διέλαθεν, οὐκ ἀπῆδον, εἰ καὶ τοιοῦτος ἦσθᾶ, υἱός τοῦ μὲν πατρίου δόγματος; ἐκ παιδῶν ὀλιγορῆσαι, τῇ δὲ κατασεσηπυῖα προσφυῆναι πολυθεῖα. Ὡν δ' εἰς τὴν πολιτικὴν ὕλην ἢ οἰκονομικὴν ἢ ἠθικὴν ἀνηκόωντων νομοθετεῖς, ὅσα μὲν εἰς Ἄριστοτέλη καὶ Πλάτωνα ἔστιν ἀναφέρειν, ἢ καὶ ἐς τὴν ἀληθῆ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ νόμον καὶ τῶν αὐτῷ προσκειμένων, ἢ τὰς τῶν εὐσέβῳ βασιλευσάντων νομοθεσίας, μᾶλλον ἂν ὠφελότης τις ἐν τοῖς ἐκάστῳ αὐτὰ μετιῶν τόποις, καὶ τῷ πρώτῳ τῷ πλάτῃ αὐτῶν ἐντυχάνων· αὐτὸς γὰρ συναρξάει ἐπιτεμῶν, οὐκ ἂν οὐδὲν ὠφέλιμος; εἴη. Ἄ δὲ καὶ ὀκνοῖεν προστιθέναι δοκεῖς, τούτων οὐδὲν ἂν ἀχρεύτερον γένοιτο. Ἀγιστείας δὲ καὶ ὀρησκείας καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ πολλῷ χεῖρον, εἰ ἐνεργῆσειν πῶν τῆς γῆς προσεδόκησας, οὐτε σοφῶν οὐδὲνός, οὐτε ἰδιωτῶν τινος, ἢ βουλευσομένου ἢ δυνήσομένου ταῦτα μιμείσθαι. Ἄλλὰ τὰς μὲν σὰς περὶ ἧς ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἤλπισας; εὐφημίας ἐπὶ τοῖς νόμοις τούτοις ἐλπίδας, ἔωμεν. Τὰς δὲ ποικιλίας τῶν ἀνθρώπων ἐν τε δόξαις, καὶ βίαις; διαφορὰς ἐκτιθεῖς μὲν εὐθύς, ἀληθεύων· πᾶσι γὰρ δῆλα τοῖς καὶ ὀπωροῦν εἰδῶσι ταῦτά ἐστι· προσιστάμενα δὲ σου ταῖς πρώταις; ὑποθέσεις ἀγνοεῖς. Πῶς; γὰρ ἂν εἴη κοινὰ τὰ περὶ θεῶν σοὶ δόγματα, οἷς οὐ πάντες ἀνθρωποὶ καὶ κατὰ σὲ τίθενται, οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν χρόνον; μᾶλλον δὲ νῦν οὐδαὶς αὐτοῖς, τίθεται; ἀλλ', ὡς εἰκός, περὶ τὰ ἄλλα διαφωνοῦντες, περὶ ἐν τοῦτο συνᾶδουσιν, ὅτι Θεός ἐστιν εἷς, οὐχ εἷς ἄκρος; ἐν ὑποδεεστῶν πληθῆι πολλῷ, ἀλλ' ἀπλῶς εἷς τε καὶ μῶος. Ἄλλ' ἵνα δείξης σαυτὸν ὑπὸ τῆς τοιαύτης ἐν ἀνθρώποις διαφωνίας; εἰς τὴν περὶ τᾶληθοῦς καταστήναι ζήτησιν, οὐκ ἀγαπήσαντα τοῖς ὑπὸ τῶν σῶν

(1) Magis placeret οὐκ ἐλαχίστῳ. ALEX

προγόνων εύρημένοι; ἢ κεκρυμένοι πάνυ καλῶς. τὴν ποικιλίαν τῆς περὶ τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων ὁδοῦ ἐν προοιμίῳ; εὐθύς, οὐδὲν δέον, ἐξέθου, ἅμα δὲ καὶ τῷ σκοπῷ σου προσεστηκός, ὡς ἐβθην εἰπών. Καὶ φῆς μὲν καλῶς, ἀριστά που δοξάζειν τε καὶ βιώσασθαι τὸν κρινούντα τὴ βέλτιστον περὶ πάντων· ἀλλ' ἐπερ εἰδείη κρίνειν, σὺ δ' οὐκ ἔλιγον ἀπέσχεας. Διὸ σαυτῷ τὰ ψεύδη πρὸ τῶν ἀληθεστάτων ἔμπεδα ποιησάμενος, καὶ ἀθλιώτατος ἀνθρώπων ὑπῆρξας, καὶ σῆ δῆπου κρίσει. Ἡ πῶς ἂν Ζωροάστρη φέρων ἐνείμας σεαυτὸν, ἐν ὑπὲρ πάντας λέγεις προστάσθαι, τῶν σοφωτάτων καὶ ἐνθῶν ἀποφοιτήσας; Τίς ἀγνοεῖ Ζωροάστρη, ἐς ἀστρονομίαν περιδύτην Πέρσαις, ἐς οὐδὲν ἄλλο, γεγεννημένον, ὑφ' ἧς δὴ καὶ περιπλάνηται, τὰ δ' ἄλλα τῆ γενέσει σύμφωνον τὴν προαίρεσιν ἐπιδεικνύμενον; Νίνου γὰρ ἦν υἱός, τὴν οἰκίαν γῆμαντος μητέρα Σεμίραμιν· ἀφ' ὧν ἐνομισθὴ Πέρσαις μητρογαμειν. Τοῦτον ἐγνώρισέ σοι, πρόσθεν ἠγνοημένον, ὃ τῷ δοκεῖν μὲν Ἰουδαίος, πολύθεος δὲ Ἐλισσαίος· ᾧ μέγα δυναμένη τότε παρὰ τῆ τῶν βαρβάρων αὐτῆ, παρρησιῶ τὴν πατρίδα φυγῶν, ἴνα τὰ κατὰ παρ' ἐκείνου μάθης διδάγματα τοιοῦτος δὲ ἂν, πυρὶ τὴν τελευταίην εὗρετο, καθὰ δῆπου καὶ ὁ ὑμέτερος Ζωροάστρης; Ζωροάστρου μὲν οὖν τοῦδε, καὶ Μίνως, καὶ Εὐράβλου, καὶ Λυκούργου, καὶ Πολυείδου, καὶ Τειρεσίου, καὶ τῶν ἄλλων οὗς ἀριθμεῖς, οὐδὲ βιβλίους ἐνέτυχες, ὅθεν ἂν τὴν νομοθεσίαν ταύτην εἶχες λαθῶν· πλὴν ὅσον πολλοὶ ἕτεροι ἐνὶ αὐτῶν ἀπομνημονεύκασι, ὅθεν οὐ σοὶ μᾶλλον ἢ καὶ πᾶσι σπουδαίους ἢ περὶ αὐτῶν εἰδησις γέγονεν. Ἄλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων μᾶλλον πάντ' ἔχεις συνειλοχῶς, οἱ Πυθαγόρην καὶ ἔτι μᾶλλον Πλάτωνα προσησάμενοι, τὰ πλεῖστα μὴδ' αὐτῷ Πλάτωνι δεδογμένα περὶ τῆς πολυθεοῦ πλάνης ἐν βιβλίους συγγράψαντο πολυστίχοις, μετὰ τοὺς πλείστους δὲ αὐτῶν καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἐν αὐτοῖς ἄκρους, Πρόκλος, οὗ τῶν πολλῶν βιβλίων ταυτὴ τὰ βραχέα ἐσπερμολόγησας. Καίτοι Πλουτάρχῳ μὲν σὺ γε καὶ Πλωτίνῳ καὶ Ἰαμβλίχῳ καὶ Πορφύριῳ λέγεις ὁμολογεῖν Πρόκλον δὲ, τὴν αἰτιωτάτον σοι γενόμενον, σιωπᾶς, τὴν τοῦ πρώτου ἐφευρηκέναι τὰ πλεῖστα δόξαν σεαυτῷ σοφιστόμενος. Ἄλλ' οἱ Πρόκλον ἀνεγνωκότες, ἅμα δὲ καὶ κατεγνωκότες, συνοίδοσίν μοι τὴν τῶν λόγων τούτων πηγὴν. Εἶτα τοῖς κατόχοις τῆς ἀληθείας, τοῖς ἀπλανεστάτοις ἐν πᾶσι ταύτης καθηγηταῖς, σοφιστεῖαν καὶ νεωτερισμοὺς ἐγκαλεῖς καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῖς οὐκ ἂν ποτε θῆσασθαι. Τοῦτων τοίνυν ἐκ νεότητος ἀποστάς, καὶ τοῖς καλοῖς σου διδασκάλοις τεθείς, οἷς ὁμολογεῖν ἰσχυρίζῃ, οὐδὲ τὰ ἐκείνων εἰδέναι πάντως ἠδύνασο, καὶ πότερον νεωτερίζουσιν ἀληθῶς αὐτοὶ, ἢ μᾶλλον τῆ πρώτῃ καὶ φυσικῶς ἐγκατεσπαρμένη περὶ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις; δόξη συνεστηκότες εἶσι, τὴν δ' ἐκ διαφορᾶς τῶν ἀνθρωπίνων βίων τε καὶ γνωμῶν νεωτερισθεῖσαν παλυθεῖαν, ἐκ Θεοῦ καὶ Λόγου φωτισθέντες τε καὶ ἰσχυρὸν λαθόντες, ἀνεῖλον. Καὶ δι' αὐτὸ γε τῷ κριτηρίῳ τῶν σῶν Πατέρων, δυνατὸς ἀκριβεῖ τε καὶ θεῖῳ, τὸ σὸν ἀντανέστησας, οὐ τᾶλλα μόνον διεψορῆς, ἀλλὰ ἢ καὶ τῷ μηδὲν τῶν

ἱερῶν μὴτ' εἰδέναι μῆτε βούληθῆναι ποτε μαθεῖν. Τοιοῦτον δὲ κριτηρίῳ μὴδὲ περὶ τῶν ἐλαχίστων πιστεύειν δεῖν, ἅπας ἀξιοῖ λόγος. Ἴνα δὲ, σοφιστὰς τοὺς τῆς ἀληθείας καθηγεμόνας καλῶν, ἐδόξη; τι λέγειν, καὶ τῶν ποιητῶν καθάπτῃ τῶν σῶν. Καίτοι τῆς πολυθεῖας αὐτοὶ τοῖς σοῖς ἠγεμόσιν, οὗς ἀντι τῶν ἀληθῶν καὶ γνησίων προεῖλου, γεγόνασιν αἰτιοὶ· οἱ δὲ φιλοσοφῆσαντες ὑπερτον, ἐπὶ τῷ μεῖζον, ὡς αὐτοῖς ἐδόκει, μεταβαλόντες, εὐπρέπειάν τινα τῷ παρ' αὐτοῖς λόγῳ ταῖς ποιητικαῖς περὶ τῶν θεῶν σου τερατείαις ἐμπαρήσαντο. Οὐδὲν δὲ διαφέρει τῆδε ἢ ἄλλῃ τὰ τοιαῦτα συμπλάσαι, ἕως ἂν εἴτε ποιητικῶς εἴτε φιλοσόφως συμπλάττοιο· ἀσχιον μέντοι ποιητικῶς. Καὶ ἡμεῖς μὲν λόγοις ἀληθῆσι μάλιστα πεπεισμένοι περὶ ὧν φρονούμεν, ἔπειτα καὶ πολλαῖς ἐκ τοῦ θεοῦ συνηγορίαις, ὡς περ ἐπικουρούντος τῆ εὐσεβεῖ διψῆ τῶν ἀκριβῶς αὐτῷ προσεχόντων, ἐρεῖδωμεν τὴν ἐκ τῶν λόγων ἐγγινόμενῃ ἡμῖν πίστιν. Σὺ δὲ, τὴν μὲν ἐκ Θεοῦ χρησίαν συκοφαντῶν, τὸν δὲ λόγον οὐτ' ἔχων, ἴσους σπουδᾶσας λαβεῖν, ποιηταῖς δὲ τὴν ἀρχὴν, εἶτα μᾶλλον φιλοσόφοις, οὗς λέγεις, προσεσηκῶν, ὧν τοὺς μὲν καὶ σὺ κακίζειν δοκεῖς, τοὺς δὲ πολλοὶ καὶ γενναῖοι τῶν ἀληθῶν φιλοσόφων ἐξηλεγεζν λόγοι, καὶ πάντας ἔπειταν ὡς λήρων καταφρονεῖν, ποῦ τὴν περὶ τοῦ τὰ δὲντα φρονεῖν ἰδρύεις ἐλπίδα νῦν, μετὰ τὴν τοσαύτην νέκρωσιν ἢ φυγῆν τῆς πολυθεῖας, μόνος αὐτὸς τὴν ὁδὸν ἐκαίνης προηρημένος; Ἐξετάζειν δὲ καὶ μανθάνειν δεῖν περὶ τῶν θεῶν, ὡς τοῦτο τῆ λογικῆ φύσει πρόπον, καὶ πάνυ καλῶς σοι λέγεται, ἀλλ' ἐξετάζοντας δεῖ προστιθεσθαι τοῖς ἀληθεστέροις, ὃ δύναντ' ἂν μετὰ τοῦ θεοῦ πράττειν καλῶς οἱ σοφία; μὲν παντοίας ἀρκούντως μετασχηκότες, διαλεκτικῆς δὲ ἐμπελησμένοι δυνάμειος, νοῦν δὲ μὴ θεωρητικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸν ἔχοντες. Ἄνευ γὰρ τούτων οὔτε δυνήσεται τις ὁποῖαις ἂν χρῆσαιο τῶν ἀρχῶν εἰδέναι καλῶς, οὔτε τί ἂν ἔποιτο ταύταις ἀπλανῶς ἐξευρίσκειν, ἀλλ' ἢ τιθέντες ἃ μὴ χρῆ τὴν ἀρχὴν, ἢ καὶ χεῖρω ἐπισυνάπτοντες οὐδ' ὡς ἂν συναφθεῖεν, σφᾶς τε αὐτοὺς πολλοὶ καὶ πλείους ἄλλους ἀποπλανῶσι τῆς ἀληθείας· ὃ καὶ σοὶ, πρὸς τὴν περὶ τάληθους ζήτησιν ἄνευ παρασκευῆς ὠρμημένῳ πρεπούσης, συνέβη. Οὐ γὰρ τὸν Χριστιανικὸν ἐξετάσας καὶ μαθῶν πρώτων λόγον, εἶτα τὰς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων μετεληλυθῶς δόξας, ἦν ἐκ τοῦ λόγου συμφωνοτέραν εὔρες ταῖς τῶν ἀρχῶν ἀληθεστέρας ἢ κοινοτέρας, ταύτῃ προσέδραμες· ἀλλ' ὃ τῶν τῆς πατρίου δόξης ἐχομένων, καὶ μετὰ λόγου, διαβάλλων κατηγορεῖς ἡμῶν, προκατελιγθεῖσθε φάσκων, τοῦτο σὺ πρὸς τὴν ὁνειαν ἐπαθεῖς δόξαν, πρὶν ἔξιν λαβεῖν ἐκ τέχνης καὶ φύσεως τοῦ κρίνειν ἔχειν περὶ τοιοῦτων. Τοιοῦτον σε οἱ καλῶς εἰδότες ἰστόρουν· καὶ ἡμεῖς ἐγνωμεν, πολλαῖς σοι συμβαλόντες, ὡς περὶ γε τοῦ ἀληθοῦς τῶν Χριστιανῶν λόγου οὐδὲν εἶχες πλέον τῶν καθάπαξ ἀγροίκων, ἢ αὐτὸς εἶπει, ἢ λεγόντων ἄλλων συνειναί. Ὅθεν τῆ μὲν περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας σπουδῆ δικαίως πάνυ συνηγορεῖς, τὴν δὲ πρόπον αὐτῆς, ἐξ οἰκείας τε διατροφῆς καὶ θεῖας ἐγκαταλείψωσι;

οὐκ ἠξιώθη; εὐρεῖν. Διόπερ οὐτ' αὐτός τι τῶν ἄλλων ἀποβλάψακας πόνων, καὶ ὣν ἐς τήνδε σοι τὴν συγγραφὴν κατεβάλου, οὔτε τῶν ἄλλων ἔση λυσιστελής· ἐκαστήρειας μὲν οὖν τινὰς ἴσως ὑπ' ἀμαθία; ἢ πονηρίας ἄλλης, ἡγεμόνι σοι χρησιμίζουσιν. Ὡστε σοι καὶ εἰκὴ πάντα νῦν ἤυκται· μᾶλλον δὲ, οὐδ' εἰκὴ, ἀλλ' ἀξιον τοιούτων εὐχῶν ἐπικολούθησέ σοι, τῆς τε περὶ τοὺς λόγους ἐπιτυχίας καὶ τῆς τῶν ἐνταυρομένων ὠφελείας τῆ πέρας. Αὐτίκα γὰρ οὔτε κοινὴ πάντων, οὔτε θεῶν τινῶν, ὡς φῆς μετὰ τὴν εὐχὴν ἀρχόμενος, ἀλλ' ἀτόπων ἀνδρῶν, ἢ περὶ τῶν θεῶν σου γέγονε δόξα. Εἶναι μὲν γὰρ τὴν θεῶν φύσιν, καὶ πάντων αἰτίαν εἶναι τῶν ὄντων, κοινὴ σχεδὸν γέγονε δόξα. Διαιρεῖν δὲ τὴν τοιαύτην φύσιν εἰς πλῆθος τοσοῦτόν τε καὶ οὕτω διακεκριμένον, ὄλιγων ἦν, οὐς εἶλον καθηγεμόνας ἀντὶ τῶν πλείστων τε καὶ βελτίστων. Ἦν δὲ ποτε καὶ πολλῶν· ἀλλ' ὑμεῖς οὐ τοῖς χυδαίοις, οὐδὲ ποιηταῖς, οὐδὲ σοφισταῖς; προστίθεσθαι λέγετε, καίτοι μὴδὲν καινότερον αὐτῶν ἀξιοῦντες, ἀλλ' ἐπιχρῶντες μόνον ὑπερπερὶ λόγων τινὲ τὴν ἀλογίαν τῆς θέσεως. Δία γὰρ κάκεινοι καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Κρόνον, καὶ Ἥραν, καὶ Ἄρτεμιν, καὶ οὐρανόους, καὶ ταρταρίους, καὶ χθονίους, καὶ Τιτᾶνας, καὶ δαίμονας, καὶ ἑρβενά; τε καὶ θηλείας, καὶ γνησίους καὶ νόθους, καὶ τὰ τοιαῦτα ἐλήρου, ἀτοπωτέρως μέντοι καὶ ἀσχιον ἢ οἱ ὑστερον μεταπλάττουσιν. Ἄλλ' οἱ τῶν ὄντων θεοὶ γεγενημένοι, σιωπῶ δὲ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ Μωσῆς ἐκεῖνος ὁ μέγας, περὶ οὗ ἐν πρώτῃ τῶν ἱστοριῶν ὁ Διόδωρος, μετὰ τὴν παλαιάν, φησὶ, τοῦ κατ' Ἀγυπτίον βίου κατάστασιν τὴν μυθολογουμένην γενέσθαι ἐπὶ θεῶν καὶ ἡρώων, πρῶτον πείσαι φασιν ἐγγράφοις νόμοις χρῆναι βίον Μωσῆν, ἑνδρα καὶ τῆ ψυχῆ μέγαν καὶ τῶ βίῳ ἱκανώτατον μνημονεύμενον. Τὰς γὰρ ἄλλα; περὶ αὐτοῦ θεῶν τε καὶ ἐξ ἀνθρώπων μαρτυρίας παρέμεινεν νῦν. Οὗτος; τοῖνον ἐν δευτέρῳ τῶν νόμων βιβλίῳ φησὶν, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος; ὁ Θεός; σου Κύριος· εἰς ἔστι. Κάν τῶ τῆς Ἐξῆδου βιβλίου, Οὐκ ἔσονται σοι, φησὶ, θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, ὡς ἐκ Θεοῦ τὸν νόμον τοῦτον τιθεῖς. Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῇ, Εἰς, φησὶ, Κύριος, μία πίστις. Οἷς ἀναριθμητοὺς ἔσμεν; ἐπακολουθεῖ θεῶν τε καὶ σοφιστῶν ἀνδρῶν, τὴν οὐράνιον ταύτην ἀλήθειαν καὶ λόγου χρίσει οὐμβεδαίουντες; καὶ τούτοις; αὐ οὐμπαν νῦν τῶν ἀνθρώπων πλῆθος ἀκολουθεῖ. Εἰ γὰρ τῶ Θεοῦ ὀνόματι ἔσχατόν τι νοεῖται καὶ κατ' ὑπεροχὴν, ἔνα τὸν Θεὸν εἶναι ἀνάγκη. Ἐν γὰρ, οὐ πλείω, τὸ κατ' ὑπεροχὴν τε καὶ ἔσχατον. Εἰ δὲ καὶ τελειώτατον δεῖ τὸν Θεὸν εἶναι, ἔνα τυγχάνειν τοῦτον ἀνάγκη; οὐ γὰρ οἷόν τε πλείω εἶναι τὰ τέλεια, εἴπερ ἀδύνατον διακριθῆναι ἀν τοὺς πλείους Θεοῦς τελείους ὄντας, οὐδενός; σφίσι ἐνδέοντος. Καὶ εἴπερ ἢ τῶν ὄντων διάκρισις; τε καὶ τάξις; καὶ κυβέρνησις ἀρκούντως; δεῖ ἐνός; τοῦ πρώτου ποιούτος; γίνεται, πάντιον τῇ δυνάμει διανοουμένου, παρέλκον τε ἀν εἴη καὶ ἅμα οὐ βέλτιον διὰ πλείων αὐτὰ γίνεσθαι. Καὶ εἴπερ ἢ τῶ ὀνόματι τούτῳ σημειουμένη φύσις; ἀτομός; ἔστι κατ' αὐτήν, ἀμύχανον ἑτέρῳ ταύτην ἀρμόζειν· ὁ

γὰρ ἀρχὴ τοῦ ποιεῖν ἔστιν ἀτομον, πλεόντιν οὐχ οἷόν τε κοινόν εἶναι· καθ' ἕτερον δὲ τι καὶ μὴ καθ' αὐτὸ τὴν θεῶν φύσιν ἀτομον εἶναι, οὐχ οἷόν τε ἔστιν, ἔνα μὴ οὕτω δὴ καὶ σύνθετος; ἦ. Καὶ πολλοῖς; ἄλλοις λόγοις; καὶ τεκμηρίοις τὸ δόγμα τοῦτο δεικνύουσιν, ὡν ἀπάντων ἱκανώτατόν ἔστιν, ὅτι τῶν μὲν ἄλλων περὶ Θεοῦ λεγομένων ἔκατον, μίαν τινὰ τελειότητα δῆπου σημαίνον, κατηγοροῦντ' ἀν ἀμυγήτη καὶ τῶν κτισμάτων, οἷς; ἐκείθεν ἢ τελειότης; ἔστιν, οἷον ἀγαθότης, σοφία, δύναμις, ἐνότης, καὶ τὰ τοιαῦτα· θεῶν δὲ ταῖς τελειότησι πάσαι; ὄνομα κεῖται, ἀ; ἀδύνατον προσεῖναι πάσας; ἐμοῦ, πλὴν τῆς; πρώτης; καὶ μόνης; πάντων αἰτίας. Οὐδ' ἀθροίζει; μόνον τὰς; τελειότητας; τὸ τῆς; θεότητος; ὄνομα, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον συνάπτει; ἢ ταῦτα; εἰς; ἔνα ἀθροῖσθαι; χρῆ· ἢ γὰρ αἱ; τελειότητες; προσήκουσι; πᾶσαι, τούτῳ καὶ ἀγεννήτως; καὶ ἀπείρω; καὶ ὑπερφυῶ; καὶ ὅπερ; πάντα; νῦν; τε καὶ λόγον, καὶ τελειώτατα, καὶ μόνη, χρῆ προσήκειν; αἰτίας; καὶ διὰ; τούτου; ἀγαθὸν; μὲν; ἔστιν; εἰπεῖν; ὅτιον; τῶν; κτισμάτων, καὶ οὐφάν, ἢ; τοῦτο; προσήκει, καὶ ἄλλο, δυνάτον, ἀληθεύοντα· ἀναλογικῶς; γὰρ; ταῦτα; καὶ τοῖς; τοῦ; Θεοῦ; προσήκουσιν; ἔργοις, μετὰ; τῆς; ἐν; τοῖς; πράγμασιν; ἀληθείας, καὶ τὰ; ὀνόματα. Θεὸν; δὲ; οὐκ; ἔστιν; ἄλλον; εἰπεῖν; ἢ; τὴν; πάσης; μὲν; τελειότητος; πληρεστάτην, πᾶσι; δὲ; λόγοις; καὶ; τρόποις; ἀπειράκις; ἀπείρω; ὑπερκειμένην; παντός; ὀπωπῶν; ὄντος; φύσιν. Πλείοσι; δὲ; φύσει; ταύτης; τῆς; ὑπεροχῆς; κοινουεῖν; οὐδ' ἀν; αὐτός; ὁ; Θεός; δύναται, βουληθεῖς; ἀν, καίτοι; πᾶσαν; φύσιν; παράγων; μείζω; τε; καὶ; ἐλάττω; μόνος; αὐτός, ὡσπερ; οὐδ' ἀν; δύναται; μὴ; εἶναι; Θεός, ἢ; ὄλω; μὴ; εἶναι; ὅπερ; ἔστιν. Ἄλλ' οἱ; τὸ; θεῶν; εἰσάγοντες; πλῆθος; τιθέσιν; ταῦτα; μόνον; ἀπῶς, πρὸς; τοὺς; πρετέρους; οἱ; ὑστεροὶ; ἀναφέροντες, οὐ; μᾶλλον; αὐτοὶ; σεμνυόμενοι; τῇ; πρὸς; ἐκείνους; ἀναφορᾷ; ἢ; κάκεινοις; μεταδιδόντες; τοῦ; αἵματος, μᾶλλον; δὲ; καὶ; πολλῶν; χείρους, ὡς; αἰτιωτάτους; αὐτοῖς; τῆς; πλάνης, δεικνύοντες. Καὶ; σὺ; γὰρ; ἐνταῦθα; λόγον; οὐδένα; περὶ; τοῦ; πλῆθους; διδοῦς, γεννᾶς; μόνον, καὶ; ὀνομάσεις, καὶ; συντάτεις, καὶ; διακρίνεις, καὶ; συνοικίζεις; αὐ; πλῆθος; τι; θεῶν; ἀμύθητον. Ὅτι; δὲ; οὐδεὶς; ἀν; ὑμῖν; πρὸς; ταῦτα; λόγος; παρεῖη, δῆλον; ἐνταῦθεν; συντόμως. Πῶς; γὰρ; οἷόν; τε, διεστηκότας; ἀμύχανῳ; ὄντι; τῆς; πρώτης; αἰτίας, οὐς; φασε; θεοὺς, μὴ; τοῦ; Θεοῦ; κτίσματα; εἶναι; καὶ; δοῦλα; Κτίσματα; δὲ; ὄντας; Θεοῦ, οὐκ; οἷόν; τε; θεοὺς; εἶναι, καὶ; θεῶν; ἄλλων; δημιουργοὺς. Ἀντιφάσεις; γὰρ; ταῦτα, τῆς; τοῦ; Θεοῦ; ὀνόματος; ἀκριθείας; ὡς; χρῆ; τηρουμένης. Οὐδ' ἀλλήλων; τηλικαύταις; τε; καὶ; τοιαύταις; διακρινόμενους; ὑπεροχαῖς; καὶ; ὑφέσεσιν, εὐλογον; ἀν; εἴη; θεοὺς; εἶναι; καὶ; καλεῖσθαι; δεῖν; οὕτω. Εἰ; τοῖνον; ἔργα; τοῦ; Θεοῦ; καὶ; αὐτοῖ; γ' ἀν; ἦσαν, καὶ; τῆς; θείας; ἀνευ; ἰσχύος; μήτ' ἀν; γεγενημένοι, μήτ' ἀν; ἄλλους; παραγαγόντες, μήτ' ἀν; δυνηθέντες; ἐν; τῷ; παντὶ; τῷδε; καὶ; ὄτιον, ὡστ' εἶναι; τὴν; πρώτην; αἰτίαν, καὶ; μόνη; ὡς; ἀληθῶς, ἦ; τὸ; δριστήριον; ὡς; δι' ὀργάνων; τῶν; ἀπ' αὐτοῦ; πάντων; μέχρι; καὶ; τῶν; ὑστάτων; δ. ἢ; κιν, τί; σοι; καὶ; τοῖς; σοῖς; ἡγεμόσι; τῶν; τοιούτων; πόνων; ἐδέχσεν, ὡστε; συμπλάιν; ἀνάγκη; μηλεμῆ; τὰ; πολλῆς; ἀτοπίας; γέμοντα; — Ἡμεῖς; γὰρ

οι τὸν ἀληθῆ καὶ θεῖον προῖστήμενοι λόγον, τὸν μὲν ἄθεον ἀμέσως πάντα δημιουργῆσαι φρονοῦμεν τὰ ὕψη, καὶ ἀμέσως αὐτὰ κυβερνᾶν τε ἐκείθεν καὶ προνοεῖν, ἢ προσήκει πρῶτον ποιοῦντι. Τὴν μὲντοι τῆς θείας κυβερνήσεως ὑπουργίαν, ὡς δούλοις, καὶ τῶν κτισμάτων αὐτῶν ἀποδίδομεν ὑπόσους τοῦτο προσήκει, τῷ τε θεῷ προσήκειν ἀξιώματι τοῦτο, καλῶς εἰδότες, καὶ τῇ τοῦ παντὸς συμφέρειν ἐνόηται, καὶ τῇ τάξει τῶν ἐν αὐτῷ μερῶν, καὶ ταῖς ἐκάστου πρὸς ἕκαστον ὑπεροχαῖς καὶ ὑφέσεσιν, οὐ μάτην ἐκ Θεοῦ δεδομέναις. Ὅθεν, συντόμως εἰπεῖν, ταῖς μὲν νοεραῖς καὶ πάντῃ σωματῶν κχωρισμέναις οὐσίαις αὐτὴν ἀμέσως τὸν δημιουργὸν ἐπιστῶμεν, οὐκ ἄνευ τάξεως ἐξαιτίου πρὸς αὐτὸν ἀνατεινομέναις, καὶ τὰ θεῖα μουμέναις προστάγματα περὶ τῆς τοῦ παντὸς διοικήσεως· ἢ εὐταξίαν αὐτῶν, ἐκ Θεοῦ δι' αὐτῶν ἀποκαλυφθεῖσαν, ἱσμεν ὡς οἶόν τε καλῶς. Τοῖς δ' οὐρανίοις σώμασιν ἐνιαῖς ἐπιστῶμεν αὐτῶν, ἃς οὐρανῶν καλοῦμεν δυνάμεις, οὐσας μὲν τοῖς μὴ φύσεων αὐτῶν αἰτίας οὐδὲ τοῦ πεφυκέναι τῆδε κινεῖσθαι, τῷ δὲ συνεχεῖ τῆς κινήσεως σ. νεργούς, τρόποις εὐσεβῶς τε καὶ σοφῶς νοουμένους. Τῶν δὲ γεννητῶν τυτωνῶν, τοῖς μὲν ἄλλοις, οὐρανῶν τε καὶ πᾶν ὑπ' αὐτὸν σῶμα, ἄλλο ἄλλως, οὐ τοῖς διαφέρουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτοῖς συμβαλλόμενα, πρὸς τὸ γίνεσθαι τε ὡδὶ καὶ εἶναι ἕως ἂν ᾗ. Ἀνθρώπων δὲ, τῷ μὲν γῆνι, αὐτὰ δὲ ταῦτα, οὐκ ἄνευ τῆς τῶν ἀσωμάτων ἐπιπλοπῆς, ἐπειδὴν ποτε καὶ τῆς δι' αὐτῶν προοίας ἄξιον ἢ διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ συνυμμένου καὶ χρεῖαν· αὐτῷ δὲ τῷ βελτίονι καὶ ἀθανάτῳ καὶ χωριστῷ τὰς ἀσωμάτων ἐπιστῶμεν οὐσίαις μόναις, οὐκ ἄνευ Θεοῦ, οὐχ ὅπως γένοιτό τε καὶ ἐν σώματι εἴη (τοῦτο γὰρ Θεοῦ μόνου ἔργον), ἀλλ' ὅπως ἀμεινον δύναιτο βίον, ἐπιμελομένας. Ἄλλ' οὕτε τι αὐτῶν δνόματος ἀξιοῦμεν οὐτ' ἔργου μηδαμῶθεν σφίσι προσήκοντος, οὐτ' εἰς τὸν ἕνα παρανομοῦμεν Θεὸν, τὴν ὑψηλοτάτην ἐπινομίαν χραίνοντες τῷ καταβιβάζειν ἐν ἑα μῆτ' ἀληθῆς· μῆθ' ὅσιον, καὶ τῇ κοινωσί τῆς ἐπινομίας καὶ τὰς εἰς τὸν Θεὸν τιμὰς συμμερίζειν τοῖς δούλοις, καὶ δημιουργοῦς ἀλλήλων καὶ πατέρας ποιεῖν, καὶ τοῦ παντὸς τοῦδε δημιουργοῦς, καὶ γενῶν διακρίσεις καὶ συνουσίας καὶ ἀρπαγὰς καὶ ἐρωτας· καὶ τὰς ἄλλας φλυαρίας τῇ θεῷ φύσει προσάπτειν, ἃ μετὰ τῶν ἄλλων οὐδὲ σὺ λέγων αἰδῆ καὶ νομοθετῶν. Ἄλλὰ φαίης ἂν καὶ τὴν ἡμετέραν Γραφήν τῷ πλήθει τῶν θεῶν συγχωρεῖν, λέγουσαν, ἡ Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησας· ἡ καὶ, ἡ Οὐκ ἔστιν ἑμοῖός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε· ἡ καὶ, ἡ Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἔστε. ἡ Πολλοὶ γε καὶ δεῖ ταυτὶ συγχωρεῖν. Ἐλαύνει μὲν οὖν πανταχοῦ, καὶ ἡμεῖς ὡς ἐλαυνούση προσέχρημεν ἐκεῖνα δὲ νοοῦμεν, ὡς ἂν νοῦτο δῆπου καλῶς, εἰδότες δόγμα τε διακρίνειν, καὶ λόγων οἰκονομίαν, ἢ συνυθεία, ἢ χρεῖα χραίζομένην. Τοῖς γὰρ ὁμωνύμοις καὶ μεταφορικοῖς χρωμέθα μὲν πολλαχοῦ, τῇ γραφῆς καλοῦσας· ὡς εἰ τις λέγοι τὸν ἀρετῆ καὶ πλεονεκτημασιν ἐν τῷ τῶν ἀνθρώπων διαλάμφαν· ἢ βίῳ καὶ πολλοῖς ὠφέλιμον γεγονός· ἢ ἡλιον εἶναι, ἢ ἄλλον ἡλιον, ἢ δευτερον ἡλιον· ἢ ἄλλ' οὐδεὶς νοῦν ἔχων, ἐντεῦθεν ἔλθον ἡλιος ἂν πολλοὺς πλά-

σεις, κοινωνοῦντάς τε πῆ τῇ φύσει, καὶ αὐ διαλλάττοντας, ἕνα τὴν τε χεῖρῳ βούλησιν ἐκπληρώσῃ τὴν ἑαυτοῦ, καὶ μηδὲ δόξῃ τοῖς ἐκδήλοις καὶ ἀληθείαι· πάνυ μαχόμενος. Παιζόντων γὰρ τὰ τοιαῦτα μῆλλον ἂν εἴη· μὴ χρεῖναι δὲ καί· εἰς ἐν οὐ παικτοῖς. Καὶ εἰ περὶ πάσης ὕλης φιλοσοφοῦντας γνησίως· χρεῖ τὰ τοιαῦτα φυλάττεσθαι, πῶς ἂν εἴη δίκαιον τὴν ἱερὰν τοὺς ἀνθρώπους κιβδηλεύειν θεολογίαν, ἕνα μὴ μόνον ψευδολογῶσι τὰ περὶ τῶν θεῶν, τὰς λέξεις ὡσπερ οἱ σοφισταὶ συναρπαζόντες, ἀλλὰ καὶ πολλὰ μὲν βλασημεῖν, πολλὰ δὲ ἀσεβεῖν ἐντεῦθεν προάγωνται, ἐπι ψευδους θεμελίωσι τὰ ἄλλα ἰδρύοντες. Ἡ μὲν οὖν ἱερὰ Γραφή τῇ τῶν πολλῶν ἀθνεσίᾳ συγκατιουσά ποτε, καὶ ἐπὶ τῶν κτισμάτων καταχρησθῆται ταύτῃ τῇ λέξει, ὅσα τῶν ἄλλων ὑπερχει τρόπω τινι, ἢ τῇ διοικήσει τῶν ὑποδεστέρων κατὰ τὴν βούλησιν τῆς· πρώτης αἰτίας, ἢ τῇ κοινωσί τῆς θείας μακαριότητος, ἢ τῇ τῆς σοφίας ὑπεροχῇ καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ· διὰ ταυτησὶ τῆς προσηγορίας πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατὰ λόγον τε καὶ νόμον ζωῆς, δι' ἧς, ὡς ἐφικτὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, πρὸς τὴν θεῖαν ἀφίρωνα κοινωσίαν, τὰς τῶν ἀκούστων διανοίας· ἐπαίρουσα. Τί δὲ τοῦτῳ κοινῶν πρὸς τὰς ἐκ τόπου θεοπλαστίας, αἷς ὑμεῖς ἐναυχεῖτε; Ἰδωμεν δὲ καὶ περαιτέρω σου τὴν σοφίαν. Κοινῶν εἶναι φησὶ δόξαν, τὸ πλείους εἶναι θεοῦς. Ἄλλὰ δῆλον μὴ εἶναι δόξαν τοῦτο κοινῶν. Ἐμελλες ἂν οὖν εἰκότως ἀπεικονύειν· ἀλλ' οὐ δεικνύεις. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ πάνυ ζητούμενον ἐκ πολλοῦ τοῖς ἀνθρώποις, ἐπεὶ καὶ οὐ τὴν κοινῶν δόξαν πάλιν εἰσάγει· οὐκ εἶναι κοινῶν, τὰς περὶ τοῦ θεοῦ διαφορὰς ἐκτιθέμενος. Εἶτα τιθεῖς, ὡσπερ νομοθετῶν, πλείους μὲν εἶναι θεοῦς, οὐ τοῦς αὐτοῦς δὲ θεοῦται. Ἄλλ' ὡσπερ εἰ μὴ εἰσι θεοῦται θεοί, οὐδ' ἂν θεοὶ εἴεν. οὕτως, εἰ μὲν τῇ αὐτῇ πάντες εἰσιν, ὡς εἶποι· ἂν καὶ αὐτοῦς εἶναι θεοῦς τοῦς αὐτοῦς τῇ αὐτῇ θεοῦται εἰδοποιουμένων, ἀδύνατον ἕνα εἶναι διαφέρειν τῶν ἄλλων τῇ φύσει καὶ ἀμυχάνῳ ὅσῳ διαφέρειν, ὡς φησὶ· εἶτα καὶ τοῦς ἄλλους σχεδὸν ἀλλήλων οὕτως διακρίνεσθαι· τοῖς γὰρ ἐνὸς κοινωνοῦσιν εἶδους· ἀδύνατον τηλικύτην ἐνυπάρχειν διαφορὰν, ἀλλὰ συνωνύμως δεῖ κατ' αὐτῶν τὸν ὄνομα λέγεσθαι. Φύσει δὲ μὴ διαφέροντες ἀλλήλων, ἢ οὐδὲ διοίσουσιν ὅλως, ἢ συμβεβηκόσι διοίσουσιν, ὡν τῷ μὲν ἔπειτα μηδὲ εἶναι ὄνομα οὐτε πλείους οὐδ' ἕνα· τῷ δὲ πλείοστα ἄλλα τοιαῦτα ἀκολουθεῖ. Εἰ δὲ μὴ τῇ αὐτῇ θεοῦται, δῆλον ὡς ὁμωνύμως οὕτω καλοῦνται, καὶ οὐδεὶς ἐστὶ κυρίως καὶ ἀληθῶς θεός· καὶ ἢ ἄλλοθι· που αὐτὸ ἢ ἀληθῶς θεοῦται ἐστίν, οὐκ ἐν αὐτοῖς πᾶσιν ὁμοῦ, ἢ εἰκὴ οὕτω καλοῦνται, καὶ οὐτ' ἐν αὐτοῖς οὐτ' ἄλλοθι· που θεοῦται ἐστίν ἀληθῶς· ἢ εἰ ταῦτ' ἀδύνατα, εἰς μὲν ἐστὶν ὡς προσήκει μοναδικῶς τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ κυρίως, αὐτὸς δὲ ἐστὶ καὶ μόνος θεός, καὶ ἄλλος οὐδεὶς. Ἀντὶς γὰρ οὐ μόνον οὐκ ἐστὶ ἄλλοις ὁ αὐτὸς τῇ θεοῦται, ἀλλὰ καὶ τῇ αὐτοῦ θεοῦται ὁ αὐτὸς ἐστὶ, τῷ ταῦτὸν εἶναι δεῖν ἐν τῷ θεῷ τὸ τε ὑποκείμενον, καὶ τὴν φύσιν ἢ τοῦ εἶδος, ἕνα μὴ σύνθετος ᾗ. Ταῦτον

δὲ εἶπεν, τῇ θεότητι ὁ αὐτὸς ἔσται διὰ τὰ εἰρημένα, καὶ εἰς ἔσται θεὸς μόνος, καὶ μία θεότης οὕτω. Εἰ τοίνυν εἰς ἔστι θεός, καὶ μάλιστα εἰς διὰ τὴν ἄκραν ἀπλοτήτά τε καὶ τελειότητα, οὐχ οἶόν τε κλείους εἶναι θεοὺς οὐδεμιᾶ μηχανῇ, οὐτε τοὺς αὐτοὺς αὐτῶ καὶ ἀλλήλοις θεότητι, οὐτε οὐ τοὺς αὐτούς. Πῶς δ' ἠγώηκας, ἀνθρώπε, ὅτι πᾶσα ἡγεμονία τῆς ἐνόητος ἐφίεται φύσει; Ὅθεν κἂν ταῖς ἀρχαῖς ἰσχυρότατον, ἅμα δὲ καὶ χρησιμώτατον ἡ βασιλεία ἔστιν, ἐννομος, τυγχάνουσα μοναρχία· καὶ πολλοὶ μὲν ὑπηρετοῦνται τῷ βασιλεῖ, δι' ὧν τὴν ἀρχὴν αὐτὸς κατακισμεῖ πᾶσαν, ἀλλ' οὐδαὶς αὐτῶν οὐτ' ἔστιν οὐτε λέγεται βασιλεὺς, πλὴν αὐτοῦ. Κἂν τῷ σώματι δὲ, πλείονων ὄντων μελῶν, μία μόνη ἔσσι κεφαλὴ. Καὶ ἐπὶ πάντων ἀπλῶς τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ πρώτῳ ἢ ἐνόητος οἰκείως ἀνταποκρίνεται· καὶ διὰ ταῦτα πολλῶν μᾶλλον δι' ἃ τὸν θεὸν πάντων αἰτίων δοτα, καὶ ἓνα μόνον ὁμολογεῖν, ᾧ καὶ πρὸς τὰ μέγιστα καὶ τιμιώτερα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀπειρός ἔστιν ἡ ὑπεροχὴ· οὐ γὰρ τάξει μόνῃ καὶ αἰτίᾳ προσέχει, τᾶλλα σύμφυτος ὧν, ὡς τοῖς μέλεσιν ἢ κεφαλῇ, ἢ τῆς αὐτῆς τυγχάνων οὐσίας, ὥσπερ τοῖς βασιλευμένους ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ὡς οἰκοδόμος ἔχει πρὸς τὴν οἰκίαν, ὁμοιουμένην τῷ ἐν αὐτῷ εἶδει τῆς βουλήσεως καὶ τῆς τέχνης, καὶ πολλῶν θεϊοτέρων τε καὶ ὑψηλότερων. Διὸ ποιεῖ μὲν ποτε ὁ τέκτων καὶ τὸ τῆς τέχνης ὄργανον, χρῆται δὲ γενομένῳ πρὸς ὃ δῆπου γέγονεν ὑπ' αὐτοῦ· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν οἰκοδομικὴν ἐντίθησι δύναμιν, οὐθὲ τέκτονα ἄλλων αὐτὸ ποιεῖ, οὐτ' ἴσιν, οὐτ' ἐλάττωνα ἑαυτοῦ. Οὕτω καὶ ὁ θεός ποιεῖ μὲν τῇ ἀγαθότητι καὶ τῇ βουλήσει ἄλλα ἄλλων τιμιώτερα κτίσματα, ὧν τοῖς ὑψηλοτέροις καὶ πλεον τὸ αἰτιώδες διδωσι καὶ δραστήριον· ἀλλ' οὐ θεοὺς ἄλλου; ταῦτα ποιεῖ, οὐδ' ἄλλου; δημιουργοὺς, οὐδέ φύσεων ὅπως παραγωγούς; ὄργανικὸν γὰρ αὐτοῖς καὶ ὑπουργικὸν τὸ αἰτιώδες ἐντίθησιν, οὐχ ἢ προσέχει δημιουργοῖς. Θεὸς δ' ἂν ἦσαν, ὡς ὑμεῖς βούλεσθε δεῖπου, εἰ τῇ ὀδῷ τῆς φύσεως προῆγεν αὐτός; οὕτω δὲ προσηγμένοι, κἂν ὁμοιοὶ παντάπασιν ἦσαν τῷ προαγαγόντι, καὶ οἱ αὐτοὶ τῇ θεότητι, αὐτοῦ μὲν τῷ προσηχθαι διαφέροντες μόνῳ, ἀλλήλων δὲ τῇ τάξει τῆς προαγωγῆς; ὡς ἐπὶ πάντων ἔχει τῶν συνωνύμων; τι προαγόντων, καὶ τῷ εἶδει τῆς φύσεως. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀδύνατον πλείους ἂν εἶναι θεοὺς; πολλῶν ἕνεκα. Σὺ δὲ καὶ τῇ ταυτέτητι τῆς τε φύσεως καὶ βουλήσεως ἐν θεῷ κατακέχρησαι πρὸς τὸ δεῖξαι τὰ τῆς θείας βουλήσεως ἔργα τὰ αὐτὰ καὶ τῆς θείας φύσεως εἶναι καρπούς; εἴτα τοὺς καρπούς τῆς θείας φύσεως διακρίνεις αὐτῆς τῇ φύσει; εἴτα καὶ οὕτω δίδως αὐτοῖς; τὰ τῆς θείας; ἐξαιρέτα φύσεως, καὶ θεοῦ; καὶ ἀρχοντας τῷδε τῷ παντὶ ἐπιστάς; οὐ μόνον τὴν σὴν πολυθεῖαν βεβαιῶν οὕτω, ὡς οἶε (ἀκυροῖ; δὲ μᾶλλον οὕτω καὶ ἄκυρον οὕσαν), ἀλλὰ καὶ τῇ ἡμετέρῃ πίστει μαχόμενος. Ἀγνοεῖς δὲ ὡς; ἢ φύσις καὶ ἡ βούλησις ἐν θεῷ διακρίσθων ἐδικίως καὶ τῇ φύσει τοῦ πράγματος. Διὸ καὶ δύναται προαγεσθαι δι' αὐτῶν διακρίσθαι τῇ φύσει καθάπτως, τῆς ἐν τῇ αἰτίᾳ κουφοτέρα; διαφορᾶ; ἐν τοῖς αἰτιατοῖς; εἰς πλείστον ὄγκον ἡκούσης; καὶ μηδὲ τὴν θείαν

ἀπλοτήτα παραβλάπτεσθαι. Ἄ δὲ περὶ τῶν θεῶν σου συνείρεις λοιπὸν, τοὺς μὲν λέγων αὐτοῦ διὸς παιδᾶ; τε καὶ ἔργα, ὧν δὴ πρῶτον εἶναι τὸν Προσεῖδῶ, τοὺς δὲ παιδῶν τε παιδᾶς καὶ ἔργων, καὶ τοὺς μὲν ἀβρένας, τὰς δὲ θηλείας, καὶ νόθους, τε καὶ γνησίους, καὶ ὀνόματα τούτων τιθεῖς, καὶ τάξεις ὑπὲρ τε οὐρανὸν αὐτῶν κἂν τῷ παντὶ τῷδε, καὶ δράσεις, ταῦτα, πρὸς τῷ μηδὲν αὐτῶν τοῖς πρέπουσι περὶ θεοῦ λογιζμοῖς συμφωνεῖν, καὶ ἄλλως ἀδύνατά τε καὶ ἀσίττατα εἶναι, ἔτι καὶ σὺν οὐδεμιᾶ τίθενται προφάσει γόνῳ ἀποδείξεως, ἀλλ' ὡς ἂν τις ἀκούσειέ του μύθου; ἢ ὄνειρους διηγούμενου. Ὅθεν, εἰ τις αὐτὰ διελέγγχειν βουλήθει καὶ ἔκαστα, ἴσον ποιήσει τῷ πρὸς μύθους ἢ ὄνειρους ἀγωνίζεσθαι βουλομένῳ. Θεμελίοι; δὲ τοιούτοις καὶ ὅμοια δι' ὅλου σοι τοῦ συγγράμματος; ἐποικοδομεῖς, ὧν χεῖρω τὰ τελευταῖα, καὶ μηδ' ἀκοαίς εὐσεδῶν ἀνεκτά. Ἄλλ' οἱ μὲν σοφοὶ σου καθηγεμόνες ἔξουσι τινα καὶ καταφυγῆν· οὐπω γὰρ τοῦ θεοῦ φωτὸς τὴν ἀνθρωπίνην τότε καταλάμπαντος φύσιν, πειρώμενοι τῆς ἀληθείας; τὸ μὲν ἀκοντες, τὸ δ' ἐκόντες διήμαρτον. Φαμὲν δὲ ἐκόντες, ὅτι τὰς τῶν ἰδιωτῶν εὐθὺς προσετίσαντο ἰνώμας, οὐκ αὐτοὶ πρῶτοι σφίσι ἐυρόντες; ἐξέδωκαν ἃ ἴδοι γ' ἂν περὶ τοῦ θεοῦ φρονεῖν. Καὶ πρῶτον μὲν τοῖς στοιχείαις οὕτω; ἀπεδόθη τὸ σέβας, εἴτα τοῖς ἀστροῖς ὑπ' ἄλλων, εἴτ' οὐρανῶν, εἴτα προϊόντων, ψυχαῖς, ἃς συνῆψαν ἐκείνοις τοῖς σώμασιν, οὐρανῶν τε φημι καὶ τοῖς οὐρανίοις, εἴτα φύσει ἄλλαις σωματῶν πάτη κεχωρησμέναι; οἱ δ' ὕστερο; πάντα μίξαντες, θεὸν μὲν ἓνα ὑπεριδρῶνσι; λίγῳ καὶ τῷ δοκεῖν, ὑπ' ἀληθείας ἠναγκασμένοι; τὰ δ' εἰρημένα πάντα συντίττουσιν αὐτῷ, καὶ θεότητος αὐτῷ καὶ δημιουργία; καὶ παντὸς ἀξιώματος; θεοῦ; μερίτας ποιούσιν, εἴτα καὶ τὰς ἄλλας συνάπτουσιν ἀτοπίας; οὐ γὰρ ἡδύνατο χωρίζειν ταῦτα; τῶν ἄλλων, ἐξ ὧν τὴν ἀρχὴν ἐκείνα εἰλήφει. Ἐκείνοι; μὲν οὕτω. Σὺ δὲ τί; παθῶν, ἀνθρώπε, τὴν ἀληθῆ θεολογίαν πάτριον ἔχων, ἐπὶ τὴν ἀσύστατον μᾶλλον ὠρμησας φλυαρίαν, καὶ ταύτη τὴν ὀλην σπουδὴν ἀπέδωκας; τί; τῆς ἀληθείας; ἅπασαν καταυασάσης τὴν γῆν, αὐτὸς προαίλου τὸ σκότος; τί; σαπροῖς καὶ φυγάσι καὶ πολλαχόθεν ἐληγεμένους, καὶ μηδεμίαν ἰσχὺν ἔσ' ἔχουσιν ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις ψυχαῖς, προσέβου δόγμασιν, ὥσπερ σοὶ μόνῳ τῶν Ἑλληνικῶν πεφυλαγμένων βιβλίων; Ἄ, τῆς φωνῆς τε χάριν, καὶ τοῦ μερόντων ἐλέγχεσθαι μὲν τὴν ἀτοπίαν αὐτῶν, τὴν καθαριότητα δὲ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀνάλμπειν θεολογίας ἔσωζον οἱ Πατέρες ἡμῶν, πᾶνυ καλῶς; εἰδίτες, ὡς; οὐδαί; ἔστα; λίαν ἀπλοῦς, ὡτ' ἀντι τοῦ καταγύναι μᾶλλον ἀσπάσασθαι. τί; ἀπολογία σοι πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας ἔφορον ἔσται καὶ πᾶσαν ἀληθείας καὶ νοῦ μετέχουσαν δίκην, ἐκ μέσης τῆς σωτηρίας πρὸς τὸν βόθρον αὐτομολήσαντι, εἴτα καὶ προσδοκῆσαντι μόνῳ τὴν τσοσούτοις ἔτεσι; τεθνηκυῖαν πολυθεῖαν ἀναστήσειν αὐθίς, καὶ ὅσα κατὰ τῆς τῆς ψυχῆς προσδόκησας; ἢ που γὰρ εἰ οὐδ' ἔσθθα, καὶ τῶν δεινῶν ἂν ἐκείνων τυράννων ἐμιμήσω τὴν βίαν καὶ τὴν τῶν μαρτυρίων ὀδὸν Χριστιανοῖς; αὐθίς ἀνήκας ἂν. Μᾶλλον δὲ καὶ πέπραγας ἅπαν τὸ ἐπὶ σοῖ; ἐν μιᾷ γὰρ τῶν ὑστέρων σοι ὑπο-

θέσεων, καὶ κτείνειν νομοθετεῖς τοῦ τοῖς νόμοις αὐτοῖς ἀντιλέγειν βουλευσομένου· οὐ τοῦτο μόνον δημοιωθεῖς τῷ τῆν προφητῶν καὶ νομοθετῶν ἀρπάσαντι τάξιν (1), παραχωρήσει Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῖς περὶ τῶν γάμων λόγοις, καὶ στρατειῶν, καὶ θυσιῶν, καὶ τροφῶν, καὶ ποτῶν, καὶ εὐχῶν, καὶ πολλῶν ἄλλων, καὶ τῷ σκοπῷ πρὸ πάντων τοῦ ἐγχειρήματος. Καίτοι δυοὶ τοῖς μέγιστοις χικεῖνός σου πάνυ πλεονεκτεῖ. Θεόν τε γὰρ ἓνα μόνον διδάσκει, οὐτε τοῖς ἄλλοις ἡμῶν δόγμασι πάῃ τοι μάχεται, καὶ τὴν ἀρχὴν εἶχε συμπράττουσαν τῷ τολμήματι, καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ χρῆσθαι τῷ ξίφει, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ κατορθώσκειν πρῶτον λαβῶν, οὕτως ἤλπισεν ἀνύσειν ὡν ἐπεθύμει· ὥστε σοῦ ταύτη καὶ φρονιμώτερος ἦν. Σὺ μὲν ἄρα ὀρθῶν ἄξιος πᾶσι τοῖς εἰδῶσι τε καὶ πεφύληκῶσιν, ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς ἴσμεν, μαρτυροῦντος ἡμῖν τοῦ Θεοῦ, δι' ὃν σοι μόνον εὐλαβῶς προσεκρούσαμεν, ἄλλως ἐπαινοῦντέ· τε καὶ τιμῶντες. Τὸ δὲ σὺν βιβλίῳ ἀφανιστέον, μὴ καὶ ἄλλοις ἴσως τοῦ ὀρνηθεῖσθαι πρόφρασις γένηται, καὶ τῷ συγγεγραφότι διηνεκῶς ἀδοξίαι, χερσὶν εἰδῶτων ἐμπέπτον.

Ταῦτα πρὸς ἐκείνον, ὡς περὶ δὴ παρόντα, εἶπων, καὶ τὸ βιβλίον αὐθις συμπύξας, ἀνέπεμψα τῇ θαυμαστῇ βασιλίῳ, ἐπιστεῖλας αὐτῇ διδόναι πυρί. Ἡ δὲ αὖ πρὸς ἡμᾶς ἀναπέμψασα, ἡμῖν ἐφη μᾶλλον πολλαγῶθεν προσήκειν τὴν εἰς τὰς τῶν ἀποστατῶν συγγραφὰς ποιητὴν καταγεράζεσθαι. Ἐβουλόμεθα μὲν οὖν εὐθύς ἓνα τοῦ βιβλίου μέρη φυλάξαι, ὅσα φυσικῇ τε καὶ λογικῇ καὶ ταῖς τοιαύταις ὕλαις ἀνήκει· ἀλλὰ καὶ δεῦτερον τοῦτου χάριν ἐπιδραμόντες, οὐδεμίαν τῶν ὑποθέσεων εὐρομεν ἀπηλλαγμένην κακοῦ· οὐ μόνον τῷ πάντα πρὸς τὴν πολυθειαν ἐξεπίτηδες ἀναφέρειν, ἀλλ' ὅτι καὶ ψευδῆ· τε τοῖς περὶ πάντων λόγοις ἐγκατεμέμικτο. Περὶ ψυχῆς γὰρ λέγειν ἀθανασία, τὰ· εἰς τὸ σῶμα καὶ τὴν βίον ἐπανόδους αὐτῶν ψυχῶν ἐν χρόνῳ τακτοῖς περιόδοις, ὡς δύναται, κρατύειν πειράται, ἅς οἱ πολλοὶ μετεμψυχώσεις φασί, καὶ εἰς τὴν οὐράνιον τόπον οὐδέποτε ταύτας ἀνάγεσθαι ἀξιοί, καὶ χεῖρω ἄλλα προσεβλήθησιν. Οἰκονομίας δὲ πέρι· πραγματεωόμενος, ἐνὶ ἀνδρὶ πλείους γυναικας ἀξιοί συνάπτεισθαι τε καὶ συνοικεῖν. Καὶ οὐδὲν ὅ τι οὐ φυλόδητος εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσάγει βίον. Ὅπου τέ τινος τῶν ἡμετέρων ἐθῶν ἢ νόμων ἀντιπράττοντος· αἰσθῆται τοῖς αὐτοῦ, ὡς σοφί.

(1) Μακροῦ ἰστορικοῦ. Αἰ. εν.

σίων καὶ γοήτων κατηγορεῖ καὶ ἀφρόνων, τῶν τε θεμένων, τῶν τε προσεχόντων αὐτοῖς. Καὶ πάσας αὐτῷ τοῦ βιβλίου τὰς ὑποθέσεις πολλῆς κατὰ Χριστιανῶν πικρίας ἐνέπλησε, λοιδορῶν τὰ ἡμέτερα, οὐκ ἀντιλέγων, ὡς περὶ τὰ οἰκεῖα τιθεῖς, οὐκ ἀποδεικνύων. Ὅθεν οὐδὲν τοῦ βιβλίου μέρος ὑστερον ἐδοξέ μοι καταλειπτέον εὐσεβῶν ὕψεσιν, ὠφέλειαν μὲν οὐδεμίαν, σκάνδαλον δὲ ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς ἐνθεῖναι δυνάμενον. Τὸ δὲ καὶ χωρὶς τῶν ἀτόπων τούτων παρενηκῶν μὴδὲν ἀκοαῖς σφαῖς κρέπον ἐνεῖναι ταῖς ὑποθέσεσιν, ἀλλὰ παχυτάτης φρενὸς τυγχάνειν ἅπαντα τόκους, ὅθεν μηδενός τινος ἀγαθοῦ στέρησιν ἐπενεγκεῖν ἂν ἀνθρώποις τὴν τοῦ βιβλίου φθοράν, τοῦτο φειδοῖ τῶν ἀνοήτων λέγειν οὐ χροί. Διὰ ταῦτα τοίνυν, καὶ ὅτι οὐ πατρῷον τοιοῦτος ἦν, ἀλλ' ἀποστατῆς, καὶ ὅτι πάνθενος ἀγροικία τὸ ἡμέτερον νῦν ἔχει γένος, οὐκ ἀφανισμοῦ μόνου χάριν, ἀλλὰ ποιητῆς εἶνεκα μάλιστα, δοθῆναι πυρὶ πεποιήκαμεν τὸ βιβλίον. Ἦν δ' ἅπαν χειρὶ γεγραμμένον ἐκείνου. Ἐπεὶ δὲ καὶ λίαν εἰκὸς ἄλλοθι που τὸ ἴσον ὑπάρχειν ὑπὸ τοῦ τῶν ἐκείνω φοιτητῶν ἢ ζῶντος ἢ τελευτήσαντος ἐκγραφῆν, παρακελευόμεθα πᾶσιν ὡς ἀπὸ Θεοῦ, εἰποτε καὶ ὀπουδῆποτε εὐρίσκοιτο ἢ ὄλον τὸ βιβλίον ἢ μέρος· ἐκγεγραμμένον ἐν τινι τῶν Χριστιανῶν, πυρὶ μὲν φθεῖρειν αὐτὸ τὸν ἔχοντα· κρύπτοντα δὲ καὶ ἐαλωκόσα, μετὰ μίαν καὶ δευτέραν παραινέσιν, εἰ μὴ παρῆρησῆ βούλοιο καλεῖν, εἰργεῖν τὸν τοιοῦτον ἀπάσης τῶν Χριστιανῶν κοινωνίας. Ἐκείνω μὲν οὖν τῷ πένητι δακρῶν ἐπαφήκαμεν βεῦματα, καὶ πολλὰ κατηρασάμεθα τῆς ἡμέρας, ἐν ἧ τὸ βιβλίον ἤλθεν ἡμῖν. Τί γὰρ ἡμῖν προσέδει νῦν τοιοῦτου ὀουρύθου; Ὅσθ' ὑπὸ τῆς ἀγαν εὐγνωμοσύνης ἦν ὁ Θεὸς ἔδωκε, κἂν ἐδεθῆμεν αὐτοῦ ταπεινῶς, εἰς τὸν ὁ πένης ἐξῆθρῖσαι, εἰ οἶόν τε ἦν, ἀφεθῆναι τὰς ποινὰς τῆς βλασφημίας αὐτῷ. Σοὶ δὲ, εὐσεβῆς καὶ λογία ψυχῆ, καὶ ἡμῖν πλείστου ἀξία, χάριν εἰδότες, ὡς, δι' ὧν ἐπίστευλας, πρὸς τὴν ὑπὲρ τούτων λόγον κινήσαντι, καίτοι πολλαῖς νόσοις καὶ φρονεῖσι συνεχόμενος, εὐχόμεθα καὶ παρὰ Θεοῦ εὐζωῖταν μὲν ἐνταῦθα, εὐδαιμονίαν δὲ μετὰ ταῦτα, πρὸς ἦν τὸν βίον συντείνεις πάντα σοφῶς. Καὶ σὺ δὲ εὐχου ἡμῖν ταχίστην ἀπαλλαγὴν τῶν τῆς ζωῆς ταύτης· κακῶν, καὶ σὺν ἀρετῇ. Ἀμήν. Ἐββρωτο.

MONITUM.

Sequentia opuscula: *Contra Acindyniasias, Expositio fidei De processione Spiritus sancti, De additione Symbolo a Latinis facta, Contra Simoniacam hæresim, Adversus jejunium sabbaticum*, edidit Dositheus in suo ΤΟΜΩ ΑΓΑΠΗΣ, ἐν Γλασκῶ 1698. Opusculum Contra Simoniam memorant Fabricius et Renaudotus, col. 290; librum de processione Spiritus sancti Renaudotus, col. 304; reliquorum nullam apud eos nec alias mentionem invenimus. Unde autem ea Dositheus habuerit, cum Lectore non communicavit.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

ΗΤΟΙ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΙΝΑ ΤΩΝ ΦΙΛΩΝ

ΕΡΩΤΗΣΑΝΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΦΤΟΥ ΡΗΣΕΩΣ
ΑΦ' ἧς ΟΙ ΑΚΙΝΔΥΝΙΑΣΤΑΙ ΘΟΥΡΥΒΟΥΣΙΝ.

ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΙ ΣΟΦΙΖΟΝΤΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

Χάρις πολλή σοι τῆς εἰς ἡμᾶς εὐνοίας, ἄριστε φίλων, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἀληθείᾳ ἐκφαίνων, μάλιστα τῷ θαρρῆν ἡμῖν περὶ τῶν μεγίστων δεικνύεις. Ταῦτα δ' εἰσὶ τὰ πρὸς τὴν ἱερὰν πίστιν ἀνήκοντα, περὶ δὲ τῆς συνεχεῖς μελέτης καὶ τῆς σπουδῆς, εἰ καὶ μὴ τῶν ἐπισταμένων, ἠδυνήθης ἀποδείξαι σαυτὸν. Ἐπεὶ μὴδὲ πολλοὶ εἰσι παρ' ἡμῖν ἐπιστημονες, ὡς ἂν ἔγωγε φαίην, τῆς κοινῆς δυστυχίας καὶ τοῦθ' ἡμῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἀφελομένης, ἀλλὰ τῶν ἀρχοῦντως πεπαιδευμένων, εἰς ἔδοξας εἶναι, καὶ εἶ. Πολλοὶ δὲ εἰσὶν ἐν ἡμῖν οἱ ταύτην ἔχοντες ἐπιδεικνύει τὴν ξεῖν, οἱ δὲ καὶ τὸν πρόβλημα ζῆλον προσειληφότες πρὸς τὰς τῶν ἀντιθέτων προπετείαις γενναίως ἐνίστανται· τὸ μὲν εὐστόχως κρίνουν περὶ ὧν ἐκεῖνοι καινοτομοῦσιν, ἐκ τοῦ πεπαιδεῦσθαι πάντων καλῶς, καθὰ δὴπου καὶ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, τὸ δὲ μῆτε συγκαθιέναι, καὶ πάνθ' ὑπὲρ τῆς πατρῴου δόξης ὑφίστασθαι, ἐκ τῆς εἰλικρινοῦς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἐπιφερόμενοι· τὸ δὲ καὶ τοὺς ἀντιθέτους μηδὲν ὑγίαι μῆτε φωνεῖν, ἤτε ποιεῖν, οὐ μόνον ἐξ ὧν αὐτοὶ κατορθοῦσι, πεπεισμένοι βεβαίως, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκεῖνοι διαμαρτάνουσιν. Ἰσασὶ γὰρ πάντας τοὺς ἐπὶ τῆς νέας θεολογίας ταύτης, ὅψ' ὧν μὲν πεισθῆναι λέγουσι λόγων, καὶ οὐδ' ἀποθέσθαι πρότερον ἐνὶ ὑπάρχοντα, τούτων οὐδετέρων ἱπαύοντα, οὐχ ὅπως κρίνουν ἑαυτοὺς δυναμένους, ἀδὲ οὐκ ὅθεν ἐφευρίσκουν αὐχοῦσιν, οὐδὲ ἀμείνω τῶν ποιητικῶν μύθων εὐρίσκοντα, ἵνα μὴ λέγω τὸ χεῖρον, οὐδ' ἐπὶ τῆς ταλασιεργίας συμπλάττουσι τὰ γραῖδια· ἀδὲ κατὰ τῶν οἰκίων προγόνων καὶ τῆς ἐκείνων ἀπαυθαδί-

ζονται πίστεως, πόρρω συγγνώμης ἐξαμαρτάνοντα· τῷ δὲ τὰ δόγματα, καὶ τὴν πίστιν ἀνθρωπίνης τιμῆς ποιῆσθαι πάρεργον πάντας ὁμοῦ, τοὺς τε προαιρούμενους οὕτω, τοὺς τε συγχωροῦντας αὐτοῖς, πᾶσαν, ὡς κὰν αὐτοὶ φαίεν, δυσσέβειαν παρελαιόντα. Ταῦτ' ἴσασι καὶ βοῶσιν οἱ παρ' ἡμῖν πεπαιδευμένοι, καὶ καλοὶ τῶν ἀρίστων προγόνων ἡμῶν ἔκγονοι, καὶ τούτων χάριν ἀλοῦσιν. Ἐπὶ τούτοις τε μνησικακούντων σφίσι καὶ ἀμυνομένων, τῶν τῆς ἑτέρας μοίρας προῖσταμένων ἀνέχονται. Ἰσασὶ γὰρ ὡσπερ τι γέρας τοῖς μετὰ τῆς ἀληθείας οὖσιν ἐξελεγεμένον εὐθύς ἀπὸ Χριστοῦ τῆς ἀληθείας αὐτῆς τὸ γε ἐν τοιούτοις διωγμοῖς ἐξετάζεσθαι. Ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ μὴ τὰ χεῖρω προσηρημένοι καὶ ἡ δύναμις τοῦ βλάπτειν προσῆν, καὶ διὰ τοῦτο τῆς πονηρίας καὶ τῆς δυνάμει τῶν ἄλλων εἰς τὸ σφᾶς αὐτοὺς ἀποφῆναι μακαριστοὺς ἀποχρῶνται, ἀνδράσι τε καὶ Χριστιανοῖς προσῆκον ἀναλαμβάνοντες φρόνημα. Οἱ δὲ πρὸς βίαν ἐλπίζοντες τὰς τῶν ἀνθρώπων δόξας μεταποιεῖν ἀσεβεῖς εἰσὶν ὄντως, ὃ μόνον σχεδὸν ὁ Θεὸς ἀφῆκεν ἐλευθερον ἐν ἀνθρώποις, τοῦτ' ἐπικηροῖς ἀνάγκαις καὶ μορμολυκεῖσι τισὶ καταδουλοῦσθαι πειρώμενοι. Καὶ πρὸς τούτοις τὴν ἑαυτῶν ἐλέγχουσι ἀσασίαν, οἱ τῶν ἀνελευθέρως καὶ βιάζεσθαι δυναμένων εἰσι, καὶ τὴν ἐν τῇ ψυχῇ δόξαν ὑπὸ δέου· ἢ τινος ἐλπίδος προφασθαι. Ἐγὼ δ' εἰ καὶ πόρρωθεν τῆς τῶν τοιούτων μελέτης ἄλλοις ἐξέστην, τὸ δοκεῖν τισὶ πραγμάτων ἐπιθυμεῖν ἐκτρεπόμενος, ἄλλως τε καὶ τῆς τοῦ λέγειν χρείας οὐκέτι παρούσης, καὶ πρὸς τούτῳ σύννοια ἐμαυτῷ τῶν πεπαι-

δευμένων ὑμῶν οὐδὲν ἔχοντι πλέον, ὃ δὴ καὶ τοὺς ἀντιθέτους οἷδα ψηφισζομένους περὶ ἐμοῦ, ὧν ἄμφοιν ἕνεκα σιωπῆ παρήλθον ἂν σου τὴν πεῦσιν. Πρὸς ἦν γε μηδέτεραν τούτων τῶν προφάσεων ἰσχυρὸν ἔχειν ἐνόμισα, φίλος γὰρ εἶ σαφῆς ἐν τοῖς πρώτοις· ὄθεν οὐτε μέμψεσθαι φήσεις τοιούτους ὧν, εἰ τί σοι τῆς ὑποθέσεως καὶ τῶν ἐλπίδων ἔλαττον εἰπεῖν με συμβαίη, καὶ τὸ κίνδυνόν τινα ὑπελθεῖν ὡς ἂν τί σοι χαρισαιμην τῶν ἀναγκαίων, ὡς χρέος ἂν ἀπαιτήσεως. Οὐδὲ μίξ μοι τοῖνον ἀποφυγῆς, ἐκὼν ἔκων ὀφίσταμαι σοι τὸ ἔργον. Οἷς οὐκ ἀρέσκει ὃ τε λόγος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα μέλει, εἰ μελήσει γε τούτοις καὶ τούτων ἕνεκα διώκειν ἡμᾶς, καὶ κακῶς τι ποιεῖν, ἀλλ' ἡμῖν μὲν καὶ ὧν πράττειν μέλλουσιν, οὐδαμῶς, τοῦ δὲ, τὸ δέον ἄπαν ποιεῖν, κἂν ἐπιῆ τις κίνδυνος, μέλει. Δεῖν δὲ ἐν τῷ φωτὶ καταγγέλλειν, καὶ ἐπὶ τῶν δωμάτων ἄπαρ ἥρημα τε καὶ μουσικῶς ἐδιδάχθημεν, οὐδὲν δὲ δεδιότας ἀπὸ τῶν τὸ σῶμα λυμαινομένων, τῆς δὲ ψυχῆς οὐδεμίαν ἐχόντων δύναμιν ἄπτεσθαι, διδάσκει μὲν ὁ Δεσπότης ἡμῶν, ἐνάγει δὲ ὁ Παῦλος τῷ καθ' ἑαυτὴν ὑποδείγματι, ᾧ διεμαρτύρητο μὲν τὸ Πνεῦμα λέγον, ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις αὐτὴν μένουσι· κατὰ πόλιν, Πάντα δὲ ταῦτα κούφα ἰδοῦμαι· Οὐδενὸς γὰρ, φησὶ, λόγον αὐτῶν ποιούμαι. Μηδενὶ γοῦν τῶν ἐχθρῶν φορτικὸν δοκεῖτω, τῷ ἡμετέρῳ Δεσπότη καὶ τῷ κορυφαίῳ τῶν ἀποστόλων, καὶ ἡμᾶς θέλειν τι πείθεσθαι, ἀλλ' ἐκείνων ὀλίγη φροντίς.

Δύο τοῖνον ἐζήτησας, ὧν θάτερον μὲν ἦν, τί πρὸς τοὺς ἐκκηρύκτους τούτους Ἀκινδυνεῖους, μᾶλλον δὲ Ἀκινδυνιστάς, ἡμᾶς ἂν ἀποκρίνεσθαι· δεῖοι, ἐπειδὴν ἡμῖν τὴν τοῦ μακαρίου Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ ῥῆσιν προσφέρωσιν, ἐν ἧ δοκεῖ τὸ διαφέρειν οἰεσθαι τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς αἰρετικούς ἀποβρίπτειν, ὡς αὐτὸς δῆπου ταυτὸν εἶναι οἰόμενος ταῦτα· θάτερον δὲ τοὺς αὐτοὺς τούτους ἔφησθα περὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος διαπορεῖν, διατὶ Πατὴρ μὲν ἔστι καὶ Υἱὸς τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον, οὕτω τῆς Γραφῆς διδασκούς, ἡμεῖς δ' ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς ὀφίστασθαι ὁμολογοῦμεν αὐτὴν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν ἔχειν ἀρνούμεθα. Δικαί γὰρ εἴπερ ἐν ἔστι καὶ ταυτὸν ἐν ἄμφοιν καὶ ὡσιότηας, δεῖν ἂν αὐτὸ καὶ ἐξ ἄμφοιν προεῖναι εἰς τὸν ὀφίστασθαι. Ἐν περὶ τοῦ δευτέρου δι' ἐλαττόνων πρώτον εἰπόντες, ἐπὶ θάτερον, ὃ δὴ καὶ προῦργου ποιεῖ, τὸ πλέον τρέφομεν τοῦ λόγου.

Ἀρκεῖ μὲν οὖν εἰς λύσιν τῆς ζητήσεως ταύτης εὐσεβοῦση ψυχῇ, τὸ τὴν Γραφὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν τὸ Πνεῦμα κηρύττειν, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ μηδαμῶς, ἀλλὰ μόνον Πνεῦμα Υἱοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ λέγειν αὐτὸ, οὐ τὸ Πνεῦμα διχάζουσιν, οὐχ ἦττον μὲν ἐν τῷ Υἱῷ, μᾶλλον δὲ ἐν τῷ Πατρὶ τοῦτ' εἶναι διδάσκουσιν, ἀλλὰ τῷ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐκείθεν ὑπόστασιν φανεροῦσαν πρὸς τῆ κατ' οὐσίαν ἐνόητι, τῷ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέγειν μόνον αὐτὸ, τὴν κατὰ φύσιν οἰκείωσιν μόνην κατασημαίνουσαν ἤστεινος ἕνεκα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Πνευμά τε Θεοῦ λέγει, καὶ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς· ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐδενὸν φησὶ, ἀλλ' ἢ μόνον Πνεῦμα Υἱοῦ·

οὐ γὰρ δὴ μάτην οὕτω διέστειλε. Τῆς Γραφῆς τοῖνον οὕτω διαστελλούσης, τολμηρὸν ἔστιν ἡμᾶς μηδὲν διαφέρειν οἰεσθαι τὸ Πνεῦμά τε Υἱοῦ εἰπεῖν, καὶ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ δεῖ τῶν γραφικῶν λέξεων ἐχομένους ἐπ' οὐταῖς τὸν τῆς πίστεως τοῦτον δρόμον ἀνύειν, ἕως ἂν ἡμῖν τὸ τέλειον ἀποκαλυφθῆ. Οὐ γὰρ ἡμεῖς τοῦ γε Ἀγαθου; πάππα εὐσεβέστεροι, ἢ τῆς γραφικῆς διανοίας ἐπιβολώτεροι, ὃς ἐν τῇ πρὸς βασιλέας ἔλεγεν ἐπιστολῇ, τοῖς ἐπὶ τῆς ἔκτης συνόδου Πατράσι σύγχρονος ὧν, ἐν ἐξαιρέτων διὰ παντὸς· ἔχειν εὐχόμενοι καὶ σιωπῶζόντες, ἵνα μηδὲν παρὰ τὰ κανονικῶς ὠρισμένα μειωθῆ, μηδὲν ἀλλυγῆ, ἢ προστεθῆ, ἀλλὰ ταῦτα καὶ ῥήμασι καὶ νοήμασιν ἀπαράτρωτα φυλαχθῶσιν.

Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, εἰ Εὐσεβοῦς ἔστι, φησὶ, διανοία; τὰ ἀποσιωπηθέντα ἐν ταῖς Γραφαῖς εὐλαβεῖσθαι καὶ ἐπιφημιζεῖν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός, εἰ Οὐ γὰρ ἐκεῖνὸ γ' ἂν εἴποι, φησὶν, Εὐνόμιος δηλονότι, ὅτι ἔξεστιν αὐτῷ ἐν τοῖς περὶ τηλικούτων λόγοις παραγωγὰς τινὰς καὶ παρασηματισμοὺς τῶν ὀνομάτων ἐπινοεῖν. Εἰ γὰρ καὶ ἀργοῦ λόγου εὐθύνας ὑπέξομεν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἡπεὶ γε τὸ περὶ τηλικούτων καινοτομεῖν ἀνεύθυνον ἡμῖν ἀφεθήσεται, τάχα γὰρ τὸ μὲν ὡς πρέπον ἐπὶ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λέγεσθαι παρὰ τοῦ θείου δεδιδαγμεθα λόγου, τούτο δὲ οὐχ ἀρμόζον τῷ Μονογενεῖ, δι' ὧν ἀπεσιώπησε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνεδειξάτο.

Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος πρὸς αὐτὸν, εἰ Ὑμῖν παραινόμεν, φησὶ, ὅπερ καὶ ἑαυτοῖς παραινόμεν, τὴν παραβεδομένην πίστιν φυλάττειν, ἐκτρέπεσθαι δὲ τὰς βεβήλους καινοφωνας. Ὁ μὲν γὰρ ζητῶν τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν, φησὶν, ἐπικίνδυνος, ὃ δὲ τοῖς παραδοθεῖσιν ἐμμένων ἀκίνδυνος. Ἀρκούσιν οἱ τρεῖς οὗτοι μάρτυρες δεῖξαι, ὅτι καὶ μηδενὸς ἡμῖν διδασκάλου τὴν γραφικὴν ταύτην διάστιξιν ἀναπτύσσοντος, ἐχρῆν ἡμᾶς, ἀ μὲν ἡ Γραφὴ λέγει κηρύττειν, ὃ δὲ σεσιώπηκε, καὶ αὐτοὺς σιωπῶζν, καὶ οἷς ἐκείνη διώρισε ἐφυσυχάζειν· τούτεστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Πατρὸς μὲν καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμολογεῖν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ μὴ λέγειν, ἀλλὰ μόνον τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γὰρ ἐκείνη διέστειλεν.

Ἀλλὰ νῦν, ὃ πλέον ἔστιν, ὃ μέγας Βασίλειος οὕτως δὴ τῶν καλῶν μαρτύρων ἡμῖν ὁ μέσος, ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, τῇ διατίξῃ: τῆς Γραφῆς ταύτης; ἐφαπτόμενος φρίνεται, καθάπερ τις ἀγαθὸς καὶ εὐγνώμων, καὶ ὡσπερ τὴν τόλμαν ἐνίων καὶ προειδῶς ἐσομένην, καὶ πόρρωθεν ἀναίρων· φησὶ γὰρ οὕτως· εἰ Καὶ ὃ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαθε τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν οὐ ἔστι Πνεῦμα, τοῦ Χριστοῦ γὰρ, καὶ τὸν ἐξ οὐ ἔστιν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γὰρ, καθά φησιν ὁ Ἀπόστολος. Καὶ ὁ Χρυσόστομος, εἰ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα, φησὶ, τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἵνα μήποτε ἀκούσαντες ἡμεῖς Πνεῦμα Θεοῦ, νομισώμεν δι' οἰκειότητα λέγεσθαι Πνεῦμα Θεοῦ, εἰσάγει ἡ Γραφὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ προστίθει τῷ Θεῷ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλο δὲ τὸ, Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ, ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τούτοις συμφώνως ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς Ἰωάννης, εἰ Ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, φησὶ, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν.

Εἰ τοίνυν ἀπλῶς μὲν καὶ πανταχῆ τῶν λέξεων τῶν γραφικῶν ἔχασθαι παραινῶσιν ἡμῖν, τὰς δὲ βεβήλους· παραιτεῖσθαι καινοφωνίας, καὶ αὐτοὶ οὕτως ποιεῖν ἰσχυρίζονται, οὕτως δὲ καὶ ποιοῦσιν οὐδὲ τῷ προκειμένῳ, καὶ πολλῷ δήπου σαφέστερον, ὃ ἔθεντο νόμον τηροῦσι, καὶ διαφέρειν ἡμῖν τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ, Θεοῦ, διορίζονται, ἃ καὶ ἄμφω περὶ τοῦ Πνεύματος λέγονται, ὥστε, καὶ τὸ Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ διαφέρειν, ὡς θάτερον μὲν λέγεται, θάτερον δὲ οὐ λέγεται, διότι μὴδὲ ἐστίν. « Εἰ γὰρ ἔπρεπεν αὐτῷ προσηγορία τοιαύτη, φησὶν ὁ Βασιλεῖος, οὐκ ἂν ἐσιωπήθη παρὰ τοῦ Πνεύματος » τίς λοιπὸν εὐσεβεῖν βουλόμηνος; λογισμοῦ; τινος ἀνθρωπίνου; κομιεῖ, ὥστε ἐνώσαι καὶ συνάψαι κακῶς, ἅπερ ἡ θεία Γραφή διώρισε ἐνόμοις ὁρθότατα δήπου, οἱ διδάσκαλοι τοῖς ταύτης ἐπόμενοι νόμοις οὕτως φανερώς διορίζουσι, καὶ μέμψεται τοῖς μὴ προσέχειν αὐτῷ βουλομένοις; « Ἡ τίς τὰς τοιαύτας κινῶν ἀπορίας, ἔπου ἡ τῆς Γραφῆς ἀθενεία συνίσταται τοῖς; εὐσεβεῖν βουλομένοις; οὐ δόξει ταύτης καταφρονεῖν; »

Πρὸς Θεοῦ καὶ πόθεν ἔχομεν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστίν, καὶ τοῦ Πατρὸς; ἄρ' ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν; Πόθεν πεπιστεύκαμεν, ὅτι καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τούτου; πότερον φυσικοῖς πιστεύσαντες λόγους; Οὐδὲ μὴ, ἀλλ' ἡ τοῦ Πνεύματος διδασκαλία, πιθανωτέρα πάντων οὐσα. ταυτ' ἡμῖν ὁσημέραι κηρύττει τὰ δόγματα. Αὕτη τοίνυν οὐκ ἂν ἐφείσατο καὶ τούτου, εἴπερ ἦν ἀληθές. Ἐπεὶ δὲ διορίζει σαφῶς οὕτως, καὶ Υἱοῦ μὲν λέγει Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγει, καὶ ἡμᾶς οὐ χρὴ περὶ τῷ πολυπραγμονεῖν, μὴδὲ τὸ ἀπὸ τοῦ λόγου σκοπομένους συμβαῖνον, οἰεσθαι τι πράττειν εὐσεβές τε καὶ δίκαιον. Εἰ γὰρ ἐναίθεα τῇ τοῦ λόγου πιστεύσομεν ὁδηγίᾳ, διὰ τὸ μὴ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ταύτη πιστεύσομεν, ὡς ἂν οὕτω καὶ περὶ τὴν πίστιν ἅπασαν κινδυνεύσομεν, ὃ πᾶσα παθεῖν ἀνάγκη τοὺς τῷ φυσικῷ λόγῳ πᾶν πιστεύοντας· ἡποῦ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα, καὶ τὸ τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν εἶναι καὶ Πνεῦμα, καὶ πάντα ταῦτα φροῦδα ἐξ ἡμῶν ἔσται καὶ διαπίστευται τοῖς ἀνθρωπίνους λογισμοῖς, καθάπερ αὖραις ὑποχωρήσαντα. Οὐδὲν γὰρ οἷς ἡ πίστις ἡμῖν προστιθῆσι καὶ τούτοις κοινόν. Ἡμεῖς τοίνυν ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὔτε πιστεύομεν οὔτε λέγομεν ὑφ' ἑστέαν· οὐδὲ γὰρ ἡ Γραφή τοῦτο ἐκδιδάσκει· τοῦ Υἱοῦ δὲ λέγομεν ὡς ὑψικωμένον κατὰ φύσιν αὐτῷ, ὅτι καὶ τῇ Γραφῇ καὶ τῷ Βασιλεῖω δοκεῖ, καὶ πρὸς τοὺς ἐναντίους· ἀρκεῖν ἡγοῦμεθα τὴν ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν εἰρημένων ἀπάντησιν.

Ἴνα δὲ μὴ δοκῶσι τε λέγειν σεμνόν, δι' ὧν ἀποροῦσι, σκόπει τὴν ἀποκρίαν σφίσι τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ, φασὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πατρὸς ἐστὶ καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα, καὶ ἐν ἐστίν, καὶ ὡσαύτως ἐν ἄμφοιν, ὅτι οὐσιωδῶς δηλονότι· διατὶ μὴ καὶ ὁ Υἱὸς αἰτία ἐστὶν αὐτοῦ ὡςπερ καὶ ὁ Πατήρ; Ἐπίκασσι γὰρ τοιαύτην τινὰ συμπλοκὴν ἀκολουθεῖν· τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἐστὶ καὶ ταυτὸν Πατὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ οὐσιωδῶς ἐστὶν ἐν αὐτοῖς· οὐκοῦν ἄμφω τοῦτο ὑφ' ἑστέων, ἢ ἄμφω τοῦτου εἶσιν αἰτία. Τί γοῦν κωλύει καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων τοῦτ' ἀξιῶν ἔπασθαι; ἃ δὲ τὰ αὐτὰ προσεῖναι

λέγεται καὶ ἄμφοιν, οἷον ἡ θεότης μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἐν ἄμφοιν καὶ ὡσαύτως· ἔσονται γοῦν ταύτης ὁ Πατήρ τε ἅμα καὶ ὁ Υἱὸς αἰτίας, ὅτι ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἐν ἄμφοιν, καὶ περὶ πάντων τῶν κοινῶν αὐτῆς ὁ αὐτὸς ἐστὶν λόγος.

Ἔστι δὲ περὶ οὐδεὶς αὐτῶν τοῦτ' ἀληθές δήπου· ἀλλὰ τούναντιον ἐστὶν ἀληθές, ὅτι τῶν αὐτῶν ὄντων ἐν ἄμφοιν καὶ ἀπαρλλάκτως, ὁμοῦς ὁ Πατήρ τούτων ἀπάντων μόνος ἐστὶν αἰτίας τῷ Υἱῷ, ὁ δὲ Υἱὸς οὐδεὶς τούτων αἰτίας· ἑαυτῷ· κατὰ ταῦτα τοίνυν οὐδὲ τοῦ ἰδίου Πνεύματός ἐστιν αἰτίας. Διὰ ταῦτ' ἄρα καὶ μόνῃ πηγῇ τῆς ὑπερουσίου θεότητος, ὁ Πατήρ εἰρηται τῷ Διουσίῳ, ὡς ἐξ ἐκείνης τῆς ὑποστάσεως τῶν ἄλλων θεῶν τε ὑποστάσεων ἀναδουζουσῶν, καὶ τῶν αὐταῖς προσόντων ἀπάντων, αὐτῶν δὲ ἑκατέρω; τῷ

ἐξ αἰτίας εἶναι γνωρίζομένης, καὶ τὰ αὐτὰ πάντα τῷ Πατρὶ, τῆς μὲν γεννητῆς ἐχούσης, τῆς δὲ ἄλλον τινὰ τρόπον, ἅπερ ἐκεῖνος ἀναιτίως· ἔχει καὶ πηγαιῶς. Σκόπει δὲ καὶ τῆδε. Τὸ αὐτὸ Πνεῦμα Πατὸς ἐστὶ καὶ Υἱοῦ καὶ ἐν ἐστὶν ἐν ἄμφοιν. Φασὶ δὲ αὐτοὶ τὸν Υἱὸν αἰτίον εἶναι αὐτοῦ. Οὐκοῦν τοῦ πατρικοῦ Πνεύματος αἰτίας ἐστὶν ὁ Υἱὸς κατ' αὐτοῦς, εἴπερ ἐστὶν ἐν, ὡς πρότερον εἰρηται· καὶ οὐδὲν μᾶλλον τοῦ ἐν αὐτῷ ἢ τοῦ ἐν τῷ Πατρὶ. Ἄλλ' ὅπερ ἐστὶν αἰτίον τινος· ἐνυπάρχοντι τινὶ τῶν ἀπλῶν, καὶ αὐτοῦ ἐστὶν αἰτίον, ᾧ τοῦτ' ἐνυπάρχει. Τοιοῦτον δὲ ἐστὶν ὁ Πατήρ, ἀπλοῦς γὰρ ἐστίν, καὶ ἀπλῶς ἀπλοῦς. Οὐκοῦν ὁ Υἱὸς ταύτη γὰρ ἐστὶν αἰτίας τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν αὐτῷ Πνεύματος αἰτίας ὢν. Τούτου δὲ οὐ δεῖ δεδιέναι περὶ τοῦ Πατρὸς. Πιστεύειν μὲν οὖν πᾶσα ἀνάγκη ὅτι τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν τῷ Υἱῷ αἰτίας ὢν, καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ αἰτίας ἐστὶν. Ὅρξ οὐ κρημῶν ἐκβάλλει ἡ ἀκολουθία ἐκείνη τοὺς μὴ διευλαθουμένους αὐτῇ; ὄρξ ὁπόσον ἐστὶν ἐπικίνδυνον ἀξιῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι πιστεύειν; διὰ τὸ λέγεσθαι αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ εἶναι; Ταῦτα οὖν, ὡς εἰκοιεν, οἱ τῆς Ἐκκλησίας; διδάσκαλοι εὐλαθούμενοι, τοῦ Υἱοῦ μὲν λέγουσιν εἶναι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγουσι, καὶ πρὸ αὐτῶν ἡ θεία Γραφή, καθὰ προείπομεν.

Ἄκουε δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ μακαρίου Θεοδώρου ῥήσεως ἐφεξῆς, περὶ τῆς δὴ μάλιστα καὶ προῦργου πυνθάνη. Αὐτῇ δὲ πρῶτον τὴν ῥῆσιν ἡμᾶς ἐκθέσθαι σοι χρὴ. Φησὶ τοίνυν ἐκεῖνος, ἢ οὐ προφητικῇ τινι προγνώσει καὶ χάριτι, ἀπαγε, τοιαῦτα ἔπραττεν ὁ Δεσπότης, καὶ τοῖς μαθηταῖς προῦλεγεν, ὡςπερ βλέπων τὰ ἐμπροσθεν, ὡς Θεὸς δὲ παρῶν ἅπασιν, οὐδὲ ἐνεργεία ψιλῇ κατὰ τινος τῶν πάλαι λαιδωρησάντων, κενώσαι μὲν τοὺς οὐρανούς τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως κατὰ τοὺς καιροὺς τῆς θείας σαρκώσεως, εἶναι τε οὐσιωδῶς ἐν ἡμῖν, ἐνεργεία δὲ καὶ ἀξία μόνῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐπεὶ ἕτερον οὐσίαν, καὶ ἕτερον ἐνεργείαν, ὡςπερ ἐπὶ τῶν σωματικῶς θεωρουμένων· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ θελοῦ λόγου ἐπέθεντο, ὅπερ τοῖς εὐσεβέσιν ἀπείρηται. Ἐπὶ γὰρ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀσωμάτων ἐν οὐδενὶ διαφέρειν ἴσσαν. Οὐ γὰρ διοριστέον ταῦτ' ἀλλήλων, ἵνα μὴ σύνθετον τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα νοοῖτο. Οὕτε γὰρ ἡ θεία οὐσία ἀνεργητος εἴη ἂν ποτε, οὔτε ἀνοῦσιος ἡ ἐνεργεία. « Ὁ Πατήρ μου γὰρ, φησὶ, ἔως ἄρτι ἐργάσει-

ται, κἀγὼ ἐργάζομαι. » Ἡ μὲν γὰρ τὸ ὑπερουσιῶς εἶναι αὐτὸν, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως εἶναι, καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ μονιμότητος καὶ ἰδρύσεως ἰστασθαι δηλοῖ· ἢ δὲ τὰς ἐν τοῖς οὐσίαι προνοητικὰς προόδους καὶ ἀρβήτους οικονομίας παρίστησι, καθ' ἃς ἀνεκφοιτήτως τῆς οικείας ἀπλότητος προτῶν, πρακτικεῦται τὴν τῶν ὄλων ἐργαζόμενος πρόνοιαν. Ἄλλ' εἰ καὶ μετὰ ἀνθρώπων κεχρημάτικεν ὡς ἀληθῶς ἄνθρωπος, τῶν πατρικῶν οὐκ ἀπελείπετο κολυπῶν· καὶ ὁ Πατὴρ ἦν ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ Πατρὶ. » Ἡ μὲν οὖν ῥῆσις τοιαύτη.

Πῶς δὲ δεῖ ταύτας γε καὶ τὰς ἄλλας ἐξηγεῖσθαι ῥήσεις τῶν διδασκάλων, δεῖ γὰρ τοῦτο προτετάχθαι τῶν ἄλλων, ὁ μέγας ἡμῖν Ἀθανάσιος ἄριστά γε ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν πρώτῳ νομοθετεῖ. Φησὶ γάρ, « Δεῖ δὲ ὡς ἐπὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς προσήκει ποιεῖν καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν, οὕτω κἀνταῦθα, καθ' ὃν εἶπεν ὁ Ἄνατολος καιρῶν, καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ παραδείγμα, δι' ὅπερ ἔγραψε πιστῶς ἐκλαμβάνειν, ἵνα μὴ παρὰ ταῦτα, ἢ καὶ παρ' ἑτερόν τι ταῦτα ἀγνοῶν ὁ ἀναγινώσκων, ἔξω τῆς ἀληθινης διανοίας γένηται. Ὅταν μὲν γὰρ τῶν τοιούτων ἐξη τις τὴν γνῶσιν καλῶς, ὀρθὴν ἔχει καὶ ὑγιάζουσαν τὴν διάνοιαν τῆς πίστεως· ἐὰν δὲ παρ' ἑτερόν τις ἐκλαμβάνῃ τούτων, εὐθύς εἰς ἀρεσιν ἐκπίπτει. » Καὶ Κύριλλος δὲ ὁμοίως ἐν Θησαυροῖς, « Δεῖ, φησὶ, τὸν εἰς ἔρευναν τῶν θεῶν ἐκβαίνοντα Γραφῶν τὸν καιρὸν ἐπιτηρεῖν καθ' ὃν λέγεται τὸ δηλούμενον, καὶ τὸ πρόσωπον παρ' οὗ, ἢ περὶ οὗ, ἢ δι' οὗ λέγεται. Οὕτω γὰρ ἂν ἀπλανῆς ἡ διάνοια φυλαχθεῖ τοῖς ὀρθῶς ἐθέλουσι νοεῖν. » Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ πάντες οἱ διδασκαλοὶ κοινῶς ἀξιοῦσι. Τοῦτῃ τῷ κανόνι καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία στοιχοῦσα, τὰς ἐνίων διδασκάλων ῥήσεις προσφυῶς τοῖς καιροῖς καὶ ταῖς ἄλλαις τότε περιστασίαις ἐκλαμβάνουσα, εἰ καὶ τῷ τῶν ῥημάτων ἡχῶ δοκοῦσα τοῖς πειρασταῖς· τούτοις καὶ καινοδόμοις τινὰ συνηγορίαν παρέχεσθαι, τὸ δὲ τῆς ἀληθείας φρόνημα ἐκ τε τῶν κοινῶν τῆς πίστεως ὑποθέσεων, καὶ ἐκ τῆς κοινῆς τῶν διδασκάλων ἀπάντων καὶ συμφώνου γνώμης ἀθροίζουσα, διδάσκει φρονεῖν ἡμᾶς τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς πραγματικῶς διακρίνεσθαι, τούτέστιν ἐκ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως οὐ κατ' ἐπίνοιαν μόνην, τοῖς δὲ κατ' ἐπίνοιαν μόνην αὐτὰ διακρίνουσιν, ὡς μητρελοῖαι καὶ ἀμαθείαι πρὸς τοῦτῃ μῆτε προσέχιν καὶ πολεμεῖν. Ταύτη δὲ τῇ δόξῃ καὶ διδασκαλίᾳ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν μητρὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀκολουθῶν καὶ ὁ μακάριος ἐκεῖνος τῆς Ἐφεσίων πρόεδρος Μάρκος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Καλέα συγγράμματι, τὴν προτειμμένην τοῦ μακαρίου Θεοδώρου ῥῆσιν ἐξηγεῖται πᾶνυ δικαίως τε καὶ σοφῶς, καὶ ὡς· ἂν αὐτὸς ὁ τὴν ἀρχὴν συνθείς· καὶ σχεδὸν οὐδαμῆς δεῖ προσθήκης, οἷς ὁ θαυμαστὸς ἐκεῖνος Πατὴρ διωρίσατο.

• Οἱ μὲν δὲ περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνον τὴν θεῖαν οὐσίαν τῶν ταύτης ἐνεργειῶν, καὶ τελειότητων λόγῳ, τούτέστιν ἐπινοῖα, μόνον διέκρινον, πραγματικῶς ἀδύνατον φάσκοντες εἶναι διακρίσθαι. Ἦγοῦντο γὰρ οὕτω πλεῖω τὰ πράγματα ἂν εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, καὶ σύνθετον αὐτὸν εἶναι κινδυνεύειν, ὡς ἐν ἑαυτῷ

πλεῖω πράγματα ἡνωμένα περιέχοντα· φεύγοντες οὖν τὸ σύνθετον νομίσαι τὸ θεῖον, κατ' ἐπίνοιαν μόνην ταῦτ' ἐνόμισαν διακρίνεσθαι· ἡγνῶν γὰρ ἄρα, ὡς ἔοικε, τίς ἐστιν ὡς ἀληθῶς ἡ τῆς ἐπινοίας διακρίσις.

• Ὅτι ὄρων ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ὑπ' αὐτῆς πεποιημένων ἢ πεπλασμένων· καὶ ὅτι τὸ διακρίσθαι πραγματικῶς, τὸ μὲν ἐστὶ τὸ πράγματα εἶναι τὰ διακρίσιμα, ὡς ὑπεστώτα τε καὶ ὄλα καὶ ἄτομα, τὸ δὲ, τὸ θάτερον μὲν εἶναι πρᾶγμα οὕτως, θάτερον δὲ τι τοῦ πράγματος εἶναι, καὶ ἐν τῷ πράγματι, ἢ καὶ ἄμφω τι τοῦ πράγματος εἶναι· ὅθεν εἶπετο τὰ ἀδεῶ σφᾶς δεδιέναι περὶ τῆς συνθέσεως δεδιέναι· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀληθές, ὅτι τὰ τῷ Θεῷ ἀποδοδύμενα πραγματικῶς ἀποδίδονται· καὶ οὐ κατ' ἐπίνοιαν ἡμετέραν. Ἔστιν ἄρα σύνθεσις τούτων τε καὶ ἐκ τούτων

ἐν τῷ Θεῷ. Ἦγνῶν γὰρ, ὡς ἔοικε, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τότε, ὡς ὅθεν ἄπεισι τὰ πρὸς τὸ συντιθέσθαι ζητούμενα, ἀνάγκη καὶ τὴν σύνθεσιν ἐκείθεν ἀπεῖναι καὶ παρεῖναι· γε ἐνθα γε πάρεσιν. Οἷον δεῖ μὲν τῶν συντιθέντων ἕκαστον εἶναι· πεπερασμένον, ἀλλὰ τὴν θεῖαν οὐσίαν ἀπειρον εἶναι πάντες πιστεύομεν. Καὶ πάλιν χρὴ τούτων ἕκαστον δύνασθαι μέρος εἶναι τινος, ἀμερῆς δὲ τὸ θεῖον καθάπαξ εἶναι, καὶ μέρος οὐδενὸς εἶναι δύνασθαι, καὶ ἡμετέρον ἐστὶ φρόνημα. Καὶ πλεῖω δὲ ἄλλα ζητεῖν εἰκόσθαι πρὸς τὴν σύνθεσιν οἱ περὶ ταῦτα δεῖνοι. Ἄλλ' ἀρκεῖ καὶ ταῦτα χάριν ὑποδείγματα εἰρημένα, οἷς ἄπεισιν ἐνεσσι καὶ τὸ τῶν συντιθέντων ἕκαστον πρᾶγμα εἶναι προσήκειν. Ἐν δὲ τῷ Θεῷ ἢ τε οὐσία καὶ ἡ ἐνεργεία τι τοῦ πράγματος· εἴτι κἀν τῷ πράγματι. Φημὶ δὲ ἐνεργεῖαν εἶπε τὴν ἔνδον, εἶτε τὴν ἔξω.

Πράγματα δὲ εἰσι κυρίως ἐν τῷ Θεῷ οἱ τρεῖς τῆς μακαρίως ἐκαίνης ἐνάδος ὑπὲρ λόγον καὶ νοῦν πιστευόμεναι ὑποστάσεις. Ἄ μὲν οὖν φεύγοντες ἡρνούτο τὰ ὀληθῆ, ἐξῆν ἂν αὐτοῖς τούτων ἀπηλλάχθαι, καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστῶσιν· οὔτε γὰρ διὰ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τὸ θεῖον σύνθετον εἶναι ἀνάγκη, οὔτε διὰ τὰ ἐν αὐτῷ πραγματικῶς ὄντα καὶ θεωρούμενα, ἐφόσον ἐκατέρωθεν ἀπεισι, τὰ λοιπὰ τῶν πρὸς τὴν σύνθεσιν ζητούμενων· ὁ δὲ ἡμάρτανον τῇ τῆς ἐπινοίας ἀρκούμενοι διακρίσει, τοῦτο σφᾶς ἐκ πολλῆς οἰήσεως ἐλελήθει. Αὐτῶν γὰρ ἔνεκα καὶ τῆς αὐτῶν σοφῆς ἕξεως ἐκινδυνεύομεν ἂν τὴν ἄλλως περὶ Θεοῦ τὰς πολλὰς ἐκεῖνις συντιθέναι προτάσεις· εἰ καὶ τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἕκαστῳ μὴδὲν ἀποκρίνοιτο ἐν τῷ πράγματι, ἀλλ' ὄροι τινὲς εἶεν ταῦτα ὑπὸ τῆς ἡμετέρας ἐκτισμένοι ψυχῆς· ὁ δὲ Θεὸς οὐσία μόνον ἀνεργητος εἶη, διὰ τὸ μῆτε ἐνεργεῖαν εἶναι ἐκεῖ, ἢ ἐνεργεῖαν, ἢ οὐσία προσοῦσα καὶ πρὸ τῆς ἡμετέρας νοήσεως, μῆτ' ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐπινοίας δύνασθαι ταύτην δῆπου προστίθεσθαι. Ἄλλὰ τοῦτο ψευδὸς περιφανῶς καὶ ἀδύνατον· τὸ γὰρ ἐνεῦθεν αἰσχος πρὸς τὴν ἱερὰν Γραφὴν ἀνατρέχει, ἥτις ἡμῖν πρώτη τὰς προτάσεις ταῦτα· συντίθειν· ὅτι ἀγαθὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς, φάσκουσα, καὶ ὅτι ἀληθής, καὶ ὅτι δίκαιος, καὶ δικαιούσυνας ἡγάπησε, καὶ πάντα δὴ τὰ τοιαῦτα, οὐ τῶν ἡμετέρων ἐπινοῶν δῆπου στοχαζομένη, καὶ ταῦτα ὁδοποιούσα, ἀλλὰ πιστεύειν ἡμᾶς ἐκδιδάσκουσα, ὡς ἐστὶν ἐν τῷ Θεῷ

ἡ δικαιοσύνη, εἴπερ καὶ ἄλλοι ποῦ, καὶ ἡ ἀγαθότης **A** μόν, ὃ δὴ πολλοῖς ἐπῆλθεν ὑπονοεῖν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ τῆλλα ὡσαύτως. Ἐκινδύνευε δ' ἂν τότε πρότερον τῇ ἱερᾷ συμβαίνειν Γραφῇ τῆς ἐκεῖνων κρατύσης θέσεως.

Ὅλω δὲ λόγου μὲν ἔστι κυρίως διάκρισις, ἣτις ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου μόνον ἔστιν ἢ τοιούτων. Αὕτη γὰρ ἔστιν ἐν τῇ ψυχῇ μόνον, καὶ οὐδαμῶς ἐν τῷ πράγματι, ὅτι κατηγορία δῆπου καὶ ὑπόθεσις ψυχῆς ἔστιν ἔργον. Ὁ γὰρ Πέτρος οὐκ ἔστιν ἐν τῷ Πέτρῳ, ὡς πρᾶγμα τι ἐν πράγματι. Ἐν γὰρ ἔστιν ἀρεθμῶ ὁ Πέτρος καὶ ἀδιαίρετον, ἀλλ' οὐν τοιαύτην τινὰ πρότασιν δυνάμεθα πλάττειν καὶ ἀληθῆ, ὅτι ὁ Πέτρος Πέτρος ἔστιν. Ἐν ἡ τὸ μὲν ἔστιν ὑποκείμενον, τὸ δὲ αὐτοῦ κατηγορούμενον· ταύτη δὲ δῆλως καὶ διακεκριμένα.

Σκόπει τοίνυν, εἰ καὶ ὁ Θεὸς οὕτως ἀληθῆς ἔστιν ἡ δίκαιος, ὡς ὁ Πέτρος Πέτρος ἔστι μαινόμενος· μήτ' ἂν ἀξιώσῃ τοῦτο, τοῖς μὲν γὰρ ὅροις ἐκείνοις ἐν οἷς ἡ τοῦ λόγου διάκρισις στρέφεται, γένειτ' ἂν ποτε σχολῇ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς περιαιρουμένης, ἢ τοὺς τοιοῦτους ὅρους δύναται πλάττειν, ὥστε καὶ ταῖς ἐν αὐταῖς διακρίσεις, οὐσία δὲ Θεοῦ καὶ ἐνέργεια, καὶ ἡ ἐν ταῦτοις διαφορὰ καὶ περιαιρουμένης ἀπάσης ψυχῆς καὶ νοῦ παντὸς ἔσται. Οὐ γὰρ ἀντίσταται τῇ ἐνεργείᾳ τῇ θεῖᾳ, εἴτε τῇ ἐνδον, εἴτε τῇ ἐξω, τὸ εἶναι ἢ τὸ ὑπάρχειν ἢ τὸ προάγεσθαι, κἂν πάντα νοῦν ἀναιρεθῆναι συμβαίη, ὅς ταῦτα τῆς θείας ἐνεργείας κατηγορεῖ· οὐδέ τι γὰρ τῆς τοιαύτης ἕνεκα κατηγορίας ἔσται, τὸ τὴν θεῖαν ἀγαθότητα ἐν τῷ Θεῷ εἶναι, ἢ τὸ ἀπολελυμένως μὲν αὐτὴν ὑπάρχειν ἐκεῖ, γέννησιν δὲ καὶ προβολῆν ἀναφορικῶς καὶ πατρότητα καὶ υἰότητα. Ἀλλὰ ταῦτα καὶ μὴ νοούμενα, οὐδὲν ἤτιτον ἔστι καὶ ἔσται οὕτως ἐν τῇ τοῦ πράγματος φύσει. Πέτρος δὲ ὑποκίεσται αὐτὸς ἑαυτῷ, καὶ ἑαυτοῦ κατηγορηθήσεται, καὶ ταύτη διακριθήσεται, οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἀπαλλατόμενος τῆς ταῦτα πεφυκυίας πράττειν ψυχῆς.

Ὅτε τοίνυν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ, ὅτε τῷ λόγῳ συμβαίνοντα ἤξουσιν οἱ περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνον, καὶ ἅμα τοῖς διδασκαλοῖς πᾶσι μαγόμενα, ὧν τὰς βήσεις εὐρήσεις ἐν τῷ τοῦ μακαρίου Παλαμᾶ συγγραμμάτι, ἐν ᾧ τρόπῳ τινὰς διακρίσεις τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ προτιθεὶς τὰς τῶν διδασκάλων βήσεις τούτους βεβαιούσας ἐπάγει μάλιστα προσφωῶς. Νῦν δ' ἀπύχρη τὰ εἰρημένα **D** τὸ τε τῶν Ἀκινδυνιανῶν παραστήσαι σοι φρόνημα, καὶ ὡς εἶχεν ἀποπον. Ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὸν ἱερὸν θεολόγον Γρηγόριον τῶν ἑαυτῆς προστησαμένη δογμάτων, ὑπερασπίζειν ἐκεῖνῳ πολλαχῶς τούτων προσήκον, τὸν μὲν τὸν Θεὸν ἀνθρωπίναις ἐπινολαῖς σεμνύνεσθαι, ὡσερ μηδεμιᾶς ἔργῳ σεμνότητος προσοῦσης αὐτῷ, πόρρω τῆς εὐσεβοῦς ὑπολήψεως ἔκρινεν εἶναι· εἶναι δὲ τίνα καὶ τάξιν καὶ διακρίσιν ἀληθῆ τε καὶ πραγματώδη τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, ὡς καὶ αὐτοῖν ἀμφοῖν οὐσῶν ἀληθείᾳ καὶ πράγματι, κατὰ τὸν ἑκατέρου πρέποντα τρόπον περιφανῶς ἀνεκέρυξεν· οὐχ οὕτω λέγοντες εἶναι πρᾶγμα τὴν θεῖαν οὐσίαν, τὴν τε θεῖαν ἐνέργειαν, ὡς ἑκάτερον ὑφιστάς τε καὶ ἀπο-

ταῖς συνθέσεις ἐπῆγον, καὶ τὴν πολυθειαν, ἀλλὰ τι τοῦ πράγματος εἶναι καὶ ἐν τῷ πράγματι ταῦτα φρονούντες καὶ κηρύττοντες, καὶ δλωσ πραγματικά τινα, καὶ τῇ τοῦ πράγματος φύσει διακρινόμενα.

Ταύτην δὲ τὴν διάκρισιν τίς ἀγνοεῖ. πολὺ μὲν τῆς διακρίσεως ὑπερρημένῃ ἐκείνης, ἢ προσεῖχον οἱ περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνον, τουτέστιν, ἣτις ἐν ὅροις στρέφεται πεποιημένοις ὑπὸ τοῦ νοῦ, ἦν δὴ κυρίως ἴσμεν λόγου διάκρισιν, τῆς δὲ πραγματικῆς ἐκείνης αὐθις ἀδρανεστέραν, ἢ τὰ θεῖα διακρίνεται πρόσωπα; Ταῦτα δὲ διακρίνειν οὐκ εἰδότες οἱ μητρολοῖται, ὅτι μὴ δυναμένην τὴν θεῖαν ἐνέργειαν διακρίνεσθαι τῆς θείας οὐσίας, ὡς τὰς ὑποστάσεις **B** ἀλλήλων ἐώρων, πάνυ καλῶς τοῦθ' ὀρῶντες εἰς τὴν τοῦ λόγου διάκρισιν εὐθὺς κατηνέχθησαν, ἐνδὸς μὲν ἀπαλλαγέντες κρημενῷ, ἀλλῶ δὲ ἐμπεπτωκότας, τὸν ἴσον διελθρον φέροντι· οὐδ' ἐκεῖνο γοῦν ἐνοήσαντες τὸ τοῦ ἱεροῦ Βασιλείου ἐν τῇ πρὸς Εὐστάθιον ἐπιστολῇ· « Οὐκ οὖν, φησὶν, ἐξ οὐσίας τινὸς, εἴτε ἐποπτικῆς, εἴτε ἐνεργητικῆς, ἔδειξεν ἡ προσηγορία, φέρεται τῆς θεότητος δηλονότι· ἡ δὲ θεῖα φύσις ἐν πᾶσι τοῖς ἐπινοούμενοις ὀνόμασι, καθὼς ἔστι, μένει ἀσημαντος, ὡς ὁ ἡμέτερος λόγος. Εὐεργετήν γὰρ καὶ κριτήν, ἀγαθόν τε καὶ δίκαιον, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα μαθόντες, ἐνεργεῖων διαφορὰς ἐδιδάχθημεν. Τοῦ δὲ ἐνεργούτος; τὴν φύσιν οὐδὲν μᾶλλον διὰ τῆς τῶν ἐνεργειῶν κατανοήσεως ἐπιγνώσιναι δυνάμεθα. Ὅταν γὰρ ἀποδιδῶ τις λόγον ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων, καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως περὶ ἣν τὰ ὀνόματα, οὐ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρω ἀποδώσει λόγον. Ἄν δὲ ὁ λόγος ἕτερος, τούτων καὶ ἡ φύσις διάφορος. Οὐκ οὖν ἄλλο μὲν ἔστιν οὐσία, ἣς οὐπω λόγος μνηυτῆς ἐξευρέθη, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν περὶ αὐτὴν ὀνομάτων σημασία, ἐξ ἐνεργείας τινὸς ἢ ἀξίας ὀνομαζομένων. »

Ἴδου σαφῶς ὁ διδάσκαλος αὐτοῖς ἐπιδείκνυσιν, εἴπερ ἐβούλοντο συνορᾶν, ὅπως ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια ἐκ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐδικιῶς ὡς εἴπειν διακρίνεται. « Ἄλλος μὲν γὰρ ἔστι νοητῆς οὐσίας λόγος, φησὶν, ἄλλος δὲ ὁ τῆς ἐνεργείας. Ἄν δὲ ὁ λόγος ἕτερος, καὶ ἡ φύσις τούτων διάφορος. Ἡ φύσις ἄρα τῆς θείας οὐσίας καὶ τῆς θείας ἐνεργείας οὐχ ἡ αὐτὴ ἔστιν, ἢ φύσιν λέγων τὴν φυσικῶς ἐνησημαινομένην τῷ λόγῳ, τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντι, τοῦ ὀριστοῦ ἰδιότητα, δι' ἣν ἔστιν αὐτὸ, ἢ ἐνεργεῖ ἢ ἔχει, ὡς ἄρα δῆπου καὶ πέφυκεν, ὃν οἶμαι τρόπον τὸ φύσει πρὸς τὸ θέσει καὶ κατ' ἐπίνοιαν. Οὕτως τε ὁ διδάσκαλος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνόμιον, καὶ ἄλλοι τῶν διδασκάλων ἐν τοῖς ἰδίοις ἀντιδιαίρουσι συγγραμμάσιν. Ἀρκεῖ γὰρ οὕτω τὸ νοῦμα τῆς φύσεως ἀναπτύξαι σοι πρὸς γὰρ τὴν παροῦσαν χρεῖαν. Ἐμβαθύναι δὲ αὐτῷ καὶ κατὰ τὰς ὑψηλότερας μεθόδους, λίαν ἔστι περιεργον. Εἰ τοίνυν, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐκ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως διακρίνεται ἡ τε οὐσία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, καὶ τοῖς λόγοις τοῖς τὸ τί ἦν εἶναι δηλοῦσι· πῶς οὐ πρόδηλόν ἔστιν ἀμαρτάνειν τοὺς κατὰ

τὴν ἡμετέραν ἐπίνοιαν αὐτὰ διακρίνοντας; ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ τῆς συνθέσεως δέους ἀπαλλάττοντας σφᾶς, αὐτόν γε τοῦτον τὸν διδάσκαλον, ἄλλον ἂν εἴπερ ἐβούλοντο, καὶ τὸν ἱερὸν Μάξιμον. Ὁ μὲν γὰρ, ἐν β' τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἐγκαλοῦντα αὐτῷ τὴν σύνθεσιν, εἶτι μὴ αὐτὴν τὴν θέσιν οὐσίαν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν ἐτίθει τὸ ἀγέννητον, « Οὐ γὰρ δὴ οἱ δαικτικοὶ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ τρόποι, φησί, τὸν τῆς ἀπλότητος τρόπον παραλυπήσουσι. » Μάξιμος δὲ ἐν ιγ' κεφ. τῆς πρὸς Πύρρον διαλέξεως, « Ὁρᾶς, φησὶν, ὅτι ἐκ τούτου πλανᾶσθε, ἐκ τοῦ πάντῃ ἀγνοῆσαι, ὅτι αἱ συνθέσεις τῶν ἐν ὑποστάσει ὄντων, καὶ οὐ τῶν ἐν ἐτέρῳ θεωρουμένων εἰσι, καὶ τοῦτο κοινὸν φρόνημα πάντων καὶ τῶν ἐξω φιλοσόφων, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας θεοσόφων μυσταγωγῶν, ἐν ὑποστάσει ὄντα καλῶν. Ἄπερ ἅμα ὅλα ὑπὸ τοῖς αὐτῶν ὀνόμασιν ἀναθρόσκουσιν, ὡς ἔχουσιν αἱ πρῶται οὐσίαι, καὶ τὰ μέρη τῶν οὐσιῶν τούτων, ἣ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κοινὸν συμπεδρηκὸς καὶ τὰ τοιαῦτα. » Ὁ δὲ ἱερὸς θεολόγος Γρηγόριος οὐχ οὕτως ἐν ὑποστάσει τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σοφίαν ἔλεγεν εἶναι χωρὶς, καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἔστιν εἰπεῖν τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον, ἣ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἣ τὴν χεῖρα καὶ τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' ὡς τὸν νοῦν καὶ τὴν θέλησιν ἐν ἀνθρώπῳ, ἃ μῆτε χωρίζεσθαι δύνανται, καὶ ὁμοῦ θάτερον αὐτῶν οὐθ' ὀρισμὸς ἐστὶ θατέρου, οὐθ' ὀρισμὸς μέρους, καὶ φυσικῶς ἐνυπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς περ τινὲς αὐτοῦ τελειότητες, ὧν ἄνευ οὐδ' ἀνθρωποῦ, εἴη, οὕτως ἔχοντα καὶ πραγματικῶς δῆπου εἰσὶν αὐτῷ, τῷ γε ὁλοσχερεστέρῳ τῶν σημαινομένων τοῦ πράγματος. Ἡ μὲν δὴ τῶν δοξῶν ἀμφοτέρων διαφορά τοιαύτη τις ἐστίν.

Ἐὼ μὲν γὰρ εἰς ἄλλας διαφορὰς τῶν ὕβριστῶν ἐκείνων, ἐν αἷς ἦν, ὅτι καὶ τὸ περιεστράψαν τὸν ἡμέτερον Δεσπότην ἐν Θαδωρίῳ φῶς κτίσμα εἶναι ἐτίθεντο, ἣ ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ προσειλημμένου φωτός, ἣ ποτ' εὐθὺς τῆς χρείας ἕνεκα δημιουργηθὲν καὶ πάλιν ἀπογενόμενον. Ὡν θάτερον μὲν ἀνάξιον Χριστοῦ καὶ τῆς ἀληθινης ἐκείνου θαυματουργίας, θάτερον δὲ οὐτ' ἀναγκαῖον, καὶ ἅμα ἀδύνατον· τίς γὰρ ἐνάγκη δημιουργεῖν φῶς ὄντων, ἀλλ' οὐ τὸ οἰκεῖον ἀνακαλύπτειν;

Τί δὲ ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας κηρυττομένη ἀλήθεια; Ὅτι τὸ θαῦμα ἐκείνου θεότητος ἀποκάλυψις ἦν, τῆς χρείας καὶ τῷ καιρῷ πρόσφορος θαυματουργημένη. Καὶ τὸ φῶς οὐ ξένον οὐδ' ἐπεισακτὸν ἦν, ἀλλ' οἰκεῖον, καὶ τῆς ἐν Χριστῷ προσωπικῶς συνημμένης θεότητος, ὃ δὴ τὸν μὲν ἐμπροσθεν χρόνον, καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἐλάνθανεν, ὑπὸ τῆ στεγανότητι τῆς σαρκὸς, ὡς οὕτως εἰπεῖν, συνεσταλμένον· καίτοι καθάπαξ ἄπειρον, καὶ σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς φυσικῶς ἀφάρτον ὄν· τότε δὲ παραδόξως διὰ τοῦ δεσποτικοῦ διέδραμε σώματος καὶ διήστραψε, καὶ τὴν οἰκειαν ἐνόθεν ἐξέπειμψεν αἰγλήν, εἶτι μόνης τῆς ἁγίας σαρκὸς ἐκείνης βελτίωσιν τινα πεπονθίας τοιοῦτου θαύματι πρέπουσαν, ὡς ἂν εἰ τις φαίη σιδήρεον σκεῦος μηχανῆ τινι γενέσθαι παραυτίκα διαφανές, καὶ τὴν ἕνδαν τοῦ πυρὸς αἰγλήν ἐκπέμ-

ψαι τοῖς πρόσθεν ταύτην οὐ βλέπουσιν· ἦδύνατο δὲ δῆπου τῆ ἑαυτοῦ σαρκὶ τὰ τοιαῦτα χαρίζεσθαι, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ταύτην ὑστερον μέλλων δοξάζειν, καὶ εἰς ἀπαθῆ καὶ κουφότητα μεταποιεῖν καὶ λεπτότητα· εἶτε καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐπισκευασθεισῶν πῶς αὐτίκα τῶν ὄψεων· οὐτε γὰρ ἄπεικός ἦν, καὶ τοῦτο συνεληλυθῆναι τῆ χρείας τοῦ θαύματος, καὶ ἅμα προσήκον. Τίνες ταύτης ἤγεμόνες τῆς δόξης; Ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Δαμασκηνός, καὶ ἕτεροι πολλοί.

Ἐπάνειμι πρὸς τὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ βήσεϊδιον. Πρῶτον ἐπεισὶ μοι θαυμάζειν αὐτῶν τὴν σκαιότητα· δραττόμενοι γὰρ τὰ τοῦ Θεοδώρου, οὐ περισκοποῦσι τὸν μέγαν Βασίλειον, ὃς καὶ ἐν τῷ πρὸς Ἀμφιλόχιον λόγῳ τοιαῦτα προστίθησιν· « Μὴ ἐρωτάτωσαν, εἰ τὴν οὐσίαν οἶδαμεν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ πυνθανέντωσαν, εἰ φοβερὸν οἶδαμεν τὸν Θεόν, ἣ δίκαιον, ἣ φιλόδηρον· ταυτα ὁμολογοῦμεν εἶδέναι. Εἰ δὲ ἄλλο τι λέγουσι τὴν οὐσίαν, ἣ παραλογίζεσθωσαν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀπλότητος;· αὐτοὶ γὰρ ὁμολόγησαν, ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι τὴν τε οὐσίαν καὶ τῶν ἀπηριθμημένων ἕκαστον, ἀλλ' αἱ μὲν ἐνέργειαι ποικίλαι· ἣ δὲ οὐσία ἀπλή· ἡμεῖς δὲ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεόν· τῆ δὲ οὐσίᾳ αὐτοῦ προσεγγίζειν οὐχ ὑπιτχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν· ἣ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος. » Ὁρᾶς τὸν μέγαν Βασίλειον πῶς ἐλέγχει τοὺς Ἀνομοίους;

Σκοπεῖσθω δὲ ταῦν τὸ τοῦ Γραπτοῦ λόγιον, τοῦ Μαξίμου μόνον ἡμῖν δεήσει τὴν μέθοδον ὑψηγομένου τῆς ἐξηγήσεως. Φησὶ τοίνυν ἐκεῖνος ἐν τῇ εἰς τὴν λυχνίαν θεωρίᾳ· « Οὐ πάντοτε καὶ πάντοτε τὰ τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἔχοντα καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν πάντως νοηθήσεται τρόπον, ἀλλ' ἕκαστον τῶν λεγομένων πρὸς τὴν ὑποκειμένην, δηλονότι τῷ τόπῳ τῆς ἁγίας Γραφῆς δύναμιν νοητέον, εἰ μέλλοιμεν ὀρθῶς τοῦ σκοποῦ τῶν λεγομένων καταστοχάζεσθαι. » Οὕτω δὲ δῆπου καὶ τὰ τῶν διδασκάλων, ὡς καὶ τὰ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐξηγεῖσθαι δεῖ ῥήματα καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐκάτερα δεξιότητος, εἰ καὶ μείζον τοῖς γραφικαῖς σέβας ἀποδοτέον ἐστίν. Λέγω τοίνυν κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸ μὲν ἄλλο καὶ ἄλλο εἰπεῖν εἶναι τότε καὶ τότε· καὶ αὐτὸς ταυτὸν εἶναι τότε τῷδε τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἔχει· οὐτε δὲ πᾶσαν ταυτέτητα νοῆσαιμεν ἐν τοῖς αὐτοῖς, οὐτε πᾶσαν διαφορὰν ἐπι τῶν ἐτέρων, ἀλλ' ἕκαστα τοῦ τὴν οἰκειαν. Τρόποι δὲ διαφορῶν τε καὶ διακρίσεων ἐν τοῖς πράγμασιν οὐκ ὀλίγοι, ὧν ἕνιοι καὶ τοῖς θεοῖς ἀναλογικῶς ἐφαρμόζονται. Ἄσαυτως δὲ καὶ ταυτὸν τότε τῷδε λέγεται πολυτρόπως. Εἰ μὲν οὖν αὐτὸ πρόθεσις ἦν ἡμῖν περὶ διακρίσεως ἀπάσης εἰπεῖν καὶ ἐγώσως, εἶδει γ' ἂν πάντα διελεῖν ἀκριβῶς· νῦν δ' οὐτε τοῦτο προτεθειμένον ἡμῖν, καὶ ἅμα τοῦ περὶ τούτων ἀκριβοῦς λόγου πολὺ τὸ τῆς παρουσίας χρείας ὑπερβαίνοντος μέτρον, ἀρκοῦν ἡγούμεθα δεῖξαι τοὺς Ἀκινδυνιστάς φαύλως ἐξηγουμένους τὸν ἅγιον. Οὐ γὰρ ὡς αὐτοὶ βούλονται ἀπλῶς ἐκεῖνος ἐκβάλλει τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἄλλο εἶναι καὶ ἄλλο, ὡς ἂν τις τοὺς τρόπους πάντας τῆς ἑτερότητος

ἐξ αὐτῶν ἀναιρῶν, ὡς δὴ πάντα τε καὶ πάντως τῶν αὐτῶν ὄντων· ἴσως γὰρ οὐδ' αὐτοῖς ἀν οὕτω συνηδεν, εἴγε καὶ αὐτοὶ τίνα διάκρισιν τούτων τίθασιν· ἔστω δὲ ἡτισοῦν, ἀλλ' ἀναίρει μὲν τίνα τρόπον διαφορᾶς· οὕτω δὲ καὶ πάντα τρόπον ταυτότητος τίθῃσιν ἐπ' αὐτῶν, εἰ μὴ καὶ πᾶν τούναντιον.

Ἀλλὰ πρῶτον τίνα ἑτερότητα φαύλην ἡγείται καὶ ἀποδοικαλεῖ σκοπητέον; Τίνα δὲ ἄλλην, εἰ μὴ ἦν αὐτῶς ὡς ἐκ τῶν αἰρετικῶν ποτε εἰσαγομένην προτιθήσιν; Οὐ γὰρ ὥσπερ τις αὐτὸ τοῦτο προθέμενος πῶς μὲν εἶσι ταυτὸν εἰπεῖν, πῶς δὲ οὐ ταυτὸν, ἀλλὰ παρέργως εἰς τὸν περὶ τούτου λόγον εἰσέρχεται, καὶ αἰρετικοὺς τισιν ἐπιτιμᾷ, οἱ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ θεοῦ Λόγου διήρουν, ὡς αὐτὸς αὐτόθεν διαβρόθηθαι ἐκτίθεισιν, τούτέστιν, ὅτι τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ Λόγου ἔκδοτον τῆς ἀνθρωπίνης περιέγραψον φύσεως, τὴν τῷ Λόγῳ προσειλημμένην, πανταχοῦ δὲ ἔφασκον αὐτὸν εἶναι κατ' ἐνέργειαν μόνην.

Ἠγείται γὰρ τὴν κατ' ἐκείνων ἐπιτίμησιν, καὶ πρὸς οὐδὲ ὁ ἀγὼν ἦν αὐτῷ διαβήσεσθαι, ὡς δὴ καὶ τῆς κακοδοξίας ἀμφοτέρων σχεδὸν τὸν αὐτὸν ἐχούσης θεμέλιον. Ἐκείνων τοίνυν οὐσιωδῶς οὕτω διακρινόντων τὴν θεῖαν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν (τὰ γὰρ ἀλλήλων χωριζόμενα οὐσιωδῶς διακρίνονται) ὁ μακάριος Θεόδωρος τὸ ἕτερον εἶναι τὴν οὐσίαν, καὶ ἕτερον τὴν ἐνέργειαν ἀπειρησθαι λέγει τοῖς εὐσεβάσιν, οὕτως ἕτερον δηλονότι ὡς ἐκεῖνοι διώριζον, τούτέστιν οὐσιωδῶς· ὥσπερ εἰ τις προτιθέεντος τὸν Πέτρον καὶ τὸν Παῦλον ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι τῷ εἶδει, αὐτὸς ἐνιτρυφίμην ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλο καὶ ἄλλο, τούτέστιν οὕτως ὡς αὐτὸν ἀξιοῖ, καὶ οὐκ ἂν τις ἔχοι με διαβάλλειν παρὰ τὸν ἔχουσι δικασταῖς, ὅτι ταῦτα λέγων οὐδὲ τῷ ἀριθμῷ διαφέρειν αὐτοὺς βούλομαι. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ διδάσκαλος· οὗτος πιστεύει μὴ εἶναι ἄλλο καὶ ἄλλο τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐκεῖνοι τοῦτ' ἐφλυάρον, ὧν τὴν δόξαν ἐκτίθεικεν οὐχ ἀπλῶς. Ἐφασκον δὲ ἐκεῖνοι διαφέρειν οὐσιωδῶς.

Ὅτι δὲ καὶ διὰ τοῦτο τὴν σύνθεσιν ἐκεῖνοι ἐπέγειε καλῶς, δηλόν ἐστι· τὰ γὰρ οὐσιωδῶς διαφέροντα ἄ καὶ ἄλλοις μὲν γινώσκονται τρόποις, καὶ αὐτῇ δὲ τῇ εἰδῷ τοῦ χωρισμοῦ, ἐπειδὴν ἅμα ἦ, σύνθεσιν δήπου ποιοῦσιν, ὡς ψυχὴ ἀνθρώπου καὶ σῶμα· ὅτε μὲν ἀλλήλων χωρίζονται, οὐσιωδῶς διακρίνονται. Τὴ μὲν οὖν οὕτω τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τὴν ἐνέργειαν διηρησθαι καλῶς ἀποδοικμάζει, ἀδύνατον εἶναι λέγων ἀππλλάχθαι τὸ θεῖον συνθέσεως, οὕτω τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας διορίζεσθαι δυναμένον, ὥστ' εἶναι ἢ τὴν οὐσίαν ἐνεργείας χωρῆς, ἢ τὴν ἐνέργειαν τῆς οὐσίας διωκισμένην. Ἐκεῖνοι δὲ οὐ τῇ οὐσίᾳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ὑπάρξει καὶ τῷ εἶναι διώριζον. Οὐ μόντοι γε καὶ πάντη ταυτίζει ταῦτα ὡς μηδὲ τοῖς ὀρισμοῖς διαφέρειν, μηδὲ τῇ φύσει τοῦ πράγματος διακρίνεσθαι, ἀλλὰ μόνον ἐν ταῖς ἐπινοήσιν ἡμῶν διχάζεσθαι. Οὕτε γὰρ ἀνάγκη τις τοῦτο συναίγει· ἀλλ' εἰκόσ· ἂν ἦν ταύτην μὲν τὴν ἑτερότητα ἢ διάκρισιν ἀναίρειν αὐτὸν, ἕτερον δὲ ἴσως τιθέμεναι τινὰ· εἰ καὶ μὴ φανερώς αὐτὴν προσετίθει, ἀλλ' ἡγάπα μόνον ἀναίρειν τὴν οὐκ οὔσαν. Καὶ ἅμα τὴν ἑαυτοῦ δεικνύσιν ἐναργῶς γνώμην·

διαιρεῖ γὰρ αὐτὰ καὶ διακρίνει τοῖς λόγοις τοῖς τὸ τί ἦν εἶναι δηλοῦσι, καὶ ἴδιον ἑκατέρου λόγον αὐτῶν ἀποδιώσιν. Ὡν δὲ ὁ λόγος ἕτερος, καὶ ἡ φύσις διάφορος, ταῦτ' ἐκ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως, οὐκ ἐκ τῆς ἡμετέρας διεννηόχασι θέσεως, καὶ τοῦ νοεῖσθαι μόνον ὑφ' ἡμῶν πως διακεκριμένα. Οὕτως ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ τῷ μεγάλῳ διδασκάλῳ συνάσεται ἕτερον εἶναι τὴν οὐσίαν, καὶ ἕτερον τὴν ἐνέργειαν περιφανῶς ἀποδοικόμενον. Οὕτε γὰρ ἐκεῖνος διώριζε κατὰ τοὺς ἀρχαίους αἰρετικούς, οὐδ' ὁ Θεόδωρος ἐλέγχει πᾶνυ καλῶς, οὐτ' αὐτῶς ὁ Θεόδωρος ἐνοῦν ἐβούλετο, καθὼς οὗτοι συνάπτουσιν οἱ μεταρλοῖται, τούτέστι πᾶσι τρόποις ἐνοῦν, ὡς ἂν καὶ αὐτὸς ἕτερον τίνα τρόπον τὰ αὐτὰ τοῖς αἰρετικοῖς ἐκείνοις νοσοῖη, ἢ ἐνέργειαν λέγων τὴν Θεὸν μόνον εἶναι ἀνοοσίον, ἢ οὐσίαν ἐνεργείας χωρῆς, ἵπερ ἔπεται τῇ τοῦ λόγου διακρίσει προδήλως.

Ὅτι δὲ καὶ οὕτω τὸ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦ Θεοῦ δώρου, καὶ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦ Βασιλείου συνέρχονται, καὶ ὅτι οὐ πάντα καὶ πάντοτε τὰ τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἔχοντα, κατὰ τὸν αὐτὴν δεῖ νοεῖν τρόπον, ἀλλ' ἕκαστα κατὰ τὴν ὑποκειμένην τῷ λόγῳ τότε δύναμιν, ἃ πλεῖστον θράττει τοὺς ἐναντίους, μηδὲ ταῦτα θεωροῦντας καλῶς. Αὐτῶς γὰρ ἐν μὲν τοῖς ἐναγχος εἰρημένους ἔλεγεν, ὡς ὅταν ἀποδιδῶ τις λόγον ἐκάστου τῶν τῷ Θεῷ προσόντων, καὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἢ ταῦτα πρόσεστιν, οὐ τὸν αὐτὸν ἀποδώσει λόγον. Ὅσπερ οὐ τὸν αὐτὸν ἐφη λόγον τῆς οὐσίας εἶναι καὶ τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ. Ἄλλοθι δὲ φησιν, ὡς ἐπὶ τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῇ οὐσίᾳ ἐπιδέχεται λόγον ἢ ἐνέργειαν.

Εἰ μὲν οὖν ἡ τοῦ λόγου ταυτότης κατὰ τὸν αὐτὸν ἐν ἐκτιέρα τῇ ῥῆσει νοηθήσεται τρόπον, ἢ ἑτέρα δήπου τῶν ῥήσεων ὡς ψευδομένη ἐκβληθήσεται. Ἀδύνατον γὰρ τὴν αὐτὴν εἶναι λόγον τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας, καὶ μὴ εἶναι τὴν αὐτὴν ὡσαύτως νοουμένου τοῦ ταύτης λόγου, εἰ μὴ μέλλοι πάνθ' ὁμοῦ γίνεσθαι χρήματα. Ἄλλ' ἐπέειπερ ἀδύνατον ἐστὶν ἀντιφάσκειν τὸν μέγαν διδάσκαλον, δεῖ νοεῖν ἑκάτερον κατὰ τὴν ὑποκειμένην ἑκατέρῳ τῷ λόγῳ χρεῖαν καὶ δύναμιν, ὡς ὁ Μάξιμος λέγει. Ἐνθα μὲν γὰρ ἀξιοῖ ἄλλον εἶναι λόγον τῆς οὐσίας τῷ Θεῷ, καὶ ἄλλον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, τὴν ὀρισμὸν δηλονότι, ἢ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος· ἐνθα δὲ τὸν αὐτὸν φησιν ἐπιδέχεσθαι λόγον τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν ἐπὶ Θεοῦ, τούτέστι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὸν αὐτὸν ἀμφοῖν εἶναι παντὸς τοῦ τῇ οὐσίᾳ προσόντος ἀξιώματος, καὶ πρὸς τὴν ἐνέργειαν διαβαίνοντος· ὡς γὰρ ἐστὶν ἡ φύσις, οὕτω δὴ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ· τούτέστιν ἀπείρου τε καὶ ἀκτίστου, καὶ ἀβίου τῆς φύσεως οὐσης ἐκείνης, καὶ ἡ ἐνέργεια οὕτως ἐστὶ· σύστοιχον γὰρ ἐκεῖ δεῖ τῇ φύσει τὴν ταύτης εἶναι ἐνέργειαν, οὐχ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων πραγμάτων. Αὐτὸ μόντοι ἕκαστον οὐσία ἐστὶν, ἢ δὲ ἐνέργεια αὐτοῦ, κἀν οὐσιωδῆς ἢ, ἐν τῷ τοῦ συμβεβηκότος ἔσθηκε γένει. Τοῦτο δὲ ἔηλον ἐντεῦθεν ἂν γένοιτο· ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀπειρὸς ἐστὶν εἰδικῶς· ἀλλ' ἡ τούτου ἐνέργεια εἰδικῶς μὲν οὐκ ἐστὶν ἀπειροσ, οὐ γὰρ

οἶόν τε πλείω εἶναι τὰ ἄπειρα· τῶ δὲ μίαν μετὰ τῆς οὐσίας ὑπαρξίν ἔχειν οὐσίας ἀπειρου, ἀπειροὶ εἰσιν, ὡσπερ ἡ θεία οὐσία καὶ ἡ θεία ἐνέργεια, ἡ μὲν αὐτὰ τῶ ἀπειρῶ καὶ οὐκ ἀπειρῶ διεννηόχαστον, οὐ γὰρ ἔστιν ἐκ τοῦ τῆς ἐνεργείας λόγου τῆ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ τὸ ἀπειρῶ εἶναι, ἀλλὰ διὰ τὴν οὐσίαν. Τῆ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ τοῦθ' ἀρμόττει καθ' ἑαυτὴν καὶ δι' ἑαυτὴν, τῶ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον ἔχειν τῆς θείας τοῦτ' ἀναγκαζούσης ἀπλότητος, ἐν τε ἀπειρόν εἰσιν ἄμφω, καὶ εἰς Θεὸς τῆς; εἰδικῆς διακρίσεως, οὐτε διαίρεσιν ἐκεῖ πραγμάτων οὐτε σύνθεσιν δυναμένων ἐργάζεσθαι, ἄτ' ἐφ' ἑνὸς ὑποκειμένου καὶ ἀπλουτάτου τῆς θείας φύσεως ἰδρυμένης. Οὐ τοίνυν ἐν τῶ λέγειν τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ τὸν αὐτὸν ἐπιδέχεσθαι τῆ οὐσία λόγον, τουτέστι πάντα τὰ τῆς ὑπερφουὸς ἐκείνης οὐσίας σεμνὰ, καὶ πρὸς τὴν αὐτῆς ἐνέργειαν διαβαίνειν, ἠγγύησεν ἂ διδάσκαλος; ἑαυτὸν εἰρηκότα που ἄλλον μὲν εἶναι τὸν λόγον τῆς οὐσίας, ἕτερον δὲ τὸν τῆς ἐνεργείας, οὐθ' ἡμᾶς ἔχομένους; ἐκείνου τοῦ λόγου, τοῦτον χρῆ παραιτεῖσθαι, ἢ πάνθ' ὁμοῦ ποιεῖν χρήματα. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων ἐρεῖ τὸ ἀπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον ἐπινοῖα διακεκρίσθαι; ἃ γε μὴ πεποήηται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἔστι τε αὐτῆς ἄνω, καὶ ἢ αὐτὰ διακέκριται, καὶ ὁ μείζον ἔστιν ἀντιφατικῶς πως. Ὅστε οὐδὲ ἡ θεία οὐσία, καὶ ἡ οὐσία ἐνέργεια, ἢ οὐσία καὶ ἢ ἐνέργεια, λόγῳ διακριθήσεται, ὧν τῆ μὲν τὸ ἀπειρον, τῆ δὲ τὸ πεπερασμένον, ἢ τοιαῖσδε προσήκουσιν· ἀλλ' εἶδει τε δηλωότι, καὶ τῆ τοῦ πράγματος φύσει διακριθήσεται. Ἐν δέ τι ἄλλως ἔσονται, καὶ ἀπλούστατον δηλαδὴ τῆ ὑπάρξει, εἰ καὶ μηδὲν ἔστιν ἐν τοῖς οὐσίαι τοῦτου παράδειγμα.

Ταῦτά σοι πρὸς τοὺς Ἀκινδυνούτους τοῦτους καὶ Ἀκτινόφρονας, οἱ αὐτοὶ γὰρ ἄμφω νοσοῦσιν, ἀπλούστερόν τε καὶ δικαιοτέρον λεγέσθω. Εἰ δὲ χρῆ με ἐπληθῆ λέγειν, τῆ τε χρεῖα, καὶ τῆ τῶν πολλῶν ἕξει, τῶν γε ἐντευξομένων αὐταῖς ἀύμμετρον ἀπειτίσμεν σοι τὴν τῶν λύσεων δύναμιν. Εἰ γὰρ καὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης πολὺ φανυλότερόν ἐστι τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἐξῆν πως; καὶ ὑπὲρ τοὺς παρόντας λόγους ἀρῆναι· τοῦτο δ' οὐκ ἂν συνέφερον ἄλλως· καὶ ὁ ἐμὸς γὰρ Ἰησοῦς μικρόν, φησὶν, ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγὼν τοὺς ἄχλους ἐδίδασκειν, ἔργῳ παραινῶν ἡμῖν ἐνθα τῆς ὠφελείας ἢ χρεῖα καὶ τῆς ἀπλότητος μηδὲν καιρὸν εἶναι τοῦ βάθους τε καὶ τῆς ἐπιδείξεως. Σὺ δὲ τῶν ἀνθρώπων τούτων μὴ τοσοῦτον μῖσει τὴν ἀπὸ τῆς ἀληθείας φυγὴν, ὅσον τὸ τῆς προαιρέσεως εὐμετάπτωτον, καὶ τὴν αὐστηρίαν τῆς συνειδήσεως. Ὅτι καθάπερ μεγάλων τινῶν κακῶν δίκας εἰσπραττόμενοι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τοὺς προγόνους ἡμῶν, τὰ μέχρι καὶ νῦν ἐν ἡμῖν κρατήσαντα δόγματα μισοῦσι καὶ ἀποστρέφονται, τοῖς δ'

ὑπερροῖς πᾶσιν ἐνασμενίζουσι νεωτερίσμασιν, ὥστε καὶ πάντ' ἂν εἴπερ ἐξῆν αὐτοῖς μετέπλασαν τὰ ἡμέτερα, ὡσπερ ῥάδιον ἂν ὄρους μεταθεῖναι Πατέρων, καὶ ταῦτ' ἐν τοιοῦτοις καιροῖς, ἐν οἷς ἀρχοῦν ἔστιν ἡμῖν πρὸς εὐσέθειαν τὰ ἐκείνων ἰγῆ καὶ συνορᾶν καὶ διώκειν. Ὁ δ' αὐτοὶ πράττουσι, πᾶς τις ἂν φαίη κρίνειν εἰδώς, ἢ ἀδιαφορίας, ἢ μεγάλης τυγχάνει μυσείως. Καίτοι τῶ μὴ δύνασθαι ταῦτα μεταποιεῖν, κρουόμενοι πύρμαν τὰ πάτρια προσποιῦνται. Ἄλλ' εὐδένα τῶν νοῦν ἔχοντων λαυθάνοισι προσποιούμενοι. Αὐτοὶ γὰρ εἰσιν οἱ Νεστοριανοὶ ἡμᾶς εἰπόντες ἐν πανδήμι θεάτρῳ, δέσφι πιστευόμεν μὴ εἶναι τὸν Ἰδὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ παναγίου Πνεύματος αἷτιον, δόγμα πάσαις ἀνάγκαις ἀληθινόν, καὶ τοῖς ἡμετέροις Πατράσι καὶ διδακτάλοις λόγοις καὶ αἵμασι διεκδικηθέν, ἀπὸ τῶν αὐτῶ ποτε μαχασμένων ἀποστατῶν, οὐς καὶ ταῖς αἰωνίαις ποιναῖς καθυπέβαλεν· καὶ οὐ δόγματος ῥουαντίου Ἀρειανὸν εἶναι διὰ τὴν διττὴν ἀρχὴν, καὶ Ἐνομοματὸν διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑψείν, καὶ Ἀπολλινάριον διὰ τοὺς βαθμοὺς τῶν θεῶν προσώπων· καὶ ἦν αὐτοὶ κακῶς πλάττουσιν ἀταξίαν μάλλον ἢ τάξιν, καὶ ὑσχυουσιν, οὐ διάκρισιν, καὶ ἄλλοις πολλοῖς ἀτόποις δοκεῖ περιπίπτειν.

Αὐτοὶ τοίνυν εἰσιν οἱ Νεστοριανὴν τὴν ἑαυτῶν μνητέρα καλέσαντες, οἱ πολλοὺς εὐσεβέσι πολλῶν ἀνθρωπίνων πειρασμῶν αἷτιοι γεγενημένοι, οἱ κατὰ παντὸς ὀρθοδόξου συγγεγραφότες συγγράμματος, καὶ τοὺς ἐν πάσῃ τῆ γῆ Χριστιανούς τὴν καινοτομίαν ταύτην πειρώμενοι πείθειν. Πῶς οὖν λήσουσιν ἐξαπατᾶν τοὺς ἀπλουστέρους βουλόμενοι ταῖς ἠναγκασμέναις τῷ τῆς; καὶ καιρικαῖς προσποιήσεσιν; Εἰ δὲ βούλονται πιστευθῆναι, ἀνασχέσθωσαν πράττειν, ἃ δοκεῖ τοῖς νόμοις τῆς Ἐκκλησίας. Μῖσει τοίνυν αὐτοὺς ἅπαντας ἕως ἂν ὦσι τοιοῦτοι, καὶ τοῖς μὲν αὐτῶν ἡγεμόσι τοῖς ἐκκηρύκτοις ἐκείνοις, ὧν αὐτοὶ τοῖς σοφίσμασιν ἠκολούθησαν ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι κρίνειν, ὡς αἰτίοι; κακοῦ τοσοῦτου γεγενημένοις. Ἐπαρῶ δικαίως ἐκείνα, ἃ καὶ ἡ μήτηρ ἡμῶν ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀμφιετὲς ἐπαρᾶται· συνάδειν γὰρ ἡμᾶς δεῖ τῆ μητρὶ, εἰ μὴ βουλοίμεθα τὴν πρὸς ἐκείνην σχέσιν ἀρνεῖσθαι· τοῖς δὲ νῦν τὰ ἐκείνων ἐκθειάζουσιν ἀσεθῆματα, ἕως ἔτι περιεῖσιν, εὐχου γενέσθαι βελτίους, καὶ μετέμελόν τινα λαβεῖν, καὶ τοῦτον κανονικῶς ἐπιδείξασθαι. Ἄ δὲ ἡ ἡμετέρα μήτηρ ἢ καθολικὴ τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησία καὶ πεφρόνηκε τὴν ἀρχὴν καὶ φρονεῖ, καὶ μέχρι τῆς χθὲς γενομένης συναρπαγῆς ὁμοῦ πάντες ἐφρόνουσιν οἱ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης υἱοί, τούτων ἔχου βεβαίως, μήτε Λατίνους, μήτε πάντας ἀνθρώπους, μήτε τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦς, εἰ δεοὶ κατὰ Παῦλον εἰπεῖν, ἐξελεῖν τι δύνασθαι, βέλτιόν τε καὶ ἀληθέστερον πεπεισμένος.

GEORGII SCHOLARII

EPISTOLA

AD JOANNEM COMNENUM IMPERATOREM TRAPEZUNTINUM

Libro de processione Spiritus sancti adversus Latinos praemissa.

Τῷ ὑψηλοτάτῳ βασιλεῖ Τραπεζούντος κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ μεγάλῳ Κομνήνῳ Γεώργιος ὁ Σχολίριος μετ' εὐλαβεστάτης εὐνοίας χαίρει.

Celsissimo imperatori Trapezuntis domino Joanni Magno Comneno Georgius Scholarius cum religiosissima benevolentia gaudere.

(Ex cod. Vindob. theol. Gr. n. 275, apud Lambec. Comment. lib. V.)

Τὸ μὲν πρῶτον βιβλίον ἡμῖν ἐπὶ ταῖς μελέταις **A** συντίθεται τῶν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἐκεῖνον ἀγώνων, ᾧ πολλάκις ἐπ' αὐτοῦ βασιλείως καὶ τῆς συγκλήτου πάσης τῆς παρ' ἡμῖν, καὶ τῶν ὁμοδοφούντων ἐκεῖνον παρόντων πάντων ἄγεδον διειλέγμεθα· ὃς καίτοι σοφὸς ὢν οὐχ ἡμῶν, ἀλλὰ τῆς ἀληθείας ἤτιων ἐφάνη. Ἦδη δὲ καὶ δεύτερον σοῦ χάριν συγγέγραπται, βασιλεῦ εὐσεβέστατε, ποθοῦντος δέξασθαι παρ' ἡμῖν τι τοιοῦτον. Πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις κλητοῖς, οἷς ἐκόσμησας τὴν βασιλικὴν σου ψυχὴν, καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἐγκεχειρισμένην σοι θεοθεν ἀρχὴν, λόγων τε ἐράς, καὶ τούτων ὅσοι θεϊότεροι καὶ τοῖς πρὸς τούτους ἔχουσι εὐμενῆς ἀεὶ καὶ Πλωσ φαίνη, ἅτε δὴ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιτηδευμάτων προελομένοις τὸ βέλτιστον. Ὑπερεξηρήσθω δὲ σου τῶν ἀπάντων πλεονεκτημάτων ἢ ἐν τῇ πίστει βεβαιότης, ἥς ἕνεκα τὴν ἡμετέραν οὐθένησαν, καὶ τῆς ἀξίας πλέον φιλεῖς καὶ τιμᾶς· ὅτι σοι δοκοῦμεν, τῇ συστάσει τῶν ὀρθῶν καὶ πατριῶν δογμάτων καὶ αὐτοὶ τι λυσιτελεῖν. Σὺ μὲν οὖν, κράτιστε βασιλεῦ, περὶ τοῦ προτέρου βιβλίου μαθὼν ἐκεῖνο πεμφθῆναι σοι παρ' ἡμῶν ἀπήτεις· ἡμεῖς δὲ ἐκεῖνο φιλοτιμότερόν πως ἐξειργασμένον εἰδότες καὶ πολλὰ τῶν τῆν ἐναντίαν ἰόντων ἡμῖν κα· θαπτόμενον, ὀλίγους ἐκδεδώκαμεν καὶ τῶν ἐν τῇδε τῇ πόλει· ἄλλον γὰρ ἴσμεν ἔσεσθαι τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ δεήσει φαίνεσθαι πᾶσι. Τῷ δὲ σὺ κράτει κελύουσι πάνυ προθύμως ἐμέλλομεν πέμπειν· ἀλλ' ἐνθυμηθέντες, ὅτι τοῖς βασιλεῦσιν οἱ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν, οὐχ ἄπερ ἂν τοῖς τυχοῦσι παρασκευάσωνται, προσφέρουσι τεχνουργήματα, ἀλλ' ἐξεπίτηδες δημιουργοῦντες ἄλλα προσάγουσιν· ἡμῖν δὲ καὶ πόρρωθεν ἐμελετάτο τι καὶ δεύτερον σύνταγμα, πολλὰ περιέξον τῶν ἐν τῷ προτέρῳ παραλειμμένων, προφάσει τῇ βασιλικῇ προτροπῇ δικαίᾳ χρηζάμενοι τουτὶ τὸ δεύτερον αὐτοσχεδιάζουσαν σύνταγμα, συντομώτερον ἐκεῖνον πολὺ καὶ σαφέστερον καὶ τοῖς τῶν διδασκάλων μᾶλλον ὠπλισμένον λογίοις, καὶ οἷον εἶναι προσῆκε

δύορον τῷ βασιλεῖ, πολλὰ μὲν ἔχοντι πράττειν, σαρφεῖς δὲ καὶ συντόμους ἔχειν ἐθελοντὶ τὰς εἰδήσεις. Ὅθεν μὴ μέμφεσθαι βούλου, ὅτι σοι μὴ τὸ πολυστιχώτατον ἐκεῖνο πεπόμφαμεν· ἀλλὰ μᾶλλον εἰδώς, σοῦ χάριν πόνον ὑποστάντας δεύτερον τουτοῦ καὶ τῷ τοῦ σου κράτους· ὀνόματι τὸ βιβλίον κοσμηθῆσαι προρηγμένους, χρωῖ δὲ τούτῳ μετὰ πολλῶν ἄλλων τῆς πρὸς τὸ θεῖόν σου κράτος εὐνοίας ἡμῶν, καὶ πίστεως ἀκριβεῖ τεκμηρίῳ· ἔστω δὲ μηδὲ τὸ βιβλίον τουτο πᾶσιν οἷς ἂν τύχη κοινόν, ἀλλὰ κειμήλιον ἔστω σοι καὶ ἀπόθετον σοῦ μόνου ἐνώπιον ἀνοιγνύμενον, καὶ φαίνόμενον, καὶ λαλοῦν, καὶ πάλιν κρυπτόμενον. Ἔνεστι γὰρ πολλὰ τῷ συντάγματι, ἃ δεῖ λανθάνειν τοὺς ἡμῖν διαφερομένους, εἴ ποτε πάλιν μεθ' ἡμῶν συναίρειν λόγον θελήσειαν· μὴ διδόναι δὲ τὴν δόξαν ἡμῶν ἑτέροις ἢ ἄλλοτριῶς τὰ ἡμῖν συμφέροντα, ἔχομεν παραγγεῖλαι, ὡς οἴσθα, καὶ τῷ πάντα μετὰ τοῦ καιροῦ πράττειν τὸ κατορθοῦν ἔνεστι. Νῦν δὲ οὐδὲ τοὺς ἐκ τῆς ἐτέρας γλώττης φυλάττεσθαι δεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμετέρων ὅσοι τῆς πατρῴου δόξης καταπεφρονήκασιν, ἀμάθειαν μὲν καταγόντες πολλὴν τῶν ἡμετέρων προγόνων, σοφισματιοῖς δὲ τινῶν ἐξ ἀπειρίας ἐαλωκότες, καὶ ταυθ' ὡς δὴ τι σεμνὸν ἔχοντα περιθυμοῦντες ἄνω καὶ κάτω, ἐπ' αἰσχύνῃ τῶν ἡμετέρων προγόνων, μᾶλλον δὲ ἐαυτῶν· οὐ γὰρ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν ἀσπαζόμενοι ταῦτα τολμῶσι θαυμαστὸν ἂν ἦν, εἰ μόνοις αὐτοῖς ὁ τῆς ἐνώσεως ἐνέσπαρτο πόθος· ἡμεῖς δὲ τῆς εἰρήνης ἐχθροὶ πάντες ἡμεῖς, οἱ μὴ σφισι παιδιόμενοι· ἀλλὰ στήλην ἀνάγραπτον κατὰ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἴστασθαι βούλονται τὰς ἐν τῇ Φλωρεντίᾳ συνθήκας ὡς ἴσμεν πάντες ὅπως γεγόνασιν αὐτῶν ἐλεγχόντων τῶν αὐτὰς καταπραξιμένων, καὶ βούλονται τουτωνὶ τῶν συνθηκῶν μενουσῶν, καὶ πιστευομένων, ὅπερ ἡμῖν αὐτὰ προστρέβονται αἰσχος ἀδίκως καὶ ἀμαθῶς, Νεστοριανοὺς ἀποκαλοῦντες, ὅτι μὴ πιστεύομεν ἐκ τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρ-

Εἶν ἔχειν, τοῦτο κατὰ πάσης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀ
 θρησκείας ἡμᾶς κρατεῖν τὸν ἔπειτα χρόνον· οὕτω
 δεινοὶ τινές εἰσι μητροπολίται καὶ πάντολμοι· διὰ
 τοῦτο καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ προσέχομεν, ὡς τῆς ἐνώ-
 σεως ὑπερδουλοῦμεν, ἀλλὰ μισοῦμεν, μᾶλλον δὲ ἐπαλ-
 γοῦμεν αὐτοῖς, ὡς κίνδυνον τηλικούτου ἐπανηρημέ-
 νοις καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆν, καὶ τὴν δόξαν τῆς καθ'
 ἡμᾶς Ἐκκλησίας ριψοκινδύνως διασπαράττουσιν·
 αὐτοὶ γε ἡμεῖς, τῆ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῆς ἀληθοῦς
 καὶ θεοφιλοῦς ἐνώσεως τῶν Χριστιανῶν ἐπιθυμηταὶ
 ὄντες καὶ σπουδασταί, εἰ ποτε τοιοῦτόν τι δυναθῆι-
 μεν. Τούτων τοίνυν τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν προπέ-
 τειαν φυλάττεσθαι δεῖ· οἱ γὰρ κατὰ τῶν διδασκά-
 λων ἀφιέντες τὰ βέλη τῆς ἀγροικίας, τί οὐκ ἂν
 πέμψειαν καθ' ἡμῶν; τί δ' οὐκ ἂν ἀδικήσειαν τοὺς
 τε λόγους ἡμῶν καὶ ἡμᾶς τοὺς τούτων πατέρας; Ὁ
 Ἐκείνης γάρ εἰσι τῆς προαιρέσεως, ἧς καὶ οἱ κατὰ
 τῆς ἀληθείας συγγεγραφεῖναι τολμήσαντες. Οἶσθα
 γὰρ πολλοὺς καὶ κατὰ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων λη-
 ρήσαντας· ἀλλ' ἔως μὲν ζῶμεν, γλώττη πρὸς πάν-

τας ἀρκοῦμεν ἀπολογεῖσθαι· ἃ γὰρ ἐν ἀμφοτέροις
 τοῖς βιβλίοις κατέστρωται, ταῦτα καὶ τούτων πλείω
 καθ' ἡμέραν πρὸς τοὺς ἀντιδοξοῦντας διαλεγόμεθα·
 οἱ δὲ οὐκ ἔχοντες ἀπαντᾶν εὐλόγως, ἄλλον τινὰ τρό-
 πον τὸ συμφέρειν αὐτοῖς δοκοῦν πράττουσι· τεθη-
 κώτων δὲ ἡμῶν ποτε τὰ βιβλία ταῦτα λαλήσει. Εἰ δέ
 τις ἐρεῖ τι κατ' αὐτῶν, ἀληθῆ μὲν κατ' ἀληθῶν ἀδύ-
 νατόν ἐστιν ἐκείνον εἰπεῖν· τῶν δὲ σοφισμάτων τοῖς
 νοῦν ἔχουσι δώσει τὰς δίκαις, πρὶν ἀποδοῖη τῷ δι-
 καίῳ κριτῆ πάντων. Ἔσονται γὰρ πολλοὶ τῆ τοῦ
 Χριστοῦ χάριτι, καθάπερ καὶ νῦν εἰσιν οἱ τὴν ἀλή-
 θειαν μετὰ τοῦ κακοπαθεῖν ἀσπαζόμενοι, καὶ μὴ
 πρὸς τὰ σοφίσματα καὶ τὴν τῶν προσκαίρων πραγ-
 μάτων κεχηνότες ἀπάτην· παρὰ τούτοις οὖν ἡ κρι-
 σις τῶν θ' ἡμετέρων λόγων κείσεται, καὶ ὡν ἕτεροι
 σοφιοῦνται. Ἐγὼ δὲ ἄλλου δικαστοῦ νόμοις, καὶ ψή-
 φοις ἐκκείσομαι. Τούτων οὖν χάριν μηδενὶ τῶν
 ἐχθρῶν διδόσθω τὸ σύνταγμα, ἕως ἂν ἐν τοῖς ζῶσι
 ἀκούης ὄντας ἡμᾶς, ἢ ἕως ἂν μάθῃς αὐτὸ παρ'
 ἡμῶν ἐκόντων καὶ ἄλλοις τῶν ἐκδοθῆναι.

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΟΡΘΗΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

ΥΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΔΟΥΣΗΣ

ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΦΡΟΝΗΜΑΤΟΣ

ΩΣ ΕΝ ΤΟΠΩ ΟΜΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Γεώργιος ὁ Σχολάριος τὸ εὐτελέστατον τοῦ Θεοῦ Ὁ
 κτίσμα εἰς ἀίδιον τῶν ἐντυγχανόντων πληροφορίαν·
 ἐπειδὴ χαλεπὸν ἐστὶ τοῖς δυσὶ τεύχεσιν, ἃ περὶ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 κατ' οὐσίαν αὐτοῦ ἐκπορεύσεως φθάσας ἐκδεδώκειν,
 ἐντυγχάνειν πολλοὺς φεύγοντας δι' ἀπορίαν τῶν
 τοιοῦτων λόγων, ἢ ὀκνηρίαν, τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐ-
 τοῖς ἐξητασμένων χρησίμως, καὶ μάλιστα ἐν τῷ
 δευτέρῳ. Εἰκὸς δὲ τι καὶ τινὰς αὐτοῖς ἐντυγχάνον-
 τας, ἢ ἐξ ἀγνοίας, ἢ πάθους ἑτέρου τινὸς κινουμέ-
 νους, πολλὰ τῶν ἐν αὐτοῖς εἰρημένων χρησίμως, εἰς
 τὸ δοκοῦν αὐτοῖς παρατρέπειν καὶ διαβάλλειν ὡς
 ἐναντιούμενά πη πρὸς ἑαυτὰ, ὃ καὶ κατὰ τῶν ἀρ-
 χαίων διδασκάλων ὑπὲρ πολλῶν, καὶ τὸν πρόσθεν
 χρόνον ἐτολμήθη, καὶ νῦν. Ἐγὼ δὲ, οὐ πρὸς ἐμὲ
 φανερώς τῆς διαβολῆς γινόμενης, οὐκ ἂν ἔχοιμι
 διελέγειν μὲν αὐτοῦ ψευδομένου, ἐμὲ δὲ ἐν πᾶσι
 τῷ αὐτῷ τῆς ἀληθείας μέλος ἀνακρούμενον, καὶ
 μηδαμῶ πρὸς ἑμαυτὴν διαφωνοῦντα δεικνύναι,
 τὴν ἔνοιαν συναθροίσας ὡς οἶόν τε εἰς ἓν σύμ-
 पासαν τῶν πολλῶν λόγων ἐκείνων, καὶ ἔτι τῶν
 διαλέξεων, τῶν πρὸς οὐστεινασοῦν ποτε ἐγγράφως ἢ
 ἀγράφως μοι γενομένων, συντομώτατον τῆς ἐμῆς
 γνώμης καὶ δόξης ἀπέδειξιν, καὶ ὡσπερ τινὰ ὁμο-
 λογίαν τῆς πίστεως τῆς ἐμῆς, ἣν ἀκολούθως τοῖς

τῶν Πατέρων ὄρεις καὶ λόγοις εἰληφα, τῆ τοῦ Θεοῦ
 χάριτι πεφωτισμένος, καὶ καθέξω, καὶ τελευταίας
 ἕως ἀναπνοῆς πᾶσι τοῖς τε τὰ αὐτὰ φρονοῦσι καὶ
 τοῖς ἑτεροδόξοις ἐκτίθεμαι. Καὶ εἴτε γένοιτο σύνο-
 δος, εἴτε μὴ γένοιτο, εἴτε ἐκ τῶν ὁμοδοξούντων
 μόνον ἡμῖν, οἷον ζητοῦμεν γενέσθαι σχεφομένην
 περὶ τῶν ἀντιδοξούντων καὶ διορθωσομένην τὰ κατ'
 αὐτοῦς εἴγε βούλοιντο, καὶ τὰ τέκνα τῆς μητρὸς
 ἡμῶν τῆς Ἐκκλησίας οὕτω συναγαγεῖν, εἴτε καὶ ἐκ
 τῶν ἑτεροδόξων ὡς ἐνοιὶ βούλονται ἐπὶ τῆς
 ἀληθοῦς καὶ πατρὸς δόξης καταστροφῆ, καὶ βε-
 βαιώσει τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ πρώην προπετώσ συγκε-
 χωρημένων, εἴτε ἐξ ἐκατέρων καὶ ὁπωσοῦν· καὶ
 εἴτε παρέσομαι ζῶν, εἴτε καὶ τελευτήσασμι, εἴτε
 ζῶν οὐ παρέσομαι· καὶ ὃ τι ἂν συμπερανοῖσθαι, εἴτε
 τὸ πάτριον ἡμῶν φρόνημα, εἴτε καὶ ἄλλο τι, δι-
 δωμι Θεῷ καὶ ἀγγέλοις, καὶ πᾶσιν ἁγίοις τὴν ὁμο-
 λογίαν τῆς ἐμῆς πίστεως· οὕτως, προὔποτιθεμένου
 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβόλου τῆς πίστεως,
 εἴτε τοῦ ἐν Νικαίᾳ, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἐν τῇ
 τρίτῃ συνόδῳ διορισμῶν, περὶ τοῦ μὴ προσθεῖναι
 χρῆμα, μήτε ἀφελεῖν ἀπ' αὐτοῦ ἢ κατὰ διάνοιαν ἢ
 κατὰ λέξιν· οὐς δὴ διορισμοὺς καὶ αἱ λοιπαὶ οἰκου-
 μενικαὶ σύνοδοι ἐπαναλαμβάνουσαι, καὶ ἔργῳ διε-
 τήρησαν· καὶ προὔποτιθεμένων τῶν συμπερασμα-

των τῶν οἰκουμένων συνόδων, οἷς πᾶσι συντίθε-
μαι ὡς θεῖαι ἀποφάσεις εὐλαβῶς· ἔτι τε τῶν ἐν
Κωνσταντινουπόλει προϋποκειμένων τελευταίων
συνόδων, τῆς τε κατὰ τοῦ Βέγκου μεγάλης καὶ κα-
θολικῆς ἐκ πάντων τῶν ὀρθοδόξων συνόδου, καὶ ὧν
ἐκεῖνη διέξεις καὶ ἀποφαίνεται, καὶ τῆς κατὰ
Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου τῶν ἐκκηρύκτων, ὧν καὶ
αὐτῶν τῶν συνόδων ταῖς ἀποφάσεις τίθεμαι ὅλη
ψυχῇ καὶ προθέσει· ἔτι προωμολογημένων πάντων,

ἃ φρονεῖ ἡ καθολικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκ-
κλησία, καὶ ἐφρόνει πρότερον ἢ σύμπασα ὁμοῦ
περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἱερῶν μυστηρίων, δι' ὧν
ἡ ἐν Χριστῷ κεκρυμμένη τῶν ὀρθῶς πιστευόντων
μετὰ ἀγάπης τελειοῦται ζωὴ, περὶ τῆς τοῦ ἁγίου
Πνεύματος ὑποστάσεως περὶ οὗ διαμφισθητοῦμεν
Λατίνοις πεντακοσίοις σχεδὸν ἔτεσι· οὕτω πιστεύω
καὶ οὕτω ὁμολογῶ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

*Ἐν ᾧ λύονται τοῖς τῶν ἀγίων ῥητοῖς συμφώνως αἱ παρὰ τῶν ἑτεροδόξων θέσεις καὶ
ῥητά, ἃ μάλιστα ἔλκουσι τὰ πλεῖω βίβη πρὸς συνηροῖαν ἑαυτῶν ἐκείνοι.*

ΚΕΦΑΛ. Α'.

*Ἵτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
ρεύεται, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς περ οὐδὲ ὁ Υἱὸς
οὐκ ἐκ τοῦ Πνεύματος γενένηται, ἀλλ' ἐκ τοῦ
Πατρὸς μόνον.*

Ἵτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὡς προάγει τὸν ἑαυτοῦ
Λόγον εἰς ἴδιαν ὑπόστασιν, οὕτω καὶ τὸ πανάγιον
ἑαυτοῦ Πνεῦμα προάγει εἰς ἴδιαν ὑπόστασιν, ἅπερ
ὡς ἐξ αὐτοῦ προϊόντα ἄμφω φυσικῶς καὶ κατὰ τὸ
προσεχές, ὁ μὲν Υἱὸς γεννητῶς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἑτε-
ρὸν τινα τρόπον, ἀρρήτον ἡμῖν καὶ ἀκατανόητον.
Τῷ δὲ ἐκπορεύεσθαι σημαίνοντα ἡμῖν ὑπὲρ τῆς
ἀληθείας εἰς αὐτὸν τὸν Πατέρα ὡς εἰς ἕνα αἰτίον,
ἐν τῇ αὐτῇ τῆς οὐσίας ἐνόηται ἀναφέρονται· οὐχ
ὡς περ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔχει, ἐν οἷς οὐκ ἀπὸ
τοῦ αὐτοῦ προσώπου κατὰ τὸ προσεχές ἔχουσι
πάντες τὸ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο πληθύνονται, ὡς τὰ
αἰτιατὰ, οὕτω δὴ καὶ τὰ αἰτία. Περὶ μὲν τοῦ θείου
Λόγου νῦν οὐ σκοπὸς, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος· Ἐκπορεύεται τοίνυν οὕτως, ἔστου ὑφίστα-
ται, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστά-
σεως, ἥτις ἐστὶν ὡσανεὶ πρωτότυπον φῶς, ἐξ οὗ
τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι καὶ τῆς ὑποστάσεως ἑκάτερον
τῶν συναϊδίων καὶ ὁμοουσίων ἔχει φώτων, ὃ τε Υἱὸς
τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὴν
τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἔκφανσιν, ἥτις ἐστὶν
ἐπόστασις ἀγεννήτως, καὶ ἀναίτιως ὑποστάτις ἐν
αὐτῇ τῆς οὐσίας ἐνόηται, ὑπερφῶς τε καὶ ὑπὲρ
λόγον τοῦ ἑαυτῆς Λόγου τε καὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς
ρίζα, καὶ ὡς πηγὴ, καὶ ὡς πηγαία θεογόνοσ θεότης,
καὶ ὡς φῶτων Πατὴρ, διότι μόνω αὐτῷ ταῦτα
πρῶσεστιν, οὔτε δὲ τῷ Υἱῷ, οὔτε τῷ Πνεύματι,
καὶ οὕτως ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου προτείνει τὸ Πνεῦμα
πιστευόμενον κατ' αἰτίαν καὶ καθ' ὑπόστασιν, ἐκ τοῦ
Πατρὸς μόνον λεγόντων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο πάντων
καὶ ὑφίστασθαι, ὡς αἰτίου καὶ ὡς πηγῆς καὶ μη-
δενὸς ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὕτως· οὐκ οὐκ ἐξ ὧν ἴσμεν
ἀγίων. Λέληθε δὲ ἡμᾶς τῶν τῆς Ἐκκλησίας γνωρίμων
οὐδεὶς, ὧν τὰς βίβλους ἔχομεν καὶ τῶν φωνῶν
ἐπαλομεν.

Β

ΚΕΦΑΛ. Β'.

*Ἵτι ἐκ τοῦ Υἱοῦ προτείνει χρονικῶς ἦτοι δι-
δοται καὶ μετέχεται· μᾶλλον δὲ καὶ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ προτείνει λέγεται, δεῖ χρονικῶς παρ'
αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ δίδοται.*

Λέγεται μὲν οὖν ποτε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προτείνει·
ἀλλὰ κυρίως ἐκ τοῦ Πατρὸς προτείνει πιστεύεται,
δεῖ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, τούτε-
στιν ἐξ αὐτοῦ ὑφίστασθαι καὶ τὸ εἶναι λαμβά-
νειν· ταύτη γὰρ τῇ λέξει ἀφωρισμένως τὴν τοῦ
Πνεύματος ὑπαρξίν ἐτάχθη κατασημαίνεσθαι, κατὰ
τὴν ἐν Εὐαγγελίοις παράδοσιν. Λέγεται δὲ καὶ
ἐκ τοῦ Υἱοῦ προτείνει, καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἐκ Πατρὸς
δι' Υἱοῦ, ὡς περ καὶ πέμπεσθαι καὶ χορηγεῖσθαι,
καὶ δίδοσθαι, καὶ πνεῖσθαι, καὶ ἐκχεῖσθαι, ἀλλ'
εἰς ὑπόστασιν καὶ μίρρωσιν κτίσεως, οὐκ εἰς
τὴν ἴδιαν ὑπόστασιν, ἄλλο τούτου, καὶ ἄλλο ἐκεῖ-
νου βουλομένου τοῦ λόγου. Καὶ ἑαυτὸ γὰρ δι-
δωσιν ἐν τῇ δι' ἐκείνων τῶν ῥημάτων νοουμένη
προδῶν τε καὶ ἐκφάνει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ
πνεῖ ἑαυτὸ καὶ πέμπει καὶ χορηγεῖ, ἐν δὲ τῇ αἰδίῳ
προδῶν οὐ πρότεστιν ἐξ ἑαυτοῦ, εἴ γε μηδὲ ὑφίστασθαι
ἑαυτὸ. Καὶ ἐν μὲν τῇ αἰδίῳ λαμβάνει, ἐν δὲ τῇ χρο-
νικῇ δίδωσι· καὶ ἐκ ἐκείνῃ μὲν ἀπολελυμένως, ἐν
ταύτῃ δὲ δι' αἰτίαν· καὶ ἐκεῖ μὲν εἰς ἑαυτὸν, ἐνταῦθα
δὲ εἰς ἡμᾶς τε καὶ ἐν ἡμῖν. Οὐκ οὖν διὰ ταῦτα τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς πρότεστιν αἰδίως,
τούτεστιν ὑφίσταται· δι' ἀμφοῖν δὲ καὶ ἐξ ἀμφοῖν
πρότεστι χρονικῶς, τούτεστι προχεῖται, καὶ χορηγεῖ-
ται, καὶ δίδεται, καὶ μετέχεται· οὐκ αὐτοῦ μόνου
μετεχομένου, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τῇ πνευματικῇ χάριτι,
αὐτῶν δηλαδὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς μετε-
χομένων, ὡς ἐγχωρεῖ ἀνθρωπίνῃ φύσει, τούτεστιν
εἰς τὴν ἐφικτὴν κοινωνίαν τῆς ὅλης θεότητος, τῇ
κοινῇ αὐτῆς χάριτι τῇ ἀναληπτικῇ καὶ φωτιστικῇ
ἡμῶν ἀναφερομένων.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

*Ἵτι τὸ περνεῖναι δι' Υἱοῦ λέγεσθαι οὐ τὸ ὑφί-
στασθαι δι' αὐτοῦ αἰτιατικῶς βούλεται.
Ἐκπορεύομενον τοίνυν, τούτεστιν ὑφίστάμενον,*

ἐκ Πατρὸς, ὁμοῦ πεφηνέναι λέγεται καὶ πέφηνε δι' Υἱοῦ, διχῶς ὅφ' ἡμῶν νοουμένου τοῦ πεφηνέναι, καὶ ὑπὸ τῶν εἰπόντων. Πρῶτον μὲν καὶ μάλιστα δι' ἡνωριζέται δι' Υἱοῦ, τουτέστιν τοῦ Υἱοῦ γνωρισθέντος αὐτὸ γνωρίζεται· ἡ γὰρ ἰδιότης τοῦ θεοῦ προσώπου, ἣν ἐμφαίνει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακρίνει ἀπ' ἄλλου θεοῦ προσώπου· καὶ διακρίνουσα φανεροῦ τε αὐτὸ, καὶ τὸ οὐ διακρίνεται συμφανεροῦ τῆ ἐαυτῆς ἐνεργείᾳ, ὡς περ τιμὴ φωτὶ πρὸς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἡμῶν ἐγγινομένην τῶν θεῶν ὑποστάσεων κατανόησιν, τὸ φυσικὸν τῆς ἡμῶν διανοίας· σκότος ἐλλάμπουσα τε καὶ ὁδηγοῦσα. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ τοῦ Υἱοῦ ὑπόστασις, ἐκ τῆς τοῦ προσεχῶς ὀνομάζεσθαι τῷ Πατρὶ ἰδιότητος ἐπιγνωσθεῖσα, ἐναργέστερον παρῆσθησιν ἡμῶν τῆν τοῦ Πνεύματος ἰδιότητα, ἥ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ διακρίνεται· ὡς οὖν τῆς τοῦ Υἱοῦ προεπινοίας τε καὶ προεκφορᾶς ἐν τῷ λόγῳ φανερώτερον ἡμῶν ἀποδιδοῦσης τὸν περὶ τοῦ Πνεύματος λόγον, κατ' αὐτὸ γοῦν τὸ γινώσκεισθαι ἡμῶν καὶ πιστεῦσθαι ἄλλον τινὰ τρόπον, καὶ οὐ γεννητῶς προείναι τοῦτο ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀρήθως καὶ ἀνενοήτως, καὶ οὕτω τοῦ τρόπου τῆς αὐτοῦ προόδου φυλαττομένου· ὡς τοῖνον διὰ ταῦτα τοῦ Πνεύματος ἡμῶν μετὰ τὸν Υἱὸν μᾶλλον γνωριζομένου τε καὶ καταλαμβανομένου, δι' οὗ πεφηνέναι τὸ Πνεῦμα καλῶς λέγεται. Ἄλλως δὲ σὺν τῷ Υἱῷ τε ἐστὶ καὶ σὺν αὐτῷ πρόεισιν ἐκ Πατρὸς, ὡς περ ὁ Υἱὸς γεννᾶται ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς προβαλλόμενον.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ὅτι ἡ τοῦ Υἱοῦ μεσιτεία οὐκ ἀναγκάζει καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν καὶ προβολέα ἢ προβάλλοντα εἶναι πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Ἡ δὲ τοῦ Υἱοῦ μεσιτεία, οὕτω γὰρ αὐτὸν ὁμολογοῦμεν ἐν τῷ θεῷ λουτρῷ, καὶ εἰς τὴν τοιαύτην τῶν θεῶν ὀνομάτων βεβηπισμεθα σύνταξιν, αὐτὸν μὲν μονογενῆ δεῖκνυσι, τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως, τουτέστι τῆς ἀμέσου πρὸς τὴν αἰτίαν ἀναφορᾶς οὐκ ἀπέργει. Οὐ γὰρ εἴρηται, οὔτε δύναται λέγεσθαι ἐκ τοῦ Υἱοῦ προσεχῶς ὑφιστάναι τὸ Πνεῦμα, ὡς περ οἱ αἱρετικοὶ νομίζοντες εἶργεσθαι, τρίτον ἐφλυάρουν εἶναι τῆ φύσει καὶ τῆ ἀξίᾳ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ προήχθαι καὶ δημιουργικῶς τὸ κατὰ μόνην τῶν ὀνομάτων τὴν σύνταξιν τρίτον παρ' ἡμῶν ἐκφερόμενον, καὶ κατὰ τὴν τῶν ὀνομάτων ἀκολουθίαν ἕνεκά γε τοῦ μὴ συγχέεσθαι τὰς ἰδιότη-
τας, τρίτον εἶναι, καὶ τῶν βαθμῶν τῆς φύσεως, ἡ τῆς ἀξίᾳς πιστεύσαντες, ὡς περ μέσῳ τινὶ τῷ Υἱῷ διεργόμενον, καὶ διὰ τοῦτο προσεχῶς ἄν ἐξ αὐτοῦ· ἢ κατ' ἐνοῦς, καὶ ἐξ αὐτοῦ μόνου, τῆς προακτικῆς ἢ ποιητικῆς δυνάμεως ἢ ἂν προαχθεῖν τὸ Πνεῦμα εἰς τὸν Υἱὸν κενωθείσης ἀπάσης καὶ ἀναλωθείσης ἐκ τοῦ Πατρὸς. Οὕτω γὰρ ἐφλυάρουν παχέως τὴν τοῦ Υἱοῦ μεσιτείαν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος τρίτην κατανομασίαν, οὐχ ἤτητον ἡ καχοῦργως νοήσαντες, ὡς ἐπὶ τῶν ἀπὸ τίνος τρίτων κατατεταγμένων τῷ ἡ διαστήματα χρόνου, ἢ διαστήματα τόπου, ἢ διαδοχῆ τῆς γεννήσεως, ἢ δραστηριότητι δυνάμεως, ἢ ἀξιώματος μεγαλείῳ, ἢ τοιοῦτω τινὶ ἐν σφίσις ἄλλο τι

μεσιτεύειν. Οὐ γὰρ συνεῖδον ἂ συνιδεῖν ἐχρῆν τοὺς μέλλοντας διαφυλάττειν τὸ τῆς πίστεως ἀκίνητα δόγματα. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς περ ἀπὸ τῆς εἰς ἐξ ἡλίου διδυμος, ἡ δὲ βροτος ποταμὸς ἐκ μιᾶς πηγῆς, ἡ βλαστοὶ θεόφυτοι ἐκ ῥίζης μιᾶς, ἡ δύο ἄνθη καὶ εἰ τι συμβάλλει· ἂν πρὸς τὸ δεῖξαι τὸ Πνεῦμα καὶ τὸν Υἱὸν συνανίσχοντα καὶ τῆ ἀποβλέψει τῆς κοινῆς αἰτίας ἐξ ἧς συνανίσχουσι τὰ δεύτερα, φέροντα ὡς αἰτιατὰ μόνον, οὐ κατ' ἄλλο τι τῶν πάντων οὐδὲν, οὕτως ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς προείναι νοοῦντας. Ἄλλ' οὐθ' ὑποურγεῖ ἡμῶν ἡ νόησις καὶ ὁ λόγος, μεταδατικῶς ἀμφοτέρω ἐνεργοῦντα σῶμα ἐκεῖνα νοεῖν τε καὶ λέγειν, οὐδὲ ἐν αὐτῷ τὸ νοεῖν καὶ λέγειν εἶναι σῶμα δυνάμεθα μὴ καὶ θάτερον θατέρου προνοεῖν τε καὶ προεκφέρειν, δυσὸν ὄντων κατὰ τὰς ὑποστάσεις· οὐτ' ἐγγιωρεῖ τὸ Πνεῦμα προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν θεῶν προσώπων εἰρημῶν. Ἐνοεῖτο γὰρ ἂν εἶναι Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς οὐκ ἂν μωνογενῆς ἐπιστεῦετο, τουτέστιν ἐκ μόνου τε καὶ μόνος γεγεννημένος, καὶ ἡ οὕτω καινοτομηθεῖσα ἂν μεσιτεία τοῦ Πνεύματος εἰς μείζονα ἂν ἀπεπλάνησεν ἀτοπίαν, εἴγε ἡ ἀληθὴς τοῦ Θεοῦ μεσιτεία πρόσκομμα τοῖς μὴ καλῶς νοοῦσιν ἐγένετό τε, καὶ νῦν εἴ τι τρόπον ἕτερον γίνεσθαι. Κάντεῦθεν ἐστὶ τὸ μήτε λέγεσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, ὡς τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Υἱοῦ, μήτε τὸν Υἱὸν διὰ τοῦ Πνεύματος προείναι λέγεσθαι, ὡς ἐξ ἀδελφῶς, καίτοι γε ἐν ἀλλήλοισι εἰσὶν· ὡστ' οὐκ ἂν ἐκώλυε καὶ δι' ἀλλήλων λέγειν ταῦτα, ἐφόσον οὐδέτι μόνον αὐτοῦ διακρίνονται καὶ γεννήσει, αὐτοῦ γε ὄντος ἐκπορευτοῦ καὶ Πνεύματος, ἀλλ' οὕτοι γε τῷ αἰτίῳ καὶ θεογονῶν, οὐτε χρονικῶς, καίτοι ἐπέμφθη ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος· ὡστε καὶ ἐκ Πατρὸς διὰ Πνεύματος εἶπεν ἂν τις αὐτὸν πεμφθῆναι οἰκείως. Ἀλλὰ διὰ τὰ εἰρημένα καὶ φυγῆ τῶν ἐντεῦθεν ἂν ἀκολουθηζάντων ἀτόπων οὐ λέγεται, ἀλλὰ τῷ τὸν Υἱὸν προθεωρεῖσθαι καὶ προεκφέρεισθαι γε τοῦ Πνεύματος, αἶ τε ἰδιότητες καὶ πάνθ' ὁμοῦ σώζονται τὰ τῆς πίστεως ἀκίνητα δόγματα. Προθεωρεῖται γὰρ τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς οὐ τῆ ὁδῷ τοῦ λόγου τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆ ὁδῷ τοῦ τῆς αἰτίας λόγου, ὅς τὰς θείας ὑποστάσεις διεκρίνεν ἐν τῆ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἐνότητι.

Λέγω δὲ ὅδὸν τοῦ τῆς αἰτίας λόγου τὸ τε ἀναστίας εἶναι καὶ τὸ αἰτιατῶς, καὶ τὸ ὡδί πως αἰτιατῶς, καὶ ὅσα τῆς τοῦ αἰτίου παρωνυμίας εἰσὶ. Ταῦτα γὰρ πάντα τοῦ λόγου τῆς φύσεως ἀποδιήρηται. Οὕτε ὡς αἰτιος, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ὡδί πως αἰτιατὸς, ὡς Υἱὸς δηλαδὴ, διότι ἡ τοῦ Υἱοῦ προσηγορία καὶ τοῦ Πατρὸς οὐδὲν προσίσταται μέσον διὰ τὰ εἰρημένα. Ὁ δὲ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ προεπινοεῖται τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ ὡς αἰτιος, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ὁ Υἱὸς ἔχει. Ὁσ-
αύτως δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ αἰτίῳ αὐτοῦ εἶναι ὁ Πατὴρ ὡς προβάλλων προτεθεώρηται. Ἄλλ' ὁ γε Υἱὸς προεπινοεῖται τοῦ Πνεύματος τῷ τὸ Πνεῦμα οὐ γεννητῶς ὡς αὐτὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς αἰτιατὸν εἶναι καὶ ὑφεστάναι, ἀλλ' ἕτερον τινα τρόπον, ὃ σημαίνει· ἂν τῷ μὴ μετὰ τὸν Πατέρα ὁμολογεῖσθαι εἰ-

θὺς παρ' ἡμῶν, καὶ ταύτη τὰς Εὐνομίαι κατὰ τῆς ἐν τῇ Τριάδι ἐνόητος ἀντιθέσεις διακρινούμεθα. Ὅς τὴν κατὰ τὴν τῆς αἰτίας λόγον καὶ τρόπον πιστευομένην Τριάδα ἐνόηται φύσεως εἶς τὴν ἐν τῇ φύσει διαφορὰν φέρων ἐτίθει, καὶ τὰς κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον καὶ τρόπον προθεωρίας τε καὶ προαριθμήσεις, διὰ τὸ τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτον γινομένης εἰς ὑπερθέσεις καὶ ὑφέσεις· ἀξιομάτων καὶ φύσεων ἀμαθῶς τε καὶ κακούργως· ἐλάμβανε· καὶ κλιμακα φύσεων συνίστη ὡς ἀξιομάτων ἕτεροι· καὶ ἄλλοι αὐτὸν προέδων μηχαναί· τισὶ τὸ ἀπῆδον ἐπιχωρῶν ὄντες τοῦ δόγματος.

Καὶ ἕτερον δὲ τινα τρόπον πεφηγῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, δι' οὗ φαμεν καὶ νοοῦμεν τοὺς λέγοντας, ὅτι δι' Υἱοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐφανερῶθη, τὴν ἐνεργειαν αὐτοῦ καὶ τὴν χάριν τοῖς ἀποστόλοις πρότερον μὲν διὰ τοῦ ἐμφυσήματος, εἶτα καὶ ἐν τῷ τῶν πυλῶν γλωσσῶν ἐπιτελεστέον καὶ πληρέστερον δεδωκότος, καὶ πεπομφότος, συνεκχέοντός τε καὶ συνδιανέμεντος τὴν τοιαύτην χάριν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν τῆς χρίτος· ἐκχυσιν, καὶ τὴν δι' αὐτῆς μέθεξιν τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ἐνεργούντων κοινῇ, καὶ ὡς ἐνός Θεοῦ ἐνεργούντος. Καὶ οὕτω γοῦν δι' Υἱοῦ πεφηγῆναι λέγεται καὶ ἐκλάμπειν, ὡς διὰ τοῦ Υἱοῦ φανερούμενον, καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Ὅτι ἐν τῷ δι' Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεσθαι λέγεται, εἰ καὶ σπανίως εἰρηται, ἀλλ' ἡ ἐνώπιος τῆς οὐσίας καὶ ἡ συνάρθρα, οὐχ ἡ σχέσις τῆς αἰτίας· τῇ δὲ προθέσει σημαίνονται, ὡς οἱ Πατέρι βούλονται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὰλλα τὰ ἐν τῷ Φλωρεντικῷ ὄρω.

Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, εἰ καὶ σπανίως εἰρηται, οὕτω καὶ τοῦτο νοεῖν εὐσεβῶς ἀναγκαζόμεθα διὰ τὴν πρὸς τοὺς εἰπόντας εὐλάβειαν, εἰ καὶ μὴ ποιούμεθα τοῦτο κήρυγμα, οὔτε γίνεσθαι δεῖ, ἀλλ' ὡς δόγμα μόνον εὐσεβῶς νοεῖσθαι, οὕτω δεῖ καὶ ὑπὸ τῶν εἰπόντων εἰρημένον. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸ λαμβάνειν, τὸ εἶναι, καὶ τὸ εἶναι καὶ τὸ προάγειν εἰς ἴδιαν ὑπόστασιν ἐτάχθησαν, ἄξιον μὲν ταύτη νοούμεν ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐχ ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφίσταται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ καὶ τὰ ὄντα λέγεται δι' Υἱοῦ γεγενῆσθαι, ὅτε μὴδὲν διαφέρει, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λέγειν αὐτά. Εἰ γὰρ τοῦτ' ἀληθές ἦν, διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, ἐλέγετ' ἂν ποτε ἀπλῶς οὕτως ὡς περ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τὰ ὄντα. Ἄλλ' οὐτ' ἔστιν οὕτω διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὔτε λέγεται, ἀλλ' ἀεὶ τοῦ πατρικοῦ συνημμένου προσώπου τε καὶ ὀνόματος, ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται ἐκπορεύεσθαι, εἰ καὶ σπανίως· ἄλλως δὲ οὐδέποτε, ἵνα μὴ καὶ ἐν τῷ τῶν ὄλων τὸ Πνεῦμα παρανοηθῇ τῶν δι' Υἱοῦ γεγονότων. Τοῦτων γὰρ μόνον ἀρχὴ ἐστὶν ὁ Υἱὸς μία μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, καὶ πρῶτὴ πρὸς γε αὐτά, εἰ καὶ διὰ τὸ εἶναι ἐξαρχῆς αὐτὸς οὐ λέγεται πρῶτη, ἀλλ' οὐδὲ δευτέρα, οὔτε τὸ Πνεῦμα δεύτερον

αἴτιον ἢ τρίτον, μόνον δὲ ὁ Πατὴρ αἴτια λέγεται πρῶτη, τῷ καὶ τῆς θεότητος ἀρχὴν καὶ πηγὴν εἶναι τῆς πάντων αἰτίας. Ὡς γὰρ ἐστὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος πάντων αἰτία ὡς Θεός, οὕτως ἐστὶν Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος μόνος αἴτιος τῇ πατρότητι, εἴτουν τῇ γονιμότητι.

Λέγωμεν δὴ ἐν αὐτῷ, τῷ ἐκ Πατρὸς ὑφεστάναι τὸ Πνεῦμα ἐκ ἁγίων διὰ τοῦ Υἱοῦ προϊέναι· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· διὰ τὴν τῆς οὐσίας ἐνόητα ἄκραν, ὡς οὐκ ἐκτός ἂν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ προῖον ἐκ τοῦ Πατρὸς, τοῦτέστιν, ἐν αὐτῷ παρὰ Πατρὸς ὑπάρχον, καὶ ἐν αὐτῷ διαμένον, καὶ ἐν Υἱῷ παρὰ Πατρὸς διήκον, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ διὸν, θεοπερπῶς τοῦ τε διήκειν καὶ διεῖναι νοούμενον, ἐπεὶ μὴ ἄλλως ἔστιν ἐμφῆναι τὴν ἄκραν κοινωνίαν τῆς φύσεως· καὶ ὡς ἂν τις εἴποι διαπεροίτηκός τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως, ἀσύγχυτως. Εἰ μὲν γὰρ αἴτιος ἦν τοῦ Πνεύματος· ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἂν ἐξήρκει δηλῶσαι τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως, τὸ ἐξ αὐτοῦ δηλονότι φυσικῶς ὑποστῆναι, καθάπερ ἄρα καὶ τὴν ἐνόητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τὸ ἐξ αὐτοῦ τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι· δείκνυσιν, καὶ τοῦ Πνεύματος τὴν φυσικὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐνόητα, τὸ παρ' αὐτοῦ τοῦτ' ἐκπορεύεσθαι.

Ἐπεὶ δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγεται ἐκπορεύεσθαι δηλονότι καὶ ὑφεστάναι, ἄλλω γὰρ, ὡς εἴρηται, λέγεται προῖέναι, οὔτε γὰρ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, οὔτε ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφεστάναι, οὔτε ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν αἰτίαν τῆς ὑποστάσεως ἔχειν, οὔτε προβολῆς· αὐτοῦ ὁ Υἱὸς εἶναι, οὔτ' ἀρχὴ αὐτοῦ, οὔτε αἴτιος, οὔτε ἐκπόρευμα αὐτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, οὔτε πρόδημα αὐτοῦ, οὔτε τι τῶν τοιούτων οὐδὲν, ἀ πάντα μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος· εἴθε λέγεσθαι· ἐπεὶ τοῖνυν οὐδὲν τῶν τοιούτων οὐδ' ἡ Ἰστορία, οὔτε τῶν διδασκάλων εἰρηκέ τις τῶν ἀρχαιοτάτων, οἱ νεώτεροι τῶν διδασκάλων ἐν τῷ δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα λέγειν ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς, τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παριστάνουσι, καὶ ἡμεῖς· ταῖς αὐτῶν ἐπόμενοι διανοαίς, οὕτω τὸ παρ' αὐτῶν εἰρημένον λέγομεν καὶ νοοῦμεν. Νοοῦντες γὰρ ὡς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἅμα καὶ τῇ αὐτῇ τάξει πρὸς τὴν αὐτῶν ἀρχὴν καὶ ἑκατέραν τῇ ἰδίᾳ αἰτίᾳ ἐφηρμοσμένων οὕτως εἰπεῖν, ὅμως οὐ διηρημένον τοῦ Υἱοῦ τοῦτο νοοῦμεν κατὰ τὴν οὐσιότητα τῶν παραδειγμάτων ἐκεῖνων ἀ καὶ προεῖρηται, ἐν οἷς τὰ προϊόντα τῇ ἀρχῇ ἦνωνται μᾶλλον ἢ αὐτοῖς. Ἄλληλοις δὲ οὐχ ἦνωνται, εἰ μὴ ἐν τῇ ἀρχῇ· δύο γὰρ κλάδοι οὐχ ἦνωνται ἀλλήλοις, εἰ μὴ ἐν τῷ στελέχει· οὐδὲ δύο ἀκτίνες, εἰ μὴ ἐν τῷ ἡλίῳ, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. Ὡς ἂν τοῖνυν μὴ ἀπηρημένον οὕτω τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα νοεῖτο, πρὸς μὲν τὸ ἐκ Πατρὸς ἄμφω προελθεῖν συμφυῶς τε καὶ κατὰ τὸ προτεχὲς τῶν παραδειγμάτων ἐκεῖνων ἀρκούντων, τῷ δὲ καὶ τὰ προϊόντα ἀλλήλοισ· δι' ὄλων αὐτῶν συμπεφυκέναι οὐκ ἐξαρκούντων ἐκ τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγοντες ἐκπορεύεσθαι, δι' Υἱοῦ προστεθείησιν οἱ εἰπόντες, καὶ ἡμεῖς οὕτω φρονούμεν, ὡς ἐν αὐτῷ

δηλονότι τῷ Υἱῷ τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἂν οὐκ ἔστιν αὐτῷ μόνον, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόστασιν τῇ δυνάμει τῆς προαγωγῆς αἰτίας, τουτέστι τοῦ παρ' οὗ ἔστιν, οὐ τοῦ ἐν ᾧ ἔστιν ὑπὲρ φύσεως ὀριζόμενον. Διόπερ οὐδὲ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ταῦτ' οὐδ' εἰπεῖν διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ προεπινοεῖται αὐτοῦ ὡς αἴτιος· ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡν ἀμφοῖν ὁμοίως ὁ Πατὴρ ὡς ἀρχὴ προεπινοεῖται. Οὕτε γὰρ εἰπέ τις τῶν μακρῶν, οὐτ' ἀληθὲς εἶναι δύναται, εἴτε ὡς εἶς Θεὸς προάγειεν, εἴτε ὡς ὑποστάσεις δύο, εἴτε δυνάμει μιᾶ, εἴτε καὶ ὅπως οὖν. Πανταχόθεν γὰρ ἡ μοναρχία κακῶς οὕτως ἐμιμᾶται, ἢ συναιρουμένη, ἢ περικοπτομένη θεότητος, ἢ παραδῆσιν τὸ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου μικρῶν. Εἰ γὰρ τις ἦν ἡ μηχανὴ ταύτην σώζεσθαι, καὶ πάντες δὴ τάληθ' ἡ πρός τε τὸν λόγον καὶ πρὸς τοὺς τῆς Ἐκκλησίας λαοὺς, οἳ οὐ δεῖ τὰ ἀμφικρημνα κυρύτεσθαι δόγματα, οὐκ ἂν ὡσπερ ἄλλου τινὸς δεινοῦ καὶ τούτου τοῦ δόγματος οἱ μακάριοι ἀπεπήδων, ἀλλὰ λαμβάνει μᾶλλον τὸ εἶναι καὶ πάντα τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Πατρὸς. Διότι δὲ ἐν τῷ ἐκ Πατρὸς τὸ εἶναι λαμβάνειν πρόεισι δι' Υἱοῦ, ὡς τὸ αὐτὸ ἀριθμῶ μετὰ τοῦ εἶναι λαμβάνον, καὶ συμπεφυκτὸς καθάπαξ νοούμενον, πλὴν τῆς προσωπικῆς διακρίσεως, καὶ οὐχ ὡς διὰ σκεύους ἢ τινα τρόπον σωματικῶν, ἀλλὰ θεοπεριῶς ὡς οἶόν τε τὸν ἡμέτερον νοῦν, αἴθλον ἐκείνην τὴν διόδον καὶ συνάφειαν φαντασθῆναι, καὶ ἀνευ χρονικοῦ τινος διαστήματος, διὰ τοῦτο λαμβάνειν λέγεται ἐκ τῶν τοῦ Υἱοῦ τὰ τοῦ Υἱοῦ δηλονότι, ἀλλὰ παρὰ Πατρός· παρ' αὐτοῦ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐδὲν ἀτιαιτικῶς, ἀλλ' ἢ μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅθεν καὶ ὁ Υἱὸς λαμβάνει τὸ εἶναι ὑπόστασις θεία, καὶ πάνθ' ὅσα ἔχει.

Καὶ ὡς ἔοικεν, ὃ φασιν οὐκ ὀλίγοι διδάσκαλοι ἁγίωματικοί, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ἐκπορεύεσθαι, μένειν δὲ ἐν τῷ Υἱῷ, ἢ διαμένειν, ἢ ἀναπαύεσθαι, ἢ ἐμφολωχεῖν, ἢ συμπαραμαρτεῖν, τοῦθ' ἐτέροις καὶ τοῖς αὐτοῖς ἄλλοι βούλεται, τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τῷ συνεπτυγμένῳ καὶ ἐξηπλωμένῳ διαφέροντα μόνον· ὡσπερ καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος δόσεως, ἢ ἀποστολῆς, ποτὲ μὲν λέγουσιν, ὅτι ἐκ Πατρὸς πρόεισι καὶ ἔρχεται δι' Υἱοῦ, ποτὲ δὲ φασιν, ὅτι ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἔρχεται ἢ χορηγεῖται, μᾶλλον δὲ συνεσπαρμένως τῷ λόγῳ χρώμενοι. Συνῆπται τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῷ Υἱῷ τῷ τῆς ὁμοουσιότητος λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῷ τῆς αἰτίας. Καὶ ταύτην τὴν συνάφειαν, καὶ τὴν ἀπαραλλαξίαν ἐν ἀριθμοῦ ταυτότητι τῆς κατὰ φύσιν ἐνότητος νοουμένης, τὸ δι' αὐτοῦ σημαίνουσιν ἐνιοὶ παρεντιθέντες, τῷ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, ὡς εἴρηται. Συνῆπται δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, διὰ καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς εἴρηται καὶ πιστεύεται.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ὁπως Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται καὶ ἡρτησθαι τοῦ Υἱοῦ ὡς ὁμοούσιον, οὐχ ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς καὶ κατ' ἀμφω. Αὐτὸς γὰρ ἔστι μόνος γεννήτωρ Υἱοῦ, καὶ Πνεύματος προβολεύς.

Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἡρτημένον τοῦ Υἱοῦ νοεῖται καὶ

οὕτω προφέρεται, διὸ καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεται, ἀλλ' ἕτερον τινα τρόπον ἡρτηται τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἕτερον τοῦ Πατρὸς, τοῦ μὲν Υἱοῦ, ὡς αὐτῷ γε συγκαταλαμβανόμενον, καὶ δι' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν γνωρίζομενον, ὡς καὶ πρότερον εἴρηται, τοῦ δὲ Πατρὸς ὡς τῆς πατρικῆς αἰτίας ἐξημμένον ἔχον τὸ εἶναι· ἡρτησθαι γὰρ λέγεται ὡν τε θάτερον διὰ θατέρου γινώσκεται διὰ τινα σφίσι ἐνυπάρχουσιν ὁμοιότητα, καὶ ὡν θάτερον ἐκ θατέρου πρὸς τοῦτο ἔστιν. Ἀδελφὸς μὲν γὰρ ἀδελφῷ ὡς ἴσον ἴσῳ ἀλλήλων ἡρτηται, ὅτι δι' ἀλλήλων γινώσκονται, τοῦθ' ὁ τοῖς ἀναφορικῶς πρόσσεισι· Πατὴρ δὲ καὶ Υἱὸς ἐν ἀνθρωπίνῳ οὐ ταύτῃ μόνον ἀλλήλων ἡρτηται, ἀλλ' ὅτι καὶ ὀλίγον θατέρῳ τοῦ εἶναι αἰτίον ἔστιν. Οἳς πᾶσι συνῄδει καὶ τὸ τὸν θεῖον Ἀπόστολον Πνεῦμα μὲν Θεοῦ τοῦτ' εἰπεῖν, καὶ ἐκ Θεοῦ, Υἱοῦ δὲ καὶ Πνεύματος καὶ Χριστοῦ μόνον τῷ καθηγεμόνι τῆς ἐραδῆς ἡμῶν ἀληθείας ἐπόμενον, ἑαυτοῦ μὲν εἰρηκῶτι εἶναι τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ἐκ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· καὶ μετὰ τὸν Παῦλον δὲ τοὺς ἀγομένους ἐκείνου τῷ Πνεύματι οὕτω τὰς ἀναφορὰς διελέσθαι, Υἱοῦ μὲν Πνεύματος φαμένους αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὠκειωμένον κατὰ φύσιν, ὡς ἴδιον, ὡς οὐκ ἀλλότριον κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, ὡς ὁμοούσιον Υἱῷ καὶ ὁμόθεον, καὶ τὸ σύμπαν εἰπεῖν, διὰ τὴν φυσικὴν συγγένειαν τῆς θεότητος· Πνεῦμα δὲ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὀφιστάμενόν τε καὶ τὸ εἶναι λαμβάνον φυσικῶς, ᾧ δὴ καὶ ἡ τῆς οὐσίας ἐνότης συνέπεται. Διὰ τὴν τῆς οὐσίας τοίνυν ἐνότητα, ἐκ Πατρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁμολογοῦντες, τὸ δι' Υἱοῦ παρενείρομεν τοῖς οὕτω εἰποῦσι τε καὶ φρονήσασιν διδασκάλοις ἐπόμενοι κατὰ τε λέξιν καὶ νοῦν, οὐ μέντοι γε ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον· μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατὴρ. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐκ ἔστιν αἴτια τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, ἀλλ' ἔχει πάντα τὰ τῆς παρότητος· πλὴν τῆς αἰτίας, τουτέστι πλὴν τοῦ προάγειν θεῖαν ὑπόστασιν· ἀρχὴ γὰρ ἔστιν ἄλλως τῶν ἔργων ὡς αἴτιος· καὶ δημιουργός. Πῶς γὰρ ἂν ἔχοι τὴν αἰτίαν τῆς θεότητος, ὅς ὅλον Υἱὸς ἔστι καὶ μόνος, καὶ γέννημα; Ὁ δὲ Πατὴρ μόνον Πατὴρ ἔστι, τουτέστι μόνος γεννήτωρ καὶ προβολεύς· τοῦτ' γὰρ ἀρμύζει μόνῳ ὅσα προσήκει πηγῇ, αἰτία, γεννήτορι· διότι γνωρίσμα τοῦτο τῆς πατρικῆς ἔστιν ὑποστάσεως, ἢ τῶν συμφυῶν καρπῶν ἐν αὐτῷ προαγωγῇ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ γονιμότητος, οὐδενὸς τῶν νοῦν ἔχοντων ταραττομένου. μήποτε φαίνοιτο ἐν δέοντι κατὰ φύσιν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, διὰ τὸ μὴ προσεῖναι τοῦτο τὸ γνωρίσμα τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, καὶ τὴν ἰδιότητα μετὰ πᾶντων δὴ τῶν θεοπεριῶν.

Ἐξῆν ἂν καὶ παραδείγματα πλείοσι πρραστῆσαι ὡς οἶόν τε τὸ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προϊέναι λέγεσθαι, πῶς ἂν νοῖτο καὶ λέγοιτο· ἀλλ' ἄρκει τοῖς τῶν ἁγίων ὑποδείγματα χρῆσθαι. Ὡς τοίνυν ἢ ἑλλαμψίς τοῦ ἡλίου πρόεισι διὰ τῆς ἀκτίδος, τουτέστι σὺν αὐτῇ τε καὶ ἐν αὐτῇ, καὶ αὐτῆς δηλονότι διαπεφοιτηκυῖα, διὸ δὴ καὶ εἰς ἡμᾶς συνδιήκει, καὶ ὡς ἐκείνη συμπαραμαρτοῦσα δι' ἐκείνης ἡμῖν μεταδίδεται· ἢ ὡς ἐκ τοῦ ἡλίου τὸ φῶς διὰ τοῦ ἀπαυ-

γάσματος· οὕτω δὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ, καὶ ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐστὶν ἐν Πατρὶ, τούτῳστιν οὐ κεχωρισμένον τοῦ Υἱοῦ, οὐδ' αὐτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ γε οὐδὲν ἤτιον ἢ σὺν αὐτῷ προῖδν καὶ ὑφιστάμενον ἐκ Πατρὸς· ὅτι τὴν σὺτὴν τῷ Υἱῷ φύσιν καὶ οὐσίαν ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει τρόπον ἕτερον, καὶ οὕτως ἦνται τε αὐτῷ καὶ διακρίνεται καθαρῶς τῆς κατὰ φύσιν ἐνότητος.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Ὀλίγα ἐκ πολλῶν εἰς δ, ἢ ἐξ ὧρ τὸ Λατινικὸν ἔρχεται δόγμα, ἄπερ πάντα ἀπόβλητα.

Ταῦθ' οὕτω τοὺς εἰπόντας πειθούσης τιθέναι, οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦ ἐν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸν Υἱὸν αἴτιον ἐρούμεν διὰ τὸ εἰρῆσθαι, ἐν Πατρὶ δι' Υἱοῦ εἶναι αὐτὸ, ὡς τινες ἀμαθῶς τὴν πρόθεσιν ταύτην ἀντὶ τῆς ἀκ, καὶ τῆς αἰτίας· μόντς βιάζονται πανταχοῦ, καθάπερ ἐν χρήμασιν οἱ πλεονέκται καὶ βίαιοι, κὰν τοῖς νόμοις οἱ σοφιστὰι πράττουσιν· οὕτω τοῖνον τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αἰδίου πιστεύων τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκφάνει, εἶπουν ὑπόστασιν, τὰ δ' ἄλλα τὴν ἐνότητα τῆς οὐσίας ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι· τάστιν, εἴτε περὶ τῆς αἰδίου ὑπάρξεως, εἴτε περὶ τῆς πνευματικῆς νοοῦτο καὶ λέγοιτο χάριτος, ἀπειδάλουμαι τὸ αἰτατοαίτιον ἐν τῇ μακαρίᾳ Τριάδι, τὴν καινὴν ταύτην μίξιν ἐν ἐνὶ προσώπῳ· ἀπορρίπτω τὸ μέγιστον, καὶ τὸ μείζον, καὶ τὸ μέγα, ἐν τῇ Τριάδι, τὴν Ἀπολλινάριον κλίμακα· ἀποδοκιμάζω τὸ ἐνα ὑφιστάτω Θεὸν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ἐξ οὗ τὸ Πνεῦμα προῆκται τὸ ἅγιον, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐπομένην θυάδα ἐν τῇ θεότητι· οὐ στέργω τὸ ἐκ δύο προσώπων ὑφιστάτων, ἢ τοιαῦδε εἰσὶ τὸ Πνεῦμα ὑφίστασθαι, καὶ πρὸς ἑκάτερον αὐτῶν ὡς αἰτίαν προάγουσαν ἀναφέρεσθαι, καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐπομένην δυσάχαλιν· οὐ δέχομαι τὸ πρότερον νοεῖν τὸν Θεόν, εἴτα θέλειν τὴν Πτολεμαίου καὶ Βαλεντινίου ἀδόκιμον συζυγίαν, καὶ πρωτετάχθαι κακῶς, καὶ ὑποτετάχθαι· οὐδὲ τὰς πρώτας καὶ δευτέρας· ἐντελεχίας ἐν τῷ Θεῷ εἰς τὰ ἔνδον, καὶ σημεῖα ποικίλα νοήσεων, ἢ ὡς ἀνύπαρκτα καὶ φόφους κενοῦς μηδὲν εισάγοντα δόγμα καὶ πρᾶγμα, ἢ εἴπερ ἔχοιεν συνεπομένην τῷ λόγῳ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ὑπαρξιν, οὐδὲν διαφέροντα τῶν ἐκτόπων ἐκείνων θέσεων, ἀὶ πόρρωθεν κακῶς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεβραπισθησαν· ἀπαναίνομαι καὶ τὴν διακρίσιν τῶν ὑποστατικῶν ειδῶν ἐν ταῖς θείαις ὑποστάσεσι, καὶ τῶν ὑποστάσεων αὐταῖς ἐπιθεωρουμένων ἢ ἐπομένων· οὐκ ἀρέσκομαι τῷ μὴ ἂν διακριθῆναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁύτερον ἐκ ὁατέρου προιοι· ἀποδοκιμάζω τὰς πρωτέτητας, καὶ δευτερότητας, καὶ τριτέτητας, καὶ ἀρχότητας, καὶ μεσότητας, τὰς συνιστώσας τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ παναγίου Πνεύματος αἴτιον, καὶ τὰ τῶν ἀνευλαβῶς καὶ σκαιῶς αὐταῖς κεχηρμένων· ἀνήκουστοι γὰρ αἱ τοιαῦται θέσεις καὶ ξένα, καὶ πρὸς οὐδὲν ὑγιὲς φέρουσαι, ἀλλ' ἐπινοηθεῖται μόνον πρὸς κατασκευὴν δόγματος ἐκ προλήψεως ἐπαινουμένου τῆς νῦν στέργουσι μᾶλλον ἢ κατὰ ἀκολουθίαν τοῦ ὑγιουῦς τῆς πίστεως λόγου· καὶ πείθουσαι μόνον τοὺς δι' ἀπλότητα, ἢ

πληρίαν, ἢ ἀπειρίαν αὐταῖς τιθεμένους, ἀντὶ τοῦ δεδοκιμασμένου καὶ παλαιοῦ καὶ πρώτου φρονήματος· μισῶ τὰς παρεξηγήσεις ἃς τινες τοῖς ῥητοῖς τῶν ἁγίων ἀποδίδοντες, ἄπερ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς αἰρετικούς ἀγωνίσμασιν οικειῶς τῇ χρεῖᾳ τοῦ λόγου μεθοδεύοντες εἶπον, δόγμα ποιοῦνται ταῦτα, καὶ πῖστιν.

ΚΕΦΑΛ. Π'.

Ὅτι τὸ μὴ συνιδεῖν ἢ μὴ βούλεσθαι, ὅτι τὰ μὲν ἀγωνιστικῶς οἱ ἅγιοι λέγουσι καὶ οὐ βούλονται ταῦτα δόγματα εἶναι, τὰ δὲ διδασκαλικῶς, ἢ βούλονται δόγματι εἶναι, γέγονεν αἰτιον τοῖς ἀντιδόξοις διαβαλεῖν τοὺς ἁγίους καὶ ἀπενεχθῆναι.

Πείθουμαι τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖω, ἐν τῷ περὶ πίστεως λόγῳ, οὕτως περὶ ἑαυτοῦ καὶ ἀκολουθῶς τῶν ἄλλων ἁγίων διεξίντι· « Ἔως μὲν οὖν, φησι, ἀγωνίζεσθαι πρὸς τὰς ἐπανισταμένας κατὰ καιρὸν αἰρέσεις ἐχρῆν, ἐπόμενος τοῖς προειληφθεῖσι ἀκολουθῶν ἡγούμην, τῇ διαφορᾷ τῆς ἐπισπειρομένης ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἀσεβείας· ταῖς ἀντιθέτοις φωναῖς κωλύειν, ἢ καὶ ἀνατρέπειν τὰς ἐπαγομένας βλασφημίας, καὶ ἄλλοτε ἄλλαις, ὡς ἂν ἡ χρεῖα τῶν νοσοῦντων κατηγάσασε, καὶ ταῦταῖς πολλὰκις ἀγράφους μὲν, ὁμως δ' οὖν οὐκ ἀπεξενωμέναις τῆς κατὰ τὴν Γραφὴν εὐσεβοῦς διανοίας· ὡσπερ οὖν καὶ ὁ Ἀπόστολος πολλὰκις πεποίηκεν Ἑλληνικοῖς ῥήμασι χρῆσασθαι πρὸς τὸν ἔθιον σκοπὸν μὴ παραιτησάμενος· νῦν δὲ πρὸς τὸν κοινὸν ὕμῶν τε καὶ ἡμῶν σκοπὸν ἀρμότιον ἐλογισάμην ἐν ἀπλότητι τῆς ὑγιαίνουσας πίστεως τὸ ἐπίταγμα, τῆς ὑμετέρας ἐν Χριστῷ ἀγάπης πληρῶσαι, καὶ εἰπεῖν ἃ ἐδιδάχθην παρὰ τῆς Θεοπνεύστου Γραφῆς, φειδόμενος μὲν καὶ τῶν ὀνομάτων καὶ ἰῶν ῥημάτων ἐκείνων, ἃ λέξασι μὲν αὐταῖς οὐκ ἐμφέρεται τῇ θείᾳ Γραφῇ, διάνοιαν γε μὴν αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐγκειμένην τῇ Γραφῇ διασώζει· ὅσα δὲ πρὸς τῷ ξένῳ τῆς λέξεως ἐστὶ καὶ τὸν νοῦν ξένον ἡμῖν ἐπεισάγει, καὶ ἂν οὐκ ἐνεστὶν ὑπὸ τῶν ἁγίων κηρυττόμενον εὐρέειν, ταῦτα ὡς ξένα καὶ ἀλλότρια τῆς εὐσεβοῦς πίστεως παντάπασι παραιτούμενος. » Καὶ μετ' ὀλίγον· « Πᾶσαν μὲν οὖν ἄλλοτριαν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας φωνὴν καὶ ἔννοϊαν οὕτως ἡμεῖς πάντες καὶ νῦν ἀποφεύγειν ἐγνώκαμεν, καὶ τοῦ σκοποῦ δὲ, ὡς προεῖπον, τοῦ νῦν ἡμῖν τε καὶ ὑμῖν προκειμένου κατὰ πολὺ διαφέροντος τῶν ὑποθέσεων ἐκείνων, ὑφ' ὧν ἄλλοτε ἄλλως ἐπὶ τὸ γράφαι τι ἢ εἰπεῖν προήχθημεν· διότε τότε μὲν αἰρέσεως ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς τοῦ διαβόλου μεθοδείας· ἐσπουδάζετο, νῦν δὲ τῆς ὑγιουῦς πίστεως ὁμολογία τε καὶ φανέρωσις ἀπλῆ πρόκειται, οὐκοῦν οὔτε τοῦ λόγου χαρακτήρ ὁ αὐτὸς ἡμῖν τότε καὶ νῦν ἀρμόζει. Ὡς γὰρ οὐκ ἂν λάβοι μετὰ χεῖρας ἀνθρώπος σκευὴ τὰ αὐτὰ πολεμῶν τε καὶ γεωργῶν· ἄλλα γὰρ σκευὴ τῶν ἐν ἀεὶα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἑαυτοῖς ἐκπονοῦντων, καὶ ἄλλαι αἱ πανοπλῖαι τῶν ἐν πολέμῳ παρατασσομένων· οὕτως οὐκ ἂν εἴποι τὰ αὐτὰ ὁ παρακαλῶν ἐν τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ, καὶ ὁ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχων. Ἄλλο γὰρ εἶδος λόγου ἐλεγκτικοῦ, καὶ ἄλλο εἶδος λόγου παρακλητικοῦ, ἄλλη ἢ ἀπλότης τῶν ἐν εἰρήνῃ τὴν εὐσεβείαν ὁμολογούντων,

καὶ ἄλλοι οἱ ἰδρωῦτες τῶν πρὸς τὰς ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως ἱσταμένων. Ὡστε τούτῳ ἂν τῷ τρόπῳ καὶ ἡμεῖς οικονομοῦντες τοὺς λόγους ἡμῶν ἐν κρίσει πανταχοῦ τοῖς πρὸς φυλακὴν ἢ οἰκοδομὴν τῆς πίστεως ἀκολουθῶς χρῆσασθαι, ποτὲ μὲν τοῖς ἐν μεθοδείᾳ τοῦ διαβόλου καταλείβειν περρωμένους αὐτὴν ἀγωνιστικώτερον ἀνθιστάμενοι, ποτὲ δὲ τοῖς οἰκοδομῆσθαι βουλομένοις ἐν αὐτῇ ἀπλοϊκώτερον καὶ οἰκειότερον αὐτὴν ἐξηγουμένοι, καὶ οὐδὲν ἄλλο ποιοῦντες ἢ ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον, εἰδέναι πῶς δεῖ ἡμᾶς ἐνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

Οἶδα τοίνυν καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν μέγαν Βασιλεῖον συγχωρησάντα τῷ Εὐνομίῳ τὸ τρίτον εἶναι τῷ ἀξιωματι, ὡς ἂν καὶ οὕτω περιτρέψας τὸν δυσσεβῆ, ἐκ περιουσίας καταβάλλῃ τὸ ψεῦδος. Οἶδα καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον περὶ τοῦ μείζονος ἐν ταῖς πρὸς Ἀρειανούς διαλέξεσιν οὕτως λέγοντα· Ἡ δὴλον ὅτι τὸ μείζον ἔστι τῆς αἰτίας, τὸ δὲ ἴσον τῆς φύσεως, καὶ τοῦτο ὑπὸ πολλῆς εὐγνωμοσύνης συγχωρούμεν ἡμεῖς, συγκαθιέντες δηλονότι τῷ λόγῳ, ἵνα σε καὶ οὕτω ἐλέγξωμεν. Ἐἶτα ἐπάγει, Ἐὰν μὲν πρὸς τοὺς τὸ μείζον κομπάζοντας. Καὶ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον εὖροι τις ἂν πολλαχοῦ τῇ χρεῖᾳ τῶν ἀγώνων συγκαθιέντα. Οἷς ἐντυγχάνοντες οἱ πρὸς ἡμᾶς διενενηγμένοι καὶ τὴν πάτριον ἀλήθειαν, κατὰ περὶ αἱ μυῖαι ταῖς ἀσθενεστέρας σαρεῖ προσφύονται, καὶ μικρὸν τι παρεξηγήσεως χρώμα προστεθεικότες, εἶτα καὶ φυσικόν τινα λόγον ἐπιμορφώσαντες, ἐπὶ κενώσει τοῦ καθ' ἡμᾶς μυστηρίου δῆπου, φροντο τὸ πᾶν ἔχειν ἐντεῦθεν· καὶ πολλοὺς χειρωσάμενοι δι' ἀμαθειαν τῶν τοιούτων καὶ αἰχμαλώτων ἀπήγαγον, σοφιστῶν, οὐ θεολόγων ἔργον πεποιηκότες.

Ἄλλ' ὁ μέγας Διονύσιος, Ἔστι, φησί, τῶν μὴ τὰ θεῖα φρονεῖν ἐβελόντων τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι. Καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν τρίτῳ, Δεῖ δὲ, φησὶν, ὡς ἐπὶ πάσης τῆς θείας Γραφῆς προσήκει ποιεῖν, καὶ ἀναγκαῖόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, καθ' ὃν εἶπεν ὁ Ἀπόστολος καιρὸν καὶ τὸ πρόσωπον, καὶ τόπον· διόπερ ἔγραψε πιστῶς ἐκλαμβάνειν, ἵνα μὴ παρὰ ταῦτα, ἢ καὶ παρ' ἑτερόν τι τούτων ἀγνοῶν ὁ ἀναγινώσκων, ἐξω τῆς ἀληθινῆς διανοίας γένηται. Καὶ μετ' ὀλίγον· Ὅταν μὲν οὖν τῶν τοιούτων ἔχη τις καλῶς τὴν γνῶσιν, ὀρθὴν ἔχει καὶ ὑγιαίνουσαν τῆς πίστεως τὴν διάνοιαν· ἐν δὲ παρ' ἑτερόν τις ἐκλαμβάνῃ τούτων, εὐθύς εἰς αἵρεσιν ἐκπίπτει. Ταῦτ' οὖν καὶ Κύριλλος, καὶ Μάξιμος καὶ ὁ Χρυσόστομος συμβουλεύουσι.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Ὅτι ἀνόητον, ἢ δυσσεβῆ, ἢ φιλόνηκον, καὶ κατὰ τῶν ἁγίων αὐτῶν, ἐνός τινος ἁγίου ἢ δυοῖν δόξαν ὀκως ποτὲ εἰρημένην αὐτῷ, προτιμῶν Γραφῶν, συνόδων καὶ τῆς κοινῆς θεολογίας καὶ ὁμολογίας τῶν πολλῶν διδασκάλων.

Καίτοι γε καὶ σαφῶς εἰρημένον τι παρὰ τοῦ τῶν ἁγίων, εἰ μὴ καὶ ταῖς κοιναῖς ὑπολήψεσι συνάδοι, εἰ μὴ καὶ τοῦτο δυνάμεθα πρὸς τὸν ἀληθῆ κανόνα

τῆς ἀληθείας ἔλκοντες δίχεσθαι μηχανῇ τινι, ἀφειτόν τευτο μετὰ τῆς πρὸς τὸν εἰπόντα τιμῆς. Οὕτω γὰρ Αὐγουστίνος ἐν τῇ πρὸς τὸν Φουρτουαντόν ἐπιστολῇ συμβουλεύει καλῶς. Οὐδὲ τὰς ὠντινωνοῦν, φησί, διαλέξεις κἂν καθολικαὶ τινες ἄνδρες, ὡς καὶ περιβόητοι, ὡσπερ τὰς κανονικὰς Γριφὰς ἔχειν ὀφειλομεν, ὡς μὴ ἐξεῖναι καὶ ἡμῖν, σωζομένης τῆς ὀφειλομένης αὐτοῖς τιμῆς, εἰ τῶν ἐν τοῖς αὐτῶν συγγράμμασιν ἀποδοκιμάζειν καὶ διαπτύειν, εἰ ποτὲ τι φωράσαιμεν ὃ ἄλλως φρονοῦσιν, ἢ ἢ ἀλήθεια ἔχει τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ, ἢ παρ' ἄλλων, ἢ παρ' ἡμῶν νοηθείσα. Ἐγὼ γοῦν τοιοῦτός εἰμι ἐν τοῖς περὶ τῶν ἁγίων συγγράμμασιν, οἷους εἶναι θέλω τοὺς τὰ ἡμέτερα μετιόντας.

Διὸ καὶ Θωμᾶς, ἐπεὶ τὸν Αὐγουστίνον εὗρηκε λέγοντα τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθῆναι μετὰ τῶν ἀγγέλων πρὸ τοῦ σώματος, μετὰ ταῦτα δὲ ἰδίᾳ βουλήσει βέβαια αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα πρὸς τὸ ὑπουργῆσαι τῇ βουλήσει, καίτοι καὶ περὶ πασῶν τῶν ψυχῶν δοκεῖ φρονεῖν ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, ἀλλ' οὖν ὁ γε Θωμᾶς πρὸς τὸ βέλτιον μεταρρυθμίζειν πειράται τὴν δόξαν. Οὕτω τοίνυν εὕρισκων αὐτὸν πεφρονηκότα, τοῖς ἄλλοις ἁγίοις τίθεται μᾶλλον, οἱ τὴν ἀληθῆ δόξαν ἐδόξαζον. Ὡσαύτως καὶ περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων Ἱερώνυμόν τε καὶ Αὐγουστίνον οὐκ ὀρθῶς ὑπεληφόμενος εὐρῶν (ὁ Θωμᾶς), ἐμψυχα γὰρ αὐτὰ πεφρονήκεσαν, καὶ μᾶλλον ὁ γε Ἱερώνυμος, τῇ τοῦ Βασιλείου καὶ Διμασκηνοῦ τῶν ἡμετέρων δόξῃ τίθεται μᾶλλον, εἰδὼς καὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ταῦτα δόξαν εἶναι. Οὐ γὰρ ἐλάνθανεν αὐτὸν ὅτι παρὰ τῆς πέμπτης συνόδου καὶ ἡ προῦπαρξίς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, καὶ τὴ ἐμψυχα τὰ οὐράνια σώματα εἶναι, καὶ αἱ ἰδέαι, καὶ τὰ Ὀριγένους ἀπλῶς εἰπεῖν ψευδῆ δόγματα, μᾶλλον δὲ τῶν Μανιχαίων καὶ Πλάτωνος ἀναθέματι καθυπεβλήθησαν. Καὶ ὁ Νύσσης δὲ Γρηγόριος, Αὐγουστίνῳ τῷ μακαρίῳ συνάδων ἐν τῇ περὶ τῆς Ἐξαήμερου ἀπολογίᾳ, Ἐὰν δὲ ἡμέτερα, φησὶ, ὡς ἐν γυμνασίᾳ τινὶ στοχαστικῶς ἐπιχειρούμενα τοῖς ἐντυγχάνουσι προκείσθω, μηδεμιᾶς μηδὲν διὰ τούτου βλάβης προσγινομένης, εἰ τι παρὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν ἐν τοῖς λεγομένοις εὕρισκοιτο. Οὐ γὰρ δόγμα τὸν λόγον ποιούμεθα, ὥστε ἀφορμὴν δοῦναι τοῖς διαβάλλουσι· καὶ ὁμολογοῦμεν γυμνάζειν μόνον ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν τοῖς προκειμένοις νοήμασιν, οὐ διδασκαλίαν ἐξηγητικὴν τοῖς ἐφεξῆς ἀποτίθεσθαι. Διὰ ταύτην δὲ ἄρα τὴν εὐγνωμοσύνην Αὐγουστίνος τε καὶ ὁ Νύσσης ταῖς τῶν μακαρίων τιμῶνται τιμαῖς, καίτοι δοξῶν αὐτῶν ἐνίων ἀποδοκιμαζομένων. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν εἶχον τὸ γέρας, εἰ φιλονεικῶς τῆς ἰδίας γνώμης ἀντείχοντο.

Τούτῳ τοίνυν τῷ κανόνι καὶ ἡμεῖς στοιχοῦντες τῶν διδασκάλων, ἐξετάζοντες καὶ πρόσωπα, καὶ καιροῦς, καὶ χρεῖαν, τῶν τοῖς ἁγίοις εἰρημένων, καὶ τῆς ἀληθείας, σὺν Θεῷ δὲ εἰρησθῶ, οὐ διαπίπτομεν· ὅθεν καὶ τὰς ῥήσεις ἐκείνας τῶν διδασκάλων, ἃ παρεξηγούνται τινες σοφιστικῶς, ἢ ἀμαθῶς, εἰς τὴν τῆς ἀληθείας σκοπὴν ἡμεῖς, καὶ εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Χριστοῦ καλῶς καὶ ἀβιάστως ἠχμαλωτέ-

σάμεν. Μᾶλλον δὲ καὶ τὰς αὐτῶν αὐδεις τῶν διδασκάλων λέξεσιν ἐναργῶς ἐξῶθεν βεβαιούμεν τὴν ἡμετέραν περὶ αὐτῶν, καὶ ὡν εἰρήκασι γνώμη, ὧν οὐκ ἔστιν ἀξιολογιωτέρους μάρτυρας εὐρεῖν ἐν τοῖς ἑαυτῶν. Ἄμα δὲ καὶ τὰς βήσεις τῶν διδασκάλων, αἱ τοῦναντίον ταῖς τινῶν παρεξηγήσεσι κηρύττουσιν ἐναργῶς συντεθείκαμεν, ὡς ἂν πανταχόθεν ἐν τῷ παρόντι τῆς πίστεως ἡμῶν, ὥσπερ ἐπὶ λογικῷ τινι τῶν πολλῶν λόγων καὶ ἀγώνων λιθὲλω πάντα ἔχη καλῶς, τῶν τε ἀλλοτριῶν φρονημάτων ἐξωθουμένων καὶ τῶν οικείων προστιθεμένων ὡς ἐν μίᾳ τινι στερᾷ ἀποδείξεως τῆς διὰ τῶν ἁγίων γεγεννημένης πρὸς ἑκατέραν τὴν χρεῖαν. Καὶ σὺν θεῷ οὐδὲν ἡμέτερον εἴρηται, ἀλλὰ τῶν διδασκάλων εἶσι πάντα βήματά τε καὶ δόγματα.

ΚΕΦΑΛ. I.

Ἔστι οἱ, μετὰ τὸ σχισθῆναι Λατίνους, Πατέρες ἡμῶν κατὰ τὰ προσηρμένα ἐδόξασαν, καὶ ἐκεῖνων ταῦτα χριστιεῖσι εἶσι.

Ἐπὶ τούτοις ὁ καὶ μείζων ἐστὶ πρὸς πληροφρορίαν τῆς ἐμῆς συνειδήσεως, οὐ τῇ ἑαυτοῦ γνώμῃ στοιχῶν, οὕτω τὰς τῶν ἀρχαίων διδασκάλων δέχομαι βήσεις, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ μεγάλους πρὸ ἐμοῦ διδασκάλους ἐν τοσοῦτῳ χρόνῳ τοῦ σχίσματος, οἱ τὰς τῶν διδασκάλων βήσεις οὕτω δεχόμενοι ἀπόμωτον ἠγοῦντο τὴν ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθήκην. Καὶ τοῦτο τὴν ἑαυτῶν συγγράμμασιν ἐδειξαν, ἀσφαλιζόμενοι τοὺς οικείους τῆς πίστεως ὥσπερ προειδόμενοι τὴν ἐσομένην ἰδιωτείαν, ἣ ἀδιαφορίαν περὶ τὴν πίστιν τῶν ἐσομένων ἀνθρώπων, ἐξ ὧν ἀμφοτέρων προήχθησαν νῦν οἱ πολλοὶ, τὸ πάτριον ἡμῶν δόγμα ἢ ἀγοῆσαι ἢ καταφροῆσαι δεινῶς. Ἰωσήφ φημι τὸν διδάσκαλον, τὸν Ῥόδου Νεῖλον, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, τὸν σοφώτατον βασιλέα καὶ Χριστιανικώτατον Μανουήλ, τὸν Μακάριον Νεῖλον τὸν Θεσσαλονίκης, τὸν Κωνσταντινουπόλεως Νεῖλον, τὸν πατριάρχην Κάλιστον, τὸν πατριάρχην Φιλόθρον, τὸν Νικαίας Θεοφάνη, τὸν πατριάρχην Γρηγόριον, ἀνδρα οὐδὲν τῶν ἀρχαιωτάτων ἐλάττω, τὴν ἐπ' αὐτοῦ σύνοδον ἱερὰν, ὑπὲρ ἐβδομήκοντα λογάσι συγκροτημένην, διαπτύσασαν τανῦν ἐκ τῶν ἡμετέρων τισὶν ἀνυμνούμενα, τὸν μακάριον Θεσσαλονίκης Γρηγόριον, τὸν Γερμανὸν πατριάρχην, καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῦ ἐψηφισμένον καὶ ὑπ' αὐτοῦ (σιωπῶ τὴν ἐκ τῶν ἔχθρῶν μαρτυρίαν, τὸν Βαρλαάμ), τὸν Νικαίας Εὐστράτιον. Παρίημι τὸν Ῥωσίας Ἰωάννην, τὸν φερωνύμως Χρηστὸν, Λέοντα τὸν Βουλγαρίτζ, Θεοφύλακτον τῆς αὐτῆς, τὸν Μεθώνης Νικόλαον, Νικήταν, τὸν οἰκουμηνικὸν ἐπνομασμένον διδάσκαλον, τὸν ὑπατον τῶν φιλοσόφων Ψελλόν, ἄλλους ἀναριθμήτους, μέχρι καὶ ἐπὶ τὸν σοφώτατον βασιλέα Λέοντα, καὶ τὸν μακάριον Φώτιον ἐν πάσῃ τάξει καὶ σχήματι πάντι καταταμένους. Οἱ πάντες πολλοὶ καὶ γενναῖοι βιβλίους ἔτι νῦν σωζομένοις ἐλέγχουσι τοὺς τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν ἢ αἴτιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποφ-

ναμένους ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως, καὶ πιστεύοντας τὰ ἐν Φλωρεντία πρώην ὠροθετημένα.

Καίτοι τῶν τοιοῦτων συγγραμμάτων τὰ μὲν, μετὰ τὸ τὴν πόλιν ἀπαλλαγῆναι τῆς Ἰταλικῆς δουλείας τὴν ἡμετέραν, τὰ πλείω γεγονόσιν· ἕνια δὲ τὰς Λατίνων διαφυγόντα χεῖρας τὰ τῶν ἀρχαιοτέρων περιεσώθησαν. Πόσα δὲ εἰκό· ἐστὶν ἔργον γεγονέναι πυρὸς ὑπὸ Λατίνων, ὑπὲρ ἑξήκοντα ἔτη κατεχόντων τότε τὴν πόλιν; οὐ γὰρ ἐμελλον αὐτὰ περιπτύσσεσθαι, μετὰ πολλῆς αὐτοῖς ἐπιτιμῶντα δριμύτητος. Τοὺς δὲ μὴ συγγραψαμένους, οὐκ ἐπελθὼν αὐτοῖς ὅπως ποτὲ τοῖς τοιοῦτοις ἐμφιλοτιμηθῆναι σπουδάσασαι, τίς ἂν ἀριθμήσειεν; Οὐ φημι τοὺς παλαιοτέρους μεγάλῳ γένει, καὶ μεγάλῳ τότε δυνάμει ἔχοντας, ἀλλὰ τοὺς μικρῷ πρὸ ἡμῶν καὶ τοὺς ἐφ' ἡμῶν, Νικόλαον τὸν Καβάσιαν, ἀνδρα πνεύματι καὶ σοφίᾳ τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐξισωθέντα, τὸν πατριάρχην Εὐθύμιον, τὸν χαρτοφύλακα Βαλαμῶν, πίσης σοφίας κατηγεμόνα γεγεννημένον ἐν πρώτοις, Μελιτινιώτην τὸν τῶν διδασκάλων διδάσκαλον, τὸν Θεσσαλονίκης Ἰσιθωρον, ἢ καὶ Συμεῶν, ἄλλους μυρίους, ὧν βί βῶν οὐτεὶς ἡμεῖς σκύβαλα. Γελοιοὶ οὖν ἐσόμεθα, εἴπεν ὁ Πλάτων ἐν Θεαιτήτῳ, ἡμεῖς μὲν ἠγοῦμενοι λέγειν τι φαύλους οὐτας, παμπάλαιους δὲ καὶ πανσόφους ἀνδρας ἀποβεδοκιμακότες. Ἄλλ' ἡμεῖς μέντοι γε εἰς τοσοῦτον προσίομεν κίνδυνον. Εἰ δὲ Κυθῶνην φαίη τις, καὶ Καλέξαν, οὐδὲν Θαυμαστὸν ἐν τῷ πνευματικῷ λητῷ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κνίδας βλαστῆσαι καὶ ἀκάνθας, καὶ πονηρὰ ἄλλα σπέρματα, Τοιοῦτος καὶ ὁ Βέκκος ἐβλάστησεν· ἀλλ' ὑπὲρ ἐβδομήκοντα λογάδας τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ λέξιν αὐτοῦ, τὰ δόγματα ἀκυροῦσιν, ὧν ἡ ψήφος ἐλέγχει σωζομένη τοὺς νῦν καὶ μετ' ἐκείνους ἀφηνιάζοντας, τοσοῦτον ἐκείνοις ἐοικέντα, ὅσον τοῖς ζῶσιν οἱ ἀνδριάντες, εἰ μὴ τι δέοι καὶ χεῖρον εἰπεῖν, ἐπεὶ καὶ λεληθασιν ἑαυτοὺς οὐτεὶς τοιοῦτοι.

Ἀφέντες οὖν τοὺς στάχους, ταῖς κνίδας πρόσέξομεν, ἀφέντες τὸν εὐάνθη τοῦ Χριστοῦ λειμῶνα τοσοῦτοις ἔτεσιν ἀνθη διηνεκῇ προερχόμενον ἐκ διαδοχῆς, θαυμασίον τι ὁμῆς ἀποπνέοντα, δυσί τισιν, ἢ τρισί, τοῖς ἀποκεκομμένοις τε καὶ καταπεπατημένοις ἀρκεσθησόμεθα, καίτοι καὶ τὸν Κυθῶνην καὶ τὸν ἐκείνου φοιτητὴν τὸν Καλέξαν τὸ διωχθῆναι τῆς Ἀκινδουιανῆς αἰρέσεως, καὶ Βαρλααμῆτιδος ἕνεκα, τοῖς Λατίνους ἠκείωσε, καὶ τοῖς ἐκείνων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως δόγματι, οὐκ ἔχοντας ἄλλοθι ποῦ καταφυγεῖν.

Εὐρίσκον γὰρ καὶ Λατίνους τὴν αἵρεσιν ἐκείνην ἐπιεικῶς ἀσμενίζοντας, μᾶλλον δὲ καὶ Κυθῶνης, ἐκ τῶν τοῦ Θωμᾶ Λατίνων, σφοδρότερος ταύτης γέγονεν ἐραστής, ὃν Ῥωμαῖοι ταῖς τῶν μακαρίων τιμαῖς ἐν ἴσῳ τοῖς ἀρχαίοις διδασκάλους τιμῶσι. Πρὸ δὲ τούτου τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τῶν Ῥωμαίων δόγματα οὐδὲν ὑγίει ἐφασκον ἔχειν. Τὰ μὲν οὖν ἐκ τῶν ἡμετέρων κατηγεμῶν τασαύτην τὴν ἰσχὺν ἔχει.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

*Ἐν ᾧ ἐκτίθενται ἃ λέγουσιν οἱ ἅγιοι δογματικῶς περὶ τῆς ἐκπορεύσεως καὶ ἰδία καὶ
 συνοδικῶς τῷ ἡμετέρῳ δεσπότῃ ἐπόμνητοι,
 τῷ πρώτῳ διδασκάλῳ ἡμῶν, καὶ τῷ Παύλῳ μετ' αὐτόν.*

ΚΕΦΑΛ. Α΄.

*Ὅτι οὗτοι οἱ βηθέντες ἅγιοι Πατέρες ἡμῶν τοῖς
 ἀρχαίοις ἁγίοις, καὶ ταῖς συνοδοῖς, καὶ ταῖς
 συνοδικαῖς γραφαῖς ἠκολούθησαν, αὐτῶν δὲ
 καὶ ἡμεῖς δῆπου.*

Ἄλλ' ἐπεὶ τοί γε καὶ ἡμῖν κριτικὴν τινα δύναμιν
 δίδωκεν ὁ Θεὸς, καὶ ταύτην γυμνάζοντες ὅσον ἐγ-
 χωρεῖ, κατὰ τοὺς κειμένους μέντοι γε γενομένους,
 εὐρίσκομεν τοὺς ἡμετέρους μετὰ τὸ σχίσμα Λατίνων
 Πατέρας, μὴ μόνον τοῖς διδασκάλοις συμφώνους,
 ἀλλὰ καὶ ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς καὶ συνοδοῖς, καὶ οὐ-
 δὲν ἀπέδον ὑψηγομένους ἡμῖν. Ὅθεν οὐχ ὑπὲρ τῆς
 πρὸς τοὺς Πατέρας μόνον εὐλαβείας ἀγόμεθα, καὶ
 τὴν ἐκείνων σοφίαν προϊστάμεθα μόνον καὶ ἀρετὴν,
 ὡς ἄρα χρὴ τῶν ἰδιωτῶν τοὺς σωφρονεστέρους διατε-
 θεῖσθαι, ὅτι μετὰ τὸ σχίσμα Λατίνων, τὸ δόγμα
 τοῦτο καλῶς κεκρίκασιν, καὶ τὴν περὶ τῆς ἐκπορεύ-
 σεως τοῦ παναγίου Πνεύματος δόξαν ἐκ παντὸς
 ἐνοχλοῦντος ἀχύρου διακαθάραντες, καὶ ἡμῖν βρῶμα
 ἔτοιμον παραδεδωκότας αὐτάρκως, ἡγούνται πρὸς
 τὴν ἀληθειαν, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ σωτηρίαν τοῖς οἰκο-
 θεν κρίνειν μὴ δυνάμενοι, ἀλλὰ καὶ τολμῶντές τι
 κρίνειν περὶ αὐτῶν, τῇ θεῶθεν ἡμῖν ἐκπεμφθείσῃ
 δυνάμει, μικρὰ μὲν ἄλλως, μεῖζονι δὲ τῆς ἄλλης
 ἡμῶν προαιρέσεως. Εὐρίσκομεν αὐτοὺς τῇ τοῦ Χρι-
 στοῦ χάριτι, τὴν ὄντως βασιλικὴν ὁδὸν τετριφάτας,
 ἣν ὁ βασιλεὺς ἡμῶν καὶ Δεσπότης καὶ διδάσκαλος
 Ἰησοῦς, ὁ τῆς ἀληθείας ἔφορος καὶ οἱ ἐκείνου ὑπο-
 στράτηγοι καὶ ὑπασπισταὶ τῷ ἐκείνου Πνεύματι
 ἡγούμενοι ἐβάδισαν, καὶ οὕτως τὰς τῶν ἀρχαίων καὶ
 πρώτων διδασκάλων ῥήσεις ἐκδεξαμένους, ὡς ταῖς
 κανονικαῖς συμφέροις Γραφαῖς, καὶ τοῖς ἀποστόλοις
 καὶ ταῖς συνοδοῖς, καὶ τοῖς ἐν αὐταῖς διαπρέψασιν δι-
 δασκάλοις τῆς πίστεως.

Αὐτίκα γάρ ὁ μὲν τῆς ἀληθείας διδάσκαλος καὶ
 τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως πρῶτος, καὶ μέ-
 νος, καὶ ἀριστος, καὶ ἱκανώτατος ἔρμηνεύς ἡμῖν γε-
 νόμενος Ἰησοῦς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρὰ τοῦ
 Πατρὸς μὲν ἐκπορεύεσθαι εἶπε, πέμπεσθαι δὲ παρὰ
 τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ. Τοῦτο γάρ ἐστιν, *Ὅν ἐγὼ
 πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς.* Ἐλεύσεται γάρ,
 φησὶν, ὁ Παράκλητος πεμπόμενος ἐξ ἐμοῦ παρὰ
 τοῦ Πατρὸς, τουτέστιν ἐκ Πατρὸς δι' ἐμοῦ ἡ Πνεῦμα
 γάρ τῆς ἀληθείας ἐστὶ, τουτέστιν ἐμοῦ, καὶ κοινὸν
 ἔργον τῆς Τριάδος ἀνύσει τῇ δι' αὐτοῦ γεννησομένη
 περὶ ἐμοῦ μαρτυρίᾳ, πρὸς τὴν τῆς Τριάδος ἐπίγνω-
 σιν ἀναγομένων τῶν πιστευόντων. Τοῦτο μέντοι γε
 τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ὅθεν καὶ
 ἐγὼ ἐξηλθον. Ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ ἐξηλθον αἰδίως

Α καὶ ἦκω ἐν χρόνῳ. Εἰ γὰρ ἐξ ἀμφοῖν πέμπεται εἰς
 τὴν κτίσιν, πέμπεται δὲ ὡς καὶ ἐρχόμενον οὐδὲν
 ἤττον αὐθεντικῶς, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόστασιν ἐκ
 τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἄρα τῷ μὴ παρὰ μίλο;
 ἂν ἴσαι τοὺς ἐκείνου μαθητάς, γνησίους ἄχρι καὶ
 νῦν εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος αἰδίον ἐκπόρευσιν, καὶ
 τὴν χρονικὴν ἀποστολὴν, ἄλλοις κανόσι καὶ ὄροις
 ἡμῖν ἐτόλμων παραδίδοναι; Διὰ τοῦτο οὐν οὐδ' ἐτόλ-
 μησαν, ἀλλὰ συνάβουσι πάντες τῷ κορυφαίῳ, ἥδε-
 σαν γάρ, ὡς ἄλλο τι διαξιούντες τῆς ἀληθείας δι-
 πεσοῦνται. Ὁ γὰρ Νύσσης Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς
 Εὐνόμιον, ἡ Κύριος ἡμῶν, φησὶν, Ἰησοῦς Χριστὸς
 ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοὺς ἀνθρώπους συνανεστρίψη,
 ἵνα μηκέτι οἱ ἀνθρώποι κατὰ τὰς ἐαυτῶν γνώμας;
 περὶ τοῦ ὄντος δοξάζωσι, τὰς γινομένας αὐτοῖς ἀπὸ
 στοχασμῶν τινῶν ὑπονοίας δόγμα ποιούμενοι, ἀλλὰ
 πεισθέντες ὅτι ἀληθῶς Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί,
 ἐκεῖνο μόνον τῆς εὐσεβείας ἀληθινὸν μυστήριον εἶναι
 πιστεύσωμεν, ὃ δι' αὐτοῦ ἡμῖν τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ
 παρεδόθη, τοῦ δι' ἑαυτοῦ τοῖς ἀποστόλοις λαλήσαν-
 τος. Καὶ σκόπει τὴν συμφωνίαν αὐτῶν, πᾶς τις νοῦν
 ἔχων καὶ εἰδὼς εὐσεβεῖν. Ὁ μακάριος ἀπόστολος
 Παῦλος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ εἶναι φησὶ καὶ
 ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Πατρὸς δηλονότι, ἀλλ' οὐδέποτε
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ λέγει, τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα μόνον καὶ τοῦ
 Χριστοῦ· οὐ τὸν σκοποῦν ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος; κα-
 λῶς συνορῶν, ἡ Τὸ μὲν λέγεσθαι τοῦ Θεοῦ, φησὶ,
 τὴν οικειότητα μόνην δηλοῖ, τὸ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ
 τὴν αἰτίαν· οὐκοῦν ἄλλο τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ
 τοῦ Θεοῦ. »

Ἐν ταῖς περίδοσι τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου λέγεται,
 ἡ Εἰρήνη ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς ἕνα
 Θεὸν Πατέρα, καὶ εἰς τὸν ἕνα Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον
 Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ εἰς ἕν Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πα-
 τρὸς ἐκπορευόμενον καὶ μένον ἐν τῷ Υἱῷ. » Γρη-
 γόριος ὁ Θαυματουργός· ἡ Ἐν Πνεύμα ἅγιον ἐκ Θεοῦ
 τὴν ὑπερξῆν ἔχον, καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς
 ἀνθρώποις; ἡ Πρώτη σύνοδος· ἡ Δέχου μίαν θεό-
 τητα τοῦ Πατρὸς τοῦ γεννησαντος τὸν Ἰδὸν ἀνακ; ρά-
 στως, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ γεγεννημένου ἐξ αὐτοῦ, καὶ
 τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ ἐκπορευομένου ἐξ αὐτοῦ
 τοῦ Πατρὸς, ἰδίου δὲ ὄντος τοῦ Υἱοῦ, καθά φησιν
 ὁ Ἀπόστολος, Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗ-
 τος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ. ἡ Ὁ μέγας Ἀθανάσιος συμφώ-
 νως αὐτῇ ἐν τῇ πρὸς Σεραπίωνα ἐπιστολῇ περὶ τοῦ
 Πνεύματος· ἡ Οὐκοῦν κακῶς φρονούντες περὶ τοῦ
 Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ καλῶς
 φρονούσιν· εἰ γὰρ ἐφρόνουν ὀρθῶς περὶ τοῦ Λόγου,
 ἐφρόνουν ἂν ὑγιῶς καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος; ὃ παρὰ

τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ὄν, παρ' αὐτοῦ δίδονται τοῖς μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς πιστευουσιν εἰς αὐτόν. Αὕτη ἐστὶν ἡ ὑγιής περὶ τοῦ Πνεύματος διέξα, ἐκπερ ἡ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶν ἀντίκρυς αὐτῆς διδασκαλία. »

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ καὶ Μοντανιστοῦ διαλέξει, « Ὡσπερ οὐδὲν ἐστι, φησί, μέσον νοῦ καὶ λόγου καὶ πνοῆς; οὕτως οὐδὲ μέσον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Νοῆσαι δὲ δεῖ τὸ Πνεῦμα τέλειον ἐν τελείῃ ὑποστᾶσαι παρὰ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. » Ὁ αὐτὸς ἐν ἐτέρᾳ διαλέξει, « Πατρὸς δὲ καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος οὐδὲν προϋπάρχει, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται. » Καὶ πάλιν « Οὐ γὰρ ἀγγελον συνέταπτε τῇ θεότητι, οὐδὲ κτίσμα συνῆπταν αὐτῷ καὶ τῷ Πατρὶ; ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λαμβάνει καὶ δίδεται. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ λόγῳ, ὃς ἡ ἀρχὴ, Πιστεύουσιν εἰς ἓνα Θεόν. « Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἐκπόρευμα ὄν τοῦ Πατρὸς, ἀεὶ ἐστὶν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ πέμποντος Πατρὸς καὶ τοῦ φέροντος Υἱοῦ. » Ὁ αὐτὸς ἐν μζ' κεφ. τῶν περὶ τῆς κατὰ φύσιν ἰσοτήτος τῶν τριῶν θείων προσώπων. « Τί ἐστι Θεός; Ἡ πάντων ἀρχὴ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, *Εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα*. καὶ γὰρ ὁ Λόγος ἐξ αὐτοῦ γεννητῶς; καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευτῶς. Εἶτα πάντα ἡ κτίσις διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι συνέστη δημιουργικῶς. »

Ἡ δευτέρα σύνοδος κατὰ Μακεδονίου, λέγοντος εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ Υἱοῦ δημιουργικῶς, φησὶ, « Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον. » Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ μέχρι τῆς ζ', οὐδὲν οὔτε περὶ τοῦ Πνεύματος προστιθεῖσαι. Ἰκανώτατα γὰρ ἀνεπτύχθη, ὅσον τε εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ ὅσον εἰς τὴν τοῦ ὄθεν ἐστὶν αἰτίαν, καθὼς οὔτε περὶ τῶν ἐν ἐκάστῃ ἐζητημένων, ἀλλ' αἱ μετὰ τὴν τρίτην πᾶσαι τοῖς διωρισμοῖς αὐτῆς τοῖς περὶ τοῦ μὴ δεῖν οὐδὲν προστιθέναι τῷ Συμβόλῳ ἐνέμειναν, καὶ ἔργῳ τετηρηκυῖαι, καὶ λόγοις ἐκάστη τοῦτ' αὐτὸ ὁμολῶ; τῇ τρίτῃ ἀποφηνάμεναι. Ἡ δὲ τρίτη καὶ ἐναργέστατα εἰδείεν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μόνου τὸ Πνεῦμα πεπιστευκυῖα, ὅτι τοῦ Συμβόλου τοῦ Νεστοριανοῦ ἀνεγνωμένου, ἐν ᾧ λέγεται μὴ ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὴν ὑπαρξίν δι' Υἱοῦ, ἀντεῖπεν οὐδὲν ταύτῃ τῇ δόξῃ περὶ τοῦ Πνεύματος. τοῖς δὲ περὶ τῆς οἰκονομίας ἐπαγομένοις ἐπαφείκε μόνους τὸν ἐλεγχον.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν αὐτῇ τῇ δευτέρᾳ συνέδῳ γεγωνῶς τε καὶ παρῶν, « Τὸ δὲ ἐκπορευτὸν ποῦ θῆσαι; εἰπέ μοι, φησὶ, μέσον ἀναφανέν τῆς σῆς διαιρέσεως, καὶ παρὰ χρεῖτονος ἢ κατὰ σὲ θεολόγου τοῦ Σωτήρου; ἡμῶν εἰσαγόμενον, εἰ μὴ τὴν φωνὴν ἐκείνην τῶν σῶν ἐξείλε; εὐαγγέλιων διὰ τὴν τρίτην σου διαθήκην, *Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*. Ὁ καθόσον μὲν ἐκείθεν ἐκπορεύεται οὐ κτίσμα. καθόσον δὲ οὐ γεννητὸν, οὐχὶ Υἱὸς. καθόσον δὲ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον, Θεός. » Ὁ αὐτὸς, « διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἡμετέ-

ρων ὄρων ἰστάμενοι τὸ ἀγέννητον εἰσαγόμεν, καὶ τὴν γεννητὸν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ὡς ποῦ φησιν αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος. » Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ. « Ἐπειδὴ τοῖνον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται. ᾧ ἀδυστάτως συγκαταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ εἶναι, ὄθεν καὶ ἐκπορεύεται. τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν ὑπόστασιν ἰδιότητος σημεῖον ἔχει, τὴ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μνηγονῶ; ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς εἰρημμένοις σημεῖοις μόνος γνωρίζεται. » Ὁ αὐτὸς. « Κυρίως ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορεύεται, ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε. καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορεύεται. ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννητῶς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀβρόχως ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ αὐτὸς. « Ὁφείλομεν πιστεύειν ὡς ἑβαπτίσθημεν. ἑβαπτίσθημεν δὲ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἄλλ' ὁ μὲν Πατὴρ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητῶς, ὡς ἐξ ἡλίου φῶς, καὶ ἐκ τοῦ νοῦς ὁ λόγος. τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπόρευμα τοῦ Πατρὸς. Ἰδιον δὲ τοῦ Πατρὸς ἢ ἀγεννησία καὶ τὸ καλεῖσθαι Πατὴρ. ἴδιον δὲ τοῦ Υἱοῦ τὸ καλεῖσθαι Υἱὸν, καὶ γεννᾶσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς. ἴδιον δὲ τοῦ Πνεύματος τὸ καλεῖσθαι Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. » Ὁ αὐτὸς. « Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριελάθῃ τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ, καὶ τὸν οὗ ἐπὶ τὸ Πνεῦμα, τοῦ Χριστοῦ γὰρ, καὶ τὸν ἐξ οὗ ἐστὶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γὰρ, καθὼς φησιν ὁ Ἀπόστολος, Πνεῦμα τὸ τῆς πατρικῆς ἐκπορευόμενον ὑποστάσεως. » Καὶ αὐθις. « Δι' αὐτοῦ μὲν ἐκλάμπων, τὴν δὲ τῆς ὑποστάσεως αἰτίαν ἔχον ἐκ τοῦ πρωτοῦτου φωτὸς. » Καὶ αὐθις. « Ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι, ὄθεν καὶ τὸ μνηγονέας ἐστὶ φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν. »

Ὁ Μάξιμος ἐν τῇ ἐξηγησί τοῦ ἱεροῦ Διονυσίου. « Τοῦ οἰκείου ἀπαυγασμάτος εἰς ὑπαρξίν ἐλθόντος, καὶ τοῦ πανηγίου Πνεύματος προσκυνητῶς καὶ υπεραευνάως ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς μυσταγωγεῖ ὁ Κύριος. » Ὁ αὐτὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς. « Τουτέστι τοῦ μὲν Υἱοῦ τὸν ἐκ Πατρὸς ἀνεκφραστὸν ἀπαυγασμὸν, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκ Πατρὸς ἀνεγνήτῳ ἐκπέρσειν, » Ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρὸς Μακεδονιανὸν λόγῳ. « Ἄλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς γεγέννηται, διὰ τοῦτο μονογενῆς Υἱὸς. τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ καὶ Μανιχαίου διαλέξει. « Τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς. » Ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, « Ὡσπερ ὁ Υἱὸς ἐπήγαγεν ἑαυτῷ, Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἦκω, τοῦτο καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δίδωσιν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. »

ἃ γὰρ οὐ γέγραπται, οὐ δεῖ φρονεῖν. » Ὁ Κύριλλος ἄν τῷ κατὰ Ἰουλιανῷ· « Τὸ Πνεῦμα ἀρρήτως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· δι' Ἰοῦ δὲ χορηγεῖται τῇ κτίσει. » Ὁ αὐτὸς ἐν ταῖς εἰς τὸν Λουκᾶν ἐξηγήσεις· « Πλὴν ἐκεῖνό φαμεν, οὐ γυμνὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, ἐβαπτίζετο, καὶ Πνεύματος ἁγίου μέτοχος ἦν. Ἰσμεν γὰρ ὅτι καὶ Θεὸς ἐστὶ καὶ ἀσώματος, καὶ ἁγίων ἄγιος· ὁμολογοῦσι γὰρ ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐστὶ δὲ καὶ ἴδιον τοῦ Ἰοῦ. Καὶ γοῦν εἴρηται πλεισταχυῶ Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα, καὶ μαρτυρῆσαι λέγων ὁ Παῦλος, ποτε μὲν· « Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ· » καὶ πάλιν· « Ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, ἐξ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν κρῖνον, Ἀβδᾶ ὁ Πατήρ. Οὐκὼν ἐκπορεύεται μὲν, ὡς ἔφην, ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, χορηγεῖ δὲ αὐτὸ τῇ κτίσει, καὶ δίδωσι τοῖς ἀγίοις, ὡς φύσει τε καὶ ἀληθῶς Ἰῶς, ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Λόγος, καὶ τοῖς τοῦ Πατρὸς ἀξιώμασι διαπρέπων. »

Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ, Ὅταν ἔλθῃ· « Φίλη τοιγαροῦν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀληθείας δόγματα, καὶ αὐτοῖς ἐκεῖνοις ἡμεῖς οὐχ ἐψόμεθα, τὴν δὲ τῶν ἁγίων Πατέρων ἰσχυροῦντες πίστιν, ἴδιον εἶναι φαμεν τοῦ Ἰοῦ τὸν Παράκλητον, τουτέστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐκ ἐπισκρινόμενον ἐξωθεν, οὐδ' ἐπίκτητον ἐν αὐτῷ, καθάπερ ἐστὶν ἐν τοῖς τῆς ἀγιότητος δεκτικοῖς, οἷς καὶ ἐκ μὴ ὄντων ἡ γένεσις, ἀλλ' ὁμοούσιον αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς. Οὕτω γὰρ ἂν οὐκ εἰ; πολυθεον ἡμῖν μυθολογῶν ἢ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων οἰχῆσται δόναμις, ἀλλ' εἰς ἓνα θεότητος λόγον ἢ ἁγία Τριάς ἀνασφίγγεται. » Ἐν ταυτῷ τοιγαροῦν καὶ τῆς οὐσίας τὴν ἐνότητα παραδεικνύς, ἐκτυτὸ τέ φημι καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸν Παράκλητον εἶναι λέγων, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φησιν, ἀπελέγγει τε σαφῶς καὶ ἀναμφιλέκτως Θεομάχον ὀλοκλήρως τὸν Χριστομάχον. Ὁ γὰρ ὄλως ἐμπαροῖνεῖν ἐβελήσας τῷ Ἰῶ πεπλημμελῆκώς ἂν εἰκότως καὶ εἰς αὐτὸν νοοῖτο τὸν ἐξ ὀπέρ ἐστὶν. Ὅταν τολῶν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστι τὸ ἐμὸν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρῆσαι περὶ ἐμοῦ. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ θ' λύσει μέμφως τοῦ Θεοδώρητου· « Ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν, ἀλλ' οὐκ ἀλλοτρίον ἐστὶ τοῦ Ἰοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς. » Καὶ πάλιν ἐν τοῖς πρὸς Ἐρμείαν· « Προΐησι μὲν ἐξ ἰδίας αὐτοῦ φύσεως ὁ Πατήρ, χορηγεῖ δὲ τοῖς ἀγίοις καὶ αὐτὸς ὁ Ἰῶς. » Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἀντιοχείας ἐπιστολῇ· « Κατ' οὐδένα τρόπον σαλεύεσθαι πρὸς τινῶν ἀνεχόμεθα τὴν ὀρισθεῖσαν πίστιν, ἣτοι τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον τὸ παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων κατὰ καιρῶς, οὔτε μὴν ἐπι-

τρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις ἢ λέξιν ἀμείψαι, τῶν ἐγκειμένων ἐκεῖσε, ἢ μίαν γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν, μεμνημένοι τοῦ λέγοντος, Μὴ μέταιρε ἔρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ Πατέρες σου· οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ οἱ λαλοῦντες, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὃ ἐκπορεύεται μὲν ἐξ αὐτοῦ, ἐστὶ δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Ἰοῦ κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον. »

Οἱ δὲ τὰς ἄλλας τοῦ Κυρίλλου ῥήσεις παρεξηγούμενοι, καὶ πρὸς τὴν ἑαυτῶν βιαζόμενοι δόξαν, ἐν αἷς κατὰ τοῦ Νεστορίου μηχανῇ πάσῃ στρατεύεται, πάσχουσιν ὃ φησιν Ἀθανάσιος πάσχειν τοὺς μῆτε πρόσωπα, μῆτε καιροὺς, μῆτε αἰτίαι; σκοπομένους ταῖς τῶν Γραφῶν ἐξηγήσεις. Οἷς ἐπιτιμῶν καὶ αὐτὸς Κύριλλος αὐτῇ λέξει φησιν· « Ὅταν δὲ τινες τῶν τὰ ὀρθὰ διαστρέφειν εἰωθότων τὰς ἐμὰς παρατρέπωσι φωνὰς εἰς τὸ αὐτοῖς δοκοῦν, μὴ θαυμάζετω τοῦτο ἢ σὴ οὐσίτης, εἰδύα ὅτι καὶ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς τὰς λέξεις ἑαυτῶν πλάνης συλλέγουσιν ἀφορμὰς, τὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὀρθῶς εἰρημένα τοῖς ἑαυτῶν κακονομίαις παραφθείροντες, καὶ ταῖς ἰδίαις κεφαλαῖς τὴν ἀσθεστον ἀπαντιλοῦντες φλόγα. » Ἐπὶ τούτοις ὁ μακαρίος Δαμασκηνός· « Τοῦτο ἡμῖν, φησὶ, τὸ λατρευόμενον, Πατήρ Ἰοῦ γεννητῶρ ἀγέννητος, οὐ γὰρ ἐκ τινος, Ἰῶς τοῦ Πατρὸς γέννημα ὡς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος, Πνεῦμα ἅγιον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον. Ὅπερ καὶ τοῦ Ἰοῦ λέγεται, ὡς δι' αὐτοῦ φανερούμενον καὶ τῇ κτίσει μεταδιδόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχον τὴν ὑπαρξιν. » Περὶ ἡμὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ ῥήσεις φανερωτάτας οὐσας. Ὁ μακαρίος Κρήτης Ἀνδρέας· « Καὶ γὰρ οὐδὲ ἐστὶν ἄλλως, ἢ ἐν τῷ Ἰῶ τὸν Πατέρα, ἢ ἐν τῷ Πατρὶ τὸν Ἰῶν ἐνοπριζέσθαι, ἢ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται μὲν, Ἰῶ δὲ κατ' οὐσίαν ἐμφιλοχεῖ καὶ ἀναπέπαιται ὡς ὁμοούσιον ἀμφοῖν καὶ ὁμόθρονον καὶ ὁμότιμον. »

Περὶ ἡμὶ τὰς τοῦ μακαρίου τοῦ Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου τοῦ πατριάρχου ῥήσεις Νικηφόρου· ἀλλ' ἀντὶ τούτων ἀπάντων ἀρκέσει αὐτὴν παραλαβεῖν τὴν ζ' σύνδοον, ὡσπερ ἐπισφραγίζουσιν. Ἐκθεμένη γὰρ ἐν τῷ ἑαυτῆς ὄρω τὸ τῆς πίστεως Σύμβολον, τελευταῖά φησιν· « Ἡμεῖς τῇ ἀρχαίᾳ θεσμοθεσίᾳ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπακολουθοῦμεν· ἡμεῖς τοὺς θεσμοὺς τῶν Πατέρων φυλάττομεν· ἡμεῖς τοὺς προστιθέντας τι ἢ ἀφαιρούοντας ἐκ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀναθεματίζομεν· ταῦτα τοῦ ἡμετέρου Δεσποῦ καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ τῶν ἐν αὐταῖς διαπρεψάντων Πατέρων, ἐν οἷς τε εἰς τὸ κοινὸν ὠμολόγουν, καὶ ἐν οἷς ἰδίᾳ τὴν κοινὴν πίστιν παρεδίδουν τοῖς μαθηταῖς, ὡς ἐν ἱστορίας τρόπῳ διεξιόντων καὶ διδασκόντων ἡμᾶς. Καλῶς ἄρα καὶ οἱ μετὰ τὴν ἐν Συμβόλῳ γεγεννημένην προσθήκην Πατέρες ἡμῶν διὰ πολλῆς ἐν τοσοῦτοις χρόνοις ἐπιστάσεως, λόγοις τε καὶ συγγραφαῖς, καὶ αἵμασιν ἐδεδίξαν, αὐτὴν οἰκ' ἀποδεχόμενοι, ἅτε μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν τοῖς προειρημένους φέρουσιν νοῦν.

Τὰς δὲ ῥήσεις ἃς οἱ τὴν προσθήκην διεκδικοῦντες παρεβιάζοντο, πρὸς τοῦτον εὐσεβῶς τὸν κοινὸν κα-

νόνα τῆς πίστεως ἐλκυσαν πάνυ ἐκούσας, οὐκ ἀντι-
δαινούσας καὶ βία ἐλχομένας ὡσπερ ἐν ταῖς τῶν ἄλ-
λων παρεξηγήσεις. Τούτοις καὶ ὁ μακάριος συνεφώ-
νησε Μάρκος, ὁ τῆς Ἐφρασίων ποιμὴν, Ἐξαρχος τῆς
ἐν Φλωρεντίᾳ τῶν ἡμετέρων συνελεύσεως, καὶ μόνος
ἡγωνισμένος ὑπὲρ τῆς τῶν Πατέρων δόξης, καὶ μό-
νος ἐν τῇ καλῇ ἐστάσει διαμεμενηκώς, καὶ τοῖς
πεπτωκόσι τῆς ἐπαινετῆς μεταβολῆς γενόμενος αἴ-
τιος. Ταῦτα ἐφρόνουν οἱ ἐφ' ἡμῶν Ἰσραὶ καὶ σοφοὶ
ἄνδρες· ὧν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐν βραχεῖ χρόνῳ τῆς ἀπο-
δημίας ἐκείνης μελετωμένης πάντων ἀρπαγέντων
εἰς πόν τῶν προσηλφόντων μακαρίων χορδόν.

Τί λοιπόν ἦν, ἢ τὰ γεγεννημένα συμβαίνειν; ἀρκεῖ
γὰρ οὕτως εἰπεῖν· οὕτως καὶ αὐτὸς φρονῶ τῇ τοῦ
Χριστοῦ χάριτι, τὴν μὲν μετὰ πάντων ἀνθρώπων
εἰρήνην ζητῶν καὶ εὐχόμενος, ἀλλὰ τὴν πάτριον
ἀλήθειαν οὐ προτιέμενος, καὶ ἐν αὐτῇ ἐνοῦσθαι πᾶ-
σιν ἀνθρώποις, εἴ γε βούλοιντο, βουλόμενος, Ἄλλως
δὲ διαφυλάττων ἑμαυτὸν ἀπὸ τῶν μὴ τὰ αὐτὰ φρο-
νούτων, οὕτως εἰδὼς τοὺς τῆς Ἐκκλησίας νόμους
κελεύοντας, καὶ τὸ σύμπαν εἰπεῖν προὑποτιθεμένων
ἀπάντων ἐκείνων, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας ὁμολο-
γίας, πιστεύω ψυχῇ, καὶ γλώττῃ ὁμολογῶ, τὸν Θεὸν
καὶ Πατέρα γενῶν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸν αὐτοῦ
Λόγον ἀβρόήτη, καὶ προβάλλειν ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας
αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὑπεραβρόήτη, συναΐδια
καὶ ὁμόδοξα καὶ ὁμόθεα πρόσωπα, διακεκριμένα
μὲν ἀλλήλων ὑποστατικῶς, τῷ γενᾶσθαι καὶ ἐκπο-
ρεύεσθαι, τούτεστι τῷ διαφόρῳ τρόπῳ τῆς ἐκ τοῦ
Πατρὸς ὑποστάσεως, ἐν ἀλλήλοις δὲ ὄντα κατὰ τὴν
φύσιν, ὡς τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ οὐσίαν λαμβάνοντα
ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἅμα καὶ τῇ αὐτῇ πρὸς τὴν αἰτίαν
ἀναφορᾷ τε καὶ τάξει. Ὁ δὲ ἐν τῇ ἀριθμῆσει τῶν
προσώπων τῇ διὰ προθέσει δηλῶ, λέγων πιστεύειν
εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐξ αὐτοῦ, καὶ Πνεῦμα ἐκ Πα-
τρὸς δι' Υἱοῦ, εἴτε ὅτι μὴ γεννητῶς προθεωρουμέ-
νου τοῦ Λόγου καὶ προσεφρονουμένου, εἴτε ὅτι ἐν Υἱῷ
διὰ τὴν τῆς οὐσίας ἐνότητά. Μόνον δὲ τὴν ὑπόστασιν
τοῦ Πατρὸς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν οἶδα Υἱοῦ τε καὶ Πνεύ-
ματος, καὶ ἐκατέρου χωρὶς, εἴ τις ἐπηρεάζει τῷ Λό-
γῳ καὶ ἀμφοτέρων ὁμοῦ καὶ μόνον αἰτίαν, τούτεστιν
ἀγέννητον καὶ ἀνάτιον· τὸν δὲ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ
τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αἰτιατὰ μόνον ὡς ἐξαρχῆς τοῦ
Πατρὸς· οὐδαμῶς δὲ αἴτιον οὐδέτερον τούτων ἐν τῇ
θεότητι, ἢ ἀρχὴν καὶ θεατέρω τὸ εἶναι διδόν, ἀλλὰ
μετὰ τοῦ Πατρὸς μίαν ἀρχὴν ὄντα τῶν ὄλων· πάντα
γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι.

Αἴτιον δὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὸν Υἱὸν τοῦ
Θεοῦ, ἢ ἀρχὴν, ἢ προβολέα, οὐ δύναμαι φρονεῖν,
οὔτε ὡς Θεὸν τὸ Πνεῦμα φοβούμενος, οὔτε ὡς Υἱὸν
τὴν μοναρχίαν αἰδοῦμενος, καὶ τὴν ἐν τῷ θεογόνῳ
καὶ κερτογόνῳ καὶ γονίμῳ πατρικῇ ιδιότητι· οὔτε
τῇ ἐνότητι τῇ ζητουμένη ἐτι, καὶ ἀνηκούστῳ,
τῆς προβλητικῆς δυνάμεως πρὸς τὰ αὐτὰ ἐπανακαμ-
πτούσης, καὶ τὸ αὐτὸ δῶς ἐπισειούσης καὶ ἐκατέ-
ρωθεν· οὔτε τοῖς οὕτω φρονούσι κοινωνήσασα ποτὲ,
ἀλλ' εἴ τις τὰ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑποθετήσασα περὶ τοῦ
καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν καὶ αἴτιον καὶ προβο-
λέα εἶναι τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν ὑπαρξίν καὶ ἐκ

τοῦ Υἱοῦ ἔχειν ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίου τὸ Πνεῦμα, ἀκυ-
ρῶν βεβαίως, ἀναμφιδόλως, ἀνυποκρίτως καὶ ἐγ-
γράφως, ὡς οὐδενὶ τῶν ἁγίων εἰρημένα, οὔτε ταῖς
οἰκουμενικαῖς συνόδοι, οὔτε ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, καὶ
δη καὶ τὴν κακὴν τῆς διὰ προθέσεως παρεξηγήσιν,
εἴτα ὁμολογήσειεν ἔμοι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ-
πορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἀπαρχῆς καὶ αἰτίας
ὑφ' ἑστώσης αὐτὸ συμφωῶς· ἐνθα δὲ ποτε λέγεται καὶ
ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προῖέναι, νοοῖ τούτο διὰ τὸ συν-
αφὲς τῆς οὐσίας, καὶ τὴν ταύτης ἐνότητά, ὡς σὺν τῷ
Υἱῷ τε καὶ ἐν τῷ Υἱῷ τὸ εἶναι λαμβάνον, καὶ μίαν
οὐσίαν μετὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἅμα
ἐν διαφορότητι ὑποστάσεως, τοῦτ' ἐνωθήσομαι ὅσον
ἐν τῷ περὶ τοῦ Πνεύματος ζητήματι· περὶ γὰρ τῶν
ἄλλων ἄλλος ἂν εἶεν λόγος.

Ἄς ἐν συνόψει τοίνυν τὴν ἡμετέραν γνώμην ἐκ-
θέσεικα, μᾶλλον δὲ τὴν πάτριον τῶν ἁγίων καὶ τῶν
Πατέρων ἡμῶν· διότι ἡσθόμη τιῶν ἀγνοεῖν λεγόν-
των τὸ πάτριον ἡμῶν δόγμα. Ὅπως ποτὲ γούν τούτο
σφίσι συμβαίνει τῷ ἔρωτι τῆς ἀληθείας, καὶ τῇ
ἀγάπῃ τῆς τῶν πλησίων ὠφελείας κεκινημένος, δεῖν
ὄμνην αὐτοῦ μὴ περιδεῖν, ὡς ἂν μὴ λόγον ὠφλή-
σωμεν ὑπὲρ αὐτῶν. Καίτοι τοῖς σπουδαιότεροις ἀρ-
κεῖ τὰ ἐν δυοῖ τεύχεσι· ἐπεξεργασμένως ἐκτεθειμέ-
να, καὶ πρὸ αὐτῶν ἀρκοῦσι τὰ τῶν ἡμετέρων διδα-
σχάλων βιβλία πολλὰ καὶ γενναῖα, φανεροῦντα ἱκα-
νῶς τὸ δόγμα τὸ πάτριον. Ἄλλ' ἔδει καὶ τῶν μὴ
ταυτοῦ ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὥστε διὰ πάντων τὸ
ἡμέτερον ἀνυσθῆναι καλῶς ἅπαν σὺν Θεῷ φάναι, ὡς
ἂν ἔχοιμι καὶ αὐτὸς εἰπεῖν, Τί ὠφελίον ποιῆσαι, καὶ
οὐ πεποίηκα τῇ δόξῃ τῆς ἀληθείας, καὶ τῇ τῶν Πα-
τέρων τιμῇ; τί ὠφελίον τοῖς ἐκείνων παισὶν ὑψηλῆ-
σασθαι, καὶ σκοπῶ τινι ἀνθρωπίνῳ ὑφεισάμην τῆς
ὁδηγίας, ὕστατος ἐν τοῖς ὑστάτοις χρόνοις ἐν τῇ τά-
ξει τῶν δυναμένων τι λέγειν περὶ πίστεως ὑπὸ τῆς
τοῦ Θεοῦ πρόνοια; κατατεταγμένος; καὶ εἴη γε ἐπ'
ὠφελείᾳ αὐτοῦ τε ἐμοῦ καὶ τῶν συμφωνούντων.

Ἔσται δὲ ὅτι ἀδύνατόν ἐστι, τοὺς τῆν εὐαγγελικὴν
φωνὴν προτιμώντας τῶν ἀνθρωπίνων σοφισμάτων
ἀνοδίας ἢ κινδύνου πειρασθῆναι τινος. Τούτο γούν
πεποιηκῶς τοῦ λοιποῦ σιωπῶ, ἔων τῷ Θεῷ ἐπιτρο-
πεύειν τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων, καὶ τῆς Ἐκκλη-
σίας αὐτοῦ ὡς ἂν αὐτὸς ἄμεινον εἰδείη, πάντας
παρακαλῶν, καὶ πᾶσιν εὐχόμενος μὴ ἀμελῶς, ἢ κο-
σμικῶς, ἢ ἀπίστως τὰ τοιαῦτα μεταχειρίζειν ἢ
σκοπεῖσθαι, μήτε τοῖς ὑφ' ἐνδὸς τούτων τῶν παθῶν,
ἢ καὶ πάντων ἀγομένους συντίθεσθαι.

Τολμήσει δὲ οὐδεὶς, Γραικὸς ὢν, κατὰ ταυτησὶ τῆς
ἡμετέρας ὁμολογίας εἰπεῖν τι, ἂν μὴ πατραλίας ἢ
καὶ μητραλίας, καὶ τοῖς τὴν Ἐκκλησίαν καταξάνασι
τὴν μητέρα σοφισταῖς ἐξ ἡμῶν, ὡς μὴ ὠφείλει
ἀνασχούσιν, ἀντὶ τῶν γνησίων ταύτης υἱῶν τῶν εὐ-
σεβῶς ὑπὲρ ταύτης στρατευσαμένων τιθέμενος, ἢ
ἀπλοῦς τις ἄλλως καὶ παιδαριώδεις προσερχηκῶς
φλυαρήμασιν ἀντὶ τοῦ μεμεστωμένου φρονήματος
τῶν ἱερῶν Πατέρων ἡμῶν. Περὶ δὲ τῶν μὴ ὄντων ἐκ
τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ποτὲ οὐδὲν λέγω. Οὔτε
γὰρ τοῖς ἐκείνων νόμοις ἡμεῖς, οὔτε ἐκεῖνοι τοῖς νό-
μοις ἡμῶν ὑπόκεινται, ἐξ ὅτου τὴν ἰδιορρυθμίαν

ἡσπάζαντο. Αὕτη ἐστὶν ἡ τῆς ἡμῆς πίστewς ὁμολογία. Οὕτω πιστεύω τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπόρευσιν, εἰς τὸν ὑπόστασιν. Περὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διορθώσεως ἄλλος ἂν εἴη λόγος. Διορθώσαι τὰ κατ' αὐτὴν ὁ Κύριος, ὡς αὐτὸς ἔχει θέλημα, καὶ εὐχόμεθα ἡμεῖς, εἰ καὶ μὴ δυνάμεθα, ὅτι αὐτῷ πρέπει δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛΑ. Β΄.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν ῥητῶν τῶν δυτικῶν ἀγίων ὡσπερ οἱ Λατῖνοι προφέρουσιν ἐκ τῶν παρὰ σφίσι βιβλίων ὡς λέγουσι τῶν Λατινοφρόνων, ἐρμηνευσάντων ὡς τῶν περιβάεται ταῦτα, ἀπόκρισις σύντομος καὶ περιεκτικῆ.

Ἐπειδὴ Λατῖνοι, καὶ οἱ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες αὐτοῖς περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, πορίζονται τινα ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἀγίων, καὶ μάλιστα τοῦ Αὐγουστίνου, βεβήθειαν, ὧς φασι, καὶ θεμέλιον τῆς κακῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συμβάσεως ἐν τῶν ὑπεβάλλοντο, τὴν τῶν διδασκάλων, ὡς φωντο, συμφωνίαν, τῶν Ἀσιατῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς Ἑσπερίας, ὡς ἐν τῷ Φλωρεντικῷ ὄρω τῶν Λατίνων κεῖται· δεῖ καὶ περὶ τούτων ἡμᾶς βραχέσι βήμασι πληροφορησαί πάντας ἑσφῶς τὴν ἀληθῆ καὶ δικαίαν κρίσιν, ἐπεὶ πλαυτέρων ἐν τοῖς· δυοῖ βιβλίοις ἡμῶν περὶ αὐτῶν πεπραγμάτευται. Ὅσον μὲν εὖν πρὸς τὰς ἡμῶν ἰδέα συνειδήσεις, οἰτινὲς ἔσμεν υἱοὶ γνήσιοι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἶναι βουλόμεθα, καὶ διάδοχοι ἀληθεῖς τῆς τῶν Πατέρων ἡμῶν εὐσεβείας, οὐδὲν ποιεῖ τὸ τῶν ῥητῶν ἐκείνων τῶν δυτικῶν, ὡδὲ φροντίζειν ἡμᾶς περὶ αὐτῶν χρῆ, ἕσον ἐν τῇ παρουσίᾳ ὑποθέσει. Πρῶτον μὲν ἐπὶ τὴν πίσσιν ἡμεῖς οὐκ ἐκ τῶν ἀγίων ἐκείνων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἔχομεν, ἂν εἰς βιβλίους κακῆμεθα, καὶ τῆς φωνῆς ἐπατομεν, καὶ ἀρκούν ἐστὶν ἡμῖν συμφωνεῖν περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, οἷς συμφωνοῦμεν καὶ ἐπόμεθα ἐν τῇ καθόλου πίστει· καὶ μάλιστα ἐπὶ οὗτοι οἱ τῆς Ἀσίας διδάσκαλοι ἀξίωματικῶντα εἰσι, στρατευσάμενοι κατὰ τῶν αἰρέσεων καὶ ἐν ταῖς οἰκουμένικα παραγεγενημένοι συνόδοις, ἄλλοτε ἄλλοι κατὰ καιροὺς καὶ τὴν πίσσιν καὶ τὸ ταύτης Σύμβολον εἰς τὴν σύμπασαν τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησίαν ὡσπερ νομοθεταί τινες παραπέψαντες· δεῦτερον ἐπὶ τοῦτο τὸ περὶ τῶν δυτικῶν ἀγίων ἀεὶ ἐλαλεῖται ὑπὸ Λατίνων μετὰ τὴν ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθήκην αὐτῶν εἰς αὐτῶν ἐξαιτίας, καὶ οὐδέποτε τοὺς ἡμετέρους Πατέρας τοῦτο ἐτάραττεν, ἢ ἐπειθε βελτίω δόξαν ἔχειν περὶ τῆς Λατινικῆς καινοτομίας. Πάντες γὰρ οἱ ἡμέτεροι Πατέρες, ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασι κατὰ Λατίνων, ἀπολογίας τινὰς τίθεσσι, καὶ περὶ τῶν ῥητῶν τῶν Δυτικῶν, ἃ Λατῖνοι προφέρουσιν, ὡστα ἀεὶ προσέφροντο ὑπ' ἐκείνων. δεῖ γοῦν ἀρκεῖν ἡμῖν τὴν τῶν ἡμετέρων Πατέρων κρίσιν τοσοῦτων καὶ τηλικούτων ἐν πεντακοσίοις χρόνοις σχεδόν· ἦν δὲ κρίσιν αὐτῶν περὶ τῶν ῥητῶν ἐκείνων, εἰ μὴ ἔχομεν καὶ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων λαβεῖν αὐτῶν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἔργου, τουτέστι τῆς βεβαιότητος πρὸς τὴν καινοτομίαν ἐνοστάσεως ἀρκούντως· ἔχομεν, οἷς τὸ συνεδῆς οὐ διέφθειρεν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ περιουσίας δεῖ ἔχειν τι ἀπολογεῖσθαι

πρὸς τοὺς προφέροντας· ὡστα μέγα δικαίωμα τὸν Αὐγουστίνον τὸν μακάριον, καὶ τὰ ἐκείνου ῥητὰ, καίτοι γε οἱ πλείους οὐτε Αὐγουστίνον οἴδασιν, οὐτε τὰ ἐκείνου, ἀλλὰ φωνῆς οὕτω παρὰ Λατίνων δραξάμενοι, ὅτι καὶ οἱ δυτικοὶ ἄγιοι μαρτυροῦσιν αὐτοῖς, ἐπιχθεῖς ἡμῖν γίνονται διὰ κωφότητα ἢ ἀπιστίαν τῶν ἀληθῶν, ἔτοιμοι ὄντες πανεὶ λόγῳ πιστεῦσιν, καὶ τῷ φαινόμενῳ προστιθεσθαι. Εἰς τρία δὲ τὴν ὑπὲρ τῶν ῥητῶν ἐκείνων ἀπολογίαν μερίζομεν.

Τὸ πρῶτον ἐστὶν ἐπὶ οὐδὲν πιστὴν ἔχομεν περὶ τῆς τῶν ῥητῶν γνησιότητος, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐστὶ νοῦν ἐχόντων, ἀφάντας τὰ γνώριμα καὶ πιστὰ τοῖς ἀμφιδόλοις προσθέσθαι. Πολλὴν γὰρ ὑποψίαν ἔχει τὸ περὶ τῶν ῥητῶν ἐκείνων, καὶ βεβαιῶσιν εἰς τὴν ὑποψίαν ταύτην ἡμᾶς οὐκ ἄλιγα. Πρῶτον μὲν ἐπὶ οὐκ εὐρηταί τοῦτο ἐν ταῖς κανονικαῖς γραφαῖς, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἂν ἐκείνοι τοῦτο εἶπον οἱ ἄγιοι, οὐτε συναγεται ἐκ τῶν Γραφῶν ἀναγκαίως· ἢ γὰρ ἂν τις καὶ τῶν Ἀσιατῶν ἀγίων τοῦτο συνῆγε· δεῦτερον ἐπὶ καὶ κρημνῶδες ἐν καὶ ἐκτείνοντο, δ.δ. καὶ ἀποτηδῶσιν αὐτοῦ οἱ τῆς Ἀνατολῆς διδάσκαλοι πάντες, οὐκ ἂν ἐκείνοι λίγειν ἐθάβρησαν. Ὁ γὰρ Ἰερώνυμῆς φησὶν ἐπὶ ἐν τῷ τῆς ὑποστάσεως ὀνόματι ὡσπερ ἐν μέλει δηλητήριον κέρρυκται· ἐνδέχεται γὰρ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου τοῦς ἀπλουστέρους ἀπατωμένους ἐμολογεῖν πλείους οὐσίας, ὡσπερ καὶ πλείους ὑποστάσεις, διότι ἢ ὑπόστασις ἀπὸ τοῦ ὑφεστάναι τοῖς συμβεθεγκάσι νοῖτο, οὐ χάριν καὶ τέθειται τὴν ἀρχὴν, τὴν οὐσίαν σημαίνει κυρίως. Πῶς οὖν αὐτὸς Ἰερώνυμος, ἢ ὁ μετ' αὐτὸν Αὐγουστίνος οἱ δεδοκίμετος τὸ τῆς ὑποστάσεως ὄνομα, ἴνα μὴ πρόσφωσιν διαφορᾶς παράσχωνται τοῖς λαοῖς, ἔδωκαν ἂν αὐτοὶ μέλι πολλὰ ἐγκρυπτον, καὶ χαλεπὰ δηλητήρια; Τί γὰρ δεῖν ἂν οὐκ ἐπειτα τοῦτου τεθέντος, ἢ δυσρηχία; Εἰ πρωτοπικῆ δυνάμει διηρημένην παράγουσιν ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ συναλοιφή τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ προσωπικῆ δυνάμει μὲν παράγουσιν, ἢ ὑφεις τοῦ Πνεύματος. Εἰ οὐσίωδαι δυνάμει τοῦτο παράγουσιν ἀκοινωνήτως πρὸς τὸ Πνεῦμα, ἢ νετράς τῶν θεῶν ὑποστάσεων, καὶ εἰ βούλει γε, καὶ ἢ ἀπειρία. Εἰ οὐσίωδαι δυνάμει τοῦτο παράγουσι κοινωνητῆ πρὸς τὸ Πνεῦμα ἢ τὸ πρῶτην ἀρχὴν εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐν τῇ θεότητι ἢ μᾶλλον μηδεμίαν εἶναι ὑπόστασιν κυρίως αἰτίαν, ἀντιστροφούσης ἐν αὐταῖς τῆς θεογενείας, ἄλλα τοιαῦτα ἐπονται, ἃ οὐκ ἀρμόττει τῇ παρουσίᾳ τοῦ λόγου χρεῖζ ἐξιστορεῖν· ἐν δὲ τοῖς ῥηθεῖσι βιβλίοις ἐπεξείργασται. Τῷ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι οὐδὲν ἀποπον σύνεστι. Πᾶσα μὲν οὖν ἢ ἀλήθεια τῆς πίστewς βεβαιοῦται τούτῳ τῷ δόγματι. Εἰ γὰρ καὶ τινες φλυαροῦσιν, ὅτι ἐποίητο ἂν ἐντεῦθεν μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν ἀληθῆ Θεόν, μὴ καὶ αὐτὸν τὸ Πνεῦμα προβάλλοντα, τούτους μὲν οὐδ' ἀποκρίσως ἐχρῆν ἀξιοῦν. Ἀλλ' ἴνα μὴ τινὰς ἀπλουστέρους ταράττωσι ταῦτα λέγοντες, ὁ Κύριλλος παρὶτω τούτου τοῦ θεοῦ ἀπαλλάττων πάντας ἀνθρώπους. Ἐ οὐκ ἂν τις εἶποι νοῦν ἔχων, φησὶν, ἀνόμοιον φαίνεσθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν· ἐπεὶ μὴ καὶ αὐτὸς ἐγέννησεν, μὴδὲ Υἱὸς γέ-

γονε Πατήρ, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τοῦτο θαυμαστήν τινα καὶ ἀκριβοστάτην δοῖται τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Υἱῷ τὴν εἰκόνα. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατήρ, ἀτρεπτός τε καὶ ἀναλλοίωτος; ὦν, αἰεὶ μένει Πατήρ, καὶ εἰς Υἱὸν οὐ μεταβάλλεται, οὕτως ὁ ἐξ αὐτοῦ Λόγος, Υἱὸς προελθὼν, μένει τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ, τοῦ Πατρὸς τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ διὰ τοῦτο δεικνύων ἐν ἑαυτῷ, ὁμοίος ὦν καὶ κατὰ τοῦτο τῷ Πατρί.

Ὁμοῦν μωρία ἐστὶ τὸ λέγειν, Ἀνόμοιος ἂν εἴη ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί μὴ αἷτιος ὦν καὶ αὐτὸς τοῦ Πνεύματος. Ὅμοιος μὲν οὖν ἐστὶ διὰ τοῦτο, μένων ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἰδιότητι, καὶ μὴ ἀρπάζων τὴν πατρικὴν ἰδιότητα, ἥτις ἐστὶν ἡ ἀγεννησία, εἴτουν ἡ αἰτία τῶν ἐξ αὐτοῦ· εἰ δὲ μὴ, διὰ τί μὴ τρέμουσιν οὗτοι, μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα ἀνόμοιον ἦ, ὁ στεροῦσι τὸ γεννᾶν καὶ τὸ προβάλλειν, οὐ καλῶς στεροῦντες, εἰ γὰρ καὶ τῷ Υἱῷ τὸ προβάλλειν μεταδιδόσασιν; Εἰ γὰρ καὶ τὸ προβάλλειν ἀντικείμενόν ἐστι τῷ προβάλλεσθαι, οὕτω γὰρ ἀποκρίνονται σοφίζόμενοι, ὡς δειχθήσεται, ἀλλὰ τὸ γεννᾶν οὐκ ἐστὶν ἀντικείμενον τῷ προβάλλεσθαι. Ὅσπερ οὖν κατ' αὐτοὺς ὁ Υἱὸς ἐστὶ καὶ προβολεὺς, διὰ τὸ μὴ ἀντικεῖσθαι τῷ γεννᾶν τὸ προβάλλειν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦλάχιστον ἂν εἴη γεννήτωρ, διὰ τὸ μὴ ἀντικεῖσθαι τῷ προβάλλεσθαι τὸ γεννᾶν, οὐδὲν ἤττον ἢ ἐκεῖνα οὐκ ἀντικεῖται κατ' αὐτοὺς ἐν Υἱῷ. Πῶς οὖν οὐ προδήλως τῷ Πνεύματι μάχονται, τὸν Υἱὸν δοκοῦντες σέβειν κακῶς, καὶ τὸν τῆς ἰσότητος λόγον ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις λύουσιν;

Ἐπανερχόμενος τοίνυν λέγω ὅτι οὐκ ἂν Ἀγίουστίνος καὶ Ἱερώνυμος ἔδωκαν μέλι τοσαῦτα δηλητήρια κρύπτον. Πολλῶ μᾶλλον ἐχρῆν αὐτοὺς φοβηθῆναι εἰπεῖν, ὁ μηδεὶς εἶπε τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ διδασκάλων οὗς ἐκείνοι εἶχον παράδειγμα, ἢ ὁ πάντες εἶπον τὴν ὑπόστασιν.

Τρίτον βεβαίως ἡμῖν τὴν περὶ τῶν ῥητῶν ὑπόψιαν, ὅτι Ἱερώνυμος καὶ Ἀγίουστίνος ὡμολόγησαν τὴν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁμολογίαν, καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκήρυκτον Σύμβολον, καὶ οὐκ ἂν ἦν εἰκὸς αὐτοὺς; Ἄλλα μὲν ὁμολογεῖν ἐν κοινῷ καὶ παρρησίᾳ, ἄλλα δὲ ἰδίᾳ συγγράφειν. Τέταρτον, ὅτι οἱ Λατίνοι προσέθησαν τῇ θεολογίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Δεσποῦ ἡμῶν καὶ τῶν οἰκουμεικῶν συνόδων τῇ πίστει μόνον, τί θαυμαστὸν ἦν προσθεῖναι αὐτοὺς καὶ ἐν ταῖς τῶν διδασκάλων αὐτῶν βίβλοις, ὦν τὸ ὀξύμα ἐλαττόν ἐστι τῶν οἰκουμεικῶν συνόδων; Πέμπτον, ὅτι ἐν τῇ Φεβρίᾳ, πρὶν ἀπελθεῖν εἰς τὴν Φλωρεντίαν, καὶ προδοῦναι τὴν ἀληθειαν ἀγεννῶς συνηγμένων πάντων ἡμῶν ἐν μιᾷ ἀκροάσει, ἀνέγνω ὁ τῶν Λατίνων τότε ὑπεραπολογούμενος ἀρχιεπίσκοπος Ῥόδου ὁ φρὸς Ἀνδρέας ἐκ τῶν Πράξεων τῆς ζ' συνόδου ἐν βιβλίῳ Λατινικῶς γεγραμμένῳ, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, καὶ ἡμεῖς πλατὺν ἐγελᾶμεν γέλωτα. Ἡ γὰρ τοῦ Ταρρασίου ὁμολογία ταῖς Πράξεσιν ἐγκειμένη ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγει ἐκπορεύεσθαι, οὐκ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Ὅθεν καὶ αἰδεσθέντες, κατέγνωσαν αὐτοὶ τοῦ ῥηθέντος ἐπισκόπου καὶ ἐξέβαλλον τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν διαλέγεσθαι. Ἦν δὲ τὸ βιβλίον ἐκεῖνο οὕτω γεγραμ-

μένον ὁμολογουμένως ὡς ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐκείνου ἀνεγνώσθη διεφθαρμένως. Ἐκτον, ὅτι εἰ καὶ μὴ διεφθάρησαν πρότερον τὰ βιβλία, πρὸ τῆς ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθήκης, ἀλλ' ὕστερον τοῦτο πεπονημένοι ταῦτα καὶ λίαν εἰκὸς ἐστὶ, καὶ εἴπερ τι ἄλλο καὶ τοῦτο εἰκὸς. Οἱ γὰρ μεταγράφοντες τὰς τῶν διδασκάλων βίβλους ἐν Λατίνοις, ἰδιῶται ὄντες οἱ πλείους, ἐνθα εὕρισκον τι περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως, μεταγράφουσι αὐτὸ κατὰ τὴν τῆς διδασκαλίας ὁμολογίαν, οὐ καθὼς εὕρισκον αὐτὸ κείμενον, οἴμενοι αὐτὸ ἐσφάθαι, κανόνι χρώμενοι τῷ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἁδομένῳ Συμβόλῳ, καὶ οὕτω πάντα τὰ βιβλία πρὸς τὸν τῆς προσθήκης μετεπλάσθησαν τύπον· καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα τὴν περὶ τῶν ῥητῶν ἐκείνων ὑπόψιαν ἡμῖν ἐνεργάζονται.

Δεύτερον τίθημι, ὅτι πάντα τὰ βιβλία τὰ παρ' ἐκείνοις οὐδεμίαν ἐδέξαντο μεταβολὴν, οὔτε ἐκ τινος κακουργίας, οὔτε ἐκ τῆς τῶν μεταγραφόντων ἰδιωτείας προβαλοῦσης τὴν τῆς ὁμολογίας αὐτῶν συνήθειαν. Λέγω ὅτι, εἰ καὶ Ἀγίουστίνος λέγει ὅτι ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ ἀνάγκη οὕτω καὶ τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν μεταβαλοῦσαν διὰ τὸν Ἀγίουστίνον φρονεῖν. Ἐκεῖνη γὰρ Ἀγίουστίνῳ τοὺς τῆς πίστεως τίθησι νόμους, καὶ ἐκάστῳ τῶν ἄλλων ἁγίων, καὶ οὐκ αὐτῇ ὑπ' αὐτοῦ χρῆ κανονίζεσθαι, οὐδὲ ἀνάγκη, διότι Ἀγίουστίνος εἶπεν οὕτως, καὶ οὕτως ἔχειν· τοῦτο γὰρ ταῖς κανονικαῖς μόνον Γραφαῖς, καὶ ταῖς οἰκουμεικαῖς συνόδοις τὸ γέρας πεφυλάκται. Καὶ ἀπὸ μὲν τούτων οὐκ ἔξεστιν οὐδενὶ ἀναχωρεῖν ὀρθοδόξῳ, ἅγιον δὲ τινα ἢ καὶ δύο εὐλαδῶς παραιτεῖσθαι, ἐν οἷς μὴ συμφωνεῖ τῇ κοινῇ δόξῃ, εἴτε ὑπὸ τῆς ἐν τῷ λέγειν κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἀνάγκης, εἴτε ὅπως ποτὲ εἴη τοῦτο συμβᾶν αὐτῷ, ἀνευ τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν φιλονεικίας· εἰ γὰρ ἐφιλονεικῆσεν, οὐδ' ἂν εἴη ἅγιος. Καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ διακρίνειν αἰρετικούς καὶ ὀρθοὺς διδασκάλους, οὐ τὸ τοὺς μὲν μηδὲν ἀπέβδον δοξάζειν καὶ εἰπεῖν τούτους ἁγίους, τοὺς δ' ὑπαχθῆναι τῷ ψεύδει τούτους αἰρετικούς, ἀλλὰ τῷ φιλονεικῆσαι διήρηνται. Ἀφιλονεικῶς δὲ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν πολλοὶ πολλὰ παρὰ τὴν κοινὴν ἐφρόνησαν δόξαν, οἷς ἡμεῖς οὐ τιθέμεσθα· καὶ ὁμοῦ αὐτοὺς ὡς ἁγίους ἀνωμύμεν καὶ διδασκάλους, διότι μὴ πεφιλονεικῆκασι πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐχοντες δὲ αὐτοὺς διὰ τοῦτο ἁγίους, ὁμοῦ οὐκ ἀναγκαζόμεθα φρονεῖν ἐκεῖνα, ὡς αὐτοὺς ἕκαστος εἶπε μᾶλλον ἢ ὡς οἱ πλείους τῶν ἁγίων, ἢ ὡς αἱ σύνοδοι, ἢ ὡς ὠριμωτέρα σέψις τῶν ταῦτα ἐξεταζόντων πληροφοροῦσιν ἡμᾶς. Οὕτως δὲ μέγας Γρηγόριος ὁ Θαυματοουργὸς εἶπεν ἐν ἐκθέσει τῆς πίστεως, ὅτι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐπινοεῖ μὲν εἰσι δύο, ὑποστάσει δὲ ἐν. Καὶ ἐξαιτιᾶται αὐτὸν ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Ἀσκητικοῖς, ὅτι οὐ δογματικῶς εἶπε τοῦτο, ἀλλ' ἀγωνιστικῶς.

Ὁ αὐτὸς δὲ Βασίλειος καὶ περὶ Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ μάρτυρός φησιν, ὅτι οὐ πάντοθαυμάζομεν τοῦ ἀνδρός· ἀλλ' ἐστὶν ἃ καὶ παντελῶς διαγράφομεν· σχεδὸν γὰρ ταυτησὶ τῆς νῦν θρυλλομένης ἀσεβείας, τῆς κατὰ τὸν Ἀνόμοιον λέγω, οὕτως ἐστὶν, ὅσα γὰρ ἡμεῖς ἴσμεν, ὁ πρῶτος ἀνθρώποις τὰ

σπέρματα παρσάων. Αίτιον δὲ οἶμαι οὐ πονηρίαν ἄλλὰ τὸ σφόδρα βούλεσθαι ἀντιτείνειν τῷ Σαβελλίῳ. Καὶ αὖθις περὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ φησιν ὁ αὐτός, ὅτι «Πολλὰς ἂν εὐροῖς ἐκαὶ φωνὰς, ἢ ὡς ἐν τοῖς τοῦ Γρηγορίου συγγράμμασι τοῖς νῦν αἰρετικούς μεγίστην παραχομένης ἰσχύν, ὡς τὸ κτίσμα καὶ τὸ ποίημα καὶ εἴ τι τοιοῦτον.» Καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης τὴν ἀποκατάστασιν καὶ τὸ τέλος τῆς κολάσεως ἐναργῶς φρονεῖν φαίνεται, εἰ καὶ Μάξιμος ὁ ἱερὸς καλῶς ποιῶν, τὸ ἀπηχῆς τῆς ἐκείνου λέξεως μηχαναῖς τιτι πρὸς τὸν εὐσεβῆ νοῦν μεταρρυθμίζειν πειράται. Καὶ αὐτὸς Ἀύγουστινος τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ πρώτου Ἀδάμ δηλονότι δημιουργηθῆναι δοξάζει πρὸ τοῦ σώματος, καὶ ἰδίᾳ βουλῆσει βέψαι αὐτὴν πρὸς τὸ σῶμα ὡστε ὑπουργῆσαι τῇ γενέσει. Καὶ Ἰερώνυμος μετ' αὐτοῦ, «Ἐμφυχα, φησὶ, τὰ οὐράνια σώματα.» Ταῦτα δὲ ὡς Ὀριγένης καὶ Μανιχαίων δόξα καὶ Πλάτωνος ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεδοκολήθησαν ἐν τῇ πέμπτῃ συνόδῳ, ἢ δὴ σύνδος μετὰ τοῦς ἁγίους τούτους πολὺ γέγονε. Διδὸ καὶ Θωμᾶς ὁ τῶν Λατίνων διδάσκαλος ἐνθα ἂν εὐροῖ Ἀύγουστινον τὸν μακάριον καὶ Ἰερώνυμον διαφωνοῦντας τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας δόγματι, Βασίλειον καὶ Δαμασκηνόν, καὶ Γρηγόριον τὸν μέγαν τοὺς ἡμετέρους προσηταται, καὶ τούτοις μᾶλλον ἀκολουθεῖ, πᾶνυ καλῶς ποιῶν. Ὅν τοῦλάχιστον καὶ ἡμεῖς μιμεῖσθαι ἔχρη, εἰ μὴδὲν ἕτερον ἥδαιμεν Λατίνων ὄντα, ὡς μῆτε ἐνὶ πρὸ πάντων τίθεσθαι, καὶ τοῖς τᾶλλα ἀκριβεστέροις, καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως μᾶλλον τίθεσθαι.

Ἵτι δὲ ἐνδέχεται τινα διδάσκαλον διαμαρτεῖν ἐν τινι τῆς ἀκριθείας ἀνευ αἰρέσεως, εἰ μὴ πεφίλονεῖ κηκε, διακριθείσης αὐτοῦ τῆς δόξης ἐν τῷ κοινῷ, καὶ αὐτὸς Ἀύγουστινος μάρτυς ὁ ἱερὸς· καὶ ὅτι αὐτὸς ἡμῖν συμβουλεύει, μὴ προσίσθαι τι τῶν αὐτοῦ, ἐν ᾧ τοῖς κλειστοῖς ἢ τῷ κοινῷ κανόνι διαφωνῶν φαίνεται. Ἐνευ γὰρ τῶν πρὸς τὸν Φουρτουναῖον ἀπασταλμένων αὐτῷ, ὧν μέρος τῇ ὁμολογίᾳ ἡμῶν ἐνετάξμεν, πρὸς μὲν Ἰερώνυμον λέγων, «Μόναις ταῖς κανονικαῖς λεγομέναις τῶν Γραφῶν βιβλίοις ταύτην ἀποδιδόναι μεμάθηκα τὴν τιμὴν, ὡστε μὴδὲνα πλανηθῆναι: τῶν ἐκείναις συγγραφεμένων βεβαίως πιστεύειν· τοὺς δ' ἄλλους οὕτως ἀναγιγνώσκω, ὡστε κἂν ἕποσῶν ἀγιστῶν καὶ διδασκαλίᾳ διήνεγκαν, μὴ διὰ τοῦτο ἀληθῆς νομίζω, ὅτι οὕτως ἔγραψαν ἢ ἐνόησαν.» Καὶ αὖθις ὁ αὐτός ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτὸν Ἰερώνυμον ἐπιστολῇ· «Ἐγὼ μόνους ἐκείνους τῶν συγγραφέων, οἳ ἤδη κανονικὸν προσσηροῦνται, μεμάθηκα τούτον τὸν φόβον καὶ ταύτην τὴν τιμὴν ἀπονέμειν, ὡς μὴδὲνα τούτωι τολμᾶν πιστεύειν ἐν τῷ γράφειν πλανηθῆναι. Καὶ εἰ τῷ δὲ προσκόψαιμι τῶν ἐν τοῖς αὐτῶν συγγράμμασι δοκούντων ἐναντίον εἶναι τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν ἄλλο ὑπολαμβάνω, εἰ μὴ ἢ ψευδεπίγραφον εἶναι τὸ βιβλίον, ἢ μὴ κερηκολογηθῆναι τὸν ἐρμηνεῖα τοῖς εἰρημέναις; ἢ ἐμὲ ἤκιστα νοεῖν οὐκ ἀμφιβαλλῶ. Τοὺς δ' ἄλλους οὕτως ἀναγιγνώσκω, ὡστε, κἂν ὅση δὴποτε ἀγιστῶν καὶ διδασκαλίᾳ λάμπωσιν, οὐ διὰ τοῦτο ἀληθῆς ὑποληφῶμαι, ὅτι: οὕτως ἐρόνησαν

αὐτοὶ, ἀλλ' ὅτι μοι: τὸ τῇ ἀληθείᾳ μὴ ἀντιφωγγόμενον ἀποδείξει οὐκ ἔδυνήθησαν ἢ δι' ἄλλων συγγραφέων, ἢ διὰ κανονικῶν καὶ ἀποδεικτικῶν λόγων.» Καὶ αὖθις ὁ αὐτός ἐν τῇ πρὸς νικητῆν τῶν νικῶντων ἐπιστολῇ· «Μὴ θέλε, ἀδελφὲ, κατὰ τῶν θεῶν μαρτυριῶν, οὕτω μὲν πολλῶν, οὕτω δὲ λαμπρῶν, οὕτω δὲ ἀναμφισθητῶν ἀγείρειν συκοφαντίας ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἡμετέρων ἢ τῶν ἐπισκόπων, ὡσπερ Ἰλαρίου, ἢ Κυπριανοῦ καὶ Ἀγριππίνου πρὸ τῆς Δονάτου διαιρέσεως. Πρῶτον μὲν ὅτι τοῦτο τὸ γένος τῶν συγγραμμάτων διακέχρηται τῆς σεβασμότητος τῶν κανονικῶν Γραφῶν· οὐ γὰρ οὕτω ἀναγιγνώσκονται, ὡς μαρτυρίας ἐξ αὐτῶν περιφέρεσθαι, καὶ μὴ ἐξεῖναι ἀπεναντίας φρονεῖν, ἐνθα ἄλλως ἴσως φρονοῦσιν, ἢ ἢ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ· καὶ ὅτι δὲ Ἀύγουστινος ὁ μακάριος πολλὰ λέγει μὴ δισχυριζόμενος, ἀλλ' ὡσπερ ἐν ἀμφιπόλῳ καταλείπων, ἢ διὰ τὸ προκείσθαι ἐτι καὶ τῷ φηνομένῳ εὐλόγῳ, μὴ μόνον τῇ παραδόσει τῆς πίστεως, ἢ διὰ τὸ μῆψυ ἐπιστήσεως περὶ αὐτῶν τίποτε τῶν κοινῶν τῆς Ἐκκλησίας δοκεῖ, ἄτε ὅψε ἤλακεις ἐκ τῆς τῶν Μανιχαίων, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν, Πλατωνικῆς αἰρέσεως σχεδόν, εἰς τὴν ἀληθῆ πῖστιν ἐλθῶν, ὑπὸ Ἀμβροσίῳ κατηχηθεῖς, εἰπερ ἀληθῆ λέγουσι τῶν Λατίνων οἱ ταῦθ' ἱστοροῦντες ἡμῖν. Σαφῆς καὶ αὐτός ὁ Θωμᾶς ἐν ταῖς θεολογικαῖς αὐτοῦ βιβλίοις ποιεῖ πολλαχθῶ αὐτῇ λέξει λέγων· «Τοῦτο δὲ, τὸ ἀπηχῆς δηλονότι, οὐ φησιν Ἀύγουστινος δισχυριζόμενος, ἀλλ' ὡσπερ ἐν ἀμφιπόλῳ καταλείπων.» Τεκμηριοὶ δὲ οὐχ ἦττον καὶ τὸ τῶν ἀναζητήσεων βιβλίον, ἐν ᾧ πολλὰ διορθοῦται τῶν πρότερον εἰρημένων καὶ συγγεγραμμένων αὐτῷ, ὅτε δὴπου ὅψω ἀκριβοῦν πάντα οἶδν τε ἢ καὶ αὐτῷ, διὰ τὸ ὅψε τῆς πίστεως ἀπιστᾶν ἄρξασθαι. Ταῦτα δὲ οὐδὲν τῶν ἡμετέρων διδασκάλων οὕτω ξυμβέβηκεν. Ἰσχυρίζονται δὲ διὰ ταῦτα οὗτοι ἐν οἷς λέγουσιν ἄπαιιν ἕκαστος τὰ γε ἐπὶ τῇ αὐτῶν δόξῃ καὶ γνώμῃ, εἰδότες ὅτι καὶ τοῖς ἄλλοις οὕτω δοκεῖ, πλὴν εἰ ποῦ τι τῆς αὐτῶν διανοίας μόνης προῆλθεν, οὐδενὶ πω εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ἐπελθόν· τότε γὰρ καὶ παραιτοῦνται τοὺς ἀκρωμένους δικαίως, ὁ δὴ καὶ Ἀύγουστινος ποιῶν δέδεικται.

Οὐκοῦν ἵνα συμπεράνω τὸ δεύτερον τοῦτι κεφάλαιον, οὔτε ἀνάγκη, διότι Ἀύγουστινος οἷτως ἐφρόνισε μόνος, ἢ καὶ ἄλλος τις σὺν αὐτῷ στοχασάμενος εὐλαθῶς ὡς ἄρα ἠδύνατο, διὰ τοῦτο πρὸ πάντων τῶν φανερωτάτων διδασκάλων τε καὶ βητῶν, καὶ ὁ πλέον ἐστὶ, τῶν συνόδων καὶ τῶν Γραφῶν, αὐτόν τε καὶ τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν ποιήσασθαι, ὅπου ἡμῖν δοκεῖ ὁμολογεῖσθαι τὰ αὐτοῦ ἐκείνοις εἶτε καλῶς δοκοῦν, εἶτε καὶ μὴ, δοκεῖ μέντοι γε οὕτως· οὔτε εἰ τις τοῦτο κρῖνει περὶ Ἀύγουστίνου οὕτως, ἀνευλαθῆς τι ἀφήσει κατ' αὐτοῦ, ἀπείη γε τούτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἔπερ αὐτὸς βούλεται γε καὶ συμβουλεύει, ὡς δέδεικται. Καὶ ὁ περὶ Γρηγορίου ἑκατέρου καὶ Διονυσίου ἀξιοῦμεν κατὰ τοῦ Ἀύγουστίνου νόμους, καὶ αὐτὸς οὕτω κερηθῆσθαι τοῖς πρὸ αὐτοῦ φησι, καὶ οἷσται μὴ ἐξαμαρτάνειν. Ἐξαμαρτεῖν μὲν ἂν οὖν εἰς τὰ μείζω νομίζει, εἰ μὴ οὕτως ἐποείη.

Ὅθεν οὐδεὶς νοῦν ἔχων ἀπειλάταιτο ἂν ἡμᾶς εὐλαβῶς οὕτω τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι ὑπερβαίνοντας, ἀντ' αὐτοῦ δὲ τοῖς πλείοσι δικαίοις καὶ μείζοσι τιθεμένους, αὐτῷ μέντοι γε καὶ οὕτω τὸ πρῶτον σέβας ἀποφυλάττοντας.

Τρίτον λέγω ὅτι δυνάμεθα καὶ τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων τῶν δυτικῶν ὡς γνήσια στέργειν, καὶ συμφώνους αὐτοὺς ἀποδεικνύειν τοῖς Ἀσιανῶν θεολόγοις, ἐν οἷς περὶ τοῦ Πνεύματος λέγουσι· κεχώρημα δὲ πρὸς ἀμφω ταῦτα ὁδηγῶ τῷ μακαρίῳ Μαξίμῳ. Ἐν γὰρ τῇ πρὸς Μαρτίνον ἐπιστολῇ φαίνεται ὁ Μάξιμος καὶ προσμαρτυρῶν τοῖς Ῥωμαίοις Πατράσι τὸ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, καὶ συμβιβάζων αὐτὰ καὶ συνάπτων ταῖς γνώμαις τῶν Ἀσιανῶν διδασκάλων. Καὶ εἰ μὲν δέχονται γνησίαν εἶναι τὴν ἐπιστολὴν οἱ Λατίνοι, αὐτῆς αἱ λέξεις ἡμᾶς διαλλαττέωσαν· εἰ δὲ νόθον αὐτὴν εἶναι λέγουσι, τὴν μόνην μαρτυρίαν τῆς γνησιότητος τῶν ῥητῶν, ἀ λέγουσι, συνεκβάλλουσιν· ὥστε καὶ ἡμῖν λοιπὸν εἶναι ἐν τῷ πρώτῳ τε καὶ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῖς εἰρημένοις ἰσχυροῦσθαι λέγουσιν, ὡς ἡ οὐκ εἶπεν Αὐγουστίνος τὸ, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὰ ἐν τῷ προτέρῳ μέρει εἰρημένα, ἢ ἐπιπὼν εὐλαβῶς περιαιτητός ἐστὶ διὰ τὰ δευτέρα. Ἄλλ' ἡμεῖς τοσοῦτον ἀπέχομεν περὶ τὰ τοιαῦτα φιλονεικῶς ἔχειν, ὥστε καίτοι τῆς ἐπιστολῆς οὐ πάνυ πρὸς ἡμῶν οὔσης, καὶ τῆς ἡμετέρας ἐνστάσεως· ἔρμαιον αὐτὴν ποιούμεθα, ὡς δυναμένην εὐσεβῶς· συνάπτειν ἡμᾶς. Ἀμειβάλλομεν γὰρ οὐδαμῶς μὴ οὐ γνησία ἢ πολλοῖς τε ἄλλοις τεκμηρίοις ἐν ἀμφοῖν τοῖν βιβλίῳ ἐξητασμένοις, καὶ ἐν τῷδε μεγίστῳ, ὅτι εἰ καὶ μὴ Μαξίμου ἐστὶν, ἐπιστολὴ τοιαύτη τοῦ Μαξίμου γ' ἂν ἦν, ἢ ἄλλου του τῶν ὁμοίων οὕτω τοιαύτη. Συμβαίνει γὰρ ταῖς τῶν διδασκάλων πάντων γνώμαις τῶν ἡμετέρων. Καὶ εἰ τοῖς ῥητοῖς τῶν Ῥωμαίων Πατέρων συγχωρῆσθαι πῶρόν τῆς ἡμετέρας αὐτῶν εἰδήσεως, ἀλλ' ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι Πατέρες τοιοῦθ' ἐν τι περὶ τοῦ Πνεύματος εἶπον συγχωρούμενον, συμφώνους αὐτοὺς ἀποδείκνυσαι τοῖς ἀδελφοῖς· μηχανῆ βράδια τε ἅμα καὶ ἀληθεῖ, καὶ ἥς ἐπέκεινα οὐδὲν ἐστὶν οὕτε φρονεῖν οὕτε λέγειν ὑγιᾶς ὄντιναοῦν.

Ἐπεὶ τοίνυν ἐντεῦθεν μάλιστα ἀληθῆς ἡμῖν ἡ ἐπιστολὴ δοκεῖ, ἐπεὶ καὶ ἄλλοις τρόποις ἀνατιβήθη, ἐν τῷ προτέρῳ καὶ δευτέρῳ τῶν ἡμετέρων βιβλίων ἐπεξεργασμένοις, περὶ αὐτοῦ μὲν οὐ πάνυ μαχόμεθα τοῖς ἀμφιβάλλουσι· καὶ ἀνευ δὲ τοῦ παρ' αὐτῆς βοηθήματος τῆς τῶν διδασκάλων συμφωνίας ζητοῦμεν· καὶ ἀνευ τῆς ἐξ αὐτῆς μαρτυρίας περὶ τῶν ῥήσεων τῶν Ῥωμαίων Πατέρων πιστεύομεν αὐτὰς κροφύρουσαι τοῖς Λατίνοις, χαρίζομενοι ἡμεῖς αὐτοῖς· πλέον διαφερομένοις μάτην, καὶ ἐξὸν μὴ διαφέρεισθαι, εἰπερ ἠθούλοντο. Ἡ αὐτοῖς ἡμῖν χαρίζονται προσλαμβάνειν αὐτοὺς βουλομένοις τῇ διὰ τῆς ἐπιστολῆς μαρτυρίᾳ καὶ συμφωνίᾳ. Δεχόμενοι τοίνυν καὶ ἀμαρτῶρας τὴν τῶν ῥητῶν ἐκείνων γνησιότητα, ὡς ἐν τῷ Λατινικῷ ἰδιώματι συμπεφρασμένα εἶσι διὰ τὴν τῆς εἰρήνης ἐπιθυμίαν, δεῖν ὁμῶς αὐτὰ ἀξιούμεν ὁμολογᾶ δεικνύειν τοῖς τῶν ἀνατολικῶν ἁγίων τρόπῳ δικαίῳ. Εἴη δ' ἂν οὕτως αἰ· τὰ ἀταφέςτερα δὲ ἔλκειν εἰς τὰ σαφέστερα,

καὶ τὰ πορρωτέρω τῶν ἀρχῶν διὰ τῶν ἐγγυτέρων ἢ ὁμοιοτέρων τοῖς πρώτοις κανονίζειν, εἰ μέλλοι τις μὴ σοφίζεσθαι.

Ἀῆλον δὲ ἐστὶν ὅτι τὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ῥητὰ σαφέστερά εἰσι τῶν Λατινικῶν, ἐκ τριῶν αἰτιῶν προσούσης αὐτοῖς τῆς πλείονος σαφηνείας. Μιᾶς μὲν ὅτι ἡ τῶν Ἑλλήνων φωνὴ πολὺ ἐστὶν εὐρυχωροτέρα τῆς Λατίνων καὶ σαφέστερα, ἄλλως τε καὶ ὅτι ὡς περ πηγῇ ἐκείνης αὕτη ἐστὶ. Τοῦτο καὶ Αὐγουστίνος ἐν τῷ περὶ Τριάδος ὁμολογεῖ, καὶ Ἀθανάσιος καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγουσι, ὅτι τὴν στενότητα τῆς φωνῆς τῶν δυτικῶν αἰτιῶνται τοῦ σχίσματος τοῦ γενομένου τότε ἐν τῷ περὶ ὑποστάσεως καὶ προσώπου ζητήματι, καὶ συντομία· ἐνεκα παρελείφθησαν ἐν ταῦθα αἱ ῥήσεις τῶν ἁγίων· πρὶδηλοὶ δὲ εἰσὶν ἅπασιν. Δευτέρας αἰτίας εἶνεκα σαφέστερον διελέχθησαν οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας διδασκαλοὶ, ὅτι αὐτῶν ἦν ὁ πρὸς τοῦς αἰρετικούς πόλεμος, καὶ ἐπὶ αὐτοῖς διωριζμένως καὶ σαφῶς διαλέγεσθαι φανερώσεως· τε τῆς ἀληθείας εἶνεκα, καὶ δεδιόσι τὰς ἐκ τῶν αἰρετικῶν λαθὰς, ἐπιφουόμενον τῷ ἀδιορίστῳ τῶν λέξεων. Τρίτης δὲ ὅτι καὶ τῶν Λατίνων ἰδιώμα ἐκράτησεν εἶναι ἐν τῷ διαλέγεσθαι, ὅτι ταῖς καθολικωτέροις καὶ γενικωτέροις κέχρηται λέξεσι πρὸς τὸ σημαίνειν τὰ θεῖα περὶ τούτων οὕσης αὐτῶν τῆς διαλέξεως, ὡς περ καὶ τῷ ὀνόματι τῆς ἀρχῆς κέχρηται ἐπὶ τῶν θεῶν ἀντὶ τοῦ αἰτίου, ὡς κοινοτέρῳ, οἰόμενοι καὶ ἰσως καλῶς, ὅτι διὰ τῶν τοιούτων τὰ θεῖα μᾶλλον καὶ οἰκειότερον σημαίνονται, πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀκούστων ἀσφάλειαν, ἢ ἐπιστόμισιν τῶν ἀνθισταμένων τῇ ἀληθείᾳ ἐνδεοστέρω. Οἱ δὲ παρ' ἡμῖν γεγεννημένοι διδασκαλοὶ, εἴτε καὶ ἀμεινον κρινόντες οὕτως, εἴτε καὶ τῷ ἰδιώματι τῆς γλώττης παρηκολουθηκότες, τοῖς ἰδικωτέροις ὀνόμασι κέχρηται, καὶ ὡς περ περὶ τῶν ἄλλων οὕτω δὴ καὶ τῶν θεῶν τοῖς μάλιστα ἐφαρμοζοῦσι τῇ προθέσει ἐκάστη ὀνόμασι διελέχθησαν.

Ὅθεν τὰ τῶν Εὐρωπαϊῶν δεῖ ἔλκεσθαι εἰς τὰ τῶν Ἀσιανῶν, καὶ διὰ τούτων τὰ ἐκείνων ἐξηγεῖσθαι, ὡς δὴ σαφέστερον ἀνατιβήθη. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁμοιοτέρα εἰσι τοῖς πρώτοις, καὶ ταῖς ἀρχαῖς, τουτέστι ταῖς κανονικαῖς Γραφαῖς, τὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων, παρὰ ταῦτα δεῖ κρίνειν ἐκεῖνα, ὡς περ κανόνι τινι τούτοις ἐκείνων χρωμένους. Ἐῶμεν δὲ ὅτι καὶ μείζονο· ἀκριβεῖας δοκοῦσιν εἶναι οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ θεολογήσαντες, οὐ πάνυ τοῖς ἔξω λόγους θαρβήσαντες· ἐν τῇ περὶ τῶν θεῶν ἱστορίᾳ, οὐδὲ ἐπιέντες τῇ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ πολὺ· ἢ Αὐγουστίνος κατεχρήσατο δι' αἰτίας τὰς ἐν τῷ προτέρῳ τῶν βιβλίων ἡμῖν ἐπιδειγμένας, ἐπαινετὰς μὲν τότε, οὐκ ὥστε δὲ καὶ δόγμα ποιεῖσθαι τὰ δι' ἐκείνας εὐλόγως αὐτῷ πεφιλοτιμημένα, ἀφέντας τὸ μετ' εὐλαβείας προσέχειν τῷ τε κοινῷ κανόνι τῆς πίστεως, καὶ ὅσοι αὐτοῦ ἀπρὶξ ἔχονται, ἅπερ οὐκ ἔξεστι πολυπραγμανεῖν, οὐκ ἐφιέντες τῇ ἀνθρωπίνῃ πολυπραγμοσύνῃ. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ τῆς ἡμετέρας Ἑκκλησίας διδασκαλοὶ. Καὶ ἵνα μὴ τῷ ψυχρὰ ταῦτα δοκοῖη περὶ Αὐγουστίνου λεγόμενα· καίτοι γε μακάριός ἐστι καὶ

σοφίης καὶ ἐπαινετὸς τῆς τοιαύτης φιλοτιμίας, ψευ-
 τοί δ' ἂν εἴεν δικαίως, εἰ μὴ ὡς ἂν αὐτὸς βου-
 ληθεῖη τοῖς αὐτοῦ χρωμένοις, καὶ εἰ τις μὴ φρονεῖ
 καὶ λέγει τὸν Αὐγουστίνου μακάριον καὶ ἄγιον
 εἶναι, ἀνάθεμα· ὁμοίως, ὡς εἴρηται, τὰς ἀπαιδεύτους
 ἢ κακοῦργους ἀκοῆς καὶ ψυχᾶς· φυλαττόμενοι αὐτῶν
 μάλιστα χάριν, ἡμῶν δὲ ἀπαιδευσία τινὸς ὡ καθά-
 ψεται, ἕως ἂν μετὰ τε τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ τῶν
 ἁγίων τῶν ἐκατέρωθεν ὤμεν ὁρθῇ καὶ ἀκιδόδηλῳ καὶ
 κεκανονισμένῳ, καὶ πολλὰς ἐχούσῃ τὰς συστάσεις,
 διαίτη καὶ διακρίσει τῶν ἐν αὐτοῖς διαφορῶν δοκοῦν-
 των. Διὰ ταῦτα τοῖνυν οὐ τὰ τῶν Δουτικῶν πρὸς τὰ
 τῶν Ἀσιασίων, ἀλλὰ μᾶλλον κοινῇ πάνθ' ἑμοῦ τὰ
 τῶν Ἑσπερίων καὶ Ἀσιασίων διδασκάλων ῥητέον
 ὅτι δεῖ τῷ τῆς πίστεως ἐφαρμοζέσθαι κανόνι, καὶ
 οὕτω γε ποιητέον.

Οἱ ἀπὸ Ἀσίας τοῖνυν διδάσκαλοι λέγουσιν ἐκ
 Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐδεὶς
 εἴπεν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Πάντες δὲ
 λέγουσιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ διδασθαι, καὶ πέμπε-
 σθαι, καὶ χορηγεῖσθαι, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐν οἷς οὐκ
 αἰτία νοεῖται ἀπὸ τοῦ προσώπου πρὸς τὸ πρόσωπον,
 ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ἀμφοῖν αἰτία πρὸς τὸ ἐξω ἀποτέ-
 λεσμα. Καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ,
 ἀλλὰ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἀπλῶς, μὴ
 προστιθέντες τὸ Πατρὸς πέμπεσθαι ἢ διδασθαι τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς περ καὶ δι' Υἱοῦ λέγεσθαι γε-
 γενῆσθαι τὰ ὄντα, ὅτε δη καὶ ἑαυτὴ διδόναι καὶ
 πέμπειν τὸ Πνεῦμα πιστεύεται. Ταῦτα δὲ καὶ τῷ
 κοινῷ κανόνι τῆς πίστεως ἀκριβῶς συμφωνεῖ, ὡς ἐν
 τῇ προεκτεθειμένῃ ὁμολογίᾳ καλῶς δέδεικται.

Τούτῳ τοῖνυν τῷ κανόνι τῆς πίστεως ἐπόμενοι, ᾧ
 καὶ ὁ τύπος τῶν Ἀσιασίων συμφωνεῖ καλῶς διδασκά-
 λων, ἐνθα λέγεται ὑπὸ τῶν Ἑσπερίων Πατέρων ὅτι
 τὸ Πνεῦμα πρόεισι ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, βούλεται
 γὰρ αὐτοῖς τὸ προκείμενον ἕπερ ἡμῖν τὸ πρόεισιν,
 ἀναπτύσσωμεν τὴν τοιαύτην αὐτῶν πρότασιν οὕ-
 τως· Ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πρόεισιν, ἀλλ'
 ἐκ μὲν τοῦ Πατρὸς ὑφιστάμενον, εἰτὸν ἐκπορευό-
 μενον, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν ἐξ ἀμφοῖν,
 ἦγον ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, χορηγούμενον, ἢ διδύ-
 μενον, διότι φυσικῶς ἐστὶν ἐν αὐτῷ, καὶ ὁμοούσιον
 ἐστὶν αὐτῷ· καὶ οὕτω συμφωνοῦσιν ἀμφοτέρω τῶν
 ἁγίων αἱ μοῖραι ἐν τῷ κανόνι τῆς ἀληθείας καὶ
 ἄλλως οὐδαμῶς. Ἐν γὰρ τῷ καὶ τὸν Υἱὸν αἰτιον
 εἶναι ἢ ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος οὐ συμφωνοῦσιν. Οἱ
 γὰρ Ἀνατολικοὶ πάντες ἀρνοῦνται τὸν Υἱὸν αἰτιον
 εἶναι, ἢ ἀρχὴν, ἢ προβολέα τοῦ Πνεύματος, καὶ
 μόνῳ τῷ Πατρὶ τὰ τοιαῦτα ἄπαντα ἀφορίζουσιν.
 Εἰ δὲ τὰ τῶν Ἑσπερίων Πατέρων ῥητὰ ἄλλως τινὲς
 ἐρμηνεύουσι, κακῶς ἐρμηνεύουσι· καλῶς δὲ γνη-
 σίως ἐρμηνεύόμενα τοῖς τῶν ἁγίων συνάδειν
 δύναται κατὰ τὰ προειρημένα. Ἐτι τὸ Πνεῦμα δὲ
 ἦγον ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὑφέστηκεν, ὁμοούσιον δὲ
 ἐστὶ τῷ Υἱῷ, καὶ οὕτως ὡς ἐν ἀλλήλοις εἶναι τὸν
 Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν
 ἀλλήλοις εἶσιν ἢ τῆς πίστεως ὑπόθεσις λέγει. Τούτῳ
 τοῖνυν τῷ κανόνι ἐπόμενοι οἱ ἅγιοι οἱ παρ' ἡμῖν,
 ἐστὶν οὐ λέγουσιν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι

τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τουτέστιν ἅμα τῷ Υἱῷ καὶ σὺν
 τῷ Υἱῷ καὶ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ οὐ δίχα τοῦ Υἱοῦ, καὶ
 οὐκ ἐκτὸς τοῦ Υἱοῦ· ταῦτα γὰρ τῶν ἁγίων εἰσι
 πάντα φωναί, τὸ ἴσον δυνάμεναι πᾶσαι, καὶ ταῦτα
 πάντα ἢ διὰ πρόθεσις δύναται.

Ταῦτα δὲ φασιν, οὐ καὶ τὸν Υἱὸν αἰτιον ἢ ἀρχὴν
 τοῦ Πνεύματος νοοῦντες, ἢ συναίτιον τῷ Πατρὶ,
 ταῦτα γὰρ καὶ περιφανῶς ἀπαρνοῦνται, ὡς ἄτοπα
 δῆπου καὶ ψευδῆ καὶ ἀσύστατα καὶ ἀδύνατα, ἀλλὰ
 τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παριστά-
 νοντας. Εἰ τοῖνυν καὶ κατὰ τὴν τιμῶν ἐρμηνείαν
 τὴν φαύλην ἐρμηνεύοιτο οὕτως τὰ τῶν Ἑσπερίων
 Πατέρων ῥητὰ, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡστ' εἶναι τὸ μὲν
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεὶ τοῦ δι' Υἱοῦ, τὸ δὲ δι' Υἱοῦ μὴ
 τὴν αἰτίαν καὶ τὴν δόσιν τοῦ εἶναι, ἀλλὰ τὴν συνά-
 φειαν καὶ τὸ συμπρωσιῦσθαι δηλοῦν, καὶ οὕτως οἱ
 ἀπὸ τῆς Ἑσπερίας τοῖς Ἀσιασίοις συνάσσονται διδά-
 σκαλοι, καὶ πάντες ὁμοῦ τῷ κανόνι τῆς πίστεως·
 Ἄλλως δὲ εἰ τις οἴοιτο συμβιδέσθαι αὐτοῦς, ἀμα-
 θίαν τοῦ λόγου, τοῦ τε ἄλλου καὶ τοῦ θεολογικοῦ, ἢ
 πονηρίαν νοεῖ. Ἄλλως γὰρ αὐτοῦς ἀδύνατον καὶ
 ἀλλήλοις καὶ τῇ πίστει συνελθεῖν, κἂν πάντες ἄγγε-
 λοι φαίεν, εἴγε οἶόν τε ἦν τοὺς ἀγγέλους εἰπεῖν ποτε
 τὰ μὴ ὄντα, καὶ αὐτῇ τῇ τοῦ Πνεύματος διδασκα-
 λία μὴ συμφωνεῖν. Οὕτω δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι Πα-
 τέρες καὶ καθηγεμόνες αὐτοῦς συνεδίδαζον, πολὺ
 ἀξιώτεροι τῶν νῦν τολμώντων ἐκείνοις ἀντινομο-
 θετεῖν, εἰ τις καὶ τοιοῦτός ἐστιν. Ἡ γὰρ ἐν Φλω-
 ρεντίᾳ συμβίβασις τῶν ἁγίων, ἢ διὰ τὸ ἐκεῖ ὄρου
 γεγεννημένη καὶ τῶν Λατίνων οὐσα ἀρχαῖον εὐρημα,
 ἐξότου προσέθεσαν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως, τοιαῦτα
 γὰρ δῆπου λαβόντες ἐν νῷ τὴν προσθήκην ἐποίησαν,
 ὑπογραφεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐγκαταλείψει
 τοῦ Θεοῦ, νῆ τὴν ἱερὰν ἀλήθειαν, Νεστοριανούς τοὺς
 ἡμετέρους προγόνους ἀποδείκνυσαι πάντας, ὡς αὐτοὶ
 Λατῖνοι λέγουσι Νεστοριανὴν εἶναι τὴν τῶν προγόν-
 ων ἡμῶν ἑνατάσιν τε καὶ δόξαν καὶ τοὺς Ἀσιασίου
 διδασκάλους, ὃ πλέον ἐστίν. Τῆ δὲ ἐπέκεινα τῶν κα-
 κῶν οὐ λέγω φειδόμενος· Ἡμεῖς τοῖνυν εἰ καὶ φει-
 δόμεθα λέγειν, ὅπως ἡμῖν ὑποβάλλει τὸ συνεπίδος
 περὶ τῆς διαφωνίας ἐκείνης τῶν διδασκάλων, οὕτω
 γὰρ χρὴ μᾶλλον λέγειν ἢ συμφωνίας, ἀλλ' ἀπλοῦν
 τι τοῦτο λέγομεν, ὅτι οὔτε συμφωνεῖν ἐκείνη ἐστίν,
 οὔτ' ἄλλως δύναται συμφωνεῖν, ἢ ὡς ἡμῖν νῦν
 εἴρηται, καὶ πρὸ ἡμῶν τοῖς ἡμῶν πολὺ ἀμείνοσι,
 καὶ πρὸς τούτῳ καὶ θειοτέροις.

Εἰ δὲ τις λέγοι ὅτι, Ἄλλὰ βίαιός ἐστιν αὕτη ἢ
 συμφωνία, οὗτος ψεύδεται. Πολὺ γὰρ ἂν εἴη βε-
 βαιότερον διὰ τῶν σαφῶν τὰ ἀσαφέστερα ἐξηγεῖ-
 σθαι, καὶ κανονίζειν τὰ διὰ τῶν ἀκριβεστέρων τὰ
 ἥττον τῶν τοιοῦτων ὅπως ποτε. Ἀκριβεστέρον δὲ
 ἔχουσι δῆπου τὰ ταῖς κανονικαῖς Γραφαῖς, καὶ ταῖς
 τῶν Χριστιανῶν συνόδους συνάδοντα, οἷα εἰσι τὰ
 τῶν Ἀσιασίων διδασκάλων, ἢ ἐκ τοῦ τῆς γιάωτης
 ἰδιώματος· ἢ πλεονοῦσι ἐπιστάσις, ἢ ἄλλαις τισὶν
 αἰτίαις μὴ προσισταμέναις τῇ τῶν ἁγίων διδασκά-
 λων εὐσεβείᾳ καὶ ἀγιότητι. Ἄλλὰ καὶ εἰ μηδεμίαν ἢ
 μηχανὴν, ἔλκεσθαι τὰ τῶν Ἑσπερίων διδασκάλων

πρὸς τὴν κοινὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως, γραφαῖς ἅ
καὶ συνόδοις καὶ διδασκάλοις τοσούτοις τοῖς ἡμετέ-
ροις ἔρειδομένην, ὡς ἡμεῖς καὶ οἱ Πατέρες ἡμῶν
ἀξιόυμεν, μᾶλλον ἢ εὐλαβήσασθαι μετ' εὐλαβείας παρ-
αιτήσασθαι τοὺς ἑτέρους, καὶ ταῦτα ὑπερορίους
τύπων τε καὶ γλώττη, ἢ πάντας ὁμοῦ καὶ ἀλλήλων
καὶ τῆς ἑσθῆς Γραφῆς ἀπορήξαι. Προήχθη γὰρ
οὐδὲν ἐφειδόμενον εἰπεῖν, τοῦτο δ' ἂν ἦν τῶν ἀποκρι-
σεων εἶσθαι τῆς δευτέρας.

Εἰ δὲ τῷ τούτῳ δοκεῖ φορτικόν, καίτοι πρότερον
ἀπολελόγηται, ἀντειχόμεθα ἂν τῆς προτέρας τῶν
ἀποκρίσεων, καὶ δηλονότι οὐδαί: ἂν ἡμᾶς ἢ θράσους
ἢ τόλμης ἐγράψατο, ἢ φιλονεικίας ταῖς κανονικαῖς
ἐρειδομένους Γραφαῖς, καὶ ταῖς οἰκουμενικαῖς συνό-
δοις, καὶ τῶν διδασκάλων τοῖς γνωριμωτέροις, ὧν
τὰς βίβλους ἔχουμεν καὶ τῶν φωνῶν ἑπαίνομεν, καὶ
οἷ: χάριν ἔχομεν ὑπὲρ πάντας τῆς πίστεως, ὅτι τού-
τους μόνους καυχόμεθα σχεδὸν ὁδηγοῖς. καὶ μηδὲν
τούτους πᾶσιν οὐτε προστιθέντας οὐδ' ἀφαιρούντας,
τὴν δὲ λοιπὴν πολυπραγμοσύνην ἑώντας, ὅτι ἐλπιδι
κέρδους ἀμφιβόλῃ πολλὴν ἐγχεύετε τὸν κίνδυνον.
Οὐδαί: ἂν οὖν οὕτως ἔχοντας ἐγράψατο. Εἰ δὲ
διὰ τὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καλὸν καὶ περαι-
τέρῳ τούτου τολμῶμεν μετ' ἀσφαλείας, τολμηρὸν
μὲν ποιοῦντες τὸ δέχεσθαι θεολογίαν ἢ μαρτυρίαν
ἀμάρτυρον, καὶ ταῦτα τῆς μόνης μαρτυρίας αὐτῶν
ἐκβαλλομένης ὑπὸ τῶν διαφερομένων, λέγω δὲ τῆς
ἐπιστολῆς τοῦ Μαξίμου, ἀσφαλὲς δὲ ποιοῦντες τὸ
δέχεσθαι τὰ τοιαῦτα ῥητά, κατὰ τὸν τύπον τῆς
καθολικῆς πίστεως, καὶ ἔτι τὸν τύπον τῶν διδασκά-
λων τῶν παρ' ἡμῖν· εἰ τοίνυν διὰ τὸ τῆς ἐκκλησια-
στικῆς εἰρήνης καλὸν, καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ὄψιν τῇ
αὐξήσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης συναυξανόμε-
νην, καὶ μέχρι τούτου προήχθημεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ
Πατέρες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐτῶν συγγραμμασιν, οὐ
περαιτέρῳ δυσσεδέ: ἐστὶ προελθεῖν, τουτέστιν ἀπ-
εναντίας τῆς ἡμῶν ἀγαθῆς συνειδήσεως, καὶ ὡς περ
μύσαντας τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς προσέσθαι
δόξαν ἀνήκουστον ὑπὸ συμφωνίᾳ δῆθεν τῶν ἁγίων
ἀδίκων καὶ ἀδυνάτων, καὶ τὸ σύμπαν φάναι σεσο-
φισμένην, τὸ μὲν ἡμέτερον καὶ τῶν ἡμετέρων προ-
γόνων ὁπᾶσόν ἐστι τε καὶ ἦν, ὁ Θεὸς ὄρξ, καὶ τῶν
ἀνθρώπων οἱ δικαιοτέροι.

Εἰαὶ δὲ δήπου καὶ ἐν Λατίνοις αὐτοῖς, πολλοὶ ταῖς
ἐνδοῦ συνειδήσεσιν ἡμᾶς δικαιώσονται, εἰ καὶ μὴ
φανερῶς τολμήσῃσι τούτου ποιεῖν, νόμους μητρὸς
αἰδοῦμενοι, οὐ, φεῦ! καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς οὐ
ποιούντες λόγον, προσθήκη γενόμενοι συμφορᾶς ἐν
ταῖς χαλεπωτάτοις χρόοις ἡμῶν καὶ δυστυχιστάτοις.
Ἄμα δὲ ὄηλον ἐξ ἀντιθέτου καὶ τὸ τῶν Λατίνων
ἐστίν, ὅτε τε ἠδικήκασι καὶ νῦν ἀδικοῦσιν ἡμᾶς
καὶ τὴν τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην. Καὶ γὰρ προσέθη-
καν μόνον ἀναυ τῶν ἄλλων πατριάρχων, καὶ ἐν ἡμῖν
οἱ τέσσαρες πατριάρχαι οὐκ ἀντιπροσέθησαν, καὶ
δυνάμενοι τούτου ποιεῖν καὶ δικαιοτέρον, ὅτι τε
πλειούς, καὶ ὅτι τάληθός ἂν προσετίθουν, ἀλλ' ἔνεκα
τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ: τῶν Πατέρων δεδιότες ὄρου:
ταῦτο οὐκ ἔπραττον. Ἀνάγκης κατεπειγούσης λέ-
γουσι προσεῖναι, καὶ νῦν ἀνάγκης οὕτης ἐκβαλεῖν

οὐκ ἀφαιροῦσι. Ἀμαρτύρους προσφέρουσι μαρτυ-
ρια., καὶ καθ' ὧν πολλὰ καὶ μεγάλα δικαίως ὑπο-
φθαί κρινόντ' ἂν, οὐ κατὰ τῶν ἁγίων, ἀπειλὴ γε
τούτου, ἀλλὰ κατὰ τῶν ῥητῶν, ἅπερ εἰς τοὺς ἁγίους
ἀναγράφουσι, καὶ ἡμεῖς αὐτοῖς πιστεύομεν διὰ τὸ
τῆς εἰρήνης καλόν. Διαβάλλουσι τὴν μόνην περὶ
αὐτῶν μαρτυρίαν, τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μαξίμου, διὰ
τὴν συνημμένην κατὰ τῆς αὐτῶν παρεξηγήσεως
ἐπιστάσιαν τοῦ διδασκάλου, καὶ ἡμεῖς ἀνεχόμεθα.
Δέον ὅν μὴδὲ φροντίσαι λοιπῶν αὐτῶν, καταφεύγο-
μεν ἐπὶ τοὺς κοινούς κανόνας τῆς πίστεως, ἐξηγη-
τὴν καθίζομεν τῶν ῥητῶν, εἰ ἀληθῶς εἰσι τῶν
ἁγίων, τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν, τὸν μακάριον Παῦλον,
καὶ διαλλακτὰς αὐτοὺς ποιοῦμεθα τῆς ἐριδος, καὶ
πρὸς αὐτοὺς τὰς οἰκουμενικὰς συνόδους· καὶ οὐδὲν
προσέχουσι, ἀλλ' ἀξιοῦσι καὶ τὸν ἔσχατον ἡμᾶς· αὐ-
τοῖς ἀποδοῦναι κοδραντήν. Καὶ ἐπειδὴν λύσει τὸ
ζήτημα τούτου μὴ φωναῖς Γραφῶν καὶ ἁγίων ἀναμ-
φισθητέτοις, ἀλλ' ἰδίους τῶν νεωτέρων ἐδρημασιν,
ὑποκλίνας ἀξιοῦσι τὰς κεφαλὰς, καὶ τοῖς μὴ ὑπο-
κλίνουσιν ἄχθονται, ὡς περ νόμῳ δουλεύοντων, ἀλλ'
οὐ γνώσει καὶ συνειδήσει, ἢ μὴ προσεχεστέραν
ἐχόντων τὴν ἰδίαν μητέρα, οἷς μᾶλλον χρὴ δουλεύειν
τοῖς νόμοις, καὶ αὐς ἔθετα περὶ τούτων μὴ υπερβαί-
νειν θριγγύς.

Ἄλλὰ γένοιτο, Θεὲ βασιλεῦ, καὶ τῇ Ῥωμαϊκῇ
Ἐκκλησίᾳ ὄρμη πρὸς τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας
δικαιοτέρα, ἵνα καὶ αὐτῇ τὴν προτέραν δίδωμεν εὐ-
λάβειαν. Νῦν δὲ ὅσα ἐχρῆν περὶ τῶν ἐσπερίων δι-
δασκάλων καὶ Πατέρων εἰπεῖν πρὸς τοὺς οικείους
τῇ μητρὶ ἡμῶν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῇ
δόξη αὐτῆς καὶ διδασκαλίᾳ, ὡς ἂν μὴ θορυβῶνται
ἐπισσιόμενον αὐτοῖς τῶν τοιούτων ῥητῶν, ἐκ πλειό-
νων ὀλίγα εἰρηται σὺν Θεῷ, ᾧ ἡ δόξα καὶ αἴνος
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ἔστι ἀδύνατόν ἐστι καὶ τὸν Υἱὸν προβολέα εἶναι
τοῦ Πνεύματος, ἢ προβάλλονται αὐτὸ μετὰ τοῦ
Πατρὸς, ἢ γινὼν ἀδύνατόν ἐστι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι· καὶ ὅτι ἀφροῦμενοι τὸ
ποιεῖν δύο ἀρχὰς, ἢ συναλείφειν τὰς ὑποστά-
σεις οἱ ἐκείνο δοξάζοντες, οὐδὲν ἥτιόν εἰσιν
ἀπρόσδεκτοι, εἰ καὶ τοῖς ἰδιώταις δοκοῦσί τι
λέγειν.

Ἔστι δὲ κατὰ τὰς τῆς πίστεως ὑποθέσεις ἀδύνα-
τόν ἐστι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προβολέα καὶ αἰτιον
εἶναι τοῦ παναγίου Πνεύματος, πολλοὶ μὲν συλλο-
γισμοί: ἐν τῷ α' καὶ β' τῶν βιβλίων ἐδείχθη τῶν
ἡμετέρων, εὐσυνόπτως δὲ δεῖκναι: ἂν ἐν τῷδε μάλ-
ιστα λόγῳ. Εἰ καὶ ὁ Υἱὸς προβάλλει τὸ Πνεῦμα τὸ
ἄγιον ὑποστατικῶς μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἀρχὴ δη-
λονότι τούτου ἢ αἰτίος, ὡς ἐν τῷ τῆς Φλωρεντίας
ὄρω δηλοῦται, ἢ καθὼ εἰσιν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ
Υἱός, προάγουσιν αὐτὸ, ἢ καθὼ εἰσιν ὑποστάσεις δύο,
δίδει ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ ἢ τε τῆς οὐσίας ἐνότης, καὶ
ἢ τῶν ὑποστάσεων διάκρισις, θεμέλιοι τινες τῶν αὐ-
τοῖς ὑπαρχόντων πάντων, εἴτε κοινωνητικῶς, εἴτε
ἀκοινωνητικῶς εἰσι, καὶ παρὰ ταῦτα ἀμφω οὐδὲν ἔτε-
ρόν ἐστιν.

Ἄλλὰ καθὼ ἐν εἰσι τῇ οὐσίᾳ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον

οὐ προάγουσι δυοῖν ἕνεκα καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς λα-
 τίνους· κατὰ μὲν τὸν Θωμᾶν ὅτι οὕτω δημιουργού-
 σιν αἱ θεαὶ ὑποστάσεις τῆν κτίσιν καθὼ εἰσιν εἰς
 δηλονότι Θεός, διὸ καὶ εἰς Δημιουργός ἐστι τῆς κτί-
 σεως· κατὰ δὲ τὸν Σκότον, διότι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
 προήγεν ἂν ἑαυτὸ, ἐστὶ γὰρ ἐν τῇ οὐσίᾳ μετὰ Πα-
 τρὸς καὶ Υἱοῦ. Καὶ ἐν ταύτῃ τῇ προτάσει τῇ ὅτι ὁ
 Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν εἰσι τῇ οὐσίᾳ, καὶ τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον περιέχεται ἐν τῇ αὐτῇ τῆς οὐσίας ἐνότητι
 ὄν. Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἑαυτὸ προάξει τὸ Πνεῦμα, ἡ κτί-
 σμα ἔσται, καὶ τῆς Θεῆς ἔξω ἐνότητος, εἰ καθὼ ἐν
 εἰσι τῇ οὐσίᾳ προβάλλουσιν αὐτὸ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ
 Υἱὸς, βλάσφημα δὲ ἐκεῖνα προδήλωσ· οὐκοῦν οὐδὲ
 προάγουσιν αὐτὸ οὕτως. Ἄλλ' οὐδὲ καθόσον εἰσιν
 ὑποστάσεις δύο, προάγουσιν αὐτὸ. Καθάπερ γὰρ εἰ τί
 ἐστιν ἐν αὐτοῖς τῷ λόγῳ τῆς φύσεως ἐν ἔστι καὶ
 ἀδιάκριτον, οὕτω καὶ εἰ τι εἴη ἐν αὐτοῖς τῷ λόγῳ
 τῶν ὑποστάσεων, διττὸν ἔσται καὶ διακεκριμένον,
 καὶ οὕτως οὐκ ἂν εἴεν μία ἀρχὴ τοῦ Πνεύματος ὁ
 Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός. Διὸ καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδά-
 σκαλοι ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως αὐτὸ φασιν
 ἐκπορεύεσθαι, ἀποκλείοντες τὸν Υἱὸν, ἐκ δὲ τῆς τοῦ
 Υἱοῦ ὑποστάσεως οὐδεὶς εἶπε. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τὸ
 δύο ἀρχὰς εἶναι ἐν τῇ Θεότητι βλάσφημον, ἔπεται δὲ
 εἰ προάγουσι τὸ Πνεῦμα καθόσον εἰσι διακεκριμένοι,
 εἴτουν καθὼ εἰσι δύο ὑποστάσεις, οὐκοῦν οὐδὲ προά-
 γουσιν αὐτὸ οὕτως. Οὐδενὸς δὲ ἄλλου τρόπου κατα-
 λειπομένου καταλείπεται ὡς ἀδύνατόν ἐστι καὶ ἐκ
 τοῦ Υἱοῦ ὑφίστασθαι τὸ Πνεῦμα ὡσπερ καὶ ἐκ τοῦ
 Πατρὸς.

Πρὸς δὲ τοῦτον τὸν λόγον οἱ χαριέστεροι ἀποκρί-
 νοῦνται, ὅτι προάγουσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦ-
 μα το ἅγιον, οὔτε καθὼ εἰσιν ἐν τῇ οὐσίᾳ, οὔτε καθὼ
 εἰσι διακεκριμένα καθάπαξ, δεδίασι γὰρ τῇ τῶν ἀτό-
 πων ἐκείνων ἐπαγωγῇ, ὡς εἰσιν, ἀλλὰ καθὼ ἐν εἰσι
 τῇ προβλητικῇ δυνάμει. Ἄλλ' αὕτη ἡ ἀπόκρισις
 πρῶτον μὲν ἔστιν ἀναπόδεκτος· τὴ γὰρ μίαν εἶναι
 προβλητικὴν δυνάμιν, ἡ ἐνέργειαν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ,
 οὐδαμοῦ εὐρηταί τῶν Γραφῶν, ἡ τῶν ἁγίων· δευτέρον
 ἐστὶ σοφιστικὴ, λύειν γὰρ πειράται αὐτῷ τῷ ζη-
 τουμένῳ, τοῦτο καὶ ἔστιν αὐτὸ τὸ ζητούμενον, εἰ τὴν
 αὐτὴν τῷ Πατρὶ προβλητικὴν δυνάμιν καὶ ὁ Υἱὸς
 ἔχει· τρίτον ὅτι πρὸς τὰς αὐτὰς καὶ μείζους ἀπο-
 ρίας ἐπανακάμπτεται. Ζητοῦμεν γὰρ πόθεν ἔχει τὴν
 ἐνότητα αὕτη ἡ μία προβλητικὴ δυνάμις, ἡ ἐν Πα-
 τρὶ καὶ Υἱῷ, πότερον ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς προσωπι-
 κῆς, πᾶσα γὰρ δυνάμις ἐν τοῖς θεοῖς, ἡ οὐσιώδης
 ἐστίν, εἴτουν τῆς οὐσίας, ἡ ὑποστατικὴ, εἴτουν τοῦ
 προσώπου. Εἰ μὲν δὴ ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς οὐσίας
 ἀίρωται καὶ ταύτη ἔπεται, ὡσπερ ἄρα καὶ ἡ τοῦ δη-
 μουργεῖν δυνάμις, ἡ καὶ ἑαυτὸ προάξει τὸ Πνεῦμα,
 ἐν τῇ αὐτῇ ἐνότητι τῆς πίστεως ὄν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν
 αὐτὴν δυνάμιν ἔχειν· ἡ εἰ μὴ ἑαυτὸ προάξει, κτί-
 σμα ἔσται, καὶ οὐκ ἐν τῇ αὐτῇ τῆς οὐσίας ἐνότητι,
 δυνάμειως τοιαύτης ἐστερημένον. Εἰ δὲ προσωπικὴ
 ἐνότητις ἔπεται, προσωπικὴ οὐσα ὡς ἡ τοῦ γεννηθῆναι
 δυνάμις ἐν πρόσωπον ὁ Πατὴρ ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ
 ὡς ἐν πρόσωπον τὸ Πνεῦμα προάξει. Μηχανῆ δὲ οὐ-

δεμιᾶ ἐν πρόσωπον ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς δύναται νοεῖ-
 σθαι ἢ λέγεσθαι, ὥστε ἔωλός ἐστιν ἡ ἀπόκρισις.

Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς προάγουσι
 τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὔτε καθὼ εἰσιν εἰς καθάπαξ,
 οὔτε καθὼ εἰσι δύο καθάπαξ, ἀλλὰ καθὼ εἰσι δύο εἰς·
 ἡ γὰρ προβλητικὴ δυνάμις ἀρμόττει αὐτοῖς καὶ
 καθὼ εἰσι δύο, καὶ καθὼ εἰσιν ἐν, φύσιν γὰρ σημαί-
 νουσι μετὰ ἰδιότητος· καὶ ὡς μὲν σημαίνουσιν ἰδιότη-
 τα οὐδὲν ἀδύνατον ὑπάρχειν αὐτὴν ὑποκειμένους δυ-
 οῖν, ἐφόσον μίαν ἔχουσι φύσιν· ὡς δὲ σημαίνουσι
 φύσιν, ἐν εἰσι τὰ τοιαύτην φύσιν ἔχοντα. Αὕτη δὲ ἡ
 ἀπόκρισις σχεδὸν ἡ αὐτὴ οὐσα τῇ προτέρᾳ, τερατώ-
 δης ἐστίν, εἰς Ἀλέξανδρον τινα ἀναφερομένη, καὶ
 κατ' οὐδὲν γὰρ τὸ αὐτὸ ἐστὶν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, δύο
 καὶ εἰς, ἡ, ὡς αὐτοὶ μᾶλλον λέγουσι, δύο εἰς. Ἡ
 πάντα ἂν μιγνύοιτο ἐκεῖ χρήματα Σαβελλίως, ὡς
 οὐδὲ κατὰ τὴν μίαν, ὡς αὐτὸ φασί, προβλητικὴν
 δυνάμιν. Ἐπειτα ἡ μία αὕτη δυνάμις, αὐτοῖς φύσιν
 μετὰ ἰδιότητος σημαίνουσα, πῶς ἂν ὑπάρχοι δυοῖν
 ὑποκειμένοις μία γε οὐσα; δεῖ γὰρ μᾶλλον αὕτην δι-
 τὴν εἶναι ὡς τὰ ὑποκείμενα, εἴγε προσωπικὴ εἴη
 καὶ μὴ τῆς φύσεως ἰδιότης. Ἡ μία οὐσα καὶ προσω-
 πικὴ, ἐνὸς ἂν ἦν προσώπου δήπου, ἀκινήτως ἐν αὐ-
 τῷ γε ὀριζομένη· οὕτω δὲ· καὶ ἔστιν. Ἀκινήτους
 γὰρ δεῖ εἶναι τὰς τοιαύτας ἰδιότητας. Ἡ πῶς ἂν
 ἰδιότητες μείνειαν κινούμεναι καὶ μεταπίπτουσαι,
 κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον; Διττῆς δὲ τῆς δυνά-
 μεις οὐσης κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑποκειμένων, οἷς
 τὴν δυνάμιν αὐτοὶ διδάσκει, καὶ δύο ἀρχαὶ τοῦ Πνεύ-
 ματος ἔσονται τὰ διττῇ δυνάμει προάγοντα. Ὡς γὰρ
 ἀδύνατον ἐν δυοῖν προσώποις θεοῖς εἶναι τινὰ δύνα-
 μιν μίαν, ἐὰν μὴ ἡ οὐσιώδης καὶ φυσικὴ, οὕτω καὶ
 δύο δυνάμεις εἶναι εἰ μὴ ἀντικειμέναις, ἡ διαφόρους
 εἶδει, ὧν οὐδέτερον προσήκει τῇ, ὡς αὐτοὶ φασί, μίᾳ
 δυνάμει ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ· πῶς γὰρ πλείους ἢ μία
 ἔσται; Εἰ δὲ ἀνάγκη τοιαύτας εἶναι δύο γε οὐσας,
 πῶς ἂν εἴεν κατ' αὐτοὺς ἐν τι οἷς αὐταὶ ὑπάρχου-
 σιν; Ἀρχὴ δὲ ἑκατέρω, ὡς αὐτοὶ φασί διὰ τὴν τοῦ
 προβάλλειν δυνάμιν, ἣν οὐχ οἶδόν τε εἶναι μίαν ἐν
 ἀμφοῖν, ὥστε καὶ αὐτὰ μίαν ἀρχὴν εἶναι ἀδύνατον,
 ἐν τῷ προβάλλειν, εἴγε προβάλλουσιν ἀμφοῦ.

Ἐπεὶ δὲ ἀνάγκη μίαν ἀρχὴν εἶναι, εἴγε προβάλ-
 λουσιν, ἀδύνατόν ἐστι λοιπὸν ἀμφοῦ προβάλλειν. Λέ-
 γοντές τε μηδὲν ἄτοπον εἶναι μίαν ἰδιότητα ἐν δυοῖν
 ὑποκειμένοις ὑπάρχειν, μίαν ἔχουσι φύσιν καὶ ἀριθ-
 μῷ μίαν, εἰ μὲν τῷ λόγῳ τοῦτῃ καὶ τὰς φυσικὰς
 ἰδιότητας περιλαμβάνουσι, τουτέστι τὰς θεοπρε-
 πεις καὶ κοινὰς, ἀληθῆς λέγουσιν, ἀλλ' οὐ συμπεραί-
 νουσιν. Ἡ γὰρ προβλητικὴ δυνάμις, μηδὲ τῷ Πνεύ-
 ματι προσοῦσα, οὐκ ἔστι τοιαύτη. Εἰ δὲ προσωπικὴν
 ἰδιότητα ἐν τῷ λόγῳ νοοῦσι, νομοθετοῦσιν εἰκότασιν.
 Οὐδεμίαν γὰρ δεῖξουσιν προσωπικὴν ἰδιότητα ἐν δυοῖν
 ὑποκειμένοις μίαν εἶναι τῷ ἀριθμῷ, εἰ μὴ τὴν ζη-
 τουμένην φαῖεν αὐτὴν, τὴν προβλητικὴν γελοῖως.
 Οὔτε τὴν τοῦ πέμπειν τὸ Πνεῦμα δυνάμιν ἐροῦσι,
 κοινὴ γὰρ ἐστίν, ὅτι τὸ Πνεῦμα καὶ ἑαυτὸ πέμπειν
 λέγεται, καὶ ἑαυτὸ δίδοντα. Οὐ γὰρ αἰτία τοῦ πέμ-
 ποντος; πρὸς τὸ πέμπόμενον νοεῖται πρῶτον ἐξ
 ἀνάγκης, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ἀμφοτέρων. Μᾶλλον δὲ

όλης τῆς θεότητος αἰτία πρὸς τι ἐξωτερικὸν ἀποτέ-
 λεσμα, καὶ Ἀγούστίνος φησι, καὶ Θωμάς μετ' αὐτόν.
 'Ἄλλ' οὐδ' ἐξέρουσι τὴν προβλητικὴν δύναμιν κινήν
 Πατρὶ καὶ Υἱῷ τιθέσθαι, ἕως ἂν μὴ κοινή ᾖ τῷ Πνεύ-
 ματι, Διονυσίου, Βασιλείου καὶ πάντων ἁγίων ἀξιούν-
 των τὰ κοινὰ Πατρὶ καὶ Υἱῷ κοινὰ καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι εἶναι· θεοπρεπῆ γὰρ εἶσι τὰ τοιαῦτα, καὶ τῆς
 θείας φύσεως ἰδιώματα, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ Πνεύ-
 μα μετέχειν αὐτῶν ἀνάγκη. "Ἡ οὐδ' ἂν εἴη δυσὶ κοι-
 νὰ, ἀλλ' ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἂν ὀρίζοιτο μόνον, διὰ τὸ
 πᾶν ὃ μὴ προσκαλεῖται τὴν θείαν φύσιν, ἢ τὰς τρεῖς
 ὑποστάσεις διεληφεν ἐνὶ προσήκειν μόνῳ προσώπῳ,
 καὶ μὴ ὑπερβαίνειν, μηδὲ εἰς ἕτερον μεταβαίνειν, εἰ
 μὴ μέλοι καὶ δυὰς εἶναι τὸ παρ' ἡμῶν λατρευόμε-
 νον. Τὸ δὲ λέγειν ὡς καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ αἰκί-
 ατον δυσὶ προσώποις ἐκάτερον προσόν, οὐ δυάδα τὴν
 ὑπερφῶδ' ἐκείνην Ἐνάδα καὶ Τριάδα ποιεῖ πρὸς τὸν
 λόγον οὐδέν· οὐ γὰρ ἔοικεν ἐκεῖνα τῷ προβάλλειν·
 τὸ μὲν γὰρ αἰτιατὸν κατηγορήμα ἐστὶ μόνον, ἢ κοι-
 νὸν ἔστιν, ἢ δὲ ἔργον ἔστιν ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι,
 γεννητὸν ἐστὶ καὶ ἐκπορευτὸν, δύο ὄντα καὶ εἶδει
 διαφέροντα· τὸ δὲ προβάλλειν πρᾶγμα ἐν ἐν Πατρὶ
 καὶ Υἱῷ Λατίνοι λέγουσι, καὶ μίαν ἐνέργειαν εἶδει
 τε καὶ ἀριθμῶ. Πολλῶ δὲ πλείων διαφορὰ ἐναντίου
 τε καὶ ἐκπορευτοῦ, οἷς κοινόν τι, ἀλλ' οὐχ ὡς συνω-
 νόμοις ἐπιτίθεται ὄνομα ὑπὸ τινῶν τὸ ἀγέννητον·
 ὡς εἴ τις λῖθον τε καὶ ἵππον ἄλογον ὀνομάζῃ, τὸ μὲν
 ἐστὶ μετέχει τῆς ἀντικειμένης λόγῳ διαφορᾶς, τὸ δ'
 ἐστὶ καὶ τοῦ γένους πάντῃ κενώριστα, καὶ ὡς ἂν
 εἰς εἴκοσι, τὸ μὲν στερητικῶς, ὁάτερον δὲ ἀποφατι-
 κῶς· οὐκοῦν προσωπικῆ μὲν οὕσα μία ἐνὶ προσώπῳ
 προσέσται τῷ πατρικῷ, τῆς φύσεως δὲ οὕσα μία
 ἰδιότης, μιᾶ τῇ θεῖα φύσει προσέσται. Ἀλλὰ τὸ δεύτε-
 ρον ἄδύνατον τοῦ Πνεύματος ἕνεκα· τὸ πρῶτον ἄρα
 ἀληθές.

"Ἦν δὲ τινες ἐπενόησαν τῶν προσωπικῶν διακρί-
 σιν, καὶ αὕτη σοφιστικὴ ἐστὶ, τὸ ζητούμενον τιθεῖσα
 ὡς ἀρχήν, καὶ ἄτοπος καθ' αὐτήν, καὶ πολλῶν ἀτό-
 πων ἀρχή, ὡς ἐν ἄλλοις ἐλήλεγκται· τούτῃσιν ἐστὶ
 τῶν προσωπικῶν τὰ μὲν ὑποστατικά, τὰ δὲ ὑπο-
 στάντι τῷ προσώπῳ ἐπόμενα, ὡς ἀνθρώπῳ δηλονότι,
 τὸ μὲν λογικόν, τὸ δὲ γελαστικόν. Καὶ μὴν οὐδὲ
 ἐπειδὴν λέγωσιν, ὡς προσῆν ἂν τῷ Πνεύματι τὸ προ-
 βάλλειν, εἰ μὴ ἐναντίον ᾖ τῷ αὐτοῦ λόγῳ, λύουσι
 μᾶλλον τὴν ἀπορίαν καὶ φεύγουσι· τὸ γὰρ μὴ προσ-
 εἶναι τῷ Πνεύματι τῷ προβάλλειν καὶ τὸ τοῦτο
 αἰτιον λέγουσιν. Ὅπως δὲ τοῦτο οὕτως ἔχοντος,
 ἐνέσται καὶ τῷ Υἱῷ τὸ προβάλλειν μετὰ Πατρὸς οὐ
 λέγουσι· τούτῃσιν τὴν μὲν ἀκολουθίαν οὐκ ἐλέγχουσι,
 πῶς γάρ; τοῖς τῶν ἁγίων λόγοις ἐπειδομένην, οἱ
 φασιν, εἰ τι κοινόν ἐστὶ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, τοῦτο
 καὶ τῷ Πνεύματι κοινόν εἶναι· ἐστὶ δὲ ἄτοπόν ἐστι
 τὸ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦτο προσεῖναι, καὶ ὅτου χά-
 ριν, ὡς περ ἡμῖν συναγωνιζόμενοι λέγουσιν, οὐκ
 εἰδότες, ἐστὶ, ὡς περ τῷ Πνεύματι μὴ πρόσσεσι διὰ τὸ
 συμβαίνειν μηδαμῶς τῷ λόγῳ τοῦ Πνεύματος, καίτοι
 γε προσῆν ἂν εἴη τοῦτο, οὕτως οὐδὲ τῷ Υἱῷ πρόσ-
 σεσι διὰ τὸ ἀνάγκη εἶναι προσεῖναι ἂν καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι, εἰ τῷ Υἱῷ προσεῖη, τοῦτο δὲ ἄδύνατον εἶναι,

καίτοι προσῆν ἂν τῷ Υἱῷ, εἰ μὴ τοῦτο ἐκώλυε. Καὶ,
 ὡς εἶκε, διὰ τὸ μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα προβολέα εἶναι,
 ὡς ἄδύνατον, συγχωροῦσι τὸν Υἱὸν προβολέα εἶναι,
 εὐ ἐκεῖνο ἀκολουθεῖ ἐναντίως πολὺ τοῖς τῶν λόγων
 νόμοις. Δέον μᾶλλον ἐστὶ θεέντος τὴν Υἱὸν προβολέα
 εἶναι, δεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα τοιοῦτον εἶναι, ὅπερ ἄδύ-
 νατον, κάκεινο ἄδύνατον ὑπολαμβάνειν ᾧ τοῦθ' ἔπε-
 ται.

Τὴν δ' ἀκολουθίαν οὐ μόνον ὁ τῆς πίστεως λόγος
 βεβαίος, καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦτον τηροῦντες, ἀλλὰ
 καὶ αὐτοὶ Λατίνοι συμμαρτυροῦσιν, ἢ τι ἄλλο, ἢ ἐν-
 διδόντων ἐστὶ τῇ ἀκολουθίᾳ τὸ λέγειν, ἐστὶ προσῆν ἂν
 καὶ τῷ Πνεύματι τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ ἐκώλυεν ἢ
 τοῦ Πνεύματος ἰδιότης. Ἄλλ' ἡμῖν οὐδὲν διαφέρει,
 εἴτε διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν, εἴτε δι' ἕτεραν κενώλυται
 καὶ ἄδυνάτως ἔχει ἕως ἂν τοιοῦτόν γε ᾖ, πρὸς τὸ κά-
 κεινο δεῖξαι ἄδύνατον ᾧ τοῦθ' ἔπεται. Εἰ δὲ λέγοιεν
 Λατίνοι ὅτι πλὴν τοῦ προβάλλειν ἐνδούν οἱ ἅγιοι,
 ψευδής ἢ ὑπόνοια, τούναντιον γὰρ, μόνην πηγὴν
 τὸν Πατέρα καὶ μόνον αἰτιον λέγουσι, καὶ πάντα τὰ
 Πατρὸς ἔχειν τὸν Υἱὸν πλὴν τῆς αἰτίας, καὶ πολλὰ
 τοιαῦτα δι' ὧν δεικνύουσιν οὐ βουλόμενοι κοινόν εἶναι
 Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ προβάλλειν. Οὐκ ἐβούλοντο δὲ,
 ἐστὶ ἤδεσαν ὡς ἀνάγκη τοῦτο καὶ τῷ Πνεύματι οὕτω
 δοθῆναι ἂν παρ' αὐτῶν, διὰ τὸ πᾶσαν ἐνέργειαν ἐν
 τοῖς θεοῖς μὴ ὀριζομένην ἐν προσώπῳ ἐνὶ, ἀλλ'
 ὑπερβαίνουσαν πρὸς ὅλην τὴν θείαν φύσιν ἐκτείνε-
 σθαι, καὶ ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν εἶναι κοινόν. Καὶ
 αὐθις εἰ φαῖεν ὅτι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς εἶναι, καὶ
 Πνεῦμα Υἱοῦ εἶναι, κοινόν ἐστὶ δῆπου Πατρὶ καὶ
 Υἱῷ, ἀλλ' οὐ καὶ τῷ Πνεύματι, οὐ γὰρ ἐστὶν ἑαυτοῦ
 τὸ Πνεῦμα, καὶ τοῦτο μάτην ἔρουσιν. Εἰ μὲν γὰρ
 ἐκεῖνον λέγουσιν οὕτως, ὡς ἐξ ἀμφοῖν τοῦ Πνεύμα-
 τος προβαλλομένου, τὸ τε ζητούμενον αὐθις λαμβά-
 νουσι, καὶ τοὺς ἐκεῖνο εἰπόντας παρεξηγοῦνται· εἰ
 δὲ Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεται τῇ Γραφῇ, ὡς ταυτὸν κατὰ
 φύσιν τῷ Υἱῷ καὶ ὁμοούσιον, οὕτω γὰρ πάντες οἱ
 ἱεροὶ ἐξηγοῦνται, τοῦ Πατρὸς δὲ φασιν, ὡς ἐκ τοῦ
 Πατρὸς ἐκπορευόμενον· οὐκ ἔτ' ἂν καὶ τῷ Πνεύ-
 ματι εἴη κοινόν, εἰ γε καὶ ἐν ἐκείνοισι ἐστὶ διάφορον,
 ἐστὶ τοῦ Πατρὸς μὲν εἴρηται εἶναι ὡς ἐξ αὐτοῦ, τοῦ
 Υἱοῦ δὲ ὡς ὑπεκωμωμένον κατὰ φύσιν αὐτῷ.

Εἰ δὲ τις καὶ τὸ Πατρὸς εἶναι λέγεσθαι τὴν κατὰ
 φύσιν ἐνότητα δηλοῦν βούλοιο τῆς αἰτίας τῷ ἐκ
 Πατρὸς σημαυνομένης, συγχωροῦμεν δὲ κοινόν ἐστὶ
 Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ λέγεσθαι αὐτῶν εἶναι τὸ Πνεῦμα·
 οὕτω δὲ καὶ ἑαυτοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα δώσομεν πάν-
 τως· ὡς γὰρ ἐκεῖνοισι ταυτὸν ἐστὶ κατὰ φύσιν, οὕτω
 καὶ ἑαυτῷ ταυτὸν ἐστὶ κατὰ φύσιν καὶ καθ' ὑπό-
 στασιν, ἐν τε ὃν κἀν τῷ ἐσχάτῳ τῆς ἀμεταβλησίας.
 Ἐπεὶ τοίουν ἄπερ ἀποκρίνονται πρὸς τὸν λόγον Λα-
 τῖνοι, ἀποφυγαὶ εἰσὶν ἀνεχώς τῆς ἀληθείας ἐκούσιοι,
 διὰ τὸ δουλεύειν καὶ θέλειν, ἢ προελήφθησαν δόξῃ,
 καὶ οὐδὲν ὕγιες ἢ σαφῆς ἔχοντα, εὐλόγως ἄρα καὶ
 διὰ τῶν φανερωτάτων τῆς πίστεως ἀρχῶν· ἅμα δὲ
 καὶ συντομωτάτῃ ἐδῶ δέδεικται ἄδύνατον εἶναι
 καὶ ἄτοπον τὸ καὶ τὸν Υἱὸν αἰτιον εἶναι ἢ προβο-
 λέα τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ τοῦ Πατρὸς, τοσοῦ-
 των ἐκ διαίρεσεως ἀκολουθοῦντων ἀτόπων, καὶ ἀδύ-

νᾶτων αὐτῶν, καίτοι καὶ πλείω τῶν εἰρημένων ἀκολουθεῖ τῷ δόγματι ἄτοπα, καὶ οὐδενὶ σχεδὸν ἄλλω τοσαῦτα, ὡς ἄλλοις τε πολλοῖς πρὸ ἡμῶν, καὶ ἡμῖν ἐν δυοῖ βιβλίοις δέδεικται τοῖς προειρημένοις.

Ἄλλ' ἡμῖν ἀρκοῦν ἔδοξε καὶ εἰς τοσαῦτα τὴν θέσιν ἀπενεγκεῖν, ὧν ἐν τῷ τοῦλάχιστον τῆν Λατινικῆν θέσιν ἐνισχομένην ἀποτρέπεται χρῆ. Ἐνέχο: το δ' ἂν ἐν τούτων διὰ τὸ ἀναγκαῖον τοῦδε τοῦ λόγου, καὶ τὴν ἀσθένειαν τῶν πρὸς αὐτὸν, ὡς εἴρηται, ὑποκρίσων· σοφίσμασι γὰρ πειρῶνται λύειν αὐτόν. Καλῶς ἄρα θέσιν τοιαύτην ἀρνούμεθα καὶ τῶν τιθέντων οὐδενὶ ἐθέλομεν κοινῶν, νόμοις ἐκκλησιαστικαῖς ἐπόμενοι, οἳ τῶν ἕτερα φρονούντων περὶ τοῦ Θεοῦ διεστάναι κελεύουσι.

Χαλεπὸν δὲ τὸ ψεῦδος, καὶ δεῖ αὐτὸ φυλάττεσθαι φρονεῖν, καὶ τοῖς φρονούσι συναναμίγυσθαι, οὐ μόνον ὅταν ἀντικρυς καὶ κατὰ προηγούμενον λόγον τῆ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως μάχηται, ὡς ὅταν τις λέγη μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ἕνα, ἢ μὴ σαρκωθῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἀλλὰ καὶ οὗ τεθέντος ἔπειτα τι ἐναντίον τῆ πίστει. Ἐπεσθαι δὲ καὶ τῆ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Πνεύματος δόξῃ Λατίνων ἐν τι τῶν ἐναντίων τῆ πίστει, οἳ ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ διδάσκαλοι καὶ ἰδιᾶ δεικνύουσι, καὶ συνοδικῶς ἀποφαίνονται, καὶ ἔργῳ βεβαιοῦσι τοὺς λόγους, οὐ φιλονεικῶς, ἀλλ' ἐκ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἀπερβῶγότες Λατίνων, διὰ τὴν δόξαν ταύτην αὐτῶν πεντακοῖοις σχεδὸν ἔτεσι, καὶ αὐτῷ Ἱερωνύμῳ συμβούλῳ κερημένοι τοῦ φεύγειν ἀπὸ ταύτης τῆς δόξης, τοιαύτης γε οὐσης· ὡς ἀληθῶς. Φησὶ γὰρ ἐκεῖνος· « Εἰ καὶ ἀποδοξίμῃ τι τῷ Πατρὶ ἀξιόματος τῷ τῆς ἀρχῆς λόγῳ, οὐδὲν μέντοι πρὸς ὑποταγῆν ἢ ἐλάττωσιν κατὰ τινα τρόπον ἀφορῶντες ἀποδίδομεν τῷ Ὑψίῳ, ἢ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, διὰ τὸ φυλάττεσθαι τὰς τῶν αἰρέσεων ἀφορμάς. » Ὅν τρόπον φησὶ καὶ Ἰλαριὸς ἐν τῷ ἡ' Περὶ Τριάδος, « Τῷ τῆς δεήσεως ἀξιόματι μείζων ἐστὶν ὁ Πατήρ, ἀλλ' οὐκ ἐλάττων ὁ Υἱὸς, ὃ δίδοται ἐν καὶ ταυτὸν εἶναι. »

Ἐκέρηνητο δὲ ἄρα καὶ τοῖς οἰκιστέροις ἄσπι διδασκάλοις, τοῖς Ἀσιανοῖς λέγω, ὀδηγοῖς τοῦ τί ἂν δέοι φρονεῖν καὶ ποιεῖν. Ἐκεῖνοι γὰρ πάντες οὐκ ἐτίθουν τὴν Λατινικὴν ταύτην πρόφασιν οὐδαμοῦ, καὶ ἀπεπήδων ὡς κρηνοῦ τινος φανεροῦ, καὶ τάναντι ταύτῃ μᾶλλον ἐθεολόγησαν ἐναργῶς, δι' ὧν ἀπάντων ἔδειξαν αὐτὴν φούλην ἡγούμενοι. Τοσοῦτος οὖν καὶ ἡμεῖς κεχηρήμενοι συμβούλοις ὡς αἰρέσεων ἀφορμὴν τὴν δόξαν φυλαττόμεθα ταύτην, οὕτε βουλόμεθα τοῖς λαοῖς μέλι διδοῖναι, ὃ πολλὰ ἐγκέκρυπται δηλητήρια, κατ' αὐτὸν αὐθις φάναι τὸν Ἱερώνυμον.

Εἰ δὲ ἀναθέματι ὑποβάλλουσι τὰς αἰρέσεις· ἐκείνας πάσας, οὐχ ἱκανοποιοῦσιν ἡμῖν· Ἔθος γὰρ ἐστὶν εἶναι τῶν καινοτομούντων οὕτω ποιεῖν, καὶ ἔθος ἐστὶ αἰῶν τῆς ἀληθείας ἀντιποιοιμένων αὐτοῖς μὴ προσέχειν οὕτω ποιοῦσιν. Ἐν γὰρ ταῖς εἰς ἄτοπον ἀπαργαῖς· οἳ πρὸς τὴν ἀλήθειαν διαφερόμενοι, ἐπεὶ μὴ ἠδύνατο λύειν τὴν ἀκολουθίαν, τῆ ἀρνήσει τοῦ ἀτόπου ἐπειρῶντο αἰτίας τε αὐτοῦς ἀπαλλάττειν, καὶ τὸ ἡγούμενον βεβαιοῦν. Ἐδόκον δὲ τοῖς ὀρθῶ φρονού-

σιν ἀνεκότεροι μὲν διὰ τὴν ἀρνήσιν τοῦ ἀτόπου, οὐ μὴν προσδεχτοί, εἰ μὴ τὸ ἡγούμενον ἀρνήσαιντο, ὃ ἔπειτα τὸ ἄτοπον ἐκείνο ἐξ ὑγιαίνουσης ἀκολουθίας. Παραδείγματός χάριν οἳ περὶ τὸν Πύβρον, ἐν θέλημα καὶ μίαν ἐνεργείαν τιθέντες ἐν τῷ Χριστῷ, ἐπεὶ ἐνεκαλοῦντο τὸ ὅπν τῶν ὀρθοδόξων, τὸ καὶ μίαν φύσιν τιθέναι, ἂν οὕτως ἐν τῷ ἡμετέρῳ δεσπότη ἐκ τοιαύτης ἀκολουθίας, ὅτι τῆ ἐνότητι τῆς ἐνεργείας, καὶ ἡ ἐνότης ἂν ἀκολουθήσειε τῆς φύσεως, διὰ τὸ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν φύσεων καὶ τὸν ἀριθμὸν εἶναι τῶν κατὰ φύσιν ἐνεργειῶν. Ἐν τῷ παρόντι δὲ οὐ διαγωνιζόμεθα τιθέναι ταῦτα ἡκριθωμένως, ἀλλ' ὡς ἐν τύπῳ μόνον χάριν· ἐκείνοι τοῖνον μὴ δυνάμενοι λύειν τὴν ἀκολουθίαν, πρὸς τὴν ἀρνήσιν τοῦ ἀτόπου κατέφευγον. Καίτοι ἔοντο λύειν, καὶ πολλὰ λέγοντες, ἀλλ' ὡς σοφιστόμενοι ἀπεπέμποντο. Προτείχε δὲ τῆ τοιαύτη ἀρνήσει τῶν ὀρθῶ φρονούντων οὐδεὶς, ἀλλ' ἀπήρουν ἐξ αὐτῶν μᾶλλον τὴν ἀρνήσιν τῆς μίᾳς ἐνεργείας, ἢ τιθεμένη, εἰ καὶ αὐτοῖς ὁμολογούμενον ἄτοπον ἡ ἐνότης τῆς φύσεως ἐν Χριστῷ εἶπετο. Καὶ οὕτε τὸ ἀρνεῖσθαι τὸ ἐπόμενον ἔξω αὐτοῦς αἰτίας ἐτίθη, οὕτε τὸ ὑπὸ τινος εὐλαθείας πρὸς τὴν δόξαν ἐκείνην κενιῆσθαι δοκεῖν· ἐβούλοντο γὰρ ἐντεῦθεν τὴν ἀνθρωπίνην θέλησιν καὶ ἐνεργείαν ἐν Χριστῷ δεικνύειν ὑποταγμένην τῆ θεῖᾳ τάξει, οὕτως ἀπαρτρέπτῳ, ὥστε καὶ ἐν αὐτῶς γίνεσθαι. Ἡγρόουν δὲ, καὶ οὐδὲ διδασκόμενοι μαθεῖν ἤθελον, ὅτι τὸ ἀπλῶς ἐν καὶ τὸ τῆ τάξει ἐν διενήνοχε. Καὶ τὸ μὲν δεύτερον μόνον εὐσέβουν ἂν λέγοντες, τὸ δὲ καὶ ἀπλῶς ἐν τιθέντες, ἢ τιθέναι δοκοῦντες, καὶ τὴν ἐνότητά τῆς φύσεως συνεισάγουσι. Καὶ οἳ τὴν μίαν φύσιν τιθέντες ἐν τῷ Χριστῷ οὕτε πάθος ἔλεγον προσάπτειν τῆ θεότητι τοῦ Χριστοῦ, οὕτε κατὰ φαντασίαν αὐτὸν πεπονθέναι, ἢ ψιλὸν ἀνθρωπὸν γεγονέναι, ἐφ' ᾧ ἤκουον ὑπὸ τῶν εὐσεβούντων φέρεσιν τὴν θέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ ταῦτα καὶ ἀναθέματι καθυπέβαλλον. Καὶ τὸ κινητικὸν δὲ αὐτῶν ἀληθῶς εἶχε τινα φαντασίαν, οὐ γὰρ ἠρνοῦντο τὴν ἀληθῆ συνδρομὴν τῶν δύο φύσεων ἐν Χριστῷ, ἢ μετὰ τὴν ἔκωσιν συγκαχεῖσθαι πάντας, καὶ εἰς μίαν ἀνακαχεῖσθαι φύσιν, ἐπίσσευον οὕτως φανερῶς· ἀλλὰ φύσιν καλοῦντες τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶδος, οὐκ ἠνεύχοντο δύο τιθέναι φύσεις ἐν Χριστῷ. Ἦνοντο γὰρ ἀδύνατον ἐν δυοῖν εἶδῃσι, καὶ ταῦθ' οὕτως καὶ ὄλω καὶ παντὶ διακεκριμένοις, μίαν εἶναι ὑπόστασιν τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐν θεότητι δηλονότι καὶ ἀνθρωπότητι· τοῦναντίον γὰρ μᾶλλον ἔοντο ἀληθέστερον εἶναι, ἂν πλείους ὑποστάσεις τῆς αὐτῆς φύσεως τῆς κατὰ τὸ εἶδος μετέχουσιν. Ἐπεὶ δὲ ὁ θεάνθρωπος μόνος ἦν, καὶ οὐδεὶς αὐτῷ τῆς θεανθρωπότητος ἐκοινωνεῖ, οὕτε οἶόν τε ἐστὶν ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι κοινωησαί τινα συνδραμεῖν· ἔλεγον ἐπ' αὐτοῦ τὴν τε φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν θεάνθρωπον, καὶ τὴν αὐτοῦ θεανθρωπότητα· ὡσερ λόγου χάριν ἤλιον καὶ ἡλιότητα, ἐνὸς δυτος ἡλίου, ὡς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων μοναδικῶν. Εἶναι δὲ τὴν μὲν θεανθρωπότητα φύσιν, ὑπόστασιν δὲ τὸν θεάνθρωπον, καὶ οὕτω δύο φύσεις ἐν Χριστῷ, τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρω-

πότητα εἰς μίαν φύσιν συναλθεῖν τὴν θεανθρωπότητα, ὡσπερ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀνθρώπων εἰς ἀνθρωπότητα.

Ἄλλ' οἱ μετὰ τῆς ἀληθείας ἰστάμενοι, καὶ ταύτης ἐπίτροποι γεγόντες· ἐκ Θεοῦ τοῖς Χριστιανικοῖς λαοῖς, οὔτε τῇ ἀρνήσει τῶν ἀτόπων ἐκείνων προτειχόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπῆτουν τὴν ἀρνήσιν τῆς μιᾶς φύσεως, ἢ τιθεμένη καὶ τὰ ἐκείνοις ὁμολογούμενα ἄτοπα ἔπειται, οὔτε εἰ τι καὶ εὑπρεποῦς πρόσσει τῷ τούτων κινήτικῳ, τούτ' ἐσκόπουν, καίτοι καὶ τούτο πολλῆς γέμει πλάνης, εἰ τις ἐξετάσει καλῶς, ἀληθείας τινὸς ἐπικεχωραμένης χροιά. Ἄλλ' εἰ καὶ παντάπασιν ὀρθὸν ἦν, μέλι τούτο ἐνόμιζον εἶναι πολλὰ ἐγκρύπτου ὡς ἀληθῶς δηλητήρια, καὶ ἀρχὴν πολλῶν καὶ μεγάλων αἰρέσεων, καὶ διὰ τούτου οὐκ ἐβούλυντο συγχωροῦντες αὐτῷ, τὰς αἰρέσεις ἐκείνας ἀνανεοῦν, ἃς ἐκριζώσασιν πολλῶν ἰδρώτων τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐδέξασιν. Ἦγνόνον δὲ ἄρα οἱ περὶ τὸν Εὐτυχῆ, οὔτε διδασκόμενοι μαθεῖν ἤθελον, οἱ φύσεις εἰς μίαν φύσιν συναλθεῖν, ἀτελεῖς καὶ μὴ ἐχούσας εἶδος πεπληρωμένον, ἐγχωρεῖ, ὡσπερ εἰς μίαν φύσιν τὸ ἀνθρώπινον εἶδος, δηλονότι ψυχὴ καὶ σῶμα, συνέρχεται ἀνθρώπου, ὧν οὐδέτερον εἶδος ἔχει πεπληρωμένον, ὡς οὐδὲ φύσις καὶ οὐσία ἂν εἴη κυρίως, ἀλλ' ἢ μόνον ὡς ἀρχαὶ φύσεως, καὶ μέρη τοιαῦτα εἶδους καὶ ὕλης ἔχοντα λόγον, τελείας δὲ φύσεις εἰς μίαν συναλθεῖν, ὡσπερ ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐστίν, ἀμήχανόν ἐστι μὴ τῆς ἐτέρας, ἢ καὶ ἐκατέρας φθειρομένης δέη, καὶ τὸ ἀρνεῖσθαι ταῦτα ἐκείνους· ἠρνούμενο δὲ. Οὐκ ἔπεισε ἄρα εὐσεβεῖς προσήκασθαι τὴν τῶν ἀτόπων τούτων ἀρχὴν, ἀλλ' αὐτὴν μᾶλλον ἀπῆτουν ἀρνεῖσθαι, τούτέστιν ἀρνεῖσθαι μὲν φύσιν μίαν ἐν τῷ ἡμετέρῳ γεγονέαι Δεσπότη μετὰ τὴν τῶν δύο φύσεων ἔνωσιν, ὁμολογεῖν δὲ, οἱ καὶ συνῆλθον ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις ὡς ἀληθῶς, καὶ δύο μετὰ τὴν ἔνωσιν ἔμειναν, ἅτε εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν συναληλυθούσαι ἀτρέπτως καὶ ἀμικῶς.

Ταυτὸ δὲ πᾶσι συμβέβηκε τοῖς ὀπωσοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν κοινὴν πίστιν διενηγεγμένοις ἐν πλειονί τε καὶ μείζονι ἀποστάσει ὁμοίως, καὶ πᾶσιν ἐκείνοις οἱ τῶν ἀρχαίων δογμάτων ἐχόμενοι, τὸν ἴσον τοῖς εἰρημένοις τρόποις ἐχρῆσαντο. Οὐδ' ἡμᾶς τοίνυν οἱ καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος αἴτιον λέγοντες μετὰ τοῦ Πατρὸς δύνανται πείθειν, ἢ τὴν δόξαν προσήκασθαι, ἢ ἐφ' ὅσον διαφερόμεθα κοινωνεῖν αὐτοῖς, καὶ μὴ μυριάκις τὰ ἄτοπα ἐκκηρύττωσιν, ἐφ' ἃ οὐδέποτε τὸ δόγμα φέρειν αὐτῶν· οὔτε τοὺς Πατέρας ἡμῶν ἐπειθον, ἐξ αὐτῶν τῶν τῆς προσθήκης καιρῶν οὕτως ἐξαιτιώμενοι σφᾶς αὐτοῦς, καὶ τὴν κοινωνίαν παρ' αὐτῶν ἀπαιτοῦντες· οὔτε τὸ μάλιστα κινήτικόν αὐτῶν, ἢ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα κατὰ φύσιν ἀραιφνής ὁμοίότης, ἢ ὁμοουσιότης πιστευσομένη, καὶ παρ' ἀμφοῖν ὁμοίως τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι δύνανται πείθειν ἡμᾶς τὴν καινοτομίαν ταύτην προσήκασθαι, ἢ ἀναγκαίως συνημμένην αὐτῇ. Ὁμοούσιον μὲν γὰρ πιστεύομεν εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ τοῦ περικυρίου ἀξιώματος διεργεῖν αὐτὸν διδασκόμεθα παρ' αὐτοῦ τε καὶ τῶν

αὐτοῦ· τούτο δὲ ἐστίν, ὡς αὐτοὶ φασί, μετ' αὐτοῦ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἶτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς φυσικῶς προϊόντων θείων προσώπων, τοῦ Λόγου τε καὶ τοῦ Πνεύματος.

Καὶ ἡμεῖς μὲν ἐν τῷ Συμβόλῳ λέγοντες ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μόνον, καὶ οὐδὲν προστιθέντες ἐν αὐτῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον εἶναι καὶ συνδοξαζόμενον συνομολογούμενον ὡστ' οὐκ ἂν ἡμᾶς δύναίτο περιγράφειν οὐδαίς· οἱ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προβάλλεσθαι προστιθέντες οὐ συνομολογοῦσιν ἐν ταυτῷ καὶ τὴν τῶν ἀτόπων ἐκείνων πάντων φυγὴν, ὡς ἂν ἀκίβδονοι ποιοῖντο τὸ κήρυγμα τοῖς συντρεφόμενοι· αὐτῷ, τῶν συνεπεσθαι δοκούντων ἐλαυνομένων, εἰ καὶ ἐδόκουν μόνον οὐκ ἔντα τοιαῦτα. Νῦν δὲ καὶ παντὸς μᾶλλον ἀκολουθεῖ πολλὰ μὲν τῇ δόξῃ, τοῖς δ' αὐτῇ τιθεμένοις ἐν τῇ ἐκ πάντων τούτων ἀλάστον ὅπερ προσήκει τῷ θεμελίῳ τῆς δόξης, ὅτι ἐκ πάντων ἂν ἔλοιτο· ἀγνοοῦσι δὲ καὶ οὔτε διδασκόμενοι μαθεῖν ἀνεχόμενοι, ὡς τὸ εἶναι τι ἐκ τίνος, καὶ τὸ εἶναι τίνος, οὐκ ἐξ ἀνάγκης συνέρχονται, ἀλλ' ἐστίν οὐ χωρίζονται· ὅσον συνέρχονται μὲν, ἐπειδὴν ἀναφέρωμεν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Πατέρα, οὐκ ὡς ταυτὸ δύνασθαι, ἄλλο γὰρ, φησὶν ὁ Χρυσόστομος, τὸ Θεοῦ, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ Πνεύματος τὸν λόγον ποιοῦμενος, ἀλλ' ὡς συναίηθειν χωρίζονται δὲ ἐπειδὴν ἀναφέρωμεν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, ὅθεν καὶ οἱ τῆς β' συνόδου Πατέρες τῆς ἀπαρτίσεως τῶν Σύμβολων, διὰ καὶ αἰλοπαλ' σύνοδοι ἐφῆρσυχασαν ὡς ἀνεθεῖς ἔχοντες, ὁμοούσιον μὲν τιθεῖσι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα ἀμφοῖν προσκυνεῖσθαι καὶ συνδοξαζεσθαι, ἐκ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγουσι μόνον. Καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αὐτὸς, καὶ ὁ μακάριος αὐτοῦ μαθητὴς Ἰωάννης, Πνεῦμα μὲν ἀληθείας ἀποκαλεῖ, εἴτουν αὐτοῦ τοῦ Λόγου, ἐκπορεύεσθαι μὲν ἐξ αὐτοῦ διωρίσασθαι τοῦ Πατρὸς. Καὶ Παῦλος· τὸ Χριστοῦ στόμα, ἐκ τοῦ Θεοῦ μὲν εἶναι λέγων τὸ Πνεῦμα καὶ τοῦ Θεοῦ, τῷ μὲν τὴν αἰτίαν σημαίνων, τῷ δὲ τὴν φυσικὴν συγγένειαν τῆς θεότητος, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐδαμῶς λέγων, ἀλλ' ἢ μόνον Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, καὶ ὅλων τὸ εἶναι τὸ ὁμοούσιον ἐτέρῳ τινὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης καὶ αἴτιον θάτερον θάτερον εἶναι εἰσάγει, διὰ καὶ τῇ μὲν ἐνόηται τῆς οὐσίας ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Πνεύματι οὐ λυμίνεται, τὸ μὴ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφεστάναι τὸ Πνεῦμα, ἢ προσελθεῖν αἰτιατῶς ἐγχωροῦν, ὁμοούσιον τε εἶναι αὐτῷ, ὡς τὴν αὐτῷ ἀριθμῷ λαμβάνον οὐσίαν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἢ ὁ Υἱὸς ἐκείθεν λαμβάνει γεννώμενος, τῷ τοι καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα λέγεται εἶναι, καὶ μὴ εἶναι αὐτοῦ πρόβλημα ἢ ἐκπέρισμα· τὸ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφεστάναι ἂν πολυλαῖς ἀληθείαις λυμίνεται, ὡς νῦν τε εἴρηται καὶ ἐν ἄλλοις διὰ πλειόνων τε καὶ ἐναργέστερον ἀποδείδειται, ὧν χρὴ ἀναρουμενῶν διὰ τούτο μὴ περιεργᾶν ἡμᾶς.

Ἐφρόντιζον δ' ἂν καὶ Λατίνου, εἰ μὴ τῇ προλήψει ἐδούλευον ἀντὶ τῆς ἀκριθείας καὶ τῆς δικαίας τε

καὶ προχειροτάτης εἰρήνης τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλ' ἡμεῖς τὸν τε Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσιον τῷ Υἱῷ πιστεύοντες εἶναι, καὶ Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι Πνεῦμα πιστεύοντες, καὶ ὡσαύτως τὸ γε εἰς τὴν τῆς φύσεως ἦκον ἐνότητα, τῶν τῆ πατρικῆ μέντοι γε ὑποστάσει προσηκόντων διαφερόντως, εἴτουν προσωπικῶς ἀρμοστόντων, ἐπίσης τὸ τε Πνεῦμα καὶ τὸν Υἱὸν εὐσεβῶς ἀποκλειόμεν, τῷ ἀκοινωνήτῳ τῶν ἰδιαζόντων ἐνθεωρουμένων ἐκάστω, καὶ τὴν ἀληθινήν Τριάδα δεικνύντες, καὶ τὴν ἀκραιφνεστάτην αὐτῶν ἐνότητα ὑπερσέβοντες, ὡς διὰ ταύτην ὕσαν τριαύτην οὐκ ἂν τῆς Τριάδος σωθησομένης, εἰ μὴ τὸ τῶν ἰδιωμάτων ἀμίγξις παρὸν διακρίνοι.

Ταῦτα δὲ εἰσιν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, τὸν τε Λόγον γεννῶν, καὶ τὸ Πνεῦμα προβάλλειν, καὶ ὡς εἰπεῖν συνελόντες, ἢ ἀρχῆ, ἢ τὸ πηγαῖον, ἢ τὸ αἴτιον, ἢ τὸ καρποῖον, ἢ τὸ γόνιμον· ταῦτα γὰρ εἰσι τὸ αὐτὸ δυνάμενα πάντα ἐν γε τῷ προκειμένῳ, καὶ ὡς ταυτὸ δυναμένους, οἱ διδάσκαλοι κέχρηται μόνῳ τῷ Πατρὶ ταῦτα διαβρῆθην διδόντες, καὶ οὕτε τὸν Υἱὸν προβολέα, οὕτε τὸ Πνεῦμα πιστεύομεν ἐγχωρεῖν τυγχάνειν γεννήτορα, ἕως ἂν ὁ Πατὴρ μόνος Πατὴρ ᾖ, τουτέστι γεννήτωρ καὶ προβολεύς. Κοινωνεῖ γὰρ ὁ Πατὴρ τῷ ἰδίῳ Υἱῷ τῶν ἰδίων ἀγαθῶν, οὐ τῆς ἐν αὐτοῖς αὐτοῦ ἰδιότητος, ἣν ἔχει, τῷ τούτων εἶναι πάντων ἀρχῆ καὶ πηγῆ τοῖς ἐξ αὐτοῦ προεληλυθόσι συμφυῶς καὶ συναϊδίως, ὡς δὲ καὶ τῷ Πνεύματι. Οὕτε τοίνυν καὶ τοῦ Πνεύματος κοινωνεῖ τῷ Υἱῷ, καὶ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Πατρὶ συμφυῶς καὶ ὑπερνωμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καίτοι γε ἐξ αὐτοῦ προΐεται ἀβρήτως, καὶ διακρίνεσθαι πιστευόμενον· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς λαμβάνει τοῦτο γεννώμενος ἐκ Πατρὸς τῆ φύσει συνὸν, ἅτε τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ φύσιν ἔχον, ἀλλ' οὐ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐπιστάνειν· τοῦτο γὰρ λαμβάνειν ἂν ἦν τὴν πατρικὴν ἰδιότητα· οὕτε λαμβάνειν προεβλημένον. Ἄμα γὰρ πάντα ἐκεῖ καὶ συναϊδίως ἔστι, καὶ τὸ λαμβάνειν τὸν Υἱὸν ὁτιοῦν ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ γεννώμενον ἔχειν, ἢ ἔχοντα γεγενῆσθαι, οἱ διδάσκαλοι καλῶς φρονοῦντες ἐνόησαν. Καὶ τὸ τὸν Πατέρα ἔχειν τοῦ τὸν Υἱὸν ἔχειν οὐδαμῶς ἔστι πρότερον· οὐδὲ γὰρ ἡ τοῦ προτέρου τάξις ἐν τοῖς συναϊδίσις τε καὶ συμφυέσις ἐστίν, ἀλλ' ἡ μόνον ἡ τῆς αἰτίας, καὶ διὰ τὴν αἰτίαν τάξις ἐστὶ τουτέστιν ἡ τὸ προαγαγεῖν τε καὶ προεληλυθέναι, ἢ τὸ διαφόρως προεληλυθέναι· ὡν θάτερον μὲν τῷ Πατρὶ πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ, θάτερον δὲ τοῖς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀρμόττει πρὸς ἄλληλα.

Ὡςπερ οὖν ἔχει τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς καὶ οὖν αὐτῷ πάντα, ἀλλ' οὐκ ἔστι τούτων αἴτιος ἑαυτῷ οὐδ' ὅλως, τούτῳ γὰρ μόνῳ διακρίνεται τοῦ Πατρὸς, ἐπεὶ τῷ ἔχειν πάντα καὶ ὡσαύτως τῷ Πατρὶ πῶς ἂν διακρίνοιο; οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχειν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀπαρλλάκτως ὡς ὁ Πατὴρ, συμπεφυκός τε καὶ συνδιήκων αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲν ἤττον οὐκ ἔστι τοῦ Πνεύματος αἴτιος, οὐθ' ἑαυτοῦ, οὐθ' ὅλως. Εἰ δὲ αἴτιος ἦν ὅλως τοῦ Πνεύματος, τί γοῦν ἐκόλυε ταύτη καὶ τοῦ Πατρὸς αἴτιον

αὐτὸν εἶναι, τοῦ ἐν Πατρὶ Πνεύματος αἴτιον ὄντα· οὕτε γὰρ οἶόν τε λέγειν αὐτούς, ὅτι τῶν ἐν Πατρὶ τινος αἴτιος ὢν, οὐκ ἔσται καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς αἴτιος, εἰργούσης αὐτούς τῆς ἀπλῶς ἀπλότητος τοῦ Πατρὸς· οὕτε δύνανται λέγειν, μὴ ταυτὸν εἶναι καθάπαξ τὸ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ Πνεῦμα ἕγιον· οὕτε πιστεύουσι δῆπου μὴ ἑνοειδῶς καὶ ὁμοῦ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα, οἷ γε καὶ διὰ τοῦτο δισοχυρίζονται, μίαν ἄμφω τοῦ Πνεύματος ἀρχὴν εἶναι. Οὐκοῦν ἀνάγκη καὶ τοῦ Πατρὸς αἴτιον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἐν Πατρὶ Πνεύματος αἴτιον ὄντα, ὡς εἴρηται. Τοῦτο δὲ οὐ χρὴ περὶ γε τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν δεδιέναι. Φρονεῖν μὲν οὖν οὕτως καὶ πᾶσα ἀνάγκη, ὅτι τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν τῷ Υἱῷ αἴτιος ὢν καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ αἴτιος ἔστιν, ὡς εἰ καὶ μὴ δι' οὐδὲν ἕτερον, δι' αὐτό γε τοῦτο, οὐκ ἐχρῆν οἴεσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ Πνεύματος αἴτιον, ἵνα μὴ τὰ τῆς θεογονίας ἀντιστρέφουσι κινδυνεύουσι. Τὸ δὲ ὅλως ἀξιοῦν συμπροάγειν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, τὸ φυσικῶς αὐτὸ καὶ συναϊδίως ἐκ Πατρὸς συμπροῖν Πνεῦμα ἅγιον, τίνα ἔξει εὐπρέπειαν; Ὡςπερ γὰρ ἐν πᾶσιν, ἐν οἷς ἔστι τὸ κατὰ χρόνον πρότερον, τῆ τῆς αἰτίας τάξει συνὸν, ἀδύνατόν ἐστι τοῦτο καὶ ἀνακόλυθον· οὕτως οὐδὲν ἤττον καὶ ἐν οἷς ἡ κατὰ τὴν αἰτίαν τάξις ἔστιν ἄνευ τῆς χρονικῆς προηγέσεως, ἀνατροπὴ γένοιτ' ἂν τῆς τοιαύτης τάξεως τοῖς ὀρθῶς λογίζεσθαι δυναμένοις τὸ τὸ αἰτιατὸν τῆ ἑαυτοῦ αἰτίας συνυφιστάνειν τὸ συναἰτιατὸν καὶ τοῦ συναἰτιατοῦ τῷ αἰτίῳ τῷ κοινῷ συναίτιον γίνεσθαι, συμπροϊόντος τε αἰδίως, καὶ πρὸς τὴν κοινὴν αἰτίαν προσεχῶς, τεταγμένου, τὸ γε εἰς τὴν ἐκείνης δύναμιν ἦκον τοῦλάχιστον· τοῦτο γὰρ καὶ Λατίνοι διδάσκει. Τροσούτων τοίνυν ἐπομένως τῆ θέσει Λατίνων, δεῖ γὰρ δι' ἐλαττόνων, ὡς ἐξ ἀρχῆς προϋθέμεθα, συμπεραίνειν, ἢ πάντα ταῦτα δεῖ ἐκκηρύττειν αὐτούς ἐν τῷ Συμβόλῳ οὐ καὶ τὴν καινοτομίαν πεποιήναι. Καίτοι λήσει τι καὶ τῶν ἀτόπων σιωπηθῆν, ἴσως παρὰ τε ἡμῶν καὶ αὐτῶν δυνάμενον πλείονι ἂν ἐπιστασίᾳ εὐρίσκεισθαι· τῷ γὰρ ψεύδει πλείω τὰ ἄτοπα ἔπειται, ἢ καὶ τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐκ μέσου ποιεῖν. Καίτοι καὶ τὸ πρότερον οὐκ ὀρεῖ, εἰ καὶ οἶδόν τ' ἦν γίνεσθαι, τῶν τε εἰρημένων καὶ πολλῶν ἄλλων ἕνεκα· οὐκοῦν δεῖο γ' ἂν τὸ δεῦτερον πράττειν.

Τὸ δὲ τὴν Σαβέλλειον συναλιφὴν ἐκκηρύττειν καὶ τὸ διττὸν τῆς ἀρχῆς καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προβάλλεσθαι κηρύττοντας καὶ τὸν Υἱὸν ἀρχὴν εἶναι κατ' αὐτούς τοῦ Πνεύματος, αἴτιον δὲ, ὡς ἂν Γραικοὶ φαίεν, αὐτοὶ φασι, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ὑπαρκτικὸν εἶναι ἢ τὸ ὑφιστάσις εἶναι ἔχειν, εἰ καὶ ταῦτα ἐπαγγέλλονται ἐξἱεσθαι, σοφιστικῶς καὶ παρακρούμενοι τοὺς ἐνοῦσθαι προθυμωμένους αὐτοῖς ἀλόγως τε καὶ ἀνευλαβῶς, ὡςπερ δὴ καὶ τοὺς τιναντία τούτων λέγοντας διδασκάλους οἷς ἡμεῖς ἐρειδόμεθα παρεξηγῶνται σοφιστικῶς· πρᾶγμα πᾶσι τοῖς ὁμοίως πεπονησὶ συναἰθισμένον· τοῦτο τοίνυν οὐδένα τῶν νοῦν ἐχόντων καὶ ἐδότην καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐνθεραμμένων δογμασί τε καὶ πράγμασιν ἐπιστάσεται βελτίω δόξαν περὶ αὐτῶν ἔχειν, ἢ ἦν οἱ Πατέρες ἡμῶν περὶ αὐτῶν δι-

καίως ἐσχήκασι, καὶ φειδοὶ σιγάσθω. Τὰ δὲ βιβλία Ἀ κηρύττει· ἡμεῖς δὲ χάριν ἔχομεν τῷ φωτίζαντι ἡμᾶς ἀγίῳ Πνεύματι περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-

ρεύσεως, ᾧ δόξα καὶ τῷ ὁμοουσίῳ Ἰῶ καὶ τῷ Πα-
τρὶ, τῇ μακαρίᾳ Τριάδι ἐν ἐνόητῃ φύσεως ἀκρῆ.
νῦν τε καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ · ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ
HN EN TQ ΣΥΜΒΟΛῶ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΠΡΟΣΕΘΗΚΑΝ ΟΙ ΛΑΤΙΝΟΙ.

Ἔθεν μὲν καὶ ὅπως ἐπὶ τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσ-
θήκην οἱ Λατίνοι κελίηται, ἄλλης ἀν γένοιτο χρείας
ἐξετάζειν τε καὶ σκοπεῖν· προσέθεσαν δὲ ὅπως ποτὲ
δόγμα τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως οὐ μικρὸν, οὐδὲ μι-
κρῶς ἐρεύνης δεόμενον. Οὐ γὰρ μικρὸν, εἴτε πρόαγει
ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· ἐτέραν θείαν ὑπόστασιν, ὡς αὐ-
τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ πρόαγεται ὑπόστασις καὶ θεία, εἴτε
καὶ μὴ· καὶ διὰ τοῦτο τῆς τῶν Λατίνων ἀπέσχετο
κοινωνίας ἡ τῆς Ἀσίας σύμπασα καθοσίωσις· οὐκ
εὐθύς μὲν, οὐδὲ καθάπαξ, ἀλλ' ἐπὶ πολλαῖς ἐπιστο-
λαῖς, καὶ πρῶταις, ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι διορθώσασθαι
πειραθέντες, ἀπέκαμόν τε καὶ τῆς λατρείας ἀπέ-
γνωσαν. Καίτοι καὶ ἄλλων ἕνεκα ἐνεκάλουν ἐκείνοις
πρότερον οἱ Πατέρες ἡμῶν, οἷόν ἐστι καὶ τὸ τῶν
ἀζύμων καινοτόμημα. Ἀλλ' ὡσπερ κορωνίς, καὶ δεῖ
ἦν οὐκ εἶ ἦσαν ἀνεκτοὶ τῶν καινοτομιῶν, ἡ ἐν τῷ
συμβόλῳ γενομένη προσθήκη τὴν διάστασιν δικαιο-
τερον ἐπηγάγεσε.

Τρία δὲ ταῦτα δεινὰ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ πατριάρχασι
ἐδόκει περὶ Λατίνων, εὐθύς τὴν προσθήκην πεποιτη-
μένων· ὅτι τε προσετίθουν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως
πρᾶγμα τέσσαρσιν οἰκουμενικαῖς συνόδοις μετὰ τὴν
τρίτην πεφυλαγμένον, καὶ τοὺς ἐκείνης διορισμούς·
καὶ ὅτι μόνον τοῦτο ἐτόλμων· καὶ ὅτι δόξαν προσε-
τίθουν ἥμισυ γνώριμον. Μέχρι τοίνυν τούτου τὸ
πταῖσμα τῶν Λατίνων ἐστὶ. Καὶ ἐν λόγον τοῦ σχί-
σματος οἱ καινοτομοῦντες ἀνευ τοῦ μελίζου· μέρους
τῆς Ἐκκλησίας, οὐχ οἱ μὴ βουλόμενοι συγκαινοτο-
μεῖν καὶ συγκαινοδουεῖν ὀφείλουσιν. Ὅτι δὲ καὶ αὐ-
τοὶ Λατίνοι τότε συνήδεσαν ἑαυτοῖς ἡδαικῆσαι, τεκ-
μήριον ἔναργες, ὅτι πατριαρχῶν ἰερωδία τεσσάρων
εὐθύς χειροτονήσασαν, ἄλλων τοὺς ἀληθεῖς θρό-
νους ἐχόντων, ἀνοθεύοντας δυνάμει καὶ πληθει τῆς τε
σοφίας καὶ τῶν ἄλλων πάντων καλῶν. Εἰ μὲν γὰρ
ἰδύνατο μόνος ὁ Ῥώμης καινοτομεῖν, τί; ἦν τῶν
πατριαρχικῶν ἐιδώλων ἡ χρεία; Καὶ εἰ μόνος ὁ Ῥώ-
μης οἰκουμενικὴν συγχροτεῖν δύναται σύνοδον, καὶ
τά περὶ τὴν πίστιν ὀρίζει, τί ταύτης ἔδει τῆς πλά-
σεως; Εἰ δ' ἀπογνοὺς τῆς τῶν ἀληθῶν πατριαρχῶν
συνεργείας καὶ κοινωνίας πατριάρχας δημιουργεῖ,
ὡς οὐκ ἂν ἄλλως οἰκουμενικὴν ἔξω δύναμιν, οὐκοῦν
καὶ τὴν προσθήκην φαύλως ἐποίησε, οἰκουμενικῶς
ταύτην ποιούμενος. Εἰ γὰρ τοὺς πατριάρχας πρότε-

ρον πλάσσει εἴτα προσετίθει, σχῆμα γοῦν οἰκουμενι-
κῶν εἶχεν ἀν ἡ προσθήκη· νῦν δὲ μετὰ τὴν
προσθήκην καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ πατριάρχας χει-
ροτονῶν, εἰ μὴ μάτην τοῦτο ποιεῖ, τῆς προσθήκης
ὡς ἀδίκως γενομένης καταψηφίζεται. Καὶ αὐτὸ δὲ
τὴ πατριάρχα; χειροτονεῖν ὅσον ἐστὶν εἰς φιλονεικίας
ἀπόδειξις πᾶς νοῦν ἔχων σκοπεῖτω· ποῦ γὰρ ἐξῆν
τῷ Ῥώμης ἀρχιερεῖ πατριάρχας χειροτονεῖν; Οὐδα-
μοῦ δῆπου, οὐδ' ἐκ τοῦ μὴ συμφωνεῖν αὐτῷ τοῦς
λοιποῦς πατριάρχας, εἴτε δικαίως εἴτε καὶ φαύλως;
εὐλογον ἀν εἴη πράττειν αὐτὸν ἔπερ οὐκ ἔξεστι.
Μᾶλλον γὰρ ἀν ἦν οἰκουμενικὸς πατριάρχης, εἴπερ
συνέβαινε τοὺς ἄλλους πάντας κακοδοξεῖν, ὡς αὐτὸς
φῆσι, μόνος τοὺς ὀρθοδόξους ποιμαίνων, καὶ μόνος
πατριάρχης ὢν ἐν αὐτοῖς, ἡ συγχροτέτους ἔχων τοὺς
πεπλασμένους· ἕτερον γὰρ τινα τρόπον ἀμαρτήσε-
ται καὶ τῆς ἀληθείας διαπεσεῖται ὁ τὰ μὴ ὄντα πλάτ-
τειν βουλομενος.

Ἀντίρροπον δὲ τῆς τοῦ πάππα φιλονεικίας ἡ ῥε-
θυμίας οἱ τῆς ἀνατολῆς πατριάρχαι, καὶ βασιλεῖς
ἐκάστοτε σὺν αὐτοῖς, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν μεγαλο-
ψυχίαν ἐπεδείξαντο κἂν τούτῳ τῷ μέρει. Δυνάμενοι
γὰρ ἀναπλάττειν πολλῶ ῥῆθον καὶ δικαιοτέρον ἢ ἐκεῖ-
νος τοὺς τέσσαρας, οὕτε τοῦτο ἐπόλουν, οὕτε σύνοδον
συνεκρότου ἀνευ ἐκείνου, δεῖ ἦς ἀν ἐμελλον ψηφί-
ζεσθαι τάναντία πᾶν τοῦτο δυνάμενοι· ἀλλὰ μάλ-
λον συνόδῳ κοινῇ τὴν προσθήκην ἐξήτουν ἐξετασθη-
ναι, σχολῆς αὐτῇ δεδομένης πρότερον, ὡς εἰκὸς ἦν
καὶ δίκαιον. Οἱ δὲ, μέχρι μὲν ἤδεσαν τὴν καθολικὴν
Ἐκκλησίαν καὶ σοφία καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἰσχύ-
ουσαν, οὐκ ἐθάρρουν τὴν κρίσειν· ἐπεὶ δὲ εἶδον ἡμᾶς
πάντα ἀποβιβληκότας σχεδὸν, ἑαυτοὺς δὲ ἠξίημέ-
νου; τοῖς ἅπασιν, καὶ τὸν οὐρανὸν οἰομένους τῇ χειρὶ
κρατῆσειν, ἐπειδὴν βουληθῶσι, τότε δὲ προσωπεῖο
δικαστηρίου καὶ λόγων οἰκουμενικῶς ἐπεθύμησαν
ἐπικυροῦν τὴν προσθήκην, ὡς ἀν παύσαιτο καὶ ταῖς
ἑαυτῶν συνειδήσεσι πικρῶς ἐλεγχόμενοι. Οὕτε γὰρ
ἀφελεῖν ἐβούλοντο τὴν προσθήκην, εἰ γε δυνηθείη-
μεν φαυλίζειν αὐτὴν, οὐτ' ἐνόμισαν ποτε δυνασεσθαι
τῆς ἡμετέρας; δόξης ὑπεραγωνιεῖσθαι γενναίως ἡμᾶς,
ἀλλὰ τὸ ἀσχο; ἀφελεῖν ἐβούλοντο μόνον τῆς καινο-
τομίας; ἐκείνης ὑπὸ πάντων σφίσι προφερομένης·
καὶ διὰ τοῦτ' ἦβελον καὶ ταῖς ἡμετέραις ἐνδόξεσι καὶ

συνθήκαι; τὸν νεωτερισμὸν βεβαιοῦντες, καὶ σφίσι αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις, μένιν ἀνέγκλητο: τοῦ λοιποῦ.

Ὡς αὖθις τὴν ἐν Λουγδούνῃ πεποιθήκασιν σύνοδον. Καὶ λοιπὸν ἦν τοὺς ἡμετέρους πρέσβεις ἐκεῖ παραγενομένους; παράπαν ἐνδοῦναι: τὸ δίκαιον· ἐξηπατηκὸς γὰρ τοῦ βασιλέως τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς οικονομικὴν ποιησομένου δι' ἐκείνων τὴν ἔνωσιν, Μιχαὴλ ἢ τῶν μετὰ ταῦτα βασιλέων τῶν Παλαιολόγων ἀρχῆ, πρέσβεις δὲ ἐλομένου, τὸ βάθος αὐτοῦ τῆς γνώμης ἐπισαμένους, οἱ Λατινισμὸν προφανῆ καὶ συγχύρησιν τῶν δοκούντων πάντων Λατίνους ἀντὶ τῆς βουλευθείσης οικονομίας; ἐπανήκοντες ἤμεγαλ, ὁμοῦ τε κεχαρισμένοι τῷ πεπομφότῳ, καὶ τοῖς ἐκείθεν ἐνισχυμένοι τιμαῖς τε καὶ δωρεαῖς. Ὁ δὲ βασιλεὺς, δεῖ γὰρ καὶ τοῦτο προσθεῖναι, τὴν τῶν Λατίνων ἀποτρεπόμενος ἄμυναν, ὥστε γὰρ αὐτοὺς μνησικακήσιν ἤρπασμένης ἀπ' αὐτῶν τότε τῆς πόλεως προδοσίᾳ τῆς ἀληθείας, ἠδουλήθη τὴν ἀρχὴν ἀσφαλίσασθαι τὴν ἑαυτοῦ καὶ τῶν παιδῶν· διὸ καὶ ζήλωθειστέρω ἐνωθείσης τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευταίην, ἣ ἐν Λουγδούνῃ πράξις ὑπὸ μεγάλης καὶ λαμπρῆς συνόδου καλῶς ἀνατέτραπται, ἧς ἡ ψῆφος μένουσα ἀν' ἐλέγχοι τοὺς μηδὲ μετ' ἐκείνην σωφρονεῖν βουλομένους, καὶ τὰ πάτρια πάλιν ἀνεκτρέπτετο δόγματα, ἔως; ἡμᾶς; μὲν αὖθις; ἢ χρεια τῆς βοηθείας, καὶ τὸ τῶν ἐχθρῶν ὑποκειμένον εἶος, ἵνα μὴ λέγωμεν ἢ τῆς θέας χειρὸς ἐγκατάλειψις, τὸν δὲ Εὐγένιον ἢ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἐπανόδου πάλιν ἐλπίς, καὶ τοῦ λύσειν τὴν κατ' αὐτοῦ συνεστῶσαν ἐν Βασιλεῖᾳ τῇ πόλει, καὶ πάντα μηχανωμένην κατ' αὐτοῦ σύνοδον, πρὸς τὴν Ἰταλικὴν συνήλασαν σύνοδον.

Τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην, ὅπως τε ἤρξατο, καὶ διὰ τίνων μέσων, καὶ ὅπῃ κατήντησε, σαφῆ ταῖς ἀγαθαῖς εἰσι συνειδῆσθαι, καὶ τοῖς ἐλέγχειν ἕκαστα βουλομένοις ὡς; ἀληθῶς; οὐ λόγων μακρῶν, ἀλλὰ βιβλίων δεῖ πολυστίχων· κεφαλαίω δὲ τοῖσδε τὴν πρὸς Θεοῦ ἡμῶν ἀπολογίαν ἐρείδομεν ὑπὲρ τε τοῦ μὴ βούλεσθαι νῦν ἐνωσθαι Λατίνους. Ἰσμεν αἰτίους τοῦ σχίσματος ἐκείνους τὴν ἀρχὴν γενομένους, οὐ τοὺς ἡμετέρους προγόνους, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἡδικημένοις καὶ παρανομηθεῖσιν, οὐ τοῖς ἡδικηκόσι προσκείμεθα βουλόμεθα. Ἰσμεν καὶ νῦν Λατίνους αἰτίους ὄντας τοῦ σχίσματος. Διατὶ γὰρ οὐκ ἀφαιροῦσι προσθήκην ὅπως ποτὲ γενομένην ἵνα τὴν Ἐκκλησίαν δυνηθῶσι συνάψαι; Καὶ εἴπερ ἠδύνατο προστιθέσθαι μόνος ὁ πάππας, διατὶ μὴ μετὰ πάντων ἀφαιρεῖσθαι δυνήσεται; καὶ εἰ τὴν προσθήκην ἐποίησεν, ἀνάγκης κατεπειγούσης, ὡς λέγουσι, διατὶ μὴ νῦν ἀφαιρῆι τὸ προστεθειμένον, ἐκείνης μὲν πεταυμένης τῆς ἀνάγκης, ἑτέρας δὲ ἐπανακαζούσης καὶ μελιζόσης;

Ὅτι δὲ καὶ καταφεύδονται τῆς ἀνάγκης ἦν λέγουσιν, ἀλλ' ἂν εἴη χρεια δεικνύουσα· κατὰ γὰρ τῶν ὀρθοδόξων αὐτὴν προσετίθουν, τῶν ἀντιλεγόντων μὲν αὐτοῖς τοῖς καινοτομοῦσι, συμφωνούντων δὲ ἡμῶν τοῖς τὴν κοινὰ τιμῶσι καὶ στέργουσιν οὐ; φασὶ Νεστοριανούς γεγενῆσθαι, οἱ δὲ, Ἀρειανούς, ἡμῶν τε κἀκεῖνων καταφευδόμενοι. Πού γάρ Ἀρειανῶν

Α τοῦτο, ἢ Νεστοριανῶν, εἰ μὴ τι; καὶ τὸ πῦρ ψυχρὸν εἰπὼν εἶναι μέλλοι πιστεῦσθαι; Καθ' ἡμῶν γοῦν καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἡμῖν τότε, ἐν σφίσι τὴν προσθήκην πεποιημένοι τὴν καθ' ἡμῶν ἀναισχυντίαν, ἀνάγκην τινὰ κατεπέμψασαν αὐτοὺς αἰτιῶνται, καὶ δοκοῦσι τι λέγειν τοῖς ἄφροσιν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, ὡς εἴρηται, πραγματείας ἀν' εἴη μεζονος, σκοπεῖν ἀκριβῶς καὶ δεικνύουσαι· εἰ δὲ τὰ γένη Λατίνων ὁ πάππας αἰδεῖται καὶ σκανδαλίζειν αὐ βούλεται, μὴ καὶ φαῖεν ὡς ἄρα κακῶς οἱ μετὰ τῆς προσθήκης ἀποτεθνηκότες ἐπίστευον, καὶ ταύτη τῆς ἀπωλείας εἰσὶ· διατὶ μὴ καὶ μᾶλλον ἡμεῖς φοβηθόμεθα τὸν Θεόν, καὶ τοὺς ἡμῶν προγόνους αἰδεσθόμεθα, ἀλλὰ τοσαύτην τοῖς ἀνευθόνοις προστριψόμεθα μέμψιν, ὥστε δοκεῖν ἐκείνους ἀπολωλέναι τοσοῦτος ἔσται ἀληθὴ μεμαχημένους προσθήκην, καὶ ἀποτεθνηκότας ἐν αἰρέσει χαλεπωτάτῃ περὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου; Καὶ εἰ τὴν καινοτομίαν ἐκείνην ὁ μακρὸς συνέστησε χρόνος, διατὶ μὴ πολλῶ μᾶλλον ἡμῖν τὸ μῆκος τοῦ χρόνου τὴν ἐπαινετὴν ἔστασιν μέλλει κυροῦν πρὸς Θεοῦ;

Εἰ δὲ καὶ ἀληθὲς ἐστὶν ὁ φασὶν ὡς; ἀνάπτυξις ἐστὶν, οὐ προσθήκη τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐδ' ἀφαιρεῖσιν ἐκ τοῦ συμβόλου ποιῆσονται δῆπου, ἀλλὰ καὶ τῆς λέξεως ἐκείνης ἀφηρημένης, μενεῖ πάλιν ἀρτιμελές, καὶ οὐδαμῶς ἡδικημένον τὸ σύμβολον ἢ ἐξαπατῆν ἡμᾶς βούλονται λέγοντες; ἀνάπτυξιν ἐκείνου τυγχάνειν καὶ μὴ προσθήκην. Εἰ δὲ μὴδὲ ἀνάπτυξιν ἰσχύουσιν ἀφαιρεῖν ἕνεκα τῆς εἰρήνης, ὡς αὐτοὶ φαῖεν, πῶς αὐτοὶ τολμήσομεν προσθήκην ἐν τῇ πίστει ποιεῖν, ὡς αὐτοὶ φασιν καὶ πεπεσμεθα τὸ ἐκείνων εἶναι προσθήκην; Εἰ δὲ τις οἴοιτο τὸν συνοδικὸν ἐκεῖνον ὄρον μένοντα καὶ πιστευόμενον παρ' ἡμῖν, δεήσει δὲ δήπου πιστεῦσθαι, ἕως ἂν μὴδὲν ἀναιροῦν ἐκεῖνον συνεβῆ παρ' ἡμῖν, καὶ ἡμῶν ἐπιταύταις συνθήκαις ἠνωμένων Λατίνους, ἄλλο τι δύνασθαι, ἢ τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην ὁμολογεῖν ἡμᾶς καὶ σιγῶντας, καὶ εἰ τις οἴοιτο τοὺς κοινωνοῦντας ὅπως οὖν τοῖς προστεθειμένοις ἐκ τοῦ μὴ κοινωνεῖν τοῦ ἐγκλήματος, καθάπαξ ἀπλοῦς ἐστί. Καὶ εἰ τις τὴν τῶν ὀνομάτων ἐν τοῖς θεοῖς ἀναφορὴν μὴ τελείαν ἔνωσιν λέγοι καὶ κοινωσίαν, ἢ τῆς τῶν δογμάτων συμφωνίας ἀπόδειξιν, πλην εἰ μὴ τι προσκαίρω; ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἀληθείας οικονομῶτο, καὶ προὑποκειμένης τῆς τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀνακηρύξεως, ὡς Εὐλόγιω καὶ Κυρίλλῳ δοκεῖ, οὗτος εἴοικεν ἄλλης θρησκείας νόμοις προσέχειν, ἢ Χριστιανισμῶν εἰσάγειν καινότερον.

Εἰ δὲ λέγουσι καὶ τὴν ἡμετέραν πίστιν ἐπαινεῖν οἱ Λατῖνοι, ὃ τῶν ἡμετέρων παρασῶρει τοὺς πλείστους ἀκούοντας, ἡμετέραν πίστιν φασὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, ὅπερ ἐν τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως καθ' ἑκάστην ὁμολογούμεν, σαφῆς οὖν ἐστὶν, ὅτι τοῦτο καὶ πάνυ πιστεύουσιν καὶ τοσοῦτον ὅτι καὶ τὸ, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, προστιθέσθαι. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀναπτύσσοντες, ὡς αὐτοὶ φασὶ ἀναπτύσσειν, λέγομεν καὶ πιστεύομεν καὶ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ὡς αὐτοὶ φασὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τοσοῦτον διαφέροντες, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀναπτύσσουσιν ἐν τῷ συμβόλῳ, καὶ φασιν,

ἡμεῖς δὲ ἐξω τοῦ συμβόλου τοῦτο ποιούμεν, οὐδ' αὐτοὶ τοῦτο ποιοῦντες ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ τοὺς διδασκάλους καὶ πάντας αὐτοὺς ἀληθινούς, οὕτως ἀξιοῦντας εὐρίσκοντες. Καὶ διότι ταῖς παρ' ἡμῖν ἀναπτύξεσιν ἐπεβάλλοντο φανερώς, διὰ τοῦτο τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν οὐτ' ἐπηγέσαμεν οὐτ' ἐπαινοῦμεν. Νῦν οὖν ὑποτιθέντες οἱ Λατίνοι, ὅτι τὴν τῶν ἡμετέρων διδασκάλων ἀνάπτυξιν ἀκουροῦμεν, ἢ τοσοῦτοις ἐπιστεύομεν ἔτεσι, τιθέμεθα δὲ τῇ αὐτῶν ἀναπτύξει, οὕτω φασὶν ἐπαινεῖν τὴν ἡμετέραν πίστιν, ἢ πιστεύειν ὡσπερ ἡμεῖς. Τοῦτου δὲ τὸ ἐναντίον μῆλλον ἔστι καὶ δοκεῖ τοῖς ἔχουσι νοῦν, ὅτι πιστεύομεν ἐκεῖνοις ὁμοίως τὴν ἡμετέραν δόξαν ἀπολειπίότες καθάπαξ, οὐ τὸ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, τοῦτο γὰρ κοινόν ἐστιν ἀμφοῖν, ἀλλὰ τὸ οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· περὶ τοῦτο γὰρ διαστάμεθα. Ἡ ἰδοὺ λέγομεν αὐτοὺς ὅπως νοούμεν τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ὅπως ἐνόουν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ διδάσκαλοι, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δηλονότι· περὶ τοῦτο γὰρ ἦν ἡμῖν καὶ Λατίνοις ἡ σύμπασα μάχη.

Εἰ τοίνυν φαῖεν καὶ αὐτοὶ οὕτω πιστεύειν, σήμερον αὐτοῖς ἐνούμεθα· ἀλλ' οὐκ ἂν οὕτω φαῖεν· οὐκοῦν εἰ λέγουσι πιστεύειν ὁμοίως ἡμῖν περὶ τοῦ Πνεύματος, σοφίζονται τοὺς ἀπλουστέρους καὶ παρασύρουσιν. Εἰ δὲ δεῖνδον δοκεῖ αὐτοῖς τὸ καὶ ἡμᾶς ἀναπτύσασιν, καίτοι μετ' εὐσεβείας τοῦτο ποιούντων, καὶ τῆς κοινῆς ὁμολογίας οὐδαμῶς ἀπτομένων, ἐχόντων δὲ παράδειγμα τῶν πρώτους τετολημηκότας αὐτὸ, καὶ ὡς ἀληθῶς ὑπ' ἀνάγκης ἀναπτυσσόντων, αὐτοὶ τὰ παύσεσθαι ἀναπτύσασιν, καὶ ἡμεῖς σχολῆν ταῖς ἀναπτύξεσι δώσομεν ἕνεκα τοῦ τῆς ἀγάπης καλοῦ. Καὶ τὸ μὲν ὅτι αἰτιός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος ἢ μή, ἢ ζητεῖσθαι παρὰ τῶν βουλομένων ἐνδόξως, ἢ σιγάσθαι παρὰ πάντων ὁμοίως. Ἡ δ' Ἐκκλησία κοινῇ τὸν Υἱὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ διαλλακτῆν ποιείσθαι ταύτης τῆς ἔριδος, οὐκ ἔχουσα τί τῶν ἐκείνου φωνῶν, ἢ ἀσφαλέστερον ἢ ἱερώτερον. Μᾶλλον δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦτο καλῶς πεποιηκυίας ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ καὶ ἡμῶν αὐτῇ πειθόμενων, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ῥώμης οὕτω πράττειν ἐχρήν, καὶ οὕτω γε πράξει, βουλομένη πράττειν τὰ δέοντα.

Πανταχόθεν οὖν αἰτίους τῆς μάχης ταύτης τοὺς Λατίνους ὀρώντες νῦν τε καὶ πρότερον, μεθ' ἡμῶν δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων Πατέρων εἰδότες πάντα τὰ δίκαια, πολλαῖς ἐλπῖσι σύνεσμεν τοῦ μηδένα λόγον ἐφλήσειν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος βήματος ὑπὲρ τοῦ μὴ βούλεσθαι τοῖς αἰτίοις τοῦ δεῖνου κοινωνεῖν. Εἴτα κανόνας ἔχομεν ἐκ τῶν ἁγίων καὶ τύπους, πῶς δεῖ προσέχειν τῇ πίστει οὓς οὐκ ἔστιν ὅσιον ὑπερβαίνειν. Κατ' ἐκείνους γοῦν τοὺς κανόνας ἐπικίνδυνον ἡμῖν δοκεῖ καὶ πλάνης μεστὸν, ἀφέντας τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, ἐν ἣ λέγεται τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, Πνεῦμα δὲ τῆς ἀληθείας καὶ παρ' αὐτοῦ πέμπεσθαι, καὶ τὴν ἀποστολικὴν ὁμοίως διδασκαλίαν ἐν ἣ λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μὲν εἶναι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, τοῦ δὲ Υἱοῦ εἶναι μόνον λέγεται, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὰς τῶν Πατέρων ἐξηγήσεις, ἃς ἐπίτηδες καὶ ἀπεξερσμένως τοῖς γρα-

φικοῖς χωρίοις τούτοις ἀπέδωκαν τὴν τῆς α' συνόδου διδασκαλίαν, ἐν ἣ προδήλως σχεδὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου τὴν ὑπαρξίν ἔχειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καταφαίνεται, τὴν ἀνάπτυσιν τῆς β' συνόδου, ὅτε τὸ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐξήγηται προβρυγ καὶ ἰκανώτατα διωρίσθη, ὅσον τε εἰς τὴν οὐσίαν ἦκει τοῦ Πνεύματος, καὶ ὅσον εἰς τὴν τοῦ θεοῦ ἐστὶν αἰτίαν, τὰς τῶν ἄλλων συνόδων ἐπικυρώσεις τῆς ἀληθείας, τῶν ἡμετέρων διδασκάλων πάντων τὰς ἐναργεῖς ἀποφάσεις, καὶ πρὸς τοῦτοις λόγους ἰκανοὺς καὶ γενναίους ἐκ τῶν ἀρχῶν λαμβανομένους τῆς πίστεως· οὐ δίκαιον τοίνυν ταῦτα πάντα ἀφέντας, δόξαν προσήκασθαι, μήτε ἐκ τῶν κανονικῶν γραφῶν, μήτε ἐκ τῶν τοῦ χρόνου πρεσβείων τὴν ἰσχὴν ἔχουσαν, μήτε ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων ὧν τὰς βίβλους ἔχομεν, καὶ τῶν φωνῶν ἐπαλομεν, μήτε λόγους μαρτυρουμένους, εἰ μὴ σοφιστικοὺς, καὶ οὐκ ἐκ τῶν κοινῶν ἀρχῶν ἀρηχημένους, ἀλλ' ἐκ τινων οὓς οὐκ ἴσμεν, πόθεν εἰσίν.

Ἀλλὰ φασιν ὅτι τοῦτ' Αὐγουστίνος ὁ μακάριος λέγει. Ἀλλ' ἡμεῖς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πιστεύομεν, ἦν αἱ κανονικαὶ γραφαὶ συνιστώσι καὶ αἱ κοιναὶ τῶν πιστῶν σύνοδοι τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ παριστάνοσαι, οὐκ εἰς Αὐγουστίνον, οὐκ εἰς Δαμασκηνόν, οὐδ' αὐτῷ τῷ Δαμασκηνῷ προσέσχομεν ἂν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, εἰ μὴ τῆς κοινῆς εἴχετο δόξης, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἔχεται.

Ἄλλ' οὐδ' εὐθὺς αἰ δίκαιος ὧν ἡμᾶς ὁ Θεὸς, τὴν κοινήν καὶ ὁμολογημένην οὐ βουλομένους πιστῶν ἀφείναι καὶ γινώμη τινὸς προστεθεῖσθαι τῶν διδασκάλων χωρὶς, εἰ καὶ διὰ τοῦτο κολασθησόμεθα δηπου, ὅτι μὴ προσέχομεν Γρηγορίῳ τῷ Νύσσης, τέλος κολάσεως δογματίζοντι, ἀξιοματικῶ ὄντι, καὶ ταῦτα καὶ ὑπὸ συνόδων μαρτυρουμένῳ· καὶ δίκαις αὐθις ὑφέξομεν, ὅτι μὴ παραιτούμεθα μὲν τὰς συνόδους καὶ τὰς Γραφάς, προσέχομεν δὲ Διονυσίῳ τῷ Ἀλεξανδρείας καὶ μάρτυρι, καὶ Γρηγορίῳ τῷ Νεοκαισαρείας τῷ μεγάλῳ θαυματουργῷ καὶ διδασκάλῳ τῆς πίστεως, οἵτινες ἠχοῦσιν ἐν τοῖς ἰδίοις λόγοις αἰρετικά τινὰ δόγματα ὑπὸ τῆς τῶν λόγων ἀνάγκης, καθὼς αὐτοὺς ὁ μέγας ἐξαιτιεῖται Βασίλειος.

Καὶ Αὐγουστίνος δὲ αὐτὸς ἡμῖν ὁ μακάριος τὸν τοιοῦτον παραδίδωσι κανόνα σαφῶς, καὶ οὕτω κερῆσθαι παραγγέλλει τοῖς αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνου διδασκάλων συγγράμμασιν. Οὐδ' αὐτῷ γοῦν φανείημεν Αὐγουστίνῳ βαρεῖς ἐπὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἁγίων ἐν ἐκείνῳ τῷ βίῳ, εἴπερ ὅν ἡμῖν δέδωκε κανόνα τηροῦμεν, καὶ ταῦθ' ἕκαστα δεῖξομεν οὕτως ἔχοντα μὴ μόνον τοῖς ἐξ ἡμῶν ἀμφιβάλοις, ἀλλὰ καὶ Λατίνοις αὐτοῖς καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, καίτοι καὶ τὸν Αὐγουστίνον αὐτὸν συνεδόν τοῖς ἡμετέροις διδασκάλοις εἶναι πεπεισμέθα. Ἄ δὲ τῶν ἐκείνου ῥητῶν ἐκγράφοις οἱ Λατίνοι δεικνύουσιν, αὐτοὶ καὶ ἐκγράφοις, ὡς φασί, καὶ ἐρμηνεύουσιν ὡς σφίσι συμφέρει, καὶ ἐξηγοῦνται καθὼς αὐτοὶ βούλονται. Τίς οὖν ἡμῖν ἔσται πρὸς τὸν Θεὸν ἀπολογία, τὰ μὲν κοινὰ καὶ συνήθη παραιτούμενοις, ὅτι δὲ Λατίνοις ἡμῖν ὁ δεῖνα προσφέρει τοῦ μακαρίου ῥῆσιν

Ἀγούστίνου τῷ προσφίροντι πιστεύειν ἀνεξετάστως; ἤθελουσιν αὐτοῦ τε τοῦ Λατίνου τὴν βίβλον ἔχοντος, οὐχ ἡμῶν, αὐτοῦ ταύτην ἐξηγουμένου καὶ τὴν ἐξηγησιν δοκιμάζοντος, καὶ τῶν πραγμάτων οὐ συνιγορούντων ἀπάντων, ἐναντιουμένων μὲν οὖν σκοπεῖτω τὸν λόγον πᾶς ὁ δικάζειν ὀρθῶς βουλόμενος.

Ἐπὶ τοίνυν τοιούτων θεμελίων τὴν πρὸς Λατίνους ἔνωσιν εἴπερ ἰδρῶειν ἐβουλόμεθα πάντες, τίς ἂν ἡμᾶς ἐξείλετο λόγος τοῦ μὴ μητραλοίας εἶναι δοκεῖν καὶ φαύλους ἐπιτρόπους τοῖς μεθ' ἡμᾶς, καὶ τοῖς ἡμῖν νῦν προσέχουσι, τῆς ἡμῖν παραδεδομένης πίστεως γίνεσθαι; ὅπου γε καὶ θνητοῦ τινος ἐπιτροπεύσαντος πράγματος οὕτω κακῶς, ἐμέλομεν ἂν τοῖς; περὶ τούτων νόμοις, καὶ ταῖς τῶν νοῦν ἔχόντων ἀνθρώπων ψήφοις; ἀλίσκεσθαι. Ἐπειτα, εἰ μὲν νῦν πρῶτον ἤρξατο τὰ τοιαῦτα ζητεῖσθαι, καλῶς ἂν εἶχεν ἡμᾶς σκοπεῖσθαι τοῖς ἀρχαίοις; διδασκάλους τί περὶ τούτων δοκεῖ· νῦν δὲ πεντακοσίους σχεδὸν ἔτεσι τοῦ σχίσματος ὄντος, οἱ τοσούτων χρόνων Πατέρες ἡμῶν καὶ διδάσκαλοι ταυτεῖ καλῶς ἐξητάκασιν, ὧν τὰς ψήφους τὰ τε ἔργα μαρτυρεῖ, καὶ τὰ αἵματα ἃ πολλοὶ πρὸς τὴν Λατινικὴν ἀπομαχόμενοι κεύκασι δόξαν, καὶ βίβλοι καὶ συγγράμματα καὶ διδασκαλῆαι παριστώσι μυρία. Οὐ δεῖ τοίνυν ἡμᾶς; ἐξηγητὰς τῶν ἀρχαίων γίνεσθαι διδασκάλων, ἀλλὰ μᾶλλον ἀγαθοῦς εἶναι μαθητὰς; καὶ εὐγνώμονας τῶν ἡμετέρων Πατέρων, οἱ τοῖς τῶν ἀρχαιοτέρων καλῶς ἐπέστησαν δόγμασιν. Εἰ γὰρ ἡμῶν τῶν νῦν ὄντων ἴση καθάποσ' ἦν ἡ τε σοφία καὶ ἀρετὴ ταῖς τῶν ἡμετέρων Πατέρων..... χρόνῳ, τολμηρὸν ἂν ἦν καὶ οὕτως ἄλλως ἐξηγεῖσθαι τὰς Γραφάς, καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους Πατέρας, λέγω δὴ τοὺς πρὸ τοῦ σχίσματος, ἢ ὡς οἱ μετὰ τὸ σχίσμα Πατέρες ἡμῶν ἐξηγοῦνται, οὐκ αὐτῶν αἰτίων ὄντων τοῦ σχίσματος· ἢ γὰρ τοῦ χρόνου προσθήκη, πολλοὺς ἐκφαίνουσα διδασκάλους, καὶ μεῖζον τὴν ἀρετὴν αὐτῶν καὶ τὴν σοφίαν ἐδείκνυεν ἂν, ὅσα τῶν ἑκατὸν τυχόν οἱ δεκάκις τοσοῦτοι μελίζοντες εἰσιν ἀξιώματος, ἅμα καὶ τοῦ χρόνου δυνάμιν τινα τῶν ἀρίστων εὐρετικὴν ἔχοντος. Εἰ γὰρ τοὺς αὐτοὺς πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν βουλευσαμένων ὀρώμεν ἄμεινον ἐξευρίσκειν τὸ δέον τῶν ἀπαθ' βουλευσαμένων, πόσω μᾶλλον καὶ ὡς ἔστιν ἐν πλείονι χρόνῳ τὴν εὐρεσιν ἐπεκτείνεσθαι; Νῦν δὲ πολλῶν μὲν γενεῶν παραδραμουσῶν μετὰ τὸ σχισθῆναι Λατίνους μέχρι καὶ νῦν, ἐν ἑκάστη δὲ μυρίων γενομένων ἐναρτέων τε καὶ τοσούτων ἐν γένει μεγάλῳ τῷ ἡμετέρῳ, καὶ πολλὴν τότε δυνάμιν ἔχοντι, καὶ σπουδὴν περὶ τὰ καλὰ, ἡμεῖς; οἱ νῦν ὄντες καὶ περὶ τούτων τολμῶντες, οἱ καὶ ἀναγκάζομενοι κρίνειν, οὐδὲ πολλοστόν ἐσμεν μέρος δυνάμει καὶ πλῆθει τῶν ἐν ἐσχάτῃ ταύτῃ τῇ προσεχεῖ γενεᾷ, ὅς ἐβδόμεν καὶ οἱς ὠμίλησαμεν. Πῶς οὖν οὐ τῆς ἐσχάτης ὑπερφηφαιίας ἂν εἴη καὶ μυρίας εὐρέσει καὶ κρίσει, τοσοῦτου διαμαχέσθαι χρόνου τοὺς μηδένας ἡμᾶς ἢ πειραθῆναι τι κρίνειν ὑπεναντίον οἷς ἐντεθράμμεθα, κεκριμένοις ὑπὸ τοσούτων ἐν τοσούτῳ χρόνῳ Πατέρων;

Εἰ δὲ καὶ ἐβουλόμεθα φαύλην οὕτω περὶ πάντων εἰδρῆειν ἔχοντες τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἔγχεσθαι, πῶς οὐκ

ἂν εἶδει τοὺς νῦν ἔχοντας, καὶ γνησίους τῆς μητρὸς ἡμῶν τῆς Ἐκκλησίας υἱοὺς λίθους ἡμᾶς ἡγεῖσθαι καὶ μητραλοίας; Πῶς δὲ καὶ οὐ κατακρινούσιν ἡμᾶς αἱ σύμπασαι γενεαὶ κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν, ἐπὶ τῆς πλάνης αὐταὶ μένουσαι, τοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας σαλευομένους, ὡς ἐνιοὶ βούλονται καὶ καταναγκάζουσιν; Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ τῇ καχωρισμένῃ τῶν ἡμετέρων ἑκάστου Πατέρων ἐπερείδομεν κρίσει, ἀλλὰ καὶ ἢ ἰμοῦ πολλάκις συνελθόντες πεποίησιν. Παρίεμεν τὴν ὀρθὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον τὴν ἐπὶ Φωτίου ἤτις τὴν ζ' ἐκύρωσε κατὰ τὴν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων συνθήειαν, καὶ αὐτὸν τὸν μακάριον ἀνεστήλωσε Φώτιον, καὶ πάσης προσθήκης ἢ κατὰ διάνοιαν ἢ κατὰ λέξιν κατεψηφίσαστο, καὶ τοὺς τότε ποτὲ τολμήσαντας ἐν τῷ συμβόλιῳ ποιεῖν, κατεδίκασε πρέσβειαν τῶν τοῦ πάππα παρόντων, ἧς δὴ συνόδου καὶ κανόνες ἐν τοῖς τῶν ἱερῶν κανόνων τεύχεσι κεῖνται τινες, ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πάσης τῶν ὀρθοδόξων στεργόμενοι. Παρίεμεν τὰ ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν λαληθέντα καὶ πεπραγμένα, τὰ ἐπὶ Λάσκαρι καὶ Γερμανοῦ Λατίνου ποτὲ τὴν πόλιν ταύτην ἔχοντων. Ἄλλ' ἐπὶ Ἀνδρονικοῦ τοῦ τῶν Παλαιολόγων δευτέρου σύνοδος οἰκουμενικὴ συστάσα κατὰ τῆς καινοτομίας ἦν ὁ Πατὴρ ἐπενόησε, καὶ πολλοῖς ἐσποῦδάσεν ἰδρύσασθαι τρόποις, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσε, τοῦ Θεοῦ πολλοῖς σημείοις καὶ ἔργοις τὴν ἀλήθειαν φανερώσαντος· ἢ σύνοδος τοίνυν ἐκείνη, ἀριθμῷ Πατέρων ἱκανῶν συγκεκροτημένη, ποῖαν οὐ καὶ λιθίνην ψυχὴν κινήσει ἀποσχέσθαι τῆς ἀρτίως τινῶν γεγεννημένης ἐνώσεως; τίνα λογισμὸν εὖσεβῆ καὶ Πατέρων εἰδῶτα σώζειν θεσμούς προτέχειν ἀφήσει τοῖς ἐν Φλωρεντίᾳ συντεθειμένοις;

Εἰ δὲ μερικὴν ἐκείνων φήσει τις εἶναι τὴν σύνοδον, εἰ μὲν ἐκ Λατίνων οὗτος ἔστι, πεπεροῖς τοῖς ἰδίοις ἀλώσεται· πῶς γὰρ οἰκουμενικὰς ἡγοῦνται; καὶ καλοῦσι Λατίνους τὰς μετὰ τὸ σχίσμα γενομένας σφίσι συνόδους, τὰς ἐν Τολλέτῳ καὶ Λουγδούνῳ καὶ ἄλλαις πόλεσι, κρείττους οὖσας σχεδὸν ἀριθμῷ; καίτοι τῶν τεσσάρων πατριαρχῶν οὐ παρόντων, οὐδὲ συνεπιψηφίζομένων τῷ πάππα, φαίη γ' ἂν, ὡς ἀπεσχισμένων ἡμῶν, τὸ λειπόμενον μέρος τῆς Ἐκκλησίας οἰκουμενικὸν ἦν καὶ καθολικόν; ἢ γὰρ ἑλλειψίς τῶν σχισματικῶν οὐκ ὑφαίρεισιν ποιεῖται τοῦ οἰκουμενικοῦ· καλῶς γε οὐκοῦν καὶ μὴν σχισματικῶν ὄντων τῶν ἐλλειπόντων δηλαδὴ τῶν Λατίνων, ἢ οἰκουμενικὴ προσηγορία προσήκει δὲ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν. Δικαιότερον ἡμῖν οὕτω ταῦτα κρίνειν προσήκει τῶν ἐξαρχῆς εἰρημένων ἐνεκα. Εἰ δ' ὁ πάππας; τὰ τῶν πατριαρχῶν ἔχων εἰδῶλα, τὴν οἰκουμενικὴν ἀρπάξει προσηγορίαν, διατὶ μὴ τὰς συνόδους ἡμῶν οἰκουμενικὰς νομιοῦμεν καὶ ὀνομάσομεν αἷς ἢ τῶν πατριαρχῶν προσήκει ἐν πᾶσιν ἀλήθεια; Εἰ δ' ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔστιν ὁ ταῦτα φάσκων, καὶ πολλῷ χεῖρον τῶν Λατίνων ἀλίσκεται, ἄπερ ἐκεῖνοι διδάσασιν ἑαυτοῖς, τούτων ἀποστειρῶν αὐτοὺς τὴν μητέρα· καίτοι καθόλου μὲν ἀξιοῦσιν οἱ Λατῖνοι καλῶς, ἑαυτοῖς δὲ οὐ καλῶς ἐφαρμόττουσι τὸ λεγόμενον. Τὸ γὰρ τοὺς ὀρθῶς φρονούντας περὶ πάντων τούτους εἶναι μόνους Ἐκκλη-

σίαν Χριστοῦ, κἀν ὅποσιον ὤσιν οἱ τούτων ἀπερ-
 βωγότες, τοῦτ' ἀληθές μὲν λέγουσιν, αὐτοῖς δὲ οὐ
 προστήκον, ἀλλὰ μᾶλλον ἡμῖν. Οὐτε γὰρ ἀπερβώγει-
 μεν, ἀλλ' αὐτοὶ ποτε χεῖρον ἐφρόνουσιν καὶ ὠμολόγουν,
 ἢ νῦν πεφρονήκασιν ὑστερον, μετὰ τὸν τῆς προσθή-
 κης καιρὸν.

Ἄλλ' ἐνιοὶ τῶν ἡμετέρων οὕτω δεινῶς ἀναισχυν-
 τοῦσι κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν, καὶ μεμήνησιν, ὥστε
 Λατίνους τῶν ἄλλων ἐνεκα ὑπερσέβοντες, εὐθα τι
 καὶ ὠφελοῖντ' ἄν, τῷ κατ' ἐκείνους παραδείγματι
 τοῦτο παρατρέχουσιν ὡς μικρὸν, ἐν τούτῳ σχεδὸν
 τῆς συμπάσης κρίσεως οὐσης καὶ πολλοῖς ἄλλοις
 τρόποις ἀληθεστάτοις, οἰκουμηνικὴν ἐκείνην τὴν
 σύνθετον γεγονέναι πιστεύομεν τὴν κατὰ τοῦ Βέκκου
 γεγενημένην. Τὴν δ' ἐν Φλωρεντίᾳ ταυτηνὴν τὴν
 ὑστέραν, οὐδ' ἐξῆν ἡμῖν πράττειν ὑπὸ τῆς συνόδου κω-
 λουμένης ἐκείνης καὶ τῶν πραγμάτων φανερω-
 πιθόντων ἡσυχάζειν ἡμᾶς, καὶ τοῦ Θεοῦ σημεῖα
 πολλὰ καταπέμποντος, ὥστε νοῦν ἡμᾶς λαβεῖν
 καὶ τῆς μελλούσης αἰσχύνης καὶ βλάβης ἑαυτοὺς ἀπ-
 αλλάττειν. ὣν δὴ σημεῖων φανερῶν ὄντων, οὐ
 ποιούμεθα μνήμην ἐν τῷ παρόντι. Ἡμεῖς δὲ πρὸς
 πάντα δὴ λογισμὸν ὄγιᾶ καὶ σημεῖον ἅπαν ἀπὸ
 Θεοῦ, καὶ πᾶσαν προφυλακὴν ἐκ τῶν Πατέρων ἡμῖν
 προγεγενημένην, ἀνεπίστροφοι γεγονότες, ὥσπερ
 ἀμβλυώττοντες, ἢ κωφεύοντες πρὸς πᾶν ὅτιον τὴν
 σύνθετον ἐκείνην συνεστηγάμεθα· τὸ μὲν σωματικὸν
 τῶν οἰκουμηνικῶν συνόδων ἔχουσαν ἔχουσαν, εἰ καὶ
 μὴ δὲ τοῦτ' ἀκριβῶς, ἄλλης συνόδου τότε συνεστη-
 κούσας, ὑπεύθυνον ἀγούσης τὸν πάππαν, καὶ ἦν ὡς
 βεβαιότεραν ἐλόμενοι παντὶ δικαίῳ καὶ λόγῳ τὰς
 περὶ τοῦ συνιέναι συμβάσεις μετ' αὐτῆς ἐπεποιή-
 μεθα πρότερον, τὸ δὲ πνευματικὸν οὐκ ἔχουσαν οὐ-
 δαμῶς. Παρίμεν ἄλλα· οὐ γὰρ πρῶτες ἡμῖν ἐν
 τῷδε τῷ λόγῳ τῶν προσώπων κατηγορεῖν. Ἄλλ' οὐκ
 ἦν ὑπεσχημένον ἐκ τῶν βασιλικῶν πρέσβειων, ὅτι
 μετὰ τὸ Γραικοῦς ἐκεῖ παραγενέσθαι κατὰ τὰ συν-
 θεθεμένα ἐντὸς δύο μηνῶν ἢ ἕνωσις ἐξάπαντος γε-
 νησέται. Καὶ τοῦτο τοῦ κεφαλαίου προὔποτεθειμένον
 ἐν τῷ δεκρέτῳ, τὰ ἄλλα προσηρμῶντο πάντα. Τίς
 νοῦν ἔχων οὐ συνορᾷ ταῦτα τί γε εἰσούλετο; Οὐδ' οὐ-
 τως ἦσαν ἄπλοοι Λατίνοι, ὥστε τὰ χρήματα ἀναλοῦν
 μάτην αὐτῶν, μὴ βεβαίως οὐσης αὐτοῖς τῆς τοῦ
 πᾶθ' ὑπὲρ ἑαυτῶν πράξεως ἐλπίδος. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ τε-
 λευταῖον ἐρχόμεθα· τὰ γὰρ μεταξὺ παρίμεν, ἀπάν-
 των εἰδῶτων τὰς μηχανὰς ἐκείνας, τὰς ὑπὸ σκότον
 μεταχειρίσεις καὶ πραγματείας, τοὺς δόλους, τὰς
 περιδόους, τὰς ἐκτοπίσεις. Ἄλλὰ ψῆφον συνέθεντο,
 καὶ δογματίζουσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ Πνεύ-
 ματός ἐστιν αἴτιον τοῦ Υἱοῦ, ὅτι ἀρχή, ὅτι τὸ
 Πνεῦμα τῆς ὑπαρξίης ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔχει, ὅτι θεμιτῶς
 καὶ εὐλόγως ἢ προσθήκη αὐτῆ τῷ συμβόλῳ προσε-
 τέθη τῆς πίστεως.

Ποῦ τούτων δειχθέντων, οὐκ ἐν τῇ Φεραρίᾳ περὶ
 τῆς προσθήκης, τοῦναντίον ἅπαν ἐδείχθη; Οὐ πολλὰ
 παρεκάλουν οἱ Λατίνοι, τοὺς περὶ τοῦ μὴ δεῖν πισ-
 τεῖναι διορισμὸς μὴ εἰς ὑπήκοον ἀναγινώσκεισθαι
 πάντων καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ποινας; Ἡμεῖς δὲ τί εἴδει
 τότε ποιεῖν; οὐ βήγνυται χιτῶνας; οὐ βῆξ; οὐ δια-

μαρτύρεσθαι; οὐκ ἐν ταῖς τριβόδοις καὶ ταῖς ἀγοραῖς
 ταῖς ἐκεῖ ἀναγινώσκειν ἐκείνα, εἰπερ ἐμέλλομεν δι'
 ἐκείνων ἀγγεῖν τοὺς ἄνδρας, καὶ καταισχύονειν ὡς
 παραβεβηκότας, καὶ οὕτω νικᾶν, καὶ τὸ πλῆθος
 ἅπαν Λατίνων ἔχειν συμμάχους; Ἄλλ' ἐχαρισάμεθα
 αὐτοῖς τὸ μὴδὲν ἐκείνων εἰς μέσον προθεῖναι, καὶ
 ἀποκλεισθέντος τοῦ πλῆθους, ὀλίγοις αὐτοῖς ταῖς τῶν
 δεινῶν αἰτίαις ὑπ' ὀδόντα μάτην ἀνεγινώσκετο. Ὡς
 ἂν εἰ τις τοῖς πολεμοῖς χαρίζαιτο ζητοῦσι τὸ βί-
 φαντα τὴν τῶν ὀπλων ἰσχύον γυμνῶν αὐτοῖς δοῦναι
 τὸ σῶμα πρὸς τὰς βολὰς, οὕτω καὶ ἡμεῖς τοῖς Λατί-
 νων ἐπισκόποις ἔτοιμον ἐδόθημεν βρῶμα, τοὺς τῶν
 συνόδων ἀφορισμοὺς, ἐκείνων δεσθέντων, σιγήσαντες.
 Ἄλλ' οὐδ' οὕτω τὴν νικῶσαν ἔσχον ἐκείνοι, τοῦναν-
 τιον μὲν οὐκ ἐτῆς μακαρίας μνήμης Ἐφέσου γεν-
 ναίως ἠγωνίσταται καὶ καλῶς, καὶ τὰ παρ' ἐκείνων
 πάντα σοφιστικῶς ἐπιχειρωσμένα ἠλέγχοντο. Καὶ
 τοῦτο πάντες οὕτως ἐφρόνουσιν οἱ τῆς συνόδου.

Πῶς τοίνυν εὐλόγως καὶ θεμιτῶς γενέσθαι τὴν
 προσθήκην ψηφίζονται; Μᾶλλον δὲ οὐχ οὕτως ἂν
 ἐψηφίσαντο αὐτοὶ καὶ προστεθεικότες, καὶ νῦν ὄντες
 κύριοι ψήφου· συνθεμένων γὰρ ἐκείνων τὴν ψῆφον
 ὡς ἂν σφίσιν ἤρθεσκον, οἱ ἡμέτεροι πρόμαχοι πρὸς
 τὰς ὑπογραφὰς ἐκαλοῦντο, μηχαναῖς ἀρβήτοις πει-
 θόμενοι. Τὸν δὲ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ποῦ τις εὐρίσκει τοῦ
 Πνεύματος αἴτιον καὶ ἀρχὴν ὄντα, καὶ ἄλλα ὅσα
 ἐκεῖ προστίθενται; καὶ τῆς Γραφῆς ἢ τῶν διδασκά-
 λων εὐρηταί κείμενα; Οὐ γὰρ οἰκοθεν ἔχρησεν τὰ
 τοιαῦτα ὀροθετεῖν, μᾶλλον δὲ κατὰ τοῦ; Γραι-
 κούς φασιν, αἰτίαν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ Πνεύματος
 εἶναι. Εἰ μὲν οὖν τοὺς τῶν Γραικῶν διδασκάλους
 βούλονται λέγειν, δεικνύτωσαν αὐτοῖς, καὶ ἐξουσίαν
 εὐθὺς πειθομένους ἡμᾶς· εἰ δέ τινες τῶν νῦν ὄντων
 Γραικῶν, εἴτ' ἐν τῇ συνόδῳ παρόντες, εἴτε καὶ
 μετὰ ταῦτα, παρ' ἑαυτῶν ταυτὶ δογματίζουσιν,
 ἀνάξιον οἰκουμηνικῆς συνόδου τῆς θεολογίας ταύτης
 τὸ βῆτρον.

Ποῦ δὲ καὶ φαίνεται γενομένη περὶ τούτων ἐξέτα-
 σις ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας; μᾶλλον δὲ τὸ τοῦ
 πάππα δεκρέτον. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶ νομοθετῶν, οὐχ ἡ
 σύνοδος, ὅ; καὶ πρότερον μόνος τὴν προσθήκην
 ἐποίησε. Ποῦ συμφωνεῖ ταῖς Πράξεσι τῆς συνόδου;
 Πῶς ἐκ τῶν ἀγωνισμάτων ἐκείνων ἀθροίζεται, εἴτε
 τῶν ἐν Φεραρίᾳ πρότερον, εἴτε τῶν ὑστερον ἐν Φλω-
 ρεντίᾳ γεγενημένων, εἰ μὴ καὶ τὰ ἀπονημονεύματα
 ἐκείνα μεταποιήσαντες πρὸς τὸ σφίσις δοκοῦν, ὄν-
 ται διαφευξέσθαι τὰς μέμφεις; Τὴν δὲ ψῆφον αὐτῆ
 πότε συνελθόντες συνοδικῶς ἐψηφίσαντο; Ἄλλ' ἐν
 γωνία μᾶλλον συσκευασάμενοι ἕκαστον χωρὶς ἐπει-
 θον ὑπογράφειν, ὡς εἴρηται, τρόποις οἷς λέγειν οὐκ
 ὑπερπετῆς, ὑπουργούτων τῶν ἡμετέρων τῷ δράματι.
 Εἰ γὰρ τάληθῆ λέγειν, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ δεινὸν
 ἅπαν ἐπράττετο, τοῖς δὲ Λατίνοις ἤρθεσκον ἢ τῶν
 πραγμάτων ἀνάγκη καὶ τὸ συγκεχρῆσθαι τοὺς ἡμε-
 τέρους προμάχους· καὶ τοὺς μὲν Ἄδου κυνὴν ὑπελ-
 θεῖν, οὐκ ἀπορίᾳ λόγων μᾶλλον ἢ δέει τοῦ δοκεῖν αὐ-
 τοῦ αἰτίου εἶναι τοῦ σχίσματος τῶν πλείστων πα-
 ραβεβημένων, τοὺς δὲ πάντα προέσθαι Λατίνοις εὐθὺς,
 μὴδὲν προειδομένους τῶν ἐσομένων, ἀλλ' ἐλπίσαντας,

ὅτι κἀν ἄλλο τι μετὰ Λατίνων τῇ καθόλου πίστει προσθεῖεν, ἀδασανίστως ἅπαντες δέξονται. Αἱ γὰρ τῶν ἀμοιβῶν ἐλπίδες οὐκ ἔφεισαν περιορῆσαι πανταχόθεν τὸ θεόν, δι' ἃ καὶ καλῶς ποιῶντες, ἀνάξιον οἰκουμενικῆς συνόδου τῇ ψήφῳ περιέθεσαν σχήμα. Ποία γὰρ ψήφος οἰκουμενικῆ οὕτω τε ἀρχεται, καὶ οὕτω τελευτᾷ; Ποία τῶν οἰκουμενικῶν ἀποφάσεων οὐ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως προεκτίθῃσιν, οὐ τὴν πρὸ ἐκείνης σύνοδον βεβαίῳ; Αὐτὴ δὲ ἡ νῦν σκοπούμενη ποίαν ἐπεκυρώσει τῶν συνόδων, τὴν ἐβδόμην; Καὶ νῦν οὐχ ὁμοίως ἐκείνη ψηφίζεται, τούναντιον μὲν οὖν ἅπαν. Ἄλλ' ἐῷ μὲν τοῦτο τέως, οὐκ ἐκείνην ἐπικυροῖ, ἀλλὰ τὴν τῷ ὄντι ὀγδόην, τὴν ἐπὶ Φωτίου, τὴν οἰκουμενικὴν; Καὶ μὴν ἐκείνη τάναντία νενομοθέτηκεν. Ἄλλ' ἐῷ μὲν καὶ τοῦτο τέως, οὐκ ἐκείνην ἐπικυροῖ, τὴν ἐν Λουγδούνῳ τοίνυν βεβαίῳ τὴν Λατινικὴν; ἢν ἡ κατὰ τοῦ Βέκκου μεγάλη καὶ ἀληθὴς ἠκύρωσε σύνοδος, ἢν οἰκουμενικὴν ὁ εὐσεβῆς ἐδείξε λογισμὸς, καὶ πολὺ σαφέστερον δεῖκνύναι δυνήσεται τῆς χρείας καλούσης. Αὐτῆς γοῦν τῆς συνόδου τὴν ψήφον, εἰ τις ἀναγνοίῃ καλῶς, εἴσεται ποῖόν τι τὸ σχήμα λαθόντες ἐνεσέθεν ἐξήσαν οἱ μέλλοντες τὰς περὶ πίστεως κρίσεις, καὶ ὅτου νῦν μεταδιδόσασι σχήματος, τοῖς αἰρουμένοις σφίσι προσέχειν ἄλλ' ἐῷμεν καὶ τοῦτο. Τίς ὁρος συνοδικὸς ἔχει τὸν δεῖνα πάππαν ἢ πατριάρχην πίστιν ὀρίζοντα, καθάπερ οὗτος, ἀλλ' οὐ τὴν σύνοδον πᾶσαν; Σκοπεῖτω δὲ τις ὅσον ἐστὶ τὸ διάφορον τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Βέκκου γεγενημένης ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐκείνη τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τῇ πίστει παντάπασι συμφωνεῖ, τῶν τε ἄλλων, καὶ τῆς ἡ'. Αὕτη πάσαις διαφωνεῖ, καὶ σὺν ταῖς ἄλλαις κάκεινη. Ἐκείνη παρῆν μὲν καὶ ὁ πάππας Ἀλεξανδρεῖας, οἱ δ' ἄλλοι πατριάρχαι καὶ συνήγουν, καὶ τὴν ψήφον ὡς εὐσεβῶς καὶ ἐνθέσμως γεγονυῖαν ἡσπάζοντο. Ταῦτη δὲ παρήσαν μὲν τῶν πατριαρχῶν τοποτηρηταί, ἀλλὰ γράμμασιν ἐκείνων καὶ ὄρκοις ἐδέδεντο ἢ μὴν ἐπὶ τοῖς ἀρχαίοις μόνοις τὴν ἔνωσιν συγχωρεῖν, ἀντεχομένων δὲ τῆς προσθήκης Λατίνων, μηδὲν συγχωροῦντας ἐπανιέναι. Καὶ τούτων τὸ δοκοῦν ἐαυτοῖς, οὐ τὸ τοῖς πεπομφόσιν ἀρέσκον διαπεπραγμένων, οἱ πατριάρχαι μένουσι μὲν ἐπὶ τῆς προτέρας γνώμης ἐκείνης, τοῖς δὲ καλοῖς αὐτῶν ἐπιτρόποις καὶ τοῦ πατρῖου δόγματος ἀμοιβάς ἀπέδωσαν τὰ; ἀξίας, καὶ μέχρι

νῦν ἀποδιδόντες οὐ παύονται. Ἐκείνης τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου ταῖς ψήφους πάντες ἐνέμεναν, οἱ τε τὴν ψήφον ἐξενηνοχότες αὐτοί, καὶ πάντες οἱ μετὰ ταῦτα· τῆς δὲ ἐν Φλωρεντίας συνόδου τὴν ψήφον οἱ πεποιηχότες ἠκύρωσαν· πλὴν γὰρ τριῶν ἢ τεσσάρων, τῶν μέχρι καὶ νῦν ἰσχυρογνωμονούντων ἢ δοκούντων ὅπως ποτὲ πάντες μετέγνωσαν, καὶ πρὸς τὴν πάτριον εὐθὺς ἐπανεληλύθεσαν δόξαν· μᾶλλον δὲ ταῖς γνώμας καὶ ταῖς ψυχαῖς οὐδέποτε ταύτης ἀπέστησαν, ἀλλ' ἐνέδοσαν τῷ καιρῷ παθόντες οὐκ ἐξω συγγνώμης καθάπασ, οἷς καὶ χάριν ἐφελθόμεν. Εἰ γὰρ αἰδοῦμενοι τὸ εἶναι μεταβεβληθῆσθαι μέχρι τέλους ἐν σφίσι, ἐκρυπτόν τε καὶ ἀνεξέλεγκτον εἶναι τὴν ἀκούσιον ἀπὸ τῆς

ἀληθείας φυγὴν, καὶ ἢν κατὰ τῆς πατρῖου δόξης ἐμπαθῶς ἐξήνεγκαν ψήφον, κἀν ἐδόκει τὰ τῆς συνάξεως ἐκείνης κατὰ νόμους προβῆναι, καὶ πλὴν τῶν εἰδῶτων αὐτὴν, καὶ τῶν συνειδότων ἂν ἢ τῶν γεγενημένων φύσις ἐλάνθανε. Καὶ εἰ μὲν, τιμῶμενοι καὶ πλεῖστον πορίζοντες ἑαυτοῖς, ἠθέτουσαν τὰ πεπραγμένα, εἶχεν ἂν ὑποφίαν οὐκ ὀλίγην τὰ τῆς μεταβολῆς· νῦν δὲ ἀτιμαζόμενοι καὶ κακῶς πάσχοντες, φεύγουσιν ἀπὸ τῶν κακῶν αὐτοῖς συγκεχωρημένων, τοῦτο μᾶλλον αἰρούμενοι, ἢ τῇ τῆς ἀληθείας σιγῇ καὶ σφᾶς αὐτοὺς ζημιούσιν, καὶ τοὺς ἄλλους προσδιαφείρειν. Ἴσως οὐδὲ τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῇ τὸ σύμπαν πρέπει λογίζεσθαι. Τούναντιον μὲν οὖν, τὸ μὲν σύμπαν τῆς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἐστίν, οὐκ ἀξιοῦντος ἡμᾶς ἀπεβρωγέσθαι τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ χοροῦ τῶν Πατέρων, καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ἄνδρας ἐπὶ ταῦτα κινήσαντος. Ἐγεί μὲντοι τινὰ καὶ τὸ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἔπαινον διὰ τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω βροτῆν τῆς θελήσεως. Εἰ δὲ τις αὐτοὺς ὡς οὐκ εἰδῶτας φησὶν ἀφίστασθαι τῆς ἐνώσεως, οὐκοῦν ὡς ὑπ' οὐδὲν εἰδῶτων πεπραγμέναις ταῖς συνθήκαις ἐκείναις οὐ χρὴ προσέχειν οὐδένα, καὶ τοὺς προσέχοντας ἀνάγκη πᾶσα πλανᾶσθαι, τῇ τῶν μηδὲν εἰδῶτων ψήφῳ στοιχοῦντας. Αὐτοὶ γὰρ ἦσαν οἱ πάντα πεπραχότες ἐκείνα, ἢ τίνες ἄλλοι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ψηφίζονται τοῦ Πνεύματος αἴτιον ἐν ταῖς ψήφοις ἐκείναις; Οὐ γὰρ σύνοδον ἐροῦμεν τοὺς Λατίνους ἄνευ τούτων τῶν ἡμετέρων· ἐκεῖνοι γὰρ πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου τὴν προσθήκην ἐπήγουν τὴν ἑαυτῶν, καὶ τοὺς ψέγοντας μυστίαις ἔβαλλον σκώμμασιν.

Ἄλλ' οὐδὲ τοὺς τρεῖς ἐκείνους ἢ τέτταρας τοὺς πάντων αἰτίους καὶ νῦν ταῖς ψήφοις ἐμμένοντας μετὰ Λατίνων ὁμοῦ σύνοδον ὀριστέον. Οὗτοι γὰρ καὶ παρὰ τὴν τῶν πατριαρχῶν γνώμην πάντα ἐποίησαν, ὧν ἦσαν ἐπιτροποι. Καὶ νόμος οὐδὲς ἐπιτρέπει προσέχειν αὐτοῖς ἐν τούτῳ τῷ μέρει, εἰ καὶ τὰ ἄλλα γενναῖοί τινες εἰσι καὶ πολλῆς αἰδοῦς ἀξίαι, ἀλλὰ περὶ τούτων μὲν ἀρκεῖτω σιγᾶν. Οἱ πολλοὶ δὲ καὶ ὀγδόην τὴν σύνοδον ἐκείνην ἀποκαλοῦσι. Πρώτην μὲν οὖν ἐχρῆν προσαγορεύειν δικαίως· ἄλλη γὰρ ἀρχὴ συνόδων ἐστὶ τῶν ἴσως ἐπὶ κακῷ χεῖρονι γενησομένων, καὶ τῆς σειρᾶς ἐκείνης ἀπέρρηχται. Καὶ ὡς εἶκε, διότι μὴ πάνυ τῆς οἰκουμενικῆς αὐτῇ προσήκει προσσηγορία, οὐδ' ἐξέυρον καλῶς, ὅπως δεῖ ταύτην ἀριθμεῖν καὶ καλεῖν. Πῶς γὰρ ὀγδοῆ ἢ μετὰ τὴν ὀγδόην; πῶς δὲ ἐνάτη ἢ τῇ ὀγδοῇ πολέμιος; Ἐνάτην μὲν οὖν οὐτ' ἐκάλεσαν, οὐτ' εὐλόγως ἐστίν, ὀγδόην δὲ καλοῦσι μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ τὸσαύτη. Ἄλλὰ καὶ τοῦτ' ἐς τοσοῦτον.

Ἀνάγκην δὲ οὐδεμίαν ὀρώμεν, ἃ τινες πεπράχασιν φαῦλως, καὶ μεταμέλος ἐπὶ τούτοις ἔσχεν αὐτοῦς, ἡμᾶς αὐτὰ στέργειν, κάκεινους μὲν μετανοεῖν ἐπ' ἐκείνοις φρονίμως, ἡμᾶς δὲ μηδὲ ταῖς ἐκείνων μεταμελείαις διδάσκεισθαι, δόξαν ἔχειν τὴν ἀληθῆ περὶ ὧν πεποιήκασι, καὶ οἷς αὐτοὶ κήρυκός εἰσιν οἱ πεποιηχότες. Οὐδὲ γὰρ ἐν ἀνθρωπίνοις πράγμασι καὶ προσκαίροις οὕτω τὸ συμφέρον δεῖ θηρᾶσθαι, σχολῆ γε ἐν τοῖς θεαίοις; δόξομεν εὐσεβεῖν τοιοῦτον λογισμῷ χρώμενοι. Ἄλλ' οὐδ' οἱ τὸ δεινὸν ἐξέπραγμαζομενοι ὅσοι

περίεσμεν, ἀνάγκην ἔχομεν δουλεύειν· μέχρι παντός, οἷς σύνηκεν ἡμῖν αὐτοῖς ἐξημαρτηκόσι, καὶ εἰ τις ἡμᾶς ἐπαναγκάζει τοῦτο ποιεῖν, πολέμιος τῆς ἡμῶν σωτηρίας καὶ τῆς αὐτοῦ δῆπου κριθήσεται. Ὅσοι μὲν οὖν τὸ δεῖνδν ἐκεῖνο πεποιηκότες ἐσμὲν, ἐκκεῖ μεθα ταῖς ψήφοις τῆς Ἐκκλησίας, καὶ λαβοῦσα κατάστασιν δικαζέτω, καὶ μηδὲ τῆς ἐκ τῶν κανόνων κειμένης ἡμᾶς ἀξιούτω φιλανθρωπίας. Ἀρκέσει γάρ, πρὸς εὐτυχίαν ἡμῶν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐκ Θεοῦ συγγνώμης ἐπὶ τῷ πταίσματι, ἢ τῆς Ἐκκλησίας ἐλευθερίας, ἣν ἡμεῖς συνεχάζομεν. Οἱ δὲ μὴ μετασχόντες τῶν ἔργων ἑκείνοις αὐτοὶ γοῦν τῆς πατρὸς δόξης ἀμεταστάτως ἐχόμεθα, τῷ παραδείγματι τῶν ἄλλων σωφρονισθέντες. Οὐ γὰρ διότι πολλὰ σύνοδοι ψῆφον ἤνεγκαν οὐκ ὀρθῶν περὶ τῶν ἐν αὐταῖς ζητηθέντων, ἀνάγκη τις ἦν τοὺς ψηφισαμένους· δεῖ πλανᾶσθαι καὶ μηδέποτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπανερχεσθαι, ἢ τοῦτων ἐπανεόντων, τοὺς ἄλλους δυσμεναίνειν αὐτοῖς, ὅτι μὴ πτώμα βούλονται κείσθαι μέχρι παντός, καὶ αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ὀλέθριον ἐκεῖνοί τε πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπανεῖσαν χαίροντες, καὶ τοῖς ἄλλοις χαίρειν ἐπὶ τῇ τῶν πεπλανημένων ἐποίει μεταβολῇ, καὶ ὠφελίσθαι τὰ μέγιστα. Καὶ ὡς δὴ τοῦτου πολλάκις συμβάντος τε καὶ δυναμένου συμβαίνειν, καὶ νόμους ἢ Ἐκκλησία περὶ τῶν τοιοῦτόν τι πεισομένων ἔθετο καὶ τετήρηκεν ἐπὶ τῆς χρείας αὐτοῦς. Καὶ τοῦτων πλήρεις αἱ θ' ἱστορίαι, καὶ τῶν διδασκάλων οἱ λόγοι, καὶ πρό γε πάντων ὁ μέγας Γρηγόριος, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπαινῶν πολλὰ τοιαῦτα διέξειεν.

Ἡ μὲν οὖν σύνοδος οὐδὲν ἡμῖν ἀνάγκης ἐπέχει πρὸς τὸ μετὰ Λατίνων ἠνωῶσθαι. Οὕτω τῶν κατ' ἐκείνην προδάντων, δεῖ ὄνομα μόνον σχεδὸν ἐστὶ τοῖς ἀπλουστέροις μόνον φόβον ἐμβάλλον, ἐπειδὴν ἐπιστήται, οὐδένα δὲ τῶν ἐβρώμενον ἐχόντων τὸν λογισμὸν δυνάμενον καταπλήττειν. Ἢ πῶσαι συνελύσεις πόσων ἀνθρώπων πῆσαι δυνήσονται τοῖς ἔχοντες νῦν, ὅτι τὸ πῦρ οὐκ ἐστὶ θερμὸν; Πόσαι δὲ πιστῶν σύνοδοι τοὺς καλῶς προσέχειν εἰδότας πῆσαι δυνήσονται, ἢ ὅτι ὁ Πατὴρ καταβέβηκεν ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τοῦ Πνεύματος καταβάντος; ἐπ' αὐτὴν ὡς περισσεύει· ἢ ὅτι τοῖς ἀποστόλοις ἀφαιμένον ἐμφύσημα εἶχεν ὑποστατικῶς αὐτῷ συνημμένην τὴν φύσιν τοῦ Πνεύματος· ἢ ὅτι ψυχὰς τοῖς μαθηταῖς ἐνῆκε διπλᾶς, πόρρωθεν εἰθισμένου τοῦτο δρᾶν τοῦ θεοῦ φυσήματος· ἢ τι τοιοῦτον; Καίτοι καὶ λόγους εἰκός ἐστιν εὐρεθῆναι περὶ τούτων γενναίους, καὶ πεισθῆναι τινὰς ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλὰ τῶν νοῦν ἐχόντων οὐδεὶς τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν ἀφείλε, ὑπερφυσία διδάσκουσαν δόγματα, καὶ τὰς τοῦ Χριστοῦ παρατησάμενος λέξει, καὶ τὸν οἰκείον ταῦται σκοπῶν, ἐπ' ἄλλα τινὰ τὴν ἀπληστίαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐκτοπιεῖ λογισμῶν, ἀκολουθίας τισὶν εὐλόγοις δοκούσας πειθόμενος. Ἄν δὲ ταῖς συνδοῖς ἐκείναις μὴδ' ἐκ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἐμφαίνηται τὸ πιστὸν ἱκανῶς, τίς αὐταῖς προσέξει θερμῶν; Τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ τῆς συνόδου ταύτης ἐκατέρωθεν ἦν· οἰκολὲν τε γὰρ νενοσηθένηκε, καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι συγκύχεται φανερώς.

Εἰ δὲ τις ἀξιοῖ Ἁλατίνους μόνους σοφωτέρους ἡμῶν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτ' ἀξιοπιστοτέρους, εἰ καὶ φαίνονται μόνοι τὰ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐψηφισμένοι τε καὶ ταῖς ψήφοις ἐμμένοντες, τοῦτ' ἄλλος μὲν ἐστὶ λόγος· δεῖ δὲ καὶ τοῦτον ἀσθενῶς δεικνυσθαι μετὰ τῆς ἀλήθειας. Εἰ μὲν τοῖνον νῦν πρῶτον τοῦτ' ἐκινεῖτο τὸ ζήτημα, ἐνεθυμήθημεν ἂν ἴσως, ὡς ἐνιοὶ λέγουσιν, δεῖ Ἁλατίνους σοφωτέρους ὄντας ἡμῶν εἰκός ἐστι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἄμεινον ἡμῶν συνορᾶν περὶ τῶν ἀμφισθητουμένων ἐκάστου, καὶ διὰ τοῦτο δεῖν ὡς διδασκάλους αὐτοῖς, ἔπειτ' ἂν ὑπαγορεύσειαν πείθεσθαι· νῦν δὲ τούναντιον ἐστὶν, ὅτι τὴν μὲν προσθήκην ὀλίγα εἰδότες, ἐποίουν, ταῖς δὲ τοῦ λόγου μηχαναῖς ὑστερον αὐτὴν ἐκδικούσι, πολὺ μετὰ τὴν προσθήκην τοσαῦτα ἐπὶ λόγοις ἀνθήσαντες, οἱ δὲ Πατέρες ἡμῶν, ἀνθοῦντες ἐπὶ σοφίᾳ τότε καὶ ταῖς ἄλλαις δυνάμειν, ἀντέλεγον αὐτοῖς· προστιθεῖσι, τὰ τε ἄλλα καὶ τὸ προστεθειμένον οὐκ ὀρθῶς ἔχειν κρίνοντες. Κάρις ἂν οὖν εἴη τοὺς μὲν νῦν ὄντας Ἁλατίνους σοφίᾳ τῇ αὐτῶν καινοτομίας ὑπερδικεῖν πατρικῆς, ἡμᾶς δὲ ἐν τοσαύτῃ λόγων πενίᾳ καὶ ἀσθενείᾳ τῶν τῶν Πατέρων ἡμῶν σοφωτάτων ὄντων ἐνστασις ἀναίρειν μετὰ λόγων γενναίων γεγεννημένων.

Καίτοι καὶ νεωστὶ κινήθηεντος ἂν τοῦ ζητήματος, οὐ τοσοῦτον εἶδε διὰ τὴν ἀμάθειαν θαρρῆν, ὅσον δι' αὐτὴν ταύτην εὐλαβεῖσθαι τε καὶ φυλάττεσθαι τὴν ἑξαπύτην. Ἀλλ' ἔδει γ' ἂν ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἱσταμένης τῆς κοινῆς ἡμῶν καὶ Λατίνους ποτὲ πίστεως, τὸν ἐκ τῆς παραφορᾶς ταύτης καὶ τοῦ σχίσματος κίνδυνον, καὶ τὴν ἐκ τῆς καινοτομίας ἀμφιβολίαν, εἰς τοὺς αἰτίους ἀποβρίπτειν ἐθέλειν, καὶ μὴ βούλεσθαι κοινωεῖν δόξης, ἣν οὐκ ἐτι κρίνειν δυνάμεθα τῆς περὶ ταῦτα δεινότητος ἡμᾶς· ἀπὸλελοιπούσα. Ὅδηγίαι δὲ τοσαύτης ἡμῶν ἢ τῶν Πατέρων προὑπαρχούσης, τίνα συγγνώμην ἔχομεν, τῇ αὐτῶν ὀλιγομαθίᾳ κρίνειν οὕτω μέγαλον πράγματος ἐπιτρέψαντες ὥστ' ἄλλο τι κρίνειν περὶ αὐτοῦ, ἢ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις καὶ διδασκάλους πᾶσιν εἰδοῖται;

Εἰ δὲ τοῖς νῦν σοφωτέροις ἡμῶν ἐν πανεὶ πεισόμεθα πράγματι, τὴν πρὸς τοὺς οἰκειότερους ἅμα καὶ σοφωτέρους ἀναφορὰν ἀποβρίψαντες; ὄρα καὶ πρὸς τὴν Ἀρμενίων μεταπίεσθαι δόξαν, εἰ δὲ βούλει, καὶ τὴν Παρσῶν· ὑπὲρ ἔδδομήκοντα γὰρ διδασκάλους, ὡς ἀκριβῶς ἴσμεν, ἢ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία πλουτεῖ, τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν οὕτως ἠσκηκότας καλῶς, ὡς μηθενὸς ἐνδὲν οὐδένα αὐτῶν, τῶν ἐν Λατίνους πάντων τὰ τοιαῦτα εἰδόντων. Ἐν δὲ Πέρσαις καὶ πλείους τούτων εἰσιν, οἱ περὶ τὴν φυσικὴν καὶ μαθηματικὴν ἥσυχολημένοι σοφίαν ὑπὸ ταῖς λογικαῖς μεθόδοις πάνυ καλῶς. Δεήσει γοῦν πρὸς ἐκείνους σοφωτέρους ὄντας ἡμῶν μεταπίεσθαι, εἰ συμβαίη ποτὲ τίσιν ἐκείνων ἡμᾶς διαλεγόμενους ἐνδιδοῦναι ταῖς τῶν λόγων πλεκτάναις. Ὅ πᾶσα παθεῖν ἀνάγκη, τούτου συμβάντος, καὶ οὐκ ἂν τις φαίη τοῦτο νοῦν ἔχων καὶ πιστεύειν εἰδώς.

Ἵσπερ οὖν πρὸς ἐκείνας τὰς εὐσεβείας, τῇ τῶν Πατέρων ἀρκούμενοι κρίσει, οὐδ' ἐπισημότερος γεγε-

νηθαι νομίζομεν, καὶ πρὸς τοῦτοις θεοφιλεῖς, γενναίως ἰστάμεθα, εἰ μὴ καὶ πρὸς ἄλλην πᾶσαν διαφορᾶν μείζω τε καὶ ἐλάττω τὸν αὐτὸν στηρόμεθα τρόπον, περὶ ἧς ἴσμεν τοσοῦτοις ἔτεσι τοὺς ἡμετέρους Πατέρας καὶ διδασκάλους, μετὰ πολλῆς ἐρεύνης τὰ ὄντα δοξάσαντας, καὶ γνώμην περὶ Λατίνων εὐληφότες, ἦν ποτε ἔσχον καὶ τοῖς ὑπομνήμασιν ἡμῖν καταλείψαι ταύτην σπουδάσαντας, ὅπως ἂν συμφωνῶμεν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν παρὰ μέρος τῆς αὐτῶν πίστεως ἄδωμεν; Ἄλλ' οὐδὲ χάριν ἔχειν ὀφειλομεν μᾶλλον τοῖς τοῖς περιθόλους τούτους ἰδρυσαμένοις ἡμῖν, ὅφ' ὧν φυλαττόμεθα, ἢ τοῖς τοῖς θριγγοῦς πηξαμένοις τῆς εὐσεβείας καὶ προσθεῖσαι ποινὰς ὑπερβαίνειν βουλησομένους· ἐκεῖνοι τε γὰρ ὑπὲρ τῆς τῶν ὀφειγόνων ἐλευθερίας πάντα ἐποίουν· καὶ οὗτοι πολλὴν τὴν πλάνην καὶ τὴν ἐξπατῆρην ἐν τοῖς τῶν ἀνθρώπων λόγοις οὖσαν ὀρώντες, ἀπαθεῖς ἡμᾶς ἐσπούδασαν ἐξ αὐτῶν διασώσασθαι. Ὡσπερ οὖν ἀνοητότατοι πάντων ἂν ἦμεν, τὰ τὴν ἀσφάλειαν ἡμῖν καὶ τὴν ἐλευθερίαν διδόντα τείχη ταυτὶ καθαιρούντες, οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ πνευματικὰ τείχη ταυτὶ προδιδόντες, ὅσῳ καὶ περὶ μαιζόνων ὁ κίνδυνος ἔσται, τὸ τέλος εἶττον ἢ μεταβολὴ τοῦδε τοῦ κόσμου ἐγγύς, ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων ἔστιν ὀρᾶν. Εἰ δὲ καὶ μὴ τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸ γοῦν ἡμέτερον γένος καὶ ἡ πατρὶς αὐτῆ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς σχεδὸν ἔστιν, ἂν μὴ τὸ Θεῖον χεῖρα ὑπερέχη. Οὐ βουλόμεθα τοίνυν βεβήσπιδες ἐν τῷ τέλει φανῆναι, καὶ τῶν προγόνων δειλοτέρου. Γενναϊοτέρους μὲν οὖν εἶναι καὶ φαίνεσθαι δεῖ, ὃ καὶ ἐκεῖνοι περὶ ἡμῶν εὐξάνοντο τηλικούτων ἡμῖν ἐστώτων παραδειγμάτων, καὶ τὴν πίστιν ὁμοίως διαφυλάττειν ἐν πολλῶ μείζοσι δυσχεραῖαις. Καὶ εἰ τις δυοῖν προκειμένων κακῶν δεῖν ἐλέσθαι τὸ ἐλαττον λέγοι, οὕτω τῆς τῶν πραγμάτων δυσκολίας πειθούσης, καὶ τῷ δεῖν τῆς ἀπιστίας μικρόν τι παρεκκλίνει τῆς ὀρθῆς ἀξιοῖ πίστεως, ὁ μὲν ἀδιαφόρους ἔχει πρὸς πάντα προδήλως, τῶν γὰρ τοιοῦτων ἢ το αὐτῆ κρίσις ἔστιν ἡμεῖς δὲ ἴσμεν, ὅτι καὶ μικρόν τι τῆς ὀρθῆς ἐκκλίνοντα πίστεως, ἅπας νόμος αἰρετικῶν εἶναι βούλεται, ὡς τοῖς περὶ ταῦτα πεπειραμένοις ἐστὶ σαφές· καὶ ὅτι τῆς μὲν ἀληθείας οὐσης μῖα ἐν τε τῇ περὶ τὸ Θεῖον δόξῃ καὶ πᾶσι πράγμασι, τὰς περὶ ἕκαστον πλάνας ἀναριθμήτους εἶναι συμβέβηκε, βαθμῶ τινι καὶ τάξει τῆς ἀληθείας ἀπωκισμένους. Δεῖ δὲ μετὰ τῆς ἀληθείας εἰς τὴν αἰώνιον εἰσιέναι ζωὴν· ἀκάθαρτος γὰρ, φησὶν, οὐ μὴ διέληθ' αὐτῆς, εἴτε κατὰ νοῦν, εἴτε κατὰ θέλησιν τὸ αἶσχος ἔχοι καὶ τὴν ἀκαθαρσίαν. Εἰ δὲ μέλλοι τῆς αἰωνίου τυγχάνειν ζωῆς ὁ μικρόν τι τῆς ὀρθῆς δόξης ἐκκλίνων, καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον εὐθύς τῷ αὐτῷ λόγῳ τεύξεται, τῆς ἴσης ἀποστάσεως οὐσης πρὸς τὸν μετὰ ῥύπου ταύτης ἔξωμεινον, καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ὁμοίως· καὶ οὕτω τεύξονται τῆς αἰωνίου ζωῆς οἱ τὴν ὑποσηνοῦν πλανώμενοι πλάνην, πίνετε; ὁμοίως κατὰ τε μέγεθος καὶ σμικρότητα. Εἰ ἐξ τούτου ἀδύνατον, οὐκοῦν καὶ τὸν μικρόν τι τῆς ἀληθείας ἐκ προαιρέσεως ἀποκλίνοντα σώζεσθαι τῶν ἀμηχάνων ἔστιν. Ἡμεῖς οὖν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τῆς

πίστεως ἰδρυμένους οὐ δεῖ τηλικούτον ἐκόντας ἀναδέχεσθαι κίνδυνον, εἰ καὶ μικρόν τι μέλλομεν παρτρέπεσθαι.

Εἰ δὲ τις ἡμῶν πυνθάνοιτο, καθάπερ εἰώθησιν πολλοὶ τοῦτο ποιεῖν, εἰ τοὺς Λατίνους αἰρετικούς ἡγοῦμεθα, φημὲν, οὐκ ἔστιν ἡμέτερον ἐν τοσαύτῃ πενίᾳ καὶ ἀσθενείᾳ πραγμάτων προσηγορίας ἐπιτιθέναι τοιαύτας Ἐκκλησίᾳ τοσοῦτον ἐχούσῃ κράτος, καὶ μηδὲ τοῖς ἡμῶν ὑπέκειν ἀξιοῦση νόμοις, ὡσπερ οὐδ' ἡμεῖς νῦν τοῖς αὐτῆς· ἀλλ' ἀρκοῦν ἔστιν ἡμῖν τῶν πατρῶν ἔχεσθαι διδασμάτων καὶ νόμων, πρὸς οὐδένα δὲ τῶν ἄλλων διαπληκτίζεσθαι. Ἐκεῖνοι δ' ὅποιοι ποτὲ εἰσιν, οἷδὲ τε ὁ Θεὸς καὶ ἡ μέλλουσα ἀποκαλύψει ἡμέρα, καὶ εἴπερ ἐνδέχοιτο αὐτοὺς μετὰ τῆς ἀληθείας ἐστάναι τῇ πίστει προστεθεικίτας· ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἡμέτερον ἄξιον ἔσται ψόγου παρὲ Θεῶν δικαστῆν τοσοῦτοις πειθομένων δικαίοις. Εἰ δὲ τὴν ἐκείνων δόξαν τῆς ἀληθείας ἀφαστάναι συμβαίη, ὡσπερ οὖν ἡμῖν ὑποπτεύεται, πόσον τοῖς κοινωοῦσιν ἔχειν τὸν κίνδυνον τῆς ἀληθεστέρως καὶ κοινῆς καὶ πατρῶν δόξης ἀπόθεσις, ἀνευ λόγου καὶ ταῦτα γεγεννημένη; Τίς γὰρ λόγος ὑπὸ τῶν νῦν Λατίνων ἐξευρημένος; Ἐπεισέ τινος τῶν ἡμετέρων σφίσι προσθίσθαι; Ἄλλὰ τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα καὶ ὑπὸ Λατίνων ἀεὶ περιεσπόμενα καὶ αὐτοὶ φέρουσιν εἰς μέσον καὶ ὑπ' αὐτῶν πεπεισθαι φασί. Ταῦτα δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καλῶς ἐξελέγηται Πατέρων καὶ διδασκάλων. Πρῶτον μὲν οὖν, ὅπερ εἴρηται, καὶ τὸ μικρόν τι τῆς ἀληθείας ἀποπεπιτωκέναι ἐκόντας ἐν ἴσῳ τοῦ καὶ πρὸς τὴν μεγίστην δυσσέθειαν ἐκκυλισθῆναι νομίζομεν· εἴπερ δ' ἀμφοτέρων ὁμοίως, ἀνάγκη τῆς ἀληθινῆς ἐκπίπτειν ζωῆς. Ἐπειτα τῆς μὲν ὀλης πίστεως ὁ Θεὸς προνοήσεται· οὐ γὰρ ἡμέτερον ἔστιν αὐτῆς προνοεῖν, ἐκάστῳ δὲ ἡμῶν τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐπιμελητέον ἔστιν.

Εἰ δὲ καὶ μέλλομεν τὴν πίστιν ἔργοις ὅπως ἂν περιωθειῇ τοῖς ἄλλοις ἐπιμελεῖσθαι, δεικνύτω τις ἡμῖν ὁ βουλόμενος καὶ ξίφη, καὶ κρημνοῦς, καὶ πᾶν ἴτιοῦν, καὶ τὴν προθυμίαν ἡμῶν οὕτως ὀφεται, εἰ μόνον ὀφόμεθα φανερώς, ὅτι τοῖς σωματικοῖς κινδύνοις ἡμῶν ἢ πόλις αὐτῆ τῆς τῶν ἐχθρῶν δουλείας ἀπαλλαγῆσεται. Ἡ τί βουλευομένων τῶν ἐπιτροπευόντων ταύτης τῆς πόλεως ὑπὲρ σωτηρίας αὐτῆς ὠνήσαμέν ποτε, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πλέον πίντων σχεδὸν εἰς τὴν χρεῖαν ἔτοιμοι παριστάμεθα; Τὸ δὲ προδιδόναι τι τῆς πίστεως ἀξιοῦν ἐκόντας, ὡς ἂν ἡ πόλις αὐτῆ, καὶ δι' αὐτῆς ἡ καθόλου σώζοιτο πίστις, ὁ βουλόμενος; ἐπαινέτω. Μᾶλλον δὲ εὐχόμεθα καὶ τοὺς νῦν ἐπαινοῦντας τοῦτο, μεταβαλομένους τὴν ὀρθὴν λαθεῖν γνώμην. Εἰ δὲ καὶ οὗτοι τοῖς αὐτοῖς ἐπιμείνειαν, ἀλλ' οὐχ ἡμεῖς γε τῇ γνώμῃ ταύτῃ ποτὲ θηρόμεθα, οὐδὲ βουλησόμεθα τὴν οἰκουμένην, εἰ οἶόν τε εἴη σύμπασαν εὖ ποιεῖν, αὐτοὶ τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἀληθείᾳ προδκρούοντες; θανασίμως, καὶ τὴν αἰώνιον κόσασιν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν προξενούντες. Εἶτα καὶ τὴν πόλιν ἡμῶν σύμπασαν ὀρώμεν κοινωοῦσαν ἡμῖν τῆς γνώμης ταύτης, πλὴν ἁλίγων τῆς ἀναιδείας μεστῶν. Φασὶ γὰρ πάντες ἂν ὑποστῆναι μᾶλλον, ἢ τὴν πάτριον ἀρνήσασθαι δόξαν, καὶ τὸ τῶν πολυτέρων θεῶν οὐδὲν

αὐτοῖς· πρὸς τὴν πίστιν εἶναι δοκεῖ. Εἰ γὰρ καὶ μη-
δὲν τῶν ἄλλων ἠδύνατο συνορᾶν, ἃ δεῖ τοὺς νοῦν
ἔχοντας καὶ ὑγιῶς πιστεύειν εἰδότες, τοῦτο γοῦν
οὐκ ἂν ποτε βουλευθεῖεν, χεῖρους ἀπάντων ἀνθρώπων
ἐν τούτῳ τῷ μέρει φαίνεσθαι. Ποῖον γὰρ ἔθνος ἔβου-
λεύσατό ποτε, σύμπαν ὁμοῦ τὴν πίστιν καὶ τὴν θρη-
σκείαν ἀμείψαι τὴν ἑαυτοῦ, μόνον ἵνα τοῖς· ἔξωθεν
εὐροῇ; καταγνόντες μὲν οὖν τῆς ἰδίας πίστεως· πρὸς
τὴν ἀληθῆ μετετέθησαν, μετὰ κινδύνου καὶ σφαγῶν
τοῦθ' αἰρούμενοι, καὶ πάντα προῖεμένοι βράβειω
ὑπὲρ τοῦ τῆς ἀληθείας τυχεῖν. Μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ τὰ-
ληθῆ λέγειν, τίς ἐν δευρῶν γένοι, τοιοῦτον προβαλ-
λόμενος πρόβλημα, οὐ πυρὸς ἂν γένοιτο καὶ λίθων
ἔργον εὐθύς; "Ὅστε καὶ ἡμεῖς πᾶν διδόμεν, μὴ
τουτὶ πολλῶν ἡμῖν συμφορῶν αἰτιον ἐκ Θεοῦ κατα-
σταῖη· καὶ ἦν ἂν ἐπήγαγον δίκην, οἵτινες ἦσαν οἱ
σφρονοῦντες ἐν τοῖς δυναμένοις ταῦτα εὐθύειν,
ταύτην ἐπενέγκη χαλεπήσαν τὸ Θεῖον. Ἀλλὰ τὸ πᾶν
βραχεῖς· εἶναι τοὺς ταῦτα παρήρσιαζομένους, τὸ δὲ
πλείστον τῆς πόλεως· σφρονοεῖν καὶ τῆς πίστεως εὐ-
λαβῶς λίαν ἀντέχεσθαι, καὶ πάντα ἐτοιμῶς ἔχειν
ὑπὲρ αὐτῆς σφοδρῶσαι, τοῦθ' ἡμῖν τὰς ἀγαθὰς
αὐ ἐπιβάδας παρέχεται. Εἴτε· οὐδὲ συνορᾶμεν, τίς ἂν
γένοιτο ἡμῖν ἐκ Λατίνων διαρκῆς καὶ αἰετὸς βοήθεια,
εἰ γε καὶ ἐμέλλομεν πάντων ἰθύνων περὶ
ταῦτα φαίνεσθαι χεῖρους, τῶν προσκαίρων τὴν πί-
στιν διαμειδόμενοι. Ἡ δεικνύτω τις ἡμῖν προφανῶς
οὕτως, μὴ σκιὰς καὶ ὀνειρούς λεγέτω. Τῆ μὲν γὰρ
πεισθῆναι κακῶς ἴσως ἂν ποτε καὶ συνέβαιεν ἡμῖν
ἐγκαταλείποντος τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ περὶ τῆς· ἐκείθεν
ἐπιζομένης βοήθειας θαρρῆναι, ἃ καὶ οἱ τῶν λέ-
γοντες πιστεύουσιν ἢ προσποιούνταν πιστεύειν, ἵνα
τοὺς ἄλλους ἐξαπατῶσιν, ἀμήχανον ἂν ἦν ἡμῖν τοῖς
τάκεινων πάντ' εἰδοῖσι καλῶς καὶ τὴν βοήθειαν λογι-
ζομένοις, ὅπως τις ἂν γένοιτο ἱκανῆ διαπαντὸς τοῦ
διηνεκῶς ἡμᾶς πιέζοντος δέους. "Ὅθεν εἰ καὶ μηδὲν
ἄλλο τούτ' ἐχρῆν δεδιέναι, μὴ καὶ τὸ θεῖον ὑποσταῖη
τις, καὶ τοῦ καλοῦ διαμάρτοι, εἰ καὶ καλὸν εἶναι
μέλλοι τὸ δυσσεβῶς ποριζόμενον, ὃ πᾶσι συμβαίνειν
εἰκὸς τοῖς μὴ μετὰ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ πράττουσιν.

Ὅρατε δὲ καὶ τὰς βοήθειας, ἃς ἡμῖν ὁ πάππας
παρέσχετο μετὰ τὸ κλίνει γόνυ τοὺς ἡμετέρους ἐπι-
σκόπους ἐκεῖ, εἰ καὶ μὴ παρ' ἑαυτοῦ, ἐκ γε τῶν ἡμῖν
ποτε προσηκότων, ἃπερ ἐπαναστρέφειν αὐτὸν ἐχρῆν
εὐθύς λυθέντος τοῦ σχίσματος, ὡς εἶχεν ἐπιτίθειν,
καὶ εἰ μὴ τοὺς ἄλλους ἐπεισεν ἀποδιδόναι τὰς νή-
σους ἡμῖν, καὶ τὰς πόλεις τὰς ἐν Ἑλλάδι, καὶ αὐτὸς
τὰς ἐκκλησιαστικὰς εἰσόδους ἀπέτισε τοὺς παρ' αὐ-
τοῦ πεμπομένους ἐξελάσας ποιμένας. Καίτοι σαφές
ἔστιν, ὡς εἰ μηδὲν ἕτερον ἐπολεῖ τοῦτο γοῦν πράτ-
των, ἠδύνατ' ἂν τὰ μέγιστα βῆθειν τὰς προσόδους
τῶν ἐκκλησιῶν συμπάσας ἀποδιδούς τῆς ἐν Κερκύ-
ρα, τῆς ἐν Σικελίᾳ, τῆς ἐν Κρήτῃ, τῶν ἄλλων νή-
σων, ἃς ἐξ ἡμῶν ἔσχεν ἀρπάσας, καθάπερ ἄλλοι
τὴν τῶν νήσων ἀρχὴν. Ἀλλ' οὕτε οὐδὲν τούτων
ἐποίησε δὴ ποτε, καὶ τοῦ τῆν πόλιν τῶν Πατρῶν ἀνα-
ληφθῆναι πάλιν ἡμῖν σφοδρὰ ἐμνησικακίαι. Καὶ τὸν
θυμὸν αὐτοῦ θεραπεύοντες, ἴσως τι καὶ ἐχαρίζοντο
τῶν οὐ πεπνυμένων οἱ τῆς πόλεως ἄρχοντες, ἕως τῆ

τῶν βαρβάρων χειρὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ὁ Θεὸς παρα-
δοῦς, τῷ μὲν ἡμιβλυεν τὴν ὀργὴν, τοῖς δὲ κακῶς· θε-
ραπεύουσι νοῦν, ὡς οἶμαι, ἐνέθηκεν, ὡς μᾶλλον ἂν
εἴη φοβητέον τὸν Θεὸν καὶ θεραπευτέον ἢ τὰς τῶν
ἀνθρώπων ἀπειλὰς, εἰ παρὰ πᾶν γίνοντο δίκαιον.
Ἔωλος οὖν ἔστι καὶ ὁ τῆς ἐκ Λατίνων ἐπιζομένης
βοήθειας ἡμῖν λογισμῶς. Ἀλλ' εἰ μέλλομεν ἀπηλ-
λάχθαι δουλείας, φυλακτέον τὴν πίστιν ἣν παρείλη-
ψαμεν, καὶ τοῖς ἄλλοις ἔργοις ἐξιλωτέον τὸ Θεῖον·
συμβούλοις πλείοσι καλλίστοις χρηστῶν περὶ τῶν
ὄλων, μετ' ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ λόγου παν-
τὸς τὰ κοινὰ διοικεῖν ἀρχτέον, καὶ ἀπολαυστέον ἐν
τούτων ἐκάστοις, ὅσα δεῖ καὶ δίκαιόν ἐστι, καὶ πρὸς
τὰς κοινὰς χρεῖας ἐπίσης χορηγητέον, καὶ τῶν δυ-
ναμένων σώζειν ἡμᾶς ἐπιμελητέον, ἐπαγρυπνοῦντας
τῆ τούτων εὐρέσει τε καὶ ποιήσει. Πρὸ δὲ πάντων
συνέδριον ποιητέον, ᾧ μελήσει μετὰ Θεοῦ περὶ
ἀπάντων καλῶς. Τούτων δὲ προϋποθεθειμένων, καὶ
τὴν πρὸς Λατίνους εἰρήνην πραγματευτέον, καὶ ἐ-
περὶ οἷόν τε εἴη, καὶ τὴν μετὰ πάντων ἀνθρώπων τε
καὶ ἔθνων, οὐχ ἡμᾶς συνεξαδικουντας, ἢ συμπαρα-
νομοῦντας καὶ ὄλως πρὸς τὰ χεῖρω μεθισταμένους,
ἀλλὰ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν εὐσεβῆ τε καὶ δίκαια καὶ
τοὺς ἄλλους ἔλκοντας, εἴγε βούλοιντο πείθεσθαι, καὶ
μὴ βουλομένους, εἰς τὴν δίκην ἐκείνην παραπεμ-
πτέον. Αὐτοὶ δὲ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς δικαίως συνθῶ-
μεθα καὶ καλῶς, τοῖς τῶν Πατέρων συνδεόμενοι νό-
μοις, καὶ μὴ ποιῶμεν ἀλλήλους, ὅπερ οἱ Λατίνοι
ποτε πεποιθήκασι. Καὶ ζητούντων ἡμῶν καταθεμέ-
νους τὴν προσθήκη, εἴτα δικάζεσθαι οὐκ ἐβού-
λοντο ποτε συγχωρεῖν ἕως τῆς ἡμῶν ἀσθενείας δρα-
ξάμενοι, καθάπερ ὁπωσδήποτε τοῖς ἑαυτῶν πεποιθη-
ταί νόμοις. Ἀλλ' ἐν γεγονότες σῶμα, καὶ ὑπὸ μιᾷ
κεφαλῇ τῷ Χριστῷ, ὃν μέχρι καὶ χθὲς πάντες ὁμοίως
ἐσέθωμεν, καὶ τῶν οὐ καλῶς γενομένων ἀναντιρρή-
τως, εἰ μὴ τις φιλονεικεῖν ἐθέλοι πρὸς τὰ φαινόμενα,
τούτων ἀποστάντες πάντες ὁμοῦ, καὶ τοιαύτην δόν-
τες πληροφορίαν ἀλλήλοις ὡς δεῖ ταύτην δίδοσθαι
φανερῶς, οὐ συνεσκιασμένως, ἀληθῶς, οὐχ ὑποκρι-
τικῶς, οὕτω γὰρ οἱ τῆς Ἐκκλησίας βούλονται νό-
μοι, τότε δὴ καὶ περὶ τῶν πρὸς Λατίνους ἡμῖν δι-
καιῶν σκεψόμεθα· καὶ πάντες ὁμοῦ τὴν πρὸς ἐκεί-
νους ἀπολογίαν ὑποστησόμεθα, καθάπερ ἀρμόττει
Χριστιανοῖς ὑπὸ μητέρα μίαν τελούσι. Καὶ πάντα
ἡμῖν οὕτως ἀπαντήσῃ παρὰ Θεοῦ τὰ καλά, καὶ ἐν
ἑαυτοῖς καὶ πρὸς τοῖς ἔξω· ἀρκεῖ γὰρ τοσοῦτον εἰ-
πεῖν. Ἀλλ' ἐπειδὴν ἐκάττου τοὺς λόγους τις ἡμᾶς
ἀπαντοίη, καὶ πῶς ἂν ἕκαστα διαθεοίη καλῶς σὺν
Θεῷ, καὶ ἡμεῖς ἐτοιμοὶ διδοῖναι καὶ ἰδίᾳ καὶ παρῆρ-
σία, καὶ πείσαι μετὰ Θεοῦ πάντας τοὺς ὀρθῶς τε
καὶ κατὰ Θεὸν εἰδότες περὶ πάντων τούτων λογι-
ζεσθαι.

Ταῦτα πολλάκις ἀνηνέγαμεν καὶ τῷ βασιλεῖ, κά-
κεῖνος, ἴσμεν καλῶς, τί περὶ τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπ'
αὐτοῦ γεγονόντων ἐφρόνει, καὶ πῶς ταῖς ἡμετέρας
ἡζυμένους ἀποκρίσει, καὶ ὅπως οὐτ' ἐπιηγάκαζε,
καὶ ἐβούλετο τὸ πάτριον ἡμᾶς διαφυλάττειν δόγμα
καλῶς, καὶ ἐπῆνε τοὺς τοῦτο πράττοντας, ἐμίσει τε
τοὺς ἄλλως διακειμένους. Ἡμεῖς τούτων μάρτυρες

πάντες, ἐκ τῆς ἐκείνου φωνῆς καὶ γλώττης ἕκαστος ἅπαντα εἰδότες. Ἄλλὰ περὶ τῆς ἀρχῆς δεδιώς ἀδέες τι δέος, καὶ τοῦ μὴ δόξαι Λατινοῖς ἀηδῆς λελυμένων τῶν κακῶν ὑποσχέσεων τὴν τῆς ψυχῆς ἀσφάλειαν φεῦ! προΐεμενος, οὐκ ἠνεύχετο φανεράν τὴν ἱατρειάν τῆς ψυχῆς ἐξεργάσασθαι, καὶ σώσαι πολλοὺς, τοὺς ὑπὸ τῆ προσποιήσει τοῦ βασιλέως τῆς ἀπολλυμένουσ. Ἄρισ οὖν ἐκείνω καὶ οὕτω πολλῇ, ὅτι τὸν τῆς συνεϊδήσεως ἔλεγγον οὐ περιεΐδεν, ὡς οἱ πολλοὶ τῶν ἀρχόντων πράττουσιν, ἀλλὰ τοῦτον πρὸ πάσης ἀνάγκης πεπονημένος, εἰ καὶ μὴ φανερώς οὕτως, καθάπερ ἄρα ἔχρη, καὶ ὡς οἱ τῆς Ἐκκλησίας νόμοι κελεύουσιν, ἀλλὰ τρόποις ἄλλοις ἰδεῖσκυ τὸν ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἀγθόμενον, καὶ μηδὲν αὐτοῖς συνεγνωκότα χρηστὸν, παρίεμεν καὶ ἄλλα τῆς ἐκείνου μεταμελείας τεκμήρια. Ἄλλὰ βουλόμενος τὸ πῶμα ἐκείνω μετρίως γοῦν ἐξιάσασθαι καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων, οἱ τοῖς ἐν Φλωρεντία συντεθειμένοις ἑαυτοὺς ὑπέγραψαν, δέδωκεν ἡμῖν ἄδειαν, ἐν τῷ τοῦ Ξυλαλλᾶ λεγομένῃ παλατίῳ πολλάκις συνελθεῖν, καὶ δοῦναι ἀπόκρισιν περὶ τῆς ἐνστάσεως παρόντος τοῦ λεγόμενου καὶ μεγάλῃ ἀνάγκῃ ἐπάγοντος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Καὶ ἡμῶν ὠρίμως καὶ ἰσχευμένοις τὴν ἀπόκρισιν δεδωκότων αὐτῷ, προσέταξεν ὑπογραφεῖναι τὸν τόμον ἐκείνον, ἢ τὸν τῆς πίστεως λίθειον, ὃν καὶ ὑπογεγραμμένον λαθῶν, ἀντεῖπε μὲν οὐδὲν οὐδ'

ἠνώχληκε φανερώς, ἐνὶ δὲ τινι τῶν πιστοτάτων ἐεῖπεν, ὡς ἄρα Ἡσθόμην ἑμαυτοῦ μέγα τι τῆς συνιδήσεως ἀποβρίψαντος ἀχθος. Ἄντι γὰρ τῶν κακῶν ἐκείνων ὑπογραφῶν ἀνυπογράφασι τῷ τῆς ἀληθείας ἐποίησα δόγματι τοὺς ἱεροὺς τούτους ἀνδρας, καὶ εἰ μηδὲν βελτίονι καὶ ἰσχυροτέρῳ τρόπῳ δυνηθεῖν τὴν πληγὴν ἐκείνην ἀκείσασθαι τῆς ψυχῆς, οὗτος γοῦν ὁ τρόπος τῷ καιρῷ πρόσφορος ὢν, ἱκανὸς εἴμαι, δόξει τῇ θεῷ φιλανθρωπίᾳ. Πάντα μὲν εἶπεν ἐκείνος, μηδὲν δὲ πλέον ὠφελῆσαι τὴν Ἐκκλησίαν βουληθεῖς, ἐν αὐτῇ τῇ προσποιήσει τοῦ Λατινισμοῦ τὴν ἀρχὴν ἡμοῦ καὶ τὴν ζωὴν ἀπεβάλλετο. Καὶ τῶν μὲν τῆς Ἐκκλησίας τιμῶν ἐστερηθῆ δικαίως, ἥς οὐ προὔργου πεφρόντικεν· εἰ δ' ἔσται τι πλέον αὐτῷ παρὰ τῆς θεῆς φιλανθρωπίας διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἡμερότητα, καὶ τὰς ἐνδον μεταμελείας, ὑπὲρ τῶν κακῶς αὐτῷ καινοτομηθέντων, Θεὸς ἂν εἰδείῃ. Οὕτως οὖν καὶ ἡμῖν ἔκτοτε μέχρι καὶ νῦν ὁ τόμος ἐκείνος εἰς ἀνατροπὴν τῶν ὠροτεθημένων ἀρκεῖ, σύμφωνος ὢν τῇ ψήφῳ τῆς ἱερᾶς ἐκείνης καὶ καθολικῆς συνόδου, τῆς μετὰ τοῦ Βέικου συνηθροισμένης καὶ καθελούσης αὐτὸν κανονικῶς, ἕως ἂν καὶ ἄλλο τι δοίῃ Θεὸς εἰς πάνθημόν τινα τῆς ἀληθείας φανέρωσιν. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΙΜΩΝΙΑΚΗΣ ΑΙΡΕΣΕΩΣ Η ΑΠΙΣΤΙΑΣ.

Τῆς ἐκ τῶν ἀθέων τούτων βαρβάρων ἐπελοῦσας ἡμῖν συμφορᾶς, καὶ ἃς περὶ τοῦ μέλλοντος δέδιμεν, πανταχόθεν ἡμῖν τῆς τοῦ δυνήσεσθαι φέρειν ἐλπίδος ἐκλειοπιτίας, ἄλλοι ἐπ' ἄλλην αἰτίαν ἀναφέρειν πειρῶνται. Οἱ δὲ καὶ πάσης ἐρεῦνης τοιαύτης ἰσχυροτέρως εἶναι νομίζοντες, οὐ σκοποῦνται μὲν τὰς αἰτίας, οὐδὲ γὰρ ἠγούνται βράδως ἂν εὔρειν δύνασθαι, τὰ δὲ τῶν ἀπεγνωκότων ἀλγοῦσιν, οὐδὲ ἀλεωρῆν τινα λοιπὸν ἐλπίζουσι τῶν δεινῶν, οὐδ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, πλην ὅσον ἐπιδοῶνται μάτην τὸ θεῖον, ἔδει γὰρ τι μὲν ἐξαμαρτάνουσιν ὀργίζεσθαι, εἰ δ' αὖ ποιοῦσιν εὐμενὲς ἂν φανεῖν, καὶ τὰ τοιαῦτα πρῶτον εὐρόντας, εἴτ' ἐκείθεν τὴν ἐπικουρίαν αἰτεῖν. Ἄλλὰ νῦν οὐδὲ σφᾶς αὐτοὺς λελήθισιν ἐπὶ τὸν Θεὸν εἰκῆ τρέχοντες. Ἐγὼ δὲ πρὸς ἑμαυτὸν πολλάκις περὶ τούτων σκεψάμενος, οὐ γὰρ οἶδ' ἂν, ὅτι ἦν ἐν τισαύταις τῶν δεινῶν ὑπερβολαῖς, ἡρεμεῖν ἀκοῆ, καὶ μνήμη, καὶ ὕψει, καὶ προσδοκίας συλλεγομέναις, οὔτε τῆς μόνης τούτων αἰτίας οἶμαι διαμαρτάνειν, οὐτ' ἀδύνατον τὴν ἐπανόρθωσιν ἡγημαί.

Δι' ὃ μὲν εὖν ἔγωγε ταῖς ἐσχάταις Χριστιανοῦς

περιπεσεῖν νενόμικα συμφοραῖς, τὸ τῆς Σιμωνίας ἐστὶ δυστέθημα. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, τὰ μὲν εἰς τὸν πλησίον τὸ βλάβος ἐκτείνοντα, δι' ἃ δ' εἰς τὴν φύσιν παρανομοῦντα ἐπομένως τὸν Θεὸν ἐκπολεμοῦσιν ἡμῖν, τὸν δικαίως τῶν ἀδελφῶν ἡμῖν ἐπιτροπεύοντα καὶ τὴν φύσιν, ὡς κοινῷ πατρὶ καὶ καθηγεμόνι πάντων προσήκει. Ὁ δὲ κἂν τούτοις πλέον ἐσὶν εἰς παροξυσμὸν, ὅτι καὶ νόμων ἡμῖν ἐξ αὐτοῦ τεθειμένων ἐφ' ἐκάστη τῶν χειρόνων, τῶν βελτιόνων ἐνεργειῶν, τῶν μὲν σὺν πολλοῖς τοῖς προτρεπτικοῖς τὴν εὐδαιμονίαν ὑπὲρβουμένων, ἢ τὸ τέλος ἡμῶν ἐστὶ, τῶν δ' ἀποτρεπτικῶν τε καὶ τὰ ἐσχάτα ἐπανατεινομένων τοῖς οὐκ ἀξιοῦσι προσέχειν, εἰ τῶν αἰτίων τε καὶ καθόλου καλῶν τὰ φθαρτὰ καὶ πρόσυλα ταῦτα διαμειδόμεθα. Κατὰ λόγον ἄρα συμβαίνει καὶ τοῦ νομοθέτου δοκεῖν ἡμᾶς κατολιγωρεῖν, οὐ τῷ πόθῳ τε καὶ τῷ δέει σωφρονεστέρωσ ἐχρῆν περὶ τὰς αἰρέσεις γίγνεσθαι τῶν ἰδίων. Τὸ δὲ τῆς Σιμωνιακῆς ἄγος ἀμείψω; ἡμᾶς ἐκπολεμεῖ τῷ Θεῷ. Εἰς ὃ γὰρ ἐμέλλομεν εὐσεβοῦντες, εἶτα περὶ τῆς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανόμεναις δεῖσθαι συγ-

γνώμης, εἴπερ οὐχ οἶόν τέ ἐστιν ἐν μηδενί ἀμαρτάνειν ὄντας· ἀνθρώπους, τοῦτ' εὐσεβῶς διακηρυττόμεθα, οὐ νόμων ἐλευθερίαν πατυόντες, τὰ γὰρ τὰ νόμων ὑστερα δῆπου, ἀλλὰ δυσσεβεῖς λογισμοὺς περὶ τοῦ θεοῦ λαμβάνοντες, καὶ πληροῦντες μὲν ἔργω μαρ: ἀναίδειας αὐτοί, πειθοντες δὲ καὶ τοὺς συνόντας συνεξαμαρτάνειν, καὶ τὰ χεῖρ:στα κακῶν εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν θρησκείαν εἰσάγοντες.

Καὶ κτείνοντος μὲν τινος ἀδίκως, ἢ ἀσεργαίνοντος, ἢ συκοφαντοῦντος, ἢ διαρπάζοντος, οὐ τὸ σύμπαν τῆς πολιτείας σῶμα νοσεῖ, καίτοι καὶ ταῦτα δεῖ τιμωρεῖσθαι τοὺς ἐφεστῶτας, καὶ μὴ φροντίζωσιν, ἐπ' αὐτοὺς ἢ δίκη τοῦ Θεοῦ πολλάκις ἠνέχθη· τὸ δὲ τῆς Σιμωνίας ἀσέθημα πάνδεινός ἐστιν ὁλεθρὸς, καὶ συμφορὰ κοινοτάτη, καθάπερ τῶν νοσημάτων ἐπόσα τοῖς καιριωτέροις ἐνσχέψαντα τὸ πᾶν σῶμα συνδιαφθείρει. Τῆς γὰρ Χριστιανικῆς πολιτείας τὰ θεοφιλέστατα φθεῖρον διὰ τὴν λοιπῶν ὁδῶν βαδίζον ἐισδύνει, καὶ πάντα ἐφεξῆς ἀφιστησι τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδὲν οὕτως ἐπιδήμιον νόσημα τὰς πόλεις τῶν νοσημάτων κενοῖ ὡς ἡ χαλεπὴ νόσος αὕτη τὰς τῶν ἐαλωκότων ψυχὰς τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων. Προαίρεσις γὰρ ἐστὶ καὶ πρᾶξις μετ' αὐθαδείας ἀντισταμένη τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦτο συγγνώμης ἐν οὐδετέρῳ τῶν βίων τυγχάνουσα ὁμοίως οἷς ἡ φθορὰ τῆς πίστεως ἔνεστι. Διόπερ οὐχ ὡς ἀμαρτάνουσι, ἀλλ' ὡς ἀσεβέσι τὸ Θεῖον εἰκότως κέχρηται τοῖς τολμῶσι, καὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἐπάγει τὰς δίκας, καὶ παραδίδωσιν ἀπίστοις καὶ μιαιτοῖς μετὰ τῶν σαμάτων καὶ τὰς ψυχὰς λυμάνουσι τῶν δουλευόντων. **C** Παρώρτισάν με, φησί, ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτούς ἐπ' οὐκ εἶθαι, ἐπὶ εἶθαι ἀσυνέτῳ παροργῶ αὐτούς.

Ἄλλ' ὅτι μὲν μέγιστόν ἐστι τῶν ἀμαρτημάτων ἡ Σιμωνία καὶ ἀτεχνῶς ἀσέθημα πάνδεινον, καὶ ὡς δι' ἐν τι τοῦτο πάντα ἐπῆλθε τοῖς Χριστιανῶσι τὰ δεινὰ καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ τὰ τῆς βασιλείας εἰς ἐσχάτην ἤλθε στενότητα πρώταις αὐταῖς ἐμφάντος τοῦ πάθους ἃς κακῶς πράττειν διὰ τοῦτο δεῖσαν εἶδει τὸ σύμπαν ἔθνος, ἄλλως τε καὶ τῇ κοινωσίᾳ τοῦ μίσους τοῦδε δυσπραγεῖν, αὐτὸ τὸ πάθος πείθει πάντας ἰσοροηθῆν, ὡς μηκέτ' ἂν δεῖν ἡμᾶς· τὴν ὑπερβολὴν αὐτοῦ τῆς πονηρίας λόγοις ἄλλοις δεικνύναι, καὶ ταῖς πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν παθῶν παραθέσειν, ἀλλ' ἔξαρκεῖν αὐτοῦ τὴν φύσιν ἐπιδειχθεῖσαν τῶν ἐπομένων ἀπάντων τοῖς καὶ ὁπωσοῦν συνορῶσι διδάσκαλον γίνεσθαι· νῦν δὲ ἐπὶ τοῖς πλείοσιν ἀγνοεῖται τὸ δυσσέθημα τοῦτο διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι δῆπου τὰ τοιαῦτα εἰδέναι.

Σιμωνία τοίνυν αἵρεσις περὶ τὸ πρῶτον τῆς πίστεως ἐστὶν ἄρθρον, ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ καὶ βραβυῶσι ἱεροῦς, καὶ εἰσόδου· τὰς ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων εἰς τὸ Θεῖον λειτουργιών, καὶ Πνεύματος χάριν ὠνεῖσθαι ἢ ἀποδίδοσθαι συνεσταμένη. Αἰρετικὸς μὲν ἐστὶν ἅπας ὁ περὶ τὴν τῶν πίστεως ἄρθρων ἢ κατ' εὐθείαν ἢ πλαγίως· πλανῶ ἐνος· ὁ δὲ Σιμωνιακὸς περὶ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πίστεως πονηρὸς ἐστὶν· οὐκοῦν αἰρετικὸς προδήλως ἐστὶ. Καὶ φρονεῖ μὲν οὐκ ἐναντία τῇ ἐνότητι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πίστεως, πράτ-

τει δὲ ταῦτα τοῖς οὕτω φρονοῦσιν ἅπας, ἀνευλαθεῖ πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ γνώμην καὶ πρᾶξιν ἐπιδεικνύμενος· διὸ περὶ τὴν θρησκείαν μᾶλλον ἢ τὴν δόξαν ἐστὶν ἀμαρτητικός. Τῆς μὲν γὰρ θρησκείας ἐστὶν ἀπὸνέμειν τῷ Θεῷ τὴν ὀφειλομένην εὐλάβειαν, ὡς ἐνὶ καὶ μόνῳ πάντων αἰτίῳ· *Εἰ γὰρ ἐγὼ, φησί, Πατήρ, ποῦ ἐστὶν ἡ τιμὴ μου;* Καὶ τοῦτο λόγος· ἐστὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, τὸ σέβειν εὐλαβῶς τε καὶ ὀρθοδόξως τὸν ἕνα Θεόν. *Εἰς Θεός, μία πίστις,* ὁ Παῦλος φησι. Ὁ δ' εἰς ὧν ἡ τε καὶ πρᾶσιν τὸ τῶν πνευματικῶν πραγμάτων ἀξίωμα καθαιρῶν ἀνευλαθεῖς ἐστὶ περὶ τὸν Θεόν, τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ Σιμωνιαν νοσήσαι. **E**ἰ δὲ ἐν θρησκείᾳ μὲν ἐστὶν ἐνέργεια πίστεως, περὶ δὲ ταύτην πονηρὸς ὁ τοιοῦτος· τί λοιπὸν ἢ περὶ τὴν πίστιν ἐξαμαρτάνειν τὸν γε τοιοῦτον καὶ τοῖς τῶν αἰρετικῶν καὶ δυσσεβούντων ὅροις ἐγκλείεσθαι; Τοῦτο μὲν οὖν καὶ τοῖς ἐξῆς ἐκδηλώτερον ἔσται.

Ἦλθ δὲ γε τῆς τοιαύτης κακοπιστίας τὰ πνευματικά τε καὶ ἱερὰ γίνονται πάντα, ὡν τὴν ἐλευθερίαν ἀναιδῶς προδίδασιν οἱ χρημάτων ὄνια ποιοῦντες τὰ πάσης ὠνῆς τε καὶ πράσεως ὑπερκειμένην ἔχοντα φύσιν· τὰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ· σοφία δὲ καὶ ψυχὴ καὶ εἴ τι πνευματικὸν ἀγαθὸν καὶ δώρημα τέλειον, ἀνωθεν κάτευσ. Οὔτε δεσπόζει τῶν πνευματικῶν οὐδεὶς ἐν ἀνθρώποις, ὥστ' ἂν δεηθῆναι αὐτῶν χρημάτων διαθέσθαι καθάπερ ὡν ἔσμεν κύριοι. Ταῦτα πεπρασκουσιν οὐδεὶς ἡμῖν ἐγκαλεῖ, ἀλλ' οἰκονόμοι μόνον εἰσὶν οἱ τῶν πνευματικῶν προσετώτες· οὕτω γὰρ φησὶν ὁ Παῦλος, *Ἡμᾶς λογίζεσθε ἀνθρωπος ὡς διακόνους Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.* » Διακονοῦντες δὲ καὶ δεσποτείας οὐκ ὀλίγον τὸ μέσον. Οὔτε τῇ τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀρχῇ συνάδει τὸ χρημάτων αὐτὰς ἀντικαταλλάττεσθαι. Διόπερ Ἀγούστινος· χάριν τὴν μὴ προῖκα διδομένην οὐδ' εἶναι χάριν φησί. Καὶ ὁ Δεσπότης ἡμῶν, *Δωρεάν, φησὶν, ἐλάθετε, δωρεάν δότες.* Ὡς τῷ προῖκα λαβεῖν τὸ καὶ προῖκα δοῦναι συμβαίνεται. Ἄλλ' οἱ τῶν ἱερῶν τε καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν τὴν πρᾶσιν τολμῶντες, καὶ ἀτίμητον ὕλην καὶ ἥς οὐδένα τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ σὺν εὐσεβείᾳ δεσπόσαι, γηῖνοις τιμήμασι παραβάλλοντες καὶ τῇ σφῶν αὐτῶν υποβάλλοντες ἐξουσίᾳ, τί γε ἄλλο ἢ τὴν Ἰουδα νοσοῦσι δυσσεβείαν, εἰ μὴ καὶ χεῖρον ἂν τις φαίη μαίνεσθαι **D** τούτους, ὅτι καὶ μετὰ πολλοὺς τοὺς περὶ τούτων τεθέντας νόμους, καὶ μετὰ τὴν οὕτω φανεράν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, καὶ ἐν καιροῖς τὴν ἀκριβείαν ἀπαραιτήτως εἰσπραττομένοις; Οὐ μόνον δὲ τὸν Ἰουδα ἐξισοῦται ὁ τοιοῦτος, ἀλλὰ τὴν τοῦ Σίμωνος Μάρκου προαίρεσιν, ἥς καρπὸς ἐστὶ τὸ θεοσυγῆς τοῦτο πάθος, καὶ παρ' οἷς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐπωνυμίαν οὐ τῷ πάθει τῷδε δουλεύοντες ἔχουσιν, ἐραστής ἀγαθοῦ πράγματος, ἀλλ' ἐκ διεστρέφου γνώμης γεγεννημένος. Οὐ γὰρ ἀρετῇ καὶ πίστει ἠλίπισεν, ἀλλ' ἐκ τούτων ἔρημος ὢν, ἠβουλήθη οὐρανίων χάριν διὰ γηίνων ὠνήσασθαι μετᾶλλον. Ἦσαν δ' ἂν καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ τῆς Σίμωνος γνώμης εἴγε συνεχώρουσαν αὐτῷ ταῦτα. Ἄλλ' οὐ τοῦτο· ἐκ γὰρ ἀγάπης θείας τὰς θείας ἐκείνας ἐγγεγεννημένους δυνάμεις ἐύρωον.

Διδὸν καὶ εἶπεν ὁ κορυφαῖος, *Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἰς ἀπόλειαν.* Ὅτι καὶ πρῶτον μὲν ἐνταῦθα τοῦ Σίμωνος τὴν πονηρίαν ἐν αὐτῇ τῇ βίβῃ κατέκρινε τὸ ἀργύριον, καθὼς συναπόλλυται τοῖς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν διδομένοις χρήμασιν αἱ τῶν διδόντων ψυχαι· ἀντάξια γὰρ τῶν ἀπολλυμένων λαμβάνουσιν προσκαίρους τιμὰς· τε καὶ ὠφελείας, καὶ ὅσα τῷ βίῳ τῶδες συγκαταλύονται· ἢ δὲ τῆς πρὸς Θεὸν ἀνευλαθείας ὀφειλομένη σφίσι ποινή τῷ κλήρῳ τῶν ἀπολλυμένων ταῦτα συντάττει. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ τὰς ἐν ἔθου δίκας ὑπέχοντες, οὐ τῆς οὐσίας ἀπαλλαγῆν, ἀλλὰ τοῦ εὖ εἶναι καὶ τῆς ἀληθινῆς ὑφιστάμενοι ζωῆς ἔκπτωσιν.

Ἐπει δὲ ἀπὸ τῶν διδόντων εἰς τοὺς λαμβάνοντας μετίσταται ὁ ῥύπος τῆς πονηρίας, εἰκότως καὶ οἱ λαμβάνοντες συναπόλλυται, καὶ τοῖς αἰωνίοις δεσμοῖς δεσμοῦνται μετὰ τὴν τιμὴν, ὃ δὴ ψυχῶν ἔστιν ὀλεθρος, καθάπερ ἐκεῖνοι συναπολλύουσι τοῖς χρήμασι τὰς ψυχὰς, οὔτε τὴν ζητουμένην χάριν κερδαίνοντες, τῷ δυσσεβῶς ἐλπίσαι ταύτην λαβεῖν ἂν, καὶ εἰ τις ἐνῆν αὐτοῖς πρότερον ἀποβάλλοντες· « Ἡ γὰρ ἄγαπη, φησὶν, οὐ χαίρει τῇ ἀνομίᾳ, » καὶ πρὸς τοῦτοισι τοῖς κάτω κολαστηρίοις καὶ τῇ βίβλῳ τῶν ἀπολλυμένων οἰκτρῶς ἐγγραφόμενοι. Ὁ δὲ μεῖζόν ἐστιν ὅτι μὴ τὸ δοῦναι τε καὶ λαβεῖν, ἀλλὰ τὸ βουλευθῆναι μόνον, καὶ πρὸς τὴν ὠνὴν ἢ τὴν πρᾶσιν ἐξορμηθῆναι ἀπηρητισμένον τὸν τῆς Σιμωνίας δέχεται λόγον. Ὁ δὴ πᾶσι τοῖς τῆς καρδίας πρόσεστιν ἁμαρτήμασιν, ἃ τῷ συλληφθῆναι μόνον τὴν ὑπόστασιν ἔχει, ὡς καὶ τοῖς τοῦ λόγου καὶ τοῖς τοῦ ἔργου ὑπουργίαν ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος. Ἰδοὺ γὰρ ὁ Σίμων τῆς δυσσεβοῦς ἐμπορίας ἐλπίζει τὸ πᾶν τῆς πονηρίας ἐξεργάσθαι, καὶ θανασιμῶς ἡμαρταί· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ συναπολωλέναι τὸν τοιοῦτον χρήμασιν. Εἰ μὲν γὰρ οἶδόν τε ἦν κτᾶσθαι τὴν χάριν διδόντα χροστον, οὐ τὸ βουλευθῆναι μόνον ἀπέχρησεν ἂν εἰς τὸ μορφῶσαι τὴν πονηρίαν, ἀλλ' ἔδει καὶ τὸν λαβόντα μὲν τὴν τιμὴν ἀντιδιδόντα δὲ τὴν χάριν προσεῖναι· ἐπειδὴ ἀδύνατον αὐτὴν παραγίνεσθαι τε διὰ χρημάτων, οὔτε τὸν Θεὸν διδόναι τι δυναμένον μὴ προῖκα, διὰ τὸ δεῖσθαι μηδενὸς εἰς οὐδὲν ἔπερ ἂν ἠθελεῖ λαμβάνων, ἢ τῷ τῆς ἁμαρτίας τὴν ἀγνωστὴν χάριν πιστεύοντος, οὔτε τὰ θεόθεν εὐληφῶτα ταύτην ἀνθρώπου δυναμένου ταύτην ᾧ ἐνδιδόναι τῶν ὠνεῖσθαι βουλομένων τι· οὐδὲ γὰρ αὐτῷ παραμένει λοιπὸν, ἀλλὰ μετὰ τὸ συγκαταθεῖναι πρὸς τὴν πρᾶσιν αὐτὸν ἔρημον οἴχεται λελοπιλα. Ὅθεν οὐκ ἂν ἔχοι τῶν μηδ' αὐτῷ προσούσης μεταδιδόναι χάριτος. Ἄρα καὶ τὸ βουλευθῆναι μόνον ἁμαρτήμα. Οὐ γὰρ ἐκτῶς, φησὶ, τὴν δωρεάν, ἀλλ' ὅτι ἐνόμισας, εἶτα τὸ ἀργύριον μετὰ τῆς γνώμης ἐπαράται.

Μαίνεται δὲ ὁμοίως ὁ συνδραμών. Οὐκοῦν καλῶς ἐποίουσιν οἱ Χριστοῦ μαθηταί, μετὰ τῆς γνώμης καὶ τὸ ἀργύριον βδελυτόμενοι. Εἰ γὰρ καὶ μὴ ἐκοινώνουν μηδὲ τὴν χάριν ἐλάμβανεν ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐδόκουν ἂν αὐτῷ κοινωνεῖν τοῦ δόγματος, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Πνεύματος βλασφημίας, εἰ τὰ χρήματα ἰδέξαντο. Τὰ γὰρ προῖκα προσειλημμένα οὐ τοῖς ὀργάνοις τῆς... καὶ τὴν τῆς γνώμης ἐλευθερίαν μικρο-

πρεπῶς ἐξυθρίζουν, καὶ τὴν τοῦ Σίμωνος ἀπόλειαν πρόφασιν ἰδίας εὐκληρίας ποιεῖσθαι ὥσπερ τοῖς τῶν πλησίων ὀλέθροις ἀσμενίζοντας, ἢ ἐμπαιγμὸν τινα τῇ καθαρότητι τοῦ κηρύγματος ἀναμειγνύουσι, καὶ σοφίζεσθαι τὰς ἐξ ἀνθρώπων ὠφελείας καὶ τιμὰς διδόναι προσποιουμένους, ἅπερ ἤδσαν τοιοῦτοτρόπως οὐ δυνάμενα δεδῶσθαι· ἢ νομίζειν ἐκ τοιούτων καὶ οὕτω δυσσεβῶς συλλεγομένων χρημάτων, ἀμεινόν τι πράξειν ἐξανάλισκοντας, ἀλλ' οὐχὶ μάλλον ἀσεβήσειν μὲν εἰς Θεόν, ἂψ δὲ, καὶ εἰς Θεὸν ἐγκαταλειφθήσεσθαι. Διὰ ταῦτ' ἄρα καὶ ὡς ἀπὸ κρημοῦ τινος ἀνεχώρησαν.

Εἶτα δεικνύουσι θέλων ὁ Πέτρος, ὡς οὐκ ἄρκει τὸ ζητῆσαι μόνον, « ἀλλὰ μετὰ εὐσεβείας, φησὶν, οὐκ ἔστι μέρος, » προφητικῶς ὡς εἰπεῖν ἀσθανόμενος, τῶν ἀποβῆτων δυσσεδημάτων. Διδὸν καὶ οὐκ ἡμέλουν ἐκεῖνοί τε καὶ οἱ διάδοχοι τούτων κατὰ τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀνδρικώτερον ἴστασθαι. Ἡδῶσαν γὰρ τὸν τῆς ἀληθείας ἐχθρὸν πολλοὺς ἐγεροῦντα τῷ βίῳ Σίμωνος, οἱ ταραχῆς τὰ Χριστιανῶν ἐμπλήσουσι πράγματα. *Εἰ τις, φησὶν, ἐπισκοπος διὰ χρημάτων τῆς ἀξίας ταύτης ἐγκρατῆς γένοιτο ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος, καθαιρεῖσθω, αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονησας, καὶ ἐκκοπέσθω, καὶ τῆς κοινωρίας παντάπασιν, ὡς ὁ Σίμων ὁ Μάγος ὕπ' ἐμοῦ Πέτρον.* Καὶ αὐθις, *Εἰ τις ἐπίσκοπος, κοσμικοῖς ἀρχουσι χρησάμενος, δι' αὐτῶν ἐγκρατῆς Ἐκκλησίας γένοιτο, καθαιρεῖσθω καὶ ἀφοριζέσθω, καὶ οἱ κοινωνοῦντες αὐτῷ πάντες.* Ἄ δὲ τὰς συνόδοις ἡμοῦ ὄρισται πάσαις τοῖς τῶν ἀποστόλων ἰθυνομένοις κανόσι χαλεπὸν ἀριθμεῖν. Ἐνιοὶ δὲ τούτων καὶ ἀναθέμασι προδῆλως καθυποβάλλουσι. « Μηδεὶς, φησὶ, χειροτονῶν ἐπὶ χρήμασι σοφίζεσθω τὸ πρᾶγμα διὰ τοῦ μὴ προλαμβάνειν ἢ ἅμα λαμβάνειν, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα λαμβάνειν. Λαμβάνειν γὰρ ἔστι τὸ ὅτε δῆποτε λαβεῖν· τοῦτο δὲ φιλαργυρία, ἢ δὲ εἰδωλοατρεία. Μῆτε οὖν τοῦ Χριστοῦ τὰ εἰδῶλα προσιμάσθω, μῆτε τὸν Ἰούδα μιμήσεσθε, προδιδόντες ἐπὶ λῆμμα τὸν ἄπαιξ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθέντα. Ἐπει καὶ τὰ χωρία καὶ αἱ χεῖρες τῶν τοῦς καρποῦς τοῦτους δεχομένων ἀκελαμά, τουτέστιν αἵματος τιμῆ, προσεγορευθήσεται. » Ὁ δὲ τῆς ζ' συνόδου ἐξάρχων Ταράσιος τῷ Ῥώμης ἀποστόλλῳ Ἀδριανῷ, τοὺς ἐπὶ χρήμασι τὴν ἀρχιερωσύνην διδόντας δυσσεβεστέρους Μακεδονίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν Πνευματομάχων ἀποκαλεῖ, καὶ εἰς ταυτὸν Ἰούδα τίθησι τῷ προδότη.

Ἐγὼ δὲ μάλιστα τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημίας εἶδος τὴν Σιμωνίαν λόγοις σαφῶν ἐπόμμενος τίθεμαι, διὰ τοῦτο μῆτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μῆτε ἐν τῷ μέλλοντι συγχωρούμενον. Οὐ γὰρ οἱ τῷ τῶν δαιμονίων ἀρχοντι τὰ τοῦ Πνεύματος ἀνατιθέντες ἔργα μόνῃ τῇ κατὰ τοῦ Πνεύματος ἠγεῖγοντο βλασφημία· οὐδ' οἱ τῆς ἐξ Αἰγύπτου φυγῆς τῷ εἰδῶλῳ τὴν χάριν ἐπιγράφαντες ἀντὶ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἐνταῦθα μὲν ἐκόλασεν ἱκανῶς ὁ Θεὸς τρισχίλιον κατ' ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν ἐμπεσόντων· εἰς δὲ τὸ μέλλον αὐτοῖς τὴν ἀκριβεστέραν δίκην ἠπειλήκεν· *Ἐγὼ δὲ ἐν ἡμέρᾳ, φησὶν, ἐκδικήσεως ἐπισκίεσθαι τὴν ἁμαρτίαν*

αὐτῶν ταύτην. Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν ἦτον βλάβη· μοι καὶ πονηροὶ περὶ τὸ θεῖον φαίνονται Πνεῦμα οἱ χρημάτων αὐτὸ νομίζοντες εἶναι. Ὅστε καὶ τῷ μέτρῳ τῶν ἀργυρίων τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς ἐπακλουθεῖ. Ὅθεν κἀνταῦθα κἀκεῖ τὰς ἐσχάτας εἰνουςίαι δίκας.

Ὅτι δὲ χαλεπὸν ἐστὶν ἰατρευθῆναι τόδε τὸ πάθος ὥστε καὶ συγγνώμης τυχεῖν, ἐναργῆς ἐστὶ τῷ βουλομένῳ σκοπεῖν· ἐναποθνήσκουσι γάρ, καὶ οὐδ' οἱ τὰ χρήματα λαβόντες ἀναδιδάσκουσιν, οὐθ' οἱ δεδωκότες παρσιτούμενοι, ἀλλ' ἀνίεροι καὶ τῇ βαρύτητι τῶν κανόνων ὑπὸ κανόνα δίκην τοὺς προσιόντας· σφίσι ἐξαπατώντες ἐπὶ τὸν αὐτὸν κρημνὸν ἔλκουσιν. Οἱ δὲ ἱεροσολοῦσι τὰ κακῶς μὲν συνηγμένα, δυσσεβῶς δὲ ἐξαναλωθέντα, δυσσεβέστερον αὐτοῖς καὶ χεῖρον ἐπισυνάγοντες ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς αἰτίοις ἐκυτῶν τε καὶ συναιτίων τοῦδε τοῦ μίσους. Ἀρ' οὖν ἐμελεν ὑπερῶν ἡμῶν ὁ Θεός, ἕως τοὺς κατὰ τὸν θεῖον νόμον

ἀναίσχυντοῦντας, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἀναιδιῶς ἐπιφουμένους· τὰ τῶν ἱερῶν κανόνων ἕτεμε ξίφει· τὰ δὲ λοιπὰ ἅπαν ἐσωφρόνει τε καὶ Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν νόμων ὑπέρδικον ἦν· καὶ πῶς ἂν εἶχε λόγον; οὐκοῦν οὐδὲ περιεώρα. Ἀλλ' ἤρχον μὲν τοῦ πλείστου τῆς οἰκουμένης οἱ παρ' ἡμῖν ἄρχοντες· τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἤγνοι πάνυ σεμνῶς. Εἰ δὲ οὐχ οὕτως, ἄρ' οὖν οὐκ ἔχρη τὸν Θεὸν τῶν ἰδῶν νόμων ὑπέρδικον γίνεσθαι· ἄρκοῦσι γὰρ εἰς ὀδύνην καὶ ἄλγος καὶ δάκρυον τοῖς τῶν δεινότερων συναισθανομένοις· αἱ παρὰ τῆς ἀνω δίκης αἰκίαι, ἧ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἐν βλάβῃ καὶ μάστιξι ἐπισκέψεται· ὅθεν καὶ ὡς προείπεν, οὕτω καὶ πεπλήρωκεν ἔργῳ, οὕτω καθικομένης ἡμῶν ἐν τάχει καὶ, ὃ φασὶ, μέγρις ὄστων τε καὶ μυελῶν, ὡς εἶναι παράδειγμα δυστυχίας· εἰς τὸν βίον τὸ γένος ἡμῶν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ τιμῶν ἀπάντων καὶ δακρύων τοῖς πορρωθεν ἐρωσιν ὑπόθεσιν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ ΕΝ ΣΑΒΒΑΤῳ ΝΗΣΤΕΙΑΣ.

Καὶ περὶ τοῦ

ΟΤΙ ΟΥ ΔΕΙ ΕΝ Μ' ΤΕΛΕΙΑΝ ΓΕΝΕΣΘΑΙ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΝ,

Ὅς ἐκ τῶν θεῶν κανόνων ἢ ἀπόδειξις πέφυκεν.

ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΓΑΜΩΝ ΙΕΡΕΩΝ.

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, καθά φησιν ὁ Ἀπόστολος, μακροθυμεῖν ἡμᾶς ἐκπαιδεύει· ἐπαὶ καὶ ἀπεργαζομένη τοὺς ταύτην ἀσπαζομένους χρηστοὺς, οὐ λογίζεσθαι τι κακὸν, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ μετὰ τῶν αὐτοῖς ὁμοφρόνων συγκαίροντας δείκνυσιν. Τοιγαροῦν οὐ χρὴ τινα φουσιῶσθαι, καὶ κατὰ τῶν θεῶν Γραφῶν παροτρύνεσθαι, ἀλλὰ τὰ ὀρθῶς καὶ δικαίως παρὰ τε τῶν ἀποστόλων καὶ θεῶν δογματισθέντα Πατέρων κρατεῖν ἀπαρασαλεύτως ὑφέλλει. Πολλὰ μὲν θεαρέστως ἢ τῶν Γραικῶν Ἐκκλησία κρατοῦσα, ὡς ἦδη καὶ εἴρηται, ἀ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν βίβλοις γέγραπται, ὧ ἄνδρες Λατίνοι, κἀν καὶ ἀτάκτως ψέγονται παρὰ τινων τῶν ἐξ ὑμῶν διαβαλλόμενα ὡς ἀπόκρυφα, καὶ ἐν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ὑμῶν βίβλοις, ἀς ἀπὸ Ῥώμης ὁ ῥηθεις καρθηγάεις ἐν Κωνσταντινουπόλει κομίζων ἦν, αὐτὸς πωλλὰκις ἐγκύπτων εὐρον σὺν ἄλλοις ἐκεῖσε τοὺς τῶν θεῶν ἀποστόλων καὶ Πατέρων κανόνας, οὐσπερ ὑμεῖς ἐν τοῖς νεωστὶ γενομένοις δεκρέτοις ἀποκρύφους σημεῖοσθε, ὡς καὶ ταῦτα ἐγνωμεν· ἀπηγόρευον δὲ μὴ νηστεύειν τοῖς Σάββασιν, εἰ μὴ τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ, μήτε μὴν προσφέρειν τῇ ἀγίᾳ Τεσσαρακοστῇ θεῶν ἄρτον, ἀλλ' ἢ ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυρια-

κῆ. Καὶ πρῶτον, ὅτι οὐ χρὴ νηστεύειν τὸ Σάββατον. Κανὼν ἀποστολικός. «Εἰ τις κληρικὸς, ἢ λαϊκὸς εὐρεθῆ, τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ἢ τὸ Σάββατον νηστεύων, πλην τοῦ ἐνὸς Σαββάτου, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, καθαιρεῖσθαι, εἰ δὲ λαϊκὸς, ἀφορίζεσθαι.»

Ὅτι δὲ τῶν ἀποστόλων οἱ πε' οὗτοι κανόνες εἰσὶν, ἔξεστι τοῦτο μαθεῖν ἀπὸ τε τῶν θεῶν Πατέρων, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκουμενικῶν ἁγίων συνόδων, ὡς τούτοις ἀρμοδίως στοιχοῦντων, ὧν καὶ τὰ δόγματα περὶ τούτων διαλαμβάνοντα, ἰδοὺ καὶ γράφομεν. Καὶ πρῶτον ὁ θεὸς Βασιλεὺς, ἐν τινι τῶν αὐτοῦ λόγων, οὐ ἢ ἀρχῇ, «Παρακαλεῖτε, φησὶν, ἱερεῖς, ἢ φανερόν δεικνυσὶν ὅτι οὐ νηστευτέον τοῖς Σάββασιν, καὶ φησιν, «Ἢδη οὖν σαυτὸν ἄξιον παρασκευάσον τῆς σεμνοτάτης νηστείας, μὴ τῇ σημερινῇ μέθῃ τὴν αὐρινὴν διαφθεῖρῃς ἐγκράτειαν. Κακὸς ὁ λογισμὸς, ποτηρὰ ἢ ἐπιθυμία. Ἐπειδὴ πέντε ἡμερῶν νηστεία ἡμῖν προκεκήρυκται, σήμερον ἑαυτοὺς τῇ μέθῃ καταδαπτίωμεν. Οὐδαὶς γυναῖκα σεμνήν νόμοις γαμικοῖς ἐπάγεσθαι· μέλλων, παλλακίδας καὶ ἐταίρας προλαβῶν εἰσοικίζει· οὐ γὰρ ἀνέχεται ἡ νόμιμος τὴν μετὰ τῶν ἐφθαρμένων συνοικησιν.» Καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος ἐν τῇ ια' ὁμιλίᾳ τῆς Ἐξημερίου

αὐτοῦ οὕτω φησὶν · «Τοῖς τὸν δρόμον τῆς νηστείας, δεξαμένους καθάπερ σταθμοῦς, καὶ καταγωγία καὶ ἀκτὰς, καὶ αἰγιαλοὺς καὶ λιμένας, τὰς δύο ταύτας τῆς ἐβδομάδος, ὡς Σάββατον καὶ Κυριακὴν βραχὺ τι διαναπαύεσθαι κεχάρισται ὁ Δεσπότης, ἵνα καὶ τὸ σῶμα μικρὸν ἀνάγας ἀπὸ τῶν πόνων τῆς νηστείας, καὶ τὴν ψυχὴν παραμυθησάμενοι, πάλιν παρελθουσῶν τῶν δύο τούτων ἡμερῶν, τῆς αὐτῆς ὁδοῦ μετὰ προθυμίας ἄπτωνται οἱ τὴν καλὴν ταύτην καὶ ἐπωφελῆ ὁδοιπορίαν ποιοῦμενοι.» Καὶ Παυλῖνος ὁ θεῖος · «Ἴνα καὶ ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ἁμετέρων ἀνδρῶν ταῦτα παραστήσωμεν, ἀκουσον ἐν τῷ τοῦ μεγάλου Ἀμβροσίου λόγῳ, ὃν αὐτὸς συντάξασκε, τί φησιν. Ἦν ὁ σεβασμιώτατος ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος πάσης ἐγκρατείας πλήρης, ἠγγρύπνει τε πολλὰ, καὶ ἐπὶ τῇ τε καθημερινῇ νηστείᾳ τὸ σῶμα ἐκτετηκώς εἰ μὴ τῷ Σαββάτῳ καὶ τῇ Κυριακῇ, καὶ ὅτε περιφανῶν μαρτύρων ἦν γενέθλιον. Ἀλλὰ καὶ τις ἄλλος μείζων, νηστεία καὶ ἐγκρατεία καὶ πάση ἀρετῇ κεκοσμημένος, τῶν νῦν ἢ τῶν τότε τοῦ θεοῦ τούτου ἀνδρός;

Ἦ δὲ ἀνοσῶος ἦ ἐν τῷ Τρούλλῳ τοῦ βασιλικοῦ παλατιοῦ, καὶ μάλιστα αἰτιωμένη τοὺς τοῦτο κατὰ τῶν θεῶν κανόνων ποιοῦντας ἐν νσ' κεφαλαίῳ, «Ἐπειδὴ μεμαθήκαμεν, φησὶ, τοὺς ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει ἐν ταῖς ἀγιωτάταις τῆς Τεσσαρακοστῆς νηστείας τοῖς ταύτης Σάββασιν νηστεύειν παρὰ τῆς δοθείσης ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας, ἔδοξε τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ, ὥστε κρατεῖν καὶ ἐπὶ τῇ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ ἀπαρασάλευτον τὸν κανόνα τὸν λέγοντα, Εἰ τις κληρικὸς εὐρεθῆ τὴν ἀγίαν Κυριακὴν νηστεύειν, ἢ τὸ Σάββατον πλην τοῦ ἐνός. Ὁσὸς ἀποστολικὸς ὁ βεβαιωθείς παρὰ τῆς συνόδου.

Ἄλλ', ὦ Λατῖνοι, γίνεσθε ὑμεῖς κριταί, καὶ εἰπατε τίσι πεισθῆναι δίκαιον, τοῖς θεοῖς καὶ ἱεροῖς ἐκείνοις ἀνδράσι, ἢ ἐτέρους τοῖς; Οἶδα ὅτι φήσουσιν, ὅτι πᾶντα τὸν καιρὸν ἡ νηστεία καλόν. Σύμφημι, ἀλλὰ τὸ καλόν, ὅταν μὴ καλῶς γίνηται, οὐκ ἔστι καλόν. Ἰδεὺ προστάττει τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ ἡ σύνοδος αὕτη· Πείθεσθε τὸν κανόνα τούτου, καὶ κρατεῖτε αὐτὸν ἀπαρασάλευτον. Μακάριοι τοῖνον οἱ κρατοῦντες τὰ ἐκείνων δόγματα, ἀνάξιοι δὲ πάλιν οἱ παραβαίνοντες. Ἀλλὰ τοῦτο, φασί, οὐ κυρίως πράξεις, πρόσθεσις γὰρ καλοῦ. Ὁ γὰρ μὴ ἐσθίων, φησὶν ὁ ἀπόστολος, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ. Ναὶ πάντως. Ἀλλὰ καὶ ἡ μὴ ἐσθίων, ἔφη, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ. Ὅστε λοιπὸν ἐγὼ ἐσθίων Κυρίῳ ἐσθίω καὶ εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, φυλάττων καὶ τῶν θεῶν ἀποστόλων καὶ Πατέρων τὰ δόγματα. Σὺ δ', ὦ Λατίνε, νηστεύων μηκέτι καλῶς, τῷ ἐπιτιμίῳ τῶν κανόνων ὑπέκεισαι. Εἰ δὲ ἔρεῖτε, Καὶ ὑμεῖς, οἱ Γραικοί, διατί τὸ Σάββατον ὅπερ μέγα φασὶ νηστεύετε; λέγομεν αὐτίκα, ὅτι ἐν τῷ α' βιβλίῳ τῶν ἀποστολικῶν Διατάξεων, τῶν ὑπὸ Κλήμεντος· πᾶσιπα Ῥώμης γραφειῶν, ἐν ᾧ περὶ μαρτύρων ἐπιγράφεται, ταῦτά φασι οἱ ἀπόστολοι· Τετράδα καὶ Παρασκευὴν προσέταξεν ἡμῖν νηστεύειν ὁ Κύριος, τὴν μὲν διὰ τὴν πρόθεσιν, τὴν δὲ διὰ τὴν σταύρωσιν καὶ τὸ πάθος.

Αὐτὸ δὲ νηστεύειν τὸ Σάββατον παρέδωκεν, οὐκ ὅτι διὰ τὸ Σάββατον νηστεύειν, κατάλαυσιν δημιουργίας ὑπάρχον, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνο μόνον χρὴ νηστεύειν, τοῦ δημιουργοῦ ἔτι ὑπὸ γῆν ὄντος. Ὅτι δὲ ὁ προηλωθεὶς κανὼν τῶν ἀποστόλων ἐστίν, ὄντων ἐκ τε τῆς σ' συνόδου, καὶ ἀπὸ τῶν ὑμετέρων ἐστὶ τοῦτο δεικτικῶν. Τίνας δὲ οὗτοι; Ἰερωνύμος ὁ σοφὸς ὑμῶν, καὶ ὁ θεῖος Αὐγουστίνος, οἵτινες ὁ Σάββατον νηστεύσαι προείχοντο, ἀλλὰ Τετράδα καὶ Παρασκευὴν, κατὰ τὴν τῶν ἀποστόλων παράδοσιν. Καὶ τοῦ μὲν θεοῦ Ἰερωνύμου λέγει· «Τετράδα οὐκ καὶ Παρασκευὴν χωρὶς μεγάλης ἀνάγκης οὐκ ὀφείλει λυθῆναι νηστεία· ὅτι τῆδ' ὁ Ἰούδας τῆ τοῦ Κυρίου προδοσίᾳ συνέθετο, καὶ τῇ Παρασκευῇ ἐσταυρώθη ὁ Κύριος.» ὁ δὲ Αὐγουστίνος, «Παραδομένον κρατοῦμεν, φησὶν, ἀπὸ τῶν Πατέρων, ἵνα τὴν Τετάρτην καὶ τὴν Παρασκευὴν ἀπὸ βρώσεως κρεῶν ἀπεχώμεθα. Διότι ἐν τῇ Τετάρτῃ ἡμέρᾳ ὁ Ἰούδας τὸν Κύριον πέπρακε, καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ παρ' Ἰουδαίους τὴν τιμὴν ἔλαβε. Τῇ δὲ Παρασκευῇ οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῷ σταυρῷ τὸν Κύριον ἔθεντο.» Ἀλλὰ καὶ μακάριος Βενέδικτος ἐν ταῖς τῆς μοναχικῆς καταστάσεως κανόνισιν αὐτοῦ, καὶ μάλιστα ἐν μ' κανόνι βῆτικῶς λέγει· «Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν νηστεύουσιν ἕως ἐνώατης· τὰς δὲ λοιπὰς ἡμέρας ἐν ὥρᾳ σ' ἀριστάτωσαν οἱ ἀδελφοί.» Ὁρᾷς ὅτι ὁμοφρονῶσιν οὗτοι τοῖς τῶν ἀποστόλων κανόνισιν, καὶ οὐδὲν Σάββατον πλην τὰς δύο φασὶν ἡμέρας νηστεύσαι παρελάδομεν. Τίς λοιπὸν ὁ τοῦτο ὑπὲρ τοὺς ἀποστόλους, ὑπὲρ τοὺς κοινὰς Πατέρας φανεί, ἵνα νηστεύσῃ τὸ Σάββατον ἰδογμάτισεν; Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀρκεῖ τοσαῦτα.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ λειτουργεῖν καθημέραν.

Ποῦ παρελάβετε τελείαν θυσίαν ἐν ταῖς ἀγίαις τῶν νηστεῶν ἡμέραις καθ' ἑκάστην ποιεῖν, πλην Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ; Λατίνος. Μὴ οὐκ ἔστι καλόν; καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀγίᾳ Τεσσαρακοστῇ, ὅτε καὶ μᾶλλον κατανευγμένοι ἐσμέν; Γραικός. Οὐ πάντως καλὸν τὸ καλόν. Τί γὰρ τιμιώτερον τοῦ παναγίου σώματος τοῦ Χριστοῦ; Ἀλλὰ τὸ καθ' ἑκάστην εὐχαριστίας κοινωνίαν λαβεῖν, φησὶν ὁ ὑμῶν Αὐγουστίνος, οὐτε ἐπαινώ, οὐτε ψέγω. Οὐκ ἐπαινώ γὰρ τὸν ἀπλῶς καὶ παρὰ κανόνα τὰ θεῖα τελούοντα. Αἱ γὰρ τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἡμέραι κένθους καὶ κατανώξεως· εἰσι καὶ νεκρώσεως τῶν σωμάτων ἡμῶν, ἵνα σύμφυτοι γενόμενοι τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα, οὐ χαρὰς δὲ ἀναστασίμου τῆς ἐν τῇ θεῖᾳ λειτουργίᾳ τελείως τελουμένης. Πλην εἰ καὶ βούλεσθε εὐχαριστίας καθ' ἑκάστην μετεχειν, ἔξεστιν ὑμῖν χρῆσθαι προηγιασμένης ἐν ταῖς τῆς Τεσσαρακοσθῆμερου, ὡσπερ τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ ποιεῖτε Παρασκευῇ, καὶ μὴ κατὰ τῶν συνόδων ποιεῖν, αἵτινες τοῦτο κωλύουσιν. Οἱ γὰρ τῆς ἐν Λαοδικαίᾳ συνόδου Πατέρες ἐν κεφαλαίῳ ν', ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλιον ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἀγίων μαρτύρων μνηστὴν ποιεῖν ἐν ταῖς Σάββασιν καὶ ταῖς Κυριακαῖς· καὶ πάλιν ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ μ' ἄρτῳ προσφέρειν, εἰ μὴ ἐν Σαββάτῳ

καὶ Κυριακῆ μόνον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ συνόδῳ τῇ οἰκουμενικῇ ἐν νεφελαιῖν γγ' ἐν πίσσι ταῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις παρεκτός Σαββάτου καὶ Κυριακῆς, καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἢ τῶν προηγιασμένων ἱερὰ λειτουργία.

Οὕτω τοῖνον καὶ παραλαβόντες ἡμεῖς, Σάββατον λειτουργοῦμεν καὶ Κυριακὴν κατὰ τὴν γ' ὥραν τῆς ἡμέρας, ὅτε εἰς τοὺς θελοὺς ἀποστόλους κατῆλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· διὸ καὶ προσκομίζοντες ἐν αὐταῖς, ἀγιάζομεν τὰ δῶρα, ἐξ ὧν ἀρκοῦντως ἔχομεν τῇ ἐβδομάδι ὅλη· καὶ ἐν τῷ Θεῷ συμπεράναντες πᾶσαν ὁμολογίαν ἐν τῷ πληρώματι τοῦ λυχνικοῦ, εἰπόντες· τὰς τετυπωμένας τοῦ μεγάλου Βασιλείου εὐχὰς, ὑψοῦμεν τὰ Ἅγια λέγοντες· *Τὰ προηγιασμένα ἅγια τοῖς ἀγίοις*· καὶ οὕτω τελεῖται ἡ τάξις τῶν θείων ἱεροσελετῶν, φυλαττομένων καὶ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων, καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων τῶν ἁγίων συνόδων, μηδὲν ἀπαῖον τῇ Ἐκκλησίᾳ προσφέροντες.

Περὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερῶν.

Πλὴν οὐδὲν θαυμαστόν, εἰ μετατίθεσθε ἀπὸ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ὁρθῶν δογμάτων, καὶ πειράσθε ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ καλοῦ ταύτης πληρώματος, τὸν τῆς παραδόσεως, ὃν οὐτε οἱ Πατέρες ὑμῶν καὶ ἡμῶν, οἷς ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἔμαρτύρησεν αὐτοῖς· δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, βαστάσαι οὐκ ἰσχυσαν· οἷόν ἐστι τὸ ὑστερησαι τοὺς τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου, τοῦ τιμίου γάμου, καὶ τῆς ἀμιάντου κοίτης, ὃν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, καὶ πάντες οἱ θεῖοι ἀπόστολοι ἐνομοθέτησαν, οἱ δὲ θεῖοι Πατέρες ἐν ταῖς συνόδοις ἐκύρωσαν. Ἐξ ὧν καὶ οἷς τὰ μὲν προσεθήκατε, τὰ δὲ ἀφαιρεῖτε, μὴ δεδιότες τὸ ἐπιτίμιον ἐκείνων.

Οὐκ οἶδαμεν δὲ πόθεν τοῦτο ποιεῖν ἀνέχεσθε. Τοῦ μὲν γὰρ γάμου κωλύοντος τοὺς ἱερεῖς ἐπεισάκτοις συνείναι, τοῦ τρίτου κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τοῦτο κωλύοντος, ἢ ἐπεισάκτον, λέγοντος, μηδεὶς ἐχέτω, εἰ μὴ εἷη μήτηρ ἢ ἀδελφὴ· καὶ τῶν προσώπων, ὧν πᾶσα ὑπαψία ἀποφιδράσεται· καὶ ταῦτα μὲν εἰσδέχεσθε περὶ νόμῳ γινόμενα, τὰ δὲ δικαίως νομοθετηθέντα βεβλυκτὰ παρ' ὑμῶν λογίζεται. Τίνα δὲ ταῦτα ἀκούσατε.

Ἐπίσκοπος, φασὶν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι ἐν τῷ ε' κανόνι αὐτῶν, ἢ *πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μὴ ἐκβαλλέτω προφάσει εὐλαθείας· ἐὰν δὲ ἐκβάλλῃ, ἀφοριζέσθω· ἐπιμένον δὲ καθαιρέσθω*. Ὅποια δὲ ὀφείλει εἶναι ἢ τῶν ἱερωμένων σύζυγος, ἐν τῇ κανόνι πάλιν οἱ αὐτοὶ διατάσσονται λέγοντες, *Ὁ χήραν λαβὼν, ἢ ἐκβεβλημένον, ἢ δεῦραν, ἢ οἰκέτην, ἢ τῶν ἐπὶ σκηρῆς, οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὄλιος τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ*. Οὐρβανὸς δὲ ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος, Βίθωνι τῷ Τουλλίᾳ ἐπισκόπῳ γράφων οὕτω φησὶν, ἢ *Διγάμους καὶ χηρῶν ἄνδρας ἀπὸ τῶν ἱερῶν βαθμῶν κατὰ τὴν κοινὴν τῆς Ἐκκλησίας συνήθειαν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡμετέρου ἀφψικίου ἀφορίζομεν*. ἢ *Ἀλλὰ καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος Τιμοθέῳ γράφων οὕτω φησὶν·*

Α *Εἰ τις ἐπίσκοπος ὀρέγεται, καλεῖ ἔργου ἐπιθυμεῖ. Ἀπὸ οὗκ τὸν ἐπίσκοπον ἀνακίλητον εἶναι, μῶς γυναικὸς ἄνδρα. Καὶ πάλιν· Διάκονοι ἔστωσαν μῶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων ὀλιων. Τίτω δὲ πάλιν, Τοῦτου χάριν, φησὶ, κατέλιπον σὲ ἐν Κρήτῃ· Ἴτα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσης, καὶ κατὰ πόλεις καταστήσεις πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοὶ διατάξω, εἰ εἰς ἔστιν ἀνέγκλητος, μῶς γυναικὸς ἄνθρωπος, τέκνα ἔχων πιστὰ.*

Ἄλλ' ἴσως ἐρεῖτε, ὅτι τῇ Ἐκκλησίᾳ λέγουσιν οἱ ἀπόστολοι. Οὐκ ἔστι δὲ οὕτως· εἰ δὲ μὴ γε, οὐκ ἂν εἶπον, Εἰ τις ἐκβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα προφάσει εὐλαθείας, τουτέστι τὴν σύνεονον. Κατὰ δὲ τὴν ἕκτην σύνοδον, τί ἐρεῖτε, λεγούσης, ἢ *Οὕτως ἐν τῇ Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ ἐν τάξει κανόνος παραδεδοσὶαι διέγνωμεν, τοὺς μέλλοντας διακόνους ἢ πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας ἀξιουθεῖαι χειροτονίας, καθομολογεῖν ὡς οὐκ ἔτι ταῖς ἑαυτῶν συνάπτονται γυναῖξιν· Ἡμεῖς τῷ ἀρχαίῳ ἀκολουθεῖντες κανόνι τῆς ἀπάστολικῆς ἀκριβείας καὶ τάξεως, ἐὰ τῶν ἱερωτικῶν ἀνδρῶν κατὰ νόμους συναξέσται, καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἐρῶσθαι βωλόμοθεα, μηδαμῶς αὐτῶν τὴν πρὸς τὰς γαμετάς συνάφειαν διαλύοντες, ἢ ἀποστεροῦντες αὐτοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁμιλίας. ἢ Καὶ μετ' ὀλίγα· ἢ Εἰ τις οὖν τολμήσῃ παρὰ τοὺς ἀποστολικούς κανόνους κινούμενος, τινὰ τῶν ἱερωμένων πρεσβυτέρων φάμεν, ἢ διακόνων, ἀποστερεῖν τὴν πρὸς τὴν νόμιμον γυναῖκα συνάφειαν καὶ κοινωνίαν, καθαιρέσθω. Ὁσὺτως καὶ εἰ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα προφάσει εὐλαθείας ἐκβάλλῃ ἀφορίζεσθω, ἐπιμένον δὲ καθαιρέσθω. ἢ Τί δὲ πρὸς ταῦτα φητε; Πῶς τὰ τῶν Πατέρων ὅρια μεταθῆναι τολμάτε; μηδὲν τὸν τοῦ ἐπιτιμίου κίνδυνον ὑφορῶμενοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Γάγγραι· σύνοδος, ἢ Εἰ τις διακρίνει, φησὶ, παρὰ πρεσβυτέρου γεγαμηκός, ὡς μὴ χρῆναι λειτουργήσαντος αὐτοῦ, μεταλαμβάνειν προσφορᾶς, ἀνάθεμα ἔστω. ἢ Ὁ δὲ ἅγιος Λύγουσ· ἐνος αὐθις, ἢ Προσπάττομεν, φησὶ, μηδέ τις ἀθέσμως χειροτονίας ποιήσῃ, μὴ διγάμον, ἢ τὴν μὴ παρθένον μνηστευθέντα, ἢ ἀγάμματον.*

Οὐκ οἶδατε δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι πολλοὶ τῶν διαπρεψάντων ἐν τῷ θρόνῳ τῆς Ῥώμης ἐκ γάμων ἱερῶν τὴν γένεσιν ἔσχον; Φῆλιξ γὰρ ὁ ὀσιώτατος πάππας, τῇ γενέσει Ῥωμαῖος ὑπάρχων, ἐκ πατρὸς Φήλικος ἱερέως ἦν. Ἀγαπητὸς δὲ τῇ γενέσει Ῥωμαῖος, ἐκ πατρὸς Γορδιανοῦ πρεσβυτέρου τὴν πηγὴν ἔσχε. Γελάσιος αὐθις τῇ γενέσει Ἀφρικανὸς, ἐκ πατρὸς Βαλερίου ἐπισκόπου ἐγεννήθη. Ὁ· πλείστοι μάλιστα ἕτεροι εὐρηγται, οἵτινες ἐξ ἱερέως γωννηθέντες, τῷ ἀποστολικῷ θρόνῳ διέπρεψαν. Προσθλέψατε τοῖνον ἢ δεῖ, Λατῖνοι, καὶ τοῦ δικαίου ἀντέχεσθε. Τὰ ἀρχαῖα δὲ ἔθη κραταίτω, ὡς αἱ σύνοδοι διωρίσαντα δογματίσασαι. Βλέπετε μήπως τὸ τοῦ Παύλου ῥητὸν, δὲ πρὸς Τιμόθεον γράφει, ἐν ὅμιν πληρωθῆ· μάλιστα δὲ τὸ Πνεῦματος· τοῦ ἁγίου οὕτως λέγοντος, ὅτι *Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνης*

καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων ἐν ὑποκρίσει ψευδο-
λόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συναλθησιν
καλυπτότων γαμῆιν, καὶ τὰ λοιπά. Ἐπιμεινόμεν
τοῖνυν τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆ καλῆ διδα-
σκαλίᾳ τῶν ἀποστόλων, ἧ παρηκολουθήκαμεν ἐξ
ἀρχῆς, καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ ἐν ταῖς συνόδοις Πατέρες
ἡμῶν. Πιστὸς γὰρ ὁ λόγος ἐκείνων καὶ πάσης ἀπο-
δοχῆς ἅγιος. Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιᾶν ὀφείλομεν,
καὶ τὰ ἐκείνων ἐκτελεῖν δόγματα, μηδὲν τῶν παρ'
ἐκείνων δογματισθέντων ἀφαιροῦντες· θέσπισμα γὰρ
τοῦτο τῶν Πατέρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων τὸ
δεύτερον, ἧς καὶ Ἀδριανὸς ὁ Ῥώμης ἤγειτο διὰ
Πέτρου πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου τοῦ ἁγίου Σάββα,
ἐν ἧ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῶν κανόνι οὕτω φασί·
«Τοὺς θεοὺς μὲν κανόνως ἀσπασίως ἐνστερνιζό-
μεθα τῶν τε ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἐξ ὀικουμε-
νικῶν συνόδων, καὶ τῶν τοπικῶν, πρὸς δὲ καὶ τῶν
ἁγίων Πατέρων ἡμῶν ὡς ἐξ ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ
ἁγίου Πνεύματος ἐμπνευσθέντων· καὶ οὐδ' ἀνε-
θεματίσαν, ἀναθεματίζομεν.» Καὶ μετ' ὀλίγα·
«Μηδὲν τι προστιθέντες, ἧ ἀφαιροῦντες παρὰ τῶν
ἁγίων ἀποστόλων, καὶ τῶν θεοφόρων Πατέρων ἐκ-
τεθέντων καὶ ὀρισθέντων.»

Ποίῳ δὲ κλοιῷ ὑπόκειται ἀφορισμοῦ ὁ προστιθέναι
πειρώμενος, ἧ ἀφαιρεῖν τῶν παρ' ἐκείνων ἐκτεθέν-
των, αὐτοὶ ὑμεῖς εἴπατε, καὶ γίνεσθε πάντων τού-
των κριταί, τὰ κρείττονα καὶ σωτηρίας ἐχόμενα
ἀσπασάμενοι. Εἰ δ' οὐ βούλοισθε κρίναι ταῦτα, ὁ
ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ Παύλου μάλιστα λέγει·
Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαίνουσῃς πί-

στεως καὶ διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ
κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐπισωρεύουσιν ἑαυ-
τοῖς διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν· καὶ
ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοήν ἀποστρέψου-
σιν. Ἀλλὰ μὴ ἡμῖν γένοιτο ἐτέρα διδασκαλίᾳ ἐγκύ-
ψαι, ἀλλ' ἡ τῆ τῶν ὀρθοδόξων ἁγίων Πατέρων ἐν
Χριστῷ Ἰησοῦ.

Περὶ γενεῶν.

Ἐκ τῆς πρώτης βίβλου τῶν ἀποστολικῶν Διατά-
ξεων, κεφαλαίου γ' ἀπαγορεύοντος, «Ὁὐ γρη, φησί,
τοῖς πιστοῦς γενεῖου τρίχας διαφθεῖρειν, καὶ τὴν
μορφήν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν. Οὐκ
ἀπομαδαρώσει γὰρ, φησὶν ὁ νόμος, τοὺς πώγω-
νας ὑμῶν· τοῦτο γὰρ γυναιξὶν εὐπρεπές. Ὁ κτίσας
ἐποίησε Θεὸς, ἀνδράσι τε ἀνάρμωστον ἐδικαίωσε.»
Σὺ δὲ ταῦτα ποιῶν δι' ἀρέσκειαν, ἐναντιούμενος τῷ
νόμῳ, βδελυκτὸς γενήσῃ παρὰ Θεῷ τῷ κτίσαντί σε
κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ. Ἐὰν οὖν θέλῃς Θεῷ ἀρέσκειν,
ἀπόσχου πάντων ὧν αὐτὸς μισεῖ. Εἰ δὲ λέγεις ὅτι
ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥώμης τοῦτο παρέλαβεν, ἐπειδὴ
ἔπερ οἱ ἄσθεῖς εἰς ὕβριν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου
ἐποιοῦν, τὸν ἐκείνου τίλλοντες πώγωνα, τοῦτο ἡμεῖς
εἰς τιμὴν ἐκείνου πράττομεν, οἶάπερ καὶ τὸ κείρε-
σθαι κυκλικῶς τὴν τῶν ἱερῶν κεφαλὴν. Ἀλλὰ τοῦτο
τὸν ἀκάνθινον στέφανον παρελάβομεν πάντως, καὶ
ὅτι τὸ μὴ τρέφειν τρίχας τοὺς ἄρβενας παράγγελμα
ἐκ τε παλαιᾶς καὶ νέας ἐστὶ Γραφῆς, ὡσπερ τοὺς
ξυρᾶσθαι τὸν πώγωνα. Τίς δὲ ὁ οὕτως κατὰ τῆς
ἀποστόλου παραδόσεως δογματίσας, εἰ καὶ ἀνευ συν-
όδου, οἶδαμεν, τὸ διατὶ οὐ λέγομεν.

ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΝ

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΟΝ

ΕΦΕΣΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ*.

Librum suum mittit quem pro Aristotele scripserat (a).

Πέμπω σοι (1) τὸ βιβλίον ὃ μοι νῦν ὑπὲρ Ἀρι-
στοτέλους συγγέγραπται. Καὶ τὴν μὲν τοῦ συννοά-

φειν αἰτίαν ἀκούσῃ λέγοντος τοῦ βιβλίου· ἧς ἐξέστι
μὲν τοῖς βουλομένοις κατηγορεῖν· ἐμὲ δὲ καὶ πάνυ

(* Ex codice manuscripto bibliothecæ Parisiensis, n° 1289, fol. 12.

(a) Hujus libri partem priorem edidit Minoides Minas Parisiis anno 1858, partem alteram, quam penes se habebat, mox luce etiam donaturus; at eo interim morte prævento spes de hac editione concepta evanuit. Omnia ab eo collecta anecdota monumenta ejus hæredes apud bibliothecæ imperialis administratores egerunt ut pretio redimerentur. Res

hucusque nondum peracta videtur; nam Minoidæ codices, sub sigillo asservati, cum publico non communicantur. Cum igitur partem priorem libri Gennadii, sine spe alterius mox potiundi, typis tradere non sit rationi consentaneum, ab utraque parte edenda, nunc quidem, supersedere cogimur. Ea tantum fragmenta exhibemus quæ in responsione sua Pletho ipse sibi refutanda proponit, quam responsionem vide infra in Plethone. Edit.

ταύτης ἔδει φροντίζειν. Οὐτε δὴ σοφίας ἐπίδειξις ἦν· οὐ γὰρ ἐρῶ ταύτης οὐδένα καιρὸν, εἰ μὴ μέλλοις τις παίζειν μετὰ παιδαρίων καὶ παρ' ἀκροαταῖς οὐδὲν αὐτῶν διαφέρουσιν, σοῦ τὰ σαυτοῦ μόνον καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ πράττοντος, καὶ τῶν ἡμετέρων παιγνίων πάσαι καταγεγυγώς. Οὐτε τὸν σοφὸν ἐκείνον ἐβουλήθη κολοῦσιν· ἐμοὶ γὰρ οὐδεὶς ποτε τῶν ἀγαθῶν ἐγγέγονε φθόνος· ἀλλὰ μέμφομαι μὲν ἐμαυτῶ, ἐπειδὴν αἰσθάνωμαι πολλαχῆ τοῦ πρέποντος ἀμαρτάνων· ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ὑπὲρ τῆς τῶν ὁμοίων ἀβελτηρίας· οἷς δ' ἂν ἀρετὴν τινα συνειδῶ, χαίρω, Θεὸς οἶδεν, ὡς αὐτὸς ἂν καὶ ταύτη οἰκοδομούμενος. Οὐδὲ τῷ Γεμιστῷ τοίνυν ἠνώχλησ' ἂν ποτε, μὴ τοῦ συνειδῶτος ἐνδοθεὶν ἐρεθίζοντος. Οἶσθα δ' ὅπως περὶ γε τὰ τοιαῦτα χρὴ διεκτεῖσθαι, εἰ μὴ τὴν Ἀναξαγόρου μέλλομεν ὑφίστασθαι σύγχυσιν. Καίτοι τινὲς αὐτῶν· B μὲν εὐσεβεῖν φασιν ἐν τῇ περὶ τοῦ Θεοῦ δόξῃ, καὶ μήτε διδάσκειν μήτε συγγράφειν νομοθεσίαν τινα καινότεραν, ἐν ἣ τὰ ἡμέτερα διασύρεται, ἀλλ' ἡμᾶς ὑπὸ βασκανίας αὐτῷ τοιαύτην φήμην ἐγείρειν· οὐδ' ὁ χρόνος ἐλέγξει λιαν ἀπατωμένους. Ἄλλως δὲ χρησιμὸς ὁ ἀνὴρ, καὶ τῇ μὲν εὐγενεστάτῃ τῷ γένει ἡμῶν φωνῇ οὐδενοῦ ἂν ἠτητηθείη, ἥς καὶ Κικέρων καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐκ τῆς ὑπερορίας ἴσμεν Ἀθηναίῃσι ἐπιμεληθέντας· καίτοι, τῆς ἐγγυρῆτος Μούσης ἐμπεπλησμένοι, πᾶν τι καλὸν ἄδειν ἠπίστατο. Πολλὰ δὲ τῆς ἄλλης σοφίας ἔχει συνειλοχῶς. Ἡθῶν δὲ ἕνεκα κἄν γένοιτο τοῖς νεωτέροις παράδειγμα, οἷς ἀρετῆς τι μέλει γνησίως. Οἶσθα τὸν ἀνδρᾶ πλεόν ἐμοῦ. Διὰ ταῦτα τοίνυν ἀπεσχόμεν ἂν αὐτοῦ C καὶ ὧν κατ' Ἀριστοτέλους συγγέγραφεν. Ἄλλως τε οὐδὲ σφόδρα ἐπαινετόν ἐστι τοῖς ἐκάστου κυλοῦς ἐλέγχειν· ἀλλὰ δεῖ μᾶλλον ἀποδεικνύειν τὰ ἀληθῆ· καὶ τοῖς ἐπιδεικνύεσθαι βουλομένοις ἢ φιλοσοφία μυρίας ὕλας προβάλλεται, ἐν αἷς ἔστιν εὐδοκίμειν μετὰ τοῦ μηδενὶ προσκρούειν τῶν φίλων. Ἐγὼ δὲ ἐκὼν ποτε λυπεῖν οὐδένα προήρημαι. Εἰ δὲ διαλεκτικῆς μεθόδου ἥκιστα πάντων αὐτῶ μετέστη, ὃ δὴ καὶ τῆς πλάνης αἰτιον αὐτῶ καὶ πολλοῖς ἄλλοις ἐγένετο, ἀλλὰ τούτων ἐκ πολλοῦ χρόνου σπάνις ἐν ταῖς τῆδε

διατριβαῖς γενομένη καὶ ἄγνοια, οὐκ αὐτοῦ μᾶλλον ἢ κοινόν ἐστι τοῦ γένους ἄρρώστημα. Διὸ καὶ πρὸς τὴν θήραν τῆς ἀληθείας ἄντι τῷ μόνῳ πρὸς αὐτὴν ὀργάνου χωροῦντες, ἀγνοίας μεστοὶ καὶ πλάνης εἰκότως ἀναχωροῦσιν. Ἄλλ' ἔλαθον ἐμαυτὴν, πρὸς δὲ οὐ χρὴ, παραιτούμενος. Τίς γὰρ σου βέλτιον τὴν ἐμὴν οἶδε προαίρεσιν; Οἶμαι δὲ τοὺς ἐμούς γονέας, οἳ μοι πάντα συνήδεσαν, διδαχθῆναι ἂν αὐτὴν ποτε παρὰ σοῦ. Ὡς γὰρ ἐκείνοι τῆς φύσεως, οὕτως αὐτὰ μοι λόγων τε καὶ ἠθῶν τὰ σπέρματα καταβάλου. Κἀκεῖνοι μὲν ἄπαξ, εὐ δὲ πολὺν ἡμᾶς ἐγεύργει τὸν χρόνον· ὥστ' ἐπιγινώσκεις ἂν τὰ σαυτοῦ, τὲς ἐν ἡμῖν εἰκόνας τούτων γινώσκων. Διὰ τοῦ· ἄρα πρὸς αἰτεῖσθαι δεῖ μᾶλλον, ὃ τι παραιτεῖσθαι προσέχρηται. Τούτου δὲ τοῦ βιβλίου πολλοὶ μὲν ἤσθητο τῶν παρ' ἡμῖν γινομένων· ἢ δὲ φήμη καὶ πρὸς τοὺς πόρρω φίλους ἐξέδραμεν, οἳ τοῖς ἡμετέροις αἰεὶ χαιρόντες λόγους, ἐνταῦθα δὲ βελτίους ἢ πρόσθεν ἡμᾶς εὐρήσασιν ἐλπίζουσιν, ὡς οὐκ ἀγεννοῦς ὑποθέσεως ἀρξάμενους· καὶ διὰ τοῦτο πέμπασθαι σφίσι ἀπαιτούμεν ἐγκείμενοι. Ἐγὼ δὲ δεῖν ἠγησάμην τῷ κανόνι τῆς σῆς τέχνης πρότερον προσσχθῆναι, οὕτω τοῖς ἀλλοῖς ἅπασιν φαίνεσθαι. Εἰ γὰρ καὶ πολλοὶ τινες ἦσαν ἡμῖν ὁμοίως σοὶ τὰ τοιαῦτα δυνάμενοι, σοὶ πρὸ πάντων προσάγειν ἐχρήν. εὐνοίας τε εἴνεκα καὶ ἥς εἶπον συγγενείας τῶν λόγων, ἐπιμελησομένη τούτου πᾶν καλῶς· νῦν γὰρ καὶ τέχνης εἴνεκα τῶν παρ' ἡμῖν ἀπάντων προέχεις. Τί ἂν οὐ γένοιτο τοιαύτης τιμωτέρου στάθμης, ἢν οὐτ' ἀγνοεῖν οὔτε κρύπτειν ἐνδέχεται τὰς ἐν τοῖς λόγοις ἀνωμαλίας; Ἐπελθὼν τοίνυν ἅπαν τοῦτο καλῶς, τὰ μὴ δοκοῦντά σοι καλῶς εἰρησθαι διάγραψε καὶ δίδου πυρὶ. Περὶ μὲν θυοῖν φίλων οὐδ' ἂν αὐτὸς ἐξείσομαι. Καίτοι τῶν Ἀριστοτέλει προσκειμένων εἶναι σε πᾶν καλῶς οἶδα, τῶν τοῦ Πλάτωνος ὅσῳν χρὴ μόνον θαυμάζοντα. Ἄλλ' εἰ δεῖ τοῖς φίλοις πέμπειν, ἢ διδόναι πυρὶ. Ἐκεῖνοι δ', ὡς ἂν ἐκάτῃ δόξῃ, οὕτω τὴν περὶ ἀληθείας τῶν λόγων ψῆφον φερόντων· ἐμοὶ γὰρ ἀντὶ πάντων ἢ σὴ ψῆφος ἀρκέσει.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΚ ΤΩΝ ΥΠΕΡ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΑΝΤΙΑΗΨΕΩΝ.

Ἐπειδὴ τὸ βιβλίον τῶν κατ' Ἀριστοτέλους βλασφημιῶν καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφέ περιήλθεν... Ἐνιοὶ δὲ καὶ εὐγνωμονέστερον ἀμφοῖν διακούσαντες, συνῆσαν ἀμφὺ τῷ φιλοσόφῳ ταῖς γνώμαις, καὶ τὴν ἐς Πλάτωνος διαφορὰν Ἀριστοτέλει περὶ τῆς λέξεως φαινόμενον συμβῆναι μόνον φασί... Τούτους δὲ νῦν Πλάτωνος ἠττωμένους ἐν Ἰταλίᾳ, οἷς φησι χαρίζομενος τὴν τοιαύτην πραγματείαν λαβεῖν ἐπὶ νοῦν, ἴσμεν τινὲς εἰσὶ· καὶ ἑώρων πολλοὶ τῷ ἀνδρὶ συγγινομένοις αὐτοὺς ἐκεῖ, οἷς τοσοῦτον μέτεστι φιλο-

σοφίας ὅσον αὐτῷ Πλήθωνι ὀργηστικῆς.... Ὅσοι δὲ ἐν ἐσπέρᾳ τῶν φιλοσοφίας δογμάτων γνησίως ἐπεμελήθησαν, οὐκ ὁμοίως τὰ τοιαῦτα κρῖνουσιν· κρεῖττους δὲ ἀριθμῶ σχεδὸν εἰσιν οἳ γε τοιοῦτοι, ὧν αὐτὸς οὐκ ὀλίγους ἐνέτυχον.... Ὅστε εἰ μὴ δι' Ἀριστοτέλη οὐκ ἂν φυσικῆς φιλοσοφίας τὸ τῶν ἀνθρώπων μετείχε γένος.... Ἐν τῷ ἐπιχειρήματι τούτῳ τινὰς τοὺς Χριστιανοὺς ἡμᾶς, αἰνιτικῶς [ὃ Πλήθων], ἐκ Μωσέως τὴν δόξαν ταύτην προεληφότες, σύμφωνόν που τῇ Χριστιανῶν πίστει· καὶ αὐτὸν ἀποφα-

νετα Ἀριστοτέλη.... Ὅς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰς ἀποκαλύψεις διαβάλλειν, καὶ πλάνην ἀποκαλεῖν λέγεται· τὴν δ' ἀλήθειαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου

εὕρισκεσθαι μόνου διὰ φιλοσοφίας, ἐν τινι ἐτέρῳ ἐκυτοῦ συγγράμματι ἀποδεικνύναι, κ. τ. λ.

GENNADII ET LUCÆ NOTARÆ EPISTOLÆ AMCÆBÆÆ.

(Ex Boissonadii Anecdotis, t. V. — Confer Renaudotum supra, col. 233.)

A'. Ὁ λιμπρότατος μεσάων καὶ γαμβρός τοῦ βασιλέως, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κυροῦ Νικολάου τοῦ Notarā, πρὸς κύρηρ Θεόδωρον τὸν Καρυστηνόν, ὅρτα ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τοῦ βασιλέως, πράττοντος τότε τὰ συνδοικὰ (1).

Ἴπκοι παρ' ἡμῖν, ὅτι χρήσιμοι, συχνοί. Τούτων,

(1) Lucas Notaras, cujus et Gennadii nonnullas epistolas e codice reglo 1760 profero, sub imperatoribus Joanne et Constantino Palæologis μεσάζων seu rerum publicarum summus fuit administrator. Vocatur et γαμβρός τοῦ βασιλέως. Sed, cum Joanni et Constantino nulli ex uxoribus fuerint liberi, alterutrius notham filiam duxisse putandum est. Forsan etiam γαμβρός capiendum pro κηδεστῇ, affini; et fuit Lucas Notaras imperatoris affinis, si quidem Constantinus uxorem duxerat, teste Phranza, Chron. II, c. 18, τὴν κυρίαν Αἰκατε-

ῶς καὶ πρὸς θήραν δοκίμοις, τρισὶ με χρῆσθαι: παρὰ τοῦ πατρὸς χάριν ἔλαβον· ἐξ ὧν εἷς, ὃν αὐτὸς προσήνεγκας, λίαν ἀγαθὸς ἐν δυσβάτοις χωρίοις καὶ δυσγλάτοις καὶ ὄρειοις καὶ βαθέσι καὶ τεσματώδεσι, καὶ τὸς τοιοῦτοις, ἐν οἷς τοὺς κυνηγέτας συμβαίνει μάλιστα γίνεσθαι. Πλὴν ἔχει τι καὶ ἐπιψογον, ὅτι

ρίαν θυγατέρα τοῦ τῆς εἰρημένης νήσου (Lesbi scilicet) αὐθέντου, κυρίου Notarā Παλαιολόγου τοῦ Γατελιούτζη (leg. Κατελιούτζη). Estque hic sensus in Byzantinis scriptoribus valde obuius, ut et in vetustioribus. Γαμβρός, affinis, jam titulus erat honorificus, ut συγγενής, quod eodem usurpatum modo, et eorum etiam junctum magnatum nomini quibus cum ipso rege nulla erat sanguinis necessitudo, ex inscriptionibus et libris eruditissime illustrat Letron. Disquis. Ægyptiacis p. 321. (a) — Ceterum valde mirarer primam ac secundam episto-

(a) Lucæ Notaræ et filiorum ejus, jussu Mahometis Moschus, in Epitaphio de illis habito :

Cum vero carnifex, jam præsens, præceptum tyranni barbari exsequi vellet, manumque gestaret ense, promptusque esset ad eundem simul et filios interimendum, gaudebat, gestiebatque præ lætitia, quod, pro caduca ista ac menstua, æternam vitam ac stabilem esset victurus. Ut vero, unum ex illis, uti par erat, animo commoveri, et corpore perhorrescere, vidit, ad carnificem conversus, « O generosissimam illam animam! o constantem nimis cogitationem, et infinitarum laudum atque admirationum dignam! » — « Continue te paululum, » inquit. Ad trementem autem motuque mentis aliquo exalbescentem filium : « Ubinam est, aiebat, charissime, patris reverentia? ubi amor, atque benevolentia? ubi tot promissa, quæ mihi sæpius feceras, si opus fuisset, te vitam pro me prompte positurum? ubi charitas? Quonam in loco ponis eorum testimonium, qui hæc audierunt? Anne homines tantum ea vidisse putas, Deum vero ignorare, nec a te promissa, quæ mihi sæpe pollicitus es, exposcere, tremendi ejusdem adventus die? Ubi patria, filii, ubi generis splendor, ubi Græcorum imperium, ubi morum concinnitas et gravitas, et libertas? Annon vides omnia excidisse? Animo itaque virili præsentique ut sis, para; et cogitationem constantem ac generosam, et tibi debitam, assumens, mortem contemnit. Prope est universorum Dominus, donis optimis remunerabitur, si, quæ mihi promiseras,

II interfectorum, miseram sortem narrat Joannes

Ὅς δὲ ὁ δῆμιος ἤδη παρὼν τὸ πρόσταγμα τοῦ τυράννου βαρβάρου ἐζήτει ποιεῖν, τότε ξίφος ἔφερε τῇ χειρὶ, καὶ ἀνελεῖν ἔτοιμος ἦν αὐτὸν ἅμα καὶ τοὺς παῖδας, ἔλαίρε τε, καὶ ἠγαλλιάσατο, ἀντι τοῦτου τοῦ ἐπικήρου βίου, τὸν αἰδιον ἐκείνον μέλλων βιοῦν. Ὅς δὲ ἓνα τούτων ἑώρα πρὸς τὸν θάνατον ἀποδειλιώντα, καὶ δέει, ὡς περ εἰκὸς κατεχόμενον, πρὸς μὲν τὸν δῆμιον, « Ὁ γενναϊοτάτης ἐκείνης ψυχῆς! ὦ φρονήματος σταθηροτάτου, καὶ μυρίων ἐπαίων, καὶ θαυμάτων ἀξίου! Ἐπίσχες, ἔφη, μικρόν. » Πρὸς δὲ τὸν ὀκνοῦντα καὶ δεδιότα υἱόν, « Ποῦ σου, ἔλεγεν, ὦ φίλτατε, ἡ πρὸς τὸν πατέρα αἰδώς; ποῦ ἡ στοργὴ καὶ διάθεσις; Ποῦ αἱ πολλαὶ ὑποσχέσεις, ἃς ὑπέσχεο πολλὰκις ὑπὲρ ἐμοῦ προθύμως ἀποθανεῖν; ποῦ τὸ φίλτρον; ποῦ τίθης τὸ μαρτύριον τῶν ἀκουσάντων σου ταῦτα; ἢ τοῦ ἀνθρώπου μόνον ὑπολαμβάνεις; ἐκείνα ἀκηχόναι, θεὸν δὲ μὴ εἰδέναι, μηδὲ παρὰ σοῦ τῆς ὑπόθεσιν, ἦν μοι πολλάκις ὑπέσχεο ζητεῖν ἐν τῇ τῆς φρικτῆς αὐτοῦ παρουσίας ἡμέρᾳ; Ποῦ πατὴρ, τέκνον; ποῦ περιφάνεια γένους; ποῦ βασιλεία Ῥωμαίων; ποῦ ἠθῶν εὐκοσμία, καὶ σεμνότης, καὶ εὐταξία; Οὐχ ὄρας ὡς ἀπόλλωλε πάντα; Φρόνημα τοίνυν εὐσταθὲς; καὶ γενναῖον, καὶ σοὶ προσήκον ἀναλαβόν, φάνηθι θανάτου καταφρονῶν. Ἐγγύς ὁ κοινὸς Δεσπότης. Ἀμείψεται σε ὤρωαίς ἀγαθαῖς τὰς πρὸς ἐμέ σου τὴν πατέρα ὑποσχέσεις ἀποπληροῦντα. » Τοιαῦτα εἰπὼν, καὶ τὸ τοῦ νέου φρόνημα νεανικὸν καὶ ἀπτόητον καταστήσας, « Τούτου;

λειπίσαρχός ἐστι τὴν ὄσφυν, καὶ διὰ τοῦτο οὐ βε-
 βατα ἐπ' αὐτῷ ἢ ἐφεστρίς. Ἐμοὶ δ' ὄμως, νέψυ καὶ
 βραχεὶ τὸ σῶμα καὶ οὐκ ἐμβριθεῖ, χρήσιμος, ὅτι
 σύμμετρος, καὶ αὐτός. Ἐτερπόμεν δὲ καὶ τῆ περι-
 αὐτοῦ φήμη, ὅτι αὐτὸν πάντας ὑπερνεκῆν τῆ ταχύ-
 τητι ἤκουον. Ἀλλὰ τὸ ψεύδος πολλάκις, ὡς ἀληθές
 διαφημισθὲν, περὶ τὴν τῶν ἀκούοντων ὁδὸν ἐπι-
 κρατεῖ, εἴθ' ὕστερον ψεύδος ἐλέγχεται. Διδὸ καὶ αὐ-
 τὸς κεναις ἐλπίσι τρεφόμενος ἦν, ὅτι οὐκ ἦν ἀληθές
 τὸ ἀδόμενον. Ἐπεὶ γὰρ ἐν Ἰπποδρόμῳ, θελήματι
 τοῦμοῦ πατρὸς, ἤχθησαν ἵπποι ἀμιλλητήριοι, ὃ τε
 τὴν τρίχα βεθαμμένοις τῆ φύσει, ὑπόξανθος, οἷα
 παρὰ τῶν μοναζουσῶν εἰθίσται τὰ ἔρια χλωροῖς
 ἀκροδρόμων ἐλύτροις βάπτεσθαι (καὶ τούτου ὁ δη-
 μῶδης λόγος ὀνομάζειν εἰσθε τὸν ἵππον (1) καρυό-
 βαφον), καὶ σὺν αὐτῷ νεώνητοι τραῖς, καὶ ὁ ἐμὸς,
 καὶ ὀξείν αὐτοῦς ἐγένετο, τοῦτον δὲ τὸν ἐμὸν, ᾧ καὶ
 ἐφηδόμην, οὐ μόνον ὁ ῥηθεις καθ' ὑπερβολὴν παρ-
 ἔδραμεν, ἀλλὰ καὶ οἱ νεώνητοι κατόπιν ἀφέντες
 ὀπλάς αὐτῷ καὶ ἵπποῦρεις παρῆγον ὄρᾳ. Τί οὖν
 ἐπι τοῦτω με οἶσι παθεῖν; ἀθυμίας ἐμπλεως γέγονα·
 οἶμαι δὲ καὶ σὲ μαθόντα πείσεσθαι ταυτὸ· οὐ γὰρ
 τοιοῦτον τὸν ἵππον ἐνόμιζες. Διὰ τοῦτο τὸν πατέρα
 ἤτοῦμην, ἵν' ἐκ τῶν τριῶν τῶν εἰρημένων ἵππων
 ἕνα μοι τῶς ἀποχαρίστηται. Ὁ δ' οὐκ ἐπένευσε, τῷ
 μὲν γεγυμνασμένους αὐτοῦς εἶναι πρὸς τὰ ὕλῳδη καὶ
 δῶματα, καὶ πρὸς τὸ ἀναθεῖν ἀνάτην καὶ καταθεῖν
 κατάντη, καὶ τειχίον ὑπερακρίσαι καὶ τάφρον ὑπερ-
 πηθῆσαι, καὶ χαράδραν διάλλεσθαι, καὶ ἀπ' ὄχθων
 καθάλλεσθαι, καὶ ὅσα συμβαίνει περὶ τὰ κυνηγέσια.
 Λεῖπεται οὖν ἐπανελθεῖν σε τὸν ἀριστον ἐν πολλοῖς
 καὶ μάλιστα τοῖς κυνηγεσίαις. Ἐλθὲ τοίνυν καὶ μὴ
 μέλλε, ὡς ἂν ἐκ τῶν εἰρημένων πωλοδαμνήσης μὲν
 τινα, εἰτά μοι τοῦτον καὶ μεσιτεύσης τὸν πατέρα
 χαρίσασθαι, τοὺς δ' ἡλικιωτάς ἐμοὶ καὶ συνήθεις

ἀόμολογεῖν ἀπεργάσῃ κρείττω πολλῶν τῶν παρ' ἐκεί-
 νους καὶ ἰσχυρότερον ἵππον κεκτ' ἰσθαί με.

Β. Ὁ αὐτὸς πάλιν πρὸς τὸν ἀτόν ὡς ἐκ προσ-
 ὄπου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν.

Ἡφαιστος ἐξάπινα πῦρ ἐνέβαλε τοῖς θρασιν, ἃ
 νεμηθὲν ἐν νάπαις τε καὶ δρυμοῖς ἄπασαν ἐτέφρωσε
 λόχημν, καὶ ψιλὸν εἰργάσατο τὸν χῶρον, ἔνθα τὰ
 θηρία τὰς καταδύσεις εἶχον· καὶ τὰ πρότερον δυσ-
 θήρατα νῦν εὐθήρατα τοῖς κυνηγέταις ἐγένοντο.
 Ἡμῖν δὲ δυσχερὲς ζυμβαίνει τὸ συχῶς εἰς θήραν
 ἐξίεναι, διὰ τὴν τοῦ φύσαντος ἐπὶ τὰναγκαῖα σχολὴν
 καὶ τὸ παλαίειν ἐν τοσαύταις δυσχεραῖαις ὑπὲρ τε
 τῶν ἰδίων καὶ τῶν κοινῶν, ὡς μηδὲ τὴν τοῦ ἀρίστου
 ὄραν ἀνετον εἶχειν αὐτόν. Λεῖπεται οὖν λιπαρεῖν
 ἡμᾶς τὸ θεῖον, ὅπου εὐδοκῆση ταχὺ ἐπανελθεῖν τὸν
 αὐτοκράτορα ἐρρωμένον καὶ καθῶς ἐστιν αὐτῷ βου-
 λητὸν, ἐπειδὴ, πρὸς τοῖς ἄλλοις πλεονεκτῆμασι τοῖς
 αὐτῷ δεδωρημένοις παρὰ θεοῦ, πρόσεσι καὶ τὸ
 πρὸς θήραν γυμνάζειν τοὺς νέους, τῷ ἐξίεναι πρὸς
 τοῦτο συχῶς, ὅπερ οὐ τὸ ἥδῃ καὶ χάριεν μόνον εἶχει,
 ἀλλὰ καὶ πρὸς πᾶσαν σχεδὸν τὴν τοῦ πολέμου παι-
 δεῖαν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἐμπειρίαν πέφυκεν εἰς-
 αγωγικόν. Διὸ μοι δοκεῖ καὶ πλέον σπουδάζειν ἐν
 ταῦτοις τὸν αὐτοκράτορα. Γένετο οὖν ἐπανελθεῖν
 αὐτὸν ταχέως, καὶ σὲ μετ' αὐτοῦ τὸν καλὸν καὶ
 ποθεινόν, καὶ πρῶτον μὲν ἐν φίλοις, πρῶτον δὲ ἐν
 κυνηγέταις, ἵνα ἢ καὶ ἡμᾶς διδάξῃς, ὡς καὶ ὁ πα-
 τὴρ, ὅσα ἂν δόξη ὁ καιρὸς, περὶ τε σωῶν θήραν καὶ
 ἀρκτιῶν, καὶ νεβρῶν καὶ ἐλάφων, καὶ λαγῶν, καὶ
 τῶν ἄλλων κνωδάλων, ὥστε ἐντεῦθεν γίνεσθαι ἡμῖν
 καὶ θηρία εὐχερῶς θηρώμενα· πρὸς δὲ, ὡς ἂν εἴπῃς
 ἡμῖν περὶ σοῦς μάλιστα, πῶς βαθύνει τῷ βύγγει τὴν
 γῆν, καὶ θῆγει μὲν τοὺς ὀδόντας, κείρει δὲ τὰ λῆϊα,
 ἐκσπᾷ δὲ τὰ δένδρα, φρίττει δὲ τὴν λοφίαν, λεχρίαις
 δὲ παραβλέπει τοῖς δμῆμασι, καὶ πυρῶδες ὑποβλέπει.

Iam, quarum argumentum est levissimum, non
 valuisse Nicolaum proprio Marte componere, ni
 meminisset e Lucæ filius duos (nam plures duobus
 habuisse ostenderem, si his esset nunc locus) fuisse,
 iudice ipso Constantino in Phranzæ Chronico III, 2,
 p. 51, σκαιοτάτους καὶ ἀσυνέτους. Theodorus Car-
 ystenus, ad quem scripta est epistola utraque,
 impense fuit a Phranza laudatus III, 3, p. 56 :
 Θεοδώρω τῷ ἐκ Καρίστου (leg. Καρύστου. In Buri-
 gnyj Hist. Const. I, III, p. 114, vocatur Theodore de
 Carisse), ἀνδρὶ πολεμιστῆ (imo πολεμιστῆ) καὶ δρι-

στηρίῳ, καὶ τοξότη ἡσκημένῳ ὑπὲρ ἀνθρώπου . . .
 ἐδόθη. . . Erat tunc temporis Theodorus in Joannii
 Palæologi comitatu, qui Italianam ad concilium pro-
 fectus erat, ut Græcam et Latinam Ecclesias conci-
 liaret, et obscurissimus de processione S. S. ænig-
 ma solveret.—Κύριος vel χύρις dicebant pro χύριος :
 cf. p. 25, n. 2. Ephraimius Chron. 2866 : Ὁ Κυρι-
 θεόδωρος, ὁ στρατηλάτα. Malim scribi divisim,
 κύρι Θεόδωρος.

(1) Hunc locum recitavit Cangius Gloss. in
 Καρυόβαφον, non sine mendis.

φησὶ τῷ δημίῳ, πρότερον ἀνελὼν, ὕστερον ἐμὲ δρά-
 σεις ταῦτά. » Ὁ θεός καὶ μεγαλοπρεπὸς ἐκείνης
 ψυχῆς! ὦ γενναϊότητος! ὦ φιλοστενίας! ὦ πατρικῆς
 διαθέσεως! Συνεφέλκετο καὶ τοὺς παῖδας ἀποθανεῖν,
 ἢ ζῶντας καταλιπεῖν· καὶ ἀντὶ τῆς εὐσεβείας· ἄλλο τε
 βουλεύσασθαι δεδιώς, ὡς εἶοικε, μὴ πως φανῆ καὶν τῷ
 τέλει τοῦ βίου τῆς ἐκείνων κηδεμονίας ὀλιγωρῶν. Ὡς
 οὖν ἐκείνους πρῶτον ἀνελεῖν ὀρώντος ὁ δῆμιος,
 « Δόξα σοι, χαίρων εἶπε, Χριστὲ Βασιλεῦ, » καὶ τὰς
 χεῖρας ἀνατείνας μετὰ δακρῶν, « Δέξαι μου, ἔλεγε,
 τὴν ψυχὴν, καὶ δώρησαι μοι τὸ μέγα σου ἔλεος, καὶ
 δεξὸν με κληρονόμον τῶν σῶν ἀγαθῶν, καὶ μέτοχον
 ἐκείνης τῆς μακαρίας ζωῆς. » Ἐἶτα τῷ δημίῳ νεύ-
 σας, τὸ μακάριον τέλος ἐδέξατο.

D complebis. » Hæc dicens, et animum juvenis con-
 stantem atque imperterritum efficiens : « His, ait
 carnifici, prius trucidatis, postea in me quoque si-
 milia patra. » O divinum ac magnificentum illum ani-
 mum ! o magnanimitatem ! o liberorum amorem ! o
 paternam dispositionem ! Malebat filios videre mor-
 tuos, quam vivos relinquere, ne quid illi contra pie-
 tatem aggredirentur; timens, ut apparet, ne de eor-
 um cura etiam in fine vitæ aliquid remitteret. Igitur
 primum, eo vidente, a carnifice liberis obruncatis :
 « Gloria tibi, Domine Christe Rex, » præ gaudio lacry-
 matis : « Accipe meam, dicebat, animam, et concede
 mihi magnam tuam misericordiam, et tuorum bono-
 rum hæredem fac, et beatæ illius vitæ participem. »
 Tuum carnifici innuens, beatum finem assecutus est.

καὶ τοῖς ὁδοῦσιν ἀντιπαταγεῖ, καὶ ὡς πῦρ ἐκ τῶν Ἀ
ὀφθαλμῶν ἀφίησι, καὶ ὡς ἀφρὸς αὐτῆ περιζεῖ, καὶ
ὡς τραχύς ἐστι πρὸς ὄργην, ἀκάθεκτος τὸν θυμὸν,
δύσμαχος, δυσάλωτος, δυσκαταγώνιστος, προωθῶν,
προορηγνύμενος, ἐμπίπτων, ἀνατρέπων, κόπτων
τοὺς ὁδοῦσιν, ἀναρρήγνυς, βύμη ἐπιών, βόθιος συμ-
προχωρῶν, καὶ ὡς τὴν ἑρμῆν καὶ δυσκίνητος (1),
καὶ ὡς τὰς ἄρκους διακόφειεν ἄν, καὶ τὰς στάλικας
ἀνατρέψειε, καὶ τὰ δένδρα πρὸρρίζε ἐκτριψείεν, ἔτι
πῶς ἐστὶν ὑπέρθυμος, εὐσοβρίστος, ἔμπυρος, ὑπέρ-
ασθμος, ἐν δὲ πλαγίσι τοῖς ὁδοῦσι τῶν κυνῶν τὸ τρί-
χωμα ἐπιφλέγων, ὥστε, εἰ καὶ ἀποθανόντι τῷ χαυ-
λιδόντι προσενέγκοι τις τρίχας, πῶς ὡς ἀπὸ πυρὸς αἰ-
τρίχες συνέρχονται (2)· οὕτω πολὺ τὸ φλογῶδες πρόσ-
εστιν ἐκ τοῦ θυμοῦ τῷ θηρίῳ· ὁ δὲ κυνηγέτης οἷος
σὺ, πῶς ἐμποῖ τοῖς κυσίν, ἐγκλεῖυει, ἐνοσημαίνεται,
ἐποτρύνει, προσκαλεῖται, προτρέπει, παραρμᾷ, πῶς
τε συνθέων γίνεται, μεταδιώκων, συμπονῶν, συμ-
προθυμούμενος, συνδιερευνῶμενος. Ταῦτα γὰρ κα-
λῶς ἐπίστασθαί σε πέπεισμαι ἐν Πελοποννήσῳ δια-
τρίψαντα χρόνον συχῶν μετὰ τῶν Ἰλλυρικῶν, οἱ
πρὸς διέγερσιν καὶ γυμνασίαν κυνῶν εἰσὶν ἐπιτη-
θεῖοι. Ἐξείεις δὲ καμὲ συνεπόμενον καὶ συμπράτ-
τοντα, οὐ μόνον ἦδη πρὸς τὰ τοῦ σὸς, ἀλλὰ καὶ
πρὸς τὰ τῶν ἄλλων θηρίων. Σπούδισον τοίνυν, ἔν-
ἰχης καὶ τὸν τεκόντα χάριν εἰδὶτα σοι, ὡς τὸν
ἀμαθῆ υἱὸν τὰ τῆς θήρας διδάξαντα, κίμπε διὰ παν-
τὸς τοῦ βίου τὴν διδασκάλῳ προσήκουσαν αἰδῶ καὶ
τιμὴν ἀπονέμοντα.

Γ. Τῷ λαμπροτάτῳ μεσάζοντι καὶ γαμβρῷ τοῦ
Βασιλέως τῶν Δουκῶν (3), ὁ Σχολάριος.

Σὲ καὶ τῇ πόλει ταύτῃ πάγκοινων ἀγαθὸν ἐν ἀπάσῃ
χρεῖζ καὶ χρόνῳ παντὶ, καὶ ἰδίως ἐκάστοις πατέρα
καὶ κηδεμόνα, καὶ φίλον πραότητος γέμοντα, δέδω-
κεν ὁ Θεὸς, ἅμα ἐν αὐτοῖς ὠφελῶν, ὡς περ ἄλλοτε
πολλάκις ἐπ' ἀγαθῇ τῶν Ῥωμαίων τύχῃ τοιαύτας
φύσεις ἀνέστησεν, ὧν οὐδὲν ἔλαττον ἢ σὴ, ἅμα δὲ
καὶ σὲ τῆς ὄντως χρυσοῦς προκιρέσεω, ἣν προῆδει
πόρρωθεν, ἀμειδόμενος, καὶ βουλόμενός σοι μεγάλα
καὶ τῇ σῇ γνώμῃ προσήκοντα παρασκευάσαι τὰ
ἄλλα. Γράφαίτο δ' ἂν οὐδαίς με τοιαῦτα λέγοντα
κολακείας. Σὲ γὰρ μόνον ἐπαίνων τις τὴν μέμφιν
ταύτην οὐ δέξιε· καγὼ μόνου τούτου τῶν ἀνθρω-
πίνων ἐλαττωμάτων καυχουσαίμην ἂν παντάπασιν
ἀππλάχθαι, ὥστε καὶ, τῷ μὴ δύνασθαι χρῆσθαι
ταύτῃ τῇ τέχνῃ, ἐνίοις τῶν ὠφελείν δυναμένων τίνος
οὐκ ἀηδέστερος ἐδοξά.

Ἡ μὲν οὖν πόλις χρυσοῦς σοι τοὺς στεφάνους
ὀφείλει, δηλονότι πολλὰς καὶ μεγάλας τὰς ἀμοιβὰς·
εἰ δὲ μήτ' ἀποδίδωσιν, οὐτ' ἀποδώσει, τοῖς καιροῖς
τούτου καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ κρατήσασιν ἔθεσι λογιστέον.
Ἔστω δὲ σοι καὶ ἀνεὶ στεφάνων αὐτῆ σωζομένη καὶ
μετὰ τῶν ἐχθρῶν εἰρηνεύουσα, καὶ ὅσον ἐξέστιν
εὐθηνουμένη· ταῦτα γὰρ πάντα δῶρα Θεοῦ, καὶ
τῆς σῆς μετὰ τὸν ἀριστον βασιλέα σπουδῆς καὶ
φροντίδος. Τῶν δὲ παρὰ πάντων ἐπαίνων καὶ τῶν

εὐχῶν, καὶ τοῦ παρὰ τοῖς πάντων ἄζεσθαι στόμασι,
τίς τ' ἂν σοι βελτίων ἀρετῆς τε καὶ πρὸς πάντας
κηδεμονίας γένοιτο μαρτυρία; μᾶλλον δὲ, τούτων τί
γένοιτ' ἂν εὐτυχέστερον; Ζῆθι τοίνυν, καὶ κόσμος
ἴσθι κοινός, καὶ χαῖρε πολλῶν ἀγαθῶν τετυχηκώς
ἄνωθεν· εἰ τί σοι καὶ λυπηρὸν, οἶα δὴ τὰνθρῶπινα,
ἀπαντή, δοκιμὴν τινα τῆς Προνοίας καὶ τούτο,
καὶ μικρὸν τι καὶ ἀσθενὲς τῆς ὄλης εὐτυχίας κώ-
λυμα, κρινῶν, καὶ τῷ τάγαθὰ δεδωκέντι καὶ τῆς τῶν
χειρῶν ἀπαλλαγῆς ἐλπίζων μελήσειν.

Τὸ δ' ἐμὸν πῶς ἂν εἴποιμι; κἄν γὰρ πάσας τὰς
ἀνθρωπικὰς ἀπαριθμησώμαι σχέσεις, πασῶν εὐ-
ρήσω μείζω τὴν πρὸς ἐμὲ σοῦ καὶ θερμότεραν· ὅθεν
σιγάσθω μὲν ὁ πατήρ, ἀφείσθω δὲ ἡ μήτηρ, οἱ συγ-
γενεῖς, πάντα δὴ τὰ τοιαῦτα· λεγέσθω δὲ τὸ μάλι-
στα πρόπον, ὅτι, τῆς ὑψηλοτάτης Προνοίας εἰκόνα
καὶ τύπον, ὡς ἔγχαρει, πρὸς ἐμὲ βουλόμενος σώ-
ζειν, τί μὲν οὐ λέγεις, τί δ' οὐ πράττει ὑπὲρ ἐμοῦ,
τί δ' ἀναδύη δοῦναι δυνάμενος; Τούτων δ', εἰς μὲν
εὐνοίας λόγον, καὶ αὐτὸς ἂν εἴποιμι παρὰ σοῦ
τυγχάνειν δίκαιος εἶναι· τῆς δ' ἄλλης ἀξίας οὐνεκα,
καὶ αἰσχύνομαι σαφῶς ἐμαυτὸν, οὕτω σφόδρα τιμώ-
μενος. Καὶ τῆς εἰς ἡμᾶς οὖν εὐμενείας, ἡμῶν μὴ
δυναμένων ἀμειβεσθαι, πλὴν εὐχαῖς τε καὶ χαρίτων
ὁμολογίας, καὶ τῷ τὴν ψυχὴν ἂν ὑπὲρ σοῦ προσέσθαι
μεθ' ἡδονῆς, ἀξίους ἀνωθεν τοὺς μισθοὺς, τοὺς μὲν
ἐξεῖς ἐν τῷ παρόντι, οἱ δὲ σοι μετὰ ταῦτα τηροῦν-
ται. Ὅθεν ταῖς τιμαῖς καὶ ταῖς χάρισι βουλόμενος
προστιθέναι, μὴ τὴν ἡμῶν λογίζου φαυλότητα, μηδ'
ὑπὸ ταύτης εἰργεσθαι συγχωρήσης; ἀλλ' εἰδῶς
ὡς ἔχει τὸν ἀμειψόμενον, χρῶ τῇ σαυτοῦ φύσει,
μᾶλλον δὲ νῖκα σαυτὸν πρὸς τε τοῦ; ἄλλους καὶ
πρὸς ἐμὲ.

Ἦκει σοι καὶ ὁ ἵππος καὶ πολλὰ ἐν αὐτῷ
χαρίτων ὁμολογία· οὐδὲ γὰρ χρῆζω τούτου λοιπῶν,
πράττειν τε οὐδὲν ἔχων, καὶ τὸ σῶμα διαναπαύειν
σφόδρα πεπονηκός ὑπὸ τῆς νόσου βουλόμενος. Ἴσως,
ἐπειδὴν ὁ βασιλεὺς ἐπληῆκε, καὶ δῆμ με προσαγο-
ρεῖν ἐκαῖνον (δίκαιον γάρ), ἀπαξ, ἂν ὁ Θεὸς θέλῃ,
τούτου δεήσομαι, ὅτε καὶ πέσεις τὸν πάντ' ἀριστον
βασιλέα ἄπερ ἂν αὐτὸς πρότερος ὑφ' ἡμῶν εὐλόγως
πεισθείης. Οἶμαι δὲ μηδ' ἐκείνων ἀναβαλεῖσθαι τὴν
ἐωρεάν, νῦν ὀφεί σαφῆ τῆς ἐμῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας
πεῖραν λαβόντα καὶ ἄλλω; ἡμῖν συνειδότα τοῦτο μὲν
δίκαια, τοῦτο δὲ προχειρότατα ἀξιοῦσιν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὑστερον· νῦν δὲ ἡμᾶς ἴσθι πάνν
καλῶν τῶν τῆς ἡσυχίας προοιμίων αἰσανομένους,
καὶ πολλὰ τῇ τοῦ τόπου μεταβολῇ χαίροντας, ἐλπι-
ζοντας δὲ καὶ τὴν τοῦ σχήματος, μᾶλλον δὲ τὴν τοῦ
τρόπου, Θεοῦ διδόντος, ἡμῖν ἐτι πλέον ἀρέσειν. Ἰψ'
ἐνός μόνου, τῆς τοῦ σώματος ἐνοχλούμεθα δυσκρα-
σία· ἥς οὐκ ἐστι μηχανὴ θαύματος ἀνευ ἀπαλλε-
γῆναι.

Ἰγίτινε καὶ χαῖρε πανοικί, ἀνδρῶν ἀριστε καὶ
λαμπρότατε.

(1) Videtur excidisse aliquid.

(2) Cf. Xenoph. Ven. x, 17.

(3) Codex, τῶν δο ἧ, quod legi τῶν δουκῶν, Hasio duce.

Δ'. Ὁ λαμπρότατος μεσάζων και γαμβρός τοῦ Ἀ βασιλέως τῷ Σχολαρίῳ πρὸς ταῦτα.

Εὐπορία τοῦ λέγειν και γράφειν συνετῶς και κοσμίως τῆς ἀγαθῆς σοφίας ἐστὶν αἴτιον· ἦν αὐτὸς ἐς ἄκρον ἐξησκημένος ἄμεινον τῶν ἄλλων ὑπερτερεῖς, και τὰ καθ' ἡμᾶς μικρὰ και οὐδαμινὰ ὄντα, ὡς μεγάλη φράζεις δυνάμενος. Νοοῦμεν δὲ ἑαυτοὺς ἡμεῖς ἐλάττους εἶναι τῶν γραφομένων κατὰ πολὺ. Συνάγεται τοίνυν, τὸν ἔπαινον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πεπομφότος· εἶναι μᾶλλον ἢ πρὸς ὃν ἔσταται· στήλη γάρ σοι ἐστὶ τὰ παρόντα γράμματα. Χάριν οὖν και ἡμεῖς σοι ὁμολογοῦντες, ἔτι και χαίρομεν, αἴτιαι γενόμενοι τοῦ ταῦτα γράψαι, και δεῖξαι ὅσα εἰ εὐγνώμονες φίλοι ἐπὶ μικροῖς πράγμασι μεγάλας εἰς δωρεὰς εὐφημίζοντες, ἐπιπέρι οὐκ ἴσμεν ἄξιόν τι τῆς φιλίας και τῆς ἀγάπης τῆς σῆς διαπράξασθαι.

Ἐπαι δὲ, πρὸς ὃν προσθευ σκοπὸν, οὐδ' ἄλλο τῶν παρ' ἡμῶν τιμίον ἄξιον τῆ σῆ θεοφιλεῖ γνώμη φηνῆσται, ἀναμένομεν τὴν ἀπὸ σοῦ ἀναλογοῦσαν τῷ καιρῷ αἴτησιν. Αἴτησιν τοίνυν, ὅταν θέλης, και περὶ ὧν βούλει, ἔφεισιν ἐχόντων πληροῦν ὅσα ἡμῖν δυνάτῃ, ὅσα και φιλιτὰ τῷ οὐφ.

Καίρω δὲ και χαίρομαι σε ἀκούων δεχόμενον τὴν μεταβολὴν, και τῷ ἔργῳ μετὰ πολλοῦ τοῦ ζήλου ἐπιτερόμενον, εἰ και λύπη μοι ἐστὶ τοῦ διὰ μικροτέρου τοῦ χρόνου τῆς φιλίας ἡμῖν δουλίας ἀπολαμβάνεσθαι. Θεὸς δὲ, ὁ πάντων τῶν ἀγαθῶν χωρηγὸς και δοτήρ, τὸ ἔργον συντελέσειεν ὡς αὐτῷ βουλητὸν, και σὲ στηριξείεν τῷ θελήματι αὐτοῦ, τοῦ ζήλου, καθὼς σοι νῦν ἐστὶ, φυλαττόμενον.

Ἐρῶσσο, οὐὲ περιπόθητε και παμφίλιτατε.

Ε'. Τῷ αὐτῷ ἡ μεσάζοντι και γαμβρῷ τοῦ βασιλέως πρὸς ταῦτα ὁ Σχολάριος.

Τὶ τοῦτο πέπονθας, θαυμασιώτατ' ἀνδρῶν; ἀπαναιόμενος γάρ τοὺς ἐπαινοὺς, και λέγων ἡμᾶς ἐκ τῆς φύσεως ὁμοῦ και τῆς τέχνης τῆς ἐν ἡμῖν, οὐκ ἐκ τῶν σῶν π' ἐνεκτεμάτων, τοῦτους ποριζόμενους, χαρίζεσθαι σοι τὰ μὴ προσήκοντα, και τὰλλα συνείρων ὅσα σοφίας μὲν ἀληθινῆς, και ἦν Ἡσίοδος μετὰ πάντων σοφῶν προτιμῆ, συνέσεως δὲ και μεγαλοφυχίας και φιλίας σαφοῦς τυγχάνοι γνωρίσματα, λελήθας τὸ τοῦ Σωκράτους παθῶν, και δεῖξας σαυτὸν ἐκείνον εἶναι τῷ ὄντι, ὃν ἡμεῖς ἐν τοῖς γράμμασι προύστησάμεθα, μᾶλλον δὲ, οὐ τῶν καλῶν μετρίως ἄψασθαι βουληθέντες, πολὺ τοῦ πρόποντος; ἀπελείφθημεν. Σωκράτους; ἄρα σὺ γε μαθητῆς και ἑταῖρος και οὕτω καλῶς; ἔργοις τὰς ἐκείνου πληρῶν συμβουλὰς, ὡστ' εἰ τινα τῶν ὀμιληκῶν Ἀθῆνῃσιν ἔνα γοῦν ἀποφῆναι τοιοῦτον ἠδύνατο, οὐκ ἂν, τὰ συμφέροντα λέγων, ἀπέθνηκεν. Ἐκείνος τε τοίνυν σοφὸς Ἀπίλλωνος κρῖσσι, και τοι τοῦτο καθάπαξ ἀρνούμενος· και σὺ κοινὸς ἀπάντων πατήρ και κίων τῆς πόλεως ἀστραβῆς, ὁ φησιν

Ἵμῃρος, και παντὸς ἀγαθοῦ γέμων ψήφοις Θεοῦ και πάντων ἀνθρώπων· σοι δ' ἀρνούμενῃ προσέξει τῶν ἀπάντων οὐδεὶς, οὐδ' ἐκ τῶν πραγμάτων μαρτυρίαν ἀφεις, τῆ σῆ μετριοφροσύνη προσθήσεται, εἰ μὴ και ταύτην μόνην ἀρκοῦσαν τῆς σῆς ἀρετῆς ἀπόδειξιν ἔξει.

Ἵσθην δὲ (πῶς οἶσι;) τοῖς γράμμασι· και, πολ- λάκις ἐπιῶν αὐτὰ, τὴν τοῦ πεπομφότος φύσιν τε και γνώμην ἐθαύμασα, τὴν μὲν μηδὲ τῆς ἀπὸ τῶν λόγων δόξης ἀμοιρεῖν καθάπαξ ἀνασχομένην, τὴν δὲ εὐθύς ὑπακούσασαν· οὕτω πρὸς πᾶν ἀγαθὸν κηροῦ μαλακωτέραν ἔσχευ αὐτὴν· ὡστ' εἰ περὶ πάντων τῶν προσόντων σοι καλῶν ἐποιοῦμένη τότε τὸν λόγον, ἤλγουν ἂν περὶ σοφίας και τέχνης ῥητορικῆς οὐδὲν εἰρηκῶς· νῦν δ', ἐκὼν ἄκων τὰ πλεῖστα παραλιπῶν, οὐδὲν ἡγοῦμαι δευτὸν εἰ και ταῦτα σεοίγηται.

Εἰ δὲ σολοικισμοὺς και τοιαῦτά τινα πταίσματα λέγεις, ἀλλ' οὐτ' ἐγὼ τούτων ἐξεστατῆς ἀκριδῆς ἐν ταῖς τῶν φίλων ἐπιστολαῖς εἰμι, κἂν ὡσι τῶν λίαν ἐπ' ἀσφαλεῖς σεμνυόμενων· μήτ' αὐτὸς πολὺν ποιοῦ λόγον, μηδὲ νόμιμα μεγάλου τινὸς ἐστερηθῆσθαι, τῆς περὶ ταῦτ' ἐμπειρίας, χαίρε δὲ μᾶλλον ταυτησὶ τῆς τερθρείας ἀπηλλαγμένους. Ὀλίγους γάρ εἶδον ἐγὼ μὴ σφόδρα ἂν τούτοις ἀλισκομένους, και τῶν ταυτὶ καλῶς ἡσχημένων τοῦ; πλείους ἐν ταῖς πτέραις, ἢ οὐκ οἶδ' ὅπου, τὸν ἐγκέφαλον ἔχοντας.

Σοι δ' ἀρκεῖται τὸ λέγειν πάντα μετὰ καιροῦ, και τὸ πείθειν πάντας τὰ δίκαια, και τοῖς λόγοις οἰκονομεῖν, ἐν οὕτω εἶπω, τοῖς τε προσώποις και ταῖς ὑποθέσειν ἀρμυζόντως, και ἐπιχειρήσσι μὲν εἶεν διεῖ, ἐξεργάσασθαι δὲ και συμπερᾶναι καλῶς; τε και χαριέντως, και διελεῖν ἀκριδῶς, και ἀποδοῦναι πάντα εὖν τάξει, ἃ τῆς ῥητορικῆς ἐστὶ τὸ μέγιστον μέρος, και οἷς πᾶσι κοσμοῦμενον τοῖς τῶν ῥητόρων χοροῖς ἐγγράφομένους σε και μὴ βουλόμενον. Τούτοις και ἡ Θεμιστοκλέους ἑταιρεία (1) και σῆ προεῖξε, και τούτοις ἦγε τὰ πράγματα. Τὰ δὲ λοιπὰ σοφιστῶν εἰσι και γραμματικῶν, τῶν περὶ τὰς τῶν δυνατῶν στρεφόμενων, ὡς τις εἰρηκῆς (2), πύλας, και οἷ, περὶ μιᾶς προσφθίας; ἀλλήλοισ; ἀμφισθητοῦντες, οὕτως ὄλον τὸν βίον αὐτῶν λαυθάνουσιν ἐκταξέουσας, οὐδὲν πλέον οὔτε πρίττοντες; οὐτ' εἰδότες· οὐ χάριν και τὸν εἰλικρινῆ γραμματικῶν δυνον εἰλικρινῆ τιμῶσα δῆθεν ἢ τῶν Λατίνων ἀποφαίνεται παρομῖα (3).

Λέγε τοίνυν οὕτω καλῶς· και πέμπε τοῖς φίλοις ἐπιστολὰς, ὅσοι, νοῦν ἔχοντες, τὴ βάθος τῆς διανοίας και τὴν τάξιν τῶν νοημάτων και τὸ φυσικὸν θαυμάσουσι κάλλος, οὐ τὴν ἐξῶθεν ὄρων. και γραφὰς σοιχεῖων περιεργάσσοντα· ἐπεὶ κἂν τούτοις οὕτως εὐδοκίμεις, ὡστ' εἶπεν ἂν τις, ἰδὼν πρὸς τὰ γράμματα, ἐκ μουσεῖων εὐθύς σε και τῆς περὶ ταῦτα μελέτης ἀναστάντα, πταίειν μὲν που, τολ, δὲ πλεί-

(1) Vide Plutarchum Them. 2, in primis ubi de Phreario Themistoclis magistro narratur.

(2) Conf. Simonidis dictum apud Aristot. Rhet. II, 16.

(3) Proverbium latinum non memini me tale legisse. Quos vocat Latinos esse puto recentes Italos.

στοις χρήσθαι· καλῶς. Σε δ' οὐτε τὴν ἀρχὴν τὰ παι-
δευτήρια πολὺν ἐδέξαστο χρόνον, οὐτ' εἰκός, εὐθύς
πραγμάτων ἀψίμενον, καὶ ἐκεῖ μελέτας ἐν τοσούτῳ
χρόνῳ κατέχειν.

Ἐγὼ δέ σοι καὶ τῶν γραμμάτων ἐκείνων χάριν
εἰδὼς οὐδέποτε πύσσομαι, οὕτω μοι πολλὰς ἀφορμὰς
τοῦ χαίρειν προσαγομένων ὧν ἀπάντων μέγιστον
ἦν ὅτι καὶ πᾶσι τοῖς μέρεσι τῆς ἡμῆς ἐπιστολῆς
ἐπεξήληεν. ὁ ῥόλις ἂν αὐτὸς δυνηθεῖην, ὁ τὰ τοιαῦτα
τέχνην παποιημένος·

Ποῦ δ' ἂν θεῖν τὴν διὰ πάντων λάμπουσαν εὐ-
νοίαν, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενὲς σαφῶς οὐτως
φαινόμενον ἐν τοῖς γράμμασιν; Εἰ δ' ἐπιτίττεις
ἡμῖν ὑπὲρ ὧν ἂν δεώμεθα Οαβρόντως μηγύειν,
μέγα μέντοι καὶ τοῦτο καὶ σύνηθε; δίδω; ἡμῖν,
περὶ ἄλλων δὲ ἄλλω. Σὺ γὰρ ἤδη καὶ τὰς ἡμῶν μαν-
τευόμενος χρεῖα; φράσεις; τὴν αἴτησιν. Καὶ τὴν
λατρὴν γὰρ ἡμῖν ἐπεμψας, πρὶν τι παρ' ἡμῶν εἰ-
δῆνα; σαφῶς, ὅ; καὶ λίαν ἡμῖν ἔδωξεν ἐξαρκεῖν, ὥστε
μηκέτι πράγματα ἔχειν ἄλλων φροντίζοντας.

Σύζωιτο τοίνυν εἰς αἰῶνας, Χριστὲ βασιλεῦ, ἡ πᾶν
ἀγαθὸν βρούσων, πᾶσι δὲ πληροῦσα τὰς ἀγαθὰς
ἐπιθυμίας, οἰκία· καὶ γε τῷ ταύτης πατρὶ καὶ
θεσπιτῆ παιδὶ; ὅμοιοι μὲν τὴν ἀρετὴν, τὴν δὲ τύ-
χην βελτίους, καὶ τὴν τῶν κοινῶν πραγμάτων φρον-
τίδα καὶ τὴν ἐκάστου διαδεχέσθωσαν πρόνοιαν,
ἐπειδὴν αὐτὴν, εἰς εὐδαιμον γῆρας καὶ λιπερὴν
ἀργυμένον, εἰ; τὸν ἀμείνων βίον μετάρη;.

Γ'. Ὁ μεσάζων τῷ Σχολαρίῳ.

Οἱ τῶν μυρεψῶν ἐπιστήμονες, ἐκ διαφόρων ἀρω-
μάτων συμβολὴν συντιθέντες ἀρμύδιον, εὖσομον
εὐραντο τῷ βίῳ τὸ θυμίαμα, ὅπερ ὦ; κάλλιστόν τε
θυμῖαν καὶ τῷ Κυρίῳ προσάγειν ἐθέλωμεν ἄνθρω-
ποι, καὶ τούτῳ μᾶλλον χρῆσθαι, ὦ; τῶν ἄλλων
ἀμείνων. Τοῦτο καὶ ἑαυτὸ τυγχάνον εὐνομον φύσει
τοῖς ἀσπρρινομένοι; ἐγγύτερον, ὅταν πυρὸς ἀψήται,
οὐκ εἶτι κατέχει παρ' ἑαυτῷ τὴν εὐωδίαν, ἀλλὰ καὶ
τοῖς πέρρωθεν μεταδίδωσι. Τοιοῦτον δὲ τι καὶ ἐν
ἡμῖν γίνεται, ὅπερ καὶ τὸ πῦρ ἐν ἐκείνῳ, τοῦδ'
ἡμῖν ἀντὶ τοῦ πυρὸς συμβαίνει τὰ γράμματα.
Ὅταν ἐρεθίζοιμέν σου τὴν μελιβρύτον γιῶνταν,
ἀπολαύσου; πάντες; τῆς εὖσομίας τοῦ λόγου, αἰ-
σθητῶ; τε ἅμα καὶ νοητῶ; ὠφελοῦμενοι, καὶ πλεον
ἢ ἐκαίνο; τοῦ εὐώδου; τῶν ἀρωμάτων ἐκείνου κα-
πνοῦ.

Δεδοίκαμεν δὲ ἄρα δυοῖν θάταρον, ἢ μὴ ἐν δόλῳ (1)
γενόμενοι σε βαρύνοιμεν, ἢ τὴν ἰδέαν τῶν παρ' ἡμῖν
γρσφομένων, μὴ οὐκ ἀξία παντάπασιν ἦ. Καὶ οὐδ'
αὐτῆ; γράψαι ἴσω; κατὰ τὴν προσοῦσάν σοι σορίαν
(ἀνάλογοι; κἀντεῦθεν μὴ δεῖκνυσθαι τὴν προσοῦσαν
τοῦ λόγου σοι δύναμιν· ἀξίως γὰρ ἀντεπίσταλκας),
εἰ ἦν γράφων καὶ ἀντεπιστέλλων, καὶ νῦν ἐν τῷδε
τῷ βίῳ οἷος πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον, καὶ ὁ θύραθεν
σοφιστῆ; Λιδάσιος (2).

(1) Reponendum esse videtur δι' δόλου, vel ἐν
δόλῳ, vel ἐνοχοι.
(2) Cuius et Basilii mutæ epistolæ supersunt.
(3) Linnæum Ægyptium est gossypium.
(4) Quod opusculum superest adhuc.

Ἐπει δὲ τὰ παρὰ σου πεμφθέντα μοι γράμματα
μείζω τῆς ἡμετέρας ἦσαν δυνάμει, καὶ κρείττω ἢ
τοῦ κατ' ἀξίαν παρ' ἡμῶν ἐπαίνου τυχεῖν, τοῖς
ἀμείνοσι τῶν παρ' ἡμῖν σοφῶν ἐπεδείξαμεν, ἴν' εἰ-
κότως αὐτοὶ τὸν ποθοῦμένον μοι θαυμάσωσι τῆς τε
συνθέσεως τῶν νοημάτων καὶ τοῦ κάλλους τῶν λό-
γων. Τί γὰρ ἂν αὐτὸς εἴποιμι περὶ ἧ; μοι καὶ νῦν
ἐπέσταλκας ἀρίστη; ἐπιστολῆ;? Ἐπαινεῖται δὲ
μᾶλλον ἀντὶ τοῦ ἐνὸς οἱ πολλοὶ, εἰ καὶ αὐτοῦς σχε-
δὸν οἶδα τοῦτους τὸ πρὸς ἀξίαν ἀποστέρησοντας.

Ζ'. Ἐτέρα ἐν ταυτῷ.

Νέψ μοι εἶτι δντι καὶ ἐς διδασκάλους φοιτῶντι
ἤκουσται παρ' αὐτῶν πέντε χρῆσθαι γλώτταις τοῖς
Ἕλληνας. Ἡ δὲ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία, καὶ τὸ
ἄλλοτε ἄλλου; ἀμείβειν τόπου, οὐκ ἀφήκαν μαθεῖν
με τῦτας καὶ ὅπως οὖν σχεδὸν, μίαν δὲ μόνην τὴν
κοινήν, ἦν τοῦ λόγου τῆ; χρήσει πρὸς τὰς ἐνοίας
ἄκνυτες χρώμεθα. Ταῦτη καὶ πρὸς τὸ γράφειν
χρῆσθαι μοι γέγονεν· οὐδὲ γὰρ ἀττικίζειν καὶ
ἰωνίζειν μεμάθηκα. Ταῦτόν τι γοῦν ὀρῶ κἀπ' ἐμοὶ
γινόμενον, ὅσον ταῖς παρ' ἡμῖν γυναιξὶ πολιάκι; ἐξ
ἀνάγκης ἐγγίνεται. Ἀποροῦσαι γὰρ ἐνόησα μετάρη;ς
καὶ τοῦ Αἰγυπτίου λίνου (3), ἐρίψω τῷ τυγχόντι χρω-
νται, καὶ τῷ κοινῷ λίνῳ τουτωῖ, ὅπερ ἢ πύτης τῆς
καθ' ἡμᾶς λαγούσης γῆ; δίδωσιν. Εἰ γὰρ ἐξ ἄλλου
τινὸς ποθεν ἐδανεισάμεθα, ἴσως ἦν ἂν τὸ ὕφασμα
λεπτὸν καὶ Αἰγύπτιον.

Η'.

Ὁ σοφιστῆ; Λουκιανὸς, τοῦ λόγου θέλων δεῖξαι
τὴν δύναμιν, ἐξέδοτο καὶ μυίας ἐγκύμιον (4). Τοῦτο
καὶ ἐπὶ σοὶ ἴδοι τις ἂν, ἐπαινοῦντι τὸ παρ' ἡμῶν
πρὸ μικροῦ σοι σταλὸν βραχὺ τι γραμμάτων. Πρὸς
γὰρ τοῦς γράφειν εἰδὸτας παραβαλλόμενον, μυῖαι
καὶ κώνωπι; ἀντικρὺς ἐσμεν πρὸς ἐλέφαντας.
Παυσόμεθα τοίνυν τοῦ λοιποῦ, ἵνα μὴ σοι κόπους
πρέρχωμεν, μὴ καὶ παρ' ἡμῖν γένηται ὅπερ ὁ
Ἄσαν (5) ἐκεῖνος παρὰ τῶν ἐπαινούτων αὐτὸν,
ἐξ ἀμαθίας, ἢ ἀνοίας μᾶλλον, ὑπενόει πλανώ-
μενος, μὴ εἰδὼ; τῶν ῥητόρων ἢ τῶν φιλοσόφων
τὴν κακρυμμένην ταῖς ἐπιστολαῖς ἐνοίαν· ἐκεῖνοι
γὰρ ἑαυτοῦ; μᾶλλον ἢ τὸν γράφοντα οἷς ἐπήρουν
ἐπεδείκνυσον· αὐτῆ; δὲ, νομίζων εἶναι τοιοῦτος, τοῖς
φιλοσόφοι; ἐαυτὸν ἐγκατεμίγνυσεν. Ἀρκοῦμεθα τοι-
γαροῦν ἐφ' ὅσον σοι τοῖς προτέροι; γεγόναμεν αἰτιοὶ
γράμμασιν, ἐν οἷς σαφῶς ἐπεδείξω οἷος εἰ πρὸς
τοῦς φίλους; καὶ οἶα τὰ ἐκ τῆ; ἐνούσης σοι σοφίης
αὐγάσματα, διὰ θαύματος ἔχοντες ἀεὶ τὴν σὴν με-
γαλόνοιαν.

Θ'. Καὶ αὕτη πρὸς τὸν αὐτὸν ἐν ταυτῷ καὶ ἐπὶ
ταῖς τρισὶν εἶτι.

Ἦκει μὲν ἐναγχος ἢ ἐπιστολῆ; χαρίεσά τε ἅμα
καὶ θαυμαστή. Δημοσθένους ἂν ἔφη τις εἶναι ταύ-
την ἢ Πλάτωνος· οἱ δὲ μεμνημένοι (6) τὰ σὲ τοῦ
καλοῦ κάγαθοῦ Σχολαρίου φήσουσιν εἶναι, τοῦ κατα-

(5) Ex multis, quorum est servata memoria,
Asanibus, quis nunc significetur ego non habeo di-
cere.
(6) Cod. οἶδα μεμνημένοι. Fors. οἱ δὲ ἀκριβῶς
μεμ., οἱ δὲ εἰ μ.

τεπωκότος· μὲν τὸ τοῦ Ἑρμοῦ νέκταρ, δεξαμένου δὲ Α καθάπαξ τὴν τῶν Μουσῶν χάριν. Ἀντεπιστέλλειν οἶνον ἀξίω σοι παραπλήσιου τινός· ἔδει τῶν κατὰ γέ· ἀλλ' οὐκ ἔστιν οὐδεὶς. Οὐκοῦν, κατὰ δύναμιν ἡμετέραν, ἡμεῖς αὐτοὶ τὸ τῆς ἀμοιβῆς χρέος ἐκτείνουμεν, καὶ σοὶ τρεῖς ἀντὶ μιᾶς ἀντεπιστέλλοντες, ἵ γε δὴ καὶ ἐπιστολάς· αὐτὰς προσεπιεῖν δίκαιον· ἐνδεικνύμεναι μὲν πάντως τὴ τῆς ἡμετέρας ἐνδέον ἰσνάμεως ἀφοσιούμεναι δ' ὁμοῦ, ἐν περὶ σὲ πόθον. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν ἐνταῦθα τοῦτο συμβαίνόν μοι, ὅπερ· αἱ ἐπὶ τρυτάνης ἴδοι τις ἄν. Ἄν γάρ τις, προκαταλῶν τὴν ἐτέραν τῆς πλάστιγγος· ἐπὶ σταθμῶ, εἰσέξῃ τι ἐν αὐτῇ τῶν βαρυτέρων ἄμα καὶ τιμωτέρων (χρυσός δ' ἂν εἴη ταῦτα πάντως, ὁ καθαρῶτατος, καὶ λίθων καὶ μαργάρων οἱ διαυγέστεροι), τί ποτ' ἂν ἄλλο τῶν καθ' ἡμᾶς θεῖη τις ἐν τῇ ἐτέρᾳ, ἀντίσταθμον τοῦ βάρους δηλονότι καὶ τοῦ τιμήματος, ἐκ τῶν σῶν μαργαροειδῶν καὶ χρυσέων λόγων προκατελιγμένης τῆς πλάστιγγος; Ἴσμεν τοιγαροῦν καὶ αὐτοὶ ὡς, εἰ καὶ πολλὰς τρεῖς ἀποστείλαιμεν, κατ' οὐδὲν τὴν πλάστιγγα καθελκύσαιμεν. Πρῶτος τοίνυν, εἰ βούλει, καὶ τὴν παρούσταν· εἰ γὰρ καὶ πρὸς τὸ βᾶρος οὐδὲν ἀνύσει, ἀλλὰ γε ὄγκον τινὰ εἴη καὶ ἦδε προσθήσει.

I. Σχολάριος τῶ μεσάζοντι πρὸς ταῦτα.

Ἄγιέ μοι αὐθέντα, παντοίως ἡμᾶς κατεγλύκανα. Καὶ τοῖς μὲν γράμμασι παρεμυθῆσιν τὸν πόθον, ὃν ἡ τῆς σῆς ὕβρις· καὶ ὀμιλίας μνήμη, τῇ ψυχῇ συνεχῶς συνιζάνουσα, αἰετὶ μὲν κατ' ἐκάστην ἡμέραν, θεραπεύει δὲ πως, τυχούσα συμβόλων γούν τινων αὐτῆς, καὶ ταῦτα τοιούτων· τοῖς δὲ γλυκάσμασιν (οὐ γὰρ φρονεῖς (1) νῦν τῶν Ἑλλήνων) καὶ πολλὰς ἡμᾶς ἡμέρας παρεμυθήσῃ, ὄλγα μὲν ἔχοντας, εἰ δὲ καὶ ἠνιάμεθα ἔχειν, τῇ λιτότητι μᾶλλον χαίρειν ἐπιζομένους· φίλου δὲ, μᾶλλον δὲ εὐεργέτου, πέμψαντος, ἀνέγκ' ἡ ὄν ἐστι χρῆσθαι. Κρέσει δὲ εἰ ὀρέψεις ἡμᾶς, καὶ ταῦτα τοῖς ἀπὸ θήρας, ἠδῶς μὲν φαγοῦμεθα, ἀηδῶς δὲ ἀπαλλάξομεν· πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα, πλὴν περιδίων τῶν εὐχύμων τε καὶ εὐκαταργαστων, ἐνοχλεῖ τῇ τοῦ στομάχου δυσκρασίᾳ τε καὶ χανόντητι.

Μὴ φρόντιζε τοίνυν περὶ κρεῶν· ἀλλὰ φίλει μόνον καθάπερ φιλεῖς, καὶ εὐχου πιντάπασιν ἡμᾶς πραγμάτων ἀπηλλαγμένους (ἔτι γὰρ ὑπὸ λογισμῶν ἐοχλούμεθα, πολλὰ τῶν οἴκων καὶ τῶν ἰδίων ἔχοντες ἀόληρωτα), καὶ τὴν ποθυμῆνην ὀκραιφνῶς εὐρόντας σχολῆν, οὕτω καὶ θεῶν καὶ φίλων ὀρέσκειν. Εἰ δὲ καὶ παρεμυθεῖσθαι βούλει, τοιαύταις δὲ τισὶ ἐωρεαῖς ἀπλαῖς οὕτως, ὅποταν ἐγγένηται, καὶ λιτοτέραις παρεμυθεῖ. Ἰψ' ὧν δὲ λογισμῶν φαμὲν ἐνο-

χλεῖσθαι εἴση καλῶς, ἡμῶν σοὶ φανερούτων αὐτοῦ, ὅποταν ἦ καὶ τούτου καιρός, καὶ ὅταν Θεοῦ καὶ τῆς σῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῇ τοῦτων ἀπαλλαγῇ δεησώμεθα.

Αἱ δὲ χρυσαὶ ὄντως ἐπιστολαὶ μένουσαι παρ' ἡμῖν ἄλλην μετὰ σχολῆς ἀποτέξουσιν, οὐκ ἔτι κατὰ τὰς πρώτας, ἀλλὰ μείζω τε καὶ βελτίω. Μὴ γὰρ ἔλπιζε νικήσῃν ἡμᾶς τῶ πλῆθει τῶν ἐπιστολῶν· ἀλλ', ὡς περ αὐτὸς ἐμηχανήσω τὸ πλῆθος, τρεῖς πέμψας ἀντὶ μιᾶς, οὕτως ἐγὼ τὸ μέγαθος ἀνταπινοήσω, οὐ παῦσαι βουλόμενος, ἀλλὰ μεγίστην καρπούμενος· ἦδονην ἐκ τῶν τοιούτων ἀγώνων, ἐπεὶ τὴν κατὰ πρόσωπον ὀμιλίαν, ἣν ἀπάντων προσέτιμον, οὐκ ἔχοι.

Ἰγίαινε καὶ εὐτύχει πανοικί, ἀρχόντων ἀριστε.

B ΙΑ'. Ὁ αὐτὸς μεσάζων καὶ γαμβρός τοῦ βασιλέως, ὁ μέγας δοῦξ, τῶ ὀσιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς, σοφωτάτῳ, λογιωτάτῳ, ἀγλῶ διδασκάλῳ, κυρῶ Γερραδίῳ, τῶ ποτε Σχολαρίῳ.

Ἦθελον γράψαι σοὶ καὶ προτοῦ (περὶ τῶν κοινῶν γὰρ μοι ἡ σπουδῆ), ἵνα συμβούλῃ σοὶ χρῆσωμαι, ὅπως καὶ αὐτὸς δέσσης τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου βοήθειαν· καταβαλομένη γὰρ χρήματα, καὶ τῶν διακοσιῶν χρυσίων ἐπέκεινα. Ἦνταί μοι τὴν καρδίαν ἡ ἐπιστολιμαία σου γραφῆ, λυπούμενόν σε ὀρώντος, εἰ καὶ οὐ δι' αὐτὸν σὲ, ἀλλὰ διὰ τὸ κοινόν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐμὲ λυπεῖ, τὸ κακῶς πάσχειν τὴν πατριδα διὰ τὴ κακῶς κυβερνᾶσθαι· ὁμοῦ δ' ἀνέχου. Τὸν γὰρ ἀριστον κυβερνήτην αἱ μεγάλαί τριχυμαὶ στεφανοῦσιν, ὅταν ἄνω γίνηται τῶν κυμάτων. Εἰς ταῦτα δὲ κλήγῃ εἰ βάλῃ τῆς δόξης, καὶ δυνατὰ μοι καὶ εἰκότα συνεργῆσω, καὶ σε παρακαλέω παραθεῖσθαι μὲν τὴν λύπην, ἰδεῖν δὲ πρὸς τὸ σκάρος κλυδωνιζόμενον (2). Τὰ πλείω δὲ λέξομεν, ὅταν ἐπιδημήσωμεν δι' εὐχῶν σου αὐτόθι. Ἐγὼ δὲ ὃν εἶχον σκοπόν, πάλιν ἔχομαι τοῦτου. Φάσκοντος γὰρ τοῦ σοφοῦ (3), « Φίλῳ μὴδὲν ἄγνωστον, » διὰ τοῦτο καὶ τὰ νῦν καὶ κρείττονα δ. ἀ βουλής τῆς σῆς εὐέλω κυροῦσθαι. Τῶ κρατοῦντι γὰρ μόνῳ ἐχρησάμεν εἰς ταῦτα, ὡς δι' ἐκείνου κινήθῃ; εἰς ταύτην τὴν ὕλην, καὶ νῦν τῇ σῇ ἀρίστητι. Τὰδε εἰσὶ τὰ πρὸς τοὺς ἀρχοντας τῶν Τούρκων γραφέντα μοι γράμματα· εἰ δὲ τι καὶ βαθύτερον ἔχουσιν, ἐν τῶ ἐνὶ εὐρήσεις ἀμυδρῶς πως (4)· τὰ πλείω δὲ εἰλέχθησαν ἐκ στόματος τῶ κομίζοντι, ἅτινα καὶ ἀναγγελοῦμεν τῇ σῇ αἰδεσιμότητι, ἐπειδὴν ὁ Θεὸς θέλη. Κομίζε δὲ ταῦτα ὁ καλὸς Θεόδωρος (5). Καὶ εἰ τι πλεόν καλὸν καὶ ὠφέλιμον φανῇ προστεθῆναι εἰς ταῦτα, τῶ κομίζοντί σοι ἀνάθεσ. Μὴ σκόπει δὲ βαρβαρότητας· εἶδα; γὰρ ὅτι οὐδ' ὅποσα μέρη τοῦ λόγου μεμάθηκα.

Μετάνοιαν (6), καὶ εὐχου ἡμῖν.

(1) « Græcos nunc non euro »; excusans, opinor, nominis γλυκάσματος usum, quò purior et vetus sermo vix utebatur.
 (2) Metaphora usitatissima σκάφος de re publica dicitur, quam ne verbulo quidem teligissem, ni ea usus fuisset Ephraemius Chronicorum loco corrupto, v. 3452: « Ὄ; ἀγριοὶ γὰρ κακίαι πεπνευκότες ἄνδρες στρατηγοὶ βασιλείων τις τότε Ὀλαῖα κράτους κατέδυσαν εἰς βῆθος. Pro κακίαι, quod latine verbum est « belluæ », rescribendum omnino κακίαι,

caecia scilicet venti; et pro βουλιεῶν τις, βασιλειῶντες, quod legisse videtur interpres latine reddens, « duces cupidi tyrannidis. »
 (3) Callimachus scilicet, cuius vide Fragm. 422.
 (4) « Istas sunt adeo brevia et scripta ἀμυδρῶς πως, ut crediderim non nihil perisse. »
 (5) Theodorus forsan Carystenus, cui inscripta est epistola pag. 117.
 (6) Subaudiendum βάλλω, ποιῶ, aliud, et ver-tendum, « salutationem ac reverentiam imperior.

Π. Τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἀξιπαινετωτάτῳ μοναδικῷ τοῦ γένους κρείσματοι, τῷ μεγάλῳ δουκί, εὐτυχῶς τῷ κυρίῳ μου, ὁ ἐλάχιστος Γεννάδιος ψυχῆς σωτηρίας σὺν εὐλόγῳ κυρποίῳ.

Τί πρῶτον, τί δ' ὕστατον, τί δὲ μεταξύ τῶν ἐν ταῖς γράμμασι τῆς σῆς ἐνδοξέτητος καλῶν καταλέξαιμι (1); ὥστε τοῖς μὲν ὑπ' εὐνοίας εἰρημένους ἀποδοῦναι τὴν χάριν, τὸ δ' ἐξ ὑπογυίου τοιαῦθ' ὑπαγορευθῆναι σοι θαυμάσαι πρεπόντως, ὑπὲρ ὧν δὲ κάλλιστα συμβουλεύεις, τοῦτοι; εἰ μὴ πεισθεῖσθαι, αἰτήσαι συγγνώμην, ὡς οὐκ αὐθαδέϊα μᾶλλον ἢ λογισμοῖς βίαιοις ἀγόμενοι. Ὅπως δὲ καὶ ἀναπέμπειν θάπτον ἰχρῆν τὰς καλλίστας ἐκείνας ὑποθέσεις τῶν ἐν τῇ πρεσβείῳ γραμμάτων, οὐδὲ πειρασθαι οἶόν τ' ἦν ἡμῖν τοῦ ἀγῶνος. Οὐκοῦν ἐκεῖνα μὲν εἰσαυθίς ἡμῖν ὑμνηθήσεται· καὶ μένουσα παρ' ἡμῖν ἢ κάλλιστη καὶ τιμιωτάτη γραφὴ σὺν τόκῳ τὴν ἀντιγραφὴν καὶ ἐκάστην εἰσπράττειται, καὶ οὐκ ἔασι λοιπὸν ἡρμεῖν, ἔως ἀπολύσιμέν σοι τὸ χρέος. Τὰ δὲ πρὸς τοὺς ἀρχοντας γεγραμμένα ἐκείνους, οὐδ' ἡ κακὴ τῶν Ἑλλήνων τύχη φοβερούς ἡμῖν οὕτω καὶ χρειώδεις ἐποίησεν, ὑπερήσθην ἰδῶν, καὶ τὴν τε φύσιν ἐθαύμασα τοῦ φιλότατου μοι τὴν τε προαίρεσιν, καὶ θαύματος ἐνόμισα κρείττω. Προσθελίμαι δ' αὐτοῖς μόλις ἂν τις ἴσχυσεν ἐκ θειοτέρας ἤκων σχολῆς καὶ τῆς μετὰ τοῦ κρείττονος ὁμιλίας· τὸ δ' ἡμέτερον, εὐκρινῶς ἀνθρώπινον ὄν καὶ τῆς κοσμικῆς ταύτης διατριβῆς μέχρι καὶ χῆδὸς σχεδόν, τοιοῦτον ἀπέχει· τῇ σῇ συνέσει καὶ παύρᾳ παραβληθῆναι, ὅσον ἡμεῖς δοκοῦμεν εἶναι δευνότεροι τῶν μηδαμῶς ἐν τούτοις συνειθισμένων· ὥστε καὶ τὴ θεοκρίτου (2) μεταβαλόντες ἂν εἰποιμὲν, καὶ πάνυ δικαίως. Ὁ μὲν γὰρ τὴν ἀφύπταν ὀνειδιζῶν τοῦ ποιητοῦ πυθόμενου ποταῖ ἂν εἴη τὰ καλῶς εἰρημένα, εἰ "Α παρῆλιπες, εἰ ἔφη· ἡμεῖς δὲ ἐκεῖνα παραλειψοθαί φασιν, ἅπερ οὐκ ἂν ἐδέησε λέγεσθαι.

Ἄλλὰ πέμπε θαρρόντως, ἀνδρῶν φρονιμώτατε, ὑφ' ἡγεμόνι Θεῶ, ὃ· σοι τὴν διάνοισιν καὶ τὴν γνώμην ἐπὶ τὰ τῷ γένει συνοίσοντα καθ' ἡμέραν κινεῖ, τούτου χάριν σε εἴ χρεῖα παρασκευάσας πανταχόθεν προσήκοντα, ὡς ἕνα σε καὶ μόνον ἀρκεῖν, διανοούμενον μὲν ἅ μὴδὲ διδασκομένοις ἄλλοις πράττειν ἐξέσται, πράττοντα δὲ ἅ καὶ λογίσασθαι μόνον δυσχερές ἐστι τοῖς ἐπὶ τῷ διορᾶν τι φρονουσί, πονοῦντα δὲ ὁπόσα καὶ τῶν ἐν ὑπουργίαις τεταγμένων ἂν τις ὀκνήσειεν, ἐν δὲ ταῖς τῶν χρημάτων στενότησιν ἀντιποινῶν πρυτανείου τῇ πόλει τοὺς οἴκοι θησαυρούς (3) ἀνιέντα, ἅ δὲ τῇ πόλει φέρει φιλοτιμίαν, ἀρδόμενα πανταχοῦ μεγαλοψυχίας ἔργα, οὐκ ἐν τοῖς οὐσι νῦν

μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μνημονευμένων κάλλιστα πράττοντα. Ἡμεῖς δὲ τῶν πραττομένων εἰ συνίστορας ἔχοις ἐν τοῖς καιρίοις, ὡς ἐξησθᾶ, τοῦτο μὲν δήπου φιλοανθρωπίας ἔσται τῆς σῆς· λήψῃ δὲ ἐξ ἡμῶν οὐδὲν, πλὴν ἐπαίνου καὶ θαύματος· Ἡσθησόμεθα δὲ καὶ ταῖς ὑπὲρ τοῦ ποινῶν σου σπουδαίς, εἰ τε τοιαῦθ' ὑπὲρ αὐτοῦ δύνασθαι, καὶ τοῦτο τοιοῦτων ἀπολαύειν ἐκ σοῦ καλῶν, ἐν ἴσῳ τῆς ἡμῶν εὐχόμενοι σωτηρίας. Ταρρατέτω δὲ σε τὰ παρὰ τοῦ φθόνου βέλη μηδὲλως· κληγαὶ γὰρ εἰσι· νηπίων, οὐκ ἀμαυροῦν, ἀλλὰ λαμπρύνειν μᾶλλον, δυνάμενα· μόνος γὰρ σύ γε τοῦ φθονεῖν κρείττων. Καὶ κακοθεῖς μᾶλλον ἢ φθόνου σημάτων ἐκφραίνουσι καὶ ἑαυτῶν οἱ τολμῶντές τι τῶν σῶν ἔργων μέμφεσθαι. Οὐ γὰρ ἔχει τις ἀμιλλᾶσθαι σοι περὶ τῶν ὑπαρχόντων σοι καλῶν οὐδενός, οὐθ' ἀρπίζεις τὴν ὑπὲρ τῶν κεινῶν πραγματεῖαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἡρεμεῖν σε βουλήθέντα πολλάκις, ὡσπερ ψυχῆς τινο; ἔρημα λειψόμενα, πρὸς ἐκείνα μετὰ βοῆς ἐβιάσαντο. Καὶ σὺ γε πειθῆ τοῖς πρᾶτα μάλιστα, καὶ ἡμῖν πᾶσιν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας σε δυσηποῦσι, καὶ πρὸς τούτων ἔπη Θεῶ (4) κελεύονται· ὅθεν ἐλπίζεις ἤξειν σοι τοὺς μισθούς τῆς εἰς τὸ γένος κηδεμονίας· ἅ γὰρ δοκεῖς ἐκ τοῦ γένους εἰς ἀμοιβὴν ἔχειν τῆς ἀρετῆς, καὶ ταῦτα σοῦ μᾶλλον πρὸς αὐτὸ τυγχάουσι· χάριτες.

Ζῆθι τοίνυν, ἡμέτερε κόσμε καὶ κοινὸν ἄγαλμα, καὶ ἡμᾶς εἰχου σὺν ἰδιοπραγμοσύνῃ τὸν λοιπὸν ἀνύσαντα; βλον, ἦν μετὰ τὰς ἀκάπους τύρβος ἐκείνας εἰλόμεθα σὺν Θεῶ, οὐ τί τοὺς ἄλλους ὠφελήσαντες μὴδὲ θέλοντας αὐτοὶ βλασφημησόμεθα, ἀλλὰ τί βελτίους αὐτοὶ τὰ πρὸς Θεὸν ἐσόμεθα σκοπούμενους ἀεὶ, μόλις τούτο δυνησομένους, τῆς κατὰ Χριστὸν πτωχείας, αὐτοῦ χεῖρα διδόντος, ἀπόνασθαι.

Μετάνοισιν (5). ἐκλαμπρότατε.

ΠΓ. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ δουκί ὁ αὐτός.

Ἦν μὲν ἐπηγγειλάμην σοι πέμψειν ἐπιστολήν, καὶ μὴ ἀπατοῦντι πεμφθήσεται (καὶ ἡσθήσῃ πάνυ λαδῶν), τὸ θεῖον ὕλην πεποιημένη, οὐ μάλιστα καὶ περὶ οὗ τὸν πλείστον ποιουμένῳ σοι λόγον πολλὴ μὲν ἐπὶ τῆς γῆς εὐφημία, πλείων δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς μισθός, συναθροίζεται. Ἄλλὰ νῦν ταῖς καλλίσταις ἐπιστολαῖς ἡρέθισας ἡμᾶς ἀντιγράφειν, οὐκ ἀνασχομένους σιωπῇ παρελθεῖν τὴν ἐν ἐκείναις διαπρέπουσαν χάριν καὶ σύνεσιν. Ὁ μὲν γὰρ Ἡσιόδου (6) σοφὸν φησὶν εἶναι τὸν πολλὰ εἰδῶτα φυᾶ· σὺ δὲ γε τῇ μὲν φύσει νικᾷς τοὺς καὶ τέχνη μετὰ ταύτης σεμνυνομένους, ταύτην δὲ τῇ παιδεύσει λαμπροτέ-

1. locutio est ex stylo ecclesiastico ac liturgico desumpta. Eadem formula sequens clauditur epistola Symeon quidam in Crusii Turcogræc. p. 220: ἀπονέμω μὲν σοι. . . τὴν ὀφειλομένην μετάνοισιν. Eἰ p. 221: ἡ κυρὰ Μακαρία ἡ Μπόζιχίνα σοῦ ποιεῖ μετάνοισιν.

(1) Meminerat Odysseus, I, 14: Τί πρῶτόν τοι ἔπειτα, τί δ' ὕστειτόν καταλέξω;
 (2) Agi puto de Theocrito Chio, cujus nota est dicacitas. Dicti fontem non memini.
 (3) Ditiissimus fuit Notaras. Urbe capta, immen-

sus auri, argenti, lapidum pretiosissimorum thesauros sultano frustra obtulit, quibus scilicet suam ac suorum vitam libertatemque redimeret. Illum tyrannus et filios vita simul ac thesauris privavit. Res narratur a Phranza, Chron. iii, c. 9.—

(4) Respectu ad antiquum Pythagoræ dictum "Ἐπου Θεῶ.
 (5) Vide p. 149, n. 3.
 (6) Non Hesiodus, sed Pindarus, Ol. ii, 154: Σοφὸς ὁ πολλὰ εἰδῶς φυᾶ.

ραν ἀπέφηνας, ὥστε καὶ λέγων αἰετὶ περὶ τῶν ἐκά-
 ροτε συμπιπτόντων, κἂν ποτε δεήσεις γράφων, ἐν
 μὲν λογίων χοροῖς ὑπ' ὀλίγων ἂν παρευδοκιμηθεῖς,
 εἰ πολὺ πλεον ἤτιθθεις ἂν ἐν τῇ τῶν νοημάτων
 δεινότητι, ἢ ὅσον δοκοῦσιν ἐν τῷ τῆς φράσεως ἀκρι-
 θεσιτέρῳ προέχειν. Εἰ δὲ βητορείας ἀληθινῆς, ἢ
 τὰς πολιτείας συνίστησιν, ἀμίλλα προύκειτο, κἂν
 ἀπ᾽ ἄλλῶν σου κατόπιν πάντες εὐθύς, ὅσοις γε τοῦ
 χρήματος μέτεστιν.

Ἐγὼ δὲ οὐδὲν τοῦτο θαυμάζω, καίτοι τοσοῦτον
 εἶ, ἀλλ', ὅτι τοσαῦτα πράττειν ἔχων, ἐπεὶ καὶ τῷ
 μέρε: τῶν λόγων ἐβουλήθης νεῖμαι σαυτῆν, οὐτ' ἐν
 ταῖς πράξεσιν ἀρογότερος ὤφθης διὰ τοὺς λόγους,
 οὔτε πρὸς τοὺς λόγους ἐκ τοῦ πλεῖστα πράττειν
 ἀμδλύτερος, ὡστ' ἀφυστέρους ἡμᾶς τοὺς παρὰ
 πάντα τὴν βίον λόγοις ἐνησχολημένους ἐλέγχεις.
 Οὐ γὰρ τῷ πλεον εἰδέναι φιλοτιμησόμεθα μᾶλλον,
 ἢ τὸ τοὺς ἀπὸ τῶν πραγμάτων ὑμᾶς ἐγγύς ἡμῶν
 γίνεσθαι καὶ πάνυ νομοῦμεν ἤττον ἡμῶν· δι' ὃ κἂν
 δεινῷ, ἐθαυμάσημεν, εἰ γε ἀπὸ τῆς ἰσῆς ἐκρινόμεθα
 τύχης.

Νῦν δὲ τὴν ὑμῶν ἀρετὴν εὐδαιμονίαν οἰκίαν
 κρίνομεν εἶναι, ὥστε καὶ σοφωτέρους ἡμῶν γενέ-
 σθαι καθάπαξ ἠξιάμεθ' ἂν, εἰ οὐδὲν τε ἦν. Ἐἴτε γὰρ
 δέοι τοὺς περὶ λόγους ἔχοντας ἐλπίζειν τι παρ' ὑμῶν
 ἀγαθόν, πότε μᾶλλον αὐτοῖς χαρεῖσθε, ἢ τοῦ καλ-
 λίστου τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐκ τῶν ἰσῶν αὐτοῖς συμ-
 μετέχοντες, ἔστι δ' οὐ καὶ νικῶντες· εἴτε μέλλοι-
 μεν ὑπὲρ λόγου κυθερνῶμενοι σώζεσθαι, τοὺς ἐπὶ
 τῶν πραγμάτων ὑμᾶ, εὐξάμεθ' ἂν υπερβάλλειν σο-
 φία τοὺς ἀρχομένους, ὡς ἂν καὶ σώζειν μᾶλλον
 εἰδῆσθε. Εἰ δὲ σὺ μόνος ἐκ τῶν ἐφεστῶτων τοῖς
 πράγμασι λόγων γεγῶνός θιασώτης, τὴν λόγῳ μὲν
 τὸ σκάφος ἰούσεις ἡμῶν καὶ ταῦτ' ἐν τοσοῦτῳ χει-
 μῶνι, εἰ δὲ τι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν ὠφέλει (ἐπιγινώ-
 σκεις καλῶς), τῶν ἄλλων, ὃ φασιν, οὐδ' ἴκατα βαλ-
 λόντων, ἄρα νεμησητέον ἂν εἴη σοι τῆς περὶ λόγους
 φιλοτιμίας; ἢ κοινήν εὐδαιμονίαν τῶδε τίθεσθαι
 χρῆ, καὶ κόσμον μὲν τῆς πατριδος, ἐπειδὴν τις ἄλ-
 λοθὲν ποθεν ἦκων, θαυμάσας σου τὴν παιδευσιν,
 ἀπαλλάττεται, ὠφέλιαν δὲ πρὸς τῷ κοινῷ καὶ ἡμῶν,
 ἔσοι παρὰ βαρβάρους ἂν ᾤθημεν ζῆν, εἰ μὴ σὺ
 θεόθεν πεμφθεις διδόναι λόγον καὶ λαμβάνειν ἠδύ-
 νασο, καὶ ὁπόσον τι τῶν ἀπαιδευτῶν διαφέρου-
 σιν εἰδέναι· καλῶς πόλει μελλούσῃ σώζεσθαι ἄν-
 δρες ἀπὸ βιβλίων ἀνηγγέμοι καὶ λόγων μετὰ φρο-
 νήσεως;

Ἐγὼ δὲ τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων οἶδα τὴν ἐμφυ-
 τον πολλήν δύναμει λόγων αὐξήσαντας, τοὺς δ'
 ὑπὸ πολλῆς ἀλογίας οὐδὲν ἀμείνους τῶν ἐκ ναυαγίας
 κακοῖς τοὺς σφίσι συνόντας περιβαλόντας, τοὺς δὲ
 τὴν φυσικὴν ἀμορφίαν τοῖς ἐκ τῶν λόγων κάλλεσιν
 ἐπεχρώσαντας. Ἀλλὰ σὺ γε, ἀνδρῶν ἀριστε, μετ'
 ὀλίγων, τὴν μὲν φύσιν, καὶ πρὶν τοῖς βιβλίοις σεαυ-

τὸν ἐπιδοῦναι, τελευτάτος ἦσθα, νεωτερος μὲν ὢν,
 καὶ βουλευέσθαι, καὶ στρατηγεῖν, καὶ πρεσβεύειν,
 οὐδενὸς τῶν ἐγγεγρακῶτων τοῖς πράγμασι καὶ ταῖς
 ἐκείνοις (1) δεύτερος δόξας. περὶ ἃ δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ
 μείζω γυμναζομένους πονεῖσθαι χρῆ, ἐν τοῦτοις
 ἄπαντας ὑπερβὰς ἀπ' ἐλάττονος τῆς ἀσκήσεως, ὁπό-
 σοι ἴγε ταυτὶ συνεπόνου· χρόνῳ δὲ συναυξομένων
 σοι τῶν καλῶν, οὐ κατὰ πλῆθος (εὐθύς γὰρ πάντο
 σου τῇ φύσει συνῆν), ἀλλὰ μεγέθει μόνον καὶ κάλλει,
 καὶ ζῶντας τοὺς ἐφ' ἡμῶν ἀρίστους μεθ' ὑπερβολῆς
 ἀποκρούσας· ἐκείνων δὲ οἰχομένων, οὐ μετὰ κλειό-
 νων, ἀλλὰ μόνος σχεδὸν ἐμπρέπων τῇ κυθερνῆσει
 τῆς πόλεως, ὥστε δοκεῖν μὲν ταῦτά σοι τε καὶ τῷ καλ-
 λίστῳ νῦν βασιλεῖ καὶ περὶ αὐτοῦ τάδελοφῶ (2), δοκεῖν
 δὲ τοῖς ἄλλοις; οὐδὲν δ' μὴ πρώτους ὑμῖν δόξαιεν,
 ἀλλ', ὡσπερ νόμοις ἐπομένους, συναγορεύειν καὶ
 ὑπουργεῖν, οὐκ ἔχοντας ἀμεινον ὢν ἂν ὑμεῖς ἐξεύ-
 ριστον ἐπινοεῖν, οὔτε τὴν ἀρχὴν περὶωμένους· ἀπαξ
 γὰρ συνεγνώκεσαν ἑαυτοῖς δυοῖν ἤττωμένοις, εἰ καὶ
 δοκοῦσιν ἄλλων προέχειν, εἰσι δ' ὢν ὡς εἰκόσ ἔστι
 καὶ προέχουσιν. Οὐ λέγω δὲ τοῖς ἄλλοις μεμφό-
 μενος· τουτὶ γὰρ οὐδὲ σὺς ἂν ἦν ἔπαινος δῆπου·
 ἀλλὰ σε πάνυ καλῶν πλεῖστον ἀποφαίλω βελτίω.

Ἐπεὶ δὲ γε καὶ τὸν ἐκ τῶν λόγων κόσμον ἐξήτεις
 (οὔτος γὰρ ἐνέδει τῷ μεγέθει τῆς φύσεως), ἐν βρα-
 χεῖ χρόνῳ συνελέξω τὰ κάλλιστα, βιβλίοις ἐγκύψας,
 ἢ προσέχων, ἀναγιγνωσκόντων ἐτέρων, οὐς ἢ τῆς
 σῆς ἀρετῆς αἰδῶς, ἐνίους δὴ καὶ ἡ χρεῖα, καθ' ἡμέ-
 ραν εἰς τὴν σὴν οἰκίαν συνῆγε. Καὶ νῦν, ἂν δέη τὸ
 συμφέρον ζητεῖν, συντάξει τε καὶ δεινότητι τοὺς πε-
 ρὶ αὐτοῦ ποιῆ λόγους, ὡσπερ ἂν τις ἦκων ἐκ τῶν
 Ἀθήνησιν ποτε γυμνασμάτων· κἂν ἄλλη τις ὕλη λό-
 γων προκῆται, πᾶς τις ἀκούσας εὐθύς τὰ κρῆτιστα
 τῶν ἀρχαιότερων εἰς τὴν σὴν ἂν φαῖη συνερῶρηγε-
 ναι ψυχῆν. Τίς γὰρ γνώμη σοφῶν νινος, τί δὲ μνη-
 μης ἄξιον ἔργον των ὀπουδῆποτε γῆς ἀρξάντων κα-
 λῶς, οὐ συνεπιποσομεῖ σοι τὸν λόγον, ἀρῶτος
 μνημονουθέντα; Καὶ περὶ αὐτῶν μὲν καὶ ἄλλοι τοῦ
 χρήματος, ἀλλ' εἰκόσαι τοῖς ἐκ ξύλου καὶ λίθου συ-
 πλέκειν καλῶδιον βουλομένους· οὕτως ἀφαρμόζει
 τῆς χρεῖας ἄπερ ἀπομνημονεύοντες λέγουσιν· σοῦ
 δὲ ποτε τοιοῦτό τι λέγοντος, πᾶς ἂν τις φαῖη
 μτῆ τὴν ἀρχὴν πρὸς ἄλλην τοῦτο χρεῖαν εἰρῶ-
 σθαι, μήτ' ἄλλο τοῖς λόγοις δεῖν ἐπενηγέσθαι παρὰ
 δεῖγμα.

Δουμάτων δὲ περὶ τῶν ἱερῶν οὕτω σε βούλομαι
 καθαρῶς ἐπαινεῖν· δέος γὰρ ἔστι μὴ, τὴν ψῆφον
 ταύτη ἀρπάσας, ἐπαχθῆς ἡμῖν ποτε γένοιο, τὸ
 πολλῆς εἰρημένον ἐκεῖνο φέρων εἰς μέσον, τὸ τὸν
 Πάπαν (3) ἐν ἡμῖν ἀνακηρύττεσθαι δεῖν, ὀρθοτο-
 μούντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας (4), ἐπειδὴν τι πρὸς
 θεὸν εὐσεβῶμεν, εἶναι δὲ καὶ οὕτως ὀρθοδόξους
 ἡμᾶς, καίτοι τάναντία περιφανῶς τῷ Πάπῃ πι-
 στεύοντας, οὔτε δυναμένους ἄλλως πιστεύειν· ταῦτα

(1) Sic codex. loco corrupto. An τοῖς κοινῶς?
 (2) Constantino Palæo ogo, tunc imperatori, et,
 ante illum, fratri Johanni Palæologo.
 (3) De unione Ecclesiarum et primatu Papæ va-
 lidæ tunc agitabantur Byzantii inter aulicos homi-

nes et ecclesiasticos controversiæ.
 (4) Paulus II ad Tim. II, 15: Σπούδασον σεαυτὸν
 δόκιμον παραστήσαι τῷ Θεῷ... ὀρθοτομούντα τὸν
 λόγον τῆς ἀληθείας.

δὲ καὶ τὸν Γαβριὴλ ἐξ οὐρανῶν νουθετοῦντα (1) παρεδράμομεν εὐλαβῶς, ὡς εἰκῆ τῇ πιθανότητι χρώμενον· εἰ γὰρ δύναιντο ταυτὶ συνεστάναι, αἰνύμα τοῦτ' ἂν εἴη καὶ πέρα παντὸς αἰνίγματος.

Οὐ τοίνυν βουλόμεθα, πειρωμένου σου καὶ αὔθις περὶ τούτων πείθειν ἡμᾶς (2), μαλακώτερον ἀντιβαίνειν, ὡς ἐνεσχημένοι τῇ ψήφῳ, ἣν ἂν σοι νῦν περὶ τὰ δόγματα δόλιμην. Εἰ δὲ μὴ τοῦτ' ἐπὶ τὸ δέος ὑπῆν, κἂν παρεδώκαμέν σοι τῶν ἡμετέρων ἡγεμόνων τοὺς πλείους πάντα κεισθησομένους, ἄπερ ἂν βούλοιο· μὴ δυνάμενοι γὰρ ἀντιλέγειν, ἅμα δὲ καὶ περὶ τινὰς ἀντὶ τῶν πραγμάτων ἐπτοημένοι σκιὰς, ἅπαντα συγχωρήσοισιν. Ἰφ' οὐ δὴ καὶ, ἐμοῦ ποτε συνόντος, ἐφιλοτιμήσω πολλάκις πείσαι μὲν τοὺς πένητας πρότερον ἄπερ οὐδὲ ταυτὶν ἐπεπείκεις, εἶτα πρὸς τούναντιον αὔθις μεταστῆσαι σφίσι τὰς γνώμας· ἐβούλοο γὰρ οὐδ' αὐτὸς τὸ ψεῦδος τότε κρατεῖν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀνδρώπων ἕξιν ἐξήλεγχες. Κἀγὼ μὲν τὴν ἀρχὴν ἐταπαράγωμιν δεινῶς καὶ ἀντέλεγον· ἐπὶ δὲ διατριβῇ ἠθρομένη εἶναι τὸ πρᾶγμα, ἀχθόμενος ἠκροώμην ἅμα καὶ χαίρων. Οὐ δὴ δέδια μὴ ποτε προαχθεῖς ἐκὼν ἐξαπατήσαι τοὺς ἄνδρας, ἀλλὰ μὴ ποτε μᾶλλον αὐτὸς τι παρενεχθῆς, εἰδὼς μὲν ὅπως ἐκεῖνα διαφέρει καλῶς, ἀνάγκη δὲ τινα νομίσας ἰσχυροτέραν τῆς ἀληθείας, ὅπερ οἱ πολλοὶ πάσχουσι, καὶ κρίνας αἰρετώτερον εἶναι τὴν αὐτίκα βραστῶν τῶν ἀποκειμένων τοῖς ὀρθῶς δοξάζουσι καὶ πράττουσιν ἕθλων, καὶ τινα τῶν ἀνθρωπίνων φύδων ἐλπίσας ἀπαλλαγῆν ἡμῖν καταπράξασθαι, τοῦ Θεοῦ παροξυνομένου, καὶ διὰ τοῦτο πείθειν ἐξελήσας τοὺς ἄλλους, ἄπερ ἂν ὑπὲρ σαυτοῦ γε πρῶτον πείθειν, δυοῖν ἀναγκῶν ἐνδεδικωκῶς μὲν τῇ μείζονι, καλῶς ποιῶν, μὴ καλῶς δὲ κρίνας τὴν μείζον.

Ὅποτεν τοίνυν, ἐκεῖνα πάντα ἀφεις, τὴν τῶν πατρῶν ἡμῖν ἐλευθερίαν συγκαταπράξῃ, Λατίνους δὲ ἐάσης ἀντ' λέγειν ἡμῖν, καὶ πείθειν, εἰ δυναθῆσιν, μετὰ τῆς ἀληθείας, ὅπερ οὐκ ἂν ποτε δύναιντο, εἴως ἂν περὶ τῶν οὐκ ἔντων μίτ' εἶναι δυναμένων βούλωνται πείθειν, τότε δὴ καὶ περὶ τούτων οἰσόμεν σοι τὴν ἀρμόττουσαν ψήφον, ὅσα δ' εἰς τὴν ἄλλην τῶν λόγων ἔχει δεινότητα, θαρρόντως καὶ πλείω τις τῶν εἰρημένων περὶ τούτων εἰπῶν, οὐκ ἂν τῆς ἀληθείας ἀμάρτοι.

Ἐρῶ δ' ἐφεξῆς καὶ τίνα τοῖς ἀπὸ τῶν λόγων ἀνθεσι λαμπρότερο; ὥφθης. Ἐλευθεριότης τοίνυν ἐστίν, ἣν ἐπίσημόν τις εἰπῶν ὑπὲρ πάντας τοὺς πώποτε τοιοῦτους φανέντας· σὸν γεγονέναι, ἐκείνους μὲν οὐκ ἂν ὀδικοῖη, σοὶ δὲ τὸ κάλλιστον ἀναφείροιο τῶν ἐπιστήμων καὶ ὅσον ἐστίν ἀντικρυς, ὅτι τῶν μὲν ἀδομέων ἕκαστος ἐνὶ τῷ τοῦς ἄλλους ὑπερβαλῶν ἐτυχεν

(1) Forsan de Eugenio Papa hæc sunt intelligenda, cui sæculare nomen Gabrieli fuit. Atque respectus fit ad verba Pauli ad Gal. I, 8 : Ἐὰν ἡμεῖς ἡ ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν . . . . .

(2) Est hic aliquid difficultatis. Qui nunc Papæ ambitionem apud Gennadium defendisse videtur, fuit tamen unioi ac Papæ omnino adversarius, si Ducæ fides est habenda, qui, Histor. pag. 148, Lucam Notaram tradit cum Gennadio operam conso-

ἀντεῦθεν ὀνόματος, σὺ δ', ἐν ἑκάστῳ παρενεγκῶν ἕκαστον τῶν τῆς ἰμοίας μετασχόντων σοι τύχης, οὐκ ἂν ἔχοις ὅτι τῶν ὑπαρχόντων μᾶλλον γνωρίζοιο· καὶ διὰ τοῦτο τὸ πᾶσι μεθ' ὑπερβολῆς κεκοσμηθεῖαι, σὸν ἐκράτησεν ἐπίσημον εἶναι.

Φρόνησιν μὲν γὰρ πρότερον εἰρηκῶς, παρήμι νῦν· οὐ γὰρ οἶόν τ' ἂν ἦν ἐκεῖνα, μὴ μετὰ φρονήσεως ἄκρας καὶ διὰ ταύτην, εἰς τὴν σὴν ψυχὴν συνδραμεῖν. Οὐτε περὶ σωφροσύνης φημί, ἥς σε πάντες ἴσασι καὶ τῶν ταύτην ὑπεσχημένων τε καὶ τηροῦντων πολὺ πλεον εἶχειν, ἔν τε ταῖς ἡδοαῖς καὶ ταῖς λύπαις ἀκριβῶς τῷ τοῦ λόγου κανόνι μάλιστα χρώμενον. Ἀλλὰ τὴν γενναϊότητα, τὴν μεγαλοψυχίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν πρόνοιαν, τὴν πρὸς τοὺς φίλους εὐαρμοσίαν, τὴν πρὸς τοὺς ξένους φιλανθρωπίαν, τὸν οἶκτον, ἐν σοὶ τις ταῦτα πάντα, βουληθεὶς ἐναργῶς ἰδεῖν, ὕψεται. Ἀρτιμελῆ γὰρ καὶ ἀπικρεθωμένην τὴν ἰδέαν ἅπαντα φέρει, ὡς περ εἰ πρὸς ἔν τι μόνον αὐτῶν τὸν σὸν συνέτεινες βλον· ὁ τοῖς πλείστοις, οἶμαι, συμβαίνει, οἷς ἔν τι μόλις τῶν καλῶν ἠσκηκόσιν ἀγαπητόν ἐστιν, εἰ καὶ δευτέρου τινὸς ἀμυδρὸν ἐμφαλοῖεν ἐῖδωλον. Τὴν δ' ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων σωτηρίας σπουδῆν, οὐκ ἀνευ κινδύνων σοι πολλῶν δεδειγμένην (τῶν γὰρ ἀναλωμάτων ἤττων σοὶ λόγος), οὐτε τῶν ἡμετέρων καιρῶν ἐστὶν ἐνεγκεῖν, οὐτε τῶν παρόντων λόγων ὑμνησαι· ἀλλὰ ξένην τινὰ φορὰν ὁ καθ' ἡμᾶς ἤνεγκε χρόνος, ὁμοίως τοῦς ἔν τε τοῖς ἔργοις μιμείσθαι πειρασομένους, τοῖς τε λόγοις ἐξυμνησαι βουλησομένους, ἀμηχάνους ἐπιχειρεῖν ἐξελέγγουσαν.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παρέργως ἀνηρίθμητα· νῦν, καίτοι προῦργου καθ' ἡμέραν ἡμῖν καὶ πᾶσιν φέδόμενα· ὑπὲρ οὗ δὲ νῦν ἐνεστησάμεθα γράφειν, ἡ τῶν ἐπιστολῶν ἐκείνων ἐστὶν ὑπόθεσις. Τροφῶν μὲν δὴ μηδετέρας ἡμῖν φρόντιζε πέμπειν· εἰ γὰρ, ὡς ἐφησθα, ταῖς ἐνεργείαις τοῦ νοῦ τὸ παρὰ τῶν τροφῶν προσίσταται βᾶρος, ἐκότεραι τὴν ἴσῃ ἡμῖν ἐνεργάσσονται βλάβην, αἱ μὲν ἐκ τῆς ποιότητος αὐτῶν ἐνοχλοῦσαι, αἱ δὲ τῇ προσότητι λυμαινόμεναι· οὐ γὰρ ῥᾶδιον ἐγκρατῶς αὐτῶν ἄπτεσθαι, τοῦ δοκεῖν εὐκατεργάστους εἶναι, πρὸς τῷ κατὰ τὴν γεῦσιν ἡδεῖ, ποιοῦντος, αὐτῶν καὶ ταῦτα δαψιλῶς πεμπόμενων, μὲλις κεκορεσμένους ἀπανίστασθαι τῆς τροφῆς. Μᾶλλον δὲ φροντίζεις μὲν οὐδαμῶς, ἀλλ' εὐπόριστά σοι θεόθεν γῆ τε καὶ θάλασσα πέμπουσιν, ἀνθ' ὧν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγρυπνεῖς ἐλχίστην ταύτην χάριν ἀποτινῦσαι. Ἡμεῖς δὲ τούτων ἡμῖν ἀνηκόντων ὀλιγωροῦμεν, ὅπως ἀπολαυσόμεθα σου των δώρων φροντίζοντες· προσήκει δ' ἡμῖν ἀντὶ τούτων

ciasse, et dixisse quoque summa cum petulantia, conducere magis ἐν μέσῃ τῇ πόλει εἰδέναι φακιδίον βασιλεῦσιν Τούρκων, ἢ καλύπτειν Λατινικῆν. Quæ est humanæ mentis natura, potuit Notaras Papæ favisse primum, dein adversatus esse Papæ. Ac sæpe homines politici aliud agunt, sentiunt aliud. Sequentia subindicant pristinis opinionibus Notaram valedidisse.

λιτή και σχεδίου τράπεζα, και τῶν ἐν ἀγροί; δσημέ-
ραι διαιτωμένιον οὐδὲν τι πλουσιωτέρα. Καίτοι
πονοῦσι μὲν ἐκεῖνοι πολλὰ, δι' ἃ καὶ ἀθρῶς τρέ-
φονται· ἡμῖν δὲ πάντα μεμαγμένη μάζα, φασί, και
τὴν ἀργὸν βίον ἀνούμεν, δι' ὃν οὐδὲ καθάπαξ ἐσθίειν
ὁ τοῦ Παύλου νόμος ἐστὶ (1).

Τοιαῦτα μὲν οὖν μὴ θέλε πέμπειν ἡμῖν· ἀλλ'
ἐπειδὴν του δεηθῶμεν τῶν ἀναγκαίων, αὐτοὶ πρὸς
τὴν σὴν οἰκίαν καταφευξόμεθα, ἢ και ἡμῖν πολλάκις
ἐν ταῖς χρεῖαις· ἐπήρκεσεν, καθάπερ ὀσημέραι πλει-
στοις ἀνέφυγεν ἐλέου βωμός·. Εἰ δ' ὅπως ἡμᾶς φι-
λεῖ; και τιμᾶς ἐντεῦθεν βούλει σοι δεῖκνυσθαι τοῖς
πολλοῖς, ἔχουσιν ἐκ πολλῶν, εἰ βούλοιντο, και ταῦτα
γνωρίζειν· τῶν γὰρ ἀτεχνῶς μειζόνων οὐδενὸς ἀμ-
λεῖς. Καίτοι και ταῦτα, τῆς σῆς ἀρετῆς ἀπόδειξιν
ἔχοντα, γίνεσθαι συγχωροῦμεν· ἄλλως δὲ, τῶν ἀν-
θρωπίνων τιμῶν ἀπαξ ἀπεβρωγότες, τούτων χωρὶς
τὴν ἡμέτερον ἀνύειν ὀλέομεν βίον. Ἐπαῖνοις τε οὖς
ἡμᾶς; ἐπινοεῖς, ὅσον μὲν εἰς ἀκοῆς ἦκει χάριν, ἠδὲ
μεθα, ἀχθόμεθα δὲ, τῶν λόγων τοῖς πράγμασιν
ἐφαρμοζόμενων· ἢ γὰρ ὑπ' εὐνοίας; ἡμῖν τοσαῦτα
χαρίζῃ, ἡμεῖς δὲ ἔρημοι παντὸς ἀγαθοῦ και μάταιον
ἄχθος τῆδε τῆ γῆ· και τί ἂν τούτου λυπηρότερον
εἴη; ἢ, τοιοῦτων ζωντων ὑπερρωῶντες, ὑμᾶς αὐτοῖς
ἀδικαίτε· ὅθεν εὐλόγως ἂν ὑμῖν συναχθόμεθα.
Ἐφροντίσατε δ' ἂν οἰκίω; ἡμῶν, οὐκ ἰχθῦς πέμπον-
τες, οὐ ταρίχη, οὐδὲ δημοσίαις σιτήσεσι τρέφοντες,
οὐδὲ ἀρχὴν τινα νέμοντες, θοροῦδιον οὐδὲν πλέον
ἔχουσαν, ἀλλ' ἐφ' ἄπερ γεγενῆμεθα και ἐληλύθαμεν,
φασί, κεχρημένοι· ταῦτα δ' ἐστίν, ἐλέγξει τοὺς
ἀμαρτανόντας, λῦσαι τὴν ἀπιστίαν ἢ ταῖς τῶν ἀν-
θρωπῶν ψυχᾶς δεινῶς ἐνεβάχχευσεν, ἀπὸ τοῦ ζο-
φώδους και σκοτεινοῦ πρὸς τὴν ὡς ἀληθῶς ἀνθρω-
πινον και χριστιανικὴν βίον μεταστῆσαι λόγῳ τοῦς
ἐπεσθαι δυνάμενους, δεῖξαι τοῖς; ἐπιτρόποις πᾶσιν,
εἴτε τῶν πραγμάτων, εἴτε τῆς πίστεως, ἃ πράτ-
τοντες ἐπιτροπεύουσιν ἄμεινον, και ὅπως τὴν τε
καλλίστην τοῦ μεγάλου βασιλείως ψυχὴν σώσουσιν
ἀληθείας λόγους, οὐκ αἰσχυρὰ κολακεία διαφθεροῦ-
σι, και σοί, τῷ καλλίστῳ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, οὐ
ζητοῦντες ἀκόλους και στερεπούς, προσδραμοῦν-
ται (2), καθάπερ ἡμεῖς ποτε τοῖς γονεῦσιν, ἀλλὰ
μετὰ πατρικῆς παρόρησι; ἀλλοιον ἐρούσι τι πρὸς
ὀργὴν, και δῆξουσιν ἐν τῷ βᾶθει (οὐ γὰρ πάντα γε
ὑμῖς; ἀναμάρτητοι, τὸ δὲ μικρὸν ὑμῶν ἀρβύστημα
τοῖς; ὅλοις πράγμασιν δλεθρῶς γίνεται)· ἐξυπνίσαι
τὴν πόλιν σύμπασαν δεινὸν ὑπνώττουσαν, και τὸ δει-
νὸν ἐπιόν (5) οὐκ αἰσθνομένην, οὐ τὴν ἀπαλλαγὴν
και σώμῃσι και χρήμασι και πᾶσι τρῶποις ἐξωγησά-

μεινοὶ ἂν, ὡς οἱ πανταχοῦ σωφρονοῦτες (4)· τοῖς μὲν
ἐντροφῶσιν, ὡς ἀπόνως σφιτι σωθησομένοισ; σκιαῖς
δὲ τισι και μῦθοις ὑπερρωῖοις (5) τὴν σωτηρίαν πι-
στεύουσιν, ὧν τὸ μάλιστα προβούρω, ἢ μετὰ τὴν
προδοσίαν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν Παπικῶν χρημάτων
ἐλπίς ἐστιν, ἢ τὸ δοκοῦντα; ἔτι Παπίνοις συνήφθαι
ἀνεπιχειρήτους τοῖς ἐχθροῖς; διαγίνεσθαι, και τοιαῦ-
ται τινες μικροψυχῆαι και δυσπιστῆαι, τῆς οὐρανίου
συμμαχίας ἐλαυνομένης ἀμφοτέραις χερσίν, ἢ; ἀνευ
οὐδὲ μετὰ πλείστων τῶν ὑπαρχόντων ἂν δυνάμεθα
σώζεσθαι, πρὸς ἦθος ἀληθοῦς πολιτείας πάντα με-
ταβαλεῖν συμβουλεύοντα, πειθοντα, καταναγκάζον-
τα· ὡς νῦν γε τῶν ἐν ταῖς σκηναῖς οὐδὲν διενηνό-
χαμεν πόλεων, εἰ μὴ και χερσιν ἐκείνων ἔχομεν,
τῷ μηδὲ κίνδυνόν τινα προσεῖναι ταῖς πεπλασμέναις.
Εἰ γὰρ τις τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλομοῦς ἐπὶ πάντα
διατεῖνοι τὰ τῆς πόλεως πράγματα, οὐ μᾶλλον
ἀσθενῆ δι' ὀλιγότητα (6), ἢ διὰ βραθυμίαν τε και
σύγχυσιν ἀδύνατα σώζεσθαι, και πρὸς τοῦτοισ; οὐδ'
εἰ σώζοιτο μέχρι πολλοῦ, σεμνὸν οὐδὲν ἔχοντα, ἀλλ',
ὡς περ ἐν σκότει βροθεῖ, ὡς ἔτυχεν ἐπιόντα ἀλλήλοισ;
και εἰκὴ συμπλεκόμενα, και τῆς ποτε ἀνθῆς οὐδὲ
λείψανον δυτα, οὐδὲ δυνάμενα τέρπειν ψυχὴν εἰ-
δυλαν, και δυναμένην ἀρετῆ και κάλλει ψυχῶν τέρ-
πεσθαι και πολιτείας, ἔχνος τι σωζούσης τῶν ἄδο-
μένων ἢ ὅσαι νῦν εἰσιν ἐπαινούμεναι.

Ἐπὶ ταῦτ' ἐβουλόμην ὑμᾶς ἐμοὶ κεχρησθαι (τὰ
γὰρ ἀλλα παρήμι), και τὸ νοσοῦν συνορῶντι, και
λόγοις ὑφηγησομένῳ και ἔργοις συμπραξομένῳ·
ἴσως γὰρ τι μετὰ τοιαύτην σπουδὴν ἐγένετ' ἂν τοῖς
πράγματι ἄμεινον. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐν τῷ προτέρῳ
σχῆματι (7) χρόνος ἀργατάτοισ; εἶχεν ἡμᾶς, εἰ και
ποτέ τι λαθόντες ἢ βιασάμενοι τὸ κοινὸν ὠφελοῦμεν,
οὔτε συνορῶντος σχεδόν τινος, οὔτε χαρίζομένου·
νῦν δὲ, και τῷ σχήματι (8) κωλυθέντων, ἴσως οὐδὲ
βουληθέντες χρῆσθαι δυνήσεσθε. Πρὸς ἄλλοις; γὰρ
ἡμᾶς; εἶναι χρῆ, ἄλλοις; πράγμασι και ἄλλῳ δεσπό-
τη δεδουλωμένους, ἐπεὶ και τῆς μονῆς, ὡς οἴσθα,
τὴν ἐπιμέλειαν ἐστέρξαμεν μὲν τὴν ἀρχὴν, λογιμοῖς
θειοτέρους κεκινημένοι, ἀλλὰ νῦν, τῶν δεδωκότων
ἐκαίνην και δεηθέντων πάνυ λαθεῖν οὐ πάνυ τοι (9)
τοῖς; ἡμετέροις συμφωνούντων σκοποῖς, οὐράνιον
τουτὶ δεξάμενοι σύνθημα περὶ τοῦ δεῖν μᾶλλον ἰδιο-
πραγμονεῖν, και τὴν ψυχὴν καθάρειν, και ἀνάγειν
πειρᾶσθαι τοῖς; ἀπαινεῖν ἐκ θεοῦ φωτισμοῖς και
ταῖς ὀδηγίαις τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων, και τὴν
μικρὰν ἐκείνην παρρησίαν ἀμέμπτως ἐφύγομεν.

Ἐὰν μὲν ὅτι τάχιστα τοῦ θεοῦ τε και τῆς πίστεως
περιυβρισμένων λόγον ποιήσῃσε, και τὴν τῆς ἡμε-

(1) Paulus scilicet in ad Thessalon. III, 10 :
Εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθίειτω. Hieronymus,
Vita Hilarionis : « Fiscellus junco texens, amu-
labatur Ægyptiorum monachorum disciplinam, et
Apostoli sententiam dicentis : Qui autem non ope-
ratur, non manducet. »

(2) Codex, προσδραμοῦντας. Est ζητοῦντες ἀκόλους
inimatio Homerici versus, Αἰτίζων ἀκόλου. . . . Εἰ
ποῦντι στερεπούς, quod est placemur genus quod-
dam, a Demosthene sumere De cor. § 79.

(3) Turci urbem undique premebant.

(4) Sic codex.

(5) Sunt μῦθοι ὑπερρωῖοι Latine Ecclesie dogma-
ta; vel falsæ spes de Italorum auxiliis, quæ Papa
Græcis, unione facta, pollicebatur.

(6) Hic aut vicino loco deesse videtur, εὔροι ἂν,
aut simile aliquid.

(7) In priore vitæ statu, cum negotiis publicis
interesset, munere fungens aulico κριτοῦ τῆς βα-
σιλικῆς κρισεως.

(8) Habitu scilicet monastico, quem nuper indu-
erat.

(9) Gennadius, homo Græce doctissimus, scripsit,
puto, πάνυ τι, cum id sit in usu, non π. τοι.

τέρας ἐκκλησίας λύσητε σύγχυσιν, εἰδῶλον γοῦν τι τῆς προτέρας εὐταξίας ἐκείνης καταγαγόντες ἡμῖν, σπουδῇ τινι καὶ χρόνῳ κατὰ μικρὸν ἀκριβωθησόμενον ἴσως, γωνία τις καὶ ἡμᾶς συνέχουσα κρύψει, Θεῶ καὶ λόγοις ἐν μέσῃ τῇ πατρὶδι προσέχοντας, κέσμου δὲ ἐπεισάκτου φρονιζόντας οὐδενός· ὁ γὰρ Θεὸς ἐν ἡμῖν, ὡς εὐδόκησε, δεδομένος καὶ βασιλείας αὐτῆς ἐστὶ τιμιώτερος, εἰ γὰρ δεῖ Σολομῶντι πείθεσθαι (1) ψηφίζομένην περὶ ἀμφοτέρων οὕτω καλῶς, τῷ σοφῷ τε ἅμα καὶ βασιλεῖ. Εἰ δὲ μέλλοιμεν περαιτέρω τὸν Θεὸν παροργίζειν, ἀλλ' ἐμὲ γὰρ ὁ ἱερὸς οὐκ εἰς μακρὰν Ἄδωσ (2) διζέται. Εἰσὶ δ' ἕτεροι παρ' ἡμῖν, οἱ, συνεργαζόμενοι τὴν τῶν

(1) Respectu forsā ad Prov. iii, 13-15.

(2) Montis Atho proprium est epithetum ἱερὸς, adeo ut τὸ Ἅγιον ὄρος omnino vocetur.

θεῶν ὀλιγοῦσαν, τὶ χαρίζομενοι, καὶ τῶν ἐκείθεν σὺν ὑμῖν ἀπολαύονται δῆπου. Ταῦτα καὶ τῷ καλίστῳ δις ἤδη προεῖρηκα βασιλεῖ. Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν καὶ φουσητήρα δόξα καὶ κάμινον, τοῦτ' ἐστὶν, ἀντιλάβεσθαι τῶν αὐτοῦ τε τοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν πραγμάτων ποιήσαιεν αὐτόν τε τὸν μέγιστον βασιλέα καὶ σὲ μετ' ἐκείνον, ἵνα μὴ μάτην ἡμεῖς ἀργυροκοπῶμεν (3), καὶ ἐτι μαλινεσθαι δόξωμεν, ἢ, ὁ χειρόν, συκοφαντώμεθα ἐπὶ βεβαίαις τῆς ἐξ οὐρανῶν φιλανθρωπίας ἐλπίσιν, τῶν μὴ δυναμένων ἀντιδλέπειν πρὸς τοὺς ἐλέγχους ἢ διορθοῦσθαι ἐπὶ τῷ συκοφαντεῖν τρεπομένων.

(3) Jerem. vi, 29: ἐξέλιπε φουσητήρ ἀπὸ πυρὸς, ἐξέλιπε μόλιδος· εἰς κενὸν ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ.

B

GENNADII SCHOLARII

PATRIARCHÆ CONSTANTINOPOLITANI

EXPOSITIO LITTERARUM QUÆ IN SEPULCRO CONSTANTINI MAGNI
INSCRIPTÆ ERANT.

(Apud Anselmum Bandurium in Imperio Orientali, tom. I, p. 184)

De reliquiis Constantini Magni.

Cum imperium regeret Constantius Constantini Magni filius, reliquias patris sui imperatorio cum

(1) Hæc Matthæus Cigala, Cyprius, cujus *Nova variarum historiarum Synopsis* Græcæ tantum edita fuit Venetiis apud Antonium Julianum 1637, in 4°, et in fine ejusdem habetur Gennadii Scholarii, patriarchæ Constantinopolitani, Expositio vaticinii supradicti. Quod quidem vaticinium cum expositione Gennadiana habetur etiam editum in fine Chronici Dorothei Monembasiæ metropolitæ, Venetiis apud Joannem Petrum Pinellum eodem anno. Verum in utraque editione ubi legitur μετὰ τῶν προκτόρων, scribendum esse puto προκτετόρων, quo etiam modo in versione expressimus. Προκτετόρων quippe Græcis recentioribus *primus possessor* dicitur. Leges Cypriorum mss. Ἐὰν ὁ προκτετῶρ οὐκ ἠδύνατο κωλύσαι τὴν τοῦ ὕδατος πρὶ ὄδου, οὐδὲ νῦν ἀγοραστὴν δύναται κωλύειν, etc. Nonnulli ex amicis loco προκτετόρων scribendum putant προκτετόρων, hoc est *exactorum*. Quid vero intelligat Gennadius Scholarius per illa verba præcedentia τὸ δὲ ξανθὸν γένος, facile ex aliis scriptoribus docemur. Sic Leo imperator oraculo de restitutione Constantinopoleos, quod primum edidit Leunclavius in sine Constantini Manassis Annelium, et deinde Lambecius post Oracula ejusdem Leonis in calce Codini *De originibus CP.*

Ἄλλὰ σε τυρίστατον καὶ ξανθὸν γένος
Ἰβταν τεφρώσει καὶ τὸ σὺν λύσει κράτος.

*Sed te perustam ab igne, te flavum genus,
Totam incinerabit, et regnum evertet tuum.*

Ubi Lambecius hæc adnotat: « Antiquus, inquit

C Περὶ τοῦ λειψάνου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (1).

Ὅταν ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὁ Κωνσταντῖος, ἀνεκόμισε τὸ λείψανον τοῦ

ille, interpres oraculorum Leonis hæc ita vertit: *Sed te ignis summus, flavum genus*. Videtur ergo, subjungit idem Lambecius, in codice ejus pro τυρίστατον scriptum fuisse τῦρ ὑστατον. Illi vero, quos hic Leo ignem et flavum genus hominum appellat, videntur esse Latini, qui duce Balduino comite Flandrensium anno Christi 1203 [1204 scribendum], fugato Alexio Angelo Comeno, Constantinopolim ceperunt, et integros quinquaginta annos occuparunt. Idem similiter Ξανθοὶ vocantur in antiqua Græca Oraculorum Leonis Paraphrasi, φέρων τε τὸν πόλεμον καὶ τῶν Ξανθῶν τὰς μηχανάς. Hucusque Lambecius prædicto loco. Et quidem non abs re; Ξανθοὶ siquidem dicuntur Græcis *Franci* sive *Alemanni*. Sic Pachymeres lib. 1, cap. 18, τὸ Ξανθὸν καὶ ἀρμάνιον γένος, *Flava et bellicosa gens*. Danielis Visiones ex cod. Reg. 1845, καὶ κρατῆσαι ἐπὶ τὴν Ἐπτάλοφον τὸ Ξανθὸν γένος, ἐξ ἀπέντε, etc. Leonis Sapientis *Ænigmata* mss. cum explicatione lingua Græca vulgari in cod. Colbertino 5104: Βασιλεὺς τῆς Ἀλαμανίας ἔρχεται εἰς τὴν Νεῶν Ρώμην, σκηνηῆ ἐν τῷ ἀμπέλι εἰς τὸν Ρουφιάνας, τὸ λέγουσιν εἰς βοήθειαν τοῦ γένους τοῦ Ξανθοῦ γένους τῆς Ρώμης. Et infra, ὅταν τὸ Ξανθὸν τὸ γένος λεηλάτησε τὸν κόσμον. Vide Mauricii *Strategie*. lib. iii, cap. 5; lib. iv, cap. 1; lib. ii, cap. 4. Ξανθοὶ vero dicuntur Græcis *Franci*, Alemanni ac alii septentrionales populi ob capillorum colorem. Priscus Rhetor in Legat. pag. 40 scribit se Romæ regis Francorum filium vidisse, legationem obeuntem, μήπω Ἰουλοῦ ἀρχομένου, Ξανθὸν τὴν κόσ-

πατρὸς αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Νικομηθεῖαν μετὰ πάσης βασιλικῆς τιμῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἔθαψαν αὐτὸ μετὰ δόξης, καὶ παρῆρησας, καὶ βασιλικῆς τιμῆς, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἄνωθεν εἰς τὸ σκέπασμα τοῦ τάφου αὐτοῦ τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ πρώτου βασιλέως τῶν Χριστιανῶν, εὐρέθησαν τινες σοφώτατοι ἄνδρες ἡγιασμένοι, καὶ προορατικοὶ τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, καὶ ἔγραψαν ταῦτα τὰ κάτωθεν γράμματα εἰς τὸ σκέπασμα τοῦ τάφου, τὸ ὅποιον ἦτον πορφυρῶν· καὶ ταῦτα τὰ γράμματα δὲν ἦτον κατὰ λεπτῶς ἢ ἐξήγησις ἐλητὸ τί δηλοῦν, ἀμυλῆ ἔγραψαν μόνον τὰ στοιχεῖα τῶν πρώτων γραμμάτων, τὰ ὅποια γράμματα ἐδιελάμβανον περὶ τῆς βασιλείας τῶν Τουρκῶν, καὶ περὶ τοῦ τέλους αὐτῆς. Λέγονται δὲ χρῆσιμοι. Τὰ ὅποια ἐξήγησεν ὁ σοφώτατος πατριάρχης κύρ Γεννάδιος, ὁ ἕπολος ἦτον εἰς τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας τοῦ κύρ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ὅπου ἔκμαε τὴν οὐδέκην σύνοδον εἰς τὴν Φιερὲτζαν, καὶ ὅταν τὰ ἐξήγησεν ἦτον κοσμικὸς, καὶ κριτικὸς τῆς βασιλικῆς κρίσεως, τὰ ὅποια γράφομεν κάτωθεν ὡσάν γραμμένα εἰς τὸν τάφον τὸ βασιλέως.

A honore Nicomedia Constantinopolim transtulit, atque in templo Sanctorum Apostolorum summa cum magnificentia imperatorioque honore sepelivit; et in operculo tumuli Porphyretici ejusdem piissimi ac primi Christianorum imperatoris quidam viri sapientissimi ac sancti, qui tunc temporis vivebant et futura prospiciebant, litteras quæ infra habentur, exararunt. Quæ litteræ quid significarent non minutatim exprimebant: sed prima solum vocum singularum elementa exhibebant. Eæ vero enuntiabant Turcarum imperium et finem ejus, vocanturque Oracula. Illa sapientissimus patriarcha Dominus Gennadius sub imperio Domini Joannis Palæologi, qui octavam synodum Florentiæ celebravit, exposuit; sæcularis ipse tum temporis erat, et imperatoris aulæ judex. Littere eo modo infra representantur, quo erant conscriptæ in imperatorio sepulchro.

μην τοῖς αὐτοῦ περιεχυμένῃν διὰ μέγεθος ὤμοις. Ἐἰ ἰιδem sane populi Flavi dicuntur scriptoribus Latinis. Claudianus in Rußnum lib. II. de Gallis:

Inde truces flavo comitantur vertice Galli.

Idem Claudianus *De bello Getico*, de Sicambris:

Agmina quinetiam flavis objecta Sicambris.

Flavos Britones appellat auctor libri *De Disciplina Scholarium* cap. 2. Sanctus quoque Hieronymus ep. 7, ad Lætam, *Getarum rutilum et flavum* dixit. Cæterum quod attinet ad hujus epitaphii seu vaticinii veritatem, nemo est eruditus qui illud ceu commentum recentiorum Græculorum non respiciat: quale-

cunque tamen illud vaticinium sit, in: variis nihilominus bibliothecis reperitur ms. una cum expositione Gennadii Scholarii patriarchæ Constantinopolitani, licet non semper sub eodem titulo; nam in bibliotheca Cæs. lib. V habetur cum hoc titulo: Χρησιμοὶ Σολομῶντος καὶ ἐτέρων σοφῶν. Ταῦτα τὰ γράμματα εὐρέθησαν ἐν ἁλλῶ μαρμαρενῶ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου· ἐξήγηθη δὲ ταῦτα ὁ μέγας πατριάρχης Σχολάριος. Ipsum autem vaticinium cum Gennadiana interpretatione interlineari in nonnullis diversum apparet a nostro, ut ex hujusce initio, quod ibidem refert Lambæcius, manifestum deprehenditur.

Τ Π Τ Τ Ι Δ Η Β Α Τ Ι Μ Λ Ο Κ Λ Μ Α Μ Μ Λ
τῆ πρώτη τῆς Ἰνδίκτου ἢ βασιλεία τοῦ Ἰσμαήλ, ὁ καλούμενος Μωάμεθ, μέλλῃ

Δ Α Ν Τ Η Σ Γ Ν Τ Π Λ Ο Α Γ Τ Π Τ Λ Φ Κ Τ Σ

διανατροπήσειν γένο; τῶν Παλαιολόγων τὴν Ἐπτάλοφον κρατήσει, etc.

Meminit quoque hujus vaticinii et expositionis Gennadianæ Leo Allatius in *Diatriba de Georgiis*, pag. 404, qui docet hoc idem vaticinium reperiri in bibliotheca Vaticana, Scoriah regia VII, C, 1; Bavarica cod. 493, et in bibliotheca Antonii Augustini cod. 140. In uno ex dictis codicibus cum hoc titulo, legi illud vaticinium scribit idem Allatius citato loco: Χρησιμὸς ὁσπερ εὐρέθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς μίαν κολώναν μαρμαριτικὴν διὰ ψηφίων γεγραμμένος, ὃν ἐξεκαθάρισεν. Ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ταῦτα τὰ γράμματα τῦρέθησαν σημειωμένα ἐν μαρμάρῳ τοῦ τάφου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἐξήγησε ταῦτα ὁ ἐν ἁγίοις πατριάρχης Σχολάριος. Hoc est: *Oraculum Byzantii reperit in columna marmorea musivo descriptum, quod explana-*

vit. Alii dicunt prædictas litteras incisas fuisse in marmore sepulchrali Magni Constantini, easque exposuisse sanctum patriarcham Scholarium. Deinde subjungit idem Allatius: «Vaticinium hoc ipæ primo Variorum antiquorum tomo, in Antiquitatum Constantinopolitanarum auctario a me præcitate cum aliis ejusdem Leonis, Methodii Patarensis, Theophili Romani, Danielis nouachi, et aliorum vaticiniis connexui.» Verum hoc Allatii opus cui titulus *Varia Antiqua* nondum editum fuit, imò nec in catalogo Allatiano librorum ineditorum reperitur; idcirco puto virum illum de re litteraria optime meritum, antequam hoc opus absolvisset, morte præventum.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
 ΟΠΟΥ ΗΣΑΝ ΓΡΑΜΜΕΝΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΑΦΟΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ,
 ΚΑΙ Η ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΑΥΤΩΝ.

LITTERÆ
 QUÆ DESCRIPTÆ ERANT IN SEPULCRO MAGNI CONSTANTINI,
 EARUMQUE EXPLICATIO.

Τ Π Τ Ι Δ Τ Η Β Σ Α Τ Ι Μ Α Ο Κ Α Μ Ν Μ Α Θ Μ Α
 τῆ πρώτη τῆς Ἰνδίκτου ἡ βασιλεία τοῦ Ἰσμαήλ, ὁ καλούμενος Μωάμεθ μέλλη
 Δ Ν Τ Ρ Π Ω Σ Γ Ν Τ Π Λ Ο Λ Γ Τ Ε Π Τ Α Φ Κ Ρ Τ Σ Ε Σ Θ
 διὰ νὰ τροπώση γένος τῶν Παλαιολόγων, τὴν Ἐπτάλοφον κρατῆσει. ἔσθωεν
 Β Σ Λ Σ Ε Θ Ν Π Λ Κ Τ Ξ Κ Τ Ν Σ Ε Ρ Μ Σ Μ Χ Ρ Τ Ε Ε Ν
 βασιλεύση· ἔθνη πάμπολλα κατάρξη, καὶ τὰς νήσους ἐρημώση, μέχρι τοῦ Εὐξίνου
 Π Τ Ι Σ Τ Γ Τ Ν Η Θ Σ Τ Ο Γ Δ Τ Ι Δ Κ Τ Π Λ Π Ν Σ Κ Τ Ε Τ
 Πόντου. Ἰστρογείτωνας πορθήση. τῆ ὀγδόῃ τῆς Ἰνδίκτου Πελοπόννησον κατάρξη. τῆ
 Ε Ν Τ Τ Ι Δ Κ Τ Ε Τ Β Ρ Τ Μ Ρ Μ Α Δ Ν Σ Τ Σ Τ Δ Κ Τ Τ
 ἐνάτη τῆς Ἰνδίκτου εἰς τὰ βόρεια τὰ μέρη μέλλη διὰ νὰ στρατεύση. τῆ δεκάτῃ τῆς
 Ι Δ Κ Τ Τ Α Μ Τ Τ Η Σ Π Λ Ε Π Σ Τ Ψ Ε Τ Χ Ν Τ Δ Μ Τ
 Ἰνδίκτου, τοὺς Δαλμάτας τροπώση· πάλιν ἐπιστρέψει ἔτι χρόνον τοῖς Δαλμάταις
 Π Α Μ Ε Γ Ρ Μ Γ Μ Ρ Κ Τ Σ Τ Β Ν Κ Τ Π Θ Κ Τ Φ Λ Σ Ν Δ
 πόλεμον ἐγείρη μέγα, μερικόντε συντριβῆναι. καὶ τὰ πλήθη, καὶ τὰ φύλλα συ. οδῆ
 Τ Ε Π Ρ Δ Θ Λ Σ Κ Ε Ρ Τ Π Α Μ Σ Ν Ψ Κ Τ Ι Μ Α
 τῶν Ἑσπερίων διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς τὸν πόλεμον συνάψουν, καὶ τὸν Ἰσμαήλ
 Τ Η Σ Τ Α Π Γ Ν Α Τ Β Σ Λ Σ Ε Λ Τ Μ Κ Ρ Ο Λ Γ Τ Δ Ε Θ
 τροπώσουν. τὸ ἀπόγονον αὐτοῦ βασιλεύση, ἔλαττον μικρὸν ὀλίγον. τὸ δὲ ξαυόν
 Γ Ν Α Μ Μ Τ Τ Η Κ Τ Ρ Ο Λ Β Μ Α Τ Η Σ Τ Ε Π Τ Α Φ
 γένος ἅμα μετὰ τῶν προκτόρων ὅλον Ἰσμαήλ τροπώσουν, τὴν Ἐπτάλοφον
 Ε Π Ρ Μ Τ Τ Π Ν Μ Τ Τ Π Α Μ Ε Γ Ρ Ε Φ Λ Π Γ Ρ Ω Μ Ν Μ Χ
 ἐπάρουν μετὰ τῶν προνομίων. τότε πόλεμον ἐγείρουν ἔμφυλον ἠγριωμένον μέχρι
 Τ Π Π Τ Α Ω Ρ Κ Φ Ν Β Σ Τ Τ Σ Τ Σ Τ Μ Τ Φ Β Σ Π Σ Τ
 τῆς πεμπταίας ὥρας, καὶ φωνὴ βοήσει τρίτον, στήτε στήτε μετὰ φόβου. σπεύσατε
 Π Λ Σ Π Δ Ε Τ Δ Ε Τ Μ Ρ Λ Δ Ε Ρ Τ Γ Ν Θ Μ Σ Τ Κ
 πολλὰ, σπουδαίως εἰς τὰ δεξιὰ τὰ μέρη ἀνδρα εὖρητε γενναίον, θαυμασόν, καὶ
 Ρ Μ Λ Ο Τ Τ Ε Ε Τ Δ Σ Η Τ Φ Λ Γ Ε Μ Υ Π Χ Κ Α Τ Π Ρ Λ
 ῥωμαλαῖον. τοῦτον ἔξητε δεσπότην· φίλος γὰρ ἐμὸς ὑπάρχει· καὶ αὐτὸν παραλα-
 Β Τ Θ Α Μ Ε Μ Π Λ Ρ Τ.
 βύντες θέλημα ἐμὸν πληρεῖται.

Indictione prima regnum Ismaelis, qui vocabitur Moameth, Palæologorum genus subvertet. Urbem septem collium obtinebit; in ea regnabit; multis gentibus imperabit; insulas devastabit usque ad Euxinum Pontum; Dunubii accolæ depopulabitur. Octava Indictione P. Ioponnesus sibi subjiciet. Nona Indictione ad Septentrionales partes bellum inferet. Decima Indictione Dalmatas profligabit. Rursum alio tempore contra Dalmatas magnum bellum excitabit, eosque partim atteret. Tunc multitudo gentium Occidentalium congregata, mari terraque bellum Ismaeli inferet, ipsumque superabit. Posterius ejus modico et tantillo tempore regnabunt. Flavium vero genus una cum primis possessoribus totum Ismaelem expugnabunt; urbem septem collium cum ditone capient. Tum civile bellum concitabunt, quod ad quintam usque horam grassabitur; voxque ter clamabit: State, state cum timore. Festinate diligenter ad dexteram partem, virum invenietis generosum, mirabilem, et fortitudine eximia. Hunc Dominum habebitis; amicus quippe meus est. Hunc accipientes voluntatem meam facietis.

Ἄπὸ τῶν καιρῶν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἅπου ἐγράφησαν τὰ ἀνωθεν ψηφία εἰς τὸν τάφον του, ἕως τῶν καιρῶν τοῦ βασιλέως Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου, ἅπου ἐξήγησε ταῦτα ὁ Σχολάριος Γεννάδιος, εἶναι χρόνοι ἀπὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χίλιοι ἑκατὸν ἕνας, καὶ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἕως οὗ ἀπέθανεν ἡννέα.

A tempore Constantini Magni quo inscriptæ fuerunt ejus sepulcro supra propositæ literæ, ad Imperium Domini Joannis Palæologi Imperatoris, quo eas Gennadius Scholarius exposuit, anni sunt mille centum et unus. A Christo ad Magni Constantini mortem, anni numerantur trecenti viginti novem. ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, χρόνοι τριακόσιοι εἰκοσι

GENNADII SCHOLARII

CPOLITANI PATRIARCHÆ

INSTRUMENTUM ABDICATIONIS.

Vide supra col. 264.

EJUSDEM MONODIA DE CPOLI CAPTA.

Vide ibidem.

GEORGIUS

COGNOMENTO

GEMISTUS SIVE PLETHO

NOTITIA.

(Ex Allatio De Georgiis. ap. Fabric. Harles., tom. XII.)

Georgius Gemistus cognomento, qui et Pletho, quod idem sonat (a), sive Platonis amore, ut Manuel Peloponnesius Magnæ Ecclesiæ rhetor, in tractatu contra eundem, de processione Spiritus sancti, asserit : Ἄλλὰ σὺ γε τούτου δήπου διδάσκαλος ὡς τῆ τοῦ Πλάτωνος λογικεθεὶς ἔδη ψυχῆ, καὶ ἀντὶ Γεμιστοῦ Πλήθωνα ἑαυτὸν κεκληκώς · *Sed tu hujus rei magister, quasi jam Platonis animo insinuatus, et pro Gemisto Plethonem temetipsum compellans* : sive, ut Trapezuntius in comparatione Platonis et Aristotelis agnominatum credit, quemadmodum nonnullos priscorum Patrum immutatione nominum ad res maximas vocatos fuisse docemur, eodem pacto Gemistum nomen vertisse, ut se facile de cælo lapsum crederemus, et citius doctrinam et legem ejus susciperemus. In Peloponneso ut plurimum vixit, et versatus in Italia eo, quo concilium sub Eugenio Florentiæ (b) celebratum est tempore, cum Bessarione, Gaza et aliis ; refert Ipse

(a) Ὡς γεμιστὸς ἀ γεμίζω, sic πλήθων ἀ πλήθω habet abundantiæ et plenitudinis significationem. Plethonis autem dicitur præ Gemisto placuisse,

quod ad Platonis nomen, quem unice amabat et admirabatur, quam proxime accederet. (Fabr.)

(b) Sub Eugenio IV, ann. 1458.

in responsione ad Georgii Scholarii pro Aristotele objectiones. Fuit patria Byzantinus temporibus Manuella Palæologi, et jam labentis Græciæ occasu, tum prudentia, tum moribus ac scientia spectabilis (c). Græcæ plura scripsit, qua proprium dogma comprobans, qua aliorum sententias refellens, quæ veluti oraculum sapientissimi quique, quando præsentibus ipsi adesse non poterant, consulebant: *Gemistus vir, scribit Georgius Chariander, in omni scientiarum genere eminentissimus, cognomenque Plethonis accepit, quasi Platonis, eo quod Platoni philosophorum principi maxime accederet.* Et Antimachus apud Gyrallum de poetis sui temporis Dialogo 2: *Hujus tanti viri cum historias in latinum sermonem ex græco ipse converterem, de eo in præfatione sic dixi: Illum dico Gemistum, quem non solum Græcia, sed universus fere terrarum orbis ob variam atque multiplicem divinarum humanarumque rerum scientiam admiratus, eo quod Platoni philosophorum principi atque Aristoteli, Græcorum et Latinorum omnium consensu, proxime accederet.* Et Bessario cardinalis adversus calumniatorem Platonis lib. vi, cap. 1, eum opinionum Platonis æmulum atque defensorem vocavit (d). Nec dissentit Gyrallus: *Plethon habitus est in primis philosophus, et quidem excellentissimus, quod cum ipsius multiplicibus et variis operibus, quæ apud Græcos leguntur, tum ex testimonio Bessarionis cardinalis amplissimi, et monumentis videri potest.*

Illius opera (e) apud Diegum Hurtadam, Cæsaris apud Venetos oratorem fuisse tradit Gesnerus; eaque sic enumerat: *Ad regem liber. De virtutibus liber unus. Paraphrasis in demonstrationes. Epicedion in reginam Helenam. Liber de generatione deorum, quem vidi manuscriptum Bononiæ apud S. Salvatorem. Adversus librum pro dogmate Latinorum, nimirum quod ad Spiritum sanctum. Demonstrationes naturales de Deo. Mensium et annorum ordo ac dierum recensio. Oracula magica sectatorum Zoroastris, quæ et Parisiis impressa sunt Græcæ et Latine seorsum 1538, in 4, chartis duabus absque nomine græci interpretis, qui Georgius Gemistus est. Historica et geographica quedam hujus auctoris, ut sunt Chorographia Peloponnesi et Thessaliæ, idem Diegus Hurtadus habet. Libellus de iis, in quibus Aristoteli cum Platone non convenit, et quod potior sit Platonis sententia, excusus Venetiis apud Scotum, in 8, cum Bernardini Donati Veronensis paraphrasi, Libellum contra Georgii Scholarii argumenta, ἀντιήψεις pro Aristotele, Bononiæ, apud S. Salvatorem vidi, sed imperfectum. Adhuc epitomes; In bibliotheca imper. Viennæ habetur Gemisti Plethonis Epitome historiarum Sæcularum Græcæ manuscripta, in 4. Ejusdem libellus De generatione deorum, ibidem manuscript., confuse admodum omnia atque indistincte [V. supra, vol. VIII, p. 80, not.] nos, si quid poterimus, enucleatius illa expendemus. Et primum de iis quæ typis vulgata sunt, sermone instituemus.*

De Gestis Græcorum post pugnam ad Mantineam duobus libris digesta (f) [vid. supra l. c. p. 79 sq. et Introd. l. c.] Latine etiam reddita a M. Antonio Antimacho [Basil. 1540, 4.] non semel, nec uno in loco, qui in præfatione ad Matthæum Antimachum patrem ita sibi placuisse hunc auctorem refert, ut nihil magis; atque, eum non tantum esse veris aptum, presumpitque, sed etiam artificie tanto, tanta lenitate, ac rerum copia ferri, ut post Herodotum ac Thucydidem eum antiquissimis Græciæ scriptoribus non immerito comparari possit. Habebantur manuscripta in bibliotheca Joannis Surii. Verderius. (ALLAT.) Add. Venetiis in col. 406 bibl. Marc. de quo v. cl. Morell. l. c., p. 269. (HARL.)

2. *De virtutibus* libellus sub Plethonis nomine Græcè editus est Antwerpæ apud Plantinum cum aliis ejusdem Opusculis 1552 (g), in fol., et Græcè et Latine ex interpretatione Adolphi Oecani Augustini, Basileæ apud Oporinum 1552, in 8, et in Doctrina recte vivendi ac moriendi cum plerisque aliis, idem

(c) Petrus Crinitus de honesta disciplina, lib. 1, cap. 40: *Erant forte cum Bessarione Nicæno, viro in philosophia eccellente, Theodorus Gaza et Plethon Byzantius, qui cognomento Γεμιστός appellatus, tres eo tempore, ut constat viri doctrina et ingenio nobiles.*

(d) Ejusdem Bessarionis ad Nic. Saguntinum Eubæum epistolam, quæ Gemisti laudes continet, ccl. Morell. in bibl. ms. Gr. et Lat. 1, p. 212 sqq. ex cod. Ven. Marc. 353 Gr. et Lat. in lucem protulit. HARL.

(e) Georgii Gemisti opera, sed non addunt, quæ, inter codices græcos Patrum Augustinianorum in cœnobio S. Joannis de Carbonario reperisse se ms. testatur Jo. Mabillonius, pag. 110 *Itineris Italici* [sed vid. supra, ad vol. V, pag. 797, n. 22. HARL.] et Bernhardus de Montfaucon, *Diarii Italici* pag. 311.

(f) Titulus est: *Ἐκ τῶν Διοδώρου καὶ Πλουτάρχου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Μαντινείᾳ μάχην, ἐν κεφαλαιοῖς διὰ τῆς ψις.* Post Antimachum vertit etiam Latine Zacharias Orthus, professor Gryphiswaldensis academiæ, Rostoch. 1575, 8. Antimachi interpretatio prodit Basileæ 1540, 4, cum ejus oratione de

laudibus Græcarum litterarum, et Dionysii Halicarnassæi præceptis de oratione panegyrica, nuptiali, natalitia et epitaphiis, p. 64-79; Demetrii Phalerii de membris et incis, de periodicis, de componendis epistolis, et de characteribus dicendi, p. 80-92; et Polyæni præfatione de re militari, p. 93-96. In præfatione narrat Antimachus se in Græciam iter suscepisse Græcarum litterarum descendarum causa et sub disciplina Moschi Lacædæmonii moratum quinquenniū. Promittit et versionem Demetrii Περὶ ἐρμηνείας. *Dabimus*, inquit, etiam brevi fortasse Phatereum, auctorem plane in dicendo, Ciceronis sententia, politissimum. *De interpretatione seu elocutione integrum Latine legendum.* De Hispanica versione horum Gemisti librorum infra, p. 740.

(g) Puto Allatium scripsisse 1575, et numerum 1552 a typographo ex errore, quoniam idem statim iterum sequitur. Certe ann. 1575, hic Plethonis libellus ex bibl. Joannis Sambuci Græcè apud Plantinum in fol. prodit una cum duobus ejus orationibus utraque lingua excusis ad caesarem Elogiarum Stobæi.

Græce et Latine editus est cum Hieronymi Wolphii Adnotationibus (h), et Ienæ cum interpretatione ejusdem Wolphii 1590, 8. Verit etiam illum Latine Vincentius Marinerius, ut ipsemet scribit epist. ad Franciscum Dazam anno 1636 edita. Legitur manuscriptus apud me his, et in bibliotheca Bavarica cod. 224; Veneta S. Marci scam. 32. num. 22, et Augustana sæpissime, et legebatur in bibliotheca Antonii Augustini cod. 255 (ALLAT.) Cod. Bavar. bibl. hodie numeratur 289 et in titulo auctor libelli disertis verbis nominatur Pletho; nec non in cod. 260 v. cl. Hardt. in Aretini Beytrægen, etc. ann. 1805, part. 10, p. 381; et part. 8, p. 133. — Augustæ Vindel. in cod. in sine mutilo. V. Reiser. indic. Miss. bibl. August. p. 82, n. 19; it. p. 90. — Venet. in bibl. Marc. cod. 519, sunt plura Plethonis opp. n. *de virtutibus*; — *de fato*, inc. Πότερα δὲ ὄρισταί. — *funeris in Helenam Palæologinam*; — sine titulo; inc. Ἄ μὲν οὖν τῆς β:βλ. — *in oracula magica Zoroastri*; — *de rebus Peloponnesiacis constituendis*. V. Cat. codd. gr. Marc. p. 279. — *Matrii in cod. reg. 109*. V. Iriart. cat. codd. gr. Matrit. p. 429. — Paris. in bibl. publ. codicibus septem. 462, 962, 1739, 1773, 2003 seq., 2376, et 2933, V. Cat. nss. regg. vol. II. — *Mosquæ in cod. synod. 311*. V. Matthæi Notit. codd. gr. Mosquens. p. 204. n. 42. — Florent. in. bibl. Medic. Laurent. codd. 17. n. 3, plut. 56; 33, n. 12, plut. 37; 33, n. 6, plut. 58; 13, n. 12, plut. 74; et 24, n. 4, plut. 80. Vid. Bandini Cat. codd. Gr. Laur. tom. II, p. 317, 387 et 481; ac tom. III, p. 204 et 214. — *Vindobon.* in codd. Cæsar. 66, n. 4; 78, n. 5; et 92, n. 1. V. Lambec. VII, p. 231, 295 et 372 seq. Codd. multos varior. opusc. Gemisti Plethonis in variis biblioth. obvios, indic. Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss.* in Indic. quem conferes. De edit. Basil. 1552. 8. V. Maittaire, A. T. tom. III, part. II. p. 611. (HARL.)

3. Orationes duæ, quarum altera est, *De rebus Peloponnesiacis constituendis* ad Manulem (i) imperatorem, altera ad Theodorum Despotam συμβουλευτικῆ, *suasoria*, de eodem argumento cum interpretatione Latina Guilicmi Canteri (j), Antwerpæ ex officina Plantiniana 1575, in fol. Habentur manuscriptæ in bibliotheca Bavarica cod. 200, et alibi. (ALLAT.) Utraque, in cod. Bavar. manu And. Darmarii scripto, qui hodie numeratur 260, in quo quidem orat. ad Emmanuelem imperat. anonymum habere auctorem in textu dicitur; sed cl. Hardt. in Aretini Beytrægen, etc., ann. 1805, part. 8, p. 152, tribuit eam Gemisto, et Andream Darmarium scribit in margine superiore recte notasse: Οὐχαι Γεμιστοῦ, add. eumd. V. D. in præfat. ibid. ad primam partem ann. 1803, p. 4 seq. — Florent. in cod. Laurent. 18, n. 9 (quæ incipit: Θεϊότητα αὐτοκράτωρ ὁ μὲν πρὸς Ἰταλῶν, τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ δυναστεύοντας) et 10, plut. 56. — Prior oratio, anepigrapha quidem, in cod. 24, n. 6, plut. 80; et, addito auctoris nomine, in cod. 33, n. 6, plut. 57, quæ diversa est a superiore; incip. Θεϊότητα αὐτοκράτωρ τὰ μὲν καθ' ἕκαστα περὶ ὧν ἂν σε ἐβουλόμην μαθεῖν, est epistola, adhuc inedita, agitque de rebus Peloponnesiacis, ac præcipue de *Isthmo*. Vide Bandin. Cat. codd. gr. Laurent. II, p. 318; III, p. 215; et vol. II, p. 385 sq. ubi adnotat, postremam illam, diversam a superiore, etiam existare in bibl. Cæsar. Vindob. teste *Nesselio*, part. IV, p. 43, § 4. (HARL.)

4. Subjungitur (k) *Locorum Peloponnesi omnium* per longitudines et latitudines astronomicas *descriptio*, desumpta ex Ptolemæo, sed, quæ variant, a Gemisto esse correctæ, nullus dubito, si manuscriptis habenda fides. Et elenchis hisce, et in auctores summos animadversionibus maxime delectatum fuisse Plethonem, ex iis quæ infra recensentur, manifestum cuique fiet.

5. *De Platonicæ atque Aristotelicæ philosophiæ differentiis* (l) libellus publicè expositus est Basileæ 1574, in 4, per Georgium Chariandrum in linguam Latinam translatus, et Venetiis Græce apud Scotum cum Bernardini Donati Veronensis paraphrasi in 8, Venet. 1532, 3; 1540. 8. Græce etiam editus est Parisiis 1541, in 8. [al. 12. Conf. Maittaire, A. T. ind. f. tom. V, p. 82.] cum ejusdem Bernardini dialogo (m) *de Platonicæ atque Aristotelicæ philosophiæ differentiis*. Exstat manuscriptus in bibliotheca Veneta scam. 17, n. 14, et scam. 27, num. 54. Augustana, Index ms. Ambrosiana Mediolani, Bavarica. cod. 261 (ALLAT.) De cod. August. v. Reiser. indic. cit. pag. 90. — *Bavar.* cod. hodie numeratur 242. — Venet. in bibl. Marc. cod. 517. V. Cat. codd. Gr. Marc. p. 278. — *Mosquæ.* in bibl. synod. cod. 311. n. 43; et cod. 270, n. 3; ib. n. 6, est Joannis Palæologi imper. ad philosophum Gemistum; inc. Ἦκουσα παρὰ τινῶν, ὅτι ἔγραψα; κατὰ Ἀριστοτέλους, ac n. 7, Gemisti responsio ad quasdam quæstiones. Inc. τὸ μὲν, ἄνθρωπος κάθηται. V. Matthæi not. codd. Gr. Mosq. p. 168 et 204. — Florent. in bibl. Laurent. 18. n. 1, plut. 56, suspicante Bandinio in Cat. codd. gr. Laur. II, p. 316 seq.; nam ibi opusc. caret initio; addito auctoris Georgii Gem. nomine, ibid. in cod. 24, n. 2, plut. 80, V. Bandin. l. c.

(h) Basil. 1577. 8.

(i) Palæologum, ad quem alia Gemisti de rebus Peloponnesiacis et præcipue de Isthmo epistola adhuc inedita existat in bibl. Cæsarea teste Lambecio, VII, p. 103 [p. 347, Kollar. n. 4. cod. 90.] Incipit: Θεϊότητα αὐτοκράτωρ. Τὰ μὲν καθ' ἕκαστα, περὶ ὧν ἂν σε ἐβουλόμην μαθεῖν, Παζῆς.

(j) Ad calcem eclogarum phys. et moralium Jo. Stobæi.

(k) Διαγραφή ἀπάσης Πελοποννήσου, παραλλοῦ τε καὶ μεσογείου. (Fabr.) Ms. in cod. Bavar. 260. V.

cel. Hardt l. cit. a. 1805, part. VIII, p. 133. (HARL.)

(l) Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται. Hic Georgii Plethonis liber oppugnatus est a Georgiis duobus, Scholario et Trapezuntio.

(m) Eundem hunc Bernardini Donati Dialogum etiam Gemisti libello præmissum video in editione Veneta apud Hieronymum Scotum 1540. 8. Paraphrasim præterea additam nullam: sed Dialogum ipsum pro paraphrasi libri Plethoniani habuit Gesnerus et Allatius: certe pleraque capita eadem quæ Pletho, etiam dialogus persequitur.

tom. II. f. 214. — Paris. in bibl. publ. codd. 1806, n. 3; — 2006, n. 2; 2041, n. 2; 2576 (in quo plura reperiuntur Plethonis opp.) n. 10. (HARL.)

6. In oracula magica Zoroastris, Commentarii editi sunt Græce et Latine studio Joannis Opsopæi, Paris. 1599, in 8, cum Sibyllinis oraculis. [conf. supra, vol. I, p. 310 sq. § 7 et 8; ibique notas. HARL.] Titulus operis varie conceptus reperitur; alii enim scribunt: Πλήθωνο; διασάφησις τῶν ἐν λογίοις τοῦ τοῦ ἀσαφέστερον εἰρημένων, *Plethonis expositio eorum quæ in his oraculis obscurius efferuntur*. Alii: Μαγικά λόγια τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου ἐξηγηθέντα παρὰ Πλήθωνος, *Oracula magica eorum qui Zoroastrem magum secuti sunt, enarrata a Plethone*. (ALLAT.) Conf. supra, vol. IX, p. 428, n. 17. — In cod. Bavar. olim 182, nunc 48. V. HART. in *Aretini Beytragen*, etc. ann. 1803, part. vi, p. 18. — Augustæ Vindel. in cod. altero Plethonis aliquot capp. theologiæ Zoroastris et Platoniciæ, cum titulis reliquorum, in altero, Magica eorum oracula, qui a Zoroastre prodierunt, cum expositione Plethonis. V. Reiser. Indic. cit. p. 66 et 90. — Florent. in bibl. Laurent. cod. 33, n. 9, plut. 57, imprimis cod. 24, n. 3, plut. 80. V. Bandin. l. c. tom. II, p. 386, et III, p. 214. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 406, compendium Zoroastrearum et Platoniceorum dogmatum (quod ex cod. August. edidit Tryllitius, Wittebergæ 1719.) V. Catal. codd. gr. Marc. p. 198, præcipue cel. Morellum in bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 274. de segmento immisto, quod ad aliud Gemisti scriptum pertinere videtur, et additamento inedito, initio opusculi in margine ad instar scholii a Gemisto, qui sua manu illum cod. exaravit, posito. — Paris. in bibl. publ. codd. 426, n. 6; 1603, n. 14; et 2576, n. 11, Compendium Zoroast. et Platoniceorum dogmatum; at ibid. in cod. 2832, n. 5: *Plethonis oraculorum magicorum expositio*; et n. 6 ejusd. *Chaldaicorum dogmatum expositio*. (HARL.)

7. Legi etiam in Catalogo nescio quo: Georgio Gemista Plethon, *Historia della monarchia de los Persas*, traducida en Castellano por D. Pedro Davii in 4. Vall. 164, I, 19 (n). Et hæc quidem edita sunt.

8. Inedita etiam pleraque sunt, nec minoris momenti. Nempe ex plerisque auctoribus *Excerpta*: sive *loci nota. u. digna*, etc. (ALLAT.) Plura jam occupavi supra ad vol. VIII, p. 79 sqq. not. ad. — Monac. in cod. Bavar. 48, olim 183, plura Plethonis reperiuntur, 1) (ex Appiani *Hist. de Macedonicis regibus*; (o) 2) ex Strabone; 3) ex Theophrasto, *De plantarum historia*, quæ in edit. non reperiuntur; 4) ex *Historia animalium* Aristotelis, ineditum excerptum; 5) ex eadem *Animalium historia* Aristotelis physiognomica, inedita; 6) ex Diodori Siculi *Historiis de Assyriorum et Medorum regno*; 7) Xenophontis, 8) ex primo *Romanarum Antiquit.* libro Dionysii Halicarnassei; 9) ex eodem 1 libro *De diis quos Æneas ex Troia in Italiam transtulit*; 10) ex Prodicō in libro *De Hercule*. Sequuntur 11) *Excerpta de felici Arabum successu sub rege Umāro et imperatore Heraclio, et de regibus Romanorum, quæ num Plethonem quoque habeant auctorem, cujus tamen alia opuscula actutum sequuntur, mihi non liquet*. Conf. Hart. in *Aretini Beytragen*, etc. ann. 1803, part. vi, p. 12-17. — Ibid. in cod. 59 fin. ex Strabonis *Geographicis de terræ habitata figura*. V. Hart. l. c. ann. 1804, part. i, p. 42; et conf. supra ad vol. IV, p. 574 sq. et p. 575, § 4: atque ibid. p. 669, n. 26. — Venet. in bibl. Marc. 379 Plethonis *Excerpta* ex Strabone, quæ singula diligenter copioseque recensuit et exposuit cel. Morell. in bibl. mss. Gr. et Lat. I, p. 244 sqq. Idem V. D. ibid. p. 269-274, omnia curate persequitur, quæ cod. Marc. 406, manu ipsius Ge. Gem. Plethonis exaratus, ejus excerpta ex antiquis auctoribus aliaque ejus propria continet. Sunt vero eadem fere omnia, quæ ex cod. Bavar. enotavimus, nisi, ut in cod. Marc. etiam reperiantur de iis quæ post pugnam ad Mantineam apud Græcos gesta sunt, tum de veteri Græcorum militiæ adnotatio, sine titulo, quæ ejusd. Plethonis esse videtur cl. Morellio. Quod opusculum e cod. Bavar. n. 2, indicavimus, id in hoc cod. Marc. caret quidem auctoris nomine, at manu Gemisti scriptum est. — Mattiti in cod. Reg. 10, præter ea quæ jam supra, ad vol. VIII, p. 81, in nota memoravi, sunt Plethonis *Excerpta* ex Theophrasti libris de historia plantarum, et de animalibus ex libris Aristotelis. V. Iriart. l. c. p. 28. — Vindob. in cod. Cæs. 87, n. 2 sqq. *Excerpta* 1) ex Diodoro Siculo; 2) ex Arriano, *de expeditione Alexandri M. libro V*, p. 228 sqq. ed. Gronov.; 3) ex ejusdem Arriani libro VII, p. 283 sqq.; 4) ex Prodicō in Xenophontis ms. de Hercule; 7) ex Arriano l. c. libr. IV et V, p. 158 et 203. de Alexandri laboribus; 8) de Thessalia, ex Strabone; 10) ex Polybii *Hist. III*, Proœmium; 11) Adnotatio in præcedens proœmium; 12) Ex Zonara, lib. X *Annal. De C. J. Cæsare*; 13) ex Josepho *De bello judaico*, III, c. 9. V. Kollarū Supplem. p. 551 sqq. — Leidæ in bibl. publ. iuter codd. Vossianos, v. supra ad vol. VIII, p. 81. — Paris. in bibl. publ. orbis Descriptio et Strabone, in codd. 817, n. 14; 1191, n. 28; 1415, olim Colbertin. orbis descriptio, et geographicis libris descriptio, 1603, n. 15; 1759 n. 2-9 et 24; 2426 n. 9. — De Italæ figura et Polybio in codd. 462, n. 8; et 2576, n. 13, in quibus etiam est *Thessaliæ chorographia*, in qua Strabonem excerptis. — De Assyriorum et Medorum imperio, ex Diodoro Sic. in codd. 1747 et sequenti; 1802, et 2902, n. 13. (HARL.)

(n) In Bibliotheca Hispanica Nic. Antonii tom. II, p. 150, titulus hujus libri plenior exstat hunc in modum: *George Gemista, o Plethon, la postrema historia de la Monarquia de los Persas hasta Alejandro Magno, con algunas vidas de Capitanes famosos Griegos trasladados del Latin de Emilio Probo*, Valladolidi 1604, 4. Est Hispanica versio librorum Gemisti de gestis Græcorum post pugnam ad Man-

tineam.

(o) Ex Appiani Syriacis excerptum de Macedonicis Syriæ regibus, ms. in bibl. Casarea. [v. supra ad vol. V, p. 250.] In eadem habentur et Plethonis excerpta ex Æliani de proprietatibus animalium, et ex Procopio etc. [ex Procopio, in cod. Cæs. Vindob. 87, n. 19. V. Kollar. Supplem. ad Lambec. p. 561].

9. *Georgii Gemisti artis rhetoricæ prolegomena, vel potius incerti de proæmiis artis rhetoricæ. Epitome in Hermogenis artem rhetoricam.* Erat in bibliotheca Antonii Augustini cod. 225. [Conf. cl. Hardt, in *Aretini Beytrâgen*, etc. ann. 1803, p. 1, p. 42] Et Scoriaci Regia Περί ἀρετῶν, προεμίων ρητορικῶν, Ἀριστοτελικῶν ζητημάτων. *De virtutibus, proæmiis rhetoricis, Aristotelis quaestionibus.* [V. supra, vol. VI, p. 76, §§ 6 et 7.] Κατὰ τοῦ Στράβωνος, περὶ τινῶν οὐκ ὀρθῶς κατὰ τὴν Γεωγραφίαν αὐτῷ διορθωθέντων. *Adversus Strabonem de nonnullis ab eo non recte in Geographia enumeratis.* [V. cl. Morell. l. c. p. 246 sq.] In Palatina Heidelbergensi, cod. 477, et Britannicis, et Gallicis manuscriptis, et alibi: Ἐκ τοῦ Στράβωνος Γεωγραφικῶν, περὶ τοῦ τῆ, γῆς τῆς οἰκουμένης σχήματος διορθωθὲν παρὰ τοῦ Γεμιστοῦ Πληθῶνος. *Ex Strabonis Geographicis de figura terræ habitatae, sed correctæ a Gemisto Plethone* (p). In Vaticana, Scoriaci Regia VI β', 40; et VI ζ', 6. Veneta S. Marci scam. 21, num. 17, et Ambrosiana Mediolani. [Conf. ad n. 8, et supra vol. IV, p. 669, n. 26 et Kollar. Supplem. ad Lambecii Comm. p. 556 sqq. n. 16, cod. 87, qui multa continet Plethonis opuscula. HARL.]

10. *Chorographia Thessaliæ* (q) in bibliotheca Palatina Heidelbergensi, Regia Scoriaci 11, num. 5. *De Isthmo* Veneta S. Marci scam. 32, num. 22 (ALLAT.); *Vindobonæ* in cod. Cæs. XC, n. 4; *De Isthmo*, et n. 7, *Chorographia Thessaliæ*. V. Lambec. VII, p. 347 et 350 sq. — Florentiæ in bibl. Laurent. col. 33, n. 6, plut. 57. Gemisti epistola ad imperat. Manuelem Palæologum de rebus Peloponn. ac præcipue *De Isthmo*; quæ epistola diversa est ab ejusd. Plethonis ad eundem imperatorem oratione de rebus Peloponnesiacis. V. ad n. 3 et 8. (HARL.)

11. Προσηφνηματικὸς. *Adlocutio.* Ρ. Οὐκ ἔν παραπλήσι, ὃ θεϊότατε, τὰ τῶν πολεμίων τέλη ἀποδῆ. Mediolani in Ambrosiana.

12. *Capita quaedam musica, Plethone auctore.* Bavarica cod. 183 [qui nunc numeratur 48 fin. V. Harl. l. c. ann. 1803, part. vi, p. 17. — Venetiis in bibl. Marc. cod. 406. V. cl. Morell. *Bibl. ms. Gr. et Lat.* I, p. 273 sq. qui adnotat, ex Aristoxeno et Quintiliano nonnulla ad litteram esse delibata; sed in margine ad initium manus alienam scripsisse Πληθῶνιον. HARL.]

13. Προθεωρία εἰς τὴν λόγον τοῦ βασιλέως Μανουῆλ τοῦ Παλαιολόγου ἐπιτάφιον εἰς τὴν αὐτοῦ ἀδελφόν (r). *Præmeditatio in imperatoris Manuelis funebrem orationem in fratrem.* Ρ. Περιπαθὲς μὲν τὸ προοίμιον, καὶ οἶον γένοιτ' ἂν ἀδελφῷ μάλιστα πρέπον. *Oratio funebris in Helenam Palæologinam*, in bibliotheca Vaticana et Altempsiana. *Alia in Hypomonem et Cleopem imperatrices.* In indice manuscript. codicum. Μονοδία ἐπὶ τῇ αὐδῆ: μῦ δεσποινῇ Ὑπομονῇ (s). *Monodia in celeberrimam dominam Hypomonem.* In quo etiam non post multa legebatur, Πλήθωνο; μονοδία ἐπὶ Ὑπομονῇ, καὶ Κλεόπῃ ταῖς βασιλεύουσιν. *Plethonis Monodia in Hypomonem et Cleopem imperatrices.* Ex his excerpta, quæ de immortalitate animæ tractant, sunt penes me, erantque in bibliotheca Saregica, ut tradit Justus Ryequius in *Centuria nova*, epist. 29. *Oratio funebris in obitu reginæ Cleopæ Palæologinæ, in qua de animæ immortalitate agitur.* In Augustana, index manuscriptus, et Lolliana. Et Scoriaci in biblioth. Regia. Ἐπιχθιδεὸς λόγος τῆ βασιλεύσῃ, καὶ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς. *Oratio funebris in imperatricem, et de immortalitate animæ*, 11, num. 5.

14. *Epitome historiarum Sicularum* (t), ni fallit titulus, quem tamen et epitomatores Gesneriani agnoscunt. In bibliotheca imperatoris Viennæ Austriæ. Possevinus in Indicibus.

(p) Hæc scriptum habuit, atque in syntagmate Græcorum geographorum edere voluit Lucas Holstenius. Vide Lambecium lib. 1, p. 114 [p. 244 sqq. Kollar.]

(q) Exstat etiam in bibl. Cæsarea. Lambec. VII, p. 165 [p. 350 sq. ed. Kollar. n. 7, cod. 90. Conf. Morelli, *Bibl. ms.* I, p. 270, et p. 247. Harl.] Ex libro nono Strabonis excerptum discas ex Labbei *Bibl. nova ms.* p. 120. [Add. ad n. 8.]

(r) Edita hæc προθεωρία Græce et Latine a Combellisio cum oratione ipsa Manuelis Palæologi in fratrem Theodorum despotam tom. II *Auctarii novi Bibl. Patrum*, pag. 1037, Paris. 1648, fol. [Conf. Lambec. VII, p. 335.]

(s) In eadem bibl. Cæsarea. Vide Lambecium, t. V, p. 175 [p. 368, Koll. n. 11, cod. 257]. Etiam in Bodleiana et Regia Paris. (FABR.) Paris. in bibl. publ. codd. 963, n. 16; 1297 n. 5; et 2540, n. 5, in obitum s. in laudem Cleopæ Palæologinæ, ubi de animorum immortalitate disseritur; init. Σδλων μὲν ὁ σοφός· tum in cod. 1760, n. 14, Oratio in obitum Helenæ Palæologinæ. — Florentiæ, in bibl. Laurent. cod. 18, n. 11, plut. 56, in obitum Helenæ s. Hypomonis Palæolog. Inc. Τῆ τῶν ἡμετέρων βασιλέων. V. Bandini Cat. codd. Gr. II, pag. 318 sq. — Leidæ, in bibl. publ. inter codd. Vossianos, *Monodia in dominam Helenam.* V. Cat. bibl. Leidl. p. 405, n. 43. — Matriti, in bibl. Reg. 115, *Monodia*

(s. laudatio funebris) *de imperatrice Cleope Itala et Monodia de beata domina Hypomone.* V. Iriart. Cat. codd. Gr. Matrit. p. 459. — In cod. Bavar. 29 (quondam 162). *Orat.* in Hypomonem imperatricem. V. Hardt. l. c. ann. 1803, part. iv, pag. 28. Gemisti Plethonis et Mich. Apostolii *Orat.* funebres duæ, in quibus de immortalitate animæ exponitur. Nunc primum e ms. (Vratislaviensi) edidit G. G. Fülleborn, Lipsiæ, 1793 (sed vere 1792), Mai 8. et *Orat.* in obitu Cleopæ, mortuæ anno 1433. V. cl. Fülleborn, præf. p. 6 sq. et in *Censura* in Ien. A. L. Z. 1794, n. 218, p. 29 sqq. in Jul. loca quædam Plethonis emendantur. (HARL.)

(t) Ex Diodoro Siculo excerpta suspicor intelligi, jam supra, num. 8, memorata. Non omittendum etiam scriptum Gemisti duplex in bibl. Cæsarea obvium præteritumque Allatio, Μέθοδος εὐρέσεως ἡλίου καὶ σεληνῆς καὶ τῆς τῶν ἀστέρων ἐποχῆς ἀπὸ κανόνων, οὗς αὐτὸς συνεστήσατο· *Methodus, astrologica inveniendi loci solis et lunæ et astrorum ortus, secundum canones, quos ipse composuit*, qui et ipsi subjiciuntur, una cum *Introductione in Genethliologiam.* Ejusdem *Canon chronologicus a Nabonassare ad imp. Michaelē Palæologum.* Vide Lambecium, VII, pag. 496. [s. p. 449, ed. Koll. n. 6 et 7 cod. 90] FABR. — His adde librum *De generatione deorum; Paris.* in bibl. publ. cod. 2045, n. 3, init. Ποῦτον περὶ τῶν. — *Plethonis sui-*

15. *Historia*. In Catalogo exhibito a Grammatico, apud Verderium in supplemento; nisi eadem sit cum edita gestorum post pugnam ad Mantineam.

16. *Explicatio in voces Porphyrii et in decem Categorias Aristotelis*, in bibliotheca Constantini Varini, ex Verderio.

17. *Explicatio in Analytica Aristotelis*, apud Joannem Suzium Constantinopoli, ex Verderio. [an est ille commentarius sine nomine auctoris in cod. Bavar. 29, ap. Hardt. in *Aretini Beyträgen*, etc., ann. 1703, part. iv, p. 31? HARL.]

18. Veruntamen cum Gemistus in eo libro, quem *De differentia Platonice atque Aristotelice philosophiæ* scripsit [v. ad n. 5], non differentiam tantum inter utrosque examinasset, sed acrius omnia conviciorum genera exaggerans, non veritus esset homini primario contumeliam facere; præstantissimorum virorum odia et calaniam in se concitavit (u); neque enim passi sunt adeo sædæ atque enormiter innocuum hominem proscindi; inter eos mitissimus Bessario, cuius illa vere aurea pianque sententia fuit ad Michaelen Apostolium, Οὐ λοιδορίας τοῦ ἀντιδίκου, ἀλλ' ἀποδείξεις, καὶ λογικὰς ἀνάγκαις τῷ φίλῳ συνηγορητέον, τὸν τ' ἐχθρὸν ἀρουντέον. *Non conviciis in adversarium, sed demonstrationibus, atque insolubilibus rationibus amico suppeliæ ferendæ sunt, vindictaque de inimico sumenda*. Libellum pro Aristotele in Plethonem, licet præceptorem composuit. Πρὸς τὰ Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλην περὶ οὐσίας. *Ad dicta Plethonis in Aristotelem de substantia*. P. εἰ τις ἀπλῶς τε καὶ ἄμα. Et Theodorus Gaza, philosophicarum artium cognitione instructissimus, neque Plethone ipso inferior. Gazæ pro Plethone respondit Michael Apostolius; Apostolio Andronicus Callistus, et Bessario ipse cardinalis, epistola de hac re data, temerarios Apostolii conatus repressit, compulsiq; ad palinodiam. Georgius etiam Scholarius, communi studio, ac quibus præstatat ingenii opibus ab obrectationibus, et calumniis Plethonem divexans, Aristotelem defendit: eo sepe ut multo excellentiorem (v) doctrinam Aristotelis Platonica ostenderet. Quod anxie nimis Pletho ferens non dissimilibus opprobriorum plaustis, a quibus semper sibi etiam in Plethonem Bessario temperaverat, Scholario respondit, cuius ignorantiam non sine contumelia multis conatur ostendere, et consilii sui tenax assidue Platonem extollit, Aristotelem caelo ab alto dejicit opusculo, quod inscripserat, Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιήψεις. *Ad Scholarii pro Aristotele objectiones*. P. Ἐγὼ μὲν οὐκ ὀψά ἕως γε σὺ φῆς, ἀλλ' ὅτε τὸ πρῶτον

ipsius libri epilogus s. conclusio. In: "A μὲν οὖν τῆς βίβλου ἐν ἀρχῇ ἡμὲν προοιτέθη· Florent. in bibl. Laurent. cod. 18, n. 6, plut. 56. V. Bandin. Cat. codd. Gr. Laur. 2, p. 317, qui imperfectus, ait, libellus, ac propterea ab eadem manu ascriptum est in margine: Ζητητέον τὰ ἐπιόντα, etc. — *Quærenda sunt, quæ sequuntur; licet a Scholario, uti dicunt, sublata, reperiri vix possint*. Pertractantur autem in hoc quæstiones metaphysicæ de substantia, de Deo, de æternitate. — Vindobonæ, in cod. 91, n. 4, ubi est conclusio operis Plethonis de legibus. V. Lambec. vii, p. 364, ibique not. 2. Separatim ibid. in cod. 179, n. 2. V. Lambec. V, p. 466 sq. — Ibid. in cod. 87, n. 17 auctoris (num Plethonis, cuius plura opp. in illo cod. recensentur?) adnotatio critica brevis de tempore Nativitatis, Passionis et Ascensionis D. N. Jesu Christi: init. Ἔτος ἦν ἀπὸ Ἀδὰμ καὶ σῳτῆρος κόσμου· n. 18 ejusdem (ut opinatur Kollarus in *Supplem. ad Lambecii comment.* p. 559 sqq., ubi eum codic. uberius recenset.) *De somniis excerptum*, ex Macrobio commentariorum in somnium Ciceronis, cap. 3 et 4, a Maximo Planude Græversorum. — Ex cod. Naniano 291 Mingarell. in Gr. codd. apud Naniōs p. 488, excerptit Plethonis locum in quo de Dictye, ejusque narratione de bello Troico, et versione recentī (ἐκ τῶν φοινικίων γραμμάτων ἐς ἰταλικὴν συγγραφήν), uti ex lyriaco Anconitano accepisset, singularia traduntur. (HARL.)

(u) De hac controversia literaria philosophorum decimi quinti sæculi consulere juvabit eruditam Boivinii Diatribam insertam tomo quarto *Memoiriarum Academiæ Regiæ inscriptionum et elegantiorum litterarum*, quæ Gallica lingua prodierunt Parisiis in 4, et Amstelodami 1719, 12. Inter alia pag. 485 seq. Gallicæ affert epistolam Nic. Secundini datam Viterbii 5 Jun. 1462, ad Andronicum Callistum, qua ejus scriptum contra Apostolum et

Gazam magnis effert laudibus: Apostolii convicia ac calumnias detestatur. [Conf. supra, vol. XI, p. 294 sq. in primis Zenum in *Dissert. Vossiana*, tom. I, p. 342, sect. 7, de hac epistola ad Andronicum Callistum ejusque codd. Paris inter codd. Regios (teste Labbeo in *Nova bibl. mss. libror.* p. 101), in bibl. Naudeana, et apud Frid. Sylburg. in *Cat. codd. gr. Palatin. Francof. 1701*, 4, p. 40, latius disserit, denique ex *Reiseri* indice mss. bibl. Augustanæ (p. 85, ubi quoque, ibidem exstare Plethonis quadam, Reiser. prodit) memorat Andronici Callisti Epistolam ad Nicolaum Secundinum. — Bessarionis Epistolam ad Nicol. Secundinum, quæ laudes Gemisti eximias continet, cel. Morell. bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 212 seq. ex cod. bibl. Marc. 533, cum interpretatione lat. in lucem protulit. Mich. Apostolii Epist. ad Bessarionem; hujus epistolæ ad Andronicum Callisti F. et ad Mich. Apostolium; tum Nicol. Secundini Epist. ad Andron. Callist. et alia sunt Florent. in bibl. Laurent. cod. 53, n. 8, plut. 58. Plura dabit Bandin. l. c. II, p. 482 sq. Bessarionis Epistola ad Mich. Apostol. Gr. cum Latina Boivinii versione in *Mémoires, etc. Geschichte der Kön. Akademie der schön. Wissensch. zu Paris, e lingua Gallica in German. versa a Luisa Adalg. Vict. Gottschedia*, part. II, p. 377 sqq. HARL.] Deinde, p. 488 sq., duas Bessarionis *) ad Callistum, unam brevem et alteram prolixioram ad Apostolum, ipsam nempe, ex qua aureum illud monitum Allatii retulit, et doctissimo cardinali dignissimam; dignissimam item, quæ sæpius legatur ab Apostolis nostræ ætatis quos maximis viris obrectare et lacerare eorum famam non pudet. [Add. quæ scripsi in *Introd. in Hist. L. Gr.* II, part. 1, p. 549, in nota.]

(v) Et dogmatibus Christianis congruentiorem, faciliusque cum illis conciliandam.

* Bessarionis et reliquorum: cilt. epp. sunt quoque Martii. V. Iriart. Cat. cit., p. 156. (HARL.)

ἡτθῆον, εὐθὺς ἔπεμψα. Legitur in biblioth. (x) Augustana [V. Reiseri Indic. mss. bibl. August. p. 90], Altempsiana, Ambrosiana Mediolani, Veneta S. Marci scam. 27, num. 51 (y) penes me; eratque in Sa-regica, referente Rycquio Epistola supra laudata. Gesnerus tradit se vidisse Bononiæ apud S. Salvato-rem, sed imperfectum. Cum Heidelbergæ morarer, tractatum hunc pro ævo auctoris antiquum, eleganter emendateque descriptum, quem a Nicolao Alemanno dono acceperam, Gottardo Voegelino typographo satis celebri impense expostulanti tradidi, ut una cum alio, *De differentia Platonis et Aristotelis*, et, si fieri posset, etiam Latina typis elegantissimis evulgaret; an evulgatum sit, ad hunc diem (z) non novi.

19. *Epistola ad Demetrium Porphyrogenetam*, in biblioth. Augustana. Index ms. Περὶ εἰμυμένης, *De fato*. In bibliotheca Augustana (a), Ambrosiana Mediolani, Sanctorum Apostolorum Neapoli apud clericos regulares, ex qua opus descriptum beneficio piissimi mihiq; amicissimi Neophyti Rhodini penes me etiam conservatur.

20. *Ad Bessarionem cardinalem binæ Epistolæ*; in quibus præcipue in doctrina Platoniorum quæstio-nes a Bessarione Gemisto propositæ dissolvuntur. Primæ principium, Οὐ πάντα οἰεσθαί χρὴ τοὺς ἄνδρας τοῦτους. Secundæ, Ἐπιπέδη καὶ μαρτυριῶν δὲν πρὸς τὰ προγεγραμμένα σοι. Apud me, nescio an sit illa, quæ scam. 17, num. 14, *Epistola de doctrina Platonis* in biblioth. Veneta S. Marci recensetur. (ALLAT.) Conf. supra, in vol. I, pag. 703; et supra in h. vol. ad n. 5, de cod. Mosquensi. — Vindob. in cod. Cæsar. 90, n. 2, Bessarionis Epistola ad Ge. Gem. Plethonem; et n. 3. Plethonis ad superio-rem Bessarionis Epistolam, Epistolæ duæ responsoriæ. V. Lambec. VII, p. 346 sq. Kollar. — Eadem Florent. in bibl. Laurent. cod. 23, n. 3 et 4, plut. 58. V. Bandin. l. c. II, pag. 81. — Matriti, in bibl. Reg. cod. 34. multa reperiuntur, quæ huc pertinent, conf. supra, ad vol. XI, p. 191, not. q, de hoc Ma-trit. et aliis cod.; et p. 192, de Epist. Mich. Apostolii ad Plethonem. — Inter alia in cod. Matrit. Bes-sarionis Quæstiones IV, ad Gemistum Plethonem; prima, *De subsistente per se*; secunda, *De communi-cabili et incommunicabili*; tertia, *De entium synonymia vel homonymia*; quarta, *De fato*. Sequuntur Gemisti quatuor solutiones, totidem Bessarionis quæstionibus respondentes, quarum prima inc. Οὐ πάντα οἰεσθαί χρὴ τοὺς ἄνδρας, quartæ vero sive *De fato* initium est: Οὐχ οἶόν τε. — Quartam solutio-nem excipit altera Plethonis ad Bessarionem epistola, qua singulas illius quæstiones, antea memoratas, iterum solvere contendit. Plura de illis scripsit Iriarte in Cat. codd. Gr. Matrit. p. 136 sq. — Leidæ, in bibl. publ. inter mss. Scaligerian. amœbææ inter Bessar. et Plethonem Epp. V. Cat. bibl. Leid. p. 341, n. 51. — Paris. in bibl. publ. codd. 462, n. 4 et 5; 1739, n. 16 et 17; 2376, n. 8 et 9, Bessa-riionis Quæstiones et Plethonis Solutiones; et cod. 2966, n. 5, Plethonis Responsio ad ea quæ sibi Bes-sarion objecerat. (HARL.)

21. Μηνῶν καὶ ἐτῶν τάξεις, καὶ ἡμερῶν ἀπαριθμησις; *Mensium et annorum ordo, et dierum recensio*. Scoriaci, in biblioth. Regia II, num. 5. (ALLAT.) V. Fabric. ad n. 23, not. f. (HARL.)

22. Περὶ Θεοῦ φυσικαὶ ἀποδείξεις. *De Deo naturales aemonstrationes*. Πᾶν τὸ ὄν ἐνεργεῖ ἐξ ἀνάγκης ἔχει τινα κατὰ φύσιν ἐνέργειαν. (ALLAT.) V. notam ad n. 17. (HARL.)

23. Περὶ νομοθεσίας, ἢ περὶ νόμων βιβλία τρία *De legibus libri tres*: cuius operis duo superiores, *De men-sibus et annis, et de Deo demonstrationes, segmenta omnino sunt*. Quod etiam videtur indicare Gaza cap. 1, de mensibus: καὶ Πλήθων δὴ ἐφ' ἡμῶν ἀνὴρ τῶν ἐπιφανῶν χαλεπὸν ἠγοῦμενος εὐρεῖν τὸ ἀνάλογον τοῦτους εἰς ἐπιζητεῖν. Κἂν τοῖς περὶ νομοθεσίας δὴ λόγοις περὶ ἡμερῶν καὶ μηνῶν, καὶ ἐνιαυτοῦ ὑψηλοῦμενος, οὐκ ὀνομάζει, ὡς Ἄττικοὶ ἤγον τοὺς μῆνας. *Ei vero Plethon hoc sæculo vir clarus operosum reputans*

(x) In Cresarea quoque, ut refert Lambecius VII, p. 162 [p. 345. Kollar. n. 1, cod. 90] et Regia Pa-riensi, teste Boivinio, qui testatur Plethonem in hoc scripto iratum et superbum se Gennadio præbere adversarium: *Plethon y parle à son adver-saire avec toute l'aigreur d'un homme piqué au vif, et avec toute la hauteur d'un maître qui fait la leçon à un écolier*. Nonnulla ex illo scripto affert Eugu-binus lib. 1, *De perenni philosophia*, cap. 25.

(y) In cat. codd. Gr. bibl. Marc. p. 278, numeratur cod. 517. — Taurini, in bibl. Reg. col. 338, v. Cat. mss. Gr. Taur. p. 469. — Florent. in bibl. Laurent. cod. 17, n. 7, plut. 55; iuit. quod diversum est ab eo, quod Allatius attulit, est Ἐπεὶ τὸ βιβλίον τῶν κατ' Ἀριστοτέλους βλασφημιῶν καὶ εἰς ἡμᾶς ὄψθ' προσήλθεν. Plura dabit Bandinius in Cat. codd. Gr. Laur. II, p. 517 sq. — Idem initium, nisi tut ὄψθ' προσήλθεν legatur, est in cod. Reg. Matrit. 34. V. Iriarte in Cat. codd. Gr. Matrit. p. 135 qui prætere adnotat, in illius libelli contextu, fol. 131, occurrere Constantini Lascaris manu scholion amplissimum, cuius prima et postrema, verba po-cuit. — Vratislaviæ, in cod. bibl. Rbedigerianæ,

teste Fullborn., in præfat. ad libell. ad n. 13 not. citatum, p. 9. — Paris. in bibl. publ. codd. 462, n. 3; 1806, n. 4; 2006, n. 3; 2067 et seq. et 2376 (qui plura Gemisti opuscula continet), n. 7. (HARL.)

(z) Nec ad hunc diem usquam evulgatum est. [Edidit Cass. 1844, in *Gennad. und Pletho.*]

(a) V. Fabr. ad n. 23, not. e. — In Reiseri in-dice mss. bibl. August. 85, citantur codd. Plethon. *De fato* et paulo post ejusd. Epistola ad Demet-rium Porphyrogenetam. — Libell. *De fato* asser-vatur quoque Florentiæ, in bibl. Laurent. cod. 18, n. 2, plut. 56. V. Bandin. l. c. tom. II, p. 517. — Paris. in bibl. publ. codd. 1996, n. 3; et 2077, n. 8. — Matriti, in cod. 34. V. ad n. 20. — Vindobon. in cod. Cæsar. 42, n. 16. V. Lambec. VII, p. 178, Koll. add. ad n. 2. — Contra Plethonem *De fato* scripsit Matthæus Camariota duo libros, ms. Leidæ, in bibl. publ. inter. codd. Vossian. V. Cat. bibl. Leid. p. 405, n. 41. — Edit. Ge. Gem. Pleth. libellus *De fato*, ejusdemque et Bessarionis epi-stolæ amœbææ de eod. argumento, Gr. et Lat. cura H. S. Reimari, Luyd. Bat. 1722, 8. (HARL.)

invenire qua ratione hi mutuo respondeant, inquirere desistit : in commentariis de legum institutione, cum de diebus, mensibus, et anno præcipiat, qua tamen ratione Athenienses menses suos agerent, ne verbum quidem facit. Primum in tractatu nostro *De mensura temporum antiquorum, et præcipue Græcorum* exscripsimus, cap. 12 [v. ad n. 21], cum Gazæ pro Plethone, quem ille carptim in opusculo de mensibus reprehendit, responderemus. Libri plane Plethonico genio supparet, totius antiquitatis et theologiæ antiquorum philosophorum promicondi; rari tamen, et mihi incertum an integri alicubi detineantur (b), indigni tamdiu lateant, digni luce, et qui omnium manibus terantur.

Porum publicatione (c-d), et quod plerique parum in eum essent alias ob causas propensi, offensionem multorum incurrit, qui in eum acriter invecti non ludibrio tantum hominem habuere et maledictis onerant, sed etiam a fide Christiana, non alterius, quam horum librorum doctrinæ probatione, ad gentium prolapsam descivisse affirmarunt, ac cæteros Christianæ religionis assecclas monuerunt ut a similibus libris et homine abstinere, caverentque sibi a non minus Mahumetana doctrina perniciosius dogmatibus; in quo in iniquiores se aliis, et quam par erat, præstitere Georgius Trapezuntius in *Comparat. Platonis et Aristotelis*, cap. penultimo, lib. III; *Manuel*, Magnæ Ecclesiæ rhetor adversus Plethonem de processione Spiritus sancti, ex sententia quoque Scholarii patriarchæ: Καθάπερ τηλικαῦτα τοιοῦτοι τινες ἦσαν λογικῆς μὲν παιδείας, ἢ πρὸς βραχὺ, ἢ οὐδαμῶς μετασχόντες, etc. *Quemadmodum tunc temporis tales quidam erant, quibus logicæ artis aut parum aut nihil inerat, inanissimi vero rumoris a plano diabolo sparsi inconsiderati, quemadmodum ut plurimum levissimæ veluti paleæ homuncionem plebeculæ contingere suenit, sectatores. Sed magnus grandisque sanctitate et vere beatissimæ patriarcha Gennadius cognomento Scholarius non tantum in externa, sed nostra divina doctrina adfluenter nimis, ad extremum usque perspicacitatis pertingens, ut utriusque sapientiæ perennis fluvius omnium testimonio comprobatus, ut plane quibus aliquid logicarum disciplinarum in pectore est, ex illius commentariis manifestum est. Hic sanctissimus vir, perbelli nostri Gemisti rebus examinatis, duplicique illi innata pernicie atque hebetudine perspecta, hunc in modum de eo sententiam tulit. Quanquam ante hos paucos dies Pletho gentium deos complures rursus restituere conatus sit, id hebetis illius consilii ac intellectus vitium fuit, et nos in ejus amentiam plurima scripsimus, ne quis e simplicioribus inani illius sapientiæ famæ credens, discrimen adeat. Mathematicis namque disciplinis, sed illis quæ ex trivio erant, inficiebatur, a quibus nullum fructum perceperat. Eloquentiæ operam dedit, sed in impiissimis ac stullissimis scripitionibus; idque optimo Latinorum proverbio exprimitur, Purus Grammaticus, purus Asinus rudis adeo, nihilque a vili vulgarique hominum genere differens in veritate ac mendacio dijudicandis, Quare quilibet eum facili negotio refellebat, et puero, dummodo puer aliquid tentandi causa mentiretur, respondere haud poterat. Quapropter tanto errore levis ille abreptus est. Theodorus item Gaza lib. De mensibus, cap. 16 : Τίνας δ' ἄν εἴησαν ἱερομηνιαί. Πλήθων μὲν ἤρμωσσε φάσαι, ὡς εἴ τινας ἑτέρας τῶν ἡμῖν νομιζομένων νομοθετοῦντι. Ἡμῖν δ' ἤκιστα δεῖ ἄλλως τε καὶ μὴ περὶ τούτου νῦν ὄντος τοῦ λόγου. Cæterum qui dies forent celebres seriatique, Plethoni quidem non erat indecens recensere, ut qui alios dies festos, quam qui a nobis recepti sint, constituat. Nobis vero id minime opus est : cum de his in præsentia sermo susceptus non sit, et alibi sæpius hominem latenter carpit; an merito, iudicent alii. Ego dixerim Plethonem eloquentia, ingenii acumine, et disciplinis omnibus excelluisse, et assidua scriptorum lectione superlectilem sibi multam, ac tantam comparasse : hinc erudendis e latebris philosophorum, et Platonicorum potissimum sententiis, iisque scripto tradendis, plus quam par erat, materiæ addictum animum advertisse, et studio pertinaci contra sententiarum opiniones dente etiam maledico vellicasse, non, ut eorum prava dogmata de novo, quæ docte ipse refellit, in hominum animos per se infixâ prorogaret, sed ut ex tam vasto ac lacrymabili naufragio tabulas discissas ac vagas in unum veluti portum sanas atque incolumes recolligeret; indeque majestas christianæ religionis, ac veritas dilucidior appareret, quod et sanctissima nostræ religionis capita ante et post Plethonem, non contem-*

(b) Post auctoris mortem enim exhibitos Gennadio CPol. a Demetrio Palæologo, ac per censuram Gennadii combustos testatur Gennadii epistola, ad Joannem exarchum et anonymi Græci scriptum apud Lambecium VII, p. 175, et nota Barberini codicis, quem Allatius memorat infra p. 391, ubi sex tantum capita libri primi in illo superesse notat. Sed in codice Cæsareo apud Lambecium, VII, p. 171 [p. 362 sqq. Koll.] supersunt capita decem, cum indice capitum libri tertii omnium, hoc est a capite 29 totius operis ad 43. Eiusdem operis caput sextum est Gabrieli Naudæo, pag. 160, *Pentadis quæstion. iatrophilologiar.* V. de fato fatali vitæ termino pag. 160, memoratus Plethouis tractatus mira brevitate circumscriptus Ἐπὶ εἰμαρμένῃς, *De fato,*

quem ait Allatii beneficio in lucem proditurum, quod haud factum est. [V. ad n. 19.]

(c-d) Laudatus Boivinus ex Gennadii Epistola ad Joannem exarchum negat, libros hos ab ipso vulgatos Plethone adhuc superstitis, sed pressos potius et clam habitos, donec post ipsius obitum a Demetrio Palæologo despota proderentur. Criminationem tamen de mala Plethonis adversus Christianam religionem intentione non putat fundamentum aut veritate destitutam, ita ut Bessario quoque, licet Plethonem magistrum suum coleret alioqui et magni faceret, tamen noluerit in opere adversus calumniatorem Platonis vel verbum pro defendendo Plethone facere.

* De huius libri fati vide supra Gennadii epistolam ad Josephum exarchum. Fragmenta quæ supersunt Parisiis edidit anno 1838 V. Cl. Alexander, Epix.

nendo neque illaudato labore, diligentia, et admodum proficuo studio confecerunt, neque illos quisquam de impietate postulavit. Quid enim vetat antiquorum arcana et caerimonias comprobando, sine offensa Christianæ rei, nescientibus pandere. At hymnum conscripsit, eumque in solem, elegantissimum. Fateor. Ideone solem tanquam Deum laudavit, retulit in deos ut Deum, ad eumque tanquam ad Deum, manus supplicæ tetendit? Fabulæ. Admirandam planetæ splendidissimi vim, profusa in genus humanum beneficia, Dei omnipotentis ad quemlibet nutum servum irrequietum, ac fidum ministrum expressit. Aliam at Christiana non post multos dies religionem futuram asseveravit. An hoc in gentilismum degenerare? An hoc pietatem dejerare fuerit? Hoc quoque ævo a prudentissimis et piissimis hominibus, dum pravi hominum mores quotidie in pejora rucutes, ita ut nullam pietatis, nullam bonitatis Christianæ speciem præ se ferant, conspiciuntur, fidelem ac religionem Christianam in aliam atque aliam formam commutatam, ruituram tandem in externum quippiam adseveratur continuo, et vultu tristè illacrymatur. Quid mores ad religionem ipsam? Quid usus ad dogmata? Fidei finem ego non video. Non probo. Ad exitum usque mundi, vitæ hominum suppar producet; ideone et probati ac Christiani mores semper perstabunt, neque in vitia a pietate Christiana et religionis longe aliena degenerabunt? Illud verum est, Plethonis ingenium licet adversariis reprehensum sit, nunquam tamen ejus vitæ institutum ab illis etiam, qui ejus omnia arguerunt, fuisse damnatum. Ut hinc arguas, tali viro simile facinus non potuisse, nisi per scelus omne, appingi. Dum ergo Trapezuntius, Scholarius, alii que in Platonem, tanquam scriptorum omnium perniciosissimum, invehuntur, Pletho, Platoni addictissimus, non potuit neque crimen inconstantiae, neque calumniarum effugere. Hæc de religione. Quid de doctrina, et eloquentia, quæ in eo Scholarius, sed fere solus desiderat. Ne verbis rem agere videar, ab hostibus testimonium sumam. Bussario ad Apostolium, *Σοφός τε καὶ μεγάλης τῷ ὄντι εὐφυΐης ὁ ἀνὴρ*. Sapiens, et magna, ut verum fatear, vir ille dexteritate ingenii fuit. Trapezuntius, loco dicto: *Gemistus non minor eloquentia Platone, non inferior scientia illi. Et: Gemistus, exstant enim nonnulli, Romæque inveniuntur scripta ipsius, sic ornate eleganterque scribit, sic Platonis fragmenta breviter distincteque refert, sic gentilitatis opiniones defendit, sic nostras crediderim in illis ab eo libris oppugnari, ut nemo nisi doctissimus in eum nutire possit. Et: Hic sermone gravissimus, doctrina callidissimus, causa longe superior, non enim nova excogitat, sed vetera novis rationibus revocat.* Et Theodorus Gaza, cap. 1, de mensibus: *Καὶ Πλήθων δ' ἐφ' ἡμῶν ἀνὴρ τῶν ἐπιφανῶν*. Et Pletho hoc sæculo vir celebris. Et: *Καὶ τοὶ τὰλλα τὰ περὶ τὴν φωνὴν ἐπεσθαι προθυμούμενος Ἀττικοῖς, καὶ σφόδρα περὶ τοῦτο σπουδάζων*. Tametsi in cæteris rebus, quæ ad vocem spectant Atticos æmulari magnis votis expetit, in eoque sedulo operam navat. Concludam testimonio Michaelis Apostolii, qui aliquando ex Plethonis amore insanit: *Ἀνδρὸς οὐ μόνον τοῖς ὄντι ζῶσιν αἰδεσίου, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει, καὶ πᾶσι τοῖς παλαιοῖς, εἶγε κατ' ἐκείνους ἐγένετο ὁ ἀνὴρ. Viri non tantum iis qui nunc vivunt, sed ipsi etiam Aristoteli, omnibusque veteribus, si eorum ætate vississet, venerandi.* An ergo sapientia, vel eloquentia defuit Gemisto, quam illi vindicant, et plenè buccis asserunt adversarii? Et revera Scholarii et Manuelis sententia, non ex judicio, sed rabie et calumniandi libidine effusa est. Est enim Pletho, stylo quidem accurato, eleganti, presso, Attici succi pleno, sententiis gravi, argumentis vehemente, eruditione vèro, et antiquarum rerum congerie quandoque obscuro atque difficile; non tamen ob Gratias ac Veneres, quibus ubique dictionem aspergit molesto: adeo ut cum antiquis nec immerito æquiparetur, sui ævi scriptoribus a plerisque antepontatur. Ego sane cum illius aliquid lego, vetustissimæ antiquitatis succum et venustatem plane Atticam, quidquid alii parum æqui dicant, admiror. In bibliotheca Barberina, cod. 263, habetur: *Πλήθωνος νόμων συγγραφῆς βιβλίον α'*. Plethonis De legibus liber primus. Sunt tantum capita sex. In quibus adnotavit nescio quis: *Hoc tantum ex divino illo volumine politicorum, sive de legibus Gemisti ad nos perrenit, reliquum sacrilegus Scholarius flammis consumpsit; veterique odio et inimicitia adeo indulsit, ut ne communi quidem utilitati pepercit, sævicens in libros, quando in auctorem nequiverit.* (ALLAT.) Monac. in cod. Bavæ. 48 sub finem est ex Plethone Fragmentum, quod cl. Hardio in Aretini Beytrægen, etc. ann. 1803, part. vi, p. 18, videtur esse Fragmentum libri De legibus, et in quo varii cõtus illiciti, et pœna oculi libet statuta enarrantur. (HARL.)

24. In rebus nostræ fidei scripsit, *Περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. De incarnatione Filii Dei.* *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. De processione Spiritus sancti* contra Latinos, vel hac inscriptione: *Ἀποδείξις ὅτι ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς; ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐδὲν ἄλλως ἀδύνατον ἔπεται.* Demonstratio, Spiritum sanctum ex Patre solo procedere, neque inde aliquid sequi absurdum. P. τὸ ὑπὲρ ἑλληνῶν βιβλίον, τὸ ἐς ἡμᾶς ἦκον (e). Qui cum ex fundamentis gentiliū philosophiæ ad id probandum argumenta petiisset, neque Græcis ipsis ex schismate satisfacere, quin ex iis Manuel Peloponnesius, Magnæ Ecclesiæ rhetor, qui sub patriarcha Pachomio (f) vivebat, ut de eo tradit in Historia

(e) Præter breviorē huncce, etiam alius copiosior ejusdem argumenti Plethonis liber ex Chio allatus memoratur ab Allatio, lib. III, De consensu, c. 3, § 6, qui incipit: *Βιβλίον τὸ γὰρ εἰς ἡμᾶς ἦκον πρῶτον ἀρχεται τοῦ τῆ σφετέρᾳ δόξῃ ἀμύνασθαι.* Puto, incipit Allatius, id opus a Gemisto, antequam in concilium Florentinum ann. 1438) veniret, cum quilibet

se præpararet ad pugnam, ut aliquid dixisse videretur, conceptum exclusumque fuisse. Gemisti sermones in concilio Florentino habiti referuntur a Silvestro Sgurupulo in Historia illius concilii, p. 155, 197.

(f) Circa a. 1510.

ecclesiastica Manuel Malaxus (g), ita argumenta Plethōnis libro de hac re edito, cujus illud principium est, Μηδέπω χρίνας ἄνδρας ἀδαήμονας ἔασης, refellit; ut non minus eum in hoc libello, quam alii in libris de legibus, impietatis ac gentilismi accusaret. Verba Manuelis, quia non ita omnibus in promptu sunt, sed non omnia, hic apponam: Ὅρα γάρ μοι τὸν ἀθεώτατον Γεμιστὸν ἐν τῷ σφετέρῳ τῷδε συγγράμματι κριτὴν καθιστῶντα ἑαυτὸν ἐν πράγματι, ὧν τῆς ἀκριβοῦς καταλήψεως ἐπιτοια φαινόμενον ἐπιτυγχάνοντα. Λελιθότως δὲ τὴν μὲν Χριστιανικὴν σοφίαν διαχλευάζειν, τὴν δὲ Ἑλλήνων μιανρὰν δογματίζειν θεοπλαστῶν περὶ ὡμενον. Ἐν γὰρ αἱ δυνάμεις, φησί, διάφοροι, καὶ αὐτὰ ἂν εἴη ταῖς οὐσίαις διάφορα. Εἰ· Ὁ δὲ ματαιόφρων Πλήθων μόνον διασύρει βουλόμενος τὰ ἡμέτερα, αὐτὴν τὴν τοῦ Ἐυαγγελίου βῆσιν γυμνὴν λαμβάνων εἰς τὸναντίον οἰεῖται ἀπάγειν τὸν λόγον λυσσῶν ἀκριτῶς κατὰ τῆς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν Θεοσοφίας. Καὶ ἀπλῶς δὲ εἰπεῖν ὅλον τὸ τοιοῦτον σύγγραμμα καθ' ἡμῶν ὀπούλως συντεταχῶς φαίνεται, ὡπερ ἡ σαθρότης τε καὶ παχύτης δῆλη παντὶ τῷ λογικῆς αὐμορροῦντι παιδείας ἀμηγέπη καθίστηκε, τοῖς δὲ κατ' ἐκείνου, καὶ μάλιστα τοῖς ἐκείνου ἀλόγως τε καὶ κτηνωδῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ἀνδραποδωδῶς παρεπομένοις δόξιν ἀντιλέγειν. *Conspice namque, quæso, impiissimum Gemistum in suo commentario judicem semetipsum constituentem in rebus quarum exquisitam comprehensionem plane nullam possidet. Ille latenter Christianam sapientiam contemptimque accessit, Gentilium exsecrandam deorum confictionem quasi dogma hominibus propinare contendit. Quorum faculitates, ait, diversæ sunt, ea essentia quoque diversa sunt. Et: Mente captus Pletho tantum nostra contemnere, ac ludibrio afficere volens, ipsum Evangelii dictum nudum arripiens in contrarium rapere sermonem opinatur, effuse furens contra Christianorum divinam sapientiam; et, ut verbo dicam, totum commentarium contra nos subdole videtur scripsisse, cujus imbecillitas et hebetudo cuilibet logica doctrina imbuto perspecta est; sequacibus vero illius, et iis qui sine ratione, bestiarum in modum, imo servorum dicta sequuntur, contra aliquid arponere judicabit.* Liber prostat ms. in bibl. Vaticana, Augustana, Ambrosiana, et aliibi. (ALLAT.) De codd. Vatic. aliisque, V. quos citat Montfauc. *Bibl. Biblioth. mss.* in d. voc. *Gemistus et Georgius Gemistus.* De cod. bibl. Augustan. V. Reiser Indic. mss. bibl. August. pag. 90. — Paris. in bibl. publ. cod. 949, n. 6, 2045, n. 2 — Mosquæ, in bibl. synod. cod. 311, Gemisti πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος βιβλίον, inc. Τὸ ὑπὲρ Λατίνων. V. Matthæi *Notit.* codd. Gr. Mosq. p. 204, n. 44. Idem Matriti, in bibl. Reg. cod. 115, n. 128, et ascripta Constantini Lascaris nota docet, scriptum esse contra Argyropuli librum *De Latinorum dogmate* (de quo vide supra, vol. XI, p. 464 sq.). V. Iriart. *Cat. codd. Gr. Matrit.* p. 459; et Taurini, in bibl. Reg. cod. 161. V. *Cat. codd. Gr. Taur.* p. 245. — Florent., in bibl. Laurent. 48, n. 8, plut. 56, est liber, a Fabricio in nota ad initium hujus memoratus, at inscriptus: *Gemisti πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων τοῦ Νικαίας βιβλίον, καὶ τοῦ Νικαίας ἀπολογία καὶ τοῦ αὐτοῦ Πλήθωνος ἐπὶ τῷ τέλει ἀντιρήσεις. Adversus librum Nicæni pro Latinis, cum ejusdem Nicæni responsionibus, et in fine ipsiusmet Plethonis contradictio.* Incip. Τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον, τὸ ἐς ἡμᾶς ἔχον, ἀρχεται μὲν τοῦ τῆ σφετέρῃ ἀμύνειν ἐδόξη. Nicæni apologia s. responsiones ad marginem sunt ascriptæ. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laurent.* II, pag. 318. (HARL.)

25. Ejusdem varia asservari dicuntur in bibliotheca Augustana; index manuscriptus [V. Reiser Indic. cit. pag. 85] Veneta S. Marci, quæ fuit Bessarionis, scam. 32, num. 22 [V. supra ad n. 2 et 8.] et Neapoli in cœnobio Augustinianorum Sancti Joannis de Carbonaria [V. supra ad vol. V, p. 797, n. 22, et Montfauc. *Diar. Ital.* p. 314]; Ambrosiana, *Prosphonematicus* (h) qui an idem, vel diversus cum aliquo ex supra recensitis sit, ignoro.

26. Aliquando versibus etiam lusisse, dignis illis quidem tanto philosopho, sed paucis admodum, tradit Lilius Gyraldus, dialogo 2, de poetis sui temporis. Summa senectute confectus, tanquam qui centum annos natus, si Trapuzuntio (i) credimus, obiit. Funus illi satis amplum oratione encomiastica Hermonymus Charitonimus, et Gregorius monachus fecere. Utraque in Augustana bibliotheca exstat. [V. Reiser. *Ind. cit.* p. 90.] Reliquit Demetrium et Andronicum, filios, ut ex epistola ab eodem (j) post Plethonis obitum amico Bessarione cardinale inedita adhuc manifestum sit. [Exstat hæc epistola Vindob. in cod. Cæs. 276, n. 9, et 257, n. 1. V. Laubec. v. p. 367 et 462, Kollar.; et Venetiis in bibl. Marc. cod. 335, v. *Cat. codd. Gr. Marc.* pag. 152, cum primis cl. Morell. in bibl. ms. Gr. et Lat. p. 212; qui quoniam docuit, in hac Allatii editione omnia esse corruptissima, nolui epistolam illam Bessarionis uti Allatius eam ediderat, h. l. repetere. HARL.] In calce epistolæ distichon ac tetrastichon in eundem Gemistum addebatur, incultum utrumque, barbarum, nullo numero confectum; indicium tamen animi, quæne fraudemus, utut est, utrumque hic exscribens. Non omnia possumus omnes:

Γαῖαν σώματι, ψυχῇ δ' ἄστρα Γεώργιος ἴσχει·
Παντοῖς σοφίης σεμνότατον τέμενος

Terram corpore, animo stellas Georgius possidet, universæ sapientiæ venerabilissimum templum. Et,

(g) Apud Crusium, in *Turco-Græcia*, p. 146.

(h) Fuit jam supra, p. 586. [p. 95.]

(i) Libro III, comparat. Platonis et Aristot. Cui adde, quod magistratum in Peloponneso gerere et admodum senem esse Plethonem scribit ann. 1441.

Franciscus Philelphus libro V, Epist. ad Saxolum Pratensem.

(j) Hæc Bessarionis epistola exstat etiam in Allatii lib. III, *De consensu*, c. 3, p. 937.

Πολλοὺς μὲν φῶσεν ἀνέρας θεοειδίας Ἑλλάς
 Προύχοντας σοφίῃ, τῇ τε ἄλλῃ ἀρετῇ,
 Ἀλλὰ Γεμιστὸς ὅσον Φαέθων ἀστέρων παραλλάσσει
 Τόσσον τῶν ἄλλων ἀμφοτέρου κρατεῖ.

Multos quidem procreavit homines Deo similes Græcia, sapientia atque alia virtute eximios. Sed Gemistus, quantum Phaethon stellis superior est, tantum alios in utroque vincit.

NOTITIA ALTERA

GALLICE ADORNATA

Ex viri clarissimi D. Alexandri Præfatione ad Plethonem De legibus, passim.

George Gémistus, plus connu depuis sous le nom de Pléthon, naquit à Constantinople (1) vers 1355 (2), d'une famille qui ne manquait pas, dit-on, d'illustration (3). On ignore les causes qui l'obligèrent de quitter cette ville. Nous savons seulement qu'à une époque mal déterminée de sa vie, probablement vers la fin de sa jeunesse, il dut chercher un asile à Andrinople, alors capitale de l'empire ottoman : il s'y attacha à un certain juif Elisée, très-influent auprès de la Sublime-Porte, lequel s'occupait de sciences occultes, et finit par être brûlé vif (4). C'est sans doute après la disgrâce et la mort de ce juif qu'il transporta sa résidence en Morée, où il s'établit à Mizithra, l'ancienne Sparte, chef-lieu dans ce temps-là d'une principauté grecque sous le gouvernement d'un des Paléologues. Il y passa presque tout le reste de sa vie, occupé de littérature et de philosophie, dont il semble qu'il tenait école, et investi, au moins dans les derniers temps, de hautes fonctions judiciaires (5).

On peut assigner aux commencements de cette époque son traité *des Vertus* (6), où règne une doctrine saine, étrangère aux idées de sa vieillesse ; peut-être aussi un autre ouvrage cité de lui, mais que nous n'avons pu nous procurer : *Preuves physiques (ou naturelles) de l'existence de Dieu* (7), et la *Prière au Dieu unique* (8).

C'est encore ici que nous placerions, mais sans nous renfermer dans des limites bien précises, la plupart de ses ouvrages historiques, géographiques et astronomiques (9). Ces

(1) Bessarion, qui avait vécu longtemps dans son intimité, l'appelle formellement *Plethon Constantinopolitanus*, dans le début de son traité *De Natura et arte*. Les titres des manuscrits de ses ouvrages et les mémoires du temps le désignent souvent par l'épithète de Byzantin, Πλήθωνος τοῦ Βυζαντινοῦ.

(2) On n'arrive à cette date qu'approximativement, en combinant l'époque probable de sa mort avec l'âge presque centenaire qu'on lui attribue ; nous y reviendrons.

(3) Οὕτω γένους ἔχων, dit avec emphase son panégyriste Grégoire le Moine.

(4) Ces détails ne nous sont connus que par la lettre de Gennadius à Joseph l'Exarque, que nous aurons souvent occasion de citer. Nous disons qu'il fut obligé de quitter Constantinople ; c'est bien là ce qu'indiquent les mots φυγῶν τὴν πατρίδα. Quant à la ville où il se réfugia, et où était cette cour barbare, τῇ τῶν βαρβάρων αὐτῇ, ce ne peut être qu'Andrinople, résidence ordinaire des sultans depuis 1366, quoique le siège officiel de l'empire n'y ait été définitivement transféré de Broussa (l'ancienne Pruse) qu'assez longtemps après (Piranza, livre I, ch. 30). Sur le juif Elisée, nous n'avons trouvé nulle part aucun renseignement.

(5) Cf. not. 1 col. 801, infra.

(6) Ce traité a été imprimé plusieurs fois, et on en a fait deux traductions latines. Nous avons eu entre les mains deux éditions de Bâle, 1552 et 1586, in-8°, avec la traduction d'Adolphe Occo. C'est toujours la grande division classique en quatre vertus principales avec les sous-divisions. Comme il est réglé à la manière d'Aristote plutôt que de

Platon, nous le croyons un des premiers ouvrages de l'auteur.

(7) Περὶ Θεοῦ φυσικὰ ἀποδείξεις, titre cité par Allatius, de *Georgiis*, dans Fabricius, tom. XII, pag. 96, éd. Harl., avec les premiers mots de l'ouvrage : Πᾶν τὸ ὄν ἐνεργεῖα, κ. τ. λ. Nous trouvons un autre traité du même genre indiqué dans un autre catalogue donné par Fabricius, tom. V, p. 797, même éd., sous ce titre : Περὶ τοῦ ὄντος ἐπινομιὰς. Mais ces morceaux pourraient se rapporter aussi à une époque plus avancée de la vie de leur auteur, à celle de sa controverse sur le platonisme. Ne les ayant pas vus, nous sommes réduits à de simples conjectures.

(8) Il est curieux de comparer cette prière, encore chrétienne et orthodoxe, avec les hymnes païens du traité des Lois.

(9) Le plus connu de ces ouvrages est l'Histoire de la Grèce après la bataille de Mantinée (depuis la mort d'Epaminondas jusqu'à celle de Philippe), imprimée à Venise en 1503, à la suite du Xénophon des Aldes, et plusieurs fois depuis, morceau estimable, composé principalement avec les matériaux fournis par Diodore et par Plutarque. On peut citer comme des ouvrages les extraits d'auteurs anciens simplement copiés ou abrégés par Pléthon, tels que les extraits de Xénophon, de Polybe, de Diodore, d'Arrien, de Procope, de Zonaras, pour l'histoire ; de Strabon et de Ptolémée pour la géographie ; de ce dernier pour l'astronomie ; de Théophraste pour l'histoire nat. ; d'Aristote et d'Aristid. Quint. pour la rhétorique. Mais il existe en outre quelques traités sortis de la plume même de Pléthon, traités de philosophie, de rhétorique, de géographie, d'astronomie,

livres, pour la plupart simples compilations, témoignent d'une érudition laborieuse plutôt que d'une grande force de conception. Mais le génie qui conçoit et qui crée n'était pas à cette époque une condition nécessaire pour se faire admirer, surtout en Grèce, dans ce pays tombé en dissolution, où les restes d'une littérature morte étaient abandonnés aux grammairiens et aux théologiens. D'ailleurs les qualités réelles de Gémistus, son instruction étendue dans tous les genres, sa profonde connaissance de l'antiquité classique, l'élégance même de son style, quoique un peu factice, et cette fleur d'atticisme dont il faisait parade, genre d'agrément si recherché des Grecs du Bas-Empire, suffirent pour expliquer la grande réputation qu'il obtint parmi ses compatriotes.

Il l'augmenta par quelques ouvrages qui annonçaient la direction de son esprit vers les idées politiques. Ainsi, vers l'an 1415, on le voit adresser un *mémoire* à l'empereur Manuel, et un *autre* au prince Théodore (le jeune), fils de l'empereur et nouveau despote de Morée, sur les *affaires du Péloponèse* (1), c'est-à-dire, sur l'organisation intérieure de ce pays. Il y trace d'une main ferme des plans hardis de réforme plutôt sociale qu'administrative, et ne craint pas de s'offrir lui-même pour les mettre à exécution. Un autre *mémoire* au même empereur sur les *fortifications de l'Isthme* (2) doit être à peu près de la même date, ainsi qu'un *développement admiratif et emphatique* de l'oraison funèbre prononcée par ce prince en l'honneur de son frère, éloge d'un élève, rhétorique sur rhétorique, où le rhéteur ne cherche même pas à déguiser le courtoisan (3).

Comme littérateur, comme érudit, comme savant, sa supériorité sur la plupart de ses contemporains était incontestable; et c'est à tous ces titres qu'il eut l'honneur de compter parmi ses disciples l'illustre Bessarion. Ce grand homme, dont rien n'annonçait alors la haute destinée, jeune encore et n'ayant d'autre ambition que celle de se préparer à l'état monastique, était venu se fixer dans un couvent de Morée. Il fut heureux, comme nous l'apprend son panégyriste Platina (4), de pouvoir y profiter des leçons d'un maître si habile. Nous trouvons donc Pléthon à cette époque, c'est-à-dire, vers l'an 1420, en pleine possession de sa renommée, quoiqu'il eût dépassé la maturité de l'âge, sinon encore du talent; il devait avoir plus de soixante ans. Hâtons-nous de dire, à la louange du maître et de l'élève, que ces

avouons-le, même d'astrologie, les uns déjà imprimés, la plupart inédits et épars dans les bibliothèques; on peut consulter à leur sujet Allatius, de *Georgiis*, déjà cité: Fabricius avec les notes de Harles, *Bibl. gr.*, tom. VIII, p. 80, et tom. XII, p. 87 seqq.; les catalogues des grandes bibliothèques, notamment de celle de Saint-Marc à Venise, par Morelli, p. 245 sqq. et 269 sqq.; Kollarus, de *cod. mss. Georgii Gemisti operum*, dans le supplément de Lambécus, pag. 553 sqq. Un petit morceau que nous trouvons indiqué par M. Miller, n.º 379 de son catalogue, parmi les mss. perdus de l'Escurial sous ce titre: « Oraison funèbre des guerriers morts dans le Péloponèse, par Gémistus Pléthon, » n'était sans doute qu'un extrait de Thucydide, copié et peut-être commenté par Pléthon: il rentrerait ainsi dans la classe de ses compilations historiques. Quant à ses travaux sur Zoroastre, nous aurons occasion d'en parler plus tard.

(1) Ces deux Mémoires, dont le premier se trouve manuscrit à la Biblioth. de Paris dans le n.º 66 (suppl.), parurent à la suite des *Eclouges* de Stobée, édit. de Canter, Anvers, 1575, in-fol.; ils n'ont pas été réimprimés. Au commencement du premier, Gémistus félicite l'empereur d'avoir enfin reconquis par la valeur de ses fils tout le Péloponèse. Cela ne peut s'entendre que de la soumission des derniers seigneurs italiens et catalans de l'Achaïe (Ducas, chap. 20, p. 102, éd. Bonn), fait qui se rapporte au dernier voyage de l'empereur Manuel en Morée, l'an 1415, après la mort de son frère Théodore, pour y consolider sur le trône de cette principauté son propre fils, Théodore le jeune (Ducas, *ibid.*). En effet, il ne resta plus dès lors aux étrangers que les villes de Clarence en Elide et de Patras en Achaïe, qui devaient être recouvrées par les Grecs sous le règne suivant (Chalcocondyl., liv. V, p. 240, éd. Bonn). C'est encore dans ce voyage que l'empereur acheva de fortifier l'Isthme de Corinthe, et il en est beaucoup question dans les deux Mémoires de Pléthon, qu'il ne faut pas pour cela confondre avec le troisième Mémoire, dont on va parler.

(2) Ce morceau, encore inédit, se trouve manuscrit dans la bibliothèque de Florence, cod. xxxiii, n.º 6 du catalogue de Bandini, et dans celle de Vienne, cod. xc, n.º 4 du catalogue de Lambécus. Quant à sa date, elle est marquée par son sujet. Les fortifications de l'Isthme, commencées par ordre de l'empereur Manuel, en 1405 (Phranza, livr. I, ch. 35), furent terminées sous ses yeux en 1415 (Chalcocondyl., livr. IV, p. 183 seqq., éd. Bonn): or il semble que ce Mémoire dut être adressé à l'empereur avec les deux précédents ou peu de temps après. Voir la note précédente.

(3) C'est en effet pendant ce voyage de 1415 que l'empereur Manuel prononça l'oraison funèbre de son frère (Chalcocondyl., livr. IV, p. 216), et que Pléthon put songer à faire l'éloge de ce discours. L'un et l'autre morceau sont imprimés dans l'*Auctarium novum Biblioth. Patr.*, t. II, pag. 1037.

(4) Platina. *Paneg. in laudem Bessarionis*, avec les Vies des Papes, Leipz. 1512, in-8º, p. 2 sq.: « Postremo autem, ne aliquid tanto ingenio desset, Platonem (leg. Plethonem) quem alii Gemisto (leg. Gemiston) vocant, doctissimum præceptorem et quem omnes secundum a Platonem vocant, in Peloponneso, quo se contulerat doctrinæ causa, nactus, mathematicis accurate imbuitur. » Ce mot *nactus* semble opposé à l'opinion de ceux qui ont écrit, comme Tiraboschi, t. VI, livre II, ch. 2, § 13, que Bessarion était venu tout exprès en Morée pour y prendre des leçons de Gémistus. Il y vint peut-être sans autre but que d'y faire l'apprentissage de la vie religieuse sous la direction de Dosithée, évêque de Sparte, qui bientôt, reconnaissant ses dispositions merveilleuses, les tourna vers la littérature et les sciences (Platina, *l. cit.*). Au reste, si l'on veut des détails curieux sur le séjour de Bessarion en Morée, et sur l'extrême pauvreté de ce grand homme au début de sa vie, il faut les chercher dans un discours que lui prête Syropule, sect. v, c. 11.

rapports laissèrent dans l'âme de Bessarion l'impression d'une reconnaissance profonde et durable. Plus tard, malgré l'élévation de sa fortune et les exigences politiques de sa position, il ne cessa point d'avouer le sage de Sparte pour son maître (1) et d'entretenir avec lui une correspondance philosophique : vivant, il l'avait honoré de ses respects, il les lui continua même après sa mort (2), et il protégea sa mémoire contre les attaques de ses ennemis.

En 1428, Gémistus reçut un autre grand hommage. L'empereur Jean Paléologue, voyageant en Morée, le consulta (3) sur la plus importante affaire politique qui occupât les esprits de ce temps, celle de la réunion des deux Eglises. On sait que la cour de Constantinople, impuissante désormais à se défendre par elle-même contre les envahissements toujours croissants de la puissance musulmane, n'attendait plus de secours que du côté de l'Occident ; mais la protection des Latins devait s'acheter au prix d'une conversion, et ce prix ne pouvait être débattu que dans un concile. L'empereur avait envoyé des ambassadeurs en Italie pour négocier la convocation d'un concile général, où lui-même assisterait avec les chefs de son clergé. Gémistus, sans approuver ce projet, convint que l'on pourrait cependant, à force de prudence et d'habileté, en retirer quelques-uns des fruits qu'on en espérait. Mais il dissuada l'empereur de livrer l'Eglise grecque à la merci de l'Eglise latine en les réunissant toutes deux dans une même assemblée sans avoir bien stipulé auparavant la manière de compter les voix, et sans avoir assuré aux deux parties une égale influence dans les délibérations : conseil excellent, s'il eût été praticable ! Nous croyons que dans l'esprit de Pléthon il cachait une opinion bien arrêtée sur l'impossibilité absolue de toute tentative de réconciliation.

Au concile, il fit partie de la commission des six membres (4) choisis parmi les Grecs et chargés de soutenir pour eux la discussion, c'est-à-dire seulement, de préparer le travail de chaque session, d'y assister au nom de leur Eglise et d'y apporter le tribut de leurs lumières ; car le droit de parler en assemblée générale était réservé spécialement à deux d'entre eux en leur qualité d'évêques, Bessarion de Nicée et Isidore de Russie. L'empereur l'avait expressément voulu ainsi (5), soit respect des règles canoniques, soit instinct des convenances, soit précaution contre la théologie toujours un peu suspecte des docteurs laïques. Nous voyons cependant Gémistus prendre une fois la parole dans le concile, peut-être par forme de simple observation, et clore une des sessions (6) par une remarque fort judicieuse. Singulier contraste de son rôle officiel avec ses sentiments personnels, s'il est vrai qu'à Florence même, pendant la durée du concile, il tenait le propos qu'on lui prête : « qu'avant peu d'années une seule religion serait enseignée partout et universellement adoptée, religion qui ne serait ni celle du Christ, ni celle de Mahomet, mais une autre peu différente de celle des anciens Grecs (7) » Ici ce n'est plus Genadius, c'est un adversaire, et, il faut le dire, un violent ennemi, George de Trébizonde, qui lui attribue ce langage, attestant l'avoir entendu lui-même : témoignage suspect, croyable pourtant, quand on le rapproche de l'extrême licence d'opinions qui régnait alors, et de tout ce que nous savons et saurons plus tard des idées religieuses de notre auteur.

Avec une telle disposition d'esprit, on peut deviner comment il employa son séjour en Italie. Hors sa participation nécessaire aux travaux du concile et les conseils auxquels il était souvent appelé (8), nous croyons qu'il s'occupa beaucoup moins des affaires de son Eglise que du soin de sa propre réputation. Il était fort lancé dans la société des gens de lettres et des gens du monde (9), fort avant surtout dans la faveur de Cosme de Médicis (10)

(1) Βησαρῶν καρδινάλης τῷ σοφῷ καὶ διδασκάλῳ Γεωργίῳ τῷ Γεμιστῷ, en tête d'une de ses lettres philosophiques.

(2) Voir sa lettre aux enfants de Pléthon pour les consoler de la mort de leur père, et celle qu'il écrivit à Nicolas Segoudin sur le même sujet.

(3) C'est Pléthon lui-même qui raconte ce fait dans Syropule, sect. vi, chap. 10. A la vérité, il le fait remonter à douze ans (on était alors en 1438) ; mais sa mémoire le trompe, c'est dix ans qu'il devait dire. Le voyage de l'empereur Jean en Morée eut lieu un an et demi après son avènement au trône. Il partit le 26 décembre 1427 (Phranza, liv. II, chap. 1), et il était de retour à Constantinople vers la fin de 1428 (même livre, ch. 2).

(4) Syropule, sect. vi, chap. 13.

(5) *Ibid.*, fin du chapitre.

(6) Syropule, sect. vi, chap. 19. Ce fut dans la session du 14 octobre 1438, la troisième, selon le calcul de Syropule. Cependant les actes du concile, soit grecs, soit latins, ne font aucune mention de l'observation de Gémistus, ce qui lui ôte son caractère officiel, mais non son importance.

(7) George de Trébizonde, *Compar. Plat. et Arist.*

chap. avant-dernier : « Audivi ego ipsum Florentie (venit enim ad concilium cum Græcis) asserentem unam eandemque religionem uno animo, una mente, una prædicatione, universum orbem paucis post annis esse suscepturam. Cumque rogassem, Christine an Machumeti? Neutra, inquit, sed non a gentilitate differentem... Percepi etiam a nonnullis Græcis qui ex Peloponneso huc profugerunt, palam dixisse ipsum, anteaquam mortem obisset jam fere triennio, non multis annis post mortem suam et Machumetum et Christum lapsurum iri, et veram in omnes orbis oras veritatem perfulsuram. »

(8) Syropule, *passim*, et notamment sect. vii, ch. 8 ; sect. viii, ch. 17 ; sect. ix, ch. 6.

(9) Genadius le lui reprochait, dans sa réponse en faveur d'Aristote, pag. 55 de l'édition de M. Gass, s'en fait gloire dans sa réplique, et lui-même « Il ne te manquait, lui dit-il, que d'envelopper ainsi dans tes calomnies des hommes beaucoup plus savants que toi... Nous savons bien que, pendant ton séjour en Italie, tu as toujours évité leur

société

(10) Tiraboschi, t. VI, *loc. cit.*

à qui il expliquait la philosophie de Platon, toute neuve encore pour les oreilles italiennes. Telle fut l'impression de ces entretiens, que Médicis, au rapport de Ficin (1), conçut dès lors le projet, plus tard réalisé, de son académie platonicienne. Enfin ce fut dans ce temps qu'à la demande de plusieurs personnes et probablement de Médicis lui-même, il composa son petit traité *sur les Différences entre les doctrines d'Aristote et celles de Platon* (2), premier signal de la controverse entre les deux écoles, et du mouvement qui devait ébranler d'abord et, deux siècles après, renverser la scolastique du moyen âge.

Est-ce alors, ou seulement à son retour en Grèce, que, dans son enthousiasme classique il imagina de quitter son nom de Gémistus pour celui de *Pléthon*, qui en grec signifie la même chose ? Il y trouvait deux avantages : d'abord le nouveau nom sonnait mieux à une oreille attique (3), ensuite il ressemblait à celui de Platon (4). C'était une petitesse ; on la lui passa dans un temps où ces changements commençaient à devenir ordinaires (5). Ce nom, adopté d'enthousiasme par ses disciples et ses admirateurs, fit presque aussitôt oublier l'autre. Ses ennemis seuls en rirent ou le parodièrent (6) ; quelques-uns eurent la faiblesse de s'en indigner, comme d'un pas de plus vers le paganisme (7).

société, sans doute pour ne pas laisser surprendre le secret de son ignorance... Mais moi je les ai fréquentés, je les ai connus, et j'ai pu me faire une idée de leurs opinions philosophiques. » Il nomme ensuite quelques-uns de ces hommes, et entre autres Pomponius Lætus, un des hommes les plus savants et des esprits les plus aventureux de son temps, un véritable païen du quinzième siècle, qui se vantait devant les Papes eux-mêmes de vouloir défaire l'œuvre du Christ. Or, ce Pomponius Lætus ou Sabinus n'est autre que Pierre de Calabre (a) dont Pléthon fait l'éloge dans sa réplique à Gennadius au sujet d'Aristote (b). Syropule, sect. v, ch. 2, nous le représente dînant chez les cardinaux, au grand scandale des Grecs schismatiques, et parlant philosophie à table.

(1) Dans la préface de sa traduction de Plotin, Flor., 1492, fol. : « Magnus Cosmus, senatus consulto patris Patris, quo tempore concilium inter Græcos atque Latinos sub Eugenio pontif. Florentiæ tractabatur, philosophum Græcum nomine Gemistum, cognomine Plathonem, quasi Platonem alterum, de myteriis Platonis disputantem frequenter audivit. Et cujus ore fervente sic allatus est profusus, ut inde academiam quandam alta mente conceperit, hanc opportuno primo tempore pariturus. Deinde cum conceptum tantum magnus ille Medices parturiret, me electissimi medici sui filium, adhuc puerum, tanto operi destinavit, » etc.

(2) Le titre est : *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρειται*. Ce petit ouvrage, imprimé plusieurs fois dans le seizième siècle (voir Fabricius, t. XII, p. 89, éd. Harles), est devenu fort rare. Comme il marque une époque, il a un grand intérêt pour les personnes qui s'occupent de l'histoire de la philosophie, et mériterait d'être réimprimé avec les pièces principales de la controverse entre Pléthon, Bessarion, Gennadius et quelques autres Grecs de ce temps-là, ce que M. W. Gass aurait bien dû faire dans son ouvrage : *Gennadius und Pletho*, déjà plusieurs fois cité, où il a publié des pièces moins importantes. Celle-ci est capitale, parce qu'elle fut l'origine de toute la querelle. La date en est certaine : Pléthon la composa à Florence, étant malade, comme il nous l'apprend dans sa réplique à Gennadius, p. 113, éd. Gass. On ne peut, au reste, mieux faire que de consulter, sur cette guerre philosophique, l'important mémoire de

Bolvin le jeune. (*Mém. de l'acad.* t. II, p. 775). Bien que ce sujet ait été traité ou au moins effleuré par tous ceux qui ont écrit sur l'histoire de la philosophie ou sur celle de la renaissance, principalement en Allemagne et en Italie, nous ne voyons pas qu'ils aient beaucoup ajouté au travail de l'académicien français.

(3) Le mot Γεμιστός, *rempli*, n'est pas attique ; le premier exemple qu'on en cite est d'Athénée, qui l'emploie comme terme de cuisine, dans le sens de *farci*. Γεμίζω lui-même, quoique employé par Eschyle et par Euripide, et fort commun dans les écrits postérieurs, semble d'un atticisme suspect ; il pèche contre l'analogie, qui voudrait γεμίζω. Au contraire πλήθω, dans le sens passif, et son participe πλήθων, sont d'un usage ancien et poétique.

(4) « Plathonem quasi Platonem alterum. » Ficin, *loc. cit.*

(5) La manie de quitter un nom d'origine barbare pour en prendre un plus classique, ordinairement de même signification, commençait à se répandre en Italie, du temps de Pléthon. C'est à tort que quelques-uns ont fait honneur de cette invention à Pomponius Lætus : il est vrai qu'il y tenait plus que personne, et qu'il en avait fait une loi dans sa petite académie romaine. A mesure que l'érudition gagnait du terrain, cette mode se propagea d'Italie en France, et surtout en Allemagne, où elle dura plus qu'ailleurs.

(6) Dans un manuscrit de Pléthon, Biblioth. de Vienne, n° xli, tom. VII du catalogue de Lambecius, en marge du titre : *Τὸ σοφιστικὸν Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ, περὶ Εἰκαρμένης*, une main ennemie a ajouté cette note : *Θαυμαστόν· οἱμαὶ δὲ τοῦτον εἶναι καὶ Πλεθῶνιον καὶ Πλήθωνα*.

(7) Matthieu Camariote, dans son ouvrage contre Pléthon sur le Destin, au commencement du liv. I, prétend que ce sont les démons qui ont suggéré à notre auteur l'idée de prendre ce nouveau nom comme plus païen : *Ἐφ' ὧν, ὡς εἰκός, καὶ Πλήθων, ἑλληνικώτερον δὴθεν, ἔκ Γεμιστοῦ τὴν ἀρχὴν ὀνομασθῆναι δεδεδικται*. Manuel Holobolus, dans sa réfutation inédite du traité de Pléthon sur le Saint-Esprit, citée par Allatius, *de Georgiis*, dans Fabric., tom. XII, p. 85, éd. Harl. : *Ὡς τῆ τοῦ Πλάτωνος λογιζομεθεις ἤδη ψυχῆ, καὶ ἀντὶ Γεμιστοῦ Πλήθωνα ταυτὸν κεκλήκως*. George de Trébizonde,

(a) L'identité de Pierre de Calabre avec Pomponius Lætus ou Sabinus ne saurait être douteuse. Elle est reconnue par Thomas Blount, par Baillet, par Apostolo Zeno, et aujourd'hui par tous les savants. Ce bâtard de l'illustre maison de Sanseverini, né à Amendolara, dans la haute Calabre, s'obstina toujours, par une noble fierté, à refuser la reconnaissance tardive de sa famille naturelle. Il ne pouvait donc guère porter dans sa jeunesse que son nom de baptême et le nom de son pays. Les noms latins qu'il adopta plus tard tiennent en partie à la mode de son temps, en partie à ses opinions païennes : c'était ce qu'il appelait se débaptiser. Sur les projets et les propos de Pomponius Lætus, tous les biographes sont d'accord ; mais peut-être ont-ils adopté trop légèrement beaucoup d'anecdotes à ce sujet ; voir Chauffepié, suppl. de Bayle, et les sources qu'il indique.

(b) *Τοῦτο μὲν γὰρ Πέτρος ὁ Καλαυρός, κ. τ. λ., infra, col. 982 B.*

Pléthon, après le concile, retourna en Grèce, et sans doute immédiatement à Mizithra, où Filelfe nous le montre, en 1441, dans l'exercice de sa magistrature (1). On ne peut douter que, dans l'ivresse de ses succès d'Italie, il n'ait repris alors avec plus d'ardeur et de suite son grand ouvrage de la *Législation* ou des *Lois*, destiné, selon lui, à produire dans le monde une révolution morale et religieuse. Certes, c'était alors ou jamais, à un âge où il ne reste plus guère d'avenir que dans la postérité, le moment de mettre la dernière main à ce livre qui, dans sa pensée, devait consacrer sa gloire et assurer le triomphe de ses opinions. Mais nous le voyons interrompu dans ce travail par d'autres occupations, et surtout par les attaques que lui attira sa levée de boucliers contre Aristote. Boivin le jeune (2) remarque avec raison que la dispute sur Aristote s'émut d'abord entre les Grecs seuls, et que les Italiens n'y prirent aucune part, trop peu familiers alors avec les doctrines de Platon, dont les ouvrages récemment importés en Occident n'étaient pas encore traduits (3).

A partir de cette controverse, nous n'entendons presque plus parler de Pléthon : seulement en 1450 il composa une courte oraison funèbre en l'honneur de l'impératrice douairière Hélène, veuve de l'empereur Manuel (4), comme en 1433 il en avait composé une en l'honneur de la princesse Cléopa, femme de Théodore le jeune (5). Son dernier opuscule paraît être le petit compliment qu'il adressa sans doute aussi vers l'an 1450 au prince Démétrius, nouveau despote de Sparte, sur sa réconciliation avec son frère Thomas, despote d'Achaïe (6).

Compar. Plat. et Aristot., chapitre déjà cité : « Is vulgo Gemistus, a se ipso Plethon est agnominatus... credo, ut se facile de caelo lapsum crederemus, et citius doctrinam et legem ejus susciperemus. »

(1) Lettres de Filelfe, liv. V, fol. lvij, édition de Paris, 1503 : « Franciscus Philadelphus Saxolo Praten-si salutem. De tua in Peloponnesum, quam instituis-ti, protectione, accipe sententiam meam. Fuit olim Peloponnesus in universa Græcia et viris et opibus potens, nunc iis vacua prorsus. Nam propter continuas barbarorum incursiones, incolarum-que ignaviam, adeo est bonis exinanita omnibus, ut præter unum Georgium Gemystum (sic), virum certe et doctum et gravem et disertum, nihil invenias dignum laude. Principes enim illi Palæologi, ipsi quoque inopia pressi, vel snis sunt ridiculo ac prædæ. Itaque, præter unum Gemystum, cætera illic omnia commiserationis sunt plena. Accedit quod lingua etiam ipsa adeo est depravata, ut nihil omnino sapiat prisæ illius et eloquentissimæ Græciæ. Mores vero barbaria omni barbariores. Quare, si me audias, non Peloponnesus tibi, sed Thracia, hoc est, nova Roma Constantinopolis petenda est. Illic enim et viri eruditi sunt nonnulli, et culti mores, et sermo etiam nitidus. Quod eo magis tibi faciendum censeo, quod nesciam quanta sit tibi Georgii Gemysti futura copia, si Peloponnesum petieris : est enim jam admodum senex, qui que magistratum gerit nescio quem. Cæterum Constantinopolim petiturus, poteris, si videbitur, ad virum ex itinere tantisper divertere, donec præsens ipse coramque dijudices et regionem et viros. Vale. Ex Mediolano, viduus junias MCCCXXI. »

(2) Mémoire déjà cité : Acad. des Inscript. t. II, p. 776.

(3) Pétrarque et quelques autres littérateurs du siècle précédent, ainsi que le remarque Tiraboschi, tom. VI, loc. cit., ne furent pas étrangers à la philosophie de Platon ; mais ils ne la connaissaient guère que par l'intermédiaire des anciens auteurs latins. Le procès entre Aristote et Platon n'avait donc pu jusque-là être jugé en Italie, faute de pièces suffisantes. C'est ce qui résulte du passage formel de Pléthon dans sa réplique à Gennadius (infra col. 982) : Πῶς οὖν εἰ μήτε Ἰκωνῶς Ἀριστοτέλους συνιέντες, Πλάτωνος δὲ καὶ τῶν Πλάτωνος λόγων παντάπασι ἀπειροί, ... δίζητοι ἂν εἴεν τῶν ἀνδρῶν τούτων χρισταί ; C'est aussi la remarque de George de Trébizonde, *Compar. Plat. et Aristot.* lib. I, cap. 2 : « Id latina oratione nunquam ferre alias (Plato enim Latinus non erat) com-

mode fieri potuit. Nunc vero, quoniam multa ejus in Romanam linguam traducta volumina, etc. » Et encore dans ces nombreux volumes dont il parle, comprend-il probablement les douze livres de Platon sur les Lois et un ou deux dialogues traduits par lui-même.

(4) On y trouve quelques renseignements sur l'origine de cette princesse, qui eut de l'influence sous les deux règnes de son mari et de son fils. C'est à tort que les manuscrits de Phranza, livre III, § 1, en mentionnant sa mort, lui donnent le nom d'Irène : car on peut voir dans Du Cange, *Hist. byz. part. 1*, la gravure de son portrait authentique, où elle est représentée entourée de sa famille, avec son nom, Ἑλένη, très-lisiblement écrit. Du reste, tous les détails contenus dans le discours de Pléthon s'accordent parfaitement avec le titre qu'on lit dans le ms. de Paris 1760 : τοῦ σοφιστῆτος καὶ λογιωτάτου κὺρ Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ ἐπιτάφιος ἐπὶ τῇ βασιλείᾳ Ἑλένῃ τῇ Παλαιολογίνῃ τῇ διὰ τοῦ θελοῦ καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεῖσῃ Ὑπομονῇ μοναχῇ. Il faut donc se tenir en garde contre la confusion qui pourrait résulter d'un passage du même Phranza, liv. IV, § 23, sur la mort d'une autre Hélène Paléologue, également nommée en religion Hypomoné. Celle-ci était la fille du prince Thomas Paléologue, veuve du dernier empereur de Servie, Phranza, II, § 19, et IV, § 1. Elle mourut au monastère de Sainte-Maure, en 1474 ; son éloge, par conséquent, n'aurait pu être prononcé par Pléthon. Le discours en l'honneur de son aïeule a été publié dans les *Anecdota* de MM. Mustoxidi et Schinas, à Venise, 1816, in-8. Nous n'avons pu nous procurer ce recueil. Mais le discours lui-même est conservé manuscrit à Paris, sous les nos 1760 et 903 ; seulement, dans le titre de cette dernière copie, il est attribué à Démétrius de Cydone.

(5) Italienne, fille d'un Malatesta, mariée au prince Théodore en 1419 (Ducas, ch. 20, pag. 100), morte en 1433 (Phranza, liv. II, ch. 10). L'oraison funèbre de cette princesse a été éditée par Fülleborn à Leipzig, 1793, in-8, avec celle de Bessarion par Michel Apostolius, en une petite brochure de quelques pages.

(6) Ce petit discours se trouve manuscrit dans plusieurs bibliothèques ; il est cité par Aflattus de Georgiis, dans la Bibl. gr. de Fabricius. Nous l'avons trouvé à Paris, sous le n° 66 du supplément, et dans les ms. rapportés d'Athènes par M. Le Barbier. Le titre est, dans l'un : Γεωργίου Γεμιστοῦ προσηγημάτων, et dans

Ces morceaux ont pressentir l'affaiblissement de l'âge. Cependant on peut croire que, jusqu'à la fin de sa vie, il ne cessa pas de travailler à son ouvrage sur les Lois, puisqu'il est certain que, même dans cette grande et prodigieuse vieillesse, il conserva toujours le libre usage de ses facultés (1).

5 Nous le voyons jusqu'à ses dernières années exercer paisiblement ses fonctions judiciaires à Mizithra, environné de la considération publique, objet d'une sorte de culte pour un cercle choisi de disciples qui se pressaient autour de lui. Il fut emporté par une courte maladie, laissant deux fils, à qui Bessarion écrivit pour les consoler. L'Église lui donna une tombe, et il fut honoré de plusieurs oraisons funèbres, dont deux nous sont parvenues (2).

L'année de sa mort est incertaine. Précéda-t-elle ou suivit-elle la chute de l'Empire? Car on sait qu'après la prise de Constantinople, la Morée, tributaire, mais non sujette des Turcs, conserva encore pendant quelques années ses princes Paléologues et une ombre d'existence nationale. Ainsi ce grand malheur, tout en affligeant la vieillesse de notre philosophe, n'eût rien changé à sa position, et ce que nous avons dit de ses dernières années s'explique dans l'une et l'autre hypothèse. Attachons-nous donc au seul document authentique que nous ayons (3) pour fixer le terme de sa vie. George de Trébizonde, dans son livre sur la comparaison de Platon et d'Aristote, dirigé en grande partie contre Pléthon, le fait mourir presque centenaire (4), trois ans avant l'époque où il écrivait. C'est cette époque qu'il s'agit d'établir.

Apostolo Zeno, dans ses curieuses recherches sur la biographie de quelques savants italiens de ce temps-là (5), suppose que l'ouvrage de George de Trébizonde fut écrit à Rome et devint la cause principale de la disgrâce qui lui fit quitter cette ville en 1453. Mais cela n'est pas possible: car dans une note autographe citée par Zeno lui-même, il attribue son malheur à une autre cause, à ses commentaires sur l'Almageste (6), et dans l'ouvrage même qui nous occupe, il fait allusion à des faits plus récents (7); il cite lui-même deux autres de ses écrits, composés notoirement à Naples pendant son exil (8); il se représente pauvre, infirme, persécuté, accablé de chagrin et de misère (9), ce qu'il n'eût point fait avant sa disgrâce, étant secrétaire du pape Nicolas V. Il résulte enfin

l'autre, celui d'Athènes: Τοῦ αὐτοῦ προσωφηματίον εἰς τὸν ἅγιον ἡμῶν ἀθένητην καὶ δεσπότην κύριον Δημήτριον Παλαιόλογον τὸν Πορφυρογέννητον. Nous le croyons encore inédit. C'est vers la fin qu'on y parle de l'ambassade de Matthieu Asan, et de la joie que doit éprouver de cette issue pacifique le grand empereur de Constantinople (l'empereur Constantin), joie tempérée cependant par le regret de n'avoir pas mieux réglé tout d'abord le partage des principautés et fait à Démétrius une meilleure part. Voir Chalcocondyle, liv. VII, pag. 374, ed. Bonn., Phranz. liv. III, ch. 1.

(1) Ces détails et quelques-uns de ceux qui suivent sont empruntés aux deux oraisons funèbres dont nous allons parler.

(2) Par Jérôme Charitonyme et Grégoire le Moine. Sur la vie de Jérôme ou Hiéronyme, Charitonyme ou Christonyme, le même sans doute que Hieronymus de Sparte, un des plus anciens professeurs de grec à Paris, consulter Fabricius, t. XII, p. 402 sqq. ed. Harl., dont l'article a été rectifié à tort par l'éditeur, t. XI, p. 635, not. Quant à Grégoire le Moine, Γρηγόριος ὁ Μοναχός, il n'est pas connu, et probablement il méritait peu de l'être. (Vide tamen ejusdem vel alius Gregorii laudationem Bessarionis, tom. CLXI. Edit.)

(3) Nous ne pouvons regarder comme authentique la petite note anonyme dont nous parlerons tout à l'heure: nous sommes loin pourtant de la mépriser, et, bien que dépourvue d'autorité, elle nous servira à contrôler nos conjectures.

(4) *Compar. Plat. et Arist. lib. III, cap. penult.* « Centum enim pene misera ætate annos complevit. » Plus haut il avait dit: « Antea quam mortem obisset, jam fere triennio. » (Vide supra not. 7 col. 798).

(5) *Dissertationi Vossiane*, t. II, p. 21 seq.

(6) A la fin d'un manuscrit autographe de sa traduction de l'Almageste conservé à la bibliothèque de Milan: « Pontifex summus Nicolaus V volumen traducendum mense martii tradidit, et mense decembris anni ejusdem et librum tractatum et commentarios vidit absolutos, propter quos postea me

destruxit. » *Dissert. Voss.* t. II, p. 13. L'année désignée dans cette note ne peut être que 1452. Le mécontentement du Pape provint sans doute de la négligence et de l'intidélité du travail. Cette traduction, au reste, ne parut que longtemps après, à Venise en 1527, avec d'amples et encore insuffisantes corrections par Luc Gaurico de Naples.

(7) Il y parle en plusieurs endroits de Constantinople au pouvoir des Turcs comme d'un fait accompli depuis quelque temps, et, au liv. III, ch. 8, il loue la belle conduite du cardinal Isidore de Russie, qui, lors du siège de cette malheureuse ville, tint bravement sa place auprès de l'empereur pendant le dernier assaut, et fut fait prisonnier, heureusement sans avoir été reconnu (voir Chalcocondyle, liv. VIII, p. 399, ed. Bonn.). Il représente ce même cardinal, après sa captivité, de retour à Rome, et dans un état de fortune plus que modeste, trouvant encore dans sa noble indigence les moyens de se faire chérir par ses bienfaits: « Et nunc, quamvis in summa inopia, si suam dignitatem consideres, vivat, magnitudine tamen animi plura solus indigentibus largitur quam cæteri pene omnes. » Ces seuls mots *et nunc* annoncent une époque postérieure au moins d'une ou deux années aux faits qu'on rapportait tout à l'heure.

(8) Au livre II, ch. 18, il parle de son commentaire sur le *Ceniloquium* de Ptolémée, et au livre III, avant-dern. chap., il rappelle sa défense des Problèmes d'Aristote, ou plutôt la défense de sa propre traduction des Problèmes contre les critiques de Gaza. Or, de l'aveu même de Zeno, p. 14 et 20, ces deux ouvrages furent composés à Naples et dédiés au roi Alphonse.

(9) Liv. II, ch. 8: « Neque laborem senes ægroctique recusaverimus. » Lib. III, ch. 18: « Senex, ægrotus, magno laborum numero et paupertate oppressus. » Liv. III, ch. 19: « Sed si auctoritate non persuasero, Græcus a Gracis, Cretensis a Thracibus aut a Scythis, voluptatis inimicus a voluptatis amicis, veritatis filius a falsitatis parentibus, tenuis a locupletibus amicis, privatus a summa dignitate, notatus, oppugnatus. »

d'un examen plus attentif de cet ouvrage qu'il fut composé à Naples, lorsque l'auteur songeait à quitter cette ville pour Venise (1), où en effet il vint s'établir après la mort du roi Alphonse son bienfaiteur. Or, la date de son arrivée à Venise est connue : un document certain la fixe à 1459 (2). C'est donc entre 1453 et 1459 qu'il faut fixer la composition de son ouvrage. Aussi vers la fin de son troisième livre (3), fait-il allusion à Démétrius comme étant encore sur le trône du Péloponèse, et ce prince cessa de régner en mai 1460 (4). Pléthon, mort trois ans auparavant, aurait donc achevé sa vie entre 1450 et 1456. Une note anonyme d'un manuscrit de Munich fixe sa mort au mois de juin 1452 ; il n'y a point d'objection valable à y opposer ; et s'il est vrai qu'il mourut presque centenaire, nous avons eu raison de le faire naître vers l'an 1355 (5).

Ses dépouilles mortelles, exhumées de la tombe où elles reposaient à Sparte, furent en 1475 transportées par un de ses admirateurs à Rimini, où elles dorment, probablement ignorées, sous les dalles de l'église Saint-François.

(1) Au liv. III, ch. 11 et 12, il s'étend avec une complaisance affectée sur les louanges de Venise : pas un mot de Naples, et quant à Rome, il en parle comme d'un pays qu'il n'habite plus.

(2) Vies des doges de Venise, dans le grand recueil de Muratori, t. XXII, col. 1167, passage cité par Zeno. *Diss. Voss.* t. II, p. 42. On y lit, sous la date de 1459 : « Venne d'agosto in questa terra Giorgio Triabesonzio, e presentò al doge il libro di Platone de *Legibus*. » Il n'en résulte pas que la traduction des Lois de Platon (a) soit de cette année : au contraire elle avait été faite à Rome par ordre de Nicolas V, à qui d'abord elle avait été dédiée. George, mécontent du Pape, changea la dédicace. Il y conserva cependant un bel éloge de Platon, que Bessarion lui reproche *Adv. calumn. Platonis*, lib. V : « Reliquum est ut ipsum adversarium audiat laudantem Platonis doctrinam, mores, etc., ita ut virtutes Platonis quas prædicavit et... commendavit, nunc neget. » Assurément ce reproche semble fondé. Mais ce que Zeno n'a pas assez remarqué, c'est que du passage même qu'on vient de citer, il résulte que l'ouvrage contre Platon est postérieur à ce morceau de préface en son honneur. Il semble que l'auteur ait pris plaisir à rétracter un éloge arraché par les circonstances à sa haine originelle : « Ita ut ex adolescentia Platonem odierim, » dit-il dans le dernier ouvrage, liv. III, ch. 4 ; et c'est sans doute pour expliquer ou atténuer cette contradiction qu'au chapitre II du même livre il consent à louer une pensée, une seule, de Platon, sur la fusion des trois formes de gouvernement, pensée qu'il applique précisément à la république de Venise pour vanter sa constitution.

(3) Chap. avant-dernier : « Nam librum quem de his rebus composui... ne publice legeretur et multis officeret, a Peloponnesi principe Demetrio, sicut fertur, ereptus celatusque est. Quare nisi diligenter ab iis qui similibus rebus præsent, quæsitus igni tradatur, scio quid dico... major clades generi humano futura est quam Machumetus invenit. » Ces mots, « ab iis qui similibus rebus præsent, » et ceux-ci, « scio quid dico, » semblent une dénonciation indirecte et une demande de destruction du livre proscrit, adressée au patriarche Geunadius, que George de Trébizonde ne pouvait interpellier ouvertement à cause du schisme.

(4) Les Bénédictins, dans l'Art de vérifier les dates, éd. 1770, pag. 391, disent 1458, mais par erreur.

(5) C'est la note sans nom d'auteur, il est vrai, et sans origine connue, que nous trouvons indiquée au ms. 495 de Munich (fonds d'Augsbourg), fol. 50: Μην. Ίουν. κς' Νιε' έτελεύτησεν ο δειδάκαλος ο Γέμοστος [sic] ήμέρα δευτέρα, ώρα α' της ήμέρας. « Le docteur Gemistus est mort le 26 juin de la 15e indiction, un lundi, à la première heure du jour. » Or, le 26 juin n'a pu tomber un lundi qu'en 1452, si l'on veut que ce soit une quinzisième année d'indiction. C'est donc à cette date qu'il faut s'attacher.

Cela lui donne, comme nous l'avons dit, environ quatre-vingt-deux ans à l'époque du concile de Florence. Tiraboschi, et d'après lui M. Walz, dans sa préface à un ouvrage de rhétorique attribué à Pléthon (Collection des rhéteurs grecs, tom. VI), ont préféré l'année 1451, faute de connaître la note de Munich.

(a) Alexander, calami lapsu, Pléthon scripserat, quod correximus.

ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ΧΑΡΙΤΩΝΥΜΟΥ

ΥΜΝΩΔΙΑ ΤΩ ΣΟΦΩΤΑΤΩ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩ

ΚΥΡΙΩ ΓΕΩΡΓΙΩ ΤΩ ΓΕΜΙΣΤΩ.

(ALEXANDER in *Append. ad Plethonem De legibus.*)

Τὸ μὲν ἦδη (1) τοῦ πάθους ἀνήκεστον, καὶ τὸ τῆς συμφορᾶς ὑπερβλλόμενον αἰφνης οὕτω πως καὶ παρ' ἐπίδρας συμβάν, σιωπῆν ἐπισκῆπτει μοι, ὅτον ἐυλοχραστῶν τινὰ καὶ κατάπληξιν τῷ νῦ κατ-

Α χάν. Τῷ δὲ τῆς τοῦ ἀνδρός σοφίας ὀψηλὸν τε καὶ θεῖον, καὶ τὸ τῆς ζημίας οὐκ ἀνεκτὸν, τέττιγός με λαλίστερον τὸν ἰχθύος ἀφωνότερον ἀρτι ποιεῖ τοιοῦτον τῷ πάθει, τοιαύτη τῇ ἀπυρία πεπιδῆμαι, οἶον ἐν

(1) Ined. ex cod. Monac. olim August. 495, eujus apographum accurate factum benigne communicavit doctissimus Alb. Jahn. In titulo fidem codicis ipsius secuti sumus, ubi ὀμνωδία legitur ; in codice autem Scorialensi 157, μονωδία, teste Milleri cata-

logo, pag. 114, et sic Reiserus in ipso Monacensi legerat, si Fabricio fides, t. XI, p. 535, ed. Harl. Item in nostro exemplari vocatur hujus orationis auctor Ἱερώνυμος, qui vulgo Ἐρμώνυμος.

λαθυρίνω τι τῆ συμφορᾷ κατεχόμενος, ἀναπνεύ-
σαι δὲ μηδὲλως δυνάμενος. Ἐπέρχεται γάρ μου τῆ
μνήμη τὸ πάθος, καὶ μου τὸν νοῦν κατακλύζει τοῖς
μύμασι, καθάπερ εἰ δεινῷ χειμῶνι· καὶ τρικυμᾷ
περιπετωκῶς ἔτυγον. Ὁμηρος μὲν οὖν τὴν ἔριν
ἐκ μικροῦ πρῶτον ἀπερχομένην ποιεῖ, κατ' ὀλίγον
δὲ προχωροῦσαν, εἰς οὐρανὸν ἐστηρίχθαι καὶ ἐπὶ
χθονὶ βαίνουσαν εἶναι· καὶ αὐτῷ παραπλήσιόν
τι συνέθη παθεῖν. Φλογὸς δίκην τὸ πάθος ἐποῦξει
μου τῆ ψυχῇ, οὐ πρότερόν τε ἂν σταθῆ, πρὶν ἂν εἰς
οὐρανὸν βαίῃ. Τοιαῦτα μὲν οὖν αὐτὸς πέπονθα,
τοιαύτη κατέχομαι γε τῆ συμφορᾷ. Οἶμαι δὲ καὶ
ὑμῶν περιγενέσθαι τὸ δεινὸν παντὸς οὐτινοσούν.
Τίνα τοιγαροῦν, τίνα φωνὴν διωλύγιον οἴσω ἐξισω-
μένην τῷ πάθει; Ὡ συμφορᾷς ἀνηκέστου, ὦ ζημίας
οὐ φορητῆς, πᾶσαν νικώσας παραμυθίας ὑπερβο-
λῆν. Φεῦ τῆς κοινῆς ὄρφανίας, ἣ τὸ ἀνθρώπινον
κατέλιπε γένος. Οἴχεται νῦν τὸ κοινὸν φιλοτιμία,
τὴ πολυτιμητὸν καὶ πολυζήλον τῆς φύσεως ἀγαθία,
ἣ μεγίστη καὶ θαυμασία τοῦ γένους· φιλοτιμία.
Οὐκέτι λοιπὸν περιώνυμος Σπάρτη, οὐκέτι Λακε-
δαίμων εὐδαίμων, οὐκέτι Πελοπόννησος ζηλουμένη.
Ἡ φρικτῆς ἐκείνης ἡμέρας, ἣ τοσοῦτον ἐπέϊδε δει-
νόν. Πού νῦν τὸ τῆς δυντεως; σοφίας ἀπειρον πέλαγος;
Πού κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ ἡ ὑπὲρ ἀνθρώπων τῶν
λόγων ἰσχὺς καὶ λαμπρότης; Σεσύλγεται νῦν ὁ
κοινὸς θησαυρὸς. Ἐσθεσται λόγων δύναμις. Οἴχε-
ται, φεῦ! ἐξ ἡμῶν τὸ πάντων τῶν καλῶν κάλλιστον,
ἣ λαμπρὰ τοῦ γένους εὐδαιμονία, ὁ τῆς ὑψηλῆς
σοφίας καθηγεμῶν, ὁ τῶν λόγων πατήρ, ἣ τῶν
ἀρετῶν κορωνίς, τὸ κοινὸν ἀπάντων ἐντρυφήμα τε
καὶ αὐχμημα, ὁ τῶν ἀποβόητων καὶ θεῶν μυστα-
γωγός. Τῷ γὰρ ὄντι θείας οὗτος ἐπὶ γῆς ἔλαχε μοί-
ρας τῷ πάντα εἰδέναι· κἀν τις καὶ τῆς προσηγορίας
ἐκείνης αὐτὸν ἀξιώσειεν, οὐκ ἂν, οἶμαι, τοῦ προσ-
ήκοντος ἀποπέσειεν. Ὅσα τε γὰρ ἐκείθεν παρήχθη
θεῖά τε καὶ ἀνθρώπινα, καὶ ὅσα εἰς βουλὴν καὶ ὅσα
εἰς πράξιν ἵκει, ὅσα τε ἐν στρατιωτικαῖς καὶ ὅσα
ἐν πολιτικοῖς, φυσικοῖς τε καὶ πρακτικοῖς, οὐδὲν
οὕτως ἡγνοεῖ· πάντα δὲ ἴδει, πάντα διηρηνήσατο,
καὶ τοὺς ἀπάντων λόγους ἠπίστατο· καὶ οὐδὲν οὕτως
ἀπρόβητον, ὡς μὴ σαφὲς παραχρημα τῷδε γενέσθαι,
εἰς νοῦν τινὸς ὄλως ἔλθόν. Τοῦτου τὴν σοφίαν Ἐλ-
ληνες ὁμοῦ τε καὶ βάρβαροι διὰ θαύματος ἤγον, οὐ
καθένα τε καὶ δύο καὶ πλείους, ἀλλ' ἠλικία πᾶσα καὶ
πόλις καὶ γένος καὶ φύσις· τοῦτων δὲ μάλιστα οἱ
πρὸς ἐσπέραν οἰκοῦντες, καὶ τῆς τοῦ ἀνδρὸς σοφίαν
ἱκανῶς πειραθέντες. Συλλόγου τε γὰρ ἐκείσε θαυ-
μαστοῦ γεγονότος ἀνδρῶν σοφῶν τε καὶ ἰλλογίμων,
μεγίστου τε ἀγῶνος λόγων προκειμένου ἐπὶ ζητήσει
τάχα τῶν τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων, τί τις ἂν εἴ-
ποι, ὅπως τὸν ἀνδρᾶ ἠγάσαντο τῆς τε σοφίας καὶ
ἀρετῆς καὶ ἧς εἶχεν ἐν λόγοις δυνάμειος; Ὅς ἡλίου
λαμπρότερον ἐν σφίσι διέλαμψε· κοινὸν δ' οἱ μὲν
διδάσκαλον, κοινὸν τῶν ἀνδρῶν εὐεργέτην, κοιν-
ὸν τῆς φύσεως φιλοτιμία, τοῦτον ἠξίουσαν· Πλά-
τωνά δ' οἱ δὲ καὶ Σωκράτην ὠνόμαζον. Οὐδὲ γὰρ
ἐλείπετό τι, ὡς πάντες ἂν φαῖν, τῆς ἐκείνων
σοφίας. Τοῖν μὲν γὰρ ἀνδρῶν τούτων ἀμφοῖν ὁ

Α τερὸς τῷ ὑπερβάλλοντι θατέρου ἐλείπεται· ἔδ
πρὸς τῷ πᾶσαν σοφίαν θεῖαν τε καὶ ἀνθρωπίνην
ἐξητακῶς εἶναι, καὶ γράφων πόλλ' ἄττα ἐξή-
δετο, καὶ θαυμαστός τις ἦν ἐπ' ἄμφω. Ὅς παι-
διάν τέ τινα τὴν Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν ἀπή-
λεγε, τὴν πρὶν ὑπ' ἐνίων ὡς θεῖαν τινὰ ὕμου-
μένην. Ἀλλὰ δὴ καὶ οἱ κρείττους τῶν γε νῦν ὄν-
των ὑπ' ἡλίον σοφῶν, παρ' οὐδέθεν· ἄλλου ἢ τοῦδε
αὐτοῦ τυγχάνουσιν ὄντες. Τῶν γοῦν κατὰ τὴν οἰ-
κουμένην φανέντων, ἐξήτου γεγονάσιν ἀνθρώποι. ὁ
θαυμάσιος οὗτος προῖστατο· ὦν τῶν μὲν σοφίαν δὴ
τινα ὑψηλὴν κεκτημένων, πολιτεῖαν δὲ ἄλλην τινὰ
ἴσως ἐνίων ἐνδεικνυμένων, καὶ τῶν μὲν ἄλλο τι,
τῶν δὲ ἄλλο τῶν ἐν λόγοις πεπαιδευμένων, τῷ δὲ
ἄρα οὐ μόνον σύμφωνος ἦν ἡ σοφία τοῖς ἔργοις,
ἀλλὰ καὶ διὰ πάντων ἵκε τῶν ὅσα εἰς λόγους, ὅσα
τε εἰς θεωρίαν, καὶ ὅσα εἰς πράξιν, ὅσα τε νῦν μόνον
ληπτὰ, καὶ ὅσα ἐν ἀρμονίᾳ καὶ σχήμασι καὶ ἀριθ-
μοῖς καὶ τῆ τῶν οὐρανίων περιόδῳ γυμνίζονται.
Οὐκοῦν ἐλείπετο οὐδέθεν, ὅσα πρὸς ἀκριθεῖ τῶν
ὄντων κατάληψιν ἦν. Ἄρ' οὖν ταῦτά γε μόνον τοῦ
ἀνδρὸς ἔχοιμεν ἂν θαυμάσαι; Πολλῶν μὲν' ἂν καὶ
μεγάλων ἀποστεροῦμεν αὐτόν. Καὶ μὴν σωφροσύνην
οὕτως ἐξήσκησεν, ὡς μηδενὶ τῷ τῶν ἄλλων βράβειος
τῶν πρωτείων παραχωρήσει. Τῶν δὲ εἰς εὐψυχίαν
φερόντων τίνος ἐλείπετο; Ὅς οὐδὲ κίττηται ποτε
παρ' οὐδενὸς τῶν ἐν τῷ βίῳ, οὐ δόξης τράσθη κε-
νῆς, οὐ πλοῦτον ἐξήλωσεν, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιω-
των ἀπέβλεπεν, ἀλλ' ὡς οὐδὲν τὰ πάντα ἐνόμιζε.
Καὶ μὴν καὶ δικαιοσύνη τοιαύτη τις ἦν τῷ ἀνδρὶ,
ὡς λῆρον εἶναι Μίνω ἐκείνον καὶ Παδάμανθον τού-
τοι παραβαλλομένους. Οὐκοῦν ἡχθέσθη γοῦν οὐδεὶς
πώποτε τι τῶν ἐκείνῳ δοκούντων, ἀλλ' ὡς θεῖα ψῆ-
φος τὸ τοῦτω δόξαν ἦν. Στέρνοντες δ' οὖν ἄμφω καὶ
προσκυνοῦντες ὁ τε ἠττηθεῖς καὶ ὁ νικῆσας ἀπή-
σαν, καὶ τοι μὴ οὕτω πεφουκότος τοῖς ἄλλοις συμ-
βαίνειν· καὶ τοῦτ' εἰκότως, οἶμαι. Μόνος γὰρ οὕτως
ἦ κομιδῆ σὺν ὀλίγοις ἀκραίφῃ τῆ τῶν νόμων εἶχε
κατάληψιν, ἐξηκρίδωσέ τε, εἶπερ τις, α τοὺς ἀρι-
στα. Ἐπεὶ καὶ εἰ γὰρ ποτε ἀπολέσθαι τοῦτους συν-
έθη, ἀκριθέστερον ἂν οὕτως ἐξέθεσθαι Σόλωνος παντὸς
καὶ Λυκούργου. Τοιοῦτος μὲν οὖν καὶ δικαιοσύνης
κανὼν ἦν· καὶ οὐ λόγων ταῦτα μᾶλλον χάρις ἢ
πραγμάτων ἀλήθεια. Ἀλλὰ μὴν καὶ φρόνησιν, τὴν
πρώτην καὶ τελειωτάτην τῶν ἀρετῶν, τίς ὡς οὗτος
ἐξήσκησεν; Ὅς γε καὶ τὰ μῆπω γεγονότα εἰκάσαι
καὶ μνηῦσαι τοῖς πᾶσιν ἀριστος ἦν, Κάλχαντος οὐ-
δὲν διαφέρων, ὅς ἴδει τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσόμενα
πρὸ τ' ἐόντα. Γυνῶναι δὲ ἄρα καὶ ἐλέσθαι τὰ δέοντα,
καὶ ὅπως ἂν ἕκαστον ἀποβαίῃ, τίς προαισθεύσασθαι
δύστερος; Ἀλλὰ μὴν εἰ οἶόν τε ἦν πᾶσαν τὴν ὄψ'
οὔτω γεγονάσιν ἀνθρώποι σοφίαν, εἰ καὶ παραδόξον
ἴσως δόξω τῷ λέγειν, τῷ γε τῆς ἐκείνου σοφίας
ἀγνώτω, ὅμως δ' οὖν εἰ οἶόν τε ἦν ταύτην συλλαβεῖν,
τί καὶ εἰ; Ἐν ἀθροῖσαι, ὅση τε θεῖα καὶ ὅση εἰς
ἀνθρώπους ἵκει, ὅση τε νῦν γυμνίζονται, καὶ μαθη-
σει προσγίνεται, καὶ ἐπινοία φαντάζεται, ὄντων,
ἐσομένων, παρεληλυθότων, καὶ ὅσα εἰς λόγους καὶ
ὅσα εἰς πράξιν ἵκει, πάντα τε ἴδει καὶ τοὺς ἀπῆν-

των εἶχε λόγους παρ' ἑαυτῷ. Καίτοι τις ἂν γένοιτο σοφία ταύτης ὑψηλότερα, ἦγουν φρόνησις τοῖς πᾶσι τελευτήρα; Ὅσα τε εἰς εὐχῆς ἂν εἴη λόγον, πάντα τούτῳ προσῆν. Ἡρακλέους γενναίωτος ἦν, Αἰακὸν καὶ Ἠελλεροφόντην εἰς τὸ σῶφρον ὑπερηκόντισεν, Νέστορος τε σοφώτερος, Παλαμήδου δ' εὐμηχανώτερος ἑμοῦ καὶ σοφώτερος. Εὐβουλίαν ὑπὲρ πάντας ἐπέκτετο, ἀλήθειαν εἴπερ τις, θεοσέβειαν δ' ὡς οὐδεὶς. Ἄλλους ἐν ἄλλοις καὶ πάντα ἐπὶ πᾶσιν ἐνίκησε. Τὸ μὲν οὖν τοιαῦτ' ἄττα κήσασθαι δυνατὸν οἶμαι, εὐδαιμον μὲν, οὐ βῆδιον δέ· κρείττον γὰρ δυνατός ἢ κατ' εὐχὴν. Τὸ δὲ φανῆναι μὲν τὸν ἔχοντα, εἴτ' ἀφνης οὕτω πως ἐκ μέσων τούτου ἀποκτιῆναι, Ἡράκλεις, ὡς πικρόν τε καὶ πᾶσαν παραμυθίαν ὑπερνεκίων. Τίς τοίνυν, τίς Τελχίνι ἐφθόνησεν ἡμῖν τοῦ τοιούτου καλοῦ; Τίς τῆς τοιαύτης τοῦ γένους ζημίας καὶ κακοδαιμονίας ὁ μάλιστα αἰτιώτατος; Ὑπὲρ λόγον τὸ πάθος. Ὑπὲρ παραμυθίαν ἡ συμφορά. Φιλοσοφεῖν μὲν ἡμᾶς, ὡ παρόντες, ἐχρῆν καὶ τὸ πάθος γενναίως ἐνεγκεῖν βιάσασθαι, καὶ πάντας μὲν, μάλιστα δὲ τοὺς τῆς ὑψηλῆς τοῦ ἀνδρός σοφίας ἀντεχομένους, οἱ καὶ τὸ εἰς λόγους ἡμετέρας τούτῳ γενέσθαι εὐδαιμονίαν σφίσι ἐτίθειντο, προὔργιαττον τούτου τῶν ἄλλων οἰόμενοι, ἄνδρες φιλομαθεῖς τε καὶ φύσεως δεξιᾶς καὶ γνώμης γενναίας, καὶ τῆς μεγάλης τοῦ ἀνδρός σοφίας ἐρασταί. Ἄλλ' ὑπὲρ φιλοσοφίαν τὸ πάθος. Μόνης τῆς θείας ἐκείνου γνώμης καὶ γενναίας ψυχῆς καὶ τούτου τεκμήριον γένοιτο (1), ὃς ἴσα καὶ ἀπαθεῖ κάμυνον ἐψέκει, ἄλλου δὲ οὐδενός. Νῦν δ' οἶμαι, καὶ τῶν ἀναισθητῶν ἡ φύσις συμπάσχει, αἰσθησῖν τινα τοῦ πάθους λαμβάνουσα, καὶ τὴν κοινήν τῶν ἀνθρώπων κακοδαιμονίαν ἀποκλαίωμένη. Ὡς οἶον ἡμῖν ὑποστῆναι συνῆδη δεινόν. Ὅποια θρήνων ὑπόθεσις· πρῆκεται, ἐπιλησομένη μηδέποτε. Ὅποιοι ὄρῃν ἀνεχόμεθα θέαμα τοῖς πᾶσι φρικτόν, ὡ γῆ καὶ ἧλις καὶ λογικαὶ φροντίδες. Ὅναρ μὲν ἂν τις ἰδὼν, τάχ' ἂν ἐξέστη τοῦ νοῦ, καὶ οἰωνὸν ἀπαίσιον πάντως· ψῆθη. Ὑπαρ δ' ἡμεῖς νῦν ὄρωντες, πῶς γενναίως φέρειν ὑπομενούμεν; Ὡς οἶον ἡμῖν ἠνεγκας, χρόνε, πρᾶγμα ἀπιστόν καὶ μετὰ τὴν πείραν. Ὡς τραύματος ἀνηκέστου. Ὡς συμφορᾶς ἀνυπόστου (2). Καίτοι ἔγωγε φῆμιν, εἰ οἶόν τε ἦν ἐν ἀνθρώποις ἀθανασίαν φανῆναι, οὐκ ἂν ἄλλῃ τι μᾶλλον ἢ τῷδε ἐγγενέσθαι. Ταῦτ' ἐπιπέσειμιν ἔγωγε τῇ ἀκριβεῖ προσοχῇ τῆς ἐκείνου διαίτης, τεκμαιρόμενος τόδε τῷ μηδέποτε, ἐξ οὗτο τοιαύτην εἴλετο διαίταν, ἀλγῆσαι τε τῶν αὐτοῦ. Εἰ δὲ μή, ἀλλὰ κἀν γοῦν ἐπὶ μακροβιότητος ἐπιπλεῖστον ἐλάσαι, καὶ ὅτι ἐγγύτατα Τιθωνοῦ τε καὶ Ἀργανθωνίου βιώσαι ἢ τοῦ παρ' ἡμῖν Μαθουσαία. Ἐλᾶνθανον δὲ ἄρα ἠπατημένος κατ' ἄμφω. Καὶ τὸ μὲν τοῖς ἄλλοις οὕτως ἐπιέναι σε, ὡ θάνατος, δεινὸν ὄν, οὐ δεινὸν ἴσως. Νυνὶ δὲ τί παθὼν τὸ κοινὸν ἡμῖν ἀφείλου καλὸν, ἀφορμὴν τε θρήνων ἡμῖν ἐξεῦρες πάσας παρελθοῦσαν τὰς προτοῦ; τὴν τοῦ γένους εὐδαιμονίαν, τοῖς εὐ φρονούσι τὴν θυμηδίαν, τὸ τῆς φύσεως ἀγαλλμα, τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὴν εὐκοσμίαν, τὸν

ἀνθρώπινον νοῦν, τὴν σοφίαν τὴν ὑψηλὴν, τὴν ὀφθαλμὸν τοῦδε τοῦ παντός, τὸν θεϊότατον καὶ μέγαν διδάσκαλον. Κεκλείσθω, φεῦ, μουσεῖα· οἰχέσθω λόγιοι· σιγάτωσαν βιβλοὶ, μᾶλλον δὲ διαγραφέσθωσαν. Κεῖται γὰρ σιγῶν ὁ θεϊότατος καὶ μέγας διδάσκαλος. Εἶθ' ἡμεῖς ζῆν ὄλωσ καὶ πνεῖν καὶ τὸν ἧλιον ὄρῃν ἀνεξόμεθα, ὄρφανίας ἔχοντες τοιαύτης αὐτὸν μάρτυρα. Ὑπὲρ ἧς πάντα προθύμως ἂν προίεμεθα, καὶ τῶν ἀναγκαιότητων δὴ μελῶν στήρησιν ἔκατος ἂν ἠνέγκαιμεν, ὡς ἂν ἕνα τοῦτον πριάμενοι εἰς κοινὸν ἀπαθανατίσωμεν κόσμον τῇ πατρίδι, τῷ γένει, τῇ φύσει. Ὡς πατρις ἐμὴ κακοδαίμων, ἢ τᾶλλα μὲν δυστυχῆς, ὡς πάντων ἄμοιρος οὕσα τῶν χρηστῶν, ἐνὶ δὲ τούτῳ μόνῃ ζηλουμένη τε πᾶσι καὶ ἄδομένη, ὃ νῦν ἀπεβάλου καὶ τόδε. Τὸ δὲ δὴ χαλεπώτερον καὶ ὕπερ ἤμιστ' ἀνεκτόν, ἐπὶ τίνι μᾶλλον ἐκαυχασάμεθ', ἀνθρωποὶ τε ὄντες καὶ λόγῳ τιμώμενοι; Πλοῦτόν τινες ἀπεβάλοντο; Ἄλλὰ σφαλερόν γε τὸ κτήμα· ἄστατον γὰρ καὶ δοῦλον τῇ τύχῃ. κακίας τε μᾶλλον αἰτιον, καὶ τοῖς φαύλοις τῶν ἀνθρώπων περιγινόμενον, ἐπικινδυνόν τε ἐφάνη τοῖς ἔχουσιν νοῦν, καὶ σοφίας δεόμενον, ἧς ἐξ ἀνθρώπων ἀπογενομένης καὶ πλοῦτος ἀχρεῖος καὶ τᾶλλα, καθάπερ ναῦς ἀκυβέρνητος οὕσα. Ἰσχύον ἔσπεροι; Καὶ πρῶτον μὲν εἴγε τις ἀκριθῶς ἐξετάσαι βουληθεῖη, οὐδὲν τούτου μέγα. Εἰ γὰρ διὰ βῶμην τοὺς ἀνθρώπους τιμήσομεν, λήσομεν σφᾶς αὐτοὺς πολλῶ τῶν ἀλόγων φαυλοτέρους; ἀπεργασάμενοι, ἃ πολλῶ τῇ βῶμῃ τῶν ἀνθρώπων προίχουσιν. Ἐπειθ' ὅτι, εἰ καὶ τούτου δώσομεν ἴσως βιασθέντες, ἀλλ' ἐνός μὲν ἴσως βῶμῃ τις ἢ καὶ πλοῦτῳ προίξει· δυοῖν δὲ οὐδαμῶς, ὅπου γε οὐδ' Ἡρακλῆς· εἰ δὲ δυοῖν, οὐ δῆπου καὶ τεττάρων· εἰ δὲ τούτων ἴσως, οὐ δῆπου καὶ δέκα, καὶ εἰ πῶλεως ὄλης, καὶ πρὸς τούτοις ἔθνοος, καὶ πολλῶ γε μᾶλλον πάντων· σοφώτερος δὲ τις οὐκ ἐνός τις καὶ δύο καὶ δέκα μόνον, καὶ πῶλεως, καὶ ἔθνοος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς πάντων, δυνατὸν εἶναι. Ὅποιοι δὴ καὶ ὁ νῦν ἡμῖν ἐπὶ πένθει προκείμενος· μόνος γὰρ οὗτος ἔργα λόγου κρείττω παρέσχετο, ὡς προλαβὼν μὲν αὐτὸς τοῖς ἔργοις, ἐγὼ δὲ τοῖς λόγοις δεδήλωκα. Οὕτως οὐδ' οἱ βῶμην ἀποβάλλοντες μέγα τι λοιπὸν ἀποβάλλειν δοκεῖσιν, ἐπεὶ καὶ νόσφ' ἄρστα θηράται, γῆρα τε χανουῦνται· σοφία δὲ μόνῃ τῶν πάντων ἀνάλωτον. Εἰ δὲ καὶ περιγενομένη εἶσθ' ὅτε τῶν ἀκκιμωτάτων θηρίων, οὐ τῇ βῶμῃ, σοφία δὲ μᾶλλον περιγινόμεθα. Ἄλλοι βασιλεῖα λοιπὸν ἀπεβάλοντο; Ἄλλ' οὐδὲ τούτου δεινόν· φαῦλοι γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ πλείους αὐτῶν, καὶ δι' εὐχῆς τὸ ὑπήκεον πολλὰκις σφᾶς ἀποβαλεῖν ἔχουσι, καὶ πολλῶν πολλὰκις τοῖς ὑπηκόοις δεινῶν αἰτιώτατοι, πολλὰκις τε ὄν ἔχουσιν ἀποβαλόντες, ἔχουσιν ὄν ἂν προσκτεθῆσιν. Δόξα μὴν σεμνόν, ἀλλὰ πάντως ἀδέβαιον, καὶ ᾧ γε παριδεῖν ταύτην ἐγένετο, δόξα. Κάλλος δὲ περιμάχητον μὲν, ἀλλὰ πάντως ὀλιγοχρόνιον. Καὶ ὑγεία τίμιον μὲν, ἀλλ' εὐμετάστατον. Εἰ γοῦν ταῦτα τοιαῦτα, χαλεπῶς δ' ὄν ὄντος

(1) Supplendum videtur ἔν.

PATROL. GR. CLX.

(2) Sic, passiva sensu, minus Graece.

ἄνθρωποι τὸ τούτων ἐστραφῆσθαι τινος φέρουσι, τί ἂν ἡμεῖς γενώμεθα, ἢ εἰ πασιόμεθα, ἢ εἶνα παραμυθίαν μηχανησόμεθα τὸ κοινὸν ἀποβαλόντες καλὸν, τὸν βουλον θησαυρὸν, τὴν ἀκένωτον τῆς σοφίας πηγὴν, τὴν καλλονὴν τῶν χαρίων, τῶν ἀρετῶν τὴν ἐστίαν, τοῦ γένους τὴν εὐκλειαν; Ποῦ λόγοι, καὶ χάρτες, καὶ ἀρετὴ, καὶ σοφία; Οἴχεται, φεῦ, τὸ ἀξιοθέατον τοῖς ἀνθρώποις θέαμα, οὐ γὰρ ἐπὶ τῇ θῆκῃ πάντες ἐξέθεον· νυνὶ δὲ πάλιν ἐκπλαγῆσονται τῷ τῆς ζημίας οὐκ ἀνεκτῷ, ὡς περ εἰ πρὸς Γοργόνα πάλαι κατὰ τὸν μῦθον ἔτυχον ἀτενίσαι· οἶμαι δὲ, καὶ ἀπολιθωθήσονται τῷ μεγέθει τοῦ πάθους κατὰ τὴν πάλαι Νισθὴν· ἢ καὶ ἀποδενδρωθήσονται κατὰ τὰς Ἠλιάδας, τὰ οἰκεία θρηνοῦσας κακοπραγῆματα· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ κἄν γοῦν ἀλλοιωθήσονται τὴν πτηνῶν ἀμειψόμενοι φύσιν, καὶ δὴ παύσονται λοιπὸν ἐμφιλοχωροῦντες τῇ Σπάρτῃ. Τοῖς ἐν Ἄδου κολαζομένοις ἀνεκτέτερον οὐδὲν τι πεπόνθαμεν. Τοῖς τὴν ὕψιν ἀποβαλοῦσιν οὐδὲν τι διαφέρομεν. Ὡς περ γὰρ εἰ τις τοῦ καθεστηκότος κόσμου τὸν ἥλιον ἐξέλιπτο, δυσχερὴς τε καὶ χαλεπὸς καὶ πολλῆς κατηφείας μεσθὲς ὁ λειπόμενος ἂν τῶν ἀνθρώπων γένους βίος, ἰκαστός τε ἂν αὐτῷ ἀβίωτον εἶναι ἠγήσασαιτο, οὕτω νῦν ἡμῖν τὴν ὕψηλὴν τοῦ ἀνδρός σοφίαν ζημιωθεῖσιν ἐν σκότῳ καὶ ἀμαθίᾳ καὶ τῇ τῶν καλῶν ἀγνοίᾳ καταλειφθῆναι ἐγένετο, δυσκλεῆς τε πάντως ὁ λοιπὸς ἡμῖν ἔσεται βίος, τὸν κοινὸν κόσμον ἀποβαλοῦσι καὶ τὸν τῶν διδασκάλων διδάσκαλον, ᾧ γὰρ ἔργον ὑπέτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὰς εὐεργεσίας τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως προχέειν ἐγένετο, πλὴν γ' εἰς ἐμέ. Ἀλλὰ σὺ μὲν, ὦ γενναῖε (ὡς παρόντι γὰρ σοι διαλέξομαι, καὶ συγγνώμῃ τῆς τόλμης, οὐδὲ γὰρ αὐθαδέῃ μᾶλλον ἢ ἀθυμίᾳ τὸ τοῖόνδε μοι τετόλμηται, καὶ τῇ σῆ γὰρ ἰσως φιλανθρωπίᾳ τεθαρρήκῃ, ἐπεὶ καὶ πάντα καρτερικώτατα φέρειν εἰώθεις), σὺ μὲν οὖν οὐκ ἔστιν ἐφ' ὅτῳ ἂν γέγονας ὀψοῦν πάποτε χαλεπός, πλὴν τισιν ἰσως δι' ἣν εἰς ἐμέ καρτερίαν ἐνεδείξω καὶ μεγαλοφυλίαν· οὕτω γὰρ ἂν ἔγωγε σοῦτ' ἀνομάσαιμι. Ὅς πάντα μὲν εἰς ἰκεσίαν σὴν προυδαλόμην, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὃν ἴξε παρήκα καὶ μὴ ἐπὶ πούτῳ γὰρ ἐχρησάμην, τῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι προσηγορίας ἀξίος ὢν, ὅπως καὶ αὐτὸς τῆς ἐνοῦσης σο-

φίας ἀπκλαῦσαι ἀξιοθέτην· οὐκ οὖν ἡγεμόνας τοῦ γένους, οὐ τοὺς ἀξιώματι προδόντας, οὐκ ἄλλον οὐδένα δι' οὗ ἂν ἐπιτεύξεσθαι προσεδίκων· οὐδὲν δὲ ἡμῶς ἀπανάμην εἰς τέλος τῶν πολλῶν ἐκείνων καὶ ἀπείρων δεήσεων. Καί σοι γὰρ σὺ προθυμώτατα μὲν πάντα ἐδέχου, οὐδένα δὲ πάποτε ἀπεπέμψου. Τοῦτου χάριν ἰδυσχέλαιον ἴσως ἔνισαι, φιλοῦντες μὲν τὸ καλὸν, φιλοῦντες δὲ ἐμέ. Ἐγὼ γὰρ τοι αὐτὸς, εἰρήσεται γὰρ τάληθες, μᾶλλον ἰθαύμαζόν σου τὴν καρτερίαν καὶ τὸ πρὸς πάντα οὕτως ἀνδίστασθαι γενναιώτατα, ἢ περ ἐχαλέπαιόν σου τὴν ἀπαγόρευσιν. Εἰ καὶ αὐτὸς ἴσως εἰσίγας, γῆρας δὴ μόνον προσβαλλόμενος, καίτοιγε ἐν ἄλλοις ἰσχυρότατά γε ἀνέχων. Ἀλλ' ἐμὲ μὲν οὐδεὶς λόγος ἢ χρόνος οὐδέποτε πείσει βασκαίνοντά σε τοῦτο ποιῆσαι (ἀγαθῷ γὰρ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς ἐγγίνεται φθόνος οὐδέποτε). ἀλλ' ἴσως μὲν τῷ γῆρα, ἴσως δὲ καὶ τινων βασκάνων ὑποβολῇ. Ὅμως δ' ἔγωγε ἐπιτεύξεσθαι με δεῖ τῆς ἐλπίδος ὠνεροπόλου, καὶ μὴ παντάπασί με τῆς προσδοκίας ἀποκεσεῖν. Νυνὶ δὲ πάντῃ καὶ παντελῶς τῶν ἐλπίδων ἐξέπεσον. Διασπαρησόμεθά τε οἱ λόγων ἔραστοι ἐπὶ τὴν τῆς εἰκουμένης ἐσχαιαν (1)· ἢ σὴ γὰρ ἐλπικὸς μέχρι τοῦτε παρακατεῖχεν ἡμᾶς. Καὶ πολλῶν ἰσως πειρασόμεθα δευνῶν, λόγους διώκοντες, ὧν καὶ αὐτὸς πολλὰ ἐμνήσθη πρὸς σέ, ἵνα μὴ ταῦθ' ὑποσταίην. Καὶ πολλοὶ μὲν ἡμᾶς ἐρήσονται περὶ σου, ἀκούσονται δ' ὅμοιοι, φωνῆν ἀπευκταϊοτάτην. Ἀλλὰ τί ταῦτα, καὶ μέχρι τίνος; Ἐδεῖ μὲν ὡς ἀληθῶς, ὦ γενναῖε, τοὺς τὴν σὴν σοφίαν ὀμνήσαι προελομένους μεγάλην τινὰ τὴν ἐν λόγοις ἔχειν ἰσχύν, καὶ τῶν εἰς λόγους ἠκόντων (2)... Πλάτωνα καὶ Σωκράτην· μόλις γὰρ ἂν τις οὕτω τῆς ἀξίας ἐφίκοιτο· μᾶλλον δὲ τῆς μὲν ἀξίας οὐδεὶς ἂν οὐδέποτε ἐφικέσθαι ἰσχύσειεν, ἔργυτέρω γὰρ μὴν· ἡμεῖς δὲ μόνον προθυμίαν ἐνεδείξαμεθα. Ἀλλ' ἐγὼ μὲν, ὦ παρόντες, ἤτηθεὶς σφόδρα τῷ πάθει, ἀρκοῦντα ἐμαυτῷ τὸν θρῆνον ἐνεστησάμην· ἄλλοις δὲ ἰσως παραμυθίας μελήσει, εἰ γὰρ ἐνδέχεται. Σὺ δὲ, ὦ θεοπέσει, εἰ γὰρ τις ἡμῖν ἐπιφοιτᾷ τῶν αὐτόθι, μὴ παύσαιο μεθ' αὐτὸς φοιτῶν τε καὶ διαλεγόμενος, ἀλλὰ καὶ δι' ὀνειρών ἡμῖν φαιδόμενος λάλει, διδασκάλων θεώτατε καὶ σοφώτατε.

(1) Prope verum id eventu fuit, de Hermonymo certe in Gallia sedem quaesituro.

(2) Post ἠκόντων videtur in codice linea saltem

una excidisse, nisi quid tale fuit : καὶ τῶν εἰς λόγους μάλιστα ἠκόντων, Πλάτωνος καὶ Σωκράτους.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ

ΜΟΝΩΣΙΑ

ΤΩ ΣΟΦΩ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩ ΓΕΩΡΓΙΩ ΤΩ ΓΕΜΙΣΤΩ,

Φεῦ (1) ! τίς ἂν ἀξίως, ὦ παρόντες, ἐκτραφῆθῃ· ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν ἐπιδραμόντων ποθὲν καὶ τὴν σοφίαν τὴν νῦν ἡμῖν ἀπενεχθεῖσαν ἀνύποιστον συμφο-

ῥωμαίων ληισαμένων καὶ δορυαλώτους ὅτι πλεί-

(1) Ex cod. Monac. 495 edidit Alexander in Appendice ad Pichthonem *De legibus*. Notae sunt viri docti.

στους ἀπειργάνων, οὐδέ τις· ἐπιχειροθόντων τει-
 χῶν, ἢ τίνος ἄλλου συμβάντος τῶν ἀνηκίστων, ἀλλ'
 ἄνδρς πάντων μὲν θειοτάτου, πάντων δὲ σφωτά-
 του, πᾶσι δὲ κεκοσμημένου καλοῦς, ἐξ ἀνθρώπων,
 εἰμοι, τήμερον ολιγομένου, καὶ πένθος οἶον ἡμῖν κα-
 ταλείποντος ἀφάρτητον. Ἐ δεινὸν πάθους, πάντα μὲν
 θρήνον νικῶντες, πᾶσαν δ' ἀφανίζοντες συμφορὰν,
 πᾶσαν δ' ἀπαναινομένου παραμυθίαν. Ὡ συμφορὰς
 ἀνηκίστου καὶ μετὰ τὴν πείραν ἀπιστουμένης. Ἐ
 τῆς ἡμῶν δυσπραγίας, μᾶλλον δὲ καυχῆς τοῦ γένους
 παντὸς τῶν ἀνθρώπων. Φεῦ τῆς παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα
 κακοδαίμοντας ἡμῶν. Τί ποτε ἄρα τοσοῦτον ἡμεῖς
 προσκεκρούκαμεν; Τί; δὲ καὶ τοσοῦτον ἡμῖν ἐδά-
 σκησε δαίμων, ὥσ' ὑποσπῆναι δικαίως τοιαύτην
 καὶ τοσαύτην ζημίαν; Ἐ νόσου δεινῆς ἐκείνης καὶ
 χολεπῆς, ἢ τοσοῦτον ἴσχυσε καθ' ἡμῶν, πάσης μὲν
 κρείττονος ἀναφανείσης ἐπιμελείας, πᾶσαν δὲ θερα-
 πείαν ἐξελεγκάσης. Ποῦ ποτε ἄρ' ἦσαν βραχάνων
 λατρῶν τότε παῖδες,.... αν τοσοῦτον ὅσον πάλαι γύ-
 ναιὸν φασιν Ἀττικόν; Ὡ οἶον ἡμῖν ὑπήρξε θεάσα-
 σθαι ὅπου συνέπεσε πειραθῆναι. Πῶς ἤνεγκεν βίης
 ἰδεῖν τὸ θεινὸν ἐκεῖνο καὶ φρικτὸν θέαμα, καὶ πάσης
 ἐπέκεινα συμφορὰς; Πῶς; οὐ τῆς εὐθυίας βάσεως
 παρετρέπησαν πόδες, καὶ πρὸς γῆν τὸ σῶμα τουτὶ
 κατέρβραξαν; Πῶς βίης οὐκ ἠλλοιώθη τῇ τοῦ μεγί-
 στου λαμπτήρος δύσει; Πῶς οὐκ ἐξέστη τοῦ νοεῖν ἡ
 ψυχῇ, καὶ εἰς στέρησιν οἶον ὄψεσθαι ἀποῦσα, τοῦ
 ἐνεργεῖα καταλείψαντος; αὐτὴν νοῦ; Ὄχρηται, φεῦ!
 Ὡ παρόντες, ὁ τῶν ἀπορρήτων πολυπράγμων καὶ
 θεῶν, ὁ τῶν ὑψηλῶν οὐρανίων δογματῶν μυσταγω-
 γός, ὁ πολυχωρότατος καὶ θειότατος νοῦς, ὁ τῆς
 ὑψηλῆς φιλοσοφίας θεῖος καθηγεμών, ὁ πᾶσαν μὲν
 θεῖαν σοφίαν σὺν ἐπιστήμῃ, πᾶσαν δὲ ἀνθρωπίνην
 ἐξητακῶς, καὶ δι' εὐφυῖαν καὶ μνήμην καὶ μεγαλό-
 νοιαν ὑπὲρ φύσιν ταύτην συνειλοχῶς, καὶ ὑπὸ φιλ-
 ἀνθρωπίας καὶ εὐσπλαγγίας τοῦ ποτίμου καὶ οἴου
 νάματος δαφιλῶς τοῖς ἐθέλουσι μεταδιδούς ὁσημέ-
 ραι. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὄψουσι τῆς ὠφελείας ὠφθῆ τῶν
 πάντων βραχίνας, ὅπου ὀρώμεν ὁσημέραι πάσχοντας
 ἄλλους. Ἐδου, φεῦ! ὁ διαφανώτατος καὶ λαμπρότα-
 τος τῆς οἰκουμένης ἀστὴρ, ὁ πρότερον μὲν τῷ οἰκείῳ
 κάλλει κοσμῶν τὴν ὕψ' ἥλιον πᾶσαν, νῦν δ' ἄκοσμίαν
 πᾶσαν καὶ σκότος βαθὺ τῇ δύσει καταχεάμενος. Ὡ
 τὴν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν καὶ ἀρετὴν οὐ μόνον Ἑλ-
 λήνων οἱ πειραθέντες, ἀλλὰ γε καὶ Ῥωμαίων αὐτῶν
 οἱ κρείττους ὑπερηγάθησαν ὅτι γε καὶ τοσοῦτον
 ἐθαύμασαν τὰς ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις ἐκείνου,
 μᾶλλον δὲ τοσοῦτον ἐθέσαν δύνασθαι ἀντιθαίνειν,
 καίτοι καὶ πολλὰ πειραθέντες, ὥστε τὸν φίλον τύφον
 αὐτῶν καὶ τὴν σύντροφον τότε γοῦν κομφεῖαν διωσά-
 μενοι πᾶσαν, προκαλινδούμενοι τῆς σεπτῆς ἐκείνου
 ποσῆς, σφᾶς αὐτοὺς πρὸς ἐκεῖνον διαβρήδην μηδὲν
 εἰδέναι ὁμολογοῦντες, ἤξιον τι πυνθᾶσθαι παρ'
 οὐτοῦ ὧν οὐκ ἤδεσαν πρώην ὅτι ὑπὸ φιλανθρωπίας
 οὐκ ἀπήξιον καὶ τῆς ὠφελείας σφίσι μεταδιδόναι.

Νῦν δ', οἶμοι, σιγῶσα κεῖται ἡ σάλπιγξ ἡ Ἐ.θεος, ἡ
 καλλιμέλαδος χελιδὼν, ἡ τῶν χαρίτων ἐστία, ἡ φιλο-
 τιμία τῆς φύσεως, ἡ θεοσέβια φύσις καὶ λαμπρο-
 τάτη, ὁ τῶν δυστυχεστάτων Ἑλλήνων διαφανώτατος
 καὶ λαμπρότατος κόσμος, μᾶλλον δὲ τοῦ τῶν ἀνθρώ-
 πων γένους κοινῆ, ἡ θαυμασία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἄν-
 θρώπους εὐεργεσία, ὁ τῶν ἱερῶν ψυχῶν φωτισμός,
 ὁ πᾶσαν μὲν γυνῶσιν, πᾶσαν δὲ σοφίαν, πᾶσαν δὲ
 ἐπιστήμην ὑπαφρυῶς διελθὼν, καὶ διὰ τοῦτο κανὼν
 καὶ τύπος καὶ στάθμη πᾶσιν ἀναδειχθεὶς τῶν καλῶν
 καὶ τιμίων ἀπάντων, μᾶλλον δὲ (καὶ μοι μηδεὶς
 τῶν παρόντων νεμεσῆν τοῦ λόγου, μηδὲν προῦργιαί-
 τερον πανταχοῦ ποιουμένη τῆς ἱερᾶς ἀληθείας, ἐπεὶ
 μὴ οὐκ ἔστων ἢ ὅστων τῶν πάντων ἐκείνης ὑπερι-
 θέναι) ὅσην ὑπ' ἀγαθότητος ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία πι-
 ποίηκεν ἢ παρήγαγε κτίσιν, νοητὴν τε καὶ αἰσθη-
 τὴν, ταύτην ὁ μέγας αὐτός ἐξητακῶς πᾶσαν μετὰ
 Θεοῦ καὶ ἀναλαβὼν, ἐπιστήμην θεῖαν καὶ ἀνθρωπί-
 νην μόνος συνειληφε, καὶ πᾶν ὅσα πάντες ἤδεσαν
 ἐν τῷ μέρει συνειλοχῶς ὑπὲρ πάντας, ἔργον τι θεῖον
 καὶ τελειώτατον καὶ τῆς ἀπειρου τοῦ Θεοῦ σοφίας
 ἄξιον ἑαυτὸν ἀποδέδειχεν. Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς εὐγνώ-
 μονος ψυχῆς καὶ βίου θεοειδοῦς ἐπιλάβηται, καὶ τῶν
 ὑπὲρ φύσιν χαρίτων θησαυρὸν καὶ ταμεῖον ἑαυτὸν
 ἀποδείκνυσιν. Παῦλος μὲν οὖν, ὁ θεῖος μυσταγωγός,
 καὶ τῶν ἀπορρήτων τὴν γυνῶσιν ἀξιοθεῖς, τῇ τῶν
 κτισμάτων φησὶ θεωρίᾳ καὶ καλλοπῇ πρὸς τὴν τοῦ
 νοητοῦ Θεοῦ θεωρίαν ἦτοι κατέστησεν τὸν ἀνθρώπι-
 νον, ὅσον ἔξοσι, προοιδοῦσθεαι νοῦν, μονονοῦλ'
 ταυτὰ τῷ θεοτάτῳ Δαβὶδ φθεγγόμενος ὁ οὐρανὸν γάρ
 φησι κάκεινος δόξαν διηγουμένον τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ'
 αὐτὴ μὲν ἡ θεωρία καὶ κατανόησις ἐναριθμητῶν
 δήπου τινῶν, καὶ μάλιστα τῶν τὰς αἰσθήσεις πα-
 ραλλάξαντων, ἦτοι τὴν περὶ αἰσθητὰ πλάνην, ἐστὶ,
 καὶ τῆς θαυμαστῆς κατὰ νοῦν ἐνεργείας ἀξιοθέντων.
 Ὁ δὲ θεοσέβιος οὗτος καὶ μέγας καθηγεμών, οὐ
 μόνον τῷ οἰκείῳ κάλλει καὶ κόσμῳ τῆς ἀρετῆς πάν-
 τας ἐνήγε πρὸς δόξαν τοῦ ὑπερουρανοῦ Θεοῦ, ἐπ' ἣν
 καὶ Πλάτων ὁ μέγας φησὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ ὀφθαλμοῦς
 ἀναφθῆναι, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τοῦ ἡμετέρου νοῦ συγ-
 γνεῖαν πρὸς τὰ νοητὰ πολλῶν ῥῆθον ἐκείνων καὶ βέλ-
 τιον τοὺς αἰρουμένους πρὸς νοητὸν παραπέμπε κάλ-
 λος, οἶονεῖ χεῖρα ὀρέγων αὐτοῖς παρὰ τὸν ὥς οὐ
 κενὸν ἐκείνων παρεπομένων καὶ τῆς οἰκείας (1).....
 ὁ δὲ τέλος ἐστὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ πρὸς τὴν
 πᾶσα ἐφείσι τείνει, καὶ ἦς ὁ νοῦς ἐπιλαβόμενος ὁ
 ἀνθρώπινος, τῆς μακρᾶς πλάνης ἀπαλλαγεί, παύε-
 ται πολυπραγμενῶν περαιτέρω. Ὡτω δὲ πάντων
 καλῶν καὶ τιμίων θησαυρὸν ἑαυτὸν ἀποδείχων καὶ
 θεοοικετον οἶον κοσμοκτότος καὶ θεοτότος (2).....
 προσεπειν, ἦγον ἐγγὺς ἰλθεῖν τῆς ἀξίας. Καὶ
 ταυτ' οὕτω συγκεχυμένος ὡς ὁ ἐμὸς ἦδη (3), καὶ
 οἶον ἀπολιθωθείς τῇ τοῦ δευτοῦ χαλεπότητι, καὶ τι-
 νος δήπου καὶ αὐτοῦ παραμυθίας δεόμενος, ὅπου γε
 πάντας, εἰ οἶον τ' ἦν, εἰς ταυτὸν συναλθεῖν καὶ κοινῆ

(1) Lacuna in codice non apparet. Subest tamen, in qua licet suspicamus vocem εὐδαιμονίας. Ea-
 que sententia, de felicitate hominibus usque, tan-
 quam præcipio finit, proposita, et re-
 currit apud

Plethonem de Legibus, pag. 16, etc.
 (2) Lat. unum quivis sumodoratur.
 (3) Suppl. γούς, quod in lacuna fortasse d. tit. it.

συγκροτήσαι τὴν εὐφημίαν, οὐδ' οὕτως ἂν τοῦ παν-
 τος ἐφικέσθαι λογιζομαι. Ὁμηρος μὲν οὖν τῶν
 Ἁλκιδῶν πλῆθος; ἐπὶ τῷ μείζονος κοσμῶν, ἢ φιλεῖ
 ποιεῖν τὸ τῶν ποιητῶν φύλον, μόνος ἂν τὰς Μούσας
 ἐξαρτιθῆσθαι φησιν, ὅτε μηδὲ δέκα δυναθέντων
 γλωσσῶν πρὸς τοσοῦτον ἔργον ἀρκέσαι, ἴσως ἀριθ-
 μῶ μηδὲν ξυνιέντων, ὡσπερ Ἕλληνες εἶχον πρὶν
 σφίσι ξυγγενέσθαι τὸν αὐτομαθῆ Παλαμήδη, οἳ γε
 μηδὲν ἐπάγοντες τοῦ ἀριθμοῦ πέρι, οὐδ' ὄσους εἶχον
 ἤδρασιν πῶδας, ἐπεὶ καὶ μόνη μία (1) εἰδύια πρὸς
 πολλοὺς τοσοῦτους στρατοὺς ἂν ἤρκεσε. Τοῦ δὲ
 μεγάλου τούτου πρὸς εὐφημίαν οὐ Μούσαι καὶ τινες
 φλυαρίαι, ἀλλὰ τίς ἂν νοῦς ἤρκεσε χωριστός; Νῦν
 δ' ἔπει Πλάτωνος; δῆπου ἢ Θουκυδίδου ἢ Ξενοφῶντος
 καὶ τῶν κατ' ἐκείνους σοφῶν τὸν ἐαυτῶν ἀξίως;
 ὅπως οὐκ ἐβραστήν ἐπαίνεσαι, μᾶλλον δὲ καθηγεμόνα,
 εἰ μὴ τῷ δυσχερῆς ὁ λόγος ἐστὶ, καὶ διδάσκαλον.
 Οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ συνέβαινε ἀλλήλους ἰδεῖν (γνώμης
 γὰρ οὕτως ἔχων τυγχάνω), τῷ μεγάλῳ τῶν πρω-
 τείων ἡμφισθέτησαν πέρι, ἀλλὰ κάκεινοι τὸν οἰκεῖον
 ἐπιγυρόντες καθηγεμόνα, ὡς εἰκὸς ἂν αὐτῷ παρεῖχον
 τὸ συγκεχωρηκὸς πανταχοῦ. Ἐπεὶ κάκεινους, εἰ μὴ
 τοῖς ὄμμασι, τῇ γοῦν καταλειμμένη περὶ αὐτῶν
 ἱστορίᾳ ἴσμεν ὅποιοι τινες ἐγένοντο. Ἐγὼ δὲ τὴν
 μὲν πᾶσαν σοφίαν κατ' ἐκείνους τὸν μέγαν, μᾶλλον
 δ' ὑπὲρ ἐκείνους ἀντικρως ἰσχυρίζομαι γεγονέναι·
 τὴν δ' ἀρετὴν οὐχ ὅπως ὁμοίως ἐκείνῳ γενέσθαι,
 ἀλλ' οὐδ' ἐγγὺς εἶθεσιν· ἀτεχνῶς παιδὲς γὰρ ἂν φα-
 νείεν παραβαλλόμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου θεϊότητα.
 Ἐκείνους τοίνυν ἰάσα; χαίρειν, ὡς ἂν μὴ τοῦτοις
 παραβάλλων καθυβρίσω τὸν ἄνδρα, Βασιλείῳ καὶ
 Χρυσόστομῳ, εἰ δὲ βούλει καὶ Γρηγορίῳ, τοῖς ἱεροῖς
 ἡμῶν καὶ θεοῖς Πατράσι, καὶ τοῖς κατ' ἐκείνους
 τὴν ἀρετὴν (θαυρῶν γὰρ λέγων ταυτὶ), ἀφαιρεκάσας
 τὸν μέγαν, οὐκ ἂν διαμάρτομαι τοῦ προσήκοντος.
 Ἐπεὶ κάκεινοῖς ἂν εἰ συνέβαινε προστυχεῖσι τῷ με-
 γάλῳ γενέσθαι (καὶ μοι μηδεὶς ταυτὶ λέγοντι νεμε-
 σήσειε), οἰκεῖον ἂν ἐβήθησαν καὶ μέγιστον κόσμον
 τῆς συμμορίας σφίσι συγκαταλεχθῆναι κάκεινον,
 ἂν ἀπάναντο ὑπ' αὐτοῦ, ὅσα γε εἰς σοφίαν καὶ γνῶ-
 σιν καὶ ἐπιστήμην. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἴσον ἐστὶν ἀποβ-
 ραγέντας τοῦ κόσμου καὶ ζῶντας ὑπὸ Θεῷ σπου-
 δαίους ἀναφανῆναι, καὶ ἐν θορύβοις τινὲ καὶ πόλε-
 σιν ἀλιζόμενον τὴν τελεωτάτην ἐπιδοδεχέμεναι φιλο-
 σοφίαν. Οὐκ οὖν οὐκ ἀπελείφθη τῆς ἀρετῆς ἐκείνων
 καὶ κοσμιότητος, οὐδ' ἡμιβλήθη τῇ ὕλῃ, ἢ τὸν ἀν-
 θρώπινον βίον δίκην μοιβεδίου πέφυκε κατασπῆν·
 ἀλλὰ τοῖς νοητοῖς ἔτ' ἐν σώματι, τῷ χαλεπῷ φορτίῳ
 καὶ σήματι (2), καὶ τῇ ἐκείνων ἐνευκαθῶν θεωρίᾳ
 τὸν τῆδε πάντα διετέλεσε χρόνον, τῇ τοῦ συνόησαν-
 τος αἰδοῖ τὰ πολλὰ παρέχων καὶ τούτῳ (ὡς τῆς κοι-
 νῆς ζήτησας, ὡς ζωῆς τῆς ὑπερφυστοῦς ἐκείνης), οὐκ οὖν
 τὰ τέρποντά γε καὶ ἤδοντα, ἀλλὰ τὰ συνέχοντα μόνον,
 ὡς ἂν εὐπιστῶς καὶ εὐηνῶς τῷ λόγῳ ἐπόμενον μὴ
 δι' ἄλλου αὐτῷ γένοιτο πρὸς φιλοσοφίαν. Κάντεῦθεν
 αὐτὸ καθάπαξ ὑποτάξας τῷ λόγῳ, καὶ τὴν τῶν

Α αἰσθητηρίων, εἴπερ τις ἄλλος, ἀρχὴν εἰληφώς, δε δὴ
 μέγιστος ἀγώνων ἐστὶ, καὶ οὐ χωρὶς σχεδὸν ἀμύχα-
 ρον ὀκωσοῦν τῷ νοητῷ Θεῷ συναφθῆναι, θελὼν τι
 τέμενος ὠφθη καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας; ἐπάξιον.
 Μᾶλλον δὲ, ὡσπερ ἐν τῇ κατὰ νοῦν ἐνεργείᾳ παρά-
 μιλλος ὠφθη, οὕτω δῆπου καὶ τῇ διαίτη μικροῦ τῆς
 αὐταρκείας ἡμιλλήθη γε τοῖς ἀγγέλοις. Καὶ γὰρ
 οὗτος ἀγγέλων ἦσθε ἄρτον, δευτεῖα δὲ τὸν ἄρτον
 τοῦτον ὑποληπτόν, οἶμαι δὲ τὴν τῶν νοητῶν θεωρίαν
 καὶ τὴν τῶν Θεοῦ κτισμάτων κατάληψιν. Σωφροσύ-
 νης μὲν οὖν τοσοῦτον ἐπέλησε τῷ μεγάλῳ, ὥστε καὶ
 τῷ Βελλεροφῶντι, εἰ δὲ βούλει, τῷ Ἰωσήφ ταύτης
 ἡμφισθέτησε πέρι· τοῖς γε μὴν ἄλλοις ἀπασιν ἀτε-
 χνῶς πολλῷ κάκεινων ὑπερείχε παραβαλλόμενος. Τίς
 γὰρ τοσοῦτον τῶν τ' ἄλλων ἡδονῶν ἤρξε καὶ τῶν
 Β βραϊστοτάτων μᾶλλον ἐκείνου; Τίς δ' οὕτως ἀπάτης
 ὑπερείδε σωματικῆς θεραπείας, οὕτω γένους ἔχων
 καὶ ταῦτα καὶ σχήματος καὶ λαμπρότητος, ὥστε
 γοῦν τῶν πολλῶν διαφέρειν, ὡς ὁ γενναῖος; ἐκείνος
 καὶ μέγας; Τίς δὲ τοσοῦτον ὑπερείδε τιμῆς καὶ
 δόξης κανῆς, καὶ παντὸς ἐσφθη λήμματος κρείττων,
 καίτοι καὶ πολλὰ διδόντων ἐνίων, καὶ λαβεῖν αὐτοῦ
 δεομένων πολλάκις, ὡς ἡ θεία ἐκείνη καὶ μεγαλο-
 πρεπεστάτη ψυχὴ; Ἦν εἰ τις εἴποι τύπον ἀπάντων
 τῶν νοητῶν, μᾶλλον δ' ἀκριβεστάτην εἰκόνα, οὐκ ἂν
 ἀμάρτοι τῆς ἀληθείας. Θίσει γὰρ οὗτος εἰκὼν ἐφάνη
 νοητοῦ τε καὶ αἰσθητοῦ διακόσμου. Πλάτων μὲν οὖν
 φησὶ τὸν Θεὸν ἐπ' ὠφελείᾳ τῇ τῶν [σοφῶν] παρά-
 δειγμα πάντων καλῶν ἐαυτὸν προὔθηκέναι. Οὕτως
 δ' εἰκὼν ἐκείνου, ὅσα γε ἐν ἀνθρώποις, μόνος ἀτε-
 C χνῶς ἀνεφάνη. Ἄρ' οὖν σωφροσύνης μὲν οὕτως ἐμέ-
 λησε τῷ μεγάλῳ, ἀνδρείας δ' ἐνέδει τάνδρι; Ἦ δι-
 καιοσύνης μὲν ἀντείχετο, φρονήσεως δ' οὐτινοσοῦν
 ἦττον ἔχων ἐτύχχανε; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἄλλ' ἀν-
 D δρείας μὲν τοσοῦτον περιῆν τῷ μεγάλῳ, ὥστε οὐ μόνον
 πρῶτος εἶχε πρὸς γε τὰς παρ' ἐνίων γιγνωμένας
 δυσκολίας καὶ δυσχερείας, σπανιώτατα συμβαινού-
 σας καὶ ταύτας, ἄλλων καὶ τούτων ὑπαρχόντων
 αὐτῷ, οὐκ αὐτὸς ὅλως ἀρχίων διαφορᾶς. (οὐδὲ γὰρ
 οὐδ' ἐστὶ τούτων συνδιατώμενον ἀνθρώποις τινὰ
 π.ντελῶς ἀπηλλάχθαι), ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἐπ' ὠφέ-
 λειᾳ παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ τὸ δλον τοῦτι διατάσσοντος
 πεμπομένας ἐνίοτε συμφορὰς παντὸς μᾶλλον ἐμφύ-
 χως εἶχεν, ὅπου γε καὶ κάμων ὁ μέγας καὶ τὰ λοι-
 D σθια πνεύων, οὐκ αὐτὸς ἐδόκει κάμων, ἀλλ' ἄλλῳ
 τῷ τοῖς πᾶσιν ἐφύκει, εἰ τῷ τοῦτο τεκμήριον ἐναργῆς;
 ἀνδρείας καὶ εὐφυχίας εἶναι δοκεῖ· ἢ δὴ καὶ συν-
 ἀπῆλθε λαμπρῶς, λιπὼν ἡμᾶς ἐν ὀρφανίᾳ τοιαύτῃ
 καὶ θλίψει· φεῦ τῆς ἡμῶν κακοδοιμονίας. Ἄλλ' ἀν-
 δρείας μὲν οὕτως ἐπέλησε τῷ μεγάλῳ, δικαιοσύνης
 δὲ οὐκ ἀντείχετο, ἦγουν ὅπως οὐκ ὀλιγορήτας ἐφάνη;
 Ὅτι οὐκ ἴσοι οὐ λόγον ἤδη ποιουμέ-
 νους τοῦ Ἰσου, ἀλλ' ἀτεχνῶς ἐφιεμένους τοῦ πλείονος
 παραπολαύειν ἀπανταχοῦ, ὡς δὴ τοῦτ' ἐνὸν ἡμῖν
 κατὰ φύσιν, τοῦ δ' Ἰσου διὰ τε τὴν τῶν πολλῶν δόξαν

(1) Suppl. γλώσσα.

(2) Alludit ad proverbialem σῶμα σῆμα, corpus sepulcrum.

καὶ τὴν ἐπιτηρημένην ἀνάγκην πᾶσι τοῦ νόμου, ἐξ ἀνάγκης ἀντέχεσθαι. Ἄλλ' ἐνταῦθα καὶ μάλιστα λήρος ἡμῖν φανεῖν Αἰακὸς καὶ Ῥαδάμανθυς, εἰ δὲ βούλει, καὶ Μίνως αὐτὸς, οἱ δικασταὶ τῶν τῆδε βεβιωμένων, τῇ τοῦ ἀνδρὸς ὑπερφυεὶ δικαιοσύνη παραβαλλόμενοι. Ἐὐν μὲν οὖν Λυσισμάχου παῖδά φασιν Ἀριστείδην τῇ τῶν φόρων ἀρίστη διανομῇ μέγιστον ἐπὶ δικαιοσύνη παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλήσιν ἀναδήσασθαι κλέος. Οὗτος δ' οὐχ ἄπαξ, ὡσπερ ἐκεῖνος, ἀλλὰ πᾶσι διὰ βίου νέμων τὰ δίκαια, πολλῶ κίχτεινον ὑπερῆρε τοῖς πᾶσιν. Ὅς γε καὶ προστάτης ἀναφανείς ἐπὶ χρόνον συχὸν τῶν πατρῶων καὶ κοινῶν νόμων, ἐπὶ τῇ ὠφελείᾳ τῶν ἄλλων πολλάκις ὠλιγώρει καὶ τῶν οἰκείων, Πλάτωνι κἄν τούτῳ πειθόμενος· ὅς οὐχ ὅπως τοὺς βελτίστους τῶν ἀρχόντων οὐτινοσοῦν ἐκ τῆς ἀρχῆς; ἀπόνασθαι ἀξιοῖ, ἀλλ' ἤδη καὶ ζημίαν αὐτοῖς ἐπιχεισθαι φησι, παριοῦσιν ἐπὶ τὸ ἀρχεῖν, ζημίαν ἀντικρυς φάσκων, τὸ τε μὴ ἀξιοῦντας ἀρχεῖν (1), καὶ τὸ τῆς ὠφελείας ἀντέχεσθαι βούλεσθαι μάλιστα τοῦ κοινού, μὴ πάνυ τι κίχθεσθαι τῶν οἰκείων. Τίς οὖν ἐκείνου μᾶλλον ὀσιώτερος ἐπὶ τοῖς πρὸς τὸ θεῖον ἐφάνη; Τίς δὲ διαιτητῆς ἀμεινῶν ἢ βελτίων ἐν τοῖς κοινῶς, ἤγουν πρὸς τὰ ἰδιωτικὰ χρηστέτερος; Ὅς ὑπὸ φιλανθρωπίας οὐδ' ἐφίκει διαιτητῆ, προστάτης ὢν καὶ ταῦτα τοῦ τῶν Ἑλλήνων μεγίστου δικαστηρίου; ἀλλὰ κοινῶ προστάτη καὶ κηδεμόνι, ἐπικουρῶν τε καὶ πατρὶ, χεῖρα βοηθείας ἀδικουμένοις ἐρέγοντι, χήραις ἐπαρκεῦντι πολλάκις, ἐνδείσιν ἐπικαιροῦντι (2), πᾶσιν ἐξῆς ἐκ τῶν ἐνόμων ἀμύνοντι, δεσποτικῆν κἄν τούτῳ πληρῶν ἐντολήν, ἢ κελεύει τοὺς ἀνθρώπους οἰκτιρμονας γίνεσθαι, ὡς ἂν ὀπωσοῦν ὁμοιοῖντο ἢν καλοῦσι σφίσι πατέρα. Ἄλλὰ τούτων μὲν οὕτως ἀνταίχτο (ὡ συμφορᾶς ἀνυποστάτου, ὡ ζημίας ἐσχάτης), φρονήσεως δ' ἤττον μετεῖχεν οὐτινοσοῦν; Ἄλλ' ἐνταῦθα καὶ μάλιστα πάντας ὑπερῆρε παραπολὺ, οὐ μόνον ἐπὶ τοῖς ὄσιν ἀεὶ καὶ θεοῖς, ὃ δὴ φρονήσεως μόριον μέγιστον ὄν ευγχάνει, ἀλλὰ κἄν τοῖς φύσει καταγιγνομένοις, ἀνθρωπίαις καὶ ἡμετέροις αὐτοῖς, οὐχ ὅπως ἡττητό του πάντων, ἀλλὰ κἄνταῦθα φύσει χρησάμενος θεῖα, ἐξῆς πάντας ὑπερηκόντισε. Τίς γὰρ ἐκείνου βέλτιον τοῖς ἀπορρήτοις ἐπέβαλεν ἢ τῇ ταύτων ἐνεδάτευσε θεωρίᾳ; Ὅς τοὺς τῶν ἐνταῦ λόγου ἐξητακῶς καὶ τυχῶν τῆς ἐφέσεως μεγαλονοῖα καὶ ὕψει φύσεως, τῶν πρὶν ἡπορημένων τὴν γνῶσιν, φιλανθρωπία χρησάμενος, ἐγνώρισε τοῖς ἀνθρώποις, τῆς δ' ἀπάσης σοφίας τοσοῦτον μετέσχεν, ὡς γενέσθαι μᾶλλον τοῖς ἄλλοις παράδειγμα, καὶ οἷον εἰπεῖν, πάντων αὐτεπιστήμη, ὡς, μᾶλλον νοῦν δοκεῖν χωριστὸν ἢ ψυχὴν ὀχμήματι τῷ σώματι κεχρημένην. Τίς δὲ ποτε τῶν ἀπάντων γέγονε χριστεστερος περὶ τε φύσιν καὶ ἱστορίαν παντοῖαν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην ἐκείνου; Τῆς μὲν οὖν Σολομῶντός φασι σοφίας ἀνθρωπων ἐρασθεῖσάν τινα, ἐξ ὑπερβρίας ἀπαντησάσθαι ποθεν, ἦν τῆς ἐλπίδος μὴ φεισαμένην ἐκτόπως ἀγάσασθαι τῆς σοφίας τὸν

(1) Post ἀρχεῖν addit. glossa. ἐπὶ μισθῷ, ex ineptia vi elicet glossa, cum nihil tale sit apud Platonem, Rep. I, pag. 343.

Σολομῶντα. Τουτονὸν δὲ τὸν μέγαν οὐ γυναῖκες ἰδεῖν ἠπάντησαν, ἀλλ' ἀνδρες πολλάκις ἐπίτηδες δεῖνοι καὶ σοφοί, ἐξ αὐτῶν καὶ ταῦτα τῶν τῆς οἰκουμένης περιτῶν· οἱ καὶ τὸν ἀνδρα πάνυ θαυμάσαντες τῆς σοφίας, ἐτι μᾶλλον ἡμῖν ἐγνώρισαν, οὐδέ γε κριόνν ἐτι καὶ τοῖς πολλοῖς παντάπασιν ἀγνοοῦμενον. Τῶν μὲν οὖν αὐτομαθῆ Παλαμῆδην καὶ γεγυμνασμένον σοφίαν ἐπὶ Τροίαν φασιν ἰλάσαντα, πρῶτον ὤρας τε καὶ μηνῶν ἀριθμὸν τε καὶ πεττοῦς τοῖς Ἀχαιοῖς χαρίζόμενον ἐξευρεῖν. Ὁ δ' οὐχὶ πεττοῦς ἐξεῦρε καὶ ὤρας, τυχόν τε πρᾶγμα καὶ φεῦλον, ἀλλὰ σοφίαν τὴν μὲν ἐξεῦρε, τὴν δ' ἀνεπλήρωσεν ἑλλιπῶς εὐρημένην· καὶ τοῖς αἰρουμένοις ὄδῃν βράστην ἐτεμεν ἐπιστήμη, τὴν δὲ καὶ φαύλην οὔσαν ἐνίου μὲν λανθάνουσαν ἀληθέστατα καὶ σοφώτατα ἐξελέγξας, κλάνης δὲ κλειστής τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἀπύλλαξε. Μαρτυροῦσι τοῖς εἰρημῶνι τοῖς σοφώτατα καὶ λαμπρότατα τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ θείας ψυχῆς συγγράμματα, οἷς ἂν τις θαρρῶν ἐπιγται πανταχοῦ, τῆς ἱερᾶς ἀληθείας οὐκ ἂν ἀμάρτοι. Οἰοῖν γὰρ τύπος φιλοσοφίας εἶσι καὶ δογματῶν ἀκριβείας τοῖς μετιοῦσιν. Ἄλλ' ὡ τῆς κοινῆς δυστυχίας, μᾶλλον δὲ ἰδίας ἐμῆς, ὡ πικρᾶς ὄρφανίας, ὡ βασκάνου τύχης καὶ πονηρᾶς· ὃν ἐτύχχανον ἔχων μόνην ψυχαγωγίαν, μόνην ἐν ἀλλοδαπῇ διατρέβων παραμυθίαν, ὀφθαλμῶν νοσητῶν, φῶς τῆς ἐμῆς ἀθλίας ψυχῆς, καθηγεμόνα θεοῖατον, μᾶλλον δὲ προστάτην καὶ κηδεμόνα, ἐφ' ᾗ καὶ μόνῳ τὰς τῆς ἐμῆς ἐσάλευον ὠφελείας ἐλπίδας, οὐ ταῖς χρυσαῖς πτέρυξι τῆς σοφίας ὡς νεοττῆς ἐπιστάμη, καὶ τοῖς ἀδαμαντίνοις λόγοις ἐκείνου, μᾶλλον δ' οὐρανίοις καθοπιζόμενος, τοῖς τῶν ἄλλων σοφιστῶν λόγοις μηδέποτε περιτραπήσεσθαι πεποιθῶς, τοῦ μόν ἐγκαλλώπισμα, τὴν εὐδαιμονίαν, τὸ κλέος, τοῦτον, φεῦ, ἀφήρημαι παρ' ἐλπίδα. Τίς ἂν μοι δοίη πηγὰς δακρύων καὶ τόνον κένθει προσήκοντα, ὡς ἂν τὴν ἐμὴν ἀπολοφύρωμαι δυστυχίαν; Ἄλλὰ γὰρ Ἐλαθον, ὡ παρῶντες, οὕτωσι παντάπασιν ἐμαυτὸν τοῖς ὀδυρμοῖς καὶ θρήνοις ἐκδοῦς, δέον ὄν εὐπαραμυθῆτως ἔχειν κἄν τῇ ἐκείνου ἀποδημίᾳ. Οὐδὲ γὰρ, οὐδ' ἔστιν ὁ θάνατος οὕτωσι ὄλως ἀπαλλαγῆ τοῦ παντός, ἀλλ' ἀποδημία τις τοῦ βελτίονος ἡμῶν μέρους πρὸς τινα τόπον θεῖον καὶ νοσητῶν, καὶ τοῦ ἐνταῦθα πολλῶ θεοῖτερόν τε καὶ κρείττω. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ὑφίσταται φθορὰν ἢ σκεδασμὸν ἡμῶν ἢ ψυχῆ. Πονηρὸν γὰρ τοῦτὲ τὸ δόγμα, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μεγίστης σοφίας καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐννοίας ἀρήρητου τὸ παράπαν ἀνάξιον. Εἰκῆ γὰρ ἂν τὸ τῶν ἀνθρώπων ἀρετῆς ἀνταίχτο γένος, καὶ μυστηρίων φρικτῶν καὶ ἀπορρήτων ἀπολαμβάνει, καὶ τῆς ὑπερφουῦς τοῦ κρείττους οἰκονομίας ἡξίωτο· εἰκῆ δὲ καὶ ναοῦς ἰδρύεται, καὶ λατρείαις τελεταῖς τε καὶ προσκυνήσεσι καὶ πᾶσι τοῖς τοιοῦτοῖς ἐπιχειρεῖ. Ἄλλὰ τὸ μὲν σῶμα τοῦτὲ πάντη σκεδαστόν ἐστι καὶ φθαρτῶν, ἐπει καὶ σύνθετον ἔδη· σύνθεσις δὲ ἀρχὴ διαλύσεως. Τὴν γε μὴν ψυχὴν ἀσώματον οὔσαν καὶ ἀπλῆν πάντως, οὐκ

(2) Notanda rarissima vox ac prope dubia ἐπικαιροῦντι, pro qua suspicetis ἐπικουροῦντι.

εἰκός ἐστιν ἐλέγεσθαι τῇ φθορᾷ. Οὐδὲ γάρ, εἰ σωμα
 ὑπῆρχε, διὰ σώματος ἂν ἔχωρει, ἐπεὶ χωρῆσαι διὰ
 σώματος σώμα καὶ τῶν παντελῶς ἀμηχάνων ὑπερ-
 βαίνει τῆν φύσιν. Ἐπειτα καὶ τεμονόμενου τοῦ σώ-
 ματος, μετέχειν ἂν ἀκείνῃ τοῦ πάθους. Προσῆν
 δ' αὐτῇ καὶ μέγεθος δῆπου, καὶ τούτῳ ἐκείνου ψυχὴν
 ἔχειν μείζω συνδραίνειν, ὅπερ οὐ μόνον ἐλέγχει φιλο-
 σοφία, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς δόξα κεκρα-
 τηκυία. Οὐδὲ γάρ, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχειν, ἐπιστήμην
 ἂν τις εἶχε τῶν πάντων, ἀλλ' ἀσθησὶν μόνην ὧν
 ἔχει νῦν ἐπιστήμην. Μόνος γάρ ἐστι τῆς ψυχῆς τὸ
 καθόλου εἶ ἀριθμὸς, καὶ τὸ ἀπειρον, ὑφ' οὗπερ
 ἐπιστήμη καὶ εἶδος τὴν ἀρχὴν εἰληφάτην. Μάτην
 δ' ἂν οὕτως καὶ τῇ τῶν ὄντων ἐφήδετο θεωρίᾳ, καὶ
 τοῖς τῶν κρείττωνων γενῶν αὐτῆς ἐπεχείρει λόγους
 ζητεῖν. Τούτων πολλὰκις ἀποσκευμένη, ὡσπερ
 προσηκόντων ἀγαπαεῖ, καὶ τοῖς προσισταμένοις
 ἀπεχθάνεται πάῳ. Ἀλλὰ μὴν οὐκ ἂν ἐξίττει, εἰ μὴ
 συγγενῆς ἐκείνων ὑπῆρχε. Συγγενῆς δ' οὖσα, τίς
 μηχανὴ μὴ καὶ θανάτου πείραν παντὸς αὐτὴν ὑπερ-
 κείσθαι; Ἐπεὶ κἀκεῖνα φθορᾶς ἀνώτερα, καὶ πάσης
 ὑπερκείται ἀλλοιώσεως, εἰς αὐτὴν συγγενῆς· τοῦτο
 γάρ οὐδεὶς ἀντερεῖ, οὐδ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων.
 Ἀνάλογον οὖν ἔχειν φασὶν οἱ σοφοὶ οὐσίαν τε ἔργου
 καὶ οὐσίας αὐ ἔργα. Εἰ τούτων κοινωνεῖ τῶν ἔργων
 τοῖς κρείττοις γένεσιν ἢ ψυχῇ, ἀνάγκη δῆπου καὶ
 τῆς οὐσίας. Ὅσπερ οὖν κοινωνοῦντες τοῖς τῶν θη-
 ρίων ἔργοις, καὶ τῆς οὐσίας κοινωνοῦμεν ἐξ ἀνάγκης
 αὐτοῖς, οὕτω καὶ τούτοις ὁμοίως φθειρόμεθα,
 οὕτω καὶ τῶν ἔργων τοῖς γένεσι κοινωνοῦντες ἐκεί-
 νους, φθορᾶς ἀπάσης κρείττους ἐξ ἀνάγκης φανοί-
 μεθα. Ἄκρω γὰρ ὄντα τὸν Θεὸν ἀγαθὸν καὶ παντὸς
 ἐξωφθόνου, ἀνάγκη καὶ τὰς ἔγγυτέρω παραχθείας
 οὐσίας αὐτῶν ἀθανάτους παραγαγεῖν, ἐπεὶ κἀκεῖνος
 αἰώνιος. Τίς ἂν καὶ τῶν ἡδίστων, εἰ μὴ τοῦθ' οὕτως
 εἶχε καὶ μηδὲν τι τοῦ σώματος κρείττον ἦν ἂν ἡμῖν,
 ὑπερορῆν τῶν πάντων ἠξίωσε; Τίς δὲ καὶ θανάτου
 δίκην ἐπήνεγκεν αὐτῶν, καὶ ἐκδὸν εἶναι τοῦ ζῆν
 ἀπηλλάγη, ὅποτε τοῖς τῆς ψυχῆς θεσπίσμασιν αἰ-
 σθητο τοῦ σώματος ἐναντιομένω; Οὐδὲ γὰρ
 οὐδ' ἐστὶν ἰσχύς οὐδὲν καθ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἕκαστον
 αὐτῶν πάντα τρόπον σώζειν ἐπιέγεται, καὶ τοῖς τὴν
 σωτηρίαν κολύουσιν ἀδιάλλακτα (1) πολεμεῖ. Ἀλλὰ
 μὴν εἰ τῷ σώματι ἦκει φέρουσα ζωὴν ἢ ψυχῇ, καὶ
 ἀποῦσα καταλιμπάνει νεκρὸν, πῶς οὐκ ἂν καθ' αὐ-
 τὴν πολλῶν μᾶλλον ἀθάνατος εἴη, καὶ φθορᾶς ἀπάσης
 ὑπερκείμενη; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἐστὶν εἰπεῖν, ζῶσαν μὲν
 εἰσιέναι, ἐξινύσων δὲ οὐχεσθαι, ὅπου γε ἕνια καὶ τῶν
 μορίων τοῦ σώματος πλείεσσον ὅσον χρόνον ἀντέχει.
 εἰ γὰρ τὴν οὐσίαν ὄπωσθον ἐκινεῖτο, καὶ καθ' αὐτὸ
 καὶ ἔσως ὑπέστη φθορᾶν. Ἀκίνητος δ' οὖσα πάντη,

τίς μηχανὴ, μὴ καὶ φθορᾶς αὐτὴν ὑποτίθεσθαι
 κρείττω, ἦν δίχα κινήσεως ἐπελεῖν ὅπου ἂν ἀμήχα-
 τὸν ἐστὶ παντελῶς; Εἰ γὰρ ἔδει ποτὲ φαρῆναι,
 ὑπ' οὐδενὸς εἰκός ἦν πείσεσθαι τοῦτο ἢ μόνου τοῦ
 ἐναντίου ἦτοι τῆς οικίας κακίας· πάντα γὰρ τοῖς
 ἐναντίοις ἀλίκαται. Νῦν δ' οὐδὲν ἦττον ζῶντες οἱ
 κενεροὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ὑπόψιν ἐξελέγχουσι
 ταύτην. Οὐ μόνον οὖν οὐχ ὑφίσταται φθορᾶν καὶ
 σκεδασμὸν τοῦ σώματος ἐξελοῦσα, ἀλλὰ καὶ τελει-
 ώσεως αὐτῇ τοῦτι πρόβλεπον γίνεται καὶ τῆς τελει-
 τάτης αἰτιον ἐνεργείας, ὅπου γε, καὶ συνοῦσα τῷ
 σώματι, τότε καθαρώτερον τῆς ἱερᾶς ἀληθείας
 παραπολαύει, ὅτα τοῦτου μᾶλλον αὐτὴν χωρίζειν
 ἐκείνηται. Ὡς νῦν γε διὰ τὴν τοῦτου σκατότητα
 ὡς κερὰ μαθαίνουσα ἢ λημῶσα, περὶπανῶς οὐκ ὀλίγα
 καὶ τῆς οικίας εὐγενείας ἀνάξια ἄνοουσα εἶναι
 ὑφίσταται, ἢ καὶ πολλῶν ἂν ὑπῆρχε βέλτιον, Πλάτων
 φησὶ, χωρὶς παντὸς σώματος ζῆν ἢ μίγνυμένην τοῦ-
 τῶν γε τῆς ἐκείθεν καθ' ἐκείνην ἀναμικτασθαι
 προστροπῆς. Ἄλλως τε καὶ οὐδὲ τι τῶν παραλόγων
 ἢ θάνατος εἶναι δοκεῖ, οὐδ' ἀπὸ ταύτομάτου συμβαί-
 νον· φύσεως γὰρ ἔργον ἐστὶ· φύσεως δ' ἔργον Θεοῦ
 θεσπῆς ἂν εἴη οὐκ ἄλογος. Θεοῦ θεσμὸν μὴ δεῖ
 μάλιστα βέλτιον εἶναι ὁμολογεῖν, μὴ οὐκ ὄσιον ἢ.
 Ἄκρω γὰρ ἀγαθὸς ὑπάρχων, οὐκ ἂν τι κακὸν ποι-
 εῖη. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἐστὶν ἀπλῶς πάντων αἰτιος ὁ Θεός,
 ἀλλὰ μόνων τῶν ἀγαθῶν. Πῶς οὖν τοῖς τῆδε ζήσασιν,
 ὡσπερ ὁ μέγας, σπουδαίως, τὴν ἀκραν ἔχων καὶ
 ταῦτα δικαιούσῃν, κακοὺς τινεὶς γένοιτο αἰτιος; Ὡς
 γε τοῖς σπουδαίως ἐνταῦθα βουδὶν εὐδαιμονίαν καὶ
 εὐζωίαν καὶ μυστὴν ἄλλην μακαριότητα μετὰ [τὸν]
 τῆδε βίον ἐπαγγέλλεται διαρρήθην· οἷς οὐκ εἰκός
 ἀπιστεῖν, ἔργοις ἀναπειθομένους αὐτοῖς. Ἐγὼ δὲ
 καὶ τὴν τελευταίην τοῦ μεγάλου οὐκ ἀπλῶς ἂν τῷ
 παρόντι, ἀλλ' ἐκ θεῖας μείρας ἰσχυρίζομαι γεγονέ-
 ναι· οὐ γὰρ ἐστὶν, οὐκ ἔστι πᾶ τῶν ὄντων βιούτων,
 ὡς ὁ μέγας ἐκεῖνος, πράγματα ἀμεληθῆναι ποτε
 ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ταῦτ' οὖν ἐνοοῦντας, ὅσον ἐξεστὶν,
 ἀρετῆς ἀνθεκτέον ἂν εἴη, τᾶλλα πάντα δεύτερα τι-
 θεμένους, καὶ τὴν ἐκείνου πολιτείαν, ὅσον οἷόν τέ
 ἐστὶ, μιμητέον· οὕτω γὰρ ἂν ἀμεινον πράττειν καὶ
 ζῶντες τε καὶ τελευτῶντες. Ἐπεὶ καὶ Πλάτων αὐ-
 τὸς φησὶ τὴν εἰς Ἄθου τὴν ψυχὴν στελλομένην ἀπο-
 δημίαν μὴδὲν ἀπέρχεσθαι φέρουσαν ἄλλο ἢ τὴν
 ἀρετὴν καὶ σοφίαν. Ἄ τὸν μέγαν (ἴσμεν πάντες)
 μεθ' ὑπερβολῆς κεκτημένον, ἐλπὶς ἐστὶν ὅτι μάλιστα
 εὐ πράξει ἐκεῖ. Δίκαιον οὖν καὶ ἡμᾶς συνεφέδεσθαι
 τῇ ἐκείνου εὐδαιμονίᾳ, καὶ μὴ οὕτως ἔχειν, ὡσπερ
 ἂν τι τῶν παραλόγων καὶ δεινῶν ἐπεπόνθει, ἀλλὰ
 καὶ μεγίστην παραμυσθίαν καὶ κόσμον ἠγεῖσθαι τὴν
 ἀρετὴν ἐκείνου καὶ τὴν θειότητα.

(1) Haec ei sequentia pleraque huc allata esse ex Platonis *Phaedone*, monebat nos olim doctissimus Iulianus.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ

ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΕΜΑΝΟΥΗΛΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΩ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΛΟΓΟΣ Α'.

GEORGII GEMISTI PLETHONIS

AD REGEM EMMANUELEM

DE REBUS PELOPONNESIACIS

ORATIO I.

(Interprete Gulielmo Cantero. Græce ex editione D. A. Ellisen in *Analectis*, Lipsiæ, 1860.)

α'. Θεϊότατε αὐτοκράτωρ, ὁ μὲν πρὸς Ἰταλῶν Ἀ τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ δυναστεύοντα; (1) τοῖς πάντα κρατίστοις υἱέσι πολεμηθείς πόλεμος καλῶς καὶ μετὰ πολλοῦ μάλιστα τοῦ περιόντος κατατίθεται· τῶν πλείστων τε καὶ ἐπικαιροτάτων τῆς ἐκείνων ἐπικρατείας, διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου τὰ ἡμέτερα ἐπαναστασιωσμένων, αὐτῶν τε ἐκείνων καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν παντάπασιν ἡμῖν εἰζάντων, καὶ ἐς ἅπαντα ἐψεσθαι ὁμολογησάντων. Ἐκ δὲ τούτων ὑμῖν μὲν δόξα καὶ κλέος οὕτω κρατύνουσι τε καὶ ἐκλύθουσι τὴν ἀρχὴν, ἐπὶ δὲ κοινῇ ἀσφάλειά τε ἡμῶν καὶ ὠφέλεια, καὶ ἐς τὸ μέλλον μειζύων ἀφορμὰν πραγμάτων, εἰ Θεὸς διδοίη. Ἐμοὶ δὲ ἐπέρχεται νῦν εἰπεῖν καὶ υποθέσθαι, ἃ ἐκ πλείονος σκοποῦντι δόξαν παρίστανιν, ὡς γενόμενα μὲν ἂν, μέγα ἂν τοῖς τῆδε πράγμασι λυσιτελήσειε· μὴ γενόμενα δ' ἂν, οὐ μὲν ἂν πρὸς τὴν τοῦ παντός ἑλλείποι σωτηρίαν.

β'. Πρῶτον μὲν δὴ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χώρας, ὡς περὶ πλείστου ποιητέα ὑμῖν ἔστι, βραχέ' ἄττα μοι εἰρήσεται· οὐχ ὅτι μὴ καὶ αὐτοὺς ὑμᾶς περὶ τὴν ταύτης ἐπιμέλειαν ἑσπουδακότας ὁρῶ· ἀλλ' αὐτοῦ γέ τοι τοῦ λόγου ἕνεκα, ὡς διὰ τῶν δεδωτων δὴ χιρροίη. Ἐσμέν γάρ οὖν, ὧν ἡγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε. Ἕλληνας τὸ γένος, ὡς ἡ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ. Ἕλλησι δὲ οὐκ ἔστιν εὐρεῖν εἰ τις ἄλλη οἰκειότερα χώρα, οὐδὲ μᾶλλον προσήκουσα, ἢ

1. Bellum quidem cum Italis Peloponnesum tenentibus a præstantissimis Aliis gestum, magna cum laude et emolumento confectum est, imperator Auguste, cum et plurima maximeque opportuna illorum dominia nostram in potestatem longo post tempore redierint, et ipsi cum reliqua nobis omnia cesserint, tum in universum se nobis obtemperaturos receperint. Quibus ex rebus vobis quidem hoc pacto imperium et confirmantibus et augmentibus decus et gloria; nobis autem securitas nascitur et utilitas majorumque in posterum consequendorum, si Deus permiserit, occasio. Mihi vero nunc ea tibi exponere in mentem venit, quæ multis de causis arbitror, sive observentur, multum his rebus esse profutura, sive negligantur, magnam salutis partem detractura.

2. Ac primum de ipsa regione, quanti sit vobis facienda, pauca quedam dicam, non tam quod vestrum erga ipsam studium non videam, quam ut ipsa recto ordine procedat oratio. Etenim nos, quibus imperatis, Græci genere sumus, ut partim e somniono, partim ex avita disciplina constare potest. Græcis vero vix alla magis familiaris reperiri possit regio, quam Peloponnesus, et quæcumque juxta hanc ad Europam spectat, quæque adjacent

(1) Ὁ μὲν . . . δυναστεύοντα κ. τ. λ. His que Ducas de rebus Byzantinis memorie tradit, Nester addit quod duo imperatoris filii, Joannes et Theologus, licet exercitui nomine magis quam re prælu-

rint, præclare factis excelluerunt. Non sine magno gaudio Plethio refert totam sere Peloponnesum a Græcis potissimum administratam tum temporis fuisse.

insulæ. Hanc enim terram quantum humana potest memoria recolare, lidem semper a nullis ante possessam incoluerunt Græci; nec advenæ eam occuparunt, ejectis aliis ipsique nonnunquam ab aliis ejecti; sed contra semper hanc regionem tenuerunt Græci, nec deseruerunt unquam.

ἑτέρων τὸ αὐτὸ ἔστιν ὅτι πεπονηθότες ἄλλ' Ἑλληνες τήνδε τὴν χώραν τοῦναντίον αὐτοὶ γε αἰεὶ φαίνονται κατέχοντες, οὔτε ταύτην ἐκλιπόντες.

3. Jam inter omnes hujus regionis partes Peloponnesum præcipuas ac nobilissimas Græcorum gentes protulisse traditur, ex eaque Græcos profectos maximas ac præclarissimas quasque resgesisse. Quid quod magnæ quoque istius ad Bosphorum sitæ urbis, quæ vestra nunc est regio, terram hanc qui recte rem consideret, quasi matrem non injuria dixerit. Nam et qui ante Byzantium incoluerunt, Græci fuerunt ac Dores (Dores autem Peloponnesios esse nemini dubium est) et qui posterioribus sæculis illustrem illam ex Italica Roma deduxerunt coloniam, tamque præclaro Byzantium auxerunt aditamento, non sunt a Peloponnesiis alieni, siquidem ut Æneadæ et Sabini pari jure permisti, Romanam urbem felicissimam incoluerunt, ita Sabini censentur Peloponnesii, de Lacedæmoniiis profecti.

4. Quocirca nec his de causis parvi facienda tam vobis quam nobis est hæc regio, quandoquidem et maxime propria curanda sunt maxime, et hæc omnium est maxime propria: et si de ipsius virtute, qua nulli terræ cedit dicendum est; ut ea quæ de anni temporum temperie, deque terra nascentium, et omnium ad vitam pertinentium proventu dici possunt, nunc omittam, ad securitatem sane nullam non regionem hæc superat, cum et insula pariter tanta sit et continens, nec difficulter possint ejus incolæ, si recte suppotentibus utantur adjumentis cum apparatu minimo, si quis invadat, repellere, tum alios ubi videatur ipsi, accedere, itaque regionis terminos non leviter augere. Præterea nunc montium munimenta, qui per totam porriguntur terram et ubique arcium instar eminent; sic ut hostes, etiamsi campestri solo forte possintur, tota tamen excidant regione.

5. Quo fit, ut non tam familiaritatis, quam virtutis

(2) Ταύτην... οἰκοῦντες, x. t. λ. Non urgebit lector quæ Plethon hisce verbis enuntiare videtur. Quo enim pacto ignorare potuit et antiquo tempore, et eo maxime quo ipse vixit, externarum gentium vestigia non pauca remansisse? Mihi quidem Peloponnesum regionibus ad septentrionem sitis quas Barbaros frequentius quam Peloponnesum invasise constat opponere voluisse videtur.

(3) Ἀπεδείξαντο. Lacedæmoniorum bellicæ gloriæ hæredes fuisse, Peloponnesum habitantibus omni tempore antiquum ac gloriosum fuit, licet nostro tempore quædam primatum ejus insulæ familiæ nimis de ea re jaetabundæ videri possint.

Πελοπόννησός τε, καὶ ὅση δὴ ταύτῃ τῆς Εὐρώπης προσεχῆς, τῶν τε αὐτῶν αἰ ἐπιχειρῆται. Ταύτην γὰρ δὴ φαίνονται τὴν χώραν Ἑλληνες αἰεὶ οἰκοῦντες οἱ αὐτοὶ ἐξήτου περ ἄνθρωποι διαμνημονεύουσιν, οὐδένων ἄλλων προεμφηκῶτων (2)· οὐδὲ ἐπιήλυδες κατασχόντες, ἄλλους τε ἐκβαλόντες, καὶ αὐτοὶ ὅψ' τήνδε τὴν χώραν τοῦναντίον αὐτοὶ γε αἰεὶ φαίνονται κατέχοντες, οὔτε ταύτην ἐκλιπόντες.

γ'. Συμπάσης δὲ ταύτης τῆς χώρας αὐτὴ Πελοπόννησος ὁμολογεῖται τὰ πρῶτά τε καὶ γνωριμώτατα ἐνεγκοῦσα τῶν Ἑλλήνων γένῃ, καὶ ἀπὸ ταύτης ὀρμώμενοι τὰ μέγιστα τε καὶ ἐνδοξότατα Ἑλληνες ἔργα ἀπεδείξαντο (3). Καὶ μὲν δὴ καὶ τῆς μεγάλης ταυτησὶ Πόλεως (4) τῆς πρὸς Βοσπόρῳ, ἥπερ νῦν ὁμὴν βασιλείῳ ἐστι, τήνδε τὴν χώραν εἰη ἂν λογιζομένοις ὅσον μητέρα τε οὖσαν καὶ ἀφορμὴν τινα εἶπειν· τοῦτο μὲν ἐπεὶ δὴ Βυζάντιον οἱ προεμφηκῶτες, Ἑλληνέες τε καὶ Δωριεῖς (Δωριεῖς δὲ Πελοποννήσιοι περιφανῶς)· τοῦτο δ' ἐπεὶ δὴ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τὴν λαμπρὰν ταύτην ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ρώμης ἀποικίαν στείλαμένοι, καὶ Βυζάντιον οὕτω καλῆ καὶ μεγάλῃ ἐπηυξηκότας τῇ προσθήκῃ, Πελοποννησίων οὐκ ἀλλότριον, εἴγε Αἰνεΐδῃ μὲν Σαβίνοι ἐπὶ τοῖς Ἰσοῖς καὶ ὁμοίοις συνηκισμένοι Ῥώμην εὐτυχεστάτην πόλεωσιν καταψέχσαν· Σαβίνοι δὲ ἐκ Πελοποννήσου τε, καὶ Λακεδαιμόνιοι (5).

δ'. Τοῦτων τε οὖν ἕνεκα οὐ περὶ μικροῦ ποιητέα ἢ χώρα οὐθ' ὁμὴν τοῖς βασιλευσίν, οὔτε τοῖς ὑπηκόοις ἡμῖν, εἴγε τῶν οἰκείων τε καὶ μάλιστα προσηκόντων, μάλιστα καὶ ἐπιμελητέον, ἦδε δ' ἡμῖν οἰκειοτάτη ἀπασῶν. Ἄλλὰ καὶ ἀρετῆ ὡς οὐδὲ μὴδ' ἂν λείποιτο τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ὅσα μὲν εἰς ὠρίων συμμετρίαν, καὶ καρπῶν φορὰν, καὶ ὄλωσ' τῶν πρὸς τὸν βίον χρησίμων τείνοντα ἔστιν εἶπειν, ἐάσω ἔν γε τῷ παρόντι· ἀλλ' εἰς ἀσφάλειαν τίνοσ' οὐκ ἂν εἴη κρείττων χώρας; νῆσός τε οὖσα τηλικαύτη ὁμοῦ καὶ ἡπειρος ἢ αὐτὴ καὶ παρέχουσα τοῖς ἐνοικοῦσι, κατὰ τρόπον χρωμένοις ταῖς ὑπαρχούσαις ἀφορμαῖς, ἀμύνησθαι, ὑπάρχειν δὲ καὶ ἐπεξεῖναι, ὅταν ἐθέλωσιν, ὥστε καὶ ἄλλης οὐκ ὀλίγης ἂν βραδίως πρὸς τῆδε κρατεῖν. Καὶ παρῆκα ὄρων ἐρυμνότητα διὰ πάσης διηκόντων, καὶ δίκην ἀκροπόλεωσιν ἀνεστηκῶτων πανταχῇ (6)· ὥστε, κἂν τῶν πεδίων κρατῆσαι πολεμίους συμβῆ ποτε, τῆς γε συμπάσης χώρας ἤττους εἶναι.

ε'. Ὅστε μὴ οἰκειότητος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρετῆς

(4) Τῆς μεγάλης ταυτησὶ Πόλεως, x. t. λ. Byzantium a Doriensibus conditum, per omne tempus, Polybio teste, conditorum mores ac indolem conservando grato semper in Peloponnesum fuit animo.

(5) Λακεδαιμόνιοι, x. t. λ. Dionys. Halic. auctor est Sabinos a Lacedæmoniiis colonis originem duxisse.

(6) Πανταχῇ, x. t. λ. Non premeudum est quod antiqui jam magis rhetorice quam vere de Peloponnesi inexpugnabilitate dixerunt, quando eam plus semel expugnatarum legimus, licet Strabo eam ἀκρόπολιν συμπάσης Ἑλλάδος pronuntiarit.

Ἐνεκα ἐπιμελητέον εἶναι τῆς χώρας· εἰ γὰρ περὶ τῶν Α κτημάτων τὰ ἀμείνω μᾶλλον τι καὶ σπουδαστέον.

Ἐπιμελητέον μὲν δὴ καὶ παντὶ μὲν ὄψου ὧν εἰς Ἑλλήνας τελούντων, μάλιστα δ' ὅμιν τοῖς βασιλευσίν, ὄψωπερ καὶ ἡ τῶν ὄλων ἐπιμέλεια ὅμιν πρὸ ἀπάντων ἐγκεχειρίσται· ὅμιν δὲ καὶ πάντων μάλιστα τῶν πρότερον γεγενημένων βασιλέων. Κερρατικῶν γὰρ Ἰταλῶν τῆσδε τῆς χώρας, καὶ ἐπὶ πολὺν τινα χρόνον συμπάσης δυναστευόντων, οὐδένε; ἄλλοι ἢ οἱ ἐκ τῆς ὀμετέρας οἰκίας βασιλεῖς ταύτην φαίνονται ἀνειληφότες (7)· καὶ αὐτὸς δ', ὦ βασιλεῦ, πρὸς πολλὰς τε ἄλλαι; καὶ καλαῖ; ταῖ; εὐεργεσίαι, καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον καὶ λαμπρὸν ἑναγχος; ταύτης προὔδαλου, τὴν τοῦ Ἰσθμοῦ δὴ ταύτην διατελισιν (8), ἤπερ ἂν αὐτῆ δόξειε μεγίστη τε καὶ κρατίστη ἔσεσθαι τε καὶ νῦν εἶναι πρὸς σωτηρίας ἀφορμὴν. Ὄστ' ἀνὸμιν προσήκοι ταῖς τῶν πρότερον εὐεργεσιῶν ἐπιβολαῖς καὶ τὰς μετὰ ταῦτα ἐπομέναι; ἀποδοῖναι, ἴν' ἅμα μὲν τοῖς καλοῖς ἀεὶ φαίνοισθε προστιθέντες, ἅμα δ' ὅμιν καὶ τὰ ὑπὲρ γινόμενα ἀγαθὰ ἐκ τῆς τῶν ἐς ὕστερον ἐνδελεχείας ὡς μάλιστα σώζοιτο.

ζ'. Οἶμαι δ' οὐδὲ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ Πόλει (9) φεῦλον ἂν τι φέρειν πρὸς ἀσφάλειάν τε ὁμοῦ καὶ ὠφέλειαν καὶ τήνδε τὴν χώραν πράττουσαν καλῶς· περὶ ὧν λέγειν κατὰ μέρος· ἐν γὰρ τῷ παρόντι περιττὸν ἔμοιγε δοκεῖ. Ὡς μὲν οὖν πλείστης ἦδε ἡ χώρα ἀξία τῆς σπουδῆς, ἱκανῶς ἔμοιγ' οὖν ὧ; διὰ βραχυτάτων δοκεῖ ἀποδειχθαι. Ἦν δὲ φημι ταῖς ἡδὴ ὅμιν γεγενημέναι; εὐεργεσίαι; δὲν προσθῆναι ἐπιμέλειαν, καὶ ἃ μάλιστα ἐπανορθωτέα τῶν τῆσδε πραγμάτων, καὶ ὡς γινόμενα ἂν μάλιστα λυσατελῆσειεν, ἡδὴ ἔρω· ἐκεῖνα πρότερον ὑπειπὼν καὶ καταλέξας, ἃ μάλιστα μὴ καλῶς ἔχοντα ἐνδεῖν ἔστι τοῖς τῆσδε πράγμασιν.

ζ'. Ἔστι τοίνυν πρῶτον ἰδεῖν τῆσδε Πελοποννησίω τὸν πολὺν λεῶν γεωργούντας τε ἢ καὶ νέμοντας ἔνους, καὶ ἀπὸ τούτων τὰς τε πρὸς τὸν βίον ἀφορμὰς σφίσιν αὐτοῖς ποριζομένους· εἰσφέροντας τε τῷ κοινῷ, καὶ στρατευομένους τοὺς αὐτοὺς (10)· εἰσφέροντας τε κατὰ μικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ, καὶ ὑπὸ συχῶν εἰσπραττόμενα· καὶ νομισματι τῶν πλείστων εἰσπράξεων, οὐ χρήμασι γιγνομένων. Ἐπειδ' ἂν οὖν εἰ; στραταῖαν οὕτως ἔχοντες; παραγγελθῶσιν, ὀλίγοι τε ἐξίσαιεν ἐκ πολλῶν, τῶν τε ἐξισόντων ἄπλοιοι οἱ πλείστοι ἔρχονται, καταστάντες ἐπὶ στρατοπέδου, οὐ πίνω τοι ἰθίλουσι παραμένειν, τῶν ἔργων σφὰς οἶκοι καλοῦντων, ἀφ' ὧν καὶ οἶκοι καὶ ἐπὶ στρατοπέδου δεήσει δαπανᾶν, καὶ πρὸς γὰρ εἰς εἰσφέρειν. Μὴ παραμενοῦσης; δὲ στρατιάς, ἢ καὶ ἀόπλου, σμικρότατον τὸ ὄφελος.

η'. Ταῦτα δὲ ὡς μὲν οὕτως ἔχει, καὶ ὡς σφαλέρωτάτα ἔστιν οὕτως ἔχοντα, ἔξεις μὲν καὶ τῷ ἐθ-

A ipsius causa curanda videatur hæc regio, quandoquidem possessiones potiores potius etiam studium solent requirere. Jam cum omnibus qui inter Græcos censentur hæc impendit cura, tum regibus maxime, quibus Universi tutela præ cæteris est commissæ. Neminem porro superiorum regum propius quam te hæc res attingit. Nam et cum Itali ditionem hanc tenerent, in eaque longo tempore regnassent, soli eam vestræ familiæ principes recuperarunt et ipse tu præter alia multa magnaque beneficia, præclarum illud ætque ingens opus nuper erexisti, ducto per isthmum muro, maxima et præstantissima perpetuæ salutis occasione. Quocirca vos decet cum priorum beneficiorum collocatione hæc etiam consequentia conjungere, quo simul et ipsi rerum præclararum augmento studere videamini, et ipsa vobis ante collata beneficia, perpetuitate consequentium salva permaneant

B 6. Neque parum tum securitatis tum emolumentum magnæ quoque isti urbi, ut arbitror, hæc regio recte constituta adferet: id quod hoc quidem loco pluribus explicare supervacuum nobis videtur. Ac studium quidem summum hanc mereri regionem, satis a me quantum res postulat, demonstratum existimo: quam autem cupiam diligentiam cum prioribus vestris conjungi beneficiis, quæque harum rerum corrigendæ potissimum videntur, quoque illæ pacto compositæ plurimum sint fructus allaturæ, nunc aperiam, si ea prius, quæ in his minus recte se habent explicuero.

7. Primum itaque magna Peloponnesiorum pars agricultura vel pastioni vacat, ex iisque et vitæ necessaria sibi comparant, et collationes pendunt, et militiam iidem obeunt, collationes porro parvas quidem, sed multas, et a multis exactas idque pecunia (εἰσπράξεων lego pro ὑπάρξεων) plerumque non mercibus faciunt. Quamobrem si qua denuntiat expeditio, tum et pauci de multis prodeunt et hi fere inermes apparent, et in exercitu collocati difficulter locum servant, dum a domesticis avocantur operibus, ex quibus et domi et militiæ sumptus facere, atque insuper collationes pendere coguntur. Atque locum deserens vel etiam inermis exercitus non valde magni est pretii.

8. Atque hæc ita se habere, et hoc modo minimum securitatis afferre cum res ipsas quisvis con-

(7) Ἀνειληφότες. Palæologorum in primis familia Peloponneso recuperandæ maximam operam nihil huius.

(8) Διατελισιν. Isthmi ab imper. Manuele facta fortificatio fusiis a Phrantze traditur, lib. 1. Falso namque Græci Peloponnesum post isthmum sic fortificatum inexpugnabilem fore autumabant.

(9) Ἡδέλει. Peloponnesus inde a decimo tertio

sæculo Constantinopoli eadem quæ Sicilla olim Romanis præstitisse videtur.

(10) Εἰσφέροντας... αὐτοὺς x. τ. λ. Certioribus quam clarioribus verbis Plethon hoc loco de vectigalium in Peloponneso exactorum ratione nos edocet, ut ne unus e cæteris de Byzantiis rebus scriptoribus.

siderans potest animadvertere, tum re ipsa in hoc postremo bello apertissime compertum est. Neque sane facile quisquam et ipse militem, et sese simul atque alios alat. Non enim semper in expeditione prædas agere militibus licet, eaque via suis rebus consulere; verum a se pleraque eos qui reip. sunt usui futuri oportet sumere. Hoc igitur apparatus nec Isthmus commode servari poterit, nec, si quod olim impendat periculum, certa salutis spes esse. Quocirca priusquam tale quod eveniat, decet nos dum in tuto sumus et quæ minus et recte videntur se habere, corrigere et quantum liceat, necessaria præparare, ne, si quis forte casus accidat, eum difficilem feramus. Nam in ipso quidem discrimine non satis commode correctionem, si quæ requirunt, recipiunt.

Β ῥῶς, καὶ παρασκευαστέον ἐκ τῶν δυνατῶν, ὡστ' ἂν ποτὲ τι καὶ συμβῆ, ἔχαιν ὡς βέλτερα διενεγκεῖν. Καλεπῶς γὰρ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θειοῦ καὶ τῶν κινδύνων ὁτιοῦν ἔστιν ἐπανορθοῦσθαι τῶν φαύλων ἐχόντων.

9. Quam porro collationem singulis laribus imponunt nonnulli, qua milites ad Isthmi custodiam conducantur, licet hoc inventum illi magnum et præclarum ducant, tanquam quod solum rebus possit succurrere, dum quantam ex ea collatione sine collecturi pecuniam considerant, mihi sane ridiculum videtur, si nostris perditis civibus, a peregrinis et alienis mercede servatum nos iri credimus. Quo vero pacto non perdentur si custodia quidem eos liberemus, tanta vero multemus pecunia? Etenim si solitas illos collationes perdunt, ac multi jam perierunt; qui tandem si quid addatur, futurum est?

10. Deinde quod existat periculum, conductitiique quidem illi non poterunt soli resistere, nostros autem tunc milites advocabimus, at hi cum perdit et inermes erunt, nec locum in exercitu servare poterunt, nulli sunt nobis usui futuri. Neque multum nos perpetua principis cum delectis militibus ad Isthmum statio, nisi quis numerosus adit exercitus, juvare poterit. Siquidem hoc in statu similes illi videmur, qui cum ex incontinentia morbum contraxerint, pravam quidem vivendi rationem nolunt omittere, pharmacois autem quibusdam aut amuletis sanitatem se recuperaturos arbitrantur. Non aliter sane in his rebus arbitremur, tale nobis hominum genus aliquid profuturum, nisi magna quædam rerum fiat mutatio, eaque quæ dixi cuncta corrigantur.

11. In hoc igitur primum adhibendam correctionem aio, ne idem simul et militent et collationes pendant; sed bifariam divisio Peloponnesiis in militantes et pendentes, prout singulorum feret ratio; milites quidem, præter quod erunt ab omni collatione liberi (*desunt nonnulla*), non tamen ita pævas

Α λοντι ἐκ τῶν καθεστηκότων πραγμάτων λογίζεσθαι· ἀλλὰ δὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς χρείας καὶ τοῦ παρασκευαστέου τοῦδε ἤδη πολέμου, μάλιστα δὴ οὕτως ἔχοντα ἐλήλεγκται (11). Ὅπως δὲ πῶς ἂν καὶ εἴη στρατεύεσθαι τε τὸν αὐτὸν, καὶ αὐτὸν τε ἅμα τρέφειν καὶ ἐτέρους; Καὶ γὰρ οὖν οὐδὲ ἀεὶ λαφυραγωγεῖν τὴν στρατιάν, ὡστ' ἂν καὶ εἶναι τινα ἀπὸ τοῦτου τοῖς στρατευομένοις ὠφέλειαν, ἀλλ' οἰκοθεν τὰ πολλὰ ἀναγκαῖον δαπανᾶν, ὡς ἂν τι μέλλοι καὶ ὄφελος τῷ κοινῷ ἔσεσθαι. Ἀπὸ δὲ τοιαύτης τῆς παρασκευῆς οὐτ' Ἴσθμὸς οἶός τε ἱκανῶς φρουρεῖσθαι, οὐτ' ἂν ποτὲ τις κίνδυνος ἐπιχειρησθῆ, θαρβεῖν ὑπάρξει ὑπὲρ τοῦ σωθῆσεσθαι. Πρὶν οὖν ἐν τοιοῦτω τινὶ καταστήναι ἔτι δεύτας ἐν τῷ ἀσφαλεῖ, ἐπανορθωτέα τε τὰ φαύλων δοκεῖ ἔχειν καὶ σφαλε-

Β ῥῶς, καὶ παρασκευαστέον ἐκ τῶν δυνατῶν, ὡστ' ἂν ποτὲ τι καὶ συμβῆ, ἔχαιν ὡς βέλτερα διενεγκεῖν. Καλεπῶς γὰρ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θειοῦ καὶ τῶν κινδύνων ὁτιοῦν ἔστιν ἐπανορθοῦσθαι τῶν φαύλων ἐχόντων.

θ'. Ἦν μὲν οὖν ἐπ' ἐκάστης ἐστίας ἔνιοι εἰσηγοῦνται εἰσφορὰν, ὡστ' ἂν ξενοτροφεῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἴσθμοῦ φρουρᾶς, καὶ μέγα τι καὶ σεμνὴν ὀνομαίεται ἐπινοηκέναι, ὡς μόνον ἂν ἐπαρκέστον τοῖς πράγμασι, λογιζόμενοι ὅσον ἀργυρολογήσουσι κυρωθείσης ἂν τῆς εἰσφορᾶς, γέλως ἔμοιγε δοκεῖ, εἰ διαφθείραντες τοὺς ἡμετέρους· πολλῖτας, μισθούμενοι ὑπὸ ξένων καὶ ἀλλοτρίων ἀνθρώπων οἰόμεθα σωθῆσεσθαι (12). Πῶς δ' οὐ τούτους διαφθεῖρειν ἔστιν, δεύτας τοῦ μὲν φρουρεῖν ἀφίωμεν, τσαυτὰ δὲ ἀργυρολογῶμεν; Εἰ γὰρ αἱ νῦν εἰσφοραὶ διαφθεῖρουσι, καὶ ἐφθόρασι γε ἤδη οἱ πολλοὶ, τί ποτὲ καὶ γένοιτο ἂν, ἂν τι καὶ προστεθῆ;

Γ ε'. Ἐπειτα ἂν τις κίνδυνος ἐπιῆ, οἱ μὲν μισθωτοὶ ἐκείνοι δηλονότι οὐκ ἔτι· που ἔσονται ἱκανοὶ ἀμύνειν καταπευξόμεθα δὲ ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους τούτους στρατιώτας, τοῖς δὲ διαφθαρέμένοις καὶ ἀσπίσι καὶ ἀδυνατοῖς ἢ ἂν τάττωνται παραμένειν, οὐκ ἔξομεν ὅτω χρησόμεθα. Ἦ τε τοῦ θεοῦ ἡγεμόνος πρὸς τῷ Ἴσθμῷ δεητικῆς σὺν τοῖς λογάσιν οἰκτιρῆς εὐμεκρὸν ἂν που ἄμυνος, μὴ τέλος παραοῦσης· πλήθει ἀξιωμαχοῦ στρατιᾶς (13). Τὰ γὰρ τοιαυτὰ μοι δοκεῖ δραστέον τε ἔχειν τοῖς ὑπὸ ἀκρατείας μὲν νοσοῦσιν, ἔπειτα διαίτης μὲν οὐκ ἐθέλουσι πονηρᾶς ἐκθῆναι (14)· ἐπὶ δὲ τινων φαρμάκων ἢ καὶ περτάτων ἔάν τις συμβουλεύσῃ αἰεὶ ἂν οἰόμενος σωθῆσεσθαι. Καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῶν τῆδε πραγμάτων μὴ οἰώμεθα ὑπὸ τινων τοιοῦτων ἔσεσθαι τι ὄφελος, μὴ μεγάλης τινὸς καὶ ἀξιολόγου μεταβολῆς τοῖς ὅλοις γινομένης, καὶ πάντων ἐκείνων ὡςπερ εἶπον ἐπανορθώσεως τυχόντων.

Δ α'. Πρῶτον μὲν εὖν ἐκείνῃ φημι δεῖν ἐπανορθωτέον εἶναι, τὸ μὴ τοὺς αὐτοὺς εἶναι τοὺς στρατευομένους τε καὶ ἅμα εἰσφέροντας, ἀλλὰ διχῆ πρῶτον διαλεῖν πάντας Πελοποννησίου· χωρὶς μὲν τοὺς στρατευομένους, χωρὶς δὲ τοὺς εἰσείσοντας· πρὸς ὁπότερον ἂν ἕκαστοι μάλλον δοκῶσι πεφυκέναι. Καὶ

(11) Καὶ . . . ἐλήλεγκται, κ. τ. λ. Procul dubio de invasione sermo est 60,000 Turcarum qui 50,000 bello captos inde in servitutem traxerunt. Conf., si lubet, Phrantzes, Chalcondyles.

(12) Σωθῆσεσθαι. Conductitiis Plecthon militibus

non favet, et revera, medii ævi historia teste, rebus Byzantinis mirum in modum obfuerunt.

(13) Στρατιᾶς. Peloponnesus male defensa sex Turcarum per 45 annos invasionem experta est.

(14) Ἐκθῆναι. Vid. Plat. lib. 17 De Republica.

τοῖς μὲν στρατευομένοις πρὸς τὸ πάσης εἰσφορᾶς ἀφείσθαι (15), μηκέτι μέντοι οὕτω κατὰ σμικρὰ μὲν, συχνὰ δὲ, μηδ' ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενα, μηδὲ νομίματι εἰσφέρειν. Χαλεπώταται γὰρ οὕτως αἱ εἰσπράξεις ἅμα ἀμφοῖν καὶ τοῖς εἰσφέρουσι καὶ τοῖς εἰσπράττουσι καθίστανται· ἀλλὰ μίαν μὲν τῷ εἶδει τὴν εἰσφορὰν, καὶ ταύτην χρήμασιν εἰσφέρειν, ἐνὸς δὲ τινος εἰσπράττοντος παρ' ἑκάστου· τοιαύτην δὲ καὶ τηλικαύτην, ὅταν τὴν αὐτὴν τὸ τε δίκαιον ἅμα ἔξω, καὶ τοῖς πράγμασιν ἐπαρκέσειν, αὐτοῖς τε τοῖς εἰσοίσουσιν ὡς κουφοτάτην ἂν ἔσθαι φέρειν.

15. Τί· ἂν οὖν εἰσφορὰ τοῦ ἅπαντα ταῦθ' ἅμα δύνασθαι ὡς ἔγγυτάτω εἶη, ἐγὼ δὴ πῶς δηλώσω. Τοὺς γιγνομένους τῶν ἔργων ἐκάστῳ καρποῦς τριῶν φημι προσήκειν κατὰ τὸ δίκαιον (16)· ἐνὶ μὲν αὐτῷ τῷ τῶν ἔργων ἐργάτῃ, δευτέρῳ δὲ τῷ τὰ τέλη συνεκπορίζοντι τοῖς ἔργοις, καὶ τρίτῳ τῷ τὴν ἀσφάλειαν τοῖς ὄλοις παρασκευάζοντι. Ἐργάται μὲν δὴ ἀροτήρες, σκαπητήρες, νομεῖς· τέλη δὲ τούτων τοῖς ἔργοις βόες, ἀμπελώνες, βοσκήματα, εἰ δὲ τι ἄλλο τῶν τοιοῦτοτρόπων· οἱ δὲ δὴ τὴν ἀσφάλειαν παρασκευάζοντες τοῖς ὄλοις, οἱ στρατευόμενοι, καὶ προκινουνοῦντες τῶν ὄλων, οἱ τε ἄρχοντες τε καὶ ἐπιστατοῦντες ἄλλοι ἄλλοις τῶν κοινῶν, καὶ σώζοντες ἕκαστα καὶ μείζω καὶ ἐλάττω, βασιλεὺς τε κορυφαῖος ἅπασιν ἐπισατῶν καὶ πάντα κατευθύνων τε καὶ σώζων. Ὅτι γὰρ ἂν τούτων ἀπῆ, οὐδὲν τῶν λοιπῶν ἔφελο· ἀλλὰ τοὺς τε ἐργασομένους· δεῖ πρῶτον εἶναι, καὶ ἅμα τοὺς φυλάξοντας, εἰ μᾶλλον τι ἔφελος ἔσθαι.

17. Διὰ ταῦτα τοῖνον καὶ τριχῆ φημι δεῖν νεμεῖσθαι τοὺς γιγνομένους ἐκάστωι τῶν ἔργων καρποῦς, εἴτε σίτος εἴεν, εἴτε οἶνος, εἴτε ἕλαιον, εἴτε βαμβύκινα, εἴτε τε βοσκημάτων τόκοι, γάλα, ἔριον, εἴτε τι ἄλλο παραπλήσιον· λογιζομένων τῶν καρπῶν ἀροτήρσι μὲν μετὰ τὴν τῶν σπερμάτων ἐξαιρεσθαι, νομεῦσι δὲ μετὰ τὴν τῶν ἀρχαίων ἀποκατάστασιν· καὶ μίαν μὲν αὐτῷ τῷ ἐργάτῃ γεγενῆσθαι μοῖραν, δευτέραν τε τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην δὲ αὐτῷ δημοσίῳ. Τῶν μὲν οὖν οικειῶς ἐργαζόμενον τέλεσιν, ἔχοντα τὰς δύο μοῖρας, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ ἀποφέρειν· τὴν δ' αὖ παρὰ τῶν ἐπὶ τῇ δημοσίᾳ τεταγμένων ἐκλαμβάνοντα τὰ τέλη, αὐτὸν ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐργάζεσθαι, ἢ εἰ πως ἂν ἄλλως κοινῇ συμβαίνοντες τούτου τοῦ δικαίου μὴ πολὺ τοι ἀπολείποντο· τὸν δὲ κοινοῖς ἐργαζόμενον τοῖς τέλεσιν ἐπὶ τῇ ἡμισίᾳ ἐργάζεσθαι. Ἄλλο δὲ μηδ' ἐπισην τελεῖν τούτων μηδένα, ὃ τι δὴ ἄξιον λόγου. Τοὺς δὲ ταύτην εἰσοίσοντας τὴν εἰσφορὰν καλέσεις (αἱ κελεύσεις) μὲν ἂν τις οὕτως· Ἐλώτας (17); διὰ δὲ ἀφειμένους τῆς στρατείας ἐπὶ τὸ εἰσφέρειν τετάχθαι· νομίζειν δὲ χρῆναι κοινούς, τούτους τροφάας, καὶ μηδὲν πλέον μήτε εἰσπράττειν παρὰ ταύτην τὴν εἰσφορὰν, μηδ' ὑπὲρ ἐνός, μήτε ἀγγάριος ἐξείναι χρῆσθαι μηδενί, ἀλλ' ὡς μάλα· στα περιέπειν οὐδ' ὅτι οὐν ἀδικησάμενους.

(15) Ἀφείσθαι. Lacunam a Cantero observatam, quia in ms. quoque Florent. subsistit, sanare superiscedimus.

(16) Δίκαιον. Cf. Plat. *De leg.* lib. viii, et Aristot. *Polit.* l. vii.

quidem sed multas et a multis exactas neque pecunia uentes (hoc enim pacto longe difficillimæ collationes tum exigentibus tum pendentibus existunt), sed unius quidem generis collationem eamque mercibus pendant, idque uni cuidam a singulis exigenti; talem autem ac tantam, qualis pariter et justa sit et rebus succurrat et ipsis pendentibus non sit gravissima.

12. Jam quæ collatio simul fere comprehendat hæc omnia, meum est ostendere. Operum omnium fructus tribus aio potissimum deberi; primum ipsis operis, deinde illi qui sumptus facit, tum qui securitatem universis præstat. Atque operæ quidem censentur aratores, fossores, pastores: sumptus autem in bobus, vineis, armentis, ac similibus consistunt: securitatem denique universis præstant milites et præfecti, quique alii alias reip. partes curant, singulaque tum parva tum magna conservant, et præcipuus rex, omnibus imperans, omniaque gubernans et conservans. Si quod enim horum desit, reliqua nullius momenti sunt futura: cum et operas primum oportet suppere, et sumptus operibus præberi et simul custodes, ut res alicujus sit pretii, adesse.

ὑπάρχειν, τέλη τε ἄλλα σφῶν τοῖς ἔργοις· πικρῶν.

13. Quapropter etiam operum omnium fructus trifariam aio dividi debere, sive frumento constant, sive vino, sive oleo, sive bombycinis, sive armentorum fetu, lacte, lana sive qua re alia; constitutis aratori quidem fructibus post seminis collectionem, pastori vero post restitutionem priorum: itaque partem quidem unam tribui operis, alteram vero sumptibus, tertiam denique reipublicæ, et enim quidem, qui suis labore sumptibus, duabus frumentum partibus, tertiam reip. præstare: cui autem a reipublicæ præfectis sumptus suppeditentur, tertia parte contentum esse, aut si quo inter eos alio pacto, quod ab hac æquitate non multum recedat, convenerit: qui vero communibus operetur impensis, alteram partem auferre, aliud porro nihil horum quemquam conferre, quod sit alicujus ponderis. Qui porro sunt hæc collaturi, eos non injuria quidem Milotas quis nuncparit, quoniam vacantes militia, collationi destinentur; pro publicis tamen eos conveniet habere nutricia, neque vel præter collationem hanc ab illis quidquam exigere vel amplius quam seniel, nec ullam cuiquam vim inferre, verum citra omnem illos injuriam diligentissime fovere.

(17) Ἐλώτας. De hoc servitutis genere utrum bonum an malum sit, multum in utramque partem disputarant antiqui. Cf. Plat. *De leg.*, l. vi, Hérod. IX, 28, et Thucyd. l. iv, 8.

14. Quibus ita constitutis, peditibus quidem in exercitu singulis Hilotas singulos attribuendos censeo, equitibus autem binos; sic ut possint milites tum suis fruente, quorum acquisitio militiam non impediatur, tum Hilotarum collationibus, sive illi propriis, sive publicis, sive quovis alio pacto suppetentibus operentur impensis, simul et in armis militare, et locum in exercitu servare. Atque ubi quidem possunt omnes in milites et Hilotas tribui, quod non omnes æque militiæ convenient, sane tribuantur: ubi autem plerique omnes ad militiam sunt apti, iis per conjugationes divisus, alteruter semper communibus laboret sumptibus; sic ut vicissim alter laboret, alter militet. Cæteris præfectis et militibus primariis quot sunt Hilotæ concedendi, vestrum quidem sit iudicium, meum autem consilium. Ergo tribus unicuique ascriptis Hilotis unum hi præbeant equitem, qui simul et ipsi serviat et pro republica militet; sumptus autem, prout inter eos convenerit, subministrentur. Quinetiam principis ædibus quot Hilotæ videantur sufficere, separentur. Sacerdotibus quoque maioribus, tanquam pro republica consecratis, Hilotæ totidem, quot fere primariis militibus, concedantur; qui quidem nec mulierum nec liberorum gavantur cura.

Καὶ μὲν δὴ καὶ τῶν ἱερῶν τοῖς ἐπὶ τῆς μελίκου ἱερωσύνης, ἅτε δὴ τῶ κοινῷ ἱερωμένοις, ἀποχρῆναι νεύματι καὶ τούτοις τῶν Ἐλλώτων κατὰ μέσου ἀνδρὸς λογάδος κληρον, οἷς μὴ ἀνάγκη εἶη τις μήτε εἰς γυναικῶν μήτε εἰς παῖδας διὰ τὴν μοναυλίαν δαπανᾶν.

15. Qui vero vitæ monasticæ studium sequuntur, hoc autem prætextu publicorum honorum volunt participes fieri, iis publicum quidem nihil tribuatur, sed ut suis quidem absque onere fruuntur, et nec ipsi quid conferant, nec de publico quidquam capiant, æquum esse dixerim, talique vitæ generi congruum; ut autem publicis quoque isti fruuntur nec ipsos, nec rempublicam ullo puto decere. Cum enim qui collationes istas pendunt, custodibus publicis mercedem hanc laborum, quos pro communi salute perferunt, attribuant; isti sane publico quidem nullo munere funguntur, cum alii sint pro republica consecrati, sed relictis rebus, ut aiunt, et privatim Deum colunt, et suam ipsorum procurant salutem. Itaque cum salutis publicæ mercedem isti quidem sibi virtutis prætextu debere arbitrantur, illi vero fraudatis aliis in istos conferunt, cui hoc æquum videatur, obsecro, nisi qui magna superstitione, tertia impietatis specie, teceantur ut etiam extraordinaria ista donaria Deum demereri credat.

τὴ δεισιδαιμονία, τρίτου ὄντος; εἶδους ἀσεβείας, μετῆρ, ὡς οἰεσθαι γε καὶ ὀνειδιῶν τῶν ἐξω προσηκόντων τούτων ἀναθημάτων τὴν θεῶν προσέσθαι.

16. Quid quod nec cum eorum præceptis, qui primi hanc vitæ rationem instituerunt, ista videntur consentire, quandoquidem laboribus illi iube-

ιδ'. Τούτων δ' οὕτω διατεταγμένων, τῶν στρατιωτῶν ἑκάστῳ πεζῷ μὲν ἓνα φημί δεῖν γ' ἐνεμεῖσθαι τῶν Ἐλλώτων, ἰππέαι δὲ δύο ὡσθ' ἕκαστον τῶν στρατιωτῶν καρπούμενον μὲν τὰ αὐτοῦ ὅσα ἐργαζομένῳ μὴ ἐμποδῶν ἔσοιτο τῷ στρατεύεσθαι, καρπούμενον δὲ τὴν τοῦ Ἐλλώτος μοῖραν, εἴτε ἰδίῳ, εἴτε κοινῷ; εἴθ' οὕτως ἂν κοινῇ συμβαίνοισι τοῖς τέλεισιν ἐργαζομένου, ἔχειν μετὰ τε ὀπλων στρατεύεσθαι, καὶ παραμένειν ὅπη τάττοιτο. Οὗ μὲν ὄν ἔστιν εἰς στρατιωτάς τε καὶ Ἐλλώτας τοὺς σύμπαντας διελεῖν, διὰ τὴ μὴ πάντας ἐπιτηθεύους δοκεῖν εἶναι στρατεύεσθαι, ταύτην νεύματι ὡς δ' ἂν οἱ πλείστοι ἐπιτηθεῖσι δοκεῖν στρατεύεσθαι, τούτους μὲν αὖ κατὰ συζυγίας διελεῖν, ἔπειτα ἀναγκάζειν τοὺς ὀμόζυγας κοινῶς τὰ πολλὰ τοῖς τέλεισιν ἐργάζεσθαι καὶ παρὰ μέρος; ἑκάτερον τὴν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἄμφω, τὴν δὲ ἕτερον στρατεύεσθαι (18). Τοῖς δ' ἄρχουσὶ τε καὶ τῶν στρατιωτῶν λογάσιν, ὁμότερον μὲν ἂν εἶη ὀπόσους ἂν ἐθέλοιτε νέμειν ἑκάστῳ τῶν Ἐλλώτων, ἔμῳ δ' ἂν εἶη γνώμην εἰσενεγκεῖν. Κατὰ τρεῖς τῶν ἑκάστων νεμεμημένων Ἐλλώτων, ἓνα ἀναγκάζειν παρέχεσθαι ἰππέα, θεράποντα μὲν αὐτῷ, στρατιωτῆν δ' ἅμα ἐσόμενον τῷ κοινῷ, τρεφόμενον δ' οὕτως, ὅπως ἂν κοινῇ οὕτω ἕκαστοι συμβαίνοισιν. Ἐξαιρετέσθαι δὲ καὶ τῷ θεῷ ἡγεμόνι εἰς τὸν οἶκον ὄσους ἂν εἴξετε τούτων τῶν Ἐλλώτων ἀποχρήσειν.

ιζ'. Τοῖς δὲ φιλοσοφεῖν μὲν φάσκουσι τούτοις, ἐπὶ δὲ τούτῳ τῷ προσήματι τὰ πολλὰ τῶν δημοσίων καρπούσθαι ἀξιοῦσι (19), τούτοις δ' αὖ νέμειν μὲν τῶν κοινῶν μηδὲν, ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν εἴη ἀτελεῖ καρπούσθαι, καὶ μήτ' αὐτοὺς εἰσφέρειν, μήτ' ἀποφέρεισθαι μηδὲν τῶν κοινῶν, ὅστιόν τε εἶναι φημί, καὶ τῷ σχήματι τούτῳ προσῆκον ὅτι δὲ καὶ τὰ κοινὰ τούτοις ἀξιοῦν καρπούσθαι οὐδαμῇ αὐτε προσῆκον, οὐθ' ὅσιον εἶναι οὗτ' αὐτοῖς τοῖς λαμβάνουσιν, οὐτε τοῖς νέμοσι. Φέροι μὲν γὰρ καὶ νῦν τοὺς φέροντας τούτους ἂ φέρουσι μισθὸν τοῖς κοινῶς φύλαξι τῶν πόλεων, ὧν ὑπὲρ ἀσφαλείας ποιοῦσι κοινῆς ὅτι δὲ φιλοσοφεῖν ποιουμένους τούτους λειτουργεῖν μὲν τῷ κοινῷ μηδὲν, ἀλλ' ἑτέρους εἶναι τοὺς τῷ κοινῷ ἱερωμένους, τούτους δ' ἀποστάντας, ὡς φασί, πάντων, ἰδίῳ θεοκλήτειν τε καὶ τῆς σφετέρας αὐτῶν φάσκειν ἐπιμελεῖσθαι ψυχῆς. Ὅταν οὖν τοὺς ὑπὲρ ἀσφαλείας τῆς κοινῆς μισθοὺς οἱ μὲν ἀποιδόμενοι τὸ πρόσχημα τῆς ἀρετῆς σφίσι αὐτοῖς λαμβάνειν ἀξιοῦσιν, οἱ δ' οἷς προσήκουσιν ἀποστειρόντες τούτοις νέμειν ὅτι τούτῳ ὅσιον, οὐδένα ἂν οἶμαι φάναι, ὅτι μὴ πᾶμπολύ

ις'. Δοκεῖ δ' ἐμοὶ γε μηδὲ τοῖς τῆς ἐξ ἀρχῆς τὴν τοῦ βίου ταύτην παραδεδικῶσιν ὁδὸν δεδογμένοι; τοιαῦτα ὁμολογεῖν, ἀλλ' ἐργαζομένους ἐδέδοκτο ὡς

(18) *Στρατεύεσθαι*. Cf. Schol. in *Æschinam* et *Isocratem*.

(19) *Ἀξιοῦσι*. *Φιλοσοφεῖν* hoc loco vitam mona-

sticam agere significat. Quæ sequuntur, mira sane in ore Plethonis videri non paucis lectoribus poterunt.

ἐκάστῳ δύναντις, οὕτως ὅπως ἂν δύναιτο ἀποζῆν, μήτοι γε δὴ ἀγγάροις χωρίων. Καὶ διὰ ταύτας τὰ γὰρ τὰς ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα δαπάνας χεῖρω τὰ κοινὰ, καὶ διὰ τοὺς ἀξιούντας τούτους ἑωρεῖς ἀτελεῖς λειτουργιῶν ἔχειν ἐκ τῶν κοινῶν, καὶ τὰδε κοινὰ βλάπτοντας, καὶ ἀρχὴν καὶ κρηνηώδη ἔξιν σφίσιν αὐτοῖς κατασκευάζοντας (20), καὶ οὐδ' αἰσχυνόμενους ἐπὶ τῷ τοῦ πράγματος αἰσχυρῷ. Ἐκείθεν δ' ἂν τις συνίθοι καὶ εὐχὴ ἀδικήματι οὗτοί τε κάκεινοι δόξαιεν ἂν εἶναι ἐνοχοί, ὅτι ἃ μάλιστα οἱ πολέμιοι εὐξάνειν ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκῆ διόλλυσθαι, ταῦθ' οὗτοι ἐν σφίσιν αὐτοῖς γίγνεσθαι ἀξιούντες οὐκ αἰσχύνονται. Ὅτ' τε γὰρ ἐνωθῆσθαι τὰ τοιαῦτα φάσκοντες, καὶ οἱ πολλῶν καὶ μεγάλων, ὡς φασί, τῶν σφίσιν ἢ προγόνοις λειτουρημένων μετὸν τοῦτον προσήκοντα ἀξιούντες ἔχειν, τὸν ἐν ὑπογυίῳ τὸν κοινὸν διεθρον, οὔτε δίκαιά μοι δοκοῦσιν ἀξιούν, πάνυ τε ἀναισθητῶς ἔχειν, οἷ μὴδὲ τοσοῦτον γούν συνορῶσιν, ὡς εἰ δὴ τι τὰ κοινὰ πταίσειεν, ὃ μὴποτε γένοιτο, οὐδὲ σφίσιν ἂν δῆλοι τε λυσitelήσειεν.

ἰγ'. Ἐγὼ δ' ἔχειν μὲν τούτων ἐπίσης ἀντὶ μεγάλων τῶν λειτουργιῶν ἢ καὶ ἐπιδοσεων τῶν εἰς τὸ κοινὸν ἃ ἔχουσιν, ἢ τὰ τούτων ἄξια, καὶ πάνυ φημὶ εἰκαῖον εἶναι, λειτουργεῖν μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις τὰ προσήκοντα, αὐτῷ μόνῳ τῷ πλέον τῶν πολλῶν ἐπιτιμῆσθαι (21), ἀγαπῶντας τῷ πλείω μὲν καρπουμένους, πλείω δὲ καὶ λειτουργούντας, μᾶλλον τι καὶ χρησίμου; εἶναι τοῖς κοινῶς, ἀλλὰ μὴ ἅμα μὲν τὸ τῆς βοδὸς ποιεῖν, ἢ δὴ ἢ ἡμέλιχθι γάλα, λακτιζουσάν φασιν αὐθις ἐκχεῖν, ἅμα δὲ κάκεινο τὸ τοῦ Ἡσιόδου πάσχοντας φαίνεσθαι.

Ἐὸν κικλὸν ἀμραγαπῶντας (22).

Τῶν γὰρ τοῖς κοινῶν τοῦτων πολλοῦ δεόντων κἂν ἐξ ὀλοκλήρων ταῖς ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας ἀπάσαις δαπάναις ἐξαρκεῖν, τί ποτε λείπεται ὅταν πρὸς ταῖς τῶν κοινῶν ἀνάγκαις; καὶ τοσοῦτον τι τρέφειν ἢ σμίγος κρηνηῶν, τῶν μὲν φατκόντων φιλοσοφεῖν, τῶν δ' ἄλλως ἀργεῖν, ἢ καὶ τῶν ταῖς λειτουργίας προσήκοντων πολλῶν που πλείω καρποῦσθαι ἀξιούντων; Ἄλλ' ὑμεῖς καὶ ταῦτά τε κάκεινα ἐπανορθώσατε, καὶ τὴν τε ἀμείνω ἔξιν ἅπασιν ἐνθεῖτε, καὶ τὰ κοινὰ βελτίω μάλιστα ποιήσατε. Ἄλλ' ἐκεῖσε ἐπάνειμι πάλιν ὅθεν περ ἐξέβη.

ἰη'. Ἴσως δ' ἀκόλουθον ἂν δόξειε τοῖς ἡδὴ εἰρημένοισι καὶ τήνδε τὴν γνώμην εἰσενεχεῖν, τὴν γῆν ἅπασαν, ὡς περ Ἴσως ἔχει κατὰ φύσιν, κοινήν ἅπασιν τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι (23), ἀντιποιεῖσθαι δὲ μηδένα ἰδίᾳ χωρίου μηδενός· ἐξεῖναι δὲ παντὶ τῷ ἐθέλοντι φυτεύειν τε ὅπῃ βούλεται, καὶ ἐποικοδομεῖν, καὶ ἀροῦν γῆς τι τοσοῦτον ὅσον βούλεται τε καὶ δύναται. Ὡς; τούτου τε δὴ καὶ τοσοῦτου καὶ κύριον ἕκαστον ἐσόμενον ἐπὶ τοσοῦτον τε ἐφ' ὅσον περ ἂν καὶ κατέχων μὴ ἀμελοῖη τοῦ ἐργάζεσθαι, μηδενί

Abant unumquemque prout vires suppetent, non exactionibus victitare. Siquidem et propter supervacuas has impensas male se habet respublica et propter istos, qui collationes publicas oneris exertes deposcunt, ac tum reipublicæ nocent tum inertem et fucorum similem vitam absque ullo turpitudinis pudore sibi conciliant. Quin et hinc liceat cuivis, quam graviter utrique peccent, animadvertere, quod ea quæ maxime hostes in votis habent, ut salutis communis impensæ temere dissipentur, hi cum omni impudentia procurant. Nam et qui hæc redempta clamant, et qui multarum magnarumque rerum preclare vel a se vel a majoribus suis, ut aiunt, gestarum mercedem hanc deposcunt, præsentem videlicet communem perniciem, nec justa mihi petere videntur, et sensu plane carere, dum ne hoc quidem perpendunt, si quid forte, quod absit, offendat respublica id ne sibi quidem profuturum esse.

17. Ego vero quemadmodum nonnullos horum pro magnis vel beneficiis vel in rempublicam factis impensis ea quibus fruuntur, merito obtinere dixerim; ita pro his quoque functiones congruas debere suscipere contenderim sola honoris amplitudine contentos; sic ut majore tum fructu fruente, tum onere gravati, majorem etiam reipublicæ præstent usum, nec vel instar vaccæ illius, expressum lac iterum calcibus effundant, vel etiam ut li, de quibus loquitur Hesiodus, videantur

Incommoda propria amare.

Etenim cum respublica vix possit vel integra pro salute publica facienda omnes impensas tolerare, quid futurum tandem arbitramur, si præter sumptus necessarios tantum insuper fucorum examen alendum veniat, quorum illi philosophiæ studium sibi tribuant, alii tantum otium se asserant atque etiam plura multo, quam qui publicis funguntur muneribus, postulent. Sed vos quidem et cum hæc tum illa corrigetis, et ut singulis meliorem statum conciliabitis, ita reipublicæ juvandæ maxime studebitis: ego autem unde fueram digressus redeo.

18. Erit autem eorum, quæ ante dicta sunt, fortasse consequens hanc quoque sententiam dicere, ut regio tota, quemadmodum a natura videtur esse composita, communis omnium sit incolarum, nec quisquam proprium sibi quid tribuat, liceat autem cuivis quocunque loco tum serere tum ædificare, tum arare, quantum poterit; sic ut hoc ipsum tamdiu possideat, quamdiu id occupando excolat, nec cuiquam quid pendat, nec infestetur a quoquam, nisi qui culturam præoccuparit, prout fert rerum

(20) Κατασκευάζοντας. Cf. Plat. *De leg.*, l. x, et Hesiod., *Ἔργα* 502.

(21) Τετιμῆσθαι. Consentit Noster cum Plat. *De leg.* XII et *De Rep.* l.

(22) Hesiodi *Ἔργα*, v. 58.

(23) Τοῖς ἐνοικοῦσιν εἶναι. Longe alia hujusmodi bonorum communione ratio apud Plat. et Aristotelem legitur.

omnium communium ratio. Deinde sive quis inter A
 Hilotas conseatur, is tertiam reipublicæ partem, ut
 diximus, cum præstiterit, a nemine amplius, tan-
 quam qui debitum semel omne persolverit, appel-
 letur : sive militiam, aliudve munus obeat publi-
 cum, ne is quidem quidquam præter muneris fun-
 ctionem pendat.

παρὲ τὸ ὀφειλόμενον ἐπιτετιμηκότα ἂν δ' εἰς στρατιώτας, ἢ τινὰς ἄλλους τῶν τοῖς κοινοῖς πράγμασι
 λειτουργούντων, μηδὲν ἄλλο μηδὲ τοῦτο μηδενὶ τελεῖν, πλὴν αὐτοῦ τοῦ λειτουργεῖν, ἐφ' οἷς ἂν τε-
 ταγμένους ᾖ.

19. Quod si eni absurda videor et inusitata con-
 silia dare, is eum ea nec optima, nec publice simul
 et privatim esse utilissima ostenderit, sententiam
 sequatur suam. Nam qui quidem agro videbuntur
 aliquo privari, eos id satis consolabitur, quod non
 iam agrum illis aliquem videbimur auferre, quam
 totius regionis copiam publice, nisi sint ignaviae
 docti, facere. Omnia porro sic et culta reddentur
 et frugifera, nec quidquam intactum aut neglectum
 remanebit, si cuivis liceat quemcumque locum æquo
 jure colere : sic ut publice pariter et privatim hæc
 sint maxime profutura. Jam his ita, ut dixi, con-
 stitutis, optimam arbitror emendationem res Pelo-
 ponnensiacas esse consecuturas. Nam et qui Isthmum
 per vias custodiant, quique singulas regionis arces,
 satis erunt multi futuri : nec deerunt, qui vel, si
 quis invadat, repellant, vel, si quæ videatur expe-
 diticnem ipsi suscipiant ; et principis familiæ quæ-
 cumque requirentur, suppetent, adeo ut, si hæc ita
 constituantur, et consilium hoc sortiatur effectum,
 nihil magnopere necessarium sit defuturum.

πὸν εἶναι εὐρεῖν τί ἂν τῶν μάλιστα δεόντων ἀπέη,
 εἰς ἔργον ἐκβαλεῖ.

20. Nihil autem vetabit, iis, quæ jam dicta sunt,
 hæc subjungere. Posteaquam fere semper cum ubi-
 que tum hic, imperator, existunt nonnulli gravis-
 sima committentes facinora, quæ solebant capite
 leges punire, nunc ista quidem exolevit multa, ju-
 dices autem vel extremas animum corporis par-
 tes vel impunitos plerumque dimittant somes, quo-
 rum quidem neutram recte mihi fieri videtur. Nam
 et corporis talis diminutio barbarorum potius est
 quam Græcorum, nec vel nostræ genti convenit,
 vel jucundum præbet incolis spectaculum ; et im-
 punitorum demissio multum nocet reipublicæ.
 Quare hanc arbitror multam simul et honestiorem
 et reipublicæ utiliore fore, si vinculi cogantur tales
 operas præstare, et operum exstructionem sive
 Isthmi vallus minetur ruinam, sive quid aliud re-
 parandum sit, juvare : ut hoc pacto nec milites
 necesse sit, præterquam in summo periculo, his
 operibus fatigare, nec qui, quos diximus, collatio-
 nes pendant, iis quæ reipublicæ debeant facile pa-
 res, alia insuper re ulla premere.

μητ' αὖ τοὺς εἰσφέροντας παρ' ἐκείνην ἣν φάμεν
 κοινῷ ὄφελειν, καὶ ἐς ἄλλο τι ἐνοχλεῖν.

(24) Τῷ ἰδίῳ. Illud : Affirmanti prolatio incumbit,
 a nostro omissum, cujus verba vi probativa carent.
 (25) Κατέγνωσται. Aliiter Noster in sectione

μηδὲν τελουόντα, μηδ' ἐνοχλούμενον, μηδὲ καλυόμε-
 νον μηδ' ὅψ' ἐνὸς ἄλλου ἢ τοῦ τῷ ἐργάζεσθαι αὐ-
 προσειληφότος, κατὰ τὸν ἐπὶ τοῖς κοινοῖς : τε καὶ μηδ'
 ἐτέρῳ μᾶλλον προσήκουσι νόμον. Ἐπειτα ἂν μὲν
 εἰς ἐκλωτάς τις τελεῖ, τὴν τρίτην, ὡς φάμεν, ἀπο-
 φέροντα τῷ δημοσίῳ μοίραν, μηδὲν πάλιν ἐνοχλεῖ-
 σθαι μηδὲ παρ' ἐνός, ὡς ἅπαν δῆπουθεν καὶ καθά-

19. Εἰ δὲ τῷ δοκῶ ἀθήεις τε καὶ ἐξω τῶν κθε-
 στηκότων γνώμας εἰσάγειν, ἂν ποτὲ τις ἐπιδείξη
 ὡς οὐ πολὺ ἀμείνω ταῦτα οὐδὲ λυσιτελέστατα τῷ
 κοινῷ ἅμα καὶ τῷ ἰδίῳ (24), ἐκείνος κρατεῖται. Τοῖς
 μὲν γὰρ χωρίου του δόξουσιν ἂν στερέσθαι, ἱκανὴν
 παραμύθιον τὸ μὴ μᾶλλον ἂν χωρίου του δοκεῖν τοῦ-
 τους ἀφαιρεῖσθαι, ἢ συμπατρὸς γῆς παρῆγειν ἐξου-
 σίαν ἐν τῷ κοινῷ, εἰ γε μὴ ἀργεῖν βούλοιντο. Καὶ
 πάντα δ' ἂν οὕτως ἐνεργά τε καὶ ἐγκαρπια, καὶ οὐ-
 δὲν ἀργὸν οὐδ' ἀτημέλητον, εἰ παντὶ ἐξείη τῷ ἐθέ-
 λοντι ἐπὶ τοῖς ἴσοις πανταχῆ ὅπου βούλοιντο ἐργάζε-
 σθαι ὥστ' ἂν καὶ τῷ κοινῷ καὶ τῷ ἰδίῳ ἅμα μᾶλλον
 τι ταῦτα λυσιτελεῖν. Τοῦτων δὲ οὕτως ὡσπερ ἔφη,ν,
 συντεταγμένον, ἀρίστην ἂν οἷς ἐγῶμαι ἐπανόρθω-
 σιν σχολῆ Πελοποννήσου τὰ πράγματα. Ἔσεσθαι μὲν
 γὰρ τοὺς τὸν Ἰσθμὸν φρουρήσαντας ἱκανοὺς ἐκ δι-
 δοχῆς ἔσεσθαι δὲ τοὺς τὰς ἐκαστοῦ τῆς χώρας
 ἀκροπόλεις φρουρήσαντας ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἀμυνο-
 μένους, ἐάν τινες ἐπιώσιν ἔσεσθαι δὲ τοὺς ἐκστρα-
 τευσομένους, εἰ ποὶ θεοὶ ἔσεσθαι δὲ τῷ τοῦ θεοῦ
 ἡγεμόνος οἶκον τὰ ἐπιτήδεια ἱκανά. Ὡστ' ἂν γαλε-
 εἰ ταῦθ' οὕτως δὲ γένοιτο, καὶ τὸ πολίτευμα τοῦτο

κ'. Οὐ χειρὸν δ' ἂν δῆπουθεν εἴη τοῖς ἡδὴ εἰρημέ-
 νοις κάκεῖνα προσθεῖναι. Εἰσὶν αἰεὶ, ὦ βασιλεῦ, ἐκα-
 σταχοῦ τε καὶ τῆδε ἐνιοὶ τὰ μέγιστα ἐξαρματάνοντες
 κακὰ, ὧν ὑπὸ τῶν νόμων τὰ πολλὰ θάνατος κατέ-
 γνωσται (25), νυνὶ δὲ τοῦτ' μὲν ἐκπέλοιτε κατὰ τῶν
 τοιούτων τὸ τίμημα, λωδῶνται δ' ἐνίων τὰ ἀκρωτη-
 ρια οἱ δίκην σφίσις ἐπιτιθέοντες, τοὺς δὲ πολλοὺς
 καὶ ἀζημίους σχεδὸν τι ἀφιδίω. Ὡν οὐδέτερον ἐμοιγε
 δοκεῖ γίνεσθαι καλῶς. Ἦ τε γὰρ τῶν ἀκρωτηρίων
 ἡδὴ [ἔστ'] βαρβαρικὸν τι, καὶ οὐχ Ἑλληνικὸν (26),
 οὐδὲ τῷ ἡμετέρῳ γένει πάτριον, ἀσχιστόν τε διὰ
 τῆς χώρας δρώμενον τὸ πάθος ἰό τε ἀζημίους
 ἀπαλλάττειν ἀλυσιτελέστατον ταῖς πολιτείαις καὶ
 σφαλερώτατον. Ἐκείνη δ' ἡ ζημία καλλίων τε ἅμα
 μοι δοκεῖ, καὶ ταῖς πολιτείαις σύμφορος, καὶ τῷ
 κοινῷ λυσιτελέστερα, δεδωμένους ἐργάζεσθαι τοὺς
 τοιοῦτους, καὶ ἐποικοδομεῖν ἂν θεοὶ, τοῖς τε τοῦ
 Ἰσθμοῦ διατειχίσματος τὰ ποιοῦντα, καὶ εἰ που
 ἄλλοθι μάλιστα δόξειεν ἂν τοῦτου δεῖν ὡς μήτε
 τοὺς στρατευομένους τοῖς τοιοῦτοις τῶν ἔργων
 ἀναγκάζειν προσταλαίπωρεῖν, ἔτε μὴ πάντα ἀνάγκη
 εἰσφορὰν, τὸ ἴσον δὴ ἐξουσαν τῷ παντὶ οὐπερ ἂν τῷ

Περὶ δικῶν de mortis condemnatione disserit.
 (26) Ἑλληνικόν. lacuna codicis Mon. in cod.
 Florent. non deprehenditur.

κα'. Ἰσως δ' οὐδ' ἐκεῖνο παριτέον, τό γε τοῦ Α νομισματος ἔτεκεν ὡς διορθωτέον. Σφόδρα γάρ που εὐηθες, τοῖς ξενικαῖς τούτοις καὶ ἅμα πονηροῖς χαλκεῖς χρωμένους (27), ἄλλοις μὲν κέρβος τι φέρειν, ἤμιν δ' αὐτοῖς πολὺν πόνον κατὰ γέλωλον. Ἄλλὰ πρὸς μὲν τὴν τούτου ἐπανόρθωσιν κἄν ἢ ὑφ' ἡμῶν προεισηγημένη ἐκεῖνη ἠγνώμη οὐ σμικρὸν τι συμβάλοιτο. Τὸ γὰρ τοὺς τε εἰσίοσαντας χρήματα, ἀλλὰ μὴ νόμισμα εἰσφέρειν, τοὺς τε ἐκ τῶν κοινῶν ληφόμενους ὡσαύτως λαμβάνειν, μέγα τι πρὸς τοῦτ' ἂν δόξειε συμβάλλεσθαι. Σχεδὸν γὰρ ἤσσον τι ἂν νομισματος δέοι, πρὸς δὲ τὰς καθ' ἡμέραν ἀλλαγὰς ἔξαρκος ἂν καὶ τὸ τυχὸν νομισθῆν. Ἄλλως δὲ καὶ Πελοποννήσῳ αὐθενὸς πάντων τοιούτου δεῖν δοκεῖ νομισματος, ὃ τισιν ἄλλοις ἀνθρώποις ἔσται ἔντιμον. Σχεδὸν γὰρ οὐδ' ὅτουσιν τῶν ἐξωθεν εἰσαγωγίμων δοκεῖ δεῖσθαι ἡ χώρα, ὥστε τοῦ καὶ τοιούτου νομισματος δεῖν, σίλην σιδήρου καὶ ὀκλων· ταῦτα δὲ τῶν βαμβυκίνων τούτων βόδιον ἀλλάττεσθαι. Ὅσοι οὐδὲν ἂν εἶναι βλάβος ἀτιμάσασι τὸ ξενικὸν τοῦτ' νόμισμα καὶ πονηρὸν.

ββ'. Τῶν γὰρ ξενικῶν τούτων ἐσθήτων πολλὴ ἀλογία καὶ δεῖσθαι (28). Οὐ γὰρ σμικρὰ που κακία πολιτείας, παρόντων μὲν ἔριων τούτων ὧν ἡ χώρα φέρει, παρόντος δὲ λίνου, οὐσης δὲ βύσσου, ὄντων δὲ βαμβυκίνων, μὴ τούτοις τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην οὕτως ὅπως ἂν δυνάμεθα φιλοτεχνεῖν· ἀλλὰ τῶν ἐξωθεν μὲν ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους κομιζομένων ἐκείνων ἔρκων, ὑπὲρ δὲ τὸν Ἴσκιον εἰς ἐσθῆτα σκευαζομένων, δεομένοις φαίνεσθαι. Ὡς πλεονεῖ ἂν καλλίου; τῷ ὄντι ἤμεν τοῖς ἐπιχωρίοις τούτοις χρώμενοι, καὶ αὐτάρκως τὰ περὶ τὴν ἀμπεχόνην ἔχοντες. ἢ ὅσα καλλίων ἂν δόξειεν ἴσως ἡ ξενικὴ αὐτῆ ἐσθῆς, τῆς ἐπιχωρικῆς; ἂν σκευασθησομένης.

γγ'. Ἐπει δ' εἰσαγωγίμων ἐμνήσθην χρημάτων, καλῶς ἂν ἴσως καὶ ὀλιγὸς περὶ εἰσαγωγῆς τε καὶ ἔξαγωγῆς χρημάτων βραχὺ τι διαλαθεῖν (29). Τῶν οὖν εἰσαγομένων χρημάτων τὰ μὲν που εἰσάγειν ἀμεινον, τὰ δὲ μὴ τῶν τε ἐξαγομένων τὰ μὲν ἐξάγειν ἀμεινον, τὰ δ' ἐν ἑκατέροις οὐ πολὺ τι διαφέρει ὅπερ ἴσως γίγνοιτ' ἂν. Οὐχοῦν οὐδὲ ταῦτα παροπτεῖα εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε που γιγνώμενα. Οὐ γὰρ φαῦλον ἂν εἰς πολιτείαν καὶ τοῦτο συμβάλλεσθαι τὸ μέρος καλῶς ἢ μὴ γιγνώμενον. Ἄ μὲν γὰρ ἀμεινον εἰσάγειν, τούτων μὲν ἂν δέοι τέλος μηδὲνα μηδὲν τελεῖν τῆς εἰσαγωγῆς, μήτε πολλήν, μήτε ξένον, ἵνα δὴ καὶ βῆρον εἰσάγοιτο· τῶν δ' ἄλλων ἂ ἀμεινον μένειν, ταῦτα δ' ἐπὶ μεγάλοις τοῖς τέλεσι τοὺς ἐξάγοντας ἐξάγειν, ἵνα ἢ μὴ λυσιστελῶν στίσι ἐξάγειν, μένοντα ἀρθωτότερον ὑπάρχη πολιταῖς χρῆσθαι, ἢ ἐξαγομένα πάντως ὠφελῆ τι τὸ κοινόν, καὶ ὅδε ὁ πόρος τῷ δημοσίῳ προστιθεῖτο, ᾧ δὴ ἐπὶ τε προσβείας, καὶ εἴγε τι ἂν ἀθηεὸς ἀνάλωμα καταλαμβάνοι, εἴη ἂν δῆποθεν χρῆσθαι.

(27) *Χρωμένους*. Auctor usum monetarum extenuarum condemnans praescribit ut commercium, excluso denario, per mercium transmutationem fiat.

21. Jam nec illud est omittendum, monetæ difficultas quomodo sit corrigenda. Est enim per absurdum peregrino simul et adulterino isto nos ære utentes, aliis quidem lucri nonnihil, nobis autem ipsis ludibrii multum conciliare. Sed ad hoc quidem emendandum non parum quod a nobis ante datum est consilium conferet, siquidem cum et qui collationes pendent, mercibus ad id non pecunia utentur; et qui de publico sument similiter facient; id huic permultum videbitur conferre; siquidem non magnus hoc pacto monetæ usus facturus est. Ad quotidianos autem contractus vel quævis moneta suffecerit, cum præsertim non admodum videatur eam requirere Peloponnesus, quæ sit apud alios in pretio. Etenim cum iis fere, quæ peregre huc advennunt, non valde indigeat (nec propterea monetam requirat aliam) præterquam ferro et armis: ea sane bombycinis istis facile possunt mutari, sic ut absque ullo incommodo peregrinum hoc et adulterinum pecuniæ genus possimus rejicere.

22. Nam quod peregrinus etiam vestes requiritus, id omni caret ratione. Siquidem non exiguum est reipublicæ vitium, cum et lanam habeamus hic inæquetatem, et linum et byssum et bombycina, non ex his nos vestimenta nobis prout possimus, concinnare, sed illam ex Atlantico quidem adventam lanam, ultra Ionium autem textam, videri requirere. Multo siquidem honestiores videbimur, nostris utentes inventis, ex iisque vestimenta concinnantes quas quanto peregrina vestis nostra videri posset honestior.

23. Et quoniam rerum advectarum memini, non erit absurdum aliquid in universum de rebus tum advohendis, tum avehendis disserere. Et eorum igitur quæ invehuntur, alia præstat inveniri, alia non præstat; et eorum quæ evehuntur, alia præstat eveniri, alia non item; nonnulla vero in utroque genere discrimen parvum habent. Quare nec hæc quidem temere fieri debent, quandoquidem non parum in republica momenti, sive recte, sive serus fiat, habent. Etenim quæ præstat inveniri, eorum, quo facilius invehantur, neminem nec civem nec hospitem vectigal ullum conveniat pendere. Quæ autem remanere sit utilius, ea nonnisi gravissimo vectigali evehantur, ut vel, cum citra dampnum evehi non possint, relicta copiam sui uberiorem civibus præbeant, vel evecta multum rempublicam juvent, cui hic accedat reditus, quo tum in legationes, tum si quis alius præter consuetudinem sumptus sit faciendus, uti liceat.

(28) *Δεῖσθαι*. Vide Timarionis magnas Thessalonicas mundinas describentis cap. 6.

(29) *Διαλαθεῖν*. Cf. Plat. de leg. l. VIII et ipsa: Nostrum. l. II, 14.

24. Sed hæc quidem paulo post fortasse rectius A corrigitur, illa autem, quæ de sincero exercitu, deque justo simul et facili atque honesto reddito ex iis qui separatim collationes pendent colligendo, paulo ante disserui, primo loco salutis communis causa curari debent. Quod si quid sane aliud melius pariter et facilius ab alio subjiciatur, illud sequendum erit, contemnuenda certe res ista non est, nec in hoc statu pravo simul et periculoso relinquenda. Atqui nec melius nec utilius quemquam quid aliud eo quod a me prolatum est reperiturum aio, neque difficulter ad effectum id perduci posse; aut potius difficulter hoc in statu res istas diutius absque magno periculo et incommodo durare posse. Tuum porro duntaxat, imperator, præcipuum oportet accedere calculum. Neque difficulter facies, ut, cum ipse rebus præsis omnibus, quæ optima simul ac justissima videantur, ac tum publice tum privatim omnibus utilissima, constituas.

25. Quod si illud insuper statueris, ut hæc ego sim qui componam; equidem hoc suscepto munere, tametsi nemo audeat alius, eum in statum, quem hoc sermone descripsi, res Peloponnesiacas me redacturum receperim. Illud modo cavendum sit, imperator, ne hoc negotium iis, qui non justissimis de causis semper vobis supplicant, concedatur. Etenim si vos absque ulla mutatione vel in pejus C inclinatione semper imperium gubernaveritis, non difficulter hæc omnia quæ jam verbis expressa sunt, reperierintur. Atque ego quidem quæ fore utilia censeo quibusque de causis, dixi, et ut eadem etiam præstantissimis filiis tuis hac orationis forma exposui, ita tuum præcipue requirunt calculum, quem tanquam ab aliquo sortita numine simul et honesta videantur, et ad exitum perducantur; faxit autem Deus, ut eum qui et prosit et undecumque recte se habeat, calculum feras.

(30) *Τὴν Δεῖτ. ταύτην.* Non divinus Plato ipse regno eam quam in mente gerebat, felicitatem conferre consiliis ac scriptis voluit; id quod Plethonis animum non fregit regenerandæ Græciæ

κθ'. Ἀλλὰ τὰ μὲν ταυῦτα καὶ ἐς ὕστερον ἰσως ἀν δέοι ἐπανορθοῦν. Τῆς δ' ἐν τῷ παρόντι ἀσφαλείας ἔνεκα ἐκείνων μάλιστα καὶ πρῶτον δεῖ, ὡν περὶ τῆς τε ἀκραιφνοῦς ἐκείνης στρατιᾶς, καὶ τοῦ ἀπὸ τῶν χωρὶς ἤδη συνοισούντων δικαίου τε ἅμα καὶ κούφου καὶ οὐ φαύλου πόρου, μικρῶ πρόσθεν διεξῆλθον· ἢ εἰ τι τούτων ἄλλο δόξειεν ἀν εἰπόντος τοῦ βέλτιόν τε ἅμα καὶ εὐπετέστερον, ἐκείνο γιγνέσθω. Πάντως δ' οὐ περιοπέτα τῶν παρόντων οὐδαμῶς· οὐδὲ ἀμελητέα, οὐδὲ ἐατέα οὕτως ἔχει ὡς ἔχει, πονηρῶς· γὰρ ἔχει καὶ σφαλερῶς. Ἀλλ' ἐγὼ φημι οὔτε βελτίω ἄλλα οὐδὲ λυσιτελέστερα εὔρειν ἀν τινα τούτων ὧν διεξελέλυθ' ἐγὼ, δυσχερῆ θ' ἦκιστα ταυτ' εἶναι καὶ χαλεπὰ εἰς ἔργον προαγαγεῖν· τούνατιον μὲν οὖν χαλεπὸν ἀν εἶναι μείναι ἐπὶ τοῦ παρόντος σχήματος ἐπὶ πλέον ἤδη τὰ πράγματα ἀνευ μεγάλων νινδύων τε καὶ βλάβης. Τὴν γὰρ σὴν δεῖ μόνον, ὡ βασιλεῦ, κυρίαν μάλιστα ψῆφον ἔλθαι. Τοῦτο δ' οὐδὲν ἔργον, κύριον αὐτὸν ἡμῖν ὄντα τῶν ὄλων πραγμάτων, τὰ κράτιστά τε ἅμα καὶ δικαιοτάτα δοκοῦντα, καὶ πᾶσι καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ λυσιτελέστατα ψηφισασθαι.

κε'. Ἐπειτα ἦν καὶ τοῦ τόπου προστάτης, τὸ καὶ ἐμὲ δὴ τὸν ταῦτα συντάξοντα εἶναι, ὑποσέξας ἀν αὐτὸς τὴν λειτουργίαν ταύτην (30), κἀν εἰ μηδεὶς ἄλλος θαρρόλη, ὑπισχυοίμην ἀν συντάξαι καὶ καταστήσειν ἔργῳ Πελοποννησίῳ τὰ πράγματα ἐς τότε τὸ σχῆμα ὃ νῦν δὴ λόγῳ διεξελήλυθα. Ἐκείνο μόνον, ὡ βασιλεῦ, ἔπω; τὴ χαρίζεσθαι πῆ τοῦτο τοῖς; μὴ πρὸς τὴ βέλτιστον ὑμῶν δεῖ δεομένους πᾶμπαν ἀπειλῆ. Ὑμῶν γὰρ ἀτρέπτως τε καὶ ἀκλινέστατα πρὸς τὸ χεῖρον ἐπιστατούντων διὰ τέλους τοῖς πράγμασι, ῥᾶστ' ἀν καὶ οὐ χαλεπῶς αὐτὸν ἅπαντα ταυτ' ἃ νῦν δὴ μοι τῷ λόγῳ διατετύπωται, συντάξαι. Ἐμοὶ μὲν δὴ ἃ τε συμφέρον ἡγοῦμαι, καὶ δι' ἃ, εἰρηται. Ἐπιδέδεικται τε ταῦτα ἤδη μὲν καὶ τοῖς θεοιστάτοις σοῖς υἱέσιν ἐν τῷδε τοῦ λόγου τῷ σχήματι (31)· ἀλλὰ νῦν τῆς σῆς μάλιστα ψῆφου τούτοις δεῖ, ἦς ἀν τυχόντα ὡς ἀν ὑπὸ τοῦ τῶν κρειτόνων ἐψηφισμένα καλὰ τε ἀν ἅμα φανεσθαι καὶ εἰς ἔργον ἀφίξεσθαι. Θεὸς δὲ δοῖη τὴν συνοίσουσαν καὶ τοῖς πᾶσι καλῶς ἔξουσαν ψῆφον ἐξενεγεῖν.

summam operam dantis,

(31) *Τῷ σχήματι.* Ex hoc loco patet orationem πρὸς τὸν δεσπότην ante hanc nostram πρὸς β. Ἐμμαν. habitam esse.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΕΣΠΟΤΗΝ ΘΕΟΔΩΡΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΛΟΓΟΣ Β.

EJUSDEM PLETHONIS

AD PRINCIPEM THEODORUM

DE REBUS PELOPONNESIACIS

ORATIO II.

α'. Καὶ ἐν πλοίῳ κυβερνήτην νυνόμισται μὲν ἅπαντα ἄγειν τὰ πρὸς τὴν τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίαν ἢ ἂν δοκῇ αὐτῷ, καὶ ἐν στρατοπέδῳ δὲ στρατηγὸν ὡσαύτως τὰ πρὸς τὴν τῶν ἐπομένων νίκην (ἢ οὐκ ἂν οὔτε τοῖς πλέουσιν, οὔτε τοῖς πολέμοισι τε καὶ μαχομένοις σωθῆσθαι οὐδ' ὅσονοῦν χρόνον τὰ πράγματα, μὴ οὐχ ὅφ' ἐνὶ ἀνδρὶ ταττόμενα ἐκατέρους ἀσφάιστα γὰρ οὖν ἐν γε τοῖς τοιούτοις μάλιστα ὀρώμεν, ἐν οἷσπερ μέγιστοι τε καὶ ὀξύτατοι οἱ κίνδυνοι, τὴν μοναρχίαν ἀσφαλεστάτην τε οὔσαν καὶ λυσιτελεστάτην (32). Οὐδὲν μέντοι ἦτρον ὀρώμεν ἐξόν καὶ ἐν νηὶ τῶν πλωτήρων τῷ ἐθέλοντι τε καὶ οἰομένῳ τι τῶν πρὸς τὴν κοινὴν ἂν σωτηρίαν φερόντων ἔχειν, συμβουλεύσαι, καὶ ἐν στρατοπέδῳ τῶν στρατιωτῶν τῷ ὡσαύτως ἔχοντι προσιόντας, ἐνθα μὲν τῷ κυβερνήτῃ, ἐνθα δὲ τῷ στρατηγῷ ἀνακοινοῦσθαι τε καὶ ὑποτίθεσθαι τὰ ἐπεληλυθότα· τοῖς δὲ που ἀκούσασιν ἔξεσι μὲν ἐλίσθαι, ἔξεσι δὲ καὶ διώσασθαι πρῶως, ἀλλὰ μὴ πικρῶς, τὴν συμβουλήν. Τῷ γὰρ ὄντι πολλή που συγγνώμη τῷ ἐν τῷ κοινῷ κινδυνεύοντι, εἰ τῆς ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας φροντίδος καὶ αὐτῷ τι οἴοιτο προσήκειν. Καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας τῆσδε πόλεως καὶ ἔθνους ἐπιτέτραπται μὲν σοι, ὦ θειοτάτῃ κεφαλῇ, ἡ τῶν ὅλων ἐπιμέλεια, καὶ κατελήλυθεν ἐκ συγχῶν βασιλέων καὶ προγόνων δι' ἀπὸ πατρὸς, καὶ τούτου βασιλέως, ἐς σὲ κληρὸς ἡ ὑμετέρα ἦδε ἡγεμονία, καὶ σοι ἔξεσι τὰ ἡμέτερα ταύτη ἄγειν ὅπῃ ἂν σοι δοῖται σαυτῷ τε ἅμα καὶ ἡμῖν ἔξειν λυσιτελῶς, ἀπάντων συγχερούντων τε, καὶ οὐδενὸς ἂν ἐναντία τίθεσθαι τολμῶντος.

β'. Ἔχοντι δὲ σοὶ μὲν οὕτω, τῶν δὲ πραγμάτων ἡμῖν ἐν μεγάλῳ κινδύνῳ φερομένων, ὡς ἂν πολλὰ χόθεν μὲν ἡμῶν ἐπιβουλευομένων καὶ ἐκ γῆς καὶ ἐκ

(32) *Τὴν μοναρχίαν... λυσιτελεστάτην.* Plato praefereendum censei.

1. Et in navi gubernator omnia pro suo solet arbitrio dirigere, quae ad vectorum salutem pertinent, et in exercitu dux, quae ad militum victoriam (alioqui neo vectoribus nec militibus vel tantillo tempore res recte procederent, nisi ab uno utraque viro regerentur; et apertissime maximis in periculis monarchiam simul tutissimam et utilissimam deprehendimus), verum tamen et in navi licere videmus vectorum alicui, qui consilio suo communi videretur salutem juvare posse, et in exercitu militi similiter, illi quidem apud gubernatorem, huic autem ante ducent, quae in mentem venerint exponere, illis porro cum audierint, vel arripere licet consilium vel benigne et sine acerbitate rejicere, siquidem non inique ferendum est, si quis in periculo communi salutis publicae curam ad se quoque nonnisi arbitretur pertinere. Enimvero hac quoque in gente nostra atque urbe tibi quidem, vir clarissime, totius est rei cura commissa, perque multorum majorum regum, patrisque etiam regis manus haec ad te devenit nostrae regionis hereditas, in qua tibi omnia, prout tibi pariter ac nobis videantur profutura, licet omnium pleno consensu disponere.

2. Cum autem tuae quidem sic se res habeant, nostrae autem in magno versentur discrimine (siquidem undique nobis terra marique tenduntur quoque monarchiam regni genus omnibus caeteris

insidiæ, adeoque domi etiam a barbaris simul et gentilibus, maxime autem a vicinis istis barbaris, qui etiam reliqui dominii maximam ac potissimam partem nobis ademerunt, et Paropamisadæ origine cum sint et obiter ab Alexandro Philippi filio devicti cum is ad Indes tenderet, a nobis nunc, tanquam Græcis, longo quidem post tempore, multiplices autem harum poenas expetunt, unaque longe præsent viribus, extrema nobis quæque semper minantur. Cum igitur hæc ita se habeant, non absurde mihi facturus videor, si, cum de salute communi paulo melius fortasse, quam cæteri sentire videar, ad te principem nostrum, accedam, quæque tibi simul et nobis omnibus existimem salutaria fore, subjiciam. Illud autem primum a te petam, si forte non totus sermo voluptate sit conditus, verum aliquid etiam subsultet asperius ut me præstantiora et utiliora patiaris jucundis præferre. Nam ne medicos quidem video cum salus ægrotantium agitur, vel acerbissimis cibis, potibus et pharmacis aliis abstinere contraque coquos pleurumque obsoniorum voluptate corpus etiam corrumpere, adeo non semper quæ jucunda sunt utilia, verum juvant etiam acerbissima.

των οὐδὲ τῶν ἀηδέστατων σιτίων καὶ ποτῶν καὶ τῶν ὀφθοποιῶν τοῦναντίον τῇ διὰ τῶν ὄσων ἡδονῇ τὰ πλείονα παρὰ τῆς ἡδονῆς λυσίτελεῖν, ἀλλ' ἔστι τῷ ὄντι

3. Atque hoc primum est existimandum, nec privatis hominibus nec rebus publicis vel in maximis difficultatibus de meliori fortuna esse desperandum, siquidem permulti sunt in integrum restituti. Nam et Trojani, qui cum Ænea capta a Græcis patria, in Italiam sunt ex Phrygia delati, ita prosperam deinde sunt experti fortunam ut cum Romani paulo post una cum Sabinis, de Lacedæmoniis profectis, pari jure permistis incoluissent, ab hoc principio maxima pariter et præclarissimum obtinuerint imperium, et Persæ post Alexandri Græcorumque dominum, cum a Romanis esset eversa Macedonum potentia, non leviter et ipsi Parthorum ope suas recuperarunt vires, (ἀλλ' ὥστε pro ἄλλως τε) sed ut etiam contra Romanos, qui tum erant potentissimi, bellum gesserint, et ut nonnullamquam superati fuerint, ita postremo splendidam reportarint victoriam, ex eaque multis annis tributum quoque Romanis imperarint.

4. Quocirca nec nos decet nosmetipsos abjicere, vel de salute desperare; sed cum et ipsi post has ærumnas meliora speremus, illud etiam omni dili-

(35) Πάλαι ὄντες. Turanum origo a gente quæ, auctore Curtio (l. VII, 3), Bactriam inter et Indiam habitasse creditur, veri est similior illa, quæ ad Trojanos eam refert, ut Chalcocondyles qui (l. VIII) Constantinopolim in III. a Græcis excisi ultionem jure merito captam dicit.

(34) Φαρμάκων φειδομένους. Cf. Symmachus, l. VII, ep. 10 ad Attalum: Estne aliquid in verbis

θαλάττης, προσθήνη δ' ἂν ὅτι καὶ οἰκίθεν ἐκ τῆς χώρας ὑπὸ τε βαρβάρων ἅμα καὶ ὀφθάλμων, μάλιστα δ' ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων τανῶν τούτων βαρβάρων, ὑφ' ὧν καὶ τῆς Ἑλλῆς ἐπικρατείας τὸ πλείστον καὶ οἰκειότατον περιηρήμεθα, οἱ Παροπαμισάδαι μὲν τὸ πάλαι ὄντες (35), ὑπὸ δὲ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν μετ' ἐκείνου Ἑλλήνων ἐπιβουλευθέντες τε καὶ κρατηθέντες πάρεργον τῆς ἐς Ἰνδοὺς τότε παρόδου, δίκας νῦν ἡμᾶς ταύτας διὰ μακροῦ μὲν, πολλαπλασίας δὲ, τῶν ὑπερηγμένων εἰσπράττουσιν, Ἕλληνας ὄντας, καὶ νῦν πολλαπλασίαν τὴν δύναμιν κεκτημένοι ἢ ἡμεῖς, τὰ ἔσχατα περὶ ἡμῶν βουλευόμενοι ἐκάστοτε διατελοῦσιν. Οὕτως γοῦν τούτων ἐχόντων, οὐκ ἀποτόν μοι δοκῶ ποιεῖν, εἰ περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας οἰόμενός τι διανοεῖσθαι πλείον ἴσως τῶν πολλῶν προσθήνη τέ σοι τῷ τῶν ἡμετέρων κυρίῳ, καὶ ὑποτιθείην ταῦτα ἐξ ὧν ἂν οἰοίμην σοὶ τε ὑπάρξειν, καὶ ἡμῖν ἅπασι σωθήσεσθαι. Ἐκεῖνο δὲ σοῦ δεήσομαι πρῶτον, εἰ μὴ πάντα δι' ἡδονῆς φαινομένην ποιούμενος τοὺς λόγους, ἀλλὰ τι καὶ τραχὺ ὑποφαινοίτο καὶ πρόσαντες, συγγνώμην ἔχαι μοι, τὰ ὠφελιμώτερά τε καὶ βελτίω πρὸ τῶν ἡδέων αἰρουμένῳ. Καὶ γὰρ καὶ τοὺς ἰατροὺς ἔρω ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τε καὶ ὑγείας τῶν καμνόντων ἄλλων φαρμάκων φειδομένους (34)· τοὺς γε μὴν πολλὰ καὶ προσδιαφείροντας τὰ σώματα. Οὕτως οὐ καὶ διὰ τῶν ἀηδέστατων ὠφελείσθαι.

γ'. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο διανοηθῆναι χρή, ὅτι καὶ ἐκ τῶν χαλεπωτάτων οὐκ ἀνέλπιστα τὰ χρησιώτερα, οὕτε ἰδιώταις, οὕτε πόλεσι τε καὶ ἔθνεσι. Πολλοὶ γὰρ αὖθις σφᾶς αὐτοὺς (35). Τρωῆς τε γὰρ οἱ μετ' Αἰνείου, ἐπειδὴ ἡ πατρίς σφίσις ἦλθε ὑπὸ Ἀχαιῶν, ἐς Ἰταλίαν ἐκ Φρυγίας κατὰ συμφορὰν ἀπενεχθῆντες, οὕτως εὐτυχῶς ἐχρήσαντο τοῖς μετὰ ταῦτα πράγμασιν, ὥστε ἐπειδὴ χρόνῳ ὕστερον Ῥώμην ἅμα Σαβίνοις, Λακεδαιμονίοις οὖσιν, ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις κατώκισαν (36), ἀπὸ ταύτης ὁρμάμενοι, μεγίστην τε ἅμα καὶ ἀρίστην τῶν ἐν μνήμῃ πασῶν ἔσχον τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ Πέρσαι δὲ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων δουλείαν, ἐπειδὴ ὑπὸ Ῥωμαίων αἱ Μακεδονικαὶ βισιλείαι κατελέλυτο, οὐ φαύλως οὐδ' οὕτοι δ' ἄ Πέρσων γοῦν ἀνεκλήφασαν σφᾶς αὐτοὺς, ἀλλ' ὥστε καὶ πρὸς τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, μεγίστην τότε οὔσαν, διατελέσαι πολεμοῦντάς τε καὶ ἠττωμένους ἐν τῷ μέρει, τὰ τελευταῖα δὲ καὶ λαμπρῶς ἤδη νικῶντας, ὥστε καὶ φόροις Ῥωμαίοις πράττεσθαι ἐπὶ πολλὰς δὴ γενεάς.

δ. Ὅστι' οὐ δίκαιον καταπροῖσθαι ἡμᾶς αὐτοὺς, οὐδ' ἀπογινώσκειν τὴν σωτηρίαν· ἀλλ' ἐκ δεινῶν καὶ αὐτοὺς τὰ χρησιώτερα ἐλπίζοντες, ἐκεῖνο καὶ

meis, quod medicinam sensibus tuis faciat? Credo; nam plerumque amara hausta ad saluum valent, et succis tristibus affecta refoventur.

(35) Σφᾶς αὐτοῦς. Verbum aliquid ut ἐπανόρθωσαν aut ἀνεκλήφασαν deesse videtur.

(36) Κατώκισαν. Meminit auctor calamitatum a Neoperstis, Sassauidarum tempore, imperio orientali illatarum.

σκοπεῖν ἀπάσῃ τῇ σπουδῇ καὶ βουλευέσθαι, ὅθεν τε καὶ ὅπως ἐς ἀσφάλειάν τινα ἡμῖν κατασταλῆ τὰ πράγματα, καὶ ἐκ τῶν δυνατῶν εὐτυχέστερόν τε πράξαιμεν καὶ ἀμεινον. Ἔστι δ' οὐκ ἄλλος τις τρόπος τοῦ ἐκ χειρῶν ἀμεινον πράξαι: πόλιν ἢ ἔθνος βεβαίως γούν καὶ ἀσφαλῶς ὅσα γε τὰ ἀνθρώπινα ἢ τὴν πολιτείαν ἐπανορθωσαμένους. Οὐ γὰρ ἄλλη αἰτία τοῦ πόλεις εὖ ἢ κακῶς πράττειν ἢ πολιτεία σπουδαία ἢ φαύλη ἐγκαθεστηκυῖα (37). Τύχῃ δ' ἦν τις καὶ κατὰ γνώμην πράξει πόλις, ἀλλ' ἀδέσαιον, καὶ ταχὺ φιλεῖ που τὰ γε τοιαῦτα περιτρέπεσθαι: τὰ δὲ πολλὰ δι' ἀρετῆν πολιτείας καὶ σώζονται τε καὶ αἰσχροῦται αἱ πόλεις· καὶ τούναντιον φθίνουσι τε καὶ διόλλυνται: τῆς πολιτείας σφίσι πρότερον διεφθορίας.

ε'. Κοινῇ τε γὰρ οἱ Ἕλληνες οὐ πρότερον τὴν Β κατὰ τὴν οἰκουμένην δόξαν ἔσχον, πρὶν σφᾶς Ἡρακλῆς ὁ Ἀμφιτρύωνος, ἀδικίας καθάρας (38), εὐνομίαν τε καὶ εὐσέβειαν ἀρετῆς ἀντεισθήγαγε. Τὰ δὲ πρὸ Ἡρακλέους οὐ πάνυ ἐνδοξον τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος, οὗ Δαναοὶ τε καὶ Κάδομοι, ἐκ βαρβάρων ἤκοντες ἐπήλυδες ἄνδρες ἐκράτουν· μετὰ δὲ Ἡρακλέα αἱ πολλὰ καὶ μεγάλα Ἑλλήνων νίκαι ἐν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ βαρβάρῳ. Λακεδαιμόνιοι τε οὐ πρότερον τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνες ἀπεδείχθησαν, πρὶν σφίσι Λυκοῦργος τὴν ἐπαινουμένην ἐκείνην πολιτείαν νομοθετήσαι· οὐδὲ πρότερον πεπλήγεσαν τε καὶ τῆς ἡγεμονίας ἐκπεπώκεισαν, πρὶν τῆς καθεστῶσης πολιτείας παρημελήκεισαν· καὶ τῆς μὲν κατὰ θάλατταν δυνάμεως ἀντιπεποιήντο, τὰς πελάγους αὐτοὶ εἰςθεραπεύοντες· τὸ δ' ἱππικὸν κάκιστα τότε εἶχεν αὐτοῖς (39), τρεφόντων μὲν τοὺς ἱπποὺς τῶν πλουσιωτάτων, ἐπὶ δὲ τῆς χρείας τῶν συντεταγμένων παραλαμβάνοντων, μεθ' ὅπλων ὅποια ἄρα δοῖεν αὐτοῖς· καὶ τῶν συμμάχων δὲ οὐκ ἔτι μετρίως ἐξηγοῦντο. Τοιγάρτοι ὑπὸ Θηβαίων ἤττηντο Ἐπαμινώνου ἡγουμένου αὐτῶν, ἄνδρος τῆς Πυθαγορείων παιδείας οὐκ ἐν παρέργῳ διακηκότος. Καὶ Φίλιππος δὲ ὑπὸ Ἐπαμινώνδα τούτῳ τραφεῖς τε καὶ παιδευθεῖς, ὅπως παρὰ Θηβαίοις ὠμήρευεν, ἡγεμῶν τῶν Ἑλλήνων ἀπεδείχθη. Καὶ Ἀλέξανδρος, τούτου υἱός, ὑπὸ τῷ αὐτῷ τε πατρὶ Φιλίππῳ παιδευθεῖς, καὶ ἔτι Ἀριστοτέλει, Ἑλλήνων τε ἡγεμῶν, καὶ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς κατέστη, Πέρσας παρελόμενος τὴν ἀρχήν.

ς'. Ῥωμαῖοι τε ξὺν ἀρετῇ πολιτείας ἐς τὴν μέγαν ἡγεμονίαν παρήεσαν· οὐ πρότερόν τε σφίσι ἐκινεῖ τε τὰ πράγματα καὶ χειρὸν ἔσχε, πρὶν τὰ καθεστῶτα ἐκκεκινήκεισαν. Σαρράκηνοι (40) οὗτοι τὸ μὲν πάλαι οὐ μεγάλη τις ἦσαν μοῖρα Ἀράβων, Ῥωμαίων τε τῶς ὑπήκουον τὰ πολλὰ· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ σφίσι αὐτοῖς νόμους τινας εἴηεν, καὶ πο-

gentia considerare, quibus modis ad securitatem aliquam res nostræ redueantur et meliorem pro facultate nostrâ statum nobis comparemus. Ut autem meliorem sibi statum vel civitas vel gens aliqua firmiter, quantum quidem res humane ferunt, comparent, non alia res effici, quam reipublicæ emendatio. Nulla siquidem alia civitatibus est vel felicitatis vel infelicitatis causa, quam respublica recte vel secus constituta. Quod si quo casu recte se civitas habeat, id firmum non est, ac levi de causa potest immutari; plerumque autem vel bona republica conservantur et crescunt civitates, vel contra corrupta et ipsæ collabuntur ac pereunt.

5. Nam et communiter Græci non ante latissime patentem obtinuerunt gloriam quam Hercules Amphitryonis filius injustitia sublata, bonam reipublicæ constitutionem virtutisque studium ipsis conciliavit (siquidem ante Herculem quidem non valde fuit celebre Græcorum genus cui Danaï et Cadmī, ex barbaria adventæ imperarent; post Herculem autem nullas Græci magnasque tum a Græciis, tum a barbaris retulerunt victorias) et Lacedæmonii non ante vel Græcorum facti sunt principes, quam a Lycurgo præclaram illam reipublicæ constitutionem acciperent; vel principatu pulsī expulerunt, quam eandem negligerent, ac tum sibi maris imperium vindicarent, qui terram eatenus tenuerant; tum equitatu minimum valerent, quem ut alebant ditissimi quique, ita belli tempore aliis cum armis qualibuscunque tradebant, tum sociis non clementer amplius imperarent. Quocirca sunt a Thebanis devicti ductu Epaminondæ, qui doctrinam Pythagoricam non segnetur perceperat. Philippus quoque ab hoc Epaminonda, cum Thebis obses degeret institutus, Græcorum princeps evasit; nec non ejus filius Alexander cum Philippi patris, tum Aristotelis insuper institutione et Græcorum imperium, et Asiæ regnum superatis Persis sibi comparavit.

6. Quin etiam Romani ad maximum principatum reipublicæ bonitate pervenerunt, nec prius res illorum labi cœperant, quam rempublicam immutassent. Saraceni denique isti olim quidem parva quedam erant Arabum pars, et Romanis fere parebant; postquam vero mutata republica leges quasdam ferri sibi passi sunt, quæ ut non ad aliud

(37) *Ἐγκαθεστηκυῖα*. In hanc eandem sententiam Plato l. IV, init. dicit: Πρὸς τοῦτο βλέποντες, τὴν πόλιν οἰκίζομεν, ὅπως, δευμάλιστα ὅλη ἢ πόλις ἔσται εὐδαίμων.

(38) *Ἀδικίας καθάρας*. Plethon ad Græcorum mediæ ævi instar theologorum ac philosophorum prisceos mythos ita exponit ut meliorum temporum spes inde eluceat.

(39) *Τὸ δ' ἱππικόν...* *Τότε εἶχεν αὐτοῖς*. Cf.

Xenophon Hellen. VI, 4, 10, ubi de Lacedæmoniorum equitatu parum commendabili disserit.

(40) *Σαρράκηνοι*. Saracenorum nomen a verbo arab. Saraka rapere, derivatum primum occurrit apud Ptolemæum. deinde apud Am. Marcellinum et Marcianum geographum V sæculi sæpe legitur; et tribus arab. in primis refertur quæ ad Indiam Orient. et Pyramos usque cæde et rapinis totum Occidentem terrefecerunt.

quidquam, saltem ad civitatum augmentum et bellicas victorias viderentur conducere; primum gentiliū Arabum naoti sunt imperium, deinde Romanorum dominio maximam et potissimam ademerunt partem, tum Africam sibi adjecerunt, postremo Persas in suam redelegerunt potestatem. Sed et alie gentes aliquot horum utentes moribus et ritibus felicitate frui videntur, atque adeo isti, qui nobis plurimum præstiterunt, barbari his utentes legibus maxima potentia polluerunt. Eodem fere pacto si quis reliqua consideret et gentes et urbes, reperiet ex bonis vel malis rebus publicis recte se vel secus habuisse. Quare si hoc videbitur considerandum, quibus modis tum ad salutem perveniamus, tum potiorem statum nobis comparemus; emendanda duntaxat est respublica, prævis institutis in rectoria commutatis. Nam cum sint multa quæ rempublicam constituent, eaque singula vel meliorem vel pejorem efficiunt; nimirum quæ plurima et potissimis constabit melioribus, proba futura est respublica, quæ iisdem pejoribus, improbatum autem et æμεινώνων ἐγγιγνομένων πολιτευμάτων στων καὶ καιρωτάτων ἢ συνεστηκυία, αὐτὴ μὲν αὐτῶν, φράση.

7. Ac primum, quia rerumpublicarum tria sunt genera, monarchicum, oligarchicum et democraticum, pluresque item singulorum species, quibus vel corrigitur vel corrumpitur respublica, prudentissimi sane quique monarchiam consultoribus optimis et legibus probis hisque ratis utentem cunctis prætulere. Ac de consultoribus quidem, primum eruditorum hominum laudatur moderata copia. Nam et vulgus, quoniam difficile inter se intelligunt, multosque habet indoctos, temerarios plerumque fert calculos; et qui paucissimo constant numero cum privatim zententur lucrum, prava dant fere consilia. At qui semel et moderato numero fuerint et non indocti, cum et alius aliud consideret atque in medium proferat, ita communi utilitate communiter ducantur, optimi erunt ac certissimi consultores. Deinde hoc requiritur, ut mediocri sint fortuna, nec vel ditissimi vel pauperimi, siquidem illi præ divitiarum studio nihil fere suadent aliud, quam unde lucrum ipsis aliquod proveniat; hi præ inopia nihil spectant aliud quam ut necessitati subveniant suæ. At qui se mediocriter habent, communem potissimum salutem curant. Ac de consultoribus quidem hactenus.

Ἰδίας ἀνάγκας παραμυθήσαντο· οἱ δὲ μετρίως ἔχοντες μάλλον τι καὶ ἐθέλουσιν ὑπὲρ τῶν κοινῆ συμφέρωντων ἐκείστοις φροντίζεσθαι. Καὶ περὶ μὲν συμβούλων ταῦτα.

8. Leges vero probæ sunt, ut uno verbo dicam, quæ sua singulis tum in urbe, tum in gente quamvis officia deservientes, alienis negotiis vetent

λιτείας νοσιότεραν, εἰ καὶ πρὸς ἄλλο τι μὴ καλῶς ἔχοντας, ἀλλ' οὐ πρὸς γε πόλεων ἐπαύξεισιν καὶ κράτος πολέμων ἐπιτηδείως ἔχειν δοκοῦντας· πρῶτα μὲν τῶν ὀμοφύλων Ἀράβων αὐτοὶ ἠγήσαντο, ἔπειτα καὶ τῆς Ῥωμαίων ἐπικρατείας τὴν πλείστην καὶ ἀρίστην ἀπετέμοντο, καὶ Λιβύης δὲ ἐπῆρξαν, καὶ Πέρσας παραστησάμενοι τῆ σφετέρᾳ αὐτῶν ὑπήγαγον πολιτεία. Ἄλλα τε συχνὰ γένη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην, τοὺς τούτων ἐξυλωκίτες νόμους, καὶ τούτοις χρώμενοι, εὐτυχεῖν πη δοκοῦσιν· οἳ τε καθ' ἡμῶν οὗτοι μέγιστον δυνήθεντες βάρβαροι, τούτοις τοῖς νόμοις κεχηρημένοι, τὰ μέγιστα δεδύνηται (41). Οὕτω δὲ καὶ τὰ ἄλλα εἰ τις καθέκαστα ἐπίοι, καὶ ἔθνη καὶ πόλεις εὐρήσει διὰ τὰς ἀμεινούς· ἢ χειρόους πολιτείας ἀμεινόν που ἢ χειρὸν πεπραγῶτα. Ὡστ' εἰ βουλευτέον ἐξ οὗ τε καὶ ὅπως σωθεῖται μίντ' ἂν, καὶ ἐκ τῶν πειρόντων ἀμεινὸν ἂν ἡμῖν σχολή τὰ πράγματα, οὐδὲν ἄλλ' ἢ τὴν πολιτείαν ἐπανορθώτεον, καὶ ἐκ φαυλοτέρων τῶν καθεστώτων Ἔτετρα σπουδαιότερα μετενεκτέον. Πολλῶν δ' ὄντων ἐξ ὧν πόλις τε καὶ πολιτεία συνέστηκε, καὶ καθ' ἕκαστα καὶ χειρόνων· ἢ μὲν ἂν δι' ἀμεινόνων τῶν πλείων καὶ κατὰ τὴν ἢ πολιτεία· ἢ δ' ἂν διὰ χειρόνων τῶν

ζ'. Πρῶτον μὲν οὖν ἐπειδὴ τριτὰ τὰ πρῶτα πολιτείας εἶδη, μοναρχία τε, καὶ ὀλιγαρχία, καὶ δημοκρατία (42), καὶ τούτων ἐκάστων πλείους αὐτῶν τρόποι, καθ' οὓς ἐστὶν ἢ ἀμεινὸν ἢ χειρὸν πολιτεῦσθαι· παρὰ μὲν τοῖς τὰ βέλτεστα φρονούσι κράτιστον κέκριται πάντων μοναρχία συμβούλοις τοῖς ἀρίστοις χρωμένῃ, νόμοις τε σπουδαίοις, καὶ τούτοις κυρτοῖς. Συμβούλων δὲ πρῶτα μὲν μέτριον ἀνδρῶν πεπαιδευμένων πλῆθος ἀρίστον (43). Ὁ τε γὰρ δῆμος οὐ κατακούοντες ἀλλήλων, οὐδὲ συνιέντες βραδύς, διὰ τε πᾶθος, καὶ ἀπαιδεύτων τῶν ἐν αὐτοῖς ὑπερβολῆν, ἀλογίστως τὰ πολλὰ φέρουσι τὰς ψήφους· οἳ τ' εἰς ἐλάχιστον ἀριθμὸν ἀνηγμένοι, τὰ ἴδια κέρδη λογιζόμενοι, οὐκ ἀγαθοὶ τὰ πολλὰ συμβούλοι· οἱ δ' ἅμα μὲν μετρίως ἔχοντες πλῆθους, ἅμα δ' οὐκ ἀπαιδευτοὶ, ἄλλος μὲν ἄλλο κατὰ τὴν εἰκὸς συνωρῶντες τε καὶ εἰς μέσον ἀγοντες, ὑπὸ δὲ τοῦ κοινῆ συμφέροντος καὶ κοινῆ ἀγόμενοι, τῷ παντὶ ἀμεινούς τε καὶ ἀσφαλῆστατοι συμβουλεύειν· ἔτι δ' οἱ μετρίως ἔχοντες βίου, καὶ οὐθ' οἱ παμπλοῦσοι, οὐθ' οἱ ἀπορώτατοι. Οἱ μὲν γὰρ διὰ τὴν τοῦ πλούτου φιλίαν οὐδὲν ἄλλο τὰ πολλὰ βουλευέσθαι φιλοῦσιν, ἢ ὅθεν ἂν τι αὐτοῖς κέρδος προσεῖη· οἱ δὲ διὰ τὴν ἀπορίαν, οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν, ἢ ὅθεν ἂν τὰς μάλλον τι καὶ ἐθέλουσιν ὑπὲρ τῶν κοινῆ συμφέρωντων ἐκείστοις φροντίζεσθαι.

ἦ'. Νόμοι δὲ σπουδαῖοι, ὡς ἐπίπαν εἰπεῖν, οἱ ἂν ἐκάστοις τῶν τῆς πόλεως μερῶν καὶ ἔθνων τὰ αὐτῶν πράττειν ὀρίζοντες (44), κωλύουσι τῶν μὴ προση-

(41) *Δεδύνηται*. Auctor præter leges, quibus res Tarcarum creverunt, ad institutiones civiles primorum sultanorum alludere videtur.

(42) *Δημοκρατία*. cf. Plato in *Polit.*

(43) *Ἀρίστον*. cf. *Ducas et Plato*.

(44) *Πράττειν ὀρίζοντες*. Plato in l. II *de Rep.* Ægyptiorum institutum prædicat agriculturam a militari arte et operarum laboribus discernentium. Cf. *Timæus*.

κόντων πράξεων τε καὶ ἐπιτηδευμάτων. Ἔστι δ' ἐν πόλει σχεδὸν ἀπίση πρῶτον μὲν καὶ ἀναγκαϊότατον μέρος καὶ γένος καὶ πλείστον τὸ αὐτουργικόν, ὅσον γεωργῶν τε καὶ νομέων καὶ ξυμπάντων τῶν τοὺς ἐκ γῆς αὐτῶν δ' αὐτῶν ποριζομένων καρπούς· ἕτερον δὲ τὸ τούτοις· αὐ καὶ τῷ ἄλλῳ πόλεως πληθεὶ διακοινικόν, ὅσον δημιουργητικόν τε καὶ ἐμπορικόν, καὶ καπηλικόν φύλον, καὶ εἰ δὴ τι ἄλλο τούτοις προσήκον· δημιουργῶν μὲν τὰ μὴ ὄντα τῶν σκευῶν ὥνπερ ἄνθρωποι ἐς τὸν βίον δέονται, ἐς οὐσίαν ἀγόντων· ἐμπόρων δὲ τὰ πλεονάζοντά τε καὶ ἐλλείποντα ταῖς χώραις· ἐκάσταις ἀπισούντων τῆ ἐκ τῆς ἑτέρας ἐς τὴν ἑτέραν μετακομιδῆν, αὐτῶν ἐς τὴν διακοινίαν ταύτην κατατατάντων αὐτούς, ἅτε οὐ σχολαζόντων τῶν αὐτουργῶν, ὑπὸ τοῦ τοῦ αὐτῶν πράγμασι προσέχειν· καπηλῶν δὲ, παρὰ μὲν τῶν αὐτουργῶν ἢ τιῶν ἐμπόρων ἄθροα ὠνομαμένων, τῶν δὲ δεομένων ἐκάστοις ἐπὶ τῆς χρείας, ὅποτε, καὶ ὁπόσων δέονται, ἀποδιδομένων. Εἰσι δ' οἳ καὶ τὴν τοῦ σώματος βίωμην μισθοῦμενοι, διακοινοῦντες ἄλλοτε ἄλλοις, διαζῶσιν.

9. Postremum est principum genus, qui vel urbem vel gentem totam conservant atque custodiant, quorum ut supremus est rex, ita post illum alii alias urbis vel gentis sortiti partes rite conservant. Cum enim hoc omnibus persuaderi nequeat, æquitatem absque injuria sectandum esse, nec tendendas cujusquam bonis insidias; nonnulli autem vel primi vel secundi generis omnibus operibus suis, aliorum inhiant laboribus; contra hos instituti sunt ex amicis quidem iudices et reliqui præfecti, ex inimicis vero milites et horum duces, quibus cum tanquam publicæ intentis custodiæ aliunde suppeditanda essent necessaria, tributa rusticis in dimensuum publicorum custodum imperata sunt, merces pariter et præmium custodiæ futura, atque hæc tributorum est origo.

10. Cum porro via hæc prima sint hominum in urbe genera, propria quædam singulorum esse debent officia, quæ quidem proba lex obire quemque jubet, nec inter se confundere. Principes igitur nullum subeant ministerium, quandoquidem imperio maxime contrarium est ministrare. Sunt autem inter ministeria cum alia, quæ recensuimus, tum institutoria et mercatura. At principem jubet lex non mercaturam nec institutoriam facere, nec aliud quidquam non liberale tractare. Similiter a vulgo scernantur milites, ac servatores a servandis; et illi quidem ab omni collatione liberi militent, ac populum tueantur; hi vero suas res agentes idonei sunt regnando nec gravia tributa principum et militibus nutrimenta pendunt. Major vero pars exercitus et potior civium sit, ac domesticorum, non peregrinorum, siquidem raro fidei sunt peregrini multisque mutationibus interdum pro servatoribus atque custodibus hostes existunt, domestici vero

(45) Πόλιωσ ἢ γένους. Vid. Plat. l. V. de Republica.

si recte curentur, magis firmi sunt atque fidi. De rusticis autem plerique militiæ assueti, per conjugationes dividantur, earumque alterutro communibus fere laborante sumptibus vicissim alter laboret, alter militet; sic ut pariter et familiæ suæ curam et salutis communis iidem quantum fieri possit gerant.

ἐκάστων ἐργαζομένων τὰ πολλὰ παρὰ μέρος ἐκάτερον, τὸν μὲν ἐργάζεσθαι τῷ κοινῷ ἀμφοῖν, τὸν δ' ἕτερον στρατεύεσθαι ὅπως ἂν ὡς μάλιστα οἶόν τε ἀμφοῖν τῶν τε ἰδίων οἰκων ἐφικνοῖντο οἱ αὐτοί, τῆς τε φυλακῆς τῆς ὑπὲρ τῶν κοινῶν.

11. Separantur autem in exerciui pedites ab equitibus, peditibus quidem in turmas sub ducibus, equitibus autem in alas sub magistris relatis, quo confestim possint, ubicunque fuerit opus, ordine adesse. Neque simul utraq; copiæ, terrestres ac navales cogantur, verum alteræ semper, æque, si id urbis et gentis atque etiam regionis patitur natura potius terrestres, nec cum utrisque simus inferiores, neutros vincamus. Ac præstat longe terrestribus copiis in militum ac ducum virtute, quam nautarum ac similiarum hominum vilium arte fiduciam ponere; ac terra politos indidem necessaria nautici, quam peregre petere, relatisque mari proximis locis, nisi cogat extrema necessitas, soli cum vicinis bello vacare, quam pluribus, tum cum vicinis, tum cum exteris.

ἐπιτεταίων εὐπορεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐκ τῆς ὑπερορίας ἀρισταμένους, οἷ μὴ πᾶσα ἀνάγκη, τῷ πρὸς τοὺς πλησιοχώρους μόνω πολέμῳ τὸ πολὺ προσέχειν, ἀλλὰ μὴ πολλοῖς, ὁμοίως μὲν πρὸς πλησιοχώρους, ὁμοίως δὲ πρὸς τοὺς ἐξ ὑπερορίας, καὶ τούτων ἕσσειν οὐς ἀπροσδοκῆτους ἑαυτὰ πάντα τῶν ἐτέρων πολλῶν που καὶ καλλίω καὶ ἀμείνω.

12. Nam cum tributorum tria sint minimum genera, primum servitus, deinde certa sive pecuniæ sive aliarum rerum summa, tum quædam rerum nascentium pars, gravissimum quidem tributi genus est servitus, quippe quod non opes arripiat, sed corpora, nec parvam ipsis præbet exactoribus molestiam, quorum præsentiam quotannis requirit; certa vero summa præter servitutem, magnam etiam habet inæqualitatem, dum et necessario penditur, et sæpe non pro operibus, quando nec facile sit opibus cuiusque tributum exæquare, nec singulorum opes eandem semper obtineant magnitudinem (eadem quidem per partes quotannis sæpius a pluribus exacta longe minorem difficultatem parit) rerum autem nascentium quædam pars cum servitutis minus habet, tum quovis alio tributo, tantundem quod efficeret, multo levior est ipsa temporis ratione (quandoquidem quo tempore fructus a singulis colliguntur, de ipsis petitur fructibus) nec iam æqualitatem habet maximam, dum quisque pro opibus persolvit, quo fit, ut optimum sit hoc tributum, cum et levissimum sit, ut diximus, et æquissimum et si cum æquitate exigatur, reipu-

εἶναι καὶ οἰκαῖον, ἀλλὰ μὴ ξενικόν. Ἄπαντα γὰρ τὰ πολλὰ τῶν ξενικῶν, καὶ στρεφόμενα πολλακίς, αὐτὰ πολέμια ἀντὶ σωτήρων τε καὶ φυλάκων φιλεῖ γίγνεσθαι· τὰ δ' οἰκαῖα καλῶς θεραπεύμενα τῷ παντὶ βεβαιότερά τε καὶ πιστότερα. Τῶν αὐτοργῶν δὲ τὸ πολὺ καὶ οἰκόσιον τῆς στρατιᾶς κατὰ συζυγίας συντετάχθαι, κοινοῖς τε τοῖς τέλει τῶν ὁμοζύγων

α'. Διακεκρίθαι δὲ ἰδίᾳ μὲν πεζοὺς, ἰδίᾳ δ' ἰππέας τῶν στρατιωτῶν (46)· καὶ τοὺς μὲν πεζοὺς ἐς λόχους τε καὶ τάξεις συντετάχθαι ὑπὸ λοχαγοῦς τε καὶ ταξιδάρχους ἀρχουσιν, ἰππέας δὲ ἐς πλᾶς τε καὶ συντάγματα ὑπὸ ἐλάρχαις τε καὶ συνταγματάρχαις· ὥστε ὁξῶς τε ἐν κόσμῳ ἑκασταχῆ παρεῖναι ἢ ἂν δέοι. Μηδ' ἅμα ἀμφοῦ τῶν δυνάμει θεραπεύειν, τὴν τε πεζὴν καὶ τὴν κατὰ θάλατταν, ἀλλὰ τὴν ἐτέρην ἀεὶ, καὶ τούτων, εἴ ἢ τῆς πόλεως τε καὶ γένους, εἴ ἢ τῆς χώρας ἐνδέχοντο φύσις, μᾶλλον τὴν πεζὴν (47), ἢ δεῖσθαι καθ' ἑκάστην ἐλαττομένου, καὶ καθ' ἑκατέρην ἠτάσθαι τὰ πολλά. Τό τε τὰς πεζὰς δυνάμεις ἐπ' ἀνδρῶν ἀγαθῶν στρατηγῶν τε καὶ στρατιωτῶν ἀρετὴν ποιῆσθαι τὸ θαρρῆν, ἀλλὰ μὴ ναυκλήρων τέχναις, ἄλλων τε φύλων ἀνθρώπων· τό τε τῆς γῆς κρατοῦντας αὐτόθεν ἂν τῶν δεῖσθαι· τό τε τῶν ἐπιβαλαττικῶν χωρῶν τῶν πολλῶν

β'. Φόρων δὲ ἐπειδὴ τριττὰ ἤδη, ὡς εἰς ἐλάχιστα διελεῖν, τὸ μὲν ἀγγραῖα, τὸ δὲ τακτὸς ὄρος χρημάτων, εἴτε κέρματος, εἴτε ἄλλων ὀντικνωπῶν, τὸ δὲ βῆτῃ τις τῶν γιγνομένων μοῖρα· ἀγγραῖα μὲν βαρύτερα φόρων, τοῖς φέρουσι πολὺ τὸ δούλειον ἔχων, ἅτε τῶν σωμάτων, οὐ τῶν χρημάτων ἐπιλαμβάνοντες, τοῖς τε πραττομένοις οὐ μικρὰς παραλίτιος ἀγροίας, δι' ἔτους αἰεὶ τοῦ παρεσομένου τε καὶ ἄξοντος ἐπὶ τὰ ἔργα δεομένη· ὁ δὲ τακτὸς χρημάτων ὄρος, πρὸς τῷ δουλείῳ καὶ οὗτος πλείστον αὐτῶν ἔχει καὶ τὸ ἀνώμαλον, ἀναγκαῖος τε φερόντων, καὶ οὐ πρὸς λόγον τῶν δυνάμει τὰ πολλά, χαλεποῦδεντος τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ταῖς δυνάμει ἐκάστιον ἐξισοῦν τοῦ φόρου, καὶ ἅμα οὐδὲ μενουσῶν τῶν δυνάμει ἐκάστοις ἐπὶ τῶν αὐτῶν, κατὰ μικρὰ δὲ καὶ πολλακίς τοῦ ἔτους, καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰσπραττόμενος, καὶ πολλῶν αὐτῶν χαλεπιότερος· ἢ δὲ βῆτῃ τῶν γιγνομένων μοῖρα τὸ τε δούλειον ἦττον ἔχει, παντός τε ἄλλου φόρου τοῦ τῶν ἔσον ἂν δυναμένου, πολλῶν οὗτος κουφότερος κατ' αὐτὸ τὸ εὐποριότατον τῆς ἔρας, ἔνικ' ἂν ἢ συγκρομηθῆ ἑκάστοις τῶν ἐκ γῆς εἴη καρπῶν, καὶ ἀπ' αὐτῶν αἰεὶ τῶν ὑπαρχόντων εἰσπραττόμενος, πρὸς δὲ γε εἴτε καὶ ὁμαλίω-ατος φό-

(46) Τῶν στρατιωτῶν. In hisce Gemistus Aristotelem magis quam Platonem sequitur.

(47) Μᾶλλον τὴν πεζὴν. Traditio per antiqua confirmat Peloponnesum quamvis natura sua ad rem navalem apprime idoneam, utiliore tamen

viribus pedestrius totius Græciæ salutem operam navare et posse et debere. Rerum græcarum historia ipsa nos docet, Spartam, a quo ad rem navalem se applicuisset, pessum ivisse.

ρων, προς λόγον αἰεὶ τῶν δυνάμεων φερόντων ἐκείνων· ὡστ' ἂν καὶ κράτιστος εἴη φόρων οὗτος κουφρότατός τε ὢν, ὡς ἔφαμεν, καὶ ὀμάλωτατος, λυσιτελέστατός τε τοῖς κοινοῖς τῇ δικαιοτάτῃ μοίρᾳ εἰσπραττόμενος. Ἦτις δ' ἂν δικαιοτάτῃ γένοιτο κατὰ λόγον μοῖρα, ἐνθὺνδε ἔστι λογίζεσθαι.

ιγ'. Τοῖς ἐκ γῆς καρποῖς τριῶν δεῖ τούτων πρὸς τὴν φορὴν, ἐργασίας, τῶν τελῶν, δι' ὧν περ ἐργάζονται οἱ ἐργασόμενοι, βοῶν, ἀμπέλων, βοσκημάτων, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιουτοτρόπων, καὶ τῆς τούτων φυλακῆς. Ὅστε καὶ τρισὶν ἂν προσήκοιεν κατὰ τὸ δίκαιον, τοῖς ἐργαζομένοις, τοῖς τὰ τέλη παρεχομένοις τοῖς ἔργοις, καὶ τρίτοις τοῖς φύλαξί τε τῶν ὄλων καὶ σωτήρσιν, οὗς βασιλέας τε καὶ ἡγεμόνας, ἄλλους τε ἄρχοντας ἔφαμεν. Τοὺς οὖν αὐτουργοὺς τοὺς οἰκείους τοῖς τέλεσιν ἐργαζομένους, ἐξουσίας οὐσης σφίσι δπη τε γῆς καὶ ὅπως βούλοιντο ἐργάζεσθαι, ἔχοντας τὰς δύο μοίρας, τὴν μὲν τῇ ἐργασίᾳ προσήκουσαν, τὴν δὲ τοῖς τέλεσι, τὴν τρίτην τῷ δημοσίῳ τε καὶ τοῖς τὴν φυλακὴν τῶν ὄλων ἐπιτετραμμένοις ἀποπέρειν, ἀπάσης ἄλλης εἰσφορᾶς ὅτι μὴ ἀξία· λόγου καὶ λειτουργίας ἀφαιρέμενους. Καὶ καὶ σίτησιν ἅμα τοῖς ἐπὶ τῶν κοινῶν τεταγμένοις

ιδ'. Τὴν δὲ τοῦ βίου δίαίταν τοῖς τε ἄλλοις πολιταῖς, καὶ μάλιστα ἄρχουσι, μὴ πολυτελεῖ, ἀλλὰ μετρίαν εἶναι· ξενικῶν μὲν ἐσθῆτων ἄλλων ματαῖων καὶ ἀνωφελῶν ὀλιγωροῦσι, πρὸς δὲ τὸν πόλεμον πᾶσι τεταγμένοις, καὶ τὰς ἐνταῦθα φερούσας θεραπεύουσι παρασκευάς, ἀ· ἀνάγκη μειοῦσθαι τε καὶ ἀσθεσιέρως ἴσχειν, ἀλλοσεῖ τῇ ἐξαναλουμένῳ τῶν δαπανῶν. Τοὺς ἐκ τῆς χώρας καρποὺς μὴ ἐξείναι ἐξάγειν, ὅπη τε καὶ ὅπως τις βούλοιοτο, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τῇ ἡμισείᾳ πρὸς γε ἐνσπένδους τῶν ξένων τὸν βουλόμενον ἐξάγειν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ἐξαχθισομένοις, ἢ εἰ ἐν μὴ μείονι ἢ διπλασίᾳ χρεῖα, εἰ ξένοι εἴεν τῶν πολιτῶν. Σιδήρου δὲ μόνου, καὶ ὀπλων, καὶ εἰ δὴ τι ἄλλο τῶν ἀναγκασιότατων, ἀλλαττόμενον, ἐξείναι ἐξάγειν μὴ τελούοντα μηδ' ὀτιοῦν. Νομίσματι μὴ εὐδιαφθόρῳ χρῆσθαι, μηδὲ ξενικῶ, ἢ δεκεῖν ἂν ποιηρᾶ καὶ ἀλιτορίᾳ χρῆσθαι· καὶ τῇ πολιτείᾳ. Οὐδὲ γὰρ φαῦλον εἰς γε πολιτείας λόγον μέρος ἂν καὶ τὸ νόμισμα ξυμβάλλεσθαι. Τὰς ζημίας μὴ ἀλλοκότους μηδὲ βαρβαρικὰς ποιῆσθαι τῶν ἐξαμαρτανόντων εἴη τοῖς ἀμαρτήμασιν, ὡστε καὶ κεκολασμένους ἥκιστα ἂν ἐξαμαρτάνειν τοῦ λοιποῦ. Ἐπεὶ τὸν γε ἀνάτοις ἐλευθέρων ἀφίεναι τὴν ψυχὴν σώματος, ἢ μὴ καλῶς ἦδει κεχρησθαι, ἢ λωθωμένους ἀναπήρῳ καὶ ἀχρήστῳ σώματι αὐτῷ τε καὶ τῇ ἄλλῃ πόλει ἀναγκάζειν

ιε'. Καὶ πολιτείας μὲν σπουδαίας νόμοι οὗτοί τε καὶ τοιοῦτοι ἔτεροι, καὶ μείζους· καὶ ἐλάττους· ὧν περ κεφαλαῖον ἀπάντων περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόξαν ἡκριθῆσθαι καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ (48), μάλιστα δ' ἐκεῖνα τρία τε καὶ κυριώτατα· ἔν μὲν, εἶναι τι θεῖον ἐν τοῖς οὖσι προὔχουσαν τινα τῶν ὄλων οὐσίαν· δευτέρου τὸ θεῖον τοῦτο καὶ ἐπιμελὲς εἶναι ἀνθρώπων, ἀπαντὰ τε τὰ ἀνθρώπινα ὑπὸ τούτου, καὶ μείζω καὶ ἐλάττω, διοικεῖσθαι· τρίτου κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διοικεῖν ἕκαστα ὀρθῶς αἰεὶ καὶ δικαίως, μὴ ἐξιστάμενον μηδαμῇ τοῦ περὶ ἕκαστον καθήκοντος,

A *hlicæ utilissimam. Quæ porro æquitas hic pro re locum habeat, hinc licet animadvertere.*

13. *Terræ fructus tria potissimum requirunt, operas, sumptus operis præbendos, ut boves, vineas, armenta et similia, et horum custodiam, quapropter etiam tribus jure debentur, operis, sumptuum dominis, ac denique custodibus universorum et servatoribus quos reges, principes, aliosque præfectos diximus. Rustici ergo qui suis laborant sumptibus, cum liceat ipsis quocunque loco terrain quovis pacto colere, duabus fruentes partibus, altera operis, altera sumptibus debita, tertiam reipublicæ et custodibus universorum præsent, omni alia collatione quacunque omnique ministerio vacantes, atque hæc sit justissimum tributum, præmium simul ac dimensum publicis ministris futurum. Ac de tributis quidem hactenus.*

τούτων δικαιοτάτων γίνεσθαι φόρον, γέρας τε ἄξιον λειτουργίῳ. Καὶ περὶ μὲν φόρων τοσαῦτα.

14. *Vivendi porro ratio cum reliquorum civium tum præfectorum maxime non sumptuosa, sed moderata sit, sic ut peregrinas quidem vestes et nugas alias negligent, ad bellum autem sint omnes compositi, quique huc pertinent apparatus, diligenter procurent, quos quidem, cum alio sumptus transferuntur, diminui oportet ac deteri. Terræ fructus nemini liceat, quocunque velit, nisi alteram partem pro vectigali pendat, evohere, ad socios quidem evehere liceat; sin quis ferro, vel armis, vel alia re necessaria velit mutare, nihil pendat. Moneta nec improba nec peregrina utamur, ne videamur etiam prava et aliena uti republica, siquidem non parvum in republica momentum habet monetæ ratio. Soutes ac barbarico more multentur et post multam minimum deinceps peccent; nam qui videntur insanabiles esse eos de medio præstat auferentes, animam corpore liberare, quo non recte novit uti, quam illos mutilantes, hanc tum corpori mutilo atque inutili, tum reliquæ civitati alligare.*

ἔχειν δοκοῦντα πολὺ κάλλιον ἀπαλλάττοντας τοῦ βίου ἢ δεῖ κεχρησθαι, ἢ λωθωμένους ἀναπήρῳ καὶ ἀχρήστῳ ἐνδοξέσθαι.

15. *Atque hæc quidem probæ sunt reipublicæ leges, aliæque similes; caput autem hominum est omnium de Deo recte et publice et privatim sentire, maxime autem hæc tria, primum, esse Deum quemdam, præstantissimam omnium naturam, deinde, hunc et homines curare et res omnes humanas tum magnas tum parvas regere, tum arbitrio suo cuncta illum recte justequè semper administrare, nusquam ab officio deflectentem vel alia de causa, vel hominum donis delinitum, quibus non indigeat. Quæ cum ita se habent consequitur illud, ut in*

(48) Καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ. Cf. l. x. de Leg.

enitu sacra donariaque modo et pietate adhibitis offerant, velut inde bonum omne proficisci fatentes, nec vel minus præstantes, aut duarum, aut alterius saltem duarum impietatis formarum opinionem sibi comparent vel nimio sumpto et privata domo: et rempublicam perdentes, quasi donariorum quilibet proficeret magnificentia, nec amplius quid offerre, sed redimere visi, tertio se impietatis generi obstringunt. Has demum sententias publice privateque confirmatas ac necessario virtus et honesti omne studium acquiritur.

ων ἐστὶν, ἀλλ' ὡς ὠνούμενων δόξαν παρεχόμενους, τῷ τρίτῳ εἶδει τῆς ἀσεβείας ἐνεχέσθαι. Ταῖς δὲ τοιαύταις δόξαις ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ νομιζομέναις καὶ κρατούσαις ἀμήχανον μὴ οὐ καὶ ἀρετὴν ἐπεσθαι πᾶσι παρ' οἷς ἂν τύχῃσι κεκρατηκυῖαι, καὶ πᾶσαν τὴν περὶ τὸ καλὸν σπουδῆν.

46. A: vitium quolibet et maxima mortalium peccata de contrariis nascuntur sententiis. Semper enim existunt nonnulli pravis opinionibus imbuti, et vel nullum esse prorsus Deum arbitantes, vel ut sit, res tamen humanas negligere, vel denique ut sit atque curet, corrupti nihilominus posse, sacrisque ac donariis delinitum nonnunquam ab officio despectore. Ab his enim duabus inter se contrariis de Deo sententiis, tanquam fontibus, duo procedunt vitæ genera plurimum inter se dissidentia; quorum alterum virtutem vel solum, vel quoniam ponit bonum, alterum voluptatem. Etenim cum hominis natura partim divina sit, partim humana (quod omnibus et Græcis et Barbaris vel aliqua præditis mente visum fuit) divinitatem quidem animo, humanitatem autem exprimentem corpore; qui quidem divinitatem lucem secum, cum recte de cognata natura senserint, tum ad virtutis morinam vitam omnem direxerint, boni sunt omnino inter homines auctores, qui vero mortali ac ferina parte ducti, cum de Deo secus senserint, tum ad voluptatem retulerint omnia, magnorum contra sunt auctores malorum. Inter hos medii sunt et qui gloriæ student, et qui divitiis; cum simulacrum illa sit virtutis, hæc voluptates concinnent βίου, τὰ μεγάλα αὐ πανταχῇ ἀπεργάζονται κακὰ. καὶ οἱ περὶ χρήματα· δόξης μὲν ἀρετῆς καὶ τοῦ ἡδονᾶς.

47. Et in eorum quidem numero, qui virtutem sunt amplexi, cum alii s. oculis omnibus existere, tum Amphitryonis s. Hercules, quem diximus bona reipublicæ constitutione virtutisque studio Græcis conciliato, celeberrimos illos reddidisse, cum sibi primum ipsi virtutem crebris laboribus et certaminibus comparasset: Lycurgus item Lacedæmonius qui fratre rege sine liberis mortuo, cum conjux, cum gravidam se norat, ad ipsum se, fetu abolito, regnum una cum matrimonio delaturum recepisset, re non concessa, quoniam justitiæ repugnabat fratrisque filio tum vita conciliata, tum paterno dominio restituto, aliquanto post tempore legislator a suis constitutus præfata illa reipublicæ

(49) Ὁσείας καὶ θνητῆς. cf. Platonis Philebus, ubi de eadem materia fusius, neque vero melius agitur.

A μῆτ' οὖν ἄλλως μῆθ' ὑπ' ἀνθρώπων διάφοις ἢ τισιν ἄλλοις ὁμιουόμενον τε καὶ παρατριπέμενον· οὐ γὰρ οὖν ἐνδεὲς εἶναι ἀνθρώπων. Οἷς ἔχουσιν οὕτως ἐπιταί καὶ τὸ τὰς πρὸς τὸ θεῖον ἀγιστείας, οὐσίας τε καὶ ἀναθήματα, μέτρια τε καὶ ἀπ' εὐταβοῦς τῆς γνώμης τελεῖν, ὁμολογίας δὲνα ξύμβολα τοῦ ἐκείθεν ἡμῖν εἶναι τὰγαθὰ· καὶ μῆτ' ἐκλείποντας, ἢ τοῖν δυοῖν, ἢ θατέρου γούν τοῖν προτέροιον εἶδοῖν τῆς ἀσεβείας ἐνεχομένων, δόξαν παρέχεσθαι· μῆθ' ὑπερβολαῖς δαπανῶν τοὺς τε ἰδίους οἴκους καὶ τὰ κοινὰ φθείροντας, ὡς τι πλέον ποιήσοντας τῇ πολυτελείᾳ τῶν ἀπαρχῶν τε καὶ ἀναθημάτων, μῆθ' ἀπαρχομένων τῷ τρίτῳ εἶδει τῆς ἀσεβείας ἐνεχέσθαι. Ταῖς δὲ τοιαύταις δόξαις ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ νομιζομέναις καὶ κρατούσαις ἀμήχανον μὴ οὐ καὶ ἀρετὴν ἐπεσθαι πᾶσι παρ' οἷς ἂν τύχῃσι κεκρατηκυῖαι, καὶ πᾶσαν τὴν περὶ τὸ καλὸν σπουδῆν.

B ις'. Κακία δὲ πᾶσα καὶ τὰ μεγάλα ἀνθρώποις ἁμαρτήματα ἀπὸ τῶν ἐναντίων γίνεται αὐτοῦ δοξῶν. Γίνονται γὰρ αἰεὶ τῶν ἀνθρώπων ἐνίοι οὐχ ὑγιῶς περὶ ταῦτα ἔχοντες· οἱ μὲν οὐδ' εἶναι τι τὸ παράπαν θεῖον ἐν τοῖς οὐσι νομίζοντες· οἱ δ' εἶναι μὲν, μὴ φροντίζουσιν δὲ μῆδὲ τῶν ἀνθρωπίνων· οἱ δὲ καὶ εἶναι καὶ ἐπιμελεῖσθαι, παραιτητὸν δ' εἶναι, καὶ τισὶ εὐχαις καὶ ἀναθήμασι καὶ εὐχαῖς κηλοῦμενον, μὴ ἀκριβοῦν ἐκάστοτε τὰ δίκαια. Ἀπὸ γὰρ τούτων δυοῖν δυοῖν ἀλλήλοισιν ἐναντίοισιν εἶδοῖν τῶν περὶ τὸ θεῖον δοξῶν, οἷον περὶ ἀπὸ πηγαῖν, δύο βίου προαιρέσεις πρότερον ἐναντιωτάτω ἀλλήλοισιν· ἡ μὲν τῶν μόνων, ἢ μάλιστα τὸ καλὸν τιθεμένων ἀγαθῶν, ἢ δὲ τῶν τὴν ἡδονὴν τέλος τοῦ βίου ποιοῦμένων. Ἐπεί γὰρ ἔστιν ὁ ἀνθρώπος ζῴοντις; τις φύσις ἐκ τε θείας οὐσίας καὶ θνητῆς (49), ὡς δοκεῖ δὴ πᾶσι καὶ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων τοῖς γε καὶ ἰσχυροῦν νοῦ μετέχουσι, καὶ τὸ μὲν θεῖον αὐτοῦ ἢ ψυχὴ ἐστὶ, τὸ δὲ θνητὸν τὸ σῶμα· οἱ μὲν ἂν τῶν ἐν αὐτοῖς θεῶν κεκρατηκέτι ἐπισκόπουσιν, τὰς τε περὶ τὴν συγγενῆ οὐσίαν ἡκριβωκότας εἰς δόξας, καὶ ἀρετὴν, καὶ τὸ κάλλος παντὸς τοῦ βίου προσθησαντο, πάντα ἀγαθὰ ἐν ἀνθρώποις ἀπεργάζονται· οἱ δ' ἂν ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς θνητοῦ καὶ θηριώδους κρατηθέντες τὰς τε περὶ τὸ θεῖον δόξας ἁμαρτάνουσιν, καὶ ἡδονὴν τὸ πᾶν δοῦν τοῦ βίου μεταξὺ αὐτῶν καὶ οἱ τε περὶ δόξαν ἐσπουδαχότες, καλοῦ οὐσίης εἰδώλου, χρημάτων δὲ παρασκευῶν ἐφ'

ις'. Τῶν μὲν οὖν περὶ τὸ καλὸν ἐσπουδαχόντων ἄλλοι τε ἐγένοντο ἐν τῷ παντὶ αἰῶνι, καὶ Ἡρακλῆς ποτε ὁ Ἀμφιτρύωνος, ὃν εὐνομίαν τε καὶ ζῆλον τῶν κατ' ὦν ἔφαμεν τῶν τῶν Ἑλλήνων ἐμπεποιήματα γένει, ἐνοξόστατον ἐν τῇ οἰκουμένη ἀποφύει· αὐτῶν πρότερον τὴν ἀρετὴν συχνοῖς τοῖς πόνοις καὶ ἀθλοῖς περιποιησάμενον· καὶ Λυκούργος ὁ Λακεδαιμόνιος, ὃς ἀδελφοῦ βασιλέως ἀπαίδος τέως τελευτήσαντος, ἐπειδὴ ἡ νόμφη κείνῃ αἰσθημένη, ἐπηγγέλλετο ἐπὶ τῷ αὐτῆς γάμῳ, διαφείρασα τὸ ἐμβρυον, τὴν βασιλείαν αὐτῷ περιποιήσεν, οὐ προσέμενος τὴν πρᾶξιν, ἐπειδὴ οἱ μὴ μετὰ τοῦ δικαίου ἐγένετο, ἀλλὰ τῷ ἀδελφοῦ παιδίῳ πάσῃ μηχανῇ τό τε ζῆν περιποίησας, καὶ τὸ γέρας τὸ πατρῶν ἀποδοῦς, ἔπειτα

χρόνῳ ὑστερον νομοθέτης ὑπὸ τῆς πόλεως αἰρεθείς, **A** καὶ τὴν ὑπὸ πάντων ἐπαινουμένην ἐγκαταστήσας πολιτείαν αὐτῆ, εὐδοκίμωτάτην πόλεων ἐν τε Ἑλλησι καὶ βαρβάρους ἀπέφηνε· καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδόνων βασιλεὺς, ὃς δι' ἀρετὴν τε καὶ φρόνημα ἡγεμονεύσας Ἑλλήνων, Ἑλλησί τε ὁμοῦ καὶ Μακεδόνων δὲ Κύρος ὁ Πέρσης, ὃς Πέρσας τοὺς αὐτοῦ πολίτας δι' ἀρετὴν αὐτοῦ ἅμα μὲν τῆς Μήδων ἀπήλλαξε δουλείας, ἅμα δὲ καὶ τούτων τε καὶ τῆς ἄλλης Ἀσίας ἡγεμόνας ἀπέφηνε.

ἰη'. Τῶν δ' ἐτέρων ἄλλοι τε καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Πριάμου ὁ Πιεύς, ὃς ἐν τῇ κρίσει τῶν θεῶν τῆ αἰρέσει τῆ τῶν βίων, ὑπεριδὼν μὲν Ἦρας, τῆς ἀρετῆς ἐφόρου Θεοῦ, ὑπεριδὼν δὲ Ἀθηνας, τῆς δόξης αὐ προεστηκυίας, Ἀφροδίτην, ὡς δὴ ἡδονῆς οὖσαν **B** Θεῶν προυκρινέ τε καὶ προελλετο. Τοιγάρτοι βασιλείας μὲν ὑπὸ Ἦρας διδομένης ὀλιγωρήσας τοῦ μακαριωτάτου βίου τοῦ κατ' ἀρετὴν, καὶ κράτους· αὐ πολέμων ὑπὸ Ἀθηνας, τοῦ φιλοτιμίου βίου, καὶ περὶ τὴν δόξαν ἔχοντος, Ἀλένην δὲ τὴν Τυνδάρω θυγατέρα, Μενέλεω δὲ γυναῖκα τοῦ Ἀτρείω· τὴν Λάκαιναν, δῶρον ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀδίκῳ κρίσει εἰληφώς, ὡς δὴ κεφάλαιον οὖσαν ἡδονῆς, καλλίστην μὲν τῶν τότε δοκῶσαν τὴν ἰδέαν, τὴν δὲ ψυχὴν ἄλλως αἰσχίστην καὶ μοιχεύτριαν, πρὸς ταύτῃ αὐτὸν τε ὁμοῦ καὶ τῆ πατρίδα προσεπώλεσε. Καὶ Σαρδανάπαλος δὲ ὁ Ἀσσύριος, ὃς διὰ μαλακίαν καὶ τρυφὴν Ἀσσυρίους μὲν τοῖς αὐτοῦ πολίταις τὴν τῆς Ἀσίας ἀπώλεσε ἡγεμονίαν, Μήδοις δὲ παρακεχωρήκει. Καὶ Ῥωμαίων δὲ Νέρων, ὃς ἄλλα τε δεινὰ καὶ ἀνόσια ἐργασάμενος, **C** καὶ τὴν μητέρα ἀποκτείνας, τελευτῶν καὶ αὐτὸν ἡμέλησε μὲν, διὰ δὲ τὴν τότε ἔτι Ῥωμαίων ἀρετὴν οὐχ ὀδῶ· τε διαφθεῖραι ἐγένετο.

ιβ'. Καὶ δ' ἄλλοι δ' αἰεὶ γίνονται συχνοὶ καὶ δυναστῶν καὶ ἰδιωτῶν τούτου τοῦ κόμματος (50), καὶ μεῖζον ἔως καὶ ἐλάττω ἐξαμαρτάνοντες· ὧν κάκετι, ὅτ' τὸ μὲν δίκαιον καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ κοινῶν ἀγαθῶν σκιάν καὶ ὄνοματ' ἄλλως ἡγῆται, πρὸς δὲ τὸ χρυσιον καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοιαῦτα κεχῆνασι, τὴν εὐδαιμονίαν ἐσθῆσι καὶ ἀργύρῳ καὶ χρυσοῦ μετροῦντες, καὶ τῇ παρ' ἡμέραν βρασιῶν καὶ τρυφῆ, τὴν δ' ἀσφάλειαν σφῶν τε αὐτῶν ἅμα καὶ παιδῶν καὶ ὄλης τῆς πατρίδος, καὶ ἐλευθερίαν, παρ' οὐδὲν ἡγούμενοι. Εἰσι δ' οἱ καὶ ἕως μὲν ἂν χρυσοῦ καὶ τῶν τοιούτων τὸ πρᾶγμα καθαρεύῃ, καὶ κατ' αὐτὸ σκοπῶσι, δεινότεροι ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας ῥήτορες εἰσιν· ἐπειδὴν δὲ που χρυσιον σφίσις ὑποφανῆ, **D** ἢ τι ἄλλο ἄξιον χρυσιου, πεπέδιγται εὐθὺς ἢ γλῶττα, ἐμπέφυραται τὸ στόμα, καὶ πρὸς μὲν τὰ δίκαια σεσιγήκασιν, ἐπὶ δὲ τὰναντία πᾶσα ἐκείνη μεθέστηκεν ἢ δεινότης. Ἵπὸ γὰρ τούτων καὶ τῶν τοιούτων διοικούμεναι αἱ πόλεις, κακῶς πράττουσιν ἐκάστοτε, οἱ δὲ τῶν σποδαιστικῶν ἂν ἐγκαθεστῶτων νόμων κυρίων διτων, ἀλλὰ πάντων εἰκῆ καὶ ἀδιακρίτων κυρομένων. Ἐπεὶ τοι οὐ σπουδαίων ἄρα δεῖ νόμων μόνον πᾶσις ἐκάστοτε, ἀλλὰ καὶ κυρίων· κύριοι δ' αὐ γίνονται οἱ νόμοι διὰ τῆν τῶν ἀρχόντων ἀρετῆν, ἢν δὲ τρισὶ τῆς θεοσεβείας μάλιστα καὶ κυριωτάτοις εἶδουσιν ἐφαμεν ἐπεσθαι.

constitutione introducta, celeberrimam ipsam urbem cum inter Græcos. tum inter Barbaros reddidit. Alexander quoque rex Mæcedonum qui per virtutem simul et animi magnitudinem Græcorum princeps effectus, ipsis pariter et Macedonibus Asiæ comparavit imperium, nec non inter Barbaros Persa Cyrus qui Persas suos virtute propria cum tyranni le Medorum liberavit, tum et horum et Asiæ reliquæ dominos constituit.

18. In altero vero numero cum alii recensentur, tum Alexander Trojanus, Priami filius, qui in dearum iudicio, vitæque generum electione, tum Junone contempta virtutis præside, tum auctore gloriæ Minerva, Venerem voluptatis deam prætulit. Quapropter neglectis tum regno a Junone concessa, vita cum virtute et felicitate conjuncta, tum a Minerva oblata victoria bellica vita gloriosa, Pelæna vero Lacæna Tyndarei filia, Menelai Atridae conjuge, præmiis tam iniqui iudicii accepta, tanquam voluptatis colophone, ut corpore omnium pulcherrima, sic animo turpissima et adultera cum hac se simul et patriam pessumdelit; Sardanapalus item Assyrus qui per molliem et luxum Asiæ imperium Assyriis quidem suis ademit, Medis autem concessit, nec non de Romanis Nero, qui cum aliis gravibus et nefandis perpetratis, tum occisa matre, seipsum quoque tandem malum male perdidit; nam patriam cupiebat quidem, sed præ Romanorum virtute nondum poterat evertere.

κακῶν κακῶς προσεπολωλέκει. Τὴν γὰρ πατρίδα οὐχ ὀδῶ· τε διαφθεῖραι ἐγένετο.

19. Ac sæpe plures existunt hujus generis tum inter principes tum inter privatos, alii gravius aliis peccantibus; in his etiam illi, qui justitiam quidem et veritatem et bonum commune pro umbris ducunt, auro autem ac similibus inhiant, felicitatem quidem in vestibus, auro, argento luxuriose quotidiano ponentes, propriam vero simul et liberorum et patriæ totius libertatem ac securitatem, negligentes. Quidam etiam, donec auro et similibus res caret, ac per se consideratur, vehementissimo justitiam et veritatem defendunt: sed simul atquo vel aurum vel auri quid simile micuerit, mox et lingua ligatur et os obturatur, ac de justitia quidem silent, ad contraria vero omnis illa convertitur vehementia. Siquidem ab his et hujus generis hominibus cum reguntur respublice semper sunt infelices, quando ac probissimæ quidem late leges habentur ratæ, sed omnia temere permiscuntur. Non enim tantum probas leges requirunt respublicæ, sed etiam ratas, quales quidem per virtutem principum existunt, quam tria præcipua genera diximus consequi.

(50) Τούτου τοῦ κόμματος. Cf. Plat. De leg. viii.

20. Postquam autem alia re nulla, quam salute nunc indigemus (non enim nos latet, quo res ex amplissimo Romanorum imperio devenerint; quibus duæ tantum in Thracia relictae sunt urbes, et Peloponnesi pars aliqua, ac si qua restat etiam insula) salutem autem civitatum duntaxat e proba republica diximus proficisci; respublica nobis et legibus præstantissimis et moderatoribus quam fieri poterit optimis erit emendanda. Etenim quanto res nostræ pejori sunt loco et infirmiores cum potentioribus hostibus committitur, tanto magis reipublicam potioram decet nos opponere quæ reliquorum exæquet imbecillitatem. Quibus autem rationibus optima constituatur respublica jam diximus, potissimis quibusque et ad rem præsentem maxime pertinentibus expositis, iisque non valde difficilibus. Quæ enim res ex unius voluntate effectum suum vel sortiuntur, vel amittunt, non debent pro valde difficilibus haberi.

21. Unius porro voluntatem tuam potissimum judico. Etenim si tibi, qui princeps noster es, et maxima polles potentia, præclaræ alicujus rei gerendæ Deus amorem inspiraverit, cum virtutem atque honestatem exacte secteris, non difficulter hæ res constitui poterunt, nec amplius erit de salute nostra desperandum. Siquidem in hoc posita omnia sunt, ex eoque vel salus nostra vel pernicietas dependet. Etenim si quam rem præclaram et magnam cupias gerere, nihil vel præclarius, vel majus tum salute gentis, tum regni securitate facile repereris, hæc autem non nisi probæ reipublicæ constitutione parantur, ea porro non alia ratione, quam quæ modo fuit a nobis exposita, componitur, quamque omnes ubique laudatæ sunt civitates secutæ.

σπουδαιοτάτη γένοιτ' ἂν πολιτεία ἢ ταύτη ἢ περ ἄρτι νομηθεῖσαι πόλεις μάλιστα ἐχρήσαντο.

22. Ac si duntaxat ipse volueris, et hoc fueris animo, nullo negotio socios operis invenies, probiores quidem primos numeribus destinans, reliquos autem benefactis et multis corrigens; ac duobus his tum cupiditate bonorum, tum contra peccantes ira rite usus, siquidem nec absentia bonam cuiquam licet adipisci, nisi cum labore desideret nec præsentia servare, nisi rationi ira obtemperet. Ac reipublicæ constitutionem, si videtur, a consultoribus ordire, eosque tibi cum aliis tum numero instructissimos quemadmodum præcepimus, constitue, siquidem hinc æquum est incipere, cumque majori parti visum quid fuerit, ita demum rerum mutationem et emendationem aggredi. Neque illos lateat, quanto res nostræ versentur in discrimine; quantumque salutis indigi simus, nec eam nisi emendata republica possimus consequi. Nam et qui ægrotant, si consuetæ vivendi ratione læduntur,

(51) *Τὰ πράγματα.* Quas memorat duas civitates, Selymbria procul dubio ac Mesembria sunt. Plures

α'. Ἐπεὶ δ' οὐδενὸς ἄλλου ἡμῖν ἐν γε τῷ παρόντι δεῖ, ὡς σωτηρίας καὶ τοῦ σώζεσθαι (ὀρώμεν γὰρ οἱ ἡμῖν ἐκ τῆς μεγίστης Ῥωμαίων ἡγεμονίας κεχώρηκε τὰ πράγματα (51), οἷς, ἀπάντων οἰχομένων, δύο πόλεις μόνω ἐπὶ Θράκης περιέλειπται, καὶ Πελοπόννησος, οὐδὲ ξύμπασα αὕτη γε, καὶ εἰ δὴ τι ἐτι νησίδιον ὦν ἐστὶ). Τὸ δὲ πόλεις σώζεσθαι ἐξ οὐδενὸς ἄλλου ἢ σπουδαίας πολιτείας, ἂν περιγίγνεσθαι ἔφαμεν, τὴν πολιτείαν ἐπανορθωτέον ἡμῖν νόμοις; τε τοῖς σπουδαιοτάτοις καὶ ἀρχουσιν ἐκ τῶν δυνατῶν τοῖς ἀρίστοις. Ὅσῳ γὰρ ἡμῖν χειρὸν ἔσχηκε τὰ πράγματα, καὶ ἀσθενεστάτοις πρὸς δυνατωτάτους; τῶν πολεμίων συμβάλειν ἀντιτάττεσθαι, τοσοῦτω μάλιστα καὶ τὴν πολιτείαν ὡς σπουδαιοτάτην ἀντιτιθέναι δεῖ, τὴν ἀσθένειαν τὴν τῶν πραγμάτων ἀνισώσουσαν. Δι' ὧν δὲ καὶ οἶον σπουδαιοτάτη γίγνεται πολιτεία, ἔφαμεν ἤδη αὐτὰ τὰ κυριώτατα, καὶ πρὸς τὴν παρούσαν ἂν τῶν πραγμάτων χρεῖαν λυσιστελέστατα ἐκθέμενοι, ἃ οὔτε πάνυ χαλεπὰ· οἷς γὰρ ἐπὶ μιᾷ ψυχῇ ἐστὶ τὸ γενέσθαι τε καὶ μὴ, οὐ δὴπου οὔτε ἀδύνατα ταῦτα γε οὔτε πάνυ χαλεπὰ.

κα'. Ψυχὴν δὲ δὴ μιᾶν τὴν σὴν φημι μάλιστα. Εἰ γὰρ σοι νῦν ἡμῶν δυνεὶ ἡγεμόνι, καὶ τὴν μεγίστην ἐν ἡμῖν δύναμιν κεκτημένῳ, ἔρωτα Θεὸς ἐπιπνεύσει τοῦ μέγα τέ τι καὶ καλὸν ἐν τῷ βίῳ διαπραξασθαι, ἐκείνης τῆς αἰρέσεως γνησίως; καὶ εὐκρινῶς γενομένῳ τῆς περὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ καλὸν, οὐ χαλεπὰ ταῦτα ζυστῆναι, εὐθ' ἢ ἡμέτερα ἐτι σωτηρία ἀνέλπιστος. Ἄλλ' ἐν τούτῳ τὸ ἅπαν ἐστὶ, καὶ τὸ σώζεσθαι ἢ ἀπολείσθαι τὰ ἡμέτερα ἐκ τούτου ἤρτηται. Εἰ γὰρ ζητήσῃς ὃ τι ποτ' ἂν μέγα καὶ καλὸν ἐν τῷ βίῳ διαπραξάσῃ, οὐ βραδίως ἂν εὐροῖς οὔτε μείζον οὔτε κάλλιον τοῦ τὸ γένοι; τε ἂν σώσαι, καὶ τὴν βασιλείαν ἐκ τῶν ἐνότων ἀσφαλίσασθαι. Ἀσφαλίσασθαι δὲ ἄλλως οὐκ ἐστὶν ἢ πολιτείαν σπουδαίαν ἐγκαταστήσαντα· οὐδ' ἄλλως ἢ γε διεληλύθαμεν, ἢ καὶ αἰ ἐν τῷ παντὶ ἤδη αἰῶνι εὐ-

κβ'. Εἰ δ' αὐτὸς μόνον ἰθελήσῃς, καὶ τῇ γνώρῃ ταύτῃ τράποιο, οὐ χαλεπῶς ἂν οὐδὲ τῶν συγκαταπραξόντων εὐπορήσῃς. τοῖς μὲν οὖσι; τῶν χρησιωτέρων προτέροις; ἐπὶ τὰς λειτουργίας; χρώμενος; τοὺς δ' ἄλλους; πεῖθοι καὶ εὐεργεσίαις; καὶ ζημίαις; διορθούμενος; δούσιν δὲ τούτοις κατὰ λόγον χρώμενος; ἐπιθυμίᾳ τε τῶν καλῶν, καὶ θυμῷ κατὰ τῶν ἐξαρμαρτανόντων. Ὡς οὐκ ἐστὶν ἄλλως; οὐτ' ἄπονη ἀγαθὰ κτήσασθαι ἢ ἐπιθυμήσαντά τε καὶ περὶ αὐτὰ πραγματευσάμενον, οὔτε παρόντα ἀγαθὰ φυλάξει, ἢ θυμῷ κατηκίψῃ λόγου χρώμενον. Καὶ πρώτου γε τῶν πολιτευμάτων, εἰ δοκεῖ, ἀπὸ τοῦ περὶ τῶν συμβούλων ἀρξαι, καὶ τούτους; σαυτῷ, τοῖς τε ἄλλοις; καὶ τῷ πλήθει ὡς ἰκανωτάτους; ἢ ἔφαμεν, κατὰ τῆσιν (ἔνθεν γὰρ ἀρχεσθαι καλόν); καὶ πλείους; δοκοῦν, οὕτω δὴ τὰ καθεστῶτα κινεῖν καὶ ἐπανορθῶσθαι. Δίδοσκέ τε ἀκαχείνους; ὅπως; ἐν μεγάλῳ κινδύνῳ τὰ ἡμέτερα, καὶ οὐδενὸς ἡμῖν ἄλλου ὡς τοῦ

insuper Sporades in familiarum aliquot Cenuensium ditione erant.

σώσασθαι δεῖ· τοῦτο δὲ οὐχ οἶόν τε, μὴ τὴν πολι- A non aliter sanantur, quam cum hac ommissa commo-
τείαν ἐπανορθωσαμένους. Καὶ γὰρ νοσοῦσιν ἰάν ἢ diorem deligunt.
εἰωθυῖα δίατα μὴ λυσιστελῆ, οὐκ ἔστιν ἄλλη ἀπαλλαγὴ τοῦ δεινοῦ ἢ ταύτης ἐκβάσει ζητῆσαι τὴν λυσι-
τελήσουσιν.

κγ'. Ἐπειτα τὸ πολὺ τῆς στρατιᾶς διακάθαρων, διελῶν Πελοποννησίους χωρὶς μὲν ἐς τοὺς στρατευ-
σομένους, χωρὶς δ' ἐς τοὺς εἰσιόνοντας, ἢ ἂν ἕκαστοι δοκῶσιν ἐπιτηδειοτέρως ἔχειν, ὡς οὐκ ἔστι τῶν αὐ-
τῶν στρατευσομένων τε ὁμοῦ καὶ φορολογησομένων. Οὐ γὰρ οἷός τ' ἔστι σαυτὸν τε ἅμα καὶ τὸ γένος σώζειν, μὴ περιῶν τῶν πολέμιων· οὐδὲ περιεῖναι τῶν πολεμίων, μὴ στρατιᾶν εὐνοῦν τε καὶ φρόνημα ἔχουσιν κτησάμενος μᾶλλον ἢ κλειῶ. Φορολογουμένην δὲ στρατιᾶν τό τε φρόνημα σώζειν ἅμα καὶ τὴν εὐνοίαν παγαλάττον, ἀλλ' ἔρβειν ἀνάγκη τὰ πολλὰ, τὰ τε φρονήματα, τὴν τ' εὐνοίαν στρατιωτῶν φορο-
λογουμένων.

κδ'. Καὶ τοὺς ἄρχοντας δὲ διακαθάραι δεῖ τῶν B καπηλεύοντων, καὶ προειπεῖν μὲν ἅπασιν, μὴ κα-
πηλεύειν μηδ' ἐμπορεύεσθαι τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἄρχοντας τῷ ὄντι εἶναι, ἐπὶ φυλακῇ καὶ σω-
τηρίᾳ προσετηκότας τῶν πολλῶν, οὐ διακονικὰ ἐπι-
τηδεύματα ἐπιτηδεύοντας, καὶ διακόνων πονηρῶν ἀδίκους σταθμίους, καὶ παντὶ ὄντι ἂν δύνωνται τρό-
πῳ. τοῖς τῶν τολαιπύρων αὐτουργῶν πράγμασι λυμαινωμένων. Εἰ τέ τινες καὶ ἐκ καπήλων ἐς τὰς ἀρχὰς παρεωσμένοι εἶεν, καὶ τούτους δὲ, ἂν τινες χρήσιμοι δοκῶσιν, ἢ, πεπαυμένων ἤδη τοῦ καπη-
λεύειν, ἄρχειν, ἢ ἀπεληλάσθαι τῶν ἀρχῶν. Μὴ γὰρ διακεκρίσθαι τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καπήλους μὲν ἀρ-
χουπιν ἀναμειμίχθαι, στρατιωτὰς δ' εἰλωτεύειν, ἐπὶ εἰλωσι δὲ τὰ τῆς σωτηρίας εἶναι, φαυλοτάτης ταῦτα πολιτείας, καὶ οὐδέποτε οὐδὲν μέγα ἢ καλὸν διαπρα- C
ξομένης. Ὅνοις γοῦν οὐ χρώμεθα ἐπὶ τὰ τῶν γενναίων ἵππων ἔργα, οὐδὲ γενναίους ἵππους· ἐπὶ τὰ τῶν ὄνων· οἶμαι δ' οὐδ' ἵπποις τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ τὰ αὐτὰ, ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν πολεμιστηρίοις, ἰδίᾳ δ' ἀχθοφόροισιν ἰδίᾳ μὲν πολεμιστηρίοις, ἰδίᾳ δ' ἀχθοφόροισιν
κων τὰ τοιαῦτα εἶδει διακρίνειν, καὶ μὴ συγχέειν.

κε'. Καὶ τοὺς φόρους δὲ τοὺς πολλοὺς καὶ κατὰ σμικρὰ καὶ ἀνωμάλους τούτους ἀνελών, ἐκείνον ἀντι πάντων κατάστασιν, ὅν τῷ δικαιωτάτῳ λόγῳ ἔφαμεν τρίτην γίνεσθαι τὴν γινομένην μοῖραν, κουφίτα-
τόν τε ὁμοῦ τοῖς εἰσιόνουσιν, καὶ τοῖς κοινοῖς λυσι-
τελέστατον τὸν αὐτὸν ἐσόμενον. Ἡττόν τε γὰρ τις διὰ τοῦτον τὸν φόρον ἀποδράσεται, ἥττόν τε ὑπὸ τῶν πραττομένων ἀδικησεται, ὡς τὸ εἶκος βεβωλομένων D
ἂν ὡς κλειῖστα γίνεσθαι τοῖς εἰσπραθησομένοις, ἵνα δὴ καὶ σφίσι ὡς μειζῶν γίγνοιτο ὁ φόρος. Τῶν δὲ τοιούτων εἰλωτῶν πρῶτα μὲν ἐς τὸν σὸν οἶκον ἐξελθεῖν ὁπόσους ἂν ὀφείξει δεῖν· τοὺς δὲ λοιποὺς τοῖς ἀρχουσί τε καὶ τῶν στρατιωτῶν λογάσιν, ὅπῃ τε ἂν ἐκάστω καὶ ὁπόσους βούλοιο. Κατανείμας δὲ ἀναγκάζειν κατὰ λόγον τῆς νενεμημένης εἰλωτίας τρέφειν ἕκαστον καὶ τοὺς πελάτας, στρατιωτικῶς τινὰς θεράποντας· καὶ μὴ εἰκῆ ἐντροφῆν τοῖς κοινοῖς, μηδ' ἂ οἱ πολέμοιοι εὐζῆναι· ἂν, τὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας δαπάνας εἰκῆ διδύλλασθαι, ταῦτ' αὐτοὺς φαίνεσθαι διαπραττομένους· ἐξελθεῖν τε μάλιστα καὶ σαυτοῦ καὶ τῶν ἄλλων τροφῆν καὶ πο-

23. Deinde majorem exercitus partem expurga, divisim bifariam Peloponnesis in militantes et collationem pendentes, prout singulorum feret ratio; sic ut non amplius iidem simul et militent et pendant. Etenim nec teipsam pariter et gentem servare poteris nisi hostes deviceris; nec hostes devincere, nisi exercitum potius benevolum et animosum quam copiosum habueris. Difficulus autem pendens exercitus benevolentiam simul et animos conservat, sed utrumque fere perdit.

24. Praefecti quoque secernantur a mercatoribus, et cunctis quidem imperetur ne mercaturam vel institoriam deinceps exercent, sed se pro praefectis gerant, reipublicae custodiam et salutem procurantes, non servilia obeuntes officia, et quidem nequam servorum, qui ponderibus injustis et quacunque re alia miseros rusticos damno afficiunt: sin etiam de mercatoribus aliqui fuerint ad magistratus evecti, ii vel relicta mercatura, si fuerint idonei munere fungantur, vel loco moveantur. Oportet enim haec secerni, non praefectos cum mercatoribus permisceri, nec milites agros colere, nec rusticis communem salutem committi, quae sunt omnia reipublicae pravissimae, quaeque nihil unquam magnum vel praeclarum gesserit. Enimvero nec asinis ad equorum utimur opera, nec equis ad asinorum; adeoque nec equis iisdem ad omnia, verum aliis bello, aliis ad sarcinas; at hoc discrimen in hominibus multo magis observandum erat.

χρῶμεθα. Πολλῷ δὴ πρότερον καὶ ἐπ' ἀνθρώ-

25. Tributis quoque multis istis, crebris et inaequalibus sublatis, illud omnium loco reponere quod rerum nascentium tertiam diximus aequissime completi partem levissimum simul pendentibus et reipublicae utilissimum idem futurum. Nam propter hoc tributum nec temere quis aufugiet, nec ab exactoribus injuriam accipiet, dum illi pendentibus quamprimum volunt attribuire, quo videlicet simul tributum crescat. De his autem Hilotis primum tuae familiae quod videbitur opus, seligere; reliquos deinde praefectis et militibus primariis quanto volentes numero concede. Tum vero cogantur singuli pro Hilotarum ascriptorum numero clientes alere, servos videlicet militares, ne pecuniam publicam temere profundant, quaeque hostes in votis habent, ut salutis communis impensae turpiter dissipentur, ipsi videantur procurare, abs te autem atque aliis alimenta ac sumptus grandes avertere, omnia autem in belli apparatus convertere; nemini enim non magis quam regi, aut militum duci magistratunive sumptus incumbunt. Quanto plus etenim ad bellum

gerendum impendunt, eo minus spectati, imo magis A λυτέλειαν· ἐπὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πῖλεμον παρασκευῆς
contemnendi hostibus, et amicis erunt. τὸ ἅπαν τρέφαι· ὡς παντὶ μᾶλλον ἢ βασιλεῖ καὶ
ἡγεμόνι καὶ παντὶ ἄρχοντι προσήκει πολυτέλεια· ὅσον γὰρ τῆς πρὸς τὸν πόλεμον ἀπολλύουσι παρα-
σκευῆς ἄλλοις δαπανῶντες, τοσοῦτον τῆς σφῶν αὐτῶν ἀξίας ἀπολλύουσιν εὐκαταφρονη]·ότεροι (52) μὲν
τοῖς πολεμοῖς, ἀχρηστότεροι δὲ τοῖς φίλοις γυγνόμενοι.

26. Hæc quoque naturæ consideres licet exem-
pla. Aquila rex quidem est avium et Jovi fuit olim
consecratus, minime tamen varias aut fulgentes ha-
bet alas. Pavo contra varius quidem est et fulgens,
sed minime regia natura, pluresque aves aliæ pa-
vone longe viliores colorum sunt varietate distin-
ctæ. Quare videtur, qui vestibus prætextis ac si-
milibus superbit, tanquam pavonis pulchritudine
gloriarī. Jam illud specta, sitne honestius ac jucun-
dus, huc præcipue tendentem, et bello quantum
licet consentem, moderato tum vestitu, tum reli-
quo vivendi modo, hostes quidem contemnere, de
imperio autem ac regno securum esse, an vesic
prætexta involutum tremere et hostes metuere?
Quod si porro pastores essetis, utro modo hac im-
pendetis? utrum partem quidem alteram ipsi con-
sumeretis, altera vero canes robustos aleretis, qui
a ferarum insidiis ovile defenderent, ut eo con-
secrato tum pastores esse, tum fructibus diu frui
possētis: an hoc neglecto, partem quidem alteram
ingurgitaretis et vestimenta prolueretis, altera vero
robustorum loco Melitaos catellos et vulpes aleretis,
aut ursos, ut voracissimas bestias ita parum
intentas custodiær. Istorum enim insidiis grex brevi
dilabitur. Mihi quidem similes aliquot viri vobis
insidias ac fraudem struere videntur, qui libidinum
modum tenent nullum.

φυλακτικῶς; Ὑφ' ὧν ὑμῖν καὶ τῶν ἄλλων ἂν τῶν
διασπασθὲν εὐχθήσεσθαι. Παραπληροῦς γὰρ μοι δοκεῖτε τρέφειν τούτων ἐνίους, τῶν πρὸς κολακείαν
καὶ δόλον ὑμῖν προσφερομένων ἢ συλλήβδην ἅπαντα καταπίεσθαι κεχρησμένων οὐδαμοῦ τε τῆς ἐπιθυμίας
σῆναι δυναμένων.

27. Tu vero, si justitiam exercere et cæteris ut tibi
ipsi prodesse vis et voluptatem sectaris viro ingenuo
dignam, illuc omne studium converte, nihil omittens
neque prætexens, sive quid aut priorum regum alicui,
aut ipsi tibi aliter olim fuit visum, sive quibusdam
non est res placitura; sed cum omnia movens, tum ni-
hil nou ad communem salutem pertinere visum ten-
tans, quando ne medici quidem sua semper possunt
servare decreta, sed cum omnia movent, tum nihil
ad sanitatem pertinens omittunt, ac secant etiam vel
urunt, unacunque interdum vel pedem insuper ob
salutem totius corporis abscindunt. Horum siqui-
dem ipse quedam, si videbitur, cum liceat, perage-
ges, nonnulla ab Augusto imperatore et Patre salu-
tis publicæ causa postulabis, neque tibi ille diffi-
culter ea concedet, cum huc spectare cognoverit,
ingenium simul et impetum divinum admiratus.
Cæterum his, quæ maxime et proxime videntur ad

κς'. Σκέψαι δὲ καὶ ἐκ ταιῶνδε τῆς φύσεως παρα-
δειγμάτων. Ἄετός μὲν βασιλεὺς δοκεῖ τις ὄρνις καὶ
ἡγεμονικὸς, Διὸς τε ἱερὸς κάλαι νερόμιστο· ἥμιστα
μέντοι ποικίλος, οὐδὲ χρυσαυγῆς ἐφυ τὴν πτέρωσιν·
ταῶς δὲ ποικίλος μὲν καὶ χρυσαυγῆς, ἥμιστα δ'
ἡγεμονικὸς τὴν φύσιν. Συχνά τε ἄλλα ὄρνεις ταῶ
πολλῶ φαυλότερα πεποικιλταί τε καὶ διήνησται·
ῶστε κινδυνεύει εἰ τις ἐπὶ ποικίλῳ τε καὶ χρυσο-
πάστῳ σεμνύνεται ἐσθῆτι καὶ τοῖς τοιοῦτοις, ἐπ'
οὐδὲν σεμνοτέρῳ ἢ ταῶ κάλαι μέγα φρονεῖν. Σκέ-
πει δὲ κάκεινο, πότερα σεμνοτέρον ἢ ἥδιον, ταύτη
μάλιστα τραπέμενον, καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐκ τῶν
ἐνότων ἀσφαλίσάμενον ἐν μετρίᾳ μὲν ἐσθῆτι, με-
τρίᾳ δὲ τῇ ἄλλῃ διαίτη, καταφρονεῖν μὲν τῶν πολε-
μίων, θαρρῆν δ' ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς καὶ βασιλείας, ἢ
χρυσοπάστῳ ἐσθῆτι ἐνεληγμένον, τρέμειν καὶ δε-
διέναι τοὺς ἐχθρούς. Εἰ δὲ καὶ ποιμένες ἦτε, ποτέ-
ρω; ἂν τῷ γάλακτι ἐπιχρησθε; πότερα τοῦ μὲν
αὐτοῖ μετρίως ἀπολαύοντες, τοῦ δὲ κύνας ἂν τρέ-
φοντες ἀλκίμους τε καὶ προδατευτικούς, τῷ ποιμένῳ
ἐπὶ τῇ ἐπιβουλεύοντα τῶν θηρίων ἀμυνοῦντας, ἵνα
δὴ ὑμῖν τὸ ποιμνιον σωζόμενον παρείχεται, ποιμέσι
τε εἶναι, καὶ ἐπὶ πολὺ ἀπολαύειν τῶν καρπῶν; ἢ
ἀμελήσαντες, τοῦ μὲν ἀμέτρως ἐνεφορεσθ' ἂν, καὶ
κατὰ τῶν ἱματίων καταχεῖσθε· τοῦ δ' ἂντι κυνῶν
ἀλκίμων Μελιταῖα τε κυνίδια καὶ ἀλώπεκας ἐντρέ-
φετε, ἢ ἄρκτους, βορώτατα μὲν θηρίων, ἥμιστα δὲ

Εξ[ῶθεν ἐπιβουλεύοντων ταχὺ ἂν ἐμελλε τὸ ποιμνιον

κς'. Ἄλλ' εἰ βούλει τὰ τε δικαιοῦτα ποιεῖν τὰ τε
λυσιτελέστατα σαυτῷ τε ἅμα καὶ τῷ ἄλλῳ γένει,
τὰ θ' ἡδονῇ νικῶντα τῇ ἀλιθινῇ καὶ καθαρῇ] καὶ
ἀνδρὶ προσηκούσῃ καλῶ τε κάγαθῷ, ταύτη τράπου
σπουδῇ πάσῃ, οὐδὲν ὑφίεμενος, οὐδ' ὑπολογιζόμε-
νος, οὐτ' εἰ τινι τῶν πρότερον βασιλέων, ἢ ἡγεμό-
νων, οὐτ' εἰ σοι αὐτῷ ἐτέρως που δέδοκται ἡδὴ περὶ
τῶν αὐτῶν, οὐτ' εἰ τισιν οὐ καθ' ἡδονὴν τι μέλλεις
ποιεῖν· ἀλλὰ πάντα κινῶν, καὶ πάντων πειρώμενος
τῶν πρὸς σωτηρίαν φέρειν δοκούστων τὴν κοινήν·
εἰδὼς καὶ τοὺς ἱατροὺς δεδογμένους οὐτε τοῖς σφίσιν
ἡδὴ αὐτοῖς ἐμμένειν ἐκάστοτε ἀναγκαζόμενος, ἀλλὰ
πάντα μὲν κινῶντας, φαιδομένους δὲ οὐδενός, ὃ τι
ἂν πρὸς τὸ παρὸν ὠφελεῖν δοκῇ· καὶ τέμνοντας δὲ
καὶ κείοντας, καὶ χεῖρα ἔστιν ὅτι καὶ πῶδα ἀποκό-
πτοντας ὑπὲρ τῆς τοῦ βίου σώματος σωτηρίας. —
Τούτων γὰρ τὰ μὲν αὐτὸς ἐξόν σοι ποιήσεις εἶγε
βούλοιο· τὰ δὲ καὶ τοῦ θεοστατοῦ βασιλέως τε καὶ

(52) Ἐ[ξελθόντων...εὐκαταφρονη] τότεροι κτλ. Quæ
inter uncas leguntur e cod. Tor. restituta damus.
Venuo insipienti mihi Cod. Menac. ad marginem a.
Andr. Darmarij manu scriptum se obtulit: ἐστὶν ἐξέτηλον ὑπὲρ τῆς ἀρχαϊκότητος. Hinc cod. Matr.

identitas cum Sanibuei quo Canterus usus est
extra dubium est posita. Item videmus loca ab-
sentia non, ut in cod. Monac. a librario esse ommissa,
sed ob vetustatem oculorum aciem fugere.

πατρὸς δεήσῃ ξυγχωρεῖν ὑπὲρ σωτηρίας τῆς κοι-
νῆς· καὶ σοὶ δῆπου βραδίως ξυγχωρήσει, ἐὰν ταύτη
τετραμμένον ἴδοι, ἀγαθὸς τῆς διανοίας τε ταύτης
καὶ θείας ὀρμῆς. Ταῦτα δ' ἤδη διαπεπραγμένος ἂ
μάλιστα ἂν καὶ κυριώτατα πρὸς τὴν σωτηρίαν δοκεῖ
τείνειν, οὐ χαλεπῶς ἤδη καὶ ἄλλα ὧν ἂν πρὸς τὴν
τῆς πολιτείας ἀρετὴν τε καὶ κόσμον δεοὶ προσεξ-
ευρήσεις. Ὡστ' ἂν ἤδη διὰ πάντων σπουδαιοτάτην
ἡμῖν τὴν πολιτείαν ἀποφῆναι. Λόγισαι δὲ καὶ ὡς
ἔσῃ σοὶ μείζων παρ' ἡμῶν τὸ γέρας, τοσοῦτω καὶ ἡ
ζημία μείζων ἂν τι γίνηται τῶν ἀπευκτῶν· καὶ
σοὶ μάλιστα τῆς κοινῆς σωτηρίας φροντίζεις προσή-
κει καὶ ἐπιμελεῖσθαι μηκέτι μέλλοντι μηδὲ ἀναβαλλομένῳ. Οὕτε γὰρ ἐγχωρεῖ μέλλειν εἶτι ἐγγύς
που ὄντων τῶν δεινῶν, οὕτ' ἄλλως ἀναβάλλεσθαι τὰ γε τοιαῦτα καλόν. Οὕδ' ὁ γε Ἡσίοδος φαύλως
λέγοντι· ἔοικεν·

Alei δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄτησι παλαίει (53).

(53) *Ἔργα*, vers. 413.

GEORGII PLETHONIS

Argumentum orationis qua Manuel Palæologus Theodorum Despotam fratrem
defunctum laudavit.

Vide tom. CLVI col. 175, in Manuele Palæologo.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ.

PLETHONIS

QUATUOR VIRTUTUM JUSTA EXPLICATIO.

(Basileæ, æp. Oporinum, 1532, in-8°, ex interpretatione Ad. Oeconis.)

Ἀρετὴ ἐστὶν ἕξις καθ' ἣν ἀγαθοὶ ἔσμεν. Ἀγαθὸς ὁ
μὲν δὴ τῷ ὄντι ὁ Θεός· ἀνθρώποι δὲ ἀγαθοὶ γιγνώ-
μεθα, ἐπόμενοι Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων.
Ἐπει δὲ ἐστὶν ἀνθρώπος τὸ μὲν αὐτὸς τις καθ' αὐ-
τὸν, τὸ δὲ πρὸς ἄτερον· τοῦτο δ' εἴ τι πρὸς ἄλλ'
ὄντων τῶν ὄντων, ἢ πρὸς τὴν τῶν αὐτοῦ, λέγω δὲ τὸ
χεῖρον τῶν παρ' ἡμῶν, καὶ τοῦτ' αὖ ἦτοί περὶ βίαια
τὰ παθήματα ἔχων, ἢ περὶ ἐκούσια, ἢ μὲν καθ' αὐ-
τόν τι ὡς ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος, ἔστι δὲ που λογικόν τι
ζῶον, φρόνησις αὐτῷ παραγίνεται ἀρετὴ, τὴν τῆ τοιζ-
δε δυνάμει οἰκειότατον ἀποδιδούσα ἔργον· ἢ δὲ πρὸς
ἕτερόν τι· ἐστὶ, πρὸς μὲν ἄλλ' ὄντων τῶν ὄντων δι-
καισύνη, τὴν προσήκον αὐτῷ ἐκάστῳ ἡμῶν ὅπερ
ἔσμεν, πρὸς ἕκαστον ἀποδιδούσα, πρὸς δὲ τι τῶν

Virtus est habitus quo boni sumus. Ac revera
quidem Deus bonus est : nos autem homines boni
sumus, si Deum sequamur, quantum ab homine
præstari potest. Est autem homo partim ipse quid-
piam per se, partim collatione alterius. Ac ita qui-
dem aut cum quavis re, aut secum ipse confertur.
Intelligi autem volo deteriorem nostri partem, quæ
rursus aut in violentis quibusdam casibus, aut in
voluntariis rebus versatur. Quatenus igitur per se
quidam est homo (est autem rationis particeps
animal) existit in eo virtus, quæ prudentia dicitur,
quæ munus rationi maxime proprium absolvit.
Quatenus vero cum quavis alia re confertur, existit
in eo justitia, quæ unicuique nostrum tribuit id

quod convenit, prout referimur ad quidvis aliud. Quatenus vero secum ipse comparatur, si ea res versetur in violentis casibus, fortitudo in eo existit, si in voluntariis, temperantia, quarum ut eaque melioris nostri partis dignitatem adversus deterio-rem semper tuetur. Dicendum autem rursus est exquisite magis de ipsis virtutibus sic ut ab imper-fectissima auspicemur, et ad perfectissimam se- cundum naturam ratione progrediamur. Ac Deus quidem revera nullius rei eget, cum et perfectis- sime sit, et quam maxime seipso contentus. Verum ut homo nullius prorsus rei eget, fieri nullo modo potest, sed qui paucioribus et pluribus eget, propter virtutem et vitium invenire licet; quod si paucissimis eget, tum Deo simillimus est, et in eo sui statu optime constitutus; sin pluribus egere cœpit, tum Deo maxime dissimilis est et pessime se habet. Est autem ea virtutis pars quæ temperantia dicitur, habitus animi, contentus paucissimis, quæ ad vitam degendam requiruntur. Paucissima vero rerum ad vitam degendam necessariorum, alia videlicet sunt multitudine, alia facultate, eujusmodi sunt, quibus citra magnum negotium potiri liceat, ut magis probabilia, viliora et faciliora, quas res amplecti potius quam eas quæ difficilior parantur, et pretiosiores sunt, et difficiliores, officium viri temperantis et sua sorte contenti fuerint. Jam vero etiam immobilis est Deus, hominem autem non moveri ulla re, nec fieri potest nec expedit, neque enim honestis etiam rebus æque non moveri de- cernerit, sed nec commoveri rebus malis, et non dejecti de statu mentis ab adversariis vitæ casibus, neque ipsum ab ullis quæ incidunt rebus una cum deteriore sui parte et natura imbecilla, pejus aff- licti, præstantissimum fuerit et Deo simile. Est autem ea virtutis pars quæ fortitudo dicitur, habi- tus animi, qui contrariis vitæ casibus non movetur. Quoniam autem unusquisque nostrum ita natus est ut Dei quoddam sit opus, non plane alienum, sed quodammodo domesticum atque conjunctum, deinde veluti particula aliarum partium, quæ majores nobis sunt, videlicet hujus universitatis, quæ est totum et unum quiddam conflatum e multis, ut ubique obtineat locum qualemcumque ut quam maxime cum ipsi tum universitati profuturum sit, nulli statio ea deserenda est, in qua Deus aliquem constituit, sed perseverandum ac pro virili id præstandum, quod illa postulare videatur. Quælibet autem pars, si cum illo conjulus pars est, consentiat, non autem dissentiat, ita et rectissime et secundum naturam se habebit. Porro cum unusquisque nostrum pars quædam sit partim domus partim societatis alicujus, quæ vel in urbe, vel in gente, in toto denique universo posita est, si ea tribuit sin- gulis quæ debentur: parentibus, qualia liberis erga parentes conveniunt, liberis, qualia erga liberos parenti, sociis, qualia erga socios socio, convictori erga convictores, vicino erga vicinos, comiti erga comites, civi erga civitatem, præterea erga Deum,

Α αὐτοῦ, περὶ μὲν τὰ βίαια τῶν παθημάτων ἔχων ἀν- δρία, περὶ δὲ τὰ ἐκούσια σωφροσύνη, σώζοντε ἑκα- τέρῳ τούτοις τὴν τοῦ ἀμείνονος τῶν παρ' ἡμῖν αἰτοῖς πρὸς τὸ χεῖρον ἐκάστοτε ἀξίαν. Ῥητέον δὲ ἀξίαι δι- ἀκριβείας μᾶλλον περὶ αὐτῶν, ἀρξαμένους ἀπὸ τῆς ἀτελεστάτης, ἐπὶ δὲ τὴν τελεωτέτην κατὰ φύσιν ἰοῖσι τῷ λόγῳ. Ὁ μὲν οὖν θεὸς τῷ ὄντι ἀνεπιδεῆς τελεώ- τατος τε ὢν, καὶ ὡς οἶόν τε μάλιστα αὐτάρκης· ἀν- θρωπον δὲ ἀνεπιδεῆα μὲν γενέσθαι παντάπασιν ἀμήχανον· ἐλαττύνων μόντοι καὶ πλεόνων δεόμενον δι' ἀρετὴν τε καὶ κακίαν ἔστιν εὐραῖν. Ἐλαχίστων μὲν οὖν δεόμενος, Θεῷ τε θμιονότητα ἔχει, καὶ κρά- τιστα αὐτῷ· αὐτοῦ· πλεόνων δὲ γιγνόμενος ἐπιδεῆς, Θεῷ τε ἀνομοιώτατα, καὶ χεῖριστα ἔχει. Καὶ ἔστι σωφροσύνη, τοῦτο δὲ τὸ μόνιον ἀρετῆς, ἕξις ψυχῆς αὐτάρκης ἐπ' ἐλαχίστοις τοῖς πρὸς τὸν βίον ἀναγ- καίοις, ἐλάχιστα δὲ τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων, τὰ μὲν που πλήθει, τὰ δὲ καὶ δυνάμει. Ταῦτα δ' εἴη ἂν, ὧν δῆπουθεν οὐ πολλὰ ἄττα πραγματευόμενον ἔστι τυγχάνειν· οἷα τὰ εὐποριστότερα καὶ εὐτελέ- στερα καὶ ῥᾶα μάλιστα, ἃ δὲ πρὸ τῶν δυσποριστο-τέρων καὶ πολυτελεστέρων, καὶ χαλεπωτέρων, ἐν τοῖς τοιοῦτοις αἰρεῖσθαι πρὸς τοῦ σώφρονος τε καὶ αὐτάρκους ἂν εἴη ἀνδρός. Ἄλλὰ δὴ καὶ ἀκίνητος ὁ Θεός. Ἀνθρωπον δὲ πρὸς μὲν πάντα ἀκινήτως ἔχειν, οὐθ' οἶόν τε οὕτω ἀγαθόν. Οὐδὲ γὰρ που καὶ πρὸς τὰ καλὰ οὕτως δεῖ ἔχειν ἀκινήτως, ἀπὸ μόντοι τῶν καλῶν ἀκίνητόν τε εἶναι, καὶ ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν βίον βιαιῶν τοῦ καθεστηκότος μὴ ἐξίστασθαι, μηδὲ τῷ χεῖρονι τῶν ἐυτυῶν, καὶ περὶ κακίαν κάμνειν, ὑπὸ τῶν προσπιπτόντων ἐκάστων, καὶ αὐτὴν χεῖρόν τι συν- διατιθεσθαι κράτιστον ἂν εἴη, καὶ Θεῷ παραπλήσιον. Καὶ ἔστι τοῦτο ἀνδρία τὸ μόνιον ἀρετῆς, ἕξις ψυχῆς ἀκίνητος ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν βίον βιαιῶν παθημάτων. Ἐπεὶ δ' ἡμῶν ἕκαστος γέγονε πρῶτον μὲν Θεοῦ τε ἔργον οὐ πάντῳ ἀλλότριον, ἀλλὰ τῆ οἰκίῳν τε καὶ συγγενῆς, ἔπειτα μόνιον ἄλλων τε ἡμῶν μειζό-νων μερῶν τοῦδε τοῦ παντός, ὅλου τε καὶ ἐνός ἐκ πολλῶν ὄντος, χώραν ἡντινοῦν ἀποπληρώσεων ἑκα- σταχοῦ, ὡς ἀνδοῖ μάλιστα αὐτῷ τε καὶ τῷ ὄλω ἐμμε-λε συνοῖσθαι· δεῖ δὴπου μηδὲ ταύτην ἐκάστην ἀπο- λείπειν τὴν χώραν, ἐν ἣ ὁ Θεὸς ἔταξεν, ἀλλ' ἐμμέ-νειν κατὰ δύνανται, τὸ τῇ χώρᾳ προσήκον ἀποδίδου-τα, μόνιον δὲ ἅπαν ὁμολογοῦν τε ἐκείνῳ οὐπερ ἂν μόνιον εἴη, καὶ μὴ διαφρονῶν, κατὰ φύσιν τε καὶ εὐ μάλιστα πράττει. Καὶ ἐπεὶ ἔστιν ἡμῶν ἕκαστος μέρος τι τοῦτο μὲν οἰκίας, τοῦτο δὲ ἐταιρείας τινὸς πόλεως, ἔθνους, ὄλω; τοῦδε τοῦ παντός ἀποδιδούς τὰ προσήκοντα ἐκάστοις· γονεῦσι μὲν, ὅποια παιδὶ πρὸς γονέας προσήκει, παιδὶ δὲ, ὅποια πρὸς παῖδας γο-νεῖς, ἐτέροις, ὅποια πρὸς ἐτέρους, ἐαίρω, συσσίτω πρὸς ἐταίρους, συσσίτους, πρὸς γείτονας γείτονα, συνόδῳ πρὸς συνόδους, πολίτῃ, πρὸς πολίτας, ἔτι τε πρὸς Θεόν, ὅποια θεράπονται, καὶ ἔργῳ πρὸς δε-σπότην τε καὶ δημιουργόν· οὕτω ταῦτα ἀποδιδούς, ἑαυτοῦ τε σώσει τοῦτο αὐτὸ ὅπερ ἔστι πρὸς ἕκαστον, Θεῷ τε ἔψεται ἢ τέτακται χώρα μάλιστα ἐμμένων, ἀριστὰ τε ἕξει, ὡς ἂν τῷ ἀρίστῳ ἐπόμενος. Εἴη τε ἂν δικαιοσύνη, τοῦτο μόνιον ἀρετῆς, ἕξις ψυχῆς,

σώζουσα τὸ προσήκον αὐτῷ ἐκάστῳ ἡμῶν, ὅπερ ἔσμην, πρὸς ἕκαστον. Ἐπεὶ δὲ καθ' αὐτὸν ἀνθρώπος γέγονεν οὐκ ἄλλο τι μάλιστα ἢ λογικόν τι ζῶον, δὴλον δὲ ὡς θεωρῶς τις οὐδένπερ ἐν πανηγύρει, τῷδε τῷ παντὶ εἰσῆχται, ἐπισκεψόμενος εἰς δύναιμι καὶ θεωρήσων τί τέ ἐστι τῶν ὄντων ἕκαστον, καὶ πῆ ποτε πρὸς ἄλλα ἔχει, καὶ διὰ τί ἕκαστα γίνεταί τῶν γινόμενων. Εἴη τε ἂν καὶ τοῦτο φρόνησις, τὸ λοιπὸν καὶ τελειώτατον μῦρον ἀρετῆς, ἕξις ψυχῆς θεωρητικῆ τῶν ὄντων, ἥπερ ἔστιν ἕκαστα. Εἶναι τε τέτταρα μὲν τὰ μέγιστα μέρη ἀρετῆς, σωφροσύνην, ἀνδρίαν, δικαιοσύνην, φρόνησιν. Τούτων δ' αὖ ἐκάστου τρία μέρη δεῖν εἶναι, πρῶτον μὲν σωφροσύνης.

quo pacto erga se invicem sint affecta, et quam ob prudentia fuerit reliqua virtutis pars et perfectissima, prout quæque sunt. Quatuor itaque virtutis maximæ partes sunt modestia, fortitudo, iustitia, prudentia. Rursus unicuiusque harum virtutum tres

Ἐπεὶ ἐστὶ σωφροσύνη αὐτάρκεια τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων, τριῶν δὲ τούτων πρὸς τὸν βίον δεόμεθα, ἡδονῶν, χρημάτων, δόξης· ἐφ' ἐκάστῳ τούτων εἴη ἂν τι μῦρον σωφροσύνης, φυλάττον τὸ αὐταρκες καὶ γρησιμον ἐκάστου, ἐπὶ μὲν ἡδοναῖς κοσμιότης, ἐπὶ δὲ χρημασιν ἐλευθεριότης, ἐπὶ δὲ δόξῃ μετριότης. Ἀνδρίας δὲ, ὁμοίως τρία ἐστὶ μέρη. Ἐπεὶ ἐστὶν ἀπάθεια ὑπὸ τῶν κατὰ τὸν βίον βλαίων παθημάτων, τούτων δὲ τὰ μὲν αὐτοὶ που ἐθελοντα ὑφ' ἐνάμεθα, μειζόνων ἐνεκα ἀγαθῶν, ὡς ὅταν πόνους ἢ κινδύνους ἢ τι ἄλλο προσαιρώμεθα ὡς ἀνευ μῆ οἶον· τὸ ἐπὶ τῶν δεόντων του τυχεῖν· τὰ δ' ἐκούσια καὶ οὐ προσδεχομένοις ἐπεισι. Τούτων τὸ αὖ τὰ μὲν, ὡς ἀπλῶς εἶπεν, παρὰ τοῦ θεοῦ τε, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διατίττοντος, οἷα περ αἱ καλούμεναι ξυμφοραὶ· τὰ δ' αὖ παρ' ἀνθρώπων, οἷα περ αἱ παρ' ἐνίων πρὸς ἡμᾶς δυσκολαί τε καὶ δυσχέρειαί, εἰ κἄν καὶ ἐφ' ἐκάστῳ τούτων ἴδῃν τι μῦρον ἀνδρίας σῶζον τὴ ἀκίνητον καὶ ἀπαθίαν ὑπὸ τῶν χειρόνων ἐκάστου, γενναϊότης μὲν ἐπὶ τοῖς αἰρετοῖς, ἐπὶ δὲ τοῖς ἐκουσίοις ἀψυχία μὲν ἐπὶ τοῖς παρὰ τοῦ θεοῦ, πραότης δὲ ἐπὶ τοῖς παρ' ἀνθρώπων. Δικαιοσύνη δὲ ἐπεὶ ἐστὶ σωτηρία ὁμοίων τοῦτου αὐτοῦ, οὐδένπερ ἔσμεν πρὸς ἄ ἕκαστον, ἔσμεν δὲ δὴ θεοῦ μὲν ἔργα τε καὶ κτήματα, ἀνθρώποις δὲ συγγενεῖς που παῖσι, κἄν πρὸς ἄλλους ἄλλως πως ἔχωμεν, εἴη ἂν καὶ αὐτῆς ὁσιότης μὲν ἐπὶ τοῖς πρὸς τὸ θεῖον, ἐπὶ ἢ τοῖς πρὸς ἀνθρώπους πολιτεία μὲν πρὸς τὰ κοινὰ, χρηστότης δ' αὖ πρὸς τὰ ἰδιωτικά. Φρόνησις δὲ ἢ μὲν περὶ τὰ θεῖα τε καὶ ἀειδύνα, ἢ δὲ περὶ φύσιν τε καὶ τὰ γινόμενα, ἢ δὲ περὶ τὰ ἡμέτερα τ'· καὶ ἀνθρώπεια. Ὅστι' εἴη ἂν καὶ αὐτῆ· ἢ μὲν περὶ ταῦτα δὴ τὰ ἀνθρώπεια, εὐθουσία, ἢ δὲ περὶ φύσιν, φυσική· ἢ δ' αὖ περὶ τὰ θεῖα, θεοσέβεια. Αἱ μὲν δὲ τῶν ἀρετῶν ἴδιαι αὗται, καὶ τοσαῦται· ἐνὸν μὲν καὶ εἰς πλείω τε καὶ τὰ μικρότερα διελεῖν, ἀποχρῶν δ' ἴσως καὶ ἄρχ' τισούτων. Τούτων δὲ ἀρχὴ μὲν μάλιστα ταῖς· ἄλλαις δὲ οὐδένπερ ἀρξάμενοι· καὶ τῶν λοιπῶν ἐκάστην ὄξον κτήσεται· ἂν τις, ἢ γε κοσμιότης εἴη ἂν. Τῶν γάρ που ἡδονῶν, αἱ πρῶτον ἡμῶν καὶ ἐκ νέου τυραννοῦσι, μάλιστα ἐπιχειρεῖ κρατεῖν αὐτῆ ἢ ἀρετῆ, διελομένη τῆς μὲν ἀναγ-

qualia servo et operi erga dominum et opificem si quis inquam hæc ita præstet, tum illud secum munus, quo unicuique obstrictus est, tuebitur, tum Deum sequetur, perseverans in ea statione qua collatus est, tum in optimo erit statu velut is qui id quod optimum est sequitur. Erit autem pars ea virtutis iustitia, quæ habitus animi est, id conservans quod convenit unicuique nostrum, in eo quod sumus, relatione ad quidvis aliud. Cum autem per se homo non aliud fere sit quam animal quoddam rationis particeps, perspicuum est, eum tanquam spectatorem quemdam in hoc universum velut in celebritate introductum esse, ut consideret et contempletur pro virili, quidnam sit unumquodque, et causam singula quæ eveniunt, accidant. Ea porro esse partes necesse est, ac primam temperantiæ.

Quoniam autem temperantia in rebus ad vitam necessariis status est seipso contentus, tribus autem his ad vitam degendam egemus, voluptatibus videlicet, gloria et pecunia, in unaquaque harum rerum necessario versatur aliqua temperantiæ pars, quæ tueatur id quod satis sit, et id quod utile in unaquaque re. Ac in voluptatibus nominetur modestia, in pecunia liberalitas, in gloria mediocritas. Fortitudinis item partes sunt tres. Nam cum illa tranquillitas quædam sit, quæ vitæ casibus violentis non commovetur, eorum autem casuum alios ipsi ultro subimus in appetitione majorum honorum, veluti cum labores, aut pericula, aut aliud quidpiam suscipimus, sine quibus consequi non licet ea quæ desideramus, alii vero casus non voluntarii sunt et ultra etiam non exspectantibus, offeruntur, eorumque (ut breviter dicam) alii a numine et gubernatore huius universi dependent, cuiusmodi sunt eæ quæ calamitates nominantur, alii ab hominibus, veluti sunt offensiones, et molestiæ, quas aliqui nobis exhibent, erit etiam in unoquoque horum peculiaris fortitudinis pars, quæ id præstet, ne quis inoveatur a rebus adversis, et perturbetur. Ac generositas quidem et fiducia, in iis quæ nostri arbitrii sunt, in non voluntariis autem, constantia, in iis quæ divinitus accidunt; clementia, in iis quæ ab hominibus offeruntur. Iustitiæ porro eadem ratio est, quæ conservatrix est ejus nostri muneris quo cum unoquoque comparatur (comparamur autem cum Deo, tanquam opera ejus et possessiones, cum hominibus autem, sicut cognati simus omnibus, tametsi alia nostri erga alios ratio sit). Erit igitur eæ sanctitas in rebus divinis; in humanis respública, ratio civitatis; bonitas autem, respectu privatorum hominum. Jam prudentia alia versatur in divinis et perpetuis, alia in natura et iis quæ nascuntur, alia in rebus nostris et humanis; proinde etiam ejus fuerit ea pars, quæ rebus humanis occupatur consilii capiendi solertia, quæ vero naturæ

obscuritatem tractat, naturalis sapientia; quæ autem divina contemplatur pietas. Ac virtutum quidem hæc et tot sunt formæ, ut eas dividit par est. Quamvis enim in plures licet tribuere species, et minutius persequi, tamen et hac partitione contenti esse possumus. Inter has autem virtutes principatum obtinet modestia, a qua si quispiam auspicetur, etiam reliquarum singulas parare sibi queat voluptatibus, enim primum in nos, et in adolescentia potissimum, tyrannidem exercent, instituit imperare hæc virtus, et eas ita distinguit et partim sint necessariæ, partim supervacaneæ, ac rursus non necessarias quasdam partitur in legibus contrarias, et nequissimas et homini minime congruentes, et has prorsus repudiat et resecat ab omnino, neque ipsas solum, sed et carum appetitiones, eas vero quæ ad vitam necessariæ sunt, tum cujusque privatam, tum publicam amplectitur, eas autem quæ cum necessariæ non sunt non tamen improbe sunt, negligit, cupiditates autem carum penitus resecat, ut videlicet quispiam ulla re egeat, quantum fieri potest, sed statim nulla re egente gaudent magis, quam ipsis corporis voluptatibus. Statim igitur virtus illa a bestiis et rebus deterioribus nos separare incipit, quæ suavitate et eo quod suave non est, metiuntur id quod expetendum sit, et quod fugiendum. Cum autem habeat cognationem erga præstantiora genera, tum ipsis voluptatibus ordinem et ornatum imponit, tum expeditos reddit et leves propter animum sua sorte contentum. Atque hæc quidem modestia reliquarum virtutum veluti principium quoddam est, nam cæteras quoque temperantiæ partes universas præterea et fortitudinis et justitiæ et prudentiæ facilius, si hac instructus fuerit comparare sibi quispiam possit. Omnium autem virtutum principium caput, ad quam universæ referri debent, ac citra quam nullus ceterarum usus esse potest, religio potissimum fuerit. Quo enim in societatem præstantiorum generum venimus, a deterioribus autem maxime differimus; quodque in rebus nostris præstantissimum est, id quidem nihil aliud fuerit quam intellectus. Rerum porro earum quæ intelliguntur, et in quibus intellectus versatur, atque adeo omnium rerum quæ sunt, Deus est præstantissimus. Si igitur per id quod in nostris rebus est præstantissimus, eo qui totius universi est præstantissimus, fruamur, sic demum beatissime vivemus. Dei itaque cognitio beatissimum humanæ vitæ munus erit, quæ eadem etiam religionis caput existit.

Post modestiam autem consequenda erit generositas, hæc etenim virtus cum præparet homines ut labores tolerant, et pericula in se suscipiant ad multa officia retinenda efficacissimos in agendo reddit, atque ad reliquas virtutes consequendas instructissimos efficit. Jam vero ne illud quidem ignorandum est quod modestis et generosis viris accidit, quasi præter vitæ institutum. Etenim si quis rem recte consideret, nec modestorum vita pauciores habet voluptates, qui modesti non sunt nec generosi ab iis qui sunt degeneres, in laboribus superantur. Nam et voluptatum ea fere natura esse videtur, ut eos qui labores fugiunt, ipsas vero amant, eorumque amore attoniti sunt, magis deserant, atque efficiant ut propter satietatem et consuetudinem, minus earum sensus percipiatur, sed in iis assequendis, viribus plerumque cele-

A καίας αὐτῶν, τὰς δὲ μὴ· καὶ τῶν μὴ ἀναγκαίων αὐ ἐνίας, παρανόμους τε, καὶ μοχθηρότητας, καὶ οὐκ ἀνθρώπιον πρεπούσας, καὶ ταύτας μὲν παντάπασιν ἀπωσαμένη τε καὶ ἐκκόψατα τῆς ψυχῆς, αὐτάς τε καὶ ἐπιθυμίας αὐτῶν· τὰς δ' ἀναγκαίαις πρὸς τὸν βίον τὸν τε ἴδιον ἐκάστου καὶ τὸν κοινὸν προσαιρουμένην, τῶν δὲ γε μὴ ἀναγκαίων μὲν, οὐ μοχθηρῶν δὲ, αὐτῶν μὲν ὀλιγωροῦσα, τὰς δ' ἐπιθυμίας παντάπασιν ἐκκόπτουσα· ἵνα δὴ εἰς δύναμιν ἀνεπιδεῆς τις ἦ, τῇ αὐταρχεῖα χαίρων μᾶλλον ἢ αὐταῖς ταῖς διὰ τοῦ σώματος ἡδοναῖς. Εὐθύς οὖν αὕτη ἀρετὴ τῶν μὲν θηρίων καὶ χειρόνων ἀρχεται διστᾶν ἡμῶν ἅ τῷ ἴδει· τε καὶ μὴ, τό τε αἰρετὸν καὶ μὴ τοιοῦτο, ἐρίζει ἔπι δὲ τὴν πρὸς τὰ κρείττω γένη ξυγγένειαν ἀνέχει, ταῖς τε ἡδοναῖς αὐταῖς τάξιν τε καὶ κόσμον ἐπιθεῖσα, καὶ ἅμα εὐσταλεῖς τε καὶ κούφους δι' αὐτάρκειαν ἀποφαίνουσα. Αὕτη μὲν οὖν, οἷόνπερ ἀρχὴ ταῖς ἁλλοδαίς, ἔπει καὶ ἄλλα τὰ τῆς σωφροσύνης μόρια. ἔτι τε τὰ τῆς ἀνδρίας, καὶ δικαιοσύνης, καὶ φρονήσεως σύμπαντα βῆθον ἂν τις σὺν ταύτῃ μετῶι. Κεφάλαιον δὲ πάσαις, οἷ τε ξυμπάσαις δεῖ τείνειν, καὶ ἥς χωρὶς οὐδ' ἂν τῶν ἁλλων τι ἠφαλος εἴη, ἥ γε θεοσεβεία εἴη ἂν μάλιστα. Ὡ γὰρ που ἡμεῖς· τοῖς μὲν κρείττοις κοινωνοῦμεν γένεσι, τῶν δὲ χειρόνων μάλιστα διενηνόχαμεν, κράτιστόν τε ἐστὶ τῶν ἡμετέρων οὐδὲν ἄλλο εἴη τοῦτο γε ἡ νόησις· τῶν δὲ δὴ νοῦντων, καὶ περὶ ἃ νόησις πραγματεύεται, τῶν τε ὄντων ξυμπάντων, ὁ θεὸς τὸ κρείστον. Τῷ δὴ κρατίστῳ τῶν ἡμετέρων τοῦ κράτιστου τῶν ὄντων ἀπολαύοντες, μακαριώτατ' ἂν οὕτω βιοίμεν, οἷστ' εἴη ἂν ἡ τοῦ θεοῦ νόησις τὸ μακαριώτατον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἥ καὶ θεοσεβείας ἐστὶ τὸ κεφάλαιον.

C

Μετὰ δὲ κοσμιότητα ἡ γενναίότης που ἂν εἴη μετέτα· πόνους τε γὰρ ἐγκαταρεῖν, καὶ κινδύνους ἑαυτοῖς ἀιρεῖσθαι, πρὸς πολλὰ τῶν δεόντων παρασκευάζουσα αὕτη ἡ ἀρετὴ, δυνατωτάτους τε πράττειν παρέχεται, καὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἀρετὰς ἱκανωτάτους ἀποφαίνει. Δεῖ μέντοι μὴδ' ἐκεῖνο ἀγνοῖν, βίου πάρεργον ξυμβαῖνον τοῖς τε κοσμοῖς καὶ γενναίοις τῶν ἀνθρώπων. Οἷ γε γὰρ κόσμιοι τῶν μὴ τοιοῦτων οὐδὲ κατὰ τὰς ἡδονὰς, ἔλαττον ἂν δόξαι ἐνέχειν, ἀκριβῶς σκοποῦσιν, οἷ τε γενναῖοι τοὺς ἀγενοὺς οὐδὲ κατὰ τοὺς πόνους ὑπερβάλλειν· αἷ τε γὰρ ἡδοναῖς πεφυκέναι πως δοκοῦσι τοὺς μὲν τῶν πόνων φυγάδας, σφῶν δὲ ἐραστάς, καὶ περὶ αὐτάς ἐπτοημένους, μᾶλλον ἀπυλείπειν, ὑπὸ τε τοῦ κόρου καὶ ἔθους αὐτῶν ἀναίσθητοτέρως ἴσχοντες, καὶ ταχὺ ἀδυνάτους ὡς τὰ πολλὰ ἀποφαίνουσαι πρὸς αὐτάς, τὰ τε σώματα ἅμα χέλω τὸ πολὺ ἀπεργαζόμεναι· τοῖς δὲ δὴ κοσμοῖς καὶ

γενναίους ἐν γούν ταῖς τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων αἰρέσεσιν ἀκραιότερα τε ἀπαντᾶν, καὶ ἀδολαβεῖς. Οἷ-τε πόνοι τοῖς μὲν σφᾶς φεύγουσι, τῶν δὲ ἡδονῶν ἐρασταί, καὶ μάλα ἐπιχειμεῖνοι, τοῦς δ' ὀλιγορού- ντας τε καὶ ἔγκαρθερούνας σφίσι μᾶλλον τι φεύγον- τας, ὅπο τε τοῦ ἔθους οὐ πάνυ τοι αὐτῶν αἰσθανομέ- νους, καὶ ἅμα ἐβρωμενέστερα τῇ πρὸς αὐτοὺς μελέτῃ τὰ σώματα κτωμένους. Μετὰ δὲ γενναϊότητα ἐξῆς ἡ ἀψυχία παραλαβοῦσα ἡμᾶς, ἡσυχῆς ἤδη τὴν ἐν τοῖς αἰρετοῖς καρτερίαν τῶν δυσχερῶν, ἐν οἷς ἴσως αὐτῶν ἔξεστι καὶ ἐφ' ὅσον βουλόμεθα μετασχεῖν, παιδεύσειεν ἂν καὶ τῶν ἀκουσίων τῶν ἀπὸ τοῦ θείου εὐχερῶς ἀνέχεσθαι· πρῶτον μὲν ἐκεῖνο διδάσκουσα ὡς αὐτοὶ μὲν οὐ χρεαίον θυλάκιον, οὐδὲ ξέστης ἀίματος, οὐδ' ἄλλο τοιοῦτον οὐδὲν, ἀλλὰ ψυχὰ ἔσμεν λογικαί, ἀθάνατοι, οὐδενὶ κακῷ ἐξωθεν ἄλλοτρίῳ B ἔκκειμενοι, εἰ μὴ ὅ τι ἂν ἡμῖν, κατὰ τὰς ἡμετέρας· αὐτῶν δόξας, διὰ κακίαν προστριβῆ, τὰ δὲ σώματα τὰδε περικείμεθα, ἐφ' ὅσον ἂν θεῶς διδῶν χρησόμε- νοι, οὐ πάνυ τοι ἡμετέροις, οὔτε αὐτοῖς, πολὺ τε ἐτι ἤττον τοῖς ἄλλοις τοῖς δι' αὐτὰ κτήμασι τε καὶ χρή- μασιν· οὐκ οὐδὲ τὰ περὶ αὐτὰ δυσχερῆ ἐπὶ τὴν ψυχὴν δεῖ ἔλκειν, οὐδ' ἡμῖν αὐτοῖς λογίζεσθαι, ἀλλ' εἰδῶτα· ὡς τούτων οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς, εἰκότως ὀλιγο- ρεῖν. Ἐπειτα ὡς οὐδεὶς τὸν ἐξῆς χρόνον οὐδὲν ἂν προσχωροῖη ἀχθομένοις, εἰ μὴ καὶ ἐπιταράττοι· ἂν τοῦτο ἡμῶν, ᾧ μόνῳ δεήσειεν ἂν ἐπανορθοῦντος παιδείαν τε καὶ πεπυκῶς, λέγω δὲ τὸ λογίζομενόν τε, καὶ τὴν ὅπερ τῶν ἡμετέρων πάντων πρόνοιαν, πεφυκῶς ποιεῖσθαι, εἰδῶναι τε ἅμα ὅτι ταῦτα μὲν ἢ C ἕκαστα πρὸς τοῦ θείου διατέτακται, ταύτη καὶ γίνεται, διατέτακται δὲ πρὸς τοῦ ἀγαθοῦ εὖ καὶ καλῶς, καὶ οὐκ ἐνεῖναι ἄλλως εἰπεῖν, ἡμῖν τε αὐτοῖς συμφερόντως, ἴσως μὲν καὶ κατ' ἄλλον δὴ τινα ἡμῖν λόγον ἀπὸρρήτον, οὐχ ἤττον δὲ καὶ τῆς· εἰεν γὰρ ἂν που τὰ τοιαῦτα, τοῖς μὲν ἡμῶν παιδεῖαι τε καὶ κολάσεις ἐπὶ τῇ τῆς κακίας, θεραπεῖα τε καὶ τοῦ βίου ἐπανορθώσει, ταῖς ἡμετέρας ψυχαῖς, οἷόνπερ φαρμακείαι νοσοῦσι σώματα, ἐν ἄλλοτρίοις· δεινὸς ἐπιπεμπόμενοι· τοῖς δὲ ἄθλοισι τε καὶ πείραι λαμπροτέρου· ἀποφάνουσι καὶ ἀνδρικωτέρους τοῖς ἀγῶσιν, οἷόνπερ σώματ' οὐσι γυμνάσια. Οὐκ οὐδὲν κατ' οὐδέτερον τῶν τρίπων ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀγανακτεῖν· ἀλλ' ἢ ἐκείνῳ τῷ ἀληθεῖ λόγῳ ἐθέλοι- μεν ἔπεσθαι, καὶ χαίρειν ὠραλουμένους, ὡς τὸ εἰκός, D τῷ τε Θεῷ, μὴ ὅτι τῶν γε ἄλλων ἕνεκα ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τούτων χάριν προσεῖδέναι. Μετὰ δὲ ἡδονᾶς καὶ πόνους ὑφαίετον μὲν, βιαιότερον δ' ἴσως τυραννύουσιν ἡμῶν δόξαι τε καὶ ἀδοξίαι, ἀνθρω- πινώτερα ἤδη, καὶ οὐ θηριώδη παθήματα. Οὐδὲν μέντοι ἤττον καὶ περὶ αὐτὰ ἐπιμελείας δεῖται ἡμῶν τινος ἡ ψυχῆς, ὡς δεόντως, καὶ οὐκ εἰκῆ πρὸς αὐτὰ προσφέροισι. Ἡ τε μετρίτης ἐν αὐτοῖς, τὸ πρέπον τε καὶ ἀρμόττον ὁρίζουσα ἕκαστοις παιδεύει, πρῶτον μὲν τῆς ἀξίας· ὡς μάλιστα ἑαυτοὺς τιμᾶν, τῶν μὲν ταπεινῶν τε καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀναξίων ὑπερφοροῦντας, τὰ δὲ μετῴω ἢ κατὰ τὴν ἀξίαν δευλαδομένους· ἔπειτα καὶ τῆς μὲν παρὰ τῶν καλῶν κάθων, καὶ ἐπὶ τοῖς καλοῖς δόξης, μὴ πάνυ

riter destituantur, ac corpore simul etiam fere labefactentur. Modestis autem et generosis, quoniam eas voluptates amplectuntur quæ ad vitam necessariae sunt, tum majore vigore occurrunt, tum citra noxam quoque. Et laborum quidem ea videtur esse natura, ut in eos vehementer incumbant, qui illos aversantur et voluptates persequuntur, eos autem qui labores nequaquam curant, et in eis perdurant, magis fugiant, cum ob consuetudinem earum sensum non fere percipiant, et simul etiam robustiora habeant corpora, eo quod multos labores sustinuerunt. Post generositatem autem statim fiducia nos suscipit, exercitatos jam tolerantia rerum, voluntariorum, ac molestarum (quæ tamen aliquo modo in nostra potestate sunt ut tantum toleremus quantum libet) et æquo animo ferre nos jubet ea etiam quæ voluntaria non sunt, quæque divinitus accidunt. Ac primum illud quidem docet, nos non caruncularum saccum, nec sanguinis sextarium, aut quidquam aliud id genus, verum animos esse ratione præditos, immortales nulli malo externo et alieno expositos, eo duntaxat excepto, quod nobis atque opinionibus nostris propter improbitatem adhærescit, corporibus denique his nos circumdatos esse demonstrat, quibus quod Deus nobis concesserit, utamur, sed ne ipsa quidem prorsus nostra esse, multo vero minus cæteras res et pecunias, quæ corporibus subserviunt. Proinde earum rerum molestias non esse ad animum pertrahendas, neque existimandum eas ad nos pertinere. Cum igitur res illas nihil ad nos atlinere sciamus, negligere eas æquum esse, deinde ac in reliquum quidem tempus quidquam nos lucrifacturos dolendo, nisi id quod ea etiam nostri pars perturbetur, quæ sola corrigere possumus id in quod impingimus atque cecidimus, ea videlicet quæ ratiocinatur, et cujus ea est natura, ut rebus nostris omnibus consulat, nosse denique oportere, singula prout constituta sint, ita etiam fieri, bene autem et præclare atque in rem nostram (neque enim aliter dicere fas est) constituta esse a summo bono, ac fortasse et aliam quoque causam nobis ignotam, non minus tamen etiam ac ratione, quod nobis esse possunt disciplinæ et castigationes destinatæ ad enationem, vitiorum et vitæ correctionem, quæ tanquam medicamenta corporibus ægrotantibus animis nostris pro alieno periculo sint immissa, aliis vero nostrum esse veluti certamina et excitationes, quæ cum illustriores tum fortiores quoque reddunt eos qui corpora ad ludos exercent. Nulla igitur ratione iniquo animo referenda esse hæc, sed lætandum potius, si veram illam rationem, ut par est, sequi velimus, et Deo non propter cætera tantam bona, sed et ob hæc ipsa habendam esse gratiam. Post voluptates autem et labores ut serius, ita fortasse violentius in nos grassantur, gloria et ignominia, quæ affectiones tametsi humaniores sunt, et non feroces, nihilominus tamen in iis etiam curam quamdam requirit animus noster, ut cum

eis ita ut oportet, ac non tamere congregiatur. In
 iis autem moderatio versabitur quæ tuetur decorum
 et id quod convenit singulis. Docet enim primum,
 ut pro dignitate nos ipsos quam maxime honoremus,
 tum humilia et ea quæ inferiorasunt, excellentia
 nostra despicendo, tum ea quæ dignitatem
 nostram superant reformidando, tum bonorum hominum
 existimationem de nobis, rebus honestis, conciliatam,
 non omnino negligendo, tum improborum et insipientium
 nullam habendo rationem opinionis, quæ rebus quibusdam
 frivolis et inanibus excitatur. Deinceps autem liberalitas
 facilius erit in eo, qui in his virtutibus fuerit exercitatus.
 Pecuniæ etenim partim ad parandas voluptates, partim
 ad molestias declinandas, partim ob gloriæ cupiditatem
 expetuntur; qui vero summa industria ad hæc negligenda
 se exercuit, minus etiam pecuniæ requirit, cum
 necessaria vita de iis suppediet, quæ probabiliora sunt,
 et liberalitatem sine magno sumptu exerceat pro facultatibus
 suis, et hæc quidem in parte materiæ pulchritudinem,
 quæ quodammodo cognata est, asciscat et non aspernetur,
 sed tamen metuat, ne, si ejus pulchritudinis studiosior
 sit quam deceat, elegantiam forte suam quæ in animo
 inest, minus reddat honoratam et vilio-rem. Quinetiam
 lenitas post has virtutes convenientem sortietur locum,
 hæc cognitione adjuncta. In nostra esse potestate
 nos ipsos, ut administremus res nostras pro opinionibus
 et insitis et existere solitis, alienos autem animis
 non plane habere nos in potestate, verum etiam illis
 necesse esse id sequi, quod ipsis optimum videatur,
 neque ulla ratione fieri posse ut quid aliud agant,
 præterquam id quod bonum existiment. Aut igitur
 illis a nobis esse demonstrandum e re ipsorum non
 minus fore, si sententiam nostram amplectantur,
 aut quandiu id præstare nequeamus, nosmetipsos
 magis quam illos ea de causa esse accusandos,
 eo quod illis persuadere nequeamus. Itaque hæc
 etiam in parte bene nobiscum agetur, in operam
 dederimus, ne hominibus irascamur. Qui autem
 et voluptates negligit et labores et inanem
 gloriam, et pecuniam, quique non minus humana
 quam divina leviter ferre didicit, is non immerito
 etiam in humanis contractibus ad societatem
 aptior fuerit, bonitatis studiosus, cum sciat
 bene collocare beneficium longo esse præstantius
 quam accipere, idque ei ipsi qui conferat
 beneficium magis expedire, videlicet cum ad
 Dei similitudinem propius accedat, male autem
 facere longe esse deterius quam male adhiberi,
 siquidem id præstantiori sit contrarium. Atque
 oportere illud tanquam præstantissimum
 consecrari pro virili, hoc vero aversari quovis
 pacto, cum verendum sit ne iis pessimum
 malum incidat, eademque opera se conservationi
 universitatis hujus consentientem præbeat
 ut qui ejus universitatis et ipse pars sit,
 non perniciosi alicujus locum, sed servatoris
 et benefici partes amplectens qua ratione
 cum ipso etiam bene agetur, quemad-

τοι ἀμελεῖν, τῇ δὲ τῶν φαύλων τε καὶ ἀφρόνων, καὶ
 ἐπὶ κενοῖς τισιν, οὐδὲ προσέχειν τὸν νοῦν. Ἐξῆς
 δ' ἐλευθεριότης ῥᾶν ἤδη ἐγγίγνεται ἂν τῷ ταύτας
 ἡσυχότι τὰς ἀρετάς. Κρήματα γὰρ τὰ μὲν ἐπὶ
 ἡδονῶν πορισμῷ, τὰ δ' ἐπὶ λυπῶν ἀποτροπῇ, τὰ δὲ
 διὰ δόξαν τινὰ σπουδάζεται. Ὁ δὲ τούτων πολλὰ
 μεμελητηκῶς ὀλιγωρεῖν ἤττον ἂν καὶ χρημάτων
 δίοιτο, ἀπὸ μὲν τῶν εὐποριστοτέρων τὰ ἀναγκαῖα
 τῷ βίῳ ἀποδιδοῦς, εἴν εὐτελεῖα δὲ ἐκ τῶν ἐνότων
 φιλοκαλῶν. Καὶ ταύτη τοι τὸ ἐν ταῖς ὕλαις κάλλος
 ξυγγενές πη ὃν προσαιρούμενος, καὶ οὐκ ἀπαξιών,
 δεδιώς γε μὴν μὴ μείζω τῆς ἀξίας σπουδῆν περὶ
 αὐτὸ ποιούμενος, λάθῃ τὸ οἰκείον τὸ ἐν τῇ ψυχῇ
 ἀτιμότερόν τε καὶ φαυλότερον ἀποφαίνων. Καὶ μὲν
 δὴ καὶ ἡ πραΐτης ἐπὶ τούτοις ἀριμόττοι ἂν μετε-
 θεῖν προσμαθηκόσιν, ὡς ἡμῶν μὲν αὐτῶν αὐτοὶ
 κύριοι, κατὰ τὰς ἐνούσας τε καὶ ἐγγινομένας δόξας
 διατιθέναι τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν, ψυχῶν δὲ ἀλλοτρῶν
 οὐ πάνυ τοι κύριοι. Ἄλλ' ἀνάγκη καὶ ἐκείναις αὐ
 τῷ αὐταῖς δοκοῦντι ἐπεσθαι, καὶ ἀμύχανον ἄλλο τι
 δρᾶν παρὰ τὸ φαινόμενον ἀγαθόν. Ἡ οὖν ἡμῖν
 ἐνδεικτέον κάκεινοις, ὡς καὶ αὐτοῖς οὐδέν τι ἤττον
 τὰ ἡμῖν δοκοῦντα ἐλομένοις συνοίσει, ἢ εἴως ἂν
 τοῦτο ἀδύνατοι ὦμεν ἡμεῖς αὐτοὺς μᾶλλον τοῦ μὴ
 οἶους τε εἶναι σφᾶς τιθεῖν, ἢ ἐκείνους, τῶν τοιούτων
 πεμπτέον ὥστε καὶ ταύτη καλῶς ἂν ἡμῖν ἔχειν
 μεμελητηκῶς μὴ χαλεπαίνειν ἀνθρώποις. Ὁ δ'
 ὀλιγωρῶν μὲν ἡδονῶν, ὀλιγορῶν δὲ πόνων, κενῆς
 δόξης, χρημάτων, μαθητικῶς δὲ φέρειν εὐχερῶς
 μὲν τὰ θεῖα, εὐχερῶς δὲ τὰ ἀνθρώπεια, εἰκότως ἂν
 καὶ περὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπου; συμβόλαια εὐκαιρῶν-
 κώτερος εἴη, χρηστότητα μετιῶν, μαθητικῶς ὡς
 τὸ μὲν καλῶς ποιεῖν τοῦ εὐ πάσχειν ἀμεινον πολλῶ
 αὐτῷ δῆπουθεν τῷ καλῶς ποιοῦντι, ἅτε δὴ καὶ
 θεοειδέστερον ὃν τοῦ δὲ κακῶς πάσχειν τὸ κακῶς
 ποιεῖν χεῖρον αὐ πολλῶ. Τὸ γὰρ ἀμεινον, τοῦτό γε
 ἐναντίον καὶ δέοι τὸ μὲν, ὡς ἀριστον ὃν, διώκειν
 εἰς δύναμιν, τὸ δὲ φεύγειν παντὶ τρόπῳ, διευλα-
 θούμενον μὴ κτησάμενος λάθῃ τὸ χεῖριστον τῶν
 κακῶν, ἅμα δὲ καὶ ξυμφωνῶν αὐτὸν τῇ τοῦ δίκου
 τοῦδε σωτηρίᾳ προσπαρέχου' ἂν, ἅτε δὴ τι καὶ
 μόριον τοῦ δεικνόντος οὐκ ὀλέθρου τινὸς τάξιν, ἀλλὰ
 σωτήρως τε αἰρούμενος, καὶ εὐεργέτου τὸ μέρος,
 οὕτω τε εὐ πράττων καὶ αὐτὸς, οἶδόνπερ καὶ μορίῳ
 σώματος πολὺ ἂν μᾶλλον λυσιστελοῖ, εἰκειν τῷ δίκῳ
 καὶ ὁμολογεῖν, ὑπηρετεῖν τε τῷ λοιπῷ, καλῶς τὸ
 αὐτοῦ ἔργον ἀποδίδον, ἢ ἀντιτείνειν τε καὶ ἀσυμ-
 φώνῳ εἶναι, καὶ διεσπᾶσθαι τοῦ ἄλλου σώμα-
 τος, ἐκ δὲ δὴ τῶν πρὸς ἀνθρώπους συμβολαί-
 ων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐμπειρό-
 τερος γινόμενος, ῥᾶν που εἶδη καὶ εὐθυ-
 λλαν ἀνακτήσαιοι, εἰδὼς μέγα διαφέρειν ἐπιτά-
 μενον μὴ ἐπιταμένον, καὶ εἴν λόγῳ μετιχειρίζοντα
 ὀτιοῦν δοξάζοντος ἄνευ λόγου. Ὅστε πρὸς γε τὸ
 ἕκαστα πράττειν τῶν κατὰ τὸν βίον μέγα συμβόλαι-
 οσθαι τὸ περὶ τῶν ἀνθρωπείων ἐξικριβοῦν πραγ-
 μάτων, καὶ ἅμα χαριεστάτην οὖσαν τὴν περὶ τῶν
 ἀνθρωπίνων θεωρίαν ἅτε δὴ περὶ γνησίων ἡμῖν
 αὐτοῖς, μεθ' ἣν καὶ τὴν φυσικὴν τις μετιῶν οὐ με-

κράν αὐτῷ προσθήκην εἰς εὐδαιμονίης ἐπίκτησιν ἄ
 φέροιτ' ἂν, πρῶτον μὲν τῷ τῶν αὐτοῦ κρείττω
 ζῶν, τῷ λογιστικῷ, ἔπειτα περὶ τὸ ἅπαν τόδε τοῦτο
 χρώμενος, καὶ θεωρῶν τί τε ἔστιν ἕκαστα, καὶ διὰ
 τί γίνεται, τίνα τε κατὰ φύσιν δυνατόν, καὶ τίνα
 ἀδύνατα, οὐ μικροῖς τισιν ἀγαθῶν ἀνθρωπίνης
 φύσεως ἡστινοσοῦν, διαίτη τε καὶ ἀπολαύσει, ἢ
 οὐδὲ παραβαλεῖν οἶόν τ' ἂν εἴη τηλικῶδες πράγματι,
 ἀλλ' ὅλην τῷ παντὶ ἐνδιατώμενος τῆ ψυχῇ,
 καὶ ἀπολαβῶν γησίω, καὶ καρπούμενος βίον κοι-
 νότατόν τε καὶ ὁμοιότατον αὐτοῖς τοῖς κρείττωσι
 δῆπουθεν γένεσιν· εἰδ' ἢ πολιτεία τὸ πρὸς τὸ συγ-
 γενές κοινὸν περιποιουμένη ἡμῖν, πλεῖστ' ἂν ἀφεῖλθ'
 ἐπεὶ καὶ κατὰ φύσιν συγγάνει τὰ σπουδαιότερά τε
 καὶ τελειώτερα τῶν γενῶν μᾶλλον τοι κοινωοῦντα
 ἀλλήλοις τῶν καταδεεστέρων τε καὶ φαυλοτέρων.
 Φυτὰ μὲν γάρ, ἢ καὶ ζῦμπασα ἢ γε ἀναίσθητος
 φύσις, ἢ κιστ' ἂν ἐπικοινωνοῖη ἀλλήλοις· ζῶα δὲ
 καὶ ζῦμπαντα, ὡς περ ἂν αἰσθήσεως ἤδη μετέχει,
 μάλιστα ἂν τοῦτο γε διαπράττειτο· ἐπεὶ καὶ αὐτὸ τὸ
 αἰσθανόμενον τε καὶ ζῶν μᾶλλον τε κοινωοῖ ἂν ἢ
 τῶν ἀναίσθητων τε καὶ ἀψύχων ὄτιοῦν, εἴπερ τοῖς
 μορῖσις τὸ ὅλον πεπονηδὸς τι μάλιστα συμπάσχει τε
 καὶ συναισθάνεται, ὡς τοῦτο που ὅν καὶ ζῶην, κοι-
 νωνίαν τινὰ καὶ συμπάθειαν αὐτοῦ, αὐτῷ τε καὶ
 τοῖς προσπίπτουσιν ἑκάστοις. Τῶν δὲ θηρίων τὰ μᾶλ-
 λον ξυναγελαζόμενα τῶν ἤτιον τοῦτο ποιούντων
 τελειώτερά τε εἶναι καὶ ἡμῶν πως ἐγγυτέρω· ἀν-
 θρώπων δὲ θηρίων ζυμπάντων κοινότητι βίου πᾶμ-
 πολὺ διαφέρειν, τὰ τε αὐ κρείττω που γένη κοινώ-
 τερον ἔτι ἀνθρώπου βίω ἂν, κατὰ τὸ εἶδος· ὡσθ' ὅ
 γε πολλῆς ἀγαθῆς τοῦτο μάλιστα ἐπιμελούμενος,
 καὶ ἐς τὸ κοινὸν ζῶν οὐ τὰ ἐλάχιστ' ἂν αὐτῷ δια-
 πεπραγμένους εἴη, μὴ οἷα κατὰ φύσιν τε ἀνθρωπίνω-
 τερον οὕτω βίω, ἀλλὰ καὶ τοῖς αὐτοῦ τελειωτέροις
 γένεσιν εἰς δύναμιν ἀφομοιούμενος, πρὸς δὲ καὶ τὸ
 βίον σώζων μᾶλλον, τὸ κοινὸν πρὸ αὐτοῦ αἰρού-
 μενος, ἀλλὰ μὴ τοῦτο πρὸ τοῦ κοινού· ἐπειδὴ τοῦ
 μὲν κοινού καλῶς τιθεμένου, αὐτὸ τε καὶ τὸ ἴδιον
 μάλιστα σώζεσθαι πέφυκε, τοῦ δὲ ἴδιου διασαμένου
 τοῦ κοινού, ἄμφοτερ' ἀπόλλυσθαι. Μετὰ δὲ πολιτείαν
 ἢ γε δεσιότης μετετέα, πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ θεραπείαν
 τε καὶ κοινωνίαν ἡμᾶς εὐ παρασκευάζουσα καὶ κοινῇ
 καὶ ἰδίᾳ, ἀνοσιότητα καὶ δεσιδαίμονίαν μὴ παριέτα
 ἐν τῇ ψυχῇ. Περὶ γὰρ εὐχὰς, καὶ προσκυνήσεις,
 καὶ ὕμνους, καὶ τελετάς, καὶ ἀπαρχάς, καὶ πάντα
 τὰ τοιαῦτα, οὕτε καταφρονητικῶς ὁ θεὸς ἔξει, ἀνο-
 φελῆ που τὰ τοιαῦτα ἐκτυτῷ ἄγων, οὐθ' οὕτω προσ-
 οίσει, ὡς δεομένης τινὸς τοῦτων τῷ θεῷ, ἢ κινήσο-
 μένῃ δι' αὐτῶν, ἀκίνητον γὰρ καὶ ἀπρόσδεκτον
 μάλιστα ἐκεῖνων· ἀλλ' ὡς αὐτὸν τὰ μέγιστα ὠφε-
 λήσαν, κακίας τε ἀφεῖξαι καὶ ἀρετῆς μελέτη καὶ
 ὁμολογίᾳ τοῦ αἰτίου ἡμῖν τῶν ἀγαθῶν, καὶ τοῦτων
 δὴ ἕνεκα ἐκεῖνα προσάγων τε, καὶ ἀφοσιούμενος,
 θεοσιδεῖαν αὐτῆς τε δεσιότητος, καὶ πίσης κεφάλαιον
 ἀρετῆς ποιούμενος, ὡς περ καὶ πρότερον εἴρηται,
 πάντα τε εἰς τὴν τοῦ θεοῦ νόησιν συνενεῖων, τὴν
 μακαρίαν ζωὴν· ὡς ξυμβαίνειν τὴν μὲν καλλὸν
 κάγαθόν, τὸν αὐτὸν εὐδαίμονά τε εἶναι καὶ μακίρον,

modum etiam parti corporis longe magis expe-
 dit cedere toti, et consentire atque inservire reli-
 quo corpori, suum munus recte exsequendo, quam
 obluclari, dissentire atque avelli a reliquo corpore.
 E contractibus porro humanis, si quis majorem hu-
 manarum rerum peritiam consecutus fuerit, facilius
 is sibi deliberandi prudentiam parabit cum peritum
 longe praestare imperito sciat, et eum qui certa ratio-
 ne quidvis tractet, ei qui citra rationem opinionibus
 ducatur. Itaque ad singulas vitae actiones multum
 confert in humanis actionibus diligenter versari, ut
 quæ cognatæ sint nobis. Post eam autem delibe-
 randi prudentiam, si quispiam naturæ explicatio-
 nem aggrediatur, is non parvum ad felicitatem
 acquirendam additamentum consequetur, primum
 cum parte sui præstantissima vivat videlicet ratione,
 deinde cum utatur ea in universitate hac, et con-
 templetur quilibet et sint singula et quamobrem fiant,
 neque ordine naturæ fieri possint, aut fieri
 queant, non parvis contentus cujusvis naturæ
 humanæ conditionibus, videlicet victus ratione et
 fructu, quæ ne comparari quidem debent tantæ rei,
 sed animo versans in hac universitate, et germane
 fruens, et tam communissima, tum simillimæ cum
 ipsis generibus præstantioribus vitæ fructum per-
 cipiens. Postea vero respublica, quæ nobis præstat
 societatem erga cognatos, maximas affert utilita-
 tes, cum naturæ etiam consentanea sit, et anima-
 lium genera honestiora ac perfectiora societatem
 inter se magis colant quam ea quæ deteriora sunt,
 et villiora, siquidem stirpes et universa sensus ex-
 perti natura minime inter se societatem colunt; ani-
 malia vero omniaque sensu prædita, maxime in
 hoc elaborant, nam quod seipsum sentit et vivit, ad
 societatem fuerit aptius quam quidvis sensus ex-
 pertium ut inanimatorum. Siquidem partium affec-
 tionibus totam maxime afficitur, earumque sensu
 percipit, tanquam idem sit, et vita communi-
 ta e quadam continetur et mutua in omnibus eventis
 consensione. Itaque animalia quæ magis congre-
 gantur, iis quæ minus id faciunt, et perfectiora
 sunt, et nobis aliquo modo propiora, homo autem
 bestiis universis longe antecellit, propter vitæ com-
 munitatem et consentaneum est, præstantiora ge-
 nera majore usi vitæ communitate quam homines.
 Quamobrem bonus civis cum in hoc maxime dat
 operam, ut vitam suam ad communitatem referat,
 non minimum sane profecerit, non eo duntaxat
 nomine, quod ita vivit secundum naturam, et ut
 hominem decet, sed ob illud etiam, quod pro virili
 generum se præstantiorum similitudinem assequi-
 tur. Huc illud etiam accedit, quod et suum com-
 modum ita magis tuetur, si privatis rebus publicas
 anteponat, non autem si privatas publicis. Siqui-
 dem republica bene constituta, ita comparatum est,
 ut cum ipsa, tum res privatæ maxime conserven-
 tur, sin res privatæ a rebus publicis segregentur,
 utraq; pereant. Post rempublicam ordine sancti-
 tas amplectenda est, quæ ad cultum et communi-

talem nominis probe nos instruit, quæque tam publice quam privatim profanitatem et superstitionem in animum non admittit. Nam neque preces, neque supplicationes, nec laudes divinas, nec festa, nec primitias, neque id genus alia vir sanctus contemnet, ea inutilia sibi esse existimando, neque sic offeret numini, quasi aliqua illarum rerum egeat, aut per ea allici debeat (neque enim moveatur, et minime rebus illis eget), verum ita offeret, tanquam maximas sibi ipsi utilitates inde allaturus, tum abstinencia vitiorum, tum meditatione virtutis, tum agnitione ac professione ejus qui honorum nobis auctor est. His igitur de causis illa offeret et sanctitatis munere fungetur, principatum divino cultui cum in ipsa sanctitate, tum in tota virtute deferendo, ut et supra commemoratum est, omnino autem beatissimam vitam ad Dei intellectionem referet atque ita continget, ut vir bonus, idem et beatus sit et felix, idque ea ratione et eatenus, quatenus virtutis fuerit particeps, perversus autem, eatenus miser sit, quatenus vitii fuerit contaminatus. Nobilitas autem et ignobilitas, magistratus et vita privata, divitiæ et paupertas, voluptates et labores, sanitas et morbi, longævitas et mors, atque id genus omnia, ipsa quidem suapte natura neutrius sunt generis, neque omnino bona nec mala, nihil etenim horum ad nosmetipsos pertinet, utrumvis autem usus legitimus si cum virtute conjungatur, bonus nobis efficietur et felix, cum improbitate autem noxius et infelix.

Atque hæc de virtute, ejusque partibus, pauca de multis dici queant, si quis ipsa fere capita disputationum earum quæ de singulis haberi possint, tractandæ suscipiat. Ad virtutem autem parandam natura primum requiritur, et divinum solum, citra quod nullo potiri licet bono, deinde institutis etiam et scientia, denique usus et exercitatio; quocumque autem illorum destituaris, magna ex parte eris imperfectus. Etenim quo pacto perfecte vir bonus quisquam fieri queat, ni nulla disciplina fuerit instructus de unaquaque virtute, quale bonum sit homini, et ubi et quo modo? Si quis autem disciplina et scientia fuerit instructus, is omnium perfectissimus erit, si usum et exercitationem adjunxerit, et id quod a moribus profisciscatur, jucundum et optimum et beatum esse judicaverit. Verumtamen omnibus modis fugiendum est vitium. Virtuti autem opera danda, ut non miseri, sed beati felicesque simus, cum in hac vita, quoad ejus fieri potest, tum etiam post obitum, locum rationi actæ vitæ decentem et convenientem adepti multo etiam beatiores simus. Amen.

Α ταύτη τε καὶ κατὰ τοσοῦτον καθ' ὅσον ἂν ἀρετῆς μετασχοί· τὸν δὲ φαῦλον ἄθλιον κατὰ τοσοῦτον καθ' ὅσον ἂν κακίας μεταλάβοι. Εὐγενείας δὲ καὶ θυγενείας, καὶ ἀρχῆς καὶ ἰδιωτείας, καὶ δόξας καὶ ἀδοξίας, καὶ πλοῦτους καὶ πένιους, καὶ ἡθονᾶς καὶ πόνους, καὶ ὑγίειας καὶ νόσους, καὶ μακροβιότητα καὶ θανάτους, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, αὐτὰ μὲν καθ' αὐτὰ οὐδέτερα οὔτε ἀγαθὰ οὔτε κακὰ εἶναι καθάπαξ. Τοῦτων γὰρ οὐδὲν ἔμπρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν δὲ τούτων ὀπιτέρων χρῆσιν, σὺν μὲν τῷ δέοντι καὶ ἀρετῆν γιγνομένην, ἀγαθὴν τε καὶ εὐδαίμονα ἡμῖν καθίστασθαι, σὺν δὲ κακίᾳ βλαβεράν, καὶ κακοδαίμονα.

cultui cum in ipsa sanctitate, tum in tota virtute deferendo, ut et supra commemoratum est, omnino autem beatissimam vitam ad Dei intellectionem referet atque ita continget, ut vir bonus, idem et beatus sit et felix, idque ea ratione et eatenus, quatenus virtutis fuerit particeps, perversus autem, eatenus miser sit, quatenus vitii fuerit contaminatus. Nobilitas autem et ignobilitas, magistratus et vita privata, divitiæ et paupertas, voluptates et labores, sanitas et morbi, longævitas et mors, atque id genus omnia, ipsa quidem suapte natura neutrius sunt generis, neque omnino bona nec mala, nihil etenim horum ad nosmetipsos pertinet, utrumvis autem usus legitimus si cum virtute conjungatur, bonus nobis efficietur et felix, cum improbitate autem noxius et infelix.

Β Τοσαῦτα περὶ ἀρετῆς καὶ τῶν ταύτης μορίων ἐκ πολλῶν ὀλίγα ἔστιν εἰπεῖν, αὐτὰ σχεδὸν τὰ κεφάλαια προελομένους τῶν περὶ ἕκαστον λόγων. Ἐπὶ δὲ τὴν τῆς ἀρετῆς κτήσιν πρῶτον μὲν φύσεως δεῖ, καὶ θείας μοίρας, ἧς χωρὶς οὐδὲ ἀγαθοῦ τίνας ἔστι τυχεῖν ἔπειτα λόγου τε καὶ ἐπιστήμης· εἶτα μελέτης τε καὶ ἀσκήσεως. Ὅτου δ' ἂν αὐτῶν τις ἀπολειφθῆ, ταύτη τε καὶ κατὰ τοσοῦτον καθ' ὅσον ἂν ἀπολειφθῆ, ἀτελής μάλιστα ἔσται. Πῶς γὰρ ἂν τις τελείως καλῶς κάγαθῶς γένοιτο, λόγον μὴδένα ἔχων περὶ ἐκάστης ἀρετῆς, οἷόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅπη καὶ ὅπως ἀγαθόν; Λόγου δὲ καὶ ἐπιστήμης μετασχών, τελειώτερος αὐ πάντως ἔσται, μελέτην τε καὶ ἀσκήσιν προσλαβών, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ ἔθους ἡδύ τε, καὶ ἄριστον, καὶ μακάριον ἀποσφηνᾶς· ὅμως μὲν γε παντὶ τρόπῳ φευκτικὸν μὲν κακίαν, ἐπιτηδευτικὸν δὲ ἀρετῆν, ἵνα δὴ ἀντὶ ἀθλιωτέρων εὐδαίμονές τε καὶ μακάριοι ἔν τε τῷ παρόντι βίῳ κατὰ δύναμιν γενοίμεθα, καὶ ἐπειδὴν τελευτήσωμεν, τὴν τοῖς νῦν βεδιωμένους πρέπουσάν τε καὶ ἀρμόττουσαν ἀπολασθῶμεν· χῶραν, πολὺ ἔτι δὴ μᾶλλον εὐ πράξαιμεν.

SUMMA VIRTUTIS KATA SXHMATISEMON.

Virtutum genera sunt, prudentia, fortitudo, temperantia. Generum autem formæ si prudentiæ subjiciantur, Dei cultus, naturalis sapientia, consilii capiendi ratio; si justitiæ, sanctitas, reipublicæ administratio, bonitas; si fortitudini, fiducia, generositas, lenitas; si temperantiæ, moderatio, liberalitas, modestia. Ac Dei cultus in rebus divinis versatur, naturalis autem sapientia, in rebus naturalibus, capiendi consilii ratio, in actionibus hominum sanctitas, in iis rebus quæ ad numen

Δ Τῶν ἀρετῶν γενεαὶ μὲν φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, εἰδικαὶ δὲ, τῇ μὲν φρονήσει ὑποδιαιρούμεναι, θεοσέβεια, φυσικὴ εὐβουλία· τῇ δὲ δικαιοσύνῃ, ἡσυχία, πολιτεία, χρηστότης· τῇ δὲ ἀνδρείᾳ, εὐψυχία, γενναϊότης, πραότης· τῇ δὲ σωφροσύνῃ, μετριότης, ἐλευθεριότης, κοσμιότης. Καὶ θεοσέβεια μὲν περὶ τὰ θεία, φυσικὴ δὲ περὶ τὰ φυσικά, εὐβουλία δὲ περὶ τὰ ἀνθρώπινα. Καὶ ἡσυχίας μὲν ἐν τοῖς πρὸς τὸ θεῖον, πολιτεία δὲ ἐν τοῖς ἀκούστοις, γενναϊότης δὲ ἐν ἀρετοῖς, πραότης δὲ

πρὸς τὰ κοινὰ, χρηστότης δὲ ἐν τοῖς πρὸς τὰ ἰδιω-
 τικά, καὶ εὐψυχία μὲν ἐν τοῖς πρὸς ἀνθρώπους, καὶ
 μετριότης μὲν περὶ δόξαν, ἐλευθεριότης δὲ περὶ
 χρήματα, κοσμιότης δὲ περὶ ἡδονάς.
 Ac moderatio quidem in gloria versatur, liberalitas in pecunia, modestia
 subjectas sibi habet voluptates.

A attinent; reipublicæ autem administratio, in iis quæ
 ad communitatem referuntur; bonitas, in rebus
 privatis; fiducia, in rebus non voluntariis; genero-
 sitas, in iis quæ ipsi ultro suscipimus; lenitas in iis
 quæ ad homines pertinent.

Ἀρετὴ, φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη· θεοσέβεια, φυσικὴ, εὐβουλία· δσιότης, πολι-
 τεία, χρηστότης· εὐψυχία, γενναϊότης, πραΰτης· μετριότης, ἐλευθεριότης, κοσμιότης.

α' ι ρ ὦ ν α ἦ ν ε λ ς ε ἐ ρ ε αι α ὗ α ς .

Κοσμιότης, γενναϊότης, εὐψυχία, μετριότης, ἐλευθεριότης, πραΰτης, χρηστότης, εὐβουλία φυσικὴ,
 πολιτεία, δσιότης, θεοσέβεια.

COMPARATIO VIRTUTUM.

GENERALES VIRTUTES.	}	PRUDENTIA.	{	DEI CULTUS. NATURALIS SAPIENTIA. PRUDENS CONSILIUM.	}	Caput	13	SPECIALES VIRTUTES. Progressiones virtutum ostendunt bi nu- meri ut sciatur unde auspiciandum et ubi desinendum sit.
		JUSTITIA.	{	SANCTITAS. REIPUBL. ADMINISTRATIO. BONITAS.	}		9 8	
		FORTITUDO.	{	FIDUCIA. GENEROSITAS. LENITAS.	}		11 10 7	
		TEMPERANTIA.	{	MODERATIO. LIBERALITAS. MODESTIA.	}		3 2 6	
							4 5	
							Principium 1	

GEORGII GEMISTI

PLETHONIS

PLATONICÆ ET ARISTOTELICÆ PHILOSOPHIÆ

COMPARATIO

(Basileæ, per Petrum Pernam. 1574.)

AD REVERENDISSIMUM PRINCIPEM D. OTHMARUM
 ABBATEM SANGALLENSEM

IN LIBELLUM DE PLATONICÆ ATQUE ARISTOTELICÆ PHILOSOPHIÆ DIFFERENTIA.

GEORGII CHARIANDRI PRÆFATIO

De philosophiæ usu ad cognitionem divinarum rerum accommodato.

Nullus est mortalium, princeps reverendissimæ, sano quidem utentium iudicio, qui non innato quodam insitque sapientiæ amore desiderioque teneatur; quod ipsum et apud ethnicos Aristoteles indagator sapientiæ solertissimus, ideoque præ cæteris philosophi nomen adeptus, innuit confirmatque in suis libris; sed et Salomon ille, regum in Ecclesia de antati-simus, qui non solum sapientiæ amantissimus, sed et sapientissimus extitit, idque divino oraculo. Nempe hic sapientiam omnibus aliis donis, quorum capax est natura humana, præferens, illam a Deo optimo maximo solam precatus est, eamque

sibi divinitus concedi serio rogavit. Sic enim quodam in loco Deum precatur: Mitte illam de cælis sanctis tuis, et a sede magnitudinis ac gloriæ tuæ, ut mecum sit et mecum laboret. Et alibi: Dabis servo tuo cor docile, ut possit discernere inter bonum et malum. Quam sane ab causam etiam sectæ Peripateticæ principes patronique sapientiam cum voluptate conjunctam summum constituisse bonum veramque hominis felicitatem non male collocasse videntur. Cæterum non quamcunque sed eam duntaxat sacri vates nos jubent amplecti sapientiam, quæ nobis ad timorem et cognitionem Dei, vel ut apertius loquar, ad sapientiam cœlitus reveletam iter quoddam præmonstrat, ad eamque finem colimat, ut Deum agnoscamus, celebremus, illiusque veneratione gaudeamus. Hunc namque Deus optimus maximus homini finem constituit, eumque ob hanc causam tanta arte condidit, tantaque donorum varietate excellentiaque exornavit, atque in hoc mundi domicilium tum amplissimum, tum pulcherrimum collocavit, ut Creatorem agnosceret, honoraret, et perpetuis laudibus summa cum lætitia prosequeretur. Nec sane alius sapientiæ scopus agnoscendus quam iste, ut omnem proinde debeamus repudiare scientiam, quæcunque cognitionem et timorem Dei non promovet, adeoque cum una simplexque sit veritas, unam etiam solamque illam amplecti sapientiam. Etsi vero animus noster mole impeditus terrestri, contagioque peccati corruptus, rerum naturas penitus introspicere, ipsasque formas internas dijudicare non possit, noluit tamen nos Deus in vita esse prorsus otiosos, sed perpetuo exerceri, talentumque cuiuslibet commissum in lucem proferri, ut tandem multis variisque in hac vita documentis expeditiores reddamur ad fruitionem perfectæ illius contemplationis, quam in futura expectamus vita, ideoque non prorsus nudi inveniamur, si cœlestis illius sapientiæ vestimento indui cupiamus. Quod cum ita sit, non possum non nefandam quorundam barbariem admirari, qui ventri abdominique servientes, superbo fastu omnia sapientiæ studia fastidiunt contemuntque, hanc illis mente quæ cœno intemperantibus scatet, dictante sive ratiunculam, sive deceptiunculam, nihil posse in hac vita perfecte sciri, et nos cœcutire in rerum etiam manifestissimarum contemplatione, ideoque omnia esse incerta, et præsertim illa, quæ jam retro multis sæculis non tam a viris maximis inventa prolataque, quam certis sensuum judiciis experia probataque sunt. Quamvis enim sint plurima ad quorum cognitionem nondum pervenimus, et vere sit dictum a Themistio, quod maxima pars eorum quæ habentur ab hominibus minima pars sit earum, quæ nesciuntur, non tamen omnia ignoramus, nec brutorum duntaxat more res sensui subjectas aspiciamus, imo beneficio diviniore ejusdem auræ in nobis, ejus nos non frustra fecit participes divina benignitas, subjecta rerum formasque quodammodo perspicimus atque hæc ab ipsis naturis sensui subjectis discernere valeamus. Inprimis vero rerum naturalium cognitio ad salutarem jucundamque nos deducit rerum divinarum contemplationem apprehensionemque, ut ii quidem qui sapientiæ studiis imbuti sunt, quædam de Deo demonstrative scire possunt, quæ alii sola tantum fide cognoscunt atque credunt, idque multis de causis. Sunt namque res illæ divinæ admodum abstrusæ remotæque a sensibus, et nostræ mentis acies non statim a partu effulget, sed longi temporis utens progressu intellectum aliquem acquirit solidiorem. Præterea non pauca sunt, quin potius plurima, quorum cognitio requiritur, priusquam rerum divinarum demonstrationem quispiam animo possit concipere, nec illa licet exiguo temporis spatio assequi. Adde, quod multi vitio defectuque aliquo natura laborant, corpusque obtinent vel debile vel depravatam, cui divinus inclusus animus vim vires nequit exserere, contemplationeque ad scientiam aliquam altiores pervenire. Omitto idem, quod constat maximam hominum partem comparandis rebus vitæ necessariis satagere ideoque ab omni abstrahi rerum divinarum contemplatione. Quæ sane impedimenta si removcantur ab animis hominum, tam certe abstrusam abditamque rerum naturam contemplando ad aliquam rerum divinarum cognitionem pervenient, et ex visibilibus, ut sacra loquitur Scriptura, invisibilem Dei gratiam potentiamque tanquam sensibus subjectam agnoscent. Annon enim, ut aliquo idipsum declarem exemplo, mundum aliquando cœpisse, nec ab æterno existisse præter sacratissimam fidei nostræ auctoritatem etiam rationes humanæ convincunt? Certe quidem si quis mundum facit æternum, is vel Deum esse, vel Deo æqualem constituit, id quod prorsus esse absurdum, et a nemine sano concedendum nemo non videt. Idem quoque qui factum negat mundum, negabit interitum, nec hominum latebitur bene appellari microcosmum, qui nimirum instar mundi non semper fuerit, nec perpetuo durare solet. Quid? quod ab illo qui æternum facit mundum, interrogabimus, curnam per tot tamque innumerabilium seriem cursumque sæculorum non fuerit is cultus, quo jam utimur, curnam litterarum usus, quo solo memoriæ fulcitur æternitas? cur quedam nunc innotescunt, quæ sit consentaneum, si mundus esset æternus, retro tot infinitis sæculis in usum notitiamque pervenire debuisse. Præterea, eum constat divina providentia mundum gubernari eademque et fieri quæ fiunt et destrui quæ destruantur, certe non erit a ratione alienum, credere eundem Deum etiam hoc universum fabricatum esse, ideoque mundum ab æterno non existisse. Et ipse tandem mundus, ut inquit Augustinus, de seipso testatur quod factus sit. Ordinatissima namque sua mutabilitate et mobilitate, et visibilibus omnium pulcherrima specie, quodammodo factum se esse demonstrat, et non nisi a Deo ineffabiliter ac invisibiliter magno et invisibiliter pulchro fieri potuisse proclamat. Eum igitur, qui mundum factum negat, oportebit fateri, Deum aut esse rerum opificem aut nihil posse facere, quod sit summe excellens atque exitium, id quod nemo qui

mente consistat concedit, quin potius omnes naturali quodam instinctu Deum omnipotentem asserunt. Jam si etiam hoc concedunt, ipsum summum et maximum esse artificem, oportebit certe deinceps fateri ab eodem maximum pulcherrimumque opus, quod animo cogitari aut usquam inveniri possit, factum esse; et quoniam tandem erit illud opus? Annon mundus? Quod si autem Peripatetico illi, mundum asserenti æternum, hæc magis esse sive dialectica sive probabilia viderentur, quam apodictica, sive scientifica, age cum illo argumentis a natura desumptis ulterius conferemus. Ac primum quidem illud constat, non posse fieri ut sit aliquid æternum, quod e principis conflatum est corruptioni obnoxio, quale esse scimus mundum, cujus partes assidue mutantur, dum quædam fiunt, quædam intereunt. Nec refert quod quidam partem mundi nobilissimam, cælum nimirum, immortale faciunt, nullique dissolutioni subiectum. Eodem namque modo etiam hominem quispiam appellabit immortalem, ob partem ipsius præcipuam, quam animam vocamus, omnisque corruptionis expertem constituimus. Omitto jam quod multis, iisque indubitatis rationibus probari possit, non esse cælum corruptionis expertem, ipsumque etiam tandem hujus quæ effluxit, a fonte quasi quodam perenni, semper restitui, is sane novum semper mundum constituit, et quem factum fuisse nolebat fateri, eundem jam infinites concedit. Ut enim in eodem quidem alveo semper decurrit fluvius, sed aliam subinde aquam haurit, ita non eundem esse hodiernum mundum, qui fuisset heri, sed novum subinde succedere, necessario sequeretur. Aliam quoque incurret ille absurditatem, qui mundum facit æternum. Animam plerique sanæ mentis inter Peripateticos fatentur esse immortalem, et item hoc, numero infinita dari non posse reipsa sive actu. Mundo igitur constituto æterno, annon animæ constituerent actu infinitæ? Si quidem anni jam præterierint infiniti, hominesque numero infiniti mortui, quorum omnium numero carentium sunt animæ actu superstitis? At hic quidam hujus absurdi vitandi gratia furiosa quadam impudentia, numero unicam esse animam rationalem in omnibus hominibus fixere. Hoc vero signum annon omnem providentiam atque justitiam Dei tollit atque exstinguit? Ille namque ratione homines numero non different quorum nimirum unica esset forma, nec ulla superessent præmia recte factorum, nullæ pœnæ male factorum, idemque esset Socrates quod Plato, nec melior bonus quam sceleratus, sapiens quam stultus, et sic deinceps. Id quod cum sit absurdum, illud item quo affirmabatur, unicam esse omnium hominum animam absurdum esse necesse erit. Sed desino tam plures cumulare probationes, quibus mundus non esse æternus demonstratur. Addam potius adhuc unum idque breve exemplum, quo magis faciam planum rerum naturalium cognitionem esse præviam esse præviam veri luminis per quam nimirum homo deducitur ad contemplationem sui Creatoris. Hunc mundum itaque a Deo regi, quæ probent rationes, breviter exponam. Ac primum quidem, quis non videt diversa atque contraria per se conjungi atque ad unam aliquam formam reduci non posse, nisi alterius cujuspiam opera auxilioque intercedente connectantur? Jam vero mundum hunc ex tam diversis contrariisque videmus constare partibus, in quo nimirum frigida junguntur calidis, humentia siccis, aliaque ex diversis conflata naturis in unam formam conveniunt. Unum itaque esse aliquem fateri oportet, qui tam diversa copulavit, univit atque conjunxit. An quis aspiciat tabulam diversis pictam coloribus, variisque partibus constantem, et certum aliquem magistrum exstare dubitet, qui tam scite illam fixerit? An quis intueatur pocula variis cæolata atque aspera signis, nec protinus exclamet, divini opus Alcimedontis? Illud sero constat inter omnes, diversa contrariaque suo quoque impetu dissolvi atque di-jungi ab invicem, nisi sit aliquis a quo conservantur.

Idem itaque etiam mundo contingeret, quem in unam formam ex diversis partibus compactum naturarum ipsa diversitas invicem discors dissociaret procul dubio atque divideret, nisi esset unus, qui quod nexuit contineret. An vero aliquid carens gubernaculis certo atque regulari semper ordine moveri posset suapte sponte? id quod fieri cernimus in mundo, cujus ordo tam certus procedit, vel eadem sint perpetuo vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitæ ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptæ. Quid de sole dicam, lunaque et cæteris stellis? quorum tam certi sunt motus, ut sol quidem orbem in duodecim partes distributum semel quotannis perambulet tum recedens a nobis, tum accedens ad nos: luna vero accretione et diminutione luminis mirabili quasi fastorum notet et significet dies, ad eundem recurrens locum menstruo spatio; tum in eodem orbe stellæ tam certo feruntur, ut eosdem cursus constantissimos servent disparibus inter se motibus. Quæ quidem et alia innumerabilia cum cernimus tam certum ordinem observare, tanque dispositos motus locis temporibus efficientia spatiis qualitatibus retinere, possumusne dubitare, quin sit unus, qui has mutationum varietates manens ipse moderetur et disponat? His igitur et aliis quæ hoc loco non possunt omnia enumerari, humanis, hoc est physicis argumentis quispiam mundum providentia Dei gubernari probare posset, unde satis perspicuum esse arbitror, sapientiæ studia, quæ philosophiam vocamus, ad pietatem rerumque divinarum cognitionem mutum contere, ideoque ab homine Christiano excolenda esse merito atque amplectenda. Neque tamen philosophiam tanquam ducem sequemur, quin potius illa tanquam ministra utemur, atque tum demum nos recte philosophatos arbitrabimur, quando id philosophiæ ope ministerioque tutabimur, quod sacris non repugnat literis, quæ sunt veritatis amasses. Ex quo sane sequitur, genus philosophiæ Platonicum viro Christiano

imprimis esse persequendum, quod nimirum inter alia et pietatem maxime nos edocet, ad eamque quam ex sacris Scripturis hausimus veritatem quam proxime accedit. Annon enim Christianæ religionis consentanea est illa Platoniorum de idæis disputatio? quæ maxime huc pertinet, ut ostendat Deum esse hujus mundi conditorem, certique ordinis, qui in ipso conspicitur, auctorem? Omitto jam illud, quod multi fere eadem, quæ de Filio Dei et Verbo et constructione universi a Christianis dicuntur, etiam Platonios dicere arbitrantur. Annon gratam de Deo famam spargunt in disputatione de natura, quam Dei esse voluntatem ostendunt? in disputatione de cœlo, quod per se esse mortale aiunt, sed propter præsentiam animæ motricis immortale reddi? in disputatione de ente univoco non æquivoco? imprimis autem, quando animos esse immortales atque divinos crebro tamque copiose inculcant? id quod maximum est nostræ fidei fundamentum. Quæ quidem omnia illi a Platone præceptore ac magistro non arripuerunt, sed hauserunt, quod non doceat Plato sed instituat, non instituat sed imbuat. Quapropter hunc divinum, hunc sapientissimum, hunc sanctissimum, hunc Homerum philosophorum appellant, quos secutus etiam Cicero non eloquentiæ solum, sed sapientiæ quoque parens, eumdem tanti fecit, ut se sola hujus auctoritate frangi dicat, quamvis nullam Plato afferret rationem. Cæterum hic non possum non mirabiles artium et philosophiæ periodos commemorare. Neque enim etiam artes ipsæ eodem semper in honore habentur, sed alias magis vigent, alias minus, et nunc illud nunc aliud floret philosophiæ genus. Nostro igitur sæculo genus philosophandi Platoniorum fere exolevit, in scholis vero omnibus Aristotelica traduntur, unde accidit ut præceptores et recta institutio ad Platonios philosophiam desideretur hodie, quibus tamen omnino opus est volenti recte ad istud philosophandi genus et cum fructu accedere. Sunt enim Platonica pleraque tam obscura, præsertimque illa quæ numeris et figuris sunt involuta, ut proverbio locum dederint, quo aliquid dicitur, « Numeris Platoniciis esse ob curius. » Ætate vero Ciceronis contra accidit, qua nimirum pauci fuerunt, quibus philosophia peripatetica esset cognita. Omnes itaque scholæ tum Platonem legebant, discebant, convertebant, neglecto interim spretoque Aristotele, vel saltem secundas post Platonem partes obtinente.

Sed hæc hactenus. Ad te venio, princeps reverendissime, cui rationem instituti mei brevier exponam. Cum ego commemoratas ob causas Platonis scripta et amem et admirari soleam, non potui præmittere quin libellum de comparatione Platonis et Aristotelis Græce conscriptum a Georgio Gemistio in Latinam transferrem linguam, quo et mihi redderem familiarem, simulque aliis quibus lingua Græca minus esset cognita hac translatione progresserem. Neque me operam perdidisse opinor, quod hujus auctoris opusculum in manus sumpserim neque alios qui idem sunt lecturi, tempus inaniter contrituos existimo. Fuit enim Gemistus hic vir in omni scientiarum genere eminentissimus, cognomenque Plethonis accepit, quasi Platonis, eo quod Platoni philosophorum principi proxime accederet. Hanc igitur translationem T. R. patrocinio offerre volui, quod nimirum tum alias tum præsertim nuper datis ad T. R. litteris cognovissem T. R. tanto philosophiæ, præsertim Christianæ, qualis est Platonica, amore teneri, tantisque studiosos illius beneficiis persequi, ut vere Mæcenas ejusdem appellari possit. Præterea quod audivissem T. R. locupletissimam omnium omnis linguæ ac disciplinæ scriptorum bibliothecam in suo collegio instruere, undique conquisitis magna pecunia editis libris. Quamobrem facere non potui quin hoc stipatus munusculo T. R. iterum accederem, nec dubito quin hoc quoque scriptum philosophi atque mathematici præstantissimi T. R. eo sit complexura animo, quo Musas et optimos quosque scriptores amplecti solet, suæque bibliothecæ ornamentum judicare. Quod sane exiguum munusculum si T. R. quo non dubito, animo susceperit, ipsumque suo favore complectetur, dabo certe manibus pedibus operam, ut majora dignioraque T. R. auspicio beneficioque, ad manus T. R. perveniant, bibliothecæque tuæ inserantur. Quod superest, Deum precor, ut T. R. diu servet salvam atque incolumem, quo possit litterarum studia promovere ad nominis divini gloriam aliorumque hominum salutem.

Basileæ, die Laurentii anno 1574.

T. R. addictissimus GEORGIUS CHARIANDER.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΠΡΟΣ ΠΛΑΤΩΝΑ ΔΙΑΦΕΡΕΤΑΙ.

GEORGII GEMISTI PLETHONIS

DE

PLATONICÆ ET ARISTOTELICÆ PHILOSOPHIÆ

DIFFERENTIA:

Οἱ μὲν ἡμῶν πηλαίτεροι καὶ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων Πλάτωνα Ἀριστοτέλους πολλῶ τῷ μίσην προετίμων· τῶν δὲ νῦν, καὶ μάλιστα τῶν πρὸς ἐσπέραν οἱ πολλοί, ἅτε ἐκείνων σοφώτεροι οἰόμενοι γηγόνεσσι, Ἀριστοτέλη πρὸς Πλάτωνα θαυμάζουσιν, ἄβαστοι τινὲς Ἀραβὶ πειθόμενοι μόνον Ἀριστοτέλη φάσκοντι τελειόν τι τῆς φύσεως ἐξ οὐρανίου ἔργον ἀποτελεῖσθαι, ἀνδρὶ εἰ μὲν τὰλλα σπουδαίω οὐκ ἂν οὕτως βραδίως εἰπεῖν ἔχοιμι, τὸν μόνον περὶ ψυχῆς λόγον οὕτως φαύλῳ ὡς καὶ θνητῆν αὐτὴν τίθεσθαι. Καίτοι ἔς γ' ἂν ταύτην τὴν ἀμαθίαν τυγχάνοι ἀμαθαίνων, τίνας ποτ' ἂν σπουδαίου πράγματος κριτῆς γένοιτο ἄξιος; καὶ ταῦτα οὐδ' Ἀριστοτέλους ταύτην δοκοῦντος τὴν ἀμαθίαν ἀμαθαίνειν; χρὴ γὰρ τὰληθῆ λέγειν καὶ μὴ συκοφαντεῖν τὸν ἄνδρα, καίτοι πλείστους γε τῶν πρὸ αὐτοῦ συκοφαντηκότα. Ἄλλ' εἰ μὴ οὐδὲ τὸ συκοφαντῆν ἔντισυκοφαντεῖν εὐαγὲς εἶναι δοκεῖ, ἔπει δὲ καὶ νῦν εἰσὶν οἱ Πλάτωνι μᾶλλον τὴν ψῆφον τίθενται, ἡμεῖς; τοῦτοις τε χαριζόμενοι κάκεινους, εἰ μὴ σφόδρα φιλονεικῶς ἔχουσιν, ἐπανορθοῦντε, βραχεία περὶ ὧν διαφέρονται τῶ ἄνδρι ἐροῦμεν, καὶ δεῖξομεν τὸν ἄνδρα τάνδρως οὐ μικρὸν λειπόμενον οὐ μακρὰς οὐδ' ἔριστικὰς, ἀλλ' ὡς οἶόν τε διὰ βραχυτάτων ποιούμενοι τὰς ἀποδείξεις.

nos quidem illis hoc instituto nostro gratificari, et alios nisi amore contentionis laboraverint corrigere conabimur, paucis explicando differentiam doctrinae utriusque Platonicae nimirum et Aristotelicae, et ostendendo, alteram ab altera non parum differre, in qua explicatione non prolixis et contentiosis, sed, ut decet, brevissimis utemur demonstrationibus.

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Πρῶτον μὲν οὖν τὸν πάντων βασιλέα θεὸν Πλάτων δημιουργὸν τῆς νοητῆς τε καὶ χωριστῆς πάντη οὐσίας, καὶ δι' αὐτῆς τοῦ παντὸς τοῦδε οὐρανοῦ τίθεται· Ἀριστοτέλης δὲ δημιουργὸν μὲν οὐδενὸς οὐρανοῦ αὐτὸν φησὶν εἶναι, ἀλλὰ μόνου τοῦ οὐρανοῦ τοῦδε κινητικόν· καὶ εἰ μὲν οἰόμενος εἶναι γε θε-

Tam Græci quam Romani veteres, quæ nostrum sæculum antecesserunt, Platonem Aristotele multo præstantiorem fecerunt, nostri vero temporis homines et præcipue major pars eorum qui ad occidentem habitant reliquis sapientiores existimati, Aristotelem magis quam Platonem admirantur persuasi ab Averroë quodam Arabe qui maximam Aristoteli laudem tribuit, audetque affirmare, illum suis libris sapientiam naturæ perfectissime complexum esse. Et fuerit sane Aristoteles, sic magnus et incomparabilis, quod ad alia attinet, de quo tamen ipso non facile ferre sententiam auisim; at quod ad opinionem ipsius de animo, tam perversi fuit ingenii ut ipsum mortalem corruptibilemque facere non vereatur. At qui huiusmodi ignorantiaæ atque insanisæ patronus fuerit, illumne alicujus egregii operis aut negotii judicem arbitratum fore idoneum? Et non eodem modo insanire eum quo Aristoteles, qui hanc sententiam tueretur? Non possum enim non veritatem fateri et non reprehendere eum, qui antiquiores, antecessoresque suos reprehenderit. Verum enim vero ne mihi quidem decorum videretur mutuis conviciis calumniatorem afficere, sed quoniam nostro etiam sæculo reperiuntur multi, qui Platoni palmam tradunt,

C

CAP. I.

Ac primum quidem, Deum summum illum omnium principem Plato omnis intelligibilis, separatæque naturæ, et per ipsam hanc naturam universi cæli, conditorem constituit. Aristoteles autem ipsum nullius omnino rei conditorem facit, sed solius hujus cæli, quod contemplantur, motorem.

Quamvis autem quispiam putaverit sensitse ipsum, quod Deus sit conditor, cum tamen nullibi hoc aperte fateatur, malitiose profecto suam contulit philosophiam, maximum Dei opus dissimulans, id vero quod longe minus est, dantaxat celebrans. Sed fortasse dicet aliquis quod Deum finem et finalem causam faciat, verum ne hoc quidem videtur omnino sincere dixisse, neque ita ut Deo dignum fuisset, quandoquidem ipsum non naturæ singulorum, sed rationis solius finem constituit. Jam vero si Deum neque putavit conditorem esse hujus universalis, ideoque nec dixerit ullibi hac sane ratione rursus adhuc deterior fuerit, ut qui nec dixerit, nec crediderit optimam philosophiæ sententiam, nec tantum philosophiæ, sed etiam omnium sapientiorum hominum. Ceterum nos demonstrabimus, ipsum etiam non credidisse. Primum quidem, quod credible non est omni, qui hujus sententiæ fuerit, tam arduum pulchrumque dogma dissimulaturum fuisse, in omnibus omnino libris, quos scripsit, in quibus adeo prolixè et curiose de fetibus et ostreis aliisque rerum naturalium causis disputat. Deinde quod numerum etiam causæ generationis describit, nec tempus nullum nominat sed causam tantum, imo eos reprehendit, qui ab eo dissentiant, et absurdum, inquit, est ac potius eorum unum, quæ fieri nullo modo possunt, rerum sempiternarum ortum aliquem facere. Quo loco se manifeste prodit Aristoteles, sicut etiam fortasse alii quod senserit posita causa generationis, necessario etiam sequi tempus ejusdem. Id quod Plato non fecit, qui in *Phædro* quidem animam ponit ingentiam quod a l tempus videlicet atinet, in *Timæo* autem genitam quoad causam. Hinc itaque apparet, quod non senserit, necessario statim sequi, ut si generationis causa adsit mox eadem incipiat. Verum enim vero quis dubitat Aristotelem nullam posuisse hujus universi generationem, quandoquidem sensit, ipsum esse sempiternum? Quod si autem generationem negavit, procul dubio etiam opifrem sive conditorem exclusit.

CAP. II.

Præterea etiam illud de Deo Aristoteles absurde, contraque omnem rationem docuit. Cum enim orbis cæteros a mentibus quibusdam et essentiis separatis gubernari moverique censuisset, singulos distribuendo singulis, unum quoque summo illi rerum principi Deo orbem assignat, quem ab illo moveri existimat, tradens ipsi hac ratione partem quamdam laboris, quem aliæ quoque mentes post ipsum sustineant. Hoc vero quam sit absurdum, inde aliquis animadvertat. Oportet ea quæ distribuuntur cum iis quibus sunt distributa, quamdam habere proportionem, si nimirum distributio illa juxta debeat judicari, quemadmodum ipse etiam Aristoteles in libro suo de justitia admonet. Atqui apud ipsum omnes cæli orbis eandem invicem obtinent substantiam. Omnes enim sunt corpora quamdam nulli subjecta corruptioni, ex sententia Aristotelis, iidemque sempiterni tam ipsi quam motus ipsorum. Hinc itaque necessario sequitur, etiam mentes illas separatas inter quas orbis illi

μουργόν, επειτα ουδαμου λέγει, φαύλω; αν ξετιθετο την αυτοϋ φιλοσοφίαν, τδ μεν μέγιστον του Θεου εργον αποσιωπων, τδ δε πολυ τουτου μετον μόνον σεμνύων. 'Αλλά φαίη αν τις, ως και τέλος αυτών, και τελικον ακτιον τίθεται. 'Αλλ' ουδδ τουτο φανήσεται πάνυ σεμνώ; λέγων, ουδδ αξίως του Θεου, ει γε ου του ειναι οιδδ της ούσια; εκάστων αλλά της κινήσεως μόνης τέλος αυτών τίθεται. Ει δδ ουδ' οιδόμενος δημιουργόν του παντός ειναι τον Θεον, δια τουτου ουδδ λέγει ουδαμου, ουτω γε αυ και πολυ ετι αν φαυλότερος ειη, μήτε λέγων, μήτε δοξάζων τδ κάλλιστον των φιλοσοφίας; δογμάτων, και ου μόνον φιλοσοφίας, αλλά και πάντων των τα βελτίονα φρονούντων ανθρώπων. 'Ημείς γε μήν δεξιόμενοι οιδδ δοξάζοντα. Πρώτον μεν ότι ουκ ειχός ην δοξάζοντα ουτω κάλλιστον δογμα αποσιωπήσαι, πανταχοϋ των βιβλίων τδ περι εμβρύων και εστέρων και του δέοντος περαιτέρω πολυπραγματόντα· επειθ' ότι και της αιτίας γενέσεως αριθμόν αποσιούουσιν, ου χρόνον λέγων ουδένα άλλ' αιτίαν, ως δηλοι ειναι εξ αυτών λέγοντας αυτούς εκτιθεται, τουτοις μεμφόμενος επάγει, « Αποπον δδ και τδ γένεσιν ποιειν αδιάνω δυντων, μάλλον δδ εν τι των δυνάτων. » Εξ ου δηλό; εστιν 'Αριστοτέλης, ωσπερ και άλλοι τσως τινε; τη κατ' αιτίαν γενέσει και την χρονικην δοξάζων επεσθαι εξ ανάγκης. ουχ ωσπερ Πλάτων την ψυχήν εν μεν τω Φαιδρω αγέννητον, δηλονότι τω χρόνω, γεννητην δ' εν τω Τιμαίω, δηλονότι τη αιτία τιθέμενος, δηλό; εστιν ου πάντως επόμενην τη κατ' αιτίαν γενέσει και την χρονικην δοξάζων· ει δδ αδιον τόδε τδ πών 'Αριστοτέλης νομίζει, δηλον ότι ουδ' αν γένεσιν τινα αυτοϋ δοξάζει· ει δ' ου γένεσιν, ουδ' αν δημιουργου αυτοϋ ουδένα. Και περι μεν τουτων ικανώ;.

ΚΕΦΑΛ Β.

"Ετι δδ κακείνο αποπον 'Αριστοτέλης ες τον θεον τουτον πεπραγματεύεται. Διανέμων γάρ τας σφαίρας και κινήσεις αυτών τοι; χωριστοί; νοί; και ούσαι;ς, μεζν και τω Θεω τουτω σφαιραν τε και κίνησιν απονέμει αντιμέριστον αυτών τοι; μετ' αυτών ποιών νοί;. Τουτο δ' εσον έχει τδ αποπον ενθένδε αν τι; συνιδου. 'Ανάλογον δεεί οί; διανέμεται έχειν τα διανεμέμενα, ει μέλλει καλώ; η γε διανέμησι; εσθαι, η και αυτδ; 'Αριστοτέλης εν τοι; περι δικαιοσύνης αξιού; λόγοι;· ουκοϋν ενταυθα αι γε σφαίραι πάσαι ούσια; άλλήλαι; της ούτι;ς. Σύματα τε γάρ απασσι αθηορτα έχουσι κατ' αυτον 'Αριστοτέλη, και αδιου αυτί; τε και αι κινήσει; αυτών· ουκοϋν ανάγκη και τού; χωριστού; εκείνου; νοί; οί; αι σφαίραι γε ουτα; διανεμέμηνται, της αυτης τε ούσια; απαντας ειναι άλλήλοι; και ουδένα γε αυτών τοι; άλλοι; ουκ ενάριθμον, αλλά τοσοϋτον μόνον υπερέχοντα τον προσβύτατον αυτών, εσον η; απονεμημένη αυτω σφαίρα των λοιπων σφαιρών. Αυτη δ' ότι ουκ αξία του Θεου τουτου εστιν υπεροχη, ουδενι δω ου δη-

λον· ἐπεὶ καὶ Ἀδινσένας ὁ Ἄραψ συνελθὼν τὸ τοῦ λόγου τοῦτου ἄτοπον, τὰ μὲν ἄστρα καὶ σφαίρας τοῖς ἄλλοις χωριστοῖς νοῖς καὶ αὐτὸς κατ' αὐτὸν πως Ἀριστοτέλη διανέμει, τῷ δὲ Θεῷ τούτῳ οὐκ ἄστρον, οὐ σφαῖραν οὐδεμίαν ἀπονέμων, τῶν πάντων ἐξαίρων ὑπερτίθεισιν. Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτων τσαυτὰ εἰρήσθω.

a vera religione alienus, absurditatem tamen hujus opinionis animadvertit, et astrorum quidem atque orbium cœlestium motum atque gubernationem etiam ipse secutus quodammodo Aristotelem, separatis quibusdam mentibus attribuit, Deo autem supremo rerum præsidii neque astrum aliquod neque orbem ullum assignavit, sed unum e numero omnium existens, supremam illi cunctarum rerum attribuit excellentiam. Sed de his ista sufficienter dicta sunt.

ΚΕΦΑΛΑ. Γ'.

Μέταμι δὲ καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντος ἐκείνην ὁμώνυμian, ἣν αὐτὸς Ἀριστοτέλης ὡς σοφὸν τι οἰεῖται ἐξευρηκέναι, καὶ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ νοῦν ἐληλυθέναι. Οὐκοῦν εἰ κατὰ μὲν τὸ τοῦ ὄντος τὰ μὲν ἄλλοι, τὰ δ' ἦττον μετέχειν, καὶ ὁμώνυμα ἀλλήλοις ἀξιοὶ εἶναι τὰ ὄντα, οὐκ ἂν δὴ ὁρθῶς ἀξιοὶ (οὐ γὰρ εἰ τὸ ἐν τῷ ἔριφ λευκὸν ἐν χιόνι ἦττον, ὁμώνυμον τὸ ἐν τῷ ἔριφ λευκὸν τῷ ἐν χιόνι), οὐδέ γε εἰ κατὰ τὸ τὰ μὲν πρότερα τῶν ὄντων εἶναι, τὰ δ' ὕστερα, καὶ τὰ μὲν συνεισάγοντα θάτερα, τὰ δ' οὐ συνεισάγοντα. Τῶν γὰρ ἀριθμῶν οἱ μὲν πρότεροι οἱ δ' ὕστεροι ὄντες, ὁμοῦ οὐκ ὁμώνυμοι ἀλλήλοις, ἀλλὰ τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀριθμοὶ πάντες εἰσὶ, καὶ ἐπὶ τὰ πρᾶσβύτατα τῶν σωμάτων στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰλλα σώματα συνείσθηκε, πρότερα ὄντα τῶν ἐξ αὐτῶν συνθεσμένων, οὐδὲν γε ἦττον οὐσαὶ αὐτὰ τε καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συνθεσμένα ἐστὶν οὐκ ὁμώνυμοι· οὐδαμῶς γὰρ τὸ τοιοῦτο μέχρι τοῦ νῦν ἤξεισεν· οὐδέ γε εἰ καὶ ἄλλο τι τοῦ ὄντος ἀντικατηγορεῖται, οἷόνπερ τὸ ἐν, διὰ τοῦτο οὐχὶ γένος τὸ ὄν ἐστὶ τῶν πάντων, ἢ ὁμώνυμόν τι. Τοῦ ὄν ἀνθρώπου ἀντικατηγορεῖται τὸ γαστρικόν, καὶ οὐδὲν ἦττον καθόλου τὸ ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος καὶ τῶν καθέκαστον ἀνθρώπων εἰ μὴ γένος ἀλλ' οὐν γε εἶδος, καὶ οὐδ' ὅποισόν ὁμώνυμον. Εἰ δ' ἐπ' εἶδους τοῦτου συμβαίνει, κἂν ἐπὶ γένους τὸ αὐτὸ συμβαίη. Ἀνάλογον γὰρ ἔχει ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὰ ὑπ' αὐτὴ, οὕτω καὶ τὸ γένος. Πλὴν γε δὴ τοῦ τὰ μὲν εἶδη τὰ γε ἔσχατα κατὰ ἀπειρώς εὐθύς τὰ γε πλείω εἶναι, τὰ δὲ γένη κατὰ πεπερασμένων πρώτων. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ γένους δεῖ τινος τὸ τοιοῦτο θεωρησάμεν, εἰ τις τὸ ζῶον ὀρίεται μὴ τῷ αἰσθητικῷ ἀλλὰ τῷ φανταστικῷ διακρίνων αὐτοῦ τὸ τῶν ζωορῦτων γένος, ἐπειτα ἀποδοίει παντὶ ἴδιον ζῶον τὸ πορευτικόν (ἔξει γὰρ οὐ κακῶς), ἀντικατηγοροῦτο μὲν ἂν οὕτω τὸ τε ζῶον τοῦ πορευτικοῦ καὶ τὸ πορευτικόν τοῦ ζῶου, καὶ οὐδὲν μὲν ἂν ἦττον τὸ ζῶον γένος εἴη τῶν ὑπ' αὐτὸ καὶ οὐδαμῆ ὁμώνυμον. Ἄλλ' ἦν τις, φησὶ, μεταβαλὼν, μὴ τὸ λογικὸν τῷ ζῶον ἀποδοῖαι διαφορὰν ἀλλὰ τὴν λογικότητα, ὡς δὴ καὶ δέον οὕτω ταῖς διαφοραῖς χρῆσθαι, οὐκ ἂν κατηγοροῖτο τῆς λογικότητος τὸ ζῶον, οὐδ' ἂν ἄλλο οὐδὲν γένος οὐδεμίᾳ ταύτης διαφορᾶς. Ἐπεὶ δὲ τὸ τοιοῦτον τῷ ὄντι οὐ συμβαίνει (οὐ γὰρ οἷόν τε εὐρεῖν ἕτερον οὐ τὸ ὄν οὐ κατηγορηθῆσεται), οὐδ' ἂν γένος εἴη τὸ ὄν. Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἀναγκαῖον, ἦν τις τοῖς ἐπὶ μέ-

A sunt distributi, eandem omnes inter sese obtinere substantiam, nullumque ex illis sibi invicem non esse æqualem, sed tanto duntaxat excellentiorem illam quæ est senior, quanto assignatus ipsi orbis reliquos orbis superat. Hæc autem quod non sit præstantia Deo summo conditore digna, nemini non est notum, si quidem et Avicennas, licet Arabs et

opinionis animadvertit, et astrorum quidem etiam ipse secutus quodammodo Aristotelem, separatis quibusdam mentibus attribuit, Deo autem supremo rerum præsidii neque astrum aliquod neque orbem ullum assignavit, sed unum e numero omnium existens, supremam illi cunctarum rerum attribuit excellentiam. Sed de his ista sufficienter dicta sunt.

CAP. III.

Transeo autem ad illam entis æquivocationem, quam Aristoteles ut magnum quiddam existimatur invenisse, et quæ ante ipsum nulli philosophorum in mentem venerit. Atqui si propterea quod hæc quidem magis, illa vero minus de ente participant, idcirco entia inter se æquivoca esse existimat, non utique recte ratiocinatur (neque enim si albedo in lana sit minor albedine, quæ est in nive, idcirco albedo in lana ei quæ est in nive erit æquivoca), neque si propterea, quod entium alia sunt priora, alia vero posteriora, et hæc quidem secum trahunt altera, illa vero non trahunt. Accipiamus enim exempli gratia numeros, inter quos etsi alii quidem sunt priores, alii autem posteriores, non tamen sunt æquivoci invicem sed secundum eandem rationem omnes sunt numeri, ita elementa quoque, quæ sunt corpora antiquissima, ex quibus nimirum alia omnia constant corpora, priora suis sunt compositis, attamen tum ipsa, tum ea quæ ex ipsis constant, pari ratione sunt et dicuntur substantiæ, non sane æquivoca prædicatione. Nemo enim ad hoc usque tempus aliter sensit. Neque sane propterea, si aliud quiddam de ente prædicatur, sicut unum, ens genus esse omnium negabitur, aut æquivocum quiddam, dicendum erit. De homine namque prædicatur, quod sit visibile, neque tamen propterea homo universi rationem amittit, neque singularium sive individuorum, si non genus, attamen species, eaque nullo modo æquivoca, non dicitur. Quo si in specie hoc contingit, id ipsum certe etiam in genere continget. Eandem enim utrumque habet rationem, utque species ad ea quæ sub ipsa continentur, refertur, sic etiam genus; præterquam quod species illæ quæ sunt infimæ, de infinitis prædicantur, suntque multo plures, genera vero de finitis et divisionem suscipientibus. Age vero etiam in genere aliquo, si quis dubitet, idem dispiciamus, et nunc verbi gratia accipiamus id quod animal dicitur. Si quis igitur animal non persensibile definiverit, sed percipax imaginum, distinguens ipsum a genere illorum quæ tertiam quamdam, non animalium neque fruticum, habere naturam dicuntur, ac deinde ipsi attribuat quod omni proprium est animali ut videlicet gressibile appellet (faciet enim non male). Hoc namque pacto animal de gressibili et gressibile de animali prædicabitur, et nihilominus animal generis

rationem habebit, illisque præficietur, quæ sub ipso continentur, nulla interim concessa æquivoca nominis communione. At si quis, inquit Aristoteles, hoc convertat et rationale non dicat animalis esse differentiam sed rationalitatem, ut ex hoc appareat usum differentiarum talem esse oportere, tum de rationalitate animal, neque aliud ullum genus de ulla hujusmodi differentia, prædicari non poterit. Quando igitur idem enti non contingit (neque enim invenire licet aliquid, de quo ens non prædicetur), idipsum quoque nunquam fuerit genus. Primum igitur non est necesse ut si quid in generibus subalternis contingat, idem in supremo quoque contingat. Nihil enim prohibet inesse aliquid illi supremo peculiare, quod cæteris non insit generibus. Deinde mendacio non caret, quod dicit. Nam si ipse rationalitatem fingit, ut differentia animalis non sit rationale, sed rationalitas, non vicissim adversus ipsum animalitatem fingemus, deinde jubebimus animalitatis nobis reddi differentiam. Et quam reddet? Neque enim rationale animalitatis, rationalitatem autem animalis differentiam faciet. Tum quis tandem non indignetur adversus ipsum, qui leges sermonis tam sæpe pervertat? Nempe dubium nemini esse debet, quin rationale constituat differentiam animalis, rationalitas autem, si modo sit differentia, non alterius erit differentia quam animalitatis. Atque ita prædicabitur omne genus de sua differentia, quemadmodum etiam lex et ratio loquendi docet. Quam igitur imbecilles, nulliusque momenti sint Aristotelis rationes æquivocationem entis conatur introducere, hactenus demonstravimus. Jam vero ostendemus etiam fieri non posse, ut ens sit æquivocum. Si namque ab uno eoque summe uno, omnia existunt, licet sint purissima et innumerabilia, fieri certe non potest, quin unum quippiam et commune invicem possideant omnia. Illud vero quid aliud tandem fuerit nisi ens et hoc ipsum non æquivocum? Quippe si æquivocum erit, non amplius unum fuerit. Adfirmat autem quodam in loco etiam ipse Aristoteles, Entia in mala republica nolle versari, et non esse bonum ut multi regant, sed unum principem regemque esse oportere, valde quidem ille pie et sapienter hoc verbis prædicans, at re ipsa malam in entia rempublicam ipse maxime introducens, utpote qui ens in plura disperiat, idque unum non esse patitur. Talem autem ex his quæ diximus, formabimus divisionem.

	ens		C	δυ	
sub tantia		accidens		οὐσία	συμβεβηκός
corporea		incorporea		σῶμα	ἀσώματον
animata		inanimata		ἐμψυχον	ἄψυχον
animal		planta		ζῷον	φυτὸν
rationale		irrationale		λογικόν	ἄλογον
homo		angelus		ἄνθρωπος	ἄγγελος
Socrates		Plato.		Σωκράτης	Πλάτων.

CAP. IV.

Incurrit autem eandem ignorantiae accusationem Aristoteles etiam hanc ob causam, quod simpliciter universum minus facit particulari, dum singulares et individuas essentias primas et principales appellat, species autem et genera ipsarum secundas substantias, easque primis inferiores ac minores. Atqui si substantia, ut ipse quoque Aristoteles fatetur, maxime ens appellari meretur, eo quod pars universo sit minor, eandem quoque in substantiae ratione minorem inferioremque oportet sta-

ρους γένεσι συμβαίνει, τούτο καὶ τῷ ἀνωτάτῳ γένει συμβαίνειν· οὐδὲν γὰρ κωλύει εἶναι τι ἐκείνῳ ἐξαιρετον, ὃ μὴ τοῖς ἄλλοις γένεσιν ὑπάρξει· ἔπειτα καὶ ψευδές ἐστὶν ὃ λέγει. Εἰ γὰρ αὐτὸς τὴν λογικότητα ἀναπλάττει, ἵνα μὴ τὸ λογικὸν ζῶου ἀλλ' ἢ λογικότης ἢ διαφορά, ἡμεῖς αὐτῷ τὴν ζωότητα ἀναπλάσομεν· ἔπειτα ἀναγκάσομεν τὴν τῆς ζωότητος ἡμῶν ἀποδοῦναι διαφορὰν. Τίνα ποτ' οὖν ἀποδῶται; οὐ γὰρ δὴ τὸ μὲν λογικὸν τῇ ζωότητι, τὴν δὲ λογικότητα τῷ ζῷῳ διαφοράς ἀποδώσει. Καὶ τίς ἂν αὐτοῦ ἀνάσχοιτο τοιούτα ἐς τῶν λόγων τὰς καὶ μεθόδου; παρανομοῦντος; Ἀλλὰ δῆλον ὡς ζῶου μὲν τὸ λογικὸν διαφορά· ἢ δὲ λογικότης, εἴπερ ἄρα οὐκ ἂν ἄλλου εἴη διαφορά ἢ τῆς ζωότητος. Καὶ κατηγορηθῆσεται γὰρ ἅπαν γένος τῆς διαφοράς ἑαυτοῦ, ἢ καὶ ὁ τῆς μεθόδου τῶν λόγων ἔχει νόμος. Ὡς μὲν οὖν ἀσθενεῖς Ἀριστοτέλει οἱ ὁμώνυμον τὸ δυ περιώμενοι δεικνύναι λόγους, τοσαῦτα εἰρήσθη· δεῖ δὲ ἡμᾶς καὶ ἀποδείξειν ὡς οὐδ' ἂν οἶόν τε εἴη τὸ δυ ὁμώνυμον εἶναι. Εἰ γὰρ ἀφ' ἑνός, ἅπαντα πρόσεισι, καὶ ἄκρω; ἑνός, κἂν πολλὰ τε ἢ καὶ παμπληθῆ, ἀμήχανον ὅμως; μὴ οὐ καὶ ἔν τι ἔχειν καὶ κοινὸν ἅπαντα ἀλλήλοις. Τί οὖν τοῦτ' ἂν εἴη εἰ μὴ τὸ δυ, καὶ τοῦτο μὴ ὁμώνυμον δυ; εἰ γὰρ ὁμώνυμον ἔσται, οὐκ ἔτ' ἂν ἔν εἴη. Φησὶ δὲ πού καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης, τὰ ὄντα μὴ ἐθέλειν πολιτεύεσθαι κακῶς, καὶ, εὖ καὶ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ· εἰς κοίρανος ἔστω, τῷ μὲν λόγῳ μάλα πού σεμνῶς λέγων, τῷ δὲ ἔργῳ αὐτὸς ὢν ὃ τὴν κακοπολίτειαν ἐς τὰ ὄντα μάλιστα εἰσάγων τῷ τὸ δυ μὴ ἔξεν ἔν μένειν.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Τῆς δ' αὐτῆς ἀμαθίας ἔχουσ' ἂν καὶ τῷ τὸ ἀπῶς καθόλου ἐλαττοῦν τοῦ κατὰ μέρος, οὐσίας μὲν πρώτας καὶ κυριωτάτας τὰς καθέκαστα λέγοντα, τὰ δ' εἶδη τε καὶ γένη αὐτῶν δευτέρας τε οὐσίας κἀκείνων μείους. Εἰ δ' ἢ οὐσία καὶ κατ' αὐτὸν Ἀριστοτέλῃ τὸ μάλιστα δυ, κἂν τοῦ καθόλου μείον δυ τὸ κατὰ μέρος, ἐς οὐσίας λόγον ἦττον ἂν εἴη. Καὶ εἰ μὲν περὶ τοῦ καθόλου λαμβανομένου καθόλου ἐλεγέ τι τοιοῦτον, εἶχεν ἂν λόγον, ἔστι γὰρ καὶ τὸ καθόλου οὐ καθόλου λαμβάνειν, μὴ πάντα ἀλλά.

τινα κινθρωπον λαμβάνοντα, μηδὲ πᾶν ζῶον ἀλλὰ
 εἰ· ὅτι οὐ περὶ τοῦ καθόλου οὐ καθόλου φαίνεται
 τὸν λόγον ποιούμενος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀπλῶς καθό-
 λου, καὶ τῶν ἀπλῶς γενῶν καὶ εἰδῶν, ὅπ' ἐκείνης
 ἰσως τῆς ἐνοίας συναρπασθεῖς. Ἐκαὶ γὰρ ὁ ἀνθρω-
 πος τοῦ τινὸς ζῶου ἔσθ' ὅτε βελτίων, καὶ ὁ Σωκρά-
 τής τοῦ τινὸς ἀνθρώπου. Ἐπὶ δὲ τοῦ καθόλου λαμ-
 βανομένου καθόλου οὐκ ἔστι τὸ τοιοῦτον εἰπεῖν. Εἰ
 γὰρ ὁ πᾶς ἀνθρωπος οὐδὲν τῶν πάντων ἀνθρώπων
 διαφέρει, οἱ δὲ πᾶντες ἀνθρωποὶ τῶν κτῶν καὶ
 πάντων ἀνθρώπων οὐδὲν ἄλλω ἢ τῷ ὄμοι καὶ
 χωρὶς διαφέρουσι· τίς ἂν ἔχοι λόγον τοὺς κατέ-
 καστον ἀνθρώπους κυριωτέρας τε οὐσίας εἶναι τοῦ
 παντὸς ἀνθρώπου, καὶ μᾶλλον γε εἶναι, εἰ μὴ ἄρα
 τῷ τοὺς μὲν χωρὶς τὸν δ' ὄμοι λαμβάνεσθαι; Τοῦτο
 δὲ κατὰ μὲν τὸν Ἀριστοτέλη εἶη ἂν ἰσως
 πρὸς λόγου, διὰ τὸ τῷ μὲν ἐπὶ ὡς τὰ πολλὰ τὸν
 ἀνδρα πολεμεῖν, τῇ δὲ τοῦ ὄντος κατατομῇ μάλιστα
 χαίρειν· ἡμεῖς δ' οὐκ ἂν ἐποιήμεθα τάνδρι λογιζό-
 μενοι καὶ τὸν θεῖον οὐ τοῦ τινὸς ἕνεκα ἀνθρώπου
 τὴν ὅλην ἀνθρωπείαν φύσιν, ἀλλὰ τῆς ὅλης ἀνθρω-
 πείας φύσεως ἕνεκα τοὺς κατέκαστον ἀνθρώπους
 διατιθέμενα, αὐτὴν τε τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν τῆς
 ὅλης λογικῆς ἕνεκα φύσεως, καὶ ὅλως μέρος ἕνεκα
 ὅλου, οὐκ ὅλον ἕνεκα μέρος; ἀπεργαζόμενον. Ἴσμεν
 δὲ καὶ τὴν τοῦ καθόλου ἐπιστήμην τῆς τοῦ κατὰ
 μέρος βελτίω οὖσαν, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐν
 τῇ ἀποδεικτικῇ, ὡσπερ ἑαυτοῦ ἐκλαθόμενος, ἀξιοῖ.
 Οὐκ ἂν δὲ βελτίων ἦν, εἰ μὴ μᾶλλον τε ὄντος καὶ
 διὰ τοῦτο βελτίονος ἦν. Ἄλλ' Ἀριστοτέλει μὲν
 οὐδὲν πρᾶγμα ἐνταυθα τε καὶ ἄλλοι αὐτῷ ἀσυμ-
 φῶν εἶναι· ἡμεῖς δ' οὐποτε τοῦ κατὰ μέρος τοῦ
 καθόλου ἤττον φησομεν, ἕως ἂν μὴ μέρος τοῦ ὅλου,
 ἀλλὰ τὸ ὅλον τοῦ μέρους μεῖζον ἦ.

scimus scientia partis scientiam universi multo
 Aristoteles in libris de demonstratione, a seipso
 defendi que non posset, nisi totum sive universum
 ipsum esset præstantius. Sed non conat sibi ipsi
 secutus opinionem. Nos quidem haud unquam
 dicamus, donec non totum sua parte majus, sed

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Παραπλήσιον δὲ τούτῳ κάκεινο, τὸ τὸ μὲν καθόλου
 τῇ ὅλῃ φάσκειν ἀνάλογον ἔχειν, τὸ δὲ κατὰ μέρος
 ἔδει. Τούναντιον γὰρ ἂν ἅπαν εἶη, εἴγε ὅλον μὲν τοῖ
 τὸ καθόλου, μέρος δὲ τὸ κατὰ μέρος, τὸ δ' εἶδος
 πανταχῇ ἐν τῷ ὅλῳ μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς μέρεσι. Καὶ
 ἐνεργεῖα δὲ μᾶλλον τὸ καθόλου ἐστὶν ἢ τὸ κατὰ μέ-
 ρος· τὸ μὲν γὰρ καθόλου, καθόλου ἐπ' αὐτῶν τῶν
 πραγμάτων λαμβανόμενον, αὐτὸ τε ἐνεργεῖα ἐστὶ,
 καὶ τὰ κατὰ μέρος ἅπαντα ἐνεργεῖα περιέχει· τὸ δὲ
 καθόλου ἐν ἑαυτῷ οὐ καθόλου ἔχει, ἀλλ' ὅσον μόνον
 κάκεινον τε ἑαυτῷ προσήκει. Καὶ τέλειον μὲν
 τοῖς τὸ καθόλου, ἀτελεῖ; δὲ τὸ κατὰ μέρος.

lummodo aliquid sibi competit. Atque universum quidem,
 parte consideratur, imperfectum.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Καὶ μὲν δὴ οὐδ' ἂν ἐκεῖνο αὐτῷ ὁρθῶς λέγοιτο,
 τὸ τὸ ἀσθητὸν πρότερον χρόνῳ ὅλον τε εἶναι τῆς

tuere. Quamvis si de eo loqueretur universo prout
 universum sæpenumero solet accipi, tum a rati-
 one illud quod dicit non esset alienum. Potest
 enim idque non raro, universum rationem universi
 amittere, cum non omnem sed aliquem hominem,
 neque omne animal, sed quoddam intelligimus.
 Nunc autem non de illo universo, quod rationem
 universi amisit, videtur sermonem facere, sed de
 simpliciter accepto universo et de simpliciter in-
 tellecta ratione generum et specierum, tali fortassis
 argumento adductus ad hanc sententiam. Esse
 enim interdum quodam homine Socratem præstan-
 tiorem. At vero de universo rationem universi re-
 tinente, non potest tale quippiam dici. Nam si nulla
 horum duorum est differentia, omnis homo et omnes
 homines; omnes porro homines a singulis, iisque
 cunctis hominibus nulla alia re differunt, quam eo
 quod illi simul, hi vero seorsim accipi solent, quam
 tandem habebit rationem, ut individui homines
 sint substantiæ omni homine principiores, ma-
 gisque sint ac verius, quam omnis homo, nisi sane
 omnia quæ seorsim capiuntur sint principaliora iis,
 quæ simul et conjunctim? Atque hoc quidem ex
 ipsius Aristotelis sententia non fuerit non probabile,
 propterea quod ille cum eo quod est unum, liben-
 ter litiget, multum autem gaudeat divisione entis
 atque multiplicatione. Verum enimvero nobis hoc
 placere non potest, dum cogitamus eujam a Deo
 non alicujus homini gratia universam hominum
 naturam, sed universæ hominum naturæ gratia sin-
 gulos creatos conditosque homines ipsamque ho-
 minum naturam universæ ratione præditæ naturæ
 gratia exstitisse, et omnino partem propter totum,
 non autem totum propter partem factum. Praetera
 esse præstantiorem, quemadmodum ipse etiam
 Aristoteles diversam nimirum hoc loco et in aliis
 eo adducemur, ut singularibus universalia minora
 partem suo toto majorem videamus.

C

CAP. V.

Huic autem illud non est dissimile, quod idem
 Aristoteles ait, universum materiæ, particulare au-
 tem formæ habere rationem. Contrarium enim om-
 nino verum fuerit, si quidem universum totum
 quippiam est, id autem quod in parte conside-
 atur, pars: species vero ipsa omnino in toto magis
 quam in partibus exstitit. Et universum quoque
 magis est et verius ipso actu, quam id quod in
 parte spectatur. Universum namque si universali
 ratione de ipsis rebus accipiatur et ipsum actu est,
 et ea omnia, quæ in parte spectantur, actu conti-
 net, coeratque, universum vero ipsum in seipso
 non ut universum continet, sed quoad ex illo so-
 lummodo aliquid sibi competit. Atque universum quidem,
 parte consideratur, imperfectum.

D

CAP. VI.

Neque illud ab eodem recte dicitur quod sensibile
 sensu ipso posset esse prius et antiquius, quo opi-

nione id tollitur, quod omnino recte se habet, A nullamque parit dubitationem, et nimirum quæ ad aliquid dicuntur, et mutuam habent inhaerentiam, simul esse necessario. Si namque hoc dicit, tanquam nullo unquam futuro sensu, tum quamnam, quæso, ratione poterit sensibile aliquid ejus esse dicique, quod ad eum sensum inferatur, qui neque nunc sit, neque in posterum futurus unquam judicetur? Sin autem tanquam aliquando futuro sensu, tum patet quod futurus expectatur is qui possit esse. Itaque tum sensibile ipsum potentia erit sensibile, et ad sensum referetur, qui etiam non sit actu sed potentia, tum sensus quoque, qui est potentia, referetur ad sensibile non actu sed potentia existens. Actu actu existens. Atque hoc modo nullum dari potest

CAP. VII.

Alia quoque ab eodem tollitur notio, quam alio- qui omnes et recte quidem amplectuntur et sic habet, quod contradictio nunquam possit simul vera reperiri. Illo vero e diverso contendit indefinitam contradictionem veram simul posse deprehendi, quod tamen manifeste a ratione abhorret. Neque enim indefinita negatio unquam determinatam ad partem, sed semper ad universum relatam denotare potest negationem: cum contraria assertio semper de parte intelligatur. Atque communis monstrat.

CAP. VIII.

Est præterea aliud axioma, quod sic habet: Con- clusionem semper imitari eam ex præmissis, quæ minor appellatur, eam vero quæ partem respicit esse minorem universali, negativam item affir- mante, præterea necessaria minorem simplicem et simplici contingentem. Ipse vero Aristoteles ex duabus præmissis, altera necessaria, altera simplici, necessariam ait fieri conclusionem. Atqui si medium illud est, quod primum terminum extremo connectit, non utique aliter ipsum poterit illi con- necere, quam ea ratione, qua primum extremo conjunctus est. Quocirca si ille quidem ad alterum necessariam habet rationem, habebit etiam hic ad extremum eandem rationem, ideoque necessaria duntaxat ex illis educetur conclusio. Sin autem idem medium non necessario cum alterutro termi- norum conjungatur, tum ne primum quidem cum quidem Aristotelis pronuntiata sunt hujusmodi.

CAP. IX.

Venio jam ad ea, quæ in libris *De anima*, non recte docuit. Platonici itaque illud quidem super- naturale unum simpliciter unum faciunt, usque adeo ut subsistentiam, potentiam, et actum ipsius a se invicem non discernant. In aliis vero quæ post et infra ipsum sunt, formis et mentibus, non eodem modo tria illa unum esse arbitrantur, sed omnino quidem a subsistentia, potentiam vero non omnino ab actu discernunt, et quod meutes ille sive formæ cum sint immobiles, nihil quidquam potentia, sed ea omnia re ipsa et actu semper habent presentia, quæ sibi insunt. At in anima tria

αισθησεως ειναι, αναιρουντι την καλωσ εχοντα κα- θολου λογον, ω; τα προς τι τε και σχετικα αναγ- καλον ετη εμα ειναι. Ει μὲν γὰρ ὡ; οὐδέποτε ἂν ἐσομένης αἰσθησεως, πῶ; ἂν οἶόν τε εἴη αἰσθητὸν εἶναι μήτε οὐσης, μήτ' ἂν ποτ' ἐσομένης αἰσθη- σεως; Εἰ δὲ ὡ; ποτε και ἐσομένης, δὴλον οὐκ ἐκ τῆς δυνατῆς ἂν ἐσεσθαι ἐσομένης. Ὅστε ἔσται και τὸ αἰσθητὸν αὐτὸ τε δυνάμει αἰσθητὸν, και προς δυνάμει αἰσθησιν, ἢ τε δυνάμει αἰσθησεως προς δυ- νάμει αἰσθητὸν. Ἐνεργεῖ δ' οὐδέτερον οὐδέτερου πρίτερον, πριν γ' ἂν ἐνεργεῖται ἀμφω ἢ. Καὶ οὕτως οὐ ποτ' ἂν γένοιτο αἰσθητὸν τι αἰσθησεως πρότε- ρον.

autem alterum altero prius non est, antequam ambo sensibile, quod sensu prius sit et antiquius.

B

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Και ἕτερος δ' αὐτῶ καθολου και καλωσ εχων αναιρεται λογος ο την αντιφασιν μηδέποτε συν- αληθεύειν ἀξίων, φάσκοντι την μὲν ἀπροσδιόριστον συναληθεύειν αντιφασιν, ψευδομένην δὲ περ φανῶ; Οὐ γὰρ ἡ ἀπροσδιόριστος ἀπίφασις την ἐν μέρει προσδιωρισμένην δύναται ἀλλὰ την καθολου ἀπό- φασιν, ἢτε μερικῆς οὐσα καταφάσεως ἀπίφασις. Καὶ ἡ κοινῆ δὲ παρὰ πᾶσι τοῦ λόγου χρῆσις οὕτως εχει.

quidem apud omnes loquendi ratio idem etiam de-

ΚΕΦΑΛ. Π'.

Και ἐτι ἕτερος ο τῆ ἤττον ἀεὶ τῶν προτάσεων τὸ συμπέρασμα ἐπεσθαι ἀξίων, ἤττω δ' εἶναι την μὲν ἐν μέρει τῆς καθολου, την δ' ἀποφατικῆν τῆς καταφατικῆς, την ὑπάρχουσαν δὲ τῆς ἀναγκαίας, και ἐνδεχομένην τῆς ὑπαρχούσης. Αὐτῆ; δὲ ἐξ ἀναγκαίας τε και ὑπαρχούσης προτάσεων ἀναγ- καζόν φησι συμπεραίνεσθαι συμπέρασμα. Καίτοι εἰ τὸ μέσον ἐπὶ τὸ τῶ ἐσχάτῳ τὸ πρώτου ἕκρον ἐπιφέρει, οὐκ ἂν δὴ ἄλλως αὐτὸ ἐπιφέρειν οἶόν τ' εἴη ἢ ἢ ἂν αὐτὸ τῶ ἐσχάτῳ ὑπάρχοι· και εἰ μὲν αὐτὸ τε ἐκείνω ἀναγκαζῶ; εχει, και αὐτὸ τῶ ἐσχά- τῳ ἀναγκαζῶ; ὑπάρχει, οὕτως ἂν μόνω; ἀναγκαζῶ; συμπεραίνοιεν. Εἰ δ' αὐτὸ μὴ ἀναγκαζῶ; προς ὀπό- τερον εχει, οὐδ' ἂν τὸ πρώτου τῶ ἐσχάτῳ οἶόν τε εἴη ἀναγκαζῶ; ἐπνεγαζῶ; και ταῦτα μὲν Ἀρι- στοτέλους τοιαῦτα.

extremo poterit conjungi necessario. Atque hæc

D

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Μέτιμεν δὲ και ἐπὶ τὰ περὶ ψυχῆς αὐτῶ οὐ κα- λῶ; διηρημένα. Οἱ μὲν οὖν περὶ Πλάτωνα τὸ μὲν ὑπερούσιον ἐν ἄλλω; ἐν εἶναι τίθενται, οὔτε οὐσίαν αὐτοῦ, οὔτε δύναμιν, οὔτε ἐνέργειαν διακρίνοντες· τὰ δὲ μετ' αὐτὸ εἶδη τε και νοῦς οὐχ ὁμοίω; ἀπλῶ; εχειν ἀξιούσιν, ἀλλ' ἐνέργειαν ἤδη αὐτῶν τῆς οὐ- σίας διακρίνουσι, δύναμιν δ' οὐ πάνυ τοι τῆς ἐνεργείας, διὰ τὸ ἀκίνητα οὐκ ἀποδοῦν δύναμει, ἀλλ' ἅπαντα ἐνεργεῖται ἀεὶ ἑαυτοῖς εχειν παρόντα τὰ προσόντα. Ψυχῆ; δ' ἤδη και οὐσίαν και δύναμιν και ἐνέργειαν διακρίνουσι, διὰ τὸ κινουμένην ἀπὸ νοῦματος ἐπὶ νόημα, την δ' ἀνθρωπίνην και ἀπὸ

τοῦ νοεῖν ἐπὶ τὸ μὴ νοεῖν, ἢ μὴ νοεῖν ἐπὶ τὸ νοεῖν. Αὐτὸ μὴ ἀεὶ ἢ μὴ πᾶσαν ἐνεργεῖα ἀλλὰ καὶ δυνάμει ἔχειν μᾶλλον τὴν τῶν δυνων γνώσιν. Καίτοι Ἀριστοτέλης; καὶ ἀκίνητόν, φησι τὴν ψυχὴν εἶναι· εἰ μὲν τὴν κατὰ τὸν κίνησιν φάσκων, καλῶς, εἰ δ' ἀπλῶς ἅπασαν κίνησιν (οὐ γὰρ πᾶν τοι τὸ τοιοῦτον διασαφεῖ), οὐκ ἔτι καλῶς. Πῶς γὰρ ἢ γε ἀπὸ νοήματος ἐπὶ νόημα φαινομένη ἐκάστοτε μεταβλητομένη, ἢ καὶ ἀπὸ τοῦ νοεῖν ἐπὶ τὸ μὴ νοεῖν, καὶ τούναντιον; ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τοῦ νοῦ τοῦ γε ἀνθρωπίνου συγχωρεῖ. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἀφείσθω ἡμῖν δ' ἐπιτιθέον ἐπὶ τὸν πρότερον λόγον. Οἱ μὲν γὰρ περὶ Πλάτωνος οὕτω διαιροῦσιν Ἀριστοτέλης; δ' οὐδὲν διακρίνειν, ἀπλῶς ἅπαντα νοῦν τῆ οὐσία ἐνεργεῖαν φησιν εἶναι. Πῶς οὖν αὐτῷ ὃ γε ἀνθρώπινος νοῦς; εἰ ταυτὴν αὐτοῦ τῆ ἐνεργεία τὴν οὐσίαν ἔξει, ἐπειδὴ μὴ νοῆ μηδὲ ἐνεργῆ; οὐ καὶ τὴν οὐσίαν τῆ ἐνεργεία συναποβαλεῖ; καὶ ἀπολείπεται γε, ἀναδιώσσεται δ' αὖ νοῦν αἰθερίας; Ἀλλὰ τοῦτο μὲν δηλὸς ἔστιν Ἀριστοτέλης λίαν ἀπερισκέπτως εἰρηκῶς.

gere neque agere? Neque enim jam amplius secundum ipsum mens manebit, si actus nimirum, et essentia unum idemque sunt: imo essentiam una cum actu amittet, ipsaque morietur, reviviscet autem quando rursus intelligens fiet. Sed jam hoc de animo pronuntiassae.

ΚΕΦΑΛ. I.

Πῶς δὲ κάκεινο οὐ φαύλων καὶ ἀσυμφώνων; αὐτὸς ταυτῶ; συγχωρῶν γὰρ, ὡς ἐκ τῶν περὶ ζώων αὐτοῦ γενέσεως βιβλίων ἔστι λαβεῖν, τὸν γε ἀνθρώπινον νοῦν τοῦδε τοῦ σώματος πρεσβύτερον χρόνῳ εἶναι, ἔπειτα τοῖς τὰς μαθήσεσι ἀναμνήσεσι λέγουσι μέμνηται. Εἰ γὰρ τοῦδε σώματος πρεσβύτερος ἦν που ὁ νοῦς, πῶς οὐκ ἤδει οὐδ' ἐνέει; καὶ ὑπὸ τοῦ κωλυόμενος; Εἰ δ' ἤδει τε καὶ ἐνέει; πῶς ἐν μὲν τῆ εἰς τὸ σῶμα τότε καθόδῳ ἐκλαθόμενος, ἔπειτα ἀναλαμβάνων αἰθερίας ἄ ποτε ἤδει, οὐκ ἀναμνησθεταί;

corpus nostrum ingressione illorum oblitus, postea nisi dicatur?

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Οὐκ ἀμεμπτόν δ' αὐτοῦ οὐδ' ἐκείνο. Τὸν γὰρ τοι ἀνθρώπινον νοῦν ἀφάρτον τε καὶ αἰθερίον εἶναι τούτου, ὡς ἐκ τῶν περὶ ψυχῆς αὐτοῦ βιβλίων, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τῆς μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματείας ἔστι λαβεῖν, ἔπειτα ἐν ταῖς ἠθικαῖς πραγματεῖαις οὐδαμῶς φαίνεται τούτῳ τῷ λόγῳ χωρῶντος, τῷ μάλιστα συμβαλλομένῳ ἐς τὴν ἠθικὴν πραγματείαν τοῖς περὶ ἀρετῆς λόγοις. Ὁ δὲ τούτου πολλῶν χειρῶν, ὅτι οὐδ' εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ τελευτῆν τοῦ βίου τοῦδε οὐδοτιοῦν ἀγαθὸν ἀξιοῖ. Οὕτω συνωδὸν αὐτὸς αὐτῷ Ἀριστοτέλης εἶδος φέγγεσθαι. Εἰ γὰρ μένει τε ἀθάνατον τῶν τοῦ ἀνθρώπου, δηλὸν ἔστι τοῦτο ἂν μάλιστα καὶ κυριώτατα εἴη ὁ ἀνθρώπος. Πῶς οὖν αὐτῷ ἐκ τοῦδε τοῦ βίου οἰχομένη, οὐκ ἔτι οὐδὲν ἔσται ἀγαθόν; Τούναντιον μὲν οὖν τότε ἀν γένοιτο αὐτῷ, τοῦ θνητοῦ τοῦδε ἀπηλλαγμένῳ καὶ πολὺ ἔτι μακαριώτερον πράξει. Διὰ δὲ ταῦτα καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισία ταύτας ἔχοντα ἀφορμάς, πρὸς τὴν αὐτοῦ μοχθηρίαν ἔλκοντα τὴν λόγον, θνη-

A hæc, subsistentiam, potentiam et actum omnino distinguunt, eo quod una cogitatione ad aliam movetur, humana vero anima etiam ex intelligente sit non intelligens, aut ex non intelligente intelligens, ideoque non semper, aut non omnino actu sed potius potentia habet rerum cognitionem. Aristoteles porro animam facit immobilem et sane si intelligit mobilem, quod ad motum localem, tum recto dicit, si vero simpliciter, quod ad omnem motum (neque enim hoc ille plane admodum explicat), non amplius recte. Quomodo enim illa ab una cogitatione ad aliam videtur subinde mutari, aut (quod Aristoteles de humana mente concedit) ex non intelligente intelligens, et e contra fieri, si immobilis intelligatur? Sed relinquamus ista et revertamur illuc, unde digressi sumus. Ac Platonici quidem has faciunt divisiones. Aristoteles autem nulla omnino utitur distinctione, sed omnem mentem sua ipsius subsistentia simpliciter a tum esse affirmat. Quomodo vero in humana mente id verum esse defendet, quam ponamus non intelligere neque agere? Neque enim jam amplius secundum ipsum mens manebit, si actus nimirum, et essentia unum idemque sunt: imo essentiam una cum actu amittet, ipsaque morietur, reviviscet autem quando rursus intelligens fiet. Sed jam hoc de animo pronuntiassae.

CAP. X.

Quomodo autem illud non male ab eodem dictum est in quo a seipso omnino discrepat? Nempe concedit ille, sicut apparet ex libris ipsius de generatione animalium, nostro hoc corpore esse humanam mentem antiquiorem, postea vero eos insectatur, qui recordationes quasdam esse disciplinas aiunt, et quod discere nihil aliud sit quam reminisci. Si namque hoc corpore antiquior est animus, quid prohibebat ne cogitaret, ne cerneret, ne cognosceret, antequam corpus ingrederetur? Quod si cogitabat, cernebat, cognoscebat, quomodo in prima sua in vero recipiens eadem quæ antea scivit non reminisci dicatur?

CAP. XI.

Reprehensione non caret etiam illud inter cætera. Quamvis enim ille mentem humanam nulli corruptioni obnoxiam, necnon sempiternam esse affirmasset, tum in libris quos de anima scripsit, tum in illis quos vocant metaphysica, non tamen postea in ethicis ullam immortalitatis animorum videtur facere mentionem, quæ una res maximum ad virtutis commendationem pondus attulisset. Cæterum hoc ipso illud longe deterius æstimari debet, quod nullum homini jam defuncto attribuit bonum, quo fruatur post mortem. Ita nimirum scripturam sedulo observat Aristoteles, ne suis dictis contrariam inferat orationem. Si namque immortale quippiam possideat homo, quod post obitum remanet, id unum certe et maxime et verissime ipsummet oportet esse hominem. Quomodo igitur ipsi ex hac vita emigranti nullum restabit bonum? imo contrarium eveniet, ut nimirum post ejus, quod in ipso mortale est, depositionem beatius et melius

vivendi facultatem adipiscatur. Quam ob causam etiam Alexander ille Aphrodisiensis, deducto ad suam improbitatem sermone illo, inde occasione sumpsit, ut diceret, ab ipso quoque Aristotele animæ de his quidem hactenus.

CAP. XII.

Placēt autem etiam quasdam ipsius de virtutibus disputationes paucis attingere, atque planum facere, quam etiam in his sermonibus a veritate alienam sequatur opinionem. Virtutes sit ille esse mediocritates, vitia autem extremitates, ubi nimirum mediocritates intelligit passionum, quæ sunt in anima et contra in vitiis earumdem extremitates. De quo autem mediocritatis genere interim loquatur (est enim multiplex mediocritas) utrum videlicet de ea quæ in qualitate, vel ea quæ in quantitate consistit ille non satis aperte explicat: nisi quod paucis quibusdam ipsius verbis, quæ alio in loco fecit, id ipsum possit animadverti, ubi nimirum vitio vertit, si quis fulmina et terræ motus non metuat. Ex quo apparet illum non timenda et timenda non qualitate metiri atque distinguere, sed magno et parvo quod est quantitate. At Platonici non ita, nec alii quidem qui rem accuratius examinant, sed omnem quidem turpitudinem esse timendam, sive magnam sive parvam; quidquid vero turpe non sit, non timendum existant, atque ita qualitate non quantitate timenda et non timenda metiuntur. Proinde non esse dignos metu terræmotus et fulmina, si quidem hæc vitio careant, nec pejorem faciunt hominem. Et quomodo tandem stultitiæ non tribuatur, si quem terreant fulmina, idque non ob hanc sunttaxat causam, quod turpe non sit feriri fulmine, atque hoc modo mortalem vitam commutare (neque enim hoc ipsum etiam in nostra situm est potestate, ut sic nobis vel laudi vel vitio tribui possit), sed etiam quod hæc ipsa res quidem ex illarum rerum sit numero, quæ rarissime contingunt, quæ autem ejusmodi sunt, extremæ sunt stultitiæ illa exspectare et metu illorum terreri, deinde quod aliquis formidans, non magis liberatur quam is qui non formidat. Atque ingruentem quidem qui metuit tempestatem et hiemem, is seipsum adversus illa quadam ratione munire potest, et qui bestiam aliquam pertimescit, tuendi fortasse seipsum facultatem habet. At quem fulmen terret, is omnino firmare afficitur, quo prorsus affici non deberet. Præterea illud quoque silentio præterire non possum. Cum bonum et sapientem virum contrariis agitari animi affectionibus nihil prohibeat, dum sedit modo, modo metuit, dum cupit modo et rursus contemnit, turpi tamen re et non turpi, item bona et non bona, illa omnia metientem, ex hoc sequetur, etiam eum qui hæc omnia contraria facit, quique sit vitiosissimus, nihilominus in mediocritate quadam etiam ipsum consistere. Aristotele interim omne vitium in solis extremis collocante, et is quidem, qui omnia concupiscit tam ea quæ oportet, quam illa quæ non oportet, nunquam idcirco quod ea concupiscit quæ oportet vitiosus fuerit, neque is qui omnia contem-

τήν καὶ Ἀριστοτέλη τὴν ψυχὴν τὴν γε ἀνθρωπίνην δοξάζοντα τίθεσθαι. Καὶ περὶ μὲν τούτων ἐς τοσοῦτον.

humanæ immortalitatem esse negatam. Atque

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Βούλομαι δὲ τι καὶ περὶ τῶν ἐς τὰς ἀρετὰς αὐτῶν πεπραγματουμένων βραχὺ εἰπεῖν καὶ δεῖξαι ὅσον καὶ ἐν τοῖς τοιοῦτοις λόγοις τοῦ καλῶς ἔχοντος ἀπολείπεται. Μεσότητας τὰς ἀρετὰς εἶναι φησι, τὰς δὲ κακίας ἀκρότητας, τῶν παθῶν δὲ λέγων μεσότητος τῶν τῆς ψυχῆς καὶ τ... αὐτῶν ἀκρότητας αὐ. Ἦντινα δὲ βούλεται ἀρετῆς εἶναι μεσότητα (γίνοτο γὰρ ἂν πλεοναχὴ μεσότης) ἦτοι τῷ ποιῶ ἢ τῷ ποσῷ οὕτως μὲν ἀπλῶς, οὐ πάντως διασπαρῖ· ἐκ μέντοι βραχέος αὐτῷ λόγου εἰρημένου ἐστι λαβεῖν ἐν τῷ τὸ τοῦς σκηπτοῦς τε καὶ σισμοῦς οὐ δεδιέναι ἐν κακίας μέρει τίθεται. Φαίνεται γὰρ ἐκ τούτου οὐ τῷ ποιῶ τὰ τε θαρράλια καὶ δεινὰ διαιρῶν, ἀλλὰ μεγέθει τε καὶ συμκρότητι, καὶ ποσῷ. Ἄλλ' οὐχ οἱ περὶ Πλάτωνος οὕτω, οὐδέ γε τῶν ἄλλων οἱ τὰ βελτίως πάντες φρονούντες, ἀλλὰ τὸ μὲν αἰσχρὸν πᾶν δεινόν, ἂν τε μέγα, ἂν τε μικρὸν ἦ. τὸ δ' οὐκ αἰσχρὸν θαρράλιον πᾶν ἀξιούντες εἶναι, ἐν τῷ ποιῶ, οὐκ ἐν τῷ ποσῷ, τὸ τε δεινὸν καὶ θαρράλιον τίθενται. Σισμοὶ δὲ καὶ σκηπτοὶ πῶς ἄξια δέου, εἰ γε μὴ αἰσχρὰ, μὴδὲ κακίῳ ποιοῦντα τὸν ἀνθρώπον; Ὅλωσ τε τὸ τοῦς σκηπτοῦς δεδιέναι πῶς οὐκ ἀνόητον, οὐ μόνον ὅτι οὐκ αἰσχρὸν τὸ γε κεραυνωθῆναι, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τοῦδε τοῦ θνητοῦ ἀπαλλαγῆναι (οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡμέτερον τοῦργον ἵνα δὴ καὶ ἡμῖν ἦ ἦτοι καλὸν ἢ αἰσχρὸν), ἀλλὰ καὶ ὅτι πρῶτον μὲν τῶν τι ἐπ' ἕλαχιστα συμβαίνοντων εἰσι· τὰ δὲ τοιαῦτα πολλὴ μωρία προσδοκῶντα δεδιέναι· ἔπειθ' ὅτι οὐδὲ περιγίνεται τις δεδιῶς μὴ δεδιόσιν. Ὅ μὲν γὰρ χειμῶνα δεδιῶς πᾶν φράξαιτο πρὸς αὐτόν, καὶ ὁ θηρίον, πᾶν φυλάξαιτο. Ὄστ' ἂν πάντα τρίπον ἀδέεστατον δέος φοβοῖτο ὁ σκηπτὸν δεδιῶς. Ἔτι γε μὴν κάκεινο βῆταν· διὰ τὸ ἀμφοτέροις τὸν καλὸν κάγαθον τοῖς ἐναντίοις πάθει χρησθῆναι, θαρρόντα δεδιότα, ἐπιθυμοῦντα ὀλιγοῦντα, τῷ μέντοι αἰσχρῷ τε καὶ οὐκ αἰσχρῷ, καὶ καλῷ τε καὶ οὐ καλῷ, τούτων ἐκίτερα ὀρίζοντα, φανήσεται καὶ ὁ τούτων ἐναντιώτατος ὁ παμμόχθηρος οὐδὲν ἦττον ἐν μεσότητι τινι καὶ αὐτὸς ὢν, Ἀριστοτέλους ἐν μόναις ταῖς ἀκρότησι τὴν κακίαν τιθεμένου· ἀλλ' ὁ μὲν πάντων ἐπιθυμῶν ὢν τε χρῆ, ὢν τε οὐ χρῆ, οὐδέ πως ἐν τῷ ὢν χρῆ ἐπιθυμεῖν, μοχθηρὸς ἂν εἴη τις, οὐδέ γε ὁ πάντων ὀλιγοῦν, ὅταν καὶ ὢν ἂν δέοι ὀλιγοῦν. Ὄστε τούτων μὲν ἂν ἐκίτερος παμμόχθηρός πως εἴη· ὁ δὲ παμμόχθηρος ἀνθρώπος καὶ τῷ καλῷ κάγαθῷ ἐναντιώτατος, ἐκείνος ἂν εἴη, ὁ ὢν μὲν ἂν δέοι ἐπιθυμεῖν, αὐτὸς ὀλιγοῦν, ὢν δ' ἂν ὀλιγοῦν δέοι, ἐπιθυμῶν. Ὄστε, ἅτε ἀμφοτέροις μὲν τοῖς ἐναντίοις πάθει χωρῶμενος ἀμφοτέρον ἂν εἴη, καὶ ἐν μεσότητι τινι καὶ αὐτὸς, καὶ ἅμα τῷ καλῷ κάγαθῷ ἐναντιώτατος. Ἐς τοσοῦτον μὲν δὴ καὶ περὶ τούτου.

nit, ea nimirum quæ et quando oportet contemnere. Atque ita horum quidem uterque semivitiōsus quodammodo fuerit. At ille omni ex parte vitiosus sive vitiosissimus, bonoque ac sapienti maxime contrarius appellandus erit, qui illa quidem, quæ oportet concupiscere, contemnat, quæ vero oportet contemni concupiscat, ut hac ratione eum qui utrisque, iisque contrariis affectibus sed male utitur, utrumque esse dici sit necesse, et ipsum nimirum in mediocritate quadam sua consistere, et simul bono ac sapienti viro maxime contrarium. Atque de his quidem hactenus.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

A

CAP. XIII.

Τὰ δὲ περὶ τοῦ τέλους αὐτῶ τοῦ ἐσχάτου λεγόμενα πῶς οὐ μεμπτά οὐ τὸ καλὸν, ἢ οἱ τὰ βελτίω φρονούντες πάντες, ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν τιθεμένων τάγαθόν, προστιθέντι δὲ δὴ καὶ τὴν θεωρητικὴν; Καίτοι εἰ ἡδονὴ ἢ γε θεωρητικὴ τάγαθόν ἐστιν, εἰ μὲν καθόσον θεωρητικὴ ἢ γε ἡδονὴ ἀγαθόν ἐστι, τὸ θεωρεῖν ἀπλῶς ἂν εἴη τάγαθόν, ἂν τε ἡδονὴ αὐτῶ ἐπηται, ἂν τε καὶ μὴ· εἰ δὲ τὸ θεωρεῖν καθόσον ἡδὺ ἀγαθόν ἐστι, ἢ ἡδονὴ αὐτῶ ἂν ἀπλῶς τάγαθόν, ἂν τε θεωροῦσιν ἡμῖν, ἂν τ' ἄλλο τι πράττουσι συμβάλῃ. Κατὰ δ' ἀμφότερον τὴν θεωρητικὴν ἡδονὴν καὶ καθόσον θεωρητικὴν, καὶ καθόσον ἡδονὴν ἀμύχανον, εἰ μὴ καθ' ἑτερόν τι ἐν καὶ κοινόν, ὃ ἀμφοῖν τούτων ὑπάρξῃ. Ἐν γὰρ τι δεῖ εἶναι καὶ τὸ ἡμῖν ἀκωθέν τε καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερουσίου ἐνός τε καὶ ἀγαθοῦ ἐφῆκον ἀγαθόν. Διδὸ καὶ ἄλλα ἡμῖν τοῦ αὐτοῦ μετέχοντα ἀγαθὰ ἔσται. Ἡμεῖς μὲν οὖν τὸ καλὸν αὐτὸ εἶναι φαμεν, οὐ καὶ θεωρία μετασχούσα ἀγαθόν ἐστι καὶ ἡδονὴ καὶ ἄλλο πᾶν ὁτιοῦν· ἄλλ' Ἀριστοτέλης εἶκε διὰ τοῦτο τῇ ἡδονῇ τὸ θεωρητικὸν προσθετικόν· εἶνα τὴν οἰκείαν ἡμῖν δηλώσει ἡδονὴν τὸ ἡμέτερον ἀγαθὸν οὔσαν, ὡς τὸ θεωρεῖν ἡμέτερον μάλιστα ἔργον ἐν. Δεῖ γὰρ τάγαθόν οὐ μόνον ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν τε καὶ πρὸς ἡμᾶς εἶναι, εἰ μέλλοι καὶ ἡμῖν αἰρετὸν εἶσθαι, οὐ πολὺ τι διάφορον λέγων τοῦ Ἐπικούρου, ὃς πού ἡδονὴν τὴν γε ψυχικὴν τάγαθόν τιθεταί. Ἐοικε γὰρ καὶ Ἐπίκουρος παρ' Ἀριστοτέλους τῶν ἐς τὴν ἡδονὴν λόγων εἰληφέναι τὰς ἀφορμὰς. Ἡμεῖς γε μὴ βραχεῖ τεκμηρίω ἐπιδείξομεν οὐ τὴν ἡδονὴν οὔσαν τάγαθόν. Σύνοισμεν γὰρ πού ἡμῖν αὐτοῖς τότε δὴ μάλιστα ἡδομένοις τὴν θεωρητικὴν ταύτην ἡδονὴν, ἐπειδὴν ἐκ λήθης περὶ ὁτιοῦν ἀναμνησκόμενοι θεωρῶμεν. Ἐν οἷς δ' ἂν εἰδότες ἐκ πολλοῦ διατελώμεν, οὐ πάνυ τοι. Εἰ δ' ἢ ἡδονὴ τάγαθόν, καὶ πᾶν ἡδιδόν τε καὶ αἰρετώτερον τοῦ ἥττον τοιοῦτου, ἔδει καὶ τὸ ἐκ λήθης ἀναμνησκόμενον θεωρεῖν, ἀμεινόν τε αἰρετώτερον εἶναι τοῦ ἀεὶ διατελεῖν εἰδόντα. Νῦν δ' οὖν οὐδ' ἂν εἰς ἐκεῖνο μάλλον ἢ τοῦτο εὐφρονῶν ἔλοιτο. Καὶ περὶ μὲν τῶν Ἀριστοτέλει καὶ ἐς τὴν ἡθικὴν πραγματείαν οὐ καλῶς πεπραγματευμένων, ἐνὸν καὶ πλείω καὶ περὶ πλείονων εἰπεῖν, ὅμως ἀπόχρη καὶ ταῦτα. Οὐ γὰρ ἅπαντα ἀπλῶς τὰ Ἀριστοτέλους ἡμῖν διορθοῦν πρόκειται, ἀλλὰ περὶ τῶν μεγίστων καὶ κυριωτάτων εἰπεῖν, καὶ ὧν μάλιστα πρὸς Πλάτωνα διενηγεγμένος οὐκ ὀλίγῃ τῷ μῶσφ τάνδρὸς ἐλλείπεται.

B

C

In sua vero de fine ultimo disputatione, quomodo reprehensionem non incurrit, ubi non eximium illud ac vere pulchrum, quod a virtute proficiscitur, sicut omnes sapientiores, sed voluptatem summum constituit bonum, illam vero intelligens contemplativam? Atqui si voluptas, ea ratione, qua est contemplativa summum sit bonum, quandoquidem voluptas bonum est quatenus est contemplativa, certe contemplatio per se simpliciterque fuerit summum bonum, sive voluptas illam sequatur, sive non, sin autem contemplatio sit bonum, quatenus suavitatem sive voluptatem quendam habet adjunctam, tum voluptas rursus simpliciter summum erit bonum, sive contemplando, sive aliud agendo ipsam consequamur. Utraque autem ratione contemplativam voluptatem et quatenus est contemplativa et quatenus est voluptas, esse bonum neutiquam fieri potest; nisi intercedat aliud quoddam unum quod huic utrique communiter adhæreat. Illud namque summum bonum simplex atque unum esse oportet et quod desuper ad nos, ab illoque summe uno atque bono quod omnem superat naturam, pervenerit, cum cujus beneficio omnia reliqua quæ nimirum illud participant, bona dici merentur. Nos igitur ipsum honestum sive pulchrum, illud esse dicimus, cujus etiam dum contemplatio sit particeps et bonum et voluptas et quidquid aliud efficitur. Ac videtur Aristoteles eam ob causam voluptati conjunxisse contemplationem, ut voluptatem nimirum nobis propriam nostrum esse bonum ostenderet, quemadmodum etiam contemplationem opus esse maxime nostrum. Oportet namque summum illud bonum, non solum esse bonum, sed nobis quoque accommodari, et ad nos referri, si tale debeat judicari, quod sit votis dignum præ cæteris omnibus et maxime a nobis eligendum. Qua in re profecto ille non admodum diversam ab Epicuro tuetur sententiam, qui etiam quodam in loco voluptatem summum facit bonum eamque intelligit, quæ in animo consistit. Nempe apparet ipsum Aristotelem etiam Epicuro uberrimam præbuisse occasionem, ut suam de voluptate sententiam audacter in medium afferret, tuendamque susciperet. Nos itaque brevi quadam ratione ostendemus voluptatem illam Aristotelicam non esse summum bonum. Quippe nos ipsos tum maxime sentimus illam ex contemplando capere

voluptatem, quando aliquid ex oblivione in memoriam revocatum contemplamur. Quæ autem jam longo tempore animis concepimus, complexique sumus, ex illis non eodem modo capimus voluptatem. Quod si jam voluptas summum sit bonum, illudque quod suavius est et jucundius, melius; si et magis expetendum altero quod minus habet suavitatis et jucunditatis, necesse erit etiam illam rerum ex oblivione in recordationem revocatarum contemplationem et meliorem esse et magis expe-

tendam altera illa, in qua quis perpetuo sciens perstiterit ac perseverarit. Jam igitur omnibus sanæ mentis hominibus dijudicandum relinquimus, utrum illud magis quam hoc sit amplectendum et quodnam ex duobus illis sit præferendum. Atque de his quidem hactenus, quæ videlicet ad disputationem Aristotelis de moribus pertinent, ubi sane etsi plura sint quæ reprehensionem mereantur, ista tamen modo sufficiant. Neque enim nostri est instituti omnia commemorare, in quibus Aristoteles erravit, sed principalia duntaxat et maxima, præsertimque illa in quibus non exiguo, sed longo intervallo Platonem relinquit, ab eoque multum dissentit.

CAP. XIV.

A

ΚΕΦΑΛΑ. ΙΔ'.

Dicamus jam aliquid etiam de cælo et quinto corpore quod Aristoteles primus effinxit. Quatuor esse in hoc conspicuo sive cælo sive mundo prima et antiquissima corpora, tam superiores omnes philosophi quam Platonici uno ore affirmant, ignem, aerem, aquam, terram. Atque ex his quidem ignem et terram sibi invicem esse maxime contraria, eo quod ignis est levior, propter raritatem, et summum obtinet locum, terra autem gravissima propter densitatem, et quam omnibus aliis est subjecta elementis: aerem vero et aquam in medio amborum propter et raritatem et densitatem, mediam ad utrumque habere rationem. Eodem autem modo, quod ad motum attinet, latrone et quiete invicem distingui, ac ignem quidem rursus et terram sibi invicem maxime esse contraria, aerem vero et aquam, medio ad utrumque loco se habere. Si itaque terra sit immobilis, ignem necesse erit perpetuo moveri, et præterea, si terra quidem sit immobilis, tum aqua movebitur quidem, sed minus quam aer, qui tanto magis movebitur quam aqua, quanto ille quod ad motum, a supremo superatur igne, quem idcirco in perpetuo esse motu fatendum erit. Quod si perpetuo movetur, circularem utique habebit motum. Id namque quod recta movetur, non potest mobilem possidere naturam. Quiescit enim tandem aliquando, quod rectum habet motum. Æther itaque et omne supremum corpus, ipsumque quod ita proprie nominatur cælum, talem habebit naturam, quam nuper diximus. Jam videamus quibus Aristoteles nixus rationibus contra nos novum illud quintum corpus effinxerit. Videmus, ait, ignem rectum habere motum, cælum autem circularem. Quapropter ignis diversam a cælo obtinebit naturam. At, respondeo, videmus etiam quandoque moveri et recto quidem motu; id ipsum autem tunc contingere, quando in alieno consistit loco. Quamprimum itaque eo pervenit, quo pertinet, tum quiescit, nec amplius movetur tanquam ad hoc ipsum illius magis sit comparata natura. Quid igitur mirum, si ignem etiam, quando in alieno fuerit loco, recta ferri quandoque videamus, eodem nimirum motu, qui sit omnibus his corporibus communis quæ, si alieno consistant loco, recta feruntur, quo possit, videlicet ille quoque quam citissime ad suum pervenire locum, quem ipsi natura destinavit et postquam in illo jam versatur, in orbem moveri, tanquam ad hoc ipsum comparatus magis? Cur itaque quintum illud corpus effinxit cujus si quæpiam forte particula in alieno consistat loco, quem motum habebit? num

Ῥητέον δὲ ἤδη τι καὶ περὶ τῶν ἐς τὸν οὐρανὸν αὐτῷ καὶ τὸ πέμπτον σῶμα κεκαινολογημένων. Τέτταρα τὰ πρεσβύτερα τῶν ἐν τῷδε τῷ οὐρανῷ σωμάτων οἷ τε ἀνωθεν πάντες σοφοί, καὶ οἱ περὶ Πλάτωνά φασι, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν. Τούτων πῦρ μὲν καὶ γῆν ἐναντιώτατα ἔχειν πρὸς ἀλλήλων· πῦρ μὲν κουφότερόν τε ὄν διὰ μακρότητα καὶ πᾶσιν ἐπιπολάζον· γῆν δὲ βαρυτάτην διὰ πυκνότητα καὶ πᾶσιν ὑφισταμένην· ἀέρα δὲ καὶ ὕδωρ ἐν μέσῳ τούτων διὰ τὸ καὶ μακρότητος τε καὶ πυκνότητος· μέσως ἔχειν αὐτοῖν. Ταῦτη δὴ καὶ περὶ κινήσιν τε τὴν κατὰ τὴν φοράν, καὶ στάσιν, πῦρ μὲν αὐ καὶ γῆν πρὸς ἀλλήλων ἐναντιώτατα ἔχειν, ἀέρα δὲ καὶ ὕδωρ ἐν μέσῳ τούτων. Εἰ δ' ἡ γῆ ἀκίνητος, τὸ πῦρ ἂν εἴη ἀκίνητον, καὶ ἔτι, εἰ ἡ μὲν γῆ ἀκίνητος, τὸ δ' ὕδωρ κινήτων, τοῦ δ' ἀέρος πολὺ τῆ κινήσει λειπόμενον, ἀῆρ δ' ὕδατος πολλῶ τῷ κινεῖσθαι ὑπερβάλλων, κἂν πῦρ ἀέρος; τε ὑπερβάλλη πολλῶ ἔτι μᾶλλον τῷ κινεῖσθαι, καὶ ἀκίνητον εἴη· εἰ δ' ἀκίνητος, κἂν κύκλῳ κινούτο. Ἐπ' εὐθύ γὰρ κινούμενον οὐκ οἶόν τε οὐδὲ κινήτων εἶναι. Παύσασθαι γὰρ ποτε ἀνάγκη τὸ ἐπ' εὐθύ κινούμενον τούτου τοῦ σώματος εἶναι τὸν τε αἰθέρα καὶ πᾶν τὸ ἀνωτάτω σῶμα, οὐρανόν τε ἰδίως καλούμενον. Τούτοις τοῖς λόγοις τί ἔχων μέμψασθαι Ἀριστοτέλης τὸ πέμπτον σῶμα κεκαινοποίησεν; Ἐπ' εὐθύ, φησί, φερόμενον ὁρᾶται τὸ πῦρ, ὃ δ' οὐρανὸς κύκλῳ. Ὄστ' οὐκ ἂν εἴη πῦρ ὁ οὐρανὸς τὰ τοῦ σώματος. Ἄλλὰ καὶ ἡ γῆ φερόμενη τέ ποτε ὁρᾶται, καὶ ἐπ' εὐθύ φερομένη· ἀλλὰ τούτου μὲν ἀλλοτρίῳ αὐτῆ τόπῳ γενοῦντα ἑκάστοτε συμβαίνει· ἐς δὲ τὸν οἰκεῖον ἀφιγμένη μένει ἤδη, καὶ οὐκ ἔτι φέρεται ὡς πρὸς τούτο πεφυκυῖα μᾶλλον. Τί οὖν κωλύει καὶ τὸ πῦρ ἐπειδὴ ἐν ἀλλοτρίῳ τόπῳ γιγνόμενον, ἐπ' εὐθύ φερόμενον ἑκάστοτε ὁρᾶται, ταύτην μὲν τὴν φοράν τότε κινεῖσθαι, κοινὸν δὲ ἅπασι τούτοις τοῖς σώμασι τὸ ἐν ἀλλοτρίῳ γενοῦσι τόπῳ εὐθείαν φέρεσθαι, ἵνα ταύτη ἰδῆ καὶ ὡς τάχιστα ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἀφίκοιτο, ἐπειδὴν δὲ ἐν τῷ οἰκεῖῳ γένοιτο τόπῳ, τότε δὴ καὶ κύκλῳ κινεῖσθαι πρὸς τούτο πεφυκυῖα μᾶλλον; τί δ' αὐτῷ τὸ πέμπτον ἐκεῖνο σῶμα εἰ πως αὐτοῦ τι μῦριον ἐν ἀλλοτρίῳ ἐγγίγνετο τόπῳ; Πότερα αὐτοῦ μένον κύκλῳ ἐστρέφετ' ἂν; ἢ ἐπ' εὐθύ ἐνεχθὲν ἐπὶ τὸν οἰκεῖον ἀφίκετ' ἂν τόπον; Ἄλλὰ τῶν τεττάρων, φησί, τούτων σωμάτων ἀπάντων κατὰ μέρη φθειρομένων, καὶ οὐδ' ὄτουοῦν αὐτῶν πάντη ἀφθάρτου ὄντος, ἀνάγκη εἶναι τε καὶ πάντη ἀφθαρτὸν σῶμα, καὶ τοῦτ' εἶναι τὸν οὐρανόν. Τοῦτ' οὐκ ἔτι Ἀριστοτέλει οἱ περὶ Πλάτωνα συγχωροῦσιν. Εἰ γὰρ δὴ οὐ φασιν οὗτοι καθ' αὐτὸ οὐδὲν ἀφθαρτὸν σῶμα, πῶς γὰρ ἂν οἶόν τ' εἶναι φήσουσιν ἀφθαρτὸν

καθ' αὐτὸ εἶναι τὸ μεριστόν τε καὶ σκεδαστικόν, καὶ ὅσα τῇ ἑαυτοῦ φύσει διαλυτόν; τὰ δ' ἀφθάρτα κάκεινοις δοκοῦντα τῶν σωμάτων οὐ καθ' αὐτὰ ἀφθάρτα εἶναι δοκοῦσιν, ἀλλὰ διὰ ψυχῆς παρουσίαν ὑπ' αὐτῆς ἐκείνης ἀπαθανατίζεσθαι. Καὶ οἱ μὲν περὶ Πλάτωνα οὕτω εἶδε διέκου καὶ Ἀριστοτέλη, ἅτε καὶ αὐτὸν ἐμφυχα τοιαῦτα τῶν σωμάτων τιθέμενον, τῇ ψυχῇ τοῦτο προσβέλον ἀπονεῖμαι, καὶ μὴ σῶμά τι καθ' αὐτὸ ἀφθάρτον καινοποιεῖν.

natura immortale esse ullum corpus, nempe quod est dividuum, certisque constat partibus suaque natura potest dissolvi, quale est corpus omne. Quæ vero corpora ipsi arbitrantur esse immortalia, illa non ex sua natura esse talia sentiunt, sed præpter animæ præsentiam reddi immortalia contendunt. Atque illi quidem qui stant a partibus Platonis, in ea sunt sententia. Rectius autem fecisset etiam Aristoteles, qui ipse quoque ejusmodi corpora constituit esse animata, si animæ banc præstantiam assignasset, et non corpori, nec ipsum per se suaque vi immortale novo quodam modo finxisset.

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Γελῶς δ' ἐστὶ καὶ ζῶα μὲν τιθέμενος τὰ ἀστρα· φησὶ γάρ που λέγων, Ἡμεῖς δ' ὡς περὶ ζῶων αὐτῶν διανοοῦμεθα· ἔπειτα ἀκίνητα μὲν αὐτὰ καθ' αὐτὰ ἀξιώσιν εἶναι, ὑπὸ δὲ σφαιρῶν μόνον ἀνελιττόμενα. Τίνα δὴ καὶ ψυχὴν αὐτὰ ἔχειν ἀξιώσει, εἰ τὸν γε ἅπαντα χρόνον ἀκίνητα μένει; οὐ γὰρ δὴ τὴν ὀστρεώδη.

nimirum omni tempore maneat immobilia? num eam fortassis, qualem ostreis et conchis attribuere solemus

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Πῶς δὲ καὶ ὁ ἥλιος αὐτῶ ὁ τῆς φύσεως τῇ θερμότητι θερμαίνει, ἀλλὰ τῇ κινήσει, τῆς σελήνης οὐ παραπλησίως, τῇ γε κινήσει θερμαινούσης· εἰ γὰρ καὶ πολλῶ τῇ ἡλίῳ ἢ σελήνης κινήσει βραδυτέρα, ἀλλὰ καὶ ἐγγυτέρα ἂν τῇ ἡμῶν πολλῶ. Πέφυκε δὲ τὰ δύναιεν τινα ἔχοντα τοῦ ὀτιοῦν δρᾶν τῶν σωμάτων, ἐγγύθεν μᾶλλον αὐτὸ δρᾶν. Ὡστε καὶ ταύτην τῆς κινήσεως βραδύτητα, τῷ μείνει τοῦ ἀποστήματος· ἀνταναπληροῦσαν, παραπλησίως τῷ ἡλίῳ θερμαίνειν, εἰ δὴ ἡ κινήσει ἦν, καὶ οὐ τῆς φύσεως ἢ θερμότης ἢ θερμαίνουσα. Ἄλλ' ὡς μὲν εἰπὴ αὐτῷ τὸ πέμπτον τοῦτο σῶμα κεκαινολόγηται, δέδεικται.

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Οὐκ ἀρεκτέα δὲ οὐδὲ ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῷ ἀκροάσει μάλιστα δὴ οὐ καλῶς ἐκείνου εἰρημένου. Ἄτοπον γὰρ φησὶ τὸ μὴ οἴεσθαι ἕνεκά τούτου γίνεσθαι, ἂν μὴ ἴδωσι τὸ ποιοῦν βουλευσάμενον. Καίτοι καὶ ἡ τέχνη οὐ βουλευεται, φησὶν. Εἰ γὰρ ἦν ἐν τῷ ξύλῳ ἡ τέχνη, οὐκ ἂν ἐβουλευετο, καὶ πῶς ἂν τέχνη ἐτι εἰμεινεν οὐ τῶν ἔργων προβουλευομένη; ἢ τί ἄλλο τὸ τέχνην μάλιστα συνιστῶν, ἢ τὸ βουλευέσθαι; ὃ ἦν τις ἀφέλοιτο αὐτῆς, οὐδ' ἂν τέχνη ἐτι μέναιεν· πῶς δ' ἂν καὶ ἐπὶ τι τέλος ὀτιοῦν ἐνεχθεῖν μὴ τινος νοῦ αὐτοῦ προβουλευομένου, καὶ τὸ τέλος ἐκείνου ἐν ἑαυτῷ δὴ μάλιστα προσηλωτότος; Εἰ γὰρ καὶ ἡ τέχνη μιμνέται καὶ κατ' αὐτὸν Ἀριστοτέλη τὴν φύσιν, οὐ τὴν φύσιν εἶδε τῆς τέχνης ὑπολείπεσθαι, ἀλλὰ τὸ μάλιστα δὴ τοῦτο τὴν τέχνην συνιστῶν, πολλῶ πρότερον τὴν φύσιν ἔχειν καὶ μεγαλειότερον. Εἰ δὲ τι καὶ ἐν τῇ τε-

A ibidem etiam in orbem vertetur? An vero recta ascendens ad proprium tendet locum? Sed ista, inquit, omnia quatuor corpora eum sint secundum partes dissolutioni obnoxia, neque illum ex ipsis omnino a corruptione sit immune, necesse erit quoddam etiam existere corpus, quod sit corruptionis prorsus expers, idque ipsum erit cælum. Hoc vero Platonici jam non amplius concedunt Aristoteli. Negant enim per se, suaque vi ac

videant non posse fieri ut id sit immortale, quod est dividuum, certisque constat partibus suaque natura potest dissolvi, quale est corpus omne. Quæ vero corpora ipsi arbitrantur esse immortalia, illa non ex sua natura esse talia sentiunt, sed præpter animæ præsentiam reddi immortalia contendunt. Atque illi quidem qui stant a partibus Platonis, in ea sunt sententia. Rectius autem fecisset etiam Aristoteles, qui ipse quoque ejusmodi corpora constituit esse animata, si animæ banc præstantiam assignasset, et non corpori, nec ipsum per se suaque vi immortale novo quodam modo finxisset.

B

CAP. XV.

Risum quoque nobis facit Aristoteles, quod astra quidem concedit esse animata, id quod alibi affirmat, dicens se eodem loco astra, quo animalia habere: eadem vero postea per se esse immobilia existimat, et motis duntaxat orbibus, quibus sunt infixa, moveri. Quo posito, quæso, qualemnam animam inesse ipsis existimabit, si eam fortassis, qualem ostreis et conchis attribuere

CAP. XVI

Jam vero etiam solem non naturæ calliditate, sed motu calorem terris impertire affirmat, lunam vero negat similiter motu calefacere. Quam vero hoc absurdum est? Etiam si enim lunæ motus sit tardior motu solis, ipsa tamen sidus est novissimum, terrisque familiarissimum. Solent vero ea corpora, quæ virtutem habent aliquam ad agendum, proxime magis illam exserere, ut ita oportuerit etiam istam motus tarditatem minori distantia compensari, lunamque similiter atque solem calefacere, si nimirum res ita haberet, ut motus potius quam calliditas astrorum calorem efficeret. Sed jam demonstratum, quod temere et inconsulto præter aliorum opinionem, quintam naturam cælo attribuerit.

CAP. XVII.

Neque illud silentio præterire possum, quod idem Aristoteles in naturali auscultatione omnino male docet, ubi absurdum est, inquit, non existimare quod sit, fieri propter aliquid, nisi videas id quod movet efficientem causam, cœpisse consilium. Est enim, ait, perspicuum, quod ars quoque movens ea quæ sunt ex ipsa, non capiat consilium. Etenim si esset in ligno ars, exempli gratia fabricandi naves, quomodo est in iis quæ natura sunt, ars faceret similiter atque natura, nec caperet consilium. Ad quæ nos breviter respondemus, interrogando, quanam ratione ars posthac appellari possit, ea, quæ non consulit nec deliberat de operibus? An aliquid aliud artem magis constituit, quam capere consilium? Quod sane si quis ab arte exceperit, nullo modo artis appellationem retinebit. Quomodo

autem etiam ad aliquem finem tendet, eumque assequetur, vel ars, vel natura si nulla adsit mens, quæ prius capiat consilium, et finem illum in seipso conceperit? Præterea si ars, teste Aristotele, imitatur naturam, profecto ipsam non oportebit ab arte superari, sed id quod maxime artem constituit, naturæ multo prius et excellentius inesse oportet. Quod si aliquid etiam in arte apparet, quod non deliberat, ut est instrumentum, aut minister, ibi sciendum, non in illis artem sed in architecto sitam esse. Ita quoque si quidquam in natura rationis expertus conspiciamus, non utique in illo naturam, quæ opus efficit, collocamus. Est enim natura, Dei lex et institutum. Atqui Dei lex et institutum ratione non caret. Verum enim vero mihi videtur Aristotelem in libris suis tum alios antiquiores, tum maxime Anaxagoram imitatum esse. Ille namque mentem quidem initio orationis suæ huic universo præfecit, in progressu vero ejusdem, nullam prorsus illius facit mentionem, sed ad impietatem potius, qua Deus omnino negatur, deflectit. Eodem modo etiam Aristoteles Deos quidem aliquos facit hujus cæli præsides, maxima autem parte suorum operum prorsus nullam videtur divinitatis memoriam retinuisse, sed ad illam potiùs Anaxagoræ impietatem quoad ejus fieri potest, ipsum fecisse vel in aliis disputationibus, vel in hac ipsa, quam nunc oratione tractamus. Ille namque duas facit artes, unam quidem divinam, alteram vero humanam appellans, quarum utraque mente consilioque utatur ac humanæ quidem omne facultatum opus: divinæ autem, ea quæ naturaliter fiunt, adscribit. Optime autem etiam Pindarus dixisse videtur, qui Deum præstantissimum artificem appellat.

CAP. XVIII.

Transeo autem etiam ad illud quod in metaphysicis omnium pessime dixit. Cum enim esset quæstio, utrum omnia necessario fiant, aut fierent aliqua, quæ non fierent necessario. Et ii quidem, qui necessario omnia fieri statuerent, duobus proloquiis demonstrare id ipsum conentur, inter quæ primum est hoc, quod omne quod fit, ab aliqua causa necesse sit fieri, alterum vero istud, quod omnis causa quæ aliquid facit, id ipsum et necessario et certa finitaque ratione faciat, ibi sane Aristoteles cum videret, si duo hæc concedantur, sequi infallibiliter, ut omnia quæ fiunt in rerum natura, ea ex necessitate quadam proficiscantur, ne hoc ipsum concederet, alterum contradictionis membrum assumit, quasi satis firmum, et concedit, aliqua eorum quæ fiunt, necessario fieri, atque ita ad alterum axioma progreditur, et illud quidem, quod omnis causa quidquid illa facit et necessario et certo facit, non tollit. Hoc namque proloquio jam ante abusus fuit in disputatione de sempiterno motu, quem utique manifestissime subvertisset, si illud hoc loco negasset. Deflectit igitur ad alterum et affirmat, aliqua eorum quæ fiunt, sine causa fieri, tollens hoc modo notionem, quam nullus unquam vel sapiens vel plebeius pro incerta ambiguitate habuit, præterquam, ut apparet Aristoteles. Atqui etiam ipso Aristoteles statuit, omne quod movetur, ab alio moveri. Ego vero hoc ipsum axioma quæcumque videlicet movetur, ab alio moveri, propter

α γνη φαίνεται οὐ βουλευόμενον ὄν οργανον, ἢ τις διάκονος, ἀλλ' οὐκ ἐν ἐκείνῳ ἢ τέχνῃ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀρχιτέκτονι. Οὐδὲ γὰρ εἰ ἐν τῇ φύσει φαίνεται τι ἄλογον, ἐν ἐκείνῳ ἢ μάλιστα δὴ τοῦργον δρῶσα φύσις. Ἡ γὰρ φύσις Θεοῦ θεσμός ἐστι. Θεοῦ δὲ θεσμὸς οὐκ ἄλογος. Ἀριστοτέλης δὲ μοι δοκεῖ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐν γὰρ τοῖς λόγοις, Ἀναξαγόραν μάλιστα ἐξηλωκένας. Ἐκαίνος τε γὰρ νοῦν μὲν τοῖς ὄλοις ἐφίστη, προτῶν δὲ τῶν λόγων οὐ πᾶν τοι ἐφαίνετο αὐτῷ χρώμενος, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα μᾶλλον ὑποφερόμενος. Καὶ Ἀριστοτέλης θεοὺς μὲν τινὰς τῆδε τῷ οὐρανῷ ἐφίστησιν, ἐν μέντοι τῶν λόγων αὐτοῦ τοῖ; πλείστοις οὐ πᾶν τοι τῷ θεῷ χρώμενος φαίνεται, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα μᾶλλον, καθόσον οἶός τί ἐστιν ἀποκλίτων. Ἀλλ' οὐχὶ Πλάτων οὕτω, οὔτε ἄλλοι τῶν λόγων, οὐτ' ἐν αὐτῷ τοῦτῳ περὶ οὐ ἡμῖν ὁ λόγος. Ἀλλὰ δύο τέχναις διαιρῶν, τὴν μὲν θεῶν, τὴν δ' ἀνθρωπίνην, νῶ ἄμφω χρώμενος, τῇ μὲν ἀνθρωπίνῃ τὸ σκευαστὸν πᾶν ἀπονέμει, τῇ δὲ θεῶν, τῇ φύσει πάντα γινόμενα. Ἄριστα δὲ καὶ Πίνδαρος εἰπεῖν ἔδοξεν, ἀριστοτέχναν τὴν Θεὸν προσειπῶν.

aliquos facit hujus cæli præsides, maxima autem parte suorum operum prorsus nullam videtur divinitatis memoriam retinuisse, sed ad illam potiùs Anaxagoræ impietatem quoad ejus fieri potest, ipsum fecisse vel in aliis disputationibus, vel in hac ipsa, quam nunc oratione tractamus. Ille namque duas facit artes, unam quidem divinam, alteram vero humanam appellans, quarum utraque mente consilioque utatur ac humanæ quidem omne facultatum opus: divinæ autem, ea quæ naturaliter fiunt, adscribit. Optime autem etiam Pindarus dixisse videtur, qui Deum præstantissimum artificem appellat.

C

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Μέττειμι δὲ καὶ ἐπ' ἐκεῖνο τὸ ἐν τῇ μετὰ τὰ φυσικὰ πραγματεῖα πάντων που φαυλότατα εἰρημένον. Ὅντος γὰρ ζητήματος, πότῃρα ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης γίνονται, ἢ ἐστὶν ἄ καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης γινόμενα τῶν γινομένων. Καὶ τῶν ἐξ ἀνάγκης ἅπαντα τιθεμένων γίνεσθαι ἐκ δυοῖν αὐτῶν ἀξιωματῶν δεκνύναται πειρωμένων, ἐνδὸς μὲν τοῦ ἅπαν τὸ γινόμενον ὅπ' αἰτίου τινὸς ἀναγκαῖον εἶναι γίνεσθαι, ἐτέρου δὲ τοῦ ἅπαν αἰτιον ὃ τι ἀνδρῶν, ἀνάγκη τε καὶ ὠρισμῶς αὐτὸ δρᾶν, Ἀριστοτέλης συνορῶν τὴν ἀνάγκην τοῦ, τοῦτον κειμένον, ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι, συμπεραίνεσθαι, ἵνα μὴ τοῦτο συγχωρησθῇ, θάτερον τῆς ἀντιφάσεως μῆριον λαμβάνων ὡς δὴ ἐμπειδον, καὶ τιθεὶς εἶναι ἐστὶν ἄ τῶν γινομένων καὶ ἐξ ἀνάγκης γινόμενα, κατὰ θατέρου τοῖν ἀξιωματῶν χωρεῖ, καὶ τὸ μὲν ἅπαν αἰτιον ὃ τι ἀνδρῶν, ἀνάγκη τε καὶ ὠρισμῶς δρᾶν, οὐκ ἀναίρει. Ἡδὲ γὰρ αὐτῷ φθάσας κατακέρχεται ἐν τοῖς περὶ αἰτίου κινήσεως λόγοις. Αὐτὸς οὖν ἀν' αὐτὸν περιφανέστατα περιέτριπεν εἰ τοῦτο ἀνήρει· κατὰ δὲ δὴ τοῦ λοιποῦ χωρεῖ, καὶ ἀξίω γίνεσθαι τῶν γινομένων τινὰ καὶ αἰτίου χωρὶς, ἀξίω μὲν ἀναιρῶν οὐδενὶ ὄντι, οὐ σοφῷ, οὐκ ἰδιώτῃ, οὐ παντὸς μᾶλλον ἐμπειδον εἶναι δοκοῦν, πλὴν γὰρ δὴ αὐτοῦ, ὡς εἴκεν, Ἀριστοτέλους. Καίτοι αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἀξίω, ἅπαν τὸ κινούμενον ὁπότινος κινεῖσθαι. Ἐγὼ δ' ὠμην καὶ τοῦτο δ' ἐκεῖνο ἰσχύειν μᾶλλον, ἢ αὐτὸ δι' αὐτό. Ἐπεὶ γὰρ πᾶν τὸ κινούμενον γίνεσθαι ταῦτῃ ἢ κινεῖται (ἕκαστον γὰρ τῶν ἐν τῷ κινουμένῳ κινήματων γένεσις τις),

ἅπαν δὲ τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς γίνεται, καὶ ἅπαν τὸ κινούμενον ὑπὸ τινος αἰτίου κινεῖτο ἄν. Ὁ δὲ ἐκεῖνο ἀναιρῶν, τοῦτ' ἐμπέδον οἰεῖται εἶναι ἑαυτῷ ἕσθαι. Καὶ οὐ συνορᾷ καὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόξαν, τοῦτου τοῦ ἀξιώματος ἀναιρουμένου, ἀσθενεστέρην γιγνομένην. Δῆλοι γὰρ εἰσιν οἱ ἄνθρωποι διὰ τοῦτου τοῦ ἀξιώματος τὴν πρώτην καὶ προχειροτάτην τοῦ θεοῦ δόξαν λαμβάνοντες. Ἐπεὶ γὰρ φαίνεται ἔστιν ἂν τῶν ἐν τῷδε τῷ οὐρανῷ γιγνόμενα οὐ τὸς γε αἰτίας φανεράς ἔχοντα, οἱ ἄνθρωποι, ἅτε ἅπαν γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς γίνεσθαι ἀξιοῦντες, ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόξαν ἀναφέρονται. Ἔδει δ' ἐνδείξασθαι Ἀριστοτέλη, καὶ τί ποτε ἄρα ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ ἄνευ αἰτίου γιγνόμενον, καὶ μὴ ἀπλῶς οὕτως εἰπεῖν. Ἄλλ' ἔρει τις ἴσως τὸ βουλευέσθαι, οὕτω καὶ αὐτοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τοῖς περὶ ἔρμηνείας αὐτοῦ βιβλίοις φάσκοντος. Ὅρωμεν γὰρ ὡς ἔστιν ἀρχὴ τῶν ἐσομένων καὶ ἀπὸ τοῦ βουλευέσθαι καὶ ἀπὸ τοῦ πρᾶξαι τι. Ἀλλὰ κἀν τούτῳ ψεύδεται περιφανῶς, οὐ γὰρ ἀρχὴ τὸ βουλευέσθαι τῶν ἐσομένων, ἀλλ' αἰτίου μὲν που ἔστιν ὢν, ἀρχὴ δ' ἂν αὐτὸ τὸ βουλευέσθαι οὐ πᾶν τοι, φαινόμενον καὶ τοῦτου προτέρων αἰτιῶν, τῶν περισταμένων ἡμᾶς πραγμάτων. Δῆλα γὰρ δὴ, ὅτι μὴ περιστάντων ἡμᾶς πραγμάτων τοιούτων τινῶν, οἷων δόξαν ἡμῖν ὡς βουλευτέα εἶη παραστῆσαι, οὐδ' ἂν βουλευσάμεθα. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν αὐτῷ τοιοῦτον. Ἡμῖν δὲ δεικτέον καὶ ἐν τοῦτου τοῦ ἀξιώματος τῇ ἀναίρεσει Ἀριστοτέλη οὐδὲν ἤττον αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ περιτρεπόμενον. Οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἐκ δυνάμεως μεταβάλλειν Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ, μὴ ἐτέρας αὐτὴν προτέρας ἐνεργείας πρὸς τοῦτο κεινηκυίας, καὶ τούτῳ τε χρώμενος ἐν τοῖς περὶ αἰθίου κινήσεως λόγοις, τῷ ἀξιώματι καὶ θατέρῳ, τῷ ἅπαν αἰτίον ἀνάγκη δρᾶν ὅτι ἂν δρῶν ἀξιοῦντι, τὴν αἰθίου κίνησιν συμπεραίνει. Οὐκοῦν εἴ τι γίνωται τῶν γιγνόμενων ἐκ δυνάμεως που ἐς ἐνέργειαν μεταβαλεῖ, εἰς ἣν οὐποτ' ἂν μεταβάλλοι, μὴ οὐχ ἐτέρας προτέρας ἐνεργείας ταύτην αὐτῷ τὴν μεταβολὴν ἀπειργασμένης, ἣ δὲ καὶ τῆς γενέσεως αὐτῷ ἔσται αἰτία. Καὶ οὕτω οὐδοιοῦν ἂν γένοιτο αἰτίου χωρὶς. Καὶ δῆλός ἐστιν Ἀριστοτέλης ἐν τῇ τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ αὐτῷ πραγματεῖα τὰς πολλὰς τῶν αὐτοῦ ἀμαθιῶν συμφορήσας, τοῦτό που φαυλότατον πάντων εἰρηκώς.

acium impellat, et promoveat. Hoc ipsum axioma in disputatione de sempiterno motu usurpans, et alterum illud, omnem causam necessario agere, id quod agit, sempiternitatem motus conatur demonstrare. Proinde si quid fiat ex iis quæ sunt, id ipsum ex potentia in lucem produci necesse erit, in quam porro nunquam producetur, nisi alius quidam antecedit actus, qui talem mutationem efficiat. Quem utique etiam generationis ejuscunq̄ue rei auctorem et causam constitui oportet. Atque hoc modo nihil unquam inveniatur, quod sine causa fieri dici possit. Quibus demonstratis apparet evidentissime Aristotelem in eo opere, quod de iis quæ res physicas consequuntur inscribi solet, inter alios multos quos congessit errores in hac re turpissime lapsum esse.

ΚΕΦΑΛ. ΙΘ'.

Εὐθὺς δ' αὐτοῦ καὶ τὸ τῇ φυσικῇ ἐκεῖνο, τὸ τὴν κίνησιν μὴ συγχωρεῖν, διττὴν τε εἶναι καὶ θμῶνυμον, τὴν μὲν δραστηκὴν τέ τινα καὶ ἐν τῷ κινουμένῳ. Καίτοι τῶν γε δυνάμεων τῶν περὶ κίνησιν διττῶν ἡ μὲν κινήτικη καὶ ἐν τῷ κινήσοντι, ἡ δὲ παθητικὴ καὶ ἐν τῷ κινήσῳ μὲν δέοι ἂν καὶ

A illud alterum valere magis quam ipsum per se existimaverim. Cum enim omne quod movetur, inde fiat sive existat, unde ipsum movetur (singuli enim motus quodammodo producantur in eo, quod movetur), omne autem quod fit, id fiat a causa aliqua, sequetur inde, quod etiam omne quod movetur, ab aliqua causa necesse sit moveri. At ille posito hoc pro confirmato, aliquarum scilicet rerum causam esse nullam, nihilominus tamen illud adhuc firmum fore opinatur, quod ab aliquo, quæcunque moventur, moveri sit necesse. Nec animadvertit, quod sublata aliquarum rerum quæ sunt causa, etiam opinio quæ habetur de Deo debilior imbecilliorque fiat. Manifestum est enim, quod quidam propter hanc notionem quæ habet, nihil sine sua causa fieri, præcipuam et vulgarissimam de Deo sententiam amplectantur. Nam quando videntur aliqua, quæ sunt in hoc mundo, eaque manifestas non habent causas, tum homines, qui omne quod fit, ab aliqua causa fieri compertum habent, ad naturæ divinæ cognitionem feruntur. Oportebat autem demonstrare, o Aristoteles, qualenam sit illud, quod sine causa fieret, neque ita simpliciter rem affirmare. At dicit fortasse aliquis deliberationem esse ex eo genere, id quod ipse Aristoteles in libris de interpretatione videtur dicere. Videmus namque, ait, principium futurorum cum a deliberatione, tum ab actione ipsa existere. Sed in eo plane errat. Neque enim deliberatio est principium futurorum, tametsi aliquando sit causa. Ejus autem rei, de qua deliberant homines, ipsa neutiquam principium est deliberatio, quandoquidem hujuscæ ipsius aliæ apparent priores et antiquiores causæ, ea videlicet quæ nos circumstant negotia. Id quod inde liquido patet, siquidem nisi nos aliqua circumstant negotia, de quibus consultandum videtur, nos nunquam deliberaturi essemus. Sed transeamus, ipsique Aristoteli hoc dogma relinquamus. Jam vero sublato hoc axioma: omnium rerum esse aliquam causam, Aristotelem nihilominus sibi ipsi esse contrarium ostendemus. Nihil ille arbitrat ex potentia in actum erumpere, nisi alius quidem antecedit actus, qui latentem occultamque illam vim sive potentiam ad affectum sive

D

CAP. XIX.

Neque illud sapientiæ cujusdam habet speciem, quod idem Aristoteles in physicis docet, ubi motum non concedit esse duplicem et æquivocum, alium quidem activum qui est in movente, alium vero passivum, qui est in eo quod movetur. Atqui cum sint potentiæ circa motum duplices, una quidem

motiva quæ est in eo quod movebit, alia autem passiva, quæ est in eo quod movebitur, oportet profecto etiam actum constitui duplicem qui utriusque potentia respondeat, motiva quidem potentia, activum motum, alteri autem quæ moveri idonea est, passivum. Sed timuit ille ne hic activus motus, motus cum sit, aliquando non moveatur. At timuit ille, quod minime timendum fuisset. Quid enim prohibet activum illum motum et eum qui movet, non moveri? cum is qui movet, quandoque sit immobilis. De passivo enim motu palam, quod ipsius non sit eadem ratio. Ac de activo illo ne affirmetur, nihil impedit. Ac in his quidem Aristotelis ignorantiam deteximus, non omnia tamen, sed maxima et præcipua exponentes in quibus a Platone et iis qui Platone sequuntur, discedit.

CAP. XX.

Discrepantia Aristotelis et Platonis in iis quæ ad formas et species sempiternas atinent.

Reliquum jam est, ut de speciebus sermonem institnamus, de quibus maxima solet contentio moveri. In his vero non quidem Platoni consentimus, sed Aristotelem etiam hac in parte male contraxisse, et in aliis quidem sycophantam agere, in aliis vero non id conficere quod voluit, demonstrabimus, idque nobis vitio vertendum non erit, siquidem etiam in prioribus sunt aliqua, ubi Platoni non consentientes, nihilominus Aristotelem ipsum a seipso dissidere ostendimus. Ac primum quidem illud reprehensione non caret, quod manifeste veritati repugnat ubi post Socratem ait, primos existisse, qui sermonem de speciebus in scholas philosophorum introduxerint, Platone nimirum intelligens. Certum autem est etiam Pythagoræ, qui ante Platone vixerunt, de hac re disseruisse, sicut ex eo opere Platonis, quod Timæum Locrum nominat, apparet. Ibi namque hoc cælum ille ex intelligibili exemplo deducens, alterius mundi, quem idanicum vocat, imaginem facit. Atque hoc quidem est huiusmodi. In eo autem quomodo non infert injuriam? Cum Platonicis suas illas species, rebus sensui subjectis non synonymas, sed æquivas esse velint, ipse præter illorum opinionem et voluntatem synonymas conatur ostendere, idque hoc modo. Ait enim non eam ob causam, quod illæ sunt sempiternæ, hæ vero corruptioni subjectæ, non ambas esse synonymas; siquidem etiam longi temporis albedo, eadem sit nihilominus et univoca albedini unius diei. Recte sane, o Aristoteles, si albedini unius diei, alia quidem, at spiritam tamen illa etiam quodammodo habens subsistentiam et propterea cum altera comparari idonea, sit synonyma eodem etiam modo mortale immortali, cui illud nullo modo comparari potest, erit synonymum. Et quam, quæso, fronte talem necis conclusionem? et unde didicisti comparabilia cum incomparabilibus conferre, illaque his similia facere, ut sic deinceps id quod comparabilibus accidit, existimes incomparabilibus item contingere? Enimvero quispiam tuas illas leges non audivisset, quas ipse in analyticis de ratione de-

ἐνέργειαν ταύταιν ἑκατέρῃ κατὰλληλον ἀποδιδόναι, τῇ μὲν κινήσει δυνάμει τὴν δραστηίην κίνησιν, τῇ δὲ κινήσει τὴν παθητικήν. Ἄλλὰ δέδιεν, μὴ ἡ δραστηίη αὐτὴ κίνησις οὕσα ἔσθ' ὅτε οὐ κινήσῃται. Ἄδεὲς δ' ὡς δεδιώς; Τί γὰρ τὸ κωλύσον τὴν δραστηίην ταύτην κίνησιν καὶ κινουῦσαν αὐτὴν μὴ κινεῖσθαι; ὅντος ποτὲ τοῦ κινουμένου ἀκινήτου; Τὴν μὲν γὰρ παθητικὴν οὐχ οἶόν τε. Τῇ δὲ δραστηίῃ τί ἔσται τὸ ἐμποδῶν. Ἐν τούτοις ἡμεῖς Ἀριστοτέλη ἀμαθῶντα ἀποφαίνομεν οὐ πάντα αὐτοῦ, τὰ δὲ μέγιστα καὶ κυριώτατα ὧν πρὸς Πλάτωνα τε καὶ τοὺς περὶ Πλάτωνα διαφέρεται, ἐκλέξαντες.

ΚΕΦΑΛ. Κ'.

Λοιπὸς δὲ ἡμῖν τῶν μεγίστων καὶ ὁ περὶ εἰδῶν λόγος. Περὶ ὧν οὐ Πλάτωνι συνειπεῖν, ἀλλ' Ἀριστοτέλει καὶ ἐν τούτοις ἀποδείξει φαύλως ἀντιλέγοντα, καὶ τὰ μὲν συκοφαντοῦντα, τὰ δ' οὐ περαινόντα, ἀνεμῆστον, ἐπεὶ καὶ ἐν τῶν εἰρημένων ἔστιν οἷς οὐδὲν Πλάτωνι συνειρηκότες Ἀριστοτέλη τῶς αὐτὸν ὄψ' αὐτοῦ περιεπεπόμενον ἐπιδείξαμεν. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο ἐλεγκτέον ψευδόμενον αὐτὸν, ὅτι ὁ πρῶτος μετὰ Σωκράτη φησὶν ἀρξαι τοῦ περὶ εἰδῶν τούτου λόγου, τὸν Πλάτωνα δηλονότι λέγων. Φαίνονται δὲ καὶ πρὸς Πλάτωνος οἱ Πυθαγόρειοι ταύτην χρώμενοι τῇ δόξῃ, ὡς ἐκ τοῦ Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ βιβλίου ἔστι λαβεῖν. Τὸν γὰρ οὐρανὸν τόνδε συνίστησι νοητοῦ παραδείγματος τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου εἰκόνα. Καὶ τοῦτο μὲν οὕτω. Ἐκεῖνο δὲ πῶς οὐκ ἀδικεῖ; οὐ συνώνυμα ἄλλ' ὁμώνυμα τοῖς αἰσθητοῖς τὰ εἶδη τιθεμένων τῶν γε εἶδη ἀξιούτων εἶναι αὐτὸς βιαζόμενος συνώνυμα ἀποφαίνει. Οὐ γὰρ τῶ τὰ μὲν ἀδία εἶναι, φησὶ, τὰ δὲ φθαρτὰ οὐ συνώνυμα ἔσται, ἐπεὶ καὶ τὸ πολυχρόνιον λευκὸν τῶ ἐφημερίῳ οὐδὲν γε ἦττον συνώνυμον. Εὖ γε, ὦ Ἀριστοτέλες, εἰ τῶ ἐφημερίῳ λευκῶ τὸ πολυχρόνιον μὲν, πεπερασμένην δ' ὅπως δὴποτε ἔχον τὴν ὑπερξίν καὶ διὰ τοῦτο συμβλητὴν συνώνυμον, κατὰ τοῦτο καὶ τὸ φθαρτὸν τῶ ἀφθάρτῳ καὶ οὐδαμῇ συμβλητῶ συνώνυμον ἔσται. Καὶ πῶς σοι τὸ τοιοῦτον συμπεραίνεται; πόθεν δ' ἔμαθες συμβλητὰ ἀσυμβλήτους παραβάλλειν, κάπειτα τὸ συμβαλῶν, ἐπὶ τῶν συμβλητῶν κατὰ τῶν ἀσυμβλήτων ἀξιοῦν, συμβαλῶν; εἰ γὰρ τις ἐκεῖνων ἀκούσειεν. ὧν ἐν τῇ ἀποδεικτικῇ περὶ ἀποδείξεως ἀκριβολογῆ, οὐ ποτ' ἂν σε οἴηθείη, οὕτως ψυχρῶς αὐτὸν καὶ φαύλως ἀνέξεσθαι δεικνύουσι περὶ οὗτο ἂν πρόθοιο. Ἡμεῖς δὲ γε ἴσμεν μὲν ὁμώνυμα τοῖς αἰσθητοῖς τοῖς τὰ εἶδη τιθεμένους εἶναι τε ἀξιοῦντας καὶ καλοῦντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δεξιόμενον οὐδ' ἄλλως ἐνὸν αὐτὰ τιθεσθαι ἐξ ὧν περὶ ὑποτίθενται. Παραδείγματα γὰρ εἰκόνων τῶν αἰσθητῶν τὰ νοητὰ ὑποτίθενται. Εἰκόνα δὲ παραδειγματι πῶς ἂν τις συνώνυμον εἶναι ἀξιώσειεν, εἰ μὴ καὶ τὸν ἀνδριάντα τὸν Λυσάνδρου τῶ Λυσάνδρῳ συνώνυμον εἶναι ἀξιώσει, καὶ τὸν Ἡρακλέους τῶ Ἡρακλεῖ; Ἄλλὰ, φησὶν Ἀριστοτέλης, κατὰ γε γὰρ τοὺς λόγους τοὺς τῶν ἐπιστημῶν, ἔσται εἶδη πάντων ὄσων περὶ καὶ ἐπιστῆμαι εἶσι, καὶ κατὰ τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν, καὶ

τῶν ἀποφάσεων. Κατὰ δὲ τὸ νοεῖν τι, φθαρέντος, τῶν φθαρτῶν. Ταῦτα ἀσαφῶς μὲν πως εἴρηται Ἀριστοτέλει. Δεῖ δὲ ἡμᾶς τὰ ὑπὸ τῶν τὰ εἶδη τιθεμένων λεγόμενα πρότερον ἐκθεμένους, οὕτω τὴν Ἀριστοτέλους διάνοιαν σαφῆ καταστήσαι. Τὴν ψυχὴν φασιν οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι ἀναλαμβάνουσιν ἕως ἐπιστήμην τοὺς τοῖς αἰσθητοῖς λόγους, ἀκριβέστερον αὐτοὺς ἔχοντας καὶ τελειότερον ἐν ἑαυτῇ ἰσχύον, ἢ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἔχουσι. Τὸ οὖν τελειότερον τοῦτο καὶ ἀκριβέστερον οὐκ ἂν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἰσχυρὴν τὴν ψυχὴν ἔγε μὴ ἔστιν ἐν αὐτοῖς. Οὐδ' αὖ μῆδ' αὐτοῦ ἄλλοθεν ὄν αὐτῆ ἐξ αὐτῆς διανοεῖσθαι. Οὐδὲ γὰρ κεφυκέναι τὴν ψυχὴν μηδαμῆ ὄν τι διανοεῖσθαι τὰς γὰρ ψευθεῖς τῶν δοξῶν οὐχὶ μὴ ὄντων, ἀλλ' ὄντων μὲν, ἄλλων δὲ κατ' ἄλλων εἶναι συνθέσεις τινὰς οὐ κατὰ τὸ ὁρθὸν γινομένης. Λέπεισθαι δὲ ἀφ' ἑτέρας τινὸς φύσεως πολλῶν ἔτι κρείττονός τε καὶ τελειότερας ἀφήκειν τῇ ψυχῇ τὸ τελειότερον τοῦτο τῶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς λόγων. Πρὸς ταῦτα Ἀριστοτέλης, εἰ κατὰ τοὺς ἐπιστημῶν, φησὶ, λόγους ὡς δὴ τῶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς τελειότερους, δεῖ εἶναι τὰ εἶδη, ἔσται καὶ πάντων ὄσων περὶ καὶ ἐπιστήμαί εἰσιν, εἶδη. Κατὰ δὲ τὸ νοεῖν τι περὶ τίνος φθαρέντος, εἰ γε μὴ ἔνεστι τῇ ψυχῇ μὴ ὄν τι νοεῖν, ἔσται καὶ ἐκάστου τῶν φθαρτῶν ἴδιον εἶδος. Τὸ δὲ λοιπὸν Ἀριστοτέλους, τὴ κατὰ τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν, καὶ τῶν ἀποφάσεων, βούλεται τόδε. Οὐχ ὁδὸν τε εἶναι, φασὶν οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι, πολλοῖς ἐν τι καὶ ταυτὸν ἔχουσι, τὸ ταυτὸ τοῦτο αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου εἶναι. Οὐ γὰρ ἂν ὁδὸν τε εἶναι τετάχθαι ἅπαντα ὡσαύτως, ἦτοι ἀεὶ, ἢ καὶ ὡς τὰ πολλὰ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου. ἴδιον ἂν ἔρα ἐκάστοις ἐν τι καὶ ταυτὸν καθ' αὐτὸ ἔχουσι καὶ οὐ κατὰ συμβεθεκῆς, ἐν τι ἐξαιρετὸν ἄφεστάναι, τὸ τοῖς πολλοῖς τὸ κατ' αὐτὸν παρέξον. Πρὸς τοῦτο Ἀριστοτέλης, καὶ κατὰ τὸ ἐν. φησὶν, ἐπὶ πολλῶν, καὶ τῶν ἀποφάσεων. Δηλαδή, εἰ κατὰ τὸ ἐν τι εἶναι τοῖς ἀνθρώποις τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ εἰ τι εἶναι καὶ ἐν ἐξαιρετὸν τὸ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῖς ταύτην παρέξον, δεόν ἂν καὶ τοῖς οὐκ ἀνθρώποις εἶναι τι ἐν τὴν οὐκ ἀνθρωπότητα αὐτοῖς παρέξον. Καὶ γὰρ καὶ τούτοις ἐν τι καὶ ἢ οὐκ ἀνθρωπότης πολλοῖς γε οὖσι, ὡσπερ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἢ ἀνθρωπότης. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ Ἀριστοτέλους ἡμῖν δ' ἀνάγκη διὰ τε τὰ εἶδη καὶ ὅπως ἔχοντα οἱ τιθέμενοι ἀξιούσιν εἶναι πρότερον ἐκθεμένους, οὕτω πρὸς τὰ Ἀριστοτέλους ἀπαντᾶν, οὕτω γὰρ ἂν σαφέστατα ἐλεγχθεῖν, τὰ μὲν συκοφαντῶν, τὰ δ' οὐδὲν περαινῶν. Οὐ τοῦδε τοῦ οὐρανοῦ δημιουργῶν προσεχθῆ τὸν ἄκρως ἀγαθὸν θεόν οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι ἀξιούσιν εἶναι, ἀλλ' ἑτέρας πρότερον φύσεως καὶ οὐσίας ἑαυτῶν τε συγγενεστέρας καὶ αἰωνίας ἀεὶ τε καὶ κατ' αὐτὰ ὡσαύτως ἐχούσης, τὸν δ' οὐρανὸν τόνδε δι' ἐκείνης ἡδὴ τῆς οὐσίας καὶ οὐ κατ' αὐτὸν δι' αὐτοῦ δεδημιουργηκέναι. Ἐκείνην τε τὴν οὐσίαν ἐς ἕνα τε νοητὸν κόσμον συνιστάσιν, ὃν ὁ Κοκρὸς Τίμιαιος ἰδαντικὸν καλεῖ, δηλαδὴ εἰδικόν. Καὶ ἐκ πάντων τε καὶ παντοίων εἰδῶν συντιθέντες νῶν τε τῶν αὐτῶν, ἕνα τῷ ὅλῳ κόσμῳ τούτῳ νοητῷ, τὸν τελειώτατον ἐπιστάει νοῦν, τὰ δευτέρῃα τῆς κατὰ

A monstrandi tam curiose præscripsisti, non quidem existimatio mentem obreperet tam frigide tanque perverse teipsum conari hæc demonstrare, de quibus jam disserimus. Nos vero scimus certo, ab illis, qui species amplectuntur, species non synonymas, sed cognomines sive æquivocas rébus sensui subjectis et existimari et appellari. Cæterum ostendemus nullo modo esse cognatas sive synonymas, ejusdemque prorsus naturæ, ex iis principiis, quibus illi utuntur. Intelligibilia namque illa, rerum sensui subjectarum tanquam imaginem exemplaria faciunt. Imaginem autem quamquam quis ratione exemplari cognatam sive univocam esse existimaverit, nisi forte idem etiam statuam Lysandri cognatam sive univocam Lysandro et Herculis statuam Herculi synonymam appellet. Verum enimvero his Aristoteles utitur rationibus et sic inquit, secundum namque rationes, quæ ex scientiis, species erunt omnium, quorum scientiæ sunt, secundum vero unum in multis et negationum. At secundum quod intelligitur quippiam, eo corrupto, etiam corruptibilium. Hæc quidem obscure quodammodo dicta sunt ab Aristotele. Oportet itaque nos prius explicare illa quæ ab iis dicuntur, qui species consistunt, atque sic deinceps Aristotelis mentem planam facere. Illi itaque formarum sive specierum auctores patronique aiunt, quod si rationes rerum sensibus subjectarum ita animo concipiuntur, ut illas animus scientia contineat, tum rationes illæ accuratius se habent perfectiusque in seipsis consistunt, quam in rebus se habent, quæ sensu percipiuntur. Perfectius itaque illud atque accuratius non a rebus sensui subjectis obtinebit animus quod quidem non est in ipsis, neque rursus id quod alibi nusquam existat, animus ex seipso concipiet. Neque enim solet animus id quod nusquam est, aliqua ex parte concipere : si quidem mendaces opinioniones tum concipiuntur, quando non ea quidem, quæ non sunt, se hæc quæ sunt alia aliis non recte conjunguntur. Hinc igitur sequi aiunt, ut ab alia quadam adhuc præstantiore et perfectiore natura, perfectius illud earum rationum, quæ in rebus sensui subjectis sunt, animus adipiscatur. Jam adversus hæc Aristoteles inquit, si secundum rationes, quæ ex scientiis, utpote ex iis quæ sunt perfectiores, quam eæ quæ sunt in rebus sensui subjectis, oportet esse species sive formas, tum erunt etiam formæ omnium rerum, quæcunque scientia continentur. At secundum quod intelligitur quippiam, quod jam interierit, si modo animus id quod non existit non concipiat, intelligatque, erunt etiam singulorum corruptibilium propriæ formæ. Quod sequitur in verbis Aristotelis, ubi dicit, secundum vero unum in multis, et negationum, hunc habet sensum. Aiunt qui ideas defendunt, non posse fieri, ut multis unum et idem quiddam habentibus, illud idem sua sponte et temere contingat. Neque enim posse fieri, ut aliqua aut semper aut ut plurimum fortuito quodam casu eundem servent ordinem. Oportet

itaque singulis per se et non per accidens unum atque idem quidpiam commune obtinentibus, unum quidpiam eximium atque selectum præesse, quod nullis illud unum atque idem impertiat. Adversus hæc Aristoteles, et secundum unum inquit, in multis et negationum. Quippe si secundum id quod unum quippiam inuit exempli gratia multis hominibus, humanitas videlicet, oportet unum quidpiam eximium constituere, quod illis hanc humanitatem impertiat, oportebit etiam unum quippiam esse, quod omnibus non hominibus, rationem eam, qua non sunt homines, largiatur. Etenim etiam illi unum quippiam habent commune, ut sint non homines, quemadmodum illi qui sunt homines humanitatem communem obtinent. Hactenus itaque Aristoteles. Nos vero operæ pretium nos facturos arbitramur, si priusquam ad ipsius rationes respondeamus explanemus primum qualesnam et cuiusmodi esse suas species sive formas existiment illi, qui ipsas constituunt, quibus expositis tandem Aristotelicis opportune occurremus rationibus. Ille namque ratione apertissime convincemus illum in quibusdam quidem calumniatum esse, in quibusdam vero non id conficere quod optabat. Illi itaque qui idæas defendunt, aiunt Deum illum optimum maximum qui summa quadam excellentique bonitate est præditus immediatum non esse huiusce cæli opificem, sed prius alterius cuiusdam naturæ atque essentiæ, quæ et cum ipso majorem habeat cognationem et cum sit sempiterna, semper eadem, similique ratione se habeat. Eundem itaque illum Deum non per seipsum, sed per illam jam productam sive essentiam sive naturam huiusce cæli fuisse fabricatorem, atque illam quidem essentiam in unum intelligibilem mundum coagmentant, quem Locrus ille Timæus idanicum appellat, ac si dicat, specialem vel exemplarem, qui nimirum ex omnibus, iisque multifariis sit constructus speciebus, quas etiam mentes vocant. Toti vero huic intelligibili mundo unam quamdam perfectissimam præficiunt mentem, cui post illum omnis boni auctorem atque fontem deum secundas in gubernatione imperique universi partes ascribunt. Hanc porro mentem illo per seipsum intelligibili speciali mundo usam, hoc nostris conspicuum oculis cœlum, mundumque sensibus subjectum fabricatum esse. Esse itaque hunc sensibus patentem mundum illius intelligibilis simulacrum atque imaginem, nihilque ex iis quæ causis suis indigent, tam in toto quam in partibus existere, quod non ab illo altero ortum trahat, causis vero indigere, quæcumque existant in rebus, quæque fiant, et privationes et frustrationes, et quidquid denique ad id quod nusquam est, recidit nullam omnino causam postulare, imo potius defectu causæ cuncta ejusmodi contingere, neque item negationes. Nam quod causa contrariæ affirmationis desit, ex eo una oritur negatio. Neque etiam, quæ per accidens hic contingunt, eorum ullam prorsus illic causam ha-

πάντων ἡγεμονίας μετὰ τὸν ἀγαθὸν θεὸν αὐτῶν προνέμοντες. Τοῦτον τὸν νοῦν παραδείγματι τῷ καθ' ἑαυτὸν νοητῷ κόσμῳ κεχρημένον, τὸν οὐρανὸν τόνδε καὶ κόσμον αἰσθητὸν δεδημιουργημέναι. εἶναι τε τὸν αἰσθητὸν τόνδε κόσμον τοῦ νοητοῦ εἰκόνα, κατὰ τὸ ὅλον καὶ μέρη οὐδὲν ὅτι καὶ οὐκ ἐκείθεν ἔχοντα τῶν αἰτίου δεομένων. Δεῖσθαι δ' αἰτίου ἅπαντα τὰ ὄντα τε καὶ γιγνώμενα. Στερήσεις δὲ καὶ ἀποτεύγματα καὶ ὁ τι ἂν πρὸς τὸ μὴ ὂν ἦδη ἀποπίπτῃ οὐδ' αἰτίου δεῖσθαι. Ἄλλ' αἰτίου ἄλλον ἀπολείπει τοιαῦτα ἀποβαίνειν. Οὐδὲ δὴ τὰς ἀποφάσεις. Τῷ γὰρ τοῦ τῶν καταφάσεων τῶν γε ἀντικειμένων αἰτίου καὶ ταύτας ἀπολείπεσθαι, ἀποφάσεις ἀποβαίνειν. Οὐδέ γε τῶν κατὰ συμβεθερὸς τῆδε γιγνομένων ἐν τι ἐκεῖ αἰτίον εἶναι. Καὶ γὰρ τῆδε τὰ τοιαῦτα πλείονων αἰτίων συνῶψ ἀποβαίνειν, ὧν ἕκαστον ἐκέλευε ἀναφέρεσθαι, καὶ οὐχ ἐν τι εἶναι ἐκεῖ τὸ τῶν τοιούτων αἰτίον. Οὐδέ γε τῶν ἀπείρων ἐν τῷ καθέκαστον ἐκεῖ εἶναι αἰτίον, ἀλλ' ἐν τι πάντων τῶν τῆδε ἐς ἀπειρίαν ἦδη ἐκπιπτόντων ἐκεῖ εἶναι τὸ αἰτίον εἶδος. Οὐδαμῆ γὰρ ἀπειρίας τῆς κατὰ τὸ ποσὸν τοῖς ἐκεῖ μεταίναι. Ἄλλὰ τῷ μὲν ὑπερουσίῳ θεῷ οὐδ' ὄλως πλήθους. Ἄκρως γὰρ δὴ ἐν αὐτῶν εἶναι τῷ δὲ νοητῷ τούτῳ διακόσμῳ πλήθος μὲν ἐνεῖναι, πεπερασμένον δ' αὐτὸ εἶναι καὶ οὐδαμῆ ἀπειρον, οὔτε δυνάμει οὔτε ἔργῳ. Τῷ δ' αἰσθητῷ τῷδε κόσμῳ τὴν ἀπειρίαν ἦδη ὡς ἐνδέχεται ἐγγεγονένας διὰ τὴν ὕλην, ἣ πρώτως τὸ ἀπειρον πρόσσιν, ἐκεῖθεν μὲν καὶ ταύτην ἔχουσαν τὴν αἰτίαν οὐ μὲν τοι κάκει ἀπειρον οὖσαν. Οὐδὲ γὰρ τῶν τῆδε λόγων, ἀλογον κάκει εἶναι τὸ εἶδος, οὐδέ γε τῶν κινουμένων, κινουμένων. Τῶν γε μὴν τῆδε οὐσῶν, τῶν τε ταῖς οὐσίαις καθ' αὐτὰ προσόντων καὶ σχέσεων ἐκεῖ εἶναι τὰ εἶδη τε καὶ παραδείγματα τῶν μὲν σχέσεων, ὅτι οὐδὲ τὰ κάκει ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Τῶν οὖν ἐκεῖ σχέσεων τὰς τῆδε δεῖ εἶναι εἰκόνας, τῶν δὲ προσόντων, ὅτι οὐδ' ἄνευ προσόντων τάκει. Τοῦ μὲν γὰρ ὑπερουσίου ἐνὸς ἅτε ἄκρως ἐνὸς ὄντος οὔτε οὐσίαν, οὔτε προσόν, οὔτε ἐνέργειαν, οὔτε δύναν μιν διακεκρίσθαι. Τῶν δὲ εἰδῶν τε καὶ νῶν τούτων ἅτε οὐκ ἐκείνων παρισσομένων, προσόντα μὲν οὐσίας διακεκρίσθαι, ἐνεργείας δὲ δύναν μιν οὐδέπω, ἀλλὰ τοῖς τῆδε ἦδη πρὸς τῆ ἐτέρῃ καὶ ταύτην τὴν διάκρισιν ἀποδίδουσαι. Ὡστ' ἂν τάκει μέσως πως ἔχειν τοῦ τε ὑπερουσίου ἐνὸς, καὶ τῶν τῆδε καὶ αἰσθητῶν. Οἷα μὲν οὖν καὶ ὅπως ἔχοντα τὰ εἶδη, οἱ τιθέμενοι ἀξιοῦσιν εἶναι, εἰρηται ἡμῖν ὡς διὰ βραχυτάτων τε καὶ ἐν κεφαλαίοις εἶπεῖν. Πρὸς οὖν τὰ Ἀριστοτέλους ἦδη ἀπαντητέον ἂν εἴη. Κατὰ τε γὰρ τοὺς λόγους τῶν ἐπιστημῶν, ἔσται εἶδη πάντων ὄσων περ καὶ ἐπιστῆμαί εἰσιν, εἴπερ ἐπιστῆμαί τῶν καθ' αὐτὰ εἶσι. Καὶ εἰ τοι πάλιν τῶν καθ' αὐτὰ προσόντων εἰσιν, οὐχ οἷ γε τὰ εἶδη τιθέμενοι ὀκνήσουσι μὴ ἀπάντων τούτων φάναι εἶναι εἶδη, οὐ μὲν τοι ὡσαύτως πάντων. Ἄλλὰ τῶν μὲν ἐς πεπερασμένα εἶδη τὰ τῆδε διακρινόμενων ἐν ἐφ' ἐκάστῳ εἶδη, τῶν δὲ ἐς ἀπειρίαν ἦδη ἐκπιπτόντων, ἐν ἐπι πᾶσι τοῖς ἀπείροις. Αὐτίκα γὰρ τῷ τῆδε ἀριθμῷ παντὶ διὰ τὴν ἀπειρίαν, ἐν τὸ ἐκεῖ εἶδος ἐπιστάσιν ἐνιαϊὸν τε καὶ καθ' ἐν ἅπαντα

περιέχον τὰ τῷ τῆδε ἀριθμῷ διακεκριμένως τε καὶ καθ' αὐτὰ συμβαίνοντα. Καὶ ἐπὶ τῶν τοῖς μεγέθεσι συμβαινόντων ὡσαύτως ἄν, ἐν τῷ ἐκεῖ εἶδος τοῦ μεγέθους, καὶ ἀμερές. Ἄφ' ὧν τὴν ψυχὴν ἔλλαμπομένην τὸν μαθηματικὸν, ἀριθμὸν, καὶ μαθηματικὰ μεγέθη ἐκτάδην ὑποδέχεται σκιάς τε καὶ εἰδῶλα νοητῶν ὄντα ἢ τὰ τῆδε ἐν τε ὑδασιν εἰδῶλα καὶ σκιά τῶν αἰσθητῶν πρὸς αὐτὰ τὰ αἰσθητά. Καὶ μὲν δὴ καὶ τὰ ὅπ' ἀνθρώπων σκευαστὰ ταῦτα ἐν τῷ ἐκεῖ φασι ἀνθρώπου εἶδει καθ' ἐν περιέχεσθαι. Ὅθεν τῇ διανοίᾳ τοὺς δημιουργοὺς ἀλλὰ ἄλλους ὑποδεχομένους, καὶ διανοητὰ πρότερον ἐν ἑαυτοῖς τὰ τῶν σκευῶν εἶδη ἕκαστον διαμεμορφωκότας, οὕτω τοῖς αἰσθητοῖς ἐγχειρεῖν. Περὶ δὲ τῶν κατὰ συμβεθεκῶς γιγνομένων, εἴποτε καὶ τούτων ἐπιστήμη τις γένοιτο, ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα πλείων αἰτίων συνόδῳ ἀποβαίνει, ὧν αὐτὸ ἕκαστον ἐκείσε ἀναφέρεσθαι, ἐκείθεν καὶ περὶ τούτων τὴν ψυχὴν ἔλλαμπομένην κτᾶσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τοὺς τῶν ἐπιστημῶν φήσουσι λόγους. Πρὸς δὲ τὸ κατὰ τὸ ἐν ἐπὶ πολλῶν καὶ τῶν ἀποφάσεων, οὐδὲν ἀναγκαῖον συμπεραίνεσθαι φήσουσι. Τὸ γάρ τοι ἀνθρώπου ἐκεῖνο εἶδος, οἷς μὲν ἄν προσνείμῃ ἑαυτὸ, τούτοις μὲν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αἴτιον εἶναι, οἷς δ' ἄν μὴ ἑαυτὸ προσνείμῃ, ταῦτα δ' οὐκ ἀνθρώποις λείπεσθαι. Πρὸς δὲ τὸ κατανόειν τι φθαρέντος, τῶν φθαρτῶν, ἱκανὸν φήσουσιν εἶναι τὸ ἐν ἐκεῖνο εἶδος τὸ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ αὐτῇ ἰδέᾳ φθαρτοῖς ὡσπερ που μὴ πρότερον ὄν παρὰ γόν ἕκαστον, οὕτως καὶ ἐφαρμένου ἕκαστου εἰκόθεν ἐν ταῖς τῶν νοούντων ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ, ψυχῆς ἀνακαινίζον. Πρὸς μὲν οὖν ταῦτα τῶν Ἀριστοτέλους ταῦτα οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι φήσουσιν, οὐδὲν ἀπᾶδον τῶν ἑαυτῶν ὑποθέσεων λέγοντες. Ἰωμεν δὲ δὴ καὶ ἐπὶ τῶν ἐξῆς τὰ λόγου τινὸς ἄξια? Ἐἰ συμβαίνει μὴ τὴν δυάδα πρώτην εἶναι, ἀλλὰ τὸν ἀριθμὸν. Καὶ τί, φήσουσι, κωλύσει, τὸν μὲν ἐκεῖ ἀριθμὸν καὶ ἑνιαῖον καὶ αὐτῆς τῆς δυάδος πρότερον εἶναι; τὴν δὲ δυάδα τοῦ τῆδε ἐκτάδην ἀριθμοῦ πρώτην; Ἐτι φησὶν, Εἰ μὴ κατὰ συμβεθεκῶς τὰ εἶδη μετέχεται, τῶν οὐσιῶν ἄν εἴη μόνων. Ἄλλ' εἰ μὴ ἅπαντα, φαῖεν ἄν, ἦτοι οὐσίαι ἦσαν, ἢ κατὰ συμβεθεκῶς ταῖς οὐσίαις προσεγγίνετο, εἴχεν ἄν τινα ἴσως χώραν ὁ φῆς. Νῦν δ' ὄντων τινῶν, ἢ καὶ καθ' αὐτὰ ταῖς οὐσίαις πρόσσει, τί ἐτι σοι δύναται τὸ ἐπιχειρήμα; καίτοι καὶ εἰ καὶ αὐτῶν τῶν κατὰ συμβεθεκῶς γιγνομένων ἕκαστον, πρὸς μὲν τὰ προσεχῆ εὐ καθ' αὐτὰ ἐστίν, ὅλως μέντοι τῶν καθ' αὐτὰ οὐ παντάπασιν ἐστίν ἀπερρώγως, ἐπειπερ πλείων αἰτίων συνόδῳ τὰ τοιαῦτα γίγνεται. Τούτων δ' ἕκαστον καθ' αὐτὸ δρᾷ ὃ τι ἄν δρῆν, οὐδ' ἄν ἐκ τούτων ἀποβαίνοντα τοῦ καθ' αὐτὸ ἄν παντάπασιν ἀπερρώγως εἴη, οὐδ' ἀκοινωνήτα πάμπαν τὰ κατὰ συμβεθεκῶς τοῖς καθ' αὐτὰ, ἀλλ' ἐκείνων καὶ ταῦτα ἐχόμενα. Ἐπειδὴν γὰρ Ὀλυμπίων ἐνεστῶτων ὁ ἥλιος ἐκλίπη, κατὰ μὲν τὸ τὰ Ὀλύμπια ἐνεστηκέναι ὁ ἥλιος οὐκ ἐξέλιπε, οὐδέ γε κατὰ τὸν ἥλιον ἐκλελοιπέναι τὰ Ὀλύμπια ἐνέστη ὥστε ταύτη μὲν, οὐ καθ' αὐτὸ ὁ ἥλιος τῶν γε Ὀλυμπίων ἐνεστῶτων ἐκλείπει, τὰ γε μὴν αἴτια τοῦ τὸν ἥλιον ἐκλείπειν καθ' αὐτὰ τὴν

berf. Siquidem ejusmodi plurium causarum concursu hic eveniant, quarum unaquæque illuc sit referenda, atque illic nihil esse prorsus, quod sit causa rerum contingentium. Sed nec infinitarum rerum privatas singulasque illic inveniri causas, eorum namque omnium, quæ hic ad infinitatem quamdam recidunt, unicam illic esse speciem, quæ causæ rationem obtinet, quandoquidem eâ quæ illic sunt, infinitatis ejus, quæ ad quantitatem refertur, omnino sint expertia, imo etiam summus ille Deus qui omni essentia ac natura superior est ac sublimior, ab omni prorsus multitudine abhorreat, nempe qui unus sit exquisitissime. Huic vero intelligibili mundo sive apparatusi suam quidem jam inesse multitudinem sed finitam tamen, et quæ nullo modo infinitam possit appellari, sive potentia, sive actu. Id quod in conspicuo, sensibusque subjecto hoc mundo aliter se habet, qui infinitatem jam quamdam, quatenus illam complecti potest, innatam habet propter materiam, cui propria quadam ratione infinitas quædam adhæret, quam ipsam materia quidem non aliunde quam illuc traxit, sed illic tamen infinita non existit, neque enim etiam rerum irrationalium, quæ hic habentur, species illic irrationalis habetur vel rerum hic mobilium, species illic mobilis, quamvis essentialium, quæ ita hic appellantur, et eorum quæ essentiali per se adhærent et habitudinum, illic sint et species et exemplaria Habitudinum quidem, propterea, quod illa quoque hæc illic habentur nullam non habeant inter se habitudinem atque convenientiam: eorum igitur quæ illic sunt, habitudinum, has alteras, quæ hic sunt, oportet esse imagines atque simulacra. Illorum vero quæ per se essentiali adhærent eam ob causam, propterea quod non sine suis adjunctis atque attributis ea quoque quæ illic sunt intelligantur. Nam in illo uno, quod et omnem excedit essentiali et unum est exquisitissima ratione, neque essentiali neque attributum neque actum, neque potentiam discerni. In formis autem atque mentibus illis de quibus sermonem facimus, quæ illi summo non sunt pares attributa quidem ab essentiali distingui, potentiam vero ab actu nequaquam. Sed in his quæ hic habentur naturis cuncta illa a se invicem separari, atque ad illam superiorem, hanc quoque proximam, quæ fuit mentibus, distinctionem accedere. Ut jam hoc pacto quæ illic sunt, medio quodam modo se habeant, inter illud summum atque supernaturale unum, et hæc quæ hic apparent sensibus potentia. Jam igitur quales et cujusmodi esse species sive formas, ii existiment, qui eas constituent, exposuimus summam et quam fieri potuit brevissimam. Nunc restat ut iis occurramus objectionibus, quibus Platonico oppugnat Aristoteles. Secundum namque rationes, inquit, quæ ex scientiis, species erunt omnium, quorum scientiæ sunt. Sive scientiæ sint earum, quæ semper sunt per seipsa, sive rursus sint earum, quæ per seipsa

aliis adherent, minime sane verebuntur ii qui species constituent affirmare, quin horum omnium non sint species, non tamen similium omnium, sed eorum quidem quæ hic in species finitas dividuntur, singulas esse in singulis generibus species, eorum vero, quæ ad infinitatem quamdam jam recidunt, unam duntaxat in omnibus infinitis. Quam primum enim, exempli gratia, omni qui hic est, numero propter infinitatem, unam quæ illic est formam prædicunt quæ et sit unica, et singillatim comprehendat omnia, quæcunque numero qui hic est distinctim et per se contingunt. Eadem quoque est ratio eorum, quæ circa nostras magnitudines dimensionesque accidunt, ut illic forma magnitudinis sit unica eaque individua. Ab illis porro formis animum nostrum illuminatum numeros mathematicos et magnitudines mathematicas explicatius intelligere, quæ sunt multæ quædam et simulacra intelligibilem, itaque ab his ita representari, et ab his quæ in aquis sunt simulacra atque umbræ rerum sensui perceptibilem, ipsa referuntur sensibilia. Ita quoque quæ ab hominibus manu possunt confici, ea dicunt in forma hominis illis singillatim comprehendere, unde opifices animo alia alios concipere, et singulorum instrumentorum species prius intellectu ipso in se ipsis informare, deinde rebus ipsis, quæ sensu percipiuntur, manum accommodare. De his autem, quæ per accidens eveniunt, si etiam sit scientia quæpiam, quandoquidem ejusmodi plurium causarum concursu accidunt, quarum rursus unaquæque illud, refertur, animum nostrum illinc etiam accepto lumine ejusmodi scientiam adipisci. Hæc itaque responderent ad ea, quæ Aristoteles objicit de variis scientiarum rationibus. Ad illud autem quod inquit (secundum vero unum in multis et negationem) nihil necessarium concludi responderent. Nam namque hominis speciem, quæ illic existit, quibuscunque ea seipsam impertiverit, illis nimirum causam fore ut sint homines, quibuscunque autem seipsam non impertiverit, ea omnia in diverso genere relinqui, ut nimirum non sint homines. Denique ad illud, quod ait, ac secundum quod intelligitur quippiam, eo corrupto etiam corruptibilem; responderunt unam illam speciem, quæ omnibus corruptibilibus in una eademque idea præest, non minus sufficere ad unum quodvis prius non existens, nunc demum in lucem producendum, quam etiam corruptum quovis eorum, quæ quantiduo dissolutioni sunt obnoxia, ad renovandam in animis aliquid de ipso cogitantium, ejusdem imaginem. Hæc itaque ii, qui species constituunt, ejusmodi argumentis, quibus Aristoteles ipsos oppugnat, responderunt, persolventque, in quibus nihil non conveniens nihil non suæ ipsorum doctrine consentaneum proferent. Sed jam ad ea, quæ sunt digna memoratu, deinceps transeamus. Præterea accidit, ut non binarius sit primus, sed numerus. Atque, inquit, quid prohibeat, quo minus numerus, qui illic est,

Ἐκλειψιν παποίησα. Καὶ ὁ νόμος δὲ ὁ περὶ τῶν Ὀλυμπίων καθ' αὐτὸν τὰ Ὀλύμπια ἐνομοθέτησε. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦ ἐς τὸ αὐτὸ συμπεπωκέναι τὰ τε Ὀλύμπια καὶ Ἐκλειψιν τὴν τοῦ ἡλίου τὸ γε συμπετρίσθαι πρὸς ἀλλήλας τὰς ἐκατέρων περιόδους αἴτιον γέγονε, καὶ τούτου αὐ ἕτερον ἢ ἕτερα, ὡς ἕκαστον καθ' αὐτὸ προσεχὲς ἀπεργάζοιτ' ἄν. Ὅσα παῦσαι, φαίεν, Ἀριστοτέλες, ἅπαντα ἦτοι οὐσίας, ἢ κατὰ συμβεθεκῆς αὐταῖς προσγιγνόμενα βιαζόμενος ἀποφαίνων, καὶ τὰ κατὰ συμβεθεκῆς αὐ ταῦτα τῶν καθ' αὐτὰ πάντα ἀποβήγγυς. Ἔτι φησὶν, Εἰ μὲν τὸ αὐτὸ εἶδος τῶν τε ἰδεῶν καὶ τῶν μετεχόντων, ἔσται τι κοινόν. Εἰ δὲ μὴ τὸ αὐτὸ εἶδος, ὁμώνυμα ἂν εἴη, καὶ οὐκ ἔτ' ἂν οὐδεμία κοινονία εἴη αὐτῶν. Ἄλλ' οὐτε τοῦ ἑτέρου, φήσουσι, κοινού δεῖ εἶδους παραδειγματὶ τε καὶ εἰκότι, οὐτε εἰ ὁμώνυμά ἐστιν, ὡς περ' οὖν καὶ ἔστιν, οὐκ ἔτ' ἂν οὐδεμία κοινονία εἴη αὐτῶν, ἢ οὐ, φήσουσιν, ὡς Ἀριστοτέλες, τὰ ὄντα ὁμώνυμα δεξιῶν εἶναι καὶ οὐδεμίαν αὐτοῖς ἀλλήλων κοινονίαν ἀξιώσεις εἶναι; Ἄλλ' ἔτε φήσας τὸ τοιοῦτον οὐδαμῶς, οὐκ ἂν ποτε φαίης, ἀλλὰ νῦν γε ὑπὸ βασκανίας τῆς πρὸς ἡμῖς προσποτῆ ἄγνωσιν, ὡς τῶν ὁμωνύμων τὰ μὲν οὐ κοινονεῖ ἀλλήλους, τὰ δὲ πη καὶ κοινονεῖ, καὶ ὁ ἀνορθῶς ὁ Λυσάνθρου τῆς Λυσάνθρου οὐκ ἀκοινώνητος, οὐδὲ γε εἰκὼν ἐκάστη τῶ ἐαυτῆς παραδειγματι. Ἔτι τί ποτε, φησὶ, συμβάλλεται τὰ εἶδη, ἢ τοῖς αἰδέσις τῶν αἰσθητῶν, ἢ τοῖς γιγνομένοις τε καὶ φθειρομένοις; οὐτε γὰρ κινήσεως ἔστιν, οὐτε μεταβολῆς οὐδεμιᾶς αἰτία αὐτοῖς. Ἐν ταῦθα δὴλον παποίηκεν Ἀριστοτέλης, ὅπου ἕνεκα τοῖς εἶδεσι πολεμεῖ. Ἰπὸ γὰρ τοῦ μήτε οἰεσθαι μήτε βούλεσθαι εἶναι τι τοῖς αἰδέσις αἴτιον τοῦ εἶναι τὸ καὶ ὑπεσθάναι, πλὴν γε δὴ τοῦ κινεῖσθαι μόνου τοῖς εἶδεσι πολεμεῖ. Ἢ τί ποτε αὐτῶ βούλεται τὸ, τί ποτε συμβάλλεται τὰ εἶδη ἢ τοῖς αἰδέσις τῶν αἰσθητῶν, ἢ τοῖς γιγνομένοις τε καὶ φθειρομένοις; οὐτε γὰρ κινήσεως ἔστιν, οὐτε μεταβολῆς οὐδεμιᾶς αἰτία αὐτοῖς; ἢ δὴλον ὡς ἐπεὶ τοῖς μὲν γιγνομένοις τε καὶ φθειρομένοις τῶν τε ὁμοειδῶν τὰ γεννώμενα, καὶ τὸν ἥλιον ἰκαυὸν οἰεται αὐτῆς αἰτία ἀποδώσειν, τὰ δ' αἰτία τῶν αἰσθητῶν κινεῖσθαι μὲν αὐτὸς οὐ φησι διὰ τὰ εἶδη, ἐς δὲ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶναι οὐκ οἰεται αἰτίου οὐδοτουοῦν δεῖσθαι, διὰ τοῦτο. τί ποτε, φησὶ, συμβάλλεται αὐτοῖς τὰ εἶδη; Ἄλλ' φαίη ἂν τις, ὡς τῶν πρᾶσθαι τῶν θεῶν μόνῃ οἰεται ταύτην ἂν προσήκειν τὴν αἰτίαν. Ἄλλὰ τοῦτο ἄλλῃ μὲν τῶ ἀνεῖη ἂν εἰπεῖν, Ἀριστοτέλει δ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Διὰ τί; Ὅτι αὐτὸς ἂν ὑφ' αὐτοῦ περιτραπέη εἰ τοῦτο εἴποι. Πυνθάνομαι γὰρ δὴ τοσοῦτον τῶν αὐτῶν προσκειμένων, τί δὴ ποτε οὐ τῶ αὐτῶ θεῶν τὰς κινήσεις ἀπάσας τὰς κατ' οὐρανὸν ἀπένειμεν, ἀλλ' ἄλλο ἄλλη κινουὺν κινήσει ἐφίστησι; ἢ δὴλον δὴ, ὅτι δι' ἐκεῖνο τὸ ἀξίωμα, καὶ πλείω πλεῖσιν οὐσαις ταῖς αἰδέσις οὐσαις ἐφίστη τὰ παράγοντα, εἰ γε εἶναι τι αὐτῶν ὅλως αἴτιον ἦτο; εἰ δὲ, οὐ εἰκόνας ἑαυτῶν παράγοντα; οὐ γὰρ ἂν πάνπαν γε ἀπεικότα καὶ αὐτὰ παραδειγματα ἦν αὐτοῖς. Καὶ οὕτως ἂν τῶ τῶν εἰδῶν λόγῳ καὶ αὐτὸς ἐν ταῦθα γοῦν συνεχώρει. Νῦν δὲ δὴλός ἐστιν οὐκ οὐδέποτε εἶναι τι αἴτιον αὐτῶν

παραγωγόν, ἀλλ' οὕτω τε καὶ τοιαύτας ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου εὐρημένας κινεῖσθαι μόναν πρὸς τι τέλος καὶ τὸν Θεόν. Ἀλλὰ μὴν, φησίν, οὐτε πρὸς τὴν ἐπιστήμην οὐδὲν βοήθει τὴν τῶν ἄλλων, οὐ γὰρ οὐσία ἐκεῖνα τούτων. Ἐν τούτοις γὰρ ἂν ἦν, οὐτ' εἰς τὸ εἶναι μὴ ἐνυπάρχοντά γε τοῖς μετέχουσι. Τίς ποτ' οὖν περὶ εἰκόνας ἀμεινον διαγνώσεται; Ἄρ' οὐχ ὁ καὶ τὸ παράδειγμα εἰδώς; οὐ γὰρ που ὁ τοῦτο ἀγνοῶν τῷ γε εἰδότει ἐξ ἴσου περὶ τῆς εἰκόνας διαγνοίῃ ἂν. Πῶς δ' οὐδέεις τὸ εἶναι τοῖς ἄλλοις βοήθει ἂν κἂν μὴ ἐνυπάρχῃ, εἰ γε αἰτία εἴη αὐτῶν; Ἐτι φησίν, Οὐ μόνον τῶν αἰσθητῶν παραδείγματα τὰ εἶδη, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν, οἷον τὸ γίνεσθαι τῶν ὡς γένους εἰδῶν. Ὡστε τὰ αὐτὰ ἔσται παράδειγμα καὶ εἰκὼν. Ἀλλ' εἰ μὲν τῷ αὐτῷ τοῦ αὐτοῦ παραδείγματι τε καὶ εἰκὼν εἶναι συνέδαινε, ἐς ἄτοπον ἂν τι τῷ ὄντι ἀπήγετο ἂ λόγος, ὡσπερ ἂν εἰ τῷ αὐτῷ τοῦ αὐτοῦ μείζονί τε ἄμα εἶναι καὶ μείονι συνέδαινε. Νῦν δὲ τί κωλύει τὸ αὐτὸ ἐτέρου μὲν εἰκόνα, ἐτέρου δὲ παράδειγμα εἶναι; Ἡ οὐκ ἀνδριάντος εἰκόνας ὄντος εἰκόνα ζωγράφος γράψει, καὶ ταύτης ἔτι ἐν ὕδατι ἐββίλων ἂν τι γένοιτο; Ἀλλὰ τοῦτο μὲν Ἀριστοτέλους τοιοῦτο τὸ τερψέσιμα. Ἐφ' ἑτερον δ' αὐτοῦ μετλωμεν. Ἐτι φησὶ, Τῶν τε εἰδῶν ὄντων ὄντως οὐ γίνονται τὰ γινόμενα ἂν μὴ ἢ τὸ κινήσων, καὶ πολλὰ γίνονται ἕτερα, οἷον οἰκία καὶ δακτύλιος, ὧν οὐ φασιν εἶναι εἶδη, ὥστε δῆλον ὅτι ἐνδέχεται κάκεινα ὦν φασιν ἰδέας εἶναι, καὶ εἶναι καὶ γίνεσθαι διὰ τοιαύτας αἰτίας ὄσας καὶ τὰ βηθέντα νῦν, ἀλλ' οὐ διὰ τὰ εἶδη. Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα φήσουσιν οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι ἄνευ παραδειγμάτων γίνεσθαι: εἰ καὶ μὴ καθ' ἑαυτὰ ὑπεστηκότων. Γίνεται γὰρ διὰ τὰ νοητὰ τὰ ἐν τῶν δημιουργῶν ταῖς ψυχαῖς ἐκάστων παραδείγματα. Δεῖ δὲ που, φήσουσι, καὶ τὰ δὴ που γινόμενα, οὐ μόνον οὐ χεῖρονι τῶν σκευαστῶν τούτῳ αἰτίᾳ χρώμενα γίνεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ἴση, ἀλλ' ἅτε κρείττω αὐτῶν ὄντων, κρείττονι καὶ τῆ αἰτίᾳ χρῆσθαι. Ἀλλὰ φαίη ἂν ἴσως Ἀριστοτέλης, ἐν τῷ ἡλίῳ νῦν καὶ τούτων παραδείγματα ὑπεστάναι, καὶ οὐκ ἔτι δεῖν ἐτέρου παραδειγματος καθ' ἑαυτὸ ὑπεστηκότος οὐδένα. Δῆλον γὰρ ὡς τὸν ἡλίον τῶν γιγναμένων τῆς γενέσεως Ἀριστοτέλης αἰτίον τίθεται. Πρὸς οὖν ταῦτά που οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι ἐροῦσιν, Ἀλλ' εἰ μὲν ἄνωμεν, ὧ Ἀριστοτέλης, ὡσαύτως τὰ τε σκευαστὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν σφετέρων δημιουργῶν δημιουργούμενα καὶ τὰ φύσει γινόμενα ὑπὸ τοῦ ἡλίου, συνεχωρούμεν ἂν σου τῷ λόγῳ. Νῦν δὲ ὁρώμεν τὰ μὲν σκευαστὰ ταῦτα, ἔω; μὲν ἂν ὑπὸ τῶν δημιουργῶν δημιουργεῖται παρόντων καὶ ἀπτομένων τῶν ἔργων καὶ αὐτὰ προχωροῦντα ἐς τὴν τελειότητα τῆν ἑαυτῶν, καταλειφθέντα δ' ἡμιτελῆ ὑπὸ τῶν δημιουργούντων, οὐκ ἔτι προχωροῦντα ἐς οὐδὲν, ἅτε τῶν δημιουργούντων οὐ τὰς χεῖρας μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ παραδείγματα ταῦτα ἑαυτοῖς συναποφερόντων. Τῶν δὲ φύσει γιγνομένων τὰ πλείστα ὁρώμεν καὶ τοῦ ἡλίου ἀποκεχωρηκότα; αὐτὰ ἔτι ἐς τὴν τελειότητα τῆν ἑαυτῶν προχωροῦντα, ὃ μάλιστα ἐνθλον γίνεται ἐν τοῖς ταχὺ τελειομένοις φυτοῖς καὶ καρποῖς. Ἄ καὶ νύκτωρ οὐδὲν ἤτρον ἢ μεθ' ἡμέραν

A tum sit singularis tum ipso binario prior existat? Binarium autem sit primus nostri huius numeri, qui dilatarı potest? An item, si species per accidens non participantur, essentialium duntaxat erunt species. Ita quidem respondebunt illi, si omnia aut essent essentialia, aut per accidens essentialis adhererent, tum vero locum aliquem fortasse haberet id quod profers. Nunc autem cum in rebus existant aliqua, quæ etiam per se essentialis inhaerent, quanti demum momenti erit tua illa ratio? Tametsi enim eorum, quæ per accidens veniunt, unumquodque iis quibus proxime continetur, non adsit per se, non tamen ab iis, quæ per se existunt, est prorsus diversum, siquidem ejusmodi omnia plarium causarum concursu eveniant, quarum unaquæque per se facit, quidquid facit, neque verotalia, quæ ex hujusmodi causis procedunt ab ipso quod sit per se, omnino discrepant, nec item si qua per accidens eveniunt, cum iis quæ per se fiunt, penitus nullam habent communitatem, sed illa his ipsis continentur, atque invicem quadam affinitate junguntur. Quodsi enim dum ludi Olympici instarent, sol defecerit, non propterea quod illi instarent, sol defecit, nec item quod sol defecerit, Olympiorum tempus instabat ut hac quidem ratione sol non per se eo ipso defecerit tempore, quo adessent Olympia. Sed tamen causæ illæ propter quas sol deficit per se defectum effecerunt, et lex sive institutum vetus de celebrandis Olympiis per se tales ludos ordinavit. Quod autem uno eodemque tempore et Olympici ludi et defectus solis contigerint, ejus rei causa existit æqualitas sive commensio ambitus rediusque amborum inter se, et hujus rursus æqualitatis alia fuit causa, sive aliæ, quarum unaquæque per se id quod ad se attinet effecerit. Hinc itaque apparet, o Aristoteles, te violentam facere conclusionem dum affirmas, omnia aut essentialia facere, aut per accidens essentialis attributa, et illa rursus, quæ sunt per accidens ab iis quæ sunt per se, penitus abrumpis. Præterea inquis, Si eadem sit species et idearum et rerum, quibus illæ sunt participatæ, erit sane quæpiam inter ipsa communitas. Sin autem non eadem sit species, erunt certe æquivoca, nec jam aliquam inter se habebunt communitatem. D Sed respondebunt Platonicı neque exemplar sive imaginem indigere altera quapiam specie communi, neque si sint æquivoca, sicut revera sunt, nullam idcirco ipsorum esse communitatem, aut certe interrogabunt curnam, o Aristoteles, entia judicas esse æquivoca, et nulla tamen sentis inter se communicatione sociari? Nec inquires fortasse, te hoc nullibi dixisse. Id quod possis propter odium quod erga nos concepisti dissimulare, quod nimirum æquivoca in quibusdam non communicent inter se, in quibusdam vero communicent. Nam neque Lysandri statua cum ipso Lysandro nullam prorsus habet communitatem neque imago cum suo ipsius exemplari. At inquis, præterea, Quidnam opis adferunt species aut rebus sempiternis,

sensui sunt subjectæ, aut aliis quibuscunque
 quæ et generantur et intereunt? neque enim efficiunt, ut illæ vel moveantur, vel mutantur. Hic se jam prodit Aristoteles, manifestumque facit quam ob causam bellum adversus ideas moverit. Ille tamque nec sentit nec vult, inesse quampiam rebus sempiternis causam ejus quod sint atque existant, præter id quod moventur, eamque nimirum ob causam cum Platonicis præliatur. Alioquin quid sibi vellet, dum inquit, Quidnam opis adferunt species aut rebus sempiternis quæ sensui sunt subjectæ, aut aliis quibuscunque, quæ et generantur et intereunt? neque enim efficiunt, ut illæ vel moveantur vel mutantur? aut certe quod ille ad generationem et corruptionem rerum similem habentium speciem ut iis quæ generant et ipso sole, sufficientes, satisque idoneas existimet causas constitui; at res sempiternas sensibus subjectas moveri quidem non sentiat propter species, nec ad essentiam et productionem alicujus rei alia quampiam esse causa, idcirco inquit, Quidnam opis adferunt ipsis species? Sed dicet fortasse quispiam quod existimet et Aristoteles Deo soli qui sit antiquissimus, hanc convenire causam. Ad hoc respondemus de alio quidem quopiam hoc ipsum cogitari posse, sed minime de Aristotele cui nihil tale in mentem venit. Et curnam istud? Ille namque sibi ipsi contrarius foret, si hoc diceret. Interrogabo enim ab illis, qui hoc affingunt ipsi, cur non ille hunc ipsi Deo summo antiquissimoque omnes omnium cælestium orbium motus assignaverit, sed alium singillatim alii motui? aut certe liquet, ipsum dignitatis cujusdam gratia, plures, sempiternis illis essentiis cum sint plures, præfecisse propagatores, atque fateri ipsos aliquam omnino illarum esse causam? Aut certe quod imagines putaverit propagatrices sui ipsarum, neque enim id omnino esset inconsistentaneum, cum habuerint illæ sua exemplaria. Atque hoc quidem modo etiam ille sententiæ Platonice de ideis subscribere videretur, et nostræ parti accipere. Nunc autem certo constat, ipsum non sentire aliquam esse illarum causam deductricem, sed et hoc modo illas et tales, quales sunt, a seipsis propagatas moveri tantum ad finem aliquem, et ipsum Deum. At enim, inquit, neque ad scientiam aliarum rerum quidquam prosunt? neque enim ipsæ sunt essentia illarum, essent enim in illis ipsis, neque easdem, ut sint quidquam juvant, siquidem in iis non sunt quibus se ipsas participant. Quis igitur de imagine melius judicabit? nonne is qui etiam exemplar habet cognitum? neque enim is qui exemplar non cognovit eodem plane modo perspectam atque notam habebit imaginem, quo alter, qui ipsum cognovit, quomodo autem aliis ad hoc ut sint, non prosit quippiam, ut etiamsi in illis ipsis non sit, sed causa tamen sit illorum? Præterea inquit, Non solum rerum sensibilium exemplaria sunt species, sed etiam sui ipsarum, sicut genus earum specic-

α φαίνεται τελειούμενα. Τὸν μὲν οὖν ἡλίου νοῦν οὐκ ἂν αὐτὰ ἔτι τελειοῦν. Οὐ γὰρ ἂν τοὺς μεθεξοῦς τοῦτους νοῦς ἀνευ τῶν σφίσι συνόντων σωμάτων οὐδοτιοῦν δρῶν ἔς γε ἕτερα σώματα. Τὰ δὲ σώματα πάντα καὶ θέσαις τινας δεῖσθαι καὶ σχήματος πρὸς τὰ πεισόμενα, ὅσα τότε ἂν τὸν ἡλίον πρὸς αὐτὰ μηκέτι ἔχειν. Ὡστε μηκέτι ὑπὸ τοῦ ἡλίου τότε ἂν τὰ τοιαῦτα τελειούμενα, οὐδ' ἂν αὐτὰ δι' αὐτὰ τελειοίτο, οὐδεμίαν γὰρ δύναμιν ἐς ἐνέργειαν προχωρεῖν μὴ οὐχ ὑφ' ἐτέρας ἐνεργείας προδιδαζομένην. Οὐδ' αὐτὸ δυνάμει τέλειον καὶ ἔργῳ ποτὲ τέλειον γίνεσθαι μὴ οὐχ ὑφ' ἐτέρου τοῦ ἔργῳ τελεωτέρου προδιδαζόμενον. Διὰ ταῦτα ἡμεῖς, φήσουσι, τὴν ἐνέργειαν ταύτην τὴν τότε δὴ τὰ τοιαῦτα τελειοῦσαν τοῖς εἰδῶσι τοῖτοις ἀποπέμμεν. Καὶ διχῆ τὰ σύμπαντα χωριστὰ εἶδη διαιρούντες ἐς τε ἰκανὰ αὐτὰ δι' αὐτῶν τὰ ἔργα ἐξεργάζεσθαι, ἐς τε οὐχ ὡσαύτως ἰκανὰ, ἐκεῖνα μὲν τοῖς τῆδε αἰθίοις παραδείγματα τε καὶ αἴτια ἐφίσταμεν, ταῦτα δὲ τοῖς τῆδε φθαρτοῖς, δεόμενα μὲν καὶ τῆς ἡλίου συνεργείας τὴν ὕλην αὐτοῖς προσάξοντος, ἐπειδὴ δὲ λάβοιτο τῆς ὕλης, δρῶντα καὶ αὐτὰ δι' αὐτῶν ἔτι ἐς αὐτήν. Καὶ οὐ καινοποιούμεν, φήσουσιν, οὐδ' αἰτίας καινὰς, ὡς σὺ φῆς, ἐφευρίσκομεν, ἀλλὰ τὸν τῶν αἰτιῶν λόγον ἡμεῖς μὲν πλήρη τοῖς οὖσιν ἀποδίδομεν, σὺ δ' ἐνδεῆ. Διελὼν γὰρ που καὶ σὺ ἐς τέτταρα τὰ τῶν αἰτιῶν εἶδη, τοῖς μὲν τρισὶ φαίνῃ διῆ καὶ αὐτῆς χρώμενος, τῷ τελικῷ, καὶ τῷ τῆς κινήσεως ἀρχικῷ, καὶ τῷ ὕλικῷ, τῷ δὲ γε λοιπῷ τῷ εἰδικῷ οὐ πάνυ τοι. Εἰ γὰρ τοι τῶν αἰσθητῶν ἐκάστω φύσεως εἶδος τοῦτ' εἶναι σοι τὸ τοιοῦτον αἴτιον δοκεῖ, τοῦτο μὲν που σαφέστατα οὐκ ἔστιν αἴτιον, ἀλλ' ἔργον ἂν ἐτέρου τοῦ εἶη αἰτίου καὶ ἀποτέλεσμα, ὡσπερ που καὶ ἡ ἐκάστω ὕλη τῆς τοῦ παντὸς οὐρανοῦ ὕλης ἀπόκριμά τε καὶ ἀποτέλεσμα. Ἡμεῖς μέντοι, ἐροῦσι, τῷ μὲν πάντων βασιλεῖ Θεῷ τὸ τελικὸν τε καὶ κράτιστον τῶν αἰτιῶν ἀποδίδόντες εἶδος, οὐκ ἐπὶ ταῖς κινήσεσι μόνον ἀλλὰ καὶ ταῖς οὐσίαις καὶ τοῖς οὖσι πᾶσι. Τὰ δ' εἶδη ταῦτα παραδείγματα τοῖς οὖσιν ἐφίστάντες, τὸ δὲ τῆς κινήσεως ἀρχικὸν τῆ ψυχῆ τῆ τοῦδε τοῦ οὐρανοῦ ἡγουμένη ἀπονέμοντες, καὶ τὸ ὕλικὸν τῆ τοῦ παντὸς τοῦδε τοῦ οὐρανοῦ ὕλη, οὕτω πλήρη τοῖς οὖσι τὰ τῶν αἰτιῶν εἶδη ἀποδίδομεν. Ταῦτα μὲν που οἱ τὰ εἶδη τιθέμενοι φήσουσι τὰ μὲν ἐαυτῶν συνωδὰ ταῖς σφετέραις ὑποθέσεσιν ἀποφαίνοντες, Ἀριστοτέλῃ δὲ τὰ μὲν συκοφαντοῦντα, τὰ δ' οὐδὲν περαινόντα, τὰ δὲ καὶ περὶ τὰ μέγιστα ἀμαθαίνοντα ἐλέγχοντες. Πῶς γὰρ οὐ περὶ τὰ μέγιστα ἀμαθῆς Ἀριστοτέλης, συκῶν τε ἄλλων ὧν ἔφαμεν ἕνεκα καὶ μάλιστα τε τοῦ μέγιστου τῆς τῶν αἰθίων οὐσιῶν οὐ παραγωγῆς, οὐδ' ἐφ' ἐνὸς τῶν πάντων τοῦ γε εἶναι ἕνεκα ἀναφορᾶς, οὐχ ὡσπερ Πλάτων τε καὶ οἱ περὶ Πλάτωνα τὸν πάντων βασιλέα Θεὸν τοῖς οὖσιν ἐφίστάντες, τοῦτον παραγωγὸν τε παραγωγῶν καὶ δημιουργὸν δημιουργῶν ἀξιοῦσιν εἶναι οὐδὲν ὅτι οὐκ ἐπ' ἐκεῖνον ἀναφέροντες. Κάκεινο δὲ ῥητέον ἐπὶ πᾶσιν, ὡς Πλάτων μὲν τῶν πρὸ αὐτοῦ τοῖς μὲν ἐπόμενοι, τοῖς δ' ἀντιλέγων φαίνεται. Ἀριστοτέλης δὲ πᾶσιν ἐναντιούμενος καὶ πάντα κολούων, καὶ

οὐδ' ἂν τῶν τισι τῶν πρότερον εἰρημένων κερρη- A
 μένος εἴη, ἔνδηλός ἐστι κἂν τούτοις οὐ πᾶν βουλό-
 μένος φανερός εἶναι ἑτέροις εἰρημένοις χρώμενος,
 πᾶν σοφιστικὸν τοῦτο ποιῶν καὶ φιλοσόφου τρόπου
 ἀλλοτριώτατον, οἷον καὶ ἐκεῖνο αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τελευτῆ
 τῶν λογικῶν ἀγχοῦντός τε ὡς τὸ πᾶν αὐτοῦ εἴη τῆς
 μεθόδου ταύτης καὶ ἐπάγοντος, ὡς ταύτης τῆς με-
 θόδου οὐ τὸ μὲν ἦν, τὸ δ' οὐκ ἦν, ἀλλὰ πανταλῶς οὐκ
 ἦν. Καὶ ταῦτα Ἀρχύτου τε πρὸ αὐτοῦ λογικῆ
 συγγεγραφότος, ὧν τισι καὶ αὐτὸς κέρρηται, καὶ
 Πλάτωνος αὐτοῦ τοῦτο μὲν τῶν λογικῶν ἀρχὰς πα-
 ραδίδόντος, τοῦτο δὲ πανταχοῦ τοῖς λόγοις οὐκ ἄνευ
 τέχνης χρωμένου, καὶ λόγων μέθοδον καλοῦντος ὡς
 οὐσάν γε οὐχὶ μὴ οὐσαν οὐδὲ ὡς οὐδέπω εὐρημένην
 ἀλλὰ καὶ πᾶν δὴ ἐν χρήσει οὐσαν. Τί οὖν ἂν φαίη
 τις; οὐκ ἄξια τὰ Ἀριστοτέλους βιβλία μετιέναι; Καὶ
 πᾶν, τῶν γε ἐν αὐτοῖς χρησίμων ἕνεκα, εἰδότες μέντοι
 ὡς συχνὰ αὐτοῖς καὶ φαῦλα ἐγκαταμέμικται,
 rium, quæ rursus locum obtinent generis. Ita ea
 quæ nunc dicta sunt, non autem propter ipsas spe-
 cies. Sed ne ista quidem ii qui species constituunt,
 concedent sine suis exemplaribus fieri etiamsi per se
 non consistant. Fiunt enim per illa, quæ in animis
 singulorum opificum antea sunt concepta, exempla-
 ria. (Gr. col. 925 C) Oportet autem, dicent, etiam ea
 quæ natura sunt non solum non deterioris causæ usu
 ministerioque, quam artificiosa isthæc fieri, sed ne
 æqualis quidem, imo potius, quæ sunt præstantis-
 simæ melioris etiam causæ usu confici consenta-
 neum. Sed, dicet forsitan Aristoteles, in mente
 solis etiam istarum, quæ nascuntur, exemplaria C
 contineri, nec ullis præterea indigere exemplaribus,
 quæ per seipsa consistent. Constat enim ab Aristotele
 solem generationis eorum quæ sunt, causam constitui.
 Ii igitur, qui species constituunt adversus ista, hoc dicent,
 Ita quidem, si videremus, o Aristoteles, hæc artificiosa
 a suis artificibus eodem modo fieri, quo illa naturalia
 a sole gignuntur, tum sane tuis verbis fidem haberemus;
 nunc autem videmus artificiosa isthæc, quamdiu præsentem
 habent artifices, ab iisdemque manu attinguntur, tantisper
 proficere, et ad perfectionem absolutionemque suam
 tendere, quod si forte inchoata, dimidiaque saltem
 ex parte absoluta, relinquuntur ab artificibus, non
 jam acceptius quidquam promoveri, tanquam auferentis.
 Eorum autem quæ a natura sunt pleraque videmus etiam
 recedente sole nihil nihilominus perfici et ad absolutionem
 suam progredi, id quod maxime in iis et arborum et frugum
 generibus apparet quæ cito absolvuntur. Ea namque non
 minus noctu quam interdiu videmus incrementum accipere
 atque perfici. Illam itaque solis mentem hujus perfectionis,
 quæ tali sit tempore, non posse causam constitui, neque
 enim etiam participantem illas mentes sine suis quæ sibi
 conjuncta habent, corporibus quidquam efficere posse in
 reliqua corpora. Cunctis enim corporibus et situ aliquo
 et figura opus esse, ad ea quæ sunt passura aliquid,
 horum autem nihil soli ad illa naturalia

talī tempore adesse. Atque sic res ejusmodi quæ
 quidem, si uni eidemque diceretur contingere,
 ut unius ejusdemque esset et imago et exem-
 plar, tum certe absurdum hoc esset, et mi-
 nime rationi consentaneum, tanquam si unum idem-
 que dicatur esse una eademque re simul et
 majus et minus : nunc autem quid prohibet unum
 idemque alterius esse imaginem, alterius vero
 exemplar? Annon statuæ cujuscumque quæ ipsa quo-
 que imago est, aliam item imaginem pictor efficiet?
 Et nonne ejusdem statuæ in aqua simulacrum ali-
 quod reddetur? Atque hæc quidem impostura Ari-
 stotelis est hujusmodi. Transeamus vero ad aliam
 ipsius rationem. Præterea, inquit, etiamsi sint spe-
 cies, non tamen sunt ea quæ sunt, nisi sit aliquid,
 quod moveat. Et multa sunt alia, ut domus et an-
 nulus, quorum esse species negant, ut ita sit per-
 spicuum, licere etiam illa quorum esse dicunt
 ideas et esse et fieri talibus de causis, de quibus
 naturaliter sunt atque a sole penitus non absol-
 vuntur, ne a seipsis quidem perficiuntur. Nullam
 enim potentiam in actum procedere nisi ab altero
 quopiam actu vi quadam protrudatur, neque rursus
 id quod sola vi latente sive potentia absolutum est,
 id etiam reipsa absolutum evadere, nisi ab altero
 quopiam, quod sit reipsa perfectius, promoveatur.
 His de causis nos, (Gr. col. 928 A) inquit, actum
 illum, quo talia tunc solent perfici, speciebus illis
 atque exemplaribus. Et has a rebus sensibilibus se-
 paratas species bifariam distinguentes, tum in eas
 quæ per se ad efficienda opera sunt idoneæ, tum in
 alias, quæ idipsum non possunt similiter, priores
 illas harum rerum sempiternarum quæ sensui subje-
 ctæ sunt causas et exemplaria constituimus : hasce
 vero posteriores rerum quæ hic sunt corruptibilium,
 ipsius quidem solis ope auxilioque indigentes, qui
 ipsis materiam admoveat, ubi vero materiam a
 sole acceperint, ipsas quoque per se vim exer-
 centes in illam. Neque vero novum philosophiæ
 genus inducimus, inquit, neque novas causas,
 ut tu dicis, scrutamur, sed causarum potius ple-
 num absolutumque numerum rebus quæ sunt attri-
 buimus, quem tu imperfectum diminutumque
 reddis. Cum enim tu item causas in quatuor genera
 dividas, trium quidem opera etiam ipse uti videris,
 tum finalis, tum ejus quæ initium movendi præbet
 materialis, formalis autem quæ reliqua est, nus-
 quam omnino. Nam si cujuslibet rei sensui sub-
 jectæ speciem sive formam, ejusmodi esse causam
 dixeris, illa sane manifestissima non est causa, sed
 alterius cujuscumque causæ effectus sive opus. Nos qui-
 dem, dicent, (ibid. C) finem ipsum, quod est omnium
 causarum præstantissimum genus non motuum
 solum, sed etiam essentialium et omnium quæcun-
 que sunt, summo illi rerum præsidio atque regi Deo
 attribuímus, species autem illas sive formas rerum
 quæ sunt exemplaria constituimus; at causam illam
 quæ movendi initium præbet, animæ illi quæ huic
 celo præfecta est, materialem denique, materiæ ex

qua universum hoc constat caelum, assignamus, atque sic rebus quæ sunt plena reddimus genera causarum. Talia itaque dicent (*Gr. col. 928 C*) si qui species constituunt occurrentes objectionibus Aristotelicis, ubi sane a suis ipsorum principiis non discrepant quidquam, Aristotelem autem convincunt partim calumniis, uti, partim non id conficere quod vellet, tum maxime ipsum in multis ignorantiam suam prodere. Et quam tandem ratione reprehensionem ignorantiae effugiet Aristoteles in rebus maximis et multis aliis, (quæ jam recitavimus et cum primis, quod sempiternis essentiis sive naturis nullum auctorem sive propagatorem assignet, neque illas ex omnibus cuiquam, quod sint, acceptum ferre velit? id quod Plato non fecit, neque illi qui Platonem sequuntur, qui nimirum, principem illum omniumque regem Deum rebus quæ sunt præficientes, hunc ipsum omnium aliorum, quæ possunt aliquid generare patrem et procreatorem omnium quæcunque consilio certo quippiam efficiant conditorem atque effectorem constituunt, nihilque plane eorum, quæ sunt, non ad illum referunt. Illud quoque silentio prætermittere non possum Platonem in scriptis suis fateri se

quosdam ex veteribus secutum, quibus iam vero non assentiri. At Aristoteles, licet omnibus promiscue contradicat, omnesque reprehendat, nullum tamen nominat, cujus se institutione eruditum fateatur, ex quo (apparet) ipsum se omnium quæ scripsit inventorem voluisse videri, id quod plane est sophisticum et alienum a moribus veri philosophi, quo etiam illud pertinet, quod in fine logicorum gloriatur suum esse totum opus de methodo dialectica, et addit, illius methodi non hæc quidem pars erat explorata, illa vero non erat, sed nulla prorsus erat. At constat Archytam ante ipsum logicam artem contexuisse, cujus præceptis ipse Aristoteles usus fuit, quin etiam Plato partim principia disciplinarum logicarum tradidit, partim etiam iis ipsis non sine arte in suis scriptis est usus, et artem logicam vocat tanquam exploratam sed nondum exploratam, neque tamen tanquam prorsus non inventam sed jam omnino in usu versantem. Quid igitur dicat quispiam? non esse dignos Aristotelis libros qui legantur; etiam omnino propter utilia quæ in iis ipsis continentur, modò simus memores multos esse iisdem errores permistos.

INDEX CAPITUM HUIUS LIBELLI.

PRÆFATIO in qua disseritur de comparatione Platonis et Aristotelis, secundum iudicium veterum et recentiorum. Non possum autem hic non commemorare quædam quæ de vita moribusque Aristotelis prodiderunt quidam antiqui et celeberrimi scriptores, quo evidentius appareat non omnes hujus philosophi assumptiones pro veris semper amplectendas, ideoque a Gemisto non temere confutari. Nam quo melior vir quis putatur, hoc similliora vero videntur quæ sentit.

Theodoretus Cyrensis episcopus libro contra gentiles Græcos duodecimo ita scribit: *Morem eum fuisse Aristoteli ut oleum venderet quo calido se prius perunxisset. Cumque is olim in Chalcidem navigasset, publicanos explorato ejus navigio invenisse ollas ejus olei quatuor et septuaginta vel ut alii referunt trecentas.*

Idem libro quinto: *Aristoteles autem Platoni adhuc viventi manifeste adversarium se præbuit contra Academiam bello suscepto, neque doctrinæ illi honorum ullum rependit, quam liberalissime olim percepit, neque celeberrimi viri gloriam est reveritus, neque Platonice eloquentiæ vlm pertinuit, sed impudenter illi adversarium se gessit, cum tamen nequaquam meliorum dogmatum, sed multo pejorum quam Plato, ipse auctor esset. Nam cum ille animam dixerit immortalem, hic esse mortalem dixit, cumque ille dixerit Deum res omnes providentiæ cura comple-*

zum esse, hic quantum possunt ejus rationes terrarum orbem divinæ providentiæ exortem facit.

Subscribit Theodoro Laurentius Valla prologo in Dialecticam suam. *Quæ compilat, inquit, non illis refert accepta a quibus sumpsit, sed sibi vindicat et ubicunque eisdem peccasse opinatur, citius ardentem flammam ore continere posse quam non nominare.*

CAPUT I. Quid Plato de Deo et rerum omnium creatione, quod Aristoteles senserit. Quo in loco etiam explicatur, quomodo Plato animam genitam et ingenitam appellaverit.

CAPUT II. Reprehenditur Aristoteles quod Deum summum omnium præsidem ac regem unum ad movenda omnia idoneum non censeat, verum illi socios movendi alias quasdam mentes adjungat.

CAPUT III. Illudne sit genus omnium earum rerum quæ sunt, id est an ens sit tale quippiam, quod decem prima genera univoce non æquivoce complectatur.

CAPUT IV. Utrum Aristoteles genera et species recte secundas: individua vero primas substantias appellaverit, hoc est, an genera et species minus sint quam singularia, et secundo loco ad essentiæ rationem pertineant an contra.

CAPUT V. Utrum universum rationem obtineat materiæ, formæ autem pars, id est, an ad materiam spectet universum potius quam pars.

CAPUT VI. Sensu antiquius sit id quod sensu ipso percipi potest, quod vocant sensibile an simul utrumque natura. Quo in loco relativorum natura simul declaratur.

CAPUT VII. Indefinitæ propositionis natura atque proprietas declaratur et quaeritur verumne sit quod docetur apud Peripateticos, eandem illam veram tam affirmantem quam negantem inveniri posse.

CAPUT VIII. Num necessaria conclusio sequatur ex duobus præmissis, quarum altera sit necessaria, altera simplex, an vero simplex duntaxat. Ubi simul natura medii termini et proloquiorum sive præmissarum examinatur.

CAPUT IX. Discrimen Dei, mentium sive intelligentiarum et animæ declaratur, et τὸ ὑπερούσιον quidem esse simpliciter unum, hoc est, ut supremo Deo et esse et posse et efficere, sive magis placet, essentiam potentiam et actum nullo modo distincta haberi, hoc est ut alias sit, alias possit, alias efficiat, sed ut simul et sit et possit et efficiat. Unde postea reprehenditur Aristoteles, qui animam definiiverit esse actum; de qua re libet etiam Jacobi Ziegleri viri docti censuram adscribere qui sic scribit quodam in loco: *Sed quam sectatur rogo (intelligens Aristotelem) demonstrationum necessitatem, qui a scriptis suis sicut libitum est discedit. Aut definiens animam, demonstratione usus est? anima (inquit) est actus corporis organici physici, vitam habentis in potentia. Ergo alius secutus exemplum definiat, auriga est actor curruculi motum habentis in potentia. Num ille quæ ad substantiam hominis attingebant, dico genus et differentiam essentialem, a quibus desumi definitionem oportebat, attigit.*

CAPUT X. Platonicum dogma defenditur, quo docetur animas e cælo descendentes hauriendo oblivionem rerum divinarum, quarum in cælo erant consciæ, alias vero magis, alias minus, in terris non discere sed reminisci, quod illic ante cogoverint.

CAPUT XI. Anima sitne immortalis apud Aristotelem, et num aliqua bona post mortem constituenda sint.

CAPUT XII. Num virtutes qualitate et quantitate sint metiendæ et an mediocritates dicendæ, ut contendit Aristoteles.

CAPUT XIII. Quod sit summum bonum et an Aristoteles recte summam felicitatem in voluptate contemplativa collocaverit.

CAPUT XIV. Cælum esse igneæ naturæ et dari non oportere quintum quoddam corpus præter elementa quatuor.

CAPUT XV. De immobilitate siderum et quam recte Aristoteles corpora cælestia animata constituat.

CAPUT XVI. Num cælestia corpora vi et natura ignea calefaciant hæc inferiora, an motu duntaxat.

CAPUT XVII. Utrum ars et natura deliberent, dum aliquid agunt.

CAPUT XVIII. Utrum quæ fiunt omnia, fiant necessario, an et aliqua contingenter, et utrum dandum sit aliquid in iis quæ fiunt quod non habeat causam sui esse. Tale vero tractat toto capite argumentum Gemistus, quod si quis in conspectu habeat, rem perspicue intelliget.

Omne quod fit ab aliqua causa, necesse est fieri. Sed omnis causa quæ aliquid facit, idipsum et necessario et certo facit. Ergo omnia fiunt necessario. Minorem concedit quidem Aristoteles, sed majorem limitat, unde a Gemisto reprehenditur.

CAPUT XIX. Motum in rebus naturalibus esse æquivocum et unum agendo, alterum patiendi fieri.

CAPUT XX. De ideis: sintne ideæ; tum quid sint, et cujusmodi, et quibus rationibus illas Platonici adversus Aristotelem adversarium suum defendant.

GEORGII GEMISTII PLETHONIS

ET

MICHAELIS APOSTOLII

ORATIONES FUNEBRES DUÆ

In quibus de immortalitate animi exponitur.

NUNC PRIMUM E MSS. EDIDIT

GEORG. GUSTAV. FULLEBORN

PROFESSOR ANTIQVARVM LITTERARVM IN GYM. ELISABETHANO VRATISLAVIENSIS

(Lipsiæ sumtu E. B. Schwickerti. MDCCXCIII.)

PRÆFATIO.

Cum ad edenda hæc recentioris ætatis opuscula animum adjicerem, hoc quidem facile videbam, optatius esse venturum, si quid classicorum auctorum, quod intra deperdita adhuc ab eruditis deploratum fuerit, in lucem proferrem. Sed hæc nimirum est injuria temporis : delevit bona, vilibus pepercit : etiamsi nou nego, fuisse forsitan in deperditis non pauca, quæ bona tantum opinamur, antiqua. Nam, ut de more aliquam commendationem his meis auctoribus præmittam, quoniam nulla hodie spes videtur relicta, fore, ut aliquando classicus aliquis auctor reperiatur, nunc et hoc aliquid boni est, si subinde proletarii quidam, præsertim cum aliquid nominis habeant, in apricum proferantur? Ac profecto hic meus Gemistus, de meliori alias dudum cognitus, neque hæc oratione illud aliquid nominis, quod habet, perditum ibit. Accuratus de eo judicium interponere supervacaneum videtur : cujus singularem eruditionem et egregium dicendi genus doctissimus ille Leo Allatius (1), sive quod ita sibi fluxerat, sive quod ita est, is igitur ita laudavit, ut neminem, nisi quem nulla omnino vetustatis reverentia tangat, reprehensurum hunc Plethonem esse sperare liceat. Ac si qui forte Leonis auctoritate non terreantur, quoniam nimirum res eo devenit, ut nostri homines præ omnibus illis leonibus sapere gestiant, eos ad judicium viri cardinalis delegamus, Bessarionis dico (2), quem scimus sanctissimæ Sedi proximum fuisse (3) adeoque prope falli nescium. Sed hæc hactenus : neque enim ita convenienter videar funebribus orationis præcludere.

De Georgio Gemisto Plethone (4), uti de reliquis Georgiis, tam docte copioseque exposuit Leo ut parum videatur aut fortasse etiam nihil perquirendum reliquisse. Liceat ex ejus diatriba hæc pauca transcribere, Gemistum patria Byzantinum in Peloponneso plurimum vixisse, et in Italia sub Eugenio IV, anno 1438, versatum esse cum Bessarione, Theodoro Gaza, aliis. De variis ejus scriptis, quorum

(1) Est Pletho stylo accurato, elegant, presso, Attici succi pleno, sententiis gravi, argumentis vehemente, eruditione vero, et antiquarum rerum congerie quandoque obscuro atque difficili : non tamen ob gratias ac veneres, quibus ubique dictionem aspergit, molesto, adeo ut cum antiquis nec immerito æquiparetur, sui ævi scriptoribus a plerisque antepontatur. Leo Allatius in Diatriba de Georgiis, in *Script. Hist. Byz.* (Par. 1651) pag. 392, apud Fabric. in *bibl. Gr.* Vol. X, p. 754.

(2) Τοιοῦτον ἀνδρὶ, scribit is, οὐ μετὰ Πλάτωνα, ἐξηγήσθω δὲ λόγου Ἀριστοτέλης, σοφώτερον οὐκ ἔφασεν ἢ Ἑλλάδος. — Μέγας Ἑλλάδι κόσμος εἰς τὸν

ἔπειτα χρόνον ἔσεται : τοῦτου κῦδος οὐ ποτ' ἀλείψαι κ. τ. λ. Tali viro, quo, post Platonem, si excipiantur Aristoteles, sapientiore non genuit Græcia. Magnum Græciæ decus in posterum erit; ejus gloria nunquam intercidet, etc. Epistola Bessarionis ad Plethonis filios, apud Leon. Allat. *De consensione utriusque Ecclesiæ perpetua.* (Col. 1648) c. 3, pag. 937, diatr. p. 392.

(3) Vid. Bernardus de la Monnoye in *Menagiana*. tom. IV, p. 127. sq. Conf. Apostolii, or. 33.

(4) Conf. Diatr. ejus in Fabric. *Bibl. Gr.* Vol. X, pag. 739. sq. et Harlesius V. Cl. *Introd. in Gr. auct. not.* h. n.

pars magna inedita adhuc est, idem fusius agit Allatius (5), in quibus *Orationem funebrem in Hypomonem et Cleopem imperatrices, Monodiam in Hypomonem et Cleopem imperatrices* (6) et *Orationem funebrem in obitu reginæ Cleopæ Palæologinæ* commemorat, in qua de animi immortalitate agitur (7), et quam certissimum est eandem hanc nostram esse. Theodorus autem princeps, cujus uxorem Cleopem deplorat, non ille Porphyrogenneta fuit, Manuelis Palæologi frater, princeps laudatissimus, de quo adeundi sunt scriptores in nota (8) nominati, sed junior ille Theodorus Porphyrogenneta, illius Theodori patris successor. Andronici filius, Peloponnesi despota, idem, quod opinor, ad quem noster Συμβουλευτικὴν de rebus Peloponnesiacis constituendis scripsit (9). Cleopem hanc nostram qui commemoret, alium nullum novi. præter Georgium Phrantzum in Chronico Rerum Byzantarum (a versione Jac. Pontani ad calc. Theophylacti. Ingolstad. 1504. 4.) II, c. 10. Ad quem locum Pontanus utrumque Theodorum male confundit. Mortua est ea anno Christi 1435 et in monasterio Ζωοδότου sepulta. Plura de hoc illustri pari conjugum afferre nunc non habeo, neque etiam valde opus est, cum oratio per se facile intelligatur.

Michaelis Apostolii orationem, tum quod a viro profecta est Gemisti amico (10) et fido defensore (11), tum quod in virum scripta, Plethonis et Apostolii summum fautorem (12); non minus etiam, quod passim eam aperte imitatur Gemistana, huic eam me optimam puto comitem adjunxisse (a). Fuit autem ille Michael Apostolius exsul Græcus, qui medio sæculo decimo quinto in Italiam venit, a Bessarione primam benigne habitus, deinde, mortuo Purpurato, pauper et egenus in Creta insula libris rescribendis (13) vitam toleravit. De reliquis ejus scriptis nihil hoc loco attinet dicere (14); nostram hanc orationem commemorat Labbeus (15), et editurus cum ejusdem acclamationibus ad Bessarionem. Leo Allatius erat in VII° volumine Συμμίτων (16).

Bessario illo, quem Noster luctu prosecutus est, patria Trapezuntius, monachus Ordinis S. Basili et archiepiscopus Nicænus, primus Græcorum inter cardinales cooptatus est anno 1439 ab Eugenio IV, et titulo patriarchæ Constantinopolitani a Pio II anno 1463 ornatus. Diem obiit Ravennæ d. 15 Nov. 1472, redux e Gallia, in quam a Sixto IV fuerat legatus: Romæ sepultus ad SS. Apostolos, ubi ipse sibi vivus anno 1466 monumentum posuerat. Laudant singularem ejus probitatem, fidem, animi candorem et morum facilitatem, quotquot de eo exposuerunt auctores (17). De eruditione ejus singulari, ut tum Græca et Latina opera testantur (18), in primis elegantes illæ memorabilium Xenophonteorum et Aristotelæ Metaphysices versiones.

Codex, e quo utramque hanc orationem descripsi, ad inclytam nostram Rhedigerianam in æde S. Elisabethæ pertinet: (de cujus cimeliis se mox esse eruditus accuratius relaturum, Scheibellius, vir doctissimus ac de omni pene litterarum genere meritissimus, ad nostras aures pollicitus est.) Chartaceus codex est, maximam partem ab Antonio Damila et a Michaeli Apostolio scriptus, interveniente passim aliena manu, quod tamen raro fit, pessima sane lectuque difficillima. Aliquot pagellas Georgius quidam Plusiadimus, quod aliquo loco notatum est, scripsit. Litteræ minutæ sunt, plurima in singulis libellis, sed usitata plerumque scribendi compendia. Continet ille hæc:

1. Dionysii Halic. de *Compositione verborum*.

2. Theophrasti *Characteres*.

3. Isocratis ad *Demonicum Orationem*.

4. Palæphatum, *De incredibilibus*.

5. Tractatum rhet. (Mich. Apostolii, quod video e Leonis Συμμίτων Cat. Fabr. XIV, p. 9, n. 78.) *Πρὸς φράσις ἐστὶ λόγος, ἐγκατασκευός, ἢ λόγος, κατὰ τινα δῆλωσιν περισσοτέραν ἐκφερόμενος.*

(5) Ap. Fabric. l. c. p. 740.

(6) Ap. Fabr. l. c. p. 746, e Lambecii Cat. bibl. Cæs. Vind. V, p. 175. e Bibl. Vatic. Altemps. Bouli. Regia Paris. Sareg.

(7) Ex bibl. August. et Loll. Ind. ms. esse eam quoque in bibl. Regia Paris. testatur ib. p. 746, n. 17.

(8) Du Fresne *Hist. Byzant.* continens famil. imp. etc. Par. 1680. Combefisii *Auciar. Nov. Bibl. Patrum* tom. II, pag. 1045 — 1214. Laonici *Histor. Turcica*, I, IV.

(9) Ap. Fabr. l. c. p. 743. Cod. est in Bibl. Bav. Cod. 200. et alibi. Edit. Antw. 1575.

(10) Ἄνδρὸς οὐ μόνον αἰδεσίμου, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει καὶ πᾶσι τοῖς παλαιοῖς, εἶγε καὶ ἐκείνου, ἐγένετο ὁ ἀνήρ. *Viri non solum in venerationem habendi, sed et ab ipso Aristotele et ab omnibus antiquitatis hominibus si vir illis cœvus existisset.* Ita de Plethone Apostolius.

(11) Exstat in bibl. Cæs. Apologia Apostolii pro Gemisto adversus Gazam. *Lambec. Catal.* VII, p.

A 113. De epistolis Apostolii ad Gemistum cf. id. p. 116.

(12) Apostolium e gratia Bessarionis excidisse, Fabricius ex epistola colligere voluit, in qua Pater monuerit Nostrum: Οὐ λοιδωρίαις τοῦ ἀντιδίκου (Gazæ sc.) ἀλλ' ἀποδείξει καὶ λογικαῖς ἀνάγκαις, τῷ φίλῳ (Plethoni, conf. n. 2) συνηγορητέον, τὸ τ' ἐχθρὸν ἀμυντέον. *Non conviciis in adversarium, sed probationibus et logicis ineluctabilibus argumentis amico patrocinandum esse et de inimico ulciscendum.* Levissima sane causa. Neque etiam tale quidquid oratio hæc nostra prodit. Fabr. l. c. p. 224.

(13) Homeri Codicem in inclyta nostra Rhedigeriana Rep. I, n. 98, 99, ipse Apostolius notavit ἐν παντί se scripsisse.

(14) Adi Fabric. *Bibl. Gr.* vol. X, p. 222 sq.

(15) Labb. *Bibl. Nov. mss.* pag. 71.

(16) Fabric. vol. XIV, pag. 14, n. 124.

(17) Fabric. B. gr. vol. X, p. 401 sq.

(18) Idem ib. p. 402 sq.

(a) At ei apud nos non erat hic locus. Vide tomum proxime sequentem inter Prolegomena ad Bessarionis opera. Edit.

6. *Grammaticam Græcam*, anonymi. Pr. Περὶ τῆς συντάξεως τοῦ λόγου διδασκαλία πολλή τε καὶ βαθεῖα καθέστηκε φιλομαθεστάτου Λαζάρου (19).

7. *Fragmentum libelli moralis*. Pr. Ἀρετὴ ἐστὶν ἕξις, καθ' ἣν ἀγαθοὶ ἔσμεν. (Gemisti *De virtutibus* Vid. Ed. *Orationum ejus suas. Antw. 1575.*)

8. *Georgii Gemisti πρὸς τὰς ὑπὲρ Ἀριστοτέλους Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἀντιλήψεις. Cons. Allat. apud Fabr. l. c. p. 747. sq.*

9. *Apostolii Orationem fun.*

10. *Æliani Πικίλλην ἱστορίαν.*

11. *Plutarchi Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς.*

12. *Ejusdem De Utilitate ex inim. cap. (Lacunis dives hic libellus est.)*

13. *Gemisti Orationem fun.*

14. *Isocratis Ἐλένης ἐγκώμιον.*

15. *Fidei confessionem*, ut vocant, Bessarionis (sine auctoris nomine). Pr. Πιστεύομεν ὅτι ἐστὶ Θεὸς δημιουργὸς πάντων ὅσα εἰσὶν ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι. Exstat eadem in *Bibl. Cæs. Lambec. Catal. V, p. 226.*

Omnia Græce. In ultimo codicis folio ascripta sunt hæc: Τοῦτο τὸ βιβλίον ἐκτῆθη ἔμοι Ἀντωνίῳ Δαμιᾷ χρυσίνοις δυοὶ καὶ μικρὸν τι πρὸς.

Hæc fere habui, quæ de his orationculis lectores monerem, sperans fore ut hoc, quidquid est, æquibonique consulant, si quos, ut cum Cicerone loquar (*Brut. 16*) *mortuorum laudationes forte delectant. Dabimus mox graviora. Scribendam Vratislavia: Kal. Jan. 1792.*

(19) *Michaelis Syncelli est. Vid. Sylburgii Catal. mss. Bibl. Heidelb. p. 109, ms. Coisluniani p. 250.*

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

ΕΠΙ Τῆ ΤΟΥ ΘΕΙΟΤΑΤΟΥ ΗΜΩΝ ΗΓΕΜΟΝΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΓΥΝΑΙΚΙ ΚΥΡΙΑ
ΚΛΕΟΠῆ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ.

GEORGI GEMISTI

IN DOMINAM CLEOPEN DIVINISSIMI PRINCIPIS NOSTRI UXOREM

ORATIO FUNEBRIS.

Solon quidem, vir ille sapiens, eos, qui sibi metipsis et cæterorum hominum plerisque felices esse videbantur, vitæ terminum inspicere præcipiebat, quippe qui humanis fortunis ordinibusque sigillum imponat; non solum, ut mihi videtur, quoad fortunæ vicissitudines, quæ multam, nostro utique sensu, instabilitatem habent, sed etiam, quoad virtutem ipsam, qua ipse, ut erat sapiens, hominis felicitatem et beatitudinem definiret, sicut alicubi dicit idem ille in poematibus, ad divites comparationem instituens:

*At nos cum ipsis non permutabimus
Pro virtute divitias, quandoquidem hæc stabilis
Pecunias vero hominum alii ex aliis habent.*

(1) Plutarch. in Solone tom. I, p. 94 sq.

(2) ἔχουσαι; erat in Cod.

(3) Est in Anal. Brunkii tom. I, p. 70, n. XIV, primus versus hic:

Πολλοὶ γὰρ πλουτοῦσι κακοί, ἀγαθοὶ δὲ πένονται.

Σόλων μὲν δ σοφὸς πρὸς τοὺς σφίσι τε αὐτοῖς καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τοῖς πολλοῖς μακαρίους δοκοῦντας τὸ τοῦ βίου τέλος ὄραν διεκελεύετο, ὡς τούτου σφραγίδα ταῖς ἀνθρωπίναις τύχαις τε καὶ τάξεσιν ἐπιτιθέντο; (1). Ἔμοι δοκεῖν οὐ κατὰ τὰς τῆς τύχης μόνον περιτροπὰς πολὺ τὸ ἀστάθμητον τοῖς γε ἡμετέροις λογισμοῖς; (2) ἔχουσαι; τούτου διεκελεύετο; ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν ἀρετὴν, ἥ καὶ αὐτὸς, εἰπερ ἦν σοφός, τὴν ἀνθρωπίνην ἐτίθει; ἂν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα ὡς περ ποῦ λέγει ἔαυτὸς ἐν τοῖς ποιήμασι πρὸς τοὺς πλουσίους ἀντιπαρβαλλόμενος; (3).

Ἄλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα
Τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον
[αἰεῖ;] (4).

B Χρήματα δ (5) ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

*Multi enim ditescunt mali, boni vero egent.
Conf. Plutarch. de util. ex inim. cap.*

(4) Ἔστι ap. Brunk.

(5) Ἀνθρώποις male in ms. erat.

'Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τῆς τελείας τε καὶ μετ' Ἀ επιστήμης ἀρετῆς εἴη ἂν εἰρηκώς, ἥς καὶ αὐτῷ σοφῷ ὄντι μετῆν. Ἐπιστήμην γὰρ ἀνθρώπων παραγενομένην ἀνάγκη ἀπάντων κρατεῖν τε καὶ ἄγειν ἀσφαλῶς, ἥ ἂν αὐτῆ (6) ὑφηγηῖται πρὸς τὸ αἰεὶ βέλτιστον.

Πρὸς δὲ πολλοὺς τῶν ἀρετῆν ἐπιτηδεύοντων, ἅτε λογισμοῦ ἄνευ ταύτην ἐπιτηδεύοντας, δόξη δὲ ὀρθῆ ἀγομένους, τέως μὲν πολλὰ καὶ μεγάλα κατορθοῦν, καὶ σφόδρα ἔστιν ὅτε εὐδοκιμεῖν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μεγάλα ἐξαμαρτάνειν ἔστιν ὅτε, ἅτε φαύλους τινὰς ἀρετῆς φύλακας ὑπ' ἀγνοίας που ὀπήκοτε ἀρετῆ ἀγαθὸν ἔστι, τῆν δὲ τοῦ βίου τελευτήν τοις τέως ἀναμαρτήτοις διαγεγονόσι, πολλὴν τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἡδῆ καλῶς ἐν τῷ βίῳ πεπραγμένων παρέχειν, ὡς οὐκέτ' ἂν ὑπὸ ἀμαρτημάτων ἀνατραπησομένων.

Ταύτη τοι καὶ τῶν λόγων (7) τοὺς ἐπιταφίους τε καὶ ἐπικτιδεῖους πολὺ ἂν τις τῶν ἄλλων ἐγκωμίων τῶν κατὰ ἀνθρώπων γινομένων ἡγήσαιο ἀσφαλεστέρους, ὡς ἂν ἐπὶ βεβαίαις τε ἡδῆ πράξεσι καὶ πολλῇν τινα τὴν ἀσφάλειαν εὐληφύσαις γιγνομένων (8). Καὶ Ἀθηναῖοι κατὰ τοὺς τοῦ Σόλωνος νόμους πολιτευόμενοι, τὰ πολλὰ τούτοις μάλιστα ἐπὶ τοις καλῶς τετελευτηκόσι χρῆσθαι ἐνόμισαν.

Καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς ἐς τόνδε τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ θειοτάτου ἡμῶν ἡγεμόνου γυναικὶ οὐλομένη, εἶπεῖν προήχθημεν, ἅμα μὲν καλὸν ἀπειληφύλα αὐτῇ πέρας τοῦ βίου, τὴν τῆς ἀρετῆς ἀχρι τελευτῆς σωτηρίαν, καὶ αὐτοὶ κοσμησαί τῷ λόγῳ οὐκ ἀπαξιώσαντες, ἅμα δὲ καὶ ἰδίᾳ χάριν αὐτῇ ταύτην ἐκτινύοντες, τῆς τε αἰδοῦς καὶ εὐνοίας, ἣν αἰεὶ ἡμῖν ἐνδεικνυμένη διετέλει.

Ἐκείνη γὰρ ἐκ μὲν χώρας (9) τῆς Ἰταλίας ἐγγόνει, ἥς τοὺς οἰκήτορας ἴσμεν Ῥωμαίους πάλαι ἐπομένους πολλῆς καὶ τῆς ἀρίστης σχεδὸν τῆς πάσης οἰκουμένης μοίρας κεκρατηκότας. Καὶ τοὺς τῆς ἡμεμονίας αὐτῆς ὄρους πρὸς μὲν ἄρκτον Ἰστρίην, πρὸς δὲ μεσημβρίαν Λιβύης τοὺς ἀοικήτοις, πρὸς δὲ ἐσπέραν Ὀκεανῷ, καὶ πρὸς ἕω Τίγρητι ποταμῷ πεποιτημένους. Γονέων (10) δ' αὐτῶν ἔφυ ἀρετῇ τε καὶ ἐμπειρίᾳ πολεμικῇ, τοῦτο μὲν ὧν ἤρξαν πόλεων κεκρατηκότων, αἰεὶ δὲ πρὸς ἀπαντας περὶ τὰ τοιαῦτα εὐδοκιμούντων.

Οὕτω δὲ ἐκ τοιοῦτων φύσα, τῆδὲ τε ἐλθοῦσα τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν συνώκησεν ἡγεμόνι, καλῶ τε ὄντι καὶ ἀγαθῷ καλῆ τε κάγαθῇ, πολὺν τε καὶ λαμπρὸν κόσμον φερομένη κατὰ τε σῶμα καὶ ψυχὴν σώματος; μὲν κάλλος καὶ μέγεθος, ψυχῆς δὲ τὸ πρὸς πᾶσαν ἀρετῆν εὐ πεφυκότος. Ἔναι μὲν γὰρ τῶν γυναικῶν κάλλους σώματος τυχοῦσαι ἐπιστα πολὺ τι ψυχῆς αἴσχος τοῦτ' ἀντιτιθεῖσθαι ἀχρηστον αὐτὸ, μᾶλλον δὲ

Sed hæc quidem de perfecta et ea quæ cum scientia est virtute dixerit, quæ et ipsi, utpote sapienti, inerat. Nam ubi scientia homini accesserit, necesse est eam omnium potiri et constanter agere, qua ipsa direxerit, ad id quod semper optimum sit.

Ad hæc, multos eorum qui virtutem sectantur, etsi absque certa ratione eam sectentur, recta vero opinione ductos, aliquatenus quidem multa et magna gerere, videas interdum et valde inclarescere. Quandoque tamen et magna peccant, ut qui sint imperiti quidam custodes virtutis, ideo quod nesciunt utique qua ratione virtus bonum sit, vitæ vero finem iis qui eatenus sine peccato perseveraverunt multam eorum quæ per vitam honeste facta sunt securitatem afferre, ea quippe per peccata jam perverti non poterunt.

Quapropter funebres mortualesque orationes, præ cæteris laudationibus quæ de hominibus habentur, multo certiores quisque æstimare solet, quippe quæ circa jam firmas actiones et multam quamdam certitudinem adeptas versentur. Et Athenienses, juxta Solonis leges rem publicam administrantes, ut plurimum in eos præcipue qui decora morte interierunt, hoc laudationum genere utendum esse sanxerunt.

Nos quoque in hæc orationem de divinissimo principis nostri defunctæ uxore habendam prodimus, tum quidem ne eam quæ pulchrum vitæ finem est assecuta, virtutis nempe ad obitum perseverantiam, oratione nostra decorare recusemus, tum vero ut privatim hanc ei partem exsolvamur reverentiæ et benevolentiam quam nobis exhibere nunquam destitit.

Illæ enim ex Italica regione orta erant, cujus incolæ novimus Romanos olim cōtinenti progressu majorem melioremque fere orbis universi imperio subjugasse et imperii terminos hujus ad septentrionem Istro, ad meridiem inhabitabilibus Libyæ partibus, ad occidentem oceano et ad aurotram Tigri flumine definitos sibi constituisse. Parentes autem ex quibus est orta, virtute et militari peritia per quam civitatibus, quibus imperitabant, potiti sunt, semper apud omnes in rebus hujus generis inclaruere.

Talibus igitur orta, postquam huc venisset, divinissimo principi nostro nupsit pulchra et bona pulchro et bono, multumque et splendidum corporis et animi decorem secum asserens, corporis quidem pulchritudinem et magnitudinem, animi vero indolem ad omnem virtutem a natura comparatam. Feminarum enim quædam corporis venustatem sortitæ, sed huic multam animi fœditatem

(6) I. q. ἐξηγήται.

(7) Cicero, *De leg.* II, 23, 24.

(8) Confer, qui de sculptura veterum scripserunt, Quensted, Gyraldum, Gutherium, Nicolai c. a. De origine harum orationum vid. Dionys. Halicarn. *Antiq. Rom.* I, v, p. 154 (ed. Lat. Vignon, 1788).

(9) Umbria.

(10) Filia iuit Malatestæ ducis Marchiæ. Phrantz. l. c. II. cap. 10. De Malatestarum Ariminensium genere conf. Paul. Ramusius in *Dedicat. Roberti Valturii De re militari*, Paris. ap. Wechel. 1554 (fol. 2). *Pontanus ad Phrantzam* l. c. ad *Leandrum Albertum* in *Romanula Descr. Ital.* delegat.

contraponentes, eam sibi que et aliis inutilem, imo et nocivam præstiterunt. Hæc vero, præter splendidam corporis venustatem, splendidiorem adhuc et diviniorem animi pulchritudinem ex altera parte exhibens quamdam quasi imaginem ejus quæ est in animo pulchritudinis corporis speciem præbuit.

Ita seipsam omnigenæ virtutis decore exornaverat, prudentiæ, temperantiæ, mansuetudinis, benignitatis, pietatis, caritatis in virum, generositatis, quarum ad singulas a natura optime comparata, adhibita insuper meditatione et exercitatione, præclaram quasi quamdam statuam inter mulieres sese exhibuit. Harum autem uniuscujusque argumenta afferemus paucis quidem, sed quæ satis sint, ne cui videatur ea quæ dicta sint allatæ obiter opinationes.

Prudentiæ quidem non solum ad quos oportuerit commerciis uti cum experimento semper, adeoque ratione hinc bene accepta, hinc bene redita, sed et qua ad reliquam virtutem et honestatem progrediendum sit. Prudentiæ vero opus est ejus quod sit semper melius, discretio et electio.

Porro temperantiæ magnum illud argumentum quod ex italica illa vivendi ratione molli remissaque ad nostri moris severitatem et modestiam exactissime sese transtulerit, ita ut ne uni quidem ex nostratibus feminis concederet.

Mansuetudinis vero et benignitatis ejus fuit, nulli quidem ullius mali, multis autem multorum bonorum causam semper exstitisse, peccantes quam mitissime tractantem, in egenos beneficia conferentem, et plerumque in eos viros mulieresque qui præ cæteris vita longius processerant et Deo erant addictissimi.

Pietatis autem probatio Dei cultus, quem assiduis orationibus et jejniis nostrum juxta ritum exhibebat.

Idem in ea studium ejus quæ est in meritum dilectionis, quam, præter reliquam erga virum docilitatem, eum quoque in talibus imitata, et bona Hesiodi contentione contendens, studebat non superari, sed et superare, si qua potis esset, amulabatur

(11) Εὐ πεφυκώς, i. q. εὐφυῆς bona indole præditus. Valckenar. ad Ammon. p. 87.

(12) Hunc locum sic emendat Boissonadius (Anecd. tom. V, p. 394) ex cod. Reg. 2540: ἄλλο... πρὸς οὓς ἂν δεήσειεν ἐντεύξει πείραν ἐκαστοτε ἐίδου, εὐ μὲν λόγον λ., εὐ δὲ διδοῦσα· ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς τὴν ἄλλην ἀρετὴν καὶ τὸ καλὸν ὄρημ ἐκμήριον ἰκανώτατον· εἶγε μέγιστον μὲν ἀγαθὸν ἀνθρώπων ἀρετὴ τε καὶ τὸ καλόν, φρονήσεως δὲ ἔργον ἢ τοῦ ἀεὶ ἀμείνονος κοίσις τε καὶ αἵρεσις. Prudentiæ quidem, in suis ad quos oportebat commerciis, experimentum dabat semper, quæ rationem quidem probe acciperet, probe redderet; sed et validissimum fuit argumentum ea qua, ad reliquam

βλαβερὴν καὶ αὐταῖς καὶ ἄλλοις ἀποφαίνουσιν. Ἦδε πρὸς τῷ τοῦ σώματος κάλλει λαμπρῶ ὄντι πολὺ ἔτι λαμπρότερον τε καὶ θεϊότερον τὸ τῆς ψυχῆς ἀντεπεδειγμένη, εἰδῶλον τι τοῦ τῆς ψυχῆς κάλλους ἐδ τοῦ σώματος ἀπέφαινεν.

Οὕτως ἀπάσης ἀρετῆς αὐτὴν εἶδει κατεκεκοσμηκεῖ, φρονήσεως, σωφροσύνης, ἐπιεικειᾶς, χρηστότητος, εὐσεβείας, φιλανδρίας, γενναιοτήτος, ὧν πρὸς ἕκαστον φύσει τε (11) εὐ πεφυκυῖα, καὶ μελέτην καὶ ἀσκησιν προσεληφύα λαμπρόν τι αὐτὴν ἀγαλμα ἐν γυναιξὶν ἀπέδειξε. Τούτων δὲ τεκμήρια ἐκαστου παρεξόμεθα, διὰ βραχέων μὲν, ἀλλ' ἰκανά, ὡς μὴ τῷ θόξαι λόγον τῆν ἄλλως εἶναι τὰ λεγόμενα.

Φρονήσεως μὲν γὰρ οὐ μόνον πρὸς οὓς ἂν δεήσει ἐντεύξει πείρα ἐκαστοτε, ὅφ' οὐ εὐ μὲν λόγον λαμβάνουσα, εὐ δὲ διδοῦσα, ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἄλλην ἀρετὴν τε καὶ τὸ καλόν. Φρονήσεως δ' ἔργον ἢ τοῦ ἀεὶ ἀμείνονος κρίσις τε καὶ αἵρεσις (12).

Σωφροσύνης δὲ ἐκεῖνο μέγα τεκμήριον, ἡ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς ἀνέσεως τε καὶ ῥαστώνης ἐπὶ τὸ κατεσταλμένον τε καὶ κόσμιον τοῦ ἡμετέρου τρόπου μεταβολὴ ἀκριβεστάτη· ὡς μὴδ' ἂν μια τῶν παρὰ ἡμῖν γυναικῶν ὑπερβολὴν λιπεῖν.

Ἐπιεικειᾶς δὲ καὶ χρηστότητος τὸ κακοῦ μὲν οἰδενὶ οὐδενός, πολλῶν δὲ ἀγαθῶν πολλοῖς αἰτίαν ἐκαστοτε γεγονέναι, ὡς μὲν πράτταται τοῖς ἀμαρτάνουσι προσπερομένην, εὐ δὲ ποιοῦσαν τοὺς δεομένους, καὶ τούτων τοὺς πολλοὺς ἀνδρας τε καὶ γυναῖκας, τῶν μὲν ἄλλων κατὰ τὸν βίον πλείστον ἀποκεχωρηκότας, Θεῶ δὲ μάλιστα προσανέχοντα.

Εὐσεβείας δὲ ἀπόδειξις ἡ τοῦ Θεοῦ λατρεία, ἣν προσευχαῖς τε καὶ αἰσιτίας ἐνδελεχέσι τὸν ἡμέτερον νόμον ἐπεδεικνυτο.

Ἡ δ' αὐτὴ ἐπιτήδευσις καὶ φιλανδρίας, ἣν πρὸς τῇ ἄλλῃ τῇ πρὸς τὸν ἄνδρα εὐπειθείᾳ καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα μιμουμένη τε καὶ τούτων, καὶ τὴν ἀγαθὴν (13) Ἠσιόδου ἔριν ἐρῶουσα ἐπστήδευεν οὐ μόνον λείπεσθαι, ἀλλὰ καὶ ὑπερβάλλειν εἰ πως οἶα τε ἦν φιλονεικοῦσα.

virtutem et ad honestum ferebatur proclivitas: si quidem maximum homini bonum est virtus et honestas, prudentiæ autem opus est id quod sit semper melius discernere et eligere. Jam liquida decurrit sententia. Euit.

(13) Hesiodi Ἔργ. κ. ἡμ. 17 sq.

Τὴν δ' ἐτέρην (sc. εἶδα).

ἤηκε δὲ μιν Κρονίδης ὑψίζυγος, αἰθέρι ναίων,

Γαίης ἐν ῥίζῃσι, καὶ ἀνδράσι, πολλὸν ἀμείνω.

Ἡ τε καὶ ἀπάλαμνον περ ὄμων; ἐπὶ ἔργον ἔχειρει.

Εἰς ἕτερον γὰρ τίς τε ἰδὼν ἔργοιο χατίζων

Πλοῦσιον, ὅς σπεύδει μὲν ἀρόμεναί τ'δε φυτεύειν,

Οἶκόν τ' εὐ θέσθαι; ζηλοὶ δὲ τε γέιτονα γέιτων,

Εἰς ἄφρονον ἀπεύδοντ' ἀγαθὴ δ' ἔρι; ἦδε βροτοῖσι.

Γενναιότης δὲ ἡ περὶ ταῦτα πάντα καμάτους καὶ ἅπνους οὐ φαύλους ἔχοντα οὐκ ἔκλυσις.

Ὄβω δὲ καὶ μετὰ τοιούτων ἐπιτηδευμάτων βιοῦσα καὶ ταῦτα ἀσκοῦσα καὶ μελετῶσα καλὰ τε καλοῖς ἀεὶ προστιθεῖσα, ἐπὶ θυγατριδίῳ καλῶ τε κάγαθῶ καὶ τῶν γονέων ἀξίῳ, ἐν αὐτῇ τῇ τῆς ἡλικίας ἀκμῇ, προσθείην δ' ἂν, ὅτι καὶ τῶν ἡμετέρων ἑορτῶν τε καὶ ἱερῶν τοῖς ἀγιωτάτοις ἄρτι (14) τοῦ ἀγιωτάτου τῶν ἡμετέρων μετεληφύτα μυστηρίων, νόσφ τε ὀξυτάτῃ, καὶ κρείττονι πάσης λατρικῆς ἐγχειρήσεως τοῦ τῆδε βίου ὑπεκχωρεῖ. Ὡς καὶ ἐντεῦθεν θεοφιλῆ (15) ἂν εἰκότως δοκεῖν, ἐν τοιούτῳ τοῦ καιροῦ ὑπὸ Θεοῦ ἀνελιγμένην, πολλὴν μὲν τοῖς ὑπηκόοις κατήφειαν, πλείστην δὲ τῶ θειοτάτῳ ἡμῶν

ἡγεμόνι ἀπολιπούσα ἀθυμίαν ἐπὶ τῇ ἑαυτῆς ἀποβολῇ. Ἄλλ' εἰ μὲν μηδὲν τι ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀθάνατον, ἀνήκεστον ἂν ἦν κατὰ τὸ εἶκος καὶ ἡ ἐπὶ τῷ θανάτῳ ἀθυμία· νῦν (16) δ' ὅ τι φαιμέν, τὸ μὲν τι ἡμῶν θνητὸν εἶναι, τὸ δ' ἀθάνατον, δῆλα δὲ, ὅτι τοῦτ' ἂν τὸ κυριώτατον ἡμῶν καὶ ὁ μάλιστα ἀνθρώπος εἴη τὸ ἀθάνατον, τὸ δὲ θνητὸν τοῦτι χιτωνίου τινὸς δίκην, τῷ ἀθανάτῳ ἂν ἡμῶν εἴη προσηρμοσμένον.

Ὡς που κἄν ἔχοι καλῶς, ἐπὶ τῇ τοῦ χιτωνίου τοῦδε ἀποβολῇ, οὐθ' ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, οὔτε τῶν φίλων σφόδρα τι ἀθυμεῖν, ἕως ἂν τὸ κυριώτατον ἡμῶν καὶ ὁ δὴ αὐτοὶ ἴσμεν, οὐ μόνον συνεστήκοι τε καὶ σώζοιτο, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀμείνοσι διατριβαῖς γεγὼνός εἴη τῶν τῆδε· ἅτε ἀμείνων τε καὶ εὐλοκιστάτου τῇ τοῦ θνητοῦ καὶ γεώδους τοῦδε περιδλήματος ἀποθέσει ἐφαπτόμενόν τε τῶν θείων καὶ ἀπολαῶν. Καὶ μάλιστα εἰ τῷ τις καὶ ἐντεῦθεν μελέτη καὶ συνήθεια εἴη πρὸς αὐτὰ, οἶων καὶ τὴν νῦν οἰχομένην τεύξεσθαι ἐλπίζομεν, εὔ μὲν βεδιωκυῖαν, εὔ δὲ Θεὸν τεθεραπευκυῖαν, εὔ δὲ πρὸς τὰ ἐκείσε διατριβὰς πρᾶσευασμένην.

Ὁ δὲ γε ἐντεῦθεν ἐκείνων ἀμελέτητος εἰκότως ἐκείσε ἀφικόμενος ἰλιγγίῳ τε ἂν καὶ ἀποστρέφοιτο, ἅτε ἄλλοτριός τε διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ οὐ πάνυ τοὶ ἑαυτῷ προσήκουσι πράγμασι ἐντυγχάνων. Λογιστέον δ' ἂν εἴη περὶ τοῦ θανάτου, καθάπερ ἂν εἰ περὶ ἀποδημίας μακρᾶς, καὶ ταύτης ἐπὶ πολὺ ἀμείνωσιν ἂν ἐλπῖσι γιγνομένης. Οἱ γὰρ πολλοὶ καὶ δακρῦουσιν ἀποδημούντων τῶν φιλουμένων, ἐννοοῦντές δὴπου τὴν ἐν τῷ παρόντι ἀλλήλων διάστασιν. Ὅμως μὲντοι λογιζόμενοι, ἐφ' οἷσις ἐκείνοι στέλλονται ἐλπῖσι, καὶ συγχάροισιν· ὡς δὴλοι γίγνονται τῷ συλαμβάνειν ἔστιν ὅτε αὐτοί, περὶ συχνὰ τῶν πρὸς ἀποδημίαν φερόντων. Οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου τῶν φιλουμένων ἀθεοῦσθαι μὲν ἡμᾶς πρὸς ὀλίγον, ἐκείνων ἀπολελεῖσθαι μὲντοι, ἐπ' αὐτῇ τῇ ἀπολείψει, οὐ πάνυ τι ἂν εἴη ἀποπον· λογιζόμενους μὲντοι, ἐκεί-

(14) Sacram missam.

(15) Θεοφιλῆς felix, beatus, de eo, qui recte agendo κατορθοῦται. Inde θάνατος θεοφιλέστερος ἢ. Xenoph. Mem. IV, 8, 5.

Generositas autem animi hæc erat ut ea omnia quæ labores non modicos et defatigationes habent non deficeret.

Postquam eum ad modum et talibus cum studiis vixisset et his exercita curis bona bonis addidisset assidue, post tenellam filiam, pulchram æque ac bonam dignamque parentibus, in ipso ætatis flore, et, ut id quoque addiderim, perceptis nuper sacratissimas intra solemnitates nostras et augustissima sacrificia sanctissimis mysteriis, acutissimo morbo qui omnem medicinæ operationem superaret extincta, ex hac vita decessit. Ita ut etiam inde a Deo dilecta merito censeatur quæ ab ipso in tali temporis opportunitate sit assumpta, multum quidem subditis mœrorem, plurimam vero divinissimo principi nostro tristitiam relinquens.

Quod si vero nihil esset immortale in hominæ, irremediabilis esset jure merito de morte mœstitia. Nunc autem (15) quod profiteamur partem nostri alteram esse mortalem, immortalem vero alteram, evidenter consequitur id quod immortale præcipuum nostri esse partem et proprie hominem, hoc autem quod est mortale, tuniculæ cujusdam instar, ad id quod est in nobis mortis nescium adaptatum esse.

Itaque bene se res habeat, si, abjecta hæc tunicula, neque de nobis ipsis neque de caris nostris vehementer lugeamus, quandoquidem quod in nobis est præcipuum et quod ipsi sumus non solum consistat et servetur, sed et ad meliora quam quæ hic sunt transierit: melius quippe et sincerius, deposito mortali hoc et terrestri involucro, divina attingit hisque fruitur, si cui præsertim jam et hinc exercitatio fuerit et consuetudo ad ea qualia consecutura esse speramus eam quæ modo defuncta est, quæque optime vixit, optime Deo servierit et optime supernæ illi conversationi sese præparavit.

Qui autem hic illis in rebus fuerit inexercitatus, illuc cum pervenerit, vertigine, ut par est, tenebitur aversabiturque, ut qui a aliena vere et nullo modo ad se pertinentia occurrerit. Porro de morte ita sentiendum fuerit quasi de longinqua peregrinatione, quæ ad spes multo meliores initur. Nam et plerique, proficiscentibus amicis, lacrymantur, in præsentem utique mutuum separationem animo volentes. Neque eo minus, reputantes quas ob spes ad iter sese accingunt illi, congaudent, quod quidem patet dum hiis collaborant aliquando in multa quæ ad peregrinationem conferunt. Sic igitur et nos de morte charorum dolere ab illis derelictos, sub ipsam derelictionem, nequaquam inconveniens fuerit. Considerantes tamen quales ad sedes migraverint isti et meliores divinioreque, nosque ipsos

(16) Τὸ ὑπολειφθὲν σῶμα, γεώδες ὄν καὶ ἄλογον, οὐκ ἔστιν ὁ ἀνθρώπος. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐσμὲν ψυχὴ, ζῶν ἀθάνατον, ἐν θνητῷ καθεργγμένον φρουρίῳ. Eschin. Dial. iii, 5.

quasi ad breve tempus ab illis desertos, rursum melius et ad beatiora eorum socios fore, maximam doloris partem excutere oportet et quam mitissime calamitatem ferre.

Fortassis abs re non erit de animi immortalitate et æternitate pauca quædam et quæ magis sint ad manum disserere. Forsitan enim aliqui sunt, qui de hoc ipso dubitandum esse censeant et metuant ne, postquam interierit homo, et ipse animus cum hac mole dissolvatur et nullus ullibi supersit. Quorum ex animo nisi metum hunc auferas, ex cæteris certe sermonibus nullam aut modicam capient utilitatem.

Immortalem enim esse hominis animum, non nostra tantum est doctrina, neque ex recenti vel etiam in multis utique orbis partibus, sed antiqua et ex antiquo et semper apud longe plurimas et celebratissimas hominum gentes et tradita et prædicata, imo vero ita fere omnibus credita, ut propalam sit omnes omnino homines ideo in mortuos obsequia quædam conferre, quod persuasum habent ea non quasi iis qui jam nihil sint, sed quasi iis qui sint quam maxime et consistant impendi. Constat enim homines eundem ad modum et de fide divini numinis et de immortalitate animi sese habere. Esse enim divinum numen tenent omnes et juxta decreta sibi leges colunt, omnesque, fato functis hominibus obsequia deferentes, hos superesse et consistere paucam profitentur, ita ut æqualiter utraque opinio certam habeat finem. Quod si utique de qualicunque re sit dubitandum, ac certe de his quæ manifestissime et communi calculo et semper apud omnes homines sunt decreta nunquam dubitare liceat.

Ad hæc autem, nullum ex animantibus rationis expertibus numen aliquod existere credidit, ideo quod causam non intelligit, neque immortalitatis desiderio affici potest, quia non capit infinitatem; quod si infinitatem non capit, nec æternitatem: sed rationali naturæ soli, præter cætera multa, data est et causæ et infinitatis cognitio, qua præditus et homo, utpote rationalem animum a Deo sortitus et divinum numen intelligit, itemque intelligit immortalitatem, eamque simul appetit: Deum nempe nequaquam huic naturæ quæ sit omnino a se aliena et mortalis sui cognoscendi facultatem daturum esse, sed ei quæ sit sibi aliquatenus cognata; communicare enim, si oportuerit, id quod cognoscit ei quod cognoscitur, suæ vero inter se communicant,

(17) Solemne hoc argumentorum genus, quo et immortalem esse animum, et Deum esse, antiquitus probare voluerunt sapientes, scimus, quantum valere debeat. Nulla est enim opinio, uti hominum, veneranda senectus, neque omnino hoc argumentum aliud quidquam probat, præter hoc, omnes homines a remotissima inde antiquitate immortalitatem et numen optasse: cujus rei qui

vous τε πρὸς αἰαίς γίνονται διατριβαίς ὡς ἀμείνοσι καὶ θειοτέραις, εαυτοὺς τε ὡς πρὸς ὀλίγων ἐκείνων ἀπολειπόμενοι, αὐθις ἀμείνον τε καὶ ἐπ' ἀμείνοσι πράγμασι συνεσοίμεθα, τοῦ τε πολλοῦ τῆς λύπης δεῖ ἀφαιρῆν καὶ φέρειν ἂν ὡς πραῖτατα τὴν συμφορῶν.

Ἰσως δ' οὐκ ἂν ἄκαιρον εἶη καὶ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας τε καὶ ἀϊδιότητος βραχέ' αἰετα καὶ αὐτὰ τὰ προχειρότατα διελεθῆν. Ἰσως γὰρ ἂν τινες εἴεν, οἳ καὶ περὶ αὐτοῦ τούτου ἐνδοιάξιν ἂν ἀξιούντες καὶ δεδιότες, μὴ, ἐπειδὴν ἀποθάνῃ ὁ ἀνθρώπος, καὶ ἡ ψυχὴ τῶδε τῷ ὄγκῳ συνδιαλύηται γε καὶ οὐδὲν ἐπιούδαμου λείπηται. Ὡν ἦν μὴ τις ἐξέλιθ τῆς ψυχῆς τοῦτο τὸ δέος, τῶν γε ἄλλων πάντων λόγων οὐδὲν ἂν ἡ μικρόν τι γένοιτο ὄφελος.

Ὡς γὰρ ἀθάνατον ψυχὴ ἡ ἀνθρωπίνη (17), οὐκ ἡμέτερος μόνον ὁ λόγος οὐδ' ἐκ νέου ἦ καὶ ἐν πολλοῖς τοι τῆς οἰκουμένης μέρεσι τεθρολλημένος, ἀλλὰ παλαιός τε καὶ ἐκ παλαιού, καὶ αἰεὶ τοῖς πλείστοις καὶ εὐδοκίμωτάτοις τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενῶν λεγόμενος τε καὶ φερόμενος, σχεδὸν δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις οὕτω ποι δοκῶν. Ὡς ἐληοὶ γίνονται ἅπαντες οἱ ἀνθρώποι, θεραπείας τινὰς τοῖς οἰχομένοις προσφέρειν, νομίζοντες οὐκ ὡς οὐκ ἐπι δὴ οὕσι τὸ μηδὲν, ἀλλ' ὡς ὅτι μάλιστα οἶσι τε καὶ συνεστῶσι. Φαίνονται γὰρ οἱ ἀνθρώποι παραπλησίως πρὸς τε τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν ἔχοντες. Εἶναι τε γὰρ τι θεῖον ἅπαντες νομίζουσι καὶ θεραπεύουσι κατὰ τὰ δεδογμένα σφίσι, καὶ τοῖς οἰχομένοις τῶν ἀνθρώπων θεραπείας ἅπαντες προσφέροντες ὄγλοι εἰσιν ὡς περιόντων τε αὐτῶν καὶ συνεστῶτων δοξάζοντες (18). Ὡστ' ἂν παραπλησίως ταύτην τε κάκεινην τὴν δόξαν τὸ πιστὸν ἔχειν. Εἰ δὲ γε ἐνδοιάξιν χρὴ περὶ δόξης ἡστυσοῦν, ἀλλ' οὔτοι περὶ τῶν οὕτω περιφανῶς καὶ κοινῆ καὶ αἰεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις δεδογμένων ἐνδοιάξιν χρὴ.

Ἐτι δ' οὐδὲν τῶν ἀλόγων οὔτε θεοῦ τι νενόμικεν, ὅτι μὴ αἰτίας συνήσιν οὕτ' ἂν ἀϊδιότητος ἐφοίτο, ὅτι μὴδ' ἀπειρίας συνήσιν· εἰ δὲ μὴ ἀπειρίας, οὐδὲ ἀϊδιότητος. Ἀλλὰ μόνῃ τῇ λογικῇ φύσει πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, καὶ ἡ τε τῆς αἰτίας καὶ ἡ τῆς ἀπειρίας δεδοται γνῶσις, ἧς καὶ ὁ ἀνθρώπος, ἅτε λογικῆς ψυχῆς πρὸς τοῦ Θεοῦ τετυχηκός, τοῦ τε Θεοῦ συνήσιν καὶ ἀϊδιότητος συνήσιν τε ἅμα καὶ ἐφοίται· οὐκ ἂν τὸν Θεὸν οὕτ' ἂν ἄλλοτριᾶ τε πάντῃ καὶ θνητῇ φύσει εαυτὸν γνωρίζειν, ἀλλὰ πῃ καὶ οἰκείᾳ. Κοινωνεῖν γὰρ ἂν δέη τὸ γινῶσκον τῷ γινωσκαμένῳ. Τὰ δὲ κοινωνοῦντα καὶ οἰκεῖά πῃ ἀλλήλοισι δέοι ἂν εἶναι. Οὕτ' ἂν ἀϊδιότητος ἐπιθυμίαν ἐνθήμενον τῷ ἀνθρώπῳ, ἔπειτα ἀτελή τε ἂν αὐτὴν καὶ μάταιον ἀπολιπεῖν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο οὐδὲν τῶν μεγάλων καὶ κατὰ

usus sit in morali argumentandi genere, non commendus ille profecto, norunt omnes, qui e criticis formula philosophari solent.

(18) « Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur. » Cic. *De amicis*, c. 4.

φύσιν ἀτελὲς ἂν ἀπολιπεῖν τὸν Θεόν, ἀλλὰ τελεσφόρα **A** τε πάντα ποιεῖν κατὰ τὸ εἶδος, καὶ εἰ τι προσῆκον ἑαυτοῖς πέρα; ἔσασαι ἢ ὡς ἐπιτοπολὺ γοῦν ἀποβαίνοντα. "Ὅστ' ἂν καὶ κατ' ἄμφω τούτω, τὴν τε τοῦ Θεοῦ δόξαν, τὴν τε τῆς ἀιδιότητος ἐπιθυμίαν, ἀδιδιον ἂν τὴν γε ἀνθρωπίνην εἶναι ψυχὴν, ἔτι δὲ κἂν ἀπὸ τῶν αὐθαιρέτων θανάτων τοῦτό τις λογίσαιτο. Οὐδὲν γὰρ τῶν ἀλόγων αὐτὸ (αὐτὴ) φαίνεται κτείνον ἐκ προνοίας; (19). Τῶν δ' ἀνθρώπων εἰσὶν, οἳ ἑαυτοὺς ἀποκτείνουσιν. Εἰ δὲ μηδὲν ἔστιν, ὃ ἂν τοῦ ἑαυτοῦ ὀλέθρου ἐφοίτο, τὰ γὰρ ἄλογα, εἰ καὶ μὴ ἀιδιότητος ἐφέταται διὰ τὸ μὴ συνιέναι τοῦ τοιοῦτου, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ὀλεθρον σπεύδει ἐκόντα εἶναι· οὐκ ἂν οὖν οὐδ' ἡ ψυχὴ ἢ ἀνθρωπίνῃ ἐπὶ τι τοιοῦτον ὥρμη, εἰ γε καὶ αὐτῇ ὀλεθρον φέρειν ἂν ὁ τοῦ σώματος ἔμελλε θάνατος. Ἄλλ' ἐπειδὴν μηκέτ' ἂν ἑαυτῇ λυσι- **B** τελεῖν τὸν μετὰ τοῦ σώματος νομίση βίον, κτείναςα τοῦτο, ἢ καὶ τοῖς κτείνειν ἂν ἐθέλουσι προεμένῃ, ὑπὲρ τοῦ μηδὲν τι τῶν αἰσχροῶν καὶ βλάβῃν ἂν ἑαυτῇ οἰσόντων συγχωρῆσαι, αὐτῇ δηλαδὴ αἰχεται ἀπιρῶσα.

gis spontaneo impetu rueret, si et ipsi interitum corporis occisio esset illatura. Cum vero non jam quidquam utilitatis sibi hanc cum corpore vitam conferre existimaverit, hoc interfecto vel iis qui occidere voluerint projecto, ne quid quod aut pudorem afferat aut nocumentum concedat, ipsa utique abire properat.

Καὶ περὶ μὲν τούτων ἐκ πλειόνων τε καὶ μειζόνων λόγων ἰκανὰ καὶ ταῦτα ἔν γε τῷ παρόντι. Ταύτης δ' ἡμῖν ὑποκειμένης βεβαίας τῆς δόξης, ὡς ἀθάνατος ἡμῶν ἔστιν ἡ ψυχὴ, τὰ τε ἄλλα γενναϊότεροι ἂν καὶ ἀμείνους εἴημεν, καὶ τὰς τοιάδε συμφορὰς ὡς πραότατα ἂν φέροισα.

"Ὅστ', ὦ θεοτάτῃ ἡμῶν ἡγεμῶν, τούτοις τε τοῖς λόγοις, σαυτὸν παραμυθούμενος τὸ πολὺ τῆς ἀθυμίας ἀφαίρει, καὶ ἔτι ἐκείνου λογιζόμενος, ὡς σὲ δεῖ ἤδη πρὸς τοῖς πράγμασι γινόμενον σώζειν τὰ κοινὰ, ἢ δ' ἀθυμία μάλιστα ἂν ἐμποδῶν τῷ τοιοῦτῳ αἰεὶ γίγνοιτο. Ὅρᾳς γὰρ, οἳ ἡμῖν τὰ δεινὰ προκεχώρηκε, καὶ ὡς ἐν μεγάλῳ κινδύνῳ τὰ ἡμέτερά ἐστι, καὶ μεγάλῃς δεῖ τῆς ἐπιμελείας, ὡστ' ἂν σωθῆναι τε καὶ σώζεσθαι. Ἐν δὲ σοὶ τὸ τοιοῦτόν ἐστι, καὶ σοῦ μόνου ἐπιμελουμένου τε ἂν, ὡς δεῖ, ἔπειτα γὰρ ἂν καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, σωζοίμεθα, ἂν καὶ Θεὸς διδῶ· καὶ βῆθουψαντος ἂν μειζῶν ὁ κινδυνός. Λογίζου δὲ, καὶ ὅτι, ἂν τέ τι φαῦλον ἀποσῆ, ὃ μὴ γένοιτο, εἰς σὲ τὸ πλεῖστον τῆς αἰτίας ἅπαντες ἀνοίσωσιν· εἰ τέ τι καὶ σωτῆριον γίγνοιτο, σὺ καὶ τούτου οἴση τὴν δόξαν. Ὡς οὖν αὐτὸς τὴν μεγίστην ἐπ' ἀμφοτέρα δόξαν οἰσόμενος, ἅμα δὲ καὶ Θεῷ τούτο ὀφείλων, ὃς σοὶ τὴν ἡμετέραν τήνδε ἐπίστευσεν ἡγεμονίαν, ἐβρωμενέστερόν τε καὶ ἐπιμελέστερον τῶν κοινῶν πρόστηθι. Καὶ σοὶ Θεὸς διδοίη σώζοντι τὰ κοινὰ ἐπιμελεῖσθαι

(19) Mira sane argumentatio, qua Apostolus quoque utitur: quam nimirum nescio an hodie quis impune — quod non de philosophis, sed de theologis maxime dico — proferre possit. Ac profecto quid ineptius, quam ex eo, quod nonnulli ho-

ox necessitate sibi invicem aliqua ratione cognata esse, neque, postquam immortalitatis desiderium homini Deus ingesserit, illud deinde infectum vanumque destitaturum esse; nec enim ullum aliquid ex iis, quæ magna sunt et secundum naturam, infectum a Deo unquam derelinqui, sed ab eo omnia, ut par est, affectui apta fieri, et si quis est finis ipsi idoneus, semper, aut certe ut plurimum, cum finem assequentia, adeoque haud irritum esse hoc utrumque, eam nempe quæ est de divino numine fidem et immortalitatis appetitum. Et vero immortalatem esse hominis animam, id etiam ex voluntariis mortibus arguere licet. Nullum enim inter irrationalia videas quod seipsum consulto occidat: ex hominibus autem sunt qui seipsos **B** interimunt. Porro si nihil sit quod sibi mortem appetat (ea enim quæ ratione carent animalia, etsi non cupiant immortalitatem propterea quod nihil ea de re intelligant, nunquam tamen ad proprium interitum ultro videntur properare), ex consequenti, neque anima humana ad mortem hujus generis spontaneo impetu rueret, si et ipsi interitum corporis occisio esset illatura.

Cum vero non jam quidquam utilitatis sibi hanc cum corpore vitam conferre existimaverit, hoc interfecto vel iis qui occidere voluerint projecto, ne quid quod aut pudorem afferat aut nocumentum concedat, ipsa utique abire properat.

Et de his quidem ex pluribus et firmioribus argumentis illa impræsentiarum sufficiant. Quam autem nobis suppetat fundatissima hæc opinio immortalis nostram esse animam, et in cæteros generosiores et meliores simus, hasque tales calamitates quam **C** libentissime feramus.

Itaque, divinissime princeps noster, hisce rationibus teipsam solatus nimiam istam meroris partem exue, et illud insuper animo reputa tuam jam esse officii ut totus negotiis intentus rem publicam serves, tristitiam vero quam maximo tali administrationi impedimento esse solere. Vides enim quousque nobis adversa processerint et quanto nostra sint in periculo quantaque opus sit sollicitudine ut salvi et incolumes simus. In te autem hoc totum est teque uno curam gerente quam oportet; te enim reliqui omnes sequentur, et si Deus benignus dederit, salvi erimus: si vero segnius egeris, majus erit periculum. Id quoque recogita, si quid mali acciderit, quod absit, præcipuam causam in te omnes collaturos, et si quid, quod sit, ad salutem contigerit, hujus te gloriam esse reportaturum. Cum igitur præcipua utrinque opinio ad te spectet, simulque illud Deo debeas qui tibi hunc in nos principatum commisit, fac rei communi validius sollicitusque provideas. Detque tibi Deus per tuam

mines, insani plerumque, se ipsi interficiant, immortalitatem animi velle probare? Talia nentiquam curant sui interfectores: nam si curarent, hanc ipsam vitam, in qua futuram mereri docentur, non abjicerent (a).

(a) Confer, si lubet, cl. De Bonald in opere quod inscribitur. *Recherches philosophiques*. Edit.

sollicitudinem commune servant et ea tractant quæ oportet, et ea magna sint opus est et nequaquam levia, non tantum apud nos, sed et apud omnes cæteros homines fama inclarescere.

Α τε ἄν καὶ τῷ, οἷς δεῖ, ἐγγχειρεῖν, δεῖ δὲ μεγάλων τε καὶ οὐδαμῆ φαύλων τῶν πρὸς σωτηρίαν φερόντων, οὐ παρ' ἡμῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις εὐδοκιμεῖν.

ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ

ΚΥΡ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ

ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

ΕΠΙ Τῆ ΒΑΣΙΛΙΣΣῆ ΕΛΕΝῆ Τῆ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝῆ

Τῆ διὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεῖση Ὑπομονῆ μοναχῆ¹.

SAPIENTISSIMI AC DOCTISSIMI

DOMINI

GEORGII GEMISTI

LAUDATIO FUNEBRIS

HELENÆ PALÆOLOGINÆ IMPERATRICIS

QUÆ

Post susceptum sacrum et angelicum habitum

Hypomone monacha dicta est (1).

Imperatorum ducumque nostrorum matris, vix dum vita defunctæ, memoriam oratione digna celebrare opus arduum simul et facile videtur. Paucas easque nobilissimo, ut ipsa, loco natas huic nostræ comparandas invenias, paucas virtutibus ipsi æquiparandas. Fuit Threissa, ex antiqua nobilique et numerosa Thracum gente oriunda. Nec vero furore aliquo incitata ab Euxino ponto in Italiam descendit, sed cum ejusdem linguæ sociis ad oceanum usque et continentem ob frigus fere inhabitabilem incoluit. Fuit autem ille populus ab antiquis inde temporibus nequaquam vilis, sed virilis, et docilis.

πολύ δὲ κάκεινο καὶ τοῦ ἐπιτάδε τοῦ οἴστρου πολλῶ πλέον, καὶ μὲν δὴ οὐδὲ φαύλον ἐκ πάλαιού τὸ ἔθνος, ἀλλ' ἀνδρεῖόν τε ἅμα καὶ τὰς δόξας οὐκ ἁμαθές.

Qui primus Atheniensibus Eleusinia de animæ immortalitate mysteria monstravit, Eumolpus, Thrax erat, et Græci Musarum chororum a Thracibus receperisse feruntur. Igitur gens musarum cultrix a

Τῆ τῶν ἡμετέρων βασιλέων τε καὶ ἡγουμένων μητρὶ τῆ ἀρτι δὴ ἐκ τοῦδε τοῦ βίου οἰχομένη ἀρ' ἢ οὐκ ἄξιον ἐπαινον ἀποδοῦναι, ἢ βῆδιον τὸ τοιοῦτο καὶ τοῦ τυχόντος ἐπαινέτου; Καὶ μὴν οὐ πολλαῖ; ἄν τις αὐτὴν εὐροῖ ὁμοίαν τῶν ἐφ' ὁμοίου σχήματος γεγεννημένων, οὐδ' ὀλίγα τὰ ὑπάρξαντα αὐτῆ τῶν καλῶν. Αὕτη τοίνυν, τὸ μὲν γένος, Θραῖτα ἦν· οἱ δὲ Θραῖκες, παλαιὸν τε τὸ γένος, καὶ εὐγενῶν τοῖς μεγίστοις τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἀριθμούμενον, οὐχ ὅσον ἐντὸς οἴστρου ἀπὸ Εὐξείνου πόντου ἐπ' Ἰταλίαν καθήκει, ἀλλὰ καὶ ὅσον οἴστρου πέραν, τοῖς ἐπιτάδε ἀμόγλωττον ἔστε ἐπ' ὠκεανόν τε τὸν ἐκεῖ νέμεται, καὶ ἤπειρον σχεδόν τι τὴν αἰκίητον διὰ

Ὁ γοῦν τὰς ἐλευσινεῖας τελετὰς Ἀθηναῖος ἐπὶ τῆ τῆς ψυχῆς ἀθανασίᾳ καταστησάμενος Εὐμόλπος, ἀνήρ Θραῖς ἦν, καὶ τὸν γε τῶν Μουσῶν χορὸν Ἑλλη- νες, παρὰ Θρακῶν λέγονται μεμαθηχότες, τιμᾶν.

¹ Ined. Ex cod. Gr. Paris. n. 1760.

(1) Hæc ab altera Helena Palæologina distinguenda est, quæ etiam post susceptum monachalem habitum Hypomone dicta, anno 1474 in mo-

nasterio S. Mauri, Plethone ipso jam e vivis sublato defuncta est. Thomæ Palæologi despote filia erat et eralis Servie conjux. Vide Phrantzam. Edit.

Τὸ δὲ μουσας τιμῶν ἔθνος οὐκ ἄμουςον, οὐδὲ ἀκαί-
 δευτον οὐδὲ γε τὸ ψυχῆς ἀνθρωπίνης τῆ ἀθανασίᾳ
 νομίζον ἀγενές. Τοῦτου τοῦ γένους, ὃ τῆς ἄρτι δὴ
 μετηλλαχίας τὸν βίον βασιλίδος πατὴρ ἦν χώρας τε
 ἀρχῶν οὐ παρὰ Ἀξιὸν ποταμὸν, οὐ τὸ ὕδωρ ἐν ποτα-
 μείων ὑδάτων τοῖς κρατίστοις καὶ ὑγειονοτάτοις
 πίνειν ἐστὶ, καὶ αὐτῆς ἐν ἀνδρῶν τοῖς ἀνδρειοτάτοις
 καὶ δικαιοτάτοις τυγχάνων, καὶ τὰ γε πρὸς τοὺς
 φίλους πιστότατος. Τοιούτου δὲ πατρὸς γενοῦσα ἡ
 τῶν ἡμετέρων βασιλέων τε καὶ ἡγεμόνων αὐτῆ
 μήτηρ, τῷ τούτων πατρὶ ἐγγήματο πολλῶν κρείττονι
 τῆν τε ἀξίαν τύχην ἢ κατὰ τοὺς ἑαυτῆς γονέας καὶ
 αὐτῷ τε καλῶν κάγαθῶν βασιλεῖ, καὶ οὐκ ὀλίγων
 τοιούτων βασιλέων ἀπογόνῳ βασιλεύοντι τε τοῦ
 ἡμετέρου τούτου τοῦ Ῥωμαίων γένους, οὐ περὶ τῆς
 γάλαι εὐτυχίας τε ἅμα καὶ ἐς πλείω διακεκριμένη
 πίνει, ἡμῶν μὲν κρείττων, ἐκείνου δὲ τι πάνυ λει-
 πομένη. Οὐκ ἐστὶν αὐδ οὐ καὶ τοῦτο νομίζει. Οὐ
 γὰρ ἀξιώσει τις τῶν τοῦ Θεοῦ ἔργων τὸ κράτιστον
 ἡμᾶς τε εἶναι, ταύτας δὴ τὰς ἡμῶν κρείττους φύσεις
 οὐδεὶς ὅστις οὐ νοῦς ἂν φαίη εἶναι ἢ καὶ ψυχῆς
 τινος; τῶν ἡμετέρων κρείττους· εἰ δὲ τοιαῦται
 ἐκείναι φύσεις, τί ἂν ἄλλο αὐτῶν τὸ κυριώτατον εἴη
 ἔργον καὶ πρᾶξις ἢ ἡ τῶν ὄντων θεωρία, καὶ ἐπ'
 αὐτῇ ἢ τοῦ τῶν ὄλων Δημιουργοῦ ἔννοια, ἥς τοῖς
 τυγχάνειν πεφυκόσιν, οὐδεμία τις ἂν ἄλλη γένοιτο
 κρείττων πρᾶξις οὐδὲ μακαριώτερα, ἥς καὶ ἀνθρω-
 πος πρὸς τῇ ἄλλῃ τῶν ὄντων θεωρίᾳ, καὶ ταύτης
 δῆλός ἐστι τυγχάνων. Οὐκοῦν οὐ μόνον τοῖς θηρίων
 ἔργοις κοινωνοὶ ἂν ἀνθρώπων καὶ τὰ θηρία πράττοι,
 ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν κρείττων ἡμῶν γενῶν εἰ τῆς
 αὐτῆς αὐτοῖς θεωρίας ἐς δύναμιν καὶ αὐτὸς ἄπτεται,
 τὰ δὲ κοινωνοῦντα τοῖς ἔργοις, καὶ ταῖς οὐσίαις
 ἀνάγκη κοινωνεῖν. Ἀνάλογον γὰρ δεῖ ἔχειν οὐσίας
 τε ἔργοις, καὶ ἔργα οὐσίαις, ὡσπερ οὖν τι; τοῖς
 θηρίων ἔργοις κοινωνοῦντα ἀνθρώπων ὄρων, οὐσίαν
 τῇ θηρίων παραπλήσιαν τίθεται αὐτὸν κερτῆσθαι,
 καλῶς ἀξίων καὶ τοῖς τῶν κρείττων ἡμῶν γενῶν
 κοινωνοῦντα ὄρων ἔργοις καὶ οὐσίαν παραπλήσιαν
 τῇ ἐκείνων ἔχει ἀξιοῦτω, ὡς οὐχ ὁλόν τε ὄν μὴ οὐκ
 ἀπὸ παραπλήσιων τῆς οὐσίας παραπλήσια καὶ τὰ
 ἔργα εἶναι, καὶ ἐκ δυοῖν οὐσίαν τὸν ἀνθρώπων νομι-
 ζέτω συντεθεῖσθαι, τῆς μὲν θείας τινός, τῆς δὲ
 θηριώδους, καὶ ταύτης μὲν θνητῆς, τῆς δὲ θείας
 ἡμῶν ἀθάνατου, εἰ γε καὶ ἡ τῶν κρείττων ἡμῶν
 γενῶν ἀθάνατος· οὐδὲ μὴ γὰρ ἂν εὐλογον εἴη, ἀκρως
 ἀγαθῶν ὄντα τὸν Θεὸν καὶ φθόνου ἔξω παντὸς μὴ οὐ
 πρὸς τοῖς ἄλλοις τι ἀθανάτους τὰς ἐγγυτέρω ἑαυτοῦ οὐσίας
 παραγαγεῖν· εἰ δ' ἐκείναι ἀθάνατοι καὶ
 ἡμῶν ὅσον τῆς οὐσίας αὐταῖς παραπλήσιον, ἀθάνατον
 εἴη· ἐπεὶ οὐδ' ἂν ποτε γένοιτο ὀνητὸν ἀθανάτων παρα-
 πλήσιον οὐδ' ἐφ' ὅσονοῦν, τὸ πεπερατμένην γε ἔχον τὴν
 τοῦ εἶναι δύναμιν καὶ ἐπιλείπουσαν, τῷ ἀνεπίλειπτον
 ἔχοντι καὶ ἀπειρον· καὶ μὲν δὴ καὶ οἱ αὐτοὶ αὐτοὺς ἀποκτινύ-
 ντες εἴτε ἀρετῆς περίεργον ἂν εἴη λέγειν
 παμπόλλων εἰδῶτων· ἀλλὰ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐν τῷ
 παρόντι οὐ φορτικόν, ὅτι πολλῶν πολιτειῶν τε καὶ
 βασιλείων γενοῦσιν ἐν παντὶ τῷ ἐν μνήμῃ χρόνῳ
 χαλεπὸν ἐστὶν εὐρεῖν, ὅπου ἀρετῆ τε καὶ εὐτυχία
 ἐπ' αὐτὸ συνέληλυθέτην, ὡς ἐν τῇ γάλαι Ῥωμαίων
 πολιτείᾳ, ἅμα δὲ καὶ ἐπὶ πολὺ τοῦ χρόνου διαρκέσαν.

A musis nequaquam aliena erat animumque ob insi-
 tam immortalitatem plurimi faciebat. Imperatricis
 autem nostræ quæ nunc maxime emortua est,
 pater regionem non vilem prope Axium flumen
 regebat, cujus aqua potabilissima eadem et salu-
 berrima censetur. Rex ipse fortissimus et justissi-
 mus virorum et erga amicos fidissimus fuit. Talis
 igitur parentis filia imperatorum ac ducum no-
 strorum mater, horum genitori nupserat qui gene-
 ris nobilitate et fortunæ opibus multo clarior ut
 et virtutum gloria in Romæorum populo excelebat,
 quamvis inferiori ipsa loco oriunda esset, id quod
 inter omnes constat. Quicumque enim hominem
 præstantissimum Creatoris opus existimat, minime
 animas aliquas nostris meliores esse negabit. Quod
 si ita est, quid antiquius esse potest quam opinio
 quæ ex rerum creaturarum consideratione oritur, et
 sine quem universi conditor sibi proposuit, quo nihil
 melius, nil beatius cogitari potest, et cujus homo
 ipse manifeste particeps est. Igitur non tantum ut
 cætera animalia operaretur homo, sed nobilissimo-
 rum simul penes nos generum exemplum in ope-
 rando et cum aliis subsistendo sequeretur. Relati-
 onem enim certam intercedere oportet inter
 existentiam et agendi facultatem et vice versa.
 Quod si quis hominem qua bestiam considerat,
 bestialem sane ei naturam esse fatebitur, nec ta-
 men melioris eum naturæ compositem negabit, nec
 mirabitur quod opera naturæ suæ congrua facit.
 C Duas enim homini essentias inesse sibi persuadedit,
 divinam immortalemque, et bestialem eamque
 mortalem. Cogitari enim nunquam potest Deum
 infinite bonum et extra omnem invidiam positum,
 non partem aliquam divinæ naturæ mortalibus,
 immortalitatem scilicet, indidisse. Nunquam certe
 quod mortale est immortalitatem nanciscetur ob
 limites] naturæ humanæ positos, qui nos perfectos
 esse non sinunt, etsi nos ipsos propter causam
 aliquam aut sine causa interimamus, qua de re
 nunc loqui superfluum esset coram tot viris ejus
 laud ignaris. Nunc vero ejus rei mentionem facere
 haud fastidiosum erit, siquidem ex tot quæ quon-
 dam florere civitatibus difficile invenias alteram,
 in qua virtus et fortuna feliciori quam apud

D Romæos unione gaudebant ac diutius flourerunt.

Uic nostræ quidem imperatrici felici casu obti-
 git ut bonis iisque nobilibus procreata parenti-
 bus Romæorum imperatori genere nobiliori nato
 nuberet; qui patri defuncto successit, inque regno
 suo cum varia fortuna luctans invasiones Bar-
 barorum ac obsessiones urbium expertus est non

paucas, inter quas longam diramque initio regni A ejus, qua urbs nostra expugnabatur; in quo rerum discriminae imperatrix fortunae vicissitudinem firmo tulit animo, et in utraque fortuna mentis aequitatem conservavit, nec fracta rebus adversis, nec secundis tumefacta, tempori prudenter inserviens. Ingenii enim acuminis plura quam muliebri gaudebat, non minus prudens quam ipsa Penelope. Justitiam vero eam extremam coluisse quis dubitat ubi audiverit nunquam eam aut viro aut mulieri malum intentasse, bona autem in multis malisque contulisse. Id vero ante omnia ei contigit multos cosque bonos filios in lucem edidisse; inter quos imperatores et duces, qui secundum ab imperatore locum occupantes concorditer, et si quando discordiae locus esset, quod inter ejusdem potestatis socios fieri solet, semper tamen lites sine ira sunt diremptae.

ὑπῆρξε τὸ πολλῶν καὶ ἀγαθῶν παίδων μητέρα γαγονοῖαν καὶ τῶν μὲν αὐτῶν βασιλείων, τῶν δ' ἡγεμόνων τε ἄλλως, καὶ δευτερεῖα τῆς βασιλείας ἐσχηκότων, πάντας ἐφορᾷ τὰ μὲν πολλὰ, ὁμοιοητικῶς ἔχοντας ἀλλήλων. Εἰδέποτε καὶ διενεχθῆναι τι συνέθη ἐς μηδὲν ἀντήκεστον ἐξεννεγεμένους, οἷα γίνεσθαι φιλεῖ τοῖς πολλοῖς τῶν ἐπὶ τῶν ὁμοίων δυναστεῶν καθεστηκότων, ἀλλ' ὡσπερ ἀψοφητὶ τὰς διαφορὰς κατελελυκότας.

Sic igitur fortunata nostra imperatrix omni indolis bonae laude cumulata, haec haud praematura aetate decesserit, aegre tamen ejus obitum ferimus; nam ita a natura comparati quotquot mortales sumus, ut rerum vicissitudines ac discrimina aegro animo sustineamus, quia charorum caritum absentiam valde desideramus et luctui indulgemus. Oportet enim ita de nostrorum nostraque ipsorum morte cogitemus: meliorem aliquem et praestantiorem nobis locum reservari et existentiam nostram non una cum morte finire. Execrabilis enim est doctrina eorum qui mortem supremam malum esse credunt, ita ut qui illam sectantur; privati aut civitates, in errore ac miseria versentur. Huc accedit quod falsissima esse invenitur, et homines meliores reddere nunquam poterit. Quo enim pacto, quod falsum est, virtutem, et quod verum, vitia ingenerare possit? Nec porro similitudinem spectans quae inter nos et animalia intercedit, essentiam nostram bestiarum naturae similem fingas; sed superius illud quod nobis ingenitum est, intuens, persuasum habeto, alteram eamque diviniorem nobis et minime bestialem inesse naturam. Scito enim Deum aliquem universi creatorem omnibus rebus pro infinita sua bonitate praesidere, nec quemquam esse cui aut meditando aut ab aliis id discendo non credat nisi in ultimam lapsus sit morum perversitatem. Nemo etiam dubitabit quin sit aliqua nos inter et illum natura nobis superior, Deo autem inferior. Duas enim homo gerit naturas, unam immortalem, alteram mortalem; nec est causa in ruinam sese ipsum praecipitandi, imo esse et conservari cum oportet. Igitur si homo se ipse occiderit, partem sui mortalem occidit, neque vero immortalem, parum refert, qua de causa id fecerit, et de qua hic loquendi non est tempus nec locus. Scimus.

καὶ τῶν ἐναντίων διὰ τὰς ὑπὸ τῶν Βαρβάρων πολιορκίας, δεινὰς τε καὶ χαλεπὰς γεγονυίας· καὶ μάλιστα τὴν μετ' οὐ πολὺ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας, ὅτε περ καὶ μακροτάτῃ καὶ δεινοτάτῃ τῇ πόλει ἡμῶν ἡ πολιορκία ἐγγόνει, ἀλλ' ἡ βασιλεὺς αὕτη, ὡς μετριώτατα ἐφαίνετο ἀμφοτέρας φέρουσα δι' ἀρετὴν τὰς τύχας, οὐτ' ἐν ταῖς δυστυχίαις ταπεινουμένη, οὐτ' ἐν ταῖς εὐτυχίαις χαινουμένη· ἀλλὰ τὸ πρέπον ἐν τοῖς καιροῖς ἐκατέροις διασώζουσα· τὴν τε γὰρ σὺνεσι καὶ ἅμα γενναϊότητα, κρείττων ἢ κατὰ γυναῖκα ἦν, τὴν τε σωφροσύνην οὐ χείρων· Πηνελόπης, τὴν δὲ δικαιοσύνην, πῶς οὐ τέλειαν ἐσχηκυῖα ἦν ἴσμεν, κακὸν μὲν οὐδένα οὐτ' ἀνδρῶν, οὐτε γυναικῶν πώποτε ἐργασαμένην, ἀγαθὴ δὲ πολλοὺς τε καὶ πολλὰς, καὶ τὶς δικαιοσύνης ἕτερος ὄρος κυριώτερος ἢ τὸ κακὸν μὲν μηδένα πώποτε ἐργασσάσθαι ἐκόντα εἶναι, ἀγαθὰ δὲ συγχούς, ἐκείνο δὲ πρὸς πολλοῖς ἄλλοις εὐτυχέσιν, εὐτυχέστατον αὐτῇ

Αὕτη ἡ οὕτω μὲν καλὴ κἀγαθὴ τὴν ψυχὴν, οὕτω δὲ τὴν τύχην εὐτυχῆς τοῖς πλείστοις ἐν ἡλικίᾳ οὐκ ἄνθρω· ἐκ τοῦ τῆδε νῦν οὐχ ἄτα βίου, καὶ ἐνεργεῖν μὲν ἀληγῆ τὸ γηγόνος οὐ ῥάδιον, ἐπεὶ πεφύκαμέν γε καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐνθάδε ἀλλήλων διαστάσεις καὶ ἀποδημίας καὶ μάλιστα αὐτῶν τὰς μακροτέρας ἐσεσθαι δοκούσας, οὐκ ἀνάληγῆ φέρειν οἱ ἄνθρωποι, ἅτε καὶ ἡδόμενοι μᾶλλον τῷ ἐγγύθεν τοῖς φιλουμένοις συνεῖναι. "Ὅστ' ἂν εἰκότως καὶ ἐπὶ ταῖς ἀλλήλων διαστάσεσιν ἀλεγῆν, χρῆ δὲ εἰ καὶ περὶ τῶν τελευτῶν τῶν τε οἰκείων καὶ φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν οὕτω διανοεῖσθαι, ὡς ἀποδημιῶν τοῦ ἀμείνωνός τε καὶ κυριωτέρου ἡμῶν οὐσῶν ἐς θάνατον αὐτῷ προσήκοντα χωρὸν, ἀλλ' οὐ τοῦ παντὸς ὁλέθρων. Δεινὸν γὰρ τὸ δόγμα, τὸ τοῦ παντὸς ἡμῶν ὁλεθρὸν τὸν θάνατον εἶναι, καὶ οἷς ἂν ἐγγίγνηται, καὶ ἰδιώταις καὶ πόλεσι, φαυλοτέρους καὶ ἀγενεστέρους τῷ ἐναντιῷ δόγματι χρωμένων ποιεῖ, ἔπειτα δὲ καὶ ψευδὲς καὶ πρῶτον μὲν τοῦτω αὐτῷ δήλον ὡς ψευδὲς τῷ χείρους τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖν τῶν τῷ ἐναντίῳ δόγματι χρωμένων. Οὐ γὰρ εἰκότως, τὸ μὲν ψευδὲς δόγμα, βελτίους τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δ' ἀληθὲς χείρους ποιεῖν, ἀλλὰ τῷ ὄντι, τὸ μὲν χείρους τοὺς ἀνθρώπους ποιοῦν τοῦτ' ἐστὶ καὶ τὸ ψευδὲς, τὸ δὲ βελτίους, ἀλλήθες. "Ἐπειτα μὴ πρὸς τὴν τῶν θηρίων ἡμῶν μόνον ὄρων κοινωνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν τῇ τῶν θηρίων παραπλησίαν οἰεσθαι ἡμᾶς ἔχειν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ἑτέρας ἡμῶν πράξεις τὰς θειοτέρας ἀποβλέπων, ἡγεῖσθαι καὶ τίνα ἡμῖν ἐνεῖναι οὐσίαν ἑτέραν, πολὺ τῆς θηρίων ταύτης θειοτέραν· ἔχει γὰρ ὠδὶ. Θεὸν μὲν τίνα ἕνα τοῖς ἄλλοις ἐφροσᾶναι, δημιουργόν τε αὐτῶν ὄντα, καὶ παραγωγόν, καὶ τοῦτον ἄκρω ἀγαθόν εἶναι, οὐδεὶς ὄστις οὐ νομεῖ, ἢ αὐτὸς ἐννοήσας, ἢ τῶν ὄντων ἀξιούτων ἀκούων, εἰ μὴ σφόδρα τις διεφθέρῃ τὴν διάνοιαν, οὐδ' ὡς τούτου καὶ ἡμῶν μεταξὺ εἴη τις ἂν καὶ ἄλλη φύσις, εἴτε δὴ μία τῷ

γάνει, εἴτε καὶ δὴ εὐλόγως τοῦτο δρῶντες, εἴτε μὴ, οὐδὲν γὰρ ἂν διαφέρει τὸ τοιοῦτο πρὸς τὸ βουλόμεθα ἐνδειξασθαι δηλώσειαν· ὡς ἐκ δυοῖν ὁ ἄνθρωπος σύνθετός ἐστιν οὐσίαι, καὶ τῆς μὲν ἀθανάτου, τῆς δὲ θνητῆς, οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὁ αὐτὸ ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ βλεθρον πέφυκεν ἔρμην, ἀλλ' ἅπαντα τοῦ εἶναι τε καὶ σώζεσθαι, κατὰ δυνάμιν γε οὐ μεθίεται· οὐκ ἂν οὖν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς αὐτὸν ἀποκτείνῃ, τῷ θνητῷ, αὐτὸ τὸ θνητὸν κνεῖνοι, ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ ἀθάνατον τὸ θνητὸν ἐκτὸς τῶνδε καὶ τῶν τοιούτων λογισμῶν, ὧν οὐ πάντων ἐν τῷ παρόντι διεξιέναι κειρὸς· καὶ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν τὰ παλαιότατα τε τῶν ἐν μνήμῃ καὶ εὐδοκιμώτατα, ἀθανάτους ὁμῶν τῆς ψυχᾶς νενομιχότα ἴσμεν Ἑληνας, Κελτοὺς, Ἰρκανοὺς, Θρᾶκας, Ἑλληνας, Ῥωμαίους, Αἰγυπτίους, Μήδους, Ἰνδοὺς, τῶν τε ἄλλων ὅτι μὴ ἀδόκιμον τῶν ἐν ἀνθρώποις. Εἰκότως οὖν καὶ ἡμεῖς ἀποδημίαν τοῦ κυριωτέρου ἡμῶν ἐς δὴ τινα αὐτῷ προήκοντα χώρον, καὶ τῶν οἰκείων καὶ φίλων, ἡμῶν τε αὐτῶν τελευτᾶς, ἐφαμεν εἶναι, ἐπὶ τῆ τινὰ χρόνον ἀλλήλων καὶ οὐκ ἐς ἀεὶ εἰσάσασιν, ὥστ' ἂν καὶ εὐπαρκευθῆταις ἔχειν δεῖν πρὸς τὰ τοιαῦτα πάντα ἄνδρα, καὶ μὴ μεγίστας συμφορῶν κέσθαι τῆς τῶν οἰκείων τελευτᾶς καὶ μάλιστα οἷς δι' ἀρετὴν τε καὶ βίον ὀρθὸν ἀγαθῆς καὶ τῆς ἐκεῖσε ἀφίξεως τεύξεσθαι ἐλπίς ἐστίν· οἷα καὶ περὶ τῆς ἀρτι ἐνθένδε οἰχομένης ταύτης βασιλίδος ἐλπίζειν ἐστίν, οὕτω μὲν ἀρετῇ κεκοσμημένης, οὕτω δὲ καλῶς βεβιωκυίας, ὡς ἀπαντες ἴσμεν· οὐ γὰρ οὐδὲ τοῦτο ἐστὶν ὑπολαβεῖν οὐδ' ὄν τινα τῶν καὶ σμικρῶν νοῦν ἐχόντων· ὡς οὐκ ἀμεινῶν μὲν τοὺς ἀγαθοὺς κἀκαί ἐστι τυγχάνειν τῶν γε ἀθλῶν χειρῶν δὲ τοὺς μοχθηροὺς, τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης τε καὶ ἀπαρτρέπτου δικαστοῦ πιστευμένου.

A porro quod populi antiquissimi ac celeberrimi aemae immortalitatem professi sunt, ut Iberes, Celti, Hyrcani, Thraces, Græci, Romani, Ægyptii, Medi, Indi et quicunque inter homines famam sunt assecuti. Igitur nos quoque meliorem nostri partem ut et cognatorum atque amicorum post mortem in locum aliquem congruentem credimus abiisse ea lege, ut per tempus aliquod, non in æternum separati vivant. Quare de hisce non desperare debemus, sed bene sperare fore ut, propter virtutem suam, bonam, ino meliorem ibi vitam acturi sint. Hæc eadem igitur in hanc, cujus mortem lugemus, augustam feminam cadere credendum est. Omnes optime cognitam habemus sanctam ejus vitam, et nemo, nisi prorsus amens, dubitat, quin boni post mortem meliorem vitam assecuti præmiis, inali pœnis afficiantur. Deus enim iudex justissimus idem et æquissimus recte creditur.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ

NOMΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΗ.

PLETHONIS

LIBER DE LEGIBUS.

Ἡ βίβλος ἦδε περιέχει Θεολογίαν μὲν τὴν κατὰ Ζωροάστρην τε καὶ Πλάτωνα, ὀνομαζομένων τῶν διὰ φιλοσοφίας ἀναγνωριζομένων θεῶν τοῖς πατρίοις τοῖς Ἑλλησι θεῶν ὀνόμασιν, ἐλκομένους ἐκάστοις ἐκ τοῦ οὐ πάνυ τοι συμφυῶς φιλοσοφίας, διὰ τὰς ὑπὸ τῶν ποιητῶν διαστροφάς, ἐπὶ τὸ ὡς μάλιστα δὴ φιλοσοφία συνψῶν· Ἡθικά κατὰ τε τοὺς αὐτοὺς σοφοὺς καὶ ἔτι μὴν τοὺς Στωϊκοὺς· Πολιτείαν δὲ Λακωνικὴν, ἀφηρημένου μὲν αὐτῆς τοῦ ἄγαν τῆς σκληραγωγίας καὶ τοῖς γε πολλοῖς οὐκ εὐπαραδέκτου, προστιθεμένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ἄρχουσι μάλιστα φιλοσοφίας, τοῦ κρατίστου δὴ τούτου τῶν Πλατωνικῶν πολιτευμάτων· ἀγιστείας εὐσταθείας, καὶ οὐτε περιέργους, οὐδ' αὐ τοῦ δέαντος· ἐκλιπέεις· Φυσικὰ δὲ δὴ κατὰ Ἀριστοτέλην τὰ πολλά. Ἀπτεται δὲ πῶς ἡ βίβλος καὶ λογικῶν ἀρχῶν, ἀρχαιολογίας τε Ἑλληνικῆς, καὶ πῃ καὶ ὕγιεινῆς διαίτης.

Liber continet theologiam, dogmatibus Zoroastris et Platonis conformem, cum in ea recenseantur dii qui per philosophiam innotescunt, patriis Græcorum eorum nominibus, singulis ex iis quæ non adeo ob poetarum discordes sententias, seu tergiversationes conformantur, ad quam conformissimum philosophiæ genus reductis. Moralia secundum hos eosdem sapientes, nec non Stoicos; rempublicam vero Laconicam, dempta tamen ex ea nimium severa ac aspera institutione, nec a multis probata, adjecta, quæ apud principes in pretio est philosophia, potissima nempe inter alias, quæ Platonis reipublicæ administrationibus constat: bene comptas sacrarum cæremonias non nimis curiosas, neque in necessariis deficientes. Naturalia pleraque ex sententia Aristotelis. Delibat etiam quodammodo liber et principia quæ a ratione non absunt, antiquitates Græcorum, et in quibusdam dictam salubrem.

ΠΙΝΑΞ

ΤΗΣ

ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΝΟΣ ΝΟΜΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ.

- ΑΙ τοῦ πρώτου βιβλίου ὑποθέσεις.*
- α'. Περὶ διαφορᾶς τῶν περὶ τῶν μαγίστων ἀνθρώπων δοξῶν.
- β'. Περὶ ἡγεμόνων τῶν βελτίστων λόγων.
- γ'. Περὶ τοῖν δυοῖν ἐναντίοις λόγοις, τοῦ τε Πρωταγορείου καὶ τοῦ Πυθωνείου.
- δ'. Ἐς θεοὺς τοὺς λογίους εὐχή.
- ε'. Κοινὰ περὶ θεῶν δόγματα.
- ς'. Περὶ Διδῶς τοῦ βασιλέως.
- ζ'. Περὶ θεῶν τῶν ὑπερουρανίων.
- η'. Περὶ θεῶν τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ.
- θ'. Περὶ τῆς τῶν θεῶν συμπάντων ἀδιότητος.
- ι'. Περὶ τῆς Ποσειδῶνός τε καὶ τῶν ἄλλων ὑπερουρανίων θεῶν γενέσεως.
- ια'. Περὶ τῆς τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ τοῦδε ἀθανάτων γενέσεως.
- ιβ'. Περὶ τῆς τῶν θνητῶν γενέσεως.
- ιγ'. Περὶ ἀνθρώπου γενέσεως.
- ιδ'. Περὶ τῆς ἐπ' ἀμφοτέρα ἀνθρώπου τοτὲ μὲν ἀμείνονος, τοτὲ δὲ χείρονος διαθέσεως.
- ιε'. Περὶ τῆς αὐτῆς τῶν καθεστῶτων μονῆς.
- ισ'. Περὶ τῆς τοῦ ἥθους ἀρίστης καταστάσεως.
- ις'. Περὶ οἰκείας καταστάσεως.
- ιη'. Περὶ κληρονομιῶν.
- ιβ'. Περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συμβολῶν.
- κ'. Περὶ πολιτείας.
- κα'. Περὶ θεῶν θεραπείας.
- κβ'. Περὶ ἱερέων καὶ βίου αὐτῶν.
- κγ'. Περὶ καθαρμῶν.
- κδ'. Περὶ δικῶν.
- κε'. Περὶ ταφῆς.
- κς'. Περὶ θεραπείας τῶν οἰχομένων.
- κς'. Περὶ τοῦ ἐκ τῶνδε ἂν των νόμων περιγινομένου ἀγαθοῦ.
- κη'. Διαίρεσις τοῦ ἔντος.
- κθ'. Περὶ διαφορᾶς αἰτίων.
- λ'. Περὶ ἀνάγκης τῶν αἰτίων.
- λα'. Περὶ ὀνομάτων τῶν πρεσβυτάτων θεῶν.
- ΑΙ τοῦ β' βιβλίου ὑποθέσεις.*
- α'. Περὶ κριτηρίου τοῦ ἐπὶ τὴν τῶν προκειμένων σκέψιν.
- β'. Πρόληψις ἐννοιῶν κοινῶν.
- γ'. Ὡς εἰσὶ θεοί.
- δ'. Περὶ προνοίας θεῶν.
- ε'. Ὡς οὐ κακῶν οἱ θεοὶ αἴτιοι.
- ς'. Περὶ εἰμαρμένης.
- ζ'. Περὶ πλήθους τῶν θεῶν.
- η'. Περὶ διαφορᾶς τῶν τῶν θεῶν γενῶν.
- Α θ'. Περὶ τῆς κατὰ Κούρητας θεοσεβείας.
- ι'. Περὶ θεῶν τῶν τε ἑπτὰ πρεσβυτάτων καὶ τῶν ἄλλων ὑπερουρανίων.
- ια'. Περὶ τῆς τῶν ἐντὸς οὐρανοῦ θεῶν γενέσεως.
- ιβ'. Κοινή τις ἀπόδειξις τῶν τῆς ψυχῆς τριῶν εἰδῶν.
- ιγ'. Περὶ τῶν τῶν ἀστρων εἰδῶν.
- ιδ'. Περὶ τῶν τῶν ἑπτὰ ἀστέρων δυνάμεων.
- ιε'. Περὶ τῶν τῶν ἀστέρων ἰδίων φορῶν.
- ισ'. Περὶ τῆς κοινῆς ἀστρων τε καὶ τοῦ παντὸς αἰθέρος περιφορᾶς.
- ις'. Περὶ τῆς τῶν ἀστρων ψυχῆς.
- ιη'. Ὡς εἰσὶ δαίμονες.
- ιβ'. Ὡς οὐ πονηροὶ οἱ δαίμονες εἰσιν.
- κ'. Ἐλεγχοὶ τῶν κατὰ δαιμόνων διαβολῶν.
- Β κα'. Περὶ δαιμόνων διαφορᾶς.
- κβ'. Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς τῆς ἀνθρωπίνης.
- κγ'. Περὶ τῆς τῶν θνητῶν δημιουργίας.
- κδ'. Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου θνητοῦ δημιουργίας.
- κε'. Περὶ αἰσθησίων τε καὶ τῶν καθ' ἑκάστας.
- κς'. Περὶ τῶν τῶν θηρίων ἐνοις κατὰ λόγον δρωμένων.
- κς'. Περὶ τῆς τοῦ παντὸς ἀδιότητος.
- ΑΙ τοῦ γ' βιβλίου ὑποθέσεις.*
- α'. Ἀνάληψις τοῦ περὶ εἰμαρμένης λόγου.
- β'. Ἀνάληψις τοῦ περὶ ψυχῆς ἀνθρωπίνης ἀθανασίας λόγου.
- γ'. Περὶ τέλους τοῦ βίου.
- δ'. Περὶ φρονήσεως τε καὶ τῶν φρονήσεως εἰδῶν.
- Ε ε'. Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς.
- ς'. Περὶ τῆς πολιτείας σχήματος
- ζ'. Περὶ ἀνδρείας.
- η'. Περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, διὰ μέσης τῆς περὶ ἀνδρείας ὑποθέσεως.
- θ'. Περὶ εἰδῶν ἀνδρείας.
- ι'. Περὶ σωφροσύνης.
- ια'. Περὶ μέτρου τε καὶ συμμετρίας.
- ιβ'. Περὶ εἰδῶν σωφροσύνης.
- ιγ'. Περὶ δυνάμεως, διὰ μέσης τῆς περὶ εἰδῶν σωφροσύνης ὑποθέσεως.
- ιδ'. Περὶ τῆς τῶν γονέων ἐκγόνοις οὐ μίξεως.
- ιε'. Περὶ θεῶν γενέσεως, διὰ μέσης τῆς περὶ γονέων ἐκγόνοις οὐ μίξεως ὑποθέσεως.
- ισ'. Περὶ τῆς ἐνὶ ἀνδρὶ γυναικῶν πλείονων συνουκίσεως.
- Δ ις'. Περὶ τῆς κοινῶν γυναικῶν χρήσεως.
- ιη'. Περὶ κρεῶν ἐδωδῆς.
- ιβ'. Περὶ μιᾶς τῆς ἐν οἰκίᾳ τῇ αὐτῇ κτίσεως.

- κ'. Περὶ τῆς παρὰ τὰς τελευταίας ἐκάστων οὐκ οἰκοφθορίας.
 κα'. Περὶ σχέσεως.
 κβ'. Περὶ Διὸς, ὡς οὐδὲ λόγῳ διάκρισις τις ἐν αὐτῷ ἐστίν.
 κγ'. Περὶ τοῦ παντὸς, ὡς πλεοναχῆ ἐστίν ἔν.
 κδ'. Περὶ ἀγαθῶν διαφορᾶς.
 κε'. Περὶ δικαιοσύνης.
 κς'. Περὶ εἰδῶν δικαιοσύνης.
 κζ'. Ἀρετῆς εἰδῶν σύγκρισις.
 κη'. Περὶ κακίας τρόπων.
 κθ'. Περὶ τοῦ ἐν δωραῖς πρέποντος.
 λ'. Περὶ τῶν ἐς τὸ κοινὸν ταμειῶν εἰσφορῶν.

- Α λα'. Περὶ δικῶν.
 λβ'. Περὶ τῶν τῶν θεῶν ὀνομάτων.
 λγ'. Περὶ προσευχῆς.
 λδ'. Ἐς θεοὺς προσήρσεις.
 λε'. Ὑμνοὶ ἐς θεοὺς.
 λς'. Προσῆρσέων τε καὶ ὕμνων χρήσεως διάταξις.
 λζ'. Τίσι τῶν θεῶν τίνα θυτέα.
 λη'. Ἐπὶ τίσι πράξεισι, τίσι τε θεῶν καὶ ὄπω; θυτέα.
 λθ'. Ὅπως ἔχουσι τῶν θυσιῶν μεταληπτεα.
 μ'. Περὶ ἀκριθείας τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς.
 μα'. Κατὰ τίνων εὐκτεα τοῖς θεοῖς.
 μβ'. Περὶ μαντειῶν.
 μγ'. Ἐπινομίς.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ ΠΕΡΙ ΕΙΜΑΡΜΕΝΗΣ.

Πότερα δὲ ὠρίσται τε καὶ εἰμαρται ἅπαντα τὰ μέλλοντα, ἢ ἐστίν· ἢ οὐδ' ὠρίσται αὐτῶν, ἀλλ' ἀορίστως τε δὴ καὶ ἀτάκτως χωρεῖ, καὶ οὕτως ὄπω; ἂν τύχοι; Ἀηλαδὴ ὅτι ὠρίσται ἅπαντα. Εἰ γὰρ ὅτι οὐκ οὐκ ὠρισμένως γίνονται τῶν γιγνομένων, ἦτοι ἀνευ τοῦ αἰτίου γεγονὸς ἐστίν, καὶ τί ἐστίν τῶν γιγνομένων τὴν γένεσιν ἀνευ αἰτίου ἐσχηκός· ἢ οὐκ ὠρισμένως αὐτῆ, οὐδὲ σὺν ἀνάγκῃ τὸ αἴτιον ἀπεργάσεται, καὶ τί ἐστίν τῶν αἰτίων, οὐκ ἀνάγκῃ, οὐδ' ὠρισμένως δεδρακόσ; τι ὦν ἂν δρῶσ; οἶν οὐδέτερα δυνατά. Πολὺ δ' ἐστὶ μᾶλλον ἀδύνατον, εἰ τοὺς θεοὺς τις λέγει μεταβάλλεσθαι τε περὶ τὰ σφίσιν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἐγνωσμένα, καὶ ἕτερ' ἄττα, πρ' ἃ ἐμέλλησαν ἀποτελεῖν, εἶτε ὑπ' ἀνθρώπων λιταῖς ἢ τίσι δώροις παραπεισομένους, εἶτε δὴ καὶ ἄλλως γέ πως αὐτὸ πάσχοντας. Κινδυνεύουσι γὰρ οἱ περὶ τῶν ἐσομένων ἀνάγκῃν τε καὶ εἰμαρμένην ἀναιροῦντες, ἢ καὶ τῆς προνοίας ὄλωσ; τῶν τῆδε ἐκβάλλειν τοὺς θεοὺς, ἢ καὶ τὴν τῶν χειρόνων αὐτοῖς αἰτίαν ἀντὶ τῶν ἐκ τῶν δυνατῶν βελτίστων περιάπτειν, ἀμήχανον δν, μὴ οὐ θάτερα ἀεὶ, ἦτοι τὰ πρότερον ἢ ὕστερον αὐτοῖς ἐγνωσμένα, χεῖρω τῶν ἐτέρων εἶναι· ὥστε τοῖν δυοῖν ἂν τοῦτοι ἀσεδημάτοις θάτερῳ πάντως τοὺς τὴν εἰμαρμένην ἀναιροῦντας περιπίπτειν. Ἄλλὰ τοῦτοι γε ἐκάτερα πολλαχῆ ἀδύνατα, καὶ τὰ μέλλοντα ἅπαντα εἰμαρται τε ἐξ αἰῶνος καὶ τέτακται, ὡς δυνατὸν αὐτοῖς, ὑφ' ἐνὶ τῶν πάντων βασιλεῖ Διὶ ταττόμενά τε καὶ ὀρίζόμενα. Ὅσ; εἰ καὶ μὴ ὠρίσται μόνος τῶν πάντων, οὐκέτ' ὄντος; τοῦ καὶ τοῦτον ὀριούντος (ὕπὸ γὰρ τῶν ἑαυτῶν αἰτίων ἅπαντ' ἂν ὀρίζεσθαι τὰ ὀρίζόμενα), ὅμως κρείττων ὦν ἢ ὥστε ὠρίσθαι, μένει τε ἀεὶ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὡσαύτως, καὶ τὴν μεγίστην πτωῶν ἀνάγκῃν καὶ κρατίστην, αὐτὴν δι' αὐτὴν οὐσαν ἀνάγκῃν, οὐ δι' οὐδὲν ἕτερον, αὐτός ἐστίν ὁ χεκτημένος, ὡς τὴν τε ἀνάγκῃν τῆς

Β οὐκ ἀνάγκῃς ἀμείνω οὐσαν, καὶ αὐτῷ τὴν μεγίστην ἀναγκῶν, ἄκρωσ ἀγαθῶ ὄντι, μᾶλλον τοι προσήκουσαν. Καὶ τοῖς γε προσεχῶς προῖουσιν ἀπ' αὐτοῦ ταῦτὸ τοῦτο δευτέρως μεθ' ἑαυτὸν παρέχεται· οἰκτεα γὰρ ἂν ἑαυτῷ τὰ ἀπ' αὐτοῦ παράγοι· καὶ ταῦτά τε ἅμα καὶ τᾶλλα δι' αὐτὸν πάντα ὀρίζει· καὶ οὐδὲν οὐδ' οὕτω παμμέγεθες, οὐτ' αὐ πάνυ σμικρὸν οὕτως, ὥστ' ἂν αὐτὸν μὴ οἶόν τε εἶναι τῷ ἀπ' ἑαυτοῦ ὄρω ἐπικέσθαι· οὐδενὸς γὰρ ὄρω οὐκ αὐτὸν εἶναι τὸν αἰτιώτατον. Ἐστὶ δ' εἰ μὴ ὠρίστο τὰ μέλλοντα, οὐδ' ἂν προσεγινώσκατο, οὐ μόνον γε οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδ' ὑπὲρ τῶν θεῶν ἂν οὐδενός· οὐ γὰρ οἶόν τε ὄλωσ; γινῶσιν ὑπάρξει τῷ πάντῃ ἀορίστου· οὐ γὰρ οὐδ' ὀπότερον ἀληθὲς εἴη ἂν ὄρσαι περὶ αὐτοῦ, οὐδ' ὡς ἐσοῖτο, οὐτ' αὐ ὡς οὐκ ἐσοῖτο. Νῦν δ' οἱ τε θεοὶ Γ ὄρσαι δὴπου τὰ ἐσόμενα, οἵπερ καὶ ὀρίζουσι τε αὐτὰ, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἔχουσι παρόντα ἀεὶ τῇ αἰτίᾳ, καὶ μὴπω τὴν γε αὐτῶν γένεσιν ἀπειληφότα ἢ ὄρσαι δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ διατιθέσθαι τε καὶ αἰτίοι εἶναι αὐτῶν· οὐ γὰρ ἂν τῷ διατιθεσθαι πῃ ὑπὸ τῶν τῆδε γινώσκουσιν αὐτὰ· οὐ γὰρ θέμις, οὐδ' οἶόν τε θεοὺς ὑπὸ χειρόνων καὶ μὴ ὄντων γέ πως διατιθεσθαι. Ἐπεὶ κινδυνεύουσιν ἔτι οἱ θεοὺς μὲν εἶναι νομίζοντες, τὴν δὲ περὶ τὰ τῆδε αὐτῶν πρόνοιάν τε καὶ εἰμαρμένην ἀναιροῦντες, καὶ τὴν περὶ τὰ τῆδε αὐτῶν γινῶσιν ἀναιρεῖν, οὐτ' ἂν τῷ διατιθεσθαι κρείττους ὑπὸ χειρόνων, γινωσκόντων, οὐτ' ἂν τῷ διατιθέσθαι, εἴπερ μὴδὲ αἰτιοὶ εἶσιν αὐτῶν· δέον πᾶν τὸ γινώσκον, ἢ μεθέξει καὶ τῷ διατιθεσθαι πῃ ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ γινώσκουσιν, ἢ αἰτία καὶ τῷ διατιθέσθαι, ἄλλως δ' Δ οὐκ ἂν γινώσεως συμβαινούσης, μὴ τινος ἂν καὶ γινώσκοντι πρὸς γνωστὸν κοινωνίας γιγνομένης. Εἶτε καὶ αἰτιοὶ μὲν εἶεν τῶν τῆδε οἱ θεοὶ, μὴ ἀνάγκῃ δὲ μὴδ' ὠρισμένως εἶεν αἰτιοὶ, ὦν ἂν αἰτιοὶ γίγνοιτο, οὐδ' οὕτως ἂν εἰδοῖεν ἄττα ποτὲ δράσουσι, μὴ

οὐκ ἀναγκαίως τε εἰς αἰῶνος πρὸς αὐτὰ καὶ ἀπρα-
 τρέπτως ἔχοντες. Ἄλλ' οἱ τε θεοὶ ἴσασι τὰ ἐσόμενα,
 καὶ ἀνθρώπων ὅσπερ ἂν ἐθέλοιεν, καὶ καθόσον,
 προσημαίνουσι. Καὶ τισι καὶ προμεμαθηκόσι τῶν
 ἐσομένων ἔστιν ἄ, καὶ πειρωμένους διαφυγεῖν, οὐδὲν
 ἤττον ἄφυκτὰ τε αὐτοῖς ἐγένετο καὶ ἀναπόδραστα τὰ
 πεπωμένα· τοῖς δὲ καὶ αὐτῷ τούτῳ τῷ προμεμα-
 θηκέναι τε καὶ πειρᾶσθαι διαφυγεῖν, τοῖς πεπωμέ-
 νους περιπεσεῖν συνέβη, οὕτω που καὶ τοῦτο εἰμαρ-
 μένον αὐτοῖς. Οὐκ οὖν ἂν εἶναι ἀνάλυσιν, οὐδὲ παρα-
 τροπήν τινα, τοῖς ἅπασιν ὑπὸ Διὸς τε ἐγνωσμένοις ἐξ
 αἰῶνος καὶ εἰμαρμένην δεδεμένοις.

Ἄλλ' εἰ πάντα ὤρισται, φαίη ἂν τις, καὶ οὐδὲν ὅ
 τι μὴ ἀνάγκης μεταέλιψε τῶν ὄντων τε καὶ γιγνο-
 μένων, ἔκ τε τῶν ἀνθρώπων οἴχοιτ' ἂν ἡ ἐλευθερία
 καὶ ἡ δίκη ἐκ τῶν θεῶν, τῶν μὲν ἀνθρώπων ἀνάγκη,
 ἄττ' ἂν πράττειεν, πραττόντιον, καὶ οὐκέτι οὐτ' ἂν
 κυρίων ἑαυτῶν ὄντων, οὐτ' ἂν ἐλευθέρων, τῶν δὲ
 θεῶν ἤτοι τοπαράπαν ἀφροσύτων ἂν τοῦ κολάζειν
 τοὺς κακοὺς, ἢ οὐκ ἂν ἐν δίκῃ κολάζοντων, εἰ γε δὴ
 ἀνάγκη οἱ κακοὶ κακοί. Ἄλλὰ τοὺς μὲν ἀνθρώπους
 κυρίους ἂν ἑαυτῶν εἶναι, οὐ τῷ μὴ ὑπ' οὐδενὸς ἂν
 τοπαράπαν ἀρχεσθαι, μήτε του ἄλλου, μήτ' ἂν αὐ-
 τῶν τῶν θεῶν, ἀλλὰ τῷ ἔχειν μὲν τι ἐν ἑαυτοῖς ἀρ-
 χον, τὸ φρονοῦν, τὸ δὲ πολὺ ἀρχόμενον· καὶ τοῦ
 πολλοῦ τούτου ἔν, τὸ φρονοῦν τε καὶ φύσει βέλτιστον
 τῶν ἡμετέρων, κύριον ἂν εἶναι. Αὐτὸ δὲ δὴ τὸ φρο-
 νοῦν ὡς οὐκέτ' ἂν ἀρχοιτο ὑπ' οὐδενὸς, οὐκ ἂν εἴη
 εἰπεῖν. Ὁ πρῶτον μὲν τοῖς ἐξω πράγμασι φαίνοιτ'
 ἂν ἐπόμενον. Ἐπειτα εἰ καὶ μὴ ὡσαύτως ἅπασιν
 ἀνθρώποις τὸ φρονοῦν τοῦτο ὑπὸ τῶν αὐτῶν πραγμά-
 των φαίνεται διατιθέμενον, οὐκ ἂν ὀρθῶς τις οἰηθείη
 μηδ' ἐξ ἀνάγκης ἂν ἔπασθαι αὐτὸ τοῖς πράγμασιν.
 Ἀλλ' οὐ γὰρ ἐστὶ τοῦτο συμβαῖνον παρά τε τὴν ἰδίαν
 αὐτοῦ τοῦ φρονοῦντος ἐκάστοτε φύσιν, παρά τε τὴν
 ἄσκησιν. Ταῦτ' οὖν ὅτι οὖν πλείοσι μὲν, διαφέρει
 δὲ πη ἀλλήλων προσπίπτον, ὡς τι δρᾶσον, διαφέ-
 ροντά τοι καὶ τὰ παθήματα ἐξ ἀνάγκης ἀπεργάσσε-
 ται. Διαφέρειν γὰρ ἂν τὸ φρονοῦν τοῦτο ἐκάστοις καὶ
 τὴν φύσιν καὶ τὴν ἄσκησιν· καὶ τῆς μὲν φύσεως
 τοὺς θεοὺς ἂν κυρίους εἶναι, τῆς δ' ἀσκήσεως τὴν τοῦ
 [ἀσχοῦντος] εἶναι δόξαν, προτέραν αὐτῷ ἐγγε-
 νομένην, ἣν ἂν ἀμήχανον ἂν εἶναι ἐγγενέσθαι
 ὀφείδον, μὴ οὐ θεοῦ παραστήσαντος. Κυρίους μὲν
 οὖν ἑαυτῶν τοὺς ἀνθρώπους εἶναι καθ' ὅσον που
 ἀρχοῦσιν αὐτῶν, κἂν ἀρχόμενοι ἀρχωσιν· ἐλευθέρ-
 οὺς δὲ εἶναι τὴν πῶς καὶ μὴ εἶναι. Εἰ μὲν γὰρ ἐλευ-
 θερίαν τις τὴν οὐκ ἀνάγκην καλεῖ, οὐκ ἂν ὀρθῶς
 φαίνοιτο καλῶν· ἀναγκάζοιτο γὰρ ἂν δουλείαν τὴν
 ἀνάγκην καλεῖν. Τῇ δὲ δουλείᾳ καὶ δεσποτείαν δὴ-
 που εἶναι τινα δεῖ, ἢ δουλεύσει, δουλεία οὕσα. Τῇ
 οὖν πρεσβυτάτῃ ἀνάγκῃ, καὶ ἡ μόνῃ αὐτῇ δι' αὐτὴν

ἀναγκαίως ἔχει, τὰ δ' ἄλλα ἅπαντα δι' ἐκείνην, ἣν
 τάχαθόν τε αὐτὸ καὶ τὸν Δία φεμέν, τίς ποτε ἔσται
 δεσποτεία ἢ δουλεύσει; οὐ γὰρ που ἡ αὐτὴ δεσπο-
 τεία ἅμα καὶ δουλεία ἔσται. Εἰ δὲ τῷ ἀρχεσθαι τε
 καὶ μὴ ὀριεῖται τις τὴν τε δουλείαν καὶ ἐλευθερίαν,
 οὐ μόνον οὐκ ἂν ἀνθρώπων οὐδεὶς εἴη ἐλεύθερος,
 ἀλλ' οὐδ' ἂν θεῶν. ἄλλος τις πλὴν Διὸς; ἄλλων μὲν
 ἄλλοις τῷ ἀρχεσθαι δουλευόντων, ἁπάντων δ' ἀπὸ
 θεῶν ἀρξαμένων, τῷ κοινῷ δεσποτῇ Διῷ. Οὐ μὲν
 ἂν δεῖνόν τι εἴη τοῦτον τὸν τρόπον ἢ δουλεία καθά-
 παξ, οὐδὲ φευκτόν. Ἡ γὰρ τῷ ἀγαθῷ δουλεία οὐ
 μόνον οὐ δεῖνόν, ἀλλὰ καὶ λυσιτελέει τε καὶ φίλον
 καὶ αὐτῷ τῷ δουλεύοντι· οὐδὲν γὰρ ἂν ἄλλ' ἢ ἀγα-
 θὸν ἀπολαύσειε τις δουλεύων ἀγαθῷ. Εἰ δ' οὐ ταύτη
 τις ὀριεῖται δουλείαν τε καὶ ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐκείνη
 μᾶλλον, τῷ κωλύεσθαι ἢ μὴ κωλύεσθαι τινα ζῆν ὡς
 βούλεται (βούλοιο δ' ἂν πᾶς τις πράττειν τε εὖ
 καὶ εὐδαιμονεῖν), ἅπας μὲν ἂν ὁ εὖ πράττων κῶν
 ἐλεύθερος εἴη, ἂν τε ἀρχόμενος, ἂν τε μὴ, εὖ πράτ-
 των τυγχάνη· ὡς γὰρ βούλεται, ζῶη ἂν κακῶς δὲ
 πράττων τις οὐτ' ἂν, ὡς βούλοιο, ζῶη, οὐτ' ἔν
 ἐλεύθερος δὴπου εἴη. Κακῶς δὲ πράττειν ἀνθρώπους
 οὐκ ἄλλη ἂν ἢ κακοὺς γεγόνοντας, ὥστε οὐδ' ἂν κα-
 κῶς ἀνθρώπων οὐδεὶς βούλοιτ' ἂν γίγνεσθαι, εἴγε δὴ
 μηδὲ κακῶς ἂν πράξαι· ἀλλ' ἄκοντα κακοὺς τοὺς
 κακοὺς γίγνεσθαι ἐξαμαρτάνοντας· οὐδ' ἂν ἐλεύθε-
 ρον κακῶν εἶναι οὐδένα, τοὺς δὲ καλοὺς τε μόνου;
 κάγαθούς. Τοὺς δὲ θεοὺς κολάζειν ἂν, οὐκ αὐτὸ
 τοῦτο τέλος δὴπου τὸ γε κολάζειν ποιούμενους, οὐδ'
 ἐπ' αὐτοῦ καταστρέφοντας, ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήματα
 ἐπανορθοῦντας. Ἐπεὶ γὰρ οὐχ οἶδόν τ' ἦν μὴ ἀμαρ-
 τάνειν πάντως τὸν ἀνθρώπον, τοιοῦτόν τινα γεγο-
 νότα, ἔκ τε θείας καὶ ἐπικίρου φύσεως σύνθετον,
 ἀλλ' ἔδει ποτὲ μὲν ἂν κατὰ τὸ θεῖον τὸ ἐν αὐτῷ ἐπὶ
 τὴν τοῦ συγγενοῦς ἀφομοίωσιν ἀγόμενον εὖ τε πράτ-
 τειν καὶ μακρῶς ζῆν, ποτὲ δ' αὖ ὑπὸ τοῦ θνητοῦ
 τοῦ ἐν αὐτῷ κατασπώμενον ὡς ἐτέρως αὖ πράττειν·
 βοήθειάν τινα αὐτῷ καὶ τὴν διὰ τῶν κολάσεων τού-
 τῃν ἐπανόρθωσιν τοὺς θεοὺς μεμηχανῆσθαι, ὡς ποτε
 τῷ κολασθῆναι τε καὶ δίκην δεδωκέναι ἀπαλλαγέντι
 τῆς κακίας, οἶδόν περ νόσου σώματος δηκτικοῖς τε
 καὶ ἀναιροῖς τισι φαρμάκοις, ἄμεινόν τε πράξαι
 γένοιτο καὶ ἐλευθερίας ἀντὶ δουλείας μεταλαβεῖν,
 ὅτου μὴ ἡπιωτέρα τις ἐπανόρθωσις διὰ μοχθηροτέ-
 ραν τινὰ ξὶν δύναιτο καθικέσθαι· ὥστ' οὐδὲν ἂν
 κωλύειν καὶ ἄκοντα κακοὺς ὄντας τοὺς κακοὺς ὄμω;
 κολάζεσθαι, κακὸν μὲν οὐδὲν προσπεισομένους, ἀλλ'
 ὠφελησομένους τῷ κολάζεσθαι. Ὡς μὲν οὖν εἰσι τε
 θεοί, καὶ ὡς προνοοῦσιν ἀνθρώπων, καὶ ὡς οὐ κα-
 κῶν αἴτιοι, καὶ ὡς εἰμαρμένη ἀπρατρέπτω τὸ βέλ-
 τιστον ἐκάστοις ἀπονέμουσιν, ὡς γοῦν μετρίως εἰ-
 ρῆσθαι, ἱκανῶς ἤδη εἰρησθαι.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΨΥΧΗΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ.

Περὶ ψυχῆς γὰρ λέγων ἀθανασίας [ὁ Πλήθων] Α κρατύνειν πειράται, ἃς οἱ πολλοὶ μετεμψυχώσας τὰς εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸν βίον ἐπανόδους αὐτῶν φασί, καὶ εἰς τὸν οὐράνιον τόπον οὐδέποτε ταύτας ψυχῶν ἐν χρόνων τακταῖς περιόδοις, ὡς δύναται, ἀνάγεσθαι ἀξιοί.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΠΕΡΙ ΔΙΚΩΝ.

.... Οὐκ ἰδίᾳ χρώμενα διανοίᾳ, ὑπὸ δὲ ψυχῆς τῆς Β τοῦδε ἡγουμένης τοῦ οὐρανοῦ ἀγόμενα τῆς τοῦ Ἥλιου, ἔτι δὲ Κρόνου τε καὶ νῦν τῶν ἄλλων προσεστηκότων χωριστῶν, οἱ παρὰ τοῦ Ἥλιου παραλαμβάνοντες ἕκαστα, τῆς τε γενέσεως καὶ τοῦ βίου κατέρχοντες αὐτοῖς, ἀγούσι καὶ αὐτοὶ ἦδη κατὰ τὰ ἐν μὲν σφίσι καθ' ἐν ἐνόητα, ἐν δ' αὐτοῖς τοῖς ἀγομένοις διακριδὸν προσγίγνεσθαι πεφυκότα. "Ατ' οὖν ὑπὸ τοιούτων τὰ θηρία νῦν ἀγόμενα θειοτέρων, τὰ τ' ἄλλα οὐ περιέρχως ποιεῖ (οὔτε γὰρ ἂν ὑπὸ ἰδίας ἐπὶ τι περιέρχον διανοίας ἀχθείη· οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῖς· οὔτ' ἂν ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ἀγόντων θειοτέρων τοῦτων νῦν· οὐδὲ γὰρ θέμις·) καὶ δὴ καὶ τὴν τοιαύτην πράξιν πολὺ ὀρθότερον κατὰ γε τοῦτο τῶν ἀνθρώπων πράττει. "Ανθρώποι μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ καὶ ἰδίᾳ διανοίᾳ τε καὶ δόξῃ χρῆσθαι, ἀμαρτητῆ μέντοι αὐτῆ, συχνὰ ἐν τε ἄλλοις καὶ θη καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ πράξει ἀμαρτάνουσιν, οὐ παρὰ φύσιν μὲν, περιεργότερον δὲ μόνον αὐτῇ χρώμενοι, ἀλλ' ἦδη καὶ παρὰ φύσιν, ὃ καὶ κομιδῇ ἦδη ἀσχιον ἐκείνου γίγνεται. Τῶν δὲ θηρίων οὐδὲν τὸ τοιοῦτον ἀμαρτάνει. Τὰ γὰρ τοι ἐτέροις μιγνύμενα εἶδειςιν αὐτῶν, πεφυκέναι καὶ ταῦτα πρὸς τι τοιοῦτον νομιστέον, ὡστ' ἂν καὶ ἐτέροις τῶν οὐ τῶν αὐτῶν μὲν τοῖς εἶδειςιν, ὁμοειδῶν δὲ καὶ ἐγγύς ἄλλήλων μίγνυσθαι. Εἰ οὖν ἀσθενεστέραις ἀνθρώποις αὕτη ἡ ἐπιθυμία ἦν, ἄλλως ἂν περὶ τοῦ τοιοῦτου νομοθετεῖν εἶδει. Νῦν δ' οἱ θεοὶ εἰδότες που, διὰ τὸ ἀμαρτητῆ τῇ δόξῃ τοὺς ἀνθρώπους χρῆσθαι, περὶ τε συχνὰ ἄλλα τοῦ δέοντος ἐκπεσομένους, καὶ δὴ καὶ τῷ ἀφροδισιάζειν αὐτῶ οὐ μόνον περιεργότερον χρῆσομένους, ἀλλὰ καὶ τούναντιον αὐτῶν ἐνίοις καὶ πάμπαν αὐτοῦ ἀφεξομένους, τοὺς μὲν οὐδ' εὐαγὲς ὄλως αὐτὸ νομίσαντας, τοὺς δ' εὐαγὲς μὲν, κάλλιον δὲ ὅμως τὸ ἀπέχεσθαι· τῶν δὲ καὶ τὰς παιδοτροφίας τε καὶ γυναικοτροφίας ὑπὸ τρόπου

Β δυσκολίας ὀκνήσοντας· δυσχερανοῦντας δὲ καὶ τὰς τῶν παιδῶν μάλιστα ἀποβολὰς ἐνίοις οὕτως, ὡς μᾶλλον ἂν αἰρήσεσθαι μὴδὲ ποιεῖσθαι παιδας ἢ ποιουμένους ἀποβάλλειν, δέον τὸ μὲν περὶ τοῦ τῶν παιδῶν βίου αὐτοῖς θεοῖς ἐπιτρέπειν, αὐτοὺς δὲ τοῦ ἑαυτοῖς καθήκοντος ἔργου καὶ λειτουργίας τῆς ἐς τε γένος τὸ κοινὸν καὶ τὴ πᾶν τόδε μὴ ἀφίστασθαι· καὶ ταῦτ' οὖν οἱ θεοὶ εἰδότες ἀνθρώποις διὰ τὸ ἀμαρτητῶν τῆς δόξης συμβησόμενα, οἷα καὶ νῦν συμβαίνει ἐνίοις, ἵνα μὴ, συχνῶν τοῦ ἀφροδισιάζειν ἀπεχομένων, ἢ ἐκ Διὸς ὑπὲρ τῆς θνητῶν καὶ ἀθανάτων ἐν τῷ ἀνθρώπου εἶδει κοινωνίας πρόνοια διακοιλῆται, ἰσχυροτάτην δὲ ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν ἐνέθεσαν ἀνθρώποις, οὐκ ἂν βραδίως κρατηθεσομένην, εἰ μὴ οἷσπερ ἂν ἰσχυροτάτη αὐτῇ ἢ γε ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν ἐπέχουσα παρίστατο δόξα. Τὴν δὲ τοῦ ἀφροδισίων πάμπαν ἀφεκτέον εἶναι δόξαν, οὐκ ἂν πάνυ πολλοὺς ἰσχυροτάτην ἦδεσαν προσπεσομένην, ἀλλὰ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐς ταύτην ἂν ἐμπεσομένων τὴν δόξαν, ἀσθενεστέρως ἂν ἐς αὐτὴν ἐμπεσομένους ἐγίνωσκον, ὡς ὑπὸ ἐπιθυμίας ἰσχυροτάτης ἐνοχλοῦσης οὐ χαλεπῶς ἐν ἰσθενῶς ἀντιβαίνουσαν δόξαν κρατηθεσομένην. Τοῖς δὲ θεοῖς μᾶλλον τοῦ μὴ ἀφροδισίων τοὺς ἀνθρώπους· πάμπαν τῷ αὐτῷ. . . εἶγε καὶ πολλὴν πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἀνθρώπον, καὶ οὐ μονωτῆν τινα εἶναι δεῖ. Διὰ ταῦθ' ἡμεῖς θανάτῳ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐν τοῖς τοιοῦτοις μαινομένων εὐθύνομεν, αὐτοῖς τε ἀθλιότητος ἀπαλλάττοντες, καὶ τὰς πόλεις ἀσχοῦς. Τοὺς μὲν οὖν παρὰ φύσιν μαινομένους ἂν, εἰ ποτέ τινας ταύτη μαινομένους ἀλλίσκοιντο, ἀβρενομιεῖξια δὴ, ἢ θηριομιεῖξια, ἢ τι καὶ ἄλλη τοιαύτη τῶν τῶν ἀνθρώπων τοῖς μυχθηροτάτοις ἐξευρημένων ρητῆ τε καὶ ἀβήτη μυσσρία, πυρὶ καθαίρειν, τὸν τε δρῶντα ἑμοῦ καὶ πάσχοντα ζῶντα κίοντας· κἂν θηρίον ὡχευκῶς τις ἀλῶ, καὶ τοῦτο αὐτῷ συγκαίοντας ὡσαύ-

(1) Ex Gennadio ad Josephum exarchum, supra.

πως. Μοιχούς γε μὴν αὐτοὺς μὲν ὡσαύτως, καίειν, ἅ θάπτεσθαι, οὐ δὴ καὶ τοὺς ἤττον ἐναγεῖς τολμῶντας τῶν φόνων. Βιαίου δὲ δὴ καὶ μοιχοὺς οὐ μόνον διαπεπραγμένους ζημιῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς βιαζόμενος μὲν, οὐ τυχῶν δὲ, ἀλίσκεται, ἢ πειρῶν μὲν, οὐ διαπεπραγμένος δὲ, καὶ τοῦτον οὐδὲν ἤττον τῇ αὐτῇ ζημίᾳ ζημιῶν. Τῇ γὰρ γνώμῃ καὶ οὗτος βίαιος ἢ μοιχὸς οὐδὲν ἤττον τοῦ διαπεπραγμένου. Ἄξιόν μιν δ' ἡμεῖς, ἢν γυναικὸς τις ἐτέρῳ ὄψων καθωμολογημένης ἔρωτι ἑαυτοῦ ἀλίσκομένου αἰσθάνηται, παρ' ἐξηγητῆν τε εὐθύς ἰόντα καὶ τὸ πάθος ἐξαγορεύοντα, καθαρμῶν τε αὐτοῦ τοῦ πάθους αἰτεῖν, καὶ τοῦ μὴ ἐς μείζον ἐμπεσεῖσθαι κακὸν ἀσφάλειαν, κρατήσαντος ἂν τοῦ πάθους τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπὶ ἱερὰ βαδίζοντες.

καὶ θανάτῳ ἤδη ζημιῶν. Τῶν δ' ἀδικημάτων ἀμφισβητουμένων, ταῖς πλείοσιν ἂν τῶν ψήφων τὸν φεύγοντα ἀλίσκεσθαι. Ἄπολύεσθαι δὲ μὴ ἀδικεῖν, οὐ μόνον ἀπ' ἐλαττόνων τῶν καταψηφισμένων, ἀλλὰ καὶ ποτέ πω ἴσαι γίνωνται. Ἔτι μὲντοι κάκεινο τῷ περὶ δικῶν λόγῳ προσκεῖσθαι, ὡς ἂν ἀδικημάτων τις τοιοῦτου παρὰ τῷ συνεδρίῳ κρινόμενος, οἷμ ἂν θάνατον τὴν ζημίαν ἐπικεῖσθαι, καλὰ ἅτα ἐκ τῶν ἔργα προπεπραγμένα ἐπιδείξει, μεγέθει ἢ πληθει ὑπερβάλλειν τὸ ἀδικημα δοκοῦντα, τοῦτον, ὡς οὐκέτ' ἂν δυσόρωτον, οὐδὲ τὴν φύσιν κακὸν, δυστυχία δὲ δὴ τῶν ἄλλων κεχρημένον τινὶ καὶ παιδείας ἐνδεῆ, μὴ δὴ θανάτῳ ἔτι, ἀλλὰ δεσμῶς τισιν εὐθύνοιν χρονίως. Ἄλλὰ περὶ μὲν τῶν τοιούτων ἄλις. Εἰ γὰρ τι ἡμῖν καὶ παραλείπεται, ἀλλ' οὐν τά γε ἐν ὄλῃ ἤδη τῇ βίβλῳ εἰρημένα ἱκανά, θεῶν ἂν συλλαμβάνοντων, τοιαύτην τοῖς ἡμετέροις ἀρχουσιν ἐμποιῆσαι ἔξιν, οἶαν, καὶ περὶ ὧν οὐχ ἡμῖν διασεσάφηται, αὐτοὺς καλῶς τε καὶ εὖ διαγιγνώσκων.

θάπτεσθαι, οὐ δὴ καὶ τοὺς ἤττον ἐναγεῖς τολμῶντας τῶν φόνων. Βιαίου δὲ δὴ καὶ μοιχοὺς οὐ μόνον διαπεπραγμένους ζημιῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς βιαζόμενος μὲν, οὐ τυχῶν δὲ, ἀλίσκεται, ἢ πειρῶν μὲν, οὐ διαπεπραγμένος δὲ, καὶ τοῦτον οὐδὲν ἤττον τῇ αὐτῇ ζημίᾳ ζημιῶν. Τῇ γὰρ γνώμῃ καὶ οὗτος βίαιος ἢ μοιχὸς οὐδὲν ἤττον τοῦ διαπεπραγμένου. Ἄξιόν μιν δ' ἡμεῖς, ἢν γυναικὸς τις ἐτέρῳ ὄψων καθωμολογημένης ἔρωτι ἑαυτοῦ ἀλίσκομένου αἰσθάνηται, παρ' ἐξηγητῆν τε εὐθύς ἰόντα καὶ τὸ πάθος ἐξαγορεύοντα, καθαρμῶν τε αὐτοῦ τοῦ πάθους αἰτεῖν, καὶ τοῦ μὴ ἐς μείζον ἐμπεσεῖσθαι κακὸν ἀσφάλειαν, κρατήσαντος ἂν τοῦ πάθους τῆς ψυχῆς, καὶ ἐπὶ ἱερὰ βαδίζοντες.

καὶ θανάτῳ ἤδη ζημιῶν. Τῶν δ' ἀδικημάτων ἀμφισβητουμένων, ταῖς πλείοσιν ἂν τῶν ψήφων τὸν φεύγοντα ἀλίσκεσθαι. Ἄπολύεσθαι δὲ μὴ ἀδικεῖν, οὐ μόνον ἀπ' ἐλαττόνων τῶν καταψηφισμένων, ἀλλὰ καὶ ποτέ πω ἴσαι γίνωνται. Ἔτι μὲντοι κάκεινο τῷ περὶ δικῶν λόγῳ προσκεῖσθαι, ὡς ἂν ἀδικημάτων τις τοιοῦτου παρὰ τῷ συνεδρίῳ κρινόμενος, οἷμ ἂν θάνατον τὴν ζημίαν ἐπικεῖσθαι, καλὰ ἅτα ἐκ τῶν ἔργα προπεπραγμένα ἐπιδείξει, μεγέθει ἢ πληθει ὑπερβάλλειν τὸ ἀδικημα δοκοῦντα, τοῦτον, ὡς οὐκέτ' ἂν δυσόρωτον, οὐδὲ τὴν φύσιν κακὸν, δυστυχία δὲ δὴ τῶν ἄλλων κεχρημένον τινὶ καὶ παιδείας ἐνδεῆ, μὴ δὴ θανάτῳ ἔτι, ἀλλὰ δεσμῶς τισιν εὐθύνοιν χρονίως. Ἄλλὰ περὶ μὲν τῶν τοιούτων ἄλις. Εἰ γὰρ τι ἡμῖν καὶ παραλείπεται, ἀλλ' οὐν τά γε ἐν ὄλῃ ἤδη τῇ βίβλῳ εἰρημένα ἱκανά, θεῶν ἂν συλλαμβάνοντων, τοιαύτην τοῖς ἡμετέροις ἀρχουσιν ἐμποιῆσαι ἔξιν, οἶαν, καὶ περὶ ὧν οὐχ ἡμῖν διασεσάφηται, αὐτοὺς καλῶς τε καὶ εὖ διαγιγνώσκων.

ΕΠΙΝΟΜΙΣ (1).

Ἄ μὲν οὖν τῆς βίβλου ἐν ἀρχῇ ὑμῖν τῆσδε προὔτεθη, ἐξείργασται τε σὺν τῶν θεῶν τοῖς τῶν τοιούτων ἐφόροις, ἐφ' οὓς δὴ ἡμεῖς καὶ Ποσειδῶ κορυφαῖον τῆσδε ἀναφέρομεν τὴν συγγραφὴν, καὶ διαπεπέραται γε ἱκανῶς. Ἐπιδίδεικται γὰρ ἡμῖν, ἦτις τε ἀρχὴ τῶν πάντων καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν αὐτίνες μὲν πρῶται τε φύσεις καὶ τῇ ἀρχῇ προσεχέεις, τίνες δὲ δευτέρας, τίνες δὲ τρίται καὶ ἔσχαται, ὅ τε ἀνθρώπος ἐν αὐταῖς τίνα ποτὲ τὴν χώρην εἰληχε, καὶ ἐκ τίνων συνέστηκεν, οἷμ τε δντι αὐτῷ οἶος καὶ βίος προσήκει, ὥστε δὴ καὶ εὐδαιμόνως ζῆν. Οὐ δὲ, κυριωτάτου τε δντος καὶ κοινοῦ ἐπιθυμήματος, ἅπαντες μὲν ἀνθρώποι ἐφίενται, ζητοῦσι δ' αὐτὸ οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ ἅπαντες βίω, ἀλλ' ᾧ . . . ἀποδέδεικται ἕκαστα ἀπ' ἐννοιῶν τε καὶ ἀξιωματῶν οὐκ ἀσθενῶν τινων καὶ ἀμφιλόγων, ἄλλων τε δὴ, καὶ τριῶν με-

γίστων ἐκείνων, ἐνὸς μὲν, τοῦ ὡς ἡ ἀρχὴ αὐτῆ τῶν πάντων, ὁ μέγιστος θεός, ὃν γε ἡμεῖς πατρίῳ φωνῆ-Δία καλοῦμεν, ἄκρω ἀγαθός ἐστιν, οὐδεμιὰς αὐτῷ ἀγαθοῦ ὑπερβολῆς μὴ οὐκ ἐς ὅσον οἶδν τε βελτίστω εἶναι λειπομένης · ἐτέρου δὲ, τοῦ τὰς τε οὐσίας ταῖς γεννήσεσι ταῖς αὐτῶν, καὶ τὰς γεννήσεις ταῖς οὐσίας ἀνάλογον ἔχειν δεῖν · καὶ τρίτου, τοῦ καὶ τὰ ἔργα ταῖς οὐσίαις, καὶ τὰς οὐσίας τοῖς ἔργοις ταῖς σφετέροις ἀνάλογον δεῖν καὶ αὐτὰ ἔχειν.

Τούτων γὰρ ὑποκειμένων ἀξιωματῶν βεβαίω, ἐκ μὲν τοῦ πρώτου, ἄλλα τε ἡμῖν τῶν καλῶς ἐχόντων δογμάτων ἀποδείκνυται, καὶ ὡς τὸ πᾶν ἅμα μὲν αἰδίων τῷ Διὶ γέγονεν, ἅμα δὲ καὶ ὅ τι δὴ κάλλιστον ἐκ τῶν ἐνότων γεγονός, ἐν τῇ αὐτῇ μένει ἐς τὸν πάντα αἰῶνα καταστάσει, ἐκ γε δὴ τοῦ καθάπαξ αὐτῷ ἀποδειγμένου σχήματος ἀπαραινέτην. Οὐ γὰρ

(1) Conclusio scilicet libri De legibus, cujus cap. 6 libri II, De fato, et cap. 31 libri III, De jud. ciis, supra exhibuimus.

ἂν ἐγγωρῶν, ὃ τι περ βέλτιστον ὄντα τὸν θεὸν ἢ ἂ μὴ παράγιν ποτὲ τοῦργον τὸ αὐτοῦ, μηδ' εὖ ποιεῖν μηδοτιοῦν (βέοι γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ βέλτιστον καὶ ἄλλοι; τῷ οἰκείου ἀγαθοῦ ἐς ὅσον τε ἐγγωρεῖ καὶ ἀεὶ μεταδίδῃαι), ἢ εὖ τε ποιῶντα καὶ παράγοντα, ἐνδεδεστερὸν ποτε τῆς δυνάμεως εὖ ποιῆσαι, καὶ χεῖρόν ποτε ἔξον τὸ αὐτοῦ ἔργον ἀποδοῦναι, ἢ ὅσον ἂν γε γονός ὃ τι δὴ κάλλιστον εἴη. Ἀγλα γὰρ δὴ ὧ; τῶν καθεστηκότων εἴ τι Ζεὺς παρακινήσεις, καὶ τὸ πᾶν, εἴτ' ἔτι, εἴτ' ὕστερον, χεῖρόν γε ἔξον ἀποδοίη. Ἐπει μὲν μόριον τι αὐτοῦ μεταβίβη, ἦτοι οὐ πρότερον μεταβάλλειν εἰώθης, ἢ οὐκ ἐς τὸ εἰώθη; μεταβαλὼν, ἀμήχανον μὴ οὐ καὶ ὅλον ἀσπῶ συμεταβαλεῖν τὸ σῆμα. Τὸ γὰρ αὐτὸ σῆμα, μὴ οὐγὶ πάντων ὡσαύτως μενόντων τῶν μορίων, οὐχ οἷόν τε σώζεσθαι.

Ἐκ δὲ δὴ ἀξιώματο, τοῦ δευτέρου ἢ τῶν θείων πραγμάτων ἡμῖν διαφαίνεται κτεάστασις. Διαιρουσῆς γὰρ τῆς τῶν πάντων οὐσίας ἐς τί τινα ὁμοίον τε ἀεὶ καὶ κατὰ πάντα τὰ αὐτὰ ὡσαύτως ἔχουσαν, ἐς τε τὴν ἐς χρόνον μὲν κινήτην, ἀίδιον δὲ, καὶ ἐς τρίτην τὴν θνητὴν, ἐπειδὴ ἐκάστη οὐσία γεννήσεως ἰδίως καὶ τῆς γε ἀνάλογον αὐτῇ ἐξουσίας δεῖ, τὴν μὲν τῆς πρώτης γέννησιν ἐπὶ ἀρχῇ τῶν πάντων ἀπονέμεμεν, τῷ Διῷ τὴν δ' αὖ τῆς δευτέρας τῷ τῆς πρώτης ταύτης κορυφαίῳ οὐσίῳ Ποσειδῶνι, χρωμένω καὶ τῶν ἀδελφῶν τῶν τοῖς γνησίοις ἄλλῳ ἐπ' ἄλλο συνεργοῖς τὴν δὲ τῆς τρίτης τῶν τε τῶν Διὸς νόθων πρεσβυτάτῳ Κρόνῳ, καὶ Ἠλίῳ τῶν Ποσειδῶνος γνησίων τῷ κρατίστῳ, χρωμένοι νυν καὶ τούτοις ἄλλῳ ἐπ' ἄλλο, Κρόνῳ μὲν τῶν συμπάντων νόθων ἀδελφῶν, Ἠλίῳ δὲ τῶν ἐαυτῷ ὁμοιοτέρων τῶν γνησίων, Πλανήτων δὲ τὴν πλεοναχῆ φερῶν καλουμένων.

Ἐκ δ' αὖ τοῦ τρίτου ἀξιώματος τὰ περιτῆς φύσεως ἡμῖν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύται, ὡς ἐκ δυοῖν ὃ γε ἄνθρωπος σύνθετός ἐστιν εἶδοι, τοῦ μὲν θηριώδους καὶ θνητοῦ, τοῦ δὲ ἀθανάτου τε καὶ τοῖς θεοῖς συγγενούς. Ἐπει γὰρ τοῖς ἔργοις ὃ ἄνθρωπος, τοῖς μὲν θηριώδεσι, τοῖς δὲ καὶ τῶν θεῶν παραπλησίοις χρωμένος φαίνεται, ἀνάγκη που καὶ τῶν ἔργων τούτων ἐκατέροις οὐσίαν ἰδίαν τὴν ἀνάλογον ἔξουσαν ἀποδίδῃαι. Ὡς δ' ἔστι θίτερα ἀνθρώπων τῶν ἔργων τοῖς τῶν θεῶν παραπλήσια, καὶ ταῦτα αὐτῶν τοῖς σπουδαιοτάτοις, ἐναργές· οὔτε γὰρ τοῖς θεοῖς τῆς τῶν ὄντων θεωρίας ἄλλο σπουδαιότερον φήσομεν εἶναι ἔργον, ἢς κεφάλαιον ἢ Διὸς ἔννοια· ὃ τε ἄνθρωπος φαίνεται τῆς τε ἄλλης αὐτοῖς θεωρίας τῶν ὄντων κοινωνῶν, καὶ οὐδὲ τῆς Διὸς ἔννοιᾶς ἀπολείπόμενος, ἀχρι τῆς ἐσχάτης καὶ αὐτοῖς θεοῖς ἐξικουόνται. Δέοι ἄρα ἂν αὐτῷ καὶ οὐσίας τῆς τῶν θεῶν παραπλησίας τῆς καὶ τοῦργον παραπλήσιον ἀποδωσούση, καὶ ἀθανάτου δὴ, εἴ γε καὶ οὐσία ἀθάνατος ἢ τῶν θεῶν· οὐ γὰρ ποτ' ἂν θνητὸν γένοιτο ἀθανάτῳ παραπλήσιον οὐδ' ἐφ' ὅσονοῦν· οὐ γὰρ οὐδὲ συμβλητὸν ὄλωσ τὸ πεπερασμένην ἔχον τὴν τοῦ εἶναι δύναμιν καὶ ἐπιλείπουσαν τῷ ἀνεπίλειπτον ἔχοντι καὶ ἀπειρον. Διὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐν τῶν πράξεων τῶν τῆς πρὸς θεοῦ συγγενείᾳ προσηκουσῶν τῆς ἀποδόσεως, καὶ αὐτοὶ ἐπὶ πολλοῖς ἄλλοι; ἐπιεικῆσι διδασκάλιοις τὸ γε εὐδαιμον ἀνθρώπων ἀποφαίνομεν, ὃ καὶ τῆς

βίβλου ἡμῖν τῆσδε ἔργον, ὡς εὐδαιμονεστάτους τοὺς τοῖσδε τοῖς λόγοις προσέχοντας ἐκ τῶν ἐγγωρῶντων ἀνθρώπων ἀπεργάζεσθαι.

Ὡς γε μὴν ἐκ δυοῖν ὃ ἄνθρωπος συντίθεται εἶδοι, καὶ ἐξ ἐτέρου ἡμῖν, οὐδὲ τούτου ἀμφιλόγου, ἀποδεικνύται ἀξιώματος, τοῦ μηδοτιοῦν τῶν ὄντων εἶναι, ὃ ἂν αὐτὸ ἐπὶ τὸν αὐτοῦ δλεθρον ὀρμήσειεν, ἀλλ' ἅπαντα τοῦ σώζεσθαι τε καὶ εἶναι ἐς δύναμιν γε μὴ μεθίεσθαι. Τούτο γὰρ λαμβάνουσι τὸ ἀξίωμα, καὶ ἔπειτα αὖ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αὐτοὺς αὐτοῦς ἀποκτινύοντας ἐπιβλέποντας, ἐναργεστάτως καταφαίνεται οὐ τὸ θνητὸν ἡμῶν ὄν τὸ αὐτὸ ἀποκτινύον, ἀλλὰ τι ἕτερον τούτου τε κρείττον, καὶ οὐ συναπολούμενόν γε, ἀτε οὐδ' ἂν τούτου ἐξημμένον, οἷα περ τὰ θνητὰ ἅπαντα εἶδη, ἃ δὴ τῶν σωματικῶν τῶς οἷς ξυνεστὶν ἐξημμένα. τούτοις καὶ λυομένοις συνδιόλλυται· οὐ γὰρ ποτ' ἂν αὐτῷ οὐ μόνον γε οὐκ ἐς τοδοῦτον, ἀλλ' οὐδ' ἂν ἐπὶ μικρόν τι ἀντέβαινε, εἰ αὐτοῦ ἐξήπτο· ἀλλ' οὐσίαν ἰδίαν τε ἔχον καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ὑπεστηκυῖαν, ὃ ἐπειδὴν μηκέτι ἑαυτῷ λυοτελεῖν τὸν μετὰ τοῦ θνητοῦ βίον οἰηθῆ (εἴτ' ὀρθῶς, εἴτε καὶ μὴ. τοῦτο οἰηθέν· οὐδὲν γὰρ διαφέρει) κτεινάν γε αὐτὸ, ὡς ἄλλο ὄν, ἄλλου κακοῦ δὴ δόξοντο; καὶ οὐκ εὐχεροῦς συνοίκου, ἀπαλλάσσειται.

Τὴν μέντοι ἀθανάτου τε καὶ θνητοῦ ἐν ἡμῖν μίξιον ὑπὸ ἀρμονίας τοῦ παντός θεοῖς τοῖς ἡμῶν δημιουργοῖς κατὰ Διὸς θεσμοῦς μεμηχανῆσθαι ἀξιοῦμεν, ὡς τοῦ οὐρανοῦ τοῦδε δύο μοῖρα, ἢ τε ἀθάνατος καὶ ἢ θνητὴ, μεθορίῳ τινι τῷ ἀνθρωπεῖῳ τούτῳ σχήματι συνθεσίσην. Ἴνα μὲν γὰρ πλήρες τε ἦ τὸ πᾶν καὶ παντελές, ἐκ τε ἀθανάτου καὶ θνητοῦ αὐτὸ ἔξει συνεστάναι, ἵνα μὴ διαστήχη αὐτὸ αὐτοῦ, μηδὲ διεπασμένον ἦ, ἀλλ' ἐς ἐν τι τῷ ὄντι σύστημα συνεστήχη. Ὡς γὰρ ἔστιν ἅττα τῶν ἐν αὐτῷ οὐ μικρῶ ἀλλήλοισι διαφόριον μεθορίας· τισὶν ἐκ τῶν ἐνόντων συνηρόσθη, οὕτως καὶ ἀθανάτοις τὰ θνητὰ τῷ κατὰ τὸν ἄνθρωπον τούτων μεθορίῳ συνεδέθη. Ἐν μὲν οὖν τῷ αὐτοῦ ἀθανάτῳ τὸ θνητὸν ἀεὶ συνην, κἂν αὐτὸ ἀθάνατον ἀπέθειεν, ἐκ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον ἀεὶ συνουσίας ἀπαθανατιζόμενον, καὶ οὐκέτ' ἂν ἀθανάτου τε μοῖρας μεθόριον καὶ θνητῆς, ὅπερ ἔδει, ὃ ἄνθρωπος ἦν, ἀλλὰ τοῖς ἀθανάτοις ἂν ὄλω· συνετέτακτο. Εἴτε καὶ ἅπαξ τὸ ἀθάνατον τῷ θνητῷ ὁμιληκός, τὸν λοιπὸν ἅπαντα χρόνον ἀπέπληκτο αὐτοῦ, ἦγετ' ἂν καὶ οὕτω τὸ ἀθανάτων τε καὶ θνητῶν μεθόριον ἅπαξ γαγονός, οὐκ ἀεὶ μὲν ὄν μεθόριον, οὐδ' ἀεὶ θνητὰ ἀθανάτοις συναρμόστου, ἀλλὰ ἅπαξ γε συνηρμόκός, καὶ ἔπειτα σὺν τῇ οὕτω τοῦ θνητοῦ ἀπαλλαγῇ καὶ ταύτην ἂν τὴν ἀρμονίαν λειλυκότι. Κατελείπετο ἄρα παρὰ μέρος μὲν τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον κοινωνεῖν, παρὰ δὲ μέρος, τούτου γε ἀπολλυμένου, καθ' αὐτὸ τε ἐκάστοτε γίνεσθαι, καὶ ζῆν χωρὶς, καὶ τοῦτο οὕτω τὴν ἀεὶ χωρεῖν καὶ ἀπειρον χροῖνον.

Ταῦτα τὰ δόγματα τοῖς ἀπὸ Πυθαγόρου μάξιον καὶ Πλάτωνος δέδοκται σοφοῖς. Ταῦτα ἄλλων τε ἔθνων ἐξηγηταῖς, καὶ δὴ καὶ τῶν ἡμετέρων πραγόνων τοῖς τὴν κατὰ Κούρητας ἐκείνοισι καλῶς τε καὶ

εὐ διαθεγεγμένους θεοσέβειαν. Ταῦτα Ζωροάστρη, Α
καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ. Ἐς δὲ ἡμεῖς, ἕνα δὴ ἄνδρα ἀρ-
χαιότατον τῶν γε ἐν μνήμῃ. τὰ τοιαῦτα ἀναφέρωμεν
τῶν δογμάτων, οὐκ ἀπ' ἐκείνου καὶ ἤρχῃαι ἡγούμε-
νοι αὐτὰ· συναΐδια γὰρ ἂν τῷ παντὶ οὐρανῷ καὶ ἐν
ἀνθρώποις ταῦτα δὴ τάλιθθ' ἴγματα εἶναι, κἂν εἰ ἔστι
μὲν ὄτε παρὰ πλείοσιν, ἔστι δ' ὅτε παρ' ἐλάττοσι κρατεῖ,
τοῖς· γε δὴ ἀπ' ἐννοῶν κοινῶν τῶν ὑπὸ θεῶν ταῖς ψυ-
χαῖς ἡμῶν ἐνθεθεμιμένων καλῶς τε καὶ εὐ ἔρωμμένους·
ἀλλ' ὅτι τῶν ἐς ἡμᾶς ὀνομαζομένων οὗτος δογμάτων
τῶν γε ὀρθῶν ἐξηγητὴς ἔστιν ὁ παλαιότατος, πλείοσιν
ἢ πεντακισχιλίοις ἱστορούμενος τῆς Ἡρακλειδῶν κα-
θόδου ἔτεσι προσδύτερος. Τὸν γὰρ τοι Μῆνα τῶν
Λίγυπτιῶν νομοθέτην, ἔτι αὖ καὶ τούτου πλείοσιν ἢ
τριεσχίλιοις ἔτεσιν ἱστορούμενον προσδύτερον, οὐ
σοφὸν τινε φήσομεν οὐδὲ σπουδαῖον γεγονέναι νομο-
θέτην. Οὐ γὰρ ποτ' ἂν οὕτω περιέρχοντο τὰς τῶν
θεῶν ἀγιστείας καὶ φαύλας γε παρενομούεται, εἰ μὴ
καὶ τὰ δόγματα αὐτῷ φαύλως προσείχοντο. Εἰ γὰρ τοῖς
ἀπ' ἐκείνου ἱερῶσι τὰ δόγματα τοῖς γε Ζωροασ-
τρείοις τούτοις παραπλήσιον ἔσχεν, ἀλλ' οὗτοι καὶ
παρὰ Μηνὸς τοιαῦτα ἐκδεδόσθαι αὐτὰ φήσομεν· ἀλλ'
ὑστερον αὐτοῦ· διὰ τὴν περὶ σοφίαν ἀνευρηκέναι
σχολίην· καὶ ἔπειτα οὐ καὶ τὰς ἀγιστείας οἴους τε
γενομένους διορθώσασθαι διὰ νόμον ἐκ μὲν Μηνὸς
αὐτοῖς καθεστηκότα, ἀριστα δ' ἔχοντα καὶ σωτήριον
εὐνομούμενοις, οὐ μέντοι καὶ φαύλοισι γε χρωμένους
νόμοις, τὴν τῶν πατρίων μὴ ἔωντα τολμᾶν μηδὲ τὸ σμι-
κρότατον κινεῖν, [ὥστε] δόγμασι μὲν διατελεῖν αὐτοῦς
σπουδαίοις χρωμένους, ἀγιστείας δὲ τοὺς πολλοὺς
φαύλας τελεῖν. Γεγονέναι μὲν οὖν καὶ ἄλλοις ἄλλοις
νόμοις ἐπιεικέσι τινα· καὶ εἶναι γε ἐνίοις τῶν μὲν
Ζωροαστρεῶν τούτων τοῖς δόγμασιν οὐκ ἀπερδούς,
οὗτοι μὴν καὶ τῆς ἀκριβεῖας εἰς ἅπαν γε ἐφικνου-
μένους, ἐν οἷς καὶ τοὺς τε Ἰνδῶν καὶ Ἰθέρων τῶν
ἐσπεριῶν γεγονέναι, τούτους μὲν γε καὶ Ζωροά-
στρη τούτῳ συγχρόνως σχεδὸν ἐσχηκότας· Ἰθέρων
μὲν οὐτε τοῦ νομοθέτου ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς ὀνομαζο-
μένου, οὐτε τῶν νόμων μενόντων αὐτοῖς· Ἰνδοῖς δὲ
τῶν τε νόμων καὶ ἐτι μενόντων πολλῶν, καὶ τοῦ
νομοθέτου Διονύσου λεγομένου, δ· Ἰνδῶν κεκρητη-
κῶς τε καὶ ἄρξας ἐπηλυς [ἤθεσι] τε λέγεται καὶ
νήμιοι τισὶν ἐπιεικέσι τὸ γένος διακεκοσμηκέναι.
Τούτῳ καὶ ὁ ἐκ Σεμέλης πολλῶν ὑστερον γεγόνως
Διονύσο· ἦτοι ὁ αὐτὸς ἂν εἴη τῆ ψυχῆ, ἢ τὸν βίον
σφόδρα τις ἐξηλωκῶς· ἀστρατωτέτω δὲ τῷ ἄν-
δρι ἄμω. Ὁ κἂν περὶ Ἡρακλείου· τι νομίσεις,
τοῦ τε ἐξ Ἀμφιτρύωνος καὶ Ἀλκμήνης, τοῦ τε
πολλῶ τούτου παλαιότερου γεγονότος, τοῦ Τυρίου·
στρατιωτικωτάτω δ' αὐ τούτω τῷ ἄνδρι. Φέρειν δὲ
δὴ τὰς περιόδους παραπλησίους καὶ βίους ἐκάστου
καὶ πράξεις, καὶ οἷσιν γε ἀεὶ· γεγονέναι τε οὐδὲν
οὐδὲ πώποτε καινόν, οὐδὲ γίνεσθαι, δ μὴ καὶ πρό-
τερόν ποτε ταῦτὸ γέγονε· εἴη ἰδέξ, ἅμα τε καὶ αὐθις
ποτε ἔσται. Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη, ἀέλου μὲν οὐδενός·
δντος γε ἔθνοισι, ἄλλοις δ' ἄλλων γιγνομένων καὶ
διαφόρων περὶ τοῦ θεοῦ ἀνθρώποις τῶν δοξῶν, μίαν
μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ἀεὶ τὴν κρατίστην εἶναι, τὰς δ'
ἄλλας φαυλοτέρας, καὶ τούτων αὖ ἄλλην ἄλλης τῆς

κρατίστης ἑγγυτέρω, τὰς δὲ πορρωτέρω, καὶ παρ-
ρωτάτω δὴ εἶναι, ἡμεῖς κρατίστη οὖση τῇ κατὰ
Ζωροάστρη τῆς προστιθέμεθα, ἢ καὶ ἡ κατὰ τε
Πυθαγόραν καὶ Πλάτωνα συνενήκεται φιλοσοφία,
ἀκριβεῖα τε τῶν ἄλλων ἀπιστῶν πλεονεκτοῦση δο-
ξῶν, καὶ ἅμα πατριῶ καὶ ἡμῶν οὖση. Ἐν οὖν ταύτῃ
μόνη εἴη ἀκραίφνοὺς τῆς μακαριότητος, ὁπόση ἡμῶν
δυνατὴ εἶναι, ἐντυγχάνειν ἀξιοῦμεν. Ἐν δὲ ταῖς
ἄλλοις, καθ' ὅσον περ ἂν ἐκάστη ταύτης ἀπολεί-
πηται, κατὰ τοσοῦτον καὶ μακαριότητος μὲν τοὺς
χρωμένους ἀπολείπεσθαι, ἀλλοίωσιν δὲ πελάζειν,
καὶ ἀλλοιωτάτους δὴ τοὺς ταῖς πορρωτάτω ταύτης
δόξαις χρωμένους ἀποβαίνειν, ἅτε καὶ ἐν σκότει
δεινῷ, τῇ περὶ τῶν μεγίστων ἀμαθία, καλινδουμέ-
νου.

Β Ἄλλ'· εἶποι ἂν τις ὡς τῶν σοφιστῶν ἔνιοι, οἷς καὶ
ἀνθρώπων ἀπὸ πολλοῦ ἔσποντο, μείζω τὰ ἀγαθὰ τοῖς
σφίσι πειθομένοις τῶν ὑπ' ἡμῶν περὶ τὸ ἀνθρώπειον
γένος ἀποφαινομένων καταγγέλλουσιν, εἰ γε καὶ εἰς
εἰλικρινῆ τινα ἤξειν αὐτοὺς ἀθανασίαν διατείνονται,
θνητῷ οὐδὲν οὐκέτι ἐγκαταμιχθησομένην, τῶν ἡμε-
τέρων λόγων οὐποτε παύσεσθαι ἀξιούτων τὰς ψυχὰς
ἡμῶν θνητῇ ἐκάστοτε κοινωνούσας φύσει, ὅποτε δὴ
ἐκάστη ἢ περίοδος καθήκει. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν καὶ
ἀνθρώπων οὐ τοῖς μείζω ὑπισχνουμένοις συμβάλλειν
μᾶλλον ἢ τοῖς πιστοτέροις οἷ γε εὐφρονουντες ἀξιοῦ-
σιν· οὐκ οὐδὲ τῶν λόγων οἱ μείζους ἐλπίδας ὑπο-
τείνοντες· πρὸ τῶν πιστοτέρων αἰρετέοι· οὐ γὰρ ἂν
λυσιστελοῖ, ἐλπίσι μείζοσι μὲν, κεναῖς δὲ καὶ ἀνηνύ-
τοις, κηλουμένοις, ψεύδεσι τισιν ἐνδιατρίβειν περὶ
τῶν μεγίστων καὶ οὐχ ὑγέσι δόξαις. Κακοδαίμονις
γὰρ τοῦτο δὴ τὸ χεῖριστον, ἐψεύσθαι περὶ τῶν θεῶν
καὶ τῶν μεγίστων ἀνθρώποις διανοημάτων, καὶ ἔτερα
οἰεσθαι ὧν χρὴ φρονεῖν περὶ αὐτῶν. Ἐπειτα οὐδὲ
θαυμαστόν οὐδὲν, εἰ ἂν γε ἡμεῖς περὶ τὸ γένος ἀπο-
φαίνομεν τὸ ἀνθρώπειον, καὶ μείζω ἅμα τῶν ὑπὸ
τῶν σοφιστῶν τούτων ἐπαγγελλομένων φανερῆ σκο-
ποῦσιν ὀρθῶς. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὶ οὐχ ὀλόκληρον
τὴν αἰδιότητα οὐδ' ἀρτίαν, οὐτε ὅλῳ τῷ οὐρανῷ, οὐτε
τῆ ψυχῇ τῆ ἀνθρωπίνῃ ἀξιοῦσιν, οὐκ ἐπ' ἀμφοτέρα,
ἀλλ' ἐπὶ ὅτερον μόνον, τὸ μέλλον, φάσκοντες τῇ γε-
νέσει τῶν δυντῶν τὴν αἰδιότητα ἔσεσθαι. Τὸν γὰρ τοι
οὐρανὸν χρόνον τε ἡγούμενον ποιοῦσι, καὶ ἅμα τοῖς
πράγμασι τοῖς ἀνθρωπείοις συμμετασκευασθήσεσθαι
ἀξιοῦσιν, ἵνα πιθανώτεροι γούν, οἷς ταῦτα διαγγέλλο-
υσιν, φαίνονται, τοῦτο μὲν μὴ καθ' ἐξουτὰ τὰ ἀνθρώ-
πεια πράγματα, ἀλλὰ τῷ ὀλιφάσκοντες συμμετα-
βαλεῖν, τοῦτο δὲ καὶ βραχὺν μὲν τινα χρόνον φαῖλα,
τὸν δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ἀπειρον σπουδαῖα τὰ ἔργα τὴν
οὐδὲν ἀποδώσειν ἀξιοῦντες. Πιθανώτερον γὰρ πως τὸ
τοιοῦτον ἢ εἰ ἀπειρον μὲν χρόνον τὸν πρότερον φαῖλα,
ἀπειρον δ' αὖ τὸν μετὰ ταῦτα σπουδαῖα ἔφασκον ἀπο-
δώσειν. Ἡμεῖς δ' ἀρτίαν τε, καὶ οὐχ ἡμίτρομον οὐδὲ
χολὴν, τῆ ψυχῇ τῆ ἀνθρωπίνῃ τὴν αἰδιότητα ἀπο-
φαίνοντες, καὶ μείζω τοῦ ταύτῃ ἀποφαίνομεν ἀγα-
θόν. Δῆλα γὰρ δὴ οἷ ἐπ' ἀμφοτέρα αὐτὴ ἢ αἰδιότης
τῆς ἡμιτόμου ἐκείνης πολὺ μείζων καὶ καλλίων, καὶ
τὸ οὕτω· αἴτιον τοῦ ἐκείνου πολὺ τελεώτερον καὶ
κάλλιον. Ἰσως μὲν οὖν ὑπολήθοι ἂν τις, ὡς τὸ μὲν

ολγόμενον οὐκέτι δὴ ἔστιν, οὐδ' ἔστιν αὐτοῦ αἴθις ἅπερ θῆται, τὸ δὲ μέλλον, εἰ οὐδέ πω καὶ τοῦτ' ἔστιν, ἀλλ' οὖν, διὰ τὸ ἔσεσθαι ποτε, τοῦ οὐκέτι ἔσομένου μᾶλλον γ' ἂν εἴη, ὥστε καὶ ἀμεινον εἴη ἂν· ἐπεὶ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ μὲν ολιγομένου μεθίσσθαι ἔδη,

πρὸς δὲ τὸ ἐσόμενον, ὡς δὴ καὶ μᾶλλον ἔν, ὅλην τε τρέφθαι· τὴν οὖν ἐπ' ἀμφοτέρω ταύτην αἰδιότητα μὴ ὄντι· μόνω τῆς ἐπι θάτερον, τὸ μέλλον, γιγνομένην μείζω, οὐτ' ἂν μείζω τῆ ἀληθείᾳ, οὐτ' ἂν καλλίω εἶναι. Ἄλλ' ἡμεῖς (1).....

(1) Post hæc desunt omnia quæ sequuntur, incendio quippe Plethonii libri absumpta, unde in fine codicis Florentini, teste Bandinio, t. II, p. 317,

annotatum est: Ζητητέον τὰ ἐπιόντα, εἰ καὶ ἀνεύρετα· ἠφάνισται γὰρ ὑπὸ Σχολαρίου, ὡς φασί. ALEXANDER.

ΠΛΗΘΩΝΟΣ

ΖΩΡΟΑΣΤΡΕΙΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΠΛΑΤΩΝΙΚΩΝ ΔΟΓΜΑΤΩΝ

ΣΥΓΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ.

Ἐκεῖνα μάλιστα ἂν δέοι κεφάλαια εἰδέναι τὸν γε δὴ φρονιμον ἐσόμενον. Πρῶτον μὲν ἐκεῖνα περὶ θεῶν, ὧς εἰσιν. Εἰς μὲν αὐτῶν Ζεὺς ὁ βασιλεὺς, μέγιστός τε καὶ ἐς ὅσον γε ἐντὴν ἄριστος, τοῖς ὅλοις τοσαυτεφιστακῶς, καὶ θεότητι· ἐξαιρέτως, αὐτὸς μὲν πάντη τῶν καὶ πάντως ἀγένητος, τῶν δ' ἄλλων ἀπάντων πατήρ τε καὶ δημιουργὸς· πρεσβύτατος. Τούτου δὲ παῖς μὲν πρεσβύτατος, ἀμήτωρ γε, δεύτερος δὲ θεός, Ποσειδῶν, τὰ τε δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων ἡγεμονίας πρὸς τοῦ πατρὸς ἐπιτετραμμένος, καὶ ἔτι τὴν τοῦδε τοῦ οὐρανοῦ γένεσιν τε καὶ δημιουργίαν, θεοὶ καὶ ἐτέροις χρώμενος ὑπάρχοις, τοῖς μὲν ἀδελφοῖς, ἀμήτορσι πᾶσιν ὑπερουρανίοις, Ὀλυμπίοις τε δὴ καὶ Ταρταρίοις· τοὺς δὲ καὶ αὐτὸς ἐξ Ἡρας ἔδη, θεοῦ τῆς γε βλῆς παραγωγῷ, γεννώων, τοὺς ἐντὸς οὐρανοῦ τοῦδε, τὸ τε δὴ οὐράνιον γένος ἄστρων, καὶ τὸ τῆς ἡμετέρας ἔδη φύσει προσεχὲς· δαιμόνων γένος χθόνιον. Ὁς καὶ Ἥλιον, παῖδων τῶν ἑαυτοῦ τῷ πρεσβυτάτῳ, ἡγεμονίαν τε τὴν τοῦδε τοῦ οὐρανοῦ ἐπιτέτραφε, καὶ ἔτι γένεσιν τὴν τῶν ἐν αὐτῷ θνητῶν, ταύτην μὲντοι καὶ σὺν Κρόνῳ, θεῶν τῶν γε Ταρταρίων Τιτάνων [ἀδελφῶ] τε καὶ ἡγεμόνι. [Τῶν (1) Ὀλυμπίων θεῶν τοὺς Ταρταρίους διαφέρειν τῷ τοῦς μὲν Ὀλυμπίους τῶν ἐν τῷδε τῷ οὐρανῷ ἀθανάτων παραγωγούς τε εἶναι καὶ προστάτας, τοὺς δὲ Ταρταρίους τῶν ἡῆδε θνητῶν προστατεῖν· ὥστε καὶ Κρόνον τῶν Ταρταρίων, τὸν δ' αὐτὸν καὶ Τιτάνων κορυφαῖον εἶναι, καὶ σύμπαντος τοῦ θνητοῦ εἶδους προστάτην. Ἦσαν δ' ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις τεταγμένην δευτέραν μετὰ Ποσειδῶ, ὕλης τῆς πρεσβυτάτης, ἀνωλήθρου καὶ αὐτῆς· οὐσίας, τῷ αὐτῷ Ποσειδῶνι ἐς τὰ ἔργα παραγωγόν τε εἶναι καὶ προστάτην· αὐτὸν δὲ Ποσειδῶ σύμπαντος εἶδους προστατεῖν καὶ ἀθανάτου καὶ θνητοῦ, κορυφαῖον μὲν τῷ παντὶ ἐφιστώτα, συνεταγμένον γε μὴν καὶ αὐτὸν τοῖς ὅλοις· τὸν γὰρ τοὶ Δία μόνον τῷ ἐξαιρέτῳ τῆς θεότητος καὶ τῷ παντὶ ἐξαιρέτων ἐφιστάσκει.]

ἀκριβοῦμενον νομίζεῖν. Ἐπειθ' ὡς καὶ τῶν ἡμετέρων προνοοῦσιν οὕτοι οἱ θεοὶ, οἱ μὲν αὐτῶν προσεχῶς ἐφαπτόμενοι, οἱ δὲ διὰ τῶν σφῶν ὑποθεσετέρων, ἅπαντες δὲ κατὰ θεσμούς τοὺς τοῦ Διὸς ἅπαντα κατευθύνοντες. Εἶθ' ὡς τῶν μὲν κακῶν οὐδενός, οὐτ' ἄλλω οὐδενὶ τῶν πάντων, οὐθ' ἡμῖν, τῶν δ' ἀγαθῶν αὐτοὶ εἰσιν οἱ αἰτιώτατοι. Ἐπὶ δὲ τούτοις, ὡς καὶ εἰμαρμένη ἀμεταστροφή καὶ ἀπαρτρέπτω ἐκ Διὸς χωρούση, κατὰ γε δὴ τὸ ἐνὸν βέλτιστον, ἕκαστα περαίνουσι. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ θεῶν.

Περὶ δὲ τοῦ παντός, πρῶτον μὲν αὐτῷ· ἀίδιον τότε τὸ πᾶν, ἐν ᾧ δὴ καὶ οἱ δευτεροὶ τε οὕτοι καὶ τρίτοι θεοὶ, τῷ Διὶ γέγονε, καὶ οὕτε ἡργημένον χρόνῳ, οὐτ' αὐ ποτε τελευτήσων. Ἐπειθ' ὡς καὶ ἐκ πολλῶν τῶν πάντων ἐς ἔν τι ἡρμοσμένον. Εἶθ' ὡς ἄριστα ἐκ τῶν ἐνόντων τῷ πεπονηκότι, ὅτι δὴ μάλιστα ἀρίστῳ ὄντι, μεμηχανημένον, ἐὼ λειοπῶτι οὐδ' ἦντι· οὖν ὑπερβολῆν. Ἐπὶ τούτοις αὐτῷ, ὡς καὶ ὡσαύτως αἰετὸν ἐν τῷ καθεστηκότι σχήματι σωζόμενον ἀπαρακίνητον. Τοσαῦτ' οὖν καὶ περὶ τοῦ παντός.

Περὶ δὲ αὐτῶν ἡμῶν αὐτῶν, πρῶτον μὲν ὡς θεοῖς ἡ ψυχὴ ἡμῶν οὕσα συγγενῆς ἀθάνατος τε μένει ἐν οὐρανῷ τῷδε τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ αἰδιος. Ἐπειθ' ὡς καὶ σώματι τῷ θνητῷ τῷδε ὑπὸ θεῶν κοινωνησούσα ἐκάσποτε, ἄλλοτε ἄλλω, καταπέμπεται, τῆς τοῦ παντός ἐνεκα ἀρμονίας, ὡς καὶ θνητῶν ἀθανάτων ἐν γε ἡμῖν καὶ εἶδε· τῷ ἡμετέρῳ κοινωνούτων, τὸ πᾶν καὶ ταύτη αὐτὸ αὐτῷ συνδίοιτο. Εἶθ' ὡς τὸ καλὸν ἡμῖν, οἰκείως τῆ πρὸς θεοῦ συγγενείᾳ, τὸ προσήκον τοῦ βίου τέλος. Ἐπὶ δὲ πᾶσιν, ὡς καὶ τὸ εὐδαιμον ἡμῖν, ἐν τῷ ἀθναίῳ ἡμῶν, ὃ καὶ τῆς οὐσίας ἀνθρώπου ἐσεὶ τὸ κυριώτατον, ὑπὸ τῶν τὸ γένος ἡμῶν συστημαμένων θεῶν ὄριστα.

Ταῦτα δὴ ἰβ' σύμπαντα κεφάλαια περὶ τε θεῶν, καὶ τοῦ παντός τοῦδε, καὶ φύσεως τῆς ἡμετέρας, εἰδέναι τε δεῖ καὶ νομίζεῖν, εἰ μέλλοι τις ἄ χρῆ. ὡς μάλιστα φρονῶν, καὶ φρόνιμος τῷ ὄντι ἔσεσθαι.

(1) Hæc et quæ sequuntur unciis inclusa, usque ad ἐφιστάται, desunt in codicibus hoc quidem loco. Sed inventa sunt in Parisiensis bibliothecæ codd. 1683, fol. 209 v°, et 1759, fol. 266 v°. Zoroastreis præmissa statim post titulum, exordii cujusdam instar, videnturque olim a Plethone ad marginem

libri sui jam transcripti adjecta serius fuisse. Id certe, testatur apud Morellium, in catalogo bibl. S. Marci, codex Venetus 406, qui Plethonis autographus creditur, in quo istud additamentum, scholii instar, initio Zoroastreorum ad marginem ascriptum est. ALEXANDER.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟ

ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΒΙΒΛΙΟΝ

(Ex Dosithei ΤΟΜΩ ΑΓΑΠΗΣ, Έν Γλασίφ, 1698.)

Τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον τὸ ἐς ἡμᾶς ἦκον, ἀρ-
χεται μὲν τοῦ τῆ σφετέρᾳ ἀμύνειν δόξῃ ἀπὸ τοῦ τὸν
Πατέρα προβολέως προεπινοεῖσθαι. Ἐπι γοῦν ταύτῃ
τῇ ὑποθέσει, καὶ ἀπὸ ταύτης ὀρμώμενοι, καὶ ὁ βού-
λονται ὄνται οἱ τὸ βιβλίον συνθέντες συμπεραίνειν,
ταύτῃ ἀκολουθῶν καὶ τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ Πνεύματος
ὑπάρξεως ἀξιούντες προεπινοεῖσθαι καὶ ἐντεῦθεν
προσλαμβάνοντες καὶ τι ἀξίωμα, τῇ μὲν Ἑλληνικῇ
θεολογίᾳ καὶ μάλα φίλιον, τῇ δὲ Ἑκκλησίᾳ πολεμιώ-
τατον, ὡς ὧν μὲν αἱ δυνάμεις διάφοροι, καὶ αὐτὰ
ἂν εἴη ταῖς οὐσίαις διάφορα, ὄνται δεῖν καὶ τὸν
Υἱὸν, ἅτε προεπινοούμενον τῆς τοῦ Πνεύματος
ὑπάρξεως, κοινωνῆσαι τῷ Πατρὶ καὶ τῆς τοῦ Πνεύ-
ματος προβολῆς, ἵνα μὴ τῆς προβλητικῆς δυνάμεως
οὐ κεκοινωνηκῶ, καὶ τῇ οὐσίᾳ διενέγκῃ. Καὶ οὗτοι
μὲν οὕτω. Ἡμεῖς δὲ τὸ μὲν προτετάχθαι τὸν Υἱὸν
τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, οὐκ ἂν ἀπαξιώται-
μεν, τρίτου καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῦ βαπ-
τίσματος τῇ παραδόσει τοῦ Πνεύματος ἠριθμημέ-
νου. Τῆν δ' εὐλογιωτάτην αἰτίαν καθ' ἣν ἂν τρίτον
ἴδοι τὸ Πνεῦμα ἀριθμεῖσθαι, Λατίνοι βούλονται ἂν
σιγᾶσθαι ἡμεῖς δὲ φαίμεν ἂν, ὡς ἐπειδὴ δύο
πρόδους τοῦ Πνεύματος ἐκ τῶν τῆς Ἑκκλησίας ἀρ-
χῶν ἔστιν εὐρεῖν, τὴν μὲν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ
ὑποστάσεως αἰτίαν, τὴν δὲ πρῆς ἡμᾶς τε καὶ τὴν
κτίσιν πεμπτικὴν ἡ αὐτὴ δὲ ἡ σφετέρα τοῦ Πνεύ-
ματος πρόδος. ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τε καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ
ἐν ταῖς τῆς Ἑκκλησίας ἀρχαῖς εὐρίσκεται γιγνομέ-
νη ἡ δόξις δ' ἂν τὸ πέμπτον πρὸς τὸ πέμπτον καὶ
ἀξίωμα τι ἔχειν διὰ τοῦτο καὶ τὸ Πνεῦμα μετὰ
τὸν Υἱὸν τετάχθαι τῷ ἀριθμῷ, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει.
Ὡς δὲ δύο τὰς τοῦ Πνεύματος πρόδους ἐκ τῶν τῆς
Ἑκκλησίας ἀρχῶν ἔστιν εὐρεῖν, αὐταὶ αἱ τοῦ Κυρίου
δηλοῦσι φωναί, «Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Παράκλητος ὃν ἐγὼ
πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἰδοὺ ἡ πρὸς ἡμᾶς
πέμψις ἡ τοῦ Πνεύματος τῆς ἀληθείας ἢ παρὰ τοῦ Πα-
τρὸς ἐκπορευέσεται, ἰδοὺ ἡ τῆς ὑποστάσεως πρόδος.
Ἄλλὰ Λατίνοι ταύτην τὴν κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς πέμ-
ψιν πρόδον βούλονται μὲν ἂν σιγᾶσθαι, ἵνα μὴ τὰς
τῶν Πατέρων φωνὰς, αἷς αὐτοῖς ὄνται ἐκ τοῦ Υἱοῦ
δεικνύναι τὸ Πνεῦμα ἐκπορευόμενον, κατὰ ταύτην
τὴν πρὸς ἡμᾶς πέμψιν ἐκλαμβάνοντες, τῶν ἡμετέ-
ρων ἀναμφισβήτητων μαρτυριῶν ἀπορῶσιν οὐ δύ-
νάμενοι δ' αὐτὴν ἀφανίσαι τε καὶ τῆς Ἑκκλησίας
ἐξελείν, σιχαίνουσι, χρονικὴν τε καλοῦντες καὶ
ὑψηλῆν, καὶ τῷ Θεῷ Υἱῷ οὐ συναίτιον. Ἄλλ' εἰ
μὲν καὶ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν ἐν τῷ Θεῷ οὐ

συναίτιον αὐτῷ εἶναι ἀξιώσουσι, μηδὲ τὴν ἐν τῷ
Υἱῷ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν κτίσιν πεμπτικὴν δύ-
ναμιν, συναίτιον αὐτῷ ἀξιούντων εἶναι. Εἰ δ' ἐκεῖνο
οὐκ ἂν φαίεν, μηδὲ τοῦτο λεγόντων ἔχοντα δὲ τὸν
Υἱὸν συναίτιον ἐν ἑαυτῷ τὴν τοῦ Πνεύματος πρὸς
τὴν κτίσιν πεμπτικὴν δύναμιν, εἰκότως καὶ τοῦ
Πνεύματος προτετάχθαι τῷ ἀριθμῷ, τοῦ Πατρὸς οὐ-
τω τε καὶ τοιαῦτα παράγοντος τὰ ἐξ αὐτοῦ, ἵνα καὶ
ἐν αὐτῇ τῇ Τριάδι τάξις τις ἦ, ὡς οὐδοτιῶν τῶν γε
ἀριθμητῶν, ὅτου ἂν τάξις ἀπειρῆ, ἔξον καλῶς.

Τοῦτο μὲν οὖν, οὕτως ἔχεται. Τὸ δ' ἀξίωμα ἐκεῖ-
νο, τὸ, ἂν αἱ δυνάμεις διάφοροι, καὶ αὐτὰ ἂν εἶναι
ταῖς οὐσίαις διάφορα, πῶς οὐ τῇ Ἑκκλησίᾳ, ὡς γ'
ἡμῖν ἀνωτέρω εἰρηται, πολεμιώτατον; Ἡ μὲν γὰρ
Ἑλληνικὴ θεολογία ἕνα Θεὸν τὸν ἀνωτάτω τοῖς οὐσίαις
ἐφιστάδα, καὶ ἄτομον ἐν, καὶ ἔπειτα πλείους αὐτῷ
παιδᾶς διδούσα, προχοντάς τε ἄλλους ἄλλων καὶ
ὑποδεστέρους, οὐ; καὶ ἄλλον ἄλλῃ αὐ μείζονι ἢ μεί-
ονι τοῦ παντὸς τοῦδε μέρει ἐφίστησιν, ὅμως οὐδένα
αὐτῶν τῷ πατρὶ ἴσον, ἢ γοῦν παραπλήσιον ἀξίῳ εἶ-
ναι. Καὶ γὰρ ἑτέρας τε ἅπαντας οὐσίαις καὶ πολὺ
ὑποδεστέρας ποιεῖ, καὶ θεότητος ὡσαύτως. Πρὸς
γοῦν τῷ παιδᾶς τε τοῦ Θεοῦ καὶ θεοῦ καὶ αὐτοῦ
καλῆν, ἔτι καὶ ἔργα ἅμα τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ καλεῖ, οὐκ
ἀξιοῦσα ἐπὶ γε τοῦ Θεοῦ γεννήσεως δημιουργίαν
διακρίνειν, ὅτι μηδὲ βούλησιν φύσεως, ὅπως δὲ εἰ-
πεῖν, μηδ' οὐσίας ἐνέργειαν. Ἐτέρας δ' οὖν θεότητος
τε καὶ οὐσίας ὑποδεστέρας τοὺς τοῦ ἀνωτάτω Θεοῦ
παιδᾶς ἢ γε Ἑλληνικὴ θεολογία ποιεῖ, οὐδενὶ ἄλλῃ
ἢ ἐκεῖνῃ ἐπεριδομένη τῷ ἀξιώματι, ὡς ὧν αἱ δυ-
νάμεις διάφοροι, καὶ αὐτὰ ἂν εἴη ταῖς οὐσίαις δι-
άφορα, κρίνουσά τε μεγίστην δυνάμειος διαφορὰν τὴν
τοῦ αὐτοῦ δι' αὐτὸ ὄντος πρὸς τὸ δι' ἕτερον ἦδη ἔν.
Ἡ μὲντοι Ἑκκλησία τοῦτο τὸ ἀξίωμα δήλη ἐστὶν εὐ-
προσιεμένη. Οὐ γὰρ ἂν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἴσον, ἢ
οὐσίαις τῆς αὐτῆς, εἰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο προσέτετο, ἀπέ-
φαινε. Πῶς γὰρ ἂν ὁ Πατὴρ τοῦ γε Υἱοῦ οὐ διάφορος
εἴη τὴν δύναμιν, εἰ ὁ μὲν αὐτὸς δι' αὐτὸν δύναται τε
εἶναι καὶ ἔστιν, ὁ δ' οὐκέτι αὐτὸς δι' αὐτὸν, διὰ δὲ τὸν
Πατέρα ἐστὶν ἔτι δὲ, εἰ ὁ μὲν γεννητικὸς, καὶ ἴσου
γεννητικὸς, ὁ δ' οὐτε ἴσου, οὐτε οὐκ ἴσου γεννητικὸς,
ὡστ' ἂν μηδὲ τῆς οὐσίας εἶναι τῆς αὐτῆς, εἰ ὧν αἱ
δυνάμεις διάφοροι, καὶ αὐτὰ ἂν εἴη ταῖς οὐσίαις δι-
άφορα; Ἄλλὰ Λατίνοι μὴ ἀξιώματι τῇ γε Ἑκκλησίᾳ
πολεμιωτάτην τὴν σφετέρην προπέσειάν τε καὶ και-
νοτομίαν συνιστάντων, ἀλλ' ἐκ τῶν τῆς Ἑκκλησίας
ἀρχῶν τοῦτο παράττων δεικνύναι. Εἰ δὲ μὴ οἱ τ'

είσιν, ἡμεῖς; δὴ δείξωμεν οὐ ταῖς τῆς Ἐκκλησίας ἀρ-
χαῖς συναφῶν ἢν αὐτοῖς τὸ καινοδόχημα.

Μίαν οὐσίαν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἢ γε
Ἐκκλησίαι ἀξιοῖ εἶναι· πρόσωπα δὲ τρία, ἰδιότησιν
καστον τῶν ἄλλων διακρινόμενον. Καὶ τὰ μὲν τοῖς
ρισίον ἐφαρμόδιοντα κοινὰ τε εἶναι καὶ ἔν ἀριθμῷ
καστον αὐτῶν. αὐτὴν τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν, τὴν δη-
μουργίαν τῆς κτίσεως, τὴν πρόνοιαν, τὴν τοῦ παν-
τὸς ἀρχὴν, ἅπαν ἔτι τοιοῦτον εἴη ἂν εἰπεῖν· τὰ δὲ
μὴ τοῖς τρισὶ δυνάμενα ἐφαρμόσαι, προσωπικὰ τε
προσώποις καὶ ἴδιαι ἐκάστῳ εἶναι, καὶ οὐδοτιοῦν
αὐτῶν ἔν ἀριθμῷ, ἔν πλείοσιν ἢ ἔνι προσώποις θεω-
ρούμενον. Τὸ γὰρ τοι αἰτιατὸν, τοῖς μὲν τρισὶ κοι-
νὸν οὐκ ἔστι, τοῖν δὲ δυοῖν μόνον, οὐ ταῦτῶν ἂν
ἀριθμῷ εἴη ἔτι ἀμφότερ, εἰ τῷ μὲν που γεννητῶς, τῷ
δὲ ἐκπορευτῶς πρόβηται. Τούτων οὕτως ὑποκαίμε-
νων, προσελήφθω καὶ τι ἀξίωμα, οὐ τῶν τῆ Ἐκ-
κλησίαις πολέμιων, ἀλλὰ καὶ μάλα φίλων, ὡς οὐκ
ἔστιν ὅ τι αὐτὸ ἐαυτὸ δύναται προβάλλειν, ἀλλ'
ἕτερον ἀεὶ δεῖ εἶναι τοῦ γε προβάλλοντος τὸ προ-
βαλλόμενον, καὶ ὅπως αἰτιῶν αἰτιατῶν. Ἐπὶ δὲ τού-
τοις σκοπῶμεν καὶ ἅ φασι Λατῖνοι, καὶ ἅτα ἐς ὧν
φασι συμβαίνει, εἰ συναφῶς ταῖς τῆς Ἐκκλησίας
εἰσὶν ἀρχαῖς.

Ἐκ Πατρὸς φασι καὶ Υἱοῦ μίᾳ ἀριθμῷ προβολῇ
τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι. Οὐκοῦν, εἰ μὲν κατὰ τὴν
οὐσίαν κοινήν οὐσαν ὅ τε Πατὴρ καὶ Υἱὸς μίᾳ προ-
βολῇ τὸ Πνεῦμα προβαλοῦσιν, ὡςπερ ἄρα καὶ
ἀξιοῦσιν αὐτοὶ ἔν τῷ βιβλίῳ, ἦτοι καὶ αὐτὸ ἐαυτὸ
τὸ Πνεῦμα προβαλεῖ, κοινήν αὐτοῖς καὶ αὐτὸ ἔχον
τὴν οὐσίαν, ἢ εἰ διασταίῃ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἔν τῷ
προβάλλεσθαι, ἐς τε ἑτέραν οὐσίαν ἐκπεσεῖται καὶ
οὐκέτι αὐτοῖς ὁμοούσιον μενεῖ, εἰ κατὰ τὴν κοινήν
οὐσίαν, ἀλλὰ μὴ προσωπικῶς αὐτὸ προβαλοῦσιν. Εἰ
γὰρ μὴ προσωπικῶς ὅ τε Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς τὸ
Πνεῦμα, ἀλλὰ κατὰ τὴν κοινήν αὐτοῖς οὐσίαν προ-
βαλοῦσιν, ἢ οὐσία αὐτοῖς ἔσται ἢ προβάλλουσα,
ὡστ' ἂν καὶ ἐς ἑτέραν οὐσίαν τὸ Πνεῦμα καὶ θεῶν
ἕτερον ἐναργέστατα ἐκπίπτειν. Εἰ δ', ὅτι οὐ τοῖς
τρिसὶ προσώποις τὸ προβάλλειν οἷόν τε ἐφαρμόσταιν
(οὐ γὰρ οὐδὲ τῷ Πνεύματι), διὰ τοῦτο καὶ προσωπι-
κὸν αὐτὸ ἀξίον φάναι, οὐκέτι οἷόν τε μίᾳ ἀριθμῷ
προβολῇ τὴν Πατέρα τε καὶ Υἱὸν τὸ Πνεῦμα προβά-
λλειν, εἰ μὴ καὶ τῶν προσώπων τις συναλοιφὴν αὐ-
τοῖς περιάψῃ. Εἰ δὲ δύο τῷ ἀριθμῷ αἱ προβολαί,
ἀμήχανον, μὴ οὐ διαφύην τινα ἔχον τὸ γε Πνεῦμα
προβείναι, τὸ μὲν τι ἐκ τῆς ἑτέρας, τὸ δ' ἐκ τῆς ἑτέ-
ρας προβολῆς ἴσχον. Οὐ γὰρ οὐδ' εἰ μὴ αἴτιος ἀπλῶς
ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ συναίτιος ἔσται, ὡς αὐ-
τοὶ φασι συγκαλύπτοντες ἑαυτῶν τὴν καινότητα τοῦ
δύγματος, οὐ καὶ αἴτιος ὅπως ἔσται· τὸ γὰρ συναί-
τιον, καὶ αἴτιον δῆπου, τοσοῦτῳ μόνῳ τοῦ ἀπλῶς
αἰτιῶν διαφέρων, ὅτι οὐ μόνον, ἀλλὰ σὺν ἄλλῳ κυριω-
τέρῳ αἰτίῳ, αἴτιον καὶ αὐτὸ ἔστιν. Ὡστε, εἴτε αἴ-
τιος ἀπλῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος, εἴτε συναίτιος,
ὁῦται τε καὶ αὐτὸς ὁποσοῦν τῷ Πνεύματι ἐς τὴν
ὑπάρξιν. Εἰ γὰρ οὐδοτιοῦν ὁῦται, οὗτ' ἂν αἴτιος εἴη
ἀπλῶς, ὅτε συναίτιος, ἀλλ' ὁ Πατὴρ αὐτὸ αὐτάρκως
προβαλεῖ, ἐπεὶ οὐδ' ἂν αὐτάρκως αὐτὸ ὁ Πατὴρ προ-

βάλλει, εἰ καὶ τινος συναίτιος ὅπως δέοιτο. Οὕτω δὲ
τὸ Πνεῦμα τὸ μὲν τι ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δ' ἐκ τοῦ
Υἱοῦ ἴσχον, καὶ διαφύην ἅμα ἔξει, καὶ κινδυνεύσει ὁ
θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀντι τριᾶδος τετρὰς ἀναφανή-
σεσθαι διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ταύτην διαφύην. Ἐς
ταῦτα τὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀσύμβατα ἢ Λατίνων αὐτῆ
ἀπάγει δόξα. Ἢ γὰρ οὐκ ἀπλοῦν τὸ Πνεῦμα αὐτοῖς
μενεῖ, εἰ δυοῖν προβολαῖν ὁ Πατὴρ τε αὐτὸ καὶ ὁ
Υἱὸς προβαλοῦσιν, ἢ εἰ μίᾳ προβολῇ προβαλοῦσιν,
εἰ μὲν προσωπικῶς αὐτὸ προβαλοῦσιν, συναλοιφῆ
ἔσται τοῖς προσώποις, καὶ ὁ θεὸς ἀντι τριᾶδος, δυὸς
αὐ· εἰ δὲ κατὰ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας προβαλοῦσιν,
ὡ· αὐτοὶ που ἀξιοῦσιν, ἐς ἑτέραν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα
οὐσίαν ἐκπεσεῖται. Τούτων τὸ μὲν ἐς Σαβελλιτιανὸν
τὸ δ' ἐς Μακεδονισμὸν, ἀποβλέποντα οὐκ ἀδρῆ-
β ἔστιν. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα Λατῖνοι ἔξαρνοι μὲν εἰσι
μηδ' ὅσφον αὐτῶν συγχωρεῖν, τῆς δὲ τοῦ τὸ Πνεῦ-
μα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι δόξης οὐ μεθίστανται.
παραπλήσιόν τε πάσχουσιν, ὡςπερ ἂν εἰ δις πέντε
λέγοντες, ἔξαρνοι ἦσαν μὴ δέκα λέγειν, ἢ τρίς τέσ-
σερα, μὴ δύοδεκα. Ἐν γὰρ ταῖς ἐς ἄτοπον ἀσχυρο-
γαί, τότε τις τῷ ἀτόπῳ οὐ συγχωρεῖ, ὅταν καὶ τῆ
ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν, ἢ τὸ ἄτοπον ἔσεται, ἀνάθητα.
Εἰ δὲ τῆς μὲν περιέχεται, τῷ δὲ προφανῶς ἀτόπῳ
μόνῳ οὐ συγχωρεῖ, συγχωρεῖ τε ἄρα καὶ οὐ συγχω-
ρεῖ τῷ αὐτῷ, καὶ τις ἀτοπὸς ἔστιν αὐτὸς καὶ κατα-
γέλαστος, αὐτὸς αὐτῷ διαφωνῶν.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐς τοσοῦτον. Πῶς δ' οὐχὶ κάκεινο
ἄτοπον τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ, τὸ τὸν Πατέρα τῷ Υἱῷ
τῆς γεννητικῆς φάσκων δυνάμειω μεταδιδοῦναι ἐν τῷ
γεννᾶν, καὶ τῷ Πνεύματι τῆς προβλητικῆς αὐ ἐν τῷ
προβάλλειν, ὅτε τὸν Υἱὸν γεννητικῶν γεννῶντα,
ἀλλὰ γεννητῶν μόνον, ὅτε τὸ Πνεῦμα ἐκπορευτικῶν
προβάλλοντα, ἀλλ' ἐκπορευτῶν μόνον; Ἢ γὰρ λελή-
θοι ἂν αὐτοῖς, ὡς πολὺ διαφέρει γεννητικῶν γεννη-
τοῦ, καὶ ἐκπορευτικῶν ἐκπορευτοῦ, ἢ ἐκόντες κα-
κουργοῖεν ἂν, ἡμᾶς φενακίζειν προσηρημένοι.

Ἐτι δὲ κάκεινο, πῶς οὐκ ἄγνωμον αὐτῶν, τὸ τοῖς
ἡμετέροις ἐγκαλεῖν, ὡς τὰ τῶν ἁγίων ὀβελίζουσιν,
ἢ νοθεύουσιν, ἢ ἀρνούμενοις, ἢ κακῶς ἐξηγουμένοις.
αὐτοὶ μᾶλλον τοῖς τοιοῦτοις ὄντες ἔνοχοι, ὅταν τὸν
μὲν Δαμασκηνὸν Ἰωάννην ἀκυρώσι, Διονυσίου δὲ
τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὑπεσχημένου μὲν περὶ ἡνωμένης
τε καὶ διακεκριμένης θεολογίας εἰπεῖν, ὡς αὐτὰ τὰ
θεῖα πρόσωπα ἦνται· καὶ διακρίεται, καὶ ἔπειτα
οὐ καὶ περὶ τοιαύτης Ἰηοῦ καὶ Πνεύματος διακρι-
σεως μνησθέντος, κίρπον καταψηφίζονται· Ἰουστίνου
δὲ τοῦ μάρτυρος, καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.
οὐδὲ συνιώσι, τοῦ μὲν, Ὡςπερ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς,
φάσκοντος, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς,
πλὴν τοῦτον μὲν, γεννητῶς εἶναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ-
πορευτῶς· τοῦ δ' αὖ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ
Υἱοῦ, πλὴν τῆς αἰτίας· πάντα ὅσα ἔχει ὁ Υἱὸς, τοῦ
Πνεύματος, πλὴν τῆς γεννήσεως· Κυρίλλου δὲ μὴ
ἐπιστρέφωντα πρὸς τὴν Θεοωρήτου περὶ τούτου
μέμφιν, οὐκ ἀντιστάντος, οὐδ' ἐκείνῳ αὐ βλασφη-
μίαν ἀναγκαλέσαντος; ἀλλὰ συκοφαντεῖσθαι τε φάσκον-
τος, καὶ πρὸς τὸ ἐγκλημα περιφανῶς ἐξέρχου-
στος. Ὡς δὲ, πολὺ βῆλον τοῖς ἡμετέροις τοῖς τῆς

Ἐκκλησίας πατέρας συμφώνους ἀλλήλοις ἀποφαί-
 νει, ἢ Λατίνοις· τοῦτο μὲν, τῇ ὁμωνυμίᾳ τῆς ἐκ-
 πορεύσεως καὶ τῷ διττῷ τῶν τοῦ Πνεύματος, προ-
 ὄδων, τοῦτο δὲ, τῇ τοῦ Πνεύματος αὐ ὁμωνυμίᾳ,
 Πνεύματος καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος καλου-
 μένης, καὶ Πνεύματος Ἁγίου, ὡς ἐκεῖθεν δῆλον, « Ὁ
 πιστεύων εἰς ἐμὲ, » καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, « ποταμὸς
 ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.
 Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, οὐ ἔμελλον λαμ-
 βάνειν οἱ πιστεύοντες· εἰς αὐτόν· οὐπω γὰρ ἦν
 Πνεῦμα Ἁγίον, ὅτι Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη. Εἰ
 γὰρ τοῦτο περὶ αὐτῆς τῆς ὑποστάσεώς τις τοῦ Πνεύ-
 ματος τοῦ Ἁγίου ὑπολήφεται, κινδυνεύσει οὐ μόνον
 ἐκ τοῦ Υἱοῦ φάναι ἂν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι,
 ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κοιλίας τῶν πιστῶν.

Ἄλλὰ γὰρ ἐγὼ οὐ τοῦτο δέδια μήποτε κρείττους β
 τῶν ἡμετέρων ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἀμφισθητουμένου
 τούτου λόγῳ Λατίνοι φανῶσιν· οὐ γὰρ οὐδὲ μέγρι-
 νὺν ἐφάνησαν, καίπερ πολλὰ χάνοντες ἐν τοῖς ὑπὲρ
 τούτου σοφίσμασιν. Ἐπεὶ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅτε οἱ
 ἡμέτεροι ἐκείνοις συνέθεντο, οὐ τῷ λόγῳ ἠττήσθαι
 καὶ συνέθεντο, ἀλλ' ἴσμεν ἂν τρόπον συνέθεντο· διὰ
 τοῦτο οὐδ' ἀλόγως οἱ πολλοὶ τῶν τότε συνθεμένων
 οὐδ' οἷς συνέθεντο ἐνέμειναν. Ἄλλ' ἐκείνους δέδια
 τῶν ἡμετέρων, οἷς δοκεῖ, κἂν εἰ εὐσεβέστερά ἐστι
 τὰ γε πάτρια ἡμῖν, ἀλλ' ὁμῶς τὰ Λατίνων πρὸς αὐ-
 τῶν αἰρετέα, διὰ τὰ ταῦτα καὶ τοῖς πράγμασι λυσι-
 τελέσειν τι δοκεῖν. Ἔως δ' ἂν τις καὶ οὕτως ἔχοι,
 ὥστε καὶ ἀμφοτέρων μὲν ὁμοίως καταφρονεῖν· ὁ δ'
 ἀμελήσας τοῦ τί τὸ κράτιστον ἐν τοῖς τοιοῦτοις ζη-
 τεῖν, πρὸς τὰ τοῖς πράγμασι μόνον συνοίσειν τι δο-
 κοῦν, αἰεταὶ δεῖν τὴν αἵρεσιν ποιεῖσθαι. Ἐῷ μὲν
 οὐ λέγειν ὡς οὐκ ἀεὶ τὰ ἡμῖν λυσιτελεῖ δοκοῦντα καὶ
 διὰ τέλος λυσιτελεῖ, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τῆς βλάβης
 αὐτὰ τὰ αἰτιώτατα κατέστη. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔμοι ὁ λό-
 γος οὗτος, τὸ τοῖς πράγμασι συνοίσειν τι δοκοῦν ἐν

τοῖς τοιοῦτοις δεῖν αἰρεῖσθαι, οὐδὲν ἄλλο δοκεῖ βου-
 λεσθαι, ἢ μὴ νομίζειν τοὺς ταῦτα ἀξιούντας τὸν
 Θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων προνοεῖν. Καὶ ἄλλως δὲ γνοή-
 ῃν τις τοὺς πολλοὺς τῶν ἡμετέρων ταύτην που τὴν
 δόξαν νοσοῦντας, ἐκ τοῦ μηδέποτε, ἐκ πολλοῦ ἡμῖν
 κακῶς τῶν πραγμάτων φερομένων, βούλευμα προ-
 θέσθαι, τί ἂν τῶν ἡμῖν ἂν ἀμαρτανόμενων ἐπιν-
 ορθωσάμενοι, εἴτε ἐν δόξαις, εἴτε ἐν ἔργοις τὸν
 Θεὸν ἡλασάμεθα. Παρ' ὁ δὲ, οὐδὲ θαυμάζειν ἄξιον,
 εἰ ὁ Θεὸς τοὺς μὴν ἡμῖν ἐναντίους πάμπολυν
 ἤδη αὖξει χρόνον, ἡμᾶς δὲ φθίνειν ἔαται, ἐς οὐ-
 τως ὀλίγον συνέσσειλε. Ἀθλοὶ γὰρ εἰσιν οἱ πολλοὶ
 ἐκείνων τὴν τοῦ τὸν Θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων προνοεῖν
 δόξαν πολὺ τῶν ἡμετέρων βεβαιότεραν ἔχοντες ἐν
 ταῖς ψυχαῖς. Ὀυκοῦν ἂν οὐδ' ἐκείνοις τούτου τοῦ
 εὐσεβήματος ἄλλο τι ἀντάξιον ἀμωρτάνοιτο ἀσέθη-
 μα, εἴθ' ἡμῖν ἄλλο τι ὀρθοῖτ' ἂν τούτου τοῦ ἀσεβή-
 ματος ἀντάξιον εὐσεβήμα. Οὐ γὰρ ἐν τοῖς περὶ ὀλί-
 γου ἀξίῳ τὸ ἐλόγημα, ἀλλ' ὅσον ἢ ἐπιστάται ἡμᾶς
 τὸν Θεὸν τῇ ἡμῶν αὐτῶν ἀρχῇ, ἢ ἐκβάλλειν. Οὐκοῦν
 ἀπεικότεως τοὺς ἐκβάλλοντας ἂν αὐτὸν τῆς σφῶν
 ἀρχῆς καὶ φθίνειν ἔα, οὐ πάνυ τοι συλλαμβάνων ἐς
 τὸ σώζεσθαι. Εὐροὶ δ' ἂν τις καὶ τῶν ἐκ παντὸς τοῦ
 ἐν μνήμῃ χρόνου γενῶν, τὰ μὲν ἠύξημένα, σὺν τῇ
 τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας δόξῃ ἠύξημένα· τὰ δὲ πεφ-
 θικότεα αὐ, σὺν τῇ ταύτης τῆς δόξης ἀποβολῇ καὶ
 πεφθικότεα. Τούτων τεκμήριον ἐναργές, τὸ εὐορκοῦν-
 τας μὲν ἀβύεσθαι, τῶν δ' ὀρκῶν ἀρξαμένους ὀλιγω-
 ρεῖν, φθίνειν. Οὐκοῦν οὐδ' ἡμῖν ἐλπίς σωθήσεσθαι
 μὴ, εἰ τι ἐς τὸν Θεὸν μέγα, ἢ ἐν, ἢ πλείω, εἴτε δὴ
 ἐν δόξαις, εἴτε ἐν ἔργοις, ἀμαρτάνοιτο, ἐπανορθω-
 σαμένοις. Μέχρι δ' ἂν οὕτως ἔχωμεν, ὡς ἔχομεν.
 οὐτ' εἰ Λατίνοις ὀμολογήσομεν, οὐτ' εἰ οἰστισινοῦν
 ἀνθρώπων, σωθῆτημεν ἂν. Ἄλλ' ὁ Θεὸς, δοίη, οὐ
 περὶ τούτου μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὄλων πραγ-
 μάτων τὰ κράτιστα ἡμῖν βουλευσαμένοις ἐλέσθαι.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΓΕΜΙΣΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ

ΥΠΕΡ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ

ΑΝΤΙΑΗΨΕΙΣ.

(Ex codice Rhedigerano editit D' W Gass. in Gennadius und Pletho, Wratislaviae 1844, praemissa doctissima Praefatione sermone vernaculo Germano scripta).

« Ἐπειδὴ (a) τὸ βιβλίον τῶν κατ' Ἀριστοτέλους D Ἐγὼ μὲν οὐκ ὄψε, ὡς γε σὺ φῆς, ἀλλ' ὅτι τ' βλασφημιῶν καὶ ἐς ἡμᾶς ὄψε προῦλθεν. » πρῶτον ἠτήθην εὐθύς ἔπεμψα· σὺ δὲ δὴ τῆνδε σοι.

(a) Virgulis inclusa verba sunt Scholarii in Apologia pro Aristotele. In hac Apologia, cuius primam partem tantum edidit Minoides Mynas, non minus injuriose Plethonem Scholarium habuerat quam hic Pletho Scholarium. Ἡ παρούσα βιβλος, inquit Minoides, Κατὰ τὸν Πλήθωνα ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει, δέον ἄλλω, πως ἐπιγράψαι· ἐν γὰρ τοῖς ἐφεξῆς τῆς βιβλοῦ οὐχ ὡς ἀπορῶν ὁ Πλήθων ἐλέγχεται, ἀλλὰ ψευδόμενος καὶ συκοφαντῆς καὶ μαινομένοσ. Εἶπ.τ.

την συγγραφὴν ἡ πάλαι συγγεγραφῶς καὶ πέμπειν καὶ λευόμενος πολλάκις τε τοῦτο κελυόμενος τῶς μὲν οὐκ ἔπαμπες· τελευτῶν δὲ, ἐπεὶ ἔκαμνες ἐπὶ τῷ μὴ πέμπειν καταγελωμένος, ἔπαμπας μὲν οὐδ' οὕτως, ἔρασκές γε μὴν πεπομφέναι ψευδόμενος· πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις σοὶ κίκοι; καὶ τὸ ψεῦδος προχειρότατον. Καὶ νῦν ἤκειν ὡς ἡμᾶς ταυτὶ τὰ καλὰ συγγράμματα, οὐ σοῦ πέμπαντος, ἀλλὰ τινων ἐκκλεψάντων τῶν δι' ἰδίαν ἀγγίνοιαν κατεγνώκτων· ἤκει δ' οὐδ' ὀλόκληρα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλθόντα ἱκανῶς ἐμφῆσαι σου τὴν ἀγαθίαν καὶ τῆς γε διανοίας τὸ σαθρὸν. Καίτοι εἰ μὲν ἐθάρρηξαι, τί συνέγραφες, ὑφ' οἷς ἔμελλες γέλωτα παρὰ γε τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὀφλήσειν; τί δὲ καὶ πεπομφέναι ἔψευδου μὴ πεπομφῶς, καὶ ταῦτα πρὸς οὐς ἤκιστὰ σε ἔρχην ψεῖδεσθαι, οὐδ' ἠσχύνου μέλιτων αὐτίκα ἂν ῥᾶστα ἀλιώσεισαι ψευδόμενος;

« Ἔνιοι δὲ καὶ εὐγνωμονέστερον ἀμφοῖν διακοῦσαντες συνῆψαν ἀμφὺ τῷ φιλοσόφῳ ταῖς γνώμαις καὶ τῆς ἐς Πλάτωνα διαφορὰν Ἀριστοτέλει περὶ τὸ τῆς λέξεως φαινόμενα συμβῆναι μόνον φασί. »

Συμπλεκτικὸς τοῦτο μόνος ποιεῖ, καὶ δὴ λέγει· ἐστὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας· αὐτὸ ποιῶν. Ἀποτεινόμενος γὰρ πρὸς τῶν τῆς Ἐκκλησίας τοὺς ἐν ὄνειδι προφέροντας τοῖς Ἑλλήνων φιλοσόφοις τὴν πρὸς ἀλλήλους διαφωνίαν αὐτοῦ μὲν φησὶν ἐσχίσθαι ἐς μυρία κατὰ τῆς θείας ὑπεροχῆς (οὕτω γὰρ καὶ τῆ λέξει φησὶ), τοὺς δ' Ἑλληνας ἐς ταυτὸ συμφέρεσθαι. Καὶ περιρᾶται δὴ Ἀριστοτέλῃ Πλάτωνι τε καὶ Παρμενίδῃ συναφῶν ἀποφαίνειν οὐδ' ὅτι οὖν λέγων πιθανόν, ὅσα δ' ἄλλοι τε τῶν παλαιῶν κατ' Ἀριστοτέλους καὶ δὴ καὶ Πλωτῖνου Συμπλεκτικὸς πολὺ ἀμείνων ἀνὴρ συνέγραψε κατὰ τὸ ἄλλων αὐτοῦ καὶ τῶν γε κατηγοριῶν, ὅσα Πρόκλος κατὰ τὸ ἄλλων καὶ μάλιστα τῆς αὐτοῦ θεολογίας· οὐ δὲ τὸ Συμπλεκτικὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας σπουδασθὲν εὐγνωμοσύνην καλεῖς, καὶ περὶ Συμπλεκτικὸν κατὰ σοῦ μάλιστα αὐτὸ πεποιημένος, ἢ καὶ αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν πολλάκις ἔρχεται.

« Τοὺς δὲ νῦν Πλάτωνος ἠτιωμένους ἐν Ἰταλίᾳ, οἷς φησὶ χαριζόμενος τὴν τοιαύτην πραγματείαν λαβεῖν ἐπινοῦν, ἴσμεν τίνες εἰσὶ· καὶ ἑώρων πολλοὶ τῷ ἀνδρὶ συγγινομένους αὐτοῦς ἐκεῖ, οἷς τοσοῦτον μέγετος φιλοσοφίας, ὅσον αὐτῷ Πλήθωνι ὀρχηστικῆς. »

« Ἔδει καὶ τοὺς ἄνδρα· τοῦτους τῆς πρὸς ἡμᾶς· σοῦ βραχανία; ἀπολαῦσαι, οἱ σοῦ πολὺ καὶ σοφώτεροι τὰ ἐς πᾶσαν σοφίαν καὶ τὴν γε διάνοιαν δέξυτεροι· οὐ γὰρ πρὸς τῆ κακοθηλαίᾳ καὶ τὴν διάνοιαν ἀμβλύς, ὅσα γε ἐκ τῆσδὲ σου τῆς συγγραφῆς φαίνη.

καὶ ἀμαθῆς, καὶ ταῦτα ἐν αὐτοῖς τῆς Ἀριστοτέλους, ἐν οἷς δὴ σὺ καὶ εἶναι τις ἀρχεῖς, ὡς προϊόντων σοὶ τῶν λόγων δῆλον ἔσται.

« Ὅσοι δὲ ἐν ἐσπέρᾳ τῶν φιλοσοφίας δογμάτων γενεσίως ἐπαμελήθησαν, οὐχ ὁμοίως τὰ τοιαῦτα κρίνουσι· κρείττους δὲ ἀριθμοῦ σχεδὸν εἰσὶν οἱ γε τοιοῦτοι, ὧν αὐτὸ; οὐκ ὀλίγοις ἐνέτυχον. »

Καὶ τότε σὺ ἢ τίσι τῶν γε ἐν ἐσπέρᾳ ἐνέτυχες σοφῶν; ἢν ἴσασι πάντες, ὅσοι δὴ ἐκεῖ ἡμῖν ἐπιδημοῦσι· συμπάρησαν, φεύγοντα τὰς τῶν ἐκεῖ σοφῶν λεγομένων συνοουσίας, ὅτου δὲ ἔνεκα δῆλον, ἵνα γὰρ μὴ πολὺ ὧν χείρων ἐλεγχοῖς ἢ ὅτος σὺ βούλει δοκεῖν. Σὺ μὲν οὖν ἠούδέσιν αὐτῶν ἐνέτυχες, ἢ εἰ τίσι καὶ ἐνέτυχες, οὐκ ἂν ἱκανῶς τῆς σοφίας αὐτῶν ἦσθα κριτῆς· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐνετύχουμεν καὶ οἷα τίς ἐστὶν αὐτῶν ἡ σοφία ἔγνωμεν. Εἰσι γὰρ δὴ σου μὲν καὶ πολλῶ κρείττους, ἀκριβείας δὲ σοφίας οὐκ ὀλίγῳ λειπόμενοι· οἱ δὲ γενναιότεροι αὐτῶν καὶ αὐτοῖ· τῆς παρὰ σοφίαν αὐτοῖς σοφίας κατεγνώκότες εἰσὶ. Τοῦτο μὲν γὰρ Πέτρος; ὁ Καλαθρὸς ἀμφοτέρων τε τῶν φωνῶν ἔμπειρος καὶ ἄμα κρίνειν τὰ τοιαῦτα οὐκ ἀδόκιμος τοὺς γε παρὰ σοφίαν ἐς Ἀριστοτέλῃ ἔφη πρὸς με ὑπομηματιστὰς πολὺ τῶν Ἑλλήνων λείπεσθαι ὑπομηματιστῶν πρὸς γε τὴν τῆς διανοίας Ἀριστοτέλους σύνεσιν· τοῦτο δ' Ὀδῶν, ἀνὴρ αὖ ἐν τοῖς σοφωτάτοις τῶν ἐκεῖ (1), προτείνας ἡμῖν χωρίου τινὸς ἑρμηνσίαν (ἐκ δὲ τοῦ Περὶ γενήσεως καὶ φθορᾶς Ἀριστοτέλους βιβλίου τὸ χωρίον ἦν), καὶ φάσκων οὐκ ἀρέσκασθαι τῇ ἑρμηνείᾳ, ἦν γὰρ οὐδ' ὕγιε; οὐδὲν αὐτῆς, ἐπειδὴ τῆς παρ' ἡμῶν ὕγιους ἤκουσεν, ἀπεδέξατό τε καὶ τῆς; περὶ σοφίας πολὺ δὴ ἐτι μάλλον κατέγνω. Πῶς οὖν οἱ μὴτε ἱκανῶς Ἀριστοτέλους συνιέντες, Πλάτωνος δὲ καὶ τῶν Πλάτωνος λόγων καὶ παντάπασιν ἄπειροι, εἰ μὴ ὅσα Ἀριστοτέλους περὶ αὐτῶν ἀκούουσι κακορροῦντό; τε καὶ συκοφαντοῦντο; τὰς δόξας, δίκαιοι ἂν εἴεν τοῖν ἀνδρῶν τοῦτοι κριταί; Τῷ γὰρ οὕτω τῶν πρὶν ἂν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσαι δικάζοντων ταῖς γε ψήφοις φαίνῃ σὺ ἰσχυρίζόμενος, ἐπεὶ κάκει οἱ γε Πλάτωνος γεγευμένοι πολὺ τῶν ἀνδρῶν τοῦτον Ἀριστοτέλους προτιμῶσι.

« Ἡ δὲ καὶ Ἀθερόν ἡμᾶς συκοφαντῶν ἐν τῷ περὶ ψυχῆς ἀνθρωπίνης λόγῳ· ἐξεῖναι γὰρ ἀκούειν καὶ Λατῶν καὶ Ἰουδαίων πάντων, οὐ φθαρτῶν τὸν γε ἀνθρώπινον νοῦν Ἀθερόν φασκόντων ὑποτίθεσθαι.

« Καὶ ἡμεῖς, ὡ γὰρ εἶ, παρὰ τὸ τῶν Ἰταλῶν τῶν σοφωτέρων καὶ Ἰουδαίων ἔστιν ὧν πεπύσμεθα τὰ περὶ ψυχῆς ἀνθρωπίνης Ἀθερόν, καὶ ἃ φασὶ καὶ ὡς γέωσασιν, ἴσμεν, οὐχ ὡςπερ σὺ οὐδὲν εἰδὼς φαίνῃ, ὧν

(1) Pomponium Latum laudare videtur. Huic enim cognomen fuit Petro Calabro nato in Calabria et Laurentii Vallæ discipulo, postea præceptor in Collegio Romano, quem, antiquarum literarum studiosissimum rerumque Romanarum scripturam haud ignobilem, de religione Christiana multa contumeliose dixisse legitur. cf. Jocher, *Gelehrten-Lexicon*. — Hugonem, Cujus dein Pletho mentionem facit, non inquam esse puto nisi Hugonem Bencium, patris Senensem, medicum inter Italos ejus temporis fere illustrissimum et medicinæ professorem, tum philosophiæ etiam et theologiae peritissimum. Vixit ætate concilii Florentini et

ita fertur in omni genere doctrinæ elaborasse, ut viros eruditos ad disputandum convocaret et difficillima quæque sibi proposituris ac de Platone et Aristotele interrogaturis ex tempore se respondentem esse polliceretur. Hippocratis, Galeni et Avicennæ libros scriptis interpretatus est. Obiit Romæ a. 1448; hic enim annus epitaphio ejus inscriptus est in Ghilini *Theatro d'huomini letterati*, Venet. 1647, p. 259. Eodem loco per errorem, ut videtur, item annus 1438, quo mortuus sit, notatus est. Vid. A. Mæi Biblioth. eccl. ed. Fabr. II, p. 181. Jocher, *Gelehrten-Lexicon*. W. Gass.

ἐκεῖνος λέγει· ἦτοι γὰρ ἀμαθῶν τινῶν ἀκρίβεια ἢ οὐκ αὐτὸς συνήκας· ὄν ἀκρίβεια, ἔχει γὰρ τινα καὶ περιόειν ὁ Ἀθερού οὗτος λόγος, ὥστε τῶν τινα παχυτέρην μὴ ἂν ῥάδιον εἶναι συνείναι. Σὺ δὲ δη καὶ Ἀριστοτέλη Πλάτωνος· μᾶλλον τῆ Ἐκκλησία προσποιεῖσθαι ταυτὴν ἀτεχνῶς πάσχων τοὺς ἐν ἀπορίας ταῖς μεγίσταις ἐπὶ τὰ ἱερὰ καταφεύγουσι· καὶ οὐ ὑπὸ ἀπορίας ἰσχύον τινα ἔχόντων λόγων ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν καταφεύγεις· καὶ ὅτι μὲν ὁμότεροι καὶ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης τῆς γε Ἐκκλησίας ἀλλότριαι, οὐδ' ἂν οὐ ἄλλως εἶπας· ἀνθ' ὅτου δ' Ἀριστοτέλη τῆ Ἐκκλησία Πλάτωνος μᾶλλον προσποιεῖς, σὺ μὲν οὐδ' ὀτιοῦν λόγου ἔξιον ἐνδείκνυσται. Καὶ ἐὼ λέγειν ὅτι καὶ ἐν πλείοσι καὶ μέγροσι Πλάτωνα τῆ Ἐκκλησία συνῶδον προῖόντων σοι τῶν λόγων ἀποφαίνεις σαυτῷ ἀτεχνῶς ὑπ' ἀβελιηρίας περιπίπτων. Ὁ μόντοι ἐν τοῖς δοκιμωτάτοις τῶν τῆς Ἐκκλησίας προστητῶν Κύριλλος βουλόμενος τὴν Ἐκκλησίαν τῆ καὶ Ἑλλήνων φιλοσοφία συνῶδον πη ἀποφάναι οὐκ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ Πλάτωνα τε καὶ τὴν Πλάτωνα φιλοσοφίαν προελόμενος τοῦτο ποιεῖ· καὶ ἕτερον δὲ τοῦτῃ ὅμοιον Ἀριστοτέλους τὸ μικρολόγον περὶ προνοίας διακωμῶδουντα ἴσμεν. Σὺ δὲ καὶ ὑβρίζεις μοι δοκεῖς ἐς τὴν Ἐκκλησίαν τὸ σικρολόγον Ἀριστοτέλους περὶ προνοίας τῆς Πλάτωνος περὶ τὰ τοιαῦτα λαμπρότητος μᾶλλον τῆ Ἐκκλησία προσποιῶν· οὐδ' ὅτι, εἰ καὶ μὴ φήσεις, ἀλλ' οὖν οἶε γε ὑπὸ τύφου οὐ ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν ἀμείνων περὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι κριτῆς· πολλοῦ μόντοι δέομεν καὶ ἡμεῖς σοι τοῦτο συγχωρῆσαι.

«Ὡστε εἰ μὴ δι' Ἀριστοτέλη, οὐκ ἂν φυσικῆς φιλοσοφίας τὸ τῶν ἀνθρώπων μετέιχε γένος.»

Οὐδ' ἡμεῖς μεμφόμεθα Ἀριστοτέλη οὐδ' ὅτι συνέγραψεν, ἀλλὰ καὶ προτροπέμεθα ἀναγινώσκειν τὰ βιβλία τῶν γε ἐν αὐτοῖς χρησίμων ἔνεκα, εἰδότες μόντοι, ὡς συχνὰ ἐν αὐτοῖς καὶ φαῖλα ἐγκαταμικται, ὅν δὴ καὶ Πλούταρχος τρόπον τῶν γε ποιημάτων προτρέπεται ὀκνοῦν. Οὐ γὰρ ὅτι διῶς συνέγραψε, διὰ τοῦτο καὶ τὰ αὐτῷ ἐν οἷς συνέγραψεν ἡμαρτημένα προσκυνεῖν ἡμᾶς χρῆ· ἀλλ' ἅμα μὲν Πλάτωνα ἔχοντες πολλὸ αὐτοῦ θεϊότερον ἄνδρα προστάτην, ἅμα δ' οὐδ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπαξιοῦντες μὴ οὐκ Ἀριστοτέλη ἐφ' οἷς κακῶς συνέγραψεν ἐδύναται, εἰκότως εὐθύνομεν. Ἐκεῖνο μόντοι σε πρὸς πολλοῖς ἄλλοις λαυθάνας, ὅτι Πλάτων οὐχ ὡς οὐκ εἰδῶς τὰς ἐπιστήμας οὐ συνέγραψεν, ἀλλ' οὕτω Πλάτωνι τε καὶ πρὸ αὐτοῦ τοῖς Πυθαγορείοις δοκοῦν, μὴ συγγράφειν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τοῖς ἐταίροις ἀπὸ φωνῆς παραδίδουσι ὡς σφωτέρους ἂν ἰσομένους, ἐν ταῖς ψυχαῖς ἀλλὰ μὴ ἐν βιβλίοις ἔχουσι τὰς ἐπιστήμας· ἀμελεῖν γὰρ τῆς ἐν ταῖς ψυχαῖς ἐνδελεχῶς ἔξεως τοῦ ἐν τοῖς βιβλίοις κλομένουσθε. Εἰ μὲν οὖν ἐνδελεχῶς ἐκείνο ἐγίγνωτο, καὶ ἀμείνον ἂν ἦν· ἐπεὶ δ' αἱ κατὰ καιροὺς τύχαι τε καὶ συμφοραὶ πᾶσι ἅπτα καὶ μεγάλα ἔστιν ὅτι διαλείμματα τῆ κατὰ τὴν σοφίαν ἡμῖν ἐνεργεῖα ἐμποιοῦσι, χρητῆμον καὶ τὸ συγγράφειν ὑπόμνησιν τινα τοῖς οὐκ ἐνδελεχῶς ταῖς ἐπιστήμας ἐμμελετώσασιν παρέχον. Παραδίδουσι μὲν οὖν καὶ Πλάτων ὑπομνήματα ἅπτα ἀρχῶν μόνον καὶ λογικῆς καὶ φυσικῆς

καὶ ἠθικῆς καὶ θεολογίας, ἐφιλοσόφησέ τε οὐκ ἴδιαν ἑαυτοῦ σοφίαν τεμῶν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἀπὸ Ζωροάστρου διὰ τῶν Πυθαγορείων ἐς αὐτὸν κατεληλυθυῖαν. Πυθαγόραν γὰρ τοῖς ἀπὸ Ζωροάστρου συγγεγονῶτα ἐν τῆ Ἀσία μάγους ταύτην τὴν φιλοσοφίαν μετέλθειν ὅν δὴ Ζωροάστρην ἱστοροῦσιν ἄλλοι τε καὶ Πλούταρχος πεντακισχιλίοις τῶν Τρωικῶν γεγονέναι ἔτεσε πρεσβύτερον· εἰ τῷ δὲ τοῦτο οὐ πιστὸν, ἀλλ' οὖν παλαιότατος ἂν εἴη τῶν διῶς ὀνομαζομένων σοφῶν τε καὶ νομοθετῶν πλὴν Μηνῶς τοῦ Αἰγυπτίου νομοθέτου τούτου σοφοῦ. Ἐδέξαντο δὲ καὶ Αἰγυπτίων ἱερεῖς μάλιστα τὰ Ζωροάστρου τούτου δόγματα καὶ εὐδοκίμου κατὰ γε δὴ τὰ δόγματα, ἐπεὶ ἀγίττειται φαύλαις οὐσαις ταῖς ἀπὸ Μηνῶς· τῶς ἐνέμενον, ἐφ' αἷσπερ καὶ κατεγελῶντο. Ὡς δὲ ταύτην Πλάτων μετέλθε τὴν σοφίαν, τὰ ἀπὸ Ζωροάστρου ἔτι καὶ ἐς ἡμᾶς τωζόμενα λόγια δηλοῖ συνῶδὰ ὄντα ταῖς Πλάτωνος πάντη τε καὶ πάντως δόξαις. Πλάτων μὲν οὖν ἐν τοῖς διαλόγοις τοῖς αὐτοῦ ἀρχᾶς μόνον καὶ φιλοσοφίας παραδίδουσι αὐτὰ τὰ ἀναγκαῖστα τε καὶ περὶ τῶν μεγίστων τὰ λοιπὰ εἶασε τοῖς ἐταίροις ἐκ τε τῶν ἀρχῶν τούτων, ἐκ τε ὧν αὐτοῦ διακηκόεσαν, ἀναλαμβάνειν. Ἀλλ' Ἀριστοτέλη φοιτητῆς γεγονῶς Πλάτωνι καὶ ἔπειτα ὑπὸ σχήματι φιλοσοφίας σοφιστικὴν μετελθὼν καὶ κενῆς δόξης ἐραστῆς ἐπὶ τῷ ἴδιᾳ αὐτοῦ ἀρξέως ἀρχηγέτης γενέσθαι τὰς μὲν ὑπὸ Πλάτωνος συγγεγραμμένας φιλοσοφίας ἀρχὰς· ἐκ παμπόλλων ἑτῶν ἐς ἐκεῖνον κατεληλυθυῖας ἀνέτρεψέ τε καὶ διέφθειρεν. Ἄ δ' ἀπὸ φωνῆς Πλάτωνος διήκουσεν αὐτὸς συγγεγραφῶς δι' ἑαυτοῦ ἐποίησατο συχνὰ καὶ ἐν αὐτοῖς ἀμαρτῶν· πολυπραγμονῶν δὲ καὶ τὰ πέρῳ τῶν ἀρχῶν καὶ φαῖλα τοῦ δέοντος περαιτέρω πλῆθος συγγραμμάτων ἐξέδωκε, τέταρτον τοῦτον καὶ δέκατον τρόπον σοφιστικῶν ἐξευρηκῶς, πλῆθος συγγραμμάτων ἐκπλήττειν τοὺς ἀνοητέτους. Ἐπεὶ ἦ γε σοφία ἐν ὀλίγοις τε καὶ περὶ ὀλίγα· περὶ γὰρ τὰς τοῦ ὄντος ἔστιν ἀρχᾶς, ἃς ἦν τις καλῶς ἢ εἰληφῶς, καὶ τὰλλα ἅπαντα, ὅπῃσθε ἐς γινῶσιν ἐλθεῖν ἀνθρώποις δυνατὰ, ἱκανῶς εἴη εὐδισγινώσκειν. Ἐξηλέγηθη μὲν οὖν καὶ ὑπ' ἄλλων πολλῶν Ἀριστοτέλης, ἐφ' οἷς ἀμαρτάνει· ἐξελέχθηται δὲ καὶ ὑπ' ἡμῶν ἡδῆ, οὐκ ἐπὶ πᾶσιν, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς μεγίστοις μάλιστα. Ἐπεὶ δὲ οὐ ἤξισσας ἀντιλαθέσθαι, ἡμεῖς καὶ ἔτι ἀμυνοῦμεν Πλάτωνι τε καὶ ἡμῖν αὐτοῖς· οὐδὲν φροντισσάσας, ὧν οὐ ἡμᾶς δεδότη οὐ φείσεσθαι· τῶν ἐς ἡμᾶς λοιδοριῶν ἀπειλῶν, ὅς γε οὐδὲν ἡμῶν πέφισσαι· οὐ γὰρ σε Γοργῷ τινα οὕσαν ἴσμεν, ἀλλὰ Μορμῷ παιδὶ ἅπτα δεδότησθαι δυναμένην, οὐκ ἄνδρας λοιδοριῶν χρεῖττους; Ἡ γὰρ ἂν καὶ ἄξιτοι τοῦ κακῶς ἀκούειν ἡμῶν, εἰ τινα καὶ τοιοῦτου ἀνδρὸς λοιδοριῶν λόγον ἐποιούμεθα, ὅς γε οὐδ' αἰσχύνῃ ἐπὶ γυναικί πλεονεκτῆματι καὶ τούτου πορνιδίου τινὸς μέγα αὐχῶν. Ἐρούμεν δ' ἄ ἐρούμεν οὐ πρὸς ἅπαν σου μῆκος τῶν λόγων (μωρία γ' ἂν ἦν πρὸς κενὸν μῆκος λόγων ἕτερον μῆκος· καὶ αὐτὸς ἀντιπαρατείνεις), ἀλλ' ἡμῖν μὲν, ὅπου καιρῖον εἴη τι εἰπεῖν, εἰρήσετα· ἦτοι ἐν οἷς δόξαις ἂν ἔνοις· οὐ πάνυ τοι σοφοῖς λέγειν τι, ἦ καὶ ἐν οἷς πάμπλου τοῦ ὄγιου· ἀποπεπλάνησαι, ἐάνπερ ἐλεγχόμενος ὕψῃς τι

τοῦ τύπου. Τὰ δ' ἄλλα ἄλλοι; παρήσομεν καταγε-
λῶν, οἳ ἐν αὐτοῖς καὶ τῶν τε κενῶν ὑπὲρ σεαυτοῦ
αὐχημάτων τῶν τε ἐς ἡμᾶς σου ἡμῶν οὐχ ἀπομέ-
νων βλασφημιῶν καταγελάσσονται.

« Καίτοι τὸ μὲν ἀσαφές Ἀριστοτέλους σοφῆ, τὸ
δὲ Πλάτωνος ἐπιχειρησμένον ποιητῆ μάλιστα, ὡς
ἂν μὴ λέγω χείρονι ἐπιτηδεύματι, πρέπον ἐστὶν εἰ-
πεῖν. »

Καὶ πῶς σοφῆ πρέπον τὸ τῆς λέξεως ἐστὶν ἀσα-
φές; οὐ μᾶλλον ἢ ἀνδραπόδιον οὐπω τρανώ; φωνὴν
τὴν Ἑλλάδι περιελιγῶσι, ἢ σοριστῆ οὐ πάνυ τοι
ἀσφύονται ὑπὲρ τῶν λεγομένων καὶ λέξεως αὐτῆ
ἀσαφείᾳ συγκαλύπτουσι, ἢ καὶ φθορεῶν πόνον τι-
θέντι; τοῖς ἀναγνωστομένοις, ἵνα ἴσως αὐτοῦ ἴδουσι
τὴν γε διάνοιαν ἀναπτύξοντες; σοφῆ δὲ πῶς, ὅν χρὴ
ὑπὸ φιλανθρωπίας τὸ τῶν νοημάτων βαθῦ εὐληπτον
ἐς δύναμιν σαφηνεῖα λέξεως τιθεῖναι; Τὸ μὲν γὰρ
μουῦδες ἔχει ἂν τινα λόγον. Εἰ γὰρ μὴ οἱ μῦθοι κατὰ
τοὺς ποιητῶν φουαρίας εἰεν ἀνάμεστοι, παρέχουσι
τι τοῖς πολλοῖς; καὶ βίβλους νοημάτων οὐ δυναμένους
ἐφικέσθαι νοεῖν πρόχειρον, ὃ καὶ Πλάτων πρὸς καὶ
ἄλλοις θεολόγοις ἐπεστήδουσιν ὑπὸ φιλανθρωπίας.
Ἄπα ὡν γὰρ τὸ τῶν πολλῶν φιλόμουθον τῆς τῶν
ποιητικῶν μύθων φουαρίας αὐτῶ; ἐτέροι; μῦθοις
εὐαγέαι τισὶν ἔδωκε τι ἐννοεῖν καὶ τούτοις τῶν θείων
οὐ πάνυ τοι ἀλλήτριον, ἔν' οἳ τε σοφοὶ ὁμοῦ καὶ οἳ
πολλοὶ ἀπὸναιτό τι αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τοῦ τῆς λέξεως
ἀσαφούς οἱ μὲν σοφοὶ καὶ πόνον προσελήφονται, ἐφ'
οἷσπερ ἀπονώτερον νοεῖν ἐνῆν, οἳ δὲ πολλοὶ οὐδὲ
σμικρὸν ὠφελησονται. Ἄλλ' οὐδ' ἀσαφής ἐστὶν Ἀρι-
στοτέλης, ἐν οἷς ὑφ' ἡμῶν μάλιστα ἐλέγχεται, εἰ μὴ
ἴρα τοῖς κατὰ σὲ ἀμαθέσιν, ἀλλὰ σὺ ἔρμαιον εὐρη-
κῶς τὸ ἐστὶν οὐ καὶ ἀσαφείᾳ λέξεως χρῆσασθαι Ἀρι-
στοτέλη καὶ τὰ σαφέστατα αὐτοῦ βιάξῃ ἐς ἀσάφειαν,
ἔν' ἐς ἐτέραν διάνοιαν τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐλεγχόμενα μετα-
φέρων δόξης τι αὐτῶ ἀμύνειν. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον ὑφ'
ἡμῶν ἀσύμφωνά τε καὶ ἀνάρμοστα καὶ τῆς γε δια-
νοίας Ἀριστοτέλους ἔξω λέγων ἐλεγχόγη.

« Οὐ μὲν οὖν μὲν τῆς κινήσεως τέλος αὐτὸν τί-
θεται, ἀληθῶς λέγει ὁ Πλάτων ὅτι δὲ μόνης τῆς
κινήσεως καὶ οὐ τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας, οὐκ
ἀποδεικνυσιν. »

Οὐ πάντα ἀποδεικνύει; χρὴ καὶ τὰ ἦτοι πᾶσι ὀφθα-
λμοῖς τοῖς γούν σοφοῖς; καὶ οὐ κατὰ σὲ ἀμαθέσιν, εἰ γε
μὴ μέλλοι ἐς ἀπεραντολογίαν ἐμπεσεῖσθαι. Αὐτίκα
δ' οὐ φη; ἡμᾶς οὐκ ἀποδεικνύει, τὸ τοῦ οὐρανοῦ
μόνον κινήτην Ἀριστοτέλη τὴν θεὸν τίθεσθαι, σοὶ
μὲν περὶ οὐ δῆλον, ἄτε οὐδ' ἂν δυναμένῳ σοριστοῦ
διανοίας ἐφικέσθαι; τοῖς δ' ὅπως οὖν σοφοῖς καὶ ἅμα
τῶν Ἀριστοτέλους ἐμπεύροις πῶς οὐ δῆλον; Ὅταν
γὰρ Ἀριστοτέλης; τοσοῦτους ἀξιοῖ εἶναι τοὺς θεοὺς,
ἴσαι καὶ σφαιρῶν τῶν κατ' οὐρανὸν κινήσεις, τί
ἄλλο βούλεται; ἢ τὰ μὲν ἄλλα πάντα οὐκ ἂν θεοῦ
δεῖσθαι, τὰς δὲ σφαιράς μόνον ταύτας, καὶ ταύτας
τοῦ κινεῖσθαι μόνον ἕνεκα; εἰ γὰρ τοι καὶ ἄλλο ὡς

θεοῦ, τίς ἡ ἀνάγκη ταῖς τῶν σφαιρῶν κινή-
σεσιν ἰσχυρίσθαι τοὺς θεοὺς τίθεσθαι; Πῶς δ' οὐ
καὶ ἐκεῖθεν δῆλον τὸ τοιοῦτον; περὶ μὲν γὰρ αἰτίου
κινήσεως; ἀποδεικνύς ἐκ τοῦ κινουμένου καὶ αἰτίου
μάλιστα ταύτην ἀποδεικνύειν, ἀξίῳ τὴν πρῶτον κι-
νοῦν ἄτε ἀκίνητον ὅν καὶ δεῖ κινεῖν· πάνυ δὲ ἐπιστη-
μονικῶς τοῦτο ποιῶν. Ἔνθα γὰρ ἐστὶν αἰτίον τι καὶ
αἰτιυτὸν τὰ τῶ αἰτιατῶ συμβαίνοντα ἐκ τοῦ ἐναντίου
ἀποδεικνυσθαι χρὴ, εἰ ἄρα μέλλοι ἢ κατ' ἐπιστήμην
ἀποδείξει; χωρήσει; τὴν δ' οὐρανοῦ οἰδιότητα ἀπο-
δεικνύς (1) οὐκέτι αἰτίου οὐδ' ἔτουσιν μέμνηται,
δέον, εἴπερ ὦπιο εἶναι τι αἰτίον τῆς οὐρανοῦ οὐσίας,
ἐκ τοῦ αἰτίου καὶ τούτῳ τὴν οἰδιότητα ἀποδεικνύ-
ναι. Ἀλλὰ πῶς ἀποδεικνύει; ἴπαν φησὶ τὸ γεννη-
τὸν καὶ φθορτὸν καὶ τὸ φθορτὸν αὐ καὶ γεννητὸν,

καὶ ἅπαν τὸ ἀφθορτὸν καὶ ἀγέννητον, καὶ αὐ τὸ
ἀγέννητον καὶ ἀφθορτὸν (2)· δεῖν γὰρ φησι πᾶσι, εἰ
τι δύναμιν ἔχειν τοῦ εἶναι εἶναι, μὴ τοῦ εἶναι εἶναι
ἔχειν δύναμιν (3), οὔτε τοῦ μὴ εἶναι εἶναι ἔχει; ἄ.
Ἐντεῦθεν τὴν τοῦ εἶναι εἶναι δύναμιν τῶ οὐρανῷ
ἐπιδηοῦς ἀγέννητόν τε ἅμα αὐτὸν καὶ ἀφθορτὸν
συμπεραίνει; καλῶς μὲν καὶ ἐπομένως τῆ ἐαυτοῦ
δόξῃ, εἰ γε οἴεται τὸν οὐρανὸν ἀπ' οὐδενός; ἂν δη-
μιουργοῦ παρῆχθαι, ἐπαί εἰ γε ὦπιο, οὐκ ἂν ἔλαθεν
αὐτὸν οὐδὲν περαινῶν. Εἰ μὲν γὰρ οἰκείαν τὴν τοῦ
εἶναι εἶναι δύναμιν ἔσχηκεν ὁ οὐρανός, οὔτω μόνως
αὐτῷ ἀναγκαῖον συμβαίνει τὸ ἀγεννήτω ἅμα καὶ
ἀφθάρτω εἶναι, ὃ δὴ ἡμεῖς τῶ πρωτίστῳ αἰτίῳ καὶ
μόνῳ ἀποδοῦμεν ἂν. Εἰ δ' ὀθνεῖαν τὴν τοῦ ὅλως εἶναι
ἔχει δύναμιν παρὰ δημιουργοῦ εἰληφώς, οὐκέτι οὐδὲν

περαίνει ὁ οὔτως ἀποδεικνύς, ἐν μὴ τῶ αἰτίῳ
περιθῆ τινα τοῦ αἰτία δημιουργεῖν ἀνάγκη, ὡσπερ
οὖν καὶ τοῦ εἶναι κινεῖν περιθῆκε. Δῆλον γὰρ δὴ,
ὅτι ὡς ἂν ὁ διδοὺς διδῶ τὸ εἶναι; τῶ οὐρανῷ, οὔτω
καὶ ἔξει; ἀλλὰ γὰρ ἐκ τε τούτων καὶ ἄλλων οὖν
ὀλίγων καὶ πάνυ ὀλίγος ἐστὶν Ἀριστοτέλης; οὐ τῆς
οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι τῶ οὐρανῷ τὸν θεὸν αἰτίον,
ἀλλὰ μόνως τῆς κινήσεως; δοξάζων. Καὶ ἡ αἰτία δὲ
τοῦ οὔτως; αὐτὸν δοξάζει; ὡς κάλλιστα ἡμῶς ἐξήρη-
ται; ὑπὲρ γὰρ τοῦ αἰτίου μὲν τὸν οὐρανὸν νομίσαι,
τῶν δ' αἰτίου οὐσιῶν μηδ' ἴντινοῦν γένεσιν μητε
χροικὴν μῆτε κατ' αἰτίαν ἀξιοῦν εἶναι, οὔτω ἠνάγ-
κασται δοξάζει.

« Ἐν τῶ ἐπιχειρηματι τούτῳ τινὰς τοὺς Χριστια-
νοὺς ἡμᾶς αἰνιττόμενος ἐκ Μωσαίου τὴν δόξαν ταύ-
την προεληφῶτα; σύμφωνόν σου τῆ Χριστιανῶν
πίστει; καὶ αὐτὸν ἀποφαίνεται Ἀριστοτέλη, ὡς ἡμεῖς
ἐν προομίῳ ἰσχυρισάμεθα. »

Εἰ μὲν τῆ Ἀρειανικῆ ἐκκλησίᾳ εἰσποιεῖς σαυτὸν,
πρὸς γε ἐκαίνοις καὶ σὲ δὴ λέγω· ἐκαίνοι γὰρ ἦσαν
οἱ τῶ Ἀριστοτέλους τούτῳ ἀξίῳματι τῆ σφετέρῃ
ἀμύνειν πειρώμενοι; δόξῃ. Εἰ δὲ τῆ νῦν Ἐκκλησίᾳ
καὶ καθ' ἡμᾶς ἐτι γούν ἐμμένεις, ἐγὼ μὲν τινὰς
λέγων οὐ καὶ σὲ φημι. Πῶς γὰρ; ἐς γε καὶ ἄλλο-
τριώτατον τῆς Ἐκκλησίας τοῦτο τὸ ἀξίῳμα ἤχημαι.

(1) *De caelo*, 1, 9.

(2) *Ibid.* cap. 11.

(3) *Sic legendum puto*: Εἰ τι δύναμιν ἔχει τοῦ εἶναι
εἶναι, μὴ τοῦ εἶναι εἶναι ἔχειν δύναμιν, κτλ. Cf. *De*

caelo, 1, 12. Οὐκ ἄρα ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ καὶ ἐνδεῖ τε
δύνασθαι εἶναι καὶ μὴ εἶναι. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὴν
ἀπόφασιν, ὅτι λέγω μὴ εἶναι εἶναι. Εἰ ἴντια : Ἀού-
νοτον ἴρα μὴ ὅν ποτε ὑστερον αἰτίου εἶναι. W. Gass.

Εἰ γὰρ τοὶ δοθεῖσι καθάπαξ, πᾶν τὸ ἀπ' αἰτίου τὴν ἄ
 ὑπαρξιν ἔχον καὶ ἀπὸ χρόνου ἤρχθαι δεῖν, οὐδ' ἐν
 ὁ γῆς καὶ τὸ Πνεῦμα ἄτε ἀπ' αἰτίου τοῦ Πατρὸς
 ὄντα ἐκφύγοι τὸ μὴ οὐ καὶ ἀπὸ χρόνου ἤρχθαι. Εἰ
 δὲ οὐ σαυτοῦ τοῦτο τὸ ἀξίωμα καὶ τῆς Ἐκκλησίας
 ποιῆ, πᾶν ἔοικας πρὸς τῆ ἄλλη σου ἀμαθίᾳ καὶ
 ἀξιομάτων τῶν τε τῆ Ἐκκλησίᾳ προσηκόντων καὶ
 τῶν μὴ φαῦλός τις εἶναι κριτής. Ἐπειτα εἰ καὶ τὰ
 μάλιστα τοῦτο τὸ ἀξίωμα καὶ τῆ Ἐκκλησίᾳ τι
 προσῆκε, σοὶ τί δύναται τὸ ἐν τούτῳ τῷ ἀξίωματι
 Ἀριστοτέλει τῆ Ἐκκλησίᾳ προσποιεῖν, ὡς ἐν προσι-
 μοῖσι ἰσχυρίσω, ὃ γε σὺ Ἀριστοτέλους ἀπασιῶς;
 ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐδὲν ἄλλο δοκεῖ σοὶ τοῦτο δύνασθαι
 ἢ ἀναλαθῆναι σε ἀποφαίνειν τοῦ αὐτὸν ὑπὸ σαυτοῦ
 περιτρέψασθαι.

« Ὅς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰς ἀποκαλύψεις
 διαβάλλειν καὶ πλάνην ἀποκαλεῖν λέγεται, τὴν δ'
 ἀλήθειαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εὐρίσκεισθαι
 μόνου διὰ φιλοσοφίας ἐν τινι ἐτέρῳ ἑαυτοῦ συγ-
 γράμματι ἀποδεικνύται. »

Οἷδ' ἐγὼ καὶ ἐνθουσιασμοὺς, οὐδ' δεῖ καὶ λόγους
 οὐ προσέειπαι· σὺ δ' οὐδὲν ἄρ' οἶσθα πλὴν τοῦ δια-
 βάλλειν τε καὶ βλασφημεῖν.

« Ὅτι οὐδὲν περὶ ἀδιότητος Πλάτων εἴπε σαφῆς
 καὶ Ἀριστοτέλης ἐν *Τοπικοῖς* φησιν, ὅπου τοῖς
 περιβλήμασι, περὶ ὧν οὐκ ἦσάν ποῦ λόγοι εὐρημένοι
 τοῖς πρὸ αὐτοῦ καίτοι μεγάλων ὄντων ἀριθμῶν καὶ
 τὸ τὸν κόσμον εἶναι ἀίδιον (1). »

Οὐδὲ Ἀριστοτέλης ἠγγόνει, οὕτε τοὺς Πυθαγορείους
 οὕτε Πλάτων ἀίδιον καὶ αὐτοῦς τὸν οὐρανὸν τιθε-
 μένους· οὕτε γὰρ τοῦ Τιμαίου τοῦ Λοκροῦ ὄντος δὴ
 Πυθαγορείου οὐκ ἂν ἐντετυχῆκει συγγράμματι, ἐν ᾧ
 δὴ λέγεται, « Πρὶν ὧν οὐρανὸν γενέσθαι λόγῳ, ἤστην
 ἰδέα τε καὶ ὕλα· » ὡς λόγῳ καὶ οὐκ ἔργῳ τὴν οὐ-
 ρανοῦ ποτε οὐχ ὑπαρξιν ὑποτιθεμένην αὐτῷ, οὕτε
 παρ' ὃν καὶ πεφοιτῆται οὐποτε' ἂν οὐκ ἠκηκόει τὸ
 τοιοῦτον, ὃ γε οὐδ' ἐν τοῖς διαλόγοις τοῖς αὐτοῦ
 ἐκεῖνος; παντάπασιν φαίνεται ἀποσεσηχηκός. Ἦν
 γοῦν ἐν τῷ *Τιμαίῳ* γεννητὴν ὑπὸ Θεοῦ παραδίδωσι
 ψυχὴν, ταύτην ἐν τῷ *Φαίδρῳ* ἀγέννητόν τε αἰὶ καὶ
 ἀθάνατον ἀποφαίνει, ὃ καὶ ἡμεῖς ἐν τῷ προτέρῳ
 ἡμῶν γράμματι ἐπεσημηνάμεθα· καὶ σὺ κακούργως
 ἐκ τῆς σῆς μεταφράσεως ὡσπερ καὶ ἄλλ' ἄττα
 ἐξεῖλες, ἵνα καὶ χῶραν τινα ἔχωσιν οὗτοι οἱ λόγοι.
 Κακούργως γὰρ σὺ καὶ μεταφράσας τὰ ἡμέτερα, ἵνα
 τὰ μὲν ἐπὶ τὸ ἀσθενέστερον μεταποιῶν, τὰ δὲ και-
 ριώτατα καὶ ἐξαιρῶν ἤττόν τισι δόξῃ; ἀσθενῶς ἀν-
 τιλαμβάνεσθαι τῶν λόγων. Εἰ γὰρ σὺ τῆς μὲν σο-
 φίας τῆς Ἀριστοτέλους, εἰ δὴ τις καὶ οἶα, οὐδ' ἐς
 ἔχνος ἐμβεδηκώς, τῆς δὲ κακούργιας καὶ μάλα τις
 εὐφύης μαθητής. Πλάτων μὲν οὖν ἄτε διακρίνειν
 τὸ αἰεὶ μόνῃ γεννητὸν τοῦ καὶ χρόνῳ γεννητοῦ
 εἰδῶς; δῆλός ἐστιν ἐν μὲν τῷ *Τιμαίῳ* τῆ πρὸς τὸ
 αἰεὶον παραθέσει, τῆ αἰεὶς γεννητὴν τὴν ψυχὴν
 φάσκων, ἐν δὲ τῷ *Φαίδρῳ* αὐτῆ πρὸς τὸ ἀθάνατον
 παραθέσει τῆ χρόνῳ ἀγέννητον αὐτὴν αὐτὴν

φάσκων ψυχὴν. Ἀριστοτέλει δὲ λέξωσι μὲν ἔνεκα
 οὐκ ἂν δίκαιος εἴη Πλάτωνι μέμφεσθαι, Ἀθηναίῳ
 τε ὄντι καὶ ἅμα πάντας Ἑλληνας τῆ κατὰ τὴν λέξιν
 ἀκριβεῖς ὑπερβαλλομένῳ, Σταγειρίτης τε ὧν αὐτὸς
 καὶ φωνῆς τῆς Ἑλλάδος ἀκριβεῖς οὐκ ὀλίγῳ Πλά-
 τωνος λειπόμενος· εἰ δὲ καὶ τῆς διανοίας ἔνεκα ἐν
 δίκῃ μέμφεται, σκεπτέον. Δῶμεν γὰρ Ἀριστοτέλει
 ἀκούοντι Πλάτωνος, γεννητὸν ὑπὸ Θεοῦ φάσκοντος
 τὸν οὐρανὸν, ἀπατηθῆναι τε καὶ οἰθηθῆναι καὶ χρόνῳ
 αὐτὸν γεννητὸν φάσκων· οὐκοῦν, εἰ ἅμα μὲν ἦδει
 καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης, τὸ αἰεὶ μόνῃ γεννητὸν
 τοῦ καὶ χρόνῳ γεννητοῦ διακρίνειν, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ
 Θεοῦ τὸν οὐρανὸν δεδημιουργῆσθαι ἐνόμιζεν, ἐκεῖ-
 νως; ἂν Πλάτωνος ἀντιλαβέσθαι ἐχρῆν· Ὅτι μὲν, ὡ
 Πλάτων, ὑπὸ Θεοῦ δεδημιουργῆσθαι τὸν οὐρανὸν,
 καλῶς ποῦ φῆς· ὅτι δὲ καὶ χρόνῳ αὐτὸν γεγενῆσθαι;
 ἀξίως οὐκ ὄντα πρότερον, τοῦτο αὐ οὐκέτι οὐ καλῶς
 λέγεται. Ὅ δὲ οὐδὲν τι τοιοῦτον· ἀλλὰ περὶ μὲν
 τοῦ ὑπὸ Θεοῦ τὸν οὐρανὸν δεδημιουργῆσθαι ἢ μὴ
 οὐδὲ γρῦ· ἀντειπεῖν μὲν γὰρ τῆ δόξῃ ἀνέδην οὐκ
 ἐθάρρει, μὴ οὐ καὶ ἀσεβείας δίκην ὄφλη (ἐν γὰρ
 Ἑλλήνων τῷ κοινῷ αὕτη ἡ δόξα μάλιστα ἐκράτει,
 ὡς· « Διὸς ἐκ πάντα τέτυκται » (2),) συνεπειν δὲ
 αὐ ὃ οὐκ ἐνόμιζεν, οὐκ ἐδόξαζε. Προσποιηθεὶς οὖν
 ἀγνοεῖν, Πλάτωνα ἀίδιον τε ἅμα καὶ ἀγέννητον
 νομίζοντα τὸν οὐρανὸν, μέμφεται αὐτῷ ὡς οὐκ
 ἀίδιον νομίζοντι, ἠγούμενος τῆ τῆς ἀδιότητος; αὐτοῦ
 ὄσσει καὶ τὸ γε ὑπὸ Θεοῦ ἂν δεδημιουργῆσθαι
 ἀναρρεῖσθαι, ὡς οὐκ οὕσαν ἀίδιον γένεσιν οὐδ' ἠγ-
 ντινοῦν, ἅμα γε καὶ ἐξιδιώσασθαι ἐπιβουλεύων τὸ
 περὶ ἀδιότητος; τοῦ οὐρανοῦ τοῦτο δόγμα ἔχον γέ
 τι ὑπερήφανον. Οὕτως οὖν ἀναιδῆς ἐστὶ καὶ ἀντι-
 λέγων, ὥστε ὁμολογῶν, Πλάτωνά τε καὶ τοῦ; περὶ
 Πλάτωνα πρὸς τῷ γεννητὸν ὑπὸ Θεοῦ καὶ ἀίδιον
 τὸν οὐρανὸν φάσκων, ὅμως βιάζεται οὐκ ἀίδιον αὐ-
 τοῦ; φάσκοντος ἀποφῆναι, πάντα τρόπον ἑαυτοῦ
 ποιήσασθαι τὸ δόγμα ἀναίσχυντῶν τῶν παλαιότε-
 ρων ἀφελόμενος. Ὡς δὲ καὶ Πλάτων ἀίδιον τὸν οὐ-
 ρανὸν νομίζει, ἔτι καὶ ἐκεῖθεν δῆλον. Ἐ χρόνος οὖν
 μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἐν ᾧ ἅμα γεννηθέντες ἅμα
 καὶ λυθῶσιν, ἂν ποτε λύσις τις αὐτῶν γίγνηται, καὶ
 κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς αἰωνίου φύσεως, ἐν ᾧ ὡς
 ὁμοιότατος αὐτῷ κατὰ δύναμιν ἦ· τὸ μὲν γὰρ πα-
 ράδειγμα τὸν πάντα αἰῶνά ἐστὶν ὄν, ὃ δ' αὐ διατελεῖ
 τὸν ἅπαντα χρόνον γεγονώς τε καὶ ὧν καὶ ἐσόμε-
 νος. » Καὶ ἀποδεικνύσι δὲ Πλάτων τὴν τοῦ πεντὸς
 ἀδιότητος; πρὸς Ἀριστοτέλους; κρείττον τε καὶ θεο-
 σεβέστερον, ὡς ἐξ ἐκείνου αὐ τοῦ χωρίου ἐστὶ καὶ
 τοῦτο λαβεῖν· « Λέγομεν δὴ, δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν
 καὶ τὸ πᾶν τότε ὃ ξυνιστάς ξυνέστησαν· ἀγαθὸς
 ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνε-
 ται φθόνος· τοῦτου δ' ἐκτὸς ὧν πάντα ὅτι μάλιστα
 παραπλήσια αὐτῷ· » ὅληα δὴ ὅτι καὶ ἀίδια. Ἀλλ'
 Ἀριστοτέλης ἐκ τε τῶν ἄλλων αὐτοῦ καὶ οὐχ
 ἤκιστα ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, ᾧ Πλάτωνι τε καὶ τοῖς
 περὶ Πλάτωνα ὑπὸ Θεοῦ γεννητὸν τὸν οὐρανὸν

(1) Top. I, 11.

(2) Vid. *Orphica* ed. Herw. *Fragm.* p. 457, vers. 10 (ex Procl. in Tim.).

φάσκουσιν ἀντιλέγει, καὶ πᾶν δῆλόν· ἐστὶν αὐτῆς ἂν οὐχ ὑπὸ Θεοῦ δεδημιουργῆσθαι νομίζων. Εἰ γὰρ ἐνόμιζεν, οὐκ ἂν ἐνταῦθα ἐμέμνητο, ἵνα δῆλος ᾗ τοῦτο μὲν συγχωρῶν Πλάτωνι, τὸ δὲ τι κἀντιλέγων καὶ οὐ τὸ ὅλον ἀντιλέγων.

« Ταύτης γὰρ τῆς γνώμης, ὡς εἰρηται, καὶ Ἀριστοτέλης; ἐστὶ, λέγων (1) ὅτι τὰς ἀκινήτους οὐσίας τοσαύτας εὐλογόν ἐστιν ὑπολαβεῖν, τὸ δὲ ἀναγκαῖον τοῖς ἰσχυροτέροις ἀφείσθω λέγειν, ἀνάγκη τινὰ μείζω τῆς ἀπὸ τοῦ φαινομένου εὐλόγου, τὴν ἱερὴν δῆπου καὶ ἀποκεκαλυμμένην νομίζων. »

Ἰσχυροτέρους ἐντεῦθα Ἀριστοτέλης τοῦ; ἀστρονομικωτέρους λέγει· ἐπεὶ γὰρ αὐτὸς ἀπεξηγήσατο τοσαύτα; τὰς ἀκινήτους οὐσίας εἶναι θεῖν, ὁπίσται καὶ σφαιρῶν τῶν κατ' οὐρανὸν κινήσεις, ἵνα δὴ καὶ ἐν ἐνός αἰτίον ᾗ, οὐκοῦν οὐκ οἶδε περὶ αὐτῶν ὕγιες οὐδ' ἔτιοῦν. Ὅμως ἐκτίθεται τινα καὶ ἀριθμὸν, ὁπῶσον δὴ αὐτὸς οἶσται εὐλογον εἶναι, περὶ ἀριθμοῦ τούτων τῶν κινήσεων ὑπολαβεῖν· ἅτε δὴ οὐ σφόδρα θαρβῶν τῇ ἑαυτοῦ ὑπολήψει. « Τοσαύτας μὲν, φησὶ, τὰς ἀκινήτους οὐσίας εὐλογον εἶναι ὑπολαβεῖν ἐκ τοῦ ἡμῖν τέως δοκοῦντος εὐλόγου ἀριθμοῦ τῶν τῶν σφαιρῶν κινήσεων· τὸ δ' ἀναγκαῖον τοῖς ἰσχυροτέροις ἀφείσθω λέγειν· » τοὺς ἑαυτοῦ δὴ λέγων ἀστρονομικωτέρους, ὡς ὅσας ἂν ἐκεῖνος φῶσι σφαιρῶν τῶν κατ' οὐρανὸν κινήσεις, τοσοῦτους καὶ τοὺς θεοῦ; τούτους νομίζειν δεόν ὄν. Αὕτη μὲν ἡ Ἀριστοτέλους ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ δεικνύει· σὺ δ' ἐξ ἂν ἐνταῦθα τούτῳ τῷ χωρίῳ κέρησαι, ἤμισα ἕοικας Ἀριστοτέλους ὃ τι δὴ λέγοι συνιέναι.

« Ἐτι ἐν τρίτῳ τῶν περὶ κινήσεως τὰ αὐτὰ σχεδὸν λέγει. » Φησὶ γὰρ περὶ Δημοκρίτου, « Τοῦ δ' ἀεὶ οὐκ ἀξίω ἀρχὴν ζητεῖν, λέγων ἐπὶ τινῶν ὀρθῶς, ὅτι δ' ἐπὶ πάντων οὐκ ὀρθῶς. Καὶ γὰρ τὸ τρίγωνον ἔχει δυσὶν ὀρθαῖς ἀεὶ τὰς γωνίας ἴσας· ἀλλ' ὅμως ἐστὶ τῆς ἀδιδότῆτος ταυτῆς ἕτερον αἰτίον· τῶν μέντοι ἀρχῶν οὐκ ἐστὶν ἕτερον αἰτίον ἀδιδῶν οὐσῶν (2). »

« Ἐοικας σὺ οὐδ' ἡμῶν συνιέναι ὃ τι λέγομεν, οὐδ' Ἀριστοτέλους. Ἡμῶν γὰρ λεγόντων τῶν ἀδιδῶν οὐσιῶν μὴ ἀξιοῦν Ἀριστοτέλη εἶναι γένεσιν μὴδ' ἔντενον μὴδ' αἰτίαν αὐτῆς τοῦ εἶναι, οὐ τῶν γε παθῶν αὐτῶν οὐδὲ διαθέσεων, σὺ ἀντιλέγων προτείνεις ἡρῶν χωρίον Ἀριστοτέλους, οὐδὲν ἄλλ' ἢ τὰ αὐτὰ λέγον ἄνεικρυ; ἅπερ ἢ εἰς, καὶ λαμβάνεις αὐτὴν ἀντὶ τοῦ ἀντιλέγειν καὶ συναγορεύων ἡμῖν. Ὅρα γὰρ, « Τοῦ ἀεὶ, φησὶν Ἀριστοτέλης, οὐκ ἀξίω ἀρχὴν ζητεῖν Δημοκρίτος, λέγων ἐπὶ τινῶν ὀρθῶς, ἐπὶ δὲ πάντων οὐκ ὀρθῶς. Καὶ γὰρ τὸ τρίγωνον ἔχει δυσὶν ὀρθαῖς ἀεὶ ἴσας; τὰς γωνίας; ἀλλ' ὅμως ἐστὶ τῆς ἀδιδότῆτος ταύτης ἕτερον αἰτίον· τῶν μέντοι ἀρχῶν οὐκ ἐστὶν ἕτερον αἰτίον ἀδιδῶν οὐσῶν. » Οὐκοῦν τὸ δυσὶν ὀρθαῖς ἴσας; ἔχειν τὰς γωνίας τὸ τρίγωνον, πάθος τοῦ τριγώνου καὶ διάθεσις τίς ἐστὶν αὐτοῦ, οὐκ οὐσία τις καλ' ἑαυτὴν ὑφαστηκυῖα, οἷα δὴ ὁ οὐρανός, ἢ εἰ τις ἀξιώσει; καὶ ἀριθμὸν ὄντινον καὶ

εἰκότως καὶ στείον τι τίθεσθαι αὐτοῦ· ἐπεὶ καὶ τῶν σφαιρῶν κινήσεων αἰτίας τὰς ἀκινήτους; οὐσία; τίθεσθαι ἀδιδῶν αὐτῶ οὐσῶν. Θεῖον δ' ἂν καὶ τοῦ φωτός τοῦ τῆς σελήνης, ἀδιδῶν καὶ τούτου αὐτῶ ὄντος αἰτίον τὴν ἥλιον, ἀλλ' ὅμως οὐδὲν τούτων οὐσία. Τίνες δ' ἂν εἶεν αὐτῶ αἱ ἀρχαί, ὧν οὐδὲν ἕτερον αἰτίον; καὶ τίνες ἂν ἄλλαι εἶεν ἢ πᾶσαι αἱ ἀδιδῶν αὐτῶ οὐσία; ἐν αἷς δὴ καὶ ἡ τοῦ οὐρανοῦ, ὡς ἐκ τε ἄλλων ἡμῖν προσημαδεύεται καὶ οὐκ ἤμισα ἐκ τοῦ μετὰ τούτῳ σοὶ ἐπαγομένου Ἀριστοτέλους χωρίου δῆλον γίνεσθαι, ἐν τῷ φησὶ· « Ταῦτα γὰρ αἱ γε δὴ ἀκίνητοι οὐσία; αἰτία τοῖς φανεροῖς τῶν θεῶν (3). » Οὐ γὰρ φησὶν οἷα τῶν φανερῶν τῶν θεῶν, ἵνα αὐτῶν τῶν οὐσιῶν αἰτία ἔφασκεν, ἀλλὰ τοῖς φανεροῖς τῶν θεῶν. Οὐ ταυτὴν δὲ ἐστὶ τὸ τε ἐμοῦ αἰτίον

καὶ ἐμοῦ αἰτίον εἰπεῖν· τὸ μὲν γὰρ ἐμοῦ αἰτίον τῆς οὐσίας τῆς ἐμῆς, τὸ δὲ ἐμοῦ αἰτίον πάθους ἐστὶν ἐμοῦ αἰτίον, οὐ τῆς οὐσίας· σὺ δ' οὐδὲ τῆς λέξεως Ἀριστοτέλους συνίης. Δῆλον μὲν οὖν, ὡς πᾶσαι αἱ ἀδιδῶν οὐσία; Ἀριστοτέλει εἰσὶν. ὧν φησὶ μὴ εἶναι ἕτερον αἰτίον. Ἴνα δὲ σοὶ τοῦ λόγου ἕνεκα συγχωρήσωμεν, ἔστων καὶ μόναι αἱ ἀκίνητοι καὶ χωρισταί· οὐκοῦν πείσω κατὰ Ἀριστοτέλη τὰ αὐτὰ δι' αὐτὰ ὄντα, καὶ οὐκ ἀφ' ἐνός τε καὶ μιᾶς ἀρχῆς τὰ γε ὄντα ἅπαντα πρόσεισι. Πῆ οὖν ἡ Ἀριστοτέλους αὕτη σοφία ἢ μάλλον, ὡς ἂν ἐγὼ φαίην, ἀμαθία τῇ Πλάτωνος; θεολογία ἀξία ἂν εἴη παραβάλλειν; ὅταν Πλάτων μὲν ἀφ' ἐνός Θεοῦ ἐξαιρέτου τε καὶ οὐ τοῖς ἄλλοις ἐναριθμοῦ θεοῖς Θεοῦ; τε τοὺς ἄλλους καὶ τὰ

ὄντα ἅπαντα παράγη, Ἀριστοτέλης δὲ πλείους ἀρχὰς αὐτὰς δι' αὐτὰς οὐσίας τοῖς οὐσῶν ἐπιστῆ. Τί οὖν, ὦ ἄνθρωπε, σκόπευεις αὐτόν; τί μάτην μακρολογεῖς φιλονεικῶν Ἀριστοτέλη Πλάτωνος ὑπερτιθέναι ἢ γοῦν καὶ ὅλως παραβάλλειν τὸν τοσοῦτον τὴν σοφίαν λειπόμενον; Οὐ γὰρ περὶ τὸ ἔπος χρεὶ τάζαντα τὰς ἐρωτήσεις τὸν προσημαδεύμενον ἐξαπιτήσσει ἢ τὰ παραπλήσια ἢ γε σοφία ἐστὶν, ἢ διδάσκων Ἀριστοτέλης παρ' ἐνός ἐσδοκίμει, ἀλλὰ περὶ τὰ πρῶτά τε καὶ μέγιστα τῶν ὄντων, περὶ ἃ ὁ αὐτὸς οὕτω δὴ φαίνεται ἐσκοτωμένος. Καὶ καλῶς πᾶσι τοῖς σοφοῖς δοκεῖ πρὸς μὲν τὰ μικρὰ καὶ φαῦλα Ἀριστοτέλη; κατὰ νυκτερίδα ἐν σκότην ἐξυδεοκῆς τις εἶναι, πρὸς δὲ τὰ μεγάλαι τε καὶ φανῆ κατὰ τὸ αὐτὸ αὐτὸ ἐν φωτὶ θηρίον καὶ μάλα ἀμβλυωπός.

« Ἐτι κἀν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ οὐρανοῦ ἢ πάντες γὰρ, φησὶ, τὸν ἀνωτάτω τῷ θεῷ τόπον ἀποδιδόσθαι καὶ Ἕλληνας καὶ βάρβαροι, ὅσοιπερ νομίζουσιν εἶναι θεοῦ, δῆλον ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρημένον· ἀδύνατον γὰρ ἄλλως (4). » Τί δ' ἂν ἕτερον εἴη τὸ συνηρηθῆσθαι, εἰ μὴ τὸ ἅμα ἡρηθῆσθαι καὶ προσεχῶς, τούτῳ ἐστὶν ἐξ ἐκείνου προσεχῶς τε καὶ ἀδιδῶς ἔχειν τὸ εἶναι τε καὶ ζῆν; »

Καὶ ἐκ τούτου τοῦ χωρίου ἐστὶν Ἀριστοτέλης οὐ τοῦ; ἀνωτέρω θεοῦ αἰτίου; τῆς ἀθανασίας νομίζων τῷ οὐρανῷ· οὐ γὰρ, ὡς περ ἐν τῷ μετὰ τούτῳ σοὶ ἐκτεθεμένῳ τοῦ οὐρανοῦ φησὶ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηρ-

(1) *Metaph.* xi, 8.(2) *Phys.* viii, 1.(3) *Metaph.* v, 1. —(4) *Arist. De celo* 1, 3.

τῆσθαι τὸ εἶναι καὶ τὸ ζῆν, οὕτω κἀναυθα τοῦ ἀθανάτου τὸ ἀθάνατον ἔρη ἐξηρητῆσθαι, ἀλλ' ὡς τῷ ἀθανάτῳ φησὶ τὸ ἀθάνατον συνηρητῆμνον, πάνυ δηλοῦς ὡν ἐκεῖ μὲν τὴν αἰτίαν τῷ ἐξηρητῆσθαι βουλόμενος δηλοῦν, ὡς τῶν θνητῶν τῆς γενέσεως τὸν οὐρανὸν αἴτιον ὄντα, ἐναυθα δὲ τῷ συνηρητῆσθαι οὐκ αἰτίαν ἀλλὰ κοινωσίαν μόνον τῆς ἀθανασίας τῷ οὐρανῷ πρὸς τοὺς ἀνωτέρω θεοὺς. Σὺ δ' ὅσῳ τοῦ ἐξηρητῆσθαι τὸ συνηρητῆσθαι διαφέρει, εὐκας οὐ συνίεναι· οὐ γάρ ποτ' ἂν ταυτὶ τὰ χωρία καὶ ταῦτα ἅμα ἀμφοτέρω ἐξετιθεῖς, ἐξ ὧν ἀντι τοῦ ἐλέγχειν αὐτὴς μᾶλλον ἐλέγχη.

« Πρὸς δὲ τούτοις εἰ πρώτην ἀρχὴν τῶν ὄντων ἀποφαίνεται τὸν θεόν, δηλον ὅτι καὶ ποιητικὸν τοῦ οὐρανοῦ τούτου λαμβάνει. »

Οὐκ ἀρχὴν τῶν ὄντων τὴ μέγιστον (1) αὐτῷ θεῷ Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ καλεῖν, οὐ σοῦ δεόμεθα πυθέσθαι, ἀλλ' αὐτοῦ Ἀριστοτέλους, ὃς ἀρχιτέκτονι μὲν οἰκίας ἀρχοντι οἰκοδομητῆρας οὐδαμοῦ τὸν θεὸν τοῦτον ἐκάζει, στρατηγῷ δὲ στρατεύμα τάττονται. Εἴη δ' ἂν αὕτη ἡ ἀρχή, οἷα δὴ ἡ Ἀσσυρίων ἢ Μήδων ἢ Περσῶν ἢ τις ἄλλη ὁμοία τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην εἴτε μεζῶν εἴτε μειῶν, ὧν οὐδεμία τῆς οὐσίας τοῖς ἀρχομένοις, ἀλλὰ νόμων καὶ τάξεως αἰτία ἂν εἴη.

« Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τὸ μὲν πρότερον ὑπεστώτῳ που τὸν νοῦν ἄλλοθεν καὶ ἦγοντα καθ' ἑαυτὸν, εἴτα ἐνοῦσθαι τῷδε τῷ σώματι, μηδαμῶς εἶναι γνώμην Ἀριστοτέλους, ὃς ἐντελέχειν τε τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν λογικὴν ψυχὴν εἶναι τίθεται καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ταύτης τὸν νοῦν εἶναι προδήλως φησὶ, τὴν δὲ ἐντελέχειαν χρίσιν ὑστέραν τῆ; δυνάμειος εἶναι πανταχοῦ διορίζεται. »

Περὶ μὲν οὖν τοῦδε πρότερον ἡμεῖς Ἀριστοτέλει ἐμεμφόμεθα, ἅτε σοῦ οὐ συνίεντος, καθότι Ἀριστοτέλει ἐν ἐκείνῳ ἡμεῖς μεμφομένη· οὐ δὲ πολλῶν δεῖ πρὸς γέ σε λόγων, ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον εἰπεῖν, καθότι τε μεμφομένη καὶ ὡς ἐν δίκῃ μεμφομένη. Μεμφομένη γὰρ Ἀριστοτέλει, πάντα νοῦν τῆ οὐσία ἐνεργεῖα φαμένῳ εἶναι (2), καὶ οὐ προστιθέντι τὸν θεῖον ἢ ἐξω δὴ τοῦ ἀνθρωπίνου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸν ἀνθρώπινον ἐξ ἀνάγκης συμπερικλυβάνοντι τῷ λόγῳ· οὐχ ὡς καὶ οὕτω νομίζοντι, λίαν γὰρ ἂν μωρὸν Ἀριστοτέλη ὑπόθετα, εἰ οὕτω νομίζοντι ἡμῖν ἐδόκει, ἀλλ' ὡς κακῶς καὶ ἀπερισκεπῆτως εἰρηκῆσι. Πλάτων μὲν γὰρ ψυχὴν τὴν λογικὴν νοῦν μὲν οὐ πάνυ τοι ἀξιοῖ καλεῖν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ψυχὴν, νοῦς δὲ τὰ εἶδη, τῆν δ' ἄλογον ἐφῶλον ψυχή; οἱ περὶ Πλάτωνα· ὁ δὲ μάλιστα νοῦν ψυχῆς ἀνθρωπίνης τὸ λογικὸν ἀπανταχοῦ καλῶν οὗτος Ἀριστοτέλης ἐστὶ· καὶ διὰ τοῦτο οὐδ' ἐχρησ, φαμέν, αὐτὸν οὕτω ἀδιακρίτως πάντα νοῦν τῆ οὐσία ἐνεργεῖα εἶναι φάναι. Ὡς δὲ καὶ ἐν δίκῃ αὐτῷ μεμφομένη, πῶς οὐ δηλον; Ὁ γὰρ οὕτω ἀλαζονεύμενος, ὥστε καὶ ἑαυτοῦ τὴν τῶν λόγων μέθοδον εὐρυμα πεισθῆσαι, εἴ τι παρὰ ταύτην, ἦν αὐτοῦ φησὶ μέθοδον, ἐξήνεγκε, κατὰ παντὸς; εἰ-

πὼν τὴ μὴ κατὰ παντὸς, πῶς οὐ μεμπτός; ἀλλὰ τοῦτο μὲν παραλείποντι τὰς πολλὰς μὲν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ὑποθέσει σὺς ἀμαθίας ἐς τοσοῦτον. Περὶ δὲ τοῦ τούτῳ ἐξῆς τοῦδὲ σε μάλιστα ἐπ' ἀνοίᾳ καὶ μάλ' ἐν δίκῃ εὐθουνοῦμεν, δόξας Ἀριστοτέλει προσποιούντα ἤκιστα Ἀριστοτέλει προσηκούσας· ἢ οὐ μείμησαι, ὡς Ἀριστοτέλης ἄπαν μὲν τὸ γεννητὸν καὶ φθαρτὸν ἀξιοῖ εἶναι, τὸ δ' ἀφθαρτὸν ἄπαν καὶ ἀγέννητον; καὶ μὴν καὶ ἐν τῇδὲ σου τῇ συγγραφῇ σὺ ἤδη τούτου ἐν τοῖς ἀνωτέρω που λόγοις ἐπεμνήσθης. Ὁμολογεῖς δὲ δὴ καὶ αὐτὸς, ἀθάνατον Ἀριστοτέλη τὸν νοῦν τὸν γε ἀνθρώπινον νομίζειν· πῶς οὖν οὐκ ἐνόησας τὴ συμβαῖνον, ὡς εἰ ἀθάνατο, ὃ γε ἀνθρώπινος νοῦς, ἀνάγκη καὶ ἀγέννητον κατὰ γε Ἀριστοτέλη καὶ αὐτὸν εἶναι καὶ οὐ τῷ σώματι τῷδε συναρχόμενον. Σὺ δὲ δοκεῖν σοὶ φῆς μὴ εἶναι δόξαν Ἀριστοτέλους, πρότερον εἶναι τοῦδε τοῦ σώματος τὸν νοῦν, καίπερ περιφανῶς πρότερον ἐκείνου φάσκοντος, ἀλλὰ τῷδε τῷ σώματι συνάρχεσθαι, εἴτε τηνηκαῦτα τοῦ θεοῦ, ἤνικα ἂν τινες ἀφροδισιάσται, καὶ αὐτοῦ δημιουργοῦντος, εἴτε καὶ ὑστερον τῶν τι ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ ἀνθρωπέου ἄλλως γιγνομένων αὐτοῦ τελοῦντος ἐς νοῦν. Καὶ εἰ μὲν οὐδαμοῦ ἐκείνου τοῦ Ἀριστοτέλους ἀξιώματος ἐμέμνησο, οὐ πάνυ ἂν σέ τις ᾤηθη ἐν τῷ τοιοῦτῳ ἴσως πλημμελεῖν, ὡς οὐδ' ἂν καὶ τῷ ἀξιώματι ἴσως τοῦτῳ ἐνετευχῆκατα· νῦν δ' ὅτε καὶ ἐν τῇδὲ σου τῇ γραφῇ μέμνησαι αὐτοῦ, τί λείπεται ἄλλο, πλὴν ὑπ' ἀνοίας τοιαύτας σε Ἀριστοτέλει προσποιεῖν δόξας, οὐ ταῖς ἀλλοίαις τῶν γε ἐκείνου συμβαινουσῶς; Ἀρ' οὐκ ἐν δίκῃ σε ἡμεῖς ἀμθλύν φαμεν εἶναι τὴν διάνοιαν; ἐκεῖνο μέντοι περὶ γέ σου οὐκ ἂν θαυμάσαιμι, εἰ μὴ ὑπὸ διανοίας ἀργίας οὐδέπω ἐνενομήκας, ὡς πινυτὶ τῷ μὲν καὶ τῶν ἄλλων εἶναι τιθεμένην, ἅμα δὲ καὶ ψυχὴν ἀθάνατον τὴν γε ἀνθρωπίνην, ἀνάγκη οὐ μόνον καὶ χροσῶν ἀγέννητον αὐτὴν εἶναι συγχερεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐς τάδε τὰ θνητὰ σώματα αὐτῆς πολλάκις καθόδους, εἴτε εὐλόγους οὐσας εἴτε δὴ καὶ μὴ, προσέσθαι. Εἰ δὲ μὴ, συμβῆσεται ἐν ἀδίῳ τῷ κόσμῳ ἀπειρων τῶν τῆδε ἀνθρωπίνων γενέσεων γιγνομένων, εἰ καθ' ἐκάστην αὐτῶν καὶ ἰδίαν τις ἀποδοῖα ψυχῆν, ἀπειρόν τι πιθήσας συνίστασθαι ψυχῶν· ἀπειρόν δ' εἶναι οὐ δύναμι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ὅτιοῦν πλῆθος, οὐθ' ἢ φύσις ἀνέχεται, καὶ Ἀριστοτέλης αὐτὸς ἀδύνατον ὄν ἐν τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἀκροάσει ἀποδείκνυσι (3). Καὶ καλῶς γε ἀποδείκνυσι, πλὴν παρ' ὅσον διὰ βραχυλογίαν οὐ πάνυ τοι σαφῶς· ἄγε οἶμαι καὶ Ἀριστοτέλη αὐτὸν αἰσθανόμενον ἀπορεῖν τε καὶ οὐκ ἔχειν, ὃ τι χρήσαιτο τῷ περὶ ψυχῆς ἀνθρωπίνης ἀθανασίας τούτῳ λόγῳ· ἐνδοιαστῶς γοῦν πανταχοῦ καὶ οὐδαμοῦ βεβαίως οὐδ' ἰσχυρίζομενος ἄπτεται αὐτοῦ. Πλάτων δὲ καὶ κατὰ τοῦτο Ἀριστοτέλους; πολὺ ἀμείνων, οὐ μόνον ὅτι βεβαίως αὐτὸς τῷ τοιοῦτῳ φαίνεται τιθέμενος λόγῳ, ἐκείνου ἀπανταχοῦ ἐνδοιαστῶς, ἀλλ' ὅτι καὶ διὰ πάντων συμφώνως αὐτὸς αὐτῷ τῷ λόγῳ ἐπεξήρχεται, σοφῶν πρέπον τὸ τοιοῦτο πολὺ μᾶλλον, ἦν σὺ φῆς;

(1) Locum corruptum esse codex indicat punctis positis.

(2) De anima, III, 5.
(3) Phys III, cap. 6.

λέξεω; ἀσάφειαν, οὐχ ὡσπερ Ἀριστοτέλης ἄλλοθί τε Α
 πολλαχού και δη και ἐνταῦθα αὐτῶς τοῖς αὐτοῦ ἀλί-
 σκεται ὀδγμασιν ἀσύμφωνος. Πλάτωνα δὲ και ἐν τοῖς
 τοιούτοις ἐλέγγχειν, εἰ μὴ εὐλόγου; τὰς ἐς τὰδε τὰ
 σώματα τῆς ψυχῆς καθόδους, οὐ σὸν ἔργον, ὅς γε
 ὕπη μὲν ἐκείνος τὰ τοιαῦτα και ὅπως τίθεται οὐκ
 εἰδώς, ἀλλοτρίους δ' αὐτῷ ἀνατιθεῖ; λόγου; ὡσπερ
 ἄρα κἀν τῶν ἄλλων σου τοῖς πολλοῖς, οὔτω δη και
 ἐτι πολὺ μᾶλλον τοῖς ἐλέγγχοις τοῖς ἐκείνου ἐνασχη-
 μονεῖς, Πλάτωνα μὲν οἰόμενος ἐλέγγχειν, ἥκιστα δὲ
 ἦ ἐλέγγχων Πλάτωνα.

« Ἐγὼ δὲ τοῦ μὲν προτέρου χάριν φημι, ὡς οὐ
 πάντα μιν γινύσκει ὁ φιλόσοφος οἶδεν, ὡσπερ Πλάτων
 φυσικῆ; και μαθηματικῆ; και θεολογίαν οὐδὲν διέ-
 κρινεν, ὁμοῦ δὲ πάντα ἐποίει χρήματα ὡσπερ τις
 ἐνοουσιῶν, ἀλλ' ἐκάτω γενέει τοῖς ἰδίους ἀποδιδόναι Β
 λόγου; προθέμενος, ἐπειδὴν αἰσθηται και πρὸς τινα
 ἄλλην ἐπιστήμην ὑποφερομένους αὐτούς, ὅπερ ἐπὶ
 πολλῶν ὕλῶν ἐγχωρεῖ γίνεσθαι, εὐθύ; ἀποπηδᾷ,
 μὴ λάθῃ πρὸς τινα ἐτέραν παρασυρτεῖ; θεωρίαν και
 τοῦ σκοποῦ διαμαρτῶν, ὅν μάλιστα καλῶ; ἑαυτῷ
 προῦθεο· ταύτην δὲ κἀν τοῖς Ἱδιολοῖς φυλάττει
 τὴν γνώμην.

Και τοῦτό σου ἀμαθῆ; τὸ Πλάτωνος μὲν τὸ τῶν
 λόγων ἐντελεῖ; διασύρειν, ἐπαινεῖν δ' Ἀριστοτέλους
 τὸ ἐνδεῖ; τε και ἀτελεῖ;. Οὐ γὰρ οἶσθα σὺ, ὡ; ἔοικας,
 τῶν ἐπιστημῶν τὰς γε ἀτελεστεράς ἐτέρων τελεω-
 τέρων ἑαυτῶν δεομένη; πρὸς τελειωσιν. Ὡσπερ ἄρα
 και γεωμετρία ἀριθμητικῆ; δεῖται, ἥσπερ ἄνευ οὐ-
 ποτ' ἂν τελέα γένοιτο γεωμετρία (οὐ γὰρ ἂν περι-
 συμμέτρων τε και ἀσυμμέτρων τι εἶδῃ; μεγεθῶν ὁ
 ἀριθμητικῆ; ἐν γεωμετρίᾳ μὴ προσχρησάμενος) οὔ-
 τως οὐδ' ἂν φυσικῆ; ἢ ἠθικῆ; ἄνευ θεολογίας ἐντελεῖ;
 ποτε γένοιτο· και εἰκότως. Εἰ γὰρ οὐκ ἄνευ τῆς
 ἀπὸ τοῦ θεοῦ αἰτίας τὰ φυσικὰ ἀλλὰ και κυριωτά-
 τη αὐτῶν αὐτῆ; ἢ αἰτία, πῶς οἶόν τε τὸν μὴ ἐκ τῆς
 κυριωτάτης; αἰτίας τὴν περι αὐτῶν μετιόντα γινώ-
 σιν ἱκανῆ; τινα αὐτῶν ἐπιστήμην σχεῖν· ἢ γὰρ κθ-
 ριωτάτη ἐπιστήμη, ὧν ἔστιν αἰτία, ἢ ἀπὸ τῶν αι-
 τιῶν. Σὺ δ' ἡμᾶ; παντάπασιν ἀμυρεῖν φάσκων με-
 θόδον λογικῆ; αὐτῆ; ἔοικας τοῖς κυριωτάτοι; ταύτης
 τῆς μεθόδου οὐ προσεσχρήκασι· ὅπδ γὰρ φανόλη-
 το; διανοίας οὐχ οἷός τε εἰ διαγινῶναι, δ τι τε κυριώ-
 τατον ἐν ἐκάστη ἐπιστήμῃ, και ὁ τι οὐ τοιοῦτον·
 ἀλλὰ τοῖς φαυλοτάτοι; τῆς Ἀριστοτέλου; Λογικῆ; Δ
 προσεσχρηκό; και ὅσα ἔστω; πρὸς ἀπάτην και πανουρη-
 ρίαν τινα φέρει, οἷε δεῖν, ὡ; τὴν τελέαν αὐτῆ; τῶν
 λογῶν ὧν ἐπιστήμην ἐσχηκό; δὲ τῶν μὲν τοιούτων
 ὑπερορώντων τοῖ; δὲ κυριωτάτοι; αὐτῆ; προσεσχρη-
 κότων καταφρονεῖν. Ἀλλὰ φυσικῆ; οὐκ ἄνευ θεολο-
 γίας τελέα· και διὰ ταῦτα Πλάτων ἐφ' ὅσονπερ
 ἀπτεται αὐτῆ; οὐκ ἄνευ θεολογίας ἀπτεται· και
 ἠθικῆ; μὴ θεολογίᾳ προσεσχρημένη, τῆ; τε ἄλλῃ και
 ἕσον αὐτῆ; περι ἀθανασίας ψυχῆ; τῆ; ἀνθρωπίνῃ;
 νεκρά τις ἂν εἶη, οἷα δη και Ἀριστοτέλου; αὐτῆ;

ἠθικῆ; δ; γε, εἰ και μεθ' αὐτοῦ ἄλλοθι τοῦτω εδει
 χρήσασθαι τῷ λόγῳ, ἐν γούν τοῖ; περι ἀνδρίας λό-
 γοις και μάλιστα ἂν δεόν, ὁ δ' οὐδ' ἐν τοῦτοι; γε ἐχρή-
 σατο· ἀλλὰ κάκεινο εἰπὼν, « Ὡ; φοβερῶτατος δ
 θάνατος· πέρας γὰρ και οὐδὲν ἐτι τῷ ταθνεῶτι δοκαί
 [οὔτ' ἀγαθόν] οὔτε κακόν εἶναι (1),» τοσοῦτον οὖν εἰ-
 πὼν και οὐ παραχρηῖμα τῷ περι ψυχῆ; ἀνθρωπίνῃ;
 ἀθανασίᾳ; λόγῳ διορθωσάμενος εἰκότως δόξεειν ἂν
 οὐκ ἄλλοι; μόνον δοκοῦν, ἀλλ' οὐδ' ἔξω τῆ; ἑαυτοῦ
 γνώμῃ; αὐτῷ εἰπαῖν. Αἴτιον δ' ὅτι ἐνδοιαστῶ; Ἀρι-
 στοτέλης τῷ λόγῳ τοῦτω τίθεται· και ἀποφῆσαι
 μὲν, ὡ; οὐκ ἀθάνατον ψυχῆ; ἢ ἀνθρωπίνῃ;, ἔσως αι-
 σχύνεται, μὴ λάθῃ τοῖς ὄνοι; ἑαυτὸν ἐξισωκό; θεί-
 σθαι δ' αὐ βεβαίως τῆ; δόξῃ οὐ θαρρῆ; οὔτω; ὡστε τι
 και ἄλλο ἀπ' αὐτοῦ ἰσχυρίσασθαι διὰ τὸ πρὸς τὰ
 τοιαῦτα αὐτοῦ τῆ; διανοίας ἀμβλυωπόν· και διὰ
 ταῦτα τοτὲ μὲν ἐπὶ θατέρῳ ἀποκλίβων, τοτὲ δ' ἐπὶ
 θατέρῳ τάλαντευόμενος, εἰπερ που και ἄλλοθι, οὐδὲν
 ἤτιτον και ἐν τοῦτοι; ἀσχημονεῖ. Ταῦτα περι τῶν ἐς
 τὴν ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνῃ; λεγομένων Ἀριστοτέλει
 ἔλκαιον νομίζεειν και οὔτε χεῖρω οὔτ' αὐ κρείττω, ὧν
 ἡμεῖ; φαμεν, ἐπει και ὁ φησι, δεικνεῖσθαι τὸ ἀνευ-
 θεν πρὸς τοῖς κεκμηκότα; ἀγαθόν ἢ και τοῦναντίον,
 ἀφ' αὐτῶν δὲ τι δεικνεῖσθαι και μικρόν (2), φαύλους
 που και τοῦτό φησιν. Εἰκάξει γὰρ αὐτὸ οἶον τὸ τῷ
 ζῶντι μὲν μὴ αἰσθανομένῳ δὲ· τοῦτο δ' ἔστιν, ἐπει-
 δὴν τις, οὐ ἂν αὐτὸ; μὴ παρῆ; ἐπαινούμενος, μὴ
 εἰδῆ; ἢ και παῖδα ἑαυτοῦ ἐν ὑπερορίᾳ εὐ πράττοντα
 ἀγνοῆ;. ἢ τι ἄλλο τοιοῦτότροπον· ὡστε μὴδ' εἶναι
 τινα τοῖ; τετελευτηκόσι; τῶν ἐνθάδε αἰσθησιν φαίνε-
 ται τιθέμενο;· εἰτε δὲ δι' ἀνομαρτίαν, εἰτε και δι'
 ἄλλην δὴ τινα αὐτοῖ; διάθεσιν, οὐ διασαρεῖ. Πῶς
 γὰρ δη τῷ φίλου; δι' ἑαυτὸν και ὁποθῆκε; τὰς
 σούτω; θεωμένῳ ἐκαίθων εὐ βιοῦντας, ἢ και ᾧ αἰ ὁ
 θεῶ; δοίῃ πόλει; δι' εὐνομίας κομισθῆσαι τε και σώσται
 και αὐξῆσαι, ἢ τούτων ἔστιν ἄ και τῷ ἐστρατηγη-
 κέναι καλῶ; καταρθωκέναι, θεωμένῳ τε ἐκαίθων δι'
 ἑαυτὸν μετὰ θεῶν τὰς πόλει; εὐ πραττούσας και ἐπὶ
 τοῦτοι; ὡ; τὸ εἰκό; ἀγαλλομένῳ, πῶ; ἀφ' αὐτῶν τὸ
 τοιοῦτο και μικρόν; και μὲν δη και τὸν θεῶν οἱ σο-
 φοί φασι μὴδὲν τῶν ἐπὶ γῆ; ἄλλο ἀσμενέστερον θεῶ-
 σθαι ἢ πόλει; γε εὐνομουμένα;. Ἀλλὰ τοῖ; τε ἄλλοι;
 πολὺ τῶν Πλάτωνο; λόγων; λειπομένη ἢ Ἀριστοτέ-
 λου; αὐτῆ; ἠθικῆ; και τῷ τῆ; περι ψυχῆ; ἡμῶν ἀθα-
 νασίᾳ; μὴ προσχρήσασθαι δὴλη ἔστιν ἀτάλη; οὔσα·
 οὐ γὰρ ἕτερο; μὲν ὁ τῆ; ἀνθρωπο;, ἕτερο; δ' ὁ
 ἐκαί, ἀλλ' εἰ; και ὁ αὐτῆ;· και ἐχρήν τ' ἐκεῖ σύμφω-
 ρον και τὸν τῆ;δε βίον ὑποτιθέμενον ἄμα και ἐνδει-
 κνυσθαι τὸ τοιοῦτο τοῖ; διδασκομένοισ;. Σὺ δὲ δη
 τολμᾷ; τῆ; Πλάτωνο; περι τὰ τοιαῦτα θεώτητο;
 τῶν λόγων τοῦ; Ἀριστοτέλου; τούτου; ὑπερτιθέναι,
 και φῆ; φαύλους μὲν ἂν τινας πεισθῆναι τοῖ; περι
 Πλάτωνα, τοῖ; δὲ σοφοῖ; και νοῦν ἔχοντα; τοῖ; ἐκ
 τοῦ Περιπάτου συμφθεγξασθαι ἂν. Ποῖα οὖν δια-
 νοίας συνείσαι τὰ τοιαῦτα κρίνειν σὺ τ' ἀμᾶ; ποῖα

(1) Locus est Eth. Nicom. III, 9, unde voces
 οὔτ' ἀγαθόν in cod. omisissas supplevi. V. Gass.
 (2) Ibid. I, 41 : «Εἰτα γὰρ ἐκ τούτων εἰ και δι-
 κνεῖται πρὸς αὐτού; (scil. τοῖ; κεκμηκότα;) ὅτιοῦν,

εἰτ' ἀγαθόν εἴτε τοῦναντίον, ἀφ' αὐτῶν τι και μικρόν ἢ
 ἀπῶ; ἢ ἐκείνοι; εἶναι, εἰ δὲ μὴ, τοσοῦτον γε και
 τοιοῦτον ὡστε μὴ ποιεῖν εὐδαίμονα; τοῖ; μὴ
 ὄντα; μὴδὲ τοῖ; ὄντα; ἀφ' αὐτῶν τὸ μακάριον.

ἐπιστήμη λόγων; ὁ δὲ πῦρ μὲν καὶ ὄπως Πλάτων τε καὶ οἱ περὶ Πλάτωνα λέγουσι, περὶ αὐτῶν οἶσθα οὐδὲν, θρασυῆν δὲ ὡς τι εἰδῶς καὶ κρῖναι ἅμα περὶ αὐτῶν ἰκανὸς ὢν. Πῶς δὲ καὶ ἐλάχιστα φῆς τοὺς ἐκ τοῦ Περιπάτου τὰ περὶ τοῦδε τὸ σῶμα ἀγαθὰ τε καὶ κακὰ εἶναι ἀξιούν, Ἀριστοτέλους τοσαύτην αὐτοῖς δύναμιν περιτιθέντος, ὡς καὶ τῆ ἀνθρώπου εὐδαιμονία παντάπασιν ἐμποδῶν τὰ τοιαῦτα τῶν κακῶν ἀξιούν ἴστασθαι; Πῶς ἂν, φάσκοντες, εὐδαιμόνιο γένοιτο ὁ πᾶν αἰσχρός; δῆλα δὲ, ὅτι κἂν εἰ τὴν ψυχὴν τις ὡς καλλίστην διὰ γε ἀρετὴν εἴη παρεσκευασμένος, τὸ ἀθανάτου ἀγαθὸν ὑπὲρ τοῦ τοῦ θνητοῦ κακοῦ οὕτω παντάπασιν ἀναιρεῖσθαι ἀξιούντος καὶ ἀτεχνῶς τὰ ἀξυμβλήτα συμβάλλοντος; πῆ γὰρ συμβλήτων θνητῶν ἀθανάτω καὶ ὅπως πεπερατμένον ἀπειρή; Σὺ οὖν τοὺς τοιοῦτους τῶν λόγων τῶν Πλάτωνος ὑπερτίθης; ἔπειτ' οὐ σὺ φαῦλός τε καὶ νοῦν οὐκ ἔχων; Ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτά σου δῆλα ὄντα πολλῆς γέμοντα ἀμαθίας, οὐδὲν πλείονος ἀξιωτέα λόγου ἔφ' ἕτερον δέ σου τραπεῖον.

Πῶς γὰρ ἂν καὶ εἴη τις πάντων ἅμα ἐπιθυμῶν, ὧν χρῆ καὶ ὧν οὐ χρῆ; οἷον σωφρονεῖν καὶ ἀκολασταίνεσθαι ἅμα, ἢ δίκαια πράττειν καὶ ἀδικεῖν; ἢ εἰδέναι καὶ μὴ εἰδέναι; οὐ μᾶλλον ἢ ἔστιν εἰπεῖν καὶ θερμαίνεσθαι καὶ ψύχεσθαι ἐπιθυμεῖν κατὰ ταυτὰ τὸν αὐτόν.

Καὶ ποῦ ἡμεῖς τῶν ἐναντίων ἅμα ἐπιθυμεῖν τινα ὑποτιθέμεθα; Ἀλλ' εἰκοις σὺ, ὧν τε ἡμεῖς λέγομεν καὶ ἢ λέγομεν, οὐδὲ συνείναι· πῶς οὖν καὶ ἀντιλέγεις ὁρθῶς, περὶ ὧν γε οὐ συνίης; Ἡμεῖς μὲν γὰρ πάντων, ὧν τε χρῆ, καὶ ὧν οὐ χρῆ, ἐπιθυμητικὸν τινα ὑποτιθέμεθα, ἀλλ' οὐχ ἅμα, ὧν οὐκ ἔγχωρεῖ οὐκ ἔγχωρεῖ δὲ τῶν ἀντικρῶς ἐναντίων ἅμα ἐπιθυμεῖν· ἔπει τῶν γε ἐναντίαι; ἔξῃσι προσηκόντων ἐσθ' ὅτε καὶ ἔγχωρεῖ, οὐκ αὐτῶν ἀλλήλοισ ἐναντίων ὄντων. Ὡσπερ που καὶ σὺ ἅμα μὲν λόγων ἴσως ἐρᾷς σωφρονικοῦ πράγματος, ἅμα δὲ ὀδύης κενῆς, ὕβριστοῦ καὶ ἀπειροκάλου χρήματος σωφροσύνη τε ἥκιστα προσήκοντος; ὅς καὶ ἐς τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ τοιοῦτου ἐαλωκῶς φαίνη, ὥστε καὶ τῆς θεοσεβείας αὐτὴ ὠνεῖσθαι, ἐκεῖσε δὲ τὴν θεοσεβείαν ἐκάστοτε μεταβάλλων, ὁπόθεν ἂν οἰηθείης καὶ μᾶλλον τιμηθῆσθαι. Εἴπερ οὖν ἐν μηδενὶ ἄλλω, ἀλλ' οὖν ἐν σεαυτῷ τὸ τοιοῦτο κατανόησον, ὡς ἔγχωρεῖ καὶ ἢ ἔγχωρεῖ. Τοὺς τοιοῦτους οὖν ἡμεῖς φάμεν ἡμιμοχθῆρους, κἂν εἰ οἱ μὲν αὐτῶν ἐπὶ τὴν μοχθηρίαν μᾶλλον, οἱ δ' ἐπὶ τὰ ἀμείνω ἀποκλίνουσιν· καὶ ἐν ἀκρότητι τι εἶναι φάμεν αὐτοὺς μᾶλλον ἢ τοὺς παμμοχθῆρους τῷ καὶ τῆ ἐπιθυμῶ μᾶλλον τε καὶ ἐπὶ πλείω χρῆσθαι, εἰ γε οἱ μὲν ἐπὶ μόνῃ ἃ οὐ χρῆ τῆ ἐπιθυμῶ χρῆσονται, οἱ δὲ καὶ ἐπ' ἀμφοτέρω. Σὺ δὲ πῶς περὶ τοῦτων ἀξιοῖς; μῶν οὐκ εἶναι τινὰς ἡμιμοχθῆρους, ἀλλ' ἅπαντας ἦτοι καλοὺς τε κάγαθούς ἢ μοχθηρούς, μίσην δ' ἔχοντα οὐδένα; Ἀλλ' οὔτε ἀληθὲς τὸ τοιοῦτο, οὐθ' οὕτω τῶν σοφῶν δοκεῖ τοῖς πλείστοις. Εἰ δ' εἰσὶν ἔνιοι ἡμιμόχθηροι, τοὺς ποῖους φῆσεις σὺ εἶναι τοιοῦτου; Ἀρ' οὐκ εἰ-

περὶ τινὰς ἄλλους; καὶ τοὺς ἦτοι ἐλιγώρως πρὸς ἐκάτερα ἔχοντας, ἅτε χρῆ καὶ ἃ οὐ χρῆ. ἢ ἐπιθυμητικῶς πρὸς γε ἐκάτερα; Εἴτ' οὐκ οἱ τοιοῦτοι ἐν ἀκρότητι τι ἐσονταί οἱ μὲν τῷ ἐλιγώρῃ οἱ δὲ τῷ ἐπιθυμῶ μὲν πολλῷ μᾶλλον ἢ οἱ ὧν μὲν ἂν δεοὶ ἐπιθυμῶν ἐλιγώρουντες, ὧν δ' ἂν δεοὶ ἐλιγώρῃν, ἐπιθυμῶντες, οἷοι οἱ παμμόχθηροί εἰσιν; Εἶναι δὲ τινὰς ἀνθρώπων τοὺς μὲν πρὸς ἅπαντας ἐλιγώρωτέρους ἐτέρων, τοὺς δὲ σφοδρτέρους ταῖς ἐπιθυμίαις, ἐφ' ὅτι ἂν ὀρμήσωσιν, οὐδεὶς ἀντρεῖ· ὧν τοὺς μὴδένα ἔχοντας τοῦ καλοῦ τε καὶ αἰσχροῦ πάξιον λόγον οὐδὲν κωλύει καὶ ἐπὶ τὰναντία θαμὰ μεταβαλλομένους, ἡμιμοχθῆρους τινὰς εἶναι· ἔστι δ' ὧν καὶ ἅμα τῶν μὲν δεόντων τῶν δ' οὐ δεόντων ἐπιθυμῶντες. Ἀριστοτέλης δὲ καὶ τοῦτο ἀμαρτάνει, ὅσοι κακίας ἐκάστη ἀρετῆ ἐναντίας ἀνατιθείς, τοὺς ἡμιμοχθῆρους τούτους ὡς δὴ ἐναντίους ἐντιθείς, δεόν τοὺς παμμοχθῆρους πρὸ αὐτῶν ἐναντίους τοῖς καλοῖς κάγαθοῖς ἀποδιδόναι, ἵνα καὶ τὸ ἔν ἐνὶ εἶναι ἐναντίον ἐσωζεν ἀξίωμα.

Οὐδὲν γὰρ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῶν κατὰ τὰς ἀρετὰς καὶ κακίας ἀκριβοῦν Ἀριστοτέλης οἶδε, διὰ τὸ μὴ τῷ καλῷ τε καὶ αἰσχροῦ τὰς γε ἀρετὰς καὶ κακίας εἰδέναι διορίζεσθαι. Σὲ δὲ δὴ τῷ δεόντι τε καὶ οὐ δεόντι τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις διορίζομενον μεμψόμεθα μὲν οὐ, τῶν μέντοι τῷ καλῷ τε καὶ οὐ καλῷ διοριζομένων ἀτελέστερον ἂν αὐτὸν ἐν δίκῃ φαίμεν διορίζεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ δεόντος τε καὶ οὐ δεόντος κανόνα οὐδένα ἀποδίδωσιν, οὐκ οὖν ἐν γε τοῖς Νικομαχειοῖς, οἱ (1) χρῆ ἀποβλέποντά τινα τὰ τε δεόντα ἐφ' ἐκάστῳ καὶ τὰ μὴ δεόντα γνωρίζειν.

Ἀλλὰ σὺ οὐδ' οἶδ' ὅτι εἶναι φῆς τοῦ γε τοιοῦτου κανόνα οὐδένα ἀποδοῦναι, κακῶς περὶ τῶν τοιοῦτων εἰδῶς· οἱ δὲ τοῦ μὲν δεόντος τε καὶ οὐ δεόντος ἐπὶ καλόν τε καὶ οὐ καλὸν ἀποδιδούσι κανόνα, αὐτὸ δὲ τὸ καλὸν ἡμῖν ἐν τῷ τῷ θεῷ ἔπεσθαι συνίστασθαι ἀξιούσιν· ἐν γὰρ τῷ τοιοῦτω τὴν γε ἀνθρωπεῖαν φύσιν τελειοῦσθαι. Ἀποδίδωσι μὲν οὖν καὶ Ἀριστοτέλης τοῦ δεόντος τούτου κανόνα, οὐκ ἐν τοῖς Νικομαχειοῖς, ἀλλ' ἐν τοῖς Εὐδημειοῖς (2) τὸ γε εὐσεβέστερον, ὀφέ τε καὶ ἐπὶ τελευτῇ τοῦ βιβλίου, συμφώνως καὶ οὗτος τοῖς σοφοῖς κατὰ γε τοῦτο, οὐκ εἰ μόντοι καὶ ἑαυτῷ συμφώνως. Τὸ γὰρ τὸ τοὺς σεισμούς καὶ σκηπτοὺς δεδέναι ἐπαινεῖν ποῖα εὐσεβῆ δὲν προσήκει; ἀνάγκη μὲν γὰρ τὸν ὄντιον δεδιότα καὶ κακῶν αὐτὸ ὑπολαμβάνειν, ἢ μὴ δεδέναι· οὐδεὶς γὰρ δὴ, ὃ ἂν μὴ κακῶν οἴεται, δέδιε, κακὰ δὲ νομίζεν σεισμούς τε καὶ σκηπτοὺς, ἃ ὁ Θεὸς, οὕτω γίνεσθαι διέταξε, πῶς εὐσεβὲς (3); Ὀλω; τε, ἦν μὴ τις τὸ μὲν ἡμέτερον ἀγαθὸν ἐν ἡμῖν τῷ ἀθανάτῳ τὸν Θεὸν νομίζῃ ὀρίσαι, τὰς δὲ πρὸς τε τὸ θνητὸν τῶδε καὶ περὶ τὸ θνητὸν πράξεις λειτουργίαν γέ τινα ἡμῖν σύμφωρον τῷ παντὶ τῶδε λειτουργήσονται περιθεῖναι, βουληθέντα ἀθανάτου τέ τινα καὶ θνητοῦ μίξιον ἐν ἡμῖν τε καὶ εἶδει τῷ ἡμετέρῳ μηχανήσασθαι, σύμφωρον τοῦ παντός τῆ τελειότητι τὸ τοιοῦτο ἡγησάμενον (οὐ γὰρ οὐδ' ὅλον μέρος, μέρος δ'

(1) *Eth. Nicom.* vi, 1. —(2) *Eth. Eudem.* vii, 14, 15.(3) *Meteor.* ii, 7-9.

ἕνεκα ὅλου ἀπεργάζεσθαι, πρὸς οὖν καὶ τοῦ Α
 τῷ μέρει ἐκ τῶν δυνατῶν λυσιτελοῦντος. πρὸς δὲ τὸ
 τῷ ὅλῳ μάλιστα σύμφηρον ἕκαστα συντάσσονται, ἢ
 μὴ τις ταῦτα οὕτω δὴ νομίσει, πῶς ἂν αἰσῶσαι τε
 εὐσεβείας; ἢ πῶς ἂν καὶ εὐδαίμων γένοιτο ἀνθρω-
 πος, εἰ τοὺς σεισμούς τε καὶ σκηπτοὺς αἰεὶ δεδιώς
 τε καὶ τρέμων καθεδεῖται; Ὁ μὲν γὰρ μὴ ἄλλα ἢ
 τὰ τῷ ὄντι δεδιώς, ἅτε ἐφ' ἑαυτῷ ὄν τὸ φυλάττεσθαι
 αὐτῷ, οὐδ' ἂν ἔτι δεδιώς εἰ μὴ ἄχρι ἐξ τοῦ γνῶναι·
 ἐπεὶ μαθὼν τις, ἅτε ἂν εἴη καὶ οἷα τὰ αἰσχρὰ,
 οὐποτ' ἂν αὐτῶν οὐδ' ὀτρυνῶν οὐτ' ἂν ἐκὼν οὐτ' ἂν
 δίκων περιπέσοι. Ὁ δὲ σεισμούς τε καὶ σκηπτοὺς
 δεδιώς, πῶς ἂν φυλάξαιτο; εἰ μὴ σὺ ἀξιώσεις τῶν
 μὲν σεισμῶν ἕνεκα ἐξ Ὑπερβορέου, τῶν δὲ σκηπτῶν
 ἐξ Αἴγυπτον ἅπαντα ἄνδρα ἴσθαι δεῖν· ἐπεὶ ἔν γε
 τοῖς; περὶ Ἑλλάδα καὶ τοῖς τῇ Ἑλλάδι παραπλη-
 σίους τόποις ποῖαν πίστιν ἔστι ληθεῖν τῶν μήτ' ἂν
 αἰσθησομένων μήτ' ἂν κεραινωθῶσάντων χωρίων;
 Συχνὰ μὲν γὰρ σφοδρῶς ποτε αἰσθηθέντα πολλῶν
 ἐτῶν ἢ οὐκ αἰσθηθῆ, ἢ ἡρέμα αἰσθηθῆ, καὶ οὐκ ἄκρι
 βλάβης μνημονεύμενα αἰσθηθῆναι· εἰτά ποτε σφο-
 δρῶς αἰσθηθέντα μέγα ἐβλάψε, συχνὰ δὲ καὶ πλεονά-
 κεις κεραινωθέντα ἔπειτα συχνῶν ἐτῶν οὐκ ἐκε-
 ραυνώθη· ὥστε ἂν μῆδ' εἶναι κατὰ γε Ἀριστοτέλη
 εὐδαίμονα μῆδ' ὄντιονον γενέσθαι, εἰ μέλλοι ἦτοι
 φοβήσεσθαι τοὺς σεισμούς τε καὶ σκηπτοὺς ἢ φαῦ-
 λός τις ἔσεσθαι μὴ δεδιώς (1). Ὁ δὲ κατὰ τοὺς περὶ
 Πλάτωνα σοφούς, τὸ μὲν ἑαυτοῦ ἀγαθὸν ἐν ἀθανάτῳ
 τῷ ἑαυτοῦ ὀρίζων, τὰς δὲ πρὸς τὸ θνητὸν καὶ περὶ
 τὸ θνητὸν πράξεις ὡς λειπουργίαν τῷ τε παντὶ με-
 τιῶν καὶ τῷ θεῷ, ἐφ' ὅσον τε δὴ καὶ ἄκρι περ ἂν
 καὶ ὁ θεὸς διδοί, ὡς ἐκείνου καλοῦντο; εἰτε κεραινωῖ,
 εἰτε σεισμῷ, εἰτε δὴ νότῳ, εἰτε τῷ ἄλλῳ τρόπῳ ἐτοι-
 μως καὶ ἀστενακτῶ ὑπικουσόμενος οὐ μακρῷ τῷ
 κατὰ Ἀριστοτέλη σπουδαίου εὐδαίμονος. Ἀλλὰ
 τούτων μὲν τῶν λόγων οὐδὲν σοὶ πρᾶσθαι ἀπο-
 στατέον, ἐπ' ἄλλο δὲ σοῦ τι ἴτεον.

Ἐ τὸ μὲν γὰρ ἕκαστον, φησὶ, τέλος ἑαυτοῦ εἶνεκα
 ἀγαθὸν τε εἶναι δοκεῖ καὶ αἰρετόν· ἡδονὴ δὲ, οὐ γὰρ
 ἔστι πᾶσα ἀγαθὴ τε καὶ αἰρετὴ, οὐκ ἂν καὶ αὐτὴν
 εἴη τοιαύτη, ὥστ' οὐδὲ τέλος ἂν εἴη τὸ ἕκαστον.
 Αὐτὴν μὲν οὖν εἶναι τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, οὐχ
 οἶόν τε ἔστι, φησὶ· κοινωνεῖν δὲ τῷ ἕσχάτῳ τέλει
 ταύτην ἀνάγκη, ἅτ' ἐκ τοῦ τυχεῖν αὐτοῦ προοῖσαν·
 ἐπεὶ παντὶ τέλει τε καὶ ἀγαθῷ ἡδονὴ τις ἔπεται,
 παρόντος μὲν δι' αἰσθήσεως ἐγγιγνομένη, διὰ δὲ μνή-
 μης, ἐπειδὴν παύσεται γεγονός, ἐπὶ τὴν δὲ μέλλῃ
 γίνεσθαι, δι' ἐλπίδος· διὸ φησὶ καὶ πᾶσαν ἐνεργεσίαν
 ὑπὲρ τῆς ἡδονῆς τελειοῦσθαι, οὐχ ὡς πάσῃ ἐνεργείᾳ
 τῆς ἡδονῆς ἐπομένῃς, ἀλλ' ὡς ἐκάστης ἐνεργείας
 πρὸς τι τέλος οἰκείου ταττομένης τὴν ἡδονήν (2).

Καὶ τῶς οἶόν τε τὸ τελειούμενον μὴ οὐχ ὡς πρὸς
 τὸ τέλος; τὸ τελειοῦν ἑαυτὸ τάττεσθαι; οὐ γὰρ ἄλλως
 τέλειον ἕκαστον, ἢ τὸ ἑαυτοῦ τέλους τυχεῖν γίγνε-
 σθαι· ὥστ' ἀνάγκη εἶναι τὸ τελειοῦν οἰοῦν ἦτοι
 αὐτὸ τέλος ἢ τοῦ τέλους κύριον καὶ τέλος; αὐτὸ εἶ-

ναι τὸ παρέχον. Σὺ δ' οὐτ' Ἀριστοτέλους οἶός; εἰ
 συνείναι ὅτι βούλεται, πολὺ δ' ἔτι ἤττον ὅτι ἀμαρ-
 τάνει δύναται ἂν φερόσθαι· ἡμεῖς δὲ πρῶτον μὲν σοὶ
 σαφηνισοῦμεν τὴν Ἀριστοτέλους ἐνταῦθα γνώμην
 ἀπ' αὐτῶν τούτων καὶ μόνων τῶν ἐνθάδε σοὶ ἐκτε-
 θεσμένων αὐτοῦ ῥημάτων, ἵνα σοὺ καὶ τὸ ἀμαρτάνει
 μᾶλλον ἐλεγχθῆ. Ἀριστοτέλης μὲν γὰρ ἐκ τε τοῦ
 κοινωνεῖν τῷ ἕσχάτῳ τέλει φάσκειν τὴν ἡδονὴν καὶ
 ἀνάγκη εἶναι κοινωνεῖν, ὡς δὴ ἀτελεῖς ἂν ἡμῖν τέλος
 τὸ ἕκαστον ἐσόμενον, εἰ μὴ παρῆν αὐτῷ καὶ ἡδονή,
 ἐκ τε τοῦ τελειοῦν αὐτοῦ τὰς ἐνεργείας ἡμῶν φά-
 σκειν, δῆλός ἐστιν ἦτοι τέλος τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν
 τιθέμενος τὴν ἡδονήν (3), ἢ τοῦτο μὲν οὐχὶ (καίπερ
 οὕτω δεόν ὀέσθαι, ἐξ οὗ ὑπ' αὐτῆς φησὶ τὰς ἐνε-
 ρείας ἡμῶν τελειοῦσθαι), μέρος δ' οὖν εἶναι ἡμῖν
 τοῦ ἕσχάτου τέλους καὶ αὐτὴν τιθεῖν ἂν, οὐνοῦσθαι
 τὴν ἡμῖν τὸ τέλος ἐκ τε δὴ ἡδονῆς καὶ θεωρίας ποιῶν,
 ὡς ἦτοι τὴν ἴδιαν θεωρίαν ἢ ἡδονὴν τὴν θεωρητι-
 κήν (4)· οὐδὲ γὰρ διαφέρει, ὅποτερος ἂν τις εἴποι
 τῷ γε ἀνθρωπεῖ ὄν βίῃ τὸ τέλος. Ἡ μὲν οὖν Ἀρι-
 στοτέλους γνώμη τοιαύτη τις οὖσα οὐκ ἀδελφός ἐστι
 καὶ ἀπ' αὐτῶν τούτων, ὧν σὺ ἐνθάδε ἐκτίθεσαι αὐ-
 τοῦ ῥημάτων· καὶ κρινόντων ἐκ τε τούτων καὶ τῶν
 ἄλλων τῶν ὑπ' αὐτοῦ περὶ αὐτῶν τούτων λεγομένων
 οἱ τῶν Ἀριστοτέλους λόγων ὅπως δὴποτε ἔμπειροι,
 ἐφ' οὓς καὶ σὺ ἀναφέρεις τὴν κρίσιν, καὶ ἡμεῖς οὐ
 πρᾶγμα φέρομεθα τὴν γε κρίσιν. Οὐ γὰρ σοὺ εἶεν ἂν
 ἀσυνετώτεροι οἱ κρινόντες· οὐ γὰρ ῥᾶδιόν σοὺ τι-
 νος ἀσυνετώτερου τυχεῖν τῶν τοῖς βιβλίους τοῖς
 Ἀριστοτέλους σπουδῆ προσεσχηκότων. Φανήσεται
 γὰρ Ἀριστοτέλης γυμνάζων μὲν τὸν περὶ ἡδονῆς
 λόγον ἐφ' ἑκάτερα, τελειωτῶν δὲ τιθέμενος τῇ ἡδονῇ,
 οὐ πάσῃ δὲ, ὡς καὶ κακὰς οὐσίας ἐνίας ἡδονάς. Καὶ
 τοῦτο οὐ καλῶς. Ἔδει γὰρ διακρίναι, εἰ καθόσον
 ἡδοναὶ κακαὶ αἰ κακαὶ τῶν ἡδονῶν· εἰ γὰρ τοῦτο,
 καὶ ἅπασαι ἂν εἶεν κακαὶ· καὶ οὐ, εἰ τις ἡδονὴ ἀγα-
 θὸν καθόσον ἡδονή, καὶ ἅπασαν δεῖ ἡδονὴν καθόσον
 ἡδονὴ ἀγαθὸν εἶναι. Εἰ γὰρ τι εἴη τοῖόνδε καθόσον
 αὐτὸ, καὶ ἅπην δεῖ αὐτὸ τὸ τοιοῦτον εἶναι. Ἀριστο-
 τέλης δ' οὐδὲν τοιοῦτον οἶδε διακρίνειν. Ἡμεῖς δ' ἐπεὶ
 σὺ τὴν Ἀριστοτέλους γνώμην καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν
 ἐνθάδε σοὶ ἐκτεθειμένων σαφῆ καταστήσαμεν, ἐρού-
 μεν καὶ ὧν ἐν τούτοις τε καὶ ὅλῳ τῷ περὶ ἡδονῆς
 λόγῳ ἀμαρτάνει· συχνὰ δ' ἀμαρτάνει τό γε μέγιστον.
 Ἔστι τοίνυν μέγιστον, ὧν ἐν τούτοις τοῖς λόγοις
 ἀμαρτάνει, τὸ τελειοῦν φάσκειν τὰς ἐνεργείας ἡμῶν
 τὴν ἡδονήν· καλεῖ μὲν οὖν καὶ τελειότητα αὐτὴν
 τῶν γε ἐνεργειῶν ἡμῶν. Οὐδὲν μὴν διαφέρει, κἂν
 εἰ μὴ τελειότητα ἐκάλει· ἢ γὰρ δὴ τελειοῦσα οὐκ
 ἔσθ' ὅπως οὐχὶ κἂν τελειότης εἴη. Ἡμεῖς δὲ τοσοῦ-
 του δέομεν τελειότητα αὐτὴν φάναι, ὥστ' οὐδὲ πα-
 ρεῖναι αὐτὴν οὐδὲ μίᾳ ἡμῶν τελειότητι φαμεν, ἀλλὰ
 σὺν αἰσθήσει αἰεὶ τελειώσεως παρῆσθαι, οὐ τελειώ-
 τητος, τῶν δὲ γε τελειότητων ἡμῶν ἐκάστων
 (πολυμερεῖς γὰρ ἡμεῖς καὶ ἄλλη ἄλλης ἐνεργείας
 συμπεριφέρεισθαι, ἀλλὰ καὶ πάμπόλυ τι ἐκείνου

(1) Meteor. II, 7 seq. Eth. Eudem. III, 4.

(2) Eth. Nicom. X, 5.

(3) Ib. d. Magn. Mor. II, 7.

(4) Sensu carent ultima verba, fortasse aliquid exci. Ill. Gass.

ἡμῶν τελειότης) ἀπαλλάττεσθαι. Ἐπεδείκται μὲν οὖν ἡμῖν καὶ ἀλλοθι: διὰ πλεονῶν τὸ τοιοῦτον· οὐδὲν μὲντοι ἦττον καὶ ἐν τῷ προτέρῳ ἡμῶν συγγράμματι, ὅ νῦν σὺ ἀντιλέγεις, διὰ βραχέος ἐπιτῆς κυριωτάτης ἡμῶν ἐναργείας, τῆς θεωρίας, ἐπιδεικνυται, ἥ δὴ φαμεν μανθάνουσι μὲν καὶ ἐκ λήθης; ἀναγιγνωσκόμενοις οὐ μικρὰν τινα ἴδονην παρέπεσθαι, ἐκ δὲ πολλοῦ ἐπισταμένοις τε καὶ θεωροῦσιν οὐ πᾶν τοι. Σὺ δὲ πρὸς τοῦτο ἡμῶν οὐδ' ἀντιδιδέξαι δυνηθεῖς, ἀλλ' ἐκκλίνας ὁμως φαυλίξεις, ὡς δὴ οὐ τοιοῦτοις τεκμηρίοις περὶ τῶν μεγίστων δογματίων πιστεῦειν χρεῶν, οὐ συνιεῖς, ὅσον τῷ βραχεῖ τούτῳ τεκμηρίῳ βάθους ἔνεστιν. Εἰ δὲ τελειώσις αἰετὸν αἰσθῆσαι παρέπεται ἡ ἴδονη, τελειότητι δ' οὐδὲ μῖθ, οὐδ' ἂν εἴη τέλος ἡμῖν εἶναι· οὐ γὰρ τὸ τελειοῦσθαι ἡμῖν τέλος, ἀλλὰ τὸ τελειωθῆναι τε καὶ εἶναι τελειοί, οὐ γίνεσθαι· τοῦτο δ' ἔστι καλοῖς γενέσθαι τε καὶ εἶναι τὴν ψυχὴν· καλὴν γὰρ ἔν γε ἐκάστῳ εἶδει τὸ τελειόν. Ἐπει δ' ἡμῖν σὺ μέμφῃ, ὡς οὐ διὰ πάντων τῶν Ἀριστοτέλους περὶ τούτων διεξηγηθῆσθαι λόγων οὐδὲ πρὸς ἅπαντας ἀντειποῦσι καὶ ἀδυνασίας αὐτὴ τεκμηρίον ποιῆ, σὺ μὲν ἡμῖν ταῦτα οὐκ ἐν δίκῃ μέμφῃ, ὑπεστημένοις μὲν μὴ πρὸς ἅπαντα τὰ Ἀριστοτέλει ἀμαρτανόμενα, ἀλλὰ πρὸς ἐνιά γε αὐτῶν καὶ διὰ βραχυτάτων εἰπεῖν, σώζουσι δὲ διέπου τὴν ὑπόθεσιν. Σὲ δ' ἡμεῖς τοσοῦτο μῆκος ἀποτεινέιν προθέμενον λόγων, εἴ τι τῶν ἡμετέρων ἐκκλίνας, εἰκότως ὑπὸ γε ἐσχάτης ἀδυνασίας τούτῳ φαμεν ἐκκλίνειν. Τί δὲ καὶ ἔστιν, ὧ ἀμαθέστατε, ἐφ' ᾧ Πλάτωνι, ὡς φησὶ, εἴπερ που ἄλλοι καὶ ἑναυθὰ κινδυνεύουσι ἐχρῆν ἡμᾶς ἀμύνειν; οὐ γὰρ εἴσθα σὺ, ὡς ἔοικας, Πλάτωνα (1) πολὺ ἀμεινον Ἀριστοτέλους φρόνησιν μὲν τῶν ἄλλων ἀρετῶν προτιμῶντα μᾶλλον· οὐδ' ἄνευ φρονήσεως τῶν γε ἄλλων ἀρετῶν οὐδὲ μίαν παραγίγεσθαι τῷ ἀξιοῦντι, ὡς οὐδ' ἂν ἀρετὴν, ἥσπερ ἂν φρόνησις ἀπῆ, ἐσομένην, αὐτῆς δὲ δὴ φρονήσεως τὸ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνωτάτου θεωρίαν τε καὶ νόησιν κράτιστον τιθέμενον. Τί οὖν τὸ ἐν τούτοις Πλάτωνι κινδυνεύμενον ἔστι; καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀνὴρὸς οὕτω ἀνωμάλου, ὅς ἐν ἧ ἐναυθὰ θεωρητικῇ ἴδονῃ τὴν ἀνθρωπίνην τίθεται μακαριότητα, ταύτην ἀνόητον ἡμῖν πρότερον ἀπέφαιναν, ὅπως δὴ μὴ ἂν εὐδαίμονα τὴν πᾶν αἰσχρὴν οἶόν τ' εἶναι ἔφασκε γενέσθαι· καίτοι εἰ τῷ τοῦ σώματος τῆδε αἰσχει τηλικαύτην περιττότησιν τὴν δύναμιν, ὡςτ' ἀνόητα ἡμῖν τὰ γε ἀγαθὰ ἅπαντα ὑπ' αὐτοῦ γίνεσθαι, οὐτῆ θεωρίᾳ, ἀλλὰ τῷ τοῦ σώματος τοῦδε κάλλει τὸ ἀγαπητότατον μακαριότητος ἐχρῆν αὐτῷ ἀποδοῦναι. Εἰ γὰρ τῷ ἑναυθῷ τὸ ἐναντίον, καὶ τῷ ἐναντίῳ διέπου τὸ γε ἐναντίον, ἥ δὴ καὶ αὐτῆς Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ. Ἴπὸ οὗ τοιοῦτου ἀνδρὸς καὶ οὕτω ἀνώμαλα δογματίζοντος σὺ οἶε Πλάτωνι τε κινδυνεύεσθαι, ἥ καὶ ἡμᾶς μέγα τι ποιέσθαι τὸ τοῖς τοιοῦτου ἐλέγχαι; ἐπιπολὺ ἐνδιατρίβαιν; Ἴμῖν δ' οἱ περὶ τὴν ἴδονην καὶ τέλος τοῦ ἀνθρώπου λόγοι πολὺ ἀμεινον Ἀριστοτέλους σὺν Θεῷ διεφ-

θωρονται τε ἐν ἑτέροις καὶ ἀποδειχέονται ἱκανῶς Πλάτωνι τε ἐπομένοις καὶ τι καὶ αὐτοῖς προσεπέειργασμένοις, ὡστ' οὐδ' ἂν ἀπεικότως ἡμᾶς τῶν γε ἐπιπολὺ Ἀριστοτέλους ἐλέγχων ὑπερφρονεῖν ἅπαξ ἔπ' αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως τοὺς λόγους, ἐφ' ὅσον ἐχρῆν, ἐξητακτάς.

εἰ Ἐπειτ' ἀδύνατον τὸ πῦρ κύκλῳ κινεῖσθαι.

Σὺ μὲν οὐτε οἶε κύκλῳ ἐν τῷ αὐτοῦ τόπῳ ὄν τὸ πῦρ κινεῖσθαι, οὐθ' ἡμᾶς φῆς ἀποδεικνύσαι τὸ τοιοῦτον· ἂ δ' ἡμεῖς ἐξεθέμεθα πρὸς ἀπίδειξιν τοῦ τὸ πῦρ κύκλῳ κινεῖσθαι, εἰ μὲν σοι οὐχ ἱκανὰ ἔδοξε, τί οὐκ ἠλεγξας, ὅπη οὐχ ἱκανὰ ἀλλά καὶ παντάπασιν ἐξεκλίνας; εἰ δ' ἐκείνοις μὲν οὐδ' ἀντιδιδέξαι δυνηθεῖς ἐξεκλίνας τέως, τί ἀνασχυντεῖς φάσκων ἡμᾶς οὐκ ἀποδεικνύσαι; Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν ἡμεῖς παρέμεν ἔν γε τῷ παρόντι τοῖς ἐθέλουσιν ἐκ τοῦ προτέρου ἡμῶν ἀναλέγεσθαι συγγράμματος, ἐξ ὧν καὶ οἱ σοὶ εἰκαῖοι συλλογισμοὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸ πῦρ κύκλῳ φέρεσθαι λυθῆσονται· νυνὶ δέ σοι καὶ ἕτερον οἶστομεν τεκμηρίον οὐδ' οὐτὴ φαῦλον τοῦ τὸ πῦρ κύκλῳ κινεῖσθαι. Καὶ σοῦ πρώτον ἐκεῖνο πυθανόμεθα· τοὺς κομήτας; ἐν τίνι σὺ ἦγῃ σώματι συγγίνεσθαι; πότερα ἐν τῷ καινῷ τῷ Ἀριστοτέλους τῷ πάμπαν ἀνωλέθρῳ; ἀλλ' οὗτοι φαρτοὶ εἰσι. Πῶς οἶόν τε ἐν πάμπαν ἀνωλέθρῳ σώματι καὶ ταῦτα, ὅ καὶ ἡ ὕλη ἐξείρετο; καθ' ὅμας καὶ ἀπαθῆς, φαρτόν τι γενέσθαι; ἀμικτον γὰρ δεῖ εἶναι τὸ τοιοῦτον σῶμα πᾶσι τοῖς ἄλλοις καὶ μὴ διαστάμενον τῶν τι φαρτῶν ἐς αὐτὸ εἰσδέχεσθαι. Ἄλλ' ἐν τῷ ὑπὸ ταύτῳ κατὰ Ἀριστοτέλη τῷ πυρὶ, τῷ ὑπεκκαύματι; (2) ὑπ' αὐτοῦ κεκλημένῳ; Ἄλλὰ συνανίσχουσί γε οὗτοι καὶ συγκαταδύονται τοῖς ἀστροῖς καὶ κύκλῳ δὴ καὶ αὐτοὶ φέρονται ἐκεῖνις παραπλησίως· ὡστ' ἂν καὶ τὸ περιεσχολῶς αὐτοὺς τοῦτο σῶμα τὸ πῦρ δὴ κύκλῳ φέρεσθαι, κἂν εἰ σὺ οὐ βούλει· εἰ μὴ ἄρα ἀξιώσεις σὺ, αὐτούς τε καθ' αὐτοὺς τοὺς κομήτας κύκλῳ φέρεσθαι καὶ τοῖς ἀστροῖς συνανίσχεν τε καὶ συγκαταδύεσθαι, τὸ δὲ περιέχον σῶμα αὐτοὺς μένειν. Ἀλλὰ συγχωρεῖ μὲν καὶ Ἀριστοτέλης κύκλῳ τὸ πῦρ φέρεσθαι ὑπὸ τῶν κομητῶν τούτων βιαζόμενος, κἂν εἰ σὺ φαίνη ἀγνοῶν (οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἀνέθην πρὸς τὸ τοιοῦτον ἐνίστασο) ὀθνεῖν δ' ἀξιοῖ ταύτην φέρεσθαι τὴν κίνησιν τῷ ἑαυτοῦ ἐκείνῳ πέμπτῳ δὴ σώματι συμπεριφερόμενον. Ἀποπῶτατος δ' ἂν εἴη τις ταῦτα ἀξιών, εἰ τὴν μὲν μορίου τε πυρὸς καὶ οὐδ' αἰετὸν φερῆν (οὐτε γὰρ που ὄλον φῆσει οὐτ' αἰετὸν ἄνω τὸ πῦρ φέρεσθαι, ἀλλ' ὅπως γ' ἂν αὐτοῦ καὶ ἰσότης ἐν ἀλλοτρίῳ γίγνεται τόπῳ), ταύτην μὲν οικειοτάτην τῷ πυρὶ τὴν φορὰν τίθεται, τὴν δ' ὄλου τε πυρὸς καὶ ἐνδελεχῆ καὶ ἀπαστον οὐκ ἔτι οικεῖαν, ἀλλ' ὀθνεῖαν. Καὶ μὲν δὴ καὶ ἀδύνατον ἔστιν ὃ λέγω· εἰ γὰρ τὸ πῦρ κύκλῳ οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ παρὰ φύσιν τε δὴ καὶ βίᾳ φέρεται, ἐχρῆν αὐτὸ ἀνελεγκόμενον ὑπὸ τῆς ἡμεῖς τέως πεφυκέναι καὶ ὁμοιοταχῶς τῷ Ἀριστοτέλους ἐκείνῳ πέμπτῳ σώματι (3)

(1) Phileb. p. 20 sqq.
 (2) Meteor. 1, 4.

(3) Meteor. 1, 3; De caelo, 1, 3.

ἀπολείπεσθαι. Νῦν δὲ φαίνονται καὶ οἱ κομηταὶ τοῖς ἄστροις ὁμοιοταχῶς συναλισχοντές τε καὶ συγκαταδύμενοι· εἰ γὰρ καὶ παραφερόνται πως ἔς τε δὴ τὸ πλάγιον καὶ ὅπῃ ἄλλοσε τύχουεν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ ἀνώμαλον οὐτοῖς τῇ σφῶν εἴῃ ἂν ὕλη οἰκεῖον φαρτῆ ὕσῃ· τὴν μάλιστα ὄλην περιφορὰν ὁμοιοταχῆ τοῖς ἄστροις σώζουσιν, ὡς ὅῃλοι εἶναι ὑφ' ἐνός τε καὶ ταυτοῦ καὶ συνεχοῦς σώματος. Οὗτοι δὲ δὴ καὶ ἄρθρα περιεχόμενοι τε καὶ περιφερόμενοι, εἴγε ὁμοιοταχῶς ἀλλήλοις περιφέρονται· ὁμοιοταχῶς δὲ φημι, οὐκ ἰσοταχῶς· οὐδὲν γὰρ τῶν σφαιρας περιστρεφόμενης μορίων ἕτερον ἐτέρῳ ἰσοταχῶς ἔξω τῶν τῷ ἴσῳ τοῖν πόλοιιν ἑκατέρωιν καὶ ἄμα τοῦ κέντρου ἀρραστηκότητων, ἀλλ' ὁμοιοταχῶς ἅπαντα ἐν τῷ τοιοῦτῳ ἀλλήλοισι τὰ γε σφαιρας μέρια φέρεται. Εἰ δ' Ἀριστοτέλης οὐδενὶ ἀλλῆ ἰσχυρίζομενος τὸ αὐτοῦ πέμπτον σῶμα καινοποιεῖ ἢ τῇ κυκλοφορίᾳ τε καὶ ἐθυφορίᾳ (φαίνεται δ' ἢ τῇ κυκλοφορίᾳ τῷ πυρὶ προσοῦσα κατὰ φύσιν μᾶλλον ἢ τῇ εὐθυφορίᾳ· δεῖν γὰρ ἂν τὴν κατὰ φύσιν ἐκάστου κίνησιν ἐν τῷ οἰκεῖῳ ὄντο· τῶνθεωρεῖν καὶ οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ γεγονότος) οἴχεται αὐτῷ τὸ πέμπτον ἐνεῖνο σῶμα οὐ μόνον καινόν, ἀλλὰ κενὸν ἀναφανέν. Εἰ δὲ τοῦτο μὲν τὸ πῦρ οὐ πάμπαν ἀνώλεθρον, ἀλλ' ὁμοίως τοῖς ἄλλοις τοῖς γε συγγενέσιν, ἀέρι τε καὶ ὕδατι καὶ γῆ, τῷ μὲν ὄλη ἀνώλεθρον, τοῖς δὲ μέρεσι φαρτῶν, δεῖ δὲ καὶ πάμπαν ἀνώλεθρον εἶναι τὸ σῶμα· τὰ ἄστρα ἔστω τοῦτο, ἐν μὲν πυρὶ διαιτώμενα καὶ πυρὸς τὴν τοῦ σώματος ἔχοντα ὕλην, διὰ δὲ εἶδη πολλῶν θειότερα ἢ κατὰ τὸ πυρὸς εἶδος· καὶ τὰ σῶματα ἑαυτοῖς πάμπαν ἀπαθανατίζοντα, οὐ δ' ὕλην ἰδίαν οὐδεμίαν τοιαῦτα ὄντα. Τί γὰρ δεῖ αὐτοῖς ὕλης ἰδίας· τινός, εἰ ἱκανὰ ἔσται καὶ τῇ κοινῇ ὕλη τὸ αὐτὸ ποιεῖν; ἢ τίνος ἂν ἔνεκα καὶ ὁ Θεός, ὡς γε σὺ φῆς, οὐ τῇ ἀρετῇ τῇ τῶν εἰδῶν καὶ τὰ σῶματα αὐτοῖς ἀνώλεθρα σώζει κατὰ φύσιν διὰ τῶν θειοτέρων τὰ χεῖρα, ἀλλὰ δι' ὕλης ἰδίας γε καινοποιίας; Οὐ γὰρ διὰ σέ τε καὶ τὸν οὐδὲν ἑταῖρον Ἀριστοτέλη οὕτω μᾶλλον βούλεσθαι ἐχρῆν, καὶ τὸν Θεὸν τὸν αὐτοῦ θεσμὸν οὐδὲν δέον συγγεῖαι. Σὺ δὲ δὴ τὴν τῶν ἄστρον ὕλην, εἰ καὶ τῶν ἄλλων ὀτιοῦν δυνήσεται εἰδῶν λέγων δεῖν ἂν αὐτὴν καὶ ἐνεργεῖα ποτὲ αὐτὸ σχεῖν καὶ οὕτω ὀρθοῦν τὰ ἄστρα οἰχῆσθαι ἔς ἕτερον αὐτοῖς τῆς ὕλης ματαπεπτωκυίας εἶδος, πρῶτον μὲν τὴν Ἀριστοτέλους ἐκείνην διαίρεσιν ἡγνοηκέναι· μοι δοκεῖς, τὰ μὲν αἰετὲν ἐνεργεῖα εἶναι ἀξιούντος, τὰ δὲ ποτὲ μὲν δυνάμει, ποτὲ δ' αὐτὴν ἐνεργεῖα, τὰ δ' οὐδέποτε ἂν ἐνεργεῖα, αἰετὲν δὲ δυνάμει μόνον. Οὐδὲν γὰρ, ὡς ἐπὶ εἰπέιν, οὐ τῶν φιλοσοφίας οἷσα καλῶν, εἰ μὴ ἄρα παρακούσματος ἄττα καὶ ταῦτα μέντοι κακὰ κακῶς. Εἰ γὰρ οὐκ ἀνάγκη ἅπαν τὸ δυνάμει ὄν καὶ ἐς ἔργον ποτὲ ἐλθεῖν ἂν, τί κωλύει τὴν ἐν τοῖς ἄστροις ὕλην ἅπαντα εἰδῆ δυναμένην καθ' αὐτὴν καθόσον γε ὕλην μηδέποτε ἐς μηδὲν τῶν ἄλλων ἔξειν, περιουσίᾳ τῆς τῶν κατεσχηκότητων εἰδῶν δυνάμει κωλυομένην; Ἐπειθ' ἡμεῖς οὐδ' οὕτω φημὲν, ἀλλ' εἶναι τε ἂν καὶ ἐς ἕτερα εἶδη καὶ

ταύτην τὴν ἐν τοῖς ἄστροις γιγνομένην ὕλην καὶ οὐδὲν λυμάλνεσθαι τοῦτο αὐτῶν τῷ ἀνώλεθρῳ· ὅτε γὰρ ἅπαντα εἶδη τὴν γε πρῶτον δυνάμειν ὕλην οὐδ' ἂν μένειν οὐδαμοῦ, ἵνα δὴ καὶ ἔργῳ ἅπαντα ἂ δύνανται εἶδη ὑπεισῆ· πεφυκυῖαν οὖν ἐν ἅπασιν σώμασιν ἐπιβρέειν τε αἰετὲν καὶ ἀποβρέειν τοῖς γε δὴ ζώοις· ἐκ γὰρ τῶν νεκρῶν ἀποβρέειν μόνον, ἐκ μὲν τῶν θάπτον, ἐκ δὲ τῶν βράδιον, καὶ βραδύτατά τε ἀπ' ἐνίων, ἀλλὰ ἀξονομένους μὲν πλείω τῆς ἀποβρέουσης ἐπιβρέουσαν, φθίνουσι δὲ πλείω αὐτῆς ἐπιβρέουσης ἀποβρέουσαν· τί κωλύει καὶ ἐν τοῖς τῶν ἄστρον σώμασιν, ἐπιβρέουσαν μὲν αἰετὲν καὶ ἀποβρέουσαν, ἴσῃ δ' αἰετὲν ἐπιβρέουσαν τὴν ἀποβρέουσαν σώζουσαν περιουσίᾳ τῶν γε ἐν αὐτοῖς εἰδῶν δυνάμειως σώζειν δ' ὅμως ἀνώλεθρα αὐτοῖς τὰ σῶματα, μηδὲν ἐτέρας παρὰ τὴν κοινὴν καὶ μίαν δεόμενα; Τὴν δὲ ἀνθρωπεῖαν οὐ ψυχὴν οὐ τὰδε ἡμῶν τὰ σῶματα ἀπαθανατίζουσαν ἐπιδεικνύς καὶ τούτῳ οἰόμενος πρὸς τοὺς περὶ Πλάτωνα χρῆσθαι τεκμηρίῳ τοῦ μηδὲ τὰς τῶν ἄστρον ψυχὰς δύνασθαι ἂν αὐτοῖς τὰ σῶματα ἀπαθανατίζεῖν, εἰ μὴ ἢ ὕλη αὐτοῖς τοῦτο ἐξαίρετος οὐσα παρεῖχεν, ἀγνοῶν φαλὴν τοῦ; αὐτοῖς μὴδὲ τῆς ψυχῆς τῆς ἀνθρωπεῖας τοῦτ' ἀπαξιούντας. Ἀπαθανατίζεῖν γὰρ καὶ τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν οἱ αὐτοὶ σῶμα τι ἀξιοῦσι, τὸ γε προσεχὲς ἐαυτῇ δῆγμα πνεῦμα δὴ τι ὄν πυρῶδες, ὃ μὲσφ αὐτὴν χρωμένην καὶ τῷ θνητῷ ποτε τῷδε σῶματι συγγίγνεσθαι, οὐκ ἀμέσως ἀσωμάτου ἀνώλεθρου θνητῷ σῶματι συγγιγνομένου, ἀλλὰ διὰ μέσου σώματος τε ἀνώλεθρου. Καὶ ταύτην τὴν δόξαν ἀπὸ Ζωροάστρου ἔς τοὺς περὶ Πλάτωνα καταλυθῆναι (1) Ἰωάννης τε καὶ πρὸ αὐτοῦ Πλούταρχος εἴτε δὴ προσήκουσαν εἴτε μὴ καὶ Ἀριστοτέλει προσποιοῦσι (2). Σοὶ γε μὴν καὶ τοῦτο τὸ τεκμήριον κενὸν πρὸς τοὺς περὶ Πλάτωνα ἀναπέφανται· καὶ ὁ Ἀριστοτέλης σοὶ ἐρημοῦ τῶν ἀμυνοῦντων τεκμηρίων λειπόμενος κινδυνεύει οὐκ ἔχων δὲ τι χρῆσταιτο τῇ τοῦ ἑαυτοῦ πέμπτου σώματος καινοποιίᾳ. Τί δ' ἢ περὶ ἀλέας· τοῦ ἡλίου αὐτοῦ ψυχρολογία, οὐ τῇ φύσει τοῦ αὐτοῦ σώματος τὸ θερμὸν ἀποδιδόντος, ἀλλὰ τῇ κινήσει; ἢ σὺ δόξῃ φαυλοτάτα τε καὶ κάκιστα ἀμύνεις. Ἐπιδεικνύντων γὰρ ἡμῶν οὐ καὶ τὴν σελήνην τῇ κινήσει παραπλησίως θερμαίνουσαν, οὐ ἐνιστάμενος οὐ πάσῃ κινήσει Ἀριστοτέλη τὸ θερμαίνειν φῆς ἀποδιδόναι, ἀλλὰ τῇ ταχίστῃ μόνῃ, καίπερ Ἀριστοτέλους πᾶσαν κίνησιν φάσκοντος· πεφυκέναι ἐκπυροῦν (3). Εἰ μὲν οὖν ἀπάσῃ τὸ θερμαίνειν ὀποδοθήσεται κινήσει, καὶ τὴν σελήνην ἐχρῆν ἂν αὐτὸ ποιεῖν· εἰ δὲ τῇ ταχίστῃ μόνῃ, οὐδ' ἂν τὸν ἡλίον· οὐ γὰρ ἢ ἡλίου κινήσει; συγγεῖα οὐσα εἰ ταχίστη, ἀλλ' ἢ ἄστρον μάλιστα τῶν ἀπλανῶν. Οὔτε δὴ τῆς σελήνης παραπλησίως ἡλίῳ θερμαίνουσης, οὔτε τῶν ἀπλανῶν ἄστρον, οὐ κενὸν καὶ τοῦτο Ἀριστοτέλους ἀναφαίνεται τὸ καινολόγημα; Σὺ δὲ μὴ οὕτω τετύφωσο, ὡσθ' ἂ σὺ μὴ οἶσθα μὴδ' ἄλλοις οἶσθαι εἰδέναι,

(1) Pleth. Schol. in Oracula magica Zoroastr.

(2) Ad Joannem Philoponum respici opinor, qui Aristotelicus corporum quamdam nobiliorem et ineffabilem speciem post mortem futuram docuisse

fertur. Cf. Tim. presh. *De receptione heret.* in Cotel. *Monum.* III, p. 415.—Plutarchum ad in *Consolat. ad Apoll.* cap. 27, 28, et *Quest. Plat.* cap. 7.(3) Arist. *Meteor.* 1, 5, *De cal.* 1, 2.

φάσκων μὴ ἂν εἶναι ἡμῖν πίστιν παρασχεῖν τῆς τῶν ἡλίου καὶ σελήνης ἀφ' ἡμῶν ἀποστημάτων πρὸς τὴ τάχην αὐτῶν ἀναλογίας. Ἡμεῖς γὰρ εὖ μάλα τοῦτο ἴσμεν, ὡς ἀνάλογον τοῖς ἀποστήμασιν αὐτῶν τοῖς ἀφ' ἡμῶν καὶ τὰ τάχην αὐτοῖς ἔχει, πλὴν περ ὅσον ἡ σελήνη τῇ ἐπὶ τὰναντία θάττον κινήσει καὶ τῆς ἀναλογίας ἀπολείπεται· τοῦτο δ' ἂν πάνσμηχρόν τι εἴη πρὸς τριπλασίτην ἀλέας ὑπερβολὴν. Ἢ δέ γε ἄστρων τῶν ἀπλανῶν καὶ ὑπερβάλλει τὴν τοιαύτην ἀναλογίαν διὰ τὸ αὐτῶν αὐτῆς ἐπὶ τὰναντία κινήσεως βραδύτατον, ὥστ' ἔχρην τὴν μὲν σελήνην τῷ μείονι τοῦ ἀποστήματος τὸ βράδιον τῆς κινήσεως; ἀνταναπληρῶσαι, τὰ δ' ἀπλανῆ ἄστρα τὸ μήκος αὐτοῦ ἀποστήματος τῷ θάττονι τῆς κινήσεως, παραπλησίως καὶ ταῦτα τῷ ἡλίῳ θερμαίνουσιν, τῆς μὲν θάττονος κινήσεως καὶ μᾶλλον ἂν θερμαίνουσιν, ἀπάντων δὲ τῶν ὁρᾶν ὄσιον ἐχόντων δύναμιν σωμάτων καὶ ἐγγύθεν μᾶλλον αὐτὸ ὁρᾶν πεφυκότων. Φαμέν οὖν καὶ ἡμεῖς τὴν κίνησιν θερμαίνειν, ἀλλ' οὐ καθόσον γε κίνησιν, ἀλλὰ καθόσον ἂν καὶ παράτριψιν τινα ποιῶσι· καὶ γὰρ Ἀριστοτέλει καὶ τοῦτο ἡμάρτηται, τὸ τὴν κίνησιν ἀπλῶς φάσκον πεφυκέναι ἐκπυρρῶν, οὐ μᾶλλον ἢ τὴν διὰ κινήσεως παράτριψιν. Θερμαίνεσθαι γὰρ ἂν τὰ παρατριβόμενα σώμασι σώματα, ἃ πρὸς τὸ κινεῖσθαι καὶ ἀπτεσθαι μάλιστα ἂν ὄσιον ἀλλήλων, ὃ ἐπὶ τοῦ ἡλίου χαλεπὸν ἂν εἴη ἐξευρεῖν, εἴτω τρώπιον ἀπτόμενος ἡμῶν καὶ παρατρίβων τῇ κινήσει ἀλαλείναι, καὶ ταῦτα μήτε τῆς σελήνης, μήτε τῶν ἄλλων ἄστρων τῇ κινήσει τὸ παραπλήσιον ποιούντων; Πῶς οὖν οὐ καὶ τοῦτο μὲν Ἀριστοτέλει τὸ σόφισμα κενὸν καὶ ψυχρὸν, ἢ δὲ κοινὴ ἀπάντων τε ἀνθρώπων περὶ τοῦ ἡλίου δόξα καὶ ἅμα τῶν τῷ ὄσιον σοφῶν ὑγιῆς τε καὶ ἀνέλεγκτος, τὸ τὴν ἡλιον, ὥσπερ καὶ τῷ φυσικῷ ἔλλα ἄστρα ὑπερβάλλει, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐμφύτῳ θερμότητι ὑπερβάλλοντα καὶ ἡμᾶς ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντου ἀλαλείναι;

« Εἰ μὲν γὰρ βουλευέσθαι τὸ διανοεῖσθαι, λέγει, ἀνάγκη μὲν πάντα ἐπὶ τὸ οἰκεῖον ἀφικνεῖσθαι τέλος νοῦ τινος προβουλευομένου περὶ αὐτῶν, τουτέστι διανοουμένου, καὶ τὸ τέλος; ἐν αὐτῷ προδιατυπούντος, ὡς αὐτὸς φησιν· ἀλλ' οὐχ οὕτω τὸ βουλευέσθαι οὐθ' οἱ κατὰ τῆς φύσεως ἐπιχειροῦντες, οὐτ' Ἀριστοτέλης ἐλάμβανεν (1). »

Ἴδιον μὲν σε ἡμεῖς καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἐξηγήσαμεν οὐδαμῇ τῆς Ἀριστοτέλους ἀπτόμενον διανοίας, ἀλλὰ καὶ ἴλιαν αὐτῆς ἀποπλανώμενον· οὐδὲν δ' ἤτερον καὶ ἐν τοσούτῳ τοιοῦτο πάσχω ἐλεγχθῆσθαι. Καὶ μοι ἐκεῖνον πρώτον εἰπέ· μὴν οὐ ἡγήθῃ ἢ εἶναι ἢ γεγονέναι ποτὲ τινος ἀνθρώπων, νοῦν μὲν τινα τοῖς φύσει γιγνομένοις ἐφεστάναι νομίζοντα; καὶ ἐπειτα διὰ τὸ μὴ ἀγνοοῦντας ζητεῖν, ἀλλ' εὖ εἰδέναι, ἐφ' ὅ τι δεῖ ἕκαστον τῶν φύσει γιγνομένων ἀφικνεῖσθαι, οὐδ' ἂν ἕνεκά του αὐτὰ ἀγειν ἀξιούντας; Εἰ μὲν γὰρ οἶε τοιοῦτος; οὐ ποτὲ τινος γεγονέναι, ἀφρονέστατος εἰ ἀνθρώπων· εἰ δ' οὐδὲ πάποτε ἂν ἐγένετό τις τοιοῦτος καὶ οὕτω νομίζων, πῶς τοῖς τοιοῦτοις οὐ Ἀριστοτέλει ἀντιλέγειν φησὶ, τοῖς οὐτ' ἂν γεγονόσιν,

Α οὐτ' ἂν ποτὲ ἐσομένοις; Ἄλλὰ Ἀριστοτέλης μὲν καὶ πάνυ δῆλδ' ἐστὶν ἐναυθῶα τὸ βουλευόμενον ἐπὶ τοῦ ὄσιου λογισμένου λαμβάνων, καὶ οὐ τοῦ ἀγνοοῦντος μὲν, ζητοῦντος; δέ. Τὸ δὲ πρᾶγμα ἐστὶ τοιοῦτο· ἦν κοινὴν ἀνθρώπων ἀπάντων ἀξίωμα καὶ ἐστὶ γε δεῖ τοῖς εὖ φρονούσι, μηδὲν τῶν ἕνεκά του τι ποιούντων ἀνευ νοῦ ἐπὶ τὸ οὐ ἕνεκα ἀγειν τὴν ποιούμενον. Τοῦτου δὲ μένοντος βεβαίου τοῖς πρὸ Ἀριστοτέλους τοῦ ἀξιώματος οἱ μὲν τὰ βελτίω φρονούντες τῶν ἀνθρώπων, ὀρῶντες τὰ φύσει γιγνόμενα ὁμοίως μὲν τοῖς κατὰ τέχνην γιγνόμενα καὶ πολλὸ τὸ ἕνεκά του ἐν αὐτοῖς, αὐτὰ δ' ἀλογά τε καὶ ἀνόητα, νοῦν τινα θεῖον ἐνόμισαν αὐτοῖς ἐξωθῆναι τε ἐφεστάναι καὶ ἕνεκά του ἀγειν ἕκαστον αὐτῶν, ὥσπερ καὶ τοῖς σκευαστοῖς τῶν γε ἀνθρωπίνων εἰδημιουργῶν ἐφεστάναι. Οἱ δὲ τὸ μὲν νοῦν τινα ἐφεστάναι θεῶν τοῖς φύσει γιγνομένοις ὠκνησαν ὑπὸ ἀθεότητος, τὴν δὲ φύσιν καὶ ἀνευ τοῦ ἕνεκά του ποιεῖν, ἃ ποιεῖ ἐνόμισαν, ἰσχυριζόμενοι τῷ ἀλογίστῳ αὐτῶν τῶν φύσει γιγνομένων. Τούτων οὕτω διαφερομένων ἄλλοις Ἀριστοτέλης ἰδίως αἰρέσεως λόγων σοφιστῆς γεγονώς τὸ μὲν ἕνεκά του ποιεῖν τὴν φύσιν συγχωρεῖ τοῖς γε οὕτω νομίζουσι, νοῦν δὲ τῇ φύσει ἐξωθεν θεῖον ἐπιστήται ὀκνήσας καὶ αὐτὸς κατὰ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνους τοὺς ἀθεωτέρους, ὃ δὴ λοιπὸν ἦν, κατὰ τοῦ κοινῶ ἀξιώματος χρεῖ, ἄτοπον εἶναι φάσκων τὸ μὴ οἰεσθαι ἕνεκά του τι γίνεσθαι, ἂν μὴ ἴδωσι τὸ ποιοῦν βουλευσάμενον, ὃ ἐστὶ λογισάμενον. Καὶ πειράται δὴ τὸ λογίζεσθαι τοῦτο καὶ τῶν τεχνῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀφλέσθαι, πάνυ τε ἀλογίστως λέγων καὶ ἀσχημονῶν, κἂν εἰ οὐ αὐτῷ φαύλης ἀμύνης ἐπὶ τοῦ ἀγνοοῦντος μὲν, ζητοῦντος δὲ τὸ βουλευέσθαι ὑπολαμβάνων, οὐδὲ μίαν ἐν τούτοις χώραν οὐ τοιοῦτου ἔχοντος. Ὅτι δὲ τοιαύτη ἡ Ἀριστοτέλους διάνοια, οὐ μόνον δῆλον ἐκ τοῦ μηδαμοῦ οὐτὸν οὐ τινος μεμνησθαι ἐξωθεν θεῖον τοῖς φύσει οὕτοις γιγνομένοις ἐφεστάνω, δέον ἂν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς εἰκόνης, ἢ αὐτὰ εἰκάξει, οὐχ ἕτέρῳ ὅφ' ἕτέρου ἰατρευομένῳ εἰκάξων, ὥσπερ οὖν καὶ ἔδει, εἰ νοῦν αὐτοῖς θεῖον ἐφίστη, ἀλλ' αὐτῷ αὐτὸν ἰατρεύοντι. Κρίτοι οὐδὲ πρὸς οὐ; ἀντιλέγει ἐχυρὸν τι ἐχούση τῇ εἰκόνι ταύτη κέχρηται· ὑπολαβόντες γὰρ ἂν εὐθύς· ἀλλ' ὁμοῦ αὐτῶν, ὡ Ἀριστοτέλης, ἰατρεύων οὐ δήπου ἀλογίστως, ἀλλὰ τῇ ἰδίᾳ διανοίᾳ τὸ αὐτοῦ σῶμα ἰατρεύεις, ὥστ' ἂν αὐτὸν εἰκότως καὶ ἕνεκά του ποιεῖν ἃ ποιεῖς, ἐκυτὸν ἰατρεύων· μετὰ γὰρ διανοίας ποιεῖς. Τὰ δὲ φύσει ταῦτα γιγνόμενα οὐτ' ἰδίᾳ διανοίᾳ χρῆσθαι φαίης ἂν, οὕτε νοῦν τινα οὐ τοιοῦτον ἐξωθεν ἐφίστης, ὥσπερ οὐδ' ἡμεῖς, εἴτε οὐχ ἕτέρῳ ὅφ' ἕτέρου ἰατρευομένῳ εἰκάξεις, ἀλλ' αὐτῷ αὐτὸν ἰατρεύοντι, ὥσθ' ἕνεκά σοι τῆς εἰκόνης ταύτης, οὐδ' ἂν ἕνεκά του αὐτὰ γίνοντο. Ἀριστοτέλης μὲν οὖν τοιοῦτος, ἄτοπὰ τε ἀξίων καὶ αὐτοῖς φαυλότατα ἀμύνων, πληθεῖ δὲ μόνον συγγραμμάτων ἐκπληκτῶν οὐ; ἐκπληκτεῖ· ἐν οἷ; καὶ ἄτ' ἂν εὐδοκίμοι, οὐκ ἰδία ἂν εἴη αὐτοῦ, ἀλλ' ἃ Πλάτωνος; διήκουσε πάνυ σοφιστικῶς ἰδίουμένου. Ἴσως δ' ἂν εἴη καὶ ἴδι' ἄττα εὖ

(1) Phys. II, 8; Eth. Nicom. VI, 2. Τὸ γὰρ βουλευέσθαι καὶ λογίζεσθαι ταυτὸν.

ἔχοντα αὐτοῦ ἐν γε τοῖς φαύλοις καὶ μικροῖς διὰ τὸ ἄ
 τῆς διανοίας αὐτοῦ πρὸς γούν τὰ τοιαῦτα ὀξυδερκῆς,
 εἰ καὶ πρὸς τὰ μέγιστα ἀμβλυωπόν· οἷοι δ' ἀνόητόν
 ἔστι τὴ μὲν ἕνεκά του ποιεῖν τὴν φύσιν συγχωρεῖν,
 νοῦν δ' αὐτῆ μὴ ἐπιστάναί, ἐνθὺν δὲ δῆλον. Τὰ τέλη,
 ἐφ' ἃ τῶν φύσει γιγνομένων ἕκαστα ἵεται, οὐ καὶ
 τὴν ἀρχὴν εὐθὺς φουομένην πάρεστιν αὐτοῖς, ἀλλ'
 ὕστατα δῆπου παραγίγνεται. Σκοπῶμεν δ' αὐτὸ ἐφ'
 ἐνὸς τοῦδε. Τῆ ἀμπέλου ἕλικι τέλος· ἐστὶ τῷ ἑτέρου
 φυτοῦ πτόρθω περιελιχθεῖσαν ἐκείνην τὴν ἀμπέλον
 ἀναδῆσαι τῷ φυτῷ, ταύτην ἐν τοῖς φυτοῖς τὴν φύ-
 σιν εἰληχῆσαν ἐπαλλόδακλον εἶναι· οὐκοῦν τῷ ἑτέρου
 φυτοῦ πτόρθω τὴν ἕλικα περιελιχθεῖσαν ἀναδῆσαι
 τὴν ἀμπέλον οὔτε τῆ ἀμπέλω φουομένη, οὔτε τῆ
 ἕλικι εὐθὺς πάρεστιν, ἀλλ' ὕστατόν γε παραγίγνεται.
 Οὐδὲν μέντοι ἦττον τοῦ φύεσθαι ὅπως ἕλικι τῆ ἀμ-
 πέλω αἰτιον τελικὸν ἢ ἐφ' ἑτέρω φυτῷ ἀνάεσις αὐ-
 τῆς ἐστίν. Ἀμύχανον δὲ τὸ μηδέπω ὄν μηδ' ἐν τοῖς
 οὔσι τεταγμένον ὄντος του ἤδη αἰτιον γίγνεσθαι·
 εἶναι γὰρ δεῖ τὸ αἰτιόν του γιγνόμενον, οὐχὶ μὴ εἶναι.
 Προεληφθῆαι ἀρα δεῖ ἐν τινι νῷ τὴν τῆς ἀμπέλου
 ἐφ' ἑτέρω φυτῷ ἀνάεσιν, ὅς αὐτῆ ἐπιστατών ὡσπερ
 δημιουργὸς ἀνὴρ σκευαστοῖς καὶ τὴν ἕλικα αὐτὴν
 τῆς τοιαύτης ἕνεκα ἀναδέσει· φύσει, ἢ καὶ θαυμα-
 σίως, ἐὰν μὲν μηδὲν· τὸ αὐτῆ τοιοῦτον παρακίηται,
 ὅλω περιελιχθῆναι, ἐπ' εὐθύ πως φαίνεται φερο-
 μένη, ἐὰν δὲ πτόρθος τις παρῆ, εὐθὺς περιελιχθῆ·
 οὐδ' οὖν τὴν ἕλικα τῆ ἀμπέλω μὴ οὐ τοῦτου ἕνεκα
 φύεσθαι, ὅπως ἑτέρω αὐτὴν φυτῷ ἀναδῆσῃ, νοῦν
 ἔχει τὸ μὴ ἀξιοῦν, οὔτε τὸ μὴ νοῦν τοῖς τοιοῦτοις
 ἐπιστάναί· ἔχει ἂν καὶ ὄντινοῦν λόγον. Πλάτων μὲν
 οὖν τὰ εἶδη νοῦς ποιῶν ταῦτα προσεχεῖς ἐπίστασις
 ἐκάστοις τῶν φύσει γιγνομένων νοῦς· ἐχρῆν δὲ καὶ
 Ἀριστοτέλη, εἰ μὴ τοῦτοις ἐδοῦλετο συγχωρεῖν,
 ἄλλον γούν τινα ἐρόπον νοῦν αὐτοῖς ἐπιστάναί καὶ
 μὴ οὕτως καταγελάστωσ αὐτῷ αὐτὸν λατρεύοντι τὰ
 φύσει γιγνόμενα εἰκάσει (1), δῆλα δὲ ὡς οὐδένα αὐ-
 τοῖς νοῦν ἐξωθεν ἐφεστηκότα. Σὺ μὲν οὖν ἄθεον ἡμᾶς
 φάσκων Ἀριστοτέλη συκοφαντεῖν, αὐτὸς μᾶλλον
 ἡμᾶς συκοφαντεῖς· οὐ γὰρ ἄθεον ἡμεῖς Ἀριστοτέλη
 οὔτ' ἐφαμεν οὔτε φαμεν, θεοὺς ὅπως τῷ οὐρανῷ ἐπι-
 στάνα, ἀλλ' ἐς ἀθεότητα αὐτὸν ἀποκλίνειν φαμέν
 τε καὶ ἐφαμεν καὶ μάλα ἐν δίκῃ. Ὁ γὰρ πρῶτον
 μὲν τὸν θεῶν τῶν ἄλλων ἡγούμενον θεὸν οὐ καὶ τῆ
 θεότητι ἐξείρετον τιθέμενος, ὡσπερ Πλάτων τε καὶ
 οἱ ἀπὸ Ζωροάστρου πάντες, ἀλλὰ περιπλησίας τοῖς
 ἄλλοις οὐσίας, εἰ γε πάντας τε ὡσαύτως αὐτοῦς δι'
 αὐτοῦς ὄντας ποιεῖ, κάκεινον ἀντιμερίτην τοῖς ἄλλοις
 ἐν τῇ τῶν σφαιρῶν διανομῇ, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς τοῦ
 οὐρανοῦ οὐσίας οὔτε τοῦτον οὔτε ἄλλον οὐδένα θεῶν
 δημιουργὸν ποιῶν, ὡσπερ οἱ τε σοφοὶ πάντες καὶ
 τῶν ἰδιωτῶν τὸ πλεῖστον, πρὸς δὲ καὶ τοῖς φύσει
 γιγνομένοις τοῦτοις οὐδένα νοῦν θεῖον κατὰ τῶν
 ἀνδρῶν τοὺς θεοσεβεστέρους· ἐπιστάς, ὃ τὰ τοιαῦτα
 ἅπαντα νοσῶν πῶς οὐκ ἐς ἀθεότητα ἀποκλίνων
 ἐστὶ; Καὶ μὲν δὴ καὶ τὴν τύχην τῆς γε θείας προ-

νοίας· ἀλλοτριῶν δῆλός ἐστιν, ἦτοι παντάπασι τὴν
 τοῦ θεοῦ πρόνοιαν ἐκβάλλων τῶν γε ἀνθρωπίνων, ἢ
 οἷοι ἐλάχιστον αὐτῆς λείπων, ἢ καὶ ἐν δίκῃ τὸ μικρο-
 λόγον αὐτοῦ περὶ τῆς προνοίας διακωμυδεῖται. Οἱ
 μὲν γὰρ σοφοὶ τε πάντες καὶ τῶν ἄλλων οἱ τὰ βελ-
 τίω φρονούντες ἅπαντα μὲν, ὅποσα ἂν ἀνθρώποις
 κατορθοῖτο, τῆ θεῆς προνοίᾳ νέμοντες, τῆς δὲ προ-
 νοίας τοῦτο ὅσον μὴ παρ' ἡμᾶς μηδὲ δι' ἱμῶν τὸ
 κατορθοῦν ἡμῖν παρέχεται, τύχην τε καλοῦντες καὶ
 θεῖαν τύχην, ὡς οὐ παρ' ἡμᾶς οὐδὲ δι' ἡμετέραν
 ἀρετὴν, ἀλλὰ διὰ μόνην θεῖαν δὴ αἰτίαν ἀποβ. ἴνον,
 δῆλοὶ εἰσι τῆ θεῆς προνοίᾳ καὶ τὴν τύχην συνοικει-
 οῦντες. Ἀριστοτέλης δ' ὡς τὴν τύχην τῆς τοῦ θεοῦ
 προνοίας ἄλλοτεροῖ, καὶ αὐτὰ, ἃ σὺ περὶ ψυχῆς ὡς
 δὴ εὐσεβέστατα αὐτῷ εἰρημένα ἐν τῆδέ σου τῆ συγ-
 γραφῇ ἐκτέθεισαι, δηλοῖ, εἰ Ἡ δὲ τύχη καὶ τὰ ἀπὸ
 τύχης ὡς ἀληθῶς, ὡς ἂν τύχοι γίγνεται· εἰ δὲ γε
 τῷ θεῷ τὸ τοιοῦτον ἀπονέμοιμεν, φαῦλον κριτὴν
 αὐτὸν ποιήσομεν ἢ οὐ δίκαιον· τοῦτο δ' οὐ προσήκον
 ἐστὶ θεῷ (2). Ταῦτα γὰρ φησιν Ἀριστοτέλης
 ἀγνοῶν τὴν θεῖαν δικαιοσύνην, ὅπῃ τὰ τοιαῦτα ἐκά-
 στω τε ἅμα ἐς δύναμιν ἐκ τοῦ παντός τῆ ἀρμονίᾳ
 συμφορώτατά τε ἀποδίδωσι, τὸ τοῦ ὅλου ἅει ἀγαθὸν
 τοῦ τοῦ μέρους κατὰ τὸ δίκαιότατον προτιμῶσα. Διὰ
 δὴ ταῦτα πάντα καὶ ἡμεῖς μάλιστα τὸν ἀνδρα προ-
 ἤγημεθα ἐλέγχειν, ἵνα μὴ τις Ἀδερρόη πειθόμενος,
 ὡσπερ καὶ τῶν πρὸς ἐσπέραν οἱ πολλοὶ, καὶ ὡς
 πάντα σοφῷ αὐτῷ προσέχων ἅμα καὶ τῶν ἐς ἀθεό-
 τητα αὐτῷ φερουσῶν δοξῶν λάθῃ ἀναπλησθεῖς,
 ἀλλ' εἰδὼς αὐτοῦ τοῖς συγγράμμασι συχνὰ μὲν τὰ
 μοχθηρὰ ἐγκαταμεμιγμένα, οὐκ ὀλίγα δὲ καὶ τὰ
 χρηστὰ, τὰ χρηστὰ δὲ ταῦτα ἀναλεγόμενος φυλάττει
 τὰ μοχθηρὰ.

εἰ τι δὲ καὶ ἐνια τῶν γιγνομένων ἀνευ αἰτίου
 γίγνεσθαι λέγει, τὸ μὲν αἰτιον κατὰ τὴν ὀριζμένην
 ἔνοιαν, τὸ δὲ γίγνεσθαι κατὰ τὴν ὀλοσχερῆ καὶ συγ-
 κευυμένην ἤδη λαμβάνει.

Ὅταν τι τῶν Ἀριστοτέλους ὑπολαμβάνῃς, ἐχρῆν
 σε σκοπεῖν, καὶ εἰ τῷ ὑποκειμένῳ ὅλω χωρίῳ συμ-
 βαίνει τι ἢ σὴ ὑπόηψις, ἵνα μὴ εἰκάτα λέγων καὶ
 τοῖς λόγοις τοῖς ὑποκειμένοις κατ' οὐδὲν προσαρμό-
 τοντα ἀσχημονῆς. Οὔτω γὰρ Ἀριστοτέλους λέγον-
 τον, εἰ Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ γένεσιν ποιεῖν αἰτίων ὄν-
 των (3), εἰ σὺ τὴν γένεσιν ἐπὶ τῆς χρονικῆς ὑπολαμ-
 βάνων καὶ οὐ τῆς κατ' αἰτίαν, ἠλέγχῃς τῷ πρὸς τὴν
 δὴν ὑπόθεσιν οὐ συμβαίνοντι λέγειν· οὕτω τὸ βου-
 λεύεσθαι σὺ ἐπὶ τοῦ ἀγνοεῖν μὲν ζητεῖν δὲ καὶ τοῦ
 ὅπως λογίζεσθαι ὑπολαμβάνων τῷ ἀναρμότῳ αὐ
 κἀναῦθα πρὸς τὸν ὑποκειμένον λόγον ἐξελέγχεσαι.
 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὴν τε γένεσιν τό τε βουλεύεσθαι
 ἐν ἔθει ὄντα καὶ πλεοναχῆ λέγεσθαι οὐδὲν θαυμαστὸν,
 εἰ ὡς ἐρμαίω σὺ περιτυχῶν τῆ ἐμωυμίζῃ, ἢ σὺ
 φου πρὸς τὸν λόγον τι λυσιτελήσειν ὑπὸ λαμβάνεις, οὐ
 συνεωρακῶς ἀπὸ ἀσυνεσίας, ὡς τῷ γε οὐ πρὸς τὴν
 ὑποκειμένην συμβαίνοντι ὑπέθετιν ἀλώρη αὐ οὐδὲν
 ὕγιες ὑπολαμβάνων. Ἐνθάδε γε μὴν τὸ αἰτιον οὐδέ-

(1) *Phys.* 11, 3, 8.(2) *De caelo* 11, 4; *Phys.* 11, 5.(3) *Metaph.* 1111, 3; *De cael.* 11, 3.

ποτε οὐδαμῶς ὁμῶνυμον εὐρημένον οὐ ἐς ὁμωνυμίαν βιαζόμενος· καὶ ταύτη ἀσχημονεῖς· τὴν μὲν γὰρ αἰτίαν ἔστιν εὐρεῖν καὶ ὁμωνύμως τὴν μέψιν ἔσθ' ἕτε δυναμένην· τὸ δ' αἰτίον οὐδέποτε ἄλλο τι ἴσμεν δυνάμενον παρὰ τε Ἑλλήσι τοῖς ἄλλοις καὶ Ἀριστοτέλει, ἢ τὸ ὄλωις ἀποτελοῦν τι, ἂν τε ὡς τέλος αὐτὸ ἀποτελεῖ ἂν τε ὡς ὑποκινῶν ἂν τε ὡς παράδειγμα ἂν τε ὡς ὕλη, καὶ ἔτι ἂν τε ἄμεσον ἂν τε μὴ ἄμεσον ἦ. Ὁ δὲ σὺ χωρίον Ἀριστοτέλους προτείνεις ἐπὶ τῷ ἐνδεικασθαι τὸ ἐγγυτάτω αἰτίον ἰδίως αἰτίον αὐτὸν κολουῦντα, δῆλος εἰ καὶ τοῦτο δ' τι βούλεται οὐ συνειεῖς. Ἀριστοτέλης μὲν γὰρ φησι (1), « Δεῖ δὲ τὰ ἐγγυτάτα αἰτία λέγειν οὐχ ὡς ταῦτα μόνον ἰδίως αἰτία δέον καλεῖν, ἀλλ' ὡς τὴν ἐπιστήμην τῆς τῶν γινομένων γενέσεως· παραδιδόντα διὰ τῶν ἐγγυτάτω καὶ ἄμεσων αἰτίων παραδιδόναι δέον, ὡς οὐχ ἱκανὴν τὴν ἐπιστήμην παρεσομένην τῷ ἄνευ τῆς τοῦ ἄμεσου αἰτίου γνώσεως. » Σὺ μὲν οὖν καὶ ταύτη φαύλως λέγων δῆλος εἶ, οὐχ ὁμῶνυμον τὸ αἰτίον ὄν ἐς ὁμωνυμίαν βιαζόμενος· ἴσα δὲ σοὶ τοῦ λόγου ἕνεκα συγχωρήσωμεν, ἔστω σοὶ καὶ ἰδίως αἰτίον τὸ προσεχές τε καὶ ἄμεσον λεγόμενον. Εἰ οὖν ἐνταῦθα τὸ τοιοῦτον Ἀριστοτέλη τὸ αἰτίον λέγειν ὑπολάβομεν, οἷον δὴ σὺ φῆς, τί αὐτῷ πρὸς τὴν χρειαίν, ἐφ' ἣ τούτου δεῖται, συμβαλλοίμεθ' ἂν; Ὅρα γὰρ· οἱ τὴν εἰμαρμένην συνιστάντες· ἐκ δύοιν τοῖνδε μάλιστα, οἷν καὶ ἐν τῷ προτέρῳ ἐφραμεν ἡμῶν συγγρόματι· ἀξιώματιον συνιστάσιν, ἐνὸς μὲν τοῦ ἅπαν τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀναγκαῖον ἂν εἶναι γίνεσθαι, ἑτέρου δὲ τοῦ ἅπαν αἰτίον, δ' τι ἂν ὄρωι, ἐξ ἀνάγκης τε καὶ ὠρισμένως αὐτὸ ὄρωι. Ἀριστοτέλης οὖν ὄρων ἐξ ἀμφοῖν τούτων τοῖν ἀξιώματιον τὴν εἰμαρμένην ἀναγκαῖότατα περαινομένην ἀνελεῖν δεηθείς, ἐπεὶ ἔγω οὐκ ἂν ἄλλως ἀναρεθίσσομένην, εἰ μὴ ὀπιότερου τοῖν ἀξιώματιον τούτων ἀναιρέσει, κατὰ τοῦ ἅπαν τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀναγκαῖον ἂν εἶναι γίνεσθαι χωρεῖ. Ἀξίων αὐτὸς γίνεσθαι εἰ τῶν γιγνόμενων (2) . . . . Ἀριστοτέλης ἀξιοῖ γίνεσθαι. Οὕτω μόνος τῷ κοινῷ ἀξιώματι ἀντιτάσσεται, καὶ τὸ οὕτω γιγνόμενον ἂν οὐκ ἐξ ἀνάγκης ἀποδῆσεται (3)· εἰ δ' ἄνευ μόνου τοῦ προσεχούτος, ἢ σὺ ὑπολαμβάνεις, τῶν δ' ἄλλων αὐτῷ αἰτίων λειπομένων γίγνοιτό τι, εἰ δὴ μᾶλλον οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὸ οὕτω γιγνόμενον ἀποδαῖν ἂν; τὰ γὰρ λειπόμενα αὐτῷ τῶν αἰτίων ἐξ ἀνάγκης τε αὐτῷ καὶ ὠρισμένως ποιήσει. Ἴδε δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ σου ὑποδείγματος· τὸ τοιοῦτον τῶν ἄνευ σοὶ σπέρματος γιγνόμενων ζώων καὶ φυτῶν, ἃ σὺ ἐκ τε τῆς ὕλης μόνης καὶ τῶν ἄνωθεν κινητῶν ποιεῖς, οὐδὲ μίαν αὐτοῖς εἰδικὴν αἰτίαν ἀποδιδούς, καίπερ Ἀριστοτέλους τὴν ἀέρα καὶ τούτοις τὴν τοῦ σπέρματος ἴσχυοντα χώραν ἀπονέμοντος· ἀξιοῦντος ἅπαν τῶν τοιούτων ἦτοι ἐκ σπέρματος γίνεσθαι ἢ του σπέρματι ἀναλόγου δηλαδὴ τοῦ εἶδος δυνάμει ἄξοντος, δ' οὐ ὡς φαίνη ἀγνοῶν παντάπασιν αὐτὰ

τῆς εἰδικῆς αἰτίας ἀποστειρεῖς. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔστω σοὶ καὶ ἢ σὺ οἶσι ἐκ τε ὕλης μόνης τὰ τοιαῦτα καὶ τῶν ἄνωθεν κινητῶν γιγνόμενα· οὐ καὶ ταῦτα ἄτε ἀπ' αἰτίων ὄντωνωνοῦν γιγνόμενα ἐξ ἀνάγκης τε καὶ ὠρισμένα ἀποδῆσεται; τί οὖν Ἀριστοτέλει σὺ ἐκ τούτων πρὸς τε τὴν τοῦ ἀτόπου ἀξιώματος ἀξίωσιν καὶ ἅμα τὴν τῆς εἰμαρμένης ἀναίρεσιν ἀμύνεις; Ἄρ' οὖν ἀνάγκη, εἰ μὲν κατὰ σὲ τῷ αἰτίῳ Ἀριστοτέλης χρῆτο, μὴ τὴν γε εἰμαρμένην αὐτὸν λύσειν, δ' δὴ μάλιστα αὐτῷ σπουδάζεται, εἰ δὲ τὴν εἰμαρμένην λύσειν μέλλοι, τῷ μὲν αἰτίῳ ἢ πάντες χρῶνται Ἑλληνες, αὐτὸν κεχρηῆσθαι καὶ οὐχ, ἢ σὺ ὑπολαμβάνεις; ἀξιώμα γὰρ μὴ ἔσχατος ἀτοπὸν τι ἀξιοῦν; Σὺ δὴ φάσκων, Ἀριστοτέλη καὶ ἑτέρωθεν ἅπαν τὸ γιγνόμενον ὑπὸ τινος γίνεσθαι ἀξιοῦν δεῖν, ἀμύνεις μὲν αὐτῷ οὐδὲν, αὐτὸν δ' αὐτῷ διαφωνοῦντα μόνον ἐπιδεικνύς, διπλοῦν αὐτῷ ἄνθ' ἀπλοῦ τὸ ἀμάρτημα ποιῶν πρὸς τῷ ἀτόπῳ τοῦ ἀξιώματος καὶ διαφωνεῖν αὐτὸν αὐτῷ. Καὶ σὺ μὲν οὕτω, ἄλλος δ' ἂν ἀμύνων Ἀριστοτέλει πρὸς γε τὴν διαφωνίαν ταύτην ἔφη, ἐπειδὴν μὲν (4) ἅπαν τὸ γιγνόμενον ὑπὸ τινος, ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀναγκαῖον ἂν εἶναι γίνεσθαι.

« Εἰ τοίνυν συγχωροῦσιν ἔχοντες, οὐδεθαι τινα τὴν φιλόσοφον φύσιν κινητὴν τοῦ παντός, ὅτι δῆπου καὶ ποιητικὴν ταύτην φρονεῖ, ἐξ ὧν αὐτὸς φησι καὶ ἄκοντες συγχωρήσουσι. »

Γελοῖως (5) σὺ πᾶν τὸ κινητικὸν ὄπουοῦν καὶ ποιητικὸν ἡγῆ εἶναι αὐτοῦ δῆ, δ' κινεῖ, καὶ ὡς ἔοικας τὸν βούν, ὅτι τῆς ἀμάξης ἡμῶν κινητικός ἐσσι, καὶ ποιητικὸν ἡμῶν σὺ εἶναι ἡγῆ αὐτῆς δὴ τῆς ἀμάξης, ὡς ἡμᾶς, ἦν μόνον βοῶν εὐπορώμεν, οὐκέτ' ἂν καὶ ἀνδρὸς ἀμαξοπηγοῦ δεησομένους. Ἀλλὰ σὺ μὲν δῆλος εἶ τὸ τοιοῦτο πεπονθὸς ὑπὸ τοῦ διακρίνειν μὴ εἶδέναι, ὅτι ποιητικόν. Τὸ μὲν οὖν ἄλλην τινα ἤνευνοῦν κίνησιν καὶ οὐ γένεσιν κινῶν καὶ ποιεῖν λέγοιτ' ἂν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ δ' κινεῖ, ἀλλ' ἐς αὐτὸ, ᾧ ποιοῦντι καὶ τὸ πάσχον ἀντιτίθειτ' ἂν, οὐ τὸ ποιοῦμενον. Τὸ πῶν κινήσεων τὴν καλουμένην γένεσιν κινῶν καὶ ποιεῖν λέγοιτ' ἂν αὐτὸ τὸ γιγνόμενον, οὐκ ἐς αὐτὸ, ᾧ ποιοῦντι καὶ τὸ ποιοῦμενον, οὐ τὸ πάσχον ἀντιτίθεται. Ὁ γὰρ τοι ἥλιος τὴν μὲν πόαν ἐκ τῆς γῆς γεννῶν καὶ κινῶν δὴ καὶ ποιεῖν λέγοιτ' ἂν τὴν πόαν· τὴν δὲ γῆν θερμαίνων οὐ τὴν γῆν λέγοιτ' ἂν ποιεῖν, ἀλλ' ἐς τὴν γῆν. Καὶ ὁ βούς τὴν ἄμαξιν κινῶν οὐ τὴν ἄμαξιν, ἀλλ' ἐς τὴν ἄμαξιν ἀλέγοιτο ποιεῖν. Οὕτω δὴ καὶ ὁ θεὸς Ἀριστοτέλει κινῶν τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀνάγκης καὶ ποιεῖν ἐς αὐτὸν δικαίον, οὐ μέντ' ἂν καὶ ποιεῖν αὐτόν. Σὺ μὲν οὖν ὑπὸ ἀμαθίας εἰκότως καὶ τὰ τοιαῦτα πάσχων φαίνη· μὴ μέντοι οἴου, καὶ τοὺς γε σοφισμάτων κωκυργίας ἐπισταμένους φώρη· ταυτὸ σοὶ πείσεσθαι.

« Πῶς γὰρ ἂν, φησί, καὶ ποιεῖ τὰ εἶδη τὴν ἐνόητα ἐν τοῖς πράγμασι, εἴ γε ταύτην μὲν ποιεῖ τὸ κινῶν, τὰ δ' οὐκ ἔχει λόγον αἰτίας κινητικῆς; »

(1) Anal. post. II, 12.
 (2) In codice lacuna est. Exciderunt fortasse verba: ἐξ ἀνάγκης, ἕτερα ἄνευ αἰτίου, vel similia. W. Gass.
 (3) Metaph. V, 2. Gass.

(4) Mēn vocem vel etiam ἐπειδὴν corruptam esse, punicis inter utramque positus cod. indicat; fort. scrib. ἐπειδὴν γίγνηται ἅπαν τὸ γίγν. Conf. Arist. Metaph. I, 2. Gass.
 (5) Conf. De gener. et corr. II, 9.

Καὶ ἐκ τούτου οὐκ ἀδελός ἐστιν Ἀριστοτέλης οὐ
δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ τὸν Θεὸν νομίζων, εἴ γε οὐ
τὸ ποιοῦν φησὶ τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἐνότητος αἴ-
τιον, ἀλλὰ τὸ κινεῖν. Ὅρῳ μὲν γὰρ ἐν ἅπασιν, ἐνθα
δὴ ἕτερον μὲν τὸ ποιοῦν, ἕτερον δὲ τὸ κινεῖν, οὐ εἶ γε
κινεῖν αἴτιον αἰτῶν ὃν τῆς ἐνότητος, ἀλλὰ τὸ ποιοῦν.
Τῆς γοῦν τῆς ἀμάξης ἐνότητος οὐχ ὁ κινῶν βούς,
ἀλλ' ὁ ἀμαξοπιγός αἴτιος, τῆς νεῶς οὐχ ὁ ἐρέτης,
ἀλλ' ὁ ναυπηγός· ὥστε καὶ, εἴ τι εἴη τὸ αὐτὸ ποιοῦν
τε ἔτιον καὶ κινῶν ἅμα αὐτὸ, οὐ δῆπου ἢ κινῶν
αἴτιον ἢ αὐτὸ εἴη τῆς ἐνότητος, ἀλλ' ἢ ποιοῦν. Εἰ
οὖν ἦδει ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Θεὸν ἅμα μὲν ποιοῦντα
τὰ κατ' οὐρανὸν, ἅμα δὲ κινεῖντα, οὐκ ἂν τὸ κινεῖν
ἔφασκε τῆς ἐνότητος εἶναι αἴτιον τοῖς οὐσίαι, ἀλλὰ
τὸ ποιοῦν, ὡς τὴν ποιῆσιν πολὺ κυριωτέραν οὐσάν
τῆς ἐν τοῖς πράγμασιν ἐνότητος ἢ τὴν κίνησιν· νῦν
δ' ἅτε οὐκ εἶδως τὸν Θεὸν πρὸς τὸ κινεῖν καὶ ποιοῦν-
τα τὰ κατ' οὐρανὸν, ὑπ' ἀπορίας τοῦ ποιητικοῦ αἴ-
τίου τῷ κινεῖν ἐς τὴν τῶν ζῴων χρῆται ἐνότητι.
Οὐ μὲν δὴ, οὐδ' εἰ καὶ τὸ ὄν τε καὶ ἐν καὶ ἀγαθὸν ἀν-
τιστρέφειν φησὶν Ἀριστοτέλης, ἀνάγκη αὐτῷ φά-
σκοντι τῆς ἐνότητος τοῖς οὐσίαι τὸν Θεὸν (1) εἶναι, νο-
μίζειν δὴ καὶ τῆς οὐσίας, εἴπερ μὴδὲ βασιλέα (2), ᾧ
μάλιστα καὶ στρατηγῷ εἰκάσει τὸν Θεὸν, πολλῶν τε
ἔθνων ἄρχοντα καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ἐνόητά τε δι' ἁμο-
νοίας ἐμποιοῦντα καὶ εὐδαιμονίαν παρασκευῆ ἀγα-
θῶν, οἴησεται καὶ τῆς οὐσίας· αὐτοῖς αἴτιον εἶναι· ὃν
ἡγοῦτ' ἂν ἄλλως εὐρημένοις τε καὶ οὐσίαι ἐθνεσιν
ἐπιστάντα αὐτὴν δι' οἰκείαν ἀρετὴν τε καὶ τοῦ ὡς δεῖ
βασιλεύειν ἐπιστήμην τὴν τε ὁμόνοιαν αὐτοῖς καὶ

εὐδαιμονίαν περιποιεῖν.
« Χαλεπὸν δὲ ἐστὶ πιστεύειν, ὅτι τὰ μὲν οὐράνια
σώματα μὴ μόνον κινήσειω, ἀλλὰ καὶ τοῦ εἶναι
τοῖς ἄλλοις αἴτια φρονεῖ μεταβαλλόντων μὴ μετα-
βάλλοντα, τὸ δὲ τὰ οὐράνια σώματα κινεῖν αἴτιον
μόνον τοῦ κινεῖσθαι αὐτὰ ἀποφαίνεται. »

Τούτων μὲν οὖν πολὺ χαλεπώτερόν ἐστι πι-
στεύσαι, ὡς νομίζων Ἀριστοτέλης δημιουργὸν τὸν
Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἵπεται οὐδαμῶς ἐμνήσθη· καὶ
ταῦτα πολλαχοῦ τῶν λόγων δεῖξαν, εἴ γε ἐνόμιζε
μνησθῆναι. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ νομομα, ὡς γε σὺ φη-
ς, ἀπεδοκίμασε, καίπερ χαλεπὸν ὃν σοὶ πιστεύσαι πω,
τοῦ νομομα μόνον, οὐ καὶ τὴν ὀνόματος διάνοιαν ἀπεδο-
κίμασεν, ᾧ Πλάτων κέρηται ὀνόματι, πολὺ αὐτοῦ
Ἑλληνικώτερος ὢν καὶ τὴν λέξιν ἀκριθέστερος. Ἀλλ'
ἔστω τοῦτο μὲν τοῦ νομομα κατὰ σὲ ἀποδοκίμασας.
Ἐνόμασε δὲ που ποιητὴν, ᾧ καὶ αὐτῷ Πλάτων ἐπὶ
τοῦ Θεοῦ τούτου κέρηται ὀνόματι, καὶ σὺ που τοῦτο
τοῦ δημιουργοῦ ὀνόματος μᾶλλον δοκιμάσεις; ὠνό-
μασε πατέρα, ὡς περ καὶ τοῦτο Πλάτων τε αὐτὸς καὶ
εἰ ἀπὸ Ζωροάστρου τὸν αὐτὸν Θεὸν καλοῦσιν; ἵνα
τὰ ἄλλα ἀφῶ, εἴπερ πρῶτον αἴτιον τῶν ὄντων, ἢ
λέξει οὐδ' ἂν ὁ Μῶμος ἔσχε τι μέμψασθαι; οὐ πᾶσαν
μὲν φωνὴν, ἢ ἂν δηλὸς ἐγίνετο αἴτιον τῆς οὐρανοῦ
οὐσίας τὸν Θεὸν νομίζων, ἐπίτρεδες φαίνεται πεφυ-

(1) Fort. add. αἴτιον vel ποιητικόν.
(2) Conf. Arist. xi, 10.
(3) *Metaph.* xi, 10.
(4) *Metaph.* viii, 2.—

λαγμένος; Ἀρχὴν δὲ μόνον καλεῖ, κινήσει δὴ μᾶλ-
λον καὶ ἡγεμονίᾳ προσήκον ὄνομα ἢ δημιουργία,
καὶ ἀρχὴν πρώτην. Ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ πλείους ἀρχαὶ
δοκοῦσιν εἶναι, ὧν οὐδὲν ἕτερον αἰδίων οὐσῶν τὸ πα-
σῶν τῶν ἄλλων ἡγούμενον ἀρχῶν, καθάπερ στρατη-
γόν, ὡς αὐτὸς φησὶ, στρατεύματος, εἰκότως καὶ ἀρ-
χὴν πρώτην καλεῖ τὴν ταῖς ἄλλαις ὄν ἀπίσαι; ἐπι-
τάττουσαν (3)· σὺ τὴν σφαῖραν τῆδε κίνει, σὺ ὑπ'
ἐκείνου τοῦ κινήτου κινεῖ, σὺ ὑπὸ τοῦδε, σὺ ὑπ'
ἐμοῦ τέταξο, σὲ ἐγὼ κινήσω· ἀντιμερῆτιν γὰρ τοῖς
ἄλλοις τὸν μέγιστον αὐτῷ Θεὸν Ἀριστοτέλης ποιεῖ,
ἤκιστα δὴ Θεῷ πάντων βασιλεῖ πρόπον τὸ τοιοῦτον,
ὃν χρὴ κατὰ τὴ Ζωροάστρην καὶ Πλάτωνα αὐτὸν
ἐξαίρετόν τε εἶναι καὶ θεοῖς τοῖς ἄλλοις οὐκ ἑναρι-
θίμιον. Ὁ δὴ σὺ φησὶ χαλεπὸν εἶναι περὶ Ἀριστο-
τέλους πιστεύσαι, πῶς χαλεπὸν οὐ μᾶλλον ἢ καὶ
ἀναγκαῖον περὶ τοῦ οὐ γένεσιν εἶναι τῶν αἰδίων
ἀξιοῦντος (4);

« Εἴ γε ἐν δευτέρῳ τῷ περὶ τοῦ οὐρανοῦ μὴδὲν
ὡς ἔτυχε μὴδὲ ἀπὸ ταυτομάτου ἐνδέχασθαι ἐν τοῖς
αἰδίοις εἶναι φησιν, ἀλλὰ διὰ τινα αἰτίαν (5). »

Αὐτόματον Ἀριστοτέλης, ὃ ἂν μὴ ἐνεκά του γί-
γνηται ἢ ἢ, μάλιστα καλεῖ, τῷ τοῦ ὀνόματος ἐτύμῳ
καὶ τὴν διάνοιαν συμβάλλων· ὧν γὰρ, φησὶ, δηλοῖ
καὶ τὸ νομομα, ὅταν αὐτὸ μᾶτην γίγνηται. Ἄτ' οὖν
καὶ αὐτὸς τὰ αἰτία ἐνεκά του καὶ κινεῖσθαι καὶ
τετάχθαι τιθέμενος εἰκότως καὶ τὸ αὐτόματον τῶν
αἰδίων ἀπαξιοῖ (6).

« Εἰ γοῦν τῆς πρώτης ἀρχῆς ἀναιρουμένης ἀναι-
ρεῖται τάξις, τάξεως δὲ ἀναιρουμένης ἀναιρεῖται
γένεσις, τῆς πρώτης ἀρχῆς ἀναιρουμένης ἀναιρεῖ-
ται γένεσις· οὐκοῦν τὴν πρώτην ἀρχὴν, ἣν νοεράν
καὶ ἄβλον τίθησι, καὶ τάξεως ἐν πᾶσι τοῖς οὐσίαι καὶ
γένεσεως ἐν τοῖς γιγνόμενοις καὶ τῶν οὐρανίων
ἀπάντων ἀρχὴν ἀποφαίνεται, καὶ διήκειν τὸ αἰτιώ-
δες καὶ ἀρχικὸν αὐτῆς ἀπὸ τῶν οὐρανίων ἐπὶ πάντα
τὰ γινόμενα καὶ φεοῖσθαι, ὥστε καὶ ταύτης μὴ
οὐσης ἂν μὴδ' ἂν ἐκείνα πάντα δύνασθαι εἶναι (7). »

Οὐδὲ ταῦτα; Ἀριστοτέλους ταῖς φωναῖς αἰσθάνη
αὐτὸς ὧν ὁ ἐλεγχόμενος; οὐκ ἀκούεις φάσκοντος
τῆς ἀρχῆς ἀναιρουμένης ἀναιρεῖσθαι τάξιν, τάξεως
εἰ ἀναιρουμένης γένεσιν; ὡς μὲν οὖν τὰ μὲν κατ'
αὐτὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν σφαῖρας καὶ
τῆς ἀρχῆς ἀναιρουμένης. Τῆς δὲ τάξεως μόνως εἰ
δοῖη Ἀριστοτέλης τὸν Θεὸν αἴτιον ὅλως τῆς οὐρα-
νοῦ οὐσίας, οὐκ ἂν τῆς ἀρχῆς ἀναιρουμένης τὴν
τάξιν ἐλεγεν ἀναιρεῖσθαι, ἀλλὰ ἀναιρεῖσθαι ἂν αὐτὴν
τὸν οὐρανὸν τὰς τε κατ' αὐτὸν σφαῖρας, μᾶλλον δὲ τὸ
πᾶν ἢ τὰς αἰδίων γε οὐσίας, καὶ αὐτῶν ἀναιρουμένων
πολὺ μᾶλλον ἢ τῆς τάξεως, ἀναιρεῖσθαι καὶ τὴν γένε-
σιν. Οὐ καὶ ἐκ τούτων ἐναργῆς ἐστὶν ἢ Ἀριστοτέλους
δόξα περὶ τοῦ οὐ δημιουργοῦ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι τὸν
Θεόν; Σοῦ δ' ἐγὼ ἐκείνο θαυμάζω λογιζόμενος, ὡς
τὰ πλείω τῶν Ἀριστοτέλους χωρίων, ὧν ἐπὶ τὸ
ἡμᾶς ἐλέγχειν σὺ προτείνεις, οὐ συνίης καὶ ἐξ αὐ-

(5) *De cael.* ii, 5; *Phys.* ii, 4.

(6) *Phys.* ii, 6.

(7) *Metaph.* i, 2, *De caelo* i., 10; *de mundo* cap. 2.

τῶν τούτων μάλιστα αὐτὸς ὢν ὁ ἐλεγχόμενος, ὡς ἄδηλος σὺ εἶναι ἤκιστα Ἀριστοτέλους συνειδής. Καί μοι γελᾶν ἐπιείσιν, ὅταν σου ἀκούω καὶ ὑπομνήματα ἐς Ἀριστοτέλη ἀυχοῦντος συγγράφειν, περὶ ὧν εἰ μοι πεισθῆς, εἰ μὲν τί σοι ἤδη συγγέγραπται, πυρὶ δούς ἀφανιεῖς, εἰ δ' οὐπω μὲν συγγέγραπται, συγγράφειν δὲ διανοῆ, οὐδ' ἐγχειρήσεις, ὅπως μὴ ἐν οἷς οὐ συνίης ἀσχημονῶν γέλωτα παρὰ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὀφλήσεις· οὕτε γάρ σοι ἐπιστήμην ὄρω προσοῦσαν καὶ ἡ διάνοια μάλα ἀμβλεῖα.

« Ὡς εἰ καὶ δυνατόν ἐστι λέγειν, ὅτι ἐν τοῖς διαπεπτωκόσι τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ ἴσως τι εἰρηκε περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς; πλατύτερόν τε ὁμοῦ καὶ σαφέστερον· διαπεπτωκέναι δὲ πολλὰ λέγουσί τέτινες καὶ πιθανόν ἐστι. »

Σὺ μὲν μοι δοκεῖς παρὰ τῶν νῦν Ἰουδαίων ελληφῶς τὸ ἐνδόσημον τὸ τοιοῦτο λέγειν, οἱ γῆς τῆς γῆς ἡμῖν ἐγνωσμένης οὐδαμοῦ ἔχοντες ἀποδείξαι σφετέραν τινὰ ἀρχὴν ἐπὶ τὴν ἀγνωστον καταφεύγουσι, καὶ φασιν εἶναι τὴν οὐρανὸν ὅποτε γῆς ἀρχὴν τε καὶ Ἰουδαίων καὶ βασιλείαν οὐ φαύλην. Καὶ σὺ τὰ Ἀριστοτέλους; ἀπαντὰ ἐπεληλυθῶς βιβλία καὶ οὐδ' ὀτιῶν ἐν αὐτοῖς πρὸς τὸ σοι σπουδαζόμενον συμβαλλόμενον εὐρών, ἀλλὰ καὶ ἂ ψήθης εὐρηκέναι, τούτων ἐκ μὲν τῶν πλειόνων καὶ ἐλεγχόμενος αὐτὸς ἀντὶ τοῦ ἐλέγχειν, τοῖς δ' αὐτὸς προστιθεῖς οὐδὲν ἐπιόμενον, ἔστι δ' ἂ καὶ τοῦ Θωμᾶ (!) ἐνείρων οὐκ ἐν καιρῷ, ἀλλὰ τηνάλλως μακρολογῶν, τέως μὲν αὐχεῖς περαινέιν τι οὐδὲν περαινῶν, ἀλλ' ἀλεκτηρῦνος ἀγενοῦς δίκην, ἐφη Πλάτων, οὐ νενικηκῶς, ἀλλὰ καὶ ἠτιώμενος ἀποπηδῶν ἀπὸ τοῦ λόγου ἄδεις, τελευτῶν δὲ καὶ διαπεπτωκότα αἷτα ἀναπλάτων Ἀριστοτέλους βιβλία ἐπ' ἐκεῖνα καταφεύγεις, ὡς δὴ ἐκεῖ εἰρημένον ἂν Ἀριστοτέλει τι πρὸς τὸ σοι τοιοῦτο σπουδαζόμενον. Καὶ σὺ μὲν οὕτω ἐγὼ δὲ σοι λέγω, ὡς ἐπεὶ οὐδ' ἐν τούτοις φαίνεται Ἀριστοτέλης εἰρηκῶς τι τοιοῦτον τοῖς βιβλίοις καὶ ταῦτα πολλαχοῦ δεῖσαν εἰπεῖν, οὐδ' ἂν ἐν τοῖς ὑπὸ σοῦ ἐκείνοις ὄνειροπολυμένοις εἴπεν.

« Γελοῖον δὲ, εἰ καταψηφιεῖται τις Ἀριστοτέλους [οὐκ] ἐξ ὧν κακῶς εἶπεν, ἀλλ' ἐξ ὧν παντάσῃ ἐπιώπησε, μὴ τὴν κατάφασιν μῆτε τὴν ἀπόφασιν ἐξεῖπῶν. »

Ἄλλ' οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ αὐτῷ ἐγένετο τὸ τε τὴν κατάφασιν καὶ τὸ τὴν ἀπόφασιν οὕτω ἀναίδη ἐξεῖπῶν. Τῷ μὲν γὰρ τὴν ἀπόφασιν ἐξεῖπῶν τὸ τοῦ κωνελου δέος· τῷ γὰρ πολλῶ τῶν Ἑλλήνων δημιουργὸς τοῦ οὐρανοῦ ἐδόκει εἶναι ὁ Θεός, ὡς μάλιστα ἂν δηλώσειεν Ἀριστοτέλης; ὁ Εὐδαίμονος, ὅς ῥητορικὴν μετῶν καὶ οὐ προσήκον αὐτῷ διὰ τὸ ἐπιτήδευμα, ἰδίᾳ τι ἐν τοῖς τοιοῦτοις νωτερίζειν, ἀλλὰ ταῖς τῶν πολλῶν δόξαις συμφέρεσθαι, τοιαύδε ἐν τῷ ἐς Δία λόγῳ φησὶ· « Ζεὺς τὰ πάντα ἐποίησε, καὶ Διὸς ἐστὶν ἔργα καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, καὶ ὅσα δεῖ νοῆσαι περιλαβεῖν καὶ ὅσα ἔργατα· αὐτὸν δὲ οὐδέ τις ἐποίησεν οὐδ' ἐστὶ πρεσβύ-

τερων Διὸς οὐδέν. » Φαίνεται δὲ αὐτὸς καὶ ἅμα αἰδῶν τὴν κόσμον νομίζων, ὧδε λέγων· « Ἄτε δὴ ὢν χρόνου τε κρείττων καὶ οὐδένα ἔχων τὴν ἀντικύβοντα αὐτὸς τε ὁμοῦ καὶ ὁ κόσμος ἦν· οὕτω ταχὺ πάντα ἐποίησεν. » Ἄλλ' Ἀριστοτέλης μὲν οὕτω οἶός τε ἐγένετο, ἐς ταυτὸ συνελθεῖν δημιουργίαν τε τὴν τοῦ κόσμου καὶ αἰδιότητα· ἡ δ' Ἀριστοτέλους σοφία τοσοῦτω καὶ τῆς Ἀριστείδου θεολογίας ταύτης χείρων, ὥστ' αὐτὴν διὰ τὴν αἰδιότητα τὴν δημιουργίαν ἀπεστράφθαι. Ἄλλ' ὁ λέγω ἐκ τῆς Ἀριστείδου, δὴλη ἡ περὶ τοῦ τοιοῦτου τῶν πολλῶν Ἑλλήνων δόξα, καὶ ἐτι πολὺ πρότερον ἐξ Ὀρφείου. « Ἐκ Διὸς τὰ πάντα φάσκοντος τετύχθαι (2). » Οἱ δὲ Ἑλληνες ποιηταὶ μὲν εἰ τί που ἀπηγῆς ἤθετο,

Β συγγνώμην ἔνεμον ἐς τὰς ὑπονοίας καταδυομένους· τοῖς δὲ σοφοῖς ποιουμένοις εἶναι καὶ σφόδρα ἐγαλέπαινον. Καὶ Ἀναξαγόρας μὲν ἐκινδύνευσεν ἐπ' ἀσθεῖα ἐγκαλούμενος, οὐ καὶ ἀποδράντος Περικλῆς αὐ ἐκινδύνευσεν, ἀεὶ προφερόντων τῶν ἔχθρῶν αὐτῷ τὰς μετὰ Ἀναξαγόρου διατριβάς· ὥστε εἰ μὴ διὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον οὐκ ἄνευ δίκης ἐπὶ τούτοις κατέστη (3). Σωκράτης δὲ καὶ ἐθανατώθη τῷ κωνεῖω ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς συκοφαντηθεῖς. Οὐκ οὐδ' Ἀριστοτέλει ἀσφαλῆς ἐγένετο τὸ τὴν ἀπόφασιν τῆς ὑπὸ Θεοῦ οὐρανοῦ δημιουργίας ἐξεῖπῶν, τὴν δὲ δὴ κατάφασιν τί ἂν ἄλλο ἐκώλυεν, εἰ μὴ τὸ μὴ γινώσκειν οὕτω; Μῶν ῥήτορα ἐν τούτῳ εὐθύνομεν δίκης τινὰς λέγοντα, ἡ δήμοις περὶ πολέμου ἡ εἰρήνης συμβουλευόμενα, ᾧ πάνυ ἀναγκαῖον ἐγένετο

Γ ἂν ἐν τοῖς τοιοῦτοις καὶ θεολογίας ἀκριβοῦς τινος μνησθῆναι; ἄνδρα εὐθύνομεν ἐπαγγελλόμενον ἐπιστήμην τὴν τῶν ὄντων, ἣ ὄντα· ἐστὶ διδάξαι. Τίς οὖν ἂν πιστεύσειεν, εἰδὸτα Ἀριστοτέλη τὸν Θεὸν δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ ἔπειτα πανταχοῦ τῶν βιβλίων ἀποσιωπῆσαι, καὶ μῆτε ποιητὴν αὐτοῦ, μῆτε πατέρα, μῆτε αἴτιον φάναι, μήθ' ὄλωσ μηδὲν, ᾧ ἂν δῆλος ἐγένετο καὶ τοιοῦτό τι δοξάζων; Οὐκ· ἀλλὰ περὶ μὲν σπέρματος καὶ ἐμβρύων καὶ ὄστρεων καὶ τῶν παραπλησιῶν ψήθη δεῖν ἡμᾶς κατατείναι, καὶ τοῦ δέοντος περαιτέρω πολυπραγμονῶν, τῶν δὲ δογματῶν τοῦ καλλίστου καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ εἰδέναι ἀναγκαιοτάτου οὐδ' ὁπωστῶν μνησθῆναι; Καὶ πῶς ἂν ἐτι τὰ ὄντα, ἣ ὄντα ἐστὶν, ἡμᾶς ἐδίδαξεν μὴ διδάξας καὶ εἶθεν τὴν οὐσίαν ἴσχει; εἰ δὲ δὴ καὶ

Δ πολλαχοῦ τῶν λόγων δεῖσαν, εἰ γὰρ ἐνόμιζε μνησθῆναι, ἔπειτα οὐκ ἐμνήσθη, τίς λείπεται ἐτι λόγος πλὴν τὸ μὴ νομίζειν οὕτω; Ἡμεῖς μέντοι φάμεν, οὐ μόνον σεσιγηκέναι Ἀριστοτέλη τὸ τοιοῦτο, ἀλλὰ καὶ φωνὰς ἐκφῆρειν, ὅφ' ὧν, κἂν εἰ μὴ ἀναίδη γὰρ ἀπέφησεν, ἀλλ' οὖν σαφέστατα ἀλίκεσθαι τὴν ἀπόφασιν, οὐ τὴν κατάφασιν δοξάζων, ὥσπερ γὰρ ἦδη καὶ δέδεικται ἡμῖν. Σὺ μὲν γελοῖος μᾶλλον ἂν εἶ, οὐθ' ὧν ἡμεῖς φάμεν φωνῶν συνειδής καὶ ἀθῶν ἀφιείς Ἀριστοτέλη, οὐ δὴ εἰπεῖν δέον οὐκ εἶπεν, ἀλλ' ἐκεῖνοις τοῖς Πυθαγορείοις, ὡς ἔοικας, ἐπεσιπροσεσχηκῶς·

(1) Hoc de Thoma Aquinate intelligo, quem notum habebat Gennadius cujusque scripta quaedam Graece interpretatus est. W. Gass.

(2) Orphica ed. Herm. l. c. § 68.

(3) Diogen. Laert. ii, § 12; Plut. Vita Pericl. § 4-5.

Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξασθαι·
 Πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων τρίς ἕκαστον ἐπελ-
 Πῆ παρέθην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐπεί-
 [ισθῆναι];
 [θεῖν];
 [ίσθη (4)];

« Ὅτι δὲ τοῦτ' αὐτοῖς ἐγκαλεῖ, δῆλον ἐξ αὐτῆς Ἀριστοτέλους τῆς λέξεως· εἰπὼν γάρ, « Ἄτοπον δὲ καὶ τὸ γένεσιν ποιεῖν ἀτίδιον ὄντων, μᾶλλον δὲ τι τῶν ἀδυνάτων, » ἐπάγει (2)· « Οἱ μὲν οὖν Πυθαγόρειοι, πότερον οὐ ποιοῦσιν ἢ ποιοῦσι γένεσιν, οὐ δεῖ διατάξιν· φανερώς γὰρ λέγουσιν ὡς ἐκ τοῦ ἐνὸς συσταθέντος, εἴτ' ἐξ ἐπιπέδων, εἴτε ἐκ χροῶς, εἴτε ἐκ σπέρματος, εἴτε ἐξ ὧν ἀποροῦσιν εἰπεῖν, εὐθὺς τὸ ἐγγίστα τοῦ ἀπείρου, ὅτι ἐπλάκετο καὶ ἐπεραίνετο ὑπὸ τοῦ σπέρματος (3)· » Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἐν τοῖς φυσικοῖς γίνεσθαι· καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· « Τοῦ μὲν περιττοῦ γένεσιν οὐ φασιν, ὡς δῆλον ὅτι τοῦ ἀρίτου γένεσιν, τὴν δ' ἔβριον πρῶτον ἐξ ἀνίσων τι- νῆς κατασκευάζουσι τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἰσα- σθέντων. Ἀνάγκη οὖν πρότερον ὑπάρχειν τὴν ἀνι- σότητα αὐτοῖς; τοῦ ἰσασθῆναι· εἰ δ' αἰετὴσαν ἰσασμέ- να, οὐκ ἂν ἦσαν ἄνισα πρότερον· τοῦ γὰρ αἰετὸς οὐκ ἔστι· πρότερον οὐδὲν, ὥστε φανερόν, ὡς οὐ τοῦ θεωρησῆαι ἕνεκα ποιοῦσι τὴν γένεσιν τῶν ἀριθ- μῶν (4), » ἀλλ' ὅτι δηλονότι καὶ φύσεως οὕτως ἔχουσι καθ' αὐτοὺς καὶ ὄντοσιν. Εἰ μὲν οὖν ἐν τούτῳ τῷ μέρει συκοφαντεῖ Πυθαγορείους Ἀριστο- τέλης, ἄλλος ἂν εἴη λόγος· ὅτι δὲ οἴεται τοιαύτην τινὰ γένεσιν λέγειν τῶν ἀριθμῶν αὐτοῖς, ἐν ἧ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον καὶ ἡ μεταβολή, τουτέστι τὴν φυσικὴν, ἦν αὐτὸς ἐν τῇ περὶ οὐρανοῦ κυρίως καλεῖ γένεσιν, καὶ διὰ τοῦτ' ἐπιτιμᾷ φησιν, ἀτίδιους μὲν λέγουσι τοὺς εἰδικοὺς ἀριθμοὺς, γεννώσι δὲ αὐτοὺς οὕτω, τοῦτο καὶ τυφλῶ, φασὶ, δῆλον ἂν ἐκ τῶν προσεχῶς εἰρημένων Ἀριστοτέλει γένοιτο. »

Σὺ μὲν καὶ τυφλῶ φησὶ δῆλον εἶναι, ὃ λέγει· ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὡς τυφλῶ μὲν τὴν διάνοιαν δόξαις ἂν ἴσως λέγειν τι, ἀνδρὶ δὲ τῆς Ἀριστοτέλους καὶ λέξεως καὶ διανοίας συνιέντι οὐδ' ὅτιοῦν σὺ φαίνῃ λέγων νοῦ ἔχόμενον. Καὶ πρῶτον εἰπέ, τίνα σὺ γέ- νεσιν φυσικὴν Ἀριστοτέλη φησὶ οἴεσθαι τοὺς Πυθα- γορείους λέγειν τῶν ἀριθμῶν; ἀρ' οὐ τὴν χρόνῳ ἀρχομένην; εἶθ' οὕτω μωρὸν οὐ ἤγῃ Ἀριστοτέλη, ὥστε ἢ οἴεσθαι τίνας ἅμα μὲν ἀτίδιους τοὺς ἀριθμοὺς νομίζειν, ἅμα δὲ καὶ χρόνῳ ἔργμένους, ἢ καὶ μὴ τοῦτο οἰόμενον ὄμω; συκοφαντεῖν ἂν ὡς τίνας οὕτω νομίζοντες καὶ κινδυνεύειν δυοῖν ἴτιον, ἢ δόξαν μωρίας οἴεσθαι ἢ μηδένα ἂν λῆσειν συκοφαντοῦντα; Οὐ πάντως εἰώθατε οἱ γε συκοφαντοῦντες ὑμεῖς, ἐφ' οἷς ἂν καὶ ὄντινοῦν οἴεσθε συκοφαντοῦντες λῆσειν, ἐπὶ τούτοις καὶ συκοφαντεῖν, καὶ οὐκ ἐφ' οἷς ἂν μηδένα λῆσειν; Ἄλλ' οὔτε οἴεται Ἀριστοτέλης, τοὺς Πυθαγορείους ἅμα μὲν ἀτίδιους τοὺς ἀριθμοὺς ἅμα δὲ καὶ χρόνῳ ἔργμένους νομίζειν, οὔτε συκοφαντεῖ ὡς οὕτω ἂν νομίζοντας. Ἄλλὰ συκοφαντῶν νῦν Ἀρι-

στοτέλη οὐκ ἐν δίκῃ συκοφαντεῖς· ὅτε δὲ τὸν φίλον συκοφαντεῖς, τί τοὺς ἄλλους παρὰ σοῦ χρῆ προσδο- κᾶν; ἀλλ' ἢ γε Ἀριστοτέλους ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ διάνοια ἦδε ἐστὶ. Γενέσεις οἱ γεωμέτραι ἐνίων σχη- μάτων ὑποτίθενται τοῦ θεωρεῖν μόνον ἕνεκα, καὶ οὐ τὰυτας καὶ τῷ ὄντι αὐτῶν σχημάτων νομίζοντες· γενέσεις, οἷον καὶ ἐκεῖνο τὸ ἡμικυκλίου περιαγωγῆ τὴν σφαῖραν γίνεσθαι· οὐ γὰρ πάντως ἢ ἡμικυ- κλίου περιαγωγῆ τῆς σφαίρας αἰτία (οὐ γὰρ οὐδ' ἢ φύσις τῆς κολοκουνίδι ἡμικυκλίου περιαγωγῆ σφαι- ροῖ), ἀλλὰ μόνου τοῦ θεωρεῖν ἕνεκα περὶ τῆς σφαι- ρας τὴν τοιαύτην ὑποτίθενται γένεσιν. Πρὸς οὖν τι τοιοῦτο ἀποβλέπων καὶ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν Πυ- θαγορείων φησὶν, ὡς οὐ τοῦ θεωρησῆαι ἕνεκα ποιοῦσι τὴν γένεσιν τῶν ἀριθμῶν, ὡς οὐ καὶ τῷ ὄντι αἰτίαν τινὰ τοῦ γε εἶναι ἕνεκα αὐτοῖς προσάπτοντες. ἀλλ' ὅτι δηλονότι καὶ φύσεως οὕτως ἔχουσι καθ' αὐτοὺς καὶ ὄντοσιν· τοῦτο δ' ἐστὶν ὡς καὶ ἀπ' αἰτίας τι- νῆς ἔχουσι τὴν ὑπαρξιν, ὃ δὴ Ἀριστοτέλης ἐπὶ τῶν ἰδίων οὐσιῶν τε καὶ εἰδῶν ἥκιστα προσίεται. Τὰ δ' ἀνωτέρω τούτων λεγόμενα, « Ὡς τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἐν τοῖς φυσικοῖς γίνεσθαι, καὶ ὡς ἀνάγκη οὖν πρό- τερον ὑπάρχειν τὴν ἀνισότητα αὐτοῖς τοῦ ἰσασθῆ- ναι (5), » δηλὰ ἐστὶν οὐχ οὕτω Ἀριστοτέλει λεγό- μενα, ὡς τοὺς Πυθαγορείους ταῦτα οἰόμενος· ἀλλ' αὐτοῖς ταῦτα Ἀριστοτέλης ὡς δὴ ἐπόμενα τοῖς ἐκεί- νων ἐπιφέρει λόγους, ὡς ἐς ἄτοπον ἀπάγων τὰ ἐκεί- νους λεγόμενα διὰ τὸ αὐτὸν τῇ κατ' αἰτίαν γενέσει, ἢ ἡμεῖς φαμεν, καὶ τὴν χρονικὴν ἐξ ἀνάγκης ἐπι- σθαι δοξάζειν· διὰ γὰρ τούτου καὶ τοῖς εἰσαγομένοις τὴν γε ἀνισότητα ἀξιοῖ ἀνάγκην εἶναι ὑπάρχειν πρό- τερον τοῦ ἰσασθῆναι. Ὅτι μὲν οὖν ἀνάγκη ἅπαν τὸ ὀπωσθήποτε γινόμενον καὶ ἐκ μὴ ὄντος ἂν γίνε- σθαι, οὐδεὶς ὅστις οὐ φησὶ, ἀλλὰ καὶ δεῖ ἐξ ἔργου μὴ ὄντος γίνεσθαι ἅπαν τὸ γινόμενον· εἴ γε τὴν τῶν ἀτίδιων ποιοῦντες γένεσιν ἀξιοῦσιν· ἀλλὰ ταῦτα ἐκ δυνάμει μόνον μὴ ὄντων ἂν γίνεσθαι, καὶ τὸ πᾶν τόδε ἅμα μὲν ἀτίδιον ἅμα δὲ ὑπὸ Θεοῦ παρῆ- χθαι τε καὶ πράγεσθαι νομίζοντες καὶ δυνάμει μὴ ὄν ἀεὶ νομίζουσιν, ὡς δὴ οὐκ ἂν ὄν, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ πεπονηκότος παρῆγγο (6). Καὶ Πλάτων τοὺς γεννη- τοὺς θεοὺς οὐκ ἀθανάτους φησὶ τὸ πέμπαν οὐδ' ἀλύ- τους, ἅτε δῆπου καὶ μὴ ὄντας ἂν τῇ γε δυνάμει διὰ τὴν γεγεννησθαι, οὕτε μὴν λυθησομένους; διὰ τὴν τοῦ πεπονηκότος Θεοῦ βούλησιν. Ἄλλ' Ἀριστοτέλης τὴν ἐκ δυνάμει μόνον μὴ ὄντων ταύτην γένεσιν οὐ προσ- εῖμενος ἀεὶ τοῖς ἐπ' ἀτίδιων γένεσιν ποιοῦσι καὶ Πυθαγορείους καὶ Πλάτωνι ἐπιφύεται, ὡς ἀναγκαῖόν που ὄν καὶ ἐξ ἔργου μὴ ὄντος πρότερον γίνεσθαι ἅπαν, ὃ τι ἂν γίνηται, ὥστε μηδ' ἂν ἐγχωρεῖν γέ- νεσιν ἐπ' ἀτίδιων. Ὅτι δὲ τοιαύτη διάνοια τῆς Ἀρι- στοτέλους ταύτης δόξης, δηλαδὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἐν τοῦ οὐρανοῦ τῆς ἀτιδιότητος; τῇ ἀποδείξει, ἦν οὐκ ἄλλως ἢ τὴν τοῦ ἀεὶ εἶναι ἔχειν δυνάμει τῷ οὐρανῷ διδοῦς οὕτω ἀποδείκνυσι, δηλαδὲ ὡς τοῦ μὴ εἶναι ἂν δύνα-

(1) Vid. Pythagor. Aur. carm. v. 40—42.
 (2) Metaph. xiii, 5; De gener. et corr. ii, 9.
 (3) Metaph. ibid. Sed pro ὑπὸ τοῦ σπέρματος legi- tur ὑπὸ τοῦ πέρατος.

(4) Metaph. cap. 4 ab init. —
 (5) Ibid. cf. Metaph. ix, 2.
 (6) Conf. Metaph. iv, 6.

μιν οὐκ ἔχοντι, οὐκ ἔχοντι δὲ τῷ οὐρανῷ καὶ τοῦ μὴ εἶναι οὐδ' ἠγνινοῦν δύναμιν, οὐδ' ἂν γένεσιν οἶόν τε γένοιτο αὐτῷ ὑποσχεῖν, οὐδ' αἰτίαν ὅλως τῆς οὐσίας· αἱ γὰρ αἰτίαι τῶν καὶ μὴ εἶναι δυναμένων, οὐ τῶν γε ὅλως μὴ εἶναι ἀδύνατων (1). Ἀλλὰ γὰρ ἕκ τε ἄλλων συγχῶν, ὧν ἕνα καὶ ὑπὸ σοῦ ἐπὶ τῷ ἡμᾶς ἐλέγχειν προσηνεγμένα ἐς τούναντιόν σοι περιέστη, καὶ πάνυ δῆλός ἐστιν Ἀριστοτέλης οὐ δημιουργῶν, οὐ ποιητῆν, οὐκ αἰτίον ὅλως τῆς οὐρανοῦ οὐσίας τὸν Θεὸν νομίζων, καὶ μάλιστα ἐκ δυοῖν τούτων, τοῦ τε τῆν ἐπ' ἀδύων γένεσιν ἀποδοκιμάζειν, ὃ σὺ ὑπὸ ἀσυνεσίας κακῶς ὑπολαμβάνεις, καὶ αὐτοῦ τῆς οὐρανοῦ ἀβιθιότητος ἀποδείξεως τοῦ τρόπου, καὶ τούτου διχῆ· τῷ τε μὴ ἀπ' αἰτίου αὐτῆν ἀποδεικνύου (δέον ἂν, εἴ γε φετο καὶ αἰτίον τι εἶναι αὐτοῦ), τῷ τε τῆν τοῦ αἰεῖ εἶναι διδόντα τῷ οὐρανῷ δύναμιν, μηκέτι καὶ τῆν τοῦ μὴ εἶναι αὐτῷ δύναμιν ὑπολείπειν. Σὺ δὲ δὴ πολλὰ χαμῶν ἤνυσας μὲν οὐδὲν ἔξω τοῦ καὶ συλλαβεῖν τι ἡμῖν, ἐφ' οἷσπερ λέγομεν, ἀχρεῖς δὲ μόνον θαμὰ, ὅς ἐστιν τι κατορθῶν κενὰ τε καὶ καταγέλαστα αὐχῆματα· ὅς γε οὐκ αἰσθάνη οὐ μόνον οὐ κατορθῶν, ἀλλὰ πρὸς γε ἐτι καὶ τοῖς σαυτοῦ βέλεσιν ἠετώμενος.

εἰ γὰρ ἀρκεῖ καθάπαξ ἡ πρώτη πάντων αἰτία πρὸς τὸ παράγειν πάντα τὰ ὅπως οὐκ αὐτῆς μετέχοντα τὸ ἀτελέρου εἶναι δυνάμεως, τί δεῖ τοῦ κοινοῦ ὄντος; καὶ συνάγειν δὲ ἅπαντα πρὸς ἐνότητα ἰκανὴ ἐστὶν ἡ τῆς πρώτης αἰτίας ὁμοιότης ἐν τοῖς πράγμασιν ἰδρυμένη, εἴπερ κατὰ τινα ἀναλογίαν καὶ τάξιν προήχθησαν, ἥτις ἐν τῷ πῆ μὲν κοινωνεῖν, τῆ δὲ διαφέρειν αὐτὰ ἀλλήλων συνέστηκεν ἐν αὐτοῖς (2).

Ἄλλ' οὐ καὶ Ἀριστοτέλη τοῦτ' ἐστὶν εἰπεῖν, ὅς ἂν ἐνός αἰτίου εἶναι ἀξιοῖ· διὸ δὴ καὶ ταῖς κατ' οὐρανὸν κινήσεις πλείονα οὐσας (3) ἄλλο ἄλλη κινήσει κινουῦν ἐπίστηται, ἔα δὴ μὴ ἐν κινουῦν πλείους γε εὐθύς κινήσεις κινή. Εἰ μὲν οὖν ἀφ' ἐνός αἰτίου καὶ Ἀριστοτέλης τὰ ὄντα ἅπαντα παρήγε, κἂν ἐφ' ἐν αὐτὰ γένος καὶ αὐτὸς ἀνήγεν, ἵνα καὶ ἐν ἐνός αἰτίου κατὰ τὸ αὐτοῦ ἀξίωμα ἦν· νῦν δὲ διὰ τὸ μὴ ἀφ' ἐνός αἰτίου τὰ ὄντα παράγειν, ἢ μὴδὲ παράγειν ὅλως, εἰκότως καὶ ὤφθη μὴδὲν οἱ προσίστασθαι πρὸς γε τὸ μὴ ἐφ' ἐν γένος τὰ ὄντα ἀναγαγεῖν. Ἡμεῖς δ', οἷς βεβαιότατα ἀφ' ἐνός Θεοῦ τὰ ὄντα πάντα παρήχθαι τε καὶ παράγεσθαι δοκεῖ, οὐδ' ἂν δυναίμεθα μὴ οὐ καὶ ἐνὶ αὐτὰ κοινῶ παραλαμβάνειν γένει, ἵνα δὴ καὶ ἐν μὲν ἐνός αἰτίου ἢ οὐ μέντοι γε καὶ ἀμερῆς ἀμερούς, ἀλλὰ ἀμερῆς ἐν, ἐνός μὲν, μεριστοῦ δέ. Οὐ γὰρ μεμπτόν τὸ Ἀριστοτέλους τοῦτο ἀξίωμα, ἦν αὐτῷ καλῶς τις καὶ ἐπισταμένως χροῖτο. Ἢ δὲ σὺ φησὶ τῆς πρώτης αἰτίας ὁμοιότητα ἐν τοῖς οὐσιν ἰδρυμένην ἐς ἐνότητα αὐτὰ συνάγειν, οὐ μὲν ἔοικας οὐκ εἶδότε ὅ τι λέγεις. Κατὰ τί γὰρ ἂν ἡ τῆς πρώτης αἰτία; αὕτη ὁμοιότης ἐν τοῖς οὐσιν ἰδρυμένη εἴη; Ἡμεῖς μέντοι φαμέν, ὡς εἰ μὲν ἄλλως εὐρημένοις τοῖς οὐσιν ὁ Θεὸς ἐπιστάς καὶ τινα αὐτοῖς ὁμοιότητα

αὐτοῦ ἐνεθίβει, ἴσως ἂν ἄλλη πῆ αὐτοῖς ἐνεθίβει τὴν ὁμοιότητα· ἐπεὶ δ' αὐτὸς ἐστὶν ὁ τὸ εἶναι αὐτοῖς πρέρχων, ἀμήχανον μὴ οὐ πολλὸ πρότερον αὐτῷ τῷ εἶναι τὴν τε ὁμοιότητα αὐτοῦ τοῖς οὐσι καὶ τὴν ἐνότητα παρέχειν. Ὁ γὰρ πρῶτον δίδωσι τῆς οὐσίας, δίδωσι δ' οὐδὲν πρότερον τοῦ εἶναι, τοῦτ' ἂν καὶ ἅμα μὲν ὅμοιον αὐτῷ, ἢ ἂν ἐνεχίθου, ἅμα δὲ καὶ ἐν διδοῖ. Ἐπὶ δὲ τούτοις καὶ τίς ἐστὶν ὁ ἄλλο μὲν ἐνοοῦν, ἔταν τὰδε εἶναι λέγῃ; ὡς περ ἐπὶ πάντων τῶν ὁμοιοπουμένων ὁμωνύμων διατιθέμεθα· οὐκ ἐπὶ πάντων τῶν γε ὄντων τὸ αὐτὸ εἶναι ἐνοοῦμεν, ὅταν εἶναι αὐτῶν ὁμοίου λέγωμεν; Ἀλλὰ τὸ Ἀριστοτέλη σφάλλον καὶ τοὺς Ἀριστοτέλει περὶ τούτου προσέχοντις ἐκείνός ἐστι μάλιστα, οἷς οὐκ ἐνενόησαν, ὡς ἅπαν γένος (4) λόγῳ μὲν ἐπίσης ὑπὸ τῶν εἰδῶν μετέχεται τῶν ἐνυτοῦ, τῷ δὲ πράγματι οὐκ ἐπίσης. Τὸ γοῦν ζῶον ὑπὸ τοῦ λογικοῦ τε καὶ ἀλόγου λόγῳ μὲν ἐπίσης μετέχεται, τῷ γε κατὰ παντὸς καὶ ἐτέρου αὐτοῖν κατηγορεῖσθαι, οὐ μέντοι καὶ τῷ πράγματι ἐπίσης· μᾶλλον γὰρ ζῶον τὸ λογικόν, ἐπεὶ καὶ μᾶλλον ζωὴ ἢ γε λογική, ἢ δ' ἀλογος μίμημά τι ζωῆς τῆς λογικῆς. Καὶ ἡ οὐσία δὲ λόγῳ μὲν ἐπίσης ὑπὸ τε τῆς ἀθανάτου μετέχεται καὶ τῆς θνητῆς, τῷ κατὰ πάσης καὶ ἐκαστέρας αὐτοῖν κατηγορεῖσθαι, τῷ γε μὴν πράγματι ἢ ἀθάνατος μᾶλλον οὐσία τῆς θνητῆς· μίμημα γάρ τι ἢ θνητὴ τῆς ἀθανάτου, ἥς καὶ τὴν ἀθανασίαν ταῖς αἰετέρων διαδοχαῖς μιμεῖται. Ὅλως τε ἅπαν γένος ἐς τελευτέρον τέ τι αἰετὸν καὶ ἀτελέστερον εἶσο; διτιρούμενον ἀμήχανον μὴ οὐ καὶ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ τελευτέρου μετέχεσθαι τῷ γε πράγματι, οὐ τῷ λόγῳ, καὶ οὐδὲν κωλύεσθαι ὑπὸ τοῦ τοιοῦτου, μὴ οὐ καὶ ταυτὸ γένος τοῦ τελευτέρου καὶ τοῦ ἀτελεστέρου εἶναι. Οὐκ οὖν οὐδ' εἰ ἡ οὐσία τοῦ προσόντος μᾶλλον ὄν, κωλύσει τι τὸ ὄν μὴ οὐ καὶ γένος αὐτοῖν εἶναι ἀμφοῖν. Ἀριστοτέλης δ' οὐκ ἐνενόησας τὸ τοιοῦτο τὸ (5) λόγῳ συμβαῖνον, ὤφθη καὶ τῷ πράγματι συμβαίνειν δεῖν, ἐπ' οὐδενὸς ἂν συμβαῖνον γένους οὐκ οὖν, ἦν γέ τις καλῶς τὰ ὄντα ἐπισκοπῆ. Ἐκεῖνα δ' ἂν ἡμεῖς τοῦ ὄντος ἐν δίκῃ ὑπεξαίρομεν καὶ ὁμωνύμως ἂν λέγομεν τὰς τε στερήσεις καὶ φθορὰς καὶ ὅλως τὰ κακὰ, ὧν γε δὴ οὐδ' ἴ Θεὸς αἰτίος· ἅτε γὰρ τοῦ ὄντος τὰ τοιαῦτα ἀποπτύσει· οὐδ' ἂν ἐν δίκῃ τοῦ ὄντος τι μετέροι, εἰ μὴ καθ' ὅσον που περὶ ὄντα ἅτα καὶ αὐτὰ συμβαίνει. Τισαῶν ἡμεῖς σοὶ καὶ ἐν τῷ παρόντι περὶ τῆς τοῦ ὄντος οὐκ ὁμωνυμίας; φαμέν· πρὸς δὲ τὰς ἄλλας σὰς ἀδολεσχίας ἡμεῖς μὲν τῶς φαμέν οὐδὲν, ἄλλοις δὲ παρίεμεν ἀπὸ τούτων ὁρμωμένους κικεῖνων σου τῆς ἀσθενείας βραδίως διαισθάνεσθαι.

εἰ πῶς δ' ἂν καὶ μὴ καταφάσει δ' ὁ ἀντιφάσει ἀντιχέοντο, ὅπερ ἀνάγκη συμβαίνειν, εἴ γε ταυτὸν εἶη ταῦτα; εἶτα τίς ἀγνοεῖ, οἷς τὸ μὲν, οὐδέ τις ἐστὶν ἀνθρώπος· λευκός, ἀντίκειται τῷ, τίς ἀνθρώπος· λευκός, ἀληθεῖ ψεῦδος; τὸ δὲ, οὐκ ἐστὶ λευκός ἀνθρώπος, ἅμα ἀληθεῖται τῷ, τίς ἐστὶ λευκός ἀνθρώπος; ἀληθές· γὰρ ἐστὶ τὸν τινα ἀνθρώπον εἶναι λευκὸν εἰ-

(1) *Metaph.* viii, 8; xi, 6; *De caelo* i, 11, 12; *De gener. et corr.* ii, cap. 9.

(2) *Arist. Metaph.* xi, 8; *De mundo* cap. 6.

(3) *Arist. De cael.* ii, 3, 4.

(4) *Metaph.* iv, 28.

(5) *Arist. Metaph.* iv, 12.

πεῖν καὶ τὸ ξύλον ἢ ὄτιον, ὡς οὐκ ἔστι λευκὸς θνητός, ἄν τε λευκὸν ἢ ἄν τε μὴ λευκόν (1).

Καὶ τίς ἐστιν ὁ; ἢ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, ἢ ἀκούσας περὶ ξύλου τοῦτο ἢ λίθου οἰήσεται λέγεσθαι, μὴ ξύλου ἢ λίθου εἰρημένου; ἢ γὰρ τῶν λεγομένων αἱ τε καταφάσεις συνίστανται καὶ [αἱ] ἀποφάσεις, καὶ οὐκ ἐκ τῶν οὐ λεγομένων· εἴθ' ὡς περὶ Ἀριστοτέλους τῆς, ἢ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, ἢ ἀποφάσει τὸ ξύλον προστιθεὶς ἀξιολογῶν τὸ ψευδὲς ἀληθὲς εἰπεῖν; Οὐκ ἔστι καὶ ἡμῖν [τῷ] τῷ, Οὐδὲς ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, ἐλέφαντα προσθήσειν τὸ τέως ψευδὲς ἀληθὲς ποιῆσαι; πῶς οὐκ ἀληθὲς ἔσται, ὡς οὐδὲς ἔστιν ἐλέφας ἄνθρωπος; λευκὸς εἰπεῖν, ὡς περὶ καὶ τὸ ξύλον φάσκειν μὴ εἶναι ἄνθρωπον λευκόν; τί γὰρ μάλλον τῷ, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, τὸ ξύλον προστιθεῖναι προσήκει, ἢ τῷ, Οὐδὲς ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, τὸν ἐλέφαντα; Ἀλλὰ τοῦτο Ἀριστοτέλους καὶ καταγέλαστον τὸ ἐκ τῶν οὐ λεγομένων τὸ τῶν ἀποφάσεων ψευδὸς ἢ ἀληθῆσαν ἀξιῶν κρίνεσθαι, καὶ οὐκ ἐκ μόνων τῶν λεγομένων· τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὡς καὶ σμικρὸν μῦθον λόγου ἔσθ' ὅτε προστεθὲν εἰς τὸ δυνάμιον τὸν λόγον περιέτριψεν; Ἀλλ' ἦν οὐ ἔντερον φησὶ Ἀριστοτέλους, αὐτὴ οὐδὲ φλοιοῦ ἀξία ἐστὶ· διὸ δὴ καὶ οὐδὲ λόγου ἡμῖν ἐν τῷ προτέρῳ συγγραμμάτι κησώθη, ἐπεὶ οὐδ' ἄπαντα ὅσα ἐς Ἀριστοτέλην καὶ τὰ Ἀριστοτέλους ἐνῆν εἰπεῖν προϋθέμεθα συνταξάμενοι συγγράψαι, ἵνα οὐ καὶ ἐν δίκῃ ἡμῖν μέμφη. εἰ τι ἢ ἑτέρων εἰρηκῶν ἡμεῖς παρελιπομεν, ἢ πρὸς τι τῶν Ἀριστοτέλους οὐκ ἀπηγορεύσαμεν, ἀλλ' ὅσα μόνον ἡμῖν ἰκανὰ ἔδοξαν εἶναι πρὸς τὸ δεῖξαι, ὡς οὐ σμικρῷ τινι Πλάτωνος ὁ γε ἀνὴρ οὗτος ἀπολείπειται. Ἐπεὶ συχνά γε καὶ ἄλλα τῶν Ἀριστοτέλει μοχθηρῶς λεγομένων παρελιπομεν, καὶ αὐτὰ δὲ ἀ ἐξεθέμεθα οὐ διὰ πάντων ἐπεξήλομεν, ὅσων περὶ καὶ ἐνῆν περὶ αὐτῶν εἰπεῖν, ἀλλὰ σὺζοντες τὴν ὑπόθεσιν· ἦν δὲ μὴ μακρὰς μὲν ἐπιστηκὸς ποιήσασθαι τὸς ἀποδείξεις, ἀλλ' ὡς οἶόν τε διὰ βραχυτάτων αὐτοῖς ἠπαντήσαμεν τοῖς κυριωτάτοις τῶν ἐλέγχων. Οὐ γὰρ οὐδὲ πᾶν σπουδασαὶν ἐκεῖνα συνεγράψαι, ἀλλὰ νοσήσασιν ἐν Φλωρεντίᾳ, ὡς καὶ ἀποδοῖσθα, καὶ ἐκ τῆς οἰκίας, ἐν ἣ ἐσκηνοῦμεν, σχῶν ἡμερῶν οὐ προῦσι, καὶ κατὰ τὸ εἶδος ἀλύουσι ἅμα μὲν καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἐς τὴν ἀλύην παραμυθούμενοι, ἅμα δὲ καὶ τοῖς Πλάτωνι προσκαίμενοις χαρίζομένοις συνεγράψαι. Ἐν βραχυτάτοις οὖν ἐκεῖνά τε συνεγράψαι καὶ τάδε πρὸς μακρὰ τὰ σὰ ταῦτα ἀνατίθεται, ἅτε οὐ κανὰ σὰ καὶ ἡμῖν ἐμὲν εὐχερέσιν οὖσιν, ἀλλ' ὅσον ἀκριβοῦν μόνον ἰκανοῖς. Ἐς τοσοῦτον μὲν οὖν ἡμῖν πρὸς γε τὰς σὰς ἐς τὴν ἡμετέραν βραχυλογίαν μέμψεις εἰρησῶν. Σὺ δὲ δὴ τί κίκεῖνο δύναται, τὸ εἰ γε ταυτὸν εἴη τὸ, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, τῷ, Οὐδὲς ἔστιν ἄνθρωπος λευκός, δύο ἀποφάσεις μὴ ἀντιφάσεις ἀντικείμεσθαι; πῶς γὰρ, εἰ ταυτὸν δύο

A καὶ οὐχὶ μάλλον διὰ τοῦτο καὶ μία ἀπόφασις; ἄρ' οὐ καὶ τοῦτο σοὶ ἐς τὸν ἕμετον ἀξιῶν λογιεσθαι; Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶνδε ἡμῖν μὲν οὐ σχολὴ ἀπασῶν σου τῶν ἀμαρτιῶν ἐπιλαμβάνεσθαι· ἐπὶ δὲ τὰ περὶ ψυχῆς σοὶ ἐκεῖνα ἀνοήτως λεγόμενα ἰτέον. Γίγνεσθαι λέγει (2) δεῖν γιγνόμενον ἰδίως τὸ κατὰ τὴν οὐσίαν γιγνόμενον λέγειν αὐτὸν, ὡς δὴ γιγνόμενον καὶ τὸ φθειρόμενον μάλιστα ἀντίκειται· τοῦτο γὰρ μάλιστα Ἀριστοτέλης ἰδίως γίγνεσθαι καλεῖ. Ἐπειδὴν δὲ γίγνεσθαι τι τῶν γιγνόμενων καὶ αἰτίου χωρὶς λέγει, κινώτερον τῷ γιγνόμενῳ ἐνταῦθα ἐπὶ παντὸς τοῦ μεταβολῆν τινα ὑφισταμένου χρῆσθαι (3)· καὶ δοκεῖ δὲ μάλιστα Ἀριστοτέλης οὕτως ἐκεῖνο μὲν περὶ τῶν φύσει γιγνόμενων λέγειν τῆς γενέσεως, τοῦτο δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπείων μάλιστα πράξεων, περὶ δὲ καὶ τῆς εἰμαρμένης ζητεῖται ὡς; τὰ πολλὰ λόγος; ἐφ' ὧν περὶ αὐτῆς Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ἐρμηνείας αὐτοῦ βιβλίῳ τὴν εἰμαρμένην περιρᾶται ἀνελεῖν, τὸ βούλεσθαι (4) ποιῶν ἀρχὴν τῶν ἐσομένων, οὐκ ὀρθῶς· μὴ γὰρ τῶν ἐξωθεν περισταμένων ἡμᾶς πραγμάτων, ἦτοι πραγμάτων καὶ ἡμῖν νεωτέρων ἐπιθυμιῶν ἐμβαλόντων ἡδέως οὐδ' ἂν βουλευσώμεθα. Πρὸς οὖν τὰ ταῦτα καὶ ἐνταῦθα ἀποδιδέπων καὶ οὐ τὰ ἀνεῦ σοὶ σπέρματος γιγνόμενα γίγνεσθαι τι λέγοι ἂν τῶν γιγνόμενων καὶ αἰτίου χωρὶς· τῶν γὰρ ἀνθρωπείων μάλιστα σπουδὴ αὐτῷ τὴν εἰμαρμένην ἐξελεῖν, ἵνα αὐτῶν καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν συνεξέλη τῆ καθ' ἑαυτὸν αὐτὰ τύχῃ ἐπιτρέψας. Ἡ μὲν γὰρ κατὰ τοὺς σοφοὺς τύχη τὸ μὴ παρ' ἡμᾶς μόνον δυναμένη οὐκέτι καὶ τῆ θεῆς ἐμποδῶν ἴσταται προνοῖα· ἢ δὲ γε κατὰ Ἀριστοτέλην τύχη τὸ παρὰ μίαν δυναμένην αἰτίαν τὴν ὁ εἰμαρμένην ὁμοῦ καὶ πρόνοιαν τὴν τοῦ θεοῦ τῶν ἀνθρωπείων ἐκβάλλει πραγμάτων· τῆ γὰρ εἰμαρμένη, ὡς περὶ ἢ θεῖα συνεισάγεται πρόνοια, οὕτω δὴ καὶ αὐτῇ καὶ συνεξαιρεῖται. Καὶ φαίνεται Ἀριστοτέλης οὐ μόνον τῶν περὶ ἡδονῆς λόγων Ἐπικούρου θοὺς τὰς ἀφορμὰς, ἀλλὰ καὶ τῶν περὶ προνοίας τῆς τοῦ θεοῦ ἐξαιρέσεως. Σὺ δὲ τολμᾷς, καὶ ταῦτα μετὰ τοσαύτης ἀσυνεσίας, Πλάτωνι Ἀριστοτέλην παραβάλλειν τε καὶ κρίνειν τὸν ἄνδρα· ποῖα διαλοῖα πεποιοῦς; ποῖα ἐπιστημὴ λόγων; ὅς τὸ μὲν ἀσεβὲς Ἀριστοτέλους διορισμὸν τε καὶ διάκρισιν καλεῖς, τὸ δὲ Πλάτωνος θεοσεβὲς σύγχυσιν αὐτὸς συγκεχυμένον τὴν διάνοιαν. Τίς μὲν οὖν ἀμεῖον ἐνοῦν τε καὶ διακρίνειν οἶδε τὰ πράγματα, ἢ ὁ τῆς διαιρετικῆς τὰ πλεῖστα χρώμενος μεθόδῳ Πλάτων; Ἀριστοτέλης δ' ἅτε οὐ διαίρει οὐδὲ τὰ πολλὰ χρώμενος, ἀλλ' ἐπαγωγῆ χειρὸν διαίρεισεως μεθόδῳ, οὐδ' ἂν διακρίνειν εἰδείη καλῶς, οὐδέ γε τάττειν πρὸς ἄλληλα τὰ πράγματα· ἢ γὰρ ἀποκοινοῦ διαίρεσις ἐστὶν ἢ τὰ πράγματα τάττουσα· ἐνεῦν δὲ καὶ πολὺ ἔτι ἤττον οἶδε διὰ τὸ μὴ ἀφ' ἐλὸς θεοῦ τὰ δυνατὰ παράγειν, μάλλον δὲ μὴ παράγειν ὄλω. Σὺ δ' εἰ μὲν τῆς εἰς ἀθεότητα Ἀριστοτέλους

(1) De interpr. cap. 6; Metaph. III, 4; VIII, 9.

(2) Γίγνεσθαι λέγει col. locum corruptum indicans.

(3) Conf. Arist. de gener. et corr. II, 6, 7.

(4) Sine dubio scribendum βουλευεσθαι, cum hæc sint Aristotelis verba: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἐστὶν ὁρῆ τῶν ἐσομένων καὶ ἀπὸ τοῦ πράξει τι κτλ. De interpr. cap. 9. Eth. Eudem. II, 10.

ταύτης ἀποκρίσεως οὐ συνίης, καὶ ταῦτα μετὰ τὰ ἡμῖν ταῦτα οὕτω σαφῆ ὄντα εἰρημένα, καὶ λίαν γέ τις ἀσύνετος εἶ. Εἰ δὲ νῦν γούν ἐγνωκῶς ὁμῶς συγκαλύπτειν αὐτοῦ τὸ ἔθεον τοῖς σοῖς σαθροῖς σοφισμασιν, ἐφ' οἷσπερ καὶ ὑπὸ ἀμαθίας θρασύνῃ, διὰ σφόδρα φιλίαν διανοῆ, ἐκεῖνά σοι ἐν δίκῃ τὰ λαμβεῖα οὐ φαύλω; ἔχοντα ἔστιν εἰπεῖν ·

"Ὅστις δ' ὁμῶν ἤδεται κακοῖς ἀνὴρ,

Ὁὐ πάροτ' ἠρώτησα γινώσκων, ὅτι

Τοιοῦτός ἐστιν, οἷσπερ ἤδεται ξυνῶν (1).

Ἄλλ' ἡμῖν μὲν ἀχρι τοῦδε συγγραφίσθω, βραχέα δὲ ἄττα πρὸς μακρὰ τὰ σὰ τὰ γε καὶ ὡς ἡμᾶς ἤκοντα· οὐ γὰρ οὐδ' ἐλόκληρα ἤκον· ἡμῖν μέντοι καὶ ταῦτα ἀπέχρησεν ἐμφῆναί σοι τὴν ἀμαθίαν καὶ ἅμα διανοίας τὸ φαῦλον. Πρὸς δὲ τὸ ἐξῆς τὸ περὶ τοῦ οὐ διττοῦ σοι τῆς κινήσεως ἡμεῖς μὲν φαρμεν οὐδὲν, ἄλλοις δὲ παρίεμεν αὐτοῖς; καὶ τῶν ἐκεῖ σου καταγελῶν. Σὺ μὲν γὰρ ἐξέλιπες ὑπ' ἐσχάτης ἀδυνασίας τὸ περὶ τῶν εἰδῶν Ἀριστοτέλει ἀμύναι, ἡμεῖς δ' αὖ ὑπὸ τῆς ἄγαν καταφρονήσεως εἰς περὶ τούτου ἡμῖν αὐτοῖς. Εἰ μὲν οὖν ὤνησαι τι τοῖς, παρ' ἡμῶν τουτοισὶ λόγοις, οὐ γὰρ οὐδ' ἐπὶ σφ' κακῶ τῆδε συνεγράψαμεν, ἀλλ' ὅπως καὶ σὺ τοῦ ἄγαν τύφου τι ὑφελὶς ἀμείνων τι τὴν ψυχὴν γένοιο,

Ἄχοι ἂν καλῶς. Εἰ δὲ σε δ γε τύφος ἐτι κατέχει, καὶ ἤτοι Ἀριστοτέλους κηδομένῃ ἢ καὶ ὑπὸ βασκανίας τῆς πρὸς ἡμᾶς δοκεῖ σοι ἐτι καὶ πρὸς ταῦτα τὰ ἡμέτερα ἀντιγράφειν, καὶ δὴ ἀντίγραφε μάλα θαρβύων, ὡς ἡμᾶς οὐκέτι οὐδ' ὀτιοῦν πρὸς γε τὰ σὰ ἐκεῖνα ἀντιγράφοντας. Ἴσμεν γὰρ, ὡς ὅση ἂν πλείω γράψῃς, τοσοῦτω καὶ μάλλον ἀσχημονήσεις. Εἰ δέ τισι καὶ δόξεις τι λέγειν, ὅτι οὐκ ἄλλοις ἢ ἀμαθῆσι τε ὁμοῦ καὶ μωροῖς δόξεις, εὐ δὴ μάλα ἴσμεν, οἷων ἡμῖν ἀνδρῶν τῆς δόξης οὐ πολὺ τι μέλει. Οὐκ ὀλίγη δὲ σοι εὐπορία ἔσται λόγων· εἰ μὲν γὰρ ἠκριβους τὰ λεγόμενα, παγχάλεπον ἂν σοι ἐγίγνετο τὸ ἀντιλέγειν ἡμῖν· ἐπεὶ δ' ἀκριβοῦν μὲν οὐθ' οἷός τ' εἶ, οὐτ' ἴσως σοι πάνυ τοι μέλει, ἀγαπᾷ; δὲ καὶ τὰ ἐπιτυχόντα εἰκὴ ἑμῶν, τῶν γε τοιούτων οὐδὲ μία σοι ἀπορία. Καὶ μὲν δὴ καὶ διὰβαλλε δ τι βούλει, καὶ τῶν βλασφημιῶν ἐμφοροῦ, ὡσπερ καὶ ἠπειλήσας οὐ φείσεσθαι τῶν τοιούτων, καίπερ οὐδὲ νῦν πεφεισμένον. Ὅ τι γὰρ ἂν βλασφημήσης, ἡμῶν μὲν οὐχ ἄψη· οὐ γὰρ οὐδ' ἡμῖν προσόντα ἐρεῖς, φλυαρήσεις δὲ τὴν ἄλλως καὶ σαυτὸν μόνον αἰσχυνεῖς τὴν σαυτοῦ σκαυότητα ἐτι καὶ μάλλον ἐπιδείξας. Ἡμῖν δὲ σου τὰ τοιαῦτα ἴσα καὶ κυνιδίου Μελιταίου τινὸς ὕλακατς λελόγισται τὴ ἡδὴ καὶ αὐθις; λογισθήσεται.

(1) Eurip. fragm. ex *Phœnice*. Vid. Eurip. Trag. ed. Barnesius, tom. II, p. 466. Wagner, *Euripidis Fragm.*, p. 416.

MATTHÆUS CAMARIOTA.

NOTITIA.

(Hear. Wharton ap. Cave *De Script. eccles.* ad an. 1453.)

Matthæus Camariota, patria Constantinopolitanus, aliis Thessalonicensis, sacerdotis ejusdam Græci, qui in clade CP. occubuit, filius; philosophus et rhetor eximius; claruit Constantinopoli anno 1453, quo captus urbi præsens interfuit. Exstat prolixæ *Epistolæ de captâ Constantinopolis* portio insignis (a Theodoro Zygomata in epistolam suam de Constantinopolitanis periculis et cladibus transcripta), Gr. Lat. apud Crusii *Turco-Græciam* lib. 1, p. 76. Ejusdem *Epitomen in Hermogenem, et Rhetoricæ librum*, mss. exstare memorat Jos. Simlerus *Biblioth. Tigurin.* p. 491. *Synopsis ejus rhetorica* habetur ms. in Bibliotheca Augustana. Scripsit etiam *Commentarios in Synesii Epistolas* qui olim penes Joannem Zygomalam erant, teste Crusio *Turco-Græc.* p. 187. *Epanomium in tres hierarchas, Basilium, Gregorium et Chrysostomum*, habetur Græce in bibliotheca regis Galliæ, et forsitan alibi. Matthæo adhuc nostro deberi videntur tractatus duo qui in Bibliotheca Augustana Græce manuscripti exstant his titulis insigniti: *Matthæi monachi et presbyteri Thessalonicensis de divina gratia et lumine adversus eos qui creaturam dicere; Ejusdem Tractatus de iis qui spuria et aliena docent in Ecclesiis*. Prior, forsitan et posterior, tractatus Barlaamitas oppugnavit; qui lumen Thaboriticum increatum aliquid esse negarunt.

INCERTI

AT, UT VIDETUR,

MATTHÆI CAMARIOTÆ

SYNOPSIS RHETORICÆ

(Græce et Latine edidit Joan. Schefferus in Miscellaneis Upsaliæ, an. 1697).

Συνοπτική παράδοσις τῆς ῥητορικῆς Ἀδελφίου Α. *Compendiaria doctrina rhetoricæ Incerti.*

Ῥητορικῶν (2) λόγων τρία καθέστηκεν εἶδη (3), δικανικὸν, συμβουλευτικὸν καὶ πανηγυρικὸν (4). Τούτων δὲ ἕκαστον διαίρεται εἰς δύο εἶδη τινά, καὶ εἰς τέλος, πρὸς δ' ἀφορξί. Τὸ μὲν οὖν δικανικὸν διαίρεται εἰς κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν· τέλος δὲ τοῦτου τὸ δίκαιον (5)· τὸ συμβουλευτικὸν εἰς προτροπὴν καὶ ἀποτροπὴν· τέλος δὲ αὐτοῦ τὸ συμφέρον· τὸ δ' αὖ πανηγυρικὸν εἰς ἔπαινον καὶ ψόγον· πρὸς δὲ τὸ καλὸν ἀφορξί. Ὑπὸ δὲ ταῦτα τὰ εἶδη ἀνάγονται τὰ ῥητορικὰ προγυμνάσματα, ἃ εἰς δώδεκα περιέστησε πρὶν ὁ Ταρσεύς Ἐρμογένης (6)· εἰς ὑστέρων δὲ

Rhetoricæ orationis tria sunt genera, juridiciale, deliberativum, pauegyricum. Horum quodlibet dividitur in duas quasdam species, et quem respicit, finem. Ac juridiciale quidem dividitur in accusationem et defensionem, quarum finis est justum. Deliberativum autem in adhortationem et dehortationem. Finis vero est utile. Panegyricum denique in laudationem et vituperationem, respicitque honestum. Ad hæc genera referuntur progymnasmata rhetorica, quæ duodecim proposuit ante Hermogenes Tarsensis: postea eadem am-

(1) Ἀδελφίου. Hoeschelius, qui primus hunc auctorem edidit in lucem, *Matthæum Camariotam* nominat in titulo. Sed hoc forte fecit secutus Maximus Margunium, episcopum Cytherorum, a quo nostrum hunc accepit. Atqui ne ipse quidem esse, sed videri sibi esse Matthæum illum dicit opusculi hujus auctorem, Οἶμαι, inquit, Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου τὸ σύγγραμμα εἶναι, in epistola, cum qua Hoeschelio hunc mittit. Interim Camariotam epitomen Hermogenis scripsisse memorat Gesnerus, exemplumque ejus exstare ait in bibliotheca Memmiana. Sed illum puto esse aliam ab hac nostra, cum quia noster non solum sequitur Hermogenem, sed et alios, ut Tiberium et Phaedromonem in figuris, imo alicubi Hermogenem reprehendit; tum quia et in bibliothecæ Oxoniensis manuscriptis est epitome Hermogenis per Matthæum Camariotam facta, sed longe alio initio, isto nempe: Ῥητορικὴ ἐστὶ δύναμις τεχνικὴ, etc. Nisi forte legitimo initio destituta non fuit exemplum illud, quo usus Hoeschelius, supplendumque sit eo illo bibliothecæ Oxoniensis, de quo videbunt amplius, qui copiam illius poterunt habere. Quod si auctor libelli hujus esset Matthæus ille; non obscura aetas ejus foret, cum is vixerit cetera Constantinopoli te aperiibus, quod colligitur ex epistola ejus de illa occupatione, quam Gretzerus in notis ad Cantacuzenum laudat.

(2) Ῥητορικῶν. At distinctionem dialecticæ orationis. Cassiod. in *Comp. Rhet.* Duo sunt orationis genera: alterum enim perpetuum est, quæ rhetorica dicitur, alterum concisum, quæ dialectica.

(3) Τρία εἶδη. Ita Aristot. lib. 1 *Rhet.* c. 3. Alii ὑποθετικὰς vocant; Latinis fere genera causarum nuncupantur. Ceterum hæc duo tantum facere Hermogenes videtur, quando ait lib. 1 *De invent.* Ἐν πρῶτῳ ἡμεῖς γὰρ ἢ κατηγορεῖν, ἢ βουλεύεσθαι· In

B quæstionibus civilibus aut judicibus aut deliveramus. Tertium genus, quod in laudatione versatur, omittit. Nec alias illius apud eum mentio occurrit. Quæ res iterum efficit, ut non Epitomen Hermogenis hanc esse putem.

(4) Πανηγυρικῶν. Quod ἐγκωμιαστικὸν, aut ἐπειδεικτικὸν est aliis. Videtur autem rectius sic appellari, quotiens δικανικῶν et συμβουλευτικῶν opponitur. Nam ut ista sic dicuntur ab iis, ubi solent proponi, ita hoc quoque debet. Atque ita sicut δικανικὸν est, quia habetur apud τοὺς δικαστὰς, et συμβουλευτικὸν, quia apud τὴν βουλήν, sic πανηγυρικὸν sit, quoniam habetur ἐν πανηγύρεσσι. Contra rectius ἐγκωμιαστικὸν, quotiens κατηγορικῶν opponitur et προτροπετικῶν· quoniam sicut horum est adhortari vel accusare, ita illius esset laudare, atque adeo propositi respectu sic omnia similiter dicerentur.

(5) Τὸ δίκαιον. Aristoteles addit etiam contraria, et juridicialis finem facit δίκαιον καὶ ἄδικον, demonstrativi καλὸν ἢ αἰσχρὸν, deliberativi συμφέρον ἢ βλαβερόν. Nempe quia quodque genus duas quasdam quasi habet species, et ex iis quæque suum finem. At Noster tres tantum illas commemorat, vel quod ex illis finis etiam intelligantur contrarii, vel quod hi tres sint præcipui, magisque spectentur. Nam et qui vituperat, id facit ideo, ut omissis turpibus sequamur honesta, et qui accusat, ideo id facit, ut omissis iniustus sequamur æqua et justa, et qui dissuadet, propterea id facit, ut omissis inutilibus sequamur utilia et salutaria. Ut sic præcipui ac quasi ultimi fines etiam oppositorum generum sint illi, qui a nostro commemorantur.

(6) Πρὶν ὁ Ταρσεύς Ἐρμογένης. Ergo prius Hermogenes progymnasmata rhetorica proposuit, secundum hunc auctorem. Suidas cum cetera Hermogenis commemorat, de his mentionem facit nullam. Nec credo apud alios de hac re proditum esse

liato numero fecit quatuordecim Aphthonius An-
tiochenus. Refutationem namque ac confirmationem
una præceptione comprehendente Hermogene, ut
et laudationem et vituperationem una, ipse duo ista
dividendo effecit, ut viderentur esse quatuordecim.
Cuncta igitur ista progymnasmatum Hermogenis
species, earumque partes, quemadmodum et sta-
tuum species, quæ sunt tredecim, omnesque earum
partes ad tria ista genera referuntur. Scien-
dum autem, quod progymnasmata per se posita
recipiant ea omnia quæ sequuntur, et abusive
capita quoque nominari solent. In perfectis autem
orationibus reperta vel nihil eorum consequen-
tium, vel pauca eorum recipiuntur. Tria igitur
sunt genera orationis rhetoricæ, ad quæ et progym-
nasmata, et status, uti dictum est, referuntur.

ταῦτα (7) εἰς δέκα καὶ τέσσαρα παρεξίτεινεν ὁ Ἀν-
τιόχειος Ἀφθόνιος. Ἀνασκευὴν γὰρ καὶ κατασκευὴν
μὴ διδασκαλίᾳ (8) τοῦ Ἑρμογένους περιλαβόντος,
ὡς καὶ τὸ ἐγκώμιον καὶ τὸν ψόγον ἑτέρᾳ, αὐτὸς διε-
λὼν τὰ δύο ταῦτα, νομιζοῦσθαι πεποίηκε δέκα καὶ
τέσσαρα. Πάντα μὲν οὖν τὰ προγυμνάσματα Ἑρμο-
γένους· εἰδικὰ τε καὶ μερικὰ, ὡς περ αἱ εἰδικαὶ στά-
σεις (9) αἱ δέκα καὶ τρεῖς, καὶ πᾶσαι τούτων αἱ
μερικαὶ (10) ὑπὲρ τὰ τρία εἶδη ἀνάγονται. Ἰστίον
δὲ ὅτι τὰ προγυμνάσματα αὐτὰ μὲν καθ' αὐτὰ τι-
θέμενα τὰ παρεπόμενα (11) πάντα αὐτοῖς ἐπιδέχε-
ται, ἃ καὶ κεφάλαια (12) καταχρηστικῶς (13) λέ-
γονται· ἐν δὲ τελείοις εὐρισκόμενος λόγος, ἢ οὐδὲν
τῶν παρεπομένων (14), ἢ σπάνια ἐξ αὐτῶν ἀποδέ-
χεται. Τρία μὲν οὖν εἶδη λόγου ρητορικοῦ, ὅφ' ἃ
καὶ τὰ προγυμνάσματα καὶ αἱ στάσεις (15), ὡς
ἔφη, ἀνάγονται.

quid. Scripsisse tamen progymnasmata certum
est. constatque vel ex Prisciani progymnasma-
tibus, quæ ex Hermogene desumpta esse, ipso
titulo eorum indicatur. Scio vitiosum nomen Her-
mogenis visum aliquibus eo loco, putatumque Aph-
thonii scribi oportere. Sed repugnat libri omnes:
repugnat ratio tractationis; repugnat ipsæ exerci-
tiorum numerus, qui in Prisciano ex mente Her-
mogenis, ut mox Noster testatur, est duodenarius;
in Aphthonii vero major, ut in quo hodieque qua-
tuordecim exercitia leguntur. Porro præter Priscia-
num progymnasmata Hermogenem scripsisse docet
catalogus bibliothecæ regie apud Gallos, a Cl.
viro, Christiano Ravoio mihi communicatus, in quo
inter alia leguntur, eorumque aliquod compen-
dium Matthæus ille, de quo ante actum, fecisse
commemoratur. Exstat enim Matthæi Camariotæ
epitome Rhetoricæ Hermogenianæ, ejusdemque
epitome progymnasmatum, ut sic dubium nullum
relinquatur. Interim quæ Noster tradit, non acci-
pienda eo modo, tanquam ante Hermogenem nulla
in usu fuerint progymnasmata (hoc enim falsum
esse vel unicus argueret Suetonius), sed quoniam
ipse primus justo certoque proposuit numero, pri-
mus apud comprehendit regulis ac præceptis.

(7) *Εἰς ὕστερον δὲ ταῦτα.* Ergo et Aphthonius
scripsit ad imitationem Hermogenis. Suidas paulo
aliter: Ἀφθόνιος σοφιστῆς ἔγραψεν εἰς τὴν Ἑρμο-
γένους τέχνην προγυμνάσματα. Puto illud velle,
quod Hermogenes artem nullam tradiderit, Aphtho-
nius ad eam aliqua elaboraverit exempla. Sane et
in Prisciano, quem secutum esse ac fortassis fide
bona transtulisse Hermogenem diximus in præce-
dentibus, nulla legimus exempla, integra puto et
elaborata. Sed de hac re viderint, qui copiam li-
brorum antiquorum, interque eos epitomen, quam
antea laudavi, habent.

(8) *Μὴ διδασκαλίᾳ.* Priscianus expresse: «*Scien-
dum autem, quod et laus et vituperatio sub uno
eodemque genere referantur demonstrativo, quod ex
iisdem locis utraque profiscuntur.*» Ostendit igitur
hic locus clare, sicut supra intuebam, non alia
esse Prisciani et Hermogenis Progymnasmata.

(9) *Αἱ εἰδικαὶ στάσεις, αἱ δέκα καὶ τρεῖς.* Non
puto alios per εἰδικὰ στάσεις, quam eos intelligere
status, qui tribus (tot enim Hermogenes et plerique
veterum in hac u) vulgaribus subjiciuntur, con-
jecturali puto, definitivo, et qualitatis, et proprie
sub tertio, qualitatis nempe, locum habent; ille
enim solus, ut Hermogenes loquitur, γενικὸς est.
Porro hos non eodem omnes numero commemo-
rant, alii plures, alii pauciores habent. Noster facit
tredecim, numero amplissimo, qui hæc habere no-
mina videntur: negotialis, rationalis absolutus,

comparativus, remotiois, relationis, purgationis,
deprecationis, scripti, ratiocinationis, contrariarum
legum, ambigui, definitionis legalis, translationis.

(10) *Αἱ μερικαὶ.* Nam et hi status partes suas
habent, quomodo absolutus dividitur in simplicem
et duplicem, et hic iterum in duplicem conjunctione
aut divisione. V. Voss. l. i. *Inst.* Quanquam forte
rectius per τὰς μερικὰς; intelligamus τὰ μέρη τῶν
στάσεων, ut Hermogenes appellat, seu κεφάλαια,
id est locos, quibus ex Hermogenis doctrina utimur
in statuum tractatione. Numero sunt quidecim,
propositio, persona, causa, probabile, voluntas,
facultas, conjunctorum frequentatio, qualitas com-
munis, quantitas, locus communis, sententia, fines
quatuor causarum, eventa, consequentia, testimo-
nia. Habent et hæc κεφάλαια partes suas, atque
aliter et aliter, majore minoreve numero pro diver-
sitate statuum adhibentur, ut prolixè docet Her-
mogenes in Partitionibus.

(11) *Παρεπόμενα.* Patet ex sequentibus, quid
per hoc vocabulum intelligat, nempe quod in pro-
gymnasmate, sed ut Noster notat, abusive κεφάλαιον
vocatur.

(12) *Κεφάλαια.* Sic appellant rhetores, in qui-
bus vis contentiois consistit, quæstiones incidentes,
quibus status firmatur. Latini etiam *controversias*
appellant. Cassiodoro *firmamenta* esse puto.
Neque aliud quid sunt, quam loci, unde oratores
sua desumunt ἐπιχειρήματα et ἐνθυμήματα. Hæc,
quæ κατ' ἔξοχην apud Græcos κεφάλαια vocantur.

(13) *Καταχρηστικῶς.* In progymnasmatibus, opi-
nor. Opponit enim τοῖς τελείοις λόγοις, per quos
nil aliud intelligit, quam perfectas publicasque et
serias orationes. Nimirum in illis non est status
proprie, ergo nec κεφάλαιον proprie, quod subsi-
dio veniat statui, sed potius locus, unde argumen-
tum procedit. Atque hoc opinor voluisse.

(14) *Ἢ οὐδὲν τῶν παρεπομένων.* Eo puto
modo, quo in progymnasmatibus proponi ac tractari
solent. Nimirum ista series locorum, sicut traditur
a sophisticis, supervacua foret, ac nugatoria est in
justis orationibus, quia parum accommodata causæ
aut proposito negotio. Nec ideo rejicienda, quando
ne Sophistæ quidem eo fine proponunt, tanquam
isto semper modo adhiberi debeat, sed ut con-
tel, unde si in quid ejusmodi quis incidit, laudem puto,
confirmationem, descriptionem, materiam scri-
bendi possit desumere. Aut hoc Noster inquit, aut
locum non intelligo. Certe quomodo illud οὐδὲν
aliter defendi possit, non video.

(15) *Καὶ αἱ στάσεις.* Progymnasmatibus opponit,
unde justas per hoc nomen intelligere orationes
manifestum est. Nimirum, sicut ante dixi, status
Porro notandum,

Ἐκαστος δὲ τέλειος λόγος ἐνὸς ὧν οὐδὴνεις (16) ἅ τῶν τριῶν τούτων ἰδεῶν, ὡς περ καὶ ἐκάστη τῶν στίσεων (17) ἐκ τεσσάρων (18) μερῶν σύγκειται, προομιῶν, διηγήσεως, ἀγώνων καὶ ἐπιλόγων. Τινὲς δὲ πέντε ταῦτά φασιν, ἀγῶνας μὴ ὀνομάζοντες, ἀντὶ ἀγώνων ἀντιθέσεις καὶ λύσεις (19). Ἴτεροι δὲ πίστεως καὶ λύσεις, καὶ ἕτεροι ἐτέρως. Τὸ πανηγυρικὸν (20) καὶ τέλειον προομιῶν ἐκ τεσσάρων (21) σύγκειται μερῶν ἢ μορίων ἐκ προτάσεως (22), ἐκ κατασκευῆς (23), ἐξ ἀξιώσεως ἢ ἀποδόσεως (24), ἢ τῶν δύο ὁμοῦ, ἐκ τετάρτης τῆς βάσεως. Τῶν δὲ προομιῶν εἶδη εἰσὶ τέσσαρα· τὸ ἐξ ὑπολήψεως (25) προσώπων καὶ πραγμάτων, τὸ ἐξ ὑποδιαίρεσεως (26), τὸ ἐκ περιουσίας (27), καὶ τὸ ἀπὸ καιροῦ (28). Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα (29) διαροῦνται εἰς τέσσαρα, εἰς ἔνδοξα, ἀδοξα (30), ἀμφίδοξα, καὶ πα-

Quævis autem perfecta oratio ad unum refertur ex tribus hisce generibus, quemadmodum et quilibet ex statibus componitur quatuor ex partibus, exordio, narratione, contentione et conclusionem. Has quidem ajunt quinque, ac præterita contentione pro ea objectionem et solutionem ponunt, alii vero probationem et refutationem, alii aliter. Argumentum concioni perfectumque exordium ex partibus componitur quatuor sive membris, propositione, probatione, petitione vel assumptione, aut utroque, simul et quarto, ex termino. Exordiorum autem species sunt quatuor; ex opinione personarum et rerum, subdivisione, abundantia, et denique ex occasione. Personæ et res dividuntur in quatuor, honesta et inhonesta, dubia et incredibilia. Et hæc quidem quatuor sunt species exordiorum. Narrationum

quod de statibus ostendit, non ad juridicale solum genus, sed et reliqua pertinere. *Top'* & enim ait, quod ad omnia tria genera refertur. Contra sentiunt non pauci alii, sed Noster rectius. Vide Voss. *Inst. orat.* lib. 1, c. 6, § 7.

(16) *Οὐδὴνεις*. Vitiosa lectio: puto scribendum οὐδὲ τινος.

(17) *Τῶν στίσεων*. Iterum hic justæ intelligendæ sunt orationes.

(18) *Ἐκ τεσσάρων*. Ita Cicero ab initio Partitionum, Quintilianus, in Præfat. lib. iv, et alii. Fortunatianus, lib. ii: *Partes orationis quatuor, principium, narratio, argumentatio, peroratio*. Sulpicius Victor: *Partes orationis sunt quatuor, exordium, narratio, argumentatio, peroratio sive conclusio*. Omnes propositionem omittunt, velut non esset necessaria, quam tamen Aristoteles una cum fide solum ἀπλῶς necessariam vult esse. Sed nimirum omnes, ut opinor, eam sub argumentatione complectuntur, velut ejus aliquod initium. Vide Fabium l. iv, c. 43. Cæterum id quoque observandum, quod quando quatuor orationis Noster facit partes, in eo recedere videatur iterum ab Hermogene. Ejus enim sententia oratio ex pluribus, sex videlicet componitur aut septem, quarum nomina hæc sunt: *προομιον, προκατάστασις, vel προδιήγησις, διήγησις, προκατασκευή, κατασκευή, λύσις, ἐπιλογος*. Consulat, qui volet, Sturmium ad ii Herm. *de Inventionem*. Nisi putamus generalissimas tantum partes reliquis omissis tradere voluisse.

(19) *Ἀντιθέσεις καὶ λύσεις*. Nempe quia hæc partes sunt ἀγώνων, sive contentionum.

(20) *Πανηγυρικόν*. Non illud intelligit, quod tantum valet in tertio causarum genere, a deliberativo et juridicali diverso, sed quod in omnibus, moxque τέλειον vocatur; hoc est, perfectum omnibusque numeris absolutum, quo in concione totius civitatis splendidissimo ordine uti valeamus. Opponit autem hoc πολιτικῷ προομιῶν, quod in illo quidem sola sufficiat perspicuitas, in hoc requiratur insuper et dignitas, et amplitudo, et ornatus, illud in privatis causis, hoc in publicis gravissimisque adhibeatur. Vide pluribus Sturm. ad Herm. lib. 1.

(21) *Ἐκ τεσσάρων*. Hoc totum est ex Hermogene, quem vide lib. 1, cap. ult. Adde Vossium lib. iii, *Inst. orat.* cap. 2, § 5.

(22) *Ἐκ προτάσεως*. Ejus nimirum rei, unde exordium desumitur, ὑπολήψεως puta, seu suspicionis alicujus, ὑποδιαίρεσεως seu subdivisionis, et deinceps.

(23) *Κατασκευῆς*. Cui fere juncta esse solet ὑπόσις, id est refutatio eorum, quæ ab adversariis dicuntur, aut videntur dici posse, item ἐργασία

αἰτίων, causarum argumentorumque per rationes varias confirmatio et amplificatio illustrior.

(24) *Ἀξιώσεως ἢ ἀποδόσεως*. Diversa facit. Hermogenes pro iisdem accipere videtur: ait enim constare proœmium cum ex aliis, tum ἐξ ἀποδόσεως, ἧτις ἐστὶν ἀξιώσις, ex assumptione, quæ est oratoris petitio. Puto tamen id tantum velle Hermogenem, quod in ἀποδόσει præcipue ἀξιώσις tractetur, hoc est petitio aliqua attentionis, gratiæ, ac hujusmodi. Nostrum vero per ἀπίδοσιν, τὸ προσήκον, ut appellant, indicare, quod sit, quando sui judicem orator admonet officii.

(25) *Ἐξ ὑπολήψεως*. Quam conjunctam sibi habet persona vel res, qua de agitur: bonam, bonam; malam, mala, et quæ fere gaudium, gratiam, invidiam, iram, vel alium alique affectum gignit in eo, apud quem agitur, vel illo, qui agit, unde postea exordium formatur. V. Hermog. lib. 1, part. cap. 1. Fabio est exordium per occupationem, Græcis aliis προομιῶν κατὰ τὴν πρόληψιν. Exemplum ejus est in oratione Tullii pro Milone, Cluentio, Roscio et aliis.

(26) *Ἐξ ὑποδιαίρεσεως*. Cum quod alias unum esset ac simplex, ingenio oratoris dividitur in plura, et de omnibus dicendum esse, contra quam primo intuitu videbatur, ostenditur.

(27) *Ἐκ περιουσίας*. Quando in accusatione dicitur: Poteram de majori crimine agere, sed hoc ero contentus. In defensione: Putabam præmium mihi fore paratum, nunc me accusari video.

(28) *Ἀπὸ καιροῦ*. Quando ab insigni eventu vel in re, vel in eis, apud quos loquimur, ostenditur, comprobari id, quod petimus, adeoque fas esse, ut de eo agamus, petitionemque obtineamus. De his omnibus generibus cum cura agit Hermogenes in Partitionum toto libro primo.

(29) *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα*. Quorum nempe respectu insituendum est exordium, id præcipue, quod est ἐξ ὑπολήψεως, quanquam non in exordiis solum, sed reliquis orationum partibus necessaria sit horum observatio. Vulgo de causarum sive rerum divisione tantum agunt, ommissa divisione personarum, verum perperam. Vide Voss. *Inst. orat.* 3, cap. 2, § 2.

(30) *Ἐνδοξα, ἀδοξα*. Fabius, l. xiv, c. 1. reddit *honestam, humiliter, dubiam vel ancipitiam, admirabilem*, ubi et naturam ejusque explicat ac rationem. Eodem modo vocat Curius Fortunatianus lib. ii, et Sulpicius Victor in *Inst. orat.* Augustinus i a de hac re: *Themata, id est figuræ controversiarum quæ uor, ἔνδοξον, quod nos opinionis bonæ ex utroque bono possumus dicere, ἀμφίδοξον, quod nos opinionis ex utroque bono et malo confusæ possumus dicere, παρ᾽ ἑσθῶν, quod nos opinionis malæ possu-*

autem modi sunt tres, simplex, probabilis et illustris, quos et characteres vocant, tenuem, magnificentum et medium. At tenuis quidem ac simplex character, qui est sine probatione, panegyricum competit. Genus enim panegyricum laudem continet vel vituperium eorum, quæ ab omnibus habentur pro bonis aut malis.

Quod vero clarum vulgoque sic habetur, probatione non indiget. Magnificus autem et validus, qui et probabilis, pluribus utitur probationibus et natura pertinet ad genus iudiciale. Fidem enim oportet habere civilem ac forensem orationem, nec destitui argumentis.

Media vero forma et character mediocriter ac neque nimium utitur argumentis, nec etiam sine omni probatione aliquid assertit, aut nimis frequenter, sed aliquando culta, et per probationes, aliquando simpliciter et per descriptiones, qui et tribus generibus est conveniens, et jure medius appellatur. Ex reliquis autem maxime deliberativa orationi competit, aut iis, quæ historiam continent. Nam qui historias scribunt, interdum simpliciter narrant, interdum probant, quæ a fide remotiora sunt, interdum personas, res, tempora, loca describunt, omnisque generis animantium figuras. Atque hæc narrationum explicatio. Qua-

mus dicere. *Quarta est facies controversiæ, quæ Græce ἑδξον dicitur, quam nos non ut vulgo, malæ opinionis, sed nullius opinionis, id est humilem et sordidam possumus dicere.* Ita Augustinus verba ista reddidit, simulque in totis causis ac controversiis ostendit observari, indeque illas sua habere nomina.

(31) *Τρεῖς δὲ τρόποι.* Ipsa sunt Hermogenis verba ex lib. II, de Invent. ubi de narratione loquitur.

(32) *Ἀπλῆς.* Cum res aut factum enarratur absque expositione causarum, aut descriptione, qua velut ob oculos res ponitur. His enim duabus rebus maxime narratio amplificatur.

(33) *Ἐγκατάσκευος.* Quando et modus indicatur facti, et illius exponuntur causæ. Igitur et ab aliquibus *confirmata* narratio appellari solet.

(34) *Ἐνδιάσκεινος.* Quando per ὑποτυπώσεις res velut oculis subjicitur, omnesque ejus afferuntur circumstantiæ ubi, quando, qua occasione, apud quos, etc., quid gestum.

(35) *Ὁδὸς καὶ χαρακτήρας.* Ita mox: *Τρεῖς διηγήσεων τρόποι, οἱ καὶ χαρακτήρες καλοῦμενοι.* Quod si concedimus, non penitus omiserit doctrinam de tribus characteribus Hermogenes, ut putant, sed hic quidem proposuerit, alio quodam fine, ac mox in *de Ideis* affectiones eorum accuratius tractaverit. Alio dixi fine, quia in eo quidem loco tantum monstrabat Hermogenes, quomodo inter alias etiam hæc ratione, id est per triplices hos orationis τρόπους sive modos narratio augeri atque dilatari possit.

(36) *Τυρῆς.* Ostendit, non omnium, ac ne multorum quidem hanc fuisse sententiam, quod fuit eadem ὡς τρεῖς; τρόποι διηγήσεων, velut Aristotelis appellat εἰδῶν, ut Latini, *formæ narrationum, et οἱ τρεῖς χαρακτήρες; λόγος.* Et profecto distinctis de eis fere locis agunt: de his in *Elocutione*, de istis in *Dispositione*. Interim si rem bene examinamus, parum differant, aut nihil, quando triplices istæ narrationes absque triplici illo characterē esse ne-

quunt. Nam ad narrationem ἀπλοῦν sufficit character simplex, ad ἐνδιάσκεινον requiritur mediocritas, ad ἐγκατάσκευον magnificus et gravis, ipsaque fere illa ratione character quisque, qua istiusmodi narratio formatur. Ad hæc subsequētia.

(37) *Τῷ πανηγυρικῷ.* Omnia hæc aliunde Noster habet, quam ex Hermogeno. Is enim de his talibus nil disserit. Vid. interim, quæ habet Voss. I. VI, Inst. c. 7, § 29.

(38) *Ὁμολογουμένων.* Notabilis definitio demonstrativi generis, in qua id potissimum notandum, quod non quevis bona aut mala dicat Noster sibi sumere laudanda vel vituperanda, sed τὰ ὁμολογούμενα, hoc est ea, quæ ab omnibus sic reputantur, qualia sunt e. g. deus, victores in ludis Olympiis, qui fortiter pro patria occubuerunt in pugna Marathonica, et ejusmodi. Hi enim ab omnibus, apud quos istiusmodi orationes habebantur, boni habitii, ac proinde laude digni æstimati. Atque hoc sufficere arbitror ad consensum illum de bonis aut malis, ut materiam dent generi demonstrativo. Non omnium simpliciter est necessarius, sed eorum omnium, apud quos oramus. Et quo tamen sequitur, laudationes rerum reconditarum, item earum, quæ a multis vituperantur, licet proprie in hoc genere non invenire. Ac profecto πανηγυρικῶς de iis habitos apud veteres esse non existimo, nisi postquam eloquentia alicubi ex publico in scholas umbramque, et paucorum auditoria compulsata est.

(39) *Τῶν πολιτικῶν καὶ δικανικῶν.* Pro eodem genere orationis ponit. Et sic Hermogenes sæpe πολιτικῶν γένος, genus orationis politicum, accipit pro forensi, quod in accusando aut defendendo occupatur.

(40) *Καὶ λόγοις τὴν ἱστορίαν.* Locus notabilis de historico dicendi genere seu characterē, non quod quæ de eo rhetores proponunt, exhaustum, quod in historico genere est observandum, sed, quod habeat multa huc pertinentia. Vile quæ de hac re dixi in opusculo de Stylo.

σαρα μὲν εἶδη τῶν προοιμίων, ὡς τριῶν τρόπων ὧν ἄ
 προειρήκαμεν καὶ τρεῖς διηγήσεων τρόποι, οἱ καὶ
 χαρακτηρῆς καλούμενοι, προσφυσὶς οἷς ἔφημεν εἶδε-
 σιν. Ὀμηρος δὲ (41) καὶ τέταρτον (42) τὸν δι' ἀλλη-
 γορίας παρέδωκε, τῷ πανηγυρικῷ μὲν καὶ αὐτὸν
 ἐφαρμοστικῶν ἀρμοδιοφύα δὲ τίθεσθαι, ὅταν εὐτέ-
 λειαν λόγου πρὸς ὄγκον καὶ μέγεθος ἐξῆραι βουλώ-
 μεθα. Οἱ ἀγῶνες δὲ διαιροῦνται εἰς ἀντιθέσεις καὶ
 λύσεις. Αἱ ἀντιθέσεις δὲ καὶ αἱ λύσεις τὴν σύστασιν
 ἔχουσιν (43) ἐκ κεφαλαίων (44), ἐπιχειρημάτων,
 ἐργασιῶν καὶ ἐνθυμημάτων, καὶ ἐξ ἐπενθυμημάτων
 ἐνίοτε καὶ πλαστῶν. Καὶ τὸ μὲν οἰκεῖον κεφάλαιον
 δεῖ θετικῶς εἰσάγειν (45) τὸν ῥητορεύοντα, εἴτα
 χρῆσθαι τοῖς ἐπιχειρημασίαις, ἐργασίαις καὶ τοῖς λοι-
 ποῖς (46). Τὸ δὲ τοῦ ἀντιθέτου κεφάλαιον πρῶτον
 χρῆ λύνει προτάσει, ὑποφορᾷ, ἀντιπροτάσει καὶ
 λύσει. Εἴτα χρῆν χρῆσθαι κάκει τῷ ἐπιχειρημασίαι
 καὶ τοῖς λοιποῖς, οἷσπερ ἔφημεν.

Καὶ τὸ μὲν κεφάλαιον ἐξ ὧν γίνεται (47) εἴπο-
 μεν τὸ ἐπιχειρημασίαι δὲ ἐκ τῶν περιστάτικῶν (48),
 ἢ πάντων ἅμα ἢ τινων κατασκευάζεται. Ἡ ἐργα-
 σία (49) δὲ γίνετα: ἀπὸ παραβολῆς, ἀπὸ παραδειγ-
 ματος, ἀπὸ μείζονος, ἀπὸ μικροτέρου, ἀπὸ ἴσου,
 καὶ ἀπὸ τοῦ ἐναντίου, ἢ πάντων, ἢ τινων. Τὸ ἐνθύ-
 μημα σύγκρισις (50) καὶ συμπέρασμα ἐστὶ τοῦ ἐπι-

(41) Ὀμηρος δὲ. Notabilis et hic locus de auctore
 orationis allegoricæ. Puto autem illud genus intel-
 ligi, quo secreta naturæ præcepta morum trad-
 untur sub fabulis. Huius auctor existit non sim-
 pliciter, sed apud Græcos Homerus, atque ita post
 oratoribus occasionem præbuit excolendi illud etiam
 in civilibus argumentis.

(42) Τέταρτον. Ergo ex Nostri quidem sententia
 quatuor sunt dicendi genera, non tria, quartumque
 (quod a nemine ante traditum existimo) allegori-
 cum. Et profecto frequens generis huius fuit usus
 apud veteres, non poetas modo, verum etiam phi-
 losophos, ut ex universa Democriti, Pythagoræ,
 Socratis, et similibus philosophia constat. Codex
 sacer non alio genere gaudet magis, ipsiusque Chris-
 ti doctrina in plerisque fuit tradita per allegorias.
 Sed ut verum fatear, non video, quomodo hoc sit
 peculiare genus, a reliquis distinctum, cum allego-
 ria orationis sit figura, quæ si per se distinctum
 efficere genus potest, nescio, cur non idem possit
 alia figura. Igitur affectionem potius existimo gen-
 eris magnifici ac gravis, et sub eo comprehendendum
 esse, quo etiam pertinet, quod hoc genere statim
 ait uti nos posse, quoties quid attollendum est in
 sublimitate magnitudinemque: item, quod in se-
 quentibus ubique fere trium tantum generum men-
 tionem facit. Porro undecunque hoc de genere
 Allegoricæ habeat, non sane habet ex Hermogene,
 qui illius nullam plane fecit mentionem.

(43) Τὴν σύστασιν ἔχουσιν. Hoc iterum est
 Hermogenis ex lib. III, *Inveni*. cap. 2 et 7.

(44) Κεφάλαιον. Dixi de his supra nonnihil,
 et definit Noster in sequentibus, ubi plura huc
 pertinentia trademus.

(45) Δεῖ θετικῶς εἰσάγειν. Reddidi simpliciter
 adducere, quia sic Hermogenes loci us est. Verba
 sunt in dicti libri c. 4: Ἐάν μὲν οὖν ἡμεῖς εἰσα-
 γώμεν κεφάλαιον, ἀπλῆς δεήσει τῆς θέσεως, καὶ τῆς
 εἰς τοῦτο κατασκευῆς εὐπορήσομεν ἀπὸ τῶν ἐπιχει-
 ρημάτων μετὰ προτάσεως. Porro simplex intelli-
 gendum est hoc loco in respectu ejus, quod se-

tuor igitur sunt species procemiorum trium forma-
 rum, quas prædiximus, et tres forme narratio-
 num, quæ et characteres vocantur, propriæ his,
 quæ d'imus, generibus. Homerus autem addidit
 et quartam allegoricam, quæ et ipsa apta est generi
 panegyrico, maximeque idonee adhiberi potest, si
 tenuitatem orationis in sublimitatem ac magnitu-
 dinem volumus attollere. Contentiones a tem
 dividuntur in objectiones et solutiones. Objectiones
 autem et solutiones componuntur ex capitibus,
 epicheirematis, tractationibus, enthymematis et ex
 epenthymematis, aliquando quoque fictione. Atque
 caput quidem proprium oportet simpliciter addu-
 cere oratorem, postea uti epicheirematis, tractatio-
 nibus atque cæteris. Caput autem objectionis ante
 omnia oportet solvere propositione, subsumptione,
 propositione contraria et solutione. Postea utile,
 adhibere illic quoque epicheirema cæteraque, ut
 diximus.

Atque sic, ex quibus fiat caput indicatum est.
 Epicheirema vero ex circumstantiis vel omnibus sim-
 mul, vel aliquibus conficitur. Tractatio vero nasci-
 tur ex similitudine, exemplo, majori, minori, ab
 æquali, itemque a contrario, vel omnium, vel ali-
 quorum. Enthymema est comparatio et conclusio
 epicheirematis et tractationis. Epenthymema est se-

quitur de capite adversarii. Illud enim tractandum
 προτάσει, ὑποφορᾷ, et cæteris, quæ hic non sunt
 necessaria. Vide ipsum Hermogenem.

(46) Καὶ τοῖς λοιποῖς. Paulo ante memoratis,
 cum ageret de oppositione ac solutione, et ex qui-
 bus componantur, ostenderet.

(47) Ἐξ ὧν γίνεται. Non quidem simpliciter
 ac necessario, sed sæpe tamen, et quoties cause
 conditio permittit, quam semper attendere orator
 debet. Quare ipse etiam Hermogenes non μέρους,
 verum κόσμον κεφαλαίων appellavit.

(48) Ἐκ τῶν περιστάτικῶν. Hermagoras, ut
 observat Cassiodorus, appellat περιστάσεις. Tul-
 lius vertit attributa. Nos circumstantias ex Fabio
 reddimus. Alii elementa vocant, ut prædictus Cas-
 siodorus testatur. Et profecto Theodoro sunt στοιχεῖα
 τοῦ πράγματος apud Augustinum. Sunt autem num-
 ero fere sex: persona, res, locus, tempus, modus,
 causa, quæ quomodo epicheirema constituent,
 exemplo exponitur in fine hujus opusculi a nostro
 auctore.

(49) Ἡ ἀργασία. Puta, ἐπιχειρημάτων: ita enim
 D plene Hermogenes appellat lib. III, cap. 6, ubi de
 hac re prolixè loquitur. Alii, interque eos Curius
 Fortunatianus, lib. II, ἐργασίαν, Latine *elocutio-
 nem* vocant; a quibusdam quoque expositio nun-
 cupatur. De re ipsa quoque Fortunat. d. I.

(50) Τὸ ἐνθύμημα σύγκρισις. Quia fit κατὰ σύγ-
 κρισιν, hoc est, comparisonem vel adversantium,
 vel relativorum, vel privantium, et habituum, vel
 affirmationis et negationis, aut aliter a se dissiden-
 tium discrepantiumque. Vide Hermog. lib. III *In-
 veni*. c. 7, et ad eum notas Sturmii. Enthymema
 porro Ciceroni, tale quidem, quale hoc in loco No-
 sier intelligit, *conclusum ex contrariis*, Fabio *pro-
 batio ex pugnantibus*. Nam alias laxius accipitur,
 ita ut argumentum omne significet, quod Curius
 Fortunatianus, lib. II, *ratiocinationem* vocat, et in
 quinque genera partitur, ἐλεγκτικόν, γνωμικόν,
 δικητικόν, παραδειγματικόν, συλλογιστικόν. Alde
 ejusdem lib. III.

cundum enthymema. Fictio vero est idomne, quod a quidem factum non est, causæ tamen condnrit. Jam vero propositio est oratio, in qua spem habet subsumptio. Subsumptio autem est oratio adversarij. Contraria propositio est promissio refutationis. Refutatio fit per instantiam et depulsionis rationem contrariam, et per violentum.

Hæc de contentione. Conclusio vero dividitur in amplificationem bonorum, aut ultimam destructionem et eversionem, et in repetitionem capitum præcipuorum, et actionem secundam.

Et hæc quidem de quatuor orationis partibus, exordio, narratione, contentione et conclusione. Cum vero omnem orationem rhetoricam, cujuscunque sit generis ex illis tribus, ad ideas quasdam componi sit usitatum, age, etiam idearum numerum vobis describemus. Sunt autem septem ideæ

(51) Τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ τῆς ἐργασίας. Utrumque enim enthymemate firmatur. Ἐργασία primum ac proxime, ἐπιχείρημα per consequens. Nam ut ἐργασία firmat ἐπιχείρημα, sic ἐνθύμημα ἐργασίαν. Hermogenes: "Ὅσπερ ἡ ἐργασία κατασκευάζει τὴν ἐπιχείρημα, οὕτως καὶ τὸ ἐνθύμημα κατασκευάζει τὴν ἐργασία".

(52) Δεύτερον ἐνθύμημα. Quoniam majoris confirmationis vel expolitionis gratia subjungitur primo ἐνθύμηματι seu probationi, et ejusdem conclusioni, sitque quasi continuata conclusio. De quo, et generibus ejusdem, multa habet Sturmius ad Hermog. lib. iii. de Inv. c. 7.

(53) Πλαστόν. Supple. τοῦ ἐπιχειρήματος: ita enim vocat Hermogenes, qui de eo agit dicto libro cap. 16 toto. Nempe quoniam præcipuum post elaborationem ἐπιχειρήματος habet locum. Ut, epicheirema est: Non oportet hosti aliquid postulanti obtemperare. Sequitur ἐργασία sive expolitio per exemplum: Neque enim majores nostri obtemperarunt Xerxi terram et aquam postulant. Nunc subjungitur πλαστόν seu fictio: quod si quis tunc suavisset obtinendum Xerxi esse, nonne eum omnes obruissent lapidibus?

(54) Πρότασις. De his et sequentibus supra fecit mentionem, ubi de partibus spectantibus ad κεφάλαιον seu caput. Nunc quid per singula intelligi oporteat, exponit. Habet autem ista quoque ex Hermogene prædicto lib. iii, cap. 2. Exemplum dat hujusmodi: suadet quispiam, cum adventarium videret hostem, Isthmum esse perfodiendum, πρότασις seu propositio est: Isthmum perfodere debemus. Ὑπόφορά seu subsumptio sequitur, et continet illud, quod juvat dicere adversarius posset: Sed hoc forte difficile videtur. Huic occurrit ἀντιπρότασις, qua id negamus. Habemus in promptu, quod respondeamus, quoque ostendimus falsum hoc esse. Tum hoc totum clauditur λύσει seu solutione: quid enim? anne res est facilis fodere? Hæc postea rationibus et causis suis ampliificantur et illustrantur.

(55) Ἡ λύσις. Quæ Latinis confutatio. vel refutatio, Cassiodoro etiam reprehensio. V. Hermog. lib. iii. Invent. c. 5, toto.

(56) Κατὰ ἐνστάσις. Dissertit hic de triplici refutandi ratione, ad modum Hermogenis. De ἐνστάσει adde Voss. Inst. orat. c. 5, § 9.

(57) Ἀντιπαράστασις. Per hanc intelligit rationem, quæ juvat primariam depulsionem, eamque confirmat, estque velut depulsio subsidia, ut, sum immunis a reddendis rationibus. verba adversarii, quæ in se habent κεφάλαιον. Hæc refutantur primo ἐνστάσις, et insinuatione, non es immunis.

χειρήματος καὶ τῆς ἐργασίας (51). Τὸ ἐπενθύμημά ἐστι δεύτερον ἐνθύμημα (52). Πλαστόν (53) δὲ ἐστὶ πᾶν τὸ μὴ γεγονός, ἐπιτιθέμενον δὲ κατ' ὑπόθεσιν. Πρότασις (54) νῦν ἐστὶ λόγος, ἐν ᾧ ἐπιτίθεται ἡ ὑπόφορά. Ὑπόφορά δὲ ὁ τοῦ ἐχθροῦ λόγος. Ἀντιπρότασις δὲ ἡ τῆς λύσεως ἐπαγγελία. Ἡ λύσις (55) δὲ γίνεται κατὰ ἐνστάσις (56), καὶ ἀντιπαράστασις (57), καὶ κατὰ τὸ βλαίον (58).

Ταῦτα περὶ ἀγώνων. Ὁ ἐπιλόγος (59) δὲ διαίρεται εἰς ἀβήσιν (60) ἀγαθῶν, ἢ καὶ ἐπὶ εἰς ἐκβολὴν καὶ ἐξαιρέσιν, καὶ εἰς ἀνακεφαλαίωσιν (61) τῶν κριωτέρων, τὴν καὶ δευτερολογίαν (62).

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τῶν τεσσάρων λόγων μερῶν, προσιμίων, διηγήσεων, ἀγώνων, ἐπιλόγων· ἐπεὶ δὲ πᾶς λόγος ρητορικὸς, ὅποιοις ἀν τῶν κριῶν εἰδῶν εἴη, διὰ τινῶν ιδεῶν (63) ἀρμολίωσιν αὐτῶ συντίθεσθαι εἴωθε, φέρε καὶ τὸν τῶν ιδεῶν ἀριθμὸν μὲν διαγράψωμεν. Ἐπεὶ (64) δὲ εἰσὶν ἰδέαι λόγοι

deinde ἀντιπαράστασις, hoc est ratione, qua ἐνστάσις junctur; etiam si immunis esses, non tamen ille id factum ut obsis patriæ.

(58) Κατὰ τὸ βλαίον. De quo Hermog. cap. sequenti, et Vossius prædicto loco. Facit autem duplex Hermogenes, unum quasi ἀντιστρέφον, cum quod dixit adversarij, invertitur, et in ipsum torquetur, ut, occidisti, quia adstisti intersecto. Λύσις hujus fit per βλαίον, imo quia adstisti, non occidisti, nam si occidisset, conjecisset me in fugam. Alterum, quando consequens adversarii negatur, et probatur contrarium.

(59) Ὁ ἐπιλόγος. De quo non puto Hermogenem quid trahere. Nam quod est in partitionibus, id huc non pertinet.

(60) Εἰς ἀβήσιν. Quando nostra attollimus, et adversarij deprimimus, hæc enim prior epilogi pars est, ac in se continet δαίμωνσιν aut ἔγχοις, vel quid simile. Vide Curium Fortunatianum lib. ii Rhet.

(61) Ἀνακεφαλαίωσιν. Quando summa capita, quæ Græcis, uti supra dictum, sunt κεφάλαια, repetuntur. Cassiodorus a quibusdam ex Latinis renumerationem ait appellari.

(62) Καὶ δευτερολογία. Hoc est δεύτερον ἀπόδειξιν, seu ἐπεργασίαν. Postquam enim res est demonstrata multis argumentis, signis et exemplis, deinde hæc omnia repetuntur, et conglobata in unum locum coguntur, ut videantur tractata esse copiosius, et sic δευτερολογία nihil aliud est, quam ἐπανάληψις. Hæc Sturmius ad Part. Hermog. ubi mentio fit hujus rei.

(63) Ἰδέων. De quibus peculiariter agit Hermogenes libris duobus integris. Sunt autem ἰδέαι, imitatione Platonice dictæ, nil aliud, quam quasdam formæ seu figuræ orationis, quæ non tam cerni, quam animo cogitari possunt. Aristoteles τὰ ἀβή λόγους appellat; alii, ut testis Cicero, χαρακτήρας nominarunt. Quamquam hæc non nihil differant ab ἰδέαις, etiam ex Nostri sententia, qui ista εἶδη seu χαρακτῆρας; ait συντίθεσθαι δὲ τινῶν ιδεῶν. Unde et errare eos certum est, qui doctrinam veterum de characteribus evertisse, eique sensum de ideis opposuisse Hermogenem existimant. Ea enim potius, quæ ab ipsis generalius erant exposita, ille distinctius explicavit. Et sic Vossius, quem vide lib. iv Inst. cap. 6, § 14, ubi et ostendit, proprie nil esse aliud ideam, quam trium characterum quasdam veluti affectiones. Adde Sturmium lib. iii de Elocut. c. 6.

(64) Ἐπεὶ. Sicut quidem vult Hermogenes; v. cum lib. i de Id. Cur autem tot, et neque plures,

ῥητορικῶν· σαφήνεια (65), μέγεθος (66), κάλλος (67), γοργότης (68), ἥθος (69), ἀλήθεια (70), δεινότης (71). Μᾶλλον δὲ εἰς ἢ γὰρ ἀλήθεια (72) ὑπὸ τὸ ἥθος ἐστὶ ταυτομένη. Τρεῖς γὰρ τούτων εἰς γενικαὶ (73)· ἡ σαφήνεια, τὸ μέγεθος, καὶ τὸ ἥθος· καὶ δὲ ἰσχυρὰ. Τῶν γενικῶν τριῶν ἑξῆς ἢ μὲν σαφήνεια δύο ἰδέαι· ἔχει ὑποβεβηχία; αὐτὴν, ἐξ ὧν δὴ γίγνεται, τὴν τε εὐκρίνειαν (74) καὶ τὴν καθαρότητα (75)· τὸ δὲ μέγεθος εἰς· σεμνότητα (76), περιβολὴν (77), τραχύτητα (78), λαμπρότητα (79), ἀκμὴν (80), καὶ σφοδρότητα (81)· τὸ δὲ ἥθος ἐπιεικειαν (82), ἀφεικειαν (83), ἀλήθειαν (84)

neque pauciores, id interpretes Hermogenis sic declerant, quia primo perspicuitatem habere omnis debet oratio, cum sine ea non intelligatur, deinde justam magnitudinem, ut aures impleat, tertio pulchritudinem, ut etiam placeat, quæ corrumpitur, nisi quarto accedat nobilitas, qua quasi fluat. Jam ut fluxus iste sit decens, opus quinto est animo, indole, moribus, quæ sexto sola commendat veritas. Denique ut ista justa ratione legeque sese habeant pro diversitate argumentorum, opus est septimo vi quadam eloquentiæ, ad expedienda ista. Adde Sturmium de *Elocut.* lib. III, c. 6 seq. Voss. *Inst.* l. VI, c. 6, 15.

(65) *Σαφήνεια*. Claritatem reddat Sturmium, item apertum orationis genus, Perspicuitatem appellasse Fabium Scaliger existimat, Ciceronem vero evidentiam. Lib. IV *Poet.* c. 4. Perspicuitas vocem retinet et Vossius in virtutis hujus nominatione; usurpatque non raro ipse etiam Sturmium. Agit autem de hac Hermogenes, lib. I de *Id.* cap. 4.

(66) *Μέγεθος*. Sturmium modo amplitudinem vertit, modo magnitudinem. Cæteri fere omnes retinent posteriori vocabulum. Agit de ea Hermog. dicto lib. c. 4.

(67) *Κάλλος*. Pulchritudinem reddunt omnes.

(68) *Γοργότης*. Sturmio hæc virtus est celeritas, Trapezuntio velocitas. Sed notat Scaliger prædicto loco, Græcum plus significare. Vossius rectissime incitatum sive concitatum dicendi genus appellari putat.

(69) *Ἡθος*. Affectionem vertit Trapezuntius, judicio Scaligeri apposite. Cæteri orationem moralem reddere maluerunt.

(70) *Ἀλήθεια*. Hanc omnes veritatem appellant.

(71) *Δεινότης*. Trapezuntio gravitas, Sturmio cum addito *occulta gravitas* in peculiari de virtute hac Hermogenis libello. At in II, de *Ideis*, ubi pariter de ea agitur, aptam dicendi figuram vertit. Scaliger a Fabio et aliis vim seu acrimoniam vocari dicit, idque cæteris præfert, unde et Vossius vim dicendi exponit, rejecta Nunnesii interpretatione, qui prudentiam interpretatus est.

(72) *Ἡ γὰρ ἀλήθεια*. Non tantum nostri judicio, sed ipsius Hermogenis auctoritate, qui in capite de moribus hoc genus illi subjicit. Ἡθος, ait, τολμῶν ἐν λόγοις ποιεῖ ἐπιεικεία, καὶ ἀσφάλεια, καὶ πρὸς τούτοις τὸ κατ' αὐτῶν ἐμφαινόμενον ἀληθές· habuit hæc dubie in animo hæc verba noster, cum ista scriberet.

(73) *Γενικαί*. Quia in plures dividuntur species, cum reliquæ non dividantur.

(74) *Εὐκρίνειαν*. Trapezuntius elegantiam, Sturmium perspicuitatem reddidit. Distinctionem appellare maluit Ger. Vossius. Quamquam et distinctio id potius videatur, unde nascitur εὐκρίνειαν. Cum enim distincti omnia proponuntur et exponuntur, ut εὐκρίνειαν, quæ nil aliud, quam judicandi facilitas et promptitudo, propter remotionem obstaculi omnis, quod etiam in pura oratione quoque modo exoriri potest.

rhetoricæ; claritas, magnitudo, pulchritudo, celeritas, mores, veritas, efficacia. Vel potius sex, nam veritas posita est sub moribus. Harum autem tres sunt generales, claritas, magnitudo, mores, reliquæ vero speciales. Ex tribus generalibus ideis claritas quidem duas habet alias ideas sibi subjectas, unde nascitur, distinctionem et puritatem. Magnitudo autem sex, gravitatem, complexionem, asperitatem, splendorem, vigorem, et vehementiam. Mores vero æquanimitatem, simplicitatem, veritatem, et gravitatem, quæ non spectatur per se ipsa, sed in simplicitate et modestia consistit. Quælibet ex ideis specia-

(75) *Καὶ τὴν καθαρότητα*. Recessit ab ordine Hermogeniano noster. Hermogenes enim hanc speciem alteri præmisit, et merito, quia illa hujus quasi custos est. Porro virtus hæc a Sturmio vocatur puritas, a Vossio simplicitas, cui nihil esse aliud putatur, quam oratio ἀκατάσκευος. Naturam ejus explicat Hermog. lib. I, *Idear.* cap. 2.

(76) *Σεμνότητα*. Gravitatem omnes reddunt: Aristoteli, teste Scaligero, est μετρία βαρύτης, non simpliciter βαρύτης. Cæterum ea virtus est, in qua auctoritas et dignitas. V. Hermog. ib. c. 5.

(77) *Περιβολήν*. Trapezuntius circumductionem vertit, quem reprehendit Scaliger et complexionem ait appellandam. Vossius videtur malle cumulationem dicere, quia orationem hac virtute instructam vocat cumulatam. At Sturmio est oratio exaggerata, ut sic etiam exaggeratio vocari possit, quomodo et aliquoties in commentariis appellat Hermog. dict. lib. c. 18, ubi ostendit eam esse virtutem, qua oratio allatis variis circumstantiis non amplius est nuda, sed sit ampla et magna.

(78) *Τραχύτητα*. Asperitatem vertunt omnes. Fitque amaritudine et acerbitate orationis, quando evadit ingrata auribus et animo, propter reprehensiones. Vid. Hermog. dicto loco, cap. 6.

(79) *Λαμπρότητα*. Reddunt omnes splendorem. Scaliger tamen etiam illustre seu luculentum genus, Vossius festivum dici posse putant. Est autem ea virtus, qua commemoramus res magnas, vel a nobis præclare gestas, quo majorem demus fiducia significationem. V. Herm. d. I. c. 8.

(80) *Ἀκμὴν*. Scaliger vertit vim orationis, cæteri plerique vigorem, id quod ego rectius opinor, cum vis aliquid amplius significet, ac sic etiam δεινότης exponatur. Hermogenes hac voce illam intelligit virtutem, cujus beneficio omnia sunt valida et lacertosa, roburque, ac vires habent. Vide eum libro dicto, cap. 9.

(81) *Σφοδρότητα*. Acram et vehementem dicendi figuram Sturmium appellat. Vehementiam Trapezuntius et cæteri appellant. Est autem asperitas adversus inferiores vel æquales. V. Herm. cap. 7.

(82) *Ἐπιεικειαν*. Trapezuntius modestiam appellat, æquanimitatem vertit rectius Scaliger et Vossius ex Terentio existimat, cum modestia pateat latius. Sturmio est moderatio et mitigatio, cum orator non solum de jure suo remittit, verum etiam cum vulgo se comparat, et si non sit e vulgi numero. Vide Hermogenem lib. II, cap. 6, ubi et æquabilitatem Sturmium non nunquam vocat.

(83) *Ἀφεικειαν*. Qua tollimus omnia, quæ nobis obstant, ut in nobis significationes vitiorum, in adversario significationes virtutum, atque ita sine calliditate nos et adversarium judici proponimus. Simplicitatem vulgo reddunt. Scaliger virtutem vocat quotidianæ locutionis, non apud plebem solum, sed lectorum civium, qualem Græchorum matri M. Tullius attribuit. Agit de hac Herm. lib. II, c. 3, de *Id.*

(84) *Ἀλήθεια*. De qua Hermogenes dicto libro, cap. 2, estque virtus, qua significatio morum sim-

libus constat ex octo partibus quibusdam, sententia, A
methodo, dictione, figuris, membris, compositionibus, clausula, et numero.

ιδεῶν ἐξ ὀκτώ των μορίων συνίσταται, ὀγνοίας (88), μεθόδου (89), λέξεων (90), σχημάτων (91), κώλων (92), συνθήκης (93), ἀναπαύσεως (94), καὶ ρυθμοῦ (95).

Ac cæteræ quidem omnes, quæ enumeratæ sunt, idearum partes, sunt notæ. Figuras autem Hermogenes quidem prodidit paucas quasdam conten-

placitatem et candorem, verâ suavitate ac modestia, prudentiam etiam et urbanitatem. λόγος ἐνδιάθετος.

(85) Βαρύτητα. Gravitationem uno verbo vocat Vossius. Sed est ambigua hæc vox, et de eo fere genere usurpatur, quod oppositum est tenuitati. Igitur cum additis gravitatem in oburgando et expositulando Sturmii interpretatur, quia non illud, sed hoc virtutis huius est officium. Scaligero est *Oratio succedens*. V. Hermog. d. l. c. 8. Differentiam inter σεμνότητα, βαρύτητα et δεινότητα hæc facit Sturmii, quod σεμνότης sit gravitas, qua consideratur natura rerum, cujusmodi sunt divinæ ac cælestes, dein de humanæ in quibus majestas recipi consistit; δεινότης gravitas, propter decorum ab Oratore observatum in personis, locis, temporibus; βαρύτης vero gravitas, propter molestiam audientis, et propter auctoritatem oburgantis et exprobrantis.

(86) Αὐτὴ καθ' ἑαυτήν. Habet ex Hermogenis lib. II, de Id. c. 2. cujus hæc sunt verba: *Gravitas vero (ἡ βαρύτης) cadit ipsa quidem in hoc moratum dicendi genus, verumtamen non illam (scribendum illud) complet, atque constituit, ut facit simplicitas, et moderatio, et veritas, et expressi mores personarum. Neque per se ipsum potest considerari, ut illæ per se singule formæ: sed opus habet simplicitate, aut moderatione, aut alia aliqua forma morati generis.* In Græco est: Ἄλλὰ δαὶ αὐτῇ ἀφελείας ἢ ἐπιεικείας, ἣ τινος τῶν ἄλλων ἠθικῶν τι πάντως προσεῖναι. Unde constat illud καὶ inter ἀφελείας et ἐπιεικείας non conjunctive simpliciter, sed magis disjunctive intelligendum esse, nec de solis duabus istis virtutibus, sed et aliis Hermogenem loqui.

(87) Συνίσταται. Non simpliciter: habet enim alias res proprias, sententias, et earum tractandiarationem, quæ qualia hic requirantur, docet Hermogenes in hac idea; sed in respectu verborum, membrorum, compositionis, etc. De quibus ipse Hermogenes: *Genus autem verborum, aut etiam cæteræ partes dicendi, quæ post verba sequuntur, eorum nullum est, quod proprium quidem sit gravitatis. Illud tamen ausim dicere quod præ cæteris dicendi formis magis conveniant illæ partes, quæ in morati dicendi generis partibus conveniebant, hoc est in simplicitate et æquabili dicendi forma seu modesta, præterea etiam, quæ in oratione affecta et veluti ex animo expressa.* Et hæc noster respexit.

Ἐξ ὀκτώ. De quibus quid Scaliger sentiat, operæ pretium est videre librum ejus IV, de Poet. c. 1, simulque addere Vossium, lib. VI, Inst. Or. cap. 7, § 12.

(88) Ἄγνοιας. Ita vitiose editum est ab Hoeschelio, scribendum ἐννοίας, ex ipso Hermogene, qui de his et sequentibus proluxe agit lib. I, de Id. cap. 1. Intelligit autem per ἐννοίας non quæ vulgo tantum sic dicuntur, Græcisque alias sunt γνώμας, sed in universum omnia pronuntiata, quæ alias νοήματα et ἐννοήματα. Vide Sturmium, lib. I, de universa ratione elocutionis, c. 6. Incipit porro a sententiis, non quod alii faciunt in harum rerum consideratione a verbis, quia de verbis cogitare nemo rite potest, nisi prius de sententia verbis formanda cogitaverit.

(89) Μεθόδου. Sic appellat tractationem, ἐργα-

καὶ βαρύτητα (85), ἦτοι: βαρύτης αὐτὴ καθ' ἑαυτήν (86) οὐ θεωρεῖται, ἐκ δὲ τῆς ἀφελείας καὶ τῆς ἐπιεικείας συνίσταται (87). Ἐκάστη τῶν εἰδικῶν μεθόδου (89), λέξεων (90), σχημάτων (91), κώλων (92),

καὶ τὰ μὲν λοιπὰ σύμπαντα τῶν ιδεῶν μόρια ἠρθμημένα καὶ γνώριμα· σχήματα δὲ Ἐρμογένους μὲν βραχέα τινὰ παραδεδωκεν ἀγωνιστικά (96),

σταν, elocutionem, quæ consistit in apta et convenienti sententiarum prædictarum dispositione, amplificatione, compratione, ac similibus. Nec enim aliud Hermogeni μέθοδος, quam σχῆμα διανοίας ut docet pluribus Sturmii prædicto libro, c. 15, et confirmat Vossius Inst. VI, e. 6, §. 12, hoc est, conformatio certa et excogitata sententiæ, per idoneum elocutionis habitum ornatumque. Non autem ipse primus hoc vocabulum sic usurpavit, sed accepit a Theologe, qui de sine rhetoricis sic disserit in Compendio Rhetor, Hermog: *Finis rhetorices est non simpliciter persuadere, sed persuasibilibus methodis u. i.* Scaliger Instructionem dici posse putat.

(90) Λέξεων. Verba intelligit, quæ ad habitum prædicti sive methodi constitutionem conformatio nemque requiruntur, de quibus multa Sturmii, lib. II, cap. 4 et seq. dicti operis.

(91) Σχημάτων. Quæ ad verba, de quibus egit proxime, pertinent, non dispositionem, quæ methodo continetur. Debent nempe verba habere proprietatem vel naturam suam, vel tractationem, cum ad explicationem apponuntur aliis, vel potestate, ut melius sonent, plus significant. Ea proprietas seu habitudo, seu qualitas est modus, fit idonea omnium conformatione, hoc est σχῆμα efficit, quod nil aliud, quam certo aptoque modo positum vocabulum, latiusque aliquanto patet, quam quod a Latinis figura nominatur.

(92) Κώλων. Membrum omnes reddunt. Intelligitur autem membrum sive pars periodi, quæ alias a Græcis κόμμα quoque dicitur, non ea tantum, quæ κῶλον, unde oratio fit vel κομματικῆ, vel κωλικῆ. Vide de his Sturmium lib. III dicti Oper. cap. 4, et sequentibus agentem accurate.

(93) Συνθήκης. Hæc eadem; quæ et σύνθεσις. Ita enim ab Hermogene ipso vocatur lib. I, de ideis cap. 4, quæ eidem mox συνθήκη. Distinguunt Trapuzantius et Scaliger, ac συνθήκην quidem vocant compositionem, σύνθεσιν vero collocationem. Ac compositio quidem Scaligero ordo partium inter se coherentium, elementorum puta, syllabarum, dictionum; collocatio vero, elementorum vocumque numerosa collocatio, non qualiscumque, sicut compositio.

(94) Ἀναπαύσεως. Quæ non solum est in conclusione, sed in omnibus orationis partibus, et in una parte interdum aliquoties. Id enim agit ἀνάπαυσις, ne membra nimium excurrant, et sint enormia; item ne alicubi ruat oratio, aut præcipit, sed decenter desinat.

(95) Ρυθμοῦ. Qui oritur ex decenti illa συνθήκη et ἀνακύσει, exque iis spectatur, sicut ipse docet Hermogenes. Scaliger paulo aliter: *Numerus est conveniens sententiæ sonus ex compositione et dispositione partium; ἀνάπαυσις seu clausulam omittit.* Sed forte sine causa argutus est.

(96) Ἀγωνιστικά. Tales intelligit, quæ potissimum ad ἀγῶνας, hoc est, contentiones pertinent. Proposuit autem illas, quas noster inuit, figuras Hermogenes toto lib. IV De invent. ubi λόγου σχήματα appellat, hoc est, ut rectissime exponit Sturmii, λόγου ἐπιχειρηματικοῦ, ἐργαστικοῦ, ἐνθυμηματικοῦ vel ut uno verbo noster, ἀγωνιστικοῦ, qui opponitur λόγῳ πανηγυρικῷ, quia non, ut iste, iam

σποράδην δὲ καὶ ἐτέρων ἐμνήσθη σχημάτων ἡμεῖς ἂν
 δέ σοι καὶ τὸν περὶ τούτων τρανώσομεν ἀριθμῶν,
 ὡς Φοιδάμονι τῷ σοφιστῇ (97) καὶ Μινουκιανῷ (98)
 τῷ τεχνογράφῳ (99) δοκεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις (1) τῶν
 ῥητόρων. Ἀρξώμεθα λέγειν κατὰ Φοιδάμονα τὸν
 ὄρον τοῦ σχήματος, ἔπειτα κατὰ Τιθέριον (2). Σχήμα
 ἐστὶν (3) ἐξάλλαξις κατὰ διάνοιν ἢ λέξιν ἐπὶ τὸ
 κρεῖττον ἄνευ τροπῆς γιγνομένη. Τιθέριος οὕτως·
 σχήμα ἐστὶ τὸ μὲν κατὰ φύσιν (4) τὸν νοῦν ἐκφέρειν,
 μὴ δ' ἐπ' εὐθείας, ἀλλ' ἐκτρέπον καὶ ἐξαλλάττον τὴν
 διάνοιν κόσμου τινὸς τῆ πλάσει, ἢ χρείας ἕνεκα.
 Λέξεως δὲ σχήμα ἐστὶν ἐξάλλαξις τοῦ ἐν ἔθει κατὰ
 τὰ πλάσειν κόσμου, ἢ χρείας τινὰ παρέχουσα τοῖς
 λόγοις. Ἀλλὰ γὰρ τὸν ὄρισμὸν ἀποδόντες, φέρε καὶ
 τὸ κατ' ὄνομα τῶν σχημάτων διατρανώσωμεν. Πάντα
 τὰ τῆς ἐνοίας καὶ τῆς λέξεως σχήματα κατὰ τέσ-
 σαρας τρόπους (5) γίνεταί ἥτοι αἰτίας· κατὰ ἐν-
 δειαν (6), κατὰ πλεονασμὸν (7), κατὰ μετὰθεσιν (8),
 καὶ κατὰ ἐναλλαγὴν (9). Ἀρχτέον δὲ ἀπὸ τῶν τῆς

requiritur πῶστιν, et ἀπόδειξιν, ἣν αὐτὸν et πά-
 ρος, atque idea dicendi genus ἀξιωματικῶν et am-
 plium. Alias figuræ λόγου Fortunatiano l. iii, quæ
 sunt in compositione elocutionis, et opponuntur
 figuris λέξεως et διανοίας ve. eum p. m. 73.

(97) Φοιδάμονι τῷ σοφιστῇ. Quis hic fuerit,
 aut quando vixerit, vix arbitrari constare. Suidas
 nudum ejus affert nomen. Vossius in *De rhetorice
 natura*, cap. 9, Apsini seniori jungit; quod si pro-
 hamus, floruerit paulo ante tempora Constantini,
 eum Apsines ille fuerit pater Onasimi Sophistæ,
 qui sub Constantino floruit, ut Suidas ait. Sed ne-
 cesse est ut vixerit longo ante, cum secutus eum
 sit Hermogenes, quem Marci æqualem ipse ille Sui-
 das facit. Verum et Apsinem secutus dicitur Her-
 mogenes in sequentibus apud nostrum, ut vetustior
 fuerit Apsines, quam Suidas putaverit, aut alius
 sit Apsines, de quo ipse sit locutus, quod postea
 videlicet. Phœbamonis Sophistæ alicujus librum
De figuris rhetoricis in bibliotheca Joannis Sam-
 huici exstare ait Simlerus in *Epist. Gesneriana*. Le-
 gitur et in catalogo mss. biblioth. regis Galliarum;
 an hujus nostri sit, ignoro.

(98) Μινουκιανῷ. *Minucianum* vocat Vossius in
 dicto libro. sed *Minucianus* etiam est Suidæ, qui
 eum facit Atheniensem, Nicagoræ filium, et Galieni
 Principis ætate aut floruisse, ut scribit Simlerus.
 At in florentina Suidæ editione non est Γαλιήνου
 αὐτοκράτορος, sed Γαληνοῦ sine ullo addito. Γεγο-
 νῶς αὖ ἐπὶ Γαληνοῦ, quo puto Galeni medici æta-
 tem intelligere. Vixit autem Galenus sub Antonino
 Pio et Antonino Philosopho, hoc est, illo ipso tem-
 pore, quo Hermogenes, quod omnino necesse est,
 si ut noster postea scribit, aliqua ex eo hausit.
 Lapsus est Simlerus similitudine vocabuli, et pro
 medico imperatorem accepit.

(99) Τεχνογράφῳ. Ita eum vocat, quia scripsit
 præter alia etiam *De arte rhetorica*, cujus meminit
 et Suidas. Puto hoc de figuris, partem ejus operis
 fuisse, quemadmodum fortassis et illud *De epiche-
 rematia*, quod subjectum est Apsini in corpore rhe-
 toricæ Græcorum ab Aldo editorum, et ab aliis
 Nicagoræ tribuitur, de quo videant, qui otio abun-
 dant.

(1) Καὶ τοῖς ἄλλοις. E quibus et Tiberius, de
 quo mox.

(2) Τιθέριος. Quis hic fuerit Tiberius, aut quando
 vixerit, incertum. Meminit Tiberii alicujus philo-
 sophi et Sophistæ Suidas, multaque ejus *De arte
 rhetorica* scripta commemorat; qualia sunt de for-
 mis, de apparatu, de dispositione, et compositione

tionum, sparsim vero cæterarum quoque fecit men-
 tionem. Nos vero tibi et harum exponemus nume-
 rum, ad Phœbamonis Sophistæ, et Minuciani, qui
 de Arte scripsit, cæterorumque Rhetorum senten-
 tiam. Incipiemus autem dicere secundum Phœba-
 monem a definitione figuræ, tum secundum Tiberium.
 Figura est immutatio ratione sententiæ aut dictionis
 in melius, facta absque tropo. Tiberius ita: Figura
 est, quod quidem naturaliter mentem exponit, non
 tamen recte, sed vertens ac immutans sententiam,
 ficti ornatus alicujus aut utilitatis gratia. Dictionis
 vero figura est immutatio ejus, quod suetum est ad
 ornatum aut commoditatem exhibita in verbis. Sed
 quoniam definitionem dedimus, age et secundum
 nomina figuras dividamus. Omnes et sententiæ et
 dictionis figuræ quatuor oriuntur modis, sive causis,
 vel propter indigentiam, vel propter abundantiam;
 vel per transpositionem, vel per immutationem. In-
 cipiendum vero a figuris dictionis. Indigentia igitur

orationis, et alia; sed nec ætatem ejus ostendit, et
 de hac parte nihil memorat, ut 'dubitem, an idem
 sit cum nostro. At Tiberius de figuris seu schematicis
 liber ms. Venetiis apud Birgum Hurtadum laudat
 Simlerus in *Epitome Gesneri*, quem magis censeo
 esse nostrum.

(3) Σχήμα ἐστὶν. Sic Alexander Rhetor *de Fig.*
 Σχήμα ἐστὶν ἐξάλλαξις λόγου ἐπὶ τὸ κρεῖττον κατὰ
 λέξιν, ἢ κατὰ διάνοιν ἄνευ τρόπου, 'cujus definiti-
 onis explicationem vide apud Vossium lib. v,
Inst. c. 1, § 2. Observa autem, quod hic adlat λό-
 γου, item pro τροπῆς scribat τρόπου, hoc enim re-
 ctius videtur.

(4) Σχήμα ἐστὶν τὸ μὲν κατὰ φύσιν. Puto hic
 deesse aliquid, ac scribendum σχήμα διανοίας, se-
 quitur enim post: Λέξεως δὲ σχήμα. Porro ex his
 nostri verbis emendanda et supplenda puto, quæ
 leguntur absque sensu in prædicto Alexandro Rhe-
 tore his verbis: Ὁρίζονται δὲ τινες καὶ ἰδὲ ἐκά-
 τερον τῶν σχημάτων, τὸ μὲν τῆς διανοίας ὄντω·
 σχήμα ἐστὶ διανοίας, μετὰπλάσις διανοήματος, ἐκ
 τοῦ κατὰ φύσιν πλάττουσα πρὸς τὸ χρησιμώτερον
 τὴν ἀναγκαίαν διάνοιν· τὸ δὲ τῆς λέξεως χρείας
 χάριν. Quid enim hic, τῆς λέξεως, χρείας χάριν;
 scribendum sine dubio τῆς λέξεως, τὴν λέξιν χρείας
 χάριν, ut sensus sit τῆς δὲ λέξεως σχήμα εἶναι με-
 τὰπλάσις, πλάττουσαν πρὸς τὸ χρησιμώτερον τὴν
 λέξιν, sicut illa altera τὴν διάνοιν. Considerent
 et videant, qui a libris melioribus sunt instructi;
 nobis enim præter Aldinum veterem anni 1508, alia
 nulla editio est ad manus.

(5) Κατὰ τέσσαρας τρόπους. Non ergo nova
 ista Scaligeri inventio, schemata dividit in clas-
 ses quatuor, ratione essentiali, quantitatis, qualita-
 tis et situs, lib. iii *Poet.* c. 32, ac forte ex hoc aut
 simili, tunc parum noto hausit. Minimum falsum
 est, quod neminem ante ad certas species deduxisse
 figuras affirmat. Consule et Scholia Anonymi de
 Figuris.

(6) Κατὰ ἐνδειαν. Vossius vocat schemata se-
 cundum essentialiam, quæ figurantur subtrahentia
 lib. v, *Inst.* c. 2, ubi vide alia huc pertinentia.

(7) Κατὰ πλεονασμῶν. Possent dici schemata
 quantitatis cum Vossio, ex præd. loco.

(8) Κατὰ μετὰθεσιν. Conveniunt schematicis
 situs.

(9) Κατὰ ἐναλλαγὴν. Conveniunt schematicis
 qualitatis. Habet autem hæc ipsa nescio quis Scho-
 liorum Græcorum auctor de figuris, ab Aldo editus
 cum aliis rhetoribus, sed corrupte, quem idcirco
 emendare ex nostro debemus. Ἴτερον, inquit,

species sunt tres, asyndeton, præcisio, ellipsis. Abundantiæ species undecim, tautologia, diplosis, epanaphora, ananadosis, epanalepsis periphraſis, epiphraſis, paronomasia, epegegesis, epimone, epitasis. Transpositionis species quatuor: Hyperbaton, anastrophe, prolepsis causæ, proepizeuxis. Immutatiqnis vero species octo: Heterogenes, heterarithmon, heteroptoton, heteroschematiston, heterochronon, heteroprosopon, apostrophe personæ, et antistrophe. Ex figuris vero sententiæ aposiopesis et epitrochasmus sunt indigentia: abundantia vero sex sunt figurae: prodiorthosis, epidiorthosis, procatalepsis, prolepsis, diatyposis, epimone.

ἑτερογενὲς δὲ πάντα τὰ σχήματα κατὰ δ' γίνονται, ἢ τοὶ αἰτίας, κατὰ ἔνδειαν, κατὰ πλεονασμὸν, κατὰ μετὰθεσιν, κατὰ ἐναλλαγὴν, supplendum utique, κατὰ δ' ἑρμηνείας γίνονται, quia sequitur illud ἢ τοὶ, quod sine hoc non consistit. Observandum amplius, quod quæ in Scriptore illo sequuntur, ad verbum omnia conveniant cum nostro, adeoque dubium vix esse patiantur, quin ex eo noster hauserit. Ex quo id consequi videtur, quod is anonymus non sit alius, quam Tiberius ille, de quo supra quærebatur. Sed hoc melius perspicitur, qui ms. Venetum cum his conferat. Sive autem hic, sive alius, sit, Christianum fuisse necesse est, cum citet Apostolum, dicatque ὡ: ὁ θεὸς ἀπατολῶδες φησι.

(10) Ἀπὸ κοινοῦ. Desinit hanc figuram, ut omnes reliquas, prædictus auctor, istis verbis: Ἀπὸ κοινοῦ ἐστὶ λέξις ἀπαξ μὲν λεγόμενη, πολλάκις δὲ νοουμένη καὶ συντασσόμενη. Cum una vox semel quidem ponitur, sæpius autem subintelligenda, et ex priori repetenda est. Ita e.g. Ad hæc, quæ visum est, Cæsar respondit, exple; quæ visum est respondere. Agunt de hac figura Grammatici.

(11) Δίπλωσις. Vulgo ἀναδίπλωσις. Non enim aliam intelligere cum ea definitione apud dictum auctorem comperimus etiam ex eo, quia quam ante δίπλωσιν, eandem mox ἀναδίπλωσιν appellat. Latinis est reduplicatio.

(12) Ἐπανάδοσις. Est ea ipsa, quæ vulgo ἐπὰνοδος ex prædictis argumentis colligimus.

(13) Ἐπιφρασις. Est periphraſeos genus. Auctor anonymus. Περιφρασίς ἐστὶ λόγος τινὶ ἢ τισιν ἐξαρτέτως ἐπιφωνούμενος, ὃ δὲχθῆ γίνεταί. Προτασσομένου γὰρ τοῦ ὀνόματος κατ' ἐξοχὴν λέγεται ὡς ἴνα εἴπω ὁ θεῖνα ὁ σχολαστικὸς ἦλθε, καὶ ὄλος ὁ φόρος. Ὑποτασσομένου δὲ ἰδίως ἐπιφρασις ὁλον ὄλος ὁ φόρος ἦλθε, καὶ ὁ θεῖνα ὁ σχολαστικὸς. Tota ergo differentia inter paraphrasin et epiphraſin ratio ea est, quod in illa quidem figuratum præponatur, in hac postponatur non figurato, sicut iste auctor vult.

(14) Ἐπίτασις. Puto non aliud intelligere genus, quam quod alias ἐπιθετον Græce, Latine appositum vocatur, sive additum ad nomen. Auctor prædictus sic desinit: Ἐπίτασις ἐστὶν ἐπιμονῆς μὲν εἶδος, οὗκ ἐπίσης δὲ δηλοῦν τὸ πρόγραμμα, ἀλλ' ἐξαλλαγὴν ἔχον ἐπὶ τὸ μείζον ὡς ἴνα εἴπω περὶ εὐσηματοῦτος διαλεγόμενος καὶ μεγάλου, ὅτι κίων ἐστὶ τῷ μεγέθει, ὅτι βρος ἐστὶν. Epitasis est species quidem epimones, quæ tamen non æqualiter exponit factum aut rem, sed eam attollit in majus continens exallagen. Ut cum quis de corpulento et procerō loquens appellat eum propter magnitudinem columnam, vel montem. Sane aut parum, aut nihil differt.

(15) Πρόληψις αἰτίας. Sic plane appellat sæpe laudatus Scholiastes, sive ipse est Tiberius, sive alius, de quo nil pronuntiamus. Desinit autem Παρεμβολὴν τῆς προφάσεως ὡν ἔροῦμεν, ἐν μέσῳ τῆς ἀρχῆς τοῦ λόγου ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ λόγου, καὶ αὐτῶν ὄσον, Ἐταίρε πάντας ἔχεις, εἶπον, εἶνον, ἔλιον, μὴ κλέψης, μὴ καταγνώσθης. Palet, aliud quid

λέξεως σχημάτων. Τῆς τοῖον ἑδείας εἶδη τρία: ἀσύνδετον, ἀπὸ κοινοῦ (10), Ἐλλειψις. Τοῦ πλεονασμοῦ εἶδη ἔνδεκα: ταυτολογία, δίπλωσις (11), ἐπαναφορά, ἐπανάδοσις (12), ἐπανάληψις, περιφρασις, ἐπιφρασις (13), παρονομασία, ἐπεξηγήσις, ἐπιμονή, ἐπίτασις (14). Τῆς μεταθέσεως εἶδη τέσσαρα: ὑπερβατὸν, ἀναστροφή, πρόληψις αἰτίας (15), προεπιζεύξις (16). Τῆς δὲ ἐναλλαγῆς εἶδη ὀκτώ: ἑτερογενὲς (17), ἑτεράριθμον (18), ἐτερόπτωτον (19), ἐτεροσημάτιστον (20), ἑτερόχρονον (21), ἑτεροπρόσωπον (22), ἀποστροφή προσώπου (23), καὶ ἀντιστροφή (24). Τῶν τῆς διανοίας σχημάτων ἡ ἀποσιώπησις esse, quam quod vulgo Prolepsis, Latinis occurratio vocatur.

(16) Προεπιζεύξις. Alia est figura, quam quæ vulgo dicitur ἐπιζεύξις, et sit, cum inter duo aut plura nomina interseritur verbum, quod servari alias solet in finem. Consule prædictum auctorem, quæ figuræ hujus hoc dat exemplum: Ὁ θεῖνα ἐποίησε: καὶ ὁ θεῖνα, ἢ ὁ θεῖνα, ἢ ὁ θεῖνα, γεννατοί εἰσι, καὶ ὁ θεῖνα. Vitiosa est scriptura et primo sic distinguenda: Ὁ θεῖνα ἐποίησε, καὶ ὁ θεῖνα. Deinde alterum ἢ ὁ θεῖνα ut superfluum delendum, quantum etiam retineri possit. Sensus est: Hic fecit, et hic. Hic aut ille gnari sunt, et iste.

(17) Ἐτερογενὲς. Fit, cum ab uno genere transimus in aliud, nec dissimile est figuræ, quam vocant enallagen generis, quantum potius sit ellipsis nominis, quod subintellectum respondet genere diverso apposito adjective. Exemplum auctor dicitur dat hujusmodi, τὰ παρὰ θάλασσαν φοβερά ἐστιν, ἐρημίαι ὄσαι. Figura est grammatica.

(18) Ἐτεράριθμον. Quando singularis ponitur pro plurali. Grammatici hanc enallagen numeri vocare solent. In Anonymo figuræ hujus exemplum est ejusmodi, τὰ παῖδα καίρουσι, καὶ πέπτουσι. In quo nihil video figuræ huic convenire. Fortasse scribendum est καίρει: καὶ πέπτει.

(19) Ἐτερόπτωτον. Antiptosin vel enallagen casuum appellare quidam solent. Exemplum ejus tale profertur: Ἀρχεὶ τῆς πόλεως, ἀντι τοῦ, ἀρχεὶ τῆ πόλεως imperat urbis pro imperat urbi. Pertinet et hæc figura ad grammaticam doctrinam.

(20) Ἐτεροσημάτιστον. Cum verbum mutatur in participium. Exemplum dat anonymus ejusmodi: Ἀντι τοῦ εἰπαί, Ἐπιθετὴ ἐπερχεν ὁ θεῖνα (sic legendum, non ὀδεῖνα, ut est in Aldina) τότε ἐγένετο, εἶπω, Τρέχων τότε ἐγένετο. Ipsum vide. Est autem, et hæc ex grammaticis figuris.

(21) Ἐτερόχρονον. Cum tempus verbi unum mutatur in aliud.

(22) Ἐτεροπρόσωπον. Cum personam aliam introducimus loquentem ea, quorum ipsi sumus auctores. Anonymus exempla hæc proponit: Πάντες Αἰγύπτιοι τότε λέγουσι περὶ ὤμων. Θεβαλοὺς εὐρὼν ἀτακτοῦντας, τότε καὶ τότε εἶπον. H. e. Omnes Ægyptii hæc de vobis loquuntur, nempe quæ subjicienda sunt, et hic debent subintelligi.

(23) Ἀποστροφή προσώπου. Refertur et hanc inter figuras dictionis cum a nostro, tum ab Anonymo, notandum. Putabat Vossius Hermogenem hoc solum facere. Cur autem inter hoc genus referatur, causa est, quia quod alius dici potuisset in tertia, sic in secunda dicitur persona. Vid. Sturmium, cap. 22, De elocut. Etiam illud hic non plane prætereundum, quod quam noster et Scholiastes in expositione appellant ἀποστροφήν προσώπου, illam Scholiastes idem in enumeratone figurarum penitus omittat, ut proinde nomen ejus ex his eo loco restituendum videatur.

(24) Ἀντιστροφή. Cum dictionum significatus et usus invertitur. Exemplum tale dat Scholia-

καὶ ὁ ἐπιτροχασμὸς (25) τῆς ἐνδείας εἰσι· πλεονασμοῦ δὲ ἔξ εἰσι σχήματα· προδιόρθωσις (26) ἐπιδιόρθωσις (27), προκατάληψις (28), παράληψις (29), διατύπωσις, ἐπιμονή (30).

Δεῖ δὲ σημειώσασθαι, ὅτι τούτων τῶν σχημάτων (31) τῶν τῆς διανοίας, τῶν κατὰ πλεονασμὸν οὐδὲν ἐμπέπτει τοῖς ἀπὸ τῆς λέξεως, πλὴν τοῦ καλυμένου πλεονασμοῦ ἧτοι ταυτολογίας· καὶ τῶν κατὰ ἔνδειαν ἔν μόνον εἶδος ἐμπέπτει, ἡ ἔλλειψις. Κατὰ δὲ μετάθεσιν πάλιν ἔξ εἰσι (32) τὰ τῆς διανοίας σχήματα· προσωποποιία, ἠθοποιία (33), μικτόν (34), ἐρώτησις, πῦσις (35), ἀποκρίσις (36). Κατὰ ἐναλλαγὴν δὲ σχήματα τῆς διανοίας τέσσαρα· εἰρωνεία, διαπόρῃσις (37), διασυρμὸς, καὶ ἀποστροφὴ· τοσούτα μὲν περὶ σχημάτων βητορικῶν.

Ἐπεὶ δὲ ἐστὶ τὸν οὖτω; ῥητορεύειν ἐθέλοντα εἰδέναι χρῆσθαι μεθόδῳ δεινότητος (38), ἧτοι οἰκονομία ἐπιτηδειότητος τεχνικῆς, καὶ πάντα γράφειν δεόντως καὶ προσφυῶς, ἀλλὰ μὴ παραληρεῖν τε καὶ φύρειν τοὺς λόγους εἰδῶς ἀκριτῶ; διδάσκειν δεινότητα, ἀλλ' οὐ κατ' Ἑρμογένην ὑποσχθέντα διδάξαι δεδυνημένον, μηδ' αὐτὸν περιπατοῦν τὴν ὑπόσχεσιν, προσποιησάμενον νεοσηκῆναι τὸν λήθαργον (39).

Δεινότητος μέθοδος ἐστὶ τὸ εἰδέναι πᾶσι χρῆσθαι

αισ· Ἐγὼν ἐπέρασα, ἀνεὶ τοῦ, Περῶν ἤχησα. Sic Aldina. Verum vitiose; scribendum ἐπέσησα, vel ἐπέσασα. Sensus: Frangens cecidi, pro cadens fregi.

(25) Ἐπιτροχασμὸς. Mentionem figuræ huius facit quoque Aquila Romanus, verum noster aliter usurpat, ut ex auctore ejus intelligimus, quem dixi esse Scholiastem sæpe nominatum. Is enim ita: Ἐπιτροχασμὸς ἐστὶν ὀνομαστία πραγμάτων κατὰ μόνην ἀπερὸ μῆσιν γενομένη, ἀνεὶ τῆς περὶ αὐτῶν διηγήσεως, ὡς ἵνα τις αἰτιώμενός τινα ὡς πολλὰ κακὰ πεποιηχότα ἀπαριθμήσεται αὐτὰ λέγων· Τόδε καὶ τόδε πέπρακαί σοι· τὸ δὲ πῶς μὴ λέγω. Exemplum quod hic adducit, Latine ita sonat: Hoc et illud tu fecisti, et quomodo, non dico. Patet omnino differre, nisi dicamus per illam ipsam velocitatem narrationis diversarum rerum, hic intelligendam esse simplicem earum nominationem, absque expositione earum.

(26) Προδιόρθωσις. De hac vide Aquilam Romanum. Exemplum ejus Scholiastes tale proferit: Ἴνα διηγούμενός τινη ξένον πρᾶγμα προθεραπύσω λέγων, ὅτι Θασμάσεις, μὲν ἀκούων καὶ ἴσω; ἀπιστήσεις εἰ γέγονε τὸ πρᾶγμα· ὁ δὲ ἴνα δὲ τόδε ἐποίησεν. Est quasi mitigatio sequentium. Adde Alexandrum Sophist.

(27) Ἐπιδιόρθωσις. Figura præcedenti opposita, cum talis mitigatio postponitur. Meminit ejus præter Scholiastem etiam Hermogenes, De inv. lib. iv, c. 12. Latini non distinguunt, sed genus utriusque correctionem appellare solent. Adde Alexandrum.

(28) Προκατάληψις. De hac consule Julium Rutilianum, qui Latine ait hanc figuram dici præceptionem seu anticipationem, fierique, cum ultro asserimus et defendimus, quæ contra nos adversarius dicere posse videbatur. Solet alias et hæc prolepsis a quibusdam nominari.

(29) Παράληψις. Nota hæc figura. Sed eam noster paulo aliter usurpat, quam ut solet vulgo: nempe ut significet ὑποσιώπησιν. Ita enim Scholiastes, ex quo sua noster habet: Παράληψις δὲ ἧτοι ὑποσιώπησις ἐστὶ, etc. Est autem ὑποσιώπησις, quando quod odiosum est, non dicimus, sed obscure ac per ambages potius innuimus, ut exponit Ulpianus Rhetor. Vide Voss. Inst. Orat. lib. v, cap. 6, § 5.

(30) Ἐπιμονή. Nota et hæc. Vocant quoque ἐξερ-

Indicandum autem est, quod harum figurarum, quæ sunt sententiæ per abundantiam nulla cadat in eas, quæ sunt dictionis, excepta ea, quæ vocatur pleonasmus, aut tautologia, ex iis quoque, quæ per defectum una tantum cadat species, nempe ellipsis. Per transpositionem vero iterum sex sunt figuræ sententiæ, prosopopœia, ethopœia, mictio, erotesis, peusis, apocrisis. Per immutationem denique figuræ sententiæ sunt quatuor, ironia, diaporisis, diasyrmus, et apostrophe. Ac tantum quidem de figuris rhetoricis.

Post qui cupit tradere eloquentiam, eum oportet scire uti methodo facultatis et structura artis idonea, omniaque scribere decenter atque convenienter, nec nugari, aut oratione uti turpi, ut qui sciat accurate docere facultatem, nec secundum Hermogenem, doctrinam tantum possit promittere, promissa vero nunquam implere, simulando morbum oblivionis.

Est autem methodus facultatis, scire uti omni-

γασίην. ex Latinis aliqui congeriem. Vide Sturmius De elocut. cap. 34.

(31) Τούτων τῶν σχημάτων. Habet etiam hoc dictus sæpe Scholiastes, ut vix dubium sit, esse vel Tiberium, vel Phœbamionem. Cæterum apud ipsum legitur τούτων σχημάτων omisso articulo, et mox οὐδὲ ἔν συνεπιπέπτει. Typographine culpa, an quod ita ipse scripserit haud dixerim.

(32) Πάλιν ἔξ εἰσι. Perperam in dicto auctore hæret conjunctim, spiritumque contrario: quod idcirco corrigendum est ex nostro.

(33) Προσωποποιία ἠθοποιία. De utraque figura, et unius differentia ab altera, vide Aquilam Romanum, præter alios Rhet.

(34) Μικτόν. Quale intelligatur genus nec aliunde cognosco, nec ex Scholiaste, qui hac parte non modo valde corruptus, sed multis quoque locis læceratus est. Puto autem illud esse, cum utraque figura præcedens jungitur, unaque cum altera miscetur. Hujusmodi est oratio duplex una mentis accusantis corpus, altera corporis accusantis mentem Gregorii Palamæ, archiepiscopi Thessalonicensis, quam idcirco χαρακτήρη μικτῷ scriptam dici existimo.

(35) Πῦσις. Habent pro eadem figura hanc et præcedentem rhetores. At noster distinguit, quod est observandum. Scholiastes: Διαφέρουσι δὲ ταῦτα τῆς ἐρωτήσεως; καὶ τῆς πῦσεως (sic scribendum est, non πέφω; ut Aldina habet) ὅτι αὐτοῖς κατὰ ἀνάγκην ἀποκρίσεως περιτθεμεν οἷς βουλόμεθα λόγους. Cætera manca sunt. Itaque quid velit, non satis video: forte hoc, quod in ἐρωτήσιν necesse erit subdi responsum, in πῦσιν non sit.

(36) Ἀποκρίσις. In eodem est ἀποκρίσεις, sed ex nostro censeo corrigendum.

(37) Διαπόρῃσις. Apud dictum auctorem et sic, et cum geminata littera διαπόρῃσις reperitur. Definit eam ζητήσεως προσποίησιν. Aquila Romanus Latine explicat addubitationem, quem vide. Vocatur quoque ἀπορία. Vide Vossium in Institutionibus orator.

(38) Μεθόδῳ δεινότητος. Revertitur noster iterum ad Hermogenem, cujus exstat liber singularis sub hoc titulo.

(39) Νεοσηκῆναι τὸν λήθαργον. Invehitur noster in Hermogenem, tanquam plus promississet, quam posset præstare cum susciperet περὶ δεινότητος scribere; ideoque ut sub speciosiori excu-

bns, ubicunque conveniens est, præmiis, narrationibus, contentionibus, conclusionibus. Quibus ideis, in quo genere orationis, quibus sentiis, methodis, dictionibus, figuris, reliquisque, ut et qua in persona et re. Scire namque oportet, quæ sint horum differentiarum, convenientesque eis adhibendæ orationes, docendumque probe accurateque præmiis quod, et ubi, et quomodo, et quale adhiberi par sit, et quousque extendi debeat, item ubi unum, aut duo, aut plura exordia usurpanda, et ubi plane non, rursum ubi utile adhibere constitutionem narrationis et narrationem, et ubi non modo non constituere, sed nec narrare, verum præteritione ac relicentia ad finem decurrere. Sicut et Geometra ex iis quæ de Sardinibus scribit, videtur horum non fuisse imperitus, ut et alius aliquis ex oratorum choro clarus. Ad hæc, cui sit conveniens uti contentione, et quomodo, et quousque et cui non, et cui epologo non uti, item quibus figuris, in quo genere ac parte orationis conveniat uti, tenes hæc accurate propter oratores falsos (non nunc fori purgamenta loquor), insolentes protervosque, qui etiam cælo se superiores arbitrantur, cum tamen eos etiam pueri traducant.

Cæterum quandoquidem a progymnasmatibus usque ad facultatis methodum omnem artem Rhetoricam proposuimus, age, etiam ejus aliquas tradamus definitiones vobis, addentes simul pauca quæ-

satione cœptum relinqueret inconfectum, simulasset morbum oblivionis. Respexit ad repentinum Hermogenis morbum, aut subitam oblivionem, de qua qui scire velit, Suidam legat in ipsius Vita. Cæterum qua fronte hoc noster faciat, non video, nisi quatenus commune est Græculis, iugari, et permutua convitia velle inclarescere.

(40) *Ἐν, καὶ δυοῖ, καὶ πλείοσι.* Puta in media non nunquam oratione, quibus via paratur ad sequentia, et interim auditor veluti reficitur. Hæc intelligit exordia per illa *δυοῖ καὶ πλείοσι.* Vid. Vossium *Inst. Or.* lib. III, cap. 2, § 2.

(41) *Προκαταστῆσαι.* De qua Hermog. lib. II, de *Ἰνvent.* c. 1, ubi alias vel ὑποδιήγησιν docet appellari, nempe quia quæ recentioribus διήγησις, ea prisca etiam *κατάστασις*, ut Sturmius testatur. Est autem præparatio quædam per expositionem personarum ad majorem fidem facti, quod narrandum est. Vide Vossium. *Inst.* III, cap. 3 § 3, exemplum est in Verrina sexta.

(42) *Διασκευάσαι.* Videtur hoc membrum opponere priori ac si *διασκευάσαι* usurpare pro *προκαταστῆσαι*. Alias *διασκευῆ* si in narratione consideratur, aliud quid, quam *προκατάστασις*, nec tam pars ejus, quam species, ut ex Fortunatiano discimus, qui l. II, definit eam, *quæ res gestas non tam docet, quam exaggerat.*

(43) *Μηδὲ διηγῆσασθαι.* Hæc, et quæ sequuntur, corrupta mihi, et mutila videntur. Sane sententia, et præcedens ἀλλὰ requirunt, ut post *διηγῆσασθαι* colon, uti vocant, ponatur, non punctum majus, eique connectantur sequentia, usque ad *παράδραμεν*, quod majori puncto a reliquis separandum.

(44) *Ὁ γεωμέτρης.* Locus obscurus, quis enim hic geometra iste? Num aliquem ex mathematicis veteribus intelligit? at quem? Num potius est nomen alienjus auctoris, sic ex officio seu munere, aut virtute singulari formati, sicut Joannis aut Saxonis

ὄσπερ δεῖ, προομιόις, διηγῆσειν, ἀγῶσι, καὶ ἐπιλόγοις· ποταῖς ἰδέαις, ἐν πολεμῶ εἶδει τοῦ λόγου, καὶ ποταῖς ἐννοιαῖς, μεθόδοις, λέξεσι, σχήμασι καὶ ἐν πολεμῶ δὲ προσώπω καὶ πράγματι. Δεῖ γὰρ εἶδέναι τὰς τούτων διαφορὰς, καὶ προσφύει τὸς λόγους εἰσάγειν. Ταῦτα διδάσκειν εἰδῶς ἀκριβῶς προομιόν τε, καὶ ὅπου, καὶ ὅπως, καὶ οἷον εἶθεσθαι δέον, καὶ μέχρις ὅπου δέον πλατύνεσθαι, καὶ οὐ ἐν, καὶ δυοῖ (40), καὶ πλείοσι προομιόις χρηστέον, καὶ οὐ μηδαμῶς, καὶ οὐ χρεῶν χρῆσθαι προκαταστῆσαι (41), καὶ διηγῆσει, καὶ οὐ μὴ μόνον οὐ διασκευάσαι (42), ἀλλὰ μηδὲ διηγῆσασθαι (43)· παραλείπει δὲ καὶ ἀποσιωπήσει τελεία παραδραμεν κἄν ὁ γεωμέτρης (44) ἐξ ὧν κατὰ τοῦ Σάρδεων γράφει ἐφάνη τοῦτο οὐκ ἐγνωκῶς, καὶ λοιπὸς ἄλλος (45) χορὸς ῥητόρων διωνύμου. Πρὸς τούτοις καὶ οὐ δέον εἶναι ἀγωνίσασθαι, καὶ ὅπως καὶ μέχρι πόσου, καὶ οὐ μηδαμῶς (46), καὶ οὐ μὴ ἐπιλογίσασθαι, καὶ οἷσι σχήμασιν ἐν οἷω εἶδει καὶ μέρει τοῦ λόγου χρῆσθαι χρεῶν, εἰδῶς ἀκριβῶς διὰ τὸς ψευδορήτορας, νῦν οὐκ ἐρῶ τὰ ἀγοραῖα καθάρματα (47), τοὺς κατειομένους καὶ βδελυροῦς, οἳ καὶ τοῦ αἰθέρος (48) αὐτοὺς ὑπερτέροισ ἐναῖ νομίζουσι, μειρακυλλοῖς (49) ἀμούσως περιθρυλλούμενοι.

'*Ἄλλ' ἐκ προομινασμάτων (50) μέχρι καὶ τῆς περιμέθου δεινότητος τὴν πᾶσαν ῥητορικὴν προδιθάσαντες δύναμιν, φέρε καὶ τούτων τινὲς ὀρισμοὺς ὑμῖν παραδόντες, καὶ τινὰ ἕτερα, βραχέα πρὸς τοῦ-*

C Grammatici, Atteii Philologi, Solini Polyhistoris, qui scripsit de Sardinum vel urbe, vel populo, nobis hodie incogniti? In hoc magis inclinem. Laudat enim et Joannem Geometram, auctorem Hymnorum quosdam in Mariam Simlerus ex Catalogo biblioth. Vaticanæ.

(45) *Καὶ λοιπὸς ἄλλος.* Omnia hæc valde sunt obscura, nescio an non mutila. ego sane nil ex his elicio, quod mihi satisfaciatur. Agent forte alii, qui libris melioribus erunt instructi.

(46) *Καὶ οὐ μηδαμῶς.* Scilicet ἀγωνίσασθαι, per quod non qualemunque confirmationem, sed contentionem specialius sic dictam intelligit, quæ in pugna quadam cum adversario consistit. Hæc non in omnibus causis ac generibus est necessaria.

(47) *Τὰ ἀγοραῖα καθάρματα.* Sic appellat non tam oratores, quam causidicos et rabulas, facem fori, atque his opponit declamatores aut Sophistas ineptos in scholis.

C (48) *Οἳ καὶ τοῦ αἰθέρος.* Cum his omnibus, quæ prædicta sunt, promiscue, ac sine discrimine utuntur: ut qui cogitant, non tam quid dici debeat, quam quid possit, ut ex eo meliorem putant orationem, quo figuris, sentiis, acute dictis, ut ejusmodi magis abundat, sive utilia ea sint ac necessaria sive non sint.

(49) *Μειρακυλλοῖς.* Qui prima etiam dicendi præcepta ex idoneis magistris perceperunt.

(50) *Ἐκ προομινασμάτων.* Sic appellat partes orationum. Nempe nihil aliud in progymnasmatibus agitur, quam ut quæ cujusque partis sit tractandi ratio in integra oratione, discatur. Huc enim pertinent narrationes, confirmationes, refutationes, laudationes, amplificationes, comparationes, et id genus. Eodem modo in sequentibus ῥητορικῶν προομινασμάτων nil aliud, quam exercitatio per singulas orationis partes, quarum ibi definitiones proponuntur. Quod vel ex ipsis definitionibus apparet.

τοῖς προσεπειπόντες, μεγάλην τὴν λυστέλειαν περιβῆναι διδουμένηα τοῖς ῥητορευεῖν ἐθέλουσι τεχνικῶς, τὸν τῶν ῥητορικῶν προεκθέσεων λόγον λοιπὸν καταπαύσωμεν. Ἄλλὰ τίνες μὲν ῥητορικῆς ὀρισμοὶ καὶ καθολικοῦ καὶ ῥητορικοῦ προγυμνάσματος, ὁδοῦ· στάσις δὲ ἐστὶν ἀμφισβήτησις λογικῆ καὶ ἐκ μιᾶς φράσεως (51) χαρακτηριζομένη τῶν ἐν τῷ πολιτικῷ ζητήματι (52) κειμένων, καθ' ἣν ἡ διαίρεσις (53) γίνεταί τῶν κεφαλαίων τῶν εἰς πίστιν κομιζομένων. Εὐρεσις ἐστὶν ἐπίνοια νοημάτων (54) ἀρμοδίων τῷ ὑποκειμένῳ πράγματι. Καὶ ἄλλως νοημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων περιέχων εὐπορίαν ἀρμοδίων τῷ ὑποκειμένῳ πράγματι. Ἰδέα (55) ἐστὶ ποιότης λόγου ἀρμοδίου τοῖς ὑποκειμένοις προσώποις τε καὶ πράγμασι κατὰ τε ἔννοιαν (56), καὶ λέξιν καὶ τὴν ὅλην τῆς ἀρμονίας διαπλοκὴν (57). Μέθοδος (58) ἐστὶ διοικήσις καὶ ποιὸς σχηματισμὸς ἐξαιρέτως περὶ τὴν ἔννοιαν, καὶ τὰλλα ἢ τάξις εὐεπτατος πρὸς τὸ οὐκ αἰὸν συμφέρον οικονομουμένη. Καὶ ἄλλως μέθοδος ἐστὶ τρόπος ἐπιστημονικὸς (59) τοῦ πῶς δεῖ τὰ νοήματα ἐξάγειν· διὰ ποίων πτώσεων, ἐγκλίσεων, διαθέσεων, σχημάτων, προσώπων, καὶ τῶν ὁμοίων, πόρρωθεν ἀρχεσθαι ἢ ἐγγύθεν, ἐπιεικῶς ἢ παρρησιαί. Κατὰ ποῖον πάθος καὶ ἦθος, καὶ καθ' ὅσους τρόπους ἢ φύσεις τὴν φωνὴν (60) προσχετεῖται. Προσμίμν ἐστὶ λόγος παρασκευάζων (61) τὴν ἀκροατὴν εἰς ὑποδοχὴν τῆς ὑποθέσεως καὶ οὐκ αἰὸν τὸν ὑποκειμένον λόγον διατιθεῖς (62). Διήγησις

A *dān alia, quæ possunt magnam afferre utilitatem illis, qui secundum artem sectari volunt eloquentiam, reliquarum regularum Rhetoricarum traditionem faciemus missam. Sed primum quasdam Rhetoricæ in universum et Rhetoricæ exercitationis videte definitiones. Status est controversia rationalis, et ex una locutione formata eorum, quæ sunt in quæstione civili, secundum quam divisio capitum instituitur, quæ ad fidem faciendam adducuntur. Inventio est excogitatio noëmatum aptorum rei subjectæ; item aliter: noëmatum et epicheirematum, subjecto negotio congruentium, copiam in se comprehendens. Idea est qualitas orationis, conveniens personis et negotiis subjectis, secundum sententiam et dictionem et totum harmoniæ contextum. Methodus est administratio et quædam quasi figuratio singularis sententiæ et aliorum, vel, est ordo conveniens ad utilitatem certam constructus. Item aliter: Methodus est ratio artificialis, qua oportent noemata adducere, per quales casus, declinationes, dispositiones, figuras, personas, et similia, num a remotis exordiri, an ex propinquis per insimulationem, an aperte; quo animi motu, quibus moribus, et secundum quos modos natura vocem exigit. Exordium est oratio, præparans auditorem ad probationem causæ, et commode orationem subjectam disponens. Narratio est expositio rerum in causa, vel res ipsa, ex qua causa constat. Contentio est*

(51) *Ἐκ μιᾶς φράσεως. Ut: Occidisti Clodium, Milo, est intentio adversarii. Respondet ipse per ὑπερβολὴν seu depulsionem: Occidit, sed recte. Ex hac φράσει oritur status a parte Milonis: Milo recte occidit Clodium. Hic enim velut consistit, et pugnat cum accusatore, allatis argumentis velut armis, quibus monstret, se recte Clodium occidisse.*

(52) *Ἐν τῷ πολιτικῷ ζητήματι. Quod conjunctum est cum statu, et respicit utramque partem, ut in præcedenti exemplo, an Milo recte Clodium interfecerit? Porro quæstionem hanc Hermogenes definit ita, quod sit Ἀμφισβήτησις λογικῆ ἐπὶ μέρους, ἐκ τῶν παρ' ἐκάστωι κειμένων νόμων ἢ ἐθῶν, περὶ τοῦ νομισθέντος δικαίου, ἢ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ συμφέροντος, ἢ καὶ πάντων ἅμα, ἢ τινων. Controversia in disserendo posita, sive ratione dicendi expedienda rei finitæ et singularis ex unius cujusque populi constitutis legibus aut moribus, de eo, quod videtur esse, aut justum, aut utile: de his vel omnibus vel aliqua eorum parte. Vocatur autem ζήτημα πολιτικόν, aut quæstio civilis, in respectu ad ζητήματα φυσικά et λογικά. Adde Cassiod. p. m. 336; Sulp. Victorē, p. 240.*

(53) *Ἡ διαίρεσις. Prout enim status est, ita et κεφάλαια adducuntur seu argumenta, vel a re desumpta, vel a persona. Unde Hermogenes lib. i, part. cap. 4, Ἀμφισβήτησιν τοῖς ἐπιγνοῦσι, ῥᾶδιον ἦδη τὰς διαίρεσις συνιδεῖν τὰς εἰς τὰ κεφάλαια τῶν ζητημάτων. Quæstionem si qui teneant, facile deinceps erit partitiones simul intelligere, quæ applicantur capitibus.*

(54) *Νοημάτων. Addit mox καὶ ἐπιχειρημάτων. Vulgo de noëmatis nil hic loquuntur. Intelligit autem noster per noëmata, quæ Hermogeni etiam ἔννοιαι, hoc est pronuntiata quacunque forma, et de re quacunque: quæ sunt veluti materia idearum, et ad elocutionem alias referuntur. Ex quo putes Nostrum statuissē, inventionem non*

ad argumenta tantum pertinere, sed et verba elocutionemque.

(55) *Ἰδέα. De quibus vide, quæ notavi supra.*

(56) *Κατὰ τε ἔννοιαν. Non tam externam sententiarum intelligit formam, quam res sub eis comprehensas. Vult, ideam uno ante omnia respicere, res et verba.*

(57) *Ἀρμονίας διαπλοκὴν. Hoc tertium est, quod Idea requiritur, nempe ut res et verba decenter, decenter per omnes orationis partes proponantur, secundum ista septem, quæ in Ideis singularis alia aliaque pro diversitate earum Hermogenes requirit.*

(58) *Μέθοδος. Non eam hic intelligit, quæ est pars ideæ, verum illam, quam in præcedentibus cum addito vocavit μέθοδον δεινότητος.*

(59) *Τρόπος ἐπιστημονικός. Habet ista omnia ex Hermogenis lib. ii De Ideis, cap. 9, quæ tamen loco Hermogenes non per ἐπιστημονικόν τι exponit, sed per χρῆσιν ὀρθὴν πάντων εἰδεῶν, rectum usum omnium idearum. Sed nempe nemo uti potest, nisi qui sciat uti. Igitur et ipse Hermogenes in sequentibus; Ἔστι δὲ τοῦτο μεγάλῃς καὶ τελεωτάτης ἐπιστήμης, οἶμαι, τὸ χρῆσθαι τοῖς καιροῖς, εἰδέναι τε καὶ δύνασθαι.*

(60) *Τὴν φωνήν. De hac nihil Hermogenes: ratio, quia δεινότης pertinet ad elocutionem: at φωνὴ in Actione seu pronuntiatione consideranda. Puto hoc nostrum addidisse de suo, absque judicio et causa.*

(61) *Λόγος παρασκευάζων. Ita Scholiastes Aphthonii, ut testatur Voss. Inst. or. lib. iii, c. 2, § 2; et Cicero, I Rhet. v. Victorinum.*

(62) *Διατιθεῖς. Exordii officium esse, ut orationem disponat, non meminisse alias legere. Forsitan respexit eo noster, quod partitio interdum præmitti solet narrationi. Sed hoc rarum est, nec ideo pars exordii vocari potest. Deinde etiam διάθεσιν partitionem dici non existimo. Puto aliquid*

confirmatio et probatio nostrorum capitum, refutatio vero eorum, quæ sunt adversarii, facta per epicheiremata, tractationes, et enthymemata. Caput est pars orationis, demonstrationem continens propositi negotii, ex noematis et epicheirematis composita. Epicheirema est inventum, quod præparat propositam quæstionem, vel, ratio exterius assumpta ad probationem eorum circa quæ versamur. Tractatio est comparatio rei alicujus ad subjectum epicheirema. Enthymema est syllogismus rhetoricus contortus, imperfectus. Et aliter: allati epicheirematis conclusio. Epenthymema vero est in uno eodemque problemate dupliciter conjuncta dilatatio, vim ulteriorem concilians enthymemati. Epilogus seu conclusio est oratio post prædictas demonstrationes, collectionem rerum, morum, et affectuum complectens, vel, augmentum et viseorum, quibuscum pugnauimus, nam et aliter millies prædicta omnia definiuntur. Sed omittenda sunt, quæ supervacua.

περιέχων, ἢ ἀβήσις καὶ δύναμις τῶν ἡγωνισμένων. Καὶ ἐτέρως δὲ μυριαχῶς τὰ προειρημένα πάντα ὀρίζονται. Ἄλλ' ἐκτέον τὰ περιττά.

desse his verbis, ac olxaiως εἰς τὸν ὑποκείμενον λόγον διατεθεὶς scribi oportere, ut διατεθεὶς referatur ad τὸν ἀρροατὴν, non vero λόγον. Ita conveniret definitioni Cassiodori, qui *exordium vocat orationem, animum auditoris idonee comparantem, ad reliquam dictionem.*

(63) *Ἡ αὐτὸ τὸ πρῶγμα.* Quomodo narratio factum ipsum, et non potius ejus expositio aut declaratio? An per αὐτὸ τὸ πρῶγμα narrationem intelligit nudam, per ἔκθεσιν obliquam, quæ aliquibus κατὰ τασίς vocatur? Num potius respicit ea genera orationum, in quibus non proponitur narratio, sed factum velut notam per se intelligitur, sicque intellectum inservit loco narrationis?

(64) *Κεφάλαιον.* Quod sic absolute et κατ' ἐξοχὴν dicitur, non κεφάλαιον γενικώτατον. Id enim idem est, ac Status.

(65) *Τοῦ προκειμένου πράγματος.* De quo inter nos et adversarium est quæstio, quodque ille suo, nos nostro usui vel confirmamus vel refutamus. Igitur et Sopater caput definit, quod continet propriam argumentationem et confirmationem ejusdem propositionis ab aliis diversam. Vid. Hermog. lib. III *Invent.* c. 2. et Ibi Sturm.

(66) *Νοημάτων.* Quæ hic differentia inter νοήματα et ἐπιχειρήματα? Constant sane epicheiremata ex noematis, seu sententiis et propositionibus, nec enim puto per νοήματα hic intelligere γνώμας ethicas aut politicas sub personis prolatas. Existimo, propositiones sive quæstiones intelligere, quæ per epicheiremata vel confirmantur, vel infirmantur, ut *Pericles reus est proditiois, quod fructus illius non vastasset Archidamus.* In hac controversia erit κεφάλαιον a parte Periclis, *necessarium est, ut proditæ patriæ testimonio quodam vincatur.* Hoc ex mente nostri constabit ex duobus, primum νοήματι seu noemate, quod nil erit aliud, quam simplex quædam propositio, quæ declaratur causa, cur sit necessarium, *Quia in omni re de qua controversia est, oportet testes producere.* Deinde ἐπιχειρήματι seu epicheiremate, quo hoc probatur a suis circumstantiis, quia jussim, quia æquum in persona tanti viri, et sic deinceps. Nisi quis per νόημα intelligendum putet illam ipsam propositionem primam in omni capite, quod fortasse melius, quia altera sæpe omittitur, statimque argumenta proferuntur, atque ita ἐπιχειρήματα introducitur. Certe nihil aliud per νόημα, quam quid istiusmodi

ἄστιν ἐκθεσις τῶν ἐν τῇ ὑπόθεσει πραγμάτων, ἢ αὐτὸ τὸ πρῶγμα (63), ἐξ οὗ συνέστηκεν ἡ ὑπόθεσις. Ἄγων ἐστὶ πλῆσις καὶ ἀπόδειξις; τῶν οἰκείων κεφαλαίων, λύσις δὲ τῶν τοῦ ἀντιδίκου δι' ἐπιχειρημάτων καὶ ἐργασιῶν καὶ ἐνθυμημάτων γιγνομένων. Κεφάλαιον (64) ἐστὶ μέρος λόγου ἀπόδειξιν ἔχον τοῦ προκειμένου πράγματος (65) ἐκ νοημάτων (66) καὶ ἐπιχειρημάτων συγκείμενον. Ἐπιχειρημά ἐστὶν ἐπινόημα, ὃ προκατασκευάζει τὸ προκειμένον ζήτημα, ἢ λόγος ἐξωθεν παραλαμβανόμενος (67) πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὑποκειμένων. Ἔργασια ἐστὶν ἀφομοίωσις (68) τινος πράγματος πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἐπιχειρήμα. Ἐνθύμημά ἐστὶ συνεστραμμένος (69) ῥητορικὸς συλλογισμὸς ἀτελής (70) καὶ ἄλλως, τὸ τοῦ προηγουμένου ἐπιχειρήματος συμπέρασμα (71).

Ἐπενθύμημα (72) δὲ ἐστὶν ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προβλήματι διπλῆ συγκριτικὴ ἐπίτασις, περιττοτέρων δριμύτητα χαριζομένη τῷ ἐνθυμήματι. Ἐπιλλογός (73) ἐστὶ λόγος ἐπὶ προειρημέναις ταῖς ἀποδείξεσιν, ἀθροισμὸς πραγμάτων καὶ ἡθῶν καὶ παθῶν, καὶ ἐτέρως δὲ μυριαχῶς τὰ προειρημένα πάντα

intelligendum hoc in loco, vel hoc docet, quod statim in sequentibus ἐπιχειρήματα ἐπινόημα definitur, quasi quod noëma illud sequitur. Ut proinde id sit, quod Hermogeni dicitur κεφαλαίου.

(67) *Ἐξωθεν παραλαμβανόμενος.* A circumstantiis nimirum sex; persona, re, loco, tempore, modo, causa, de quibus et Hermogenes lib. III *De Invent.* cap. 3, et noster infra in exemplis, quæ argumentum ejusmodi latissime instrunt, unde et epicheirema *latior ratiocinatio* vocatur. Cassiod. *Epicheirema est descendens de ratiocinatione latior excursio Rhetorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis.* Neque aliud voluit Hermogenes prædicto libro, c. 6, quando dicit, ἡ γένεσις τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπὸ περιστάσεως, quam quod noster ait.

(68) *Ἀφομοίωσις.* Quia consistit in allatione exemplorum ac comparisonum cum rebus aliis. Vid. Hermog. lib. III *Invent.* et nostrum infra in exemplis.

(69) *Συνεστραμμένος.* Propter vim, quæ ei inest. Pertinet autem hæc definitio ad omne genus argumenti Rhetorici, quod est effracius ac robustius. Juvenalis quoque hoc respectu Sat. 6.

..... curtum sermone rotato
torquet enthymema....

(70) *Ἀτελής.* Quia ei deest alterutra præmissarum.

(71) *Συμπέρασμα.* Hoc sensu Hermogenes usurpat. Primo enim jubet poni κεφαλαίου πρότασιν, quam supra ὀρισμὸν et νόημα diximus appellari, propositionem argumenti, docendi gratia, dein ἐπιχειρήματα ad confirmationem pertinens, mox ἐργασίαν seu tractationem aut expolitionem ad illustrationem et suavem commotionem, postremo ἐνθύμημα ad vim, quia in se habet acumen. Vid. ipsum lib. III *Invent.* cap. 7.

(72) *Ἐπενθύμημα.* Hermogenes prædicto loco sic definit: Ἐπενθύμημά ἐστὶ κυρίως ἐπὶ φθάνοντι ἐνθυμήματι ἕτερον ἐπινοούμενον ἐνθύμημα. *Epenthymema est ad propositum enthymema alterum enthymema, cogitatione adiuentum.* Vide, quæ superius notavi.

(73) *Ἐπιλλογός.* Est ipsissima Scholiastis Aphthonii definitio, quam explicat Vossius, *Inst.* lib. III, cap. 6, § 1. Habet noster plerasque definitiones suas ex eo auctore.

Ταῦτα κατὰ τὴν Ἑρμογένους τεχνολογίαν τὴν πᾶσαν ῥητορικὴν περιέχουσαν δύναμιν συνοπτικώτερον ἐξεθέμεθα, προσθέντες βραχέα τινὰ καὶ τοὺς ὀρισμούς. Φέρε δὴ κατὰ τὸν Θεοδέκτην Φασηλίτην (74), καὶ τὸν τεχνογράφον Μινουκίην (75), ὃν Ἑρμογένης ὁ σοφιστὴς διασύρει (76), καίπερ τὴν πᾶσαν ῥητορικὴν δύναμιν (77) ἐκ τοῦδε καὶ τοῦ Ἀψίνου (78) σφετερισάμενος καὶ ὄνως οὐκ ἀκριβῶσας εἰς τέλος (79), ἀλλὰ προσποιησάμενος νενοσηκέναι τὸν λήθαργον (80), ὡς ἂν μὴ τὸ περὶ μεθόδου δεινότητος; γράφων, καταφανῆς Ἀψίνης φωνεῖ, ὡς ἐν παραλήψεως σχήματι πάλιν ἐπιτομώτερον ταῦτα περιληψόμεθα. Μινουκιανὸς δὲν ἐφη ἐκείνος ὁ τεχνογράφος (81) φύσεως θείας μετεσχηκῶς, καθάπερ πρὸς τούτου καὶ Θεοδέκτης, ὀλίγοις πάντοτε ῥήμασι τὴν πᾶσαν ῥητορικὴν περιέλαβε δύναμιν, εἰπὼν ἔργα ῥήτορος εἶναι εὐρεσιν, τάξιν, οἰκονομίαν (82), μνημοσύνην (83), ὑπόκρισιν, ἔρμη-

A Hæc secundum Hermogenis artem, quæ omnem continet rhetoricam facultatem, compendiose executi sumus, addentes pauca quædam, et definitiones. Nunc age, et secundum Theodecten Phaselitam, et qui de Arte scripsit, Minucianem, quem Hermogenes Sophista ridet, quamvis omnem facultatem oratoriam ex eo et Apsine in usus suos convertat, nec perducatur ad finem, sed simulet se incidisse in lethargum, ne librum de apta gravitate scribens manifestus Apsines appareat, veluti per figuram quamdam præteritionis adhuc brevius ea comprehendemus. Minucianus, quem laudat ille, qui de Artescripsit, naturæ divinæ particeps, quemadmodum et ante ipsum Theodectes paucis omnino verbis omnem facultatem oratoriam complexus est, dicens, oratoris officia esse inventionem, ordinem, dispositionem, memoriam, pronuntiationem, elocutionem. Oportet enim oratorem, cujus ex tribus

(74) Θεοδέκτην Φασηλίτην. Fuit hic filius Aristandri, discipulus Isocratis, Platonis, et Aristotelis, ut refert Suidas, aut hujus ipsius filius ejusdem patriæ ac nominis, ambo enim oratoria præcepta edidit. Meminit illius etiam Plutarchus in Vita Isocrati, ubi et tragœdias scripsisse, et in via sacra sepultum esse ait. Quintilianus, lib. xi, cap. 2, ubi memoriam pene incredibilem testatur habuisse. Erythræus ait in Præfatione ad antiquos rhetores, Ciceronem hunc secutum esse in suis de hac arte libris.

(75) Μινουκίην. Scribendum omnino Μινουκιανόν. De Minuciano autem dixi in præcedentibus. Extant hodie Epicheiremata sub ejus nomine, sed illa vel junioris sunt, vel plane alterius alicujus.

(76) Διασύρει. Ubi hoc stat, nescio, id scio, quod Minucianus nuspam expresse mentio occurrat in iis, quæ ex Hermogene habemus. Puto conjecturam esse Nostri, adversus quam fortasse hoc ipsum dici posset, qui nimirum stat, quod, cum pleraque ex Hermogene habeat, ipsum tamen et hoc, et locis aliis incessat traduratque?

(77) Τὴν πᾶσαν ῥητορικὴν δύναμιν. Observandum hoc est; quam autem vere id asseverat noster, dici nequit, quia opera Minuciani non habemus. Id subit mirari, quare cum ex illo sua hauserit Hermogenes, hunc potius noster sequi maluerit, quam istum? Videor nescio quid Græcæ nugacitatis ac invidiæ in hoc et præcedenti loco observare.

(78) Ἀψίνου. Suidas mentionem facit duorum hujus nominis, quorum unus Atheniensis, pater Onasimi, qui filium habuit Apsinæ juniorem. Alter Gadareus, qui fuit discipulus Heraclidis Licii. Ut sic tres fuerint, proditi a Suida, Athenienses duo, pater et filius, et Gadareus unus. Ex his neuter intelligi posse hoc loco videtur. Nam Atheniensis ille prior vixit longe post ætatem Hermogenis, quod constat ex eo, quia Onasimus vixit tempore Constantini, uti supra diximus. Adhuc recentior fuit posterior, ut ejus nepos. Gadareus quoque aliquanto post Hermogenem floruit, quod colligitur inde, quia Heraclides Licii, cujus dicitur fuisse discipulus, vixit temporibus Severi, uti ex Philostrato apparet. Quare sequitur, ut aut præter istos tres sit alius quartus Suidæ non memoratus, omnibus illis velustior, aut noster hoc in loco somniaverit. Exstat hodie Ἀψίνου τέχνη ῥητορικὴ ab Aldo edita cum quibusdam aliis rhetoribus Græcis, qui quis sit, et an unus ex prædictis, parum constat. Vossius in Institutionibus Atheniensis juniori tribuit. *Apsines junior*, inquit lib. iii, cap. 1, § 2, qui in arte sua quædam facultati oratoriæ adjicere voluit. Sed fal-

litur Vossius, ut puto, filiumque Atheniensis ejus miscet cum Gadareo, forte quia apud Simlerum sequebatur. Simlerus certe non ipsi, sed Gadareo tribuit, qui Atheniensi utroque fuit antiquior, ut jam dictum est. Quod probabilius etiam ex eo, quia Basilici hic Gadareus dicitur fuisse discipulus, quem Aldinus ille statim ab initio artis suæ magnopere commendat, et appellat divinum. Ὁ δὲ τοῦ θεῶς Βασιλικὸς κάκεῖνο προσέθηκε, inquit, atque ita Simlerianam conjecturam firmat.

(79) Οὐκ ἀκριβῶσας εἰς τέλος. Nam liber περὶ δεινότητος absolutus non putatur. Itaque et Gaspar Laurentius pluribus locis ommissa scribit exempla, reliquamque expositionem.

(80) Τὸν λήθαργον. Dixi supra de hac re. Apparet autem Græculi libido traducendi, qui non satis habuit semel hoc objecisse nostro, nisi altera vice repeteret.

(81) Ἐκείνος ὁ τεχνογράφος quis? Apsines? Non enim Hermogenes, qui, ut supra dixi, ejus aperte mentionem facit nullam. Nisi forte plura scripsit, quæ noster vidit, nos amissimus. Sed ambigo.

(82) Τάξιν, οἰκονομίαν. Velut diversa ponit Vossius, lib. 1, *Inst.* cap. 4, § 3; et lib. iii, cap. 1, § 1, pro iisdem habet. At omnino distinguere veteres. Ascribam verba Sulpitii Victoris, quæ his lucem afferunt: *In dispositione hæc sunt: ordo, cum ea, quæ Græcè appellatur οἰκονομία. Ordo est, ut secundum textum naturalem singula prosequamur, primum in partibus elocutionis, ut sit scilicet primum exordium, deinde narratio, tum partes argumentationis, peroratio extrema. Sed bene huic ordini οἰκονομία proxima adjuncta est, quæ hoc distat a superiore, quod ille quidem ordo naturalis, hic ordo artificiosus est.* Distinxit hæc etiam Vitruvius quantum alio in argumento, ac Τάξιν quidem, quæ Sulpitio est ordo, appellavit ordinationem. οἰκονομίαν vero distributionem lib. 1, *Architect.* c. 2. Porro quæ sit ratio οἰκονομίας, patet ex prædicto Sulpitio, quando non modo hujus beneficio ait ordinem partium naturalem quandoque immutari, sed etiam partes nonnunquam aliquas omitti.

(83) Μνημοσύνην. Ordo valde turbatus: præcedit enim ἔρμηνεια, sequitur ὑπόκρισις, claudit μνημοσύνην apud alios Rhetores, et fortasse ita posuit Theodectes. Interim notandum, quod et ipse μνημοσύνην seu memoriam inter Rhetorici officii partes retulerit. Refellit hoc Vossius in *Instit.* ab initio et locis aliis, sed puto falsam hic esse scripturam.

generibus dicendi sit proposita oratio, et an totum vel pars, status vel progymnasmata; postea quæ unicuique ex his convenientia sunt, invenire, atque congrua, ut proœmia; narrationes, capita, et contentiones, et post ea conclusiones, et ordinem in his servare, idem apte ac decemter hæc omnia mente ac oratione proferre, quibus characteribus et qualibus ideis quæque partium ac specierum, qualibus sententiis, methodis, dictionibus, figuris, atque cæteris. Ubi oportet, quatuor uti proœmii partibus, et ubi non omnibus, sed quibusdam, et ubi omnibus quatuor orationis partibus, et quomodo, et quousque oportet istas producere, et ubi eorum aliqua omittere: alibi quidem proœmium, alibi vero narrationem, alibi contentionem, alicubi vero epilogum.

Ad hæc oratorem non oportet orationem proferre sine imitatione, sed propositorum exprimere mores et affectus, cum oratione, tum figuris, ut divinus Homerus, et exponere cuncta decenter, ut formet oratione omnes mores, affectus, res dicendas vel exprimendas. Elocutionis aut dictionis in oratione virtutes sunt quatuor, exceptis dico figuratis et ænigmaticis orationibus, iisque, quæ per imitationem scriptæ sunt quorundam, obscure ac ambitiose scribentium: virtus enim in his est vitium orationis.

Elocutionis autem oratoricæ virtutes quatuor, præsertim in demonstrativa et historica oratione, hæc sunt: Perspicuitas, brevitatis, probabilitas et gravitas, quemadmodum Isocrati, Empedocli, Dio-

(84) Ἡ ἔλιος, ἡ μέρος. Scilicet τοῦ λόγου seu orationis, variat enim oratio una sæpe in partibus, nec idem est character narrationis, qui contentionis.

(85) Ἐτάσεις. Justas intelligit ac integras orationes, dixi supra.

(86) Ἀρμόδια ἢ παρεπόμενα. Vitiosa scriptura et distinctio. Scribo, ἀρμόδια ἢ παρεπόμενα, προοίμια, etc., παρεπόμενα hic dicit in respectu ad præcedens προγυμνάσματα, in quibus vult esse παρεπόμενα, quæ in integris orationibus κεφάλαια, id est argumenta rationes, dixi in precedentibus.

(87) Νῶ. Dum Inventioni operamur.

(88) Τῶν μερῶν. Quia non omnes partes eodem characteres aut ideas habent. Vide supra.

(89) Καὶ λοιποῖς. De quibus supra, ubi de Ideis.

(90) Ἀραμυμήσκοντα. Exsequitur ut in præcedentibus, his porro partes, quarum supra simplicia proposuit vocabula. At hujus nulla facta mentio, μνημοσύνης quam ante diximus valde incommodo positam esse loco, vocabulumque ipsum vitiosum videri. Sane si hic locus confertur cum isto, putet quispiam, non μνημοσύνην, verum μίμησιν, nostrum scripsisse.

(91) Ἐσχηματισμένων. Ubi nihil simpliciter, omnia per figuras proponuntur.

(92) Τέσσαρες ἀρεταί. Tot fere omnes numerant, verum alii aliter appellant. Aristoteli, lib. iii, *Iliet* sunt *perspicuitas, paritas, dignitas, decencia*; vel si Græca malimus, *σαφήνεια, Ἐλληνισμός, ἀξίωμα, πρεπον*. Crasso apud Cic. iii, *de Orat. paritas, perspicuitas, ornatus, decôr*. Fabius quoque lib. viii, cap. 1: *In singulis intuentium, ait, ut sint Latina, perspicua, ornata, accommodata, et*

velan. Δεῖ γὰρ τὸν ῥήτορα τινος τῶν τριῶν εἰδῶν τῆς ῥητορικῆς, ὁ προκειμένος λόγος ἐστὶ, καὶ εἰ ἔλιος, ἢ μέρος (84), ἐτάσεις, (85) εἴτε προγυμνάσματα· εἴτα εὐρεῖν τὰ ἐκάστῳ τούτων ἀρμόδια ἢ παρεπόμενα (86)· προοίμια, διηγήσεις, κεφάλαια, ἦτοι ἀγῶνας, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἐπιλόγους καὶ τάξιν τοῦτοις τηρῆσαι, καὶ οἰκονομικῶς καὶ δεόντως καὶ προσηκῶς ταῦτα ἀπαντα νῶ (87) καὶ λόγῳ ἐξαγαγεῖν, οἷος τοῖς χαρακτήροι καὶ ποταῖς ἰδέαις Ἐκαστον τῶν μερῶν (88) καὶ εἰδῶν ποταῖς ἐνοταῖς, μεθόδοις, λέξεσι. καὶ σχήμασι καὶ λοιποῖς (89). Ποῦ δεῖ τοῖς τέσσαρα τοῦ προοιμίου μέρει χρησθαι, καὶ οὐ μὴ πᾶσιν, ἀλλὰ τισί. Καὶ ποῦ δεῖ τοῦ λόγου τοῖς τέσσαρα μέρει, καὶ πῶς καὶ μέχρι πόσου δεῖ ταῦτα ἐκφέρειν. Καὶ οὐ δεῖ τούτων τινὰ παραρῶν· ὅπη μὲν τὸ προοίμιον, ἐτέρωσε δὲ τὴν διήγησιν, ἀλλαχοῦ δὲ ἀγῶνας, ἐν ἐταῖροις δὲ τὴν ἐπιλογὴν.

Πρὸς τοῦτοις δὲ τὸν ῥήτορα οὐ χρὴ τὸν λόγον ἀναλαμβάνειν ἀναμνήσκοντα (90) καὶ ὑποκρίνεσθαι τῶν προκειμένων τὰ ἦθη καὶ πάθη καὶ λόγῳ, καὶ σχήματι, ὡς ὁ δαιμόνιος Ὀμηρος καὶ ἐρμηνεύειν πάντα καλῶς, ὡς ἀπομεισθαι τὴν λέξιν, πᾶν ἦθος καὶ πάθος, καὶ πρᾶγμα καὶ λεγόμενόν τε καὶ ἐκφραζόμενον. Ἐρμηνείας ἦτοι φράσεως λόγου τέσσαρες ἀρεταί, ἀνευ λέγῶ τῶν ἐσχηματισμένων (91), καὶ ἀνιγματοῦδων λόγων, καὶ τῶν κατὰ μίμησιν γεγραμμένων ἀσαφογράφων τινῶν, ἢ μακρηγόρων· ἐν τοῦτοις γὰρ ἀρετὴ γίνεταί ἢ τοῦ λόγου κακία.

Αἱ δὲ τῆς ἐρμηνείας τοῦ λόγου τέσσαρες ἀρεταί: (92), μᾶλλον δὲ τοῦ διδασκαλικοῦ καὶ ἱστορικοῦ, μεθεστῆκασιν αἰδᾶ· σαφήνεια, συνομία (93) πιθανότης (94), μεγαλοπρέπεια (95), ὡς Ἰσοκράτει (96)

in precedentibus: Nam cum Latina, significantia, ornata apte sint collocata, quid amplius laboremus. Aliiter Sulpitius, In elocutione, inquit, hæc observanda sunt, latinitas, perspicuitas, robur, nitior, compositio, tum decens vel decorum. Ut hic plura, ita Alcuinus requirit pauciora. Ubi enim queritur, qualis esse debeat elocutio, respondet: *facunda debet esse, et aperta*.

(93) Συνομία. Hanc virtutem generatim requiri in omni elocutione, neminem docere video. Nec apparet ætis, quid per eam intelligat; in sequentibus dicit, idem esse ac γοργότης, at, ut opinor, hæc in oratione omni non est necessaria. Concisum sane genus, uti Græcum significat, alicubi adeo non necessarium, ut potius sit vitiosum. Sed fortasse illud innuit, in quo nil deest, nil abundat. Quidquid sit, brevitatem aut celeritatem inter generales orationis virtutes, præter Nostrum, nemo refert.

(94) Πιθανότης. Quomodo hæc virtus sit elocutionis, parum liquet. Potius effectus est τοῦ πρέποντος; seu decori. Decora enim oratio, hoc est talis, qualem ingenium et mores personarum, ratioque rei requirit, efficit, ut ei fides habeatur. Et sic ipse noster in sequentibus.

(95) Μεγαλοπρέπεια. Per hanc intelligere τὸ ἀξίωμα, seu ornatum, vel, ut Sulpitius appellat, nitorem existimo. In sequentibus appellat μέγεθος, quod ab ἀξιώματος non multum differt.

(96) Ἰσοκράτει. Qui ætate Platonis vixit. Patet autem ex hoc loco, aliqua de elocutione Rhetorica scripsisse, eaque vidisse Nostrum, eorumque respectu hic laudasse. Tzetzes Chiliad. 9, de arte integra opus edidisse testatur.

καὶ Ἐμπεδοκλεῖ (97), Διονυσίῳ (98), Φιλοστράτῳ 99), Ἰαμβλίῳ (1), καὶ πᾶσι παλαιοῖς, καὶ τοῖς σοφωτέροις τῶν νέων δοκεῖ, καὶ τῶ Ἐρμογένει ἐν ταῖς ἰδέαις. Ὁ τῶν ὀνομάτων γὰρ Ἑλληνισμὸς νεωτερικὸν ἐστὶν (2), ὡς ἡ σαφήνεια (3) ἐκ μυριολεξιῶν (4) καὶ σαφητισμοῦ (5) γίγνεται. Ἔστι δὲ τῆς (6) ὠραιότητος καὶ τοῦ κάλλους (7). Ἡ συντομία δὲ τῆς μεγαλοφυΐας (8) ἔργον τοῦ ῥήτορος, ἡ πιθανότης δὲ τῆς τέχνης (9) προέρχεται. Τὸ δὲ μεγαλοπρεπὲς τῆς πολυμαθίας (10) ἐστὶ. Καὶ αἱ παρ' Ἐρμογένει δὲ ἰδέαι ἐπτὰ (11) οὐδὲν ἕτερον ὀλοῦσιν, ἢ ὅτι δεῖ τὸν ῥητορικὸν λόγον τὰς τέσσαρας εἶχειν ταύτας· καὶ δεινότητα ἦτοι πρέπουσαν ἐκάστῳ οἰκονομίαν καὶ μεταχείρησιν. Ἡ σαφήνεια γὰρ καὶ τὸ κάλλος ῥητορικοῦ λόγου (12) κεκαλλω-

(97) Ἐμπεδοκλεῖ. *Miror*, quod hunc alteri proponat. Fuit enim hic vestustior, imo auctor artis rhetoricæ esse, primusque scripto eam comprehensisse dicitur. *Vid. Laertium.*

(98) Διονυσίῳ. *Halicarnassensi* puto.

(99) Φιλοστράτῳ. *Constat* ex hoc loco, etiam Philostratum de arte Rhetorica quid scripsisse. Puto autem seniore intelligi, cuius ζητούμενα παρὰ τοῖς ῥητορῶν, et ῥητορικὰς ἀφορμὰς laudat Suidas. Vixit temporibus Neronis, ut ex eodem cognoscimus.

(1) Ἰαμβλίῳ. Ergo et hic nonnulla scripsit in rhetoricis, in quorum respectu inter rhetores laudatur. At hoc neque Eusebius, neque Suidas commemorant, ut tanto magis sit observandum. Vixit tempore Constantini, nescioque quare inter παλαιούς relatus sit a nostro.

(2) Ἑλληνισμὸς νεωτερικὸν ἐστὶν. Quam et ipsam aliqui, ut virtutem elocutionis singularem laudabant, et ab aliis puritas et καθαρότης appellatur. Porro Ἑλληνισμὸν cur novum aliquid noster esse dicat, ego quidem non video, cum eo usus sit Aristoteles. lib. iii, *Rhet. c. 5.* Forte locus ejus non occurrebat, aut ætate Nostri magis a quibusdam illa pars exigebatur, propter barbarismos, quibus lingua Græca tum scatebat.

(3) Ὡς ἡ σαφήνεια. Exponit præcedentes quatuor virtutes, ac quomodo etiam illa contineant, quæ requirunt oratores alii, ipse etiam Hermogenes ostendit, quam bene, ipse viderit. Equidem Hermogeni in Ideis non fuit propositum, quatuor istas monstrare virtutes, aut in septem ideas amplificare, sicque numerum eum augere, multo minus istis opponere, sed præter ista quatuor, quæ in omni oratione requiruntur, ostendere septem, non contraria istis quatuor, sed tamen diversa, quæ in orationibus inveniuntur modo plura, modo pauciora, pro ratione argumenti ac materiæ, quæ tractantur.

(4) Μυριολεξιῶν. Sic appellat, quæ a multitudine usurpantur, quomodo apud Pollucem lib. vi, cap. 53: Μυριολεκτον ex Xenophonte idem est ac πολυθούλητον, γνώριμον, δηλον. Est igitur idem ac καθαρὸν, ἀκατάσχετον, simplex inartificiosum, omnibus notum.

(5) Σαφητισμὸς. Non video, quomodo hæc altera sit pars, quæ ad σαφήνειαν requiritur; σαφήνεια Hermogeni efficitur ἐκ λόγου καθαρότητος, seu ut Noster, μυριολεξιῶν de σαφητισμοῦ nil loquitur, et quid est, σαφήνεια sit ἀπὸ vel ἐκ τοῦ σαφητισμοῦ? *Perspicuitas sit a perspicuo?* Tautologiam sapit. Sed forte per hæc nomen Noster respexit ad tractationem, et non modo verba clara et pura ad perspicuitatem requirit, verum et verborum collocationem, tractationemque totius orationis non intricatam, sed planam simplicemque, ipsique respondentem naturæ.

(6) Ἔστι δὲ τῆς. Ostendit unde prædicta virtus oriatur, quomodo facit et in sequentibus virtutibus.

A nysisio, Philostrato, Jamblichæ, et omnibus antiquis, et recentiorum optimis videtur, ipsique Hermogeni in Ideis. Nam Græcitas verborum novum quid est. Harum perspicuitas oritur ex iis quæ in usu sunt et claritatem habent: est autem spectabilitatis et pulchritudinis: brevitatis vero magnanimitatis opus in oratore. Probabilitas venit ab arte, gravitas a multiplici eruditione. Etiam Hermogenis ideæ septem nihil aliud ostendunt, quam quod rhetoricam orationem has quatuor habere oporteat: et vim, atque convenientem cuique dispositionem ac tractationem, Perspicuitas enim et pulchritudo orationis exornatæ ostendunt claritatem, non autem plebeiam et inornatæ. Celeritas vero est, brevitatis in omnibus. Mores et veritas probabilem ora-

Nam in præcedentibus non tam monstravit, unde proveniat, quam quæ partes ejus sint, quæ ipsam constituent.

(7) Τῆς ὠραιότητος καὶ τοῦ κάλλους. Puto hic addendum esse ex sequentibus ἔργον τοῦ ῥήτορος. Vult monstrare, quæ in oratore requirantur, ut virtutibus istiusmodi ornare orationem suam possit. Ac ad primam quidem, id est perspicuitatem, duo, ait, sunt necessaria, ὠραιότης καὶ κάλλος. Quid per duo ista significet, non satis assequor, nisi velimus referre ad animum, quomodo mox συντομίαν quoque inde deducit. Ac hoc quidem præter ὠραιότητος ὀπποῦν obscuritati, aut tenebrositati posse videtur, κάλλος negligentiam, supinitatem, tumultum, sceditatem, quasi dicat, requiri ad virtutem perspicuitatis in oratione exprimendam, ut orator ingenium habeat apertum primo, deinde exultum et laboris patiens, vel quod alias uno efficacieque verbo, elegans vocari solet.

(8) Τῆς μεγαλοφυΐας. Magnanimos enim orationem non proluxa, sed brevi certum. Hinc apud Tacitum *Imperatoria brevitatis*, pro ea, quæ imperatores virosque graves decet. Vide eum lib. i, *Hist. c. 18.* In oratore igitur ut ingenium elegans, sic animus magnus requiritur.

(9) Τέχνης. Ex qua novit pro natura rerum loqui, omnia convenienter personis, temporibus, locis dicere, qua cuncta docet ars rhetorica. Et hoc tertium, quod in oratore necessarium præter animum magnum, et ingenium elegans ac apertum, ars videlicet, qua ista omnia idonee ac decenter sciat proferre, orationique suæ fidem facere.

(10) Τῆς πολυμαθίας. Quartum quod in oratore necessarium, varia eruditio, puta de diis, de rebus naturalibus, de republica illiusque multiplici administratione, de bello, et pace, de legibus ac jure, et quæ alia sunt hujus generis. Ista enim sunt, quæ orationem reddunt gravem, quoties ei admiscuntur.

(11) Αἱ παρ' Ἐρμογένει ἰδέαι ἐπτὰ. Dixi de his aliquid in præcedentibus, et in sequentibus apparet, quam oborto, quod aiunt collo aliquid harum idearum ad virtutes præcedentes referantur.

(12) Καὶ τὸ κάλλος ῥητορικοῦ λόγου. Duas hic Hermogenes recenset ideas, sub una virtute σαφήνειας. De priorē certum est, de posteriore minus. Sane omni pulchritudini, quæ Hermogeni κάλλος, aut venustati inest σαφήνεια seu perspicuitas, non tamen vice versa quidquid perspicuum, id statim pulchrum et ornatum. Nec profecto verum esse puto, quod sequitur, οὐκ ἰδιώτου καὶ ἀκαλλοῦς λόγου σαφήνειαν εἶναι, vel plebeium et inornatum sermonem carere perspicuitate. Contra enim sensit Hermogenes, ut qui in perspicuitate vel maxime requirit sententias omnibus notas, voces communes vulgaresque, conformationem orationis decentem, rectam et simplicem, quæ omnia insunt

tionem faciunt. Si quis enim minus apte mores imitatur, et vi orationis veræ utilitur circumstantiis et sententiis convenientibus, et figuris diversis, sed contrario hæc effert modo, non videtur sibi dignus orator. Quod autem magnitudo eadem sit cum gravitate, nemo negat. Vis vero, quemadmodum diximus, est, omnibus his rite uti. Sunt igitur quatuor virtutes rhetoricæ orationis, perspicuitas, brevitatis, probabilitas, gravitas. Et ab ipsis vis, quæ in arte principatum obtinet.

Videat igitur quilibet, qui volet, tum librum partitionem convenientem, quæ quatuor narrationis comprehendit virtutes rhetoricas, et una cum ipsis vim gravitatemque continentem, scriptum a Rhetore ex Mercurialibus antris, quæ Orpheus pergrassæ dicitur, et circumjectis ibi callibus præruptis, quas Isocrates, et Lysias, et Demosthenes, eorumque coætanei, et una cum ipsis pauci aliqui occupaverunt oratores. Non autem ista fori purgamenta, eodem semper modo vetustis illis ornata, neque, illos, quibus Syrus Rhetor dicit, et ligneis vestris conversationibus inflamur. Oportet autem probe consulturos non, exigendo jus omne, nocere, sed afferendo id, quod æquum est, utilitatem afferre.

Ἐναμβλυνόμενα (20), καὶ οἷς ἄλλοις ὁ Σύρος ῥήτωρ (21) φησὶ, καὶ ταῖς σφῶν ὑποξυλοῖς συμμο-

etiam plebeis ac vulgari orationi, quæ nec aliis rebus ab oratione ornata comptaque et gravi distinguitur.
(13) *Γοργότης δὲ συντομία*. Tertia idea, quam comparat cum virtute secunda, et eandem ait esse. Ego vero multum censeo differre. *Συντομία* enim talis in oratione brevitatis, quando quæcunque ad amplificationem, illustrationem, circumductionem faciunt, præciduntur omnia, eaque afferuntur tantum, quæ simpliciter sunt necessaria, sine circumstantiarum, causarum, et similium adjectione, citamsi in ipsa oratione respectu verborum formularumque omnia sint plena. Talis fere brevitatis Laconum fuit, in quotidianis etiam colloquiis. At ab hac longe differt *γοργότης*, quæ locum sæpe habet tum, cum non modo necessaria, sed prope superflua adducuntur, et consistit in ipsa brevitatis quadam sententiarum, verborum, formularum, ut, *Quid igitur faciam? non eum? ne nunc quidem, cum accersor ultro? Excluit, revocat, redeamne? Non, si me obsecret*. Atque talis frequens in Sallustio, quem ob causam hanc non pauci brevem appellant.

(13) *Ἦθος καὶ ἡ ἀλήθεια*. Quarta et quinta idea, comparatur cum virtute tertia.

(14) *Τὸ μέγεθος*. Sexta Hermogenis idea.

(16) *Ἡ δεινότης*. Quam distinguit noster a reliquis quatuor virtutibus, licet non faciat diversam, cum nil aliud sit, quam idoneus illarum virtutum usus. Vide quæ ipse de ea habet in præcedentibus, et nos ante diximus.

(17) *Τὸ ἀπροκόρυφον*. Recte : quandoquidem absque hac reliquæ virtutes omnes nil efficiunt, neque finem suum consequuntur.

(18) *Τὴν μερικὴν χροικήν*. Quem noster librum indiget non promptum est definire : neque enim quisquam est, quantum nos scimus, qui in rhetorico argumento librum ediderit sub hoc titulo. Quia tamen sequitur, *κατὰ ῥήτορα γράφοντα*, inducor, ut existimem, Hermogenis partitiones significari. Sed obstat, quod rhetorem eum laudem in sequentibus, contra vituperare soleat Hermogenem. Vix enim dici potest tam celeriter sui dememisse. Ergo magis est, ut putemus aliquod hic lau-

Α πισμένου δηλοῦσι σαφῆθειαν, ἀλλ' οὐκ ἰδιώτου καὶ ἀκαλοῦς. Ἡ γοργότης δὲ συντομία (13) πάντως ἐστὶ. Τὸ ἦθος καὶ ἡ ἀλήθεια (14) τὸν πιθανὸν λόγον ποιῶσιν. Εἰ γὰρ μὴ προσφῶς τις μιμοῖτο τὰ ἦθη καὶ τῇ ἐμφάσει τοῦ ἀληθινοῦ λόγου χρωτο τοῖς περιστατικοῖς, καὶ ταῖς ἐπιεικείαν ἐννοίαις, καὶ τοῖς διττατικοῖς σχήμασιν, ἀλλ' ἐναντίον ταῦτα ἐκφέρει· οὐκ ἂν πιθανὸς δόξειε ῥήτωρ. Τὸ μέγεθος (15) δὲ, ὅτι ταυτὴν ἐπι τῇ μεγαλοπρέπειᾳ, οὐδεὶς ἀντερεῖ. Ἡ δεινότης (16) δὲ, ὡς περ ἐφημεν, τὴ εἰς τὸ δῖον τούτοις πᾶσι χρῆσθαι. Τέσσαρες οὖν ἀρεταὶ ῥητορικοῦ λόγου, σαφῆθεια, συντομία, πιθανότης, μεγαλοπρέπεια, καὶ ἐπ' αὐταῖς ἡ δεινότης τῆς τέχνης τὸ ἀπροκόρυφον (17). Ὅρατώ γοῦν πᾶς ὁ βουλούμενος καὶ τὴν βίβλον τὴν μερικὴν χροικήν (18), πρωτοτύπως μὲν, ἢ τὰς τέσσαρας τῆς διηγήσεως ἔχει ῥητορικὰς ἀρετὰς, καὶ σὺν αὐταῖς ἔπειτα τὴν δεινότητα κατὰ ῥήτορα γράφοντα διὰ τῶν Ἑρματικῶν ἀντρῶν (19), ὧν Ὅρφεὺς λέγει διαδραμόντα καὶ διὰ τῶν παρακρήμων ἐκείνων ἀτραπιτῶν, ὡς Ἰσοκράτης καὶ Λυσίας, καὶ Δημοσθένης, καὶ οἱ ὁμόχρονοι τούτων, καὶ μετ' αὐτοὺς ὄλγοι τινὲς διέδραμον ῥήτορες, ἀλλ' ἂ μὴ κατὰ τὰ ἀγορατὰ καθάρματα τὰ τῷ ἄττα, καὶ τῷ κᾶτα

dare opus Theodectis aut Minuciani potius, quod firmatur eo, quoniam ipsum hunc Minucianum in præcedentibus appellat φύσεως θείας μετασηχῶς (distinguenda enim omnino ea verba a præcedentibus technographos, et ad Minucianum referenda). Jam vero illud optime cum eo convenit, quod de antro Mercurii sequitur. Imo videtur Noster nihil aliud agere his verbis, quam ut reducat nos ad illum ipsum auctorem, unde ista, quæ de virtutibus orationis tradidit, desumpsit. Ille autem non Hermogenes, sed ut ipse ait in præcedentibus, Minucianus est, Quod si ipse non dixisset, constare tamen poterat ex eo, esse alium, quam Hermogenem, qui hic significatur, quoniam expresse loquitur de quatuor virtutibus orationis, de quibus nihil scripsit Hermogenes, sed de Ideis septem, quæ modo majore, modo minore numero in virtutibus istis deprehenduntur.

(19) *Ἑρματικῶν ἀντρῶν*. Alludit ad fabulam de Orpheo, qui dicitur Iyram accepisse ab Apolline, qui eam princeps acceperat a Mercurio inventore ejus in Cyllene, monte Arcadiæ. Vide Hygin. lib. II, *Fab.* vel respicit fabulam aliam de Mercurio cumulum nescio quem honorum servante in antro, unde summsisse eruditionem suam aiebat Orpheus. Fabula est apud Tzetzen et Orpheum ipsum in libro de geminis. Alde Junii Adajiorum Cent. VII, ad 86.

(20) *Τῷ ἄττα καὶ τῷ κᾶτα ἐναμβλυνόμενα*. Genus loquendi proverbiale, ut existimo, puto autem significare

(21) *Ὁ Σύρος ῥήτωρ*. Quis hic Syrus rhetor? An hoc proprium ejus nomen? num potius desumptum a patria? Syrum sane proprio nomine scio neminem Rhetorum. At ex Syria quosdam, interque eos Andromachum Syrum, qui vixit temporibus Taciti et Aureliani imperatorum, uti discimus ex Eunapio Vita Porphyrii. Item Sopatrum Syrum ex eodem auctore, qui vixit post tempora Constantiniani. Sed et magister ejus Jamblichus fuit Syrus, natus Chalcis, Syriæ, quæ Cœle dicitur, civitate notissima. Ac fortasse non alius hoc in loco indigitatur, quandoquidem et nominatus est in superioribus.

ρίαις (22) εξαγκυλόμεθα (23). Δεί δὲ τοὺς ὀρθῶς βουλομένους (24) μὴ τὸ πάντῃ δίκαιον εξακριβού-
 ντας (25) βλάπτεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐπιεικεῖ προσχρωμένους σώζεσθαι.

Τὰ ἐπιχειρήματα (26) λαμβάνονται ἐκ τῶν ἕξ Α περιστατικῶν. Προσωπικόν· Μεγαλοῦργοι εἰσιν οἱ
 Βυζιῖντιοι, καὶ δέονται καὶ τὸν Ἴσθμόν ὀρύξαι.
 Πράγμα· Ἄλλως τε καὶ ἡ ὄρυξις πολλοῖς ἐν μέ-
 ρει παιδείας καθέστηκε. Τόπος· Καὶ ταῦτα συμ-
 φῆς οὐσης τῆς γῆς ταύτης καὶ χυανώδους ἄλλ' οὐχὶ
 πετρῶδους καὶ στεγανώδους. Χρόνος· Ἄλλ' οὐδὲ
 χειμῶν ἡμῖν ἐνοχλεῖ συστέλλων τὰς χεῖ-
 ρας τῶν ὀρυσσόντων, ἀλλ' ἕρπ' ἔστω. Τρόπος·
 Ἔτι τὸ ὄργανός σου σιδηρέος ἰσχυρόμεθα πρὸς εὐ-
 καιροῦ ὑπουργῆσαι. Αἰτία· Ἴρα μὴ οἱ πολέμοιοι
 διαβαίροντες δι' ἐκείνου τοῦ Ἴσθμοῦ ληζίζονται
 τὰ ἡμέτερα. Αἱ ἐργασίαι λαμβάνονται ἐκ τούτων.
 Παράδειγμα· Καὶ γὰρ ὁ Σέρξης πάλαι ποτὲ τοιοῦ-
 του κατετόλμησεν ἔργον, ὅθεν καὶ τὸν Ἄθω διώ-
 ρυξεν. Παραβολή· Ὅρατε, ὡς ἐκάστοτε καὶ χθό-
 νια ζῶα, καὶ πτηνὰ ὀρυξίτ' ἐργάζονται. Καὶ ὁ μὲν
 ὄρυξις κολάπτει ὄρυξας. Ἐναντίον· Μῦς δὲ τὴν
 γῆν ἀναχώνουσι τὸ καιρότερον, καὶ μύρμηξ.
 Μείζον· Εἴπερ γὰρ καὶ μέγα τοῦργον, ἀλλ' οὐκ
 αἰθέρα τέμνον, οὐδὲ γυρωγόμενον ἀέρα. ὑπὲρ ἀν-
 θρωπίνην τυγχάνον δύναμιν. Ἴσον· Ἄλλ' ἐμμε-
 τρὸν ἔστι πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀναλόγησαν. Ἐλαττον·
 Ἐλάττονός εἰσι Μιλήσιοι, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ
 αὐτοὶ τετολήμασι τὸ τοιοῦτον ἔργον, καὶ εἰς
 πέρας ἐξέθερτο.

Τὰ ἐνθυμήματα ἐκ τῶν ἕξ περιστατικῶν. Πρόσω-
 πον· Καὶ μὲν ὁ Σέρξης καὶ οἱ Πέρσαι οὐ με-
 γαλοῦργοι, οὐδὲ καινούργοι, καθάπερ Βυζιῖν-
 τιοι. Πράγμα· Ἐτα καὶ τὸ ἔργον εὐτελές καὶ
 οὐτιδανὸν ἐν ἀνδράσι καθέστηκε. Αἰτία· Καί-
 τοι γε ἐκεῖνος μὲν ὁ Πέρσης κενοδοξία γινώμε-
 νος, ἡμεῖς δὲ ἴρα τὴν ἐφοδὸν τῶν ἐχθρῶν ἀπο-
 κρουσόμεθα. Τρόπος· Κάκεινος οὐκ ὀργάνοις

significare illos, qui antiquum semper obtinent, et
 eadem oberrant chorda, denique ut ad propositum
 nostrum applicemus, semper exordio, semper
 narratione opus esse existimant, semper eo modo
 apud populum, quo in senatu, eo modo in causa
 favorabili, quo in odiosa dicendum arbitrantur.
 Ἄττα nempe ille sonus, quem frequenter edunt
 pueri, cum primum loqui incipiunt, sicut et Gram-
 matici observant, sicut autem non parentes modo,
 sed quosvis alios appellant, imo hoc unum inge-
 minant perpetuo. Atque hinc proverbii occasio in
 eos, qui puerulorum more absque iudicio eadem
 semper ac ubique recantant. Porro pro τῷ κατὰ
 πῦρ κατὰ πῦρ, sic enim ipsa ratio proverbii postulare vide-
 tur. Quo idem semper sonus reprehendiur.

(22) Καὶ ταῖς σφῶν ὑποξυλοῖς συμμορίαις.
 Censeo hæc esse verba ipsa Syri illius, quibus ine-
 ptos oratores temporum suorum exagitat. Imita-
 tus autem in his, quicunque eorum auctor, Hermo-
 genem videtur, qui hoc ipso vocabulo compellere
 tales solebat. Sic enim lib. 1, de Ideis, cap. 5: Πα-
 ράδειγμα τοῦτου Δημοσθενικῶν μὲν οὐκ ἂν λάθοις,
 οὐ δὲ γὰρ ἔστι· παρὰ δὲ τοῖς ὑποξυλοῖς τουτοῖσι
 σοφισταῖς πάμπολλα εὐροῖς. Hujus exemplum apud
 Demosthenem non invenies, nullum enim est: sed
 apud Rhetores ligneos scriptores multa invenies.
 Sunt autem ὑποξυλοῖς apud Hermogenem, rudes
 crassique, ut mox latius ostendam. — Συμμορί-
 αις. Suspexit mihi est hoc verbum, quid enim
 συμμορία faciunt hic loci? συμμορία Hesychio

Epichiremata sumuntur ex hisce sex circumstan-
 tiis: Persona: Magna claraque opera Byzantini
 fecerunt, par ergo est, ut et Isthmum perfodiant.
 Res, Nam et alitis fossio pars est disciplinæ. Locus:
 Cum præsertim terra sit fungosa mollisque, nec ob
 saxa haud penetrabilis et dura. Tempus: Sed nec
 hyems nobis affert molestiam, manus fodientium
 contrahens, verum ver est. Modus: Et utemur in-
 strumentis ferreis, ut facilius rem expediamus. Cau-
 sa: Idque ideo, ne hostes per Isthmum hunc irrum-
 pentes nostra diripiant. Tractationes sumuntur ex
 hisce: Exemplum: Nam etiam Xerxes o'im ausus
 est aggredi tale opus, ut qui etiam Athon perfode-
 rit. Simile: Videte quomodo et terrestria animalia
 et volatilia fodiant. Nam aves quidem excavant arbo-
 res. Contrarium: Mus vero terram effodit, ut et for-
 mica. Majus: Et licet sit difficile opus, non tamen
 cælum excindimus, nec excavamus aerem, quod est
 positum supra vires humanas. Æquale: Sed con-
 veniens est nostræ conditioni. Minus: Infirmiores
 sunt Milesii, et tamen ipsi quoque ausi sunt simia
 opus, et tentare proposuerunt.

Euthymemata quoque ex sex sumuntur circum-
 stantiis. Persona: Ac Xerxes quidem et Persæ nun-
 quam tam magna aut nova susceperunt opera, ut
 Byzantini. Res: Sed nec opus ipsum tantam requirit
 impensam, nec tam difficile. Causa: Porro ipse qui-
 dem studio novitatis id adgressus est, nos autem, ut
 viam hosti intercludamus. Modus: Deinde ipse in-
 strumentis parum validis, nos et adminiculis nullis

πολιτικὸν σύστημα, πλήθος, σύνταγμα (sic enim
 distinguendum puto apud eum, aut scribendum πλῆ-
 θος σύνταγμα). At quid hoc ad Sophistas? Sed vi-
 deant, qui forte melius libelli hujus accipient
 exemplum.

(23) Ἐξαγκυλόμεθα. Notandum, quod hoc ver-
 bum uno λ hic scribatur, alias geminata littera
 scribi solet. Videtur autem verborum istorum auc-
 tor alludere ad præcedens ὑποξυλοῖς, tanquam li-
 gnicos istos sermones sequantur in animis audien-
 tium timores, sicut ex attritu durioris materiæ in
 corpore delicatiori oriuntur tumores livoresque. Ni-
 mirum per ὑποξυλοῖς duras, asperas, et insolentes
 intellexit figuras, ut cum Gorgias vultures aves vo-
 cat τάρυς ἐμφύχους animata sepulcra, quod exem-
 plum adducit Hermogenes, et metaphoram σκληρὰν,
 παχυσίαν, (hoc est crassam, densam, asperam, ru-
 dem appellat. Tales igitur figuræ cum audiuntur,
 lædunt veluti ac tumores faciunt.

(24) Βουλευομένους. Causæ nimirum suæ, si
 quando tractare illam debent in iudicio.

(25) Ἐξακριβοῦντας. Cum sit res invisa, sum-
 mum exigere jus, et intima quæque ejus eruere
 proponereque. Unde sit, ut sæpe bona perdatur
 causa, nec interdum plus prodesse reo potest,
 quam nimia adversarii vehementia. Adde Tacitum,
 II, Hist. cap. 10.

(26) Τὰ ἐπιχειρήματα. Exemplo monstrat tracta-
 tionem argumentorum Rhetoricorum. Sunt au-
 tem ea desumpta ex Hermogene, lib. III, et aliis De
 Invent. qui volet, ibi legat.

ei instrumentis ferreis. Tempus : Porro ipse sodit tempore hyberno, circumstrepente bello, nos autem existente vere. Locus : Ipse sodit montem saxo um, nos vero terram sabulosam.

Epenthymema pariter ex sex circumstantiis. Persona : Et ipse quidem cum magnis occupatus esset bellis, simul ex immodico habendi studio suscepit opera parum utilia. Noñ nullius alterius rei causa, quam ne damnum afferatur rebus nostris, laborem hunc suscipiemus. Res : Deinde majus ille quidem adgressus est opus, cur nos ne minimum audebimus? Modus : Jam cum ille pecuniæ fuerit studiosus, celeriter id omisit, nos vero cum simus liberales, prompte perducemus ad finem. Locus : Ipse constitutus longe a rebus omnibus necessariis, nos vero quasi domi nostræ. Tempus : Ipse obstante hyeme opus perducere non potuit ad suum finem, nos vero cum incipiamus existente vere, facile absolvemus. Causa : Cum ipse faceret et aliis imponeret frena, nos vero, ut nostra tueamur.

Α τυχόν Ισχυροίς, ἡμεῖς δὲ πολυχειρῆτα καὶ σιδηροίς ὀργάνοις. Χρόνος· Ἄλλως τε καὶ χειμῶνος ἐκεῖνος ὕρυσε, καὶ πόλεμον τυχόν ἐπικειμένον, ἡμεῖς δὲ ἔαρος ὄντος. Τόπος· Κάκεινος μὲν ὄρος λιθῶδες, ἡμεῖς δὲ τὴν ψυμμώδη.

Τὰ ἐπενθυμῆματα ὁμοίως ἐκ τῶν ἐξ περιστατικῶν. Πρόσωπον· Ὁ μὲν τῶν μειζόνων ὑπὸ πολέμων καθεστῶτων, ὁμοῦς ἔνεκα τοῦ πλεοεκτεῖν ἐπεχειρεῖ τὰ φανλότετα· ἡμεῖς δὲ οὐδενὸς ἢ τοῦ μὴ ζημιωθῆναι τὰ ἡμέτερα τοῦτον τὸν κόπον ὑπεστησάμεθα. Πράγμα· Εἶτα ἐκεῖνος μὲν μείζον ἡμῶν ἔργον ἐπεχειρήσεν· ἡμεῖς δὲ οὐδὲ τοτλάχιστον ὑπόλοισμεν. Τρόπος· Ἐκείνός τε φιλάργυρον γνῶμην ἔχων ἀντίκα διεμποδίζετο· ἡμεῖς δὲ ἔχοντες ἐλευθερίαν ταχέως τελέσωμεν. Τόπος· Ἄλλως τε κάκεινος μὲν ἐν ἀποδημίᾳ καὶ ἀπουσίᾳ τῶν ἀναγκαίων τυγχάνων· ἡμεῖς δὲ ἐνδημοῦντες οἰκοί. Χρόνος· Κάκεινος μὲν ὑπὸ χειμῶνος ἐμποδίζομενος οὐκ ἤρυσσε τοῦργον ῥαδίως· ἡμεῖς δὲ ἔαρος ὄντος ἀνύσομεν. Αἰτία· Καίτοι γε οὗτος μὲν ἴνα τοῖς ἀλλοτριοῖς ἐπιθήσῃ χάρκα, ἡμεῖς δὲ, ἴνα τὰ ἡμέτερα φυλάξωμεν.

MATTHÆI CAMARIOTÆ

DE CPOLI CAPTA

NARRATIO LAMENTABILIS

(Turco-Græcia, p. 76.)

Non lugebo patrem meum. Nam quod mortuus est, beatum et existimo, et prædico. Potius lugerem ipsum, et justiore de causa, si, patria expugnata, vivus in Barbarorum pervenisset manus et dura servitute oppressus, similiter cæteris raptatus esset civibus. Tunc profecto illa videre perpetue coactus fuisset quibus quis est qui non, etiam si lapideam haberet animam, innumeras easque durissimas mortes prætulisset potius quam ut ita viveret ignominiose et misere. Etiam si enim hostili ense cecidit trucidatus, et inter cæsorum acervos jacuit, nondum id minus horribilè est; sed illud maxime horribilè si talem vitam degere coactus fuisset, sicut certe futurum erat: ut subinde ad priores et continuas calamitates ægritudinesque, nova miseriarum fieret accessio, quæ animi dolorem in majus auget: ut priora mala, novis identidem supervenientibus, fierent graviora. Nec vero id, prioris felicitatis amissæ recordatione tantum, aut superiorum ærurnarum quæ tum ipsimet tum suis accidissent, sed aspectu etiam eorum quæ aliis passim quotidie acciderent, ad sensum oculorum

Οὐ θρηνήσω μου τὸν πατέρα. Τῆς γὰρ τελευτῆς ἠγοῦμαι τε καὶ ὑποράζω μακάριον. Ἐθρήνησα δ' ἂν αὐτὸν, καὶ μάλα ἐδλόγως, εἰ τοῖς βαρβάροις, τῆς πατρίδος ἐκπολιορκηθείσης, ζῶν τε περιελείπτο, καὶ γεγενημένος αἰχμάλωτος, τοῖς λοιποῖς ἐδικετο παραπλησίως τῶν πολιτῶν· ἐκεῖνα ὄρξιν τε καὶ ὑπομένειν ἀναγκαζόμενος, ἢ τίνα οὐκ ἂν, καὶ λιθίνην ἔχοντα ψυχὴν, ἀνέπειθεν ἕδιον μυρίου καὶ χαλεπωτάτους αἰρεῖσθαι θανάτους, ἢ ζῆν οὕτως ἀτίμως καὶ δυστυχῶς; Εἰ δὲ μαχαίρας ἔργον γεγένηται, καὶ σφαγαῖς ᾤχετο, καὶ τοῖς πσοῦσι συνηρηθή· οὐπω τοῦτο σφόδρα δεινόν, ἀλλ' ἐκεῖνο, καὶ πάνδεινον, τὸ ζῆν, ὡς ἐμελλε τὸ ἐκάστοτε παριστάμενον αὐτῷ, τὸ συνεχῆς ἐπὶ μείζον αἰρεῖν τῆς λύπης, καὶ τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς αἰετῖν, καὶ αἰετῖ τὸ πάθος ποιεῖν χαλεπώτερον· οὐ τῇ μνήμῃ τῶν προκολλυμένων τερπνῶν μόνον, ἢ τῶν προγεγενημένων ἐξ αἰχμάλωτας δεινῶν αὐτῷ τε καὶ τοῖς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῇ αἰσθήσει τῶν ἐκάστοτε γινόμενων· ἢ τε βλέπειν εἶχεν ἂν, ὡς εἰκὸς ἄλλοις γινόμενα, καὶ ἄπερ ἂν ὑπέμενεν αὐτὸς, ἀθρόον οὕτω τοιαύτης πειραθεί; τοῦ βίου μεταβολῆς; οὐ τῆς ψυχῆς καθι-

κρούμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα κόπτοντα, καὶ ἄκρως αὐτὸ ταλαιπωρίας καθυποβάλλοντα, νύκτωρ καὶ μεθήμεραν. Οὐ δὴ θρηνῶ μου τὸν πατέρα, ἄμα μὲν πατρίδι συνεαλωκότα, καὶ δούλιον ἤμαρ ἰδόντα, ποιητικῶς εἰπεῖν, ἄμα δὲ τῆ αἰσθήσει τῆς ἀδοκῆτου καὶ χαλεπωτάτης ἐκείνης δουλείας πολεμικῆ χειρὶ τὸ ζῆν ἀπολελοιπότα, πρὶν τῶν μετὰ ταῦτα πείραν λαβεῖν δεινῶν, ἐπομένων πολλῶν τε καὶ μεγάλων· ἀλλὰ καὶ παραμυθίας αὐτὸ δὴ τοῦτο ποιούμεαι ὑπόθεσιν ἐν ταῖς κατελιγμέναις ἡμᾶς συμφοραῖς. Εἰ δὲ τῷ πικρῶν δοκεῖ τὸ βίᾳ τῆς παρούσης ζωῆς ὑπεξελθεῖν, [forte πολεμικούς] πολεμούς τε ἰδεῖν ἐκπασμένους μαχαίρας, φονικὸν καὶ πνέοντα καὶ ὀρώντα, καὶ πληγὰς ἐντείνοντα, ἢ κατὰ τῶν καιριωτάτων, ἵνα δὴ θάπτον ἀπολίπη τὸ ζῆν ὁ πληττόμενος ἢ τῶν ἤττον τοιοῦτων, ἢ ἐπιπλέον αισθανόμενος τὸ θνήσκειν, ὀδυνηρότερον γίνονται, φιλανθρωπίας μὲν ὁ τοιοῦτος λογισμὸς, καὶ τὸν τοιαῦτα διανοούμενον τῆς πρὸς τὴν φύσιν ἀποδέχομαι συμπαιθείας. Τὸ μέντοι οὐκ ἄμισθον, οὐδ' ἀκερδῆς τοῦ τοιοῦτου θανάτου, πείθει, μὴ μᾶλλον ὀδύρεσθαι ταῦτα, ἢ πράως φέρειν, ἢ περ εἰκὸς μεταχωρῆσαι τὸν οὖτω τῆς ζωῆς ὑπεκστάντα διανοούμενον, καὶ μάλιστα, εἰ μετιῶν ἐτύγγανεν ἀρετὴν καὶ παρ' ὅλων τὸν αὐτῷ μετρηθέντα βίον αὐτῷ προστησάμενος. Οἷός μοι ὁ πατήρ μυρία συνεσχηκῶς ἀρετῆ, καὶ μετὰ ταύτης ἀποθανῶν. Πολλὰ δὲ αὐτῷ τῆς ἀρετῆς τὰ μαρτύρια, καὶ τοῖς αὐτὸν εἰδῶσι γινώριμα πάντα. Καὶ μοι περιεργῶν ἀπαριθμείσθαι πάντα ὅσα τε ἐν πτωχοτροφίαις, ὅσα ἐν ὑποδοχῇ ξένων, συμπαιθεῖα δεομένων, καὶ ἄπερ ἀπλῶς τὸν ἐλετήμονα χαρακτηρίζει, καὶ δίκαιον, εὐλαβουμένῳ τὸ δοκεῖν τὰ οἰκεῖα θαυμάζειν, εἰ πατρικὸν διὰ μακροῦ διεξέλθοιμι ἔπαινον. (Καὶ εἶχεν ἐτι ἐγκώμιον εἶτα, ὅτι ἱερὸς ἦν Θεοῦ ἄξιος· μεθ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ τινες ἀναξίως ἐτάλμων ἱερᾶσθαι, καὶ λειτουργεῖν Θεῷ, καὶ εἰλεγε· Ὁ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποπημασι πολλοὶ καὶ μεγάλοι ὑπέρβασσι τότε, οὐδὲν ἤττον, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον, τὴν σιδηρᾶν ἡμῖν ὡς ἀτραπὴν παρώξυνέ τε καὶ ἀνεστίλωσε ῥάβδον, ἐπὶ ἔθνεσι ἀσυνέτῳ παροργισαντος ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν ἐπίσκεψιν ἐργασάμενον ἐν μάλιστα, ὅτι ἐξεκαύθημεν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις ἡμῶν, καὶ ἀπέστημεν τοῦ μόνου δυναμένου σώζειν ἡμᾶς. Καὶ εἶτα, μετὰ τὸ ἐξαιπεῖν καὶ ἄλλα περὶ τοῦ πατρὸς αὐτῷ, ἐπάγει·

Τοιοῦτου τοῦτον ἔντος μοι τοῦ πατρὸς· εἰ σφαγῆς ἔρχετο, εἰ ἀταφος ἐβρίπεται, εἰ μὴ τῆς νενομισμένης τετύχηκεν ὄσιας, εἰ μὴ τὰ εἰκτα ταθρήνηται, ταῦτα δὴ τὰ τῶν μικρολόγων καὶ μικροψύχων, εἰ τῆς θείας ἐκείνης ψυχῆς καὶ μεγαλοψυχίας; Οὐκ οὐδ' ἤκουσέ μου τις, οὐδ' ἀκούσεται, τὸν τοιοῦτον ὀδυρομένου, οὐδ' ἐν δεινῷ τιθεμένου τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς. Ἄλλ' ἐκείνον μὲν ἐπὶ πᾶσι ἡγοῦμαι τε καὶ ὀνομάζω μακάριον, καὶ μνήμης μαρτυρικῆς ἀξίῳ, οὕτως ὑπὲρ εὐσεβείας ἀπολελοι-

acerbissima. Nam visurus erat certe illa, quæ et aliis acciderent, et ei ipsi sustinenda fuissent, subito in tantam vitæ commutationem præcipitatus : quæ mala non ad animum solum perventura erant, sed corpus etiam afflictura, et innumeris ærumnis subiectura, idque dies et noctes. Non igitur lugen, inquam, patrem meum, quod una quidem cum patria captus, servitutis initium viderit : stanim autem, ut inopinatam illam durissimamque servitutem sensu percepit, hostili gladio interemptus fuerit, priusquam consecutas exinde ærumnas experiretur, multas et magnas : sed hoc ipso, pro argumento consolationis utor, dum ad magnitudinem involventium nos calamitatum respicio Quod si cui acerbum videtur, violenta morte ex hac vita discedere, cum hostes videat aliquis eductis gladiis, cædem trucibus oculis anhelantes, et vulnera indigentes, eaque vel opportunis partibus corporibus, quibus percussis, cita mors sequitur; vel et aliis minus periculosis, ut sensus doloris diuturnior mortem afferat acerbiorē : humanitatis equidem talis est cogitatio : eumque qui hoc animo est, laudo, quod humanæ naturæ commiseratione afficiatur : sed tamen, quia mors hujusmodi suo præmio et luero non caret, non tam ad lamentandum quam ad moderate hæc ferendum adducor, dum mecum perpendo conditionem ; quæ hinc discessisse probabile est eum qui sic vitam reliquit ; maxime si, virtutis studio deditus, eam sibi per totum vitæ suæ curriculum sequendam duxit. Talis autem meus pater existit, qui indivulsus virtutis sectator fuit et huic immortalis est. Itaque multa rerum laudabilium documenta dedit : nota illis, quibus notus fuit, omnia. Nec mihi necesse est, enumerare quæ vel in pauperes erogavit, vel in recipiendis hospitibus, misericordie indigis, benigne fecit vel illa quibus aliquis cognoscitur vir bonus et misericors. Vereor enim, ne mea videar admirari, si paternas longa oratione percenseam laudes. *Et addebantur plura in eadem epistola, ad laudem illius viri : ut, quod sacerdos fuisset Deo dignus. Huic loco additum quosdam se, cum digni non essent, in sacerdotii dignitatem ingressisse, et sacra celebrasse. Ubi addebat : Hoc etiam præter alia ab-*

D surda, quæ multa magnaque tunc existierunt, non minus illis, imo multo magis, ferream virgam, tanquam fulgur, in nos irritavit et vibravit : stolidam Deo gentem irate in nos imminente, flagellisque nostras iniquitates visitante, quod cupiditatibus nostris exarseramus, ab illoque qui solus conservare nos poterat, defeceramus. *His ita de-*

Talis igitur cum mihi fuerit pater : si etiam trucidatus periret, si inhumatus projectus fuit, si justis exsequiis caruit, si non de more defletus est, quid hæc, quæ homines in parvis rebus occupati, et pusillo animo præditi, reputare solent, ad illam divini animi altitudinem attinent? Quocirca nec audita est vox mea ab ullo, nec audietur, hunc talem deplorantis et dolenter mortis genus ferentis. Quinimo, in his omnibus illum et existimo et omnino beatum : parique cum martyribus mo-

moria dignum iudico, qui ita fortiter pro pietate Christiana vitam profuderit. De me potius deploro, qui non socius ei mortis fuerim nec dignus habitus ut cum illo similiter e vita abirem : ut ne hic moriendi modus mihi præmio caruisset, ut sic onere ærumnarum liberatus essem, et insequentium dolorum sensu privatus quos et huc usque passus sum, et posthac talibus temporibus patiar. Nam ne spes quidem ulla melioris deinceps fortunæ relicta est. Adeo quippe res Christiana prostrata jacet et illi qui Christianorum nomen gerunt, hujus viam prorsus abnegaverint, dum ea cuncti audent quæ Deum ad indignationem provocant : ut, cujus beneficentia et multiplicem sanandi bonitatem non agnoverunt, ejus iram justas pœnas de peccatis, a quibus pœnitentiam agendo se avertere noluerunt, exigentis, cognoscant : qui tamen ne inter puniendum quidem, paternum animum a nostra utilitate averiti : quæ certe in universum ratio est omnis virgæ, quam Deus concutit : dum aut vitia amputat, aut peccatores corrigit et reducit. Quamquam ne flagellati quidem plerique ad meliorem mentem redire volunt, plane vitialis se dedentes, ita ut sint incurabiles. Quid ergo mirum sit, talibus quotidie tantisque subijci malis ? De me itaque merito lamentor ob hæc, patrem vero in numerum eorum qui martyrio reliquerunt vitam, refero, non modo propter genus mortis, sed etiam propter vitæ innocentiam et longam animæ præparationem ad illam. Hac ergo cogitatione memoriam ejus usurpo diemque illum honoro qui gladio peremptum vidit : gladio, qui intolerandis eum malis liberavit, qui in sanctos martyres retulit qui, ut credere par est, ei et coronam æternam imposuit, et sacerdotem victimamque vero unicoque Pontifici Christo Deo adduxit : quem desiderabat et spirabat, cui vivebat, pro quo obiit ; ad quem tanquam e diversorio discessit, cum quo versatur : idem antea sacerdos, idem postremo nunc victima.

Illi sane, tali viro, bene consultum est, qui ad cœlestia bona transierit : nobis vero, qui in miserrima servitute relictis sumus, omnia se omnes in partes male habent. Et quidem illa quæ communiter omnes et singuli passi sumus, in præsentia commemorando deplorare supervacaneum est. Si vero ad propria et domestica convertam luctum, hæc quoque communis omnium querela est, quod a communionem hujus luctus exclusus sit nemo. Cuncta nobis præsidia et ornamenta simul uno impetu erepta sunt. Patria capta est, cujus urbs in terris, similis nulla, sed ejusmodi quæ non humana potuerit extrui manu. Eadem, magnitudine et pulchritudine præstabilis, situ et venustate splendens : quam affirmare omnium uspiam urbium maximam pulcherrimamque ausim, quam unam omnes sperabant et credebant, in perpetuum ab omnibus mansuram inexpugnabilem, cui secundum Deum, universi salutem credebant suam : quæ si oculus appelletur orbis terræ, aut cor, a vero non aberretur, de qua

πάντα τὸ ζῆν. Ἐμαυτὸν δὲ ἀποδύρομαι, μὴ κεκοινωνηκότα τῆς τελευταῆς τῷ πατρὶ, μηδὲ ἀξίον κριθέντα, παρακλησίως ἐκείνῳ τοῦ ζῆν ἔξω γενέσθαι, ἵνα δὴ μὴ ἀμισθος ὁ τρόπος μοι τῆς τελευταῆς ἦν, τοῦ τε φορτίου τῶν παθῶν ὑποτεμνόμενος, καὶ τῶν ἀλγεινῶν τῶν μετὰ ταῦτα ἀπαλλαττόμενος, ἃ τε ὑπόστην ἐς θεῦρο, καὶ ἄπερ ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ ὑποστήσομαι. Οὐ γὰρ οὐδ' ἐλλίπς ἡμῖν λοιπὸν οὐδενὸς τεύξεσθαι χρηστοτέρου. Οὕτω τὰ Χριστιανῶν ἀγαννοσεῖ, ὅτι τὸ Χριστιανῶν ὄνομα περικείμενοι, τὴν τοῦ ὀνόματος παντάσιν ἠρῶνται δύναμιν, ἐκείνα πάντες τολμῶντες ἃ τὴν τοῦ Θεοῦ κινεῖ ἀγανάκτησιν, ἵνα, ὃν εὐεργετοῦντα, καὶ ποικίλως θεραπεύοντα, οὐκ ἐπίγνωσαν, τοῦτον δικῆς εἰσπραττόμενον ἐπιγνοῖεν, ὃν ἀμεταμελήτως πλημμελοῦντες οὐκ ἐπιστρέφοντο· οὐδ' ἐν τῷ μαστιζεῖν πατρικῶς τοῦ λυσιτελοῦς ἀφιστάμενον· ὅς δὴ καθόλου λόγος, πάσης μάστιγος κινουμένης, θεόθεν, ἢ περιαιρούσης τὴν κακίαν, ἢ τοὺς πλημμελοῦντας ἐπανορθούσης τε καὶ ἀνακτωμένης. Καίτοι οὐδὲ μαστιζόμενοι οἱ πλείονες, οὐκ αἰροῦνται σωφρονέστεροι γενέσθαι, καθάπαξ ἑαυτοῦ τῷ τοῦ πάθους ἀνιάτῳ ἐκδεδωκότες. Διὸ καὶ τῶν τοιούτων ἔστιν ὁσημέραι, καὶ τοσούτων πειρασθῆαι δεῖν. Ἐμαυτὸν μὲν οὖν εἰκότως ἀποκλαίωμαι ἐπὶ τοῦτοις· τὸν δὲ πατέρα τοῖς μαρτυρικῶς ἀπολελοιπόσι τὸν βίον ἐντάττω οὐ τῷ τρόπῳ μόνον τῆς τελευταῆς, ἀλλὰ καὶ τῇ καθαρότητι τοῦ βίου, καὶ τῇ πρὸς αὐτὴν ἐκ μακροῦ παρασκευῆ τῆς ψυχῆς. Καὶ οὕτως αὐτοῦ μνήμην ποιούμαι, καὶ τὴν ἡμέραν τιμῶ, ἥτις ἐκείνον εἶδε μαχαίρας ἔργον γεγεννημένον μαχαίρας, ἢ δεινῶν ἀφορήτων ἀπήλλαξεν, ἢ τοῖς μάρτυσι συνηρέμισεν, ἢ περ, ὡς εἰκὸς, περιέστεφεν αἰωνίως, καὶ ἱερέα καὶ ἱερεῖον τῷ ἀληθινῷ καὶ μόνῳ ἀρχιερεῖ Χριστῷ τῷ Θεῷ παρέστησεν· ὃν ἐπόθει καὶ ἔπνει, ᾧ περ ἔζη, οὐ περ τέλληκεν· πρὸς ὃν ἀνέλυσε, ᾧ σύνεστι· θύτης· πρότερον, καὶ θυμὰ τε τελευταῖον, ὃ αὐτὸς γεγονώς.

Ἄλλὰ τῷ μὲν τοιοῦτῳ πάνυ καλῶς ἢ μεταφορίτης εἰ ; τὰ ἐκείσε ἀγαθὰ· ἡμῖν δὲ, ὅσοι περισσμεν, ἔτι τὴν πικρὰν φέροντες δουλείαν, πάντα πάντῃ δυστυχῶς ἔχει. Καὶ τὰ μὲν κοινὰ πᾶσιν, ὅσα ἕκαστος ἔπαθεν, ἐν τῷ παρόντι ὀδύρεσθαι, καὶ ἐπεκδιηγέσθαι περιττόν· εἰ δὲ τὰ οἰκεία ποιήσομαι θρήνον, κοινὰ καὶ ταῦτα πᾶσιν εἶναι συμβαίνει· ὅτι δὴ τὸ αὐτὸ κοινῇ πάντες πεπόνθαμεν πένθος. Πάντα ἡμῖν ἀθρόον ὤχετο τὰ καλά. Ἡ πατρὶς ἐάλω, πόλις ; οὐ κατὰ τὰ ; ἐν γῆ πόλις ἀπάσας, ἀλλὰ σχεδὸν ἀνθρωπίνης κρείττων χειρὸς. Ἡ αὐτὴ, μεγάλη τε καὶ καλὴ θέσει καὶ χάρισι διαλάμπουσα, καὶ εἰπεῖν τῶν ἐν γῆ πασῶν μεγίστη τε καὶ καλλίστη· ἦν μόνη πάντες δι' αἰῶνος ἠλιπίζον τε καὶ ἐπίστευον ἀνάλωτων ἐκ πάντων διαγενήσεσθαι· ἢ μετὰ Θεοῦ τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἐπίστευον ἅπαντες. ἦν ὀφθαλμὸν τι ; προσειπῶν τῆς γῆς, ἢ καρδίαν τοῦ προσήκοντος οὐκ ἀπνεχθήσεται ; ἐφ' ἣ πᾶσι μέγα φρονεῖν ἦν· καὶ ἡς τὸ κληθῆναι πόλιν οὐχ ἢ τυχούσα ὑπόθεσις εἰς λόγον φιλοτιμίας· ἢ τοιαύτη τοῖσιν ἡμῖν ἐάλω, καὶ

τηλικαύτη, πατρίς· ἡ Ῥωμαίων ἐκποδῶν βασιλεία· βασιλεία, τὸ σεμνὸν καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα. Τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔνθεόν τε καὶ ὑψηλὸν καταβέβληται σχῆμα· ὁ ἀπὸ γῆς ὕμνος Θεῷ ἀναπεμπόμενος, τῇ ἀγγελικῇ προσαμιλλώμενος πολιτεία καὶ μελωδία, κατεσιγάσθη. Οἱ ναοὶ οἱ βεῖοι κατεστράφησαν, τὰ θυσιαστήρια βεθεδήλωται, κατεπατήθη τὰ ἱερά. Ἡ πολιὰ καταπεφρόνηται, ἡ νεότης διέφθαρται. Τῶν ἐν ἡλικίᾳ τὸ πλεόν μαχαίρας (φεῦ!) ἔργου γεγόνασιν· οἱ δὲ δουλείᾳ διακαρτεροῦσιν αἰσχρᾶ. Αἱ γυναῖκες, ἐν ἀτιμίᾳ· τῶν παίδων, οὐ τὸ θῆλυ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἄρβρον, ἐνασελγαίνειν αὐτῶ τὸς βάρβαρους ἐκδέδοται. Τὸ δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀσεβείαν ἐλευνῶς μετατίθεται. Τὰ πάντα ἐν ἀπωλείᾳ, ἐν ἀτιμίᾳ τὰ τίμια. Ὁ βοηθήσων οὐδεὶς. Ἡ σύμπασα πλήρης τῶν ἐκ τῆς ἡμετέρας πόλεως προσαιτούντων, καὶ πᾶσιν ἐν ὀφθαλοῖς ἡμῖν τὰ δεινά. Πάντες ἡμῶν τὰς συμφορὰς ἐλεοῦντες, οὐδύρονται· οὐ δύναται δὲ παραμυθῆσθαι ὄμως οὐδεὶς. Ἐπιχαίρουσιν οἱ βάρβαροι τῇ ἀπωλείᾳ ἡμῶν· τρυφὴν ποιοῦνται τὰς ἡμῶν συμφορὰς· ἐγκαυχῶνται τῇ ἑαυτῶν ἀσεβείᾳ· τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας κατεφάνιστανται· ἐνυδρίζουσιν ἡμῶν τοῖς σεμνοῖς. Τὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἡμῶν κακίαν ὄνομα βλασφημεῖται. Ἀλαλάζουσι κατὰ τῆς ἡμετέρας θρησκείας. Ὅς τῶ ἀληθινῶ Θεῷ τὴν ἀληθινὴν λατρείαν ἐκτελοῦμεν ἡμεῖς, ἐνταῦθα νῦν ἐπιτῶς τὴ τῆς ἐρημώσεως βδέλυγμα καθορᾶται. Ἡ Χριστιανῶν πόλις ἤδη τῶν ἀσεβῶν· οὐκ ἔτι μεγάλη ἐπ' ἀγαθοῖς, ἀλλὰ μεγίστη ἐν συμφοραῖς. Ὅσφ λαμπρότερα ἦν, τοσούτῳ νῦν ἀύλια καθέστηκεν. Οὐδὲν αὐτῆς μακαριώτερον πρότερον, οὐδὲν ἐλεινότερον νῦν ἐξῆν αὐτὴν καὶ οὐρανῶ παραβάλλειν· ὡς ἤλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, τὰ ποικίλα τῶν ναῶν, καὶ τῶν ἄλλων περιβλέπτων οἰκημάτων προβαλλομένην κάλλη τε καὶ μεγέθη, πάντων ἀσύγκριτα ἄλλων. Ἀλλὰ νῦν οὐκ οἶδ', ὅ τι τις αὐτὴν εἰπὼν, οὐκ ἀπενεχθήσεται τοῦ προσήκοντος. Πάντα γὰρ αὐτῇ λοιπὸν ἀρμόζει τὰ χειρῶ. Ἀμείνω ἂν ἦν, εἰ πῦρ αὐτὴν κατενεμήθη, ἢ ὕδωρ ἐπέκλυσεν, ἢ σεισμὸς κατηδάφισεν, αὐτοῖς πολλοῖς, καὶ πᾶσιν ἅμα τιμοῖς τε καὶ σεμνοῖς, ἢ σωζομένη τε ἔτι, καὶ ἐπὶ γῆς ὁρωμένη, ἀνευ ὧν εἶχε τιμῶν τε καὶ καλῶν. Μέγα Χριστιανοῖς δνειδος, ὅσφ πρὶν φιλοτιμία μεγάλη. Πάσης ἐλπίζουσι καταδραμεῖσθαι τῆς οἰκουμένης οἱ ταύτην ἐκπολιορκήσαντες, καὶ εἰκότως. Ἦν γὰρ μόνη δι' αἰῶνος ἡγούνητο ἀνάλωτον εἶσθαι, ὡς κρείττω ἢ κατὰ τὰς ἐν γῆ πόλεις ἀπάσας, ἃς ἀνθρωπίνῃ χειρὶ ἡγειρεν, εἰ αὐτὴ νῦν αὐτοῖς ἤδη πρὸς πᾶσαν ἐλπίδα πεπόρηται, τί λοιπὸν τῶν πάντων ἀνέλπιστον; Ὅθεν καὶ μέγα κατὰ πάντων φρονούσι, καὶ μετὰ φρονήματος μεγάλου καὶ φορᾶς ἀνυπολόστου πᾶσιν ἐπίασιν. Ἡ ταύτης κατάπτωσις τὸ πάντων καταβέβληκε φρόνημα· καὶ περὶ ἑαυτῶν λοιπὸν δεδίασι πάντες. Οὐκέτι οὐδεὶς τῇ ἑαυτοῦ ἐλευθερίᾳ θαρρῆει· πάντες αὐτοῖς ἐπιδραμεῖσθαι τὸν βάρβαρον προσδοκῶσιν. Ὅθεν καὶ οἱ μὲν τῶ δέει φόρους τελοῦσιν αὐτῶ, οὐδ' οὕτω πᾶν θαρρῆειν ἔχοντες· οἱ δ' ἔτοιμοι τούτο ποιεῖν, εἰ μὴ προαναρπαγεῖεν τῆς γῆς. Ὡς πύρρς ῥύμην, ὕλην πολλὴν καὶ

A nemini nongloriari licebat, in qua civem ascriptum esse, non parum argumenti ad commendationem gloriamque habebat. Illa igitur talis ac tanta patria nostra capta est: Romanorum sublatum est imperium: imperii decus, et re et nomine venerandum. Ecclesiae divina et sublimis dejecta est species: hymnus, qui e terra sursum ad Deum mittebatur, et cum angelica certabat vita et cantu, consiluit. Tempia Dei eversa sunt, altaria profanata, sacra conculcata. Canities contempta est, juvenus dispersa. Qui per aetatis vigorem arma ferre potuerunt, eorum pars major ferro concisa jacet, alii servitutum turpem tolerant. Matronae dedecorate. Ex prole, non feminæ tantum, sed masculi etiam, libidini barbarorum dediti. Horum multi quoque ad B impium Mahometi cultum conversi. Cuncta aut interitum redacta ad ignominiamque hœreata erant, nec qui succurrat quisquam. Terrarum orbis hominum ex nostra civitate dispersorum et mendicando victum querentium plenus; in omnium nostrum oculis ærumnæ positæ. Omnes, excidium nostrum miserantes, plorant, sed nemo consolari miseras potest. Insultant barbari nostræ pernicii, ludos faciunt nostras calamitates, in sua impietate gloriantur, in religionem nostram piam insurgunt, contumeliis in nostras res honestas et sanctas invehuntur. Sanctum Dei nomen, propter vitiositatem nostram, male audit. Vociferantur contra nostram religionem. Quibus in locis vero Deo verum nos cultum præstabamus, ibi nunc desolationis abominatio stans conspicitur. Christianorum antea urbs nunc impiorum urbs est: non jam amplius magna rebus bonis et lætis, sed calamitatibus et miseriis maxima. Quo splendidior olim erat, tanto nunc miserior redacta est. Quemadmodum nihil illa beatius antea, ita contra nihil nunc eadem miserius. Poterat ipsa vel cælo comparari, utpote quæ tanquam sole et luna et stellis, varia templorum et aliorum ædificiorum splendorem pulchritudine et amplitudine, omnibus aliis extra omnem comparationis aleam antestaret. Nunc vero nescio quid de ipsa dici queat ut non aberretur a vero. Cuncta namque deteriora deinceps in eam quadrant. Præstaret eam incendio consumptam D esse, aut inundatione aquarum abreptam, aut terræ motu humi prostratam, quam adhuc exstare, et in terra conspici, dignitate sua et ornamentis spoliata. Magna Christiano homini ignominia ex ejus amissione accidit, quanto scilicet antea cælus ejus majori gloriæ erat. Non jam dubitant, qui ipsam expugnaverunt, in totum terrarum orbem excursionem facere eumque subjicere. Quam etiam solum in omne sæculum invictam existimabant, ut cæteris in terra urbibus humana manu exstructis præcellentem omnibus, cum hæc jam ab ipsis præter omnem spem capta et direpta sit, quid deinceps omnium se non subacturos sperent? Unde quoque magnos conceperunt animos, minasque contra universos spirant, et magna contumpeptione eorum im-

petuque intolerando quosvis invadunt. Hujus principis urbis ruina omnium animos dejecit et afflixit, ac proinde sibi metuunt omnes. Nemo amplius libertati suæ confidit, sed cuncti a barbaro se invasum iri metuunt. Hinc fit ut partim eorum tributum ei pendant, qua ne ipsa quidem re se tutos mansuros confidunt; alii vero hoc parati sunt facere, nisi ante oppressi, de terra deleti fuerint. Sicut enim ignis violentia passim ad omnem congestam obviamque materiam grassatur, ita barbaricum in omnes impetum nemo cohibere potest. Semper ad majora barbarus cogitationes intendit, cupiditatem suam ad extrema usque terræ extendit, et quo minus in omnes caeco impetu incurrat, termino vetatur nullo. Ab altera parte, metu prostrati sunt omnes, et pro se quisque solliciti, expectatione futuri, quoniam res evasuræ sint, languentes cessant, cum contra oporteret in unum conspirare universos, communibusque opibus et armis hostem populsare, ac pœnas scelerum quæ in Christianos Christianique nomen contumeliose et perpetravit et quotidie perpetrare non desistit, de illo sumere. Sed hoc nemini nunc curæ est, neque posthac etiam curæ erit, nisi tum, quando Deus volet, nobis dignis factis. Singuli vero, se postremos ad calamitates reservatum iri putantes, male interea hoc moræ in lucro ponunt. Ubi certe scipso decipiunt, suarum rerum studio, ut negligentia, aliis interea pereuntibus, aut dum nunquam ad se ventura similia mala putant, aut tunc demum se arma et defensionem suscepturos cogitant, quando in ipsos etiam barbarus invaserit; priusquam vero hoc fiat, se nunquam, quidquid etiam fiat, surrecturos vindictamque paraturos. Nec interim hoc saltem quisquam cogitat, sibi cavendum esse, ne ante opprimatur quam fere illum sensum capiat interitus. Causa hujus mali est cum reliqua omnis, cum qua connescent, stoliditas et socordia, tum quod hinc pleroreque etiam charitas refrixit, et religionis zelus exolevit. Quod si unusquisque, improba facta et scelera detestatur, mala quibus singuli Christianorum ab impia gente afficiuntur, sua existimasset, æmulationemque pro Christi nomine se dignam suscepisset, non autem crimina alia aliis indignè objecisset, non tantum ipsi barbarum nunc non reformidarent, sed ne nos quidem jam in tantam incidissemus calamitatem, pœnas autem jamdudum hostis se dignas dedisset. Nunc vero, quoniam nemo voluit officium facere, divinæque nos providentiæ destituti fuimus ope, dum nostra culpa ultro nos ab ea exclusimus: quoniam item magna prohibentium hostem, aut saltem resistentium, penuria exstitit, factum est, ut et urbem nostram, imo communem universorum Christianorum patriam, barbarus everterit, omnisque generis horrenda exempla in nos ediderit captos, et in cæteros magna audacia effrenate invadat. His de causis ego lacrymor et ploro, nec lacrymandi finem faciam, quandiu impiorum felices contra Christianos successus videbo.

Augetur etiam meus dolor ex eo quod circa domesticos et cognatos meos factum est. Etenim alius horum alio, nescio quo terrarum singuli, dispersi sunt. Nonnulli quoque, vera religione abnegata, ad impietatem defecerunt. Ac de cæterorum quidem omnium fortuna singulorumque dicere non possum; sed de quatuor fratris mei filii, cum tres (hei mihi!)

συνηρεψῆ νερμηθέντος, οὕτως οὐδὲ τὴν βαρβαρικὴν κατὰ πάντων ἔφοδον οὐ δύναται οὐδεὶς ἐπισχεῖν. Ἄε μείζουσι βάρβαρος ἐγχειρεῖ, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν εἰς τὰ γῆς πέρατα παρατείνει· καὶ ὁρος αὐτῷ τοῖς ἐπὶ τῷ πάντα κατατρέχειν οὐδεὶς. Πάντες δὲ κτεπήχασιν· καὶ τοῦ καθ' ἑαυτὸν φρονεῖζων ἕκαστος, κἀθῆνται τὸ μέλλον ἀποσκοποῦντες, δίδον ὄρυξιν, σύστημα γενομένων ἐν, αὐτὸν κοινῇ πάντας ἀμύνασθαι, καὶ δίκην παρ' αὐτοῦ λαβεῖν, ὣν εἰς Χριστιανούς καὶ τὸ Χριστοῦ ὄνομα, καὶ ὑβρίζε καὶ ὑβρίζων καθεκάστην οὐ παύεται. Ἄλλὰ τοῦτο γε οὐκ ἐμέλησέ πω οὐδενί, οὐτε μελήσει, πλὴν εἰ Θεὸς θελήσει, ἀξίων γενομένων ἡμῶν. Καὶ ἕκαστος τοῦτο παρακερδαίνει, τὸ τοῖς δεινοῖς ὑστερος ἡγεῖσθαι ταμειυθῆσθαι, ἐξαπατῶν ἑαυτὸν τῇ ἰδιοπραγίᾳ, καὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν ἄλλων, ἣ καὶ τῷ μὴ ἂν ἤξειν ποτὲ καὶ εἰς αὐτὸν οἰεσθαι τὰ δεινὰ· ἢ τότε διανοοῦμενος διεγερθῆναι τε καὶ ἀμύνασθαι, ὅτε καὶ ἐπ' αὐτὸν ὁ βάρβαρος ἔη· πρὶν δὲ τοῦτο γενέσθαι, μὴδ' ἂν εἴ τι καὶ γένοιτό ποτε διεγερθησόμενος· οὐδὲ τοῦτον γοῦν οὐδενὸς λογιζομένου, μὴ προαναπαρθῆναι φθᾶσαι, πρὶν τινα σχεδὸν λαβεῖν ἀσθησιν τῶν δεινῶν. Τοῦτο δ' ἕκαστος ποιεῖ ἢ τε ἀλλή πᾶσα, ἢ συζῶσιν, ἀβελτηρία, καὶ τὸ δι' αὐτὴν τὴν τῶν πολλῶν ἀγάπην ψυγῆναι, καὶ ἐξαφανίσει τὸν ἐπὶ τῆς πίστεως ζῆλον. Εἰ δ' ἕκαστος, ἀποστρεφόμενος τὰ πονηρὰ ἔργα, καὶ τῶν Χριστιανῶν ἕκαστου ὑπὲρ τῶν ἀσεβῶν πάθη ἰδίᾳ ἐλογίζετο, καὶ ζῆλον ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματος ἀνυλάμβανε πρέποντα, μὴ ἄλλα ἄλλοις ἐγκαλῶν, οἷς οὐ θέμις· οὐ μόνον οὐκ ἂν αὐτοὺ τὸν βάρβαρον ἐδεδίαταν, ἀλλ' οὐδ' ἂν ἡμεῖς γε τηλικαύτῃ περιεπεπτύχαιμεν συμφορᾷ, καὶ δίκην τὴν ἀξίαν πάσαι ἂν ὁ βάρβαρος ἐδεδώκει. Νῦν δὲ διὰ τὸ μηδένα τοῦ προσήκοντος ἐθελησῆαι γενέσθαι, καὶ τὴν θείαν ἐγκαταλιπεῖν ἡμᾶς πρόνοιαν, ἐκόντας ἀποσχονισθέντας αὐτῆς, ἐπὶ πολλῆς τε τοῦ κωλύσοντος ἐρημίας, ἣ καὶ ὄλωσιν τοῦ ἀμυνομένου, τὴν τε πόλιν ἡμῶν (εἴη δὲ καὶ κοινὴν πατριδα τῶν Χριστιανῶν ὅσων ἐπιπέσει) ὁ βάρβαρος κατεστρέψατο, ἡμᾶς τε ἐξηγδραποδίστατο, καὶ πάντα διέθηκε τὰ δεινότατα, καὶ τοῖς λοιποῖς μετὰ πολλοῦ τοῦ θράσους καὶ μεγάλου ἐπέρχεται. Διὰ ταῦτα καὶ ὀδύρομαι, καὶ δακρύω, καὶ τοῦ δακρύειν οὐ παύσομαι, ἕως ἂν τὴν τῶν ἀσεβῶν κατὰ Χριστιανῶν εὐημερίαν ὄρω.

Ἐπιτείνει δὲ μοι τὸ πάθος καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις καὶ συγγενέσι γεγεννημένον. Ἄλλος γὰρ ἄλλῃ, οὐκ οἷδ' ὅπη γῆς, διεσπάρησαν ἕκαστος. Οἱ δὲ καὶ τὴν ἀμώμητον πίστιν ἡμεῖσαν, ἐπὶ τὴν ἀσέβειαν μεταθέντες. Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἀπαντας καθ' ἕκαστον λέγειν οὐκ ἂν οἶός τε ἦν· ἀλλ' ἀδελφιδῶν μοι τσσαρῶν, τῶν τριῶν, φεῦ! μεταθεμένων δεινῶς, τῷ

σφόδρα νεαρῶ τῆς ἡλικίας, καὶ ἄλλου ἄλλῃ ἀπενεχθέντος, μόλις εἰς μοι περισέσωσται, ὧνιο; ἀργυρίοις, καὶ ταλαιπωρίᾳ πολλῇ· οὐκ ἂν ἴσως τοῦτο συμβάν οὕτως, εἰ ὁ πατήρ μὲν αὐτοῖς, ἐμοὶ δὲ ἀδελφός περιῆν. Ταχὺ γὰρ ἂν αὐτοὺς ἀναζητήσα; περιεσώσατο, τοῦ πόνου μοι συναράμενος. Νῦν δὲ τὸ ἐκείνους μὲν ἐξ ἀνθρώπων γενέσθαι, ἐμὲ δὲ μόνον πρὸς πάντα μὴ ἐξαρκεῖν, ἄλλως τε καὶ ἀπραγμοσύνη συνεζυγῶτα πολλῇ (δι' ἣν πρὸς πάντα πόνον καὶ πρᾶξιν, πλὴν τοῦ κατὰ τοὺς λόγους, συνέβαινον ἔχειν ἀπείρωσ) αἴτιον αὐτοῖς τῆς τοιαύτης μεταβολῆς. Οὕτε γὰρ εὐρεῖν αὐτοὺς, ὅπη γῆς, ῥάδιον ἦν, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδένα συγγενῶν, πάντων ἐλεεινῶς τοῖς βαρβάροις ἀπ' ἀλλήλων γεγεννημένων, καὶ ἄλλου ἄλλῃ ἀπενεχθέντος· καὶ ὁ ἐκάστοτε δὲ σὺν πολλῇ ταλαιπωρίᾳ μοι εὐρισκόμενος εἶλκε πρὸς ἑαυτόν. Πρῶτον οὖν περιτυγχάνω τῇ ἀδελφῇ, εἶτα τῇ μητρὶ ἀλλαχοῦ, τῷ ἀδελφιδῶ ὑστερον καὶ τούτοις τὴν ἔλευθερίαν ὑπὸ Θεῷ αἰτίῳ περιποιῶμαι, τάξιν ὑπέρτερου σώζων αὐτοὺς, καὶ τὸ σφόδρα χαλεπὴν τῆς τῶν λύτρων εὐρέσεως· ἦν ἐλέψθ' ἑαυτοῦ ἐκτόμεθα, δι' ἣν τῶν παρεχόντων καὶ ἐλευόντων ἡ θεία ἀντίδοσις μυριοπλασίας ἀποδοθήσεται. Μόνον νῦν εἰμι, συγγενέσι πολλοῖς πολλαχῇ διεσπαρμένοις, καὶ οὐδαμοῦ οὐδὲ σὺνδου εὐρισκομένοις, ἐν ἀπορίᾳ πολλῇ καὶ ταλαιπωρίᾳ μεγάλῃ. Τοῦτό με καὶ λίαν ἀλγύνει, τοῦτο ποιεῖ τὸ ζῆν ἀπολέγεσθαι. Αὕτη μοι συμφορὰ, παραμυθίας ὑπόθεσιν οὐδεμίαν ὑποφαίνουσα. Μία μοι μόνον παραμυθία, τὸ τοὺς ἀδελφιδούς ἀνακληθέντας ἰδεῖν, καὶ πρὸς τὸ πάτριον σέβας ἐπανελθόντας. Ὁ γένοιτο, καὶ μεῖζον εἰς παραμυθίας μοι λόγον οὐδὲν ἦ καὶ τοῦ ζῆν ἐξω γενοίμην, ἵνα καὶ τοῦ ἀλγεῖν. Ἄλλὰ δέδοικα, μὴ καὶ τούτου γινομένου, μεζόνως ἀλγήσω ἢ κατὰ τὴν νῦν συμφορὰν, κολάσεις ἀτελευτήτοις ὑποβληθείς, δι' ὃν ἐπίκειμαι τῆς ψυχῆς μολυσμόν. Ἄλλὰ καὶ τῶν νῦν συμφορῶν, καὶ τῶν εἰς τὸ μέλλον ἀπαλλαγείην κολάσεων, τοῦ Θεοῦ μοι ἰεὺ νῦν ἰδόντος, καὶ τῷ πατρὶ συγγενοίμην καὶ ἀδελφῶ, εἰ καὶ μὴ τῆς καθαρότητος αὐτοῖς κοινωνῶ. Εἴθε δὲ ἡ Χριστοῦ χάρις τῇ ἐμοὶ μετανοίᾳ καὶ ῥοπή τῇ πρὸς τὰ κατὰ τῶν ἐκείσε ἀπαλλάξαιε κολαστηρίων, τὸν τῶν παθῶν ἔσθ' ὃν περιέκειμαι, παριδοῦσα. Ζήσομαι τοῖσιν, ἕως ἂν ἐξῆ ζῆν, ἀλγῶν καὶ δακρύων εἰ μὴ τι χρηστότερον ἐξ ἀνεπίστων ἀναφανείη ποθὲν, τιμὴν ἅπασαν τιθέμενος παρ' οὐδὲν τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν οὖσαν, καὶ οὐδὲν πρὸς ἐμὲ καὶ τινες τἀνατρία ψηφίζονται, κάμου μέλλοιεν ἐσχάτην καταγινώσκειν ἀβεστηρίαν, τοῦτό γε αὐτοῖς οὐ συνάδοντος.

culi honorem pro nihilo putans, cum is non sit in quamvis aliqui in contraria sint sententia, ideoque demerentiae nomine condemnatur.

A in calamitate fidem adolescentiæ fragilitate reliquerint, aliusque alio abstractus sit, vix unus mihi restat, argento venalis, magna difficultate conflictans : quod fortasse non accidisset, si pater ipse, et mihi frater, supercisset. Brevi enim eos requirens conservasset, laboris mihi socius. Nunc vero, illis de vita communi sublatis, quorum opera mihi opus erat, cum ego solus omni labori ferendo consem, præsertim ætate in otio litterisque acta (unde ad omnem laborem e actionem, præterquam ad studia, rudis et ineptus sum), causâ hæc illis tantæ mutationis accidit. Neque enim, ubinam ipsi terrarum essent, repertu faciles erant : neque cæterorum consanguineorum ullus : quod singuli miserabiliter a barbaris distracti a se invicem essent, aliusque alio abreptus : ita ut quisque ipsorum, vix ægre a me diverso in loco repertus, me in se quærendo occupatum teneret. Primo itaque nanciscor sororem, deinde matrem alio in loco, tum fratris filium : quibus libertatem, Deo juvante, peperî : ipse ministerium omne obiens, difficillimeque pretium redimendi corrogans : quod sola Dei misericordiæ consecuti sumus : pro quo illis qui, non truum inserti, contulerunt, divina benignitas cumulatissime gratiam referet. Nunc solus sum : consanguineis, quorum magnus numerus, in varia loca dispersis, ne duobus quidem usquam una manentibus, in magna egestate et ærumnis. Hoc ipsum est, quod valde me discruciet, hoc animum ut despondeam facit, hæc calamitas solatii rationem nullam ostendit. Unicum mihi solatium restat, si nepotes ex fratre recuperatos videam, et ad patriam religionem reductos. Utinam hoc fiat ! major mihi ad solatium ratio nulla dari potest. Aut sane ex vita quoque discedere continget, ut sic etiam ægritudine animi liberer. Metuo tamen ne, si hoc factum fuerit, in majores incidam, quam quantos ex præsentibus malis sentio, dolores, cruciatibus æternis propter animæ meæ inquinamenta mandatus. Sed utinam, et præsentibus miseriis, et futuræ vitæ pernis, Deo me propitiis oculis aspiciente, liberer, consortioque patris et fratris fruam, licet non ea puritate, qua ipsi, sim. Opto vero Christi gratiam, ut ea me, pœnitentia ad bonas actiones propendentem, inferorum cruciamtis liberet, non habito pravorum affectuum et peccatorum, quorum satellitio stipatus sum, respectu. Vivam igitur, quoad vivere concedetur, in dolore et lacrymis, nisi quid insperato melioris fortunæ alicunde me respexerit : omnem hujus sæpote state nostra, nec ad me atineat quidquam, me, quod in hoc ipsis non assentiar, extremæ demerentiae nomine condemnatur.

MARCUS EUGENICUS

EPHESIUS METROPOLITA.

NOTITIA HISTORICA ET LITTERARIA.

(Fabric. Biblioth. Gr. ed. Harles, tom. X.)

Marcus Eugenicus, Ephesi metropolita, Latinorum in concilio, cui non subscripsit, Florentino, anno 1439, atque deinceps ad obitum usque adversarius acerrimus, unionisque, quam cum illis componere Joannes Palæologus imp. instituebat, magna remora; novus ideo Photius dictus Horatio Justiniano in Actis concilii Flor.; idem anno 1447, mortis vicinus, Georgio Scholario tuenda Græcæ Ecclesiæ dogmata et unionem fugiendam gravissimis verbis commendavit: Georgius etiam, Deo, angelis et hominibus in testimonium advocatis, hoc se observaturum sancte juravit, observavitque deinde diligentissime, et Marcum doctorem suum defunctum pro funere laudavit. Scripta ejus oppugnarunt Græci λατινόφρονες Josephus Methonensis, Gregorius hieromonachus protosyncellus, Bessario et qui Latine scripsit, Andreas Colossensis. Ejus scripta hæc mihi innotuere:

1. *Epistola ad Joannem Palæologum*, incipit: Δωρόν τοι τοῦτο μικρόν. Citatur ab Allatio de synodo VIII, pag. 545. Fabr. *Mosquæ* in cod. synod. 393, ad Joann. Palæologum, ἀπορήσαντα πρὸς τοῦ λατινισμοῦ. inc. Σὺ μὲν, ὦ θεοῦ πατρὸς βασιλεῦ. — sequitur ejusdem explicatio τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας. incit. Ἐδεῖ μὲν κατὰ τὴν κελεύουσαν. V. Matthæi Notit. codd. Gr. Mosq. p. 249, n. 1, 2, Paris. in bibl. publ. novem codd. exstant Marci Eugenici Epistolæ. V. Indic. ad vol. II Cat. mss. Paris. Regg. Singulorum enim codd. commemoratio molesta foret. — Addam quorundam aliorum Ephesii librum dilucide indicatorum Notitiam: Venetiis in bibl. Justinian. Marci Ephesini opera varia, teste Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 483 D. — Ibid. p. 772 E. Paris. in cod. cardin. Radulphi, quædam Marci Ephesii. — Ibid. p. 1326 D. in bibl. de Mesme Ephesii scholia. — Mosquæ in cod. synod. 355 n. 1; ejusd. Διάλεξις μετὰ τῶν πρέσβειων τοῦ πάπα. caret initio: et n. 12, sylloge χρήσεων γραφικῶν γεγονυῖα παρὰ τοῦ Ἐφέσου, de processione Spiritus sancti ex solo Patre. Inc. Ἐπειδὴ μετὰ τῆς τοῦ κόσμου. V. Matthæi l. c. p. 234 et 235. HARL.

2. *Orationes duæ de purgatorio*, Ferrariæ scriptæ et adhuc ineditæ. Vide Allatum, *De purgatorio*, p. 241, et Rich. Simonem, tom. IV *Bibl. criticæ*, pag. 24. Infra, n. 16. Fabr. Mediolani in bibl. Ambros. quæ sunt opp. ejusd. ita a Montfauc. in *Bibl. biblioth. mss.* p. 501 D, memorantur: Marci archiepiscopi Ephesini, alias monachi et abbatis congregationis Cassinensis S. Justinæ de Padua, opera, i. e. oratio habita de purgatorio in synodo; — Responsio ad propositas dubitationes; — Confessio edita in concilio Florentino; — Capita quædam contra Latinos; — Apologia dicta, in ejus morte; — Epistola ad Scholarium; — Responsio ad quasdam dubitationes; — Canones astronomici; — Opusc. de consecratione altarium. — Marci Eugenici speculationes in numerum talentorum et parabolas Evangelii (conf. ad n. 7). — Paris. in bibl. publ. cod. 1218, continentur plura, quæ huc pertinent, opera, brevitate studio simul memoranda: scilicet, p. 1, Anonymi oratio funebris in laudem Marci Eugenici. — 2) Hujus Homilia prima de purgatorio, Ferrariæ habita coram summo pontifice, cardinalibus et aliis Ecclesiæ Lat. Doctoribus. Inc. Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης. — 3) Ejusd. Homilia secunda de eodem argumento: Inc. Πολλῆς μὲν ὡς ἀληθῶς. — 4) Ejus responsio ad objectiones, quibus sua de igne purgatorio sententia, cum a cardinalibus tum ab Ecclesiæ Lat. theologis oppugnata fuerat: inc. Ἐπειδὴ σαφέστερον. — N. 9 est secund. ordinem Fabric. n. 13. — N. 10, apud Fabric. etiam n. 10. — N. 11, Solutiones dubiorum quorundam, ipsi propositorum: incit. Ὁ Θεὸς σχῆμα οὐκ ἔχει. — 12. De additione a Latinis Symbolo inserta: acc. ad marginem scholia amplissima. Inc. Θεομάζω, πῶς ἡμῖν (v. ad n. 5 notatum). — N. 26, 27 et 28, citantur ad Fabricio, n. 7, 5 et 14. — Ibid. in cod. 1261, n. 1. Responsio duplex de igne purgatorio. — In cod. 1286, n. 1, est apud Fabric. n. 7. — N. 8, Marci Ephesini, Juliani, Andreæ Rhodii, Bessarionis et aliorum Disputat. habitæ in concilio Florentino. — N. 10, apud Fabric. est n. 6. — N. 12, Opus adversus Latinos, ubi de Spiritus sancti processione, de azymis, de Sabbati jejuniis, de igne purgatorio, de beatitate, de baptismi verbis et nuptiis sacerdotum, de quartæ diei et Parasceves jejuniis, et de tribus quadragesimis. Inc. Παράκλητε Κύριε. — N. 19, v. infra, n. 28, n. 20 et 2, sunt ap. Fabric. n. 16. — Ibid. in cod. 1327, n. 31, Epist. encyclica de synodo Florentina non suscipienda (forsan n. 5, apud Fabricianum). — N. 32, Epistola ad Georgium Scholarium contra ritum et

sacrificia Romanæ Ecclesiæ. — N. 33, ad eundem Epistola gratulatoria, quod a Latinis desciverit. — N. 34, est ap. Fabric. n. 17. — N. 35, ad Latinos Responsio de igne purgatorio. — Ibid. in cod. 1572, n. 3, Marci Eugenici, qui concilio Florentino interfuit, opus de igne purgatorio, adversus Latinos, ineditum; n. 4, Expositio, apud Fabric. n. 14. — Ibid. in cod. 1589, n. 2. Orat. duæ de igne purgatorio, eadem, quæ n. 16, ap. Fabr.; et n. 3, Expositio in sacram Liturgiam. — In cod. Coisl. 289, Homilia dicta Ferrariæ ad cardinales et reliquos Latinorum doctores περί τοῦ δοξαζομένου καρ' αὐτοῖς καθαρότου πυρός; (est apud Fabr. n. 16, prior responsio). V. Montf. *Bibl. Coisl.* p. 406. — Sec. Montf. in *Bibl. biblioth. mss.* p. 1332, exstant in Cod. Mazar. 124 : n. 1, Oratio Ferrariæ habita ad Card. aliosque Latinos de igne purgatorio. — N. 2, Responsiones ad objectiones ei factas. — N. 6, quod idem est, æc Fabric. n. 13 citat; — N. 7, Joannis Eugenici adversus definitionem concilii Florentini; — N. 13, synodi præsentium CPoli episcoporum apologia, quod Florentinam synodum non receperint; — N. 15, Marci Ephesii adversus scholarium; — n. 16, Adversus Latinos, capita syllogistica (add. n. 7, ap. Fabric.). — Apologia pro unione, citra ejus sententiam Florentiæ habita; et n. 19, ejusd. Confessio, in synodo Florentina edita Barlaam monachi, procedere Spiritum sanctum ex solo Patre. Conf. supra in h. vol. p. 468, xxii, et de igne purgatorio, etc. — In Baumgarten. *Nachricht. von merkwürdig. Büchern*, tom. VI, p. 431, ibique not. i. HARL.

3. *Responsiones ad quæstiones cardinalium, mss.* In codice Regio Paris. 250. 1218, in bibl. publ. n. 4, et v, ad n. 2, *Leidæ* inter cod. Vossian. v. Catal. bibl. Leid. p. 397, n. 37. HARL.

4. *Solutio duarum quæstionum παρά τοῦ βασιλέως; ab imperatore (Joanne Palæologo) propositarum.* In codice Regio 2016, teste Labbeo pag. 88 bibl. novæ mss. [Conf. cod. Mosquens. 353, 41, et in cod. *Escorial.* mox citanda exstat. HARL.

5. *Epistola encyclica ad omnes Christianos* de synodo Florentina non suscipienda, quæ cum Josephi Methonensis responsione legitur post acta concilii Flor. tom. XIII, Labbei, pag. 677; et tom. IX; Harduin. pag. 549. Incipit: Ἐγὼ διὰ τὴν ἐπιταγὴν καὶ τὴν χρῆσιν. Græce et Latine cum versione Jo. Matthæi Caryophyli. FABR. Matriti in cod. Regio 77, fol. 309, sequuntur ejusd. Professio fidei, ap. Fabric. n. 17. — Excerptum breve ex ejus cap. syllogisticis (n. 7, ap. Fabric.) — Tum opusculum, quod est ap. Fabric. n. 13. — Dein opusc. cujus rarissime sit mentio de *terminis vitæ* (est tamen in cod. Escorial. et in cod. Mosquensi 594, n. 12. V. *Matthæi* l. c. p. 252). Inc. Οὐτ' αὐτὸς ἠπόρευε, ὡ μακάριε δέσποτα, τοῦ ζητουμένου τὴν λύσιν ἐξευρεῖν τε καὶ ἀποδοῦναι. — Epistola ad Georgium (n. 11, ap. Fabric.). — Alia ad eundem et eadem esse videtur, quæ est ap. Fabr. n. 10, et quam Cangius in *Glossar. Gr.* vol. II, col. 1281, velut ineditam memorat, provocatque ad cod. bibl. Paris. Regiæ 3118, qui in catal. mss. bibl. publ. Paris. numeratur 1218, ubi locum occupat decimum. De his omnibus plura disputat Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matrit.* p. 285 seq. — In codd. Escorialensibus, in quibus sunt quædam a Fabricio non observata (V. *Plueri Itinerar. per Hispan.* p. 180), asservantur Marci Eugenici *Epistola ad orthodoxos Christianos*, ubique gentium et insularum degentes; — de resurrectione, — de terminis vitæ ad Isidorum; — ad imp. Joann. Palæologum, dubitantem de Latinorum ritu, sermones duo; — Homilia in dormitionem S. Macarii Corouæ (conf. ad n. 7); — Interrogationes ad quemdam dubitantem; — Confessio rectæ fidei Florentiæ facta, secundum synodum Latinorum cum Chrysostomo; — Marci Epistolæ duæ ad præpositum in S. monte habitationis, Batopedium I. — Ad quemdam Scholarium philosophum, altera. — Monac. in cod. Bavar. 145, fol. 188, ubi sequuntur *Professio* (apud Fabric. n. 10) tum altera epist. encyclica (ib. n. 6). — *Dialogus Græci et Latini, seu de additione in symbolo*: incip. Θεωμάζω πῶς ἡμῖν ἐγκλιεῖτε in fine notatur, scriptum esse m. April. an. 6951, seu æra nostra 1443, indict. vi. Hunc dialogum etiam omisit Fabricius, nisi sit, opinante Harl. tio, excerptum capitulum syllogist. (a). — Posthæc, Marci Ephes. metrop. ad omnes ubique terrarum et insularum orthodoxos Christianos: cujus quidem Epistolæ initium est: Τοῖς ἀπανταχοῦ τῆς γῆς; illam Epistolam excipit Apologia Gregorii hieromonachi et protosyncelli, postea patriarchæ, Romæ sepulti, in *Ephesini* epistolam e variis sanctis: init. Τὸ μὲν προοίμιον τοῦ ἀδελφίμου. — Ibid. in cod. 54, ead. Epistola cum Apologia etc. Conf. cl. Hardt. in *Aretini Beyträgen*, etc. an. 1804, part. 10, pag. 19 sqq. et part. 1, p. 23 seq. — Eadem epistola cum Gregorii apologia in cod. Mosquensi synod. 352, n. 5. V. *Matthæi* not. cit. p. 228 seq., atque p. 252, n. 22, cod. 394, epistola encyclica. — Florentiæ in bibl. monasterii Benedictinorum B. Mariæ, Josephi, episcopi Methones, apologia ad libellum Marci Ephesini. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 415 C, et ad n. 7. HARL.

6. *Epistola encyclica ad omnes ubique terrarum degentes*, de eodem argumento, quæ cum responsione Gregorii Protosyncelli exstat tom. XIII *Concil.* Labbei, pag. 740, et tom. IX *Harduin.*, p. 601. Incipit: Οἱ τὴν κακὴν ἡμᾶς ἀχμαλώτων ἀχμαλωτεύσαντες. Græce et Latine cum versione Caryophyli, p. 610. FABR. *Mss.* Mosquæ in codd. synod. 15 et 354, n. 3. V. *Matthæi* *Notit.* cit. p. 30 et 232. — Mediolani in bibl. Ambros. est liber anonymi Adversus argumentum, quo in primis uti solebat adversus catholicos Marcus, Ephesiorum antistes. V. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 519. C. — Add. supra ad n. 2 et 5,

(a) Idem tamen opusc. cum eodem principio exstare etiam in cod. bibl. publ. Paris. 1218 n. 12, jam supra animadvertimus, ad n. 2.

et Schroeckh *Hist. Eccles. Christian.* part. xxiv, p. 391-417. — Josephi Methonensis et Gregorii Hierom. Responsiones ad ep. Marci Ephesii, Lat. in sanctæ generalis Florentinæ synodi tom. II, p. 271 seqq. V. Baumgarten, cit. *Nachrichten*, tom. VI, p. 452. HARL.

7. *Capita syllogistica contra Latinos de processione Spiritus S.*, κεφάλαια συλλογιστικά, quæ usque ad caput 17 Gregorius Protosyncellus, cætera Bessario confutavit. Incipit: Ἐρώμεθα τοὺς Λατίνους. [*Florent.* in cod. Laurent, XIV, n. 14, plut. 10. V. Bandin. Cat. codd. Gr. Laur. I, p. 484.] De eodem argumento alia Marci Ephesini capita syllogistica memorat *Lambecius VII*, p. 3 (b). Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς. Aliud item scriptum V. p. 227. Incip. Καινή τις ἐστὶν ὡς ἀληθῶς. Adde eumdem V, p. 256. *FABR.* S. p. 467. Kollar. cod. 280. — *Ib.* p. 540, n. 6, cod. 294. Marci Fragmentum schismaticum contra Latinos de processione Spir. sancti; init. Εἰ δὲ καὶ τὸν μέγαν Κύριλλον συνηγορεῖν αὐτοῖς λέγουσαν Ἴταλοι. — Mosquæ, in cod. synod. 394, n. 1, eadem capp. cum responsione Gregorii Scholarii. — N. 3, Marci Eugenici *In numerum talentorum* in Evangel. parabola Θεωρία; inc. Ὅ τὰ πέντε τάλαντα. (Conf. ad n. 2.) — N. 4, ejusd. ἀπορία μετὰ λύσεως; init. Εἰ καὶ ἡ σμικροτάτη πλάσις. — N. 9, Gregorii, patriarchæ CPol. apologia contra Ephesini homologiam. — N. 15, Marci Eugenici *Homilia in dormitionem S. Macarii τοῦ Κορωνᾶ*; inc. Ὅδῳ τινι ἔοικεν (conf. ad n. 5). — N. 16, ejusd. Περὶ τῶν ἐμπερομένων τῇ θείᾳ εὐχῇ ῥημάτων, ἤγουν τοῦ, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, γιὰ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησον; inc. Ὅση μὲν ἡ τῆς εὐχῆς. — N. 20, ejusd. ἐπιτελευτοὶ ὀμιλίαι παρούσης τῆς τῶν ὀρθοδόξων συνάξεως. etc. init. Βούλομαι πλατύτερον τὴν ἐμὴν, (Conf. ad n. 17) et n. 21; *Scholarii* ἐπικήδειος μονοδία ἐπὶ τῇ κηρυξείᾳ *S. Marci*, archiep. Ephesi. ἀνεγνώσθη ἐπὶ τῷ ἐν τῷ λειψάνῳ ναφ, inc. Φεῦ νῦν, ὦ παρόντες. V. *Matth.* notit. cit. p. 250, sqq. — *Par.* in bibl. publ. codd. 1218, 1261. Oxon. in bibl. Bodlei. cod. 78, 8 sqq. Guil. Laudi, s. n. 720, Cat. mss. Angliæ etc., vol. I, Marci Eugen. Relatio de synodo Florentina; — Epist. ad Georgium quemdam presbyterum in Methonem missa; — Epistola ad Scholarium; Confessio extemporaria, sub mortem facta; ad Scholarium archontem, hujusque Responsio; Syllogismi contra Latinos de processione Spiritus sancti cum Responsione Gennadii Scholarii. — Venetiis in cod. Naniano 127, n. 4, syllogistica cap. inc. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. — N. 5, Theoria in parabola evangelicæ numerum talentorum. — N. 6, De anima brutorum quæstio et responsio. Conf. cat. codd. Gr. Nan. p. 280. — *Monac.* in cod. Bavar. 27, Marci Eug. Capp. syllogistica cum Georgii Scholarii confutationibus priorum capp. XVII, et Bessarionis confutat. a cap. 18. V. Hardt in *Aretini Beytrægen*, etc. ann. 1803, part. iv, p. 12 seq. et supra in hoc vol. p. 372, sect. 3, et p. 394, sect. 4. — Secundum cat. codd. Græc. Bavar. p. 50 sq. in cod. 118, (ab Hardtio numeratur 256, sed illam libri: *Aretini Beytræge*, etc., partem, in qua ille cod. recensetur, nondum habeo in manibus) sunt Marci Ephesii ad Georgium presbyterum, quando Latini defecerint a recta fide; ejusd. syllogistica capp. contra Latinos et varia opuscula contra Latinos, add. ad n. 2. HARL.

8. *Apologia de fuga sua.* Citatur a Nic. Comneno pag. 325, prænotionum mystagog.

9. *Contra encyclicam Bessarionis*, id. p. 172.

10. *Epistola ad Georgium Scholarium*, qua eum reprehendit, quod ad Latinos deflexerit. V. ad n. 2, 5 et 7, supra in hoc vol. p. 372, sect. 3. — *Paris.* in bibl. publ. cod. 1218 (in quo cod. plura esse Marci Eugen. opuscula, jam antea observavimus), n. 10. — Florentinæ in cod. Laurent. XIII, n. 43, et n. 42, est ejusd. εὐχή, *Oratio* inc. Ἐδοξαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ. V. Bandin. Cat. Codd. gr. Laur. III, p. 110. — *Taurin.* in cod. Reg. 161, Epist. ad Georg. Scholar. V. Cat. codd. gr. Taur. p. 245 seq. Inc. Ὅση; ἡμεῖς ἐνέπλησας ἡδονῆς. Eadem est in cod. Mosquensi typogr. synod. 24, n. 11, ad philosoph. quemdam Scholarium; v. *Matthæi*, l. c. p. 314. HARL.

11. *Epistola ad Georgium presbyterum* (Scholarium) *contra ritus et sacrificia Romanæ Ecclesiæ*, incipit: Τὴν γραφὴν σου δεξάμενος. Hanc oppugnavit Andreas Colossensis in dialogo ad cives Methonenses, teste Allatio, p. 162. contra Creightonum et de consensu, p. 955. *FABR.* Vid. ad n. 7, et Gerium ad Cavei *Hist. litt. SS. EE.* l. c. p. 158. HARL.

12. *Antirrheticum contra Andream Colossensem.* Citatur a Nic. Comneno, p. 42, 556, 420.

13. Ὅτι οὐ μόνον ἀπὸ φωνῆς τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων ἀγιάζονται τὰ θεία δῶρα. *Quod divinorum donorum consecratio non solum fit verbis Dominicis, sed etiam a Spiritu sancto per preces et benedictionem sacerdotis.* Incipit: Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων. Græce ad calcem liturgiarum S. Jacobi, Basilii et Chrysostomi, p. 138-144; Paris. 1560 fol. et Latine in Liturgicis Claudii de Saintes, Antwerp. 1562; 8, pag. 82. *FABR.* V. ad n. 2. — *Paris.* in b. bl. publ. codd. 1261, n. 2, et 1218, n. 9. — In cod. Coislin. 290. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.* p. 406. HARL.

14. *Expositio τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας* edita Græce ad calcem operum Simeonis Thessalonicensis, Jassii in Moldavia 1683, fol. *FABR.* V. ad n. 1, 2, Mosquæ in cod. synod. 395, n. 2. V. *Matthæi*, l. c. p. 249, Paris. in bibl. publ. codd. 1218 et 1261. — Conf. supra in h. vol. p. 80. — Gerius l. c. suspicatur, hanc expositionem non differre a Marci Eug. Paraphrasi in Pentecostarium. HARL.

15. *Paraphrasis in Pentecostarium.* Allat. diss. II, pag. 280, de libris Eccles. Græcorum.

16. *Responsio duplex ad Latinos de purgatorio.* Ms. in bibl. Cæsarea. Incipit: Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης. Et

ἐπειδὴ σαφέστερον ἡμᾶς ἀπαιτεῖτε. Lambec. VII, pag. 110 seq. [p. 237, seq. Koll. n. 3 et 4 cod. 68.] Supra n. 2.

Etiā libellus de purgatorio, editus sub Nili nomine, Marco nostro a quibusdam vindicatur. FABR. In cod. Mosquensi synod. 39½ sunt tres Responsiones ad Latin. n. 6. Inc. Ἐπειδὴ μετὰ ἀγάπης; n. 7 inc. Πολλῆς μὲν ὡς ἀληθῶς; n. 8, inc. Ἐπειδὴ σαφέστερον. V. Matthæi, l. c. p. 251. — In Cat. mss. Angliæ, etc. vol. II, p. 61, n. 2253, de cod. Vossiano 142, hæc nota Vossii adducitur: « Marci archiepisc. Ephesini orat. de Latinor. purgatorio, ac de iis quæ tractata fuere in synodo Florentina. Ex his colligo, anonymi Orationem de purgatorio, a Salmasio operi de Primatu subnexam, Marci Ephesini non esse, ut nuper scripsi in *Observat. sacræ* et in *Bibliotheca selecta*. Quærendum itaque, cujus hæc oratio sit auctoris. Alii sane Nicolao Cabasilæ, alii Nilo Thessalonicensi eam tribuunt. » HARL.

17 *Professio fidei* in concilio Florentino pridem scripta, sed demum paulo ante obitum edita, incipit: Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι δόγμασιν ἐντραφεὶς εὐσεβέσθην. Oppugnavit Gregorius Protosyncellus. Vide Allatium, *De consensu*, pag. 934, 935 et 280, 285, 309. FABR. Mosquæ in codd. synod. 13 et 354, n. 2. V. Matthæi l. c. p. 29 et 232, ubi bis memoratur; nempe n. 2, Marci — Eugenici καὶ νέου θεολόγου, τοῦ ἀνατρέφαντος τὴν ἀθεσμον ἐν Φλωρεντία σύνοδον, ὁμολογία πίστεως. Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι. ac n. 4. Τοῦ αὐτοῦ ἐτέρα ὁμολογία πίστεως. Ἐγὼ τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι. In posteriore cod. est quoque n. 14, Marci Eugen. διαθήκη. inc. Βούλομαι πλατύτερον τὴν ἐμὴν γνώμην. (Conf. ad n. 7.) — Oxonii in bibl. Bodlei. cod. Barocc. 114. — ibid. in cod. Jo. Selden. 47, 5, sive n. 3377, Cat. mss. Angliæ vol. I, et p. 268, n. 14 et 15, in Adversariis Ger. Langbæni. Add. ad n. 5, et supra, in h. vol. p. 394, sect. 4. Paris. in bibl. publ. in quinque codd. partim memoratis, n. 1218, 1259, 1327, 2075 et 3104. HARL.

18. *Ephrasis animam agentis*. Citat Allatius de synodo octava, pag. 544. [V. Bandin. Cat. cit. III, p. 105, et n. 27 cit.]

19. *Ultima verba ad Gennadium Scholarium*. Vide supra pag. 336 [et not. supra ad initium, et ad n. 7]. Meminit Gennadius ipse supra, p. 367.

20. *Quæstiones theologicae* ms. in bibl. Cæsar. incip. Ἡ τοῦ Υἱοῦ προσηγορία δύο ταῦτα σημαίνει. Lambec. VII, p. 3 [p. 239. Koll. n. 5, cod. 68, et Bandin. Cat. citat. III, p. 106, n. 21, cod. 13, plut. 74].

21. *Capita LXVIII, contra hæresin Acindynistarum* ms. in bibl. Cæsarea, incip. Κεφ. α', Εἰ ταυτὸν ἐστὶ Θεοῦ οὐσία καὶ ἐνέργεια. Lambec. V, pag. 226 [p. 466. Kollar. n. 1, cod. 278]. Marci archiep. Ephesi contra hæreticos, Venet. in bibl. Marc. sec. Montfauc. *Bibl. biblioth. mss.* p. 469, E. — In cod. Coisl. 288, Marci monachi adversus Barlaam et Acindynum opusc. quod gr. et lat. edidit Montfauc. in bibl. Coisl. p. 404, seq. Conf. supra, in h. vel. p. 507. HARL.

22. *Canones octo in S. Virginem Deiparam et duo cantica in S. Trinitatem*, ms. in bibl. Cæsarea, incip. Ἀρχόμενος σήμερον τοῦ τελευταίου. Lambec. V, p. 284 [p. 599, seq. Koll. cod. 324]. Paris. in bibl. publ. 2075, plura sunt, quæ summatim indicabo, n. 25, Marci Ephesi Epistola ad summum pontificem. — N. 26, Professio fidei; — N. 27, Carmina varia ad Euthymium patriarcham; — N. 28, Expositio symboli; n. 29, hymni in Deiparam; — N. 30, Homilia in orationem Dominicam. In eod. cod. multa Joannis Eugenici opusc. deprehenduntur.

Versus εἰς τάφον τοῦ διδασκάλου κυροῦ Ἰωσήφ τοῦ Βρυσηνοῦ; inc. Οὐδὲν τι κατέδον; in cod. Mosquensi synod. 297, n. 2. V. Matthæi, l. c. p. 192. HARL.

23. *Sermo in S. Eliæ festo in officio legendus*, incip. Ἐδεῖ μὲν ἀληθῶς ἡμῖν οὐρανοδρόμου τοῦ λόγου συνεπαρθῆναι. Citat Gregorius protosyncellus Apologia contra Marcum Ephes. tom. XIII, *Concil. Labbei*, p. 802, et rogantibus Cretæ incolis scriptum ab eo testatur (d).

24. *De hominis imbecillitate tractatus* (c). Ms. in bibl. Augustana. [V. Reiseri Ind. mss. bibl. August. p. 89. HARL.]

25. *In orationem Dominicam* ms. In bibl. Cæsarea, teste Nesselio. FABR. Part. IV, p. 110, n. 13, cod. 195. Add. ad n. 22. HARL.

26. *Imago dormitionis S. Ephraim Syri*. Inc. Καὶ νεκρὸν ἔστιν ἐνταῦθα ἰδεῖν. item:

27. *Imago martyris coronati*: Init. Χαρίεν μὲν ἰδεῖν καὶ ἀγωνιζομένους. Florentinæ in cod. Laur. 21, n. 1 et 2, plut. 4. V. Bandini, Cat. cit. vol. I, p. 543 seq. — Prior imago est quoque ibid. in cod. 13, n. 14, plut. 75. V. Bandin. l. c. III, p. 105, ubi opinatur, illam esse forte, quæ a Fabricio nostro loco, n. 18, sub titulo, *Ephrasis animam agentis* recensetur. HARL.

28. *Epilogus adversus Latinos*. Inc. Τοῦτο τὸ σύμβολον; Paris. in bibl. publ. codd. 1286, n. 19, et 1295, n. 9. In utroque codice alia Marci Eug. opuscula reperiuntur, et quædam, a Fabricio ommissa, ad n. 7, et passim indicavi. — *De terminis vitæ*, v. ad n. 5. HARL.

(c) Ex cod. Monacensi novissime edidit Alb. Jahnius.

(d) Citat etiam Pseudo-Gennadius in Apologia pro conc. Florent., capit. 4 sect. 3.

ΜΑΡΚΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΕΦΕΣΟΥ

ΟΤΙ

ΟΥ ΜΟΝΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΦΩΝΗΣ ΤΩΝ ΔΕΣΠΟΤΙΚΩΝ
ΡΗΜΑΤΩΝ ΑΓΙΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΘΕΙΑ ΔΩΡΑ, ΑΛΛ' ΕΚ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΑΥΤΑ ΕΥΧΗΣ
ΚΑΙ ΕΥΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΔΥΝΑΜΕΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

MARCI ARCHIEPISCOPI EPHESINI

QUOD

NON SOLUM A VOCE DOMINICORUM VERBORUM SANCTIFICANTUR
DIVINA DONA, VERUM A CONSEQUENTE ORATIONE ET BENEDICTIONE
SACERDOTIS, VIRTUTE SANCTI SPIRITUS.

(Liturgiæ SS. Patrum Paris. 1560 ; Antverp. 1563.)

Nos qui a sacris apostolis et eorum successoribus, A doctoribus Ecclesiæ, mysticæ liturgiæ expositionem accepimus, apud eorum nullum reperimus ab ipsis Dominicis verbis duntaxat sanctificari et perfici Eucharistiæ donum, et in ipsum Dominicum corpus et sanguinem transmutari, verum quæ prius recitantur verba apud omnes unanimi consensu et nos ad memoriam rei tum gestæ revocare, et vim potentiamque quasi ejaculari in proposita dona ad transmutationem: quæ autem consequitur postea, orationem et benedictionem sacerdotis, reipsa transmutare jam dona in ipsum prototypum illud corpus et sanguinem Dominicum. Hæc vero ipsa quoque verborum series testificatur, quæ convenientia et concordia apud nos reperiuntur: atque tota hæc oratio in iis consistet. Nam in liturgia sacerorum B apostolorum a Clemente conscripta, post enarrationem Dominicorum miraculorum et actorum, præterea passionis, resurrectionis, reditus in cœlum, ita ad verbum scriptum est: « Memores igitur eorum quæ propter nos passus est, gratias agimus tibi, Deus omnipotens, non quantum debemus, sed quantum possumus, et ejus statutum adimplemus. In qua enim nocte tradebatur, accipiens panem in sanctas et immaculatas suas manus, et elevatis oculis ad te Deum ac Patrem suum, fregit, deditque discipulis suis dicens: *Accipite ex eo, comedite: Hoc est corpus meum quod pro multis comminuitur in remissionem peccatorum.* Similiter et calicem ex vino et aqua temperatum sanctificavit, deditque ipsis dicens: *Bibite ex eo om-* C

Ἡμεῖς ἐκ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καὶ τῶν διαβε-
ξαμένων αὐτοὺς διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, τὴν
τῆς μυστικῆς λειτουργίας ἐκθεσιν παρεληφότες,
παρ' οὐδενὶ τούτων εὐρομεν ὅπ' αὐτῶν τῶν δεσποτι-
κῶν ρημάτων καὶ μόνον ἀγιάζεσθαι καὶ τελειοῦσθαι
ἐν τῆς εὐχαριστίας ὄρωρον, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ δεσπο-
τικὸν σῶμα καὶ αἷμα μεταποιεῖσθαι· ἀλλὰ προλεγό-
μενα μὲν διηγηματικῶς τὰ ῥήματα παρὰ πᾶσι συμ-
φώνως ἡμᾶς τε ἀναφέροντας τὰ πρὸς τὴν μνήμην
τοῦ τότε πραγθέντος καὶ δύναμιν ὡσπερ ἐνέιντα
τοῖς προκειμένοις εἰς τὴν μεταβολὴν· ἐπιγινομένην
δὲ μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν τε καὶ εὐλογίαν τοῦ ἱε-
ρέως, ἐνεργεῖν μεταποιεῖν ἤδη τὰ δῶρα πρὸς αὐτὸ
πρωτότυπον ἐκεῖνο σῶμα καὶ αἷμα τὸ δεσποτικόν.
Ταῦτα δὲ καὶ αἱ ἐκθέσεις αὐτὰ μαρτυροῦσι, συμ-
φωνοὶ παρ' ἡμῖν εὐρισκόμεναι, καὶ ὁ λόγος ἐπὶ ταύ-
ταις ἀποδοθῆσεται· ἐν μὲν γὰρ τῇ συγγραφείῃ διὰ
Κλήμεντος λειτουργίᾳ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, μετὰ
τὴν διηγήσασθαι τὰ δεσποτικά θαύματα καὶ τὰς πρά-
ξεις, ἐτι δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ
τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδόν, οὕτω κεῖται ῥητῶς: « Μεμνη-
μένοι οὖν ὧν δι' ἡμᾶς ὑπέμεινεν, εὐχαριστοῦμέν σοι,
θεὲ παντοκράτορ, οὐχ ὅσον ὀφειλομεν, ἀλλ' ὅσον δυ-
νάμεθα, καὶ τὴν διάταξιν αὐτοῦ πληροῦμεν· ἐν ἧ
γὰρ νυκτὶ παρεδίδοτο, λαθῶν ἄρτον ταῖς ἀγίαις καὶ
ἀμώμοις αὐτοῦ χερσὶ, καὶ ἀναβλέψας πρὸς σὲ τὸν
θεόν αὐτοῦ καὶ Πατέρα καὶ κλάσας ἔδωκεν ἡμῖν
τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ εἰπὼν· *Λάβετε ἐξ αὐτοῦ, φά-
γητε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ περὶ πολλῶν
θρυπτόμενον εἰς ἴψους ἁμαρτιῶν.* Ὡσαύτως καὶ
τὸ ποτήριον κέρατος ἐξ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ ἀγιά-

σας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων Ἐπιτε εἰς αὐτοῦ πάντες· **Α** nes : hic est sanguis meus, qui pro multis effuditur τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυρόμενον εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Μνησθέντες τοίνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἐπανόδου, καὶ τῆς μελλούσης αὐτοῦ δευτέρας παρουσίας, ἐν ᾗ ἔρχεται κρίναι ζῶντας· καὶ νεκροὺς καὶ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, εὐχαριστοῦντές σοι δι' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς κατηξίωσας ἡμᾶς ἐστάναι ἐνώπιόν σου καὶ ἱερατεῦσαι σοι· καὶ ἀξιουμέν σε ὅπως εὐμενῶς ἐπιθλέψεις ἐπὶ τὰ προκειμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, οὗ δ' ἀνευθεὶς Θεός, καὶ εὐδοκῆσαι· ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψεις τὸ ἅγιόν σου Πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, τὸν μάρτυρα τῷ παθήματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅπως ἀποφῆνοι τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. »

Ταῦτα μὲν οἱ θεοὶ ἀπόστολοι διὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ μακαρίου Κλήμεντος τῆ Ἐκκλησίας παραδεδώκασι. Ὁ δὲ γε θεὸς Ἰάκωβος ὁ τῆς Ἱεροσολύμων πρῶτος ἐπίσκοπος καὶ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου ἀρχιερέως ἀδελφός μου καὶ διάδοχος, καὶ αὐτὸς τὴν μυστικὴν ἐκτιθέμενος λειτουργίαν, ἐν τῷ αὐτῷ μέρει μετὰ τὸ διηγήσασθαι τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα τοιαύτα γράφει· « Μνησθέντες οὖν καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ τῶν ζωοποιῶν αὐτοῦ παθημάτων, τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, καὶ τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ταφῆς, καὶ τῆς τριήμερου ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνάδοῦ, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν σου τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέδρας, καὶ τῆς δευτέρας ἐνώπιόν σου καὶ φοβερᾶς αὐτοῦ παρουσίας, ὅταν ἔλθῃ μετὰ δόξης κρίναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, ὅταν μέλλῃ ἀποδίδοναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, προσφερόμεν σοι, Δέσποτα, τὴν φοβερὰν ταύτην καὶ ἀναμικτον θυσίαν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ ἐξαπόστειλον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκειμενα ἅγια δῶρα ταῦτα τὸ Πνεῦμά σου τὸ πανάγιον, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν, τὸ σύνθρονόν σου τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ, τὸ συμβασιλεύον, τὸ θεοοσίον τε καὶ συναλδιον, τὸ λαλήσαν ἐν νόμῳ καὶ προφήταις, καὶ τῆς καινῆς σου Διαθήκης, τὸ καταβῆν ἐν εἰδῇ περιστερᾶς ἐπὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ καὶ μέιναν ἐπ' αὐτόν, τὸ καταβῆν ἐπὶ τοὺς ἁγίους σου ἀποστόλους ἐν εἰδῇ πυρλίνων γλωσσῶν ἐν τῷ ὑπερώφῳ τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου Σιών ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς· αὐτὸ τὸ Πνεῦμά σου τὸ πανάγιον καταπέμψον, Δέσποτα, ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκειμενα ἅγια δῶρα ταῦτα, ἵνα ἐπιφοιτησάν τῇ ἁγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, ἀγίασῃ, καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ σου. »

Τούτοις ἀκολουθοῦντες καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τὴν αὐτὴν λειτουργίαν ἐπιτεμόντες, ὁ τε μέγας Βασίλειος, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης, ὁ μὲν περὶ τοῦτο τὸ μέρος γενόμενος, καὶ αὐτὸς διηγούμενος τὴν πρώτην ἐκείνην ἱερουργίαν ὑπὸ τοῦ Δεσπότη παραδεδομένην,

in remissionem peccatorum; hoc facite in meam commemorationem. Memores igitur passionis ejus, mortis, resurrectionis, reditus in caelos, et futuri ejus secundi adventus, in quo veniet judicaturus vivos et mortuos, redditurusque cuique secundum opera sua, asserimus tibi Regi ac Deo, secundum ejus institutionem, panem hunc, et hunc calicem, gratias tibi per eum agentes, quod nos dignatus fueris astare coram te, et tibi sacrificare. Et te rogamus, ut propitio serenoque vultu respicias supra haec proposita bona coram te, tu qui nullius indiges, Deus: et tibi complacitum sit in eis ad honorem Christi tui, et mittere digneris sanctum tuum Spiritum super hoc sacrificium, testem passionum ejus vivificatum, crucis salutaris ac mortis, sepulcri ac resurrectionis a mortuis tertio die, ascensionis in caelos, et assensionis ejus ad dexteram tuam Dei et Patris, et secundi gloriosi et tremendi ejus adventus, cum veniet cum gloria ad judicandum vivos et mortuos, cum reddet unicuique secundum opera ejus, offerimus tibi, Domine, hoc sacrificium verendum et incruentum. » Et post pauca: « Miserere nostri, Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et demitte super nos, et super haec sancta dona proposita Spiritum tuum sanctissimum Dominum vivificum, una tecum Deo Patre et unigenito Filio tuo assidentem, simul regnantem, consubstantialem et coaeternum, qui locutus est in lege et prophetis: et in novo tuo Testamento, qui descendit in specie columbae super Dominum nostrum Jesum Christum in Jordane fluvio, et mansit super eum: qui descendit super sanctos apostolos tuos in specie ignearum linguarum, in coenaculo sanctae et gloriosae Sion, in die sanctae Pentecostes: ipsum Spiritum tuum sanctissimum demitte nunc quoque, Domine, in nos, et in haec dona sancta proposita, ut superveniens, sancta et bona et gloriosa tua praesentia sanctificet et efficiat hunc panem corpus sanctum Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui. »

Hæc quidem divi apostoli per beati Clementis scriptionem Ecclesiae tradiderunt. Divus vero Jacobus Hierosolymorum primus episcopus, ac primi magnique pontificis frater simul et successor, ipse quoque mysticam exponens Liturgiam in eadem parte, post recitationem Dominicorum verborum, hæc scribit: « Memores igitur et nos peccatores passionum ejus vivificatum, crucis salutaris ac mortis, sepulcri ac resurrectionis a mortuis tertio die, ascensionis in caelos, et assensionis ejus ad dexteram tuam Dei et Patris, et secundi gloriosi et tremendi ejus adventus, cum veniet cum gloria ad judicandum vivos et mortuos, cum reddet unicuique secundum opera ejus, offerimus tibi, Domine, hoc sacrificium verendum et incruentum. » Et post pauca: « Miserere nostri, Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et demitte super nos, et super hæc sancta dona proposita Spiritum tuum sanctissimum Dominum vivificum, una tecum Deo Patre et unigenito Filio tuo assidentem, simul regnantem, consubstantialem et coaeternum, qui locutus est in lege et prophetis: et in novo tuo Testamento, qui descendit in specie columbae super Dominum nostrum Jesum Christum in Jordane fluvio, et mansit super eum: qui descendit super sanctos apostolos tuos in specie ignearum linguarum, in coenaculo sanctae et gloriosae Sion, in die sanctae Pentecostes: ipsum Spiritum tuum sanctissimum demitte nunc quoque, Domine, in nos, et in haec dona sancta proposita, ut superveniens, sancta et bona et gloriosa tua praesentia sanctificet et efficiat hunc panem corpus sanctum Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui. »

His consequentes et qui postea Liturgiam ipsam concisorem ediderunt, tum magnus ille Basilius, tum post eum Joannes Chrysostomus: ille quidem ad hanc partem cum accessit, ipse quoque, recitans primam illam consecrationem a Domino traditam,

« Dimisit, inquit, commemorationes salubris suæ passionis ista, quæ proposuimus secundum sua mandata. Debens enim exire in voluntariam et beatissimam et vivificam suam mortem, in nocte qua tradebat seipsum pro mundi vita, accipiens panem in sanctis suis et immaculatis manibus, et ostendens tibi Deo et Patri, gratias agens, benedicens, sanctificans, frangens dedit sanctis suis discipulis et apostolis dicens, *Accipite et manducate: Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum.* Similiter et calicem de genimine vitis accipiens, miscens, gratias agens, benedicens, sanctificans, dedit sanctis suis discipulis et apostolis, dicens: *Bibite ex hoc omnes. hic est sanguis meus novi Testamenti, qui pro vobis et pro multis effunditur in remissionem peccatorum.* *Hoc facite in meam commemorationem.* » Et post pauca: « *Kleo, Domine sanctissime, et nos peccatores et indigni servi tui, qui constituti sumus ministrare sancto altari tuo, non propter justitias nostras (non enim facimus quid boni in terra), sed propter misericordias et miserationes tuas quas effudisti abundantanter super nos, confidentes appropinquamus sancto altari tuo, et proponentes autypa, id est configuralia sancti corporis et sanguinis Christi tui, te obsecramus et te postulamus, Sancte sanctorum, beneplacita tua benignitate, venire Spiritum sanctum tuum super nos et super proposita munera ista, et benedicere ea et sanctificare, et ostendere panem quidem istum, ipsum honorificum corpus Domini, Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita.* » Divus quoque Chrysostomus eadem iterum concisius exponens: « *Veniens Dominus completo omni pro nobis mysterio, nocte qua tradebatur, magis autem tradebat seipsum, pro mundi vita, panem accipiens sanctis suis, immaculatis et impollutis manibus, cum gratias egisset, benedixit, sanctificans et frangens, sanctis suis discipulis et apostolis tribuit dicens: Accipite et comedite. Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur in remissionem peccatorum.* Similiter autem et calicem postquam cœnavit dicens: *Bibite ex hoc omnes. Hic est sanguis meus novi Testamenti, qui pro vobis et pluribus effunditur in remissionem peccatorum.* » Et paulo post ita subiungit: « *Offerimus tibi rationabile ac incruentum hoc sacrificium, et precamur, et supplicamus, et deposcimus, ut mittas Spiritum sanctum tuum super nos et super hæc apposita munera: et sic panem istum quidem pretiosum corpus Christi tui: et quod est in calice isto pretiosum sanguinem Christi tui, permittans sancto Spiritu tuo.* »

Ita quidem omnes hi concorditer, prius quidem recitant Dominica verba, et per ea nos ad recordationem rei tum peractæ adducunt, et sanctificatricem vim ac potentiam immittunt in ea quæ con-

« Κατέλιπε, φησὶν, ἡμῖν ὑπομνήματα τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ πάθους, ταῦτα δὲ προσηθείκαμεν κατὰ τὰς αὐτοῦ ἐντολάς· μέλλων γὰρ ἐξελθεῖν ἐπὶ τὸν ἐκούσιον καὶ ἀοίδιμον καὶ ζωοποιὸν αὐτοῦ θάνατον, τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδου ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαθῶν ἄρτον ἐπὶ τῶν ἀγίων αὐτοῦ καὶ ἀχράντων χειρῶν, καὶ ἀναδείξας σοὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἀγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, εἰπὼν, *Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον εἰς ἄφροσιν ἁμαρτιῶν· ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου λαθῶν, κεράσας, εὐχαριστήσας, εὐλόγησας, ἀγιάσας ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπὼν, Πletes ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυρόμενον εἰς ἄφροσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.* » Καὶ μετ' ὀλίγα· « *Διὰ τοῦτο, Δέσποτα, πανάγιε, καὶ ἡμεῖς οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἀνάξιοι δοῦλοὶ σου, οἱ καταξιοθέντες λειτουργεῖν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, οὐ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν, οὐ γὰρ ἐποίησαμέν τι ἀγαθὸν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ διὰ τὰ ἔλεῃ σου καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς σου, οὐδὲ ἐξέχεας πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς, θαρβύοντες προσεγγίζομεν τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστηρίῳ, καὶ προσθέντες τὰ ἀντίτυπα τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ σου, σοῦ δεόμεθα καὶ σε παρακαλοῦμεν, Ἄγιε ἁγίων, εὐδοκίῃ τῆς σῆς ἀγαθότητος, ἔλθειν τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκειμένα δῶρα ταῦτα, καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ ἀγιάσαι, καὶ ἀναδείξαι, τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.* » Ὁ δὲ γε θεὸς Χρυσόστομος τὰ αὐτὰ πάλιν ἐπιτομώτερον ἀπαγγέλλων, « *Ἐλθὼν ὁ Κύριος, φησὶ, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν πληρώσας, ἤνυκτε ἣ παρεδίδοτο, μᾶλλον δὲ ἑαυτὸν παρεδίδοτο, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς, λαθῶν ἄρτον ἐν ταῖς ἀγίαις· αὐτοῦ καὶ ἀχράντοις καὶ ἀμωμητοῖς χερσίν, εὐχαριστήσας, εὐλογήσας, ἀγιάσας, κλάσας, ἔδωκε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις εἰπὼν· *Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον εἰς ἄφροσιν ἁμαρτιῶν· ὁμοίως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνήσαι λέγων· Πletes ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυρόμενον εἰς ἄφροσιν ἁμαρτιῶν.* » Καὶ μετὰ μικρὸν οὕτως ἐπισυνάπτει· « *Προσφερόμεν σοὶ τὴν λογικὴν τοιαύτην καὶ ἀνάμικτον λατρείαν· καὶ παρακαλοῦμεν, καὶ σοῦ τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκειμένα δῶρα σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦτου**

Ὅτω μὲν ἅπαντες οὗτ' εὐσυνώνως· προλέγουσι μὲν τὰ Δεσποτικὰ ῥήματα, καὶ δι' αὐτῶν εἰς ἀνάμνησιν ἡμᾶς ἄγουσι τοῦ τότε πράχθέντος, καὶ τὴν ἀγιαστικὴν δύναμιν ἐνδείξει τελοῦμένων· ἐπεύχονται δὲ ὕστερον.

καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικαλοῦνται χάριν, ὥστε αὐτὴν ἐλθοῦσαν, τὰ εἰρημένα τότε τοῖς νῦν ἐφαρμοσται, καὶ τὰ προκειμένα τελειῶσαι, καὶ πρὸς τὸ δεσποτικὸν σῶμα καὶ αἷμα μεταποιηῆσαι· αὕτη γὰρ καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς Παρθένου τὴν θεοφόρον ἐκείνην συνεστήσατο σάρκα, κατὰ τὸ εἰρημένον πρὸς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου· *Πνεῦμά ἅγιον ἐπελευσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι.* Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, μετὰ τὸ εἰπεῖν τὰ δεσποτικὰ ῥήματα διηγηματικῶς ὡς παρ' αὐτοῦ εἰρημένα ἐπὶ τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος, ἀντίτυπα καλεῖ τὰ προκειμένα, δῆλον ὡς μήπω τετελεσμένα διὰ τῶν ῥημάτων ἐκείνων, ἀλλ' ἐστὶ τύπον τινὰ καὶ εἰκόνα φέροντα. Καὶ οὕτως εὐθύς ἐφεξῆς τὸ Πνεῦμά τὸ ἅγιον ἐλθεῖν ἐπιούχεται, καὶ ἀναδειξαι τὸν μὲν ἄρτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα, τὸ δὲ ποτήριον αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα. Καὶ τοῦτο γε λίαν εἰκότως· καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῆς πρώτης ἐκείνης δημιουργίας ἔλαβε μὲν ἡ γῆ τὴν τοῦ βλαστάνειν τὰ ἐξ αὐτῆς δύναμιν διὰ τοῦ θεῖου προστίγματος, καὶ τὸ πρόσταγμα ἐκείνο, καθὰ φησιν ὁ αὐτοῦ διδάσκαλος, ἐναπομείναν τῇ γῆ, τὴν τοῦ βλαστάνειν αὐτῇ διηνακῶς παρέχεται δύναμιν· χρεια δὲ ὅμως καὶ ἡμετέρας ἐπιμελείας, καὶ γεωργικῶν χειρῶν εἰς τὸ τελεσιουργεῖν τὰ φυόμενα· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ λόγος οὗτος, ἀπαξ ῥηθείς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ὡς καὶ ὁ θεὸς φησι Χρυσόστομος, διὰ πάντος ἐνεργεῖ· συνεργεῖ δὲ ὅμως καὶ ἡ τῆς θεῆς· ἱερωσύνης δύναμις διὰ τῆς εὐχῆς καὶ τῆς εὐλογίας εἰς τὴν τῶν προκειμένων τελειωσίν· αὕτη γὰρ καὶ τὸ τοῦ βαπτίσματος ὕδωρ ὡς ἀπλῶς ἐκ τοῦ φαινόμενου πάσης ἀμαρτίας καθαρτικὸν ἀπεργάζεται, τοῦ θεῖου Πνεύματος ἀθεωρήτως συντρέχοντος· αὕτη καὶ τὸ χρίσμα τοῦ μύρου καὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ καὶ ἅλλα πάντα τῆς Ἐκκλησίας μυστήρια τελεσιουργεῖ διὰ τῆς τοῦ πανάγίου Πνεύματος χάριτος. Οὐ τοίνυν τῇ ἡμετέρᾳ εὐχῇ θαρβύουντες, οὐδὲ τῶν ῥημάτων ἐκείνων ἀδυναμίαν καταγινώσκοντες, ἐπευχόμεθα τοῖς προκειμένοις, καὶ οὕτως ἀτὰ τελειοῦσθαι πιστεβομεν, ἀλλὰ καὶ τὰ ῥήματα τὴν οικεῖαν σῶζειν ὁμολογοῦμεν ἰσχυρῶν, καὶ τὴν τῆς θεῆς ἱερωσύνης ἐπιδεικνύμεν δύναμιν, τελειωτικὴν οὖσαν παντὸς μυστηρίου τῇ ἐπικλήσει τοῦ δι' αὐτῆς ἐνεργούντος ἁγίου Πνεύματος· οὕτω γὰρ καὶ ὁ θεὸς Χρυσόστομος αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ ἱερωσύνης τρίτῳ* περὶ αὐτοῦ τοῦτο τοιάδε φησίν· *Ἐστῆκεν ὁ ἱερεὺς, οὐ πῦρ καταφέρων, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὴν ἱερωσίαν ἐπιπολὺ ποιεῖται, οὐχ ἵνα τις λαμπράς, ἀνωθεν ἀφθεῖσα, καταναλώσῃ τὰ προκειμένα, ἀλλ' ἵν' ἡ χάρις, ἐπιπεσοῦσα τῇ θυσίᾳ, δι' ἐκείνης τὰς ἀπάντων ἀνάψῃ ψυχὰς, καὶ ἀργυρίῳ λαμπροτέρας ἀποδείξῃ πεπυρωμένου.* Ἄλλ' οὐδ' ἀμφιβολίαν τινὰ καὶ ἀδηλίαν εὐχομένους ἡμᾶς ὑποπτέυειν χρῶν, αὐτοῦ τοῦ θεομένου καὶ μεταλαμβάνοντος Δεσπότης κελεύσαντος· τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς· *Τοῦτο γὰρ, φησὶ, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*· καὶ ἐπαγγεῖλαμένου δώσειν Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτούσιν αὐτὸ ἅπασιν, μήτι γε ἱερεῦσι, καὶ σφῶν γε βουλομένου τοῦτο καθ' ἐκάστην ἐπιτελεῖσθαι παρ' ἡμῶν, ὡς διὰ πάντων ἐξῆς ἀναφα-

secrantur; postea vero orationem adhibent, et sancti Spiritus gratiam invocant, ut eo accedens, ea quæ tum dicta sunt, rebus præsentibus accommodet, et proposita dona perficiat, inque Dominicum corpus et sanguinem convertat. Ipsa enim et in utero Virginis deiferam illam procreavit carnem, juxta illud, quod ei ab angelo dictum est: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » Idcirco et magnus Basiliius, post recitata Domini verba, ut a se dicta super sancto corpore et sanguine, antitypa vocat proposita dona, nimirum quasi nondum perfecta per ea verba, verum adhuc typum quendam et imaginem ferentia. Itaque deinceps statim Spiritus sanctus adveniat precatur, faciatque panem quidem ipsum pretiosum corpus, calicem autem ipsam pretiosum sanguinem. Idque certe jure optimo: nam quemadmodum in illa prima mundi fabricatione, terra germinandi, quæ ab ea nascuntur vim et potentiam per divinum mandatum accepit, idque mandatum, quemadmodum ait idem doctor, in ipsa terra permanens insitum, ei vim germinandi perpetuo præbet: opus est tamen et nostra cura, agriculturalium manibus ad ea perficienda quæ producit: eodem modo et sermo iste semel editus a Salvatore, ut ait divus Chrysostomus, semper operatur: adjuvat tamen et divini sacerdotii facultas intercedente oratione ac benedictione, ad propositorum perfectionem. Ipsa enim et baptismatis aquam, quæ aqua simpliciter erat, pro eo quod apparebat, omnium peccatorum expiaticem facit, divino Spiritu invisibiliter concurrente. Hæc et chrisma quo unguimur, et sacerdotes ipsos, et alia omnia Ecclesiæ mysteria peragunt, per sacrosancti Spiritus gratiam. Atqui non orationi quam fundimus confidentes, neque verbis illis ut impotentibus detrahentes, propositis donis adprecamur, itaque ipsa confici credimus, sed et verba ipsa proprium retinere robur credimus, et divini sacerdotii facultatem insuper demonstramus, quæ conficiendi totius mysterii per invocationem Spiritus sancti per eam operantis vim habeat. Sic enim et divus Chrysostomus pariter, libro *De Sacerdotio*, hac ipsa de re talia inquit: « Astat sacerdos, non ignem demittens, sed Spiritum sanctum: ac supplex diu preecatur, non ut aliqua fax desuper accensa consumat proposita dona, sed ut gratia in hostiam delapsa, per eam universotum animas accendat, et argento ignito splendidiore efficiat. Sed neque hæsitatio ulla ac incertitudo nobis precantibus suspicanda est, cum is qui deificatur et participatur Dominus hoc nos facere jusserit; *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem*; et promiserit se daturum Spiritum sanctum omnibus qui petierint eum, nedum sacerdotibus: velitque hoc singulis diebus confici a nobis, ut deinceps per omnia monstratur. Tunc etiam fortassis ex hoc baptismum quoque suspectum habeas, quod precibus pariter atque invocationibus conficitur, et peccato-

rum remissionem, an vere acceperis dubitationem aliquam habeas, quæ tibi sacerdotali gratia conceditur? Itemque alia omnia ecclesiastica præscribas mysteria? Non ita est profecto, non ita est; fidelis enim qui promisit se nobiscum omnibus diebus futurum, usque ad consummationem sæculi. Atque nos quidem hæc a sanctis apostolis et eorum successoribus accepimus, et ita retinemus, ut a sententia hac dimoveri nequeamus, et rationem eorum reddimus. » Quod autem Domini de mysteriis sermo, per modum recitationis prolatus, ad donorum sanctificationem sufficiat, nemo apostolorum; nemo doctorum dixisse cernitur. Verum quod ille quidem semel ab illo prolatus, hoc ipso quod ab illo pronuntiatum est, perinde atque in rerum fabricatione habitus sermo semper operetur, hoc ait aureæ ille linguae Joannes. Quod vero nunc a sacerdote prolatus, hoc ipso quod ab eo dicatur, hoc possit, a nullo licet ediscere: quandoquidem nec ipse opificis operatur sermo, quia in singulis, quæ fiunt ab aliquo homine referatur: sed quia semel est a Deo enuntiatum. Quin etiam nec ipsi quidem dicent operari Dominicum verbum, a quovis simpliciter prolatum, neque absque altari. Si igitur sacerdote est opus et altari, et aliis quæ ad id pertinent, quidni et precibus, benedictione, et per eam adventu sancti Spiritus, qui omnia perficit et consummat mysteria? Ad hæc, sacer ille Dionysius testimonio suorum ritus confirmaturus accedat. In theoria enim mysterii synaxeos: « Ubi sacra, inquit, Dei opera hierarcha celebravit, ad consecrationem accedit; et prius quidem pro ea excusationem affert exclamans: « Tu dixisti: *Hoc facite in meam commemorationem*; dein ad imitationem Dei compositæ hujus consecrationis dignus fieri precatur et ad similitudinem ipsius Christi divina peragere, et impertiri sanctissime: ac sacra percepturos, sacrosancte percipere. Deinde sic divinissima peragit sacra, atque oculis objicit, quæ celebravit per sacra proposita. Nam pane qui opertus erat et indivisus, patefacto et in multas partes distributo, unitateque calicis omnibus distribuita, symbolice unitatem multiplicat et distribuit. » Et post pauca: « Percepta ac data communione hierarcha in sacram gratiarum actionem desinit. »

πληθύνει καὶ διανέμει: καὶ μετ' ὀλίγα: « Μετασχὼν καταλήγει. »

Hæc cuivis volenti contueri licet, cum quibusnam consentiant, iisne quæ a nobis peraguntur, aut iis quæ a Latinis. Nos enim sequentes sacros apostolos et doctores, juxta traditas ab iis expositiones et hunc item sacrorum interpretem, sacra Dei opera celebramus, id est, ut iste ait, Dei pro nobis incarnationem, ejus pro nobis mortem, divinam baptizatorum generationem, divinam adoptionem, servandis mandatis deificationem: ita deinde ad consecrationem venientes, prius quidem pro hac excusationem afferimus, et exclamamus ipsa Dominica verba, quæ tum enuntiavit: et subdimus,

Α νεται. Ἡ οὐ γὰρ τυχὼν ἐκ τούτου, καὶ τὸ βίπτισμα ὑποπτεύσεως, δι' εὐχῶν ὁμοίως καὶ ἐπικλησῶν τελειούμενον, καὶ τὴν τῶν ἁμαρτιῶν ἄφρασην, εἰ ἀληθῶς ἐδέξω, διαταγμὸν τινα σχολῆς διὰ τῆς ἱερτικῆς χάριτος ἐπιδοδομένην, καὶ τῶν πάνθ' ὁμοίως ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια διαγράψεται. Ἄλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα, οὐκ ἔστι πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγελάμενος, μεθ' ἡμῶν ἕσσεσθαι τὰς ἡμέρας ἀπάσας, ἄχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἡμεῖς μὲν οὖν ταῦτα παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνου: ἐκδεξιμένων παραλαβόντες, καὶ κατέχοντες ἀμεταποιοίτως, καὶ τὸν γινόμενον ἐπ' αὐτοῖς ἀποδοόμεν λόγον, ὅτι δὲ ὁ τοῦ Κυρίου περὶ τῶν μυστηρίων λόγος, ἐν εἰδῆς διηγήσεως λεγόμενος, πρὸς ἁγιασμὸν δώρων ἀρκεῖ, οὐδεὶς οὖτε τῶν ἀποστόλων, οὖτε τῶν διδασκάλων ἐκὼν φαίνεται. Ἄλλ' ὅτι μὲν ἅπαξ ὅπ' ἐκείνου ῥηθεῖς, αὐτῷ τῷ ὅπ' ἐκείνου ῥηθῆναι, καθάπερ ὁ δημιουργικὸς Λόγος αἰ ἐνεργεῖ, τοῦτο φησὶν ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης. Ὅτι δὲ νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως λεγόμενος, διὰ τὸ ὅπ' αὐτοῦ λέγεσθαι τοῦτε δύναται, οὐδαμῶθεν ἔστι μαθεῖν· ἐπεὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ δημιουργικὸς Λόγος ἐνεργεῖ, ὅτι ἐφ' ἐκάστῳ τῶν γινόμενων ὑπὸ τινος ἀνθρώπου λέγεται· ἄλλ' ὅτι ἔστιν ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρημένος. Καὶ μὴν οὐδ' αὐτοὶ φήσουσιν ἐνεργεῖν τὸν δεσποτικὸν λόγον, ὑπὸ τοῦ τυχόντος ἀπλῶς λεγόμενος, οὐδ' ἄνευ θυσιαστηρίου. Εἰ τοίνυν ἱερέως δεῖ καὶ θυσιαστηρίου, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τοῦτο συντείνει, διὰ τί μὴ καὶ εὐχῶν δεήσεις εὐλογίας, καὶ τῆς δι' αὐτῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἧτις πάντα τελειοῖ τὰ μυστήρια; Πρὸς τοῦτοις ὁ ἱερεὺς Διονύσιος ἐπιμαρτυρήσων παρὶτω τοῖς παρ' ἡμῶν τελουμένοις: ἐν γὰρ τῇ θεωρίᾳ τοῦ τῆς συνάξεως μυστηρίου, Ἐὶς ἱεράς, φησὶ, θεωρίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας, ἐπὶ τὴν ἱερουργίαν ἔρχεται καὶ πρότερον μὲν ὑπὲρ ταύτης ἀπολογεῖται καὶ ἀναβοᾷ, Σὺ εἶπας, *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*: εἴτα τῆς θεομιμήτου ταύτης ἱερουργίας ἄξιός αἰτεῖ γενέσθαι, καὶ τῇ πρὸς Χριστὸν ἀφομοιώσει τὰ θεῖα πανάγνωσ τελέσαι καὶ διαδοῦναι, καὶ τοὺς μεθέξοντας ἱεροπρεπῶς μετασχεῖν. Εἰθ' οὕτως ἱερουργεῖ τὰ θεοῦτάτα, καὶ ὅπ' ἔψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερέως προκειμένων: τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψας, εἰς πολλὰ διελὼν, καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίσας, συμβολικῶς τὴν ἐνότητά

δε καὶ μεταδοῦς ὁ ἱεράρχης, εἰς εὐχαριστίαν ἱερὰν

Ταῦτα συνορᾷν ἔξεστι τῷ βουλομένῳ παντὶ, τίσιν ἔστι σύμφωνα, τοῖς παρ' ἡμῶν τελουμένοις, ἢ τοῖς παρὰ Λατίνων. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἀκολουθοῦντες τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις καὶ διδασκάλοις, κατὰ τὰς ὅπ' αὐτῶν παραδεδομένας ἐκθέσεις, καὶ τούτῳ δὴ τῷ ἱεροφάντορι, τὰς ἱεράς θεωρίας ὑμνοῦμεν, τουτέστιν, ὡς αὐτὸς φησὶ, τὴν δι' ἡμᾶς ἐνανθρώπησιν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοῦ θάνατον, τὴν θεογενεσίαν τῶν βαπτιζομένων, τὴν θεῖαν υἰοθεσίαν, τὴν διὰ τῆς φυλακῆς τῶν ἐντολῶν θέωσιν· εἰθ' οὕτως ἐπὶ τὴν ἱερουργίαν ἔρχόμενοι, πρότερον μὲν ὑπὲρ ταύτης ἀπολογούμεθα, καὶ ἀναβοῶμεν

αὐτὰ τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, ἃ τότε εἶπε· καὶ ἐπι- λέγομεν, ὅτι αὐτὸς προσέταξε, *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*· εἶτα τῆς θεομιμήτου ταύτης ἱερουργίας ἄξιοι αἰτήσαντες γενέσθαι, καθὰ περιέχουσιν αἱ ἐκθέσεις, ἱερουργοῦμεν τὰ θεϊότατα διὰ τῆς εὐχῆς καὶ εὐλογίας, καὶ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως· καὶ τὸν ἐγκεκαλυμμένον τέως καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψαντες, εἰς πολλὰ διαιροῦμεν, καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίζομεν. Ὁ δὲ παρὰ Λατίνοις ἱερεὺς μέμνηται μὲν καὶ αὐτὸς διηγηματικῶς τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων, ὅτι αὐτὸς προσέταξε, *Λάβετε, φάγετε, καὶ πῖτε πάντες*, καὶ, *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*· ἱερουργεῖ δὲ οὐδὲν μᾶλλον, ἀλλ' οἴεται τὴν διήγησιν αὐτὴν τῶν ῥημάτων πρὸς τὸν ἁγιασμὸν καὶ τὴν ἱερουργίαν ἀρκεῖν· εἶτα τὸν ἄζυμον ἄρτον ἐκείνον, οὐκ ἐγκεκαλυμμένον τέως, ἀλλ' ὅθεν ἔτυχεν οὕτω λαβὼν καὶ ὑψώσας, μέρος μὲν ἀπορρήγνυσσι, καὶ τῷ ποτηρίῳ ἐμβάλλει· τὸ δὲ λοιπὸν καθήσιν εἰς τὸ στόμα, καὶ τὸ ποτήριον ἐκπιὼν ὅλον ὁμοίως, ἀσπάζεσθαι αὐτὸν προτρέπεται τοὺς συλλειτουργοῦντας αὐτῷ διακόνους, μηδὲν μηδὲν μεταδοῦς, ὁ τὸ, *Λάβετε, φάγετε πάντες, καὶ, Πῖτε ἐξ αὐτοῦ πάντες*, μεγαλαυχῶν. Ταῦτα οὐ πρόδηλον φέρει τὴν ἐναντίωσιν καὶ πρὸς τὰς παραδεδομένας ἐκθέσεις καὶ ἐξηγήσεις πρὸς τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἐκείνων φωνάς; Εἶτα τολμήσουσιν οὕτως ἔχοντες ἐγκαλεῖν ἡμῖν καὶ περιεργάζεσθαι τὰ ἡμέτερα καὶ ἐφερμηνεύειν, οὕτως ἀκόλουθα τοῖς ἁγίοις ὄντα; Ἄλλ' ὁ Χρυσόστομος φησὶ τὸν δεσποτικὸν λόγον ἅπαξ ῥηθέντα τὴν θυσίαν ἀπρητισμένην ἐργάζεσθαι· ἅπαξ ῥηθέντα φησὶν οὐ νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως λεγόμενον, ἀλλ' ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ῥηθέντα, τὴν τελειωτικὴν αἰὲ δύναμιν ἐνείναι τοῖς προκειμένοις, οὐκ ἤδη καὶ ἐνεργεῖα τελειοῦν αὐτὰ· τοῦτο γὰρ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως ἐργάζεται διὰ τῆς τοῦ ἱερέως, καὶ δῆλον ἐξ ὧν αὐτὸς ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν, ὡς πρότερον ἐξεθέμεθα, μετὰ τὸ εἰπεῖν τὰ δεσποτικὰ ῥήματα, «*Κατάπεμψον, φησὶ, τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ.*» Ταῦτα εἰ μὴ κείθουσι τοὺς φιλονεικῶς ἔχοντας, ἐλεεῖσθαι ἂν εἴεν δίκαιοι τῆς διπλῆς ἀγνοίας, καὶ τῆς εἰς βάθος πωρώσεως.

quod ipse jusserit, *Hoc facite*, inquires, in *meam commemorationem* : tum ut ad imitationem Dei compositæ hujus consecrationis digni efficiamur precati, quemadmodum continent expositiones, divinissima sacra conficimus, intercedente oratione atque benedictione, necnon divini Spiritus accessione. Interimque opertum panem et indivisum patfactum in multas partes secamus, et unitatem calicis omnibus distribuimus. Latinorum vero sacerdos recitat et ipse Dominica verba, quod ipse præceperit, *Accipite, comedite, et bibite omnes* : et, *Hoc facite in meam commemorationem* ; verum nihilo magis consecrat, sed arbitratur recitationem hanc verborum ad sanctificationem et consecrationem sufficere. Deinde infermentatum panem illum, non opertum interim, sed undecunque contigerit ita nactus, ubi sublevavit, partem quidem frangit, et in calicem injicit : quod reliquum est in os demittit, et toto calice pariter epoto, ut se saluent adhortatur qui cum eo ministrant diaconi, nemini quidquam impartitus, qui hoc gloriatur Domini verbo, *Accipite, comedite omnes, et bibite ex eo omnes*. Hæc manifestamne proferunt contrarietatem iis quæ nobis traditæ sunt liturgiarum expositionibus, et verbis Dominicis, et ipsis vocibus quibus utuntur? Scilicet ita sentientes nobis vitio vertere audebunt, et nostros ritus curiosius investigare atque interpretari, quæ sanctis Patribus tam sunt consentanea? At Chrysostomus ait, Dominicum verbum semel dictum sacrificium consummatum efficere. Semel dictum inquit, non quod nunc a sacerdote dicitur, sed quod semel a Servatore dictum est, perfecticem immittere propositis donis vim atque potentiam, non item et actu ea perficere ; hoc enim sancti Spiritus adventus per sacerdotis orationem efficit, idque perspicuum est ex iis quæ Chrysostomus, ut prius exposuimus, postquam Dominica verba recitata sunt : «*Mittas, inquit, Spiritum tuum sanctum, et fac panem istum quidem pretiosum corpus Christi tui, et quod est in calice isto pretiosum sanguinem Christi tui, permutans sancto Spiritu tuo.*» Hæc nisi persuadeant eos qui contentiosi sunt, ii miserandi merito censendi sunt, tum quod ignorantia duplici teneantur, et excæcatione profunda.

MARCII EPHESINI

CONFESSIO FIDEI

Exstat cum refutatione Gregorii Mammæ, quæ nunc primum editur, initio hujusce voluminis.

EJUSDEM

EPISTOLA AD OMNES ORTHODOXOS

Vide supra col. 111.

Sequentia, *Epistolam* scilicet *Marcii Ephesini ad Georgium Scholarium*; *Ejusdem Epistolam ad Theophanem monachum*; *Ejusdem Dialogum qui inscribitur Latinus, sive De additamento in Symbolo*; *Ejusdem Epistolam ad Joannem Palæologum imp.* omnia ex Mss. descripta nobis suppeditavit D. Hergenroether, in Universitate Herbipolensi theologiæ professor.

I

Epistola domini Marcii Ephesini ad dominum Georgium Scholarium.

Clarissime, sapientissime, doctissime mihi que desideratissime frater et spiritualis fili, domine Georgi, opto in Deo ut sapias sis anima et corpore et in omnibus bene habeas; Dei misericordia et ipse mediocriter corpore valeo. Quantum nobis voluptatis et lætitiæ attulisti, quando rectam sententiam et piam ac patriam doctrinam amplexatus es et condemnatæ ab injustis iudiciis veritatis patrocinium suscepisti, tantum e contrario morore et tristitia repleti sumus, cum ad aures nostras pervenit, te rursus alterata facie pugnantia tenere loquique, et cum pessimis œconomis una confluere ad procuranda media unonis et dispositionis. Suntne præclara ista animoque philosophi digna? B
Quamquam ego quidem tuas laudes concinendas excogitaveram, et magnum Gregorium, cui a theologia nomen est, mente revolvebam Hieronem quemdam philosophum laudibus efferentem, Arianorum errori insistentem, quod, ut ille ait, dorcalidibus

Ἐπιστολὴ κυροῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου πρὸς τὸν κύριον Γεώργιον (1) τὸν Σχολάριον.

Ἐνδοξότατε, σοφώτατε, λογικώτατε καὶ ἐμοὶ τοσούτοις ἀδελφοὶ καὶ κατὰ πνεῦμα υἱὲ, κύριε Γεώργιε, εὐχομαι τῷ Θεῷ ὑγιαίνειν σὲ ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔχειν καλῶς, οὐ τῷ ἔλλει καὶ αὐτὸς ὑγιαίνω μετρίως τῷ σώματι. Ὅσης (2) ἡμᾶς ἐνέπλησας ἡθονῆς, ἡνίκα τῆς ὀρθῆς δόξης (3) ἐγένου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς καὶ πατρικοῦ φρονήματος καὶ τῆς καταφωτισθείσης (4) παρὰ τῶν ἀδίκων κριτῶν συνηγορήσας ἀληθείᾳ, τοσαύτης ἐκ τοῦ ἐναντίου λύπης καὶ κατηφείας ἐπλήσθημεν (5), ἀκούσαντες μεταστειθεῖσθαι σε πάλιν καὶ πάνανθια φρονεῖν τε καὶ λέγειν, καὶ τοῖς κακοῖς οἰκονομοῖς συντρέχον ἐπὶ τὰς μεσοτήτας καὶ οἰκονομίας. Καλὰ γε (6) ταῦτα καὶ φιλοσόφου ψυχῆς ἀξία (7); Καίτοι ἔγωγε τὰ ἐγκώμιά σου πλέκειν ἤδη διανοούμην, καὶ τὴν μέγαν Γρηγόριον ἐνενοῦν τὸν τῆς θεολογίας ἐπώνυμον Ἡρωά τινα φιλόσοφον ἐπαινοῦντα τῆ τῶν Ἀρειανῶν ἐνστάμενον πλάνῃ (8), ἔτι, φησί, δορκαλίσι τὸ καλὸν σῶμα καταθανθεὶς παρεπέμψθη τῇ ἔξορίᾳ. Σὺ δὲ μηδενὸς αἰ;

(1) Sic cod. Mon. 256 f. 133 b. Apud Allat. contra Creyght. p. 93: Γεννάδιον τὸν Σχολάριον. Ex hac epistola plura adduxerat Cangius gloss. gr. p. 1281, fore integram dedit Allatius l. c. p. 88 seq.; nos eam ex præfato Codice exhibemus accuratius. Exstat et in Paris. cod. 1218 n. 10 (catalog. p. 256).

(2) Ab hac propositione exorditur Allatii textus.

(3) Δόξης deest ap. Allat. typographico mendo.

(4) Allat. καταδικασθεῖση.

(5) All. ἐνεπλή.

(6) Allat. p. 89. κατὰ γε.

(7) Allat. ἀξιον.

(8) Allat. ἐνοστάμενον δόξῃ.

πεῖραν ἐλθὼν λυπηρῶ μόναις ἀπειλαῖς, ὡς εἶκοι, ἠ
 πηλεις, ἡ δωρεῶν καὶ (9) τιμῶν ἐπαγγελίας ἀνα-
 πισθεις οὕτω βραδύως αὐθις προέδωκας τὴν ἀλή-
 θειαν. Τίς δώσει τῇ κεφαλῇ μου ὕδωρ καὶ τοῖς
 ὀφθαλμοῖς μου πηγὴν δακρυῶν, καὶ κλαύσομαι τὴν
 θυγατέρα Σιών, τὴν τοῦ φιλοσόφου λέγω ψυχὴν
 βριζομένην καὶ μεταφερομένην, ὡς χοῦς ἀπὸ ἄλω-
 νος θερμῆς. Ἄλλ' ἐρεῖς Ἰσως, ὡς οὐκ ἐπὶ τὰ ἐναν-
 τία (10) γέγονεν ἡ μετάθεσις, μεσότητα δὲ πᾶν καὶ
 οἰκονομίαν περισκοποῦμεν. Οὐδέποτε διὰ μεσότητος,
 ἀνθρωπε, τὰ ἐκκλησιαστικὰ διωρθώθη· μέσον ἀλη-
 θείας καὶ ψεύδους οὐδὲν ἐστίν· ἀλλ' ὡσπερ τὸν τοῦ
 φωτός; ἔξω γενόμενον ἐν τῷ σκότειν εἶναι ἀνάγκη, οὐ-
 τω τὸν τῆς ἀληθείας μικρὸν παρεκκλίναντα τῷ ψεύδει
 λοιπὸν ὑποκαίσθαι φαίμεν ἂν (11) ἀληθῶς· καίτοι γε
 φωτός; μὲν (12) καὶ σκότους ἔστιν εἰπεῖν μεσότητα, B
 τὸ καλοῦμενον λυκαυγὴς (13) ἢ λυκόφως, μεσότητα δὲ
 τῆς ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐδ' (14) ἐπινοήσῃεν ἄν τις,
 εἰ καὶ πολλὰ κάμοι (15). Ἄκουσον, ὅπως ἐγκωμιάζει
 τὴν τῆς μεσότητος; σύνοδον ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Γρηγό-
 ριο· *Εἶτε τὸν Χαλάνης πύργον* (16), ὃς (17) *καλῶς*
τὰς γλώσσας ἐμέρισεν (ὡς ὄφελόν γε καὶ ταῦτας
(18), ἐπὶ καθ' ἑαυτὴν ἡ συμφωνία) εἶτε τὸ (19) Κατ-
άρα συνέδριον, ᾧ Χριστὸς κατακρίνεται, εἶτε τι
ἄλλο τοιοῦτον τὴν σύνοδον ἐκείνην ὀνομαστέον,
ἡ πάντα ἀνέτρεψε καὶ συνέχευε, τὸ μὲν εὐσεβὲς
δόγμα καὶ παλαιὸν καὶ τῆς Τριάδος ὁμότιμον
καταλύσασα τῷ (20) βαλεῖν χάρακα καὶ μηχανή-
μισι κατασείσαι (21) τὸ θεοούσιον, τῇ δὲ ἀσθελεῖ
θύρᾳ ἀνοίξασα διὰ τῆς τῶν γεγραμμένων με-
σότητος· σοφοὶ γὰρ ἐγένοντο πρὸς τὸ (22) κακο-
ποιῆσαι, τὸ δὲ καλοποιῆσαι (23) οὐκ ἐγνώσαν.
 Ἄρ' οὐ προσήκει ταῦτα καὶ τῇ νῦν ἡμετέρᾳ συνόδῳ;
 Καὶ πάνυ μὲν οὖν φαίην ἂν ἔγωγε. Πλὴν ὅσον οὐδὲ
 πολλὰ βουλομένη τῇ μεσότητι καὶ τῇ διπλῇ χρή-
 σεσθαι (24) ἔσχε τοῖς μισθόδοταις κωλυμένη· διὰ
 τοῦτο καὶ φανερώς, ὡς ἐκείνοις ἔδοκει, τὴν βλασφη-
 μίαν ἐξέβραζε· μᾶλλον δὲ, κατὰ τὸν προφήτην εἰ-
 πεῖν, ὡς ἀσπίδων ἐβράβησαν καὶ ἐσθῶν ἀρχινίξ; ὑφα-
 λινουσι, καὶ ὄντως ἰσότης ἀράνης ὁ παρ' αὐτῶν συν-
 τεθείς καὶ ὀνομασθεὶς ὄρος. Μὴ οὖν ἀπατάτωσαν
 ἡμᾶς (25) ἐπὶ μεσότητι καὶ διπλῶν αὐθις ἀναχω-
 ρούντες. Καίφαίχον γὰρ εἶσι συνέδριον, ἄχρις ἂν
 ἡ γενομένη παρ' αὐτῶν ἔνωσις τὴν Ἐκκλησίαν ἐπισχο-
 τῇ. (26) Μέχρι τίνος, ὡς σκέτις, τὸ τῆς ψυχῆς εὐγεῖας

pulchrum corpus dilaceratus eiectus est in exilium.
 Tu vero nihil noxii expertus, sed minis tantum, ut
 videtur, perterritus, vel munerum et honorum pro-
 missionibus plecttus, a leo facile rursus veritatem
 prodidisti. Quis dabit capiti meo aquam et oculis
 meis fontem lacrymarum, ut depleam filiam Sion,
 philosophi intelligo animam, quæ concutitur, con-
 vellitur ac transfertur quasi pulvis ex area æstiva. Sed
 dices fortasse: Non in contrarium mutatio facta est,
 sed meditationem quamdam et œconomiam mente agi-
 tamus. Nusquam, mi homo, res ecclesiasticæ per me-
 diationem correctæ sunt (a). Nihil inter veritatem et
 mendacium medium interjacet. Sed quemadmodum
 extra lucem factus necessario tenebris obvolvitur,
 sic qui paululum a veritate declinaverit, hunc
 mendacio subditi vere dicimus; licet luminis et
 tenebrarum medium sit crepusculum vel λυκόφως
 quod dicitur; at veritatis et mendacii medium
 nullus unquam excogitaverit, etsi multum insuda-
 verit. Audi, quomodo synodum, quæ medium
 procurat, magnus Gregorius Theologus laudibus
 esserat: *Sive Chalane turrim quæ linguas pulchre*
divisit, (quod utinam in his quoque factum esset, in
malum nempe concordēs sunt) sive illum Caiphæ
consessum, in quo Christus condemnatur, sive quid
aliud simile ejusmodi synodum vocare debemus, quæ
omnia convolvit et conturbavit, pium et antiquum
dogma et unum Trinitatis honorem dissolvit, cum
aggerem extruxit, ut machinis confringat consub-
stantialitatem, et impietatis portas aperiat per illud
ex scriptis procuratum medium; sapientes siquidem
facti sunt ad male agendum, bene vero facere non
noverunt. An non hæc aptari possunt nostræ syno-
 do? Et quam maxime, equidem dicerem. Et tamen
 neque, licet valde voluerit, meditationem et duplici-
 tate uti potuit, cum ab iis qui mercedem dede-
 rant, prohiberetur (b); propterea etiam palam, ut
 illis placuit, blasphemiam evomit, imo ut propheta
 verbis utar, aspidum ova eiecerunt et telam
 aranearum contexunt; et vere aranæ tela est
 quæ ab ipsis confirmata vocataque est definitio.
 Ne igitur nos denuo seducant, qui ad mediationem
 et duplicitatem recurrunt. Consessus siquidem
 Caiphæ est, donec unio ab ipsis facta Ecclesiam
 obumbrat. Usquequo, miser, animi nobilitatem et

(9) Allat. ἡ τιμῶν.

(10) All. ταναντία.

(11) ἂν omitt. Allat.

(12) μὲν omitt. All.

(13) All. λιπαυγὴς.

(14) All. οὐκ.

(15) All. κᾶν πολλὰ κάμη.

(16) Hæc quatuor verba omisit Allatius, qui non animadvertisse videtur, totum hoc desumptum ex Nazianzeni Orat. XXI p. 388 ed. Bill. (nunc orat. quoque est XXI) et vertit: qui (Gregorius) recte linguas divisit.

(17) Sic Greg. ed. et Allat; Mon. cod., habet ὄρος.

(18) Ed. Greg. κάκσινας.

(19) Mon. τῷ.

(20) Ita Mon. Allat: τὸ.

(21) Sic Mon.; Allat: καταλύσαι.

(22) Ita Allat.; Mon. ἐγ. τοῦ.

(23) Tria hæc verba τὸ δὲ καλοπ. desunt apud Allatium mendo typographico, ut videtur, cum in versione habeat: ad bene vero patrandum incepti facti sunt.

(24) Allat. χρήσεσθαι.

(25) Allat. ὁμᾶς.

(a) Allat. Nusquam, mi homo, res ecclesiasticas mediis adinventis corriges.

(b) Allat.: Et nihilominus nihil interest, sive

hoc medio, sive diploide utaris, cum ab iis, qui stipendia erogant, impediatur.

honorem in rebus inanibus occupata detines? Usquequo somnia? Aliquando veritas tibi cura erit. Fuge Ægyptum irreversis oculis, fuge Sodomam et Gomorrhiam! Serva te in monte, ne simul deprehendaris! Verum occupavit te inanis gloria et mendaces divitiæ et comptæ splendideque vestes et alia quibus hujus mundi felicitas fulcitur. Heu, heu non philosophicam philosophi mentem! Respice penitus eos, qui ante te similibus honoribus probati fuerunt. Cras descendes tu quoque ad inferos, relictis omnibus super terram; rerum vero a te gestarum exactissima ratio a te expostulabitur, quemadmodum a falsi nominis synodo expostulabitur sanguis deperditarum animarum, eorum qui scandalum passi sunt in mysterio fidei, qui blasphemiam intolerabilem nullaque venia dignam animis suis exceperunt, quæ est contra Spiritum sanctum, et in duo referre principia ejus existentiam audent, eorum, qui in impias et perridiculas Latinorum consuetudines abacti sunt, eorum, qui maledictiones et anathemata innovatæ fidei in sua ipsorum capita attraxerunt. «Sed in confirmationem et augmentum generis (nationis nostræ) futura est unio ab eisdem facta.» Et maxime vero. Nonne vides Crucis hostes in fugam conversos, unumque e nostris mille dissipantem et duos decem millia dispergentes? Verumtamen contrarium respicimus. Nisi Dominus ædificaverit nostrum imperium, frustra laborant qui ædificant illud; nisi Dominus custodierit nostram civitatem, frustra vigilant, qui Papæ nummis aureis eam custodiunt. Igitur eia age nunc temporis totum temetipsum transmuta. Sine mortuos æpelire mortuos suos. Quæ Cæsaris sunt, relinque Cæsari. Redde Deo animam ab eo creatam et adornatam. Mente recoga, quantorum illi debitor existas, redde retributionem. Vere exoro te, amicissime et doctissime, fac ut de te gaudeam; concede mihi, ut gloriam Deo referam, qui te conservet ab universa noxa incolumem.

Humilis metropolita Ephesi et universæ Asiæ Marcus.

καὶ φιλότιμον ἐν τοῖς ματαίοις ἀπασχολεῖς; Μέγρι ποῦ τὰ ἐνύπνια; Καὶ ἡ ἀλήθειά ποτε σπουδισθήτω σοι. Φεῦγε Ἀίγυπτον ἀμεταστρεπτι, φεῦγε Σόδομα καὶ Γόμορρα· πρὸς τὸ ὄρος ὠζύου, μὴ συμπαραληφθῆς (27). Ἄλλα κατέχει (28) σε τὸ κενὸν (29) δοξάριον καὶ ὁ ψευδώνυμος πλοῦτος καὶ τὰ κομψὰ καὶ εὐανθη χλανισκίδια (30) καὶ τᾶλλα, οἷς ἡ κοσμικὴ εὐμερῖα τὴν σύστασιν ἔχει. Φεῦ τῆς ἀφιλοσόφου διανοίας τοῦ φιλοσόφου! Περιβλεψον (31) τοὺς πρὸ (32) σοῦ ἐν ταῖς ὁμοίαις περιφανείαις ἐξετασθέντας. Ἀδριον καταθήση (33) καὶ αὐτῆς εἰς ἔξου, πάντα καταλιπὼν ὑπὲρ τῆς (34) γῆς· τὸν (35) δὲ τῶν βεβιωμένων λόγον ἀπαιτηθῆση μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, ὡς κερ (36) ἡ ψευδώνυμος σύνδοξος ἀπαιτηθῆσεται τὸ αἷμα τῶν ἀπολλυμένων ψυχῶν τῶν σκανδαλισθέντων ἐπὶ τῷ μυστηρίῳ τῆς πίστεως, τῶν τὴν ἀφόρητον βλασφημίαν καὶ ἀσυγχώρητον ταῖς ψυχαῖς ὑποδεξαμένων (37) τὴν κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ εἰς δύο τολμῶντων ἀρχὰς ἀναφέρειν τὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν, τῶν ὑπαχθέντων τοῖς ἀθέτοις καὶ καταγελάστοις λατινικοῖς ἔθεσι, τῶν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀναθέματα τῆς κεινοτομίας τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς ἐλκυσάντων. Ἄλλ' εἰς σύστασιν ἔσται τοῦ γένους καὶ εἰς ἐπίδοσιν ἡ γενομένη παρ' αὐτῶν ἑνωσις. Πάνυ μὲν οὖν. Οὐχ ὄρξας τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ φεύγοντας καὶ ἕνα ἡμῶν χιλίους διώκοντα καὶ δύο μυριάδας μετακινούντας (38); Τοῦναντίον μὲν οὖν ἅπαν (39) ὀρώμεν. Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· ἐὰν μὴ Κύριος φυλάξῃ τὴν ἡμετέραν πόλιν, εἰς μάτην ἠγγρύπησαν οἱ διὰ τῶν χρυσίων (40) τοῦ Πάπα ταύτην φυλάσσοντες. Ἄλλὰ δεῦρο λοιπὸν ὄλον σεαυτὸν μετᾶθε· ἐπὶ τῷ νῦν (41)· ἄφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς· ἄφες τὰ Καίσαρος Καίσαρι· ὁδὸς τῷ Θεῷ τὴν παρ' αὐτοῦ κτισθεῖσαν καὶ κοσμηθεῖσαν ψυχὴν. Ἐννόησον, ὄσων (42) ὀφειλέτης αὐτῷ τυγχάνεις· ἀπόδο· τὰς ἀμοιβὰς. Ναί (43), παρακαλῶ, φίλτατε καὶ σοφώτατε, ὁδὸς μοι χαρῆσαι ἐπὶ σοι, ὁδὸς μοι Θεῷ δῖξαν ἀνενεγκεῖν, ὅς σε διαφυλάττει (44) ἀνώτερον παντὸς ἀναγροῦ συναντήματος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ πάσης Ἀσίας Μάρκος.

II

Epistola D. Marci Eph. ad Theophanem monachum. D

* Honoratissime in hieromonachis et mihi in Domino desideratissime et reverendissime pater et frater.

- (26) All. ἐπισκοπεῖ.
 (27) Allat. καταληφθεῖς.
 (28) Sic Mon.; Allat. κατέχει.
 (29) Allat. κενόν.
 (30) Mon. χλανιδίσκια.
 (31) Allat. sic; Mon. περιβλεψαι.
 (32) Allat. πρὸς.
 (33) Allat. καταδύσει.
 (34) Τῆς omit. Allat.
 (35) Allat. τῶν.

(a) Cod. Mon. 256, f. 279 b.

Ἐπιστολὴ κυροῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου πρὸς Θεοφάνην (a).

Τιμιώτατε ἐν ἱερομονάχοις καὶ ἐμοὶ ἐν Κυρίῳ ποθεινότατε καὶ αἰδεσιμώτατε πάτερ καὶ ἀδελφέ.

- (36) Οὖν addit. Mon.
 (37) Monac. ὑποδεξάμενον.
 (38) Allat. μετακινούντας. Hinc vertit: et viginti millia dispergentem.
 (39) All. ἅπαν οὖν.
 (40) Monac. χρυσίνων.
 (41) Monac. ἐπὶ τὸν κύριον.
 (42) Ὀσων omitit. Allat.
 (43) Allat. καί.
 (44) Allat. διαφυλάττει.

Γίνωσκε, ὅτι μετὰ τὸ ἀπελθεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Κων-
 σταντινούπολιν, ἀναβάντος εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἐνδὲ
 τῶν ὑπογράφαντων λατινοφρόνων καὶ ἐνοχλοῦντος
 ἡμᾶς, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἐκκλησίαν μου. Ἐκεῖ δὲ πάλιν
 μηδεμίαν εὐρὴν ἀνάπαυσιν καὶ χαλεπῶς νοσήτας
 καὶ ζημιούμενος παρὰ τῶν ἀσθεῶν καὶ πειραζόμε-
 νος, διότι μὴ εἶχον ὀρισμὸν αὐθεντικόν, ἐξῆλθον ἀ-
 κειθεν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἀπελθεῖν εἰς τὸ ἅγιον ὄρος.
 Διαπεράσας οὖν εἰς τὴν Καλλιπόλιν καὶ διερχόμενος
 διὰ τῆς Λήμνου ἐκρατήθη ἐνταῦθα καὶ περιωρί-
 σθη παρὰ τοῦ βασιλέως. Ἄλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ
 καὶ ἡ τῆς ἀληθείας δύναμις οὐ δίδεται, τρέχει δὲ
 μάλλον καὶ εὐδοῦται, καὶ οἱ πλείονες τῶν ἀδελφῶν
 τῇ ἐμῇ ἐξορίᾳ θαρρόντες βιάουσι τοὺς ἐλέγχοις
 τοὺς ἀλιτηρίους καὶ παραβάτας τῆς ὁρθῆς πίστεως
 καὶ τῶν πατρικῶν θεσμῶν, καὶ ἐλαύνουσι πανταχόθεν
 αὐτοὺς ὡς καθάρματα, μήτε συλλειτουργεῖν αὐ-
 τοῖς ἀνεχόμενοι, μήτε μνημονεύειν ὄλωσ αὐτῶν ὡς
 Χριστιανῶν. Μανθάνω δὲ, ὅτι ἐχειροτονήθη παρὰ
 τῶν λατινοφρόνων μητροπολίτης Ἀθηνῶν κοπελύ-
 δριόν τι τοῦ Μονεμβασίας, ὅπερ αὐτόθι διάγον συλ-
 λειτουργεῖ τοῖς Λατίνοις ἀδιακρίτως καὶ χειροτονεῖ
 παρανόμους, ὄλους ἂν εὐρη καὶ οὐλους. Ἄξιόν οὖν τὴν
 ἀγνοσίμην σου, ἵνα ἐπὶ ὑπὲρ Θεοῦ ζῆλον ἀναλαβῶν,
 ὡς ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας φίλος καὶ
 τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου γνήσιος μαθητῆς παραίνεσις
 τοῖς τοῦ Θεοῦ ἱερεῦσιν, ἐκφεύγειν ἅπασιν τρόποις
 τὴν κοινωνίαν αὐτοῦ καὶ μήτε συλλειτουργεῖν αὐτῷ
 μήτε μνημονεύειν ὄλωσ αὐτοῦ, μήτε ἀρχιερεῖς τοῦ-
 τον, ἀλλὰ λόχον καὶ μισθωτὴν ἡγεῖσθαι, μήτε λει-
 τουργεῖν ὄλωσ ἐν ταῖς λατινικαῖς ἐκκλησίαις, ἵνα
 μὴ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ὅμας ἡ ἐπελθοῦσα ὀργὴ τοῦ Θεοῦ
 τῇ Κωνσταντινουπόλει διὰ τὰς ἐκεῖ γ. νομένας πα-
 ρανομίας. Γίνωσκε δὲ ὅτι ἡ ψευδοένωσις ὅσον οὐπω
 τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι καὶ δυνάμει διαλυθήσεται καὶ
 τὸ δόγμα τῶν Λατίνων ἀντὶ τοῦ βεβαιωθῆναι διὰ τῆς
 ψευδοῦς συνόδου, ὅπερ αἰεὶ ἐσπούδαζον, ἔτι μάλλον
 ἀνετρέπη καὶ ἠλέγχθη καὶ ὡς βλάσφημον καὶ δυσ-
 σεβὲς πανταχοῦ στηλιτεύεται, καὶ οἱ τοῦτο κυρώ-
 σαντες οὐδὲ διαῖραι στόμα τολμῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὁ
 γοῦν καλόγηρος (1) αὐτοῦ τοῦ ὑμετέρου μισθωτοῦ, καὶ
 οὐχὶ ποιμένος, ὁ ἄνω Μονεμβασίας λαβὼν παρὰ
 τοῦ βασιλέως τὸ τοῦ προδρόμου ἡγουμενον οὔτε
 μνημονεύεται παρὰ τῶν καλογήρων αὐτοῦ οὔτε θυ-
 μιᾶται ὄλωσ ὡς Χριστιανός· ἀλλ' ἔχουσιν αὐτὴν εἰς
 ἃ πράγματα μόνον ὡσπερ τινὰ κόνσουλον· καὶ ὁ
 βασιλεὺς ταῦτα μανθάνων οὐδένα λόγον ποιεῖται,
 ἀλλὰ καὶ μετανοεῖν ὁμολογεῖ φανερῶς ἐπὶ τῷ γε-
 γονόσι καὶ ἐπὶ τοῖς καταθεμένους καὶ ὑπογράφαν-
 τας μεταίθισι τὴν αἰτίαν. Φεύγετε οὖν καὶ ὑμεῖς,
 ἀδελφοί, τὴν πρὸς τοὺς ἀκοινωνήτους κοινωνίαν καὶ
 τὸ μνημόσυνον τῶν ἀμνημονεύτων. Ἴδε ἐγὼ Μάρκος
 ὁ ἀμαρτωλὸς λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ μνημονεύων τοῦ
 πάππα ὡς ὀρθοδόξου ἀρχιερέως; Ἐνοχός ἐστι πάντα
 τῶν Λατίνων ἐκπληρῶσαι· μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς κου-
 ρᾶς τῶν γενεῶν, καὶ ὁ λατινοφρόνων μετὰ τῶν Λατί-

Noveris, me, postquam Constantinopolim abie-
 ram, ascendente in patriarchalem sedem uno
 ex iis, qui subscripserunt cum Latinis sen-
 tentes, ac nos molestante, in ecclesiam meam
 abiisse (u). Ibi vero nulla rursus reperta requie et
 graviter infirmatus atque afflictus ab impiis et
 tentatus, quia non habui authenticam determina-
 tionem, discessi etiam exinde, consilio ductus
 abundi in montem sanctum. Profectus igitur
 Callipolim et pertransiens per Lemnum detentus
 sum ibi et inclusus ab imperatore. Sed verbum
 Dei et veritatis virtus non sunt alligata, currunt
 potius, prospere procedunt, atque plures ex fratribus
 meo exsilio confidentes refutationibus prosternunt
 sceleratos illos et rectæ fidei paternarumque legum
 transgressores, et undequaque eos removent velut
 abjectos et impuros, nec una cum eis sacrificare
 sustinentes, neque eorum prorsus ut Christianorum
 mentionem facere. Conspicio autem a Latinorum
 asseclis Athenarum metropolitam ordinatum esse
 infamam quamdam creaturam Monembasiensis,
 quæ ibi commorans cum Latinis sacrificat absque
 discrimine et illegaliter ordinat quot et qualescun-
 que invenerit. Rogo itaque sanctitatem tuam, ut
 zelum pro Deo resumens tanquam vir Dei et veritat-
 is amicus et sancti Isidori germanus discipulus
 exhorteris Dei sacerdotes, ut fugiant omnibus
 modis ipsius communionem, neque cum eo sacra
 faciant, neque prorsus eum commemorationem
 faciant, neque summum sacerdotem eum habeant,
 verum lupum et mercenarium; neque demum in
 Latinis ecclesiis celebrent, ne veniat etiam super
 vos ira Dei, quæ super Constantinopolim venit
 propter eas, quæ ibi sunt, prævaricationes. Scito
 autem, ementitam illam unionem, in quantum non-
 dum dissoluta est, Dei gratia ac virtute dissolutum
 iri, et tantum abesse ut Latinorum dogma per
 falsam synodum confirmatum fuerit, quod semper
 in votis habebant, ut magis adhuc eversum et refu-
 tatum fuerit et ut blasphemum et impium ubique
 traducatur, et qui illud confirmarunt, ii neque os
 pro eo aperire audeant. Calogerus igitur ipsius
 vestri mercenarii, et non pastoris, insipientis Mo-
 nembasiensis, qui ab imperatore Præcursoris
 abbatiam accepit, neque commemorationem a suis
 monachis obtinet, neque honoratur prorsus ut
 Christianus, sed habent eum solum pro rerum ad-
 ministratore, ut quemdam consulem; atque im-
 perator hoc comperto ne verbum quidem facit,
 imo fatetur aperte pœnitere se rerum facturum,
 et in eos, qui assensi sunt et subscripserunt, cul-
 pam transfert. Fugite igitur et vos, fratres, commu-
 nionem cum his, quibus ea neganda est, et com-
 memoracionem eorum, qui commemorandi non
 sunt. Ecce ego Marcus peccator dico vobis, eum,
 qui commemoracionem facit pape tanquam ortho-

(a) Id est, electo Metrophane mense Maio anni 1140, in suam diocesim Marcus abiit.

(1) Usitatus calogeros. Græci monachi calogé-

doxi sacerdotis, debitorem esse, ut cuncta Latino-
rum expleat usque ad ipsam barbæ rasuram, et
cum Latinis sentientem cum Latinis iudicatum et
ut fidei transgressorem reputatum iri. Sanctæ tuæ
orationes sint nobiscum. Constantino Contipetræ
principi et reliquis cunctis principibus, qui nos hospitio exceperunt, correctionem et eam, quæ a
Deo est, benedictionem.

Marcus Ephesi. Junii die 16.

ων κριθήσεται καὶ ὡς παραβάτης τῆς πίστεως λο-
γισθήσεται. Αἱ ἄγια σου εὐχὰι εἴησαν μεθ' ἡμῶν (1).
Τῷ εὐλογησαμένῳ ἄρροντι Κωνσταντίνῳ τῷ Κοντι-
πετρῇ καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἄρχουσιν τοῖς ἑνοδόχοις
ἡμῶν μετάνοιαν καὶ τὴν ἀπὸ Θεοῦ εὐλο-
γίαν.

Ὁ Ἐφέσου Μάρκος. Ἰουν. ις'

III

*Marci metropolitæ Ephesii Apologia ab eo dicta ex
tempore instante morte.*

*Μάρκου τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Ἀπολογία
ῤηθείσα ἐπὶ τῇ τελευταίῃ αὐτοῦ αὐτοσχεδίῳ.*

Exstat supra col. 535.

IV

*Marci Ephesii Dialogus qui inscribitur LATINUS
sive de additamento in Symbolo.*

*Μάρκου τοῦ Ἐφέσου Διάλογος. οὗ ἡ ἐπιγραφὴ
ΛΑΤΙΝΟΣ, ἢ περὶ τῆς ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθή-
κης (2).*

LATINUS. Miror quomodo nos vituperetis de
additamento in Symbolo, quandoquidem œcumeni-
carum synodorum secunda totum primæ synodi
symbolum immutavit et tradidit illud additionibus
adjectis ad majorem claritatem explicationibus
illustratum. Quare immutatio circa verba nihil
obest iis qui accuratam dogmatum theologiam ser-
vant.

GRÆCUS. Id quidem ita se habere fatemur, atque
secundæ synodi symbolum immutatum secundum
verba esse relate ad primæ synodi symbolum non
ignoramus; attamen dicimus, non quia illis Patri-
bus licuit symbolum immutare, statim id licere
etiam tibi.

LAT. Cur vero?

GR. Primo quidem quia illi erant œcumenica
synodus, tibi autem hoc non adest, licet quam
maxime jactes papam illiusque primatum. Deinde
tunc quidem licuit, cum nondum esset prohibitum;
tibi vero post prohibitionem additionem facere au-
denti nulla id concedit ratio, ut non obnoxius sis
maledictionibus a Patribus pronuntiatis.

LAT. Quandonam id prohibitum est et quam ob
causam?

GR. Ego tibi accurate omnia exponam. Post
expositionem fidei a prima synodo factam, multæ
et variæ fidel expositiones factæ sunt a diversis
synodis, vocem *consubstantialis* e medio tollentes.
Sed istæ quidem cassatæ et rescissæ fuerunt. Secun-
da vero synodus, quæ et œcumenica fuit et primæ
sententiam accurate servavit, propriam fecit eam
expositionem, qua nunc quidem utimur nos absque
additamento, vos cum additamento. Neutra autem
harum duarum synodorum prohibitionem ullam
immutationis sanxit. Quare in tertia œcumenica

ΛΑΤΙΝΟΣ. Θαυμάζω πῶς ἡμῖν ἐγκαλεῖτε περὶ τῆς
ἐν τῷ Συμβόλῳ προσθήκης, ὅπου γε ἡ δευτέρα τῶν
οἰκουμενικῶν συνόδος διὰ τὴν πρώτην; σύμβολον
ἐναλλάξασα παραδέδωκε προσθήκας τε ἐπαυξήσασα
καὶ ἄλλα πρὸς τὸ σαφέστερον ἀναπτύξασα· ὥστε
οὐδὲν ἢ περὶ τὴν λέξιν ἐναλλαγὴ λυμαινεται τοῖς
σώζουσι τὴν ἀκριβείαν τῶν δογμάτων.

ΓΡΑΙΚΟΣ. Τοῦτο μὲν οὕτως ἔχειν ὁμολογοῦμεν
καὶ τὸ τῆς δευτέρας συνόδου σύμβολον ἐνηλλαγμένον
εἶναι πρὸς τὸ τῆς πρώτης κατὰ τὴν λέξιν οὐκ ἀγνοοῦ-
μεν· οὐ μὴν ὅτι γε ἐκεῖνοι τοῖς Πατράσιν ἐξῆν
ἐναλλάξαι τὸ σύμβολον, ἤδη καὶ σοὶ τοῦτο ἐξεῖναι
φαμεν.

LAT. Διὰ τί δὴ;

ΓΡ. Πρῶτον μὲν ὅτι ἐκεῖνοι σύνοδος οἰκουμενική
ἦσαν, σοὶ δὲ τοῦτο οὐ πρόσεστι, κἂν ὅτι μάλιστα τὸν
Πάπαν ἀύχῃς καὶ τὸ ἐκείνου πρωτεῖον. Ἐπειτα τότε
μὲν ἐξῆν· οὐ γὰρ πῶ κεκώλυτο σοὶ δὲ μετὰ τὸ κε-
κωλύσθαι τὴν προσθήκην τολμήσαντι λόγο; οὐδεὶς
συγχωρεῖ τὸ μὴ οὐχ ὑπέυθυνον εἶναι ταῖς ἐκφωνηθεῖ-
σαις ὑπὸ τῶν Πατέρων ἀραῖ.

LAT. Πότε γὰρ δὴ κεκώλυτο καὶ διὰ ποῖαν αἰ-
τίαν;

ΓΡ. Ἐγὼ σοὶ ἐρῶ τὸ πᾶν ἀκριβῶς. Μετὰ τὴν
παρὰ τῆς πρώτης συνόδου τῆς πίστεως ἐκθεσιν
πολλὰ καὶ διάφορα πίστεως ἐκθέσεις γεγόνασιν ὑπὸ
διαφόρων συνόδων περιαιρούσαι τὸ *ὁμοούσιον*· ἀλλ'
ἐκεῖνα μὲν ἠκυρώθησαν· ἡ δὲ δευτέρα σύνοδος οἰ-
κουμενική τε οὕσα καὶ τῆς πρώτης ἔνοιαν
ἀκριβῶς φυλάξασα ἐκθεσιν ἰδίαν πεποίηται ταύτην,
ἣ νῦν ἡμεῖς μὲν ἀνευ προσθήκης χρῶμεθα, ὑμεῖς
δὲ μετὰ τῆς προσθήκης· οὐδετέρα δὲ ἡμῶς ἀμφὸν
ταῖν συνόδων οὐδεμίαν κώλυσιν διωρίσατο τῆς μετα-
ποιήσεως. Ὅθεν ἐπὶ τῆς τρίτης οἰκουμενικῆς συνό-

quæ prioribus Florentini concilii, quæ Ferraræ
habebantur, sessionibus disputata sunt.

(1) Mon. ὁμῶν.

(2) Cod. Mon. 256, f. 287 a, Paris. 1218, n. 12
catal. p. 256). Illustrantur eo dialogo multa ex iis

δου σύμβολον πίστεως προηγήθη παρά τῶν τῆς Nestorii
 σεοριου φρονούντων ἐκδιδόμενον, ἔχον τὴν τῆς αἰρέ-
 σεως δόξαν, δι' οὗ καὶ βαπτίζετον ἐτόλμων ἐν τῇ
 Λυδία τινάς· τούτο οἱ Πατέρες ἀνεγνωσμένον ἀκού-
 σαντες καὶ οὐκ ἀνεκτὸν εἶναι κρίναντες ὑπὸ τοῦ βου-
 λομένου μεταποιεῖσθαι τὸ σύμβολον, ὅρον εὐθὺς ἐξή-
 γεγκαν, μηκέτι μηδὲνα τολμᾶν ἀναλλάττειν τὴν ὑπὸ
 τῶν Πατέρων ἐκτεθεισαν πίστιν ἦτοι τὸ τῆς πίστεως
 σύμβολον. Ὅθεν καὶ ὁ μακάριος Κύριλλος ἐν τῇ
 πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Ἰωάννην ἐπιστολῇ τὴν οικεῖαν
 εἰδὼς ἀπόφασιν (κύτῃς γὰρ ἦν ὁ τῆς μεγάλης ἐκείνης
 συνόδου πρόεδρος), Κατ' οὐδένα, φησὶ (1), ἐρόσον
 σαλευεσθαι ἀνεχώματα τὴν ἐκτεθεισαν ὑπὸ τῶν
 Πατέρων ἡμῶν πίστιν ἦτοι τὸ τῆς πίστεως σύμ-
 βολον· οὐτε μὴν ἐπιτρέπομεν ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις
 ἢ λέξιν ἀμείψαι τῶν ἐγκειμένων ἐκεῖσε, ἢ μιαν
 γοῦν παραβῆναι συλλαβὴν, μεμνημένοι τοῦ Ἰε-
 ρουτοῦ· Μὴ μέταίρει ὄριον αἰώνια, ἀ ἔθεντο οἱ
 πατέρες σου· οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοὶ οἱ λαλοῦντες,
 ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὃ ἐκπορεύεται μὲν
 ἐξ αὐτοῦ, ἔστι δὲ οὐκ ἀλλότριον τοῦ Υἱοῦ κατὰ
 τὸν τῆς οὐσίας λόγον. Ἀκούεις ὡς οὐ τὴν διά-
 νοίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ (τὴν) λέξιν καὶ συλλαβὴν κω-
 λυεῖ μεταποιεῖν τε καὶ παραβαίνειν. Οὐκ ἐπιτρέπο-
 μεν, φησὶν, ἑαυτοῖς ἢ ἑτέροις, ὡς ἐκ προσώπου
 τῆς συνόδου πάσης· καίτοι γε οἰκουμένη συνόδος
 ἦσαν· ἀλλ' αὐτοὶ τὸν ὄρον ἐξήλωσαν τῆς ἐκτεθεισεως.

ΛΑΤ. Οὐκ. Ἄλλ' ἑτέραν, φησὶ, πίστιν, τὴν
 ἐναντίαν, τὴν ἀλλότρια τῆς Ἐκκλησίας δόγματα ἔχου-
 σαν· ἐπεὶ ἡ ἀνάπτυξιν καὶ σαφήνειαν ἔχουσα πί-
 στις οὐκ ἂν εἴη πάντως ἑτέρα, καὶ μὴ, καὶ πολ-
 λαὶ διαφέρῃ λέξεσιν.

ΓΡ. Θαυμάζω πῶς οὐκ ἀπὸ τῶν λέξεων δοκιμά-
 ζεις τὴν διάνοιαν τῶν εἰπόντων, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς
 λέξεις ἕλκεις πρὸς τὸ σαυτοῦ βούλημα. Τὸ γὰρ τὸ
 ἕτερον οἰεσθαι τὸ ἐναντίον δηλοῦν ἀνδρός ἐστὶν ἀσό-
 φου οὐδὲ εἰδότης ἐφαρμόζειν τῇ τῶν πραγμάτων
 φύσει τὴν ἐκάστην κατάλληλον λέξιν. Ἐπι πλέον γὰρ
 ἔφησεν τοῦ ἐναντίου τὸ ἕτερον καὶ οὐ πᾶν τὸ ἕτερον
 τινος ἦδη καὶ ἐναντίον· ἄνθρωπος γὰρ ἔφησεν ἕτερον
 μὲν τῷ εἶδει, ἐναντίον δὲ οὐδαμῶς· τῇ γὰρ οὐσίᾳ
 οὐδὲν ἐναντίον. Οὐκ ἂν οὖν διὰ τῆς ἑτέρας πίστεως
 τὴν ἐναντίαν ἐδήλου, ὡς περ οὐδεὶς διὰ τοῦ ζώου
 δηλοῖ τὸν ἄνθρωπον. . . . .

ΛΑΤ. Ἐγὼ μὲν οὐδέπω μέχρι καὶ νῦν ἐφθην τὰ
 τοιαῦτα μεμαθηκώς· θαυμάζω δὲ νῦν ἦδη τοὺς τὴν
 προσθήκην ἐξ ἀρχῆς τολμήσαντας, εἰ τοσοῦτων βν-
 των τῶν κωλυμάτων οὐκ ἠδέσθησαν ὁμῶς αὐτὴν
 ἐξεπεῖν καὶ τοῖς μετ' αὐτοὺς παραδοῦναι.

(1) Confer eundem text. apud Camat. c. 104.
 Gr. orth. t. II, p. 452, 453.)

(a) Vide conc. Ephesini sess. V. Hard. conc. t. I,
 p. 1515 seq. Mansi, t. IV, p. 1347 seq.

(b) Quæ in sequentibus adduntur, sunt : 1. Theodoretus
 verba de litteris ex Aegypto in Antiochenum
 patriarchatum missis, quæ vide supra apud Gre-
 gorium Constantinopolitanum in Marci confessione
 nunci cap. V ; 2. Conc. Chalced. Decretum sess. V.
 (Hard. II, p. 455. Mansi VII, 118. — Patr. Gr. tom.
 CII, p. 364, 365.) Hæc hoc loco ommissa sunt.

A synodo symbolum fidei prolatum est a Nestorii
 asseclis editum, quod hæreticam sententiam conti-
 nebat et per quod etiam baptizare quosdam in
 Lydia audebant (a). Hoc Patres prælectum quom
 audivissent et minime tolerandum id judicassent
 ab eo qui symbolum immutare vellet, statim defi-
 nitionem protulerunt, ne amplius quis auderet
 immutare fidem a Patribus expositam vel fidei
 symbolum. Quare et beatus Cyrillus in epistola ad
 Joannem Antiochenum probe sciens suam ipsius
 præceptionem (ipse enim erat magnæ illius synodi
 præses), Nullo modo, inquit, sinimus concuti fidem
 a Patribus nostris expositam sive fidei symbolum ;
 neque enim aut nobis aut ulli omnino alteri per-
 mittimus, vel unam vocalem immutare ibi positam, vel
 unam etiam syllabam præterire, memores ejus qui
 dixit : Ne transferas terminos æternos (antiquos),
 quos posuerunt patres tui. Non enim ipsi erant
 qui loquebantur, sed Spiritus Patris, qui procedit
 quidem ex ipso, nec ob id tamen alienus est a Filio
 secundum essentialis rationem. Audis quomodo non
 sententiam dumtaxat, sed etiam verba et syllabas
 immutare et transgredi vetat. Non permittimus,
 inquit, nobis vel aliis, tanquam ex persona univer-
 sæ synodi. Et tamen hi œcumenica synodus erant.
 Verum ipsi definitionem tulerunt prohibitionis (b).

LAT. Minime. Sed aliam, inquit (conc. Chalced.)
 fidem, videlicet contrariam, aliena ab Ecclesia
 dogmata habentem. Nam fides, quæ explicationem
 et dilucidationem continet, non erit prorsus con-
 traria, sive uno, sive multis verbis differat.

GR. Miror quomodo non ex verbis erueret ten-
 tas sensum loquentium, sed potius verba trahis ad
 tuum proprium beneplacitum. Nam arbitrari aliud
 significare id quod contrarium, viri minime sapien-
 tiæ est, et ejus qui nequiquam novit rerum natu-
 ræ verbum cuiuslibet congruum adaptare. Latius
 enim patet aliud seu diversum, quam contrarium,
 et non omne quod a quopiam diversum est, jam
 ei est contrarium. Homo, verbi gratia, aliud est
 specie ab equo, contrarium vero nullo modo.
 Substantiæ enim nihil est contrarium. Non ergo
 per aliam fidem significarunt Patres contrariam,
 sicut nemo per animal significat hominem (c).

LAT. Ego quidem huicque talia nondum didici;
 miror autem jam eos, qui primitus hanc additio-
 nem facere ausi sunt, quod cum tot essent pro-
 hibitiones, tamen non sunt veriti eam eloqui eam-
 que posteris transmittere (c).

(c) Provocat breviter ad concilium septimum
 act. VI, a. 880, et ad spurium Joannis VIII ad
 eundem Photium epistolam, ibique prorsus iisdem
 utitur verbis, quæ in ejus Confessione supra edita,
 cap. XVI et XVII, leguntur.

(d) Nimirum Latinus victas dat manus, ut Ephesio
 placuit. Eas tam n Græcorum rationes satis
 infirmas et jam Ferraricæ plerumque refutatas
 Latini dudum perspectas habuerunt iisque nullo
 prorsus negotio occurrerunt.

Ex epistola Marci Ephesii ad Joannem Palæologum imperatorem (a).

Flores intuentibus voluptatem creant, sed verbo A ocius prætereunt et exspiciunt, ut in his instabilitatem cito perituram considerantes veram et perpetuo sibi constantem voluptatem conquiramus, beatam, sempiternam, et in omni ævo duraturam, qua hic quidem perfruitur anima, divinis sermonibus et speculationibus innutrita, et perpetuo in Domino delectatur, et in futurorum bonorum spe gaudio repletur; veruntamen post hanc vitam, quæ desideraverat, bona consecuta in omne tempus lætitiis omnibus exsultat. Vox siquidem, dicitur, exsultationis et salutis in tabernaculis iustorum.

Τὰ ἀνθή τὸ τερπνὸν ἔχουσι, θάπτον δὲ λόγῳ παριούσι καὶ φθίνουσιν, ἵνα τὸ ἐν τούτοις ἄστατον καὶ ὠκύμορον ἐνοήσαντες τὴν ἀληθῆ καὶ μένιμον ἡδονὴν ζητῶμεν, τὴν μακαρίαν, τὴν διήνεκῆ, τὴν ἀνώλεθρον, ἣν ἐνταῦθα μὲν ἕδεται ψυχὴ θείας λόγῳις τρεφομένη καὶ θεωρημασι καὶ κατατρυφῶσα τοῦ Κυρίου διὰ παντός, τῇ δὲ τῶν μελλόντων ἐλπίδι χαίρουσα, μετὰ δὲ τὴν παρούσαν ζωὴν ἐπιτυχοῦσα τῶν ποθουμένων εἰς αἰῶνας ἀγάλλεται. Φωνὴ γάρ, φησὶν, ἀγαλλιástως καὶ σωτηρίας ἐν σκηναῖς δικαίων.

(a) Hæc epistola, quæ incipit: Δῶρον τοι τούτο μικρόν, in testimonium veritatis, statim post mortem obtigere sanctis Dei visionem, una cum textu

a Gregorio patriarcha in Eph. confess. cap. XX allato adducitur (1). Ea utitur Allatius *De synodo Photiana*. Romæ 1662, p. 544.

(1) Locos hic laudatos exstat supra col. 107; at ibi nulla mentio sit epistolæ Marci ad Joan. Palæologum.

ADDENDA

AD

OPERA GENNADII PATRIARCHÆ.

—
MONITUM.
—

Gennadius quinque libellos de divina providentiâ et prædestinatione scripsit, ut videre est in catalogo operum ejus quem a Renaudotio acceptum supra edidimus. Primus, qui incipit: Τὴν ἐξ ἀτῆίου περὶ τῶν δυνάτων, prodit in programme academico Universitatis Hauniensis an. 1825, quod R. Thorlacius, eloquentiæ professor, hoc antiquitatis sacræ monumento ornavit. Secundus is est quem David Hæschelius an. 1594, Augustæ Vind., et Fed. Morellus an. 1618, Parisiis ediderunt, et nos jam supra. Tertius, quartus et quintus nunc primum prodeunt ex codd. mass. Paris., Gennadii ipsius autographis.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΠΕΡΙ

ΘΕΙΑΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ
ΛΟΓΟΣ Α'.

GENNADII PATRIARCHÆ

DE

DIVINA PROVIDENTIA ET PRÆDESTINATIONE
LIBER PRIMUS.

Τὴν ἐξ ἀδίδου περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων γινώσκον τε καὶ διάταξιν ὑπὸ τοῦ πάντων Δημιουργοῦ ὑποθέσειν ἐν τῷδε τῷ λόγῳ ποιούμενοι, πρῶτον μὲν τὸ τῆς εἰμαρμένης ἀποπεμπόμεθα. Εἰ γὰρ καὶ δυνατόν ἐστι τὴν θεῖαν πρόνοιαν οὕτω καλεῖν, οὐχ ὡς ἔστιν ἐν τῷ Θεῷ μόνον πρὸ τῆς τῶν προνοουμένων ὑπάρξεως, ἀλλ' ἢ καὶ αὐτοῖς ποτε προσαγομένη τοῖς πράγμασι ταῦτα τοῖς ἀδίδου ἐν τῷ Θεῷ περὶ τῆς αὐτῶν ὑπάρξεως καὶ τάξεως λόγοις ἐξομοιοῖ· ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ οὕτω τοὺς Στωϊκοὺς τὴν ἀρχὴν ἐκλαθεῖν τὸ ὄνομα, πάντοτε δὲ φαύλους αὐτῷ χρήσασθαι, παραιτούμεθα. Ἄρξαι δὲ ἡμῖν τοῦνομα τῆς προνοίας καὶ τοῦ προορισμοῦ, τοῦ ἱεροῦ ὄντος καὶ ἀπλανεστάτου διδασκαλείου. Ἐπειτα ἐπειδὴ ταύτην τὴν πρόνοιαν οἱ μὲν οὐδ' εἶναι οἴονται ὅλως, ἀλλ' εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν εἶναι τὰ πάντα καὶ γίνεσθαι, οἱ δὲ διαφόρως αὐτὴν τιθεῖσι, τῶν μὲν δευτέρων διαιρεῖσθαι τὰς δόξας καὶ ἐλέγχειν μακρὰς ἔργον σχολῆς οἴομενοι, καὶ οὐδὲ πρόθεσιν τοιαύτην περὶ οὐδενὸς ἐν τῷ πῦρῳτι ἔχοντες, τοῖς δὲ προτέροις βοηθῆσαι προσηρημένοι αἰσχίστη νόσῳ κατελιγμένοι, ὡς οὐσης ἀναμφισβητήτου, ἐν ἁπασί καὶ περὶ ἀπάντων τῆς τοιαύτης τοῦ θεοῦ προνοίας εἶπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ὁμολογουμένως ὄντων, τὰ κεφάλαια τῶν ἀληθεστέρων περὶ αὐτῆς λόγων πλείστον ὄντων ἐκθησόμεθα αὐτῆς συναφαπτομένης, ἐξ ὧν καὶ ὅτι ὁμολογουμένως ἐστὶ, πεισθεῖεν ἂν ἱκανῶς, οἱ γὰρ μὴ ἀνιάτως ἔχοντες. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς πολλοῖς εὐσύννοπτα προαιρησόμεθα λέγειν περὶ ὑποθέσεως βαυυτάτης.

Προϋποτιθέμεθα δὲ ἀντὶ θεμελίου τῷ λόγῳ, ὅτι τὸ μὲν θελήσει αὐτὴν φανερώσει τὴν θεῖαν πρόνοιαν, τὴς εὐμενεστάτης· φιλανθρωπίας ἦν, πρὸς μείζω τοῦ ἀνθρωπίνου ἔραψιν πόθου, καὶ ἵνα μὴ ἄκοντες περὶ τὰ μέγιστα ἀσεβῶσι, καὶ ἄμα τῷ φανερωθῆναι αὐτὴν, τῷ εἶναι εἶπερ που καὶ ἄλλοι συμβῶναι. Ἄ;

Ἄ γὰρ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, φασίν, ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται, οὕτως ἐκ τῶν φανερωτάτων τῆς προνοίας ἔργων περὶ αὐτὰ ἢ ταῦτα διατιθεμένη γνωρίζεται πρόνοια. Τὸ δὲ καὶ φανερὰς οὐσης οὕτως, μὴ ἔχειν ἡμᾶς τὸν θεῖον περὶ τὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου οἰκονομίας σκοπὸν ἐννοεῖν, ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ διὰ τὴν ποικιλίαν αὐτῆς καὶ τὸ πάνσοφον βάθος. Τίς γὰρ ἔργων νοῦν Κυρίου, φησὶν, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; Ὅθεν οὐδὲ θαρρήσει τὸν περὶ αὐτῆς λόγον ἔστιν ἀσφαλῶς, εἰ μὴ ὅσον τις ὑπ' αὐτῆς ἐλλαμφθεῖη, ἢ τοῖς ἐλλαμφθεῖσιν ἔποιτο μόνοις. Διὰ τοῦτο αὐτὴν μόνῃ ἐλπίσαντες κἀνταῦθα συναεργὸν ἔχειν καὶ ὀδηγόν, καὶ τὸν ἡμέτερον νοῦν καὶ λόγον ὀρίζουσαν καὶ διατιθεῖσαν πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας σκοπὸν λέγομεν.

Ἄκτιος μὲν δὴ πάντων τῶν ὄντων καὶ γινομένων ἐστὶν ὁ Θεός· οὐχ ὡσαύτως δὲ· ἀλλὰ ποιεῖ μὲν τὰ ὄντα λεγόμενα, αὐτὸς μόνος Κύριος ὢν, τὰς τε κωχωρισμένας οὐσίας, καὶ οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα πάντα, καὶ τὰ λεγόμενα στοιχεῖα. Τῶν δὲ γινομένων καὶ τὰ ὄντα αἴτια γίνεσθαι· οὐ γὰρ εἶναι μόνον ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰς τῶν ὄντων φύσεις, ἀλλὰ καὶ αἰτίους γίνεσθαι ἄλλων αὐτοῖς δέδωκεν, αὐτοῖς τε θεοότητός τε ἴχνος ἐντιθεῖς οὕτως ἵνα ταύτη διαφέρῃ τῶν γινομένων, καὶ τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγμασι μὴ ἀμέσως μόνον γενέσεώς· τε αὐτῶν καὶ οὐσίας ἄρχειν τε καὶ ἐπιτροπεύειν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων ὑπουργούντων ταῦτα ποιεῖν σοφώτατον ἡγησάμενος· διὰ τὸ ἐν αὐτοῖς πολὺ τὸ κλημμελὲς εἶναι, καὶ εἶναι δεῖν, τῶν εἰδῶν αὐτοῖς ἐμβεθυσιζμένων τῇ ὕλῃ. Δι' ὃ καὶ φθαρτὰ εἶσι, καὶ ποιοῦσι μὲν κίνησι τοῖς ὑποκάτω τούτοις πολλά. Ζῶα τε γὰρ ἐκ ζώων γίνεσθαι, καὶ ἐκ φυτῶν φυτὰ, ἀλλ' ὁμοειδῶς ποιοῦντα τῷ μὲν προσεχῶς ποιεῖν, καὶ μάλιστα ἂν αἴτια εἶη, ἤττον δὲ τὸ μὴ ἀφ' ἐκυτῶν, ἀλλὰ δυνάμει ἄλλων τῶν

ὕψηλότερων ποιεῖν καὶ τὰ μὴ ὁμοειδῶς ποιῶντα, μάλιστα ἂν αὐτῶν αἰτία εἴη ἄχρι δὴ καὶ αὐτῆς τῆς πρώτης αἰτίας, ἣ πάμπλειστον μὲν ὑπέρκειται τῶν γεννητῶν καὶ φθαρτῶν τούτων, αἰτιωτάτη δὲ ἐστὶ τοῖς προσεχέσιν αἰτίαις αὐτῶν τοῦ ἐξ αὐτῶν αὐτὰ γίνεσθαι. Αὐτὴ γὰρ ἐστίν, ἣ τὰς δυνάμεις τῶν ἀνωτέρων πάντων αἰτίων, καὶ αὐτοῦ τοῦ προσεχῶς καὶ τελευταίως παράγοντος τὸ γινόμενον, αὐτῷ προσάγουσα τῷ γινόμενῳ, καὶ ἄνευ τῆς δυνάμεως ἐκείνης οὐδὲν ἂν γένοιτο ἐξ ἀπάντων. Δι' ὃ καὶ τῶν ἐσχάτων ἀμέσως ποιητικὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς οὐδὲν ἤττον, καίτοι καὶ δι' ἄλλων αἰτίων παραγομένων.

Ταῦτα τοίνυν τὰ ὄντα ἃ καὶ αὐτὰ τῶν γεννητῶν εἰσὶν αἰτία, κινήσει καὶ δυνάμει καὶ ἐνεργείαις διαφόροις, κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ τάξιν αὐτῶν, καὶ τὸ αἰτιῶδες πρὸς τὰ ἐσχάτα ταῦτα ἔχουσιν εὐληφότα ἀπὸ Θεοῦ, ὥστε ἐκάστου τῶν γινόμενων πάντα ὁμοῦ μετὰ τίνος τάξεως αἰτία εἶναι· ζώου μὲν γὰρ αἰτίον τὸ ἐν αὐτῷ εἶδει ζῶον, ἴππου ἴππου, καὶ λέοντος τὸ ὁμοειδές, καὶ ἰχθύος δὲ ὡσαύτως, καὶ πετηνοῦ καὶ φυτοῦ· αἰτία δὲ αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα· αἰτία δὴ καὶ σελήνη καὶ οἱ ἄλλοι ἀστέρες καὶ ἥλιος μάλιστα, καὶ οὐρανὸς ὑπὲρ ταῦτα, ὧν ἐκάστῳ μὲν ἐστὶν αἰτιώτερον, τὸ συνώνυμον, ἀπλῶς δὲ τὸ κοινότερον. Ὅτι τε πλειόνων ἐστὶ, καὶ αὐτῷ τῷ ἐσχάτῳ παράγοντι τοῦ τε γενέσθαι καὶ εἶναι τοῦ τε ποιεῖν αἰτίον.

Κοινότατος δὲ καὶ ἐσχάτος αἰτίος ὁ Θεός· ἐστὶ γὰρ τῶν δευτέρων πάντων ποιητικὸς, καὶ δυνάμει αὐτῶν ἀπάσης, καὶ ἐνεργείας, καὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμει ἐκεῖνα πάντα κινεῖσιν, οὐ τῷ ἀπαξ δοθῆναι αὐτοῖς τὴν τοῦ ποιεῖν δύναμιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ διηγεῖσθαι τὴν αὐτὴν αὐτοῖς διδασθαι, ἐνθὸς βυθὸς περὶ αὐτῶν τοῦ θεοῦ βουλήματος ἐξ οὗ ὑπέστησαν, καὶ ἐκείθεν εἰς τοὺς αἰῶνας διατείνοντος ἐνεργοῦ. Καὶ τὸ βούλεσθαι τὸν Θεὸν τὰ αὐτὰ αὐτοῖς εἶναι, καὶ αὐτῶν ἐν τοῖς αὐτοῖς εἶναι ὄντων. Οὐ γὰρ τῷ πεφυκέναι ἐποίησεν ταῦτα, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι· δι' ὃ καὶ κρείττω εἰσι γῆρως τε καὶ φθορᾶς, καὶ τῆς ἐκ τοῦ χρόνου ἀσθενείας ἐν τῷ ποιεῖν, εἴτε ἐμφύχα ὄντα, εἴτε σώματα μόνον, εἴτε ὑπὸ χωριστῶν οὐσιῶν κινούμενα, τὴν χρεῖαν τῷ παντὶ παρέχεται ἕκαστα, τὴν ἐκ τοῦ ποιητοῦ καὶ δεσπότητος σφίσι ἀφωρισμένην. Καὶ τῶν ἐσχάτων δὲ ποιοῦντων ἕκαστον, φημι δὲ τῶν ἐν γενέσει, ἀσθενούντων ἐν τῷ ποιεῖν, τελευταῖον τὴν τοῦ ποιεῖν ἀποβάλλει δύναμιν, καὶ τὸ εἶναι.

Τῷ μὲντοι γε ζύμπαντι αὐτῶν εἶδει τὴν τοιαύτην δύναμιν ὁ Θεὸς ἐκ διαδοχῆς διαρκούσαν δίδωσιν, ὑπηρετουμένων τῶν ὑψηλότερων κτισμάτων, τῆς θείας βουλῆσει τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς δυνάμεως. Ἄν δὲ οὐκ ἐξ ἀτόμων ἢ γένεσις, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν στοιχείων ὕλης, οὐδὲ τούτων ἐκλείπει τὸ εἶδος, κατὰ διαδοχὴν, τῆς ἐν τῇ ὕλῃ δυνάμει ἐκ Θεοῦ τῆς δράσει τῶν ἀνωτέρων ποιητικῶν διατιθεμένης ἐγκαίρως πρὸς τὴν τοῦτων παραγωγὴν. Εἰ καὶ ποιητικὰ τοίνυν διὰ τοῦτο λέγονται τῶν γινόμενων τὰ ὄντα τῷ τῆς αἰτίας γένει, ἀλλ' ὀργανικὸν ἐστὶ τὸ αἰτιῶδες αὐτῶν. Ἐκάστου τε γὰρ αὐτῶν ποιητικῆς δυνάμει· τῆς τοῦ ἀνωτέρου παραβαλλομένη ὀργανικῆς ἐστὶ πρὸς αὐτήν. Καὶ πάντων ἅμα αἱ δυνάμεις ὀργανικαί· εἰσι πολλῶν μᾶλλον πρὸς

τὴν τοῦ πρώτου ποιοῦντος δύναμιν. Ἐκείνων μὲν γὰρ ἕκαστον τὴν τοῦ κατωτέρου δύναμιν οὐ ποιεῖ, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ πεποιημένη χρῆται μόνον. Δημιουργεῖ δὲ ὁ Θεὸς καὶ τὰς πάντων δυνάμεις μετὰ τῶν οὐσιῶν. Καὶ δημιουργὸς μὲν τις ἐν ἀνθρώποις τέχνης τινὸς ποιήσειεν ἂν τὸ τῆς τέχνης ὄργανον, εἶτα καὶ χρῆσαιτο, ἢ χρῆσαιτο ἐξ ἄλλου λαβῶν· ἀλλ' οὐκ ἂν ποτε καὶ ὄργανον χωρὶς ἀποτελέσειε τι τῶν τῆς τέχνης οἰκείων. Ὁ δὲ Θεὸς ἄνευ ὄργανου ποιεῖν δυνάμενος ἕκαστα καὶ ποῖων ἐστὶν ἃ τὰ αὐτὰ καὶ δι' ὀργάνων ποιεῖ περιοριστὰ σοφίας καὶ ἀγαθότητος, τὰ ἐν τοῖς γεννητοῖς δηλονότι. Ταῦτη τοι καὶ τὰ ὄντα πάντα ποιήματα γεγονότα αὐτοῦ κοινῶν μὲν τῆς ὁμοιότητος αὐτοῦ ἀμωσάπη· δεῖ γὰρ τὸ ἔργον εἰκέναι πη τῷ τεχνίτῃ, καὶ τὰ μὲν ἐν πλειοσίν, τὰ δὲ ἐν ἐλάττωσι κοινῶν κατὰ τὴν φύσιν τοῦ εἶδους εἴτε πλειοσίν αὐτῷ, εἴτε ἐλάττωσι τελειότητες ἐνεῖσιν, ἐκ τῆς τῶν τελειότητων ἀνεκμάτου πηγῆς. Ὁμοιωταὶ δὲ πη καὶ τῷ παράγειν, οἷς τοῦτο ἔδωκε, τὰ μὲν πλειόνων, τὰ δὲ ἐλαττόνων ὄντα πρακτικὰ, κατὰ τὴν ἐν τῷ παντὶ αὐτῶν τάξιν. Πάντα δ' ὁμοῦ ἀπὸ τῶν ὑψηλότερων ἐπὶ τὰ ἐσχάτα κατιόντι· δοῦλά εἰσιν ὁμοίως, καὶ οὐδὲν ἐστὶ θεϊότητος ἐν αὐτοῖς, εἰ μὴ ὃ ποιήμασι καὶ δούλοις τοῦ ἀρίστου δημιουργοῦ καὶ δεσπότητος πρίπτοι.

Ταῦτη τοι καὶ ποιητικὸν αἰτίον αὐτὸς ἐστὶ μόνος, εἰ κυρίως βουλόμεθα λέγειν, τὰ δὲ ἄλλα δουλεύει ὡς ὄργανα. Καὶ πρώτην μὲν αἰτίαν αὐτῶν, τὰ δὲ λέγοντες αἰτία δεύτερα τοῖς ὀνόμασι τῆς τάξεως καταχρώμεθα. Τὰ μὲν γὰρ τοῖς συντεταγμένοις τε καὶ συστολῆσι προσήκει. Ὁ δὲ πάντων ἀπειράκις ἀπειρῶς ἐξήρηται ἐνεργεῖα καὶ δυνάμει καὶ φύσει. Δι' ὃ καὶ μόνος αὐτὸς ἐστὶ Θεός τε καὶ εἶσα τῷ ὀνόματι τοῦτω νοοῦμεν, καὶ τέλος αὐτὸς ἐστὶ πάντων καὶ ἀγαθόν, καὶ οὐ πάντα ἐφίεται.

Τῆς αὐτῆς δὲ ἀγαθότητι καὶ δυνάμει ὡς ἐξ οὐκ ὄντων πεποίηκε, καὶ προνοεῖ δῆπου αὐτῶν κατὰ τὰς ἐκάστων φύσεις· καὶ βούλεται μὲν ἐκάστη φύσει τὸ ἀγαθόν, ὃ ποτε αὐτὸς ἐβουλήθη ἐκάστῳ ἀγαθόν εἶναι καὶ τέλος, ἀγαθὸς ὢν, καὶ ἀγαπῶν ἃ ἐποίησε. Τάττει δὲ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστα τέλος πάνσοφος ὢν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλως ταχθισομένων· τὴν δὲ τοιάνδε τάξιν ἀποπληροῖ πάντα δυνάμενος. Αὐτίκα γὰρ προνοεῖ τῶν γεννητῶν τούτων πάντων, οὐ μόνον τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ εἶδει διαμονῆς αὐτῶν, ἕως ἂν καὶ ἡ ἀνθρώπων γένεσις ἦ, πρὸς ἣν τεταγμένα εἰσὶν, ἀλλὰ καὶ τῆς προσκαίρου διαμονῆς τῶν ἐν ἐκάστῳ εἶδει ἀτόμων.

Ἡ γὰρ πρόνοια τῆς ἀδιαλείπτου κινήσεως τοῦ παντός τούτου καὶ τῶν αὐτοῦ μερῶν ὧν ἐκ τῆς τοιαύτης κινήσεως αὐτὰ γίνονται τὸ ὁπωσοῦν καὶ ζῆ, καὶ τῆς αὐτῶν γένεσις ὡς καὶ ζωῆς ἐστὶ πρόνοια, ἐκάστοις ἀμερίστως συνδιανεμομένη γνώσεως ὑπερβολῆ καὶ δυνάμει, ἅτε τῆς ὑπεραγάθου θελήσεως ἀκάματον ἀπὸ τῶν ὑψηλότερων μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων τὸν ἑαυτῆς δρόμον ἐξανουλοῦσθαι ἐν ἐκάστη χρόνου ῥοπῇ, ὅς ἐστὶ τὸ ὑπὸ πάντων ἅμα μετέχεσθαι κατὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς ἐκάστῳ διδόμενην τοῦ μετέχειν ἰσχὴν μετὰ τῆς ἐν τῷ παντὶ πάντων εὐρυστοσίης. Ἰδιαίτεον

μὲν τοίνυν τῶν ἀτόμων προμηθεῖται ἐκείνων, ἄπερ ἄμέσως εἰς αὐτὸν τάττονται καὶ ἀμέσως αὐτοῦ ποτε δύνανται ἀπολαύειν, οἷα δὴ τὰ τῆς λογικῆς ἄτομα φύσεως. Καὶ διὰ τοῦτο ποῦ μὲν τῶν λογίων ἐστὶ τὸ χωρὶς τοῦ θεοῦ θελήματος, μηδὲ στρουθίων τῆ παγίδι ἐμπίπτειν, ποῦ δὲ τὸ μηδὲν τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν μέλει, πάνυ ἀληθεύοντος ἐκατέρου. Ὡς γὰρ κατὰ θεῖον θέλημα στρουθίων ἀλλίσκεται, οὕτω καὶ βόες τρέφονται τε ὅπ' ἀνθρώπων καὶ θύονται. Ὅν δὲ τρόπον οὐ μέλει τῷ Θεῷ περὶ τῶν βοῶν, τοῦτον οὐδὲ τῶν στρουθίων αὐτῷ μέλει. Μέλει γὰρ αὐτῷ περὶ αὐτῶν ὥστε ἀπολαύοντα τοῦ εἶναι, εἰς ὅσον αὐτοῖς ἀρμόττει, καὶ ὡς αὐτῷ ἤρεσε κηρύττειν καὶ σιγῶντα τὸν ποιητὴν, τοῖς λόγου περιουσίᾳ, καὶ ἐξ αὐτῶν δυναμένους φιλοσοφεῖν, καὶ εἰς ἔρωτά τε καὶ θαῦμα τῆς πανσόφου δυνάμεώς τε καὶ ἀγαθότητος, προκόπτουσι τελείσθαι· καὶ ὥστε μὴ εἰργεσθαι τὴν ἰδικὴν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πρόνοιαν, οὐ χάριν τὰ πλείστα ἐστὶ καὶ γίνεται, καὶ οὐ τῆ χρεῖα δουλεύειν τέτακται καὶ ὑπηρετεῖν. Καὶ ἐτι μέλει περὶ αὐτῶν, ὥστε τὴν τοῦ ἀνθρώπου συμπάθειαν κἀν τοῖς ἄλλοις διαφανομένην ὄρν, ἃν προνοεῖν χρῆναι τὸν ἀνθρώπον ἕως ἂν αὐτοῦ ζῶντα ταῖς χρεῖαις ὑπηρετῆ.

Τοιαῦτα τῷ Θεῷ περὶ αὐτῶν μέλει, ἐπέκεινα δὲ οὐδὲν, ὅτι μηδὲν ἐπέκεινα τῆς ἐνταῦθα ζωῆς τοῖς τοιοῦτοις τέλος ἐστίν, οὐδὲ αὐτῆς αἰρέσει τι ἐπιεμένους, ἀλλ' ὄρμη φυσικῆ μόνον· οὔτε εἰδοσι γοῦν εἰς τί ποτε αὐτοῖς ἢ πρόσκαιρος ζωὴ φέρει. Καὶ οὐ μόνον ἀνθρώπων ταῦτα δουλεύειν τέτακται, ἀλλὰ καὶ ἐν σφίσι αὐτοῖς τὰ ἀσθενέστερα τοῖς ἰσχυροτέροις τροφή γίνονται. Καὶ οὐ μὲν ὁ θεὸς ἵνα βοτάνη φύη· ἐῷ γὰρ δι' ὅσων καὶ τὸ ὕειν ποιεῖ· φύεται δὲ ἵνα τραφῆ καὶ πρόβατον, πεινῶντι δὲ ἄκως αὐτὸ γίνεται λύκῳ, καὶ λύκος ὁμοίως λέοντι. Τῆ δὲ τῶν ἀνθρώπων πρᾶξι οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις· γεννητοῖς καὶ φαρτοῖς ἔχει, ἀλλὰ σύγκειται μὲν ἐκ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου τὴν ἀρχὴν ἀνθρώπου· ἀπαλλαστόμενος δὲ ποτε τοῦ θνητοῦ τῷ ἀθανάτῳ ζῆ μόνῳ· καὶ εἰ ποτε τὸ θνητὸν ἀναλήψαι, ἡλλοιωθῆ ἤδη, ὥστε τὴν σὺν αὐτῷ ζῶν μηδὲν διαφέρειν πρὸς γε τὴν νοερὰν ἐκείνην εὐδαιμονίαν τῆς τῷ ἀθανάτῳ μόνῳ ζωῆς πλην ὅτι τελείας αὐτῆς ἀπολαύσεται· εἶγε κατ' αὐτὸ μὲν συντίθεται, συμβεβηκότι δὲ διαλύεται, ὃ δεῖ μὴ ἀίδιον εἶναι. Ταῦτα γὰρ ἀξιούμεν ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν ἀξιοπιστίας λογίων, οἷς καὶ τὸ εὐλογον ἱκανὸν ἔνεστι. Διὰ τοῦτο δημιουργεῖ μὲν [τὰ ἀνθρώπινα σώματα ὁ θεός, ἢ δὴ καὶ τὰ τῶν λοιπῶν ζῴων καὶ ὅσα ἐν τοῖς γεννητοῖς ζῆ ἐκ σπέρματος καὶ τῶν ὑψηλοτέρων ποιητικῶν, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν, τῆ ὁδῷ τῆς φύσεως ἢ τὰ μὲν ποιεῖ, τὰ δὲ γίνεται· δημιουργεῖ δὲ ἐκάστῳ σώματι ἀμέσως, ὡς τὰς κεχωρισμένας οὐσίας· ἐποίησε πρότερον. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ πλάττειν αὐτὸν κατὰ μόνας τὰς τῶν ἀνθρώπων καρδίας, καὶ τὸ ἕως ἔρτι ἐργάζεσθαι περὶ ἀνθρώπων εἰδικώτερον εἰρηται, οὐ μόνον δημιουργουμένων πάντων ἐκ νέου, ἀλλὰ ἐκ πονηρίας ὁσημέραι εἰς ἀρετὴν ἀναπλαττομένων, ὅσοι ἐαυτοὺς ἐτοίμους παρέχουσιν.

Ἄλλ' ἐκείνας μὲν ὁμοῦ παρήγει· ἐν ἐκάστῳ δὲ

σώματι ἀνθρώπου νέαν κτερίζει ψυχὴν, ἵνα μήτε ἐξωθεν εἰσκρινομένης πολλὰ τὰ ἄτοπα καὶ ἀδύνατα ἦ, μήτε συνούσης τῷ σπέρματι καὶ διαδοχῇ γεννωμένης χεῖρω ἀκολουθοῖη. Καὶ ὡς μὲν ἦ ἐν τοιῷδε σώματι τοῦ ἀνθρώπου ζῶη νῦν παρὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τοῦ θεοῦ περὶ αὐτοῦ ἐστὶ βούλησιν καὶ ὡς δίκην τινὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζῶν ἢ ψυχῇ πονηρᾶς ποτε καὶ ἀλόγου ἐπιθυμίας· ὅτι τε ἡ σπουδαίως τῆδε βιώσασα καὶ καθαρθεῖσα ὡς οἶόν τε ἔκουσῶς εἰς τὴν ἡτοιμασμένον ἐν οὐρανοῖς αὐτῆ τόπον ἀνίπταται εὐθύς ἀπαλλαστομένη, τὰ τοιαῦτα ὡμολογημένα οὐκ ἐπεξεργάζεσθαι χρεῖ. Καὶ ὅτι τὸ τέλος ἀνθρώπου, ἢ τοῦ ἐσχάτου ἀγαθοῦ μετουσία ἔνεστιν ἐν τῷ ἀμυδρῷ καὶ κατ' εἶδος νοεῖν τὸν θεόν, αὐτὸν ὄντα τὴν πρώτην ἀλήθειαν καὶ τὸ ἐσχάτον ἀγαθόν.

Ἄλλὰ περὶ τοῦ ὅπως προνοεῖ αὐτοῦ ὁ θεός οὕτω τε καὶ ἐκ τοιούτων δημιουργουμένου λέγομεν μόνον. Προνοεῖ μὲν δι' αὐτοῦ, ἀπλῶς εἰπεῖν, κρεῖττον ἢ κατὰ πάντα τὰ τε ὄντα τὰ τε γινόμενα, οὐχ ὅτι αὐτῷ μᾶλλον μέλει τὸ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἢ ἐκείνοις τὸ οἰκεῖον ἐκάστοις, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀνθρώπου ἀγαθὸν μείζον μὲν ἐστὶν ἢ κατὰ τὰ ἄλλα, πολλῆ δὲ ἀνθρωπίνῃ σπουδῇ, καὶ πλείονι τῆ ἐκ θεοῦ ῥοπῇ ἀνυστὸν, διὰ τὰς συνούσας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δυσχερείας. Ὅθεν αὐτοῦ οἱ πλείους ἀποτυγχάνουσι δι' ἐθελοκακίας, οὐδὲ τῆς θείας ἀξιούμενοι συνεργείας σὺν δίκῃ.

Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων γεννητῶν οὐχ ὅπως ἀεὶ εἴη προνοεῖ, ἀνθρώπου δὲ ὅπως τε εἴη, καὶ ἀμεινον εἴη· οὐρανοῦ δὲ καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων οὐχ ὅπως ἀμεινον ἔχοι, ἀλλ' ὅπως ἀεὶ μόνον εἴη, καὶ μηδέποτε παύσαιο τοιαῦτά τε ὄντα καὶ ἐνεργούντα ὡδ. Ἐκείνων μὲν γὰρ οὐδέτερα νουν ἔχει καὶ τὴν συνούσαν ἀνθρώπων προαιρετικὴν δύναμιν· ἀλλὰ τὰ μὲν κινεῖται ἀεὶ πρὸς τὸ αὐτοῖς βέλτιστον τοιοῦτοις οὐσιν ἐκ τῆς θείας ἀμέσως βουλήσεως, ἢ ἐκ τινων κεχωρισμένων οὐσιῶν δυνάμεως ἐπαφῆ, μήτε εἰδῆ μήτε προαιρούμενα. Εἰ δὲ ποτε μεταβαλεῖ καὶ αὐτὰ οὐ κατὰ φύσιν, ταῖς δὲ κινήσει καὶ ταῖς δράσει, καὶ τοῦτο εἶνεκα τῆς τῶν ἀνθρώπων βελτιώσεως αὐτοῖς ποτε ἔσται. Τὰ δὲ κινεῖται ἕως ἂν ἦ μηδὲ αὐτὰ ὄλως προηρημένα. Ἀνθρώπος δὲ προαιρέσει τε κεχωρημένος· καὶ ἀφορμαῖς πλείοσι κατὰ τὸν βίον αὐτῶν τοῦ τε προαιρεῖσθαι ἀεὶ τὰ εἰς τὰγαθὸν φέροντα, τοῦ τε συνεῖναι τοῖς ἀπιστῶσιν αὐτοῦ διὰ τὸ μὴ νῦν μόνῳ καὶ διανοίᾳ ζῆν, ἀλλὰ καὶ φαντασίαις γε καὶ αἰσθήσεσι, καὶ ὀρέξεσι τοιαύταις, ἃ δὴ ἐκ τοῦ συνημμένου ἀνίσχει σώματος, καὶ ἃ πρὸς τὸ αὐτοῖς ἀγαθόν, τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ μερικὸν τὴν τοῦ ἀνθρώπου λόγου βιάζεται συγκατάθεσιν, ἂν μὴ σφόδρα ἐβρωμένος ἦ, ὥστε αὐτὰ ἀγχείν, ἀλλ' ἔκων ἐκλύηται.

Τοιοῦτος τοίνυν ὢν, οὐκ ἂν ποτε ὑπερβαίνων τὰς δυσχερείας πάσας, καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀεὶ προαιρούμενος, καὶ κατὰ τε λόγον καὶ νόμον τὸν ἐκ θεοῦ ζῶν, καὶ τῶν μὲν μερικῶν καὶ προσωκαίρων πάντων ὑπερρωρῶν ἀγαθῶν, εἰ μὴ ὅσον ἀνάγκη χρῆσθαι ὡς ὀχήμασι καὶ ὄργανοις, πρὸς δὲ τὸ βντως ἀγαθὸν ἐπειγόμενος, καὶ οὕτω καθαιρόμενός· τε καὶ τῆς δίκης ἀπολυόμενος, ὁσημέραι ἀξίος γίνοιτο εἰς τὸ οἰκεῖον πέρας· ἐλθεῖν, μὴ προνοίας ἰδιαιτέτης ἐκ θεοῦ τυγχάνων.

Αὐτῶν τε τῶν κεχωρισμένων οὐσιῶν, ἀ; ἀγγέλους Α φαμέν καὶ λειτουργὰ πνεύματα, οὐχ οὕτω ποικίλως καὶ πολυειδῶς προνοεῖ τὸ Θεῖον, ὡς ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων, τὰ πλεῖστα τῆς κυβερνήσεως αὐτοῖς τοῖς πνεύμασιν ἐπιτρέψαν, καὶ ἐπιτρέπον διηγετικῶς ἰδιαιτέρον ἐν τοῖς ἀξιώτερον ζῶσι. Προνοεῖ γὰρ κἀκεῖνων τῶν φύσεων, ὅπῃ ἂν μόνον τὰ βέλτεστα καὶ ἀληθέστατα ἐννοῦσαι τὴν ἀρίστην τε καὶ εὐδαιμονεστάτην ἀνύωσιν ἐκεῖ ζῶην, συντηρῶν αὐτάς ἐν τῷ ἀποδοθέντι ἐκάστη τῆς εὐδαιμονίας ὄρωρ, ὅπῃ ἂν μηδέποτε ἀποπίπτοιεν, ὧν ἐνιαί τε ποιοθῆναι μυρίων κακῶν σφίσι τε αὐταῖς αἰτίοι, καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει εἰσι καὶ γίνονται ὁσημέραι. Ἄλλ' οὐ μεταβάλλει αὐτὰς πρὸς τὸ ἄμεινον ἢ βελτιοῦσθαι προθυμουμένας χειραγωγεῖ· οὐ γὰρ ἂν τι αὐταῖς ἄμεινον γένοιτο ἐν τῷ ἐσχάτῳ τῆς εὐδαιμονίας ἰδρυμέναις ἀπὸ Θεοῦ Β βαθμῶν, καὶ αὐταρκουμέναις ἐκάστη κατὰ τὸ εἶδος· φησὶ δὲ τὸ εἶδος, ὅτι εἰδοῖς διακεκριμέναις εἰσι, καὶ ἐν τῇ ἀτομότητι αὐτῶν εἰδὸς ἐστὶν ἄλλο αὐτῶν ἐκάστη.

Καλῶς ἄρα ἐλέγετο ὅτι κρεῖττον, ἢ κατὰ τὰ ἄλλα πάντα. τοῦ ἀνθρώπου προμηθεῖται τὸ Θεῖον, κἀν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει τὸ πάνσοφον καὶ πολυειδὲς τῆς οὐρανοῦ ἐπιμέλει, ἅμα δὲ καὶ εὐμένεστατον ἀναφαίνεται. Ἄλλὰ χωρίσασιν ἐπισκεπτέον ἡμῖν τὴν περὶ τὸν ἀνθρώπον κηδεμονίαν τύπῳ τε καὶ ὁλοσχερῶς. Τῆς μὲν οὖν ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴρηται, πρόνοιαν ποιεῖται ὁ Θεὸς μάλα ἐπιμελῶς, ὅπως τὸν οικειότατον καὶ λυσιτελέστατον ἐλομένη βίον ἐνταῦθα καὶ ὡς οἶόν τε ἐξανύσασα, καὶ κατὰ λόγον καὶ νόμον C τοῦ Θεοῦ, ὡς τὰ θεῖα λόγια ἀποφαίνεται, καὶ αὐτοῖς τὰ ἔργα συνηγορεῖ; Καὶ οὐ μόνον προνοεῖ τῆς φύσεως ὅλης ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι καὶ νῦν, ἀεὶ τὸν ἀνθρώπινον καταρτίζων λόγον, νόμοις τε καὶ παραδείγμασι βίου ἀρίστου, ἀ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει κατέπεμψεν, ἀλλὰ καὶ ἐκάστης ψυχῆς ἰδικώτερον προνοεῖ, ὅπως ἂν ἐφαρμόζοιτο τοῖς τῆς φύσεως διδομένοις ἐξ αὐτοῦ ἀγαθοῖς. Εἰ δὲ πολλοὶ ἀποφοιτῶσι τῶν θεῶν μαθημάτων, ἢ οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ἐθέλουσιν αὐτὰ ζητεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθά τε τυφλοὶ διαπορεύονται διανοίᾳ καὶ θελήσει διεστραμμέναις φρονούντες τε καὶ βιούντες, ὅν ζωὴν καλοῦμεν βίον, καὶ ἐπειδὴν ἀπαλλαγῶσι τοῦ σώματος, τοῦ μὲν τῆς φύσεως κειμένου τέλους οὐκ ἀξιοῦνται, εἰς δὲ τὸν τῆς ἀθλιότητος κτασπῶνται τόπον, ὅς ἐστιν οικεῖος τῆς αὐτῶν ζωῆς· τοῦτο οὐ χορὴ θαυμάζειν.

Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο παρὰ τὸν Θεὸν σκοπὸν ἐστὶ, τὸ ἐνδέχεσθαι τοιοῦτους εἶναι τινας· μὴ ἐνδέχεσθαι γὰρ τοῦτο γε οὐκ ἂν οἶόν τε ἦν, ἕως ἂν ἀνθρώποι ὡς τῆς φύσει. Προαίρεσις δὲ τῶν ἐν ἀνθρώποις τὸ βέλτεστον καὶ τὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς εἶδος λόγου, καὶ ὧ τῆς θεῖα πη ἐξομοιοῦνται ζωῆς. Οὐτ' ἂν οὖν συνήγεγκεν αὐτοῖς βιάζεσθαι ἐπὶ τὸ ἀγαθόν, οὐτ' ἂν οἶόν τ' ἦν ἕως ἂν προαιρέσει δύναιντο χρῆσθαι ἀνθρώποι ὄντες, οὐτε εἰ μὴ ἀγοῖντο πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἢ ἀπάγοῖντο αὐτοῦ βιάζόμενοι, ἀλλ' αἰρούμενοι καὶ ἐκόντες, θαυμαστὴν ἔστι μὲν προφητῆται τὰ βέλτεω, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ χεῖρω

ὄρωμνται. Οὐτε ἡ πονηρία τῶν ἀνθρώπων τοῦ περὶ αὐτοὺς ἐπικρατεῖν δόξειεν ἂν εὐλόγως θεῖου σκοποῦ. Εἰ γὰρ τὸ βέλος γνώμην εἶχεν, ὡστ' ἀφιέμενον ὄμως ἐρχεσθαι καὶ ἐκὸν ἐπὶ τὸν σκοπὸν ἢ παραφέρεσθαι ποι καὶ διαπίπτειν, καὶ τοιοῦτον αὐτὸ ὅποσον ἐποῖεῖ θέλων τε καὶ δυνάμενος. Ὁ αὐτὸς γε ὧν καὶ ποιητῆς αὐτοῦ καὶ τοξότης, ἢ μὲν ἀγαθὴ αὐτοῦ πρόνοια διαφαίνεται· ἂν ἐν τῷ προθεῖναι μὲν τὸν σκοπὸν, καὶ οικεῖον τῆς δυνάμει τοῦ βέλους, ἀφείναι δὲ πρὸς αὐτὸν εὐφύως καὶ ἡρέμα τι καὶ συνεκωθεῖν, εἰ βούλοιο, καὶ ἑαυτὸ ἄγειν· εἰ δὲ ὧδε πῶς παραφερόμενον, καὶ οὐχ ἐπόμεινον τῆ καλῶς ἀφίεντι τε καὶ συνεκωθοῦντι, ἢ καὶ ὕδοιοιοῦντι, μὴ ἐφίκοιο τοῦ σκοποῦ, ἀλλ' αὐτοῦ που καταπίπτοιτο κείμενον, οὐτ' ἂν ἀσθένεια τῆς ἐπ' αὐτῷ προνοίας εἴη τοῦτο γε, ἢ ἰθελοκακία.

Οὕτω δὴ καὶ Θεὸς προνοεῖ μὲν ἐκάστου ἀνθρώπου, ὅπως ἂν ὡς βέλτεστος γεγονῶς, καὶ τῷ μὲν νῷ τάληθὲς ἐκζητήσας, ὃ τέλος οικεῖον αὐτῷ, τῆ δὲ θελήσει τὸ ἀγαθόν, τῆ διπλῆ ταύτη ὁδῷ εἰς τὸν τῆς εὐδαιμονίας ἀξίως ἀναχθῆ τόπον. Καὶ ἀνάγονται γε ὡς πλεῖστοι, ἀλλ' οὐδένα βιάζεται, ὡστε καὶ μὴ βουληθέντα ἂν λαβεῖν ἔ παρ' αὐτῷ πρόκειται ἀγαθόν. Τοῦτο γὰρ ἀδύνατον ἂν ἦν διὰ τὰ εἰρημένα. Εὐλόγως δὲ καὶ ὁ διττὸς τοῖς ἀνθρώποις τίπος ἡτοίμασται. Εἰ γὰρ ἀξίως ζῆν ἔδει αὐτοὺς τοῦ σώματος ἀπαιλαττομένους, οὐκ ἂν ὁμοίως ἔδει ἐκεῖ ζῆν τοὺς μὴ ὁμοίως ἐνταῦθα προηρημένους, μήτε τῶν αὐτῶν ἐπιθυμήσαντας διὰ βίου. Οὐτε συνείναι δίκαιον ἦν τοὺς πλεῖστον κἀνταῦθα τῆ προαιρέσει ἀφρονηκότας, ἀλλὰ τοὺς μὲν κεκαθαρμένους τε καὶ φιλοσοφήσαντας εἰς τὸν τοιοῦτος πρέποντα ἀφικνεῖσθαι τόπον· τοὺς δὲ τῶν αἰσθητικῶν ὀρέξεων ἐμπλησθέντας, καὶ τὴν χρεῖαν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἀγνοήσαντας ἐκεῖ μὲν οὐ παραγίνεσθαι. Ἀκάθαρτος γὰρ οὐδεὶς εἰσέλθοι δὲ ἐκείνης τῆς πόλεως, ὁ ἱερὸς ἔφη λόγος, ἐκτόστος δὲ καὶ ἀθλιότητος γέμοντι ἐναποκαμθάνεσθαι χώρῳ.

Τούτοις τοῖν χωρίοις καὶ ταῖν διατριβαῖν ὁ μὲν ἔστι κατὰ φύσιν τῷ ἀνθρώπῳ ἡτοίμασμένος, καὶ ἀποδιδόμενος τοῖς κατὰ φύσιν βεδωκόσιν, ὁ δὲ ἀπύτευξις ἐστὶ τοῦ οικεῖου τέλους τοῖς μὴ ἐπιθυμήσανσιν αὐτοῦ μήτε ἐπιμεληθεῖσι τυχεῖν. Καὶ τὸν μὲν ἢ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ ἐτοιμάζει, τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ συμψηφισομένης, ἀγαθὴ γὰρ ἐστὶ καὶ αὕτη, τ' ἂν δὲ ἢ θεῖα δικαιοσύνη, τῆς ἀγιότητος οὐκ ἀντιλεγούσης, καὶ αὕτη γὰρ τὰ δίκαια βούλεται. Συμφύτητα δὲ καὶ τῆς σωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου προνοεῖται ζωῆς ἐνταῦθα οὐ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν μόνον, ἀλλ' ὅπως ἢ ψυχὴ αὐτῷ μὴ ἐμποδίζοιτο ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸ τέλος, καὶ ὁδηγοῖτο.

Ὅτι μὲν οὖν πάντων, ὧν πεποίηκεν ὁ Θεὸς καὶ ποιεῖ, προνοεῖ, καὶ διαφόρως κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἐκάστων οὐσίας, καὶ οἷ πέρας τῆς τῆς αὐτῆς προμηθείας ἐστὶν ἀνθρώπων τὸ τοῦ ἀρίστου αὐτῷ τυχεῖν, ἢ ἀπλῶς ἢ τοῦ κατὰ τὴν φύσιν, καίτοι καὶ αὐτῶν τέλος ἐσχάτον τὸ ἀπλῶς ἐστὶν ἀριστον, εἰ καὶ μὴ ὡς ἀπολαυστὸν, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὰ τρῶσιν τινὰ αὐτοῦ ἐφλινεται, ἐν τῷ τὴν θεῖαν ἐπ' αὐτοῖς βούλησιν καὶ μὴ εἰδῶτα ἀποπληροῦν, ἦν καὶ εἰδῶτα ἂν ἐπλήρου καὶ

προαιρούμενα, τοσούτον ὡς ἐν σημειώσει εἰρήσθω. Α γνωσιν, ἦν καὶ ἄδιον ζῶν εἶναι φαμεν. Τοῖς δὲ Προύργου γὰρ ἦμαίεν ὁ περὶ ἀνθρώπου λόγος ἐστὶ· τὰ δ' ἄλλα ὡς ἐν τῷ ἔργῳ ταῖς περὶ αὐτὸν προνοίαις ὑπουργεῖ τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τῷ λόγῳ συνελήπται ἀναγκαίως, οὐχ ἵνα μόνον τὸ πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπάρχον καὶ τῷ ἀνθρώπῳ προσαρμοσθεῖν, ἀλλὰ καὶ ὅτι τοῦ ὑπερέχοντος τῆς περὶ αὐτὸν οὐρανοῦ προμηθείας ἐπιδειχθέντος τύπῳ μὲν, καὶ δε' ἐλαττόνων, ἀλλ' ἱκανῶν, ὁδὸς ἂν γένοιτο πρὸς τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, περὶ τοῦ μάλιστα προκειμένου.

Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν εἰρημένων ὅλην ἐστὶ, καὶ ὅτι ὠρισταὶ τοῖς ἀνθρώποις τὸ τέλος, καὶ τὰ ἐπ' αὐτὸ φέροντα, ἄλλῳ γὰρ οὐδ' ἂν ἡ τοιαύτη περὶ αὐτῶν πρόνοια ἦν. Περὶ μὲν γὰρ τῶν κευχωρισμένων οὐσιῶν οὐ πᾶν ἂν τὸ τοιοῦτο ζητοῖτο· αὐταὶ γὰρ οὐκ ἐν τῇ ὁδῷ εἰσιν, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει, καὶ εἴποτε οὐκ ἤσαν πη ἐν τῷ τέλει, τί ἂν περὶ αὐτῶν ἐζητεῖτο, ἀφείσθω νῦν σκοπεῖν. Καὶ περὶ τῶν τοῦ πάντος τοῦδε μερῶν, ἃ διηνεκῶς εἰσι ἐξότου γεγόνασιν, σαφές ἐστίν, ὅτι ὠρισταὶ αὐτοῖς τὸ τέλος, καὶ ἄκοντα ἐπ' αὐτὸ ἵεται, ὡς δὴ φύσει ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὴ, εἴτε τὸ τῆς κινήσεως αὐτῶν τέλος, εἴτε τὸ τῆς ἐνεργείας ἐν τοῖς κατωτέραις τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πράγμασι, καὶ οὐδέποτε ἀποτυγχάνει τοῦ τέλους καθόλου, οὐδ' αὐτῶν εἴπερ μὴ οἷόν τε ἀτευχεῖν τὸν Θεὸν τὸν κινούντα αὐτὰ ἐπὶ τὸ τέλος τῇ παντοδυνάμει αὐτοῦ βουλήσει, δι' ἧς καὶ μὴ δυνατὸν οὐδέποτε ὑπέστησαν.

Καὶ τὰ ἐν γενέσει δὲ καὶ φθορᾷ ἀποτυγχάνει μὲν ποτε ἕνια τοῦ προσεχοῦς τέλους, ἐν οἷς ἀμβλώματα καὶ πηρώματα ποτε γίνεται, διὰ τὸ τὰ εἶδη αὐτῶν ἐμβάπτεσθαι τῇ ὕλῃ, καὶ δι' ἑλλειψιν ἀρχῆς· τινος προσεχοῦς, ἢ τῆς τῶν ὑψηλοτέρων αἰτιῶν συμπλοκῆς, αἱ καὶ τῶν ὑψηλοτέρων αἰτιῶν ἀποτεύγματα ἂν εἴη ἐρόπον τινὰ. Ἀλλὰ τὸ μὲν τότε ζῶν καὶ μὴ τότε ἀμβλωθῆναι ἢ πηρωθῆναι, ἢ τερατώδεις· τὶ ἀποθῆναι, οὐδεὶς ἂν εἴη λόγος, οὗτο χάριν μέλλοι ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὀριζεσθαι. Τὸ μέντοι ἐν τοῖς ἔργοις τῆς φύσεως καὶ τοιαῦτα τινὰ γίνεσθαι ποτε ἐγχωρεῖν, τοῦτο δὴ καὶ λίαν ὠρισταὶ δῆπου, ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν οἷόν τε ἦν οὐδέποτε τι αὐτῶν οὕτω γίνεσθαι. Καὶ εἰκοίε πη τοῖς διὰ προαίρεσιν ἁμαρτάνουσι τὰ διὰ τὴν ὕλην κακοπραγούντα, πλὴν ὅτι ἀκουσίως σφίσι τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐπ' ἐλάχιστον.

Εἰ δὴ μόνον ἐκ πάντων τῶν δυνατῶν καὶ γινόμενων οἱ ἄνθρωποι ὁδοιπόροι εἰσιν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, τὴν ἄδιον εὐδαιμονίαν σκοπεῖν τεταγμένοι, καὶ θέλοντες οἱ γε σκοπεῖν περὶ αὐτῶν δὴ μάλιστα τὰ τοιαῦτα ἀκριβῶς σκοπεῖν, καὶ ταῦτα ἡμετέρου τοῦ περὶ ἡμῶν σκοπεῖν δυνατός. Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις κοινῇ ὠρισταὶ φύσει τὸ τῆς ζωῆς ταύτης πέρας, τοῖς μὲν κατὰ φύσιν, ζῶσι· ταυτὸν δ' εἰπεῖν κατὰ τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον καὶ νόμον, τὸ κατὰ φύσιν τέλος· οὐ γὰρ χεῖρον τὰ σὺτὰ ἐπαναλαβεῖν, τὸ δὲ ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θεῶν ἀμεσος γινῶσις, καὶ ἢ ἐν αὐτῇ νοερά ἡδονή. Νοῦς γὰρ ὢν ἄνθρωπος ἐπειδὴν τοῦ συνημένου τοῦδε ἀπαλλαγῆ, τῶν καθόλου τε θεωρητικῶν, καὶ τῆς ἀληθείας γνωριστικῶν, ἀνεψυχῆς ἔχων τὸ δμμα καὶ καθαρὸν τῇ ἐντεῦθεν σπουδῇ, τοῦτ' ἂν εὐδαιμονίαν ἔχει καὶ τέλος τὴν τῆς καθόλου ἀληθείας ἐπί-

παρὰ φύσιν βεβιωκόσι κοινῇ πᾶσιν ὠρισταὶ ἢ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπότευξις, οὗσι μὲν καὶ αὐτοῖς ἀδίως, ἀλλ' ἐν ζῴφῳ βαθεῖ ζῶσι καὶ ἀθλιότητι, ἦν ὅποια τίς ἐστὶν τὰ θελα ἱστορεῖ λόγια.

Ἦριστα δὲ ταῦτα ἑκατέρους οὐ τῇ αὐτῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει, ἀλλὰ προηγουμένη μὲν τοῖς ἀγαθοῖς τὸ ἄριστον τέλος, καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ θελήσει θελεῖν. Εἴρηται τε ἐν τοῖς λόγοις ὁ Θεὸς λέγων, οὐ θελήσει θελεῖν τὸν τοῦ ἁμαρτωλοῦ θάνατον, ὡσπερ θελεῖ θελήσει τὸ δι' ἐπιστροφῆς ζῆν αὐτὸν αἰωνίως. Ἐπομένη δὲ ὠρισταὶ τοῖς πονηροῖς ἢ τοῦ τέλους ἀπότευξις, ἀθλιότης οὖσα· θέλει γὰρ καὶ τὴν κόλασιν τῆς πονηρίας, ὡς οὕτως ἂν καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐκπληρωθησομένης. Καὶ ὡς ἐπακολουθοῦν τῷ τοῦ δεδευσαντος τὴν ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν φέρουσαν ἀμεταστρέπτως ἐφικέσθαι αὐτοῦ· τὸ καὶ τοὺς μὴ ὀδεῦσαι θελήσαντας μὴ ἐφικέσθαι· ὅθεν διὰ τὸ τοὺς σωζομένους ἐκ προηγουμένης τῆς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ θελήσεως ὠρίσθαι εἰς τὴν ζωὴν, διὰ τοῦτο τοὺς τῆς σωτηρίας ἐκείνης ἀξίους ἰδιαίτερον ὠρισμένους τε καὶ ὠρίσθαι· φαμέν· τοὺς δὲ κολαστέους οὐκ ὠρίσθαι κυρίως· εἰς τὰς αἰωνίους δίκας, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδοκιμάσθαι ἀπὸ τῆς προκειμένης ἀνθρώποις ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ζωῆς. Ἀλλὰ νῦν ἐπὶ πάντων τὸ ὠρίσθαι λεγέσθω.

Κοινῇ μὲν δὴ οὕτω πᾶσιν ἀνθρώποις δύο ταῦτα ὠρισταὶ πέρατα, καὶ ὡς δὴ πόρρωθεν καὶ πρὸς τῆς τοῦ κόσμου ὑπάρξεως ὠρισμένα, προωρισμένα εἶναι· φαμεν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τοὺς εἰς ταῦτα ἐρχομένους εἰς ταῦτα καὶ προωρίσθαι· ὠρισμένοι δὲ δυνατοὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῦ τέλους, δεῖ καὶ τὰ πρὸς αὐτὸ φέροντα ὠρίσθαι πού, καὶ ὡς μὲν κοινῇ πᾶσιν ὠρισταὶ τοῖς ἀνθρώποις τὰ τοιαῦτα ὅλην. Ὅσα τε γὰρ ὁ φυσικὸς νόμος ἐκπαιδεύει, καὶ ὁ ἐν γράμματι, καὶ ἡ τῆς χάριτος· ὁ εὐαγγελικὸς καὶ οἱ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ νόμοι, καὶ σύμπασα ἢ περὶ τὰ ἡθῆ φιλοσοφία, περὶ τούτων εἰσιν, ἃ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν φέρει, καὶ τοῦναντίον, καὶ τὰ μὲν ἀρετὰ, τὰ δὲ κακία ὀνομάζονται, ἔχοντα τάξιν ὅταν καὶ τὰ μόρια τοῦ ἀνθρώπου, ὧν εἰσι καὶ ἐν οἷς γίνονται. Ὅσον φρόνησις μὲν, λόγου ἀρετὴ, καὶ δικαιοσύνη ἕτερον ἔροπον, σωφροσύνη δὲ ἐπιθυμία, καὶ θυμοῦ ἀνδρεία· καὶ ἄλλη μὲν ἀρετὴ διανοίας, ἄλλη δὲ γλώττης, ἄλλη δὲ ἔργου.

Καὶ ἡ μὲν προοδοποιεῖ, ἢ δὲ καθαίρει, ἢ δὲ τελειοῖ καὶ ἀνάγει, δι' ὧν ὀδεύοντα εὐτάκτως τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἐστὶ μὴ εἰς τὸ τῆς εὐδαιμονίας πέρας ἐλθεῖν. Τοῖς δὲ ἐναντίοις· τούτων ἢ τῆς πονηρίας ὁδὸς ἐπὶ τὴν ἀθλιότητα ἀγει τὸν διὰ τούτων ἵνα προηρημένον. Καὶ ὡσπερ ἀδύνατον τὸν σῖτον μὴ ὁδῶν τινὶ γενέσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως, καὶ δένδρου τοῦδε καρπῶν ἢ πάντων τῶν πρὸς ταῦτα ζητουμένων σὺν τάξει ἀποβαινόντων μὴ καὶ ταῦτα εὐθύς ἐπακολουθεῖν, διὰ τὸ ἑκάτερον πρὸς ἑκάτερον ὠρίσθαι, δι' ὅφρισι καὶ ἕξ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτοῦς· οὕτως ἀνάγκη καὶ τῶν ἀνθρωπίνων κατὰ προαίρεσιν βίω ἀρετῆν ἀρετῇ ἐπακολουθεῖν, καὶ κακία αὐθὺς κακίαν, ἕως ἂν διὰ τοιαύτης ἐπιπλοκῆς ἕκαστος προσήκων γένηται, ἢ τῷ

μετασχῆν τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ ἀποχωρῆσαι αὐτοῦ δυσ-
τυχῶς, ὁπότερον ἂν ἐπιμελήθῃ.

Ἄλλ' εἰ δεῖ τάληθές εἰπεῖν, οὔτε ἐστὶ τι ἡ κακία,
ἀλλὰ στερήσεις ἀρετῆς μόνον, οὔτε ὠρισμένον τί
ἐστὶν ἐν τῇ τῆς κακίας ὁδῷ, ἀοριστία δὲ μᾶλλον
πάντα καὶ σύγχυσις. Ἄλλ' εἰ τι ὠρῖσται κἀν τοῦ-
τοις, ἐκ τῆς πρὸς ἀγαθὸν ἐστὶν ἀντιθέσεως καὶ δι-
ἀγαθόν. Τῷ γὰρ ὠρισθαι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ἐξεις,
καὶ εὐτάκτως ἀλλήλοις συνέπεσθαι καὶ αἱ στερή-
σεις αὐτῶν ἀλλήλοις ἀκολουθοῦσιν· οὔτε ζῆν ἐστὶν
ἀληθῶς τοὺς ταῖς στερήσεσι τὸν οἰκεῖον μορφου-
τας βίον, ἀλλ' ἐν εἰδώλῳ ζωῆς εἰσιν. Ὡσαύτως δὲ
καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἀθλιότης αὐτοῖς, θανάτου παν-
τὸς χειρὸν, οἷς συνήνεγκεν ἂν κατὰ τὸ λόγιον μηδὲ
τὴν ἀρχὴν γεννηθῆναι, εἴπερ οἶόν τε ἦν αὐτοῦ· πρὸ
τοῦ γενέσθαι μαθεῖν, οἷα προηρημένους, οἷα συμβῆ-
σεται. Κοινῇ μὲν δὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος τοιαύτης
παρασκευῆς καὶ ὁδηγίας· ἔτυχε ἐκ Θεοῦ πρὸς τὸ ἀγα-
θὸν καὶ τυγχάνει. Εἰ γὰρ πατράσι καὶ ἐθνῶν ἄρχου-
σι σφόδρα μέλει, ὅπως τὰ τέκνα ἢ οἱ ὑπήκοοι ζῆ-
σονται ἀρμοδίως τῇ ἐλπίζομένῃ ἐξ αὐτῶν εὐκληρίᾳ,
καὶ διὰ τοῦτο ὀρίζουσι μὲν αὐτὴν αὐτοῖς, διδάσκουσι
δὲ ἄτ' ἂν ποιοῦντες, καὶ ὅπως τὸν ἑαυτῶν διοικοῦν-
τες βίον ἀξιοὶ αὐτῆς ποτε γένοιντο, πολλῶ μᾶλλον
τὸν Θεὸν εἶδει τοῖς τέκνοις ὄρσαι τὴν εὐδαιμονίαν
καὶ τὰ εἰς αὐτὴν φέροντα, ἵνα εἰδότες πάντα δύναιτο
σπεύδειν.

Ἡ δὲ περὶ ἑκαστον ἐπιμέλεια αὐτοῦ πολλῶ πλείω
καὶ θαυμαστότερα περιέχει τῶν κοινῇ πᾶσιν ἀφω-
ρισμένων καλῶν. Πατρὶ γὰρ πρεπόντως καὶ εὐμε-
νεῖ ἄρχοντι τὰ μὲν ζυλλαμβάνει, τὰ δὲ ἐπανορθί-
ει, οὐδὲ τὸ τέλος δεῖξας μόνον, καὶ τὴν ὁδὸν καὶ τὰ
καταλύματα, ἀφίησιν ἑαυτοῖς χρῆσθαι μόνοις, καὶ
ἄλλοις ἄλλα δίδωσι βοηθήματα προσήκοντα τῇ ἀγω-
γῇ αὐτῶν καὶ τῇ φύσει, καὶ ἀνέχεται ὀλιγωρούντων,
καὶ γογγύζουσιν οὐκ ὀργίζεται, ἕως ὅρᾳ καὶ πειρω-
μένους τε ἀναλαμβάνειν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς μικροψύ-
χου ἀκηδίας, καὶ προστιθέναι τῇ ὁδῷ σὺν ἐλπίδι
ἀμείνουσι. Ἀλλὰ καὶ προτροπὰδην ποτὲ ἐκ μέσης
τῆς ὁδοῦ ὑπιστρέψασιν, εἶτα βοῆ καὶ δάκρυσιν ἐκ
μετανοίας εἰσελθεῖν καὶ ἀρξασθαι δεομένοις ἀμνησι-
κάκως ἀνίησι τὴν ὁδὸν αὐθις, καὶ τοῖς μὲν τῇ ἀ-
φθονίᾳ τῶν τοῦ σώματος καὶ ἐκτὸς ἀγαθῶν, τοῖς δὲ
τῇ αὐτῶν ἐνδείᾳ τὴν αὐτὴν διάθεσιν πρὸς τὰγαθὰ
καταπράττεται. Καὶ τοῖς μὲν εὐτονοῦσι πρὸς τὴν ἐν
τῷ ἀγαθῷ ἐπιμονὴν αἰρουμένοις μέντοι καὶ αἰρεῖσθαι
αὐτὸ θέλουσιν, ὃ πολλοὶς ἐκ πολλῶν αἰτιῶν συμβαί-
νειν εἴωθεν, ἢ σχολῆν ἐκ τῶν ἀντισταμένων ποιεῖ, ἢ
τὴν προαίρεσιν ἀναλαμβάνει τε καὶ βωννύει πρὸς τὸ
ἐπιόντα αὐτὰ νικᾶν. Πολλοὶ δὲ ἐκ τε ἀνθρώπων ἕκ
τε πονηρῶν δαιμόνων γίνονται ἀνθρώποις πρὸς τὴν
αἴρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν πρᾶξιν ἐπιθυλοῦντες, αἱ-
χάλεπὸν ἀντισχεῖν μὴ μετὰ Θεοῦ. Τοῖς δὲ ἐβρώμε-
νην τὴν θέλησιν ἔχουσι καὶ συγχωρεῖ ἐπιέναι τὰς
δυσχερείας, ὥστε ἀντισταμένους ἀνδρικῶς καὶ νικῶν-
τας σὺν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ροπῇ ἐνδικῶς μείζονος ἀξιοῦ-
σθαι ἐκεῖ τῆς εὐδαιμονίας. καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ
καρτερίας παράδειγμα ἵστασθαι τοῦ λοιποῦ. Ἀπαι-
λάττει δὲ ἀπροόπτων κινδύνων, καὶ ἀγαθὰ οὐ προ-
σ-

δοκηθέντα δίδωσιν, ὅταν τινὲς εἰς αὐτὸν ἀπενῶς ἐλ-
πίζοντες, καὶ τὸ θεῖον θέλημα διγνεκῶς μόνον ἐπι-
ζητούντες, τῆς θείας ἀγάπης τὰ αὐτῶν πάντα ἐξί-
πτωσιν.

Ἔστι δὲ ὅτε καὶ προορώμενοι τῶν μὲν ἀξιοῦνται
εὐχόμενοι, τῶν δὲ ἀπαλλάττονται, δυναμένου καὶ
βουλομένου πολλὰ καὶ παρὰ τὴν τῶν μερικῶν ποι-
ούτων τάξιν ποιεῖν, ἃ πάντα κρείττω λόγου ὄντα
καὶ ἀριθμοῦ, ἱστοροῦμένα τε ἐν τῷ παλαιότερῳ τῶν
ἀνθρώπων βίῳ εὐρίσκομεν, καὶ ὁσημέραι ἐπιτελοῦ-
μενα βλέπουσιν οἱ προσέχοντες.

Τούτων δὲ τῶν περὶ ἑκαστον οἰκονομουμένων, ἐκ
τοῦ Θεοῦ ἐν ἐστὶ τέλος ἢ τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ
δικαιοσύνης ἐκπλήρωσις, καθόσον ἑκαστος δηλονότι
ἢ προώρισταί γε εἰς τὴν ζωὴν, ἢ τῶν ἀποδοκιμα-
σμένων ἐστίν· ἡμῶν μὲν ἀγνοούντων ὡς ἐπὶ τὸ
πλείστον ἐν τῷ παραυτίκα τὴν πρὸς τὸ ἔσχατον πέρα-
ς τάξιν τῶν οἰκονομουμένων, τοῦ δὲ Θεοῦ πάντα
πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς αἰδίου βουλῆς ἐτοιμάζον-
τος. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τῶν τοιούτων, ὃ μὴ πόρρωθεν καὶ
πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ἔγνωστο τῷ Θεῷ
τοιῶσδε ἀποθησόμενον. Οὐδὲ γινώσκει μόνον αὐτὰ,
ἐὰν δὲ ὅπῃ ἔτυχε γίνεσθαι ἢ τελειοῦσθαι, ἢ μὴ τε-
λειοῦσθαι, ἀλλὰ καὶ ὡδὶ γενησόμενα διατάττεται.
Οὐδὲ τοῦτο μόνον αὖ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην αὐτῶν
τάξιν ἀποπληροῖ, καὶ ἀμέσως μόνον καὶ σὺν ὀργάνοις,
ὡς εἴρηται. Οὔτε δὲ βραχύν τινα τοῦ ἀνθρωπίνου
λόγον ποιεῖσθαι αὐτὸν εὐλογον ἦν, οὐ χάριν τὰ ἄλλα
σχεδὸν ἔστι πάντα, ὡς μηδὲ μόνος μιάς ἀνθρώπου
ψυχῆς εἶναι τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀντάξιον· ὥσπερ
ἄρα οὐδὲ τοῦ τελῶς πάντα τὰ δι' αὐτὸ ὄντα, καὶ οὐ
τὴν βελτίωσιν πλείστα οἰκονομίας καὶ μίᾳ τῇ πα-
σῶν μεγίστη πεπίστευται τε καὶ ἔγνωσται καταπρά-
ξασθαι. Οὔτε ἔλιγα πρὸς τὴν ἐκάστης ψυχῆς βελτιώ-
σιν, ἢ κατὰ τὴν ἄλλην τοῦ συναμφοτέρου ζωὴν οἰ-
κονομία λυσιτελεῖ· οὔτε χρὴ δεδιέναι, μὴ κάμη τὸ
θεῖον ἐν ταῖς τοιαύταις φιλανθρωπίαις, ἢ καὶ δι' αὐ-
τοῦ λογιζόμενον, ἢ καὶ δι' ἄλλων ἀποπληροῦν· οὔτε
τῇ κινήσει τῶν ὑψηλοτέρων σωμάτων οἶόν τε ἦν ἐπι-
τετραφῆθαι αὐτὰς μὴ δυναμένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον
νοῦν καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν κατ' αὐτὰ ζωὴν ὄρᾳν,
εἰ μὴ τι κατὰ συμβεβηχός.

Πλείστα δὲ τοῦ περὶ προνοίας λόγου προβαλλομέ-
νου, καὶ οὐδὲ νῦν καὶ λόγῳ περιληπτὰ, κεφαλαιῶ
τῷδε τὸν περὶ ἀπάντων λόγον συγκλείσομεν ὡς οἶόν
τε, ὅσα δεῖ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους προνοίας οἰεῖσθαι
εὐσεβοῦντας, τὰ μὲν ἐπαναλαμβάνοντες, τὰ δὲ προ-
τιθέντες. Πέρας μὲν δὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως
καὶ ζωῆς ἡτοίμασται ἐκ Θεοῦ τοῦτοις διτιτὸν, ἐπειδὴ
εἶδει προαιρουμένους οὐ φύσεως ἀνάγκη βιοῦν. Καὶ
ἀνάγκη μὲν πάντα ὄντινον ἐπὶ θάτερον σφικνεῖσθαι
ἀφικνεῖται δὲ πρὸς ὃ τις τὸν ἴδιον ἡτοίμασε βίον.
Ἐρχόμενος δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ ἀγεται· συντρέχει
γὰρ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἢ τε προαίρεσις αὐ-
τοῦ ἐκάστου καὶ ἢ ἐκ Θεοῦ συνεργία, ὅτι καὶ ἡ θέ-
λησις ἡμῶν καὶ τὸ θέλειν καὶ ἢ πρᾶξις ἐκ τοῦ Θεοῦ
ἐστὶ, παρ' οὐ καὶ τὸ εἶναι. Καθάπερ ἐν τοῖς φαν-
τως βιοῦσιν ἢ τε προαίρεσις συντρέχει καὶ ἢ τῆς
θείας χάριτος ἀναχώρησις. Καὶ οὐ μόνον πρὸς τὸ

ἔσχατον πέρας· ἀφικνεῖται τις ἄμα καὶ ἀγεται, ἀλλὰ ἅ πάντα ταῖς ἐαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις, ὅπως καὶ ὁ σύμπας ἐκάστῳ βίος οὕτως οἰκονομεῖται.

Ὡσπερ γὰρ ἦροι τινὲς τῆς πρὸς τὸ ἔσχατον πέρας κινήσεως αἱ κατὰ τὴν δὲ βίον πράξεις εἰσὶν, ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους τάξει πρὸς τὸ ἔσχατον τεταγμένοι. Καὶ πρὸς τούτους· τοῖνυν τοὺς ὁμοῦ τε κινεῖται καὶ ἀγεται ἄνθρωπος, πανταχοῦ τῆς χάριτος συνεργούσης ἢ ἐγκαταλειπούσης· ἢς συνεργούσης μὲν τῷ ἀγαθῷ, καὶ δυσχερὲς ἢ, προσφύεται, ἀφισταμένης δὲ, τῷ κακῷ πολλῶν ὄρων αὐτομολεῖ. Ἄλλ' οὐκ ἀναγκάζεται πρὸς τὰγαθὸν ἢ τὸ χεῖρον τῷ συνείνειν τὴν θεῖαν χάριν ἢ ἀπολείπεσθαι· ἐκεῖνα μὲν γὰρ ἀοράτως ἐπιτελοῦνται· ἢ δὲ πᾶσα πρὸς τὰγαθὸν ἢ τὸ χεῖρον ὁρμὴ τῆς ψυχῆς ἐξ αὐτῆς γίνεται. Καὶ οὐ τῷ μὴ φαίνεσθαι μόνον τὴν θεῖαν χάριν συνοῦσαν ἢ ἀπειλοῦσαν ἐναργῶς ἐν αὐτῷ τῷ αἰρεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ τῷ μηδεμίαν ἐπάγειν βίαν τῇ προαιρέσει, οὐδὲν ἀνάγκης ἐκείθεν ἔστι πρὸς τὸ πράττειν, ὅτι ἂν τις μὴ πᾶν βούλοιοτο.

Ἔστι δ' ὅτε τὸ θεῖον καὶ συναναγκάζειν δοκεῖ ὡσπερ τὰς ἀπαλυνομένας ἢ σκληρυνόμενας καρδίας κλίνον ὅπου θέλει κατὰ τὸ λόγιον, ἀλλὰ τῇ βεβαίῳ τῆς ψυχῆς κρίσει προστεθειμένον, ἢ λανθάνει μὲν τοὺς πολλοὺς, τὴν δὲ σοφωτάτην γνώσιν οὐ διαφεύγει· καὶ πολλὰ μὲν, ὡς πρότερον εἴρηται, διὰ τῶν κατωτέρων διατιθεῖς αἰτιῶν, πολλὰ δὲ δι' ἀγγέλων οἰκονομῶν ἀγαθῶν, πολλὰ δὲ ἀμέσως ὁρῶν εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἀνευ βίας τοὺς ἐκάστων διατίθει βίους. Καὶ οἰκονομεῖ μὲν πολλὰ πρὸς ὠφέλειαν κοινότεραν, πού μὲν δριμύτερον τοῖς φαυλοτέροις ἐπεξιών καὶ ὧν ἀπέγνω τὴν ἐπανόρθωσιν, ἵνα τοὺς ὁμοίους λατρεύσῃ τῷ δεῖν, πού δὲ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν ἐκκαλούμενος τοῦ καλοῦ ἔκ τινος παραδόξου αἰτίας, ἵνα τὸ περιόν τῆς σοφίας δεῖξῃ καὶ τῆς δυνάμεως· ἐνίοις γὰρ δοκεῖν μὲν τοῖς πολλοῖς φαυλοτάτους γενέσθαι, ἀξιώτητος δὲ τινος ἐνούσης αὐτοῖς, λανθανούσης μὲν τοὺς πολλοὺς, τῷ δὲ πάντα ἐρευνῶντι γνωριζομένης πνεύματι, πρὸς τὰς τῶν θειωτάτων ὑπουργίας κληθέντα εὐδοκίμησαι. Ἐν τούτοις καὶ αἱ τῶν ἀδοκῆτων ἐπαγωγαὶ θλίψεων, καὶ θανάτων ἰδέαι μυρίαί, καὶ τὰ λεγόμενα εὐτυχηματὰ τε καὶ ἀτυχηματὰ, ὅταν τισὶ χειρόνως δίδῃσι βεβουλεύσει ἐπακολουθήσῃ τι παρὰ δόξαν ἢ δὴ τὸ ἄναντιον, ὡσπερ ἔκ τινων ἐξωτέρων αἰτιῶν βοηθοῦμενοι ἢ κηκουμένοι· ἐν οἷς πολλὴ μὲν τὸ παράδοξον διὰ τὴν ἀγνοίαν τῶν ἐν τῇ θεῷ προνοίᾳ κειμένων λόγων, τοὺς δὲ καλῶς ἐπιστάωντας καὶ εὐσεβῶς ἐπιτελοῦμένους· οὐ πάντα ἂν διαφυγοί ὧν χάριν γίνεται, τοῦ θεοῦ φωτὸς τὴν εὐσεβῆ διψάν αὐτῶν παραμυθουμένων.

Ἄλλ' εἴτε γνωσχομένων τῶν τελῶν, εἴτε ἀγνωσμένων ἐν τι τοῦτο καὶ πᾶν βεβαίον ἔστιν, ὡς ἄρα πάντα οἰκειῶς καὶ κατὰ λόγον τῷ θεῷ περὶ ἐκάστων ὑπουργεῖ σκοπῷ, καὶ τῇ πόρρωθεν περὶ αὐτὸ διατάξει τῆς ὑψηλοτάτης προνοίας, καὶ διὰ πάντων ὁ ἄνθρωπος τῶν τε ὑπ' αὐτοῦ γινομένων τῶν τε ἐπ' αὐτῷ συμβαινόντων ὅποισι δὴ ποτε, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τελευτῆς τοῦδε τοῦ βίου, πρὸς ἢν ποτε προήρηται λήξιν, αὐτὸς ἐκ τῆς θεοῦ προνοίας συνδιατάσσεται,

πάντα ταῖς ἐαυτῆς στρεφούσης οἰκονομίαις, ὅπως αὐτὸς τύχῃ τῶν προκοπόντων τῇ ὅλῃ προαιρέσει τοῦ βίου. Καὶ διὰ τοῦτο πάντα τὰ κατὰ τὴν παρούσαν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ὑπὸ Θεοῦ προωρίζεται καὶ προδιατέσσεται. Γινώσκῃ μὲν γὰρ τὰς τῶν ἀνθρώπων ἰδοὺς, τὰς τε τρίβους αὐτῶν καὶ τὰς σχολοῦς· ἐξιχνιάζει, κατὰ τὸ λόγιον, καὶ πρὶν αὐτοὺς γενέσθαι καὶ κινήθῃναι. Καὶ οὐκ ἔργα μόνον αὐτῶν, ἢ τὰς ἐνδοτέρας περὶ τῶν πρακτέων βουλὰς, ἀλλὰ καὶ τὴν πρώτην σύστασιν τοῦ νοήματος, πρὶν αὐτὸ κατεργασθῆναι καὶ μορφωθῆναι, ὄρα τοῖς πάντα βλέπουσιν ὀφθαλμοῖς, τῶν οὐπω γεγονότων ἐν ἑαυτοῖς ἐν αὐτῷ πάντων ὄντων τὸν αὐτῷ προσήκοντα τρόπον. Οἶδε δὲ πολλῶν μᾶλλον καὶ ἐξυτὴν συνεργήσοντα, πρὶν ἂν τις συνεργηθῆναι καὶ εἴη, καὶ ἐγκαταλείφοντα πρὶν ἂν τις ἐκὼν τοῦτο πάθοι, καὶ συγκινήσονται γε πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ἢ τῷ μὴ συγκινήσει διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τίνα συγκινήθῃναι, καὶ συναποδοκιμάσοντα καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην ἀναστροφήν καὶ ζωὴν διαθησόμενον, ὡς ἂν συμφέροι πᾶσι τοῖς λόγοις τῆς περὶ ἀπάντων προνοίας, αὐτοῦ τε δηλονότι τῶν ἀνθρώπων ἐκάστου, καὶ οἷς σύνασσει, καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων βίου, καὶ τοῦ παντὸς τοῦδε, καὶ ὡς ἂν ἢ ἀγαθῶς τοῦ διατάσσοντος ἢ τε δικαιοσύνη θαυμαστῶς ἐκπληροῖντο. Ἀμήχανος γὰρ ὧν μὴ ψήφῃ περὶ ἐνὸς τοσαῦτα περὶ ἀπάντων ἐξάνυει.

Ταῦτα δὲ πάντα βεβαίως προεγνωκῶς καὶ διατάσσει κατὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν, καὶ συμπληροῖ. Οὐκ ἐξαίρει μὲντοι γε τῆς τοιαύτης προγνώσεως ἢ διατάξεως ἢ τῶν διατιθεμένων ἐκβάσεως τὴν περὶ τὰς πράξεις ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἔστι τὸ θέλοντα καὶ αἰρούμενον πράττειν ἅτα ἂν πράττοι, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἐκείνοις αὐτῇ βέβαιος μένει. Καὶ ἵνα ἄπ' ἐνὸς παραδείγματος ἅπας ἡμῖν ὁ λόγος σαφῆς γένηται, ἤδει μὲν ὁ Θεὸς ὡς ἐνδεχόμενον τὸν Ζαχαρίου Ἰωάννην, ἢ κολακεύσαντα τὸν Ἡρώδη ὠφελήθῃναι μὲν προσκαίρω, αἰωνίως δὲ κολασθῆναι διὰ τὸ περιεῖν τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον πατούμενον, καὶ τοὺς πατοῦντας τὸ κατ' αὐτὸν ἀνωφελέτους περιεῖν, ἢ ἐλέγξαντα ἀποθανεῖν μὲν δι' αὐτὸ, στεφανωθῆναι δὲ αἰωνίως, ὅτι προεῖλετο ἀποθανεῖν, ἵνα μόνον παντὶ ὀφειλομένῳ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον ἱκανοποιήσῃ, τὸ δεύτερον προαιρήσεται· καὶ ἤδει τοῦτο αἰδώς περιουσία γνώσεως ἀπειρῶν προσηκούσῃ Δημιουργῷ. Ὁμοίως ἤδει ἐκείθεν ὅτι καὶ Ἡρώδης ἐνδεχόμενον αὐτῷ, ἢ αἰδεσθέντι τὸν θεῖον νόμον καὶ τὸν ἐλέγγοντα Ἰωάννην ἀποσχέσθαι τε τοῦ ἄγους, καὶ τῷ ἀπαγαγόντι χάριν ὁμολογεῖν, ἢ ἀγανακτήσαντι, καὶ συναγανακτούσῃ χαριζομένῳ, ζητεῖν ὅπως ἀμύνῃται αὐτὸν, ἵνα ἀνεξελέγκτως δύνηται παρανομεῖν, καὶ ἀμύνεσθαι ποτε, τὸ δεύτερον προαιρήσεται, ὅτι τῆς αἰωνίου κολάσεως αὐτῷ πολύτροπον αἰτιον ἔσται. Ἐνστάτος δὲ τοῦ, καὶ τὸν Ἰωάννην γενόμενον καὶ τῶν ἄλλων συνεγεγθέντων, ὡς γενησόμενα προεγώσθη, βουλεύεσθαι ὅποτέρων δραμεῖται, οὐ γὰρ ἄνευ βουλῆς τὰ τοιαῦτα ἐκλέγεται τοῖς σπουδαίοις, ὅπου εὐθύς μὲν τι ἐπαντὰ τὸ ἀποθανεῖν μετ' ἄρετῆς καὶ δόξης, καὶ ἐλπίδος ἀμείνωνος, ἐνὸν-

δε τὸ μετὰ τῶν τούτοις ἐναντίων ἐπιδιῶναι μικρόν. Ἄ πάντων αἰτία· δι' ἃ καὶ τὴν σύμπασαν ἐκατέρου ἀγωγὴν οὐκ ἐγίνωσκε μόνον, ἀλλὰ καὶ συνδιετίθει οἰκείως, πρότερον μὲν ἐν τῷ θεῷ προορισμῷ, ὕστερον δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ. Συνδιετίθει δὲ τῷ μὲν προστιθεὶς χάριν, τοῦ δὲ χάριτος ἀφαιρουμένης διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τῷ σκότει τῆς ἐκουσίου κακίας τὸ φῶς τῆς χάριτος συνοικεῖν, μήτε καταλάμπεσθαι δεῖν ἄκοντας, τοὺς ἐξοφῶσθαι μᾶλλον προηρημένους.

Καὶ οὐκ ἐποίησε μὲν ἡ χάρις τὸν Ἰωάννην μὴ ἠγεσθαι φοβερὸν εἶναι τὸ φοβερὸν ἢ ἐφῆδεσθαι ἀπλῶς τῷ θανάτῳ. Ἐποίησε δὲ δεδιέναι πλέον τὸν φοβερώτερον τοῦ σώμα μόνον ἔχοντος· κτείνειν, ψυχῆς δὲ μὴ ἐπαπτομένου, ἢ συμβουλεύει τὸ λόγιον, καὶ διὰ τοῦτο ἀνδρείως αἰρεῖσθαι τὴν τελευτὴν, ἢ καὶ σφοδρότερα τοῦ Θεοῦ ἀγάπῃ τιθέναι τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν τοῦ ἐρωμένου δογμάτων. Ἄλλὰ καί· τοι βοθηούμενος ἐκ τῆς χάριτος, ὥστε κρίναι τὸ αἰρετέον ὀρθῶς, ὅλη μέντοι τῇ προαιρέσει ἐλάμβανέ γε τὸ βέλτιον, καὶ τῆς αὐτοῦ γνώμης ἅπαν ἦν τὸ καλόν. Οὐδὲν δ' ἤττον καὶ τῆς χάριτος· τὸ πᾶν ἦν, ὅσον ἐπ' αὐτῇ ἦκει, ἥς χωρὶς οὐ δύναμεθα ὄτιοῦν. Δι' ἃ καὶ προηγεσθαι μὲν αὐτῇ λέγεται διὰ τὴν τοῦ κτίσματος· ἀδυναμίαν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἔπεσθαι δὲ ἠγουμένης τῆς προαιρέσεως, διὰ τὸ μὴ ἐπαναγκάζειν, ὡς ἔχει ἐπὶ φωτός, καὶ τοῦ ἔχοντος ἢ θέλοντος βλέπειν αὐτῷ.

Καὶ ἐτι εὐχετο μὲν Ἰωάννης μὴ ἐγκαταλειφθῆναι ἂν, ἀλλ' ὀδηγηθῆναι πρὸς τὴν αἴρεσιν τοῦ βελτίονος, ἐπήκουσε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς μὲν αὐτὸν Ἰωάννην καὶ τὸ ἔργον τότε· εὐθύς, πρὸς δ' ἑαυτὸν, ἐξότου καὶ προήδει τὸν Ἰωάννην ἄξιον ἐπακούεσθαι. Καὶ οὐ μᾶτην εὐχετο Ἰωάννης. Ὁ δὲ Ἡρώδης ἐσκέπτετο τε καὶ ἐποίησε, οἷς ἂν εἶδει αὐτὸν ἐγκαταλιμπάνεσθαι. Οὐκοῦν καὶ αὐτοῦ ἡ πονηρία ἐπασχέ τὸ ἑαυτῆς, καὶ οὐκ εἰκὴ ἐγίνετο οὐδὲ αὐτῇ.

Ἐκ τούτων ἀπάντων οὕτω τύπῳ διηρημένων καὶ ὑποδείγματι ἐνὶ ἐκ πλείστον καλῶς ἐφαρμοζομένην δὴλόν ἐστι, καὶ τὰς ἀνθρωπίνως θελήσει· τε καὶ αἰρέσεις, καὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν εἶναι λεγόμενα, καὶ ὅσα ἐνδεχομένως ὑφ' ἡμῶν πράττεσθαι, πάντα τῇ θεῷ ὑποκείμενα προνοίᾳ, ἢ ἐστὶ πρόβλεψις τοῦ συμφέροντος, ἐν ἀμεταβλήτῳ διατάζει τῶν πρὸς τοῦτο ἀποβαινόντων, προεγνώσθαι δὲ ταῦτα ὡς ἔσται, τῇ πάντων αἰτία, καὶ προωρίσθαι· γινωσκόμενα μὲν γὰρ, δεῖ οὕτως ἔσται καὶ ὄρθαι οὕτως ἐχρήν· προγινωσκόμενα δὲ καὶ προωρίσθαι δῆπου· προωρισμένα δὲ οὕτω, καὶ οὕτω γίνεσθαι, ἐπειδὴ ὡς οὕτως ἐσόμενα καὶ οὕτω προωρίστω. Οὕτε γὰρ οἷον τε ἦν τὸ μέλλον ἀγνοεῖν τὸν Θεόν, ἢ ὑπομένειν, ὅπως ἂν τι γένοιτο, ἵνα εἶδῃ· οὕτε εἶδει ἐγνωσμένης τῆς ἐκείνου τῶν γινωμένων ἀκολουθίας τὴν θεῖαν διαπεσεῖν γνώσιν, ἀλλ' ὡς ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀκολουθίᾳ τινός, ἢ καὶ προέγνωστο, ἀποβαινόντος.

Ἄλλ' οὐ προωρίσθαι γε ἐν ἑαυτοῖς, οὐ γὰρ αἰεῖ εἰσιν αὐτὰ, ἐν τῷ Θεῷ δὲ μόνον προωρίσθαι· καὶ οὕτε ἔχειν εἰδέναι τὸν θεῖον προορισμὸν τοὺς ἀνθρώπους περὶ ὄτιοῦν τῶν ἐπ' αὐτοῖς ὄντων, ἵνα αὐτῷ καὶ ἄκοντες ἀκολουθῶσι. Καίτοι οὐκ ἀγνοοῦσιν οἱ γε σοφοί, ὡς ἀνάγκη πάντα ἐκτελεῖσθαι, οὐτ' ἐκείθεν

καὶ μὴ εἰδότες συναναγκάζεσθαι, ἵνα τὰ πεφυκότα ἔκ προαιρέσεως καὶ ἐνδεχόμενα γίνεσθαι μὴ γίνηται οὕτως, ἢ οἱ πεφυκότες ποιεῖν οὕτω μὴ οὕτω ποιῶσιν. Δῆλον δὲ καὶ ὅτι τοῦτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν πρὸς τοῦ ἐλέσθαι τὸ βέλτιον ὠφελεῖ ὁ θεὸς προορισμὸς τοὺς προηρημένους, εἰ μὴ ὅσον προώριστο τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει κοινῶς, τὸ δεῖν κατὰ λόγον τε καὶ νόμον βιοῦν, καὶ οὕτω βιοῦντας θεοφιλεῖς εἶναι, τοιοῦτους δὲ ὄντας ἀμεινον ζῆσεσθαι ἐν τῷ μέλλοντι. Ταῦτα γὰρ καὶ πάνυ καλῶς οἶδασιν οἱ γε σπουδαῖοι. Ἄλλ' οὐ διὰ τὸ εἰδέναι μόνον τοιοῦτοί εἰσιν· πολλοὶ γὰρ καλῶς εἰδότες καὶ ἄλλους πείθοντες αὐτοὶ πονηροὶ ἐθέλωμεν εἶναι· ἄλλ' ὅτι ἦδει καὶ τοῦτους ὁ θεὸς τὰ χεῖρω αἰρησομένους, καὶ προώριστο τοῦτο οὕτως ἐν τῇ θεῖᾳ περὶ αὐτῶν γνώσει, οὐδὲ αὐτοὶ ἐπίστανται, οὐκοῦν οὐδὲ βλέπτε αὐτοὺς τοῦτό γε.

Ἐκόντες ἄρα αἰροῦνται ἀμφοτέροι, ὁπότε αἰροῦνται· δι' ὃ καὶ οἱ μὲν στεφανοῦνται, οἱ δὲ κολάζονται, ὡς ὅλη αὐτῶν προαιρέσει τοιοῦδα ἀποτελεσθέντες. Καὶ ὁ θεὸς ἐν οἷς μὲν ἔστιν αἷτιος, ἐν οἷς δὲ ἀναίτιος. Εἰ δὲ καὶ πάντων αἷτιος, ἄλλ' οὐδεμιὰς γε ἀνάγκης ἐν τοῖς προαιρητοῖς· ὡς γὰρ ἔμελλε γίνεσθαι καὶ ὡς ἐπεσκέψατο ἕκαστα γίνεσθαι ἢ ποιεῖν, οὕτω προέγνωστο τῷ θεῷ καὶ προώριστο, καὶ ὡς τὴν θεῖαν περὶ ἀπάντων βούλησιν εἰκόσ ἐστιν ἐμπλέκεσθαι τοῖς τοιοῦτοις, ὅπου μὲν οὐκ ἀναγκάζουσιν, ὅπου δὲ συνεργοῦσαν μόνον, ὅπου δὲ συγχωροῦσαν ἐπ' ὠφελείᾳ, ὅπου δὲ ἐγκαταλείπουσιν τέλειον.

Εἰ δὲ τινες τῶν ἐνθῶν χωρίζοντες τὰ ἐφ' ἡμῖν προγινώσκειν λέγουσι τὸν θεόν, οὐ προορίζειν, τὸ ἐπαναγκάζειν βούλονται λέγειν. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν εἴρηται, ὅτι ἐν τοῖς θελήσει ποιοῦσιν οὐδὲν πλέον ἀνάγκης ἐπάγει τὸ προεγνωσθαι καὶ προωρίσθαι πάντα ὑπὸ θεοῦ, ἢ εἰ μετὰ τὸ πράττειν αὐτοὺς ἐλευθέρως, ἄτ' ἂν προαιροῖντο, ἐγίνωσκεν, ὅτι τάδε πράττει αὐτῶν. Τὸ μὲν γὰρ γινώσκεισθαι αὐτὰ ποτε καὶ ἐξ αὐτῶν ἐστίν· ὡς γὰρ ὑπάρχοντα καὶ γινώσκειται· τὸ δὲ προεγνωσθαι τοσοῦτον χρόνον τοῦ περιόντος τῆς θείας ἐπιστήμης ἐστίν. Οὐκοῦν συντελεῖ αὐτοῖς ἢ ἐμποδίζει τὸ προεγνωσθαι, ἕως ἂν μὴ καί τις ἐπιῆ ἀνάγκη ἐκ τοῦ προγινώσκοντος, ὥστε οὐδὲ τὸ προωρίσθαι. Συντελεῖ δὲ τῷ προγινώσκειν τὸ προωρισμένον γινώσκειν· ἀορίστων γὰρ οὐκ ἂν ποτε γίνοντο γνώσις θεῶν πρόπουσα. Οὐκοῦν δεῖ μὲν ὠρίσθαι τὰ γινωσκόμενα ἀπλῶς τε καὶ ὠρισμένως. Δεῖ δὲ καὶ προωρίσθαι τὰ προεγνωσμένα, καὶ ὠρίσθαι γε οὐκ ἄλλοθεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ, ποιητοῦ πάντων ὄντος καὶ τέλους ἐσχάτου. Ταύτη γὰρ ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν εἶναι λέγεται πάντα ὡς αὐτοῦ· γε ὄντος τοῦ τε τάττοντος ἕκαστα, καὶ εἰς ὃν πάντα ἐσχάτω; τάττονται, κἀνεῦθεν ἀκολουθεῖν τὸ καὶ εἰς τὰ προσηχῆ αὐτῶν τέλη ἕκαστα ὑπ' αὐτοῦ τάττεσθαι.

Οὐκ οὖν οὐδ' ἐκεῖνοι τὸν θεῖον προορισμὸν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἀγνοοῦσιν ὡς μόνων τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν ἢ τῷ χεῖρωσιν εἶναι τῶν ἄλλων οὐχ ὀριζόμενων, ἢ τῷ πάνυ βελτίους εἶναι, μῆδὲ τῇ θεῖᾳ γνώσει περιλαμβανόμενων. Ἦκουον γάρ που τοῦ λογίου κεκληθέναι τὸν θεόν, οὗς προέγνω καὶ προώρισε· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ ὅσα ἦν ἐπ' αὐτοῖς θεοφιλῶς προηρη-

μένοι καὶ πράξαντες. Ἄλλὰ τὸ προορίζειν ἀντὶ τῆς ἀνάγκης λαμβάνουσιν, οὐ πάνυ μὲν ἀκριβῶς ἐπιστῶντες τῷ σημαινόμενῳ τῆς λέξεως, ἀκριβῶς δὲ πάνυ φρονοῦντες, ὡς ὁ θεὸς προορισμὸς οὐκ ἀναγκάζει τὸ αὐτεξούσιον, ὡς μῆδὲ τοιοῦτο λοιπὸν εἶναι. Ὡστε καὶ αὐτοὶ τῷ πληθεῖ τῶν ἄλλων ἐνθῶν καὶ τῷ κανόνι τῆς ἀληθείας συμφέουσι.

Τούτων ἀπάντων οὕτω τιθεμένων, ὅτι οὐδὲν ἀναιρεῖται τῶν ὁμολογουμένων, σαφές ἐστὶ· μένει μὲν γὰρ τὸ ἐξ ἀνάγκης καλῶς, μένει δὲ τὸ ἐνδεχόμενον ἐν τοῖς αἰτίοις τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γινόμενοις, μένει δὲ τὸ συμβεβηκὸς ἐν τοῖς πράγμασι. Πάντα γὰρ ἐν τῇ τάξει τῆς θείας προνοίας, ὧς εἴρηται, περιέχεται, καὶ πάντα ἡ τάξις αὐτῇ διαλαμβάνεται καλῶς, μετὰ τοῦ ἕκαστῳ τὸ οἰκεῖον φυλάττειν. Ἄλλὰ μὲν καὶ τὸ χρῆσιμον τῶν εὐχῶν οὐκ ἐκβάλλεται οὕτως, οὐ μόνον ὡς καὶ αὐτῶν ὑπὸ τὴν τάξιν οὐσῶν, ὡς ἐν τῷ τοῦ Ἰωάννου ὑποδείγματι εἴρηται· ἄλλ' ὅτι καὶ πολλὰ παρὰ τὴν τάξιν τῶν ταπεινοτέρων αἰτίων ὁ θεὸς εἴθε πράττειν τὸν ἀνθρώπινον βίον οἰκονομῶν, ἃ τὴν ὅλην διάθεσιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ τὴν πάντα περιέουσιν τάξιν οὐ μεταβάλλει οὐδ' ὑπερβαίνει. Οὐδὲν οὖν κωλύει τοιαῦτα ποιεῖν καὶ ταῖς εὐσεβείαις τῶν ἀνθρώπων αἰτήσεσι χαρίζόμενον, ὅς τὸ ἔλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιεῖν λέγεται, καὶ τῆς αὐτῶν δεήσεως ἐπακούειν, καὶ διηνεκῶς ἡμᾶς προτρέπεται ἐπὶ τὸ ζητεῖν. Ἀπολείπεται γὰρ ὁμολογουμένως πάσης ἀνάγκης, ἣν αὐτὸς ἐπέθηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσαν ὠρισμένην ἐξ αὐτοῦ τοῖς μερικοῖς αἰτίοις ἀνάγκην μεταποιεῖ θελήσας πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν εὐσεβῶς καταφυγόντων καὶ ἐπιμόνως προσεδρευόντων, ἢ ὑπὲρ ὧν ἱκετεύουσιν, ὧν ἀπάντων ἡ σωτηρία τῆς περὶ αὐτοὺς προνοίας, τῆς καὶ διὰ τῶν ἄλλων κτισμάτων ὑπουργουμένης, τέλος ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ διαφέρει ἥλιον στήσαι τρέχοντα δικαίων εὐχαῖς, ἢ ἐν πανσληψῷ ποιῆσαι αὐτὸν ἐκλιπεῖν, τὸ παραδοξότερον, καὶ μηδενὸς εὐξαμένου τοῦτό γε, ἵνα τι ἐκατέρωθεν ἀγαθὸν καταπράξηται. Ἐν ἐκατέρῳ γὰρ τῶν θαυμάτων τὴν ὠρισμένην ἀνάγκην ἤγγε τῇ ἀπολελυμένη [sic], καὶ τὸν φονευθέντα ἂν ἐν ὑπῳ ὑπὸ ληστῶν ἐξαναστήσας καὶ κρύψας που ἀπήλλαξεν ἐτοίμης οὐσης τῆς συμφορᾶς, ἵνα τι περὶ αὐτὸν βέλτιον ἢ περὶ ἄλλους τῇ προσθήκῃ τοῦ βίου οἰκονομηθῇ. Ἄλλὰ καὶ εὐχῇ ἀπήλλαξεν ὁμοίον κακοῦ ἕτερον ἰδόντα ἐπιὸν ἀφυκτον τὸ δεινὸν, καὶ ἐπὶ τὸν δυνάμενον σώζειν καταφυγόντα. Ἔστιν ὅτε μετὰ τοῦ σώσαι καὶ αὐτοὺς μεταβεβημένους τοὺς κτείναι προηρημένους, καὶ φονευθέντας μὲν ἂν ὑπὸ τῶν τυράννων, τοὺς μέχρι θανάτου ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀπολογουμένους διεφύλαξε καὶ μὴ δεηθέντας, οἱ βυθιζόμενοι οὐκ ἀπεπνύγοντο, καὶ ἐμπιπράμενοι οὐ κατεκαίοντο, καὶ θηρίων ἐπαφιεμένων οὐτε ἐβλάπτοντο ὀτιοῦν, καὶ ἐτιμῶντο ὡς ἂν εἶχε τιμᾶν τὰ θηρία, καὶ δηλητηριοῦμενοι οὐκ ἀπέθνησκον. Δεηθέντας δὲ ποτε ἄλλους μετὰ τὴν παρρησίαν καὶ ἄθλους πολλοὺς ἀποδειγμένους σὺν εἰρήνῃ ἐξῆγε τοῦ βίου, καὶ χωρὶς τινος αἰτίας φυσικῆς τῶν τὰ τοιαῦτα τέλη ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐργαζομένων.

Ἐφ' ὧν ἀπάντων τὸ ὠρισμένως ἐν τοῖς κτίσμασιν ἀναγκαῖον αἰτιατὸν ἔν καὶ κτιστὸν μεῖζονι τῇ αἰδίῳ ἀνάγκῃ μεταποιεῖται. Ἡ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ποιήμασιν ἀνάγκη διὰ τὸ θελῆσαι τὸν Θεὸν οὕτως ἐστὶ καὶ ἐκάστῳ θελῆσαι τὸ βέλτιστον τῇ αὐτοῦ φύσει, καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα δεῖται τι αὐτῶν πρὸς τὸ εἶναι. Τὸ δὲ ἀπλῶς βέλτιστον ἐν τῇ θελήσει τοῦ Θεοῦ καίμενον, ὠρισταὶ μὲν καὶ αὐτὸ ἐκεῖ ἀεὶ καὶ ἐκάστοτε τῷ τε μὴ ἂν ποτε θελῆσαι τι τὸν Θεὸν παρὰ τὴν ὠρισμένην ἐν τοῖς ποιήμασι τάξιν, ὁ μὴ ἂν εἴη ἀπλῶς βέλτιστον, ὅφ' ὃ τὸ ἐν αὐτοῖς ἀγαθὸν τέτακται, τῷ τε συγγάνειον ὠρισμένως προεργωκῶτα, ὅτι οὕτω ποιήσει. Πρὸς δὲ τὴν ἐγκαθιδρυμένην τοῖς ποιήμασι καὶ τοῖς βούλοισι ἀνάγκην ὠριστὸν ἐστὶ καὶ ἀπολελυμένον· οὐδὲ συμπλέκεται γὰρ τῇ τῶν ὄντων ἀκολουθίᾳ, ἀλλὰ τῆς ἀπλουστάτης καὶ ἐλευθεράς· ἡρηται τοῦ θεοῦ θελήσεως, ἢ νόμος οὐδεὶς ἐστίν, οὐδ' ἀνάγκη, πλὴν αὐτῆς. Οὐ γὰρ δύναται ποτε εἰ μὴ τοῦ βελτιστοῦ εἶναι, ἢ ὠρισμένως ἢ ἀπολελυμένως. Καὶ ὡς μὴ ὄντα πρότερον ἐπολεῖ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, οὐ δὴ ποὺ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασιν ὠρισμένην παρ' αὐτοῦ συμπεροβιάζων ἀνάγκην, οὕτω γὰρ ἦν· οὕτω καὶ ὄντα μετασκευάζει· ἐπειδὴν βουληθῆ ὀλοσχερεστάτῃ καὶ ὀρίστῃ διατάξει προνοίας, καὶ τὴ μεῖζον ἢ κοινότερον ἀγαθὸν διαπραττομένη μετὰ τοῦ μήτε τὰ ἄλλα ἀναίρειν.

Ταῦτα δὲ συνάδει καλῶς τοῖς ἐξ ἀρχῆς εἰρημῶνι, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ τὸ τὸν Θεὸν μὴ πεποικῆναι τὰ ὄντα τῷ πεφυκέναι, ἀλλὰ τῷ βούλεσθαι. Εἰ δὲ περὶ τὰ κεφάλαια τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸ τῶν εὐχῶν οὐκ ἀναιρεῖται δραστήριον, πολλῶ μᾶλλον ἐν διαθέσει καὶ ἔλας καὶ τρόποις καὶ τόποις, καὶ ὅσα ἀπλῶς ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἢ τοῖς πάθεσι σῦνεισιν. Οὕτε γὰρ ὠρισμένα ἐκ τούτων τοῖς ἀνθρώποις ἀκολουθεῖ, οὕτε ἐν τῷ τρόπῳ πάντα πᾶσι συμπλέκεται. Ἄλλ' ἐνδέχεται μὲν ἐκ τῶν αὐτῶν τῆς τάναντία κινεῖσθαι τὰς ἀνθρωπίνους αἰρέσεις, καὶ οὐ μόνον πλειόνων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτῶν ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ χρόνῳ, ὡς δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐναντιῶν ἢ διαφόρων ἐνδέχεται πρὸς τὸ τὰ αὐτὰ αἰρεῖσθαι, ἐνάγεσθαι. Καὶ ἐμπεριλαμβάνονται μὲν τῇ διατάξει τῇ θείας· οὐκ ἐκπληροῦνται δ' αἰεὶ πάντα ἰδιαιτάτῃ τῆς θείας χάριτος ἐκπληρώσει, ὡς περὶ τὰ τέλη αὐτῶν, ἀλλ' ὡς προηγούμενα μόνον ἢ ἐπακολουθοῦντα αὐτοῖς· ἐνώπιον εἶσι τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς δι' αὐτῶν ἐκάστου ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ κεφάλαια τοῦ ἰδίου βίου παρασκευαζομένου. Τῇ δὲ τάξει τῶν μερικῶν αἰτίων ἀφρονταὶ ὡς ἐπίπαν καὶ τῇ ἀνθρωπίνῃ βουλή.

Ἐν τούτοις οὖν καὶ μάλιστα τῶν εὐχῶν ὁ Θεὸς ἐπακούων τῷ ταῖς ἀνθρωπίναις ἀσθενεῖαις συντρέχειν τὴν τῶν μερικῶν τοιούτων διατάξιν πρὸς τὸ συμφέρον πολλάκις μεταποιεῖ, μετὰ τοῦ καὶ τὰς θελήσεις τῶν ἀνθρώπων ἐσθ' ὅτε προσάγειν αὐτῷ τὰς οἰκοθεν κινουμένας. Ἰκετεύομεν δὲ καὶ ὑπὲρ ἀμφοῖν τούτων τοῦ ἀνθρώπου· καὶ οὐχ οἶόν τ' ἦν τὸν ὑπεράγαθον οἶ· τὸ συμφέρον αἰτοῦσι πρὸς τὴν προκειμένην ζωὴν, ἢς προύργον ἐπιθυμεῖν φαίνονται, μὴ τὰ τε ἐξωθεν κωλύματα ἀναίρειν, καὶ τὰς ψυχὰς

καταλάμπειν πρὸς τὴν εὐρεσιν τοῦ συμφέροντος, ὅποταν μὴ πάνυ σαφὴς ἦ. Ταῦτα δὲ καὶ χωρὶς εὐχῶν πάνυ ποιεῖ ἐν τοῖς ἀξίοις καὶ μὴ εὐχομένοις τυγχάνειν. Ὡς περὶ οὖν πολλοὶ εὐχόμενοι, οὐκ ἀξίᾳ παρασκευῆ, ἢ ἀγνοίᾳ τοῦ ὀφελίμου, οἱ μὲν τῇ ὀδῷ τῆς αὐτῶν βουλής καταλείπονται καὶ τῆς φύσεως, ἐπ' ὀφελείᾳ δὴ ποὺ τινὲ αὐτῶν ἢ ἐτέρων, εἰ καὶ κακὸν τι πάσχουσιν δοκοῦσιν· οἱ δὲ οὐχ ὁ ζητοῦσιν, ἀλλ' ὁ σφίσι συμφέροι λαμβάνουσιν. Τῆς γὰρ αὐτῆς τοῦ εὐμενεστάτου πατρὸς προνοίας ἂν εἴη, ἰχθῶν τε αἰτοῦντι μὴ ἐπιιδόναι, ψφισιν, καὶ ἰχθῶν ἀναγεύοντι ἐξηπατημένῳ παρέχειν ἰχθῶν, οὐκ ὕφιν, εἰ τις τῶν ἀγαθῶν τοῦ πατρὸς δομάτων ἀξίος· εἴη, τᾶλλα παῖς ἀγαθὸς ὢν.

Ὁ δὲ μεῖζον εἰς ἐνδειξιν τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγαθῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὅτι καὶ πρὸς τὸ εὐχεσθαι πρὸς ἐνάγει, ἵνα σὺν ὑποσχέσει τοῦ ἀμέμπτως ποτὲ βιώσεσθαι καὶ θεωρηθῶν· αὐτοῦ δεηθέντες λάβωσιν, ὃ βούλεται αὐτοῖς δίδοναι βελτιωθεῖσιν, εἴτε προσθήκη ζωῆς εἴη τοῦτο, εἴτε δουλείας ἀπαλλαγῆ, εἴτε ὅτι οὖν. Οὐδεὶς γὰρ ἐστίν, ὃ μὴ ἀφορμὰς δίδωσιν ὁ Θεὸς καθάρσεως, ἄλλῳ ἄλλας, εἰδῶς μὲν ὅσοι αὐτὰς οὐκ ἀρπάσουσιν, τὸ δὲ ἀνήκον τῇ ἀγνότητι ἅπαν παντὶ τῷ πλάσματι χαρίζομενος. Ἰσα περὶ τῶν ὑπολόπων τοῖς τε βελτιωμένοις τοῖς τε ἀνεπιστρόφως ἔχουσιν τῇ αὐτοῦ μέλει δικαιοσύνη. Τοιούτων πλήρεις αἰεταὶ ἱστορίαι· καὶ οἱ πολὺ θεοὶ δὲ τοιαῦτα ἱστοροῦσι πολλά, εἰ καὶ περὶ τὰ αἰτία αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου πεπλάνηται, θεότητα μὲν τινα καὶ αὐτοὶ αἰτιώμενοι τῶν τοιούτων καὶ πρόνοιαν καὶ ἀνάγκην, διανέμοντες δὲ τὴν θεότητα οὐκ εὐσεβῶς τοῖς τοῦ μόνου Θεοῦ ποιήμασι, πρὸς τὸ διτιμῶδες αὐτῶν ἐξηπατημένοι, τὴν δὲ πρόνοιαν ἢ οὐ πάντων ἢ οὐκ ὀρθῶς λέγοντες, τὴν τε ἀνάγκην ἰδρύνοντες ἐνθα οὐ χρεῖ, σὺν οὐδεμιᾷ λόγων ἀνάγκῃ, καὶ ὃ μεῖζον ἐστίν, οὐδ' οὐτε σφίσι αὐτοῖς ἕκαστοι, οὐτε ἀλλήλοις ὁμολογῶν αἰτοῦντες.

Ἐν τούτοις πᾶσι τοῖς περὶ θείας φιλανθρωπίας ἱστοροῦμένοις μετὰ τοῦ ταῦτά τε ἀληθῆ εἶναι, καὶ ἡμᾶς ὀρθοτάτῳ λογισμῷ κεχρημένους εὐχεσθαι περὶ ὧν χρεῖ τῷ Δημιουργῷ, καὶ τὸ τῆς θείας προνοίας προωρισμένον καὶ ἀμετάβλητον διασώζεται. Οὕτε γὰρ διὰ τὸ ἀπαξ ἢ δις στήναι τοῦ δρόμου τὸν ἥλιον τῇ τοῦ ποιήσαντος αὐθεντία ἢ περὶ αὐτῶν ἡμειπται καθόλου τῆς προνοίας διατάξεις, οὐτ' ἐξω τῶν περὶ ἡλίου προωρισμένων καὶ τοῦτο ἦν. Καὶ Ἐξελκία· δ· προσθήκη ζωῆς ἐλάμβανεν ἐκ τῆς περὶ τὸν βίον μεταμελείας καὶ καταφυγῆς εὐσεβοῦς πρὸς τὴν ζωῆς αἰτίον, οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὀρισταμένου ἂν τότε ὁμολογουμένως αὐτῷ τὴν ζωὴν, καὶ ἠπέλησεν, εἰ μὴ μετενόει. Ἄλλ' οὐ παρ' ἐντεῦθεν ὁ Θεὸς ἡμειφθῆ προορισμὸς περὶ τῆς ἐκάστου ζωῆς τε καὶ τελευτῆς, ἐν ᾧ περιέχεται καὶ τὸ δύνασθαι ταῦτα διατιθέναι πρὸς τὸ συμφέρον τὸν θανάτου καὶ ζωῆς Κύριον. Οὕτ' ἐξω τῶν περὶ Ἐξελκίου προωρισμένων καὶ τοῦτ' ἦν τὸ εὐχόμενον σὺν βελτιώσει τοῦ βίου προσθήκη ταύτην λαβεῖν, καὶ ὃ ποτε πέραις τῆς περὶ τὸν Ἐξελκίαν καθόλου θείας προνοίας ἦν, τοῦτ' ἀμήχανον ἦν μεταποιηθῆναι. Ὡστε εἰ καὶ δις

αὐτῷ τοσοῦτος αὐ προσετίθετο χρόνος, ἐκεῖνος ἂν ἦν ὁ τῆς ζωῆς τελευταῖος ὄρος αὐτῷ, καὶ προσετίθετ' ἂν δὴπου· οὐκ ὦν δὲ οὐδὲ προσετίθετο. Καὶ εἰ προαιρούμενος 'μετενόει' Ἐξεκίας, ἐνδεχόμενον αὐτῷ καὶ μὴ θέλειν μετανοεῖν. Ἄλλ' ὁ Θεὸς ἤδει: ὠρισμένως, ὅτι μετανοήσει, καὶ οὐκ ἀποθάνεται εὐθὺς τότε, καὶ εἰ ἀπέθνησκεν ἂν εὐθὺς μὴ μετανοῶν, οὐχ ὡς οὕτω καὶ προωρισμένον ἐγένετ' ἂν οὕτως, ἀλλ' ἦν ἂν ὅτι γενήσεται οὕτω προωρισμένον τῇ πάντα πε-

ριεχούσῃ τοῦ Θεοῦ γνώσει, καὶ ἐγένετ' ἂν τὸ ἀνθρωπίνῃ γνώμῃ γινόμενον καὶ τῇ θεῖᾳ γνώσει προωρισμένον. Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ περὶ ὁμοίων ἐστὶ λόγος.

Ἐπεὶ τοίνυν οὐδὲν ἀναιρεῖται τῶν ὁμολογουμένων, ἐκ τοῦ πάντα ἐκεῖνα οὕτω τίθεσθαι, ὡς περὶ ἀληθεστάτων, τῷ δεδωκότι καὶ γινῶναι καὶ εἰπεῖν οὕτως χάριν ὁμολογοῦμεν Θεῷ, ᾧ πρέπει δόξα ἐκ πάντων εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

GENNADII PATRIARCHÆ

DE PRÆDESTINATIONE

AD JOSEPHUM EXARCHUM EPISTOLA

SEU

TOTIUS OPÆRIS LIBER SECUNDUS

(Vide supra, col. 539.)

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ

ΤΡΙΤΟΝ.

DE DIVINA PROVIDENTIA

LIBER TERTIUS

(Ex cod. Reg. Paris. 1289, fol. 180^x nunc primum editus.)

Τῷ αὐτῷ τιμιωτάτῳ ἐξάρχῳ Γεννάδιος μοναχὸς Β ὁ Σχολάριος.

Πολλὴν οἶδά σοι χάριν, ὁσιώτατε Πάτερ καὶ ἀδελφῆ, ὅτι καίτοι πεπεισμένος ἀρκοῦντως τῇ συστάσει τῶν τοῦ μεγάλου Πατρὸς Βασιλείου χρήσεων, μᾶλλον δὲ τῆς κοινῆς τῶν διδασκάλων δόξης, περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὄρων περὶ ὧν ἐπυθάνου, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ προορισμοῦ, ἐπεμψας ἡμῖν καὶ τὰ δοκοῦντα τῇ δόξῃ ταύτῃ προσίστασθαι ἡμῶν σοι καὶ τοῦτο προτρεψαμένων ἄπερ ἰδόντες καὶ τρίτον ἤδη σοι συνταγμάτιον πέμπομεν ἀκολούθως τῷ καιρῷ καὶ τῇ χρείᾳ· εἰ καὶ τὸ πρότερον περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ πεμφθὲν σοι βιβλίον ἡμῶν ἀρετῇ καὶ δυνάμει πολλῷ πλέον ἢ μεγέθει ταῦθ' ὑπερβάλλει τὰ δεύτερα· ἐκεῖ μὲν γὰρ ὅλην προσετησάμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἐν τούτοις δὲ λύσιν ἐνίων τῶν ἀντιπίπτειν δοκούντων ἐκθέσθαι σοι διέγγυμεν τῷ φιλότατῳ. Ὁ μὲν οὖν ἱερωτάτος ἀρχιερεὺς τῆς Ἐφέσου, ἐκ γὰρ τῶν ὑστέρων ὡς βελτιόνων ἀρξασθαι δεῖ, καὶ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἡμῶν μετ' αἰδοῦς εὐνοίαν τῇ διακρίσει τῶν με-

γάλων διδασκάλων συναγωνίζεται ἦν τῷ δευτέρῳ συντάγματι φανερωῖσαι σοι καλῶς προσθέμεθα καὶ ἡμῖν τὰ ἐκείνων ὡς ἐχρῆν ἐκθειάσασιν ἐπιμαρτυρεῖ· φησὶ γὰρ ἐν οἷς ἡμῖν ἐπεμψας κατὰ λέξιν ὡς εἰ μὴ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τοῖς ἀρίστοις τε καὶ οικειοτάτοις ὁ Θεὸς οὐ τὴν τελευταίην μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὴν βίον ἅπαντα προορίζει, τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν δι' ὅλου τοῦ δευτέρου συγγράμματος κατεσκευάζετο ὡς γνώμῃ τῶν διδασκάλων κοινῇ τῶν ἀκριβούντων ταῦτα καὶ σοφίᾳ καὶ χάριτι οὐ μόνον τοῦ μεγίστου Πατρὸς Βασιλείου, ὅτι τοῖς εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένοις ζωὴν τὰ τε κατὰ τὸν βίον ἅπαντα καὶ τὸ πέρας τοῦ βίου ἀκολούθως τῷ τοιοῦτῳ προορισμῷ ὑπὸ Θεοῦ διατάττονται, τοῦτο μόνον ἔδοξεν ἂν τισὶ τῷ μακαρίῳ μὲν κατὰ καιρὸν εἰρημένον, ὅτι τὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου βεβαιῶν φρονίμως ἀπόφασιν, ὅμως ἐκ τοῦ παρήκοντος αὐτῆν εἰπεῖν λέγει τὸν μέγαν. Ἐμοὶ δὲ ἔγνωσται μᾶλλον αὐτὸς, τὴν μὲν ἀλήθειαν δογματικῶς βεβαιῶν καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ κατὰ λέξιν συνάδων, ἐκ δὲ τοῦ παρήκοντος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν οικονομικῶς πλαγιάζειν

δοκῶν εἰς ἀρέσκειαν τῶν περὶ τούτου τότε ζητούντων· τὴν γὰρ ἀπόκρισιν ταύτην μετὰ τὸ συγγράψαι μικρὸν ἐν ἱερομονάχῳ ἔτι ταπτόμενος ἀνέγνω τῷ βασιλεῖ Ἰωάννῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν πεφανερωμένον ἐκάλουν, ἔγγιστα τῇ ἀουγῇ τῶν Μαγγάνων. Ἀνέγνω δὲ παρόντος; ἐμοῦ· ἦλθε γὰρ μηνυθεὶς ἐκ τῆς ῥηθείσης μονῆς, μηνυθεὶς ἅμα καὶ τὸ σύγγραμμα φέρειν ἠκουσμένου παρ' ἡμῶν Πατρὸς τούτου τῷ βασιλεῖ, καὶ εἰ μὴ φθάσας; δέδωκε τῷ ζητήσαντι, κἂν ἐπιστάτησε βέλτιον ἐξ ὧν ἡμῶν ἤκουσεν εὐλαβῶς συνεπιψηφισομένου τοῦ σοφοῦ βασιλέως. Ἡμῖν δὲ ἤρκεσε καὶ ἀμφοῖν τὸ τε συμπέρασμα τῆς ἀποκρίσεως, τῷ μεγάλῳ συμφωνοῦν Βασιλεῖ, καὶ ἐξαιτίας ἦν παρῆχτο περὶ τοῦ δεδιέναι καθάπαξ τὴν τῶν ἰδιωτῶν ἀορισταίαν διώσασθαι ἦν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς; ἰσχυρίζονται ὡς μὴδὲν εἰδέναι περαιτέρω δεδουνημένοι. Ὅτι δὲ ἐκ τοῦ παρῆχοντος ἀδύνατον ἦν οὕτω τε προδῆλως καὶ πολλαχοῦ τὰ τοιαῦτα τὸν μέγαν φάναι Βασιλεῖον, κἂν μυριοφαλεῖν αὐτὸ τῆς Ἐφεσίων πρόεδροι, ἰκανῶς σοι τότε πρῶτον εἰδείχθη, καὶ ἡμεῖς οὐ ψεῖδοι μᾶλλον τοῦ καλλίστου Πατρὸς; ἐκεῖνος ἢ ὑπονοία τοῦ καὶ ἄλλοις τισὶ τοιοῦτον τι περὶ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραλόγως εἰρηθεῖαι σιωπῇ παρήλθομεν τὴν εἰπόντα· τὸν δὲ λόγον μόνον ἠλέγξαμεν. Οὐκοῦν ἔχεις καὶ τὴν ἱερὴν ἀνδρα τοῦτον τὸν θεὸν βεβαιούοντα προορισμὸν, καὶ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ συνάδοντα. Οὕτε δὲ ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας φωστὴρ ἐν ἐκείνοις τοῖς λόγοις περαιτέρω τὸν περὶ τούτων λόγον ἐξήταζεν, οὕτε ὁ ἱερὸς οὗτος τῆς Ἐφέσου πρόεδρος ἀνάγκην εἶχε πρὸς μίαν ἐρώτησιν ἀποκρινόμενος τὴν περὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ πάντα συνείρειν λόγον, ὡς περὶ ἡμεῖς πρῶτα μὲν προύργιαίτερον, εἶτα καὶ ὁς προφάσει τῆς τοῦ μεγάλου συνηγορίας τοῦτο πεπράχαμεν ὡς οἶόν τε ἦν. Ἀρκεῖτω δ' ἡμῖν καὶ σοὶ τῷ φιλάτῳ ὅτι φησὶ τὸν θεὸν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν τέκνων ἅπασιν οὐ τὴν τελευτὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ τε κατὰ τὸν βίον ἅπαντα προορίζειν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ μέγας εἰπὼν ἐφθῆ Βασιλεῖος. «Θάνατοι δὲ, φησὶν, ἐπάγονται τῶν ὄρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων οὐς περὶ ἕκαστον ἐπηξεν ἢ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις πόρρωθεν τὸ περὶ ἡμᾶς συμφέρον προβλεπομένου· » καὶ αὖθις ἄλλοθι· «Μὴ αὐτόματόν τινα εἶπη; συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις ὡς μὴδὲν προστάτου τὴν κόσμον οἰκονομοῦντος πονηρὰ δόγματα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μὴ καὶ ἐκπέσης τῶν ὄρων τῆς εὐσεβείας; ὁ γὰρ πλάσας ἡμᾶς καὶ ψυχώτας Θεὸς ἰδίαν ἔδωκεν ἐκάστη ψυχῇ τὴν τοῦ βίου διαγωγῆν, καὶ ἄλλους ἄλλοις ὅρους; ἐπηξε τῆς ἐξόδου, » καὶ τὰ ἄλλα ὅσα πρὸς κατασκευὴν ἐπάγει τοῦ δόγματος, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν συγγραμμάτων αὐταῖς ἐκκεῖται λέξεσιν. Καθόλου δὲ περὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ καὶ τῶν τε προωρισμένων εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον τῶν τε ἀποδοκιμασμένων καὶ τῆς διαφύρου περὶ αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ διατάξεως οὐκείας τῇ σφῶν προαιρέσει καὶ ζῶντας καὶ τελευτῶντας ὅποσα φιλοσοφεῖ Ἰσαῖν οἱ ταῖς πολλαῖς καὶ μεγάλαις αὐτοῦ πραγματείαις καλῶς ἐπι-

στήσαντες, αἷς πανταχοῦ τὴν περὶ τούτων λόγων ἐγκατασπείρει. Ὁ μὲν οὖν Ἐφέσου τοιοῦτος τῷ μεγάλῳ Πατρὶ; καὶ ἡμῖν Διοδώρου δὲ, ὅστις ποτὶ ἔστιν οὗτος, οὐ φροντιστέον. Ἐνθεν, καθάπερ ἐφθην εἰπὼν, ὁ τῶν θεολόγων πάντων χορὸς συμφῶνως τε καὶ ἡκριθωμένως καὶ προύργου περὶ τούτων ἐφθῆ διορισάμενος. Καὶ εἰ τὸν μακίριον Νύστης Γρηγόριον οὐκ ἀξιοῦμεν ἀντιζητοῦν μόνον τῷ τῶν διδασκάλων πάντων χορῷ ἐν δυοὶ ζητήμασι οὐδὲ τοῖς τοχοῦσιν ἰδίᾳ γνώμῃ στοιχοῦντα, ἀλλ' ἢ τοῖς συμφῶνοις πᾶσι τιμῶντες αὐτὴν ἐν τοῖς ἰδίῳις τούτοις παραγραφόμεθα, καίτοι τηλικούτον ὄντα, τίς ἡμῖν λόγος ἔσται Διοδώρου, κἂν περὶ τῆς ἦν, ὡς μὴδὲ λόγος; ἐστὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ταύτης ὑπερηθληκτοῖς μὴδ' ὄνομα ἢ εἰ ποῦ τῶν μοναχῶν αὐτῷ μόνῳ προσεσηκῶς τῇ ἀορισταίᾳ τῶν ἀνθρωπίνων καὶ κυβερνησίᾳ συνηγοροῦντων γραφῶν, ἢ μὴ τοῖς θεολόγοις ἐγκύφας ἢ μὴδὲ συνείναι τούτων δυνάμενος; Σκόπει δὲ καὶ ἄφησιν ὁ Διοδώρος. Τὸν ἀριθμὸν, φησὶ, τῶν ἡμερῶν σου ἀναπληρώσω, τοῦ ἔστιν, εἰς λιπαρὸν ἀξίωσας γῆρας καὶ πληρῆς; οὐκοῦν Θεός; ἔστι καὶ κατ' αὐτὴν ὁ τὴν τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων ζωὴν ὀριζόμενος, καὶ πάλιν ὡς περὶ ἀώρου ὁ Θεὸς ἀπειλεῖ θανάτους παρανομῶσιν, οὕτω μακροβίωσιν ὑπισχεναίται τοῖς ὑπακούουσιν, καὶ μακύνει μὲν τὰς εὐσεβοῦσι τὴν ζωὴν, περικόπτει δὲ τοῖς παρακούουσιν, οὐ προσθεῖς, καὶ τὸ ἀνάπαλι ἀληθέστατον ὄν, ὅτι καὶ συστέλλει τοῖς εὐσεβοῦσιν ἐνίοτε τὴν ζωὴν καὶ μακύνει τοῖς ἀσεβοῦσιν, ὡς ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι προύργου περὶ αὐτῶν διελομέθα τῇ θεῖᾳ γραφῇ κατακολουθοῦντες. Οὐ γούν τοῖς τε προωρισμένοις εἰς τὴν ζωὴν καὶ τοῖς ἀποδοκιμασμένοις ὁ Θεός; ἔστιν, ὁ τὴν ζωὴν ταύτην ὀροσθετῶν, εἰ καὶ διάφορον αὐτοῖς τὸ τέλος μετὰ ταύτην ζωὴν σὺν αὐτῷ καὶ οὐκ ἐκαστῶν τῇ προαιρέσει; εἰτὰ φησὶν ὡς τε τοιαῦτα οὐ δεικνυσὶν ὄρον ἔχοντα τῆς ζωῆς ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων. Τί τοῦτο γένοιτο; ἂν ἀμβλύτερον; Τὸ μήκος καὶ ἡ στενότης τῶν διαστημάτων οὐ τοῖς ὅροις διακρίνονται καὶ γνωρίζονται; καὶ ὁ μακρύνων ἢ συστέλλων τὴν ὁδὸν καὶ τὸ διάστημα τῆς ζωῆς μετ' ἐξουσίας τοιαύτης ἄλλου δεηθήσεται τοῖς ὅροις τιθέντος; Καὶ τίς ἔστιν ὁ τιθὼς καὶ πῶς ἐξαπλωθήσεται ἢ συσταθήσεται ἢ ζωὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ μὴ προὔποισθεμένων τῶν τῆς ζωῆς ὄρων ὡς θελητῶν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ἀπλοῦντος τὴν ζωὴν καὶ συστέλλοντος; Ὡς τε τούναντιον ἔστιν ἀληθές, ὡς τὰ τοιαῦτα, εἰ καὶ μὴδὲν ἄλλο, δεικνυσὶν ὅρους ἔχοντας τῆς ζωῆς ἐκ Θεοῦ τοῦ; ἀνθρώπων. Εἰτὰ φησὶν· Εἰ ὄριστο τῆς ζωῆς ὁ χρόνος, οὐκ ἂν ταῦτα ἦν, ἢ τῆς ζωῆς δηλονότι συστολῆ καὶ ἐξάπλωσις; ὡς περὶ εἰ ἔλεγεν· Εἰ τι πέρας ἔχοι, οὐκ ἂν εἴη πεπερασμένον. Εἰτὰ φησὶν· Εἰ ὄριστο τῆς ζωῆς ἕκαστου τὸ τέλος, οὐτε δίκαιος οὐτε ἀδικος ἠδύνατο ἂν αὐτὸ σαλεύειν. Ἀρετῇ δηλονότι καὶ πονηρίᾳ. Καὶ εἰ μὴ ὄριστο, πῶς προστίθεται ὁ Θεός; δι' ὅξί; τῆτα ἐνίοτι; Καὶ πῶς ἄλλων ἀφαιρεῖ δι' ἀναξίτητα; ὄρισμένῳ γὰρ τι προστίθεται, καὶ ἀπὸ ὄρισμένου αὐτὸ ἀφαιρεῖται, καὶ τῷ ὄρισθαι τι γνωρίζεται ἢ τε πρόσθεσις ἢ τε ἀφαιρέσις ἂν ἀληθὴς ἢ; καὶ αὐτὸ

δὲ τὸ προτιθεσθαι καὶ ἀφαιρεῖσθαι ὠρισμένον ποιεῖ τὸ ᾧ προστίθεται, καὶ τὸ οὐ ἀφαιρεῖται, εἰ γε μὴ εἴη ἡ προσθήκη ἀπειρος καὶ ἀόριστος. Ἄλλ' ἡ πρόσθεσις τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἢ μείωσις ὠρισμένον ἔχει τὸ μέτρον, ὡστε καὶ τὸ πέρασ. Τὸ δὲ αὐτὸ πέρασ τε καὶ ὄρος τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἐστὶ καὶ ἀρχὴ τῆς μελλούσης, εἴτε δυστυχοῦ, εἴτε εὐδαίμονος. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ πέρασ· ὁ θάνατος εἶτα τὰ μὲν ἐν τῇ γαστρὶ τελευτῶντα βρέφη σκοπεῖ, τοὺς δὲ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς ἐπομένους τοὺς ἐκ κοιλίας μητρὸς προωρισμένους, τοὺς ἀπὸ μητρὸς ἡγιασμένους, τοὺς ἐξ ἐπαγγελιῶν γεννωμένους οὐ σκοπεῖ, εἰ καὶ ἦν τι τὸ περὶ τῶν βρεφῶν πρὸς τὸν λόγον τόν τε προκειμένον· Ἄλλὰ ταῦτα παρῶμεν. Εἶτα ληστὴν εἰσάγει καὶ διδόντα δηλητήριον, οὐ διαίρων τίνες οἱ ληστευόμενοι καὶ τίνες οἱ δηλητηριούμενοι καὶ τίνων ἕνεκα. Αἰτιατός δὲ ὁ Θεὸς ὑπὲρ οὐδετέρου, ἀλλὰ τῆς ὀφειλομένης ἀμοιβῆς τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς ταῦτα προαιρουμένοις ἢ ὅπως οὐδ' ἄλλω· πάσχουσιν ἢ ὑπομονῆς καὶ τῆς τῶν τοιούτων εὐσεβῶν προθυμίας, καὶ λίαν ὑπερδοξάσεως ἢ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ θανουμένοις, ἀν' ὅτου τὰς τῆς καρτερίας ἀμοιβὰς ἐπαγγέλλεται μὴ βουλόμενος αὐτοὺς οὕτω φιλοσοφεῖν καὶ ὀνήσκειν ὑπὲρ αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἑαυτῶν. Καὶ πῶς ἀπῆλλαττεν ἔως ἐβούλετο θανάτων φανερωτάτων ὡστε ἀπορεῖν τοὺς ἐπάγοντας καὶ τῇ πίστει προστίθεσθαι μετὰ τοῦ θέλειν αὐτοὺς πᾶν διοῦν ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς ὑπίστασθαι πίστεως· ἐγκαίως δὲ συνεχύρει στεφανοῦσθαι τῇ τελευτῇ μετὰ τὴν γενναίαν τῶν ἀγῶνων ἐπίδειξιν. Εὐρυτέρας δὲ πρὸς τὰ περὶ ληστῶν καὶ δηλητηριῶν νῦν θεωρίας· οὐ χρεῖα, ἀλλ' ἔτι μόνον εἰκῆ τὰ τοιαῦτα συνείρει. Ἄλλὰ τὰ ἄλλα τοῦτον παρήμι· ἢ δὲ πρόγινωσις, φησὶν, οὐκ ἐστὶν ὄρος· προεγίνωσκε γὰρ ὁ Θεὸς τὴν παράδασιν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τὴν τοῦ διαβόλου τροπὴν, καὶ τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀνδροφόνων καὶ τῶν ἀσεβῶν τὴν πλάνην, καὶ αὐτὸς ὤρισε λοιπὸν τοῦτους τοιοῦτους γίνεσθαι. Ἄλλὰ τοῦτο ἀσεβῆς, φησὶ, νοεῖν. Ἐξῆν μὲν οὖν τινι λέγειν πρὸς αὐτὸν ὡς περ ἀντεστηρέζοντι, καὶ εἰ μὴ ὤρισεν, ἀνθρωπε, ἀλλ' οὐδ' ἐκώλυσε κωλύειν δυνάμενος. Ὁ δυνάμενος δὲ κωλύσει καὶ μὴ κωλύων αὐτὸς δοκεῖ πράττειν. Ἀληθέστερον δ' ἂν εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν καὶ λίαν οικτιρῶν, εἰ μὲν ὤρισε, τὸ προσέταξε λέγεις, ὡ καλὲ τῶν θεῶν ἐξηγητὰ, ἢ ἐπηνάγασε· καὶ τίς ἐστὶν ὁ τοῦτο φρονῶν ἢ λέγων· εἰ δὲ τὸ πρὸς τὸν ὄρον καὶ τὸ τέλος ἔταξε λέγεις τῇ παρ' ἑαυτοῦ χορηγίᾳ, οὐδὲ τοῦτο περὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῶν ἄλλων ἐρεῖ τις· πρὸς γὰρ τὸν ὄρον καὶ τὸ τέλος οὐ χάριν παρήχθη οὔτε αὐτὸς ἠθέλησε ὀρισθῆναι· οὔτε τῆς τοῦ ὀρίζειν δυναμένου συνεργίας· ἐδεήθη καὶ ὀδηγίας, ἀλλ' εὐθὺς γινόμενον ἀφηνίασεν· ἔθεν τοῖς περὶ τῶν προωρισμένων λόγους οὐδὲ κοινὸν καὶ τοῖς πρώτοις ἀνθρώποις ὄν. Ὀρισθῆναι δὲ ἄλλως ἐν τῇ θεῖα γνώσει τε κατ' ἐκείνου· καὶ λίαν ἐστὶν ἀληθές· πονηροὺς μὲν γὰρ γενέσθαι τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν οὐδαμῶς ἦν ὠρισμένον ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐδ' ὡς προστεταγμένον, ὅπου γε οὐδὲ πρὸς τὰγαθὸν βιάζεται τὴν ἀνθρωπίνην προαίρεσιν, οὐδ' ὡς συνεταγμένον ἐκείνοις· τὸ συν-

ἡργιμένον δὲ πρὸς τὰγαθὸν ποιεῖν εἴωθε μόνον. Τὸ δὲ πονηροὺς ἂν ἀφ' ἑαυτῶν γενομένους καὶ τὴν πονίην ἂν ὑποστῆναι καὶ λίαν ἦν ἐν τῇ γνώσει τοῦ ποιεῖν τοῦ ὠρισμένου. Καὶ εἰ μὴ οὕτως ἦν, οὐκ ἂν προελέγετο ὡς ἢ ἂν ἡμέρᾳ φάγονται ἐκ τοῦ ἔϋλου, θανάτῳ ἀποθανοῦνται, οὐδ' ἂν οὕτως ἐξείδαιεν. Προβῆθ' ἂν οὕτω καὶ γεγονὸς καὶ ἐν τῇ θεῖα ὠριστο γνώσει. Καὶ τὸν μὲν φυσικὸν τοιοῦτο θάνατον, τὴν τοῦ συνημμένου διαίρεσιν δηλονότι καὶ τὴν στέρησιν τῆς ἐνταῦθα ζωῆς· σπερματικῆς, εὐθὺς ὑφίσταντο μένον ὡς ἐπὶ πόνῳ, ζωῇ καὶ γήρᾳ καὶ νόσοις· ἐπισυμβαίνειν ἀφύκτως μέλλοντά ποτε αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν ἐσομένοις, ἀντὶ τῆς ἀπόνου ζωῆς καὶ ἀθανάτου προεπέσεως ἦν ἀποθεβληκότας μᾶλλον ἐγνώρισε· τὸν δὲ ψυχικὸν ἐκ τῆς ἀληθοῦς ζωῆς· χωρισόμενον, φεῖσι καὶ τὴν τοῦ κειμένου τέλους ἀπόπτωσιν τὸν πολλῶν τοῦ προτέρου χεῖρω θάνατον αὐτοῖς τε εὐθὺς ὑπέστησαν ἔργῳ καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν γεννωμένοις ἀνάτῳ, παρέπεμπον ἄχρι τοῦ φιλιανθρωποτάτου ἅμα καὶ σοφωτάτου τῆς θείας οικονομίας φαρμάκου. Καὶ μὴν οὐδ' ἐστὶ τις ὁ λέγων ὄλων εἶναι τὴν πρόγινωσιν, εἰ μὴ καὶ κινήσιν ἐθέλοι λέγειν τὸ τῆς κινήσεως πέρασ. Αἴτιον δὲ πῶς μᾶλλον τῆς προγνώσεως ὁ ὄρος ἐστὶ· τοῦτου γὰρ προϋποτιθεμένου δύναται προγινώσκεισθαι τῷ τῶσαυτην ἔχοντι δυνάμειν, ὅπως ὅδε τι τεύξεται τοῦ ὄρου πρὸς ἐκείνον φερόμενον, ἢ ἀτευχθήσιν μὴ φερόμενον, καὶ πῶς ἢ ποτε τεύξεται. Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ περιουσίας μᾶλλον χρεῖας εἶρηται· ἀνοικτιρῶς γὰρ τῇ περὶ τῶν ὄρων τῆς ζωῆς ὑποθέσει καὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ Διὸδωρον τε ἠπόρηται πρότερον καὶ ἡμῖν νῦν διατριβῆς χάριν ἐπιστατήθη· ἦρκει δὲ τοσοῦτον εἶπεῖν ὡς ἀγνοία τοῦ ὄρου καὶ τοῦ προορισμοῦ καὶ τοῦ προορίζειν καὶ τῆς προνοίας, μᾶλλον δὲ ἀγνοία πολλῆς τῆς ἀνθρωπίνης τε καὶ θείας σοφίας, οὐτός τε ὁ Διὸδωρος καὶ τινες ἄλλοι οὐχ οἷοί τε γεγονασιν ἐγκύψαι τῷ βάθει τῆς ὑποθέσεως καὶ τῷ τῶν διδασκάλων σκοπῷ· δοκεῖ γὰρ οὗτος ἢ ὄρον τὴν ἀνάγκην νοεῖν καὶ τὴν πρόστασιν πάνυ χυδαίως, ἢ ὄρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς πέρασ τι βούλεσθαι νοεῖν τῆς ζωῆς τεταγμένων ἐκάστην τῶν ἀνθρώπων φυσικῶς ἀπαραίτητον· καὶ διὰ τοῦτο φησὶν· εἰ ὄρος ἦν τῆς ζωῆς, πῶς ἐμακρύνετο ἂν ὑπὸ Θεοῦ ἢ τῶν ἀνθρώπων ζωῇ· καὶ πῶς συνεστῆλλετο· καὶ πῶς ἂν ἠδύνατό τις τὸν ὄρον διασαλεύειν χεῖρων ἢ ἀμείνων γινόμενος· Ἀπλούστερον δὲ καὶ τὸ οὕτω διανοεῖσθαι· ὄρος γὰρ φύσει τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς οὐδαί· ἐστὶν ἢ πολλῶν αἰτιῶν· διὸ καὶ εἴρηται τὸ, Γρηγορεῖτε· ὅτι οὐκ οἴδατε ποία φυλακὴ τῆς νυκτός ὁ κλέπτης ἐρχεται. εἰ δὲ ἦν ὠρισμένον ἐν τῇ φύσει τὸ πέρασ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, ἔν ἂν ἦν καὶ ταυτὸν ἅπασιν. εἰ δὲ ὅλον τε ἦν φύσει καὶ διάφορον εἶναι, ἐγινώσκειτ' ἂν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν σοφῶν, τῶν καὶ τὰλλα τῆς φύσεως ἐξητακώτων ἔργα πάνυ καλῶς. Ἐπὶ τὸ μείζον μόνον ἐστὶ πῶς λαβεῖν ὄρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ τοῦτον ἐνδεχομένως τε καὶ σπανίως, ὡς σπανίων τινῶν ἐπὶ τοῦτον ἐφικνούμενων, καθά φησὶν ὁ Δαυὶδ, ἐν δυναστείας· καὶ μόλις εἰς τὴν ὀδοηκον-

ταυτῆ χρόνον ἐφικνεῖσθαι τῶν ἀνθρώπων τινάς· ἔστω δὲ καὶ ἑκατονταετη. Ὁ δ' εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐμψυχώσεως ἐν τῇ μήτρᾳ τοῦ ἀνθρώπου χρόνος μέχρι καὶ τοῦ πλείστου τῆς ζωῆς ὄρος, καὶ αὐτοῦ ἐνδεχομένου καὶ ἀορίστου ὄντος, ὡς εἴρηται, φύσει ἀπέριτοιχοις μορίοις αὐτοῦ τῶν γεννωμένων ἀνθρώπων ἀορίστως· ἑαυτῷ συντέμνει ζωὴν, τῶν μὲν μετὰ τὸ ἐμψυχωθῆναι εὐθύς ἀποθνησκόντων ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρὸς καὶ ἄλλων μετὰ μικρὸν, καὶ ἐν ἀπέριτοιχοις σχεδὸν ἀτόμοις τοῦ χρόνου τοῦ μέχρι τῆς κοήσεως ὀριζομένου, καὶ μετὰ τὴν κοήσιν αὐτοῖς τῶν ἐξεληλυθότων τῆς γαστρὸς· μέχρι καὶ τῆς κινήσεως ἤτοι βαδίσεως, κάκειθεν ἐφεξῆς ὁμοίως μυρίων καθεκάστην νακρουμένων ἐν τῇ τῆς γεννήσεως· καὶ φοροῦσθαι ὁδῷ ταύτῃ, καὶ τρίτοις μυρίοις. Φύσει μὲν οὖν οὐδεὶς ἐστὶ τῆς ζωῆς ὄρος τοιοῦτος. Καὶ τοῦτον ἴσως τὸν ἕρον λογιζόμενος ὁ Διδώωρος ἔκεινα λέγει. Ὁ δὲ δυνάμενος περαιτέρω σκοπεῖν ὅτι τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν ἀπ' ἑαυτῆς ἀορίστον οὖσαν πατριεὶ προνοίᾳ περὶ αὐτοὺς ἡς αἰ ἀποδείξει ἀναριθμητοὶ τε καὶ φανερωτάται, ὀρίζει καὶ περαίνει καθὼς ἂν βουληθεὶ ζηλευσούσης ὡσπερ δεσπότην τῆς φύσεως. Καὶ ταυτὸν ἐστὶν ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ζωῇ τὸ τε κατ' αὐτὴν ἀορίστον, καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς θείας προνοίας ὀρίζεσθαι. Καίτοι καὶ ὀρισμένην ἂν ὑπ' αὐτοῦ τῇ φύσει, μεταποιεῖν εἶχεν ἂν ἐν ὀπίσθις τῶν ἀνθρώπων ἠδούλετο συντέμων ἢ πλατύων καὶ ἕλω· ὀρίζων ἀνάγκη τῆς θείας ἐλευθερίας καὶ μεγαλειότητος· νικῶση τὴν εἰμαρμένην ἀνάγκην, καθάπερ δούλη τῆς φύσεως. Ἄρχει δὲ ἡμῖν καὶ Διδώωρος· οὗτος ἐν τοῖς καιροῖς ὡσπερ προὔργου συνηγορῶν· φησὶ γὰρ θανάτου· ἄωρους παρανόμων ἀνθρώπων ἀπειλωμένους ἐκ Θεοῦ καὶ γινόμενους, ἢ μετανοούντων οὐ γινόμενους, καὶ μακροβίωσιν οὐθις τῶν εὐσεβῶν ἐπαγγελομένην τε καὶ τελειομένην καὶ μηχανομένην μὲν τοῖς φιλοθέοις ζωὴν, τοῖς δὲ παρακίους περικοπτομένην. Ταῦτα δὲ τό γε ἄλλο ἢ τῷ θεῷ προορισμῷ τῶν φιλοθέων καὶ τῇ αποδοκιμασίᾳ τῶν ἄλλως διακειμένων καὶ τῇ περὶ ἑκατέρους ἀρμοττοῦση τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ συναΐουσι. Ὁ δὲ μετὰ τὸν Διδώωρον εὐθύς εἰσάγει τὸν Σολομῶντα λέγοντα· *Ἴνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου*. Εἰ οὖν ἐστι, φησὶν, ἀποθνήσκειν ἐν οὐ καιρῷ, πῶς ὄρον καὶ τάξιν δεῖ δοξάζειν; Τοῦναντίον δὲ μᾶλλον ἐστὶν ἀληθές· ὡς εἴπερ ἐστὶν ἀποθνήσκειν ἐν οὐ καιρῷ, πῶς οὐ δεῖ δοξάζειν ὄρον καὶ τάξιν; Ἰδοὺ γὰρ καὶ καιρὸς ἐστὶ τοῦ θανεῖν τινα, ταυτὸν δ' εἰπεῖν ὄρος ζωῆς· καὶ ὄρου καὶ καιροῦ μετᾴθεσι· εἰ μὲν γὰρ καιρὸν ἐνταῦθα νοεῖ τὴν ἐπὶ τὸ μακρότερον πέρασ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς κατὰ τὸν Δαυτὸν, ὁ Σολομῶν συμβουλεύει μὴ ἀσεβεῖν ἐπὶ πολὺ ἵνα μὴ ἄωρος ἀποληται καὶ πρὶν εἰς τὸν καιρὸν ἔλθειν τὸν τῇ φύσει μὲν ὀρίσθαι δοκοῦντα ἀορίστον δὲ ὄντα τοῖς ἀτόμοις τῆς φύσεως· εἰς δὲ ὅν ὡς πάντες ἐφικνούται, ὅτε πάντα ἀγῶν διαμαρτάνουσι. Ἀλλὰ πολλὰ φράσαντες ἂν ἐγγύς· που γένεθαι διὰ πονηρίαν αὐτῶν οὐ συνεχωρήθησαν φθάσαι· ἢ δι' ἀρετὴν ἕτεροι κινδυνεύουσαν προηπάγησαν, αὐτὸς φησὶν Σο-

λομῶν· καὶ πολλὰ μὴ φθάσαντες· ἂν ἐκ φυσικῆς ἀσθενείας, δι' ἀρετὴν ἐφθάσαν, ἢ τινα ἄλλην οἰκονομίαν τοῦ κρείττονος, δι' αὐτῶν ἀνυσθησομένην ὡς ἀξίων ὀργάνων. Ἐκτείνεται δὲ τισὶν ἡ ζωὴ καὶ πονηροῖς· οὗσι δι' ἄλλας αἰτίας οἰκονομίας ἀναντιρρήτους περὶ ὧν ἄλλως ἂν εἴη χρεῖς σκοπεῖν. Ἀλλ' ἴα τὰλλα παρῶμεν, καιρὸς ἐστὶν ἐκάστη τῆς τελευταίας ὅταν μέλλῃ συν ἀγαθαῖς ἐλπίσι μεθίστασθαι, ἢ συνειδῶς ἑαυτῷ κατὰ τὸ λόγον καὶ νόμον βεβιωκότι, ἢ τῷ κατὰ τὸν βίον ὀλιγωρίας αὐτῶν ὄψῃ τῷ φαρμάκῳ τῆς μετανοίας λατρεύσας καλῶς. Ἔστι δ' ἄλλως καθαρθεῖς ἐκ Θεοῦ τῇ μετὰ διακρίσεως ὑπομονῇ τῶν πειρασμῶν τῶν ἐκεῖθεν συγυρωμένων. Καὶ τὴν τοιαύτην ἠρίξει· εὐκαιρίαν ὁ πάνσοφος λατρεῖς τοῖς εἰσφέρουσι τινα πρὸς τὸ δεῖν λατρευθῆναι χρόνον δὲ διάθεσιν. Τοῖς δ' ἀσεβοῦσιν ἐπὶ πολὺ καὶ λίαν σκληρυνόμενοις, ὡς τὰ τῶν ἀπεγνωκότων νοσοῦσι τὸν τοιοῦτον ὁ Σολομῶν ἀπαγορεύει καιρὸν οὐ στερηθέντες, οὐ τῷ μὴ βιώναι πολὺν ἐν τῇ παροικίᾳ χρόνον λυπήσονται, ἀλλὰ τῷ μηδεμίαν ἐντεῦθεν ἔχειν ἐλπίδα τῆς εὐτυχούς ἐν τῇ πατριδὶ ζωῆς, στερεοῦται δὲ ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργώσιν ὁμοίως τῷ τῆς ἀκάρπου συκῆς ὑποδείγματι. Εἰ δὲ καιρὸν ἐ ταῦτα λέγων νοεῖ τὸν ἐκ τῆς θείας ὀρισμένον προνοίας, οὐκ οὖν καὶ Σολομῶν ὄρον καὶ καιρὸν τοιοῦτον ἠπίστατο ὅς ἐνδον μὲν ἐστὶ καὶ αὐτὸς τοῦ κατὰ φύσιν ὀρισμένου καιροῦ κατὰ τὸ πορβύτατον πέρασ, ἀορίστον δὲ ὄντος, ὡς εἴρηται. Δύναται δὲ καὶ αὐξίνει καὶ ἐλαττοῦσθαι τοῦ Θεοῦ διατάκτοντος οὕτω τρόποις ὅς οἶδε· οἰκονομίας. Καὶ λέγεται μὲν αὐξίνει ὁ τοιοῦτος καιρὸς, διότι ἐμειώθη ἂν, εἰ τοῦτο θεὸς ἐβούλετο· λέγεται δὲ ἐλαττοῦσθαι, ὅτι ἤξειτο, εἰ θεὸς τοῦτο ἐβούλετο αἰτίας τοῦ βουληθέντος τὸν Θεὸν ἢ μὴ βουληθέντος ἐν τοῖς τοιοῦτοις τῆς ἀξίας οὐσίας αὐτῶν οἷς τὰ μὲν βούλεται, τὰ δ' οὐ βούλεται· καὶ ἐπὶ τῷ χειρῶν μὲν αὐτοῖς ἢ τὸ βέλτιον, ἀπλῶς δὲ πάντα ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἑπότερον δὴ πῶς γέγονεν, εἰτ' ἀξίς ζωῆς εἴτε μείωσις ὁ τελευταῖος ἦν περὶ ἐκάστους τοῦτο σκοπὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὄρος· τελευταῖος μὲν ἐν τῷ ἔργῳ ὡς προηγουμένης μὲν τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἵνα τὸ τῆς προαιρέσεως ἰδίωμα σώζοιτο, συνεπομένης δὲ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ψήφου, προηγούμενος δὲ ἐν τῇ θεῖᾳ γνώσει, ὡς εἰδῶς τὰ μέλλοντα γινωσκούση οὐ καθὸ εἰσὶν ἐν ἑαυτοῖς, οὐ γὰρ εἰσὶν αὐτὰ, εἰδῶς, ἀλλὰ καθὸ εἰσὶν ἐν αὐτῷ, τὰ μὲν ὡς γινώσκοντι καὶ ποιῶντι, τὰ δὲ ὡς γινώσκοντι μόνον, καὶ παραχωροῦντι, κἂν μὴ ποιῇ, ὁ ταυτὸν ἐστὶ πῶς τε ποιεῖν ὅσον πρὸς τὸ γινόμενον, εἰ καὶ μὴ ὅσον πρὸς τὸν παραχωροῦντα. Ὁ δὲ ὑπόλοιπὸν ἐστὶ τῶν βητῶν ἐκείνων οὐδ' ἐπισκέψεως ἄξιον, τοῦτο μόνον σημειωτέον ἐστὶ. Καὶ ὁμοῦς Διδώωρος ἔλεγεν· Εἰ ὄρος ἦν, καὶ κἂν ἐμακρόντερο ἢ συνεστῆλλετό τισιν ἡ ζωὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ. Οὗτος δὲ φησὶ τοῦναντίον, ὡς εἴπερ ὄρος ἦν, ἐκλωδοῦτο ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πονηροῖς τισὶν ἡ ζωὴ. Καὶ τὸ αὐτὸ μὲν βούλονται συμπεραίνειν· ἐξ ἀντικειμένων δὲ ὑποθέσεων τοσοῦτον ἀπέχουσι εἰδέναι περὶ ὧν προτίθενται λέγειν· περὶ δὲ τῶν μεγίστων προτίθενται. Ἴσθη τοίνυν, φιλιταῖοι καὶ ὀριζοῦντες, ὅτι τὸν πεπαίδευμένων τινὲς οὐ

δυναμένοι τὰ τῶν διδασκάλων, φημί δὲ τῶν πλείστων καὶ ἀξιώτερον, εὐχαλῶς ζητεῖν. ἢ ζητούντες μὲν ἀλλ' οὐκ ἔχοντες συνορᾶν ὡς ἀπλούστεροι ἢ καὶ τῷ πέρα τῆς οικείας· ἕξω φιλοτιμῆσθαι διαμαρτάνοντες τοῦ ἀληθοῦς, ὡς εἰκός, ταυτὸ σχεδὸν ἔπαθον τοῖς τῇ πίστει ἀντιλέγειν ποτὲ οἰομένοις, δι' ὧν ἐπειρῶντο τὰ τῆς ἱερᾶς Γραφῆς εἰς ἀντίφασιν περιάειν· τὰ γὰρ τὸν θεὸν προορισμὸν ἐκδιδάσκοντα καὶ βεβαιοῦντα ῥητὰ, ὧν ἡ θεία γέμει Γραφή σαφειστάτων εἰς ἀνάφασιν τῶν τῇ αὐτεξουσιότητι τοῦ ἀνθρώπου συνεργούντων ῥητῶν καὶ ταῖς ταύτης ἀκολουθούσαις ἀμοιβαῖς ἢ ποιναῖς συνέλκειν, ἐπειρῶντο βιαίως, καὶ οὕτω τῆς Γραφῆς ἀκυρομένης ἔφροντο τῷ δοκεῖν ἀντιφάσκειν καὶ τὴν πίστιν ἅμα συνακυροῦν. Καὶ οὗτοι τοίνυν εἰ μὴ καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας τὰ αὐτὰ πάσχουσιν· εἰ γὰρ προῶριστο τὰ τῶν ἀνθρώπων, φησὶν, ἐπὶ τὸν θεὸν προορισμὸν, οὐκ ἔστι διαπεσεῖν, ὡς ἠγαγκασμένα ἂν οὕτως ἐγίνετο, καὶ ἡ προκρίσεις οὐκ ἂν ἦν ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἀκολουθῶς οὐδ' ἂν ἦν εὐλογον ἀμείβεσθαι ἢ κολλάζειν τοὺς οὕτω πρὸς τάχαθ' ἢ τούναντιον ἠγαγκασμένους· ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἀδύνατα, λείπεται μὴ εἶναι ὄλω· ἐν τοῖς ἀνθρωπίνους πράγμασι τὸν θεὸν προορισμὸν, καὶ τῶν δοκούντων ἀνθίστασθαι τῷ προορισμῷ λέγων, οὗτος μάλιστα τοῦ εὐλόγου δοκεῖ μετέχειν. Ἄλλ' ἢ τάξις τὸν ἀποστολικῶν αὐτοῦς ἐλέγχει χρησμῶν τοὺς εἶπε δι' ἀπιστίαν εἶπε δι' ἀγνωσίαν ταῦτα πάσχοντας, ἵνα μὴ ἄλλα τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἐνταῦθα συναίρωμεν ἐν τοῖς ἄλλοις συγγράμμασι καλῶς ἠθροισμένων. Γινώσκει μὲν τοίνυν ὁ θεὸς πάντα τὰ ὄντα καὶ τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, γινώσκει δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔργα μόνον ἀλλὰ καὶ διαλογισμούς· καὶ γινώσκει ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ὡς μὲν καὶ πρώτη πάντων αἰτίᾳ, καὶ πάντα δι' ἀπειρίαν περιεχοῦση, φύσει· τε καὶ γνώσει καὶ δυνάμει· καὶ γινώσκει τῷ ἑαυτοῦ τρόπῳ· ἔστι γὰρ ἐν τῷ γινώσκοντι τὸ γνωστὸν κατὰ τὴν τοῦ γινώσκοντος τρόπον· ὅθεν καὶ γινώσκει τὰ μέλλοντα μὲν ὡς παρόντα, τὰ δὲ ἐνδεχόμενα ἀναγκαίως· οὕτω γὰρ εἰσιν ἐν αὐτῷ. Οὐδὲ ἤττον μέντοι ταῦτα τῇ αὐτῶν φύσει μέλλοντά ἐστι καὶ ἐνδεχόμενα· οὐ γινώσκει δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ προνοεῖται αὐτῶν πάντων ὡς ἄνευ τῆς οὐρανόθεν προνοίας οὐδ' ἂν δυναμένων εἶναι καὶ σώζεσθαι. Προνοεῖται δὲ ἐκάστων ἀρμοζόντως τε καὶ οἰκείως τῇ ἐκάστῃ παρ' αὐτοῦ δεδομένη φύσει καὶ τάξει τῷ παντὶ καὶ ταῖς αὐτῆς ιδιότησι· τῆς οὖν ἀνθρωπείας φύσεως εἰδικώτερον προνοεῖται τρόπον ὑψηλότερον τε ἅμα καὶ ποιικιλώτερον ἀρμοζόντως τῇ πρὸς τὰς ἄλλας φύσεις ταύτης ὑπεροχῇ· ὅθεν ἢ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην πρόνοιαν φύσιν εἰδικώτερος· ὀρισμὸς· ἰσχύματα· ἀγαγῆ τι· δηλονότι· καὶ ὀδηγία πρὸς τὸν προκειμένον ὄρον· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα πρὸς τέλος ἄγονται τῇ φύσει σύστοιχον· ἀνθρώπου δὲ τὸ τέλος ὑπερφύει, πρὸς δὲ κινεῖσθαι μὲν αὐτὸν δεῖ προσιροῦμενον καὶ μηδὲ οἰκοθεν ἀμελοῦντα, οὐχ οἷόν τε δὲ ἐφικέσθαι καὶ ὀρισθῆναι καλῶς πρὸς αὐτὸ μὴ ταῖς ἐκ θεοῦ χρηρηγούμενον συνεργείαις, περὶ ὧν ἐπεξεργασμένως ἐν τοῖς προτέροις συγγράμμασι διεηλόμεθα, νῦν δὲ μόνον ἀπτόμεθα. Ἢ

Α γινώσις τοίνυν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν τὸ οἰκείον ὀρισμὸς, ἢ μὲν ἔστι τῷ γινώσκοντι καὶ ὀρίζοντι θεῷ γινώσις καὶ ὀρισμὸς, ὡς δὴ παρόντων καὶ εἰσι καλοῦντα χωρὶς, τῇ δὲ πρὸς τὰ γινόμενα καὶ ὀριζόμενα ἀπρόβλεψι πρόγνωσίς τε καὶ προορισμὸς λέγονται· ὁ δὲ προορισμὸς γενικῶς λαμβανόμενος οὕτως, εἰς τὸν κυρίως προορισμὸν διαιρεῖται, καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν· καὶ ἔστιν ὁ μὲν προορισμὸς τῶν ἐπινοουμένων τοῦ τέλους, ἢ δὲ ἀποδοκιμασία τῶν ἀποτυγχανόντων αὐτοῦ· οἱ τε γὰρ προωρισμένοι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, οἱ τε ἀπ' αὐτῆς ἀποδοκιμασμένοι διαφθῶν· μὲν ἀλλὰ καὶ ἄμφω τῇ διατάξει τῆς θείας προνοίας ὑποπεπτωκάσιν. Ἔστι δὲ τῇ τάξει προτέρα μὲν ἡ πρόγνωσις, δεῦτερος δὲ ὁ εἰδικὸς οὗτος καὶ κυρίως προορισμὸς· καὶ προῦπιτήσθαι τὴν πρόγνωσιν ὁ προορισμὸς ὡς ἀρχὴν ἑαυτοῦ καὶ τάξει προηγουμένην· ἀκολουθῶς δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἔστι προτέρα ἢ πρόγνωσις τῶν ἐπομένων τῷ θεῷ προορισμῷ· καὶ ταύτης ἠγεμῶν ἡμῖν τῆς θεολογίας μετὰ τὸν Κύριον ἡμῶν ἐν εὐαγγελίοις διεσπαρμένως· ἡμῖν διδόντα συνάγειν ὁ Παῦλος ὁ μέγας τῆς ἀληθείας κήρυξ γίνεται· Οὐδὲ γὰρ πρόγνωσιν, φησὶ, καὶ προώρισε, καὶ οὐδὲ προώρισε ἐκάλεσε, καὶ οὐδὲ ἐκάλεσεν ἐδικαίωσε, καὶ οὐδὲ ἐδικαίωσεν ἐδόξασεν· ὁ θεὸς γὰρ καὶ τὰ ἐσόμενα προγινώσκων ἐν εἴρηται τρόπῳ προέγνω τοὺς γενήσιους αὐτὸν ἀγαπήσοντας, τὸ γε ἐφ' ἑαυτοῦς ἤκον, καὶ μηδὲν ἀμελήσας προτεθειμένους. Εἰωθὸς δὲ δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα πάντα συνεργεῖν εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, διὰ τοῦτο τοῖς κατὰ πρόθεσιν οἰκείαν οὖσι κλητοῖς, τοῖς ἐκουσίως δηλαδὴ τὸ γε εἰς αὐτοῦς ἤκον τῆς κλήσεως τυχεῖν ἐπιμελουμένοις, καὶ διὰ τοῦτο κλητοῖς οὖσι, τοῦτ' ἔστιν ἀξίως καλεῖσθαι, καὶ τὴν παρ' ἑαυτοῦ προστιθήσιν αὐτοῖς συνεργίαν, ὡς ἄνευ αὐτῆς οὐκ ἂν ἐφικέσθαι· δυνησομένοις διὰ τὰ συνούσας πολλὰς καὶ μεγάλας τῷ πράγματι δυσχερείας· διὲ φησὶ· Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν· διὰ τοῦτο προγνοῦς αὐτοὺς διὰ σοφίας περιουσίαν, ἐπρωρίσας προώρισε δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος, καὶ προώρισε· ἐκάλεσε, καὶ τὰ ἐξῆς ἀκολουθῶς, ὡς δεδοξάσθαι μὲν διὰ ταῦτα τοὺς δοξασζομένους ἢ δοξασθησομένους, τοὺς δὲ δικαιοθησομένους δεδικαιώσθαι, καὶ ἔτι πρότερον κεκληθῆναι κληθησομένους, καὶ ἄλλα ὡσαύτως. Οὐκ ἔστιν οὖν αἰτία προηγουμένη τῆς τῶν σωζομένων δόξης· ὁ θεὸς προορισμὸς· ἔχει γὰρ ἑαυτοῦ προηγουμένην τὴν πρόγνωσιν, ἣς ἄνευ οὐκ ἂν ὁ προορισμὸς εἴη. Ἄλλ' οὐδ' ἢ πρόγνωσις προηγουμένη ἔστιν αἰτία, ἀλλ' ἐπέπερ' ἐμελλε κατ' ἰδίαν ἀφορμὰς τῶν αἰρησομένων τὸ ἀγαθὸν συμβῆναι αὐτοῖς καὶ τὸ τοιοῦτους οὖσιν ἐπακολουθεῖν τέλος· διὰ τοῦτο προέγνω ὁ εἰδὼς· τὰ πάντα πρὸς γενέσθαι· αὐτῶν, καὶ προσγινωσμένοις ὅτι τοιοῦτοι τὸ ἀφ' ἑαυτῶν ἔσονται, καὶ ἑαυτὸν συνεργήσονται προῆξει, καὶ ὀριοῦντα τοὺς ἀφ' ἑαυτῶν μὲν ὀρίζεσθαι θελήσοντας πρὸς τὸ τέλος, τοῦ δὲ θεοῦ τὰ πλείστα δεησομένους, ὡς περ αὐ οὐδὲ προέγνωκεν οἰκοθεν ἀπαλλοτριωθησομένους τοῦ τέλους, καὶ διὰ τοῦτο μὴ αὐτοῦ συνεργήσοντας τευξομένους, πῶς γὰρ ἂν συνεργοῖη τοῖς οὐ θέλουσι

συνεργεῖσθαι; εὐλόγως ἀποδοκιμακε τούτους καὶ ἀπεκλήρωσε, καὶ τὴν ἀρμότουσαν αὐτοῖς ἀπένει-
 μεν ἀδοξίαν ἦν ἔκουσίως προείλοντο· καθὼς γὰρ οὐκ
 ἔδοκιμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν
 αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν τοῦ ποιῆν τὰ μὴ
 καθήκοντα, καὶ ὡς ἀφ' ἐαυτῶν πρῶτοι ἀπαλλοτριω-
 θησόμενοι ἐν τῷ ἔργῳ, εὐλόγως; ἐκ τῆς θεῆς γνώσεως
 ἀπηλλοτριώθησαν ἀπὸ μήτρας, καθ' ὁμοίτητα τῶν
 ἐκ κοιλίας μητρὸς προωρισμένων, ὃ ταυτὸν ἐστὶ τῷ
 ἀπ' ἀρχῆς αὐτῶν ὠκειῶσθαι ἢ ἠλλοτριώσθαι τῆς
 ἔγνωσμένης. Ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν ὡς τοιοῦτοι ἐσό-
 μενοι προεγινώσκοντο· καὶ ἡ προωρισμένοι ἦσαν
 ἢ ἀποδοκιμασμένοι. Ταῦτα τοῦ μεγάλου Παύλου
 καρπὸς, καὶ τοῦ κινουμένου αὐτὸν Πνεύματος.
 Εἰ καὶ ἀδύνατον τοῖσιν μὴ γενέσθαι ἂν ἂ
 προέγνωκεν ὁ Θεὸς ὡς ἐσόμενα, ἀλλ' οὐκ ἀπλῶς
 ἀνάγκη γενέσθαι ταῦτα οὕτως· ἡδύνατο γὰρ ἂν μὴ
 γενέσθαι· οὕτω τὴν ἀνθρωπίνην πραίτησιν ἀρχὴν
 ἔχοντα πρῶτον τοῦ γίνεσθαι, ἐσόμενα δὲ τὸ ἀφ'
 ἐαυτῶν οὕτω, φημί δὲ τῶν ἀνθρώπων, τὸ γε εἰς
 Θεὸν ἦσαν οὕτω προεγινώσκοντο, θεῆς περιουσίᾳ
 γνώσεως. Οὐκοῦν ὡσπερ οὐκ ἀναγκάζει προγινώ-
 σκων ὁ Θεός, οὕτως οὐδὲ προορίζων ἢ ἀποδοκιμά-
 ζων, συνεργεῖ δὲ μόνον πρὸς τάγαθον τοῖς πρῶτοις
 τοῦτο προελομένοις, ὡσπερ πρὸς τοῦναντίον οὐ συν-
 εργεῖ μὲν, ἀλλ' ἔγκαταλείπων τοὺς οἰκοθεν ἀπε-
 στραμμένους τοῦ τέλους ἐκφέρεσθαι, καὶ τοὺς μὲν
 ἐν ὀλίγῳ πιστοὺς δούλους γενομένους, τῷ γε εἰς τὴν
 αὐτῶν ἔχοντι δύναμιν ἐπὶ πολλῶν καθίστησι τῆ παρ'
 αὐτοῦ χορηγία, ὧν οὐκ ἂν οἰκοθεν τυγχάνειν ἡδύ-
 νατο, καὶ τοῖς πονηροῖς αὐ καὶ πρὸς τάγαθον ὀκνη-
 ροῖς οὕτε δίδωσι χάριν, καὶ τὴν δεδωμένην ἀναλαμ-
 βάνει· ὁθεν ἅμα τῷ τὴν αἰτίαν ἐωρακέναι τοῦ
 δικάου περὶ τὸν Παῦλον προορισμοῦ ὡς ἔκουσίως
 ὑποπίπτει τοῦ σώμα καὶ δουλαγωγῆσει, τῆς θεῆς
 ἀγάπης ἔνεκεν ἀφώριζεν αὐτὸν ἦτοι προώρισεν, ἐκ
 κοιλίας μητρὸς καὶ πρὸς τάγαθον πᾶσι τρόποις συν-
 ἤργει μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς. Τῷ τοιοῦτῳ τοῖ-
 νον ἀκολουθῶς πρὸς τὸ τέλος προορισμῷ καὶ ἡ σύμ-
 πασα τῶν προωρισμένων ζωὴ ὑπὸ τῆς θεῆς ὀρίζεται
 πρὸς τὸ τέλος καὶ κυβερνᾶται προνοίας, τὴν ἀγαθὴν
 καὶ πρῶτην τοῦ προωρισμένου σπουδὴν ἐχούσης
 ὡσπερ ἐφόδιον καὶ πέρας ἀκολουθῶς ἢ τούτων
 τυγχάνει ζωὴ αὐτῆ τε τοιαύτη οὐση καὶ τῷ ἐσχάτῳ
 τέλει προσήκοντος· τὸ γὰρ αὐτὸ ἐστὶ τῆς ἐνταῦθα
 ζωῆς πέρας; καὶ ἀρχὴ τῆς μετὰ ταῦτα ζωῆς· τὸ δὲ
 ἐστὶν ἢ ἐντεῦθεν μεταστάσις. Οἰκονομεῖται δὲ ἐκ
 Θεοῦ καὶ αὐτὴ χρίσιν τε καὶ τρόπον καὶ τόπον, οἰ-
 κειῶ; τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσι καὶ διὰ τοῦτο εὐλόγως
 συνεργουμένοις διὰ πάντων πρὸς τὴν τοῦ τέλους
 ἐπίτευξιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ αἰώνιος καὶ μακαρία ζωὴ
 μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν θείων. Καὶ τούτῳ τῷ τέλει συν-
 ἄπτει μὲν ἢ ἐνταῦθα ζωῆ, διὰ πολλῶν τῶν μεταξὺ
 εὐτάκτως ταῖς βεβαίαις ἐλπίαι τοὺς σπουδῆ τε οἰ-
 κείᾳ καὶ συναντιλήψεσι θεαῖς ὠχυρωμένους· ἢ δὲ
 εὐσεβῆς καὶ σὺν ἀρετῇ τελευτῆ ἀμέσως συνάπτει
 λοιπὸν, ἔργῳ τῶν ἐλπίδων ἀνοσμένων εἰ καὶ μετὰ
 τινος ὑπερβέσεως πρὸς τὴν αὐτοῦ τελευτήσαν ἐπί-
 τευξιν ἐν τῇ κοινῇ μισθαποδοσίᾳ τῆς φύσεως. Οὕτω

δὲ καὶ τοῖς μὴ φροντίζουσι τοῦ τέλους τυχεῖν μῆτε
 οἰκοθεν πρὸς ἐκεῖνο ὀριζόμενοι οὐδ' ὁ Θεὸς ὅπως
 ὀρίζονται συνεργεῖ, συνεργήτας ἂν ὁμοίως τοῖς ἀλ-
 λοῖς· ἦν γὰρ ἂν ἀνάγκη τὸδε καὶ βίας. Προεγινώ-
 σμένης δὲ γε τῆς αὐτῶν ἀθλιότητος, ὡς εἰπωθὲν ἀθλιός
 χρῆται. Λοιπὸν τὰ τε κατὰ τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὴν
 τελευτὴν οὐδεμιᾶς ἀξίῳν προνοία; τοῖς προτέροις
 ὁμοίας καὶ ἢ καρπὸς ἐστὶν ἢ τοῦ κειμένου τέλους;
 ἐπίτευξις, ἀλλ' ὅσον μόνον αὐτοῖς πρὸς τὸ εἶναι καὶ
 ζῶντι ὡς κοινὸν τῆ φύσει διέθηκε δῶρον. Ἄξια μὲν οὖν
 ἐνόησε, τῆ φαυλότητι τούτων καὶ ζῶντων καὶ τελευ-
 τῶντων ἐπιτίθησιν ἀχθῆ, τρόποις οἰκονομίας μετὰ
 τοῦ δικαίου καὶ τὴ κοινῇ συμφέρον σκηποῦσιν. Ἀλλὰ
 ταῦτα μὲν ἐν τοῖς προτέροις διηρθρώθη συγγράμ-
 μασι· νῦν δὲ ἀρκεῖ τὴν σὴν ἀγάπην πληροφωρηθῆναι
 ὡς οὐδὲ ὧν πέποιθας κατὰ τὴν προτροπὴν ἢ ἐναν-
 τίον ἐστὶν ἢ ἐναντιοῦσθαι δύναται τοῖς προτέροις
 ἡμῶν ἐκεῖνοις συγγράμμασιν· τί γὰρ ἂν καὶ ἐναντι-
 οῦσθαι ποτε δυνήσῃ ἀληθείᾳ φανερωτῆται καὶ
 τοσοῦτος τοῖς ταύτῃ συνισταμένοις; κἂν ἐναντιώ-
 ται, ψευδὸς ἐστὶ καὶ ἀδύνατον. Ἦσθι γὰρ, ἱερωτικῆ
 καὶ φιλότατη ψυχῇ, ὡς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς θεω-
 ρήμασιν, οὐδὲν ἐστὶ τοῦτου βιθύτερον· πλάτος γὰρ
 ἔχει πολὺ καὶ ποικίλον, ἐπιστήμη δὲ δεδωμένον ἀκρι-
 θεοῦ; καὶ δικαιοῦς ὑψηλοτέρας, καὶ ἐστὶ φιλοσοφίας
 καὶ θεολογίας ὡσπερ γυμνάσιον· διὸ καὶ τῶν ὑπο-
 δεεστέρων οἱ μὲν ἀπαλλάττονται καλῶς ποιούντες,
 τοῦτου μνησθῆναι δεῖσαν, οἱ δὲ ψηλαφῶντες ἔτι
 ἂν τύχοι λέγουσιν ἐν τοῖς οικείοις συγγράμμασιν, οἱ
 δὲ τῆς Ἐκκλησίας καθηγεμόνες ἡμῖν καὶ τῆς πί-
 στεως, ἅτε δὴ καὶ σοφία καὶ θεῖα χάρις; καλῶς
 ὠπλισμένοι τὴν τοῦ ζητήματος φύσιν γενναίως τε
 ἔμα καὶ συμφωνῶς ἀλλήλοισ, τοῖς ὑστέροις ἡμῖν
 ὑπεγράψουσι τοῦ τῶν θείων Γραφῶν κανόνος ἐξεγο-
 μένην καὶ τοῖς λογίοις ἡρμουςμένην τοῦ Πνεύματος,
 Διονύσιος οὗτος ὁ μέγας, ὁ ἱερός; Ἀθανάσιος, οἱ
 τρεῖς τῆς οἰκουμένης φωστῆρες, Λύγουστινος ἐπὶ
 τούτοις, Θεοδώρητος, Μάξιμος, ὁ θεῖος ἐπὶ πάσι
 Δαμασκηνός. Διοδώρου δὲ καὶ Ἀναστασίου οὗτοι γε
 ἡμεῖς θιασῶται. Ἐνθα δὲ τοῖς μεγάλοις ἐκεῖνος
 συμφωνῶσι καὶ δοῦλοι, ἐπὶ τούτοις ἴσθι καλῶς ὡς
 ἢ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ποικίλη καὶ πάνσοφος τοῦ
 δημιουργοῦ πρόνοια, δεσποτικῆ τε ἔμα καὶ πατριχῆ
 καὶ ὅσα τῷ περὶ ταύτης, ταυτὸν δ' εἰπεῖν τοῦ θείου
 προορισμοῦ, συνυφαίνοντα λόγῳ ἰδίως μὲν εἰς τὸ
 δεύτερον τῆς πίστεως ἄρθρον ἀνήκει, καθόλου δὲ
 τὴν τῶν Χριστιανῶν ὅλην διατρέχει πίστιν καὶ πάντα
 τὰ περὶ αὐτῆς θεωρήματα· ὁθεν οὕτε γένοιτ' ἂν
 Χριστιανοῖς θεοφιλέστερον φρόνημα τοῦ πᾶ τῶν ἀν-
 θρώπων πάντα τῆς οὐρανοῦ καὶ θεῆς γνώσεως τε
 καὶ κρίσεως ἐξαρτῆν τῆ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν ἀπο-
 θλίψει, τῆς μέντοι προαιρέσεως αὐτῶν πρὸς ταῦτα
 προηγουμένης ἐν τῷ τῶν ἔργων καιρῷ, εἰ καὶ ἡ θεῖα
 γνώσις πόρρωθεν αὐτοῖς ὡς γενομένοις καὶ οὐσίαν
 ἐπιστατεῖ τὴν ἀνθρωπίνην προὔποιθεσα προαιρέ-
 σιν, καὶ προορίζει μὲν ἐν τῇ γνώσει τοὺς ἐν τῷ
 καιρῷ τῶν ἔργων ἕριστέους οἰκοθέν τε καὶ πρὸ
 αὐτοῦ, προαποδοκιμάζει δὲ τοὺς ἀποδοκιμασθησομέ-
 νου, ὁμοίως, οὕτε χαλεπώτερον ἂν γένοιτο φρόνημα

τοῦ τῆν ἀνθρωπίνην ζωὴν τε καὶ τελευτὴν καὶ κοινήν ἅ
καὶ ἰδίως καὶ τὰς ἀνθρωπείνας ὄλως ψυχὰς καὶ ζωὰς
καὶ μάλιστα τῶν σπουδαιωτέρων· βιούτων τῆς περι-
τοὺς ἀνθρώπους εἰδικωτέρας καὶ πατρικῆς ὄντως
καὶ σοφωτάτης καὶ ἀδιαλείπτου τοῦ δημιουργοῦ προ-
νοίας ὅπως οὐδὲν χωρίζειν καὶ διατάξεως ἢ καὶ τὰς
τῶν φαύλων τῆς δικαστικῆς αὐτοῦ διατάξεως ὅπως
σοὶ τῆς πατρικῆς προνοίας ἑαυτοὺς καθάπερ ἀπὲρ-
ῆξαν ἄπερ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν συγγραμμάτων ἡμῶν
προῦργου καὶ κατὰ μέρος ἐκτίθεται· διὸ καὶ πρό-

Α τερον, ὡς ἔφη, ἐκεῖθεν ἰκανοθεῖς, νῦν ταῖς ἐπι-
στασiais τῶν δοκούντων προσίστασθαι καὶ μᾶλλον
ἑνασμενίσαι, καὶ ἡμῖν εὖξῃ τὸν θεῖον οἶκτον. Καὶ
ἡμεῖς δὲ σοὶ χάριν ἴσμεν ὅτι πλείστην ἕνεκα πάν-
των, καὶ τοῖς εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένοις ζωὴν
μετὰ γῆρας βαθὺ διὰ τὸ κοινήν συμφέρον ἐνταχθῆ-
ναί σε δεόμεθα τοῦ Θεοῦ, ὅτι καὶ ἐντέταξαι καὶ
ἐγκαιρῶς ἐντετάξῃ πάνυ βεβαίως ἐλπίζοντες. Ἀμήν.
Μετάνοιαν.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ

TETAPTON.

DE DIVINA PROVIDENTIA

LIBER QUARTUS.

(Ex eodem codice Regio 1289, fol. 199.)

Τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ κυρῷ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγα-
λιανῷ.

Σὺ μὲν καλῶς ποιῶν, φίλτατε, ἢ διαγράφειν ἡμῖν
ἐπιτρέψεις· ὃν ἐπεμψας λόγον, ἂν ἀπαρέσκων δοκῆ,
ἢ βεβαιούν ἀξιολ· δεῖν γὰρ περὶ τῶν τοιούτων οὐχ
ἑαυτοῖς· μόνοις ὑάρρειν, ἀλλὰ τῆν τῶν κρίνειν εἰδῶ-
των καὶ δυναμένων ψῆφον ζητεῖν μηδὲ τοῖς ἐκ τῶν
ἰδιωτῶν ἐπαίνοις ἀρκεῖσθαι οὐδ· καὶ ψευδόμενός· τις
ὕπ' ἀγνοίας ἢ σοφισζόμενος· ἐλκύσειεν ἂν· ἡμεῖς δὲ
καλῶς ἐπιστήσαντες τῷ συγγράμματι τῇ σῆ πο-
λυχρονίῳ περὶ τῶν τοιούτων εἰδῆσαι καὶ πείρα
προσῆκον ἔγνωμεν ὃν καὶ προσδυτικὸν ἀντικρυς·
ὁ μὲν γὰρ σκοπὸς αὐτῷ λίαν ἀληθῆς ἄτε καὶ τῶν
διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας πάντων γνώμη κοινή
καὶ ὄγκμα τῆς ἱερᾶς Γραφῆς ἀπαράγραπτον· ἀπο-
δεικνυται δὲ ὡς οἶόν τε καλῶς, καὶ ὡς γένοιτο
πολλοῖς εὐκατάληπτος. Ταύτην ἐκ προχείρου τὴν
ψῆφόν σοι περὶ τοῦ συγγράμματος πέμπομεν· ταύ-
της κοινωνῶν ἔξεις ἅπαντα σοφὸν μεθ' ἡμῶν. Εἰ δὲ
μὴ εἶσι νῦν ἐν τῷδε τῷ κλίματι τοιοῦτοι, φεῦ τῆς
δεινῆς τοῦ γένους ἡμῶν ἀμορφίας! ἀλλ' ἀρκεῖτω
σοὶ τῶν σοφωτάτων διδασκάλων ὁ κύκλος, οἷς ἀκο-
λουθοῦμεν ἡμεῖς καὶ ὧν τῇ μετὰ πολλῆς σπουδῆς
ἐρευνῆ συνεωράκαμεν. Σὺ δ' ἐκεῖνους ἀκολουθῶν
καὶ ὕμιν εἰκότως συνάδεις, Διονυσίον λέγω Βασι-
λειον τὸν μέγαν, τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, τὸν τὴν
διάνοιαν μετὰ τῆς γλώττης Χρυσῶν Ἰωάννην, Κύ-
ριλλον, Θεοδώρητον, Μάξιμον τὸν πάνσοπον ὁμο-
λογητὴν, Ἰουστίνον τὸν ἐπὶ τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ μάρ-
τυρα, τὸν ἱερώτατον Ἀθανάσιον, ἄλλους ἐν τούτοις·

Β ἀπὸ Σινᾶ ἅγιον μὲν οὐκ ἂν ἀρνησάμεθα εἶναι· καὶ
τοὺς ἐκεῖνῳ τότε συνασκουμένους πατέρας οἷς εὐλό-
γως καὶ διδασκάλου τόπον ἐπλήρου, θεολόγον δ'
οὐκ ἂν ποτε ὀνομάσαιμεν οὐδὲ τοῖς θεολόγοις πα-
ρακολουθεῖν γνησίως δυνάμενον· ὡσαύτως δὲ καὶ εἰ
τις τῶν ὑστέρων Ἀναστασίῳ συνάδει τῆς ὁμοίας
ἔξεως ὧν· διὸ καὶ ζητεῖ μὲν ἕνα καλῶς· ἐκεῖνος,
λύει δὲ οὐ πάντα προσφόρως ἐν πολλοῖς· τοῖς τῶν
διδασκάλων ἱστάμενος γνώμης καὶ τῶν κοινῶν
κανόνων τῆς πίστεως ὑπ' ἀγνοίας οὐ φιλοεικῶν
οὐδ' ἀντιφιλοτιμούμενος· ὅθεν οὐδὲ συμβιβάζειν
τοῖς διδασκάλοις τὸν Ἀναστάσιον χρῆ καὶ εἰ τις ἄλ-
λος τῶν ἀπλουστέρων τε καὶ ὑστέρων ὑπ' ἀγνοίας
τοῦ τῆς ἱερᾶς θεολογίας ἀποχωροῦν κανόνος, ἀλλὰ
παριέναι δεῖ μόνον αὐτοὺς εὐλαβῶς καὶ ἐκ τοῦ μὴ
πάνυ προσέχειν χωριζομένους· ἐπιστήμη γὰρ ἐπι-
στημῶν ἐστὶν ἡ θεολογία καὶ πρώτη μὲν σοφία τῷ
ὑφεί, ἐσχάτη δὲ διὰ τοῦτο καὶ τελευταία τῇ μετὰ
πᾶσαν ἀνθρωπίνην σοφίαν αὐτῆς ἐπιτεύξει. Τοῖς
δὲ διδασκάλοις καὶ θεολόγοις μόνοις προστίθεσθαι
χρῆ, τοῖς πληρεστάτοις μὲν τῆς ἄλλης σοφίας, περὶ
δὲ πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν πιστῶς ἀμέλει καὶ
σπουδαίως ἠσχολημένοις. Οὐχ ἡμετέρα τοῦτο γνώ-
μη· ἀλλ' ὁ μέγας Βασίλειος· ἐν τοῖς διαλογικοῖς τούτ'
ἀξιολ· δεῖ γὰρ, φησί, τῶν ἀκρατῶν τοὺς πεπαιδευ-
μένους ταῖς θείαις Γραφαῖς δοκιμάζειν τὰ παρὰ
τῶν διδασκόντων λεγόμενα, καὶ τὰ μὲν σύμφωνα
ταῖς Γραφαῖς δέχεσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια ἀποβάλλε-
σθαι, καὶ τοὺς τοιοῦτους ἐπιμένοντας διδάγμασι
σφυρότερον ἀπιστρέφειν. Καὶ περὶ τούτου μὲν
ἐς τοσοῦτον· ὁ αὐτὰρ δὲ καὶ διακρούων, φεῦ! πολλῶν

ἄξιον ὅτι τὸν Θεὸν μὲν τινε; καθ' ἡμέραν ὕμνοισι ποιμένα καὶ καταφυγὴν καὶ ὁδηγὸν καὶ σκεπαστὴν καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα ἀεὶ, καὶ οὐ μεθ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ κύκλῳ ἡμῶν, ὃ μείζον εἰς φυλακὴν τε καὶ πρόνοιαν, καὶ παρηγορῶν ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ βύσσην ἐν πολέμῳ καὶ ἀντιλήπτορα καὶ φύλακα οὐ τῶν τελείων μόνων τὴν ηλικίαν, ἀλλὰ καὶ νηπίων αὐτῶν, καὶ κατὰ τῶν ἐπιρραζόντων ἐκδικητὴν, καὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν ὑπερασπιστὴν καὶ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τοὺς ὑμετέρους ἔχοντα κλήρους καὶ ρυθμιζόμενον ἐκ θανάτου καὶ διατρέφοντα ἐν λιμῷ καὶ ἐν γέγρα πηθύνοντα πίονι, καὶ ἄλλοις αὖ κατὰ τὴν ἀνδρῶν ἀφανίζοντα πονηρίαν καὶ εἰς ἐχθρῶν χεῖρας παραδιδόντα, καὶ διδάσκαλον μὲν χειρῶν εἰς παράταξιν, δακτύλων δὲ εἰς πόλεμον, καὶ ἰατρὸν τῶν τῆ καρδίᾳ συντετριμμένων, καὶ ἀναλαμπάνοντα μὲν πρᾶξι; καὶ ὑψοῦντα, ἔω; δὲ γῆς ἀμαρτωλοὺς ταπεινούντα, καὶ τὴν μὲν ψυχὴν ἐξαιρουμένον ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμοὺ; δὲ ἐκ δακρύων, τοὺ; πόδας δὲ ἀπὸ θλισθῆματος, καὶ οὐκ ἀνθρώποι; μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνεσι διδόντα τροφὴν καὶ τοῖ; νεοσσῶ; τῶν γεράνων, καὶ τοὺ; μὲν μακρότητος ἡμερῶν ἐμπιπλῶντα, τοῖ; δὲ οὐδὲ ἡμιτεύειν τὰ; ἡμέρας συγχωροῦντα, τοὺ; δὲ πᾶν φαύλους ἐξολοθρεύοντα. Οὕτω μὲν καθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν ἄνυμνοῦσι μετὰ τοῦ θείου Δαυὶδ, οὐρανόνθεν ταῦτα ἐμπνεομένου· εἶτα φρονοῦσι τε τᾶναντία τούτων, καὶ ἄλλοι; διδάσκουσι καὶ, θανατοὶ μὲν Κύριος καὶ ζωογονεῖ, λέγουσι τε καὶ τοῖ; εἰποῦσιν ἀξιοῦσι πιστεύειν, ἀοριστίαν δὲ ζωῆ; καὶ θανάτου καταψηφίζονται, καὶ τυχαῖόν τε καὶ αὐτόματον τὸ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων ἡγοῦνται χρῆμα· τὸ γὰρ σύμπαν τῶν ἀνθρώπων χρῆμα ζωῆ τε ἐνταῦθα καὶ τῆ; ζωῆ; ταύτης τέλος ἐστὶ πρὸ; ἄλλον βίον μετάγον. Καὶ ποιεῖν μὲν εἰρήνην καὶ κτίζειν κακὰ πόλει; τε καὶ ἔθνεσι τὸν Θεὸν, ἀξίως τῆ; ἐκάστων παρασκευῆ; τε καὶ προαιρέσεω; ἀκούουσιν ὁσημέραι, λέγουσιν, ἔργῳ δὲ τούτοι; διαπιστοῦσι. Καὶ αὐτοῖ; μὲν ὁ δημιουργὸ; ἡμῶν καὶ τὰ; τριχᾶ; ἡμῶν ἡριθμηθεῖαι λέγει τῆ; περὶ ἡμῶν οὐρανίῳ προνοίᾳ εἰς ἐνδοξείν τοῦ πολλῷ μᾶλλον μέλλειν αὐτῆ; τῶν ἄλλων ἐν ἡμῖν ἀναγκάων· καὶ μὴ μόνον Ἰνθρωπον ἐπὶ σφαγῆν ἤκειν, ἀλλ' οὐδὲ στρουθίον εἰ; παγίδα πίπτειν ἄνευ θείου θελήματος· καὶ εἰ μὴ στρουθίον σχολῆ; γε ἄνθρωπον, εἰ καὶ ὁ θεο; περὶ ἐκάτερον τοῦτων σκοπὸ; πολὺ διαφέρει· οἰκείω; τῆ; διακρίσει τῶν φύσεων. Καὶ οὐ φησι μόνον ὁ δημιουργὸ; ἡμῶν ταῦτα· ἀλλὰ καὶ τοῖ; ἔργοι; εἰδείξῃ τε καὶ δεῖκνυσιν. Οἱ δὲ ὡσπερ τοῖ; ἔργοι; αὐτοῦ μὴ προσέχοντες καὶ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ τῶν τοῖ; ἀποστολικῶν ἀγῶνα; διαδειξαμένων μαρτύρων· εἰτ' ἂν τῶ; φρονοῦσι καὶ λέγουσι. Καὶ τῷ μὲν Δαυὶδ συνῆδουσι καθεκάστην· « Ἰδοὺ ὡ; ὀφθαλμοὶ δούλων εἰ; χεῖρα; τῶν κυρίων αὐτῶν, ὡ; ὀφθαλμοὶ παιδεία; εἰ; χεῖρα; τῆ; κυρία; αὐτῆ;· οὕτω; οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸ; Κύριον τὸν Θεὸν ἔω; οὐ οἰκτιρηθήσαι ἡμᾶ;· » καὶ τῆ; Χαναταῖα; ἐν Εὐαγγελίῳ; ἀκούουσι κυναρίο; ἔξομοῦση;· ἐαυτὴν τοῖ; ἐθλοῦσιν ἀπὸ τῶν ψυχίων τῶν ἐπιπετότων καὶ τῆ; τραπέζι; τῶν κυρίων αὐτῶν·

διὸ καὶ δικαίω; ἐπὶ τῷ μεγέθει μακαριθεῖτα τῆ; πίστει; ἄθλον εὐθύ; αὐτῆ; ἀπειλήφει τὴν ἰατροίαν. Αὐτοὶ γε χεῖρους εἶναι βούλονται τοὺ; ἀνθρώπου; περὶ τὸν δεσπότην οὐ δούλων, οὐ παιδευτῶν, οὐ τέκνων ταῖ; μητρικαῖ; σὺν ἐλπίσι προσιόντων χερσὶν, ἀλλὰ καὶ κυναρίων, ἃ ταῖ; τῶν δεσποτῶν τραπέζι; ὑφεδρεύουσιν ἀπλουμέναι; σαίνοντα καὶ τοὺ; πόδα; ὑπερχόμενα τῶν κυρίων μετὰ τῆ; συμφύτου καὶ δυνατῆ; αὐτῆ; ἐλπίδο; καὶ εὐλαβεία; ὡ; φύσει τὴν τῶν δεσποτῶν περὶ αὐτῆ; συμπάθειαν ἐπεγνωκῶτα καὶ πρόνοιαν. Εἰκότως σὺν παιδευόμεθα ὡ; μὴδὲ ἀνθρώπου δεσπότη; μὴδὲ γυναικῆ; κυρία; μὴδὲ πατρὸ; ἢ μητρὸ; εὐνοια· πρὸ; ἡμᾶ; ἀποδιδόντο; Θεῷ τῷ δι' ἡμᾶ; τὸν ἅπαντα τουτοὶ ποιήσαντι κόσμον, τῷ τοσοῦτοι; κοσμήσαντι τὴν ἡμῶν φύσιν χαρίσματος, τῷ ὑπὲρ ἡμῶν τοσαῦτα παθεῖν ἀνασχομένῳ, τῷ μὴ δικαίους ἐλθόντι καλέσαι ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺ; εἰ; μετάνοιαν, τῷ μὴ μόνον ὡ; δούλοι; ἢ τέκνοι;, ἀλλὰ καὶ ὡ; φίλοι; καὶ ἀδελφοῖ; ἡμῖν ἠρησαμένῳ, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ψυχὴν καὶ ὑπὲρ φίλων ἡμῶν θεοεικότι, οὗ; μείζον οὐδὲν εἰ; φιλία; λόγον εἶναι φησιν. Οὐδ' ἅπα; πεποιθῶ; ταῦτα πέπαυται, διηνεκῶ; δὲ ποιεῖ, καὶ διηνεκῶ; διδωσιν ἐκάστη; τῶν καλῶν ἀπάντων ἐκείνων ἀρχῆ; εἰ; πάντα διηκούση; τὸν χρόνον διὰ τὴν ἀπειρον αὐτοῦ καὶ πάντα διατρέχουσαν δύναμιν· καὶ προστάσει μὲν ἐκεῖνο; διηνεκῶ;· « Αἰτεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· δώσει γὰρ πολλῷ βέλτιον καὶ ἀδρότερον ἢ ζητεῖν μέλλετε· ὑμεῖ; γὰρ ὄφιν ἴσω; ἀντὶ ἄρτου ζητεῖτε πλανώμενοι. Ὁ δὲ ἄρτον, οὐκ ὄφιν, δώσει· καὶ πάντα, φησὶ, προστεθήσεται παρ' αὐτοῦ. Οὐκοῦν ἐπιμελεῖσθε τοῦ τελευταίου τέλος ὑμῶν δι' ὃ καὶ γεγέννηθε, τῆ; αἰωνίου ὀηλονότη; ζωῆ;, τὰ μὲν πράττοντες αὐτοὶ, τὰ δ' εὐχόμενοι· καὶ πονηροὶ μὲν γὰρ ἀπολαοῦσι τῆ; οὐρανίου κηδεμονία; δι' ἄκραν τοῦ δημιουργήσαντο; φιλανθρωπία;· οἱ δὲ σπουδαῖοι καὶ τῆ; ἀληθοῦ; ζωῆ; ἐπιμελοῦμενοι προὔργου, μετὰ προσθήκη; ταύτην καρποῦνται· εἰ γὰρ τρέφει συμφερόντως, καὶ συμφερόντως οὐ θρέψει, καὶ τῷ μὲν προσθήσει τὴν ζωὴν συμφερόντως, τῷ δ' ἐπὶ τὸ βέλτιον συντεμεῖ, μὴ κακία ἀλλάξῃ σύνεσιν αὐτοῦ, ἢ ὁλό; ἀπάτησῃ ψυχὴν αὐτοῦ, εἴπερ συντέμνει τε τοῖ; φαύλο; βίουσιν ἐπὶ ἄλλοι; βέλτιον ὡ; ἂν μῆτε βλάπτειντο ζῶντο; καὶ ὠφελοῖντο τῆ; τῆ; πονηρία; βία ὡ;τε μὴ ἢ προστίθῃσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον ἄλλοι;, ἀξίω; ὑπ' ἐκεῖνο; πάσχειν καλῶ;. Ἀλλὰ νῦν ἡμῖν περὶ τῶν ἐντόνων καὶ σπουδαίων τέκνων ὁ λόγος ἐστίν, οἷ; αἰτοῦσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐκεῖθεν τὰ ἄλλα προστίθεται πάντα. Εἰ τοίνυν πάντα ἀληθῶ; δίδουσι, καὶ πάντων Κύριό; ἐστιν· εἰ πάντων Κύριό; ἐστι, καὶ ζωῆ; ἡμῶν ἄρα καὶ τελευταῖη; ταῦτα γὰρ ἐνταῦθα τῶν διδομένων ἡμῶν παρ' αὐτοῦ τὰ κεφάλαια· εἰ δοτήρ ἐστι τούτων, καὶ κύριος καὶ ὀριστή; ἐστὶν αὐτῶν ἄρα ὡ; καιρὸν καὶ τρόπον τοῖ; ἰδιομόνο; ὀρίξω; καὶ τᾶ; τῶν καὶ περιγράφω;. Ἔγω; τε γὰρ ἃ δώσω; καὶ ὅτε καὶ ὅπως, καὶ ὀρισμένα οἶδεν ἕκαστα τούτων·

ἀορίστων γὰρ γινώσιν ἀδύνατον εἶναι. Ὅρισθής δὲ ἄ
 ὦν αὐτῶν καὶ προορισθής ἐστὶν εἰδώς· οὐ γὰρ ἐγ-
 γύθεν μόνον οἶδ' αὖτε καὶ ὀρίζεται, ἀλλὰ μετὰ τῆς
 οὐσίας αἰδίων καὶ τὴν γινώσιν ἐσχέκε πάντως, καὶ
 ὡς παρόντα γινώσκει, καὶ ἢ μέλλοντα, καὶ ἀνα-
 γκαίως γινώσκει, καὶ ἐνδεχόμενα ἢ καθ' αὐτά.
 Ἐντεῦθεν αἱ προφητεῖαι τῶν τε ἄλλων ἀρχῆθεν
 καὶ τῶν τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ἔργων τε καὶ και-
 ρῶν· ἐντεῦθεν ἂν γέγραπται καὶ ἄπερ ἔδει παθεῖν
 καὶ ποιῆσαι τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν. Οὗτος τῆς ἡμε-
 τέρας πίστεως ὄλης θεμέλιος· ταῦτα οἱ τῆς εὐσε-
 βείας ἡμῶν ἄνθρωποι, κατὰ τὸν θεὸν φάναι βασιλείου,
 ὧν ἐκπίπτειν φησὶ τοὺς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τοὺς
 ὄρους ἀθετεῖν θέλοντας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὀδυρομένων
 μοι τὴν ἀγνοίαν καὶ τὴν ἄλλην ἀμορφίαν τοῦ γένους
 ἡμῶν (οὕτω νῦν) εἰρηται· περὶ δὲ γε τοῦ θεοῦ
 προορισμοῦ καὶ τῆς ἐκείθεν προνοίας περὶ πάντας
 ἀνθρώπους, εἰ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπολαύουσι
 πάντες αὐτῶν, ἀλλ' οἰκειῶς ἕκαστοι τῆ σφῶν δια-
 θείσει κατὰ τὴν πίστιν καὶ βίον, εἰρηται ἡμῖν ἐν τοῖς
 λόγοις ἀρκούντως καὶ μετὰ πολλῆς ἐπεξεργασίας,
 ὧν ὁ μὲν πρότερος· ἐκείνους οὐ καλῶς ἐν τῷ συγγράμ-
 ματι μελλήτικώς, τῆς ἀληθείας ἐστὶν κατασκευαστι-
 κῶς, οἱ δὲ λοιποὶ δύο πρὸς τῷ τὴν ἀλήθειαν κατα-
 σκευάζειν σαφέστερον καὶ τὰ δοκοῦντά τισι δι' ἀπει-
 ρίαν αὐτῶν ἀνθίστασθαι λύουσι. Καὶ ἀπήνησε μὲν
 αὐτοὺς ἡμῶν ὁ λογιώτατος ἐν μοναχοῖς καὶ θεολο-
 γίστατος Ἰωσήφ ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἡμεῖς δὲ τῆ τοῦ
 ἀνδρὸς ἀρετῆς χαρίζομενοι καὶ φίλις οὐκ ἡμελήσα-
 μεν ἱκανοποιῆσαι τὴν αὐτοῦ ὁσίαν ψυχὴν τοῖς λόγοις
 ἐκείνοις ὑπὲρ ὧν καὶ πολλὴν ἡμῖν ὀμολόγηκε χάριν
 ἐκείνο· ἐκγράψαζ. Πέμψω σοι βουληθέντι τε καὶ
 ζητήσαντι· καὶ νῦν δὲ σου χάριν βραχέα ταυτὶ προσ-
 διορίζομεθα. Ὡν τοίνυν δημιουργός ἐστιν ὁ θεός,
 τοῦτον πάντων καὶ σωτὴρ ἐστὶ καὶ προμηθεύς, ὅπως
 εἴη τε καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀγοῖτο τέλος ἕκαστα
 ἰδιαιτέρον μὲν τῶν γενετῶν ἂν καθάπερ καὶ διηγεκούς
 δεῖται τῆς θεοῦ ἐπιστασίας, ἰδιαιτέρον δ' αὐτοῦ
 ἀνθρωπεύου παντὸς χρήματος ὡς ἀθανάτου τε τῷ
 βελτίονι μέρει καὶ πρὸς μείζον ἀγαθὸν τεταγμένου
 ἢ καὶ παρούσα ἔχει ζωῆς, ὡς ἀνευ τῆς ἐκ θεοῦ χρι-
 στηρίας οὐ δυναμένου τοῦ τέλους τυχεῖν ὑπερφυοῦς
 ὄντος· διὰ τὰς ἐκ τοῦ συνημμένου σώματος δυσχερείας
 καὶ πολλῶν ἄλλων ἕνεκα λόγων, ἰδιαιτέρον δὲ ἐν
 ἀνθρώποις τῶν πιστῶν προνοεῖ, τὸ τῆς πίστεως ἐν
 αὐτοῖς ἀξίω δῶρον τῆ περὶ τὰ ἄλλα κηδεμονία.
 Καὶ πάντων μὲν ὁμοίως αὐτῆς τῶν πιστῶν προνοεῖ
 τὰ ἐς τὴν παρούσαν συντελοῦντα ζωῆς· τῶν δὲ σπου-
 διωτέρων ἐπὶ τὸ βέλτιον αὐτοῖς προνοεῖ· οὐ γὰρ
 οἰδῶσιν ἄπερ αὐτοὶ διὰ φιλοσοφίαν ἀπαρνοῦνται καὶ
 ψεύγουσιν, ἀλλὰ τὴν αὐτῶν γνώμην ῥώνουσιν ἀνω-
 θεν πρὸς τὴν τοῦτον φύσιν, καὶ τοὺς μετὰ πολλῆς
 τῆς ἐπ' αὐτῷ πεποιθήσεως τὰς τῆς ζωῆς ἀναγκαίαις
 ψεύγοντας χρείας καὶ τὸ γε ἐφ' αὐτοῖς θυφασκίαν
 μέλλοντας ὑπ' ἀτροφίας τε καὶ γυμνότητος τρέφει
 διὰ κοράκιον, καὶ τῆ τῆς θείας ἰσχύος σκέπει περι-
 βολῆ. Τοῖς δὲ τῶν τοιούτων ἢ μὴ βουλομένοις κατα-
 τολμᾶν ἢ μὴ δυναμένοις διὰ τὸ προσηλωσθαι τῷ
 βίῳ, μηδὲ προσέχειν πάντας τῆς θείας ἀγάπης σπου-

δάσμασι, τὰς περὶ τὸ ζῆν ἐπιθυμίας πληροῖ, τοῖς
 μὲν αὐτάρκειαν διδούς, τοῖς δὲ καὶ περισσεῖαν συγ-
 χωρῶν ἢ καλῶς τε χρῆσθαι καὶ φαύλους ἐπ' αὐτοῖς
 κείται λοιπόν. Γενικὸν μὲν οὖν ὄνομα τῆς εἰς ἅπαντα
 διηκούσης ἐπιστασίας θεοῦ διοικήσεως ἐστὶ καὶ κυ-
 βέρνησις· ταύτης δὲ ὅσον μὲν περὶ τὰ ὄντα ἐστὶ, τῷ
 τοῦ γένους ὀνόματι διοικήσεως λέγεται καὶ κυβέρνησις.
 Ὅσον δὲ περὶ τὰ γενητὰ εἰδικῶς καλεῖται πρόνοια
 καὶ προμήθεια. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ γενητὰ καθόλου
 διαίρεται εἰς τε τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν καὶ εἰς
 τὴν ἄλογον φύσιν, ὅσον μὲν ἐστὶ τῆς θείας προνοίας
 περὶ τὰ ἄλλα τῶν γενητῶν ἰδίως τῷ τοῦ γένους
 ὀνόματι καλεῖται πρόνοια· ὅσον δὲ ἐστὶ περὶ τὴν
 ἀνθρωπεύαν φύσιν προορισμός· ἰδίως καλεῖται τῶν
 μὲν γὰρ ἄλλων τὸ τέλος πρόσκαιρον καὶ αὐτοῖς
 συγκαλούμενον· φημὶ δ' ὅσον αὐτοῖς ἕκαστοις ἀπε-
 κληρώθη πρὸς αὐτά· ἀνθρώπου δὲ τὸ τέλος αἰώνιον·
 τοῦτο δ' ἐστὶν ἡ μακαρία ζωὴ ἐν τῇ γινώσκει τῆς
 ἀληθείας συνισταμένη καὶ τῆ ἀμίσω τοῦ θεοῦ καὶ
 νοεῖ θεωρίᾳ, ὑπερφυῶς ὡς ἐφικτὸν διδομένη τοῖς
 ἑκ του τυχεῖν τοῦ τέλους σπουδαίως μετὰ τῆς ἐκ
 θεοῦ χορηγίας· ἢ μὲν γὰρ πρόσκαιρος αὐτῆ ζωῆ
 γυμνασίον πρὸς ἀρετῆς ἐπίδειξιν χρεῖαν πληροῖ·
 ὅρος δὲ αὐτῆς προσεχῆς μὲν ὁ τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ
 σώματος χωρισμός, τελευταῖος δὲ ἡ ἐπομένη μετ'
 αὐτὸν αἰδῖος ζωὴ οἰκειῶς τῆ ἐνταῦθα ζωῆ ἀποδο-
 μένη τοῖς μὲν σπουδαίοις εὐδαίμων καὶ μακαρία,
 ἄθλια δὲ τοῖς ἐναντιῶς ἔχουσι. Διπλῆς οὖν οὐσης ἐν
 ἀνθρώποις τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ταύτης ὁμοίως τέλους
 διπλοῦ καὶ τοῦ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἔξοδον τέλους· ἢ
 μὲν περὶ ὅλην τὴν βελτίω μοῖραν τοῦ θεοῦ διάταξις
 ὀρισμός τοῦ θεοῦ καλεῖται ἰδίως· τῷ τοῦ γένους ὀνό-
 ματι, καὶ διὰ τὸ ἐξ αἰδίου εἶναι αὐτὸν ἐν τῆ θεῖα
 γινώσκει καὶ πρὸς τῆς τῶν πραγμάτων ὑπέρβειος
 προορισμός· λέγεται καὶ οἱ ταύτης ὄντες τῆς μοίρας
 ὀρισμένοι τε καὶ προωρισμένοι καλοῦνται· ἢ δὲ περὶ
 ὅλην τὴν χεῖρω μοῖραν διάταξις ἀποδοκιμασία λέ-
 γεται, καὶ οἱ ταύτην πεποιθότες δικαίως ἀποδοδο-
 κιασμένοι· οἱ μὲν γὰρ συνεργοῦνται πρὸς τὰγαθὸν
 καὶ ὀρίζονται, ἀλλὰ καὶ σκόθεν ἀγονται πάτη σπου-
 δῆ· οἱ δὲ συνεργοῦνται μὲν ἀλλ' ἀρνηρίζοντες ἀπο-
 πίπτουσι. Καὶ οἱ μὲν ζῶσι κατὰ θεὸν εὐσεβῶς τοῖς
 θεαῖς· χρώμενοι δῶροις· οἱ δὲ κατὰ τὴν ματαίαν ζῶσιν
 ἐπιθυμῖαν καὶ τοῖς δῶροις πρὸς αὐτάς κατακέρχου-
 νται· διὸ καὶ οἱ μὲν εὐσεβεῖ τέλει τῆς παρουσίας ζωῆς
 ἐξίσι καὶ εὐέλπιδες· οἱ δὲ οἰκειῶς τελευτῶσι τῆ ὅλη
 τῆς ζωῆς μοχθηρίᾳ. Καὶ οἱ μὲν εἰς τὸ οἰκεῖον ἀγον-
 ται τέλος, τὴν ἐν οὐρανοῖς ζωὴν πατρικῶς· οἱ δὲ εἰς
 τὰς ἐν ἔξοδον κατασπῶνται ποινὰς τῆ δικαστικῆς τοῦ
 δεσπότητος βλάβης. Οἱ τοίνυν σωφύτατοι τῆς Ἐκκλη-
 σίας· διδάσκαλοι· νοῦντες μὲν ἐξηπλαμένως τὸν
 θεὸν προορισμὲν καθόσον τὴν σύμπασαν περὶ τοὺς
 ἀνθρώπους πάντας σημαίνει πρόνοίαν τε καὶ προ-
 διάταξιν οἰκειῶς τῆ αἰδίου τοῦ θεοῦ γινώσκει περὶ
 τῶν ἰσομένων πάντας ἀνθρώπους καὶ προνοεῖσθαι
 καὶ προορίζεσθαι λέγουσιν ἐκ θεοῦ· οὐ γὰρ δύναντα
 τῆς θείας διατάξεως τὰ περὶ τοὺς ἀπίστους ἢ πονη-
 ροῦς ἐξαιρεῖν ὅσοι περὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰσι καὶ τὴν
 τελευτήν, οὐτ' ἀληθὲς ἐστὶν· οὐ γὰρ τῶν ἀγέθων

μόνων ἀρχεῖ θεοῦ ἢ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλως **A** δεικαυμένων, καὶ τε καὶ προνοεῖ πάντων καὶ τὰ ἐκατέρων εἰκείως αὐτοῖς διατίθῃσιν. Εἰ δὲ προνοεῖ καὶ ὀρίζει, προορίζει τε μὲν τῶν ἀγαθῶν ἅπαντα ἐπὶ τὸ αὐτοῖς βέλτιον, τὰ δὲ τῶν ἄλλως δεικαυμένων τὰ μὲν ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ δ' ἐπὶ τὸ χεῖρον αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ πάντα ἐπὶ τὸ χεῖρον αὐτοῖς ὁπότε καὶ τῆς προσκαίρου ταύτης καὶ ἐπεικιστάτης κηδεμονίας τίσουςι δικας, οὐδ' ὕπ' αὐτῆς οὐδὲν βελτιοῦσθαι θελήσαντες. Ἀπλῶς δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ τὰ ἐκατέρων ὁ θεὸς διατίθῃσιν· ἀγαθὸν γάρ ἐστιν ἀπλῶς ἢ τῆς θείας δικαιοσύνης ἐκπλήρωσις περὶ τοὺς ἀξίους τῆς θείας ἀποτροφῆς καὶ τῆς ἐντεῦθεν αὐτοῖς συναντώσης δίκης, κἂν μὴ προηγουμένη τοῦτο θελήσει θεῶν θεοῦ, τῇ πατρικῇ τε καὶ εὐποιτικῇ. Ἄλλ' ἢ πονηρία τῶν τέκνων ταύτην μὲν ἀργὸν ἐν αὐτοῖς ποιεῖ, ἐνεργὸν δὲ τὴν δικαστικὴν βράδην ὡς πολεμικὴν τάξιν ἀντὶ υἱῶν εὐλήφασιν. Οὐ μόνον δὲ τὰ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν διατάσσεται ὡς δὴ τῆς θείας προνοίας εἰς πάντας διατρεχούσης εὐτάκτως δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος, ἀλλὰ δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς τελευτῆς· εἰ γὰρ πρὸς τὸν τελευταῖον ὄρον οὐκ ἔστιν ἔλθειν οὐτ' ἀποδοκιμασθέντας ἀποτυχεῖν αὐτοῦ ἄνευ τῆς θείας διακρίσεως κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστων, οὐδ' ὁ καιρὸς τῆς ἐντεῦθεν ἀπαλλαγῆς χωρὶς τῆς θείας διατάξεως δύναται ἂν γίνεσθαι, τοῦ προσεχοῦς ὄρου τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου συνωδοῦ πρὸς τὸν τελευταῖον ὀφειλοντος εἶναι καὶ πρὸς ἐκεῖνον οἰκείως συμβαλλομένου· δεῖ γὰρ τῇ μὲν ζωῇ τὸν προσεχῆ τοῦτον ὄρον ἐξομοιοῦσθαι μετ' ἀρετῆς τελειοῦμενον ἢ πονηρίας ἢ οὐσίας, κἂν μὴ δοκῇ τοῖς πολλοῖς, ἢ καὶ πᾶσι φανερομένης, τῷ δὲ ὄρω τούτῳ τὸν ἐσχάτον οἰκείως ἐπακολουθεῖν ὄρον ἐπιτελεῖσθαι ὄντα τοῦ τέλους ἢ ἀπότευσθαι. Διὰ ταῦτα μὲν οὖν ὀρίσθαι τε εἶξαι καὶ πῶρρωθεν ὀρίσθαι τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τελευτῆς καὶ τὰ μετ' αὐτὴν ὁμοίως τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν φαύλων, οἱ διδασκαλοὶ λέγουσιν, ἐξηπλωμένως ταῦτα νοοῦντες. Ἐξῆσαν δὲ ποτε τὴν περὶ τοὺς ἀγαθούς τε καὶ φαύλους θεῖαν διάταξιν εἰδικωτέροις ὀνόμασι διαίρειν τὴν μὲν περὶ τοὺς ἀγαθούς διάταξιν τοῦ Θεοῦ προορισμὸν καλοῦσι, καὶ εἰρηται ἀποδοκιμασίαν· καὶ τὴν περὶ τοὺς φαύλους καὶ τοὺς διατεταγμένους αὐτοὺς τοὺς μὲν εἰς τὴν αἰώνιον προωρισμένους ζωὴν, τοὺς δὲ ἀποδοκιμασμένους ἀπ' αὐτῆς λέγουσι τῇ ἱερᾷ Γραφῇ καὶ λίαν συμβαίνοντες· ὁ γὰρ ἐνθεος Παῦλος περὶ μὲν τῆς βελτιονομοίας ἐξελέξατο ἡμᾶς· ὁ γὰρ ἐν ἑαυτῷ πρὸς καταβολῆς κόσμου, φησὶν ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους, «προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν» καὶ αὐτὸ ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους, «Ὁὖς προέγνω καὶ προώρισε συμφοροῦς, καὶ τὰ ἐξῆς, «τούτους καὶ ἐδίξασε.» Περὶ δὲ τῆς χείρονος μοίρας, διὰ τὸ βουληθῆναι αὐτὴν χεῖρω γενέσθαι, ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους οὕτω φησὶν· «Εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν καὶ γνωρίσαι τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκευὴ ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, καὶ τὰ ἐξῆς· τοὺς δ' αὐτοὺς τούτους ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἀπηλλοτριωμένους τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς καλεῖ καὶ τῇ περὶ τὴν περὶ τὸν ἑαυτοῦ

σκευὴ εἰς ἀτιμίαν ξύλινα καὶ ὀστράκινα, ὡσπερ ἀργυρᾶ σκευὴ καὶ χρυσοῖ τοὺς ἐκλελεγμένους καλεῖ, εὐχρηστά τε καὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν ἔργον ἡτοιμασμένα, οἷς πᾶσι τὸ μὲν ἐσκευασθαι θέοθεν ἦν, ἢ δ' εὐχρηστία ἢ ἀχρηστία ἐξ ἑαυτῶν γέγονεν. Ὁ δὲ Κύριος· ἡμῶν καὶ ἄλλοις μὲν διαστέλλει τούτους ὀνόμασιν, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν προβάτων τε καὶ ἐριφίων διαφορᾷ καὶ τῇ δεξιᾷ τε καὶ εὐωνύμῳ στάσει. Καίτοι βουληθεὶς μὲν ἂν πάντας τῆς βελτιονομίας εἶναι κλήσεώς τε καὶ τάξεως καὶ τούτου χάριν ποιήσας καὶ πᾶσαν τῇ φύσει πρὸς ἀγαθὸν συναρμόσας παρασκευὴν, ἀλλὰ λόγῳ καὶ προαιρέσει τούτοις ἀνείθη βιοῦν οὐδαμῶθεν βλαζόμενοις. Οὐ τῇ ἱερᾷ δὲ Γραφῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ λόγῳ συμβαίνουσι ταῦτα λέγοντες καὶ φρονοῦντες οἱ διδασκαλοὶ· εἰ γὰρ καὶ ἀμφοῖν ἐπαληθεύει **B** ταῖς μοίραις ἢ πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ πρόγνωσις καὶ ὁ προορισμὸς ἀπάσαις ἀνάγκαις οὐκ ἐξηπλωμένως νοοῦμενα, ἀλλὰ συνσταλμένως καὶ εἰδικῶς, οἰκειότερόν ἐστι τῇ κρείττονι μοίρᾳ τὸν ὀρισμὸν ἐπιτέγεσθαι, τέλος γὰρ ἀνθρώπου καὶ ὄρος ἀληθῶς καὶ κυρίως ἢ αἰώνιος ἐστὶ ζωὴ ἢς χάριν γέγονεν, οὐχ ἢ ἐν ἔθου ποινή, τέλος μὲν οὕσα καὶ αὐτῇ τῇ τῶν τοιούτων προαιρέσει οἰκείον, κυρίως δὲ τοῦ τέλους μᾶλλον ἀπόπτωσις τοῦ ἀληθοῦς καὶ γνησίου, καὶ διὰ τοῦτο κυρίως ὀρίζει καὶ προορίζει θεὸς τοὺς πρὸς τὸν ἀληθῆ καὶ γνήσιον σπεύδοντα ὄρον. Ὀρίζει δὲ πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν οὐ λέγεται τοὺς ταύτης ἀξίους, ἀλλὰ αὐτοὶ μᾶλλον πρὸς τὴν ἀντικειμένην ἄγονται τῆς ἀθλιότητος τάξιν. Τοιούτους δ' ὄντας ἀποδοκιμασθεῖσθαι τοῦ φύσει καίμενου τέλους πᾶσα **C** ἀνάγκη. Ταύτην τῶν διδασκάλων τὴν ἀκριβολογίαν οὐ συνορῶντες ἐνοι τοὺς πονηροὺς καὶ ἀπίστους τῆς θείας ἐκβάλλουσι προνοίας καὶ διατάξεως ὡς μῆτε ζωῆς αὐτῶν τῷ Θεῷ μέλον μῆτε τελευτῆς. Οἱ δὲ χυδαιότεροι καὶ περὶ πάντων ἀνθρώπων ὁμοίως οὕτω φρονοῦσιν ἄορίστα τε καὶ τυχαῖα τὰ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς τε καὶ τελευτῆς ἐθέλουσιν εἶναι, οἷ γε πολλῶν τῶν προτέρων χεῖρους εἰσὶν· ἐπεὶ πρὸς πᾶσαν τὴν ἱερὰν Γραφὴν κωφεύειν τοῦτ' ἐστὶ καὶ τῶν τῆς εὐσεβείας ἀποχωρεῖν ὄρων, ὡς φησὶν ὁ μέγας Βασίλειος· ὁ γὰρ ἐνθεος Παῦλος, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, ἢ Πάντων, φησὶ, τῶν ἀνθρώπων σωτήρ ἐστὶν ὁ θεὸς, μάλιστα δὲ πιστῶν, ἢ οὐ περὶ τῆς μελλούσης σωτηρίας τε καὶ ζωῆς αἰωνίου λέγων, οὐδεὶς γὰρ τῶν ἀπίστων ἐκείνης τεύξεται, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ προνοίας ἐπομένως δὲ καὶ τῷ τῆς ζωῆς τέλει· ταυτὸν γὰρ ἐστὶ τῆς τε ζωῆς καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς προνοεῖν, ἢ πατρικῶς ἢ δικαστικῶς τὸ περὶ ἐκάστου δέον ἢ συμφέρον ὀρίζομένης τῆς πάντα ἀγοῦσης σοφίας τε καὶ δυνάμεως. Οὐ τοίνυν ἐξαιρεῖται τῆς θείας περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον οἰκονομίας τοὺς ἀπίστους ὁ Παῦλος, οὐδ' ἐτι μᾶλλον τοὺς πονηροὺς, εἰ καὶ μᾶλλον σωτῆρα τῶν πιστῶν εἶναι τιθῆται. Καίτοι καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν τό γε ἐπ' αὐτῷ καὶ τοὺς ἀπίστους σώζει θεὸς, ὡς μὴδὲν τῆς εἰς τοῦτο παρασκευῆς αὐτοῖς ὑφείεις· ἀλλὰ σώζει μᾶλλον ἔργῳ τοὺς τὴν παρασκευὴν δεχομένους καὶ χρωμένους πάνυ καλῶς. Οὕτω καὶ πάντας ἀγαπᾶν λέγεται πο-

νηρούς τε καὶ ἀγαθοὺς ἐν γὰρ τοῖς πρὸς τὴν χρεῖαν ἄροι κατὰ τὴν τῶν τόπων διαφορὰν. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τοῖς γενητοῖς τούτοις νόμων ἃ τῶν ἀνθρώπων χάριν γίνονται καὶ εἰσιν αἱ διαφοροὶ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ζῆν χρεῖται πληροῦνται· ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐν ἀνθρώποις φυσικῶν νόμων ἢ τῶν ἀνθρώπων διοικεῖται ζωὴ· οὐδὲ συνίσταται ἴσῳ, ἀλλὰ καὶ φθειρεται. Ὑποδείγματος χάριν, νόμος ἐστὶ φυσικὸς τοῦ κυβερνήτου καλῶς εἰδότες κυβερνᾶν, καὶ τοῦ ναυάρχου νουνεχοῦς ὄντος τὴν ναῦν διασωῆσθαι, ἂν μὴ κρείττων ἀπάσης τέχνης καὶ συνέσεως ὁ κλύδων γένηται. Ἄν δὲ ἀνεπιστήμων ὁ κυβερνῶν ἢ ἢ ὁ ναύαρχος καὶ εἰδῶτι τῷ κυβερνήτῃ μὴ θέλῃ προσέχειν μὴδ' ἐφῆ κυβερνᾶν αὐτὸν ὡς ἐπίσταται, νόμος ἐστὶ τὴν ναῦν ἀπόλλυσθαι κλύδωνος ἐγεργθέντος μεγάλου ἢ καὶ κλύδωνος ἀνευ, ἐξ ἄλλων δῆπουθεν αἰτιῶν. Ἐκ τούτου τοῦ νόμου συμβαίνει σώζεσθαι μὲν πλείστους ὄντας τοὺς πλείοντας δυοῖν ἕνεκα καλῶς πράττειν εἰδῶτων, ἀπόλλυσθαι δὲ δυοῖν ἀτυνέτων ἕνεκα καὶ ἀνεπιστημόνων. Τοὺς τοιοῦτους τῆς θείας τάξεως νόμους οἱ τὴν φύσιν ἀμφέχουσιν ἅπασαν ἀνάγκη πᾶσα σώζεσθαι τὸ γὰρ μέρος τῆς φύσεως. Καὶ τούτους ὁ Θεὸς σώζεσθαι τοὺς νόμους ὡς ἐπίπαν ἐφ' ἡμᾶς μεταποιῶν· οὐ γὰρ ἂν ἑαυτῶν καὶ τοῖς οἰκειοῖς ἐπιτάγμασιν ἐμᾶλλον ἀντιβαίνειν. Ἄλλ' οὐ δουλεύει τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τεθειμένοις νόμοις καθάπαξ τοῖς κτιστοῖς καὶ μετὰ τῶν κτισμάτων ἡργμένοις· καιροῖς δὲ ἰδίως καὶ περιστάσεσιν ἰδίαις τούτους μεταποιεῖ πρὸς τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον τοῖς ἐντεῦθεν ὠφελισσομένοις ἢ βλαψομένοις ἀξίως· καὶ τῆς χρείας τοῦ προκαίριως μεταβαλεῖν εὐθύς πεπαυμένης ὡς τὴν ἀρχὴν ἐτάχθησαν αὐθις σώζονται. Τοιούτων τεραστῶν, τοιούτων θαυμάτων ἱστορία πλήρης πᾶσα νέα καὶ παλαιά· ὡς ἱερὰ καὶ τῶν ἐξῴθεν καὶ νῦν ἐλάττω μὲν καὶ πλήθει καὶ τάξει τῶν προτέρων, ἐκείνων δ' ἄς αἰτίας εὐλόγους ἐν ἰδίῳ λόγῳ δεδείχαμεν σπουδαίως ἐξεργασμένῃ. Γίνονται δ' οὐκ καὶ ὀρώσι καλῶς οἱ μετὰ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ βλέποντες· σώζει μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν τῶν ἐμπλεόντων ναῦν βυθισθείσαν ἂν τῆ τοῦ ναυάρχου τε καὶ κυβερνήτου μωρίας, συγχωρεῖ δὲ ποτε μετὰ πονηροτάτων τῶν ἐμπλεόντων καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς νηὸς τοιούτων καὶ ἀγαθῶς τινὰς ἐπὶ συμφέροντι βυθίζεσθαι τῶν οἰκείων ψυχῶν, καὶ ἄλλους ἀπαλλάττει παραδόξως δι' ἀγγέλων ἐξάγων τοῦ βυθοῦ μέλλοντας ἀποπνίγεσθαι. Ἄλλους ἐμπλεύσαντας ἂν τῆ μελλούσῃ κατάγνυσθαι νηὶ ἢ βυθίζεσθαι ἐπ' αὐτῷ τῷ μέλλειν ἐμβαίνειν αἰφνιδίως καὶ ἀδοκίμως εἶργει κωλύμασι. Καὶ ἀλγοῦσι μὲν εὐθύς εἰργμένοι τοῦ πλοῦ, τὸν δὲ θεῖον οἶκτον ἐπεγνωκότας καλῶς μετὰ τοῦ τὴν ζωὴν αὐτοῖς προστεθῆναι καὶ τὴν ψυχὴν ἐτι βελτιοῦνται τῷ θαύματι. Οὕτω καὶ πόλις παρανομοῦσα φαῦλοις ἄρχουσιν ἐγχειρίζεται, καὶ τούναντίον πολίταις ἀγαθοῖς οἰκουμένη· ἰδώσω γὰρ, φησὶν, ἄρχοντας ὑμῖν κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν. Ἐκ βασιλεὺς μὲν ἀπολαύει τῆς τοῦ λαοῦ πονηρίας τῆς αὐτῆς αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἀρχομένοις πληγῆς θεόθεν ἡκούσης· ὅτι δυνάμενος κωλύσαι τῆς πονηρίας οὐκ ἐκώλυσε χαριζόμενος· ἀπολαύει δὲ καὶ λαὸς τῆς βασιλικῆς πονηρίας· συμπαίδευόμενος ὡς ἀντι τοῦ διορθοῦ-

νηρούς τε καὶ ἀγαθοὺς ἐν γὰρ τοῖς πρὸς τὴν χρεῖαν ἄροι κατὰ τὴν τῶν τόπων διαφορὰν. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τοῖς γενητοῖς τούτοις νόμων ἃ τῶν ἀνθρώπων χάριν γίνονται καὶ εἰσιν αἱ διαφοροὶ τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ζῆν χρεῖται πληροῦνται· ὡσαύτως ἐκ τῶν ἐν ἀνθρώποις φυσικῶν νόμων ἢ τῶν ἀνθρώπων διοικεῖται ζωὴ· οὐδὲ συνίσταται ἴσῳ, ἀλλὰ καὶ φθειρεται. Ὑποδείγματος χάριν, νόμος ἐστὶ φυσικὸς τοῦ κυβερνήτου καλῶς εἰδότες κυβερνᾶν, καὶ τοῦ ναυάρχου νουνεχοῦς ὄντος τὴν ναῦν διασωῆσθαι, ἂν μὴ κρείττων ἀπάσης τέχνης καὶ συνέσεως ὁ κλύδων γένηται. Ἄν δὲ ἀνεπιστήμων ὁ κυβερνῶν ἢ ἢ ὁ ναύαρχος καὶ εἰδῶτι τῷ κυβερνήτῃ μὴ θέλῃ προσέχειν μὴδ' ἐφῆ κυβερνᾶν αὐτὸν ὡς ἐπίσταται, νόμος ἐστὶ τὴν ναῦν ἀπόλλυσθαι κλύδωνος ἐγεργθέντος μεγάλου ἢ καὶ κλύδωνος ἀνευ, ἐξ ἄλλων δῆπουθεν αἰτιῶν. Ἐκ τούτου τοῦ νόμου συμβαίνει σώζεσθαι μὲν πλείστους ὄντας τοὺς πλείοντας δυοῖν ἕνεκα καλῶς πράττειν εἰδῶτων, ἀπόλλυσθαι δὲ δυοῖν ἀτυνέτων ἕνεκα καὶ ἀνεπιστημόνων. Τοὺς τοιοῦτους τῆς θείας τάξεως νόμους οἱ τὴν φύσιν ἀμφέχουσιν ἅπασαν ἀνάγκη πᾶσα σώζεσθαι τὸ γὰρ μέρος τῆς φύσεως. Καὶ τούτους ὁ Θεὸς σώζεσθαι τοὺς νόμους ὡς ἐπίπαν ἐφ' ἡμᾶς μεταποιῶν· οὐ γὰρ ἂν ἑαυτῶν καὶ τοῖς οἰκειοῖς ἐπιτάγμασιν ἐμᾶλλον ἀντιβαίνειν. Ἄλλ' οὐ δουλεύει τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τεθειμένοις νόμοις καθάπαξ τοῖς κτιστοῖς καὶ μετὰ τῶν κτισμάτων ἡργμένοις· καιροῖς δὲ ἰδίως καὶ περιστάσεσιν ἰδίαις τούτους μεταποιεῖ πρὸς τὸ βέλτιον ἢ τὸ χεῖρον τοῖς ἐντεῦθεν ὠφελισσομένοις ἢ βλαψομένοις ἀξίως· καὶ τῆς χρείας τοῦ προκαίριως μεταβαλεῖν εὐθύς πεπαυμένης ὡς τὴν ἀρχὴν ἐτάχθησαν αὐθις σώζονται. Τοιούτων τεραστῶν, τοιούτων θαυμάτων ἱστορία πλήρης πᾶσα νέα καὶ παλαιά· ὡς ἱερὰ καὶ τῶν ἐξῴθεν καὶ νῦν ἐλάττω μὲν καὶ πλήθει καὶ τάξει τῶν προτέρων, ἐκείνων δ' ἄς αἰτίας εὐλόγους ἐν ἰδίῳ λόγῳ δεδείχαμεν σπουδαίως ἐξεργασμένῃ. Γίνονται δ' οὐκ καὶ ὀρώσι καλῶς οἱ μετὰ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ βλέποντες· σώζει μὲν γὰρ δι' ἀρετὴν τῶν ἐμπλεόντων ναῦν βυθισθείσαν ἂν τῆ τοῦ ναυάρχου τε καὶ κυβερνήτου μωρίας, συγχωρεῖ δὲ ποτε μετὰ πονηροτάτων τῶν ἐμπλεόντων καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς νηὸς τοιούτων καὶ ἀγαθῶς τινὰς ἐπὶ συμφέροντι βυθίζεσθαι τῶν οἰκείων ψυχῶν, καὶ ἄλλους ἀπαλλάττει παραδόξως δι' ἀγγέλων ἐξάγων τοῦ βυθοῦ μέλλοντας ἀποπνίγεσθαι. Ἄλλους ἐμπλεύσαντας ἂν τῆ μελλούσῃ κατάγνυσθαι νηὶ ἢ βυθίζεσθαι ἐπ' αὐτῷ τῷ μέλλειν ἐμβαίνειν αἰφνιδίως καὶ ἀδοκίμως εἶργει κωλύμασι. Καὶ ἀλγοῦσι μὲν εὐθύς εἰργμένοι τοῦ πλοῦ, τὸν δὲ θεῖον οἶκτον ἐπεγνωκότας καλῶς μετὰ τοῦ τὴν ζωὴν αὐτοῖς προστεθῆναι καὶ τὴν ψυχὴν ἐτι βελτιοῦνται τῷ θαύματι. Οὕτω καὶ πόλις παρανομοῦσα φαῦλοις ἄρχουσιν ἐγχειρίζεται, καὶ τούναντίον πολίταις ἀγαθοῖς οἰκουμένη· ἰδώσω γὰρ, φησὶν, ἄρχοντας ὑμῖν κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν. Ἐκ βασιλεὺς μὲν ἀπολαύει τῆς τοῦ λαοῦ πονηρίας τῆς αὐτῆς αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἀρχομένοις πληγῆς θεόθεν ἡκούσης· ὅτι δυνάμενος κωλύσαι τῆς πονηρίας οὐκ ἐκώλυσε χαριζόμενος· ἀπολαύει δὲ καὶ λαὸς τῆς βασιλικῆς πονηρίας· συμπαίδευόμενος ὡς ἀντι τοῦ διορθοῦ-

ἢ ἐλαύνειν πλείου αἰσῶν τὴν αὐτοῦ πονηρίαν, ἢ
 εἰ Ἄμαρτία γὰρ, φησὶ, βασιλεύς ἐπὶ κεφαλὴν
 λαοῦ, καὶ τὸ ἀνάπαλιν. » Καὶ πόλις ἢ μὲν ἀλι-
 σκεται τοῖς πολεμοῖς παρὰ δόξαν, ἢ δὲ παρὰ δόξαν
 αὐτῶν ἀπαλλάττεται, τῶν ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις κρα-
 τησάντων νόμων ὑποχωρούντων τῷ θεῷ θελήματι·
 καὶ οἱ μὲν παραδίδονται τοῖς ἐχθροῖς ἐπ' ἀπωλείᾳ
 διὰ πονηρίαν αὐτῶν ἀνήκεστον, οἱ δὲ πρὸς βελ-
 τίωσιν τοῦτο πάτρουσι. εἰ Ἐαρσεῖτε γὰρ, φησὶν ὁ
 Θεός διὰ Ἱερραίου, τοῖς Ἰουδαίοις, ἐπράθητε τοὺς
 ἔθνεσιν οὐκ εἰς ἀπόλειαν. » Καὶ τοὺς ἀπηνέστερον
 δὲ χρησαμένους τοῖς κατὰ θεῖαν δουλωθεῖσι συγγή-
 ρησιν ἐπεξέρχεται ὡς διὰ Ἰσαίου φησὶν· εἰ Ἐγὼ
 ἔδωκα αὐτοῖς εἰς τὴν χεῖρά σου· σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας
 αὐτοῖς ἔλεος. Νῦν ἤξει ἐπὶ σὲ ἐξαίφνης ἀπόλεια,
 καὶ οὐ μὴ γνῶς. » Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν μέτροις τοῖς
 φασίνοις καὶ διὰ τοῦτο μέλλουσιν ἐγκαταλείπεσθαι
 σπουδαίως βιούντων οἱ μὲν προαρπάζονται τῶν
 ἡξόντων δαιμόνων, οἱ δὲ ζῶντες τῇ πείρᾳ τῶν συγ-
 γενῶν κακῶν ἀμείνους δοκιμαζόμενοι γίνονται. Καὶ
 λοιμὸν οἰμωκτὴν ἔθνεϊ ἢ πλεῖε μέλλοντά τε καὶ προ-
 λεγόμενον ὑπὸ τῶν ταῦτα σκοπούντων ἐκ τῆς
 κοσμικῆς, ὡς εἴρηται, διαθέσεως οὐκ ἔξ γίνεσθαι,
 καὶ ἀρξάμενον παύει τῶν ἀνθρώπων εὐσεβῶς καὶ
 μετὰ τῆς προσηκούσης τῶν κακῶν μετανοίας ἐπὶ
 τὴν θεῖον οἶκτον καταφευγόντων. Μὴ ἐπειθόντα
 δ' ἂν ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν, αὐτὸς τιμῶν τὴν φύσιν
 ἐπάγει ποινηλατῶν ἢ παιδεύων. Καὶ τῶν μὲν
 γονέων εὐδαιμονούντων κατὰ τὴν ἔξωθεν βίον, φασί-
 λω; δὲ βιούντων ἄλλω; οἱ μὲν πατέρες αὐτοὶ ποινη-
 λατοῦνται τῆς ἐκ τῶν διαδόχων πολυειδοῦς ψυχαγω-
 γίας στερούμενοι, οἱ δὲ παῖδες τῆς τῶν φυσάντων
 ἀπαλλάττονται πονηρίᾳ. ἢ πᾶσα ἀνάγκη διαρκοῦνται
 ἕξομοῦσθαι, ἢ καὶ χεῖρους γίνεσθαι λίαν εὐλόγως.
 Ἀλλὰ καὶ τοῖς γονεῦσιν εἰς συναίσθησιν ἐρχομένοις
 ἢ τῶν παίδων ὠφέλιμος εὐτυχία καθίσταται τῆς
 γνῶμας βελτιουμένου καὶ σωφρονέστερον βιῶν
 ἔρχομένοις, ὡς περ αὐ ἀναίσθητος; ἔχουσι καὶ μετὰ
 τὴν πληγὴν προσθήκη ποιῶν ἄλλη γίνεται, ὡς περ
 δι' Ἱερραίου τοῖς Ἰουδαίοις ὠνείδιζεν ὁ Θεός. *Μάτηρ
 ἐπάταξα τὰ τέκνα ὑμῶν· παιδεῖαν οὐκ ἐδίδαξαθε,
 καὶ τὰ λοιπά. Δυστυχούσης καὶ τῆς πατρίδος, οἱ τε
 παῖδες ἀπαλλάττονται ζωῆς τοιαύτης ἀγαθῆ προνοῆ
 θεοῦ, οἱ τε πατέρες τὴν ἐπὶ τοῖς παισὶ λύπην
 δυστυχῶς βιῶν μέλλουσιν, εἰ καὶ παραυτίκα θρη-
 νοῦσι καὶ κόπτονται, ἀγνοοῦντες ἢ τοῦ πάθους
 ἡτιώμενοι. Ἡ δὲ παρ' ἡμῖν οὕτω δεδολωμένοις
 δαιμόν; καὶ πολυειδῶς περὶ τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν
 κινδυνεύουσιν ἀναχώρησις των νεωτέρων τῷ θανάτῳ
 μ τ' εὐσεβείας ποιῶν οὐ μεγίστων εὐεργεσιῶν τοῦ
 Θεοῦ τοῖς γε νῦν ἔχουσι. Περὶ δὲ τῶν εἰ; μέτρον
 ἡλικίας ἐλθόντων, ἄλλος ἂν εἴη λόγος καὶ διάφορον
 εἶναι; καὶ ποικίλην τὴν τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν τοιοῦτων
 διάθεσιν εἰκὸς τῇ διαφόρῃ προαιρέσει τούτων συμ-
 μετρομένην· ἐπειδὴ τῶν τοιοῦτων αὐτῶθι ζητη-
 μάτων πρόφασις ἦν ὁ λοιμὸς, μικρὸν τε καὶ περὶ
 τούτου προσθήσομιν σοι τὰ πλείω σκοπεῖν ἀφίντες.
 Ἐπορὰ μὲν ἄερος ἐστὶν ὁ λοιμὸς ἢ φυσικαῖς αἰτίαις
 παρακινηθῆν ἢ τὴν θεῖον ἐπ' αὐταῖς νόμον εἰ συγ-*

χωροίη Θεός καὶ μὴ εἶργειν βούλοιο καλότατος ἢ
 παύειν εὐθύς γενομένην, ἄλλοις λόγοις οἰκονομία;
 τὸν ἐν τῇ φύσει νόμον νικῶσιν ἢ προστάξει θεῖα καὶ
 παρὰ τὸν τοιοῦτον νόμον συμβαίνουσα· ὡς γὰρ
 δεσπότης τῆς φύσεως, δύναται καὶ παύειν κινου-
 μένην αὐτὴν καὶ κινεῖν οὐκ ἂν κινήσειεν. Ὅποτερα
 δ' εἴη ἢ τοῦ ἀέρος αὐτὴ φθορὰ τέλος καὶ σκοπὸν
 ἔχει προσεχῶς μὲν τὴν τῶν ἀπαλιωτέρων σωμάτων
 ἦταν ἢ τῶν εὐπαθεστέρων, περαιτέρω δὲ τὴν τῶν
 ἀποθησκότων πανταχόθεν ὠφέλειαν, καὶ τὴν τῶν
 ἀποβαλλόντων αὐτοῖς ἢ βελτίωσιν ἢ μελλόντων
 ὁμεταβλήτων, συμφωρῶν μειζόνων προσθήκην. Οὐ
 πάντες δὲ θνήσκουσιν οἱ νοσήσαντες οὐδὲ πάντες;
 οἱ τοιοῦτοι νοσοῦσι, διὰ τὸ δεῖν περὶ πάντας τὴν
 θεῖαν κρατεῖν βούλησιν τοὺς τε ἀνόσους διαμείναν-
 τας, τοὺς τε ἡττηθέντας ὑπὸ τῆς νόσου, τοὺς τε μετὰ
 ταύτην ἀπὸλλυμένους, ἄλλο τι περὶ ἄλλους βουλο-
 μένην καὶ μὴ τὴν αὐτὴν περὶ πάντας φέρουσαν
 ψῆφον, μᾶλλον δὲ οὐ φέρουσαν μόνον ἐπὶ τῶν πραγ-
 μάτων, ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν αὐτὴν ἐνεγκοῦσαν ἐν τῇ
 προαιωνίῳ γνώσει περὶ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ
 καὶ τῶν λογικῶν, ὡς εἴρηται, μάλιστα, ὧν καὶ μᾶλ-
 λον ἀσυγκρίτως φροντίζει. Κἂν σώζονται τινες με-
 θιστάμενοι οὐδὲ τοῦτο χωρὶς προνοίας θεῖας ἐστὶν
 ἐπὶ τὸ μετισταῖναι κινουσῆς τὴν γνώμην αὐτῶν καὶ
 μὴ συννοητῶν. Οἱ δὲ μένοντες ἀπὸλλάττοντο ἂν,
 κἂν θνήσκουσιν ἔσπερι, καὶ μεθεστῶτες ὡ; ἀνευ
 θεῖου μεθεστῶτες θελήματος θνήσκουσιν. Οἱ δὲ μέ-
 νοντες οὐκ ἂν ἀπὸλλάττοντο, καὶ μεθίστανται μὲν
 ἔνιοι πρὸς ὀλίγον, εἴτα θνήσκουσιν ἐπανιόντες καὶ
 τοῦ λοιμοῦ πεπαιυμένου εἰς μεῖζω τῆς ἀληθείας ταύ-
 τῆς φανέρωσιν. Ἄλλοι βύονται μὲν μεταστάντες,
 χεῖρω δὲ τὴν προαίρεσιν γίνονται καὶ τῇ φυγῇ τὴν
 σωτηρίαν ὀριζόμενοι μόνη, καὶ μὴ τῷ θεῷ θελή-
 ματι, ἀξιοι τοιοῦτου κρημνοῦ, καὶ διὰ τοῦτο συγχο-
 ρηθέντες ἐμπεσεῖν αὐτῷ ἢς μυρίων θανάτων ἂν εἴη
 χρηστὸς τοῖς πεπονθῶσι. Εἰ δὲ περὶ τῶν ἑτεροδόξων
 τις μέλλοι ζητεῖν, ἐπεὶ καὶ ταῦτοσιν ὑπὸ τὴν θεῖαν
 πρόνοιαν ὁ ἱερὸς, εἰ καὶ μὴ καθόπως ὁμοίως εἰθῆτι
 λόγος, ἐξηγῶ μὲν καὶ περὶ τούτων τὰ γε ἐς τὸν λοι-
 μὸν γινόμενα θεωρήσει· ἀλλὰ παρεῖσθω σιωπῇ τὰ μὲν
 νῦν πρόποντα παρ' ὧν οὐκ ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένους
 ἢ δρᾶξ εἰσιν ἐκ πειλάγου; ἢ θεῖα περὶ τοὺς ἀνθρώ-
 πους διαφαίνεται πρόνοια, μὴ μόνον τοὺς νοῦν ἔχου-
 τας καὶ εὐσεβοῦντας καταλάμπουσα· πάνυ κελῶς,
 ἀλλὰ καὶ ταῖς ἱεραῖς μαρτυρουμένη Γραφαῖς τῆ;
 ἔργον οὐ μόνον ἢ βελτίωσις περὶ τοὺς ἀγαθούς; οὐδ'
 οἶκτος περὶ τοὺς φαυλοτέρους, εὐθύς ἐπειδὴν μετα-
 νοίᾳ διορθῶσιν, ἀλλὰ καὶ ψῆφος τῆς θεῖας δικαιο-
 σύνης περὶ τοὺς ἀνόσους τε ἔχοντας, καὶ καθόλου
 φάναι, ἢ περὶ ἀνθρώπους τῆς θεῖας; προνοίας; διά-
 ταξις ἢ μὲν ἐνεργεῖ περὶ ἕκαστον οὐ χωρίζουσα τῷ
 πλήθους οὐτε τοῦ κοινοῦ περὶ ταῦτα νόμου τῆ;
 τάξεως, ἀλλ' ἢ συνευεργετούσα ἢ συγκολάζουσα· ἢ δὲ
 χωρίζουσα παραδόξως ἐνεργεῖ περὶ οὓ; ἂν βουλή-
 θεῖη καὶ ἢ σώξει χωρὶς ἢ δικαστικῶς ἐπεξέρχεται.
 Ἄλλ' ἔνιοι περὶ ταῦτα πάντα τυφλώττοντες τῆς μὲν
 ἀμαρτίας οὐ φεύγουσι τὰ; τῆς θεῖας ὀργῆς αἰτίας;
 ἐπὶ δὲ τόπους μεταβαίνουσιν ἄλλους ἐπὶ τῶν ὧων

ἢ τῶν ἵππων οἷς ἐποχοῦνται τὰ τῆς ὀργῆς ἐφ' ὅδια φέροντες, καὶ τότε καθ' ἡμέραν ἔδουσι· « Πού πορευθῶσιν ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, Κύριε, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, ποῦ φύγη; » Ἔδει γὰρ ἐκ τῶν τῆς ὀργῆς πρῶτον κρυπτομένους αἰτίων καὶ ἀσφαλιζομένους, εἶτα τῷ δυναμένῳ σῶζειν, καὶ, ὁμοί! πισπιστευκότας; καὶ ἐλπίζοντας τότε τὴν ψόδην ἔδειν ἐκείνην ἀληθῶς τε ὁμοῦ καὶ φρονίμως. Ὁ δὲ Θεὸς δι' ἄκραν ἀνεξικακίαν ἀδιορθῶτων μενότων, εἶτα φευγόντων, εἶτα καὶ ψευδῶν καὶ ἁδόντων ἀνέχεται ὁπίστων ἀνέχεται αὐτοῖς μόνος εἰδῶς τὸν τῆς τοιαύτης ἀνοχῆς σκοπὸν καὶ τὸ πέρας. Σὺ δὲ χάριν ἔχε τῷ φωτίσαντί σε Θεῷ, καὶ ἐπ' αὐτῷ μόνῳ πεποιθῶς ἴσθι, ὅς ἐστι σωτὴρ καὶ προμηθεὺς πάντων ἀνθρώπων καὶ κηδεμών, μάλιστα δὲ πιστῶν, ὅς θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ, εἴπερ οὐδὲν ἑαυτῷ ᾗ καὶ οὐδαὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον. Τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ πεῖθου γνησίως λέγοντι· « Μὴ αὐτόματόν τινα εἴπης συντυχίαν τῶν γινομένων ἀνθρώποις, ὡς

μηδεὺς προστάτου τὸν νόμον οἰκονομοῦντος, πονηρὰ ἔργατα ὑποτιθέμενος σεαυτῷ, μηδὲ ἐκπίσης τῶν ἔρων τῆς εὐσεβείας; » καὶ ἄλλοθι πάλιν λέγοντι· « Προδιατεταγμένον ἐν ἐκάστοις τὸ τῆς ζωῆς ἐστὶ τέλος κἀνεῦθεν, ἀνισα καὶ ἀνόμοια γίνεται τοῖς ἀνθρώποις τοῦ βίου τὰ πέρατα κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκάστους διαφόρους; καὶ ἡμῖν ἀνενοήτους τῆς θείας οἰκονομίας, ἀνισα μὲν κατὰ τὸν χρόνον δηλονότι, ἀνόμοια δὲ κατὰ τὸν τρόπον. » Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι διδασκάλοις λέγουσι πείθου. Σφραγὶς δὲ πάντων ὁ μέγας Μάξιμος ὁμολογητῶν καὶ θεολόγων ἡ κορωνίς, ἐν κη' κεφαλαίῳ τῆς δευτέρας Ἐκατοντάδος οὕτω λέγων· « Ὁ τρόπῳ βούλεται ὁ τὴν ἑκάστου πρὸ τῶν αἰῶνων διορίσας ζωὴν Θεὸς ἑκάστον πρὸς τὸ οἰκεῖον τῆς ζωῆς ἄγει τέλος, εἴτε δίκαιον εἴτε ἀδικον. » Τοῦτοις ἅπασιν πείθου, μᾶλλον δὲ κάλλιστα ποιεῖς αὐτοῖς μὲν πεπεισμένους, τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραυδῆς μύθους κατὰ τὴν Παύλου συμβουλίην παρατιούμενος.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ ΠΕΜΠΤΟΝ.

DE DIVINA PROVIDENTIA LIBER QUINTUS.

(Ex'codice Regio 1292, fol. 145.)

Ὡπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναίρει τὸ χρήσιμον τῶν εἰχῶν.

Ὁ περὶ τῆς θείας προνοίας λόγος πολλὴν μὲν ἐκ τῶν εὐτάκτως γινομένων ἐν τῷ παντί τῷδε τὴν ἰσχύον ἔχει τῆς ἀποδείξεως, βεβαιούται δὲ μάλιστα ταῖς περὶ τὴν λογικὴν ἡμῶν φύσιν ἐπιμελείαις τοῦ θεοῦ, αἷς καὶ πολλοὶ τῶν ἐξωθεν σοφίων πρῶτον καὶ μετὰ ταῦτα τῶν τῆς θείας κατηυγασμένων σοφίᾳ καὶ δι' αὐτῆς ὑψηλότερον ταυτὶ τεθωρηκότων ἀκριθῶς ἐπιστήσαντες τὴν μὲν εὐσεβῆ περὶ τοῦ πάντων τῶν ὄντων προνοεῖν τὴν Θεὸν ἐβεβαίωσαν δόξαν, τὴν δὲ τῶν ἄλλως φρονούντων γνώμην ἐξήλεξαν ἐν ἰδίοις περὶ τούτου συγγράμμασι. Καὶ ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ τοῦ θεοῦ προορισμοῦ ἐν τέτραισι πεπραγματεύμεθα βιβλίοις, φίλων σπουδῆς ἀξίως ἐπὶ τούτῳ κεκινηκότων. Ὡς οὖν τῆς θείας προνοίας περὶ τὰ ὄντα πᾶσιν ὁμολογημένοις (ὁμολογημένης) τοῖς νοῦν ἔχουσι πρὸς τὸ ζητούμενον ἐπιστραφησόμεθα νῦν μόνον, καὶ ἡ τῶν εὐχῶν αἰσθεται χρεῖα καλῶς. Ἐνοιο γὰρ τὸ μὲν εὐχεσθαι κοινῇ πᾶσιν ἀνθρώποις σπουδαζόμενον ἴσασιν· ὡς μηδὲ εἰκὴ τούτο γίνεται, εἰκὴ δ' ἂν σπουδαζοῖντι νομίζουσι, τῆς

τὴν αὐτὴν τοῖς ἀθέοις ἐνεῦθεν καταφερόμενοι κηρυμνὸν ἀγνοοῦσιν, ὡς τὸ μὴ τῶν οἰκεῖων ἔργων προνοεῖν τὸν Θεὸν εἰ; ταυτὴν ἦγον τῷ μηδὲ τὴν ἀρχὴν αὐτὰ ὑποστήσαι ἀπ' αὐτῶν δὲ ὑπεστηκότα καὶ ἀπ' αὐτῶν ἀγεσθαι ἢ ἂν τύχοι ἑκάστα, οὐδὲν δὲ ἀπῆδον θείας προνοίας πάντα ἀγούσης καὶ πρὶν γενέσθαι καὶ εἶναι προορίζουσας, οἱ Θεὸν εἶναι φρονούντες εἰς ὀρίσασθαι πρῶτον καὶ διελέσθαι τὴν πρόνοιαν δι' ἐλίγων καὶ ὅσον ἐς τὴν παρούσαν χρεῖαν ἀρκεῖ, καὶ οὕτω· ἴεναι πρὸς τὸ ζητούμενον. Εἰ τοίνυν ἐστὶ Θεός, καὶ ποιητὴς ἐστὶν αὐτὸς πάντων τῶν ὄντων. Εἰ γὰρ Θεός ἐστιν, αὐτογενής ἐστὶ καὶ ἀνάτιος καὶ παρ' οὐδεὸς ἔχων τὸ εἶναι, καὶ εἰ μόνος ἐστὶ Θεός εἰς ὧν, καὶ μόνος ἐστὶν αὐτογενής καὶ ἀνάτιος· αὐτοῦ δὲ μόνου τοιούτου ὄντος τὰ ὄντα δεῖ πεποιεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ, ἀνάγκη τε γὰρ ἄλλοθεν αὐτὰ τῆ εἶναι ἔχειν οὐκ ἀπ' αὐτῶν ἐνδὸς ὄντος τοῦ αὐτογενοῦ; καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦτ' ἔχειν ἐνδὸς ὄντος καὶ μόνου Θεοῦ τυγχάνοντος. Εἰ τοίνυν ποιητὴς ἐστὶ πᾶσιν τῶν ὄντων καὶ προμηθεὺς ἄρα ἐστὶν αὐτῶν καὶ προνοητής, προνοεῖν μὲν γὰρ ἐστὶ τὸ εἰ; τάχαθὸν τάττειν καὶ τὸ

οικειον τῷ προνοουμένῳ τέλος, ὡς καὶ προνοεῖσθαι A
 τὸ εἰς τάχαθον τάττεσθαι· εἰ δὲ μὴ εἰκῆ τὰ δντα γε-
 γῶσθαι καὶ εἶσι, δεῖ πρὸς τὸ οικεῖον ἕκαστα τέλος
 ἀγεσθαι καὶ ἐπομένως πρὸς τὸ κοινὸν ἅπασι καὶ
 ἔσχατον τέλος, ὅπερ ἐστὶ τὸ κοινότατον καὶ ἔσχατον
 ἀγαθόν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ ἐσχάτου τέλους νῦν οὐ
 σκεπτεῖον. Ἀλλ' ὅτι δεῖ πάντα πρὸς τὸ οικεῖον ἀγα-
 θὸν τάττεσθαι ὡς· τοῦτο τέλος δν αὐτοῖς τοῦ γενέ-
 σθαι· τε καὶ εἶναι, ἀφ' αὐτῶν δὲ οὐ γινόμενα, οὐδ' ἂν
 ὑφ' αὐτῶν πρὸς τὸ οικεῖον ἀγοιντο τέλος, τάττοιεν·
 ἂν οὖν ὑπὲρ τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ Θεοῦ. Τάττοιενται
 δὲ οὐ τῷ πεποιηθῆναι μόνον τοιαῦτα καὶ δύναμιν αὐ-
 τοῖς ἐντεθεῖσθαι τοῦ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀγεσθαι τὸ
 οικεῖον τῇ τε αὐτῶν φύσει καὶ τῇ τῷ παντὶ τῷδε
 τάξει ἐκάστων, ἀλλὰ καὶ τῷ τὰς σφῶν ἐνεργείας ἰθὺ-
 νεσθαι, πρὸς τὸ τοῦ τέλους μᾶλλον τε καὶ βῆρον τυγχά-
 νειν· τοῦτο δὲ διοικεῖσθαι τε καὶ κυβερνεῖσθαι κα-
 λοῖτ' ἂν δικαίως. Πάντων ἄρα τῶν δντων οὐ δη-
 μιουργῆς μόνον ἐστὶν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ προμηθεὺς
 καὶ διοικητῆς, καὶ κυβερνήτης καὶ πάντα ἡ θεία
 πρόνοια διατρέχει τὰ δντα ἔργῳ μὲν καὶ τῇ ἐκβάσει
 ἐν αὐτοῖς οὐσα καὶ θεωρουμένη ὑπὲρ τῶν θεωρεῖν
 δυναμένων, τῷ δὲ λόγῳ τῆς τοιαύτης τῶν ἐπ' αὐτοῖς
 (φρεσιν ὑπ' αὐτῆς) γινόμενων τάξεως, ἐν τῷ Θεῷ
 οὐσα, ὡς λόγος τις τῆς πρὸς τὸ τέλος τάξεως. Ἡ δὲ
 τάξις προῦργου μὲν ἐστὶ πρὸς τὸ ἐσχάτον ἀγαθὸν
 καὶ κοινότατον πάντων τέλος, ὅπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ
 Θεός, ἡ μία καὶ μόνη πάντων ἀρχή, ἐπομένως δὲ γε
 καὶ πρὸς τὰ τέλη τῶν οικειῶν ἐκάστοις ἐνεργειῶν,
 δι' ὧν προσεχῶς τε πρὸς τὸ οικεῖον ἕκαστον τέλος C
 ἀγοιντ' ἂν καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὸ πᾶσι κοινότατον
 καὶ ἔσχατον τέλος. Ταυτὶ δὲ τοῖς μὴ λίαν ἀγεσθαι
 λόγῳ δυναμένοις ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ γένοιτ' ἂν
 δηλα προσέχειν ἐθέλουσι, καὶ μάλιστα γὰρ ἐπ' ἀνθρώ-
 πων, ταυτὸν δ' εἰπεῖν, ἐφ' αὐτῶν. Αὐτοὶ γὰρ ποιηταὶ
 εἶσι καὶ δημιουργοὶ κατὰ τὴν ἐν σφίσι θεῖαν εἰκόνα,
 ἄλλοι ἄλλων τῇ τε τάξει διαφερόντων καὶ τοῖς οικ-
 εῖοις ἐκάστων τέλεσι καὶ ποιηταὶ εἶσιν οὐ μόνον
 ὑφειμένων ἔργων, ἀλλὰ καὶ οικειῶν τῇ φύσει ὧν
 εἶσι πατέρες. Τοῦτων οὖν πάντων οὐ ποιηταὶ εἶσι
 μόνον, ἀλλὰ καὶ προνοηταὶ, ὅπως εἶν τε καὶ εὖ εἶν
 ὡς· ἐκάστοις τὸ εὖ εἶναι προσήκει καὶ ὡς αὐτοὶ προ-
 νοεῖν τούτου δύναιεν· ἂν καὶ εἶδειεν. Καὶ τότε προη-
 γουμένως μὲν ἀρετῆς ἐστὶν ἔργον καὶ ἀγαθότητος ἧς
 ἑαυτῶν χάριν φροντίζουσι καὶ ἄλλων, καὶ μάλιστα D
 γε τοῦ κοινῆ ὠφελίμου ὅποσος τοῦτο ἀρμόττει βασι-
 λεῦσι τε καὶ ὄλως ἄρχουσιν, ἐπομένως δὲ καὶ τῆς
 ἀνθρωπίνης· καὶ δυνατῆ· αὐτοῖς σοφίας ἔργον ἐστὶν,
 εἶτα καὶ τῆς τῇ σφῶν φύσει προσηκούσης δυνάμεως.
 Τούτων δὲ τῶν τριῶν αἰτιῶν τῆς εὐποιητικῆς προ-
 νοίας ὑπεροχὴ τε καὶ ὑφῆσις ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν
 οὐκ ὀλίγη. Καὶ ταῖς τούτων διαφοραῖς οικειῶς διά-
 φηρος ἢ περὶ τὰ ἔργα προθυμῆ τε καὶ σοφία καὶ
 ἐχθρὸς συναντᾷ ὡς· τῇ τῶν αἰτιῶν τούτων διαφορᾷ
 καὶ τὴν ἐν τοῖς ἔργοις διάφορον πρὸς τὸ οικεῖον ἕκα-
 στοις ἀγαθὸν τάξι·ν γίνεσθαι. Εἰ τοίνυν ἐκ Θεοῦ τοῦ-
 τοις κεκόσμηται τοῖς πλεονεκτημάσι, δι' ὧν αὐτοῖς
 καὶ ποιηταὶ εἶναι καὶ δημιουργοὶ καὶ προνοηταὶ
 εἶσι καὶ κυβερνήται· περιεστίν, ὡς δὴ μετὰ τοῦ εἶναι:

καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν καλῶν ἐκείθεν ἤκόντων, πῶς
 οὐ πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεὸς προμηθεὺς ἐστὶ τῶν ἔργων
 αὐτοῦ πάντων καὶ διοικητῆς καὶ κυβερνήτης, ὡς δὴ
 καὶ τῶν πρὸς ταῦτα φερόντων πλεονεκτημάτων ἀγα-
 θότητος τε δηλαδὴ καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως οὐσιω-
 διῶς αὐτῷ προσηκόντων οὐδὲ μᾶλλον ἐνδὲς ἢ τῶν λοιπῶν
 ἀλλ' ἐπίσης ἀπάντων καὶ ἀπειρώς πάντων καὶ τῇ τῆς
 οὐσίας ἀπειρία οικειῶν. Τὸ δ' ὅπως καὶ αὐτοῖς
 τοῖς ποιήμασιν ὄργανοις τῆς κυβερνήσεως κέχρηται
 καὶ τὸ ποικίλον τῆς τοιαύτης ἐκ τῶν δούλων διακο-
 νίας, πλείστου λόγου τε καὶ θαύματος ἄξιον δν
 παρεῖσθαι νῦν, τέον δὲ μόνον πρὸς τὸ ζητούμενον.
 Ἡ θεία τοίνυν πρόνοια πᾶντα μὲν διαλαμβάνει τὰ
 τοῦ Θεοῦ ἔργα ἧς ἄνευ οὐδὲν ὄλως εἶη καὶ σώζοιτο,
 οὐδὲν γὰρ ἐστὶν αὐτοῖς ἀφ' αὐτῶν ἀγαθόν, θεόθεν δὲ
 ἅπαντα. Ἀλλὰ νῦν ὅσον αὐτῆς περὶ ἀνθρώπους ἐστὶ,
 μόνον σκοπῶμεν. Αὕτη τοίνυν ἡ θεία πρόνοια πᾶν-
 τας διατρέχει τοὺς ἀνθρώπους, ἔργον αὐτοῦ κντες
 καὶ τῶν φαινομένων ἔργων τὸ κάλλιστον, διαφόρως
 μέντοι γε κατὰ τὴν ἐκάστων τάξιν τε καὶ ἄξιαν. Τὸ
 μὲν γὰρ εἰς τὸν Θεὸν ἤκον μία ἐστὶν ἢ περὶ πάντας
 ἀνθρώπους αὐτοῦ πρόνοια. Πάντας γὰρ ἀνθρώπου,
 θέλει, φησί, σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας
 ἔλθειν. Διδ καὶ μίαν αὐτοῖς ἀρχῆθεν τάξιν τε καὶ
 ἄξιαν ἐνειμεν, ἐκ δὲ τῆς διαφόρου τῶν ἀνθρώπων
 προαιρέσεως τε καὶ τάξεως καὶ ἡ τάξις τῆς περὶ
 αὐτοῦς προνοίας ποικιλλεται· τῶν μὲν γὰρ ἀπίστων
 ὅσον εἰς τὴν παρούσαν αὐτῶν ἤκει ζωὴν προνοεῖ
 μόνον, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν πιστῶν μὲν, ἀμαρτωλῶν
 δὲ, Λάμπειν, φησὶ, τὴν ἤλιον ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονη-
 ρους καὶ βρέχειν ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἐκ
 δυοῖν τούτων ἔργων τῆς περὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώ-
 πων θείας προνοίας κεφαλαιωδεστέρων τε δντων καὶ
 ἐκδήλων καὶ τὰ ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα,
 πρὸς πάντα διαθινεῖν ὁμοίως δηλοῦνται τὰ ἐς τὴν
 παρούσαν ζωὴν τείνοντα. Τοῖς δὲ δικαίοις μάλιστα
 μὲν ἂν καὶ πιστοῖς ὡς τὸ τῆς προνοίας ἀγαθὸν ἐπι-
 λάμπει, ἦντον δὲ τοῖς ἀπίστοις, διδ καὶ εἰρηται
 δόξα παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, πρῶτον μὲν
 Ἰουδαίῳ, τοῦτ' ἐστὶ πιστῷ, εἶτα καὶ Ἑλληνι, τοῦτ'
 ἐστὶν ἀπίστῳ. Δόξαν δὲ δεῖ νοεῖν ἐνταῦθα οὐ τὴν ἀί-
 διον ἐκείνην καὶ μέλλουσαν, ἀλλὰ τὴν ἐν τοῖς προση-
 καίροις ἐπιφαινομένην αὐτοῖς ἐκ τῆς θείας ἀγαθότη-
 τος, ἀμοιβὴν τῶν ἐν τῆς δικαιοσύνης ἔργων. Ὅτι δὲ
 ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἐναργῶς· ὁ θεὸς Παῦλος παρίστη-
 σι. Προνοεῖ γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς πάντων ἀνθρώπων
 μάλιστα καὶ πιστῶν, οὐκ οὖν καὶ πάντων μὲν πιστῶν,
 μάλιστα δὲ τῶν κατὰ λόγον τε καὶ νόμον βιούντων,
 καὶ τὰ πρὸς τὸ τέλος φέροντα πάση μετιόντων
 σπουδῇ. Οὐκοῦν πάντων ἀνθρώπων τῆς θείας ἀπο-
 λαύοντων προνοίας ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ κατὰ τὴν κοινω-
 τέραν ἐκδοχὴν τοῦ τῆς προνοίας ὀνόματος, οἱ πίστει
 καὶ βίῳ μεμορφωμένοι καλῶς προνοίας εἰδικωτάτης
 μόνου τυγχάνουσιν· αὐτοῖς τε γὰρ προῦργου περὶ τῆς
 αἰωνίου μέλει ζωῆς, ὡς ὑπουργῶ καὶ συνέργῳ μόνον
 τῷ σώματι κεχρημένοι καὶ ὡς πάροδον διατρέχουσι
 τὴν ὡδε ζωὴν. Καὶ Θεὸς· αὐτῶν προνοεῖ τὴν αὐτῶν
 προλήσει οικειῶς, πάντα αὐτοῖς πρὸς τὰ χαθὸν συν-
 εργῶν καὶ πρὸς τὸ τέλος συμπροβιβάξιν μετὰ τοῦ

μηδὲ τῆς ζωῆς τινος ἀμειλίην ἐς ὅσον αὐτοῖς φροντίς ἔστι περὶ αὐτῆς ἔμφρων τε καὶ τῷ ζητουμένῳ τέλος οικεῖα. Οὗτοι δὲ μόνοι προωρισμένοι εἰσὶ καὶ καλοῦνται ὡς εἰς τὴν αἰώνιον προωδηγημένοι ζωὴν, προωρισθῆναι δὲ λέγονται οὐχ ὡς ἠναγκασμένοι, ἀλλ' ὡς πρὶν αὐτοὺς ὠρίσθαι ὑφ' αὐτῶν ἦτο τετάχθαι πρὸς τὸ οικεῖον τέλος, προεγνωσμένοι, ὅτι ὀρισθῆσονται τε καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐφικέσθαι ἀξιοθῆσονται, εὐσεβείας αὐτῶν ἕνεκα καὶ ἀρετῆς. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ προωρισθῆναι αὐτοὺς τὸ πῶρρωθεν ἐγνωσθῆναι τῷ Θεῷ ὡς ὠρισμένους πρὸς τὸ οικεῖον τέλος τοῦς τό γε ἐφ' αὐτοῖς ὀφέ ποτε ὀρισθησομένους. Αὐτοὶ μὲν γὰρ οὐκ ἔει εἰσιν, ἀλλὰ γεννώμενοι, εἴτα ζῶντες ἐνταῦθα κατὰ λόγον τε καὶ νόμον πάση αὐτῶν σπουδῇ μετὰ τῆς ἐκ Θεοῦ βοηθείας πρὸς τὸ προὔποτεθειμένον αὐτοῖς ἐκ τοῦ δημιουργοῦ καὶ πατρὸς τέλος ὀρίζονται, καὶ πρὶν ὀρισθῆναι ἀφ' αὐτῶν ὀριστέοι εἰσίν. Ὀριστέοι δὲ ὄντες καὶ ὀρίζονται ποτε καὶ ὠρισμένοι τότε εἰσὶ. Λέγονται μὲν γὰρ ὀρίζεσθαι καὶ ἐνταῦθεν, ἅτε τὴν πρὸς τὸν ὄρον τὸ τέλος συντείνοντες ἐπιμελῶς τε καὶ ἀδιαλείπτως ὁδὸν, ὀρίζονται δὲ κυριώτερον καὶ ὠρισμένοι εἰσίν ἐπειδὴν ἀπηλλαγμένοι τῆς ἐνταῦθα διόδου τοῦ ὄρου τε ἐφικνύονται καὶ τοῦ τέλους, καὶ οὐκ ἔτι τρέχοντες ὡσιν ἐπὶ τὸν ὄρον, ἀλλ' ἤδη κατελιγφότες. Αὐτοὶ μὲν οὖν καθ' αὐτοὺς οὕτως ὀρίζονται τε καὶ εἰσιν ὠρισμένοι, ἐν δὲ τῇ αἰδίῳ τοῦ Θεοῦ γνῶσει καὶ ποιητικῇ καὶ προνοητικῇ πάντων ἧ καὶ τὰ μέλλοντα πάρεισι καὶ ὡς παρόντα πάντα γινώσκονται, προωρισμένοι καὶ εἰσὶ καὶ καλοῦνται, τῆς ἐν τῇ λέξει ταύτῃ προθέσεως αὐτοῖς μὲν οὐδὲν προσθεθείσης πλέον ἐν τῷ αὐτῶν ἔργῳ, τῇ δὲ θεῖα προνοίᾳ τὸ οικεῖον φυλακτοσύσης ἀξίωμα τὸ προὔφιστα δηλονότι τῶν ἐσομένων πάντων τοὺς λόγους ἐν τῇ τοῦ πονηροῦ τε ἅμα καὶ προνοητοῦ διανοίᾳ καὶ αἰδέους αἰδίῳ παρῆναι. Ἐντεῦθεν οὖν δῆλον ὡς ὁ θεὸς προωριστὸς τῆς θείας προνοίας μέρος ἐστίν ἢ μὲν γὰρ πρὸς ἀνθρώπους ἅπαντας διατρέχει, διαφόρως μέντοι γε κατὰ τὴν ἐκάστων τάξιν τε καὶ ἀξίαν· ὁ δὲ γε προωρισμὸς, μόνων ἐστὶ τῶν πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν ἢ τὸ τέλος τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, σπουδῇ τε οικεῖα καὶ χορηγία ὀριζομένων, καὶ ὡσπερ περὶ τοὺς ἀνθρώπους πρόνοια, μέρος ἐστὶ τῆς περὶ τὰ ὄντα πάντα προνοίας, καθὼ εἰσιν αὐτοὶ μέρος τι τῆς τῶν ὄντων καὶ προνοουμένων πάντων ὁλόκλητος. Ὁ γὰρ λόγος τῆς περὶ αὐτοὺς ἰδίας προνοίας ἐξόχως τὴν περὶ τὰ ἄλλα περιέχει πρόνοιαν, οὕτω καὶ τῆς περὶ τοὺς ἀνθρώπους πάντας προνοίας μέρος ἐστὶν ἢ περὶ τοὺς προωρισμένους εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν πρόνοια· ἀλλ' οὐδὲν ἦτρον καὶ περιοχὴ ἐστὶν αὕτη ἐκείνης, ὅτι σκοπὸς ἐστὶ καὶ τέλος, τῆς ὅλης τοῦ Θεοῦ προνοίας. Τὰ τε γὰρ ἄλλα πάντα τῶν ἀνθρώπων χάριν γέγονε καὶ ἐστὶ, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ προωρισθῆναι ἕνεκα καὶ σεσωσθαι. Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν καὶ ἄκοντα τῷ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπουργοῦσι θεῖῳ σκοπῷ ὡς φύσει πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπουργίαν ἀφωρισμένων τῶν ἀνθρώπων ἅτε προαιρέσει τετιμημένων τῷ μεγίστῳ τῶν εἰς αὐτοὺς θεῶν ὄρων, τὸ μὲν πλείστον ἀφηνιάζον ἀποχωρεῖ τοῦ θεοῦ σκοποῦ ὅς ἐστι τὸ οικεῖον κατὰ τε φύσιν καὶ χάριν τέλος αὐ-

τῶν. Ὀλίγον δὲ ἐστὶν ἐν τῇ τῶν ἀποδοκιμασμένων παραθέσει, τὸ προωρισμένον τε καὶ σωζόμενον, εἰ καὶ ἀπλῶς πλείστον ἐστὶ, καὶ πάντα νικῶν ἀριθμὸν. Ὅτι δὲ καὶ περὶ αὐτοὺς τοὺς προωρισμένους ποικίλη καὶ διάφορος ἢ τῆς θείας προνοίας διάταξις τῷ λόγῳ μὲν αἰδίως ἐν τῷ προορίζοντι καὶ προνοοῦντι· Θεῷ, τῷ δὲ ἔργῳ χρονικῶς ἐν αὐτοῖς τοῖς ἔγγρῳ; ὀριζομένοις, κατὰ γὰρ τὰς διαφορὰς ἰδοὺς τῆς ἐν αὐτοῖς σπουδαίας ζωῆς καὶ θεοφιλίας, ἐνταῦθ' αὖτε διαφορίας αὐτοῖς τὸ τῆς προνοίας βοήθημα συναντᾷ καὶ ὀπρῆδει καὶ συνεπωθεῖ καὶ πάντα τρόπον ἀμύνει, κακεῖ διαφορῶν αὐτοὺς τὸ τῆς εὐδαιμονίας διαδέχεται κάλλος τοῖς διαφορῶς τῶν ἐργασιῶν βαθμοῖς συμμετρούμενον. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς περὶ τοῦ προορισμοῦ πλείστοις ἡμῶν συγγράμμασιν ἐξητασμένα παρῆμεν νῦν, ἐπὶ δὲ τὴν ἐνισταμένην χρεῖαν ἐρχόμεθα τῶν εἰρημένων ἀρκούντων. Οὗτοι τοίνυν οἱ προωρισμένοι πάντες καὶ μὴ εὐχόμενοι περὶ τοῦ σώζεσθαι, σώζονται· ἂν καὶ ἀπαλλάττονται· ἂν πειρασμῶν οὐκ εὐχόμενοι ἀπαλλάττεσθαι· καὶ σιωπῶντος γὰρ, φησὶ, Μωσέως, ἔπακουε Θεὸς τῇ ἀξίῳτῃ τοῦ ἀκουσθῆναι φιλαγάθως προσέχων, οὐ τὴν διὰ τῆς γλώττης λαλίαν ἐνηγμένω, ἐγκραδίως γὰρ ἐστὶ λαλεῖν γλώττη σιγῶντα. Ἐνίοτε δὲ ἄμα τε αἰσθάνονται τῶν πειρασμῶν καὶ αὐτῶν ἀπαλλάττονται, ὡς μηδὲ χρόνον εἶναι αὐτοῖς μεταξὺ τοῦ δεηθῆναι περὶ ἀπαλλαγῆς καὶ τοῦ ἀπαλλαγῆναι· τὸ δὲ ἔτι παραδοξότερον ὅτι καὶ ἐγγὺς ὄντος τοῦ πειρασμοῦ μὴ ηῤημένοι, μετὰ τὴν ἀπαλλαγῆναι ἐγνωσαν ἐγγὺς ἐλθόντα καὶ ἀσθενήσαντα. Τηλικαύτη ἐστὶν ἢ τοῦ δημιουργοῦ πρόνοια περὶ τὰ προωρισμένα τῶν τέκνων, συγχωρεῖ δὲ ἄλλοις πειρασμούς· καὶ αὐτοῖς δὲ οὐς ἄλλων πειρασμῶν πολλάκις ἀπῆλαξεν ἐπὶ διορθώσει αὐτῶν ἢ δικιμῇ κτείνε καὶ ἄλλων τε ὠφελεία, καὶ αὐτῶν αἰώνιῳ κέρδει. Ὁ προὔργου τοῖς σπουδαῖς; βιοῦσιν ἐστὶ καὶ οὐχ ὥστε τυχεῖν οὐ μόνον χαίρουσιν ἐξωθεν πειραζόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐκουσοῖς ὑποβάλλουσι σφᾶς αὐτοὺς πειρασμοῖς σὺν ἡδονῇ, καὶ τούτοις τὸ σῶμα ταλαιπωροῦντες τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν θεῖον μετεωρίζουσι καλῶς ἐρωτα, καὶ καθόλου φάναι, ταῖς διαφορῶς πρὸς τὸ προκειμένον τέλος ὁδοῖς, καὶ ταῖς διαφορῶς διαθέσει τῶν τὰς τοιαύτας ἰδευόντων ἰδοὺς χρησταῖς μέντοι πάσαις καὶ συμπερούσαις διαφορῶν καὶ τὴν πρόνοιαν ἐτοιμάζει Θεὸς καὶ δίδωσι, καὶ μὴτ' εὐξάμενοις ἂν οὖν τῆς τοιούτου τὴν τε παροῦσαν ζωὴν καὶ τὴν μέλλουσαν δι' αὐτῆς οἰκονομεῖ. Πανσφόρος καὶ πατρικῶς προτρέπεται· μέντοι γε καὶ αἰτεῖν καὶ ἐπιμύνας τοῦτο ποιεῖν· « Αἰτεῖτε γὰρ, φησὶ, καὶ δοθήσεται ὑμῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου, ἔμικρον αὐτοῖς κατασκευάζων τὴν ἀρετὴν, θέλων τε σώζειν αὐτοὺς; καὶ τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ μὴ μόον τῷ τῆς ὑπερχάθου καὶ πατρικῆς προμηθείας. Εἰ γὰρ αἰτεῖν μέλλουσιν ἀνυσίτως καὶ προὔργου ποιούμενοι τὸ λαθεῖν, καὶ παρασκευάζειν μέλλουσι σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸ καλῶς εὐχεσθαι· « Αἰτεῖτε γὰρ, φησὶ, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε. » Εὐχονται δὲ καλῶς καὶ ἐμπράκτως, οἱ μετὰ τῆς εἰς Θεὸν πεποιθήσεως εὐχόμενοι, ἔχουσι τε τὴν τοιαύτην

πεποιθήσιν ἀληθῶς· οἱ συνειδότες σφίσιν αὐτοῖς, ἅ μῆτε ἀμαρτιῶν οὐσιν ἐνόχοις ἀμετανοήτων καὶ τὴν θείαν ἐμποδιζουσῶν φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς διατεταγμένους τῆς ἀγάπης καρποφοροῦσι καρποὺς μετὰ ταπεινώσεως· δεῖ γὰρ ἀλλήλοις συντρέχειν τὸ τε προωρισθῆαι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν καὶ τὸ μηδεὸς ἴλετρο· ἐν τῇ τῶν ἐπιστολῶν πρώτη φησί· Σπουδαίσατε δι' ἀγαθῶν ἔργων βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλησίν καὶ ἐκλογὴν ποιησθῆαι, ὡς εἶναι τῶν σπουδαίων ἐκείτω καθάπερ ἐχέγγυον ἢ σημεῖον τῆς ἀγνωσμένης· μὲν αὐτῷ θεῷ ἐκλογῆς ἐπ' αὐτῷ θεῷ δὲ μὲν γινωσχομένης, τὴν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις σπουδῆν. Ὅθεν οὐδὲ συναύξουσιν οἱ τοιοῦτοι τὸν θεῖον ἐπ' αὐτοῦ προορισμὸν τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ, συνωδῆν μὲν οὖν τὸν οἰκεῖον βίον ἀπάσῃ δρῶσι σπουδῇ τῷ προωρισθῆαι ἄν. Τοιοῦτοι δὲ ὄντες καὶ προωρισμένοι δὴπου εἰσὶ καὶ προωρισμένοι ὄντες οὕτω σπουδάζουσιν ὥστε ὁ θεὸς διὰ ταῦτα προορισμὸς οὐ μόνον οὐκ ἀναιρεῖ τὸ τῆς εὐχῆς δραστήριον, ἀλλὰ καὶ ἐπαναγκάζει καλῶς εὐχὴν ὡς αὐτῷ δὴπου συνάδουσιν τὴν ἀξίαν. Οἱ τε γὰρ προωρισμένοι καλῶς εὐχονται καὶ καλῶς εὐχόμενοι εἰσὶν οἱ προωρισμένοι καὶ ταυτὸν ἐστὶ τὸ τε προωρισθῆαι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ τὸ καλῶς εὐχεσθῆαι. Δεῖ μὲντοι καὶ τὸδε προσδιορίσασθαι, ὅτε οἱ εὐλαβῶς τε καὶ φιλοθέως τὴν εἰς θεὸν πεποιθήσιν ἔχοντες οὐ δέονται αὐτοῦ περὶ οὐδενὸς τῶν προσκαίρων, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῷ βασιλείας ὥστε ταύτης τυχεῖν κατὰ τὸ θεῖον παράγγελμα καὶ βασιλεῦσθαι μὲν ἐν αὐτοῖς τὸν θεὸν ἐνταῦθα, μετασεῖν δ' αὐτοῦ ὡς οἶδον τὸ ἐστὶν ὑστερον τῆς ἐν οὐρανοῖς βα-

σιλείας. Τοῦ γὰρ κεφαλαίου τῶν ἀγαθῶν αἰτοῦσι τε αὐτοῖς καὶ σπουδάζουσι συγκαταπραττομένου θεοῦ, τὰ ἄλλα πάντα καὶ μὴ ζητοῦσι μῆτε εὐχόμενοι προστίθενται. Ἐνιοὶ δὲ ὑψηλότερον φθάσαντες, οὐδὲ τοῦτο ταῖς εὐχαῖς ζητοῦσιν, ἀλλὰ τῇ περὶ τὴν ἀρετὴν ἐντρεχεῖ σπουδῇ καὶ τῇ ὀλοσχερεῖ τε καὶ εἰλικρινεῖ τῆς θείας ἀγάπης ἀποπληρώσει ἀρκούμενοι ὅπερ ἐστὶ τὸ ἔργον τὴν βασιλείαν αἰτεῖν οὐκ ἐνοχλοῦσι λοιπὸν περὶ ταύτης εὐχῇ. Εὐχὴ δὲ ἐστὶν αὐτοῖς ἡ διηνεχῆς δοξολογία τε καὶ εὐχαριστία σὺν μετρίῳ φρονήματι καὶ τὸ προορῆν ἐνώπιον αὐτῶν τὸν Κύριον διὰ παντὸς ἐκ δεξιῶν ὄντα. Ἴνα μὴ σκευθῶσιν, οἱ τοιοῦτοι οὐδὲ τοὺς πειρασμοὺς καθάπαξ ἀπεύχονται εἰδότες, ὡς ἄνευ μὲν θλίψεων ἀδύνατον ἐστὶν εἰς τὴν βασιλείαν ἰλθεῖν τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ τῶν πειρασμῶν αἱ θλίψεις ἀνίσχουσιν, ἀλλ' αἰτοῦσι μόνον κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διατύπωσιν, μὴ εἰσενεχθῆναι εἰς πειρασμὸν. Τοῦτο δ' ἐστὶ μὴ πειρασμοῖς τοῖς ὑπὲρ δύναμιν ἐμπεσεῖν παραχωρηθῆναι, μὴ δ' ἐναποληφθῆναι τῷ βῆθει τῶν πειρασμῶν. Ἐναποληφθῆναι δὲ αὐτοῖς οἱ μικροψυχοῦντες, ὡς περ οἱ γενναῖοι φρονεῖ δι' ὑπομονῆς αὐτοῦς νικῶσι καὶ ἀπαλλάττονται, καὶ τὸ εὐχεσθῆαι μὴ ἐναποληφθῆναι αὐτοῖς τὸ ζητεῖν ἐστὶν ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπομονὴν, δῶρον γὰρ αὕτη σωτήριον καὶ γνώσει μὲν σπειρόμενον ἐν ἡμῖν οἰκεία Θεοῦ δὲ χάριτι τελειούμενον καὶ καρποφοροῦν, νικώσῃ ἐν ἡμῖν ἀσθένειαν ἀντικαθισταμένην προθυμίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἡ δὲ χάρις τῇ δι' ἔργων ἀγαθῶν πεποιθήσει ἡμῶν ἐπακολουθεῖ, καθά φησιν ὁ θεὸς ἀπόστολος, « Πιστός ἐστιν ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐπίσει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ τὸ δυνάμεθα. » Αὐτῷ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΝ Τῷ ΔΕΣΠΟΤῇ ΗΜΩΝ ΧΡΙΣΤῷ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΟΣ.

(Ex cod. Græc. Paris. n. 1292, fol. 153 v°.)

Ζητοῦσι τινες πῶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ἐν τῷ ἄνθρωπίνῳ αὐτοῦ τὴν ὑπὲρ πάντων ἔστισε (ἰστί. ἔστησε) δίκην ἀνθρώπων, οὗ χάριν μάλιστα πιστεύομεν τὸν θεῖον Λόγον ἐνανθρωπίσαι καὶ ἀμφω ταῦτα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν εἶναι, Θεὸν ἀληθῆ καὶ ἄνθρωπον ἀληθῆ δηλονότι· οἰκεῖον μὲν γὰρ ἦν ὄλῃν αὐτὸν προσλαβεῖν τὴν ἀνθρωπότητα ὡς ὑπὲρ ὅλης αὐτῆς ἀπολογησόμενον καὶ ὡς διαβαίνειν μελλούσης εἰς ὄλην τὴν ἀνθρωπότητα, τῆς οὕτως οἰκονομηθείσης ἀπολογίας· τοῦτο δὲ ὀδύνατον εἶναι δοκεῖ· ἢ γὰρ ἀνθρωπότης ἢ πρῶμα ἔστιν ὑπερτώως καθ' αὐτὸ κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τῆς ὕλης πάντη κεχωρισμένον, ἢ εἶδος ἔστιν ἐξ' ἀφαιρέσεως καὶ τῆς ἐπινοίας ὃν οὐ τοῦ πράγματος κατὰ γε Ἀριστοτέλη καὶ τὴν ἱερὰν ἀλήθειαν. Εἰ μὲν οὖν τὸ πρῶτον ἔστιν, οὐκ ἄρα ἀληθὴς ἐν τῷ Χριστῷ ἀνθρωπότης, ἀλλ' ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβέβημένη· καὶ ἀπὸ τοῦ πάντη κεχωρισμένου καὶ νοητοῦ ἐπὶ τῇ ὕλῃ συναφθῆναι κατενεχθείσα, καὶ ἐπὶ τὸ μερικὸν ἀπὸ τοῦ καθόλου· ὅθεν οὐτ' ἂν καθόλου ἀνθρωπότης· οὕτως εἴη ἐν τῷ Χριστῷ οὕτε πρὸς ὄλην ἂν διαβαίνειν τὴν ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρωπότητα ἢ δι' αὐτῆς γενομένη δίκη καὶ κάθαρσις. Εἰ δὲ τὸ δευτερόν ἐστιν ἀληθὲς περὶ τῆς ἀπλῶς ἀνθρωπότητος, ἦν ἂν οὕτως καὶ ἀληθὲς μᾶλλον τὸ κατὰ φαντασίαν ἄνθρωπον εἶναι καὶ οὐ κατ' ἀλήθειαν τὸν Κύριον ἡμῶν, ὡς τινες ἐφλυάρουν. Εἰ δ' ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἦν ὁ τῷ θεῷ Λόγῳ προσληθὲς ἄνθρωπος, τουτέστιν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστηκώς, καὶ μερικὸν ἀνελήφεν ἄνθρωπον διὰ τοῦτο ὡς ἕκαστόν ἐστι τῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἀτόμων, Πέτρος τυχὸν ἢ Παῦλος, πῶς τοῦ ἐνὸς οὕτως ἀνθρώπου καὶ μερικοῦ τὸ πάθος καὶ ἢ διὰ τὸ παθεῖν ἐκουσίως ἀρετὴ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν παγκοίνου ποινηῆς ἡδύνατο ἂν διαπράξασθαι; πῶς δὲ καὶ μία ὑπόστασις καὶ ἐν πρόσωπον ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ἔστιν, εἰ ὁ θεῖος Λόγος ὑπόστασις ὣν καθ' αὐτὸν ἐν θεότητι, ἄτομον ἀνθρωπότητος καὶ ὑπόστασιν ἀνθρωπίνην ἀνάλαβεν; εἴεν γὰρ ἂν οὕτως δύο ὑποστάσεις ἅμα· τούτῳ δὲ πολλὰ ἀδύνατα ἀκολουθεῖ. Ἐπιλυσμένοις τοίνυν τὴν ἀπορίαν ταύτην ῥητέον ἂν εἴη πρῶτον μὲν ὅτι οὐ μόνον τοῦ λυθῆναι τὴν κοινὴν δίκην ἐνεκα τῆς τοιαύτης ἐδέχθη οἰκονομίας τῷ παναγάθῳ διαιουρῆθαι, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων χάριν τῇ χριστιανουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ὄλων τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ δυνατὸν ἔστιν ἀριθμεῖν οὕτε εἰδέναι καλῶς τοὺς μὴ θεοὺς πεφωτισμένους· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πεφωτι-

σμένοι τὴν τοῦ μυστηρίου τούτου λαμπρότητα πάντων οὐκ ἔχουσι καταλαβεῖν, ὑπερφυῶς καὶ θεοπρεπῶς τὴν ἀνθρωπείαν γνώσιν νικῶντος· ἔπειτα πρὸς λύσιν τῶν ζητουμένων εἰδέναι δεῖ ὅτι τὸ μὲν ὄλον τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ τοῦ Χριστοῦ εἶναι λίαν ἔστιν ἀληθές, ὥστε εὐλόγως ἀκολουθεῖν καὶ τὸ διαβῆναι πρὸς πάντας ἀνθρώπους δι' αὐτοῦ τὴν ἐν αὐτῷ γενομένην οἰκονομίαν.

Οὕτε δὲ κεχωρισμένον εἶδος ἀνάλαβῃ καὶ ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος· οὐ γὰρ ἔστιν εἶδος τοιοῦτον, εἰ καὶ τοῖσι ἐδοξέ· πάνυ φυλῶς τε καὶ ψευδῶς, οὕτε τὸ καθόλου εἶδος· οὐ γὰρ ἔστι πρῶμα καθ' αὐτὸ τὸ τοιοῦτον εἶδος· ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν ἡμετέραν μόνον ἔστι· τῇ ἐκ τῶν μερικῶν ἀφαιρέσει συνιστάμενον ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ, φημί δὲ τῷ σοφῷ, καὶ κατ' ἐπιστροφήν αὐτῆς τοιαύτης ἐπινοίας, διατρέχον καὶ περιέχον πάντα τὰ ἄτομα· πραγματικῶς δὲ ἐν ἑκάστῳ τῶν ἀτόμων ἐστὶ μόνον, καὶ ὄλον ἐν ἑκάστῳ καὶ οὐδὲ μᾶλλον ἐν τῷδε ἢ τῷδε· ὄλην γὰρ τὴν ἀνθρωπότητα ἕκαστος ἔχει, οὐ καθὼς ἔστι τῶν πολλῶν ἀτόμων περιεκτικῆ λόγῳ καὶ ἐπινοίᾳ, ἀλλὰ καθὼς ὄλη ἐν ἑκάστῳ τούτων ἐγκλείεται ἔργῳ καὶ κατὰ τὸν αὐτῆς λόγον καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τὸ ἐν τῷ πράγματι. Οὕτε τοίνυν ὡς τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὕτε ὡς τὴν καθόλου ἐπίνοιαν προσειληφῶτα, ὄλην τὴν ἀνθρωπότητα προσειληφῆναι τὸν θεῖον Λόγον φωνοῦμέν τε καὶ λέγομεν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῷ μοναδικῷ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως· ἕκαστον γὰρ τῶν μοναδικῶν οὐ μόνον ἔστιν ὄλον καὶ λέγεται τὸ ὄλον ἔργῳ τὸ εἶδος ἔχειν, ὡς ἐπὶ τοῦ Πέτρου τυχόν, ἀλλὰ καὶ τῷ μόνον αὐτὸ τοῦτ' ἔχειν οὐχ ὡς μετέχον καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὡς αὐτὸ ὄλον ὃν καὶ ὡς ἀντιτρέφον· ταυτὸν γὰρ ἔστιν ἥλιον φάναι καὶ ἡλιότητα καὶ εἶδος ἢ φύσιν ἡλίου, αὐτοῦ γε μόνου ἡλίου τυγχάνοντος. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἔῃ πρὸς τὴν θεότητα ἐνώσει μοναδικῶς ἄνθρωπος ἦν, οὐδεὶς γὰρ ἄλλος πλὴν αὐτοῦ τοιοῦτος ἄνθρωπος γέγονεν, οὗτ' ἔσται, καὶ ὄλος ἦν ὁ ἄνθρωπος καὶ ὄλην εἶχε τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε εἰ καὶ γεννηθέντος αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, συνέβαιεν ἂν πάντα εὐθὺς πεπαῦσθαι ἄνθρωπον καὶ μόνον αὐτὸν εἶναι οὐχ ὡς ἄτομον ἐν ὑποκειφθῆναι ἂν αὐτὸν τῆς ἀνθρωπότητος ὄλης, στερήσει τῶν ὁμοειδῶν ἀτόμων, ἀλλ' ὡς μόνον ὄντα καὶ ὄλον τὸν ἄνθρωπον.

Τὸ δ' αὐτὸ καὶ σωζομένων τῶν ἄλλων ἀτόμων ἔστιν, οὐ συναριθμουμένου τούτοις οὐδὲ συνδιαριζουμένου, ἀλλ' ὑπεροχικῶς τὴν τοῦ ὄλου τῶν ἄλλων

αὐτὰ σὺζοντο. Συνέδραμε δὲ εὐλόγωις τῇ τοιαύτῃ Ἀ νη ν τοῦ πταίσματος; ἀντισήκωσιν· τοῖς δὲ τότε ζῶσι· τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν θεῖον Λόγον ἐνώσει καὶ ἡ ἐκ Παρθένου γέννησις· ἀνευ σπέρμας· ἀληθῆ τε γὰρ ἀνθρώπων καὶ πάντων ἐξηρημένον, καὶ καθαρὸν, καὶ τούτου χάριν γεγεννημένον ἐχρῆν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων ἀπολογῆσθαι. Διὰ τὴν ἀξίαν τοίνυν τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἢ συνηπταί προσωπικῶς τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἦν ἐν αὐτῷ, ἢ πάντων ὁμοῦ τῶν ἀτόμων ὑπερεῖχε τῆς φύσεως· διὰ τοῦτο καὶ δίκην ἐν τῷ οἰκείῳ πάθει ὑπὲρ τῆς ὅλης δέδωκε φύσεως τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ γε δυτος τοῦ τε δίδοντος τοῦ τε λαμβάνοντος· ἐδίδου μὲν γὰρ ὡς ἀνθρώπου; μεθ' ὑπερφυοῦς ἀρετῆς, ἐλάμβανε δὲ ὡς Θεὸς μεθ' ὑπερφυοῦς ἀγαθότητος. Καὶ ταυτὸν ἦν τὸ τὴν ἐν αὐτῷ παθεῖν ἀνθρωπότητα, καὶ τὸ πᾶσιν αὐτὴν παθεῖν τε καὶ δίκην δοῦναι. Ἐπεὶ γὰρ Θεὸς ἦν ἐν τῷ Χριστῷ, ὁ πάσης ἀρχῶν τῆς φύσεως, καὶ ἡ συνελεγμένη αὐτῇ ἀνθρωπότης, Θεοπρεπῆς οὕσα διὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἔνωσιν, εὐλόγωις; ὄλη; τῶν ἀνθρώπων φύσεως; ἀντίβροπος ἦν καὶ ἰσοδύναμος, καὶ ἡ μεγίστη καὶ θεοπρεπῆς ἀρετὴ ἐν τῇ ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους ἐκουσίῳ ποιῆσιν, πρὸς ἅπαν τὸ γένος ἦν διαδόσιμος.

Οὐ μόνον δὲ συνέπαθεν ἡ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἅπαντα τῇ ἀνθρωπότητι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ συνανέστη καὶ συνεδόξασθη καὶ συνανελήφθη ὡς τούτων ἀπάντων ἐν αὐτῷ τῶν ἀνθρώπων εἴνεκα γενομένων καὶ πάντας διαβαίνειν δυναμένων τὸ γε τοῦ ποιήσαντος μέρος· τῶν μὲν γὰρ ἐν ᾧ κατελιγμένων ἐπόσοι πίστει μὲν καὶ ἀρετῇ ἦσαν μεμορφωμένοι, τῇ διπλῇ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὁδῷ, τὸ δὲ προγονικὸν αὐτοῦς αἰσχος καθεῖλκεν ἐκεῖ καὶ κατεῖχεν, ἀπηλλάγησαν τῷ τοῦ Χριστοῦ θανάτῳ ὡς οἰκείῳ καὶ κοινῇ πάντων αὐτίκῃ ἀποτίσει, τῆς ὀφειλομένης δίκης τῷ πταίσματι· εὐχοντο μὲν γὰρ κάκεῖνοι δίκην δίδου ἐκαστος πρόσκαιρον εἰ οἶόν τε ἦν καὶ ἀπαλλαγῆναι· γνόντες· ἐκεῖ ἐγκαίρως τὴν τῆς κακοδαιμονίας αἰτίαν, ἀντὶ τῶν ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας ἐλπίδων, αἷς ἐνταῦθα συνέζησαν, ἀλλ' οὐχ οἶόν τε ἦν, οὐδενὶ τρῶπιῳ τὸ εὐλογον ἔχοντι. Τότε δὲ καὶ τὸν τρόπον ἔγνωσαν ᾧ λένονται τῶν δεσμῶν; καὶ ὡς ἐκείνῳ μόνῳ λύεσθαι ἂν ἔδύναντο. Καὶ τῶν ἀπίστων δὲ ὁπόσοι μετ' ἀρετῆς τῆς ἐνδοχομένης ἦσαν ἐνταῦθα βεβιωκότες, ἄθλον δικαιοσύνης τὴν φωτισμὸν εὐρόντες; τῆς διανοίας· ἐγκαίρως, καὶ τὴν δι' αὐτοῦ πίστιν καὶ αὐτοὶ τοῖς προτέροις συναπηλάγησαν, τῶν οὐδετέροις ὁμοίων μόνων ἐναπομεινάντων τῷ ᾧ.

Οὐ μόνον δὲ τοῖς ἐν ᾧ τὸ προγονικὸν ἦλθε λύσιον κώλυμα ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, μάλιστα τοῖς τότε ζῶσι, καὶ μετὰ ταῦτα γεννητομένοις· ὑπὲρ πάντων γὰρ ἦλθεν ἱκανοποιήσιον τῇ θεῷ δικαιοσύνῃ. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν προτέρων ἦρκει δόντα τὴν δίκην αὐτῶν, καίτοι μὴδὲν ὀφειλοντα, ἔγκλημα αὐτοῖς; ποιῆσαι τὸ τῆς πίστεως καὶ ἀρετῆς ἀγαθόν, τοῦ κοινοῦ καὶ φυσικοῦ λυθέντος κωλύματος· καὶ τοῦτ' ἦνυθεν ὡς πάντων ἀντίβροπος ὢν καὶ φύσει μὲν ὁ αὐτὸς ἐκείνοις ἅπασιν ὢν, προσωπικῇ δὲ ἀξία πάντων ὑπερέχων ὁμοῦ, δι' ἣν ἀνεπληροῦτο τὸ τῆς φύσεως ἔλλειμμα πρὸς τὴν ὀφειλομέ-

νην τοῦ πταίσματος; ἀντισήκωσιν· τοῖς δὲ τότε ζῶσι· καὶ μετὰ ταῦτα γεννητομένοις; οὐ πρότερον πάντη δωρεὰν ἔδει δίδεσθαι τὴν τοιαύτην εὐεργεσίαν ὡς τοῖς προτέροις ἐκείνοις, ἀλλὰ καὶ τινος ἀπ' αὐτῶν προγηγησαμένου δικαίου τὴν θύραν τῆς αἰωνίου ζωῆς; ἀνοίγυσθαι, καὶ τὸ προγονικὸν λύεσθαι κώλυμα ὡς ἐν τῷ καιρῷ τῶν νόμων εὐρισκομένοις; καὶ τὴν θεῖαν εἰς αὐτοὺς πρόνοιαν ὀφείλουσι τε καὶ δυναμένοις ἐπιγινώσκειν καλῶς, εἰ βουληθεῖεν· τοῦτο δὲ πιστεῦσαι τε καὶ βηπτιζομένοις εἰς τὸν αὐτοῦ θάνατον ὑπὲρ αὐτῶν ἐμελλε γίνεσθαι. Ἐδει δὲ ἐπὶ τούτῳ καὶ ἰδίαις αὐτῶν σπουδαῖ; τὸν εἰς τὴν ζωὴν ἐκείνην δρόμον ἀνύειν· ἀμελοῦντας γὰρ, ἢ καὶ τὴν ἐναντίαν ἐδεδύοντα; οὐκ ἂν οἶόν τε ἦν, καὶ ἀναφωμένης εἰσεῖναι τῆς πύλης, ἀλλ' ἐμελλον ἀντὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ πρώτου κωλύματος λελυμένου τῇ τῆς προαιρέσεως; εἰργεσθαι δικαίως; κωλύματι. Καὶ ἔδει πρὸς ταῦτα νόμου τελειοτάτος, διδασκαλίας, παραδείγματος, χειραγωγίας παντοίας, διὰ τὴν πολλὴν τοῦ κατ' ἀρετὴν βλον δυσχέρειαν καὶ τὸ στενὴν εἶναι καὶ τεταμμένην τὴν πρὸς τὴν ἀληθῆ ζωὴν φέρουσαν. Ὡσπερ τοίνυν ὁ πρῶτος ἀνθρώπος σπέρμα καὶ ἀρχὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως ὢν δέδωκε μὲν ἂν τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεννωμένοις τὰ τῆς θεῖας ὑπεταγῆς ἄθλα μετὰ τῶν ἄλλων καλῶν τῶν συγκαταβεβλημένων αὐτοῦ τῇ φύσει, ὃ δὲ καὶ θεῖος ἦν περὶ αὐτοῦ καὶ πάντων σκοπός, δέδωκε δὲ ἀντὶ τούτων τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῇ ποινήν οἰκείως πᾶσι τοῖς σπέρμασιν· οὕτω καὶ τῇ θεῷ φιλανθρωπία; ἰατρύειν πάντα βεβουλημένη ἐγκαίρως τε καὶ θεοπρεπῶς, ὡς πολλοὶ καὶ ἀληθεῖς αὐτὰ συνιστῶσι λόγοι, ἐδέησε, σπέρμα δικαιοσύνης τε τῆς κατὰ ἀνθρώπον καὶ τῆς ταύτῃ ἐπακολουθούσης εὐδαιμονίας; κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς περὶ τῶν ἀνθρώπων σκοπὸν, ἀνθρώπων ἀναστήσαι, διδάσκαλον ἀληθείας, νομοθέτην, δικαιοσύνης παράδειγμα, οὐδὲ βίῳ μόνον καὶ λόγῳ πρὸς πίστιν καὶ ἀρετὴν ἄγοντα, ἀλλὰ καὶ θαύμασι καὶ σημείοις ὑπερφύσει, καὶ συμμορφούντα οὕτως ἐαυτῷ τοὺς ὁμοίως εἶναι μελλόντας καὶ τὴν τῆς ἀπιστίας καὶ πονηρίας ἀχλὺν ἐκ τῆς γῆς δυνάμενον πάσης διασκεδάσαι, τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἐπιλάμποντα, οὐ βιασθείσης οὐδὲ πάλιν τῆς προαιρέσεως, ἀλλὰ τοῦ μὲν προγονικοῦ κωλύματος τῇ πίστει καὶ τῷ βαπτίσματι λυομένου, τῆς δὲ κατ' ἐνέργειαν προσωπικῆς ἀμαρτίας; τῇ τηρησίῃ τῶν τούτοις δεδομένων νόμων ἀπειργομένης, ἔπερ ἦν ὁ καρπὸς τοῦ θεοῦ κηρύγματος. Τὸ μὲν οὖν φυσικὸν τῆς ἀνθρωπότητος σπέρμα ἦρκει καὶ ψιλὸν ἀνθρώπων εἶναι, ὡσπερ ἄρα καὶ ἦν· τὸ δὲ τῆς πνευματικῆς ἐπιστροφῆς καὶ διαίτης, δι' ὧν ἡ πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὁδὸς ἐμελλε τοῖς προαιρουμένοις ἀνύεσθαι, μεγάλην ἔχειν ἐχρῆν τὴν ὑπεροχὴν τε καὶ δύναμιν, καὶ πνευματικῷ σπέρματι πρέπουσαν· πλείστην γὰρ καὶ μεγίστην εἶχε τὸ πρᾶγμα δυσχέρειαν, ὡς τοῦ κόσμου παντὸς ἀφ' σταμένου μὲν ἀπ' ἀρχῆς κατὰ μικρὸν, τελευταῖον δὲ παντάπασιν ἀπ' ἀσταμάτου ἀπὸ Θεοῦ· ὥστε ἢ παντελοῦς ἐγκαταλείψω; δ. ἐν λοπόν καὶ φθορᾷ; ἢ φιλανθρωπίας ἐπ' αὐτῷ καὶ οἰκονομίας μεγίστης καὶ θειοτάτης καὶ τῇ τῶν κωλῶν ὑπερβολῇ πρέπουσαν σκευαζούσης; τὴν ἰα-

τροειαν, η δη και γεγωνα, και δια ταυτα Θεον ομου Α και ανθρωπον ειναι εχρησεν την ταυτα πραξοντα.

Ταυτα δε η τω θεω Λόγω προσειλημμένη και συνημμένη προσωπικώς ανθρωπίτης, εν τω Χριστῳ υπούργησε και συνήργησε τῳ θεῳ Λόγω, δια τὸ τῆς ὄλης ανθρωπότητος Ισθρῖος ειναι. Δια ταυτα και προσειλήφθη, ἵνα τοιαύτη γένηται, και τοιαύτη γε οὔσα δυνηθείη λύσαι μὲν τὰ τοσαυτα κακὰ, τηλικούτων δὲ αγαθῶν ἀρχή και σπέρμα γενέσθαι. Εἰ τοίνυν ὁ πρῶτος ανθρωπος ἐκ γῆς χοικός, κατὰ τὸν θεῖον Ἀποστολον, εἶδωκε τὴν ἀμαρτίαν και τὴν ποιήν τοις ἐξ αὐτοῦ γεννωμένοις, οἰκίωσ τῳ φυσικῳ σπέρματι, τί χρῆ θαυμάζειν και ἀκρωεῖν, ὅπως ὁ δευτερος ανθρωπος ἐξ οὐρανοῦ τὸ πνευματικὸν σπέρμα, τῆ φύσει τῶν ανθρωπῶν ἀπάση τῶν ἀπ' αὐτοῦ βοηθημάτων μετίδωκεν; οὐχ ὑπέστησε δὲ τὴν ἐν τῳ Χριστῳ ανθρωπότητα πρῶτον, ὁ πάντα ὑφιστῶν τοῦ Θεοῦ Λόγος, εἴτα αὐτῆ ἦνωται· ἀλλ' ἅμα τε ὑπερέστησε και ἦνωσε ἑαυτῳ, ὡς μηδέτερον θατέρου πρότερον τότε γενέσθαι· τὸ γὰρ τὴν θεῖον Λόγον αἰῶς (αἰδίως) τε ὑφεστάναι και ἰδίαν ειναι τῆς ἐν τῳ θεῳ Τριᾶδος ὑπόστασιν ἦκει δια τὴν αὐτοῦ παντοδυναμότητα ὑποστήσῃ τε ἅμα ἐν ἑαυτῳ και συνάψαι τὸν ανθρωπον· ὅθεν οὔτε κατὰ σύνθεσιν ἦνωται ἢ ανθρωπότης τῆ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑποστάσει, οὔτε διηρημένα: ὑποστάσεις· εἰσιν ἅμα, ἀλλ' ἦν ἢ ανθρωπίνῃ φύσει ἐν τῳ Χριστῳ διηρημένη μὲν φύσει τῆς Θεας ὑποστάσεως, ὑποστατικῶς δὲ και προσωπικῶς συνημμένη τῳ ἡρητῶναι αὐτῆς ὡς αἰτίας, και ειναι τὴν μὲν θεῖαν φύσιν ἐν τῳ Χριστῳ κυρίως ὑπόστασιν, ἐνυπόστατον δὲ μᾶλλον αὐτῆ τὴν ανθρωπίαν φύσιν και οὐχ ὑπόστασιν, ὡς ἐν ἐκείνῃ τε και δι' ἐκείνης ὑφεστηκυῖαν, κίνεσθαι μίαν ἀληθῶς ὑπόστασιν ειναι τὸ συναμφοτέρον. Δια τούτων μὲν ἀρκοῦτως ἢ πρὸς τὸ ζητούμενον δίδεται λύσεις, και ἀναγκαιώτερον δὲ περὶ τούτου προσθέντες λόγον πεινσόμεθα.

Ὁ τοίνυν Λόγος και Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, πρὸς μὲν τὸν Θεὸν και Πατέρα σκοπούμενος, εἶδος συμφυῆς ἐστὶ τε και λέγεται, τοῦ γεννῶντος αὐτὸν πρῶτου νοῦ και εἰκὼν αὐτοῦ γεννητῆ κατὰ φύσιν, πρὸς δὲ τὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου πεποιημένα σκοπούμενος, και εἶδος τῶν ὄντων δύναται λέγεσθαι, ὑπερφυῆς μέντοι, και ὡς αἰτία πάντων κτιστικῆ, ἢ και ἡ εἰδικῆ αἰτία συνάπεται· οὐδὲν γὰρ ἄνευ εἶδους ποιεῖ, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ταυτα διακρίεται και ἀσαφῶς διακρίσεων πρόποις, ἢ δὲ τῶν ὄντων πάντων αἰτία και εἶδος τῆ αὐτῆ ἐστὶ πάντων ὑπερφυῆς ὡς εἰκοθεν ἔχουσα τὸ ποιεῖν, ἐπειδὴν βουληθεῖ οὐκαμῶθεν ἄλλως συναρκομένη. Εἶδος οὖν ἄκλων τε και ἐν ὁ θεις Λόγος ὑπάρχει, και τῆ πρὸς τὰ κτίσματα ἀποδέλφει, τοὺς γὰρ διαφόρους λόγους τῶν ὄντων ἐν ἑαυτῳ περιέχει, δι' ἀπειρίαν φύσεως και δυνάμεως, ὅφ' ἐνὶ τῳ ἀπλοστάτῳ τῆς αὐτοῦ θεότητος εἶδει ὁ πρὸς τὸν Πατέρα νοεῖται σκοπούμενος, και τοῦ μὲν πρῶτου νοῦ τοῦ Θεοῦ και Πατρὸς ἐμφαντικῶς ἐστὶ μόνον ἐν ἑαυτῳ ὡς εἰκὼν αὐτοῦ κατὰ φύσιν, και

εἶδος σύμυτον, τῶν δὲ δι' αὐτοῦ γενομένων πάντων ἔξω ποιητικῶς, ὡστ' ειναι μᾶλλον αὐτὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον εἰκόνας κατὰ διάφορον ὁμοιότητα, ἄλλα ἄλλων ὑφαλοτίραν τε και χθαμαλωτέραν πάσας μέντοι γε ἔχουσι ὁμοιότητας εἶναι ὡς καθ' ὁμοιότητα βουλήσεως και φύσεως, ἐκείθεν πάντων γινωμένων και ὄντων.

Ἐξήρηται δὲ τῶν ἄλλων ἢ ἐν τοις ανθρωπῶσι εἰκὼν, ὡς και καθ' ὁμοιωσιν οὔσα ὀψηλοτέραν, και τῆς ἐν τῳ θεῳ Τριᾶδος ἔργον ἰδιαιτάτω; οὔτα και ἀπεικονίσμα. Οὗτος τοίνυν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ πάντα γέγονε, τὸ ποιητικὸν τῶν ὄντων ἀπάντων και ἀπλοῦστικον και ἀπειρον και πάντοφον εἶδος, ἀνθρωπον ὑποστήσας; οὐ κεχωρισμένον ἑαυτοῦ, καθίπερ τὴν πρῶτον ἔπλασεν ανθρωπον και τοὺς ἐξ ἐκείνου διδοχῆ, ἀλλ' ὡς ἔργαγον τῆς αὐτοῦ θεότητος αὐτῳ συνημμένον, πρὸς τὴν τῆς οἰκονομίας χρεῖαν ἐπὶ σικτρῆ τῳ πλάσματος, εὐλόγω, τὸν συναφθέντα αὐτῳ οὔτω; ανθρωπον, ὡς καθόλου δεδημιουργῆκεν ανθρωπον, ἅτε τῳ ὑπερφυῆ και δημιουργῆ τῆς ανθρωπότητος εἶδει και πάντων ἀπλῶς τῶν ὄντων συνόντα προσωπικῶς ἰδιαιτέρον και τοῦτῃ εἰδοποιούμενον, οὐ φύσει, ἀλλὰ ὑπερφυῆ· ὅθεν ὁ τῳ θεῳ Λόγω συναφθεῖς ανθρωπος οὐ κατὰ τοῦ; ἄλλους ανθρωπῶσι εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ μόνον και ὁμοιωσις, ἀλλὰ και θεότητος ἔργαγον τῆς τοῦ Λόγου ἰδιαιτέρας, ἅτε προσωπικῶς αὐτῳ συνημμένον, και ταύτη, ὡς εἶδει κοινῳ μὲν τῶν ὄντων ποιητικῳ και αὐτοῦ, ἰδίῳ δὲ ἐξόχως και ὑπερφυῆς ὑφιστάμενον.

Ἐῶμεν δὲ τὴν ἄλλην τῆς ἐν Χριστῳ ανθρωπότητος δόξαν τῳ ἡμετέρῳ Δεσπότη, ἦν ὑπερεδοξάσθη τοις ὑπὲρ τῶν ανθρωπῶν ἀγῶσι και ὑπερύψωται, τῆς ἐκ τοῦ συναφθέναι προτέρας δόξης ὀψηλοτέραν και ὄνω; θεοπρετῆ· ἄλλος γὰρ περὶ τούτων ὁ λόγος. Οὐκ οὖν τοιοῦτος ὢν ὁ ἐν τῳ Χριστῳ ανθρωπος, και τοσαύτην ἀξίως εὐρέτητα και δυνάμεως ἔχων, ἢ τῶν ανθρωπῶν πάντων τὴν φύσιν διατρέχει και περιέχει, κατὰ γε τὴν φύσιν ἐκάστῳ τε και πᾶσιν ὁ αὐτῶς γωνῶς τὴν ἀρχὴν ὡς ἀληθῆς ανθρωπος εὐλόγω; και πᾶση τῆ τῶν ανθρωπῶν φύσει διαλλακτικῆς γέγονε πρὸς τὴν συνόντα προσωπικῶς Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, και δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν και Πατέρα, τοις οἰκειῶς ὑπὲρ ἁπάντων παθῆμασι και δίκης τῆς πᾶσιν ἀφλημένη; ἀποδοτῆς ἐν ἑαυτῳ και μεσίτης και λυρωτῆς, και σπέρμα πνευματικὸν, τῆς δι' αὐτὸν ἀληθοῦς ανθρωπότητος; και εἶδος τῆς ανθρωπότητος ἀπάση τοις αὐτοῦ νόμοις μορφοῦται, και τοις αὐτοῦ συμμορφοῦται παθήμασι, και πρωτόκοκος τῶν νεκρῶν, και πρόδρομος; εἰς οὐρανὸν τῶν ἀξίων, και προμηθεῦς ἐκείθεν τῶν αὐτῳ προσεχόντων και τῶν τῆς οἰκονομίας ἐκείνης καλῶν ἐκδοτατῆς ἀδιάλειπτος, τοις ἔκωθεν ὑπ' αὐτοῦ χορηγίας, και δικαστῆς, ἐπειδὴν τῆς συντελείας ἐπιστατῆ καιρῶς και τοις δικασσομένοις; τῆς οὐρανοῦ ἐεργέτης και κινωτῆς, και ὡς πατὴρ, τέκνοις γνησίσι, συνεσιώτωρ και σόνετρος; αὐτῳ θεανθρώπῳ Δεσπότη ἡμῶν Χριστῳ, δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ADDENDA AD OPERA MARCI EPHESII

ΤΟΥ ΣΩΦΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΣΤΑΤΟΥ

ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

ΜΕΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ.

SAPIENTISSIMI DOCTISSIMIQUE

MARCI EUGENICI

EPHESI METROPOLITÆ

EXPOSITIO OFFICII ECCLESIASTICI.

(Edita ad calcem Operum Symeonis Thessalonicensis, in Γρασίφ της Μολδοβίας, 1685, fol.)

Necesse quidem foret, juxta præceptum, indesi- **A**
 nenter orare et ad Deum adorationem in Spiritu et
 veritate dirigere ; sed præsentis vitæ curis obje-
 ctis, et his quæ circa corpus versantur cogitationi-
 bus confluentibus impediuntur plerique ; remouetur-
 que regnum Dei quod intra nos est, ut requirit
 Dominicus sermo ; prohibenturque ne spirituali as-
 sistant altari, spirituales in illud et rationabiles
 hostias Deo afferentes, secundum divinum Aposto-
 lum, quoniam Dei viventis templum sumus nos, et
 Spiritus ejus divinus in nobis habitat. Nihilque
 mirum id si in multis et circa carnem occupatis
 accidere solet, cum eorum qui se hujus sæculi re-
 bus abdicaverunt, nonnullos videmus rationabiliter
 adversus passionum tentationes dimicantes, exinde
 multum excitare pulverem, qui animi intellectum
 obcæcat ; nondumque ad veram precem elicendam
 pervenientes, etsi voluntas non desit ; jucunda est
 in corde continua et indesinens Jesu memoria et
 ex ea ineffabilis illuminatio. Idcirco a sanctis divi-
 nisque nostris Patribus, qui a Jesu Christo et apo-
 stolis acceperunt, statuta sunt ad orandum tempus
 et locus ; cum quasi necessariam hanc et præstitu-
 tam inducerent liturgiam, ab iis Deo præstandam
 qui non prorsus belluino more vivunt ; imo et cor-
 poralis dispositionis habitus, et inclinatio ad quam
 intendentes oportet orare ; et præsertim ejus qui
 orat animi dispositio. Locum vero, habitum, et
 animi dispositionem describit divus Apostolus di-

Ἐδει μὲν κατὰ τὴν κελεύουσαν ἐντολὴν ἀδιαλεί-
 πτως προσεύχεσθαι, καὶ τὴν ἐν Πνεύματι καὶ
 ἀληθείᾳ προσκύνησιν τῷ Θεῷ ἀναφέρειν· ἀλλ' ἡ
 πρὸς τὰ βιωτικά τῶν λογισμῶν ἀσχολία, καὶ ὁ τῶν
 περὶ σῶμα φροντίδων ἐσμὸς, ἀπάγει τοὺς πολλοὺς,
 καὶ ἀφίστησι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἐντὸς ἡμῶν
 οὖσαν, ὡς ὁ Κυριακὸς λόγος ἐπιζητεῖ, καὶ τῷ νοητῷ
 προσεδρεύειν θυσιαστηρίῳ, τὰς πνευματικὰς τε καὶ
 λογικὰς θυσίας προσφέροντα ; ἐπ' αὐτοῦ τῷ Θεῷ,
 κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, εἴπερ ἐσμὲν νῆδες Θεοῦ
 ζῶντος ἡμεῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ θεῖον οἰκεῖ
 ἐν ἡμῖν. Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν, εἰ ἐπὶ τῶν πολλῶν
 καὶ κατὰ σάρκα ζώντων τοῦτο συμβαίνειν εἰσθεν,
 ὅπου γε καὶ τῶν ἀποταξαμένων τοῖς κοσμικοῖς πράγ-
 μασι ἐνίοις ὀρῶμεν διὰ τὸ λογιστικῶς μάχεσθαι
 ταῖς προλήψεσι τῶν παθῶν, καὶ πολὺν ἐντεῦθεν
 κονιορτὸν ἐγείρειν, ἐπισκοποῦντα τὸ νοερὸν τῆς ψυ-
 χῆς, ὅπως δυναμένους ἐπιπέσει τῆς ἀληθοῦς προσ-
 ευχῆς, καὶ πολλὰ βουλομένους, ἡδέα ἐστὶν ἡ ἐν
 καρδίᾳ συνεχῆς καὶ ἀπαυστος Ἰησοῦ μνήμη, καὶ ὁ
 ἐξ αὐτῆς γινόμενος ἀρρήτος φωτισμὸς. Διὰ τοῦτο
 τοῖς ἱεροῖς καὶ θεοῖς ἡμῶν Πατέρισι ἐξ αὐτοῦ τοῦ
 Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων παρεισηφόσιν ἐπινε-
 νόηται πρὸς τὴν προσευχὴν καιρὸς τε καὶ τόπος,
 τοὺς μὴ πάντῃ κτηνώδεις ἐνάγοντες καθάπερ ἀναγ-
 καλαν τινὰ ταύτην καὶ ἐμπρόθεσμον εἰσφέρειν Θεῷ
 λειτουργίαν, ἔτι τε σωματικῆς διαθέσεως σχῆμα,
 καὶ κλίμα, πρὸς ὃ δεῖ ἀφορῶντας εὐχεσθαι, καὶ
 πρὸς τούτων ἢ τοῦ εὐχομένου κατάστασις τῆς ψυχῆς.

Τὴν μὲν οὖν τόπον καὶ σχῆμα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς ὁ Θεὸς Ἀπόστολος ὑπογράφει, ἐν οἷς φησι. *Βούλομαι τοὺς ἄνδρας προσεύχασθαι ἐν παντὶ τόπῳ ἐπαλρευτας ὁσίας χεῖρας χωρὶς ἔργης καὶ διαλογισμῶν. Σύμφωνανα δὲ τοῦτοις εἰς μὲν τὴν τόπον τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· Ἐν παντὶ τόπῳ θυμιαμὶ μοι προσφέρεται, λέγει Κύριος, καὶ θυσία καθαρὰ· θυμιάματος; ἐνταῦθα δηλαδὴ τῆς προσευχῆς νοουμένον. καὶ θυσίας τῆς λογικῆς αἰνέσεως· Θῦσον γὰρ τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ἰψόσω τὰς εὐχὰς σου· εἰς δὲ τὸ σχῆμα τὸ ἐν Ψαλμοῖς εἰρημένον, Ἐπαρσις τῶν χειρῶν μου, θυσία ἐσπερινή. Πρὸς δὲ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς ὁ Σωτὴρ ἀπεφάνητο λέγων· Ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίστε εἰ τι ἔχετε κατὰ τινος, ἰρα καὶ ὁ Πατὴρ ἡμῶν ἀρῆ τὰ παραπτώματα ὑμῶν. Κλίμα δὲ δολιόντι τὸ πρὸς ἀνατολῆς ἐγκριτόν, ὡς ἦ τε ἀρχαία παράδοσις βούλεται, καὶ Σολομῶν ἐν τῇ Σοφίᾳ διδάσκει, Ὅπως γνωστὸν ἦ, ὅτι δεῖ φθάνειν τὸν ἡλιον ἐπ' εὐχαριστίαν σου, καὶ πρὸ ἀνατολῆς φωτὸς ἐντυγχάνειν σοι. Πᾶς μὲν οὖν τόπος εἰς προσευχὴν ἐπιτηδεῖος, βέλτιον δ' ἴσως ἐν ἀποτεταγμένῳ μέρει τοῦ οἴκου, τῷ σεμνοτέρῳ τε καὶ τιμιωτέρῳ τὰς προσευχὰς ποιῆσθαι. Καὶ πρὸς τοῦτο εἰκὲ τελεῖν προχειρῶς ἐκλαυθάνόμενον τὸ, Ὅταν προσεύχη, εἰσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου. Καὶ εἰ βέλτιον ἐν ἱεροῖς τεμένεσι καὶ ναοῖς, ἐπεὶ καὶ προσευχῆς οἴκοι καλοῦνται, καὶ ἐν αὐτοῖς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ἐν οἷς ἡ μυστικὴ καὶ ἀναυμακτος ἱερουργία τελεῖται, ὅπου παρακύβηται ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι, καὶ τῷ ἱερῷ σφραγισθῆναι μύρω, καὶ τοῖς μαρτυρικοῖς λειψάνοις ἀγασθῆναι, πολλὰ τε συμβάλλονται τοῖς προσευχομένοις. Καὶ ὁ Ψαλμῶδης δὲ φησι· Προσκυνησατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγία αὐτοῦ, ὡς ἔξω τῆς αὐλῆς; προσκυνεῖν οὐ πάνυ τι συγκεχωρημένον. Ἄλλὰ καὶ γονυκλιεῖν ἑσθ' ὅτε καὶ ὅπου δεήσει, καθὼς ὁ Ἀπόστολος λέγει· Τοῦτου χάριν κἀμπωτὰ τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐνομαζέται. Καὶ ἀλλαχού, θεὸς τὰ γόνατα σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηΐετο. Καὶ εἰ πρὸς ταῖς χερσὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀφίγειν, ὡς ὁ Κύριος ὑπέδειξε προσευχόμενος ἐπὶ Ἀζάρω, τοῦ μὲν τὴν ἀνάστασιν τῆς ψυχῆς πρὸς Θεὸν καὶ τῶν γίνων ἀποστάσιν ἐμφανῶς δηλοῦντος, τοῦ δὲ τὴν ὑπόπτωσιν αἰθῆς καὶ δουλικὴν ἰκεσίαν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· ὁ δὲ καιρὸς ἐπιταχῆ διήρηται τῆς ἡμέρας παρὰ τοῖς θεοῖς Πατράσιν, ἐκ τοῦ Δαβὶδ εὐλαβῶς φάσκοντος, Ἐπέδικε τῆς ἡμέρας ἡμερὰ. Σε ἐπὶ τὰ κρῖματα τῆς δικαιοσύνης σου. Ἡμέρας ἐνταῦθα τοῦ νυχθημέρου συνεκδοχικῶς νοουμένου, ὡς καὶ ἐν τῇ Γενέσει· Καὶ ἐγένετο καὶ τῆς ἡμέρας τῆς ζωῆς εὐχεσθαι δεῖν τῷ Θεῷ διαγράψαι ἕκαστον ὁ ἐπὶ ἀριθμῶς, ὡς μέτρον τε χρόνου, καθ' ὃν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτῃ βιοῦμεν, καὶ αἰώνιον πέραν.*

Περὶ τοῦ μεσονυκτικοῦ.

Ἀρχὴ δὲ πάντων τῶν εἰς Θεὸν ὕμνων καὶ προσ-

cons : *Volo ergo viros orare in omni loco levantes puras manus, sine ira et disceptatione* ¹. Quibus consonum est, de loco quidem, illud propheticum: *In omni loco incensum mihi offertur, dicit Dominus, et oblatio munda* ² : ubi incensum manifeste orationis intelligitur et oblatio rationalis laudis : *Offer enim Deo oblationem laudis, et redde Altissimo preces tuas* ³. De habitu autem hoc in Psalmis dictum : *Elevatione manuum mearum sacrificium vesperatinum* ⁴. De animi vero dispositione, hanc declaravit Salvalor dicens : *Cum stabitis ad orandum, dimittite si quid habetis adversus aliquem, ut et Pater vester dimittat peccata vestra* ⁵. Inclinationem tandem liquet faciendam esse orientem versus, sicut et antiqua vult traditio et docet in Sapia Salomon : *Ut notum omnibus esset quoniam oportet praevenire solem ad benedictionem tuam, et ad orientem lucis te adorare* ⁶. Omnis igitur ad orandum aptus est locus ; potius tamen est fortasse in parte domus secreta decentiorique et ornatiori preces sunderæ. Quam ad rem facile pertinere videntur verba evangelica : *Cum oraveris, intra in cubiculum tuum* ⁷. Sed potius adhuc erit (si fiat) sacris in septis templisque ; nam et vocantur orationis domus, et in illis Sancta sunt sanctorum in quibus mysticum incrementumque sacrificium conficitur, ubi adorare cupiunt angeli, ubi sacro signali unguento et martyrum reliquiis sanctificati magna ex parte orantibus junguntur. Psalmista quoque dicit : *Adorate Dominum in atrio sancto ejus* ⁸, quasi extra atrium adorare prorsus non liceret. Sed et genu flectendum est quando et ubi oportebit, ut Apostolus dicit : *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem, ex quo omnis paternitas in caelo et in terra nominatur* ⁹; et alibi : *Positis genibus oravi cum omnibus illis* ¹⁰. Imo etiam cum manibus oculi levandi sunt, ut ostendit Dominus cum oraret pro Lazaro ; hoc enim elevationem mentis ad Deum et rerum terrestrium repudiationem manifeste significat ; illud autem humiliationem rursus et servilem supplicationem. Et hæc ita se habent. Tempus autem diei septifariam a divi Patribus dividitur, ex verbis Davidis dicentis : *Septies in die laudem dixi tibi super iudicium justitiæ tuæ* ¹¹. Die ibi synecdochice de die et nocte intelligitur, ut et in Genesi : *Et factum est vespere et factum est mane dies unus* ¹². Mox etiam, quod per totam vitam nostram Deum orare oportet, numerus septenarius innuit, quasi et temporis quo vivimus hoc in mundo mensura et sæculorum finis.

ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία. Τὰς

De hymno et precibus quæ media nocte peraguntur.

Omnium in Deum hymnorum et precum initium

¹ 1 Tim. 11, 8. ² Malach. 1, 11. ³ Psal. XLIX, 14. ⁴ Psal. CXL, 2. ⁵ Matth. vi, 14. ⁶ Sap. XVI, 28. ⁷ Matth. vi, 6. ⁸ Psal. CXXV, 9. ⁹ Ephes. III, 15. ¹⁰ Act. XX, 36. ¹¹ Psal. CXXIII, 164. ¹² Gen. 1, 5.

est tempus mediæ noctis. Tunc enim e somno evigilantes et hanc de tenebris erroris ad liberam secundum Christum lucentemque vitam conversionem subindicamus, ex qua Deo servire incipimus: *Populus enim, ait, sedens in umbra vidit lucem magnam* ¹³. Cum enim in medio hac hujus vitæ effusa nocte in mundum peregrinatus est Salvator et una (subindicamus) hunc futurum adventum, quando animarum sponsus media nocte secum prudentes introducens in impolluta cubicula, ubi festa celebrationum clamor et vox jubilationis non habentis finem: *Surge, ait, qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus* ¹⁴. Sed etiam hinc diem resurrectionis, et dierum solemniorum, uno verbo, omnem diem incipimus, abundantia igne obscuritatem noctis illustrantes. Et adhuc sane ex parte, et minoris partis temporis divisi scilicet noctis, et diei manentis indivisi, hinc merito hymnorum in Deum initium faceremus unde vigilantes manemus quoad usque nox iterum superveniens ad quietem nos revocet. Exemplum præbent et David dicens: *Media nocte surgebam ad confitendum tibi* ¹⁵; et in Novo Testamento Paulus et Silas media nocte hymnis Deum orantes, quando quidem factum est illud magnum miraculum quo soluta sunt eorum vincula, et ad fidem conversus est custos. Et primum procumbentes ter adoramus, demissa voce dicentes hæc Publicani verba: *Deus, propitius esto mihi peccatori*; et istius modum orandi vel ipso habitu imitantes: *Nolebat, enim, ait Christus, vel oculos ad cælum levare* ¹⁶. Postea inclinatos iterum surgere significaret animarum in hac vita constitutionem in modum Euripi fluentis et iterum profluentis quod non oportet in malitia jacentes manere, sed assurgere adjuvante Spiritu in orationibus infirmitates nostras.

τούτῳ καταστάσας τῶν ψυχῶν, Εὐρίπου δίκην ἐπὶ τῷ χειρὸν τε ὑποφερομένης, καὶ αὐθις ἀναγομένης· ἀλλ' ἀνίστασθαι συναντιλαμβανομένου τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ προσευχῇ ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν.

Omne igitur orationem sive incipientes sive finientes sic agimus, indicantes nobis ad Deum in humilitate accedendum, et eodem modo ad debita opera euntibus ab eo abscedendum. Protinusque cum in ecclesia sumus et sacerdotem habemus comprecantem, orationem inchoat ille Deo dicens et quæ ad gratias agendum ex verbis apostolorum accepit; apostolorum enim coryphæus Petrus, in prima epistola catholica statim a principio: *Benedictus, ait, Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi*; et eadem etiam divus Paulus habet et in secunda ad Corinthios, et in unica ad Ephesios et in aliis quoque. — *Per preces sanctorum Patrum nostrorum*. — Ipsi autem cum separatim sumus, non jam gratias agimus sed orationem supplices inchoamus, et sanctos Patres nostros intercessores et mediatores adhibemus. Misericordiam consequi quam petimus justum est. Sacerdos enim utpote

ευχῶν ὁ τοῦ μεσονυκτίου καιρός. Ἐν αὐτῷ γὰρ τοῦ ὕπνου ἐξεγειρόμενοι, τὴν τε ἐκ τοῦ σκότους τῆς πλάνης πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν ἐλευθέραν καὶ φωτεινὴν ζωὴν ὑποδηλοῦμεν μετὰθεσιν, ἀφ' ἧς ἠρξάμεθα τῷ Θεῷ λατρεύειν. Ὁ λαὸς γὰρ, φησὶν, ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα. Ἐπεὶ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ βίου τῆς κεχυμένης τῆσδε νυκτὸς ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ εἰς τὸν κόσμὸν, καὶ ἅμα τὴν μέλλουσαν ἐκείνην ἀποκατάστασιν, ὅτε ὁ τῶν ψυχῶν νυμφὸς ἐλεύσεται μέσης νυκτὸς, συνεισπαγῶν ἐαυτῷ τὰς φρονιμους εἰς ἀκηράτους παστάδας, ὅπου ἑορταζόντων ἤχος καὶ φωνὴ ἀγαλλιάσεως, οὐκ ἔχουσης κέρρας, Ἐγείραι, φησὶν, ὁ καθέδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάσει σοὶ ὁ Χριστὸς. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναταστάσεως καὶ κυρίας τῶν ἡμερῶν, ταυτὸν δὲ εἰπεῖν, ἀπάσης ἡμέρας ἐντεῦθεν ἀρχόμεθα, διψιλεῖ τῷ πυρὶ τὸ τῆς νυκτὸς ἄλλειπον καταφωτισζόντες. Καὶ πρὸς γε εἰ τοῦ μὲν χείρονος; μέρους τοῦ χρόνου διαιρουμένου, δηλαδὴ τῆς νυκτὸς, τῆς δὲ ἡμέρας ἀδιαιρέτου μενούσης, εἰκότως ἂν ἐντεῦθεν ποιοίμεθα τὴν ἀρχὴν τῶν πρὸς Θεὸν ὕμνων, ἀφ' οὗ καὶ γρηγοροῦντες διατελοῦμεν, ἔστ' ἂν ἡ νύξ ἐπιλαβοῦσα πάλιν, εἰς τὴν ἀνάπαυσιν παραπέμψῃ. Ὑπόδειγμα δὲ ὁ τε Δαβὶδ λέγων, *Μεσονύκτιον ἐξηγεῖρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι*. Καὶ ἐν τῇ Καινῇ Παῦλος καὶ Σίλας, οἱ κατὰ τὸ μεσονύκτιον προσευχόμενοι ὕμνον τὸν Θεὸν, ὅτε δὴ καὶ τὸ μέγα γέγονε θαῦμα τῆς αὐτῶν ἀνέσεως τῶν δεσμῶν, καὶ τῆς τοῦ δεσμοφύλακος εἰς τὴν πίστιν ἐπιστροφῆς. Καὶ πρῶτα μὲν ὑποκλίτοντες ἐπὶ τρεῖς προσκυνοῦμεν, ὀμοφθεγγόμενοι τὰς τελωνικὰς ἐκείνας φωνάς· Ὁ Θεός, *Ἰλάσθητι μοι τῷ ἀμαρτωλῷ, μιμούμενοι κἀν τῷ σχήματι τῆς προσευχῆς ἐκείνου τὸν τρόπον*. Οὐκ ἤθελε γὰρ, φησὶν, οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπάραι· ἔπειτα καὶ τὸ προσκλινομένους ἀνίστασθαι πάλιν σημεῖον ἂν εἴη τῆς ἐν τῷ βίῳ

τῷ χειρὸν τε ὑποφερομένης, καὶ αὐθις ἀναγομένης· ἀλλ' ἀνίστασθαι συναντιλαμβανομένου τοῦ Πνεύματος οὖν προσευχῆς ἀρχόμενοι τε καὶ λήγοντες οὕτω παροῦμεν, δηλοῦντες ὡς ἐν ταπεινώσει προσείπον τε Θεῷ, καὶ αὐθις ἀποστατέον, ἐπὶ τὰ προσήκοντα τῶν ἔργων μεταχωροῦντας. Ἐξῆς δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ μὲν ὄντες, καὶ ἱερέως εὐποροῦντες συνευχομένοι, τοῦτον ἔχομεν προκινκροῦμενον τὴν εὐχὴν, καὶ τὰ τῆς εὐχαριστίας Θεῷ προσφθεγγόμενον ἐκ τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων ἐξιληφότα. Πέτρος μὲν γὰρ ὁ κορυφαῖος ἐν τῇ τῶν Καθελικῶν πρώτῃ μετὰ τὴν προγραφήν εὐθέως, *Εὐλογητός, φησὶν, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ θεϊστότος Παῦλος ἐν τε τῇ πρὸς Κορινθίους δευτέρῃ, καὶ τῇ πρὸς Ἐφεσίους, καὶ δὴ καὶ ἐν ἄλλαις. — *Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν*. — Αὐτοὶ δὲ καθ' ἑαυτοὺς ὄντες, οὐκέτι μὲν εὐχαριστήριον, ἰκέσιον δὲ προάδομεν τὴν εὐχὴν, καὶ τοὺς ἁγίους ἡμῶν Πατέρας μεσίτας καὶ πρέσβεις παραλαμβάνο-

¹³ Isa. ix, 2; Matth. iv, 16. ¹⁴ Ephes. v, 14. ¹⁵ Psal. cxviii, 62. ¹⁶ Luc. xviii, 15.

μεν. Ὁ δὲ τυχεῖν ἐλέους αἰτούμεν, εἰκότως. Ὁ μὲν γὰρ ἱερεὺς, αὐτὸς ὢν ὁ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, εἰκόνα σώζων Χριστοῦ, καθάπερ ἦδη βεβαίαν ἔχων πληροφορίαν περὶ τῶν αἰτημάτων, εὐχαριστεῖ τῆς τε εἰς τὸ εἶναι ἡμῶν παραγωγῆς ἕνεκα, καὶ τῶν ἀρχῆθεν αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς δωρημάτων, καὶ τῶν ὑστερον διὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς σαρκώσεως καὶ ἐπιφανείας, καὶ ἔτι τῶν νῦν αἰτουμένων τε καὶ ἐπισημασμένων ὡς περ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπὶ τῷ Λαζάρῳ, καὶ πρὶν ἀναστῆσαι τὸν κεῖμενον, *Εὐχαριστῶ σοι, πρὸς τὸν Πατέρα φησὶν, ὅτι μου ἤκουσας*. Ἡμεῖς δὲ οἱ πολλοὶ, τῶν ἰδίων μέτρων ἐπιγνώμονες ὄντες, ἀληθῆναι αἰτούμεθα, κατὰ τὸν τυφλὸν ἐκείνον, οὐχ οὐδὲν μέγιστοι Δαβὶδ, Θεοῦ δὲ Υἱὸν τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ὀνομάζοντες, ὡς ἕτερός που τυφλὸς μετὰ τὸ ἀναδελφῆσαι σὺνάμα τοῖς αἰσθητοῖς τοῦς νοητοῦς ὀφθαλμοῦς. Καὶ γὰρ ἡμεῖς ἐκ σκότους ἐκλήθημεν εἰς τὸ θαυμάσιον τοῦ Θεοῦ φῶς, ἀλλὰ καὶ οὕτω διὰ τῶν ἁγίων ἡμῶν Πατέρων ἴλω τεύξεσθαι προσδοκῶμεν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. — *Δόξα σοι, ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν, Κύριε, δόξα σοι*. — Τοῦτο καὶ ἡμεῖς συνάπτομεν δοξολογίας τῆς εἰς Θεὸν μικρὰ ἅττα ῥήματα, τὰς τῶν ἀγγέλων μιμούμενοι θείας φωνάς, αἱ πρῶται τῷ ἐπὶ γῆς σαρκουμένῳ Θεῷ προσηνήχθησαν, τὴν *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία*. — *Βασιλεῦ οὐράνις*. — Καὶ μετὰ ταῦτα τροπάριόν τι συνθεθεῖμένον ἐπὶ τῇ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν εἰς τοῦς μαθητὰς καθ' ὅσον τοῦ θεοῦ Πνεύματος, αὐτὸν ἐλθεῖν τὸν Παράκλητον προσκαλοῦμενοι, ἐφ' ᾧ τὴν ἐν ἡμῖν ἐνοῦσαν ἀφανίσαντα πονηρίαν, ἀξίους ἀναδείξαι τοῦ παρεστάναι Θεῷ. — *Ἄγιος ὁ Θεός*. — Ἐἶτα τὸν Τρισάγιον λεγόμενον ὕμνον, ὃν συνέθετο μὲν ἡ Ἐκκλησία παρὰ τοῦ Ἡσαίου λαβοῦσα, ἠνίκα τῆς θαυμαστῆς ἡξιοῦτο τῶν Σεραφίμ θεωρίας, καὶ ἔτι προσχρησαμένη τοῖς τοῦ Δαβὶδ ῥήμασιν, ἐν οἷς φησὶν, *Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ἰσχυρόν, τὸν ζῶντα*· ἐκύρωσε δὲ Θεὸς ἀφιγνοῦμένον ἀνωθεν, ὅτε διὰ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ παιδὸς ἐμήνυσεν οὕτως ἄδοντας τοὺς ἀγγέλους, ὃν καὶ τρισούοντας, εἰς τιμὴν καὶ τοῦτο τῆς προσκυνητικῆς Τριάδος, τοσαυτάκις καὶ προσκυνούμεν, ἐπιδεικνύντες ἡμῶν τὸ εὐλαθεῖς περὶ τὸν ἀγγελικὸν τε καὶ θεῖον ὕμνον. — *Δόξα Πατρὶ*. — Ἐἶτα καὶ ὀνομάσαντες αὐτὰ τὰ θεαρχικὰ πρόσωπα, καὶ δόξαν αὐτοῖς προσήκειν εἰπόντες, οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, ἐπισυνάπτοντες ἐνικῶς ἐκφωνούμεν. — *Παραγία Τριάς*. — Καὶ αὖθις ἐπικαλούμενοι ταῦτα, τὸν μὲν Πατέρα Κύριον ὀνομάζοντες ὡς δημιουργόν, τὸν Υἱὸν δὲ Δεσπότην, ὡς καὶ τοῦ ἰδίου οἰκιστοῦ ἡμᾶς ἀγοράσαντα, τὸν δὲ Παράκλητον ἅγιον, ὡς ἰδίως τὴν ἐπινομίαν τε καὶ ἐνέργειαν ταύτην πεπλουτηκότα, παρὰ τοῦ μὲν ἰλασμένον ἀμαρτιῶν ἐξαιτούμεν, παρὰ τοῦ δὲ τὸ πλεόν τὴν συγχώρησιν τούτων, παρὰ τοῦ δὲ τὸ λοιπὸν, ἐπισκεφθῆναι τε καὶ ἰαθῆναι τὰς ἀσθενσίας. Νοσοποῖδν γὰρ τε καὶ δαιμόνιον ἀμαρτίαν τὴν ἕξιν τῆς ψυχῆς διαφθεῖραι·

Ipse mediator Deum inter et homines Christique personam gerens, quasi jam certam habens fidem de petitijs, gratias agit et de creatione nostra, et de nobis ab initio concessis donis, et de postea per Unigeniti incarnationem revelationemque datis, et adhuc de iis quæ in presentia petimus et quæ nobis sunt concedenda : sicut ipse Salvator noster in Lazaro, et priusquam jacentem suscitaret : Gratias ago tibi, ad Patrem sit, quia me audisti ¹⁷. Nos autem plerique, de propriis limitibus conscii, misericordiam petimus pro more cæci, non jam Davidis filium, sed Dei invocantes Salvatoremque nostrum, ut et alter fecit cæcus postquam tum corporis tum animi oculis illuminatus est. Enimvero nos e tenebris vocati sumus in admirabili Dei lumine, sed etiam sic per sanctos nostros Patres propitium habere omnium Deum speramus. — *Gloria tibi, Deus spes nostra, Domine, gloria tibi*. — His et nos adjungimus de laude Dei parva quadam verba, angelorum divinas voces imitantes, quæ primæ Deo in terra incarnato allatæ sunt, illud : *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas* ¹⁸. — *Rex cælestis*. — Et postea troparium quoddam, in descensum Spiritus sancti in discipulos die Pentecostes compositum, orantes ipsum Paracletum ut veniat ei, quæ nobis inest malitia deleta, dignos nos reddat qui Deo assistamus. — *Sanctus Deus*. — Inde hymnum Trisagion dictum quem sibi ex Isaia quando ille mirabili Seraphim visione dignatus fuit, excerptus Ecclesia composuit, verbis etiam Davidis utens in quibus dicit : *Sititit anima mea ad Deum fortem, vivum* ¹⁹ : quem de cælo confirmavit Deus hæsitantem, quando per raptum pueri revelavit angelos sic canentes hymnum, et quidem ternum canentes in honorem adorandæ Trinitatis, toties et adoramus, nos pietatem nostram erga angelicum divinumque hymnum significantes. — *Gloria Patri*. — Exinde tres omnipotentes personas ipsas postquam nominavimus et ad eas gloriam non tantum nunc, sed et semper ei per omne sæculum pertinere, postquam diximus, iam unum jungentes pronuntiamus. — *Sanctissima Trinitas*. — Et rursus invocantes eas, Patrem quidem, Dominum nominamus ut creatorem ; Filium vero, magistrum nostrum, utpote qui nos sanguine suo redemit, et Spiritum sanctum, utpote qui nomen hoc hancque virtutem proprie possidet. Ab uno quidem propitiationem peccatorum petimus ; ab altero magis horum condonationem, ab altero reliquum, inspiciendas sanandasque infirmitates. Aliquid enim habet peccatum quod nos aegrotos reddat, et animæ valetudinem corrumpere queat : cui culpa liberatæ animæ Deo opus est corroborante. Et rursus in unum contrahentes addimus. — *Nominis tui causa*. — Quod igitur nomen ? Misericors, ait, et miseratione Dominus plenus, longanimitas et valde miserens, cujus rei gratia et ab ipso

¹⁷ Joan. xi, 41. ¹⁸ Luc. ii, 14. ¹⁹ Psal. xli, 5.

Domino ter ut misericordiam consequamur petimus. — *Gloria Patri*. — Et iterum ea quæ a sancta Trinitate petimus doxologia obsignamus. Quibus et satis parati, quasi digni simul qui Deum Patrem cœlestem invochemus, addimus Dominicam orationem quæ nobis in Evangelio secundum Matthæum traditur. — *Pater noster, qui es in cœlis*. — Cum autem pleraque hujus a Deo datæ orationis sunt supra dispositionem nostram meritumque nostrum, iterum ad misericordiam petendam confugimus, propitiantes si quæ, contra quod oportet, a nobis requisita petitave fuerunt. — *Kyrie eleison*, XII; — et hoc duodecies ad exemplar, ut opinor, apostolorum, quibus primum divina hæc tradita fuit oratio. — *Gloria Patri*. — Inde ex ordine doxologia divinarum in beata Trinitate personarum iterum signamus dictas petitiones. Sed hæc sunt in communi prævia cuilibet officio: unicuique vero propria sunt; et psalmi diversi quibus et merito ea præponuntur, quæ sunt de Novo Testamento quod sane superat Vetus; et post eos troparia; et post ea preces. Mediæ igitur noctis in officium primum canimus quinquagesimum psalmum qui expiatorius est pro peccatis, et confessionem habet. — *Venite adoremus*. — Et ante hunc quod cunctis etiam sit statutis psalmis, ter adoramus, id ipsum et verbis nosmet hortantes, et quasi contrahentes proprias cogitationes et animi vires ut magis intenti simus his quæ dicimus, nec sit hic illic peregre mens, quod solemus præsertim in psalmis pati, quæa difficiles capti sunt, ut etiam plerumque intellecto. — *Miserere mei, Deus*. — Sufficiens verò purificati hoc psalmo penitentia: — *Beati immaculati in via*, — addimus protinus centesimum decimum octavum qui et inscriptas refert surrectionem Davidis media nocte et ab eo factam confessionem, in parem zelum nos inducens, et totus refertus est his quibus præcipue opis est oratione fiduciaque, et qui secundæ convenit Salvatoris nostri gloriosæ manifestationi media nocte futuræ, ut docet parabola virginum: illud quidem ut iis qui sedent in nocte vitæ magnus sol justitiæ splendet; opposito enim oppositum cedit et evanescit: hoc vero, tempore rem improvisam indicante. Sicut enim laqueus, inquit, superveniet et dormientibus plerisque adveniet sponsus. Tunc pro meritis unicuique tribuet illud: *Media nocte surgebam cum lampade lucente ad confitendum tibi super judicia justificationis tuæ, quibus in medio deorum deos judicas, reddens unicuique pro meritis, peccatores repellis ab ipsis condemnatos*, et reliqua psalmi. Quem etiam pro dormientibus in Christo canimus, declarantes qualem, is saltem qui vere Christianus est, fiduciam, pro his qui vixerunt, habere debeat. *Servavi enim, ait, mandata tua et judicia tua, et a testimoniis tuis non declinavi*, et alia hujusmodi. In quibus et illud quoddam gratum visu. Omnium enim hujus psalmi versuum nec unus est qui non omnino habeat ali-

A καὶ δεῖ μετὰ τὴν ταύτης ἀπαλλαγὴν τοῦ θωννύ-
τος Θεοῦ, καὶ ἐπιφέρομεν ἐνίζοντες αὐθις, — *Ἐνε-
κεν τοῦ δρόματός σου*. — Τί δὲ τὸ ὄνομα; Οἰκτιρ-
μον, φησὶ, καὶ ἐλεῆμων ὁ Κύριος, μακρόθυμος καὶ
πολυέλεος· οὗ δὴ χάριν καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου
τρὶς ἐλεηθῆναι αἰτεῦμεν. — *Ἄδξα Πατρι*. — Καὶ
ἐπιτραγίζομεν αὐθις διὰ τῆς δοξολογίας τῆς πρὸς
τὴν ἁγίαν Τριάδα αἰτήσεις δι' ὧν καὶ ἰκανῶς πα-
ρασκευασθέντες ὡς ἄξιον λοιπὸν εἶναι τὸν ἐπουρά-
νιον Θεὸν Πατέρα καλεῖν, ἐπισυνάπτομεν τὴν Δεσπο-
τικὴν προσευχὴν, τὴν ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγ-
γελίῳ ἡμῖν παραδεδωμένῃ. — *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς*. — Ἐπεὶ δὲ τὰ πολλὰ τῶν ἐν τῇ θεο-
παραδότῳ ταύτῃ προσευχῇ παρ' ἡμῶν λεγομένων
ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν κατὰστασιν καὶ ἄξιαν, αὐθις ἐπι-
B τὴν τοῦ ἐλέου χωροῦμεν αἰτησάμεν, εἴ τι παρὰ τὸ δέον
ἡμῖν ἐζητήται ἢ ἐπήγγελται ἱσχυρόμενοι. — *Κύριε,
ἐλέησον*, ἱβ'. — Καὶ τοῦτο δωδεκάκις εἰς τύπον
οἶμαι τῶν ἀποστόλων, οἳς ἡ θεὸς αὕτη προσευχὴ
παραδίδεται πρώτοις. — *Ἄδξα Πατρι*. — Ἔπειτα εὐ-
θύς τῇ δοξολογίᾳ τῶν ἐν τῇ μακαρίᾳ Τριάδι θεῶν
προσώπων ἐπιτραγίζομεν αὐθις τὰς εἰρημένας
δέησεις. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν κοινῇ προκαταρκτικῆ
πάσης ἀκολουθίας· ἴδια δὲ ἐκάστη οἱ τε ψαλμοί,
διάφοροι ὄντες, ὧν καὶ εἰκότως ταῦτα προτέτακται
τῆς Νέας ὄντα Διαθήκης, ἧτις ὑπερέχει δέξου τὴν
παλαιάν. Καὶ μετ' αὐτοὺς τὰ τροπάρια, καὶ αἱ ἐπὶ
τούτοις εὐχαί. Τοῦ μὲν οὖν μεσονυκτικοῦ προάδο-
C μεν τὸν πεντηχοστὸν ψαλμὸν, ἰλαστήριον ὄντα ὑπὲρ
ἁμαρτιῶν, καὶ ἐξομολόγησιν ἔχοντα. — *Δεῦτε
προσκυρήσωμεν*. — Πρὸ τούτου δὲ, ὁ καὶ ἐπὶ
πάντων τῶν ὠρισμένων ψαλμῶν τρὶς προσκυνούμεν,
αὐτὸ τοῦτο καὶ τοῖς λόγοις ἐγκυλιούμενοι ἑαυτοῖς,
καὶ οἷον ἐπισυνάγοντες τοὺς ἰδίους λογισμοὺς, καὶ
τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ὥστε προσέχειν τοῖς ὑφ'
ἡμῶν λεγομένοις, καὶ μὴ διαχεῖσθαι τὸν νοῦν ὡδὲ
κίχλις βεμβόμενον, ὅπερ εἰθώμεν μάλιστα πά-
σχειν ἐν τοῖς ψαλμοῖς, διὰ τὸ δύσληπτον αὐτῶν ὡς
τὰ πολλὰ καὶ δυσνόητον. — *Ἐλέησόν με, ὁ Θεός*. —
Καθιράμενοι δὲ ἰκανῶς ἐν τῷ ψαλμῷ τῷδε τῆς
μετανοίας. — *Μακάριοι οἱ ἄγαμοι ἐν δόθῳ*, —
ἐπισυνάπτομεν ἐφεξῆς τὸν ριγ', ὃς καὶ τὴν ἐν με-
σονυκτίῳ ἐξέγευσιν καὶ ἐξομολόγησιν ὑπὸ τοῦ δα-
διδ γινομένην ἀνάγκρατον φέρει, πρὸς τὴν ὁμοίαν
D ζῆλον ἐνάγων ἡμᾶς, καὶ ἧς μάλιστα δεῖ προσευχῆς
τε καὶ παύσεως ὅλο; ὑπάρχων μεστέρας, καὶ ἅμα
προστίκων τῇ δευτέρᾳ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐνδείξῃ
ἐπιφανείᾳ, κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς ἐσομένην, ὡς
ἡ παραβολὴ τῶν παρθένων διδάσκει· τοῦτο μὲν,
ἵνα τοῖς ἐν νυκτὶ τοῦ βίου καθημένοις ὁ μέγας
ἤλιος τῆς δικαιοσύνης ἐκλάμψῃ, τῷ γὰρ ἐναντίῳ τῇ
ἐναντίαν ὑποχωρεῖ καὶ ἐξίσταται· τοῦτο δὲ τὸ
ἀπροσδόκητον τοῦ καιροῦ δηλοῦντος. Ὁ; παγί; γόρ,
ψησὶν, ἐπελεύσεται, καὶ ὑπνοῦσι τοῖς πολλοῖς; ὁ νυμ-
φίως ἐπιδημήσει. Τότε ἐφαρμάσει τῶν ἀξίων ἐκάστῳ
τῷ, *Μεσονύκτιον ἐξηγειρόμην μετὰ φαιδράς τῆς
λαμπάδος, ἐξομολογήσῃ σοι ἐπὶ τὰ κρίματα
τῆς δικαιοσύνης σου, δι' ὧν ἐν μέσῳ μὲν Θεῶν
θεοῦς διακρίνεις, ἀντιμετρῶν ἐκάστῳ τὰ πρὸς*

ἀξίαν, τοὺς δὲ ἀμαρτωλοὺς ἀπάγεις, ὅφ' αὐτῶν κατακεκριμένους, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ. Ὅν καὶ ἐπὶ τοῖς ἐν Χριστῷ κοιμηθεῖσιν ἄδομεν, ἐπιδεικνύοντες οἷαν δεῖ παρῆρσιν ἐπὶ τοῖς βεβιωμένοις ἔχειν τὸν γε ἀληθῶς ὄντα Χριστιανόν. Ἐφύλαξα γὰρ, φησί, τὰς ἐντολάς σου καὶ τὰ δικαιώματά σου, καὶ τῶν μαρτυρίων σου οὐκ ἐξέκλινα, καὶ ὅσα τοιάδς. Ἐν οἷς καὶ τόδε τι χάριεν ἔνεστι κατιδεῖν. Τῶν γὰρ ἐν τῷ ψαλμῷ τούτῳ στίχων ἀπάντων οὐδεὶς ὃς οὐκ ἔχει πάντως ἐν γέ τι τούτων. Ἡ γὰρ νόμους, ἢ λόγους, ἢ ἐντολάς, ἢ μαρτύρια, ἢ δικαιώματα, ἢ κρίματα μέμνηται, πῆ μὲν αἰτουμένου τοῦ μακαρίου προσήτου τὴν ἐν τούτοις εὐδῶσιν, πῆ δὲ ἐπαγγελιομένου ταῦτα φυλάξειν, ἂν γε τύχη βουθιῆας καὶ ζοπῆς τῆς ἀνωθιεν. Ἔστι δ' ὅτε καὶ παρῆρσιν αἰτουμένου πεποιθῆναι τε αὐτὰ καὶ πεφυλάχῆναι, καθὼς εἴρηται. Τὴν δὲ πρὸς ἄλλα τούτων διαφορὰν κοινωτέρῳ λόγῳ ταυτὸ σημαίνοντων μακρότερον ἂν εἴη νυνὶ διελεῖν. Μετὰ δὲ τοὺς εἰρημένους ψαλμοὺς ἐνδιαθήκους καὶ αὐτοὺς ὄντας ἀκολουθῶς ἤδη τετάχεται: τὰ πρὸς τῶν ἁγίων Πατέρων συνθεθιμένα τροπάρια τε καὶ εὐχαί. Καὶ τοῦτο κοινὸν ἐπὶ πᾶσιν ἔστιν. — Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν. — Ὅν προηγεῖται τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως Σύμβολον, ὡς περ δὴ κἀν τοῖς ἀποδείπνοις. Εἰ γὰρ ἀδελφὸν τὸ τῆς ζωῆς τέλος ὁπότε ἡμῖν ἐπιστῆ, πολλοὶ γὰρ ἤδη καὶ καθευδήσαντες ὕπτιοι, ἐφ' ἕτερον ὕπνον ἀπροόπτως μετήλθον τὸν ἐπιμήκιστον, ἀναγκαῖον ἂν εἴη καὶ ἀρχομένους τοῦ ἐργηγορέναι, καὶ λήγοντας, τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ἀποδιδόναι Θεῷ, σύμβολόν τι καὶ σφραγίδα τοῖς ἀπιούσιν ἐντεῦθεν ὑπάρχουσιν πρὸς αὐτὸν οἰκειώσεως. Οὐδ' ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις ἀναγράφει, τὴν σφραγίδα ἐπὶ τοῦ μετώπου φέροντας, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένους, καὶ ὑπὸ τῶν νοητῶν ἀκριδῶν μὴ βραδανιζομένους. — Ἄγιος ὁ Θεός. — Ἀλλὰ δὴ καὶ ὁ Τρισάγιος λεγόμενος ὕμνος, καὶ τὰ ἐξῆς μετ' αὐτὸν, προτίτανται τούτων τῶν τροπαρίων, ὡς περ δὴ καὶ τῶν Ψαλμῶν. Οὐ γὰρ θέμις ἐτέρωθεν εὐξασθαι πρὶν ἐκ τῶν θείων καὶ θεοπαράδοτων ῥημάτων ποιησώμεθα τὰς εὐχάς. Ὁ νοῦς δὲ ἀρα τῶν τροπαρίων τῷ τε καιρῷ πρόσφορος, Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ὁ νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς, καὶ τῆς ἀνωτάτω Τριάδος τὸν ὕμνον ἔχων, ἅτε δὴ ἐν πρώτοις τῶν ἄλλων αὐτὸς τεταμμένος. Καὶ τῆ Θεοτόκῳ τὸ τελευταῖον ἄδεται. Καὶ τοῦτο συνήθως. Ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ ποικίλων ὄντων τῶν ἄδομένων, εἴτε παρακλητικῶν, εἴτε ἐγκωμιαστικῶν εἰς ἕνα τινὰ τῶν ἁγίων, τῶν πρὸς τῷ τέλει δύο, τὸ μὲν τῆ πανυμνήτω Τριάδι, πρὸς ὁμολογίαν δηλαδὴ τῆς πίστεως, τὸ δὲ λοιπὸν τῆ παναχράντῳ Θεοτόκῳ προσήκει, πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας. Καὶ ἔστιν ἡμῖν ἡ Θεοτόκος ἐν ἅπασιν οἰοεῖ τι κεφάλαιον καὶ σφραγὶς τῶν ὕμνων. — Κύριε, ἐλέησον, μ'. — Εἶτα τ', Κύριε, ἐλέησον, αὐθις τεσσαρακοντάκις εἰπόντες, ὡς ἔστι πρὸ τῶν εὐχῶν σύνηθος, τίμιος γὰρ ὁ ἀριθμὸς, ἐπεὶ καὶ τοσοῦτον ἡμερῶν νηστεία Θεὸς ἐξιλιάσκειται, τότε ἤδη λοιπὸν ἐπάγομεν τὰς εὐχάς, τὴν μὲν κοινήν πρῶτον, ἧς ἡ ἀρχή, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ, — Δέσποτα Θεέ, — τὰς δὲ λοιπὰς μετ' αὐτὴν καὶ ἰδίαις τῷ τε

A quid horum. Modo enim leges, modo verba, modo mandata, modo testimonia, modo justificationes, modo judicia referunt, tum quidem petente beato propheta in ea facilem viam, tum vero promittente se ea servaturum si tamen sibi obtigerit auxilium et adiutorium de caelo. Aliquandoque etiam confidit se fecisse ea et servasse sicut dictum est. Quomodo hæc inter se differant quæ communiori sermone eadem indicant longius foret in presentibus distinguere. Post autem dictos psalmos qui sunt ipsi de Testamento ex ordine jam disponuntur ex sanctis Patribus composita troparia et preces. Et id commune est omnibus. — *Credo in unum Deum.* — Quibus præit sanctum fidei symbolum quasi sane vel impransis. Si enim incertum est quando adfuturus sit vitæ finis, multi enim qui jam et sani obdormierant in alterum perlongum somnum ex improvise transierunt, necesse foret et qui incipiunt et qui cessant expergeferi confessionem fidei Deo præstare quæ symbolum quoddam et signaculum conciliationis ad Deum iis sit qui inde migrent. Quos scilicet et Apocalypsis describit signum in fronte ferentes, et propterea in libro vitæ inscriptos, nec jam a spiritualibus locustis vexatos. — *Sanctus Deus.* — Sed certe, et hymnus dictus Trisagion, et quæ ex ordine eum sequuntur, præponuntur his tropariis ut et ipsis psalmis. Non enim justum est ex alia parte orare priusquam ex divinis et a Deo datis verbis utentes preces fuderimus. Porro sensus tropariorum semper temporis accommodatur. Ecce enim, ait, Sponsus venit mediâ nocte, et Trinitatis altissimæ hymnum habet, utpote qui in primis inter cætera disponitur. Et ultimum Matri Dei cantatur. Id autem sic fieri solet. Cum enim plerumque diversa sint quæ cantantur, sive hortentur sive laudent, alicui sanctorum, duorum in fine alterum quidem omnino venerandæ Trinitati, scilicet ad confessionem fidei, alterum vero immaculatæ Matri Dei, ad confirmationem œconomix incarnationis, convenit. Et nobis est mater Dei in omnibus principium quoddam et signaculum hymnorum. — *Kyrie, eleison, xl.* — Exinde *Kyrie, eleison* rursus quadragies dicto, ut mos est ante preces, solemnibus enim est numerus, quoniam tot diebus jejuniis Deus propitiavit, tunc jam tandem inducimus preces. Et primum communem precem cujus initium, Qui in omni tempore: — *Domine Deus:* — reliquis vero post eam et proprias, et temporis ipsas convenientes, et ad sanctam Trinitatem elevationem habentes. Quarum ipsarum nonnulla alia præcedunt intercipientia quæ sunt de communi, et quasi incipientia quæ sequuntur. — *Honoriatiorem.* — Sunt quidem hæc et supplicationes, sanctissimæ Trinitati, et quidem vere etiam immaculatæ Virgini, cantatæ. — *Deus, miserere nostri.* Postea et a sacerdote dictus versus quasi liberans de præteritis et hortans ad futura.

Τριάδα τὴν ἀναφορὰν κακτημένας. Ἐν καὶ αὐτῶν, ἕτερ' ἄλλα προάγει, μεσολαβούντα ταῦτα ἀπο τῆς κοινῆς, καὶ οἷον καταρχτικῆ τῶν ἐξῆς. — *Τὴν τιμιωτέραν.* — Τὰ δὲ ἔστιν ἱκετηρία τε καὶ τῆς πινυγίης Τριάδι, καὶ μὴν καὶ τῆς πανάγνω Παρθένῳ ἄδόμενα. — Ὁ Θεὸς, οἰκτελεῖσαι ἡμῶς. — Ἐφ' οἷς καὶ παρὰ τοῦ ἱερέως, ὁ λεγόμενος στίχος, ὡς περ ἀπολύων τῶν παρελθόντων, καὶ προσβιβάζων τοῖς μέλλουσιν.

Quoniam autem, ut dictum est, hymnus mediæ noctis typus est secundi adventus Christi, et ejus quæ tunc erit resurrectionis dormientium, necessario de his preces adhibemus ut nunc quidem participes flamus quietis a Deo, et tunc fiducia habeamus in præclara præmiorum dignis partitione. — *Leva oculos meos, et, Memento, Domine.* — Rursus igitur inclipientes et psalmos canimus quosdam bene conscriptos, parvos, temporisque convenientes, et troparia et preces postea, juxta in his quoque dictum modum. — *Oremus.* — Deinde paucis quibusdam additis absolvimur ex parte sacerdotis, ut oremus primum pro regibus, juxta præceptum apostolorum, quibusdam quoque aliis studentibus. Hunc sane mediæ noctis hymnum mutamus die quidem Dominica totum, solemnitate dici causa, ejus loco unum de canonicis ternariis canentes; Sabbato autem, quia non e somno media nocte surgimus, cum sit hac die quietis, officium necessario servamus. — *Te decet hymnus, Deus.* — Aliis vero psalmis et tropariis et etiam precibus hoc contexamus. Psalmi quidem nobis et resurrectionem Salvatoris describunt. Exurgat Deus, et quæ sequuntur. Prædictas tamen psalmos transferimus in diluculo et propter officium penitentiae quod dictum est, et etiam propter carnis crucifixionem resurrectionemque Salvatoris. Omnino mutamus hymnum totum, quando festo aliquo præsentate per totam noctem hymnos cantamus.

De officio matutino.

Postea reliquum incipimus officium diluculi quo et in ecclesia et cum sacerdote stantes primum nonnullos cantamus psalmos, — *Exaudiat te Dominus, et, Domine, in potentia tua,* — qui sunt pro rege et constitutione publica, in quibus sacerdos iure supplicat, subindicans dari Spiritum sanctum intra actibus templam tempore orationis. Date enim, ait, thymiamata in preces sanctorum, et deinde hymnum cantamus Trisagion de more et post eum troparia quaedam psalmis consona. — *Salva, Domine, populum tuum.* — Hymnus enim mediæ noctis, utpote nos e somno excitans, futuræ vitæ, ut dictum est, typus est et imago. Postea jam accedentes ad iterum et ejus opera, incipientesque deinde ea canere quæ præsentati vitæ convenient, meminimus primo eorum qui nobis placidam tranquillamque vitam agendam præstant, et tunc pro pertinentibus ad nosmetipsos Deum adimus. Cæterum, prædictos psalmos regis omittimus cum sporsim initium facimus a Trisagio. Hymnus autem Hexapalmus dicens habet et ipse versum sanctissimæ Trinitati a sacerdote primum pronuntiatum, —

Ἐπει δὲ, ὡς εἴρηται, τῆς δευτέρας Χριστοῦ παρουσίας τύπος ὁ μεσονύκτιος ὕμνος, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἀναστάσεως τῶν κοιμηθέντων, ἀναγκαίως ὀπίρ αὐτῶν ποιούμεθα τὰς δεήσεις, ὡς καὶ νῦν τῆς παρὰ Θεοῦ ἀνάπαυσεως ἐν μεθέξει τοῦ γενέσθαι, καὶ τότε παρρησίαν σχεῖν ἐν τῇ λαμπρῇ τῶν δώρων διανεμῇ τοῖς ἀξίοις. — *Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μοι, καὶ, Μνήσθητι, Κύριε.* — Ἀρξάμενοι οὖν αὐθις ψαλμοὺς τε ἄδομεν εὐπεριγράπτου; τινὲς καὶ μικροὺς, τῷ καιρῷ προσφόρους, τροπάρια τε καὶ εὐχὴν ἐπ' αὐτοῖς, κατὰ τὸν εἰρημένον καὶ ταῦτα τρόπον. — *Ἐξέωμεθα.* — Ἐἴτα μικρὰ τινα ἐπειπόντες, ἀπολούμεθα παρὰ τοῦ ἱερέως, εὐξασθαι ἡμᾶς πρῶτον ὕπὲρ βασιλέων, κατὰ τὸν ἀποστολικὸν νόμον, καὶ ἄλλων δὲ τινῶν παρακλεουσάμενων. Τοῦτον δὲ τὸν μεσονύκτιον ἔμμεν ἐναλλάττομεν, ἐν Κυριακῇ μὲν ὅλον διὰ τὸ λαμπρὸν τῆς ἡμέρας, ἄδοντες ἀντ' αὐτοῦ κανόνα τῶν τριαδικῶν λεγόμενων ἑνα · Σ.θ.β.δά·ψ δὲ διὰ τὸ μὴ κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς ἐγείρεσθαι ἡμῶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἄτε δὲ ἀναπαύσεως; ὁμοίως ταυτησὶ τῆς ἡμέρας, τὴν μὲν ἀκολουθίαν ἐξ ἀνάγκης τηροῦμεν. — *Σοὶ πρέπει ὕμνος, ὁ Θεός.* — *Ψαλμοί; δὲ ἑτέροις; καὶ τροπάριοις,* ἔτι γε μὴν καὶ εὐχαίς ταύτην ὑψαίνουμεν. Οἱ δὲ δὲ Ψαλμοὶ καὶ τὴν σωτήριον ἀνάστασιν ἡμῶν διαζωγραφουσιν. Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ ὅσα ἐξῆς. Τοὺς μέντοι προειρημένους ψαλμοὺς μετατίθεμεν ἐν τῷ ὄρθρῳ διὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν, ἥπερ εἴρηται, καὶ δὴ καὶ τὴν νέκρωσιν τε καὶ ἀνάστασιν τοῦ Σωτήρος. Καθάπαξ δὲ ἐώμεν ὅλον τὸν ὕμνον, ὅτε δὲ, ἑορτῆς τινος ὄση, πάνυχορον τελοῦμεν τὴν ὕμνοδον.

Περὶ τοῦ ὄρθρου.

Μετὰ ταῦτα λοιπὸν ἀρχόμεθα τῆς ὄρθρινῆς ἀκολουθίας, ἥς ἐν μὲν ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ ἱερέως ὄντες προάδομεν τινὰς τῶν ψαλμῶν — *Ἐπακούσαι σου Κύριος, καὶ, Κύριε, ἐν τῇ εὐνῇ σου* — ὕπὲρ βασιλείως καὶ τῆς κοινῆς καταστάσεως ὄντας, ἐν οἷς καὶ ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ, τὴν τοῦ ἁγίου μετέδοσιν Πνεύματος ἐν τῷ τῆς προσευχῆς καιρῷ τοῖς εἰσιούσι τὸν νεῶν αἰνισσόμενος, ὁμοίως γὰρ, φησὶ, θυμιάματα εἰς τὰς προσευχὰς τῶν ἁγίων, καὶ ἐξῆς τὸν Τρισάγιον ὕμνον ὡς ἔθου, καὶ μετ' αὐτὸν τροπάρια ἄλλα σύμφωνα τοῖς ψαλμοῖς; — *Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου.* — Ὁ μὲν γὰρ μεσονύκτιος ὕμνος, ἄτε διεγέρων ἡμᾶς ἐκ τοῦ ὕπνου, τῆς μελλούσης ζωῆς, ὡς εἴρηται, τύπος ἔστι καὶ εἰκὼν. Μετ' αὐτὴν δὲ ἐπὶ τὴν ἡμέραν ἦδη καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἔργα προβαίνοντες, ἐκ τῆς παρούσης ζωῆς πρόσφορα λοιπὸν ἄδειν ἀρξάμενοι, τῶν ἐν γαλήνῃ καὶ ἡρεμίᾳ ποιούντων ἡμᾶς διεξάγειν τὴν βίον μεμνήμεθα πρῶτον, καὶ τότε περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοῦ ἐντυγχάνομεν τῷ Θεῷ. Πλὴν γε δὴ τοὺς εἰρημένους ψαλμοὺς τοὺς βασιλικούς παρεῶμεν πρὸ κατ' ἰδίῳ ὄντες, ἀπὸ τοῦ Τρισαγίου ποιούμενοι τὴν ἀρχήν. Ὁ δὲ Ἐξάψαλμος οὕτω λεγέ-

μενος ὕμνος ἔχει μὲν καὶ αὐτὸς προαναφωνούμενον παρὰ τοῦ ἱερέως στίχον τῆ ὑπερτάτῃ Τριάδι — Δόξα τῇ ἀγία — καὶ παρ' ἡμῶν ἐπιφερομένην ὁμολογίαν τῆς θαλάσσης σαρκώσεως διὰ τῶν ἀγγελικῶν ἐκείνων φωνῶν τοῦ, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εὐφραγῆ, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· σύγκαιται δὲ ἐκ ψαλμῶν ἕξ, ὡς καὶ αὐτὸ δηλοῖ τοῦνομα, προσευχῆς μὲν ἀπάντων πληρωμένων καὶ κατανώσεως, καὶ τῆς τοῦ βίου τλαιπωρίας ἐπεικῶς καταστεναζόντων, ἐχόντων δὲ τι καὶ τῷ καιρῷ πρόσφορον· — Κύριε, εἰ ἐπληῖνθησας — τοῦ μὲν πρώτου τῶ, Ἐὐὐ ἐκοιμήθη καὶ ὕπνωσα, ἐξηγήθησθαι, δεῖ Κύριος ἀντιλήψεται μου. — Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου, — τοῦ δὲ δευτέρου, Καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. — Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου πρὸς σέ, — τοῦ τρίτου δὲ, Ἐν τοῖς ὄροισις ἐμελέτων εἰς σέ, δεῖ ἐγενήθησθαι βοηθός μου. Ἐν καὶ μεσολαβουμένων αὐθι; τῆ τε δοξολογία, καὶ τῷ Ἀλληλούϊα τρις, ὁ δηλοῖ μεταλαμβανόμενον. Ἀνταίτε τὸν Κύριον, ὁ καὶ ἐπὶ πάσῃ τῇ τῶν ψαλμῶν ἀναγνώσει ποιούμεν, οἷον τιτι σταθμοῖς αὐτὴν διορίζοντας, οἱ λοιποὶ πάλιν ἀπ' ἐτέρας ἀρχῆς ἀρξάμενοι τοῦ, Κύριε, ἐλέησον, καὶ τῆς μετὰ τοῦτο δοξολογίας, ὁ μὲν πρώτος ἔχει τῷ καιρῷ πρόσφορον τῶ, Κύριε ὁ Θεός τῆς σωτηρίας μου, ἡμέρας ἐπέκραξα καὶ ἐν νυκτὶ ἐναντίον σου, μεθόριον γὰρ ὁ ὄρθρος ἡμέρας; τε καὶ νυκτὸς — Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον — ὁ δὲ δεύτερος τῶ, Ἀνακαινίσθησται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου. — Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου — ὁ δὲ γὰρ τρίτος καὶ ἐπὶ πάσῃ τῶ, Ἀκουστὸν ποιήσιν μοι τὸ πρῶτὸ τὸ ἐλεός σου, εἰ ἐπὶ σοὶ ἠλπισα. Τούτους ἐπιτραγίζοντας αὐθις διὰ τῆς δοξολογίας τε καὶ τοῦ Ἀλληλούϊα, τοῦ ἱερέως μεταξὺ ποιούμενος τὰς ὑπὲρ ἀπάντων δεήσεις, ὡς εἰθισται, πάλιν ἡμεῖς ἐκ τοῦ Δαβὶδ εὐλογητές, ἄδομεν μετὰ μέλους, Θεός Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν, εὐλογημένοι ὁ ἐρχόμενος ἐν ὄνόματι Κυρίου, συμπλέκοντες αὐτῷ καὶ τροπαρίον τι τῆ κατὰ τὴν ἡμέραν μνηεῖ προσήκον. Καὶ ταῦτα ἐπ' τῆς ἐπιφανείσεως τῷ βίῳ Δεσποτικῆς παρουσίας ἐπ' ἰσχύων τῶν ἁγίων ἐναντιῆ σύμβολα. Ἐπισκέψατο γὰρ, φησίν, ἡμῖς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ἐπιφανῆται τοῖς ἐν σκοτίαι καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, ἄπερ ὡς χριστόσυνα κατὰ τὰς νησιτίμους τῶν ἡμερῶν πραιτούμενοι, τὸ Ἀλληλούϊα ἀντ' αὐτῶν ἄδομεν. Μετὰ τοῦτο μέρος; τι τοῦ Ψαλτήρος ἀπολαβόντες ἀναγνώσκομεν, μεσολαβούντες; καὶ τοῦτο δοξολογίας τε καὶ τροπαρίοις τοῖς λεγομένοις καθήμασι, ἐν οἷς καὶ ἐτέρωθεν ποτεν ἀναγνώσεις ποιούμεν καθήμενοι, ὠφελείας τε ὁμοῦ καὶ ἀναπαύλης χάριν. Ὁ δὲ γὰρ λόγος τῶν ψαλμῶν οὐχ ἕτερος ἢ τὰ πολυφάλλος αὐτῶν καὶ ἁδοῆς θέλας ἐμπλεων, καὶ τὸ δεῖν πάσαις ἀνάγκαις ὅλων πληροῦσθαι κατὰ τὴν εὐδοκίαν τὸ ἱερὸν τοῦ Δαβὶδ Ψαλτήριον, ἄπαξ ἢ καὶ δις ἀναγινώσκόμενοι. — Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ. — Ἐφεξῆς αἱ λεγόμεναι ὄδοι, παρὰ τῆς Γραφῆς εὐλημμένα καὶ σῦται, συμπληρωμένα δὲ εἰς ἐννεα, διὰ τῶν ἀριθμῶν οἶμαι τῶν ἀγγελικῶν καὶ θείων ταγματῶν. Ἐν ἡ μὲν πρώτη τῆ τῆσε; τοῦ κατὰ τὴν

Gloria saneta, — et a nobis additam divinæ incarnationis confessionem his angelicis vocibus, — Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Constat autem sex psalmis, ut indicat vel ipsum nomen, omnibus prece cumpunctio- neque plenis, miserias vitæ apte lamentantibus, et aliquid habentibus tempori congruens, — Domine quid multiplicati sunt, — primo quidem, hoc : Ego dormivi et soporatus sum, et exurrexi : quia Dominus suscipit me. — Domine ne in furore tuo ; — secundo, Et lumen oculorum meorum et ipsum non est mecum. — Deus, Deus meus, ad te ; — tertio, In matutinis meditabor in te quia fuisti adjutor meus. Quibus rursus interruptis et doxologia, et ter Alleluia, interpretato, Laudate Dominum, quod et agimus in omni psalmodum lectione, hanc quasi quibusdam stationibus interrumpentes, cæteri iterum a novo principio incipiunt : Kyrie, elcison, et post id doxologiam. Primus quidem id habet tempori conforme : Domine Deus salutis meæ, in die clamavi et nocte coram te ; interjacet enim nocti dieique diluculum. — Benedic, anima mea, Domino. — Secundus vero, i' illud : Renovabitur ut aquilæ juvenus tua. — Domine, exaudi orationem meam. — Tertius tandem et ultimus, illud : Propitiam fac mihi mane misericordiam tuam, quia in te speravi. Hos rursus obsignamus doxologia et Alleluia ; et sacerdos interea quæ pro omnibus sunt deprecationes facit, ut mos est, tunc rursus nos ex Davide sumentes modulate canimus : Deus Dominus et apparuit nobis, benedictus qui venit in nomine Domini, ad quod attemimus aliquod troparium diei memoriæ consonum. Et ea sunt aperta symbola de præsentia Dominica vitæ manifestata in ultimis temporibus. Visitavit enim nos, ait, oriens ex alto, illuminaturus eos qui in tenebris et in umbra mortis sedent, quæ ut lætificantia diebus jejunii prætermittentes, pro eis Alleluia cantamus. Postea partem aliquam psalterii colligentes legimus, interrumpentes quoque doxologiis et tropariis quæ dicuntur cathismata, in quibus et ex aliqua alia parte legimus sedentes, utilitatis causa simul et quietis. Ratio autem psalmodum non altera quam magna eorum utilitas et divinæ voluptatis plenitudo, et necessitas absoluta omnino totum semel aut etiam his in hebdomade sacrum legendi Davidis psalterium, — Cantemus Domino. — Ex ordine adsunt quæ dicuntur cantica, et ipsa e Scriptura sumpta, completaque in numerum novem, propter, ut opinor, numerum ordinum angelicorum divinorumque. Quorum primus ordine memoriam renovat prodigii in mari Rubro, ex libro Exodi sumptus : — Audi, cælum, et loquar ; — secundus vero, et ipse ex Deuteronomio, memoriam renovat prodigiorum in deserto patratorem, et ibi data legis gratiæ prophetica. — Confirmatum est cornu meum in Domino. — Tertius a lumbationem et imaginem præbet Ecclesiæ ex gentilitate secunda. — Domine, exaudiri auditionem tuam. — Post hunc

deinde, in quarto explicatur mysterium œconomiae divinæ seu incarnationis. *Deus enim, ait, e Thæmam teniet, et sanctus de mente densarum tenebrarum.* — *De nocte vigilat spiritus meus.* — Qui inter prophetas maxime sublimis est Isaias cantat quintum et ipsum tempori valde congruentem: *De nocte, ait, vigilat cor meum ad te, Deus, et una præbentem prophetiam de præclara resurrectione Salvatoris nostri.* — *Clamavi in tribulatione mea.* — Uti certe et beatus Jonas propheta sextum nobis actibus et verbis parat: — *Benedictus es, Domine, et, Benedicite, omnia opera Domini, Domino.* — Et adhuc beatissimi pueri in Babylone præbent septimum et octavum, qui laudationem omnibus communem, die jam incipiente, nobis congruenter subjicit, et ipsi sunt ex Veteri Testamento, modo dicto, dispositi. — *Magnificat anima mea Dominum.* — Nonum vero dicimus in honorem sanctissimæ Virginis et Dei Matris. Is ultimus est juxta prædicta, et eum ex Evangelio secundum Lucam exprøpsimus. — *Benedictus Dominus Deus Israel.* — Et præterea canticum Zachariæ patris Præcursoris. Horum omnium excerptes versus, præsertim binales, his interteximus apte cantus ex Patribus collectos, eosque vocamus canones quos post tertiam et sextam intercipimus et cathismatibus et his quæ dicuntur contactiis, et œcis, orante primum sacerdote: — *Illuminator Domine.* — Et quidem in fine addimus alia quædam troparia. Hæc vero illustris et apostolica nominari probamus, quia alia quidem præsentiam lucis acclamant et provocant lumen spirituale; alia vero, discipulorum in gentes die resurrectionis missionem celebrant: — *Laudate Dominum.* — Postea tres quosdam psalmos incipimus inter cæteros: quos equidem laudes dicimus, quia in ipsis inest aliqua laudatio, aliqua laus Dei per omnes ex ordine creaturas. *Laudate enim, ait, Dominum hæc et illa.* Ad quos in fine atteximus nonnullos versus, adjunctes ex eorum parte alia quædam troparia, quæ plerumque catabasias nominamus. — *Gloria in altissimis Deo.* — Postea adjungimus quam diximus doxologiam, finiente nocte et incipiente die, id operantem quod vocatur. Sed ipsa mirum in modum instituitur, verbis tum e veteri tum e novo Testamento, et post eam hymnus Trisagion et aliquod a tempore troparium, et sic postquam oravit sacerdos liberamur. — *Metà ταῦτα τρεῖς τινὰς αὐθιγὰς ψαλμοὺς ἀπολαβόντες τῶν λοιπῶν ἔδομεν· οὐδὲν δὲ ἄλλου καλοῦμεν, διὰ τὸ κατὰ ἐν αὐτοῖς εὐφημίαν τινὰ καὶ αἶνον ἐμπεριέχεσθαι τοῦ Θεοῦ διὰ πάντων ἐξῆς τῶν κτισμάτων. Αἰνεῖτε γάρ, φησὶ, τὸν Κύριον τάδε τινὰ, καὶ τάδε. Καὶ τοῦτοις προσουχοῦμεν ἐν τῷ τέλει στίχους τινὰς ἐφαρμόζοντες παρ' αὐτῶν ἕτερά τινὰ τροπάρια. Καταβάσις ὡς ἐπὶ πολὺ τὰ τοιαῦτα καλοῦμεν. — Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ. — Μεθ' ἧς τὴν καλουμένην δοξολογίαν ἐπισυνάπτομεν ἐπὶ τῇ παρελεύσει τῆς νυκτὸς, καὶ τῇ ἀρχῇ τῆς ἡμέρας, τοῦθ' ἧ καλεῖται ποιοῦσαν. Σύγκειται δὲ αὕτη θαυμασίως εὐ μάλιστ' ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης ῥητῶν ἡθροισμένων λογιᾶν, καὶ ὁ τρισάγιος ὕμνος ἐπ' αὐτῇ, καὶ τροπάριον τι τῶν καιρίων, καὶ οὕτως ἐπευξάμενου τοῦ ἱερέως ἀπολυόμεθα.*

De prima hora.

Celebratur hoc ob aliquod festum vel inter dies Dominicam. In communibus enim plerisque inducimus sine intermissione psalmos primæ horæ

Ἐρωθρὴν θάλασσαν θαυμάτως ὑπόμνησιν ἔχει παρὰ τῆς ἐξέδου ληφθεῖσα — *Πρόσθετε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω* — ἡ δὲ γὰρ δευτέρα, τοῦ Δευτερονομίου καὶ αὐτῆ, τῶν κατὰ τὴν ἔρημον ὑπομιμνήσκει θαυμάτων, καὶ τῆς ἐν ταύτῃ νομοθεσίας τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος. — *Ἔστρωσθή ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ.* — Ἡ τρίτη ὑπογραφὴν, καὶ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας πολυγονοῦσης προτύπωσιν ἔχει. — *Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου.* — Μετὰ ταύτην ἐπομένως ἐν τῇ τετάρτῃ τὸ τῆς θείας οἰκονομίας, εἰτ' οὖν σαρκώσεως, διατρανοῦται μυστήριον. Ὁ Θεὸς γὰρ, φησὶν, ἀπὸ Θαμῶν ἤξει, καὶ ἄγιος ἐξ ὄρους κατασκίου δασέος. — *Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου.* — Ὁ τῶν προφητῶν μεγαλοφωνότατος Ἡσαΐας ἄδει τὴν πέμπτην, τῷ καιρῷ τε καὶ αὐτῇ ἐν μάλα συμβαίνουσαν. *Ἐκ νυκτὸς, φησὶν, ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός, καὶ ἅμα τῆς λαμπρᾶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως ἔχουσαν προφητείαν.* — *Ἐδόξα ἐν θλίψει μου.* — Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ὁ προφήτης τὴν ἕκτην ἔργου τε καὶ λόγου διασκευάζει. — *Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, καὶ, Εὐλογοῦντες, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν Κύριον.* — Καὶ εἰ γὰρ οἱ ἐν Βαβυλῶνι τρισάβιοι παῖδες τὴν ἐξέδωκον τε καὶ ὀδὸν, ἡ καὶ τὴν παγκόσμιον ὑμνωδίαν ἀρχομένης ἤδη τῆς ἡμέρας ἡμῖν προσφωῶς ὑποβάλλει. Αὐταὶ μὲν οὖν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅν τρέπον εἰρηται τεταγμένοι. — *Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον.* — Τὴν ἐνάτην δὲ ἀρροισοῦμεν εἰς τιμὴν τῇ παναγίᾳ Παρθένῳ καὶ Θεοτόκῳ, τελευταίαν οὖσαν κατὰ τὰ εἰρημένα, παρὰ τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου τὴν ὁδὸν αὐτῆς εἰληφότες. — *Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ.* — Καὶ πρὸς ταύτην τὴν Ζαχαρίου τοῦ πατρὸς τοῦ Προδρόμου. Τούτων ἀπίστων ἐκλεγόμενοι τοὺς ἀρροισοῦμεν; μάλιστα στίχους, ἐπιπλέκομεν αὐτοῖς καταλλήλως ἄσματα πρὸς τῶν Πατέρων συντεθειμένα, κανόνας τούτους ἀποκαλοῦμεν, οὐδὲ καὶ μετὰ τὴν τρίτην τε καὶ τὴν ἕκτην διαλαμβάνομεν καθίσμασι τε, καὶ τοῖς λεγομένοις κοντακίοις, καὶ οἰκοῖς, προσευχομένου τούτων τοῦ ἱερέως — *Φωτόδοξα Κύριε.* — Καὶ δὲ κιν τῷ τέλει προσουχοῦμεν ἕτερά τινὰ τροπάρια. Φωταγωγικὰ δὲ ταῦτα καὶ Ἐξαποστειλλάρια φίλον κελεῖν, ὅτι δὴ τὰ μὲν τὴν τοῦ φωτὸς παρουσίαν ἀνευφημεῖ, καὶ τὸ νοητὸν φῶς ἐπιλάμψαι αἰτεῖται, τὰ δὲ τὴν τῶν μαθητῶν ἀποστολὴν εἰς τὰ ἔθνη κατὰ τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν ὁδὸν ποιεῖται. — *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον.*

Περὶ τῆς πρώτης ὥρας.

Καὶ τοῦτο γὰρ ἑορτῆς τινοῦ ὄψεως, ἢ τῆς Κυρίας τῶν ἡμερῶν. Ἐν δὲ ταῖς κοιναῖς τε καὶ πλείστοις ἐπιφέρομεν ἐφεξῆς τοῦ τῆς πρώτης ὥρας ψαλμοῦς,

οικειώ; δῆπου καὶ αὐτοὺς ἔχοντας. — *Τὰ ῥήματά μου.* — Ὁ μὲν γὰρ φησι, *Τὸ πρῶτ' εἰσακοῦσθαι τῆς φωνῆς μου, τὸ πρῶτ' παραστήσομαι σοι, καὶ ἐπόψῃ με* — *Κύριε καταφυγὴ.* — ὁ δὲ, *Τὸ πρῶτ' ὡσεὶ χλόη παρέλθοι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ἡμῶν κατεύθυνον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ τὸ ἔργον τῶν χειρῶν ἡμῶν κατεύθυνον.* — *Ἐλεον καὶ κρίσιν* — ὁ δὲ γε λοιπός, *Εἰς τὰς πρῶτας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς.* — *Δόξα Πατρί.* — *Τούτους ἐπισφραγίζοντες διὰ τῆς συνήθους δοξολογίας τε καὶ τοῦ Ἀλληλοῦτα.* — *Τί σε καλέσωμεν.* — *Τροπάριον τι ἐπάδομεν, καὶ θεοτόκιον αὐθις.* — *Τὰ διαθήματά μου.* — *Καὶ διορίζοντες ταῦτα μέρει τινὶ παρὰ τῶν ψαλμῶν εὐλημέμων, καταλήλως ἔχοντι πρὸς τὴν ὥραν, ἀρχάμενοι: πάλιν, Τρισάγιόν τε καὶ τὰ ἐξῆς ᾄδομεν, καὶ τροπάριον ἕτερον αὐθις τῷ καιρῷ δῆπου προσηκόν, καὶ ἐφεξῆς τὰς εὐχὰς, — Ὁ ἐν πυρὶ καιρῷ — τὴν τε κοινήν, καὶ τὰς ἰδίας τῆς πρώτης, ὧν καὶ τὸ, *Κύριε, ἐλέησον, προτίτακται τεσσαρακοντάκις* καὶ μετελαβοῦνται δὲ αὐταὶ τὸν εἰρημένον τρόπον, καὶ οὕτω ποιούμεθα τὴν ἀπόδυσιν. Ἡ δὲ καθόλου αἰτία τῆς ἐν τῇ πρώτῃ ὥρᾳ ταύτης ὑμολογίας τὸ δεῖν ἡμᾶς ἀπάρχεσθαι τῷ Θεῷ διὰ βίου τῶν πρώτων κινήματων καὶ ἔργων, καὶ περὶ τοῦ ὄλου τῆς ἡμέρας ἐκ προοιμίων εὐθὺς εὐχεσθαι.*

Περὶ τῆς τρίτης ὥρας.

Κατὰ τὴν τρίτην δὲ ὥραν τῆς ὁμολύμου ταύτης λειτουργίας ἀρχόμεθα κατὰ ταύτην γὰρ ἐπεδήμησεν τὸ πανάγιον Πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις ἐν εἴδει πυρός. Ἡ μὲν οὖν τάξις κοινὴ πρὸς τὴν πρώτην, ἴδια δὲ οἱ τε ψαλμοὶ κἀναυθὰ ἔρεις ὄντες, τὰ τροπάρια τε, καὶ αἱ ἐπὶ τούτοις εὐχὰς, τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος παρουσίας ὡς τὸ εἶδος μεμνημένα, καὶ δεόμενα τὴν αὐτοῦ χάριν εἰσοικισθῆναι καὶ ἐν ἡμῖν, ἧ δῆπου καὶ οἱ ψαλμοὶ κατὰλληλον ἔχουσιν εἰς προσευχὴν ἀρίστην ἐξελεγμένοι — *Εἰσάκουσον, Κύριε,* — ὁ μὲν πρῶτος, *τὸ, Χορτασθήσομαι ἐν τῷ ὄφθῆναι μοι τὴν δόξαν σου.* — *Πρὸς σέ, Κύριε, ἦρα* — ὁ δεύτερος δὲ τὸ, *Νομοθετήσῃ αὐτῷ ἐν ὁδῷ ἡ ἠρετικίαιτο.* — *Ἐλέησόν με, ὁ Θεός,* — καὶ ὁ τρίτος τὸ, *Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὺς ἐγκαίνισσον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου, καὶ ὅσα ἐξῆς.*

Περὶ τῆς ἕκτης ὥρας.

Τί ἐστὶ τὰ τῆς ἕκτης ὥρας; Ὡσαύτως καὶ αὐτὰ τεταγμένα, λόγον μὲν ἔχουσι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ γεγεννημένην προσήλωσιν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐπὶ τὰς ἐν μεσημβρίᾳ τοῦ ποιηροῦ καὶ ἐπιδοῦλου τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιθέσεις, τάχα δὲ τὸ ἡσυχάζειν ὡς τὰ πολλὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καθὰ δῆτα καὶ τῆς νυκτὸς τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως ἐνεργούσης. Πρὸς οὖν τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις ἅπαντα νεύει, καὶ οἱ ψαλμοὶ τὰ οικεῖα φέρουσιν — Ὁ Θεός, ἐν τῷ ὄνοματι σου — ὁ πρῶτος μὲν τὸ, *Ἀλλότριος ἐπαρτίστησάν ἐπ' ἐμέ, καὶ κραταῖοι ἐζήτησαν τὴν ψυχὴν μου.* — *Ἐνώτισαι, ὁ Θεός* — ὁ δεύτερος τὸ, *Ἐσπέρας καὶ πρῶτ', καὶ μεσημβρίας διηγῆσομαι, καὶ ἀπαγγελῶ, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου, καὶ τὸ, Ἐπίρ-*

et ipsos scilicet vulgo se habentes. — *Verba mea.* — Unus enim dicit: *Mane exaudies vocem meam, mane astabo tibi et videbo.* — *Domine refugium;* — alter vero: *Mane sicut herba transeat;* et, *Opera manuum nostrarum dirige super nos, et opus manuum nostrarum dirige.* — *Misericordiam et iudicium.* Qui autem superest, *In matutino interficiebam omnes recatores terræ.* — *Gloria Patri;* — hos concludentes solita doxologia et Alleluia. — *Quid te invocaverimus,* — troparium quoddam addimus cantantes, et de Matre Dei rursus. — *Gressus meos.* — Tum ea intercedimus aliqua parte ex psalmis sumpta apte se habente ad horam, rursus inchoantes et Trisagion et quæ sequuntur canimus, et alterum troparium iterum tempori scilicet congruens, statimque preces, — *Qui in omni tempore,* — et communem et proprias horæ primæ; postea et *Kyrie, eleison* prædisponitur quadragies. Hæc vero intermittuntur juxta prædictum modum, et sic absolvimus. Causa autem omnino est hujus laudationis prima hora, quod oportet nos a Deo inchoare in vita primos motus et prima opera, et pro tota die statim a precibus orare.

De tertia hora.

Tertia vero hora hujus nominis liturgiam inchoamus. Hac enim Spiritus sanctus in apostolos specie ignis venit. Ordo quidem communis ad normam primæ est; peculiaris vero habet et psalmos qui hic quoque tres sunt, et troparia, et postea preces. Quæ ut decet meminerunt adventus Spiritus sancti et rogant ut gratia ejus in nobis quoque inhabitet, ad quod sane et psalmi convenienter se habent, ad optimam precem selecti. — *Exaudi, Domine.* — Primus quidem id: *Satiabor cum apparuerit gloria tua.* — *Ad te, Domine, levavi;* — secundus autem hoc: *Legem statuet ei in via quam elegit.* — *Miserere mei, Deus:* — et tertius illud: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis,* et quæ sequuntur.

De sexta hora.

Quod ad sextam horam, eodem modo et ipsa disposita rationem habent et Salvatore nostrum in cruce hac hora fixum et certe tentationes mali, insidioris vitæ nostræ meridianas, fortasse quia tunc temporis plerumque quiescunt homines uti certe agit inimica noctis potestas. Ad hanc igitur talem materiam omnia vergunt, et psalmi propria ferunt. — *Deus, in nomine tuo.* — Primus quidem hoc: *Alieni insurrexerunt adversum me, et fortes quiesierunt animam meam.* — *Exaudi, Deus.* — Secundus illud: *Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam,* et hocce: *Siste super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet,* nam ante cibum. — *Qui habitat in adjutorio.* — Qui vero superest et is tertius illud: *Non timebis a ti-*

more nocturno, ab incursu et dæmonio meridiano. Et vero coryphaeus Petrus in Joppe talis præbuit orationis exemplum. Ascendit enim, ait, in superiora ut oraret circa horam sextam, quando stupendam illam visionem vidit.

Πέτρος ἐν τῇ Ἰόππῃ τῆς τοιαύτης ὑπόδειγμα προσευχῆς. Ἀρέθη γάρ, φησὶν, ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι περὶ ὥραν ἕκτην, ὅτε καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ἑώρακεν ὄπτασιαν.

De sanctissima Eucharistia.

Circa prandii horam oramus oratione Dominica, quia in ea dicitur: *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.* Stantes vero et gratis actus ritum facimus ejus quæ dicitur Sanctissima hunc in modum. Cum enim hoc in tempore primum absolveretur a sanctis apostolis mystica liturgia corporis et sanguinis Domini, qualem a Salvatore nostro in principio acceperunt: nam hic post prandium hæc sacra mysteria tradidit: sed oratoriis jam in omni terra erectis, et fidelium Ecclesia mox constituta, oportebat sane et illa reverentiori sanctiorique modo confici. Locus vero illis seligitur decentissimus in oratoriis, et maxime secretus et vulgo impervius. Tempus autem, ante prandium, dum jejuni sunt qui conficiunt preces postea, et cantus sacri suam servantes quisque propriam rationem. His igitur ita compositis, Deique Matre et Domina nostra, ad Filium et Dominum ipsa jam assumpta, visum est sanctis apostolis, in horum loco, alterum panem Dei matri reservari, et hunc in ejus, ut illa in Domini, memoria, dicari participique. Secatur igitur in forma trianguli, pyramidalem in speciem se attollens, et reservatus elevatur ab eo cui res incumbit, voce magna clamante, — *Magnum nomen.* — Et nos ei respondemus: — *Sanctæ Trinitatis.* — Rursus ille: — *Sanctissima Mater Dei, adjuva nos;* — et nos: — *Ejus præsidio Deus misereatur nostri.* — Et ex ordine troparia Matri Dei, et Trisagion in quitus participamus hunc sacrum panem. Et sic liberamur. Et hanc observantiam intermittimus in præclara Resurrectionis Dominicæ die. Tunc enim elevatus panis, nec cantus Matri Dei habet, nam sola hic omnino celebrantur quæ de Domino sunt; nec tamen participatur a pransis, quia ipsius Domini imaginem servat. Inde et servatus per totam hebdomadam, et quotidie elevatus, quia nos omnes has dies quasi unam ponimus, ultima ante cibum reverenter dividitur. Ita, quæ de Sanctissima.

ζήκου προσφθόμενα ἔχει, μόνα γὰρ ἔβεται τῆνικαῦτα διὰ πάντων τὰ τοῦ Δεσπότη, οὔτε μὴν μεταλαμβάνεται τοῖς ἡρισθηκόσι, διὰ τὸ εἰκόνα σώζειν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου. Ἐνθεν καὶ φυλαττόμενος πᾶσαν τὴν ἑβδομάδα, καὶ ἀνοφούμενος καθ' ἑκάστην, διὰ τὸ ὡς μίαν ἡμᾶς τὰς ἡμέρας ταῦτα εἶναι, τῇ τελευταίᾳ πρὸ τῆς τροφῆς μεταδίδοται σεβασμῶς, οὕτω καὶ τὰ τῆς Παναγίας.

De hora nona.

Nona hora rursus congregati, quod et ab apostolis accepimus, Petrus enim, ait, et Joannes ascendebant in templum hora orationis nona, et una mortis Domini in memoriam cuntes; *Circa enim horam nonam, ait, tradidit spiritum, et psalmos cantamus eodem quo in aliis horis modo, et cætera ex ordine. In psalmis vero, quia jam ad finem*

ἄρτον ἐπὶ Κύριον τὴν μέριμνάν σου, καὶ αὐτὸς σε διαθρήψει. Πρὸ τῆς τροφῆς γὰρ — Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ — ὁ δὲ λοιπὸς καὶ τρίτος τὸ, Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημερινοῦ. Καὶ ὁ κορυφαῖος ἐκ

Περὶ τῆς Παναγίας.

Κατὰ δὲ γε τὴν τοῦ ἀρίστου ὥραν προσευχόμεθα μὲν τὴν Δεσποτικὴν προσευχὴν, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ λέγεσθαι, *Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον ὁὗς ἡμῖν σήμερον*· ἀναστάντες δὲ καὶ εὐχαριστήσαντες, τὴν τῆς γενομένης Παναγίας τελετὴν ποιούμεν πόνε τὸν τρόπον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ πρῶτον ἐταλεῖτο τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις ἡ μυστικὴ λειτουργία τοῦ Δεσποτικοῦ σώματος τε καὶ αἵματος, οὕτω παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἐληφόσι· μετὰ γὰρ τὸν δεῖπνον ἐκεῖνος τὰ θεῖα ταῦτα μυστήρια παρεδίδου, τῶν εὐκτηρίων δὲ ἀνεγγεμεμένων ἦδη κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ τῆς τῶν πιστῶν Ἐκκλησίας ἐν βραχεί συνεστῶσης· ἔβει δὴπου καὶ ταῦτα σεμνότερον τε καὶ ἀγιώτερον ἐτελεῖσθαι· τόσο; μὲν αὐτοῖς ἐξιλεεται μᾶλα κρείττω τῶν εὐκτηρίων αὐτὸ τὸ ἐνδότατον καὶ αὐτὸν τοῖς πολλοῖς· χρόνος δὲ ὁ πρὸ τοῦ ἀρίστου, τροφῆς ἀγεύστων ὄντων τῶν τελομένων, εὐχαί τε ἐπ' αὐτοῖς καὶ ἄσματα ἱερὰ, τὸν ἴδιον ἔκαστον ἀποσώζοντα λόγον. Ἐκείνων τοίνυν οὕτω μετατεθέντων, τῆς τε Θεομήτορος καὶ Δεσποτῆς ἡμῶν μεταστάσης ἦδη καὶ αὐτῆς πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ Δεσπότην, ἔδοξε τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις εἰς τὸν ἐκείνων τόπον ἕτερον ἄρτον ἐξαρεῖσθαι τῇ τοῦ Κυρίου Μητρὶ, καὶ εἰς ἀνάμνησιν αὐτῆς, ὡσπερ ἐκεῖνα τὴν τοῦ Δεσπότη, τοῦτον ἀνατίθεναι τε καὶ μεταλαμβάνειν. Τέμνεται οὖν ἐν τριγώνῳ τῷ σχήματι κυρροειδῶς κορυφούμενος, καὶ ἐξαρθεῖς ἀνοφύεται παρὰ τοῦ εἰς τοῦτο τεταγμένου βοῶντος λαμπρῆ τῇ φωνῇ, — *Μέγα τὸ ὄνομα.* — Καὶ ἡμεῖς ὀποφωνοῦμεν αὐτῷ, — *Τῆς ἀγίας Τριᾶδος.* — Αὐθις ἐκεῖνος, — *Παναγίε Θεοτόκε, βοήθει ἡμῖν,* — καὶ ἡμεῖς, — *Αὐτῆς προσελθίαις, ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.* — Καὶ ἐξῆς τροπάριά τε τῇ Θεοτόκῳ, καὶ τὸν Τρισάγιον ὕμνον, ἐν οἷς καὶ μεταλαμβάνομεν τοῦ ἱεροῦ τούτου ἄρτου. Καὶ οὕτως ἀπολυόμεθα.

Καὶ ταύτην δὲ ἐναλλάττομεν τὴν ἀκολουθίαν, κατὰ τὴν λαμπρὰν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς ἀναστάσεως. Ὁ γὰρ τότε ἀνοφούμενος ἄρτος οὔτε τὰ τῆς Θεοφωνοῦμεν αὐτῷ, — *Τῆς ἀγίας Τριᾶδος.* — Αὐθις ἐκεῖνος, — *Παναγίε Θεοτόκε, βοήθει ἡμῖν,* — καὶ ἡμεῖς, — *Αὐτῆς προσελθίαις, ὁ Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς.* — Καὶ ἐξῆς τροπάριά τε τῇ Θεοτόκῳ, καὶ τὸν Τρισάγιον ὕμνον, ἐν οἷς καὶ μεταλαμβάνομεν τοῦ ἱεροῦ τούτου ἄρτου. Καὶ οὕτως ἀπολυόμεθα.

Περὶ τῆς ἐννάτης ὥρας.

Τὴν δὲ ἐννάτην ὥραν ἐπισυναγόμενοι πάλιν, καὶ τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔχοντες, Πέτρος γάρ, φησὶ, καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην, καὶ ἅμα τοῦ Δεσποτικοῦ θανάτου πρὸς μνήμην ἴοντες, *Περὶ γὰρ τὴν ἐννάτην ὥραν, φησὶ, παρέδωκε τὸ πνεῦμα,* ψαλμοὺς τε ἔβουον ἐν τρόπῳ καὶ ἐν ταῖς αἰτίαις, καὶ

τὰ λοιπὰ ἀκολουθῶς. Τοῖς δὲ ψαλμοῖς; διὰ τὸ πρὸς Ἀ τέλος ἤδη τὴν ἡμέραν εἶναι κατάλληλόν ἐστιν — Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, — παρὰ μὲν τῷ πρώτῳ τῆ, *Κρβίσσων ἡμέρα μιὰ ἐν ταῖς ἀβλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας*, — *Εὐδόκησας, Κύριε*—, παρὰ δὲ τῷ δευτέρῳ, *Εὐδόκησας, Κύριε, τὴν γῆν σου, ἀπόστρεψας τὴν αἰχμαλωσίαν Ἰακώβ*. — *Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου* — παρὰ δὲ τῷ τρίτῳ, *Ἐλέησόν με, Κύριε, δεῖ πρὸς σὲ κερδέξομαι ὄλιγον τὴν ἡμέραν, τὰ τε τροπάρια, καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις εὐχὴ τοῦ σωτηρίου πάθους, καὶ τοῦ θανάτου μνήμην ποιῶντα. Καὶ οὕτως ἀπολυόμενοι ταύτης, ἐπὶ τὴν ἑσπερινὴν ὑμνωδίαν χωροῦμεν· ὅτε δηλαδὴ μὴ νηστεία τε καὶ μοναστεία παροῦσα, δίσταται μὲν ἀπὸ τῶν ἑσπερινῶν τὴν ἐνάτην, τῇ ἕκτη δὲ αὐτὴν συνάπτει, πρὸ τῆς τροφῆς ἀδομένην, ἐν ᾧ καὶ τὴν Β τῶν τυπικῶν καλουμένων ἀκολουθεῖαν. Ἔστι δὲ ταῦτα μέρη τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ προσδοκῶμενων, ὅτε μὴ ἐκείνη τελῆται, τὴν αὐτῆς ἀποσώζοντα χῶραν, ὅτε μὲν ταύτη, φημι τῇ ἐνάτῃ, ὅτε δὲ ἐκείνη, τῇ ἕκτη δηλαδὴ συναρμύζομεν.*

Περὶ τοῦ ἑσπερινοῦ.

Τοῦ δὲ ἑσπερινοῦ ὕμνου προάγει μὲν ὁ ργ' ψαλμὸς, *Εὐλόγησι, ἡ ψυχὴ μου*, — τὴν τῶν κτισμάτων δημιουργίαν ἡμῖν ὑπογράφων, καὶ τὸ ἐκάστου χρήσιμον ἐκθειάζων, καὶ ἐπ' αὐτοῖς τὴν Δημιουργὴν ἀνυμνῶν· τῆς γὰρ ἡμέρας ἤδη συντελεσθείσης, ἦτι; ἡμῖν εἰς ἀπόλαυσιν τῶν τοῦ Θεοῦ κτισμάτων παρ' αὐτοῦ ἐδωρήθη, δέον ἂν εἴη τὴν ἐπ' αὐτοῖς εὐχαριστεῖαν ἀνάπτειν τῷ κηδεμόνι τῆς ἡμετέρας ζωῆς· καὶ μετ' αὐτὴν ἕτεροι πάλιν, εὐχῶν ἱερῶν μεταξὺ γενομένων, — *Κύριε, ἐπέκραξεν, καὶ φωνή μου πρὸς Κύριον*, — αὐ καὶ ἄγονται μετὰ μέλους, ὅποτε τούτου καιρὸς, καὶ προσχρόμενα ἔχουσι τῶν τροπαρίων τινὰ, καὶ ἐν αὐτοῖς; πολλὰ τὰ τῇ ὥρᾳ προσήκοντα, *Ἐπαρσις γὰρ τῶν χειρῶν μου, θυσία ἑσπερινή· καὶ, Ἀπὸ φυλακῆς πρωίας μέριον νυκτός, ἀπὸ φυλακῆς πρωίας ἐλπιδάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον*, καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Μετὰ τοῦτο κατὰ τὴν γινομένην τοῦ ἱερέως εἰσοδον, ἦτις ἡμῖν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐν σαρκὶ παρουσίαν ἐπὶ τὸν κόσμον, καὶ αὐθις ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐξικονίζει, ὁ τοῦ μάρτυρος Ἀθηνογένους φέρεται ἑσπερίος ὕμνος; — *Φῶς Ἰλαρόν*, — ὃν ὁρμῶν ἐπὶ τὴν διὰ πυρὸς ἔδη τελειωσιν, ὡς ὁ μέγας φησὶ Βασιλείος, ἦσεν, — *Ἐλαῶμεν πάντες*. — *Εὐχαὶ ἐπὶ τούτῳ καὶ αἰτήσεις ἀγαθῶν τοῖς δεομένοις; παρὰ Θεοῦ*, — *Κατεξίωσον, Κύριε*. — Καὶ μεταξὺ τούτων ἕτερος αὐθι; ὕμνος ἀπὸ ἡρῶν ψαλμικῶν, καὶ τροπάρια πάλιν. — *Νῦν ἀπολύεις*. — Καὶ ἐπ' αὐτοῖς; ἡ τοῦ θεοδόχου Συμεῶν εὐχαριστήριος εὐλογία, καθάπερ ἐκεῖνος τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος λύσιν ἡδονῆς ὑπόθεσιν ἐποιεῖτο, τὸν αὐτὸν δὴ ἐρέπον καὶ ἡ ἐν ὑπεβάλλουσα, τῆς ἐξόδου τε ὡς ἔδη παρουσίας, ἣν ἡ ἑσπέρα χαρκατηρίζει; μνησθῆναι, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὰ εἰκότα τὸν Θεὸν εὐλογοῦν — Ἄγιος ὁ Θεός καὶ τροπαρίων τι τῆς ἀπολύσεως, καὶ ἐπ' αὐτοῖς λειτουργίας.

Περὶ τοῦ ἀποδείπνου.

Λοιπὸς; ἐστὶ καὶ τελευταῖος; ὁ ἀπόδειπνος ὕμνος, ἐν ἐπὶ τὸν ὕμνον ἤδη τρεπόμενος, καὶ τὴν ἀνάπαυ-

procedit dies, aliquid consoni inest. — *Quam dilecta tabernacula tua*. — In primo hoc : *Melior est dies una in atris tuis super millia*. — *Benedixisti, Domine*; — in secundo : *Benedixisti, Domine, terram tuam; avertisti captivitatem Jacob*. — *Inclina, Domine, aurem tuam*; — in tertio, *Miserere mei, Domine, quoniam ad te clamavi tota die*, et troparia, et postea orationem quæ mentionem facit passionis et mortis Domini. Et sic hanc postquam absolvimus horam ad laudationem vespertinam cedimus. Quando scilicet jejunium et unicus cibus non adest, separat Nonam a Vesperis et Sextæ subjungit ante cibum cantatam, in quo et observantiam eorum quæ dicuntur typi. Hæ sunt partes eorum quæ sacræ adduntur liturgiæ, quando illa non perficitur, et servant ejus locum, quas modo huic, dico, nonæ, modo illi, scilicet sextæ adaptamus.

De hymno vespertino.

Laudationem vespertinam incipit psalmus centesimus tertius, — *Benedic, anima mea*, — quæ nobis creaturarum creationem describit et cuiuslibet utilitatem laudat, et postea Creatorem celebrat; die enim jam finita quæ nobis ut Dei creaturis fruere-mur ab eo data est, oportebat de his rebus gratias agere Deo, cui curæ est vita nostra; et post eas alii rursus, psalmi precibus sacris interpositis, — *Domine, clamavi, et vox mea ad Dominum*, — qui cantantur modulate quando tempus est, et habent aliqua, quæ cantantur, troparia, et in ipsis multa sunt quæ horæ aptentur : *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* : et, *A custodia matutina usque ad noctem, a custodia matutina speret Israel in Domino* : et si quæ hujusmodi. Post ea in introitu sacerdotis qui nobis præsentiam Salvatoris in carne et in mundo repræsentat, et rursus reditum ejus ad Patrem, cantatur martyris Athenogenis vespertinus hymnus, — *Lumen hilare*, — quem, jam festinans ad mortem igne subeundam, ut ait magnus Basilias, cantavit : — *Dicamus omnes*, — preces post eum et petitiones quærentium bona a Deo, — *Dignare, Domine*. — Et inter eas alteriterum hymnus ex verbis psalmorum, et rursus troparia. — *Nunc dimittis*. — Et post ea ejus qui Deum suscepit Simeonis gratulatio, sicut ille liberationem a corpore causam habebat lætitiæ, eodem certe modo et nobis suggerens memoriam exitus quasi præsentis quem notat vespere, et post eum Deo digna gratulari. — *Sanctus Deus*, — et Trisagion hymnus, et quæ sequuntur, et troparium quoddam dimissionis, et post ea sacerdotis oratio ex hac liturgia nos dimittit.

— ὅτε Τρισάγιος ὕμνος, καὶ τὰ εἰς μετ' αὐτὸν, τοῦ ἱερέως εὐχὴ, καὶ ταύτης ἡμᾶς ἀποπέμπει τῆς

De officio post cœnam.

Reliquus et ultimus est, qui post cœnam, hymnus quem jam ad somnum conversi et ad quietem

carnis Deo celebramus. Et hic quidem longior A breviorque est juxta dies : in diebus jejunii protendimus, in cæteris contrahimus. Et psalmi terni ibi quoque, ut dictum est, interponuntur et doxologiis et tropariis suo loco, sicut et precibus et quibusdam aliis. — *Cum invocarem.* — Primum igitur videre est quod maxime tempori aptus sit, secundum id : *In pace in idipsum dormiam et requiescam, quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.* — *Domine, ne in furore tuo.* — Secundum vero, in his quæ dicit : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* — *Usquequo, Domine ;* — tertium autem in eo : *Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte.* — *Ad te levavi.* — In secunda serie trium in eo : *Doce me, quia tu es Salvator meus, et te suscipui tota die.* — *In te, Domine, speravi :* — et, *In manus tuas commendo spiritum meum.* Imago enim quædam mortis est somnus. — *Qui habitat.* — Et rursus in hoc : *Non timebo a timore nocturno, a negotio perambulante in tenebris, et in cæteris.* Deinde partes quasdam prophetiæ Isaïæ excipientes cantamus quæ nobis contra potestatem dæmonum inserviunt, suam noctu maxime potestatem exercentium. *Nobiscum enim, ait, Deus, scitote, gentes, et vicimini. Populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, quia nobiscum Deus, et quæ ex ordine.* — *Illuminare oculos meos.* — Interea vero addentes troparia quædam et preces, — *Credo in unum Deum,* — et adhuc ad symbolum fidei — *Miserere mei, Deus ;* — rursus incipientes quinquagesimum cantamus quem certe, etsi parvis quæ post cœnam, in principio ponimus, ut nunquam is omittatur qui pœnitentiam docet quam Deo per totam vitam præstare debemus. — *Domine, exaudi ;* — et post hunc alterum tempori congruentem, in his quæ dicit : *Factus sum sicut nycticorax in domicilio. Vigilavi, et factus sum sicut passer solitarius in tecto.* — *Domine, omnipotens.* — Loco autem tertii psalmi, quæ dicitur Manassis, orationem, pœnitentiæ et compunctionis vere fontem. *Deus, in adjutorium meum,* — et : *Domine, exaudi nos.* Cæteri vero iterum psalmi parvorum post prandium officiorum et ipsi preceum habentes, et tempus significantes. — *Gloria in altissimis Deo.* — Et post ea doxologia et quæ post eam, omnia eodem modo ac principio diei, et troparia, et preces, et solita dimissio.

κρῶν ἀποδείπνων ψαλμοί, καὶ αὐτοὶ προσευχῆς ἔχοντες, καὶ σημαντικοὶ τοῦ καιροῦ. — Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ — καὶ ἐπ' αὐτοῖς ἡ δοξολογία, καὶ τὰ μετ' αὐτὴν ἅπαντα τὸν αὐτὸν τρόπον, ὃν καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἡμέρας, τροπάρια τε, καὶ εὐχαί, καὶ ἡ συνήθης ἀπόλυσις.

De sacerdotis acclamationibus.

Sacerdotis voces, et in oratione a Deo data et aliis in precibus quas suo nomine facit, hanc habent rationem. Quemadmodum de aliis rebus agere quidem quæ opus est, cujuslibet est volentis, rationem vero facti enuntiare et causam, illius est qui dominatur in rem, et opus scit, ita ibi quoque necessaria a Deo potere est commune et nostrum

σιν τοῦ σαρκίου, τῷ Θεῷ λειτουργοῦμεν. Καὶ οὗτος δὲ μακρότερός τε καὶ ἐλάττω ὡς πρὸς τὰς ἡμέρας ἐστίν· ἐν μὲν γὰρ ταῖς νηστείοις τοῦτον ἐκτείνωμεν, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις συστέλλομεν. Καὶ οἱ ψαλμοὶ κατὰ τρεῖς, ὡς εἰρηται, μεσολαβοῦνται· κἀναπαύσα, δοξολογίας τε καὶ τροπάρια· ἑσθ' ὅπου, καὶ ὃ καὶ εὐχαίς, καὶ ἑτέροις τισίν. — Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί μᾶς. — Ἔστιν οὖν ἰδεῖν τὴν μὲν πρῶτον προσήκοντα τῷ καιρῷ μάλιστα, κατὰ τὸ, Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι, καὶ ὑπνώσω, ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατέκτισάς με. — Κύριε, μὴ ἐν τῷ θυμῷ σου· — τὴν δὲ δεύτερον, ἐν οἷς φησι, Λούσω καθ' ἐκάστην ῥύκτα τὴν κλήτην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω — Ἔως ποῦτα, Κύριε· — τὴν δὲ τρίτην ἐν τῷ, Φώτισσον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μὴ ποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον. — Πρὸς σέ, Κύριε, ἦρα· — τῆς δὲ δευτέρας τριάδος ἐν τῷ, Δίδαξόν με, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ Σωτήρ μου, καὶ σὲ ὑπέμεινα ὅλην τὴν ἡμέραν. — Ἐπὶ σοί, Κύριε, ἠλπισα. — Καὶ τὸ, Εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Μιμημα γάρ τι τοῦ θανάτου ὁ ὕπνος. — Ὁ κατοικῶν· — καὶ αὐθις ἐν τῷ, Οὐ φοβηθήσομαι ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου, καὶ τ.λ.; λοιποῖς. Μετὰ τοῦτο μέρη τινὰ Ἰσαίου προφητείας ἀπυλαβόντες ἔδομεν, κατὰ τῆς τῶν δαιμόνων ἐνεργείας ἡμῖν συμβαλλόμενα, τῶν ἐν νυκτὶ μάλιστα τὴν πανήραν δύναμιν ἐπιδεικνυμένων. Μεθ' ἡμῶν γάρ, φησὶν, ὁ Θεός. γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττάσθε. Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ ἔσα ἐξῆς. — Φώτισσον τοὺς ὀφθαλμούς μου — μεταξὺ δὲ τροπάρια τινὰ καὶ εὐχαί· ἐπειπόντες. — Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, — καὶ πρὸς γε εἶ τι τῆς πίστεως Σμβολοῦ — Ἐλέησον με, ὁ Θεός, αὐθις ἀρξάμενοι τὸν τε πεντηχοστὸν ἄδομεν, ὅπερ δὴ κἀν τοῖς μικροῖς ἀποδείπνοις ἐν ἀρχῇ τίθεμεν, ὡς μηδέποτε τοῦτον παραλελεῖσθαι, μετανοίας ὄντα διδασκτικόν, ἦν ὀφειλομεν ἐπιδεικνυσθαι τῷ Θεῷ δαβίου παντός. — Κύριε, εἰσάκουσον, — καὶ ἕτερον ἐπὶ τοῦτω τῷ καιρῷ συμβαλλόμενον, ἐν οἷς φησιν, Ἐγενήθη ὡσεὶ νυκτερικῶρα ἐν οἰκοπέδῳ, ἡγρῦπησα, καὶ ἐγενόμην ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματός. — Κύριε παντοκράτωρ, — ἀντὶ δὲ τοῦ τρίτου ψαλμοῦ τὴν Μανασσῆ βασιλείως προσευχὴν λεγομένην, μετανοίας τε καὶ κατανύξεως ἀφορμῶσαν — Ὁ Θεός εἰς τὴν βοήθειάν μου, καὶ, Κύριε, εἰσάκουσον. — Ἐτεροι δὲ πάλιν οἱ τῶν μικρῶν εἰσάκουσον. — Ἐτεροι δὲ πάλιν οἱ τῶν μικρῶν εἰσάκουσον. — Ἐτεροι δὲ πάλιν οἱ τῶν μικρῶν εἰσάκουσον. — Ἐτεροι δὲ πάλιν οἱ τῶν μικρῶν εἰσάκουσον.

Περὶ τῶν τοῦ ἱερέως ἐκφωνήσεων.

Αἱ τοῦ ἱερέως ἐκφωνήσεις ἐν τῇ θεοπαράδότη προσευχῇ, καὶ ταῖς ἄλλαις αἰς αὐτὸς κατ' ἴδιαν ποιεῖται, τοιοῦτον ἔχουσι λόγον. Ὅτι περὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων τὸ μὲν ποιεῖν ὃ τι δὴ ποτε παντός ἐστὶ καὶ τοῦ βουλομένου, τὸ δὲ καὶ λόγον ἐκφράζειν τοῦ γενομένου, καὶ τὴν αἰτίαν, ὑπερέχοντος ἤδη τοῦτο, καὶ ἐπιστήμονος ἔργων· οὕτω κἀναπαύσα

τὸ μὲν αἰτεῖσθαι παρὰ Θεοῦ τὰ θέοντα κοινὸν ἐστὶ, καὶ ἡμέτερον, Αἰτεῖτε γὰρ, φησὶ, καὶ δοθήσεται ὑμῖν, τὸ δὲ αἰτιολογεῖν τὰς αἰτήσεις, Οὐ παρ' ἡμῶς γὰρ, φησὶ, οὐδὲ διὰ τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν καὶ σπουδὴν, ἀλλ' ὅτι δύνασαι. Σοῦ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, τὰ τε ἄλλα τὰ περὶ Θεοῦ ὑμνούμενα ἐξαγγέλλειν, ἐνίοτε δὲ καὶ δοξολογεῖν ἐπ' αὐτοῖς; λαμπρᾶ τῆ φωνῆ, τοῦ ἱερέως, ἂν εἴη, τοῦ τῆς θεαρχικῆς δικαιοσύνης ὑποφύτου, φησὶ Διονύσιος ὁ πολὺς τὰ θεῖα. Τὰ μὲν οὖν αἰτήματα κοινῇ σὺν τοῖς ἄλλοις; ἢ μόνος ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἐκείνων φθόντων εἰσθεὶς ἐκτελεῖν, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀκροτελευτοῖς αὐτὸς ἀνακρούεται, μόνος μεγάλῃ φωνῆ, πρὸς Θεὸν μὲν ἀποτεινόμενος, εἰς δὲ δὴπου καὶ ἡ εὐχὴ, διδάσκων δὲ ἡμᾶς τὰς αἰτίας, ἐξ ὧν ἀκουσθῆναι μέλλομεν, εἰς ὅπως ταπεινοφροσύνης ἅμα καὶ ἐλπίδος βεβαίως. Εἰ μὲν γὰρ ἦν, φησὶ, παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀξίαν εἰσακουσθῆναι, τάχα ἂν εἰχομεν ἐνδοιάζειν, ὅπως καὶ τὸ καλὸν εἰργαζόμεθα, τραπετοὶ καθεστῶτες, καὶ οὐδέποτε ἐπὶ ταυτοῦ μένοντες; νῦν δὲ παρὰ τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ δ' ἐστὶν ἀβία καὶ ἀγήρω, τῶν αἰτουμένων ἔξεστιν ἀπολαύειν. ὥστε οὐκ ἂν εἴη δίκαιον ἀμφιβάλλειν. Ἀπόκρισιν οὖν τινα θεῖαν εἰκονίζει τοῖς αἰτουμένοις ἢ τοῦ ἱερέως φωνῆ, καὶ πληροφορίαν ἐμβάλλει ταῖς τῶν νοούντων ψυχαῖς, ἅμα δὲ καὶ κοινώνει τρόπον τινὰ τῶν ἡμετέρων φθῶν, δι' ὧν ἐκφωνεῖ; καὶ ἡμεῖς αὐθις αὐτῶ τῶν εὐχῶν, ἐπιφωνοῦμέν γε τὸ, Ἀμήν.

Περὶ τροπαρίων.

Τροπάρια λέγομεν παρὰ τὴν τροπὴν, ὅσα τῶν ψαλλομένων ὑποτέτραπται, καὶ πρὸς ἕτερα τὴν ἀναφορὰν ἔχει κατὰ τὸ μέλος, ἢ ἕτερα πρὸς αὐτά. Τὰ αὐτὰ δὲ που καὶ στιχηρά, διὰ τὸ στιχοῦς αὐτῶν προφθεσθαι παρὰ τοῦ Ψαλτήρος, ἢ ἐτέρωθεν εἰλημμένους.

Περὶ εἰρμῶν.

Εἰρμούς διὰ τὸ εἰς αὐτοὺς ἐπιπεπλέχθαι τὰ ἐφεξῆς, καὶ οἷον σειρὰν τινα μίαν ἐξ αὐτῶν γίνεσθαι.

Περὶ κανόνος.

Τὸ δὲ ἐκ τῶν εἰρμῶν ἄθροισμα καθ' ἕκαστον ἦχον ἐν ταῖς ἑννέα ψαλμοῖς κανόνα καλοῦμεν, διὰ τὸ ἀεὶ ἐξεῖναι τοῖς; ἤδη γεγεννημένοις ἐτέροις ἐπιποιεῖν, ὡς πρὸς αὐτοὺς ἀναφερομένους.

Περὶ καταβασίας.

Ὡσαύτως δὲ καὶ καταβασία, διὰ τὸ καταβιβάζεσθαι πρὸς αὐτὴν τὰ λοιπά

Περὶ προκειμένων.

Τὰ προκειμένα τῶν προφητικῶν τε καὶ ἀποστολικῶν Γραφῶν καὶ τοῦ Εὐαγγελίου προτάττονται. Στίχοι δὲ εἰσὶν ὡς τὸ πολὺ παρὰ τῶν ψαλμῶν, συγγενεῖς τῇ ἐννοίᾳ τῶν ἀναγιγνωσκομένων, καὶ οἷον προσμαρτυροῦντες αὐτοῖς. Ἄμα δὲ καὶ λεαίνουσι πρὸς τὴν ἀκοὴν ἀδόμενα, καὶ τῇ ἀναγνώσει παρασκευάζουσι.

Περὶ τῶν στιχῶν.

Τὰ τοῦ στιχοῦ λεγόμενα τροπάρια, διὰ τὸ λέγε-

Petite, enim ait, et dabitur vobis; sed causas exponere. Non ad nos, enim ait, non propter nostram virtutem et diligentiam, sed quia potes. Nam tuum est regnum potentia et gloria, quia Deus es bonus et homines amans, et alia proferre de laude in Deum, aliquandoque pro aliis alta voce laudes celebrare, sacerdotis esse debet iustitiæ divinæ interpretis, dicit Dionysius qui multa de divinis. Mos igitur est illum petitiones perficere una cum aliis, vel solum pro cæteris his cantantibus, in clausulis vero ipse solus magna voce intonat, ad Deum quidem intendens ad quem tendit sane et oratio, et nos docens causas per quas audiendi sumus, ut nobis subdatur humilitas simul et spes firma. Si enim, ait, oportebat nos ex nostra dignitate audiri, continuo dubitaremus cum vel quando probe agimus, versatiles constemus, nec unquam in iisdem perseverantes. Quæ vero sunt apud Deum, æterna sunt senioque immunia, et petitis frui licet, inde non justum sit dubitare ita ut rectum non foret dubitare. Responsum igitur quoddam divinum exprimit sane petitis vox sacerdotis, et plenitudinem injicit in prudentium animos, unoque participat aliquo modo nostros cantus quibus enuntians est: et nos rursus ei preces, in quibus taciti præbemus aures enuntianti, et addimus respondentes, Amen.

C

De tropariis.

Troparia dicimus propter conversionem, quæcunque ex his quæ psalluntur, convertuntur, et ad alia pertinent apte, vel ad ea, alia. Eadem sunt sane et stichera, quia eorum versus præcinnuntur ex psalterio vel aliunde excerpti.

De hirmis.

Hirmos dicimus quia in eis quæ seriem efficiunt, intertexta sunt, unde et quasi funiculus quidam efficitur.

De canone ex pluribus hymnis constante.

Ex hirmis seriem, secundum quemque tonum in novem hymnis, canonem vocamus, quia semper licet his jam habitis alteros adjicere quasi ad eos D pertinentes.

De catabasia sive hirmo finali.

Eodem modo et catabasia, quia ad eam descendunt cætera.

De propositis ante lectiones sacras versibus psalmodicis.

Præcæntia prophetica apostolicaque Scripturis et Evangelio prædisposita sunt. Versus autem sunt plerumque ex psalmis, sensu conformes his quæ leguntur, et eis quasi testimonium præbentes. Uaque demulcent aliquomodo aures, lectionique præparant.

De psalmis per versus decantatis.

Sticharii dicta troparia, quia in eis nonnulli

leguntur (stichi) versus longiores majoresque cæ- A
teris omnibus in quotidianis vespertinis.

*De contactis sive brevibus hymnis Romani diaconi
Emeseni.*

Contaciorum auctor est mirabilis Romanus qui hanc accepit gratiam a Matre Dei quæ huic in somnis apparuit, eique particulam chartæ dedit hanc jubens ut comederet; quod sibi visus facere statimque consurgens, dies autem erat natalis, ambonem ascendit et cœpit psallere, *Virgo hodie*, jam tum faciens et cætera. Propter hanc igitur particulam, hæc nominantur contactia: particula enim contactium.

De æcis sive hymnis longioribus.

Idem et æcos fecit quos primum psallebant cum contactis in solis sanctis domibus, in quibus sanctus ille vir pernoctare solebat. Unde etiam hoc sibi nomen acceperunt.

De antiphonis sive hymnis chororum invicem respondentium.

Antiphona dicuntur quæ utraque chororum sibi respondentium parte hoc modo cantantur.

De quindiesim genustexionibus in diebus jejunit.

Quæ in diebus jejuniti sunt mediis in precibus genuculationes ad hunc sunt numerum qui ex tribus quinquies numeratis sit. Ter enim quinque C
sumptum quindecim efficit. Cum enim sensus depravavimus, sensibilibus omnino affixi sumus, et peccato mortique introitum paravimus, hujus rei gratia, poenitentia sermo nos rectos reddit, supra sensum beatæ Trinitati adherentes, et ex inclinatione ad eam mistioneque vitam divinam persudicentes, triangularem quidem quia huic apta similisque sit, longam vero, quia in longitudinem extenditur: *Plenitudine*, enim ait, *dierum implebo illum, et tunc revelabo ei salutare meum.*

Quare inter modulos ad sacram communionem præcios in festis Deiparæ etiam canitur: « Calicem salutis accipiam. » (Psal. cxvi, 13.)

Commune quidem illud est omnibus diebus, et D
præcipue communioni congruens; sed psallitur peculiariter Matri Dei non quidem propter primum versum, communis enim est hic, ut dictum est; sed propter secundum qui dicit: *Et nomen Domini invocabo*; prædictio enim illa Matri Dei conveniens est et ab ea adimpletionem habens, ut et: *Recordabor nomen tuum in omni generatione et generatione*, quod ante Evangelium cantatur. In quo et ejus oratio et invocatio inscribuntur. Tunc enim invocavit nomen Domini, quando dixit: *Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit Spiritus meus, in Deo salutari meo. Ecce enim ex hoc nunc beatam me dicent omnes generationes, quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum nomen ejus. Non*

σθαι εν αὐτοῖς μακροτέρου; τινὲς στίχους καὶ, με-
ζονα; τῶν λοιπῶν ἀπόντων ἐν τοῖς καθ' ἡμέραν
ἐσπερινῶς.

Περὶ τῶν κοντακίων.

Τῶν κοντακίων ποιητῆς ὁ θαυμασίος ἐστὶ Ῥωμα-
νός, ὃς παρὰ τῆς Θεοτόκου τοῦτο χάρισμα εἰσηφεν,
ἐπιφανείσης αὐτῷ καθ' ὕπνου, καὶ τόμον χάρτου
ἐπιδόουσης, καὶ κεισομένης καταφαγεῖν, ὃ καὶ ποιῆ-
σαι δέξας, εὐθύς ἀναστὰς, ἡμέρα δὲ ἦν τῶν Γενε-
θλίων, ἀναθὰς ἐπ' ἄμβωνος, ἤρξατο ψάλλειν, *Ἡ
Παρθένος σήμερον*, ἐκ τότε ποιήσας καὶ τὰ λοι-
πὰ. Διὰ τοῦν ἐκεῖνον τὸν τόμον κοντάκια ταῦτα κα-
λεῦνται· τόμος γὰρ τὸ κοντάκιον.

Περὶ οἰκῶν.

Ὁ δ' αὐτός πεποίηκε καὶ τοὺς οἰκούς, ψαλλομέ-
νους καὶ αὐτοὺς πρότερον σὺν τοῖς κοντακίοις ἐν μό-
νοις τοῖς εἰαγέσιον οἰκοῖς, ἐν οἷς ἐκεῖνος ὁ ἱερός ἀνὴρ
παννυχίζειν εἰώθει. Αἰδ καὶ τὴν κλήσιν ταύτην ἐθέ-
σαντο.

Περὶ ἀντιφώνων.

Ἀντίφωνα λέγονται τὰ παρ' ἑκατέρου τῶν χορῶν
ἀντιφωνούντων ἀλλήλοις τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπό-
μενα.

*Περὶ τῶν ἐν ταῖς νηστῖμοις δεκαπέντε γονυκλι-
σιῶν.*

Αἱ ἐν ταῖς νηστῖμοις μεταξὺ τῶν εὐχῶν γονυκλι-
σῖαι τὸν ἀριθμὸν ἔχουσι τοῦτον, ὃν ὁ τρία ποιεῖ ἐπὶ
τὸν πέντε συντιθέμενος· τρεῖς γὰρ τὰ πέντε δεκα-
πέντε. Ἐπειδὴ γὰρ τὰς αἰσθησεὶς διεφθέραιμεν,
τοὺς αἰσθητοὺς εἰσάπα προσηλικότες, καὶ τῆ ἁμαρ-
τία καὶ τῷ θανάτῳ εἰσόδους κατασκευάσαντες, τοῦτου
χάριν ὁ τῆς μετανοίας λόγος ἐπανορθοῖ ταύτας, τῆ
ὑπὲρ τὴν αἰσθησιν μακαρίη Τριάδι προσφουμένας,
καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὴν νεύσεώς τε καὶ κρίσεως ἀπο-
τελοῦσας τὴν θεοειδῆ βίον, τρίγωνον μὲν διὰ τὸ πρὸς
ταύτην εἰρμόσθαι καὶ ὠμοῦσθαι, προμήκη δὲ διὰ
τὸ εἰς μέκος ἐκτεινεσθαι. Μακρότητος γὰρ, φησὶν,
ἡμερῶν ἐμπλήσω αὐτόν, καὶ τότε δεῖξω αὐτῷ τὸ
σωτήριόν μου.

Διατί τῶν κοινωνικῶν λεγομένων τὸ Ποτήριον σω-
τηρίον λήφομαι, ἐν ταῖς ἄρτοις τῆς Θεοτόκου
προσάδεται.

Τοῦτο κοινὸν μὲν ἐστὶ ταῖς ἡμέραις πάσαις, καὶ
τῆ κοινωνίᾳ προσήκον μάλιστα· ψάλλεται δὲ τῆ
Θεοτόκῃ ἰδίως, οὐ διὰ τὸν πρῶτον στίχον, κοινὸς
γὰρ οὗτος, ὡς εἴρηται, διὰ δὲ τὸν δεύτερον, ὃς φησι,
Καὶ τὸ ἄνομα Κυρίου ἐκαλέσασμαι. Πρόβῳσις
γὰρ αὕτη τῆ Θεοτόκῃ προσήκουσα, καὶ παρ' αὐτῆς
λαβοῦσα τὸ πέρας, καθάπερ καὶ τὸ, *Βιησθησομαι
τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάση γενεῇ καὶ γενεῇ*, πρὸ
τοῦ Ἐδαγγελίου ἀδόμενον· ἐν ᾧ ἡ αὐτῆς προσευχὴ καὶ
ἐπίκλησις ἀναγεγραμμένη τυγχάνει. Τότε γὰρ ἐπι-
καλέσαστο τὸ ἄνομα Κυρίου, ἠνίκα εἶπε, *Μεγαλύνει
ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον, καὶ ἠγαλλίασε τὸ
πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ Σωτῆρι μου*. Ἰδὲ
γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαροῦστέ με πᾶσαι αἱ γενεαί,
ὅτι ἐποίησέ μοι μεγάλα ὁ δυνατός, καὶ ἄγνω

τὸ ἔνομα αὐτοῦ. Οὐκ ἂν δὲ τις ἀμάρτοι καὶ τὴν θέσαν τοῦ Πνεύματος χάριν ποτήριον ἐκλαδῶν, ὡς εὐφροσύνης ποιητικὴν καὶ ἐκστάσεως, καθ' ὃ καὶ τῷ Δαβὶδ εἶρηται, *Τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὥσει κρᾶτιστον, οὐ πλησθεῖσα ἡ Θεοτόκος, μᾶλλον δὲ πλήρης οὖσα, τὴν τοιαύτην προσευχὴν ἐξεφώνησε.* Τάχα δὲ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦτο προτρέπεται, τὸ σωστικὸν ποτήριον δεχομένους, ὡσπερ ἐκείνη τὴν τοῦ Θεοῦ λόγου ὑπόστασιν, ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ μεγαλύνειν σὺν αὐτῇ τὸν Κύριον, εὐχαριστεῖν τε ἀξίως τῆς τηλικαύτης χάριτος

enim erraret qui divinam Spiritus gratiam ut calicem haberet ad sapientiam et extasiam producendas, ut a Davide dictum est : *Calix tuus inebrians me quasi optimus*, quo Impleta Mater Dei, vel potius plena, hanc edidit precem. Statimque nos ad id inducit calicem salutarem accipientes : sicut illa personam Verbi Dei, ut invocemus nomen Domini, et cum ea magnificemus Dominum et gratias agamus, ut decet pro tanta gratia.

ΜΑΡΚΟΥ

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΙΣΙΔΩΡΟΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΝ ΠΕΡΙ ΟΡΩΝ ΖΩΗΣ ΑΙΤΗΣΑΝΤΑ :

MARCI EUGENICI

EPHESI METROPOLITÆ

EPISTOLA AD ISIDORUM HIEROMONACHUM DE VITÆ TERMINO INQUIRENTEM.

Ὅστ' αὐτὸς ἠπόρεις, ὦ μακάριε δέσποτα, τοῦ ζητούμενου τὴν λύσιν ἐξευρεῖν τε καὶ ἀποδοῦναι (καὶ γὰρ πως εἰδείξας τοῦτο δι' ἧς πρὸς ἡμᾶς ἐπεμψας ἐπιτόμου καὶ θαυμαστῆς διαίρεσεως), καὶ, ζητῶν παρ' ἐτέρου, πρὸς ἕτερον ἀπιδεῖν ὤφειλες, ᾧ τὸ καθαρὸν μὲν τοῦ βίου θεωρημάτων πλήθος, ἡ δὲ περὶ τὸ λέγειν ἕξις καὶ δύναμις εὐστομίαν τε καὶ καλλιέπειαν χορηγεῖ· τούτων γὰρ ἡμῖν οὐδὲν τι συνψεῖς, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ τὸ βραδύως ὑπέλκειν τοῖς τὰ τοιαῦτα κελεύουσιν. Ἀλλὰ γὰρ ἀναστῆσαι βουλόμενος ἴσως τὸ νωχελὲς ἡμῶν καὶ συμπεπτωκὸς ὑπὸ τῆ ἀθυρίας καὶ νόσου, πείραν δὴ τινα ταύτην ὑφῆκας, εἰ πως ἀνενεγκόντες ἐπὶ βραχὺ δυνθαιήμεν ἄξιόν τι διαλαβεῖν τοῦ προβεβλημένου. Δουὶν τοιγαροῦν μέσος ἀπειλημένος, κινδύνου τε παρακοῆς (οὐ γὰρ ἀπλῶς οὕτως, οὐδ' ἐν παρέργῳ τὴν ζήτησιν ἐποιήσω), καὶ θρασυτήτος ὑπολήψεως, εἰ τὰ τοῖς ἁγίοις πρότερον εἰρημένα καὶ διευκρινημένα καλῶς, ἀνασκάλλειν πειρώμαι, αἰρήσομαι τῷ δευτέρῳ μᾶλλον ἢ τῷ πρετέρῳ παρὰ παντὸς ὑποβληθῆναι τοῦ βουλομένου. Τὸ μὲν γὰρ ἐκεῖνο θεραπεύει καὶ πρόχειρον εἰς ἀπολογίαν ἐστί· τοῦ δὲ οὐκ ἔστιν

ἄσας· εἰ τις ἐπὶ πολὺ κελεύόμενος ὀκνοῖη καὶ ἀναβάλλοιτο.

Τὸ μὲν οὖν ζητούμενον ἔστιν, εἰ ὤρισται παρὰ Θεοῦ τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος, ἡ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς ὁ θάνατος ἐπιφέρεται καὶ τῶν ἐξωθεν συμπτωμάτων· τοῦτο δὲ αὐτὸ προβεβηκὸς εἰς ἐξέτασιν ὁ θεὸς πατήρ Ἀναστάσιος, ὁ Συναΐτης ἐπικληθεὶς, φυσικαῖς τε καὶ γραφικαῖς μαρτυρίαῖς, οἷος ἐκεῖνος περὶ τοιαῦτα πολὺς, εἰδείξεν ἀκριβῶς μὴ δεῖν ἐπὶ ζωῆς ἀνθρωπίνης, ὡσπερ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων ἡ παθημάτων, ὅρον τινὰ παρὰ Θεοῦ πεπηγῶτα φρονεῖν, ἀλλ' ἀνάτιον εἶναι καὶ τοῦτο τὸ θεῖον ὡσπερ κάκεινων, προνοητικῶν μὲν ἀπάντων ὄν καὶ δυνάμενον πάντα μεταποιεῖν ὅπως ἂν βούληται, ἐπιτρέπον δὲ ὁμοῦς ἕκαστα τῇ φύσει τε καὶ τῇ προαιρέσει. Ταῦτα μὲν ἐκεῖνος· καὶ εἰ τις ἐπελθεῖν βούλοιο τὰ αὐτῷ γεγραμμένα, θαυμάσει τε ἱκανῶς καὶ οὐδὲν ἐπιδοιάζων ἔσται πρὸς τὴν ἀπόφασιν· ἀλλὰ τὸ τοῦ μεγάλου πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, δοκοῦν ἀντιπίπτειν τοῖς εἰρημένοις, οὐτε ἔλυσεν ἱκανῶς, οὐτε ἐπεξεργάσατο πρὸς ἀκριβείαν ἐπὶ τὰ κατεπίγοντα προχωρῶν. Δέγει δὲ

* Ex Joan. Fr. Boissonadii *Anecd. nov.*

ἐκεῖνο διαβρήδην οὕτω καὶ φανερώς, ἡ θανάτου; ἐπάγεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὄρων τῆς ζωῆς πληρωθέντων οὗς περὶ ἕκαστον ἐπηξεν ἡ δικαία τοῦ Θεοῦ κρίσις, πόρρωθεν τὸ περὶ ἕκαστον συμφέρον προβλεπομένου. Ἐκ τούτου μὲν οἶμαι τὴν ζήτησιν οὐ λελύσθαι μᾶλλον ἢ τετονῶσθαι, καὶ δοκεῖν ἐπι-ἀμφοτέρα τὸ ἰσχυρὸν ἔχειν, ἅτε δὴ πατέρων ἐπιφανῶν καὶ μεγάλων ἑκατέρῳ μῆρει τῆς ἀντιφάσεως συνεστῶτων, καὶ τὸ καθ' αὐτὸν ἑκατέρου κρατύνοντος. Τί δὲ ἡμεῖς; οὕτε θάτερον τούτων ἢ ἀμφοτέρα ἀνελοῦμεν, ἐπειδὴ μὴ ἀλλήλοις συμβαίνουσιν, οὕτε τοὺς εἰπόντας διαβαλοῦμεν· μὴ γένετο· συμβεβασσομένη δὲ μᾶλλον ἐκεῖνα, καὶ τὸ ἀληθές ὅπως ἔχει διαληφόμεθα τελειώτερον, εἴ πως ἡμῖν δόθει λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος (1) ὑπὲρ τῶν σὺν ἀγίων βοηθούμενοις εὐχῶν.

Πρῶτον δὲ, ἀμφοτέρους τοὺς λόγους ὡς ἐν δικαστηρίῳ προστήσαντες, ὅπη τὸ ἰσχυρὸν ἑκατέρως ἔχει σκοπήσωμεν.

Οἱ μὲν οὖν τὸν ὄρον εἰσάγοντες τῇ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ δοκοῦσι συνηγορεῖν, καὶ φασὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδὲν ἀπειλῶν ἀνατίον τὸν Θεὸν εἶναι τῶν πλείστων ὅσα κατὰ τὸν βίον ἐπιλύσται τοῖς ἀνθρώποις, εἴτε φύσει διοικουμένοις, εἴτε προαιρέσει· χρωμένοις, εἴτε τύχῃ δουλεύουσι· καίτοι γε κακεῖνα, εἰ καὶ μὴ παρὰ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἄνευ Θεοῦ, συγχωροῦντός τε καὶ παραχωροῦντός· ἢ χωρὶς γὰρ αὐτοῦ, φησὶν, οὐδὲ στρουθίον ἐπὶ τὴν γῆν (2) πεσεῖται· ἢ θανάτου δὲ, ὅς ἐστι συγκλισμὸς ἀπάντων καὶ πέρας, μὴ Θεοῦ μόνου τὰς ἡνίκας ἐξήφθαι τις ἂν εἴποι μὴ οὐχὶ παντάπασιν ἄτοπα λέγειν δοκεῖν ἐθέλων; Καὶ δούλος γάρ που, πρὸς διακονίαν ἀποστελλόμενος, τὸν μὲν τρόπον ὃν διακονήσειεν ἑαυτῷ λογιέται, καὶ τὰς εὐθύνας διώσει τῶν πεπραγμένων, χρόνον δὲ τῆς διακονίας ἐκείνην φυλάξει πάντως ὃν ὁ δεσπότης αὐτῷ ἔριεττι. Καὶ μὴν, εἰ ὁ πλείστος ὄρος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐβδομήκοντα ἢ ὀγδοήκοντα ἔτη, καθὰ φησὶν ὁ Δαυὶδ (3), πῶς οὐκ ἀδικεῖται πάντως; ὁ μὴ πρὸς τοῦτο τὸ μέτρον φθάσας· ἰλθεῖν, ἀλλὰ μεταξὺ προαναρπασθείς; εἰ μὴ τῇ θεῖᾳ προνοίᾳ δώσομεν ἐπὶ συμφέροντι τῷ ἑκάστου τὸν θάνατον προορίζειν τε καὶ ἐπάγειν. Οὐ γὰρ δὴ τὸ μέγιστον τοῦτο καὶ τιμιώτατον ζῶον, τὸ καθ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆς (4), ὡς ἐν τι τῶν ἀλόγων εἰκὴ καταφθίρεται. Τὴ μὲν γὰρ ἀπογενόμενα πρὸς οὐδὲν τι τοῦ λοιποῦ διαμένει· τοῦ δὲ τὸ κυριώτατόν τε καὶ ἀριστόν μέρους ἐνθὲνδὲ ἀπαλλαγέν, ἐπὶ τὴν οἰκίαν λήξιν μεταχωρεῖ, τοσοῦτον ἐνταῦθα πολιτευσάμενον χρόνον, ὅσον εἰ τις ἐφ' ἡμέραν μίαν ὁ δὲ καὶ δύο πανηγυρίσας ἢ ἐν θεάτρῳ διαγυγῶν, εἴτα πρὸς ἑαυτὸν ἀναλύσειεν. Ἡ τοιγαροῦν ἢ πρόνοια τοσαύτη παρὰ τὸν βίον, ὡς καὶ τὰς τῆς κεφαλῆς ἠριθμησθαι τριγὰς (5), τούτου πῶς οἶόν τε τὴν ἐνθὲνδὲ ἀπαλλα-

Α γῆν ἀόριστον εἶναι καὶ ὡς ἔτυχεν ἐπιγίνεσθαι; κρίσει ἄρα δικαίᾳ καὶ προορισμῷ τοῦ Θεοῦ, τὸ τε παρελθὸν τῆς ζωῆς εἶδος καὶ τὸ μέλλον προορωμένον, πρὸς τὸ συμφέρον ὁ θάνατος ἐπεισι. Καὶ ταῦτα διδάσκει μὲν ὁ μέγας Βασιλεὺς, ὃ τοσοῦτον ὑπάρχει τὸ συγκεκριηκὸς ἐν ἅπασιν παρὰ πάντων ὡς μὴ ἂν ἕνα μὴδὲνα τὴν ἐναντίαν θέσθαι τολμῶντα μὴ οὐ καταγέλαττον εἶναι δοκεῖν· μορτυρεῖ δὲ Ἐζεκιῆς, ὃ τῆς ζωῆς εἰς τὸ ὀρισμένον πέρας ἐλθούσης ἐτ' ἂν ἀριθμὸς πεντεκαίδεκα προσετέθη (6). Τούναντιον δὲ τις ἕτερος Βασιλεὺς Καλδαίων (7); ἀμαρτήσας μεγάλα, συνετηγῆθη τοὺς ὄρους. Καὶ ὁ Δαυὶδ δὲ, τῷ Θεῷ φάσκων (8), ἢ Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμέρῃς ἡμερῶν μου, ἢ τοὺς τῆς ζωῆς σου πάντως ὄρους ὑποδηλοῖ, μὴ συντηγῆθαι τούτους αἰτούμενος. Οὕτω δὴ καὶ εἰ τις ἕτερος ἐξήρπασται τοῦ θανάτου θαυματουργία τινὶ θεῖᾳ καὶ προσεδεία; ἀγίων, οὐ τὸ μὴ εἶναι ζωῆς ὄρους, ἀλλὰ τὸ εἶναι μᾶλλον ἐνδεικνυται, τοῦ Θεοῦ δυναμένου τοῦ, πεπηγότας ὄρους ὑπερθεσθαι τε μεταβαλλομένων ἐπὶ τὸ κρείττον ἡμῶν, καὶ αὐθις ἐπιτεμεῖν πρὸς τὸ χεῖρον ὑπαγομένων. Ταῦτα καὶ τοῖς ζῶσιν ὠφέλιμα, πρὸς Θεὸν μόνον ἀναπειθοντα βλέπειν ὡς ζωῆς καὶ θανάτου κύριον· ἢ Ἐν γὰρ χεῖρὶ αὐτοῦ, φησὶν, ἢ πνοῆ τῶν ζώντων· ἢ καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς θεθνεῶσι παραιρεῖται λύπην, ὡς μεταστήσαντος αὐτοὺς ἐπὶ τῷ συμφέροντι τοῦ κοινοῦ τῶν ἀπάντων δεσπότου.

Εἴρηται θατέρῳ μῆρει τὰ τῆς οἰκειᾶς δόξης.

Οἱ δὲ τὴν ἐναντίαν αὐτοῖς ἰόντες, οὐδ' αὐτοῖς φασί, τὴν θείαν πρόνοιαν ἀνατιροῦμεν, καὶ τὸ παρὰ Θεοῦ τὸν θάνατον εἶναι· καίτοι γε ἀμαρτίας ἐπιτίμιον δυνα καὶ παρ' ἡμῶν ἡμῖν αὐτοῖς εἰσενηνεγμένον (Ὁ Θεὸς γὰρ, φησὶ (9), θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων) κατατιθέμεθα. Οὕτω μῆντοι φαμέν τὸν θάνατον εἶναι παρὰ Θεοῦ, καθάπερ ἂν τις τὸ παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ πραττόμενον παρὰ τοῦ βασιλέως εἴποι πεπράχθαι, μὴδὲ συνειδότης ἐσθ' ὅτε τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ἐπειδὴ περ αὐτός ἐστιν ὁ τὸν ἐπαρχον καταστήσας, εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται τὰ ἐκείνου. Κάνταῦθα τοῖνον τὸν θάνατον ἐπάγει μὲν ἢ κοινὴ φύσις, καὶ ὁ τῆς γενέσεως κύκλος τοὺς μὲν εἰς τὸν βίον εἰσάγων, τοὺς δ' ἀναγκαίως ἀνθυπεξάγων· λέγεται δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἑκάστῳ πρὸς τὸ συμφέρον ἐπάγεσθαι, οὐ τῷ παρ' αὐτοῦ μόνον τὴν φύσιν εἶναι καθεσταμένην, ἀλλὰ καὶ τῷ παρακολουθοῦσαν ἐν πᾶσι τὴν θείαν πρόνοιαν, καὶ συνειδυῖάν γε, μὴ κωλύειν, ἀλλ' ἐπιτρέπειν τῇ φύσει τὰ ἑαυτῆς ποιεῖν. Οὕτω δὴ καὶ ἐξ ἀμελείας ἐσθ' ὅτε τις ἐτελεύτησεν, ἢ τῇ δικίῃ κακῶς χρησάμενος, ἢ λησταῖς περιπεσὼν, ἢ ἐν πολέμῳ διαφθαρεῖς, ἢ συμπτώματι ἐναποληφθεῖς, ἢ ναυαγῶ κατὰ θάλατταν ἐναπονηγείς· ἢ ἢδὲ ἐνιοὶ καὶ ἑαυτοῦ ἀνεῖλον· ἄπερ ἅπαντα προεγινώκεναι

(1) Paulus, Ep. ad Ephes. vi, 19 : Ἴνα μοι δοθεῖν λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος μου ἐν παρόρσει.
 (2) Matth. x, 29 : Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσφαλείως πωλεῖται; καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν.
 (3) Psal. LXXXIX, 10.
 (4) Gen. 1, 26, 27.

(5) Matth. x, 50 : Ὑμῶν δὲ αἱ τριγὰς τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσὶ.
 (6) Res narratur IV Reg., c. xx.
 (7) Baltasar, cujus narrat interitum liber Daniel, c. v.
 (8) Psal. ci, 24.
 (9) Sap. 1, 15.

μὲν καὶ συνεγνωκέναι τὸν Θεὸν λέγομεν, ἔτι δὲ ἅ
 συγκεχωρηκέναι καθ' οὗς αὐτοὺς ἐπίσταται λόγους·
 προορίζειν δὲ, ἢ αἴτιον αὐτὸν εἶναι, μὴ οὕτω μαν-
 εῖναι ὡς εἶπεν. Εἰ δὲ δὴ φαίη τις ὡς οὐ τὴν
 τρόπον τοῦ θανάτου προορίζει, τὴν χρόνον δὲ μόνον,
 καὶ τοῦτο μὲν οἷς λέγουσιν ἀναιροῦσι. Τίς γὰρ
 καὶ χρεῖα προορισμοῦ διὰ παρακλήσεως λυομένου,
 καὶ τοῦτο γε οὐκ ἐφ' ἐνός; ἢ δυοῖν, ἀλλ' ἐπὶ πλειό-
 νων; εἰ δὲ μὴ λύεται, τί καὶ παρακαλοῦμεν ἐκά-
 στοτε; λανθάνουσι δὲ καὶ ἄλυτους εἰμαρμένην τινα
 θανάτου καὶ ἀπαράβατον ἀνάγκην εὐπροσώπων ῥή-
 ματι τοῦ προορισμοῦ λέγοντες· καὶ ἀκούετωσαν λοι-
 πὸν ἅπερ οἱ τὴν εἰμαρμένην δοξάζοντες, ὡς οὔτε
 ἱατροὺς δεῖσαι καλεῖν, οὔτε τὰ πρὸς θεραπείαν
 τῶν νοσοῦντων ἐπιτηδεύειν. Πῶς δὲ καὶ ὁ λοιμὸς
 ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἕτερον φυσικῶς διαδίδεται, καὶ
 πολλοὶ θεραπεύοντες ἑτέρους ἐπαπέθανον τοῖς θερα-
 पेυομένοις, λεγέτω ὁ τοῖς ὅροις εἰσάγων. Ἀλλὰ τὰ
 τοιαῦτα πάντα προσεχῶς μὲν ἢ φύσις ἐνεργεῖ καὶ ὁ
 συμπέπτων καιρὸς ἐκάστοτε· συγχωρεῖν δὲ ὁ Θεός,
 οὐκ ἐνεργεῖν λέγεται, μὴ τι γε δὴ προορίζειν. Οὐ
 γὰρ δὴ καὶ τῷ Χυθῆ καὶ Σαυρομάτῃ τὸν θάνατον
 αὐτ' ἐπροορίζει· ἀλλ', ὡς περ τὴν γένεσιν ἢ δυοῖν
 ἐπὶ ταυτὸ σύνδοξος, ἀνδρός τε καὶ γυναικός, ἐκταλεῖ,
 καὶ, ὅταν, ἀκούσωμεν ὅτι παρὰ Θεοῦ συνάπτεται
 ἀνὴρ γυναικί, οὐ τὸ καθ' ἕκαστον ἐννοοῦμεν, οὐδὲ
 τοὺς παρανόμους γάμους ἐκλογιζόμεθα· τὸ πρᾶγμα
 δὲ αὐτὸ καὶ τὸν καθόλου λόγον τῆς φύσεως, οὕτω
 δὴ, καὶ τὸναντίον ἐπὶ θανάτου, ζωῆς ὅρον ἐκλαμ-
 βάνειν προσήκει τὸν πεπηγότα λόγον τῆς φύσεως,
 δὲ ἐκάστῃ τὸ ζῆν ἐφ' ὅσον οὖν φυσικῶς ἐπεμέτρησε·
 λῆει δὲ αὐτὸν ὁ Θεός, ἥνικα βούλεται, πάντως πρὸς
 τὸ συμφέρον, ὁ καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν συστησάμε-
 νος. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ πολλὰκις ἐκ θανατικῶν
 τε νόσων καὶ κινδύνων μεγάλων παραδόξως ἐσώθη-
 σαν· ἕτεροι δὲ, νοσοῦσι συναναστρεφόμενοι καὶ τὴν
 αὐτὸν αὐτοῖς ἀέρα σπῶντες, ἀσινεῖς ἐφυλάχθησαν.
 Οὗτοι μὲν οἱ ἐναντίοι λόγοι. Καὶ εἰ τις ἤμᾶς ὡς
 διαειρητῆς δέχεται, τιθέμεθα τῷ δευτέρῳ, καὶ τὴν
 νικῶσαν αὐτῷ δίδομεν, ἀποφαινόμεθά τε εἰ μᾶλα
 τεθαῤῥηκώς μὴ δεῖν τὸ πάντων ἀριστότατον
 ὤρεσθαι παρὰ Θεοῦ λέγειν. Τί γὰρ καὶ τοῦ ἀπο-
 θανεῖν ἀνθρώπον εὐκολώτερον; ἢ γε καὶ ψιξὶ παρα-
 δραμῶσα πολλάκις διέφθειρε, κατὰ τὴν εἰπόντα,
 καὶ ποδὲς πλεονάσας καὶ ἴππους συναρπάσας, καὶ
 μυρία ὄσα τοιαῦτα. Λειπόμενον δ' ἂν εἴη καὶ τὰ
 ῥητὰ συμβεβῆσθαι, καὶ ἐπιλύσασθαι τὰ τοὺς ὅρους
 εἰσάγοντα. Ὅτε γὰρ μέγας Βασιλεῖς, καὶ ἐπομέ-
 νως αὐτῷ Θεόδωρος· ὁ Στουδίτης ἐν τοῖς αὐτοῦ μέλε-
 σιν ὅρον εἶναι τῆς ζωῆς ἐκάστῃ παρὰ Θεοῦ πεπη-
 γότα διδάσκουσιν. Οἱ μὲν οὖν λέγοντες ὅρον αὐτὴν
 εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν, ὡς πάντα περιλαμ-
 βάνουσαν, εἰκόσασιν οὐκ ἀκριβῶς ἐπιστῆσαι τῷ σκο-

πῶ τῶν ῥηθέντων, ἀλλ' ἐπιπολῆς αὐτῶν ἀφασθαι.
 Ἔστι γὰρ οὐ ταυτὸν ὅρος καὶ πρόγνωσις, ἀλλ' ἐπὶ
 πλέον τοῦ ὅρου ἢ πρόγνωσις. Ὅ μὲν γὰρ τις ὀρίζει,
 τοῦτο καὶ προορίσκει πάντως· οὐ μὴν ὁ προορι-
 σκεῖ, τοῦτο καὶ προορίζει. Καθάπερ δὲ μὲν ἀν-
 θρωπος, τοῦτο καὶ ζῶν· οὐ μὴν ὁ ζῶν, τοῦτο
 καὶ ἀνθρωπος. Τὸν μὲν οὖν ἀνθρώπον ζῶν ἀληθῶς
 ἐροῦμεν, τὸ δὲ ζῶν ἀνθρώπον οὐδαμῶς. Καὶ κατὰ
 μὲν τοῦ ὅρου τὴν πρόγνωσιν ἀληθῶς που κατηγορή-
 σουμεν, κατὰ δὲ τῆς προορίσεως τὸν ὅρον οὐκ ἀλη-
 θῶς. Ταῦτα δὲ που καὶ ὁ Ἀπόστολος (1) διαστῆλαιν
 οἶδεν ἐν οἷς φησὶν· «Οὐδὲ προέγνω καὶ προώρισε
 συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.» Οὐκ ἄρα
 οὐδὲ παρ' ἐκείνοις τοῖς διδασκάλοις ἀντὶ τῆς προ-
 γνώσεως ὁ ὅρος εἴρηται. Πόθεν οὖν τὰ ῥητὰ παραμυ-
 θησόμεθα; φημὲν ὡς εἰ μὲν προκείμενον ἦν ἐκείνοις
 περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαλαβεῖν, ὅπερ ὁ θεὸς
 ἐποίησεν Ἀναστάσιος, εἶπον ἂν ὅσα ἐκείνος, καὶ ἔτι
 πλείω τε καὶ θαυμασιώτερα, καὶ τοῦ ἀκριβοῦς ἔχο-
 μενα μᾶλλον· ἐπεὶ δὲ ἐκ τοῦ παρεῖκτος εἶπον τὰ
 εἰρημένα, μήποτε τὸ ἐπὶ μέρος ὑπάρχον ὡς καθό-
 λου, διὰ τὴν τῶν ἀκούοντων ὠφέλειαν, ἀπεφάνητο.
 Πολλὰ γὰρ οὕτω παρὰ τοὺς πατέρας καὶ τῆς θεῆς
 Γραφῆς λέγεται, μερικὰ μὲν ὑπάρχοντα, ἀπλῶς δὲ
 καὶ ἀπολύτως λεγόμενα, καὶ διὰ τοῦτο δοκούντα
 καθόλου λέγεσθαι· οἷον πού φησιν ὁ Σωτὴρ (2)·
 «Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ κά-
 κεινος ποιήσει, καὶ μερίζονα τούτων ποιήσει.» Καὶ
 μὴν οὐ πᾶς ὁ εἰς αὐτὸν πιστεύων μερίζονα τῶν ἐκεῖ-
 νου ἔργων ποιεῖ. Καὶ ὁ Ἀπόστολος (3) αὖθις·
 «Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἀλλ' οὐ πάντες,
 ἀλλ' αὐτοὺς καὶ οἱ κατ' ἐκείνον. Καὶ πρὸς τοὺς Κο-
 ρινθίους αὖθις (4)· «Ἐξ αὐτοῦ δὲ ἡμεῖς ἔστε ἐν
 Χριστῷ Ἰησοῦ.» Καίτοι γε οὐ πάντες ἐκ τοῦ Θεοῦ
 ἦσαν· πολλοὶ γὰρ ἦσαν τοιοῦτοι, πρὸς οὓς ἀλλαγῶ
 φησὶν (5)· «Ἐτι σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἀνθρώπον
 περιπατεῖτε.» Καὶ ὁ Σολομών (6)· «Πλοῦτος καὶ πε-
 νία παρὰ Θεοῦ ἐστίν· ἀλλ' οὐ πᾶς πλοῦτος, οὐδὲ
 πᾶσα πενία. Καὶ πολλὰ ἂν τις εὔροι τοιαῦθ' ἕτερα.
 Τοιοῦτον, οἶμαι, καὶ τὸ παρὰ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖφ
 περὶ τῶν τῆς ζωῆς ὅρων εἶναι· «Θάνατος γὰρ, ἢ
 φησὶν, ἐπάγονται τοῖς ἀνθρώποις, τῶν ὅρων τῆς
 ζωῆς πληρωθέντων.» Οὐ πᾶσι φησὶ τοῖς ἀνθρώ-
 ποις, ἀλλὰ τοῖς πιστοῖς καὶ πρὸς οὓς ἐκείνος ἐποι-
 εῖτο τὸν λόγον· καὶ τούτοις δὲ οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς
 ἀριστοῖς τε καὶ οἰκειοτάτοις· τούτων γὰρ ὁ Θεός
 οὐ τὴν τελευταῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν βίον
 ἅπαντα προορίζει. Καὶ φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστο-
 λος (7), οὓς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰ-
 κόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος (8)·
 «Κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ βούλην τε καὶ πρό-
 γνώσιν, ἢ πόρρωθεν οἶδε προκαταβάλλεσθαι τῶν με-
 γάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις·» καὶ καθάπερ

(1) Rom. vii, 29.

(2) Joan. xiv, 12.

(3) I Cor. ii, 16.

(4) I Cor. i, 30.

(5) I Cor. iii, 3.

(6) Proverb. xix, 8 : Πλοῦτον δὲ καὶ πενίαν μὴ

μοι δῶς. Ipsa quae afferit verba Eugenici ubi la-
 teant nescio.

(7) Rom. viii, 29.

(8) Conf. Gregorius N. Or. 48, p. 281 : Οἶδε γὰρ
 πόρρωθεν καταβάλλεσθαι τῶν μεγάλων πραγμάτων
 ἢ σοφία τὰς ὑποθέσεις.

ἐπὶ τῆς πρώτης δημιουργίας, « ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις » A του. καὶ τὸ τῆς ἀκάρπου συκῆς παράγοι συγχωρουμένης τοῦτο τὸ ἔτος (10), μάλιστα μὲν κάκεινοι τῆς τῶν σωζομένων ἤδη μερίδος εἶσι καὶ διὰ τοῦτο προωρισμένων ὅσος ὁ Παῦλος, δε ἐπιδιῶναι τοῖς διωγμοῖς ἐκείνοις καὶ τῇ μανίᾳ συγχωρηθεῖς, ἀντιδιώκτου κήρυξ τοῦ Εὐαγγελίου κατέστη, καὶ σκεῦος; ἐκλογῆς, καὶ διδασκαλὸς τῶν ἐθνῶν (11), καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων. Διὰ τοῦτο ἑαυτὴν ἀφωρίσθαι ἐκ κοιλίας μητρὸς λέγει (12) καὶ ἀφωρισμένον Θεοῦ προγράφει (13). Τί δ' ἂν εἴη τῶν πολλῶν διαφερῶν οὗτος, εἰ καὶ τὰ ἐκείνων ἅπανθ' ὁμοίως ἀφωρισμένα τε καὶ προωρισμένα; Μερικὰ οὖν καὶ ταῦτα καὶ ὀλίγοις συμβαίνοντα · τὰ δὲ ἐν μέρει καθόλου κατηγορεῖν, ἄτοπον, πρὸς τῷ μηδὲ προῦργου τι εἶναι τῷ τοῦ καθόλου προορισμοῦ; B εἰσάγοντι λόγῳ. Εἰ γὰρ βούλεται μὲν αὐτοῦς ὁ Θεὸς ἐκκόψαι, φεῖδεται δὲ παρακαλούμενος ἢ προῦρων τὸ μέλλον, οὐκ ἄρα τὸν τῶν ἀπάντων θάνατον ἀπλῶς προορίζει. Σκόπει δὲ καὶ ἐντεῦθεν · εἰ φύσει ἀόριστα τὰ μερικά καὶ ἄτομα, παρὰ φύσιν δὲ ὁ Θεός, οὐδὲν ποιεῖ, οὐκ ἄρα ὁ Θεὸς ὀρίζει τὰ ἀόριστα πλήθει, δηλονότι τὰ μερικά · μόνα ἄρα τὰ καθόλου καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ὅσα πρῶτα τῶν ἄλλων καὶ τιμώτερα καὶ συνεκτικὰ τῶν ἄλλων. « Σὺ μὲν ἀριθμῆς τὰς μυριάδας, » ἡ θεολόγος λέγει (14) φωνῆ, « Θεός δὲ τοῦς σωζομένους; » καὶ σὺ μὲν τὸν ἀμέτρητον χροῦν, ἐγὼ δὲ τὰ σκευὴ τῆς ἐκλογῆς. » Ἄλλὰ δὴ καὶ οὕτω σκεπτεόν · ἅπαντα τὰ ἐν τῇ κόσμῳ γινόμενα ἢ κατ' εὐδοκίαν γίνεται τοῦ Θεοῦ, ἢ κατὰ συγχώρησιν, ἢ κατὰ παραχώρησιν, ἢ κατὰ ἰγκατάλειψιν. C Ὅσα μὲν οὖν κατ' εὐδοκίαν γίνεται τοῦ Θεοῦ, ταῦτα εἶσι κατὰ τὴν ἀγαθὴν αὐτοῦ καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον θέλημα, καθά φησιν ὁ θεός; Ἀπόστολος (15), ταῦτα καὶ προωρίσθαι τῷ Θεῷ λέγομεν, εἴτε θάνατος, εἴτε τι τοιοῦτον ἕτερον εἴη · τὰ δὲ λοιπὰ, οὐδαμῶς, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν εἶσι δηλον τῶν ὀνομάτων. Οὐκ ἄρα πᾶσαν ζωὴν ὀρίσθαι φησί, οὐδὲ πάντα θάνατον προωρίσθαι · μόνον ἄρα τὸν τῶν δικαίων καὶ τῷ Θεῷ φίλων, ὧν οὐδὲ θρῆξ ἡ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται μὴ βουλομένου Θεοῦ. Ταῦτ' εἰ μὲν ἱκανῶς σοι δόξειεν ἔχειν, ἀγιώτατε εἰσποτα, τῆς σῆς ἂν εἴη τοῦτο δι' εὐχῶν συνεργίας, ἢ καὶ θαρβῶν ἐγὼ μάλιστα τὴν περὶ τούτων λόγον ἀνεστησάμην · εἰ δὲ κοῦν τοῦ δέοντος ἔξω αἰπτει, τὸ D μὲν τι λελογίσθω τῇ τοῦ ἡμετέρου νοῦ βραχύτητι τε καὶ οὐδενείᾳ· τὸ δὲ τῇ νῦν ἐνοχλοῦση μάλιστα ἀσθενείᾳ· ὅφ' ἦς καὶ ταῦτα μόλις εἰπεῖν καὶ συντάξαι συγκεχωρημέθα.

(1) Gen. 1, 3, 6.

(2) Gen. 1, 26.

(3) Marc. xiii, 20.

(4) Matth. v, 45.

(5) Matth. x, 30.

(6) Psal. xxxiii, 21.

(7) Psal. cxv, 15.

(8) Joan. xxi, 18.

(9) Ezech. 18, 23 : Μὴ θελήσει θελήσω τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει Κύριος, ὡς τὸ ἀποστρέψαι αὐτὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρίας, καὶ ζῆν αὐτόν.

(10) Luc. xiii, 8.

(11) Verba sunt Dei de Paulo, Act. Apost. ix, 15, Σκεῦος ἐκλογῆς μοι· ἐστίν οὗτος. Johannes Chrys.,

oratione in Paulum prima, init. : Ἐπειδὴ γὰρ σκεῦος ἐκλογῆς γέγονε. Gregorius Naz. orat. 26, p. 440 : Παῦλος ἔμεγας κήρυξ τῆς ἀληθείας, ὁ τῶν ἐθνῶν ἐν πίστει διδασκαλός. Sulpicius dictus ὁ διδασκαλός τῆς οἰκουμένης.

(12) Paulus, Epistola ad Galatas 1, 15 : Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεός, ὁ ἀφώρισας με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου.

(13) Paulus, Ep. ad Rom. 1, 4 : Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ.

(14) Significari videtur locus Gregorii Naz. Theolog. 1.

(15) Num respectu ad verba Pauli, Epist. ad Ephes. 1, 5? Κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

NICOLAI V

PONTIFICIS MAXIMI

AD CONSTANTINUM ROMÆORUM IMP.

EPISTOLA DE UNIONE ECCLESJARUM

Ex Latino sermone in Græcum translata (a) per dominum THEODORUM GAZAM.

NICOLAUS episcopus, servus servorum Dei, A suis, tum ex litteris quas misisti, quanto desiderio te-
charissimo in Christo filio Constantino Palæologo, nearis ad promulgandum decretum unionis in uni-
Romæorum imperatori illustri, salutem et apostoli- versali synodo Florentina promulgatum. Intellexi-
cam benedictionem. mus præterea quibus impediaris ne hoc tuum de-
siderium compleatur. Cogitavimus, et cum vene-
rabilibus fratribus nostris sanctæ Romanæ Ecclesiæ
cardinalibus sæpe consultavimus, utrum impedi-
menta illa tantæ retardationis verisimilia esse vi-
deretur, ut nisi novitas exaltationis tuæ ad impe-
rium moram illam verisimilem effecisset, credidis-

Oratorem tuum nobilem virum Andronicum Brienium Leonardum, quem ad nos serenitas tua misit, gratisse recepimus, et lectis litteris tuis, ipsum gratius audivimus. Nam gratisse et prudentissime omnia sibi a tua serenitate commissa seriose explicavit. Intelleximus igitur tum verbis

Oratorem tuum nobilem virum Andronicum Brienium Leonardum, quem ad nos serenitas tua misit, gratisse recepimus, et lectis litteris tuis, ipsum gratius audivimus. Nam gratisse et prudentissime omnia sibi a tua serenitate commissa seriose explicavit. Intelleximus igitur tum verbis

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ

ΡΩΜΗΣ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ | ΜΕΓΙΣΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΡΩΜΑΙΩΝ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΡΙ ΕΝΩΣΕΩΣ

Ἐκ τῆς Λατίνων φωνῆς μεθερμηνευθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ̅υρ̅ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΓΑΖΗ.

Ex Petri Arcadii *Opusculis aureis*.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ἐπίσκοπος, δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῷ προσφιλεστάτῳ ἐν Χριστῷ υἱῷ Κωνσταντί-
νῳ Παλαιολόγῳ, αὐτοκράτορι ἐπιφανεστάτῳ Ῥω-
μαίων, χαίρειν καὶ ἀποστολικῆς ἀπολαύειν εὐλογίας.

Ἀνδρόνικον Βρύενιον Λεοντάρην, ἄνδρα τῶν εὖ
γεγονότων, ὃν πρεσβευτὴν πέπομφας ὡς ἡμεῖς,
ἡδέως εἶδομεν, καὶ τὰ παρὰ σοῦ γράμματα ἀναγνόν-
τας, ἡδίων δὴ λέγοντος αὐτοῦ ἀκηκόαμεν. Πάντα
γὰρ ὅσα τ' ἄνδρι ἦσθα προτεταχώς, συνετῶς εὖ
μάλα καὶ κατὰ σχῆμα τῆς καλλίστης σεμνότητος
ἡμῖν διεξῆλθεν. Ἐμάθομεν οὖν τὸ μὲν, ἐξ ὧν ὄψε-
σθήκει, τὸ δὲ ἐκ τῶν ὧν γραμμάτων, ὅπως σὺ προ-
θυμίας ἔχεις εἰς κοινὸν ἐναγκεῖν καὶ κυρῶσαι τὸν
τῆ συνόδῳ τεταγμένον καὶ εἰς πάντας δοθέντα ὄρον.

Ἦθεν δὴ καὶ πολλάκις αὐτόν τε ἰδίᾳ διασκεψάμεθα,
καὶ ὅμα τοῖς ἡμετέροις ἀδελφοῖς καρδιναλῶσιν ἐξε-
τάζοντες, εἰ τὰ προτεινόμενα ταῦτα κωλύματα πι-
θανὰ εἴη' εἴη εἰς βραδυτέτα χρόνου τοσοῦτου. Καὶ
δὴ οὖν εἰμὴ τὸ σὲ νεωστὶ παραλαβεῖν τὴν ἀρχὴν πι-
θανωτέραν πως τὴν διατριβὴν ἀπεδείκνυσεν, ψόμεθα
πάντως, καὶ τὸν πρεσβευτὴν καὶ τὰ γράμματα,
πράγματι μὲν οὐδενί, ῥήμασι δὲ πραγμάτων κενούσιν,
τὸ πιστὸν ἡμῖν παρέχειν πειρᾶσθαι. Νῦν δὲ ἐπειδὴ
τὰ περὶ σὲ οὕτως ἔχει, ἀκουε, υἱὲ προσφιλέστατε,
καὶ μου τὸν λόγον ὡς εὐνουστάτου μὲν ὄντος σοι,
ἐλευθέρως δὲ λέγοντος; τάληθ' ἴδου. Ἡμεῖς ἀναμ-
φιδῶως ἐκεῖνα περὶ τοῦ σοῦ Ἰωάννου φάμεν. Ὡς
εἰ κατὰ σμικρὴν γούν ἐκείνος ἰσχύει τοῖς γενομένοις.

(a) At libere nimis, ut legenti patet.

semus, tam per oratorem tuum, quam per lit eras, magis quam rebus satis factum iri. Accipe igitur, charissime fili, quæ dicturi sumus, tanquam ab amantissimo animo, quem vere et libere te alloquentem deputa. Nam nos minime versamur in dubium, Joannem Palæologum tibi in imperio prædecessorem, fratrem et germanum tuum, si voluisset, pro data sibi a Deo prudentia, hanc rem ad felicem consummationem perducere potuisset. Verum tamen cum ille nimis cogitat hanc rem temporali statui suo coaptare, de medio subtractus est. Voluit divina providentia te successorem ejus illi in imperio subrogare. Serenitati nunc tuæ providendum est, ne, rem diutius protrahendo, efficiaris consors reatus et pœnæ. Nescimus si dolose, si religiose de Christiana religione cogitamus: in regno cœlorum locum dari posse iis qui a christiana unitate dissentiunt. Nam de facto primario, quoddam exordium Christianæ religionis est Symbolum profiteri, in quo unam sanctam et catholicam confitemur Ecclesiam, quæ profecto una esse non poterit, nisi unius capiti omnia ejus membra respondeant, quo dirigente, et vicem illius æterni Pontificis obtinente, qui regnat in cœlis, necesse est illius membra, mystici corporis membra, ad sua ministeria moveantur: ut si recte co-

gitare velimus, quod duos principatus simili forma viventes, tamen propriis regibus, etiam imperatoribus servientes, unum non esse permittet imperium. Intelleximus enim diversi status imperii inde prodire rationem, quod divisa capita sibi non subordinata, sed quasi de potestate contententia, unum esse non patiuntur imperium. Ex quo facillime datur intelligi, unam non posse Ecclesiam confici ex iis qui uni capiti subesse recusant. Nec aliquid est, quod ita evidenter vel politicæ vel imperii arguat unitatem, quam quod unitas principatus. Nec unica forma, vel finis unionis divisus principatibus possunt esse communia. Unionis autem motor efficiens, vel ductor supremus ex necessitate unicum arguit principatum; ergo omnis qui unam constietur Ecclesiam, quæ in toto orbe diffusa est, oportet ut unum agnoscat caput totius militantis Ecclesiæ, cui parere et obedire teneatur. Illum recognoscens etiam Pontificis Jesu Christi Domini nostri vicem tenere in terris, et cui parere necesse sit.

Ergo qui vult vere Symbolum et unam sanctam Ecclesiam catholicam profiteri, teneat unum esse caput Ecclesiæ militantis, cui obedire necesse sit. Nec unquam in Dei Ecclesia schismata surrexerunt, nisi ex his qui huic capiti subesse noluerunt. Ex-

προσθεῖναι ἐθούλετο, οὐδὲν ἂν ἦν ἐμποδῶν, μὴ εἰς τέλος εὐτυχῆς τὰ τῆς ἐνώσεως, προχωρῆσαι. Νῦν δὲ ἀλλ' ἄττ' οὐ καλῶς αἰεὶ προαιρούμενος, καὶ ἔργον θεῖον ἐπιθυμία πραγμάτων πολιτικῶν, μᾶλλον τοῦ δέοντος φιλοτιμούμενος ἐφαρμόσαι, ἐπιχειρεῖται πρὸς Θεοῦ, ἢ αὐτῶν μὲν θάττον ἐκποδῶν τοῖς πράγμασι γένηται, ἕτερος δὲ τις τῶν θεῶν προαιρετικώτερος τῆν τε ἀρχὴν παραλάβῃ, καὶ ἅμα τὰ τῷ θεῷ δοκούντα ὑπουργήσῃ εὐθὺς. Διὸ σὲ δὴ γένοι μὲν ἀδελφῶν ὄντα ἐκείνου, ἀρετῇ δὲ πολλῶν κλειῶ διαφέροντα, ἢ τὰ πάντα διοικουσα πρόνοια εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἀγαθοῦσα καθίστηται, ἵνα τῶν θεῶν πραγμάτων ἀμελήται μηδὲν, ἐκ μηδεμιᾶς τῶν περὶ τὸν ἀνθρώπινον τουτουὶ βίον προφάσεως· ὅθεν σὴ καὶ σκοπεῖται σοὶ νῦν ἔσται, καὶ πρηνητέα σθένει παντὶ, ὅπως μὴ καὶ σὺ πάλιν τῶν αὐτῶν, ἐκῶν ἀμελήσας, καὶ μὴ καλῶς τῷ θεῷ ὑπουργικῶς θελήματι, κοινωνῶς τ' ἀδελφῶν γενήσῃ τῶν ἰσῶν ἀδικημάτων καὶ τιμωριῶν, ὡς εἰκόσ, τῶν αὐτῶν. Οὐ μὴ γὰρ δίκαιον, οὐ δὲ ὀσιον ἢ τοὺς μὴ τὴν τῶν Χριστιανῶν ἔνωσιν καὶ ὁμόνοιαν ὑποδεχομένους καὶ πράσσοντας μοίρας ἂν ὀφείσθαι τυχεῖν τῆς οὐρανῶν βασιλείας, ἢ χάριτος ἡστινοσοῦν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς τῆς Χριστιανῶν εὐσεβείας, ὡσπερ τι προσέμιον ἢ τοῦ ἱεροῦ συμβόλου ἐμολογία, ἐν ᾧ μίαν ὁμολογοῦμεν ἀγίαν καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Ταύτην δὲ μίαν ὑπάρχειν οὐκ οἶδόν τε, ἂν μὴ τὰ σύμπαντα αὐτῆς μέρη ὑπὸ μιᾶν τυγχάνῃ κεφαλήν ὄντα. Ἡς ἄρα ἄλλως ἐρθούσης, ἰθυνοῦσης, καὶ ἀντὶ Χριστοῦ τοῦ ἀδίδου ἀρχιερέως προδοταμένου, ἕκαστον τῶν τοῦ μυστικοῦ σήματος μορίων

ἐπὶ τῷ οὐρανοῦ κινήσεται ἔργον. Καὶ μὲν δὴ πόλειον οὐσίαν τ' ἄλλα μὲν ἔχουσαι ὁμοίως, ἀρχοντι δὲ μὴ οὐσαι τῷ αὐτῷ ὑπάρχουσιν, αἰτίον τοῦ μίαν γίνεσθαι ἡγεμονίαν ἡμιστ' ἐθέλειν, οὐδὲν ἄλλο φαίνεται σκοποῦσιν ὀρθῶς, ἢ τῶν τὰ ἀρχοντα δύο ὄντα, καὶ μηδέτερον θατέρω ὑπάρχον, ἀλλὰ ἀλλήλοι τῶν πρωτεῶν ἀμιλλομένων, μίαν οὐκ ἐξ γίνεσθαι ἡγεμονίαν τῶν ὄλων. Ὑβκουν οὐ δὲ χριστιανοῖς οἶδόν τε μίαν ποτὲ ἐκκλησίαν στήναι ἐκ τῶν μηθὲν σφᾶς αὐτοὺς τάσσειν ὑφ' ἓνα ἀρχοντα ἐθελόντων· οὐ γὰρ ἔστιν ὅτι πολιτείαν ἦντινα οὐ μίαν καὶ ἀδιαίρετον ἀποφαίνεται μᾶλλον, τοῦ, τὸ ἐν εἶναι τὸ κύριον Ἀρχῆς μὲν γὰρ σχῆμα ἢ τέλος ἐν, οὐκ πλειόνων κυρίων γένοιτ' ἂν, ἐν δὲ κινήσει; ποιητικὸν αἰτίον, εἴτιον πρώτως διατακτικὸν καὶ διδυντικὸν τοῦ αὐτοῦ, ἐν τὸ κύριον ἐξ ἀνάγκης ἀποδεικνύει. Τὸν τοίνυν Ἐκκλησίαν ὁμολογοῦντα μίαν, τὴν εἰς πάντα μέρη τῆς οἰκουμένης ἀποβιδοσθεῖσαν, ἓνα δὴ καὶ τῆς ὄλης Ἐκκλησίας ἀρχοντα τίθεσθαι δεῖ, ᾧ πειθόμενος πάντα τὸν χρόνον διατελεῖ, ἅτε δὴ ἐπὶ γῆς ὄντι ἀντ' αὐτοῦ τοῦ πάντων Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀδίδου ἀρχιερέως, ᾧ πάντας ὑπακούειν ἀνάγκη πᾶσα.

Δεῖ τοιγαροῦν τοὺς τὸ σῶμα καὶ μίαν Ἐκκλησίαν ὁμολογεῖν ἀξιοῦντας, ἓνα τῆς ὄλης Ἐκκλησίας εἶναι ὑγεμόνα νομίζειν, ᾧ πάντας πειθεσθαι ἀναγκαῖον εἶναι. Ὡς τὰ τε σχίσματα ὅπλα δὴ καὶ γέγονε πῶποτε περὶ τὴν Θεοῦ Ἐκκλησίαν, οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν πλὴν παρὰ τῶν μὴ βουλομένων σφᾶς ὑποτάσσειν ἐντὶ ἡγεμονίᾳ τοιοῦτῃ εἰσεβῆναι. Τοῖς τε ἐξω ποιφερομένοις τε καὶ ἀφηνιάζουσιν, οὐκ ἔσται οὐδ' ἢ τισοῦν σωτηρία· πολλοὺ γε καὶ δεῖ. Ὅσοι γὰρ τοι ἐν τῇ Νήχου λάβρακι μὴ ἐγκατακλείσαντες ταυ-

tra Ecclesiam non est salus : qui non fuit in arca Noe, diluvio interit, et gravius punita sunt schismata quam alia quæcunque peccata. Nam in Core, Dathan et Abiron, qui schisma in Dei populo moliti sunt, gravius et severius legimus vindicatum quam cum iis qui idololatriam commiserunt.

Nunc ergo, serenissime princeps, intuere statum præsentium temporum, et animadvertente diligenter, quo pacto fieri potuit, ut divina providentia tantam nationem sub uno imperatore, tam effusum habente imperium, quæ olim abundavit innumerabilibus sanctissimis et doctissimis viris, in præsentiarum ad id miseræ devenire permisit, ut sit miserrima omnium gentium ; quod profecto tam evidens est ut negari non possit. Intelligimus profecto, magnum esse hoc sacrilegii genus, quod divinam elementiam in tantam iram indignationemque concitarit. Et quia vehementer angimur, Græciam omnem eo pervenisse, ut fere totam inimicis crucis Christi parere necesse sit. Credimus ea, quæ dicimus, ita serenitati tuæ esse nota, ut notiora fieri non possint. Magnum est hoc, et valde magnum demeritum ; quod divino iudicio tantæ nationi, tam præclaræ, tam gloriosæ, tam diuturna, tam gravis captivitas injecta sit. Ergo aliquando cogitandum est, quænam potuerit esse causa digna horum malorum. Propter duo enim maxima peccata gens Hebræa, quæ erat populus a Deo electus, si-

bique peculiaris, gravi captivitate punita est. Primo, propter idololatriam a regibus Assyriorum decem tribus in Mediam translata sunt ; deinde regem Juda cum duabus residuis tribubus reges Chaldæorum in Babylonem deduxere, quæ usque ad septuaginta annos in captivitate manserunt. Secundo, propter sacrilegium quod in Dei Filium incarnatum commiserunt, cum a principibus Romanis Vespasiano et Tito, Hierosolyma subversa est, et omnis regio Judæa in Romanorum ditiorum translata est, ita ut nationi illi, universi orbis usque in hunc diem exsilium concedatur.

Et hæc de Hebræis. Græcos autem, postquam fidem catholicam susceperunt, nec ad idololatriam declinasse videmus, nec in Dei Filium ea piacula commisisse, quibus in Turcarum captivitate divina ultione pervenerint. Ergo subest aliud sacrilegii genus, quod divina justitia impunitum esse non sinit. Nec diligenter inquirentibus, quantum cordis humani valeat infirmitas intueri, licet intelligere, hanc captivitatem non aliunde profectam, quam ex reatu schismatis, quod auctore Photio, tempore Nicolai primi, sumpsit exordium, et eousque inveteratum est, ut usque ad tempora ista pervenerit. Dolenter et anxie ista proferimus, et vellemus æterno damnare silentio. Verum si operam medicantis expectas, oportet ut vulnus tuum detegas. Ecce jam fere quingenti anni transiere, ex quo

τοὺς διασεσώχασιν, οὗτοι ἔδρασι κατακλυσθέντες ἀπόλωντο πάντες, καὶ χαλεπωτέρων δὲ τὰ τοιαῦτα σχίσματα κολάζει Θεός, ἢ ὅτιον τῶν ἄλλων ἁμαρτημάτων. Ἄηλον γὰρ εἶπε τοὺς περὶ Δαθάν, Κορὴ καὶ Ἀβειρῶν σχίσμα καὶ στάσιν πεποιηκότας ἐν τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, χαλεπωτέρως ἐπεξήλασε τὸ θεῖον ἢ τοὺς εἰδωλολατρῆν ἐπιβαλλομένους.

Ἄθρησον οὖν, ὡς αὐτοκράτωρ, τὴν παρούσαν, ὧν ἄρχεις, τύχη, καὶ σκέψαι πρὸς Θεοῦ ἀκριδῶς, τίσι δήποτε ἁμαρτήμασιν ἔθνος τηλικούτων ὄψ' ἔνος ἀρχόμενον ἀπὸ αὐτοκράτορος, μυριοὺς τὸ πρόσθεν εὐσθενοῦν ὀσωτάτοις καὶ σοφωτάτοις ἀνδράσιν, εἰς τοῦτο κακοδαιμονίας ἐληλυθὸς περιεῖθε Θεός, ὥστε εἶναι νῦν πάντων ἔθνων κακοδαιμονίστατον. Ἢ εἴηλον οἱ ἐκεῖνο τ' ἀμάρτημα αἰτιασθαι χρεῶν, ὃ φανερόν οὕτως, ὡς μηδένα ἂν εἶναι φάναι ὑπεναγία. Καὶ μέγιστον ἄρα τοῦτο γε ὑποληπτέον, ὅποτε τὴν ἐπεικίστατον πᾶσιν ἀνθρώποις Θεὸν, εἰς ὀργὴν τηλικαύτην παρεξυμένον ὀρώμεν, διὰ τὰ ταῦτα τοὶ μάλιστα ὄντα τυγχάνει. Εἶγε νῦν σύμπασα ἡ Ἑλλάς καὶ ὅσα σχεδὸν τι πρότερον ἄλλα ὑπὸ τὴν οὐτοκράτορα ἦν, εἰς τοῦτο τύχης ἐληλυθεν, ὥστε δουλεύειν ἐλευσινότητα τοῖς τοῦ Χριστοῦ ἐχθροῖς. Μέγεθος τῆς οὗτις κικου, καὶ τις ὑπερβολὴ ἁμαρτίας, ὅς, γένος Ἑλλήνων, τὸ πάλαι μέγα καὶ ἔνδοξον, δούλον οὕτω βαρβάρους, κατὰ δίκην ἀποδείκνυσαι θεῖαν. Ἐπισκεπτέον οὖν τίνα τῶν κακῶν τούτων ἀξίων φαίην αἰτίαν. Τὸ μὲν γὰρ Ἑβραίων γένος ὁ Θεός λαὸν ἑαυτοῦ ἐπελέξατο, καὶ ὡς ἴδιον σύστημα ἔχων ἐφίλει, δύο τὰ μέγιστα ἁμαρτημάτων δίκην ἔδωκε.

Πρῶτον μὲν γὰρ δι' εἰδωλολατρίαν αἱ δέκα φυλαὶ τοῖς Ἀσσυριοῖς αἰχμάλωτοι ἀπήχθησαν εἰς Μηδίαν, καὶ τοῦ βασιλεῖς Ἰούδα μετὰ δυοῖν ταῖν ὑπολοίπων φυλαῖν Χαλδαῖοι αἰχμαλώτους εἰς Βαβυλῶνα ἀπήγαγον. Καὶ διέμεινε τὸ ἔθνος δουλεύον οὕτως ἑξομῆκοντα ἔτη. Ἐπειτα δ' ἄπερ εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν Ἰησοῦν ἠσέθησάν τε καὶ ὕβρισαν, αἰχμάλωτοι γίνονται πάλιν, ἦνικα Οὐεσπασιανὸς καὶ Τίτος Ῥωμαίων στρατηγοὶ κατὰ κράτος ἐλθόντες κατέσκαψαν, καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίων χώραν ἐποίησαν ὑπὸ τοῦς Ῥωμαίους. Καὶ τὰ τῆς αἰχμαλωσίας δὴ ταύτης οὕτω ἐσχέθη πέρας, ἀλλ' ἐτι πᾶσα ἡ οἰκουμένη τόπος φυγῆς τε καὶ πλάνης ἀποδείδειται Ἰουδαίων τῷ ἔθνει.

Τὰ μὲν δὲ τῶν Ἑβραίων οὕτως. Ἑλλήνων δὲ, ἐπειδὴ τὴν εὐσεβεστάτην ἐδέξαντο πίστιν, οὐδὲν ἁμαρτηκότας ὀρώμεν τοιούτων, οὕτε γὰρ εἰς εἰδωλολατρίαν οἶδε ἀπέκλιναν οὐδέποτε, οὕτε τι εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν ὁμοιον πεπλημμεληκότες εἰσι δι' ὄπερ καλοῖται ἂν τις αἰχμαλώτοις παρὰ Θεοῦ τοῖς βαρβάρους παραδειδῶσθαι. Τί οὖν ἀδικούντες ἐκεῖνα πάσχουσι ; καὶ τίποτε ἐξημαρτηκότας τὴν τοῦ Θεοῦ ψῆφον εἰς τιμωρίαν σφίσι δεινοτάτην ἐξεκάλεσαν ; ἢ οὐθεν καθόστον οἶον τὸ σχίσμα ἁμαρτημα ; Σχίσμα λέγω, οὐ αἴτιος μὲν περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ὁ Φώτιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Νικολάου πρώτου Ῥώμης ἀρχιερέως ἐγένετο. Διέμεινε δὲ οὕτως ἐπὶ πολὺ, ὥστε μηδὲ καθ' ἡμᾶς ἐξω τοῦ τοιοῦτου κακοῦ τὰ χριστιανῶν εἶναι. Ἢμεῖς μὲν τοῖνον παραλογῶς τε καὶ εὐθύμως

Satan, princeps et auctor omnium peccatorum, et A litteris eorum, cum subscriptione manuali eorum maxime schismatis et divisionis inductor, ab obedientia Romani pontificis, qui Petri successor est, et Jeau Christi Domini Nostri Vicarius, Constantinopolitana seduxit Ecclesiam. Infiniti tractatus intervenere, plurima sunt celebrata concilia, innumera- biles legati in hanc rem destinati, ut tam atrox vitium in Dei Ecclesia sanaretur. Novissime autem, Deo ita providente, in Ferrariensi et Florentino concilio Joannes Palæologus Romæorum imperator, cum magna procerum et nobilium comitiva, et Josephus Constantinopolitanus patriarcha, cum multa metropolitani, episcoporum, abbatum, cæ- terorum prælatorum numerositate, convenientes una cum Eugenio papa quarto, prædecessore no- stro, et venerabilibus sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinalibus, et prælatorum Occidentalis Ecclesiæ numerosissimo comitatu, ad extirpandum invete- ratum schisma omnem operam, atque diligen- tiam tribuere, et tandem, Deo inspirante, est per- ventum ut, difficultatibus omnibus e medio sublatis, decretum hujusmodi unionis concorditer publicaretur. Facta sunt ista, teste toto orbe terrarum, et decretum unionis hujusmodi et Græcis et Latinis

qui interfuere, terrarum ubique transmissum. Te- stis est Hispania, quatuor Christianis regnis ornata, Castella, Aragonia, Portugallia, Navarra. Testis est Britannia major, Anglicorum regis subjecta ditioni. Testis Hibernia et Scotia, insulæ maximæ, extra continentem positæ. Testis Germania numerosissi- mis populis culta, et longissimo terrarum tractu distenta. Testis Danorum regio. Testis Norvegia. Testes sub Daciam extremi populi ad Aquilonem positi. Testis Poloniæ inclytum regnum. Testis Hungariaque et Pannonia. Testis omnis Gallia ab Occiduo mari ad Mediterraneum usque distenta, quæ inter Germanos Hispanosque collocata, hac in re Germanis Hispanicque concordat. Hic omnis orbis B habet decreti hujusmodi exemplaria, quibus in- stanter schisma illud inveteratum de medio subla- tum est. Teste Joanne Palæologo Romæorum im- peratore; teste Joseph patriarcha Constantinopoli- tano, cæterisque qui de Græcia in Florentina synodo convenere. Quorum subscriptiones per omnia adnotatæ sunt. Omittimus commemorare omnem Italiam, quæ nulli provinciarum secunda est: et hujus decreti exemplaria per urbes. Et ecce jam

ἔχοντες ἐπὶ τοῖς συμβαῖσι ταῦτά φαμεν, καίπερ σιωπῇ τὸν σύμπαντὰ χρόνον συγκρύπτεσθαι τὰ τοιαῦτα, μᾶλλον δὲ λήθης ἀφανισθῆναι βυθῶ, δια- φερόντως βουλόμενοι. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰς τραῦμα ἔσχον, βοηθείας λατρικῆς τυγχάνει δόμοις, ἀπο- γυμνώσαι δεῖ καὶ δεῖξαι τῷ λατρῶ τὴν πληγὴν, ἢ ὃ δε φάρμακον ἐπιθεῖς οἰκίον, τὸ πάθος λίσσεται. Ἦδη γάρ τοι πεντακόσια σχεδὸν τι διεγένετο ἔτη, ἐξότου δαίμων ὁ πάντων αἰτιος τῶν κακῶν, καὶ μά- λιστα τοῦ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν σχίσματος, καὶ τῆς τοιαύτης διαιρέσεως; αὐτοῦργος, τὴν Κωνσταντινου- πόλεως Ἐκκλησίαν ἀπέστρεψε τῆς πρὸς τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ὑπακοῆς, Πέτρου διάδοχον ὄντα, καὶ Ἰη- σοῦ τοῦ Κορίου σχῆμα φέροντα. Καὶ μυρία μὲν πράγματα πίπρακται, πολλὰ δὲ γεγονάσι σύνοδοι, πλείστοι δὲ ἐπέμψθησαν πρέσβεις, ἵνα τῷ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τραῦματι τοῦτῳ παρασκευάσαιντο ἴασιν. Τέλος δὲ, Θεοῦ τούτων προνοουμένου, συνόδου γενο- μένης ἐν Φεραρῆρα καὶ Φλωρεντία πόλεσιν ἀξιολό- γοις τῆς Ἰταλίας, Ἰωάννης Παλαιολόγος; αὐτοκρά- τωρ Ῥωμαίων, σὺν πολλοῖς τῶν ἐν τέλει, καὶ εὖ γενομένων Ἑλλήνων, καὶ Ἰωσήπος Κωνσταντινου- πόλεως Πατριάρχης, μετὰ πολλῶν μετροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, καὶ ἀρχιμανδριτῶν, καὶ ἄλλων ιεροτι- μῶν ἐς ταῦτ' συνελθόντες; ἅμα τῆς Ῥώμης μεγί- στῳ ἀρχιερεῖ, Εὐγενίῳ τετάρτῳ, ἐγγύτατα πρὸ ἡμῶν ἀρχιερατεύσαντι, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν καρδιώδεσι, καὶ πολλοῖς τῶν ἐσπερίων ιεροτιμῶν ἀνδρῶν, πάντα ἐσπουδάκασι τε καὶ πε- πονήκασιν, ἐφ' ᾧ τὴν περὶ τὸ πολυετὲς τοῦτ' σχί- σμα διαφορὰν διαλύσασθαι. Καὶ δὲ τελευτώντες, συναρομένου Θεοῦ, τὰ μὲν δυσχερῆ τε καὶ ἀπορα πάντα διαλυσάμενοι, πεποιήκασιν ἐκποδῶν, φήρι- σμα δὲ εἶν' ὅν θέσιν καὶ ὄρον ἐνώσεως τοιοῦτον

γνώμη ἐξενεγκόντες κοινῇ ἀνεκήρυξαν. Πίπρακτα μὲν οὖν ταῦτα μάρτυρι πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, καὶ ὁ τῆς ἐνώσεως ὁρος ἑλληνιστὶ τε καὶ ῥωμαιστὶ γε- γραμμένους διεπέμψθη ἀπανταχοῦ. Μάρτυς Ἰβηρία πάσα, πολυβύλλητος χώρα, εἰς τέταρτος Χριστι- αῶν βασιλεῖας εὐδαιμονεστάτας διαιρουμένη, Κά- στελλίαν δηλονότι, καὶ Ἀραγονίαν, καὶ Πορτωγα- λίαν, καὶ Ναυαρρίαν. Μάρτυς Βρετανίας νήσος με- γίστη τῇ ἡπείρῳ παρακειμένη. Μάρτυς Ἰβέρνη τε καὶ Σκοτία νῆσοι μεγάλαι, πελάγαι. Μάρτυς Γερμα- νία, χώρα ἐπὶ πλείστον πλάτει τε καὶ μήκει ἐκτετα- μένη, καὶ πανταχῇ πολυανθρωποτάτη. Μάρτυς ἡ τῶν καλουμένων Δάνων ἀξιόλογος χώρα. Οἶδασι πάντες Νωρδέγειοι καὶ Σுவῆτιοι γένη ἔσχατα πρὸς ἄρκτον οἰκοῦντα. Οἶδεν ἡ Πολωνίων θαυμαστὴ βα- σιλεῖα. Μάρτυς ἡ Οὐγγαρία καὶ ἡ Παννονία. Μάρ- τυς πάσα ἡ Κελτικὴ ἀπὸ τῆς ἕξω θαλάττης ἐπὶ τὸν ἐντὸς μέχρι τοῦ λογιστοῦ (?) καθήκουσα, μετα- ξὺ Γερμανῶν καὶ Ἰβήρων κειμένη, καὶ τῶν περιοί- κων αὐτῶν μηδὲν τὰ περὶ τὴν θρησκείαν διαφέρου- σα. Ἐὼ λέγειν Ἰταλίαν χώραν, οὐδεμιᾶς τῶν ἄλλων ἐλάττω, ἡ δὲ τοσαύτας αὐτῆ τοιοῦτου ψηφίσματος ἰσχυε ἀναγραφὰς ὄσας καὶ πόλεις. Πάντα μὲν οὖν τὰδε τὰ γένη, τὸν γενομένον εἰληφότα ὄρον, εὖ οἶ- δεν, ὅτι τὸ ἐκ πολλοῦ σχίσμα ἐκείνο γένοιτο ἐκπο- δῶν ἐπὶ μάρτυρι Ἰωάννῃ Παλαιολόγῳ αὐτοκράτορι, καὶ Ἰωσήφῳ πατριάρχῃ, καὶ πᾶσιν ὄσοι ἐξ Ἑλλά-δος; εἰς Ἰταλίαν ἀφικόμενος τῷ συνόδῳ παραγεγόναν- τιν, ὧν τὰ ὄνόματα πρὸς ἀφίθειαν τῷ ψηφίσματι ὑπεγεγραμμένα ἐστίν· ἦδη δὲ καὶ πολλὰ παρελήλυ- θεν ἔτη, ἐξ οὗ ταῦτα ἐπράχθη. Ἄλλ' ὁμως παρ' Ἑλλήσιν ἡ τῆς τοιαύτης ἐνώσεως; θέσις σιωπάται ἔτι καὶ λέληθε καὶ οὐδὲ ἐλπίς ἐστίν, ὡς εἰκεν, οὐ- δεμία δεῖξασθαι ποτε τὰ ἐψηφισμένα ὑπὲρ ὁμοιοῖας;

tot anni transire, ex quo ista facta sunt, et tamen apud Græcos unionis hujusmodi decretum silentio legitur. Nec ulla spes elucet animorum, qui ad hanc unionem amplectendam dispositi esse videntur. Dantur quotidie dilationes, et eadem excusationes penitus inducuntur, ne credant Græci Romanum pontificem, et omnem occidentalem Ecclesiam; ita enim intellegimus, lumine esse privatos, quod non intelligant quod in hac dilatione responsionum suarum verba pertendant. Intelligunt, sed tolerant, intuentes Dominum Jesum Christum aeternum Pontificem, qui scilicet in fructuosam (1) arborem usque in tertium annum servari jussit, cum cultor illius propter sterilitatem cuperet amputari.

Ergo serenitati tuæ hoc volumus esse responsum. Nos etiam dissimulaturos, quousque his litteris a te intelligeremus esse responsum; et si saniore usus consilio cum proceribus tuis, et populo Constantinopolitanæ decretum unionis amplexaberis, habebis nos, et venerabiles fratres nostros sanctæ Romanæ Ecclesiæ cardinales, cum universa Occidentali Ecclesia, honori tuo, et statui semper intentos: sin autem unionis decretum cum populo suscipere recusaveris, compelles nos ad ea provi-

denda, quibus et salutem vestram et honori nostro pariter consulatur. Et ut huic rei tale exordium dones, quod certa securura credamus, volumus ut patriarcham Constantinopolitanum ad sedem suam revoces, faciasque sibi ab omnibus talem et tantam reverentiam et obedientiam exhiberi, quæ merito suæ pontificali auctoritati debet impendi: ita ut non abjectus sacerdos, sed verus Ecclesiæ Constantinopolitanæ patriarcha teneatur; nec in spiritualibus sine ejus consensu et auctoritate quicquam, quacunque præfulgeat dignitate, quidquam attentare præsumat. Ipse clericos et ordinet aut ordinari faciat, ipse omnia ministerii pontificalis officia in civitate et diocesi sibi vindicet: nullusque ordinationibus, quas juxta canonicas sanctiones semper prodire confidimus, contraire præsumat. Nomen Romani pontificis recitetur in diptychis, et pro ipso nominatim expresse ab universa Græcorum oreteur Ecclesia: sicut hi, qui Deo placere et Constantinopolitani patriarchæ et imperatores hactenus servavere. Si qui vero sunt, qui in decreto unionis nonnulla posita minus intelligant, procures illos ad nos proficisci. Satisfaciemus, Deo concedente, eorum dubitationibus: honorabuntur a

τε καὶ ἐνώσεως. Ἀναβολαὶ γὰρ αὐτοῖς ἐπ' ἀναβολαῖς αἰεὶ γίνονται, καὶ προφάσεις τε καὶ ἀπολογίαι αἱ αὐταὶ παντάπασιν ἐπ' ἑκάστοις. Μὴ γὰρ οἰεσθῶσαν Ἕλληνας, οὕτω παντὸς στέρεσθαι νοῦν τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα, καὶ πᾶσαν τὴν ἐσπέριον Ἐκκλησίαν, ὥστε μηδὲν συνιέναι ἔχειν, ποῖα ἄττα παρ' ἑκάστην ἀναβολὴν αὐτοὶ βραβυδοῦσιν ἀποκρινόμενοι. Εὖ μὲν γὰρ πάντα συνιέμεν, ἀνεχόμεθα δὲ ἀποβλέποντες εἰς Ἰησοῦν τὸν αἰδίων ἀρχιερέα καὶ κύριον, ὃς τὴν ἀκαρπον συκῆν διατηρῆσαι· ἀχρι τρίτου ἔτους ἐκέλευσε, τοῦ γεωργοῦ ἐπικόπτειν ἤδη τὸ φυτὸν ἀξιοῦντος, διὰ τὸ μηδένα φέρειν καρπὸν.

Ἀπόκρισις μὲν οὖν ἧ δε σοὶ παρ' ἡμῶν, ὡς αὐτοκράτορ, οἷ καὶ ἡμεῖς δὴ ὑποκρινόμενοι διετελέσαμεν, ἕως πρὸς τὰ παρ' ἡμῶν τάδε γράμματα ἀποκρίνη. Καὶ ἦν μὲν ὑγιέστερον βουλευσάμενος μετὰ εἰς ὑπατριδῶν τε καὶ δημοτῶν τὴν τῆς ἐνώσεως παραλάβῃς; ἡσίν, καὶ στέργων τοῖς γεγραμμένοις διατελέσης, ἕξαις ἡμᾶς τε καὶ τοὺς ἡμετέρους ἀδελφοὺς καρδιάλεις, καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τὴν Ἐσπέριον Ἐκκλησίαν συμπράσσοντάς σοι αἰεὶ τὰ περὶ τὴν σὴν ἀρχὴν καὶ τιμὴν τὴν σύμπασαν προθυμότεατα. Εἰ δὲ μὴ, ἰσθὶ τοιαῦτα ἄττα ἐξανάγκης προνοησομένου; εἰα δὴ εἰς τιμὴν ἡμετέραν, εἰς σωτηρίαν δὲ ὑμετέραν (δεῖ γὰρ οὕτως εἶπειν) τῶν ὑμετέρων ψυχῶν, συνολασε γενόμενα. Ἴνα δ' ἀρχὴν τῶν ἀμεινόνων

τοιαύτην δὴποτε ποιησάμενος πρόδηλος εἴης, καὶ τ' ἄλλα πάντα προσθήσω καλῶς. Πράττε ὅπως; ὁ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχης εἰς τὸν ἑαυτοῦ ἐπανήξῃ θρόνον, καὶ ἐπανήκοντι αἰδῶ καὶ τιμῆν, καὶ ὑπακοὴν, πάντας ἀπονέμειν διάταξον, ὅσην δεῖ κατὰ λόγον ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος· ὥστε μηκέτι τὸν ἐν ἀξίᾳ ὄντα τοιαύτην, καθάπερ τινὰ τῶν εὐτελῶν ἱερέων διάγειν τὸν βλον, ἀλλ' ὡς δεῖ, τὸν ἀληθῆ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχην. Μηδενὶ οὖν τῶν ὄσων πραγμάτων ἀνευ τῆς αὐτοῦ πατριάρχου γνώμης καὶ αὐθεντίας μηδεὶς, κἂν εἰ ὅπως; δὴ καὶ ἔχοι ἀξίας, τολμάτω ἐπιχειρεῖν. Ἄλλ' αὐτὸς τοὺς ἐκ τοῦ ἱεροῦ κλήρου πάντας διαταττέσθω, αὐτὸς πάσας τὰς τῆς ἱεραρχικῆς ἀξίᾳ ὑποκειμένας ἀρχάς, εἴτ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἴτε ὅποιασὺν τῆς οἰκίας λήξεως, κατὰ τὸ δοκοῦν διοικεῖται, μηδὲ τις ταῖς αὐτοῦ διατάξεις, ἢ εἰα εἰ γίνεσθαι κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας πυθόμεθα, τολμάτω ἐναντιοῦσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις τοῦνομα τοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερέως ἐν τοῖς ἱεροῖς γεγράφθω διπτύχους, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ μνημονουομένου εὐχέσθω ἡ τῶν Ἑλλήνων ἅπανα Ἐκκλησία, καθάπερ τῶν τε ἄλλων οἱ τὰ ἀμείνων ἐλόμενοι καὶ αὐτοκράτορες καὶ πατριάρχαι διατετηρηκότες ἀχρι τοῦδε εἰσίν. Εἰ δὲ τινες τῶν ἐν τῷ ὄρω λεγομένων ἄττα συνιέναι οὐχ οἶοι τε, ἔστω σοι διὰ φροντίδος πέμφαι αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς·

(1) Qui scilicet in fructuosam arborem, etc. In hoc paragrapho, sive incuria secretarii sive amanuensis, recensetur parabola contrario modo atque habetur apud Lucam cap. xiii. Ibid. enim Dominus expectando biennio propter sterilitatem cupit ut abscindatur scilicet; sed rogatus a cultore concedit tertium annum. Hic quod dicitur de Domino attribuitur cultori. Quocirca ita corrigendum esset, qui cum scilicet in fructuosam arborem propter

sterilitatem cuperet amputari, rogatus a cultore illius usque in tertium annum servari jussit. Theodorus Gaza, vir doctissimus in utraque lingua, secutus Latinam scriptionem, vertit in Græcum eodem modo cum errore, et corrigendus esset hoc modo: Ὁς τὴν ἀκαρπον συκῆν ἀποκόπτειν τὸ φυτὸν ἀξίῳ, διὰ τὸ μηδένα φέρειν καρπὸν, τοῦ γεωργοῦ δυσωποῦντος ἀχρι τρίτου ἔτους ἐκέλευσε τὸ φυτὸν μὴ ἐπικόπτειν.

vobis, et gaudebunt se apud nos non fuisse de- A nibus officium sapientissimi principis adimplere spectos. videaris. Vale et prospere agas.

Hæc sunt, charissime filii, quæ in præsentiarum et litteris tuis, et oratori ad nos transmissis responderi posse censuimus. Tu pro data tibi sapientia ita rebus consultare contende, ut Deo simul et homi-

Datum Romæ apud Sanctum Petrum anno Incarnationis Dominicæ millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo, v Idus Octobris, pontificatus nostri anno quinto.

σὺν Θεῷ γὰρ ἱκανῶς τὰς αὐτῶν ἀπορίας ἀποκρινάμενοι διαλύσομεν, καὶ τιμήσαντες τοὺς ἄνδρας, καὶ δωρησάμενοι ἀποπέμφομεν χαίροντας.

Ταῦτα, οὐκ προσφιλέστατε, τοῖς τε παρὰ σοῦ γράμμασι, καὶ τῷ πεμφθέντι πρὸς ἡμᾶς πρεσβευτῇ ἀποκρινάμενοι, ψήθημεν χρῆναι. Σὺ δὲ κατὰ λόγον τῆς ἐνοῦσης συνέσεως, καὶ παιδεύσεώς, σοι, σπ. ὕσον οὕτω τοῖς πόσγμασιν ἐπαρκέσαι, ὥστε φρονιμωτά-

του καὶ εὐσεβεστάτου αὐτοκράτορος ἔργον Θεῷ ἄμ. καὶ ἀνθρώποις παρεσχηκῶς φανῆναι παντάπασιν. Ἐρῶσθαι καὶ εὐτύχει.

Ἐν Ῥώμῃ, ἔτει τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως χιλιοστῷ τετρακοσιοστῷ πεντηκοστῷ πρώτῳ, πρώτῃ ἐπὶ δέκα Ὀκτωβρίου, ἐνιαυτῷ τῆς ἡμετέρας ἀρχιερατείας πέμπτῃ.

De Petri Hispani Summa Logices et S. Thomæ sophismatibus a Georgio Scholario in Græcum versis.

Cod. Græc. Matrit. CIV, chartaceus, in quarto, foliorum duntaxat 80, duplici manu, altera quidem Constantini Laacarix maximam partem exaratus; altera vero ignota, sed ejusdem, ut videtur, ætatis, continet *Petri Hispani Logicam compendiarium*, et *S. Thomæ De Sophismatibus* librum, utraque a Georgio Scholario in Græcum sermonem translata.

Fol. 1. Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ Λογικῆ συνοπτικῆ μεθερμηνευθεῖσα εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν παρὰ τοῦ σοφοῦ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου ἐν Βυζαντίῳ. *Petri Hispani Logica compendiarium, a sapiente Georgio Scholario in Græcum sermonem Byzantii translata.* Incipit: Διαλεκτικὴ ἐστὶ τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν. Desinit: Ὅθεν πᾶσα σύγχυσις ἐστὶ τῇ ἀνάγκῃ τοῦ σημείου ἢ τοῦ τρόπου.

Hæc nimirum est *Summa Logices* Petri Hispani, seu potius Petri Juliani Ulyssiponensis, ad summum postea pontificatum sub Joannis XXI nomine evecti. Exstat aliud ejusdem exemplar, eodem Georgio Scholario interprete, in Cæsarea Vindobonensi bibliotheca, in cujus Catalogi Nesseliani parte v, pag. 178, num. 4, ita inscribitur: Ἐκ τῆς Διαλεκτικῆς τοῦ μαθητοῦ Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ (leg. Ἰσπανοῦ) ἐρμηνευθὲν παρὰ τοῦ Σχολαρίου, eodem, quo nostrum, initio præditum. Hæc vero Græca interpretatio nondum, quod sciam, in lucem prodit.

56. Folis 4 puris interjectis, Ἐκ τῶν σοφισμάτων τοῦ ἁγίου Θωμᾶ μεθερμηνευθέντων παρὰ τοῦ προειρημένου Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου. *Ex Sophismatibus sancti Thomæ a prædicto Georgio Scholario interpretatis.* Initium: Ἐπειδὴ ἡ λογικὴ ἐπιστήμη ἐστὶ περὶ λόγους καὶ πρὸς τὰς διαλέξεις. Finis: Δῆλον οὖν ὅτι τὸ σόφισμα τοῦτο πρόβαισι, κατὰ τὸ ἐν καὶ πολλά. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν σοφισμάτων ἀρχειῶ.

Is liber, teste Jacobo Echard in *Scriptoribus ord. Prædicator. recensitis*, vol. I, p. 345, col. 2, exstat in bibliotheca Florentina Medicea, plut. 71, cod. 55, chart., in 8, sic inscriptus: *Sapientissimi Thomæ Dialectica Græce*; et huic nostro, si principium ac finem a laudato Echard repræsentatum spectes, omnino similis. Sed interpretis nomen ibi omissum, quod hic feliciter expressum gaudemus; quapropter nihil de illo *Bibliotheca Dominicanæ* conditor, cateroqui diligentissimus. Eodem etiam referente, « Opusculum est in impressis ordine XXXIX, hoc titulo: *De fallaciis ad quosdam nobiles artistas*... Exstat etiam in Palatina, nunc Vaticana cod. 235. »

Hanc quoque interpretationem necdum luce donatam arbitramur.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

GREGORIUS MAMMA CPOLITANUS PATRIARCHA.

De Gregorii Mammæ ætate, rebus gestis et scriptis
notitia ab Editoribus adornata. 9

GREGORII MAMMÆ SCRIPTA.

Apologia contra Ephesii confessionem nunc primum
edita curante D. Hergenrother, SS. Theologiæ in Wirce-
burgensi litterarum Universitate professore. 15
Responsio ad epistolam encyclicam ejusdem Ephesii,
ex tom. XIII Concil. ed. Labbei. 111
Ad imperatorem Trapezuntinum de additione facta in
Symbolo, ex Leonis Allatii Græcia orthodoxa. 205

GENNADIUS SEU GEORGIUS SCHOLARIUS CPO- LETANUS PATRIARCHA.

De Gennadii vita et scriptis Eusebii Renaudotii Disserta-
tio. 249
Excerptum ex patriarchica Cpoleos historia. 311

GENNADII OPERA.

Confessio fidei I, sive sermōnatio de nonnullis capitulis
fidei Christianæ de quibus disputavit cum aniera Ma-
chumetis, quæ etiam inscribitur *de via salutis humanæ*.
(Vide Renaudotium in Dissertatione, col. 290.) 319

Confessio fidei II. De Christianorum recta et vera fide
hœcilia ad sapientes Agarenos, hortatu magni Sultani
et ipso præ-sente dicta. (De duplici confessione fidei vide
Ern. Jul. Kinnel. judicium in not. ad col. 289.) 533

Homilia de sacramentali corpore Domini nostri Jesu
Christi. (Vide Renaudot. col. 289.) 351

Alia ejusdem argumenti brevis homilia, relata a Meletio
Syriquo in Refutatione confessionis Cyrilli Lucaris, Cpoli-
tani patriarchæ. (Vide eundem ibid.) 375

(Gennadii Scholarii refutationem libri Marci Ephesii
contra Latinos, huc usque ineditam, vide in tomo proxime
sequenti, ipso initio, ubi una eduntur Gennadii qui opus
inchoaverat et Bessario qui illud absolvit. At venenur ne,
quoad nomen Georgii Scholarii, doctus editor in errore
versetur.)

Georgii Scholarii Orationes in synodo Florentina ha-
bitæ. (Vide Renaudot. col. 287.) 581

Joan. Matthæi Curyophylli interpretis Admonitio ad Le-
ctorem. 581

De pace deque ferendo patriæ auxilio Adhortatio ad
synodum orientalem Florentiæ coactam. 585

Oratio ad synodum œcumenicam, Quod facienda sit
unio dogmatica. 405

Oratio II, in qua pacis impedimenta tolluntur. 439

Oratio III, in qua exponuntur ea per quæ pax consue-
ri possit. 475

Præcatio ad Dominum nostrum Jesum Christum, edi-
tore et interprete Aldo Manucio Romæ 1501, cum Pruden-
tiii et aliorum carminibus. 525

Eusebii Renaudotii *Monitum in subsequencia fragmenta*
529

Verba Marci Ephesii morientis ad Georgium Scholarium
529

Responsio Scholarii. 535

Extrema Marci Ephesini verba. 535

Ex epistola Gennadii ad Maximum monachum, Sophianum
in sæculo appellatum, et omnes ascetas montis
Sina. 557

Epistola de prædestinatione ad Josephum Exarchum.
Edidit Græce Hæschelus, Augustæ Vindel. 1606, in-4;
Latine Fed. Morellus Paris. 1618, in-12, 539

De Deo in Trinitate uno, adversus atheos et poly-
theistas. 507

Epistola ad Plethonem in ejus librum de Spiritus san-
cti processione seu potius ejus novitates dogmaticas.
597

Epistola ad Josephum Exarchum. Nuntiat se librum
Plethonis polytheismi suspectum igni multis testibus
tradidisse, servatis quibusdam tantum partibus. 631

In sequentia opuscula editoris *Patriologiae Monitum*.
Prodeunt ex Dosithei Τόπος ἀγάπης; ἐν Γραφῆν anno 1698
edito. 649

Responsio ad amicum de sententia quædam B. Theo-
dori Grapti qua abutebantur Acindyluastæ, et de his quæ
circa processionem Spiritus sancti docent. 619

De processione Spiritus sancti, ad Joannem Comnenum
imperatorem Trapezuntinum. (Est, juxta Renaudotium,
secundus tomus hujus operis. Prioris vero titulum et pro-
mium descripsit Renaudotius, quem vide col. 303.) 665

De additione ad Symbolum a Latinis facta. 715

De hæresi Simoniacæ. 731

De jejuniis Sabbatino Latinorum, quod non oportet per
Quadagesimam quotidie sacrificium fieri, et de conjugio
sacerdotum. 757

Epistola ad Marcum Ephesii metropolitam. Librum
suum transmittit quem pro Aristotelis defensione scripse-
rat (1). 743

Fragmenta libri ejusdem. 715

(Fragmenta ex Apologia ad Constantinum imp. Vide
Gennadii Vitam. col. 255 et 258. — Fragmenta epistolæ
ad Marcum Lipomanum Venetiæ missæ, et alterius ad
Ambrosium Camaldulensem. Col. 256. — *Fragm. queri-
moniarum contra Latinismum. Col. 262. — *Fragm. monodiæ
qua urbis excidium deplorat. Col. 263. At, quod mireris hoc
fragmentum legitur etiam in Apologia pro quinque capi-
tibus concilii Florentini quæ Gennadii non est, sed Josephi
Methonensis, et edita exstat tomo superiori; inde ori-
retur, quod jam subolimus, interpolationis vehementer
suspecto. — Fragmentum epistolæ ad omnes fideles in
Christo, cum dignitatem abiecit. Col. 264. — Fragmentum
epistolæ ad civis suos ecclesiasticos et sæculares, scriptæ
sex ante caput urbem mensibus. Col. 272. — *Ex episto-
la ad Sylvestrum magnum ecclesiarcham, scripta cum lit-
urgia publice celebraretur post renovatam unionem cum
Isidoro ap. card. Russiæ, legato apostolico. Col. 273.)***

Gennadii et Lucæ Notaræ Epistolæ amœbæ. — (Inse-
ritur Joannis Mosci Narratio de Lucæ Notaræ et filio-
rum ejus cæde, jussu Mahometis II interfectorum.) 747

Expositio litterarum quæ in sepulchro Constantini Ma-
gno inscriptæ erant, ex Bandurii Imperio Orientali.
767

APPENDIX.

*Monitum in Gennadii libros de divina providentia et
prædestinatione, partim jam editos, partim nunc primum
ex codd. Paris., Gennadii autographis, excerptos. 1105*

De divina providentia et prædestinatione liber primus.
1105

De prædestinatione ad Josephum Exarchum epistolæ,
seu totius operis liber secundus. (Exstat col. 539).

De divina providentia liber tertius, ex cod. Reg. Pa-
ris. 1289. 1125

— — liber quartus, ex eodem codice. 1137

— — liber quintus, ex eodem cod. 1149

De Christi humanatione, ex cod. Græc. Paris. 1212.
1157

(Apologiam pro quinque capitibus concilii Florentini,
quæ Græce et Latine Romæ sæculo decimo sexto a sub-
ementito nomine Gennadii edita est, Josepho Methonensi,
vero, ut videtur, auctori, restitimus in tomo superiori;

(1) Hujus libri partem priorem edidit Minoides Minas
Parisii anno 1858, partem alteram, quam penes se ha-
bebat, mox luce etiam donaturus; at eo interim morie
prævenio spes de hac editione concepta evanuit. Omnia
ab eo collecta anecdota monumenta ejus hæredes apud
bibliothecæ imperialis administratores egerunt ut pretio
remitterentur. Res hucusque novum peracta videtur;
nam Minoidæ codices, sub sigillo asservati, cum publico

non communicantur. Cum igitur partem priorem libri
Gennadii, sine spe alterius mox potuendi, typis tradere
non sit rationi consentaneum, ab utraque parte edita,
nunc quidem, supersedere cogimur. Ea tantum fragmenta
exhibemus quæ in responsione sua Pletho ipse sibi re-
futanda proponit, quam responsionem vide in Ple-
thone, infra, col. 979.

at, nostro quidem iudicio, ovus interpolationum expers non est.)

Reversio codicis Græci Matritensis qui continet Logicam Petri Juliani Ulyssiponensis (Joannis Papæ XII) et S. Thomæ De Sophismatibus librum a Georgio Scholario in Græcum sermonem translatus. 1211

GEORGIUS GEMISTUS PLETHO.

Notitia ex Allatio de Georgiis. 773
Notitia altera, excerpta ex Præfatione D. Alexandri ad Plethonem de legibus, passim. 795
Hieronymi Charitonimi Laudatio funebris Plethonis 805
Gregorii monachi Monodia ejusdem argumenti. 813

PLETHONIS SCRIPTA.

De rebus Peloponnesiacis ad Manuelem imperatorem oratio I. 821
 — — *Oratio II.* 841
Argumentum orationis qua Manuel Palæologus Theodorum despotam fratrem defunctum laudavit. 865
Quatuor virtutum justa explicatio, ex ed. Basil. 1552. 865
Platonica et Aristotelica philosophiæ comparatio. Præcedit Georgii Chariandri Præfatio de philosophiæ usu ad cognitionem divinarum rerum accommodato. Ex ed. Basil. 1574. 889
Laudatio funebris Cleopæ Augustæ, ex editione Georgii Gustav. Fulleborn, Lipsiæ 1793, cum Michaelis Apostolii laudatione funebri Bessarionis. 939
Laudatio funebris Helenæ Palæologinæ imperatricis, quæ post susceptum sacrum habitum Hypomone monacha dicta est. Ex cod. gr. Paris n. 1760, cum interpretatione nostra. 951
Fragmenta ex libro De legibus. 955
 1° *Argumentum.* 955
 2° *Tabula capitum quæ librum Plethonis integrum, ætatem igni traderetur, repræsentat.* 959
 3° *De fato.* 961
 4° *De immortalitate humanæ animæ.* 965
 5° *De iudiciis.* 965
 6° *Conclusio.* 967

Compendium dogmatum Zoroastris et Platonis. 973
Contra dogma Latiuorum de processione Spiritus sancti, ex Dosithei Τόμῳ δ'γάπη. 975
Contra Scholarit defensionem Aristotelis. 979

MATTHÆUS CAMARIOTA.

Synopsis rhetoricæ, ex Joan. Schefferi Miscellancis. Upsaliæ 1697. 1019
Narratio lamentabilis de Cpoli capta, ex Martini Crusii Turco-Græcia, 1039

MARCUS EUGENICUS, EPHESIUS METROPOLITA.

Notitia historica et litteraria. 1071

SCRIPTA.

Quod non solum a voce Dominicorum verborum sanctificantur divina dona, verum a consequente oratione et benedictione sacerdotis, virtute S. Spiritus. Ex Liturgiis SS. Patrum. 1079
Confessio fidei. 1091
Epistola ad omnes orthodoxos. 1091
Sequentia, ex ms. descripta, nobis suppeditavit D. Hergenræther, in Universitate Herbipotensi theologiæ professor.
Epistola Marci Ephesini ad Georgium Scholarium. 1091
Ejusdem epistola ad Theophanem monachum. 1096
Marci metropolitæ Ephesii Apologia ab eo dicta instante morte. 1099
Marci Ephesii Dialogus qui inscribitur Latinus, sive de additamento in Symbolo. 1099
Ex ejusdem epistola ad Joannem Palæologum Imp. 1105
Expositio Officii ecclesiastici, edita ad calcem Operum Symeonis Thessalonicensis, ἐν Γρασίῳ τῆς Μολδοβίας, 1683 fol. 1165
Epistola ad Isidorum hieromonachum de vitæ termino. 1195

ADDENDA.
NICOLAI V, Romani pontificis, Epistola ad Constantinum, Romæorum imperatorem ultimum, de unione Ecclesiarum, cum interpretatione Græca Theodori Gazæ. 1201

FINIS TOMI CENTESIMI SEXAGESIMI.

1205, 1207, 1210

Replaced with Commercial Microform

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07838 4693

Replaced with Commercial Microform

GE 9

Replaced with Commercial Microform

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 07838 4693

Replaced with Commercial Microform

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>